Nederlands (Koninkrijk, 1815 -) Departement voor Unie-zaken en Overzeese Rijksdelen

ZITTING 1889 — 1890. — **5.**

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

II. SURINAME.

III. CURAÇAO.

GELEIDENDE BRIEF.

N°. 1.

'S-GRAVENHAGE, *den* 16 *September* 1889.

Ik heb de eer dezen ten geleide te doen strekken van het Koloniaal Verslag van 1889, tot welks aanbieding, overeenkomstig art. 62, 1ste lid, der Grondwet, door den Koning machtiging is verleend. Afgedrukt zijn tot dusver de hoofdstukken **A** tot en met **K** (van dit laatste alleen de eerste twee afdeelingen) van het Oost-Indisch Verslag, met de daarbij behoorende bijlagen (waaronder de kaart), zoomede de Verslagen betreffende Suriname en Curaçao, het laatste met de bijlagen. De overige gedeelten van het Oost-Indisch Verslag zullen, op de in de laatste jaren gevolgde wijze, zoo spoedig mogelijk aan de leden der Kamer worden toegezonden.

De Minister van Koloniën,
KEUCHENIUS.

Aan den Heer Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

VERSLAG.

N°. 2.

A. Grondgebied en bevolking.

Het grondgebied van Nederlandsch-Indië onderging geen andere wijzigingen dan die het gevolg waren van het sluiten van contracten met eenige tot dusver onafhankelijke landschappen in Midden-Sumatra en op Celebes. (Men zie hoofdstuk **C**, §§ 4, 15 en 16.)

In de onder lit. A hierachter gevoegde tabellen zijn de ontvangen opgaven omtrent de uitgestrektheid en het bevolkingscijfer van elk gewest bijeengebracht. In aansluiting aan de gegevens in 't vorig verslag, loopen de thans geleverde cijfers over het jaar 1887. Wat het zielental der inlandsche bevolking in de buitenbezittingen betreft, zijn de — meerendeels slechts op gissingen berustende — opgaven weder óf onvolledig óf eene herhaling van de bestaande ramingen, zoodat eene totaliseering, ter vergelijking met de over 1886 ontvangen gegevens, weinig waarde zou hebben. Meer vertrouwbaar, zij het ook in mindere mate wat de residentiën Soerakarta en Djokjokarta betreft, zijn de opgaven nopens het zielental der inlanders op Java en Madura, bedragende voor ultimo 1886 een totaal van 21 716 177 en voor ultimo 1887 een totaal van 22 139 624; alzoo eene vermeerdering van 423 447 zielen (of 1.95 pct.), waarin ditmaal alle gewesten in meerdere of mindere mate deelen.

Aan niet-inlanders telde men bij het einde van 1887, buiten het personeel van leger en vloot: op Java en Madura 290 419 en in de buitenbezittingen 207 955 zielen (zijnde 9036 en 14 627 meer dan op ultimo 1886), welke totalen, naar gelang deze niet-inlanders van Westersche dan wel van Oostersche afkomst waren, verdeeld waren als volgt:

ZIELENTAL DER NIET-INLANDERS.	JAVA EN MADURA.		BUITENBEZITTINGEN.		TOTAAL.	
	1886.	1887.	1886.	1887.	1886.	1887.
Europeanen en met hen gelijkgestelden *a*)	40 347	41 638	10 445	10 898	50 792	52 536
Chineezen	225 573	232 683	170 437	183 817	396 010	416 500
Arabieren	12 696	13 205	*b*) 6 130	*b*) 6 293	18 826	19 498
Andere vreemde oosterlingen	2 767	2 893	6 316	6 947	9 083	9 840
Te zamen	281 383	290 419	193 328	207 955	474 711	498 374

a) Ongerekend het Europeesch gedeelte van leger en vloot.

b) Ongerekend de Arabieren in de vorstenrijken op Bali en Lombok.

B. Opperbeheer.

Den 29sten September 1888 ging het bestuur over Nederlandsch-Indië uit handen van den Gouverneur-Generaal O. VAN REES, die verzocht had van die waardigheid ontheven te worden (zie vorig verslag blz. 1), over op den heer mr. C. PIJNACKER HORDIJK, laatstelijk 's Konings Commissaris in de provincie Drenthe. Bij eene proclamatie van dienzelfden dag (Indisch Staatsblad 1888 n°. 161) werd deze bestuursverwisseling ter kennis van het algemeen gebracht.

Tot vice-president van den Raad van Nederlandsch-Indië, in de plaats van den heer H. M. ANDRÉE WILTENS, die, na op zijn verzoek bekomen eervol ontslag uit 's lands dienst (Koninklijk besluit dd. 18 Januari 1889 n°. 18), den 11den April jl. dat ambt nederlegde, werd bij 's Konings besluit dd. 8 Mei 1889 n°. 17 benoemd de heer jhr. C. H. A. VAN DER WIJCK, tot dusver lid in het college. Gedurende den tijd dat in het ambt niet door den Koning was voorzien, werd, ingevolge eene opdracht van den Gouverneur-Generaal (art. 12 van het Regeeringsreglement), het vice-presidium waargenomen door het oudste lid in benoeming van den Raad, den heer L. J. J. MICHIELSEN. Aan den heer MICHIELSEN werd, overeenkomstig een door hem aan den Gouverneur-Generaal ingediend verzoek dd. 15 Mei jl., bij Indisch besluit van 16 Mei 1889 n°. 18, onder nadere goedkeuring des Konings, een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend, met ingang van 5 Juli 1889. Dit besluit is goedgekeurd bij Koninklijk besluit dd. 1 Juli 1889 n°. 20. In de twee opengevallen plaatsen werd voorzien bij de Koninklijke besluiten dd. 5 en 19 Juli 1889 n°. 17 en 14, door de benoeming tot leden van den Raad achtereenvolgens van de heeren R. C. KROESEN, tot dusver gouverneur van Sumatra's Westkust, en W. P. GROENEVELDT, tot dusver directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid. Het college is nu samengesteld als volgt: vice-president, de heer jhr. C. H. A. VAN DER WIJCK; leden: de heeren A. PRUIJS VAN DER HOEVEN, mr. J. H. BERGSMA, R. C. KROESEN en W. P. GROENEVELDT. Een der twee wegens ziekte eervol van hunne betrekking ontheven leden van den Raad, die zich onder genot van wachtgeld in Europa bevonden (verg. vorig verslag, blz. 2), de heer mr. T. H. DER KINDEREN, is ingevolge zijn verzoek bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1889 n°. 26 eervol uit 's lands dienst ontslagen.

C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard.

§ 1. *Betrekkingen met het buitenland.*

De besturen der Straits-Settlements en van Laboean bleven den uitvoer van buskruit en vuurwapenen naar ons gebied verbieden, en ook de sultan van Djohor (Malakka)

vaardigde zoodanig verbod uit. Onze bemoeiingen om, in het belang van eene afdoende werking van het in de Straits geldende verbod, de Portugeesche bezittingen op Timor weder voor den invoer van oorlogsbehoeften gesloten te krijgen (zie de twee voorgaande verslagen), zijn slechts in zoover geslaagd, dat de invoer van »geperfectionneerde vuurwapenen" door de Portugeesche Regeering verboden werd bij eene verordening van 28 Januari jl., welke tevens een verbod bevatte tegen den uitvoer uit Timor Dilly van buskruit en vuurwapenen. Van dit laatste verbod waren uitgezonderd »geperfectionneerde vuurwapenen", voor zoover zij werden uitgevoerd naar niet tot onze bezittingen behoorende havens.

Nadat door tusschenkomst van het Bestuur der Straits-Settlements de aanhouding verkregen was van een uit onze bezittingen naar Perak ontvluchten misdadiger, heeft de Indische Regeering zich, op den daartoe door gemeld Bestuur te kennen gegeven wensch, bereid verklaard (Januari jl.) om wederkeerig ook gevolg te geven aan uitleverings-aanvragen, die door de autoriteiten te Singapore ten behoeve van Perak en andere beschermde inlandsche staten op Malakka bij onze autoriteiten worden overgebracht, altijd voor zoover de voor Nederlandsch-Indië omtrent dit onderwerp geldende regelen (Indisch Staatsblad 1883 n°. 188) de uitlevering toelaten.

Naar aanleiding van een door den Britschen consul te Batavia aan de Indische Regeering overgebracht verzoek van het Bestuur der Straits-Settlements om gedurende eenige maanden de beschikking te erlangen over een deskundigen ambtenaar, ten behoeve van een in Perak in te stellen onderzoek naar de mogelijkheid om artesisch water voor de stad Telok Anson te verkrijgen, werd bij een Indisch besluit dd. 16 April jl. een der ingenieurs van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië gemachtigd om zich voor gemeld doel derwaarts te begeven, met behoud van zijne betrekking en inkomsten.

Het bestuur van Serawak bleef met onze autoriteiten in de Westerafdeeling van Borneo samenwerken tot handhaving van rust en orde aan de grens.

Van de door de Britsche Regeering in den loop van 1888 achtereenvolgens met de British North-Borneo Company, den radja van Serawak en den sultan van Broenai gesloten overeenkomsten, waarbij de door hen beheerde landstreken onder Britsch protectoraat worden geplaatst, werd in Februari jl. van wege die Regeering aan de onze mededeeling gedaan. Over eene regeling der grenzen tusschen het dientengevolge onder Britsch protectoraat gekomen gedeelte van Borneo en het Nederlandsch gebied aldaar zijn onderhandelingen ingeleid. Het ligt in de bedoeling om, tegelijk met die grensregeling, het sedert langen tijd aanhangige geschil met de Britsche Noord-Borneo-Maatschappij omtrent het grenspunt ter Oostkust van Borneo tot oplossing te brengen.

Werd in December 1884 van wege de Duitsche Regeering aan de onze mededeeling gedaan van de inbezitneming door Duitschland van het noordelijk deel van Nieuw-Guinea beoosten de grens der Nederlandsche bezittingen aldaar, ter gelegenheid van de afkondiging op 4 September 1888 van Engeland's souvereiniteit over het oostwaarts van onze bezittingen gelegen gedeelte van Nieuw-Guinea's zuidkust, richtte de toen in functie getreden hoogste gezaghebber (»administrator") omtrent deze gezagsvestiging eene mededeeling aan den Gouverneur-Generaal te Batavia, die deze kennisgeving met een brief van gelukwensching beantwoordde. Namens de Nederlandsch-Indische Regeering zal zoowel aan Britsch Nieuw-Guinea als aan Kaiser Wilhelmsland (Duitsch Nieuw-Guinea) een beleefdheidsbezoek worden gebracht door het schroefstoomschip 1ste klasse *de Ruyter*, dat hiertoe in April jl. van Batavia (Tandjong Priok) is vertrokken.

Aan het in 't vorig versiag (blz. 2) aangekondigde voornemen om voor Nederlandsch-Indië toe te treden tot de internationale overeenkomst van Parijs dd. 20 Maart 1883, ter bescherming van den industrieelen eigendom, is in Juli 1888 gevolg gegeven (zie daarover meer in hoofdstuk **F**, § 3, onder »*Handels- en fabrieksmerken*").

Door afkondiging in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië (zie n°. 97 van den jaargang 1888) verkreeg aldaar verbindende kracht de ook op de wederzijdsche overzeesche bezittingen en koloniën betrekking hebbende handels- en scheepvaartovereenkomst, den 8sten Juni 1887 tusschen Nederland en Spanje gesloten.

In Februari jl. werd dezerzijds aan het Indisch Bestuur mededeeling gedaan van de door de Regeering van Siam getroffen regelingen, vereischt voor de uitvoering van de op 10 November 1883 tusschen Nederland en gemeld Rijk aangegane overeenkomst (Indisch Staatsblad 1884 n°. 11) tot wijziging, voor zooveel betreft den invoer en den verkoop van geestrijke dranken in Siam, van het tusschen de beide landen bestaande tractaat van vriendschap, handel en scheepvaart. De overeenkomst van 10 November 1883 is dientengevolge met 1 April 1889 in werking getreden.

Van de 17 Mogendheden, met welke consulaire overeenkomsten voor Nederlandsch-Indië gesloten zijn, hebben er 15 tot dusver consulair personeel op één of meer der voornaamste handelsplaatsen aldaar aangesteld. In 1888 werden weder verscheidene dergelijke handelsagenten tot uitoefening van hunne betrekking toegelaten, doch allen ter vervulling van opengevallen plaatsen. In den aanvang van 1889 werd echter het consulair personeel vermeerderd, en wel te Soerabaija met een consul van Siam, en te Batavia met een vice-consul van dat rijk, alsmede met een vice-consul van Rusland.

§ 2. *Java en Madura.*

Werden gedurende de eerste helft van 1888 de rust en orde op Java en Madura nergens verstoord, in de maand Juli van dat jaar braken, zooals reeds met een enkel woord werd aangeteekend in eene noot op blz. 3 van het vorig verslag, in de residentie Bantam — en wel te Tjilegon (hoofdplaats der afdeeling Anjer) — ernstige ongeregeldheden uit.

Genoemde afdeeling is, evenals het geheele noordelijk gedeelte van het gewest, bewoond door eene gemengde bevolking, welke sedert de opheffing van het voormalig sultanaat van Bantam steeds door een minder gunstigen geest jegens het Gouvernement bezield is geweest, en was dan ook herhaaldelijk het tooneel van min of meer belangrijke pogingen tot verzet tegen de gevestigde orde van zaken.

Onder deze bevolking, van oudsher als zeer fanatiek bekend, hadden de godsdienstige secten of devotiën, als de »naqsabandyah" en de »qadiryah-naqsabandyah", tal van belijders gevonden, zelfs onder de inlandsche ambtenaren en hoofden, welke belijders, ingevolge een der stelregels dier secten, blinde gehoorzaamheid verschuldigd zijn aan de leeraren (»goeroe's" of »kiai's"), en niet worden aangenomen dan na een eed van volstrekte geheimhouding te hebben afgelegd.

Van deze omstandigheden is, gelijk later bleek, — waarschijnlijk in opvolging van de inblazingen van een tegen het laatst van Juni 1888 weder naar Mekka teruggekeerden sjech, Hadji Mardjoeki of Marzuqi, geboortig van Tanara, die in 1887 uit Mekka naar Bantam was overgekomen, — gebruik gemaakt om eene krachtige poging te wagen ten einde een nieuw Mohammedaansch rijk te stichten. Het is bekend geworden dat niet alleen in de afdeeling Anjer, doch ook in de afdeeling Serang en wellicht elders, reeds van het najaar van 1887 af door de voornaamste goeroe's van tijd tot tijd vergaderingen waren gehouden, zoo onderling als met hunne leerlingen en aanhangers, ten einde een gemeenschappelijk optreden voor te bereiden, van welke vergaderingen, gedeeltelijk door de medeplichtigheid, gedeeltelijk door het plichtverzuim van de inlandsche ambtenaren, het bestuur evenwel geheel onkundig is gebleven. De bedoeling was om, na het uitmoorden van de Europeanen en ook van de inlandsche ambtenaren, voor zoover die zouden gebleken zijn ons bestuur getrouw te willen blijven, den kiai Hadji Ismail uit te roepen als vorst van het te stichten Moslimsch rijk, hoewel als het hoofd der samenzwering of althans als leider der uitvoering beschouwd moet worden de kiai Hadji Wasid, uit de kampong Bedji in de nabijheid van Tjilegon. Het vervroegen van het tijdstip waarop de onlusten zouden uitbreken, is oorzaak geweest dat de plannen der samenzweerders alleen in de afdeeling Anjer tot een begin van uitvoering zijn gekomen. Hoewel in verschillende dessa's der afdeeling Serang de kiai's met hunne moerids (leerlingen of aanhangers) zich gereed hielden om de gewestelijke hoofdplaats (Serang) aan te vallen, hebben zij

daarvan afgezien toen de bende muiters, die van Tjilegon reeds derwaarts op weg was, door de in allerijl van Serang afgezonden militairen uiteen gedreven en denzelfden dag ook de komst van troepen uit Batavia bekend geworden was.

In den nacht van 8 op 9 Juli 1888, toen toevalligerwijs zoowel de assistent-resident als de hem toegevoegde adspirant-controleur van Tjilegon afwezig waren (zij hadden zich daags te voren voor dienstzaken op reis begeven en den nacht te Anjer doorgebracht, waar toen ook de resident zich bevond), en terwijl het eerste inlandsch hoofd der afdeeling (de zelfstandige patih van Anjer) wegens ziekte zich te Serang liet verplegen, werden de ongeregeldheden aangevangen met een aanval op de woning van den klerk ten kantore van den assistent-resident, welke beambte — eenige uren later door de muiters afgemaakt — toen slechts verwond werd. In den vroegen ochtend van den 9den werd het oproer voortgezet, nadat het aantal der muiters aanzienlijk versterkt was door lieden uit de kampongs buiten Tjilegon. De woning van den assistent-resident en die der overige Europeesche ingezetenen en van de meeste inlandsche hoofden werden aangevallen en de bewoners meerendeels vermoord [1]), terwijl het huisraad werd vernield. De kassen van den ondercollecteur en den zoutverkooppakhuismeester werden geplunderd, de telegraafdraad naar Serang afgesneden en de gevangenis opengebroken, waarna de ruim 20 gevangenen, waaronder het kort te voren tot dwangarbeid veroordeelde onderdistrictshoofd van Merak, zich bij de opstandelingen voegden.

De assistent-resident ontving te Anjer reeds spoedig een zeer onvolledig bericht van den nachtelijken aanval op de woning van den klerk, waarop hij, zonder den naar de afdeeling Tjiringin doorreizenden resident te vergezellen (alleen de adspirant-controleur ging met den resident mede om dezen tot aan de grens uitgeleide te doen), onmiddellijk de terugreis naar zijne standplaats aanvaardde, in den waan verkeerende dat slechts een gewoon misdrijf was voorgevallen. Onderweg werd hem echter reeds bericht welk een omvang het oproer had verkregen en vernam hij het lot dat zijn gezin getroffen had. Niettemin zijn weg vervolgende, ook nadat hij dicht bij Tjilegon eene bende muiters had ontmoet en in 't voorbij rijden door eene lanssteek in de borst was getroffen geworden, vond hij zijne woning in handen der opstandelingen, waarop hij zich naar de woning van den afwezigen patih begaf. Weldra werd hij aldaar door de muiters achterhaald en na krachtigen tegenstand om het leven gebracht.

Intusschen had een van Tjilegon afgezonden bode bericht van het voorgevallene te Serang aangebracht, waarop zoodra mogelijk een detachement van de bezetting aldaar, sterk 28 man, onder commando van den 1sten luitenant C. D. J. Van der Star, en begeleid door den regent en den controleur van Serang, naar het tooneel der ongeregeldheden oprukte. Op $1^1/_2$ paal afstands van Tjilegon stuitten deze militairen op het gedeelte der opstandelingen dat, zooals reeds gezegd, naar Serang op weg was. De bende bestond uit ongeveer 300 met klewangs en pieken gewapenden, die het detachement den doortocht trachtten te beletten, doch zich terstond verspreidden na twee salvo's, waardoor 9 hunner doodelijk getroffen en 11 gewond werden, van welke laatsten er nog 2 aan hunne wonden stierven. Te half vijf uur 's namiddags van dienzelfden dag (den 9den) kwam het detachement zonder verdere stoornis te Tjilegon aan en legerde zich in de gevangenis, waar de ontkomen mevrouw Dumas met hare drie kinderen en de drie ontkomenen uit het gezin van Bachet in veiligheid werden gebracht. Het bleek dat de plaats door de bevolking grootendeels verlaten was, en de oproerlingen dadelijk na de komst van het detachement naar alle zijden een goed heenkomen hadden gezocht.

In den voormiddag van den 10den Juli keerden via Anjer te Tjilegon terug de aspirant-controleur en de patih, vergezeld van den wedono van Anjer en diens oppassers, een vijftal andere aldaar aanwezige inlandsche hoofden, een Europeeschen ingezetene van Anjer en eenige inlandsche vrijwilligers, in 't geheel 16 personen, die overal, waar zij kwamen, het kampongvolk hadden zien vluchten, en dan ook geen moeilijkheden hadden ondervonden.

Door de van Anjer aangekomen hulp eenigermate versterkt, verliet nu een gedeelte van het detachement de gevangenis om het bloedig tafereel nauwkeuriger op te nemen en de lijken, voor zoover reeds gevonden, te begraven. De familieleden van den patih werden tevens opgespoord en in de gevangenis in veiligheid gebracht, waar weldra ook de vrouwen en kinderen der overige inlandsche hoofden bescherming kwamen zoeken.

Reeds weinige uren nadat de bij den waarnemenden resident te Serang ontvangen tijdingen naar Batavia waren overgeseind, werd van daar afgezonden het geheele 9de bataljon infanterie met het noodige personeel voor den geneeskundigen dienst en de administratie, zoomede het 3de veldeskadron cavalerie [2]). De cavalerie aanvaardde den marsch van Batavia naar Serang den 9den Juli des namiddags om vijf uur, terwijl een uur later de infanterie enz. per spoor naar Tandjong Priok vertrok om met een gehuurd stoomschip van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij naar de op 6 paal van Serang gelegen zeeplaats Karang Antoe te worden overgebracht. In den namiddag van den 10den bereikte de cavalerie Serang, waar dien ochtend ook de resident van zijne inspectie was teruggekeerd, laatstelijk komende van Pandeglang. Van de niet zonder buitengewoon oponthoud te Karang Antoe gelande militairen — voor het grootste gedeelte mede nog in den laten namiddag te Serang aangekomen — werd na een korten rusttijd één der compagnieën, waaraan de controleur van Pandeglang werd toegevoegd, doorgezonden naar Tjilegon. Het was één uur in den nacht van 10 op 11 Juli toen deze eerste troepenversterking te Tjilegon verscheen. In den voormiddag van den 11den kwamen vervolgens aldaar ook de resident en de majoor-commandant, 's namiddags en 's avonds nog gevolgd door een deel der cavalerie en door nog één compagnie van het 9de bataljon. Het te Tjilegon aanwezige detachement van de garnizoenscompagnie van Serang keerde dienzelfden dag naar de hoofdplaats terug. De den 9den met dit detachement van Serang gekomen controleur werd door den resident tijdelijk belast met de functiën van assistent-resident te Tjilegon.

Met de komst der troepen was aan den opstand een einde gekomen. De meesten van hen die aan de Tjilegonsche gruwelen hadden deelgenomen keerden naar hunne kampongs terug en de leiders met hunne getrouwste aanhangers verspreidden zich in verschillende richtingen ten einde aan de vervolging te ontkomen. De taak der militairen heeft er zich dus toe bepaald het bestuur in staat te stellen de herstelde rust te bevestigen, de reeds spoedig bekend geworden schuldigen in hechtenis te nemen en verder eene krachtige en onverpoosde vervolging in te stellen naar de voortvluchtige aanvoerders. Deze werden, met uitzondering van twee, die aan alle nasporingen wisten te ontsnappen [3]), achtereenvolgens ontdekt en meerendeels, daar zij zich niet goedschiks wilden overgeven, neergeschoten. Dit geschiedde ook met de twee hiervóór

---

[1]) In 't geheel werden te Tjilegon of in de nabijheid van die plaats door de oproerlingen 8 Europeanen en 10 inlanders vermoord en 2 Europeanen en 1 inlander verwond. De vermoorde Europeanen waren: de assistent-resident J. H. H. Gubbels, zijne echtgenoote en hunne twee dochtertjes, de hooger bedoelde klerk H. F. Dumas, de zoutverkooppakhuismeester U. Bachet, zoomede de eerst kort tijdelijk te Tjilegon werkzaam gestelde boormeester bij het mijnwezen J. Grondhout en diens echtgenoote. De aan het bloedbad ontkomen Europeanen waren de echtgenoote van den klerk Dumas, hare drie kinderen en verder drie kinderen die zich ten huize van den vermoorden zoutverkooppakhuismeester hadden bevonden (zijne dochter, een neef en eene nicht). Alleen mevrouw Dumas en haar jongste zoontje hadden verwondingen bekomen, waaraan het kind sedert te Serang bezweken is. De 10 vermoorde inlanders waren: het districtshoofd, de ondercollecteur, diens zoon, de djaksa, de cipier, het waarnemend onderdistrictshoofd van Merak, de hoofdoppasser van den assistent-resident, een bediende van den patih, een bediende van het onderdistrictshoofd van Krapijak, en een magang van het onderdistrictshoofd van Bodjonegoro. Verwond werd eene inlandsche vrouw, bediende in het gezin van Dumas.

De te Tjilegon gevestigde Chineezen werden ongemoeid gelaten.

[2]) De infanterie was sterk 18 officieren en 511 minderen, de cavalerie 4 officieren en 81 minderen, terwijl het verdere personeel bestond uit 1 officier van gezondheid met 8 minderen van het hospitaalpersoneel, 1 luitenant-kwartiermeester met 1 schrijver, en 300 dwangarbeiders. Als commandant der troepen in Bantam trad op de bataljons-commandant, de majoor H. J. A. Eichholtz, die als zoodanig ook de beschikking kreeg over het garnizoen te Serang, organiek sterk 3 officieren en 100 minderen.

[3]) De kiai's Hadji Abdoel Halim en Hadji Sapioedin.

reeds vermelde hoofdleiders, de kiai's HADJI ISMAIL en HADJI WASID, die, na eene hardnekkige vervolging, den 1sten Augustus in de afdeeling Tjiringin nabij de dessa Soemoer aan de Peperbaai, vergezeld van ongeveer twintig getrouwen, door eene militaire patrouille onder kapitein A. A. VEENHUIZEN, waarbij zich de assistent-resident van Tjiringin bevond, werden achterhaald. In het daarop gevolgd gevecht, waarbij genoemde kapitein en drie minderen licht gewond raakten, werden beide kiai's en elf man hunner bende gedood [1]; de overigen werden eenige dagen later achtereenvolgens gevangen genomen. Inmiddels had de directeur van binnenlandsch bestuur J. M. VAN VLEUTEN, die door de Regeering in commissie naar Bantam was gezonden ten einde aldaar de noodige maatregelen te nemen of voor te stellen, zich, in overleg met den resident, bezig gehouden met de reconstructie zoowel van het Europeesch als van het inlandsch bestuur in de afdeeling Anjer. De vermoorde ambtenaren en hoofden werden ten spoedigste vervangen, en zij, wier handhaving in de afdeeling Anjer om de eene of andere reden minder wenschelijk was gebleken, naar andere gedeelten van het gewest verplaatst.

Toen nu de geregelde werking van het bestuur weder verzekerd was en nagenoeg al de hoofdleiders der oproerige beweging gedood of op andere wijze onschadelijk gemaakt waren, kon tot terugroeping van het grootste gedeelte der naar Bantam gezonden troepenmacht besloten worden. Daar het wenschelijk werd geacht het 9de bataljon in zijn geheel naar Batavia te doen terugkeeren, werd besloten als tijdelijke versterking der in Bantam organiek behoorende troepen (de garnizoenscompagnie van Serang) naar dat gewest te detacheeren eene aan de korpsen in de 1ste militaire afdeeling van Java te ontleenen troepenmacht van 4 officieren en 150 minderen, uitmakende eene compagnie van het 11de bataljon. Van de in Bantam aanwezige cavalerie behoefde voorloopig slechts 1 peloton achter te blijven, samengesteld uit 1 officier en 36 minderen. In de eerste dagen van Augustus kreeg die troepenverwisseling haar beslag. Van de bedoelde compagnie infanterie werd het gros te Tjilegon gestationneerd en verder een detachement geplaatst bij ieder der assistent-wedono's van Bodjonegoro en Belagendoeng (respectievelijk op 5 en 9 paal afstand van Tjilegon), terwijl ook nog — echter slechts tot in de tweede helft van September — eenige militairen gedetacheerd bleven te Anjer tot bescherming van het kustlicht-etablissement [2].

In het belang eener spoedige beëindiging van het strafproces tegen de in hechtenis zijnde deelnemers aan den opstand, werd bij gouvernementsbesluit van 21 Augustus 1888 nº. 22 een lid van den raad van justitie te Batavia in commissie gesteld om in Bantam als buitengewoon omgaand rechter op te treden. Weinige dagen later (3 September) ging het gewestelijk bestuur van Bantam in andere handen over, daar de titularis reeds in Juli eervol ontslag uit 's lands dienst had gevraagd, hetwelk hem bij gouvernementsbesluit van 28 Juli 1888 nº. 11 met ingang van 2 September was verleend. Tot zijn vervanger was bij hetzelfde besluit benoemd de resident der Lampongsche Districten, die door vroegere betrekkingen met personen en toestanden in Bantam vertrouwd was [3].

De in Bantam in commissie geweest zijnde directeur van binnenlandsch bestuur verliet het gewest in den loop van September.

Slechts die opstandelingen die geacht konden worden een werkdadig aandeel te hebben gehad in de moorden en plundering op 9 Juli werden strafrechtelijk vervolgd, terwijl zij die te beschouwen waren als medegesleept door de kiai's (en deze maakten verreweg het grootste gedeelte der deelnemers uit) ongemoeid werden gelaten. Van de 204 personen die alzoo voor het omgaand gerecht terechtstonden, werden 94 vrijgesproken, en van de overigen in het begin van dit jaar 107 ter dood veroordeeld. In revisie werden van deze doodvonnissen 100 bekrachtigd door het Hooggerechtshof en daarna door den Gouverneur-Generaal van het fiat executie voorzien [4].

Onder hen, die door het omgaand gerecht waren vrijgesproken, bevinden zich tal van personen, ten opzichte van wie wel is waar het rechtsgeldig bewijs niet was verkregen, vereischt om over hen eene veroordeeling uit te spreken, maar van wie het toch met genoegzame zekerheid bekend was geworden dat zij een werkzaam aandeel hadden genomen hetzij aan het oproer, hetzij aan de voorbereidingen daartoe, en wier verder verblijf in de residentie Bantam geacht moest worden voor de naaste toekomst bepaald gevaar op te leveren voor de orde en rust in dat gewest. Deze personen, evenals verscheidene andere, die niet hadden terechtgestaan, allen te zamen 88 in getal, werden door de Indische Regeering bij politieken maatregel op verschillende plaatsen buiten Java en Madura geïnterneerd [5].

Zoo aanvankelijk door ondervraging van enkele der schuldigen de indruk werd verkregen dat, behalve fanatisme, ook ontevredenheid over eenige bestuurshandelingen en over den druk der belastingen eene voorname oorzaak was van de bloedige rustverstoring te Tjilegon, die indruk moest, zooals uit het voorafgaande valt af te leiden, plaats maken voor de door nadere meer volledige onderzoekingen verkregen overtuiging dat de rustverstoring uitsluitend beraamd en voorbereid is door godsdienstijveraars. Wel hebben dezen, om enkelen hunner volgelingen te overreden, wellicht gewezen op de belastingheffing waaraan zij onderworpen waren en hun voorgespiegeld dat in het te stichten Moslimsch rijk geen belastingen zouden behoeven te worden opgebracht, doch het is voldoende gebleken dat fanatisme de eenige drijfveer is geweest.

Niettemin is na het herstel der rust door het bestuur er naar gestreefd om door verlaging van den aanslag der belastingen (de landrente was in 1888 reeds aanzienlijk verlaagd) als anderszins de toestanden in de residentie Bantam te verbeteren, welk streven tot dusver de gewenschte uitwerking niet heeft gemist. Enkele maatregelen, zooals eene verbetering van de positie der dorpshoofden

---

[1]) Bij de vorige arrestaties waren in 't geheel 8 opstandelingen die zich niet goedschiks wilden overgeven, neergeschoten. Aan onze zijde waren bij die gevallen van verzet gewond geworden één inlandsch hoofd en twee man der cavalerie.

[2]) Nadat in 't laatst van October 1888 de achtergebleven cavalerie het gewest verlaten had en in Februari 1889 de genoemde wachtposten waren opgeheven, werd het in Maart daarop raadzaam geacht weder eenige troepenversterking te ontbieden met het oog op onthullingen nopens kwaadgezinde voornemens in de afdeeling Serang, waar vele geestdrijvers het schenen te betreuren dat men op 9 Juli 1888 werkeloos had moeten blijven. Dientengevolge vertrokken op 12, 13 en 14 Maart 1889 bij gedeelten naar Serang een detachement cavalerie van 26 man onder een officier en 1 officier en 50 minderen der infanterie, deze laatsten weder ontleend aan korpsen in de 1ste militaire afdeeling van Java. De gedane nieuwe arrestaties in Serang liepen zonder rustverstoring af.

[3]) Aan het hoofd der afdeeling Anjer, in plaats van den vermoorden assistent-resident, is mede opgetreden een vroeger in Bantam gediend hebbende ambtenaar, laatstelijk assistent-resident van Soemedang (Preanger Regentschappen). Deze trad reeds den 17den Juli te Tjilegon in functie, eerst tijdelijk, en later, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 9 November 1888 nº. 36, definitief.

De patih van Anjer, wiens diensten in de laatste maanden uitsluitend gebezigd waren in het belang van de voorloopige instructie der strafprocessen, terwijl zijne overige functiën werden waargenomen door den patih van Serang, werd in Januari jl. voorgoed door laatstgenoemde vervangen.

[4]) Al de 100 ter dood veroordeelden hebben gratie gevraagd. Voor 89 hunner heeft de Gouverneur-Generaal de doodstraf veranderd in dwangarbeid voor twintig of vijftien jaren, doch de verzoeken van de 11 anderen zijn van de hand gewezen, namelijk in de eerste dagen van Juni jl. die van 5 en in het begin van Juli die van nog 6. Op 15 Juni zijn dientengevolge te Tjilegon reeds 5 doodvonnissen voltrokken, zonder dat er bij die gelegenheid iets bijzonders is voorgevallen. Nopens de executie der 6 andere niet-gegratieerden is hier te lande nog geen bericht ontvangen.

Onder de gegratieerden bevond zich ook de weduwe van den op 17 Juli 1888 te Serang door een schildwacht gedooden medeaanlegger van den opstand HADJI ISKAK, met name NJAI KAMSIDAH, welke vrouw ter dood veroordeeld was omdat zij met de voornemens der oproerlingen bekend is geweest en — zooals voldoende gebleken is — zich ook op 9 Juli onder hen bevonden heeft. Ofschoon zij door velen beschouwd werd als de moordenares van mevrouw GUBBELS, heeft de Gouverneur-Generaal evenwel niet geaarzeld ook haar lijfsgenade te schenken, omdat de rechter, bij gemis aan wettige bewijsmiddelen, haar van het misdrijf van moord uitdrukkelijk heeft vrijgesproken.

[5]) Het laatste der Indische besluiten tot interneering, waarop de hierboven verstrekte opgaaf betrekking heeft, is van 18 Juni 1889 nº. 1. Het liet zich verwachten dat nog andere dergelijke besluiten zouden volgen.

en eene versterking der politiemiddelen in het gewest, maken nog een onderwerp van onderzoek uit. Over een reeds genomen maatregel, die den stoot kan geven aan het ontluiken in Bantam van de peperteelt als volkscultuur, zie men de rubriek »Inlandsche landbouw" in hoofdstuk O van dit verslag.

Spoedig na het voorgevallene te Tjilegon, zonder dat evenwel tot dusver van eenig verband daarmede gebleken is, kwam aan het licht dat ook in Midden- en Oost-Java pogingen werden beraamd om de gevestigde orde van zaken omver te werpen.

In de tweede helft van Juli 1888 vernam het gewestelijk bestuur van Soerakarta van verschillende zijden, dat ook in dat gewest eene ongewone beweging op Mohammedaansch godsdienstig gebied viel waar te nemen, doordien tal van geestdrijvers onder de bevolking leerstellingen verkondigd hadden, welke de omverwerping van het bestaand gezag en de stichting van een nieuw zuiver Moslimsch rijk beoogden. Reeds waren enkelen hunner gevat, toen zich in de eerste dagen van Augustus een gewezen ambtenaar van den Soesoehoenan bij het bestuur aanmeldde met de mededeeling dat die agitatie zich ook over de residentiën Madioen, Kediri en Pasoeroean uitstrekte, en dat zekere Djaspani in de afdeeling Blitar (residentie Kediri) opstand verwekken en met zijne volgelingen van daar over Ponorogo naar Soerakarta oprukken wilde.

Dit bericht bleek bij onderzoek juist te zijn en stelde de betrokken ambtenaren in gemelde gewesten in staat om door arresteering van de hoofdaanleggers en hunne nog weinig talrijke volgelingen de evenzeer tegen het Europeesch gezag als tegen de inlandsche rijken Djokjokarta en Soerakarta gerichte voornemens, nog vóórdat daaraan een begin van uitvoering was gegeven, geheel te verijdelen. Aan het hoofd der samenzwering stond, althans in naam, Amat Moekiar uit Toeloeng Agoeng (Kediri) [1], een bekend godsdienstleeraar, die twee zijner voornaamste vertrouwelingen, vroeger gewone dessalieden, de reeds genoemde Djaspani in Blitar en zekeren Amat Sahodo in Ponogoro (Madioen), had aangewezen om in een zuiver Islamitisch rijk, dat ook de vroegere vorstenlanden Madioen en Kediri zou omvatten, eene hoofdrol te vervullen. Bij de arresteering van deze personen en van eenige raddraaiers in Soerakarta (die waarschijnlijk allen in onderling verband handelden) [2] werden wel veel djimats (toovermiddelen), doch wapens slechts in zeer geringe hoeveelheid aangetroffen. De bevolking, bij wie de plannen en verwachtingen dezer geestdrijvers nagenoeg geen instemming hadden gevonden, evenmin als bij de inlandsche hoofden, bleef bij de door het bestuur genomen maatregelen volkomen rustig, hetgeen echter niet belette dat onder de Europeanen in Midden- en Oost-Java, nauwelijks bekomen van den indruk der berichten omtrent de moordtooneelen te Tjilegon, aanvankelijk groote ontsteltenis heerschte.

Met de evenbedoelde woelingen waarschijnlijk niet in eenig verband staande, doch overigens daaraan nauw verwant wat aard en strekking betrof, was een voorval, dat in de maand October 1888 in de residentie Soerakarta plaats greep.

Zekere Imam Redjo, een geestdrijver uit de dessa Girilajoe, welker inwoners met de bewaking van de graven van het Mangkoe Negorosche Huis zijn belast, had, na eenigen tijd in de afdeeling Ngawi (Madioen) in godsdienstige afzondering te hebben doorgebracht, gedurende ongeveer eene maand een zeker aantal volgelingen door godsdienstige opwinding in zoodanigen staat van geestverbijstering gebracht dat zij zonder aarzeling gehoorzaamden aan een in October door hem gegeven bevel om, gezamenlijk met vrouwen en kinderen, op te trekken naar een te Srikaton — op eenige uren afstands van de hoofdplaats Soerakarta — gelegen lustverblijf van het hoofd van het Mangkoe Nogorosche gebied. Zijn — slechts aan enkelen hunner bekend — voornemen was om van daar uit een opstand te beginnen tot zuivering van den godsdienst en vervolgens tot Ketonggo onder Ngawi door te gaan, welke plaats de zetel van het te stichten Moslimsch rijk zoude moeten worden. De afsluiting van het buitenverblijf werd door Imam Redjo en zijne medgezellen verbroken en zij nestelden zich daarin zonder zich in 't minst te storen aan de aangerukte inlandsche politie. Zoodra het gebeurde te Soerakarta bekend werd, begaven de resident en het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis zich met eene vrij aanzienlijke militaire macht (behalve de cavalerie van 's prinsen legioen ook de beschikbare manschappen van de lijfwacht-dragonders en 30 militairen van het garnizoen te Soerakarta) naar Srikaton, ten einde de bende te omsingelen en haar te noodzaken zich over te geven. Na eenige sommatiën kwam het meerendeel der aanwezigen te voorschijn, en gaf zich zonder verzet gevangen. Imam Redjo en een elftal andere onwilligen boden hardnekkigen tegenweer, ten gevolge waarvan 9 hunner (daaronder het hoofd der bende) gedood en 3 gewond werden. Geheel buiten de schuld der troepen werden in de verwarring ook 2 vrouwen en 1 kind gedood. De ondoordachte en op zich zelve dan ook weinig gevaarlijke poging tot ruststoring was hiermede voorgoed bedwongen. De bevolking in den omtrek was daarbij volkomen rustig gebleven.

Overigens viel gedurende het afgeloopen jaar schier overal op Java en Madura onder de inlandsche bevolking, ook onder de grooten aan het Solosche Hof, een meer opgewekt godsdienstig leven waar te nemen, dat zich hoofdzakelijk uitte in het nauwgezet vervullen der uiterlijke godsdienstplichten. Van de verschillende onder haar bestaande Mohammedaansche secten telde die der »naqsjabandyah" de meeste aanhangers. Ook het aantal bedevaartgangers nam in bijna alle gewesten aanmerkelijk toe. Tot die toeneming droeg echter zeer veel bij de omstandigheid dat in 1888 het zoogenaamde jaar Akbar viel, hetwelk om de acht Arabische jaren terugkeert en waarin, volgens de begrippen der Mohammedanen, de bedevaart bijzonder verdienstelijk is (verg. het verslag van 1881, blz. 104).

Wat de evangelisatie op Java betreft, deze maakte in 1888 in de meeste gewesten, waar zendelingen werkzaam zijn, eenige vorderingen, maar vooral in Djokjokarta, waar ongeveer 200 Javanen tot den Christelijken godsdienst overgingen. Omtrent den geest jegens het Nederlandsch gezag en de levenswijze der leden van de inlandsche Christengemeenten wordt vrij algemeen een zeer gunstig oordeel uitgesproken, terwijl hunne verhouding tot de omringende Mohammedanen geen aanleiding gaf tot moeilijkheden. Op twee zendingscholen in Soerabaija (Modjowarno en Bongsoredjo), welke ook door meisjes en door Mohammedaansche kinderen bezocht worden, moesten maatregelen worden genomen om den steeds aangroeienden toevloed van leerlingen te beperken. Vermelding verdient dat in deze streek, waar de zendelingen J. en A. Kruyt met gunstigen uitslag werkzaam zijn, in 1888 de eerste spaarbank voor inlanders, zonder onderscheid van godsdienst, tot stand kwam.

In de goede verstandhouding tot de inlandsche hoven kwam geen verandering. Het blijft evenwel nog noodig te trachten den Soesoehoenan van Soerakarta er van te overtuigen dat vele toestanden in zijn gebied voorziening eischen, en dat de door de Regeering gewenschte of voorgestelde middelen van verbetering, niet slechts voor land en volk, maar ook voor de waardigheid en het aanzien der vorsten en grooten in dat gewest van het hoogste belang en het meest doeltreffend zijn. De verwachting, dat reeds terstond eene betere orde van zaken zoude geboren worden uit de optreding in 1887 van een nieuwen (waarnemenden) rijksbestierder (zie vorig verslag blz. 3), is nog niet verwezenlijkt. Tot het verkrijgen van de verbeteringen, die in Soerakarta het dringendst noodig

[1] Deze Amat Moekiar zou in den laatsten tijd in aanraking hebben gestaan met handlangers van den in 1883 (zie het verslag van dat jaar blz. 2) naar Menado verbannen Djokjoschen pangeran Soeriëng Ngalogo, die door sommigen als de ziel van de tijdig gefnuikte beweging in Midden-Java wordt beschouwd. Ook werd, behalve aan ettelijke ontevredenen in de Vorstenlanden, een kwade invloed toegeschreven aan een in het voorjaar van 1888 in de residentie Batavia uit zijne gevangenschap ontsnapten en sedert in Midden- en Oost-Java rondgezworven hebbende Soloschen geestdrijver (den in het verslag van 1885, blz. 2, bedoeiden raden Sosro Widjojo), die in Januari jl. te Bondowosso in Bezoeki weder gevat werd.

[2] Aanvankelijk waren in de genoemde gewesten ook talrijke volgelingen der aanleggers in hechtenis genomen, doch deze konden voor het meerendeel, nadat zij in verhoor waren genomen, weder worden vrijgelaten, omdat het bleek dat zij zich hadden laten misleiden en verder geen schuld hadden.

worden geacht, wenscht de Regeering met kracht werkzaam te zijn. Ten aanzien van de positie zijner ambtenaren zijn intusschen door den Soesoehoenan een tweetal doeltreffende maatregelen genomen, op het voorbeeld van de regelingen in de gouvernementslanden. De eerste is dat aan schuldeischers de bevoegdheid is ontnomen om ambtenaren des Soesoehoenans wegens schulden te gijzelen, doch hun verzekerd is de uitbetaling, bij wijze van korting, van een gedeelte der inkomsten van de betrokken ambtenaren. Voorts is bepaald dat aan dezen, bij overplaatsing, een maand traktement wordt uitbetaald, ten einde hen in de gelegenheid te stellen de kosten hunner overplaatsing te bestrijden en de kleine huishoudelijke schulden, die zij mochten hebben, af te betalen. Hierdoor is hun tevens het voorwendsel ontnomen om de daartoe vereischte gelden op onwettige wijze door de bevolking te doen opbrengen.

De meer rechtstreeksche inmenging van het Europeesch bestuur in de Mangkoe Negorosche geldmiddelen (zie vorig verslag blz. 3) beantwoordt geheel aan het doel. Voorloopig moet die inmenging nog bestendigd blijven, maar in September 1888 is daarvoor een meer met de wenschen van pangeran PRANG WEDONO strookende vorm gekozen. De in Juli 1887 van regeeringswege ingestelde commissie voor het financieel beheer is toen namelijk ontbonden en daarvoor in de plaats getreden een door den pangeran zelven ingestelde adviseerende raad, bestaande uit vier prinsen en de vier voornaamste waardigheidsbekleeders, bijgestaan door een van 's prinsen Europeesche ambtenaren als secretaris en voorgezeten door den gewestelijken secretaris. Op de samenstelling en den werkkring van dezen »raad voor de aangelegenheden van het Mangkoe Negorosche Huis" is door de Indische Regeering, voor zooveel noodig, goedkeuring verleend bij een besluit van 3 September 1888, met bepaling dat het direct toezicht op het beheer der Mangkoe Negorosche geldmiddelen voorshands blijft opgedragen aan den resident, die in belangrijke aangelegenheden geen beslissing zal mogen nemen zonder vooraf de machtiging der Regeering te hebben verkregen. In den nieuw ingestelden raad — eene soort van familieraad — is ook opgegaan de door 's pangerans voorganger indertijd ingestelde rechtbank »kesatrian", welke uitsluitend moest dienen voor het beslechten van familiegeschillen of van geschillen waarin bloed- en aanverwanten van het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis als gedaagden betrokken waren.

Bij gemis aan bepalingen ter zake in de bestaande politieke contracten, berustte het recht tot het verleenen van concessie voor mijnontginning in Soerakarta en Djokjokarta zonder eenig voorbehoud bij de vorsten. Toen zich in 't laatst van 1887 de mogelijkheid liet voorzien dat in Djokjokarta eene eerste concessie van dien aard door een gouvernements-onderdaan zou worden aangevraagd (zie vorig verslag blz. 245), is onder dagteekening van 14 Juli 1888 met den Sultan een suppletoir contract gesloten (door den Gouverneur-Generaal goedgekeurd en bekrachtigd bij besluit dd. 8 December 1888 n°. 17), waarbij het verleenen van concessies tot mijnontginning aan personen, die geen onderdanen van den Sultan zijn, afhankelijk is gesteld van de toestemming van het Gouvernement, terwijl aan het Gouvernement de bevoegdheid is voorbehouden om zelf in Djokjokarta mijnen te ontginnen of daartoe concessie te verleenen, en om de noodige voorschriften te geven betreffende het toezicht in het algemeen belang op de mijnontginningen te houden. Kort te voren, namelijk onder dagteekening van 26 Juni 1888, werd door den Sultan ook eene verklaring onderteekend (waarvan aanteekening gehouden is bij gouvernementsbesluit dd. 27 September daaraanvolgende n°. 33), waardoor — voor zooveel dit nog ten opzichte van de leden der vorstelijke familie noodig was — verzekerd is dat misdrijven of overtredingen door 's vorsten onderdanen met betrekking tot telegraafverbindingen binnen het Djokjosche gebied begaan, vervolgbaar zijn voor de gouvernements-rechtbanken of rechters.

Behalve in Banjoewangi (zie vorig verslag blz. 4) ging in 1888 nog in drie andere regentschappen der gouvernements-residentiën het hoogste inlandsch gezag in andere handen over, en wel in Bangil (Pasoeroean), waar de regent kwam te overlijden, zoomede in Bodjonegoro (Rembang) en in Probolinggo, waar de titularissen uit hun ambt ontzet werden, omdat zij geheel aan het spel waren verslaafd en dientengevolge de eerste zijne ambtsplichten verwaarloosde, de andere van zijn ambtelijk standpunt misbruik maakte, o. a. door geldelijke verplichtingen aan te gaan boven zijne krachten. Werd in Bangil de overleden regent opgevolgd door zijn eenigen en wettigen zoon (tot dusver onderdistrictshoofd), bij de vervulling der beide andere regentsplaatsen kon de bij art. 69, vierde lid, van het Regeeringsreglement gestelde regel geen toepassing vinden, wat Bodjonegoro betreft, bij ontstentenis van een geschikten candidaat onder de zonen of nabestaanden van den laatsten titularis, terwijl wat Probolinggo betreft, van het beginsel van erfelijkheid om politieke redenen moest worden afgeweken, vermits uit het regentengeslacht aldaar niemand anders in aanmerking kon komen dan de oudste wettige zoon van den ontslagen regent, wiens benoeming echter onraadzaam werd geacht wegens den overwegenden invloed dien deze laatste (die te Probolinggo gevestigd bleef) dan niet zou nalaten op den nieuwen regent uit te oefenen. Voor Probolinggo viel nu de keuze op den patih van Poerworedjo (Bagelen), voor Bodjonegoro op den patih van Djombang (Soerabaija).

Als een blijk van waardeering van hunne langdurige en trouwe diensten werd aan den regent van Sidaijoe (Soerabaija) de titel van pangeran, aan dien van Madioen het praedicaat »adipati", aan de regenten van Soerabaija en Modjokerto (Soerabaija) het recht tot het voeren van den gelen songsong en aan die van Pamalang (Tagal) en Keboemen (Bagelen) de gouden medaille voor burgerlijke verdiensten toegekend, terwijl ter zake van hunne verrichtingen tijdens het uitbreken van en bij de demping der onlusten in de afdeeling Anjer (Bantam) de regent van Pandeglang den titel van »adipati" en die van Tjiringin de gouden medaille voor burgerlijke verdiensten verkreeg. Ook aan eenige inlandsche ambtenaren van lageren rang en aan sommige dessahoofden vielen belooningen van verschillenden aard ten deel. Daarentegen moesten verscheidene inlandsche ambtenaren of hoofden wegens ongeschiktheid of misbruik van vertrouwen ontslagen of gerechtelijk vervolgd worden.

Met betrekking tot de veiligheid van personen en goederen waren de over 1888 ontvangen berichten over het algemeen bevredigend. In Djokjokarta was de toestand in dit opzicht zelfs bijzonder gunstig sedert aldaar een 220-tal personen, die bekend stonden aan ketjoepartijen te hebben deelgenomen, in hechtenis waren gesteld. Dergelijke misdrijven werden in 1888 in dat gewest slechts 4 malen gepleegd, tegen 15 malen in het voorafgegane jaar. In Batavia hadden zij 7 malen, in elke der residentiën Rembang en Kadoe 3 malen, in Soerakarta 2 malen en in elke der residentiën Samarang en Madioen slechts éénmaal plaats. Verder vindt men in de opgaven gewag gemaakt van 11 gevallen van roof op den publieken weg, namelijk 6 in de residentie Soerakarta, 3 in Djokjokarta en 2 in Kadoe. Op Madura kwamen moorden nog altijd veel voor, in Soerabaija en Rembang was het aantal dezer misdrijven minder dan in 1887. Veediefstallen werden het meest gepleegd in de gewesten Rembang, Madura, Madioen, Soerabaija en Japara, en wel respectievelijk 753, 163, 160, 101 en 55 malen, terwijl in Bagelen en Kadoe slechts één veediefstal werd geconstateerd. Het aantal der gerapporteerde gevallen van zee- en strandroof bepaalde zich tot twee

De oogst van padi en andere voedingsmiddelen leverde in 1888 in de meeste gewesten bevredigende, in enkele zelfs zeer gunstige uitkomsten op. Evenwel had men hier en daar, doch slechts in sommige gewesten, hoofdzakelijk tengevolge van de langdurige droogte en van ziekten in het gewas, over vrij belangrijke mislukkingen bij de padicultuur te klagen. Rechtstreeksche hulp van regeeringswege, anders dan door in ettelijke streken aan de bevolking op ruime schaal de gelegenheid te openen om aan geldelijke verdiensten te komen [1], was in 1888 nergens noodig dan

[1] Van het bij de begrooting voor 1888 toegestane krediet van f 2 millioen voor buitengewone hulp aan de bevolking is in 't geheel uitgegeven f 688 360. Voor 1889 is met hetzelfde doel een

in het district Menoreh der residentie Kadoe, waar de landbouwers van bestuurswege aan zaadpadi moesten geholpen worden. De koffieproductie liet in 1888 minder te wenschen over dan in het voorafgegane jaar, doch stak in de meeste gewesten toch ongunstig af bij de gemiddelde opbrengst der laatste aan 1887 voorafgegane jaren. Het suikerriet slaagde over het algemeen bevredigend, zij het ook dat hier en daar de serehziekte nog groote verwoestingen aanrichtte. Ook de tabaksteelt gaf vrij algemeen, vooral in Probolinggo, reden tot tevredenheid.

Nagenoeg overal bleef de handel — ook de inlandsche — in eene gedrukte stemming, hetgeen, evenals in de laatstverloopen jaren, aan de verarming der bevolking hoofdzakelijk ten gevolge van de lage prijzen der landbouwproducten moet worden geweten [1]).

Kon de staat der volksgezondheid gedurende 1888 in de meeste gewesten, over het geheel genomen, bevredigend worden genoemd, in de laatste maanden van het jaar heerschte in de oostelijke residentiën — vooral in Soerabaija — de cholera in vrij hevige mate, terwijl in December in Zuid-Bagelen eene koortsepidemie uitbrak. Overigens kwamen gedurende het geheele jaar nagenoeg overal sporadische gevallen van koorts, pokken en buikziekte voor.

De hier en daar in enkele residentiën onder het vee uitgebroken ziekten namen nergens een onrustbarend karakter aan.

Slechts in een paar gewesten hadden gedurende den westmoesson van 1888 op 1889 overstroomingen van eenige beteekenis plaats, die veel schade aan velden, bruggen en wegen toebrachten. Het jaar 1888 kenmerkte zich overigens door eene algemeene en langdurige droogte.

In Augustus 1888 begon de Merapi weder teekenen van verhoogde werking te geven, hetgeen met meerdere of mindere hevigheid tot het einde des jaars aanhield. Ook bij de vulkanen Smeroe en Lamongan was af en toe eenige werkzaamheid waar te nemen. In het voorjaar van 1889 vertoonde zich hetzelfde bij de Gedeh.

§ 3. *Atjeh en onderhoorigheden.*

Over het algemeen kan de toestand in Groot-Atjeh gedurende het tijdvak waarover dit verslag loopt vrij gunstig genoemd worden. [2]) Aanvallen van eenige beteekenis hadden geen plaats en de werkzaamheid van de vijandelijke benden bepaalde zich tot beschietingen, die slechts bij uitzondering eenig nadeel berokkenden, en tot spoedig te herstellen beschadiging aan telephoongeleidingen, stoomtrambaan en bruggen.

In den laatsten tijd hebben de pogingen des vijands om ons afbreuk te doen zich meer bepaaldelijk geuit in aanslagen op de stoomtrambaan en op de treinen; waartoe gevulde granaten gebezigd werden die bij wijze van mijn in de baan gegraven en bestemd waren om door middel van eene schrander uitgedachte, aan de rail aangebrachte inrichting te springen wanneer een trein over de mijn reed. Enkele malen werd het gewenschte resultaat verkregen en niet onbelangrijke schade aan den weg en het materieel toegebracht. Door voortdurende bewaking ook des nachts van de verschillende tramlijnen werden evenwel de meeste mijnen tijdig ontdekt en onschadelijk gemaakt.

De veiligheid van het vaarwater langs de kust van het door ons bezette gebied, die blijkens de mededeelingen in het vorig verslag destijds voornamelijk uit Lampagger bedreigd werd, liet ook na de aan die kampong toegediende tuchtiging te wenschen over. Rooftochten op handels- en visscherspraauwen gingen meermalen uit van de Koeala Gigieng, waar zich een broeinest van vijandig volk bevindt. Zoo werden een paar malen Chineesche handelsprauwen aangevallen en sommigen der opvarenden vermoord. In December 1888 werd een dergelijke rooftocht door het oorlogsstoomschip *Samarang* en het gouvernementsstoomschip *Albatros* bemerkt, die echter niet in staat waren om den aanslag te beletten, doch die, in vereeniging met de versterking Kotta Pohama, de kampong waar de schuldigen thuis behoorden met geschutvuur tuchtigden.

Op politiek gebied was een der gewichtigste gebeurtenissen de oneenigheid, die in het afgeloopen jaar in den boezem der Kemala-partij ontstond en waarin de voornaamste hoofden van Groot-Atjeh betrokken werden.

Toen de pretendent-sultan, Toeankoe Mohamad Daoed, in het jaar 1883 door de hoofden der oorlogspartij meerderjarig verklaard werd, wees men tevens degenen aan, die, na zijn persoonlijk optreden als sultan, zijne naaste omgeving zouden vormen en hem met raad en daad bijstaan. De voornaamsten hiervan waren Toeankoe Haschim, Toeankoe Machmoed en Imam Longbattah. Het vermaarde hoofd van de priesterschool te Tirou, bekend onder den naam van Tengkoe di Tirou Tjihik, werd hoofd van de priesterschaar van geheel Atjeh, en Sjech Saman, door ons mede Tengkoe di Tirou genaamd, diens vervanger in Groot-Atjeh. Deze beide laatsten traden door het godsdienstig karakter, dat aan het verzet tegen het Nederlandsch gezag werd gegeven, in de laatste jaren sterk op den voorgrond, doch toen hunne pogingen om aan onze vestiging afbreuk te doen voortdurend schipbreuk leden, en de verwachtingen op eene eindelijke verdrijving dergenen die als ongeloovigen door hen werden voorgesteld (welke verwachtingen door de concentratie onzer linie wel eenigermate waren opgewekt) bleken ijdel te zijn, ontstond er naijver der adathoofden tegen den grooten invloed van de geestelijke leiders.

De spanning, die daarvan het gevolg was, deelde zich ook aan mindere hoofden mede. Toekoe Bin, hoeloebalang van het tot de federatie Gighen behoorende Kemala, was van meening dat de pretendent-sultan, dien hij als zijn gast beschouwde, zich te veel met de bestuurszaken van Kemala inliet, en verzocht van die inmenging verschoond te blijven. Daarbij voegden zich nog andere geschillen, welke zoo hoog liepen dat het zelfs in de onmiddellijke omgeving van den pretendent-sultan tot kleine vechtpartijen

---

krediet toegestaan van f $1\frac{1}{2}$ millioen. In de eerste maanden van dat jaar is daaruit nieuwe hulp verleend in streken waar de bevolking, door het opraken van haren padivoorraad, de maanden, die nog tot het invallen van den nieuwen oogst moesten verloopen, anders met moeite had kunnen doorleven. Gelukkig waren echter die uitzonderingen van geringe beteekenis. Overigens verschafte bedoeld krediet de gelegenheid om voort te gaan met de werken die, bij wijze van hulpverschaffing, in een aantal gewesten op het gebied van irrigatie, waterafvoer, wegverbetering, enz. waren onderhanden genomen.

[1]) Met betrekking tot den oeconomischen en maatschappelijken toestand der inlandsche bevolking zijn tot dusver voor het Koloniaal Verslag geene andere dan de hierboven vermelde mededeelingen uit Indië ontvangen. Overigens moge verwezen worden naar de statistische gegevens over het laatste aan 1888 voorafgegane tienjarig tijdvak, opgenomen in de bijlage A^1 hierachter, aangaande zielental, veestapel, bouwgrond, oogst en prijzen der padi, landrente, bedrijfsbelasting en hoofdgeld (dit laatste van 1 Juli 1882 af ingevoerd als equivalent voor afgeschafte heerendiensten).

Voor de beoordeeling van de welvaart der inlandsche bevolking zou het zeker wenschelijk zijn wanneer ook eene berekening kon worden gemaakt van hetgeen zij in diezelfde jaren genoten heeft ter zake van de koffie-, suiker-, kina-, tabaks- en rijstcultures. Dit is echter niet mogelijk, wegens het algeheel gemis aan volledige en vertrouwbare gegevens, althans wat betreft de verdiensten van den inlander bij de Europeesche landbouwondernemingen, terwijl pogingen om zoodanige gegevens door de besturende ambtenaren te doen verzamelen, blijkens de uit Indië verkregen inlichtingen, weinig kans van slagen zouden beloven. Wat den eigen landbouw der bevolking betreft, zouden de daaruit door haar genoten inkomsten eenigszins kunnen worden nagegaan uit het bedrag der door haar betaalde landrente. De aanslag der landrente toch mag volgens de bestaande bepalingen slechts hoogstens 20 pct. of één vijfde van de waarde van het gewas bedragen. De betaalde landrente aannemende als de werkelijke waarde van het den lande toekomende één vijfde van den oogst, zouden dus de door de bevolking van hare eigen velden genoten voordeelen approximatief bedragen viermaal het bedrag van de opgebrachte landrente. Maar ook die berekening laat in de practijk aan juistheid veel te wenschen over, deels door het feit dat in bijna alle gewesten de aanslag minder dan het gestelde maximum bedraagt, deels ook doordat sommige soorten van gronden óf niet belast worden, óf de daarvan aan den lande verschuldigde belasting niet als landrente wordt opgebracht.

[2]) Bij het ter perse leggen van deze paragraaf werd uit Indië telegraphisch bericht ontvangen omtrent een ernstig treffen met den vijand op 26 Juli te Tjadé Kedjoeroean nabij Kotta Pohama (Groot-Atjeh). Terwijl de Atjehers daarbij 30 lijken achterlieten, sneuvelden van onze zijde 3 officieren en 18 mindere militairen, en werden gewond 4 officieren en 87 minderen (verg. de Staatscourant van 4/5 Augustus 1889).

kwam. Toekoe Bin gaf daarop aan Toankoe Mohamad Daoed in overweging naar de wakaf-gronden van Si Boesoe te verhuizen, welk voorstel alleen reeds twisten tusschen den broeder van het federatiehoofd van Gighen en Toekoe Bintara Tjoembo ek van Pedir in het leven riep, aangezien die beiden aanspraken op de bewuste gronden deden gelden.

Al deze oneenigheden deden Toeankoe Mohamad Daoed, wiens verhouding tot Toeankoe Haschim met den dag minder gunstig werd, onverwachts besluiten om naar Groot-Atjeh te vertrekken. Den 9den Augustus 1888 kwam hij, door slechts een vijf en twintigtal volgelingen vergezeld, te Indrapoeri aan, waar Tengkoe di Tirou zich bij hem voegde om hem naar Anagaloeng te vergezellen. Zoowel Panglima Polim (het sagihoofd der XXII Moekim) als Imam Longbattah volgden echter den pretendent op den voet, om, zooals zij voorgaven, voor zijne veiligheid te waken. Tijdens dit verblijf in Groot-Atjeh nu nam de verhouding van Panglima Polim tot Tengkoe di Tirou, welke verhouding wegens het eigendunkelijk handelen van den laatste in de XXII Moekim toch al gespannen was, een bepaald vijandig karakter aan, daar duidelijk aan het licht kwam dat Tengkoe di Tirou den pretendent al meer en meer beheerschte. Dit bleek onder meer doordat Toeankoe Mohamad Daoed, zonder andere voorname hoofden te raadplegen, den vriend en bondgenoot van genoemden priester, Toekoe Oemar, tot panglima over de Westkust benoemde, welke benoeming zoowel in Groot-Atjeh als op de Westkust veel reden tot ontevredenheid gaf, dewijl velen zich daardoor in hunne rechten gekrenkt of in hun gezag aangetast achtten. Panglima Polim, die door Toekoe Oemar's optreden tegen Telok Kroet ter Westkust (zie vorig verslag blz. 7) diens verklaarde tegenstander geworden was, ontzag zich niet die benoeming onwettig te noemen in de brieven die hij aan de voornaamste hoofden ter Westkust schreef.

Toen Toeankoe Mohamad Daoed op den 24sten Augustus te Kemala terugkeerde, bevond hij dat tijdens zijne afwezigheid door den hooger genoemden Toekoe Bin eene kleine versterking tegenover zijne woning was opgeworpen. Om de hem daardoor aangedane beleediging te wreken, riep hij de hulp van Toekoe Bintara Tjoembo ek en eenige andere hoofden van Pedir in, die aan deze oproeping dadelijk voldeden. Toekoe Bin Kemala werd vervolgens uit zijn land verdreven, zijne goederen werden verbrand of geroofd, en Imam Longbattah werd op de vlucht gejaagd. Omdat tijdens de verwarring te Kemala goederen van Toeankoe Radja Itam, broeder van Toeankoe Haschim, mede verbrand waren, verhuisden deze beide Atjehsche grooten, althans tijdelijk, met hunne gezinnen naar Gleiëng, de verblijfplaats van Panglima Polim.

In de federatie Gighen beschouwde men het tuchtigen van Toekoe Bin Kemala door hoofden van Pedir als eene groote beleediging. Gevechten met afwisselend wapengeluk tusschen volk van de beide federatiën waren sedert aan de orde van den dag, en te midden van dat alles bevond de pretendent-sultan, door zijne getrouwste aanhangers en raadslieden verlaten, zich nagenoeg alleen te Kemala. Het duurde evenwel niet lang of de pogingen van Panglima Polim om partijen met elkander te verzoenen hadden tengevolge dat weer toenadering tusschen Toeankoe Mohamad Daoed en Toeankoe Haschim ontstond, en bij een bezoek, dat door den hoofdpanghoeloe te Kotta Radja in April jl. aan de hoofden der Kemala-partij werd gebracht, bleek de goede verstandhouding tusschen deze beide Toeankoe's geheel hersteld te zijn.

Dat de invloed van Tengkoe di Tirou op den gang van zaken onder de hiervoren bedoelde gebeurtenissen ernstig geleden had, bleek in het begin van dit jaar, toen hij met eenige hoofden uit Groot-Atjeh en gevolg eene poging deed om Toeankoe Mohamad Daoed te overreden om naar Groot-Atjeh te komen en over zijne onderwerping aan het Nederlandsch gezag te beraadslagen. Deze poging mislukte geheel, daar Tengkoe di Tirou zelfs verhinderd werd den pretendent te ontmoeten.

De door Tengkoe di Tirou gedane stap was een gevolg van de aanrakingen, welke in den laatsten tijd door ons bestuur met de voornaamste nog niet in onderwerping gekomen Atjehsche hoofden zijn onderhouden, met het doel om de oorzaken weg te nemen, welke het voormalig Atjehsch rijk nog steeds in beroering houden, niettegenstaande het grootste gedeelte van de hoofden en van de bevolking den strijd moede is en dan ook buiten de postenlinie voortdurend sterker het streven aan den dag treedt om vreedzame bedrijven en bezigheden te hervatten. Ofschoon nog geene bepaalde onderhandelingen over het in onderwerping komen van de hoofden der Kemala-partij werden aangeknoopt, blijkt uit de gevoerde briefwisselingen dat de weerzin tegen de erkenning der Nederlandsche souvereiniteit begint te verminderen, zoodat er eenig uitzicht op die erkenning bestaat.

Met opzicht tot den oeconomischen toestand van het gewest valt weinig te berichten. Niettegenstaande het gebrek aan ploegvee nam de rijstbouw in Groot-Atjeh, ook buiten de postenlinie, voortdurend toe, tengevolge van den terugkeer van Atjehers, die in vorige jaren waren uitgeweken. De oogst was, wegens de droge weersgesteldheid en de door veldmuizen en ander ongedierte aangerichte schade, niet ruim. Hoewel de bodem in de vlakte van Groot-Atjeh zeer vruchtbaar en voor allerlei gewassen geschikt is, bestaat voor de pepercultuur, evenals in de Onderhoorigheden, eene bepaalde voorkeur en werd daaraan eene niet onbelangrijke uitbreiding gegeven. De peperoogst was echter niet ruim, hetgeen wat de Westkust aangaat grootendeels te wijten was aan de beroeringen, waaraan dit gedeelte van Atjeh ten prooi was, en wat de Noord- en Oostkust betreft aan de ongunstige weersgesteldheid. Op de eilanden Bras en Waij, waar van deze cultuur veel werk wordt gemaakt, gaven de uitkomsten reden tot tevredenheid.

De algemeene gezondheidstoestand in Groot-Atjeh was in 1888 ongunstiger dan in 1887. Gedurende de eerste negen maanden was het aantal lijders aan berriberri zeer aanzienlijk, maar het verminderde sedert October 1888, en in de eerste maanden van 1889 nam de ziekte een zeer gunstigen keer. Ook pokken en malaria kwamen veel voor. Met afwisselende hevigheid heerschte de pokziekte ook buiten de postenlinie gedurende de tweede helft van het afgeloopen jaar. Met opzicht tot den veestapel valt nog altijd waar te nemen dat het van elders aangevoerd vee in Groot-Atjeh aan ziekten onderhevig is, hetgeen, zooals in 't vorig verslag is gezegd, als de voornaamste oorzaak is te beschouwen waarom aan den voor den landbouw benoodigden veestapel geen genoegzame uitbreiding kan worden gegeven.

De veiligheid binnen de postenlinie liet, dank zij het streng gehandhaafd verbod om wapenen te dragen en de menigvuldige militaire patrouilles, over dag niets te wenschen over. Dat echter des nachts het wegnemen van telephoondraad en andere baldadigheden, gepleegd door lieden van buiten de linie, niet geheel konden worden belet, bleek hierboven. Veediefstallen noch moorden vonden in 1888 binnen de postenlinie plaats en ook gewone diefstallen behoorden onder de Atjehsche bevolking tot de zeldzaamheden. Des te onveiliger daarentegen was het buiten de linie, en vele Atjehers van daar, die op de druk bezochte passars te Kotta Radja en Olehleh hunne waren hadden verkocht of inkoopen hadden gedaan, werden, onder het voorwendsel dat Tengkoe di Tirou het verkeer met de bevolking binnen de linie verboden had, herhaaldelijk van al hunne have en soms zelfs van hun leven beroofd zoodra zij de linie verlaten hadden.

Tweemaal gedurende den tijd waarover dit verslag loopt, namelijk van 10 tot 14 September van het afgeloopen jaar en op 31 December en 1 Januari jl., is de Atjehrivier tengevolge van bandjirs buiten hare oevers getreden. Daarbij bleek dat de in 1887 uitgevoerde waterkeerende werken goede diensten bewijzen. Kleine beschadigingen aan de trambaan en aan de gewone wegen en bruggen konden spoedig hersteld worden.

Ten vervolge op hetgeen in het vorig verslag omtrent de gebeurtenissen in de Onderhoorigheden werd medegedeeld, valt het volgende aan te teekenen.

Ter Noordkust kwam in de gespannen verhouding tusschen Samalangan aan de eene en Pasangan en Merdoe aan de andere zijde geen verbetering; en ook de verhouding tusschen de federatiën Pedir en Gighen liet bij voortduring veel te wenschen over. Bij het oude familiegeschil, dat de hoofden dezer federatiën verdeeld houdt, voegen zich telkens nieuwe veeten. Als zoodanig kan op het hiervoren reeds vermelde incident

met het hoofd van Kemala worden gewezen, waardoor ook TOEANKOE MOHAMAD DAOED en zijne omgeving in den strijd gemoeid werden. Het gelukte aan PANGLIMA POLIM de onderlinge geschillen tusschen de zes hoeloebalang's van Gighen bij te leggen; TOEKOE BINTARA PALEUH echter leende het oor aan de inblazingen van eenige Pedirsche hoeloebalang's, aan wie hij verwant is, en liet zich niet bewegen tot aansluiting bij de overige hoofden der federatie Gighen, waartoe hij behoort.

Het streven van Pedir om zich meester te maken van het geheele tot Gighen behoorend kustgebied openbaarde zich zoo duidelijk, dat aan de vroegere belofte van den radja, om tot eene minnelijke beslechting van de aanhangige geschillen mede te werken, door het bestuur niet langer eenige waarde kon worden toegekend. Integendeel werd meer en meer de overtuiging verkregen dat het voornamelijk aan de kuiperijen van de hoofden van dit landschap, die bij het voortduren van den tegenwoordigen ongeregelden toestand in Atjeh groot geldelijk belang hebben, moet worden geweten dat de pogingen, om aan de verwarring zoowel op de Noordkust als in Groot-Atjeh een eind te maken, tot dusver haar doel gemist hebben. Nadat door het bestuur nogmaals te vergeefs beproefd was om den radja van Pedir tot betere gedachten te brengen, ging de civiele en militaire gouverneur, krachtens de hem bij de ordonnantie van 18 December 1888 (Indisch Staatsblad n°. 195) verleende bevoegdheid, op den 29sten December over tot sluiting van het kustgebied van Batoe Poetih tot Koeala Merdoe, welke sluiting sedert gehandhaafd bleef. Om den dwangmaatregel met klem te kunnen ten uitvoer leggen, werd de scheepsmacht in de Atjehsche wateren tijdelijk met drie oorlogsbodems versterkt.

Onze nieuwe versterking te Segli (in den loop van 1888 gebouwd op een punt, gunstiger gelegen dan dat waar de vroegere versterking stond) werd wel is waar voortdurend door beschieting verontrust, maar zonder dat zulks noemenswaardig nadeel veroorzaakte. De vijand, die zich weder af en toe in loopgraven nestelde, werd den 20sten Januari jl. door de bezetting onzer versterking met groot verlies daaruit verdreven, terwijl onzerzijds bij die gelegenheid geen verlies geleden werd.

Op de Oostkust verzamelde zekere HADJI BIN ABAS, door den heiligen oorlog te prediken, een aanhang, voornamelijk bestaande uit peperplanters, die door de hoofden des lands verongelijkt waren, en uit lieden zonder middel van bestaan. Deze vagebonden bewogen zich aanvankelijk als eene weinig beteekenende bende tusschen Edi Besar, Pedawa en Perlak, zonder schade aan te richten, doch nadat zij zich in Pedawa hadden genesteld, sloten zich nog meer ontevredenen bij hen aan en werden zij tot grooten overlast voor de rustige bevolking uit den omtrek. Het hoofd van Pedawa, HABIB MOHAMAD, besloot daarom de bende te verdrijven en legde dat voornemen al spoedig ten uitvoer. Dezelfde HADJI BIN ABBAS stond aan het hoofd van de bende die onlangs ernstige rustverstoring in Edi veroorzaakte. Dienaangaande is het volgende aan te teekenen.

In April jl. nestelde zich te Edi in de nabijheid onzer versterking eene bende die voortdurend in getalsterkte en driestheid toenam. Onze benting en de naar de Koeala marcheerende patrouilles werden bij herhaling beschoten, en op den 30sten April nam de vijand stelling achter den kogelvanger op het schijfschietterrein en opende een levendig vuur op de versterking. Eene sectie infanterie verjoeg den vijand van daar met de bajonet en bracht hem een verlies van 7 dooden toe, waarvan 4 in onze handen bleven, terwijl onzerzijds slechts één man gewond werd.

Eene op 1 Mei tot verkenning uitgezonden patrouille van 40 man stuitte op ongeveer 700 M. noordoostwaarts van de benting op een overmachtigen vijand, die zich op verschillende plaatsen, bij groepen van 6 à 8 man, in kuilen verborgen had. Nadat vier kuilen door de onzen met de bajonet waren genomen, waarbij ongeveer 20 Atjehers werden neergelegd, keerde de patrouille, met een verlies van 1 doode en 5 gewonden, alle minderen, naar de versterking terug, daarbij bestookt door van alle zijden toesnellende vijanden, die nu en dan door salvo's in bedwang moesten worden gehouden.

Vermits de sterkte van het garnizoen niet voldoende bleek om de steeds aangroeiende bende, waaronder vele Gajoes en zoogenaamde Moslemin, uit hare stellingen te verdrijven, werden op 4 Mei twee compagnieën van het 3de bataljon infanterie, één sectie bergartillerie en een detachement genietroepen, het noodige ambulance-personeel, benevens 134 dwangarbeiders, onder de bevelen van den commandant van het 3de bataljon, luitenant-kolonel J. H. L. DE BANK LANGENHORST, van Kotta-Radja naar Edi overgebracht, met opdracht om den vijand met het grootst mogelijk verlies uit zijne stellingen te verdrijven.

Toen in den avond van 5 Mei van den waarnemenden assistent-resident der Noord- en oostkust bericht werd ontvangen, dat de vijand in den nacht van 3 op 4 Mei 23 inlandsche woningen aan de Koeala Edi had verbrand en de gemeenschap met de reede bedreigde, werd den 6den Mei nog eene Europeesche compagnie van het 3de bataljon naar Edi gezonden, terwijl den 10den ook nog het achtergebleven gedeelte van gemeld bataljon, benevens een detachement van 25 man cavalerie en een officier van gezondheid derwaarts gedirigeerd werden.

Zoodra de eerste colonne geheel aan de Koeala Edi was gedebarkeerd, werd op 6 Mei tegen den vijand opgerukt, die zich ingegraven had tusschen de Koeala en onze versterking, oostwaarts van den daartusschen loopenden weg.

Terwijl de vijand in het front door artillerie en infanterie onder vuur werd genomen, werd met goed gevolg eene omtrekkende beweging volbracht. Daarop van drie zijden met de bajonet aangegrepen, werd de vijand, na een kort doch hevig gevecht, dat ons op een verlies van 6 gewonde mindere militairen te staan kwam, uit al zijne stellingen verjaagd, terwijl hij ongeveer 62 dooden moest achterlaten.

Den 8sten Mei rukte de colonne, thans versterkt met de op 6 Mei gezonden Europeesche compagnie en eene marine-landingsdivisie, uit in de richting van Pedawa Pantang, gelegen oostwaarts van Edi. Op ongeveer 1700 M. van de versterking stuitten onze troepen op den vijand, die, in de alang-alang verborgen, ten getale van meer dan 200 man, een woedenden aanval met de klewang deed; ook nu evenwel duurde het niet lang of hij zag zich met overgroot verlies uit al zijne aldaar gemaakte stellingen verdreven, ver over de honderd dooden achterlatende; doch ook aan onze zijde waren verliezen te betreuren, namelijk 5 gesneuvelden, waaronder één officier, en 17 gewonden, waarvan later nog één aan zijne wonden bezweek. Na het aangrenzend terrein nog eenigen tijd doorzocht te hebben, zonder dat iets van den vijand bespeurd werd, keerde de colonne naar haar bivak nabij de versterking terug.

Hiermede was de kracht van den vijand gebroken. Bij eene op den 10den Mei gedane verkenning werd geen schot op onze troepen meer gelost en geen kwaadwillige meer gezien. Het overschot der geslagen bende had, volgens ingekomen berichten, de vlucht genomen naar eene plaats, twaalf uur gaans van Edi verwijderd, en uit de sedert nog meermalen herhaalde verkenningen bleek dat de omtrek onzer versterking geheel van kwaad volk gezuiverd was. Tegen het einde der maand keerde dan ook de uit Kotta Radja gezonden troepenmacht terug, met uitzondering van éene compagnie infanterie en het detachement cavalerie, welke voorshands te Edi achterbleven.

Volgens de laatste berichten zijn, na ingesteld onderzoek, de hoofden ter Oostkust, oostwaarts van Djamboe Aijer, in meerdere of mindere mate aan de rustverstoring te Edi schuldig bevonden; zij zouden ter zake worden beboet tot een bedrag ongeveer gelijkstaande met de door ons gemaakte oorlogskosten en de aangerichte schade. Wat de eigenlijke oorzaak was van de rustverstoring was, tijdens de afsluiting van dit gedeelte van het verslag, hier te lande nog niet bekend.

In Bagoh ontstonden, zooals in het vorig verslag reeds met een enkel woord werd aangeteekend, in den loop van 1888 opnieuw onlusten tusschen TOEKOE BINTARA MORDA en zijn schoonvader, TOEKOE YOESOEF van Oleh Gadja. TOENGKOE BINTARA PAKAN van Djolok Besar, waaronder Bagoh ressorteert, mengde zich echter ditmaal in het geschil. Daar BINTARA MORDA aan de oproeping van TOENGKOE BINTARA PAKAN niet voldeed en aan diens voorstel tot beeindiging van de oneenigheden geen gevolg wilde geven, werd hij door dezen uit zijn gebied verdreven, waardoor de rust hersteld werd.

De hoeloebalang van Tjoenda keerde, met toestemming van het hoofd van Pasangan, naar zijn land terug, doch

moest zich met den titel van kedjoeroean tjihik vergenoegen en werd in het uitoefenen van zijn gezag aan eene lastige contrôle onderworpen. Omtrent den terugkeer naar hun gebied van de radja's van Bajoe, Nizam en Sawang werd nog, door tusschenkomst van ons bestuur, met Gedong en Pasangan onderhandeld.

De hoeloebalang's van Samakoeroeh en Blang Mangat in de Pasei-streek verzochten de Nederlandsche vlag te mogen voeren, doch aan eene inwilliging van dit verzoek zal een nauwgezet onderzoek naar hunne rechten moeten voorafgaan.

Simpang Olim neemt sterk in bevolking toe, voornamelijk doordien velen uit Groot-Atjeh daarheen trekken tot het aanleggen van pepertuinen; terwijl in Langsar zich een Europeaan vestigde, die van den radja vergunning heeft verkregen tot het kappen van hout, en wiens voorbeeld door verscheidene Chineezen werd gevolgd.

Hoewel de nakoming van het verbond der radja's van de ter Westkust gelegen landschappen Malaboeh, Tenom-Panga, Kroeng Sabil en Telok Kroet tegen Toekoe Oemar dikwijls veel te wenschen overliet, en voortdurende aansporing van bestuurswege noodig was om de bondgenooten tot krachtig optreden buiten de grenzen van hun eigen land te bewegen, had de aan dat bendehoofd geboden tegenstand toch het gevolg dat het gebied, waar hij de macht in handen had, allengs kleiner werd. Dit gebied bestond in den aanvang van 1888 uit Pati, Lagen, Ranoi, Rigas, Lambesoi, Kloewang en Lepong, terwijl Toekoe Oemar zijn invloed steeds verder zuidwaarts trachtte uit te breiden en door zijne sterke benden Kroeng Sabil bezet hield. Uit dit laatste landschap werd hij, blijkens het vorig verslag, door den radja van Tenom verdreven, terwijl om het bezit van Pati door den radja van Telok Kroet een hevige strijd werd gevoerd. Na de aanvankelijke verovering van Pati op Toekoe Oemar's benden, die aldaar onder bevel stonden van Toekoe Hoessin Longbattah, viel echter de strijd, door de zwakheid en zorgeloosheid van den met de verdediging belasten waarnemenden radja van Pati, Toekoe Brahim, op het einde van April 1888 in het voordeel van Toekoe Oemar uit. Doch de in het vorig verslag bedoelde sluiting van de kust bleek tegen dezen een krachtiger middel van bestrijding te zijn dan de wapenen der verbonden hoeloebalang's. Door dien maatregel werden zijne inkomsten uit den peperhandel aanzienlijk beperkt, zoodat zijne benden weldra gebrek begonnen te krijgen, en daar geen voordeel meer behaald werd, verliepen deze voor een groot gedeelte. In de maand Juni verliet Toekoe Oemar dan ook de Westkust en begaf zich naar de VI Moekim, waar hij zich sedert rustig gedroeg. Ook zijn onderbevelhebber Nja Makam, die tot dusver Rigas nog bezet hield, liet niets meer van zich hooren en onthield zich van het plegen van vijandelijkheden. Het hoofd van Telok Kroet rukte in de maand December eindelijk weder tegen Pati op en, door onze scheepsmacht van de zeezijde gesteund, gelukte het hem op den 4den de verarmde benden van Toekoe Hoessin Longbattah daaruit te verdrijven, zonder dat van Oemar's zijde iets gedaan werd om zijn volk te steunen. Ook van zijne bemoeienis met de aangelegenheden van het staatje Lambesoi scheen Toekoe Oemar te hebben afgezien. Het van daar verdreven hoofd, Toekoe Moeda Koeala, hield zich sedert ruim een jaar te Telok Kroet op, waar hij in de gelegenheid werd gesteld om al de uit zijn land afkomstige peper te verhandelen. Waren derhalve, ook tijdens Lambesoi door Toekoe Oemar's benden bezet werd gehouden, de voordeelen van den peperoogst aldaar in handen van de rechthebbenden gebleven, in December was de toestand er weder van dien aard dat Toekoe Moeda Koeala naar zijn gebied kon terugkeeren, nadat de hoofden van Daja, Lamé en Lamno waarborgen geschonken hadden dat zij hem in alle opzichten zouden steunen.

Op het einde van het jaar 1888 bleven alleen nog de staatjes Lagen, Ranoi en Rigas onder den invloed van Toekoe Oemar en was het wettig gezag in alle andere hersteld. Ten gevolge van den verbeterden toestand ter Westkust werd het gedeelte, dat blijkens blz. 7 van het vorig verslag voor den handel gesloten was, van den 11den April 1889 af daarvoor weder geopend, met uitzondering alleen van Lagen, Ranoi en Rigas, waarop dus de maatregel van toepassing bleef.

Aan den evenbedoelden strijd tegen Toekoe Oemar had Malaboeh geen aandeel kunnen nemen, dewijl de door ons erkende radja van dat landschap, Toekoe Tjihik Mohamad Abas, zich in zijn eigen gebied door vijanden voortdurend bestookt zag. Het is gebleken dat de in 't vorig verslag genoemde Toekoe Tjihik Mansoer de eigenlijke rechthebbende op het bewind is, en eerstgenoemd hoofd, dat door misbruik van sterken drank en door schraapzucht zich bij zijne omgeving bovendien zeer gehaat maakt, buiten den passar Malaboeh nagenoeg geen invloed uitoefent. Hoewel het bestuur genoemden Mohamad Abas uit den aard der zaak steunt in de bestrijding van de — ook tegen onze vestiging gerichte — aanvallen zijner vijanden, wordt er naar gestreefd om Toekoe Tjihik Mansoer tot onderwerping te brengen, waardoor alleen eene duurzame bevrediging van Malaboeh verkregen zal kunnen worden. Intusschen is het daar reeds rustiger geworden na het overlijden op 6 Juli 1888 van Toekoe Kadli van Malaboeh, die in deze streken de ziel van de oorlogspartij vormde.

Geheel afgescheiden van Toekoe Oemar's woelingen werd door enkele partijhoofden, waaronder de uit het vorig verslag bekende Toekoe Yoesoef en Potjoet Abas, nu en dan de rust in de zuidelijke staatjes van de Westkust verstoord, voornamelijk in Terbangan, Sama Doea, Sibadi en Kloeat. Herhaaldelijk werd het gerucht verspreid dat zij wederom invallen in Troemon wilden doen, doch daarvoor misten zij den noodigen aanhang en konden zij ook niet over genoegzame wapens en munitie beschikken. Viel er echter hier en daar te rooven, zoo waren zij spoedig daarvoor te vinden, en liet het een of ander hoofd zich door hunne bedreigingen angst aanjagen, dan eischten zij bijdragen voor den heiligen oorlog, welke evenwel ten eigen bate werden aangewend.

§ 4. *Midden-Sumatra.*

In Februari, Juli en September 1888 werd van wege de Indische Regeering de haar aangeboden souvereiniteit aanvaard over een drietal Battaksche landschappen achter Batoe Bara (Oostkust van Sumatra), met namen Tandjong Kasan, Tanah Djawa en Siantar met het daaraan onderhoorige Bandar, en in Maart over de aan Boven-Siak grenzende Maleische landschappen Loeboe Bandhara, Rokkan, Oedjoeng Batoe en Pandalian, te zamen één statenbond uitmakende onder den naam van Rokkan Ampat Kotta, met den tegenwoordigen bestuurder van Loeboe Bandhara aan het hoofd. De jang di pertoean besar van Rokkan Ampat Kotta en de radja van Tandjong Kasan werden bij de besluiten van den Gouverneur-Generaal dd. 16 September en 27 Juni 1888 nos. 6 en 5 in hunne waardigheid erkend, en bij die besluiten werd tevens aanteekening gehouden van de door hen en hunne rijksgrooten afgelegde verklaringen, houdende erkenning van het Nederlandsch gezag en belofte om aangaande alle hun land betreffende zaken in overleg te treden met het Gouvernement. Voor Rokkan Ampat Kotta, dat onder toezicht van den controleur van Tanah Poetih kwam te staan, loopen de opgaven nopens het zielental uiteen tusschen de 500 en 800 huisgezinnen. Van Tandjong Kasan, waarmede de controleur van Batoe Bara bemoeienis heeft, is alleen gemeld dat het een klein landschap uitmaakt, dat zich reeds sedert jaren beschouwde als tot ons gebied te behooren. (Op de officieele kaarten kwam het dan ook reeds als zoodanig voor.) Grooter beteekenis bezit de (nog door het Gouvernement te bekrachtigen) opneming onder ons gezag van de andere reeds genoemde Battaksche landstreken. De onderwerping van Tanah Djawa is door het bestuur van Sumatra's Oostkust slechts aangenomen op voorwaarde dat de wettige bestuurder, Radja Maligas, zijn geschil over het gezag met zijn gevluchten en door de meeste rijksgrooten in het ongelijk gestelden halfbroeder Toean Naposso tot oplossing zou brengen. De souvereiniteit over Siantar werd eerst aanvaard toen de moeilijkheden, die de radja ondervonden had in de handhaving van zijn gezag over de onderhoorigheid Bandar, waren overwonnen, doordien de bestuurder van Bandar zich door den controleur liet bewegen om zijne hulde aan den radja van Siantar te bewijzen en zich te vergenoegen met eene erkenning als eersten vazal. De beide genoemde landschappen maken,

met de insgelijks naar aansluiting bij het Gouvernement begeerige, doch thans met de Raija-Battaks in oorlog zijnde kleine landschappen Panei, Silau en Poerba, het gebied der Simeloengoens of Battaks Timoer uit, dat ongeveer al het land ten noordoosten en oosten van het Tobameer beslaat.

Met het door zijne naburen gehate en gevreesde hoofd der Raija-Battaks, Toean Rondahain, konden onzerzijds rechtstreeks noch zijdelings vredelievende aanrakingen worden verkregen, doch sedert de in 't vorig verslag (blz. 12/13) vermelde gebeurtenissen onthielden de Raija's zich van euveldaden jegens onze onderdanen. Volgens de jongste berichten wordt Toean Rondahain in zijn gezag ernstig bedreigd door twee zijner hoofden, die op onze hand zijn en hem reeds eenige kampongs moeten ontweldigd hebben. Het aantal weerbare mannen in het Raija-land wordt op 6000 à 7000 geschat.

Onder de radja's der onafhankelijke Karau-Battaks, ten noordwesten van het Toba-meer aan de grens der afdeeling Deli, schijnt in den laatsten tijd eene neiging te zijn ontstaan om zich aaneen te sluiten. Men vernam dat door hen in het voorjaar van 1888 vele vergaderingen waren gehouden en dat zij wilden trachten de tot de afdeeling Deli behoorende landstreek, waar Battaksch gesproken wordt, te veroveren. Naar aanleiding daarvan besloot de resident van Sumatra's Oostkust om de bedoelde radja's tot eene samenkomst uit te noodigen, ten einde mondeling te vernemen welke grieven zij hadden. De vier hoofdradja's (de sibaijaks van Lingga, Baroe Djahé, Soeka en Ari Senembah) en ongeveer 20 mindere hoofden, allen te zamen met p. m. 1200 volgelingen, voldeden aan die uitnoodiging. De samenkomst, die in het begin van Juni gehouden werd te Seboelangit (op de kaart Seblah-angin), eene kampong in Boven-Deli op 24 paal bezuiden Medan, liep echter onbevredigend af. Bewerende nadeelen te hebben ondervonden van de toestanden die zich in de zoogenaamde Battaksche Doesoen van Deli ontwikkeld hadden als gevolg van de toelating der Europeesche tabaksnijverheid, eischten zij niets minder dan dat de daar wonende Battaks van de gehoorzaamheid aan de Maleische datoe's ontslagen zouden worden. Toen de resident daarop te kennen gaf dat zoodanige eisch niet in overweging kon worden genomen, maar dat hij bereid was met de onafhankelijke hoofden de voordeelen te regelen die zij vroeger uit den zouthandel hadden genoten, doch die de datoes aan zich hadden getrokken, en dergelijke zaken meer, weigerden zij verdere besprekingen, en verlieten Seboelangit om naar hun land terug te keeren; doch zij onthielden zich van ongeregeldheden. Om de hoofden der Karau-Battaks zoo mogelijk tot betere gedachten te brengen en ook om op de hoogte te blijven van hetgeen er in het Karau-gebied omging, zond de resident kort daarop eenige gemachtigden naar ieder der vier hoofdradja's om hun nogmaals duidelijk te maken dat het Europeesch bestuur in vrede met hen wenschte te leven en bereid was zoodanige schikkingen te treffen als voor beide partijen aannemelijk zouden blijken, doch dat van eene wijziging der grens niets kon inkomen. Ofschoon de deputatie overal zeer goed werd ontvangen, en kort daarop ook de radja van Lingga naar Deli afkwam, waar de resident weder een langdurig onderhoud met hem had, leidde een en ander tot geen resultaat. Sedert zijn zich Atjehers in de zaken gaan mengen, maar tot vijandelijkheden tegen onze onderdanen kwam het tot dusver niet. Wel echter zijn deze Atjehers, waarbij zich ook lieden uit de Allas- en Gajoelanden hadden gevoegd, door de Raija's gebezigd in hun strijd tegen Poerba, en door de Karau-Battaks in een oorlog tegen Naga Saribo bij het Toba-meer. In Maart jl. was bij het gewestelijk bestuur het denkbeeld in behandeling om door eene flinke militaire colonne eenige tochten te doen ondernemen aan de grenzen van ons gebied, ook ten einde indruk te maken op de Battaks binnen ons gebied, die ter wegneming van grieven of ter oplossing van onderlinge geschillen, waaraan het Maleisch bestuur zich weinig laat gelegen liggen, nog vaak de inmenging van de hooger genoemde sibaijaks inriepen. Intusschen wordt ook langs anderen weg getracht de Battaks meer aan ons te verbinden. In Augustus 1888 is namelijk een controleur boven de formatie toegestaan speciaal ten behoeve van de Delische Battakstreek, zoodat nu de op ons gebied wonende Battaks een Europeeschen ambtenaar in de buurt hebben, tot wien zij zich met hunne grieven en geschillen kunnen wenden en de Regeering tevens nauwkeuriger op de hoogte kan worden gehouden van hetgeen er onder de Battaks buiten ons gebied voorvalt.

Uit het onafhankelijk of niet onder geregeld bestuur gebracht Battaksch gebied waarmede onze ambtenaren ter Westkust van Sumatra bemoeienis hebben, is in dit verslag niet veel van belang te vermelden. Voor het eerst sedert 1883 had de controleur van Toba weder rechtstreeksche, zij het dan ook slechts schriftelijke, aanrakingen met Singa Mangaradja van Bakara, het hoofd van de aan het Gouvernement en aan de Christelijke zending in Toba vijandige partij. Het antwoord van dien zoogenaamden priesterradja op den hem bij vernieuwing gegeven raad om vriendschap met het Gouvernement te sluiten, gaf echter geen hoogen dunk van zijne goede gezindheid. Enkele malen stonden onze onderdanen weder aan invallen bloot van hunne naburen buiten ons gebied. Voorshands bepaalde ons bestuur er zich toe om aan de bevolking der schuldige kampongs den verderen toegang tot ons gebied te ontzeggen. De onzekerheid of tot krachtiger maatregelen kon worden overgegaan, zonder in elk geval eene speciale machtiging uit Batavia te behoeven, werd opgeheven door eene aanschrijving aan den gewestelijken gouverneur dd. 18 Januari 1889, waarbij werd te kennen gegeven dat de in 1887 voorgeschreven gedragslijn ten opzichte van de aan Toba en Silindong grenzende onafhankelijke Battaksche landschappen (zie vorig verslag blz. 8) hem volkomen vrijheid geeft tot onverwijlde bestraffing van euveldaden als de hooger vermelde, indien zulks met de beschikbare middelen mogelijk is. Kort daarop is door den controleur der Toba-landen (die inmiddels de beschikking had gekregen over een te Baligé gestationneerd gewapend vaartuig), vergezeld van een klein escorte militairen, een tocht op het Toba-meer gemaakt, o. a. naar de kampongs die zich aan roof van gouvernements-onderdanen hadden schuldig gemaakt, bij welken tocht nergens vijandelijkheden werden ondervonden en integendeel dien ambtenaar eene goede ontvangst te beurt viel, terwijl de geroofde menschen werden teruggegeven.

Ten aanzien van onze betrekkingen met het aan de Padangsche Benedenlanden en aan Boven-Djambi grenzende landschap Korintji zijn gunstiger mededeelingen te doen dan in het vorig verslag, waar (op blz. 9) melding moest worden gemaakt van het omhalen van triangulatie-pilaren op een paar bergtoppen die de Korintjiërs beschouwden als binnen hun gebied gelegen. Niet alleen vond een voorstel onzerzijds om tot eene nauwkeuriger vaststelling van de grens tusschen Korintji en Indrapoera te geraken een gunstig onthaal, maar zelfs kwamen in Mei 1888 een aantal Korintjische hoofden, waaronder de gemachtigde en aangewezen opvolger van den depati van Batoe Apak, het voornaamste hoofd van den Korintjischen statenbond, naar ons gebied, ten einde met 's Gouvernements vertegenwoordiger, als hoedanig de gouverneur van Sumatra's Westkust den assistent-resident van Painan had aangewezen, te Indrapoera eene samenkomst te hebben tot bespreking van zaken. Op eene vergadering den 26sten Mei door dien ambtenaar met de bedoelde deputatie gehouden (waarin echter het aan Djambi grenzende zoogenaamde Oost-Korintji niet was vertegenwoordigd), werd, in bijzijn ook van den regent en de verdere hoofden van Indrapoera, eene schriftelijke regeling van de grenzen tusschen Korintji en onze onderafdeeling Indrapoera vastgesteld (sedert goedgekeurd bij gouvernementsbesluit dd. 26 November 1888 n°. 12), en verder wederzijds bescherming van handelaren toegezegd. Als tusschenpersoon voor de aanrakingen van Korintji met ons bestuur en tevens ter behartiging van de belangen van de op ons gebied vertoevende Korintjiërs werd door den assistent-resident, met instemming van de Korintjische hoofden, aangewezen een binnen Indrapoera, op de handelsplaats Tapan, gevestigd vertrouwd Korintjisch handelaar, zekere Soengei Lago, tevens depati van eene volkrijke streek in Korintji. Een ander practisch gevolg van de besprekingen met de Korintjische afgevaardigden bestond in het in 't leven roepen onzerzijds van eenige contrôle op den met hun land gedreven koffiehandel, met het doel het daarheen te leiden dat de Indrapoerasche opkoopers niet meer hoe langer zoo dichter de Korintjische

aanbrengers naar de grens te gemoet zouden trekken om dan in de wildernis, ver van onzen bestuurszetel, hunne transactiën te sluiten, maar dat Tapan als aanbrengplaats gekozen werd, ten einde geschillen en wanordelijkheden te kunnen tegengaan. In verband daarmede werd op de passar te Tapan van bestuurswege een pasangrahan voor de doortrekkende Korintjische handelaren in gereedheid gebracht, bij welker openstelling echter is bekend gemaakt dat niemand verplicht kon worden daarvan gebruik te maken. In hoever aan het verlangen der Korintjische afgevaardigden, om van gouvernementswege te Indrapoera zout verkrijgbaar te stellen, kon worden voldaan, maakte bij de Indische Regeering nog een punt van overweging uit. Wellicht is de verklaring van de toenaderende houding van een deel der Korintjische hoofden hierin te zoeken dat zij behoefte begonnen te gevoelen aan steun tegenover hun Djambischen nabuur pangeran Poespo, hoofd van Pangkallan Djamboe en wakil van den ex-sultan Taha, welke pangeran in Oost-Korintji reeds veel invloed uitoefent en dien invloed ook tot West-Korintji tracht uit te breiden. Naar vernomen werd, zou sedert in Korintji eene groote landsvergadering zijn gehouden, waaraan ook de hoofden van Oost-Korintji moeten hebben deelgenomen, en waarin de verrichtingen der naar Indrapoera gekomen hoofden algemeene goedkeuring zouden hebben gevonden. Was vroeger in Korintji de uitvoer van karbouwen naar het gouvernementsgebied verboden, voornamelijk op aansporing van genoemden pangeran Poespo, kort na terugkeer van de deputatie werd dit verbod ingetrokken, zoodat in de tweede helft van 1888 reeds een honderdtal karbouwen ten verkoop naar Indrapoera werden gebracht. Vermelding verdient nog dat men er in Korintji ook toe is overgegaan om de sawah-werkzaamheden op gelijken voet als in Indrapoera te regelen, zoodat nu niet langer wordt toegelaten, gelijk tot hiertoe gebruikelijk was, dat ieder zijne sawah bewerkte wanneer hij dat verkoos, maar alle sawah's tegelijk en omstreeks tegen denzelfden tijd als in Indrapoera worden beplant.

Met de Kwantan- en de Batang Hari-districten werden geen rechtstreeksche aanrakingen gezocht of verkregen, evenmin als met de V Kotta. Van de lieden van dit laatste landschap hadden onze onderdanen in Pangkallan Kotta Baroe van tijd tot tijd overlast, doordien zij bij het doortrekken van de V Kotta werden aangehouden wegens schulden van geheel andere personen. Zelfs drongen die lieden eens op ons gebied om eenige karbouwen te rooven, ten einde zich op die wijze schadeloos te stellen voor het onbetaald blijven van schulden. In de gepleegde willekeurige handelingen is echter geen aanleiding gevonden tot maatregelen van repressie, ook omdat onze aan de grens gevestigde onderdanen daardoor in hunne handelsbelangen eer benadeeld dan bevoordeeld zouden worden. Ons in 't vorig verslag (blz. 9) vermeld optreden tegen het onder gouvernementsgezag staande hoofd van Loeboe Oelang Aling (zie nader over dit landschap de volgende paragraaf) heeft in de aangrenzende Batang Hari-districten blijkbaar een heilzamen indruk gemaakt. Aan de door Toeankoe Sati van Poelou Poendjoeng, een der radja's aldaar, in 1887 geopenbaarde neiging tot onderwerping aan 's Gouvernements gezag (zie vorig verslag blz. 9) werd onzerzijds geen voet gegeven, daar zijne oprechtheid scheen te moeten worden in twijfel getrokken, en bovendien eene aansluiting van Poelou Poendjoeng ons slechts nader zou brengen tot Si Goentoer, welks radja van aanrakingen met Europeanen afkeerig is.

§ 5. *Sumatra's Westkust.*

Na de tuchtiging der kwaadwilligen, die in 1887 in Toba en Silindong ongeregeldheden veroorzaakten, zijn in die grensafdeelingen geen belangrijke rustverstoringen meer voorgevallen. Had men aldaar slechts last van enkele op zich zelf staande rooverijen van Battaks buiten ons gebied (verg. de voorgaande paragraaf), in het vroegere Atjehsche landschap Troemon bedreven nu en dan Atjehsche benden weder strooptochten, die echter geen onrustbarend karakter verkregen, terwijl ook bij eene plaatselijke opneming van den stand van zaken door den gewestelijken gouverneur (in Juli 1888) de overtuiging werd verkregen dat de verdedigingsmiddelen in bevredigenden staat verkeerden, zoodat er, wanneer slechts de noodige waakzaamheid bleef betracht, geen vrees behoefde te bestaan dat de radja aan vijandelijke aanvallen niet met vrucht het hoofd zoude kunnen bieden. Van de bedoelde roofbenden was toen ook geen spoor meer te ontdekken. In October echter drongen eenige kwaadgezinde Atjehers Troemon weder binnen. Zoowel in de bovenlanden als aan de Redamah-rivier, bezuiden de hoofdplaats Troemon, richtten zij verwoestingen aan. Ook werden eenige lieden, door den radja als boodschappers naar den controleur van Singkel gezonden, aangehouden, één van hen gedood en één zwaar gewond, terwijl de voor den controleur bestemde brief werd onderschept. De Atjehers trokken daarop naar Boeloe Sama, maar werden van daar verdreven door de bevolking van Troemon, die hun een verlies van 9 gewonden toebracht, waarna van verdere vijandelijkheden niet meer werd gehoord.

In het tot de Padangsche Bovenlanden behoorende grenslandschap Loeboe Oelang Aling aan de Batang Hari-rivier werden in 1887, nadat het hoofd zich door de vlucht aan strafvervolging onttrokken had (zie vorig verslag blz. 10), door een derwaarts gezonden Europeeschen ambtenaar op de plaats zelve de noodige voorloopige voorzieningen getroffen om er in de gebleken verwarde toestanden eenige regelmaat te brengen. Bij gouvernementsbesluit dd. 24 Juni 1888 n°. 14 werden deze regelingen, met behoud van haar tijdelijk karakter, voor zooveel noodig bekrachtigd. Voorloopig is er een van elders afkomstig gouvernementshoofd geplaatst, en het landschap, dat tot dusver deel uitmaakte van de onderafdeeling Moeara Laboeh der afdeeling XIII en IX Kotta, in afwachting van eene definitieve regeling van zaken, voorshands gebracht tot het ressort van de meer in de nabijheid gevestigde ambtenaren der afdeeling Tanah Datar, en wel als onderdeel der onderafdeeling VII Kotta. Reeds openbaarden zich kenteekenen dat het landschap zich uit zijn verval begon op te heffen. Van de vroeger uitgeweken bewoners keerden velen terug, terwijl betere huizen verrezen en hier en daar sawah's werden aangelegd. Het gevluchte hoofd hield zich in Poelou Poendjoeng (buiten ons gebied) op, maar zonder er eenige belangstelling op te wekken.

Met betrekking tot de eilanden van dit gewest verdient vermelding dat de Mentawei-eilanden, waar laatstelijk in 1886 de vlag was vertoond, in 1888 tweemalen bezocht werden door het oorlogsstoomschip *de Ruyter*. De eerste maal (in Juli) werden verschillende baaien van het eiland Zuid-Pora aangedaan. Met de bevolking, die zich ongewapend vertoonde, werden weinig aanrakingen verkregen, maar men was in de gelegenheid eenige inlichtingen op te doen, doordien een aldaar gevestigd inlandsch handelaar van Padang aan boord kwam. Een paar maanden later gold het bezoek meer bijzonder het eiland Siberoet of Noord-Pora, alwaar de onzen zich in betrekking konden stellen met de hoofden der kampongs Semalapa en Katorei, wier mededeelingen echter niet veel belangrijks opleverden. Slechts bij een paar kampongs op beide eilanden ging een deel der bemanning van het oorlogsschip aan wal. Van de baai van Katorei werd koers gesteld naar de iets zuidelijker gelegen Nassau-eilanden, waar men eene vredelievende ontmoeting had met de hoofden van twee aan straat Sikakap gelegen kampongs. Volgens hetgeen men bij de hierbedoelde bezoeken vernam en ook volgens de mededeelingen van inlanders van Padang, die soms op de genoemde eilanden ten handel komen, zijn de toestanden er nog zeer achterlijk en is het zielental er gering. De bewoners, die geen anderen handel dan ruilhandel kennen, zijn zeer arm en worden gezegd tegenover vreemde inlanders, bijaldien deze zonder de noodige voorzorg aan wal gaan, lichtelijk tot roof en moord over te slaan. Voor de vestiging van eenig centraal gezag onder hen, bijvoorbeeld door de plaatsing van een inlandschen opziener op een in de stoompaketvaart op te nemen punt van Zuid-Pora, in navolging van hetgeen waartoe onlangs voor Engano (residentie Benkoelen) besloten is (verg. vorig verslag blz. 81), worden de toestanden nog niet rijp geacht, maar zal het noodig zijn door veelvuldige bezoeken van schepen der oorlogs- of der gouvernementsmarine de weinig beschaafde bevolking eerst wat meer aan ons gezag te gewennen.

Bleef de politieke rust in het gewest allerwegen ongestoord, botsingen tusschen de zoogenaamde vrije en de erkende of adat-geestelijken waren niet zeldzaam. Eerst-

bedoelde geestelijkheid, welke drie verschillende secten vertegenwoordigt (zie vorig verslag blz. 10/11), streeft steeds naar eene meer zelfstandige plaats dan haar door de landsinstellingen is aangewezen. Van bestuurswege werd steeds getracht den adat-geestelijken de hand boven het hoofd te houden, door hen in alle zaken met den godsdienst in verband staande, en telkens als daarvoor eenige aanleiding bestond, te raadplegen. De adat is echter in godsdienstzaken over het algemeen in de laatste jaren hier en daar verwaarloosd geworden, hetgeen als eene oorzaak van de aanmatigende houding der sectenleeraren moet worden aangemerkt. Daarbij komt dat de adatgeestelijkheid zelve in gehalte is achteruitgegaan, doordat dikwijls als imam-chatib lieden zijn opgetreden, die òf op dat ambt in het geheel geen recht hadden, òf om hun leeftijd nog niet in aanmerking hadden mogen komen. Vooral kwam het drijven der vrije geestelijkheid aan het licht bij de zoogenaamde sindang-quaestiën. Volgens de adat behoort namelijk in elke marga slechts één missigit te zijn, met een kerkbestuur (sindang), dat ondergeschikt is aan het bestuur der negri. Nu is dit laatste een doorn in het oog van de hoofden en leden der secten, die onafhankelijk willen zijn van het wereldlijk gezag, en van daar hunne neiging om zich af te zonderen en eene eigene missigit te hebben met een eigen bestuur, terwijl zij om dezelfde reden in dit streven worden tegengewerkt door de panghoeloe's en de wettige geestelijkheid der negri.

Aan den assistent-resident van Batipoe en X Kotta (Padangsche Bovenlanden) kwam in December 1888 een brief in handen, welke heette geschreven te zijn door zekeren Tobankoe Sawah Singoer, die betrokken is geweest bij de vroeger in de onderafdeeling Solok beproefde pogingen tot opruiing en sedert naar de Kwantan-districten was gevlucht, in welken brief het voornemen tot een algemeenen opstand in de Padangsche Bovenlanden in Februari of Maart 1889 besproken werd. Dit feit, dat aanvankelijk eenige opspraak onder de bevolking verwekte, en tot de opvatting van vier verdachte goeroe's leidde, had echter niet veel beteekenis, daar het onderzoek leerde dat de brief valsch was.

Hier en daar bleek duidelijk, ook uit het verrijzen van nieuwe bedehuizen, dat van het vervullen der godsdienstplichten meer dan vroeger werk werd gemaakt, waartoe vooral de ijver der sectehoofden bijdraagt. Van de naqsabandyah-devotie wordt gezegd dat zij zoowel onder mannen als vrouwen steeds aanhangers wint. Bepaalde uitbreiding van het Mohammedanisme viel alleen waar te nemen in de residentie Tapanoli, waar het aantal heidenen dientengevolge meer en meer afneemt. De propaganda blijkt niet moeilijk, hetgeen te begrijpen is, daar van de proselieten niet anders gevorderd wordt dan het doen van eenige gebeden en het zich onthouden van het eten van varkensvleesch. Een enkel geestelijke, die nu nog aan het hoofd staat der missigit te Sipirok, heeft in een kwart eeuw de geheele bevolking dier onderafdeeling tot den Islam bekeerd, met uitzondering van de — meest tot den vroegeren slavenstand behoorende — personen, die daar het Christendom belijden.

De evangelisatie onderging eenige uitbreiding, vooral in de onderafdeeling Toba, waar het aantal inlandsche Christenen, in 't laatst van 1887 bedragende 1179, bij het einde van 1888 gestegen was tot 1874, welke cijfers voor het geheele gewest respectievelijk beliepen 12 886 en 13 707.

Uitgenomen het meer plegen van dieverijen, vooral ter hoofdplaats Padang (te verklaren uit het groot aantal bij den spoorwegaanleg te werk gestelde dwangarbeiders, van wie er steeds velen weten te ontsnappen en dan landloopers worden), liet over het algemeen de veiligheid van personen en goederen weinig te wenschen over.

Terwijl de oogsten van veld- en boomgewassen in 1888 over 't algemeen voordeelig uitvielen, was het met de volksgezondheid niet zoo gunstig gesteld. Wel heerschten geen algemeene epidemieën (alleen te Baros en Singkel nam de cholera gedurende eenige weken een epidemisch karakter aan), maar toch hoorde men vrij algemeen van pokziekte en mazelen, welke eerste ziekte nogal offers moet hebben geëischt.

Verder hadden in 1888 vrij belangrijke overstroomingen plaats. Door zware regens, die dagen achtereen aanhielden, ontstonden in verschillende rivieren bandjirs, die verwoestingen van allerlei aard, maar voornamelijk aan bruggen toebrachten; ook de wegen hadden door die regens veel te lijden.

De in Februari en Maart jl. in de Padangsche Bovenlanden waargenomen verschijnselen van verhoogde vulkanische werking richtten gelukkig geen onheilen aan.

§ 6. *Benkoelen.*

In dit gewest werden de openbare rust en orde nergens verstoord en liet ook de veiligheid van personen en goederen als gewoonlijk weinig te wenschen over.

Van uitbreiding van het Mohammedanisme viel niets te bespeuren. Wel heet de bevolking den Islam te zijn toegedaan, doch dit geldt meer de bewoners der kuststreken, die meerendeels van Maleische afkomst zijn. Het andere en grootste deel der bevolking, waaronder het Redjangsche element, laat zich weinig aan de voorschriften van den koran gelegen liggen. In de bergstreek Pasoemah Oeloe Manna zijn thans van Roomsch-katholieke zijde, als voorbereiding tot het Christelijk bekeeringswerk, twee bijzondere inlandsche scholen geopend. De zendeling-leeraar van het Nederlandsch Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending, die, blijkens het vorig verslag (blz. 124), mede onder de heidensche bewoners der bovenstreken van dit gewest zou gaan arbeiden, heeft sedert van dit voornemen afgezien en een ander zendingsveld gekozen in het gouvernement Sumatra's Westkust.

Over het algemeen mocht de bevolking zich in 1888 in een gunstigen gezondheidstoestand en in bevredigende oogsten van voedings- en handelsgewassen verheugen. De landbouw, vooral de rijst- en de pepercultuur, breidde zich meer en meer uit. In den handel viel levendigheid op te merken, vooral in de koffie-voortbrengende afdeelingen Manna en Kroë, waar, behalve koffie, ook boschproducten grif van de hand gingen.

§ 7. *Lampongsche Districten.*

Feiten van politieke beteekenis vielen in dit gewest niet voor. Van de onder de verschillende bestanddeelen der bevolking heerschende goede gezindheid jegens het Europeesch bestuur werden herhaaldelijk blijken ondervonden. Zelfs bij hadji's en geestelijken vond de politie in het afgeloopen jaar een gewenschten steun bij het opsporen van de naar dit gewest gevluchte Bantammers, die verdacht werden aan de onlusten in Tjilegon (zie § 2 van dit hoofdstuk) een werkzaam aandeel te hebben gehad. Ten aanzien van de in dit gewest aanwezige hadji's in 't algemeen wordt nog gezegd, dat zij bij terugkeer uit Mekka in den regel hun vroeger beroep of bedrijf weder opvatten. Ook nemen zij geen bevoorrechte of invloedrijke plaats onder de bevolking in. Hoogstens worden zij met eenige onderscheiding door hunne geloofsgenooten bejegend. Niettegenstaande de Lamponger zich over 't algemeen onderscheidt door strenge waarneming van zijne godsdienstplichten, viel zoomin onder de inheemsche bevolking als onder de van elders afkomstige inlanders (Javanen, Boegineezen, enz.) eenig spoor van fanatisme waar te nemen.

De veiligheid van personen en goederen liet weinig te wenschen over; zware misdrijven worden zelden gepleegd en de enkele diefstallen, die men ter kennis van de politie bracht, kwamen meestal tot klaarheid. Zoowel bij het opsporen van de zaken als bij de berechting toonde de bevolking zich gewillig en met de heerschende rechtsbedeeling ingenomen. Die ingenomenheid blijkt ook uit het vrij veelvuldig inroepen van de beslissing der rechtbanken in civiele zaken.

De uitkomsten van den landbouw, op welks uitbreiding men zich nogal toelegt, waren in algemeenen zin bevredigend te noemen.

Wat den algemeenen gezondheidstoestand betreft, deze liet in 1888 te wenschen over en was in de laatste vier maanden van het jaar bepaald ongunstig. Het meest heerschten koortsen en oogziekten, doch ook ettelijke gevallen van cholera en pokken deden zich voor, en dan meestal met doodelijken afloop.

§ 8. *Palembang.*

Leverde het jaar 1888 in de gouvernementsafdeelingen van dit gewest op politiek gebied niets bijzonders op, onze verhouding tot Djambi werd beter sedert op 28 Mei 1888 een nieuw contract tot stand kwam (zie vorig verslag

blz. 12) [1]). Hangende zaken werden vrij vlug afgedaan en aan eenige onzerzijds bij den sultan ingebrachte klachten werd, voor zooveel dit hem mogelijk was, het vereischte gevolg gegeven. Waar hij daartoe niet bij machte bleek, werd hij bereid bevonden zich van de medewerking van onzen te Djambi gevestigden politieken agent te bedienen. Zoo hield deze, vergezeld van eenige door den sultan aangewezen inlandsche gemachtigden, zich eenigen tijd in de Toengkal-streek op, ten einde de daar bestuurvoerende hoofden, uit naam van den sultan, te gelasten hunne afpersingen te staken, en aan de bevolking te doen weten dat zij aan bevelen, in strijd met die des sultans, niet behoefde te gehoorzamen. Ook zou gemelde ambtenaar zich eerlang naar de Djambische bovenlanden begeven, waar van de zijde van het inlandsch bestuur het noodige reeds werd voorbereid om 's Gouvernements vertegenwoordiger behoorlijk te ontvangen. Men vleide zich dat die reis tot eene ontmoeting zou leiden met den ex-sultan Taha, van wiens gezindheid voor onzen invloed in die streken zooveel kan afhangen. De veiligheid van personen en goederen moet in de Djambische bovenlanden nog steeds veel te wenschen overlaten.

De bij het nieuwe contract bedongen uitbreiding der gouvernements-nederzettingen, zoowel ter hoofdplaats Djambi als te Moeara Saba, Moeara Kompeh en Simpang, wekte de verbittering van zekeren radhen Hadji Achmad op. Toen deze radhen aan zijne slechte gezindheid uiting gaf door het herhaaldelijk plegen van kleine rooverijen, werd hij met zijne naaste familieleden door eenige naar Djambi afgezonden dienaren van het sultansbestuur gevangen genomen en naar de bovenlanden gebracht.

De handel in het gewest was in 1888 levendig te noemen, en ook de uitkomsten van den oogst der voornaamste cultures (rijst, koffie en tabak) gaven alle reden tot tevredenheid.

Ter hoofdplaats Palembang en in de afdeeling Iliran en Banjoeasin kwamen in de maanden Juli tot en met October talrijke gevallen van cholera voor, zonder dat die ziekte, welke ook elders in het gewest eenige slachtoffers eischte, een epidemisch karakter aannam. Overigens kon de staat der volksgezondheid gunstig worden genoemd.

§ 9. *Oostkust van Sumatra.*

In de Maleische gedeelten van dit gewest viel niet veel belangrijks voor. Godsdienstige bewegingen onder de bevolking werden niet opgemerkt. Op staatkundig gebied vorderden voornamelijk de aanrakingen met de Bataks der grenslanden, ook met die buiten ons gebied, de bemoeienissen onzer ambtenaren, zooals blijken kan uit § 4 van dit hoofdstuk, terwijl voorts eenige grensgeschillen door onze bemiddeling werden uit den weg geruimd.

Over de veiligheid viel in het afgeloopen jaar niet te klagen, hoewel misdaden uit roofzucht, in de hand gewerkt door het verschil in rassen en stammen der zoo gemengde bevolking dezer residentie, meermalen voorkwamen op eenzame plaatsen, waar de politie met de meeste waakzaamheid niet steeds bij machte is toezicht te houden. Ongeregeldheden onder de koelies, tot onderdrukking waarvan geweld moest worden gebruikt, werden steeds zeldzamer. In de meeste gevallen was het optreden van de politie, een paar malen door de militaire macht gesteund, voldoende om het verzet in de geboorte te smoren, zonder dat van de wapens gebruik behoefde te worden gemaakt. Schuurbranden kwamen nog wel hier en daar voor, doch mede in veel mindere mate dan vroeger. Van kongsi-woelingen onder de Chineezen bleef het gewest bevrijd. Een hoofdtandil van eene der landbouwondernemingen in Deli, die voor de Ho-Sing kongsi, waarvan hij een der hoofden was, propaganda maakte of althans voorbereidde, werd in den aanvang van 1888, op grond van de bestaande politiekeur tot wering van geheime Chineesche genootschappen, te dier zake veroordeeld tot drie maanden ten-arbeid-stelling aan de publieke werken. Om den van lieverlede verflauwden indruk, dien een dergelijke maatregel in 't laatst van 1884 gemaakt had (verg. het verslag van 1885 blz. 15), te verlevendigen, besloot de Indische Regeering (bij eene beschikking van 4 Juli 1888 n°. 11) dezen Chinees, in het belang der openbare rust en orde, het verder verblijf in Nederlandsch-Indië te ontzeggen. De maatregel behoefde echter niet ten uitvoer gelegd te worden, daar bedoeld kongsihoofd, toen hij na afloop van zijn straftijd op vrije voeten was gesteld, uit eigen beweging het land voorgoed verlaten had. Over zee- en strandroof viel weinig te klagen. Slechts één geval kwam ter kennis van het bestuur; daarbij werden een drietal Chineezen beroofd en gedood, vermoedelijk door twee Atjehers en twee lieden van Poeloe Pinang, die zich echter uit de voeten hebben weten te maken.

Omtrent de verschillende onderdeelen van het gewest is nog het volgende te vermelden.

In Siak gaf het regentschap van des sultans oudsten zoon, die in April 1888 als waarnemend sultan was beëdigd, algemeen aanleiding tot klachten. Den rijksraad hield hij stelselmatig buiten alle aangelegenheden en jegens de bevolking toonde hij bij elke gelegenheid groote inhaligheid. Daar alle pogingen, door of van wege den resident aangewend om hem van gedragslijn te doen veranderen, vruchteloos blijken, is de Indische Regeering te rade geworden Toengkoe Moeda van het regentschap te ontheffen en dit voorloopig op den rijksraad te doen overgaan. De in Siak geopende tabaksondernemingen beantwoordden, wegens de geringheid der vooralsnog verkregen productie, niet aan de verwachting. Van de in Boven-Siak pas aangevatte onderneming voor de delving van tin (zie vorig verslag blz. 242) was bij den aanvang van 1889 nog weinig te zeggen.

In de Siaksche onderhoorigheid Bangka viel eene snelle ontwikkeling waar te nemen van de Chineesche nederzetting Bagan Api Api, benedenwaarts van de monding der Rokkan-rivier. Sedert het krachtig optreden van ons bestuur aldaar (zie het verslag van 1887 blz. 9) heeft die plaats een ordelijk en welvarend aanzien gekregen. Daar de zee in den omtrek bijzonder vischrijk is, maken de visschers zeer groote winsten, en komen zich steeds meer en meer Chineezen daar vestigen. Hun tegenwoordig aantal is reeds op 4000 te stellen. Vooral de garnalenvangst was in den laatsten tijd zeer overvloedig, en elke week werden van Bagan Api Api ongeveer 800 à 1000 pikols gedroogde garnalen afgescheept, die, naar gezegd wordt, tot in China aftrek vinden.

In 1885 was door de Indische Regeering als zelfstandig hoofd over het landschap Rantau Binoeang, hooger op aan de Rokkan-rivier, erkend geworden Mohamad Dzain 'l Abidin, een afstammeling uit het vroegere vorstenhuis van Tamboesei (Boven-Rokkan), onder voorwaarde dat hij een jaarlijkschen cijns van 300 dollars zou betalen aan Tanah Poetih (waarvan Rantau Binoeang van ouds eene onderhoorigheid geweest was) en afzag van zijne onhoudbaar gebleken aanspraken op het geheele stroomgebied der Rokkan-rivier. Ofschoon hij in een en ander had toegestemd bij eene op 12 Januari 1885 te Batavia, ten overstaan van den directeur van binnenlandsch bestuur, afgelegde verklaring, bleef hij echter, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 9) werd medegedeeld, in gebreke zijne beloften na te komen. Wel was hij zich persoonlijk binnen het hem afgestaan gebied komen vestigen, doch het gelukte hem niet een genoegzaam aantal zijner onderhoorigen derwaarts te doen verhuizen, daar deze er over 't algemeen de voorkeur aan gaven te Negri Tinggi en nog verder benedenstrooms, waar zij zich hadden nedergezet, hunne woonplaatsen te behouden. Het bleek namelijk dat de boschproducten in Rantau Binoeang zoo goed als uitgeput waren en dat het land voor de uitoefening van den landbouw geen gunstige kansen aanbood. Door deze teleurstellingen onmachtig zijnde den verschuldigden cijns op te brengen, had Mohamad Dzain 'l Abidin er dan ook van afgezien om uit handen van den resident zijne akte van erkenning en bevestiging als radja van Rantau Binoeang in ontvangst te gaan nemen. Hij verklaarde voortaan slechts een vergeten bestaan te willen voeren, om dan te kunnen gaan waar het hem goeddacht. Eene benoeming tot gouvernementshoofd, bijv. in Laboean Batoe, waarop hem door den resident uitzicht werd geopend, werd door hem niet begeerd, en evenmin wilde hij een titel of rang uit handen

---

[1]) Dit contract, goedgekeurd en bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 26 September 1888 n°. 13, is in Januari 1889 aan de Staten-Generaal medegedeeld (zie de stukken der zitting 1888—1889—76—n°. 7.)

van den sultan van Siak aannemen. Mitsdien werd bij gouvernementsbesluit dd. 23 Juni 1888 n°. 7 de indertijd aan den resident verleende machtiging, om MOHAMAD DZAIN 'L ABIDIN als radja van Rantau Binoeang te erkennen, ingetrokken, en deze ontslagen van alle verplichtingen welke hij in 1885 tegenover het Gouvernement en Tanah Poetih had op zich genomen. De achterstallige cijns over de drie jaren 1885 t/m 1887 is daarop aan de datoe's van Tanah Poetih uit 's lands kas betaald. De Tamboeseiërs komen nu onder Siak, doch mogen een hoofd kiezen uit eigen stam, die ongeveer met dezelfde macht zal zijn bekleed als de datoe's van Tanah Poetih. Bij den aanvang van 1889 was de nieuwe toestand nog niet geheel geregeld.

In het laatst van Juni 1888 overleed vrij plotseling de sultan van Assahan, TENGKOE ACHMAD SJAH. Op zijn sterfbed wees hij den zoon van zijn tweeden broeder TENGKOE ADIL, genaamd TENGKOE NGAH, als opvolger aan, en deze keus werd door den rijksraad en door de verdere leden der sultansfamilie goedgekeurd. Daar genoemde candidaat ook door het bestuur als de meest geschikte werd beschouwd, bekrachtigde de Regeering de gedane keuze, waarna de jeugdige TENGKOE NGAH op 6 October te Medan als sultan werd erkend en bevestigd, met den naam van sultan MOHAMAD HOESIN SJAH.

Sedert in den aanvang van 1887 het landschap Batoe Bara onder een afzonderlijken controleur werd geplaatst, is het zeer vooruitgegaan. Door de vereenigde pogingen van het bestuur en van de planters en de bevolking is er een vrij voldoend wegennet tot stand gebracht, dat nog steeds wordt verbeterd en uitgebreid, zoodat men binnen kort per as Medan zal kunnen bereiken.

Over den nog jeugdigen sultan van Serdang valt over het algemeen niet te klagen. Men kan echter niet zeggen dat hij veel voor land of volk doet. Het zal ook noodig zijn bij hem aan te dringen op eene betere bezoldiging van het rijksbestuur.

Van den sultan van Deli wordt getuigd dat hij inschikkelijk en meegaande is, doch eenigszins teruggetrokken. Om meer afgezonderd te leven, heeft hij zijn gewoon verblijf van Tandjong Moelia naar Mertoeboeng verlegd. Intusschen laat hij zich ter hoofdplaats Medan een inderdaad sierlijk paleis bouwen. Met zijne datoe's is de vorst steeds op goeden voet.

De in 1887 tot sultan verheven en in Juni 1888 als zoodanig geïnstalleerde pangeran van Langkat toonde zich bij voortduring aan het Gouvernement zeer gehecht. In December kwam deze bejaarde vorst met zijne rijksgrooten te Medan, omdat hij eenige veranderingen wenschte in de door den resident voorgestelde regeling van hetgeen er na zijn overlijden zou gebeuren. Daar tegen deze veranderingen geen bezwaar bestond, werd er door den resident in bewilligd.

Tusschen de vier radja's van Tamiang rezen voortdurend quaesties over grenzen en over vermeende rechten op elkanders gebied, zonder dat daardoor echter de rust verstoord werd. Ook bestond er een geschil tusschen Tamiang en de Atjehsche landschappen Modjopahit en Langsar nopens de vraag welke rivier te beschouwen is als de eigenlijke Pantei Kerma, die ingevolge Indisch Staatsblad 1881 n°. 212 gedeeltelijk de grens moet uitmaken met het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden.

Ten aanzien van de grens tusschen Poeloe Lawan (het zuidelijkste der tot de residentie Oostkust van Sumatra behoorende landschappen) en het Lingga-Riouwsch gebied op Sumatra, werd bij besluit dd. 13 September 1888 n°. 3 uitgemaakt dat het grenspunt aan zee gevormd wordt door Tandjong Ongka, aan den zuidelijken oever der Groote Kampar- of Poeloe Lawan-rivier. De bij hetzelfde besluit ingestelde gemengde commissie voor het onderzoek naar de grens binnenslands had bij den aanvang van 1889 haar mandaat nog niet kunnen volvoeren wegens de in Poeloe Lawan uitgebroken pokziekte.

Over het algemeen liet in 1888, vooral in de eerste maanden des jaars, de gezondheidstoestand ter Sumatra's Oostkust veel te wenschen over, daar niet alleen de pokziekte, maar ook de cholera zich in meerdere of mindere mate in verschillende gedeelten van het gewest vertoonde, welke laatste ziekte ook onder de Europeesche bevolking eenige offers eischte. Tegen het einde des jaars was echter de toestand, behalve in Poeloe Lawan, veel verbeterd. Laboean Deli ondervond een gunstig gevolg van het gebruik van artesisch water. Bedroegen de sterfgevallen er in 1887 nog ruim 500, in 1888 daalde het cijfer tot 400, en verdere verbetering mag verwacht worden, wanneer de inlanders meer en meer zich uitsluitend van het artesisch water als drinkwater bedienen.

In September 1888 vertoonde zich in de afdeeling Deli de veetyphus. Door strenge afsluiting en stremming van het verkeer op de wegen, leidende van en naar besmette ondernemingen, werd de ziekte gelocaliseerd en in November was zij weder geheel verdwenen.

De handel ter Oostkust van Sumatra nam nog steeds toe, zooals bleek uit de stijging der in- en uitvoerrechten en de vermeerdering van het aantal kuststoomertjes en rivierstoombarkassen.

Het jaar 1888 was voor den landbouw over het algemeen niet zeer gunstig. Assahan, dat gewoonlijk veel rijst uitvoert, had nauwelijks genoeg voor eigen behoefte. Over den tabaksoogst viel, vooral in Deli en Langkat, wat de hoeveelheid van het product betreft, niet te klagen, doch enkele planters werden door de lage prijzen die zij voor de tabak uit den oogst van 1887 behaalden genoodzaakt hunne ondernemingen te sluiten, terwijl anderen met een zeer verminderd aantal koelies voortwerkten.

§ 10. *Riouw en onderhoorigheden.*

Met de inlandsche vorsten van Lingga-Riouw en Indragiri bleef eene goede verstandhouding bestaan en van hunne zijde werd weder alle gewenschte medewerking ondervonden. Aan den onderkoning van Riouw en onderhoorigheden viel in Mei jl. de onderscheiding te beurt eener benoeming tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. In Juni 1888 overleed radja ABDOELLAH, de uit vorige verslagen bekende pretendent voor de waardigheid van soetan van Indragiri, zonder dat het tot eene verzoening tusschen hem en den wettigen soetan gekomen was. Door dit sterfgeval is echter de tweespalt niet verdwenen, daar de aanhangers van den pretendent thans diens zoon, radja LONG, als soetan erkennen.

In den Lingga-Riouw archipel was in 1888 het aantal zware misdrijven belangrijk minder dan in vorige jaren. Tegen zee- en strandroof werd met goed gevolg gewaakt zoowel door onze oorlogsschepen als door de van wege het sultansbestuur onderhouden politie ter zee.

In de afdeelingen Lingga en Batam was de gezondheidstoestand niet zeer gunstig. De oogst der stapelproducten (peper, sago en gambier) slaagde naar wensch en zij behaalden te Singapore goede prijzen. Ook de rijstoogst in de landschappen op Sumatra's vasten wal viel bevredigend uit.

Volgens onlangs ontvangen berichten is op 15 Mei jl. de in Indragiri geplaatste controleur, terwijl hij zich op eenigen afstand van het gouvernements-etablissement bevond, het slachtoffer geworden van een tusschen hem en den eigenaar eener voorbijvarende handelsprauw ontstanen twist over de weigering van dezen, zekeren SAID WANDOEJOT, om zijn vaartuig op verboden waar te doen onderzoeken. Eene worsteling tusschen hen ontstond daarop, waarbij een toevallig in de nabijheid aanwezige broeder van SAID WANDOEJOT op den controleur toeschoot en hem eene halswonde toebracht, waaraan hij nog denzelfden dag overleed. Inmiddels waren twee mede-opvarenden uit de prauw gesprongen, en nu ontstond er tusschen het viertal en de toegesnelde gouvernementsdienaren (politie-oppassers en matrozen van de adviesboot) een verwoed gevecht, waarbij de moordenaar en twee opvarenden van de prauw doodelijk getroffen werden, evenals één der politie-oppassers, terwijl SAID WANDOEJOT, ofschoon zwaar gewond, levend de overzijde der rivier wist te bereiken. De resident, die juist naar Indragiri op reis was en onderweg bericht van het gebeurde kreeg, heeft bij den soetan aanstonds op de opsporing en uitlevering van SAID WANDOEJOT aangedrongen, echter vooralsnog zonder resultaat, daar genoemde inlander met zijne familieleden de bovenlanden was ingetrokken. Het voorval heeft de algemeene rust te Ringat niet verstoord; alleen hadden eenige Chineezen uit vrees de wijk genomen naar Singapore.

Over de regeling der grens tusschen Indragiri en het tot de residentie Oostkust van Sumatra behoorende landschap Poeloe Lawan zie men de voorgaande paragraaf.

§ 11. *Banka*

Uit dit gewest is over 1888 weinig belangrijks gemeld. Van een onbeduidenden oploop onder de Chineesche mijnwerkers in het district Merawang, in verband staande met de vertraagde afsluiting van hunne jaarrekening, werd reeds in 't vorig verslag (blz. 239) gewag gemaakt. Op politiek en op godsdienstig gebied viel niets bijzonders voor.

De bevolking had in meerdere of mindere mate van koortsen, pokken en buikziekten te lijden, terwijl de berriberri in den loop des jaars (verg. vorig verslag blz. 239) vrij hevig woedde onder de mijnwerkers en onder de dwangarbeiders.

De handel was vrij levendig. Schaarschheid aan voedingsmiddelen deed zich niet voor, daar gestadig op ruimer schaal aardvruchten werden aangeplant en veel rijst aangevoerd werd. Evenals in vorige jaren leverde de eigen teelt van dit voedingsmiddel niet genoeg op voor de behoefte.

§ 12. *Billiton.*

De verhouding der bevolking jegens ons bestuur mocht bij voortduring goed genoemd worden, en omtrent de veiligheid van personen en goederen werden geen klachten vernomen. Aan de geheime genootschappen, die ook onder de Chineezen in dit gewest leden tellen, werd van bestuurswege alle aandacht gewijd, zonder dat iets nadeeligs omtrent hunne werking aan den dag kwam.

Over het algemeen liet de gezondheidstoestand weinig te wenschen over; alleen hoorde men nogal van gevallen van berriberri, vooral onder de mijnwerkers.

De rijstbouw, waarvan slechts op kleine schaal wordt werk gemaakt, viel ongunstig uit, hetgeen ten goede kwam aan den steeds vrij levendigen handel, aangezien dientengevolge, meer nog dan in andere jaren, rijst van Singapore moest worden aangevoerd.

Onder de inheemsche en Chineesche bevolking breidde zich de Islam evenmin uit als het Christendom; het aantal Christen-Chineezen nam integendeel eenigszins af.

§ 13. *Westerafdeeling van Borneo.*

Onze verhouding tot de verschillende inlandsche vorsten in dit gewest bleef naar wensch. Weder vond het bestuur gelegenheid om met enkelen hunner de noodige schikkingen te treffen in het belang der bescherming van telegraafverbindingen, waarop onzerzijds prijs werd gesteld met het oog op eene eventueele toetreding voor Nederlandsch-Indië tot de internationale overeenkomst betreffende de bescherming van onderzeesche kabels. Ditmaal verbonden zich tot de gewenschte regeling de panembahans van Soekadana, Matan en Simpang (suppletoire akten dd. 27, 28 en 30 April 1888). Ook slaagde het bestuur er in om eenige geschillen uit den weg te ruimen die tusschen de twee laatstbedoelde bestuurders en dien van Meliou gerezen waren over hun recht om belasting te vorderen van Dajaks, die tengevolge van te zware lasten van het eene landschap naar het andere waren verhuisd. Voorts werd door het bestuur eene verzoening bewerkt tusschen den panembahan van Sintang en een zijner hoofden die tegen hem in verzet was gekomen. Grensregelingen kwamen tot stand tusschen de landschappen Meliou en Sanggou eenerzijds en Tajan anderzijds, alsmede tusschen dit laatste en Landak.

In Silat werd de in 1879 ingestelde bestuurscommissie in Juni 1888 opgeheven en de toen meerderjarig geworden oudste wettige zoon van den in 1877 overleden radja zelf met de uitoefening van het gezag belast. In Koeboe werd, nadat genoegzame zekerheid verkregen was dat er geen erven bestonden van den indertijd buiten Koeboe overleden zoon van den vorigen bestuurder, door de kiesgerechtigden als vermoedelijke opvolger aangewezen de oudste wettige zoon van vorstelijken bloede van den tegenwoordigen, in 1871 opgetreden, toean (een broeder zijns voorgangers), welke keuze in September 1888 door het Gouvernement bekrachtigd werd. Aan een viertal aanzienlijke personen, behoorende tot de onmiddellijke omgeving van den sultan van Pontianak, verleende de Indische Regeering den titel van »pangeran", terwijl zij aan twee inlandsche hoofden in Pontianak en aan het hoofd der Sembaja-Dajaks in Mampawa geschenken in geld toekende voor de door hen tijdens de onlusten der Mandhor-Chineezen bewezen diensten. (Het te Mandhor voorloopig achtergelaten tijdelijk garnizoen is op het einde van 1888 ingetrokken.)

De onder gouvernementstoezicht staande Batang Loepar-Dajaks gaven in het afgeloopen jaar weinig stof tot klagen, hetgeen mede te danken is aan de in 't vorig verslag (blz. 15) besproken tijdelijke versterking onzer politiemiddelen. Door bemiddeling van den controleur der Boven-Kapoeas werd in Juni tusschen hen en de bewoners van het landschap Salimbou eene verzoening tot stand gebracht, die zeer ten goede kwam aan den handel, de vischvangst en de inzameling van boschproducten in die streken. Te zelfder tijd had, in tegenwoordigheid ook van een drietal Serawaksche ambtenaren, eene verzoening plaats tusschen de op ons gebied gevestigde Maloh- en Kantoek-Dajaks en de Batang Loepars van Serawak, waarvan al aanstonds een levendiger grensverkeer het gevolg was.

Tusschen verschillende stammen der onder vorstengezag staande Dajaks hadden weder nu en dan sneltochten plaats, die echter geen groote verhoudingen aannamen, doordien hetzij de vorsten, hetzij onze ambtenaren, de aangevallen partij in de meeste gevallen van weerwraak wisten terug te houden. Aan een dezer sneltochten namen ook Oeloe-Kahajan-Dajaks uit de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo deel, onder aanvoering van een aanhanger der opstandspartij aldaar. Men slaagde er tot dusver niet in dezen aanvoerder, zekeren Rahor, in handen te krijgen. Tusschen een vijftal Dajaksche stammen in de Boven-Melawi, die steeds vijandig tegenover elkander hadden gestaan en daardoor veel onrust onder de bevolking in de onderafdeeling Melawi hadden verwekt, werd door het houden van verzoeningsfeesten de vrede gesloten.

Uitgenomen de hooger bedoelde onderlinge veeten tusschen Dajaks, werd de rust in dit gewest niet verstoord, en zware misdrijven kwamen ook weinig voor. Kleine diefstallen evenwel waren, vooral daar waar de invloed onzer ambtenaren zich weinig kon doen gelden, verre van zeldzaam en voornamelijk te wijten aan het verderfelijke fafoei-spel, waaraan de bevolking op en nabij de afdeelingshoofdplaatsen, ondanks het scherpe toezicht der politie, voortdurend op clandestiene wijze deelneemt.

Onder het Mohammedaansch gedeelte der bevolking openbaarde zich vrij algemeen een meer opgewekt godsdienstig leven, maar nergens sloegen de ijveraars over tot botsingen met het bestuur.

De staat der volksgezondheid mocht in 1888 vrij gunstig heeten. In enkele afdeelingen vertoonden zich de pokken nu eens in meerdere, dan weder in mindere mate, terwijl omstreeks het midden des jaars in de afdeelingen Sambas en Montrado vele gevallen van buikziekte voorkwamen, vaak met doodelijken afloop.

De handel verkeerde bijna het geheele jaar in eene gedrukte stemming, grootendeels ten gevolge van den zeer ongunstigen rijstoogst, die schier overal gebrek aan dit voedingsmiddel deed ontstaan. Vooral in Sambas was hulp noodig. Ten einde den sultan in staat te stellen daarin te voorzien, werd hem door de Indische Regeering eene som van f 10 000 in voorschot verstrekt en tevens voor zijne rekening eene hoeveelheid van 3000 pikols rijst van Singapore ontboden. Door hulp te verleenen bij het opsleepen der vaartuigen, moedigde het bestuur voorts den particulieren handel aan tot het invoeren van rijst in die streken waar de behoefte het dringendst was.

Wegens de vraag naar suikerrietstekken voor Java, werd door de bevolking met het planten van suikerriet op groote schaal voortgegaan. De in 1888 uit Pontianak en Sambas per stoomgelegenheid verzonden hoeveelheden stekken bedroegen vijf volle ladingen. Van de inzameling van boschproducten maakte de bevolking, wegens den slechten rijstoogst, meer werk dan anders.

§ 14. *Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.*

In de eerste maanden van 1888 stelde de in vorige verslagen meermalen genoemde pretendent-sultan Goesti Mohamad Seman weder pogingen in het werk om vasten voet te verkrijgen in het stroomgebied van de Boven-Kapoeas, waar hij meer steun vond dan in 1887 en zelfs de bevolking wist over te halen om, in de soengei

Mendaoen een huis voor hem te bouwen, hetwelk hij in Februari 1888 betrok. Daarop werd van bestuurswege het hoofd van het district Kleine Dajak met gewapende lieden uit de benedenlanden naar Roedjak, de. hoofdplaats van het onderdistrict Midden-Kapoeas, gezonden met last om aldaar post te vatten, zich met de hoofden der bovenstreek in aanraking te stellen en hen te wijzen op het gevaar waaraan zij zich, door genoemden pretendent te steunen, zouden blootstellen. Deze zending en eene kort daarop door den controleur der Dajaklanden in het genoemde onderdistrict ondernomen reis hadden gunstige gevolgen. Niet alleen werd de voor den pretendent-sultan opgerichte woning weder afgebroken, maar al de Oet-Danoemsche hoofden der Boven-Kapoeas gaven gehoor aan eene oproeping om te Kwala Hiang voor den controleur te verschijnen en legden bij die gelegenheid (20 Juni 1888) den eed van gehoorzaamheid en trouw aan het Gouvernement af. Waarschijnlijk om er den stand van zaken op te nemen, waagde zich in October een der trouwste volgelingen van MOHAMAD SEMAN, zekere PANGLIMA PASIR, in het gebied der Oet-Danoems van de Boven-Kahajan, waar hij echter, toen de bevolking hem op last harer hoofden wilde arresteeren, en hij zich daartegen gewapend verzette, zoodanig werd verwond, dat hij kort daarop overleed. MOHAMAD SEMAN zelf, die reeds in Mei 1888 weder naar de Boven-Doesoen was teruggekeerd, liet verder niets meer van zich hooren.

Aan de districtshoofden van de Groote- en Kleine Dajak schonk de Indische Regeering de zilveren medaille voor moed en trouw ter belooning van hunne diensten tijdens de verwikkelingen in dit gewest gedurende de jaren 1886 en 1887.

In die gedeelten van het gewest, waar het bestuur zich genoegzaam kan doen gelden, liet de veiligheid van personen en goederen weinig te wenschen over. Uit de verre binnenlanden kwamen nu en dan berichten omtrent snelen rooftochten onder de Dajaksche stammen.

De Islam breidde zich onder de heidensche Dajaks steeds uit, hoewel niet op groote schaal. In een paar districten van de afdeeling Amoenthai waren twee hadji's werkzaam tot verbreiding van de leer der naqsabandyah, tot welke devotie aldaar bij het einde des jaars reeds meer dan 500 belijders waren toegetreden. De predikingen dier geestdrijvers gaven echter geen aanleiding tot rustverstoringen. In gemelde afdeeling gebeurde het tweemalen — eerst in Augustus 1888 en later in Januari jl. — dat een der militairen van het garnizoen te Kendangan, terwijl hij voor de benting op post stond, door een waanzinnigen inlander werd aangevallen.

Nopens het werk der evangelisatie wordt gemeld dat het in 1888 eenigszins betere uitkomsten opleverde dan vroeger over het algemeen het geval was. Vooral de bewoners van het stroomgebied der Kahajan (Groote Dajak) gaven in den laatsten tijd blijken van geneigdheid tot aanneming van den Christelijken godsdienst.

Van September tot December 1888 deden zich sporadische gevallen van cholera voor; in de afdeeling Amoenthai heerschte bovendien gedurende een paar maanden eene besmettelijke oogziekte. Overigens kon in 1888 de algemeene gezondheidstoestand voor het geheele gewest zeer gunstig genoemd worden.

De uitkomsten van den landbouw, die hoofdzakelijk voor eigen behoefte of voor de inlandsche markt wordt gedreven, waren zeer ongelijk. Van gebrek aan voedingsmiddelen werd intusschen niet gehoord.

In de onder inlandsch bestuur staande gedeelten van het gewest viel op politiek gebied niets bijzonders voor. In Koetei, het belangrijkste der bewuste landschappen, is — zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 243) werd gemeld — eene kolenontginning voor Europeesche rekening in werking gekomen. Vermits gedurende het grootste gedeelte des jaars slechts één oorlogsschip voor dit gewest beschikbaar was, kon de bekruising der noord-oostkust niet geregeld plaats vinden. Nochtans werd van zeeroof of slavenhandel niets vernomen. Dit feit gaf steun aan de meening dat zeeroovers van beroep zich in de bedoelde wateren niet meer vertoonen. Enkele malen kwam het evenwel voor dat gewone prauwvoerders, waar zij de kans gunstig zagen, van de gelegenheid gebruik maakten om zich ten koste van zwakkeren te verrijken. Door dergelijke stroopers werden lieden van onze grensnederzetting aan de Tawau-rivier, die zich naar het eiland Sebitikh hadden begeven, van hunne kleederen, wapens en verdere eigendommen beroofd. Eene bevolkingspatrouille werd op de daders uitgezonden, maar deze waren gevlucht, hunne prauw achterlatende. Overigens berichtte de controleur van Tawau dat zich nu en dan van Boeloengan en Sesajab ontvluchte slaven bij hem aanmeldden, die zich ter plaatse vestigden, om zoodoende van hunne vrijheid verzekerd te zijn. Nu sedert besloten is (zie lager hoofdstuk J, afd. I) om de standplaats van genoemden ambtenaar naar Boeloengan zelf te verleggen, zal voor de in slavernij gehouden personen de gelegenheid gunstiger zijn om zich tot het erlangen van hunne vrijheid onder de bescherming van den controleur te stellen.

§ 15. *Celebes en onderhoorigheden.*

Voor zooveel de gouvernementslanden betreft, kon de politieke toestand over het algemeen gunstig genoemd worden. In de afdeeling Noorderdistricten had, bij gelegenheid van eene poging tot arrestatie van zekeren DAENG SITABA, een berucht rooverhoofdman van aanzienlijke familie, zwager van den regent van Tanralili, eene ernstige botsing plaats tusschen de in grooten getale opgerukte politiemacht van de regenten van Maros en Toerikale (waarbij zich ook de assistent-resident met eenige gewapende oppassers had aangesloten) en de op 8 à 9 paal van Maros, te Leijang Leijang in het regentschap Toerikale, tusschen de rotsen genestelde volgelingen van DAENG SITABA. Nadat men elkander gedurende bijna drie uren had bestookt, waarbij het regentsvolk niet minder dan 12 dooden bekwam, maar ook aan de bende van DAENG SITABA verliezen werden toegebracht (o. a. sneuvelden twee zoons en een broeder van dezen), zagen de onzen zich genoopt terug te trekken. Daar de bende niet met rust mocht worden gelaten, werd militaire hulp van Makasser ontboden. Reeds in den laten avond van den volgenden dag (29 Juni 1888) rukte eene compagnie infanterie met 2 mortieren naar Maros op, welke plaats in den voormiddag van den 30sten werd bereikt. Aan de militairen werd hier eenige uren rust gegund, waarna zij doorgingen naar Leijang Leijang, welke plaats zonder tegenstand werd binnengerukt. Op de nadering der troepen had echter DAENG SITABA, met achterlating van ettelijke geroofde karbouwen en van eene groote hoeveelheid rijst, zijne stelling verlaten, en ofschoon ijverig door de onzen werd gepatrouilleerd, mocht het niet gelukken den aanvoerder of zijne bende op het spoor te komen, ook niet toen zijne vermoedelijke wijkplaats door bevolkingspatrouilles werd ingesloten. Nadat de overtuiging was verkregen dat de bende was verstrooid, en de verschillende regenten (ook die van Tanralili) op zich genomen hadden DAENG SITABA, bij ontdekking, te verdrijven of op te vatten, keerde de colonne den 6den Juli naar Makasser terug. Er werd verder van gewelddadigheden van DAENG SITABA niets gehoord.

In dezelfde afdeeling Noorderdistricten heerschte gedurende eenigen tijd zekere spanning tusschen den regent van Labakang en een gedeelte der bevolking van het sedert 1868 bij dat regentschap ingelijfde landschap Boengoro. Eene reeks van klachten werd tegen dien regent ingebracht, en onder vele aanzienlijken van Boengoro werd de wensch levendig dat dit landschap weder een zelfstandig regentschap mocht uitmaken. Het gelukte den gewestelijken gouverneur de zaken te schikken en eenige voorzieningen te treffen die tot verbetering van den toestand leidden.

Over 't geheel steekt de veiligheid van personen en goederen in de gouvernementslanden gunstig af bij de toestanden te dien opzichte in het vorstengebied, van waar steeds velen naar de gouvernementslanden uitwijken

Viel in 1888 de rijstoogst niet overal naar wensch uit, de koffie-oogst was voordeelig, hetgeen — gevoegd bij de hooge prijzen — vooral gedurende de laatste maanden van het jaar veel levendigheid in den handel teweegbracht.

Van volksziekten werd in 1888 weinig of niet gehoord.

Bewegingen op godsdienstig gebied werden in het gewest niet waargenomen. Onder de heidensche Alfoeren die Centraal-Celebes en het zuidoostelijk schiereiland bewonen en onder de To-donggo's op Soembawa maakte de Islam nog steeds vorderingen.

Wat onze aanrakingen met de inlandsche staten betreft, kenmerkte zich het jaar 1888 voor dit gewest door een belangrijk resultaat, het tot stand komen namelijk op 8 November 1888 van een politiek contract met Wadjo, met welk rijk onze verhouding tot hiertoe niet op vasten

voet was geregeld. Dat thans ook Wadjo (welks bevolking geschat wordt op 70 000 zielen) tot eene schriftelijke erkenning van onze souvereiniteit is overgegaan, dankt men voornamelijk hieraan dat de in 1887 aldaar als hoofdvorst verkozen Aroe Padali reeds sedert jaren getoond had het Nederlandsch gezag oprecht te zijn toegedaan, en voorts aan de gunstige stemming die de vorsten van Sidenreng en Soppeng te onzen opzichte in Wadjo wisten te bewerken. Het contract, dat door den naar Wadjo afgevaardigden assistent-resident ter beschikking van den gewestelijken gouverneur te Tempe werd gesloten, is door den Gouverneur-Generaal goedgekeurd en bekrachtigd bij besluit dd. 25 Maart 1889 n°. 1. Dat hierdoor eene behoorlijke regeling der verhouding tusschen het Gouvernement en Wadjo is verkregen, is van te grooter belang, nu het blijkt dat niet lang te voren een paar vreemde avonturiers, onder voorwendsel van daartoe door eene vreemde mogendheid gemachtigd te zijn, te vergeefs beproefd hadden met den vorst van genoemd rijk staatkundige betrekkingen aan te knoopen.

Ter westkust van Celebes werden, tijdens een bezoek van den gewestelijken gouverneur (April/Mei 1888), eenige grensquaesties geregeld, waarin het landschap Donggala (in het Palos-gebied) gewikkeld was eenerzijds met Tontoli en anderzijds met Mamoedjoe (het noordelijkste der Mandharstaatjes). Bij die gelegenheid werd met laatstgenoemd landschap een suppletoir contract gesloten in het belang van de bescherming van telegraaflijnen en kabels, terwijl de sedert kort opgetreden radja's van Palos en Donggala hunne medewerking verleenden tot het vervangen van de bestaande overeenkomsten met het Gouvernement door nieuwe van meer volledigen inhoud. De bedoeling was om ook met Towaeli, mede tot het Palos-gebied behoorende, over dusdanige contractsvernieuwing te onderhandelen, doch de radja onttrok zich aan eene ontmoeting met den gouverneur, vermoedelijk uit vrees dat hem eene bestraffing wachtte voor de in den laatsten tijd tegen Donggala gepleegde vijandelijkheden. Een paar maanden later kwam echter de radja tot inkeer. Den 26 Juni 1888, toen de gouverneur zich weder aan de Palos-baai bevond, maakte de radja zijne opwachting, verontschuldigde zijne vroegere aarzeling en vernieuwde de overeenkomst tot regeling zijner verhouding tot het Gouvernement. Bij dit contract, en bij twee aanvullingsakten op de hooger bedoelde nieuwe contracten met Palos en Donggala, werd rekening gehouden met het kort te voren door de Indische Regeering te kennen gegeven verlangen, dat in de met de vorsten op Celebes gesloten of te sluiten politieke akten het noodige werd opgenomen om buiten twijfel te stellen dat de beperkende bepalingen, waaraan bij de ordonnantie van 30 November 1876 (Indisch Staatsblad n°. 302) voor geheel Nederlandsch-Indië de in- en uitvoer van vuurwapenen en buskruit is onderworpen, ook voor hun gebied gelden, en om de overtreders, indien zij onderdanen der vorsten zijn, binnen onze rechtsmacht te brengen [1]). In eene te Wani (dat als onzijdig gebied beschouwd werd) met de drie vorsten gehouden samenkomst slaagde de gouverneur er verder in om Towaeli met Donggala te verzoenen.

De bevolking in den omtrek van de Palos-baai bestaat uit tot den Islam bekeerde Toradja's (Alfoeren) en Boegineezen. Deze laatsten zijn in de kampongs Donggala en Wani gevestigd en staan onder een door het Gouvernement benoemd hoofd, den luitenant van Kalankangan. Zij drijven een niet onbelangrijken handel, zoodat een op Borneo's Oostkust varend stoomschip van Singapore daar ook geregeld de Palos-baai bezoekt. Bedoelde vreemdelingen leggen echter nu en dan de zucht naar eigenmachtig handelen en daarmede gepaard gaande kwade praktijken aan den dag. Vooral is hun de gelegenheid daartoe schoon wanneer de radja's onderling in oorlog zijn. Niet onwaarschijnlijk is het dan ook dat de door den radja van Towaeli aanvankelijk betoonde onwil aan hunne inblazingen te wijten was. Aanmaningen, dat op hunne handelingen zou worden toegezien, zijn niet achterwege gebleven, en aan den naastbij gevestigden Europeeschen ambtenaar, den posthouder van Tontoli, werd te dien einde opgedragen geregeld driemalen 's jaars zich met de mailboot naar de Palos-baai te begeven ter opneming van den stand van zaken. Van de inheemsche bevolking aan en om de Palos-baai getuigt de gouverneur dat het goedaardige, volgzame lieden zijn, die 's Gouvernements oppergezag ten volle erkennen.

Deed de gouverneur zijne eerste reis naar de Palos-baai enkel met het gouvernementsstoomschip *Sperwer*, de tweede maal was hij vergezeld van het ramtorenschip *Prins Hendrik der Nederlanden* en het schroefstoomschip 4de klasse *Madura*, welke divisie in last had eene, zuidelijk van de Palos-baai, aan de Karama-rivier (onder Mamoedjoe) ontstane rooversvestiging te vernielen. Aldaar had zich namelijk zekere La Mataloenroe, een uit zijn land verjaagde zoon van den radja van het Mandharsche staatje Tappalang, genesteld, die allerlei slecht volk om zich heen verzamelde en er zijn hoofdbedrijf van maakte om zoowel langs het strand als in het binnenland menschen te rooven en die op de oostkust van Borneo te verkoopen. Reeds had in het laatst van 1887 de radja van Mamoedjoe getracht de bende te verjagen, doch de zijnen waren verslagen geworden, terwijl hun aanvoerder, een zoon van den radja, sneuvelde. Na deze nederlaag voelde hij zich onmachtig om, zonder gouvernementshulp, verder tegen de roovers op te treden. Thans werd het doel spoedig bereikt. Vóór de rivier op en neer houdende, wierpen de beide oorlogsschepen eenige granaten, waarna de landingsdivisie in sloepen de rivier opvoer en zonder tegenweer de nederzetting bereikte, welke verlaten bevonden en vernield werd. Nog twee uren stoomde men de rivier op, om zoo mogelijk de gevluchte roovers te achterhalen. Er werd echter niets gezien, noch een enkel schot op de onzen gelost. Nadat de landingsdivisie in den namiddag aan boord terug was, ging de radja van Mamoedjoe, die zich met zijn volk bij de onzen had gevoegd, aan wal, ten einde van zijne zijde de plek te doen bewaken, en te zorgen dat de vroegere bewoners er niet weder werden toegelaten, tenzij zij zich aan hem onderwierpen. Toen eenige dagen later de scheepsmacht, die inmiddels naar Towaeli was gestoomd (zie hooger), voor Karama terugkeerde, was aldaar niets bijzonders meer voorgevallen en bleek de inlandsche bezetting zich zonder onze hulp te kunnen staande houden. Ongeveer eene maand later kwam La Mataloenroe zich aan den radja van Mamoedjoe, onder belofte van beterschap, overgeven. Sedert werd van wederrechtelijke handelingen aan de Karama-rivier niets vernomen.

Over 't algemeen laten de inlandsche vorsten op Celebes zich aan het bestrijden van slavenhandel en menschenroof weinig gelegen liggen, maar ook is van hen geen tegenwerking te wachten wanneer het Gouvernement daartegen optreedt. Moge niet ontveinsd kunnen worden dat het kwaad nog altijd op Celebes bestaat (zie bijv. lager in § 20), zoo valt toch niet te ontkennen dat het in de laatste jaren onder meer bedekte vormen en niet meer op groote schaal wordt bedreven.

Bij gelegenheid dat zich in September/October 1888 de bestuurders der twee Mandharsche staatjes Binoeang en Balangnipa te Makasser bevonden, werd met den maradia van eerstgemeld landschap een geheel nieuw contract en met dien van Balangnipa een aanvullings-contract gesloten, dit laatste betreffende den in- en uitvoer van vuurwapenen en buskruit (zie hooger). Bij gelegenheid van de plechtige uitreiking aan den radja van Loehoe van het door de Indische Regeering bekrachtigde contract van 15 September 1887 (zie vorig verslag blz. 17), waartoe zich in Februari 1889 de assistent-resident ter beschikking naar Palopo begaf, werd ook door dien vorst tot eene aanvulling op het besproken punt toegetreden.

Een in April jl. te Makasser ontvangen bericht van den sergeant-commandant van onzen voor de bewaking van den gouvernements-kolenvoorraad op Boeton geplaatsten wachtpost, dat het detachement aldaar in gevaar verkeerde, gaf den gewestelijken gouverneur aanleiding zich persoonlijk daarheen te begeven. Bij aankomst op Boeton bleef de sultan niet in gebreke den gouverneur aan boord van het oorlogsschip te komen begroeten, en spoedig bleek het dat de moeilijkheden, waarin het detachement heette te verkeeren, denkbeeldig waren, daar de onderofficier door partij te trekken voor twee door hunne landgenooten bedreigde Boetonneezen wel zich sommiger ontevredenheid op den hals gehaald had, doch niet in eene mate om zijne veiligheid gevaar te doen loopen. Op grond van zijne eigenmachtige inmenging in de zaken des lands is de bewuste onderofficier van Boeton overgeplaatst en door een geschikten ranggenoot van elders vervangen.

[1]) In Maart jl. zijn instructiën in dien zin ook verstrekt aan de hoofden der overige gewesten buiten Java en Madura, waar landschappen in het genot van zelfbestuur worden aangetroffen.

§ 16. *Menado.*

De politieke rust werd nergens in dit gewest verstoord, en in de Minahassa zoomede in de Gorontalosche landschappen bleef de veiligheid van personen en goederen voldoende. In de niet onder geregeld bestuurstoezicht geplaatste landschappen aan de golf van Tomini, tot de afdeeling Gorontalo behoorende, vielen vaak ongeregeldheden voor. Zoo hadden de bewoners van Todjo, met welk rijk onzerzijds in 1887 voor 't eerst een politiek contract werd gesloten (zie vorig verslag blz. 18) [1], overlast van koppensnellers uit het naburige landschap Loeinan, die zij wel is waar wisten te verjagen, maar die af en toe hunne strooptochten herhaalden. En in Parigi, mede een der Tomini-landschappen, kwamen zich een groot aantal Boegineezen van Palos (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) wreken wegens het berooven van een Boeginees uit Palos, tijdens deze met handelswaren van Parigi via Toboli huiswaarts keerde. Met de verontschuldiging van den radja van Parigi, dat hij een deel van den buit alleen had aangenomen om den beroofden handelaar eene vergoeding in geld uit te keeren, namen de Boegineezen geen genoegen, en zoo kwam het tot bloedige botsingen, waarbij van weerszijden dooden en gewonden vielen, doch de Boegineezen steeds de overhand behielden. Eerst na zich van alles wat zij konden medenemen te hebben meester gemaakt en eenige kampongs, waaronder het hiervoren genoemde Toboli, aan de vlammen te hebben prijs gegeven, trokken zij naar hun land terug. In het landschap Moeton, geheel in het noorden van de Tomini-golf, scheen de djoegoegoe of rijksbestierder zich alle macht aangematigd te hebben. Om aan zijne afpersingen te ontgaan, waren vele bewoners der negorij Moeton uitgeweken naar het naburige Pagoeat.

Over eene in den laatsten tijd voorbereide betere orde van zaken in eigenlijk Gorontalo en in de kleinere Gorontalosche landschappen Boalemo, Limbotto en Bone is in 't vorig verslag (blz. 18) het een en ander gezegd. Thans kan worden aangeteekend, dat de voorgenomen invoering van ons rechtstreeksch bestuur in gemelde vier landschappen in April jl. haar beslag heeft gekregen (verg. hoofdstuk **J**, afd. I, § 4).

Omtrent de niet tot de afdeeling Gorontalo behoorende zelfbesturende landschappen die zich westwaarts van de Minahassa langs de noordkust van Celebes uitstrekken, zijn ditmaal geen bijzonderheden vernomen.

Zooals in vorige verslagen is medegedeeld (zie dat van 1885 blz. 24/25 en dat van 1886 blz. 13), waren in de jaren 1884 en 1885 met de meesten der landschappen welke de Sangi- en Talaut-eilanden uitmaken, nieuwe contracten gesloten, zoo tot betere omschrijving van hunne verplichtingen jegens het Gouvernement als tot regeling van hunne grenzen. Van deze overeenkomsten, ten getale van tien, deels te Menado, maar voor het meerendeel te Taroena op Groot-Sangi gesloten met Siauw, Manganitoe, Kandhar, Taroena en Tagoelandang (alleen Taboekan bleef nog over), zijn er acht bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 6 September 1888 n°. 29. Tegen de goedkeuring van de twee contracten met Manganitoe, en evenzeer van de twee in 1887 met Taboekan tot stand gekomen, bestond bij de Indische Regeering bezwaar, omdat zij met onbevoegden gesloten waren, namelijk de beide eersten met een radja, die indertijd slechts voorloopig (door den resident) was aangesteld en in 1887 was afgetreden zonder immer door het Gouvernement in zijne waardigheid erkend te zijn geweest, terwijl aan de nieuwe contracten met Taboekan het gebrek kleefde dat zij, bij het ontbreken van een radja, waren aangegaan met den eersten mantri, met wiens optreden als waarnemend radja het Gouvernement mede geen bemoeienis had gehad. In September 1888 is de resident van instructiën voorzien nopens de vervanging der bedoelde contracten door andere die voor goedkeuring zouden vatbaar zijn. In de voor dit verslag ontvangen berichten vindt men vermeld dat de resident ook in 1888 weder naar de Sangi- en Talaut-groep is geweest, maar het blijkt niet of de reis vóór of na de ontvangst van de bedoelde instructiën heeft plaats gehad.

Laten de toestanden op de Sangi-groep, ofschoon aldaar sedert 1882 een controleur is geplaatst, nog veel te wenschen over, getuige het medegedeelde in 't vorig verslag (blz. 18), erger nog is het gesteld op de aan de Sangische radja's onderhoorige Talaut-eilanden, die schier geheel aan zich zelven overgelaten zijn, daar de gemeenschap tusschen de beide groepen, wegens de veelal hooge zeeën, voor inlandsche vaartuigen doorgaans hoogst bezwarend is, zoodat ook de te Taroena (Groot-Sangi) gevestigde controleur op die onderhoorigheden weinig toezicht kan uitoefenen. Als een eerste stap ter voorbereiding van eene betere orde van zaken is nu in October 1888, als tijdelijke maatregel, op de Talaut-groep, en wel te Lirong op Salibaboe, een posthouder in dienst gesteld met zes politie-oppassers, tevens voor de bediening van het te zijner beschikking gestelde roeivaartuig.

Voor den handel was het jaar 1888 ook in dit gewest weder niet voordeelig, tengevolge van den geringen koffieoogst en de lage prijzen van sommige uitvoerartikelen, vooral ook van boschproducten, welker inzameling in Gorontalo en in de Tomini-landen in de laatste jaren eene hooge vlucht heeft genomen, zeer ten bate van handel en scheepvaart. [2])

Ofschoon over 't geheel genomen de oogst van rijst en miloe minder gunstig uitviel, hoorde men niet van gebrek aan voedingsmiddelen. De muskaatnoten- en klapperaanplantingen wierpen bevredigende uitkomsten af.

Over het algemeen stak de staat der volksgezondheid gunstig af bij dien in vorige jaren.

In Juni 1888 brak in de afdeeling Gorontalo eene onbekende ziekte onder de karbouwen uit, waaraan vele beesten bezweken.

Onder de Mohammedanen in diezelfde afdeeling viel een meer opgewekt godsdienstig leven op te merken, zich uitende in ijveriger bidden en zorgvuldiger viering van groote feestdagen. Op het eiland Groot-Sangi mocht het aan een der aldaar gevestigde zendelingen van de Gossnersche zendingvereeniging gelukken ruim 250 Mohammedanen, die vroeger het Christendom beleden, weder tot dien godsdienst te doen toetreden.

§ 17. *Amboina.*

De toestanden in dit gewest, zooals zij uit vorige verslagen bekend zijn, ondergingen in 1888 geen waarneembare verandering. In de afdeelingen Amboina, Banda en Saparoea gaven rust en orde alleszins reden tot tevredenheid. [3]) Uit de overige streken kwamen echter nu en dan berichten omtrent tusschen negorijen gerezen twisten, die meerendeels reeds tot bloedige botsingen hadden geleid vóórdat het bestuur tusschenbeide had kunnen treden, maar die toch in sommige gevallen door het bestuur in der minne konden worden beslecht.

Door een daartoe opzettelijk in commissie gestelden assistent-resident werden in 1888 (nadat hij in 't laatst van 1887 op de Kei-eilanden vertoefd had) de Timorlaut-, Tenimber-, Babber-, Sermatta- en Letti-eilanden en vervolgens ook de Aroë-groep bezocht, hoofdzakelijk om na te gaan waar in die streken eene verbetering van bestuursmiddelen het meeste nut zou kunnen stichten. Dientengevolge is reeds in beginsel besloten om de genoemde eilanden, die thans rechtstreeks ressorteeren onder den resident op de ver verwijderde hoofdplaats Amboina, te

---

[1]) Dit contract, bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 8 Augustus 1888 n°. 1, is reeds aan de Staten-Generaal medegedeeld (zie de stukken der zitting 1888—1889—**76**—n°. 29).

[2]) Ten bewijze daarvan wordt er op gewezen dat de uitvoer te Gorontalo, die in 1856 werd berekend op eene waarde van p. m. f 25 000, in 1886 (een later cijfer is niet opgegeven) geklommen was tot f 1 359 667, terwijl de invoer aldaar, welke in 1856 niet meer bedroeg dan f 9 862, over 1886 gezegd wordt eene waarde te hebben vertegenwoordigd van f 1 382 312.

[3]) In Maart jl. was eene militaire vertooning noodig in de van ouds als woelziek bekend staande negorij Toelehoe (gelegen op het schiereiland Hitoe, niet ver van de gewestelijke hoofdplaats) waar, bij gelegenheid van eene regentsverkiezing, de meerderheid hare stem uitbracht op een candidaat die door het Europeesch bestuur, zooals vooraf aan de kiesgerechtigden was medegedeeld, niet verkiesbaar werd geacht wegens de laakbare handelingen waaraan hij zich had schuldig gemaakt. Ofschoon de bevolking zich bij de komst der militairen (2 officieren en 55 man uit het garnizoen van Amboina) aanvankelijk zeer onstuimig gedroeg, kwam het toch niet tot botsingen en was het aan de beleidvolle handelingen van den resident en den detachementscommandant te danken dat de bevolking zich gezeggen liet eene nieuwe verkiezing te houden, waarbij de door het Europeesch bestuur gewraakte candidaat wijselijk werd losgelaten.

vereenigen tot ééne afdeeling, bestuurd door een op het eiland Klein-Kei te vestigen ervaren controleur. Het maakt in Indië nog een punt van overweging uit of sommige der op die eilanden geplaatste posthouders, die thans, ingeval zij zich te water moeten verplaatsen, te veel afhankelijk zijn van de bevolking, niet van eigen gemeenschapsmiddelen moeten worden voorzien.

Zooals bekend is, heeft een Bataviaasch handelshuis eene nederzetting op Klein-Kei, vooralsnog hoofdzakelijk voor den opkoop en de machinale bewerking van hout. Dit bedrijf zal eerst op beteren voet gebracht kunnen worden wanneer de ondernemers, krachtens eene hun te verleenen concessie, den aankap in eigen beheer kunnen bewerkstelligen. Over de voorwaarden, waarop de Indische Regeering zich bereid heeft verklaard zoodanige concessie te verleenen, zie men lager hoofdstuk J, afd. IV, § 2. [1])

Op de hooger bedoelde reizen [2]) werden de minst gunstige indrukken verkregen ten aanzien van de Tenimber-, Timorlaut- en Babber-eilanden, waar de bewoners (allen nog heidenen) vaak om de nietigste redenen naar de wapens grijpen, eigenaardige begrippen koesteren omtrent strandrecht en zich aan eenig geregeld gezag niet wenschen te storen. [3]) Terwijl de Babber-groep, wegens gemis aan voortbrengselen van genoegzame waarde, zelden of nooit door handelsvaartuigen wordt aangedaan, zijn op de beide andere groepen handel en scheepvaart zeer wisselvallig, naar gelang van den toestand van vrede of oorlog waarin de bewoners met langere of kortere tusschenpozen verkeeren. Zoo werden bijv. Larat en Sejrah (de eilanden op welke zich de standplaatsen der twee voor de Tenimber- en Timorlaut-groepen aangewezen posthouders bevinden) in 1887 door geen enkel vaartuig bezocht, nadat in 1885 aldaar, hoofdzakelijk aan manufacturen, ijzer- en aardewerk, was ingevoerd voor eene waarde van ruim f 6000, en in 1886 van ruim f 38 000, tegen een uitvoer, meestal aan tripang, schildpad en paarlemoerschelpen, achtereenvolgens van f 7300 en f 26 400.

Van meer beteekenis is het verkeer op de Aroë-eilanden, die door genoemden assistent-resident als de belangrijkste van de door hem bezochte eilanden worden aangemerkt. Volgens de gegevens die hem ten dienste stonden, kon de invoer aldaar gesteld worden op f 203 559 in 1885, f 204 684 in 1886 en f 168 889 in 1887, en de uitvoer achtereenvolgens op f 174 486, f 204 401 en f 167 636. Alleen aan paarlemoer, waarvan de prijzen, van f 100 per pikol in 1885, gedaald waren tot f 90 in 1886 en f 80 in 1887, was onder de opgegeven uitvoercijfers begrepen f 132 550, f 150 615 en f 106 440. De belangrijke handelsplaats Dobo op Wammer (een der zoogenaamde voorwalseilanden van Aroë), in Juni 1887 nagenoeg geheel door brand vernield, was weder geheel herbouwd. Op het eilandje Mariri (Aroë's achterwal), waar in Mei 1887 de negorij van dien naam eene tuchtiging van wege de marine ondergaan had (zie vorig verslag blz. 19), was, nagenoeg op dezelfde plek, eene nieuwe kampong herrezen.

De Sermatta- en Letti-eilanden, die slechts weinig hulpbronnen bezitten, zijn voor den handel van gering belang. Evenals op de Aroë-eilanden heeft echter ook daar de invloed van het Europeesch bestuur zachtere zeden doen ontstaan. Ook vindt men op deze drie groepen eenige honderden inlandsche Christenen; maar nog verreweg het grootste deel der bewoners is heidensch. Onder de inboorlingen van Aroë — dus ongerekend de daar blijvend gevestigde vreemdelingen (459 Makassaren en Boegineezen en 87 Chineezen) — telt men bovendien een 400-tal Mohammedanen.

Voor de verbreiding van den Islam ijveren vooral op de Kei-eilanden de daar ten handel komende Arabieren, ook ten einde langs dien weg, ter bevordering van hunne handelsoogmerken, invloed op de bevolking te verkrijgen. De middelen die zij daartoe bezigen, worden gezegd niet altijd van dien aard te zijn dat zij het licht mogen zien. Omtrent de kansen van slagen der pas aangevangen Roomsch-katholieke missie aldaar (zie vorig verslag blz. 125) valt nog weinig te zeggen. Omtrent de mede sedert kort ondernomen evangelisatie op Boeroe (van wege de Utrechtsche Zendingsvereeniging) luiden de berichten bemoedigend. Van uitbreiding van het Mohammedanisme wordt, behalve voor de Kei-eilanden, ook gewag gemaakt voor het tot de afdeeling Banda behoorende gedeelte van Ceram en de daarbij gelegen Ceramlaut- en Goram-eilanden. In maatschappelijken zin is de bevolking aldaar in de laatste jaren eenigszins vooruitgegaan door veelvuldiger aanrakingen met de overige gedeelten van den Archipel en met Oostersche vreemdelingen.

Op West-Ceram herhaalden zich oneenigheden tusschen de bewoners der berg- en der strandnegorijen. Ditmaal waren het de berg-Alfoeren van Hoenitetoe (afdeeling Kairatoe) die moeilijkheden veroorzaakten. Zij betoonden zich wederspannig om de boeten te betalen, waartoe zij door de in 1886 gehouden groote landsvergadering (saniri tiga aijer) veroordeeld waren wegens verschillende moorden door hen in de laatste jaren gepleegd in negorijen behoorende tot het Talla-gebied. Herhaalde zendingen, eerst van enkele personen, later van commissiën van hoofden, liepen vruchteloos af en ook eene oproeping, uit naam van den naar Ceram overgekomen resident aan het hoofd van Hoenitetoe overgebracht, om te Hatoesoea voor dien hoofdambtenaar te verschijnen, bleef zonder gevolg. Integendeel was bedoeld berghoofd overmoedig genoeg om, nog tijdens 's residents aanwezen op Ceram, in de nabijheid van Kairatoe door een zijner volgelingen een verraderlijken moord te doen plegen op den toevallig daar aanwezigen siwalete van Talla en tevens te Kairatoe zelf eenige verwoestingen in de negorij te doen aanrichten, waarbij vooral twee broeders van hem betrokken waren. Het Europeesch bestuur heeft weten te bewerken dat op eene in November 1888 gehouden vergadering der gezamenlijke hoofden van het Talla-gebied het denkbeeld om tegen de bergbewoners wraak te gaan nemen voorloopig is ter zijde gesteld, maar dat besloten is al het mogelijke te doen, waartoe ook de hulp zou worden ingeroepen van de negorijen behoorende tot het gebied van Sapalewa en tot dat van Etti (te zamen met Talla uitmakende de saniri tiga aijer), om het hoofd van Hoenitetoe en zijne twee broeders in handen te krijgen ter uitlevering aan ons bestuur. Eenige maanden te voren was een andere onruststoker op West-Ceram ons in handen gevallen, namelijk zekere Tapila Toepimahoe, gewezen kapala soa van de strandnegorij Samasoeroe (afdeeling Amahei), die reeds van 1884 af de berg-Alfoeren van het Talla-gebied tegen de strandbewoners had opgehitst, ten einde met de hulp der eersten zijn haat te koelen tegen de regenten van Paulohy en Samasoeroe, en na de in Januari 1887 tusschen partijen tot stand gekomen verzoening zijne rol was blijven voortzetten, totdat hij, met behulp van genoemde regenten, eindelijk gevat werd. Naar Amboina overgebracht, werd hij in December 1888 bij politieken maatregel verwijderd naar Tandjong Pandan op Billiton. In October 1888 vond onder de bewoners van de afdeeling Amahei eene bijeenkomst plaats, waarin maatregelen werden besproken om de sedert vele jaren aldaar gevestigde orang dagang (vreemdelingen) uit die afdeeling te verwijderen. Het gelukte den posthouder de vergaderde menigte, die zich zeer onstuimig gedroeg, uiteen te doen gaan, doch niet dan met behulp van eenige militairen, die hem door den postcommandant van Amahei werden verstrekt. Uit een kort daarop door den resident ingesteld plaatselijk onderzoek bleek dat de bevolking de uitzetting van de orang dagang uit hare negorij eischte, omdat deze geen negorijdiensten hadden te verrichten. Nadat de resident had uitgemaakt dat ook deze lieden, die als ingezetenen waren te beschouwen, diensten ten behoeve van de negorij hadden te praesteeren, en deze beslissing door de hoofden ter kennis van de bevolking was gebracht, werden van haar geen klachten meer vernomen en bleef de rust verder ongestoord. Overigens

---

[1]) De van wege het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap op de Kei-eilanden aangevatte wetenschappelijke opnemingen waren, volgens berichten van het najaar van 1888, toen in vollen gang (zie daarover nader hoofdstuk K, afd. II, § 3, van dit verslag).

[2]) De verslagen nopens die reizen zijn door de Indische Regeering aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen afgestaan ter benuttiging voor 's Genootschaps tijdschrift.

[3]) Ofschoon eene der kampongs op Selaroe (Timorlaut) nog pas in April 1888 wegens bedreven euveldaden eene gevoelige les van onze marine gekregen had (zie vorig verslag blz. 19/20) en zoowel in October daaraanvolgende als in Januari jl. weder een onzer oorlogsschepen zich in den Tenimber- en Timorlaut-archipel vertoonde, getuigde bij het laatste bezoek, vooral te Olilit op Jamdena (welk eiland met Selaroe de eigenlijke Timorlaut-groep uitmaakt), de houding der bevolking weder van weinig ontzag.

is nopens Ceram nog alleen gemeld dat er een paar nieuwe Christengemeenten ontstonden.

Uitgenomen het heerschen van pokken ter noordkust van Ceram, werd gedurende 1888 in het geheele gewest van geen ernstige volksziekten gehoord.

De eigenlijke landbouw heeft op de verschillende eilanden weinig te beteekenen. Hoofdzakelijk bepaalt men zich tot het verbouwen van aard- en tuinvruchten. Geregeld worden ook klapperboomen aangeplant, terwijl de bevolking van de afdeelingen Letti en Wetter zich voornamelijk toelegt op de inzameling van honig en was. Over de teelt van kruidnagelen en muskaatnoten zie men hoofdstuk **O**, afd. I, § 2, van dit verslag.

Aangaande de handelsbeweging in 1888 is slechts gemeld dat de ruilhandel op Boeroe, Ceram en op de hooger vermelde eilanden-groepen (gezamenlijk ook wel aangeduid als Zuidwester- en Zuidooster-eilanden) gedurende gemeld jaar geen stremming ondervond, terwijl de waarde van den in- en uitvoer ter hoofdplaats Amboina in 1888 wordt opgegeven te zijn geweest f 990 237 en f 770 303, tegen f 1 214 226 en f 708 642 in 1887.

§ 18. *Ternate.*

Op politiek gebied viel ten opzichte van de sultanaten van Ternate en Tidore [1]) weinig belangrijks voor. In Batjan echter bracht het overlijden van den sultan (in Februari jl.), omtrent wiens opvolging niet aanstonds eene goede keuze was te doen, deze verandering teweeg dat, onder nadere en sedert verleende goedkeuring van de Indische Regeering, het bestuur over het sultanaat voorloopig is in handen genomen door den controleur, bijgestaan door eene commissie van drie rijksgrooten. Deze voorloopige maatregel, en ook de wijze waarop daarbij de geldelijke belangen der sultansfamilie en der betrokken rijksgrooten zijn behartigd, heeft, volgens een bericht van den resident, algemeen instemming gevonden.

Uitbreiding van het Mohammedanisme viel in dit gewest als gewoonlijk bijna niet te bespeuren; slechts enkele Alfoeren gingen in 1888 tot den Islam over. Van bekeeringen tot het Christendom vindt men alleen gewag gemaakt voor zooveel betreft een 12-tal lieden van Timori (Batjan). Nopens de op Nieuw-Guinea en op Halmaheira arbeidende zendelingleeraren wordt gezegd dat zij zich hoofdzakelijk wijdden aan het geven van onderwijs, en zich zorgvuldig onthielden van alles wat aan de nagenoeg in den natuurstaat levende bevolking, in wier midden zij zich ophouden, aanstoot kon geven.

In de niet te ver van onze bestuurszetels verwijderde streken kon — de geringe politiemiddelen in aanmerking genomen — de veiligheid van personen en goederen bevredigend worden genoemd. Op Nieuw-Guinea werden echter, bij een uit weerwraak door de Papoea's van Pokkemboër tegen die van Wandammen ondernomen strooptocht, drie van de hoofdplaats Ternate afkomstige inlanders, die zich in het Arfoe-gebergte op Nieuw-Guinea tijdelijk als vogeljagers ophielden, vermoord, terwijl op de noordoostkust van Batjan te Timilonga drie handelaren uit Makian door Galelareezen werden gedood en van hunne goederen beroofd; het geroofde werd echter voor een groot deel teruggevonden. Eenige Galelareezen werden als vermoedelijke daders gevat. Overigens bepaalden de misdrijven zich meestal tot kleine dieverijen.

Omtrent den gezondheidstoestand viel over het algemeen niet te klagen.

De nijverheid breidde zich wel eenigszins uit, doch hare ontwikkeling wordt belemmerd, doordat tal van vorstentelgen, danoe's en hoofden hoofdzakelijk ten koste van den kleinen man leven.

Op Nieuw-Guinea en Batjan viel in den handel meerdere levendigheid te bespeuren. Op laatstgenoemd eiland werd in 1888 ongeveer de helft meer omgezet dan in 1887, hoofdzakelijk door vermeerderde behoeften aan artikelen van dagelijksch verbruik, wegens het stijgend aantal arbeiders in dienst van de Batjan-maatschappij.

Aan landbouw wordt door de bevolking in dit gewest weinig gedaan. Alleen op Halmaheira, Soela en Batjan wordt rijst verbouwd, doch niet meer dan voor de behoefte noodig is. Uit hoofde van langdurige droogte viel echter de oogst van dit gewas zeer tegen.

Met het gouvernementsstoomschip *Havik* bezocht de resident in Februari 1888 eenige plaatsen op Halmaheira en Batjan, welke bezoeken niets bijzonders opleverden. Op die reis werden ook de Obi-eilanden aangedaan, vanwaar, naar den resident ter oore was gekomen, in den laatsten tijd veel dammar zou zijn weggehaald. Hij vond er echter slechts eene kleine nederzetting te Laiwoe aan de noordkust, waar enkele Tidoreezen zich met tripang- en schildpadvangst onledig hielden. De inzamelaars van dammar schenen Obi verlaten te hebben, vermoedelijk omdat het product niet meer zoo gemakkelijk was op te sporen.

Een drietal maanden later kwam ook Nieuw-Guinea weder voor een bezoek aan de beurt. Het doel was hoofdzakelijk om voor 't eerst of bij vernieuwing eenige bekendheid op te doen nopens de in 1887 door het oorlogsstoomschip *Java* niet bezochte gedeelten en meer in het bijzonder om geschillen bij te leggen die tusschen de Papoea's van Ron en Doreh waren gerezen. (De hooger vermelde moord op inlanders van Ternate had toen nog niet plaats gehad.) Op het eiland Ron, waarheen, nadat op Waigeoe de radja als tolk was aan boord genomen, het eerst koers werd gesteld, vernam de resident dat de bewuste oneenigheden het gevolg waren van het oprakelen eener reeds sedert 1869 hangende veete. Juist was eene hongi (prauwenvloot) van Ron naar Doreh vertrokken om laatstgemelde plaats te tuchtigen. De resident haastte zich te trachten die hongi te achterhalen om verdere vijandelijkheden te voorkomen. Tot dat einde zette de *Havik*, met drie hoofden van Ron aan boord, koers naar Amberpon en Wariap, en in den namiddag van 5 Juni werd de hongi onder de kust nabij kaap Wédon aangetroffen. Men vernam toen dat er dien dag ter hoogte van Andai een soort spiegelgevecht was geleverd tusschen de hongi en de lieden van Mansinam, daar men elkander wel met pijlen beschoten had, doch op te grooten afstand om doel te treffen. Nadat de resident aan de lieden van Ron had laten weten dat hij, door eenige hunner hoofden vergezeld, zou trachten te Doreh de zaak in der minne te schikken, keerde de hongi terug. In eene den 8sten Juni te Doreh aan boord van de *Havik* gehouden vergadering van hoofden en oudsten der beide partijen gelukte het den resident eene verzoening te bewerken, terwijl de hoofden van Mansinam en Doreh zich lieten bewegen om, ten bewijze van den gesloten vrede, de met de *Havik* van Ron medegekomen hoofden met hunne hongi derwaarts terug te geleiden. Vervolgens vertoefde de *Havik* een viertal dagen (9/12 Juni) aan de zuidkust van het eiland Japen of Jobi, waar te Ansoes aan den korano (het eerste hoofd) een bewijs van voorloopige aanstelling werd uitgereikt, en, tegen eene kleine schadeloosstelling in geschenkgoederen, de uitlevering verkregen werd van drie te Mansinam geroofde personen. Het bezoek van de overige op Japen's zuidkust of op de daarbij gelegen eilandjes Noenda Oewip en Pakemi aanwezige kampongs leverde niets bijzonders op. Van de schuwe in het binnenland van Japen gevestigde inboorlingen kreeg men er met veel moeite slechts een paar te zien; deze stammen schijnen echter niet zoo woest te zijn als zij door sommigen worden afgeschilderd. Op een gedeelte der besproken kust moet eene soort kleiaarde voorkomen, die door de bewoners benuttigd wordt voor het vervaardigen van potten en pannen, van welke voorwerpen zij het geheele eiland voorzien. Daar de noordkust van Japen op de terugreis zou worden bezocht, wendde de *Havik* den steven naar de oostkust der Geelvink-baai, en wel naar de kampong Kai of Noewoai, waarvan de ligging niet bekend was, daar vóór het stoomschip *Java* (zie vorig verslag blz. 22) nog nimmer een schip deze streek had bezocht en toen, door gebrek aan gidsen (als hoedanig zich thans op Japen toevallig een inwoner aanbood), de plaats niet had kunnen gevonden worden. Ter herinnering aan dit eerste bezoek werd zoowel aan den korano als aan den kimalaha een bewijs van voorloopige aanstelling uitgereikt. Van eenige te Kai vertoevende lieden van het eiland Koeroedoe vernomen hebbende, dat hunne kampong voor het oogenblik bijna geheel ledig was, daar de bewoners gezamenlijk ter vischvangst waren uitgegaan, besloot de resident dat eiland niet aan te doen, maar rechtstreeks door te gaan naar Papoea Talandjang, alwaar in November 1887, na het ongeluk aan de monding der Witriwani-rivier (zie vorig verslag blz. 24), de reis

[1]) De sultan van Tidore werd in Mei jl. benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw.

met de *Java* was gestaakt. Den 15den Juni liet de *Havik* aldaar het anker vallen tusschen de eilandjes Jamna en Mademo, het laatste onbewoond, het andere met 5 kleine kampongs. De korano van Jamna, ofschoon van eene akte van aanstelling voorzien, oefent geenerlei gezag uit, evenals dit ook op andere plaatsen in deze streek het geval is. De man was vroeger te Menado en Ternate bij handelaren in dienst geweest en sprak vrij goed Maleisch. Aan zijn verzoek om in het bezit van een wapenbord gesteld te worden, voldeed de resident. In het bijzijn van de geheele bevolking, die op zich nam er goede zorg voor te dragen, werd het wapenbord opgesteld vlak voor de ankerplaats, zoodat het terstond in het oog valt. Den 17den werd koers gezet naar den vasten wal, namelijk naar dat deel der noordkust dat door handelaren en op de kaarten Tabi wordt genoemd, maar bij de bewoners, naar de grootste kampong, Takar heet. Wegens de branding werd het onraadzaam geacht te Wonsoedoe, zijnde de eerste kampong bewesten de Witriwaai die aan het strand gelegen is, eene landing te beproeven, waardoor de aan wal samengestroomde bewoners, die nog nimmer Europeanen in hun midden gezien hadden, zeer waren teleurgesteld. Nog dienzelfden dag ging de *Havik* naar het iets westelijker gelegen eilandje Masi Masi, met 5 kampongs aan de oostzijde. De bevolking van dit en andere eilandjes en ook die van Takar is zeer goedaardig, en geschillen moeten tot de groote uitzonderingen behooren. Gedurende een gedeelte van het jaar houdt de bevolking van Jamna, Masi Masi, Takar, enz. zich veel bezig met de haaienvangst. Den 18den van Masi Masi vertrokken, bezocht de resident de 4 kampongs van Takar op den vasten wal, beoosten de rivier Biër en bewesten de Amberno Mamberamo). In deze buurt scheen nog nimmer een schip te zijn geweest. De bevolking houdt zich doorgaans onledig met het kloppen van sago, daar deze palmsoort in het zich ver binnenwaarts uitstrekkende lage land in menigte voorkomt. Zeer in het oog vallend was de zindelijke staat waarin de kampongs verkeerden. Na afloop van dit bezoek vertrok de *Havik* naar de twee eilandjes, die gewoonlijk Wakdé genoemd worden, maar bij de inboorlingen bekend zijn onder de namen Insoe Moar en Insoe Manai. Het eerste is het grootste en bevat 16 kampongs, met nog eene nederzetting op den tegenover liggenden vasten wal, die Ajarawar heet. Insoe Moar is rijk aan klapperboomen, waarvan de vruchten, tot copra bereid, door de bewoners verhandeld worden tegen f 1 per pikol (vroeger tegen f 0,10). De bevolking is, evenals de Papoea's die op de andere eilandjes en langs het strand gevestigd zijn, goedaardig, behulpzaam en welwillend. De medegebrachte geschenkgoederen vielen bijzonder in den smaak. Den 19den vertrok de *Havik* van Wakdé, en kwam den volgenden dag voor de kampong Jobi, de oostelijkste op de noordkust van het hooger reeds genoemde eiland Japen. Het meerendeel der bevolking bleek echter tijdelijk afwezig, waarom werd doorgestoomd naar de westelijker gelegen kampong Awek, reeds in vroegere jaren bezocht. Van de bewoners, die oorspronkelijk afkomstig zijn van Biak, een der benoorden Japen gelegen Schouten-eilanden, werd vernomen dat zij nu en dan blootstonden aan aanvallen van de zijde hunner naburen op Japen's zuidkust, die machtiger waren dan zij. Van Awek naar Ambai op de zuidkust moet de tocht (over het gebergte Woniasbari) twee dagen duren. Na nog twee tot dusver nimmer bezochte kampongs op Japen's noordkust te hebben aangedaan, stoomde de *Havik* naar de in 1886 door de marine getuchtigde kampong Mokmer op het eiland Biak, waar de resident zich wenschte te vergewissen in hoever de bevolking bij hare in 1887 aan den dag gelegde betere gezindheid (zie vorig verslag blz. 23) volhardde. Aanvankelijk legden de lieden nopens het doel van 's residents komst weder zeker wantrouwen aan den dag, maar na lat de radja van Waigeoe, voor wien de Biakkers eenig ontzag hebben, aan wal was geweest en de bewoners had gerustgesteld, kwam de korano, begeleid door een aantal prauwen, den resident aan boord begroeten. Het doel der reis was hiermede afgeloopen, zoodat de *Havik*, via Doreh, Waigeoe en Salawatti naar Ternate stoomde, waar men den 29sten Juni aankwam. In den loop van 1889 zal het schroefstoomschip 1ste klasse *de Ruyter* in de wateren van Nieuw-Guinea de vlag vertoonen, ook om beleefdheidsbezoeken te brengen aan de Britsche en Duitsche nederzettingen op dat eiland (verg. blz. 2).

§ 19. *Timor en onderhoorigheden.*

De verhouding tusschen het Europeesch bestuur en de hoofden en bevolking der verschillende landschappen op Timor kan over het algemeen gunstig worden genoemd. Als bewijs van toeneming van onzen invloed onder de Timoreezen zij vermeld, dat de hoofden van het landschap Amarassi aan het bestuur verzochten hun radja te ontslaan, omdat hij in dronkenschap zich aan vele ongeregeldheden schuldig maakte en twee zijner onderdanen met verminking van vingers en ooren had gestraft. Dit verzoek, waaraan de resident gevolg gaf, is te beschouwen als een op Timor ongekend feit, aangezien de adat medebrengt dat een radja, eenmaal als zoodanig gekozen en aangesteld, tot zijn dood radja blijft, tenzij zelf zijne ontheffing verzoekende. De vijf in de nabijheid van de hoofdplaats Koepang verblijf houdende radja's woonden met hunne fettors vrij geregeld de maandelijksche vergaderingen bij, waarin hunne onderlinge geschillen werden onderzocht en uitgemaakt. Herhaalde malen ontving de te Babauw gevestigde civiele gezaghebber van Timor bezoeken van hoofden uit het gebied van Amanoebang, terwijl eenige voorname inboorlingen van andere landschappen, waaronder een paar zonen van den overleden lioraï van Groot-Sonnebait, hun voornemen te kennen gaven om na afloop van den westmoesson hunne hulde aan het bestuur te komen brengen.

Ook op de eilanden Rotti en Savoe bleef onze verhouding tot de hoofden en grooten naar wensch. Hunne onderlinge geschillen werden steeds uit vrijen wil aan het oordeel van het bestuur onderworpen. Het voornaamste hoofd op laatstgenoemd eiland, de radja van het landschap Seba, omtrent wien vroeger herhaaldelijk ongunstige rapporten waren ontvangen en aan wiens onrechtmatige handelingen moet worden toegeschreven dat in de laatste jaren geen handelaren meer op Savoe kwamen om paarden te koopen, gaf gedurende het afgeloopen jaar weinig redien tot klagen. Echter bleef hij de door het bestuur gewenschte emigratie van Savoeneezen naar het eiland Soemba heimelijk tegenwerken, hetgeen in zeker opzicht niet te verwonderen is, omdat elk zijner onderdanen, die het land verlaat, hem eene vermindering van inkomsten berokkent.

In de maanden Maart, April, Mei en Juni werden door den resident de verschillende eilanden van het gewest bezocht, en in aanmerking genomen den lagen trap van ontwikkeling waarop het grootste gedeelte der bevolking staat, werd de toestand in het algemeen niet ongunstig bevonden. [1]) Op Soemba evenwel waren oorlogen tusschen de verschillende radja's weder aan de orde van den dag, waarin de door hen aangeworven berg-Endehneezen de hoofdrol bleven spelen.

Tusschen de aan straat Solor gelegen kampongs Lamahala en Adonara op Adonara (Solor-eilanden) rezen oneenigheden, doordien de eerste in Mei 1888 eigenmachtig eene nederzetting (Bolin Lamahala geheeten) kwam stichten op het gebied van Adonara. Niet alleen bleef Lamahala in gebreke te voldoen aan de voorwaarden waarop Adonara bereid was die nederzetting te erkennen, welke voorwaarden in eene door den resident bijgewoonde vergadering der verschillende radja's van Adonara door Lamahala eerst waren aangenomen, maar de radja en vooral zijn onderhoofd Blaë Saraka gingen, in vereeniging met de door hen medegesleepte strandkampongs Lamakera en Mananga op Solor, nog bovendien tot moord en plundering over, door welke ongeregeldheden het verkeer geheel gestremd werd en de posthouder van Solor, ter standplaats Trong op Adonara, zich genoopt zag zijn gezin naar Larantoeka (Flores) in veiligheid te brengen, waar de civiele gezaghebber ook dien posthouder zelf meende te moeten aanhouden, omdat hij 's mans leven op Adonara bedreigd achtte. Immers stond het te vreezen dat de bezadigde radja van Adonara, die ook de radja's van Trong en Lawaijong (Solor) op zijne hand had, niet langer zijne afwachtende houding zou kunnen blijven volgen en dat ook de bergvolkeren zich in de onlusten zouden mengen, waardoor op Adonara een algemeene krijg dreigde te ontbranden. Daar het landschap Lamahala vanouds bekend was als

[1]) Over het in 1888 van wege het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap aangevangen wetenschappelijk onderzoek van het eiland Flores, zie men hoofdstuk K, afd. II, § 3, van dit verslag.

een broeinest van onruststokers en reeds menig wanbedrijf op zijne rekening had, was het noodig aan dien overmoed eindelijk paal en perk te stellen.

In September gelastte daarom de Indische Regeering dat twee oorlogsbodems (de *Benkoelen*, welke juist was aangewezen tot het bekruisen van den Timor-archipel, en de *Prins Hendrik der Nederlanden*, welke zich te Makasser bevond) naar de Solor-eilanden zouden vertrekken, voorloopig om machtsvertoon uit te oefenen en daardoor wellicht nog eene minnelijke schikking mogelijk te maken. Intusschen had, uit vrees voor Lamahala, een niet gering gedeelte der op Adonara gevestigde onderdanen van Larantoeka zich reeds aan de zijde der rustverstoorders geschaard, en bleken de onlusten aan de goedgezinde radja's reeds te veel offers te hebben gekost dan dat zij of hunne onderdanen met eene minnelijke oplossing, zonder bestraffing van Lamahala, enz., zouden genoegen nemen. Nader machtigde de Regeering dan ook den resident (gouvernementsbesluit dd. 29 October 1888 n°. 17) om, indien de vijandelijkheden op de Solor-eilanden niet met toepassing van de landsinstellingen afdoende konden worden beëindigd, de schuldige kampongs door bedoelde scheepsmacht te doen tuchtigen en verder al datgene te verrichten wat tot herstel van rust en orde noodig zou worden bevonden. De *Prins Hendrik*, die sedert een paar weken weder naar Makasser was vertrokken, keerde nu via Koepang, ter afhaling van den resident, naar den Solor-archipel terug, waar het aanwezen van de *Benkoelen* wel is waar nieuwe rustverstoringen had verhoed, maar geen toenadering van de zijde der vijandelijke radja's had uitgewerkt. Aan Lamahala werd, na eene op 4 November met de radja's van Larantoeka, Adonara, Lawaijong en andere voorname lieden te Larantoeka gehouden samenspreking, door den resident als laatste eisch gesteld de uitlevering van den kapitan Blaë Saraka en nog eenige belhamels, waaronder het kamponghoofd der nieuwe nederzetting Bolin Lamahala, de in-vrijheid-stelling der lieden van Adonara die door Lamahala gevangen werden gehouden, en de overgave van alle in Lamahala voorhanden lilla's en kanonnen. Het ultimatum werd, toen de beide oorlogsbodems voor Lamahala waren gekomen, door een naar den wal gezonden boodschapper aan den radja en zijne onderhoofden in 't Soloreesch voorgelezen, maar men toonde zich onverschillig en scheen er niet aan te gelooven dat de bedreiging tot uitvoering zou komen. Den volgenden dag (6 November) zond de radja een gemachtigde aan boord om te verklaren dat hij aan de gestelde eischen niet kon voldoen, doch bereid was boete te betalen. De resident liet antwoorden dat aan den eisch niets kon worden veranderd en dat den radja nog een half uur tijds werd gelaten om te zorgen dat vrouwen en kinderen in veiligheid gebracht werden. Van boord kon intusschen gezien worden dat de kampong geducht versterkt was en dat geen aanstalten tot vluchten werden gemaakt. Toen er na een vol uur wachtens niemand meer kwam opdagen, werden een paar schoten over de kampong gedaan, met het doel den hoofden en de bevolking te doen zien wat hun te wachten stond. Alles bleef echter vruchteloos, zoodat in ernst tot de bestraffing werd overgegaan. Na het derde schot verlieten velen de kampong en trokken het gebergte in. Het vuur werd nog gedurende eenigen tijd onderhouden, waarna in den namiddag eene landingsdivisie aan wal ging om de kampong en de aan het strand liggende prauwen verder te vernielen. Verscheidene lilla's en kanonnen werden buit gemaakt. Volgens den civielen gezaghebber van Larantoeka, die zich bij den troep had gevoegd, bedroeg 's vijands verlies 7 dooden. Den volgenden ochtend onderging de nieuwe nederzetting Bolin Lamahala, die door de bewoners met medeneming van hunne goederen tijdig was ontruimd, hetzelfde lot. Men vond er noch gesneuvelden, noch gewonden. Tegen den middag ankerden de beide oorlogsschepen voor de kampong Lamakera (Solor), waar een boodschapper, die naar den wal gezonden was ter overreiking van een soortgelijk ultimatum als te Lamahala, wel vele gewapende mannen aantrof, doch geen vrouwen en kinderen, die zich blijkbaar reeds uit de voeten hadden gemaakt. Ook de radja was niet aanwezig, maar men zou hem, daar hij zich in eene niet ver verwijderde bergkampong bevond, het ultimatum gaan overhandigen. Tot den volgenden morgen (8 November) werd gewacht of de radja iets van zich zou laten hooren, doch niemand vertoonde zich. Bij wijze van waarschuwing werden een paar schoten gelost en vervolgens werd tot het in brand schieten van de kampong overgegaan. Toen de landingsdivisie haar binnenrukte, bleek alle tilbare have te zijn weggevoerd en er werd ook niemand meer aangetroffen. Naar Trong gestoomd zijnde om nadere bijzonderheden nopens de stemming en het heenkomen der getuchtigden in te winnen, vernam men dat vele gevluchte vrouwen en kinderen aldaar een onderkomen gevonden hadden, maar dat het gros der bewoners van Lamahala, waaronder ook de hoofdschuldigen, de wijk hadden genomen naar bergkampongs op Adonara, behoorende tot het gebied van Larantoeka. Er moest nu nog afgerekend worden met Mananga op Solor, aan welks radja de resident van uit Trong liet aanzeggen dat des anderen daags (9 November) de stoomschepen ook voor zijne kampong zouden komen, maar dat, wanneer hij aan boord verscheen, hem als straf voor zijn heulen met Lamahala en Lamakera alleen eene boete zou worden opgelegd. In den morgen van den 9den November werd naar Mananga gestoomd en bij onderzoek bleek, wat de te Trong teruggekeerde boodschappers reeds bericht hadden, dat zich niemand ter plaatse bevond. De landingsdivisie ging daarop aan wal om de kampong, waarin geen goederen meer aanwezig waren, in de asch te leggen. De tuchtiging was hiermede afgeloopen en nog vóór den middag waren de schepen te Larantoeka terug. De *Prins Hendrik* vertrok weder naar Makasser, maar de *Benkoelen* bleef nog eenige dagen in den Solor-archipel kruisende. De uitwerking van het geschut moet, naar van verschillende zijden vernomen werd, op de bevolking in den omtrek een overweldigenden indruk hebben gemaakt, daar in dit gedeelte van den Timor-archipel nog nimmer tot eene dergelijke bestraffing was overgegaan. Men mag aannemen dat zij voor tal van jaren een heilzamen indruk zal achterlaten. In de eerste helft van December zijn de radja en mindere hoofden van Lamakera, en in Januari jl. is ook de radja van Lamahala met zijne temoekons naar Larantoeka gekomen om zich ter beschikking van het Gouvernement te stellen. Onder nadere en sedert verleende goedkeuring der Regeering zijn daarop de beide radja's uit hunne waardigheid ontzet, met vergunning aan hunne onderdanen om zich onder nieuw gekozen bestuurders weder op hunne vroegere woonplaatsen te vestigen, waar ook de afgezette radja's zouden mogen verblijven zoolang zij zich rustig hielden. Sedert heeft ook de hoofdopruier en bewerker der onlusten, de gewezen kapitan Blaë Saraka, zich te Larantoeka bij den civielen gezaghebber aangemeld, maar deze opstandeling is, evenals kort daarop ook zijn zoon en medestander Saraka, gevankelijk naar Koepang gezonden [1]), terwijl een broeder van genoemden kapitan, die mede een werkzaam aandeel in de onlusten heeft gehad, zoomede het hoofd van Bolin Lamahala, zich nog schuilhouden. Hun macht en invloed, evenals die van Blaë, waren echter geheel gefnuikt. Aan de naar Lamahala en Lamakera teruggekeerde bewoners is verboden de twee nog voortvluchtige belhamels weder in hun midden toe te laten. Voorts is bepaald dat Bolin Lamahala en Mananga niet weder mogen worden opgebouwd, eerstgemelde nederzetting niet omdat zij steeds (ook in 1862 had zij reeds eenmaal bestaan en was toen mede vernield geworden) een twistappel is geweest tusschen Lamahala en Adonara, en Mananga niet, omdat die kampong, feitelijk tot Lawaijong behoorende, steeds heeft geheuld met Lamakera.

Gedurende de daarvoor gunstige maanden (April/November) werden de wateren van den Timor-archipel voortdurend door een oorlogsschip bekruist om mogelijke slavenhandelaars van de uitoefening van hun bedrijf af te schrikken. Het kruisgebied bepaalde zich voornamelijk tot de wateren tusschen Flores en Soemba, omdat sommige plaatsen op die eilanden vanouds wegens slavenhandel bekend staan. Het onderzoek der op die tochten ontmoete prauwen leverde niets bijzonders op, en de bij de verschillende posthouders in den Timor-archipel ingewonnen berichten luidden eenstemmig dat het slavenvervoer aldaar, zoo niet geheel opgehouden heeft, althans tot een minimum is teruggebracht, hetgeen ook hierdoor gestaafd wordt dat de vroeger beruchte slavenhandelaars op Flores en Soemba het vak hebben laten varen.

---

[1]) Bij gouvernementsbesluit dd. 14 Juni 1889 n°. 4 is aan beiden, met toepassing van art. 47 van het Regeeringsreglement, de hoofdplaats Pekalongan op Java als verblijfplaats aangewezen.

Zoowel op Soemba als op Timor had men echter in 1888 veelvuldig te klagen over veediefstallen. Gedane onderzoekingen hebben, voor zooveel Timor betreft, aan het licht gebracht dat die diefstallen, hoofdzakelijk gepleegd ten nadeele van de bevolking in het gebied langs de baai van Koepang, meestal het werk waren van de in het binnenland vertoevende Chineezen, die zich daarbij van de berg-Timoreezen uit het landschap Molloh bedienden. Zelfs namen wel eens Chineezen persoonlijk aan zoodanige strooptochten deel. Een en ander heeft de betrokken hoofden doen besluiten om een zestal wachtposten op te richten, ten einde een wakend oog te kunnen houden op Chineezen en Timoreezen, die met slechte bedoelingen ons gebied mochten betreden, terwijl door het bestuur de hoofdwegen, die naar het binnenland van Molloh leiden, zijn afgesloten en aan de Chineezen van Koepang verboden is derwaarts te gaan. Deze maatregelen schijnen aanvankelijk gunstig te werken.

De volksgezondheid in het gewest mocht gedurende 1888 over het algemeen bevredigend worden genoemd.

Op Savoe en in enkele landschappen van Rotti en Timor stierven vele paarden en buffels wegens gebrek aan water en gras. Dit verschijnsel doet zich op eerstgemeld eiland wel is waar elk jaar voor, doch in 1888 had het meer beteekenis dan gewoonlijk, hetgeen ten deele hieraan wordt toegeschreven dat het aantal paarden in den laatsten tijd belangrijk is toegenomen.

De algemeene toestand van den handel was in 1888 al even ongunstig als in de onmiddellijk voorafgaande jaren, hoofdzakelijk tengevolge van de lage marktprijzen der voornaamste uitvoerartikelen (sandelhout en was). Over het geheel mocht men zich echter in een bevredigend beschot der voedingsgewassen verheugen. Volgens bij het bestuur ontvangen berichten gaven enkele Chineezen zich moeite hunne koffieaanplantingen uit te breiden, terwijl anderen met het aanleggen van nieuwe tuintjes waren begonnen.

Het aantal den Christelijken godsdienst belijdende inlanders nam weder toe, vooral in Larantoeka. Van vooruitgang in beschaving was daar echter nog weinig te bespeuren. Niettemin konden de Roomsch-katholieke geestelijken, die voornamelijk door het uitoefenen van invloed op de hoofden naar verbetering der toestanden streven, op sommige plaatsen op niet onbelangrijke uitkomsten wijzen. In het landschap Sicka (zuidkust van Flores) schijnt echter die invloed zich te sterk te hebben doen gelden, althans hieraan wordt het toegeschreven dat in December jl. eenige kwaadwilligen op den radja en op een der geestelijken een aanslag pleegden, waarbij de eerste een klewanghouw en de laatste twee schoten in de armen kreeg. Geen dezer kwetsuren is gevaarlijk gebleken. De twee hoofddaders werden aanstonds, op last van den radja, gevat. Een derden als hoofdschuldige verdachten persoon, die gevlucht was en zich onder bescherming van een paar berghoofden had gesteld, is de radja, kort daarna, met eenig gewapend gevolg gaan opeischen, doch zonder gunstig resultaat. De radja heeft daarop bedoelde bergkampong, benevens de daartoe behoorende voorraadschuren, doen in brand steken, ten gevolge waarvan de bewoners zijn gevlucht. De tegen den radja bestaande spanning is hierdoor niet verbeterd. Intusschen is bij een in April jl. door den resident te Sicka ingesteld onderzoek gebleken dat de veiligheid der Europeanen daar en ook te Maumeri en te Kotting (mede in het gebied van Sicka) geen buitengewone maatregelen meer eischte, mits de geestelijken zich van alle inmenging in bestuurszaken onthielden. Het eenige weken te voren als voorzorgsmaatregel naar Maumeri gezonden detachement gewapende politieoppassers is reeds naar Koepang teruggekeerd.

§ 20. *Bali en Lombok.*

Aan de vroeger gedane mededeelingen omtrent de geringe beteekenis van de Mohammedaansche propaganda in dit gewest en omtrent de bij de bevolking en hoofden, ook in de vorstenrijken, jegens het Gouvernement heerschende gezindheid, is niets nieuws toe te voegen. Ook in 1888 vonden op Bali nog menigvuldige verhuizingen naar de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana plaats, doch het is gebleken dat niet alle immigranten hun land verlaten om op gouvernementsgebied een beter bestaan te zoeken of de afpersingen hunner bestuurders te ontgaan, maar dat velen zich op die wijze zoeken te onttrekken aan de hun wegens misdrijf opgelegde straf. Ettelijke malen werden, op verzoek der vorsten, dergelijke gevluchte misdadigers naar hun land teruggezonden. In Bangli zijn thans tegen verhuizing naar het gouvernementsgebied strenge verbodsbepalingen uitgevaardigd.

Het onzerzijds in 't laatst van 1887 gedurende eenige weken in de wateren van Lombok ontwikkeld machtsvertoon (zie vorig verslag blz. 25) bleef ook in 1888 den vorst van dat rijk en zijne Balische vazallen, de radja's van Karang Asem, tot veel ontzag stemmen. Daarvan bleek o. a. uit de voortvarende wijze waarop gevolg werd gegeven aan eene klacht over het rooven door lieden van Karang Asem van geborgen gelden en goederen, afkomstig uit een nabij Tjoelik gestrand Nederlandsch-Indisch barkschip, en over kwade bejegening der geredde opvarenden. Over de wijze waarop de radja's van Karang Asem deze zaak, ten genoegen ook van den eigenaar van het vaartuig, tot oplossing brachten, liet de resident zich in een aan hen gericht schrijven zeer waardeerend uit. Ook genoten onze marine-autoriteiten eene beleefde ontvangst wanneer zij enkele malen, o. a. tot het doen van sterrekundige plaatsbepalingen, Lombokskche kustplaatsen bezochten. De bij het einde van 1887 gedane belofte om de opiumbandarij te Tianjar in Karang Asem op te heffen, werd, niettegenstaande de groote geldelijke voordeelen welke het inlandsch bestuur uit die instelling trok, getrouw nagekomen, zonder dat echter daardoor de uitvoer van opium naar Java verminderde. De handel in dat artikel verplaatste zich namelijk naar Badoeng, en ofschoon de vorsten van dat rijkje, daartoe onzerzijds aangezocht, schriftelijk hebben beloofd om dien handel met al de hun ten dienste staande middelen te zullen weren, is het nog niet gebleken dat zulks hun ernst is. Dat de vorsten op Bali zonder ernstigen aandrang genegen zullen bevonden worden om met kracht tegen den sluikhandel op te treden, kan trouwens moeilijk verwacht worden. Behalve dat de opiumpacht hun belangrijke rechtstreeksche voordeelen afwerpt, vormen de plaatsen, waar de sluikwaar wordt bereid, tevens de middenpunten van de prauwvaart; deze laatste verlegt zich thans dan ook meer en meer van Boeleleng naar Badoeng. Daarentegen viel in den handel van het gouvernementsgebied op Singapore toenemende levendigheid te bespeuren.

Het ter bekruising van den Timor-archipel aangewezen oorlogsschip (zie de voorgaande paragraaf) strekte zijne tochten ook tot de wateren van Bali en Lombok uit. Ofschoon het niet gelukte aanhoudingen te doen die tot bewijs konden strekken, bestaat toch het vermoeden dat nog voortdurend zoowel van uit Karang Asem, als van Mandhar, Balangnipa en Madjene op Celebes slaven worden gebracht naar Lombokskche havens, bepaaldelijk naar Ampenan, Pidjoe, Laboean Hadji en Tandjong Pado.

Ofschoon verschillende Balische rijkjes, evenals vroeger, tegenover elkander op gespannen voet bleven, kwam het in 1888 niet tot uitbarstingen.

Toen in Mei en Juni 1888 in verschillende streken van Bali, vooral in Bangli, Tabanan en Mengoei, aardbevingen vrij belangrijke schade aanrichtten, terwijl eenige bewoners onder aardstortingen bedolven geraakten, verkondigden de Hindoe-priesters in de beide laatstgemelde rijkjes dat men die onheilen aan de koffiecultuur had te wijten. Het gevolg was dat de bijgeloovige bevolking de Chineesche opkoopers, waaronder ook enkele gouvernements-onderdanen, verjoeg en sommige dezer vreemdelingen van hunne gelden en goederen beroofde. Het bestuur trok zich deze uitspattingen aan, en de bij de betrokken vorsten ingediende vertoogen hadden ten gevolge dat het geleden onrecht, behalve in één (nog aanhangig) geval, werd hersteld en de koffieopkoopers verder niet bemoeilijkt werden.

Geheel Bali en Lombok werd gedurende 1888 in meerdere of mindere mate door de cholera geteisterd. Wat het gouvernementsgebied betreft, verkreeg de ziekte in Djembrana geen beduidenden omvang, doch in Boeleleng veroorzaakte zij bijkans 1500 sterfgevallen. De epidemie woedde in laatstgemelde afdeeling het hevigst tijdens den rijstoogst, hetgeen ten gevolge had dat veel gewas ongesneden te velde bleef staan. Gelukkig kwam, vóórdat al de padi bedorven was, eenige verbetering in den toestand, waar-

door nog een deel van den oogst kon worden binnengehaald. De uitkomsten van den koffiepluk, ook in de vorstenrijken, waren minder ongunstig dan in 1887, doch bleven beneden de verwachting, ten gevolge van ongunstig weer tijdens den bloeitijd.

D. Landmacht.

§ 1. *Algemeen beheer.*

Bij 's Konings besluit dd. 14 Mei 1889 n°. 17 werd aan den commandant van het leger in Nederlandsch-Indië, tevens chef van het departement van oorlog aldaar, den luitenant-generaal A. Haga, op zijn verzoek, een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend, in te gaan met den dag in de maand Juli 1889 waarop hij zijne betrekking zou nederleggen, terwijl, te rekenen van dienzelfden dag, bij Koninklijk besluit dd. 14 Mei 1889 n°. 18 tot luitenant-generaal bevorderd en tot legercommandant benoemd werd de generaal-majoor bij gemeld leger T. J. A. Van Zijll de Jong.

Eene gewijzigde inrichting van het departement van oorlog is bevolen bij Koninklijk besluit dd. 15 Mei 1889 n°. 16, hoofdzakelijk met het doel om aan het wapen der infanterie alsnog een eigen chef te geven. Te dien einde is de vroegere IIde afdeeling van gemeld departement, bestemd voor de behartiging van algemeene legerbelangen en voor de behandeling van de zaken zoowel der infanterie als der cavalerie, en geplaatst onder een generaal-majoor die niet uit de infanterie behoefde te zijn voortgekomen, gesplitst in eene nieuwe Iste afdeeling, onder een luitenant-kolonel of majoor van een der vier wapens, bij welke afdeeling voortaan de algemeene legerbelangen (» personeel en militaire zaken ") benevens de zaken der cavalerie tehuis behooren, en in eene gereorganiseerde IIde afdeeling, voortaan uitsluitend uitmakende het » hoofdbureau der infanterie ", met een uit de infanterie voortgekomen generaal-majoor aan het hoofd, welke opperofficier tevens is chef van het wapen. De vroegere Iste afdeeling van het departement, uitmakende het » kabinet " van den legercommandant, blijft haren werkkring en hare afzonderlijke plaats in de rij der departements-afdeelingen behouden, doch alleen onder den naam van » kabinet ", dus zonder afzonderlijk nommer.

§ 2. *Levende strijdkrachten.*

Samenstelling van het leger. Van de verdere wijzigingen door het in de voorgaande paragraaf aangehaald Koninklijk besluit van 15 Mei jl. in de normale formatie van het leger gebracht, wijzigingen die trouwens meerendeels van vormelijken aard zijn, zal eerst in het volgende verslag zijn te gewagen, omdat zij in de bij dit verslag behoorende tabel, aangevende de formatie en de sterkte van het leger op 31 December 1888, nog geen plaats behooren te vinden. Om diezelfde reden wordt thans ook nog niet in bijzonderheden getreden wat betreft de wijzigingen welke de normale formatie heeft ondergaan bij het in Indisch Staatsblad 1889 n°. 88 reeds afgekondigd Koninklijk besluit dd. 27 Januari jl. n°. 14, krachtens hetwelk verscheidene sedert langeren of korteren tijd gegolden hebbende wijzigingen van tijdelijken aard een definitief karakter hebben gekregen.

Met de aanwijzing van een generaal-majoor der infanterie (zie § 1), en evenzeer met de in 1887 (zie vorig verslag blz. 25) geopende gelegenheid om ook aan het hoofd van nog andere wapens een generaal-majoor te plaatsen, was niet vereenigbaar het in art. 2 van de verordening op de bevordering enz. der officieren van het Indisch leger (Indisch Staatsblad 1860 n°. 27) gehuldigde beginsel, dat een hoofdofficier, bij bevordering tot generaal-majoor, ophoudt tot een der speciale wapens te behooren. Door het Koninklijk besluit dd. 13 April 1889 n°. 78 is nu uit genoemd art. 2 dat beginsel weggevallen, en tevens is daarbij eene nieuwe lezing vastgesteld van het reeds in 1883 (Indisch Staatsblad n°. 196) gewijzigd art. 18 van dezelfde verordening, om duidelijk te maken dat voor de vervulling van de plaats van generaal-majoor bij den gewestelijken staf, dat is voor het commando in de 2de militaire afdeeling van Java, in den regel een kolonel der infanterie in aanmerking komt.

Wat betreft de veranderingen die de samenstelling van het leger gedurende het afgeloopen jaar ondergaan heeft, valt aan te teekenen dat wijzigingen in de normale formatie, die van invloed waren op de totaalcijfers van eenig wapen of dienstvak, in 1888 alleen voorkwamen bij den hospitaaldienst, waarvoor, in verband met de telken jare afwisselende klassificatie der ziekeninrichtingen, op 31 December 1888 37 militairen meer benoodigd waren dan op 31 December 1887. [1])

De tijdelijke afwijkingen van de normale formatie waren in hoofdzaak dezelfde die voor 1887 reeds golden. De voornaamste was wel de bestendiging van de gelegenheid om het leger tijdelijk te versterken met 2750 inlanders, waaronder hoogstens 700 Amboineezen. Daarentegen werd, wegens den beteren loop der Djambische zaken, aan de indertijd toegestane tijdelijke uitbreiding van het garnizoensbataljon van Palembang een einde gemaakt. Nieuwe tijdelijke wijzigingen vloeiden o. a. hieruit voort dat eenig cavaleriepersoneel boven de formatie moest aangewezen voor het te Poerabaija (residentie Preanger Regentschappen) te stichten remontedepôt en eenig geniepersoneel voor de oprichting van een postduivendienst in Atjeh, waartegenover stond eene voorloopige inkrimping van personeel tengevolge van de opheffing van de (infanterie-) bezetting op Onrust (residentie Batavia) en van het geniemagazijn te Tjilatjap. [2]) Tengevolge van een en ander mocht bij het einde van 1888, volgens de toen geldende » tegenwoordige " formatie, de » normale " formatie in 't geheel overschreden worden met: 3 officieren en 2695 onderofficieren en minderen (24 Europeanen, 700 Amboineezen en 1971 andere inlanders), terwijl op 31 December 1887 boven de normale formatie waren toegestaan 4 officieren en 2841 onderofficieren en minderen (40 Europeanen, 700 Amboineezen en 2101 andere inlanders).

Terwijl dus op 31 December 1888, om aan de eischen der feitelijk geldende formatie te voldoen, minder noodig waren dan het jaar te voren 1 officier en 146 onderofficieren en minderen, namelijk in 't geheel 1452 en 32 435, was de sterkte, vergeleken met die van ult. 1887, vooruitgegaan aan officieren en als zoodanig dienstdoende adjudanten-onderofficier van 1402 tot 1406, en aan onderofficieren en manschappen van 32 290 tot 33 169.

Voor uitvoerige gegevens, zoowel nopens de » normale " en de » tegenwoordige " formatie als nopens de sterkte, wordt verwezen naar bijlage B hierachter, terwijl men te dezer plaatse laat volgen een vergelijkend overzicht in beknopten vorm.

---

[1]) De lager te bespreken beperking van het doel der kaderschool bij de genie — verg. de rubriek *Militair onderwijs* — leidde wel is waar tot wijziging van de normale formatie (zie het Koninklijk besluit van 3 Februari 1888 n°. 13 in Indisch Staatsblad 1888 n°. 70), maar deed slechts eenig tot dusver onder de geniewerklieden tellend kader bij een ander onderdeel van het geniekorps, namelijk bij de eigenlijke genietroepen, overgaan.

[2]) Met deze inkrimping van personeel is eerst na 1888 in de normale formatie rekening gehouden en wel bij het hooger reeds aangehaalde Koninklijk besluit dd. 27 Januari 1889 n°. 14 (Indisch Staatsblad n°. 88).

OMSCHRIJVING.		OFFICIEREN EN ADJUDANTEN-ONDEROFFICIER DIENSTDOENDE ALS OFFICIER. Europeanen.	Inlanders.	Totaal.	ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN. Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.
Op 31 December 1887 telde de	„normale" formatie	a) 1449	„	a) 1449	14 190	„	1982	14 031	29 703	1286
	„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	a) 1453	„	a) 1453	14 230	„	2182	16 132	32 544	1252
	sterkte	b) 1402	„	b) 1402	14 607	88	1876	15 719	c) 32 290	d) 1159
Op 31 December 1888 telde de	„normale" formatie	a) 1449	„	a) 1449	14 209	„	1982	14 049	29 740	1286
	„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	a) 1452	„	a) 1452	14 233	„	2182	16 020	32 435	1252
	sterkte	e) 1406	„	e) 1406	14 984	77	1976	16 132	f) 33 169	g) 1267
Alzoo gedurende 1888 eene vermeerdering of vermindering van de	„normale" formatie	„	„	„	+ 19	„	„	+ 18	+ 37	„
	„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	— 1	„	— 1	+ 3	„	„	— 112	— 109	„
	sterkte	+ 4	„	+ 4	+ 377	— 11	+ 100	+ 413	+ 879	+ 108

a) Hieronder 17 plaatsen (bij de artillerie) die *ingevolge de formatie*, dus doorloopend, door adjudanten-onderofficier zijn te vervullen.

b) Onder de sterkte der officieren op 31 December 1887 waren begrepen 55 in Indië gedetacheerde officieren van het Nederlandsche leger (waarvan 27 in wier plaatsen bij laatstgemeld leger Indische officieren waren gedetacheerd), zoomede 20 adjudanten-onderofficier dienstdoende als officier (waaronder 3 die slechts tot wederopzeggens toe ontbrekende tweede-luitenants vervingen).

c) Ongerekend 435 *civiele* personen (Europeanen en anderen) die, krachtens de daartoe bij de legerformatie gelaten vrijheid, bij den hospitaaldienst, de militaire bureaux en den topographischen dienst de plaatsen vervulden van in de formatie begrepen *militairen* (verg. blz. 7 van bijlage C van het vorig verslag), daargelaten nog zoodanig civiel personeel bij de hospitalen, werkplaatsen en andere militaire inrichtingen (282 vrije lieden en 772 dwangarbeiders) voor wier emplooien de formatie bepaaldelijk *niet-militairen* aanwijst, en wier plaatsen dan ook in de uitgetrokken formatie-cijfers *niet* begrepen zijn.
Boven de hier vermelde sterkte van 32 290 militairen waren nog aanwezig (maar telden ingevolge de organieke bepalingen niet mede) 301 militairen en 430 pupillen. De bedoelde 301 militairen zijn de voor memorie gevoerden, de gedetineerden, de gestraften bij de strafdetachementen, de militairen die bij de subsistentenkaders op scheepsgelegenheid naar Nederland wachtten en zij die bij het suppletiedepôt vertoefden in afwachting van indeeling.

d) Hieronder 145 muildieren.

e) Onder de sterkte der officieren op 31 December 1888 waren begrepen 48 in Indië gedetacheerde officieren van het Nederlandsche leger (waarvan 27 in wier plaatsen bij laatstgemeld leger Indische officieren waren gedetacheerd), zoomede 19 adjudanten-onderofficier dienstdoende als officier (waaronder 2 die slechts tot wederopzeggens toe ontbrekende tweede-luitenants vervingen).

f) Ongerekend — als in noot c — 506 en 1090 *civiele* personen (onder welke laatsten 774 dwangarbeiders) en verder ook ongerekend 342 militairen als bedoeld in het tweede lid van noot c, zoomede 468 pupillen. Zie voor de specificatie dezer verschillende categorieën blz. 7 van bijlage B hierachter.

g) Hieronder 162 muildieren.

Wat de onderofficieren en minderen betreft (over de officierskorpsen wordt lager gehandeld) was de toestand bij het einde van 1887 en 1888 — afzonderlijk voor de infanterie, voor de drie andere wapens en voor de hulpdiensten — aldus:

ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN.	31 December 1887. Tegenwoordige formatie. Infanterie.	Cavalerie, artillerie en genie.	Hospitaaldienst, schrijverspersoneel, enz., enz.	Te zamen.	Sterkte. Infanterie.	Cavalerie, artillerie en genie.	Hospitaaldienst, schrijverspersoneel, enz., enz.	Te zamen.	31 December 1888. Tegenwoordige formatie. Infanterie.	Cavalerie, artillerie en genie.	Hospitaaldienst, schrijverspersoneel, enz., enz.	Te zamen.	Sterkte. Infanterie.	Cavalerie, artillerie en genie.	Hospitaaldienst, schrijverspersoneel, enz., enz.	Te zamen.
Europeanen	9 426	2 889	1 915	14 230	10 018	3 041	1 548	14 695	9 420	2 894	1 919	14 233	10 517	2 992	1 475	15 061
Afrikanen	„	„	„		77	„	11		„	„	„		72	„	5	
Amboineezen	2 182	„	„	2 182	1 796	3	77	1 876	2 182	„	„	2 182	1 895	3	78	1 976
Andere inlanders	13 729	1 755	648	16 132	13 638	1 603	478	15 719	13 626	1 755	639	16 020	13 998	1 697	437	16 132
Totalen	25 337	4 644	2 563		25 529	4 647	2 114		25 228	4 649	2 558		26 482	4 692	1 995	
	32 544			32 544	32 290			32 290	32 435			32 435	33 169			33 169

Uit dit overzicht blijkt:

dat bij de infanterie het overcompleet aan Europeanen (en Afrikanen), dat op 31 December 1887 bedroeg 669 man, bij het einde van 1888 geklommen was tot 1169, terwijl het tekort aan Amboineezen en aan andere inlanders, op ult. 1887 bij genoemd wapen respectievelijk 386 en 91, op 31 December jl. voor de eersten was ingekrompen tot 287 en voor de niet-Amboineesche inlanders veranderd was in een overcompleet van 372 man; in totaal telde derhalve de infanterie op ult. 1887 192 en op ult. 1888 zelfs 1254 man meer dan de formatie vereischte, ondanks deze, zooals hooger reeds is gezegd, als tijdelijke maatregel, met 2750 inlanders (Amboineezen en anderen) opgevoerd was;

dat bij de cavalerie, de artillerie en de genie, te zamen genomen, mede een overcompleet aan Europeanen bleef bestaan (op ult. 1887 en 1888 achtereenvolgens ten getale van 152 en 98), terwijl het incompleet aan inlanders (niet-Amboineezen) inkromp van 149 tot 55; en eindelijk

dat bij de overige onderdeelen des legers, hoofdzakelijk bij den hospitaaldienst en onder het schrijverspersoneel, weder een vrij groot aantal militairen ontbrak (op ult. 1887 356 Europeanen en 93 niet-Amboineesche inlanders en op ult. 1888 respectievelijk 439 en 124), in wier plaatsen echter, krachtens de daartoe bij de §§ 16, 119 en 123 der legerformatie geschonken bevoegdheid, voorzien werd door de indienststelling van niet in de sterkte tellende burgerpersonen. Op eerstgemelden datum strekten op die wijze ter vervanging van militairen 435 burgerpersonen (238 [1]) Europeanen, 1 Afrikaan, 4 Chineezen, 29 Amboineezen en 163 andere inlanders), en bij het einde van 1888 506 (279 Europeanen, 1 Afrikaan, 12 Chineezen, 41 Amboineezen en 173 andere inlanders).

Beliep het aantal op laatstgenoemd tijdstip in de sterkte tellende militairen beneden den rang van officier [2]) bij het geheele leger 879 man méér dan bij het einde van 1887, het gedeelte dat voor werkelijken dienst geschikt en beschikbaar was bleef, evenals verleden jaar, ruim 77 pct. van de sterkte bedragen. Bij het einde van 1887 waren er namelijk van de 32 290 man tijdelijk niet beschikbaar 7268 en op 31 December 1888 was zulks het geval met 7594 van de 33 169 man. Het volgend staatje geeft van die tijdelijk niet-beschikbaren een nader overzicht (waarbij de tusschen haakjes geplaatste cijfers aanduiden hoeveel Europeanen en Afrikanen onder de daarnevens uitgetrokken getallen begrepen zijn).

ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN.	31 December 1887.				31 December 1888.			
	Infanterie.	Cavalerie, artillerie en genie.	Hospitaaldienst, schrijverspersoneel, enz., enz.	Totalen.	Infanterie.	Cavalerie, artillerie en genie.	Hospitaaldienst, schrijverspersoneel, enz., enz.	Totalen.
Zieken en geëvacueerden . . .	2809 (1382)	394 (292)	99 (67)	a) 3302 (1741)	2797 (1394)	446 (327)	99 (62)	a) 3342 (1783)
Ongeschikt voor den velddienst b)	754 (252)	119 (95)	1 (1)	874 (348)	659 (245)	72 (48)	1 (1)	732 (294)
Recruten	2003 (511)	208 (110)	„	2211 (621)	2351 (636)	318 (93)	„	2669 (729)
Om andere redenen tijdelijk niet beschikbaar c)	751 (388)	92 (68)	38 (23)	881 (479)	722 (375)	90 (63)	39 (25)	851 (463)
Te zamen.	6317 (2533)	813 (565)	138 (91)	7268 (3189)	6529 (2650)	926 (531)	139 (88)	7594 (3269)
Aanwezige sterkte	25529 (10095)	4647 (3041)	2114 (1559)	32290 (14695)	26482 (10589)	4692 (2992)	1995 (1480)	33169 (15061)
Alzoo beschikbaar (met inbegrip echter van de kwartierzieken) d)	19212 (7562)	3834 (2476)	1976 (1468)	25022 (11506)	19953 (7939)	3766 (2461)	1856 (1392)	25575 (11792)

a) Onder het getal zieken waren begrepen op ult. 1887: 729 geëvacueerden (363 Europeanen, 2 Afrikanen, 73 Amboineezen en 291 andere inlanders), en op ult. 1888: 654 geëvacueerden (321 Europeanen, 23 Amboineezen en 310 andere inlanders).

b) Namelijk de zoodanigen die door eene geneeskundige commissie verklaard zijn alléén geschikt te zijn voor benting-, bureau- of hospitaaldienst.

c) Men heeft hierbij op het oog de gedetacheerden bij en de leerlingen van de kaderscholen, de militairen die in afwachting van ontslag naar elders zijn vertrokken (waaronder te verstaan de op paspoort of gagement wachtende militairen die na hun ontslag in Indië blijven), zij die tijdelijk ter beschikking gesteld zijn van andere autoriteiten, zonder voor memorie te worden gevoerd, krijgsraadarrestanten en door den rechter veroordeelde militairen die hunne straf in eenig provoosthuis ondergaan, en eindelijk vermisten voor zoover zij nog niet uit de sterkte zijn afgevoerd.

d) Onder deze totalen rekenen nog altijd eenige honderden reconvalescenten van berriberri, die, ofschoon zich niet in hospitalen of ziekengestichten bevindende, en ook niet voor den velddienst afgekeurd, nochtans niet als marschvaardigen zijn aan te merken.

Zooals uit het staatje blijkt, waren — echter met het in noot *d* vermelde voorbehoud — *bij de infanterie* op ult. 1887 19 212 en op ult. 1888 19 953 man tot de voor den dienst beschikbaren te rekenen, dat is telkens ruim 75 pct. van de sterkte, terwijl opmerking verdient dat in beide jaren die verhouding juist dezelfde blijft hetzij men alleen de Europeesche en daarmede gelijkgestelde landaarden, hetzij alleen de gezamenlijke inlandsche landaarden in beschouwing neemt. Van die beschikbare 19 212 en 19 953 infanteristen waren er echter respectievelijk 968 en 1000 die, van het eene korps bij het andere overgeplaatst zijnde, het korps hunner bestemming nog niet bereikt hadden en reeds afgevoerd waren uit de sterkte van het korps dat zij verlieten. Als *bij hunne korpsen aanwezig* en *beschikbaar* bleven dus op ult. 1887 18 244 en op ult. 1888 18 953 infanteristen over, welke over de veldbataljons, de depôtbataljons en de garnizoensinfanterie enz. verdeeld waren als volgt:

[1]) In noot 3 op blz. 26 van het vorig verslag staat bij vergissing gedrukt 283.

[2]) Men houde in het oog dat ook sommige categorieën van militairen niet in de sterkte tellen, omdat zij, krachtens art. 2 van 's Konings besluit dd. 28 Januari 1882 nº. 13 (Indisch Staatsblad nº. 113), boven de formatie worden gevoerd. Hun aantal bedroeg op ult. 1887 en 1888 achtereenvolgens, met inbegrip van de voor memorie gevoerden, 301 en 342 (verg. de noten *c* en *f* onder het staatje op de voorgaande blz.)

ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN.	31 December 1887.					31 December 1888.				
	Veld-bataljons. (N°. 1 t/m 18).	Depôt-bataljons. (N°. 1 t/m 4).	Garnizoens-infanterie, subsistenten-kaders, suppletie-depôt en strafdetachementen.	Op reis ter bereiking van hunne bestemming.	Te zamen aan infanterie.	Veld-bataljons. (N°. 1 t/m 18).	Depôt-bataljons. (N°. 1 t/m 4).	Garnizoens-infanterie, subsistenten-kaders, suppletie-depôt en strafdetachementen.	Op reis ter bereiking van hunne bestemming.	Te zamen aan infanterie.
Formatie („tegenwoordige") *a*)	10 276	*b*) 5352	9709	.....	25 337	10 276	*b*) 5352	9600	.....	25 228
Sterkte *a*)	9410	4524	10627	968	25 529	10 345	4671	10 466	1000	26 482
Af: de tijdelijk niet beschikbaren, als:										
zieken en geëvacueerden	1168	879	762	.....	2809	1109	825	863	.....	2797
ongeschikten voor den velddienst	247	2	505	.....	754	203	2	454	.....	659
recruten	157	1644	202	.....	2003	81	2081	189	.....	2351
om andere redenen tijdelijk niet beschikbaar	167	394	190	.....	751	193	324	205	.....	722
	1739	2919	1659		6317	1586	3232	1711		6529
Alzoo beschikbaar	7671	1605	8968			8759	1439	8755		
		18 244		968	19 212		18 953		1000	19 953
Naar den landaard bestond het voor werkelijken dienst geschikte en beschikbare gedeelte uit:										
Europeanen	3786	810	2689	209	7494	4131	768	2809	169	7877
Afrikanen	60	8	„	„	68	48	10	„	4	62
Amboineezen	1165	205	3	65	1438	1302	46	176	61	1585
Andere inlanders	2660	582	6276	694	10 212	3278	615	5770	766	10 429
Te zamen als boven	7671	1605	8968	968	19 212	8759	1439	8755	1000	19 953

a) Welk aandeel het Europeesch en het Amboineesch element in de hier uitgetrokken totalen heeft, is te zien uit den uitvoerigen formatie- en sterktestaat, afgedrukt als bijlage B hierachter.

b) De formatie der vier depôtbataljons bedraagt 2602 onderofficieren en minderen; maar het cijfer klimt tot 5352 man, wanneer bij deze korpsen wordt verantwoord de tijdelijk toegestane legeruitbreiding met 2750 Amboineezen en andere inlanders.

Uit het bovenstaande, uitsluitend aan de infanterie gewijde, overzicht kan worden gezien dat vooral bij de veldbataljons de toestand bevredigend was; immers het totaal der daarbij ingedeelden was in 1888 van 9410 man (aanwijzende een tekort van 866 man) geklommen tot 10 345 man (aanwijzende een overcompleet van 69 man), en het aantal marschvaardigen onder hen ging vooruit van 7671 tot 8759 man, alzoo met 1088 man (333 Europeanen en met hen gelijkgestelden, 137 Amboineezen en 618 andere inlanders).

Ofschoon de garnizoens-infanterie organiek geen Amboineezen telt, uitgenomen twee voor de werving bestemde sergeanten van dien landaard te Amboina en Menado, waren op 31 December 1888 bij dit gedeelte van het wapen toch ingedeeld 202 Amboineezen. Deze afwijking was een gevolg van het gouvernementsbesluit dd. 22 Februari 1888 n°. 4, waarbij werd bepaald dat bij de twee tijdelijk te Kedong Kebo gelegerde (gemengde) compagnieën van het garnizoensbataljon der 2de militaire afdeeling het inlandsch gedeelte voor zoolang noodig uit Amboineezen kan bestaan. Tot dezen maatregel werd overgegaan, omdat, naarmate van de opvoering van het Amboineesche element bij de infanterie (in 1886 door de bevolen vermeerdering van het getal Amboineesche compagnieën bij de veldbataljons van 6 tot 10, en later door het tijdelijk toestaan boven de formatie van nog 700 Amboineezen), ook stijging viel waar te nemen in het aantal militairen van dien landaard die, voor den velddienst tijdelijk ongeschikt geworden, van de veldbataljons dienden te worden afgevoerd en niet allen plaatsing konden vinden bij de eenige Amboineesche compagnie der depôtbataljons. De aanwijzing van gemeld garnizoensbataljon voor de bewuste Amboineezen prees zich als van zelve aan, omdat langs dien weg het beginsel weer tot zijn recht kon komen om in het binnenland der 2de militaire afdeeling op Java geen Javaansche bataljons te legeren, van welk beginsel in 't laatst van 1887 werd afgeweken toen de opgeheven infanteriebezetting van Tjilatjap tijdelijk naar Kedong Kebo werd overgeplaatst.

Plaatselijke indeeling. In 1888 kwamen geene andere belangrijke troepenverplaatsingen voor dan die welke het gevolg waren van het gereed komen van een nieuw troepenkampement te Magelang. Dit nieuw logies werd namelijk betrokken door het 2de veldbataljon, tot dusver tijdelijk gelegerd te Banjoebiroe, terwijl naar deze laatste standplaats overging het linkerhalf 1ste veldbataljon, sedert zijne terugkomst uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (in 1886) voorloopig gestationneerd geweest te Willem I. Beide troepengedeelten zijn hierdoor op hunne normale standplaatsen gekomen.

De wenschelijkheid om in Bantam, na het vertrek der expeditionnaire troepen (zie blz. 4 hiervóór), vooreerst nog eenige meerdere militaire macht bij de hand te hebben dan organiek voor legering in dat gewest — ter hoofdplaats Serang — is aangewezen, deed in Juli 1888 besluiten om tijdelijk te Tjilegon te detacheeren eene uit Europeanen en inlanders bestaande compagnie infanterie (4 officieren en 150 minderen), met het noodige geneeskundig-, hospitaal- en schrijverspersoneel, een en ander (ook de infanterie) te ontleenen aan de in de 1ste militaire afdeeling op Java gelegerde troepen. In Maart jl. is de sterkte dezer tijdelijke compagnie nog eenigszins opgevoerd, en tevens voor zoolang noodig weder eenige cavalerie naar Bantam gezonden, ter ver-

vanging van een peloton van dat wapen, hetwelk er van Juli tot October gedetacheerd was geweest.

Omtrent de in Toba en Silindong (Sumatra's Westkust), na afloop van de aldaar in de tweede helft van 1887 plaats gehad hebbende militaire excursie, voorloopig achtergebleven troepenversterking valt aan te teekenen dat in October 1888 het garnizoen te Lagoe Boti (Toba) tot zijne normale sterkte werd teruggebracht, doch dat de tijdelijke opvoering van het garnizoen te Taroetoeng (Silindong) nog voor een gedeelte is gehandhaafd gebleven.

Vier plaatsen werden in 1888 van militaire bezetting ontbloot, namelijk: Onrust, omdat, na de opheffing van het marine-etablissement, op dat eiland geen garnizoen meer noodig was; Laboean Deli (Sumatra's Oostkust), welks garnizoen bij dat van de gewestelijke hoofdplaats Medan werd samengetrokken; en eindelijk Soeroelangoen (Palembang) en Mandhor (Westerafdeeling van Borneo), omdat de redenen, die in 1885 tot de oprichting van deze tijdelijke militaire posten hadden doen besluiten, hadden opgehouden te bestaan.

De verbeterde politieke toestand van Djambi was oorzaak dat in de tweede helft van 1888 de militaire bezetting aldaar tot hare normale sterkte kon worden teruggebracht.

De normale sterkte van het garnizoen te Segiri (afdeeling Noorderdistricten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden) werd met omstreeks een derde gedeelte ingekrompen (gouvernementsbesluit dd. 21 Januari 1888 n°. 6), en zulks ten einde, zonder uitbreiding van de voor het garnizoensbataljon van Celebes, Menado en Timor vastgestelde formatie, een blijvend karakter te kunnen geven aan de sedert 1879, als tijdelijke maatregel, toegestane uitbreiding van het garnizoen te Menado met 1 officier en 25 onderofficieren en minderen, welke militairen op den indeelingsstaat van gemeld garnizoensbataljon nog steeds stonden uitgetrokken als te Menado gedetacheerd uit het garnizoen te Makasser.

In aansluiting aan de verleden jaar gedane opgaven laat men hier volgen een overzicht van de in de drie militaire afdeelingen van Java, in Atjeh en in de overige commandementen der buitenbezittingen bij het einde van 1888 aanwezige troepensterkte, waarbij, ter vergelijking, de gelijksoortige opgaven van ult. 1887 worden herhaald. Zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 29) is opgemerkt, kunnen dergelijke territoriale opgaven slechts ontleend worden aan den emplacementsstaat van het leger, waarvoor de gegevens op andere wijze worden bijeengebracht dan die voor den sterktestaat, hetgeen bijv. oorzaak is dat in onderstaand overzicht de geëvacueerden en de militairen die zich op reis bevinden ter bereiking van hunne bestemming voor een kleiner totaal voorkomen dan in het voorafgaande gedeelte van dit hoofdstuk, waarbij de cijfers van den sterktestaat gevolgd zijn, en verder dat onderstaand overzicht de zieken en geëvacueerden niet wapensgewijze, maar voor alle wapens en diensten in één cijfer vereenigd, vermeldt.

LANDAARDEN.	Sterkte aan onderofficieren en minderen, ongerekend zij die op reis waren ter bereiking van hunne bestemming en ongerekend ook de hospitaalzieken en geëvacueerden.						Hospitaalzieken en geëvacueerden.			Totale sterkte, ongerekend de militairen beneden den rang van officier die zich op reis bevonden ter bereiking van hunne bestemming (zie de voorlaatste kolom van dit overzicht).			Op reis ter bereiking van hunne bestemming.	Totaal-generaal.
	Infanterie.			Andere wapens en diensten.										
	Java. a)	Atjeh.	Overige commandementen.	Java. a)	Atjeh.	Overige commandementen.	Java. a)	Atjeh.	Overige commandementen.	Java. a)	Atjeh.	Overige commandementen.		
31 December 1887.														
Europeanen	4181	1660	2863	2711	548	939	1036	166	440	7928	2374	4242	63	14 607
Afrikanen	71	„	„	10	„	1	5	„	„	86	„	1	1	88
Amboineezen	1280	206	40	44	12	18	167	20	30	1491	238	88	59	1 876
Andere inlanders	3846	1752	6665	1229	234	492	538	157	551	5613	2143	7708	255	15 719
Te zamen.	9378	3618	b) 9568	3994	794	b) 1450	1746	343	b) 1021	15118	4755	b) 12039		
	22 564			6238			d) 3110			31 912			378	32 290
31 December 1888.														
Europeanen	4447	1807	2869	2582	545	917	1160	163	433	8189	2515	4219	61	14 984
Afrikanen	63	„	1	3	1	1	4	„	„	70	1	2	4	77
Amboineezen	1357	266	9	45	11	23	151	25	11	1553	302	43	78	1 976
Andere inlanders	4406	1812	6422	1241	237	504	562	157	609	6209	2206	7535	182	16 132
Te zamen.	10 273	3885	c) 9301	3871	794	c) 1445	1877	345	c) 1053	16021	5024	c) 11 799		
	23 459			6110			e) 3275			32 844			325	33 169

a) Onder de 1ste militaire afdeeling van Java ressorteeren ook de garnizoenen op Billiton.

b) Hiervan alleen in het gouvernement Sumatra's Westkust: infanterie 3778, andere wapens en diensten 534 en hospitaalzieken en geëvacueerden 595 man, te zamen 4907.

c) Als voren respectievelijk 3524, 554 en 548 man, te zamen 4626.

d) Hieronder 537 man die, van hunne korpsen geëvacueerd zijnde, in andere commandementen in ziekeninrichtingen waren opgenomen, namelijk 272 Europeanen, 55 Amboineezen en 210 andere inlanders.

e) Hieronder 587 geëvacueerden als voren, namelijk 298 Europeanen, 25 Amboineezen en 264 andere inlanders.

Aanvulling van het korps officieren. Bij het einde van 1888 was het incompleet aan officieren kleiner dan op 31 December 1887, niettegenstaande er van het Nederlandsche leger slechts 48 officieren in Indië dienst deden, zijnde 7 minder dan op laatstgenoemden datum. Terwijl de formatie (ongerekend de 17 officiersplaatsen bij de artillerie die organiek aangewezen zijn om steeds door adjudantenonderofficier te worden vervuld) 1435 officieren vorderde

(1 minder dan op ult. 1887), beliep de sterkte, met inbegrip van de evenbedoelde 48 gedetacheerden van het Nederlandsche leger, 1387 officieren [1]), zoodat het incompleet slechts 48 bedroeg, tegen 54 het jaar te voren. Feitelijk echter waren slechts 46 (ult. 1887 50) plaatsen onbezet, daar bij de cavalerie 2 der vacante officiersplaatsen tot wederopzeggens werden vervuld door adjudanten-onderofficier. In 1887 telde men bij de cavalerie 3 zoodanige als tweede-luitenant dienstdoende onderofficieren en werd bovendien 1 luitenantsplaats bij den staf van den Gouverneur-Generaal ingenomen door een officier der marine.

De gedurende 1888 in de actieve sterkte van het korps officieren voorgekomen veranderingen, hetzij voorgoed, hetzij tijdelijk, wijzen in totaal een verlies aan van 183, tegenover een aanwinst van 188 officieren. Aan de actieve sterkte ontvielen namelijk *voorgoed* — wegens overlijden of ontslag uit den militairen dienst met of zonder pensioen — 63, en *tijdelijk* — als zijnde op nonactiviteit gesteld of toegevoegd aan autoriteiten buiten het leger [2]) (18), met buitenlandsch verlof vertrokken (76) of gedetacheerd geworden hier te lande (11) — 105, terwijl nog bovendien 15 officieren van het Nederlandsche leger van hunne detacheering in Indië ontheven werden. Daartegenover werden 188 in de actieve sterkte opgenomen: 96 nieuw benoemde officieren (waaronder 2 overgeplaatsten van het leger hier te lande), 14 die in activiteit hersteld werden, 58 die van buitenlandsch verlof terugkeerden, 8 die uit Nederland aankwamen als van het Nederlandsche bij het Indische leger gedetacheerd, en 12 Indische officieren die, wegens afloop van hunne detacheering hier te lande, den dienst in Indië hervatten.

In het volgende staatje vindt men nader gespecificeerd hoeveel officieren in 1888 voorgoed aan het Indische leger kwamen te ontvallen door overlijden of ontslag, ook onder hen die niet tot de actieve sterkte behoorden.

Aanwezig:	Aantal officieren in 1888:					Totaal aan den dienst ontvallen.
	overleden.	gesneuveld.	gepensionneerd.	eervol ontslagen zonder pensioen.	niet eervol ontslagen.	
In Nederlandsch-Indië	14	„	30	a) 16	b) 3	63
Buiten Nederlandsch-Indië (met verlof). c)	2	„	12	„	„	14
Te zamen . . .	16	„	42	16	3	77
Over 1887 was het cijfer . . .	21	„	61	6	4	d) 92

a) Hieronder 8 tijdelijk (voor vijf jaren) benoemde officieren van gezondheid 2de klasse (vreemdelingen).
b) Hieronder 1 tijdelijk (voor vijf jaren) benoemde officier van gezondheid 2de klasse (vreemdeling).
c) De opgegeven veranderingen onder de buiten Nederlandsch-Indië aanwezige officieren zijn die, waarvan gedurende 1888 in de Indische contrôle-registers aanteekening is gehouden. Enkele mutatiën onder de verlofgangers dateeren derhalve van 1887, omdat daarvan eerst in 1888 in Indië bericht werd ontvangen. Op gelijke wijze is ook in vorige verslagen gehandeld.
d) Namelijk 68 actief dienende officieren en 24, behoorende tot hen die buiten Indië met verlof waren. Van deze 24 ontvielen er 11 door overlijden en 13 door pensionneering.

Uit het volgende overzicht kan blijken waar de 96 nieuw benoemde officieren hunne opleiding genoten hadden.

WAPEN OF DIENSTVAK.	Aantal officieren gedurende 1888						Totaal-generaal.
	in Indië benoemd.		in Nederland benoemd en in Indië in dienst gesteld.				
	Afkomstig van de Militaire school te Meester-Cornelis.	Opgeleid bij de korpsen of elders.	Speciaal opgeleid.	Opgeleid bij de korpsen of bij het instructie-bataljon.	Civiel personeel.	Overgeplaatst van het leger hier te lande.	
Infanterie	8	a) 1	b) 19	18	„	b) 2	48
Cavalerie	„	c) „	b) 1	„	„	„	c) 1
Artillerie	„	d) 1	b) 8	„	„	„	9
Genie	„	„	b) 5	„	„	„	5
Geneeskundige dienst: officieren van gezondheid. .	„	„	e) 18	„	„	„	18
Geneeskundige dienst: apothekers	„		f) 2	„	„	„	2
Geneeskundige dienst: paardenartsen	„	g) 1	„	„	„	„	1
Militaire administratie (kwartiermeesters)	3	„	„	9	„	„	12
Totalen . .	11	3	53	27	„	2	96
De totalen van 1887 waren aldus verdeeld.	11	„	55	22	14	„	102

a) Benoemd zonder examen als belooning wegens in Atjeh, als sergeant-majoor, op 2 October en 6 November 1887 betoond heldhaftig gedrag, na reeds, ter zake van zijne verrichtingen aldaar in den aanvang van 1887, te zijn benoemd tot ridder der Militaire Willemsorde.
b) Afkomstig van de Koninklijke Militaire Academie.
c) Hier wordt opzettelijk geen gewag gemaakt van de 4 in November 1888 tot tweede-luitenant der cavalerie aangestelde officieren, omdat deze bij dat wapen overgingen, na bekomen eervol ontslag als infanterie-officier, zoodat het officierskorps in zijn geheel door hunne benoeming geen aanvulling onderging.
d) Magazijnmeester (opgeleid bij het wapen).
e) Afkomstig van eene Nederlandsche universiteit (opgeleid in vrije studie).
f) Opgeleid bij 's Rijks universiteit te Utrecht.
g) Tot dusver gediplomeerd burgerveearts.

[1]) Bovendien behoorden tot het Indisch leger 199 niet in de sterkte tellende officieren (3 meer dan op 31 December 1887), allen nader gespecificeerd in noot *ff* op blz. 32.

[2]) Dit laatste was het geval met een militair apotheker 2de klasse, die ter beschikking gesteld werd van den directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg (verg. lager hoofdstuk K, afd. II).

Als naar gewoonte laat men hier wijders volgen een overzicht van het aantal voor Indië bestemde officieren (waaronder 1 van het leger hier te lande, aangewezen ter detacheering bij het Indische leger,) die bij het einde van 1888 naar Indië op reis waren of die beschikbaar waren ter uitzending, onder welke laatste categorie weder *niet* zijn medegerekend die reeds benoemde artillerie- en genie-officieren, welke te Breda of te Delft nog een applicatie-cursus volgden (ditmaal 10 der artillerie en 4 der genie, die de lessen volgden van de 1ste afdeeling der krijgsschool, en 3 der artillerie, gedetacheerd bij pyrotechnische werkplaatsen).

WAPEN OF DIENSTVAK.	Op reis naar Indië.			Bovendien beschikbaar ter uitzending.			Totaal-generaal.
	Nieuw benoemd in Nederland.	Gedetacheerd van het Nederlandsche leger.	Totaal.	Nieuw benoemd in Nederland.	Gedetacheerd van het Nederlandsche leger.	Totaal.	
Infanterie	*a)* 4	„	4	*b)* 26	„	26	30
Cavalerie	„	„	„	„	„	„	„
Artillerie	*c)* 1	„	1	„	„	„	1
Genie	*c)* 1	„	1	*c)* 1	„	1	2
Geneeskundige dienst. officieren van gezondheid	*d)* 1	„	1	*d)* 3	„	3	4
Geneeskundige dienst. paardenartsen	„	„	„	„	*e)* 1	1	1
Geneeskundige dienst. apothekers	„	„	„	*f)* 3	„	3	3
Militaire administratie (kwartiermeesters)	„	„	„	*g)* 4	„	4	4
Totalen	7	„	7	37	1	38	45
Ult° 1887 waren de cijfers	10	„	10	53	4	57	67

a) Hiervan 3 opgeleid bij de Koninklijke Militaire Academie en 1 bij de korpsen.
b) Hiervan 13 opgeleid bij de Koninklijke Militaire Academie en 13 bij de korpsen.
c) Opgeleid bij de Koninklijke Militaire Academie.
d) Afkomstig van eene Nederlandsche universiteit (opgeleid in vrije studie).
e) Opgeleid aan 's Rijks veeartsenijschool te Utrecht.
f) Opgeleid bij 's Rijks universiteit te Utrecht.
g) Opgeleid bij den hoofdcursus te Kampen.

Het volgende staatje doet zien hoe ten aanzien van de officieren de verhouding tusschen de formatie en de actieve sterkte zich voordeed voor elk wapen of dienstvak in het bijzonder, en hoeveel officieren van elk wapen of dienstvak om verschillende redenen tijdelijk uit de actieve sterkte waren afgevoerd, maar nog tot het leger bleven behooren.

WAPEN OF DIENSTVAK.	31 December 1887.				31 December 1888.			
	Formatie („tegenwoordige").	Actieve sterkte (met inbegrip van de gedetacheerde officieren van het Nederlandsche leger).	Alzoo te min of te veel.	Boven de actieve sterkte telde het leger nog aan officieren met buitenlandsch verlof of om andere redenen tijdelijk in Indië niet beschikbaar.	Formatie („tegenwoordige").	Actieve sterkte (met inbegrip van de gedetacheerde officieren van het Nederlandsche leger).	Alzoo te min of te veel.	Boven de actieve sterkte telde het leger nog aan officieren met buitenlandsch verlof of om andere redenen tijdelijk in Indië niet beschikbaar.
Staf van den Gouverneur-Generaal	*a)* 4	*b)* 3	*c)* — 1	„	*a)* 4	*d)* 3	*e)* — 1	„
Commandement van het leger, zoomede Iste en IIde afdeeling van het departement van oorlog	*f)* 14	*g)* 14	„	„	*f)* 14	*g)* 14	„	„
Generale staf	*h)* 28	*i)* 28	„	3	*h)* 28	*k)* 26	— 2	3
Gewestelijke staf	*l)* 18	*d)* 17	— 1	„	*l)* 18	*d)* 18	„	„
Plaatselijke staf	*d)* 12	*d)* 12	„	„	*d)* 12	*d)* 12	„	„
Infanterie	740	*m)* 711	— 29	118	738	*n)* 729	— 9	107
Cavalerie	32	*o)* 25	*p)* — 7	3	33	*q)* 28	*r)* — 5	5
Artillerie	*s)* 131	*t)* 142	+ 11	12	*s)* 131	*u)* 137	+ 6	13
Genie	*v)* 75	*w)* 70	— 5	9	*v)* 75	*x)* 72	— 3	10
Geneeskundige dienst. officieren van gezondheid	184	*ij)* 178	— 6	23	184	*z)* 175	— 9	24
Geneeskundige dienst. apothekers	43	*aa)* 40	*bb)* — 3	3	43	*aa)* 35	*bb)* — 8	4
Geneeskundige dienst. paardenartsen	6	6	„	„	6	5	— 1	2
Militaire administratie	133	*cc)* 120	— 13	25	133	118	— 15	31
Militaire school	*dd)* 6	*dd)* 6	„	„	*dd)* 6	*dd)* 6	„	„
Korps pupillen	*d)* 7	*d)* 7	„	„	*d)* 7	*d)* 7	„	„
Militair huis van arrest	*d)* 3	*d)* 3	„	„	*d)* 3	*d)* 2	— 1	„
Totaal	1436	1382	— 54	*ee)* 196	1435	1387	— 48	*ff)* 199
Af (zie de noten *c*, *p* en *r*):	. . . . .	. . . . .	4	. . . . .	. . . . .	. . . . .	2	
Feitelijk incompleet alzoo	. . . . .	. . . . .	50	. . . . .	. . . . .	. . . . .	46	

a) Uit de verschillende wapens of dienstvakken te kiezen; één der officieren kan ook uit de marine gekozen worden.
b) 2 der infanterie en 1 der cavalerie.
c) Feitelijk was deze plaats bezet, en wel door een luitenant-ter-zee 1ste klasse.
d) Allen der infanterie.

e) Deze plaats, welke het jaar te voren door een zeeofficier werd vervuld, was op ult. 1888 onbezet. In Januari 1889 werd de vierde plaats van adjudant van den Gouverneur-Generaal door een infanterie-officier ingenomen.

f) Hiervan moeten 5 bepaaldelijk tot de infanterie behooren.

g) Hieronder 2 opperofficieren, namelijk de luitenant-generaal (legercommandant) en 1 generaal-majoor (de chef der IIde afdeeling van het departement van oorlog). Van de 12 hoofd- en subalterne officieren behoorden er 1 tot den generalen staf (afkomstig van de infanterie), 8 tot de infanterie, 2 tot de artillerie en 1 tot de militaire administratie.

h) Hieronder 8 officieren in den rang van eerste- of tweede-luitenant, allen werkzaam bij de opnemingen of bij de triangulatie-brigade, zonder tot den generalen staf te behooren.

i) Hieronder 15 officieren voor den eigenlijken stafdienst bestemd (12 afkomstig van de infanterie, 2 van de artillerie en 1 van de genie). De overige 13 waren infanterie-officieren.

k) Hieronder 16 officieren voor den eigenlijken stafdienst bestemd (12 afkomstig van de infanterie, 2 van de artillerie en 2 van de genie). De overige 10 waren infanterie-officieren.

l) In den regel uit de infanterie te kiezen.

m) Hieronder 42 uit Nederland gedetacheerde officieren, namelijk 24 wier plaatsen bij het Nederlandsche leger tijdelijk door Indische officieren werden ingenomen, en 18 die niet in ruiling bij het Indische leger waren gedetacheerd.

n) Hieronder 41 uit Nederland gedetacheerde officieren (respectievelijk 24 en 17 als voren).

o) Hieronder 1 niet in ruiling gedetacheerde officier van het Nederlandsche leger.

p) Feitelijk bestonden bij de cavalerie slechts 4 vacatures, daar in de 3 andere voorzien werd door tijdelijk als tweede-luitenant dienstdoende adjudanten-onderofficier

q) Hieronder 1 bij de cavalerie gedetacheerde hoofdofficier van den generalen staf, bij dien staf overcompleet, en tijdelijk met het regimentscommando belast, zoomede 1 niet in ruiling gedetacheerde officier van het Nederlandsche leger.

r) Feitelijk bestonden slechts 3 vacatures, daar in de 2 andere tijdelijk voorzien werd door adjudanten-onderofficier.

s) Hieronder 9 officieren-magazijnmeester; doch niet de 17 officiersplaatsen, die ingevolge de formatie bestemd zijn om doorloopend te worden vervuld door adjudanten-onderofficier, dienstdoende tweede-luitenants. (Deze 17 plaatsen waren allen bezet.)

t) Hieronder 8 uit Nederland gedetacheerde officieren, namelijk 3 der artillerie, in wier plaats Indische officieren bij het Nederlandsche leger waren gedetacheerd, en 5 der infanterie die niet in ruiling bij de Indische artillerie waren gedetacheerd.

u) Hieronder 3 in ruiling gedetacheerde artillerie-officieren van het Nederlandsche leger.

v) Hieronder 5 magazijnmeesters der genie.

w) Hieronder 1 niet in ruiling gedetacheerde officier van het Nederlandsche leger.

x) Hieronder 2 Nederlandsche officieren als voren.

ij) Hieronder 1 niet in ruiling gedetacheerde officier van gezondheid 1ste klasse van het Nederlandsche leger, en 28 officieren van gezondheid 2de klasse (vreemdelingen), die tijdelijk (voor vijf jaren) waren aangesteld op den voet van het Koninklijk besluit dd. 25 October 1878 n°. 48 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3387).

z) Hieronder 1 niet in ruiling gedetacheerde officier van gezondheid 1ste klasse van het Nederlandsche leger en 19 tijdelijk aangestelde officieren van gezondheid 2de klasse (vreemdelingen).

aa) Hieronder 1 apotheker 2de klasse (vreemdeling), die tijdelijk (voor vijf jaren) was aangesteld op den voet van het Koninklijk besluit dd. 21 April 1882 n°. 14 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3848).

bb) Tegenover het incompleet aan officieren-apothekers waren op 31 December 1887 13 en op 31 December 1888 eveneens 13 apothekers-bedienden (onderofficieren) in dienst, en zulks op den voet der bepalingen in n°. 4115 en 4183 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

cc) Hieronder 2 niet in ruiling gedetacheerde officieren der militaire administratie van het Nederlandsche leger.

dd) Hiervan 5 der infanterie en 1 der militaire administratie.

ee) Hiervan met verlof buiten Nederlandsch-Indië 148, in Nederland gedetacheerd 43 (waarvan 27 om de plaatsen te vervangen van Nederlandsche officieren die tijdelijk bij het Indische leger dienst deden, en 16 die de lessen volgden bij de 2de afdeeling der krijgsschool of bij den intendance-cursus, dan wel uit anderen hoofde in Nederland gedetacheerd waren), in Indie op non-activiteit 2 en voor memorie gevoerd 3, welke laatsten op Madura als kapiteins-instructeur der barissans werkzaam zijn.

ff) Hiervan met verlof buiten Nederlandsch-Indië 149, in Nederland gedetacheerd 43 (waarvan 27 om de plaatsen te vervangen van Nederlandsche officieren die tijdelijk bij het Indische leger dienst deden, en 16 die de lessen volgden bij de 2de afdeeling van de krijgsschool of bij den intendance-cursus, dan wel uit anderen hoofde in Nederland gedetacheerd waren), in Indie op non-activiteit 4 en voor memorie gevoerd 3, welke laatsten op Madura als kapiteins-instructeur der barissans werkzaam zijn.

Uit het voorgaande overzicht blijkt dat de voltalligheid van het officierskorps, over het geheel genomen, weinig te wenschen overliet. Immers bij de infanterie was het incompleet nagenoeg geheel verdwenen en bij de genie en cavalerie was het kleiner geworden, terwijl bij de artillerie nog steeds een overcompleet bleef bestaan. Daarentegen was het incompleet eenigszins toegenomen bij de militaire administratie en bij den geneeskundigen dienst. Bij laatstgemelden diensttak was zulks hoofdzakelijk het gevolg hiervan dat niet minder dan 9 tijdelijke officieren van gezondheid (vreemdelingen), wegens verstrijking van hunne verbintenis of om andere redenen, uit de sterkte werden afgevoerd, terwijl het incompleet bij de militaire administratie thans alleen daarom iets grooter was dan op ult. 1887, omdat in 1888 de detacheering werd opgeheven van de twee bij gemelden diensttak aanwezige eerste-luitenants-kwartiermeester van het Nederlandsche leger. De grootere onvoltalligheid in het korps militaire apothekers — een gevolg van buitengewone verliezen — behoefde vooralsnog minder zorg te baren, omdat het incompleet ruimschoots werd opgewogen door de aanwezigheid van in het vak geëxamineerde apothekers-bedienden, geassimileerd aan den graad van militair opzichter der genie (zie hooger noot *bb*). En de kansen op toekomstige algeheele aanvulling van het korps officieren van gezondheid zijn van dien aard dat onlangs op nieuw is kunnen worden overgegaan tot eene verlaging van het aan die opleiding verbonden subsidie. Bedoeld subsidie, in 1886 reeds van f 8000 tot f 7000 verminderd, is namelijk bij Koninklijk besluit dd. 12 April 1889 n°. 66 (Staatscourant van den 30sten dier maand) voor de in 't vervolg aan te nemen candidaten bepaald op f 5600. Tevens is bij die gelegenheid het reglement voor bedoelde opleiding (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4366) nog in een ander opzicht gewijzigd, met het doel om betere regelen te stellen nopens de volgorde van aanneming der zich voor opleiding aanmeldenden. Op 31 December 1888 waren voor den militairen geneeskundigen dienst in Indië bij de universiteiten te Leiden, Utrecht, Groningen en Amsterdam respectievelijk 43, 28, 17 en 36 of te zamen 124 studenten in opleiding, van welke er toen 44 het radicaal bezaten om het artsexamen af te leggen [1]), 77 voor het doctoraal examen in de medicijnen of voor het theoretisch geneeskundig examen studeerden, en de overige 3 nog slechts het eerste natuurkundig of het daarmede gelijk te stellen academisch examen achter den rug hadden. Ter opleiding tot apotheker bij het Indisch

[1]) Van dezen zijn er sedert (tot 1 Juli 1889) 7 aangesteld tot officier van gezondheid bij het Indisch leger.

leger (uitsluitend aan de universiteit te Utrecht) waren op 31 December 1888 aangenomen 10 jongelieden, van welke er zich 3 in het vijfde, 1 in het vierde, 2 in het derde, 2 in het tweede en 2 in het eerste studiejaar bevonden. In het loopende jaar worden 10 plaatsen opengesteld voor adspirant-officieren van gezondheid en 2 voor adspirant-apothekers bij het Indisch leger.

Aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda bekwaamden zich bij het einde van 1888 voor de verschillende wapens van het Indisch leger het navolgend aantal cadetten.

Bestemming.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	Totaal.	Op 31 December 1887 was het totaal:
Infanterie. .	32	25	23	23	103	98
Cavalerie .	7	„	5	3	15	12
Artillerie. .	3	5	3	7	18	25
Genie. . . .	5	2	6	4	17	18
Te zamen.	47	32	37	37	153	153

Als cadet voor Oost-Indië zijn dit jaar te Breda aangenomen voor de infanterie 25, voor de cavalerie 3, voor de artillerie 3 en voor de genie 2 jongelieden.

Door de zich voor den officiersrang bekwamende onderofficieren van het leger hier te lande zal in 1889 kunnen worden gedongen naar 15 officiersplaatsen bij de infanterie in Oost-Indië en naar 5 plaatsen als tweede-luitenant-kwartiermeester aldaar.

Hoeveel onderofficieren zich in Indië voor den officiersrang bij de infanterie en voor dien bij de militaire administratie bekwaamden, wordt lager opgegeven onder „*Militair onderwijs*".

Voorziening in de behoefte aan militairen beneden den rang van officier. Moesten in 1888 een grooter aantal militairen beneden den rang van officier uit de stamboeken van het leger worden afgeschreven dan in 1887, hoofdzakelijk door meer sterfte, en verder, wat de Europeanen betreft, doordien een grooter getal met gagement het leger verliet, en wat de niet-Amboineesche inlanders betreft, doordien aan een grooter aantal hunner het paspoort werd uitgereikt, de winsten — ofschoon niet zoo aanzienlijk als in 1887 — waren toch weder zeer bevredigend, daar zij nog met eenige honderden de verliezen overtroffen. Het getal in de sterkte gebrachte Europeanen was ruim zoo aanzienlijk als in 1887, maar, wat de inlandsche landaarden betreft, werden minder aangeworven dan in 1887: 161 Amboineezen, 775 Javanen en 40 Boegineezen, terwijl de werving van Madureezen en andere inlanders 74 man meer opleverde dan in 1887. De mindere toevloed van Javaansche recruten was een gevolg van de tempering der werving in de 2de militaire afdeeling van Java, met de bedoeling het reeds bestaande overcompleet aan militairen van dien landaard niet verder op te voeren. Voor alle landaarden te zamen bedroegen in 1888 de verliezen 4404 en de winsten 5319 man, alzoo eene vermeerdering met 915 man. Daar er echter bij het einde van het jaar 1888 36 man méér dan bij het einde van 1887 behoorden tot die categorieën van militairen, welke, ofschoon zij deel van het leger uitmaken, ingevolge de van 1882 af geldende nieuwe bepalingen omtrent de legerformatie niet meer in de sterkte rekenen [1]), bedroeg de vermeerdering van het aantal der in de sterkte tellende onderofficieren en minderen slechts 879, waardoor dit klom van 32 290 tot 33 169 man.

In de volgende overzichten vindt men de verliezen en winsten gedurende 1888 op de gewone wijze gespecificeerd en tevens in vergelijking gebracht met de cijfers der vier voorafgegane jaren.

a. Verliezen.

Jaren.	Overleden (hieronder ook de gesneuvelden). *a*)			Gepasporteerd.			Gegageerd.			Tot officier bevorderd.		Gevonnisd.			Afgevoerd als „voor memorie" gebracht.			Gedeserteerd of om andere dan de in de voorgaande kolommen opgegeven redenen afgevoerd. *b*)			Totalen.			
	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen. *c*)	Andere inlanders.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Europeanen.	Afrikanen. *d*)	Amboineezen.	Andere inlanders.
1884 . . .	378	60	502	651	36	1101	548	36	507	15	„	47	2	25	21	„	1	129	17	365	1779	10	151	2501
	940			1788			1091			15		74			22			511			4441			
1885 . . .	449	94	860	579	40	1265	730	32	878	19	„	68	4	43	20	„	„	98	15	403	1953	10	185	3449
	1403			1884			1640			19		115			20			516			5597			
1886 . . .	439	126	539	534	56	589	735	27	532	10	„	72	2	23	31	1	10	82	18	610	1895	8	230	2303
	1104			1179			1294			10		97			42			710			4436			
1887 . . .	240	44	388	550	54	749	542	20	440	11	„	55	2	31	17	„	„	74	7	531	1485	4	127	2139
	672			1835			1002			11		88			17			612			3755			
1888 . . .	376	50	565	561	40	921	751	41	504	13	„	34	„	22	22	„	2	92	5	405	1829	20	136	2419
	991			1522			1296			13		56			24			502			4404			

a) Het aantal der gesneuvelden bedroeg in de opgegeven vijf jaren achtereenvolgens 44, 32, 6, 16 en 7 (respectievelijk 27, 15, 1, 4 en 2 Europeanen en 17, 17, 5, 8 en 5 niet-Amboineesche inlanders, alsmede in 1887 4 Amboineezen). Als overleden aan de gevolgen van in den strijd bekomen wonden, vindt men over gemelde vijf jaren vermeld achtereenvolgens 28, 35, 19, 17 en 7 militairen beneden den rang van officier en daaronder respectievelijk 18, 19, 9, 12 en 5 Europeanen. (Ofschoon in bovenstaand overzicht geen sprake is van *officieren*, teekent men hier aan, dat in het behandelde tijdvak 5 officieren sneuvelden, en 2 aan de gevolgen van in den strijd bekomen wonden overleden, namelijk van de eersten 3 in 1884 en 2 in 1885, en van de laatsten 1 in 1884 en 1 in 1886.)

[1]) Het aantal der bewuste militairen — op wie ook gedoeld is in de noten *c* en *f* op blz. 26 hiervóór — beliep namelijk op ult. 1887 209 en op ult. 1888 245. Dat in de aangehaalde noten sprake is van respectievelijk 301 en 342 man vindt zijne verklaring hierin dat onder deze laatste getallen ook begrepen zijn de „voor memorie" gevoerde militairen, die, zoolang zij in die positie verkeeren, geacht worden niet tot het leger te behooren.

b) Onder deze rubriek worden gerekend: vermisten; met een briefje van ontslag verwijderden; militairen die bij de lijfwachten-dragonders of bij de gouvernementsmarine overgingen; zij die om andere redenen, zonder toekenning van paspoort of gagement, van hunne dienstverbintenis ontheven werden; uit Nederland gedetacheerde militairen die derwaarts terugkeerden, en eindelijk adjudanten-onder-officier die aangewezen worden om dienst te doen als officier.

c) Hier en in de verdere kolommen van dit overzicht worden onder Amboineezen ook verstaan Menadoneezen en Alfoeren.

d) Van de Afrikanen (in de voorgaande rubrieken niet afzonderlijk genoemd) overleden er: 2 in 1885, 1 in 1887 en 1 in 1888; werden gepasporteerd: 2 in 1884, 3 in 1886 en 3 in 1888; verlieten het leger met gagement: in 1884 t/m 1888 achtereenvolgens 8, 7, 5, 2 en 15, en werden om andere dan de genoemde redenen afgevoerd: in 1885 1, in 1887 1 en in 1888 1.

b. Winsten.

JAREN.	Aangekomen suppletie uit Nederland.			Werving in Indië. *b*)							Als terug van desertie, als niet meer „voor memorie" gevoerd of om andere redenen weder in de sterkte opgenomen.				Totaal-generaal.		
	Nederlanders.	Vreemdelingen. *a*)	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen. *c*)	Amboineezen, Menadoneezen en Alfoeren. *d*)	Javanen (waaronder Soendaneezen). *e*)	Madureezen.	Boegineezen.	Maleiers.	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen. *f*)	Amboineezen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen. *g*)	Amboineezen.	Andere inlanders.
1884.	1258	596	1854	175 (38)	292 (1)	2630 (32)	89 (1)	54 (5)	54 (3)	3294 (80)	53	6	78	137	2082	298	2905
															5285		
1885.	1483	412	1895	148 (34)	177	1868 (12)	59	56 (3)	18	2326 (49)	56	2	88	146	2099	179	2089
															4367		
1886.	1324	436	1760	206 (29)	162 (5)	2643 (10)	56	72 (5)	42 (1)	3181 (50)	33	5	103	141	1999	167	2916
															5082		
1887.	1573	414	1987	231 (21)	398 (2)	3359 (22)	43	66 (2)	29 (2)	4126 (49)	28	6	90	124	2246	404	3587
															6237		
1888.	1321	687	2008	205 (26)	237 (3)	2606 (29)	94	26 (3)	30 (1)	3198 (62)	38	3	72	113	2251	240	2828
															5319		

a) De suppletietroepen bestonden dus in de opgegeven jaren achtereenvolgens voor p. m. 32, 22, 25, 21 en 34 pct. uit vreemdelingen.

b) De in deze rubriek tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen het aantal aan van hen die reeds vroeger gediend hebben; dit aantal is onder het daarboven geplaatste cijfer begrepen.

c) Onder de in deze kolom opgegeven getallen zijn achtereenvolgens begrepen 5, 3, 3, 6 en 9 Afrikanen. Onder hen was er één (in 1888) die reeds vroeger gediend had.

d) De in deze kolom voorkomende getallen zijn voor elk der opgegeven jaren aldus te specificeeren: Amboineezen achtereenvolgens 141, 111, 61, 107 en 49; Menadoneezen 142, 55, 81, 278 en 166, en Alfoeren (niet-Christenen) 9, 11, 20, 13 en 22.

e) Het aantal Soendaneezen, in de opgegeven cijfers begrepen, beliep achtereenvolgens 31, 8, 23, 56 en 78.

f) Hieronder slechts 1 Afrikaan (in 1884).

g) Zie de noten *c* en *f*.

Eenige verdere mededeelingen nopens de werving voor het Indisch leger in het afgeloopen jaar, zoo hier te lande als in Indië, mogen hier nog eene plaats vinden.

Hier te lande werden nagenoeg evenveel militairen geworven als in 1887, doch er waren meer vreemdelingen onder. Het aantal aangeworvenen was in het eerste half-jaar veel aanzienlijker dan in het tweede. Voor het bestendigen der buitengewone maatregelen, waarvan in het vorig verslag sprake was, is intusschen geen aanleiding gevonden.

Onderstaand overzicht geeft de halfjaarlijksche uitkomsten in de laatste vijf jaren aan, afzonderlijk voor Nederlanders en voor vreemdelingen.

JAREN.	Nederlanders.			Vreemdelingen.			Totaal.		
	1ste half-jaar.	2de half-jaar.	Te zamen.	1ste half-jaar.	2de half-jaar.	Te zamen.	1ste half-jaar.	2de half-jaar.	Te zamen.
1884. .	628	786	1414	279	270	549	907	1056	1963
1885. .	692	649	1341	151	169	320	843	818	1661
1886. .	525	1111	1636	204	255	459	729	1366	2095
1887. .	649	786	1435	156	248	404	805	1034	1839
1888. .	619	578	1197	401	258	659	1020	836	1856

Onder de aangeworven Nederlanders telde men in 1888 604 man die uit het leger hier te lande werden verkregen, tegen 671 in 1887, zooals uit de nevenstaande maandopgaven blijken kan.

MAANDEN.	1887.				1888.			
	Nederlanders		Vreemdelingen.	Totaal.	Nederlanders		Vreemdelingen.	Totaal.
	overgenomen van het leger hier te lande.	buiten het leger geworven.			overgenomen van het leger hier te lande.	buiten het leger geworven.		
Januari . . .	24	51	23	98	56	52	57	165
Februari . .	28	39	22	89	54	57	75	186
Maart	36	42	35	113	54	53	102	209
April	73	64	24	161	40	54	60	154
Mei	73	73	26	172	42	53	54	149
Juni.	77	69	26	172	55	49	53	157
Juli	75	63	40	178	49	46	38	133
Augustus . .	54	58	35	147	59	50	45	154
September .	39	71	27	137	41	35	46	122
October . . .	63	83	37	183	55	53	36	144
November. .	70	75	43	188	54	48	46	148
December. .	59	76	66	201	45	43	47	135
Te zamen	*a*) 671	764	404	1839	*b*) 604	593	659	1856

a) Hieronder 112 miliciens (die beschouwd worden als van het leger hier te lande bij het Indische te zijn *gedetacheerd*). Op het tijdstip dier

detacheering waren er 54 in werkelijken dienst en 58 met groot verlof.

b) Hieronder 168 miliciens. (Onder hen bevonden zich tijdens hunne detacheering bij het Indische leger 127 met groot verlof.)

Tegen 1020 man in de eerste helft van 1888, werden gedurende het eerste halfjaar van 1889 hier te lande voor Indië slechts aangeworven 681 man (491 Nederlanders en 190 vreemdelingen), van welke er uit het leger hier te lande verkregen werden 262 en daaronder 61 miliciens (22 in werkelijken dienst en 39 met groot verlof).

De in het vijfjarig overzicht onder *b* Winsten opgegeven uitkomsten der werving in Indië gedurende 1888 waren kwartaalsgewijze verdeeld als volgt:

	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Te zamen.
1ste kwartaal.	67	51	611	729
2de „	48	78	500	626
3de „	49	42	904	995
4de „	41	66	741	848
Totaal . . .	205	237	2756	3198
terwijl, volgens voorloopige opgaven, in het 1ste kwartaal 1889 werden aangenomen	42	61	838	941

Voldeed de werving van Javanen ruimschoots aan de behoefte, zoo zelfs dat zij in den loop van 1888 in de tweede militaire afdeeling van Java (behalve te Salatiga, Klatten en Kedong Kebo) tijdelijk moest gesloten worden, in de opvoering tot de gewenschte hoogte van het Amboineesche element slaagde men nog slechts ten deele. Wat de overige inlandsche elementen betreft bestond vooruitgang in de werving van Soendaneezen, Madureezen en — voor zooveel Timoreezen of Rottineezen betreft — ook van Maleiers, doch de dienstneming van Boegineezen liet te wenschen over, ondanks de in Juni 1888 (zie vorig verslag blz. 35) voor alle inlanders (niet-Amboineezen) tot stand gekomen verhooging der engagementspremie met 50 pct. en ondanks de toen verleende machtiging (die tevens gold voor Madureezen, Niassers en Timoreezen of Rottineezen) om bij beurten twee militairen van bedoelden landaard, desnoods ook ongegradueerden, met verlof naar de plaatsen hunner herkomst te zenden om daar in het belang der werving van landgenooten werkzaam te zijn.

Niet minder bevredigend dan in 1887 was het in 1888 met de reëngagementen gesteld, waarop niet zonder invloed zullen zijn gebleven de twee in 't vorig verslag (blz. 36) besproken maatregelen, namelijk de vermeerdering van de zoogenaamde verhoogde soldij welke ten deel valt aan de militairen van alle landaarden die langer dan zes jaren in de gelederen blijven, en de toekenning van gratificatiën aan gereëngageerde Europeanen bij het verlaten van den dienst. Het volgende staatje doet zien dat van de tot een reëngagement toe te laten militairen er niet minder dan 83.2 pct. in 1887 en 82.7 pct. in 1888 eene nieuwe verbintenis aangingen, terwijl die verhouding in de drie voorafgegane jaren achtereenvolgens slechts had bedragen 71.7, 72.3 en 77.8 pct. Alleen voor de Amboineezen en andere inlanders klom die verhouding in 1888 zelfs tot 94.5 pct.

Jaren.	Landaarden.	Aantal militairen die zich hadden kunnen reëngageeren.	Van de hiernevens opgegeven militairen		
			reëngageerden zich:	verlieten het leger	
				met gagement:	met paspoort:
1884. .	Europeanen .	2 093	1 337 = 63.9 pct.	220	536
	Afrikanen . .	33	24 = 72.7	7	2
	Amboineezen en andere inlanders . . .	1 339	1 125 = 84	128	86
	Totaal . .	3 465	2 486 = 71.7	355	624
1885. .	Europeanen .	1 943	1 272 = 65.5	208	463
	Afrikanen . .	11	7 = 63.6	4	„
	Amboineezen en andere inlanders . . .	1 361	1 120 = 82.3	143	98
	Totaal . .	3 315	2 399 = 72.3	355	561
1886. .	Europeanen .	1 803	1 289 = 71.5	202	312
	Afrikanen. . .	22	18 = 81.8	1	3
	Amboineezen en andere inlanders . . .	1 144	1 003 = 87.7	88	53
	Totaal . .	2 969	2 310 = 77.8	291	368
1887. .	Europeanen .	2 035	1 479 = 72.6	329	227
	Afrikanen . .	8	8 = 100	„	„
	Amboineezen en andere inlanders . . .	2 203	2 047 = 92.9	58	98
	Totaal . .	4 246	3 534 = 83.2	387	325
1888. .	Europeanen .	2 270	1 642 = 72,3	425	203
	Afrikanen . .	24	14 = 58.3	9	1
	Amboineezen en andere inlanders . . .	2 059	1 946 = 94.5	67	46
	Totaal . .	4 353	3 602 = 82.7	501	250

Van welken duur de reëngagementen waren, kan blijken uit onderstaand overzicht.

Jaren.	Europeanen.					Afrikanen.					Amboineezen en andere inlanders.					Alle landaarden te zamen. *a*)				
	Voor één jaar.	Voor twee jaren.	Voor vier jaren.	Voor zes jaren.	Te zamen.	Voor één jaar.	Voor twee jaren.	Voor vier jaren.	Voor zes jaren.	Te zamen.	Voor één jaar.	Voor twee jaren.	Voor vier jaren.	Voor zes jaren.	Te zamen.	Voor één jaar.	Voor twee jaren.	Voor vier jaren.	Voor zes jaren.	Totaal-generaal.
1884 . .	40	629	36	632	1337	1	15	2	6	24	136	335	80	574	1125	177	979	118	1212	2486
1885 . .	64	602	60	546	1272	„	3	„	4	7	79	382	81	578	1120	143	987	141	1128	2399
1886 . .	71	625	51	542	1289	2	10	3	3	18	71	337	76	519	1003	144	972	130	1064	2310
1887 . .	97	790	35	557	1479	4	2	„	2	8	94	799	82	1072	2047	195	1591	117	1631	3534
1888 . .	68	922	47	605	1642	2	9	„	3	14	96	783	95	972	1946	166	1714	142	1580	3602

a) In de opgegeven jaren reëngageerde zich geen enkel militair *zonder* premie.

Dat de lust om na ommekomst van de eerste dienstverbintenis eene nieuwe aan te gaan en te blijven doordienen, zich steeds krachtiger doet gevoelen, springt ook in het oog wanneer men het aantal jaarlijks uitgereikte medailles wegens langdurigen trouwen dienst (gouden, zilveren en bronzen) in verhouding brengt tot het totaal der bij den aanvang des jaars tot het leger behoorende militairen [1]).

[1]) Daarbij dus ook rekenende die categorieën van militairen die vroeger wèl in de sterkte telden, doch ingevolge de van 1882 af geldende nieuwe legerformatie niet meer (verg. noot 1 op blz. 33 hiervóór).

Eene opgaaf dienaangaande over de laatste 18 jaren wijst de navolgende uitkomsten aan.

JAREN.	Aantal uitgereikte medailles per jaar.	Totaal der tot het leger behoorende onderofficieren en minderen op 1 Januari.	Alzoo werden per 100 man het navolgend aantal medailles uitgereikt.	JAREN.	Aantal uitgereikte medailles per jaar.	Totaal der tot het leger behoorende onderofficieren en minderen op 1 Januari.	Alzoo werden per 100 man het navolgend aantal medailles uitgereikt.
1871	1905	27 475	6.93	1880	1677	33 999	4.92
1872	2025	27 117	7.46	1881	2150	31 693	6.78
1873	1594	26 446	6.02	1882	2097	30 933	6.77
1874	1422	29 254	4.86	1883	1916	29 582	6.47
1875	1323	29 803	4.43	1884	1835	29 757	6.16
1876	1343	33 996	3.95	1885	2070	30 601	6.76
1877	1292	37 931	3.40	1886	1869	29 371	6.36
1878	1379	38 905	3.54	1887	2391	30 017	7.96
1879	1673	36 640	4.56	1888	2598	32 499	7.99

Nu door de hooger vermelde twee maatregelen voor de Europeesche militairen de dienstvoorwaarden bij vernieuwing van hunne verbintenis blijvend zijn verbeterd en een reëngagement hun bovendien bij het verlaten van den dienst bijzondere voordeelen verzekert, is het raadzaam geoordeeld — ook in het wezenlijk belang der zich reëngageerenden zelven — aan de Europeesche militairen niet langer bij het verlengen van hunne verbintenis even hooge premiën als te voren te blijven uitkeeren. De ondervinding toch had geleerd dat de meesten dergenen welke de tot dusver genoten hooge premiën in handen kregen, die gelden met hunne kameraden binnen weinige weken verspilden tot schade voor de krijgstucht en niet het minst voor de belanghebbenden zelven. Niet weinig gevallen van plaatsing in den strafcursus, terechtstelling voor den krijgsraad, en verwijdering uit den dienst of het niet toelaten tot eene verdere verbintenis vonden hun oorsprong in de hooge reëngagementspremiën. Bij gouvernementsbesluit dd. 27 Maart 1889 n°. 9 (Indisch Staatsblad n°. 84) zijn daarom de reëngagementspremiën voor Europeanen verminderd als volgt: bij reëngagement voor zes jaren van f 600 tot f 300, voor vier jaren van f 340 tot f 200, voor twee jaren van f 200 tot f 100 en voor één jaar van f 100 tot f 50.

Het belang dat er, zoowel op zich zelf als uit het oogpunt van eene toekomstige aanvulling der onderofficierenkaders, aan gehecht moet worden dat de gewone soldaat genoegzamen prikkel vinde om zich voor den graad van korporaal te bekwamen, heeft bij diezelfde gelegenheid (Indisch Staatsblad 1889 n°. 84) doen besluiten om, te rekenen van den 1sten Maart 1889, de aan den graad van korporaal verbonden (gewone) soldij voor alle landaarden te verhoogen: bij de infanterie met f 0,10 daags en bij de overige wapens en dienstvakken met f 0,05 daags. Tegelijk is alsnog ook verhoogd, mede te rekenen van 1 Maart 1889, de (gewone) soldij der inlandsche (niet-Amboineesche) onderofficieren, en zulks in navolging van hetgeen met 1 Augustus 1887 ten opzichte van de onderofficieren van anderen landaard was geschied. Echter is voor de eersten de verhooging op een grooter bedrag moeten worden bepaald (voor zooveel zij bij de infanterie dienden op f 0,20 daags en voor de overigen op f 0,15 daags), en zulks om geen wanverhouding te doen ontstaan tusschen de inkomsten van gereëngageerde (dus tevens »verhoogde soldij" genietende) Europeesche en met dezen gelijkgestelde korporaals en de inkomsten van soms bij dezelfde compagnie geplaatste, nog geen zes jaren dienende (en dus enkel gewone soldij genietende) inlandsche sergeanten.

Voor elk der vier wapens laat men lager volgen een overzicht van het overcompleet of incompleet aan kader op ult. 1888 in vergelijking met den toestand op ult. 1887, waarbij er op dient gelet dat bij de uitgetrokken formatiecijfers der infanterie geen rekening is gehouden met de behoefte aan kader voor de sedert Juli 1886 toegestane tijdelijke legeruitbreiding, laatstelijk (in April 1887) bepaald op 700 Amboineezen en 2050 andere inlanders. Het groot overcompleet aan Europeesche onderofficieren en korporaals van genoemd wapen kwam dan ook zeer te stade, vooral omdat er nog altijd een vrij groot incompleet onder de inlandsche (niet-Amboineesche) onderofficieren der infanterie bleef bestaan. Intusschen is zeer onlangs, op voorstel van het Indisch Bestuur, besloten om de detacheering van onderofficieren naar Indië te staken, vermits anders het overcompleet te groot zou worden en de billijke aanspraken van de korporaals op bevordering zouden worden teleurgesteld.

Overigens doet het staatje zien dat de voltalligheid van het kader op ult. 1888 bij de cavalerie minder, daarentegen bij artillerie en genie meer te wenschen overliet dan op ult. 1887.

OMSCHRIJVING.		Formatie („tegenwoordige"). Ult. 1887.	Formatie Ult. 1888.	Sterkte. Ult. 1887.	Sterkte. Ult. 1888.	Incompleet of overcompleet. Ult. 1887.	Incompleet of overcompleet. Ult. 1888.
Infanterie. *a)*							
Europeanen.	Onderoffic.	1302	1299	*b)* 1289	*b)* 1357	— 13	+ 58
	Korporaals.	1003	988	*c)* 1052	*d)* 1028	+ 49	+ 40
Amboineezen.	Onderoffic.	46	46	55	55	+ 9	+ 9
	Korporaals.	66	66	64	70	— 2	+ 4
Andere inlanders.	Onderoffic.	467	463	400	410	— 67	— 53
	Korporaals.	613	609	593	611	— 20	+ 2
Cavalerie.							
Europeanen.	Onderoffic.	62	63	62	64	"	+ 1
	Korporaals.	59	59	59	59	"	"
Inlanders (niet-Amboineezen).	Onderoffic.	14	14	*e)* 14	*e)* 14	"	"
	Korporaals.	35	35	27	30	— 8	— 5
Artillerie.							
Europeanen.	Onderoffic.	364	364	353	348	— 11	— 16
	Korporaals.	175	175	191	169	+ 16	— 6
Inlanders (niet-Amboineezen).	Onderoffic.	41	41	40	39	— 1	— 2
	Korporaals.	56	56	57	54	+ 1	— 2
Genie.							
Europeanen.	Onderoffic.	*f)* 140	*f)* 140	*g)* 134	*g)* 129	— 6	— 11
	Korporaals.	79	79	71	75	— 8	— 4
Inlanders (niet-Amboineezen).	Onderoffic.	22	22	22	22	"	"
	Korporaals.	27	27	23	23	— 4	— 4

a) Wat uitsluitend de Europeanen betreft, zijn niet medegerekend, zoomin onder de formatie- als onder de sterktecijfers:

1°. de stafhoornblazers (graden van sergeant of sergeant-majoor en korporaal), omdat de formatie het getal in *elk* dier graden niet aangeeft. Bij het einde der jaren 1887 en 1888 was het vereischte getal van 50 compleet, van welke er achtereenvolgens 16 en 13 den graad van korporaal hadden;

2°. het kader van de militaire school, van het korps pupillen en van het militair huis van arrest.

b) Hieronder 2 Afrikanen.

c) Hieronder 9 Afrikanen.

d) Hieronder 10 Afrikanen.

e) Hieronder 1 Amboinees.

f) Ten aanzien van de 10 conducteurs der genie 3de klasse (graden van sergeant en korporaal) geeft de formatie niet het getal in *elk* dier graden aan. Zij zijn hier allen onder de sergeanten gerekend.

g) De aanwezige 8 conducteurs der genie 3de klasse zijn als sergeant gerekend, omdat niet blijkt hoeveel korporaals zich onder hen bevonden.

Uit de bijlage C hierachter kan worden nagegaan hoeveel Europeesche onderofficieren en korporaals van de genoemde wapens niet alleen in 1888, maar ook in elk der vier voorafgegane jaren in de sterkte gebracht en daaruit afgevoerd werden. Het overzicht doet o. a. zien dat in 1888 uit Nederland werden aangebracht — voor de genoemde vier wapens te zamen — 142 onderofficieren en 96 korporaals, welke suppletie in de vier voorafgegane jaren achtereenvolgens had bedragen 120, 109, 112 en 188 onderofficieren en 108, 113, 135 en 96 korporaals.

Voor het kader der genie in Indië bevonden zich hier te lande — bij het korps genietroepen te Utrecht — op 31 December 1888 in opleiding 18 man (6 korporaals titulair en 12 minderen), tegen 17 bij het einde van 1887. In 1888 werden afgeleverd 5 man (4 korporaals-titulair en 1 geniesoldaat 1ste klasse) en werden in opleiding genomen 6 man. Van dezen hadden er 4 nog niet gediend en werden 2 van het werfdepôt overgenomen (1 als korporaal-titulair en 1 als soldaat).

Militair onderwijs. De in twee studiejaren verdeelde militaire school te Meester Cornelis voor de opleiding van onderofficieren tot den officiersrang bij de infanterie en de militaire administratie leverde in 1888 8 tweede-luitenants der infanterie en 3 tweede-luitenants-kwartiermeester af. Bij het einde der jaren 1887 en 1888 beliep het aantal élèves als volgt:

CATEGORIEËN VAN ONDEROFFICIEREN.	Ult. 1887.			Ult. 1888.		
	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	Te zamen.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	Te zamen.
Adspiranten-officier *a*)	8	6	14	9	4	13
Volontairs dingende naar den rang van officier *b*)	5	„	5	„	4	4
Andere onderofficieren	9	6	15	14	6	20
	22	12	34	23	14	37
Hiervan bekwaamden zich:						
voor den officiersrang bij de infanterie	20	9	29	19	14	33
voor den officiersrang bij de militaire administratie.	2	3	5	4	„	4
	22	12	34	23	14	37

a) Zie Indisch Staatsblad 1882 n°. 175 en 299 en 1885 n°. 111.

b) Elèves als de hierbedoelde, wier toelating geregeld was bij Indisch Staatsblad 1872 n°. 136, zijn na 31 December 1882 niet meer aangenomen.

De lessen van den voorbereidenden cursus voor gemelde school werden bij den aanvang van het leerjaar 1888/89 gevolgd door 16 adspiranten-officier en 29 andere militairen. Van deze 45 leerlingen, zijnde 3 meer dan bij den aanvang van het leerjaar 1887/88, telde de voorbereidende cursus bij het 1ste depôtbataljon te Meester Cornelis er 22, en die bij het 2de depôtbataljon te Magelang 23, waarvan respectievelijk 15 en 9 tot de hoogste klasse behoorden. Naar hunne graden waren de leerlingen der voorbereidende cursussen bij het einde der jaren 1887 en 1888 verdeeld als volgt:

CATEGORIEËN VAN LEERLINGEN.	Ult. 1887.			Ult. 1888.		
	Sergeanten.	Korporaals.	Te zamen.	Sergeanten.	Korporaals.	Te zamen.
Adspiranten-officier	5	12	17	4	12	16
Andere militairen.	13	9	22	11	19	30
Te zamen	18	21	39	15	31	46

Voor het in 1888 gehouden examen ter aanneming als „adspirant-officier" meldden zich 23 jongelingen aan (5 meer dan in 1887), van welke er 5 slaagden, die allen aangenomen werden.

De ter vorming van onderofficieren en korporaals bestemde acht kaderscholen, namelijk vier der infanterie, twee der artillerie, één der cavalerie en één der genie (de beide laatsten tevens dienende als korpsschool voor het wapen) telden bij het begin en bij het einde van 1888 onderstaand aantal leerlingen:

OMSCHRIJVING.		Aantal leerlingen.					
		1 Januari 1888. *a*)			31 December 1888.		
		Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.
Infanterie	Europeanen.	45	126	171	40	117	157
	Inlanders	21	86	107	19	84	103
	Totaal	66	212	278	59	201	260
Vesting- en garnizoens-artillerie	Europeanen.	8	19	27	6	13	19
	Inlanders	1	2	3	„	3	3
	Totaal	9	21	30	6	16	22
Veld- en berg-artillerie	Europeanen.	3	24	27	3	9	12
	Inlanders	3	7	10	„	2	2
	Totaal	6	31	37	3	11	14
Cavalerie	Europeanen.	5	6	11	„	1	1
	Inlanders	1	7	8	„	1	1
	Totaal	6	13	19	„	2	2
Genie	Europeanen.	23	17	40	23	14	37
	Inlanders	8	13	21	8	12	20
	Totaal	31	30	61	31	26	57

a) Voor de infanterie, de cavalerie en de genie zijn de cijfers van 31 December 1887, in het vorig verslag (blz. 38) opgegeven, niet dezelfde als de hiervermelde van 1 Januari 1888, omdat onder laatstbedoelde opgaaf zijn begrepen de in den loop van het 1ste kwartaal 1888 bijgekomen nieuwe leerlingen, voor zooveel zij aangewezen waren om den cursus gerekend van 1 Januari af te volgen.

De in 't vorig verslag (blz. 38) bedoelde voorstellen, welke verbetering in de thans gevolgde opleiding van het kader beoogen, bleven nog in behandeling.

In noot 1 op blz. 25 hiervóór werd reeds met een enkel woord melding gemaakt van eene wijziging in de bestemming der kaderschool bij de genie. De wijziging bestaat hierin dat de twee hoogste klassen, zijnde de opleidingscursus voor opzichter of magazijnmeester 4de klasse der genie, zijn opgeheven, omdat die cursus een vrij groot aantal tot het korps geniewerklieden behoorende militairen, hetzij als instructeurs, hetzij als leerlingen, aan den eigenlijken geniedienst onttrok zonder evenredig nut. Sedert 1875 toch hadden beide klassen jaarlijks gemiddeld slechts één opzichter en geen enkelen magazijnmeester opgeleverd, terwijl tot dusver nog geen bezwaar ondervonden was om langs anderen weg op bevredigende wijze in ontstane vacatures te voorzien.

Omtrent het gebruik op ult. 1887 en ult. 1888 van de

35 korpsscholen gemaakt, zijn de volgende opgaven ontvangen.

OMSCHRIJVING.		Aantal leerlingen.					
		31 December 1887.			31 December 1888.		
		Onder-officieren en korporaals.	Minderen.	Te zamen.	Onder-officieren en korporaals.	Minderen.	Te zamen.
Infanterie (31 scholen).	Europeanen . . .	332	267	599	211	335	546
	Afrikanen.	1	13	14	4	5	9
	Amboineezen. . .	21	a) 73	94	27	b) 64	91
	Andere inlanders.	118	a) 257	375	80	b) 303	383
	Totaal . .	472	610	1082	322	707	1029
Cavalerie (1 school).	Europeanen . . .	"	2	2	"	1	1
	Amboineezen. . .	"	"	"	"	"	"
	Andere inlanders.	"	6	6	"	1	1
	Totaal . .	"	8	8	"	2	2
Artillerie (2 scholen)	Europeanen . . .	"	26	26	"	20	20
	Inlanders (niet-Amboineezen).	"	15	15	"	4	4
	Totaal . .	"	41	41	"	24	24
Genie (1 school).	Europeanen . . .	26	14	40	13	12	25
	Inlanders (niet-Amboineezen).	12	35	47	10	20	30
	Totaal . .	38	49	87	23	32	55

a) Hieronder 38 zoons van inlandsche militairen.

b) Hieronder 60 zoons van inlandsche militairen.

Wat eindelijk het korps pupillen betreft, over welke te Gombong gevestigde inrichting het best te dezer plaatse schijnt te kunnen worden gehandeld, verdient aanteekening dat bij Koninklijk besluit van 18 April 1889 nº. 6 eene wijziging is gebracht in de organieke bepalingen betreffende het korps (Indisch Staatsblad 1885 nº. 74), met het oogmerk om daaruit de bepaling te doen wegvallen dat de pupillen in den regel bij de intrede van hun 19de levensjaar hunne bestemming bij het leger volgen. Met de bedoeling om dien leeftijdsgrens voor sommigen, wier ontwikkeling of aanleg dit wenschelijk doet zijn, te kunnen doen vervroegen, is nu het reglement zoodanig gewijzigd dat ook dit punt aan den Gouverneur-Generaal ter regeling is overgelaten, evenals het reeds tot diens bevoegdheid behoorde de regelen vast te stellen volgens welke de pupillen overigens het korps verlaten. Gedurende 1888 gingen 28 pupillen bij het leger over, tegen 29 in 1887. Omtrent de verdere mutatiën in het korps zijn geen opgaven ontvangen. Alleen blijkt dat het korps op ult. 1887 421 en op ult. 1888 457 pupillen telde, op 4 na, allen in Indië geborenen, en daaronder respectievelijk 400 en 433 kleurlingen. Van deze 457 pupillen waren er op ult. 1888 2 gedetacheerd bij het korps stafmuzikanten en 4 bij andere muziekkorpsen van het leger.

In aansluiting aan de reeds op blz. 32/33 gedane opgaven betreffende de opleiding in Nederland van personeel voor het Indisch officierskorps teekent men hier nog aan, dat op 31 December 1888 de lessen van de 2de afdeeling der krijgsschool te 's-Gravenhage (bij welke afdeeling een daartoe gedetacheerde kapitein van den Indischen generalen staf als leeraar fungeert) werden gevolgd door 13 Indische officieren, allen eerste-luitenants, namelijk 3 der infanterie, 4 der artillerie, 1 van de genie en 5 van de militaire administratie (deze laatsten speciaal ter deelneming aan den intendance-cursus). Van de tot het Indische leger behoorende 5 officieren der infanterie, 1 der artillerie en 6 van de militaire administratie, die op 31 December 1887 bedoelde studiën volgden, keerden er in 1888 4 van de infanterie en 3 van de militaire administratie terug naar Indië, terwijl tot de lessen werden toegelaten 8 Indische officieren, waarvan er 6 (1 der infanterie, 3 der artillerie, 1 der genie en 1 der militaire administratie) in Indië en 2 (1 van de infanterie en 1 van de militaire administratie) in Nederland aan het toelatingsexamen hadden voldaan.

Bewapening. Van de op ult. 1887 ter beschikking van het departement van oorlog zijnde 49 376 stuks achterlaadgeweren klein kaliber werden er in 1888 70 afgeschreven (65 wegens afkeuring en 5 als vermist) en 55 aan andere departementen verstrekt (ten dienste van de korpsen gewapende politiedienaren, van beambten bij de recherche, enz.). Er bleven dus nog 49 251 stuks in verantwoording, namelijk 33 392 in gebruik bij de korpsen (ook bij de schutterijen, legioenen en barissans) of voorhanden in de wapenmagazijnen en 15 859 stuks opgelegd als reserve-voorraad. In de drie militaire afdeelingen van Java waren in gebruik en in reserve 31 423, in Atjeh 5014 en in de overige militaire commandementen 12 814 stuks. Met de wijziging der vizierinrichting werd in 1888 voortgegaan. Voor zooveel de geweren van het leger betreft, kwam men daarmede vóór het einde des jaars gereed.

De bij de korpsen en in de oorlogsmagazijnen aanwezige voorraad patronen (scherpe) tot achterlaadgeweren en tot achterlaadkarabijnen bedroeg op 31 December 1888 10 113 770, tegen 10 617 836 bij het einde van 1887; 3 806 500 stuks werden in 1888 nieuw aangemaakt, en bovendien 4 151 100 patroonhulzen, welke hoeveelheden in 1887 beliepen 4 000 000 en 1 191 500. Overigens leverde de patroonfabriek (te Soerabaija) nog 214 200 scherpe patronen tot revolvers, tegen 378 800 stuks in 1887.

De in 't vorig verslag (blz. 39) vermelde beproeving in Indië van getrokken stalen achterlaadmortieren van 7.5 cM., geleverd door de firma Krupp te Essen, heeft geleid tot eene bestelling van 36 stuks met toebehooren, die nog in dit jaar in Indië kunnen worden ontvangen. Bedoelde geschutsoort is bestemd om de verouderde bronzen Coehoornmortieren te vervangen.

Door het gereed komen in 1888 van de opstelling der daartoe uit Duitschland ontboden machinerieën bestaat thans ook in Indië (bij den buskruitmolen te Ngawi) de gelegenheid tot vervaardiging van het voor het achterlaadgeschut benoodigde kiezelkruit.

Kleeding en uitrusting. Zooals in het vorig verslag (blz. 39) werd aangeteekend, was aan de verschillende korpscommandanten opgedragen om tegen het einde van het jaar 1888 hunne bevinding mede te deelen omtrent de in beproeving gegeven nieuwe uniform. De sedert door hen ingediende rapporten zijn in handen gesteld van eene speciale commissie, ten einde daaromtrent advies uit te brengen en tevens haar gevoelen mede te deelen nopens eenige andere belangrijke onderwerpen betreffende de kleeding en uitrusting, welke in den laatsten tijd aan de orde zijn gekomen.

Zeer onlangs is den Gouverneur-Generaal het denkbeeld in overweging gegeven om, opdat het legerbestuur in staat zij te zijner tijd nopens de voor- of nadeelen een op de ervaring gegrond oordeel uit te spreken, op één of meer kleine posten, bijv. in Atjeh, eene proef te nemen met het verstrekken van eene voetbekleeding (schoenen en sokken) aan de inlandsche militairen en met de verstrekking tevens van sokken aan de tot dusver enkel van schoenen voorzien wordende Afrikaansche en Amboineesche militairen.

Huisvesting. Terwijl het in den aanvang van 1888 te Magelang (Kadoe) gereed gekomen nieuwe troepenlogies kort daarop door het 2de veldbataljon werd betrokken, bleef het te Malang (Pasoeroean) in aanbouw zijnde troepenkampement nog onderhanden. Overigens werd te Magelang, na de voltooiing der in 't vorig verslag bedoelde hoofdofficierswoning, begonnen aan eene kolonelswoning.

Van de op verschillende andere plaatsen in 1887 onderhanden gebleven geniewerken, in 't vorig verslag genoemd, kwamen in 1888 gereed: te Samarang het semi-permanente kampement voor eene compagnie artillerie; te Kotta Radja (Atjeh) het semi-permanente logies voor twee compagnieën en den kleinen staf van het 14de veldbataljon, en te Pangkalpinang (Banka) de nieuwe ziekenzaal. Verder kwam tot stand tijdelijk logies voor de, na het vertrek der expeditionaire troepen, te Tjilegon (Bantam) voorloopig achtergebleven compagnie infanterie, zoomede voor het personeel der te Meester-Cornelis te vestigen infanterie-schietschool (zie lager blz. 43), terwijl eene te Banjoebiroe overbodig geworden semi-permanente kazerne werd afgebroken om naar Salatiga te worden overgebracht, ten einde het logies van de aldaar van Tjilatjap in bezetting gekomen compagnie artillerie te

verbeteren. Te Penditi (Atjeh) werd het infanterie-logies voor een deel belangrijk verbeterd. Onderhanden werd genomen: de verbetering van het hospitaal te Willem I, de bouw van twee kapiteins- en vier luitenantswoningen te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) en de oprichting van een nieuw cavalerie-kampement te Penajoeng (Atjeh).

De bewoonde gebouwen, waarin gedurende de jaren 1887 en 1888 berriberri was ontstaan, werden aan eene zorgvuldige ontsmetting onderworpen, de temporaire gebouwen met gelijktijdige vernieuwing van de tijdelijke constructiedeelen.

Het aandeel der particuliere industrie in de uitvoering van militaire bouwwerken nam niet toe; bij geen enkele der in 1888 ter zake gehouden aanbestedingen kon toewijzing plaats hebben. Echter slaagden 5 aanbestedingen en 9 publieke inschrijvingen voor de levering van materialen ten behoeve van de geniewerken.

Voeding. De bijzondere voedingstarieven voor de troepen in Atjeh, zooals die laatstelijk gedurende het tijdvak van 1 Juli 1887 tot 31 December 1888 gegolden hadden (verg. het verslag van 1887, blz. 28), zijn bij gouvernementsbesluit van 12 September 1888 n°. 31 voor het jaar 1889 nagenoeg onveranderd bestendigd, met behoud tevens van den tot aankoop van extra-artikelen te bestemmen bijslag in geld (f 0,05 voor Europeesche en met dezen gelijkgestelde en f 0,04 voor inlandsche militairen per dag). Een paar weinig beteekenende wijzigingen werden in de tarieven gebracht, die voornamelijk de strekking hebben om de militairen meer te gerieven zonder hen in hoeveelheid minder te doen genieten. Voor de bezetting van Poeloe Bras, op welk eiland de volledige toepassing der voor de overige garnizoenen in Atjeh geldende voedingstarieven, na de intrekking van het detachement der marine aldaar, gebleken was bezwaren op te leveren, werd bij gouvernementsbesluit dd. 3 Juli 1888 n°. 4 voor onbepaalden tijd eene afzonderlijke schaftregeling ingevoerd.

Ten einde aan de duurte der levensmiddelen het hoofd te kunnen bieden of ter verbetering van de voeding, uit hoofde van den minder gunstigen gezondheidstoestand der bezetting, werd ook in een paar andere commandementen aan enkele garnizoenen (die in de afdeeling Deli ter Sumatra's Oostkust en dat te Balangnipa in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden) tijdelijk een bijslag op de soldij toegekend.

Algemeene gezondheidstoestand en ziekenverpleging. Volgens het »summier ziekenrapport" van den militairen geneeskundigen dienst over 1888 werden gedurende dat jaar 60 953 tot het leger behoorende personen geneeskundig behandeld, en wel 31 742 Europeanen, 138 Afrikanen en 29 073 Amboineezen en andere inlanders. Dit totaal is, in weerwil van eene grootere legersterkte, belangrijk minder dan dat van de jaren 1886 en 1887, toen 74 905 en 78 849 lijders werden behandeld, doch hierbij moet in aanmerking worden genomen dat thans, wat de militairen beneden den rang van officier betreft, uitsluitend bedoeld worden zij die in ziekeninrichtingen behandeld werden, dus niet de (in het garnizoen verpleegd wordende) kwartierzieken, welke laatsten in de opgaven over vorige jaren doorgaans wèl medetelden (verg. noot *a* onder het staatje op blz. 40 van het vorig verslag). Daarentegen is om dezelfde reden (de kwartierzieken toch herstellen in den regel allen) het verhoudingsgetal der herstelden in 1888 ongunstiger dan in genoemde jaren, namelijk 89,3 pct. tegen 92.5 pct. in 1886 en 92.7 pct. in 1887. Hiertoe heeft mede bijgedragen het heviger heerschen van cholera.

Het getal der overledenen volgens het »summier ziekenrapport" bedroeg in 1888 922, welk cijfer tot 976 stijgt, wanneer worden medegeteld die op het slagveld gebleven of elders gestorven militairen die alleen in eene militaire ziekeninrichting werden gebracht om daaruit begraven te worden. Met inbegrip van de zoodanigen beliep het cijfer der overleden militairen volgens het jaarlijksch summier ziekenrapport van 1886 en 1887 achtereenvolgens 1079 en 723. De sterfte bij het leger was dus in 1888 grooter dan in 1887, maar minder dan in 1886. De gevallen dat militairen voor verderen dienst moesten worden afgekeurd, waren echter in 1888 veel talrijker dan in een der beide voorgaande jaren. Een en ander blijkt nader uit het volgende algemeene overzicht en uit de meer uitvoerige staten hierachter gevoegd als bijlage D.

Omschrijving. NB. Het overzicht omvat ook de officieren.	Behandelden (over 1886 en 1887 zoowel hospitaal- als kwartierzieken, over 1888 enkel hospitaalzieken en kwartierzieke officieren) *a*).			Afgekeurden.			Overledenen. *c*)		
	1886. *b*)	1887. *b*)	1888. *b*)	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.
Voornaamste ziektevormen. d)	pct.	pct.	pct.	pct	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Malaria-ziekten . . .	20 535=27.41	22 200=28.16	11 903 = 19.53	62 = 3.9	89 = 5.79	127 = 6.39	118 = 10.94	106 = 14.66	123 = 13.34
Cholera	102= 0.14	12= 0.02	295 = 0.48	„	„	„	66 = 6.12	5 = 0.69	169 = 18.33
Berriberri	*e*) 8 926=11.92	*e*) 6 529= 8.29	7 194 = 11.8	770 = 48.89	527 = 33.45	707 = 35.54	520 = 48.19	261 = 36.1	334 = 36.22
Syphilis	1 065= 1.42	1 215= 1.54	1 115 = 1.83	26 = 1.65	31 = 1.98	26 = 1.31	4 = 0.38	4 = 0.55	7 = 0.76
Venerische ziekten. .	8 816=11.77	10 413=13.19	9 876 = 16.21	22 = 1.39	39 = 2.48	51 = 2.56	13 = 1.19	21 = 2.91	19 = 2.06
Overige ziekten . . .	*e*)35461=47.34	*e*)38 480=48.80	30 570 = 50.15	695 = 44.13	884 = 56.3	1 078 = 54.2	358 = 33.18	326 = 45.09	270 = 29.29
Totaal. . . .	74 905=100	78 849=100	60 953 = 100	1 575 = 100	1 570 = 100	1 989 = 100	1 079 = 100	723 = 100	922 = 100
Verdeeling van het totaal zieken naar den landaard.									
Europeanen.	40 253=53.74	39 848=50.54	31 742 = 52.07	618 = 39.24	523 = 33.31	646 = 32.48	440 = 40.78	242 = 33.47	335 = 36.33
Afrikanen	101= 0.13	158= 0.2	138 = 0.33	4 = 0.25	3 = 0.2	7 = 0.35	„	1 = 0.14	1 = 0.11
Inlanders (waaronder ook Amboineezen) *f*.	34 551=46.13	38 843=49.26	29 073 = 47.60	953 = 60.51	1 044 = 66.49	1 336 = 67.17	639 = 59.22	480 = 66.39	586 = 63.56
Totaal. . .	74 905=100	78 849=100	60 953 = 100	1 575 = 100	1 570 = 100	1 989 = 100	1 079 = 100	723 = 100	922 = 100

a) Het getal der van het voorafgegane jaar in behandeling gebleven lijders (onder de hier uitgetrokken cijfers begrepen) bedroeg als volgt:

	1 Jan. 1886.	1 Jan. 1887.	1 Jan. 1888.	1 Jan. 1889.
Europeanen	1 972	1 861	1 922	1 975
Afrikanen	1	4	9	5
Inlanders (waaronder ook Amboineezen) .	1 308	1 301	1 555	1 633
	3 281	3 166	3 486	3 613

Vermits van 1888 af onder de bijgekomen nieuwe lijders niet meer worden opgenomen de kwartierzieke militairen beneden den rang van officier, dienen deze ook in mindering te worden gebracht bij het hiernevens opgegeven restant-cijfer van 1887 ad 3486. Na aftrekking van de bedoelde kwartierzieken bedraagt gemeld totaal slechts 3437, verdeeld aldus: Europeanen 1885, Afrikanen 7 en inlanders 1545.

b) De *gemiddelde* legersterkte, zonder de garnizoenen te rekenen waar geen officier van gezondheid bescheiden was, beliep (wat het jaar 1887

betreft, volgens verbeterde opgaven):

over 1886:	28 085 man	(14 287 Europeanen,	98 Afrikanen	en 13 700	Amboineezen en andere inlanders).
„ 1887:	31 254 „	(15 529 „	92 „	„ 15 633	„ „ „ „
„ 1888:	33 903 „	(16 620 „	109 „	„ 17 174	„ „ „ „

c) De buiten eenige militaire ziekeninrichting overleden militairen zijn hier niet medegerekend, uitgenomen echter de op de reizen van Atjeh naar Padang en Batavia gestorven berriberri-lijders, en — wat alleen de jaren 1886 en 1887 betreft — uitgenomen ook die op het slagveld gebleven of elders gestorvenen welke in eenige militaire ziekeninrichting alleen werden opgenomen om daaruit begraven te worden.

d) Zoowel de behandelden als de afgekeurden en de overledenen zijn in dit overzicht verantwoord naar gelang van de ziekte waarvoor zij in behandeling waren genomen, onverschillig of eene andere ziekte de oorzaak van hunne afkeuring of van hun overlijden is geweest.

e) Verbeterde opgaaf.

f) Hieronder ook begrepen de in den aanvang van 1887 voor eenigen tijd gemobiliseerde Madureesche hulptroepen, die bijna allen wegens berriberri van Atjeh moesten worden geëvacueerd.

Al dadelijk springt bij inzage van het voorafgaande overzicht in het oog dat het aantal aangetasten door malariaziekten in 1888 veel minder aanzienlijk was dan vroeger, maar bepaalde oorzaken daarvoor worden niet opgegeven. Te Balangnipa (afdeeling Oosterdistricten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden), waar het garnizoen door moeraskoortsen geteisterd werd, tracht men daarin verbetering te brengen door eene betere voeding, waartoe een bijslag op de soldij is toegestaan. De gunstige verwachting die men blijkens 't vorig verslag (blz. 40) meende te mogen koesteren van de prophylactische toediening van arsenik wordt thans gezegd meer te hebben berust op eene overschatting. Zoowel op Poeloe Bras als te Malaboeh (Atjeh) toch kon eerst met zekerheid vermindering van het aantal koortslijders geconstateerd worden, nadat de nieuwe versterkingen betrokken waren.

Ongunstig bleef nog altijd de verhouding van het aantal militairen, die wegens venerische ziekten in behandeling kwamen, tot het totaal aantal zieken. In 1887 zijn nieuwe voorschriften gegeven, met het doel de verspreiding van syphilis tegen te gaan (zie de Algemeene Order van dat jaar nº. 55) en in November 1888 (Algemeene Order nº. 79) is door het legerbestuur bepaald, dat in gelijken zin behoort gehandeld te worden tot bestrijding van besmettelijke vrouwenziekten in het algemeen. In 1888 bedroeg het aantal militairen, die met syphilis en venerische ziekten werden behandeld 10 991 of 32.4 pct. van de gemiddelde legersterkte, tegen 11 628 of 37.2 pct. in 1887. [1]) Of die vermindering het gevolg is van de genomen maatregelen tot tegengang van de bedoelde ziekten, is niet met zekerheid op te geven, doch wel kan als waarschijnlijk worden aangenomen dat die maatregelen daarop van invloed zijn geweest.

In verschillende garnizoenen kwamen onder de militairen choleragevallen voor, zooals uit het volgende staatje kan blijken, dat zelfs een grooter aantal lijders vermeldt dan het algemeen overzicht hiervóór, waarschijnlijk omdat de garnizoensgewijze opgaaf ook die lijders omvat welke door cholera werden aangetast tijdens zij zich voor eene andere ziekte in verpleging bevonden, terwijl het algemeen overzicht de zoodanigen rangschikt onder de ziekte die zij tijdens hunne opneming hadden (verg. noot *d*); bovendien vermeldt onderstaande opgaaf sommige gevallen die buiten ziekeninrichtingen behandeld werden.

ZIEKEN-INRICHTINGEN EN GARNIZOENEN.	Aangetasten.				Overledenen.			
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders. *a*)	Totalen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders. *a*)	Totalen.
Weltevreden	19	„	5	24	10	„	4	14
Meester-Cornelis	2	„	1	3	„	„	1	1
Samarang { hospitaal	30	„	9	39	25	„	6	31
Samarang { garnizoen	3	„	„	3	3	„	„	3
Willem I.	17	„	2	19	13	„	2	15
Salatiga	28	„	2	30	17	„	2	19
Djokjokarta	5	„	„	5	4	„	„	4
Soerakarta	3	„	1	4	1	„	1	2
Magelang	1	„	„	1	1	„	„	1
Transporteeren.	108	„	20	128	74	„	16	90

[1]) In 't vorig verslag (blz. 41) werd deze verhouding (alleen voor de aangetasten door venerische ziekten) opgegeven als te zijn geweest: voor de Europeesche behandelden 17.4 en voor de inlandsche 9 pct. Deze verhoudingsgetallen hadden echter niet, zooals bij vergissing gezegd werd, betrekking tot de gemiddelde legersterkte, maar tot het totaal zieken bij het leger.

ZIEKEN-INRICHTINGEN EN GARNIZOENEN.	Aangetasten.				Overledenen.			
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders. *a*)	Totalen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders. *a*)	Totalen.
Per transport.	108	„	20	128	74	„	16	90
Soerabaija { hospitaal	41	„	61	102	15	„	34	49
Soerabaija { garnizoen	1	„	„	1	„	„	„	„
Malang	5	„	1	6	2	„	1	3
Panteh Perak	3	„	2	5	1	„	1	2
Padang	11	„	2	13	8	„	2	10
Padang Sidempoean	„	„	1	1	„	„	„	„
Singkel	„	„	1	1	„	„	1	1
Palembang	16	„	3	19	8	„	3	11
Medan	12	„	3	15	4	„	1	5
Bindjei	*b*) 1	„	„	1	„	„	„	„
Tandjong Poera	„	„	3	3	„	„	1	1
Bandjermasin	13	„	4	17	8	„	4	12
Amoenthai	14	„	2	16	5	„	1	6
Barabei	1	„	2	3	„	„	1	1
Marabahan *c*)	2	„	„	2	2	„	„	2
Kendangan *c*)	2	„	„	2	1	„	„	1
Totalen.	230	„	105	335	128	„	66	194

a) Hieronder ook Amboineezen.

b) Deze lijder, die, bij ontstentenis van een officier van gezondheid, te Bindjei niet kon behandeld worden, werd in het hospitaal te Medan opgenomen.

c) Te Marabahan en Kendangan, waar geen geneesheer bescheiden was, werd hulp verleend door officieren van gezondheid van Bandjermasin en Barabei.

Hoewel in geene der garnizoensplaatsen, uitgenomen te Baros in het gouvernement Sumatra's Westkust, waar geen geneesheer bescheiden is, de cholera epidemisch optrad, werden toch, om verdere uitbreiding onder de militairen te voorkomen, de mutatiën van officieren en mindere militairen van en naar Soerabaija, Salatiga, Palembang en Bandjermasin tot het strikt noodzakelijke beperkt, terwijl overigens alle maatregelen werden getroffen om de verspreiding der ziekte in de aangetaste garnizoensplaatsen zooveel mogelijk tegen te gaan of het ontstaan daarvan te voorkomen.

De berriberri bleef in 1888 nog voortgaan het leger te teisteren. Zooals de verkorte driejarige statistiek op de voorgaande blz. doet zien, bedroeg het aantal militairen, wegens die ziekte in de militaire ziekeninrichtingen opgenomen en van het voorafgegane jaar in behandeling gebleven, in 1886, 1887 en 1888 achtereenvolgens 8926, 6529 en 7194. Die getallen echter klimmen tot 9285, 6907 en 7567, wanneer men ook mederekent de lijders, bij wie de verschijnselen van berriberri eerst waargenomen konden worden tijdens zij wegens eene andere ziekte onder behandeling waren.

Uit de volgende opgaaf, die tevens het totaal aanwijst van hen die aan de ziekte overleden of daardoor voor verderen dienst ongeschikt werden, kan blijken dat de garnizoenen op Java en Madura in 1888 een grooter aantal berriberrilijders opleverden dan in de voorgaande jaren en dat in Atjeh de ziekte wel minder hevig woedde dan in 1886, maar toch grootere verhoudingen aannam dan in 1887.

		1886.	1887.	1888.
Nieuw bijgekomen lijders. *a*)	Java en Madura (met Billiton)	1097	1165	1870
	Atjeh en onderhoorigheden.	6008	3545	4170
	Sumatra's Westkust	829	616	355
	Overige commandementen in de buitenbezittingen	668	795	577
	Te zamen	8602	6121	6972

		1886.	1887.	1888.
Aantal der in het opgegeven jaar door berriberri aangetasten (volgens de voorgaande blz.)		8602	6121	6972
Van het voorafgegane jaar in behandeling gebleven		683	786	595
	Totalen als voren	9285	6907	7567
Aan berriberri stierven	Europeanen	120	12	12
	Inlanders	410	300	359
	In 't geheel *b*)	530	312	371
en wegens die ziekte werden afgekeurd	Europeanen	207	99	132
	Inlanders	626	587	792
	In 't geheel *b*)	833	686	924

a) Hieronder ook zij die eerst na hunne opneming ter zake van eene andere ziekte, met berriberri behebt bleken te zijn.

b) Hier zijn opgenomen *al* degenen die aan berriberri stierven of te dier zake voor verderen dienst afgekeurd werden, waaronder steeds eenigen begrepen zijn die in het driejarig algemeen overzicht op blz 39 verantwoord zijn onder andere ziekten, namelijk onder die waarvoor zij oorspronkelijk in behandeling waren gekomen, terwijl zij eerst later bleken met berriberri behebt te zijn. Evenzeer zijn de gevallen van overlijden of afkeuring die het evenbedoeld driejarig algemeen overzicht onder de *met berriberri opgenomenen* vermeldt ook niet allen aan die ziekte te wijten geweest. Redenen genoeg om het verschil tusschen de hier en de hooger opgegeven cijfers te verklaren.

Hoe in de verschillende maanden van 1888 het getal aangetasten in en buiten Atjeh uiteenliep, doet de volgende opgaaf zien, afzonderlijk voor Europeanen, Afrikanen, Amboineezen en andere inlanders.

MAANDEN.	I. Atjeh. II. Elders in Nederl. Indië.	Nieuw bijgekomen lijders (daaronder ook die bij wie berriberri werd waargenomen, nadat zij voor eene andere ziekte in behandeling waren genomen). Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Te zamen.
Januari . .	I	214	„	51	253	518
	II	5	„	2	166	173
		219	„	53	419	691
Februari . .	I	113	1	23	220	357
	II	39	„	13	211	263
		152	1	36	431	620
Maart . . .	I	116	„	22	300	438
	II	28	„	1	220	249
		144	„	23	520	687
April . . .	I	99	„	9	249	357
	II	53	„	4	187	244
		152	„	13	436	601
Mei. . . .	I	120	„	15	233	368
	II	44	„	5	164	213
		164	„	20	397	581
Juni. . . .	I	61	„	15	177	253
	II	81	„	3	314	398
		142	„	18	491	651
Juli. . . .	I	64	„	34	171	269
	II	58	„	4	213	275
		122	„	38	384	544
Augustus. .	I	76	„	41	170	287
	II	47	„	4	181	232
		123	„	45	351	519
September .	I	126	1	36	206	369
	II	*a*) †	1	†	188	187
		†	2	†	394	556
October . .	I	166	2	33	200	401
	II	†	„	†	166	139
		†	2	†	366	540
November. .	I	112	1	21	170	304
	II	43	„	2	175	220
		155	1	23	345	524
December .	I	55	„	12	182	249
	II	70	„	2	137	209
		125	„	14	319	458
Totalen voor 1888. . .	I	1322	5	312	2531	4170
	II	445 *b*)	1	*b*) 34	2322	2802
		1767 *b*)	6	346 *b*)	4853	6972

a) Waar men een † vindt ingevuld, bleken de ontvangen opgaven onjuist.

b) Eene juiste verdeeling van dit totaal over de verschillende maanden is uit de ontvangen opgaven niet te leveren.

Eene statistiek waarin de op 31 December 1887 in behandeling gebleven en de gedurende 1888 nieuw bijgekomen berriberri-lijders zijn verdeeld over de verschillende ziekeninrichtingen waarin zij zich bevonden, en van de mutatiën onder hen wegens evacuatie, herstelling, afkeuring of overlijden, vindt men in bijlage E hierachter. In die bijlage zijn, voor zooveel Atjeh betreft, een paar nieuwe tabellen opgenomen, en wel één, welke ditmaal, ter verbetering van de vroeger verstrekte cijfers, ook de jaren 1886 en 1887 behandelt, en één om te doen zien, in welke mate de ziektegevallen van 1888 zich voordeden bij de verschillende korpsen, diensten en detachementen in Atjeh aanwezig.

Volgens de bedoelde driejarige statistiek zouden in Atjeh en onder de van daar geëvacueerden (ten getale van 4600 in 1886, 3002 in 1887 en 3955 in 1888) aan berriberri gestorven zijn achtereenvolgens 481, 154 en 246 militairen. Uit de verhouding der bijgekomen lijders tot de sterkte blijkt dat de stand der ziekte aan vele soms zeer groote en onregelmatige schommelingen onderhevig was. Het is niet mogelijk, zoo schrijft de chef van den geneeskundigen dienst, de oorzaken van die schommelingen met eenige zekerheid na te gaan. Alleen kan met eenigen grond ondersteld worden, dat het ziektecijfer verband houdt met den toestand dergenen, die ter aflossing naar Atjeh worden gezonden. Zijn velen daaronder die vroeger aan berriberri leden, dan is het te verwachten dat het ziektecijfer daardoor zal toenemen.

Zooals men weet (zie vorig verslag, blz. 42), wordt er sedert 't laatst van 1886 voor gezorgd dat geen militairen naar Atjeh worden gezonden dan de zoodanigen bij wie een speciaal onderzoek geen verschijnselen van berriberri heeft kunnen doen ontdekken [1]), terwijl zij, die de ziekte reeds hebben gehad, niet voor Atjeh bestemd mogen worden dan nadat een vol jaar sedert hunne herstelling verloopen is. Een en ander werd ook voorgeschreven met betrekking tot de aflossingen ter Sumatra's Oostkust en op Banka, toen aldaar onder pas aangekomen militairen mede vele recidieven van berriberri waren voorgekomen.

In de tweede helft van 1888 vond algemeen eene zorgvuldige ontsmetting plaats van die militaire gebouwen, van welke het bekend was dat daarin nà 1 Juli 1887 berriberri, al was het ook slechts een enkel geval, was ontstaan. Het oorspronkelijke voorschrift omtrent de wijze van toepassing van den maatregel onderging nog eenige wijziging naar aanleiding van het advies van den directeur van het laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie, die het wenschelijk achtte de eigenlijke ontsmetting door eene voorloopige schoonmaak, eveneens met eene sublimaat-oplossing, te doen voorafgaan. Tevens werd, op raad van genoemden directeur en in overeenstemming met de inzichten van professor dr. C. A. PEKELHARING [2]), aan de bij de desinfectie te gebruiken sublimaat-oplossing eene hoeveelheid zoutzuur of wijnsteenzuur toegevoegd ten einde daardoor de ontsmettende werking der vloeistof te verhoogen. Te voren was reeds proefondervindelijk uitge-

---

[1]) In het belang van eenheid in de toepassing der in 't vorig verslag (blz. 42, noot 3) bedoelde electro-diagnostiek werd door den directeur van het laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie te Weltevreden een practische leidraad daarvoor samengesteld. De ondervinding heeft echter geleerd dat de bedoelde methode voor het onderkennen van berriberri niet zoo absolute waarde bezit als men verwachtte. Wel is het bewuste onderzoek met het oog op de klinische verschijnselen der ziekte een gewichtig hulpmiddel voor het vaststellen van de diagnose, doch nu bekend is dat het somwijlen bij ernstige berriberri-lijders een volkomen negatief resultaat oplevert, mag er, naar de meening van den chef van den geneeskundigen dienst, niet met volkomen zekerheid op vertrouwd worden.

[2]) Deze geleerde heeft de uitkomsten van het door hem, in vereeniging met dr. C. WINKLER, in 1886/1887, op last der Regeering, in Nederlandsch-Indië ingestelde onderzoek naar den aard en de oorzaak der berriberri en naar de middelen om de ziekte te bestrijden, neergelegd in een uitvoerig werk, dat in 't laatst van 1888 te Utrecht verschenen is, en waarvan ook eene vertaling in het Fransch bezorgd is. Beide uitgaven zijn in den handel verkrijgbaar gesteld.

maakt dat de bijvoeging van genoemde zuren, waardoor de kosten der desinfectie-maatregelen eenigszins toenamen, geen schadelijken invloed op de meeste der te desinfecteeren goederen uitoefende. Elders dan in Atjeh kon de ontsmetting van goederen in een desinfecteer-oven nog niet worden toegepast. Met de opstelling van den voor Batavia bestemden oven (systeem DE JONGH) was men echter in den aanvang van 1889 nagenoeg gereed; die voor Soerabaija zal worden geplaatst zoodra beslist zal zijn waar de nieuwe inrichting voor lijders aan besmettelijke ziekten moet worden gebouwd; terwijl ook de overige ovens eerlang in de daarvoor aangewezen garnizoenen zouden worden opgesteld. Ten einde over de uitkomsten der voorgeschreven algemeene desinfectie een oordeel te kunnen vellen, werd den eerstaanwezenden officier van gezondheid in de garnizoenen waar de ontsmetting zou geschieden, opgedragen omtrent den loop en de intensiteit der berriberri gedurende drie maanden vóór en drie maanden na het tijdstip der desinfectie rapport uit te brengen. Uit de ingekomen verslagen bleek dat op enkele plaatsen de ziekte verminderde, op andere stationnair bleef en in enkele gevallen toenam, en de tot ult. 1888 verkregen uitkomsten gaven, naar het oordeel van den chef van den geneeskundigen dienst, over 't algemeen niet het recht tot eene positief gunstige uitwerking der ontsmettings-maatregelen te besluiten. Nu de stand der berriberri-ziekte in Atjeh sedert de tweede helft van Januari 1889 van lieverlede gunstiger is geworden [1]), heeft de Gouverneur-Generaal het intusschen voorshands niet wenschelijk geacht om van de desinfectiemaatregelen, die door den chef over den geneeskundigen dienst als nutteloos worden beschouwd, af te zien.

De meening van den hoogleeraar dr. PEKELHARING, dat berriberri tot de infectieziekten behoort, is door de na zijn vertrek uit Indië voortgezette onderzoekingen geenszins bevestigd en bovendien zijn, volgens genoemden chef, tal van feiten daarmede in strijd. Daarentegen hadden vele latere waarnemingen bij dezen het vroeger door hem uitgesproken gevoelen omtrent de oorzaken der ziekte versterkt.

Als een reeds in vorige eeuwen bij de inlandsche bevolking met goed gevolg tegen de berriberri toegepast middel waren van particuliere zijde aanbevolen inwrijvingen met ruwe aardolie. Eene in December 1888 met groote zorgvuldigheid in Atjeh genomen proef met dit middel op een 8-tal berriberri-lijders heeft geleerd dat daarvan volstrekt geen heil te verwachten is. Eene andere proefneming, waartoe reeds in 1885 in het militair hospitaal te Weltevreden, echter zonder gunstigen uitslag, was overgegaan, bestond in de toediening van zeker bronwater van Keeling (Kokos-eilanden). In 't laatst van 1888 werd besloten nogmaals dit weinig kostbare middel te beproeven, waartoe aan den eigenaar der Kokos-eilanden eene bestelling van 1000 flesschen van bedoeld bronwater werd gedaan. Het is echter, bij zorgvuldige waarneming bij een 6-tal berriberri-lijders te Weltevreden, gebleken geenerlei specifieke of genezende werking uit te oefenen.

Over het nut der in den loop van 1888 in Atjeh in gebruik genomen verbeterde toestellen tot zuivering van drinkwater (CHAMBERLAND-filters, systeem PASTEUR) zijn geen bijzonderheden gemeld. Van de 300 stuks werden een 70-tal als overcompleet naar Soerabaija gezonden ten dienste van het garnizoen aldaar, terwijl 1 van de 4 zoogenaamde veldfilters van hetzelfde systeem naar Batavia werd gezonden ter beproeving bij de in Augustus 1888 gehouden groote militaire manoeuvres in Midden-Java. Ten opzichte nu van door laatstbedoelden filter gezuiverd water was bij een vooraf te Batavia ingesteld bacteriologisch onderzoek gebleken dat het toestel niet in staat is om op den duur de micro-organismen uit het water terug te houden, eene bevinding welke door latere publicaties, o. a. van professor KOCH te Berlijn, geheel werd bevestigd. Over de practische bruikbaarheid der veldfilters kon nog geen oordeel worden geveld.

Heeft de Regeering zich in haar streven om, door de samenroeping in Augustus 1888 (zie vorig verslag blz. 130/131) van eene staatscommissie van geneeskundigen en militairen, over het vraagstuk der berriberri nieuw of meer licht te doen opgaan, teleurgesteld gezien, naardien de groote meerderheid der commissie geweigerd heeft haar nauwelijks begonnen arbeid voort te zetten, toen tegen een harer leden, tevens secretaris der commissie, van buiten af een voor dezen beleedigend geschrift was ingekomen [2]), weldra hoopt het Indisch Bestuur kennis te kunnen nemen van de bijzondere inzichten van een tot het korps militaire geneesheeren in Indië behoorenden deskundige (den officier van gezondheid 1ste klasse F. J. M. FIEBIG), wien op zijn, ook door den chef van den geneeskundigen dienst ondersteund, verzoek reeds van 4 September 1888 af [3]) de gelegenheid is gegeven zich, met behoud van inkomsten, aan allen actieven dienst te onttrekken, ten einde zich geheel te kunnen wijden aan de uitwerking zijner studiën omtrent de berriberri, welke hem, volgens zijn beweren, eene nog niet door anderen aan de hand gedane rationeele therapie der ziekte zouden hebben doen kennen.

Met het desinfecteeren van de stoomschepen der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij werd in 1888 geregeld voortgegaan. Toen de Maatschappij hare op de lijn Atjeh-Padang-Batavia dienstdoende groote mailboot *Gouverneur-Generaal 's Jacob* — voor het bezigen waarvan haar, evenals voor de *Compta*, in 't laatst van 1887, in het belang van ruimere gelegenheid tot evacuatie, eene tegemoetkoming van f 6000 per reis was toegelegd (zie vorig verslag blz. 42) — in Augustus 1888 door een kleiner stoomschip verving (eerst door de *Generaal Pel*, waarvoor in October in de plaats kwam de *Graaf van Bylandt*), werd die tegemoetkoming van f 6000 tot f 4000 teruggebracht. In verband met den in den laatsten tijd ingetreden verbeterden gezondheidstoestand in Atjeh is in April jl. besloten om geen tegemoetkoming meer te verleenen voor het bezigen van bijzondere schepen.

Daar met de aanschaffing van een eigen ziekentransportschip, volgens eene in het najaar van 1888 van het Indisch Bestuur ontvangen opgave, eene uitgaaf van f 937 000 zou gemoeid zijn, en bovendien, blijkens de daarover tusschen het departement van oorlog en dat der marine gevoerde briefwisseling, aan de exploitatie geen geringe moeilijkheden zouden verbonden zijn, is van die aanschaffing afgezien.

Manoeuvres. In de tweede helft van Augustus 1888 werden in een deel der residentiën Kadoe en Samarang gedurende een twaalftal dagen gecombineerde manoeuvres gehouden onder de leiding van den generaal-majoor commandant der 2de militaire afdeeling op Java. Daaraan namen deel drie geheele en twee halve bataljons infanterie, één eskadron cavalerie, één veld- en één bergbatterij en één compagnie genietroepen, met de noodige staven en diensten, in 't geheel 121 officieren, 2463 mindere militairen, 320 paarden en 31 muildieren. Alle troepen waren den 29sten van genoemde maand van het manoeuvreerterrein weder in hunne garnizoenen teruggekeerd. Ofschoon het legerbestuur mededeelde dat deze oefeningen (waarvan de kosten op p. m. f 32 000 zijn te staan gekomen) aan het doel beantwoord hebben en dan ook hare geregelde herhaling meende te moeten aanprijzen, is het

[1]) Nadat zich onder de troepen in Atjeh en onderhoorigheden in de maanden October, November en December 1888 achtereenvolgens bij 401, 304 en 249 man berriberri had geopenbaard (verg. tabel IV van de hooger aangehaalde bijlage E) beliep het aantal in Januari 1889 278, doch in Februari, Maart en April slechts 103, 59 en 48 (latere aansluitende opgaven zijn nog niet ontvangen). Over halfmaandelijksche tijdvakken waren de opgaven van 1889 verdeeld aldus:

Januari	1ste helft	161 aangetasten,	waaronder	47	Europeanen.
	2de „	117 „	„	36	„
Februari	1ste „	72 „	„	25	„
	2de „	31 „	„	11	„
Maart	1ste „	38 „	„	13	„
	2de „	21 „	„	6	„
April	1ste „	28 „	„	10	„
	2de „	20 „	„	9	„

[2]) Zie het verslag der zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 3 October 1888 (Bijblad blz. 152—157).

[3]) Het aan den heer FIEBIG voor dit doel aanvankelijk verleende verlof, dat 4 Maart 1889 verstreek, is bij Indisch besluit dd. 9 Maart jl. nog zes maanden, alzoo tot 4 September 1889, verlengd.

evenwel, met het oog op de vroeger reeds door de Indische Regeering tegen die manoeuvres gemaakte bedenkingen, raadzaam geacht met den Gouverneur-Generaal in overleg te treden over de vraag, of het inderdaad onmisbaar is *jaarlijks* zoo kostbare legeroefeningen te houden en of de daaraan te besteden gelden niet nuttiger kunnen worden gebruikt. Tot deze vraag bestond te meer aanleiding, nu reeds in 1889, in plaatsen waar veldbataljons gelegerd zijn, veldoefeningen op kleine schaal zullen plaats hebben. Waar de troepen zich hiertoe soms ver van hunne kampementen hebben te verwijderen, zoodat zij den geheelen dag daaruit afwezig moeten blijven, dient het benoodigde voor voeding enz. te worden medegevoerd. De hieraan verbonden uitgaven worden op f 4000 geraamd. Uitdrukkelijk is gelast dat de betrokken militaire autoriteiten zich omtrent de streek waarin en het terrein en het tijdstip waarop de oefeningen zullen worden uitgevoerd, vooraf met het plaatselijk bestuur hebben te verstaan, opdat het militaire doel bereikt worde zonder beschadiging van particuliere eigendommen en zonder aanleiding te geven tot het verwekken van onrust onder de inlandsche bevolking.

Schietoefeningen. Twee maatregelen zijn te vermelden. Vooreerst de tegen 1 April 1889 aangekondigde opening eener infanterie-schietschool te Meester-Cornelis, waarvoor in Februari jl. het noodige vaste personeel is aangewezen (1 kapitein-directeur, 2 luitenants-instructeur, zoomede 4 Europeesche onderofficieren en 2 inlandsche korporaals) en waarbij jaarlijks in twee ploegen in 't geheel 20 luitenants en 48 sergeanten of korporaals zullen geoefend worden. En ten andere de voorgenomen invoering in verschillende garnizoenen (uitgezonderd die van eene mindere sterkte dan 175 man) van verbeterde schijfinrichtingen (gewijzigd type Veltman), waardoor de voor de schietoefeningen af te zonderen tijd geheel zal kunnen worden gewijd aan de vorming van goede schutters, daar de officieren-instructeurs, tengevolge van de meerdere veiligheid die de nieuwe schietstanden aanbieden, alsdan hunne waakzaamheid niet tevens tot het waarnemerspersoneel behoeven uit te strekken.

Van de voor een beperkt getal Indische officieren opengestelde gelegenheid om bij de normaalschietschool hier te lande te worden gedetacheerd, werd in 1888 gebruik gemaakt door een viertal daartoe door het Indisch legerbestuur aanbevolen infanterie-officieren met verlof. Ook wordt af en toe aan officieren der Indische artillerie met verlof, op hun verzoek, de gelegenheid gegeven tot bijwoning van een cursus bij de artillerie-schietschool in de legerplaats te Oldebroek.

Remonte. Aan de in het begin van 1888 naar het eiland Soemba (residentie Timor) gezonden remonte-commissie (zie vorig verslag blz. 43) mocht het gelukken aan hare opdracht te voldoen en aldaar 250 remonte- en 30 jonge paarden aan te koopen, waarna zij in Juli naar Java terugkeerde. De aankoop op Zuid-Celebes, elders dan ter hoofdplaats, waarmede twee officieren uit het garnizoen van Makasser waren belast, leverde slechts 24 paarden op, die niet dan met veel moeite in de afdeeling Zuiderdistricten werden verkregen. Overigens vonden, als naar gewoonte, eenige aankoopen plaats op Java en te Makasser.

In het geheel werden in 1888 aangeschaft 305 paarden voor de artillerie en cavalerie, 25 muildieren (in China) voor de artillerie, benevens 39 jonge paarden voor het in de tweede helft van 1888 opgerichte remontedepôt in de Preanger Regentschappen (nabij de kampong Poerabaija in het district Djampang Tengah der afdeeling Soekaboemi). Het Gouvernement beschikt aldaar over een met dat doel van de erfpachters teruggenomen nog onontgonnen perceel woeste gronden, ter grootte van ruim 546 bouws. De voornaamste reden, waarom het verkrijgen van goede troepenpaarden dikwijls met zoovele bezwaren gepaard gaat, moet gezocht worden in het feit dat zij door den inlander te vroeg in gebruik worden genomen, ten gevolge waarvan de beesten hunne geschiktheid voor den dienst soms reeds ten deele verloren hebben tegen het tijdstip waarop zij te koop worden aangeboden. Daarom wil men nu bij het remontedepôt jonge (twee- à driejarige) paarden, die door vroegtijdig gebruik nog niet te veel geleden hebben, eenigen tijd onder toezicht, doch overigens vrij, doen rondloopen en door toediening van goed en ruim voeder hunne ontwikkeling zoodanig trachten te bevorderen dat zij op $4^1/_2$jarigen leeftijd in alle opzichten geschikt en krachtig genoeg zijn om in dressuur genomen te worden. De opkweeking zal paarden van verschillende Indische rassen omvatten, tot een maximum van 100 stuks. De aanvulling tot dit getal zal zooveel mogelijk gelijken tred houden met den overgang bij de korpsen.

Postduiven. De proeven, in 1887/1888 genomen met van hier uitgezonden postduiven en met de in Indië van hen verkregen afstammelingen, hebben voldoend gunstige uitkomsten opgeleverd om te doen besluiten tot het inrichten van een militairen postduivendienst in Atjeh, en wel tusschen de hoofdplaats Kotta Radja en het eiland Poeloe Bras (afstand 38 K. M.), en tusschen Kotta Radja en Singkel (afstand 450 K. M.) met Malaboeh als tusschenstation. Waarschijnlijk zal die dienst in 1890 kunnen aanvangen. Daar Singkel telegraphisch met Batavia verbonden is en de afstand van 450 K. M. door eene postduif in 9 à 10 uren kan worden afgelegd, zal een bericht van Atjeh op den dag van afzending Batavia kunnen bereiken. Het traject Kotta Radja - Poeloe Bras stelt men zich voor te doen bedienen door de reeds verkregen afstammelingen van de in Maart 1888 van hier verzonden duiven (zie vorig verslag blz. 43), terwijl voor het andere traject zullen worden afgericht de afstammelingen van 50 koppels duiven in Februari jl. van hier rechtstreeks naar Padang verzonden. Deze duiven zijn geleverd door dezelfde vereeniging (de Ooievaar te 's-Gravenhage), van wie de twee vorige bezendingen afkomstig waren, en wier welwillende hulp alleszins waardeering verdient. [1]) Zoowel te Kotta Radja als op Poeloe Bras, te Malaboeh en te Singkel zijn groote houten duiventillen gemaakt, elke ingericht voor p. m. 80 duiven. Voor den dienst bij elk dezer vier stations zijn noodig één Europeesch sergeant of korporaal van het korps genietroepen en één Europeesch geniesoldaat. De geheele dienst zal staan onder toezicht en onder leiding van een officier der genie te Kotta Radja.

Reglementen en voorschriften; handleidingen bij het militair onderwijs. Ter verdere vervanging van het reeds in 1887 door nieuwe bepalingen gedeeltelijk buiten werking gestelde » Voorschrift betreffende de wapenen en de schietoefeningen bij de infanterie", zag in 1888 het licht: een » Schietvoorschrift der infanterie, met aanhangsel". Maleische vertalingen verschenen van het voor onderofficieren en korporaals der infanterie bewerkte » Uittreksel uit het voorschrift op den velddienst", zoomede van een »Extract uit het reglement op den garnizoensdienst".

Verschillende exercitie-reglementen ten dienste van het wapen der artillerie verlieten in 1888 de pers, namelijk: 1°. Recrutenschool, oefening met den cavaleriesabel en de revolvers; compagnieschool; 2°. wat de vesting-artillerie betreft: *a.* Beweging van lasten, en *b.* Batterijgeschut en getrokken vuurmonden; 3°. voor de veld-artillerie: Scholen te voet, kanonnierschool en manoeuvres de force. Verder zagen het licht: een »Reglement op de exercitiën met het getrokken ijzeren kanon van 24 c.M."; een » Reglement op de bediening van de ijzeren kanonnen van 9 c.M. en 7 c.M. licht"; een »Voorschrift tot het houden van richtoefeningen bij de bereden artillerie"; een »Aanhangsel van het handboek ter vervaardiging van ernstvuurwerken"; twee afleveringen als vervolg-bijvoegsels van den instructie-inventaris, zoomede een 2de druk van de in 1887 verschenen » Aanwijzing omtrent de inrichting en het onderhoud van het stalen getrokken kanon van 7 c.M. A.(veld)."

Bij de genie werd ingevoerd een » Reglement op de exercitiën van de genietroepen," ter vervanging van het indertijd vastgestelde exercitiereglement voor de mineurs

---

[1]) Nog 15 koppels, belangeloos aangeboden door de postduivenvereeniging St. Pieter te Valkenburg (Limburg), zijn in April jl. naar Batavia verzonden.

en sappeurs. De al sedert eenige jaren ter hand genomen omwerking van de »Administratieve voorschriften voor den dienst bij het wapen der genie" vorderde in 1888 slechts weinig door gebrek aan personeel.

Overigens werden door het legerbestuur uitgevaardigd: eene »Instructie voor de plaatselijke en de plaatselijke militaire commandanten"; eene »Instructie voor de gewestelijke intendanten"; zoomede eene »Instructie voor de commandanten van detachementen repatrieerende militairen en bijzondere bepalingen voor de commandanten van detachementen belast met de bewaking gedurende den overvoer naar Nederland van veroordeelde militairen". [1])

Belooningen en straffen. Militaire eerbelooningen of onderscheidingen vielen in 1888 ten deel aan 16 officieren en 25 mindere militairen, namelijk aan 9 officieren (waaronder 1 van de Madureesche barissans), 8 Europeesche minderen en 1 inlandschen mindere ter zake van hunne krijgsverrichtingen in Atjeh gedurende het eerste halfjaar 1887 (Koninklijk besluit dd. 1 Januari 1888 n°. 19 en gouvernementsbesluit dd. 8 Maart 1888 n°. 13); aan 6 officieren, 9 Europeesche en 2 inlandsche minderen wegens hunne krijgsverrichtingen in Atjeh gedurende het tweede halfjaar 1887 (Koninklijk besluit dd. 22 Mei 1888 n°. 14 en gouvernementsbesluit dd. 27 Mei 1888 n°. 25), aan 3 Europeesche minderen en 1 inlandschen mindere ter zake van hun gedrag bij de krijgsverrichtingen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo in het begin van 1887 (Koninklijk besluit dd. 1 Maart 1888 n°. 74 en gouvernementsbesluit dd. 24 Mei 1888 n°. 24), aan 1 inlandschen mindere die zich had onderscheiden bij het afslaan van een vijandelijken aanval op een door hem gecommandeerden wachtpost bij Segli (Atjeh) in den nacht van 3 op 4 Mei 1888 (gouvernementsbesluit dd. 13 Augustus 1888 n°. 16), en aan 1 officier wegens zijne verrichtingen tijdens de in de tweede helft van 1887 in Troemon en de Toba-landen voorgevallen ongeregeldheden (Koninklijk besluit dd. 28 Juni 1888 n°. 23).

Bovendien werd een sergeant-majoor der infanterie (jhr. K. L. A. P. Van der Maesen de Sombreff), wien reeds bij het eerst aangehaald Koninklijk besluit het ridderkruis der Militaire Willemsorde was ten deel gevallen, wegens zijn ook in de tweede helft van 1887 bij herhaling betoond heldhaftig gedrag in Atjeh, krachtens machtiging des Konings, buitengewoon bevorderd tot tweede luitenant der infanterie (gouvernementsbesluit dd. 27 Mei 1888 n°. 25), en zulks met dispensatie van het voorschrift regelende de toelating van onderofficieren en adspiranten-officier tot het examen voor den officiersrang.

Eenige cijfers over de laatst verloopen drie jaren betreffende het aantal militairen die op niet-eervolle wijze uit het leger werden afgevoerd, die zich in het militair huis van arrest en in de militaire provoosthuizen bevonden, dan wel die wegens herhaalde bestraffing van hunne korpsen weggezonden en bij de strafdetachementen geplaatst waren [2]), laat men hieronder volgen.

JAREN.	Aantal militairen beneden den rang van officier											
	die in den loop van het jaar op grond van het tegen hen geslagen vonnis uit het leger verwijderd werden.		die in den loop van het jaar met een briefje van ontslag uit het leger werden weggezonden.		die op 31 December gedetineerd waren in het militair huis van arrest te Samarang (nog tot het leger behoorende). *a*)		die op 31 December als gestraften bij de strafdetachementen waren geplaatst (wegens herhaalde bestraffing van hun korps weggezonden militairen).		die in den loop van het jaar als vermist of als gedeserteerd uit de sterkte werden afgevoerd.		die zich op 31 December als arrestanten in de provoosthuizen bevonden. *b*)	
	Europeanen.	Inlanders. *c*)	Europeanen.	Inlanders. *c*)	Europeanen.	Inlanders. *c*)	Europeanen.	Inlanders. *c*)	Europeanen.	Inlanders. *c*)	Europeanen.	Inlanders. *c*)
1886.	72	25	37	22	53	16	93	34	24	605	*d*) 81	45
	97		59		69		127		629		126	
1887.	55	33	42	21	54	14	64	22	19	513	60	26
	88		63		68		86		532		86	
1888.	34	22	37	17	46	12	54	24	19	393	94	40
	56		54		58		78		412		134	

a) Overigens bevonden zich in gemeld arresthuis nog een aantal van den militairen stand vervallen verklaarde veroordeelden, en wel op ult. 1886 131 Europeanen, ult. 1887 43 Europeanen en 2 Amboineezen en ult. 1888 29 Europeanen.

b) Meerendeels waren deze militairen in preventief arrest. Slechts telde men onder hen: in 1886 4 veroordeelden (allen Europeanen), in 1887 6 veroordeelden (waaronder 1 Amboinees en 1 inlander) en in 1888 3 veroordeelden (allen Europeanen).

c) Onder de inlanders zijn hier ook Amboineezen begrepen.

d) Hieronder 1 Afrikaan.

Let men op de grootere legersterkte in 1888, dan kunnen de cijfers over dat jaar, vergeleken met die over 1886 en 1887, over het algemeen zeer bevredigend worden genoemd. Ook de gevallen van degradatie en terugstelling van Europeesche onderofficieren en korporaals waren in 1888 weder geringer dan in 1887. In 1886 werden namelijk onder het Europeesch kader (verg. bijlage C hierachter) gedegradeerd en teruggesteld 46 onderofficieren en 96 korporaals; in 1887 waren die cijfers 38 en 91, en in 1888 35 en 67.

Zooals uit het staatje blijkt, komt desertie onder Europeesche militairen weinig voor. In 't geheel werden in 1886, 1887 en 1888, hetzij als vermist, hetzij als gedeserteerd, uit de sterkte afgevoerd achtereenvolgens 24, 19 en 19 Europeanen (daaronder respectievelijk 5, 1 en 3 behoorende tot de bezetting van Atjeh), terwijl in genoemde jaren van de om dezelfde reden afgevoerden, als gevat of als vrijwillig teruggekeerd, weder in de sterkte werden opgenomen respectievelijk 6, 6 en 11 Europeesche militairen. Onder het inlandsch element van het leger komt desertie het menigvuldigst voor bij recruten in de eerste dagen na hun in dienst treden, wanneer zij zich door het ontvangen handgeld op eens in het bezit zien gesteld van eene voor hen zeer aanzienlijke geldsom. Van de gedeserteerde inlandsche militairen keert in den regel slechts een klein gedeelte, door den nood gedrongen of door de politie gevat,

[1]) Tot de opzending herwaarts van veroordeelde militairen heeft ook betrekking eene in hoofdstuk F, § 6, van dit verslag vermelde regeling.

[2]) Uit de hier te lande voorhanden gegevens blijkt niet hoeveel militairen zich bij hunne korpsen in de 2de klasse van militaire discipline bevonden.

weder terug. In 1886, 1887 en 1888 toch werden, na wegens vermissing of desertie uit het leger te zijn afgevoerd, achtereenvolgens slechts 107, 91 en 74 inlandsche militairen in de sterkte weder opgenomen. Geen der in 1888 vermiste of gedeserteerde inlanders behoorde tot de bezetting van Atjeh.

Nadat hier te lande behoefte was gebleken aan eene nadere definitie (wet van 14 Februari 1887, Nederlandsch Staatsblad n°. 35) van het misdrijf van desertie in tijd van vrede, is in den boezem der Tweede Kamer [1]) de vraag geopperd, of er geen aanleiding bestond tot eene nadere voorziening met betrekking tot de voor het Indisch leger geldende bepalingen aangaande desertie. Na raadpleging van het legerbestuur heeft echter de Indische Regeering in den loop van 1888 die vraag ontkennend beantwoord. De omtrent het onderwerp voor het Indisch leger bestaande bepalingen toch brengen reeds mede dat de daarbij voorkomende gevallen van desertie voor verreweg het groote meerendeel in de termen vallen om disciplinair te worden gestraft, terwijl, met het oog op de bijzondere toestanden in Indië, van eene verscherping der bepalingen andere nadeelen waren te vreezen, niet minder ernstig dan de desertie zelve.

Maatregelen en instellingen in het belang van het zedelijk en stoffelijk welzijn van den soldaat. De vraag, in hoever met betrekking tot het kazerneleven in Indië en de gelegenheid tot kerkgaan voor de militairen aldaar wijziging van de bestaande toestanden noodig en mogelijk moet geacht worden, zoowel in het individueel belang van den soldaat als in het algemeen belang van het leger (zie vorig verslag blz. 44), maakt in Indië nog een punt van onderzoek en overleg uit. Ten einde omtrent dit onderwerp op feiten berustende gegevens te erlangen, heeft het legerbestuur bij eene circulaire van 14 September 1888, ter beantwoording door de verschillende korpscommandanten enz., aan de afdeelings- en gewestelijke militaire commandanten eene reeks van vragen voorgelegd, met uitnoodiging om de antwoorden, vergezeld van hunne beschouwingen ter zake, met betamelijken spoed aan het departement van oorlog te doen toekomen.

Inmiddels is reeds een stap gedaan om tot betere behartiging van de godsdienstige belangen der militairen te geraken. De Regeering wenscht namelijk personen die zich mochten beschikbaar stellen om in Indië, op de van gouvernementswege aan te geven wijze, werkzaam te zijn ter voorziening in de godsdienstige behoeften van de minder gegoede leden der Christelijke gemeenten en van de militairen in de garnizoenen, in de verwezenlijking van die roeping eenigermate te gemoet te komen, zonder daarom echter die taak zelve op zich te nemen of anderen in hunne vrijheid te willen belemmeren. Te dien einde is bij Koninklijk besluit dd. 28 Mei 1889 n°. 19 (Nederlandsch Staatsblad n°. 73) eene regeling getroffen omtrent de aan zoodanigen werkkring van landswege te verbinden voordeelen, en omtrent de voor de opleiding van zoodanige personen aan de betrokken Christelijke genootschappen, vereenigingen of maatschappijen te betalen vergoeding bij aanneming van elken door hen ter uitzending voorgedragen candidaat. Overigens is de Gouverneur-Generaal bevoegd om personen die zich reeds in Indië bevinden, en door hem voor de hun toegedachte herderlijke werkzaamheid in militaire of andere kringen geschikt worden geacht, mede in het genot te stellen van de kleine geldelijke voordeelen die het besluit van 28 Mei 1889 aan zoodanigen werkkring verbindt.

Onlangs heeft de Indische Regeering opzettelijk doen nagaan of het noodig kon zijn maatregelen te nemen ten einde in de militaire cantines het gebruik van sterken drank te beperken. Daarbij is gebleken dat de cantineaangelegenheden in Indië naar deugdelijke beginselen, die in de practijk goed werken, in het welbegrepen belang van de onderofficieren en minderen zijn geregeld. Aan die beginselen ligt het streven ten grondslag om door eene doelmatige gezellige inrichting dier vereenigingsplaatsen, zoomede door het zoo goedkoop mogelijk verkrijgbaar stellen van onschadelijke dranken en ververschingsmiddelen, den soldaat terug te houden van het bezoeken van geheime drankhuizen en van het zich te buiten gaan aan sterken drank. Zoo heeft de cantinehouder geen belang bij den omzet o. a. van jenever en arak, en worden onschadelijke ververschingen, zoomede wijn en bier met kleine — daarentegen sterke dranken met grootere — winsten verkocht. De doeltreffende inrichting der militaire cantines, mogelijk gemaakt door de betrekkelijk ruime middelen waarover deze inrichtingen over 't algemeen te beschikken hebben [2]), heeft, volgens getuige is van den legercommandant, er niet weinig toe bijgedragen om het misbruik van sterken drank onder de militairen allengs te doen verminderen. Anderzijds wordt die verbetering ook toegeschreven aan de gunstige werking van de Algemeene Order van 1871 n°. 52, tot beteugeling van herhaaldelijk voorkomende dronkenschap (verg. het verslag van 1872 blz. 27).

Voor hen die zich, zonder de cantines te bezoeken, in de kazernen buiten de chambrée wenschen te ontspannen, bestaat daartoe de gelegenheid in de galerijen die bij de meeste zoo niet alle kazernen der oude kampementen behooren, of in de zoogenaamde dagverblijven welke men, in plaats van de om hygiënische redenen niet meer gebouwde galerijen, bij de nieuwe kampementen aantreft. Bedoelde dagverblijven, die tot lees- en speelzaal kunnen dienen, zijn ruim en luchtig gebouwd, maar er werd tot hiertoe slechts een zeer matig gebruik van gemaakt, omdat zij, met de beperkte middelen waarover voor dit doel te beschikken viel, niet gezellig genoeg konden worden ingericht. Te Kotta Radja, waar men, met hulp uit het cantinefonds, bij een paar kazernen aan bedoelde verblijven meer aantrekkelijkheid heeft bijgezet door meer en andere meubels en doelmatiger verlichting, is het gevolg daarvan zoo bevredigend geweest, dat de Regeering zich thans voorstelt die verbetering op 's lands kosten ook elders aan te brengen, waartoe bij de Indische begrooting van 1890 voorloopig voor een 10-tal korpsen de noodige gelden worden aangevraagd.

Ingevolge eene beslissing van de Indische Regeering van Mei jl. wordt het noodige voorbereid voor de uitvoering, bij wijze van proef, van het reeds vroeger in behandeling geweest zijnde denkbeeld om aan minvermogende Europeanen en met dezen gelijkgestelden (gewezen militairen en anderen) de gelegenheid te openen om op kleine schaal landbezitters te worden en hen zoodoende in staat te stellen om door het drijven van land- of tuinbouw zoo mogelijk in hun onderhoud te voorzien. Men stelt zich voor de in bruikleen uit te geven perceelen, welke liefst een aaneengesloten op zich zelf staand geheel zullen moeten vormen, van bestuurswege te doen uitzoeken in een koel klimaat (waar tevens groote garnizoenen zijn), bijv. in de omgeving of niet al te ver van Magelang en Malang. De directeur van binnenlandsch bestuur is thans aangeschreven om voor de in die richting te doene stappen in overleg te treden met de residenten van Kadoe en Pasoeroean.

Ten slotte laat men hier nog de gebruikelijke mededeelingen volgen betreffende den stand van het militair spaarfonds. Volgens de laatst afgesloten verantwoording van gemeld fonds, loopende over 1887, was het aantal deelhebbers in dat jaar geklommen van 3137 tot 3215, en hun gezamenlijk »te goed" van f 175 400,80[5] tot f 184 789,88[5]. Eene specificatie van de vrijwillige en de onvrijwillige spaarders (zie vorig verslag blz. 44/45) is niet ontvangen.

§ 3. *Fortificatiën.*

Wat Java betreft, is in deze paragraaf slechts aan te teekenen dat de rapporten der in 't vorig verslag (blz. 45) bedoelde commissiën nopens de militaire beveiliging der kustplaatsen Batavia, Samarang, Soerabaija en Tjilatjap in Indië nog in behandeling zijn.

De in 1888 in de buitenbezittingen in aanbouw genomen nieuwe verdedigingswerken waren: in het gouvernement Sumatra's Westkust eene nieuwe versterking met een defensief kampement te Loeboe Sikaping; in Atjeh nieuwe

[1]) Zie blz. 24 van het Voorloopig Verslag betreffende de Indische begrooting voor 1888.

[2]) Over het laatst bekende jaar 1887 wordt het voordeelig saldo der cantine-verantwoordingen berekend op p. m. f 152 440, tegen p. m. f 134 100 over 1886. Gebouwen, meubilair en bibliotheken stonden op ult. 1887 uitgetrokken voor eene boekwaarde van f 487 570, zijnde nagenoeg hetzelfde bedrag als op ult. 1886, toen die waarde op f 489 920 gesteld werd.

versterkingen te Segli (op de Noordkust) en te Malaboeh (op de Westkust), ter vervanging van de bestaande, die uit een hygiënisch en militair oogpunt niet meer aan de eischen voldeden [1]; in de residentie Oostkust van Sumatra een defensief temporair kampement te Tandjong Poera ter vervanging van het bestaande zeer tijdelijk logies, en te Seroewaij eene temporaire versterking in de plaats van de oude, die in geheel vervallen staat geraakt en bovendien niet gunstig gelegen was; te Djambi (Palembang) een nieuw vereenigd civiel en militair etablissement; terwijl in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo begonnen werd aan het bouwen van nieuwe militaire etablissementen te Moeara Teweh, Boentok en Martapoera, en aan het veranderen, tevens herstellen, van de versterking te Marabahan.

De in 1887 in aanbouw genomen nieuwe versterkingen te Kepahiang en te Bandar in Palembang waren bij het einde van 1888 nog niet voltooid. Dit was wel het geval met het blokhuis aan de Lambalei-baai op Poeloe Bras (Atjeh). Het versterkte etablissement in de vallei bij die baai werd daarop afgebroken. Verder werd te Kotta Radja (Atjeh) de veiligheid der kampementen en van het hospitaal verbeterd door het aanbrengen van ijzeren hekwerken. Voorts werd in de residentie Oostkust van Sumatra, met de materialen van den opgeheven post te Pangkalan Siatas aan de monding der Salahadji-rivier, eene militaire vestiging gebouwd op den Koeboe-heuvel aan den benedenloop der Besitan-rivier, en te Bindjei de veiligheid van het temporair troepenkampement verbeterd.

Voor drie van de in de laatste jaren gebouwde versterkingen welke nog niet door een zoogenaamden verboden kring waren omgeven, werd in 1888 (Indisch Staatsblad n°. 41) zoodanige kring vastgesteld. Deze versterkingen zijn: het blokhuis te Nanga Pinoh in de Westerafdeeling van Borneo, de versterking te Rantau in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en de tijdelijke versterking te Taroetoeng in het gouvernement Sumatra's Westkust. Gelijke maatregel werd bij Indisch Staatsblad 1888 n° 197 en 1889 n°. 27 ook verordend voor de toen bijna voltooide versterkingen te Bandar en Kepahiang in Palembang (zie hooger), evenals de drie andere behoorende tot den 4den rang.

De militaire gebouwen en werken van de in 1888 ontruimde tijdelijke posten Soeroelangoen in Palembang en Mandhor in de Westerafdeeling van Borneo werden aan het civiel bestuur overgegeven.

§ 4. *Topographische dienst.*

De opnemingen van den topographischen dienst werden gedurende 1888 onverpoosd voortgezet. Door de twee ter Sumatra's Westkust bescheiden opnemingsbrigades (verg. vorig verslag blz. 45) werd in dat jaar eene oppervlakte van 1333 K. M². op de schaal van 1 : 20 000 opgemeten, terwijl de twee andere brigades in de residentie Westerafdeeling van Borneo de aanzienlijke oppervlakte van 14 820 K. M². op de schaal van 1 : 200 000 opnamen. Onder laatstgenoemde oppervlakte is ook begrepen die van de hoofdplaats Sintang en omstreken, gemeten op de schaal van 1 : 20 000, en van 's Gouvernements rechtstreeksch grondgebied te Sintang op de schaal van 1 : 5000.

Het net van astronomisch bepaalde plaatsen in laatstgemeld gewest werd in 1888 door den chef van het opnemingspersoneel aldaar uitgebreid met 19 punten, waarvan de berekening is afgeloopen en de ligging door steenen pilaren is verzekerd. Voltooid werden de metingen van de grenzen tusschen het landschap Sambas en de landschappen Landak, Tajan en Sanggou, tusschen Sanggou en Tajan en Landak en tusschen Soehait en Salimbou, Piassa en Djongkong.

De triangulatie-brigade van den topographischen dienst, die op Sumatra te werk is gesteld, bleef in 1888 hare werkzaamheden nog bepalen tot het gouvernement Sumatra's Westkust, doch reeds was men daar bij het einde des jaars zoover gevorderd dat eene beslissing noodig werd omtrent de voortzetting der driehoeksmeting buiten de grenzen van het gewest. [2]) Omtrent de gedurende 1888 gemaakte vorderingen zijn de volgende bijzonderheden gemeld.

Met het bouwen van twee pilaren in het noorden van de residentie Benkoelen werd het primaire driehoeksnet in het zuiden afgesloten; in de residentie Tapanoli werd de bouw van pilaren voor dat net voortgezet. Met den pilaarbouw op secundaire en tertiaire punten werd geleidelijk voortgegaan; in de residentie Padangsche Bovenlanden kon dat werk, op enkele uitzonderingen na, als afgeloopen worden beschouwd. Op 31 December 1888 waren in het geheel 746 pilaren gereed, waarvan 50 op primaire, 61 op secundaire en 635 op tertiaire driehoekspunten, tegen respectievelijk 45, 55 en 500 of samen 600 pilaren op ultimo 1887 en 43, 42 en 397 of samen 482 pilaren bij het einde van 1886. De twee pilaren op de grens van het landschap Loeboe Oelang Aling (Padangsche Bovenlanden), die in 1887 door kwaadwilligen werden vernield (zie vorig verslag blz. 45), konden in den loop van 1888 weder worden opgebouwd.

Men kwam gereed met de coördinaten-berekening van 10 primaire, 12 secundaire en 108 tertiaire driehoekspunten, zoodat op 31 December 1888 de ligging in de projectie berekend was voor 36 primaire, 38 secundaire en 377 tertiaire punten.

De gebleken deugdelijkheid der Sumatra-triangulatie, wat de hoekmetingen betreft, waarbij een hoogere graad van nauwkeurigheid wordt bereikt dan strikt genomen voor de cartographische doeleinden waarmede de triangulatie ondernomen is, vereischt wordt, heeft de vraag doen rijzen of het — ten einde de uitkomsten van den triangulatie-arbeid ook dienstbaar te doen zijn aan zuiver wetenschappelijk onderzoek — niet geraden zou wezen zich niet langer tevreden te stellen met de indertijd aangenomen wijze van basismeting (met eene meetveer), maar zich daarvoor van een basistoestel te bedienen zooals op Java is gebruikt, in welk geval de reeds gemeten basis nabij Padang zou moeten hermeten worden. De overweging echter dat zoodanige nauwkeurige basismeting voor de behoefte der topographische opneming onnoodig is te achten en, ook wegens de uit bedoelde hermeting noodwendig voortvloeiende herberekeningen, tot zeer aanzienlijke vertraging in den voortgang van het werk, zoo niet tot tijdelijken stilstand der topographische opneming, zou moeten leiden, heeft dezerzijds tot eene ontkennende beantwoording van de gestelde vraag geleid. [3])

De tijdroovende arbeid betreffende de herberekening der triangulatie van Java, welke arbeid hier te lande geschiedt door en onder toezicht van den gewezen chef van den geographischen dienst in Indië, den hoogleeraar dr. J. A. C. OUDEMANS te Utrecht, wordt geregeld voortgezet. [4]) In het tweede kwartaal van 1888 werd de bewerking der secundaire triangulatie voor geheel Java beëindigd, zoodat kon worden overgegaan tot het afleiden uit de triangulatie van de zoogenoemde geodesische lengten en breedten en van de azimuthen der hoekpunten, terwijl ook werd aangevat het kritisch onderzoek van de sterrekundig bepaalde breedten en azimuthen, ter latere vergelijking met de geodesisch gedane bepalingen. Naarmate men met het

---

[1]) Deze nieuwe versterkingen werden beide nog in het najaar van 1888 betrokken.

[2]) Bij gouvernementsbesluit dd. 8 April 1889 n°. 23 is bepaald dat het driehoeksnet van Sumatra's Westkust oostwaarts zal worden uitgebreid, dat is in de richting van en over de afdeelingen Laboean Batoe en Assahan der residentie Oostkust van Sumatra, waarbij in hoofdzaak de loop der Panei- en Bila-rivieren is te volgen.

[3]) Wat de Battaklanden en het eiland Nias betreft, tot welke streken de opnemingsbrigades, bij eene geregelde voortzetting van hare werkzaamheden, nog in vele jaren niet zullen gevorderd zijn, is onze topographische kennis in de laatste jaren reeds veel vermeerderd door partieele vluchtige opnemingen tijdens dienst- of bezoekreizen van ambtenaren of bij gelegenheid van militaire tochten. Om alvast in de behoefte aan eene vrij deugdelijke kaart der bewuste landstreken te voorzien, heeft de gouverneur van Sumatra's Westkust de verschillende van lieverlede bij hem ingekomen gegevens tot een geheel doen samenstellen, en dit aan alle betrokken ambtenaren ter verbetering of aanvulling doen toekomen. Ingevolge eene regeeringsmachtiging van April jl. zal deze kaart, op dezelfde ruime schaal (1 : 200 000) als waarop zij vervaardigd is, bij het topographisch bureau te Batavia worden op steen gebracht en in kleuren gedrukt, zoowel ter verstrekking aan civiele en militaire autoriteiten en ten dienste der scholen, als ter verkrijgbaarstelling voor het publiek.

[4]) Van diens vervolg op de in 1875 en 1878 verschenen gedeelten van het werk „Die Triangulation von Java" (zie het verslag van 1879, blz. 67, noot 2) is reeds een groot gedeelte in handschrift gereed.

definitief vaststellen van de lengten en breedten van al de hoekpunten van één of meer gewesten gereed komt, wordt de Indische Regeering met de verkregen uitkomsten in wetenschap gesteld, waarbij eene geleidelijke volgorde der gewesten is aangenomen in de richting van west naar oost. Met de toezending der bedoelde gegevens is in Mei jl. een aanvang gemaakt voor zooveel betreft Bantam, Batavia en Krawang. Bij het topographisch bureau te Batavia zal nu gelegenheid ontstaan om de samenstelling ter hand te nemen van eene aaneensluitende kaart van Java en Madura, berustende op een gemeenschappelijk projectievlak. De achtereenvolgens verschenen residentiekaarten (schaal 1 : 100 000), voor zoover zij op eene projectie berusten, vormen namelijk geen aansluitend geheel, daar voor elke residentie een eigen projectievlak is aangenomen [1]).

Van de bij gemeld bureau in bewerking zijnde kaarten kwamen gedurende 1888 gereed en zagen te Batavia het licht:

in photo-lithographie: 1°. eene kaart van Batavia en Meester-Cornelis met omstreken (1 : 20 000); 2°. een verbeterde herdruk van de detailkaart der residentie Batavia (1 : 20 000); zoomede 3°. de detailkaarten van eenige in de Westerafdeeling van Borneo gelegen plaatsen met hare omstreken, namelijk Sambas, Mandhor, Bengkaijang en Sintang (1 : 20 000);

in photo-lithographie met kleurendruk: 1°. eene kaart van een gedeelte der residentie Batavia, zich uitstrekkende van Tangerang tot Bekassi en van de kust tot Paroeng en Depok (1 : 50 000); 2°. vijf kaarten van 's Gouvernements rechtstreeksch gebied op eenige plaatsen in de Westerafdeeling van Borneo, namelijk te Sambas, Tajan, Pamangkat, Sintang en Ngabang (1 : 5000).

Ten gebruike bij de in Augustus 1888 in Midden-Java door een deel van het veldleger gehouden groote manoeuvres werd verder nog vervaardigd eene kaart (1 : 20 000) van Grabag en omstreken (residentie Kadoe).

Ter zake van verkochte kaarten werd in 1888 bij den topographischen dienst ontvangen f 3948, terwijl de waarde van kosteloos of tegen regularisatie verstrekte kaarten f 3626, en van op bestelling afgeleverd lithographisch drukwerk (zie Indisch Staatsblad 1873 n°. 22) p. m. f 13 900 bedroeg. Over 1887 waren die sommen f 4483, f 7482 en ruim f 21 000. Aan retributie voor het nemen van kopieën van kaarten werd, evenals in 1887, niets geïnd.

Alleen uit de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo kwamen in 1888 bij het topographisch bureau te Batavia topographische gegevens in, verzameld door ambtenaren van het binnenlandsch bestuur (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4356). Die gegevens betroffen de Kahaijan- en Kapoeas-rivieren, het district Boven-Kapoeas, zoomede de Doesoen- of Barito-rivier van kampong Melawahan tot de grens van Midden- en Boven-Doesoen.

§ 5. *Krijgsverrichtingen.*

Behalve in Atjeh en onderhoorigheden werd in het tijdvak, waarover dit verslag loopt, een werkdadig optreden der landmacht ook gevorderd tot beteugeling van de onlusten te Tjilegon in Bantam. Om niet in herhalingen te vervallen, moge men voor bijzonderheden dienaangaande verwijzen naar de mededeelingen die omtrent de gebeurtenissen in beide gewesten voorkomen in hoofdstuk C van dit verslag.

Verder was het optreden noodig van kleinere troepengedeelten uit de garnizoenen van Soerakarta, Makasser en Amboina, en wel tot fnuiking der oproerige plannen van eenige te Srikaton (in Soerakarta nabij de grens van Madioen) verzamelde geestdrijvers, tot beteugeling van eenige ongeregeldheden te Leijang Leijang in de afdeeling Noorderdistricten op Celebes, en tot herstel van de orde in de Ambonsche negorij Toelehoe, waar een deel der bewoners tot wederspannigheid dreigde over te slaan. Over deze verschillende voorvallen is mede in het aangehaalde hoofdstuk C reeds het noodige gezegd.

§ 6. *Korpsen niet rechtstreeks tot het leger behoorende.*

Schutterijen. Ten einde te gemoet te komen aan eene menigmaal door de schutterijraden gevoelde behoefte, werd bij ordonnantie van 28 September 1888 (Indisch Staatsblad n°. 160 *b*) aan de binnen den schutterplichtigen leeftijd vallende Europeanen in gewesten waar één of meer schutterijen bestaan, onder bedreiging van boete, de verplichting opgelegd tot eigen aangifte binnen zekeren termijn na hunne vestiging binnen het gewest of na het tijdstip waarop zij den schutterplichtigen leeftijd bereiken.

In het nieuwe reglement voor de schutterijen in de residentie Amboina (Indisch Staatsblad 1886 n°. 136) werden in October 1888 (Indisch Staatsblad n°. 165) eenige door de ondervinding wenschelijk gebleken wijzigingen gebracht.

Bij de schutterijen in laatstgenoemde residentie, zoomede bij die te Menado en Ternate, behooren ook zoogenaamde inlandsche burgers tot de ingelijfden; in de overige gewesten bestaan de schutterijen uitsluitend uit personen van Westersche afkomst.

Het volgende staatje doet zien op welke plaatsen op en buiten Java schutterijen zijn ingesteld, en hoe sterk die korpsen waren bij het einde der jaren 1887 en 1888.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	31 Dec. 1887.		31 Dec. 1888.	
		Officieren.	Onder-officieren en minderen.	Officieren.	Onder-officieren en minderen.
Batavia	Batavia	31	*a*) 811	30	*a*) 880
Samarang	Samarang	13	*b*) 300	13	*b*) 297
Soerabaija	Soerabaija	22	*c*) 436	22	*c*) 661
Djokjokarta	Djokjokarta	3	77	4	71
Soerakarta	Soerakarta	4	139	3	142
Sumatra's Westkust	Padang	7	96	7	80
Celebes en onderhoorigheden	Makasser	5	85	5	95
Menado	Menado	*d*) 10	*d*) 337	7	328
Id.	Gorontalo	*e*)	*e*)	*e*)	*e*)
Amboina	Amboina	*f*) 20	*f*) 622	*f*) 19	*f*) 661
Id.	Saparoea	5	*g*) 242	5	*g*) 242
Id.	Hila	1	37	1	27
Id.	Kajeli	1	37	1	36
Id.	Neira	5	113	5	98
Id.	Aij	*h*) 1	*h*) 17	*h*) 1	*h*) 17
Ternate	Ternate	7	197	7	203
	Totalen.	135	3546	130	3838

a) Zonder het korps muzikanten en de tamboers (deze laatsten inlanders).
b) Vermoedelijk zonder de tamboers.
c) Zonder de tamboers (inlanders).
d) Bij gemis aan latere opgaven zijn die van ult. 1886 behouden.
e) Nog niet opgericht.
f) Hieronder ook artillerie-schutterij (op ult. 1887 2 officieren en 74 minderen en op ult. 1888 3 officieren en 75 minderen). Onder de ingedeelden bij de infanterie schutterij waren er velen slechts met pieken bewapend, zoogenaamde piekeniers (op genoemde tijdstippen achtereenvolgens 268 en 314).
g) Hieronder 100 piekeniers.
h) Gedetacheerd van de schutterij op Neira en niet in de voor die plaats opgegeven sterkte begrepen.

Pradjoerits. Op de gewestelijke hoofdplaats Poerworedjo (residentie Bagelen) en op de afdeelingshoofdplaats Malang (residentie Pasoeroean) werd het detachement pradjoerits ingetrokken, omdat, nu het overbrengen van gevangenen en gelden van beide plaatsen per spoorweg kon geschieden, het geleide van pradjoerits niet meer noodig kon worden geacht, terwijl voor de wachten die zij tot nogtoe op beide plaatsen betrokken evengoed kon worden volstaan met gewone politieoppassers, wier getal, in verband daarmede, eene geringe uitbreiding onderging. Thans treft men nog op 56 plaatsen van Java detachementen pradjoerits aan, waarvan de gezamenlijke sterkte is bepaald op 66 sergeanten, 161 korporaals, 56 tamboers en 1767 pradjoerits, te zamen 2050 inlanders, ongerekend de bij elk detachement geplaatste Europeesche commandant, tevens instructeur. Deze Europeanen, ten getale van 57 (omdat er bij

[1]) Daar in April jl. de residentiekaart van Bezoeki het licht heeft gezien, moeten nu nog alleen die van Bantam en de Preanger Regentschappen verschijnen. Aan het manuscript der residentiekaart van Bantam is men in Indië bezig, terwijl die van de Preanger Regentschappen hier te lande zal worden samengesteld, waartoe reeds de noodige gegevens zijn toegezonden aan de Topographische Inrichting van het Ministerie van Oorlog. Bij voortduring wordt die inrichting ook op de hoogte gehouden van de wijzigingen of verbeteringen die de vroeger verschenen residentiekaarten behoeven, ter benuttiging bij eene tweede of derde oplage. Voor eene nieuwe uitgave komen thans het eerst in aanmerking de bijna uitverkochte kaarten van Samarang, Kediri, Krawang, Kadoe en Bagelen.

het detachement op het eiland Bawean twee zijn), zijn uit het leger afkomstige onderofficieren. In het volgende staatje vindt men opgegeven hoeveel — en waar — bij het einde van 1888 pradjoerits in dienst waren.

GEWESTEN.	Standplaatsen en sterkte der detachementen.	Totale sterkte per gewest.
Krawang. . .	* Poerwakarta a)	40
Preanger Regentschappen.	* Bandong (44), Tjiandjoer (51), Garoet (30), Soemedang (63) en Manondjaija (36).	224
Cheribon. . .	* Cheribon (45), Indramaijoe (34), Madjalengka (34), Tjiamis (31) en Koeningan (21)	165
Tagal	* Tagal (52), Pamalang (24) en Brebes (24)	100
Pekalongan. .	* Pekalongan (65) en Batang (25). .	90
Samarang . .	Kendal (40) en Poerwodadi (42) . .	b) 82
Japara . . .	* Patti (57), Japara (43), Koedoes (17), Joana (17) en Karimon Djawa (25)	159
Rembang . .	* Rembang (29), Toeban (29), Bodjonegoro (29) en Blora (29)	116
Soerabaija . .	Grissee (47), Modjokerto (31), Sidoardjo (31), Sidaijoe (24), Lamongan (24) en Sangkapoera op Bawean (36) .	193
Pasoeroean . .	* Pasoeroean (71) en Bangil (24) . .	b) 95
Banjoemas . .	* Banjoemas (40), Tjilatjap (83), Poerwokerto (30), Poerbolinggo (30) en Bandjarnegara (30)	213
	Transporteeren . .	1477
	Per transport . .	1477
Bagelen . . .	Koetoardjo (36), Keboemen (29), Karang-anjar (29) en Wonosobo (38) .	132
Kadoe. . . .	* Magelang (67) en Temanggoeng (33)	100
Madioen . . .	* Madioen (46), Ngawi (25), Gendingan (23), Ponorogo (36) en Patjitan (38)	168
Kediri. . . .	* Kediri (40), Toeloeng-agoeng (40), Trenggalek (24), Ngandjoek (24) en Blitar (40).	168
	Totale sterkte	2045

a) De met een * aangeduide plaatsen zijn gewestelijke hoofdplaatsen; al de andere plaatsen zijn afdeelings hoofdplaatsen, behalve Karimon Djawa (eiland behoorende tot de residentie Japara) en Gendingan (districtshoofdplaats in de residentie Madioen).
b) Bij het einde van 1888 ontbraken in 't geheel slechts 5 pradjoerits, namelijk 1 te Poerwodadi (Samarang) en 4 te Pasoeroean.

Lijfwachten-dragonders en legioenen in Soerakarta en Djokjokarta, zoomede barissans op Madura. Zooals uit onderstaand overzicht blijkt, waren van de hierbedoelde korpsen alleen de barissans niet voltallig. Er is echter eene reorganisatie der barissans ophanden, welke ten doel heeft die korpsen op eene kleinere sterkte te brengen, doch de militaire waarde er van te verhoogen.

KORPSEN.		Wapens. enz.	Formatie op 31 December 1887 en 1888.			Sterkte op 31 December 1887.			Sterkte op 31 December 1888.		
			Officieren.	Minderen.	Paarden.	Officieren.	Minderen.	Paarden.	Officieren.	Minderen.	Paarden.
Lijfwachten-dragonders (uitsluitend Europeanen):	Soerakarta	Cavalerie.	1	49	40	1	45	26	1	44	35
	Djokjokarta	Id.	1	49	40	1	44	40	1	49	40
		Totaal .	2	98	80	2	89	66	2	93	75
Legioen van pangeran PRANG WEDONO (Soerakarta) (uitsluitend bestaande uit inlanders).		Staf.	a) 5	"	4	4	"	?	5	"	?
		Infanterie.	26	641	2	26	641	?	26	641	?
		Cavalerie.	4	72	60	4	72	60	4	72	?
		Artillerie. b)	4	67	50	4	67	50	4	67	?
		Depôt. c)	"	10	"	"	10	"	"	10	?
		Muzikanten.	"	26	"	"	27	"	"	27	"
		Totaal .	39	816	116	38	817	?	39	817	?
Legioen van pangeran PAKOE ALAM (Djokjokarta) (uitsluitend bestaande uit inlanders).		Staf.	d) 3	"	?	3	"	?	3	"	?
		Infanterie.	18	405	"	15	405	"	15	405	"
		Cavalerie.	1	25	?	1	25	?	1	25	?
		Totaal .	22	430	?	19	430	?	19	430	?
Barissans op Madura (uitsluitend inlanders):	Pamakassan	Infanterie.	10	256	"	10	206	"	9	214	"
	Bangkallan	Id.	29	1010	"	28	921	"	27	868	"
	Sumanap	Id.	24	847	"	24	553	"	24	541	"
		Totaal .	63	2113	"	62	1680	"	60	1623	"

a) Hieronder 2 officieren van administratie (1 majoor-intendant en 1 eerste-luitenant-kwartiermeester).
b) De artillerie bestaat uit eene halve lichte veldbatterij van 7 c.M.
c) Dit depôt, bestemd voor de africhting van recruten, bestaat uit 2 onderofficieren en 4 korporaals der infanterie, 1 brigadier der cavalerie en 2 sergeanten en 1 korporaal der artillerie.
d) Hieronder 1 eerste-luitenant-kwartiermeester.

In afwachting van de hooger bedoelde reorganisatie der Madureesche barissans zijn in Augustus 1888, voorloopig bij wijze van tijdelijken maatregel, de officieren der barissan-korpsen in de vroegere panembahanschappen Bangkallan en Sumanap, die nog altijd, evenals onder het bestuur der panembahans, in bezoldiging verre ten achter stonden

bij hunne ranggenooten in de afdeeling Pamakassan, in het genot gesteld van dezelfde inkomsten als deze laatsten, welke lotsverbetering hun bij het tot stand komen van de reorganisatie voor goed zal ten deel vallen.

De cavalerie van het legioen van PRANG WEDONO zag zich in October 1888 geroepen om, in vereeniging met een deel der lijfwacht-dragonders te Soerakarta en een detachement Amboineezen uit het garnizoen dier hoofdplaats, werkdadig op te treden tegen eene bende gewapende geestdrijvers die, met oproerige plannen, een onbewoond lustverblijf van genoemden prins, op eenige uren afstands van de hoofdplaats te Srikaton gelegen, in bezit hadden genomen. Uitvoerige bijzonderheden omtrent dit voorval, waarbij aan de zijde der kwaadwilligen eenige dooden vielen, vindt men in de Javasche Courant van 16 October en 23 November 1888.

§ 7. *Koninklijk koloniaal militair Invalidenhuis op Bronbeek.*

In het afgeloopen jaar werden in het invalidenhuis 54 oud-militairen opgenomen. Daarentegen werden uit de sterkte afgevoerd 76 verpleegden, waaronder 59 op verzoek, 16 wegens overlijden en 1 die wegens wangedrag ontslagen werd. Op 31 December 1888 waren dientengevolge nog in het gesticht aanwezig 167 invaliden, tegen 189 bij het einde van 1887. (In 't vorig verslag werd voor dit laatste getal ten onrechte opgegeven 191; er waren namelijk in 1887 niet 62, maar 64 man uit de sterkte afgevoerd.) Onder de bedoelde 167 invaliden, bestaande uit 51 gegradueerden en 116 soldaten, waren van de landmacht in West-Indië afkomstig 2 gegradueerden en 8 minderen. Gerekend over het geheele jaar huisvestte het gesticht gemiddeld in 1887 190 en in 1888 171 invaliden per dag. In de infirmerie werden bij het einde van elk kwartaal van 1888 verpleegd achtereenvolgens 24, 16, 16 en 19 zieken.

Volgens voorloopige opgaven is in 1888 ten behoeve van het gesticht uitgegeven f 69 200, tegen f 71 815 (volgens verbeterde opgaven) in 1887, doch vermits de aan het gesticht ten bate komende gagementen der verpleegden in laatstgemeld jaar een bedrag vertegenwoordigden van f 24 453 en in 1888 van f 22 115, zijn de werkelijke kosten slechts te staan gekomen achtereenvolgens op f 47 362 en f 47 085.

E. Zeemacht.

Vermits de bestaande organieke regeling nopens de grondslagen waarnaar de kosten der in Nederlandsch-Indië dienstdoende zeemacht deels ten laste van de Indische geldmiddelen, deels ten laste van de Nederlandsche Staatsbegrooting zijn te brengen (zie het Koninklijk besluit van 16 November 1866 nº. 80 in Indisch Staatsblad 1867 nº. 56) in de toepassing tot bezwaren aanleiding geeft, is door den Koning bij besluit dd. 31 Juli 1889 nº. 27 (Staatscourant van 7 Augustus jl.) eene commissie samengeroepen om der Regeering te dienen van voorlichting nopens de in die regeling te brengen wijzigingen, zoomede nopens de vraag of en in welk opzicht zou behooren te worden teruggekomen op de tot dusver aangenomen drieledige onderscheiding der bedoelde zeemacht in een Nederlandsch auxiliair eskader, eene Indische militaire marine en eene Indische gouvernementsmarine.

§ 1. *Algemeen beheer.*

In de organisatie van het departement der marine kwam in Februari 1889 (Indisch Staatsblad nº. 50) deze wijziging, dat bij de afdeeling » materieel" de plaats van een der daarbij gedetacheerde zeeofficieren werd ingenomen door een ingenieur voor het vak van scheepsbouw. In verband met dezen maatregel — noodig geworden omdat de vlootvoogd door de opheffing van het marine-etablissement op Onrust geen adviseur op scheepsbouwkundig en stoomwerktuigkundig gebied meer in zijne nabijheid had — werd het korps ingenieurs van scheepsbouw van 5 op 6 gebracht.

§ 2. *Oorlogsmarine.*

a. Personeel.

Terwijl de formatie van het personeel der in Nederlandsch-Indië aanwezige oorlogsmarine op ult. 1888 nagenoeg geen verschil opleverde met die op ult. 1887 — zij bedroeg op beide tijdstippen 2592 Europeanen en op het laatstgenoemde 949, op het eerstgenoemde 947 inlanders — waren aanwezig op ult. 1888 2453 Europeanen en 970 inlanders, tegen respectievelijk 2595 en 1002 op ult. 1887.

Het volgende staatje bevat omtrent deze cijfers eene nadere specificatie.

OMSCHRIJVING.	Aantal schepen.	Bemanning der in dienst zijnde schepen op 31 December 1887. *a*)				Aantal schepen.	Bemanning der in dienst zijnde schepen op 31 December 1888. *a*)			
		Formatie.		Sterkte.			Formatie.		Sterkte.	
		Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.		Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.
Indisch eskader	22	1553	687	1618	758	22	1555	689	1527	732
Auxiliair eskader	4	1021	260	960	244	4	1021	260	911	238
Te zamen.	26	2574	947	2578	1002	26	2576	949	2438	970
Personeel aan wal (voor zooveel daarop bij de formatie is gerekend) *b*)	....	18	„	17	„	....	16	„	15	„
		c) 2592	947	*c*) 2595	1002		*d*) 2592	949	*d*) 2453	970
		3539		3597			3541		3428	
Bovenstaande opgaven zijn te specificeeren als volgt:										
in de wateren van Noordelijk Sumatra	5	407	145	385	132	*e*) 10	950	314	937	299
elders gestationneerd.	7	476	189	481	194	2	121	50	116	48
gebezigd voor diensten niet tot eenig station behoorende	6	998	263	979	247	6	758	213	711	208
in reparatie (zonder uit de sterkte te zijn afgevoerd)	3	386	125	337	117	3	459	149	280	110
voor speciale diensten bestemd: wachtschepen	2	244	71	340	160	2	225	69	337	152
voor speciale diensten bestemd: opnemingsvaartuigen	3	63	154	56	152	3	63	154	57	153
Te zamen.	26	2574	947	2578	1002	26	2576	949	2438	970
Personeel aan wal.	....	18	„	17	„	....	16	„	15	„
		2592	947	2595	1002		2592	949	2453	970
		3539		3597			3541		3423	

a) Wat de *formatie* betreft, is geen rekening gehoudem et de verhooging daarvan (ad 10 pct.) die onder de benaming van „boven"

rol" is toegestaan; terwijl onder de *sterkte*, evenals vroeger, zijn medegerekend de officieren en minderen die in de hospitalen waren opgenomen.

b) Bovendien waren nog aan wal gedetacheerd — in functiën waarop bij de formatie *niet* was gerekend — op 31 December 1887 3 officieren en 14 Europeesche minderen, en op 31 December 1888 3 officieren en 8 Europeesche minderen. Dit personeel is begrepen onder de bemannings-sterkte voor de schepen uitgetrokken.

c) Onder het cijfer der Europeanen op 31 December 1887 telden van het korps mariniers: wat de formatie betreft, 7 officieren en 469 onderofficieren en minderen, en wat de sterkte aangaat, 6 officieren en 482 onderofficieren en minderen.

d) Onder het cijfer der Europeanen op 31 December 1888 telden van het korps mariniers: wat de formatie betreft, 7 officieren en 375 onderofficieren en minderen, en wat de sterkte aangaat, 6 officieren en 477 onderofficieren en minderen.

e) Hieronder 5 bodems die slechts tijdelijk op de Noordkust van Atjeh dienst deden.

Voor elk van de laatstelijk in dienst zijnde 26 schepen in het bijzonder vindt men de formatie en de sterkte der bemanning aangegeven in bijlage F hierachter.

De gemiddelde sterkte van het personeel der oorlogsvloot over 1888 beliep 231 officieren, benevens 2353 Europeesche en 974 inlandsche onderofficieren en mindere schepelingen, in 't geheel derhalve 3558 koppen, tegen 3531 over 1887.

Het volgend overzicht vermeldt de aanvulling en de verliezen, welke het personeel gedurende 1888 onderging.

	EUROPEANEN.		INLANDERS (onderofficieren en minderen).
	Officieren.	Onderofficieren en minderen.	
Aanvulling.			
Aangebracht uit Nederland:			
per oorlogsstoomschip *Van Galen.*	27	239	....
„ „ *Zilveren Kruis.*	26	218	....
„ mail	41	225	....
Te zamen . . .	94	682	
Aangenomen in Indië	„	1	149
Teruggekeerde gedeserteerden of vermisten	„	„	16
	777		165
Verliezen.			
Teruggekeerd naar Nederland:			
per oorlogsstoomschip *Van Galen*	12	243	....
„ mail	80	522	....
Te zamen . . .	92	765	
Ontslagen	2	6	99
Overleden	2	52	37
Gedeserteerd of vermist	„	„	61
	919		197

Ten einde het scheepsleven voor de inlandsche opvarenden aanlokkelijker te maken, is onlangs, krachtens het met 1 Juni 1889 in werking getreden gouvernementsbesluit dd. 4 Juli 1888 n°. 10, wijziging gebracht in de voor dat personeel bestaande voedingstarieven, zoowel wat de schafting in zee als wat de schafting ter reede betreft. De wijzigingen, die geen vermeerdering van uitgaven vorderen, bestaan hoofdzakelijk in de vermindering van de rantsoenen gezouten vleesch en gedroogde visch, tegen verstrekking van geconserveerd Australisch vleesch, het wegvallen der erwten en boonen, snertgroenten en gezouten eieren, en de invoering van niet uitdrukkelijk omschreven rantsoenen toespijzen, zoodat het den commandanten der schepen zal vrijstaan om, binnen de grenzen van het daarvoor toegestaan bedrag van 6 cent per man en per dag, zoodanige artikelen te verstrekken als plaatselijk het best verkrijgbaar zijn en het meest in den smaak der schepelingen vallen. Eerst in 't laatst van 1890, dat is nadat eene ondervinding van anderhalf jaar over de werking van de nieuwe regeling uitspraak zal hebben gedaan, zal beslist worden of zij voorgoed zal worden ingevoerd. Wat de zeeschafting betreft, is de nieuwe regeling in de plaats gekomen van eene andere proefregeling, namelijk van die welke blijkens het vorig verslag (blz. 50) tot 31 December 1888 zou van kracht blijven, doch inmiddels (gouvernementsbesluit dd. 30 November 1888 n°. 15) nog tot 31 Mei 1889 was gehandhaafd gebleven.

Bij Koninklijk besluit dd. 26 Augustus 1888 n°. 20 werd het tarief van levensmiddelen voor de zieken aan boord van de schepen der oorlogsmarine aangevuld met de verstrekking van gecomprimeerde melksoorten, voornamelijk ook tot bestrijding van de berriberri.

De gezondheidstoestand op de vloot was in het afgeloopen jaar minder gunstig dan in 1887. Ofschoon de berriberri op geen der schepen epidemisch is opgetreden, was het aantal lijders aan die ziekte, en daardoor ook het aantal afgekeurden en overledenen, belangrijk grooter dan in laatstgemeld jaar. Ook eischte de cholera, waarvan de schepen in 1887 geheel bevrijd waren gebleven, vooral ter reede Soerabaija en te Tandjong Priok, verscheidene offers. Het aantal lijders aan malaria-ziekten leverde weinig verschil op met dat van 1887. De equipages der oorlogsschepen, die in de haven Tandjong Priok verblijf hielden, ondervonden daarvan geen nadeelige gevolgen.

Statistische opgaven nopens het aantal zieken aan boord gedurende 1888 zijn nog niet ontvangen [1]). Slechts is over gemeld jaar de volgende opgaaf verstrekt betreffende de oorzaken van afkeuring en overlijden, waarbij, ter vergelijking, de cijfers van 1887 worden herhaald.

ZIEKTEVORMEN, ENZ.	1887.				1888.			
	Europeanen.		Inlanders.		Europeanen.		Inlanders.	
	Afgekeurd. *a*)	Overleden.	Afgekeurd.	Overleden.	Afgekeurd. *a*)	Overleden.	Afgekeurd.	Overleden
Berriberri *b*)	17	„	56	12	30	„	74	29
Cholera	„	„	„	„	„	38	„	2
Malaria-ziekten	11	4	„	„	6	5	„	1
Sporadische ziekten	50	12	5	3	117	7	6	4
Chirurgische ziekten	19	„	2	„	13	„	2	„
Oogziekten	5	„	4	„	4	„	„	„
Venerische ziekten	1	„	1	„	1	„	1	„
	103	16	68	15	171	50	83	36
Gesneuveld	......	3	......	„	......	1	......	„
Gestorven aan verwondingen	......	1	......	1	......	„	......	„
Omgekomen door verdrinking, zelfmoord of onbekende redenen	......	5	......	1	......	3	......	1
Totalen . . .	103	25	68	17	171	54	83	37

a) Voor zooveel de Europeanen betreft, heeft men hieronder te verstaan hen die tot herstel van gezondheid naar Nederland terugkeerden.

b) Door berriberri werden in 1888 aangetast 69 Europeesche en 222 inlandsche schepelingen, tegen 32 en 192 in 1887.

[1]) In de driemaandelijksche sterktestaten van het personeel der oorlogsmarine over 1888 vindt men aangeteekend dat zich van de op de vloot dienende Europeanen *in de hospitalen* bevonden: op 1 Januari 77, op 1 April 134, op 1 Juli 136, op 1 October 110 en op 1 Januari 1889 140 man. Omtrent de inlandsche opvarenden ontbreekt dergelijke opgaaf.

Opgaven nopens de in 1887 en de vier voorafgegane jaren op de oorlogsschepen geneeskundig behandelde zieken vindt men in den volgenden staat.

JAREN.	Aantal zieken aan boord der oorlogs-schepen in behandeling op 1º. Januari.	Aantal ziekte-gevallen gedurende den loop van het jaar bijgekomen.	Te zamen.	Daarvan: her-stelden aan boord der oorlogs-schepen.	Daarvan: werden geëvacueerd naar de hospitalen, her-stellings-oorden, enz.	Daarvan: overleden of kwamen om aan boord der oorlogs-schepen.	Daarvan: bleven op 31 December aan boord der oorlogs-schepen in behandeling.	Van de geëvacueerden overleden er: a)	Recapituleerende opgaven: Gemiddelde sterkte op de vloot (volgens de ziekenrapporten)	Recapituleerende opgaven: Aantal ziektegevallen gedurende den loop van het jaar voorgekomen.	Recapituleerende opgaven: Percentsgewijze verhouding tot de sterkte.	Recapituleerende opgaven: Totaal overledenen (zie de kolommen 7 en 9).	Recapituleerende opgaven: Percentsgewijze verhouding tot de sterkte.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
						Europeanen.							
1883	92	5396	5488	3900	1440	20	128	31	2783	5396	194	51	1.84
1884	128	5286	5414	4179	1131	12	92	11	2572	5286	205	23	0.89
1885	92	6084	6176	4641	1366	23	146	36	2524	6084	241	56	2.21
1886	146	5938	6084	4529	1372	13	170	16	2671	5938	222	29	1.08
1887	170	4852	5022	3982	858	14	168	11	2591	4852	187	25	0.978
						Inlanders.							
1883	24	1836	1860	1368	445	10	37	15	1082	1836	170	25	2.31
1884	37	1975	2012	1516	459	9	28	22	1085	1975	182	31	2.85
1885	28	2075	2103	1465	579	7	52	45	1015	2075	204	52	5.12
1886	52	2086	2138	1319	761	9	49	37	900	2086	232	46	5.11
1887	48	1645	1694	1258	399	7	30	10	942	1645	175	17	1.80

a) Hieronder ook gesneuvelden elders dan aan boord en zij die overleden terwijl zij met particuliere schepen werden vervoerd.

Naar de ziektevormen waren de lijders te verdeelen als volgt:

BEHANDELD WEGENS:	EUROPEANEN. 1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	INLANDERS. 1883.	1884.	1885.	1886.	1887.
Endemische ziekten	3036	1893	2044	2169	1588	1052	897	1037	1004	620
Sporadische ziekten		1050	1292	1087	910		252	258	218	204
Epidemische ziekten	79	7	49	14	4	9	6	5	69	44
Verwondingen of accidenten	575	592	622	650	691	139	175	217	163	205
Chirurgische ziekten	587	616	729	662	589	150	186	163	164	140
Oogziekten	149	125	136	164	92	130	82	98	123	103
Venerische ziekten	893	925	1083	1006	865	325	360	270	305	288
Koortsvrije huidziekten	77	78	129	186	113	31	17	27	40	41
Totalen	5396	5286	6084	5938	4852	1836	1975	2075	2086	1645

Ten dienste van de zeemacht en zoo noodig ook van andere wellicht op Java aankomende geïnfecteerde schepen wordt te Tandjong Priok (Batavia), in de nabijheid van het aldaar aanwezige hospitaaltje voor besmettelijke ziekten, zoomede te Soerabaija op het marine-etablissement een ontsmettingsoven met daarbij behoorend gebouwtje opgericht. Tot het maken van die gebouwtjes is in Augustus 1888 machtiging verleend, terwijl de beide ovens (stelsel De Jongh & C°.) in Februari jl. van hier zijn verzonden.

b. Materieel.

Sterkte en toestand. De samenstelling van de oorlogsvloot bij het einde van 1888 blijkt uit de reeds aangehaalde bijlage F. Een beknopter overzicht, aanwijzende zoowel de bepaalde actieve sterkte voor 1888 en 1889, als de aanwezige sterkte op 1 April van elk dier jaren, volgt hieronder.

SOORT DER SCHEPEN.	Bepaalde actieve sterkte voor: 1888.	Bepaalde actieve sterkte voor: 1889.	Aanwezige oorlogsbodems, enz. op 1 April 1888. In dienst. Voor stations- of andere diensten gebezigd.	op 1 April 1888. In dienst. Bij het marine etablissement vertoevende.	op 1 April 1888. Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd. In conservatie.	op 1 April 1888. Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd. In herstelling.	op 1 April 1889. In dienst. Voor stations- of andere diensten gebezigd.	op 1 April 1889. In dienst. Bij het marine etablissement vertoevende.	op 1 April 1889. Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd. In conservatie.	op 1 April 1889. Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd. In herstelling.
Indisch eskader.										
Raderstoomschepen 2de klasse	2	2	2	„	„	„	1	c) 1	„	„
Idem 4de „	4	4	3	„	„	a) 2	3	„	f) 2	„
Schroefstoomschepen 4de „	11	11	11	b) 1	„	c) 2	12	„	„	g) 2
Idem (bestemd voor den hydrographischen dienst)	1	1	1	„	„	„	1	„	„	„
Schoenerbrikken (voor id.)	2	2	2	„	„	„	2	„	„	„
Wachtschepen	2	2	2	„	„	„	2	„	„	„
Torpedoboot	„	1	„	„	„	„	h) 1	„	„	„
	22	23	21	1	„	4	22	1	2	2
Auxiliair eskader.										
Gepantserde schepen	2	2	1	d) 1	„	„	1	i) 1	„	„
Schroefstoomschepen 1ste klasse	2	2	2	„	„	„	2	„	„	„

Aanteekeningen betreffende de opgaven van 1 April 1888.

a) *Sindoro* en *Soembing* (reeds van November 1886 en Maart 1887 af tijdelijk uit de sterkte afgevoerd; na afloop der herstellingen, waarbij nieuwe ketels werden ingezet, zijn beide schepen in October

1888 in conservatie genomen).

b) *Pontianak* (in Mei 1888 kwam deze bodem weder voor den dienst gereed).

c) *Benkoelen* en *Padang* (beide schepen werden respectievelijk op 15 Juni en 16 October 1888 weder in de sterkte opgenomen).

d) *Koning der Nederlanden* (was sedert 16 October 1887 te Soerabaija om belangrijke herstellingen te ondergaan).

Aanteekeningen betreffende de opgaven van 1 *April* 1889.

e) *Merapi* (was sedert 16 September 1888 te Soerabaija om herstellingen te ondergaan en zou in het najaar van 1889 weder voor den dienst gereed zijn).

f) *Sindoro* en *Soembing* (beide schepen, reeds genoemd in noot *a*, waren sedert October 1888 in conservatie).

g) *Batavia* en *Banda* (van 15 Juni en 28 September 1888 af tijdelijk uit de sterkte afgevoerd; de *Batavia* zou in 't najaar van 1889 weder voor den dienst gereed zijn).

h) *Cerberus* (in Februari 1889 in Indië aangekomen).

i) *Koning der Nederlanden* (reeds genoemd in noot *d*, zou in April 1889 weder voor den dienst gereed zijn).

Gedurende het tijdvak van 1 April 1888 tot 31 Maart 1889 bleef het auxiliair eskader uit dezelfde oorlogsbodems bestaan, waarvan in het vorig verslag werd melding gemaakt. Het Indisch eskader werd versterkt met de in Februari jl. uit Nederland aangekomen torpedoboot *Cerberus*. Het getal *in dienst zijnde* schepen der oorlogsmarine beliep dientengevolge, in overeenstemming met de » bepaalde sterkte", op 31 Maart jl. 27, tegen 26 op 1 April 1888, van welke bodems er op elk dier tijdstippen 2 tot het ondergaan van voorzieningen te Soerabaija bij het marine-etablissement vertoefden. Tot het ondergaan van herstellingen van langeren duur waren tijdelijk *buiten dienst* (en telden dus niet onder de actieve sterkte van respectievelijk 26 en 27 bodems) op 1 April 1888 4 en op 31 Maart 1889 2 oorlogsbodems, terwijl zich op laatstgemelden datum 2 kleine raderstoomschepen (de *Soembing* en de *Sindoro*) in conservatie bevonden.

Wat het charter betreft, was er op 31 Maart 1889 van de raderstoomschepen 4de klasse één minder in dienst dan de formatie voorschreef, en daarentegen van de schroefstoomschepen 4de klasse één boven het vereischte getal in dienst.

Het getal kleine stoomvaartuigen, dat blijkens het vorig verslag (blz. 52) 24 bedroeg (het stoomjacht *Satelliet*, 5 stoombarkassen en 18 stoomsloepen), onderging sedert geen verandering. Wel ontvielen 2 stoomsloepen aan den dienst, maar daarvoor kwamen 2 nieuwe in de plaats, die van hier waren uitgezonden. In April jl. zijn weder twee nieuwe uitgezonden, namelijk die welke blijkens het vorig verslag (blz. 52) hier te lande in aanbouw waren. De in datzelfde verslag bedoelde twee stoombarkassen, die van spar-inrichtingen zouden worden voorzien, zijn eerst sedert kort gereed gekomen; de eene is in Juli, de andere in Augustus 1889 naar Indië verzonden.

Aangaande den toestand van de schepen van het Indisch eskader op 1 April 1889 valt het volgende aan te teekenen.

Raderstoomschepen 2de en 4de klasse (aanwezig 7, waarvan 5 in dienst). Van de twee raderstoomschepen 2de klasse ondergaat de *Merapi*, behoorende tot de actieve sterkte, de noodige herstellingen te Soerabaija, ten einde, na van de gereedstaande nieuwe ketels te zijn voorzien, nog een tweetal jaren als oorlogsschip dienst te kunnen doen. De *Bromo* zal op het einde van 1889 de ketels opgevaren hebben en dan de kosten niet waard zijn om als actief oorlogsschip te worden in orde gebracht, maar wel om ingericht te worden tot wachtschip in de plaats van de *Soerabaija* (zie lager) [1]. Van de 5 raderstoomschepen 4de klasse waren er 3 in dienst (*Onrust*, *Oenarang* en *Salak*), en, zooals reeds gezegd is, 2 (de *Soembing* en de *Sindoro*, die nieuwe ketels gekregen en de noodige herstellingen ondergaan hadden) in conservatie. De *Onrust* en de *Oenarang* verkeerden in goeden staat, terwijl de *Salak* weldra eenige voorzieningen aan den romp zou moeten ondergaan. (Sedert is bericht ontvangen dat de *Salak*, als door de permanente keuringscommissie geen herstelling meer waard geacht zijnde, bij een Indisch besluit dd. 2 Juli 1889 is buiten dienst gesteld.)

Schroefstoomschepen 4de klasse (aanwezig 14, waarvan 12 in dienst). Tijdelijk buiten dienst waren de *Batavia* en de *Banda*. Laatstgenoemd schip zal het best voor de actieve sterkte behouden kunnen worden, wanneer het voor opnemingsvaartuig wordt ingericht ter vervanging van de *Hydrograaf* (zie lager), terwijl de *Batavia*, geheel in orde gebracht en van nieuwe ketels voorzien, in het najaar van 1889 weder voor den dienst gereed kan komen. (Het schip zou eer gereed hebben kunnen zijn, had niet een daarin op 8 November 1888 ontstane brand, die gelukkig gelocaliseerd is gebleven, nog al veel schade aangericht.)

Van de 12 in dienst zijnde schroefstoomschepen 4de klasse verkeerden er 5 (*Bandjermasin*, *Benkoelen*, *Java*, *Ceram* en *Flores*) in goeden staat; 6 (*Madura*, *Bali*, *Makasser Sambas*, *Samarang* en *Padang*) in vrij goeden staat, en 1 (*Pontianak*) in bruikbaren staat. Ten opzichte van de *Madura*, *Bali*, *Padang* en *Pontianak* vindt men aangeteekend dat de romp in geringe mate door witte mieren was aangetast. Op de *Samarang*, waar in 't laatst van 1888 deze vernielende insecten mede waren ontdekt, was daartegen met goed gevolg sublimaat aangewend. Vermits de witte mieren vooral greenenhout aantasten, wordt in de laatste jaren bij het in aanbouw geven van voor Indië bestemde schepen steeds voorgeschreven dat voor het beschietwerk teakhout moet worden gebezigd. [2])

Opnemingsvaartuigen. Het schroefstoomschip 4de klasse *Hydrograaf* verkeerde in nog bruikbaren staat. De ketels zullen met enkele kleine herstellingen tot einde 1889 dienst kunnen doen; daarna zal het schip evenwel geen nieuwe ketels meer waard zijn, maar — zooals reeds gezegd — te vervangen zijn door de *Banda*. De schoenerbrikken *Blommendal* en *Melvill van Carnbee* waren in goeden staat.

Wachtschepen. De korvet *Gedeh* (wachtschip te Tandjong Priok) verkeerde in bruikbaren staat, doch was sterk door witte mieren aangetast. Deze bodem heeft in het laatst van 1888 enkele voorzieningen te Soerabaija ondergaan en wordt geacht nog tot 1892 voor zijne bestemming geschikt te zullen blijven. Het vroegere raderstoomschip 2de klasse *Soerabaija* (wachtschip te Soerabaija), ofschoon mede nog bruikbaar, zal echter hoogstens tot medio 1890 dienst kunnen blijven doen. Alsdan zal denkelijk (zie hooger) de *Bromo* de plaats van de *Soerabaija* innemen.

De *Bromo* — en evenzoo de *Banda* — dienen dus weldra als actieve oorlogsschepen te worden vervangen, en het zal wenschelijk zijn voor deze bodems van verouderd type, die bovendien veel steenkolen verslinden, in de plaats te doen komen kleinere schepen, namelijk die van het in den laatsten tijd aangenomen type *Ceram* en *Flores*, welke bij een zuinig kolenverbruik eene snelle vaart hebben, terwijl hun geschutvermogen niet voor dat van de *Bromo* en van de *Banda* behoeft onder te doen. Opdat nog dit jaar de aanbouw zou kunnen worden ter hand genomen, is bij de Wetgevende Macht een voorstel aanhangig gemaakt tot verhooging der begrooting van 1889 met $^{5}/_{24}$ der geraamde kosten, die voor elk schip te stellen zijn op f 300 000.

De stalen pantserdekkorvet *Sumatra* (zie noot 2 hieronder), die in den loop van het aanstaande jaar hier te lande gereed komt, is bestemd om te voldoen aan den eisch, waaraan kleinere schepen als de *Ceram* en de *Flores* niet kunnen beantwoorden, namelijk dat er landingsdivisiën mede vervoerd kunnen worden. Bij den bouw van dit groote schip is teruggekeerd tot het stelsel van onbekleede schepen, met verlating dus van het stelsel toegepast bij de drie laatstelijk voor het Indisch eskader gebouwde schepen (*Java*, *Ceram* en *Flores*), die mede geheel van ijzer of staal zijn vervaardigd, doch gedubbeld met hout en koper, en met verlating ook van het stelsel van

[1]) Men heeft er eerst nog aan gedacht om een van de Nederlandsche marine over te nemen oorlogsbodem tot wachtschip te doen in orde brengen, namelijk het tot aflossing van personeel in het najaar van 1888 in Indië aangekomen schroefstoomschip 1ste klasse *Zilveren Kruis*, welke bodem, als voor de terugreis onzeewaardig bevonden, in December 1888 aldaar werd buiten dienst gesteld. Van dit denkbeeld is echter afgezien omdat aan bedoeld schip, waarin zich verrotting had geopenbaard, een te korte levensduur scheen te moeten worden toegeschreven. (In Juli jl. is het schip te Soerabaija publiek verkocht.)

[2]) De inwendige beschieting van de thans op stapel staande, voor de Indische militaire marine bestemde, pantserdekkorvet *Sumatra* (zie vorig verslag blz. 52 noot) wordt, als proef ter bestrijding van de mierenplaag, uit ijzer of staal samengesteld, doch zulks wordt vooralsnog alleen toegepast op de niet voor bewoning bestemde gedeelten van het schip.

composite-bouw (ijzeren of stalen spanten en houten huid met koper bekleed). [1])

In Mei jl. is in beginsel besloten om ook de Indische militaire marine geleidelijk te voorzien van het bij de Nederlandsche marine (en dus ook reeds op de schepen van het auxiliair eskader) ingevoerde nieuwe snelvurende bronzen kanon van 3.7 c.M., waarmede goedkooper en sneller gevuurd kan worden dan met het betrekkelijk zware achterlaad-scheepsgeschut. Met dezen maatregel wordt geen vervanging van bestaand geschut beoogd, maar de vermeerdering der bewapening van de oorlogsvloot met een nieuw (door twee en desnoods door één man te bedienen) *scheeps*-kanon. Eerst wanneer men er later toe mocht overgaan om den nieuwen vuurmond ook voor *sloeps*geschut te bestemmen (waarvoor echter nog eerst eene geschikte *sloeps*-affuit zou moeten worden uitgedacht), zou het bedoelde snelvurende kanon in de plaats komen van de thans aanwezige bronzen 5 c.M. voorlaad-sloepskanonnen. Bij de Indische begrooting voor 1890 worden gelden aangevraagd om aanvankelijk 16 van de eerstbenoodigde 51 stuks te kunnen aanschaffen. Ook wordt deze nieuwe vuurmond reeds aanstonds opgenomen in de bewapening van de nieuwe korvet *Sumatra.*

Stationneering. In de stationneering van de schepen der oorlogsmarine hadden, gedurende het tijdvak van 1 April 1888 tot 31 Maart 1889, de volgende veranderingen plaats.

Nadat in Februari/April 1888 eenige gedeelten van Atjeh's westkust voor den handel waren gesloten, in verband waarmede het station Noordelijk Sumatra tijdelijk tot eene sterkte van 7 schepen was opgevoerd, werd den 29sten December 1888 ook overgegaan tot de sluiting van de kust van Pedir. De bewaking van dit kustgedeelte werd opgedragen aan eene tijdelijk daarvoor vereenigde scheepsmacht van 5 oorlogsbodems, namelijk twee schepen van het station Noordelijk Sumatra (*Bandjermasin* en *Ceram*), het schroefstoomschip 1ste klasse *van Speyk* van het auxiliair eskader en de schroefstoomschepen 4de klasse *Bali* en *Padang*, van welke beide laatsten de *Bali* tijdelijk onttrokken werd aan het kruisgebied van Bali en Lombok, en de *Padang*, die kort te voren na ondergane herstelling weder in dienst was gesteld, te Batavia aanwezig was zonder nog eene bepaalde bestemming te hebben gekregen.

De uit twee oorlogsschepen bestaande scheepsmacht, die tijdelijk te Djambi gestationneerd was, kon in Juli 1888 ontbonden worden. Voorloopig bleef echter één dier schepen in de residentie Palembang beschikbaar.

Naar de Westerafdeeling van Borneo, sedert geruimen tijd van oorlogsschepen verstoken, werd in September 1888 een oorlogsbodem gezonden, minder om aldaar gestationneerd te worden dan om voor korten tijd de vlag te gaan vertoonen op de verschillende tot het gewest behoorende plaatsen.

Het station Celebes werd door het aldaar geposteerde oorlogsschip in September 1888 verlaten, en het ligt in het plan om, in verband met de tot stand gekomen telegraphische verbinding Makasser–Java, dezen bodem aldaar niet meer te vervangen, zoodat dit station feitelijk opgeheven is.

Als vaste stations bleven op 31 Maart 1889 dus over: Noordelijk Sumatra, met het raderstoomschip 2de klasse *Bromo* en de schroefstoomschepen 4de klasse *Samarang*, *Makasser*, *Sambas* en *Pontianak;* Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar het raderstoomschip 4de klasse *Salak*, en Menado/Molukken, waar het schroefstoomschip 4de klasse *Madura* gestationneerd was.

Van de 22 bodems (behalve de torpedoboot *Cerberus*), waaruit de actieve sterkte van het Indisch eskader op genoemden datum bestond, waren er 15 voor andere dan stationsdiensten bestemd, namelijk de 2 wachtschepen, de 3 opnemingsvaartuigen, 7 schroefstoomschepen 4de klasse, 1 raderstoomschip 2de klasse en 2 raderstoomschepen 4de klasse. Van de 7 schroefstoomschepen 4de klasse maakten er 4 (*Bandjermasin*, *Ceram*, *Bali* en *Padang*) deel uit van de bovenbedoelde afzonderlijke scheepsmacht ter noordkust van Atjeh, onder bevel van den commandant van de *van Speyk*; waren 2 (*Java* en *Flores*) te Batavia beschikbaar voor den dienst, en 1 (*Benkoelen*) bestemd om te kruisen in de wateren van Lombok en den Timor-archipel. Het raderstoomschip 2de klasse (*Merapi*) lag in herstelling te Soerabaija; terwijl de 2 raderstoomschepen 4de klasse (*Onrust* en *Oenarang*) zich respectievelijk te Pontianak en te Palembang in dienst bevonden.

Over de kleine stoomvaartuigen bij het Indisch eskader werd beschikt als volgt: de *Satelliet* deed van 1 Juni tot 8 November 1888 dienst voor de astronomische plaatsbepalingen. Van de 5 stoombarkassen waren toegevoegd: 1 aan de scheepsmacht in de Atjehsche wateren en 1 aan het opnemingsvaartuig *Hydrograaf*, was 1 in conservatie bij het marine-etablissement te Soerabaija en waren 2 afgestaan aan het wachtschip te Tandjong Priok (Batavia). Een dezer laatsten, van eene spartorpedo-inrichting voorzien, werd gebezigd tot het houden van oefeningen, terwijl de andere in October 1888 tijdelijk aan het departement der burgerlijke openbare werken werd afgestaan ten dienste van baggerarbeid te Samarang. Van de 18 stoomsloepen waren 12 toegevoegd aan even zoovele schroefstoomschepen 4de klasse, 2 aan de beide raderstoomschepen 2de klasse, 2 aan de opnemingszeilvaartuigen, 1 aan het wachtschip te Tandjong Priok en 1 in conservatie te Soerabaija.

Van de 4 schepen van het auxiliair eskader was het ramtorenschip *Koning der Nederlanden* sedert 16 October 1887 te Soerabaija om eene belangrijke herstelling aan de werktuigen te ondergaan (in April 1889 zou men daarmede gereed komen), terwijl de 3 overige bodems gedurende het behandelde tijdvak de navolgende diensten verrichtten. Het ramtorenschip *Prins Hendrik der Nederlanden* hield zich meestal ter reede Makasser op, vanwaar het maandelijks gedurende eenige dagen oefeningstochten deed. In Juni en November 1888 nam deze bodem deel aan de tuchtiging van eene rooversnederzetting op de westkust van Celebes en van eenige weerspannige negorijen in den Solor-archipel (verg. blz. 18 en 23 hiervóór). Van de beide schroefstoomschepen 1ste klasse (*de Ruijter* en *van Speijk*) lag doorgaans één beschikbaar in de haven Tandjong Priok. Teruggekeerd uit de Banda-zee, waar de *van Speijk* bij de Timorlaut-eilanden eenig machtsvertoon had ontwikkeld (verg. vorig verslag blz. 19/20), onderging die bodem te Soerabaija herstellingen aan de werktuigen. Na afloop daarvan vertrok de *van Speijk* naar Atjeh, waar den commandant het bevel werd opgedragen van de vereenigde scheepsmacht ter Noordkust. De *de Ruijter*, in Maart 1888 van een tocht naar de tot de residentie Riouw behoorende Anambas-, Natoena- en Tambilan-eilanden (in de Chineesche Zee) teruggekeerd, bleef tot in 't laatst van Juni te Tandjong Priok beschikbaar voor den dienst en stevende toen naar Padang om van daar uit een bezoek te brengen aan de Mentawei- en Nassau-eilanden (zie blz. 12 hiervóór). In 't laatst van October vertrok deze bodem, met de korvet *Gedeh* op sleeptouw, naar Soerabaija om te dokken, keerde in de eerste dagen van Januari 1889 te Batavia terug en deed van Februari tot Maart een kruistocht in den Indischen Oceaan bezuiden Java tot oefening van officieren en equipage.

Steenkolen. Gedurende 1888 werden, ingevolge door het Departement van Koloniën gesloten contracten, uit Engeland naar de op de volgende blz. vermelde bestemmingsplaatsen in Nederlandsch-Indië verscheept 30 739 ton steenkolen, waarvan 14 570 ton Cardiff-, 13 067 ton New-Castle- en 3102 ton smeedkolen.

[1]) Het is nog niet uitgemaakt welke constructie van den scheepsbodem onder water voor de Indische schepen 't meest aanbeveling verdient. Er zal nu onderzocht worden of de nadeelen, tot dusver van den composite-bouw ondervonden, namelijk het verteerd raken van de metalen bouten die de houten huid aan de spanten verbinden, als een gevolg van den invloed dien koper op ijzer of staal uitoefent wanneer beide metalen door zeewater met elkander in aanraking komen, niet zijn te overwinnen door toepassing van het zoogenaamde stelsel MEUBSING, waarbij de verbinding van de koperen huid door middel van hardhouten nagels geschiedt, die de kans van galvanisch contact geheel schijnen te benemen. Men stelt zich namelijk voor om dit stelsel te doen toepassen op een der nog dit jaar voor de Indische militaire marine in aanbouw te nemen twee nieuwe schepen, waarop hooger is gedoeld.

PLAATS VAN BESTEMMING.	Uitgeleverde hoeveelheid (in tonnen).	Prijzen (per ton) aan de aannemers verschuldigd voor de levering van de kolen ter plaatse van bestemming.		
		Cardiff-kolen.	Newcastle-kolen.	Smeed-kolen.
Onrust	8 165	f 23,58	f 22,66 21,55	„
Soerabaija	12 171	23,58 22,49	22,66 21,55	f 23,15
Bandjermasin	1 637	29,88	28,96	„
Makasser	2 875	26,20	25,28 26,98	„
Amboina	3 201	29,70	28,78	„
Ternate	1 029	30,70	„	„
Hansisi (bij Koepang)	1 661	29,70	28,78	„

Bovendien werden in 1888 te Singapore en Pinang nog aangeschaft, zoowel ter verstrekking aan onze oorlogsschepen bij het aandoen van gemelde plaatsen, als ter aanvulling van sommige nabijgelegen depôts, 4474 ton Cardiff-kolen. Hiervoor werd gemiddeld betaald 12 en 16¹/₂ dollar te Singapore en 14 dollar te Pinang.

Ten behoeve van de op de rivieren en langs de oostkust van Borneo dienstdoende oorlogs- en gouvernementsstoomschepen werden van den sultan van Koetei en van de Oost-Borneo-Steenkolenmaatschappij aldaar 435 ton Borneokolen aangekocht tegen f 16 per ton, terwijl ter aanvulling van de depôts te Sintang en Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) door den assistent-resident van Sintang bij verschillende personen werden aangeschaft 124 ton Salimbou kolen, gemiddeld tegen f 18,34 per ton.

De voor de oorlogs- en gouvernementsstoomschepen te Padang benoodigde kolen werden weder ingekocht bij den agent der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij tegen f 28 per ton Engelsche- en f 20 per ton Australische kolen.

De proefnemingen met Australische kolen hebben aangetoond dat deze kolen voor gebruik bij de marine, vooral in stoomketels met hoogen druk, geen aanbeveling verdienen. Zij zijn meer zwavelhoudend dan Cardiff-kolen en geven, bij een grooter verbruik, veel meer slakken, roet en rook.

§ 3. *Gouvernementsmarine.*

a. Personeel.

Het Europeesch personeel der gouvernementsmarine bestond bij het einde van 1888 uit 19 gezaghebbers, 44 stuurlieden, 43 machinisten en 17 machinist-leerlingen, te zamen 123 koppen, of 1 (derde stuurman) meer dan het vastgestelde aantal. Onder de sterkte zijn begrepen de gezaghebber, gedetacheerd bij het departement der marine, en de drie ambtenaren toegestaan als Europeesche bemanning voor het stoomschip *Bogor* (communicatie-vaartuig tusschen Batavia en Onrust) en het bebakeningsvaartuig voor de reede van Batavia, beiden slechts administratief bij de gouvernementsmarine ingedeeld [1]).

Het korps stuurlieden werd in 1888 aangevuld met zes kweekelingen van de kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam, waarvan vier [2]) voor gouvernementsrekening opgeleid. Van de laatst uitgezondenen (twee) werd één, bij gemis aan eene vacature, tijdelijk boven de formatie in dienst gesteld.

De bestaande examenprogramma's voor het Europeesch personeel der gouvernementsmarine, waarvan die voor gezaghebbers en stuurlieden dagteekenden van 1865 en die voor machinisten en machinist-leerlingen van 1869, zijn bij Koninklijk besluit van 24 April 1889 n°. 12 (Staatscourant van 4 Mei jl.) door nieuwe vervangen, welke hoogere eischen stellen. Het examen voor den rang van gezaghebber is door de nieuwe regeling vervallen, daar voortaan het examen voor den rang van eersten stuurman ook zal loopen over hetgeen een gezaghebber behoort te weten. Wat het reeds in dienst zijnde personeel betreft, dat om voor hoogeren rang benoembaar te worden examen moet afleggen, zullen in Indië de noodige overgangsbepalingen zijn in 't leven te roepen.

Aan inlanders had het vaste korps, wat het totaalcijfer betreft, een overcompleet van 60 personen. Bedroeg de formatie bij het einde van 1887 552 koppen, bij het einde van 1888 was die 566, terwijl 626 koppen aanwezig waren. Ook in 1888 leverde de aanvulling van de vereischte graden bezwaar op. Terwijl in de lagere graden overcompleet waren 145 koppen (36 matrozen 2de klasse, 67 lichtmatrozen, 41 vuurstokers 2de klasse en 1 2de mandoor), ontbraken er 85 in de hoogere qualiteiten (1 1ste mandoor, 6 timmerlieden, 5 hofmeesters, 14 roergangers, 34 matrozen 1ste klasse en 25 vuurstokers 1ste klasse), niettegenstaande voor die graden het verhoogde aanbrenggeld bleef bestendigd. Nochtans kon het genoemde groote overcompleet slechts ten deele in compensatie komen met het tekort in de hoogere graden; terwijl het noodig bleek met de aanwerving door te gaan uithoofde van de ziekte- en sterfgevallen, die zich, vooral in het station Atjeh, gedurende het geheele jaar voordeden.

Onder de bemanningen der gouvernementsstoomschepen in dat station openbaarde zich de berriberri in sterke mate. Een enkele maal moesten aldaar Chineesche zeevarenden worden gehuurd om den dienst te kunnen gaande houden. De verstrekking van baaien hemden en wollen dekens aan de inlandsche opvarenden der in de Atjehsche wateren gestationneerde gouvernementsstoomschepen bleef nog als tijdelijke maatregel bestendigd; terwijl ook het blijkens het vorig verslag (blz. 54) bij wijze van proef ingevoerde verbeterde schaftingstarief gehandhaafd bleef. Met 1 Juni jl. is een nieuw voedingstarief (hetzelfde als dat waarvan op blz. 50 sprake is) in werking getreden.

De bij het einde van 1888 in dienst zijnde adviesbooten, ten getale van 21 (tegen 33 bij het einde van 1887), vorderden eene bemanning van 231 inlanders, die allen aanwezig waren. Deze opvarenden behoeven geen vaste verbintenis aan te gaan en zij maken dan ook geen deel uit van het vaste korps, evenmin als de inlandsche opvarenden van de *Bogor* en de twee bebakeningsvaartuigen voor de reede van Batavia en straat Riouw (in 't geheel 35 koppen). Het gehalte der opvarenden van de adviesbooten laat steeds te wenschen over; voor de weinig gewichtige diensten dezer vaartuigen zijn zij nochtans bruikbaar.

b. Materieel.

Sterkte en toestand. De samenstelling van de gouvernementsmarine bij het einde van 1888 vindt men aangegeven in bijlage G hierachter. Daaruit blijkt dat, buiten het niet voor den eigenlijken dienst der gouvernementsmarine bestemde stoomschip *Bogor*, de stoomvloot bij het einde van 1888 bestond uit 17 bodems, waarvan 12 zee- en 5 rivierstoomschepen, tegen respectievelijk 10 en 6 op 31 December 1887. In April 1888 ontviel namelijk aan de sterkte het rivierstoomschip *Sampit*. Daarentegen werd in dezelfde maand de vroegere hopperbarge van den dienst der Bataviasche havenwerken *Kediri*, na tot gouvernementsstoomschip te zijn ingericht, onder den naam *Gier* als zeestoomschip definitief bij de gouvernementsmarine ingedeeld, ten einde in de behoefte aan een stoomschip voor de wateren van Banka en Billiton te kunnen voorzien, en werd bovendien op 30 Juni in dienst gesteld het uit Nederland aangekomen nieuwe zeestoomschip *Reiger*.

Het uitsluitend voor den dienst der kustverlichting en bebakening bestemde, doch administratief bij de gouver-

[1]) Over de aanstaande losmaking van de gouvernementsmarine van bedoeld bebakeningsvaartuig en van dat voor de residentie Riouw (uitsluitend met inlanders bemand), zie men lager § 5 onder *Kustverlichting en bebakening*.

[2]) Hiervan 2 van het eindexamen van 1886 en 2 van het eindexamen van 1887. In 't geheel hadden aan dit laatste examen 4 gouvernementskweekelingen voldaan; één is echter, na van zijne proefreis te zijn teruggekeerd, hier te lande overleden, en de vierde is eerst in Januari 1889 ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld. In 1888 zijn weder 4 gouvernementskweekelingen in het eindexamen geslaagd, die toen vergunning hebben gekregen hunne eerste zeereis te gaan ondernemen. Door de aanneming, na vergelijkend examen, van 4 nieuwe candidaten is in 1888 het getal gouvernementskweekelingen (12) weder voltallig geworden. Bij den aanvang van den cursus 1888/89 behoorden 3 tot de 3de of hoogste klasse, 4 tot de 2de en 5 tot de 1ste klasse.

nementsmarine ingedeelde stoomschip *Argus* werd in Mei 1888 voor verderen dienst afgekeurd. Zijn vervanger, het hier te lande gebouwde stoomschip *Lucifer*, is echter niet meer bij de gouvernementsmarine in administratie genomen (zie lager § 5). Zoowel de *Argus* als het hooger genoemde rivierstoomschip *Sampit* werden in 1888 verkocht.

Omtrent den toestand der 12 zeestoomschepen valt aan te teekenen, dat de twee oudsten, de *Tagal* en de *Ternate*, respectievelijk sedert 1876 en 1877 in dienst, nog in betrekkelijk goeden staat verkeeren. Evenwel zal de *Ternate* spoedig herstelling aan den romp behoeven. In ouderdom hierop volgen: de *Havik* en de *Zeemeeuw*, in de tweede helft van 1878 in dienst gesteld; de *Arend* en de *Valk*, in 1880 afgeleverd, en de *Zwaluw* twee jaren jonger dan de beide laatstgenoemde bodems. Deze vijf verkeeren in goeden staat, de *Zwaluw* echter nadat zij van Juni 1888 tot Maart 1889 eene kapitale herstelling heeft ondergaan. Ook de *Condor*, sedert April 1886 in dienst, verkeert in goeden staat. De vroegere hopperbarges, thans genaamd *Albatros*, *Sperwer* en *Gier*, op de *Reiger* na het kortst bij de gouvernementsmarine in dienst, moesten om de zes maanden worden gedokt en dan tevens meerdere of mindere voorzieningen ondergaan aan romp, machinerieën en ketels, welke laatsten de sporen dragen van hun 12-jarigen ouderdom. De *Reiger*, zooals hierboven gezegd, eerst op 30 Juni 1888 in dienst gesteld, kan als nieuw aangemerkt worden, hoewel het schip uit den aard der zaak, bij aankomst uit Nederland, eenige voorzieningen heeft moeten ondergaan. Voor de toevoeging aan de zeevloot der gouvernementsmarine van twee nieuwe stoomschepen wordt het noodige voorbereid. Een dier bodems, *Raaf* gedoopt, staat bij de Koninklijke Maatschappij » de Schelde" te Vlissingen op stapel en moet in het najaar van 1889 afgeleverd worden. Overeenkomstig het verlangen van de Indische Regeering krijgt dit schip — een schroefstoomschip van compositebouw — een minderen diepgang en een doelmatiger logies dan de *Reiger*, doch als gevolg van een en ander zal het niet, zooals de *Reiger*, de gelegenheid aanbieden om met zwaarder geschut dan van 7 en 5 c.M. te worden bewapend. Het andere (nog in aanbouw te brengen) zeestoomschip voor de gouvernementsmarine, *Zeeduif* te heeten, zal geheel aan het type *Raaf* beantwoorden, behoudens dat voor de binnenbetimmering, als proef tegen het weren van witte mieren, zooveel mogelijk ijzer of staal zal worden gebruikt. Het zal gebouwd worden op de werf van de Nederlandsche Stoombootmaatschappij te Rotterdam.

Van de 5 rivierstoomschepen *Boni*, *Singkawang*, *Koetei*, *Djambi* en *Indragiri* is het eerste reeds van 1859 af in dienst en dus een schip van den dag. De daarop in ouderdom volgende *Singkawang* (van 1877 af in dienst) onderging kortelings eenige voorzienigen te Singapore en verkeert thans weder in goeden staat. Dit is ook het geval met de vijf jaren jongere *Indragiri*, die tot het ondergaan van herstellingen van April tot September 1888 te Soerabaija vertoefde en toen tevens een nieuwen ketel verkreeg. De *Koetei* (van 1879 af in dienst) verkeert in betrekkelijk goeden staat, terwijl de *Djambi* (evenals de *Indragiri* van 1 Januari 1882 af in dienst) in December 1888 te Soerabaija kwam om belangrijke herstellingen te ondergaan.

Van het administratief bij de gouvernementsmarine ingedeelde communicatievaartuig *Bogor* verkeeren romp en ketel in bruikbaren staat, doch de werktuigen zijn versleten en moeten door herhaalde voorzieningen gaande worden gehouden.

De formatie der adviesbooten werd in 1888 van 43 op 22 teruggebracht. In verband met de aanwijzing van een gouvernementsstoomschip respectievelijk voor de wateren van Oost-Java en Madura met Bali en Lombok en voor de wateren van Banka en Billiton, zoomede van een stoomjacht onder civiel beheer voor de residentie Lampongsche Districten, kon voor de betrokken acht gewesten de stationneering van adviesbooten, organiek ten getale van 16 (van welke er echter slechts 12 aanwezig waren), worden ingetrokken, terwijl voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, in verband met het aanwezen in die residentie van 3 stoomjachten, staande onder civiel beheer, de formatie der adviesbooten van 9 tot 4 werd verminderd. (Trouwens waren er feitelijk reeds niet meer dan 4 aldaar aanwezig.)

Waren bij het einde van 1887 33 booten in dienst en 1 in conservatie, bij het einde van 1888 bedroegen die cijfers respectievelijk 21 en 5. Van de ingetrokken vaartuigen werden er 5 afgekeurd en 6 verkocht (met inbegrip van 1 adviesboot die bij slecht weder in de Lampong-baai gestrand was). Bovendien werden nog afgekeurd en verkocht 1 boot van Pontianak en 1 uit het station Timor, die door anderen vervangen werden.

Stationneering. Zooals uit de bijlage G van dit verslag kan blijken, kwam er gedurende het tijdvak van 1 April 1888 tot 31 Maart 1889 weinig verandering in de wijze waarop de stoomvloot der gouvernementsmarine over de verschillende gewesten verdeeld was.

Terwijl twee tot dusver onbezet gebleven stations in de tweede helft van 1888 een gouvernementsstoomschip kregen (zie lager) en in de residentie Riouw de *Djambi*, na gedurende een paar maanden aldaar te gelijk met de *Indragiri* te zijn gestationneerd geweest, tijdelijk [1]) door dit laatste stoomschip vervangen werd, bleven in de volgende elf gewesten dezelfde bodems gestationneerd, die er blijkens het vorig verslag op 31 Maart 1888 aanwezig waren, namelijk in Atjeh: de *Zeemeeuw*, de *Condor* en de *Albatros*; ter Sumatra's Westkust de *Valk*; in de residentie Palembang de *Koetei*; ter Oostkust van Sumatra de *Ternate*; in de Westerafdeeling van Borneo de *Singkawang* [2]); in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo de *Tagal* en de *Boni*; in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden de *Sperwer*; in de wateren van Menado en Ternate de *Havik*; in die van Amboina de *Arend* en in de residentie Timor de *Zwaluw*, welk schip echter van 20 Juni 1888 tot 4 Maart 1889 in herstelling was, zonder dat een vervanger kon worden aangewezen.

De twee tot dusver onbezet gebleven stations die in de tweede helft van 1888 elk een gouvernementsstoomschip kregen, waren Oost-Java met Madura, zoomede de wateren van Banka en Billiton. Voor eerstgemeld station, namelijk voor de residentiën Soerabaija, Pasoeroean en Madura (waartoe tijdelijk ook gebracht werden Bali en Lombok en Bezoeki), werd aangewezen de op 30 Juni 1888 in dienst gestelde *Reiger*. Op den duur is die dienst echter voor één schip te druk, omdat het daardoor niet behoorlijk kan worden onderhouden. In afwachting dat de in aanbouw zijnde *Raaf* voor Bali en Lombok met Bezoeki zal kunnen bestemd worden, tracht men de taak van de *Reiger* inmiddels te verlichten door nu en dan gedurende eenige dagen een schip te doen invallen dat bij het verlaten van het marine-etablissement te Soerabaija zijne vroegere of eene nieuwe bestemming gaat aanvaarden. In de wateren van Banka en Billiton kwam in 't laatst van October 1888 in dienst het stoomschip *Gier*, een der vroegere hopperbarges van den dienst der Bataviasche havenwerken, waarvan de vertimmering tot gouvernementsstoomschip toen was gereed gekomen.

Hoewel het marine-etablissement op Onrust is opgeheven, blijft de *Bogor* voor den communicatiedienst tusschen dat eiland en Batavia bestemd, met dien verstande echter dat slechts eens per week een tocht naar Onrust wordt volbracht, en overigens telkens wanneer koelies moeten worden overgebracht naar het tot gemeld etablissement behoord hebbende eiland Kuiper voor het innemen van steenkolen aldaar door schepen der oorlogs- en gouvernementsmarine; zoo noodig doet het vaartuig ook andere kleine tochten in den omtrek van Batavia.

Van de 22 adviesbooten, waartoe in den loop van 1888 de formatie was teruggebracht, waren er bij het einde van dat jaar 21 in dienst, en wel 1 in Japara, 4 ter Sumatra's Westkust, 2 in Riouw, 4 in de Westerafdeeling van Borneo, 4 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 3 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden en 3

---

[1]) Daar in de residentie Westerafdeeling van Borneo meer behoefte aan twee gouvernementsstoomschepen bestaat dan in de residentie Riouw, is bij een gouvernementsbesluit van 11 Mei 1889 bepaald dat de *Djambi*, na afloop van de onderhanden herstellingen, niet voor Riouw aangewezen blijft, maar bestemd wordt voor eerstgenoemd gewest, waar in den laatsten tijd alleen de *Singkawang* gestationneerd was. Vooraf zou echter de *Djambi* eenigen tijd dienst doen in de residentie Oostkust van Sumatra, namelijk voor zoolang de daar gestationneerde *Ternate* afwezig zou zijn, die naar Soerabaija was opgeroepen om herstellingen te ondergaan.

[2]) In 't vervolg worden in dit gewest twee gouvernementsstoomschepen gestationneerd (verg. de voorgaande noot).

in de residentie Timor. In de residentie Palembang ontbrak de eenige adviesboot die er organiek moest zijn. In Mei jl. is de formatie der adviesbooten nader verminderd, en wel van 22 tot 19, door intrekking van 2 dier vaartuigen in de Westerafdeeling van Borneo en van 1 in Riouw.

§ 4. *Maritieme inrichtingen.*

Ingevolge het in 't vorig verslag aangehaalde gouvernementsbesluit dd. 24 Mei 1888 n°. 15 (Indisch Staatsblad n°. 99) werden half Juni 1888 de werkzaamheden bij het marine-etablissement op Onrust gestaakt en de marine-magazijnen te Batavia voor verstrekking gesloten. Daarop werd met de overbrenging naar Soerabaija van de nog bruikbare werktuigen en inventaris-goederen van het etablissement en van den voorraad der marine-magazijnen een aanvang gemaakt, zoodat eerstgenoemde inrichting reeds medio October kon worden opgeheven, terwijl de overbrenging van den geheelen magazijnsvoorraad tegen de helft van 1889 werd tegemoet gezien. Zoolang de overbrenging niet geheel zou hebben plaats gehad, werd met het oppertoezicht over de bedoelde goederen belast de havenmeester te Batavia, wien daarvoor, en voor het hem tevens opgedragen tijdelijk beheer over het steenkolendepôt op het eiland Kuiper, eenig ondergeschikt personeel werd toegevoegd.

Te Soerabaija had in het afgeloopen jaar de overbrenging plaats van eenige werkplaatsen van de fabriek voor de marine en het stoomwezen naar het terrein van het marine-etablissement aan de Oedjoeng en werd aldaar de bouw voortgezet van de voor de vereeniging dier fabriek met het etablissement noodige nieuwe inrichtingen. De nieuwe organisatie van het personeel bij genoemd etablissement werd, na de opheffing van het etablissement op Onrust, voor zooveel mogelijk ingevoerd. De betrekkingen, welke eerst na de algeheele samensmelting van fabriek en etablissement kunnen vervallen, bleven op den voet van de oude formatie vervuld. Het personeel van Onrust werd gedeeltelijk naar Soerabaija overgeplaatst en gedeeltelijk op wachtgeld gesteld of eervol uit 's lands dienst ontslagen. Voor het personeel van de marine-fabriek bleef in het algemeen de oude formatie in werking; slechts op het personeel van de enkele werkplaatsen, die reeds naar het etablissement aan de Oedjoeng zijn overgebracht, werd de nieuwe formatie toegepast, waarmede geleidelijk zal worden voortgegaan, naarmate de vereischte nieuwe inrichtingen (werkplaatsen) bij het etablissement gereed komen. Voor het korps ingenieurs voor het vak van scheepsbouw werd mede de in Mei 1888 vastgestelde nieuwe formatie ingevoerd. Zooals reeds gezegd is op blz. 49, is die formatie in Februari jl. nog met één ingenieur vermeerderd, ten einde één hunner te detacheeren bij de afdeeling „materieel" van het departement der marine te Batavia, in de plaats van een aan de formatie onttrokken zeeofficier. Eenige nieuwe bepalingen betreffende het korps ingenieurs zijn bij de Indische Regeering in behandeling. Inmiddels is in April 1889 (Indisch Staatsblad n°. 91) een nieuw reglement vastgesteld op het beheer en de organisatie van het marine-etablissement te Soerabaija.

Voor de verstrekking uit 's lands voorraad van steenkolen en scheepsbehoeften aan oorlogsschepen van bevriende Mogendheden [1]) gold nog altijd de regeling van 1864, opgenomen in n°. 1521 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad. Aangezien echter in de laatste jaren, althans te Batavia en Soerabaija, zoowel steenkolen als verscheidene artikelen van den scheepsvoorraad even goed tegen billijke prijzen in den handel verkrijgbaar zijn, is bij gouvernementsbesluit dd. 3 Januari 1889 n°. 4 (Javasche Courant van den 4den dier maand) bedoelde regeling in dier voege aangevuld, dat de verstrekking voortaan slechts dan zal kunnen geschieden wanneer het verlangde niet van goede qualiteit en tegen billijken prijs bij particulieren ter plaatse te bekomen is.

Omtrent den gang van zaken gedurende 1888 bij de gouvernementswerf en daartoe behoorende marinefabriek te Soerabaija, thans uitmakende het eenig arsenaal der marine in Nederlandsch-Indië, is het volgende gemeld.

Werkvolk was steeds in voldoend aantal te bekomen. Evenals in vorige jaren werd het geven van taakwerk zooveel mogelijk uitgebreid. De aan taakwerk uitgegeven som bedroeg echter minder dan in 1887, hetgeen hoofdzakelijk een gevolg was van de reconstructie van het etablissement, waardoor vele werkzaamheden onder aanhoudend toezicht, dus in daggeld, moesten worden verricht.

De gezondheidstoestand was vrij gunstig; van de 473 zieken (257 Europeanen en 216 inlanders) stierven er 12 (9 Europeanen en 3 inlanders). Het overheerschend ziektekarakter was catarrhaal. Terwijl de cholera ter hoofdplaats Soerabaija en omstreken nog al offers eischte, was op het marine-etablissement het aantal choleragevallen zeer gering (onder de Europeanen 2 en onder de inlanders 9).

Bij het vak van scheepsbouw werden 101 werken onderhanden genomen, waarvan 10 van het auxiliair eskader, 53 van de Indische militaire marine, 27 van de gouvernementsmarine en 11 van andere dienstakken. Van die werken waren er bij het einde van 1888 nog 28 onafgedaan.

De groote sleephelling, die bij het einde van 1887 bezet was door de *Benkoelen*, werd, na het afloopen van dat schip op 31 Januari 1888, gebezigd voor het ophalen van lichte vaartuigen, omdat de vroeger daarvoor gebezigde loodsen in gebruik waren genomen door ambachtslieden, die hunne werkplaatsen, door de verbouwing van het etablissement, hadden moeten ontruimen. De (oude) kleine sleephelling moest in Mei 1888 verlaten worden, omdat ter plaatse aangevangen werd met het bouwen van de nieuwe koperslagerij. Te zelfder tijd werd de nieuwe kleine sleephelling in gebruik genomen.

Het 5000-tons ijzeren dok verkeerde in goeden staat en was het geheele jaar in dienst; daarvan werd gedurende 245 dokdagen gebruik gemaakt. Het 3000-tons ijzeren dok bevond zich eveneens in goeden toestand. De ketels zullen nog tot het einde van 1889 dienst kunnen doen en dan vervangen worden door de gereed staande nieuwe ketels. Van dit dok werd gedurende 322 dokdagen gebruik gemaakt. Het nieuwe 1400-tons ijzeren dok kwam den 21sten April 1888 in gebruik en telde van dien datum tot 31 December 1888 204 dokdagen. Voor de drie dokken dus een totaal van 771 dokdagen, waarvan 82 op rekening kwamen van het auxiliair eskader, 357 van de Indische militaire marine, 272 van de gouvernementsmarine en 60 van andere vaartuigen.

Het aantal werkorders bij de fabriek beliep in 1888 64, waarvan bij het einde des jaars nog 26 onafgedaan bleven. Belangrijke herstellingen werden uitgevoerd aan de werktuigen en ketels van 1 schip van het auxiliair eskader, 5 schepen van het Indisch eskader en 3 van de gouvernementsmarine. In de oorlogsschepen *Padang*, *Soembing* en *Sindoro* en in de gouvernementsstoomschepen *Indragiri*, *Valk* en *Zwaluw* werden nieuwe ketels geplaatst. Met de ketelverwisseling en de herstellingen aan de werktuigen van de oorlogsschepen *Batavia* en *Merapi* en van het gouvernementsstoomschip *Djambi* werd een aanvang gemaakt. Vier nieuwe ketels voor het Indisch eskader kwamen gereed, terwijl nieuwe ketels voor één schip van dat eskader, voor twee schepen der gouvernementsmarine en voor één der baggervaartuigen onderhanden waren. Overigens werd voldaan aan verscheidene bestellingen ten behoeve van de in dienst zijnde schepen, alsmede reparatiewerk uitgevoerd voor het marine-etablissement en voor verschillende niet tot de marine behoorende dienstakken.

Aan eene onlangs ontvangen opgaaf van den commandant der zeemacht ontleent men hier de mededeeling dat aan eigenlijke herstellingskosten van de geheele in Indië aanwezige scheepsmacht, daaronder dus ook de schepen van het auxiliair eskader, die van de gouvernementsmarine en die van het loodswezen, in de jaren 1884 t/m 1887 achtereenvolgens is uitgegeven f 698 408, f 822 515, f 785 700 en f 839 671.

In navolging van vorige verslagen laat men thans volgen het gebruikelijk vijfjarig overzicht betreffende den omvang der werkzaamheden bij het marine-etablissement te Soerabaija (met afzonderlijke vermelding van hetgeen er bij de marine-fabriek omging).

[1]) Gedurende het tijdvak van 1 October 1887 tot 30 September 1888 werd de Nederlandsch-Indische Archipel door 16 vreemde oorlogsschepen bezocht, namelijk door 7 Britsche, 2 Fransche, 2 Duitsche, 2 Portugeesche, 1 Russisch, 1 Oostenrijksch en 1 Amerikaansch. In het overeenkomstige tijdvak van 1886/87 werd Nederlandsch-Indië door 22 vreemde oorlogsschepen bezocht; toen waren het 13 Britsche, 2 Fransche, 2 Russische, 1 Duitsch, 1 Oostenrijksch, 1 Portugeesch, 1 Amerikaansch en 1 Japansch.

JAREN.	Aantal verrichte dagdiensten *a*)		Uitbetaalde arbeidsloonen:			Geldswaarde der verwerkte materialen.	Verbruikte hoeveelheid (in K. G.):		Aantal arbeiders gemiddeld dagelijks te werk (buiten hen die op taak werkten). *c*)	Gemiddeld dagloon:	
	door ambachtslieden.	door koelies	aan taakwerk.	aan daggelden.	te zamen. *b*)		IJzer (bewerkt en onbewerkt).	Steenkolen (waaronder ook smeedkolen).		voor ambachtslieden.	voor koelies.
Marine-etablissement (zonder de marine-fabriek).											
1884	444 200	112 898	f 113 935	f 402 814	f 516 749	f 431 767	*d*) †	†	1 857	f 0,71	f 0,45
1885	458 226	137 980	172 631	428 553	601 184	504 609	†	†	1 979	0,72	$0{,}45^{5}$
1886	464 334	109 709	160 372	392 805	553 177	426 263	†	†	1 980	0,72	0,44
1887	408 234	114 158	195 585	105 928	301 513	228 964	†	†	1 361	$0{,}73^{5}$	$0{,}43^{5}$
1888	311 689	116 354	135 544	103 270	238 814	392 869	†	†	1 035	$0{,}76^{5}$	0,44
Marine-fabriek.											
1884	205 193	5 988	†	†	f 174 609	f 178 266	350 417	1 208 515	*e*) 703	f 0,83	f 0,50
1885	219 312	5 690	†	†	186 839	168 855	335 312	1 322 438	750	0,84	0,50
1886	201 025	9 060	†	†	171 285	99 359	283 440	1 021 977	695	0,83	0,50
1887	209 922	8 846	†	†	291 472	188 595	446 466	1 216 650	729	0,92	0,50
1888	261 723	5 969	†	†	323 914	146 124	395 881	1 235 682	889	0,85	0,50

a) Zoowel de koelies als de ambachtslieden zijn allen vrijwilligers.
b) Onder de bij het eigenlijke marine-etablissement in de opgegeven vijf jaren uitbetaalde arbeidsloonen was, ter zake van overwerk, achtereenvolgens begrepen f 26 059, f 37 398, f 8 866, f 4 655 en f 3 104.
c) Deze uitzondering geldt niet voor de opgaven betreffende de marine-fabriek.
d) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.
e) Hieronder 19 à 30 koelies.

§ 5. *Speciale diensten onder beheer van het departement der marine.*

Kustverlichting en bebakening. Het voor dezen dienstak, ter vervanging van de afgekeurde *Argus*, gebouwde nieuwe stalen stoomschip *Lucifer* werd in April 1888 in dienst gesteld. Dit schip vaart eene particuliere bemanning en is afgescheiden van den dienst der gouvernementsmarine, waartoe de *Argus* wel behoorde. Thans behooren nog administratief tot de gouvernementsmarine het bebakeningsvaartuig voor de residentie Batavia en dat voor de residentie Riouw, doch deze zeilvaartuigen, evenals dat hetwelk te Soerabaija als bebakeningsvaartuig wordt aangehouden, zullen eerlang worden buiten dienst gesteld. Deze drie zeilvaartuigen zullen namelijk vervangen worden door een stoombebakeningsvaartuig voor den geheelen Nederlandsch-Indischen Archipel, voor welke bestemming, ingevolge eene machtiging van Mei jl., te Soerabaija zal worden in orde gebracht de van den vroegeren dienst der Bataviasche havenwerken afkomstige hopperbarge *Cheribon*. Overeenkomstig de in 't vorig verslag (blz. 58/59) vermelde beslissing zal dit stoomschip, evenals reeds het geval is met de *Lucifer*, geheel onder het beheer komen van den diensttak waarvoor het bestemd is. Voor de hierdoor noodig wordende wijziging of intrekking van Indisch Staatsblad 1872 n°. 139 zijn van den chef van het departement der marine voorstellen gevraagd.

Gedurende 1888 werden geen nieuwe kustlichten ontstoken (alleen het havenlicht der 6de orde aan den ingang der Deli-rivier ter Sumatra's Oostkust kwam op 26 Augustus in werking), doch er werd voortgewerkt aan den bouw van drie vuurtorens voor de verlichting van het oostelijk vaarwater aan den zuidelijken ingang van straat Banka. Deze drie lichten, een der 1ste orde op Poeloe Besar, één der 5de orde op Poeloe Daoen en één der 5de orde op Poeloe Dapoer, zijn den 9den Juni jl. ontstoken. Het in het westelijk gedeelte van bedoelden ingang gestationneerde Lucipara-lichtschip is dientengevolge ingetrokken. Thans komt de verbetering der verlichting van de vaarwaters leidende naar de reede van Batavia aan de beurt, terwijl het plan bestaat om in 1890 de noodige werken voor de verlichting en de bebakening van de Brandewijnsbaai nabij Padang tot stand te brengen.

Van het denkbeeld om een kustlicht op Poeloe Meroendoeng op te richten voor de vaart door de Api-passage (in de Chineesche Zee nabij de Westerafdeeling van Borneo) werd afgezien.

In het oostervaarwater van Soerabaija werden in October 1888 drie gasboeien gelegd en ontstoken, die over het algemeen goed bleven doorbranden. Slechts eenmaal werd het licht van een dier boeien, vermoedelijk door binnengedrongen water, uitgedoofd. Het voor de levering van dit oliegas gebouwde fabriekje aan het westerboord van den ingang van het marine-bassin werkte goed.

Daar de hijschlantaarns met kaarsen, die voor de in 1887 tot stand gebrachte oeververlichting ter Sumatra's Oostkust aanvankelijk zijn gebezigd, minder doelmatig bleken, werden proeven genomen met eene van hier gezonden lamp, die geacht werd aan het doel te kunnen beantwoorden. Ook dit toestel heeft echter niet aan de verwachting voldaan, zoodat men in Indië tot het beproeven van eene andere soort lamp is overgegaan, waarmede betere uitkomsten verkregen zijn. Men vleit zich dat daarmede de moeilijkheden zullen zijn overwonnen.

Ter aanwijzing van de ligging van den telegraafkabel nabij Boeleleng (Bali) werd aldaar een telegraaflicht geplaatst.

Het personeel tot beheer en bediening der *kust*verlichting kwam ook in 1888 nog niet geheel in overeenstemming met de daarvoor in 1885 (Indisch Staatsblad n°. 169) aangenomen formatie. Er waren nog enkele lichtopzichters en lichtwachters in dienst, die hoogere traktementen genoten dan aan benoemden onder de werking der nieuwe organisatie wordt toegelegd.

De tot dusver bij verschillende besluiten, vaak niet op eenvormigen voet, getroffen regelingen betreffende de dienstvoorwaarden van het personeel der *haven*lichten zijn in Januari 1889 (Indisch Staatsblad n°. 30) vervangen door eene vaste organisatie, waarbij voor alle havenlichten gezamenlijk eene algemeene regeling der geldelijke inkomsten van het bedienend personeel is vastgesteld, en tevens, voor zooveel die havenlichten betreft waar in de voeding van landswege wordt voorzien, ook de schafting van bedoeld personeel naar eenzelfde tarief is voorgeschreven. Bij die gelegenheid zijn verder een 9-tal lichten, welke tot dusver, alleen omdat zij tot de 6de orde behoorden, oneigenaardig onder de havenlichten plachten begrepen te worden, tot de categorie der kustlichten gebracht, wat zij in werkelijkheid ook waren. Daardoor is de hooger bedoelde organisatie van het kustlichtpersoneel (Indisch Staatsblad 1885 n°. 169) ook op het personeel der bedoelde kleine kustlichten toepasselijk geworden, behoudens dat

die lichtwachters (bij 8 van de 9 der bedoelde lichten), die niet als chef optreden, niet gelijkelijk bezoldigd worden met de andere lichtwachters van den kustlichtdienst, maar als tweede lichtwachters eene ondergeschikte categorie vormen. Vermeerdering van uitgaven vloeit uit den maatregel niet voort. Bij het aangehaalde Indisch Staatsblad 1889 n°. 30 is in de uitbreiding van het personeel voor den kustlichtdienst tevens begrepen geworden het personeel voor de hooger bedoelde nieuwe verlichting in het oostelijk gedeelte van den zuidelijken ingang van straat Banka.

Bij het kustlicht op Java's Vierde punt (residentie Bantam) en bij dat op Poeloe Sapoedi (residentie Madura) bleek het, ook uit een oogpunt van bezuiniging, aanbeveling te verdienen, in plaats van de daarbij gedetacheerde dwangarbeiders, vrije koelies in dienst te nemen. Daartoe werden bij Indisch Staatsblad 1888 n°. 160*a* de bepalingen nopens het beheer en de bediening der kustlichten voor zooveel noodig gewijzigd. Bij het kustlicht op het rif den Bril in straat Makasser werden mede vrije koelies in dienst genomen, doch zulks slechts voor zoolang de berriberri onder de daarbij gedetacheerde dwangarbeiders niet zou geweken zijn. Onder het aan den vuurtoren op Poeloe Bras (Atjeh) verbonden personeel hadden in 1888 meer bijzonder de Europeanen (die, tijdens zij van den dienst zijn vrijgesteld, op den vasten wal van Atjeh verblijf houden) van koortsen en berriberri te lijden. De vraag, in hoever die ziekten worden veroorzaakt door het verblijf aan den Atjeh-wal, maakt een punt van onderzoek uit. Ook de gezondheidstoestand van het kustlichtpersoneel op het eiland Edam (baai van Batavia) bleef in 1888 nog onbevredigend.

De bebakening werd uitgebreid door de plaatsing van eene Herbertsbakenton in straat Riouw op een rif nabij het eiland Klein Loban, waarop het Engelsche oorlogsschip *Orion* schade had beloopen. De toegangen naar en in de Brandewijnsbaai (Sumatra's Westkust) werden bebakend met licht materieel, terwijl het noodige verricht wordt tot bebakening van den telegraafkabel tusschen Java, Bali en Celebes.

Loodswezen. Het personeel van den loodsdienst was in 1888 voltallig. In dat jaar werd aan loodsgelden slechts ontvangen f 139 697, tegen f 152 846 in 1886 en f 150 529 in 1887. Zooals uit onderstaande splitsing blijkt, was de mindere ontvangst vooral waar te nemen bij de loodsdiensten voor straat Bali en te Tjilatjap:

	1886.	1887.	1888.
te Soerabaija en Grissee . . .	f 126 759	f 127 523	f 124 723
„ Banjoewangi (voor straat Bali)	15 132	12 451	8 030
„ Tjilatjap	10 955	10 555	6 944
Te zamen	f 152 846	f 150 529	f 139 697

Ten einde de inkomsten van het loodspersoneel voor straat Bali (tusschen Java en Bali) op een redelijk peil te houden, is het noodig gebleken het aandeel dezer beambten in de netto opbrengst der loodsgelden (welke opbrengst steeds afneemt, doordien de schepen meer en meer den gemakkelijkeren weg tusschen Bali en Lombok verkiezen) van 25 op 75 pct. te brengen. Machtiging is verleend om dezen maatregel te doen ingaan met 1 Januari 1888.

Het loodsstationschip voor het vaarwater van Soerabaija, het vroegere oorlogsschip *Banka*, werd, toen het laatstelijk gedokt werd, voor verderen dienst ongeschikt bevonden en zou dientengevolge in Maart 1889 publiek worden verkocht. Aangezien geen ander vaartuig op het oogenblik beschikbaar is, zal een klein particulier schip tijdelijk als vervanger worden gehuurd.

Haveninrichtingen. In Januari 1889 (Indisch Staatsblad n°. 15) werd op de Karimon-Djawa-eilanden (benoorden de residentie Japara gelegen) het ambt van fungeerend havenmeester ingesteld en met die functie belast de posthouder aldaar. In verband met de verplaatsing van het ontvangerskantoor der in- en uitvoerrechten aan de Sambas-rivier (Westerafdeeling van Borneo) van Pamangkat naar Sambas, moest ook eene nadere voorziening genomen worden omtrent de waarneming der functiën van havenmeester op beide plaatsen. Die bijbetrekking, welke te Pamangkat aan den ontvanger der douane en te Sambas aan den commies op het assistent-residentiebureau was opgedragen, is nu (zie Indisch Staatsblad 1889 n°. 45) ter laatstgemelde plaatse overgegaan op den ontvanger der in- en uitvoerrechten en te Pamangkat op den controleur van het binnenlandsch bestuur.

De bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 13 vastgestelde nieuwe omschrijving van de grenzen der reede van Padang had ten doel om de Brandewijnsbaai, die op 7 K.M. afstands van Padang gelegen is en daarmede eerlang door een spoorweg zal verbonden zijn, een deel van de reede te doen uitmaken.

Hydrographische dienst. In het afgeloopen jaar voltooide de schoener *Blommendal* de opneming rondom Madura, waarna werd begonnen met de opneming van het gedeelte der oostkust van Sumatra tusschen hoek Sekapong en straat Banka. Door den schoener *Melvill van Carnbee* werd met de opneming langs de noordkust van Java voortgegaan tot nabij Duiven-eiland benoorden straat Bali. Het stoomschip *Hydrograaf* beeindigde de opneming van de Karimon-Djawa-eilanden, verrichtte daarna eenige loodingen tusschen gemelde eilanden en Java, vertoefde toen bijna twee maanden te Soerabaija tot het ondergaan van herstellingen, en maakte vervolgens een aanvang met de opneming van het eiland Bawean. Door daartoe aangewezen afzonderlijk personeel werd in 1888 beëindigd de in 't laatst van 1887 aangevangen opneming van de Brandewijnsbaai en de reede Padang.

De sterrekundige plaatsbepalingen werden gedurende de maanden Juni tot en met October langs de Kleine Soenda-eilanden voortgezet.

Bij het hydrographisch bureau te Batavia werden in 1888 uitgegeven de volgende kaarten, als: Oostkust Celebes, blad I; — Reede Pekalongan; — Reeden Joana en Rembang; — Straat Makasser, blad I, — en Noordkust Java, blad IV, omvattende het gedeelte tusschen de reede Pekalongan en het eiland Mandelike. Tevens verscheen in 1888 de Gids voor het bevaren van de Gasparstraten. De onderdepôts van zeekaarten, ten getale van 5 op Java en 9 in de buitenbezittingen, bleven aan hunne bestemming beantwoorden.

§ 6. *Verrichtingen der zeemacht.*

Over de krachtige wijze waarop de zeemacht in 1888 in Atjeh is opgetreden, is reeds gehandeld op blz. 9 en 53 hiervóór.

Elders in den Archipel had de marine in 1888 bij drie gelegenheden een werkdadig machtsvertoon te ontwikkelen, namelijk in April tegen eene kampong op Selaroe (Timorlaut-eilanden), in Juli tegen eene rooversnederzetting aan de monding der Karama-rivier in het landschap Mamoedjoe (westkust van Celebes), en in November tegen eenige kampongs in den Solor-archipel. Men zie daarover het medegedeelde in 't vorig verslag (blz. 19/20), zoomede op blz. 18 en 23 hiervóór.

Waar en hoe de verschillende bodems der oorlogs- en gouvernementsmarine, ook die welke niet tot een vast station behoorden, gedurende het tijdvak van 1 April 1888 t/m 31 Maart 1889 afwisselend werden gebezigd, kan blijken uit de in vorige paragrafen van dit hoofdstuk reeds aangehaalde bijlagen F en G. Meer uitvoerige bijzonderheden, voor zooveel betreft de schepen der oorlogsmarine, vindt men in de kwartaalverslagen betreffende de verrichtingen der zeemacht, die geregeld in de Javasche Courant worden opgenomen, en waarvan die over 1888 te vinden zijn in de n°. van 5 Juni, 9 November en 28 December 1888 en 22 Maart 1889.

F. Rechtswezen.

§ 1. *Rechterlijke macht.*

Raden van justitie. Ten einde den raad van justitie te Samarang, die blijkens vorige verslagen herhaaldelijk ter bijwerking van achterstallige zaken met tijdelijk personeel moest worden versterkt, in staat te stellen zich op den duur behoorlijk van zijne taak te kwijten, wordt het noodig geacht het college uit te breiden met één vice-president, één lid en één tweeden substituut-griffier, waarmede dan, in het belang van eene regelmatiger behandeling van zaken, gepaard kan gaan eene splitsing van het college in twee kamers. Het noodige is voorbereid om, wanneer de vereischte fondsen bij de begrooting zullen zijn toegestaan, den maatregel in 1890 in werking te doen treden.

Revisie van landraadsvonnissen. Overbrenging daarvan bij de raden van justitie. Aan de Indische Regeering is, onder herinnering aan hetgeen daaromtrent vroeger is overwogen (zie o. a. blz. 55/56 van het Koloniaal Verslag van 1880), de vraag gedaan, of niet — zelfs al mocht men het tegenwoordige stelsel der facultatieve revisie willen behouden — de revisie der vonnissen in zake van misdrijf, door de landraden op Java en Madura gewezen, behoort te worden overgebracht naar de drie aldaar gevestigde raden van justitie.

Residentiegerechten en inlandsche rechtbanken. Tijdens de vaststelling van het Koninklijk besluit van 4 Februari 1873 (Indisch Staatsblad n°. 157) waren onderscheidene wijzigingen in de wetgeving voor den inlander op Java en Madura ontworpen, welker uitvaardiging aan den Gouverneur-Generaal werd overgelaten, echter onder voorwaarde dat vooraf alle daarvoor in aanmerking komende landraden op Java en Madura van rechtskundige voorzitters zouden moeten zijn voorzien. Reeds vroeger is in Indië een paar malen de vraag overwogen in hoever die voorwaarde, welker vervulling zich zelfs thans nog betrekkelijk lang kan laten wachten, een beletsel moest blijven om de verbeteringen in te voeren, die in een of ander opzicht noodig worden geacht, en welke reeds opgesloten liggen in het samenstel der indertijd ontworpen wijzigingen. Die vraag is thans in dien zin beantwoord, dat er geen bezwaar tegen bestaan kan om, in afwachting dat de bedoelde voorwaarde zal zijn vervuld, de voorzieningen te nemen, welke noodzakelijk worden geoordeeld. De Gouverneur-Generaal is dientengevolge uitgenoodigd geworden om, onder nadere goedkeuring des Konings, de noodig geachte partiëele herzieningen in te voeren voor zoover meergenoemd Koninklijk besluit die op het oog heeft, en om daarbij in de eerste plaats in overweging te nemen de uitbreiding van de competentie der residentiegerechten op Java en Madura, en de uitvaardiging van bepalingen over het beslag onder derden en over de reconventie, die in het zoogenaamd Inlandsch Reglement, tot schade van eene goede rechtsbedeeling, ontbreken.

Zooals reeds op blz. 4 hiervóór is vermeld, werd in Augustus 1888 tijdelijk een buitengewone omgaande rechter in dienst gesteld, speciaal voor de behandeling der tot de competentie van de rechtbank van omgang in de eerste afdeeling op Java en Madura behoorende strafzaken, voortgesproten uit de kort te voren in de residentie Bantam uitgebroken onlusten.

Sedert de opgaaf in 't vorig verslag (blz. 60) hebben weder zeven landraden (in Pekalongan, Samarang en Bantam) rechtskundige voorzitters gekregen en wel de landraden te Pekalongan en Batang te zamen een te Pekalongan gevestigden voorzitter, de landraden te Salatiga en Ambarawa te zamen een te Salatiga gevestigden voorzitter, en de landraden te Serang, Tjilegon en Pandeglang te zamen een te Serang gevestigden voorzitter (Indisch Staatsblad 1889 n°. 56 en 74). Er zijn thans in 't geheel 45 rechtskundige voorzitters op Java en Madura, die bij 67 landraden zijn aangesteld. In het ressort van den omgaanden rechter in de tweede afdeeling op Java en Madura zijn nog slechts zes landraden overgebleven (die te Poerwokerto, Poerbolinggo, Bandjarnegara, Wonosobo, Karang-anjar en Keboemen) welke door bestuursambtenaren worden voorgezeten. Het voornemen bestaat om in het aanstaande jaar voor die zes rechtbanken te zamen drie rechtskundige voorzitters te bestemmen. Alsdan kunnen de functiën van den omgaanden rechter en van diens griffier, ingevolge de artikelen 1 en 2 van het Koninklijk besluit van 19 November 1878 n°. 43 (Indisch Staatsblad 1879 n°. 106), overgaan op de verschillende landraadsvoorzitters en hunne griffiers. Voor vier der bedoelde zes landraden zullen dan echter nog twee afzonderlijke griffiers moeten worden in dienst gesteld.

Aan een tweetal landraadsvoorzitters, voor wie op hunne wettige standplaats geen geschikte woningen te krijgen waren, werd vergund tijdelijk elders verblijf te houden.

De tijdelijk aan den djaksa te Soerakarta toegevoegde adjunct (zie vorig verslag blz. 60) werd, evenals diens ondergeschikt personeel, definitief aangesteld (Indisch Staatsblad 1889 n°. 19).

Bezoldiging enz. van leden van omgaande rechtbanken en van landraden. Een overleg met de Indische Regeering is aanhangig nopens het denkbeeld om aan die leden der rechtbanken van omgang en van de landraden op Java en Madura, die als zoodanig niet in het genot zijn van bezoldiging of toelage, eene maandelijksche toelage toe te kennen, bij voorkeur te genieten door hen, die door hunne vroegere ambtswerkzaamheden of door eenige bijzondere opleiding geschikt geacht worden tot het bekleeden van rechterlijke betrekkingen.

Inmiddels is het noodzakelijk geoordeeld om, zooals reeds vroeger voor de onbezoldigde leden van eenige andere inlandsche rechtbanken is bepaald, aan de niet met een bezoldigd ambt bekleede leden van de rechtbank van omgang en van den landraad te Sumanap (Madura) voor het bijwonen van elke zitting eene schadeloosstelling van f 2,50 toe te kennen (Indisch Staatsblad 1888 n. 169). Het voornemen bestaat om de ambtelooze personen die als leden zitting hebben in de landraden te Menado, Amboina, Saparoea, Neira en Wahaai, van 1890 af mede zoodanige schadeloosstelling toe te leggen.

In het afgeloopen jaar werden aan een paar ambtenaren van het inlandsch openbaar ministerie, namelijk aan een hoofddjaksa en twee djaksa's, medailles voor burgerlijke verdiensten toegekend.

Opleiding van inlandsche rechterlijke ambtenaren. Met het oog op de omstandigheid dat voor de behoorlijke uitoefening der functiën van lid van eene inlandsche rechtbank of van djaksa voorbereiding die tot het bekleeden van een rechterlijk ambt geschikt maakt, bezwaarlijk kan worden gemist, is, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 114) werd medegedeeld, in Augustus 1888 aan het oordeel van de Indische Regeering onderworpen het denkbeeld om in Indië één of meer cursussen te openen ter opleiding van inlandsche jongelieden voor rechterlijke betrekkingen, op welke cursussen onderricht zou zijn te geven in de beginselen van het recht en in eenige kennis der wetten die zij later zullen hebben toe te passen.

Politierechtspraak. Vermits de opheffing van het marine-etablissement op Onrust de noodzakelijkheid heeft doen vervallen om de politierechtsmacht over inlanders en met hen gelijkgestelden aldaar (waarmede de directeur van het etablissement was belast) plaatselijk te doen uitoefenen, is de ter zake bestaande speciale regeling, zoomede de detacheering op Onrust van één der aan den hoofddjaksa bij den landraad ter hoofdplaats Batavia toegevoegde adjuncten, ingetrokken bij Indisch Staatsblad 1889 n°s. 70 en 71. De politiezaken op Onrust en op de daartoe behoorende eilanden Kuiper en Purmerend worden dientengevolge voortaan behandeld door den politierechter te Batavia.

§ 2. *Rechtswezen in het algemeen.*

Consulaire rechtsmacht. De wet van 16 December 1888 (Nederlandsch Staatsblad n°. 204), houdende nadere wijziging van de bepalingen omtrent de bevoegdheid der consulaire ambtenaren tot het opmaken van burgerlijke akten en omtrent de consulaire rechtsmacht, is in Indië afgekondigd bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 66.

Wetgeving voor inlanders. In Juli jl. is dezerzijds aanleiding gevonden om bij de Indische Regeering de vraag aanhangig te maken wat nog, met wijziging en aanvulling van het Koninklijk besluit dd. 19 Januari 1882 n°. 24 (Indisch Staatsblad n°. 152), van regeeringswege zou behooren te worden verordend tot verbetering van de rechtspraak der priesterraden op Java en Madura. Om daarvan bij de overweging van het onderwerp partij te kunnen trekken, is sedert aan den Gouverneur-Generaal ook mededeeling gedaan van een, op dezerzijdsch verzoek, nopens deze aangelegenheid uitgebracht belangrijk advies van den heer mr. L. W. C. van den Berg, laatstelijk ambtenaar voor de beoefening van Indische talen, tevens adviseur voor Oostersche talen en het Mohammedaansche recht, sedert eenigen tijd met verlof hier te lande. Over de priesterraden werd o. a. gehandeld in de Koloniale Verslagen van 1882, blz. 55, en van 1885, blz. 52.

Rechtswezen in de Vorstenlanden op Java. Overeenkomstig de in 't vorig verslag (blz. 60) bedoelde machtiging van het Opperbestuur is bij Indisch Staatsblad 1888 n°. 138 een

begin gemaakt met de reorganisatie van het rechtswezen in de Vorstenlanden. De voorloopige wijzigingen, bij gemeld Staatsblad gebracht in de resolutie van 11 Juni 1831 n°. 30, zijn op 1 September 1888 in werking getreden.

Rechtswezen ter Sumatra's Westkust. Met het oog op de nog weinig ontwikkelde toestanden in het thans tijdelijk tot de afdeeling Tanah Datar behoorende landschap Loeboe Oelang Aling (zie blz. 12 hiervóór), is bij ordonnantie van 24 Juni 1888 (Indisch Staatsblad n°. 118) gemeld landschap vooralsnog uitgezonderd van de werking van het reglement op het rechtswezen ter Sumatra's Westkust, voor zooveel namelijk de inheemsche bevolking betreft.

Rechtswezen in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden. Omtrent de vraag, op welke wijze zou kunnen worden te gemoet gekomen aan de bezwaren, welke de justiciabelen ondervinden tengevolge van de groote uitgestrektheid van het ressort van den raad van justitie te Makasser (zie vorig verslag blz. 60/61), heeft de Indische Regeering nog niet van haar gevoelen doen blijken.

Rechtswezen in Menado. Bij de onlangs plaats gehad hebbende invoering van 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur in de administratief tot de afdeeling Gorontalo (residentie Menado) behoorende voormalige leenrijken Gorontalo, Limbotto, Bone en Boalemo is aan de inheemsche bevolking hare eigene rechtspleging gelaten (Indisch Staatsblad 1889 n°. 95). In verband daarmede is de rechtsmacht van den rijksraad te Gorontalo, voor zoover die landschappen betreft, overgedragen op eene aldaar gevestigde inheemsche rechtbank, die den naam van »groote madjelis" draagt.

Toepasselijkverklaring van de Europeesche wetgeving op de vreemde oosterlingen. De Indische Regeering is dezerzijds herinnerd geworden aan de wenschelijkheid eener afdoening van de sedert jaren aanhangige voorstellen tot verdere toepasselijkverklaring van de Europeesche wetgeving op de Chineezen, ten vervolge op de ordonnantie opgenomen in Indisch Staatsblad 1855 n°. 79, van welke voorstellen de bewerking indertijd was opgedragen aan het toenmalig lid in den raad van Nederlandsch-Indië mr. T. H. DER KINDEREN (zie het verslag van 1879, blz. 70). Verder is ook gewezen op het belang eener definitieve oplossing van de vraag, of de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek over de legitime portie geacht moeten worden op de Chineezen van toepassing te zijn (verg. art. 1, I, lit. *o*, van Indisch Staatsblad 1855 n°. 79). Naar aanleiding daarvan heeft de Gouverneur-Generaal bericht, dat de door mr. DER KINDEREN vóór zijn vertrek naar Europa, gezamenlijk met den heer W. P. GROENEVELDT, adviseur honorair voor Chineesche zaken, ingediende voorstellen bij het Hooggerechtshof in behandeling zijn, welk college evenwel niet in staat was om het tijdstip te bepalen waarop zijn advies kon worden te gemoet gezien.

Van het aan de Indische Regeering medegedeelde denkbeeld [1]) om, zoo geene bijzondere redenen zich daartegen verzetten, de genoemde ordonnantie in Indisch Staatsblad 1855 n°. 79 ook van kracht te verklaren voor Bali en Lombok, is moeten worden afgezien, wegens de bezwaren welke de berechting van hunne vorderingen voor den raad van justitie te Soerabaija voor de betrokkenen zou na zich slepen. Daarmede zouden toch meermalen groote onkosten gepaard gaan, zoodat het te voorzien is dat tal van zaken, die thans op gemakkelijke wijze bij den landraad te Boeleleng (Bali) worden aangebracht, dan niet zouden aanhangig gemaakt worden.

Rechtspersoonlijkheid van vereenigingen; naamlooze vennootschappen. In 1888 zijn in Indië op den voet van het Koninklijk besluit dd. 28 Maart 1870 n°. 2 (Indisch Staatsblad n°. 64) 27 vereenigingen als rechtspersoon erkend, waarvan 6 waren aangegaan voor onbepaalden tijd, 1 voor 75 jaren, 14 voor 29 jaren of voor 29 jaren en eenige maanden en 6 voor 25 jaren. Acht er van waren Chineesche vereenigingen (daaronder de twee in het vorig verslag bedoelde, wier aanvankelijk aangeboden statuten verduidelijking behoefden). Zes dezer Chineesche vereenigingen waren van godsdienstigen aard, één beoogde de oprichting van een begrafenisfonds en de achtste was eene vereeniging tot gezellig verkeer. Tot de in 1888 erkende vereenigingen behoorde ook eene Arabische, gevestigd te Samarang en ten doel hebbende de instandhouding van een bedehuis. Hare erkenning vond eerst plaats nadat de statuten zoodanig gewijzigd waren dat inlanders van het lidmaatschap waren uitgesloten. De overige 18 vereenigingen, allen door Europeanen opgericht, waren van zeer uiteenloopenden aard. Zij hadden namelijk ten doel de oprichting, enz. van eene spaarbank voor inlanders te Modjowarno (Soerabaija) [2]), van twee Fröbelscholen (één te Tjandi ter hoofdplaats Samarang en één te Tagal), van eene vrijmetselaarsloge te Kotta-Radja (Atjeh) [3]), en van een begrafenisfonds uitsluitend ten dienste van het personeel van de landsdrukkerij te Batavia. Verder waren er twee vereenigingen van liefdadige strekking (eene St. Vincentius-vereeniging te Buitenzorg en eene St. Anna-vereeniging te Soerabaija) [4]), twee waren vereenigingen voor de bevordering van de belangen der particuliere landbouwnijverheid [5]), één betrof een familiefonds te Djokjokarta, drie waren respectievelijk eene schiet-, muziek- en gymnastiek-vereeniging, en vijf waren vereenigingen voor gezellig verkeer.

Aan eene Chineesche vereeniging te Samarang, welke zich ten doel stelde de belangen te behartigen van eenige Chineesche tempels (klentengs) aldaar, werd de gevraagde rechtspersoonlijkeid geweigerd, aangezien de bedoelde tempels geacht moesten worden stichtingen te zijn onder beheer staande van den Chineeschen raad te Samarang, door wiens voorzitter zij bij het sluiten van overeenkomsten werden vertegenwoordigd, zonder dat uit iets bleek dat bedoeld beheer en bedoelde vertegenwoordiging op wettige wijze aan de zich aanmeldende vereeniging was overgedragen. Over de afwijzing in 1888 van een verzoek van den kerkeraad der Christelijk Gereformeerde Kerk te Batavia om erkenning van deze Kerk als rechtspersoon, wordt lager gehandeld in hoofdstuk K, afd. III, § 1.

Van 14 reeds vroeger erkende vereenigingen werden in 1888 gewijzigde, dan wel geheel nieuwe statuten goedgekeurd (voor twee andere vereenigingen rezen bezwaren tegen de ter goedkeuring voorgedragen wijzigingen), terwijl in twee gevallen tevens goedkeuring werd verleend op de verandering van den naam der vereeniging.

De bewilliging van den Gouverneur-Generaal, die volgens het Indisch Wetboek van Koophandel vereischt wordt alvorens in Indië naamlooze vennootschappen kunnen tot stand komen, werd in 1888 verleend voor 13 dergelijke maatschappijen, waarvan er 2 gevestigd waren te Batavia, 4 te Samarang, 3 te Soerabaija, 1 te Soekaboemi, 1 te Soerakarta, 1 te Blitar en 1 te Medan. In 10 gevallen beoogden de oprichters het drijven van cultuurondernemingen (daaronder 2 het drijven van de tabakscultuur op terreinen van de British North-Borneo Company). Van de 3 andere vennootschappen stelden zich de oprichters ten doel respectievelijk het bouwen en verhuren van huizen, de verdere exploitatie van een hôtel en de voortzetting van eene kleermakerszaak.

Onder de in 1888 hier te lande — ingevolge bewilliging bij Koninklijk besluit — tot stand gekomen naamlooze vennootschappen waren er 36, welker werkkring tot Nederlandsch-Indië betrekking had, namelijk 30 cultuurmaatschappijen, 2 stoomvaartmaatschappijen (de »Holland" en de Koninklijke Paketvaartmaatschappij), 1 voor het cargadoorsbedrijf; voorts de steenkolenmaatschappij »Oost-Borneo", de Indische Credietvereeniging en de Oost-Java Stoomtrammaatschappij.

Eene nadere opsomming van al de hier bedoelde vennootschappen vindt men in bijlage H hierachter waaruit te zien is dat het maatschappelijk kapitaal van de 10 in Indië en de 30 hier te lande opgerichte vennootschappen voor Indische cultuurzaken respectievelijk bedroeg f 2 713 000 [6])

[1]) Zie het verhandelde in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 23 November 1888 (Bijblad 1888-1889, blz. 262 263).

[2]) Zie de statuten in de Javasche Courant van 6 November 1888.

[3]) „ „ „ „ „ „ „ „ 11 December 1888.

[4]) „ „ „ „ „ „ „ „ 10 Aug. en 7 Dec. 1888.

[5]) De Loemadjangsche Tabaksvereeniging te Loemadjang in Probolinggo en de Plantersvereeniging Samarang-Kadoe te Bodja in Samarang (Javasche Courant van 10 en 28 Augustus 1888).

[6]) Hieronder f 600 000 voor de 2 hooger bedoelde tabaksmaatschappijen die haar werkkring buiten Nederlandsch-Indië hadden.

en f 28 287 000. Voor de overige 3 Indische vennootschappen te zamen beliep het maatschappelijk kapitaal f 1 160 000 en voor de overige 6 Nederlandsche te zamen f 17 600 000, in welk laatste bedrag de beide nieuwe stoomvaartmaatschappijen deelden voor f 13 200 000. In totaal derhalve f 49 760 000, namelijk f 3 873 000 voor de 13 Indische en f 45 887 000 voor de 36 Nederlandsche vennootschappen.

Zeventien reeds vóór 1888 erkende vennootschappen erlangden in Indië bewilliging op de wijziging harer akten van oprichting, terwijl aldaar voor één vennootschap bewilliging werd verleend op de verlenging van haren duur en voor eene andere de termijn werd verlengd, binnen welken hare nog niet uitgegeven aandeelen moesten zijn geplaatst.

Ten opzichte van 3 naamlooze vennootschappen kon de gevraagde bewilliging op hare akten van oprichting of op de wijzigingen dier akten niet terstond door den Gouverneur-Generaal worden verleend, omdat de overgelegde statuten bepalingen inhielden, die in strijd werden geacht met voorschriften van het Wetboek van Koophandel. Na wijziging der statuten door belanghebbenden werd echter voor één dier vennootschappen de gevraagde bewilliging nog in 1888 en voor één in het begin van 1889 verleend. Eindelijk moest ten opzichte van nog eene andere naamlooze vennootschap de gevraagde bewilliging op hare akte van oprichting worden geweigerd, omdat de akte, wat den vorm betrof, niet geheel aan de wettelijke voorschriften voldeed. Na overlegging van eene nieuwe akte in den behoorlijken vorm, werd ook daarop de bewilliging in het begin van 1889 verkregen.

Gelijkstelling met Europeanen; rechtstoestand van personen. Art. 109, laatste alinea, van het Regeeringsreglement vond in 1888 toepassing ten aanzien van 19 inlanders, allen Christenen. [1]) Op twaalf verzoeken kon de bij dit wetsvoorschrift bedoelde gelijkstelling met Europeanen niet aanstonds worden verleend, omdat de aanvragers nog niet op de voorgeschreven wijze (Indisch Staatsblad 1883 n°. 192) in het wettig bezit van een geslachtsnaam waren gekomen. Drie verzoeken werden afgewezen.

Ook werd afwijzend beschikt op het verzoek van een Chinees die, wat rechten, lasten en verplichtingen aangaat, als inlander wenschte te worden aangemerkt.

Aan de Indische Regeering is verzocht na te gaan, op welke wijze art. 109 van het Regeeringsreglement behoort te worden aangevuld of gewijzigd om te voorzien in de, naar het oordeel der Regeering hier te lande, in dit artikel bestaande leemte ten aanzien van de onderscheiding tusschen Europeanen en met hen gelijkgestelden en inlanders en met hen gelijkgestelden, vermits daarbij niet voorzien is in het geval dat personen die den Mohammedaanschen godsdienst belijden, wegens hunne afkomst niet wel tot de inlandsche bevolking kunnen worden gerekend.

§ 3. *Burgerlijk recht, handelsrecht en burgerlijke rechtsvordering.*

Verlijden van akten van eigendom en hypotheek. Vermits de in 't vorig verslag (blz. 251) bedoelde maatregel, betreffende de verkrijgbaarstelling van eerste jaarpassen (voor op inlandsche wijze getuigde vaartuigen) op een zevental zeeplaatsen waar de gelegenheid daartoe tot dusver niet bestond, alleen nut kon opleveren wanneer op diezelfde plaatsen tevens akten van eigendom en hypotheek konden worden verleden, en dit tot hiertoe slechts op vier der bedoelde plaatsen het geval was, werden bij ordonnantie van 6 Januari 1889 (Indisch Staatsblad n°. 3) de met de afgifte van eerste jaarpassen belaste ambtenaren op de drie andere plaatsen, zijnde de assistent-resident van Siboga (residentie Tapanoli), die van de Oosterdistricten (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) en de controleur van Saleijer, tevens alsnog bevoegd verklaard tot het verlijden van akten van eigendom, overgang en hypotheek, voor zooveel op inlandsche wijze getuigde vaartuigen betreft.

Intrekking van art. 83 *der bepalingen omtrent de invoering van- en den overgang tot de nieuwe wetgeving.* Terwijl het voorschrift van de eerste alinea van art. 83 der Overgangsbepalingen, betreffende het voorloopig behoud van de regelen der oude procedure ten aanzien van de daar genoemde onderwerpen, door de toepassing van de tweede alinea bij onderscheiden regelingen, reeds veel van zijne beteekenis verloren had, heeft eene beslissing van het Hooggerechtshof — volgens welke op grond van gemeld artikel de regelen der oude procedure nog moeten nageleefd worden bij de invordering van belastingen, gegrond op verordeningen die van vóór de invoering der nieuwe wetgeving dagteekenen, — de Indische Regeering genoopt om de intrekking van gezegd artikel in overweging te geven. De intrekking heeft daarop plaats gehad bij Koninklijk besluit van 22 November 1888 n°. 21, bij welk besluit de Gouverneur-Generaal tevens bevoegd is verklaard om, voor zooveel nog noodig, in overeenstemming met de tegenwoordige wetgeving regelen te stellen omtrent de invordering van hetgeen den lande krachtens algemeene of plaatselijke verordeningen mocht verschuldigd zijn, of uit anderen hoofde toekomen, en waarvan de invordering nog geacht mocht worden te moeten geschieden overeenkomstig voorschriften uitgevaardigd vóór de tegenwoordige wetgeving. De afkondiging van het gemelde besluit zal eerst behooren plaats te hebben zoodra door den Gouverneur-Generaal de daarbij bedoelde voorzieningen zijn genomen.

Navolging van wijzigingen in het Nederlandsche Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. Bij Koninklijk besluit van 27 November 1888 n°. 26 (Indisch Staatsblad 1889 n°. 31) zijn in het Reglement op de burgerlijke rechtsvordering voor de raden van justitie op Java en Madura en het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië gelijke wijzigingen gebracht, als hier te lande in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering zijn tot stand gekomen bij de wet van 23 December 1886 (Nederlandsch Staatsblad n°. 230), en wel ten aanzien van het verleenen van verstek in zaken waarin meerdere gedaagden zijn gedagvaard; het doen van verzet tegen verstekvonnissen, en de gevallen waarin voorloopig getuigenverhoor is toegelaten.

Tenuitvoerlegging van dwangschriften voor de invordering van belastingen. Ter wegneming van bezwaren, die werden ondervonden met opzicht tot de tenuitvoerlegging tegen inlanders en met dezen gelijkgestelden van de bij Indisch Staatsblad 1879 n°. 267 bedoelde dwangschriften tot invordering van belastingen, werd, voor zooveel Java en Madura betreft, o. a. eene wijziging noodig geacht van het in 1879 (Indisch Staatsblad n°. 317) in het zoogenaamde Inlandsch Reglement ingelaschte nieuwe art. 203*a*, welk voorschrift — zooals het tot dusver luidde — gegronde aanleiding gaf tot de opvatting, dat, als de verschuldigde som niet hooger was dan f 50, de tenuitvoerlegging van het dwangschrift noch op de onroerende goederen, noch bij lijfsdwang kon geschieden. Bij Koninklijk besluit dd. 29 December 1888 n°. 18 (Indisch Staatsblad 1889 n°. 68) is nu verklaard dat de dwangschriften tegen inlandsche en met dezen gelijkgestelde belastingschuldigen over geheel Nederlandsch-Indië kunnen worden tenuitvoergelegd bij lijfsdwang. De twijfel met opzicht tot de tenuitvoerlegging op onroerende goederen werd weggenomen door het Koninklijk besluit van 29 December 1888 n°. 19 (Indisch Staatsblad 1889 n°. 69), houdende eene wijziging van de eerste alinea van het aangehaalde art. 203*a*.

Ontslag uit den lijfsdwang. Meer dan eens had zich het geval voorgedaan dat een gegijzelde, voor wiens onderhoud door den schuldeischer geene gelden meer werden voorgeschoten, weigerde zijn ontslag aan den rechter te verzoeken, omdat hij liever den lijfsdwang gedurende het bij art. 586 van het Reglement op de burgerlijke rechtsvordering gestelde maximum van drie jaren achtereen onderging, dan de kans te beloopen herhaaldelijk voor korten duur gegijzeld te worden. Inmiddels bleven de kosten van onderhoud dan ten laste van den lande. Bij Koninklijk besluit van 10 Januari 1889 n°. 20 (Indisch Staatsblad n°. 89) is daarom eene wijziging gebracht in art. 587 van genoemd Reglement, in dien zin, dat, ingeval de schuldeischer in gebreke blijft vóór den bij de wet bepaalden uitersten termijn aan zijne verplichting tot betaling der onderhoudskosten van den

[1]) Zie de ordonnantiën in Indisch Staatsblad 1888 n°. 29, 35, 37, 89, 90, 120, 127, 166 en 167.

schuldenaar te voldoen, niet alleen op vordering van dezen, maar ook op aanvraag van den betrokken cipier dadelijk zonder eenige formaliteit schriftelijk bevel tot ontslag uit de gijzeling kan worden gegeven, en wel ter plaatse waar een raad van justitie is gevestigd door den president van dien raad, en elders door het hoofd van plaatselijk bestuur. Het bevel tot ontslag, waartegen geenerhande voorziening is toegelaten, kan zoo noodig met den sterken arm worden tenuitvoergelegd.

Handels- en fabrieksmerken. Blijkens Indisch Staatsblad 1888 n°. 154 en 155 zijn de wijzigingen en aanvullingen, bij het in 't vorig verslag (blz. 62) reeds vermelde Koninklijk besluit dd. 10 Juli 1888 n°. 31 in de voor Nederlandsch-Indië geldende bepalingen op de handels- en fabrieksmerken gebracht wegens de toetreding voor Nederlandsch-Indië (zie blz. 2 hiervóór) tot de internationale overeenkomst van Parijs dd. 20 Maart 1883 ter bescherming van den industrieelen eigendom, in Indië op 21 September 1888 in werking getreden. Onder dagteekening van 15 December 1888 werden aldaar op bindende wijze ook bekend gemaakt (zie Indisch Staatsblad 1888 n°. 187 en 188) de wet van 23 April 1884 (Nederlandsch Staatsblad n°. 53) tot bekrachtiging van gemelde overeenkomst, zoomede de overeenkomst zelve met de daarbij behoorende protocollen (Nederlandsch Staatsblad 1884 n°. 189). Bij Koninklijk besluit dd. 9 October 1888 n°. 25 (Nederlandsch Staatsblad n°. 153, Indisch Staatsblad n°. 189) is voorts het noodige geregeld tot uitvoering voor Nederlandsch-Indië van art. 12 der overeenkomst, voorschrijvende de inrichting van een bijzonderen dienst van den industrieelen eigendom, welke dienst voor Nederlandsch-Indië gevestigd is bij het bureau dat daarmede voor Nederland is belast, met dien verstande dat de bewaarplaats der merken voor Nederlandsch-Indië is gebleven bij het departement van justitie aldaar, als onderdeel van de algemeene door de overeenkomst voorgeschreven bewaarplaats hier te lande.

Faillissementen. Een overzicht betreffende de in 1888 in Nederlandsch-Indië ontstane faillissementen, ten vervolge op de bij het vorig verslag gevoegde gelijksoortige statistiek over de jaren 1883 tot en met 1887, vindt men hierachter in bijlage J. Tegen achtereenvolgens 99, 113 en 110 in de drie voorafgegane jaren, bedroeg het aantal in 1888 uitgesproken failletverklaringen 89, namelijk van Europeanen 15 (waaronder 3 van vennootschappen onder eene firma), van Chineezen 52 (waaronder 2 van vennootschappen onder eene firma), en van andere vreemde oosterlingen (waaronder 2 inlanders die zich vrijwillig aan het Europeesch burgerlijke en handelsrecht hebben onderworpen) 22. Van de bedoelde 89 failletverklaringen waren er op 1 Januari 1889 nog niet beëindigd 64. Onder de failletverklaarden bevonden zich o. a. 30 kooplieden, 19 tokohouders, 9 handelaren in lijnwaden, 5 kleinhandelaars, 3 schoenmakers, 2 slachters, 2 wagenverhuurders, 2 rondventers, 1 horlogemaker, 1 graveur en steensnijder, 1 apotheker, 1 sarongfabrikant, 1 waronghouder, 1 openbare koopvrouw, 1 handelaar in wapens, 1 handelaar in juweelen, 1 speelpachter, 1 aannemer voor den bouw van huizen en 1 broodbakkerij (firma). Voor verdere bijzonderheden wordt naar de aangehaalde bijlage J verwezen.

Aan de Indische Regeering is in overweging gegeven, om bij de bewerking van voorstellen tot herziening van de bepalingen op faillissementen in Indië (zie vorig verslag blz. 62/63), ook te letten op de in het ontwerp eener nieuwe wet op het faillissement, samengesteld door de staatscommissie in Nederland, voorkomende bepaling, dat de curator, met toestemming van den gefailleerde, onroerende goederen ook ondershands kan te gelden maken; en zulks met het oog op eene in Indië gevallen rechterlijke beslissing (Indisch Weekblad van het Recht n°. 1295), volgens welke de onderhandsche verkoop van eene concessie tot tinontginning, die tot een faillieten boedel behoorde en waarvoor een aanzienlijk bedrag geboden was, niet door de bepalingen betreffende de faillissementen werd toegelaten.

Gemengde huwelijken. In het afgeloopen jaar kwamen 83 huwelijken (10 minder dan in 1887) tot stand tusschen personen behoorende tot de inlandsche (of tot de met deze gelijkgestelde) bevolking en Europeanen, nadat de eerstbedoelden, overeenkomstig de bij art. 15 der Overgangsbepalingen tot de nieuwe wetgeving gestelde voorwaarde, zich vooraf hadden onderworpen aan de Europeesche wetgeving betreffende het burgerlijk- en handelsrecht. Zooals uit het volgend staatje blijkt, bevonden zich onder die 83 niet-Europeanen 41 Christenen.

Ressort van den raad van justitie te:	Huwelijken tusschen Europeesche mannen en inlandsche (niet-Christen) vrouwen.	Europeesche mannen en inlandsche (Christen) vrouwen.	Europeesche mannen en Chineesche (niet-Christen) vrouwen.	Europeesche mannen en Chineesche (Christen) vrouwen.	inlandsche mannen (Christenen) en Europeesche vrouwen.	Totaal.
Batavia	10	7	3	„	1	21
Samarang	8	7	1	1	1	18
Soerabaija . . .	10	4	1	„	„	15
Padang	8	2	1	„	„	11
Makasser	„	1	„	„	7	18
Totaal . .	36	31	6	1	9	83

Vergoeding van kosten in burgerlijke zaken voor den rijksraad te Ternate. Aan het in 't vorig verslag (blz. 63) vermelde Koninklijk besluit van 21 Juni 1888 n°. 25 (Indisch Staatsblad n°. 149), waarbij de Gouverneur-Generaal werd gemachtigd om alsnog aan te wijzen, hoever zich de veroordeeling in de kosten bij burgerlijke processen voor den hier genoemden rijksraad kan uitstrekken, is uitvoering gegeven bij de ordonnantie van 7 September 1888 (Indisch Staatsblad n°. 150).

§ 4. *Strafrecht en strafvordering.*

Strafrechtelijke verantwoordelijkheid van den Gouverneur-Generaal. Aangezien betwijfeld wordt of, na de in werkingtreding van de nieuwe strafwetgeving in Nederland, art. 39 van het Regeeringsreglement nog op de in art. 38 omschreven feiten kan worden toegepast, is, na ingewonnen advies van de Commissie aan welke hier te lande het ontwerpen van een nieuw strafwetboek voor Europeanen in Indië is opgedragen, met de Indische Regeering in overleg getreden omtrent eene herziening van de aangehaalde wetsartikelen, waarbij zich de gelegenheid zal voordoen om in de omschrijving der bovenbedoelde feiten de noodige wijzigingen te brengen in verband tot de beginselen der nieuwe Nederlandsche strafwetgeving.

Teruggave van stukken van overtuiging. De bezwaren waartoe het tot dusver in Indië nog gehuldigde stelsel ten aanzien van de teruggave van overtuigingsstukken in strafzaken aanleiding gaf, hebben geleid tot het Koninklijk besluit van 14 Mei 1889 n°. 25, waarbij nu, met wijziging in zoover van het Reglement op de Strafvordering en van het zoogenaamd Inlandsch Reglement, overeenkomstig het in Nederland aangenomen stelsel, aan *den rechter* is opgedragen te bepalen aan wien de overtuigingsstukken moeten worden teruggegeven.

Aangehaalde goederen waarvan de eigenaren onbekend zijn. Daar door de politie in Indië meermalen ter gelegenheid van een misdrijf of van eene overtreding voorwerpen in beslag worden genomen, terwijl de personen, die terecht gesteld zouden moeten worden, niet te vinden zijn, heeft zich de behoefte doen gevoelen aan eene regeling betreffende de wijze waarop zulke voorwerpen na eenigen tijd opgeruimd kunnen worden. Zoodanige regeling is tot stand gekomen bij Koninklijk besluit van 6 Juni 1889 n°. 31.

Getuigengelden in strafzaken. Omtrent de toekenning van schadeloosstelling voor reis- en verblijfkosten aan

onderdanen van het Gouvernement en van den Sultan van Djokjokarta, die in Soerakarta voor de pradoto's en politierollen van den Soesoehoenan of van het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis als getuigen in strafzaken verschijnen, werden door den Soesoehoenan en door den zelfstandigen pangeran Prabok Prang Wedono verordeningen uitgevaardigd (opgenomen in de Javasche Courant van 17 April 1888), welke in hoofdzaak eene navolging zijn van de bij Indisch Staatsblad 1884 n°. 142 en 143 voor de gouvernementslanden vastgestelde regelen betreffende de schadeloosstelling van Europeesche en inlandsche getuigen in strafzaken.

Uitlevering van vreemdelingen. In het afgeloopen jaar werden van onze zijde aan het Bestuur der Straits-Settlements uitgeleverd 3 personen, namelijk een Engelschman, beschuldigd van het desbewust gebruik maken van een valsch geschrift, en twee inlanders, beschuldigd van misbruik van vertrouwen. Aangezien beide laatstbedoelde personen, wegens gebrek aan bewijs, van verdere rechtsvervolging werden ontslagen, werden zij naar Riouw, vanwaar de uitlevering had plaats gehad, teruggezonden. Daarentegen moest de door hetzelfde Bestuur verzochte uitlevering van een Arabier geweigerd worden, aangezien door het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië, op het daartoe strekkend verzoek van den betrokkene, werd beslist, dat hij Nederlander was in den zin van het Koninklijk besluit van 8 Mei 1883 n°. 26 (Indisch Staatsblad n°. 188).

Van de bereidverklaring onzerzijds om ook aan die uitleverings-aanvragen van het Bestuur der Straits-Settlements te voldoen, welke misdadigers uit de beschermde inlandsche staten op Malakka betreffen, is reeds gewag gemaakt op blz. 2 hiervóór.

Door tusschenkomst van onzen consul-generaal te Singapore werd in 1888 aan de Indische Regeering uitgeleverd een in 1884 ter dood veroordeelde inlander uit de Padangsche Bovenlanden, die naar Salangore (Malakka) was gevlucht. Voorts werd in 1888 te Pinang door het Bestuur der Straits-Settlements te onzer beschikking gesteld een Chinees uit Edi (Oostkust van Atjeh), beschuldigd van het ontvoeren van een kind. Nu en dan evenwel kon door gemeld Bestuur aan verzoeken om uitlevering geen gevolg worden gegeven, hetzij omdat de rechter in de Straits de aldaar geldende voorschriften niet behoorlijk opgevolgd achtte, hetzij op grond dat de schuld van den betrokkene niet als voldoende bewezen kon worden aangenomen.

Gratie en remissie van straffen. De Gouverneur-Generaal had in 1888 nopens 76 verzoeken om gratie van de doodstraf te beslissen. [1]) Aan 51 veroordeelden, waaronder 2 Europeesche vrouwen en 2 inlandsche militairen, werd lijfsgenade geschonken, doch aan de 25 anderen, waaronder mede 2 inlandsche militairen, werd de doodstraf voltrokken. Voorts werd nog gratie verleend van de straf des doods aan 5 inlanders, die daarom niet hadden verzocht.

Ter gelegenheid van de viering van 's Konings verjaardag erlangden in 1888 48 Europeesche, benevens 905 inlandsche en met dezen gelijkgestelde veroordeelden geheele of gedeeltelijke kwijtschelding van straf.

Op de verzoeken van 217 ter zake van berriberri in ziekengestichten verpleegde dwangarbeiders om gratie werd in 1888 gunstig beschikt, nadat door eene geneeskundige commissie (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4331) te hunnen aanzien verklaard was dat verdere verpleging geen uitzicht op herstel gaf. Bij wijze van belooning werd gratie of remissie van straf verleend aan 10 veroordeelden tot dwangarbeid. Van dezen hadden er 6 in Atjeh, 1 bij de verpleging van aan cholera lijdende dwangarbeiders te Bandjermasin, 2 bij de opsporing van misdrijven en 1 bij het ontwapenen van een misdadiger buitengewone diensten bewezen.

In het geheel werd in 1888 door den Gouverneur-Generaal aan 1750 veroordeelden (waaronder 59 militairen van leger en vloot) gratie of remissie van straf verleend, zooals het volgend overzicht nader aanwijst.

Aard der straffen.	Europeanen.	Chineezen.	Arabieren.	Inlanders.	Totaal.
Doodstraf	a) 2	b) 2	„	c) 52	56
Tuchthuisstraf	d) 7	„	„	e) 1	8
Detentie	f) 9	„	„	„	9
Plaatsing in eene klasse van militairen, aan eene strengere krijgstucht onderworpen	f) 1	„	„	„	1
Gevangenis	g) 39	„	„	„	39
Dwangarbeid *in* en *buiten* den ketting	„	65	6	h) 1504	1575
Bannissement	„	„	„	9	9
Geldboete	29	14	„	7	50
Ontzetting van de rechten en bevoegdheden vermeld in art. 22 van het strafwetboek voor inlanders	„	„	„	1	1
Provoost	1	„	„	„	1
Cassatie uit den dienst der schutterij	1	„	„	„	1
Totaal	89	81	6	1574	1750

a) Beiden vrouwen, respectievelijk veroordeeld wegens moord en medeplichtigheid aan moord.

b) Veroordeeld wegens diefstal bij nacht door meer dan twee personen in een bewoond huis, met buitenbraak en geweld gepleegd.

c) Hieronder 2 militairen die tot de doodstraf veroordeeld waren, respectievelijk wegens moord op twee personen en wegens moord en het moedwillig toebrengen van eene kwetsuur. Van de 50 overige gegratieerden, allen burgerpersonen, waren veroordeeld: 4 wegens diefstal onder verzwarende omstandigheden, gepaard met brandstichting, 16 wegens moord, 1 wegens diefstal door meer dan één gewapend persoon, met buitenbraak en geweld gepleegd, 3 wegens poging tot diefstal onder verzwarende omstandigheden gevolgd door doodslag, 6 wegens diefstal onder verzwarende omstandigheden en met bedreiging, 2 wegens moedwilligen doodslag, gevolgd door diefstal, 1 wegens moord en poging tot moord, 1 wegens medeplichtigheid aan moord en poging tot moord, 2 wegens doodslag, die gestrekt heeft om een diefstal gemakkelijk te maken, 1 (een Balinees) wegens moord en het toebrengen van moedwillige zware verwondingen, op drie personen gepleegd, 1 wegens doodslag, vergezeld van berooving op den openbaren weg, 1 wegens moord, gevolgd door diefstal, 1 (een Balinees) wegens moedwillige berooving van twee menschenlevens en het toebrengen van moedwillige kwetsuren, 3 wegens diefstal onder verzwarende omstandigheden met geweld en bedreiging, 1 wegens moedwilligen doodslag, voorafgegaan door diefstal onder verzwarende omstandigheden, 1 wegens diefstal onder verzwarende omstandigheden en met geweld, en 5 wegens aanslagen tegen het gevestigd gezag (1 van welk 5-tal bovendien veroordeeld was wegens moord, op zeven personen gepleegd, gevolgd door diefstal).

d) Hieronder 5 militairen.

e) Schepeling der militaire marine.

f) Allen militairen.

g) Hieronder 27 militairen.

h) Hieronder 12 militairen en 2 schepelingen der militaire marine.

§ 5. *Gevangeniswezen.*

Gebouwen. In 1888 werden 24 nieuwe gevangenissen betrokken, waarvan 10 afdeelings- en 14 districtsgevangenissen. De 10 eerstbedoelden waren die te Bangkallan en Sumanap op Madura, te Djember in Bezoeki, te Mokko-Mokko in Benkoelen, te Talang Padang, Moeara Bliti en Bandar in Palembang, te Assahan en Batoe Bara op de Oostkust van Sumatra, zoomede te Blinjoe op Banka. Van de plaatsen, waar nieuwe districtsgevangenissen betrokken werden, waren er 12 op Java en 2 ter Sumatra's Westkust. Voorts werd te Sidaijoe (Soerabaija) binnen de muren der afdeelingsgevangenis een bamboe hulpgebouw gezet, omdat de bestaande ruimte te klein was; te Tanah Poetih op de Oostkust van Sumatra, waar nog

[1]) Van de in Juni en Juli 1889 genomen beschikkingen op de verzoeken om gratie van de ter dood veroordeelde voornaamste deelnemers aan het oproer te Tjilegon (Bantam) is reeds gewag gemaakt op blz. 4, noot 4, hiervóór.

geen gevangenis was en de behoefte daaraan dringend werd gevoeld, een gebouw van tijdelijke materialen opgericht; en op het eiland Batjan (Ternate) weer een lokaal tot gevangenis gehuurd. Overigens werden aan verschillende gevangenissen verbeteringen of herstellingen aangebracht. Zoo kreeg in het civiel en militair gevangenhuis te Weltevreden (Batavia) het ondergeschikt personeel betere huisvesting en werden de waterputten voorzien van ijzeren roosters en pompen, ten einde ongelukken en zelfmoorden van gevangenen te voorkomen. In hetzelfde gewest werd te Bekassi een steenen wachthuisje op het erf der demangswoning tot lokaal voor vrouwelijke gevangenen ingericht. Te Soemedang in de Preanger Regentschappen werden twee cellen bij de gevangenis aangebracht. Door het boren van artesische putten nabij de gevangenissen te Tagal en Brebes in de residentie Tagal en den aanleg van goten werd de zindelijkheid en dientengevolge ook de gezondheidstoestand in die inrichtingen zeer bevorderd. In de residentie Japara moest eene districtsgevangenis wegens scheuring van den grond geheel verbouwd worden. Op het eiland Bawean (residentie Soerabaija) werd aan de gevangenis het gotenstelsel verbeterd, de ringmuur versterkt en eene kamer tot cipierswoning ingericht. Ook te Grissee in dezelfde residentie werd de ringmuur der gevangenis vernieuwd, terwijl ter hoofdplaats Soerabaija tijdens het ontsmetten van de gevangenis de oude britsen in eenige lokalen door nieuwe werden vervangen. In de residentie Benkoelen werd eene hulpgevangenis door eene nieuwe van tijdelijke materialen vervangen, nadat door het ontsnappen van 6 dwangarbeiders gebleken was dat het oude gebouw niet meer aan de behoefte voldeed. Te Menggala in de Lampongsche Districten werd de gevangenis verplaatst en beter ingericht. Te Palembang werd in de gevangenis een put gegraven om haar van drinkwater te voorzien, maar het daardoor verkregen water bleek nog niet bruikbaar te zijn. Op Banka werd de ringmuur der gevangenis te Pangkalpinang hersteld. In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden werden te Bonthain, Djeneponto en Takalar de vensters der cipierswoningen en de wachtkamers der gevangenissen van ijzeren of houten tralies voorzien. Op Banka werd de gevangenis ook van logies voor dwangarbeiders en Europeesche gevangenen voorzien, in verband waarmede het bannelingshospitaal aldaar buiten gebruik werd gesteld. Ook werden ingetrokken het dwangarbeiderskwartier op het eiland Onrust, tengevolge van de opheffing van het marine-etablissement aldaar op 15 October 1888, en dat te Tjilatjap (Banjoemas) wegens de geheele voltooiing der spoor- en havenwerken aldaar. Voorts werd de buiten den ringmuur der gevangenis te Buitenzorg (Batavia) van bamboe gebouwde hulpgevangenis, als overbodig en in vervallen staat verkeerende, opgeruimd. Het tijdelijk dwangarbeiderskwartier te Oedjong Radja in de Padangsche Bovenlanden werd geheel vernield ten gevolge van eene aardstorting.

Wat betreft de invoering van het in beginsel aangenomen nieuwe stelsel van dwangarbeid, valt aan te teekenen dat het noodige wordt voorbereid om te kunnen overgaan tot den bouw van eene centrale strafinrichting voor vrouwen te Ambarawa (Samarang) en van depôts voor veroordeelde mannen te Batavia en te Padang. De strafinrichting voor vrouwen is noodig, omdat de vrouwelijke veroordeelden tot dwangarbeid voorloopig de voor de toepassing van het stelsel bestemde centrale strafinrichting voor mannen (te Soerabaija) hebben ingenomen, en het depôt te Padang, waarop tot dusver niet was gerekend, kan niet worden gemist, omdat, tengevolge van de opheffing in den laatsten tijd van drie vaste dwangarbeiderskwartieren (in 1884 dat bij de gewezen gouvernements-kolenontginning op Borneo en in 1888 — zooals hooger gezegd — de kettingkwartieren op Onrust en te Tjilatjap), er vooreerst slechts één vast dwangarbeiderskwartier, namelijk in Atjeh, is overgebleven en hierdoor, ten einde alle dwangarbeiders onder dak te kunnen brengen, één depôt meer moet worden opgericht dan de drie waartoe aanvankelijk het plan bestond [1]; voor zoodanige inrichting schijnt Padang de aangewezen plaats, uit aanmerking van de belangrijke werken van openbaar nut die ter Sumatra's Westkust met behulp van veroordeelden in uitvoering zijn.

Statistiek, *enz.* De laatst verzamelde statistische opgaven betreffende het aantal gevangenen (zie bijlage K hierachter) reiken niet verder dan het jaar 1887. Zij doen zien dat bij het einde van dat jaar het aantal burgerlijke en militaire veroordeelden in Nederlandsch-Indië bedroeg 22 388 en dat der preventief gevangenen (waaronder ook die veroordeelden wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan) 5024, te zamen 27 412, terwijl de totalen op 31 December 1886 (die in het vorig verslag niet volkomen juist werden opgegeven) bedragen hadden 20 469 en 4 948, te zamen 25 417.

De gebruikelijke specificatie over beide jaren laat men hier volgen.

CATEGORIEËN VAN GEVANGENEN.		31 December 1886.			31 December 1887.		
		Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.
Aanwezig in de burgerlijke gevangenissen.							
Veroordeelden die zich reeds op de hun aangewezen strafplaats bevonden (waaronder de in Atjeh gedetacheerde dwangarbeiders):	burgerpersonen	67	a) 18 149* (1013*)	1251* (21)	50	20 320 (1091)	1295 (29)
	uit het leger afgevoerde militairen (personen die van den militairen stand vervallen zijn verklaard of aan wie tijdelijk het recht is ontzegd om als militair te dienen) .	36	b)	. . . . .	29	b)	. . . . .
	militairen der landmacht	31	26*	. . . . .	16	22	. . . . .
	personeel der militaire marine . .	3	18	. . . . .	1	23	. . . . .
Veroordeelden wier vonnis reeds in kracht van gewijsde was gegaan, maar die zich nog niet op hunne definitieve strafplaats bevonden:	burgerpersonen	„	666* (18)	10	„	495 (18)	13
	uit het leger afgevoerde militairen (die hunne straf in Nederland moesten ondergaan, maar nog niet derwaarts opgezonden waren). .	c) 6	. . . . . .	. . . . .	c) 1	. . . . . .	. . . . .
	Transporteeren	143	18 859 (1031)	1261 (21)	97	20 860 (1109)	1308 (29)

a) De tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen het getal der vrouwelijke gevangenen aan. Haar getal is onder het ter linkerzijde uitgetrokken totaal begrepen. De getallen, waarbij een * is geplaatst, zijn ontleend aan verbeterde opgaven.

[1] Blijkens het verslag van 1884 (blz. 57) en dat van 1885 (blz. 56) beschikte men toen reeds over de noodige gebouwen voor de te Samarang en te Soerabaija te vestigen depôts.

CATEGORIEËN VAN GEVANGENEN.	31 December 1886. Euro-peanen.	31 December 1886. Inlanders.	31 December 1886. Vreemde oosterlingen.	31 December 1887. Euro-peanen.	31 December 1887. Inlanders.	31 December 1887. Vreemde oosterlingen.
Per transport	143	18 859 (1031)	1 261 (21)	97	20 860 (1109)	1308 (29)
Preventief gevangenen (allen burgerpersonen): wier zaak nog door den eersten rechter moest worden afgedaan	13 (2)	2549* (130)	211 (2)	14	2760 (136)	189 (3)
wier zaak wel reeds door den eersten rechter was afgedaan, maar voor wie de termijn tot het aanteekenen van revisie, appel of cassatie nog niet was verstreken.	„	604 (31)	19	2	489 (15)	12
wier zaak nog bij den hoogeren rechter aanhangig was	3	1219 (42)	74 (1)	5 (2)	964 (27)	101 (2)
die nog wachtten op het verstrijken van den termijn na welken het vonnis of arrest kon worden tenuitvoergelegd.	„	120 (15)	„	„	287 (8)	8
wier vonnis nog door het hoofd van gewestelijk bestuur moest worden bekrachtigd of geviseerd	„	„	„	„	93 (9)	„
Aanwezig in de militaire gevangenissen en in de provoosthuizen. d)						
Veroordeelden: militairen der landmacht	59*	16	.....	61	17	...
uit het leger afgevoerde militairen (personen die van den militairen stand vervallen zijn verklaard of aan wie tijdelijk het recht is ontzegd om als militair te dienen)	131*	„	.....	45	„	.....
Preventief gevangenen (militairen der landmacht)	88	48	.....	72	28	.....
Totalen	437 (2)	23 415* (1249*)	1565* (24)	296 (2)	25 498 (1304)	1618 (34)
		25 417* (1275*)			27 412 (1340)	
Verdeeling der totalen in: veroordeelden wier vonnis in kracht van gewijsde was gegaan	333	18 875* (1031*)	1261* (21)	203	20 877 (1109)	1308 (29)
preventief gevangenen (daaronder ook die veroordeelden wier vonnis *nog niet* in kracht van gewijsde was gegaan)	104 (2)	4 540* (218)	304 (3)	93 (2)	4 621 (195)	310 (5)
Totalen als boven	437 (2)	23 415* (1249*)	1565* (24)	296 (2)	25 498 (1304)	1618 (34)
		e) 25 417* (1275*)			27 412 (1340)	

b) Niet afzonderlijk opgegeven, maar begrepen onder de rubriek „burgerpersonen".

c) In de aangehaalde bijlage K zijn deze veroordeelden ten onrechte medegerekend onder hen die zich reeds op de hun aangewezen strafplaats bevonden.

d) In deze categorie zijn onder de Europeesche militairen of gewezen militairen ook zeer enkele Afrikanen verantwoord.

e) Ongerekend 421 veroordeelden tot dwangarbeid (inlanders en vreemde oosterlingen) ter zake van berriberri verpleegd in het zoogenaamd berriberri-gesticht te Buitenzorg, welke veroordeelden — van Padang en Soerabaija naar Atjeh gezonden — van daar wegens ziekte niet naar de plaats van herkomst, maar naar Batavia waren geëvacueerd.

Van de mutatiën onder de gevangenen geeft de volgende staat een overzicht, waarbij echter valt op te merken dat de opgegeven mutatiën zich niet uitstrekken tot de nog niet op hunne definitieve strafplaats aangebrachte veroordeelden (op ult. 1886 ten getale van 676 en op ult. 1887 ten getale van 508, daarbij niet rekenende de gewezen militairen bedoeld in noot c hierboven).

MUTATIËN.	1886. Veroordeelden die zich op de hun aangewezen strafplaats bevonden (daaronder ook de in Atjeh gedetacheerde dwangarbeiders).		1886. Preventief gevangenen en de onder deze categorie ook te verantwoorden gevangenen in wier zaak reeds uitspraak was gedaan.		1887. Veroordeelden die zich op de hun aangewezen strafplaats bevonden (daaronder ook de in Atjeh gedetacheerde dwangarbeiders).		1887. Preventief gevangenen en de onder deze categorie ook te verantwoorden gevangenen in wier zaak reeds uitspraak was gedaan.	
	Burgerpersonen (waaronder ook van den militairen stand vervallen verklaarden, en personen wien tijdelijk het recht is ontzegd om als militair te dienen).	Militairen tot het leger behoorende en personeel der militaire marine.	Burger-personen.	Militairen.	Burgerpersonen (waaronder ook van den militairen stand vervallen verklaarden, en personen wien tijdelijk het recht is ontzegd om als militair te dienen).	Militairen tot het leger behoorende en personeel der militaire marine.	Burger-personen.	Militairen.
Aanwezig op 1 Januari . . .	18 819	284	4 362	162	a) 19 640	a) 153	a) 4 812	136
Bijgekomen in den loop van het jaar: aangebrachte nieuwe veroordeelden. politioneel veroordeelden.	181 869	„	. . . . .	. . . . .	191 601	10	. . . . .	. . . . .
Bijgekomen in den loop van het jaar: aangebrachte nieuwe veroordeelden. anderen . .	10 580	355	. . . . .	. . . . .	10 939	257	. . . . .	. . . . .
in hechtenis genomen.	. . . . .	. . . . .	63 820	437	. . . . .	. . . . .	70 833	355
uit andere gewesten overgeplaatst. . .	4 314	6	. . . . .	. . . . .	4 691	„	. . . . .	. . . . .
van desertie teruggekeerd (voor zooveel niet in het opgegeven jaar gedeserteerd)	1 033	„	102	„	1 036	„	63	„
	197 796	361	63 922	437	208 267	267	70 896	355
	216 615	645	68 284	599	227 907	420	75 708	491
Verminderd in den loop van het jaar: door strafeindiging of remissie van straf. politioneel veroordeelden.	181 562	„	. . . . .	. . . . .	189 812	12	. . . . .	. . . . .
Verminderd in den loop van het jaar: door strafeindiging of remissie van straf. anderen . .	7 139	342	. . . . .	. . . . .	8 051	262	. . . . .	. . . . .
door ontslag van rechtsvervolging. . .	. . . . .	. . . . .	20 652	61	. . . . .	. . . . .	21 828	72
„ executie van de opgelegde straf .	. . . . .	. . . . .	42 389	389	. . . . .	. . . . .	48 396	316
„ verandering van strafplaats . . .	5 238	6	. . . . .	. . . . .	4 632	4	. . . . .	. . . . .
„ desertie (voor zooveel niet in het opgegeven jaar ook teruggekeerd).	1 999	4	139	„	2 037	1	178	„
„ overlijden . . .	1 590	8	290	13	1 544	1	382	3
„ opzending naar Nederland . . .	?	„	. . . . .	. . . . .	91	„	. . . . .	. . . . .
	197 528	360	63 470	463	206 167	280	70 784	391
Aanwezig op 31 December .	19 087	285	4 814	136	21 740	140	4 924	100
	b) 19 372		b) 4 950		c) 21 880		5 024	

a) Bij het opmaken van de statistiek over 1887 is gebleken dat de bestaande opgaven van 31 December 1886 hier en daar verbetering eischten. Zoo waren bijv. een groot aantal van den militairen stand vervallen verklaarde militairen, in plaats van onder de burgerpersonen, onder de militairen gerekend. Onder den datum van 1 Januari 1887 zijn nu de verbeterde cijfers ingevuld, waarbij echter — om in overeenstemming te blijven met de aangehaalde bijlage K — eene uitzondering is moeten worden gemaakt voor zooveel betreft de gewezen militairen bedoeld in noot *c* van het voorgaande staatje.

b) Zie voor verbeterde opgaven de cijfers van 1 Januari 1887.

c) Hiervan waren 2573 personen ziek of niet tot arbeid in staat. Bij het einde van 1886 was dit het geval met 1783 van de 19 372 veroordeelden.

Eene specificatie van de onderscheidene categorieën van gevangenen bij het einde van 1887, naar gelang zij zich op Java en Madura, dan wel op de buitenbezittingen bevonden, en — wat de veroordeelden betreft — naar gelang van de straffen die zij ondergingen, vindt men in de volgende opgaaf, waarbij het getal vrouwen weder afzonderlijk — tusschen ( ) — is aangeduid.

Veroordeelden *aanwezig in de burgerlijke gevangenissen:*		Op Java en Madura.	Op de Buitenbezittingen.
a. Voor zooveel zij zich reeds op de hun aangewezen strafplaats bevonden. Veroordeeld tot:			
tuchthuis-, kruiwagenstraf en, voor zooveel het personeel der militaire marine betreft, militaire gevangenisstraf:	burgerpersonen	13	„
	van den militairen stand vervallen verklaarde personen	9	„
	personeel der militaire marine	9	„
gevangenisstraf en, voor zooveel het personeel der militaire marine betreft, militaire detentie en hechtenis:	burgerpersonen	36	1
	van den militairen stand vervallen verklaarde personen	1	„
	uit het leger afgevoerde militairen wien tijdelijk het recht is ontzegd om als militair te dienen . . .	20	„
	militairen der landmacht.	14	2
	personeel der militaire marine	15	„
	Transporteeren	117	3

	Op Java en Madura.	Op de Buitenbezittingen.
Per transport	117	3
dwangarbeid *in* den ketting	1 641	3 448
dwangarbeid *buiten* den ketting, ter plaatse door den directeur van justitie aangewezen *a*)	4 037 (351)	2 068 (2)
dwangarbeid *buiten* den ketting, ter plaatse der veroordeeling (d. i. voor niet langer dan één jaar) *a*)	2 480 (176)	473 (14)
politiestraffen { ten-arbeid-stelling aan de publieke werken *b*)	5 118 (525)	1 749 (43)
politiestraffen { gevangenisstraf *b*)	589 (7)	12 (1)
ballingschap ter vervanging van: { dwangarbeid *in* den ketting	5	1
ballingschap ter vervanging van: { dwangarbeid *buiten* den ketting	12	4 (1)
b. die zich nog niet op hunne definitieve strafplaats bevonden	479 (17)	29 (1)
Veroordeelden *aanwezig in de militaire gevangenissen en in de provoosthuizen*:		
veroordeeld tot: { militaire detentie	69	9
veroordeeld tot: { „ gevangenisstraf	*c*) 45	„
Preventief gevangenen (daaronder ook die veroordeelden wier vonnis *nog niet* in kracht van gewijsde was gegaan):		
burgerpersonen	3 829 (171)	1 095 (31)
militairen	37	63
Totalen	18 458 (1247)	8 954 (93)
	27 412 (1340)	

a) Waaronder begrepen inlandsche militairen der land- en zeemacht.
b) Waaronder begrepen inlandsche militairen der landmacht.
c) Uit het leger afgevoerde Europeesche militairen.

In de voorafgaande opgaven is geen sprake van het aantal gegijzelden, waaromtrent de aangehaalde bijlage K mede opgaven bevat. Uit die opgaven blijkt dat het aantal der wegens schulden gegijzelden in 1887 daalde van 106 (waaronder 4 vrouwen) tot 103 (waaronder 5 vrouwen). Gedurende den loop van het jaar werden namelijk wegens schulden in gijzeling gesteld 150 personen en daaruit ontslagen 153. Onder de 103 op 31 December 1887 nog aanwezigen (92 op Java en Madura en 11 op de buitenbezittingen) bevonden zich 1 Europeaan, 18 inlanders en 84 vreemde oosterlingen. Het aantal gegijzelden wegens niet-betaling van geldboete klom in 1887 van 48 (waaronder 4 vrouwen) tot 124 (waaronder 2 vrouwen). Onder de 124 (waarvan 122 op Java en Madura en 2 op de buitenbezittingen) bevonden zich 2 Europeanen, 115 inlanders en 7 vreemde oosterlingen.

Overigens doet bijlage K zien, dat het aantal doortrekkende gevangenen op 31 December 1887 bedroeg 360 (351 mannen en 9 vrouwen), namelijk 352 inlanders en 8 vreemde oosterlingen, tegen 317 op 31 December 1886. Ook deze personen zijn in de voorafgaande tabellen niet opgenomen.

Beliep het aantal in Atjeh van elders gedetacheerde veroordeelden tot dwangarbeid op ult. 1885 1036, en op ult. 1886 235, in den loop van 1887 moest de sterkte weer worden vermeerderd, zoodat bij het einde van dat jaar het aantal 304 bedroeg. Gedurende 1887 werden er in Atjeh 625 in de sterkte opgenomen en daarentegen 556 daaruit afgevoerd, waaronder 435 die om andere redenen dan wegens strafeindiging (meerendeels wegens ziekte) naar Padang en Java moesten worden teruggezonden, 57 die in Atjeh overleden, 58 wier straftijd kwam te eindigen en 6 die ontvluchtten en bij het einde van het jaar nog niet waren gevat. In de maand Mei 1887 is de benoodigde sterkte, die in den aanvang van dat jaar op 312 man bepaald was, nader vastgesteld op 364. Op 31 December 1888 beliep de aanwezige sterkte 333 dwangarbeiders.

Van de Atjehsche krijgsgevangenen, vroeger te Soekaradja (residentie Bezoeki) geïnterneerd (zie het verslag van 1886 blz. 45), kregen twee vergunning om, bijaldien zij dit mochten verlangen, naar hun geboorteland terug te keeren.

Gezondheidstoestand. Nopens de sterfte onder de gevangenen zijn voorshands nog alleen volledige opgaven voorhanden over 1887. Er overleden tijdens het ondergaan van hunne straf 1545 en in preventieve hechtenis 385 gevangenen, welke getallen over 1886 bedroegen 1598 en 303. Tegenover de middensom van het aantal veroordeelden op 1 Januari en 31 December van elk der genoemde jaren geeft dit voor 1887 eene sterfteverhouding van ruim 7.2 pct., tegen ruim 8 pct. voor 1886, terwijl die verhouding voor de preventief gevangenen bedraagt voor 1887 ruim 7.7 pct., tegen bijna 6.4 pct. voor 1886.

De opgaven, die tot dusver over 1888 nopens het aantal zieken en overledenen onder de inlanders en de met dezen gelijkgestelde personen in sommige gevangenissen ontvangen zijn, laat men hieronder volgen.

GEWESTEN.	Gevangenissen.	Gemiddeld aantal gevangenen per dag.	Aantal zieken gedurende 1888.	Aantal sterfgevallen gedurende 1888.
Bantam	Serang en elders	*a*) †	57	3
Batavia	Batavia	2199	4944	923
	Meester Cornelis.	240	308	1
	Tangerang	102	30	1
	Buitenzorg	180	*b*) 3	7
	Id. (berriberri-gesticht)	1118	*b*) 1118	53
Krawang	Poerwakarta	130	162	1
Preanger Regentschappen	Bandong	145	48	4
	Soekaboemi	78	41	1
	Tjiandjoer	69	49	4
	Tjitjalengka	48	2	„
	Soemedang	103	103	„
	Tassikmalaija	35	13	„
	Garoet	45	60	„
	Manondjaija	19	17	„
	Mangoenredja	18	41	1
Cheribon	Cheribon	357	555	9
	Indramaijoe	151	122	„
	Madjalengka	49	11	„
	Koeningan	38	49	„
	Tjiamis	30	58	1
Tagal	Tagal	143	68	3
	Brebes	203	54	„
	Pamalang	107	87	2
Pekalongan	Pekalongan	181	123	1
	Batang	78		
Samarang	Samarang	867	*b*) 64	53
	Kendal	143	68	6
	Demak	115	32	5
	Poerwodadi	109	182	2
	Ambarawa	103	18	4
	Salatiga	70	9	1

a) Waar een † is ingevuld, ontbreekt de opgaaf.

b) Gemiddeld per dag.

GEWESTEN.	Gevangenissen.	Gemiddeld aantal gevangenen per dag.	Aantal zieken gedurende 1888.	Aantal sterfgevallen gedurende 1888.
Japara	Patti	328	88	9
	Joana.	142	192	1
	Koedoes	150	230	2
	Japara	184	454	5
Rembang	Rembang	202	125	〃
	Toeban	286	169	7
	Bodjonegoro . .	343	540	15
	Blora.	208	216	1
Soerabaija. . . .	Soerabaija . . .	1266	c) 108	253
	Id. d) . .	353	e) 414	c) 48
	Sidoardjo . . .	246	†	4
	Grissee	40	39	1
	Modjokerto. . .	269	183	6
	Djombang . . .	178	29	3
	Sidaijoe	147	129	6
	Lamongan . . .	103	59	2
	Bawean	f) 16	1	1
Pasoeroean . . .	Pasoeroean. . .	250	173	5
	Malang	296	b) 5	7
	Bangil	94	69	〃
Probolinggo . . .	Probolinggo . .	245	65	1
	Kraksaän . . .	255	b) 3	11
	Loemadjang . .	142	145	14
Bezoeki	Bezoeki	43	60	2
	Sitoebondo . . .	136	151	5
	Bondowosso . .	78	68	〃
	Djember. . . .	80	34	7
	Banjoewangi . .	34	16	〃
Banjoemas . . .	Banjoemas . . .	211	81	5
	Poerwokerto . .	86	108	1
	Poerbolinggo . .	30	38	〃
	Bandjarnegara .	81	36	〃
	Tjilatjap. . . .	514	342	31
Bagelen	Poerworedjo . .	†	35	〃
	Koetoardjo . . .	†	85	〃
	Keboemen . . .	†	294	1
	Karang Anjar. .	†	44	1
	Wonosobo . . .	†	†	2
Kadoe	Magelang . . .	†	b) 17	8
	Temanggoeng . .	†	270	
Djokjokarta . . .	Djokjokarta . .	590	116	11
Soerakarta . . .	Soerakarta . . .	478	166	31
	Soekoardjo . . .	20	1	〃
	Wonogiri . . .	123	89	†
	Batoeretno . . .	30	†	†
	Karanganjar . .	55	†	†
	Boijolali	66	20	†
	Ampel	51	38	1
	Sragen	80	30	†
	Klatten	84	†	†
	Kartasoera . . .	60	†	†
Madioen	Madioen. . . .	149	b) 6.4	2
	Ngawi	130	3.2	〃
	Magettan . . .	130	1.1	5
	Ponorogo . . .	111	0.8	1
	Patjitan	40	0.4	〃
Kediri	Kediri	222	62	8
	Toeloeng Agoeng	113	38	1
	Trenggalek. . .	105	80	〃
	Ngandjoek . . .	165	135	1
	Blitar.	140	32	3
Madura.	Pamakassan . .	102	92	1
	Sampang . . .	124	36	9
	Bangkallan. . .	278	342	17
	Sumanap . . .	186	129	9
Sumatra's Westkust	Padang	2121	3481	426
Benkoelen. . . .	Benkoelen . . .	130	88	4

c) Gemiddeld per dag, ongerekend 216 gevallen van huidziekte en 61 van minder ernstige oogziekte, die in de gevangenis werden behandeld.

GEWESTEN.	Gevangenissen.	Gemiddeld aantal gevangenen per dag.	Aantal zieken gedurende 1888.	Aantal sterfgevallen gedurende 1888.
	Mokko Mokko .	23	1	†
	Manna	18	3	2
	Kroë	31	†	1
Lampongsche Districten	Telok Betong. .	78	252	9
	Tandjong Karang	34	20	10
	Sepoetih. . . .	10	2	2
	Sekampong. . .	17	5	3
	Toelang Bawang.	26	9	〃
	Kotta Agoeng. .	8	〃	〃
	Kalianda . . .	125	15	〃
Palembang . . .	Palembang. . .	175	94	22
	Tandjong Radja .	77	48	1
	Sekaijoe	34	g) 10	〃
	Talang Betoetoe.	21	b) 2 à 3	〃
	Moeara Doea . .	50	61	5
	Batoe Radja . .	51	47	3
	Banding Agoeng.	18	40	〃
	Lahat	50	114	〃
	Bandar	53	34	1
	Moeara Enim. .	34	†	1
	Boengamas. . .	17	†	〃
	Djambi	40	33	〃
	Tebing Tinggi .	†	†	2
Atjeh	Kotta Radja . .	32	b) 6	10
	Olehleh	9	h) 50	2
	† i)	335	j) 751	50
Riouw	Tandjong Pinang	104	b) 14	3
Banka	Muntok	158	b) 30	21
	Djeboes	22	h) 93	〃
	Soengeiliat. . .	18	〃	〃
	Merawang . . .	56	†	3
	Pangkalpinang .	14	4	1
	Soengeislan . .	52	〃	〃
	Koba	40	b) 4	〃
	Toboali	41	b) 2	1
Billiton.	Tandjong Pandan	80	b) 10	2
Westerafdeeling van Borneo . .	Pontianak . . .	246	180	5
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Bandjermasin . .	256	243	19
	Amoenthai . . .	57	55	2
	Barabei	20	1	1
	Kendangan. . .	22	2	2
	Tandjong . . .	14	3	〃
	Martapoera. . .	53	62	1
	Kwala Kapoeas .	9	12	〃
Celebes en onderh.	Makasser . . .	353	327	17
	Tello	7	〃	〃
	Maros	40	†	1
	Pangkadjene . .	13	†	〃
	Segeri	12	†	〃
	Tjamba	6	†	〃
	Bonthain . . .	54	27	4
	Djeneponto. . .	27	2	1
	Alloë	25	〃	〃
	Takalar	30	11	〃
	Balangnipa. . .	32	†	12
	Boelekomba . .	26	†	1
	Kadjang. . . .	29	†	4
	Bikeroe	25	†	〃
Menado	Menado	97	314	21
Ternate	Ternate	19	〃	〃
Amboina	Amboina. . . .	107	30	12
	Saparoea . . .	†	3	1
	Wahaai	†	†	7
	Banda	45	24	4
Timor	Koepang. . . .	79	100	3
Bali en Lombok .	Boeleleng . . .	101	156	2
	Negara	20	9	〃

d) De opgaaf heeft alleen betrekking tot de centrale gevangenis voor vrouwen te Soerabaija.

e) Bovendien werden 5 kinderen verpleegd, waarvan er 4 overleden.

f) Gedurende het geheele jaar.

g) Gemiddeld per maand.

h) Verpleegdagen in het geheele jaar.

i) De opgaaf betreft de bij de krijgsmacht ingedeelde dwangarbeiders.

j) Geëvacueerd naar Padang of Batavia. Van de naar Padang geëvacueerden overleden er 4 aan boord, 13 in het militair hospitaal te Padang, ontvluchtte er 1 uit die inrichting, herstelden 596 en bleven 23 onder geneeskundige behandeling.

De meeste ziektegevallen deden zich voor onder de gevangenen te Batavia, Soerabaija en Padang. Te Batavia, waar in 1887, bij eene gemiddelde dagelijksche sterkte van 2422 gevangenen, 5296 ziekte- en 550 sterfgevallen waren voorgekomen, had men in 1888, bij eene gemiddelde getalsterkte van 2199 gevangenen per dag, 4944 zieken en 923 overledenen, waarvan 805 aan berriberri, 47 aan cholera, 51 aan dysenterie, 13 aan pokken en 7 aan andere ziekten. Te Soerabaija daarentegen, waar gemiddeld per dag aanwezig waren: in 1887 1262 en in 1888 1266 gevangenen, stierven er in eerstgemeld jaar 314, doch in 1888 253, waarvan 90 aan cholera. Berriberri deed zich aldaar weinig voor; bij het einde van 1888 werden er niet meer dan 6 aan die ziekte lijdende dwangarbeiders verpleegd. Nog steeds, hoewel minder dan vroeger, vertoonde zich schurft onder de gevangenen, vooral onder de doortrekkenden; de daarmede behepte personen werden wel in een afzonderlijk lokaal der gevangenis gehuisvest, maar niet aan den arbeid onttrokken. Onder de hier opgegeven cijfers voor Soerabaija zijn niet begrepen de vrouwelijke veroordeelden tot dwangarbeid. In 1888 kwamen, bij eene gemiddelde dagelijksche sterkte van 353 vrouwelijke gevangenen, 414 ziekte- en 48 sterfgevallen voor (waarvan 24 wegens cholera), tegen respectievelijk 221 en 37 bij eene gemiddelde getalsterkte van 338 per dag in 1887. Op 31 December 1888 waren nog 51 dezer vrouwelijke veroordeelden onder geneeskundige behandeling, waarvan 10 wegens berriberri. Te Padang was de toestand ongunstiger dan in 1887; aldaar kwamen gedurende 1888 onder de gevangenen 3481 zieken voor, waarvan 426 stierven (25 aan cholera), terwijl men in 1887 op 1500 à 1600 ziektegevallen slechts 61 sterfgevallen telde.

Uit het berriberri-gesticht te Buitenzorg werden in 1888 slechts 16 dwangarbeiders als genezen ontslagen. Te Tjiandjoer in de Preanger Regentschappen werden onder de gevangenen niet meer dan 4 gevallen van berriberri geconstateerd, waarvan 2 met doodelijken afloop; te Soekaboemi in hetzelfde gewest werden gedurende de laatste maanden in de gevangenis geen berriberri-gevallen meer waargenomen. Ook te Indramaijoe in de residentie Cheribon kwamen een paar gevallen van berriberri onder de veroordeelden voor. In de gevangenis te Kendal (Samarang) liet de toestand nog al te wenschen over; daar werden 23 preventief gevangenen (allen mannen) door berriberri aangetast, terwijl buiten de gevangenis, voor zoover bekend, deze ziekte niet voorkwam. Opmerkelijk was het dat onder de veroordeelden geen enkel geval van berriberri werd geconstateerd. De lijders verklaarden vroeger nooit aan die ziekte geleden te hebben. Bij een onderzoek naar den toestand der gevangenisgebouwen te Kendal werden deze bevonden aan alle eischen der hygiëne te voldoen. Intusschen werd, op advies van de met dat onderzoek belast geweest zijnde commissie, een put, die geen goed drinkwater leverde, gedempt en over den uitgedroogden en gescheurden kleigrond van het erf eene dikke laag grint gespreid. Van de bedoelde 23 berriberri-lijders herstelden 3, overleed 1 en werden de overigen tot herstel naar Samarang gezonden. Even plotseling als de ziekte uitbrak, hield zij na betrekkelijk korten tijd op.

In de gevangenissen te Toeban en Bodjonegoro (Rembang) kwamen enkele choleragevallen met doodelijken afloop voor. Tijdens het heerschen van de cholera te Samarang in October en November 1888 werden slechts 4 gevangenen door die ziekte aangetast. Eischte ter hoofdplaats Soerabaija de cholera veel offers onder de gevangenen, op de afdeelingshoofdplaatsen van het gewest, die eveneens door de cholera bezocht werden, zijn slechts weinige gevallen in de gevangenissen waargenomen. Er werd zorg gedragen dat aan de gevangenen, ook buiten hun verblijf, steeds zuiver drinkwater werd verstrekt.

In de residentie Probolinggo waren de uitkomsten der genomen ontsmettingsmaatregelen tegen de berriberri bevredigend; het aantal lijders aan die ziekte bedroeg niet meer dan één derde van dat in 1887 en het aantal overleden berriberri-lijders niet meer dan 9. In de gevangenissen te Bondowosso en Djember (Bezoeki) en te Madioen en Ponorogo (Madioen) deden zich, na de desinfectie dier gebouwen, geen nieuwe gevallen van berriberri voor. Onder de gevangenen te Soerakarta telde men bij het begin van 1888 34 berriberri-lijders en in den loop van het jaar kwamen 29 nieuwe gevallen bij; van de 63 lijders overleden er 11, terwijl de overigen, op 5 na, geheel of gedeeltelijk herstelden.

Te Tjilatjap (Banjoemas) leden de gevangenen weer veel aan koorts.

Ter Sumatra's Westkust kwamen enkele gevallen van berriberri of eene hiermede verwante ziekte voor in de gevangenissen te Paijakombo, Padang Pandjang en Fort van der Capellen, ter laatstgenoemde plaats zelfs na de volledige ontsmetting dier gebouwen. Ook in de gevangenis te Siboga was de gezondheidstoestand gedurende het tweede semester van 1888 minder gunstig, terwijl onder de veroordeelden, bij den aanleg van de telefoonlijn Siboga-Taroetoeng werkzaam, veel gevallen van malaria voorkwamen.

Te Telok Betong en te Soekadana (Lampongsche Districten) bleef de berriberri nog steeds onder de gevangenen heerschen; de lijders van Telok Betong werden naar de hooger gelegen afdeelingshoofdplaats Tandjong Karang geëvacueerd, met het gevolg dat van de 16 zieken 4 overleden en de overigen herstelden. Ter eerstgenoemde plaats vertoonden zich onder de gevangenen ook veel koortsgevallen.

Te Palembang eischte de cholera verscheidene offers onder de gevangenen.

In de residentie Oostkust van Sumatra was de gezondheidstoestand onder de gevangenen over 't algemeen redelijk, behalve te Medan, Laboean Deli en Tandjong Balei, waar, vooral onder de preventief gevangenen, veel ziekten voorkwamen. Zooveel doenlijk werden deze personen binnen de muren der gevangenis, in de open lucht, aan het werk gezet. De oorzaak van dezen minder gunstigen toestand moet voornamelijk gezocht worden in de overvulling der gevangenissen, voor de uitbreiding waarvan het noodige wordt verricht. Behalve berriberri brak ook in enkele gevangenissen in gemelde residentie de cholera uit, die verscheidene offers eischte.

Ook in Atjeh werden nog veel gevangenen door berriberri aangetast.

In de residentie Riouw daarentegen was de stand dezer ziekte onder de gevangenen gunstig; de 3, blijkens de opgave op de voorgaande bladzijde, aldaar overleden personen waren dwangarbeiders van de Oostkust van Sumatra, die wegens ongeneeslijke berriberri geheele kwijtschelding van straf hadden gekregen [1]) en te Tandjong Pinang doortrekkende waren op weg naar hunne vroegere woonplaats.

Op Banka hadden de veroordeelden in de tweede helft van 1888 veel met koortsen en buikaandoeningen te kampen en deden zich ook 13 gevallen van berriberri met doodelijken afloop voor.

Ook op Billiton heerschte deze ziekte nog steeds onder de gevangenen; 14 veroordeelden werden, op grond dat verdere verpleging voor hen geen uitzicht op herstel gaf, naar Batavia opgezonden.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo eischte de cholera 18 offers onder de gevangenen.

Te Makasser, Balangnipa en Kadjang op Celebes kwam nog steeds berriberri onder de gevangenen voor; te Makasser overleden er 16 van de 85 lijders, te Balangnipa 12 en te Kadjang 4. Na de ontsmetting op groote schaal van de gevangenissen aldaar kon de gezondheidstoestand gunstig genoemd worden.

Te Menado stierven 18 gevangenen aan berriberri, en te Amboina, waar zich geen andere ziekten onder de gevangenen voordeden, 12. In de gevangenis te Wahaai kwamen 7 en in die op Banda 3 sterfgevallen aan gemelde ziekte voor.

[1]) In 1888 verkregen om die reden niet minder dan 217 veroordeelden tot dwangarbeid gratie van straf (verg. blz. 63 hiervóór).

Waar noodig, werden de voorgeschreven ontsmettingsmaatregelen tegen de berriberri in de gevangenissen toegepast. Behalve van deze ziekte, van cholera en van pokken werden onder de gevangenen ook gevallen geconstateerd van koorts, van buikziekte (meestal een gevolg van de onthouding van opium, waardoor zij geen weerstandsvermogen genoeg hadden tegen de schadelijke uitdampingen, die zij inademden bij het werken in den grond), van huidziekten, van beenwonden (dikwijls ten gevolge van het onvoorzichtig of onhandig omgaan met houweelen en kapmessen), van syphilis, van mondspruw, van lichaamszwakte of van uitputting bij de inhechtenisneming.

Onder de Europeesche gevangenen was de gezondheidstoestand, evenals vroeger, gunstig. Onder die te Weltevreden kwamen in 1888, op eene gemiddelde dagelijksche getalsterkte van 33 gevangenen, in 't geheel 25 ziektegevallen voor; deze 25 zieken genazen allen. Te Samarang bedroeg, bij eene gemiddelde dagelijksche sterkte van 79 gevangenen, het aantal zieken 62, waarvan 2 overleden (beiden veroordeelden tot gevangenisstraf) en 54 herstelden, zoodat er nog 6 onder behandeling bleven. Te Soerabaija had men, bij eene gemiddelde sterkte per dag van 9 gevangenen, 4 zieken, die allen herstelden. Ter laatstgenoemde plaats overleed in de gevangenis een tot tuchthuisstraf veroordeelde aan lepra.

Arbeid. In de centrale gevangenis voor Europeanen te Samarang werden geregeld kleedingstukken en slaapfournituren aangemaakt voor de Europeesche gevangenen, het leger, de politie- en justitie-oppassers, de gewapende politiedienaren op de buitenbezittingen en de politiesoldaten te Batavia. In het kleermakers-atelier werkten gedurende 308 dagen gemiddeld 60, en te Weltevreden in de boekbinderij van het civiel en militair gevangenhuis gedurende 297 werkdagen gemiddeld 16 veroordeelden. De in eerstgemelde werkplaats, deels uit de hand, deels machinaal, vervaardigde kleedingstukken en slaapfournituren zouden, bij particulieren besteld, naar schatting, aan maakloon hebben gekost f 15 284, terwijl er nu slechts voor werd uitgegeven f 4139, namelijk f 4080 wegens kosten van het ambachtstoezicht en f 59 wegens buitengewone verstrekking van werkbroeken. De regeling der werkzaamheden werd in zoover gewijzigd, dat, in stede van eene aan iederen gevangene op te leggen taak, het minimum van den door ieder te verrichten arbeid werd vastgesteld. Het boekbinderswerk der veroordeelden te Weltevreden, ten behoeve van de landsdrukkerij en de gouvernementsbureaux, vertegenwoordigde eene waarde van f 9749, tegenover eene uitgaaf van f 1200 aan kosten van ambachtstoezicht. Gedurende eenige dagen is er gebrek aan bindwerk geweest. Voorts waren te Samarang doorgaans 2 tot gevangenisstraf veroordeelde Europeanen, en te Weltevreden 4, belast met het verrichten van schrijfwerk. Acht van de Europeesche gevangenen te Samarang en twee van die te Weltevreden werden, krachtens geneeskundig certificaat, van arbeid vrijgesteld. De weinige Europeesche veroordeelden te Soerabaija waren, voor zoover zij niet op het bureau der gevangenis gebezigd werden, belast met het maken van lederen hoofdkussens voor inlandsche gevangenen, van breeuwwerk en van pluksel voor het stadsverband. Er werden 125 K.G. breeuwwerk en 430 hoofdkussens vervaardigd. Met den aanmaak van laatstgenoemd artikel kon slechts een gedeelte van het jaar worden voortgegaan, omdat daarvoor wel eens geen leder in den handel verkrijgbaar was. Voor die confectie werd aan leder, garen, naalden en was uitgegeven f 474, zoodat elk hoofdkussen op pl. m. f 1,10 kwam te staan, terwijl de leverancier te Batavia ze leverde tegen f 1 per stuk. De onkosten voor het breeuwwerk werden juist gedekt door hetgeen de verkoop opbracht. Voor het overige werden de Europeesche gevangenen bezig gehouden met het verrichten van schrijfwerk, het verstellen van kleedingstukken en fournituren en het witten en teeren van hunne kamers.

De preventief gevangenen nemen nu en dan voor korten tijd aan den arbeid deel; slechts één hunner werkte vrij geregeld in het boekbinders-atelier te Weltevreden.

In de centrale strafinrichting te Soerabaija werden door de inlandsche vrouwelijke gevangenen kleedingstukken voor de inlandsche gevangenen en de verpleegden in de ziekengestichten vervaardigd. Er werkten in het kleermakers-atelier aldaar gedurende 311 dagen gemiddeld 261 vrouwen, waardoor een bedrag van f 7020 aan maakloon werd uitgespaard, dat, naar schatting, de vervaardiging in vrijen arbeid zou gekost hebben. Voor ambachtstoezicht werd niet meer dan f 660 uitgegeven. Gemiddeld 35 vrouwen per dag werden wegens ziekte van alle werkzaamheden vrijgesteld, terwijl de overigen, waaronder een 30-tal oude en gebrekkige vrouwen, huishoudelijke bezigheden verrichtten, als het schoonhouden en reinigen van de tot de strafinrichting behoorende gebouwen en pleinen, het aanbrengen van drink- en waschwater, het uitdragen van privaattonnen, het schoonmaken en vullen van lampen, het waken op de wallen tegen ontvluchting van gevangenen en het oppassen van zieken.

De arbeidskrachten der inlandsche mannelijke veroordeelden werden meerendeels voor dezelfde doeleinden aangewend als in vorige jaren. Naar Atjeh werden in 1888 213 dwangarbeiders gezonden. Grooter nog was het aantal van hen die bij de militaire ziekengestichten en bij de kustlicht-etablissementen gebezigd werden. Ten behoeve van de ter Sumatra's Westkust ondernomen spoorwegwerken werd echter het grootste aantal dwangarbeiders afgezonderd. Overigens werd in 1888 van deze categorie van veroordeelden nog partij getrokken bij de uitvoering van de volgende werkzaamheden: het uitdiepen van het Krokotkanaal en het havenkanaal bij de Kleine Boom te Batavia; het halen van drinkwater uit een artesischen put voor de bewoners van eene dessa in de afdeeling Kendal (residentie Samarang), waar de cholera was uitgebroken en in welker nabijheid geen voldoend drinkwater was te verkrijgen, het verzamelen van het voor den grooten weg in gemelde afdeeling benoodigde en ter plaatse niet voorhanden grint (waardoor de heerendienstplichtige bevolking zeer werd gebaat); het ophoogen van lage terreinen en het dempen van poelen in de afdeeling Demak (Samarang); de aanleg van een nieuwen weg, bestemd om de afdeeling Bodjonegoro (Rembang) te verbinden met de residentie Kediri; het maken van duikers en van verbeteringen aan een rivierdijk in de afdeeling Modjokerto (Soerabaija); het begrinten en aanstampen van de nieuwe wegen ter hoofdplaats Djombang; het ophoogen van de nieuwe passar en het zagen, bekappen en vervoeren van hout voor den bouw van 17 nieuwe bruggen aldaar; het maken van een dwarsweg over de aloen-aloen voor de regentswoning te Pamakassan (Madura); het maken van muurtjes van bergsteen langs den grooten weg ter hoofdplaats Sampang (Madura); het in orde maken van de aloen-aloen en het draineeren en ophoogen van het terrein om de nieuwe assistent-residentswoning te Djember (Bezoeki); het uithouwen van natuurlijke steenen te Magettan (Madioen) voor mijlpalen en voor de verbetering van de opritten bij de overvaart nabij de hoofdplaats Madioen; het dempen van een moeras te Siboga (Sumatra's Westkust); het spannen van eene telefoonlijn van die plaats naar Taroetoeng; het onderhoud en de aanleg van transportwegen ter Sumatra's Westkust en het verrichten van koeliediensten bij palaeontologische onderzoekingen in grotten aldaar; het verbeteren van de werken die te Telok Betong (Lampongsche Districten), na de Krakatau-ramp, in haast waren uitgevoerd; het kappen, slepen, zagen en bewerken van hout of het doen van grondwerk ten dienste der oprichting van gebouwen in de residentie Palembang; zooals het nieuwe etablissement te Boengamas en de controleurswoningen te Banding Agoeng en Talang Betoetoe; de uitvoering van waterkeeringswerken in de rivier Kikim; het planten van boomen langs de wegen; het bouwen van eene bamboezen kazerne voor gewapende politiedienaren te Djambi; het verrichten van koeliediensten bij vele in de residentie Oostkust van Sumatra tot stand te brengen bouwwerken en bij de mobiele colonnes, alsmede de aanleg en het onderhoud van alle wegen en bruggen in dat gewest die niet door particulieren worden aangelegd en onderhouden; het onderhoud en herstellen van bamboedoeri-paggers te Kotta Radja (Atjeh); de aanleg van een stuwdam en het graven van eene waterleiding ten behoeve van een paar mijnen op Banka; het laden van steenkolen aan boord van de te Bandjermasin gestationneerde stoomschepen der oorlogsen gouvernementsmarine; het onderhoud en de verbetering van wegen tusschen Makasser en Tello; het dempen van

een moeras te Menado; het verbeteren van de wegen in de Chineesche kamp en het aanbrengen van steenen naar het havenhoofd aldaar; zoomede het verrichten van koeliediensten bij de geniewerken te Amboina.

Van de gelegenheid om ook de veroordeelden, die niet buiten de gevangenis mogen of kunnen worden tewerkgesteld, aanhoudend bezig te houden, door hun de vervaardiging van ligmatjes op te dragen, werd gebruik gemaakt te Sidaijoe (Soerabaija), Madioen en Menado. Uit Rembang werd gemeld dat het voornemen om ook binnen de muren der gevangenis aldaar de gevangenen te laten arbeiden, voornamelijk afstuitte op gebrek aan ruimte. Overigens werden de gevangenen in de gevangenissen onledig gehouden met het schoonhouden der gebouwen en pleinen, het vervaardigen van manden, draagkorven en bezems voor den arbeid der buiten die inrichtingen tewerkgestelden, het vlechten van touw, het vergruizen van klipsteen voor de wegen, het maken van mandjes voor de rantsoenen der gevangenen en het onderhoud van het materieel der gevangenissen.

De inlandsche preventief gevangenen en de gegijzelden verrichtten over het algemeen geen werk; het ontbrak hun te eenenmale aan lust tot arbeid.

Toezicht, orde en tucht. Onder de Europeesche gevangenen kon de orde voldoende worden gehandhaafd. Slechts tweemalen was de directeur van justitie genoodzaakt gebruik te maken van zijne bevoegdheid om een gevangene gedurende eene maand of langer eenzaam te doen opsluiten.

Viel over het Europeesch gevangenispersoneel over 't algemeen niet te klagen, bij voortduring kostte het groote moeite om geschikte inlandsche cipiers en mandoors te vinden. Hun toezicht was niet altijd voldoende, hetgeen ontvluchtingen in de hand werkte. Op groote schaal vonden deze echter niet plaats, behalve te Tjilegon in Bantam, waar — zooals bekend — op 9 Juli 1888 de gevangenis door opstandelingen werd opengebroken, waarbij de cipier werd vermoord en 40 gevangenen ontsnapten, die echter voor het meerendeel van lieverlede weder gevat werden, zoodat er op het einde des jaars nog slechts 2 voortvluchtig waren. Het grootst aantal ontvluchtingen had plaats onder de in het berriberri-gesticht te Buitenzorg verpleegde dwangarbeiders; niet minder dan 123 lijders wisten daaruit te ontsnappen, waarvan er 79 weder werden gevat. Bovendien kwamen in 1888 van de in vorige jaren uit gemeld gesticht gevluchte gevangenen 19 weder in banden der politie. Eene poging tot vereenigde ontvluchting werd ontdekt te Cheribon, waar 26 preventief gevangenen betrapt werden terwijl zij bezig waren de deur der gevangenis te doorboren. In de gevangenis te Telok Betong (Lampongsche Districten) werd tweemalen eene poging tot brandstichting verijdeld. De andere vergrijpen tegen de orde en tucht bestonden voor het grootste gedeelte in het zich verwijderen van het werk, luiheid en onwil op het werk, dobbelen, vechterijen, het bezit van verboden artikelen, het zoek maken of van de hand doen van gevangeniskleeding, rustverstoring, beschadiging van gereedschappen, brutaliteit tegen het personeel, het niet opvolgen van gegeven bevelen, het zich ontdoen van den halsketting door veroordeelden tot dwangarbeid in den ketting, enz. [1])

Hieronder laat men, voor die plaatsen waarvan ter zake opgaven zijn ingekomen, eenige cijfers volgen betreffende de ontvluchtingen onder de buiten de gevangenis tewerkgestelde veroordeelden.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal inlandsche gevangenen in 1888	
		gedrost tijdens zij buiten de gevangenis waren tewerkgesteld.	weder gevat (daaronder ontvluchten van 1887 en vroeger).
Bantam	Serang	10	6
	Rangkas Betoeng	4	2
	Java's Eerste punt *a*) . . .	6	5
Batavia	Batavia	146	109
	Meester Cornelis .	3	1
	Tangerang . . .	2	2
	Buitenzorg . . .	87	53
Krawang	Poerwakarta . .	16	*b*) 20
Preanger Regentschappen . . .	Bandong. . . .	17	13
	Soekaboemi. . .	7	9
	Tjiandjoer . . .	12	11
	Tjitjalengka . .	13	8
	Soemedang . . .	1	1
	Garoet	1	1
Cheribon	Cheribon. . . .	53	38
	Indramaijoe. . .	12	10
	Madjalengka . .	6	6
	Koeningan . . .	1	*c*) 2
Tagal	Tagal.	2	„
	Brebes	14	*d*) 15
	Pamalang . . .	7	6
Pekalongan . . .	Pekalongan. . .	7	5
	Batang	10	6
Samarang. . . .	Samarang . . .	73	38
	Kendal	4	*d*) 6
	Demak	19	4
	Poerwodadi. . .	2	2
	Ambarawa . . .	43	33
	Salatiga	34	11
Japara	Patti	42	23
	Joana.	15	7
	Koedoes	4	2
	Japara	5	3
Rembang	Rembang . . .	20	9
	Toeban	47	31
	Bodjonegoro . .	93	*e*) 126
	Blora	15	13
Soerabaija. . . .	Soerabaija . . .	189	102
	Sidoardjo . . .	41	29
	Modjokerto. . .	41	36
	Djombang . . .	35	13
	Grissee	9	7
	Lamongan . . .	6	6
	Sidaijoe	„	*f*) 1
Pasoeroean . . .	Pasoeroean . . .	8	3
	Malang	74	27
	Bangil	8	4
Probolinggo . . .	Probolinggo . .	29	*g*) 31
	Kraksaän . . .	30	25
	Loemadjang . .	12	7
Bezoeki	Bezoeki	2	2

a) Kustlicht-etablissement.

b) Hiervan 5 die vóór 1888 waren ontvlucht.

c) Hiervan 1 als voren.

d) Hiervan 4 als voren.

e) Hiervan 92 als voren.

f) Deze was vóór 1888 ontvlucht.

g) Hiervan 12 die vóór 1888 waren ontvlucht.

[1]) Zooals reeds gezegd is op blz. 63 hiervóór, bewezen ook eenige veroordeelden tot dwangarbeid buitengewone diensten, zoo in Atjeh als elders, waarvoor hun, als belooning, geheele of gedeeltelijke kwijtschelding van straf ten deel viel.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal inlandsche gevangenen in 1888: gedrost tijdens zij buiten de gevangenis waren tewerkgesteld.	Aantal inlandsche gevangenen in 1888: weder gevat (daaronder ontvluchten van 1887 en vroeger).
	Sitoebondo . . .	1	1
	Bondowosso . .	1	1
	Djember. . . .	10	9
	Banjoewangi . .	2	2
Banjoemas . . .	Banjoemas . . .	7	6
	Poerwokerto . .	7	6
	Tjilatjap. . . .	87	87
	Poerbolinggo . .	2	2
	Bandjarnegara. .	6	5
Bagelen	Poerworedjo . .	8	7
	Koetoardjo . . .	21	16
	Keboemen . . .	4	3
	Karang-anjar . .	7	5
	Wonosobo . . .	9	5
Kadoe	Magelang . . .	10	74
	Temanggoeng . .	3	
Djokjokarta . . .	Djokjokarta . .	103	34
Soerakarta . . .	Soerakarta . . .	106	43
	Klatten	25	6
	Sragen	15	1
	Wonogiri . . .	7	4
	Boijolali	29	16
Madioen	Madioen	2	2
	Ngawi	8	4
	Magettan . . .	8	h) †
	Ponorogo . . .	5	3
Kediri	Kediri.	64	30
	Toeloeng Agoeng.	8	2
	Trenggalek. . .	5	5
	Ngandjoek . . .	16	16
	Blitar	41	12
Madura.	Pamakassan . .	3	2
	Bangkallan. . .	14	8
	Sampang. . . .	10	11
	Sumanap. . . .	2	1
Sumatra's Westkust	Padang	217	†
	Siboga.	13	†
	† (Padangsche Bovenlanden) . .	194	†
Benkoelen. . . .	Benkoelen en Ommelanden. . .	28	24
	Mokko Mokko. .	2	2
	Seloema	1	„
	Manna	13	13
	Kauer.	1	„
	Kroë	1	1
Lampongsche Distr.	Telok Betong . .	4	4

h) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.
i) Hiervan 2 die vóór 1888 waren ontvlucht.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal inlandsche gevangenen in 1888: gedrost tijdens zij buiten de gevangenis waren tewerkgesteld.	Aantal inlandsche gevangenen in 1888: weder gevat (daaronder ontvluchten van 1887 en vroeger).
	Tandjong Karang	1	1
	Sekampong. . .	1	1
	Toelang Bawang.	1	1
Palembang . . .	Palembang . . .	12	4
	Tandjong Radja .	17	16
	Sekajoe	2	i) 4
	Talang Betoetoe .	18	i) 19
	Moeara Doea . .	4	3
	Batoe Radja . .	1	1
	Banding Agoeng.	4	4
	Lahat.	10	10
	Moeara Enim . .	6	6
	Boengamas . . .	9	5
	Bandar	8	9
	Djambi	8	5
Atjeh	Kotta Radja . .	1	„
	† k)	29	3
Riouw	Tandjong Pinang.	2	2
	Lingga	2	„
	Karimon	6	1
Banka	Muntok	5	5
	Soengeiliat . . .	3	3
	Merawang . . .	2	2
	Pangkalpinang. .	2	2
	Soengeislan. . .	1	1
	Koba	7	7
	Toboali	†	2
Westerafdeeling van Borneo . .	Pontianak . . .	13	11
Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	Bandjermasin . .	9	9
	Tandjong . . .	1	„
	Moeara Teweh .	2	„
	Kotta Baroe . .	1	1
Celebes en onderh.	Makasser . . .	3	3
	Maros.	6	„
	Pangkadjene . .	1	„
	Bonthain. . . .	5	2
	Djeneponto . . .	2	2
	Alloë	3	1
	Takalar	2	2
	Balangnipa . . .	9	6
	Kadjang	4	
	Bikeroe	4	
	Boelekomba. . .	„	
Menado	Menado	3	2
Timor	Koepang. . . .	1	„
Bali en Lombok .	Boeleleng . . .	2	1
	Negara		

k) De opgaaf betreft de bij de krijgsmacht ingedeelde dwangarbeiders.

De tekortkomingen der inlandsche gevangenisbeambten, van wie er weder velen uit den dienst moesten verwijderd worden, bestonden voornamelijk in het niet opvolgen van gegeven bevelen, het eigendunkelijk verlaten van de aan hunne zorg toevertrouwde gevangenis, het opkoopen van de aan de gevangenen verstrekte levensmiddelen om die met voordeel van de hand te zetten, het vergunnen aan gevangenen om de gevangenis nu en dan te verlaten, het overbrengen van berichten der gevangenen naar personen buiten de gevangenis, en het toelaten dat aan dezen voeding werd verstrekt van mindere hoedanigheid dan hun toekwam. Eene poging om in het gehalte der mandoors, met het toezicht bij het werk belast, verbetering te brengen, door hen te kiezen uit gepasporteerde inlandsche militairen of uit Chineezen, mislukte. De Chineezen hadden voor de veroordeelden nog meer vrees dan de inlandsche mandoors, terwijl de gewezen militairen, evenals andere inlanders, door groote toegevendheid en inschikkelijkheid trachten moesten zich te handhaven, als zij al niet met de veroordeelden knoeiden.

Waar de dienst met de aanwezige middelen niet voldoende kon worden gaande gehouden, werd het personeel vermeerderd of beter geregeld. Het hulpkwartier voor dwangarbeiders te Weltevreden werd definitief gesteld onder het beheer en toezicht van het personeel der nabij gelegen Europeesche gevangenis en dit personeel, in verband daarmede, vermeerderd met één Europeeschen sleuteldrager en één inlandschen mandoor. Het personeel te Serang (Bantam) kreeg eene tijdelijke uitbreiding van 2 oppassers, met het oog op de vermeerdering der gevangenis-bevolking

ten gevolge van de onlusten te Tjilegon. De gevangenis te Salatiga (Samarang) kreeg mede 2 oppassers meer. De cipier te Samarang ontving eene grootere indemniteit voor bureau- en lokaalbehoeften. Het personeel te Tjilatjap werd vermeerderd met 1 hoofdmandoor en 1 oppasser en dat te Malang met 1 mandoor en 2 oppassers, in verband met de opheffing van het detachement pradjoerits aldaar. Het gevangenispersoneel te Padang onderging eene uitbreiding met 1 Europeeschen sleuteldrager, 1 mandoor en 12 oppassers, terwijl aan den cipier indemniteit voor schrijfbehoeften en schrijfloonen werd toegestaan. Te Laboean Batoe (Oostkust van Sumatra) bleek een cipier minder noodig te zijn, die dan ook buiten dienst gesteld werd, terwijl voor de gevangenis te Laboean Roekoe (Batoe Bara) een cipier werd aangesteld.

Het personeel bij het bannelingshospitaal te Neira werd ingetrokken, toen dit gebouw als zoodanig buiten gebruik werd gesteld.

Aan negen gewezen veroordeelden werd eene schadeloosstelling uitgekeerd, omdat zij te laat op vrije voeten waren gesteld. Aan een ander ontslagen dwangarbeider, die de eerste hem van bestuurswege aangewezen gelegenheid om naar de plaats van veroordeeling terug te keeren had laten voorbijgaan, werd, omdat hij ter plaatse van zijn verblijf geen genoegzame middelen van bestaan had, op zijn verzoek vergund om alsnog op 's lands kosten naar de plaats, waarvan hij afkomstig was, terug te keeren.

Voeding en kleeding. Met opzicht tot de voeding der gevangenen valt niets te vermelden; aangaande de kleeding niets anders dan dat in het afgeloopen jaar eene nieuwe prijslijst is vastgesteld voor de berekening der geldswaarde van de aan gevangenen uit den voorraad van het departement van justitie te verstrekken kleedingstukken en bij het opleggen van vergoeding voor het verlies of bederf van het verstrekte, en dat de proef, om de inlandsche gevangenen kleeding van bruine in plaats van blauwe stof te doen dragen, nog tot geen afdoende uitkomsten geleid heeft, waarom zij op grootere schaal zal worden herhaald.

Kosten van het gevangeniswezen. Ofschoon voor deze rubriek geen volledige gegevens ontvangen zijn, is het misschien toch niet zonder belang hier eene voorhanden opgaaf te doen volgen omtrent de in 1887 en 1888 gedane uitgaven ten behoeve van de Europeesche gevangenen te Weltevreden en te Samarang. Daaruit blijkt dat werd uitgegeven:

	in 1887.	in 1888.
aan onderhoud der gebouwen en schoonhouden der lokalen	f 2 550,00	f 2 555,00
aan inkoop en onderhoud van inventarisgoederen	1 970,98	1 620,65^5
aan personeel (hieronder begrepen huishuurindemniteit, schrijfloonen, schrijfbehoeften en andere kleine uitgaven)	20 079,00	1) 24 085,00
aan voeding	22 228,06^5	2) 14 953,91^5
„ tabaksgeld	2 766,59	2 187,98
„ verlichting	4 573,68	3 720,83
„ kleeding, ligging en bewassching	2 369,61^5	1 582,63^5
„ vervoerkosten	396,50	316,00
„ geneeskundige behandeling en verzorging	4 966,44	3) 7 255,09
	f 61 900,87	f 58 277,10^5

Daarentegen werd ontvangen:

voor de bewaring van onwillige schepelingen	f 249,00	f 132,00
voor gegijzelden	906,00	226,00
als opbrengst van verkochte afgekeurde inventarisgoederen	15,75	42,17
	f 1 170,75	f 400,17

zoodat de kosten van het onderhoud der Europeesche gevangenen te Weltevreden en te Samarang gedurende 1887 hebben bedragen f 60 730,12, of over 53 153 verblijfdagen ruim f 1,14 per hoofd daags, en gedurende 1888 f 57 876,93^5, of over 41 003 verblijfdagen ruim f 1,41 per hoofd daags.

1) De meerdere uitgaaf is een gevolg van de reorganisatie van het personeel te Weltevreden.

2) In 1888 bedroeg het aantal verblijfdagen 12 150 minder dan in 1887.

3) Nauwkeuriger opgaaf dan in vorige jaren.

§ 6. *Militair recht en militaire rechtspraak.*

Zooals in het verslag van 1887 (blz. 55) werd vermeld, heeft de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht in Nederland eene herziening noodig gemaakt van de bestaande regeling omtrent de tenuitvoerlegging van de straffen door de zeekrijgsraden der in Nederlandsch-Indië vertoevende oorlogsschepen opgelegd, en is die herziening tot stand gekomen bij Koninklijk besluit dd. 18 Februari 1887 n°. 2 (Indisch Staatsblad n°. 102). Ter uitvoering van de nieuwe bepalingen zijn, in opvolging van de slotbepaling van het aangehaald Koninklijk besluit, door den Gouverneur-Generaal de noodige voorschriften vastgesteld bij besluit dd. 13 Juni 1889 n°. 38 (Indisch Staatsblad n°. 124).

Eenige administratieve voorschriften omtrent de opzending van door den militairen rechter in Nederlandsch-Indië veroordeelde militairen, die, ingevolge het Koninklijk besluit van 25 Mei 1886 n°. 51 (Indisch Staatsblad n°. 147), hunne straf in Nederland moeten ondergaan, werden door den Gouverneur-Generaal vastgesteld bij besluit dd. 25 September 1888 n°. 15, en zulks ter vervanging van een in 1855 nopens het onderwerp gegeven voorschrift (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 119), dat geacht moest worden door evenbedoeld Koninklijk besluit te zijn vervallen.

§ 7. *Gewestelijke en plaatselijke verordeningen.*

Op den voet der bepalingen tot regeling van de wetgevende bevoegdheid der ambtenaren met het hoogste gewestelijke gezag bekleed (Indisch Staatsblad 1858 n°. 17 en 18, 1862 n°. 146 en 1870 n°. 189) werden in 1888 door verscheidene hoofden van gewestelijk bestuur weder gewestelijke of plaatselijke verordeningen uitgevaardigd ter voorziening in het een of ander onderwerp van politiezorg. Afzonderlijke vermelding verdienen, nevens de voor eenige gewesten uitgevaardigde keuren tot tegengang van te zware belasting van de bruggen in de openbare wegen, ook de volgende verordeningen: twee van den resident van Bantam, houdende verbod aan inlanders en met dezen gelijkgestelden om binnen de afdeeling Anjer zich in het openbaar te vertoonen met vuur- of andere wapenen of om zich ter hoofdplaats Tjilegon 's avonds of 's nachts op weg te begeven zonder licht bij zich te dragen (Javasche Courant dd. 21 en 28 Augustus 1888); — eene verordening van den resident van Soerabaija, regelende het onderhoud der buurt- en binnenwegen in de wijken en andere vestigingen van vreemde oosterlingen in het gewest (Javasche Courant dd. 12 Juni 1888); — eene verordening van den resident van Pasoeroean, waarbij maatregelen zijn getroffen ter voorkoming van berg-, bosch- en alang-alang branden (Javasche Courant dd. 6 Maart 1888); — eene verordening van den resident van Banjoemas, houdende herziening van de in 1869 vastgestelde keur op het dragen van licht bij nacht door inlanders en met dezen gelijkgestelden (Javasche Courant dd. 24 Augustus 1888); — eene verordening van den resident van Soerakarta, houdende vaststelling van een reglement voor de Europeesche wijkmeesters ter hoofdplaats Soerakarta (Javasche Courant dd. 1 September 1888); — eene verordening van denzelfden op het praesteeren van gemeentediensten door de Chineezen op genoemde hoofdplaats (Javasche Courant dd. 16 October 1888); — eene verordening van den gouverneur van Sumatra's Westkust, waarbij voor twee plaatsen in dat gewest (Fort de Kock en Padang Pandjang) bepalingen zijn vastgesteld betreffende het politietoezicht op geprostitueerden (Javasche Courant dd. 5 October 1888); — eene verordening van den resident der Oostkust van Sumatra, houdende wijziging van de voor dat gewest bestaande keur van 18 Juni 1885 omtrent hetzelfde onderwerp (Javasche Courant dd. 19 October 1888); — en eindelijk eene verordening van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, waarbij, tot beveiliging van den telegraafkabel tusschen Makasser en Boeleleng (Bali), bepalingen zijn vastgesteld op het ankeren

van schepen en vaartuigen in de nabijheid der plaats waar die kabel in zee ligt (Javasche Courant dd. 20 November 1888). Overigens werden, evenals in 1885 voor de residentie Oostkust van Sumatra is geschied, in het afgeloopen jaar ook door den assistent-resident van Billiton en den resident der Westerafdeeling van Borneo verordeningen uitgevaardigd tot wering van geheime genootschappen onder de Chineezen in die gewesten (Javasche Courant dd. 21 Februari en 6 April 1888).

§ 8. *Bijzondere rechten.*

Recht van verblijf. Vergunning tot vestiging in Nederlandsch-Indië werd in 1888 verleend aan het volgend aantal Nederlanders en Westersche en Oostersche vreemdelingen.

Landaard.	Aantal personen die in 1888 in Nederlandsch-Indie vergunning tot vestiging kregen:			
	bij besluit van den Gouverneur-Generaal.		bij besluit van den hoogsten gewestelijken gezaghebber in eenig gewest buiten Java en Madura.	
Nederlanders	67		30	
Engelschen	24		6	
Belgen	3		"	
Franschen	6		"	
Duitschers	18		25	
Zwitsers	"		6	
Oostenrijkers	3		1	
Italianen	4		1	
Russen	3		1	
Zweden	"		1	
Noren	1		1	
Denen	"		1	
Turken	1		"	
Rumeniërs	"		1	
Amerikanen	1		"	
Perzen	3		1	
		134		a) 75
Chineezen	b) 1082		759	
Arabieren	c) 128		56	
Andere vreemde oosterlingen	d) 12		52	
		1222		867
Totaal	...	1356	...	942

a) Van deze 75 Europeanen en met hen gelijkgestelden werden er alleen in de residentie Oostkust van Sumatra 47 toegelaten, namelijk 18 Nederlanders, 2 Engelschen, 17 Duitschers, 6 Zwitsers, 1 Oostenrijker, 1 Italiaan, 1 Noor en 1 Deen. (Nader is gebleken dat in 1886 door den resident van genoemd gewest niet aan 4, maar aan 6 Nederlanders vergunning tot vestiging is verleend. Dit tot verbetering van de onjuist geachte opgaaf voorkomende op blz. 55 van het verslag van 1887.)

b) Hieronder 1 van de 18 Chineezen, wier verzoeken om vergunning tot vestiging in 1887 in beraad werden gehouden (zie vorig verslag blz. 72). Een van die Chineezen keerde naar China terug, terwijl twee van hen spoorloos verdwenen. Omtrent de verzoeken van de overige 14 werd in 1888 nog geen beslissing genomen.

c) Hieronder 1 van 11 de Arabieren, wier verzoeken om vergunning tot vestiging in 1887 in beraad werden gehouden. Omtrent de verzoeken der overige 10 werd in 1888 nog geen beslissing genomen.

d) De 2 Bengaleezen, wier verzoeken om vergunning tot vestiging in 1887 in beraad werden gehouden, hebben sedert Nederlandsch-Indië verlaten.

In 27 gevallen werden in 1888 de aanvragen om vergunning tot vestiging in beraad gehouden, omdat de verzoekers (1 Pers, 19 Chineezen, 6 Arabieren en 1 Bengalees), ofschoon voor het oogenblik in hun onderhoud kunnende voorzien, zich in Indië nog te kort hadden opgehouden om te kunnen doen blijken, dat zij op den duur genoegzame middelen van bestaan zouden bezitten of door werkzaamheid kunnen verkrijgen; de termijn van zes maanden, waarvoor aan deze personen toelatingskaarten waren uitgereikt, werd daarom voorloopig verlengd.

Daarentegen werd aan 254 Chineezen (hiervan aan 196 en 44 op voorstel respectievelijk van de residenten van Samarang en Soerakarta), zoomede aan 3 Arabieren, als in het geheel geen middel van bestaan hebbende, vergunning tot vestiging geweigerd. Als zich wederrechtelijk in Nederlandsch-Indië ophoudende, werden in 1888 door het openbaar gezag van daar verwijderd: 17 Europeanen (9 Nederlanders, 7 Duitschers en 1 Engelschman), zijnde allen gewezen schepelingen of militairen (zij werden van Batavia naar Nederland opgezonden), en voorts nog 194 Chineezen, namelijk 145 door den resident van Samarang, en 40 (ontslagen koelies van de Palembang-maatschappij) door den resident van Palembang, terwijl de overige 9 van Billiton en Celebes werden verwijderd.

De in 't vorig verslag (blz. 72) bedoelde herziening der bepalingen op de toelating in Indië is nog bij de Indische Regeering in behandeling.

In Augustus 1888 (Indisch Staatsblad n°. 141) werd eene voorziening getroffen tot wegneming van eene tegenstrijdigheid (waarvan zich intusschen in de practijk nog geen ongerief had doen gevoelen) tusschen de instructie tot uitvoering van de verordening op de toelating van Nederlanders en Westersche vreemdelingen en eene der bepalingen van die verordening zelve. Op het bedoelde punt is nu de eerste met de laatste in overeenstemming gebracht.

Aan 42 Europeanen en met dezen gelijkgestelden — waaronder, voor zoover met zekerheid kan worden nagegaan, 6 Nederlanders — werd in 1888, overeenkomstig Indisch Staatsblad 1881 n°. 226, vergunning verleend om in de Nederlandsch-Indische bezittingen te reizen, en wel aan 10 aanvragers zonder aanduiding van een bepaald gedeelte dier bezittingen. Van de overige vergunningen strekten er 14 voor Java alleen, 1 voor Borneo, Celebes en de Molukken, 12 voor de Westerafdeeling van Borneo en 5 voor de binnenlanden van Celebes.

Behalve de reeds in het vorig verslag (blz. 72) bedoelde 14 inlanders en 4 Chineezen werden in 1888 nog enkele personen bij politieken maatregel verwijderd. Aan een in China geboren Chinees, die ter Sumatra's Oostkust ijverde voor een der aldaar verboden geheime Chineesche genootschappen, werd namelijk in Juli 1888 het verder verblijf in Nederlandsch-Indië ontzegd (verg. blz. 14 hiervóór), terwijl een ontslagen inlandsch hoofd van West-Ceram (residentie Amboina), die — zooals reeds op blz. 20 hiervóór is gezegd — op gemeld eiland eene voor de rust en orde bedenkelijke rol speelde, in December 1888 naar Tandjong Pandan op Billiton werd gerelegeerd. Bovendien werden in December 1888 2 en in de eerste helft van 1889 (tot 18 Juni) 86 Bantammers (waaronder 2 vrouwen), van wie de Indische Regeering, tengevolge van de gevoerde strafprocessen tegen de deelnemers aan de Tjilegonsche onlusten (verg. blz. 4 hiervóór) en van administratieve onderzoekingen, de overtuiging had verkregen dat zij uit een politiek oogpunt als gevaarlijke elementen in Bantam te beschouwen waren, op verschillende plaatsen buiten Java geïnterneerd, namelijk 17 te Padang en 8 op vier andere plaatsen ter Sumatra's Westkust, 5 te Benkoelen, 4 te Muntok op Banka, 4 op evenzoovele plaatsen in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, 7 te Menado, 6 te Gorontalo en 8 op twee andere plaatsen in de residentie Menado, 7 te Amboina, 3 te Saparoea en 8 te Neira op Banda, 4 te Ternate en eindelijk 7 te Koepang op Timor. Aan al deze Bantammers werd voorloopig voor de eerste zes maanden f 10 's maands voor levensonderhoud per hoofd toegelegd, doch hun werd aangezegd dat zij in 't vervolg zelven in hun onderhoud zouden moeten voorzien. Hunne wettige gezinnen zouden hen, desverkiezende, voor 's lands rekening naar hunne nieuwe verblijfplaatsen kunnen volgen.

In de jongste maanden vond de Gouverneur-Generaal ook aanleiding om bij politieken maatregel onschadelijk te maken drie in Nederlandsch-Indië geboren Chineezen, van wie de overtuiging was verkregen dat zij als voor de openbare rust en orde gevaarlijke opiumsmokkelaars waren te beschouwen. Het waren de Chineezen Njo Tjiauw Ging en Njo Teng Yoe (vader en zoon) te Joana in de residentie Japara en Teng Eng Kiong te Soerabaija. Aan de beide eersten werd bij Indisch besluit dd. 2 Juni jl. n°. 1 de hoofdplaats Ternate als verblijfplaats aangewezen. Daar zij echter, vóórdat het besluit was tenuitvoergelegd, het verlangen te kennen gaven Nederlandsch-Indië te verlaten, wijzigde de Gouverneur-Generaal eenige dagen later gemelde beschikking, en wel, met het oog op de mogelijkheid van hun lateren terugkeer, in dier voege, dat hun het verder verblijf in Nederlandsch-Indië, uitgezonderd de hoofdplaats Ternate, werd ontzegd. Bij Indisch besluit dd. 3 Juli 1889 n°. 1

werd eene in laatstbedoelde termen vervatte beschikking ook genomen ten opzichte van TENG ENG KIONG.

Volgens § VI der in 't vorig verslag (blz. 73) opgenomen voorschriften van Mei 1888, over hetgeen is in acht te nemen ten aanzien van personen, tegen wie eene politieke verwijdering wordt in overweging genomen, moet aan den betrokkene, wanneer hij het verlangt en de noodzakelijkheid eener onverwijlde beslissing zich daartegen niet verzet, worden toegestaan zich binnen een hem te stellen termijn nader *schriftelijk* te verdedigen. Bij eene circulaire van 16 Februari 1889 heeft de Indische Regeering aan de hoofden van gewestelijk bestuur doen mededeelen dat zij de aangehaalde paragraaf in dien zin wenscht te hebben opgevat dat bij het te houden verhoor den betrokkene tevens bepaaldelijk gevraagd wordt, of hij zich nader schriftelijk wenscht te verdedigen, en dat van het antwoord op deze vraag in het proces-verbaal behoort te worden melding gemaakt.

Op verzoeken om opheffing van vroeger genomen beschikkingen tot politieke verwijdering werd in 1888 alleen gunstig beschikt voor zooveel betreft een in 1883 (zie het verslag van 1884, blz. 3) van Madura verwijderden aanzienlijken inlander. Tegen diens terugkeer in het voormalig panembahanschap Bangkallan meende de Indische Regeering thans geen bezwaar meer te moeten maken, nu de nieuwe toestand, geboren door de invoering in 1885 van 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur aldaar, zich reeds geheel had bevestigd.

Een verzoek van een vroegeren Europeeschen ingezetene van Nederlandsch-Indië (sedert jaren hier te lande gevestigd), om intrekking van het besluit van 1867, waarbij hem, in het belang der openbare rust en orde, het verblijf in Nederlandsch-Indië buiten Batavia was ontzegd, werd in zoover ingewilligd (Januari 1889), dat de Indische Regeering zich bereid verklaarde den aanvrager ook te Samarang en te Soerabaija ter inwoning toe te laten.

Eenige malen vond de Indische Regeering termen om in de aan geïnterneerden aanvankelijk aangewezen verblijfplaatsen verandering te brengen, hoofdzakelijk om hen in staat te stellen beter in hun onderhoud te voorzien. Ten opzichte van een gerelegeerden Atjeher werd tot zoodanige verandering overgegaan, omdat hij zich herhaaldelijk aan politie-overtredingen schuldig maakte.

Een der in 1885 uit de afdeeling Deli (Sumatra's Oostkust) naar buiten Nederlandsch-Indië verwijderde hoofden van Chineesche geheime genootschappen, die zich sedert te Pinang had gevestigd, keerde in 1888 naar Deli terug, doch werd onder politiegeleide weder naar Singapore overgebracht om, des verkiezende, van daar, voor rekening van ons consulaat-generaal, overtocht te erlangen naar de naastbij zijnde Chineesche haven.

Placht de Indische Regeering in de laatste jaren (zie o. a. het verslag van 1872, blz. 48, en dat van 1873, blz. 82) het recht tot verbanning of uitzetting van inlanders (geen gouvernements-onderdanen) uit landstreken met een meer of minder beperkt zelfbestuur, aan den inlandschen vorst over te laten, bij eene circulaire van 4 April 1889 heeft de Gouverneur-Generaal — als uitvloeisel eener met de Regeering hier te lande gevoerde gedachtenwisseling — aan de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur doen opmerken, dat hierdoor niets ontnomen wordt aan de bevoegdheid van het Gouvernement om de macht, omschreven in de art. 45-47 van het Regeeringsreglement, *overal* in Nederlandsch-Indië uit te oefenen, dus zoowel in de Vorstenlanden op Java als in de zelfbesturende gedeelten der Buitenbezittingen. Zooveel mogelijk diende de opvatting bestreden te worden dat de politieke verwijdering — een maatregel vanouds aan de inlandsche instellingen vreemd — een aan de inlandsche vorsten vanzelf toekomend recht zoude zijn. Waar intusschen de vorsten, krachtens eene tot dusver voor hen toegelaten uitlegging van art. 27, 2de lid, van het Regeeringsreglement, het recht van verwijdering of verbanning steeds hebben uitgeoefend, zou hun de verdere toepassing daarvan niet eensklaps behooren te worden ontzegd, maar zou er, bij zich voordoende gelegenheden, naar gestreefd moeten worden hen van bedoeld recht vrijwillig afstand te laten doen, of althans van hen te verkrijgen dat de uitoefening gebonden worde aan eene voorafgaande instemming der Regeering. Echter zou het hun steeds moeten vrijstaan om het initiatief te nemen tot politieke verwijdering van gevaarlijke onderdanen en daartoe de noodige voorstellen aan het hoofd van gewestelijk bestuur te doen. Ten slotte werd gewezen op de wenschelijkheid dat de vorsten, zoolang zij het recht van verbanning blijven uitoefenen, dit zoomin mogelijk aangrijpen als een middel om zich met den minsten omslag, namelijk zonder in de moeilijkheden van eene strafvervolging te vervallen, van misdadigers te ontdoen.

De gevallen, waarin gedurende 1888 in zelfbesturende landschappen door het inlandsch gezag tot verbanning buiten het landschap van inlandsche onderdanen bij wijze van politieken maatregel werd overgegaan, waren geene andere dan de in 't vorig verslag (blz. 73) reeds vermelde drie in Soerakarta en één in Djokjokarta. In Maart 1889 had weder zoodanige verbanning plaats, en wel door den sultan van Djokjokarta ten opzichte van drie leden van zijn geslacht. Een hunner, radhen LOBA NINGRAT, die ook betrokken was in eene in Soerakarta ontdekte samenspanning tegen het wettig gezag, bevond zich te dier zake aldaar in hechtenis. Blijkens gouvernementsbesluit dd. 30 Maart 1889 nº. 4 bepaalde de Indische Regeering er zich toe om aan deze drie ballingen (die door den sultan van een maandelijkschen onderstand werden voorzien), zoolang zij zich buiten Djokjokarta zouden moeten ophouden, de hoofdplaats Koepang op Timor als verblijfplaats aan te wijzen.

Drukpers. Bij vonnis van den raad van justitie te Samarang van 10 Mei 1888 werd de schrijver van de in het vorig verslag (blz. 73) bedoelde dagblad-artikelen, omdat hij niet voor dien raad verscheen, wederspannig aan de wet verklaard. Overigens werden in het afgeloopen jaar 3 veroordeelingen (respectievelijk tot f 50 boete, f 200 boete en 8 dagen dwangarbeid buiten den ketting) uitgesproken ter zake van laster en smaad in gedrukte geschriften, in één geval gepleegd jegens een openbaar ambtenaar. Op het einde van 1888 waren nog 10 vervolgingen wegens drukpersdelicten aanhangig.

Slavernij. In Februari jl. heeft de Indische Regeering aanschrijvingen doen afgaan ten einde zoowel bij de civiele als bij de marine-autoriteiten, voor zooveel noodig, het besef levendig te houden dat met de beschikbare middelen bij voortduring het mogelijke moet worden gedaan tot verderen tegengang van slavernij en slavenhandel in die gedeelten van Nederlandsch-Indië waar zij nog niet tot het verledene behooren. Geene gelegenheid zou van wege onze ambtenaren mogen worden verzuimd om, bij hunne aanrakingen met de zelfbesturende rijken waar slavernij nog in zwang is, de machthebbenden met klem te wijzen op het ernstig verlangen der Regeering dat die instelling verdwijne [1]), en dat hunnerzijds — gelijk reeds vroeger werd aanbevolen (verg. o. a. het verslag van 1875, blz. 72, en dat van 1880, blz. 65) — maatregelen worden genomen om hieraan bevorderlijk te zijn. Wat de enkele gouvernementslanden betreft, waar insgelijks nog slavernij bestaat, ofschoon reeds sedert langeren of korteren tijd maatregelen zijn verordend of in behandeling geweest tot voorbereiding der afschaffing (zie bijv. voor de gouvernementslanden van Zuid-Celebes het verslag van 1878, blz. 73, en voor Padang Lawas, enz. ter Sumatra's Westkust het verslag van 1888, blz. 73), is door de besproken aanschrijvingen van Februari jl. het vraagstuk eener verdere doorzetting van de vrijmaking op nieuw aan de orde gesteld.

Met onverflauwden ijver zou verder ook tegen den slavenhandel moeten worden opgetreden, al mag gezegd worden dat dit euvel in de laatste twintig jaren voortdurend is afgenomen en nu nog slechts bestaat in die streken waar ons gezag en onze invloed tot hiertoe weinig of geen wortel hebben geschoten. Waar men personen op het oog had, die zich met dat bedrijf rechtstreeks of zijdelings inlieten, maar die, wegens onvoldoende bewijzen of om andere redenen, buiten het bereik der strafwet vielen, zou het alleszins geraden zijn te hunnen opzichte de maatregelen voor te stellen die de art. 45—47 van het Regeeringsreglement aan de hand geven.

---

[1]) De resident van Menado meldde in Juni jl. dat kort te voren door den president-radja en de mantri's van Taboekan (een der belangrijkste landschappen van de Sangi- en Talaut-eilanden) een bevelschrift tot volledige afschaffing van de slavernij aldaar was uitgevaardigd.

Hetgeen de gewestelijke verslagen over 1888 omtrent de slavernij meldenswaardigs bevatten, laat men hieronder volgen.

In de reeds genoemde afdeeling Padang Lawas en in de onderafdeelingen Toba en Silindong (Sumatra's Westkust) nam het aantal slaven sterk af, zoowel door vrijkooping, als omdat een einde is gemaakt aan het misbruik, dat kinderen van pandelingen, buiten huwelijk verwekt, als slaven worden aangemerkt. Op Nias zijn nog slaven, wier lot niet zeer dragelijk wordt genoemd.

In de residentie Oostkust van Sumatra worden nog 678 slaven (164 mannen, 320 vrouwen, 108 jongens en 86 meisjes) gevonden. Zij worden grootendeels als huisbedienden gebruikt, soms ook voor veldarbeid. Door den resident zijn maatregelen getroffen tot voorbereiding van de afschaffing dezer slavernij.

Omtrent Borneo wordt bericht dat slavernij nog bestaat in de afdeeling Sintang der residentie Westerafdeeling, alsook wat de residentie Zuider- en Oosterafdeeling betreft, in de bovenstreken der afdeelingen Doesoenlanden, Dajaklanden en Sampit.

In de inlandsche rijken der residentie Bali en Lombok moeten nog vele slaven worden aangetroffen.

Volgens mededeeling van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden zouden van de westkust van Celebes nog nu en dan personen worden ontvoerd, veelal naar de Oostkust van Borneo en naar Lomboksche havens, om daar als slaven verkocht te worden (verg. wat nopens het onderwerp gezegd is in de §§ 14, 15 en 20 van hoofdstuk C hiervóór). In 1888 kwamen de volgende gevallen, die aan slavenhandel deden denken, ter kennis van het bestuur te Makasser. Een Chinees bracht aldaar een vijftal personen van Boegineesche afkomst aan, die volgens zijne verklaring hem door een der vorsten of machthebbenden van een der noordelijk van Makasser gelegen rijkjes zouden zijn gezonden om hem bij zijn arbeid behulpzaam te zijn en zoodoende eenige opleiding te ontvangen. Die personen vluchtten evenwel uit het huis van den Chinees en wendden zich tot ons bestuur met de klacht, dat zij gedwongen waren hem als slaven te volgen en te dienen zonder daarvoor eenige geldelijke tegemoetkoming te genieten. Bedoelde Chinees werd in hechtenis genomen, doch kort daarop weder op vrije voeten gesteld, omdat de procureur-generaal bij het Hooggerechtshof geen termen vond tot verdere gerechtelijke vervolging. De bedoelde vijf personen zijn thans als gewone bedienden bij verschillende personen (geen Chineezen) te Makasser werkzaam. Een ander geval betrof een van Mangerai (Westelijk Flores) afkomstigen knaap, die van een te Makasser aangekomen vaartuig was gevlucht, bewerende als slaaf te zijn weggevoerd. Hij werd op zijn verzoek naar zijne geboorteplaats teruggezonden. Ook in dit geval achtte het openbaar ministerie geen termen tot gerechtelijke vervolging aanwezig. Door den officier van justitie bij den raad van justitie te Makasser werd nog medegedeeld, dat zes zaken van slavenhandel bij dien raad werden aangebracht, in drie waarvan geen genoegzame bewijzen konden worden verzameld tot verdere vervolging. In de drie andere werd rechtsingang verzocht, maar zoowel door den raad van justitie als in hoogste instantie geweigerd, op grond dat de gebleken feiten geen slavenhandel in den zin der wet opleverden. De in 't vorig verslag (blz. 73) bedoelde slavenhandelaar, die in de afdeeling Oosterdistricten in hechtenis genomen en van Boeton afkomstig was, overleed tijdens het gerechtelijk onderzoek in de gevangenis te Balangnipa.

Zooals ook kan blijken uit het medegedeelde op blz. 23 hiervóór, luidden de uit de residentie Timor over het afgeloopen jaar ontvangen berichten omtrent het drijven van slavenhandel zeer bevredigend.

Pandelingschap. Overtreding van het verbod tegen het nemen van pandelingen (Indisch Staatsblad 1872 nº. 114) werd in 1888 tweemaal geconstateerd, telkens in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Het eerste geval betrof een Arabier, die ter zake van zoodanige overtreding bij vonnis van den landraad te Martapoera tot betaling van f 250 boete veroordeeld werd, en het andere een Boeginees van Koetei, tegen wien wegens het vervoer van pandelingen over zee eene gerechtelijke vervolging werd ingesteld, omtrent den afloop waarvan geen bericht is ontvangen. Wel werd medegedeeld, dat een ter zake ingesteld onderzoek geen termen had opgeleverd om hem ook wegens het drijven van slavenhandel te doen terechtstaan.

In het Djambische rijk en in de rijken van Riouw-Lingga en Indragiri komt het pandelingschap nog veelvuldig voor; vooral de behandeling der vrouwelijke pandelingen moet in Indragiri veel te wenschen overlaten. In de residentie Oostkust van Sumatra is het pandelingschap nog algemeen verbreid. Zorgeloosheid, onverschilligheid en het dragelijk lot der pandelingen worden als de oorzaken genoemd, welke deze instelling daar doen voortwoekeren. Ook in de zelfbesturende rijken van Celebes bestaat nog het pandelingschap. Overtredingen konden ter zake echter niet worden geconstateerd. In de residentie Bali en Lombok werden vele personen, meestal jonge vrouwen, zoo het heet met eigen toestemming, van de ouders geleend om huiselijke diensten te verrichten, maar er bestaat alle reden om aan te nemen dat deze personen pandelingen zijn, die de schulden hunner ouders door arbeid bij den schuldeischer moeten vereffenen. De bevolking zelve schijnt aan die toestanden gehecht te zijn, zoodat het bestuur bij de bestrijding van het euvel van hare zijde geen medewerking ondervindt.

§ 9. *Personen en instellingen met het rechtswezen in verband.*

Praktizijns. In het afgeloopen jaar werd een rechtsgeleerd praktizijn, die tot dusver bij den raad van justitie te Samarang was opgetreden, toegelaten bij den raad van justitie te Soerabaija, terwijl een rechtsgeleerd praktizijn bij den raad van justitie te Padang als zoodanig werd aangesteld bij het Hooggerechtshof. Aan den substituut-griffier bij den raad van justitie te Makasser werd, met het oog op het aldaar bestaand gebrek aan rechtsgeleerde praktizijns, tijdelijk de waarneming der functiën van advocaat en procureur bij die rechtbank opgedragen, met bepaling dat de opdracht zou vervallen, zoodra drie of meer praktizijns bij genoemd college zouden zijn aangesteld. Een der bij den raad van justitie te Soerabaija toegelaten praktizijns werd in 1888 als landsadvocaat op verzoek eervol ontslagen en als zoodanig door een zijner ambtgenooten aldaar vervangen. Een lid van datzelfde college werd in 1888 op verzoek eervol uit 's lands dienst ontslagen en als advocaat en procureur bij die rechtbank aangesteld. Een niet-gegradueerd procureur bij het Hooggerechtshof werd in 1888 toegelaten bij den raad van justitie te Makasser.

Notariaat. Van de 4 notarissen, die bij het begin van 1888 met buitenlandsch verlof afwezig waren, keerde in dat jaar slechts één in Indië terug. Een hunner werd op verzoek eervol ontslagen. Er vertrokken in 1888 weder 4 notarissen met verlof, waarvan 1 overleed. Van de in Indië aanwezige notarissen overleed er mede 1, in wiens plaats een in 1868 ontslagen notaris, die sedert in Nederland had vertoefd, weder tot notaris werd aangesteld. Een candidaat, die in 1880 het notaris-diploma behaald had, verkreeg in 1888 eene aanstelling als notaris.

Onlangs is aan den Gouverneur-Generaal verzocht te willen doen nagaan of in de regeling der standplaatsen van de notarissen niet, ten gevolge van veranderde plaatselijke toestanden, eenige wijziging noodig is, zoodanig dat op enkele plaatsen, waar er nog geen is, een notaris worde benoemd, terwijl andere, waar het notariaat geen voldoend middel van bestaan meer oplevert, niet langer als standplaatsen van notarissen blijven aangewezen.

Deurwaarders. Volgens art. 197 van het Reglement op de rechterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch-Indië hebben de rechterlijke colleges de bevoegdheid om, ingeval van ontstentenis van een gewonen deurwaarder, zoodanigen beambte voorloopig aan te stellen. De aanstelling moet aan het Hooggerechtshof worden medegedeeld, ten einde daarop de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal worde verzocht. Tot dusver was de Indische Regeering van oordeel dat het aangehaald artikel ook geldt voor de inlandsche rechtbanken en de residentiegerechten. Bij nadere overweging meende zij echter uit art. 204 van gemeld reglement, — waarbij is bepaald dat de bijzondere voorschriften betrekkelijk de deurwaarders

bij de inlandsche rechterlijke autoriteiten, mitsgaders bij de residenten of andere hoogste gezaghebbers, alleen rechtdoende, afzonderlijk worden vastgesteld, — te moeten afleiden, dat niet alleen art. 197, maar het geheele hoofdstuk VII van bedoeld reglement slechts geldt voor deurwaarders bij Europeesche rechterlijke colleges. Voor zooveel de inlandsche rechterlijke autoriteiten betreft, zijn toch afzonderlijke voorschriften betreffende de deurwaarders te vinden in de art. 428 en 429 van het zoogenaamd Inlandsch Reglement en in de daarmede overeenkomende artikelen van de reglementen op het rechtswezen in de buitenbezittingen, en voor zooveel betreft de residentiegerechten (art. 108 van het Reglement op de rechterlijke organisatie), in art. 422 van het Reglement op de strafvordering, welk artikel volgens de reglementen op het rechtswezen in de buitenbezittingen ook aldaar toepasselijk is. Naar aanleiding van een en ander is de Regeering in het begin van 1889 tot het besluit gekomen dat hare goedkeuring voortaan niet meer vereischt wordt op de aanstellingen van voorloopige deurwaarders bij de inlandsche rechtbanken en bij de residentiegerechten.

Tolken. Van de 9 personen, waaruit op 1 Juli 1888 (zie vorig verslag blz. 74) het korps Europeesche tolken voor de Chineesche taal bestond, vertrok in de eerste helft van 1889 nog 1 met buitenlandsch verlof, zoodat er thans 3 in Europa met verlof zijn. Een vierde bevindt zich nog met eene wetenschappelijke zending in China, terwijl aan één der 5 laatstelijk in Indië aanwezige tolken, dien te Medan (residentie Oostkust van Sumatra), in Mei 1889 is opgedragen zich voor den tijd van een jaar naar Swatow in China te begeven, ten einde zich verder te bekwamen in de taal-, land- en volkenkunde van dat rijk en tevens zijn verblijf aldaar dienstbaar te maken aan de bevordering van de emigratie van geschikte werklieden naar Sumatra's Oostkust. Omstreeks medio 1889 bleven dus slechts 4 van de hierbedoelde tolken in Indië in functie. Zij waren geplaatst te Batavia, Soerabaija, Muntok en Pontianak.

Omtrent het overig tolken- en translateurs-personeel in Nederlandsch-Indië is over 1888 slechts te vermelden dat te Batavia een translateur voor het Maleisch, en te Soerakarta een translateur voor het Javaansch werden benoemd, beiden buiten bezwaar van den lande. Ter vervulling van eene in het laatst van 1887 ontstane vacature werd in het begin van 1888 tot translateur voor de Javaansche taal te Djokjokarta benoemd een gepensionneerd ambtenaar, die reeds vroeger dezelfde betrekking had bekleed.

Wees- en boedelkamers. Na de ineensmelting bij Indisch Staatsblad 1885 n°. 15 van het toenmalig college van boedelmeesteren te Batavia bij de weeskamer aldaar, berust het beheer van elke wees- en boedelkamer in Nederlandsch-Indië in handen van een en hetzelfde college.

Nopens de administratie van elke der vijf wees- en boedelkamers zijn over 1887 en 1888 de volgende opgaven ontvangen.

WEES- EN BOEDELKAMER TE	Weeskamers. Inkomsten voor den lande. Beheerloon.	Leges.	Te zamen.	Rente gedurende het beheerjaar gekweekt. a)	Rente over het beheerjaar aan geadministreerden tegoedgedaan. b)	Boedelkamers. Inkomsten voor den lande. Beheerloon.	Leges.	Te zamen.	Rente gedurende het beheerjaar gekweekt.	Rente over het beheerjaar aan geadministreerden tegoedgedaan. c)	Totaal der inkomsten (som der kolommen 4 en 9).
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1887											
Batavia	f 17 471	f 3 822	f 21 293	f 198 988	f 168 259	f 9 105	f 1 192	f 10 297	f 208 570	f 214 879	f 31 590
Samarang	8 154	2 557	10 711	52 903	97 136	8 685	2 902	11 587	30 438	14 671	22 298
Soerabaija	24 509	6 117	30 626	98 652	84 210	14 342	699	15 041	45 252	39 856	45 667
Padang	3 059	829	3 888	15 698	16 375	521	166	687	5 209	3 885	4 575
Makasser	5 758	839	6 597	17 506	10 797	397	239	636	12 313	3 983	7 233
Te zamen	f 58 951	f 14 164	f 73 115	f 383 747	f 376 777	f 33 050	f 5 198	f 38 248	f 301 782	f 277 274	f 111 363
1888.											
Batavia	f 17 470	f 4 459	f 21 929	f 180 804	f 199 180	f 6 250	f 1 059	f 7 309	f 201 920	f 172 600	f 29 238
Samarang	7 787	2 632	10 419	45 491	71 605	7 110	3 766	10 876	21 565	14 950	21 295
Soerabaija	17 216	3 531	20 747	93 104	97 019	19 690	527	20 217	43 945	50 134	40 964
Padang	2 311	809	3 120	16 983	8 752	379	284	663	4 224	4 796	3 783
Makasser	4 221	938	5 159	13 123	10 797	1 014	215	1 229	11 303	3 442	6 388
Te zamen	f 49 005	f 12 369	f 61 374	f 349 505	f 387 353	f 34 443	f 5 851	f 40 294	f 282 957	f 245 922	f 101 668

a) Hierbij is op te merken dat elke weeskamer die van een zustercollege kapitalen ter uitzetting ontvangt, de daarmede gekweekte rente verantwoordt alsof die verkregen was van eigen kapitalen.

b) De kapitalen waarover bij elke weeskamer rente was uit te keeren (over 1887 ad 6 en over 1888 ad 5 pct.) vindt men voor 1887 opgegeven in 't vorig verslag, blz. 75, en voor 1888 in de Javasche Courant van 29 Maart 1889.

c) Aan de geadministreerden der boedelkamers werd steeds een vast rentecijfer van 6 pct. 's jaars uitgekeerd, dat echter van 1 Januari 1888 af (verg. vorig verslag blz. 74) teruggebracht is tot 5 pct.

De voor rekening van den lande komende uitgaven ten behoeve van de wees- en boedelkamers beliepen (volgens voorloopige opgaven) over 1887 f 365 229 en over 1888 f 352 021.

Vermits de door het Koninklijk besluit dd. 27 Augustus 1880 n°. 19 (Indisch Staatsblad n°. 198) in het leven geroepen administratieve rechtspraak over ambtenaren in Nederlandsch-Indië, die den lande schade hebben toegebracht, uitsluitend het beheer van *lands*gelden raakt, en dus geen toepassing kon vinden waar op de ambtenaren bij de wees- en boedelkamers door den lande schade viel te verhalen wegens het door die colleges gevoerd beheer en toezicht betreffende gelden van derden, is te dier zake eene afzonderlijke regeling getroffen bij Koninklijk besluit

dd. 21 November 1888 n°. 16 (Nederlandsch Staatsblad n°. 162, Indisch Staatsblad 1889 n°. 41). Dientengevolge kunnen nu langs administratieven weg aan ambtenaren der wees- en boedelkamers ook vergoedingen worden opgelegd voor zooveel aangaat het door gemelde colleges gevoerd beheer, betrekking hebbende op boedels, nalatenschappen en geldbeleggingen.

G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit.

§ 1. *Algemeene Rekenkamer.*

Zooals op blz. 75 van het vorig verslag werd aangeteekend, ging in 1888 het praesidium der Algemeene Rekenkamer van den heer G. H. Pannekoek over op den heer J. A. Van Dorsser. Deze aanvaardde zijne betrekking op 28 Juli van dat jaar, terwijl de heer E. P. C. Sol, van wiens benoeming tot lid van het college mede reeds in bedoeld verslag melding is gemaakt, den 28sten November daaraanvolgende als zoodanig optrad.

Aan de leden J. C. De Bruyn en A. Mijer werd, achtereenvolgens met ingang van 6 April en 3 Juni jl., een tweejarig verlof naar Europa verleend wegens ziekte. In verband daarmede zijn door den Gouverneur-Generaal, bij besluiten van 2 April en 5 Juni 1889 nos. 15 en 13, met gebruikmaking van de hem bij de wet van 30 December 1882 (Indisch Staatsblad 1883 n°. 33) gegeven bevoegdheid, tot tijdelijk lid benoemd de heeren L. A. Martens, tot dusver secretaris van het college, en H. C. Maurenbrecher, laatstelijk inspecteur van financiën. Daar het te verwachten is dat voor beiden de waarneming langer dan zes maanden zal moeten duren, is de benoeming aan 's Konings goedkeuring onderworpen en sedert bekrachtigd bij de Koninklijke besluiten dd. 24 Mei en 19 Augustus 1889 n°. 34 en 18.

In 1888 trad de toenmalige secretaris, de heer Martens, driemalen als tijdelijk lid op, doch toen telkens voor betrekkelijk korten tijd, namelijk tijdens het achtereenvolgens aan twee der leden en aan den voorzitter verleende binnenlandsche verlof. Gedurende die waarnemingen van het lidmaatschap bleef de heer Martens dan ook tevens met de functiën van secretaris belast. In April jl. is echter een andere titularis als secretaris opgetreden.

Verschil van gevoelen deed zich in Indië voor nopens de vraag, of de in 1885 (Indisch Staatsblad n°. 70) door den Gouverneur-Generaal uitgevaardigde bepalingen nopens de wijze waarop voortaan de noodzakelijkheid om wegens ziekte buitenlandsch verlof te erlangen zou moeten aangetoond worden, namelijk zooveel doenlijk door de verklaring van eene geneeskundige commissie, wel geacht konden worden toepasselijk te zijn op den voorzitter en de leden der Algemeene Rekenkamer, met andere woorden of voor dezen, ingevolge de bewoordingen van art. 6 der in 1866 (Indisch Staatsblad n°. 158) door den Koning vastgestelde instructie voor gemeld college, wel iets anders mocht worden gevorderd dan een (door slechts één geneesheer afgegeven) »beëedigd geneeskundig certificaat", waarmede destijds algemeen genoegen werd genomen. In Mei jl. is dezerzijds met den Gouverneur-Generaal ingestemd dat er geen reden is om aan te nemen dat het aangehaalde art. 6 voor de bedoelde hooge ambtenaren uitsluitend de in 1866 bestaande verlofsbepalingen op het oog zou hebben. Derhalve scheen het niet twijfelachtig dat onder de »voorschriften op verloven", waarvan het laatste lid van gemeld art. 6 spreekt, ook te verstaan zijn de voorschriften vervat in Indisch Staatsblad 1885 n°. 70.

Omtrent den stand van de werkzaamheden bij de verschillende bureaux der Kamer valt het volgende te vermelden.

Het onderzoek van de bewijzen van uitgaaf der algemeene ontvangers van 's lands kas over het jaar 1887 was bij het einde van 1888 afgeloopen. Met de in October 1887 aangevangen examinatie der duplicaat-ordonnantiën en mandaten over 1886 kwam men, voor zooveel de departementen van oorlog en marine betreft, op 30 Juni 1888, en wat aangaat de civiele departementen op 31 October 1888 gereed.

Van de verantwoordingen der ontvangsten over het jaar 1886 waren onder ultimo 1888 niet meer dan 5 stuks onafgedaan, waarvan 3 door het ontbreken van stukken niet konden worden behandeld. Inmiddels werden de verantwoordingsstukken over het jaar 1887 ter hand genomen en voor het grootste gedeelte afgedaan, zoodat daarvan op het einde van 1888 slechts 190 stuks, meerendeels van weinig omvang, onbehandeld bleven.

De materieele verantwoordingen over 1886 werden in 1888, op 5 stuks na, geheel afgedaan, terwijl tevens begonnen werd met het onderzoek der stukken over 1887, waarvan ongeveer de helft werd geëxamineerd.

De examinatie der rekeningen van de weduwen- en weezenfondsen, de wees- en boedelkamers, de schutterijen en van andere rekeningen met derden werd geregeld voortgezet; een groot deel van die stukken betreffende het jaar 1887 werd in den loop van 1888 afgedaan.

Het onderzoek van de vendu-verantwoordingen werd, wat de oude administratie betreft, in 1888, voor zooveel dit mogelijk was, beëindigd. De verantwoordingen, rakende de met 1 Juli 1886 (zie Indisch Staatsblad 1886 n°. 83) begonnen nieuwe vendu-administratie, werden in het vierde kwartaal 1888 ter hand genomen.

Uit het vorenstaande blijkt dat over het algemeen weder op vooruitgang in den stand der werkzaamheden valt te wijzen. Dat de examinatie der duplicaat-ordonnantiën en mandaten over 1886 een vol jaar geduurd heeft, moet daaraan worden toegeschreven, dat voor het tot stand brengen van dringend noodzakelijke verbeteringen in dit werk uitgebreide onderzoekingen vereischt werden, die veel tijd kostten, doch waardoor tevens een grondslag is gelegd, waarvan voor het onderzoek der stukken over volgende jaren kan worden partij getrokken. De achterstand in het onderzoek der vendu-verantwoordingen, betreffende de nieuwe administratie, is voor een deel toe te schrijven aan de omstandigheid dat eerst in Mei 1888 door de Indische Regeering is beslist, dat de Algemeene Rekenkamer, evenals vroeger, ten dienste van de door haar over de vendu-administratie uit te oefenen contrôle, zal ontvangen de kwartaal-verantwoordingen, die door de vendukantoren aan den directeur van financiën worden ingezonden. Voor eene spoedige bijwerking van den achterstand worden de noodige maatregelen genomen.

De in 't vorig verslag vermelde maatregel tot bevordering van eene geregelder en tijdiger inzending aan de Rekenkamer van de toelichtingen op de jaarrekeningen der algemeene ontvangers is, met het oog op de daarvan verkregen gunstige uitkomsten, voor volgende jaren bestendigd.

In het jaar 1888 werden door de Algemeene Rekenkamer de bij haar overgebrachte begrootingsrekeningen over de jaren 1882, 1883 en 1884, na behandeling overeenkomstig art. 78 der comptabiliteitswet, respectievelijk in Februari, September en December aan de Indische Regeering doorgezonden.

§ 2. *Comptabiliteit.*

Vermits de bestaande bepalingen (Koninklijk besluit dd. 27 Augustus 1880 n°. 19, Indisch Staatsblad n°. 198) tot regeling van de vervolging van — en het verhaal op — ambtenaren in Nederlandsch-Indië die den lande schade hebben toegebracht, alleen hunne geldelijke verantwoordelijkheid ter zake van landsgelden beheerschen, terwijl, waar het de wees- en boedelkamers en de vendukantoren betreft, door verzuim of nalatigheid der met die administratiën belaste ambtenaren den lande ook schade kan worden toegebracht welke niet met toepassing van het aangehaalde Koninklijk besluit kan worden verhaald, zijn te dier zake de noodige afzonderlijke voorzieningen getroffen bij het reeds hiervóór (zie het slot van hoofdstuk F) vermelde Koninklijk besluit dd. 21 November 1888 n°. 16 (Nederlandsch Staatsblad n°. 162, Indisch Staatsblad 1889 n°. 41) en bij dat van 26 Mei 1889 n°. 31 (Nederlandsch Staatsblad n°. 70).

Tot wegneming van eenige moeilijkheden die zich in de practijk voordeden bij de toepassing ten opzichte van inlanders en vreemde oosterlingen van de regelen nopens de invordering van kohierbelastingen door middel van dwangschriften (Indisch Staatsblad 1879 n°. 267), strekten het Koninklijk besluit dd. 29 December 1888 n°. 18 (Indisch Staatsblad 1889 n°. 68), zoomede de reeds op blz. 61 hiervóór besproken wijziging, bij Koninklijk besluit van gelijken datum n°. 19 gebracht in art. 203*a* van het zoogenaamd Inlandsch Reglement.

Over hetgeen is voorbereid om eerlang, waar het geldt sommige belastingen voor welker gerechtelijke invordering nog altijd de oude wijze van procedeeren moet worden gevolgd, die invordering naar de regelen der tegenwoor-

dige wetgeving te kunnen doen geschieden, is reeds gehandeld op blz. 61 hiervóór.

Bij het in 't verslag van 1874 (blz. 71) vermelde Indisch besluit van 4 September 1873 n°. 36 (art. 1) was bepaald dat ontvangsten, waarvan het niet twijfelachtig is dat zij ten onrechte hebben plaats gehad, zonder bemoeienis van de Regeering kunnen worden teruggegeven met inachtneming van het bepaalde bij art. 20 der comptabiliteitswet, doch alleen krachtens eene beschikking van den chef van het betrokken departement van algemeen bestuur. Bij Indisch besluit dd. 5 Februari 1889 n°. 5 is nu, met intrekking van het aangehaalde art. 1, uitgemaakt dat voortaan de hoofden van gewestelijk bestuur de teruggave hebben te bevelen, en zulks met het oog op art. 4 van de regelen voor het administratief beheer, opgenomen in Indisch Staatsblad 1875 n°. 25, waarbij den gewestelijken bestuurders, als gedelegeerden van den Gouverneur-Generaal, de bevoegdheid is toegekend tot het beoordeelen, verevenen en betaalbaarstellen van de tot hun ressort betrekking hebbende vorderingen ten laste van den lande.

Bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 64 (art. 1) is bepaald dat het buskruitmagazijn voor de marine te Kertosono (Kediri) behoort tot het marine-etablissement te Soerabaija, en dat het rekenplichtig beheer over den voorraad in dat magazijn zal worden gevoerd door den magazijnmeester der marine-magazijnen bij genoemd etablissement.

Gedurende 1888 werd door den Gouverneur-Generaal in 36 gevallen gebruik gemaakt van de hem bij het Koninklijk besluit dd. 3 Februari 1878 n°. 3 (Indisch Staatsblad n°. 169) verleende bevoegdheid om administratief opgelegde boeten, voor zoover zij het bedrag van f 2 000 niet te boven gaan, geheel of gedeeltelijk kwijt te schelden. In 12 gevallen werden de boeten ten volle kwijtgescholden, en wel tot een gezamenlijk bedrag van f 2239,81⁵. Van de 24 overige beboetingen, te zamen beloopende f 2309, werd f 2002 kwijtgescholden. Ook nu gold de toepassing van het aangehaald Koninklijk besluit weder onwillekeurige en verschoonbare overtredingen van verordeningen op het recht van successie en overgang, de overschrijving van vaste goederen, het recht van verblijf, het vervoer van koffie, enz.

De reeks formulieren voor comptabele stukken werd bij Indisch besluit dd. 20 September 1888 n°. 26 met een drietal nieuwe (comptabiliteitsnummers 25, 26 en 27) uitgebreid, ten einde, in het belang van vereenvoudiging, door alle departementen en de daaronder ressorteerende autoriteiten eenvormige modellen te doen bezigen voor traktementsstaten van Europeesche en inlandsche ambtenaren en geëmploijeerden, zoomede voor ordonnantiën en mandaten.

H. Algemeen burgerlijk beheer.

Onder de hoofden der departementen van algemeen burgerlijk bestuur vond in 1888 geen mutatie plaats. In de jongste maanden traden echter drie hunner af, namelijk: de directeur van binnenlandsch bestuur, de heer J. M. VAN VLEUTEN, wien in April 1889, met ingang van 5 Mei daaraanvolgende, een tweejarig buitenlandsch verlof tot herstel van gezondheid werd verleend; de directeur der burgerlijke openbare werken, de heer H. L. JANSSEN VAN RAAIJ, wien in Maart 1889, met ingang van 5 Juni daaraanvolgende, op zijn verzoek eervol ontslag uit 's lands dienst werd verleend met toekenning van pensioen, en de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, de heer W. P. GROENEVELDT, die bij Koninklijk besluit dd. 19 Juli 1889 n°. 14 benoemd werd tot lid in den Raad van Nederlandsch-Indië. Zij werden respectievelijk opgevolgd door den heer mr. H. KUNEMAN, tot dusver hoofdinspecteur voor de suiker- en de rijstcultuur, het landelijk stelsel en wat daarmede in verband staat, door den heer M. J. VAN BOSSE, laatstelijk hoofdingenieur der 1ste klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken, die tijdens zijne benoeming zich met verlof in Nederland bevond, en door den heer P. H. VAN DER KEMP, tot dusver secretaris van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

In Maart jl. deed de Gouverneur-Generaal, bij eene kabinetscirculaire aan de chefs der departementen van algemeen bestuur, van zijn verlangen blijken dat hunnerzijds bij voortduring zou worden toegezien op eene voortvarende behandeling van de zijde hunner ambtenaren van alle inkomende stukken en voorstellen, onder mededeeling dat maatregelen waren genomen om ook eene vaardige afdoening te verzekeren van de bij de bureaux der algemeene secretarie aangebrachte bestuurszaken en regeeringsaangelegenheden.

Ten einde den Gouverneur-Generaal van onnoodige bemoeienissen te ontheffen, is in Maart jl., — deels met wijziging van in het Staatsblad opgenomen reglementen voor spoor- en tramwegen en van de normaal-voorwaarden voor stoomtram-vergunningen (zie Indisch Staatsblad 1889 n°. 76 en 77), deels (voor zooveel de tot dusver verleende concessies voor spoor- of tramwegen anders bepalen) door eene speciale delegatie op den directeur der burgerlijke openbare werken, — op genoemden departementschef overgedragen het goedkeuren van de door concessionarissen in te dienen plannen en teekeningen nopens de constructie van weg en werken en van het materieel, in de gevallen waarin een en ander tot dusver den Gouverneur-Generaal was voorbehouden.

Overeenkomstig het in 't vorig verslag (blz. 77) vermelde voornemen is, met betrekking tot het benoemen en ontslaan van politieoppassers en van de aan inlandsche officieren van justitie toegestane justitiebedienden, weder teruggekeerd tot den toestand die vóór 1874 bestond, door namelijk de bevoegdheid daartoe uit handen van de gewestelijke bestuurders weder te doen overgaan in die van de hoofden van plaatselijk bestuur, uitgenomen wat betreft de aan de gewestelijke bestuurders zelven toegevoegde politieoppassers. Tot dezen maatregel van decentralisatie had betrekking de ordonnantie van 18 September 1888 (Indisch Staatsblad n°. 156).

In Februari 1889 (Indisch Staatsblad n°. 48) is aan de hoofden van plaatselijk bestuur tevens toegekend het recht van benoeming en van ontslag uit de bediening, ieder voor zooveel zijne afdeeling betreft, van het inlandsch personeel beneden den rang van cipier, werkzaam bij 's lands gevangenissen buiten de hoofdplaatsen der gewesten.

Ook gedurende 1888 moest aan de directeuren van financiën, van justitie en van onderwijs, eeredienst en nijverheid de beschikking over eenig personeel boven de formatie worden gelaten tot het doen verrichten van buitengewone werkzaamheden, speciaal in het belang van de comptabiliteit.

Over de wijze waarop de afdeeling van het departement van justitie in Nederlandsch-Indië, aan welke de inschrijving van handels- en fabrieksmerken is opgedragen, in opvolging van de ook voor Indië toepasselijk geworden internationale overeenkomst nopens dit onderwerp, met den bij die overeenkomst bedoelden bijzonderen dienst van den industrieelen eigendom belast is, werd reeds het noodige gezegd op blz. 62 hiervóór.

Aan de lokalen, ingeruimd voor het oud archief ter algemeene secretarie te Batavia, werd een daartoe verbouwd lokaal op het erf van het oude gouvernementshotel te Rijswijk toegevoegd, waardoor plaats is verkregen tot het behoorlijk bewaren van een aantal stukken, welke tot nog toe gebrekkig waren opgeborgen. Van het Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek zag in 1888 het 5de deel, loopende over de jaren 1743—1750, het licht. Ook verscheen in den aanvang van 1889 weder een jaargang (behandelende het jaar 1659) van het Dagregister van het kasteel Batavia. Bij herhaling werd het oud archief door belangstellenden geraadpleegd.

J. Departement van binnenlandsch bestuur.

I. GEWESTELIJK EN PLAATSELIJK BESTUUR; POLITIE.

§ 1. *Europeesch bestuur.*

Werd in het voorgaand hoofdstuk gewag gemaakt van eene overdracht van bevoegdheden van de gewestelijke op de plaatselijke bestuurshoofden met betrekking tot het benoemen en ontslaan van ondergeschikt inlandsch personeel, — voor de verlichting van de taak der residenten van Batavia, Samarang, Soerabaija en Palembang, en der gouverneurs van Sumatra's Westkust en Celebes en onderhoorigheden was van meer beteekenis de maatregel, genomen in Januari 1889 (Indisch Staatsblad n°. 26) en hierin bestaande dat aan den in elk van die zes gewesten ter hoofdplaats bescheiden assistent-resident voor de politie het plaatselijk bestuur werd opgedragen in de afdeeling waarin de hoofdplaats gelegen is, welk bestuur tot dusver

rechtstreeks door het hoofd van het gewest werd uitgeoefend.

De formatie van het Europeesch personeel bij het binnenlandsch bestuur onderging, mede in den aanvang van 1889 (zie Indisch Staatsblad n°. 29, 38 en 94), eenige uitbreiding in de rangen van controleur en adspirant-controleur, en wel met één controleur 1ste klasse ten behoeve van de afdeeling Karang Anjar der residentie Bagelen, waar de assistent-resident alléén met de hulp van een adspirant-controleur zich niet behoorlijk van zijne taak kon kwijten; met één controleur 2de klasse ten behoeve van Djambi (residentie Palembang), waar zoodanige ambtenaar reeds sedert 1875 als politiek agent bescheiden was, zonder dat op dezen tot nog toe bij de formatie was gerekend, en met één adspirant-controleur, ter versterking van het bestuurspersoneel in de afdeeling Gorontalo (residentie Menado), in verband met de invoering van ons rechtstreeksch bestuur in eenige voormalige leenstaatjes aldaar.

Bij de begrooting van 1889 zijn overigens nog de noodige fondsen toegestaan om in de onderafdeelingen Paijakombo en Padang Pandjang der Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust), welke beide rechtstreeks door de betrokken assistent-residenten (die van L Kotta en van Batipoe en X Kotta) werden bestuurd, den aan elk hunner toegevoegden adspirant-controleur door een controleur te vervangen (één der 1ste en één der 2de klasse), en om in eene door een controleur bestuurde onderafdeeling (Oud-Agam), mede in de Padangsche Bovenlanden, dezen de hulp van een adspirant-controleur te verschaffen. Van deze machtiging was echter, bij de afsluiting der opgaven voor dit gedeelte van het verslag, in Indië nog geen gebruik gemaakt.

Hoe het aantal controleurs en adspirant-controleurs, volgens de bij het einde van 1888 van kracht zijnde formatie, over de verschillende gewesten verdeeld was, toont de volgende staat aan.

GEWESTEN.	Controleurs 1ste klasse.	Controleurs 2de klasse.	Adspirant-controleurs.	Te zamen.
Java en Madura.				
Bantam	1	3	2	6
Batavia	"	"	1	1
Krawang	1	1	"	2
Preanger Regentschappen	5	6	8	19
Cheribon	3	4	3	10
Tagal	4	3	"	7
Pekalongan	2	2	2	6
Samarang	3	5	5	13
Japara	3	1	1	5
Rembang	2	2	2	6
Soerabaija	6	3	4	13
Pasoeroean	3	7	3	13
Probolinggo	1	4	3	8
Bezoeki	1	4	1	6
Banjoemas	"	3	4	7
Bagelen	"	4	2	6
Kadoe	1	2	2	5
Madioen	2	4	3	9
Kediri	2	4	2	8
Madura	3	5	1	9
Totaal in dienst (overeenkomende met de normale formatie)	43	67	49	159
	110			
Buitenbezittingen.				
Sumatra's Westkust	13	21	4	38
Benkoelen	2	6	3	11
Lampongsche Districten	4	2	2	8
Palembang	6	9	4	19
Oostkust van Sumatra	7	6	1	14
Atjeh en onderhoorigheden	2	"	"	2
Riouw	1	3	1	5
Westerafdeeling van Borneo	2	7	3	12
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	8	4	"	12
Celebes en onderhoorigheden	3	8	4	15
Menado	5	3	2	10
Ternate	1	"	"	1
Amboina	1	1	"	2
Bali en Lombok	1	1	"	2
Totaal in dienst (overeenkomende met de normale formatie)	56	71	24	151
	127			

Onder de voorafgaande opgaven zijn niet begrepen de 7 controleurs der 1ste klasse en de 3 der 2de klasse, welke op 31 December 1888 boven de formatie in dienst waren, van welk tiental er 3 waren toegevoegd aan den hoofdinspecteur voor de suiker- en de rijstcultuur en het landelijk stelsel, enz., en 1 aan den hoofdinspecteur voor de koffiecultuur, terwijl de 6 andere in functie waren op de buitenbezittingen, namelijk 1 als politiek agent te Djambi (zie hooger), 3 op Banka, zijnde belast met de waarneming der betrekking van administrateur bij de tinmijnen, 1 buitengewoon aan den resident van Sumatra's Oostkust toegevoegd ten behoeve van de Delische Battakstreek (verg. blz. 11 hiervóór), en 1 in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali belast met onderzoekingen in het belang van de voorbereiding der invoering aldaar van een verbeterd landrentestelsel.

Opdat de eerstbedoelde hoofdinspecteur ook na zijne optreding als directeur van binnenlandsch bestuur — in de eerste dagen van Mei jl. (verg. het voorgaande hoofdstuk) — de rechtstreeksche leiding kunne behouden van de in zijne vorige betrekking door hem aangevangen onderzoekingen op het stuk van heerendiensten en landrente, wordt het ambt van *hoofd*inspecteur voornoemd vooreerst onvervuld gelaten, maar zijn bij Indisch besluit dd. 18 Mei 1889 n°. 15 twee van de bij die onderzoekingen werkzame controleurs, bij wijze van tijdelijken maatregel, benoemd tot inspecteurs toegevoegd aan den directeur van binnenlandsch bestuur, en zulks ten einde, volgens diens aanwijzing en op de door dezen te bepalen standplaatsen, belast te worden met de aangelegenheden behoorende tot den werkkring van den afgetreden hoofdinspecteur. Een van die tijdelijke inspecteurs is nu aan het hoofd geplaatst der heerendienst-onderzoekingen, en de andere aan het hoofd der landrente-onderzoekingen (verg. lager afd. II en III van dit hoofdstuk). Op die wijze scheen 't best gezorgd dat de onderzoekingen werden voortgezet in dezelfde richting en naar dezelfde werkwijze als tot hiertoe was gevolgd.

De een paar maanden te voren, door overlijden van den titularis, opengevallen betrekking van hoofdinspecteur voor de koffiecultuur wordt mede voorloopig onvervuld gelaten, hangende de bij de aanstaande regeling der koffie-aangelegenheden te beslissen vraag, of aan de bestendiging van het ambt wel behoefte zal blijken te bestaan. Intusschen is in Juni jl. aan den controleur die, blijkens het hooger aangeteekende, den hierbedoelden hoofdinspecteur ter zijde stond, rang en titel van assistent-resident toegekend, met bepaling dat hij ook in zijn nieuwen rang belast blijft met de hem tot dusver in het belang van de koffiecultuur opgedragen werkzaamheden.

In de behoefte aan versterking van het personeel ten residentiekantore te Madioen werd voorzien met behulp van vrijvallende fondsen, daar tegelijk verminderd werden de voor de residentiekantoren te Bezoeki en Rembang toegestane klerkengelden. In de residentie Oostkust van Sumatra werd mede het Europeesch klerkenpersoneel uitgebreid; zie Indisch Staatsblad 1889 n°. 24. De in 't vorig verslag (blz. 77) bedoelde nieuwe verdeeling van het totaal bedrag der voor de kantoren van assistent-residenten toegestane klerkengelden onderging eenige vermindering voor Koedoes (Japara), in verband met de opheffing, blijkens Indisch Staatsblad 1889 n°. 55, van de landskas aldaar.

Vermits van den indertijd in de residentie Samarang voor het district Singen Kidoel toegestanen Europeeschen politieschout en van de hem toegevoegde acht inlandsche politiedienaren meer partij kon worden getrokken ter hoofdplaats van het gewest, welke in de laatste jaren met verafgelegen nieuwe wijken was uitgebreid, werd van Singen Kidoel bedoeld personeel weggenomen en bij de politie ter hoofdplaats Samarang ingelijfd (Indisch Staatsblad 1889 n°. 18).

§ 2. *Inlandsch bestuur en politie.*

In de onregelmatigheden welke hier en daar bleken plaats te vinden ten opzichte van het aan de regenten opgedragen beheer der missigit-kassen vond de Indische Regeering aanleiding om bij eene circulaire van 1 Mei 1889 de aandacht der gewestelijke bestuurders in de gouvernements-residentiën van Java en Madura te vestigen

op de wenschelijkheid dat hunnerzijds op eene ordelijke boekhouding dier kassen worde aangedrongen, en op het bezigen van de bedoelde fondsen uitsluitend voor hunne ware bestemming. Deze inmenging zou echter niet tekort moeten doen aan het vroeger verkondigd en nog steeds onveranderd te handhaven beginsel (zie n°. 2795 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) dat het Europeesch bestuur zich niet inlaat met de betalingen welke de Mohammedaansche geestelijkheid van de bevolking vordert.

Ten einde eene aan de verschillende bestuursbelangen bevorderlijke betere verhouding te brengen in de onderverdeeling van het district Sawangan der afdeeling Pekalongan werden van het uitgestrekte onderdistrict Doro, voortaan Mesoji te heeten, een 40-tal dessa's afgescheiden en bij aangrenzende kleinere onderdistricten gevoegd, namelijk deels bij het tot Sawangan behoorende onderdistrict Karang-anjar, deels bij de onderdistricten Kedoengwoeni en Wonopringgo van het district Pekadjangan, met welke verandering tevens gepaard ging de verplaatsing van den zetel van het onderdistrictshoofd van de dessa Doro naar de dessa Mesoji. In de onderverdeeling van het district Bandargoemiwang, mede in de afdeeling Pekalongan, kwam deze wijziging dat het voor een onderdistrictshoofd te belangrijk gebleken onderdistrict Kadjen onder rechtstreeksch bestuur werd gesteld van het districtshoofd, die door zijne verplaatsing naar de dessa Kadjen tevens eene beter gelegene standplaats verkreeg; het tot dusver door laatstgenoemde rechtstreeks bestuurde onderdistrict Paninggaran ging daarentegen over onder beheer van een onderdistrictshoofd, die nu de vroegere districtshoofdplaats Paninggaran tot zetel verkreeg. Zie omtrent een en ander Indisch Staatsblad 1889 n°. 106.

Tot eene nieuwe onderverdeeling van drie districten in de residentie Samarang had betrekking Indisch Staatsblad 1889 n°. 46, doch deze wijzigingen bestonden deels — wat het district Samarang betreft — in eene bevestiging van den feitelijken toestand, deels — wat de districten Manggar en Perboean aangaat — enkel in eene naamsverandering, ten einde twee onderdistricten aldaar voortaan te doen heeten naar de standplaats van den betrokken assistent-wedono.

In de residentiën Bezoeki en Pasoeroean werd, achtereenvolgens bij de gouvernementsbesluiten van 7 December 1888 n°. 34 en 5 Februari 1889 n°. 10, het aantal hoofdmantri's of mantri's voor de waterleidingen eenigszins ingekrompen.

Met stilzwijgende afwijking van de bij art. 57 van het reglement op de particuliere landen bewesten de Tjimanok (Indisch Staatsblad 1836 n°. 19) voorgeschreven wijze van benoeming (door de »gewestelijke autoriteit"), werden sedert 1854 — ingevolge een destijds door de Indische Regeering voor de in Krawang gelegen particuliere landen Pamanoekan en Tjiassem in toepassing gebracht beginsel (dat zij doelmatiger achtte omdat daardoor aan het gezag der titularissen, ten bate van eene goede uitoefening der politie, meer klem zou worden bijgezet) — de districtshoofden op de particuliere landerijen in Krawang zonder uitzondering door den Gouverneur-Generaal benoemd en ontslagen. Deze afwijking van het genoemd reglement zal ingevolge Indisch besluit dd. 8 Maart 1889 n°. 20 niet langer plaats vinden.

Waar het inlandsche ambtenaren en beambten op Java en Madura geldt, is de Indische Regeering bij circulaire van 4 Januari 1889 teruggekomen van den in 1884 voorgeschreven regel ten aanzien van het ontslaan van ambtenaren en beambten van lageren rang in het algemeen (zie n°. 4087 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), dat namelijk, tenzij de belanghebbenden bepaaldelijk ontslag *uit den dienst* vragen, in gewone gevallen steeds eenvoudig ontslag *uit de betrekking* zou moeten worden verleend. Tot de loslating van dit voorschrift werd aanleiding gevonden in art. 3, 2de lid, van het bij Koninklijk besluit van 24 Augustus 1887 n°. 18 (Indisch Staatsblad n°. 192) tot stand gekomen pensioenreglement voor inlandsche burgerlijke landsdienaren, krachtens welke alinea de tijd, na eervol ontslag uit de betrekking, met of zonder onderstand, op non-activiteit doorgebracht, als diensttijd wordt in rekening gebracht telkens tot hoogstens een jaar. Zoolang de bestuursorganisatiën in de verschillende gewesten van de buitenbezittingen groote verscheidenheid opleveren, niet alleen onderling, maar ook met hetgeen op Java en Madura bestaat, achtte de Indische Regeering het niet raadzaam de afschaffing van het voorschrift van 1884 uit te strekken tot de inlandsche ambtenaren in geheel Nederlandsch-Indië. Intusschen ligt het in de bedoeling om de effectieve inlandsche ambtenaren op de buitenbezittingen op dezelfde wijze te behandelen als hunne ambtgenooten op Java en Madura, in afwachting van het tijdstip waarop, krachtens de daartoe bij gemeld Koninklijk besluit reeds nu voor alsdan op den Gouverneur-Generaal verstrekte bevoegdheid, de bepalingen van het pensioenreglement op de buitenbezittingen toepasselijk kunnen worden verklaard. Daaromtrent wordt het advies ingewacht van de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur.

In elf gewesten van Java en Madura vond in 1888 weder samenvoeging of splitsing van dessa's plaats. De volgende opgaven zijn ter zake ontvangen.

GEWESTEN.	Aantal gevallen waarin in 1888 werd overgegaan tot:	
	samenvoeging van dessa's.	splitsing van dessa's.
Bantam	3	"
Preanger Regentschappen	2	1
Cheribon	"	1
Pekalongan	10	"
Japara	"	1
Rembang	"	"
Pasoeroean	"	5
Banjoemas	"	6
Kadoe	*a*)	*a*)
Bagelen	*b*) 1	"
Madura	"	*c*)

a) In het verslag van den resident is slechts gemeld dat vijf gevallen van samenvoeging en splitsing zich hadden voorgedaan.

b) Dit geval betreft één dessa, welker grondgebied over vijf andere dessa's werd verdeeld.

c) Voor Madura vindt men opgegeven dat 9 dessa's werden gesplitst in 22 zelfstandige dessa's, namelijk 4 dessa's in de afdeeling Sumanap in elf, 1 dessa in de afdeeling Sampang in twee, en 4 dessa's in de afdeeling Bangkallan in negen dessa s.

Omtrent de inrichting en de dienstplichten van het bestuurspersoneel in de Westerafdeeling van Borneo, voor zooveel namelijk betreft de inlanders en met dezen gelijkgestelden die geen onderdanen der vorsten zijn, en met uitzondering ook van de hoofden der gouvernements-Dajaks, werden eenige voorschriften uitgevaardigd bij ordonnantie van 16 Juli 1888 (Indisch Staatsblad n°. 121). Deze instructie behelst, in opvolging van art. 197 van het reglement op het rechtswezen voor genoemd gewest, tevens het noodige omtrent de verplichtingen der bedoelde hoofden ten aanzien van politie en justitie.

Bij gouvernementsbesluit dd. 12 Juni 1888 n°. 31 werd eene instructie vastgesteld voor den inlandschen opziener, blijkens het vorig verslag (blz. 81) in dienst gesteld op het eiland Engano (residentie Benkoelen).

Over eene nieuwe inrichting van het inlandsch bestuur in de voormalige leenstaatjes der afdeeling Gorontalo (residentie Menado) zie men lager § 4.

§ 3. *Bestuur over vreemde oosterlingen.*

Op twee onzer nederzettingen in Djambi (residentie Palembang), namelijk te Djambi en te Moeara Saba, werden afzonderlijke wijken voor Chineezen aangewezen en ter eerstgenoemde plaats bovendien eene afzonderlijke wijk voor vreemde oosterlingen geen Chineezen zijnde (Indisch Staatsblad 1889 n°. 20).

In de residentie Soerabaija onderging de formatie van

het Chineesch bestuur eene wijziging ten opzichte van de afdeelingen Sidoardjo, Modjokerto, Djombang en Grissee (Indisch Staatsblad 1888 n°. 107).

Op het eiland Soembawa (Celebes en onderhoorigheden) werden de Arabieren onder een door den Gouverneur-Generaal benoemd hoofd van hun landaard gesteld, met den titel van luitenant, aan wien Bima als standplaats werd aangewezen (Indisch Staatsblad 1888 n°. 117).

§ 4. *Verdere aanteekeningen betreffende het bestuur en de politie in sommige gewesten.*

Batavia. Toen, als een gevolg van de opheffing in October 1888 van het marine-etablissement op Onrust, bij den directeur van welke inrichting de politiemacht op gemeld eiland en op de daartoe behoorende eilanden Kuiper en Purmerend berustte, ten deze nadere voorzieningen moesten genomen worden, bleek er onzekerheid te bestaan nopens de vraag tot welk rechtsgebied de drie eilanden voortaan gerekend moesten worden, ook in verband tot den twijfel welke eilanden konden begrepen worden in het gebied der Duizend-eilanden, die bij Indisch Staatsblad 1823 n°. 1 waren gebracht onder de toenmalige afdeeling Bataviasche Ommelanden (in 1854 gesplitst in de tegenwoordige afdeelingen Meester-Cornelis en Tangerang), maar in den laatsten tijd (zie bijv. Indisch Staatsblad 1886 n°. 3) feitelijk reeds gerekend werden tot de afdeeling Stad en Voorsteden te behooren. Onder dagteekening van 17 Maart 1889 (Indisch Staatsblad n°. 70 en 72) is nu, met intrekking van Indisch Staatsblad 1823 n°. 1, uitgemaakt dat de Agnieten-eilanden, de Hoorn-eilanden, de Duizend-eilanden en de overige daaromheen benoorden Batavia gelegen eilanden (waaronder dus ook Onrust, Kuiper en Purmerend) deel uitmaken van de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia.

Cheribon. In de afdeeling Koeningan, tot dusver bestaande uit de contrôle-afdeelingen Loerahgoeng en Koeningan, respectievelijk onder een controleur te Loerahgoeng en een adspirant-controleur op de afdeelingshoofdplaats Koeningan, kon de eerste worden opgeheven nu de verwachtingen, die men indertijd koesterde omtrent de ontwikkeling der koffiecultuur aldaar, zich niet hadden verwezenlijkt. In April 1889 (Indisch Staatsblad n°. 98) is hiertoe overgegaan, met verplaatsing van den controleur, bij wien nu de contrôle over al de vijf districten der afdeeling berust, van Loerahgoeng naar Koeningan. De uitvallende adspirant-controleur zou nu bestemd worden tot versterking van het controleerend personeel bij het binnenlandsch bestuur in Kediri of in Madioen.

Bij de aangehaalde beschikking werd in de uit twee contrôle-afdeelingen en vier districten bestaande afdeeling Galoeh de standplaats van den controleur der contrôle-afdeeling Kwali, bestaande uit de districten Kwali en Pandjaloe, van Kwali (waar toch nog geen controleurswoning was) verlegd naar Pandjaloe, welke plaats zich meer in de nabijheid bevond van de belangrijkste koffieterreinen der beide districten en bovendien ook uit anderen hoofde de voorkeur verdiende.

Tagal. Aan den controleur der contrôle-afdeeling Moga, omvattende de districten Randoedongkal, Banjoemoedal en Watoekoempoel der afdeeling Pamalang, werd bij gouvernementsbesluit dd. 25 Februari 1889 n°. 3, in stede van de dessa Banjoemoedal, de dessa Randoedongkal tot standplaats aangewezen.

Pekalongan. Daar de ondervinding geleerd had dat de bezwaren, wegens de groote en moeilijke afstanden, verbonden aan het actief toezicht in de contrôle-afdeeling Paninggaran veel konden verminderd worden door eene doelmatiger keuze van de standplaats des controleurs, is daartoe overgegaan bij gouvernementsbesluit dd. 9 Mei 1889 n°. 4 (art. 2). Dientengevolge is nu de standplaats van dezen ambtenaar, wiens ressort de voor een groot gedeelte uit bergterrein bestaande districten Sawangan en Bandargoemiwang omvat, van Paninggaran in de zuidelijke bergstreken van het district Bandargoemiwang (op welke plaats eene controleurswoning tot dusver ontbrak), verlegd naar Karang-anjar (district Sawangan), meer in het centrum van de benedenstreken en van de hoofd- en verbindingswegen die naar de hoogere bergstreken leiden. In verband daarmede is ook de naam der contrôle-afdeeling veranderd in dien van Karang-anjar. De aan den controleur toegevoegde adspirant-controleur, tot dusver gevestigd te Lebakparang (district Sawangan), zou eveneens Karang-anjar tot standplaats krijgen, welke verplaatsing, waardoor mede het dienstbelang werd gebaat, echter van den resident zou moeten uitgaan, en zulks ingevolge eene beslissing van Februari 1885, waarbij door de Indische Regeering was uitgemaakt dat zij, in verband tot art. 6 § *b* van het besluit van 20 Januari 1866 n°. 22 (Indisch Staatsblad n°. 6) geen bemoeienis heeft met de aanwijzing der standplaatsen van die adspirant-controleurs, die aan assistent-residenten en controleurs worden toegevoegd ten einde dezen behulpzaam te zijn in het toezicht dat zij persoonlijk uitoefenen over de contrôle-afdeeling waarin zij gevestigd zijn.

Samarang. In de contrôle-afdeeling Goeboeg, bestaande uit de districten Singen-Kidoel, Singen-Lor en Grogol der afdeeling Samarang, werd in Juni 1888 (Indisch Staatsblad n°. 113) als standplaats van den tot dusver te Goeboeg gevestigden controleur, aangewezen Kedoeng Djatti, evenals Goeboeg gelegen in het district Singen-Kidoel. De nog in aanbouw te nemen woning voor den controleur van Goeboeg zal nu te Kedoeng Djatti worden opgericht.

Soerabaija. In Juli 1888 (Indisch Staatsblad n°. 128) zijn de drie contrôle-afdeelingen der assistent-residentie Sidoardjo teruggebracht tot twee, en is daardoor een controleur beschikbaar gekomen voor de instelling van eene tweede contrôle-afdeeling in de afdeeling Sidaijoe, waar de assistent-resident voor het contrôle-werk in zijn geheele ressort tot dusver slechts den bijstand had van een te Karanggening (district Kedokan) gevestigden adspirant-controleur. In Sidoardjo, tellende zes districten, is namelijk opgeheven de uit twee districten bestaande contrôle-afdeeling Kedoeng of Djenggolo, door toevoeging van het district Djenggolo I aan de contrôle-afdeeling Rawapoeloe, voortaan Sidoardjo te heeten, en van het district Djenggolo IV aan de contrôle-afdeeling Prambon, terwijl Sidaijoe, welke assistent-residentie drie districten telt, thans is verdeeld in de contrôle-afdeelingen Sidaijoe en Karanggening, de eerste bestaande uit het district Tambangan onder rechtstreeksch beheer van den assistent-resident, bijgestaan door den voortaan te Sidaijoe geplaatsten adspirant-controleur, de tweede, gevormd uit de districten Kedokan en Pridjek, onder een te Karanggening geplaatsten controleur.

Pasoeroean. In overeenstemming met den feitelijken toestand, die echter op de bestaande kaarten niet geheel juist was teruggegeven, werd in September 1888 (Indisch Staatsblad n°. 158) voor een gedeelte van de grens tusschen de afdeelingen Malang en Bangil eene nieuwe omschrijving vastgesteld, namelijk voor zoover zij liep tusschen het gebied van de dessa's Mendek (Malang) en Pagar Goenoeng (Bangil).

Madioen. In de contrôle-afdeeling Poeloeng (afdeeling Ponorogo) werd de standplaats van den controleur overgebracht van Poeloeng naar Soegian (Indisch Staatsblad 1888 n°. 122).

Sumatra's Westkust. Over de toevoeging van het landschap Loeboe Oelang Aling aan eene andere assistent-residentie der Padangsche Bovenlanden dan waartoe het tot dusver behoorde, zie men blz. 12 hiervóór. Aldaar blijkt tevens dat en waarom is afgezien van het denkbeeld om op de tot de afdeeling Padang (Padangsche Benedenlanden) behoorende Mentawi-eilanden een inlandschen opziener te plaatsen. Op blz. 11/12 hiervóór is verder nog gewag gemaakt van eene regeling van de grenzen tusschen het onafhankelijk landschap Korintji en de tot de afdeeling Painan (Padangsche Benedenlanden) behoorende onderafdeeling Indrapoera.

Oostkust van Sumatra. Door de met goedkeuring van de Indische Regeering in 1888 plaats gehad hebbende opneming onder ons gezag van de aan dit gewest grenzende landschappen Rokkan Ampat Kotta en Tandjong Kasan (verg. blz. 10 hiervóór) is de kring der bemoeienissen van den controleur van Tanah Poetih uitgestrekt tot eerstgemeld landschap en die van den controleur van

Batoe Bara tot het laatstgenoemde. Om gezondheidsredenen werd de aan zee gelegen woonplaats van den controleur van Batoe Baroe verlegd naar Laboean Roekoe, een half uur de rivier opwaarts.

Ten vervolge op hetgeen op blz. 15 hiervóór is gezegd nopens eene gedeeltelijke beslissing in het tusschen de betrokken inlandsche bestuurders bestaande geschil over de grens tusschen Poeloe Lawan (residentie Oostkust van Sumatra) en het Lingga-Riouwsch gebied op Sumatra is te dezer plaatse aan te teekenen dat sedert, overeenkomstig het voorstel van de met een onderzoek ter zake belast geweest zijnde gemengde commissie, ook de grens binnenslands is vastgesteld Bij Indisch besluit dd. 10 Juli 1889 n°. 3 is namelijk bepaald dat die grens, van af het reeds vastgestelde grenspunt aan zee, zijnde kaap Tandjong Ongka (ten rechte Tandjong Ongka di loewar), identiek zal wezen met die van het zuidelijk stroomgebied der Groote Kampar- of Poeloe Lawan-rivier.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De ervaring heeft geleerd dat van de diensten van den sedert 't laatst van 1880 [1]) ter Borneo's noordoostkust bescheiden controleur, tot dusver aan de uiterste grens onzer bezittingen aldaar, namelijk te Moeara Tawau in de aan den sultan van Boeloengan onderhoorige Tidoengsche landen, gevestigd geweest, een nuttiger gebruik ware te maken, vooral ook tot beteugeling van slavenhandel, wanneer hij zijn verblijf had in het meer bevolkte zuidelijker kustgedeelte. In Januari 1889 (Indisch Staatsblad n°. 23) is daarom besloten hem de hoofdplaats van eigenlijk Boeloengan als standplaats aan te wijzen, en hem daar de beschikking te geven over eene gewapende inlandsche politiemacht, bestaande uit 2 gegradueerden (1 hoofdpanglima en 1 panglima) en 18 minderen, tegen afdanking van de 2 politiedienaren die te Moeara Tawau aan hem waren toegevoegd. Op laatstgenoemden grenspost wordt nu voortaan het dagelijksch toezicht namens den controleur uitgeoefend door een aldaar in dienst gestelden inlandschen posthouder.

Menado. In dat gedeelte der afdeeling Gorontalo, hetwelk de eigenlijke Gorontalosche landschappen omvat en waar reeds sedert ettelijke jaren het radjabestuur feitelijk vervallen was en de macht in handen was gekomen van de vroeger onder het gezag der radja's dienende marsaoleh's (districtshoofden), heeft de inmenging der aldaar bescheiden Europeesche ambtenaren, vooral de toepassing van de in 't vorig verslag (blz. 18) bedoelde regelingen betreffende verschillende onderdeelen van het bestuur, eene in onze bestuursbeginselen passende orde van zaken doen ontstaan, die het mogelijk heeft gemaakt dat thans zonder bezwaar is kunnen worden overgegaan tot de reeds in 1864 in beginsel aangenomen invoering van ons rechtstreeksch bestuur in eigenlijk Gorontalo en in de kleinere landschappen Limbotto, Bone en Boalemo [2]). De voornaamste van de hooger bedoelde, in April 1887 nog eenigszins gewijzigde, regelingen bestond hierin dat de hoofden afstand deden van alle hun toekomende gedwongen diensten en leveringen, — slechts met behoud voor de kamponghoofden van 15 dagdiensten per jaar van iederen heerendienstplichtige in hunne kampong, — waartegenover de districts- en onderdistrictshoofden, die tevens afstand deden van hun aandeel in het collecteloon der bestaande hassilbelasting, eene maandelijksche vergoeding in geld kregen. De middelen tot die schadeloosstelling werden gevonden doordien de hassilbelasting, waarin tot dusver slechts hoofden van gezinnen, ieder à f 5 's jaars, werden aangeslagen, werd uitgebreid tot eene op iederen volwassen man rustende belasting van gelijk bedrag, waarvan 10 pct. collecteloon voortaan uitsluitend door de kampong- en wijkhoofden zou worden genoten. Voor de bepaling van het bedrag dat van de aldus tot eene hoofdelijke belasting uitgebreide hassilbelasting van 1 Januari 1886 af ten bate van het Gouvernement zou verblijven, werd een vast cijfer van f 29 450 aangenomen, zijnde de aanslag volgens de in 1849 met de toenmalige radja's en rijksgrooten gesloten contracten. Verder betroffen de voormelde regelingen de inrichting en bevoegdheden van het districts- en kampongsbestuur, de heerendiensten en andere verplichtingen der bevolking, zoomede onderwerpen van huishoudelijk belang.

Daar de meeste der besproken regelingen ook voor den nieuwen toestand bruikbaar waren, zijn zij bij de invoering van 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur, waaromtrent door den Gouverneur-Generaal thans het noodige verordend is bij besluit dd. 17 April 1889 n°. 9 (Indisch Staatsblad n°. 94, 95 en 96), in hoofdzaak behouden gebleven. Aan de districts- en onderdistrictshoofden zijn nu vaste bezoldigingen uit 's lands kas toegelegd, zoodat hunne inkomsten niet meer afhankelijk zijn van de ter verdeeling komende zuivere opbrengst der hoofdelijke belasting. In afwachting van de waarschijnlijk later mogelijke verdere inkrimping van het aantal districten zijn er al aanstonds drie samengesmolten, in verband waarmede het aantal districtshoofden van 13 tot 11 en dat der onderdistrictshoofden van 18 tot 9 is teruggebracht. Daarentegen zijn aan elk districtshoofd een schrijver en twee of meer politieoppassers toegevoegd. Bovendien is aan de uitgevallen hoofden levenslang een onderstand toegelegd. Reeds is hier te lande bericht ontvangen dat de afkondiging der invoering van het rechtstreeksch bestuur en de installatie van de in dienst gestelde hoofden op 6 Juli jl. te Gorontalo op de meest plechtige wijze hebben plaats gehad.

Wat het Europeesch bestuurspersoneel betreft, dit is als vroeger bepaald gebleven op twee controleurs (een voor de onderafdeeling Gorontalo en een voor de onderafdeeling Limbotto), op de door den resident aan te wijzen standplaatsen, slechts met toevoeging aan den controleur der onderafdeeling Gorontalo van een adspirant-controleur. Laatstgemelde onderafdeeling, uit 7 districten bestaande, omvat de vroegere rijkjes Gorontalo, Bone en Boalemo, met een bevolkingscijfer, volgens de telling van 1885, van respectievelijk 49 713, 6311 en 2492 zielen. De andere onderafdeeling bestaat enkel uit het vroegere rijkje Limbotto, verdeeld in 4 districten, en volgens de telling van 1885 bewoond door 19 696 zielen.

Op de aan de radja's der Sangi-eilanden onderhoorige Talaut-eilanden is in 't laatst van 1888, als tijdelijke maatregel, een posthouder met eenige inlandsche politieoppassers in dienst gesteld (verg. blz. 19 hiervóór).

§ 5. *Bijzondere onderwerpen.*

Plaatselijke belangen. Het weder aan de orde gestelde denkbeeld om aan ingezetenen van voorname plaatsen in Nederlandsch-Indië aandeel toe te kennen in de behartiging van openbare plaatselijke belangen is in Indië nog in overweging. De ten dienste van eene volledige behandeling dezer aangelegenheid van de Indische Regeering gevraagde statistische gegevens (zie vorig verslag blz. 82) worden nog tegemoet gezien.

Drinkwatervoorziening. Daar de termijn binnen welken de Indische Regeering aanbiedingen inwachtte voor het aanleggen en exploiteeren, echter zonder uitsluitend recht, van eene zuiver-water-voorziening te Soerabaija (zie vorig verslag blz. 82/83) eerst op 1 Juli 1889 is verstreken, is hier te lande nog niet gebleken of zich tijdig gegadigden hebben aangemeld. Op een inmiddels door de heeren P. van Dijk c.s. gedaan verzoek om op andere voorwaarden nopens het verkrijgen der concessie met hen te onderhandelen, is door de Indische Regeering bij besluit dd. 9 April jl. n°. 7 afwijzend beschikt.

---

[1]) Verg. het verslag van 1881, blz. 17, noot 1, zoomede het verslag van 1883, blz. 16.

[2]) De oorspronkelijke machtiging had ook betrekking tot het weinig beteekenende landschap Attingola (met te nauwernood 600 zielen), welks marsaoleh — ook däär is het radjaschap in onbruik geraakt — in 1887 verzocht heeft niet meer tot de afdeeling Gorontalo gerekend te worden, maar voortaan rechtstreeks tot den resident te Menado in betrekking te staan op gelijken voet als de rijkjes langs de noordkust van Celebes, door één van welke, met name Kaidipan, het aan weerszijden wordt begrensd. In afwachting dat de omstandigheden het gunstig doen oordeelen om ook in Attingola het rechtstreeksch bestuur in te voeren, is dan ook bij art. 4 van het lager te vermelden gouvernementsbesluit van 17 April 1889 n°. 9 bepaald, dat de bemoeienissen met gemeld landschap, tot dusver behoorende tot de afdeeling Gorontalo, voortaan rechtstreeks zullen worden onderhouden door den resident. Het verlangen van Attingola om in dezelfde bestuurshand te komen als waartoe ook Kaidipan behoort, scheen, behalve in het gemakkelijker verkeer met Menado dan met Gorontalo, ook hierin zijn grond te vinden dat het daardoor eene spoediger beëindiging verwachtte van zijne gedurige grensgeschillen met Kaidipan.

Electrische verlichting, enz. In afwachting van de eerlang uit te vaardigen algemeene bepalingen tot regeling van deze aangelegenheid voor Nederlandsch-Indië zijn eenige nader ingekomen aanvragen betreffende het tot stand brengen van electrische verlichting op sommige plaatsen aldaar, zoomede een door de aanvragers die zich het eerst hadden aangemeld (zie vorig verslag blz. 83) ingediend verzoek om prioriteit, vooralsnog in advies gehouden.

Grenzen van gewestelijke- en afdeelingshoofdplaatsen. Voor een zevental gewesten buiten Java en Madura werden in 1888, bij verschillende in het Indisch Staatsblad van dat jaar opgenomen beschikkingen, de grenzen vastgesteld van de gewestelijke hoofdplaats en van de hoofdplaatsen van alle of van sommige afdeelingen of onderafdeelingen.

Gewestelijke vaartuigen. De in het vorig verslag (blz. 83) bedoelde drie stoomjachten, bestemd voor besturende ambtenaren in de residentiën Lampongsche Districten, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Oostkust van Sumatra, kwamen sedert gereed; evenzoo (zie blz. 11 hiervóór) een te Baligé gestationneerde zeilsloep voor den dienst op het Toba-meer.

Emigratie van koelies. Met dispensatie van het bij de ordonnantie van 9 Januari 1887 (Indisch Staatsblad n°. 8) uitgevaardigd verbod tegen het aanwerven van inlanders (niet-zeevarenden) tot het verrichten van arbeid *buiten* Nederlandsch-Indië, werd door de Indische Regeering, bij een besluit van 7 April 1889, aan een Italiaanschen natuuronderzoeker vergunning verleend tot het aanwerven van een 8-tal Nederlandsch-Indische inboorlingen ten einde op eene wetenschappelijke reis in Britsch Nieuw-Guinea bij hem als jagers en dragers dienst te doen. Aan de vergunning werden eenige voorwaarden verbonden, ter waarborging dat de aangeworvenen weten waartoe zij zich vrijwillig verbinden, en dat zij, behoudens overlijden, binnen een bepaalden termijn, op kosten van den werkgever, naar Batavia kunnen terugkeeren.

Daar Singapore als de arbeidsmarkt kan worden beschouwd ter voorziening in de steeds toenemende vraag naar arbeidskrachten ten behoeve van de landbouwondernemingen ter Oostkust van Sumatra en in Britsch Noord-Borneo, richt zich de emigratie van Nederlandsch-Indische inboorlingen voornamelijk naar die plaats. Voor zooveel bij aankomst te Singapore van Nederlandsch-Indische immigranten daarvan aan ons consulaat-generaal (door inlandsche berichtgevers) aangifte werd gedaan, beliep het aantal der in 1888 naar Singapore overgekomen inlanders uit Nederlandsch-Indië, hetzij reeds aangeworvenen, hetzij nog werkzoekenden, 5598 (tegen 5087 in 1887). Van Bandjermasin kwamen er 2711, van Samarang 1434 [1]), van Bawean 1340, van Soerabaija 83 en van Cheribon 30. Het aantal Nederlandsch-Indische immigranten die in 1888 te Singapore ten overstaan van den »protector of emigrants" werkcontracten aangingen, beliep 4065 (tegen 2199 in 1887), van welke er zich 2827 verbonden voor onze eigene bezittingen (2763 voor Sumatra's Oostkust, 62 voor Palembang en 2 voor Riouw), 1153 voor Britsch Noord-Borneo, 63 voor inlandsche staten op Malakka, 9 voor Singapore zelf en 13 voor West-Australië.

De inboorlingen van Nederlandsch-Indië die te Singapore ten overstaan van den »protector" voor plaatsen buiten Nederlandsch-Indië wenschen te contracteeren, worden door bedoelden ambtenaar vooraf naar het Nederlandsch consulaat-generaal verwezen, waar hun de voorwaarden van het door hen aan te gane werkcontract duidelijk worden voorgehouden, hetgeen dikwerf niet zonder nut blijkt.

Ten opzichte van eene met Engeland te sluiten overeenkomst betreffende de emigratie van Britsch-Indische koelies naar Nederlandsch-Indië (zie vorig verslag blz. 84) zijn nog overleggingen aanhangig. Door zoodanige overeenkomst zou in de eerste plaats de Europeesche tabaksnijverheid ter Sumatra's Oostkust worden gebaat. De door diezelfde industrie ook zeer gewenschte rechtstreeksche immigratie van werkkrachten uit China zal bevorderd worden door de op blz. 77 hiervóór vermelde zending naar Swatow (waar tijdelijk ook de Nederlandsche Minister-resident in China gevestigd is) van een met de Delische toestanden vertrouwden gouvernements-ambtenaar, den Europeeschen tolk voor de Chineesche taal te Medan.

Brandgevaar. Het verbod tegen bedekking van nieuw op te richten woningen of gebouwen met licht ontvlambare materialen werd bij ordonnantiën van 20 Juni 1888 (Indisch Staatsblad n°. 114) en 17 Januari 1889 (Indisch Staatsblad n° 21) uitgestrekt tot de afdeelingshoofdplaatsen Sidoardjo, Modjokerto, Sidaijoe en Djombang (residentie Soerabaija) en Salatiga (residentie Samarang).

In 1887 werd door de kamer van koophandel en nijverheid te Soerabaija er op gewezen dat, wanneer de Russische (Caucasische) petroleum haren weg naar Indië zou gaan vinden, die zij eerder ontvlambaar achtte dan de tot hiertoe in Indië uitsluitend aangevoerde Amerikaansche soorten, maatregelen van regeeringswege konden noodig zijn om den invoer en opslag van niet voldoend gezuiverde of licht ontvlambare aardolie te verbieden Ingewonnen deskundig advies hier te lande heeft echter de Indische Regeering de overtuiging verschaft dat de eigenschappen der Russische petroleum geen reden opleveren tot het nemen van bijzondere voorzorgsmaatregelen tegen brandgevaar. En daar ook in Indië zelf de behoefte aan eene regeeringscontrôle op de hoedanigheid van petroleum nog door geen enkel feit was aangetoond, zijn vooralsnog geen termen gevonden tot eenige nadere voorziening.

II. Persoonlijke diensten.

§ 1. *Java en Madura.*

In bijlage L zijn de gebruikelijke opgaven verzameld nopens de in het jongst verloopen jaar van de heerendienstplichtigen in de gouvernementslanden op Java en Madura gevorderde persoonlijke diensten, welke opgaven echter geen volledig overzicht geven betreffende de van de dienstplichtigen gevorderde dagdiensten, omdat bedoelde statistiek, zooals men weet, zich niet uitstrekt tot de gemeentelijke diensten.

In den laatsten tijd hebben de plaatselijke onderzoekingen die op het stuk van heerendiensten zijn ingesteld, — niet alleen door daarvoor, onder de leiding van een der hoofdinspecteurs van cultures, speciaal in commissie gestelde controleurs, zooals in Kadoe, maar ook hier en daar door de besturende ambtenaren, zooals in Soerabaija, Madioen en Bagelen, — meer en meer de overtuiging verschaft dat het juist deze diensten zijn welke het zwaarst op de bevolking drukken, en dat een beter toezicht daarop, dan tot nu toe werd uitgeoefend, noodzakelijk is. In de drie laatstgenoemde gewesten, en eveneens in Kadoe, zijn de residenten er dan ook toe overgegaan den omvang der gemeentediensten te beperken. In Soerabaija was deze bemoeiing met de gemeentediensten een uitvloeisel van een door den in Djombang geplaatsten controleur der 1ste klasse H. E. B. Schmalhausen ingediend belangrijk rapport over de verplichte diensten der bevolking in gemelde afdeeling in verband met de agrarische toestanden aldaar. Naar aanleiding van dit rapport kwam in Indië het denkbeeld ter sprake om, na verkregen machtiging van het Opperbestuur, in de afdeeling Djombang, eerst bij wijze van proef, en bij welslagen daarvan definitief, de heerendiensten geheel af te schaffen en als equivalent van de gezamenlijke heerendienstplichtigen aldaar te heffen eene door den Gouverneur-Generaal vast te stellen som, door het hoofd van gewestelijk bestuur te verdeelen over de betrokken dessa's of kampongs. De Gouverneur-Generaal was echter van oordeel dat hiervan kwalijk sprake kon zijn, zoolang niet het bij Indisch besluit dd. 24 Juli 1888 n°. 8 [2]) (zie vorig verslag blz. 85) aan den hooger bedoelden hoofdinspecteur tevens opgedragen algemeen onderzoek naar de mogelijkheid tot afkoop van heerendiensten in de gouvernementslanden van Java en Madura de overtuiging zou hebben verschaft dat tot een maatregel van zoo wijde strekking en zoo diep ingrijpende in de inlandsche huishouding, zij het ook geleidelijk, zonder overwegend be-

[1]) De resident van Samarang meldt dat het aantal te Samarang voor Sumatra's Oostkust aangeworven inlandsche koelies die in 1888 via Singapore derwaarts vertrokken (met inbegrip van vrouwen en kinderen) 4552 beliep, tegen 2210 in 1887.

[2]) Het besluit is in zijn geheel afgedrukt in het verslag der zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 23 November 1888 (Handelingen 1888/89, II, blz. 272/273).

zwaar ook elders dan in Djombang zou kunnen worden overgegaan. Intusschen achtte de Gouverneur-Generaal het nuttig het bovenbedoeld rapport en de daaruit voortgevloeide regelingen van den resident in druk te doen uitgeven, vooreerst om daarvan door den hoofdinspecteur partij te doen trekken en ter verspreiding tevens onder de Europeesche ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura (Indisch besluit dd. 4 Augustus 1888 n°. 1).

Omtrent de aan den hoofdinspecteur opgedragen heerendienst-onderzoekingen, die zich tot nog toe tot Kadoe bepaald hadden, valt aan te teekenen, dat zij in het begin van 1889 in dat gewest zijn beëindigd. Het ter zake door den hoofdinspecteur, sedert benoemd tot directeur van binnenlandsch bestuur, uitgebracht rapport, opgemaakt in overleg met den adviseur-honorair voor inlandsche zaken, den heer K. F. Holle, is met de daarop betrekking hebbende voorstellen thans bij de Indische Regeering in overweging. Inmiddels is, ingevolge Indisch besluit dd. 17 Januari 1889 n°. 17, met gelijke onderzoekingen in twee andere residentiën (Soerabaija en Bagelen) een begin gemaakt. Wel was bij gemeld besluit ook Bantam daarvoor aangewezen, doch vóórdat het werk aldaar nog was ter hand genomen, betoogde de resident dat het wenschelijk was dit gewest eerst later aan de beurt te doen komen. Dientengevolge is bij Indisch besluit dd. 19 Mei 1889 n°. 7 als derde residentie waar de onderzoekingen dadelijk zouden plaats vinden, in stede van Bantam, de residentie Preanger Regentschappen aangewezen. Zooals reeds in den aanvang van dit hoofdstuk is vermeld (zie blz. 80) is ongeveer gelijktijdig de leiding der heerendienst-onderzoekingen overgegaan op een tijdelijken inspecteur, den heer F. Fokkens, daarvoor speciaal toegevoegd aan den directeur van binnenlandsch bestuur, en zulks opdat deze laatste er voor kunne waken dat het werk in dezelfde richting worde voortgezet, als waarin het door hem in zijne vorige betrekking werd aangevat.

Aan de hooger aangehaalde statistiek betreffende de in 1888 door de inlandsche bevolking in heerendienst verrichte dagdiensten ontleent men de volgende recapitulatie.

	Aantal gepraesteerde dagdiensten:			
	in 1887.		in 1888.	
Bijzondere diensten:				
bezetten van wachthuizen .	a) 7 476 817		7 266 745	
bewaken van waterwerken.	a) 401 637	a) 7 878 454	392 206	7 658 951
Algemeene diensten:				
gewoon onderhoud, eerste aanleg, zware herstelling of vernieuwing van groote post- en binnenwegen. .	15 730 112		14 961 443	
idem van bruggen en duikers, gelegen in de in heerendienst te onderhouden post- en binnenwegen	67 034		39 983	
idem van dijken, dammen en waterwerken	2 914 107		2 256 512	
	18 711 253 b)		17 257 938 b)	
ten behoeve van op marsch zijnde troepen.	5 954	18 717 207	5 231	17 263 169
Totaal gepraesteerde dagdiensten		a) 26 595 661		24 922 120
Totaal dagdiensten, die als maximum hadden kunnen gevorderd worden		103 864 356		104 974 636
Totaal dagdiensten alzoo ongebruikt gebleven . .		77 268 695 a)		80 052 516

a) Verbeterde opgaaf.

b) Hiervan voor gewoon onderhoud in 1887 17 275 118 en in 1888 16 408 720.

Het overzicht doet zien dat ter zake van algemeene en bijzondere heerendiensten in 1888 over 't geheel genomen 1 673 000 dagdiensten minder te verrichten waren dan in 1887. Evenwel werden in 7 van de 20 gewesten ruim 523 000 dagdiensten meer dan in 1887 verricht. Voor de 13 overige gewesten op zich zelven bedroeg de vermindering dan ook ruim 2 196 000 dagdiensten, hetgeen ten deele het gevolg is geweest van de uitvoering van tal van werken in vrijen arbeid, waarvoor anders over heerendienstplichtigen zou zijn beschikt, en ook van de omstandigheid dat het onderhoud der wegen en waterwerken minder werkkrachten vorderde.

Gedurende het afgeloopen jaar werden geen gevallen geconstateerd van onwettige vordering van heerendiensten door inlandsche ambtenaren. Wel werden, evenals in vorige jaren, herhaaldelijk klachten tegen dessahoofden ingebracht wegens willekeur in het vorderen of vrijstellen van heerendiensten of wegens het ten eigen bate aanwenden van de hun toevertrouwde gelden voor den afkoop van heerendiensten. Ofschoon die klachten niet altijd tot klaarheid konden worden gebracht, werden toch verscheidene dessahoofden, wier schuld genoegzaam aan het licht kwam, te dier zake gestraft of ontslagen.

Plaatsvervanging en afkoop van heerendiensten kwamen wederom veel voor, hoofdzakelijk onder meergegoeden, handelaars en werklieden, vooral op hoofdplaatsen en in streken waar de heerendienstplichtigen werk vinden bij de Europeesche landbouwondernemingen. Naar gelang van de plaats en de soort van diensten werd aan de plaatsvervangers, ook voor gemeentediensten, betaald f 0,10 à f 0,45 per dagdienst en voor de overneming van alle diensten in een jaar f 6 à f 40. Hier en daar vindt men personen aangewezen tot het verrichten van vaste wachtdiensten in een bepaald wachthuis, waarvoor zij, behalve vrijstelling van alle heeren- en gemeentediensten, nog eene vergoeding in padi of geld krijgen, dan wel het gebruik erlangen van een stuk dessagrond. [1])

In het hoofdgeld als equivalent voor afgeschafte heerendiensten waren voor 1888 aangeslagen 2 717 328 heerendienstplichtigen [2]), en daar voor elk hunner de aanslag f 1 bedraagt, was dus te heffen f 2 717 328, tegen f 2 686 010 (volgens verbeterde opgaven) over 1887.

De toeneming van het aantal aangeslagenen was het grootst in Probolinggo en Soerabaija, zoodat dáár de aanslag respectievelijk f 9671 en f 7471 meer beliep dan in 1887; in vijftien andere gewesten te zamen beliep de toeneming f 17 388. Slechts in de Preanger Regentschappen, Cheribon en Madioen was de aanslag lager dan in 1887, en wel voor die drie gewesten te zamen f 3212.

Over het algemeen had de inning van het hoofdgeld zonder bezwaren plaats en in de meeste gewesten werd die belasting het eerst betaald. Alleen in de residentiën Bantam (afdeeling Tjiringin) en Kadoe ondervond men bij de inning de gevolgen der minder gunstige omstandigheden waarin de bevolking verkeerde. De achterstand op 31 December 1888 bedroeg in het geheel slechts f 5992, waaronder een bedrag van f 320, dat wel geïnd, doch door een schrijver van den algemeenen ontvanger te Salatiga (Samarang) verduisterd was, voor welk feit die beambte door den rechter werd veroordeeld.

Na aftrekking van de 8 pct. collecteloon liet het hoofdgeld over 1888 ruimte om voor uitgaven, voortvloeiende uit de afschaffing van heerendiensten, aan te wenden een bedrag van . . . . f 2 499 941,84

De kosten, uit die afschaffing voortvloeiende, beliepen over 1888 echter slechts 1 707 683,79

zoodat nog een voordeelig verschil overbleef van . . . . f 792 258,05. [3])

[1]) Het is wenschelijk geacht om inlanders die tot het verrichten van heeren- of gemeente- (en cultuur-) diensten van de verpachte overvaarten op Java en Madura moeten gebruik maken, voortaan van het betalen van overvaartgelden vrij te stellen. Hiertoe is het noodige verordend bij eene ordonnantie van 3 Juli 1889 (Indisch Staatsblad n°. 132). De maatregel zal met 1 Januari 1890 in werking treden.

[2]) Evenals in 1887 bleek uit plaatselijke opnemingen van het aantal heerendienstplichtigen, ter controleering van de opgaven der dessahoofden, dat enkele personen onrechtmatig van de betaling van hoofdgeld waren vrijgesteld.

[3]) Dit excedent — over 1887 (volgens verbeterde opgaven) be-

Evenals in de laatste jaren werd ook dit excedent weder, in afwachting dat tot verdere afschaffing van één of meer categorieën der nog overgebleven heerendiensten kan worden overgegaan, zooveel mogelijk aangewend ten bate der heerendienstplichtigen, namelijk voor het doen uitvoeren in daghuur van openbare werken waarvoor, volgens de algemeene voorschriften, nog heerendiensten mogen gevorderd worden. Hoeveel echter daarvan ongebruikt is gebleven, is ditmaal niet opgegeven [1]), daar de Indische opgaven, waarin de ten laste van gemeld excedent gedane uitgaven zijn gespecificeerd (verg. bijlage M hierachter), deze vermengen met de uitgaven gekweten uit den bij de begrooting voor 1888 uitgetrokken nieuwen post van f 2 000 000 voor uitgaven in het belang van de inlandsche bevolking van Java en Madura, te bestrijden uit het ongebruikt gebleven gedeelte der excedenten van het hoofdgeld over vroegere jaren. In 't geheel werd voor de uitvoering in daghuur van werken als de bedoelde ten laste van evenbedoeld voordeelig verschil van f 792 258,05, zoomede ten laste van evengemelden post van f 2 millioen, door de Indische Regeering beschikbaar gesteld respectievelijk f 616 080 en f 783 810 of te zamen f 1 399 890, waarvan werd uitgegeven f 1 251 782,33⁵ [2]). Onder deze laatste som zijn niet begrepen de traktementen, toelagen enz. van het tijdelijk boven de formatie in dienst gesteld technisch personeel voor het doen van opnemingen in het belang van eenige dringend aanbevolen werken voor watertoevoer of waterlozing, terwijl bij de hooger bedoelde uitgaaf van f 1 707 683,79 ook geen rekening is gehouden met de traktementen, toelagen enz. van de speciaal voor de heerendienst-onderzoekingen in commissie gestelde controleurs. Een en ander wordt, blijkens eene niet verder gesplitste voorloopige opgaaf, gesteld op f 34 500.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Sumatra's Westkust. De in dit gewest van de inboorlingen te vorderen heerendiensten bleven ook in 1888 beheerscht door de ter uitvoering van Indisch Staatsblad 1877 nº. 248 door den gewestelijken gouverneur vastgestelde proefregelingen. De nopens het onderwerp ontvangen mededeelingen komen nagenoeg geheel overeen met die in 't vorig verslag opgenomen. Ofschoon de diensten, wegens het verschil in bevolkingsdichtheid, in de verschillende gedeelten van het gewest niet gelijkelijk drukten, behoefde toch nergens het volle aantal dagdiensten per jaar van de dienstplichtigen gevorderd te worden. Cijfer-opgaven zijn slechts ontvangen voor zooveel betreft de ten behoeve van openbare werken in 1888 verrichte heerendiensten. Die opgaven volgen hieronder.

ONDERDEELEN VAN HET GEWEST.	Aantal *a*)		Aantal dagdiensten gedurende 1888 gevorderd voor:					Gemiddeld aantal dagdiensten in 1888 van elken dienstplichtige gevorderd.
	tot arbeid bekwame mannen.	heerendienstplichtigen.	gewoon onderhoud van bruggen.	gewoon onderhoud van wegen.	andere burgerlijke landswerken.	militaire landswerken.	TOTAAL.	
Padangsche Benedenlanden	68 646	61 575	309 439	582 598	22 131	„	914 168	14 à 15
Padangsche Bovenlanden	169 514	156 005	200 927	1 249 349	389 368	580	1 840 224	11 à 12
Tapanoli	49 810	33 490	131 713	315 902	32 676	„	480 291	14 à 15
Totaal in 1888	287 970	251 070	642 079	2 147 849	444 175	580	3 234 683	12 à 13
In 1887 waren de cijfers	287 970	251 070	514 509	2 009 960	457 511	3 000	*b*) 2 986 780	11 à 12

a) Bij gemis aan latere opgaven zijn de cijfers van 1886 behouden, uitgenomen wat betreft Tapanoli, waar de bestaande opgaven een getal van 49 810 „tot arbeid bekwame mannen" aanwijzen, terwijl tot dusver het cijfer ten onrechte op 49 419 was gesteld.

b) Hieronder 1800 dagdiensten (niet in de voorafgegane kolommen verantwoord) gebezigd voor de verbetering van eene rivierbedding.

Benkoelen. Bij het vorderen van heerendiensten werd zooveel mogelijk rekening gehouden met de belangen van den eigen landbouw der bevolking. Over het algemeen werden de heerendiensten dan ook gewillig gepraesteerd, en behoefden straffen wegens verzuim of opzettelijke nalatigheid betrekkelijk weinig te worden opgelegd.

Nopens den in heerendienst verrichten arbeid zijn over 1888 de volgende opgaven ontvangen.

AFDEELINGEN.	Beschikbaar aantal heerendienstplichtigen.	Aantal dagdiensten gedurende 1888 gevorderd:			Gemiddeld aantal dagdiensten in 1888 van elken dienstplichtige gevorderd.
		voor het onderhoud van wegen en bruggen.	voor het vervoeren van gouvernementsreizigers en goederen.	Totaal.	
Hoofdplaats Benkoelen	2 321	„	175	175	„
Ommelanden van Benkoelen	5 008	67 022	862	67 884	13 à 14
Laïs	3 632	72 924	600	73 524	20 à 21
Seloema	5 479	123 326	432	123 758	22 à 23
Manna en Pasoemah Oeloe Manna	6 039	193 571	450	194 021	32 à 33
Kauer	2 738	37 398	1 400	38 798	14 à 15
Mokko Mokko	4 107	156 772	1 268	158 040	38 à 39
Kroë	5 057	93 593	950	94 543	10 à 11
Totaal in 1888	34 381	744 606	6 137	750 743	21 à 22
In 1887 waren de cijfers	33 158	747 039	6 602	754 253	23 à 24

Lampongsche Districten. In dit gewest waren de heerendiensten in 1888 weinig drukkend. Het verschil in bevolkingsdichtheid tusschen de eene afdeeling en de andere, de grootere of kleinere uitgestrektheid van de in elke afdeeling te onderhouden wegen, zoomede de uiteenloopende plaatselijke toestanden, dit alles staat aan eene gelijkmatige verdeeling van de heerendiensten in den weg. In enkele afdeelingen heeft men een bepaald aantal personen aangewezen voor het onderhoud der wegen, en de overige heerendienstplichtigen uitsluitend belast met de andere in heerendienst te verrichten werkzaamheden. Deze regeling, met goedvinden der belanghebbenden ingevoerd, beantwoordt aan de verwachting. Plaatsvervanging kwam nog al veel voor, hoofdzakelijk onder de meergegoeden en handelaren op de districtshoofdplaatsen. Straffen wegens

dragen hebbende f 817 642,32 — is in de voorhanden opgaven (verg. bijlage M hierachter) niet volledig genoeg gespecificeerd om voor elk gewest afzonderlijk het juiste bedrag te kennen.

[1]) Over 1887 was, volgens verbeterde opgaven, ongebruikt gebleven f 348 427,60⁵.

[2]) Volgens andere bronnen, namelijk volgens de uit Indië ontvangen gegevens ten dienste van de samenstelling der ontwerp-begrooting voor 1890, zou ten laste van de hierbedoelde twee posten (art. 118 en 120 der begrooting voor 1888) zijn uitgegeven respectievelijk f 615 602 en f 688 360 of te zamen f 1 303 962.

nalatigheid of verzuim werden slechts zelden toegepast. In welke mate in 1888 over de heerendienstplichtigen werd beschikt, blijkt uit het volgende overzicht.

AFDEELINGEN.	Beschikbaar aantal heerendienstplichtigen.	Aantal dagdiensten gedurende 1888 gevorderd:			Gemiddeld aantal dagdiensten in 1888 van elken dienstplichtige gevorderd.
		voor het onderhoud van wegen en bruggen.	voor het vervoeren van gouvernements-reizigers en goederen.	Totaal.	
Hoofdplaats Telok Betong.	830	8 125	92	8 217	9 à 10
Ommelanden van Telok Betong	6 045	105 750	1 420	107 170	17 à 18
Sepoetih	6 333	125 899	761	126 660	20
Sekampong	4 200	63 300	800	64 100	15 à 16
Semangka	3 005	31 301	251	31 552	10 à 11
Toelang Bawang	8 534	109 483	1 700	111 183	13 à 14
Katimbang	2 910	45 671	1 686	47 357	16 à 17
Totaal in 1888	31 857	489 529	6 710	496 239	15 à 16
In 1887 waren de cijfers	30 828	545 332	7 590	553 622	17 à 18

Palembang, *Banka* en *Billiton*. Omtrent de heerendiensten in deze gewesten valt slechts mede te deelen dat zij weinig drukkend waren en door de bevolking over het algemeen gewillig verricht werden. Niet dan enkele malen behoefden straffen wegens nalatigheid of onwil aan de heerendienstplichtigen opgelegd te worden. Cijfers nopens het aantal heerendienstplichtigen in deze gewesten en den van hen gevorderden arbeid zijn niet ontvangen. Slechts vindt men vermeld dat op Billiton voor het onderhoud van wegen gemiddeld 8 à 10 dagdiensten 's jaars per heerendienstplichtige werden gevorderd, en dat het vervoer van brieven in heerendienst plaats had volgens eene door de belanghebbenden getroffen onderlinge regeling, hierin bestaande dat de brieven van kampong tot kampong gebracht werden door een met den wachtdienst in de betrokken kampong belasten dienstplichtige. De wachtdiensten zelve werden door het bestuur tot het hoogst noodige beperkt. Op de districtshoofdplaatsen van Billiton kochten de meergegoeden de heerendiensten gewoonlijk af.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De opgaven omtrent de heerendiensten in deze residentie ontvangen, zijn vervat in het volgende overzicht:

AFDEELINGEN.	Aantal dienstplichtigen.	Aantal dienstplichtigen in 1888 gemiddeld dagelijks opgekomen:	
		in betaalden heerendienst. *a*)	in onbetaalden heerendienst. *b*)
Bandjermasin en Ommelanden	7 554	12	210
Martapoera	21 953	12 à 13	441
Amoenthai	60 706	23 à 24	1019
Doesoenlanden	5 391	1 à 2	37 à 38
Dajaklanden	2 463	1	5 à 6
Sampit	3 786	7	35

a) Voor het overbrengen van gouvernements-reizigers en goederen. Zooveel doenlijk wordt in het vervoer te water door het huren van prauwen voorzien.

b) Voor het onderhouden van wegen en bruggen in de kampongs, het bezetten van gardoes (alleen des nachts) en het vervullen van wachtdiensten; deze laatste diensten voor zooveel zij niet werden afgekocht.

Celebes en onderhoorigheden en *Menado*. Omtrent de heerendiensten in deze gewesten valt, na het medegedeelde in vorige verslagen, weinig nieuws te berichten. De in de Minahassa gevorderde heerendiensten bleven overal beneden het vastgestelde quantum van 36 dagdiensten per man 's jaars. Over eene betere regeling der heerendiensten in de vroegere leenstaatjes Gorontalo, Limbotto, Boalemo en Bone der afdeeling Gorontalo, zie men blz. 83 hiervóór.

Amboina en *Timor*. In de residentie Amboina worden alleen heerendiensten verricht ten behoeve van de regenten en voor het onderhoud der wegen, welke diensten niet drukkend waren. Het voornemen bestaat om in het aanstaande jaar het overbrengen van dienstbrieven, 'tgeen tot nogtoe als negorijdienst werd beschouwd, in vrijen arbeid te doen geschieden, door de indienststelling van vast bezoldigde loopers.

Omtrent de persoonlijke diensten in de residentie Timor valt, na het in 't vorig verslag bekend gestelde, niets bijzonders mede te deelen. Het onderhoud der wegen liet er in 1888 wel wat te wenschen over.

III. Landelijke inkomsten.

§ 1. *Java en Madura.*

Landrente. Zooals uit het vorig verslag (blz. 87) kan blijken, achtte de Indische Regeering door het aanhangige ontwerp eener nieuwe landrente-regeling, in 1885 ingediend door den toenmaligen hoofdinspecteur der cultures dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke, de oplossing van het landrente-vraagstuk niet genoegzaam voorbereid, en was zij te rade geworden om in een gedeelte der residentie Tagal eene proefregeling te doen toepassen volgens de denkbeelden van den gewezen controleur bij het binnenlandsch bestuur (thans directeur van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid) P. H. van der Kemp, terwijl een voorstel aanhangig was om in de residentie Preanger Regentschappen eene proef te doen nemen met een landrente-stelsel, aanbevolen door mr. H. Kuneman, die den heer Gelpke als hoofdinspecteur der cultures was opgevolgd. Nadat in Maart jl. de Indische Regeering hare goedkeuring aan dit voorstel had gehecht en voor de uitvoering van de bewuste proefneming aan den heer Kuneman had toegevoegd den controleur 1ste klasse F. A. Liefrinck, laatstelijk belast geweest met de voorbereiding eener op het landrente-stelsel Kuneman gelijkende regeling voor de gouvernements-afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali, is kort daarop met betrekking tot de leiding der proefneming in de Preanger Regentschappen eene nadere voorziening moeten genomen worden als een gevolg van de benoeming in Mei jl. van mr. Kuneman tot directeur van binnenlandsch bestuur. Uit gelijke overwegingen als gegolden hebben voor de onveranderde voortzetting (zie blz. 85 hiervóór) van de heerendienst-onderzoekingen waarmede de afgetreden hoofdinspecteur was belast, is hem nu in zijne nieuwe betrekking ook voor de landrente-onderzoekingen een tijdelijke inspecteur toegevoegd, als hoedanig, ingevolge Indisch besluit dd. 18 Mei 1889 n°. 15, is opgetreden de reeds genoemde controleur Liefrinck, die in deze taak wordt bijgestaan door een controleur der 1ste klasse, hiertoe opzettelijk gesteld ter beschikking van den directeur van binnenlandsch bestuur.

De proefregeling die nu in de Preanger Regentschappen aan de praktijk zal worden getoetst, beoogt eene meting van de bouwgronden van elke dessa, en wel in het onderhavig geval door het kadaster, maar volgens eene vereenvoudigde methode en bloksgewijs, dat is aaneengesloten gronden van dezelfde soort en van dezelfde dessa als één geheel beschouwende; en verder het doen klassificeeren van die blokken door ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur naar sommige factoren, die, zonder dat men in onmogelijke berekeningen van de productiekosten behoeve te vervallen, het middel moeten opleveren om de werkelijke voordeelen die uit de bebouwing van den grond getrokken worden, bij benadering te bepalen en dienovereenkomstig het belasting-procent te regelen. Omtrent het landrente-onderzoek volgens het stelsel van der Kemp, waarmede reeds sedert het laatst van 1887 in een gedeelte van Tagal een aanvang is gemaakt, vindt men alleen vermeld dat het nog niet was afgeloopen.

De in den aanvang van 1888 (zie vorig verslag, blz. 87, noot 2) aan de residenten gedane uitnoodiging om, in verband met de minder gunstige tijdsomstandigheden, den aanslag in de landrente meer in overeenstemming met de verminderde draagkracht der bevolking te regelen, had ten gevolge — zie bijlage N hierachter — dat de totale bruto-aanslag, niettegenstaande de uitgestrektheid landrenteplichtige gronden over 't geheel was toegenomen, met f 2 345 717,13[5] werd verminderd, in welke vermindering alle gewesten deelden. Voegt men bij dit cijfer de som van f 171 412,90[5] waarmede de vrijstellingen en af-

schrijvingen die van 1887 overtreffen, dan blijkt dat in 1888 f 2 517 130,04 minder viel te heffen dan in 1887. [1])

Slechts in twee van de vijftien gewesten waar de landrente in 1888 niet geheel kon worden aangezuiverd, bestond een belangrijke achterstand, ten bedrage van f 48 971 of 8 pct. in Kadoe, en f 24 684 of 3 pct. in Banjoemas. [2])

Het volgend staatje levert een vergelijkend overzicht van de totaalcijfers der landrente betreffende de twee genoemde jaren.

	1887 (verbeterde opgaaf).	1888.
Aanslag der voor vast aangeslagen gronden, erven, enz.	f 19 891 776,40	f 17 597 971,55⁵
Aanslag der wisselvallige (niet geregeld beplante) velden	266 671,42⁵	214 759,13⁵
Totaal van den aanslag (onzuiver).	f 20 158 447,82⁵	f 17 812 730,69
Af: vrijstellingen en afschrijvingen	733 275,67⁵	904 688,58
Te heffen bedrag	f 19 425 172,15	f 16 908 042,11
Door de aangeslagenen vóór het einde des jaars afbetaald	a) 19 241 164,43	b) 16 806 449,90⁵
Nog te innen bij het einde des jaars	f 184 007,72	f 101 592,20⁵

a) Waarvan f 33 164,97 niet verantwoord door dessahoofden.
b) „ 12 177,38⁵ „ „ „ „

Wat den aanslag der landrente voor 1889 betreft, die vermoedelijk in sommige gewesten nog weder eenigszins lager zal moeten worden gesteld, werden de residenten bij het begin des jaars weder aangeschreven om tot de vaststelling niet over te gaan dan na voorafgaande raadpleging met den betrokken hoofdinspecteur. Toen deze hoofdambtenaar in Mei jl. de betrekking van directeur van binnenlandsch bestuur aanvaardde, was dit overleg, hetzij door mondelinge bespreking, hetzij door schriftelijke gedachtenwisseling, geheel afgeloopen. Mondelinge bespreking had plaats met de residenten van die gewesten waar het te voorzien was dat de verlaging van den aanslag het belangrijkst zou moeten zijn, zooals in Kadoe, Bagelen, Samarang, Bantam, enz. Schriftelijke mededeeling van de inzichten der Regeering met betrekking tot den aanslag voor het loopende jaar geschiedde aan die residenten, voor wier gewesten geene of althans slechts geringe verlaging noodzakelijk werd geacht. Omtrent het bedrag van den aanslag voor 1889 zijn hier te lande nog geen opgaven bekend. Ook wordt nog het advies van den Gouverneur-Generaal ingewacht nopens de dezerzijds aanhangig gemaakte vraag of het geen aanbeveling zou verdienen het eenmaal bepaalde cijfer voor vijf achtereenvolgende jaren te doen gelden en hiermede de bevolking in wetenschap te stellen.

Belasting op de vischvijvers. Zoolang omtrent de grondslagen dezer belasting nog geen vaste regelen zijn gesteld (eene ontwerp-verordening ter zake is bij het departement van binnenlandsch bestuur in nadere behandeling) geschiedt de aanslag nog volgens plaatselijke gebruiken. Eene vijfjarige opgaaf van den aanslag in elk gewest volgt hieronder.

Gewesten.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Bantam . .	f 1 346	f 2 615	f 2 507	f 2 466	f 2 466
Krawang a) .	9 431	10 623	12 320	14 620	15 571
Tagal . . .	240	261	280	320	255
Samarang. .	1 578	1 615	2 217	2 206	2 192
Japara. . .	47 053	47 508	47 731	47 946	45 169
Rembang. .	4 376	4 203	4 166	4 546	4 356
Soerabaija .	203 658	200 320	200 992	204 108	204 426
Pasoeroean .	27 820	25 824	27 916	27 662	26 731
Probolinggo .	7 196	6 098	7 045	7 324	7 447
Bezoeki . .	8 782	8 756	8 974	8 710	8 813
Madura . .	7 972	7 974	11 413	11 640	11 662
Totaal. .	f 319 452	f 315 797	f 325 561	f 331 548	f 329 088

a) Onder de voor Krawang opgegeven cijfers is begrepen de huurschat van de aan het Gouvernement toebehoorende vischvijvers, die elk jaar aan de meestbiedenden worden verhuurd.

[1]) Uit bijlage A¹ hierachter, van welk overzicht ook sprake is in noot 1 op blz. 7 van dit verslag, kan voor elk gewest in het bijzonder blijken hoeveel de bevolking in elk der jaren 1878 t/m 1887 aan landrente heeft moeten opbrengen, en hoeveel in elk dier jaren de vrijstellingen en afschrijvingen hebben bedragen (ook die wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden die dientengevolge ophielden landrenteplichtig te zijn).

[2]) Wegens het op zich zelf gering bedrag wordt hier niet genoemd de achterstand ad f 2990 der landrenteplichtigen in de residentie Batavia (die op het domein Bloeboer). In verhouding tot het verschuldigd bedrag (f 6710) was deze achterstand echter verreweg het aanzienlijkst.

Vogelnest- en andere grotten; vindplaatsen van schildpadeieren. De hier bedoelde grotten worden, voor zoover zij niet behooren tot de verpachte middelen (zie hierachter de bijlagen van hoofdstuk M), voor twee of meer jaren aan particulieren verhuurd, uitgezonderd de vogelnestgrotten in Samarang en Japara, die telken jare aan de bevolking in huur worden afgestaan. De vraag is echter nu aan de orde of landsmiddelen, waaraan geen belastingheffing ten grondslag ligt, op den grondslag van algemeene verordeningen verpacht, dan wel bij eenvoudige overeenkomst verhuurd behooren te worden. In verband daarmede heeft de Indische Regeering besloten om de grotten in de Vorstenlanden en in Kediri, waarvan de huurtermijnen met 31 Juli 1889 verstrijken, voorloopig niet op nieuw te verhuren, maar die termijnen tot het einde des jaars te verlengen. In 1888 werd voor aan de bevolking verhuurde grotten in Samarang en Japara respectievelijk slechts bedongen f 46,94 en f 94, of f 16,42 en f 19 minder dan in 1887. Tegenover die verminderingen stonden echter de vermeerderingen, die het gevolg waren 1°. van de in 1888 voor het eerst gehouden verhuring van de vogelnestgrotten in de afdeeling Patjitan der residentie Madioen, waarvan de jaarlijksche huursom, ad f 1027, in genoemd jaar geheel vorderbaar was, en 2°. van de omstandigheid dat ter zake van de in 1887 voor 2½ jaar verhuurde vogelnestgrotten in Banjoemas in 1888 over een vol jaar huur verschuldigd was, derhalve f 973,43 of f 486,71⁵ meer dan over 1887. In de negen gewesten waar grotten verhuurd zijn, was derhalve aan huursom over 1888 vorderbaar f 50 618,37, tegen f 49 140,07⁵ (volgens verbeterde opgaven) over 1887. Van den huurder der grotten in Soerakarta en Djokjokarta is, behalve de huursom, ook bedongen de jaarlijksche levering aan het Gouvernement, ten behoeve van de inlandsche hoven aldaar, van 40 Amst. ponden vogelnesten 1ste soort en 10 Amst. ponden 2de soort. De grotten in Soerakarta zijn het eigendom van het hoofd van het Mangkoe Negorosche huis, wien daarvoor jaarlijks eene som van f 102 als pachtschat uit 's lands kas wordt uitbetaald.

Het recht tot het inzamelen van schildpadeieren op een gedeelte van het strand der residentie Preanger Regentschappen, dat voor het tijdvak van 1 April 1886—31 December 1888 was afgestaan voor f 1670 's jaars, werd op nieuw verhuurd en wel voor de jaren 1889, 1890 en 1891 tegen f 1585 's jaars.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Vogelnestgrotten. In de buitenbezittingen bestaan geen andere verhuurde vogelnestgrotten dan die welke in de residentie Benkoelen worden aangetroffen. De huursommen bedroegen in 1888, evenals in 1887, te zamen f 4969, waarvan f 2600 bedongen voor de grotten in de afdeeling Kroë (verhuurd voor de jaren 1885 t/m 1894) en f 2369 voor die in de overige afdeelingen van het gewest (verhuurd voor het tijdvak van 1 April 1886 t/m 31 December 1888). De laatstbedoelde grotten zijn met 1 Januari 1889 op nieuw verhuurd, en wel voor den tijd van vijf jaren, tegen slechts f 1440 's jaars.

Landelijke inkomsten en verhuur van vischvijvers in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden. Over de laatste drie jaren is de volgende opbrengst gemeld.

Aard der inkomst.	1886.	1887.	1888.
Vertiening der padivelden a)	f 258589,91	b) f 187 874,30	c) f 223 736,28⁵
Vertiening der suikerrietvelden	1 314,80	1 796,14	1 479,80
Vertiening der zoutpannen	d) 113,00	686,75	832,50
Tesang-heffing e). . . .	11 446,40	8 917,65	9 427,25
Koffiebelasting in de bergregentschappen der Noorderdistricten (zie Indisch Staatsblad 1873 nº. 29) .	5 967,00	5 889,00	5 430,00
Koffiebelasting in eenige bergstreken der Oosterdistricten	1 500,00	1 500,00	1 500,00
Bamboe-levering	35,50	39,25⁵	42,50
Verhuur van vischvijvers te Tello	960,00	960,00	960,00
Te zamen. . .	f 279 926,61	f 207 663,09⁵	f 243 408,33⁵

a) De vertiening wordt geheven naar de geschatte geldswaarde

van den oogst.

b) Werd in het vorig verslag ten aanzien van dit cijfer aangeteekend dat het nog wijziging kon ondergaan, wijl in de afdeeling Oosterdistricten de vertiening van het rijstgewas nog niet was afgeloopen toen de opgaven werden ingediend, volgens de sedert verkregen inlichtingen is het cijfer onveranderd gebleven.

c) Voorloopige opgaaf.

d) Wegens de veelvuldige regens werd in 1886 in de onderafdeeling Tello Parangloë (Makasser) geen zout gemaakt.

e) Aandeel van het Gouvernement in de opbrengst der aan inlanders in gebruik afgestane gouvernements-padivelden.

Cijns uit onderhoorigheden der residentie Menado. De hier bedoelde 12 landschappen hadden aan cijns over 1888 op te brengen f 7115 en bovendien aan achterstand f 11 115, of te zamen f 18 230. In het geheel werd evenwel slechts afbetaald f 7025, zoodat nog achterstallig bleef f 11 205. Wat door elk landschap in het bijzonder verschuldigd was en betaald is, kan blijken uit het volgend overzicht.

	LANDSCHAPPEN.	Achterstand over 1887 en vroeger.		Over 1888:		Nog verschuldigd op 1 Jan. 1889.
		Nog verschuldigd op 1 Jan. 1888.	Afbetaald in 1888.	verschuldigd.	afbetaald.	
Noordkust van Celebes.	Bolang Mongondo	f 10 405	f 4000	f 4000	„	f 10 405
	Bolang Oeki . . .	250	„	250	„	500
	Bintaoena.	„	„	250	f 250	„
	Bolang Itam . . .	„	„	465	465	„
	Kaidipang	60	60	400	400	„
	Bwool	400	400	400	400	„
Sangi-eilanden.	Siauw.	„	„	500	500	„
	Tagoelandang . .	„	„	100	100	„
	Taboekan.	„	„	400	400	„
	Manganitoe . . .	„	„	180	„	180
	Kandhar	„	„	50	50	„
	Taroena.	„	„	120	„	120
	Totaal . . .	f 11 115	f 4460	f 7115	f 2565	f 11 205

Landrente (padjeg) in Boeleleng en Djembrana (Bali). In afwachting van eene definitieve regeling betreffende de belasting op de sawahs, waaromtrent een ontwerp in Indië nog in behandeling is, blijven de aanslag en inning daarvan op de vanouds gebruikelijke wijze plaats vinden. De in 1886 aangevangen opnemingen der tegalvelden en tuinen zijn in Juli 1888 ten einde gebracht, zoodat eerlang zal kunnen worden beslist of van die gronden al dan niet eene belasting zal worden geheven.

Zooals bekend is (verg. o. a. het verslag van 1884, blz. 74/75), wordt volgens het thans in Boeleleng en Djembrana nog vigeerende landrentestelsel de belasting (padjeg), naar verkiezing van de belastingschuldigen, opgebracht hetzij in natura (in rijst of padi), hetzij in geld, in het laatste geval in kepengs (Chineesche duiten), een en ander volgens een jaarlijks door den resident vast te stellen maatstaf voor de herleiding in geldswaarde en in Nederlandsche munt.

De ontvangen opgaven omtrent den aanslag der padjeg zijn over de laatstverloopen drie jaren in het volgende overzicht samengevat.

JAREN.	Boeleleng.		Djembrana.	
	Timbangs (1/3 pikol) rijst.	Kepengs (Chineesche duiten).	Timbangs (3/4 pikol) padi.	Kepengs (Chineesche duiten).
Bedrag van den onzuiveren aanslag. *a*)				
1886.	56 728	1 984 276	13 239	11 700
1887.	56 854	1 938 863	13 322	7 647
1888.	56 903	1 900 568	14 210	28 625
Afschrijving wegens misgewas en het onbeplant blijven van velden.				
1886.	8 808	74 005	991	„
1887.	6 681	55 360	350	„
1888.	7 532	45 630	1 858	„

a) Zonder aftrekking van de uit de landrente te doene betalingen wegens bezoldiging van de mindere hoofden en beambten en wegens kosten van de groote jaarlijksche offerfeesten (zie Indisch Staatsblad 1882 n°. 123, sub E, 2°).

Omtrent hetgeen ter zake van den aanslag over 1888 in 's lands kas is gevloeid, zijn nog geen opgaven bekend. Over de jaren 1885, 1886 en 1887 waren de bedragen voor Boeleleng achtereenvolgens f 60 044,67^5, f 57 136,75 en f 57 306 10^5, voor Djembrana f 9 288,51^5, f 6 764,61^5 en f 6 192,42.

IV. Agrarische aangelegenheden; afstand van grond.

§ 1. *Java en Madura.*

Conversie van communaal in erfelijk individueel bezit. Niettegenstaande zoowel de besturende als de controleerende ambtenaren, in streken waar de bouwgronden communaal bezeten worden, elke zich voordoende geschikte gelegenheid benuttigden om de bevolking duidelijk te maken welken weg zij heeft in te slaan bijaldien zij verandering in erfelijk individueel bezit verlangde, bleek in 1888 van dit verlangen slechts in 10 dessa's behoorende tot de Tembelang-streek (in het district Modjoredjo der afdeeling Djombang van de residentie Soerabaija), zoomede in 1 dessa, Tegal Koeboe genaamd, der residentie Tagal (in het district Balapoelang der afdeeling Brebes). Wat deze laatste dessa betreft, was bij het einde van 1888 het voorgeschreven onderzoek (zie de regeling in Indisch Staatsblad 1885 n°. 102) nog niet afgeloopen, doch ten opzichte van de 10 eerstbedoelde dessa's kon door den resident bij besluit dd. 24 December 1888 verklaard worden (zie art. 6 van de aangehaalde regeling), dat de conversie er wettig was tot stand gekomen. Als reden voor deze eerste gevallen van conversie in Soerabaija vindt men opgegeven dat door de verlichting, welke in de heeren- en dessadiensten was gebracht (een gevolg van de in de afdeeling Djombang — zie blz. 84 hiervóór — gehouden onderzoekingen omtrent de agrarische toestanden en de verplichte diensten), de bezwaren, die vroeger tegen zoodanige conversie bestonden, grootendeels waren opgeheven.

In het volgende staatje worden voor elke der bovenbedoelde 10 dessa's nopens de conversie eenige nadere opgaven verstrekt.

NAMEN DER DESSA'S.	Uitgestrektheid sawahs (in bouws) *a*)				Aantal deelgerechtigden.
	geconverteerd.	buiten de conversie gebleven			
		als reeds individueel bezeten.	als bestemd voor ambtsvelden		
			blijvend.	tijdelijk *b*).	
Tembelang	130^{65}	26^{300}	8^{315}	3^{130}	73
Ngertjo	51^{176}	45	1^{414}	1^{415}	28
Petoeh.	61^{131}	1^{22}	34^{70}	1^{22}	59
Soeko	16^{185}	„	2^{90}	„	15
Doekoeh Miring . . .	46^{400}	„	1^{280}	„	30
Gemekan.	36^{140}	14^{200}	3^{300}	1^{400}	20
Geger	26	103	„	„	28
Dateng	15^{35}	„	1^{90}	„	11
Gongseng	428^{62}	„	34^{92}	19^{158}	178
Glagah Aroem. . . .	84^{200}	„	6	2	42

a) De bouwgronden der dessa's bestonden uitsluitend uit sawahs. (De met kleine cijfers aangeduide onderdeelen van bouws zijn vierkante Rijnlandsche roeden van 1/500 bouw.)

b) Deze tijdelijke apanagevelden, afgestaan als vergoeding voor het gemis van pantjens, vervallen weder aan de dessa, wanneer bij vervanging van de dessahoofden of leden van het dessabestuur aan wie de velden toebedeeld zijn, de nieuwe titularissen de beschikking over de pantjens mochten terugverlangen.

Als proef, ter beoordeeling of zulks al dan niet tot eene te bezwarende uitbreiding van den werkkring van het kadaster zou leiden, en of de maatregel inderdaad genoegzaam nut zal blijken op te leveren, is in Mei jl. door de Indische Regeering bepaald dat van de verdeelde gronden in de Tembelang-streek door het kadaster zoogenaamde verzamelkaarten zullen worden opgemaakt en bijgehouden, in samenwerking met de ambtenaren van het binnenlandsch

bestuur. De directeur van binnenlandsch bestuur werd tevens aangeschreven om na verloop van een jaar nopens de uitkomsten van deze proef te rapporteeren.

Omtrent de vraag hoe de conversie gewerkt heeft in die dessa's waar tot den nieuwen toestand reeds in 1887 en vroeger is overgegaan [1], is slechts iets bericht uit 5 dessa's in Madioen, en wel dat de grondbezitters zich meer moeite gaven voor het goed bewerken van hunne gronden en dat zij zich de onkosten van bemesting getroostten, zoomede die van verbreeding der terrassen, waartoe zij tijdens het communaal bezit niet hadden willen overgaan.

Blijkens het vorig verslag (blz. 90) waren er, onder de dessa's in de afdeeling Magettan (residentie Madioen) waar de conversie niet kon doorgaan, 12 voor welke de reden daarvan gelegen was in de voorwaarden die zij aan de verdeeling der gronden wenschten te verbinden, om te voorkomen dat, bij vervreemding van het te verkrijgen erfelijk individueel gebruiksrecht, het aantal cultuur- en heerendienstplichtigen zou verminderen. Om zich tegen dit van de conversie te duchten gevolg te wapenen, wenschten de deelgerechtigden aan den nieuwen bezitsvorm de volgende beperkingen te verbinden: 1°. dat bij verhuizing van een grondbezitter, zonder dat hij een vervanger voor het verrichten van de op den grond rustende heerendiensten stelde, met den grond zou gehandeld worden als ware de bezitter overleden zonder erfgenamen na te laten; overgang op de familie van den vertrekkende zou slechts dan moeten zijn toegelaten als de nieuwe verkrijgers in staat en genegen waren de op den grond rustende lasten te dragen; 2°. dat verkoop van bezitrecht op den grond alleen zou worden toegestaan als de kooper in de dessa zelve woonde of daar een vervanger aanstelde, om alle lasten, die op den grond rusten, te dragen; 3°. dat, ingeval de grondbezitter, wegens ziekte, een zeker aantal dagen niet in staat was de lasten te dragen of niet genegen was een vervanger daarvoor aan te stellen, hem de grond tijdelijk zou mogen ontnomen worden totdat hij de lasten weder op zich zou nemen of door een vervanger zou doen dragen. Verder werd door de meeste dessa's als voorwaarde gewenscht dat verkoop van den grond door den erfelijken individueelen bezitter alleen zou zijn toegelaten, wanneer de kooper op zich nam, om, nevens zijne eigene lasten, ook die te dragen, welke op den gekochten grond rusten. Zijn de sub 1°.-3°. vermelde voorwaarden in strijd met het beginsel van erfelijk individueel bezit, de opvolging van dit laatste beding, zoo schrijft de resident, zou geheel doen afwijken van de tot nu toe gevolgde gewoonte dat de heerendienst wel rust op den bezitter van grond, maar niet afhankelijk is van de uitgestrektheid van den bezeten grond.

Door vier dessa's in Pekalongan werd het communaal bezit met vaste aandeelen in de plaats gesteld van de periodieke verdeeling der bouwgronden.

Vervanging van erfelijk individueel bezit door agrarischen eigendom. In de residentiën Preanger Regentschappen, Samarang, Soerabaija, Kadoe, Madioen en Kediri werden in 1888 in 't geheel 72 aanvragen om toekenning van agrarischen eigendom aanhangig gemaakt, die betrekking hadden op ruim 213 bouws. Het totaal der sedert de uitvaardiging van het Koninklijk besluit van 16 April 1872 n°. 29 (Indisch Staatsblad n°. 117) gedane aanvragen klom daardoor tot 1778, en de uitgestrektheid waartoe zij betrekking hadden tot 13 970 bouws, een en ander volgens verbeterde opgaven.

Bij het einde van het jaar waren nog in behandeling 101 aanvragen (6 van 1886, 23 van 1887 en al de aanvragen van 1888), en van de 1677 die afgedaan of vervallen waren, was op 900 eene toewijzing, op 5 eene gedeeltelijke toewijzing en op 453 eene afwijzing gevolgd, terwijl er 319 vervallen of ingetrokken waren.

Voor elk gewest afzonderlijk vindt men deze opgaven, met vermelding van de uitgestrektheden waartoe de aanvragen betrekking hadden, in het volgend overzicht nader gespecificeerd.

GEWESTEN.	Gedurende het tijdvak 1872 t/m 1888 werd het onderstaand aantal aanvragen om agrarischen eigendom (betrekking hebbende op de daarnevens vermelde uitgestrektheid):												Op 31 December 1888 nog in behandeling gebleven aanvragen.	
	aanhangig gemaakt.						afgedaan of ingetrokken.							
	1872 t/m 1887.		1888.		Te zamen.		Toegewezen.		Afgewezen.		Vervallen door intrekking als anderszins.			
	Getal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Getal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Getal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Getal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Getal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Getal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Getal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)
Bantam	6	23^{483}	”	”	6	23^{483}	4	19^{374}	”	”	2	4^{109}	”	”
Krawang	6	10	”	”	6	10	4	7^{127}	”	”	2	2^{373}	”	”
Preanger Regentschappen	5	4^{101}	1	0^{201}	6	4^{302}	4	1^{389}	1	2^{212}	”	”	1	0^{201}
Cheribon	12	84^{130}	”	”	12	84^{130}	1	0^{72}	9	66^{86}	2	17^{472}	”	”
Tagal	12	631^{220}	”	”	12	631^{220}	b) 12	314^{220}	c) 1	317	”	”	”	”
Pekalongan	219	$2\,059^{181}$	”	”	219	$2\,059^{181}$	74	875^{321}	85	816^{300}	60	367^{60}	”	”
Samarang	170	$2\,779^{181}$	4	11^{162}	174	$2\,790^{343}$	50	121^{332}	39	765^{421}	81	$1\,891^{428}$	4	11^{162}
Japara	9	25^{256}	”	”	9	25^{256}	4	17^{315}	5	7^{441}	”	”	”	”
Rembang	108	202^{229}	”	”	108	202^{229}	74	92^{193}	5	75^{347}	29	34^{189}	”	”
Soerabaija	148	481^{312}	29	89^{99}	177	570^{411}	103	310^{469}	41	166^{432}	4	3^{411}	29	89^{99}
Probolinggo	18	4^{400}	”	”	18	4^{400}	17	3^{156}	”	”	1	1^{244}	”	”
Bezoeki	73	d) 267^{219}	”	”	73	267^{219}	66	256^{154}	3	9^{338}	4	1^{227}	”	”
Banjoemas	3	31	”	”	3	31	”	”	”	”	3	31	”	”
Bagelen	1	5	”	”	1	5	”	”	”	”	1	5	”	”
Kadoe	161	$2\,897^{240}$	2	1^{205}	163	$2\,898^{445}$	9	113^{105}	63	$1\,296^{178}$	89	$1\,487^{457}$	2	1^{205}
Madioen	e) 436	e) $2\,824^{44}$	23	65^{24}	459	$2\,889^{68}$	f) 281	970^{20}	g) 104	$1\,530^{256}$	23	62^{218}	52	326^{74}
Kediri	h) 319	h) $1\,424^{159}$	13	46^{253}	332	$1\,470^{412}$	i) 202	909^{115}	j) 102	452^{16}	18	63^{28}	13	46^{253}
Totaal	1706	$13\,756^{155}$	72	213^{444}	1 778	$13\,970^{99}$	k) 905	$4\,013^{362}$	k) 458	$5\,507^{27}$	319	$3\,974^{216}$	101	474^{494}

a) De met kleine cijfers aangeduide onderdeelen van bouws zijn vierkante Rijnlandsche roeden van $^1/_{500}$ bouw.

b) Hieronder één aanvraag die slechts gedeeltelijk werd toegewezen.

c) Deze afwijzing betreft de sub *b* bedoelde aanvraag.

d) De uitgestrektheid van het perceel in Bezoeki, bedoeld bij de in 1887 aanhangig gemaakte aanvraag (zie vorig verslag blz. 90), is nader gebleken niet $64^{228}/_{500}$ bouws, maar slechts $^{322}/_{500}$ bouw te hebben bedragen.

e) De in 't vorig verslag met betrekking tot Madioen voorkomende opgaven moeten, volgens de thans ontvangen verbeterde gegevens, vermeerderd worden met 18 aanvragen, doch verminderd met $19^{268}/_{500}$ bouws.

1) Zooals uit vorige verslagen blijken kan, is die verandering gedurende de jaren 1880 t/m 1887 slechts tot stand gekomen in 30 dessa's, namelijk in 1 van Cheribon, in 5 van Tagal, in 3 van Rembang, in 1 van Bagelen en in 20 van Madioen. Daar waar vóór 1880 conversie was voorgekomen, was men al spoedig (verg. het verslag van 1880 blz. 77) tot den vroegeren toestand teruggekeerd, dat is tot herstel van het communaal bezit.

f) Hieronder één aanvraag die slechts gedeeltelijk werd toegewezen.

g) Hieronder ook de sub *f* bedoelde aanvraag.

h) Volgens de thans ontvangen verbeterde opgaven uit Kediri vermeldde het vorig verslag onder ult. 1887 17 aanvragen en 69 489/500 bouws te weinig.

i) Hieronder drie aanvragen die slechts gedeeltelijk werden toegewezen.

j) Hieronder ook de sub *i* bedoelde aanvragen.

k) Het aantal toegewezen en afgewezen aanvragen te zamen bedroeg 1358 (zie de toelichtingen sub *b*, *c*, *f*, *g*, *i* en *j*).

De in het vorig verslag (blz. 91) bedoelde opdracht aan den procureur-generaal, om in het belang van de wet cassatie aan te teekenen van een vonnis van den raad van justitie te Samarang, in zake eene aanvraag om agrarischen eigendom in de afdeeling Magettan (Madioen), is sedert ingetrokken, op grond dat, naar het oordeel van genoemden rechterlijken hoofdambtenaar, het proces tot geen practisch resultaat zou kunnen leiden. In het gebeurde heeft de Indische Regeering echter aanleiding gevonden om de vraag te overwegen, op welke wijze in het vervolg, beter dan tot dusver, het doel kan worden bereikt van het door haar wenschelijk geachte toezicht van de zijde der ambtenaren van het binnenlandsch bestuur op de rechtmatigheid van aanvragen om agrarischen eigendom (zie de nᵒ 3321 en 3948 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad). Namens de Regeering is nu, bij eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 8 Juni jl., aan de gewestelijke bestuurders in de gouvernements-residentiën van Java en Madura te kennen gegeven dat wanneer er aanleiding bestaat om ambtshalve tegen eene aanvrage om uitwijzing van erfelijk individueel gebruiksrecht op te komen, het verzet niet meer behoort uit te gaan van een der Europeesche ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, maar van den betrokken djaksa, als krachtens Indisch Staatsblad 1877 n° 250 geroepen om bij de landraden de belangen van den lande waar te nemen. Te dien einde zou de betrokken controleur of assistent-resident steeds tijdig van het geval moeten mededeeling doen aan den resident, opdat deze, des vereischt, den djaksa kunne gelasten tegen de aanvraag in verzet te komen en verder te procedeeren namens de Regeering van Nederlandsch-Indië als vertegenwoordigende den lande.

Verhuur van in agrarischen eigendom bezeten grond vond in 1888 plaats in Pekalongan, met 1½ bouw, tegen f 20 per bouw voor één padioogst, met verplichting op den verhuurder om de landrente te betalen, en in Madioen met 9 bouws, die tegen f 20 per bouw voor één jaar aan de onderneming Sentoel, en 9 bouws die op verschillende voorwaarden aan inlanders in huur werden afgestaan.

In Madioen werd op één in agrarischen eigendom bezeten perceel hypotheek gevestigd. In Pekalongan en Kediri kwam het voor dat agrarische bezitters hunne eigendomsbewijzen verpandden.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders. Het aantal overeenkomsten voor verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders, welke in 1888 geregistreerd werden, bedroeg 5168, betrekking hebbende op 13 864 bouws grond, terwijl bovendien nog bij niet-geregistreerde contracten, voor zoover het bestuur daaromtrent eenige kennis bekwam, eene uitgestrektheid van 51 210 bouws werd verhuurd.

Ter vergelijking van deze cijfers en van eenige andere bijzonderheden nopens beide categorieën van huurovereenkomsten, met de opgaven over de vier voorafgegane jaren verstrekt, kan het volgende staatje dienen.

JAREN.	Uitgestrektheid (in bouws), gehuurd:			Van de in de voorgaande kolommen bedoelde gronden was de onderstaande uitgestrektheid (in bouws) bestemd voor de teelt van *suikerriet*.			Verdere opgaven ten aanzien van de bij *geregistreerde* overeenkomsten gehuurde gronden.					
	bij geregistreerde overeenkomsten.	bij mondelinge of bij schriftelijke niet-geregistreerde overeenkomsten. *a*)	Te zamen.	Gehuurd bij geregistreerde overeenkomsten.	Gehuurd bij mondelinge of bij schriftelijke niet-geregistreerde overeenkomsten.	Te zamen.	Aantal gewesten waar overeenkomsten ter registratie werden aangeboden.	Aantal geregistreerde overeenkomsten.	Aantal huurders. Europeanen.	Aantal huurders. Vreemde oosterlingen.	Van de bij geregistreerde overeenkomsten in huur genomen gronden was het navolgend aantal bouws in: communaal bezit.	individueel bezit.
1884	8266	35 298	43 564	7848	29 213	37 061 = 85,1 pct. *b*)	12	2641	50	58	4630	3636
1885	24 748	33 752	58 500	8081	31 182	39 263 = 67,1 „	12	17 648	42	115	7507	17 241
1886	9503	35 669	45 172	5384	30 892	36 276 = 80,3 „	13	5196	110	97	4869	4634
1887	25 099	37 166	62 265	7040	32 315	39 355 = 63,2 „	13	17 235	61	66	7024	18 075
1888	13 864	51 210	65 074	6494	39 494	45 988 = 70,7 „	14	5168	75	45	6247	7617

a) De opgaven in deze kolom kunnen niet als volledig worden beschouwd.

b) Percentsgewijze verhouding tot het totaal in kolom 4 vermeld.

Hoe de uitgestrektheid der in 1888, zoo bij geregistreerde als bij mondelinge of schriftelijke niet-geregistreerde overeenkomsten, gehuurde gronden over de verschillende gewesten verdeeld was, kan blijken uit onderstaande opgaaf.

GEWESTEN.	Aantal bouws gehuurd bij geregistreerd contract.	Aantal bouws op andere wijze gehuurd. *a*)	Aantal bouws Te zamen.
Preanger Regentschappen.	86	80	166
Cheribon.	677	3 285	3 962
Tagal.	122	4 856	4 978
Pekalongan.	„	4 565	4 565
Samarang	634	1 351	1 985
Japara	608	5 554	6 162
Rembang	91	302	393
Soerabaija	3 018	15 184	18 202
Transporteeren	5 236	35 177	40 413
Per transport	5 236	35 177	40 413
Pasoeroean	551	2 947	3 498
Probolinggo	825	1 370	2 195
Bezoeki	6 260	3 140	9 400
Banjoemas	4	701	705
Bagelen	„	471	471
Kadoe.	1	633	634
Madioen	482	2 380	2 862
Kediri.	505	4 391	4 896
Te zamen. . .	13 864	51 210	65 074

a) De opgaven in deze kolom kunnen niet als volledig worden beschouwd.

Het aantal geregistreerde overeenkomsten was in 1888 belangrijk minder dan in 1887, hetgeen ten deele als een uitvloeisel moet worden beschouwd van eene, met voorkennis van de Indische Regeering, door den directeur van binnenlandsch bestuur onder dagteekening van 11 Juli 1888 uitgevaardigde circulaire. Terwijl toch, sinds daartegen van bestuurswege geen bezwaar gemaakt was (verg. n° 3950 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), de hierbedoelde huurovereenkomsten meestal met meerdere grondbezitters gezamenlijk bij één en hetzelfde contract plachten te worden gesloten, schreef gemelde circulaire voor, dat het zegel voor zoodanig contract te gebruiken voortaan evenveel malen f 1,50 zoude moeten bedragen als er verhuurders in het stuk genoemd worden. Opdat het doel, dat met de registratie der huurovereenkomsten beoogd wordt, namelijk bescherming van de inlandsche bevolking tegen kwade praktijken van hare dessahoofden, niet verijdeld worde, heeft de Indische Regeering het denkbeeld in overweging genomen om aan de bezwaren, gerezen tegen het in bovenbedoelde circulaire vervat voorschrift, tegemoet te komen door het uitvaardigen van eene bepaling, waarbij de huurovereenkomsten voor den vervolge van zegelrecht worden vrijgesteld.

De vraag of het den erfelijk individueelen bezitter van grond dient verboden te blijven zijn bezit voor langer dan vijf jaren te verhuren, maakt in Indië nog een punt van overweging uit, meer in 't bijzonder in verband met de belangen der suikercultuur.

Verreweg de meeste contracten werden ook in 1888 weder gesloten ten behoeve van de particuliere suikerriet-aanplantingen. Alleen de residentie Bezoeki maakte daarop eene uitzondering, voor zoover de afdeelingen Bondowosso en Djember betreft, waar uitsluitend voor de cultuur van tabak huurovereenkomsten werden aangegaan. De door vreemde oosterlingen (meestal Chineezen) gehuurde gronden worden ook wel gebruikt voor de teelt van padi en tweede gewassen.

Uit het volgende staatje kan blijken voor welke andere doeleinden dan voor de suikercultuur de in de laatste vijf jaren van de bevolking gehuurde gronden bestemd waren.

Jaren.	Uitgestrektheid (in bouws) der voor andere doeleinden dan voor de suikercultuur van de bevolking gehuurde gronden.														
	Bij geregistreerde overeenkomsten gehuurd:					Bij mondelinge of bij schriftelijke niet-geregistreerde overeenkomsten gehuurd:					In 't geheel waren alzoo van de niet voor de suikercultuur gehuurde gronden bestemd:				
	voor de teelt van:			voor de oprichting van gebouwen.	Te zamen.	voor de teelt van:			voor de oprichting van gebouwen.	Te zamen.	voor de teelt van:			voor de oprichting van gebouwen.	Te zamen.
	padi alleen.	padi en tweede gewassen.	andere gewassen.			padi alleen.	padi en tweede gewassen.	andere gewassen.			padi alleen.	padi en tweede gewassen.	andere gewassen		
1884	109	,,	277	32	418	2 304	639	3 107	35	6 085	2 413	639	3 384	67	6 503
1885	108	321	16 218	20	16 667	495	258	1 782	35	2 570	603	579	18 000	55	19 237
1886	45	261	3 732	81	4 119	1 847	462	2 439	29	4 777	1 892	723	6 171	110	8 896
1887	186	45	17 771	57	18 059	1 746	398	2 618	89	4 851	1 932	443	20 389	146	22 910
1888	49	22	7 254	45	7 370	1 865	829	8 968	54	11 716	1 914	851	16 222	99	19 086

De bij de overeenkomsten door de bevolking bedongen huurprijzen liepen voor dezelfde cultuur, dikwerf binnen dezelfde residentie, zeer uiteen. Zoo besteedden de suikerfabrikanten per bouw: in Cheribon f 15 à f 35, in Tagal f 20 à f 50, in Pekalongan f 12,50 à f 37, in Japara f 15 à f 60, in Rembang f 45, in Soerabaija f 15 à f 55, in Pasoeroean f 60, in Probolinggo f 40, in Banjoemas f 45, in Bagelen f 35 à f 50, in Kadoe f 45, in Madioen f 5 à f 25 en in Kediri f 20. Soort, geaardheid en ligging der gronden zijn natuurlijk op het bedrag van den huurprijs van overwegenden invloed.

Voor gronden bestemd voor de teelt van tabak werd in den regel niet meer dan f 5 à f 7,50 per bouw besteed, slechts in enkele gevallen f 10. Die prijzen gelden echter meestal slechts één oogst, of wel, zoo zij over een vol jaar berekend zijn, wordt voor het product nog afzonderlijk betaald.

Voor de teelt van padi werden gronden gehuurd voor prijzen loopende tot f 20 per bouw, doch dan bleef de verhuurder aansprakelijk voor de landrente.

Daar de overeenkomsten in den regel voor den tijd van een oogst worden aangegaan, laat het zich verklaren dat voor gronden bestemd ter beplanting met suikerriet de hoogste prijzen betaald worden.

Geschillen uit huurcontracten ontstaan, kwamen weinig voor en konden meestal in der minne worden bijgelegd. In de afdeeling Toeban der residentie Rembang werd tegen een dessahoofd, wegens knoeierij bij het sluiten van zoodanige contracten, eene vervolging ingesteld, welke diens veroordeeling tot twee jaren dwangarbeid ten gevolge had.

Ontginning door inlanders van woesten (niet tot de dessa's behoorenden) grond. Het aantal in 1888 aan inlanders verleende vergunningen tot ontginning van woesten grond, tot het Staatsdomein behoorende, was weder zeer aanzienlijk, in vergelijking met vorige jaren. In het geheel werden 40 068 vergunningen verleend, betrekking hebbende op 29 343 bouws, tegen 36 720 vergunningen voor 27 691 bouws in 1887. Van die 40 068 vergunningen werden er 29 383 door districtshoofden, 1064 door assistent-residenten en 9621 door residenten verleend. De opgegeven totaalcijfers over 1888 worden slechts overtroffen door die van het jaar 1878, toen het aantal toegestane ontginningen 44 330 beliep, gezamenlijk eene uitgestrektheid van 37 421 bouws betreffende.

Over de verschillende gewesten was het aantal in 1888 verleende vergunningen verdeeld als volgt:

GEWESTEN.	Vergunningen aan inlanders tot ontginning van domeingrond, in 1888 verleend — naar gelang van de grootte of de begrenzing, enz. der aangevraagde terreinen — door:						Totaal		Gemiddeld betrof dus elke vergunning (per persoon) onderstaande uitgestrektheid (in vierkante Rijnlandsche roeden van 1/500 bouw).
	districtshoofden		assistent-residenten		residenten				
	aan onderstaand aantal personen.	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws). a)	aan onderstaand aantal personen.	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws). a)	aan onderstaand aantal personen.	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws). a)	der personen die ontginningsvergunningen verkregen.	der bij de vergunningen bedoelde uitgestrektheden (in bouws). a)	
Bantam	2 037	1 863	„	„	„	„	2 037	1 863	457
Krawang	49	68	„	„	„	„	49	68	693
Preanger Regentschappen	10 528	6 835	175	141	4 510	3 303	15 213	10 279	338
Cheribon	2 103	1 615	26	12	„	„	2 129	1 627	382
Tagal	704	331	33	33	148	325	885	689	389
Pekalongan	439	189	„	„	9	7	448	196	218
Samarang	1 288	1 386	„	„	365	394	1 653	1 780	539
Japara	565	627	39	59	18	71	622	757	608
Rembang	867	574	„	„	404	289	1 271	863	340
Soerabaija	655	534	28	200	996	1 299	1 679	2 033	605
Pasoeroean	136	93	11	11	415	367	562	471	419
Probolinggo	15	30	41	41	190	240	246	311	633
Bezoeki	411	385	156	145	1 445	1 458	2 012	1 988	494
Banjoemas	2 354	1 887	542	627	„	„	2 896	2 514	434
Bagelen	1 067	422	„	„	„	„	1 067	422	198
Kadoe	571	263	„	„	42	29	613	292	238
Madioen	914	932	13	6	347	280	1 274	1 218	478
Kediri	4 529	838	„	„	732	960	5 261	1 798	171
Madura	151	174	„	„	„	„	151	174	576
Totalen	29 383	19 046	1 064	1 275	9 621	9 022	40 068	29 343	366
In 1887 waren de totalen	22 219	16 777	2 391	2 148	12 110	8 766	26 720	27 691	377

a) Bij de totalen van elk gewest is de oppervlakte tot geheele bouws afgerond.

De in Bantam verleende vergunningen betroffen voor een groot deel gronden, die reeds vroeger in cultuur waren gebracht, doch ten gevolge van de uitbarsting van Krakatau in 1883 verlaten en weder tot het Staatsdomein teruggekeerd waren. In de Preanger Regentschappen waren niet minder dan 3025 bouws bestemd voor vrijwillige beplanting met koffie (zoogenaamde sorangan-tuinen). In Japara werd bij de meeste aanvragen de aanleg van vischvijvers beoogd.

De uitgestrektheid, door één persoon aangevraagd, overtrof slechts in 3 gevallen 10 bouws, terwijl 19 vergunningen betrekking hadden op uitgestrektheden van 5 tot 10 bouws. Bij doorslag betrof iedere aanvraag slechts $\frac{366}{500}$ bouw.

Van de vóór 1888 verleende vergunningen vervielen er in dat jaar 1355, betrekking hebbende op 1237 bouws. De redenen waren in enkele gevallen ziekte of verhuizing van den aanvrager, doch meestal het niet ontginnen binnen den gestelden termijn of het op eenige andere wijze niet voldoen aan de gestelde bepalingen. De handhaving der voorwaarde omtrent het terrasseeren der gronden ontmoette in de meeste gewesten nog steeds bezwaar, zoodat men o. a. in de afdeeling Trenggalek (Kediri), ten einde in die schaars bevolkte streken volksverloop te voorkomen, bedoelde voorwaarde heeft moeten loslaten. Bij eene thans in overweging zijnde herziening van de op dit stuk bestaande bepalingen (Indisch Staatsblad 1874 nº. 79) is het de bedoeling o. m. ook met de te dezen aanzien opgedane ondervinding rekening te houden.

Clandestiene ontginning had ook in 1888 weder op ruime schaal plaats. Tegen 2962 dergelijke overtredingen in 1887 en 2318 in 1886, kwamen in het afgeloopen jaar 3248 gevallen van eigenmachtige ontginning aan het licht, waarvoor de betrokkenen politioneel werden gestraft. Daar de rapporten omtrent de medewerking van de inlandsche ambtenaren in het opsporen van deze overtredingen over het algemeen gunstiger luiden, mag de vermeerdering in de zooeven opgegeven cijfers veilig voor een groot deel aan beter toezicht worden toegeschreven.

Uitgifte van grond in erfpacht. Gedurende het jaar 1888 werden, op aanvrage van gegadigden, door de Indische Regeering in erfpacht *toegezegd* 78 perceelen (tegen 56 in 1887 en 47 in 1886), waarvan 5, na indiening van de vereischte stukken, nog in hetzelfde jaar werden *afgestaan*. Bovendien werden van de vóór 1888 toegezegde perceelen in dat jaar 37 *afgestaan*, makende alzoo met de 5 zooeven genoemde een totaal van 42 *afgestane* perceelen.

Ingeschreven, dus door de aanvragers *aanvaard*, werden 36 perceelen, met eene uitgestrektheid van p. m. 6513 bouws, van welke 10 reeds vóór 1888 waren afgestaan en de overige eerst in dat jaar.

De gebruikelijke opgaven omtrent elk van die perceelen afzonderlijk (residentiesgewijs) vindt men in bijlage O hierachter. De toezegging van het erfpachtsrecht op die perceelen dateerde voor 2 van het jaar 1885, voor 6 van 1886, voor 23 van 1887 en voor 1 van 1888, terwijl 4 perceelen in 1887 zonder voorafgaande toezegging waren afgestaan tot wettiging van eenige grensoverschrijdingen van de onderneming Taneuh Goah (Preanger Regentschappen). Van de in 1888 aanvaarde perceelen dienden 16 tot uitbreiding van bestaande ondernemingen, en deze zijn derhalve slechts voor den verderen duur der daarop rustende erfpachtsrechten uitgegeven. Van de 20 andere perceelen, voor den vollen termijn van 75 jaren afgestaan, werden 3 ten name van Chineezen ingeschreven. Ten opzichte van 4 der aanvaarde perceelen werd bij de uitgifte de voorwaarde gesteld, dat er geen koffie op geteeld mocht worden. Overigens werden geen bijzondere voorwaarden, afwijkende van de gebruikelijke, bedongen. Van de bovenbedoelde 36 perceelen waren er 4 indertijd aan andere gegadigden toegezegd geweest, welke toezeggingen echter waren komen te vervallen. Een der aanvaarde perceelen vormde een gedeelte van een in 1887, ten gevolge van executorialen verkoop, aan het Gouvernement teruggekeerd perceel.

Afgewezen werden 34 aanvragen (30 van Europeanen, 2 van Chineezen en 2 van inlanders), betrekking hebbende op 50 perceelen (verg. bijlage P hierachter). De redenen der afwijzingen waren voor het meerendeel dat de verlangde gronden gelegen waren in voor de gouvernementskoffiecultuur gereserveerde streken en voor een 18-tal perceelen dat de gronden, hetzij niet woest waren, hetzij beschikbaar moesten blijven voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw of voor weideplaats, dan wel begroeid waren met djati- of onder geregeld beheer gebracht wildhoutbosch; terwijl 4 perceelen reeds aan anderen dan de aanvragers waren toegezegd en op 2 perceelen reeds door anderen een rechtstitel bezeten werd. Voor 6 perceelen had de afwijzing slechts voorwaardelijk plaats, namelijk zoolang de aanvragers geen genoegen namen met de voorwaarden waarop

de Indische Regeering zich indertijd tot de uitgifte van die gronden bereid had verklaard (welke toezegging door tijdsverloop vervallen was). Op die voorwaarden wenschte de Indische Regeering slechts in zoover terug te komen dat alleen eene verlaging van den indertijd op f 6 per bouw bepaalden jaarlijkschen canon in uitzicht gesteld werd. Bij hun thans behandeld adres verzochten de aanvragers nog in andere opzichten wijziging der vroeger gestelde voorwaarden. Daarin werd echter niet bewilligd.

Op 2 aanvragen, die betrekking hadden op gronden gelegen in voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerde streken, respectievelijk in de residentiën Japara en Pekalongan, werd voorshands niet beschikt, in afwachting van de beslissing van het Opperbestuur omtrent eene wijziging van den tot dusver gevolgden regel bij de uitgifte van gronden als daarbij bedoeld. In den aanvang van 1889 (zie de Javasche Courant van 8 Maart jl.) is nu echter besloten om, in afwachting dat gegevens voorhanden zullen zijn waarop eene herziening is te gronden van de Koninklijke besluiten, houdende aanwijzing van de streken die beschikbaar moeten blijven voor de gouvernements-koffiecultuur, ook zoodanige erfpachtsaanvragen in overweging te nemen als betrekking hebben tot voor koffiegewas geschikte gronden in de gereserveerde streken. Zoodanige aanvragen zullen voortaan kunnen worden ingewilligd — echter met verbod van koffieteelt — wanneer het blijkt dat de gronden niet voor de verplichte cultuur in aanmerking komen en ook, naar verwachting, niet door de bevolking vrijwillig met koffie zullen worden beplant.

Vijf aanvragen om grond in erfpacht kwamen in 1888, wegens het niet tijdig indienen van kaarten en meetbrieven, te vervallen. Daaronder waren 1 waarop in 1883, 2 waarop in 1885 en 2 waarop in 1887 een besluit van toezegging was verkregen.

Op het einde van 1888 bedroeg het aantal van de in dat jaar en vroeger toegezegde of reeds afgestane, maar nog niet aanvaarde perceelen 161, waarvan de gezamenlijke uitgestrektheid geschat werd op 45 703 bouws en die over de verschillende gewesten verdeeld waren als volgt:

GEWESTEN.	Toegezegd en nog niet afgestaan. *a*)		Afgestaan maar nog niet ingeschreven.	
	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *b*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *b*)
Bantam	1	50	1	36
Krawang	„	„	1	10
Preanger Regentschappen	26	6 655	3	313
Tagal	2	750	„	„
Pekalongan	1	40	„	„
Samarang	3	48	„	„
Japara	3	570	„	„
Rembang	1	400	„	„
Pasoeroean	19	8 400	2	377
Probolinggo	11	4 013	1	31
Bezoeki	8	3 400	1	110
Kadoe	1	?	„	„
Madioen	1	2	„	„
Kediri	63	16 478	12	4 020
Totaal	*c*) 140	*d*) 40 806	*e*) 21	4 897

a) Waar in de aanvraag als geschatte grootte van het perceel tweeërlei uitgestrektheid was genoemd, is het kleinste cijfer in rekening gebracht.

b) Voor elk perceel is de uitgestrektheid tot volle bouws afgerond.

c) Hiervan waren toegezegd: 2 in 1881, 1 in 1882, 6 in 1883, 14 in 1884, 15 in 1885, 16 in 1886, 13 in 1887 en 73 in 1888.

d) Uitgestrektheid van 139 perceelen, aangezien die van het toegezegde perceel in Kadoe niet is opgegeven.

e) Hiervan waren afgestaan: 1 in 1883, 2 in 1885, 1 in 1886, 1 in 1887 en 16 in 1888.

Mag uit vorenstaande opgaven worden afgeleid dat de lust tot ontginning van woeste gronden nog geenszins verflauwd is, waartoe de verbetering der koffieprijzen zeker het hare heeft bijgedragen, het kan niet verheeld worden, dat onder de reeds bestaande ondernemingen vele gevonden worden, wier toestand niet gunstig te noemen is, ten gevolge waarvan dan ook moeilijkheden bij het invorderen van den verschuldigden erfpachtscanon, en verzoeken om reeds aanvaarde perceelen aan het Gouvernement te mogen teruggeven, vrij talrijk waren.

Ten aanzien van de terugneming van niet langer begeerde erfpachtsperceelen is de Indische Regeering in September 1888 te rade geworden om niet verder vast te houden aan het tot dusver gesteld criterium, dat de terug te geven grond althans voor den inlandschen landbouw bruikbaar moest zijn. Waar tot terugneming van de erfpacht (op kosten der aanvragers) wordt besloten, geschiedt zulks onder voorwaarde dat het perceel niet of niet meer met hypotheek zij bezwaard, en dat vooraf worde afbetaald wat aan den lande verschuldigd is wegens canon en andere lasten tot en met het jaar waarin de teruggave plaats heeft. Wat deze laatste voorwaarde, namelijk de voorafgaande aanzuivering van canon, enz., betreft, in enkele bijzondere omstandigheden kon daaraan in 's lands belang niet streng de hand worden gehouden.

Gedurende 1888 keerden aan het Gouvernement terug 7 perceelen (te zamen groot 2164 bouws), waarvan 4 (Rantja Baleh en Tjiodeng in de Preanger Regentschappen, Poesoengsari in Pasoeroean en Kebo in Kediri) die werden teruggenomen, hetzij wegens onvermogen der ondernemers, hetzij omdat de gronden voor geregelde cultuur ongeschikt waren gebleken, 1 (Pasir Gedeh in de Preanger Regentschappen) dat tegen schadeloosstelling van den erfpachter werd overgenomen, omdat de gronden benoodigd waren voor een remontedepôt ten behoeve van het leger, en 2 (Kalisadang en Wagirkoppo in Bagelen) die wegens gerechtelijke invordering van achterstalligen canon executoriaal werden verkocht en waarvan het Gouvernement kooper werd. Bovendien werd in 1888 ten name van het Gouvernement nog terugontvangen het erfpachtsrecht op eenige niet voor geregelde cultuur geschikt gebleken gedeelten van 5 perceelen, behoorende tot de ondernemingen Sindangsari, Tjikahoeripan en Tjiparai [1]) in de Preanger Regentschappen. Met een en ander, en met de afvoering uit de opgaven over 1879 van het perceel Genteng in Krawang (zie noot *b* op de volgende blz.) is rekening gehouden in den thans volgenden verzamelstaat, aanwijzende het aantal en de uitgestrektheid der op 31 December 1888 in de verschillende gewesten van Java in erfpacht bezeten perceelen, daaronder niet begrepen die domeingronden welke aanvankelijk in huur zijn afgestaan geweest, doch waarvan de huur in erfpacht verwisseld is.

[1]) Voor het perceel Tjiparai was de inkrimping van de erfpacht (van 430 tot 32 bouws) reeds in het vorig verslag in rekening gebracht. Thans blijkt echter dat de teruggenomen 398 bouws eerst in 1888 aan het Gouvernement teruggekeerd zijn.

Overzicht van de op 31 December 1888 in erfpacht bezeten, als woeste gronden uitgegeven, perceelen, verdeeld naar gelang van de jaren waarin de inschrijving van het erfpachtsrecht heeft plaats gehad.

GEWESTEN.	1873 t/m 1877.		1878 t/m 1882.		1883 t/m 1887.		Totalen over de jaren 1873 t/m 1887.		1888.		In de opgegeven 16 jaren te zamen.	
	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10	11.	12.	13
Bantam	4	1 363	b) 5	b) 1 109	2	380	11	2 852	c) 1	c) 245	12	3 097
Krawang	1	209	1	2	2	250	4	461	"	"	4	461
Preanger Regentschappen	40	d) 9 176	e) 98	e) 24 027	f) 127	f) 22 410	265	55 613	20	1 513	285	57 126
Cheribon	2	801	1	7	6	695	9	1 503	"	"	9	1 503
Tagal	"	"	3	727	2	331	5	1 058	"	"	5	1 058
Pekalongan	18	4 650	20	1 613	7	1 448	45	7 711	"	"	45	7 711
Samarang	g) 18	g) 3 752	h) 25	h) 3 058	9	615	52	7 425	"	"	52	7 425
Japara	1	500	3	909	6	699	10	2 108	"	"	10	2 108
Soerabaija	2	241	8	2 890	10	2 004	20	5 135	"	"	20	5 135
Pasoeroean	13	4 068	i) 60	i) 25 083	81	31 245	154	60 396	1	342	155	60 738
Probolinggo	3	1 303	10	2 800	19	7 762	32	11 865	1	155	33	12 020
Bezoeki	"	"	19	8 314	25	7 915	44	16 229	4	1 567	48	17 796
Banjoemas	1	197	1	503	"	"	2	700	"	"	2	700
Bagelen	k) 1	k) 390	l) 4	l) 163	5	1 327	10	1 880	"	"	10	1 880
Kadoe	10	2 606	10	1 137	2	587	22	4 330	"	"	22	4 330
Madioen	9	3 426	15	4 026	10	1 482	34	8 934	"	"	34	8 934
Kediri	19	6 624	m) 63	m) 23 316	82	n) 20 373	164	50 313	9	2 691	173	53 004
Totalen	142	39 306	346	99 684	395	99 523	o) 883	o) 238 513	36	6 513	919	245 026

a) De uitgestrektheid van elk perceel is tot volle bouws afgerond.

b) Het in 1879 uitgegeven, maar in Februari 1887 bij executorialen verkoop door den lande ingekochte perceel Genteng, groot 437 bouws, was in 't vorig verslag uit de hierbedoelde opgaven nog niet afgevoerd, omdat zich daarvoor een nieuwe gegadigde had voorgedaan. Vermits aan dezen in 1888 een gedeelte der gronden van Genteng is afgestaan (het nieuwe perceel telt dientengevolge voor 245 bouws onder de opgaven over 1888), zoo is thans het oude perceel (437 bouws) uit de opgaven over 1878 t/m 1882 wèl afgevoerd.

c) Dit perceel is een deel van het vroegere perceel Genteng (zie voorgaande noot).

d) Van twee perceelen, tot de onderneming Sindangsari behoorende, ingeschreven in 1876 en 1877 en groot ruim 406 en 141 bouws, werd een gedeelte bij akten van 29 December 1888 ten name van het Gouvernement teruggenomen, zoodat — in rekening brengende eenige bij hermeting bevonden verschillen — in de erfpacht slechts begrepen bleven ruim 263 en 46 bouws.

e) Uit de opgaaf is thans afgevoerd het bij akte van 18 December 1888 ten name van het Gouvernement teruggenomen perceel Rantja Baleh, groot 177 bouws; het perceel was in 1880 aanvaard.

Het in 1881 aanvaarde perceel Rantja Welini, groot 538 bouws, is nog in zijn geheel medegeteld, wijl van de bij Indisch besluit dd. 21 Januari 1887 n°. 1/c verleende vergunning tot teruggave van een deel daarvan nog geen gebruik is gemaakt.

Daar omtrent de grenzen van de perceelen Argosari I en II (district Tjipeudjeuh), respectievelijk in 1878 en 1879 uitgegeven, eenig verschil ontstaan was, werden deze perceelen opnieuw gemeten en volgens den nieuwen meetbrief voor den verderen duur van het oorspronkelijk verleend erfpachtsrecht opnieuw uitgegeven (Indisch besluit van 31 Mei 1888 n°. 16). De ondernemer verzocht echter herziening van den voor het perceel vastgestelden canon, en in afwachting van eene beschikking daarop heeft de inschrijving nog niet plaats gehad. Beide perceelen, te zamen volgens de nieuwe meting groot ruim 294 bouws, zijn dus nog voor de vroegere grootte ad (106 + 51 =) 157 bouws medegeteld

f) Van elk der perceelen Tjikahoeripan I en II, respectievelijk in 1883 en 1884 ingeschreven, en groot 199 en 444 bouws, werd een deel bij akten van 15 Augustus 1888 teruggenomen, zoodat van die perceelen nog slechts in de erfpacht begrepen bleven 100 en 426 bouws.

Verder werd in zijn geheel teruggenomen het in 1884 aanvaarde perceel Pasir Gedeh, groot 546 bouws, en bij akte van 29 December 1888, mede in zijn geheel, het in 1883 aanvaarde perceel Tjiodeng, groot 580 bouws.

g) Hieronder, bij uitzondering, gronden die indertijd *in huur* waren afgestaan geweest, namelijk het perceel Blorok (ter grootte van 15 bouws), dat niet te rangschikken is onder de ondernemingen waarvan de huur in erfpacht is *geconverteerd*, omdat het eerst na *afloop* van de huur in erfpacht werd afgestaan.

h) Hieronder één perceel, groot 9 bouws, in 1879 bij de onderneming Tlogo in ruil afgestaan tegen eene gelijke oppervlakte der vroegere huurgronden. De huur van Tlogo was in 1875 in erfpacht geconverteerd. Vermits de erfpacht der bedoelde 9 bouws afzonderlijk is ingeschreven, telt deze oppervlakte hier als een afzonderlijk perceel.

i) Thans is niet meer medegerekend, als bij akte van 30 November 1888 ten name van het Gouvernement teruggenomen, het in 1878 aanvaarde perceel Poesoengsari, groot p. m. 173 bouws.

k) Wegens gerechtelijke invordering van achterstallige pachtpenningen werd het in 1877 aanvaarde perceel Kalisadang, groot 170 bouws, op 3 November 1888 publiek verkocht, en het Gouvernement kooper daarvan. Aangezien het niet voor wederuitgifte bestemd is, wordt het thans niet meer medegeteld.

l) Dit laatste is ook het geval met het op 30 Juni 1888 executoriaal verkochte (en door den lande teruggekochte) perceel Wagirkoppo, groot 206 bouws, waarvan de erfpacht van 1878 dagteekende.

m) Bij akte van 29 December 1888 werd het perceel Kebo, groot p. m. 312 bouws, ingeschreven in 1880, in der minne teruggenomen.

n) Het in het verslag van 1885 (blz. 80, noot k) bedoelde perceel Soembermanis (lees: Soembermangis) is reeds voor de werkelijke grootte van 175 bouws medegeteld (Indisch besluit dd. 11 Januari 1884 n°. 8), ofschoon het nog altijd voor 168 bouws te boek staat, daar de belanghebbenden tot dusver verzuimden het overeenkomstig de nieuwe uitgestrektheid te doen inschrijven.

o) In elk der hierbedoelde jaren werd het volgend aantal perceelen ingeschreven (na aftrekking van die, welke sedert door het Gouvernement zijn teruggenomen):

in 1873	1	perc.,	groot	350	bouws.
„ 1874	17	„	„	6 070	„
„ 1875	40	„	„	11 726	„
„ 1876	42	„	„	10 181	„
„ 1877	42	„	„	10 979	„
„ 1878	51	„	„	11 749	„
„ 1879	55	„	„	16 170	„
„ 1880	65	„	„	16 928	„
„ 1881	83	„	„	25 391	„
Transporteeren	396	„	„	109 544	„

Per transport	396	perc.,	groot	109 544	bouws.
in 1882	92	„	„	29 446	„
„ 1883	79	„	„	23 707	„
„ 1884	80	„	„	18 670	„
„ 1885	104	„	„	26 502	„
„ 1886	63	„	„	11 230	„
„ 1887	69	„	„	19 414	„
Te zamen	883	„	„	238 513	„

Onder de in het voorafgaand overzicht bedoelde perceelen, die bij het einde van 1888 als in erfpacht bezeten te boek stonden, zijn er 10 begrepen (4 in de Preanger Regentschappen, 2 in Samarang, 1 Pasoeroean, 2 in Kadoe en 1 in Kediri), ten opzichte van welke in dat jaar werd beslist, dat zij geheel of gedeeltelijk door het Gouvernement zouden worden teruggenomen, waartoe echter door verschillende omstandigheden op ult. 1888 nog niet had kunnen worden overgegaan. Bovendien bewilligde de Regeering in 1888 in de verzochte terugneming van het perceel Tegalpadoeng in de Preanger Regentschappen, doch de ondernemers, die niet genegen waren den achterstalligen canon tot en met het volle jaar waarin de terugneming zou plaats hebben, te voldoen, hebben van de vergunning geen gebruik gemaakt. Echter hebben zij zich van het perceel ontdaan door dit te doen overschrijven ten name van een niet gegoeden inlander.

Tot executorialen verkoop wegens wanbetaling van de verschuldigde pachtpenningen besloot de Indische Regeering in 1888 ten aanzien van de perceelen Kalinanang en Bangsri in Kediri, en Proepoeg in Tegal. Alleen de verkoop van laatstgemeld perceel vond nog vóór het einde van het jaar plaats; daarbij deed zich een gegadigde op, aan wien het voor f 11 werd toegewezen.

Van het bij de uitgifte gestelde verbod dat op de gronden geen koffie zou mogen worden geteeld, werd in 1888 ontheffing verleend ten behoeve van 9 ondernemingen, allen in de Preanger Regentschappen, en wel te zamen voor 15 perceelen, die deels met kina beplant, deels nog niet in ontginning waren. Het waren de perceelen Saketiperak (of Goenoeng Waringin) en Tjibalioeng I en II in het district Bandjaran, Tjikapoendoeng I en II (met Tjiseroewa), Panglipoer Galih en Goenoeng Kasoer I en II in het district Oedjoeng Broeng Wetan, zoomede Tjikorai, Tjigentoer I en II, Kinalaija I en II en Djajasana in het district Batoewangi.

Blijkens het vorig verslag (blz. 94) was reeds sedert de eerste maanden van 1887 bij het toezeggen of het afstaan van erfpachtsgronden, in afwachting van eene beslissing omtrent de aan te nemen mildere beginselen bij de taxatie van de te bedingen erfpachtsom, de canon slechts voorloopig (als maximum) bepaald, onder voorbehoud van latere vermindering. Nadat die beginselen gesanctionneerd waren en daarvan bij eene circulaire van 19 November 1887 door den directeur van binnenlandsch bestuur aan de residenten was mededeeling gedaan, zijn achtereenvolgens door hen voorstellen ingediend tot herziening van de voorloopig vastgestelde pachtsommen. Wat de in 1887 en 1888 aanvaarde perceelen betreft, heeft dit ten gevolge gehad dat voor 43 van de 44 perceelen, in 1887 aanvaard tegen een voorloopig vastgestelden canon [1]), het bedrag na de inschrijving is verlaagd (voor het andere perceel — trouwens slechts 15 bouws groot — was nog geen herziening aangevraagd), en dat van de in 1888 aanvaarde 36 perceelen het bij de toezegging voorloopig bepaalde canoncijfer werd herzien voor 35 perceelen, en wel voor 25 bij het afstaan van de gronden en voor de 10 overige perceelen bij latere speciale beschikkingen (ten aanzien van 4 perceelen vóór- en ten aanzien van 6 nadat de inschrijving had plaats gehad). Slechts één der in 1888 aanvaarde perceelen was tegen een definitief vastgestelden canon afgestaan. Uit onderstaande opgaaf kan blijken dat de verlaging zeer uiteenloopende was. Het bedrag (per jaar en per bouw) werd namelijk verlaagd (verg. de reeds aangehaalde bijlage O):

voor	1	perc.	van f	6,50	tot f	2.50	voor	1	perc.	van f	3,75	tot f	2,00
„	1	„	„	6.00	„	2,50	„	1	„	„	3,50	„	1,50
„	1	„	„	6.00	„	2.00	„	1	„	„	3,50	„	1,00
„	3	„	„	5,00	„	3.00	„	2	„	„	3,00	„	2 00
„	3	„	„	5,00	„	2,50	„	13	„	„	3,00	„	1.50
„	2	„	„	5,00	„	2,25	„	2	„	„	3.00	„	1.00
„	1	„	„	5,00	„	2,00	„	1	„	„	2.50	„	2 00
„	3	„	„	5,00	„	1,50	„	1	„	„	2,50	„	0.50
„	4	„	„	5,00	„	1.00	„	12	„	„	2.00	„	1.00
„	4	„	„	4,00	„	2,50	„	1	„	„	2.00	„	0.50
„	7	„	„	4,00	„	2.00	„	3	„	„	1 50	„	1.00
„	6	„	„	4,00	„	1,50	„	1	„	„	1,50	„	0,75
„	1	„	„	4,00	„	1,00	„	1	„	„	1,00	„	0,50
„	1	„	„	3,75	„	2,25							

Over de vraag of tot eenigen maatregel ware over te gaan ten aanzien van den canon voor die perceelen op Java, waarvoor reeds erfpachtsovereenkomsten waren gesloten vóórdat de Regeering er toe overging om in 't algemeen een lageren canon te eischen, is in Augustus 1889 dezerzijds opnieuw in overleg getreden met het Indisch Bestuur.

In 1888 was ter zake van in erfpacht uitgegeven woeste gronden canon verschuldigd over de in 1882 en vroeger aanvaarde perceelen, ten getale van 487, — (het na afloop van de huur in erfpacht afgestane perceel Blorok in Samarang niet medegerekend) — en wel tot een bedrag van f 611 951,43⁵. Voor alle in erfpacht bezeten perceelen (daaronder dus het reeds genoemde gewezen huurland Blorok, en de overige in de volgende rubriek bedoelde gewezen huurlanden waarvan de huur in erfpacht is geconverteerd), was in 1888 aan pachtsom verschuldigd f 779 220,63⁵, waarvan op het einde des jaars nog f 666 710,40⁵ onaangezuiverd was. De achterstand aan canon over de jaren vóór 1888 bedroeg op 31 December 1888: over 1883 f 316,15, over 1884 f 4471,22, over 1885 f 19 887,97⁵, over 1886 f 23 953,08 en over 1887 f 35 587,96. Bovendien bleef over die jaren nog te betalen aan hoofdgeld (met 1 Januari 1888 afgeschaft) [2]) respectievelijk f 228,89, f 153,44⁵, f 390, f 385 en f 1365. Voor de invordering van het achterstallige, zoo aan hoofdgeld als aan canon, werd zooveel mogelijk gezorgd.

Ten aanzien van het in overweging genomen denkbeeld (zie vorig verslag blz. 94) om, in den geest van het daaromtrent voor de buitenbezittingen bepaalde (Indisch Staatsblad 1886 n°. 39), ook voor onder Java en Madura ressorteerende kleine eilanden, zoo die in hun geheel in erfpacht worden gewenscht, de verplichting tot indiening van kaart en meetbrief op te heffen, is nog geen beslissing genomen.

Blijkens de Javasche Courant van 4 December 1888 werd door de Regeering aan den meestbiedende in erfpacht *aangeboden* het in 't vorig verslag (blz. 95) bedoelde perceel Soember Remis C, groot 104¹¹⁰/₅₀₀ bouws en gelegen in het district Toeren der afdeeling Malang (residentie Pasoeroean). Bij de opening der inschrijvingsbiljetten op 8 April 1889 bleek één biljet ongeldig en werd bij de drie andere als canon geboden respectievelijk f 15,33, f 15 en f 7,06 per bouw 's jaars. Bij gouvernementsbesluit dd. 9 Mei 1889 n°. 10 werd het perceel toegewezen tegen eerstgenoemde pachtsom.

Voor een deel van het vroeger onder de particuliere landen gerekende complex gronden, bekend onder den naam van Kalinjamat, gelegen in de residentie Japara en toebehoorende aan den in 1879 desolaat verklaarden boedel van den toenmaligen bezitter raden adipati ario TJITROSOMO, was reeds in 1881 (gouvernementsbesluit dd. 3 Maart 1881 n°. 27) aan de erfgenamen in dien boedel recht van erfpacht toegezegd, onder voorwaarde dat zij afstand deden van de buiten de erfpacht vallende gedeelten (dessa's, begraafplaatsen en onbebouwde gronden). Zoolang echter niet was uitgemaakt of de wees- en boedelkamer te Samarang, als beheerderesse van den boedel, dan wel de erfgenamen tot het aangaan van de bewuste schikking gerechtigd waren, bleef de onzekere rechtstoestand van Kalinjamat voortduren (verg. het verslag van 1883 blz. 191). Sedert werden evenwel bij rechterlijk gewijsde aan de bedoelde erfgenamen hunne aanspraken op Kalinjamat, als behoorende tot den desolaten boedel van hunnen erflater, ontzegd, in verband waarmede de Indische Regeering, met wijziging van haar besluit van 3 Maart 1881, bij dat van 15 September 1886 n°. 2/c de bewuste schikking aan de wees- en boedelkamer aanbood, onder voorbehoud dat dit college, alvorens de schikking aan te nemen, daartoe de noodige rechterlijke machtiging zou verkregen hebben. Dientenge-

[1]) Volgens het vorig verslag zou zulks met 46 perceelen het geval zijn geweest. Dit blijkt echter niet geheel juist, daar voor 2 perceelen de canon reeds bij het besluit waarbij de gronden werden afgestaan (dus vóór de inschrijving) op een lager bedrag was bepaald geworden.

[2]) Zie het in 't vorig verslag (blz. 94) besproken Koninklijk besluit dd. 5 Maart 1888 n°. 16 (Indisch Staatsblad n°. 78). Als een uitvloeisel daarvan is bij ordonnantie van 16 September 1888 (Indisch Staatsblad n°. 152) ingetrokken het voorschrift van Indisch Staatsblad 1875 n°. 297, krachtens hetwelk op erfpachters de verplichting rustte tot indiening op 30 Juni en 31 December van elk jaar van een nominatieven staat der op hunne perceelen gevestigde „werkbare" mannen.

volge is op den bovenvermelden voet eene regeling der zaken van Kalinjamat tusschen de Regeering en de wees- en boedelkamer tot stand gekomen bij notarieele akte dd. 3 November 1887, waarvan, nadat intusschen voor de in erfpacht afgestane gedeelten van Kalinjamat — te zamen (in drie perceelen) groot $1157^{58}/_{100}$ bouws — de vereischte meetbrieven waren ingediend, aanteekening is gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 22 April 1889 n°. 22, bij welk besluit de resident van Japara tevens werd gemachtigd om het erfpachtsrecht ten name van de wees- en boedelkamer te Samarang als beheerderesse voornoemd in de openbare registers te doen inschrijven. Bij de afsluiting in Indië van de mededeelingen voor dit hoofdstuk had de inschrijving nog niet plaats gehad.

Vervanging van huur door erfpacht. Voor de drie tot dusver in huur bezeten perceelen in Samarang, waarvoor de Indische Regeering in 1887 (verg. vorig verslag blz. 95) erfpacht had toegezegd, te rekenen van 30 Mei 1887, werd dit recht den 18den September 1888 ingeschreven, nadat bij gouvernementsbesluit dd. 1 Augustus 1888 n°. 17 voor de twee perceelen (te zamen ruim 63 bouws), bestemd ter uitbreiding van de koffieonderneming Getas, en voor het derde perceel (groot bijna 104 bouws), bestemd ter uitbreiding van de koffieonderneming Blanten Selerang, de voorloopig op een maximum van respectievelijk f 4,55 en f 4,15 bepaalde canon was teruggebracht tot respectievelijk f 2,25 en f 2,05 per bouw 's jaars.

De uitgestrektheid in erfpacht bezeten vroegere huurgronden, op het einde van 1887 bedragen hebbende 42 185 bouws, ingeschreven als 87 perceelen, beliep dus op 31 December 1888 42 352 bouws, te zamen uitmakende 90 perceelen.

Voor die perceelen was, volgens de thans uit Indië ontvangen opgaven, aan jaarlijksche pachtsom verschuldigd f 167 269,20 [1]). Hoeveel van dit bedrag, zoomede van het verschuldigde over 1887 en vorige jaren, bij het einde van 1888 was afbetaald, is niet afzonderlijk opgegeven, maar begrepen in de gelijksoortige opgaven betreffende de in de voorgaande rubriek behandelde categorie van erfpachtsgronden.

Verhuur van grond. Door de conversie in erfpacht van de bovenvermelde drie perceelen, bekend onder de namen Blimbing, Tjoempling en Djerokahwaroeng-Ploewang, welke als huurgronden voor één perceel telden, ter grootte van 209 bouws, bedroeg het aantal der op 31 December 1888 nog in huur bezeten perceelen slechts 12, met eene totale uitgestrektheid van 6227 bouws.

Nieuwe aanvragen om grond in huur te mogen ontvangen, kwamen in 1888 niet voor.

Aan huursom was over 1888 verschuldigd f 24 306,16.

Behalve de hierbedoelde perceelen worden bovendien nog ten bate van 's lands kas verhuurd eenige bouwvelden in Bantam, de gronden behoord hebbende tot het voormalig landbouw-etablissement in Krawang (beide aan inlanders) en twee stukken grond te Soerabaija. Voor deze verhuringen, die op korten termijn geschieden, was over 1888 bedongen f 1192,75.

Op genoemde bedragen werd in het dienstjaar 1888 f 7225,16 afbetaald.

Verkoop van grond. De gezamenlijke oppervlakte van de kleine stukken grond, die voor woonerven en nijverheidsinrichtingen in den loop van 1888 aan particulieren in eigendom werden afgestaan, bedroeg 915 125 M². (ongeveer 129 bouws). Het volgend overzicht bevat dienaangaande gewestelijke opgaven.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M²).	Bedongen koopsom.
ONDERSHANDS VERKOCHT TEGEN TAXATIEPRIJS.		
Bantam	1 238	f 50,62
Batavia	53 524	10 533,79
Preanger Regentschappen	64 117	5 683,77
Cheribon	65 428	3 081,64^5
Tagal	40 556	5 844,69^5
Pekalongan	7 590	410,50
Samarang	68 200	20 116,52^5
Japara	3 755	453 09
Rembang	11 459	540,55
Soerabaija	139 213	17 799,57
Pasoeroean	42 352	7 600,05
Probolinggo	38 959	2 293,13^5
Bezoeki	13 064	492,65
Banjoemas	83 602	2 443,50
Bagelen	37 027	3 732,41
Kadoe	6 840	1 245,30
Madioen	85 685	2 994,25
Kediri	53 896	6 060,95
Madura	85 820	5 439,22^5
	902 325	f 96 816,22^5
PUBLIEK VERKOCHT BIJ OPBOD (Indisch Staatsblad 1876 n°. 117).		
Batavia	12 800	2 000,00
Te zamen	915 125	f 98 816,22^5

Uitgifte van grond met recht van opstal. Het volgende staatje bevat een gewestelijk overzicht van de uitgestrektheid der gedurende 1888 met recht van opstal voor 30 jaren of korter uitgegeven gronden en van de betalingen die daarvoor, in eens af, verschuldigd waren.

Gewesten.	Uitgestrektheid (in M²).	Bedongen betaling (voor ééns).
Bantam	a) 10 434	f 79,31
Batavia	170	128,00
Preanger Regentschappen	b) 49 250	926,66^5
Tagal	c) 22 218	415,63^5
Samarang	267	13,35
Japara	12 242	129,74
Soerabaija	3 030	75,75
Pasoeroean	d) 93 667	3 689 68
Probolinggo	e) 12 820	40,01
Bezoeki	556 368	6 623,38
Madioen	2 460	36,90
Kediri	f) 13 246	573,52^5
Madura	20 696	281,54^5
Te zamen	796 868	f 13 013,49

a) Hieronder 3 761 M². voor vijf en 5 122 M². voor vijftien jaren.
b) „ 15 730 „ „ „ jaren
c) „ 6 273 „ „ twintig jaren.
d) „ 6 110 „ „ vijf, 205 M². voor tien en 4 022 M². voor twintig jaren.
e) „ 4 860 „ „ vijf en 7960 M². voor zeven jaren.
f) „ 3 551 „ „ tien jaren.

Uitgifte van grond in bruikleen. Over een in beginsel aangenomen plan om, bij wijze van proef, voor onvermogende Europeanen en met dezen gelijkgestelden kleine perceelen domeingrond beschikbaar te stellen, geschikt voor het drijven van land- of tuinbouw, zie men het aangeteekende op blz. 45 hiervóór.

Beschikking door het Gouvernement over grond in het bezit van derden. In de residentie Bantam had zoodanige beschikking plaats voor het maken van eene buisleiding uit de rivier Tjipaseh naar Anjer Kidoel, en voor de verbreeding van den weg tusschen de afdeelingshoofdplaatsen Pandeglang en Menes. Aan de rechthebbenden werd als schadeloosstelling uitgekeerd respectievelijk f 44,85 en f 474,13^5.

In de Preanger Regentschappen werden ten behoeve van

[1]) Volgens eene opgaaf van 1885 (zie het verslag van dat jaar blz. 82) was voor al de gewezen huurgronden, waarvoor tot ult. 1884 de huur in erfpacht was geconverteerd, aan canon jaarlijks verschuldigd f 187 426,85. In de vier latere jaren (1885 t/m 1888) zijn nog enkele huurperceelen geconverteerd, terwijl slechts één geconverteerd perceel aan den lande is teruggekeerd. Dat desniettemin voor ult. 1888 een lager totaal bedrag aan canon wordt opgegeven, is niet wel te verklaren. Voorshands echter moet toelichting ter zake achterwege blijven.

den aanleg van den spoorweg Tjitjalengka-Garoet eenige gronden onteigend, waarvoor door daartoe benoemde commissiën de uit te keeren schadeloosstellingen werden bepaald.

In Tagal had onteigening van grond plaats voor het verbeteren van den waterafvoer uit de Babakan-rivier in de afdeeling Brebes, waarvoor f 5260,75 betaald werd, en voor herstel van de door eene aardstorting gestremde communicatie tusschen de onderdistricten Salem en Sindangheula, waarvoor f 0,10 per M². werd uitgekeerd.

In Samarang werden gronden onteigend ten behoeve van de waterwerken in Demak.

In Rembang werd voor het maken van eene hoofdleiding uit de kali Kening en het verbeteren der bevloeiing van de districten Djatirogo en Singgahan beschikt over 269 789 en 154 188 M². grond, tegen eene schadevergoeding van respectievelijk f 1 406,91⁵ en f 796,91⁵.

In Kadoe werd over eenig terrein, dat tot het communaal bezit behoorde, beschikt ten behoeve van het departement van oorlog, tegen betaling van f 60.

Eindelijk werden in Madioen voor de verlegging van den weg Tjaroeban-Moening en voor het verbreeden van dien tusschen de halte Babadan en het djatibosch Boro gronden onteigend, welke respectievelijk met f 388 en f 48 betaald werden.

Tijdelijke beschikking over de bouwgronden der bevolking had slechts plaats ten behoeve van de gouvernementssuikercultuur op den voet der daarvoor vastgestelde regelingen.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Verhuring van grond door inlanders aan niet-inlanders. Vermits bij particulieren de lust scheen te ontwaken om in de gouvernementslanden der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo op van de bevolking te huren gronden de tabakscultuur te beproeven, ging de Indische Regeering er toe over om bij ordonnantie van 28 December 1888 (Indisch Staatsblad n°. 198) ter zake van het verhuren door inlanders aan niet-inlanders van gronden aldaar eenige regelen te stellen, welke regelen in hoofdzaak eene navolging zijn van die in 1885 (Indisch Staatsblad n°. 45) voor de residentie Lampongsche Districten uitgevaardigd. De elders in de buitenbezittingen bestaande verhuurordonnantiën, namelijk die van 1877 voor de Minahassa (residentie Menado) en die van 1880 voor de residentie Amboina, hebben in de praktijk nog weinig toepassing gevonden. In de Lampongsche Districten beschikken twee Europeesche ondernemingen over van de bevolking gehuurde gronden (verg. vorig verslag blz. 228).

Ontginning door inlanders van domeingrond. Voor het tot de residentie Oostkust van Sumatra behoorende eiland Bengkalis werd dit onderwerp geregeld bij ordonnantie van 7 Maart 1889 (Indisch Staatsblad n°. 63).

Uitgifte van grond in erfpacht. Bij ordonnantie van 16 September 1888 (Indisch Staatsblad n°. 152) zijn de voor de Buitenbezittingen [1]) bestaande erfpachtsverordeningen zoodanig gewijzigd, dat 1°. daaruit is vervallen de verplichting van den erfpachter tot betaling van hoofdgeld voor de op zijne perceelen gevestigde » werkbare" mannen, in verband waarmede tevens is ingetrokken de ordonnantie van 2 October 1876 (Indisch Staatsblad n°. 249), waarbij het indienen van halfjaarlijksche nominatieve opgaven van hun aantal was voorgeschreven; 2°. de termijn van vrijstelling der verponding is verlengd van 5 tot 10 jaren, en 3°. het bedrag van de jaarlijksche erfpachtsom per bouw op *hoogstens* f 1 is gesteld. De laatste bepaling geldt alleen voor de na de uitvaardiging der ordonnantie afgestaan wordende perceelen; terwijl het bepaalde sub 1°. en 2°. gerekend werd te zijn ingegaan met 1 Januari 1888.

Dat tot dusver de particuliere landbouwnijverheid op erfpachtsgronden in de buitenbezittingen nog van weinig omvang is [2]) doet onderstaande opgaaf zien, volgens welke gedurende het vijftienjarig tijdvak 1873 t/m 1887 in 't geheel niet meer dan 54 erfpachtsperceelen waren ingeschreven, welk getal gedurende het jaar 1888 slechts met 1 (ter grootte van 361 bouws) vermeerderde (verg. bijlage O).

GEWESTEN.	1873/1877.		1878/1882.		1883/1887.		Totalen over de jaren 1873/1887.		1888.		In de opgegeven 16 jaren te zamen.	
	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	2	77	4	549	„	„	6	626	1	361	7	987
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	5	4 238	9	5 370	2	505	16	10 113	„	„	16	10 113
Sumatra's Westkust. Tapanoli	1	771	„	„	„	„	1	771	„	„	1	771
Sumatra's Oostkust	„	„	b) 1	528	„	„	1	528	„	„	1	528
Celebes en onderhoorigheden	„	„	2	516	1	52	3	568	„	„	3	568
Menado	„	„	9	7 556	14	2 515	23	10 071	„	„	23	10 071
Amboina	4	896	„	„	„	„	4	896	„	„	4	896
Totaal	12	5 982	25	14 519	17	3 072	54	23 573	1	361	55	23 934

a) De uitgestrektheid van elk perceel is afgerond tot volle bouws.

b) De erfpachter van dit perceel diende in 1888 een verzoek in om een gedeelte daarvan aan het Gouvernement te mogen teruggeven, welk verzoek tijdens de afsluiting der Indische mededeelingen voor dit hoofdstuk nog in behandeling was.

In Januari jl. is er door de Indische Regeering in bewilligd om van een der perceelen in de residentie Menado (Naëan, ter grootte van ruim 510 bouws) het erfpachtsrecht terug te ontvangen, mits vooraf de op het perceel rustende hypotheek ware afgelost.

[1]) Slechts voor de Westerafdeeling van Borneo, voor Timor en onderhoorigheden en voor Bali en Lombok zijn tot nog toe geen erfpachtsverordeningen uitgevaardigd. Hoewel het gouvernementsgebied in deze drie gewesten betrekkelijk zeer gering is, wordt echter het denkbeeld overwogen om ook däär ordonnantiën op de uitgifte in erfpacht van woeste gronden in werking te doen treden.

[2]) Blijkens een onder dagteekening van 13 Juli jl. ontvangen bericht was toen in Indië de vraag aanhangig gemaakt welke middelen zouden kunnen worden aangewend om de aandacht der particuliere nijverheid in meerdere mate op de gouvernementsgronden der buitenbezittingen te vestigen. Het lag in de bedoeling om bij de behandeling dezer aangelegenheid in de eerste plaats te overwegen wat nog, na hetgeen reeds in de laatste jaren te dezen opzichte werd verricht, gedaan zou kunnen worden om de formaliteiten, waarmede de uitgifte van gronden in die gewesten thans nog gepaard gaat, te vereenvoudigen.

Van de bovenbedoelde 55 erfpachtsperceelen waren er in 't geheel 13, te zamen uitmakende p. m. 831 bouws, aanvaard onder de werking der ordonnantie van 11 Februari 1886 (Indisch Staatsblad n°. 39), zoodat daarvoor de pachtsom niet reeds aanstonds ingaat, maar eerst van het 6de jaar af verschuldigd is. Ter zake van de overige 42 perceelen was over 1888 aan canon (à f 1 per bouw) op te brengen f 23 098,68, als: ter Sumatra's Westkust f 11 130,50, ter Sumatra's Oostkust f 528,12, in Celebes en onderhoorigheden f 567,89, in Menado f 9976,48 en in Amboina f 895,69. Bij het einde des jaars was nog slechts f 9268,61[6] in 's lands kas gestort. Over de jaren 1885, 1886 en 1887 bleef voor de residentie Menado aan pachtsom nog verschuldigd respectievelijk f 1430,74, f 2517,68[5] en f 3355,45.

Het eenige in 1888 aanvaarde perceel was een van de 4, welke blijkens het vorig verslag (blz. 97) ter Sumatra's Westkust waren aangevraagd. Met betrekking tot de 3 andere perceelen verleende de Indische Regeering uitstel voor de aanvaarding, terwijl bovendien voor 1 daarvan (dat in de residentie Tapanoli), na eene hernieuwde schatting, de jaarlijksche canon per bouw van f 1 teruggebracht werd tot f 0,50.

Een door een inlander aangevraagd perceel, groot 115 bouws, in de afdeeling Priaman (Padangsche Benedenlanden) moest worden geweigerd, omdat de bevolking van de in het perceel geënclaveerde ontgonnen stukken grond geen afstand wilde doen, en de gronden overigens voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw beschikbaar moesten blijven (Indisch besluit dd. 12 Januari 1889 n°. 31).

Daarentegen werd — voor zooveel reeds hier te lande gebleken is — in de eerste maanden van 1889 door de Indische Regeering bewilligd in de gevraagde uitgifte in erfpacht: van p. m. 150 bouws in het district Goegoe der Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust); van ruim 80 $^{327}/_{500}$ bouws in het district Ngalam der afdeeling Seloema (residentie Benkoelen); van 2234 $^{4576}/_{7096}$ bouws op het eiland Bengkalis (residentie Oostkust van Sumatra); van p. m. 7500 en ruim 109 $^{5701}/_{7096}$ bouws in de districten Balangan (afdeeling Amoenthai) en Martapoera (afdeeling Martapoera) der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en van ruim 86 $^{274}/_{500}$ bouws in het district Kakaskassen der residentie Menado, een en ander tegen een jaarlijkschen canon van f 1,00, f 0,75, f 0,50, f 0,25, f 0,25 en f 1,00 per bouw.

Met de twee naamlooze vennootschappen, die zich hier te lande hebben gevormd voor de aanvaarding van de aan één of meer harer oprichters in uitzicht gestelde concessies voor de exploitatie van bosschen aan de Dawas- en aan de Toengkal-rivier in de residentie Palembang, met gelijktijdige uitgifte in erfpacht van een deel der in concessie afgestane terreinen (Indische besluiten dd. 25 Februari 1887 n°. 6/c en 2 September 1886 n°. 13) zijn nog geen concessiecontracten gesloten, terwijl ook evenmin nog gronden in erfpacht door een dezer vennootschappen (de Palembang-maatschappij en de Toengkal Sumatra-Tabakmaatschappij) zijn aanvaard. [1]) Voor de door de Palembang-maatschappij beoogde concessie waren echter, volgens berichten van Mei jl., meetbrieven ingediend.

Verschillende erfpachtsaanvragen, en daaronder mede voor groote uitgestrektheden, waren, bij de afsluiting in Indië van dit gedeelte van het verslag, nog in behandeling: zoo bijv. eene aanvraag voor 10 000 en eene voor 20 000 bouws in de afdeeling Amoenthai (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), eene aanvraag voor 10 000 bouws in de marga Masoedji der afdeeling Ogan, Kommering Ilir en Blidah (residentie Palembang) [2]), drie aanvragen voor gronden in de Minahassa (residentie Menado), deels tot uitbreiding van reeds bestaande ondernemingen, eene aanvraag voor 50 000 bouws op Ceram (residentie Amboina) en eene aanvraag betrekking hebbende tot het geheele eiland Boeroe (in dezelfde residentie), uitgezonderd die gedeelten waarop door de inlandsche bevolking rechten worden uitgeoefend. Overigens zijn door een op Batjan (residentie Ternate) gevestigden Engelschman onlangs groote terreinen op en bij de Obi-eilanden (in datzelfde gewest) in erfpacht gevraagd, namelijk het geheele eiland Bissa, 20 000 bouws op Obi Major, zoomede de oostwaarts van de Obi-groep gelegen Santari- of Sambitanan-eilanden. Over het standpunt van regeeringswege aan te nemen bij het beoordeelen van aanvragen om gronden in het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea, meer bepaaldelijk in die streken waar de sultan van Tidore feitelijk geen gezag uitoefent, is een overleg met het Indisch Bestuur aanhangig. Aanleiding hiertoe is ontstaan door eene omvangrijke concessie-aanvraag voor gronden op de zuidkust, in 1888 ingediend door een particulier te Sydney (Australië).

Het in vorige verslagen besproken verzoek van eene handelsfirma te Batavia om, op de door haar voorgedragen bijzondere voorwaarden, ten behoeve van eene algemeene exploitatie der Kei-eilanden (residentie Amboina), die eilandengroep voor 75 jaren in erfpacht te erlangen, is slechts ten deele voor inwilliging vatbaar bevonden. De Indische Regeering is namelijk tot de slotsom gekomen dat het niet aanging om op gemelde eilanden gronden in erfpacht af te staan anders dan met inachtneming van de ter zake voor de residentie Amboina geldende regelen, terwijl een gouvernementstitel voor de terreinen, die de firma te Toeal of in de nabijheid daarvan feitelijk reeds in gebruik had voor woonhuizen, emplacementen en fabrieken, slechts zou kunnen verleend worden door uitgifte in eigendom of met recht van opstal. Het in October 1886 aan de firma geopend uitzicht op het verkrijgen van eene concessie voor boschexploitatie op gemelde eilanden (zie het verslag van 1887 blz. 76) is eene schrede vooruitgebracht door de vaststelling der voorwaarden voor zoodanige concessie, welke zich over eene oppervlakte van 30 000 bouws zal kunnen uitstrekken. Het voorbehoud is echter gemaakt dat de bevolking vooraf in de gelegenheid moet worden gesteld van de concessievoorwaarden, voor zooveel daarbij hare belangen betrokken zijn, kennis te nemen, en dat het concessiecontract eerst gesloten kan worden nadat de bevolking in wier gebied de bosschen gelegen zijn ten overstaan van het Europeesch bestuur verklaard zal hebben met eene regeling op dien voet genoegen te nemen.

Door deze concessie, welke de Regeering bereid is voor twintig jaren te verleenen tegen een gedurende de eerste negen jaren van f 500 tot f 4500 regelmatig opklimmenden jaarlijkschen cijns en verder tegen een cijns van f 5000 's jaars, zal de ondernemer, die zich tot dusver had tevreden te stellen met opkoop van hout van de bevolking, gelegenheid krijgen — onder de noodige beperkingen ter waarborging dat de rechten en belangen der bevolking ongeschonden blijven — om de bosch-exploitatie in eigen hand te nemen, mits dezelfde kaploonen betalende, berekend tegen f 10 per M³. (het hout aan de stranden geleverd), welke de bevolking tot hiertoe genoot. Deze zal niet verplicht zijn om goederen in betaling of in voorschot aan te nemen. De concessievoorwaarden zijn er verder op ingericht om zooveel mogelijk te zorgen dat iedere negorij de voordeelen geniete die uit de exploitatie der tot haar gebied behoorende bosschen voortvloeien. Het concessiegebied is op het reeds genoemde cijfer van 30 000 bouws bepaald, als vertegenwoordigende dit cijfer de geschatte boschoppervlakte van die radjaschappen op de zuidelijke helft van Klein-Kei en op de noordelijke helft van Groot-Kei, waar, blijkens het vooraf van regeeringswege ingesteld plaatselijk onderzoek (zie vorig verslag blz. 19), de plannen der firma bij hoofden en bevolking de meeste instemming vonden en de bevolking zelve nog het minst aan exploitatie der bosschen had gedaan. Voor geheele of gedeeltelijke overdracht der concessie aan anderen wordt de vergunning van den Gouverneur-Generaal vereischt, en voor dergelijke overdracht komen alleen in aanmerking Nederlanders of ingezetenen van Nederland of Nederlandsch-Indië, zoomede hier te lande of in Indië gevestigde vennootschappen van koophandel. Overigens heeft de Indische Regeering gemeend geen be-

---

[1]) Met de overdracht op laatstgenoemde Maatschappij van de rechten van den oorspronkelijken aanvrager werd door de Indische Regeering genoegen genomen bij besluit dd. 4 Januari 1889 n°. 32. Bedoelde Maatschappij is in 1888 te 's-Gravenhage opgericht (zie hare bij Koninklijk besluit dd. 29 November 1888 n°. 29 goedgekeurde statuten in de Staatscourant van 26 Januari 1889).

[2]) Deze is vermoedelijk dezelfde aanvraag als die betreffende een terrein nabij de Gadjamati-rivier in 't vorig verslag (blz. 97) bedoeld.

zwaar te moeten maken tegen de kostelooze toekenning, tot wederopzeggens, van het recht om binnen de territoriale zee der Kei-eilanden te visschen en te duiken naar paarlschelpen en andere zeevoortbrengselen (tripang uitgezonderd), mits de exploitatie zich niet uitstrekke tot die ondiepe zeegedeelten, waarvan de bevolking gewoon is partij te trekken, noch ook andere vaartuigen worden gebezigd dan die welke tot de kustvaart gerechtigd zijn. Van een en ander is aan de adressante kennis gegeven bij gouvernementsbesluit van 4 April 1889 n°. 2.

Verhuur van grond. Alleen op Celebes zijn door het Gouvernement gronden voor den landbouw aan particulieren verhuurd, en wel de in de nabijheid der hoofdplaats gelegen, indertijd aan den lande vervallen, particuliere landerijen Laijang en Totaka, groot 47 bouws, die in 1865 bij openbare inschrijving voor een tijdvak van 99 jaren zijn verhuurd.

Verkoop van grond. Verkoop van kleine stukken domeingrond aan particulieren had in 1888 in de volgende buitenbezittingen plaats.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M².)	Bedongen koopprijs.
ONDERSHANDS VERKOCHT TEGEN TAXATIEPRIJS.		
Lampongsche Districten. . . .	18 923	f 388,20
Palembang	893	121,14
Atjeh	258	516,75
Banka	22 128	1 127,16
Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	64 385	2 197,61
Celebes	13 341	1 413,19
Amboina	2 172	404,58
Menado	52 732	807,51⁵
PUBLIEK VERKOCHT BIJ OPBOD (Indisch Staatsblad 1876 n°. 117).		
Celebes	3 613	289,08
Te zamen. . . .	178 445	f 7 265,22⁵

In een voorstel om de voor Java en Madura geldende bepalingen tot tegengang van het onwettig bezit van gouvernementsgrond door Europeanen en vreemde oosterlingen (Indisch Staatsblad 1861 n°. 45) van toepassing te verklaren voor het eiland Banka, heeft de Indische Regeering gemeend niet te moeten treden, met het oog op de belangen der gouvernements-tinexploitatie aldaar.

Landbouwconcessies in inlandsche staten. Drie concessies betreffende afstand van gronden aan Europeanen door inlandsche bestuurders in de residentie Riouw werden aan de goedkeuring der Indische Regeering onderworpen. Op één daarvan werd die goedkeuring geweigerd, omdat daartoe geen formeel verzoek was ingediend en de verkrijger der gronden ook als weinig soliede bekend stond. Op eene andere, betrekking hebbende op gronden op het eiland Battam, werd bewilliging verleend bij gouvernementsbesluit dd. 16 Februari 1889 n°. 9, terwijl de bekrachtiging van de derde concessie, welke gronden in het landschap Indragiri betrof, nog wachtte op eenige noodig geachte wijzigingen in de aangeboden overeenkomst.

Nadat van wege den sultan van Sambas (residentie Westerafdeeling van Borneo), door middel van de Javasche Courant (zie het nummer van 13 Mei 1887), de aandacht van landbouwondernemers was gevestigd op de in zijn gebied beschikbare woeste gronden en tevens de voorwaarden waren bekend gemaakt waarop dergelijke (nader op te meten) gronden, behoudens de goedkeuring van den resident, tegen betaling van hoogstens f 1 per bouw 's jaars [1]), voor den tijd van 75 jaren in huur konden worden verkregen, hebben zich aldaar reeds onderscheidene gegadigden aangemeld en zijn ook reeds eenige contracten gesloten. In November 1888 en April 1889 heeft de Indische Regeering den resident nog doen opmerken dat de aan één persoon af te stane gronden dienen beperkt te worden tot een maximum van 10 000 bouws; dat als huurders alleen kunnen worden toegelaten hetzij Nederlanders, hetzij ingezetenen van Nederland of Nederlandsch-Indië, hetzij hier te lande of in Indië gevestigde vennootschappen van koophandel, en eindelijk dat in de goed te keuren contracten ook moet opgenomen zijn het beding dat de huurder, tegen schadeloosstelling, verplicht is op de gehuurde gronden zoowel mijnbouwkundige onderzoekingen als mijnontginning toe te laten.

De laatstelijk in het verslag van 1885 (blz. 85) besproken aanvraag van twee ingezetenen van Ternate, betreffende eene exploitatie van het tot het rijk Tidore behoorende eiland Waigeoe, waaromtrent zij reeds in 1882 een voorloopig contract met het sultansbestuur hadden gesloten, is bij Indisch besluit dd. 2 Maart 1889 n°. 7 niet voor inwilliging vatbaar verklaard. Het bleek namelijk dat de aanvragers het onderling oneens waren geworden, zoodat de een zich teruggetrokken had, terwijl de sultan van Tidore zich ongenegen verklaarde de concessie aan den medeaanvrager alléén te verleenen. Deze medeaanvrager, het hoofd der Arabieren te Ternate, die indertijd van den sultan het recht verkregen heeft tot inzameling van getah in het Tidoreesch gedeelte van Halmaheira, moet namelijk eenige jaren achtereen gemeld artikel van daar hebben uitgevoerd, zonder zich te hebben gekweten van de op hem rustende verplichting om van iederen uitgevoerden pikol getah pertja (gomelastiek) of getah karet (caoutchouc) zekeren cijns aan den sultan te betalen. De Arabier beweerde van de bevolking op Halmaheira steeds enkel getah gitan te hebben opgekocht, waarvoor geen cijns bedongen was. Door deze teleurstelling was het vertrouwen des sultans in bedoelden ondernemer geschokt.

Beschikking door het Gouvernement over gronden van derden. De regelen voor de onteigening van gronden ten behoeve van de staatsspoorwegen op Java, vastgesteld bij Indisch besluit van 9 October 1875 n°. 16 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3140), werden ook van toepassing verklaard voor den in aanleg zijnden staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust.

Ten behoeve van eene militaire versterking te Loeboe Sikaping (Sumatra's Westkust) werd beschikt over gronden van de inlandsche bevolking, tegen eene schadeloosstelling van f 15 124,95⁵.

V. KADASTRALE EN ANDERE OPNEMINGEN.

§ 1. *Kadaster.*

De algemeene kadastreering op Java en Madura werd in het afgeloopen jaar voortgezet in dezelfde vijf gewesten waar dit werk in 1887 onderhanden was, zijnde de residentiën Soerabaija, Preanger Regentschappen, Pasoeroean, Probolinggo en Kediri. Te gelijk vonden in laatstgenoemde vier gewesten ook de meting en samenstelling van het eigendomskadaster plaats [2]), waarmede men gereed kwam in de Preanger Regentschappen, in Pasoeroean en in Probolinggo. Verder werd in 1888 het eigendomskadaster voltooid in Madioen, terwijl het onderhanden bleef, behalve in de residentie Madura (waar men er in Maart 1889 mede gereed is gekomen) en in de genoemde residentie Kediri, ook in Japara, Bagelen en Kadoe, in welke laatste drie gewesten het bewuste werk eerst in 1887 was aangevat.

De bewaring, bijhouding en benuttiging van het eigendomskadaster is op de drie hoofdplaatsen van Java, bij de aldaar bestaande bewaringskantoren, opgedragen aan bewaarders van het kadaster, bijgestaan door Europeesche en inlandsche ambtenaren naar behoefte. In Cheribon, Tagal, Pekalongan, Madioen en Madura is daarvoor een landmeter of adjunct-landmeter met enkele mantri's aangewezen, terwijl die taak in de Preanger Regentschappen, Pasoeroean, Probolinggo en Kediri een onderdeel uitmaakt

[1]) De pachtsom is gedurende de eerste vier jaren achtereenvolgens slechts voor 1/5, 2/5, 3/5 en 4/5 verschuldigd, zoodat zij eerst over het vijfde en de volgende jaren ten volle moet worden opgebracht.

[2]) In Soerabaija was dit eigendomskadaster reeds voltooid; eveneens in Batavia, Samarang, Pekalongan, Cheribon en Tagal.

van den werkkring der aldaar bescheiden chefs der opmetingssecties. In al de genoemde gewesten (te zamen 15 in getal) worden, overeenkomstig het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1879 n° 164, de werkzaamheden van gouvernements-landmeter sedert langeren of korteren tijd uitgeoefend door de aldaar voor de opmaking of voor de bewaring en benuttiging van het kadaster geplaatste ambtenaren. Ook wordt gaandeweg in steeds ruimeren kring van de kadastrale kenmerken gebruik gemaakt in gerechtelijke akten betreffende onroerend goed. Te rekenen van 1 Juni 1889 is zulks weder voor een groot aantal nieuwe kadastrale afdeelingen voorgeschreven, en wel, behalve voor nog eenige kringen in de residentiën Preanger Regentschappen, Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo, Kediri en Madura, voor 't eerst ook voor eenige kringen der residentiën Japara, Kadoe en Bagelen (Javasche Courant dd. 9 April 1889).

Omtrent de voornaamste in 1888 door het kadaster verrichte werkzaamheden geeft de volgende staat een overzicht.

GEWESTEN waar kadastrale opmetingen plaats hadden of waar het kadaster is in gebruik gesteld.		Uitgestrektheid (in hectaren) der voor de samenstelling van het kadaster gemeten gronden.	Aantal gemeten perceelen. a)	In kaart werd gebracht		Uitgestrektheid (in hectaren) der gemeten woeste gronden.	Aantal afgegeven			Aantal gevallen waarin inlichting of inzage werd verstrekt. b)	Bedrag van het ontvangen salaris.
				van het in 1887 gemetene.	van het in 1888 gemetene.		meetbrieven. b)	zoogenaamde landmeterskennissen. b)	extracten. b)		
Preanger-Regentschappen c).	Bandong	6 672	3 665	geheel	1/10	500	40	36	3	„	f 734,34
	Soekaboemi	6 700	6 880	idem	1/8	541	48	39	8	4	1 796,36
Japara		2 467	1 794	idem	1/2	397	21	86	3	„	$915,40^5$
Soerabaija		13 027	d) 6 894	idem	?	„	e)	e)	e)	e)	e)
Pasoeroean		5 204	3 165	idem	1/5	1 112	80	123	2	49	3 947,46
Probolinggo		5 249	3 213	idem	1/5	3 840	28	61	3	1	5 000,87
Bagelen		811	1 341	idem	1/8	„	23	54	1	6	374,00
Kadoe		457	1 477	3/4	1/4	„	44	67	„	„	532,50
Kediri		7 785	2 466	1/2	1/30	8 563	118	84	9	24	10 237,11
Madura		100	410	geheel	3/4	„	56	36	„	1	415,50
Bewaringskantoren.	Batavia	„	„	„	„	„	265	508	197	246	7 343,25
	Samarang	„	„	„	„	„	465	241	3	54	5 231,75
	Soerabaija	„	„	„	„	„	283	530	39	55	5 714,70
	Cheribon	„	„	„	„	„	127	105	24	43	1 361,25
	Tagal	„	„	„	„	„	105	87	3	„	829,00
	Pekalongan	„	„	„	„	„	114	122	„	„	1 443,50
	Madioen	„	„	„	2/5	„	33	47	„	11	544,75
Totalen over 1888		48 472	31 305	......	......	14 953	1 850	2 226	295	494	f $46\,421,74^5$
„ „ 1887		57 404	28 528	......	......	7 457	1 831	2 356	186	389	45 152,67
„ „ 1886		49 464	39 953	......	......	3 418	2 363	2 480	463	367	40 303,28

a) Deze opgaven hebben alleen betrekking op nieuwe kadastrale metingen, zoodat de metingen voor bijhouding enz. er niet onder begrepen zijn.

b) Hieronder zijn niet begrepen de stukken en inlichtingen die ten behoeve van 's lands dienst (dus gratis) verstrekt zijn.

c) De opgaven betreffende dit gewest zijn ingevuld voor elke der twee opmetings-secties afzonderlijk.

d) Hieronder zijn begrepen p. m. 5500 perceelen of blokken, waarin de in de afdeeling Sidoardjo gemeten vischvijvers verdeeld zijn.

e) Zie de opgaven betreffende het kantoor van bewaring te Soerabaija.

Het kadastraal gemetene op Java en Madura omvatte nu bij het einde van 1888 eene oppervlakte van 487 700 hectaren, verdeeld over 308 284 perceelen en blokken, welke voor ongeveer 5/6 waren in kaart gebracht, berekend en in de kadastrale boekhouding opgenomen. Op globale wijze waren bovendien (na 1880) door het kadaster gemeten, in kaart gebracht en berekend 107 500 hectaren landrenteplichtige gronden en vischvijvers, en 123 738 hectaren woeste, in erfpacht aangevraagde gronden.

De volgende in 1888 door het personeel van het kadaster verrichte werkzaamheden zijn in bovenstaand overzicht niet opgenomen.

In de residentie Madura werden ongeveer 800 bouws apanage-velden voor de barissans van Sumanap, verdeeld in 1890 blokken, gemeten en in kaart gebracht.

In Kediri werden 30 erfpachtsperceelen, eene oppervlakte beslaande van 10 400 hectaren, hermeten, en nieuwe meetbrieven daarvan opgemaakt, ter vervanging van de vroeger door gouvernementslandmeters afgegeven foutieve meetbrieven.

In Pasoeroean werden 1300 hectaren woeste gronden in kaart gebracht en dessa'sgewijze verkaveld ten behoeve van het koffiecultuurplan. In terreinen, die vroeger globaal waren gekadastreerd, werden voorts individueel ingemeten en in kaart gebracht 2210 vischvijvers, eene oppervlakte beslaande van 1530 hectaren. Verder zijn drie mantri's gedurende zeven maanden bezig geweest met het traceeren van wegen voor het koffietransport.

Te Batavia werd het onderzoek naar den rechtstoestand der onbeheerde perceelen voortgezet en op het terrein beëindigd, zoodat men thans bezig is daarvan staten en beschrijvingen op te maken. Van het land Tjiomas in de afdeeling Buitenzorg werden p. m. 8000 bouws gedetailleerd opgemeten, in kaart gebracht, berekend en de uitkomsten in staten verzameld.

In de residentie Preanger Regentschappen werden, op verzoek van den resident en met goedvinden van den directeur van binnenlandsch bestuur, de metingen van 12 dessa's, die reeds vroeger kadastraal waren opgenomen, herzien en aangevuld volgens eene nieuwe blokverdeeling als proefneming voor een stelsel van landrenteheffing. Ook werd, mede op verzoek van den resident, eene verzamelkaart opgemaakt van alle in het gewest in erfpacht uitgegeven gronden. Verder werden de tuinen der gouverne-

ments-kinaonderneming gedetailleerd gemeten, op nieuw in kaart gebracht, berekend en de uitkomsten in staten verzameld. Eveneens werd de bergtuin Tjibodas, behoorende tot 's lands plantentuin te Buitenzorg, met het omliggend terrein opgemeten en in kaart gebracht.

In de residentie Japara werden door het kadaster gemeten en in kaart gebracht eenige voor uitgifte in erfpacht aangewezen gedeelten van het aan de oude regentenfamilie van Japara toebehoord hebbende land Kalinjamat (verg. blz. 96/97 hiervóór).

Behalve dat het kadasterpersoneel in 1888 weder veel bemoeienissen had ten behoeve van de algemeene verpondingscommissie te Batavia, werden van dat personeel nog tal van kleinere diensten gevorderd in het belang van andere takken van bestuur. Zoo werd voortgegaan met het verstrekken aan het bestuur, in het belang van de landrenteheffing [1], van gegevens als de in 't vorig verslag (blz. 100) bedoelde, ten aanzien van vier districten (één van de Preanger Regentschappen, één van Pasoeroean, één van Probolinggo en één van Kediri), met respectievelijk 12, 59, 36 en 44 dessa's en eene oppervlakte van 20 300, 3326, 5795 en 6500 hectaren. Het getal dessa's waarvan de bedoelde gegevens in handen van ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur waren gesteld, was dientengevolge geklommen tot 1628 (verdeeld over 29 districten van vijf residentiën), te zamen eene oppervlakte beslaande van 425 010 hectaren [2] of ruim 301 587 bouws. Aan niet gecultiveerde gronden was onder dit totaal eene oppervlakte van p. m. 75 000 bouws begrepen. Dat in het afgeloopen jaar betrekkelijk weinig gegevens aan het bestuur werden verstrekt, vond zijne oorzaak vooral in den stand van het werk, daar het opnemen en in kaart brengen van betrekkelijk veel terrein voor de helft of drie vierde gedeelten gereed was, doch de kaarten nog niet konden worden afgeleverd, omdat de afgifte daarvan districtsgewijze plaats heeft; ook begon de uitgebreide bijhouding van het reeds gekadastreerde haren belemmerenden invloed op de vordering van de kadastreering zelve te doen gevoelen, en eindelijk werden er, zooals uit de voorafgaande opgaven blijkt, in het afgeloopen jaar zeer vele buitengewone diensten van het kadaster gevorderd.

Bij het einde van 1888 waren bij den kadastralen dienst in functie 3 ingenieurs, 4 bewaarders, 16 landmeters en 32 adjunct-landmeters, zijnde één adjunct-landmeter minder dan bij het einde van 1887.

Omtrent het afnemen van het examen voor adjunct-landmeter en van het overgangs-examen voor bevordering tot landmeter werden nieuwe reglementen vastgesteld bij gouvernementsbesluit dd. 24 December 1888 n°. 17.

Het bij de metingen geplaatste inlandsche personeel (hoofdmantri's, mantri's en élève-mantri's) bestond, evenals bij het einde van 1887, uit 260 personen.

Voor de bijhouding der voormalige kadastraal-statistieke opneming waren, evenals in vorige jaren, 34 kantoren aangewezen, verdeeld over 10 residentiën. Aan het hoofd van elk kantoor stond een mantri-teekenaar, bijgestaan door mantri's en élève-mantri's, te zamen ten getale van 92. Het algemeen toezicht op dat werk bleef opgedragen aan den bewaarder van het kadaster, geplaatst op het hoofdbureau van het kadaster te Batavia, die, voor zooveel de residentiën Samarang en Japara betreft, in het speciaal toezicht werd bijgestaan door een landmeter der 3de klasse. In de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Kadoe, Bagelen en Madioen waren de aldaar aanwezige ambtenaren van het kadaster met het speciaal toezicht belast, terwijl dit voor de residentie Banjoemas werd uitgeoefend door den in de residentie Bagelen aanwezigen chef der kadastrale metingen. Voor het opmeten der grondveranderingen moest nog door drie mantri's der metingen hulp worden verleend dáár waar het bleek dat het loopende werk niet met het gewone personeel kon worden afgedaan.

In het volgende staatje zijn de voornaamste werkzaamheden van het aan de 34 kantoren verbonden personeel onder cijfers gebracht.

GEWESTEN.	Aantal kantoren.	Meetwerk.								Kantoorwerk.		
		Aantal gerapporteerde grondveranderingen die opgemeten werden.	Aantal verzwegen grondveranderingen die opgemeten werden.	Aantal ontginningen die opgemeten werden.	Aantal grondveranderingen, gemeten ingevolge splitsing en samenvoeging van dessa's.	Aantal grondveranderingen, gemeten in verband met foutief bevonden kaarten.	Aantal dessa's waar de tegalvelden afzonderlijk werden opgemeten.	Aantal dessa's waarvan de metingen geheel herzien werden.	Aantal dessa's waar de aandeelen van het dessabestuur afzonderlijk werden opgemeten.	Aantal grondveranderingen die op de kaarten werden overgebracht.	Aantal grondveranderingen, waarvan de inhouden werden berekend.	Aantal kaarten die vernieuwd werden.
Cheribon	2	1 354	2 444	1 263	20	„	„	116	„	4 816	4 816	10
Tagal	3	1 131	5 120	653	2	659	53	93	„	7 258	7 719	19
Pekalongan . . .	2	917	4 967	238	„	63	8	423	„	6 593	6 593	483
Samarang . . .	6	2 826	10 645	646	„	12	„	1 207	„	11 481	13 130	129
Japara	4	759	7 195	1 221	1	„	„	401	„	8 223	8 760	120
Rembang	1	131	555	„	„	„	„	23	„	694	685	6
Banjoemas . . .	4	2 244	9 520	797	„	„	29	345	172	12 958	14 724	121
Bagelen	5	3 900	14 940	789	„	181	„	417	„	15 146	15 472	156
Kadoe	2	1 185	5 078	359	105	179	44	673	„	7 372	6 835	40
Madioen	5	6 619	11 982	728	„	100	63	222	„	18 553	18 553	94
Totalen over 1888	34	21 066	72 446	6 694	128	1 194	197	3 920	172	93 094	97 296	1 178
„ „ 1887	34	19 867	55 686	9 317	372	1 338	418	3 690	87	87 781	89 521	804
„ „ 1886	34	16 888	51 141	4 442	220	niet opgegeven.	762	niet opgegeven.	niet opgegeven.	75 534	68 700	976

Opmerking verdient dat het getal niet gerapporteerde grondveranderingen, die opgemeten werden, in 1888 weder ruim driemaal grooter was dan het getal gerapporteerde.

1) Over de door het kadaster te verleenen hulp bij de onlangs in de Preanger Regentschappen aangevangen nieuwe landrente-onderzoekingen zie men blz. 87 hiervóór. Als proefneming of daardoor de taak van het kadaster niet te zeer zou verzwaard worden, is onlangs ook besloten om de velden van eenige dessa's in Soerabaija, die haar communaal grondbezit in erfelijk individueel hebben geconverteerd, door het kadaster globaal te doen opmeten (verg. blz. 89/90 hiervóór).

2) In 't vorig verslag werd opgegeven dat de gegevens, tot ult. 1887 verstrekt, betrekking hadden tot 389 089 *bouws*. Voor *bouws* zal, naar de thans ontvangen opgaven te oordeelen, gelezen moeten worden *hectaren*.

§ 2. *Topographische gegevens betreffende de buitenbezittingen.*

Van de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur in de buitenbezittingen werden gedurende 1888 geen andere topographische gegevens ontvangen dan die, reeds vermeld op blz. 47 hiervóór.

Om later wellicht te kunnen dienen voor de bijwerking of wijziging van eene indertijd door een der officieren van den generalen staf, wijlen den kapitein E. E. E. Otken, ontworpen schetskaart van het rijk Djambi en aangrenzende landstreken, is eene door een inlander (Djambiër) vervaardigde en aan het bestuur afgestane kaart van het gedeelte der Djambische bovenlanden, gelegen tusschen de Batang Tabo en de Aik Rawas, op last van de Indische Regeering, in de tweede helft van 1888 in handen gesteld van den controleur der onderafdeeling Rawas (residentie Palembang) tot het verzamelen zoo mogelijk van meerdere en juistere gegevens.

VI. Transporten.

Van de aannemingscontracten betreffende het vervoer van personen en goederen, voor zoover daarbij het departement van binnenlandsch bestuur betrokken is, liepen er 9 met het jaar 1888 ten einde, en wel 6 op Java en 3 in gewesten daarbuiten.

Een dezer contracten, namelijk dat betreffende het personen- en goederenvervoer ter reede Banjoewangi, had, sedert gemelde plaats van 1887 af niet meer door de op contract varende paketbooten werd aangedaan (verg. het verslag van 1887 blz. 79), geen reden van bestaan meer, weshalve, toen het driejarig aannemingscontract kwam te verstrijken, besloten werd de voorziening in bedoeld reedetransport voortaan over te laten aan het plaatselijk bestuur te Banjoewangi, dat daarvoor, naar gelang van de behoefte, vaartuigen zou kunnen huren.

In verband met den zeer ongunstigen uitslag der in 1888 gehouden aanbesteding van het personen- en goederenvervoer ter reede Singkawang (Westerafdeeling van Borneo) en met de omstandigheid dat van eene herbesteding geen betere uitkomsten te verwachten waren, werd het wenschelijk geoordeeld om voorshands in het vervoer te voorzien door middel van de te Singkawang beschikbare gouvernementsvaartuigen.

De overige zeven met ult. 1888 afgeloopen transportovereenkomsten werden bij de voor de nieuwe tijdvakken gehouden aanbestedingen tot zes teruggebracht, doordien van den gelijktijdigen afloop der twee contracten voor koffie- en zoutvervoer in de residentie Bezoeki (het eene alleen voor de afdeeling Banjoewangi en het andere voor de vier overige afdeelingen) gebruik werd gemaakt om bedoeld vervoer voor de geheele residentie in één contract te begrijpen. De vijf overige nieuw gesloten transport-overeenkomsten betroffen den afvoer van koffie en den opvoer van zout in de residentiën Probolinggo en Madioen, het goederenvervoer ter reede Batavia (Tandjong Priok daaronder begrepen), het personen- en goederenvervoer ter reede Muntok op Banka, en eindelijk het personen- en goederenvervoer te water (deels per stoomschip, deels per prauw) in de residentie Westerafdeeling van Borneo. De meeste dezer overeenkomsten werden mede voor vijf jaren gesloten, doch dat betreffende Batavia slechts voor één jaar (1889).

Verdere bijzonderheden omtrent het zestal tot dusver besproken nieuwe aannemingen vindt men in bijlage Q hierachter. Het zouttransport ter reede Muntok, dat tot hiertoe het onderwerp van een afzonderlijk contract uitmaakte, waarmede het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid bemoeienis had, werd vereenigd met het overig goederenvervoer ter reede en maakt derhalve sedert 1 Januari 1889 een onderdeel uit van het contract waarvan hierboven sprake is. In het Probolinggo-transport werd begrepen en van het Bezoeki-transport uitgesloten de afvoer van koffie uit het inkooppakhuis te Andongsari in het district Tanggoel der afdeeling Djember (residentie Bezoeki), omdat het beter voorkwam die koffie in 't vervolg naar de strandpakhuizen te Probolinggo te doen overbrengen dan naar een der afscheepplaatsen in Bezoeki. De bij de uitbesteding van het Madioen-transport door den resident gedane voorloopige toewijzing aan een ander dan den laagsten inschrijver werd niet goedgekeurd; de Indische Regeering achtte het namelijk wenschelijker het vervoer bij onderhandsche overeenkomst aan den laagsten inschrijver te gunnen, waardoor deze de gelegenheid verkreeg om alsnog eene informaliteit te herstellen, op grond waarvan hem het contract niet aanstonds was toegewezen, en hierin bestaande dat aan de bij zijn inschrijvingsbiljet overgelegde soliditeitsverklaring de uitdrukkelijke erkenning van de gegoedheid van een der borgen ontbrak. Ook voor het Probolinggo-transport werd ondershands gecontracteerd, en wel omdat het wenschelijk werd geoordeeld den laagsten inschrijver in de gelegenheid te stellen om een der door hem aanvankelijk gestelde borgen door een meer deugdelijken te vervangen.

Moeilijkheden met de aannemers ter zake van de uitvoering hunner contracten werden in 1888 niet ondervonden. In de residentie Cheribon echter is, na het overlijden van den aannemer voor de transporten in de afdeelingen Cheribon en Koeningan op 13 October 1887, het contract in der minne ontbonden, omdat de eenig overgeblevene borg, die het zou hebben moeten voortzetten, gebleken was niet de vereischte zekerheid, waarop vertrouwd mocht worden, aan te bieden. De transporten zijn (tot ult. 1889) opgedragen aan den aannemer van de transporten in de overige afdeelingen der residentie Cheribon, tegen eene eenigszins verhoogde vergoeding, die gerekend wordt aan het Gouvernement f 1000 te zullen kosten.

VII. Paketvaart en andere stoomvaartdiensten.

Gedurende het jaar 1888 werd geen verandering gebracht in de verschillende diensten die, volgens het thans nog van kracht zijnde contract met de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, door deze in den Nederlandsch-Indischen Archipel moeten worden onderhouden, en waarvan bijlage U van het vorig verslag een overzicht gaf. Sedert is echter het noodige geregeld (gouvernementsbesluit dd. 21 Juni 1889 n°. 28) om den in 't laatst van 1887 opgeheven VIIIsten contractueelen dienst, namelijk dien van Batavia via Karang Antoe (Bantam) op Tjilatjap, en evenzoo terug, met ingang van 30 Juli 1889 weder in het leven te roepen, met dien verstande evenwel dat die lijn niet, zooals voorheen, maandelijks, doch om de twee maanden zal bevaren worden, en verder met weglating van de vroeger bestaan hebbende verlenging, om de andere reis, tot Patjitan. Indertijd was de paketvaart op Tjilatjap meer bijzonder ten behoeve van 's lands dienst in 't leven geroepen en voor dat belang was hare instandhouding niet meer noodig sedert Tjilatjap in 1887 met Djokjokarta, en daardoor met Java's noordkust, door een spoorweg was verbonden, doch nader is ingezien dat geregelde gelegenheid tot afvoer over zee uit gemelde haven (waarin de particuliere vaart vooralsnog niet genoegzaam voorziet) gewenscht bleef om den handel en de inlandsche landbouwnijverheid in de door den spoorweg Tjilatjap-Djokjokarta doorsneden streken in de ontwikkeling, die van deze verbeterde gemeenschap verwacht wordt, niet te belemmeren.

Een met de Indische Regeering gevoerd overleg omtrent de behoefte aan eene geheele of gedeeltelijke herstelling van den sedert 1 Januari 1887 gestaakten maandelijkschen paketvaartdienst tusschen Soerabaija en eenige andere havens van Oost-Java en de residentiën Madura en Bali en Lombok heeft tot de conclusie geleid dat er alleen aanleiding bestaat om Banjoewangi weder in een geregeld stoomvaartverkeer op te nemen. Op welke wijze dit het voegzaamst zal kunnen geschieden, maakt nog een punt van onderzoek uit.

Het totaal der afstanden in 1888 door de schepen der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij op alle contractueele diensten afgelegd, bedroeg 82 140 geographische mijlen, terwijl buiten contract nog 75 672[5] geographische mijlen werden bevaren. Over 1887 waren die totalen respectievelijk 82 425[5] en 94 154.

Het aantal vervoerde gouvernementspassagiers bedroeg in 1888 54 730 en in 1887 57 439, dat der particuliere reizigers respectievelijk 41 869 en 45 845. Onder die getallen zijn ook begrepen de personen die de Maatschappij op hare China-lijn vervoerde.

Met inbegrip van de subsidie voor den contractueel afgelegden weg (f 3,90 per geographische mijl) zouden, volgens de van wege de Maatschappij verstrekte opgaven, hare ontvangsten over 1888 bedragen hebben f 3 669 635, tegen f 3 377 888 over 1887.

In 1888 kromp de Maatschappij hare vloot in van 30[1]) tot 23 stoomschepen; de nieuwe stoomvaart-onderneming » Holland" (zie vorig verslag, blz. 102, noot 2) verkreeg namelijk de beschikking eerst over de *Bantam*, de *Borneo* en de *Celebes* (respectievelijk metende 1484, 1494 en 1648 netto registertonnen) en in den verderen loop van het jaar nog over de reeds op blz. 42 hiervóór genoemde *Gouverneur-Generaal s' Jacob* (metende 1569 netto registertonnen), terwijl nog in andere handen overgingen de stoomschepen *Koning Willem III* en *Koningin Sophia* (528 en 435 netto registertonnen) en door eene zeeramp (waarbij echter geen menschenlevens te betreuren waren) ter hoogte van Makasser verloren ging de *Bromo* (779 netto registertonnen). De 23 op 31 December 1888 nog door de Maatschappij aangehouden stoomschepen waren de volgende:

NAMEN DER SCHEPEN.	Netto inhoud (in register-tonnen).	Aantal paarde-krachten.	Gebouwd in:	NAMEN DER SCHEPEN.	Netto inhoud (in register-tonnen).	Aantal paarde-krachten.	Gebouwd in:
Compta	1290^{25}	200	1882	Atjeh.	624^{13}	180	1874
Devonhorst	1234^{78}	200	1874	Minister Fransen van de Putte . .	541^{03}	125	1865
Generaal Pel	885^{83}	200	1876	Gouverneur-Generaal van Lansberge	510^{06}	130	1875
Gouverneur-Generaal Loudon . . .	860^{10}	190	1875	Sumbawa	492^{78}	130	1875
Tambora	850^{76}	200	1877	Amboina	486^{71}	155	1874
Graaf van Bijlandt	793^{90}	200	1876	Gouverneur-Generaal Mijer . . .	441^{71}	155	1871
Prins Alexander	783^{88}	155	1875	Cheribon	418^{59}	400	1875
Maha Vajirunhis	744^{93}	230	1881	Vice-president Prins	347^{70}	120	1865
Japara.	727^{13}	200	1876	Siak	240^{41}	80	1882
Sindoro	699^{02}	180	1874	Karang	207^{10}	60	1875
Kongsee	699^{02}	200	1878	Ophir.	205^{34}	75	1876
Bawean	650^{23}	130	1886				

De Maatschappij heeft in Nederlandsch-Indië kolendepôts te Batavia, Soerabaija, Padang, Makasser en Amboina.

Ter uitvoering van de in 't vorig verslag reeds omstandig besproken nieuwe overeenkomst voor de uitoefening van de paketvaart in den Nederlandsch-Indischen Archipel na 1890 wordt het noodige voorbereid. Ten aanzien van onderscheidene punten verwijst die overeenkomst naar regelen en voorschriften, door den Gouverneur-Generaal vast te stellen na overleg met de nieuwe contractante (de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij). Zoodanig overleg heeft reeds omtrent ettelijke punten van uitvoering plaats gehad. Opdat ook de handel in de gelegenheid zij over sommige der in 't leven te roepen nieuwe bepalingen zijne stem te doen hooren, zijn een viertal belangrijke *concept*-regelingen publiek gemaakt in de Javasche Courant van 19 Juli 1889. Zooals in 't vorig verslag (blz. 103) is herinnerd, moet van het aantal schepen waarmede de bediening der paketvaart door de Paketvaart-Maatschappij zal worden ondernomen, minstens de helft op Nederlandsche werven zijn gebouwd, terwijl van het aantal na de opening van den dienst in de vaart te brengen schepen op de drie schepen slechts één in den vreemde gebouwd schip zal zijn toegelaten. Omtrent de wijze waarop het toezicht op de nakoming van deze verplichting zal worden uitgeoefend, is bij gouvernementsbesluit dd. 22 Juni jl. n°. 11, met wijziging van de aanvankelijk vastgestelde regeling, bepaald dat van elk drietal schepen dat, nadat met de bediening der paketvaart een aanvang is gemaakt, door de Paketvaart-Maatschappij wordt in dienst gesteld, zal worden onderzocht of daarvan minstens twee op Nederlandsche werven zijn gebouwd, met dien verstande nochtans, dat wanneer het eerste drietal schepen van Nederlandschen oorsprong is, van het volgende drietal twee schepen (in stede van één) van vreemden oorsprong kunnen wezen, mits van het tweede drietal het eerste of tweede een op eene Nederlandsche werf gebouwd schip zij, en zoo verder. Reeds heeft de Paketvaart-Maatschappij 13 stoomschepen bij Nederlandsche ondernemingen in aanbouw gegeven, die op 15 Juli 1890 moeten opgeleverd worden. Met 1 Januari 1891 zullen ook tot hare vloot gaan behooren een groot aantal schepen van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, waardoor zij de gelegenheid zal verkrijgen om het particuliere goederen- en personenverkeer in zijn vollen omvang te bedienen, daar laatstgenoemde Maatschappij, ingevolge eene met de Paketvaart-Maatschappij getroffen schikking, zich, bij het eindigen van het thans loopende paketvaartcontract, geheel uit het Archipel-vervoer terugtrekt. Ook heeft de Paketvaart-Maatschappij overgenomen de vier stoomschepen die, zooals hooger is gezegd, in 1888 van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij waren overgegaan op de stoomvaartmaatschappij » Holland." De door deze Maatschappij geopende dienst tusschen Amsterdam en Batavia via Genua wordt opgeheven. (De laatste reis in dezen dienst is die van de in Augustus 1889 naar Indië vertrokken boot.)

De maatschappijen » Nederland" en » Rotterdamsche Lloyd" bleven (elke om de veertien dagen) eene geregelde wekelijksche vaart naar en uit Indië onderhouden. Eerstgemelde Maatschappij beschikte over 12, de andere over 11 stoomschepen. Het aantal op de uit- en thuisreizen dezer schepen vervoerde *gouvernements*passagiers, namelijk van hen wier overtochtskosten ten laste kwamen van de Indische geldmiddelen, bedroeg over 1887 en 1888 als volgt:

		1ste klasse.	2de klasse.	3de en 4de klasse.	te zamen.
1887	Maatschappij „Nederland"	892	371	1982	3245
	Rotterdamsche Lloyd . .	398	196	1181	1775
1888	Maatschappij „Nederland"	756	274	1651	2681
	Rotterdamsche Lloyd . .	479	193	1367	2039

Over het postvervoer met de booten der beide Maatschappijen wordt gehandeld in hoofdstuk **L**, afd. IV, § 2; over het productenvervoer in hoofdstuk **M**, afd. I, § 3.

In bijlage R hierachter vindt men opgaven betreffende de in Nederlandsch-Indië te huis behoorende stoomschepen, voor zoover zij toebehooren aan anderen dan de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, welke bijlage tevens vermeldt de te Singapore te huis behoorende stoomschepen, waarmede min of meer geregelde diensten op Nederlandsch-Indische plaatsen worden onderhouden. Vermelding verdient nog dat eerlang voor de vaart tusschen Deli (residentie Oostkust van Sumatra) en de havens der Straits-Settlements zullen worden in dienst gesteld de stoomschepen *Nienhuys* en *Medan*, elk metende netto 686 registertonnen, hier te lande gebouwd voor rekening van de in 't laatst van 1888 in gemelde residentie opgerichte » Stoomvaartmaatschappij Deli", gevestigd te Laboean Deli (zie hare statuten in de Javasche Courant van 5 Februari 1889).

Over de nieuwe bepalingen die, ter vervanging van de bestaande voorschriften van 1866 en 1867, in 't vervolg het toezicht op het vervoer met stoomschepen in Indië zullen moeten beheerschen (zie vorig verslag blz. 104), heeft het Indisch Bestuur in Mei jl. nader van zijn gevoelen doen blijken. Thans is deze aangelegenheid ter eindafdoening weder bij de Indische Regeering aanhangig gemaakt.

VIII. VEEARTSENIJDIENST.

Ook gedurende het afgeloopen jaar kwam op Java veepest of veetyphus voor. Kon die ziekte, welke, blijkens het vorig verslag, in 1887 zich voornamelijk bepaalde tot de residentiën Batavia, Krawang, Samarang en Soerakarta, in het begin van 1888 in de beide laatstgenoemde gewesten als geweken worden beschouwd, in de residentie Batavia nam zij daarentegen aanmerkelijk in hevigheid toe, terwijl ook in Krawang de ziekte bleef aanhouden, die in het najaar van 1888 zich tevens vertoonde in een paar districten der residentie Rembang, waar zij echter geen omvang van

[1]) Volgens het vorig verslag zouden bij het einde van 1887, na het ontvallen van de *Paloeah*, nog 31 stoomschepen in het bezit der Maatschappij zijn gebleven. Dit getal was echter niet juist, daar ten onrechte nog medegerekend was het in 1887 verkochte stoomschip *Maha Meanatchy*.

beteekenis verkreeg. Volgens de in den loop van Mei jl. afgesloten opgaven werden gedurende den toen, sedert de mededeelingen in 't vorig verslag, verloopen tijd op Java door veepest aangetast 8541 beesten, waarvan 8018 in de residentie Batavia, 421 in Krawang en 102 in Rembang. Van die 8541 beesten en van de 40 die blijkens 't vorig verslag nog als ziek waren overgebleven, stierven er 6494 (waarvan 6151 in Batavia, 288 in Krawang en 55 in Rembang), terwijl 1784 herstelden en 303 onder behandeling bleven.

In welke districten van de drie gewesten en gedurende welk tijdsverloop de ziekte voorkwam, kan blijken uit het volgende overzicht.

GEWESTEN.	STREKEN waar de ziekte geconstateerd werd.		Aantal zieke beesten. Volgens de opgaaf in 't vorig verslag.	Aantal der sedert voorgekomen ziektegevallen.		Ge-storven.	Her-steld.	In behandeling gebleven op laatstvermelden datum.	Totaal der drie voorgaande kolommen.
Batavia.	Afdeeling Stad en voorsteden,	district Pendjaringan . .	„	25 Aug. 1888—2 Sept. 1888 .	5	4	1	„	5
		„ Mangga Besar . .	„	idem .	13	5	8	„	13
		„ Tanah Abang . .	30	27 Febr. 1888—18 Mei 1888 .	8	24	14	„	38
		„ Passar Senen . .	„	23 Jan. 1888—3 Mei 1889. . .	34	20	6	8	34
	Afdeeling Meester-Cornelis,	district Meester-Cornelis .	„	31 Juni 1888—6 Oct. 1888 . .	197	157	40	„	197
		„ Bekassi	1	14 Febr. 1888—20 Maart 1889	3285	2429	716	141	3286
	Afdeeling en district Tangerang . .		„	17 Dec. 1888—15 Jan. 1889 .	63	1	34	28	63
	Afdeeling Buitenzorg,	district Buitenzorg . . .	„	16 Jan. 1888—20 Maart 1889 .	581	530	47	4	581
		„ Leuwiliang. . .	„	17 Dec. 1888—3 Febr. 1889 .	33	28	5	„	33
		„ Paroeng	8	27 Febr. 1888—30 Maart 1889	267	227	43	5	275
		„ Tjibinong . . .	„	27 „ „ —8 April 1888 .	45	19	26	„	45
		„ Tjibaroesa . . .	„	27 „ „ —20 Maart 1889	3487	2707	751	29	3487
Krawang.	Tegalwaroelanden,	district Soemedang. . .	1	3 Maart 1888—8 Maart 1889.	245	225	21	„	246
		„ Tegalwaroe. . .	„	18 Febr. 1888—29 Juni 1888 .	11	9	2	„	11
	Afdeeling en district Krawang. . .		„	17 Dec. 1888—8 Maart 1889 .	165	54	23	88	165
Rembang.	Afdeeling Toeban,	district Rengel	„	.. Oct. 1888—25 Jan. 1889. .	41	28	13	„	41
		„ Singgahan . . .	„	„ „ —25 „ „ . .	61	27	34	„	61
			40		8541				
	Totaal		8581			6494	1784	303	8581

Wat de buitenbezittingen betreft, eischte de veepest in de afdeelingen Priaman (Padangsche Benedenlanden) en Siboga (residentie Tapanoli) gedurende de eerste helft van 1888 nog verscheidene offers. Blijkens de verleden jaar gedane mededeelingen bleven aldaar op 31 Januari 1888 nog ziek respectievelijk 2 en 24 beesten en in de daarop gevolgde zes maanden (na Juli 1888 kwamen geen gevallen meer voor) werden er aangetast 78 en 296. Van de 80 bedoelde beesten in Priaman en de 320 in Siboga stierven er 60 en 273, en herstelden 20 en 47.

Gevallen van veepest deden zich, volgens berichten van September 1888, ook voor onder den veestapel van sommige landbouwondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra, doch in November daarop was de ziekte aldaar weder geweken (verg. ook blz. 15 hiervóór). In de residentie Palembang, waar de ziekte zich in de eerste dagen van 1889 in één afdeeling openbaarde, was hare verschijning mede slechts van korten duur.

Mond- en klauwzeer openbaarde zich in verscheidene gewesten van Java en Madura, doch nergens heerschte die ziekte in hevigen graad. Volledige gegevens omtrent het aantal aan de ziekte bezweken beesten zijn niet ontvangen. Miltvuur vertoonde zich onder het vee in enkele districten van Bantam, Batavia en Madura. In laatstgenoemd gewest stierven ook enkele runderen aan dysenterie en aan de zoogenaamde leverbotziekte. De gewesten buiten Java en Madura bleven, voor zoover bekend, gedurende 1888 van laatstbedoelde ziekten verschoond.

De bij het einde van 1887 in vrij hevigen graad ter hoofdplaats Padang en in de onderafdeeling Siboga en Ommelanden (Sumatra's Westkust) uitgebroken varkensziekte kon reeds in de laatste dagen van Januari 1888 weder als geweken worden beschouwd. Denkelijk was de besmetting van Nias overgebracht.

Nopens ziekten onder de paarden vindt men in de voor dit verslag ontvangen berichten alleen vermeld dat in de residentie Tagal verscheidene sporadische gevallen van kwaden droes zich voordeden, en dat bij een ter Sumatra's Westkust ingesteld onderzoek bleek dat deze ziekte aldaar veel algemeener voorkwam dan vermoed werd; het mogelijke werd gedaan om de kwaal te bestrijden.

In 1888 werd, bepaaldelijk ter voorkoming of beteugeling van besmettelijke veeziekten, uitgegeven f 12 436,02, tegen f 15 707,51 in 1887.

Eene reorganisatie van den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst in Indië, zoomede eene herziening van de bepalingen op de bestrijding van besmettelijke veeziekten zijn aldaar nog in behandeling.

De hoofdzakelijk voor bromatologische studiën, ten behoeve van eene door hem te bewerken handleiding voor de verzorging van het vee, in 1886 (zie het verslag van dat jaar blz. 179) tijdelijk op Madura geplaatste veearts

is, ingevolge eene regeeringsbeschikking van 10 Januari 1889, andermaal voor hoogstens één jaar ter beschikking gelaten van den directeur van binnenlandsch bestuur, ten einde de handleiding verder te voltooien, doch met bepaling dat hij, naar gelang de omstandigheden het vorderen, hetzij op Madura, hetzij elders tevens den dienst van gouvernements-veearts zal uitoefenen. (In Juli jl. heeft bedoelde veearts, wegens ziekte, Indië met een tweejarig verlof moeten verlaten.)

Een der nog niet in het vaste kader opgenomen veeartsen werd, toen hij ter Sumatra's Westkust kon gemist worden (zie vorig verslag blz. 105), ter beschikking gesteld van den resident van Batavia, met het oog op de groote uitbreiding welke de veepest in die residentie had verkregen.

De in 't vorig verslag bedoelde kweekeling voor inlandsch veearts voldeed in Juni 1888 aan het examen en werd kort daarop aangesteld; het aantal geëxamineerde inlandsche veeartsen klom daardoor van 18 tot 19.

Sedert eenigen tijd wordt door de te Batavia gevestigde Vereeniging tot bevordering van veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië een tijdschrift uitgegeven, bestemd om den Indischen landhuishoudkundigen tot voorlichting te strekken op het gebied der veeartsenijkunde. Thans is door die Vereeniging het plan opgevat om eene verzameling aan te leggen van pathologische praeparaten op spiritus, welke noodig wordt geacht voor het bestudeeren van de ziekten der dieren in Nederlandsch-Indië en voor de kennis der afwijkingen welke deze ziekten vertoonen met overeenkomende ziekten in andere luchtstreken. Tevens heeft zoodanige verzameling het voordeel dat pas-aankomenden er door in staat gesteld worden zich in korten tijd eene kennis eigen te maken welke anders slechts met veel moeite en op den langen duur kan worden verkregen. Ten einde de Vereeniging in staat te stellen haar plan uit te voeren, wordt bij het ontwerp der Indische begrooting voor 1890 eene subsidie van f 800 's jaars uitgetrokken.

K. Departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

I. Onderwijs.

§ 1. *Onderwijs voor Europeanen en met hen gelijkgestelden.* [1]

Middelbaar onderwijs.

De kosten der in Nederlandsch-Indië bestaande gouvernementsinrichtingen van middelbaar onderwijs in de twee laatstverloopen jaren vindt men opgegeven in onderstaand overzicht, dat tevens het bedrag der voor dat onderwijs geïnde schoolgelden vermeldt.

INRICHTINGEN.	Uitgaven (behalve voor de gebouwen). *a*)		Ontvangsten wegens schoolgelden (voor zooveel bij het einde van het jaar reeds overgebracht bij 's lands kas).	
	1887 (Verbeterde opgaven.)	1888 (Voorloopige opgaven.)	1887 (Verbeterde opgaven.)	1888 (Voorloopige opgaven.)
Gymnasium Willem III te Batavia. afd. A. Hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus	f 162 368	f 156 120	f 14 400	f 14 967
Gymnasium Willem III te Batavia. „ B. Inrichting voor de Indische taal-, land- en volkenkunde	26 020	26 400	3 960	3 780
Hoogere burgerschool met driejarigen cursus voor meisjes te Batavia	31 289	31 185	7 110	6 525
Hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Samarang	103 845	104 200	11 313	10 144
Idem te Soerabaija	114 247	117 020	14 444	14 070
Burgeravondschool te Soerabaija	14 102	12 477	*b*)	*b*)
Te zamen	f 451 871	f 447 402	f 51 227	f 49 486

a) Aan onderhoud en herstelling van gebouwen werd (volgens eene voorloopige opgaaf) in 1888 besteed f 8225, tegen f 5100 in 1887.

b) Aan deze inrichting wordt gratis onderwijs gegeven.

1°. Inrichting voor de Indische taal-, land- en volkenkunde te Batavia (afd. B van het gymnasium Willem III).

Onder het personeel der inrichting kwam, sedert de in 't vorig verslag (blz. 106) vermelde vervanging van den leeraar voor de Maleische taal, die in Mei 1888 met buitenlandsch verlof vertrok, geen verandering. Bedoelde vervanging had plaats gedurende de groote vacantie, zoodat het onderwijs daardoor geen stoornis ondervond.

De cursus 1887/88, begonnen met 19 leerlingen, eindigde met 23 leerlingen, waarvan 7 in het eerste en 16 in het tweede studiejaar. Van deze laatsten onderwierpen zich 15 aan het groot ambtenaarsexamen, waarin 9 slaagden.

De cursus 1888/89 ving aan met 17 leerlingen, doch vóór het einde van 1888 hadden zich nog 4 leerlingen, allen voor het 1ste studiejaar, doen inschrijven, terwijl de inrichting intusschen door 2 leerlingen was verlaten, waarvan één, die aan het groot ambtenaarsexamen had voldaan, plaatsing kreeg in 's lands dienst en de andere in den handel ging. Derhalve sloot het jaar 1888 met 19 leerlingen, waarvan 10 in het 1ste en 9 in het 2de studiejaar. Van hen waren 11 voor de eerste, 5 voor de tweede, 2 voor de derde en 1 voor de vijfde maal ingeschreven; 18 hunner waren afkomstig van hoogere burgerscholen in Indië (8 van die te Batavia, 2 van die te Samarang en 8 van die te Soerabaija) en 1 van eene hoogere burgerschool in Nederland.

Uit de bestaande studiefondsen ontvingen 2 leerlingen eene geldelijke tegemoetkoming in de kosten hunner studiën gedurende het leerjaar 1888/1889, terwijl een ander zich als studiebeurs zag toegelegd de helft der renten van het zoogenaamde Siam-fonds.

Van de gelegenheid, in 1888 geopend (zie de Javasche Courant van 16 November 1888, zoomede het medegedeelde op blz. 106 van 't vorig verslag) om de lessen in één of meer der op de inrichting gedoceerde vakken tegen betaling van f 40 's jaars per vak bij te wonen, werd gedurende dat jaar door niemand gebruik gemaakt; evenmin van de vergunning tot kostelooze bijwoning van het onderwijs, in 1877 verleend aan te Batavia of in den omtrek geplaatste of garnizoen houdende officieren, die een volledigen krijgsschoolcursus hier te lande naar eisch gevolgd hebben.

[1] Van den laatst verschenen jaargang (1887) van het te Batavia uitgegeven wordende Verslag betreffende het Europeesch onderwijs in Nederlandsch-Indië is reeds in October 1888 een exemplaar aan de Staten-Generaal aangeboden.

2°. Hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus voor jongens te Batavia (afd. A van het gymnasium Willem III), Samarang en Soerabaija.

Onderwijzend personeel. Verschillende gedurende de eerste helft van 1888 onder de leeraren voorgekomen mutatiën vonden reeds in het vorig verslag vermelding.

Van de hoogere burgerschool te Batavia vertrok in Juli 1888 nog een leeraar in de wiskunde en het rechtlijnig teekenen, die door een kort te voren van verlof teruggekeerden leeraar in de wiskunde vervangen werd. Verder ging bij gemelde inrichting het onderwijs in de gymnastiek, dat aan een oud-leerling was opgedragen, tengevolge van diens vertrek, over op een daarvoor geschikt geachten onderofficier van het leger.

Bij de hoogere burgerschool te Samarang zag zich de leeraar in de geschiedenis en aardrijkskunde wegens ziekte genoopt in October 1888 zijne betrekking neder te leggen. Hij werd in December daarop vervangen door een tot het geven van middelbaar onderwijs bevoegden particulieren onderwijzer. Tevens had aan deze inrichting weder verwisseling plaats van personen belast met het onderwijs in de gymnastiek en den wapenhandel. Na afloop van den cursus 1888/89 werd de inrichting verlaten door den tijdelijken leeraar in de wis- en natuurkundige wetenschappen, die voorgoed aangesteld werd bij de hoogere burgerschool te Soerabaija.

Te Soerabaija was voor den leeraar in het teekenen en schoonschrijven, die in Juni 1888 's lands dienst verliet, niet aanstonds een vervanger aan te wijzen, omdat de school behoefte had aan een docent, die zoowel in het handteekenen als in het rechtlijnig teekenen en de perspectief tot het geven van middelbaar onderwijs bevoegd was, en deze in Indië niet was te verkrijgen, maar uit Nederland moest komen. De nieuwe docent kon eerst in Maart 1889 zijne betrekking aanvaarden. Het teekenonderwijs was intusschen door andere leeraren gegeven. In laatstgenoemde maand ontviel aan de inrichting de docent voor de Duitsche taal en letterkunde en in Mei daarop ook de directeur, die beiden buitenlandsch verlof verkregen wegens ziekte. De eerste werd vervangen door den leeraar in de Fransche taal en letterkunde, in wiens plaats een ambtenaar op nonactiviteit, gewezen leeraar in dat vak, optrad, terwijl tot directeur werd benoemd een der leeraren in de wis- en natuurkunde. In de plaats van dezen docent werd in 't laatst van Juni jl. benoemd een leeraar in dezelfde vakken, die tot dusver, zooals reeds gezegd, bij de hoogere burgerschool te Samarang tijdelijk was aangesteld.

Leerlingen. Hoeveel jongelieden gedurende den cursus 1887/88 en verder tot ult. December 1888 als leerlingen ingeschreven waren, hetzij voor alle, hetzij voor enkele vakken, vindt men in de volgende tabel in bijzonderheden aangegeven.

Verdeeling der leerlingen.	Aantal leerlingen waarmede de cursus 1887/88 begon.	eindigde.	bij het begin van den cursus 1888/89 aanwezig.	in 1888 op 1 Januari.	op 31 December.
			Batavia.		
1ste studiejaar *a*)	44	34	44	41	44
2de id. *b*)	28	21	34	28	29
3de id.	21	16	16	18	14
4de id.	15	12	18	14	17
5de id.	6	6	9	6	9
Leerlingen voor enkele vakken	"	"	"	"	"
Toehoorders	1	"	2	1	2
Te zamen	*c*) 115	*c*) 89	*d*) 123	*c*) 108	*e*) 115
			Samarang.		
1ste studiejaar *b*)	32	29	37	29	38
2de id.	19	14	19	16	15
3de id.	16	12	13	13	14
4de id.	12	10	11	11	7
5de id.	7	*f*) "	4	7	4
Leerlingen voor enkele vakken	"	"	1	1	1
Toehoorders	"	"	"	"	"
Te zamen	*g*) 86	*g*) 65	*h*) 85	*g*) 77	*h*) 79
			Soerabaija.		
1ste studiejaar *b*)	37	32	40	35	42
2de id. *b*)	31	27	25	28	20
3de id.	16	13	18	15	16
4de id.	14	12	18	14	16
5de id.	9	9	9	9	8
Leerlingen voor enkele vakken	2	"	1	"	2
Toehoorders	1	2	2	1	1
Te zamen	*i*) 110	*k*) 95	*k*) 113	*k*) 102	*k*) 105

a) Gesplitst in drie parallel-klassen.
b) Gesplitst in twee parallel-klassen.
c) Hieronder 3 Chineezen (2 in het 1ste en 1 in het 3de studiejaar).
d) Hieronder 4 Chineezen (1 in het 1ste, 2 in het 2de en 1 in het 4de studiejaar).
e) Hieronder 2 Chineezen (1 in het 2de en 1 in het 4de studiejaar).
f) De 7 leerlingen van het 5de studiejaar lieten zich op het einde van het 1ste kwartaal van 1888 als gewone leerlingen afschrijven, ten einde verder in enkele vakken de lessen te volgen.
g) Hieronder 3 Javanen (1 in het 1ste, 1 in het 2de en 1 in het 3de studiejaar).
h) Hieronder 5 Javanen (3 in het 1ste en 2 in het 3de studiejaar).
i) Hieronder 2 Chineezen (1 in het 1ste en 1 in het 3de studiejaar).
k) Hieronder 1 Chinees (in het 3de studiejaar).

Hieronder volgen de gebruikelijke opgaven nopens den uitslag der in het afgeloopen jaar gehouden toelatings-, overgangs- en eindexamens.

HOOGERE BURGERSCHOOL TE:	Eind-examen van den cursus 1887/88. *a*) Geexamineerd.	Geslaagd.	Overgangs-examens tot den cursus 1888/89. Geexamineerd.	Geslaagd.	Toelatings-examens tot den cursus 1888/89, voor de laagste klasse. Geexamineerd.	Geslaagd.	voor eene hoogere klasse. Geexamineerd.	Geslaagd.	Van de in het toelatings-examen geslaagden lieten zich als leerling inschrijven: van hen die voor de laagste klasse geslaagd waren.	van hen die voor eene hoogere klasse geslaagd waren.	Bij het begin van den cursus 1888/89 ingeschreven: *b*) leerlingen van den vorigen cursus.	nieuwe leerlingen.	Te zamen.
Batavia	6	6	93	69	54	41	1	"	34	"	83	*c*) 38	121
Samarang	7	7	65	35	38	24	2	2	20	2	54	*d*) 30	84
Soerabaija	9	8	83	61	59	36	2	2	34	2	72	*e*) 38	110
Totalen	22	21	241	165	151	101	5	4	88	4	209	106	*f*) 315

a) Het verslag betreffende dit examen is gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant dd. 2 October 1888.
b) Leerlingen voor enkele vakken, zoomede toehoorders, zijn hier buiten aanmerking gelaten.

c) Hieronder 4 leerlingen die zonder toelatings-examen werden ingeschreven, als zijnde leerlingen of oud-leerlingen van andere hoogere burgerscholen.

d) Hieronder 4 leerlingen die het toelatings-examen te Batavia hadden afgelegd en 4 oud-leerlingen van andere hoogere burgerscholen.

e) Hieronder 2 gewezen leerlingen die zich vóór het einde van den cursus 1887/88 hadden doen afschrijven.

f) Hieronder 5 Chineezen en 5 Javanen (verg. de aanmerkingen *d*, *h* en *k* op de voorgaande bladzijde).

Voor het meerendeel waren de leerlingen tusschen de 14 en 18 jaren oud. Bij het einde van 1888 telde men onder de leerlingen te Batavia er 5 die jonger en 18 die ouder waren. Te Samarang waren die getallen 6 en 13 en te Soerabaija 12 en 24.

De ouders of voogden van 89 leerlingen der school te Batavia woonden in het gewest zelf, terwijl die van 18 leerlingen elders op Java en van 8 in de buitenbezittingen gevestigd waren. Onder de leerlingen der school te Samarang waren 48 en onder hen van die te Soerabaija 83 uit het gewest zelf afkomstig.

In den loop of bij de sluiting van den in 1888 geëindigden cursus verlieten 65 leerlingen de hoogere burgerscholen zonder examen te hebben afgelegd (te Batavia 30, te Samarang 14 en te Soerabaija 21), waarvan 13 naar Nederland vertrokken, 1 naar eene andere hoogere burgerschool overging, 8 zich voor adspirant-officier, 1 voor adjunct-landmeter bij het kadaster en 5 voor onderwijzer bij het openbaar lager onderwijs wenschten te bekwamen, 11 in 's lands burgerlijken dienst en 4 in militairen dienst traden, 1 wegens ziekte en 1 wegens onvoldoenden aanleg hunne studiën staakten, 12 op landelijke ondernemingen en 3 op handelskantoren geplaatst werden, 1 wegens familie-omstandigheden en 2 wegens financieele bezwaren zich lieten afschrijven, en eindelijk nog 2 zonder bekende redenen tijdelijk de school verlieten om zich later weder als leerling te doen inschrijven.

Over het algemeen mochten het gedrag en de ijver der leerlingen zeer bevredigend genoemd worden. Ook gaf het schoolverzuim, dat te Batavia 4.5, te Samarang 3.74 en te Soerabaija 4 pct. bedroeg, tegen respectievelijk 4, 4.45 en 4.6 pct. in 1887, geen bijzondere reden tot klagen. In de kosten hunner opleiding zagen zich 9 leerlingen te Batavia en 8 te Samarang voor korteren of langeren tijd gesteund door bijdragen uit particuliere studiefondsen, deels ook door het Siam-fonds.

Verzamelingen. De hoogere burgerschool te Soerabaija kwam bij het begin van 1889 in het bezit van eene uit Nederland ontbodene volledige collectie hulpmiddelen voor het onderwijs in de natuurlijke historie. Hierdoor werd in eene dringende behoefte voorzien. Overigens ondergingen de bibliotheken en verzamelingen van de verschillende hoogere burgerscholen weder eenige uitbreiding door aankoopen en geschenken.

3°. Hoogere burgerschool met driejarigen cursus voor meisjes te Batavia.

Aan deze inrichting bleef het onderwijs ook voor den cursus 1888/89 op denzelfden voet geregeld als in het voorafgegane leerjaar. Vier leeraren van het Gymnasium Willem III bleven, onder genot van eene toelage [1]) boven hunne inkomsten, bij voortduring aan de school verbonden voor het onderwijs in de aardrijkskunde, in de kennis der natuur, in de cosmographie, in het teekenen en in de beginselen der wiskunde; terwijl de lessen in de talen, de geschiedenis en voor een deel in de aardrijkskunde tot de taak der leeraressen van de school behoorden. Onder deze laatsten bevond zich eene tijdelijke leerares, die, gelijk in 't vorig verslag (blz. 108) vermeld werd, na het vertrek met verlof van de leerares voor de Engelsche taal en letterkunde en in de geschiedenis, voorloopig met het onderwijs in die vakken belast werd.

[1]) Bij gouvernementsbesluit dd. 23 October 1888 nº 11 is bepaald dat wanneer een toelage genietende docent door ziekte, binnenlandsch verlof of andere redenen gedurende langer dan eene week belet wordt zijne functiën te vervullen, zijne belooning stilstaat van den dag waarop de verhindering is ingetreden, tot en met den dag vóór dien waarop de functiën worden hervat, behalve voor zoover de verhindering samenvalt met de vacantiën. Bij dusdanige verhindering kan over het stilstaande bedrag der toelage worden beschikt tot belooning van hen die tijdelijk met het werk des afwezigen belast worden.

Op 1 Januari 1888 werden de lessen bijgewoond door 43 leerlingen (15 in het 1ste, 20 in het 2de en 8 in het 3de studiejaar), doch vóór de sluiting van den cursus 1887/88 verlieten 3 leerlingen (1 uit het 1ste en 2 uit het 2de studiejaar) wegens ziekte en nog een gelijk aantal (1 uit het 1ste en 2 uit het 2de studiejaar) wegens andere redenen de school, zoodat op het einde van dien cursus 37 meisjes bleven ingeschreven (13 in het 1ste, 16 in het 2de en 8 in het 3de studiejaar).

De overgangs-examens brachten alle leerlingen van het 1ste naar het 2de studiejaar over, hoewel 4 zich nog aan een herexamen in enkele vakken hadden te onderwerpen. Uit het 2de studiejaar gingen 15 naar de hoogste klasse over, waaronder 2 met herexamen, terwijl één der leerlingen niet voor overgang in aanmerking kwam. Eindelijk onderwierpen 6 van de 8 leerlingen van het hoogste studiejaar zich aan het eind-examen, waarin zij allen slaagden.

Aan de toelatings-examens werd door 17 candidaten deelgenomen, waarvan 1 voor het 3de en de overigen voor het 1ste studiejaar. Van deze laatsten voldeden 11 aan de vereischten, terwijl de eenige, die zich voor de hoogste klasse had aangemeld, slechts in het 2de studiejaar kon worden toegelaten.

De cursus 1888/89 opende met 19 leerlingen van den vorigen cursus, met 11 van de nieuw toegelaten leerlingen (waaronder zij die tot het 2de studiejaar was toegelaten), en met 1 leerlinge, die het toelatings-examen voor eene inrichting van middelbaar onderwijs te Samarang had afgelegd en dientengevolge, overeenkomstig de bepalingen van het reglement der school, zonder nader examen werd aangenomen. Verder hadden nog 2 leerlingen zich als toehoorderessen voor het 2de studiejaar doen inschrijven, zoodat de cursus 1888/89 aanving met 33 meisjes (11 in het 1ste, 13 in het 2de en 9 in het 3de studiejaar), welk totaal ook op 31 December 1888 ingeschreven was, doch toen verdeeld als volgt: 12 in het 1ste, 13 in het 2de en 8 in het 3de studiejaar.

IJver en gedrag der meisjes gaven reden tot tevredenheid en het schoolverzuim bedroeg gemiddeld 2,5 pct. tegen 4 pct. in 1887.

Voor den gemiddelden leeftijd der leerlingen van het 1ste studiejaar vindt men opgegeven 14½ jaar, van het 2de 15½ jaar en van het 3de ruim 16¾ jaar.

Aan de voorbereidings-klasse, waar leeraren en leeraressen in hun vrijen tijd onderricht geven aan meisjes die later op de hoogere burgerschool wenschen toegelaten te worden, waren op 1 Januari 1888 18 en bij het einde van den cursus 1887/88 20 leerlingen ingeschreven. Zes dezer meisjes voldeden aan het toelatings-examen voor den cursus 1888/89 en konden derhalve naar de hoogere burgerschool overgaan. Bij de opening van den nieuwen cursus der voorbereidingsklasse werden de lessen hervat met 19 meisjes, in welk aantal tot einde December 1888 geen verandering kwam. Deze voorbereidingscursus werd, met voorloopige vergunning van de Regeering, gehouden in de lokalen der hoogere burgerschool.

4°. Burgeravondschool te Soerabaija.

Door 57 leerlingen werden in den aanvang van 1888 de lessen aan deze school bijgewoond. Vóór het sluiten van den cursus 1887/88 kwamen nog 4 leerlingen, na het afleggen van een voldoend toelatingsexamen, aan de lessen deelnemen, terwijl tusschentijds 20 leerlingen de inrichting verlieten, waaronder enkelen die wegens herhaald onwettig schoolverzuim verwijderd moesten worden. Nadat nog 5 van de leerlingen in het hoogste studiejaar, voorzien van een getuigschrift van met vrucht genoten onderwijs, zich hadden laten afschrijven, sloot de cursus met 36 leerlingen. Van de 35 jongelieden die aan de overgangs-examens deelnamen (tot welke studiejaren deze behoorden, blijkt niet), gingen 4 van het 2de naar het 3de studiejaar en 9 van het 1ste naar het 2de studiejaar over.

Het toelatings-examen voor den nieuwen cursus 1888/89 werd door slechts 20 van de 44 zich aangemeld hebbende candidaten met goed gevolg afgelegd, en nadat de geslaagden zich allen voor het 1ste studiejaar hadden doen inschrijven, werd de nieuwe cursus met 56 leerlingen geopend, waaronder 39 in het 1ste, 12 in het 2de en 5 in het 3de studiejaar. Bovendien werden nog als toehoorders toegelaten: tot de 2de klasse, de beide jongelieden die gedurende den voorafgaanden cursus als toehoorders de lessen in het eerste studiejaar hadden gevolgd, en tot de 3de klasse een tweetal jongelieden, die reeds een diploma hadden verworven, maar het verlangen hadden te kennen gegeven om het onderwijs in die klasse nog als toehoorders te blijven volgen. Van de 56 gewone leerlingen bekwaamden zich 33 voor machinist, 16 voor opzichter bij den waterstaat, 2 voor landmeter, 2 voor teekenaar, 1 voor opzichter over een timmermanswinkel, 1 voor opzichter over een instrumentmakerswinkel en 1 voor stuurman. Het meerendeel werd in de gelegenheid gesteld zich bij de gouvernementsinrichtingen en werkplaatsen of in particuliere ambachtsinrichtingen ook practisch te oefenen. Daartoe vonden 11 leerlingen eene plaatsing bij den artillerie-constructiewinkel, 11 bij het marine-etablissement, 12 bij de fabriek voor de marine en het stoomwezen, 3 bij de werkplaatsen van den waterstaat, 1 bij die van de staatsspoorwegen en 7 bij particulieren. De 11 overigen, wien nog geen werkkring kon aangewezen worden, ontvingen toch zooveel mogelijk practisch onderricht in verschillende ambachten.

Vóór het einde van 1888 deden zich onder de leerlingen vrij veel mutatiën voor, waardoor hun aantal niet onbelangrijk afnam. Slechts één leerling werd na een toelatingsexamen tusschentijds in het 1ste studiejaar opgenomen, doch de inrichting werd door 21 leerlingen uit het 1ste, 3 uit het 2de en 1 uit het 3de studiejaar wegens verschillende redenen verlaten. Daardoor telde zij op 31 December 1888 32 leerlingen (19 in het 1ste, 9 in het 2de en 4 in het 3de studiejaar), benevens 4 toehoorders.

Over het gedrag der leerlingen viel in het algemeen niet te klagen en ook hun ijver gaf, enkele uitzonderingen daargelaten, reden tot tevredenheid.

5°. Particuliere inrichtingen voor middelbaar onderwijs.

In het derde jaarverslag der Wilhelmina-school te Samarang vindt men mededeeling gedaan van eene aanvulling van het leerplan en eene uitbreiding van het onderwijs, ten gevolge van de toevoeging aan de school, bij het begin van den cursus 1888/89, van eene normaalklasse voor opleiding tot onderwijzeres. De vorming dezer normaalklasse kwam tot stand onder den aandrang van verschillende ingezetenen te Samarang, wier dochters de beide studiejaren der school met vrucht doorloopen hadden en die haar vervolgens eene verdere opleiding wenschten te verschaffen ter verkrijging van het diploma van hulponderwijzeres. Het onderricht, waarvoor ook enkele onderwijzers van het lager onderwijs aan de school zijn verbonden, omvat de gewone vakken, waarvan de kennis vereischt wordt voor het examen van hulponderwijzeres, terwijl de leerlingen ook in de gelegenheid worden gesteld hare kennis van het Fransch, Engelsch en Duitsch te vermeerderen.

In den aanvang van 1888 telde de Wilhelmina-school (destijds nog zonder normaalklasse), behalve een 5-tal toehoorderessen, 12 leerlingen in het 1ste en 9 in het 2de of laatste studiejaar. Van deze meisjes moesten nog vóór het einde van den toen loopenden cursus 2 toehoorderessen, 5 leerlingen uit het 1ste en 2 uit het 2de studiejaar, wegens ziekte of vertrek naar elders, afgeschreven worden. Gedurende de vacantie verlieten nog 3 leerlingen (2 van het 1ste en 1 van het 2de studiejaar) en 1 toehoorderes de plaats. Na afloop van de in 1888 gehouden examens konden de 5 leerlingen van het 1ste studiejaar tot het 2de bevorderd worden en gingen de overblijvende leerlingen van dit laatste studiejaar in de normaalklasse over. Aan het toelatingsexamen hadden zich 3 meisjes met gunstig gevolg onderworpen; één van haar vertrok naar Batavia en werd daar, gelijk reeds hiervóór vermeld is, als leerlinge van de hoogere burgerschool voor meisjes ingeschreven; eene andere maakte van hare aanspraak op toelating geen gebruik, terwijl de derde zich als leerlinge liet inschrijven, te zamen met nog een vijftal andere meisjes, voorzien van een bewijs dat zij in staat waren de lessen met vrucht te volgen, zoomede eene vroegere leerlinge der school die zich had laten afschrijven, maar thans weder tot het 2de studiejaar wenschte toegelaten te worden. Tengevolge van een en ander werd de cursus 1888/89 geopend met 6 leerlingen in het 1ste en een gelijk aantal in het 2de studiejaar; terwijl de lessen in de normaalklasse aanvingen met 9 meisjes, waaronder 7 die hare studiën aan de Wilhelmina-school volbracht hadden, terwijl de beide anderen een diploma van het eindexamen van de hoogere burgerschool voor meisjes te Batavia konden vertoonen. In den verderen loop van 1888 kwamen nog 4 meisjes aan het onderwijs in de normaalklasse deelnemen, nadat zij bewijzen hadden gegeven de lessen met vrucht te kunnen volgen. Verder deden zich onder de leerlingen der Wilhelmina-school tot op ult. December 1888 geen mutatiën voor.

Gedrag en ijver der leerlingen waren goed; ook werden de lessen zeer geregeld bijgewoond.

Omtrent het tweetal particuliere cursussen te Samarang voor middelbaar onderwijs in enkele vakken valt, in aansluiting met de mededeelingen in het vorig verslag (blz. 108), nog te vermelden dat de zoogenaamde »technische cursus" op 1 Januari 1888 door 8 leerlingen bezocht werd, welk aantal aan het einde van dat jaar tot 15 geklommen was, en dat ook de cursus voor scheikunde (meer bijzonder geopend ten dienste van de leerlingen van het »Proefstation Midden-Java") bleef voortgezet. Van de 10 jongelieden, die bij het begin van 1888 laatstbedoelden cursus volgden, moesten sommigen zich nog vóór het einde van het leerjaar doen afschrijven ten einde hunne werkzaamheden in de fabrieken te kunnen hervatten.

Lager onderwijs.

Met de opening in Januari 1888 van eene openbare lagere school te Medan kwam de eerste gouvernementsinrichting voor Europeesch lager onderwijs in de residentie Oostkust van Sumatra tot stand. In den verderen loop van het jaar werden nog drie openbare scholen geopend, allen op Java, en wel in Augustus te Garoet (residentie Preanger Regentschappen) en te Probolinggo, en in November te Joana (residentie Japara). De nieuwe school te Probolinggo was de tweede te dier plaatse, in verband waarmede ee reeds bestaande school aldaar voortaan uitsluitend voor betalende leerlingen bestemd werd. Bij het einde van 1888 was nu het aantal openbare lagere scholen voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden geklommen van 131 tot 135 (waaronder 23 meisjesscholen), namelijk 101 op Java en Madura, verdeeld over 64 plaatsen, en 34 in gewesten daarbuiten, verdeeld over 25 plaatsen. Verder had zich nog de behoefte doen gevoelen aan eene openbare lagere school te Lawang (residentie Pasoeroean) en aan eene tweede school zoowel te Buitenzorg en te Meester-Cornelis (residentie Batavia), als te Gombong (residentie Bagelen). De opening van deze vier scholen vond echter eerst na 1888 plaats.

Voor elke der bovenbedoelde 135 scholen vindt men de gebruikelijke statistische opgaven omtrent de samenstelling der onderwijskrachten en der schoolbevolking op ult. 1888 in bijlage S hierachter. Ommestaand volgt een vijfjarig algemeen overzicht.

TIJDSTIP.	Aantal openbare lagere scholen.	Onderwijzend personeel bij die scholen in dienst. Aantal mannen. Hoofd- en hulp-onderwijzers. b)	Kweekelingen.	Aantal vrouwen. Hoofd- en hulp-onderwijzeressen. b)	Kweekelingen.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet betalende.	Landaard der leerlingen. Kinderen van Europeesche en daarmede gelijkgestelde afkomst.	Kinderen van inlanders. c)	Kinderen van vreemde oosterlingen.	Kunne der leerlingen. a) Jongens.	Meisjes.	Verdeeling der leerlingen naar hunne schoolklasse. Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Aantal leerlingen die gedurende het opgegeven jaar de school verlieten na *alle* klassen te hebben doorloopen.
31 Dec. 1884	129	240	1	138	12	5581	4545	9213	655	258	5930	4196	5180	3858	1088	473
		391				10 126		10 126			10 126		10 126			
„ „ 1885	130	241	2	144	11	5589	4733	9445	614	263	6019	4303	5273	3876	1173	511
		398				10 322		10 322			10 322		10 322			
„ „ 1886	131	251	5	140	13	5718	5029	9863	632	252	6227	4520	5420	4044	1283	507
		409				10 747		10 747			10 747		10 747			
„ „ 1887	131	243	6	164	11	5837	5398	10 351	666	218	6582	4653	5635	4304	1296	498
		424				11 235		11 235			11 235		11 235			
„ „ 1888	135	254	5	169	7	5876	5651	10 630	697	200	6724	4803	5726	4399	1402	560
		435				11 527		11 527			11 527		11 527			

a) Opgaven betreffende den leeftijd der Europeesche leerlingen komen lager in een afzonderlijk overzicht voor.

b) Onder de hulponderwijzers en hulponderwijzeressen zijn niet medegeteld die, welke voorloopig, zonder bezoldiging, bij sommige der scholen waren werkzaam gesteld. Het aantal dezer onbezoldigde hulponderwijzers bedroeg op het einde van 1888 twee; in vorige jaren kwamen zij niet voor; dat der onbezoldigde hulponderwijzeressen bedroeg bij het einde van elk der behandelde jaren achtereenvolgens 8, 7, 17, 14 en 22.

c) Onder het opgegeven aantal inlandsche leerlingen waren bij het einde van elk der behandelde jaren achtereenvolgens begrepen 256, 254, 259, 287 en 317 kinderen van Christen-inlanders.

Behalve de 254 hoofd- en hulponderwijzers en 169 hoofd- en hulponderwijzeressen die, blijkens voorgaanden staat, aan de scholen vast werkzaam waren, behoorden nog tot het Europeesch lager onderwijs 39 onderwijzers, waarvan 3 nonactief, 2 bij het middelbaar, 13 bij het inlandsch onderwijs gedetacheerd en 21 met buitenlandsch verlof afwezig waren, alsmede 25 onderwijzeressen, van welke 9 nonactief, 1 bij het middelbaar onderwijs gedetacheerd en 15 met buitenlandsch verlof waren. In het geheel bestond alzoo het onderwijzend personeel, ten behoeve van het Europeesch lager onderwijs aan 's lands dienst verbonden, ongerekend de kweekelingen (en ongerekend ook het onbezoldigd hulppersoneel bedoeld in noot *b* hierboven), uit 293 onderwijzers en 194 onderwijzeressen, welke, naar de klasse van hunne bezoldiging en het bezit van de hoofd- of van de hulp-akte van bekwaamheid, verdeeld waren als volgt:

	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	Te zamen.	Van deze bezaten: de hoofd-akte.	de hulp-akte.
onderwijzers *a*) . . .	59	130	104	293	232	61
onderwijzeressen *a*)	13	32	149	194	52	142

a) Zij die bij het middelbaar onderwijs gedetacheerd waren, komen hier voor in de klasse waartoe zij het laatst behoord hadden.

In 1888 verkregen 23 onderwijzers en 28 onderwijzeressen eene plaatsing bij het lager onderwijs. Onder hen waren 10 onderwijzers en 3 onderwijzeressen, welke niet in Indië waren verkregen, maar voor den Indischen dienst waren uitgezonden uit Nederland. Van de in 1888 aangestelde 13 onderwijzers en 25 onderwijzeressen die zich in Indië hadden aangemeld, hadden er zoowel 5 van de eersten als 5 van de laatsten de akte van bekwaamheid in Nederland behaald. Het in 1887 bij het lager onderwijs aangesteld onderwijzend personeel, ten getale (volgens verbeterde opgaven) van 5 onderwijzers en 51 onderwijzeressen, was uitsluitend in Indië verkregen. Van dat personeel waren 1 der onderwijzers en 12 der onderwijzeressen in Nederland geëxamineerd.

Bovenstaand overzicht wijst ook voor 1888 weder eene toeneming van het aantal leerlingen aan. Het aantal betalende leerlingen nam echter slechts met 39 toe (het klom tot 5876), terwijl dat der niet-betalenden vermeerderde met 253 (waardoor het een totaal van 5651 bereikte). Onder deze 11 527 leerlingen (6724 jongens en 4803 meisjes) telde men 697 kinderen van inlanders (31 meer dan het jaar te voren) en 200 kinderen van vreemde oosterlingen (18 minder dan op ult. 1887).

Wegens volbrachten leertijd, dat is na alle klassen doorloopen te hebben, verlieten in 1888 560 leerlingen de school; daarentegen werden er 4034 om andere redenen afgeschreven; niet al deze laatsten staakten echter het onderwijs (verg. wat te dien aanzien in 't vorig verslag, blz. 109/110, is gezegd).

Evenals in de twee voorafgegane jaren bedroeg het schoolverzuim, over alle scholen gerekend, ook in 1888 weder 21 dagen gemiddeld per leerling. Uit den aard der zaak liep dit gemiddelde voor elke school in het bijzonder vaak zeer uiteen. Zoo waren in 1887 (over 1888 is zulks niet opgegeven) scholen waar elke leerling gemiddeld 40 à 50 dagen verzuimde, andere waar dit gemiddelde tusschen de 4 en 10 dagen per hoofd beperkt bleef.

Om den leerlingen nuttige uitspanningslectuur te verschaffen, waren aan 120 openbare lagere scholen (1 meer dan in 1887) kinderbibliotheken verbonden, te zamen 26 103 werkjes bevattende, dat is 946 meer dan in 1887.

Wegens ontstentenis of afwezigheid van een deel van het onderwijzend personeel moesten bij een zestal scholen de lesuren tijdelijk gewijzigd worden, in dier voege dat de leerlingen dagelijks in twee elkander afwisselende groepen onderwijs ontvingen.

Op enkele scholen onderging het leerplan in 1888 eenige uitbreiding. Met het onderricht in de beginselen der Fransche taal, dat reeds aan verscheidene openbare scholen gegeven wordt, begon men in 1888 ook te Blitar (Kediri). En tot opneming in het leerplan ook van de beginselen der Engelsche taal werd vergunning verleend voor zooveel betreft de 3de gemengde school te Batavia en twee scholen te Soerabaija (de 1ste gemengde school A en de meisjesschool). Te Batavia echter moesten deze nieuwe lessen nog vóór het einde van het jaar weder gestaakt worden ten gevolge van het aftreden van den hoofdonderwijzer. Maatregelen worden voorbereid, die de gelegenheid zullen schenken om, aanvankelijk bij enkele scholen, van het onderwijs in de niet-verplichte vakken in 't vervolg meer werk te kunnen maken. Hieraan doet zich meer en meer de behoefte gevoelen zoowel voor hen die niet bestemd zijn later middelbaar onderwijs te ontvangen, als ter betere voorbereiding tot en aansluiting aan de hoogere burgerscholen. Aan de (gemengde) school te Pekalongan bleef voor de meisjes-leerlingen het onderricht uitgebreid tot de nuttige handwerken. Op de eigenlijke meisjesscholen behoort dit onderwijs overal tot het leerplan. Van de teekenlessen, welke reeds sedert tal van jaren gedurende de namiddaguren aan

eenige openbare lagere scholen te Batavia, Samarang en Soerabaija gegeven werden, maakten bij het einde van 1888 respectievelijk 25, 81 en 25 leerlingen gebruik.

De uitgaven voor het openbaar Europeesch lager onderwijs en de ontvangsten wegens schoolgelden bedroegen over de laatst verloopen twee jaren als volgt:

	1887. (Verbeterde opgaven.)	1888. (Voorloopige opgaven.)
Traktementen, leermiddelen, enz. . . .	f 1 372 129	f 1 390 156
Gebouwen, huishuur, enz.	433 572	455 362
Te zamen . . .	f 1 805 701	f 1 845 518
Geïnde schoolgelden.	210 052	207 106
Blijft ten laste van den lande	f 1 595 649	f 1 638 412

Voor vijf scholen (te Buitenzorg, Samarang, Bangil, Loemadjang en Medan) kwamen in 1888 nieuw gebouwde lokalen gereed. Aan het onderhoud der schoolgebouwen werd de noodige zorg besteed; enkele ondergingen eenige vergrooting of verbetering. Nieuwe regelen voor het bouwen en inrichten van schoollokalen ten behoeve van het openbaar lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden werden door den directeur der burgerlijke openbare werken vastgesteld bij circulaire van 25 Januari 1889, ter vervanging van de omtrent dit onderwerp in 1881 gegeven voorschriften, opgenomen in n°. 3664 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

Op de drie hoofdplaatsen van Java werd het aantal particuliere scholen voor lager of uitgebreid lager onderwijs in 1888 van 13 op 14 gebracht. Van de 4 in 1887 nog elders bestaande particuliere scholen (te Buitenzorg, Joana, Temanggoeng en Padang) werd die te Joana in 1888 gesloten; daarentegen werd er een te Neira op Banda geopend, evenals te Lawang (Pasoeroean), welke laatste echter vóór het einde des jaars weder gesloten werd (In Januari 1889 is te Lawang eene openbare school geopend, tot welker oprichting in Augustus 1888 was besloten, nadat kort te voren een verzoek om subsidie voor de particuliere school aldaar was afgewezen.) [1])

Op ultimo 1888 (zie de reeds aangehaalde bijlage S) waren derhalve in werking 18 particuliere Europeesche lagere scholen (waaronder 12 voor uitgebreid lager onderwijs), met een onderwijzend personeel van 102 personen en 2330 leerlingen (690 jongens en 1640 meisjes). Zooals uit het volgend overzicht kan blijken, zijn deze cijfers hooger dan in een der vier voorafgegane jaren.

Tijdstip	Aantal bijzondere scholen		Onderwijzend personeel voor vast bij die scholen in dienst.				Landaard der leerlingen.			Kunne der leerlingen. a)		Verdeeling der leerlingen naar hunne schoolklasse.			Aantal leerlingen (voor zooveel opgegeven) die gedurende het behandelde jaar de school verlieten na alle klassen te hebben doorloopen.
			Aantal mannen.		Aantal vrouwen.			Kinderen							
	voor gewoon lager onderwijs.	voor meer uitgebreid lager onderwijs.	Hoofd- en hulponderwijzers.	Kweekelingen.	Hoofd- en hulponderwijzeressen.	Kweekelingen.	Kinderen van Europeesche en daarmede gelijkgestelde afkomst.	van inlanders. b)	van vreemde oosterlingen.	Jongens.	Meisjes.	Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	
31 Dec. 1884	5	12	19	„	50	5	1842	30	6	592	1286	801	695	382	76
	17		74				1878			1878		1878			
1885	5	14	21	„	60	3	1912	14	9	614	1321	822	712	401	86
	19		84				1935			1935		1935			
1886	5	12	21	1	62	6	1991	7	1	607	1392	807	748	444	110
	17		90				1999			1999		1999			
1887	7	10	24	2	66	3	2123	10	„	614	1519	922	707	504	131
	17		95				2133			2133		2133			
1888	6	12	24	2	72	4	2324	6	„	690	1640	997	807	526	143
	18		102				2330			2330		2330			

a) De leeftijd der Europeesche leerlingen wordt lager afzonderlijk vermeld.
b) Alle inlandsche leerlingen in de vijf vermelde jaren waren niet-Christenen, behalve één Christenmeisje in 1888.

Hoedanig de Europeesche leerlingen zoowel bij de openbare als bij de particuliere scholen naar hun leeftijd verdeeld waren, kan blijken uit het thans volgende overzicht.

Tijdstip waartoe de opgaaf betrekking heeft.	Aantal leerlingen die den leeftijd hadden van 6 jaar.	7 jaar.	8 jaar.	9 jaar.	10 jaar.	11 jaar.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal aantal leerlingen.
Openbare scholen.												
31 Dec. 1884.	697	1043	1095	1171	1022	980	1032	837	703	443	190	9213
1885.	695	965	1198	1153	1136	998	967	893	683	531	226	9445
1886.	729	1083	1187	1194	1150	1090	1046	852	786	493	253	9863
1887.	691	1107	1338	1231	1189	1144	1118	954	754	568	257	10351
1888.	700	1053	1303	1358	1213	1141	1135	1046	825	527	329	10630
Bijzondere scholen.												
31 Dec. 1884.	116	147	180	196	221	182	187	178	170	133	132	1842
1885.	87	163	180	165	207	218	223	180	177	142	170	1912
1886.	121	189	198	183	179	219	199	204	168	137	194	1991
1887.	150	199	217	198	203	199	242	196	199	147	173	2123
1888.	158	214	262	230	199	243	202	243	177	161	235	2324

Blijkens de door de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, ingevolge art. 23 van het reglement op het Europeesch lager onderwijs (Indisch Staatsblad 1868 n°. 81), ingediende opgaven omtrent de in hun ressort aanwezige Europeesche kinderen van 6 tot 14 jaren, bedroeg hun aantal in 1887 12 971 en in 1888 13 126, waarvan respectievelijk 12 191 en 12 342 school- of huisonderwijs genoten [2]), en respectievelijk 780 en 784 van onderwijs verstoken waren.

Evenals in het jaar te voren werd ook in 1888 op een 16-tal plaatsen (thans niet meer te Ambarawa en te Amboina, doch daarentegen voor 't eerst te Keboemen en Sumanap), bijna uitsluitend door personeel der openbare lagere scholen, in de namiddaguren aanvullend onderwijs gegeven in eenige

[1]) Door de Indische begrooting voor 1889 is de gelegenheid verschaft om, in ruimere mate dan tot nog toe, door geldelijke bijdragen van regeeringswege de oprichting en instandhouding van particuliere scholen, zoo Europeesche als inlandsche, te steunen, ook ten einde — waar de Regeering meer en meer onmachtig blijken moet de uitgaven voor een goed en aan aller behoeften voldoend onderwijs te bestrijden — zoodoende te gemoet te komen aan de kosten van het openbaar onderwijs. In Juli jl. is dezerzijds met de Indische Regeering in overleg getreden nopens eenige wenschelijke veranderingen in de thans nog geldende voorwaarden voor het toekennen van gouvernementssubsidie aan particuliere scholen (zie daarover, wat de Europeesche scholen betreft, art. 3 van de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1868 n°. 81, en wat de inlandsche scholen aangaat, de ordonnantiën in Indisch Staatsblad 1874 n°. 99 en 1875 n°. 262).

[2]) Op enkele afgelegen eilanden in de buitenbezittingen bezochten sommige dezer kinderen (waarschijnlijk kinderen van zoogenaamde inlandsche burgers) de naastbij gelegene inlandsche school.

vakken van lager of meer uitgebreid lager onderwijs. Deze particuliere namiddagscholen, ten getale van 26, werden bij het einde van 1888 bezocht door 340 leerlingen (de 24, die op ultimo 1887 bestonden, telden toen 312 leerlingen).

Hieronder volgt eene opgaaf van de plaatsen (met vermelding tevens van het getal leerlingen), waar in 1887 en 1888 scholen als de hierbedoelde, zoomede particuliere teeken-, gymnastiek- en bewaarscholen werden aangetroffen.

PLAATSEN.	Namiddagscholen.				Teekenscholen.				Gymnastiekscholen.				Bewaarscholen.			
	1887.		1888.		1887.		1888.		1887.		1888.		1887.		1888.	
	Aantal inrichtingen.	Aantal leerlingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal leerlingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal leerlingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal leerlingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal leerlingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal leerlingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal leerlingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal leerlingen.
Batavia	2	40	5	53	„	„	„	„	„	„	1	38	5	386	5	364
Meester-Cornelis . . .	1	18	1	20	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Buitenzorg	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	7	1	7
Tagal.	„	„	„	„	„	„	„	„	1	32	1	28	1	19	1	17
Slawi (Tagal). . . .	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	16
Pekalongan	1	17	1	24	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Samarang	2	35	5	44	„	„	„	„	1	34	1	23	5	269	5	280
Ambarawa	1	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Soerabaija	1	46	2	64	1	9	2	51	„	„	„	„	2	161	2	135
Probolinggo	3	27	1	8	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bandjarnegara . . .	2	13	1	7	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Wonosobo	1	6	1	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Keboemen	„	„	1	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Magelang.	2	13	1	14	„	„	„	„	1	8	„	„	1	32	1	31
Djokjokarta	1	10	1	11	„	„	„	„	1	44	1	28	1	59	1	86
Soerakarta.	3	34	2	32	„	„	„	„	1	98	1	114	1	51	1	51
Sumanap	„	„	1	11	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Padang	1	16	1	18	„	„	„	„	„	„	„	„	1	48	1	61
Makasser	1	17	1	15	1	8	„	„	1	32	1	18	„	„	1	30
Amboina	1	7	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Neira (Banda) . . .	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	25
Ternate	1	7	1	7	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Totalen. . .	a) 24	312	a) 26	340	2	17	2	51	6	248	6	249	b) 18	1032	b) 21	1103

a) Bij twee dezer namiddagscholen (te Batavia en te Bandjarnegara) werd onderwijs gegeven in handenarbeid naar de methode van Clausen Kaas.

b) Tien dezer bewaarscholen waren onderdeelen van scholen voor lager en meer uitgebreid lager onderwijs, namelijk 2 te Batavia, 4 te Samarang, de 2 te Soerabaija, die te Buitenzorg en die te Padang.

Aan de gouvernementsnormaalschool te Batavia, waar hulponderwijzers en hulponderwijzeressen zich in de avonduren kunnen bekwamen ter verkrijging van de hoofdakte (zie het reglement in n°. 3300 en 3899 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), waren blijkens het vorig verslag (blz. 111) op het einde van 1887 22 personen ingeschreven, namelijk 9 hulponderwijzers en 12 hulponderwijzeressen in 's lands dienst en 1 particuliere onderwijzeres. Deze laatste liet zich echter in den loop van 1888 weder afschrijven, gezamenlijk met 9 van het gouvernementspersoneel (3 hulponderwijzers, van wie er 2 de hoofdakte hadden behaald, en 6 hulponderwijzeressen, van wie er 1 dit doel had bereikt). Als nieuwe leerlingen werden toegelaten 4 hulponderwijzers en 8 hulponderwijzeressen (waarvan respectievelijk 2 en 5 aan openbare scholen werkzaam). Daar echter één der particuliere onderwijzers nog vóór het einde des jaars wegens vertrek werd afgevoerd, bleven de normaallessen op 31 December 1888 gevolgd door 23 personen, namelijk 9 hulponderwijzers en 14 hulponderwijzeressen, waarvan er respectievelijk 8 en 11 tot het gouvernementspersoneel behoorden. De hoofdonderwijzer, aan wien blijkens het vorig verslag vergund was enkele lessen aan de normaalschool bij te wonen, nam later aan het onderwijs geen deel meer. Onder het aan de inrichting verbonden onderwijzend personeel ontstonden drie vacatures, die zoo spoedig doenlijk werden aangevuld.

Daar aan de vele aanvragen van hulponderwijzers en hulponderwijzeressen om te Batavia te worden geplaatst ten einde de normaallessen te kunnen bijwonen, niet in voldoende mate kan worden tegemoet gekomen, bestaat het voornemen om, wanneer daartoe bij de Indische begrooting fondsen bewilligd zullen zijn, ook te Soerabaija eene inrichting voor normaalonderwijs te openen.

Op blz. 108 hiervóór is reeds het een en ander medegedeeld omtrent de particuliere normaalschool tot vorming van hulponderwijzeressen te Samarang, waar die inrichting als eene afzonderlijke klasse aan de Wilhelmina-school is toegevoegd.

Onderwijzersexamens werden in 1888 afgenomen te Batavia, Samarang, Soerabaija, Padang, Makasser, Amboina en Menado, van respectievelijk 65, 24, 25, 4, 3, 2 en 4 candidaten (één vrouwelijke candidaat te Batavia, die bij éénzelfde gelegenheid in twee examens slaagde, is in deze opgaven dubbel gerekend). Voor welke akten de candidaten zich aanmeldden en hoedanig de uitslag der examens was, kan zoowel voor 1887 als voor 1888 uit

het volgende overzicht blijken.

Candidaten ter verkrijging van eene akte van bekwaamheid als:	1887.		1888.	
	Geslaagd.	Niet geslaagd.	Geslaagd.	Niet geslaagd.
hoofdonderwijzer	6	a) 3	3	7
hulponderwijzer	4	6	10	11
hoofdonderwijzeres	„	1	2	3
hulponderwijzeres	36	18	30	30
onderwijzer in de Fransche taal	1	2	2	„
„ „ „ Engelsche „	1	„	„	2
„ „ „ Duitsche „	1	„	„	„
„ „ „ wiskunde	„	a) 2	„	„
„ „ „ gymnastiek	1	„	„	„
„ „ het teekenen	„	3	„	„
onderwijzeres in de Fransche taal	3	„	10	3
„ „ „ Engelsche „	3	„	5	1
„ „ het teekenen	„	„	3	„
„ „ de handwerken voor meisjes	„	„	5	„
Te zamen	56	b) 35	c) 70	57

a) Verbeterde opgaaf.

b) Twee dezer onvoldoende examens, één in de Fransche taal en één in de wiskunde, werden door denzelfden candidaat afgelegd.

c) Eene vrouwelijke candidaat behaalde twee akten (voor Fransch en voor Engelsch).

De door eene gouvernementssubsidie van f 3000 's jaars gesteunde ambachtsschool te Batavia bleef ten volle aan het doel beantwoorden. Het practisch onderwijs werd uitgebreid door de opening van een cursus in het timmeren, hetgeen noodig geoordeeld werd met het oog op de in 1887 (Indisch Staatsblad n°. 185) vastgestelde eischen voor de benoembaarheid tot opzichter bij den waterstaat; terwijl de theoretische lessen uitbreiding ondergingen als een eerste stap tot de in het programma der school voorgeschreven vorming van machinisten.

In de omstandigheid dat de namiddaglessen aan de ambachtsschool samenvallen met de exercitiën van de schutterij, heeft de Indische Regeering aanleiding gevonden om zoowel den directeur en de onderwijzers als de vaste leerlingen der inrichting van persoonlijken schutterlijken dienst vrij te stellen (Indisch Staatsblad 1889 n°. 1).

Gebrek aan voldoende localiteit was ook in het afgeloopen jaar oorzaak dat de lessen veelal ten huize van de onderwijzers moesten gegeven worden. In de behoefte aan goede en in het centrum der hoofdplaats gelegen leerzalen en werkplaatsen zal eerlang worden voorzien. Aan de directie der school is namelijk een perceel gouvernementsgrond te Weltevreden in bruikleen afgestaan voor de oprichting van een gebouw, terwijl de opbrengst van eene in Maart jl. uitgespeelde geldloterij strekken zal tot bestrijding van de aan dien bouw verbonden uitgaven.

Ook in 1888 werd de school door vele nog onvoldoend ontwikkelde jongelieden verlaten. Om dit zooveel mogelijk te voorkomen, ontvangen die leerlingen, welke zoover gevorderd zijn dat zij bij particulieren eenig loon zouden kunnen verdienen, een klein daggeld (f 0,15 à f 0,25). Het onderwijs werd mede aangemoedigd en tevens min of meer winstgevend gemaakt door het uitvoeren van kleine bestellingen tegen betaling. Deze maatregel werd uit den aard der zaak slechts toegepast voor zoover de krachten en de vorderingen der leerlingen het toelieten en het werk bevorderlijk was te achten voor het onderwijs. Het geschiedde dan ook op zulk eene kleine schaal dat de particuliere nijverheid er geen noemenswaardig nadeel door ondervond. Eene der oorzaken van het verlaten der school was hierin gelegen, dat sommige leerlingen lichamelijk niet krachtig genoeg waren voor de uitoefening van het smidsvak of wel daarvoor minder aanleg of neiging bleken te bezitten. Om ook aan hen eenigszins eene toekomst te verzekeren, streeft men er naar, door verdere uitbreiding van het practisch onderwijs, aan het verschil in neiging en aanleg der leerlingen tegemoet te komen.

De vermeerdering der administratieve werkzaamheden aan het beheer der school verbonden, maakte het wenschelijk een éénhoofdig bestuur in te stellen, dat sedert opgedragen is aan een directeur.

Op het einde van Januari 1889 telde de school 35 betalende en 41 gratis-leerlingen, welke cijfers bij het einde van 1887 bedroegen 12 en 38.

§ 2. *Onderwijs voor inlanders.*

Aanvulling van het algemeen reglement. Ten einde het bezwaar op te heffen dat hier en daar, bepaaldelijk in de residentiën Menado, Amboina, Ternate en Timor, door de bedienaren van den Christelijken godsdienst ondervonden werd in het kiezen van een geschikt uur voor het geregeld geven van godsdienstonderwijs aan kinderen van Christen-inlanders die de gouvernements inlandsche school bezoeken, werd bij ordonnantie van 19 Juli 1888 (Indisch Staatsblad n°. 123) art. 24 van het algemeen reglement van 1872 op het gouvernements lager onderwijs voor inlanders in Nederlandsch-Indië aangevuld met de bepaling, dat voor elke school des gevorderd de plaatselijke inlandsche schoolcommissie één of twee dagen der week aanwijst, waarop leerlingen, die alsdan onderwijs in den Christelijken godsdienst ontvangen, een uur later ter school mogen komen, terwijl, waar het scholen geldt welker leerlingen allen den Christelijken godsdienst belijden, de commissie mede voor één of twee dagen der week, het aantal schooluren ten behoeve van het godsdienstonderwijs met één kan verminderen. Deze regeling brengt mede, dat, in het laatstbedoeld geval, het godsdienstonderwijs niet buiten de school behoeft te worden gegeven, maar daartoe, met toepassing van art. 4, al. 2, van Indisch Staatsblad 1871 n°. 104, over het schoollokaal mag worden beschikt.

Reorganisatie van het inlandsch onderwijs. Nadat de Indische Regeering in kennis was gesteld met de bedenkingen, waartoe de in 1887 bij het Opperbestuur aanhangig gemaakte voorstellen tot reorganisatie van het inlandsch onderwijs aanleiding hadden gegeven (verg. vorig verslag blz. 112), zijn in Indië nadere, meer in bijzonderheden uitgewerkte, ontwerpen dienaangaande ter hand genomen. Deze arbeid was bij de afsluiting der Indische mededeelingen voor dit gedeelte van het verslag nog niet in die mate gevorderd, dat de Indische Regeering hare gewijzigde voorstellen reeds aan de goedkeuring van het Opperbestuur kon onderwerpen.

Toezicht. Ten gevolge van tijdelijke regelingen, en in afwachting van eene, tegelijk met de reorganisatie van het inlandsch onderwijs, te brengen wijziging in het schooltoezicht, was dit toezicht in 1888 opgedragen aan een inspecteur te Batavia, wiens ressort omvat West-Java en elf gewesten der buitenbezittingen, een adjunct-inspecteur te Probolinggo voor Midden- en Oost-Java met Madura, Bali en Lombok en Celebes en onderhoorigheden, en een adjunct-inspecteur te Amboina voor de residentiën Amboina, Menado, Ternate en Timor. Tot voor korten tijd waren ook adjunct-inspecteurs gevestigd te Magelang en Fort de Kock, maar toen in 1887 de titularissen hun ambt voorgoed of tijdelijk nederlegden, werden zij, opdat de Regeering bij de voorgenomen hervorming van het schooltoezicht meer de vrije hand zou hebben, bij wijze van voorloopigen maatregel, vervangen door schoolopzieners, enkel belast met het toezicht op de lagere inlandsche scholen in het ressort van den adjunct-inspecteur, wiens plaats zij tijdelijk innamen. Ter versterking van de inspectie in het oostelijk gedeelte van den Archipel was overigens reeds in 1886 een tijdelijke schoolopziener, ter standplaats Tondano, toegevoegd aan den adjunct-inspecteur te Amboina. Deze laatste schoolopzienersplaats was echter bij het einde van 1888 onvervuld [1]), daar de titularis, toen in Juni te voren de adjunct-inspecteur te Amboina wegens ziekte buitenlandsch verlof verkreeg, kort daarop, met bevordering tot adjunct-inspecteur, tot diens vervanger werd benoemd.

In September 1888 werd, voornamelijk in het belang zijner studie van de Javaansche taal, de standplaats van den tijdelijken schoolopziener in Midden-Java verlegd van Magelang naar Soerakarta. Sedert Juli jl. is te Fort de Kock, in plaats van den tijdelijken schoolopziener (die toen benoemd was geworden tot waarnemend hoofdonderwijzer

[1]) In Juli jl. is tot tijdelijk schoolopziener ter standplaats Tondano benoemd een der onderwijzers van de kweekschool te Fort de Kock.

aan de onderwijzers-kweekschool ter plaatse) weder een adjunct-inspecteur opgetreden, die echter niet voorgoed maar als waarnemend adjunct-inspecteur is aangesteld.

De groote omvang van de ressorten van sommige inspecteerende ambtenaren en ziekte van één hunner waren oorzaak dat in 1888 het schooltoezicht niet overal kon worden uitgeoefend. Zoo moest geheel achterwege blijven eene inspectie over de scholen in de residentiën Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Timor en over die op de Sangi- en Talaut-eilanden (residentie Menado). In de residentie Amboina konden slechts enkele scholen worden bezocht. In de Minahassa (residentie Menado) werden de meeste gouvernements- en een groot aantal particuliere scholen geïnspecteerd, en in de afdeeling Gorontalo van laatstgemeld gewest, zoomede in de residentie Ternate, alle scholen. In het gouvernement Sumatra's Westkust kon de inspectie tot nagenoeg alle scholen worden uitgestrekt, wat echter niet het geval was met de scholen op Java en Madura.

Opleiding van inlandsche onderwijzers. In 1888 werd aan al de zeven kweekscholen het eindexamen afgenomen. Bij verhindering van den inspecteur van het inlandsch onderwijs werd dat examen te Fort de Kock, te Padang Sidempoean en te Bandjermasin afgenomen door deskundigen, daartoe door den Gouverneur-Generaal aangewezen. In het geheel slaagden bij de zeven kweekscholen in het eindexamen 61 candidaten en alleen te Fort de Kock en te Amboina moesten respectievelijk 3 en 4 candidaten worden afgewezen. Op laatstgenoemde plaats kon aan 2 en te Fort de Kock aan 1 der niet-geslaagden eene akte voor hulponderwijzer worden uitgereikt. Voor verdere opgaven nopens de mutatiën onder de kweekelingen wordt naar het volgende overzicht verwezen.

Kweekscholen.	Nominaal aantal kweekelingen.	Ingeschreven op 1 Jan. 1888.	Afgeschreven in 1888:			Bijgekomen in 1888:			Ingeschreven op 31 December 1888.		Bij het eindexamen van 1888:		Bij het toelatings-examen van 1888:	
			wegens in 1888 of vroeger goed afgelegd eind-examen. a)	wegens andere redenen.	Te zamen.	na goed afgelegd toelatings-examen.	met certificaat. b)	Te zamen.	Totaal aantal kweekelingen. c)	Aantal kweekelingen der hoogste klasse. c)	geslaagd.	afgewezen.	geslaagd.	afgewezen.
Bandong	75	60	11	9	20	7	„	7	47	16	9	„	7	37
Probolinggo	75	49	18	4	22	13	„	13	40	10	13	„	13	37
Fort de Kock	50	49	9	8	17	d) 7	„	7	39	15	9	3	d) 7	...
Padang Sidempoean	25	24	9	1	10	d) 1	„	1	15	„	9	„	d) 1	...
Bandjermasin	25	20	4	„	8	6	„	6	18	3	7	„	6	33
Makasser	25	24	„	1	1	2	„	2	25	9	6	„	e) 8	3
Amboina	50	48	8	7	15	14	2	16	49	9	f) 8	f) 4	14	166
Totaal	325	274	59	34	93	50	2	52	233	62	61	g) 7	56	276

a) Te oordeelen naar de cijfers der in 1888 in het eindexamen geslaagden, voor zooveel die bij het einde van dat jaar niet nog bij de school bleven ingeschreven (zie lager noot c), zouden onder de in 1888 wegens goed volbrachte studie afgeschreven kweekelingen er 17 behoord hebben die reeds in 1887 of vroeger eindexamen hadden afgelegd, namelijk 6 te Bandong, 5 te Probolinggo en 6 te Amboina.

b) In deze rubriek zijn vermeld de kweekelingen, die door de inspecteerende ambtenaren of door de hoofden van gewestelijk bestuur, na overleg met de plaatselijke inlandsche schoolcommissiën (zie Indisch Staatsblad 1886 n°. 46, § B, sub g), geschikt geoordeeld en aanbevolen werden ter aanvulling van het ontbrekende aantal kweekelingen.

c) Hieronder 19 reeds in het eindexamen van 1888 geslaagde kweekelingen (4 te Bandong, 3 te Bandjermasin, 6 te Makasser en 6 te Amboina).

d) Toelatingsexamens werden te Fort de Kock en Padang Sidempoean niet afgenomen. De hierbedoelde kweekelingen schijnen bij een vroeger examen voldaan te hebben, maar toen niet geplaatst te zijn. Nader bericht hieromtrent werd niet ontvangen.

e) Van hen die te Makasser aan het toelatingsexamen voldeden, konden slechts 2 candidaten geplaatst worden.

f) De geslaagden waren allen afkomstig uit de residentiën Amboina en Menado. Onder de niet-geslaagden waren er 2 uit de residentie Amboina en 2 uit de residentie Timor.

g) Een der afgewezenen te Fort de Kock en 2 der niet-geslaagden te Amboina legden nader met goed gevolg het examen voor hulponderwijzer af.

Op 1 Januari 1888 waren alzoo van de toegestane 325 plaatsen 51, en op 31 December van dat jaar 92 plaatsen onbezet, hetgeen voornamelijk moet worden toegeschreven aan de omstandigheid dat bij het afnemen van het toelatings-examen voor sommige kweekscholen eenige verscherping der eischen was aanbevolen, en zulks met het oog op het aantal nog op plaatsing wachtende candidaat-onderwijzers en het geringe vooruitzicht in de naaste toekomst op de opening van nieuwe scholen. Van de op 31 December 1888 bezette 233 plaatsen waren er 19 ingenomen — zie noot c hiervóór — door kweekelingen die reeds in het eindexamen geslaagd waren, maar voorloopig niet konden geplaatst worden.

Aan de bij vijf der kweekscholen in 1888 gehouden toelatings-examens, volgens de bij wijze van proef vastgestelde regeling in Indisch Staatsblad 1886 n°. 46, onderwierpen zich 324 jongelieden, waarvan 48 slaagden en 276 werden afgewezen. Te Amboina hadden zich voor 16 plaatsen 180 candidaten aangemeld, waaronder ook candidaten uit de residentie Menado, wier aantal niet afzonderlijk is opgegeven.

Over het algemeen lieten ijver en gedrag der kweekelingen weinig te wenschen over en was de gezondheidstoestand bevredigend.

De afschrijvingen wegens andere redenen dan goed afgelegd eindexamen waren vrij gering en betroffen in het geheel 34 kweekelingen, tegen 54 in het voorafgegane jaar. Voor eene gepaste afleiding en ontspanning der kweekelingen werd voortdurend zorg gedragen. Te Padang Sidempoean vond onder hen de muziek vele beoefenaars. Van de gelegenheid, den kweekelingen te Bandong en te Probolinggo aangeboden om te sparen, werd op eerstgenoemde plaats niet veel, te Probolinggo daarentegen ruim gebruik gemaakt. Ter laatstgenoemde plaats werd namelijk van Juni t/m December 1888 door 54 kweekelingen eene som van ruim f 608 bespaard, terwijl te Bandong gedurende gemeld jaar slechts p. m. f 50 werd ter zijde gelegd.

Te Amboina moesten de door de kweekelingen bewoonde vertrekken, als besmet door berriberri, afgebroken en de materialen verbrand worden, ten gevolge waarvan bij het einde des jaars het internaat tijdelijk werd opgeheven.

De aan vijf der kweekscholen (te Bandong, Fort de Kock, Bandjermasin, Makasser en Amboina) verbonden externen-scholen werden in 1888 bezocht door 406 leer-

lingen. (Bij deze opgaaf is voor Amboina, waaromtrent geen opgaaf werd ontvangen, gerekend dat al de 60 plaatsen vervuld waren, hetgeen in den regel het geval is.)

Het onderwijzend personeel bij de kweekscholen, waaromtrent nadere opgaven zijn te vinden in bijlage T hierachter, bestond op 31 December 1888 uit 14 Europeanen (7 hoofdonderwijzers of waarnemende hoofdonderwijzers, 4 tweede onderwijzers en 3 hulponderwijzers) en 23 inlanders (3 hulponderwijzers van den 1sten rang, 1 waarnemend hulponderwijzer van den 2den rang, 16 taal- en 3 teekenonderwijzers), tegen 13 Europeanen en 22 inlanders bij het einde van 1887. Aan drie kweekscholen (te Bandong, Padang Sidempoean en Bandjermasin) werd de betrekking van hoofdonderwijzer tijdelijk waargenomen, voor zooveel betreft Padang Sidempoean en Bandjermasin nog steeds in afwachting van eene beslissing omtrent het al of niet opheffen dezer inrichtingen.

Van het Europeesch onderwijzend personeel waren er bij het einde van 1888 2, die nog niet hadden voldaan aan het examen in het Maleisch en in de land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië [1]; zie Indisch Staatsblad 1886 n° 47.

De 3 aan de kweekscholen verbonden inlandsche hulponderwijzers van den 1sten rang (te Bandong, Fort de Kock en Amboina) bezitten de akte van bekwaamheid als hulponderwijzer voor het Europeesch lager onderwijs [2]. Twee hunner (die hier te lande die akte behaald hebben) zijn in 1886 en 1887 bij ordonnantie met Europeanen gelijkgesteld. Als waarnemend hulponderwijzer van den 2den rang werd in het laatst van 1887 (bij de kweekschool te Padang Sidempoean) aangesteld een aan eene kweekschool opgeleide inlandsche onderwijzer 1ste klasse.

Volgens de in den aanvang van 1886 (Indisch Staatsblad n° 47) gemaakte nadere bepalingen betreffende het inlandsch onderwijs lag het in de bedoeling om voor de betrekking van inlandsch hulponderwijzer van den 2den rang eene speciale opleiding in het leven te roepen, in zoover dat de in het eindexamen eener kweekschool geslaagden zich nog zouden moeten verwerven eene gelijke kennis in de Nederlandsche taal, als gevorderd wordt voor het verkrijgen van de hulp-akte voor het Europeesch lager onderwijs. Van het in 't leven roepen van zoodanige opleiding is echter in Augustus 1888 door de Indische Regeering voorloopig afgezien. Het beginsel om de hulponderwijzersplaatsen bij de kweekscholen en bij de scholen voor zonen van inlandsche hoofden door inlandsche hulponderwijzers te doen vervullen, werd door de geraadpleegde autoriteiten bijna eenparig veroordeeld, hoofdzakelijk op grond dat de tot dusver met de inlandsche hulponderwijzers van den 1sten rang opgedane ondervinding had geleerd dat hun te veel de vereischten ontbreken om als opvoeders op te treden.

Particuliere inrichtingen tot vorming van inlandsche onderwijzers. Ten opzichte van de door het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam bekostigde kweekschool te Tomohon (residentie Menado) wordt gemeld dat het aantal kweekelingen (allen internen) gedurende 1888, door overlijden van 2 hunner, van 33 tot 31 terugging, die wel niet allen vlugheid van bevatting bezaten, maar ijverig waren. De leervakken, gewijzigd naar de klassen, omvatten godsdienstonderwijs, hoofdgebeurtenissen uit de algemeene geschiedenis, aardrijkskunde in 't bijzonder van de Minahassa, natuurkunde, taalkunde en paedagogie. Van meetkunde wordt het noodige, van teekenen en zang veel werk gemaakt, evenzeer van gymnastiek en handenarbeid, tot welk laatste timmeren, vlechten, enz. behoort. Onder de kweekelingen bevonden er zich 3, afkomstig van de Sangi-eilanden.

De door het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen opgerichte kweekschool te Pansoer-na-pitoe in de Battaklanden (gouvernement Sumatra's Westkust) werd bij het einde van 1888 door 30 kweekelingen bezocht, waaronder 6 die opgeleid werden tot evangelist.

Nopens de kweekschool van hetzelfde genootschap te Dahana op het eiland Nias werden over 1888 geen berichten ontvangen.

Van de door zendeling-leeraren van eerstgenoemd genootschap bestuurde opleidingsklassen te Modjowarno (Soerabaija), Kendalpaijak (Pasoeroean) en Kediri, ging die ter laatstgenoemde plaats, door het vertrek van den zendelingleeraar, in den loop van 1888 teniet. Er waren toen bij de klasse te Kediri 8 kweekelingen ingeschreven, van welke er 2 tot onderwijzer aan zendingsscholen bevorderd werden, 1 naar zijne ouders terugkeerde, doch 3 overgingen naar de opleidingsklasse te Kendalpaijak en 2 naar die te Modjowarno. Deze laatste opleidingsklasse telde in 1888 in het geheel 14 kweekelingen, waarvan 12 internen en 2 externen. Vijf van hen waren als kweekelingen mede practisch op de zendingsschool ter plaatse werkzaam. Te Kendalpaijak (Pasoeroean) werden 4 kweekelingen afgeschreven, waarvan 2 tot onderwijzer werden aangesteld, en 3 nieuwe toegelaten, zoodat het aantal van 12 tot 11 terugging.

Aan het Seminarie te Depok (residentie Batavia), onder toezicht en beheer staande van het Genootschap voor in- en uitwendige zending te Batavia, werd over 't geheel in 1888 het onderwijs bijgewoond door 44 leerlingen. Van de op ult. 1887 aanwezige 34 kweekelingen verlieten er in den loop van het jaar 10 de inrichting (hoevelen van dezen hunne opleiding voltooid hadden, blijkt niet), alle welke plaatsen door nieuwe kweekelingen werden ingenomen. Naar hunne afkomst waren de ingeschrevenen op 31 December 1888 verdeeld als volgt: Javanen 6, Soendaneezen 7, Battaks 11, Sangireezen 7 en Dajaks 3. Het onderricht omvatte, behalve de 7 theologische vakken, die door den directeur onderwezen werden, 11 vakken (waaronder Nederlandsche taal, geschiedenis, natuurkunde en zingen), waarin door den hoofdonderwijzer onderricht werd gegeven. Door den muziekonderwijzer werd les gegeven op de viool Dagelijks ontvingen de kweekelingen 7 uren onderwijs, terwijl 1 uur per dag voor tuinarbeid werd afgezonderd. Van een 7-tal leerlingen was de leeftijd tusschen 14 en 17 jaar; de overigen waren 18 jaar of ouder.

Examens voor onderwijzer en hulponderwijzer. Buiten de kweekscholen namen in 1888 aan het examen voor onderwijzer deel 27 candidaten uit de residentie Amboina, waarvan slechts 2 aan de vereischten voldeden, en 4 uit de afdeeling Gorontalo der residentie Menado, die allen slaagden, en aan dat voor hulponderwijzer in het geheel 84 candidaten, waarvan 27 de akte behaalden, namelijk 6 van de 24 in Midden-Java, 6 van de 9 ter Sumatra's Westkust, 13 van de 46 in de residentie Amboina en 2 van de 5 in de afdeeling Gorontalo (Menado). Het meerendeel der candidaten was reeds bij gouvernementsscholen werkzaam geweest. Onder de geslaagden behoorden 3 candidaten (1 ter Sumatra's Westkust en 2 te Amboina), die bij het eindexamen van eene kweekschool waren afgewezen. In 1887 waren van de 39 en 210 candidaten in het hierbedoelde onderwijzers- en hulponderwijzersexamen respectievelijk 2 en 66 geslaagd.

Omtrent de plaatsing die de in 1887 en 1888 geslaagden hebben gevonden, zijn geen volledige opgaven ontvangen. Alleen is gemeld dat van de in 1887 in de Minahassa (Menado) geslaagde candidaten voor den rang van hulponderwijzer (hun aantal is niet afzonderlijk opgegeven) op het einde van 1888 nog 27 zonder betrekking waren; de meesten hunner hadden echter plaatsing gevonden als onbezoldigde kweekeling aan de gouvernements- of particuliere scholen.

Scholen voor kinderen van aanzienlijke inlanders. Te Bandong, waar in 1887 voor het eerst alle (60) plaatsen bezet waren, hadden in 1888 voor 11 plaatsen 40 jongelieden zich aangemeld. Te Magelang werd in dat jaar voor het eerst een geregeld toelatings-examen afgenomen. Voor 21

---

[1]) Tot het afleggen van examen in beide vakken en in andere Indische talen dan Maleisch werd in 1888 gelegenheid gegeven te Batavia (tweemalen) en te Makasser. Daaraan onderwierpen zich 6 candidaten behoorende tot het personeel der kweekscholen, en 1 onderwijzer vroeger bij het inlandsch onderwijs werkzaam. Drie hunner, waaronder de laatstbedoelde candidaat, voldeden in het Maleisch en in de land- en volkenkunde, terwijl 1 candidaat voor beide vakken werd afgewezen. Voor land- en volkenkunde alléén hadden zich aangemeld 2 candidaten, waarvan 1 slaagde. De zevende candidaat, die in 1887 in het Soendaasch tekortschoot, voldeed thans voor die taal.

[2]) De vijf overige inlanders welke die akte behaald hebben (vier verworven die hier te lande, en de vijfde in Indië), zijn als hulponderwijzers van den 1sten rang werkzaam aan de scholen voor zonen van inlandsche hoofden (te Bandong, Magelang, Probolinggo en Tondano) en aan de Ambonsche burgerschool.

plaatsen hadden zich aldaar 50 candidaten opgegeven, waarvan 27 slaagden. Van dezen werden slechts 19 candidaten op de school toegelaten, daar de twee andere plaatsen toegewezen werden aan jongelieden, voorzien van een bewijs van wel volbrachte studiën aan eene openbare lagere inlandsche school. Te Probolinggo hadden zich voor 15 plaatsen 25 candidaten aangemeld. Hiervan voldeden 12, doch 3 hunner konden wegens gebleken informaliteit niet aangenomen worden. Te Tondano was de lust om als leerling opgenomen te worden mede zeer groot, doch cijfers daaromtrent niet zijn gemeld.

Uit het volgende staatje kan blijken hoeveel leerlingen elke der vier scholen telde bij het einde van de jaren 1886, 1887 en 1888, en hoevelen hunner in elk dier jaren het diploma van goed volbrachten cursus behaalden.

Plaats waar de school gevestigd is.	Nominaal aantal leerlingen.	Aantal ingeschreven leerlingen bij het einde van het jaar						Aantal leerlingen die aan het eindexamen voldeden in:		
		1886.		1887.		1888.		1886	1887	1888
		Externen.	Internen.	Externen.	Internen.	Externen.	Internen.			
Bandong . . .	60	„	39	8	52	8	52	8	2	8
Magelang. . .	60	3	57	1	59	2	58	16	12	9
Probolinggo .	60	23	28	23	35	14	32	12	16	7
Tondano . . .	40	„	35	„	37	„	40	4	4	2
Totaal . .	220	26	159	32	183	24	182	40	34	26
		185		215		206				

Na afloop der in 1888 gehouden examens steeg het aantal van hen die een diploma van goed volbrachten cursus ontvingen van 151 tot 177, waaronder 155 die aan de drie scholen op Java, en 22 die aan de school te Tondano hunne opleiding hadden ontvangen. Van deze 155 en 22 waren er bij het einde van 1888 respectievelijk 83 en 15 in verschillende landsbetrekkingen geplaatst.

De sterkte van het onderwijzend personeel, waaronder — zooals hooger gezegd (zie noot 2 op de voorgaande bladzijde) — vier inlanders die de akte van bekwaamheid als hulponderwijzer bij het Europeesch lager onderwijs bezitten, bleef in 1888 onveranderd.

Aan schoolgelden werd in 1888 ontvangen (volgens voorloopige opgaven) f 5756, tegen f 5428 in 1887 en f 5609 in 1886.

De gezondheidstoestand onder de leerlingen, meerendeels internen, was gedurende 1888 gunstig te noemen. IJver en gedrag waren over het algemeen bevredigend. Dat te Tondano in den laatsten tijd van het onderwijs minder goede uitkomsten waren verkregen, werd geweten aan de langdurige ziekte en het daarop gevolgd overlijden (in Augustus 1887) van den hoofdonderwijzer, waardoor het onderwijs maanden lang stoornis had ondervonden.

Over het in 't vorig verslag (blz. 114) en op blz. 59 hiervóór reeds besproken denkbeeld om één of meer cursussen te openen ten einde inlandsche jongelieden, die later in aanmerking kunnen komen voor rechterlijke betrekkingen, eenige voorafgaande opleiding tot dat ambt te verschaffen, wordt nog het gevoelen van de Indische Regeering ingewacht.

De particuliere kost- en dagschool voor meisjes uit de hoogere standen te Tomohon (residentie Menado), waarvan tot hun 10de jaar ook jongens kunnen gebruik maken, werd bij het einde van 1888 bezocht door 25 meisjes en 1 jongen als gewone leerlingen, terwijl nog 4 meisjes er uitsluitend les kregen in vrouwelijke handwerken. Gedurende 1888 werden ingeschreven 10 leerlingen (waaronder 1 jongen) en afgeschreven 12 leerlingen (waaronder 3 jongens en 2 Europeesche kinderen, die om gezondheidsredenen tijdelijk te Tomohon gevestigd waren). Onder de 26 gewone leerlingen waren 20 internen. Van deze laatsten behoorden er 8, van de 6 externen 3 tot de Europeesche of daarmede gelijkgestelde bevolking. De inrichting mocht zich bij voortduring in belangstelling verheugen, maar, hoewel school- en kostgelden betrekkelijk gering zijn, gingen deze nog dikwijls de krachten der inlandsche hoofden te boven. Buiten de twee Europeesche onderwijzeressen waren nog twee inlandsche hulpzendelingen aan de school verbonden, die onderwijs gaven in het Maleisch en de aardrijkskunde. Voorts had nog eene Europeesche dame het Fröbel-onderricht (ten behoeve van de kleinste kinderen) op zich genomen.

Speciale (gouvernements-) scholen. De Depoksche school op het particuliere land Depok in de afdeeling Buitenzorg werd in 1888 in 't geheel bezocht door 137 leerlingen (tegen 172 in 1887), waaronder 59 meisjes. Op ult. 1888 waren 122 leerlingen ingeschreven, namelijk 94 kinderen van Christen-inlanders, 9 van Mohammedanen, 2 van Christen-Chineezen en 17 van Europeanen of van met dezen gelijkgestelde Christen-inlanders. Het schoolverzuim was gering en bedroeg gemiddeld 1 op de 18 dagen.

De school voor kinderen van inlandsche Christen-militairen te Magelang (Kadoe) werd in 1888 in 't geheel door 74 leerlingen bezocht. Bij het einde van het jaar waren 47 leerlingen ingeschreven, namelijk 28 jongens en 19 meisjes.

Aan de Ambonsche burgerschool bleef het getal ingeschreven leerlingen nagenoeg onveranderd. Tegen 250 op ult. 1887, telde men er bij het einde van 1888 245, waaronder 38 meisjes (6 in de tweede en 32 in de laagste klasse). In den loop van het jaar werd de school in 't geheel bezocht door 302 leerlingen, tegen 325 in 1887, waaronder respectievelijk 100 en 101 die het onderwijs gratis genoten. Onder de betalende leerlingen waren 18 kinderen van vreemde oosterlingen, tegen 20 in 1887. Het schoolverzuim bedroeg gemiddeld 1 op de 9 dagen. Aan schoolgelden werd in 1888 ontvangen f 4185, terwijl de achterstand f 79 bedroeg. Sedert 1 April 1887 werd in de verschillende afdeelingen der hoogste en der middelste klasse één uur daags onderwijs gegeven in de Maleische taal. Vele leerlingen bezoeken deze school met het doel om er zich te bekwamen voor het toelatings-examen voor de kweekschool voor inlandsche onderwijzers of voor het klein ambtenaarsexamen.

Gouvernements lagere scholen. Het aantal openbare inlandsche scholen op Java en Madura bedroeg op 31 December 1888, evenals bij het einde van 1887, 201, waaronder op beide tijdstippen 1 tijdelijk geslotene (die te Klakah in Probolinggo). Veranderingen hadden in den loop van 1888 niet plaats. Eene voorgenomen verplaatsing van de school te Kanigoro in de residentie Madioen naar de hoofdplaats van het gewest had bij het einde van 1888 haar beslag nog niet gekregen. Op dat tijdstip kon de opening worden voorbereid van de reeds in 1882 toegestane school te Tandjongsari (Preanger Regentschappen), waarvoor tot dusver geen geschikte localiteit te vinden was geweest. Twee nieuwe scholen werden in 1888 toegestaan, namelijk 1 voor Tjilegon in de afdeeling Anjer der residentie Bantam en 1 voor Soebang, de hoofdplaats der Pamanoekan- en Tjiasemlanden in de residentie Krawang. Beide scholen waren evenwel bij het einde van 1888 nog niet geopend.

Op de buitenbezittingen werden, wegens onvoldoend schoolbezoek, in 1888 6 scholen opgeheven, te weten die te Batahan in de residentie Tapanoli en 5 in de residentie Timor (te Lelain, Dela, Keka, Rokai en Dioe op het eiland Rotti). Daarentegen werd de school te Boeleleng, op Bali, die in 1884 wegens gebrek aan personeel was opgeheven, in 1888 heropend, en werd voor 't eerst eene school geopend te Seroeawan op Ceram. [1]) Het aantal scholen in de buitenbezittingen beliep dientengevolge bij het einde van 1888 314, tegen 318 op ult. 1887. Hiervan waren op beide tijdstippen 16 scholen tijdelijk gesloten, die reeds in bijlage X van het vorig verslag zijn vermeld. De oorzaak dat de 4 scholen op de Talaut-eilanden (residentie Menado) tijdelijk gesloten bleven, lag in de moeilijkheid om personeel te vinden, genegen om op die afgelegen en moeilijk te bereiken eilandengroep geplaatst te worden. De sluiting van de meeste der overige scholen was aan onvoldoend schoolbezoek en gebrek aan belang-

[1]) Volgens nadere berichten was de school te Eri (zie vorig verslag blz. 115 noot 1) in het verslag van 1887 terecht vermeld als gelegen op het eiland Amboina.

stelling te wijten. Bij het einde van 1888 werd de verplaatsing voorbereid van de slecht bezochte school te Wokan in de afdeeling Amoerang der residentie Menado naar Romoön-di-bawah, in dezelfde afdeeling gelegen, waar meer behoefte aan onderwijs bestond. Verder was besloten tot de heropening van de in 1883, ten gevolge van de Krakatau-ramp, gesloten school te Telok Betong (Lampongsche Districten), en tot het oprichten van 3 nieuwe scholen, die echter op 31 December 1888 mede nog niet geopend waren, zijnde die op Poeloe Tello (Batoe-eilanden) in de residentie Tapanoli, te Tontoli (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) en te Djembrana op Bali.

In het geheel waren bij het einde van 1888 op Java en Madura en op de buitenbezittingen, met uitzondering van de aan 5 der kweekscholen verbonden externen-scholen, 498 scholen in werking, met een onderwijzend personeel van 1438 inlanders, tegen 502 scholen, met een onderwijzend personeel van 1405 inlanders, bij het einde van 1887. Van de genoemde 498 scholen waren er op ult. 1888 3 tijdelijk zonder hoofd, daar in de ontstane vacature nog niet was voorzien. Aan het hoofd van scholen waren dus in functie 200 onderwijzers op Java en Madura en 295 in de buitenbezittingen, en van deze hadden er respectievelijk 183 en 166, of te zamen 349, aan het eindexamen eener kweekschool voldaan. Van de 146 overige hoofden van scholen waren er 62 tijdelijk als zoodanig aangesteld (waarnemende onderwijzers), namelijk 51 hulponderwijzers en 11 kweekelingen. Als hulppersoneel waren overigens aan de scholen verbonden 593 hulponderwijzers (waaronder 125 die reeds aan het eindexamen eener kweekschool hadden voldaan en, in afwachting van plaatsing als onderwijzer, voorloopig slechts als hulponderwijzer waren werkzaam gesteld) en 350 kweekelingen. Een en ander is nader gespecificeerd in de hooger reeds aangehaalde bijlage T hierachter.

Omtrent de schoolbevolking zijn nog geen latere volledige opgaven bekend dan over 1887. Bij de 200 in werking geweest zijnde scholen op Java en Madura waren gedurende dat jaar ingeschreven geweest 31 986 leerlingen (waaronder 94 meisjes), en bij 297 van de 302 op de buitenbezittingen in werking geweest zijnde scholen 31 132 (waaronder 7303 meisjes). Van 5 der scholen op de buitenbezittingen is het aantal leerlingen niet opgegeven.

In welke gedeelten van Nederlandsch-Indië de scholen werden aangetroffen, vindt men aangeduid in bijlage U hierachter, welk overzicht tevens voor de verschillende gewesten of onderdeelen van gewesten opgaven bevat omtrent het aantal leerlingen, en wel voor Java en Madura over 1887 en 1888, en voor de buitenbezittingen over 1886 en 1887.

Hieronder volgt eene verkorte vijfjarige statistiek.

JAREN.	Aantal scholen bij het einde des jaars		Samenstelling van het onderwijzend personeel.							Aantal leerlingen *gedurende* het behandelde jaar ingeschreven geweest. *b)*
			Aantal aan het hoofd van scholen geplaatste				Hulppersoneel.			
			onderwijzers,		tijdelijk waarnemende onderwijzers.					
	in werking.	tijdelijk gesloten.	van eene gouvernements-kweekschool afkomstig.	niet aan eene gouvernements-kweekschool opgeleid.	Hulponderwijzers.	Kweekelingen.	Aantal hulponderwijzers (behalve zij die tijdelijk aan het hoofd van eene school waren geplaatst). *a)*	Aantal kweekelingen (behalve zij die tijdelijk aan het hoofd van eene school waren geplaatst).	Totaal.	
Java en Madura.										
1884	199	„	179	1	4	„	168	270	637	30 354 (waaronder 57 meisjes).
1885	199	„	180	16	3	„	174	270	643	30 715 („ 93 „).
1886	199	1	180	16	3	„	200	249	648	30 980 („ 98 „).
1887	200	1	181	16	3	„	242	241	683	31 986 („ 94 „).
1888	200	1	183	15	2	„	261	229	690	31 441 („ 146 „).
Buitenbezittingen.										
1884	1	8	127	82	73	29	212	196	719	*c)* 30 811 („ 6769 „).
1885	300	15	131	80	64	28	209	190	702	30 209 („ 6830 „).
1886	303	15	153	76	60	14	244	159	706	30 763 („ 6966 „).
1887	302	16	162	70	55	13	278	144	722	*d)* 31 132 („ 7303 „).
1888	298	16	166	69	49	11	332	121	748	nog niet bekend (te Batavia).

a) Hieronder ook enkele teruggestelde onderwijzers en enkele onderwijzers, niet aan eene kweekschool opgeleid, die tijdelijk als hulponderwijzers werkzaam waren. Tevens zijn hieronder begrepen zij, die reeds aan de vereischten van het eindexamen eener kweekschool hadden voldaan en, in afwachting van plaatsing als onderwijzer, binnen of boven de formatie tijdelijk als hulponderwijzer benoemd of op voorloopigen voet aan eenige school werkzaam gesteld waren. Op 31 December 1888 waren op die wijze werkzaam: op Java en Madura 71 candidaat-onderwijzers, waarvan 55 in- en 16 boven de formatie, op de buitenbezittingen 54 candidaat-onderwijzers, waarvan 46 in- en 8 boven de formatie. Wat het jaar 1884 betreft, zijn onder deze rubriek begrepen 2 vrouwen, destijds werkzaam aan de in 1885 opgeheven meisjesscholen te Padang en Fort de Kock.

b) Omtrent het aantal der *bij het einde* van eenig jaar ingeschreven leerlingen zijn nog geen volledige mededeelingen vers rekt.

c) Voor 6 scholen ontbreken d opgaven.

d) Voor 5 scholen ontbreken de opgaven.

In 1888 moesten weder enkele onderwijzers wegens plichtverzuim of ongeschiktheid ontslagen of teruggesteld worden. In West-Java ontvingen slechts 2 kweekelingen ontslag, waaronder 1 op verzoek. In het ressort der kweekschool te Amboina werden uit den dienst verwijderd 11 hulponderwijzers wegens ongeschiktheid, 2 onderwijzers wegens plichtverzuim en 1 onderwijzer wegens onzedelijkheid, terwijl 1 werd geschorst, 3 werden teruggesteld

(1 tot de 2de klasse en 2 tot de 3de klasse), en 2 wegens slecht gedrag of plichtverzuim gedurende één jaar hunne aanspraken op traktementsverhooging moesten verbeuren.

De in 1888 in de residentiën Amboina en Menado voortgezette proeven met het geven van onderwijs in vlechtwerk en anderen eenvoudigen handenarbeid voldeden minder dan de mededeelingen over 1887 (zie vorig verslag blz. 115/116) hadden doen verwachten. Bij vele ouders en leerlingen werd tegenzin in het onderwijs in dit vak opgemerkt. Aan geschikt materiaal bestond op vele plaatsen gebrek, evenals aan koopers van de vervaardigde voorwerpen, terwijl enkele grondstoffen, die men vroeger meende dat geschikt waren voor de vervaardiging van sommige artikelen, later bleken die geschiktheid niet te bezitten. De proeven werden niet overal oordeelkundig geleid en waren in laatstgenoemde residentie niet tot enkele plaatsen beperkt gebleven, maar tot het meerendeel der scholen uitgestrekt.

Ter Sumatra's Westkust nam de bevolking op verscheidene plaatsen de zorg voor een schoolgebouw op zich. Voor 7 gouvernementsscholen (2 in de Padangsche Benedenlanden, 3 in de Padangsche Bovenlanden en 2 in de residentie Tapanoli) werd dientengevolge de verplichting tot betaling van schoolgeld opgeheven. Ook op de 6 gouvernementsscholen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werd geen schoolgeld betaald. In het ressort der kweekschool te Amboina wordt slechts op enkele plaatsen schoolgeld geheven.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden werden de scholen nog steeds weinig bezocht. In den regel telde elke school aldaar niet meer dan bij de 25 leerlingen, waarvan de meesten slechts voor korten tijd aan het onderwijs deelnamen. Gedurige aansporing van wege het bestuur zou, volgens een der ontvangen inspectie-rapporten, het eenige middel zijn om het voortbestaan van sommige scholen te verzekeren. Ook op Timor, waar een viertal scholen tijdelijk gesloten waren, bleef de belangstelling in het onderwijs gering en moest van bestuurswege herhaaldelijk tot schoolbezoek worden aangespoord. Op Rotti, waar 5 scholen werden opgeheven en 2 tijdelijk gesloten waren, bestond mede veel onverschilligheid voor het onderwijs en vond het schoolbezoek op de nog in werking gebleven scholen hoofdzakelijk zijne oorzaak in onderlingen naijver der radja's, die ongaarne eene school in hun ressort opgeheven zien.

Op vele plaatsen viel nog steeds overvulling der scholen met leerlingen op te merken.

In het ressort van den adjunct-inspecteur te Amboina werden herhaaldelijk leerlingen wegens besmettelijke ziekte, meestal zoogenaamde Spaansche pokken, van de school verwijderd, wat vooral het geval was in de residentie Timor en onderhoorigheden.

Particuliere scholen. Het aantal particuliere scholen op Java en Madura nam in 1888 toe van 104 (volgens verbeterde opgaven) tot 115 (verg. bijlage U hierachter), namelijk dat der zendingsscholen van 28 tot 30, en dat der overige scholen van 76 [1]) tot 85. De nieuwe zendingsscholen waren die te Wanaredja (Pasoeroean), opgericht door het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam, en te Poerbolinggo (Banjoemas), opgericht door de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging. Van de andere (niet zendings-)scholen werden er 4 opgeheven, namelijk 1 ter hoofdplaats Batavia (te Kampong Moeka), 1 ter hoofdplaats Soerabaija, 1 te Pepedan (Banjoemas) en 1 te Kemiri (Madioen), van welke vier scholen de beide eerstgenoemde onder Europeesche leiding gestaan hadden. Daarentegen werden 14 nieuwe scholen geopend, waarvan er echter 1 — op Passar Senen ter hoofdplaats Batavia — nog vóór het einde des jaars ook weder opgeheven werd. Van de 13 andere nieuwe particuliere scholen vond men er 3 ter hoofdplaats Batavia, allen onder Europeesche leiding (te Tanah Abang, te Patekoan en te Pintoe Besi; de laatste uitgaande van een tak der Vincentius-vereeniging ter plaatse), 1 te Tjikalong in de afdeeling Tjiandjoer (Preanger Regentschappen), 1 te Goedo in de afdeeling Djombang (Soerabaija), 1 te Grati-toenon (Pasoeroean), 1 te Sampang (Banjoemas), 2 in de residentie Kadoe (te Sember en te Tegalredja), 2 in de residentie Madioen (ter hoofdplaats en te Kare) en 2 in de residentie Kediri (te Pagoe en te Kalipang).

Van de bovenbedoelde 30 zendingsscholen en 85 andere particuliere scholen werden er in 1888, ten laste van het bij de Indische begrooting voor dat jaar daarvoor toegestaan krediet van f 13 000, respectievelijk 1 en 54 [2]) door het Gouvernement gesubsidieerd (zie over eene in overweging genomen herziening van de daarvoor thans nog geldende regelen noot 1 op blz. 111 hiervóór). De gesubsidieerde zendingsschool was die te Samarang, welke ook door Mohammedanen wordt bezocht. De particuliere school te Plosso (Soerabaija) ontving in 1888 voor het eerst subsidie; daarentegen verviel de subsidie voor de tenietgegane school te Pepedan (Banjoemas). Voor 1 school bedroeg de voor 1888 toegekende subsidie f 250, voor 2 f 225, voor 9 f 200, voor 18 f 175, voor 7 f 150, voor 15 f 125, voor 2 f 100 en voor 1 f 75. De voor 't eerst gesubsidieerde school te Plosso ontving bovendien eene tegemoetkoming in de kosten van eerste inrichting ten bedrage van f 300.

Aan de particuliere scholen in de residentie Batavia waren bij het einde van 1888 werkzaam 14 personen (6 Europeanen, 1 Christen-Chinees, 6 Christen-inlanders en 1 Mohammedaan). Omtrent het personeel der particuliere scholen elders op Java en Madura zijn geen bijzonderheden medegedeeld. Alleen wordt, voor zooveel Midden-Java betreft, gemeld dat de meeste particuliere onderwijzers niet genoeg ontwikkeld waren om vruchtdragend onderricht te kunnen geven.

Over 1888 waren bij de 115 particuliere scholen, die bij het einde van dat jaar op beide eilanden in werking waren, ingeschreven geweest 8463 leerlingen, waaronder 511 meisjes, tegen (volgens verbeterde opgaven) 7999 leerlingen, waaronder 454 meisjes, in 1887 bij de 110 particuliere scholen die gedurende dat jaar of een gedeelte daarvan in werking waren geweest.

Ten aanzien van de particuliere scholen op de buitenbezittingen waren, tijdens de afsluiting der Indische mededeelingen voor dit gedeelte van het verslag, nog geen latere opgaven verzameld dan over 1887. Voor dat jaar zijn 30 nieuwe particuliere scholen te vermelden, waartegenover 13 tenietgingen, zoodat het totaal slechts met 17 vermeerderde, en daar er, volgens verbeterde opgaven, nader gespecificeerd in bijlage U hierachter, op ult. 1886 284 particuliere inlandsche scholen zouden zijn aanwezig geweest, telde men er derhalve bij het einde van 1887 301. Het aantal zendingsscholen klom namelijk van 181 tot 201, daar er in Tapanoli 15 bijkwamen, op Nias 1, in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 1 en in de Minahassa 3; het aantal Roomsch-katholieke scholen (in de Minahassa, op Timor en Flores) bleef 20 bedragen; dat der schooltjes in de residentie Amboina, waar meerendeels door tijdelijke inlandsche godsdienstleeraars, onder toezicht van de predikanten te Amboina of van den kerkeraad te Neira (Banda), tevens eenig lager onderwijs werd gegeven, daalde van 24 tot 20 (wel kwamen er 5 nieuwe in werking op Saparoea, Boano, de Aroë-eilanden en Rozengain, doch op Amboina en Boeroe gingen 9 dezer schooltjes teniet); dat der negorijscholen bleef in totaal 54 bedragen (tegenover 2 bijgekomene op de Sangi-eilanden, werden er in de Minahassa 2 opgeheven), en eindelijk klom het aantal overige particuliere scholen van 5 tot 6, doordien wel is waar 2 tenietgingen (één op eene landelijke onderneming in de Minahassa en die te Negara in het landschap Djembrana op Bali), doch 3 nieuw opgericht werden, namelijk te Batang Kapas en Padang Lawas ter Sumatra's Westkust en te Sekaijoe in Palembang.

Volgens de ontvangen opgaven zouden er van de in 1886 bestaan hebbende 284 particuliere scholen in dat jaar tijdelijk gesloten zijn geweest 3 (op Savoe), terwijl er van de 301, in 1887 als aanwezig vermeld, bij het einde van

[1]) In 't vorig verslag was slechts sprake van 75 scholen, omdat ten onrechte niet gerekend was op eene in 1887 in Bantam — te Pandeglang — opgerichte particuliere school.

[2]) Van de particuliere scholen op de buitenbezittingen werden er in 1888 slechts 2 gesubsidieerd, beiden negorijscholen in de Minahassa (residentie Menado), namelijk de school te Soeloeoen (afdeeling Amoerang) met f 150, en die te Bengkol (afdeeling Menado) met f 50. Aan subsidiën als de hierbedoelde en aan tegemoetkoming in de kosten van eerste inrichting voor nieuwe particuliere scholen werd in 1888 in 't geheel uitgegeven f 9350, tegen f 10 570 (volgens verbeterde opgaven) over 1887.

dat jaar 2 (op Timor) als tijdelijk gesloten worden opgegeven.

Van de 299 scholen die op ult. 1887 in werking waren, is voor 25 het getal leerlingen niet bekend gesteld; bij de overige 274 zouden gedurende 1887 zijn ingeschreven geweest 10 833 jongens en 4672 meisjes, te zamen 15 505; over 1886 waren die cijfers (volgens verbeterde opgaven) 10 792 jongens en 4571 meisjes, te zamen 15 363, welke totalen 267 van de 281 op ult. 1886 in werking geweest zijnde scholen en bovendien de 3 toen tijdelijk gesloten scholen (op Savoe) betroffen.

Nevens de twee hiervóór genoemde negorijscholen in de Minahassa (zie noot 2 op de voorgaande bladzijde, werden in 1887 van de scholen op de buitenbezittingen alleen gesubsidieerd de particuliere school te Negara in Djembrana op Bali, welke echter, zooals straks is gezegd, bij het einde van 1887 was tenietgegaan, zoomede eene weefschool voor inlandsche meisjes te Tandjong Pandan op Billiton, van welke laatste in de schoolstatistiek (bijlage U hierachter) geen melding wordt gemaakt. Overigens bleef bij voortduring eene toelage uit 's lands kas uitgekeerd aan de Dajaksche onderwijzers bij de zendingsscholen in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, als belooning voor het door hen gegeven maatschappelijk onderwijs.

Opgaven omtrent de getalsterkte van het aan de particuliere scholen in de buitenbezittingen verbonden personeel of van hunne inkomsten werden slechts voor een deel dier scholen ontvangen. Volgens die opgaven bestond bij het einde van 1887 het onderwijzend personeel bij de 115 Protestantsche zendingsscholen in de Minahassa uit 225 personen, en bij de 13 Roomsch-katholieke scholen aldaar uit 36 personen. Uit de over gemeld jaar ingediende verslagen aangaande 28 van de 36 scholen op de Sangi-eilanden en omtrent 13 van de 16 negorijscholen op het eiland Rotti blijkt dat aan elke dier scholen één onderwijzer verbonden was. De leerlingen der Roomsch-katholieke school te Atapoepoe (Midden-Timor) ontvingen onderwijs van den daar bescheiden geestelijke, die der 4 Roomsch-katholieke scholen op Flores van een Europeaan (te Maumeri) en van 10 inlandsche onderwijzers. Op het eiland Soemba was aan elke der 2 zendingsscholen 1 onderwijzer geplaatst. Aan de particuliere school te Sambas (Westerafdeeling van Borneo) was 1 onderwijzer werkzaam, die van den sultan eene bezoldiging ontving van f 15 's maands; schoolgeld werd er niet geheven. Te Sekaijoe (Palembang) waren aan de particuliere school, die bij het einde van 1888 62 leerlingen telde, 1 onderwijzer en 1 kweekeling verbonden. De eerste genoot f 25 's maands en vrije woning, de laatste f 15 's maands. Deze gelden werden met onderling goedvinden uit de kas der marga verstrekt. Ook te Sekaijoe werd geen schoolgeld geheven; zelfs werd er aan arme leerlingen, die van andere plaatsen ter schole kwamen, eenige onderstand uitgereikt. Op de 9 zendingsscholen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werd onderricht gegeven door 11 onderwijzers en 1 hulponderwijzer. Onder hen bevonden zich 4 die aan het seminarie te Depok en 4 die aan het vroegere seminarie te Kwala Kapoeas opgeleid waren. Hunne bezoldigingen liepen van f 12,50 tot f 20 's maands. Schoolgeld werd slechts op enkele dezer 9 scholen geheven; het bedroeg 1 of 2 duiten per dag voor hen die het konden missen, doch werd meestal met moeite geïnd. Aan 2 der bedoelde onderwijzers werd in 1888, wegens buitengewonen ijver en nauwgezette plichtsbetrachting, gedurende vele jaren aan den dag gelegd, van gouvernementswege de zilveren medaille voor burgerlijke verdiensten toegekend. De zendingsschool te Modjowarno (Soerabaija) werd in 1888 bezocht door 429 jongens (waaronder 199 Mohammedanen) en 204 meisjes (waaronder 23 Mohammedanen).

Schoolverzuim en mutatiën. Ten opzichte van het schoolverzuim luiden de berichten over 't algemeen niet gunstiger dan in vorige jaren. De mutatiën bleven op de meeste scholen zeer groot, en de hoogere klassen werden voornamelijk door hen bezocht, die later voor eene gouvernementsbetrekking wenschten in aanmerking te komen. De overgroote meerderheid der schoolbezoekers zit in de laagste klasse en komt nooit verder. Volgens de mededeelingen over 1887 van den te Amboina gevestigden adjunct-inspecteur van het schooltoezicht viel in zijn ressort geen noemenswaardige verbetering in het onderwijs op te merken. De omstandigheid dat de kinderen hunne ouders bij den veldarbeid behulpzaam moesten zijn, gebrek aan voegzame kleeding en onverschilligheid van vele ouders werden als hoofdoorzaken van den minder gunstigen toestand beschouwd, waarbij nog kwam het heerschen van ziekten, waardoor vele leerlingen belet werden de school te bezoeken.

Leermiddelen. De landsdrukkerij te Batavia leverde in 1888 ten dienste van het inlandsch onderwijs 1 nieuw werk in het Javaansch (Javaansche spreekwoorden met toelichtende verhaaltjes) en 8 herdrukken, waaronder 4 van Maleische werken, 3 van Soendasche boeken en 1 van een werkje, bevattende patronen van vlechtwerk.

Voor een manuscript, bevattende Battaksche verhalen en sprookjes, werd eene premie van f 375 uitgekeerd. Enkele werkjes moesten, als minder geschikt voor uitgave van gouvernementswege, aan de samenstellers worden teruggezonden. De uit 's lands depôt van leermiddelen te Batavia aan particulieren gedane verstrekkingen ten behoeve van het inlandsch onderwijs vertegenwoordigden in 1888, volgens voorloopige opgaven, eene waarde van f 1901, tegen f 1376 (volgens verbeterde opgaven) in 1887 en f 1255 in 1886. Bij de debitanten buiten Batavia werd in 1888 ontvangen f 851, tegen f 1268 in 1887 en f 986 in 1886. In den loop van 1888 werd het aantal debitanten, wegens den zeer geringen afzet van boekwerken, andermaal ingekrompen en wel op Java en Madura van 27 tot 14 en op de buitenbezittingen van 31 tot 24. Aan eenige Christengemeenten in de residentie Amboina werden, ten behoeve van de aldaar opgerichte kleine godsdienstscholen, wederom eenige leermiddelen kosteloos verstrekt.

Geldelijk overzicht. Hoeveel in 1887 en 1888 uit 's lands kas voor het inlandsch onderwijs werd besteed, en hoeveel wegens schoolgelden en verkoop van boekwerken ontvangen werd, blijkt uit het volgende overzicht.

	1887. (Verbeterde opgaven.)	1888. (Voorloopige opgaven.)
Traktementen, leermiddelen, enz. .	f 1 006 191,78[5]	f 1 003 836,17
Gebouwen en huishuur	81 478,37[5]	81 650,94
Te zamen.	f 1 087 670,16	f 1 085 487,11[5]
Geïnde schoolgelden	f 76 274,09	f 77 632,98
Verkoop van inlandsche boekwerken.	2 645,17	1 900,90[5]
Te zamen	f 78 919,26	f 79 533,88[5]
Blijft alzoo ten laste van den lande . .	f 1 008 750,90	f 1 005 953,23

Geestelijke scholen en huis- of gelegenheidsonderwijs. Opgaven nopens het aantal Mohammedaansche godsdienstscholen en het cijfer der leerlingen worden aangetroffen in afd. III van dit hoofdstuk.

Ten vervolge op hetgeen in vorige verslagen nopens het huis- of gelegenheidsonderwijs werd aangeteekend, is voor dit verslag slechts het volgende medegedeeld. De kinderen van den regent van Lebak (Bantam) ontvingen onderwijs van eene Europeesche dame. Te Magettan (Madioen) werd door een Europeaan onderwijs gegeven aan de kinderen van enkele inlandsche hoofden, ook in de Nederlandsche taal. Te Paroengkoeda (afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen) werd door een inlander aan enkele kinderen van inlanders huisonderwijs gegeven in lezen, schrijven en rekenen.

Particuliere scholen voor vreemde oosterlingen. Voor zoover daaromtrent opgaven zijn verstrekt, bedroeg het aantal Chineesche scholen in Nederlandsch-Indië bij het einde van 1888 in het geheel 278, met 4670 leerlingen, waaronder 190 scholen met 3452 leerlingen op Java en Madura. Over de verschillende gewesten waren die cijfers verdeeld als volgt.

GEWESTEN.	Aantal Chineesche scholen.	Aantal leerlingen.
Java en Madura.		
Batavia	30	350
Preanger Regentschappen . . .	1	2
Cheribon.	16	256
Transporteeren	47	608

GEWESTEN.	Aantal Chineesche scholen.	Aantal leerlingen.
Per transport	47	608
Tagal	1	25
Pekalongan	2	191
Samarang	29 a)	388 a)
Japara	8	200
Rembang	23	614
Soerabaija	15 b)	373 b)
Pasoeroean	6	250
Probolinggo	2	55
Bezoeki	2	34
Banjoemas	2	35
Bagelen	2	58
Kadoe	9	109
Soerakarta	5	67
Djokjokarta	6	127
Madioen	1	5
Kediri	15	105
Madura	15	208
Te zamen op Java en Madura.	190	3452
Buitenbezittingen.		
Sumatra's Westkust	1 c)	20 c)
Palembang	4	70
Oostkust van Sumatra	1	20
Riouw en onderhoorigheden	7	84
Banka	42 d)	513
Billiton	7	91
Westerafdeeling van Borneo	20 e)	339 e)
Celebes en onderhoorigheden	5	76
Amboina	1	5
Te zamen op de buitenbezittingen.	88	1218
Totaal-generaal	278	4670

a) Waaronder 15 ter hoofdplaats Samarang, met 274 leerlingen.
b) Waaronder 9 ter hoofdplaats Soerabaija, met 235 leerlingen.
c) De opgaaf betreft alleen de hoofdplaats Padang.
d) Namelijk 15 op acht van de negen districtshoofdplaatsen (van deze 15 scholen was er 1 te Soengeislan, met 6 leerlingen, opgericht door een Roomsch-katholieken geestelijke en uitsluitend bestemd voor kinderen van Christen-Chineezen), 5 in andere Chineesche wijken en 22 in de zoogenaamde mijnstreken.
e) Voor vijf van de negen plaatsen, waar scholen gevestigd waren, zijn geen opgaven verstrekt.

Volgens de door tusschenkomst van Chineesche tolken ontvangen mededeelingen bepaalde het onderwijs, dat steeds hoofdelijk werd gegeven, zich nagenoeg uitsluitend tot de beginselen der Chineesche boekentaal, het van buiten leeren van de gewone schoolboekjes en het schrijven met Chineesche karakters. Aan meergevorderden werd ook verklaring van het gelezene gegeven. Voor het meerendeel der leerlingen had het onderwijs echter geen ander resultaat, dan dat zij met de uitspraak der meest voorkomende karakters bekend geraakten en die ook konden schrijven, zonder evenwel de beteekenis daarvan te begrijpen. Onderwijs in het rekenen werd slechts op een drietal van de opgegeven scholen gegeven Bij zeldzame uitzondering werden de Chineesche scholen door meisjes bezocht.

In de residentie Batavia waren de meeste Chineesche onderwijzers van China afkomstig en werden zij door particulieren of door de Chineesche gemeente bekostigd. In het district Mangga Besar, wijk Klenteng, ter hoofdplaats Batavia wordt door den Chineeschen raad uit de opbrengsten van eigendommen, aan de Chineesche gemeente toebehoorende, eene school voor kinderen van minvermogende Chineezen in stand gehouden, waar door 3 onderwijzers aan p.m. 40 leerlingen van 8 tot 14 jaar (gedeeltelijk Hokkian- en gedeeltelijk Canton-Chineezen) onderwijs wordt gegeven in de gewone vakken. Ter hoofdplaats Batavia, met eene Chineesche bevolking in de afdeeling Stad en voorsteden van ruim 26 000 zielen, werden de 3 gouvernements inlandsche scholen in den loop van 1888 door 32 Chineesche leerlingen bezocht. Op 3 particuliere inlandsche scholen aldaar (te Pintoe Besi, Patekoan en Pekodjan) werd gedurende dat jaar aan ongeveer 100 Chineesche kinderen onderwijs gegeven in de Engelsche taal, terwijl op eene andere dergelijke school (te Tanah Abang), die 26 Chineesche leerlingen telde, een Europeaan onderwijs gaf in de Nederlandsche taal. Van de overige 7 particuliere inlandsche scholen (waaronder 3 zendingsscholen) in de residentie Batavia, werden er 5 in den loop van 1888 door 140 Chineesche leerlingen bezocht. Huisonderwijs werd te Batavia door 2 Europeanen aan 12 en te Buitenzorg door 3 Europeanen aan 32 Chineesche kinderen gegeven, waaronder 3 die ook onderricht ontvingen in het Fransch. Door één dezer onderwijzers werd ook onderwijs gegeven in het Nederlandsch.

Ter hoofdplaats Samarang, met eene Chineesche bevolking van 12 300 zielen, was de verhouding van het aantal Chineesche kinderen boven de 6 jaar, tot het aantal dat op Chineesche scholen onderwijs genoot, zeer ongunstig. Wel doen vele meergegoede Chineezen aan hunne kinderen privaat onderwijs geven, maar vele ouders vinden het grondig lezen en schrijven der Chineesche taal minder noodig en zien meer nut in het aanleeren der inlandsche talen. Vele Chineesche kinderen zijn echter door armoede van onderwijs verstoken. De Chineesche onderwijzers te Samarang, ten getale van 15, waren meestal eenigszins geletterde personen. Een hunner bezat zelfs den 1sten litterarischen graad (sioe tsai); sommigen hadden voor een der litterarische graden examen gedaan, maar waren niet geslaagd. Waarborgen ten opzichte van bekwaamheid, geschiktheid en zedelijkheid bestonden niet.

Ook ter hoofdplaats Soerabaija, met eene Chineesche bevolking van ruim 8200 zielen, was het aantal schoolgaande Chineesche kinderen op Chineesche scholen betrekkelijk gering, hoewel juiste opgaven niet verstrekt konden worden. Vele Chineezen daar ter plaatse schijnen onderwijs in de Nederlandsche taal voor hunne kinderen van meer belang te achten. Door een 3-tal Europeanen werd aan 36 Chineesche kinderen in die taal onderwijs gegeven (In hoever hier huisonderwijs wordt bedoeld, is niet vermeld.) Ook een 10-tal Chineesche meisjes ontvingen huisonderwijs in de beginselen der Nederlandsche taal.

In de residentie Oostkust van Sumatra werd eene Chineesche school met 20 leerlingen aangetroffen, terwijl er ook aan eenige Chineesche kinderen huisonderwijs werd gegeven. Vele Chineezen gaven er echter de voorkeur aan om hunne kinderen in de Straits-Settlements onderwijs te doen genieten, waar zij, behalve de Chineesche, ook de Engelsche taal kunnen aanleeren, of zonden hen op jeugdigen leeftijd ter opvoeding naar China. De oprichting van scholen in genoemde residentie werd op enkele plaatsen bemoeilijkt door de uiteenloopende afstamming der daar gevestigde Chineezen.

Op Banka is het gros der Chineezen op de districtshoofdplaatsen te onbemiddeld en zijn de meergegoeden te gering in aantal om aan hunne zonen of aan die van anderen onderwijs te doen geven door degelijk onderlegde onderwijzers. In de mijnstreken ontbreekt het meerbemiddelde element geheel en kan voor het onderwijs nog minder gedaan worden. Vandaar dat men op de meeste scholen zich moet behelpen met onderwijzers die, op enkele uitzonderingen na (slechts 8 van de 42 zijn als onderwijzers op Banka gekomen), geen opleiding hebben genoten, en wier onderwijs veel te wenschen overlaat. Het onderwijs wordt uitsluitend gegeven in het Hakka-dialect, het meest verspreide onder de Chineezen op Banka, en bepaalt zich tot lezen en schrijven. De inkomsten der onderwijzers bedragen f 50 à f 400 's jaars, naar gelang van de gegoedheid der ouders en het aantal leerlingen. Op enkele scholen worden de leerlingen kosteloos toegelaten, maar in den regel wordt schoolgeld geheven.

Omtrent de op Java bestaande scholen voor andere vreemde oosterlingen dan Chineezen vindt men vermeld dat op vijf plaatsen aldaar 12 scholen voor Arabieren bestonden, namelijk te Batavia 6, te Samarang 2, te Cheribon 2, te Pasoeroean 1 en te Bezoeki 1, te zamen met 291 leerlingen, en dat te Samarang bovendien werden aangetroffen 5 scholen voor Mooren en 3 voor Bengaleezen, met te zamen 141 leerlingen. In 't vorig verslag werden nog 9 Arabische scholen voor Madura vermeld. Van deze vindt men thans geen gewag gemaakt. Te Palembang werden 14 Arabische scholen, met 316 leerlingen, aangetroffen. De meeste van deze scholen zijn als Mohammedaansche godsdienstscholen te beschouwen.

II. Kunsten en wetenschappen.

§ 1. *Studie van Oostersche talen en van de instellingen van den Islam.*

Ten vervolge op de reeds vroeger op diezelfde wijzè in 't licht verschenen twee taalkaarten, eene van Java en Madura, uitgegeven bij het Koloniaal Verslag van 1882, en eene schets-taalkaart van Sumatra, gedrukt bij het Koloniaal Verslag van 1887, worden bij dit verslag gevoegd twee schets-taalkaarten (te zamen één blad) van de residentie Banka en van den Riouw-Lingga-Archipel, beide weder samengesteld door den heer K. F. Holle, adviseur-honorair voor inlandsche zaken, naar gegevens verstrekt door de ambtenaren van binnenlandsch bestuur en met medewerking van het topographisch bureau te Batavia.

Uit de verslagen van de ambtenaren voor de beoefening van Indische talen valt omtrent hunne werkzaamheden in het afgeloopen jaar in hoofdzaak het volgende te vermelden.

Dr. H. Neubronner van der Tuuk bleef aan de verdere aanvulling van zijn Balineesch- oud Javaansch woordenboek arbeiden, waarvan in het begin van 1889 een gedeelte (180 bladzijden in handschrift) naar Nederland verzonden werd om te worden afgedrukt. Bij het ontwerp der Indische begrooting voor 1890 is, als eerste termijn, een post van f 2500 uitgetrokken, ten einde in het aanstaande jaar met het ter perse leggen een aanvang te kunnen maken. Een tweetal Balineesche gedichten (de »Pan Brajoet" en de »Bagoes toeroenan"), waarvan dr. Van der Tuuk kennis nam, maakten het noodzakelijk aan het woordenboek nog eenige uitbreiding te geven. Verder hield hij zich onledig met de beoefening van het Sasaksch (Lomboksch), waarbij hij tot de ervaring kwam, dat eene diepere studie van die taal zeer veel arbeid kosten zou, omdat de bestaande gedichten tal van Javaansche, Balineesche, Soembawasche en zelfs Bimaneesche woorden bevatten, waardoor zij de taal slechts zeer onzuiver weergeven.

Naast zijne werkzaamheden als leeraar in de Javaansche taal aan de instelling voor Indische taal-, land- en volkenkunde te Batavia (afdeeling B van het gymnasium Willem III), hield de ambtenaar dr. J. G. H. Gunning zich o. a. met lexicographischen arbeid bezig. Aan hem is namelijk in Augustus 1888 opgedragen om, in overleg met zijn ambtgenoot dr. J. L. A. Brandes, het ter beschikking van de Indische Regeering gestelde handschrift van het Javaansch-Nederlandsch woordenboek van Winter en Wilkens in een voor uitgave van regeeringswege bruikbaren vorm te gieten, waarvoor reeds een plan van bewerking door hen werd samengesteld. Voorloopig zal de arbeid, aan de bewerking van dat woordenboek verbonden, zich bepalen tot hetgeen in het belang van eene meerdere volledigheid van het werk kan worden geput uit de tot nog toe uitgegeven Javaansche woordenboeken, uit de bestaande Javaansch-Nederlandsche woordenlijsten en uit de in druk verschenen voornaamste Javaansche prozawerken, terwijl ook nog de Indische tijdschriften en de voornaamste Indische werken, waarin bijdragen tot de Javaansche taal gevonden worden, aan de uitgave van het woordenboek dienstbaar zullen worden gemaakt. Met deze omvangrijke voorloopige werkzaamheden was de heer Gunning bij het einde van 1888 reeds eenigszins gevorderd.

De ambtenaar dr. J. L. A. Brandes ging voort met het onderzoek van Java's oude inscriptiën. Het materiaal voor dat onderzoek heeft in het afgeloopen jaar eene belangrijke uitbreiding ondergaan, voornamelijk door de bemoeiingen van den chef der geologische opneming van Java, den hoofdingenieur bij het mijnwezen dr. R. D. M. Verbeek. Een catalogus van bedoeld materiaal zal eerlang het licht zien. Verschillende nota's van den heer Brandes verschenen in de Notulen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Een dier nota's betreft een opschrift dat melding maakt van eene maansverduistering in het Çaka-jaar 765 en voor de oude tijdrekening van zeer veel gewicht kan zijn. (Notulen deel XXVI, blz. 21 en 113.) In verband met de tot dusver door dr. Brandes en anderen onderzochte authentieke bronnen schijnt het, ten opzichte van hetgeen men tot nu toe samenvatte onder den naam van oud-Javaansch, aanbeveling te verdienen de bereids gevonden inscriptiën in twee groote groepen te onderscheiden, namelijk eene groep van Midden-Java die ouder is, en eene tweede groep van Oostelijk Java, die als jonger door de ontcijferde jaartallen uitgewezen wordt. Eene andere nota, tot onderwerp hebbende een gouden plaatje, waarop een mantra of tooverformulier te lezen is, dat een volledig oud alphabet geeft, werd omgewerkt tot een opstel, getiteld: »Een oud-Javaansch alphabet van Midden-Java," hetwelk in deel XXXII van het Tijdschrift van bovengenoemd Genootschap verscheen. De heer Brandes bracht verder nog eenige jongere piagems aan het licht, terwijl soortgelijke, reeds bekende en gedeeltelijk door anderen onderzochte stukken eene nieuwe bespreking bleken te verdienen. Het onderzoek van een en ander gaf aanleiding tot de verschijning in het aangehaald Tijdschrift van nog een drietal stukken van de hand van den heer Brandes. Het onderzoek der in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap berustende handschriften, bepaaldelijk dat der kropak's, was belangrijk gevorderd en had ten gevolge dat door genoemden ambtenaar nog twee opstellen in 's Genootschaps tijdschrift (deel XXXII) werden gepubliceerd, getiteld: »De inkt gebezigd voor het schrijven der oud-Javaansche handschriften uit de 14de en 15de Çaka-eeuw", en »Iets over een ouderen Dipanegara in verband met een prototype van de voorspellingen van Djayabaya." De tijdelijke toevoeging van een Javaanschen schrijver aan den ambtenaar Brandes in het belang zijner studiën werd bij het einde van 1888 voor één jaar verlengd.

Aan de studie der Bimaneesche taal bleef de taalkundige ambtenaar mr. dr. J. C. G. Jonker, die zich daarvoor blijkens het vorig verslag (blz. 118) tijdelijk naar Bima begeven had, zijne krachten wijden. Gedurende 1888 hield hij zich voornamelijk onledig met de bewerking van een woordenboek en van eene spraakkunst dier taal, waarvan het eerste sedert gereed kwam.

De in 1887 met verlof naar Nederland vertrokken ambtenaar voor de beoefening van Indische talen, tevens adviseur voor Oostersche talen en het Mohammedaansche recht, mr. L. W. C. Van den Berg, van wien ook sprake is op blz. 59 hiervóór, bleef zich, in opvolging van de hem door de Regeering gedane opdracht, ook gedurende zijn verloftijd wijden aan hetgeen hij zich in Indië hoofdzakelijk had ten taak gesteld, namelijk het in druk geven van de Arabische en Maleische geschriften die als bronnen voor het inlandsch recht zijn te beschouwen, zoomede het vertalen enz. van die rechtsbronnen, ook ten einde ze toegankelijk te maken voor rechtsgeleerden die geene speciale studie van Oostersche talen gemaakt hebben. Nadat reeds in de jaren 1882—1884, als eerste gedeelte van dien arbeid, verschenen was zijne uitgave en vertaling van het Arabische rechtsboek »Minhâdj at-Tâlibîn" (zie daarover o. a. het verslag van 1879, blz. 110, noot 2), is door mr. Van den Berg thans onderhanden genomen de uitgave en vertaling van een ander in den Indischen Archipel gezaghebbend werk over het Mohammedaansch recht, getiteld: »Fath al-Qarîb", aan welk rechtsboek hij reeds in Indië zijne aandacht had geschonken, doch waarvan hij de eigenlijke bewerking, wegens andere dringender bezigheden, nog niet had kunnen aanvangen. Op verzoek van den heer Van den Berg zijn eenige handschriften, speciaal van Maleische rechtsbronnen, uit Indië ontboden en zijn daaromtrent aan de Indische Regeering inlichtingen gevraagd. Van die inlichtingen zal het afhangen, welke rechtsbronnen na den »Fath al-Qarîb" het eerst voor bewerking in aanmerking zullen komen. Daar genoemde ambtenaar zijn arbeid aan den »Fath al-Qarîb" even goed hier te lande als in Indië kan verrichten en ook met veel minder kosten is in 1889 zijn verlof verlengd, voorloopig voor den tijd van één jaar. Van evengenoemd rechtsboek is de Arabische tekst met de kritische aanteekeningen onlangs voor de pers gereed gekomen; de heer Van den Berg houdt zich thans bezig met de vertaling.

Voor de plaatselijke beoefening op Java, en zoo noodig ook in één of meer gewesten der buitenbezittingen, van de instellingen van den Islam is, op voorstel van de Indische Regeering, in den aanvang van 1889 tijdelijk aan den Indischen dienst verbonden dr. C. Snouck Hurgronje, lector voor de instellingen van den Islam aan de rijksuniversiteit te Leiden, die zich voor zoodanige zending had aangeboden. Bij Koninklijk besluit dd. 4 Januari 1889 n°. 18 werd namelijk machtiging verleend om ge-

noemden geleerde, die reeds vroeger eenigen tijd in Arabië zich met studiën en onderzoekingen op Moslimsch gebied had bezig gehouden (zie lager § 4 van deze afdeeling), met gemeld doel ter beschikking van den Gouverneur-Generaal te stellen voor den tijd van hoogstens twee jaren. Dit tijdvak heeft in Mei jl. een aanvang genomen, zijnde de heer SNOUCK HURGRONJE toen in Indië werkzaam gesteld, waar hij, krachtens eene voor hem bij Indisch besluit dd. 22 Juni 1889 n°. 25 vastgestelde instructie, Batavia tot standplaats heeft, en, voor zoolang zijne werkzaamheid in Indië duurt, gerekend wordt te behooren tot het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid, aan het hoofd van welk departement hij rechtstreeks ondergeschikt is. De instructie omschrijft de taak van dr. SNOUCK HURGRONJE in deze bewoordingen, dat hij zich toelegt op de studie der instellingen van den Islam, zooals die in Nederlandsch-Indië toepassing vinden. Verder bepaalt de instructie dat hem in het belang van 's lands dienst of van zijne studiën door de Regeering of door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid commissiën buiten zijne standplaats kunnen worden opgedragen, terwijl hij buitendien bevoegd is deze, met toestemming van den directeur, te verlaten wanneer de gang van zijn onderzoek zulks medebrengt. Wat dr. SNOUCK HURGRONJE's verhouding tot — en aanraking met — het bestuur betreft, schrijft de instructie voor, dat hij, alvorens zijn onderzoek in eenig gewest aan te vangen, daaromtrent in overleg treedt met het hoofd van gewestelijk bestuur, dat vooraf door meergemelden directeur op zijne komst wordt voorbereid, waarbij tevens de noodige aanwijzingen worden gegeven omtrent hetgeen ten opzichte van overleg en medewerking wenschelijk mocht worden geacht. Overigens houdt de instructie nog bepalingen in nopens de raadpleging van dr. SNOUCK HURGRONJE door andere autoriteiten dan door den directeur voornoemd (welke raadpleging steeds door tusschenkomst van dezen departements-chef moet geschieden), nopens de bevoegdheid van bedoelden geleerde om in zaken met zijne studiën verband houdende voorstellen of vertoogen in te dienen (waarvoor mede steeds de tusschenkomst van den directeur van onderwijs enz. gevorderd wordt), en eindelijk nopens de gehoudenheid van dr. SNOUCK HURGRONJE om aan het einde van elk jaar een verslag in te dienen van den stand van het hem opgedragen onderzoek.

Door den in vorige verslagen meermalen vermelden beoefenaar der Makassaarsche en Boegineesche talen dr. B. T. MATTHES werd aan de Regeering hier te lande ter uitgave aangeboden een door den voortgang der wetenschap noodig geworden supplement op zijn in 1875, op 's lands kosten, verschenen Boegineesch woordenboek. In Juli jl. is dit supplement op 's lands kosten in 't licht verschenen.

De hulpmiddelen voor de studie van de Atjehsche taal zijn onlangs vermeerderd met de in 't vorig verslag, blz. 118, bedoelde werken van den Indischen ambtenaar K. F. H. VAN LANGEN, namelijk met eene handleiding ter beoefening van gemelde taal en met een woordenboek. Beide werken, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië te 's-Gravenhage, met geldelijke ondersteuning van de Regeering, hebben in Maart 1889 de pers verlaten.

Van het Nederlandsch-Chineesch woordenboek van den hoogleeraar dr. G. SCHLEGEL verschenen afleveringen 1 en 2 van deel IV. [1]

§ 2. *Oudheidkunde.* [2]

De in 't vorig verslag (blz. 118) bedoelde (voorloopige) beschrijving betreffende de in 1886 op den Goenoeng Idjo in de residentie Djokjokarta ontdekte bouwvallen van eene nog onbekende tempelgroep zag het licht in deel XXXII van het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Het stuk, waarbij eenige platen zijn gevoegd, is van de hand van den heer J. GRONEMAN, president der Archaeologische Vereeniging te Djokjokarta.

Met de ontgraving van den voet van den Bôrô-Boedoer-tempel in de residentie Kadoe werd nog geen aanvang gemaakt. Van het denkbeeld om van de aan het licht te brengen basreliefs gipsafgietsels te doen vervaardigen, is wegens de hooge kosten afgezien. Daarentegen bestaat het voornemen om, wanneer bij de begrooting voor 1890 voor dit doel fondsen zullen zijn toegestaan, photographische afbeeldingen van die basreliefs te doen vervaardigen, die daarna door middel van lichtdruk kunnen worden vermenigvuldigd. De te verkrijgen afdrukken zouden dan een vervolg kunnen uitmaken op het indertijd van regeeringswege gepubliceerde werk over den Bôrô-Boedoer.

Aan de bij herhaling uitgevaardigde voorschriften, ten doel hebbende alle in Nederlandsch-Indië aangetroffen voorwerpen van oudheidkundige waarde te beschermen tegen verlies, vernietiging, verduistering of beschadiging, werden de hoofden van gewestelijk bestuur nog onlangs met nadruk herinnerd, omdat het gebleken was dat die voorschriften (opgenomen in de n°s 10, 248, 1023, 2831 en 4282 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) niet altijd voldoende worden nageleefd.

Door het te 's-Gravenhage gevestigde Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië is het plan ontworpen om, in het belang van de geschiedenis, eene verzameling aan te leggen van korte beschrijvingen en afbeeldingen van wat in Oost- en West-Indië nog overgebleven is van de forten, factorijen, begraafplaatsen en andere openbare gebouwen, die van het vroeger aanwezen der Nederlanders in onze koloniën getuigen. Het Instituut heeft te dier zake de medewerking der Regeering ingeroepen, inzonderheid ook voor het verkrijgen van afschriften der inscriptiën, die op praalgraven of grafzerken voorkomen, ten einde aldus te geraken tot de samenstelling van een lapidarium van onze Oost- en West-Indische bezittingen. Om aan de bereiking van dit doel behulpzaam te zijn, heeft de Indische Regeering in October 1888 tot verschillende hoofden van gewestelijk bestuur de uitnoodiging gericht om, zooveel mogelijk, naarmate daartoe tijd en gelegenheid zullen bestaan en zonder dat de gewone dienst er schade door lijde, tot het bijeenbrengen van bedoelde gegevens hunne medewerking te verleenen en de uitkomsten van hunne bemoeiingen aan de Indische Regeering mede te deelen.

§ 3. *Natuurwetenschappen.*

Magnetische en meteorologische waarnemingen. De waarnemingen van de voornaamste meteorologische verschijnselen werden gedurende 1888 bij het observatorium te Batavia onafgebroken voortgezet, hetzij met behulp van de voor de uurwaarnemingen opgeleide inlanders, hetzij door middel van de zelfregistreerende instrumenten, die bij voortduring goed voldeden. Van Mei 1888 af werd ook de duur van den zonneschijn geregeld waargenomen door middel van een Jordanschen registrator, welk instrument reeds in 1887 was opgesteld, maar wegens den invloed van het klimaat op het gekochte ferro prussiaat-papier aanvankelijk niet bevredigend werkte. Door wekelijks versche gevoelige papieren te vervaardigen, werd dit bezwaar overwonnen.

Door middel van een in de Engelsche taal opgesteld jaarboek worden door den directeur dr. J. P. VAN DER STOK de waarnemingen wereldkundig gemaakt. In November 1888 verscheen het Xde deel der »Observations", bevattende de gedurende 1887 verrichte meteorologische en magnetische waarnemingen, met de daaruit afgeleide uitkomsten. Tegelijkertijd verscheen het lang ter perse gebleven VIIIste deel, dat alleen meteorologische waarnemingen bevat, en wel die over de jaren 1883 tot en met 1885.

In Juli 1888 werd de 9de jaargang van de »Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië" (over 1887) uitgegeven. Volledige waarnemingen konden daarin afgedrukt worden voor 170 plaatsen (95 op Java en Madura en 75 in de buitenbezittingen). Op 14 andere plaatsen (waarvan 7 op Java) werd in 1887 onvolledig waargenomen. Gedurende 1888 werd van den regenval aanteekening gehouden op 190 plaatsen (alzoo 6 meer dan in 1887) en wel volledig op 98 plaatsen van Java en Madura en op 77 in de buitenbezittingen, en onvolledig op respectievelijk 5 en 10 plaatsen. Onder de laatstbedoelde 15 plaatsen is ook nog Onrust medegerekend, waar wegens de opheffing van het

[1] Over het verblijf in China van twee Europeesche tolken voor de Chineesche taal, in het belang ook van taalstudiën, zie men blz. 77 hiervóór.

[2] Over hetgeen de studiën van taalkundigen omtrent Java's oudheden aan het licht brachten, zie men de voorgaande paragraaf.

marine-etablissement de waarnemingen van September 1888 af hebben opgehouden. Het aantal stations voor regenwaarnemingen bedroeg derhalve bij het einde van 1888 189, waarvan 102 op Java en Madura, 37 op Sumatra en de eilanden van den Lingga-Riouw-archipel, 5 op Banka en Billiton, 9 op Borneo, 19 op Celebes en daartoe behoorende kleinere eilanden, 14 in de residentiën Amboina en Ternate, 1 op Timor en 2 op Bali.

Het jaar 1888 kenmerkte zich door hoogen barometerstand en hooge luchttemperatuur; de eerste bleef gedurende het geheele jaar boven de normale waarde, en de laatste was sedert Juni voortdurend aanmerkelijk hooger dan gewoonlijk. Hiermede ging groote droogte over den geheelen Archipel gepaard, behalve ter Sumatra's Westkust, waar de regenval weinig van den normalen verschilde. Vooral gedurende de maanden Juni, Juli, October en November werd over geheel Java een aanmerkelijk tekort geconstateerd. De regenval in December was ongeveer normaal. Volgens de waarnemingen op Sumatra's Oostkust, Borneo, Celebes en in de Molukken was aldaar de hoeveelheid regen ruim 20 pct. minder geweest dan in normale jaren. De grootste regenval deed zich in 1888 op Java voor te Buitenzorg en op Sumatra te Padang Pandjang. Voor het geheele jaar bedroeg hij op de eerstgemelde plaats 4462 en op de laatstgenoemde 4605 millimeters. Daarentegen werd in 1888 de geringste regenval op Java waargenomen te Kraksaän (688 millimeters) en op Sumatra te Palembang (1478 millimeters). Op de overige eilanden van den Archipel werd de grootste regenval (3473 millimeters) te Pontianak, en de kleinste (710 millimeters) te Gorontalo waargenomen. [1])

Natuurkundige, ethnographische en geographische mededeelingen. Van wege het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig genootschap te Amsterdam werden in 1888 zoowel op de Kei-eilanden (residentie Amboina) als op het eiland Flores (residentie Timor) wetenschappelijke onderzoekingen ingesteld. [2]) Bij het in gang brengen van de expeditie naar de Kei-groep werd tegenspoed ondervonden, daar de voor het geographisch onderzoek aangewezen deskundige (de heer R. Posthumus Meyjes, luitenant-ter-zee 2de klasse) door ziekte op Java teruggehouden werd en sedert vervangen is moeten worden. In zijne plaats werd door het Genootschap de beschikking verkregen over een bij den Indischen hydrographischen dienst werkzamen zeeofficier (den luitenant-ter-zee 2de klasse H. O. W. Planten), die in het najaar van 1888 naar het terrein van onderzoek vertrok. Bij het einde van 1888 was dientengevolge het opnemingswerk op de Kei-eilanden, waar zich reeds sedert het voorjaar (zie vorig verslag blz. 119) de particuliere mijningenieur C. J. M. Wertheim voor geologische onderzoekingen bevond, in vollen gang. Als vrucht van den arbeid der beide onderzoekers stelt het Genootschap zich voor eene volledige hydrographische — ten deele ook topographische — zoomede eene geologische kaart der genoemde eilandengroep te verkrijgen. De in 't vorig verslag bedoelde zending naar de Kei-eilanden, op 's lands kosten, van een élève-mantri uit 's lands plantentuin en een helper voor het maken van botanische verzamelingen, is sedert afgeloopen en heeft, volgens bericht van den directeur van genoemde instelling, tot zeer bevredigende uitkomsten geleid.

Voor geologische onderzoekingen op Flores stelde zich beschikbaar de Utrechtsche hoogleeraar dr. C. E. A. Wichmann, terwijl de Amsterdamsche hoogleeraar dr. Max Weber, die in de eerste helft van 1888 (vergezeld van zijne, mede aan de beoefening van natuurwetenschappen zich wijdende, echtgenoote) tot het instellen van zoölogische onderzoekingen voor eigen rekening eene reis naar Nederlandsch-Indië ondernam, zich bereid verklaarde zooveel doenlijk zijn arbeidsveld ook tot Flores uit te strekken. Dr. Wichmann kwam in 't laatst van Augustus 1888 in Indië aan, en nam zijne reis naar Flores via Makasser en Bima, in gezelschap van dr. Weber, die vooraf gedurende ongeveer drie maanden de Padangsche Bovenlanden bereisd, en daarna een paar maanden te Buitenzorg in het laboratorium van 's lands plantentuin gewerkt had. Op Celebes ondernamen beide geleerden nog eerst eene wetenschappelijke reis naar het gebergte in de onderafdeeling Bonthain. In het laatst van November bevonden zij zich op Flores, waar de hoogleeraar Weber verbleef tot de eerste dagen van Januari 1889, terwijl de hoogleeraar Wichmann, na verschillende gedeelten van Flores en ook andere eilanden der residentie Timor te hebben bezocht, het terrein van onderzoek verliet in April 1889. De een zoowel als de ander zijn sedert naar Nederland teruggekeerd. Eerst in het begin van Maart 1889 is de door het Genootschap voor het geographisch-topographisch onderzoek gekozen deskundige, de civiel ingenieur R. van den Broek, op Flores aangekomen, die van plan is eene zoo nauwkeurig mogelijke kaart van het oostelijk gedeelte des eilands samen te stellen.

Uit Amboina werd bericht dat een tweetal Duitsche natuuronderzoekers, de heeren J. A. Jacobsen en H Kühn, die van aanbevelingsbrieven der Indische Regeering waren voorzien, zich te Ilwaki op Wetter hadden ontscheept, met het doel ethnographische voorwerpen te verzamelen ten behoeve van het Koninklijk museum voor volkenkunde te Berlijn. Met hetzelfde oogmerk vertrokken zij later naar Kisser, Roma, Letti en andere daaromheen gelegen eilanden. De heer Kühn was te voren reeds in de residentie Ternate werkzaam geweest, waar het landschap Tomboekoe en de Bangaai-eilanden door hem bezocht waren geworden. In dat gewest kwam in Augustus 1888 nog een andere Duitsche natuuronderzoeker, de heer A. Bausler, die mede in het belang van genoemd museum reisde en eenigen tijd op Halmaheira vertoefde.

Professor Moesch, directeur van het zoölogisch museum te Zurich, deed in de residentie Oostkust van Sumatra nasporingen naar de fauna. Met hetzelfde doel bevond zich aldaar ook zekere heer Hastert. Nadere bijzonderheden omtrent hunne onderzoekingen zijn niet gemeld.

Tijdens zijn verblijf in de residentie Batavia, waar hij zich nader voorbereidde voor eene wetenschappelijke reis naar Britsch Nieuw-Guinea, werd aan een Italiaanschen natuuronderzoeker, professor Lamberto Loria, door de Indische Regeering vergund (April 1889) om zich met eenige door hem als jagers en dragers in dienst genomen Javanen (verg. blz. 84 hiervóór) in te schepen aan boord van het oorlogsstoomschip *de Ruyter*, waarmede hij, op de reis van dien bodem naar Australië en Nieuw-Guinea, zou worden overgebracht naar Port Darwin of Thursday-eiland. Aan deze gunst werd evenwel het voorbehoud verbonden dat van de door hem op Nieuw-Guinea op het gebied van zoölogie, anthropologie, botanie of ethnographie te verzamelen voorwerpen een gedeelte ten behoeve van de Nederlandsche musea zou worden afgestaan. [3])

Over pogingen van particuliere zijde in 't werk gesteld om reizen van Nederlandsche natuuronderzoekers naar Nederlandsch-Indië te bevorderen, zie men wat lager onder „*'s Lands plantentuin*", zoomede in § 4 dezer afdeeling wordt medegedeeld.

Wetenschappelijke onderzoekingen van landswege ingesteld. Naar aanleiding van een voorstel, door den Utrechtschen hoogleeraar dr. H. Wefers Bettink na overleg met den directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg gedaan, is bij Indisch besluit dd. 18 Augustus 1888 n°. 31 de militaire apotheker der 2de klasse bij het Indische leger

[1]) In den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1889, deel II, blz. 13—17, komt eene opgaaf voor van den gemiddelden regenval per maand over de jaren 1879—1887, berekend uit de aanteekeningen voor die plaatsen waar de waarnemingen gedurende vijf jaren of langer zijn voortgezet.

[2]) Voor de onderzoekingen op Flores verleende het Gouvernement in 1888 — en ook weder in 1889 — eene subsidie van f 10 000.

[3]) Ten einde de verrijking der Nederlandsche verzamelingen te bevorderen, is in September 1887, overeenkomstig het dezerzijds aanbevolen denkbeeld (zie vorig verslag blz. 120), door de Indische Regeering besloten om, zoo dikwijls harerzijds of van wege de gewestelijke of plaatselijke bestuurders aan wetenschappelijke reizigers in het belang van hunne onderzoekingen hulp wordt verleend, aan zoodanige hulp eene voorwaarde als de hierbedoelde te verbinden of te doen verbinden. Verder is in October 1888, nadat aan den Gouverneur-Generaal de wensch van den directeur van 's Rijks ethnographisch museum te Leiden was overgebracht, dat de Indische Regeering zich in geen geval van haar in handen komende ethnologische voorwerpen zou ontdoen, hoe gering hunne waarde ook schijnen mocht, van gemelde Regeering de toezegging verkregen dat er voor zal worden gezorgd dat voortaan geen ethnographica, waarover zij te beschikken heeft, worden verkocht, vernietigd of ter zijde gelegd.

dr. M. Greshoff, voorloopig voor een jaar (gedurende welken tijd hij bij den militairen geneeskundigen dienst à la suite gevoerd wordt), toegevoegd aan den directeur van genoemden plantentuin tot het instellen van een chemisch-pharmacologisch onderzoek naar de plantenstoffen in Nederlandsch-Indië, in het bijzonder met het oog op hare beteekenis voor de geneeskunde. Te dien einde is bij den plantentuin een chemisch-pharmacologisch laboratorium in 't leven geroepen, voorzien van de noodigste toestellen, welke inrichting, volgens de reeds ontvangen berichten, over het algemeen zeer goed aan het oogmerk voldoet. Als nuttige hulpmiddelen voor zijn onderzoek (zie daarover ook de volgende rubriek) is dr. Greshoff bezig eene verzameling van inlandsche geneesmiddelen en geneeskrachtige plantendeelen, zoomede een klein herbarium van medicinale en giftige gewassen aan te leggen. Als helper bij dit laboratorium fungeert een Javaan, oud-leerling der vroegere Buitenzorgsche landbouwschool, die zich de eenvoudige chemische handgrepen, als distilleeren, filtreeren, enz., spoedig heeft eigen gemaakt.

Een tot den militairen geneeskundigen dienst ter Sumatra's Westkust behoorende officier van gezondheid der 2de klasse, de heer M. E. F. T. Dubois, die zich bijzonder tot palaeontologische studiën aangetrokken gevoelde en sedert zijne plaatsing in 1888 te Pajakombo (Padangsche Bovenlanden) zich veel moeite gaf voor onderzoekingen op dat gebied, waarin hij ook van de zijde van het civiel bestuur gesteund werd, is in den aanvang van 1889 door de Indische Regeering in de gelegenheid gesteld zich vooreerst onverdeeld aan dit in Indië nog weinig ontgonnen arbeidsveld te wijden. Bij Indisch besluit dd. 6 Maart 1889 n°. 6 is namelijk de heer Dubois, nadat door hem de wenschelijkheid was aangetoond van een onderzoek naar de diluviale fauna van Nederlandsch-Indië, voorloopig voor den tijd van een jaar ter beschikking gesteld van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, ten einde te worden belast met palaeontologische nasporingen in grotten in het gouvernement Sumatra's Westkust en eventueel op Java.

's Lands plantentuin te Buitenzorg en daarbij behoorende inrichtingen. Deze instelling beantwoordde ook in 1888 weder alleszins aan haar doel, zooals in bijzonderheden kan blijken uit het jaarverslag van haren directeur dr. M. Treub, afgedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant. van 28 Juni 1889. Aan verreweg het meerendeel der talrijke aanvragen om zaden en stekken van nuttige gewassen en om collecties van botanischen en technischen aard kon worden voldaan. [1]) De betrekkingen met correspondenten in de kolonie breidden zich uit, evenals die met Nederlandsche en andere Europeesche instellingen, hetgeen gedeeltelijk nog een gevolg was van het verblijf in Europa gedurende 1887/1888 van den directeur van den tuin. Het aantal personen, die met wetenschappelijke doeleinden de inrichting kwamen bezoeken, was in 1888 grooter dan in vroegere jaren.

In het vorig verslag (blz. 120) werd reeds melding gemaakt van het »Buitenzorg-fonds", door particulieren gevormd met het doel om geregeld om de twee jaren een Nederlandschen kruidkundige naar Indië te laten gaan ten einde te Buitenzorg, enz., botanisch materiaal te verzamelen ter latere verwerking in Nederland. Reeds in 1888 heeft, nadat daartoe door belangstellenden nog afzonderlijk fondsen waren bijeengebracht, gedurende eenige maanden bij 's lands plantentuin vertoefd dr. J. G. Boerlage, conservator aan 's Rijks herbarium te Leiden, nopens wiens werkzaamheden in het aangehaalde jaarverslag mede het een en ander voorkomt. [2])

In de eigenlijke botanische afdeeling van den plantentuin werd een begin gemaakt met een zeer tijdroovend doch hoogst nuttig werk, namelijk de nummering van alle boomen en heesters uit den tuin. Door het overbrengen van de nummers op detailkaarten, met legenda's, der verschillende kwartieren hoopt men eene afdoende contrôle op het juist blijven der naampalen te verkrijgen. Tegelijkertijd is eene volledige herziening en uitbreiding van de determinaties der planten ter hand genomen. Aan de uitbreiding der verzameling orchideeën en aan eene betere wijze van cultiveering dezer planten werd veel zorg besteed. Eene vrij groote opene serre voor orchideeën was in aanbouw.

Door storm en buitengewoon grooten regenval werd in de eerste vier maanden van 1888 veel schade aan wegen en waterleidingen toegebracht.

Met de bewerking van het nieuw ontgonnen terrein in de bergtuinen te Tjibodas (welke bij opmeting van wege het kadaster eene oppervlakte bleken te beslaan van 44 bouws) werd voortgegaan. Deze tuinen zijn door hunne ligging onmiddellijk tegen het oorspronkelijk woud tevens een station voor de botanische studie der flora van de tropische oerbosschen. Door den directeur van 's lands plantentuin is het voorstel gedaan om de aangrenzende woudstrook uitsluitend onder zijn toezicht te brengen, opdat te beter het kappen daarin kunne worden tegengegaan.

In de afdeeling »cultuurtuin" werden nieuwe aanplantingen gemaakt van Uncaria gambir (de gambierplant) en Swietenia macrophylla (een boom tot hetzelfde geslacht als de mahonie behoorende). De bestaande aanplantingen van Cubebe officinalis (staartpeper) en Musa-Mindanensis werden eveneens uitgebreid. Bijzondere aandacht werd gewijd aan Polygala-oleifera, de nieuwe oliehoudende plant uit Midden-Afrika, en aan Erythroxylon Coca, het cocaïne-leverende gewas, wat dit laatste betreft, omdat uit de onderzoekingen door den hiervoren genoemden heer Greshoff ingesteld in de nieuwe tijdelijke afdeeling »chemisch en pharmacologisch laboratorium" gebleken is, dat de jonge bladeren van het gewas ongeveer twee en een half maal meer alcaloïd inhouden dan de oude (zie een verslag omtrent deze onderzoekingen gedrukt als bijlage bij bovengenoemd jaarverslag). [3])

In 1888 verscheen slechts één aflevering van de »Annales du Jardin Botanique", te weten deel VII (2de helft), inhoudende eene verhandeling van dr. A. Voigt uit Göttingen, over den bouw en de ontwikkelingsgeschiedenis van eenige zaden uit de familiën der palmen, Myristicaceae en Anonaceae, opgehelderd door vier platen; phytochemische aanteekeningen van den heer J. F. Eykman, vroeger hoogleeraar te Tokio (Japan); en drie artikelen van dr. Treub, het eerste over Lycopodiaceae, met vier platen; het tweede over de Myrmecodia's van Java, met drie platen; het derde over de nieuwe flora van Krakatau, met een kaartje.

De bibliotheek verkreeg eene aanzienlijke uitbreiding, vooral ten gevolge van het jongste verblijf van dr. Treub in Europa.

De speciaal onder de leiding van den adjunct-directeur dr. W. Burck staande proeftuin van getahpertja producecerende boomsoorten te Tjipetir, in het district Tjitjoeroeg der Preanger Regentschappen, breidt zich zoodanig uit (in 1888 met ruim 40 bouws), dat weldra deze aanplantingen geheel van 's lands plantentuin gescheiden kunnen worden. Het goed gedijen dier boomen in West-Java is afdoende gebleken, terwijl voor de mogelijkheid van eene gestadige uitbreiding der getahpertja-aanplantingen met zekerheid kan worden ingestaan sedert proeven, in den cultuurtuin genomen, hebben aangetoond dat vermenigvuldiging der boomen op ongeslachtelijken weg niet moeielijk is. Ook is uitbreiding gegeven aan de aanplantingen van Urostigma (karet) en Isoptera Borneënsis (tengkawang), die te Tjipetir waren aangelegd met het doel om in den proeftuin, na verloop van weinige jaren, een product te kunnen winnen, waarvan de opbrengst geheel of ten deele de kosten van de aanplantingen van getahpertja-boomen zou kunnen goedmaken.

Door den adjunct-directeur werden de proeven ter bestrijding van de koffiebladziekte voortgezet, waartoe hij in het najaar van 1888 gedurende bijna drie en een halve maand eene reis over Java maakte. In Juli jl. is machtiging verleend om eene door dr. Burck samengestelde

---

[1]) De verzendingen in 1888 bestonden uit 1335 colli, waarvan er 1170 waren bestemd voor personen in Nederlandsch-Indië gevestigd, en 165 waren geadresseerd naar plaatsen daarbuiten gelegen.

[2]) Ten behoeve van de uitgave van een door dr. Boerlage onderhanden genomen werk, handelende over de plantengeslachten van Nederlandsch-Indië, is bij Koninklijk besluit dd. 10 Januari 1889 n°. 21 eene som van f 650 toegestaan als eerste termijn van eene over vier jaren te verdeelen subsidie.

[3]) In Juli jl. is machtiging verleend om in de Javasche Courant ook op te nemen eene bijdrage van dr. Greshoff over de beteekenis voor den handel van het product van Bixa orellana.

memorie over gemelde ziekte en de middelen om haar te bestrijden openbaar te maken door middel van de Javasche Courant.

In verband met de heerschende ziekten ook in andere tropische gewassen, — men denke in de eerste plaats aan de serehziekte in het suikerriet, — is in den laatsten tijd bijzondere aandacht geschonken aan de vraag, langs welken weg de Indische landbouw op doeltreffende wijze van bestuurswege met hulp en voorlichting zou zijn tegemoet te komen. Die overwegingen hebben het voornemen doen opvatten om aan 's lands plantentuin met bijbehoorenden cultuurtuin een landbouw-proefstation te verbinden, en daartoe het personeel dier inrichting uit te breiden met een kruidkundige ten behoeve van het onderzoek van de levensvoorwaarden, den bouw en de ziekten der tropische cultuurgewassen, en met een landbouwscheikundige voor het onderzoek van alles wat op de teelt van nieuwe landbouwproducten en op de verbouwing en bereiding van reeds gecultiveerd wordende gewassen betrekking heeft. Aan dit voornemen zal uitvoering worden gegeven zoodra de daartoe benoodigde fondsen door de Wetgevende Macht zullen zijn toegestaan.

Nog verdient vermelding dat sedert het laatst van April 1888 twee Europeesche volontairs bij 's lands plantentuin zijn werkzaam gesteld, die nuttige diensten bewezen eensdeels bij de ordening van het herbarium en het museum, anderdeels bij de hooger bedoelde nieuwe wijze van cultiveering der orchideeën-soorten. Ook worden een viertal ontwikkelde inlandsche jongelieden als volontairs in de kweekerijen opgeleid.

§ 4. *Genootschappen ter bevordering van wetenschappen en nijverheid; tijdschriften en nieuwsbladen.*

Gedurende het jaar 1888 gaf het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen het XXVIste deel zijner Notulen uit, zoomede drie afleveringen van zijn Tijdschrift (n°. 2, 3 en 4 van deel XXXII) en één aflevering zijner Verhandelingen (n°. 2 van deel XLV). Deze laatste aflevering bevat eene Menangkabausch-Maleische legende, » Tjindoer Mato " geheeten, door M. J. L. VAN DER TOORN. Van de stukken, in de genoemde afleveringen van het Tijdschrift voorkomende, zijn er reeds eenige in 't vorig verslag (blz 121) vermeld. De overige zijn de in de §§ 1 en 2 op blz. 121 en 122 hiervóór bedoelde opstellen van dr. BRANDES en dat van den heer GRONEMAN, zoomede twee bijdragen van ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, het eene handelende over de overblijfselen van een oud vorstenverblijf op Madura, het andere over sterrekunde bij de Dajaks. Bovendien ging 's Genootschaps ondervoorzitter, mr. J. A. VAN DER CHIJS, voort met de uitgave, deels op kosten van de Indische Regeering, van twee omvangrijke werken uit het oud-Indisch archief (het » Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek" en het » Daghregister gehouden in 't casteel Batavia"), van elk waarvan in 1888 een vervolgdeel het licht zag (verg. vorig verslag, blz. 77, en hoofdstuk H hiervóór). Talrijk waren weder de aanwinsten gedurende het afgeloopen jaar door het Genootschap voor de boekerij en voor de verschillende afdeelingen van zijn museum verkregen, van welke aanwinsten, als vervolg op de bestaande in druk uitgegeven catalogussen, lijsten zijn opgenomen in het aangehaalde deel der Notulen. [1]) In toenemende mate deed zich, wat het museum betreft, gebrek aan plaatsruimte gevoelen. Sedert Februari 1888 is door de Indische Regeering vrij vervoer langs de staatsspoorwegen toegestaan voor de voorwerpen, bestemd voor 's Genootschaps verzamelingen. Bij het einde des jaars telde het Genootschap 221 leden.

De Koninklijke Natuurkundige Vereeniging, welker ledental in 1888 klom van 366 tot 387, ging geregeld voort met de uitgave van haar Tijdschrift, waarvan vier afleveringen verschenen (n°. 4 van deel XLVII en n°. 1, 2 en 3 van deel XLVIII). Tot de daarin opgenomen bijdragen behooren onder anderen verhandelingen en opstellen van dr. C. P. SLUITER over de tropische zeefauna; meteorologische studiën en mededeelingen van dr. J. P. VAN DER STOK; het verslag eener dienstreis van den technischen ambtenaar bij het boschwezen S. H. KOORDERS naar de bij Java's noordkust gelegen Karimon-Djawa-eilanden, zoomede eene nota van de hand van den op blz. 124 hiervóór reeds genoemden officier van gezondheid M. E. F. T. DUBOIS, aangaande de wenschelijkheid van een onderzoek naar de diluviale fauna van Nederlandsch-Indië, in het bijzonder van Sumatra. Het zoölogisch station (zie vorig verslag blz. 121) bleef geheel aan de daarvan gekoesterde verwachtingen voldoen. De twee groote aquariums waren het geheele jaar door met tal van levende dieren gevuld, en dr. SLUITER was daardoor in de gelegenheid verschillende belangrijke waarnemingen nopens het leven dezer dieren te doen. De bibliotheek en het museum der Vereeniging namen in omvang en belangrijkheid toe. Op enkele der maandelijksche bestuursvergaderingen werden voor de gewone leden voordrachten gehouden over onderwerpen van natuurwetenschappelijken aard, waardoor het bestuur hoopt de belangstelling in natuurwetenschappen in Nederlandsch-Indië levendig te houden. Op het herziene reglement der Vereeniging werd in Mei 1888 door de Indische Regeering goedkeuring verleend (zie Indisch Staatsblad 1888 n°. 93, zoomede de Javasche Courant van 29 Mei 1888)

De Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw breidde hare betrekkingen steeds uit. Van haar Tijdschrift, waarvan opnieuw twee deelen verschenen, namelijk deel XXXVI en XXXVII, bevattende tal van bijdragen op het gebied van landbouw, industrie, handel, geldwezen, enz., werden 700 exemplaren verspreid ten behoeve van de gewone leden, leden van afdeelingen en geabonneerden. Een zeer uitvoerig verslag van de werkzaamheden der Maatschappij over 1887 is in eerstgenoemd deel opgenomen. In het andere deel komen ook notulen voor van de in 1888 (zie vorig verslag blz. 121) te Amsterdam opgerichte Nederlandsche afdeeling der Maatschappij.

Aan de maandelijksche vergaderingen van de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, welke vereeniging mede haar reglement aan eene herziening onderwierp (zie Indisch Staatsblad 1889 n°. 105, zoomede de Javasche Courant van 14 Mei jl.), werd in 1888 door vele leden trouw deelgenomen, en tal van belangrijke onderwerpen, meestal van actueel belang, kwamen in die bijeenkomsten ter sprake. In de Juli-vergadering werd eene permanente commissie van drie leden benoemd tot het verzamelen van gegevens omtrent in Indië voorkomende ziekten, ten einde langs dien weg te komen tot de beantwoording van voor de practijk en de wetenschap belangrijke vraagpunten, zooals bijv. of het aanbeveling verdient om aan phthisis lijdende Europeanen tot herstel, of liever tot verzachting van hun lijden, naar Europa te zenden, en meer dergelijke. Op de in 1887 door de Vereeniging uitgeschreven drie prijsvragen was tot 1 Januari 1889, den voor de indiening der beantwoordingen gestelden termijn, geen enkel stuk ingekomen. Het aantal leden der Vereeniging was op 31 December 1888 geklommen tot 269. Van het orgaan der Vereeniging, het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, zagen vijf tot deel XXVIII behoorende afleveringen het licht. Behalve tal van referaten, opstellen en korte mededeelingen vindt men in het tijdschrift ook de notulen der gehouden vergaderingen, voor zooveel het wetenschappelijk gedeelte betreft. In genoemd deel zijn ook afgedrukt twee jaarverslagen van den chef van den geneeskundigen dienst (de militaire summiere ziekenrapporten over 1886 en 1887), zoomede een rapport (over November 1887) betreffende onderzoekingen in het laboratorium voor pathologisch-anatomisch en bacteriologisch onderzoek in het hospitaal te Weltevreden (zie over dit laboratorium meer in afdeeling V van dit hoofdstuk).

De werkzaamheden der » Afdeeling Nederlandsch-Indië van het Koninlijk Instituut van Ingenieurs " strekten tot bevordering der belangen van de bouwkunde en de daarmede in verband staande vakwetenschappen. Met medewerking van de zooeven genoemde Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen schreef zij eene vóór 1 October 1889 te beantwoorden prijsvraag uit voor eene practische handleiding tot toepassing van de gezond-

[1]) In eene algemeene vergadering van de leden des Genootschaps, gehouden in December 1888 tot vaststelling van een nieuw Algemeen Reglement voor de instelling (sedert op 1 Januari 1889 in werking getreden), is een verslag uitgebracht nopens den toestand en de werkzaamheden van het Genootschap gedurende de laatst verloopen tien jaren. Dit belangrijk overzicht is ook gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 1 Februari 1889.

heidsleer bij het bouwen in Nederlandsch-Indië. Bij het begin van dit jaar gaf zij deel XII van haar tijdschrift uit, dat o. a. verhandelingen en beschouwingen bevat over het vervaardigen van tegels van Portland-cement, over proefnemingen met eene bijzondere inrichting van een overwelfden panoven, en met zink tot wering van ketelsteen, over de bouwwerken van het marine-etablissement te Soerabaija in verband met de bodemsgesteldheid ter plaatse, zoomede eene beschrijving van het leggen van een steenen drempel in de rivier Pategoeau (residentie Pasoeroean).

Wegens gebrek aan fondsen zag de Vereeniging voor oudheid-, taal-, land- en volkenkunde te Djokjokarta zich niet in staat veel van belang te verrichten. De door haren voorzitter geleverde beschrijving van den Tjandi Idjo in Djokjokarta vond, zooals reeds hiervóór is aangeteekend, eene plaats in het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

De »Nederlandsch-Indische Juristen-vereeniging" hield in 1888 eene algemeene vergadering ter behandeling van huishoudelijke aangelegenheden. De uitgave harer »Handelingen" wachtte op de toezending van een uit Amsterdam nog tegemoet gezien praeadvies.

Blijkens haar jaarverslag, loopende van 1 Juli 1887 tot 30 Juni 1888, mocht de »Vereeniging tot bevordering van veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië" zich in toenemenden bloei verheugen. Van haar tijdschrift, verschijnende onder den titel »Veeartsenijkundige bladen voor Nederlandsch-Indië", werden gedurende gemeld tijdvak de 2de, 3de en 4de aflevering van deel II verspreid, terwijl later nog de eerste twee afleveringen van deel III het licht zagen. De betrekkingen met buitenlandsche vereenigingen ondergingen voortdurend uitbreiding. Door minder gunstige financieele middelen moesten echter de werkzaamheden der Vereeniging meer beperkt worden dan wel wenschelijk mocht heeten. Over eene door haar, met geldelijke regeeringshulp, aan te leggen verzameling van pathologische praeparaten zie men het medegedeelde op blz. 106 hiervóór.

In het aantal der in Nederlandsch-Indië verschijnende dag- en weekbladen en periodieke geschriften kwam weinig verandering. Alleen kan worden vermeld, dat met April 1888 de uitgave werd gestaakt van het te Soerabaija verschijnende, aan nijverheid en landbouw in Nederlandsch-Indië gewijde weekblad »De Indische Opmerker", terwijl aldaar sedert November 1888 een nieuw blad het licht zag, getiteld: »Weekblad van Nederlandsch-Indië". Te Samarang werd in 1888 de uitgave ondernomen van eene nieuwe Maleische courant, genaamd »Tamboor Melajoe".

De hier te lande bestaande particuliere lichamen, die zich de verspreiding van kennis aangaande Nederlandsch-Indië ten doel stellen, werden in het begin van 1888, door de pogingen van eenige geleerden, vermeerderd met eene te Amsterdam opgerichte »Commissie tot bevordering van het natuuronderzoek der Nederlandsche koloniën", welke vereeniging zich ten doel stelt door samenwerking tusschen genootschappen, instellingen en deskundigen in het moederland, en voortdurend overleg met vereenigingen en deskundigen in Indië, het natuurwetenschappelijk onderzoek, in den ruimsten zin, der Nederlandsche koloniën op spaarzame en degelijke wijze te bevorderen. Voornamelijk door de bemoeiingen van dr. M. Treub, directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg, heeft zich voor de beoogde samenwerking een permanent comité in Indië gevormd, bestaande o. a. uit gedelegeerden van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging, het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen. Het Nederlandsche en het Indische uitvoerend comité zijn aanvankelijk reeds met vrucht werkzaam (de op blz. 123/124 hiervóór besproken opdrachten aan dr. Greshoff en aan den heer Dubois zijn min of meer als uitvloeisels van die werkzaamheid te beschouwen), terwijl plannen, op de beoefening van andere takken van natuurwetenschap gericht, tusschen de beide comité's nog in voorbereiding zijn.

Het Koloniaal Museum te Haarlem van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid, dat in hoofdzaak dienstbaar wordt gemaakt aan de vermeerdering van de kennis der koloniale grondstoffen en natuurvoortbrengselen, werd steeds uitgebreid en verkrijgt in toenemende mate eene nuttige werking. Van den Beschrijvenden Catalogus van het Museum verschenen in Maart 1888 het Vde deel, handelende over voortbrengselen van Nederlandsch West-Indië, en in Maart 1889, als Iste stuk van het VIde deel, eene beschrijving van het tin, een en ander van de hand van dr. D. De Loos.

Het te 's-Gravenhage gevestigde Koninklijke Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië gaf in het afgeloopen jaar het XXXVIIste deel (van de vijfde volgreeks het derde deel) van zijn tijdschrift in het licht, bevattende weder onderscheidene belangrijke bijdragen en studiën op historisch, ethnographisch en geographisch gebied betreffende het een of ander gedeelte onzer Oost-Indische bezittingen. Afzonderlijk werden door het Instituut, deels met subsidie van de Regeering, in 1888 en in de eerste maanden van 1889 uitgegeven de op blz. 122 hiervóór bedoelde Atjehsche taalwerken van den heer K. F. H. Van Langen, zoomede een omvangrijk werk van dr. C. Snouck Hurgronje, getiteld Mekka, en bevattende de uitkomsten van zijne reis naar Arabië. Als supplement op dit werk, bestaande uit twee deelen en een album met 40 photographieën, zullen nog verschijnen een 19-tal photographieën met korten beschrijvenden tekst.

Het Indisch Genootschap, mede te 's-Gravenhage, tracht insgelijks over vraagstukken van koloniaal belang licht te verspreiden, en ging voort met het uitgeven van de »Verslagen der algemeene vergaderingen".

Van het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam verscheen in 1888 deel V der tweede serie, verdeeld in twee afdeelingen: »Verslagen en aardrijkskundige mededeelingen", en »Meer uitgebreide artikelen". De in laatstgemelde afdeeling opgenomen stukken tot Nederlandsch-Indië betrekking hebbende, handelen o. a. over Timor en de Timoreezen, over gedeelten van de residentie Benkoelen (het stroomgebied der Beneden-Ketaun en de eilandengroep Engano) en over Atjeh's westkust. Van de bij laatstbedoeld opstel behoorende kaart werden van regeeringswege een aantal exemplaren aangeschaft ter verdeeling onder de daarvoor in aanmerking komende ambtenaren en officieren in Indië.

Als periodiek geschrift tot verspreiding van kennis aangaande Nederlandsch-Indië, wat de zending, de talen en de land- en volkenkunde betreft, verdienen ook genoemd te worden de »Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam", waarvan in 1888 de bestaande reeks met het XXXIIste deel werd aangevuld.

Van de twee geheel voor private rekening hier te lande uitgegeven wordende maandwerken aan Indische belangen gewijd, het »Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië", en de »Indische Gids" beleefde in 1888 het eerste den 17den jaargang van de in 1872 begonnen nieuwe serie, en het laatste zijn 10den jaargang.

§ 5. *Landsdrukkerij, enz.*

Ter landsdrukkerij te Batavia verlieten in het afgeloopen jaar de pers 10 283 202 exemplaren van 2529 modellen ten dienste van verschillende landsadministratiën, 2 515 915 afdrukken van 81 diverse boekwerken, enz., en 31 050 afdrukken in de inlandsche en Chineesche talen van in het Indisch Staatsblad opgenomen algemeene verordeningen. In het geheel werden alzoo 12 830 167 afdrukken afgeleverd, tegen 13 059 786 in 1887. Van de vertaalde verordeningen werden er 18 gedrukt in het Maleisch, 16 in het Javaansch, 4 in het Soendaasch, 4 in het Madureesch en 20 in het Chineesch.

Volgens voorloopige opgaven bedroegen de ontvangsten dezer inrichting gedurende 1888 f 143 148, en de uitgaven (behalve die voor aankoop van materieel en andere benoodigdheden in Nederland) f 134 957. In 1887 waren (volgens verbeterde opgaven) de ontvangsten geweest f 140 243 en de uitgaven f 106 344.

Met betrekking tot de in Indië bestaande particuliere drukkerijen zijn eenige bijzonderheden, ontleend aan opgaven der hoofden van gewestelijk bestuur, bijeengebracht in de bij hoofdstuk **O**, afd. V, van dit verslag behoorende lijst van fabrieken en andere industrieele inrichtingen.

Ingevolge Indisch Staatsblad 1887 n°. 150 geschiedt sedert het najaar van 1887 de verkoop van de bij de landsdrukkerij gedrukte werken, zoomede van de elders van regeeringswege uitgegeven of door de Regeering aangekochte werken, een en ander voor zoover deze werken voor

het publiek verkrijgbaar gesteld worden, niet meer bij de landsdrukkerij zelve (alleen uitgezonderd enkele periodieke werken voor zooveel hunne eerste verstrekking betreft), maar is daarmede belast het mede te Batavia gevestigde depôt van boeken en andere leermiddelen voor het inlandsch onderwijs. Bij dit depôt (waarover ook gehandeld is op blz. 119 hiervóór) bedroegen gedurende 1888 de ontvangsten ter zake van dezen verkoop f 4865, makende met de opbrengst van verkochte inlandsche leermiddelen (ad f 1901), eene totale ontvangst van f 6766.

III. Eeredienst.

§ 1. *Christelijke godsdienst.*

a. Protestantsche eeredienst.

Omtrent de grondslagen waarop eene dezerzijds wenschelijk geachte reorganisatie van de Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië zou kunnen en moeten rusten, zijn zoo hier te lande als in Indië overwegingen aanhangig. Over vroeger in 't werk gestelde, doch zonder gevolg gebleven pogingen om ten deze tot eene nieuwe regeling te geraken, werd laatstelijk gehandeld in het verslag van 1875, blz. 118.

In verband met de uitkomsten van een reeds met het Indisch Bestuur ter zake gehouden overleg is tevens nader in behandeling genomen de vraag, op welke wijze 't best ware tegemoet te komen aan een zoowel te Batavia als hier te lande tot de Regeering gekomen wensch dat de Christelijk Gereformeerde Kerk te Batavia (en c. q. elders in Nederlandsch-Indië), nevens het Protestantsche Kerkgenootschap, als zelfstandig lichaam worde erkend. Zooals reeds met een enkel woord op blz. 60 hiervóór is aangeteekend, was in 1888 door de Indische Regeering afwijzend beschikt (besluit dd. 2 Juni 1888 n°. 29) op een door twee ingezetenen van Batavia, respectievelijk als praeses en scriba van den kerkeraad der Christelijk Gereformeerde Kerk te Batavia, onderteekend verzoek om erkenning van die Kerk als rechtspersoon. Die afwijzing, waarbij — toen de adressanten daartegen bezwaren hadden ingebracht — volhard werd bij Indisch besluit dd. 28 September 1888 n°. 26, grondde zich op de overweging dat de adressanten, als naar het inzien der Indische Regeering rechtens [1]) behoorende tot het Protestantsche Kerkgenootschap in Nederlandsch-Indië zoolang zij niet vrijwillig en duidelijk verklaard hadden zich daarvan af te scheiden, vooralsnog onbevoegd waren ten behoeve van de Kerk waarvoor zij optraden rechtspersoonlijkheid aan te vragen. Tevens werd hun bij eerstgemeld besluit opgemerkt dat zij, na eventueele afscheiding op hun verzoek willende terugkomen, alsdan statuten zouden hebben over te leggen, bevattende — overeenkomstig den eisch van art. 2, alinea 2, van het Koninklijk besluit dd. 28 Maart 1870 n°. 2 (Indisch Staatsblad n°. 64), regelende de rechtspersoonlijkheid van vereenigingen in Nederlandsch-Indië — het doel, de grondslagen den werkkring en de overige regelen der vereeniging. Inmiddels werd door de Indische Regeering uitstel verleend voor de overschrijving ten name der rechthebbenden van een door een der adressanten, ten behoeve van het Christelijk Gereformeerd Kerkgenootschap in Nederland, gekocht en tot kerk en pastorie verbouwd perceel te Batavia.

Predikanten, *enz.* Van de 39 predikantsplaatsen, bij Koninklijk besluit dd. 1 Augustus 1886 n°. 16 (Indisch Staatsblad 1887 n°. 28) toegestaan ten dienste der Protestantsche Gemeente in Nederlandsch-Indië, waren er op 31 December 1888 33 bezet (2 meer dan op ult. 1887), namelijk 32 door predikanten en 1 — Bonthain in Zuid-Celebes — voorloopig nog door een bij de invoering van het aangehaald Koninklijk besluit in functie gebleven hulpprediker der 1ste klasse. Bovendien bevonden zich op ult. 1888 met verlof buiten Nederlandsch-Indië 3 predikanten (1 minder dan het jaar te voren). Deze 3 waren allen in 1888 met verlof vertrokken, hetzij wegens ziekte, hetzij wegens langdurig onafgebroken verblijf. Tegenover deze 3 tijdelijk opengevallen plaatsen, kwamen in 1888 5 predikanten beschikbaar, namelijk 4 nieuw benoemden, die hier te lande voor den Indischen dienst bestemd waren geworden, en 1 van de 4 op ult. 1887 met verlof afwezigen, die zijn dienstwerk in Indië hervatte. Aan de drie anderen werd in den loop van 1888, op hun verzoek, eervol ontslag uit 's lands dienst verleend. [2])

Bij het einde van 1888 was op de drie hoofdplaatsen van Java en Madura het vereischte getal van 9 predikanten in functie, doch voor de 14 kleinere standplaatsen aldaar waren slechts 12 predikanten beschikbaar (onbezet waren Cheribon en Pasoeroean), terwijl in de buitenbezittingen 10 standplaatsen, overeenkomstig de formatie, door 11 predikanten bezet, doch vacant waren Benkoelen, Pontianak, Ternate en Koepang, terwijl te Bonthain, zooals gezegd, de plaats van predikant voorloopig nog door een hulpprediker 1ste klasse bleef vervuld.

Te Cheribon werd voorloopig door zendelingleeraren van de Nederlandsche Zendingvereeniging in het werk van den afwezigen predikant voorzien (eerst door eene opdracht aan de twee die te Indramaijoe en te Koeningan gevestigd waren, en later, toen één hunner zijne standplaats van Koeningan naar de hoofdplaats Cheribon overbracht, aan dezen laatste alleen). Voor Benkoelen was, blijkens het vorig verslag (blz. 123), in den aanvang van 1888 de waarneming van den dienst (viermalen 's jaars) mede aan een zendelingleeraar opgedragen, doch deze voorziening is, door het vertrek van genoemden zendeling naar een ander gewest, slechts van korten duur geweest. Ook voor Pasoeroean (trouwens eerst in November 1888 vacant geraakt) was bij het einde des jaars nog geen tijdelijke of definitieve voorziening kunnen worden getroffen, terwijl Pontianak het geheele jaar door onbezet bleef. Echter maakte in Mei/Juli 1888 een der predikanten van Batavia, ingevolge opdracht van het Kerkbestuur, eene dienstreis naar Pontianak en de verdere gemeenten in de Wester-afdeeling van Borneo, zoomede naar Billiton. De gemeenten te Ternate en Koepang werden, evenals vroeger, bediend door de hulppredikers ten dienste der inlandsche Christengemeenten te Batjan en Babauw, die zich daartoe tijdelijk op de genoemde hoofdplaatsen gevestigd hadden.

Met wijziging van de in April 1887 tot stand gekomen nieuwe verdeeling van het dienstwerk der predikanten (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4395) werden bij Indisch besluit dd. 9 Maart 1889 n°. 20 aan het ressort van den predikant te Padang, tot dusver omvattende alle gemeenten der Padangsche Benedenlanden en van Tapanoli, onttrokken de onderafdeelingen Klein-Mandheling enz. en Groot-Mandheling enz. van laatstgenoemde residentie, zoomede de onderafdeelingen Rau enz. en Ophir-districten der Padangsche Benedenlanden, tot welke streken nu de met den dienst in de Padangsche Bovenlanden belaste predikant te Padang Pandjang voortaan zijne bezoekreizen zal hebben uit te strekken. Evenals vroeger zullen die bezoekreizen tweemaal 's jaars moeten plaats vinden.

Bij de inlandsche Christengemeenten waren op 31 December 1888 21 hulppredikers 2de klasse in functie, zijnde 5 minder dan de formatie toestaat, doch 4 waren met buitenlandsch verlof afwezig en 1 hulpprediker moest nog aangesteld worden. [3]) Op 31 December 1887 waren er, blijkens het vorig verslag, 20 in functie, 2 afwezig met buitenlandsch verlof en 4 nog niet benoemd. Onder bedoeld personeel vielen in 1888 de volgende mutatiën voor. In het begin van het jaar vertrokken, wegens ziekte of wegens onafgebroken langdurig verblijf in Indië, 2 hulppredikers

[1]) Zie art. 1 van het in Indisch Staatsblad 1844 n°. 34 afgekondigd Koninklijk besluit dd. 11 December 1835 n°. 88, zoomede art. 2 van het in datzelfde Staatsblad opgenomen, bij Koninklijk besluit dd. 28 October 1840 n°. 57 vastgestelde, reglement op het bestuur der „Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië".

Over de „Britsche Protestantsche Gemeente" te Batavia zie men Indisch Staatsblad 1885 n°. 130.

[2]) Te hunner vervanging zijn in de eerste maanden van 1889 hier te lande drie nieuwe predikanten voor den Indischen dienst benoemd geworden, die reeds hun dienstwerk aanvaard hebben. Intusschen zijn onder de overige in functie zijnde predikanten weder drie nieuwe vacatures ontstaan (2 door eervol ontslag uit 's lands dienst en 1 door overlijden).

[3]) Ter vervulling van deze laatste plaats en ter voorziening ook in de vacature, ontstaan door het aan één der 4 hulppredikers met verlof in Juni jl. verleende eervol ontslag uit 's lands dienst, zullen waarschijnlijk binnenkort twee geschikte candidaten kunnen worden aangewezen. Van de 3 andere hulppredikers met verlof kunnen er spoedig weder 2 in Indië worden terugverwacht.

met verlof naar Europa, namelijk de tijdelijk te Koepang gevestigde hulpprediker van Babauw, die vervangen werd door den mede tijdelijk naar Koepang overgeplaatsten hulpprediker van Baä (eiland Rotti), en de hulpprediker van Langowan in de Minahassa (residentie Menado), wiens dienstwerk tijdelijk werd verdeeld onder drie andere hulppredikers in de Minahassa. Daarentegen kwamen 3 nieuwe hulppredikers uit Nederland aan, allen daartoe opgeleid door het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam, waarvan er twee in de Minahassa werden geplaatst, namelijk te Tanawangko en te Koemelemboeai, en de derde te Serwaroe op Letti (residentie Amboina).

Drie der in functie zijnde hulppredikers waren bij het einde van 1888 niet op hunne eigenlijke standplaatsen gevestigd, namelijk die van Babauw en van Batjan, welke, zooals reeds gezegd, tijdelijk te Koepang [1]) en te Ternate werkzaam waren, zoomede die van Hoetoemoeri (Amboina), die tijdelijk ter hoofdplaats Amboina gevestigd bleef voor de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt in de residentie van dien naam. De standplaatsen der 18 anderen waren: in de residentie Menado: Tanawangko, Koemelemboeai, Aijer Madidi, Maoembi, Ratahan, Tondano, Tomohon, Amoerang en Sonder; — in de residentie Amboina: Waai (op Amboina), Allang (mede op Amboina), Saparoea, Haroekoe, Ameth (op Noessalaut), Amahei (op Ceram), Lokki (mede op Ceram) en Serwaroe (op Letti); en eindelijk in de residentie Batavia: Depok. Behalve het nader aan te wijzen ressort voor den hulpprediker die nog aan de formatie ontbrak, waren bij het einde van 1888 4 standplaatsen onbezet, zijnde Baä en Langowan (zie hooger), zoomede, evenals op ult. 1887, Wonreli op Kisser en Wangil op Aroë. In de vacante ressorten werd het dienstwerk der hulppredikers, waar mogelijk, aan geëxamineerde inlandsche Christenleeraars opgedragen, als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1870 n°. 125 (zie ook n°. 3786 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad).

In 't geheel waren bij het einde van 1888 75 zoodanige inlandsche Christenleeraars aangesteld (4 meer dan op ult. 1887), namelijk 51 in de residentie Menado, 23 in de residentie Amboina en 1 op Timor. [2]) Twee hunner ontvielen aan den dienst door overlijden, doch daarentegen werden 6 nieuwe aangesteld, die in 1887 te Menado aan het gevorderd examen hadden voldaan (2 van dit zestal, die wegens comptabele redenen — zie vorig verslag blz. 123 — aanvankelijk op tijdelijken voet waren aangesteld, werden later definitief benoemd).

Onder de voor het inlandsch leeraarsambt in opleiding zijnde candidaten vielen in 1888 11 plaatsen open (6 door voltooide opleiding en 5, in de residentie Amboina, door tusschentijdsch ontslag). Slechts 6 plaatsen (5 in Amboina en 1 in Timor) werden aangevuld door nieuwe kweekelingen, zoodat bij het einde van 1888 66 jongelieden in opleiding bleven Daarvan had de hulpprediker van Tomohon in Menado er 34 onder zijne leiding, die van Hoetoemoeri (daartoe te Amboina verblijf houdende) 28, die op Timor 3 en die van Depok op Java 1 (deze laatste kweekeling was met zijn leermeester van Batjan medegekomen; zie vorig verslag, blz. 124, noot 1).

In den aanvang van 1889 verminderde het aantal kweekelingen met 10, door de benoeming tot inlandsch leeraar van hen, die in 1888 (te Menado) in het eindexamen waren geslaagd. Daarentegen werd een gelijk aantal nieuwe kweekelingen te Menado aangenomen.

Voor zooveel de Regeering zich met de zorg voor de opleiding tot het inlandsch leeraarsambt belast, is die opleiding tot dusver enkel aan hulppredikers 2de klasse opgedragen, en wel tot een beperkt getal kweekelingen tegen eene vergoeding van f 20 's maands per kweekeling ter bestrijding van de kosten hunner verpleging (de verstrekking van kleeding en leermiddelen daaronder begrepen). Onlangs is dezerzijds bij den Gouverneur-Generaal de vraag aanhangig gemaakt, of de Regeering zich niet in ruimeren kring de vorming van en het toezicht op kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt zou behooren aan te trekken, door bijv. de bepalingen van Indisch Staatsblad 1870 n°. 71 en 125 uit te breiden tot zendelingleeraren die zich met de opleiding van inlandsche godsdienstvoorgangers ten behoeve der inlandsche Christengemeenten bezig houden, of tot inrichtingen voor zoodanige opleiding, zooals het op blz. 115 hiervóór bedoelde Seminarie te Depok. Ten aanzien van de aan de hulppredikers 2de klasse opgedragen opleiding van kweekelingen als de bedoelde, zijn in 1873 de noodige bepalingen door het Protestantsch Kerkbestuur vastgesteld, waarbij tevens de verplichtingen als inlandsch Christenleeraar geregeld zijn, omtrent welke verplichtingen nog eene nadere regeling in 1880 is gemaakt (verg. het verslag van 1873, blz. 126, en dat van 1881, blz. 102, zoomede de daar aangehaalde Javasche Courant van 7 Maart 1873 en 29 October 1880).

Openbare eeredienst, *godsdienstonderwijs*, *enz.* Aan de gemeenten te Salatiga en Willem I werden voor 1889, evenals in vroegere jaren, weder kleine maandelijksche tegemoetkomingen toegekend voor de kosten van den openbaren eeredienst.

Nevens de 35 Europeesche gemeenten zonder eigen leeraar, aan welke blijkens het vorig verslag (blz. 124) in 1888 toelagen (à f 30 's maands) voor het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis en de Christelijke zedeleer waren verleend, kwam daarvoor in den verderen loop van het jaar nog de gemeente te Loemadjang (Probolinggo) in aanmerking, zoodat het aantal tot 36 steeg (32 op Java en Madura, en voorts de gemeenten te Benkoelen, Muntok, Pontianak en Maros) Het ligt in de bedoeling deze toelagen te doen vervallen, vermits zij meestal werden genoten door personen (doorgaans onderwijzers der Europeesche openbare lagere school ter plaatse) die tot het geven van kerkelijk onderwijs bevoegd noch geschikt zijn te achten, terwijl bovendien dit hun onderwijs ook weinig nut kan stichten als door de opvolgende titularissen geheel op uiteenloopende wijze en aan telkens andere leerlingen gegeven. In de werkelijk gevoelde behoefte aan godsdienstonderwijs zal in 't vervolg op betere wijze kunnen worden voorzien door aanstelling van de personen, bedoeld bij het op blz. 45 hiervóór besproken Koninklijk besluit dd. 28 Mei 1889 n°. 19 (Indisch Staatsblad n°. 170).

Voor het godsdienstonderwijs bij inlandsche Christengemeenten werd voor 1888, evenals voor 1887, weder een bedrag van f 863 's maands beschikbaar gesteld, namelijk ten behoeve van die te Toegoe (Batavia) en Gorontalo (Menado) elk f 15 's maands, en voor zoodanige gemeenten in de residentie Amboina waar geen uit 's lands kas bezoldigde Europeesche of inlandsche leeraar geplaatst is, in 't geheel f 833 's maands. Ook voor 1889 is dit bedrag ten behoeve der Ambonsche gemeenten beschikbaar gesteld.

Zendelingen. Werd reeds in 't vorig verslag vermeld, dat in den aanvang van 1888, met vergunning van de Indische Regeering, 3 door het Java-comité te Amsterdam uitgezonden zendelingleeraren hun arbeid hadden aangevangen op de Sangi- en Talaut-eilanden, en een ander, behoorende tot de Ermelosche Zendelingvereeniging, in de dessa Njemoh en omstreken (afdeeling Salatiga, residentie Samarang), gedurende den verderen loop van het jaar werd de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeeringsreglement, nog verleend: 1°. voor het eiland Savoe en de van dat eiland afkomstige inlandsche Christenen op Soemba, aan een zendelingleeraar, thans in dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam (vroeger reeds in Midden-Java werkzaam geweest zijnde in dienst van eene andere zendingvereeniging); 2°. voor het landschap Oeloe en Pakantan (residentie Tapanoli), aan een zendelingleeraar van de Doopsgezinde Zendingvereeniging; 3°. voor de Dajaksche streken der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, aan een zendelingleeraar van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen, en 4°. voor de onderafdeeling Toba (residentie Tapanoli), aan een anderen zendelingleeraar van hetzelfde genootschap. Deze laatste

[1]) In November 1885 was aan den hulpprediker te Koepang op Timor opgedragen om tweemalen 's jaars een dienstbezoek te brengen aan de inlandsche Christengemeenten op Savoe, die, wegens het vertrek van den daar gevestigden zendelingleeraar, van herderlijke zorg verstoken waren. Deze regeling kon in Augustus 1888 worden ingetrokken, daar zich inmiddels weder een zendelingleeraar op Savoe gevestigd had.

[2]) Ingeval de hierbedoelde godsdienstleeraars voor hunne dienstreizen van particuliere stoomschepen gebruik maken, worden zij, ingevolge Indisch Staatsblad 1888 n°. 108, vervoerd als gouvernementspassagiers der 2de klasse.

had ook nog aanvraag gedaan om tot de nabijgelegen onafhankelijke Battaksche landschappen te worden toegelaten; omtrent dit gedeelte van het verzoek werd — daargelaten de vraag of eene regeeringstoelating voor dergelijke streken wel te pas kwam — voorloopig nog geen beslissing genomen, in verband met het in overweging genomen denkbeeld om weder van kracht te verklaren de sedert September 1883 (verg. het verslag van 1884 blz. 100) voorloopig buiten toepassing gebleven machtiging van Maart 1880, volgens welke het aan de binnen ons gebied in Toba en Silindong toegelaten zendelingleeraren kon worden vergund zich ook naar het onafhankelijk gebied te begeven, wanneer de hoofden aldaar voor de veiligheid der zendelingen verklaarden in te staan.

In 't vorig verslag (blz. 124) werd overigens nog melding gemaakt van de vergunning tot uitoefening van het zendingswerk in Juni en Juli 1888 achtereenvolgens verleend voor de afdeeling Manna en Pasoemah Oeloe Manna der residentie Benkoelen aan een zendelingleeraar van het Nederlandsch-Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending te Amsterdam, en voor de residentiën Banjoemas, Tagal en Pekalongan aan een reeds in Bagelen toegelaten zendelingleeraar van de Nederlandsche Gereformeerde Zendingvereeniging te Amsterdam. Met betrekking tot deze zendelingen kan nog worden vermeld, dat de eerste van het zendingswerk in Benkoelen heeft afgezien (verg. blz. 13 hiervóór), en sedert (in Februari 1889) toelating heeft verkregen voor de zuidelijk van Nias gelegen Batoe-eilanden, behoorende tot de afdeeling Aijer Bangies en Rau der Padangsche Benedenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust), terwijl de ander, ingevolge eene in Maart 1889 verkregen vergunning, zijn arbeidsveld nog zag uitgestrekt tot de residentie Kadoe.

Van andere in de reeds verloopen maanden van 1889 verleende vergunningen tot uitoefening van het zendingswerk zal eerst in het volgende verslag zijn melding te maken.

Aanteekening verdient dat in Augustus 1888 van het bestuur der Algemeene Nederlandsche Zendingconferentie [1]), waarop de meeste Protestantsche vereenigingen voor de zending in Nederlandsch-Indië vertegenwoordigd waren, de mededeeling ontvangen werd dat bedoelde vereenigingen zich tegenover elkander verbonden hadden » elkanders arbeidsveld te eerbiedigen, nimmer elkander te bemoeilijken, en waar één genootschap den arbeid heeft aangevangen, nooit anders dan in gemeen overleg met dit genootschap eene aanvrage tot vestiging van een zendelingleeraar aan de Regeering te richten".

Ten einde aller godsdienstvrijheid te eerbiedigen en aan niemands recht tot Evangelieprediking afbreuk te doen, meende de Regeering zich er van te moeten onthouden voor de verschillende godsdienstige gezindheden bepaalde gedeelten van Nederlandsch-Indië aan te wijzen, waar zij, met uitsluiting van elke andere gezindheid, bevoegd zijn zouden te arbeiden.

Op verzoek van den president der in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gevestigde zendelingen van het Rijnsche Zendelinggenootschap werd in Juli 1888 ook aan een inlandschen hulpzendeling aldaar vergunning tot uitoefening van zijn dienstwerk verleend (zie n°. 4225 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), en wel voor het district Oost-Doesoen der afdeeling Doesoenlanden.

Inlandsche Christenen. Wat in de bestuursberichten over 1888 omtrent de evangelisatie onder de inlandsche bevolking op en buiten Java meldenswaardigs is aangetroffen, heeft reeds eene plaats gevonden in de §§ 2, 5, 14, 16, 17 en 18 van hoofdstuk C hiervóór (zie blz. 5, 13, 17, 19, 20 en 21).

Gewestelijke opgaven omtrent het aantal inlandsche Christenen (zoo Protestantsche als Roomsch-katholieke) vindt men over 1887 in bijlage A n°. VI hierachter.

Naar aanleiding van bemoeilijking die zekere Christen-inlander uit Salatiga en eenige lieden uit de dessa's Temlpoeroeng en Walang (districten Singen-Kidoel en Grogoe der afdeeling Samarang) van de zijde der inlandsche politie hadden ondervonden, ter zake o. a. van beweerde, schoon niet bewezen, oproeping of verzameling van andere dessalieden, en niet-opvolging van gegeven bevelen, waarbij tijdens hun verhoor voor het regentschapsgerecht de patih hunne godsdienstige gezindheid aan bespotting had blootgesteld, werd de resident uitgenoodigd (Januari 1889) om aan de in zijn gewest dienende Europeesche en inlandsche ambtenaren de regeeringsaanschrijving van 9 September 1887 in herinnering te brengen, waarbij het stellig verlangen van den Gouverneur-Generaal was kenbaar gemaakt dat Christen-inlanders ter wille van hun geloof niet noodeloos worden lastig gevallen, en dat daartegen door de Europeesche bestuurs-ambtenaren zooveel mogelijk gewaakt dient te worden.

Over hetgeen van bestuurswege te doen of te verordenen zou zijn om Christen-inlanders in sommige opzichten aan eene bejegening op den voet hunner Mohammedaansche landgenooten te onttrekken, en over de nog in andere opzichten te nemen voorzieningen om aan rechtmatige wenschen van de zending (zoo Protestantsche als Roomsch-katholieke) tegemoet te komen, zijn in Indië overwegingen aanhangig.

b. Roomsch-katholieke eeredienst.

Gelijk uit vorige verslagen en uit het lager voorkomende overzicht blijken kan, zijn bij de Roomsch-katholieke missie in Nederlandsch-Indië, naast de van landswege bezoldigde geestelijken, ook hulppriesters buiten bezwaar van den lande werkzaam, die geheel voor rekening van het vicariaat komen en wier kosten van uitrusting en overtocht uit Nederland door de kas der missie worden gedragen. Uitsluitend uit deze hulppriesters worden al sedert jaren de vacatures onder de van landswege bezoldigde geestelijken aangevuld, waarbij dan aan de benoemden, evenals of zij van landswege waren uitgezonden, als tegemoetkoming in de kosten van vestiging, eene gratificatie van f 1000 wordt toegelegd, doch geen restitutie plaats vond wegens de door de kas der missie gedragen kosten van uitrusting en overtocht naar Indië. De Roomsch-katholieke missie zag zich derhalve tot hiertoe met de kosten van uitzending van al hare geestelijken bezwaard, terwijl die uitgaven, voor zoover ze althans de van landswege bezoldigde geestelijken betreffen, naar de bedoeling van den wetgever voor rekening van den lande moeten komen (Koninklijk besluit dd. 25 December 1855 n°. 64, Indisch Staatsblad 1856 n°. 21, aangevuld bij dat van 25 Mei 1864 n°. 53, Indisch Staatsblad n°. 130). Om aan de hieruit voortvloeiende bezwaren, waarop de Indische Regeering door den Roomsch-katholieken Kerkvoogd gewezen werd, tegemoet te komen, is bij het Koninklijk besluit van 10 Januari jl. n°. 19 (Indisch Staatsblad 1889 n°. 82) bepaald, dat hulppriesters, die voor het eerst in eene van staatswege bezoldigde kerkelijke betrekking worden benoemd of geplaatst, voortaan in stede van f 1000, eene som van f 3000 als gratificatie ontvangen, zooals (in rond cijfer) ook betaald zou zijn geworden indien zij van landswege waren uitgezonden.

Omtrent de mutatiën onder de in Nederlandsch-Indië dienstdoende Roomsch-katholieke geestelijken is het volgende aan te teekenen. Zes hulppriesters, die blijkens het vorig verslag (blz. 125) voor den dienst van het vicariaat in 1888 naar Indië vertrokken, werden vóór het verstrijken van dat jaar bij de statiën te Batavia, Samarang, Soerabaija en Padang te werk gesteld. [2]) Daarentegen ontvielen door den dood aan het vicariaat één der van landswege bezoldigden, wiens overlijden reeds in het vorig verslag werd vermeld, en één hulppriester buiten bezwaar van den lande, die te Atapoepoe (Timor) werkzaam was. Bij het einde van 1888 beschikte de Roomsch-katholieke missie derhalve over 4 geestelijken meer dan op ult. 1887, toen de dienst door 36 geestelijken werd waargenomen. Onder de bedoelde 40 geestelijken waren er 21 van lands-

[1]) Het bestuur der Zendingconferentie bestond uit afgevaardigden van het Centraal comité voor het Seminarie te Depok, van het Hulpcomité voor de Rijnsche zending, van het Christelijk nationaal zendingfeest, van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, van de Nederlandsche Zendingvereeniging, van het Java-Comité, van de Utrechtsche Zendingvereeniging en van de Nederlandsch-Luthersche Zendingvereeniging.

[2]) Eerlang vertrekken weder 3 geestelijken naar Indië, die het radicaal bezitten om, bij vacature, onder de van landswege bezoldigden te worden opgenomen.

wege bezoldigd (het voornemen bestaat om in 1890 dit aantal op 23 te brengen).

In het volgende overzicht vindt men opgaven (over de eerste maanden van 1888) omtrent het zielental der Roomsch-katholieke bevolking in de verschillende kerkelijke ressorten en omtrent het aantal in elk dier ressorten op ult. 1888 bescheiden geestelijken, waarbij voor het eerst in eene afzonderlijke rubriek zijn aangeduid de hulppriesters die uitsluitend voor het missiewerk zijn aangewezen op plaatsen waar nog geen gemeente wordt aangetroffen.

STANDPLAATSEN.	RESSORTEN.	Zielental der Roomsch-katholieke bevolking (waaronder ook militairen).	Aantal dienstdoende geestelijken, van landswege bezoldigd. Pastoors.	Onder-pastoors.	buiten bezwaar van den lande. Hulp-priesters.	Missio-narissen.	Te zamen.
Batavia	Residentiën Batavia, Bantam en Krawang, zoomede de afdeelingen Tjiandjoer en Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen	4179	a) 1	b) 3	2	„	6
Cheribon	Residentiën Cheribon. Tagal en Preanger Regentschappen (wat dit laatste gewest betreft met uitzondering van de reeds genoemde twee afdeelingen)	428	1	„	„	„	1
Samarang	Hoofdplaats Samarang en residentiën Pekalongan, Japara en Rembang	3174	1	„	3	„	4
Ambarawa	Assistent-residentiën Ambarawa en Salatiga (residentie Samarang) en residentiën Soerakarta en Madioen	1713	1	„	„	„	1
Djokjokarta	Residentiën Djokjokarta, Kadoe, Bagelen en Banjoemas c)	3373	1	1	„	„	2
Soerabaija	Residentiën Soerabaija, Kediri, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Madura en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	2613	1	1	2	„	4
Padang	Gouvernement Sumatra's Westkust en residentie Benkoelen	1542	1	d) 1	2	e)	4
Medan	Residentie Oostkust van Sumatra	445	f) „	„	„	„	„
Kotta Radja	Gouvernement Atjeh en onderhoorigheden	1140	g) 1	„	„	„	1
Soengeislan	Residentiën Banka, Palembang en Riouw	801	1	„	„	„	1
Singkawang	Residentie Westerafdeeling van Borneo en assistent-residentie Billiton	490	1	„	„	„	1
Menado	Residentiën Menado, Amboina en Ternate	4692	1	„	„	„	1
Larantoeka (Flores)	Eiland Flores (gedeeltelijk), met omliggende eilanden, zoomede de hoofdplaats Koepang op Timor (residentie Timor en onderhoorigheden) en gouvernement Celebes en onderhoorigheden h)	5619	1	1	3	„	5
Maumeri (Flores)	Eiland Flores (residentie Timor en onderhoorigheden) voor zoover het niet tot de statie Larantoeka behoorende gedeelte betreft	14176	1	1	2	„	4
Atapoepoe (Timor)	Landschappen Fialarang en Djenillo op het eiland Timor	976	„	„	„	2	2
Kendari-baai	Kuststreken der Kendari-baai (Zuid-Celebes)	......	„	„	„	i) „	„
Toeal (op Klein-Kei)	Afdeeling Kei (residentie Amboina), omvattende het eiland Groot-Kei, de kleine Kei-eilanden, en de westelijk gelegen Kei Tenimber-, Tiandoe- en Koor-eilanden	......	„	„	„	k) 2	2
Laoera (Soemba)	....	......	„	„	„	k) 1	1
			13	8	14	5	40

a) Deze geestelijke (aartsbisschop van Sirace, apostolisch vicaris en pastoor van Batavia) is het hoofd der Roomsch-katholieke missie in Nederlandsch-Indië.

b) Een der onderpastoors is waarnemend pastoor.

c) Het ressort van den pastoor te Djokjokarta is in Mei jl., na verkregen toestemming van de Indische Regeering (zie Indisch Staatsblad 1889 n°. 65), gesplitst, door de plaatsing van den onderpastoor als pastoor te Magelang (residentie Kadoe), tot wiens ressort nu behooren de gewesten Kadoe en Banjoemas (dit laatste met uitzondering van de assistent-residentie Tjilatjap), zoomede één der vijf afdeelingen van de residentie Bagelen, namelijk de assistent-residentie Ledok.

d) Deze onderpastoor was tijdelijk te Tandjong Sakti (Benkoelen) werkzaam voor het missiewerk onder de bevolking der Pasoemah-landen (verg. vorig verslag blz. 125). Ook deze geestelijke is derhalve te rangschikken onder de missionarissen.

e) Verg. de voorgaande noot.

f) Voor dit ressort kon ook in 1888 nog geen vaste geestelijke worden aangewezen. Inmiddels wordt het gewest tweemaal 's jaars bezocht door een in dienst reizenden geestelijke.

g) De standplaats in Atjeh is slechts tijdelijk ingesteld.

h) Ingevolge eene machtiging van Maart jl. zal het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, ofschoon behoorende tot de statie Larantoeka en door den geestelijke aldaar eenmaal 's jaars te bezoeken, gedurende 1889 nog bovendien tweemalen voor 's lands rekening kunnen worden bezocht door een der geestelijken van Soerabaija.

i) De in 1887 naar elders overgeplaatste missionaris aan de Kendari-baai was bij het einde van 1888 nog niet door een ander vervangen.

k) Het missiewerk of de voorbereiding van het missiewerk op Klein-Kei en op Soemba heeft eerst in den loop van 1888 een aanvang genomen (verg. vorig verslag blz. 125).

Evenals in vorige jaren werd het kerkelijk bezoek aan de verschillende gemeenten ook in 1888 door den Roomsch-katholieken Kerkvoogd meermalen opgedragen aan onbezoldigde hulppriesters, waartoe tot September van dat jaar telkens eene afzonderlijke machtiging door de Indische Regeering placht verleend te worden, ook om aan die hulppriesters aanspraak te geven op vergoeding van reis- en verblijfkosten. Bij Indisch besluit van den 20sten dier maand n° 23 is echter aan den Aartsbisschop in het algemeen de bevoegdheid tot het doen van dergelijke opdrachten toegekend, mits de kerkelijke dienstreizen beperkt blijven tot het bij de betrekkelijke bepalingen vastgestelde aantal, terwijl aan de hulppriesters, die daarvoor worden aangewezen, het recht is verleend om hunne reizen in rekening te brengen overeenkomstig de 3de klasse van het reglement op de reis- en verblijfkosten van burgerlijke ambtenaren (Indisch Staatsblad 1862 n°. 153a).

De Roomsch-katholieke gemeenten in de verschillende statiën of kerkelijke afdeelingen werden gedurende het afgeloopen jaar zooveel mogelijk overeenkomstig de bestaande bepalingen door de dienstdoende geestelijken kerkelijk bezocht. Bovendien werden, krachtens speciale vergunning der Indische Regeering, nog dienstreizen gemaakt door een der geestelijken van Batavia binnen de statie Cheribon, waar toen tijdelijk geen geestelijke was aangesteld; door een der geestelijken van Soengeislan en door den pastoor te Singkawang naar de residentie Oostkust van Sumatra (zie hooger noot f); door den pastoor te Kotta-

Radja naar de noordelijke havens van Sumatra's Westkust, en door den pastoor te Menado (voor wiens ressort nog geen vaste regeling der dienstreizen was tot stand gekomen) binnen het gewest zijner plaatsing, zoomede naar de residentiën Amboina en Ternate. Verder verkreeg de Roomsch-katholieke Kerkvoogd in het begin van 1888 toestemming om, vergezeld van een der geestelijken van Batavia, op 's lands kosten de statiën Soengeislan en Singkawang te bezoeken, doch deze dienstbezoeken hebben niet plaats gehad.

In verband met de in noot *c* hiervóór vermelde splitsing van de statie Djokjokarta werd bij Indisch besluit dd. 27 Juni 1889 n°. 23 eene nieuwe regeling vastgesteld van de kerkelijke dienstbezoeken der geestelijken te Djokjokarta en Magelang naar de buiten deze hunne standplaatsen gelegen gemeenten in de residentiën Djokjokarta, Bagelen, Kadoe en Banjoemas.

In den loop van 1888 werden voor het eerst ook ten behoeve van Roomsch-katholieke gemeenten toelagen uit 's lands kas aangevraagd en toegekend voor het Christelijk onderwijs der jeugd. Deze toelagen bleven beperkt tot enkele plaatsen, die slechts zelden door geestelijken kunnen worden bezocht. In het geheel deelden 10 gemeenten in bedoelde geldelijke tegemoetkoming.

Voor de kosten van den openbaren eeredienst zag alleen de gemeente te Soerabaija zich, evenals in vorige jaren, een klein bedrag uit 's lands kas toegelegd.

Omtrent den arbeid der Roomsch-katholieke missionarissen in Benkoelen en op Klein-Kei zie men het aangeteekende op blz. 13 en 20 hiervóór, zijnde nopens het werk der missionarissen op Timor en Soemba in de over 1888 voor dit verslag ontvangen bestuursberichten niets gemeld. [1]) Ten vervolge op eene in 1884 verleende vergunning (zie het verslag van 1885 blz. 107) om eene missie onder de Dajaks in de Westerafdeeling van Borneo te vestigen, is in Juli jl. nader door de Indische Regeering verklaard dat bij haar geen bezwaren bestaan tegen de vestiging van missionarissen te Bengkaijang en te Smitau, aan welke laatste plaats de Regeering de voorkeur gaf boven Nanga Badou.

§ 2. *Mohammedaansche godsdienst.*

Over de in 1888 op Java waargenomen woelingen op Mohammedaansch gebied is reeds gehandeld in hoofdstuk **C** § 2 hiervóór, terwijl in datzelfde hoofdstuk ook reeds eene plaats heeft gevonden hetgeen voor dit verslag is bericht geworden omtrent het Mohammedanisme in de verschillende gewesten der buitenbezittingen.

Ontbrak het van bestuurswege niet aan de noodige waakzaamheid tegenover geestdrijvers en andere slechtgezinde personen, aan de hoofden van gewestelijk bestuur is tevens voorgehouden dat niet met blinden ijver tegen het fanatisme behoort te worden opgetreden, of dat niet als voor de rust en orde gevaarlijk behooren te worden aangezien samenkomsten van inlanders die slechts het karakter bezitten van eene gemeenschappelijke, niets kwaads bedoelende godsdienstoefening ter onderlinge stichting, ter opwekking van zedelijk leven of ter bestrijding van volkszonden. Voor het verzamelen van gegevens omtrent de Mohammedaansche instellingen, gelijk zij in Nederlandsch-Indië toepassing vinden, beschikt de Indische Regeering, na het vertrek met verlof van haren vroegeren adviseur voor Mohammedaansche zaken, thans tijdelijk over een nieuwen deskundige (verg. blz. 121 hiervóór).

Aan de door de besturende ambtenaren over 1888 verzamelde opgaven omtrent het aantal Mohammedaansche godsdienstscholen en het cijfer harer bezoekers, ontleent men onderstaand gewestelijk overzicht, waarin echter slechts sommige gewesten der buitenbezittingen zijn genoemd, omdat in de meesten daarvan, evenals in Djokjokarta, geen eigenlijke Mohammedaansche godsdienstscholen worden aangetroffen, zij het ook dat er veelal in iedere dessa of kampong van beteekenis eenig elementair onderricht wordt gegeven, bestaande in het lezen en van buiten leeren van enkele verzen uit den Koran en in de uiterlijke vormen door een Moslim bij de vervulling zijner godsdienstplichten in acht te nemen.

GEWESTEN.	Aantal Mohammedaansche godsdienst-scholen.	Aantal leerlingen.
JAVA EN MADURA *a*).		
Bantam	*b*) 995	15 061
Batavia	1 432	14 785
Krawang	260	1 948
Preanger Regentschappen	1 640	32 809
Cheribon	804	10 042
Tagal	1 057	14 461
Pekalongan	646	8 665
Samarang	1 678	21 012
Japara	630	*c*) 15 875
Rembang	546	14 329
Soerabaija	2 507	26 226
Pasoeroean	813	8 734
Probolinggo	1 234	10 329
Bezoeki	1 193	20 340
Banjoemas	152	3 387
Bagelen	289	6 638
Kadoe	150	1 289
Djokjokarta	*d*)	"
Soerakarta	297	3 209
Madioen	442	7 692
Kediri	198	4 182
Madura	2 933	52 453
Te zamen	19 896	293 466
BUITENBEZITTINGEN.		
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	2 182	31 685
Sumatra's Westkust: " Benedenlanden	593	11 000
Sumatra's Westkust: Tapanoli	288	2 584
Palembang (hoofdplaats)	*e*) 215	*e*) 3 668
Billiton	52	206
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	398	7 513
Amboina	*f*) 176	*f*) 1 649
Te zamen	3 904	58 305

a) Onder de hier voorkomende opgaven zijn niet begrepen de op een vijftal plaatsen van Java bestaande 12 scholen voor Arabieren, 5 voor Mooren en 3 voor Bengaleezen, waarvan melding is gemaakt op blz. 120 hiervóór. Afzonderlijke vermelding verdient eene zeer druk bezochte, eenigszins op Europeesche leest geschoeide Arabische school te Magelang (Kadoe), onder leiding van zekeren panghoeloe NAIB. De leerlingen, bestaande uit Javanen en enkele Arabieren en Maleiers, ontvangen voornamelijk onderricht in lezen, schrijven en rekenen in het Arabisch. Verder wordt er eenig onderwijs gegeven in zingen, aardrijkskunde en het lezen en schrijven in het Maleisch.

b) Hieronder 149 scholen voor meer uitgebreid en 846 voor elementair godsdienstonderwijs.

c) Hieronder 2980 vrouwelijke leerlingen.

d) In Djokjokarta bestaan geen eigenlijke Mohammedaansche godsdienstscholen (zie hooger).

e) Hieronder 56 scholen voor meer uitgebreid en 159 voor elementair godsdienstonderwijs. Voorts zijn er ook onder begrepen 14 scholen voor kinderen van Arabieren, waarvan 8 voor elementair en 6 voor meer uitgebreid onderwijs, die respectievelijk door 104 en 212 leerlingen bezocht werden.

f) Hieronder, voor zooveel is opgegeven, 108 meisjes, en 1 school met eene vrouw aan het hoofd. Andere opgaven, verzameld door den inspecteerenden ambtenaar van het inlandsch onderwijs in dit gewest, maken melding van 118 scholen met 1731 leerlingen (waaronder 50 meisjes). In de afdeeling Banda worden 5 Mohammedaansche godsdienstscholen aangetroffen met 100 leerlingen (waaronder 14 meisjes).

Opgaven nopens het aantal personen tot de erkende Mohammedaansche geestelijkheid behoorende, evenals nopens het aantal Mohammedaansche godsdienstonderwijzers en het aantal inlanders die eens of meermalen de bedevaart naar Mekka hebben volbracht (hadji's), vindt men in tabel n°. IV van de bevolkingsstatistiek, gedrukt als bijlage A hierachter. Wat betreft de in die tabel voorkomende opgaven nopens het aantal Mohammedaansche godsdienstonderwijzers in elk gewest, moet evenwel opgemerkt worden dat deze gewestelijke cijfers niet wel voor onderlinge vergelijking vatbaar zijn, daar er allicht verscheidenheid van opvatting kan bestaan nopens de personen, die tot gemelde categorie behooren. In de eene residentie bijv. kunnen daaronder verstaan zijn lieden die eene geregelde school hebben, met inwonende scholieren wier doel het is zich, evenals hun onderwijzer, geheel aan het godsdienstonderricht en het beoefenen van de zedeleer te wijden; en in het andere gewest vrome lieden die in een langgar (bidhuis) aan de af en toe tot hen komende jeugd eenig elementair Mohammedaansch onderricht geven als dat waarop hiervóór gedoeld is.

In 1888 ondernam een veel grooter aantal personen de bedevaart naar Mekka dan in de twee voorgaande jaren,

[1]) Over de bij de gevestigde gemeenten op Flores geplaatste geestelijken is het een en ander gezegd op blz. 24 hiervóór.

waartoe vooral zal hebben bijgedragen de reeds op blz. 5 hiervóór in herinnering gebrachte bijzonderheid, dat in 1888 de zoogenaamde dag van Arafat weder op een Vrijdag viel, hetgeen in de oogen van den Mohammedaan de bedevaart bijzonder verdienstelijk maakt. Blijkens het bij het Nederlandsch consulaat te Djeddah (Arabië) aangehouden passenregister klom het aantal der zich bij het consulaat aangemeld hebbende Nederlandsch-Indische bedevaartgangers, dat in 1886 en 1887 achtereenvolgens bedragen had 2524 en 2426, in 1888 tot 4387. Toch was dit cijfer niet zoo aanzienlijk als in de aan 1886 voorafgegane tien jaren, toen het gemiddeld per jaar 5417 was geweest, en wel:

in 1876	4604	in 1881	4605
„ 1877	6155	„ 1882	4302
„ 1878	5115	„ 1883	5269
„ 1879	5331	„ 1884	4540
„ 1880	9541	„ 1885	4712

Hoevelen er, voor zoover bekend [1], in de jaren 1886, 1887 en 1888 uit elk gewest vertrokken en in diezelfde jaren in Nederlandsch-Indië terugkeerden, vindt men in het volgende overzicht opgegeven.

GEWESTEN.	Uit Nederlandsch-Indië vertrokken (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).			Te Djeddah (Arabië) aangekomen (volgens opgaven van den Nederlandschen consul aldaar).			In Nederlandsch-Indië teruggekeerd (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).		
	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.
JAVA EN MADURA.									
Bantam	94	59	165	87	98	161	125	71	89
Batavia	165	172	162	105	63	149	113	77	104
Krawang	3	6	16	3	3	17	3	3	15
Preanger Regentschappen	92	73	276	94	67	277	122	39	226
Cheribon	77	63	158	80	56	149	51	37	127
Tagal	37	32	50	36	32	46	33	31	52
Pekalongan	44	53	45	43	49	30	43	49	31
Samarang	149	45	218	187	48	229	159	70	177
Japara	34	23	66	25	20	60	45	25	63
Rembang	32	24	66	30	23	63	28	23	48
Soerabaija	258	312	587	265	242	632	195	150	370
Pasoeroean	48	63	66	50	79	72	49	59	80
Probolinggo	31	9	47	31	10	54	33	9	42
Bezoeki	15	9	57	16	8	53	26	4	41
Banjoemas	30	19	26	25	18	21	21	28	43
Bagelen	81	137	284	74	82	282	75	71	233
Kadoe	63	61	173	39	24	126	42	28	104
Djokjokarta	3	31	73	3	11	59	4	5	32
Soerakarta	30	9	30	27	14	30	2	30	22
Madioen	32	40	44	51	31	36	30	53	37
Kediri	24	46	107	24	20	130	21	15	120
Madura	80	67	217	84	60	209	57	58	143
Totaal	1422	1353	2933	1379	1058	2885	1277	935	2199
BUITENBEZITTINGEN.									
Sumatra's Westkust	324	319	435	274	369	391	179	290	316
Benkoelen	28	29	23	23	28	28	16	21	16
Lampongsche Districten	29	171	26	27	166	29	39	172	51
Palembang	159	157	252	151	156	248	185	152	235
Oostkust van Sumatra	49	242	210	11	54	81	61	108	193
Atjeh	25	28	3	134	67	49	36	?	„
Riouw	9	9	31	„	„	11	?	9	21
Banka	23	16	6	21	13	5	12	27	4
Billiton	„	6	„	„	6	„	„	6	„
Westerafdeeling van Borneo	120	99	187	116	91	164	93	134	130
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	235	115	173	98	109	185	188	141	209
Celebes en onderhoorigheden	203	77	108	97	75	96	57	53	70
Menado	5	18	10	„	21	11	2	20	7
Amboina	a) 28	19	16	18	16	25	a) 14	22	6
Ternate	„	6	12	„	6	11	5	5	8
Timor	„	„	„	„	„	„	„	4	„
Bali en Lombok	4	7	6	4	5	7	7	3	4
Totaal Buitenbezittingen	1241	1318	1408	974	1182	1341	894	1167	1270
Totaal Java en Madura	1422	1353	2933	1379	1058	2885	1277	935	2199
Totaal voor geheel Nederlandsch-Indië	2663	2671	4431	2353	2240	4226	2171	2102	3469
Bovendien meldden zich bij het consulaat te Djeddah nog aan zonder passen				151	182	153			
en met passen die elders (buiten Nederlandsch-Indië) waren afgegeven				20	4	8			
Totaal				2524	2426	4387			

a) Aan dit cijfer ontbreekt de opgaaf betreffende de afdeeling Banda.

[1]) Bij vertrek uit Nederlandsch-Indië voorzien niet allen zich van passen; dit is o. a. het geval met vele vertrekkenden uit Atjeh en andere inlandsche staten. Ook neemt jaarlijks het aantal van die Nederlandsch-Indische bedevaartgangers toe, met wie onze autoriteiten onbekend blijven, omdat zij in Mekka komen na zich vooraf korteren of langeren tijd in de Straits-Settlements te hebben opgehouden, en ook bij het verlaten van Mekka niet aanstonds weder naar Nederlandsch-Indië terugkeeren (verg. vorig verslag, blz. 127, noot 1).

Onder de voor de bedevaart aangekomenen waren er 2296 die de reis rechtstreeks uit Nederlandsch-Indische havens hadden gemaakt met stoomschepen onder Nederlandsche vlag (die van de maatschappijen »Nederland" en »Rotterdamsche Lloyd"), op welke wijze er 2005 naar Nederlandsch-Indië terugkeerden. De overigen kwamen of gingen via Singapore en Pinang. Velen zagen zich echter bij hun vertrek van gemelde plaatsen genoopt om via Bombay naar Djeddah te reizen, wegens de moeilijkheid om rechtstreeksche scheepsgelegenheid te vinden uithoofde van de stijging der vrachtprijzen voor goederenvervoer.

Over het geheel was de gezondheidstoestand onder de te Mekka aanwezige pelgrims gedurende het geheele bedevaartseizoen voldoende te noemen.

Toen in Juni jl. bij de Regeering hier te lande bericht werd ontvangen dat in Arabië eene besmettelijke ziekte was uitgebroken (die voor pest werd gehouden) en dat dientengevolge in Algerië de bedevaart naar Mekka verboden was geworden, is het wenschelijk geacht een en ander ten spoedigste in Nederlandsch-Indië bekend te maken ten einde de bevolking te waarschuwen tegen het gevaar van besmetting en tegen ontberingen waaraan bedevaartgangers wellicht zouden zijn blootgesteld.

IV. Instellingen van liefdadigheid; uitkeerings- en spaarfondsen.

Omtrent de in Nederlandsch-Indië bestaande weeshuizen en andere gestichten van liefdadigheid zijn verschillende bijzonderheden, ontleend aan de over 1888 ingekomen verslagen, bijeengebracht in de bijlage V hierachter. Daarin komt niet meer voor het liefdadigheidsgesticht te Depok (Buitenzorg), hetwelk, wegens gemis aan fondsen, in 1887 werd opgeheven. Daarentegen is in genoemde bijlage voor het eerst melding gemaakt van het in 1888 geopende immigranten-asyl te Medan (Sumatra's Oostkust), laatstelijk bedoeld in het vorig verslag, blz. 128.

Met uitzondering van deze instelling, waaromtrent geen cijferopgaven ontvangen werden, bleef het totaal der verpleegden in de hierbedoelde inrichtingen in 1888, evenals in de laatste jaren, tusschen de 1100 à 1200 bedragen. De als centrale gestichten aan te merken weeshuizen te Samarang (het Protestantsche en het Roomsch-katholieke weeshuis) telden op ult. 1888 te zamen 416 verpleegden, zijnde 5 meer dan bij het einde van 1887. Deze weezen komen bijna allen voor rekening van het Gouvernement, dat in 1888 f 78 650 voor hen betaalde, tegen f 78 583 in 1887. Bovendien ontvingen nog 3 andere gestichten (het Parapattan-weezengesticht te Batavia, het oudemannenhuis te Samarang en de Jongensweezeninrichting te Soerabaija) eene tegemoetkoming uit 's lands kas tot een gezamenlijk bedrag van f 10 938, tegen f 12 961 in 1887.

Van de in Nederlandsch-Indië bestaande 4 hulp- of voorschotbanken (te Batavia, Samarang, Soerabaija en Padang) zond alleen de te Soerabaija gevestigde inrichting een jaarbericht in, waaruit blijkt dat door haar in 1888 aan 594 personen gelden ter leen werden verstrekt, terwijl 208 aanvragen werden afgewezen. Het bedrag, dat aan iederen geldnemer werd toegestaan, wisselde af van f 50 tot f 1000. In het geheel werd uitgeleend een totaal bedrag van f 149 885, makende met het saldo, groot f 40 430, dat door 322 debiteuren op het einde van 1887 nog verschuldigd was, f 190 315. Daarvan vloeide door maandelijksche aflossingen gedurende 1888 terug f 85 938, zoodat bij het einde des jaars nog was in te vorderen f 104 377. De maandelijksche terugbetalingen liepen uiteen van f 5 tot f 100 per persoon, en kwamen, op zeer enkele uitzonderingen na, zeer geregeld binnen. Het getal debiteuren gedurende 1888 bedroeg 955.

Nopens de bedeeling door kerkelijke armbesturen zijn ditmaal slechts van een 7-tal plaatsen (2 minder dan over 1887) opgaven ontvangen, die men hieronder laat volgen.

DIACONIEËN.	Uitgekeerd in 1888.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Diakenen der Evangelische gemeente te Batavia	f 5 608	Van dit bedrag ontvingen 54 personen bedeeling; in 1887 genoten 58 bedeelden f 6214. De ontvangsten bedroegen in het afgeloopen jaar f 14 950 en de uitgaven f 14 576, waarvan f 5608 aan bedeelingen, f 7665 wegens kosten van het diaconie-armenhuis op Molenvliet, en f 1303 uit anderen hoofde, zoodat de rekening een voordeelig saldo aanwees van f 374. In 1887 sloot de rekening met een tekort van f 1595.
Diaconiefonds der Protestantsche gemeente te Pekalongan	387	Uit de baten van 1888 (collecten en giften), ten bedrage van f 422, werden 53 personen bedeeld.
Idem te Samarang	3 937	Het aantal bedeelden is niet opgegeven. Aan kerkcollecten als anderszins werd gedurende 1888 f 3842 ontvangen, tegen f 4003 in 1887, toen de uitgaven (volgens verbeterde opgaven) f 3556 bedroegen. Het saldo in kas was, van f 447 op ult. 1887, teruggegaan tot f 352 bij het einde van 1888.
Idem te Bandjermasin	614	Over 1888 kwam eene som van f 753 aan verschillende giften binnen, zijnde f 139 meer dan werd uitgegeven. Daar op ult. 1887 voorhanden bleef f 1414, was dus bij het einde van 1888 het kassaldo gestegen tot f 1553. Cijfers betreffende het aantal bedeelden zijn niet vermeld.
Idem te Makasser	1 664	20 huisgezinnen of op zich zelf staande personen werden gedurende 1888 met f 1664 bedeeld. Uit anderen hoofde werd nog uitgegeven f 87, terwijl de ontvangsten beliepen f 2924. Er bleef dus een voordeelig saldo over van f 1173, waardoor het kapitaal van het fonds klom tot f 36 314.
Idem te Amboina	5 760	Bij het einde van 1888 bedroeg het aantal bedeelden 78, tegen 85 op ult. 1887. Maandelijks werd p. m. f 480 uitbetaald; in 1887 was dit bedrag gemiddeld op f 500 te stellen.
Idem te Neira (Banda)	2 279	Aan 24 personen (hetzelfde getal als in 1887) werd in 1888 een onderstand van f 15 à f 20 's maands toegekend.

Betreffende de van regeeringswege op de vier voornaamste hoofdplaatsen van Nederlandsch-Indië ingestelde commissiën tot ondersteuning van zoodanige behoeftige Christenen als niet in de termen vallen om door de kerkelijke armbesturen te worden bedeeld, vindt men in het volgende overzicht eenige opgaven.

Commissie te:	Aantal bedeelden. in 1888.	Uitgekeerd bedrag in 1888.	Saldo in kas op 31 December 1888.
Batavia	161	f 14 029,50	f 48 204,69
Samarang	158	8 031,48	20 641,98
Soerabaija	67	8 655,85	39 901,88
Padang	55	3 658,90	22 167,05
Totaal	441	f 34 375,73	f 130 915,60

Van de particuliere vereenigingen voor armenverzorging kwamen over 1888 de volgende berichten in.

Te Batavia zag de Vereeniging tot uitoefening van Christelijke liefdadigheid, om de armenbedeelingen op den bestaanden voet te kunnen blijven voortzetten, zich genoopt een buitengewoon beroep te doen op de liefdadigheid der ingezetenen. Als gevolg hiervan was het aantal contribuanten, dat in den loop van 1887/88 allengs tot 102 gedaald was, bij de sluiting van gemeld boekjaar (30 September 1888) geklommen tot 138, terwijl aan buitengewone giften eene som van f 694 ontvangen werd. De gezamenlijke inkomsten beliepen f 2911, en de uitgaven f 2358, zoodat werd overgehouden f 553. Als gewoonlijk bestond de verleende hulp hoofdzakelijk in de uitreiking van levensmiddelen, doch soms werden ook geldelijke bedeelingen verstrekt, ten bedrage van f 2,50 à f 5,50 's maands. Doorloopend werden in 1887/88 bedeeld 6 gezinnen, 22 vrouwen en 4 mannen en gedurende een zeker aantal maanden 3 gezinnen, 4 vrouwen en 2 mannen, terwijl nog 36 personen eene uitkeering in eens, hetzij in levensbehoeften, hetzij in geld ontvingen.

Door de in 1886 opgerichte Vereeniging tot weezenverpleging te Padang (wier bij Indisch Staatsblad 1886 n°. 232 goedgekeurde statuten zijn opgenomen in de Javasche Courant van 14 December 1886, en die haar ontstaan verschuldigd is aan het initiatief van de vrijmetselaarsloge ter plaatse) werden in 1887 3 kinderen ter verzorging afgestaan aan verschillende huisgezinnen, die daarvoor eene billijke vergoeding ontvingen. Omtrent den stand der geldmiddelen van deze vereeniging, die over een klein stamkapitaal beschikt, is niets gemeld.

Het »Fonds des Vredes door het bloed des Kruises" te Soerabaija verleende ook in 1888, voor zooveel zijne fondsen het toelieten, hulp aan de inlandsche Protestantsche gemeenten en zendelingen te Modjowarno en Malang, en bezoldigde geheel of gedeeltelijk de voorgangers en kweekelingen dier gemeenten, terwijl het verder gelden toestond tot waardige viering van het Kerstfeest onder de leden der bedoelde gemeenten, zoomede onder de verpleegden in het bedelaarsgesticht te Soerabaija. De geldmiddelen van het fonds waren achteruitgaande. Terwijl het over 1888, met inbegrip van het kassaldo op ult. 1887, te beschikken had over f 2995, besteedde het daarvan een bedrag van f 2678, zoodat nog slechts f 317 in kas verbleef.

Van de op enkele plaatsen bestaande schoolkleerenfondsen, opgericht met het doel om, door het verstrekken van de noodige kleedingstukken aan behoeftige kinderen, het ter schole zenden van dezen te bevorderen, zijn geen bijzonderheden gemeld. Een dergelijk fonds werd in Februari 1889 ook opgericht te Batavia. De statuten van deze, bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 37 als rechtspersoon erkende, vereeniging zijn te vinden in de Javasche Courant van 12 Februari jl.

Drie vereenigingen (de Studiefondsen te Batavia en te Samarang en het Soerabaija'sche Schoolfonds) stellen zich ten doel om onbemiddelde leerlingen van goeden aanleg geldelijk behulpzaam te zijn tot het genieten van middelbaar onderwijs. Het Studiefonds te Batavia ondersteunde bij het einde van het 12de boekjaar (30 September 1888) 9 jongelieden (7 ingeschreven bij afdeeling A en 2 bij afdeeling B van het Gymnasium Willem III aldaar); terwijl het fonds te Samarang in 1888 gedurende korteren of langeren tijd in de kosten hunner studiën tegemoetkoming verleende aan 8 leerlingen van de hoogere burgerschool op die hoofdplaats. Nopens het Schoolfonds te Soerabaija (dat echter in de eerste plaats dienstbaar wordt gemaakt om kinderen van min bemiddelde ouders de gelegenheid te verschaffen tot het ontvangen van onderricht op de bestaande scholen voor gewoon lager onderwijs) zijn ditmaal geen opgaven ontvangen. Het Studiefonds te Batavia verkeerde gedurende het boekjaar 1887/88 in gunstigen toestand. Het kapitaal vermeerderde van f 4757 tot f 5624. Aan contributiën enz. werd geïnd f 1821, terwijl de uitgaven slechts bedroegen f 1398. Het fonds te Samarang ging, door afneming van het aantal contribuanten, achteruit. Tegen f 1074 op ult. 1887, bezat het op ult. 1888 slechts f 555; gedurende dat jaar beliepen de baten (daaronder het kassaldo op ult. 1887) f 1781, en de lasten f 1226.

Met betrekking tot de in Nederlandsch-Indië bestaande uitkeerings- en spaarfondsen is het volgende gemeld.

Het uitkeeringsfonds der vrijmetselaarsloge »La Constante et Fidèle" te Samarang telde in 1888 212 leden. Gedurende dat jaar had er slechts één uitkeering plaats ten bedrage van f 2500. Het kapitaal nam toe met f 16 499 en was op ult. 1888 groot f 136 624.

De te Batavia gevestigde onderwijzersvereeniging »Onderling hulpbetoon", welks ledental gedurende 1888 klom van 190 tot 195, had mede slechts één uitkeering te doen (ad f 2000). Dientengevolge nam haar kapitaal toe van f 91 666 op ult. 1887 tot f 108 879 bij het einde van 1888. Het getal weduwen, die recht hadden op pensioen ten laste van de vereeniging, bedroeg 42, en dat der weezen 3.

Omtrent het mede te Batavia gevestigd uitkeeringsfonds, tevens weduwen- en weezenfonds, »Help U zelf" wordt bericht, dat het aantal contribuanten in 1888 klom van 351 tot 362. Over gemeld jaar werd ontvangen f 21 787 en uitgegeven f 9673, onder welke laatste som f 8000 aan uitkeeringen. Met inbegrip van de achterstallige contributiën en met bijberekening van de tot ult. 1888 verschenen rente, bestonden de bezittingen van het fonds uit f 51 794 [1]), waaronder f 19 877, uitsluitend gereserveerd voor het weduwen- en weezenfonds.

Van de in Nederlandsch-Indië bestaande begrafenisfondsen zijn wederom alleen opgaven ontvangen nopens het begrafenisfonds »De Eendracht" te Buitenzorg, het begrafenisfonds »Onderling hulpbetoon" te Samarang, en het »Algemeen begrafenisfonds" te Soerabaija, die allen in 1888 in ledental toenamen. Dit aantal bedroeg namelijk op ult. 1888 respectievelijk 117, 309 en 251, tegen 112, 294 en 193 op ult. 1887. Over 1888 bedroegen de uitgaven der twee eerstgemelde fondsen f 1049 en f 3417 (waaronder respectievelijk f 840 en f 2760 aan uitkeeringen bij sterfgevallen); de ontvangsten f 1658 en f 4142. De bezittingen van het eerstgemelde fonds gingen dus in 1888 met f 609 vooruit en klommen daardoor tot f 3677; die van het andere vermeerderden met f 725 en bedroegen dus op ult. 1888 f 8300. Het in de derde plaats genoemde fonds, opgericht omstreeks medio 1887, had tot ult. 1888 ontvangen f 3578 en uitgegeven f 1891 (waaronder aan uitkeeringen bij 12 sterfgevallen f 1735), zoodat op ult. 1888 werd overgehouden f 1687.

Het gebruik, dat in het afgeloopen jaar van de in Nederlandsch-Indië bestaande spaarbanken gemaakt is, en de financieele toestand dezer banken op 31 December 1888 zijn in het volgende overzicht samengevat.

	Batavia.	Samarang.	Soerabaija.	Padang.	Makasser.	Te zamen.
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 1 Januari 1888	a) f 1 389 817,35^5	f 3 080 989,44^5	f 2 515 926,20	f 450 885,83	f 219 172,15^5	a) f 7 656 790,98^5
Gedurende 1888 ingebracht	297 477,80^5	1 169 230,20	905 371,92	287 987,97	121 752,07	2 781 819,96^5
Te zamen	f 1 687 295,16	f 4 250 219,64^5	f 3 421 298,12	f 738 873,80	f 340 924,22^5	f 10 438 610,95
Gedurende 1888 teruggenomen	375 407,37^5	1 007 684,30	804 517,21	171 287,90	76 132,16^5	2 435 028,95
Blijft ingelegd	f 1 311 887,78^5	f 3 242 535,34^5	f 2 616 780,91	f 567 585,90	f 264 792,06	f 8 003 582,00
Bijgeschreven wegens dividend en rente voor de inleggers over 1888	45 070,00	112 392,10	86 708,15	20 026,68	10 515,23	274 712,16
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 31 December 1888	f 1 356 957,78^5	f 3 354 927,44^5	f 2 703 489,06	f 587 612,58	f 275 307,29	f 8 278 294,16
Reservefonds op 31 December 1887	f 123 000,00	f 304 538,26^5	f 75 200,08	f 22 536,90^5	f 15 536,05	f 540 820,30
" " " " 1888	125 000,00	304 039,54^5	80 151,87	27 305,79	18 274,21	554 771,41^5

a) Verbeterde opgaaf.

Van het kapitaal der spaarbanken, zoomede van hare reservefondsen, was bij het einde van 1888 in het geheel voor een bedrag van f 7 690 776,74 rentegevend uitgezet, welke som belegd was als volgt: in hypotheken f 4 828 210,84, in vendupapier f 392 647,14, in handelspapier (alleen bij de spaarbank te Soerabaija) f 71 712,63, in beleeningen op effecten f 256 563,32, in beleeningen tegen persoonlijken borgtocht of onder waarborg van pandgoed (alleen bij de spaarbank te Samarang) f 202 642,81, en in deposito's bij andere geldinstellingen f 1 939 000.

Wederom was het aantal deelhebbers bij al de spaarbanken toegenomen. Op 31 December 1888 bedroeg het te Batavia 3111, te Samarang 4561, te Soerabaija 3107,

[1]) Volgens 't vorig verslag (blz. 129) zou het fonds op ult. 1887 bezeten hebben f 58 401. Men leze daarvoor f 39 224.

te Padang 670, en te Makasser 306, te zamen 11 755, met een gemiddelden inleg per hoofd van f 681, tegen 11 013 inleggers bij het einde van 1887, met een gemiddelden inleg van f 671. Onder de 8648 deelhebbers te Batavia, Samarang, Padang en Makasser (voor Soerabaija is dergelijke verdeeling niet opgegeven) waren er 209 met een inleg van f 2000 en hooger, 2107 voor sommen van f 1000 tot f 2000, 1173 voor sommen tusschen f 500 en f 1000, 2199 voor sommen van f 100 tot f 500, en 2960 voor minder dan f 100.

V. Burgerlijke geneeskundige dienst.

In den loop van 1888 werden de residentiën Pekalongan, Kadoe, Soerakarta, Djokjokarta, Bagelen en Banjoemas door den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst bezocht, tot het doen van de gebruikelijke inspectiën. Voorts vertrok op een der laatste dagen van Maart 1889 een ter beschikking van den chef over den geneeskundigen dienst gestelde dirigeerende officier van gezondheid der 2de klasse naar Sumatra's Oostkust, ten einde in dat gewest eene medische inspectie te houden en te gelijkertijd een onderzoek in te stellen zoowel naar de verpleging en behandeling der zieken onder de op verschillende ondernemingen werkzame koelies, als naar de vermoedelijke oorzaken van het voortdurend voorkomen van cholera in die streken. De door den inspecteur ingediende verslagen omtrent zijne bevindingen in de hooger genoemde gewesten hebben aanleiding gegeven om in het belang der hygiène aan scholen, gevangenissen en ziekeninrichtingen verschillende verbeteringen te doen aanbrengen. Tijdens zijn bezoek aan de Vorstenlanden van Java werden, meer bepaaldelijk voor Soerakarta, in overleg met het Europeesch en inlandsch bestuur belangrijke verbeteringen in den toestand der vaccine voorbereid.

In de verstrekking van geneesmiddelen voor 's lands rekening is, ingaande met 1 Januari 1889, eenige wijziging gebracht, die tevens aan eene spoedige verzending daarvan ten goede zal komen. Terwijl namelijk vroeger alle aanvragen voor den civiel-geneeskundigen dienst bij 's lands magazijn van geneesmiddelen te Batavia in behandeling kwamen, is sedert door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, in overleg met den chef over den geneeskundigen dienst, bepaald dat de gewesten Sumatra's Westkust, Benkoelen, Lampongsche Districten, Oostkust van Sumatra, Banka, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Amboina in den vervolge van geneesmiddelen zullen worden voorzien door de militaire apotheek op de gewestelijke hoofdplaats, terwijl het benoodigde voor Menado en Timor voortaan wordt verstrekt uit de militaire apotheek te Makasser.

Voorts werd ook met de postadministratie eene regeling getroffen ten einde vaccine-lancetten en kleine hoeveelheden geneesmiddelen in dringende gevallen per post te kunnen verzenden.

Algemeene gezondheidstoestand. Evenals in de voorafgaande jaren kwamen ook in 1888 moeras-koortsen weder vrij algemeen in Nederlandsch-Indië voor. Uit de bijlagen W en X hierachter blijkt dan ook dat van de in 1888 door de stedelijke en plaatselijke geneesheeren, zoomede door dokters-djawa, behandelde zieken niet minder dan ruim 42 pct. waren aangetast door tusschenpoozende koorts, welke verhouding in 1887 nagenoeg dezelfde was (ruim 41 pct.). Nopens het heerschen van belangrijke koortsepidemieën gedurende het afgeloopen jaar wordt in de voor dit hoofdstuk ontvangen berichten niets gemeld. In de eerste maanden van 1889 steeg het aantal koortslijders in sommige afdeelingen van Java ver boven de norma, en wel: in de afdeeling Tjiringin der residentie Bantam, waar van de 990 aangetasten in Januari en Februari 126 overleden, in de afdeeling Soekapoera der residentie Preanger Regentschappen, waar in Februari 15 pct. van de bevolking door koorts was aangetast, in de afdeeling Demak der residentie Samarang, waar in Februari 600 koortslijders werden aangetroffen, in de afdeeling Koetoardjo der residentie Bagelen, waar in 't begin van Januari p. m. 7000 gevallen voorkwamen, en in de afdeeling Tjilatjap der residentie Banjoemas, waar van de 9709 aangetasten in Januari, Februari en Maart, 885 overleden.

Zooveel mogelijk werd getracht door verstrekking van geneesmiddelen als anderszins de ziekte te bestrijden.

Gevallen van cholera deden zich in 1888 menigvuldiger en in een grooter aantal gewesten voor dan in 1887. Aan de door de hoofden van gewestelijk bestuur verstrekte opgaven (welke ook de niet geneeskundig behandelde lijders omvatten) worden de volgende cijfers betreffende het getal aangetasten en de sterfte ontleend.

GEWESTEN.	Aantal aangetasten door cholera.	Aantal gevallen met doodelijken afloop.
Batavia	827	561
Cheribon	a) †	†
Samarang	3775	2415
Japara	699	259
Rembang	312	210
Soerabaija	6497	5076
Pasoeroean	1441	1199
Probolinggo	230	119
Bezoeki	757	560
Banjoemas	51	20
Bagelen	22	14
Kadoe	51	34
Djokjokarta	†	†
Soerakarta	54	20
Madioen	1	1
Kediri	9	7
Madura	3805	2386
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	104	67
Sumatra's Westkust: Tapanoli	137	77
Benkoelen	42	26
Lampongsche Districten	†	647
Palembang	2391	1729
Oostkust van Sumatra b)	840	538
Atjeh en onderhoorigheden	5	2
Riouw en onderhoorigheden	†	†
Westerafdeeling van Borneo	†	387
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	8339	3964
Celebes en onderhoorigheden	7	6
Amboina	13	13
Bali	1831	1440

a) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

b) Zie wat hooger gezegd is nopens eene in Maart jl. bevolen medische inspectie ter Sumatra's Oostkust.

Toen het scheen dat op een paar plaatsen (te Singkel en te Baros in de residentie Tapanoli) te lichtvaardig tot het epidemisch verklaren van de cholera was overgegaan, daar reeds weinige dagen later de ziekte er weder als geweken werd gemeld, achtte de chef van den geneeskundigen dienst het wenschelijk de gewestelijke dirigeerende, zoomede de eerstaanwezende officieren van gezondheid op te dragen bij de onder hunne bevelen geplaatste officieren van gezondheid de voorschriften in herinnering te brengen (zie n[os]. 3858 en 4184 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), waaraan de Regeering het oordeel over het epidemisch heerschen van eenige ziekte wenscht getoetst te hebben. Waar het noodig was, werden tot beteugeling van de ziekte van bestuurswege de vereischte maatregelen genomen. In enkele gewesten had men tot dat doel op vrij groote schaal de woningen, het huisraad en de kleederen der aangetasten verbrand, met het gevolg dat van landswege schadevergoeding aan de rechthebbenden moest worden uitgekeerd. Ten einde dergelijke ver strekkende maatregelen te vermijden, zijn de hoofden van gewestelijk bestuur, zoo dikwijls dit noodig bleek, door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid er op gewezen, dat slechts dan met vrucht uitgaven tot tegengang van besmettelijke ziekten zijn te doen, wanneer het bestuur de maatregelen van preventie wezenlijk in handen heeft, dat is, zoolang zich slechts op zich zelf staande gevallen van eene besmettelijke ziekte voordoen. Zoodra echter, in weerwil van de genomen voorzorgen, de ziekte een epidemisch karakter aanneemt, mist het bestuur de middelen om bedoelde maatregelen op afdoende wijze toe te passen en op eene behoorlijke toepassing contrôle uit te oefenen, in welk geval algemeene ontsmettingsmaatregelen niet langer zijn te rechtvaardigen. Verder werd onder de aandacht der bestuurshoofden gebracht, dat tot tegengang van besmetting in de meeste gevallen geen vernietiging van huisraad, kleederen, enz. noodig is, omdat hetzelfde doel kan worden bereikt door

de voorwerpen, die daarvoor vatbaar zijn, met de bekende desinfectie-middelen afdoende van smetstof te zuiveren.

Tijdens het voorkomen van cholera te Soerabaija zijn voor het overbrengen van lijders van de reede naar het hospitaal aldaar eenige vaartuigen voor 's lands rekening aangekocht, waarmede de zieken langs de rivier werden vervoerd, waardoor het gevaar van besmetting voor de wijken der stad op belangrijke wijze werd verminderd. Ook te Batavia werden voorzorgsmaatregelen genomen om te voorkomen dat besmettelijke ziekten van de haven Tandjong Priok binnen de stad worden overgebracht. Daartoe is op een afgezonderd emplacement nabij die haven een klein hospitaal opgericht, waarin de lijders aan besmettelijke ziekten, afkomstig van de schepen, worden verpleegd. Zooals reeds gezegd is op blz. 51 hiervóór, is sedert, ter benuttiging bij dat hulphospitaal, ook een ontsmettingsoven aangeschaft.

Pokken werden in bijna alle gedeelten van den Nederlandsch-Indischen Archipel waargenomen; doch slechts epidemisch op het eiland Siauw, een der tot de residentie Menado behoorende Sangi-eilanden. Aldaar duurde de pokken-epidemie ruim 2½ maand (Maart/Mei). Uit een tiental gewesten (Batavia, Samarang, Japara, Pasoeroean, Kadoe, Kediri, Madura, Benkoelen, Banka en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) werden in het geheel 3179 gevallen van pokken gemeld, waarvan 324 met doodelijken afloop (alleen voor Samarang waren die cijfers 1359 en 118). Overigens werd door den resident der Westerafdeeling van Borneo nog bericht dat in die residentie 225 personen aan pokken stierven, echter zonder dat daarbij opgegeven werd hoevelen er door de ziekte waren aangetast. Hier en daar werden boven de formatie tijdelijke hulpvaccinateurs van bestuurswege aangesteld om het vaccineeren der bevolking met den gewenschten spoed te doen geschieden.

Onder de in 1888 door de stads- en plaatselijke geneesheeren, zoomede door dokters-djawa, behandelde zieken waren door berriberri aangetast (zie de straks vermelde bijlagen W en X) 4405 personen op Java en Madura en 877 op de buitenbezittingen, tegen 4727 en 1158 in 1887 en 4661 en 766 in 1886. Van de behandelden overleden in 1888 1025, in 1887 786 en in 1886 502, zijnde respectievelijk 19.4, 13.3 en 9.2 pct. Op het eiland Banka kwam in 1888 berriberri onder de Chineesche mijnwerkers meer voor dan vroeger, vooral in de maanden Juni en Juli. Zooveel mogelijk werd door afzondering van de zieken en door toepassing van desinfectie-maatregelen verdere uitbreiding der ziekte tegengegaan. Tevens werd zorg gedragen voor behoorlijke verpleging der lijders en voor verstrekking van krachtige voeding op 's lands kosten. Onder 6654 mijnwerkers telde men 432 aangetasten, waarvan 81 overleden, terwijl nog 61 lijders bij het einde des jaars onder behandeling bleven.

Ten vervolge op de mededeelingen in 't vorig verslag (blz. 131) aangaande de toepassing van desinfectie-maatregelen in de burgerlijke ziekeninrichtingen, valt aan te teekenen, dat die maatregelen sedert bij alle van besmetting verdachte lokalen met zorg zijn toegepast en van tijd tot tijd worden herhaald. Blijkens de ontvangen rapporten had die zorgvuldige ontsmetting nog niet tot het gewenschte resultaat geleid.

Uit inlichtingen, op verzoek van den chef van den geneeskundigen dienst door de verschillende hoofden van gewestelijk bestuur in Nederlandsch-Indië verstrekt, valt op te maken dat het ten zeerste moet betwijfeld worden of berriberri onder de vrije oorspronkelijke bevolking voorkomt, dat is onder in gewone toestanden verkeerende inlanders ter plaatse waar zij geboren en opgegroeid zijn. Waar al eens onder de zoodanigen gevallen van berriberri zich voordoen, betreffen die gevallen schier altijd zoodanige inlanders die, als matroos of soldaat wegens berriberri ontslagen of afgekeurd en naar de streek hunner afkomst teruggekeerd, nog niet geheel genezen zijn. Dit strookt ook met de ervaringen bij den geneeskundigen dienst opgedaan, dat namelijk de ziekte uitsluitend voorkomt bij hen die in eene vreemde, om verschillende redenen minder aangename tevens weinig afwisseling aanbiedende, omgeving worden geplaatst, waaraan zij zich niet of hoogst moeilijk vrijwillig kunnen onttrekken. Genoemde dienstchef constateert dan ook dat de ziekte wordt waargenomen onder pas in dienst zijnde inlandsche militairen en matrozen, onder gedetineerden, preventief gevangenen en dwangarbeiders [1]), in ziekeninrichtingen, in inlandsche scholen met internaat (b. v. te Fort de Kock, Amboina, in de Minahassa), in de zendingsschool te Depok, in weeshuizen, onder de Chineesche mijnwerkers op Banka en Billiton, onder de ter Oostkust van Sumatra [2]) of elders buiten Java aanwezige Javaansche koelies, onder geëmigreerden, bijv. onder de in Java's Oosthoek, voornamelijk in Bondowosso en Djember, gevestigde Madureezen; voorts op langdurige eentoonige zeereizen, kruistochten en afgelegen stations, zoomede in 't algemeen op geïsoleerde plaatsen waar tevens weinig afwisseling in de eentoonige levenswijze is te brengen. Bij hen, die eenmaal aan de ziekte leden, komen herhaaldelijk recidieven of verergering van de nog bestaande lichte verschijnselen voor wanneer zij worden teruggebracht in omstandigheden als die waarin de ziekte ontstond. Voor verdere mededeelingen omtrent de berriberri zie men blz. 40/42 hiervóór, zoomede het lager te vermelden jaarbericht van den directeur van het laboratorium voor bacteriologie enz. te Weltevreden.

Het geheele aantal der in 1888 van wege den burgerlijken geneeskundigen dienst behandelde zieken was grooter dan in de twee voorafgaande jaren, doch op Java en Madura alleen was het niet zoo groot als in 1886. Vooral werden in het afgeloopen jaar een grooter aantal lijders behandeld door dokters-djawa. Een en ander kan blijken uit het volgende driejarig overzicht. (Voor 1888 wordt bovendien verwezen naar de bijlagen W, X, IJ en Z hierachter.)

VOORNAAMSTE ZIEKTEN.	Aantal behandelden.			Aantal overledenen.		
	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.
Tusschenpoozende koortsen	185 568	81 498	127 540	10 833	3 574	5 477
Andere koortsen	4 152	3 910	3 656	80	93	66
Cholera	4 403	621	22 966	1 676	135	9 111
Pokken	7 357	16 773	27 061	933	1 354	2 278
Berriberri	5 427	5 885	5 282	502	786	1 025
Syphilis	12 829	15 756	17 498	35	45	55
Andere ziekten	57 902	74 031	97 248	2 523	2 748	3 166
Totalen	277 638	198 474	301 251	16 582	8 735	21 178
Van deze behandelden en overledenen telde men er op: Java en Madura	228 787	145 122	222 615	14 161	6 598	14 986
Van deze behandelden en overledenen telde men er op: de Buitenbezittingen	48 851	53 352	78 636	2 421	2 137	6 192
Totalen als voren	277 638	198 474	301 251	16 582	8 735	21 178
Hiervan telden in de opgaven der Europeesche plaatselijke geneesheeren	180 103	123 618	163 025	12 330	6 773	14 067
Hiervan telden in de opgaven der dokters-djawa	97 535	74 856	138 226	4 252	1 962	7 111
Totalen als voren	277 638	198 474	301 251	16 582	8 735	21 178

[1]) Over den gezondheidstoestand in de gevangenissen is gehandeld op blz. 67/70 hiervóór.

[2]) Berichten in den aanvang van 1888 hier te lande ontvangen, volgens welke de berriberri in sommige streken van dit gewest hevig onder de koelies zou heerschen, zijn slechts gebleken waarheid te bevatten voor zooveel betreft de tabaksonderneming Hilversum in het landschap Siak, waar niet minder dan 90 pct. van de Chineesche koelies gestorven waren. Op geen der overige ondernemingen in het gewest had de ziekte zich in zorgwekkende mate vertoond. Ook werd door de eigenaren of administrateurs steeds het mogelijke gedaan tot bestrijding van de berriberri. Sommige categorieën van koelies echter — zoo meldt de resident — bevorderen vaak de vatbaarheid voor berriberri door uit zucht tot sparen zich dikwijls het noodige voedsel te onthouden, alleen om des te spoediger geld bijeen te krijgen, ten einde daarmede naar Mekka te gaan, dan wel naar hun geboorteland terug te keeren. Dit verschijnsel wordt vooral waargenomen bij koelies afkomstig uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en van Bawean.

Hierbij dient opgemerkt dat niet steeds al de ressorten der Europeesche plaatselijke geneesheeren of der dokters-djawa in de verstrekte opgaven begrepen zijn, hetzij omdat de geneeskundigen verzuimden een jaarrapport in te zenden, hetzij omdat een grooter of kleiner getal ressorten onbezet was. Zoo hebben de cijfers der behandelden door de Europeesche plaatselijke geneesheeren betrekking tot 93 ressorten in 1886, 97 in 1887 en 103 in 1888, terwijl de cijfers der behandelden door dokters-djawa ontleend zijn aan de jaarrapporten betreffende achtereenvolgens 65, 80 en 89 standplaatsen.

In bijlage AA hierachter vindt men, als gewoonlijk, eene door de hoofden van gewestelijk bestuur verzamelde statistiek betreffende de in het afgeloopen jaar omgekomenen door ongelukken, moord en zelfmoord.

Laboratorium voor bacteriologie, enz. te Weltevreden. Volgens de ontvangen berichten zoude gedurende 1888 (het eerste jaar waarin deze inrichting onder burgerlijk beheer stond) gebleken zijn dat zij niet alleen diensten aan de wetenschap bewijst, maar dat de pathologisch-anatomische onderzoekingen, die mede tot den werkkring van het laboratorium behooren, ook aan de practijk der geneeskunde ten goede kunnen komen. Door twee tijdelijke laboranten werd van het laboratorium gebruik gemaakt, respectievelijk voor een onderzoek naar de deugdelijkheid van den veldfilter Chamberland-Pasteur (verg. blz. 42 hiervóór), en voor studiën in verband met de in de laatste maanden van 1888 geheerscht hebbende cholera. Tot de werkzaamheden van de vaste laboranten (den directeur en den onderdirecteur) behoorde in de voornaamste plaats de studie der berriberri, terwijl de keuze der andere onderwerpen voor een goed deel bepaald werd door het voorhanden onderzoekingsmateriaal. Het in druk [1]) verschenen eerste jaarverslag van den directeur, dat ten deele ook gewijd is aan zijne werkzaamheden gedurende de laatste vijf maanden van 1887 (toen het ten behoeve van de zending van professor dr. C. A. PEKELHARING ingerichte laboratorium nog niet eene vaste organisatie gekregen had) behelst uitvoerige mededeelingen omtrent de verschillende onderwerpen waaraan meer bijzonder de aandacht gewijd was; zoo bijv. omtrent bacteriologische techniek en methodiek in het algemeen, omtrent onderzoekingen aangaande de berriberri, aangaande den onder den naam van framboesia tropica bekende huidziekte, en aangaande cholera asiatica; verder een resumé betreffende den inhoud van eenige verslagen omtrent verrichte lijkopeningen (van de 66 onderzochte lijken waren er 40 van aan berriberri gestorven personen, terwijl de verdere secties, die gehouden werden, betrekking hadden tot 12 andere ziekten), mitsgaders mededeelingen omtrent de uitkomsten der onderzoekingen waartoe sommige der beschreven gevallen aanleiding gaven. In het aangehaald verslag wordt door den directeur van het laboratorium ook gehandeld over zijne mede in 't vorig verslag (blz. 239) vermelde zending naar Banka, waar hij in Augustus 1888 in de gelegenheid was de toenmaals in verschillende mijndistricten heerschende berriberri plaatselijk na te gaan. Ten einde beter den aard te herkennen van gezwellen, ontstekingen van verschillende organen, enz., welke zich voordeden bij lijders in het militair hospitaal te Weltevreden, werden tal van pathologische producten onderzocht. Met behulp van het ten dienste staande materieel werd een aanvang gemaakt met het aanleggen van een ruimen voorraad van culturen om bij bacteriologische onderzoekingen als vergelijkings-objecten te dienen. Tot hetzelfde doel werden bacteriën uit lucht, bodem en water verzameld. Ook op veterinair gebied werden onderzoekingen verricht, ter verkrijging van culturen van kippencholera, kwaden droes, veepest, enz. Tijdens het voorkomen van cholera te Batavia werden in het laboratorium proeven genomen met het kweeken der als ziekteoorzaak aangemerkte bacteriën, waarmede men goede uitkomsten verkreeg. Verscheidene ontsmettingsmiddelen, bij cholera aan te wenden, werden aan nauwgezette proefnemingen onderworpen; terwijl van de uitkomsten herhaaldelijk partij werd getrokken ter voorlichting van de hoofden van gewestelijk bestuur, in wier gewesten cholera-gevallen in den loop van 1888 zich hadden voorgedaan.

[1]) Zie het te Batavia verschijnende Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, deel XXIX, aflevering 1.

Europeesche geneeskundigen. Nevens de 8 stadsgeneesheeren (3 te Batavia, 2 te Samarang en 3 te Soerabaija) en den civielen geneesheer verbonden aan het marine-etablissement te Soerabaija, waren bij het einde van 1888 met de waarneming van den burgerlijken geneeskundigen dienst belast: op 52 plaatsen van Java en Madura 34 civiele geneeskundigen en 18 officieren van gezondheid (respectievelijk 1 en 2 meer dan bij het einde van 1887), en op 50 plaatsen in de buitenbezittingen 3 civiele geneesheeren en 47 officieren van gezondheid (van de laatsten 1 meer dan op ult. 1887). Dientengevolge was het aantal onbezette ressorten bij het einde van 1888 op Java terug gebracht van 7 tot 4, en op de buitenbezittingen van 8 tot 7. In den loop van 1888 kon namelijk de herhaaldelijk onvervuld gebleven standplaats Tangerang in de residentie Batavia worden bezet, doordien zich daar een civiel geneesheer vestigde (echter in Mei jl. weder van daar vertrokken), terwijl met den dienst als plaatselijk geneesheer te Madjalengka (Cheribon), te Patjitan (Madioen) en te Bengkajang (Westerafdeeling van Borneo) officieren van gezondheid konden worden belast. [2]) Onbezet bleven nog de voor civiele geneesheeren aangewezen standplaatsen Pandeglang (Bantam), Soemedang (Preanger Regentschappen), Soekapoera (in hetzelfde gewest), Indramaijoe (Cheribon), Bonthain (Zuid-Celebes) en Saleijer (mede behoorende tot het gouvernement Celebes en onderhoorigheden), zoomede de vroeger af en toe door officieren van gezondheid bediende ressorten Kepahiang (Palembang), Toboali (Banka), Segiri (Zuid-Celebes), Gorontalo (Menado) en Wahaai op Ceram (Amboina). Wel vestigde zich in den aanvang van 1888 een particuliere geneesheer te Soemedang en werd deze met den plaatselijken geneeskundigen dienst belast, maar reeds na weinige maanden kwam de standplaats weder vacant, dewijl er niet genoeg kon worden verdiend. Sedert jaren is ondervonden dat verscheidene plaatsen, die allezins in aanmerking komen om door een civielen geneesheer te worden bezet, toch onbezet moeten blijven, omdat aldaar met de particuliere praktijk zóó weinig te verdienen is dat de inkomsten van den geneesheer zich hoofdzakelijk bepalen tot de toelage van f 200 's maands, welke het Gouvernement in den regel aan civiele geneesheeren uitkeert. Uit dien hoofde is thans besloten om, wanneer daartoe bij de begrooting fondsen zullen zijn toegestaan (bij de ontwerp-begrooting voor 1890 is met dat doel op eene verhooging met f 10 000 gerekend), ten behoeve van plaatsen als de bedoelde, als toelage aan civiele geneesheeren voor de waarneming van den burgerlijken geneeskundigen dienst, voor zoolang noodig, meer dan f 200 's maands uit te loven, tot een maximum van f 400 's maands. Tot dusver wordt eene hoogere toelage dan f 200 's maands, namelijk f 250 's maands, alleen genoten door den plaatselijken geneesheer te Laboean Deli (Oostkust van Sumatra), uit hoofde van het duurdere leven aldaar. Waar elders de landsinkomsten als plaatselijk geneesheer f 200 's maands overschrijden, is dit een gevolg van de toekenning van extra-toelagen wegens de tijdelijke toevoeging aan zoodanig ressort van den dienst in naburige afdeelingen, of wegens de opdracht aan de plaatselijke geneesheeren op Madura van de geneeskundige behandeling der drie barissankorpsen aldaar. Zoo was aan den plaatselijken geneesheer te Bandong (residentie Preanger Regentschappen) sedert Mei 1880, tegen eene extra-toelage van f 100 's maands, tijdelijk tevens de dienst opgedragen in de afdeeling Limbangan, behoorende tot het vacante ressort Soekapoera. In Januari 1889 is zoodanige extra-toelage ook uitgeloofd voor de naburige afdeeling Galoeh der residentie Cheribon,

[2]) De dienst te Madjalengka werd opgedragen aan den officier van gezondheid van Palimanang (verg. vorig verslag blz. 132). Als standplaatsen van officieren van gezondheid, waarnemende plaatselijke geneesheeren, kwamen in 1888 te vervallen: Onrust (residentie Batavia), Soeroelangoen (residentie Palembang) en Nanga Badou (residentie Westerafdeeling van Borneo); daarentegen werden in 1888 officieren van gezondheid geplaatst, en met de waarneming van den burgerlijken geneeskundigen dienst belast, te Banjoewangi (residentie Bezoeki), Taroetoeng (residentie Tapanoli) en Bindjei (residentie Oostkust van Sumatra).

tengevolge waarvan zich als plaatselijk geneesheer voor de drie afdeelingen Soekapoera, Limbangan en Galoeh beschikbaar stelde een oud-officier van gezondheid, laatstelijk particulier geneesheer te Bandong. De plaatselijke geneesheer te Bandong is nu van de tijdelijke waarneming van den dienst in Limbangan ontheven, evenals in den aanvang van 1889 de plaatselijke geneesheer te Modjokerto (residentie Soerabaija) van de tijdelijke waarneming (tegen eene extra-toelage van f 50 's maands) van den dienst in de afdeeling Djombang, voor welk ressort zich beschikbaar stelde een in Januari 1889 tot de uitoefening van de genees-, heel- en verloskundige praktijk in Nederlandsch-Indië toegelaten arts.

Te Tandjong Priok (Batavia) kwam in de regeling van den geneeskundigen dienst in zoover eene verandering dat de oudst-aanwezende officier van gezondheid van het wachtschip aldaar wegens zijne talrijke ambtsbezigheden in September 1888 van de waarneming van dien dienst ontheven werd; hem is echter bij voortduring het toezicht opgedragen over de werkzaamheden van den te Tandjong Priok geplaatsten dokter-djawa, onder verplichting tevens om dien inlandschen geneeskundige in alle belangrijke gevallen voor te lichten en behulpzaam te zijn

Het aantal Europeesche geneeskundigen in Nederlandsch-Indië, die zich uitsluitend aan particuliere praktijk wijdden, bedroeg bij het einde van 1888, voor zooveel het te Batavia bekend was dat zij de vereischte akte van toelating bezaten, 34 (7 meer dan op ult. 1887), nagenoeg allen op Java en in de afdeeling Deli der residentie Oostkust van Sumatra. [1] In 1888 vestigden zich als particulier geneesheer 5 eervol ontslagen officieren van gezondheid en 1 gewezen plaatselijk geneesheer, die uit Europa was teruggekeerd, terwijl aan 7 personen akten van toelating tot uitoefening van de geneeskunde in haren geheelen omvang werden verleend. Een dezer laatsten en twee der bedoelde gewezen officieren van gezondheid gingen bij den burgerlijken geneeskundigen dienst over, hetgeen ook het geval was met drie reeds vóór 1888 in Indië tot uitoefening van de praktijk toegelaten particuliere geneesheeren.

Van de gelegenheid om het practisch artsexamen af te leggen, werd in 1888 door 9 candidaten gebruik gemaakt, waarvan 6 slaagden.

Aan het practisch verloskundig examen onderwierp zich 1 candidaat, een gewezen officier van gezondheid, aan wien het diploma kon worden uitgereikt.

Voor het tandheelkundig examen deden zich geen candidaten op.

Particuliere apothekers. Ook voor 1888 onderging het aantal plaatsen, waar apotheken zijn gevestigd, geen verandering; evenmin het aantal apotheken. Er bestonden dus op 31 December 1888 nog 2 stads- en 32 particuliere apotheken, benevens 1 filiaal-apotheek te Batavia. Daar ter plaatse werd wel in September 1888 eene nieuwe apotheek opgericht, doch deze werd den 31sten December daaraanvolgende weder gesloten.

Tot het afleggen van examens voor apotheker en apothekersbediende werd te Batavia gelegenheid gegeven in de maanden April en October 1888. Voor het eerstbedoelde examen had zich 1 candidaat aangemeld, die alleen in het theoretisch gedeelte slaagde en daarvoor het getuigschrift verkreeg. Aan het examen voor apothekersbediende onderwierpen zich 7 candidaten, waarvan 5 het getuigschrift bekwamen.

Akten van toelating werden uitgereikt aan 1 apotheker en 1 vrouwelijke apothekersbediende, die beiden in Nederland het diploma hadden behaald, terwijl 1 gewezen militaire apotheker zich in eene particuliere zaak vestigde.

Europeesche vroedvrouwen. Het aantal der in Nederlandsch-Indië tot uitoefening van de verloskundige praktijk toegelaten Europeesche vroedvrouwen vermeerderde in 1888 met 1, en bedroeg dus op het einde van het jaar 26. Hiervan oefenden 19 (waaronder de 6 stadsvroedvrouwen) haar beroep uit te Batavia, Samarang en Soerabaija, 2 te Madioen en 5 te Buitenzorg, Pekalongan, Soerakarta, Djokjokarta en Bezoeki. Behalve de in 1888 toegelaten vrouwelijke verloskundige, hadden zich nog 3 candidaten aan het examen voor vroedvrouw onderworpen, waarvan 2 het diploma verwierven. Deze beiden vroegen echter nog geen vergunning om tot de praktijk te worden toegelaten. Als leerling-vroedvrouw werden in 1888 vier candidaten ingeschreven.

Inlandsche geneeskundigen. Bij het einde van 1888 waren in de verschillende gewesten van Java en Madura werkzaam 66 dokters-djawa, dus 2 minder dan op ultimo 1887. Terwijl namelijk, na voltooide studie, een 4-tal inlandsche jongelieden als dokter-djawa in dienst traden en 1 uit particulieren dienst weder bij het kader overging, werden 6 van de op Java en Madura geplaatste dokters-djawa uit hunne betrekking of uit 's lands dienst ontslagen (waarvan 3 onder genot van pensioen, 1 wegens ziekte en 2 wegens dienstweigering) en 1 tijdelijk naar Banka gezonden, om daar in het belang der aan berriberri lijdende Chineesche mijnwerkers werkzaam te zijn. Op de buitenbezittingen bedroeg het aantal dokters-djawa op ultimo 1888 39, tegen 38 het jaar te voren. (In beide opgaven zijn buiten rekening gelaten 2 dokters-djawa-vaccinateurs, aangesteld op den voet der oude bepalingen, die enkel de diensten van vaccinateur verrichtten. Voorts is in de opgaaf betreffende 1888 niet begrepen de als dokter-djawa op het eiland Rotti — residentie Timor — fungeerende radja van het landschap Thie, die, in het bezit van het vereischte diploma, ook vroeger deze functiën had waargenomen, doch ze in 1875, wegens ziekte, had nedergelegd.) In 1888 werd één dokter-djawa in de buitenbezittingen op verzoek eervol ontslagen, doch daarentegen werd er één, die in 1886 's lands dienst verlaten had, op nieuw aangesteld, en één tijdelijk van Java naar Banka overgeplaatst.

Het aantal door dokters-djawa bezette standplaatsen verminderde in 1888 op Java en Madura van 59 tot 55, terwijl het op de buitenbezittingen vermeerderde van 38 tot 40. In de laatstbedoelde gewesten werden namelijk 4 nieuwe standplaatsen ingesteld, terwijl er 2 werden ingetrokken of vacant geraakten (zonder bij het einde des jaars weder bezet te zijn geworden). En op Java en Madura gingen er om de opgegeven redenen 15 standplaatsen af en kwamen er slechts 11 bij.

De te Weltevreden gevestigde school voor de opleiding van dokters-djawa, sedert 31 Januari 1888 onder de leiding staande van den directeur van het laboratorium voor bacteriologie enz. daar ter plaatse [2]), leverde in 1888 de 4 geëxamineerden op (3 afkomstig van Java en 1 uit de Minahassa), van wier aanstelling tot dokter-djawa hooger sprake was. Blijkens het vorig verslag (blz. 132/133) was in Juli 1887 de cursus 1887/88 begonnen met 75 leerlingen die van den cursus 1886/87 waren overgebleven (44 in de voorbereidende afdeeling en 31 behoorende of bevorderd tot de geneeskundige afdeeling) en met 25 nieuwe leerlingen (van de 51 die zich aangemeld hadden), van welke er 5 aanstonds tot de geneeskundige lessen konden worden toegelaten. Onder deze 100 leerlingen (het nominaal bepaalde aantal) telde men 8 inlandsche Christenen en verder 77 Javanen, 7 Maleiers en 8 Amboineezen. Gedurende den loop van den cursus werden nog 3 jongelingen tot de voorbereidende afdeeling toegelaten, uit welke er 15 (meerendeels wegens gebrek aan aanleg en ijver) werden ontslagen, zoodat bedoelde afdeeling van 64 tot 52 leerlingen verminderde, terwijl het aantal van hen die aan de geneeskundige lessen deelnamen, door ontslag van 2 wegens wangedrag en van 2 wegens onvoldoenden aanleg, terugging van 36

[1]) In genoemde afdeeling waren er 9 van de 34. Volgens het jaarverslag van den civielen geneeskundigen dienst ter Sumatra's Oostkust waren echter op de verschillende tabaksondernemingen in Deli 11 particuliere geneesheeren gevestigd. Daar het van 2 hunner niet bekend was of zij de vereischte akte van toelating bezaten, zijn ter zake door den chef van den geneeskundigen dienst inlichtingen gevraagd.

[2]) Deze trad tevens als leeraar aan de school op, in de plaats van den in militairen dienst zijnden geneeskundige die tot dusver leeraar-directeur was. De onderdirecteur van gemeld laboratorium was in Januari 1888 mede benoemd tot leeraar aan de school en tevens tot plaatsvervangend directeur. Diens optreding als leeraar had echter niet de aftreding van een der andere docenten ten gevolge, zooals bij vergissing in 't vorig verslag (blz. 133) werd vermeld. Hun aantal bleef, als in 1887, vijf bedragen (vier officieren van gezondheid en één militaire apotheker).

tot 32. Van de 52 maakten er 16, van de 32 maakten er 4 de hoogste klasse uit. Bij de in Mei 1888 gehouden examens behaalden bedoelde 4 leerlingen het diploma van dokter-djawa (zie hooger), en werden van de 16 verstgevorderde leerlingen der voorbereidende afdeeling 12 bevorderd tot de geneeskundige afdeeling. Deze laatste was derhalve bij de opening der lessen op 1 Juli 1888 tot 40 leerlingen aangegroeid, terwijl toen, in verband met de toelating van 20 nieuwe leerlingen (40 hadden zich ter plaatsing aangemeld), de voorbereidende afdeeling 60 leerlingen telde. Derhalve was bij den aanvang van den cursus 1888/89 het aantal van 100 plaatsen weder geheel bezet, en wel door 6 inlandsche Christenen, 79 Javanen, 5 Maleiers en 10 Amboineezen. In verband met den uitslag der gehouden overgangsexamens [1]) bestond op 1 Juli 1888 de voorbereidende afdeeling uit eene laagste klasse van 17 leerlingen, eene middelste van 26 en eene hoogste van 17 leerlingen, terwijl tot het 1ste studiejaar der geneeskundige lessen behoorden 13 leerlingen, tot het 2de 11, tot het 3de 5, tot het 4de 5 en tot het 5de of hoogste studiejaar 6. [2]) De in 't vorig verslag (blz. 133) bedoelde tijdelijke versterking van het onderwijzend personeel bij de voorbereidende afdeeling met een tweeden Europeeschen hulponderwijzer werd ook voor het leerjaar 1888/89 toegestaan. In 1887/88 is het onderwijs in die afdeeling, ten behoeve van de hoogste klasse, uitgebreid met algebra en Indische plantkunde, zoodat sedert in gemelde klasse les wordt gegeven in Nederlandsche taal (met inbegrip van lezen en schrijven), rekenen, algemeene aardrijkskunde, physica, plantkunde, algebra en meetkunde. Van de, nevens den directeur en den onderdirecteur, aan de geneeskundige afdeeling als docenten verbonden vijf officieren van den militairen geneeskundigen dienst werden er in het cursusjaar 1887/88 drie door anderen vervangen. Aan den docent in de ontleedkunde werd opgedragen de samenstelling van een leerboek over anatomie. De berichten aangaande het gedrag en den ijver der leerlingen luidden, over het geheel genomen, even gunstig als vroeger. De uitgaven ten behoeve der school bedroegen over het cursusjaar 1887/88 f 44 587, tegen f 43 983 over 1886/87, waaronder aan toelagen voor de leerlingen respectievelijk f 21 395 en f 20 267. Berekend over het kalenderjaar werd in 1888 uitgegeven f 40 781, en in 1887 (volgens verbeterde opgaven) f 42 232, waaronder wegens toelagen aan de leerlingen respectievelijk f 20 366 en f 20 568.

Inlandsche vroedvrouwen. In 1888 waren, onder genot van een onderstand uit 's lands kas, werkzaam 24 geëxamineerde inlandsche vroedvrouwen. Hoevelen er verder nog zonder geldelijke tegemoetkoming haar bedrijf uitoefenden, is niet met zekerheid op te geven.

Omtrent de vraag hoe de sedert 1875 gestaakte opleiding van inlandsche vroedvrouwen met de meeste kans van slagen weder ter hand zal zijn te nemen (zie vorig verslag blz. 133) heeft reeds een voorloopig overleg met het Indisch Bestuur plaats gehad, zoodat eerlang voorstellen te dier zake worden tegemoetgezien.

Ziekengestichten. Op vele gewestelijke- en afdeelingshoofdplaatsen worden inlandsche ziekeninrichtingen aangetroffen. Stof tot bespreking leverden deze echter niet op. [3]) Als gewoonlijk laat men hier over het jongst verloopen jaar eenige opgaven volgen omtrent het aantal verpleegden in de groote burgerlijke ziekeninrichtingen op de drie hoofdplaatsen van Java, zoomede omtrent de onder hen voorgekomen mutatiën.

ZIEKENINRICHTINGEN.	Aantal verpleegden op 1 Januari 1888.	Bijgekomen gedurende den loop van het jaar.	Afgevoerd gedurende den loop van het jaar:			Aantal verpleegden op 31 December 1888.	Percentsgewijze verhouding tot het totaal behandelden (na aftrekking van de geëvacueerden)		
			als geëvacueerd.	als hersteld.	als overleden.		van de herstelden.	van de overledenen.	van de nog onder behandeling geblevenen.
Stadsverband te Batavia	345	5 257	a) 449	3 719	1 028	406	72.17	19.95	7.88
Idem te Samarang	222	2 656	„	2 341	346	191	81.34	12.02	6.64
Idem te Soerabaija	189	3 470	„	3 110	386	163	84.99	10.55	4.46
Chineesch hospitaal te Batavia	128	357	„	208	140	137	42.89	28.87	28.25
Idem te Samarang	81	81	„	65	8	89	40.12	4.94	54.94
Te zamen	965	11 821	449	9 443	1 908	986	76.54	15.47	7.99

a) Meerendeels dwangarbeiders die, als lijdende aan berriberri, naar het zoogenaamde berriberri-gesticht te Buitenzorg werden overgebracht.

In het gesticht voor zieke prostituées te Batavia en in het voor dergelijke lijderessen ook bestemde Pegiriangesticht te Soerabaija werden in 1888 respectievelijk 642 en 1724 vrouwen verpleegd. Van de 642 werden er 510 als hersteld ontslagen, terwijl 3 overleden; van de 1724 te Soerabaija verpleegde vrouwen herstelden 1549 en stierven er 5. [4])

De uitkomsten der verpleging van berriberri-lijders in het voor dezen bestemde gesticht te Buitenzorg blijven bij voortduring zeer bevredigend. In Augustus 1888 kwamen onder de verpleegden eenige gevallen van pokken voor. Door isoleering van de aangetasten en revaccinatie van de overige patiënten gelukte het om verdere uitbreiding te voorkomen. In 1888 telde de inrichting gemiddeld 1112 verpleegden per dag; volgens eene opgaaf van 23 December 1888 waren er toen 1136 berriberri-lijders in verpleging. Gedurende 1888 deden zich slechts 59 sterfgevallen in het gesticht voor. De voorgenomen uitbreiding van het gesticht (zie vorig verslag blz. 69), waartoe dit jaar wordt overgegaan, zal bestaan in de bijbouwing van 5 ziekenzalen, elke voor 70 lijders, met de noodige overdekte gangen tot onderlinge verbinding en eenige oppasserswoningen. De kosten van een en ander zijn geraamd op f 5176.

Van de in enkele gewesten nog bestaande afzonderlijke gestichten voor lepralijders werden met 1 Januari 1889 die te Benkoelen en Tandjong Pinang (Riouw) opgeheven, en het daarbij van landswege aangestelde dieningspersoneel buiten dienst gesteld. De weinige nog aanwezige leprozen aldaar (op ult. 1887 ten getale van 9 en 13) werden door hunne aanverwanten weder tot zich genomen. In de vier thans nog aanwezige leprozengestichten bevond zich bij het einde der jaren 1887 en 1888 het volgende

[1]) Voor bijzonderheden omtrent de in 1888 gehouden examens zie men het in de Javasche Courant van 11 September 1888 in uittreksel opgenomen verslag van den directeur der inrichting over het cursusjaar 1887/88.

[2]) Deze 6 hebben in April 1889 het diploma verworven.

[3]) Het hospitaal voor dwangarbeiders te Neira (Banda) werd in Mei 1888 opgeheven. Omtrent eene aldaar bestaande particuliere ziekeninrichting, door de eigenaren der specerijperken opgericht ten behoeve van hunne arbeiders, vindt men aangeteekend dat daarin gedurende 1888 behandeld werden 1318 lijders, tegen 1407 in 1887. Het beheer over dit gesticht berust bij den te Neira bescheiden officier van gezondheid.

[4]) De plaatsen voor welke politiekeuren bestaan tot wering van de schadelijke gevolgen der prostitutie werden (zooals reeds gezegd is op blz. 73 hiervóór) in 1888 met twee vermeerderd. Over de vraag of en in hoever het tot dusver in Indië van bestuurswege tegenover de prostitutie gevolgde stelsel zou behooren verlaten te worden, is in December 1888 met de Indische Regeering in overleg getreden. De Indische adviezen zijn nog niet ontvangen.

aantal verpleegden (waaronder — alleen te Pelantoengan — achtereenvolgens 19 en 16 Europeanen):

	ult. 1887.	ult. 1888.
Pelantoengan (Samarang)	30	23
Loana (Djokjokarta)	28	22
Wangkoeng (Soerakarta)	92	92
Kemang Pampang (Palembang)	22	22
Te zamen	172	159

De twee particuliere gezondheids-etablissementen in de Preanger Regentschappen, te Sindanglaija en Soekaboemi, genoten ook in het afgeloopen jaar eene gouvernements-subsidie, onder gelijke voorwaarden als vroeger, namelijk dat bij die inrichtingen de noodige localiteit beschikbaar zij voor vijf door het Gouvernement aan te wijzen lijders der 1ste klasse, om er onderhoud en verpleging te genieten tegen een verlaagd tarief. Het bestaande algemeene voorschrift van 1867 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 2081), houdende aanwijzing in welke gevallen landsdienaren gerechtigd zijn op dien voet van de gezondheids-etablissementen gebruik te maken, werd bij gouvernementsbesluit dd. 19 Mei 1888 n°. 19 door eene nieuwe regeling vervangen, welke reeds van Mei 1886 af gevolgd was voor het etablissement te Soekaboemi.

Krankzinnigen-verpleging. Aan de door tijdsverloop en om andere redenen noodig geworden omwerking van het reeds vroeger in behandeling geweest zijnde ontwerp-reglement op de krankzinnigen-verpleging in Nederlandsch-Indië, welks vaststelling tot hiertoe nog steeds was achterwege gebleven (verg. vorig verslag blz. 134), werd, volgens berichten van Juni jl., toen door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid de laatste hand gelegd.

Omtrent de drie eigenlijke krankzinnigengestichten in Nederlandsch-Indië [1]) zijn over 1888 de volgende mededeelingen ontvangen.

In het centrale gesticht te Buitenzorg nam het getal der verpleegden toe van 251 bij het einde van 1887 tot 271 op 31 December 1888. In de beide hulpgestichten (te Samarang en te Soerabaija) werd echter de opneming van nieuwe lijders getemperd, omdat zich de nadeelen begonnen te doen gevoelen van de bestaande overvulling. Dientengevolge werd te Samarang het aantal verpleegden ingekrompen van 110 tot 100 en te Soerabaija van 127 tot 108. In totaal bedroeg derhalve de bevolking der drie gestichten op ult. 1888 479 (339 mannen en 140 vrouwen), tegen 488 (335 mannen en 153 vrouwen) op ult. 1887. Het getal tot de Europeanen behoorende patiënten daalde van 173 tot 160, dat der verpleegde inlanders klom van 262 tot 281, dat der vreemde oosterlingen van 40 tot 44, terwijl het getal patiënten van Afrikaansche afkomst van 4 tot 3 verminderde.

In den loop van 1888 werd voor 109 nieuwe lijders (9 minder dan in 1887) eene plaats in de krankzinnigengestichten aangewezen. Daarvan vond het meerendeel, en wel 61, plaatsing te Buitenzorg; een 16-tal werd te Samarang opgenomen, terwijl voor de overige 32 werd bestemd het gesticht te Soerabaija, dat reeds in 1887 (toen het getal patiënten er van 177 tot 127 werd ingekrompen) voor het grootste deel van de vroeger bestaan hebbende overbevolking ontlast was. Gedurende 1888 stierven in de drie gestichten 46 verpleegden, terwijl 36 als hersteld en 18 als verbeterd uit de sterkte werden afgevoerd, en om andere redenen werden ontslagen mede 18, waaronder — te Soerabaija — 9 ongeneeslijke, maar rustige patiënten, die naar de gewone burgerlijke ziekeninrichting (stadsverband) werden overgebracht, omdat het nuttiger voorkwam hunne plaatsen in het krankzinnigengesticht te doen innemen door een gelijk getal in het stadsverband verpleegde krankzinnigen, wier toestand meer uitzicht gaf op herstel.

Het volgende staatje geeft een overzicht van de mutatiën bij elk der gestichten afzonderlijk, terwijl voor meer bijzonderheden wordt verwezen naar bijlage BB hierachter.

GESTICHT TE:	Aantal verpleegden op 1 Januari 1888.	Bijgekomen gedurende den loop van het jaar.	Afgevoerd in 1888:					Aantal verpleegden op 31 Dec. 1888.	Percentsgewijze verhouding tot het aantal verpleegden van de		In 1887 was de percentsgewijze verhouding wat betreft de:	
			als hersteld.	als verbeterd.	wegens overlijden.	om andere redenen.	Totaal.		hersteld ontslagenen.	overledenen.	hersteld ontslagenen.	overledenen.
Buitenzorg	251	61	19	1	19	2	41	271	6.09	6.09	6.33	12.32
Samarang	110	16	8	3	8	7	26	100	6.35	6.35	3.15	6.30
Soerabaija	127	32	9	14	19	9	51	108	5.66	11.95	2.10	4.73
Totaal . . .	488	109	36	18	46	18	118	479	6.03	7.70	4.32	8.64

Te Buitenzorg overleden 9 en te Soerabaija 16 lijders aan berriberri, doch overigens was de gezondheidstoestand in de drie gestichten gedurende 1888 vrij gunstig te noemen. Zoo stierf aan cholera slechts 1 der patiënten te Samarang, niettegenstaande die ziekte in den oostmoesson zoowel daar ter plaatse als te Soerabaija nog al veelvuldig voorkwam. De meeste der wegens ziekte in behandeling gekomen verpleegden waren weder koortslijders. Te Buitenzorg kwamen gevallen van gewijzigde pokken voor bij enkelen van het in de omgeving van het gesticht gehuisveste dienstpersoneel, doch door zorgvuldige afzondering van de aangetasten bleef de ziekte tot de gezinnen der lijders beperkt.

Bij Indisch Staatsblad 1888 n°. 194 werd in het voor de drie gestichten toepasselijke voedingstarief eene kleine verbetering gebracht ten behoeve van de Europeesche lijders der 3de klasse. Op de levering van geneesmiddelen voor het gesticht te Buitenzorg werd eenige besparing verkregen, doordien de plaatselijke apothekers zich thans houden aan het goedkoopere tarief, waarnaar de stadsapotheker te Batavia sedert December 1886 zijne leveringen ten behoeve van het Gouvernement in rekening brengt (zie het verslag van 1887 blz. 104).

Voor nuttige afleiding der verpleegde krankzinnigen werd zooveel mogelijk zorg gedragen; bijna allen werden in de gelegenheid gesteld zich met verschillende werkzaamheden, de inlandsche patiënten te Buitenzorg vooral met veldarbeid, bezig te houden. De arbeid der verpleegden was niet onvruchtbaar; te Buitenzorg werden bijv. alle kleedingstukken voor de lijders en nagenoeg alle herstellingen aan het meubilair enz. door eigen arbeid verricht. De veldarbeid der rustige inlandsche patiënten, die in de zoogenaamde landbouwkolonie gehuisvest waren, leverde een overvloedig rijstproduct op, dat voor het grootste deel in de behoefte van het gesticht voorziet. De opbrengst der in de nabijheid aangelegde aanplantingen van Liberia-koffie bleef steeds toenemen.

In het volgend staatje vindt men de werkzaamheden vermeld, waarmede een groot deel der patiënten te Buitenzorg in het afgeloopen jaar werd beziggehouden.

[1]) Nog altijd moet, bij gemis aan genoegzame ruimte in de hierbedoelde gestichten, een deel der inlandsche krankzinnigen in gewone ziekeninrichtingen of in gevangenissen een onderkomen vinden.

Aard der werkzaamheden.	15 Jan.	15 Maart.	15 Mei.	15 Juli.	15 Sept.	15 Nov.
MANNEN.						
Veld- en tuinarbeid	46	49	46	45	45	51
Grassnijden	3	3	3	3	3	3
Huiswerk	7	6	7	8	9	10
Houtzagen	,,	14	,,	,,	1	,,
Kleermakerswerk	3	2	3	3	3	3
Schoenmakerswerk	1	,,	1	,,	1	1
Smids- en koperslagerswerk	2	3	3	3	2	3
Schrijf- en teekenwerk	2	1	2	1	1	2
Timmerwerk	5	2	3	3	1	,,
Mattenmaken	4	2	2	2	4	2
Bamboebewerking en pluiswerk	7	7	9	9	9	9
Keukenwerk	1	2	,,	,,	,,	,,
Molenaarswerk	,,	3	3	3	3	3
Muziek	,,	,,	,,	1	1	,,
Totaal werkzame patiënten	81	94	82	81	83	87
Aanwezig getal patiënten. Europeanen	77	83	85	81	84	85
Aanwezig getal patiënten. Niet-Europ.	98	96	96	95	96	100
Totaal	175	179	181	176	180	185
VROUWEN.						
Buitenwerk	16	6	8	7	6	14
Naaiwerk	20	25	26	24	12	24
Keukenwerk	6	6	6	6	7	6
Huiswerk	8	8	8	8	15	6
Pluksel vervaardigen	3	,,	,,	,,	,,	,,
Tuinwerk	,,	4	6	5	11	,,
Totaal werkzame patiënten	58	49	54	50	51	50
Aanwezig getal patiënten. Europeanen	19	19	19	19	22	22
Aanwezig getal patiënten. Niet-Europ.	57	53	56	56	55	58
Totaal	76	72	75	75	77	80

Vaccine. Onder het van landswege aangestelde inlandsch personeel voor de uitoefening der koepokinenting onder de inlandsche bevolking op en buiten Java, bestaande uit vaccinateurs, hulp- en élève-vaccinateurs, kwamen in 1888 16 vacatures voor (3 door overlijden, 3 door overgang in eene andere betrekking en 10 door ontslag wegens ziekte of andere redenen). Op 2 na konden die vacatures worden aangevuld. In Assahan (residentie Oostkust van Sumatra), waar voor de betrekking geen geschikt persoon was te vinden, werd voorloopig de aldaar geplaatste dokter-djawa tevens met de uitoefening der vaccine belast. In de residentiën Djokjokarta en Soerakarta waren in 1888 25 vaccinateurs in dienst (deze komen niet ten laste van 's lands kas). Zooals in den aanhef van deze afdeeling is gezegd, wordt eene verbetering van de vaccine in Soerakarta voorbereid. Het van gouvernementswege bezoldigd vaccinateurspersoneel werd in den aanvang van 1889 weder vermeerderd, en wel met nog een vaccinateur in de residentie Pasoeroean en met twee hulpvaccinateurs in de residentie Madura. Bij wijze van proef worden ook in 1889 weder tijdelijke vaccinateurs in dienst gehouden in het landschap Bangaai en onderhoorigheden (residentie Ternate), op de Kei-eilanden (residentie Amboina), en in de Batang Loepar-landen (residentie Westerafdeeling van Borneo). In Februari jl. is besloten om, in het belang van de invoering der vaccine in meer andere streken van laatstgenoemd gewest (waar reeds 10 vaccinateurs voor vast zijn aangesteld), voor den tijd van twee jaren nog vier tijdelijke vaccinateurs in dienst te nemen. In 1883 moet ook een tijdelijke vaccinateur zijn in dienst gesteld ten behoeve van het tot de residentie Ternate behoorende landschap Tomboekoe op de Oostkust van Celebes, nopens wien in Juni jl. inlichtingen van den resident zijn gevraagd, daar tot dusver nopens zijne werkzaamheid nog geen bericht was ingekomen.

Aan de ontvangen opgaven omtrent de geslaagde en de niet-geslaagde inentingen in de verschillende gewesten is het volgende driejarig overzicht ontleend.

Jaren.	JAVA EN MADURA. Aantal vaccinaties.	Waarvan geslaagd.	Aantal revaccinaties.	Waarvan geslaagd.	BUITENBEZITTINGEN. Aantal vaccinaties.	Waarvan geslaagd.	Aantal revaccinaties.	Waarvan geslaagd.
1886*a*)	632 161	1:1.11	458 964	1:1.69	107 363	1:1.23	81 792	1 : 1.86
1887*b*)	689 129	1:1.12	465 343	1:1.69	115 247	1:1.19	108 751	1 : 2.05
1888*c*)	702 228	1:1.21	701 208	1:1.88	132 665	1:1.19	273 830	1 : 2.54

a) Van Djokjokarta en Bezoeki werden slechts gedeeltelijke, van Sumanap (Madura), Billiton en Bali en Lombok werden in het geheel geen opgaven ontvangen.

b) Van Riouw werd geen opgaaf ontvangen.

c) Van Sumatra's Oostkust zijn de opgaven niet volledig, vermits die van Laboean Deli ontbreken.

De proefnemingen ter bestendiging van de animale vaccine, die ook gedurende 1888 te Meester-Cornelis werden voortgezet, gaven wederom bevredigende uitkomsten, wat aangaat het aantal geslaagde inentingen rechtstreeks van het kalf. De toevloed van kinderen en volwassenen voor vaccinatie en revaccinatie te Meester-Cornelis en in het groot militair hospitaal te Weltevreden was zóó groot, dat er niet aan te denken viel bij ieder de resultaten na te gaan. Voor zoover bekend was, behoorde het niet slagen der vaccinatie tot de uitzonderingen, en hadden revaccinaties dikwijls een positief resultaat. Van de 1172 revaccinaties onder het garnizoen te Meester-Cornelis slaagden er 487 of ruim 41 pct. Vrij gering daarentegen was het resultaat der inentingen met de naar elders verzonden stof tusschen glasplaatjes of in haarbuisjes. Nadat in het begin van 1889 in de verpakking van de stof eene wijziging was gebracht, zijn terstond betere uitkomsten verkregen.

L. Departement der burgerlijke openbare werken.

I. Openbare werken in het algemeen.

Beheer en toezicht. Het is in Indië wenschelijk geacht om in tweeërlei opzicht terug te komen op de beginselen van het met 1 Januari 1886 ingevoerde en in Juni 1887 eenigszins gewijzigde nieuwe reglement op het beheer en toezicht over den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië (Indisch Staatsblad 1885 n°. 173 en 1887 n°. 114), en wel 1°. door aan de toen ingestelde irrigatie-brigade niet langer het haar bij het reglement toegedachte zelfstandig karakter te doen behouden, dat voor eene practische voorziening in de irrigatie-belangen belemmerend werd geacht, en 2° door niet langer alle gewesten deel van eene waterstaatsafdeeling te doen uitmaken, en derhalve te doen vervallen de 6de en 7de waterstaatsafdeelingen, vermits ten behoeve van de daartoe behoorende gewesten (zijnde het groote meerendeel der buitenbezittingen, waar in den regel de uit te voeren werken niet zoo belangrijk zijn,) in de aan de chefs van waterstaatsafdeelingen opgedragen functiën op eenvoudiger voet kan worden voorzien. Ter verwezenlijking van deze oogmerken, die in onderscheidene bepalingen van het reglement wijziging noodig maakten, is bij gouvernementsbesluit dd. 7 Februari 1889 n°. 8 (Indisch Staatsblad n°. 39) het reglement in zijn geheel op nieuw vastgesteld, waarbij nog op een paar andere ondergeschikte punten wijziging is aangebracht, o. a. wat het gebied der 1ste waterstaatsafdeeling betreft, waarvan werden afgescheiden de gewesten Westerafdeeling van Borneo en Billiton, voor welke de residentie Lampongsche Districten in de plaats kwam, op grond dat daardoor voor deze afdeeling een beter geheel verkregen werd, terwijl de beide eerstgenoemde gewesten toch hoogst zelden door den chef der waterstaatsafdeeling werden bezocht, zoodat zij in 't vervolg mede geen deel van eene waterstaatsafdeeling behoefden uit te maken.

Technisch personeel. In verband met de zoo even besproken veranderingen was het tot de formatie behoorende technisch personeel van den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken, bestaande uit 39 hoofd- en verdere ingenieurs, 21 architecten en 142 opzichters, op 30 April 1889 tewerkgesteld als volgt:

BESTEMMING:	Hoofd- en verdere ingenieurs.	Architecten en opzichters.	Te zamen.
I. Algemeene dienst.			
A. Technische afdeelingen bij het departement *a*)	5	1	6
B. Waterstaats-afdeelingen. — chefs	5	*b*) 5	10
B. Waterstaats-afdeelingen. — toegevoegd personeel voor werken behoorende tot den algemeenen dienst, voor zooveel dit personeel uit de bestaande formatie kon gevonden worden *c*).	13	25	38
II. Gewestelijke dienst.			
A. GEWESTEN DIE TOT EENE WATERSTAATSAFDEELING BEHOOREN *d*).			
1ste afdeeling.			
Bantam	„	4	4
Batavia	4	7	11
Krawang	„	1	1
Preanger Regentschappen	„	7	7
Lampongsche Districten	„	2	2
2de afdeeling.			
Cheribon *e*)	1	8	9
Tagal	„	4	4
Pekalongan	„	4	4
Banjoemas	„	5	5
Bagelen	1	4	5
3de afdeeling.			
Samarang	2	5	7
Kadoe	„	3	3
Soerakarta	„	1	1
Djokjokarta	„	1	1
Japara	„	3	3
Rembang	„	4	4
4de afdeeling.			
Soerabaija	3	8	11
Kediri	„	4	4
Madioen *f*)	„	6	6
Madura	„	3	3
5de afdeeling.			
Pasoeroean	„	4	4
Probolinggo	„	4	4
Bezoeki	„	5	5
Bali en Lombok	„	1	1
B. GEWESTEN DIE NIET TOT EENE WATERSTAATSAFDEELING BEHOOREN.			
Sumatra's Westkust	2	7	9
Atjeh en onderhoorigheden	1	2	3
Benkoelen	„	2	2
Palembang	„	3	3
Sumatra's Oostkust	1	5	6
Riouw	„	1	1
Banka	„	1	1
Billiton	„	1	1
Westerafdeeling van Borneo	„	1	1
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	„	2	2
Transporteeren.	38	154	192

BESTEMMING.	Hoofd- en verdere ingenieurs.	Architecten en opzichters.	Te zamen.
Per transport	38	154	192
Celebes en onderhoorigheden	1	3	4
Menado	„	2	2
Amboina	„	2	2
Ternate	„	1	1
Timor	„	1	1
Totaal ingevolge de formatie	39	163	202
Bovendien was op 30 April 1889 bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken *g*) nog het volgende technisch personeel boven de formatie in dienst:			
ten laste van de betrokken werken,			
voor de verbetering van het vaarwater in straat Madura (residentie Soerabaija)	3	3	6
voor de waterwerken in de afdeeling Demak (residentie Samarang)	3	3	6
ten laste van het bij de begrooting voor 1889 toegestaan crediet van f $1^1/_2$ millioen voor maatregelen in het belang van de inlandsche bevolking op Java en Madura,			
voor de voorbereiding of uitvoering van eenige door de residenten van Japara, Bagelen en Pasoeroean in den aanvang van 1888 (zie vorig verslag bijlage B) dringend aanbevolen (niet in het werkplan begrepen) waterstaatswerken ten rechtstreekschen nutte van de bevolking *h*), mitsgaders voor de opnemingen ter verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in het stroomgebied van de Serajjoe-rivier (residentiën Banjoemas en Bagelen) *i*)	8	2	10
ten laste van de fondsen bij afd. IV der Indische begrooting (departement van binnenlandsch bestuur) uitgetrokken voor toezicht op de waterleidingen enz. in de residentiën Banjoemas en Bagelen,			
voor het technisch waterbeheer in de residentiën Banjoemas en Bagelen (zie lager)	1	4	5
ten laste van afd. VIII der Indische begrooting (departement der marine),			
voor het overbrengen van de fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija naar het marine-etablissement ter plaatse	2	2	4
Totaal in dienst *k*) — boven de formatie	17	14	31
Totaal in dienst *k*) — ingevolge de formatie (zie hooger).	39	163	202
Totaal-generaal.	56	*l*) 177	233

a) Als een gevolg van het hooger bedoelde nieuwe reglement is bij het departement eene tweede technische afdeeling ingesteld, aan het hoofd waarvan de ingenieur is geplaatst die tot dusver chef was van de irrigatie-brigade. Het overig personeel, tot gemelde brigade behoord hebbende, is nu aan de chefs der waterstaatsafdeelingen toegevoegd (verg. de Javasche Courant van 8 Maart 1889).

b) In elke waterstaatsafdeeling is een opzichter aan den chef toegevoegd.

c) Tot de werken van den algemeenen dienst (waarvan er twee

— in Cheribon en Madioen — naar den gewestelijken dienst werden overgebracht, verg. de noten *e* en *f*) behoorden: verschillende opnemingen in het belang van de bevloeiing en den waterafvoer (namelijk in eenige gedeelten van de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Kadoe, Madioen, Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki); de opneming der Brantas- en Kediri-rivieren; het verbeteren van de bevloeiing uit de Kali Kening (residentie Rembang); het verlengen van de havenhoofden te Samarang; het afsluiten van de Samarangsche rivier nabij het déversoir van het bandjirkanaal ter genoemde hoofdplaats; het oprichten van een kustlichttoren en van lichtopstanden in straat Banka, en het maken van eene prise d'eau in de rivier Waloeh (residentie Tagal).

d) Bij het meerbedoelde nieuwe reglement is gerekend op 5 waterstaatsafdeelingen, omvattende te zamen de gewesten van Java en Madura, zoomede de residentiën Lampongsche Districten en Bali en Lombok. Worden in één of meer der overige gewesten werken uitgevoerd, die geacht worden eigenaardig tot den algemeenen dienst te behooren, dan worden voor de uitvoering daarvan speciale waterstaats-ambtenaren van dien dienst aangewezen, die alsdan rechtstreeks in betrekking staan tot den chef van het departement.

e) Het werk „verbetering van de haven ter hoofdplaats Cheribon" (zie vorig verslag blz. 136) werd in 1888 van den algemeenen naar den gewestelijken dienst in Cheribon overgebracht, en in verband daarmede werd het personeel van laatstgenoemden dienst met 2 opzichters versterkt. Hierdoor werd het voordeel verkregen dat aan den ingenieur, die vroeger aan het hoofd van het werk stond, eene andere bestemming kon worden aangewezen.

f) Evenals het werk aan de haven te Cheribon (zie de voorgaande noot) werd ook dat betreffende het maken van een los- en laadhoofd te Patjitan en het herstellen van den weg Ponorogo-Patjitan van den algemeenen naar den gewestelijken dienst overgebracht, in verband waarmede het waterstaats-personeel in Madioen met één opzichter werd versterkt.

g) Hierbij niet gerekend de 2 ingenieurs van den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken, tijdelijk gedetacheerd bij den spoorwegaanleg ter Sumatra's Westkust, en bezoldigd ten laste van de fondsen voor den spoorwegbouw. Het ligt in de bedoeling ook architecten en opzichters van het bouwdepartement bij den spoorwegaanleg te detacheeren, omdat zij daarbij eene goede oefenschool vinden, terwijl door zoodanige detacheering de uitgaven voor het personeel bij den aanleg der staatsspoorwegen niet onbeduidend verminderen.

h) In Japara had men met die werken op het oog het verbeteren van den dijk langs den rechteroever der Serang-rivier en het maken van eene sluis in het afvoerkanaal te Babalan, in Bagelen de verbetering van den waterafvoer in het zuidelijk deel van het gewest, en in Pasoeroean het verbeteren en verleggen van eenige wegen in het district Tengger.

i) Het met de laatstbedoelde opnemingen belaste personeel was in 1888 nog aan de formatie ontleend, en wel aan de irrigatie-brigade, maar bij Indisch besluit dd. 8 Februari 1889 n°. 21 werd bepaald dat voor deze opnemingen, en voor de uitvoering van de als gevolg daarvan inmiddels geautoriseerde werken ter verbetering van de bevloeiing uit de Singomerto-leiding (Banjoemas), personeel tijdelijk boven de formatie zou worden in dienst gesteld ten laste van bovenbedoeld crediet van f 1½ millioen.

k) Meer en meer blijkt dat bij de in 1885 bevolen inkrimping van de destijds geldende formatie te ver is gegaan. De formatie bestond destijds uit 75 ingenieurs, 20 architecten en 144 opzichters, welke laatste getallen echter 23 en 148 zouden hebben bedragen wanneer toen reeds bij het departement der burgerlijke openbare werken was overgegaan — waartoe in 1886 besloten werd (verg. het verslag van dat jaar blz. 106) — het bouwkundig personeel, tot dusver bij of ten laste van het departement der marine in dienst voor den lichttorenbouw en het onderhoud der marine-etablissementen. Met het oog op hetgeen, ook na afloop van de thans onderhanden zijnde of voorbereid wordende werken, in de toekomst nog te doen zal zijn om vooral de irrigatie op Java te verbeteren, wordt het noodig geacht niet alleen het thans boven de formatie gevoerde personeel blijvend in dienst te houden, maar het getal ingenieurs en architecten nog zelfs iets uit te breiden. In verband daarmede zijn bij het ontwerp der Indische begrooting voor 1890 fondsen aangevraagd om de formatie te brengen op 60 ingenieurs, 23 architecten en 155 opzichters.

l) Hieronder 22 architecten (21 ontleend aan de formatie en 1 behoorende tot het personeel boven de formatie).

Aan het in 't vorig verslag (blz. 136) besproken voornemen om in het stroomgebied van de Seraijoe, en van de overige (minder belangrijke) rivieren in de residentiën Banjoemas en Bagelen, het onderhoud der waterwerken en het toezicht op de waterverdeeling bij wijze van proef te doen overgaan op technisch personeel van den waterstaat, is in November 1888 uitvoering gegeven door de tijdelijke instelling van eene uit 1 ingenieur en 4 opzichters bestaande » irrigatie-afdeeling Seraijoe." Bij Indisch besluit dd. 1 November 1888 n°. 27 is namelijk aan bedoelden ingenieur, onder toezicht van de betrokken residenten, elk voor zooveel de bevloeiingswerken in zijn gewest betreft, ingaande met 1 Januari 1889, opgedragen het onderhoud van de waterleidingen, sluizen, kanalen en dammen in de bewuste streek, zoomede het dagelijksch beheer van- en toezicht op de waterverdeeling aldaar. De voor het beheer en toezicht op de kunst- en waterwerken in de beide residentiën geldende reglementen werden, in verband hiermede, tijdelijk buiten werking gesteld, met ontheffing tevens uit hunne bedieningen van de ten behoeve van de waterleidingen tot dusver ter beschikking van het gewestelijk bestuur staande beambten, in wier plaats de ingenieur, chef der irrigatie-afdeeling, overeenkomstig de voor hem vast te stellen instructie, het noodige aantal mandoors zal kunnen aanstellen. Bij gemeld besluit van 1 November 1888 werd aan den directeur der burgerlijke openbare werken opgedragen om in de door hem voor den chef der irrigatie-afdeeling vast te stellen instructie de volgende beginselen in acht te nemen: *a.* in de waterverdeeling binnen de irrigatie-afdeeling worden geen wijzigingen gebracht buiten voorkennis en aanwijzing van den chef; *b.* deze stelt zich zooveel mogelijk op de hoogte van alles wat op de irrigatie binnen de afdeeling betrekking heeft, en zorgt dat met de aanwezige middelen op nuttige en billijke wijze de bestaande regelingen met opzicht tot het onderhoud der bevloeiingswerken en tot de waterverdeeling worden toegepast; *c.* geleidelijk worden door zijne zorg alle verkrijgbare gegevens verzameld omtrent beschikbare en benoodigde waterhoeveelheid, ten einde eene juiste kennis te verkrijgen van bestaande gebreken der irrigatie, als grondslag van voorstellen tot geleidelijke verbetering, vallende binnen den werkkring van den algemeenen dienst van den waterstaat. [1]) De kosten der irrigatie-afdeeling Seraijoe komen ten laste van de fondsen bij de begrooting van het departement van binnenlandsch bestuur toegestaan voor personeel bij de waterleidingen in Banjoemas en Bagelen, terwijl hetgeen van die fondsen dan nog onbeschikt blijft, zoomede hetgeen op de begrooting van het departement der burgerlijke openbare werken voor onderhoud en herstelling van bevloeiingswerken in de beide gewesten is uitgetrokken, onder beheer is gesteld van den chef der irrigatie-afdeeling ter bestrijding van de kosten van toezicht en onderhoud der werken. In Januari 1890 moet door den directeur der burgerlijke openbare werken omtrent de werking van de hier omschreven proef omstandig bericht worden ingezonden.

Toen zich in de eerste maanden van 1888 ten behoeve van de hooger bedoelde opnemingen in de residentiën Japara, Bagelen en Pasoeroean (zie noot *h* hiervóór) behoefte deed gevoelen aan tijdelijke versterking van het ingenieurspersoneel, werd daarin voorzien door 2 ingenieurs op wachtgeld in activiteit te herstellen, door 3 civiele ingenieurs, die reeds bij den waterstaat of bij den spoorwegbouw op Sumatra als opzichters in dienst waren, tot adspirant-ingenieur à la suite te benoemen, en door 1 nog niet aan 's lands dienst verbonden civiel-ingenieur in dienst te stellen.

De openvallende plaatsen van opzichters konden in 1888 aanvankelijk worden aangevuld door benoeming als zoodanig van candidaten die aan de vroegere eischen van benoembaarheid hadden voldaan. Toen in Maart 1888 in Indië het eerste opzichters-examen overeenkomstig de nieuwe voorwaarden (Indisch Staatsblad 1887 n°. 185) gehouden werd, boden zich geen candidaten aan, die konden aantoonen de vereischte practische vorming te bezitten. Voor de geregelde aanvulling van het korps gedurende den verderen loop van het jaar werd dientengevolge in April

[1]) Bij de onder dagteekening van 16 November 1888 voor den chef der irrigatie-afdeeling vastgestelde instructie is er op gerekend dat hem en het hem toegevoegd personeel ook kan worden opgedragen de uitvoering, buiten tusschenkomst van het overig waterstaatspersoneel, van bevloeiingswerken van bescheiden omvang, wanneer zich, binnen den kring waar de irrigatie-afdeeling werkt, daaraan de behoefte voordoet. Het tot stand brengen van dergelijke kleine irrigatiewerken in de verschillende gewesten werd in 't laatst van 1888 bij de Indische Regeering aanbevolen naar aanleiding van een advies van de hier te lande gevestigde Maatschappij ter bevordering van Nijverheid. Over 't algemeen zullen echter ook werken van geringen omvang niet wel te ondernemen zijn zonder voorafgaande technische opneming, en daartoe zal, buiten de gewesten waar de irrigatie-afdeeling werkt, het gewone waterstaatspersoneel in den regel niet kunnen worden aangewezen dan ten koste van de overige werken.

1888 de uitzending van 6 practisch gevormde opzichters uit Nederland aangevraagd, welke allen nog vóór het einde des jaars in Indië aankwamen en geplaatst werden.

In het najaar van 1888 werden vervolgens, voor de behoefte van 1889, nog ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld 3 ingenieurs en 11 opzichters, onder welke laatsten één die het diploma van civiel ingenieur bezat. Allen kwamen achtereenvolgens in 't laatst van 1888 en in 't begin van 1889 in Indië aan, en de meesten hadden op 30 April jl. reeds eene definitieve plaatsing gekregen, terwijl de overigen, onder genot van eene toelage, tijdelijk waren werkzaam gesteld. [1]) Ter deelneming aan de in Indië in September 1888 en Maart 1889 [2]) gehouden examens voor opzichter meldden zich in 't geheel 22 candidaten aan, doch slechts 10 konden tot het examen worden toegelaten, daar de 12 anderen de vereischte practische vorming misten. Van de 10 candidaten die aan het examen deelnamen slaagden er 6.

In de voorwaarden van uitzending van technisch personeel van den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken werd bij Koninklijk besluit dd. 20 October 1888 n°. 28 (Indisch Staatsblad n°. 206) deze wijziging gebracht, dat de gratificatie voor uitrusting voor adspirant-ingenieurs verminderd werd van f 3000 tot f 1500 en voor architecten van f 1000 tot f 700.

Als tijdelijke opzichters (werkbazen) waren in 1888 238 personen in dienst, tegen 220 in 1887.

Landmeters. Niettegenstaande in 1888, in opvolging van Indisch Staatsblad 1866 n°. 81, op elke van de drie hoofdplaatsen van Java weder tweemalen (in Januari en Juli) de gelegenheid werd opengesteld tot het verkrijgen van het diploma van geëxamineerd en beëedigd landmeter, meldde zich geen enkele candidaat aan (in de jaren 1885 t/m 1887 in 't geheel slechts 2). De oorzaak dat van de gelegenheid tot het afleggen van bedoeld landmetersexamen, hetwelk onder anderen den toegang opent tot de betrekking van gouvernementslandmeter, zoo weinig gebruik wordt gemaakt, is hierin gelegen dat in de laatste jaren bedoelde betrekking, op de plaatsen waar de meeste verdiensten te behalen zijn, wordt waargenomen door ambtenaren van het kadaster. Voortaan zal nu het examen slechts worden uitgeschreven wanneer zich candidaten aangemeld hebben, terwijl verder de bemoeienis daarmede van het departement der burgerlijke openbare werken is overgebracht bij dat van binnenlandsch bestuur (zie het Koninklijk besluit van 3 September 1888 n°. 13 in Indisch Staatsblad n°. 175, zoomede het ter uitvoering daarvan door den Gouverneur-Generaal vastgestelde voorschrift dd. 12 Februari 1889 in Indisch Staatsblad n°. 40).

Het getal met de functiën van landmeter belaste waterstaatsambtenaren bedroeg in 1888 18, tegen 15 in het voorafgegane jaar.

Uitvoering van werken. Een overzicht van de wijze waarop gedurende de laatste vijf jaren uitvoering is gegeven aan — dan wel afgeweken werd van — de werkplannen, waarop de begrootingen voor de openbare werken waren gegrond, vindt men in het volgende staatje.

Jaren.	Aantal werken (vernieuwingen en nieuwe werken) begrepen in het bij de begrooting aangenomen werkplan. *a*)	Aantal uitgevoerde werken, waarop bij het werkplan		Van het uitgevoerd aantal werken	
		wel was gerekend.	niet was gerekend.	hadden reeds in het voorafgegane jaar moeten zijn voltooid.	waren door de hoofden van gewestelijk bestuur op eigen gezag ten uitvoer gelegd.
1884	621	325	348	138	44
1885	335	232	297	85	22
1886	449	413	256	50	20
1887	415	352	364	86	42
1888	479	468	218	103	37

a) Hieronder niet begrepen de vernieuwingen aan koffie-inkooppakhuizen, inlandsche scholen en bevloeiingswerken, alsmede de werken tot herstel van schade veroorzaakt door rampen van hooger hand, waarvoor bij het werkplan globale posten zijn uitgetrokken.

In den aanvang van 1889 is onder de aandacht der betrokken autoriteiten gebracht het verlangen van de Regeering dat er naar gestreefd worde 1°. om op de werkplannen geene andere werken te brengen dan die terstond noodig zijn, en 2°. om de uitvoering van onderhanden zijnde werken geen vertraging te doen ondervinden.

Hoeveel gedurende 1888 en de twee voorafgegane jaren voor de uitvoering van het voor elk dier jaren aangenomen werkplan bij de begrooting, voor zooveel betreft de in Indië te doene uitgaven, was toegestaan, en hoeveel in elk dier jaren in 't geheel is verwerkt geworden, kan blijken uit het volgende overzicht.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.		1886.		1887.		1888.	
		Toegestane sommen.	Verwerkte sommen.	Toegestane sommen.	Verwerkte sommen.*a*)	Toegestane sommen.	Verwerkte sommen.
Voor vernieuwingen en nieuwe werken:	gebouwen onder burgerlijk beheer	f 1 143 000	f 792 607	f 899 000	f 810 234	f 843 500	*b*) f 1 425 945
	bevloeiingswerken	422 000	233 789	342 000	330 503	414 000	347 622
	bruggen, wegen en andere waterstaatswerken	831 000	847 250	980 000	937 868	1 319 000	1 199 662
	Te zamen	f 2 396 000	f 1 873 646	f 2 221 000	f 2 078 605	f 2 576 500	f 2 973 229
Voor gewoon onderhoud en herstelling:	gebouwen onder burgerlijk beheer	764 000	781 968	963 000	874 227	934 000	950 310
	bevloeiingswerken	77 000	73 697	106 200	132 844	134 500	119 191
	bruggen, wegen en andere waterstaatswerken	1 496 000	1 444 986	1 634 800	1 549 366	1 638 500	1 634 083
	Te zamen	f 2 337 000	f 2 300 651	f 2 704 000	f 2 556 437	f 2 707 000	f 2 703 584

a) Verbeterde cijfers.

b) Dat zooveel meer verwerkt is geworden dan bij de begrooting was toegestaan, vindt zijne verklaring hierin dat verschillende geen

[1]) Ten deele in verband met het voornemen om van de voor den dienst der burgerlijke openbare werken bestemde technici op ruimere schaal dan tot dusver tijdelijk partij te trekken ten behoeve van den spoorwegbouw (zie hooger noot *g*), ten deele ook voor de geraamde behoefte van 1890, is door de Indische Regeering de uitzending aangevraagd van nog eenige ingenieurs en opzichters. Dientengevolge zijn in de jongste vier maanden (Juni/September) hier te lande 7 ingenieurs voor den Indischen dienst verkregen, terwijl de uitzending van de noodige opzichters (waartoe in September 1889 hier te lande een examen is gehouden) nog voorbereid wordt. Van de bedoelde 7 ingenieurs zijn er 5 reeds naar Indië vertrokken. Inmiddels is in Indië het ingenieurskorps nog aangevuld met 2 voor eigen rekening derwaarts vertrokken civiel-ingenieurs en met 1 die in 1888 als opzichter was uitgezonden.

[2]) Ingevolge het in 't vorig verslag (blz. 137) vermelde Indisch besluit dd. 29 Januari 1888 n°. 1/c moest het opzichtersexamen, en ook dat voor den rang van architect, op de drie hoofdplaatsen van Java telkens tweemalen 's jaars worden gehouden, en wel in Maart en September. Sedert is echter bepaald (Indisch besluit dd. 11 Maart 1889 n°. 25) dat de gelegenheid tot het afleggen van bedoelde examens voortaan alleen in de eerste vier maanden van het jaar wordt opengesteld.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.		1886.		1887.		1888.	
		Toegestane sommen.	Verwerkte sommen.	Toegestane sommen.	Verwerkte sommen.	Toegestane sommen.	Verwerkte sommen.
Voor de twee voormelde categorieën te zamen:	gebouwen onder burgerlijk beheer	f1 907 000	f1 574 575	f1 862 000	f1 684 461	f1 777 500	f2 376 255
	bevloeiingswerken	499 000	307 486	448 200	463 347	548 500	466 813
	bruggen, wegen en andere waterstaatswerken . . .	2 327 000	2 292 236	2 614 800	2 487 234	2 957 500	2 833 745
	Totaal	f 4 733 000	f 4 174 297	f 4 925 000	f 4 635 042	f 5 283 500	f 5 676 813
Afzonderlijk genoemde nieuwe werken:	waterwerken in Demak	692 000	683 330	792 500	780 736	791 000	688 643
	werken ten behoeve van de vaarwaters in straat Madura	398 500	287 286	175 000	159 773	c) 505 400	d) 510 664
	havenwerken bij Batavia	398 000	336 367	„	„	„	„
	Te zamen . . .	f 1 488 500	f 1 306 983	f 967 500	f 940 509	f 1 296 400	f 1 199 307
	Totaal-generaal. .	f 6 221 500	f 5 481 280	f 5 892 500	f 5 575 551	f 6 579 900	f 6 876 120

uitstel gedoogende werken moesten worden uitgevoerd, waarop bij het werkplan niet was gerekend, terwijl bovendien andere werken, welke men gerekend had nog in 1887 te kunnen voltooien, door onvoorziene omstandigheden eerst in den loop van 1888 konden worden beëindigd.

c) Namelijk f 102 000 voor het Westgat en f 403 400 voor het Oostgat.

d) „ f 144 414 „ „ „ „ f 366 250 „ „ „

Aan het beginsel om de uitvoering van 's lands werken zooveel doenlijk bij aanbesteding te doen geschieden, werd streng de hand gehouden. Voor de uitvoering van 837 werken werden — voor de belangrijke afzonderlijk, voor de minder belangrijke groepsgewijze — in 1888 aanbestedingen beproefd (zie de halfjaarlijksche opgaven gedrukt als bijvoegsels tot de Javasche Courant van 21 September 1888 en 25 Januari 1889). Van die 837 werken werden er 315 aan particulieren gegund. De kosten van de in uitbesteding gebrachte werken waren gezamenlijk begroot op f 4 629,212, die van de gegunde werken op f 3 058 892 [1]); deze laatsten werden toegewezen voor f 2 603 293. Van de bedoelde 315 werken werden er door Europeanen aangenomen 98 voor een gezamenlijk bedrag van f 1 933 352, door Chineezen 199, te zamen voor f 570 424, en door inlanders 18, te zamen voor f 99 517. In de residentiën Batavia, Samarang en Soerabaija bevonden zich 112 van de gegunde werken, die werden aangenomen voor f 1 615 290; de overige 203 werken, te zamen aangenomen voor f 988 003, waren verdeeld over de gewesten Bantam, Krawang, Preanger Regentschappen, Tagal, Pekalongan, Japara, Rembang, Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Djokjokarta, Madioen, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Sumatra's Westkust en Westerafdeeling van Borneo. De drie belangrijkste der gegunde werken, zijnde de werken aan de Porrong-rivier (het eerste gedeelte der werken ten behoeve van het behoud van het vaarwater ten oosten van Soerabaija, het zoogenaamde Oostgat van Soerabaija), de afsluiting van de Samarangsche rivier nabij het déversoir van het bandjirkanaal te Samarang, en het maken van een gedeelte der ontworpen Karangtengah-leiding als aftapping uit de Singomertoleiding in Banjoemas, werden aangenomen door Europeanen voor f 900 000, f 240 500 en f 138 887. [2])

Behalve het uitvoeren van werken werd ook het leveren van materialen in het openbaar aanbesteed. In het geheel werden 23 aanbestedingen voor dergelijke leveringen gehouden, waarvan 21 slaagden. Hiervan werden aannemers in 15 gevallen Europeanen en in 6 gevallen Chineezen.

Over slechte opkomst van koelies viel niet te klagen, en de loonen bleven op gelijke hoogte als in 1887. Bij de uitvoering van verscheidene werken werd partij getrokken van veroordeelden tot dwangarbeid (verg. blz. 70 hiervóór).

De aanschaffing van de voor de werken benoodigde materialen van inlandschen oorsprong ging niet met moeilijkheden gepaard. In de behoefte aan djatihout werd doorgaans door aankoop bij particulieren, slechts in enkele gevallen door eigen aankap voorzien.

II. Bijzonderheden nopens sommige werken.

Gebouwen. De voor het oprichten en vernieuwen en voor het onderhouden en herstellen van gebouwen gedane uitgaven kunnen blijken uit het hiervóór opgenomen driejarig overzicht.

Van de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, die aanspraak hebben op huisvesting van landswege, waren in 1888 153 Europeesche en 257 inlandsche (tegen respectievelijk 168 en 256 in 1887) niet in het genot van eene landswoning. Schadeloosstelling voor huishuur werd namelijk in 1888 uitbetaald aan 1 resident, 24 assistent-residenten, 128 controleurs, 13 regenten en 244 districtshoofden.

Gedurende het afgeloopen jaar werd in de voor enkele gebouwen bestaande normaal-ontwerpen geen verandering gebracht. Een normaal ontwerp voor districtshoofds-woningen was in behandeling. In Januari 1889 werd een nieuw normaalplan voor schoollokalen ten dienste van Europeanen vastgesteld (verg. blz. 111 hiervóór).

Wegen. Over het algemeen gaf de toestand der wegen reden tot tevredenheid.

In 1888 werd voor het maken van nieuwe wegen uitgegeven f 22 543, en voor verbetering van bestaande wegen f 158 134, alzoo te zamen f 180 677, tegen f 55 553 en f 170 528 of te zamen f 226 081 in 1887.

Met het aanleggen van den in 't vorig verslag bedoelden weg in de afdeeling Tjiringin (Bantam), bestemd om de districtshoofdplaats Menes in die afdeeling met de afdeeling Pandeglang en daardoor met het overig deel van het gewest in verbinding te brengen, werd in 1888 een aanvang gemaakt. Bij de voor dat werk met een aannemer gesloten overeenkomst is bedongen dat de oplevering nog in 1889 moet plaats hebben.

In dezelfde afdeeling werd ook begonnen met het maken (in daghuur) van een weg langs de kust van Laboean naar Menes, ten einde de dessa Tjiteureup aan de Peperbaai (waar velen zich hadden nedergezet die uit de door tijgers onveilig gemaakte zuidelijker streken van het gewest waren verhuisd) in gemakkelijker gemeenschap te brengen met het bestaande wegennet.

In de residentie Batavia werden de opnemingen voor het verbeteren van den weg van Bekassi naar Tandjong Poera beëindigd. Voor de uitvoering van dat werk, waarmede

[1]) Onder de geraamde kosten zijn ook begrepen de waarde der uit 's lands voorraad te verstrekken materialen en de voor onteigening uitgetrokken sommen. Deze bedragen zijn ook gedeeltelijk bij de hier opgegeven aannemingssommen bijgeteld.

[2]) De kosten eener uitvoering in daghuur waren begroot op respectievelijk f 1 089 835, f 275 021 en f 162 788; dit laatste bedrag was ook als maximum der aannemingsom aangenomen, terwijl voor de beide eerstbedoelde werken de maximum-aannemingsom was bepaald op respectievelijk f 919 115 en f 242 216.

nog in 1888 werd aangevangen, werd f 22 534 toegestaan.

In de Preanger Regentschappen werden opnemingen verricht in het belang van de verlegging van de wegen van Paseh naar Karangsambong, van Melambong naar Bloeboer Limbangan en van Manondjaija naar Parigi. De weg van Waroengkaloe over Bodjonglama naar de halte Rantja Ekek werd verbreed, welk werk nog vóór het einde des jaars gereed kwam.

Voor het maken van een weg van Bodjonegoro (residentie Rembang) naar het spoorwegstation Ngandjoek (Kediri) werden de noodige opnemingen gedaan.

Aan de wegen ter hoofdplaats Soerabaija werden ook in 1888 door het opbrengen van eene verharding van steenslag verbeteringen aangebracht. Tot dat doel werd voor de wegen gelegen aan de oostzijde van de Kalimas eene som van f 49 970 en voor die aan de westzijde dier rivier f 10 302 beschikbaar gesteld. De in 1887 aangevangen aanleg van een grintweg van de spoorweghalte Tarik (Soerabaija) naar Bakalan kwam gereed. Eenige gedeelten van den weg van Soerabaija naar Grissee werden hersteld en opgehoogd. Voor het laatste werd f 25 556 toegestaan. Eerst tegen het eind van het jaar kon daarmede worden begonnen.

In de residentie Pasoeroean werden voor het verbeteren van den weg van Blitar naar Malang, voornamelijk van de gedeelten door de ravijnen der Metro en Lawar, opnemingen verricht. Ook werden de in het district Tengger gelegen wegen van Pasrepan over Poespo naar Tosari, van Poerwodadi over Gerbo en Bodo naar Ngadiredjo, van Klangrong naar Ngembal, van Kronto naar Oemboelan en van Tosari naar Mororedjo opgenomen, ten einde daaraan de noodige verbeteringen te kunnen aanbrengen.

Voortgezet werden de opnemingen voor het verbeteren van den weg van Randoeagoeng naar Djatiroto (Probolinggo).

De in 1886 bevolen herstellingen aan eenige gedeelten van den weg van Patjitan naar Ponorogo (Madioen) werden in 1888 beëindigd. In het laatst van 1888 waren wederom eenige herstellingen noodzakelijk, omdat zware bandjirs den weg beschadigd hadden. Daartoe werd eene som van f 24 960 beschikbaar gesteld.

De richting van den transportweg van Bandjarnegara naar Kalibening (residentie Banjoemas) werd gewijzigd. Voor de uitvoering van dat werk mocht over f 18 660 worden beschikt.

In de Padangsche Bovenlanden (Sumatra's Westkust) werd met den aanleg van de wegen tusschen Fort de Kock en Sipisang en tusschen Loeboe Soelasi en Alahan Pandjang, en met het verleggen van den weg van Bondjol naar Loeboe Sikaping voortgegaan. Aan den weg Kotta Baroe-Aijerhadji (residentie Padangsche Benedenlanden) werd ook in 1888 gewerkt, terwijl in de residentie Tapanoli een gedeelte van den transportweg van Padang Sidempoean naar Fort de Kock en de wegen van Moeara Sipongi en Kotta Gadang naar Laroe werden hersteld.

In Benkoelen werden voor een in 1889 toegestaan werk (het verbeteren van den weg tusschen Soekamarindo en Tandjong, zijnde een gedeelte van den militairen weg tusschen de hoofdplaats en Kepahiang) de noodige opnemingen verricht.

De uitvoering van het plan betreffende de in de Chineesche kamp te Penajoeng (Groot-Atjeh) te maken wegen moest in 1888 nog achterwege blijven, omdat bij de begrooting op dat werk niet was gerekend.

De gesteldheid der wegen in de residentie Sumatra's Oostkust liet veel te wenschen over. Alleen die op het eiland Bengkalis maakten hierop eene gunstige uitzondering. De in September 1887 gestaakte werkzaamheden aan den weg van Pakan Baroe naar Trata Boeloe (Boven-Siak) werden in Mei 1888 hervat.

Te Ternate werd de weg in de Chineesche kamp hersteld.

Bruggen en duikers. Voor den bouw van nieuwe en de vernieuwing van bestaande bruggen en duikers werd in 1888 f 583 405 uitgegeven (in 1887 f 490 876).

Van de 458 bruggen en duikers, waaraan in 1888 vernieuwingen moesten worden aangebracht (hieronder begrepen de 47 werken van dien aard, die blijkens het vorig verslag bij het einde van 1887 nog in uitvoering waren) kwamen er 396 gereed. Aan 485 bruggen en duikers werden herstellingen verricht.

Werken in het belang van den landbouw. De voor deze rubriek ontvangen mededeelingen worden hier overgenomen naar de gewone volgorde der gewesten.

De werken aan het Sultans- en Ingaskanaal in de residentie Bantam, waarvan in het vorig verslag (blz. 140) melding is gemaakt, waren op het einde van 1888 nagenoeg voltooid.

Met de in de eerste maanden van 1888 aangevangen opnemingen ter verbetering van de bevloeiing uit de Sindopradja-leiding in de afdeeling Indramaijoe der residentie Cheribon (verg. vorig verslag blz. 140) werd sedert geregeld voortgegaan.

Het werd wenschelijk geacht om aan de opnemingen van de districten Sragi en Tjomal der residentiën Pekalongan en Tagal eenige uitbreiding in oostelijke richting te geven, en die tot aan de Pekalongan-rivier uit te strekken. Die werkzaamheden waren in Mei jl. zoover gevorderd, dat binnenkort een voorloopig ontwerp kon worden tegemoet gezien voor het maken van een kanaal uit de Tjomal voor de geregelde bevloeiing van de vlakte die zich in de beide gewesten oostelijk van genoemde rivier uitstrekt. Ter verbetering van de bevloeiing der tot de residentie Tagal behoorende gronden ten westen van de Tjomal-rivier zullen, in aansluiting aan het reeds onderhanden genomen werk in de rivier Waloeh [1]), nog andere werken moeten worden uitgevoerd. Daarvoor zal echter het irrigatie-gebied van de Waloeh eerst nog nauwkeurig moeten worden opgenomen, hetgeen geschieden zou zoodra het daarvoor noodige personeel zou kunnen worden aangewezen. In het district Tandjong (afdeeling Brebes van laatstgemelde residentie) verkeerde de bevolking, ten gevolge van herhaalde overstroomingen en het wegslaan van de inlandsche dammen, die voor de bevloeiing noodig waren, in zeer ongunstige omstandigheden. Uit dien hoofde werd, zoodra zulks eenigszins mogelijk was, personeel aangewezen om een nauwkeurig onderzoek naar den bestaanden toestand en naar de middelen tot verbetering daarvan in te stellen. Dat onderzoek, met kracht aangevangen, gaf al spoedig aanleiding tot de uitvoering van eenige werken, waardoor de overstroomingen door de Babakan-rivier voor het vervolg voorkomen zullen worden. Het onderzoek naar de andere oorzaken der overstroomingen, en naar de middelen die zullen moeten worden toegepast om aan genoemd district eene geregelde bevloeiing te verzekeren, wordt intusschen voortgezet.

Met de uitvoering van de 3de en 4de sectie van de waterwerken in de afdeeling Demak (residentie Samarang) werd geregeld voortgegaan, en met de noodzakelijk gebleken nadere opnemingen voor die der 5de sectie een aanvang gemaakt. Het Serang-kanaal kwam nagenoeg gereed; de laatste twee schutsluizen daarin werden voltooid. Met het maken van de uit dit hoofdkanaal gevoede secundaire en tertiaire leidingen werd voortgegaan. Deze werken kunnen in 1889 beëindigd worden. Ook werden in het afgeloopen jaar vele afvoersloten gegraven. In de 4de sectie werd het kanaal, dat de verlenging vormt van het bij Glapan uit de Toentang afgeleide oosterkanaal, nagenoeg voltooid. Ook werden de daarbij behoorende secundaire en tertiaire leidingen gegraven en de verschillende kunstwerkjes gebouwd. Zooveel mogelijk wordt er naar gestreefd, — en daartoe zijn bij Indisch besluit dd. 29 November 1888 n°. 19 de noodige regelingen getroffen, — om het maken van de kleinere leidingen (die van den 2den en 3den rang) gelijken tred te doen houden met het aanleggen van de hoofdkanalen.

Het in 't vorig verslag (blz. 140) besproken onderzoek ter verbetering van de waterverdeeling tusschen de Serangen de Joana-rivier, en ter voorkoming van dijkbreuken en overstroomingen in de residentie Japara vorderde naar wensch, zoodat het zich laat aanzien dat reeds in den loop van 1889 een gedeelte der voorstellen tot afdoende bedijking van den rechter Serang-oever zal kunnen worden voorgebracht.

De werken tot bevloeiing uit de kali Kening in de residentie Rembang werden door een aannemer uitgevoerd, wien in December 1887 het maken van het hoofdkanaal en

[1]) Dit werk, waarvoor f 193 325 is toegestaan, bestaat in het maken van een permanenten stuwdam ter vervanging van drie tijdelijke dammen in de afdeeling Pamalang.

in het voorjaar van 1888 het graven van secundaire kanalen, zoomede het verbeteren der bestaande en het aanleggen van nieuwe waterafvoerwegen was gegund (respectievelijk tegen f 91 000 en f 76 150). In 1888 werd bij de uitvoering veel tegenspoed ondervonden, hoofdzakelijk het gevolg van buitengewone en niet verwachte weersgesteldheid. Daarom kon de oplevering der werken niet op het vastgestelde tijdstip plaats hebben en zou de geheele voltooiing eerst in 1889 mogelijk zijn. Intusschen werd, voor zoover de werken gereed kwamen, daarvan door de inlandsche bevolking reeds een nuttig gebruik gemaakt voor de bevloeiing harer velden.

Ten behoeve van een belangrijk gedeelte der residentie Soerabaija is onlangs weder het vraagstuk eener verbetering van de bevloeiing der Solo-vallei aan de orde gesteld. In September jl. is besloten de verdere voorbereiding van het plan, waarvoor in 1885 (verg. het verslag van dat jaar blz. 122) de opnemingen gestaakt werden, weder te doen opvatten, en wel door een ingenieur 1ste klasse (rechtstreeks ondergeschikt aan den directeur der burgerlijke openbare werken), bijgestaan door 2 ingenieurs van lageren rang en 6 opzichters, welk personeel boven de formatie zal worden gevoerd.

De opneming voor eene goede waterverdeeling uit de Pategoean-leiding in de residentie Pasoeroean kwam gereed. Met het opmaken en uitvoeren van de daarop gegronde ontwerpen werd geregeld voortgegaan. Aan de hoofdleiding werden belangrijke verbeteringen aangebracht; terwijl de streek, die door de eerste aftapping uit die leiding beheerscht wordt, van een nieuw stelsel van bevloeiing en waterafvoer werd voorzien, dat zeer goed voldeed. Voor de geregelde bevloeiing uit de Pategoean-leiding van 622 bouws sawahvelden in het district Pandaän, afdeeling Bangil, en voor het maken van eenige werken ter verbetering van de bevloeiing uit de rivier Djogonalan, die met de Pategoean in nauw verband staat, werden ontwerpen ontvangen en goedgekeurd. Deze werken, waarvan de kosten bij uitvoering in daghuur geraamd waren op f 110 206, zouden in Mei 1889 worden aanbesteed.

In de residentie Probolinggo werd de uitvoering van het eerste gedeelte der werken voor de verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in het gebied der Pekalen voortgezet. In het geheel werd daarvoor door den aannemer ongeveer 317 000 M³. grond verzet, terwijl de inlaat- en spuisluis op weinig na gereed kwam. Het ontwerp van het tweede gedeelte dier werken, omvattende het nieuwe hoofdkanaal met al de daaraan gelegen kunstwerken, werd ontvangen en goedgekeurd. Eene voor de uitvoering daarvan in Maart jl. gehouden openbare aanbesteding mislukte; evenzoo de herbesteding, die een maand later werd beproefd. De aannemingssom was begroot op f 346 584 als maximum. De uitvoering zal nu in eigen beheer geschieden door personeel van den algemeenen dienst. Tevens is door dat personeel het ontwerpen ter hand genomen van het derde of laatste gedeelte der Pekalen-werken, omvattende de secundaire en tertiaire aan- en afvoerleidingen met de daarbij behoorende kunstwerken.

De opnemingen in het stroomgebied der Sampean-rivier in de residentie Bezoeki konden wegens gebrek aan personeel in 1888 niet geheel beëindigd worden; die opnemingen worden nog voortgezet. Een daarop gegrond ontwerp ter verbetering en uitbreiding van de bevloeiing der op den linkeroever der Sampean-rivier gelegen gronden uit de zoogenaamde Panaroekan-leiding was in behandeling.

In de residentie Banjoemas werd voortgegaan met de uitvoering der werken ter verbetering en uitbreiding van de bevloeiing uit de Singomerto-leiding. Het maken van de eerste hoofdaftapping daaruit, namelijk van een gedeelte der ontworpen Karangtengah-leiding, geschiedt in aanneming; door deze aftapping, die aan de afdeeling Bandjarnegara ten goede komt, zal aan eene uitgestrektheid van ongeveer 2800 bouws eene geregelde bevloeiing verzekerd zijn. De opnemingen van het irrigatie-gebied der Singomerto-leiding en van de daarmede in verband staande leidingen zijn afgeloopen; de daarop gegronde ontwerpen ter verbetering of uitbreiding der bevloeiing worden, naarmate zij gereed komen, ter uitvoering voorgebracht. Zoo is in Februari 1889 het maken van eene hoofdaftapping uit de Karangtengah-leiding in aanbesteding gebracht en in Mei jl. het verbeteren van de Singomerto- en Poetjang-leidingen, welke werken, waarvoor f 166 411 en f 62 216 was toegestaan, zijn aangenomen voor f 166 380 en f 62 210 door denzelfden civiel-ingenieur, aan wien (tegen f 138 887) het eerstbedoelde werk was gegund. In hetzelfde gewest werd in den loop van 1888 nog aangevangen met de opnemingen ter verbetering van de bevloeiing uit de Pekadjangan-leiding in de districten Bandjar en Tjahjana, alwaar aan de bevolking veel schade werd toegebracht door herhaalde doorbraken in de onbeteugelde leiding. Die opnemingen worden in 1889 voortgezet.

De blijkens het vorig verslag in 1888 op ruime schaal aangevangen opnemingen in het zuidelijk gedeelte der residentie Bagelen worden met kracht voortgezet.

De opnemingen in de residentie Kadoe, ter voortzetting en voltooiing van het werk: »het verlengen der waterleiding Mangis-Poetjang en Bollong", gingen in 1888, voornamelijk ten gevolge van ziekte onder het daarmede belaste personeel, niet naar wensch vooruit. Daarbij kwam dat de beschikbare werkkrachten verdeeld moesten worden om ook voor eene dringend noodig geachte verbetering aan de zoogenaamde Loro-leiding in hetzelfde gewest de vereischte onderzoekingen te kunnen instellen.

In de jongst verloopen maanden is tusschen het Indisch Bestuur en de Regeering hier te lande een overleg aangevangen nopens de van gouvernementswege te verleenen medewerking in het belang der voorbereiding en uitvoering van een groot bevloeiingswerk in de residentie Djokjokarta, bestaande in eene afleiding uit de Progo-rivier, waarvan reeds vroeger (in 1874 en 1882) sprake is geweest, doch welk plan sedert was blijven rusten.

Ter verbetering van de bevloeiing en van den waterafvoer in de afdeeling Magettan der residentie Madioen is onlangs een onderzoek aangevangen.

Rivier- en waterkeeringswerken. Te Batavia werd een gedeelte van den kaaimuur langs het Molenvliet vernieuwd, en moest ten behoeve van de prauwvaart aanhoudend in de grachten der benedenstad gebaggerd worden. De oevers van de Angkee en de Mookervaart, alsmede van een deel van het Goenoeng Sahari-kanaal, waarlangs nog geene bekleedingsmuren bestaan, vereischten veel onderhoud. Er werd een aanvang gemaakt met het opruimen van de vrij sterke aanslibbing in het Krokot-bandjirkanaal.

Met het aanleggen van kribben in de Tjimanok in de residentie Cheribon werd voortgegaan.

De verbetering der Serang- en Toentang-dijken in de residentie Samarang werd voortgezet. De nieuwe dijk langs den linker Serang-oever kwam gereed, en de rechterdijk, op het gebied der residentie Japara gelegen, werd belangrijk verbeterd. De nieuwe rechter Toentang-dijk was zoover gevorderd, dat de voltooiing daarvan in de eerste helft van 1889 kon worden tegemoet gezien. Het werk tot afsluiting van de Samarangsche rivier, in het voorjaar van 1888 aan een aannemer toegewezen voor f 240 500, werd krachtig voortgezet. De inlaatsluis, waardoor het voor de stad benoodigde water wordt binnengelaten, en de daaraan grenzende spuisluis in den bestaanden overlaat kwamen gereed.

Van de in de residentie Soerabaija onderhanden werken tot behoud van het vaarwater in Straat Madura, die in twee hoofddeelen te splitsen zijn, namelijk het verleggen van den mond der Solo-rivier en de verbetering van den waterafvoer langs de Porrong, nadert het eerste met rassche schreden zijne algeheele voltooiing. De geul van den nieuwen mond strekt zich tot nabij Oedjong Pangka uit. De voltooide schutsluis in de Kali Miring werd in gebruik genomen. De werken in de Porrong-rivier, waarmede beoogd wordt het slib uit het Oostgat te weren en waardoor overigens de afwatering van een belangrijk deel der residentie Soerabaija in hooge mate zal bevorderd worden, zijn eerst in 1888 aangevangen, en wel met het verbreeden van de Porrong-rivier van Porrong tot in zee. Dit eerste gedeelte der werken, waarvan de kosten bij uitvoering in daghuur waren begroot op f 1 089 835 en de maximum-aannemingsom was bepaald op f 919 115, wordt door een aannemer uitgevoerd, die het werk heeft aangenomen voor f 900 000. Bij het einde van 1888 was er ruim f 350 000 aan verwerkt. Het tweede gedeelte, omvattende de werken aan den rechteroever der rivier, van de stuw te Lengkong tot Porrong, waarvoor bij uitvoering in daghuur noodig was geraamd f 1 077 400, en de

maximum-aannemingsom was bepaald op f 831 600, is in Mei jl. met goed gevolg uitbesteed. Het werk werd gegund voor f 800 000. Alsnu moeten nog ontwerpen opgemaakt worden voor eenige voorzieningen langs den linkeroever van laatstgenoemd riviervak, voor het verbouwen van de stuw te Lengkong, het verruimen van de rivier boven de sluis tot Kedongsoro, en de werken die in de Soerabaija-rivier en ter hoofdplaats Soerabaija noodig zijn.

Het aangevangen onderzoek naar hetgeen noodig zou zijn ter tegemoetkoming in de bezwaren, die de prauwvaart op de Brantas bij lagen waterstand ondervindt, werd niet ten einde gebracht. Omtrent de dijken van deze rivier wordt gezegd dat daaraan in Soerabaija een paar voorzieningen werden aangebracht, en dat overigens de algemeene toestand dier dijken, ook in K e d i r i, verbeterde door goed onderhoud op ruime schaal onder technisch toezicht.

De in 't vorig verslag bedoelde nadere onderzoekingen naar de mogelijkheid om de hoofdplaats S o e r a k a r t a voor overstrooming te vrijwaren, werden niet weder opgevat, omdat daarvoor geen technisch personeel kon aangewezen worden.

De afsnijding in de Batang-Anei ter S u m a t r a's W e s t k u s t, welke blijkens het vorig verslag nog onvoltooid was, werd voortgezet, doch kwam nog niet geheel gereed.

Onder de maatregelen die in A t j e h tegen overstroomingen genomen werden, behoort vermeld te worden het maken van eene afleiding uit de Kroeng Lingkar, die hare voltooiing nadert, terwijl een ontwerp voor een bandjirkanaal, ter ontlasting van de hoofdvestiging zelve, in studie is.

De afneming van het strand te M e n a d o gaat steeds voort. De noodige opnemingen werden verricht en een ontwerp tot verdediging van het strand is in behandeling.

Havenwerken. Ten behoeve van de haven Tandjong Priok en de daarbij behoorende inrichtingen werd in 1888 van wege het departement der burgerlijke openbare werken het volgende verricht. Gebaggerd werd in vijf verschillende gedeelten, namelijk in den zuidoostelijken hoek van de binnenhaven, in de buitenhaven ter verplaatsing van de oostelijke grens van de vaargeul, in de westergracht, op het kruispunt van deze met de zuidergracht, en in het vak Pekapoeran-Heemradenplein van het prauwvaartkanaal. Op deze verschillende plaatsen werden respectievelijk 58 525, 33 560, 19 600, 2390 en 23 700 M³. specie opgehaald.

Verder kwamen op het havenemplacement de volgende gebouwen gereed: twee blokken gekoppelde woningen voor recherche-ambtenaren, twee blokken woningen voor inlandsch recherche-personeel en eene woning voor den onderhavenmeester, terwijl nagenoeg voltooid werd de bouw van drie nieuwe zoutpakhuizen met bijbehoorende spoorbaan, brug en steiger, van een cholera-hospitaal en van een gebouw voor een desinfectie-oven.

De proefaanplantingen van schaduwgevende boomen op de haventerreinen kunnen als geslaagd gerekend worden.

In de werkplaatsen te Priok werd in 1888 weder druk, ook voor andere diensttakken, gewerkt. De werkzaamheden bestonden, wat de schepen betreft, hoofdzakelijk in eene belangrijke herstelling aan de hopperbarge *Bantam*, den aanbouw van eene nieuwe stoombarkas, de verbouwing van het stoomschip *Tilly* en den aanmaak van eene nieuwe buitenhuid voor de stoombarkas *Lekas.* Voorts werden voor verschillende bruggen en gebouwen op de buitenbezittingen hout- en ijzerwerken in gereedheid gebracht.

De groote baggermolen, die blijkens het vorige verslag (blz. 142) in de Brandewijns-baai nabij Padang werd gebruikt, keerde van daar terug en deed, na eene herstelling te hebben ondergaan, weder dienst te Priok, daarin door een der andere molens bijgestaan. Twee baggermolens bleven werkeloos in onderhoud liggen, en één ging, evenals in 1887, naar Pekalongan, terwijl een van Soerabaija terug ontvangen molen eene belangrijke herstelling zal moeten ondergaan. Twee stoombarkassen hadden voortdurend druk werk ter assistentie van de in werking zijnde baggermolens en voor de transporten ten behoeve van de werken aan ooster- en westerboord. Op gelijke wijze waren ook de hopperbarges *Tagal* en *Rembang* [1]) gewoonlijk werkzaam.

Het cylinder-dok bleef in 1888 slechts 46 dagen ongebruikt, terwijl het gedurende 45 dagen in beslag werd genomen voor het herstellen en schoonmaken van cylinders van het dok zelf.

De haven werd gedurende 1888 bezocht door 644 particuliere schepen, namelijk door 588 stoom- en 56 zeilschepen, welke getallen in 1887 bedroegen 565 en 66 of te zamen 631. Bovendien vertoefden er nog 90 andere bodems (8 meer dan in 1887), namelijk 31 stoomschepen van de militaire- en 35 stoom- en 5 zeilschepen van de gouvernementsmarine, benevens 7 buitenlandsche oorlogsschepen, 11 vaartuigen van de opium-recherche en 1 van den dienst der staatsspoorwegen op Sumatra's Westkust. Met de kostelooze verstrekking van water aan de particuliere schepen (zie vorig verslag blz. 141) werd in 1888 voortgegaan. De verstrekte hoeveelheid klom tot 14950 M³, waaronder ruim 5700 M³ tot voeding van stoomketels.

De aanvoer van steenkolen te Priok was weder grooter dan in 1887; hij vermeerderde van 66 142 tot 70 920 ton; terwijl de met zeilschepen aangevoerde partijen thans 43 130 ton bedroegen (tegen 62 025 ton in 1887), stegen daarentegen de aanvoeren met stoomschepen van 4117 tot 27 790 ton. De kolen werden hoofdzakelijk aan het oosterboord gelost.

Aan hetgeen nog tot betere uitrusting van de haven noodig blijkt, wordt thans de hand gelegd. In Maart jl. is namelijk besloten om, nevens de reeds bestaande vier opslagloodsen, er nog drie te bouwen, waardoor de gelegenheid zal ontstaan om langs de volle lengte van den kaaimuur de geloste goederen onder dak te brengen. De kosten dezer drie hangars zijn geraamd op f 585 083 (daaronder f 218 678 voor de uit Europa te zenden ijzeren geraamten). Voorts zijn van den directeur der burgerlijke openbare werken voorstellen gevraagd betreffende de noodige werken ter betere voorziening in de kolenverstrekking. Het ligt namelijk in de bedoeling om langs de zuider- en oosterboorden der binnenhaven van gouvernementswege steigers en loodsen te bouwen en het havenpersoneel met de verhuring van opslagruimte, ook in de open lucht, te belasten, zoomede met de aanwijzing van de aanlegplaatsen der schepen die kolen laden en lossen, die dan een zeker kaai- of steigergeld zullen hebben te betalen. De te maken werken ter verkrijging van eene betere inrichting voor de kolenvoorziening worden geraamd eene uitgaaf te zullen vorderen van f 935 000.

De gezondheidstoestand te Tandjong Priok was in 1888 in het begin van het jaar gunstig, doch in het najaar, door de langdurige kentering en het laat invallen van den westmoesson, iets minder goed. Ziekten onder het Europeesch personeel der havenwerken kwamen weinig voor; onder het inlandsch personeel heerschte echter, evenals te Batavia, veel koorts. [2])

Het eindadvies van den Gouverneur-Generaal omtrent de in de beide vorige verslagen bedoelde concessie-aanvraag tot exploitatie van eene reparatiewerf met dokgelegenheid te Tandjong Priok is kort vóór het ter perse gaan van dit gedeelte van het verslag uit Indië ontvangen. Wanneer de onderhandelingen met den aanvrager tot een goed einde leiden, zal dus weldra te dier zake een wetsontwerp aan de Staten-Generaal aangeboden kunnen worden.

Onder de overige havens op Java verdient in de eerste plaats die van Cheribon vermelding, waaraan krachtig werd gewerkt en die in 1888 eene belangrijke verbetering

[1]) Bovendien maakten beide vaartuigen reizen voor het overbrengen van goederen enz. naar de kustlichten die in straat Banka in aanbouw waren. Van de beide andere nog aan de havenwerken verbleven hopperbarges *Bantam* en *Preanger* was in 1888 de eerste gedurende het geheele jaar in reparatie, terwijl de tweede dienst deed als voorraadschip ter reede van Pekalongan.

[2]) Uit de daaromtrent gehouden aanteekeningen over het tijdvak van 1 October 1887 t/m 30 September 1888 blijkt dat gedurende die twaalf maanden aan boord van de te Tandjong Priok vertoefd hebbende schepen in 't geheel 36 581 personen hadden verblijf gehouden, tegen 25 663 personen aan boord van de schepen ter reede Soerabaija, en dat van deze personen wegens malaria-ziekten in behandeling waren gekomen te Tandjong Priok 837 lijders of bijna 2.3 pct. en te Soerabaija 402 of bijna 1.6 pct. Van de lijders van Priok werden er 96, van die te Soerabaija 118 in ziekengestichten opgenomen; de overigen werden behandeld aan boord der schepen. Op de ter reede Batavia en ter reede Samarang gedurende meergemeld tijdvak vertoefd hebbende schepen hadden verblijf gehouden respectievelijk 7260 en 28 006 personen, onder wie slechts 3 en 36 gevallen van malaria waren voorgekomen.

onderging voor het uitbrengen van hoofden. De kosten bleven belangrijk beneden de raming, zoodat thans machtiging is verleend om, ten laste van de nog beschikbare fondsen, aan de landzijde van het havenbassin de noodige kaaimuren bij te bouwen. Wanneer nu daarbij komt eene in het plan liggende nieuwe inrichting voor de recherche, dan mag verwacht worden dat de toestand van de haven van Cheribon aan alle billijke eischen zal beantwoorden.

Aan de haven van Karang-Antoe (Bantam) werden met bevredigende uitkomst eenige tijdelijke voorzieningen aangebracht. Het in 't vorig verslag (blz. 142) besproken onderzoek naar de mogelijkheid om een palenhoofd in de baai uit te brengen, heeft aan het licht gebracht dat de vereischte waterdiepte eerst op grooten afstand van de kust wordt aangetroffen, zoodat van het maken van een palenhoofd moest worden afgezien.

In den toestand der havens te Tagal en Pekalongan kwam gedurende 1888 geen verandering.

Te Samarang werd een begin gemaakt met de verlenging der havendammen. Deze verlenging zal, wat het oostelijk hoofd betreft, over 400, en wat het westelijk hoofd aangaat over 250 M. lengte plaats hebben. Op het einde des jaars was eene lengte van respectievelijk 140 en 120 M., op het aanbrengen van de deklaag na, gereed.

Te Soerabaija werd eene hoeveelheid van 103 000 M³. zand uit de Kalimas opgebaggerd om de vaargeul te onderhouden.

Te Pasoeroean kwam in den toestand geen verandering en deed zich meer en meer behoefte aan afdoende verbetering gevoelen.

Te Probolinggo kon met handbaggeren de gemeenschap voldoende worden onderhouden.

Te Patjitan, welke plaats slechts door een paar zoutschepen in het jaar wordt bezocht, voldeed het drijvende hoofd aan de behoefte.

Wat de reede van Padang betreft, valt mede te deelen dat het, wegens de branding, nog al moeite kostte om de geul in de bank der Padang-rivier open te houden.

Het nieuwe hoofd te Telok Betong (residentie Lampongsche Districten) werd in gebruik genomen en voldoet aan de verwachting.

Te Muntok op Banka is een getij-haventje, dat weldra onbruikbaar dreigt te worden. Dit zal echter voor de scheepvaart geen ongerief behoeven te geven, wanneer slechts het bestaande schroefpalenhoofd tot in dieper water verlengd wordt, met welk werk in 1889 zou begonnen worden.

Overigens liet hier en daar de toestand der havens te wenschen over. Te Toboali op Banka is de haven niet bruikbaar, en te Sumanap op Madura wordt het binnenkomen van de Maringan-rivier voor de zoutschepen hoe langer zoo moeilijker.

De ontworpen binnenhaven voor Olehleh (Atjeh) kwam nog niet tot stand.

Drinkwatervoorziening. Wat gedurende het in dit verslag te behandelen tijdvak is verricht in het belang van het aan den dag brengen op verschillende plaatsen van goed drinkwater, kan blijken uit de mededeelingen die nopens den dienst der grondpeilingen worden gedaan in hoofdstuk O, afd. II, van dit verslag.

De volgende werken, met de verstrekking van drinkwater in verband staande, werden door den dienst der burgerlijke openbare werken tot stand gebracht of voorbereid.

Te Batavia werd in Gang Djati Baroe eene leiding met twee hydranten aangelegd, en een ontwerp onderhanden genomen om van de ruime hoeveelheid water, die de put te Tanah-abang oplevert, meer partij te trekken door het leggen van eene wijdere pijpleiding.

In den aanvang van 1889 zijn de noodige werken aanbesteed om uit de in 't vorig verslag bedoelde bronnen nabij de hoofdplaats Cheribon eene ijzeren buisleiding naar de stad aan te leggen en aldaar het water te verdeelen door een buizennet met de noodige hydranten. De door den aannemer te verrichten werken waren geraamd op f 59 244 en werden aangenomen voor f 57 400. Voor het werk in zijn geheel, met inbegrip dus ook van de uit Europa aangevraagde ijzerwerken, is f 137 547 toegestaan.

In Japara werden in het district Mantoep 3 reservoirs voor drinkwater gegraven en 2 bestaande vergroot, terwijl een ontwerp voor een steenen vergaarbak ten behoeve van de hoofdplaats Joana in bewerking is.

Over de pogingen om de hoofdplaats Soerabaija te helpen aan eene door particulieren tot stand te brengen watervoorziening zie men blz. 83 hiervóór.

III. Spoor- en tramwegen en stoomwezen.

De nieuwe regelingen betreffende den dienst der staatsspoorwegen en het toezicht op de spoorwegen en het stoomwezen, zooals die in 't vorig verslag omschreven zijn (blz. 143), voldeden aan de verwachting. Bezwaren werden daarvan niet ondervonden.

Bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 76, ten deele reeds vermeld op blz. 79 hiervóór, werden eenige nadere wijzigingen gebracht in de algemeene reglementen voor de spoorwegdiensten, voor den dienst en het vervoer op de secundaire spoorwegen, en voor den aanleg en de exploitatie van de stoomtramwegen voor algemeen verkeer in Nederlandsch-Indië. Met deze wijzigingen werd vooral beoogd aan de spoorwegdiensten in de vaststelling van hunne dienstreglementen vrijheid van handelen te geven, de goedkeuring der ontwerpen, welke volgens de concessies aan de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal onderworpen zijn, op den directeur der burgerlijke openbare werken over te brengen, en de toegelaten grootste snelheid der stoomtramtreinen van 15 tot 20 kilometers per uur te vergrooten.

Nopens de vraag of aan de spoorwegen in Indië, speciaal aan de secundaire spoorwegen, eene grootere mate van vrijheid kan worden geschonken dan bij de thans geldende bepalingen mogelijk is (verg. vorig verslag blz. 157), zijn de overwegingen nog niet afgeloopen. Laatstelijk is ter zake het advies gevraagd van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, daar de Indische Regeering er prijs op stelde, alvorens eene beslissing te nemen, met de hier te lande op dit gebied verkregen ondervinding in kennis te worden gesteld.

Bij de uitbreiding, welke de tot nog toe in het Koloniaal Verslag opgenomen mededeelingen en statistieken betreffende de spoorwegen langzamerhand hebben verkregen, heeft de Gouverneur-Generaal het wenschelijk geacht om, behalve het jaarlijksch verslag over de dienstuitoefening op de staatsspoorwegen [1]), een bijzonder regeeringsverslag omtrent de spoorweg- en tramwegdiensten, vergezeld van eene statistiek betreffende de trafiek van deze diensten, te doen opmaken en in boekvorm te doen uitgeven. Daartoe is het noodige verordend bij Indisch besluit van 6 Mei 1889 n°. 18. Hierdoor kunnen de mededeelingen, die te dezer plaatse betreffende de spoor- en tramwegen zijn te doen, beknopter wezen dan vroeger, en schijnt het voldoende dat zij slechts een algemeen overzicht geven van den gang van zaken en van de uitkomsten der exploitatie. Voor uitvoeriger gegevens wordt naar de eerlang te verwachten bijzondere verslagen verwezen.

Als algemeene aanteekening ga hier nog de mededeeling vooraf dat op het einde van 1888 in Nederlandsch-Indië in 't geheel *in exploitatie* waren 1232 K. M. spoorweg, waarvan 864 K. M. toebehoorende aan den Staat en 368 K. M aan particuliere maatschappijen. *In aanleg* waren 263 K. M., waarvan 225 K.M. [2]) door den Staat en 38 K.M. door particulieren. De gezamenlijke opbrengst der spoorwegen (staats- en particuliere) bedroeg in 1888 f 8 532 465, tegen f 7 979 331 in 1887. [3])

De bij het einde van 1888 *in exploitatie* zijnde stoomtramwegen voor algemeen verkeer hadden eene lengte van ruim 200 K. M., waarvan 39 K. M. aan den Staat toebehooren. *In aanleg* (door particulieren) waren op gemeld tijdstip 39 K. M. stoomtramweg. (Met den aanleg der lijnen van de Oost-Java Stoomtrammaatschappij — 56 K. M. — werd eerst in Februari en Mei jl. begonnen.)

---

[1]) In December 1888 kwam te Batavia van de pers het Jaarverslag over 1887 van den dienst der staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië. Een exemplaar daarvan is reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal aangeboden.

[2]) Onder deze 225 K. M. is begrepen de geheele spoorweg ter Sumatra's Westkust, waarvan echter bij het einde van 1888 p. m. 86 K.M. nog niet onderhanden waren genomen.

[3]) Hierbij is op te merken dat in 1887 twee lijnen niet gedurende het volle jaar in exploitatie waren, daar de staatslijn Djokjokarta-Tjilatjap eerst op 20 Juli 1887 en de particuliere spoorweg Batavia-Bekassi op 31 Maart 1887 voor het publiek verkeer werden opengesteld.

§ 1. *Spoorwegen.*

1°. Staatsspoorwegen.

a. Aanleg en opneming.

In 1888 bepaalde de bouw van staatsspoorwegen op Java zich tot het geheel afwerken van de lijn Djokjokarta-Tjilatjap en den aanleg van de lijn Tjitjalengka-Warong Bandreg met zijtak naar Garoet.

De in 1887 op Sumatra's Westkust begonnen spoorwegbouw werd voortgezet.

Opnemingen voor nieuwe staatslijnen hadden in 1888 niet plaats.

Bij de wet van 31 December 1888 (Indisch Staatsblad 1889 n°. 8) werd besloten tot het doortrekken van den Preanger-spoorweg van Warong Bandreg naar Tjilatjap. Met de werkzaamheden voor de uitvoering van deze 155 K. M. lange lijn kon echter, zooals voorzien was, eerst in Juni 1889 een aanvang worden gemaakt. De kosten zijn begroot op f 10 735 000 en binnen vier jaren denkt men de lijn te kunnen voltooien.

Spoorweg Djokjokarta-Tjilatjap. De werken, welke blijkens het vorig verslag (blz. 144) in de eerste helft van 1888 nog onderhanden waren, kwamen in dat jaar gereed, zoodat de geheele aanleg van de lijn op het einde van 1888 afgeloopen was.

Spoorweg Tjitjalengka-Warong Bandreg, met zijtak naar Garoet. De verwachting in het vorig verslag uitgesproken dat het spoor vóór Juli 1889 het station Garoet zoude bereiken, werd vervuld, daar reeds op 25 Mei jl. de eerste werktrein genoemd station binnenreed. Het verder afwerken van de baan en de gebouwen werd met spoed voortgezet en op 15 Augustus 1889 werd de lijn Tjitjalengka-Garoet (50^{681} K. M.) plechtig door den Gouverneur-Generaal geopend. De kosten van aanleg, die begroot waren op f 4 400 000, zullen waarschijnlijk meer dan f 1 millioen daarbeneden blijven.

Spoorweg ter Sumatra's Westkust. De opkomst van werkvolk was, hoewel niet overal voldoende, niet zoo ongunstig als door velen verwacht werd.

Was, blijkens het vorig verslag (blz. 144), reeds in de eerste maanden van 1888 de richting vastgesteld van de eerste twee sectiën der hoofdlijn, namelijk van het beginpunt aan de Brandewijnsbaai [1]) langs Padang tot Kaijoetanam (59^{913} K.M.), zoomede van het zijtakje Station Padang-Padangrivier (4^{180} K.M.), in den verderen loop van 1888 en in het begin van 1889 werden ook de richtingskaarten en lengteprofielen goedgekeurd van de 3de en 5de sectiën der onderhanden werken, namelijk van het gedeelte der hoofdlijn van Kaijoetanam over Padang Pandjang naar den oorsprong van de Ombilien-rivier (ruim 38 K.M.), zoomede van de 4de sectie, uitmakende den zijtak Padang Pandjang — Fort de Kock ($19^1/_4$ K.M.). Tot dusver is derhalve de richting bepaald over eene lengte van p. m. $121^1/_2$ K.M. Aan de opmetingen voor het verdere gedeelte van den spoorweg (Ombilien — Solok — Moeara Kalaban, eene lengte uitmakende van p. m. 53 K.M.) was men begonnen. De geheele lengte van den spoorweg, met inbegrip van de beide zijtakken, zal alzoo bedragen p. m. $174^1/_2$ K.M., tegen 169 K.M. volgens het voorontwerp. Deze vermeerdering van lengte is in hoofdzaak hieraan toe te schrijven dat tusschen Loeboe Aloeng en Kaijoetanam van de oorspronkelijk ontworpen richting is moeten worden afgeweken, daar het dal van de Anei veel grooter bezwaren bleek op te leveren dan men aanvankelijk dacht.

Het aanbrengen van de getande middelspoorstaaf werd eveneens over eene grootere lengte, dan in het voorontwerp was aangenomen, noodig bevonden. In het geheel zal p. m. 29 K.M. spoorweg daarvan voorzien moeten worden, namelijk p. m. $20^1/_2$ K.M. op de hoofdlijn voorbij Kaijoetanam en p. m. $8^1/_2$ K.M. op den zijtak Padang Pandjang — Fort de Kock.

Met de onteigening van de voor den spoorweg noodige gronden werden door de hooge eischen van de eigenaren moeilijkheden ondervonden. De onteigeningen voor de geheele lijn zullen waarschijnlijk f 550 000 meer kosten dan de raming bedraagt.

Met het spoorleggen was men ultimo Juni 1889 gevorderd tot aan de Loeboe Boeaja, op 19^e K. M. van het beginpunt op de tijdelijke hoofden in de Brandewijnsbaai. In verband met de vele en belangrijke overbruggingen in de Padangsche Benedenlanden kan worden aangenomen, dat het spoorleggen tegen het einde van 1889 zal zijn gevorderd tot aan de Oelakan-rivier, op ruim 55 K. M. van het beginpunt gelegen. De afstand van de Oelakan tot Kaijoetanam bedraagt $4^6/_{10}$ K. M. Er wordt gerekend dat waarschijnlijk omstreeks 1 Januari 1892 de lijn tot Padang Pandjang (ruim $75^1/_2$ K. M. hoofdlijn) zal kunnen worden geopend, en twee jaar later de geheele lijn tot Moeara Kalaban.

De tijdelijke loshoofden in de Brandewijnsbaai bewezen uitstekende diensten bij het lossen van de met materialen voor den spoorweg geladen schepen. Door het maken van putten in de koraalbank werd de dikte daarvan onderzocht. Het bleek dat voor het maken van kaaimuren geen geschikte ondergrond aanwezig is, zoodat besloten werd, in plaats daarvan, een steiger op schroefpalen te ontwerpen.

Omtrent de beste wijze waarop de exploitatie van spoorweg en kolenveld zal zijn in te richten, zijn reeds overwegingen aanhangig. [2]) Intusschen is de Indische Regeering uitgenoodigd om alvast ontwerpen te doen opmaken voor de inrichtingen die aan de Brandewijnsbaai zullen zijn te maken om de kolen uit de wagens in de schepen te storten, en tevens te doen nagaan op welke wijze het eindstation Moeara Kalaban met het ontginningspunt van het kolenveld dient verbonden te worden.

b. Exploitatie.

Den 15den Juni 1888 werd de nieuwe halte Somobito, gelegen in de residentie Soerabaija tusschen de halten Peterongan en Tjoeramalang op de Oosterlijnen, voor het algemeen verkeer opengesteld.

Op den 1sten Juli daaraanvolgende werd het spoorweggedeelte Tjilatjap-Tjilatjaphaven voor het goederenverkeer geopend, zoodat de lengte der lijn Djokjokarta-Tjilatjap met 2^{436} K. M. werd vermeerderd en de geheele lengte daarvan, met inbegrip van den zijtak Koetoardjo-Poerworedjo, 187^{283} K. M. bedraagt.

Bij Indisch besluit dd. 3 April 1889 n°. 35, werden de tarieven eenigszins herzien, met het oog op het vervoer van goederen over groote afstanden. Deze herziene tarieven traden met 1 Mei 1889 in werking. Daarbij werd tevens het verlaagd tarief voor reizigers der 3de klasse over grootere afstanden toegepast.

Bij Indisch Staatsblad 1888 n°. 157 werden nieuwe bepalingen vastgesteld omtrent het gebruik van den telegraaf van den dienst der staatsspoorwegen op Java voor het overbrengen van bijzondere telegrammen.

In de formatiën van het personeel voor de verschillende lijnen werden geen wijzigingen gebracht.

Ter beoordeeling in hoever, zonder nadeel voor de ontvangsten, sommige treinen op de staatsspoorwegen op Zondag zouden kunnen worden opgeheven, en daardoor besparing van exploitatiekosten zou kunnen worden verkregen, is in Mei jl., bij wijze van proef, bepaald dat op de Oosterlijnen, te rekenen van 15 Juni 1889 tot nader order, een 14-tal treinen des Zondags niet zullen loopen.

Over het in 1888 bij de Indische Regeering ter sprake gebrachte denkbeeld om, ter bevordering van het personenvervoer langs de staatsspoorwegen, op sommige daarvoor in aanmerking komende baanvakken zoogenaamde omnibus- of locaaltreinen in te leggen (verg. vorig verslag blz. 146), heeft de Gouverneur-Generaal, blijkens een in het voorjaar van 1889 ontvangen bericht, zijn oordeel nog voorbehouden.

Oosterlijnen (486 K. M.)

De bruto-ontvangsten op deze lijnen waren in 1888 ruim 4.52 pct. grooter dan in 1887. Deze vermeerdering was voornamelijk hieraan te danken dat de koffieoogst beter uitviel.

Het volgende staatje bevat een vijfjarig overzicht van de geldelijke uitkomsten der exploitatie.

[1]) In September jl. is de Gouverneur-Generaal, na verkregen instemming des Konings, gemachtigd om de Brandewijnsbaai te verdoopen in Koninginne-baai en om aan de aldaar in aanleg zijnde haven den naam van Emma-haven te geven.

[2]) Voor een en ander is in Juni jl. concessie gevraagd door de heeren P. J. van Houten en J. L. Cluysenaer, wier aanvrage voorloopig wordt in advies gehouden.

	1884.	1885.	1886.	1887. (verbeterde opgaven).	1888.
Lengte gemiddeld per dag in exploitatie geweest	433^{998} K.M.	480^{730} K.M.	485^{476} K.M.	485^{476} K.M.	485^{476} K.M.
Bruto-ontvangsten	f 3 459 058,54	f 3 495 315,54^{5}	f 3 522 358,93^{5}	f 3 316 846,67	f 3 466 806,19
Exploitatiekosten	1 484 455,65^{5}	1 813 687,41	1 616 672,90	1 597 838,89^{5}	1 557 900,08
Netto-ontvangst	f 1 974 602,88^{5}	f 1 681 628,13^{5}	f 1 905 686,03^{5}	f 1 719 007,77^{5}	f 1 908 906,11
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangst	42.92 pct.	51.88 pct.	45.90 pct.	48.17 pct.	44.94 pct.
Netto-ontvangst in percenten van de bruto-ontvangst	57.08 „	48.12 „	54.10 „	51.83 „	55.06 „
Netto-ontvangst in percenten van het aanlegkapitaal	6.51^{5} „	5.05^{2} „	5.59 „	5.05 „	5.60 „
Bruto-ontvangsten: per baankilometer	f 7 970,22	f 7 270,85	f 7 255,47^{5}	f 6 832,15	f 7 141,04^{5}
„ dagkilometer	21,77^{5}	19,92	19,87^{5}	18,72	19,51
„ treinkilometer	2,55^{4}	2,33^{5}	2,31	2,17^{5}	2,25
Exploitatiekosten: per baankilometer	3 420,42	3 772,77^{5}	3 330,07^{8}	3 291,28	3 209,01^{5}
„ dagkilometer	9,34^{5}	10,33^{5}	9,12	9,02	8,76^{5}
„ treinkilometer	1,08^{9}	1,21	1,06	1,04^{7}	1,01
Netto-ontvangst: per baankilometer	4 549,80	3 498,07^{5}	3 925,39^{7}	3 540,87	3 932,03
„ dagkilometer	12,43	9,58^{5}	10,75^{5}	9,70	10,74^{5}

In 1888 werden vervoerd 10 794 reizigers 1ste klasse of 0.49 pct., 68 645 reizigers 2de klasse of 3.15 pct. en 2 100 497 reizigers 3de klasse of 96.36 pct., tegen respectievelijk 11 660, 75 974 en 1 614 597 in 1887.

Het vervoer van bagage bedroeg 1741 ton of 213 ton (ruim 12 pct.) meer dan in 1887.

In het geheel werden 226 735 colli's bestelgoed vervoerd, tot een gezamenlijk gewicht van 2035 ton, met eene opbrengst van f 106 521,10, tegen f 111 694,27 in 1887.

De vervoerde ijl- en vrachtgoederen bestonden uit 280 000 ton particuliere goederen en 38 144 ton landsgoederen, terwijl verder 34 746 ton suikerrietstekken voor particulieren, en (zonder betaling) 27 165 ton dienstgoederen vervoerd werden. Het vervoer van ijl- en vrachtgoederen bracht in 't geheel op f 2 029 888,52^{5}, tegen f 1 831 812,18^{5} in 1887.

Wegens het vervoer van levende dieren, lijken, rij- en voertuigen werd ontvangen f 17 037,63.

Volgens de voorloopige maandopgaven in de Javasche Courant beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste zes maanden van 1889 f 1 367 823, tegen f 1 373 708, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888.

Westerlijnen (191 K. M.).

De twee gescheiden gedeelten der Westerlijnen, namelijk de lijn Buitenzorg–Tjitjalengka en de lijn Tandjong Priok–Batavia, hadden in 1888 te zamen (voor elke lijn afzonderlijk is zulks niet vermeld) eene totale bruto ontvangst van f 881 835,24^{5}, zijnde ruim 2.84 pct. meer dan in 1887. Het toenemend reizigersverkeer, ten gevolge van het verlaagd tarief voor reizigers in de 3de klasse op de lijn Buitenzorg–Tjitjalengka, droeg hiertoe het meest bij.

Omtrent de geldelijke uitkomsten der exploitatie over de laatste vijf jaren vindt men in het volgende overzicht gelijke gegevens als hierboven voor de Oosterlijnen zijn vermeld.

	1884.	1885.	1886.	1887 (verbeterde opgaven).	1888.
Lengte gemiddeld per dag in exploitatie geweest	141^{214} K.M.	183^{616} K.M.	191^{036} K.M.	191^{036} K.M.	191^{036} K.M.
Bruto-ontvangsten	f 792 342,14	f 765 361,91^{5}	f 915 636,90	f 857 426,07	f 881 835,24^{5}
Exploitatiekosten	425 698,47^{5}	542 435,90	584 034,11	565 163,62	545 799,56
Netto-ontvangst	f 366 643,66^{5}	f 222 926,01^{5}	f 331 602,79	f 292 263,45	f 336 035,68^{5}
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangst	53.72^{66} pct.	70.87^{31} pct.	63 78^{45} pct.	65.91 pct.	61.89^{4} pct.
Netto-ontvangst in percenten van de bruto-ontvangst	46.27^{34} „	29.12^{69} „	36.21^{55} „	34.09 „	38.10^{6} „
Netto-ontvangst in percenten van het aanlegkapitaal	2.64 „	1.21^{05} „	1.69^{53} „	1.49 „	1.58^{6} „
Bruto-ontvangsten: per baankilometer	f 5 610,93	f 4 168.27	f 4 793,00^{5}	f 4 488,29^{5}	f 4 616,06^{5}
„ dagkilometer	15,33	11.42	13,13	12,29^{5}	12,61
„ treinkilometer	2,18	1,74	1,73	1,66^{5}	1,67
Exploitatiekosten: per baankilometer	3 014,56	2 954,18^{5}	3 057,19	2 958,41	2 857,05
„ dagkilometer	8,23^{5}	8,09	8,37^{5}	8,10^{5}	7,80^{5}
„ treinkilometer	1,17	1,23^{5}	1,10^{5}	1,09^{5}	1,03
Netto-ontvangst: per baankilometer	2 596,37	1 214,08^{5}	1 735,81^{5}	1 529,88^{5}	1 759,01^{5}
„ dagkilometer	7,09^{5}	3,33	4,75^{5}	4,19	4,80^{5}

In 1888 werden op de Westerlijnen in 't geheel vervoerd: 18 510 reizigers 1ste klasse of 1.24 pct., 82 962 in de 2de klasse of 5.56 pct., 1 059 403 in de 3de klasse of 71 pct. en 331 227 in de 4de klasse of 22.20 pct., tegen respectievelijk 18 386, 76 640, 836 732 en 309 207 in 1887.

Het vervoer van bagage bedroeg 8672 ton, waarvan over de lijn Buitenzorg–Tjitjalengka 370 ton, en over de lijn Tandjong Priok–Batavia 8302 ton, zijnde voor eerstgenoemde lijn 136 ton en voor laatstgenoemde 281 ton meer dan in 1887.

In het geheel werden 34 419 colli's bestelgoed vervoerd, tot een gezamenlijk gewicht van 367 ton, met eene opbrengst van f 15 516,10, tegen f 15 261,90 in 1887.

De vervoerde ijl- en vrachtgoederen bestonden uit: 51 621 ton particuliere goederen en 25 798 ton landsgoederen, met eene totale opbrengst van f 482 194,07, tegen f 475 300,62 in 1887, terwijl verder 4997 ton dienstgoederen zonder betaling vervoerd werden.

Het vervoer van levende dieren, lijken, rij- en voertuigen bracht f 7914,19 op.

Volgens de voorloopige maandopgaven in de Javasche Courant beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste

zes maanden van 1889 f 457 823, tegen f 430 629, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888.

Lijn Djokjokarta-Tjilatjap (187 K. M.).

De uitkomsten der exploitatie in 1888, ofschoon niet zoo ongunstig als die over het tijdvak van 20 Juli tot 31 December 1887, waren nog weinig bevredigend. Zoolang in het gebied van dezen spoorweg geen Europeesche ondernemingen van nijverheid gevestigd zijn, kan de bevolking slechts over geringe middelen beschikken, en bestaan voor haar geen redenen om zich veelvuldig te verplaatsen. Het goederenvervoer is door deze omstandigheden ook grootendeels beperkt tot het vervoer van inlandsche producten, welke echter, uithoofde van te hooge kosten voor het transport naar Samarang en van moeilijken afscheep te Tjilatjap, bezwaarlijk eene markt kunnen vinden. De onlangs plaats gehad hebbende wederinvoering van eene gesubsidieerde paketvaart tusschen Batavia en Tjilatjap (zie blz. 103 hiervóór) zal hierin wellicht verbetering brengen.

De geldelijke uitkomsten van het verkeer gedurende 1888, toen gemiddeld per dag in exploitatie is geweest eene lengte van ruim 186^{074} K.M., waren als volgt:

Bruto-ontvangsten	f 504 621.26
Exploitatiekosten	461 377,47[5]
Netto-ontvangst	f 43 243,78[5]
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangsten	91.4 pct.
Netto-ontvangst in percenten van de bruto-ontvangsten	8.6 „
Netto-ontvangst in percenten van het aanlegkapitaal.	0.3 „
Bruto-ontvangsten: per baankilometer.	f 2 711,93
„ „ dagkilometer.	7,41
„ „ treinkilometer.	1,03[8]
Exploitatiekosten: per baankilometer.	2 479,53
„ „ dagkilometer.	6.77[5]
„ „ treinkilometer.	0,94
Netto-ontvangst: per baankilometer.	232,40
„ „ dagkilometer.	0,63[5]

Eene vergelijking met de uitkomsten der exploitatie over 1887 is hier achterwege gelaten, omdat in dat jaar de lijn slechts gedurende ruim vijf maanden in exploitatie is geweest. Gedurende dat tijdvak bracht de spoorweg bruto f 223 364,22 op, dat is f 7,32[3] per dagkilometer, terwijl de exploitatiekosten beliepen f 234 877,64 of per dagkilometer f 7,70.

In 1888 werden vervoerd: 1259 reizigers 1ste klasse of 0.21 pct., 15 539 reizigers 2de klasse of 2.55 pct., en 592 210 reizigers 3de klasse of 97.24 pct., te zamen dus 609 008 reizigers of gemiddeld per dag 1664, tegen 1578 gemiddeld per dag gedurende het tijdvak van 20 Juli t/m 31 December 1887.

Aan bagage werd vervoerd 186 ton, met eene opbrengst van f 2928.

In het geheel werden 19 031 colli's bestelgoed vervoerd, tot een gezamenlijk gewicht van 117 ton, waarvoor ontvangen werd f 7213,22.

De vervoerde ijl- en vrachtgoederen bestonden uit 55 162 ton particuliere goederen en 8113 ton landsgoederen, met eene totale opbrengst van f 271 641,68, terwijl verder 3788 ton suikerrietstekken voor particulieren, en (zonder betaling) 7408 ton dienstgoederen vervoerd werden.

Het vervoer van levende dieren, lijken, rij- en voertuigen bracht f 1700,71 op.

Volgens de voorloopige maandopgaven in de Javasche Courant beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste zes maanden van 1889 f 198 457, tegen f 228 648, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888.

2°. Particuliere spoorwegen.

a. Aanleg.

Geen andere particuliere spoorwegen waren in 1888 in aanleg dan de in April van dat jaar aan de Deli-Spoorwegmaatschappij geconcessioneerde zijtak in de richting van Serdang, ter lengte van 38 K.M. (verg. vorig verslag blz. 155). Bij dien aanleg werd weinig tegenspoed ondervonden, zoodat het eerste gedeelte Medan-Serdang (Kampong Besar), lang 20 K.M., in April 1889 reeds voor het goederenvervoer is opengesteld, terwijl de opening van de geheele zijlijn (tot Perbaoengan) tegen Februari 1890 wordt tegemoet gezien.

b. Exploitatie.

In 1888 werden geen nieuwe door particulieren aangelegde spoorwegen in exploitatie gebracht. (Alleen werd op de hoofdlijn van den Deli-spoorweg het laatst onderhanden gebleven gedeelte Laboean-Belawan, ter lengte van ruim 6 K.M., voor het geregelde verkeer geopend.)

In de voorwaarden van vervoer kwamen op sommige der particuliere spoorwegen de volgende wijzigingen.

Op de lijn Samarang-Vorstenlanden-Willem I der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij is sedert 1 Januari 1888 voor het vervoer van goederen eene tusschenklasse II*a*, met een vrachtprijs van 7½ cent per ton-kilometer, ingevoerd. Ook in deze klasse wordt bij volle wagenladingen 5 pct. reductie toegestaan. Het goederentarief voor de stations en halten van den zijtak naar Willem I werd in Mei 1889 gewijzigd door de tariefsprijzen niet meer volgens den werkelijken afstand te berekenen, doch door daarvoor den afstand van Willem I tot Samarang langs den grooten weg als grondslag te nemen. Het is te verwachten dat het goederenverkeer tusschen genoemde plaatsen daardoor zeer zal toenemen. Het artikel suikerrietstekken wordt sedert 1 Juni 1888, bij elke hoeveelheid, tegen den halven tariefsprijs der 3de klasse ten vervoer aangenomen.

Op de lijn Batavia-Buitenzorg, mede aan gemelde Spoorwegmaatschappij toebehoorende [1]), werd aan het locaaltarief van 1 cent per kilometer voor reizigers 3de klasse uitbreiding gegeven, terwijl de prijzen der abonnementen op het gedeelte Meester Cornelis - Batavia verlaagd werden. Voor petroleum, die over minstens 150 kilometers op den staatsspoorweg Buitenzorg-Preanger moet worden vervoerd, werd de vrachtprijs tusschen Batavia en Buitenzorg verlaagd. Ook voor verhuisboedels werd eenige vrachtvermindering toegestaan.

Op de lijn Batavia-Bekassi der Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij werden de abonnementen voor personen, tusschen Meester Cornelis en Batavia in de 2de klasse reizende, met ⅓ verlaagd. Het goederentarief onderging geen verandering, doch voor het vervoer van groote hoeveelheden rijst werden verlagingen toegestaan.

De Deli-Spoorwegmaatschappij voerde op hare lijnen in Deli in Mei 1889 een geheel gewijzigd goederentarief in. Dit tarief heeft twee klassen voor stukgoederen en vier klassen voor wagenladingen. De vrachtprijzen zijn samengesteld uit een vast recht per ton: van f 2 voor stukgoederen, van f 1,50 voor de twee hoogste en van f 1 voor de twee laagste wagenladings-klassen. Voor het vervoer wordt van f 0,20 tot f 0,063 per ton-kilometer berekend.

Aan de ontvangen opgaven omtrent de uitkomsten der exploitatie van de verschillende particuliere spoorwegen wordt voor elke lijn in het bijzonder het volgende ontleend.

Lijn Samarang-Vorstenlanden-Willem I (205 K.M.).

De bruto-ontvangsten van dezen spoorweg bedroegen in 1888 f 2 189 749,13[5], zijnde f 219 790,30 (of 9,3 pct.) minder dan in 1887, welke vermindering voornamelijk te wijten is aan de lagere opbrengst van het goederenvervoer.

In het volgend overzicht zijn de ontvangst-, uitgaaf- en winstcijfers der laatste vijf jaren vermeld.

[1]) Onderhandelingen zijn met de Maatschappij geopend over de overneming voor staatsrekening van de lijn Batavia-Buitenzorg, waaraan nog eenige andere punten zijn vastgeknoopt, o. a. betreffende eene veranderde inrichting van den bovenbouw op het vak Djokjokarta-Soerakarta van hare lijn Samarang-Vorstenlanden, zoodat dit vak ook door het smalspoor-materieel der staatspoorwegen zal kunnen bereden worden, en eene uitbreiding van den werkkring der Maatschappij in Midden-Java (zie lager blz. 155). Reeds tweemalen (in 1877 en 1881) is van aankoop door den Staat der lijn Batavia-Buitenzorg sprake geweest, doch aan de ter zake met de Maatschappij gesloten contracten heeft de Wetgevende Macht destijds hare goedkeuring onthouden (verg. het verslag van 1878, blz. 135, en dat van 1882, blz. 136).

	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Bruto-ontvangsten	f 3 144 982,37^{5}	f 2 860 586,16	f 2 618 414,37	f 2 409 539,43^{5}	f 2 189 749,13^{5}
Exploitatiekosten	1 110 004,16^{5}	1 162 884,07^{5}	1 126 631,81	1 059 137,38	971 299,81^{5}
Winst	f 2 034 978,21	f 1 697 702,08^{5}	f 1 491 782,56	f 1 350 402,05^{5}	f *a*) 1 218 449,32
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangst	35.3 pct.	40.64 pct.	43.03 pct.	43 96 pct.	44.4 pct.
Winst in percenten van de bruto-ontvangst	64.7 „	59.36 „	56 97 „	56.04 „	55.6 „
Winst in percenten van het aanlegkapitaal	10.43 „	8.66 „	7.6 „	6.87 „	6.18 „
Bruto-ontvangsten per baankilometer	f 15 492,52	f 14 091,56	f 12 898,59	f 11 753,85	f 10 681,70
Bruto-ontvangsten „ dagkilometer	42,44	38,61	35.34	32,20	29,19
Bruto-ontvangsten „ treinkilometer	5,86	5,01	4.86	4,48	4,00
Exploitatiekosten per baankilometer	5 468,00	5 728,49	5 549,91	5 166,52	4 738,05
Exploitatiekosten „ dagkilometer	14.98	15,69	15,21	14,16	12,95
Exploitatiekosten „ treinkilometer	2,06	2,04	2.09	1,97	1,77
Winst per baankilometer	10 024,52	8 363,07	7 348,68	6 587,33	5 943,65
Winst „ dagkilometer	27,46	22,92	20,13	18,04	16.24

a) Het gedurende 1888 als rentegarantie van den Staat ontvangen bedrag van f 765 000 is in Juli jl. door de Maatschappij weder ten volle terugbetaald. Bovendien werd toen uit de winst van 1888 aan den Staat nog uitgekeerd f 74 500, in mindering van de renteloozeschuld, die dientengevolge thans nog bedraagt f 899 364,35.

In 1888 werden vervoerd: 4636 reizigers 1ste klasse of 0,5 pct., 34 774 reizigers 2de klasse of 3,5 pct., en 972 160 reizigers 3de klasse of 96 pct., tegen respectievelijk 4540, 32 592 en 908 720 in 1887.

Aan bagage werd vervoerd eene totale hoeveelheid van 566 ton, waarvoor ontvangen werd f 6646,96.

In het geheel werden vervoerd 250 ton bestelgoederen, met eene opbrengst van f 34 070,89^{5}.

De vervoerde ijl- en vrachtgoederen bestonden uit 176 614 ton particuliere goederen en 77 762 ton dienstgoederen, of te zamen 254 376 ton, met eene opbrengst van f 1 550 456,70, tegen f 1 743 970,37^{5} (voor 241 463 ton) in 1887.

Het vervoer van levende dieren, rij- en voertuigen gaf eene opbrengst van f 8453.

Volgens de voorloopige maandopgaven in de Javasche Courant beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste zes maanden van 1889 f 830 288, tegen f 841 126, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888.

Lijn Batavia-Buitenzorg (56 K.M.).

De bruto-ontvangsten waren in 1888 eenigszins hooger dan in het voorafgegane jaar, namelijk f 636 285,70 tegen f 627 243,40 in 1887.

Over de laatste vijf jaren zijn omtrent de uitkomsten der exploitatie de volgende cijfers mede te deelen.

	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Bruto-ontvangsten	f 751 562,05	f 676 570,13	f 675 511,47	f 627 243,40	f 636 285,70
Exploitatiekosten	321 496,82^{5}	323 244,41	301 522,49	322 076,83	322 679,00^{5}
Winst	f 430 065,22^{5}	f 353 325,72	f 373 988,98	f 305 166,57	f 313 606,69^{5}
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangst	42.7 pct.	47.7 pct.	44.6 pct.	51.3 pct.	50.7 pct.
Winst in percenten van de bruto-ontvangst	57.3 „	52.3 „	55.4 „	48.7 „	49.3 „
Winst in percenten van het aanlegkapitaal	10.9 „	9.5 „	10 „	8.2 „	8.4 „
Bruto-ontvangsten per baankilometer	f 12 957,96	f 11 665,00	f 11 646,75	f 11 200,78	f 11 362,24
Bruto-ontvangsten „ dagkilometer	35,50	31,95	31,91	30,69	31,04
Bruto-ontvangsten „ treinkilometer	3,19	2,78	2,77	2,56	2,55
Exploitatiekosten per baankilometer	5 543,05	5 573,18	5 198,67	5 751,37	5 762,13
Exploitatiekosten „ dagkilometer	15,18	15,27	14,24	15,76	15,74
Exploitatiekosten „ treinkilometer	1,36	1,33	1,24	1,32	1,30
Winst per baankilometer	7 414,91	6 091,82	6 448,08	5 449,41	5 600,11
Winst „ dagkilometer	20,32	16,68	17,67	14,93	15,30

In 1888 werden vervoerd: 16 035 reizigers 1ste klasse of 2,59 pct., 80 844 reizigers 2de klasse of 13,04 pct., en 542 114 reizigers 3de klasse of 84,37 pct., tegen respectievelijk 15 069, 79 791 en 474 671 in 1887.

Aan bagage werd vervoerd 242 ton, met eene opbrengst van f 10 096,74.

In het geheel werden vervoerd 360 ton bestelgoed, waarvoor ontvangen werd f 18 532,30.

De vervoerde ijl- en vrachtgoederen bestonden uit 54 935 ton particuliere goederen, 4818 ton goederen voor den aanlegdienst der staatsspoorwegen en 7510 ton eigen dienstgoederen der Maatschappij, te zamen 67 263 ton, voor welke hoeveelheid eene opbrengst werd in rekening gebracht van f 280 707,69, tegen f 273 496,55 (voor 68 357 ton) in 1887.

Wegens vervoer van levende dieren, rij- en voertuigen werd ontvangen f 7886,48.

Volgens de voorloopige maandopgaven in de Javasche Courant beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste zes maanden van 1889 f 339 920, tegen f 313 549, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888.

Lijn Batavia-Bekassi (27 K.M.).

De bruto-ontvangsten van deze met 31 Maart 1887 voor het algemeen verkeer opengestelde lijn der Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij bedroegen in 1888 f 87 639,34, zijnde gemiddeld per dag f 239,45, tegen f 198,26 gedurende het tijdvak van 31 Maart t/m 31 December 1887.

Gedurende laatstbedoeld tijdvak van ruim negen maanden en gedurende het geheele jaar 1888 waren de ontvangsten, de uitgaven en het voor- of nadeelig verschil als volgt:

	1887 (van 31 Maart t/m 31 Dec.).	1888.
Bruto-ontvangsten	f 54 727,65	f 87 639,34
Exploitatiekosten	54 842,14^{5}	81 743,82
Verschil voordeelig	....	f 5 895,52
Verschil nadeelig	f 114,49^{5}	....
Exploitatiekosten in pct. van de bruto-ontvangsten	100.2 pct.	93.27 pct.
Voordeelig saldo in pct. van de bruto-ontvangsten	....	6.73 „
Voordeelig saldo in percenten van het aanlegkapitaal	....	0.42^{7} „
Bruto-ontvangsten: per baankilometer	f 2 041,46^{5}	f 3 269,14
Bruto-ontvangsten: „ dagkilometer	7,39^{6}	8,93
Bruto-ontvangsten: „ treinkilometer	0,61^{5}	0,74
Exploitatiekosten: per baankilometer	2 045,73^{5}	3 049,23
Exploitatiekosten: „ dagkilometer	7,41^{2}	8,33
Exploitatiekosten: „ treinkilometer	0,61^{6}	0,69
Voordeelig saldo: per baankilometer	....	219,91
Voordeelig saldo: „ dagkilometer	....	0,60

In 1888 werden in de 1ste klasse vervoerd 594 reizigers of 0,18 pct., in de 2de klasse 16 299 of 5,08 pct., en in de 3de klasse 303 897 of 94,74 pct., te zamen dus 320 790 reizigers of gemiddeld per dag 876, tegen 653 gemiddeld per dag gedurende het tijdvak van 31 Maart t/m 31 December 1887.

Het vervoer van bagage bedroeg 60 ton, met eene opbrengst van f 2004,05.

In het geheel werden 12 ton bestelgoederen vervoerd, waarvoor ontvangen werd f 360,50.

De vervoerde ijl- en vrachtgoederen bestonden uit 8581 ton particuliere goederen, met eene opbrengst van f 22 693,90.

Het vervoer van levende dieren, rij- en voertuigen wierp nog f 260,65 af.

Volgens de voorloopige maandopgaven in de Javasche Courant beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste zes maanden van 1889 f 41 535, tegen f 40 031, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888.

Lijn Tagal-Balapoelang (25 K.M.).

De bruto-ontvangsten op deze aan de Java-Spoorwegmaatschappij toebehoorende lijn bedroegen in 1888 f 39 293,20, zijnde 31^{5} pct. meer dan in 1887. Deze vermeerdering is het gevolg van toegenomen goederenvervoer. Toch leverde de exploitatie ook in 1888 nog verlies op, zooals uit onderstaande vergelijking van de geldelijke uitkomsten van het verkeer gedurende de beide jaren nader blijken kan.

	1887.	1888.
Bruto-ontvangsten	f 29 881.98^{5}	f 39 293.20
Exploitatiekosten	60 116,11	51 340.12
Verlies.	f 30 234,12^{5}	f 12 046.92
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangsten	201 pct.	130.6 pct.
Verlies in percenten van het aanlegkapitaal	2 9 „	0.91 „
Bruto-ontvangsten: per baankilometer	f 1 195.28	f 1 571.72
„ „ dagkilometer	3.27^{5}	4.29^{4}
„ „ treinkilometer	0,40^{1}	1,58^{3}
Exploitatie-kosten: per baankilometer	2 404.61	2 053,59
„ „ dagkilometer	6.59	5,61
„ „ treinkilometer	0.80^{7}	0,71

In 1888 werden vervoerd: 1129 reizigers der 1ste klasse of 1.2 pct., en 98 268 der 2de klasse of 98.8 pct., te zamen dus 99 397, tegen 130 808 in 1887.

Het vervoer van bagage bedroeg 8.4 ton, met eene opbrengst van f 138,31.

In het geheel werden ruim 44 ton bestelgoed vervoerd, waarvoor ontvangen werd f 379,59.

Het vervoer van ijl- en vrachtgoederen bestond uit 13 692 ton, en bracht f 18 316,11 op tegen f 7030,07 (voor 5883 ton) in 1887.

De ontvangst wegens vervoer van levende dieren, rij- en voertuigen was niet meer dan f 104,50.

Volgens de voorloopige maandopgaven in de Javasche Courant beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste zes maanden van 1889 f 17 627, tegen f 15 802, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888.

Lijn Belawan — Medan — Deli Toewa, met zijtak Medan — Timbang Langkat (55 K.M.).

Door de opening op 16 Februari 1888 van het gedeelte Laboean — Belawan werd de lengte der in exploitatie zijnde lijn met 6^{162} K.M. vermeerderd en daardoor op 55^{072} K.M. gebracht.

De sedert de opening van het eerste gedeelte van dezen spoorweg (1 Augustus 1886) tot 31 December 1888 verkregen uitkomsten laten zich, in verband met de boekjaren der Maatschappij (welke vroeger liepen van 1 Mei tot 30 April, doch van 1888 af met het kalenderjaar worden afgesloten, zoodat het boekjaar 1888 slechts de maanden Mei t/m December omvat), in de volgende drie tijdvakken splitsen.

	Tijdvak van *negen* maanden (1 Aug. 1886 t/m 30 April 1887).	Tijdvak van *twaalf* maanden (1 Mei 1887 t/m 30 April 1888).	Tijdvak van *acht* maanden (1 Mei 1888 t/m 31 Dec. 1888).
Gemiddelde lengte per dag in exploitatie geweest	16^{743} K.M.	46^{315} K.M.	55^{072} K.M.
Bruto-ontvangsten *a*)	f 206 453,58^{5}	f 592 918,04	f 479 476.84^{5}
Exploitatiekosten	99 729,76^{5}	253 051.85	225 648,63
Netto-ontvangst	f 106 723,82	f 339 866,19	f 253 828,21^{5}
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangsten	pct. 46.85^{4}	pct. 42 67^{9}	pct. 47.06^{1}
Netto-ontvangst in percenten van de bruto-ontvangst	53.14^{6}	57.32^{1}	52.93^{9}
Netto-ontvangst in percenten van het aanlegkapitaal	(9 m/d) 3.4	(12 m/d) 8.3	(8 m/d) 6.25
Bruto-ontvangsten: per baankilometer	f 12 330,74	f 12 801,86	f 8 706.36
„ „ dagkilometer	45,17	34,98	35.53^{5}
„ „ treinkilometer	4,77	4,31	4,17
Exploitatie-kosten: per baankilometer	5 777,32	5 463.71	4 097.34
„ „ dagkilometer	21.16	14.93	16.72
„ „ treinkilometer	2.21	1,84	1.96
Netto-ontvangst: per baankilometer	6 553,42	7 338.15	4 609.02
„ „ dagkilometer	24,01	20,05	18,81^{5}

a) Volgens deze opgaven werd dus van 1 Augustus 1886 t/m 31 December 1888 bruto ontvangen f 1 278 848,47. De in de Javasche Courant opgenomen maandstaten wijzen echter een totaal aan van f 1 278 574,52^{5}, in welk totaal de maanden Augustus t/m December 1886 deelden voor f 92 037.08, het jaar 1887 voor f 460 301,85 en het jaar 1888 voor f 726 235,59^{5}.

In de laatste acht maanden van 1888 werden vervoerd:

12 475 reizigers 1ste klasse of 3.29 pct., 32 166 reizigers 2de klasse of 8.49 pct., en 334 220 reizigers 3de klasse of 88.22 pct., te zamen 378 861 reizigers of gemiddeld per dag 1546, tegen 1120 gemiddeld per dag gedurende de voorafgegane twaalf maanden, toen trouwens eene mindere lengte in exploitatie was;

757 ton bagage, met eene opbrengst van f 15 525,96 of f 20,51 per ton, tegen 1031 ton in 1887/88, welke opbrachten f 19 317,43 of per ton f 18,73^{5};

42 199 ton vrachtgoederen, waarvoor ontvangen werd f 222 894,18 of f 5,28 per ton, tegen 59 254 ton in 1887/88, met eene opbrengst van f 282 739,31^{5} of f 4,77 per ton.

Overigens bracht in de laatste acht maanden van 1888 het vervoer van rijtuigen, paarden en vee f 4322,71 op, tegen f 4535,78 in 1887/88.

Volgens de voorloopige maandopgaven in de Javasche Courant beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste zes maanden van 1889 f 482 035, tegen f 378 790, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888 toen per dag gemiddeld in exploitatie waren 53^{514} K.M., zijnde ruim $1\frac{1}{2}$ K.M. minder dan in het eerste semester van 1889.

3°. Concessie-aanvragen.

Lijn Cheribon-Samarang. Voor het tot stand brengen van eene naamlooze vennootschap, op welke de reeds in 1885 aanvaarde concessie voor deze lijn behoort te worden overgedragen, was, blijkens het vorig verslag, blz. 156, laatstelijk uitstel verleend tot 30 Juni 1889. Inmiddels is door de concessionarissen (de erven N. A. Ruyl c. s. en P. F. W. Pels en B. C. De Jong) aanvraag gedaan om rentegarantie van staatswege over het voor den aanleg der lijn noodig geraamde kapitaal van f 15 millioen. Deze zaak bleef in Indië nog in behandeling, in verband met het in overweging genomen denkbeeld om algemeene bepalingen op het verleenen van rentegarantie aan parti-

culiere spoorwegen in het leven te roepen. [1]) Naar aanleiding van bedoelde aanvraag werd voor het oprichten der vennootschap een nader uitstel verleend, en wel tot 30 Juni 1890 (Indisch besluit dd. 31 Maart 1889 n°. 6).

Lijn Batavia-Pesing-Tangerang. Bij Indisch besluit dd. 12 April 1889 n°. 21 werd de termijn voor de aanvaarding der aan den heer R. L. A. Wenning voor deze lijn verleende concessie (zie vorig verslag blz. 157) met negen maanden verlengd, en daardoor bepaald dat de aanvaarding vóór 1 Januari 1890 moet plaats hebben.

Lijn in de residentie Batavia van Bekassi tot Kedong Gedeh (grens met de residentie Krawang). Bij Indisch besluit dd. 11 Mei 1889 n°. 9 is aan de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij vergunning verleend om haren reeds tot Bekassi in exploitatie zijnden spoorweg (zie hooger) door te trekken tot Kedong Gedeh aan den linkeroever der Tjitaroem. De aanlegkosten van deze nieuwe lijn, welke eene lengte heeft van p. m. 30 K.M., zijn geraamd op f 1 050 000. Bij het aangehaald besluit zijn de concessievoorwaarden voor den aldus te verlengen spoorweg in haar geheel op nieuw vastgesteld. De concessie moet aanvaard zijn vóór of op 11 Mei 1890 door het storten van een waarborgkapitaal van f 30 000, en binnen drie jaren na de aanvaarding moet de lijn tot Kedong Gedeh in exploitatie zijn gebracht. Indien echter gerechtelijke onteigening noodig is, behoeft de spoorweg eerst voltooid te zijn binnen twee jaren nadat het gouvernementsbesluit betreffende de eindaanwijzing der te onteigenen perceelen is openbaar gemaakt. Bij art. 2 der nieuwe concessie-voorwaarden heeft de Gouverneur-Generaal zich het recht voorbehouden om, indien binnen vijf jaren nadat de spoorweg voltooid en in exploitatie gebracht is, de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij nog geen concessie mocht hebben verkregen voor eene verdere verlenging van hare lijn in oostelijke richting (zie lager), te allen tijde te bevelen dat de spoorweg binnen twee jaren tot Krawang op den rechteroever der Tjitaroem zal moeten zijn doorgetrokken. Op het tegenwoordig eindpunt Bekassi moet ten behoeve van de thans geconcessioneerde verlenging de Bekassi-rivier worden overbrugd. Aan de spoorwegmaatschappij is eene tegemoetkoming van f 45 000 toegezegd indien de door haar te maken brug, op de door de Regeering verlangde wijze, tevens wordt ingericht voor het gewoon verkeer.

Lijn van Kedong Gedeh (grens tusschen de residentiën Batavia en Krawang) naar Cheribon. Aan genoemde Oosterspoorweg-Maatschappij is bij Indisch besluit dd. 19 Juni 1889 n° 5 voor den tijd van één jaar voorrang verleend voor het verkrijgen van eene concessie om hare bovenbedoelde lijn met nog p. m. 155 K.M. te verlengen, ten behoeve van een te maken hoofdspoorweg van Kedong Gedeh over Krawang, Dawoean, Kalidjati, Soebang, Karangsambong en Palimanang naar Cheribon. Het binnen vier maanden na gemeld besluit te storten waarborgkapitaal (zie art. 2 der bij Indisch Staatsblad 1887 n°. 84 vastgestelde regelen) is bepaald op f 14 000. Deze storting is tijdig geschied.

Lijn in Tagal van Balapoelang naar Margasari. Bij Indisch besluit dd. 19 Mei 1889 n°. 4 werd de in Januari 1888 (zie vorig verslag blz. 154) aan de Java-Spoorwegmaatschappij verleende vergunning, om haren hooger vermelden spoorweg Tagal-Balapoelang tot Margasari door te trekken, vervallen verklaard, op grond dat geen begin met de uitvoering gemaakt en ook geen uitstel gevraagd was. Het daarvoor gestorte waarborgkapitaal, groot f 10 000, werd, ingevolge art. 4 der voorwaarden voor bedoelde vergunning, onder 's lands middelen opgenomen.

[1]) Door het aan de orde stellen van deze wijze van staatshulp is komen te vervallen het in de beide vorige verslagen vermelde denkbeeld om gedurende een zeker aantal jaren subsidies te verleenen, overeenkomende met het bedrag dat het Gouvernement zou kunnen rekenen, ten gevolge van het tot stand komen van eenige nieuwe spoorweg- of stoomtramlijn, op de kosten van gouvernementsvervoer te zullen besparen.

Lijn in het Seraijoe-dal (Banjoemas). Aan de concessionarissen voor deze lijn (de heeren R. A. Eekhout c. s. werd bij Indisch besluit dd. 8 December 1888 n°. 11 voor het aanvaarden der concessie nogmaals één jaar uitstel verleend, alzoo tot 1 Januari 1890, en zulks in verband met een hunnerzijds gedaan verzoek om rentegarantie (zie vorig verslag blz. 157), waaromtrent nog niet beslist is. Onlangs is een nieuw uitstel gevraagd.

Lijn van Djokjokarta over Magelang naar Willem I. Voor het aanleggen van deze lijn, met rentegarantie van staatswege, is in het voorjaar van 1889 concessie aangevraagd door de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij. De spoorweg zou dezelfde spoorwijdte krijgen als de staatsspoorwegen en te Willem I aansluiten op het stationsterrein der Maatschappij. Het verzoek is nog in behandeling in verband met den voorgenomen aankoop door den Staat van de lijn Batavia-Buitenzorg en eenige andere punten, bedoeld in de noot op blz. 152.

Lijn in de kuststreek der residentiën Probolinggo en Bezoeki. Toen, met het oog op de bij Indisch besluit dd. 2 Juni 1885 n°. 4/c in advies gehouden aanvrage van den heer J. H. Muller (zie het verslag van 1885 blz. 133/134), de kans scheen te bestaan op het verkrijgen van een *spoorweg* van Probolinggo over Bezoeki en Panaroekan naar Sitoebondo (p. m. 100 K.M.), was de Indische Regeering van oordeel dat de aan een anderen aanvrager, den heer N. H. Nierstrasz, reeds verleende prioriteit voor een *stoomtramweg* tusschen Probolinggo en Bezoeki (58 K.M.) bij dit plan moest achterstaan, en stelde zij daarom laatstgenoemde in de gelegenheid alsnog van zijne zijde concessie voor den bedoelden spoorweg te vragen. Deze voldeed hieraan ofschoon in beperkte mate (namelijk voor een secundairen spoorweg, aanvankelijk slechts tot Bezoeki), en het gevolg was dat den heer Nierstrasz bij Indisch besluit dd. 23 Juni 1886 n°. 2/c uitzicht op zoodanige concessie werd gegeven. Sedert zijn door hem de gevorderde stukken tijdig ingezonden, doch bij die inzending werd het verzoek gedaan (zie vorig verslag blz. 157) om voor den aanleg der lijn rentewaarborg of andere staatshulp te erlangen, en anders zich te mogen bepalen tot het aanleggen van een stoomtramweg, en dan alleen tusschen Probolinggo en Phaiton (37 K.M.), zooals door hem oorspronkelijk was beoogd toen hij zich in 1883 voor het maken van stoomtramverbindingen had aangemeld (en waarvoor hij destijds ook prioriteit had verkregen, mits de lijn niet te Phaiton, maar te Bezoeki zou eindigen). Daar echter de Indische Regeering ook thans, evenals in 1883, moest wenschen dat een stoomtramweg oostwaarts van Probolinggo tot Bezoeki zoo doorloopen, en er geen voldoende aanleiding bestond om ten behoeve van eene spoorwegverbinding tusschen beide plaatsen het denkbeeld van rentewaarborg of subsidie in overweging te nemen, werd bij Indisch besluit dd. 4 December 1888 n°. 5 het tweeledig verzoek van den heer Nierstrasz afgewezen, onder mededeeling dat hij niet meer als eerste aanvrager voor eene stoomverbinding tusschen Probolinggo en Bezoeki werd aangemerkt. Aan den anderen aanvrager, den heer Muller, werd alsnu — uiterlijk tot 4 Juni 1889 (sedert verlengd tot 4 September 1889) — de gelegenheid geopend om zich op nieuw aan te melden tot het erlangen van concessie of voorrang van concessie voor eene spoorwegverbinding als de vroeger door hem verlangde, namelijk een secundairen spoorweg van Probolinggo tot Sitoebondo. Binnen den gestelden termijn zijn door laatstgenoemden aanvrager een ontwerp en verdere bescheiden betreffende een secundairen spoorweg Probolinggo-Sitoebondo aangeboden, doch volgens reeds ontvangen voorloopig bericht zijn de stukken onvoldoende bevonden en zal de aanvrage vermoedelijk op dien grond worden afgewezen.

Lijn in het binnenland der residentiën Probolinggo en Bezoeki. Voor deze lijn, waarvoor in Juni 1888 (zie vorig verslag blz. 157) aan den heer mr. H. s' Jacob te Soerabaija voor den tijd van één jaar prioriteit was verleend, is tijdig eene concessie-aanvraag ingediend, doch daarbij is het verzoek gedaan om rentegarantie. Bij de afslui-

ting in Indië van dit gedeelte van het verslag was de aanvraag nog in behandeling.

Lijn in de residentie Kediri. Daar de heeren J. J. Geul en J. Canters in gebreke zijn gebleven om binnen den hun daartoe gestelden termijn, laatstelijk (zie vorig verslag blz. 157) verlengd tot 6 September 1888, eene aanvraag om concessie in te zenden, is de hun verleende voorrang voor een secundairen spoorweg van Kediri over Wates en Bentji naar Wlingi, met een zijtak van Bentji naar Blitar, komen te vervallen.

Lijn in het landschap Langkat (residentie Oostkust van Sumatra). Aangezien door den heer C. J. L. Van Schmid niet was voldaan aan de bij Indisch besluit dd. 9 April 1888 n°. 13 gestelde voorwaarden, is de daarbij aan hem verleende prioriteit voor de concessie tot aanleg en exploitatie van een spoorweg van Telok Bakoeng over Telok Ara, Stabat en Poengei naar Bindjei vervallen.

Lijn in het landschap Langkat van Timbang Langkat naar Selesseh. Bij Indisch besluit dd. 20 Juni 1889 n°. 1 werd aan de Deli-Spoorwegmaatschappij vergunning verleend om den zijtak Medan-Timbang Langkat te verlengen tot aan de kampong Selesseh, gelegen op circa 11 K.M. ten westen van laatstgenoemde plaats. De voorwaarden van de oorspronkelijke concessie zijn op deze verlenging van toepassing. De concessie moet vóór of op 20 December 1889 aanvaard worden door de storting van een waarborgkapitaal van f 8000. De kosten der lijn zijn begroot op f 520 000.

§ 2. *Stoomtramwegen.* [1])

1°. Staatsstoomtramweg in Atjeh (39 K.M.).

De uitkomst der exploitatie was in 1888 minder ongunstig dan in 1887, maar leverde toch nog verlies op, zooals uit de volgende opgaaf blijken kan.

		1887 (verbeterde opgaven).	1888.
Bruto-ontvangsten		f 76 937.49	f 86 329.34
Exploitatiekosten		96 786,37^{5}	95 704.80
Nadeelig verschil		f 19 848.88^{5}	f 9 375.46
Bruto-ontvangsten:	per baankilometer	f 1 987.69	f 2 230,33
	„ dagkilometer	5,44^{5}	6.09^{3}
	„ treinkilometer	1,30^{8}	1.37
Exploitatiekosten:	per baankilometer	2 500.49	2 472.54
	„ dagkilometer	6.85	6.75^{5}
	„ treinkilometer	1,64^{5}	1.52

' Nopens het personen- en goederenverkeer zijn ditmaal geen volledige gegevens ontvangen. Het aandeel van de Atjehsche bevolking in de opbrengst van het personen- en bagageverkeer wordt geschat op 15 pct. Daar de voor de inheemsche bevolking benoodigde goederen, als tabak, olie, visch en andere levensmiddelen, bijna uitsluitend bij kleine hoeveelheden en dus als bagage vervoerd worden, is hare bijdrage tot het vrachtgoederenvervoer tot nu toe niet noemenswaardig.

2°. Particuliere stoomtramwegen.

a. In exploitatie.

Lijn Samarang-Joana, met zijtakken Koedoes-Mayong en Demak-Godong (132 K.M., waaronder 11.8 K.M. stadslijnen ter hoofdplaats Samarang). De Samarang-Joana Stoomtrammaatschappij, aan welke de hierbedoelde lijnen behooren, bracht reeds op 15 November 1888 een eerste gedeelte (ter lengte van 21 K.M.) in exploitatie van den 60 K.M. langen zijtak van Demak over Poerwodadi naar Wirosari, tot welke uitbreiding haar in September 1887 vergunning was verleend. De bouw van dien zijtak, waarvan de kosten begroot zijn op f 800 000, werd aangevangen op 20 Juni 1888. Door de opening op 15 November daaraanvolgende van de eerste sectie Demak-Godong klom de in exploitatie zijnde lengte tot 132 K.M. Op 15 April 1889 is ook de tweede sectie Godong-Poerwodadi, 19 K.M., voor het publiek verkeer opengesteld, terwijl de rails in Juni reeds tot Wirosari gelegd waren, zoodat spoedig de opening van de derde of laatste sectie werd tegemoet gezien.

Over de jaren 1887 en 1888 waren de geldelijke uitkomsten van de exploitatie als volgt:

		1887.	1888.
Gemiddelde lengte per dag in exploitatie geweest		103^{1} K.M.	113^{7} K.M.
Bruto-ontvangsten		f 386 293,78	f 415 126.85
Exploitatiekosten		165 379,14^{5}	166 161.22
Netto-ontvangst		f 220 914,63^{5}	f 248 965.63
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangsten		42.81 pct.	40.03 pct.
Netto-ontvangst in percenten van de bruto-ontvangsten		57.19 „	59.97 „
Netto-ontvangst in percenten van het aanlegkapitaal		6.81^{4} „	7.10^{75} „
Bruto-ontvangsten:	per baankilometer	f 3 746.79	f 3 651.07
	„ dagkilometer	10.26	9.98
	„ treinkilometer	1,38	1.29
Exploitatiekosten:	per baankilometer	1 604.06^{5}	1 461,40
	„ dagkilomer	4,39	3.99^{5}
	„ treinkilometer	0,59	0.51^{5}
Netto-ontvangst:	per baankilometer	2 142,72^{5}	2 189,67
	„ dagkilometer	5,87	5,98^{5}

Gedurende 1888 werden op de lijnen der Maatschappij vervoerd 861 809 reizigers, met eene opbrengst van f 165 662,06, tegen 726 043 reizigers, met eene opbrengst van f 164 807,27, in 1887.

Het vervoer van bagage bracht f 2106,85 op, dat van stukgoederen en wagenladingen f 238 408,39, en dat van bestelgoederen f 5124,50, welke sommen over 1887 bedragen hadden f 2207,35, f 211 870,66 en f 4492.

De hoeveelheid langs den tramweg vervoerde bestelgoederen klom in 1888 van 8984 tot 10 249 colli's, het vervoer van stukgoederen van 4021 tot 4705 ton, het aantal verzonden wagenladingen (à 6000 K.G.) van 8766 tot 13 682, terwijl het vervoer van suikerriet verminderde van 13 189 tot 10 543 ton.

Volgens de voorloopige maandopgaven beliepen de bruto-ontvangsten gedurende de eerste zes maanden van 1889, toen gemiddeld per dag in exploitatie waren 139,6 K.M., f 185 000, tegen f 158 000, volgens diezelfde opgaven, gedurende het eerste halfjaar van 1888, toen gemiddeld per dag 111 K.M. in exploitatie waren.

Lijn Batavia-Meester Cornelis (12½ K.M.). Deze stoomtramdienst van de Nederlandsch-Indische Tramwegmaatschappij ontleent hare inkomsten nagenoeg uitsluitend aan het personenvervoer, dat gedurende het op 30 Juni 1888 geëindigde boekjaar 1887/88 opbracht f 231 408 (of 98.44 pct. van de totale bruto-ontvangsten), tegen achtereenvolgens f 247 919 en f 232 012 in de boekjaren 1885/86 en 1886/87. Bedoelde opbrengst van f 231 408 was verdeeld als volgt: stationsgelden f 162 607, abonnementen f 57 029 en coupons f 11 772. Ten gevolge van verlagingen van het tarief voor inlanders, gepaard met de indienststelling van afzonderlijke rijtuigen voor deze klasse van passagiers, zoogenaamde koelierijtuigen, klom in 1887/88 het aantal vervoerde personen van 1 806 952 tot 2 187 720 (de abonnés zijn hierbij voor 2 ritten daags in aanmerking genomen).

Eene vergelijking van de geldelijke uitkomsten der exploitatie gedurende de hooger vermelde drie boekjaren

[1]) In Maart jl. (Indisch Staatsblad 1889 n°. 76) is de toegelaten grootste snelheid voor stoomtramtreinen van 15 op 20 K.M. per uur gebracht (verg. blz. 149 hiervóór).

vindt men in onderstaand overzicht.

		1885/1886.	1886/1887.	1887/1888.
Bruto-ontvangsten		f 249 108,86	f 234 828,16	f 235 077,49^{5}
Exploitatiekosten		157 006,67	134 385,73	130 028,32^{5}
Netto-ontvangst		f 92 102,19	f 100 442,43	f 105 049,17
Exploitatiekosten in percenten van de bruto-ontvangst		63.02 pct.	57.2 pct.	55.3 pct.
Netto-ontvangst in percenten van de bruto-ontvangst		36.98 „	42.8 „	44.7 „
Netto-ontvangst in percenten van het aanlegkapitaal		7.2 „	7.8 „	8.2 „
Bruto-ontvangsten:	per baankilometer.	f 19 928,71	f 18 786.24	f 18 805.20
	„ dagkilometer.	54,60	51.47	51,38
	„ treinkilometer.	0,42^{4}	0,38^{9}	0,38^{7}
Exploitatie-kosten:	per baankilometer.	12 560,50	10 750,86	10 402,27
	„ dagkilometer.	34,41	29.45^{5}	28,42
	„ treinkilometer.	0,26^{2}	0,21^{8}	0,21^{3}
Netto-ontvangst:	per baankilometer.	7 368,21	8 035.38	8 402,93
	„ dagkilometer.	20,19	22,01^{5}	22,96

Na eene nauwkeurige opneming achtte de Maatschappij het vooralsnog niet geraden uitvoering te geven aan het denkbeeld om haren tramweg uit te breiden met eene zijlijn van Kramat naar Sawah Besar.

Lijn Poerwodadi-Goendih (17 K.M.). Omtrent deze lijn, die als een voedingstak van den spoorweg Samarang-Vorstenlanden is te beschouwen, zijn weder geene gegevens ingekomen.

b. **In aanleg, of waarvan de aanleg wordt voorbereid.**

Vanwege de te 's-Gravenhage gevestigde Oost-Java Stoomtrammaatschappij, op welke in het najaar van 1888 zijn overgegaan de in 1886 en 1887 verleende vergunningen voor twee nieuwe stoomtramlijnen in de residentie Soerabaija, is in de eerste maanden van 1889 op beide lijnen met de werkzaamheden begonnen. Op de lijn van de Oedjoeng (ter hoofdplaats Soerabaija) naar Sepandjang (door de Maatschappij aanvaard zonder den zijtak van Kramat Gantong naar Koepang) [1]) is in Mei jl. met de uitvoering begonnen, en wel in het gedeelte Oedjoeng-Fort Prins Hendrik. Deze sectie is 3 K.M. lang, en de geheele lijn 22 K.M. Op de andere lijn, die van Modjokerto (in aansluiting aan het staatsspoorwegstation aldaar) over Modjoagong naar Ngoro, werd reeds in Februari 1889 met de werkzaamheden aangevangen. Volgens berichten van 1 Juni jl. waren de rails toen gelegd over eene lengte van 22 K.M., en zou het eindpunt Ngoro, omstreeks 12 K.M. verder gelegen, vermoedelijk in Juli worden bereikt. Met het goederenvervoer per werktreinen is reeds een aanvang gemaakt. Omtrent eenige onderwerpen, in verband staande met de exploitatie van den stoomtramweg Modjokerto-Ngoro als voedingslijn van den staatsspoorweg is in Juli jl. met de Maatschappij eene overeenkomst gesloten (Indisch besluit dd. 25 Juli 1889 n°. 28).

In voorbereiding is de uitvoering van de, blijkens Indisch besluit dd. 7 Juni 1889 n°. 45, door de heeren Th. Boom c. s. aanvaarde vergunning voor eene stoomtramlijn, ter lengte van 28½ K.M., mede in de residentie Soerabaija, en wel van Waroe over Krian naar Prambon, met een zijtak van Krian naar Djerebeng (op de halten Waroe en Prambon in aansluiting met den staatsspoorweg). Op verzoek van de ondernemers, die berichtten dat zich hier te lande een comité gevormd had om de zaak ten uitvoer te leggen, is hun voor het aanvangen van de werken bij Indisch besluit dd. 8 Augustus 1889 n°. 8 uitstel verleend tot 20 April 1890.

3°. Aanvragen om vergunning.

Op het in 't vorig verslag (blz. 151) besproken verzoek van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij om vergunning tot het maken en exploiteeren van een stoomtramweg, met eene spoorwijdte van 1.435 M., uitgaande van haar station ter hoofdplaats Djokjokarta in zuidelijke richting naar Brossot, werd bij Indisch besluit dd. 27 Juni 1888 n°. 12 afwijzend beschikt. Echter verklaarde de Indische Regeering zich bereid eene andere aanvraag voor eene spoorwijdte gelijk aan die der staatsspoorwegen (1.067 M.) in gunstige overweging te nemen. Door de Maatschappij is daarop nader het verzoek gedaan om van bedoelde beschikking terug te komen, omtrent welk verzoek, in verband met het op nieuw in overweging genomen denkbeeld tot spoorversmalling op de lijn Samarang-Vorstenlanden, nog geen beslissing is genomen.

Ook was, bij de afsluiting in Indië van dit gedeelte van het verslag, nog in behandeling eene aanvraag van Jhr. E. A. Dibbets, betreffende een te maken stoomtramweg in de residentiën Pasoeroean en Soerabaija, en wel van Kalianjar over Bangil, Pandakan en Gempol naar Modjosari.

Een verzoek van den heer P. J. Lambert, om voorrang voor eene vergunning tot aanleg en exploitatie van een stoomtramweg van Soerabaija naar Grissee en van daar over Lamongan en Babat naar Bodjonegoro, werd bij Indisch besluit dd. 14 December 1888 n°. 32 afgewezen, met het oog op den in deze streek noodigen spoorwegaanleg.

De twee in 't vorig verslag (blz. 159) vermelde vergunningen, respectievelijk voor een stoomtramweg ter hoofdplaats Soerakarta en voor eene lijn op het eiland Madura van Bangkallan naar Kamal, welke vergunningen slechts van kracht bleven tot 6 September en 24 October 1888, zijn vervallen, omdat zij niet tijdig aanvaard zijn geworden.

Mede is nog niet aanvaard, maar blijft nog van kracht, de reeds in 1885 verleende vergunning voor een stoomtramweg in de residentie Banjoemas (van Kalibagor naar Poerbolinggo), welke lijn bestemd is om één geheel te vormen met den door dezelfde aanvragers ontworpen *spoorweg* in het Seraijoe-dal, waaromtrent een verzoek om rentegarantie in behandeling is (zie blz. 155 hiervóór).

Nadat de §§ 1 en 2 dezer afdeeling, voor zooveel zij in de voorgaande bladzijden begrepen zijn, reeds waren afgedrukt, is uit Indië ontvangen een uitgewerkt vergelijkend overzicht van de uitkomsten der *spoorweg*-exploitatie op Java over de jaren 1887 en 1888, afzonderlijk voor elke der drie staatslijnen en elke der twee voornaamste particuliere lijnen (Samarang-Vorstenlanden en Batavia-Buitenzorg). Het scheen niet zonder belang bedoeld overzicht alsnog bij dit verslag te doen afdrukken. Men vindt het hierachter als bijlage CC.

§ 3. *Stoomwezen.*

De in het vorig verslag omschreven gewijzigde organisatie van den dienst van het stoomwezen bleek aan het doel te beantwoorden. Bezwaren van de samenvoeging van het toezicht op de spoorwegen met dat op het stoomwezen werden niet ondervonden. Door de plaatsing van een inspecteur te Medan, voor het toezicht op de stoomtoestellen in de gouvernementen Sumatra's Westkust en Atjeh en in de residentiën Sumatra's Oostkust, Palembang en Riouw, werd eene belangrijke verbetering in het toezicht op de stoomtoestellen in de buitenbezittingen verkregen, ten gevolge waarvan het beproeven en het onderzoeken van stoomketels door andere deskundigen dan den daarvoor aangewezen inspecteur slechts zelden voorkwam.

In 1888 werden vergunnings-akten uitgereikt voor 87 nieuwe en 15 weder in gebruik gestelde ketels. [2]) Van deze 102 ketels dienden er 78 voor gebruik te land en 24 voor schepen. De in gebruik gestelde nieuwe ketels hadden een verwarmings-oppervlak van 5347.20 M², terwijl het verwarmings-oppervlak der ketels die, na tijdelijk buiten dienst te zijn geweest, opnieuw in gebruik werden gesteld, 249.01 M² bedroeg.

Tegenover deze vermeerdering van 102 ketels met 5596.21 M² verwarmings-oppervlak, stond echter eene vermindering van 50 ketels (40 voor gebruik te land en 10 scheepsketels) met een verwarmings-oppervlak van 2171.10 M²., welke ketels aan het gebruik onttrokken werden. Het aantal der ten dienste van particulieren in gebruik zijnde

[1]) In overeenstemming hiermede werd bij Indisch besluit dd. 21 December 1888 n°. 42, houdende aanteekening van de aanvaarding der vergunning voor dezen stoomtramweg, tevens bepaald dat de aanvaarde vergunning beschouwd werd als alleen verleend te zijn voor de hoofdlijn. Tot de aanvaarding van de vergunning voor de andere aan de Maatschappij overgegane lijn (Modjokerto-Ngoro) heeft betrekking het Indisch besluit dd. 8 November 1888 n°. 10.

[2]) Bovendien werden nog vergunnings-akten uitgereikt voor 27 gewijzigde of verplaatste ketels.

stoomketels, uitgezonderd die der spoorwegdiensten, dat op ult. 1887 (volgens verbeterde opgaven) bedragen had 1579, was dus bij het einde van 1888 geklommen tot 1631.

Terwijl voor nadere bijzonderheden omtrent de bestemming zoowel van de op 1 Januari en 31 December 1888 aanwezige stoomketels als van de gedurende den loop van dat jaar bijgekomen of buiten gebruik gestelde ketels verwezen wordt naar de in nieuwen trant ingerichte bijlage DD hierachter, laat men hier een vijfjarig algemeen overzicht volgen.

Aanwezig op ult.	Stoomketels voor gebruik te land. Java en Madura. Aantal.	Java en Madura. Verwarmings-oppervlak (in M².).	Buitenbezittingen. Aantal.	Buitenbezittingen. Verwarmings-oppervlak (in M².).	Te zamen. Aantal.	Te zamen. Verwarmings-oppervlak (in M².).	Stoomketels in vaartuigen. Aantal.	Stoomketels in vaartuigen. Verwarmings-oppervlak (in M².).	Totaal-generaal. Aantal.	Totaal-generaal. Verwarmings-oppervlak (in M².).	Dooreengenomen beliep het verwarmings-oppervlak (in M².): per ketel te land.	per scheepsketel.
1884.	1 297	73 234	34	532	1 331	73 766	184	10 111	1 515	83 877	55.4	54.9
1885.	1 326	78 429	37	560	1 363	78 989	190	10 913	1 553	89 902	57.9	57.4
1886.	1 324	80 443	42	592	1 366	81 035	194	10 929	1 560	91 964	59.3	56.3
1887 a)	1 321	79 551	45	611	1 366	80 162	213	11 133	1 579	91 295	58.7	52.3
1888.	1 352	82 709	52	643	1 404	83 352	227	11 368	1 631	94 720	59.4	50.3

a) Verbeterde opgaven.

Van de 227 op ult. 1888 in gebruik zijnde scheepsketels waren er 157, met 9975.51 M². verwarmings-oppervlak, geplaatst in 78 op Java en Madura tehuis behoorende vaartuigen, terwijl de 70 overige scheepsketels, met 1392.84 M². verwarmings-oppervlak, zich bevonden in 53 vaartuigen die op de buitenbezittingen tehuis behoorden. De vaartuigen waren over de verschillende gewesten verdeeld als volgt: Batavia 53 (waaronder 32 van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij), Samarang 4, Soerabaija 11, Krawang 1, Cheribon 3, Tagal 1, Pekalongan 1, Pasoeroean 1 en Probolinggo 3, te zamen als boven 78 voor Java en Madura, terwijl van de 53 vaartuigen der buitenbezittingen er tehuis behoorden 9 in Atjeh, 3 ter Sumatra's Westkust, 10 in Palembang, 3 in Riouw, 16 ter Sumatra's Oostkust, 2 op Billiton, 3 in de Westerafdeeling van Borneo, 2 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 1 in 't gouvernement Celebes en onderhoorigheden, 1 in Menado en 3 in Ternate.

Wegens vergoeding der kosten van beproeving en onderzoek werd in 1888 een bedrag van f 12 630 ontvangen, waarvan f 10 470 voor ketels die op Java en Madura, en f 2160 voor ketels die op de buitenbezittingen in werking gebracht werden. In de jaren 1886 en 1887 bedroegen de ontvangsten achtereenvolgens f 9180 en f 7450.

Voor 7 ketels, met 64.46 M². verwarmings-oppervlak, werden tijdelijke vergunnings-akten uitgereikt, omdat niet aan alle voorschriften voldaan was. Het meest kwam dit voor bij de ketels van stoomsloepen en barkassen, die door inlandsche grooten en inlanders op de Oostkust van Sumatra en in Atjeh ter keuring werden aangeboden, namelijk bij 6 scheepsketels, met 57.36 M². verwarmings-oppervlak. Het andere geval kwam op Java voor bij een ketel voor gebruik te land met slechts 7.10 M². verwarmings-oppervlak.

De herkomst van de 87 nieuw opgestelde ketels blijkt uit het volgende overzicht.

VERVAARDIGD IN:	Ketels voor gebruik te land. Aantal.	Ketels voor gebruik te land. Verwarmings-oppervlak.	Scheepsketels Aantal.	Scheepsketels Verwarmings-oppervlak.	Totaal. Aantal.	Totaal. Verwarmings-oppervlak.
Nederland.	5	303.60	„	„	5	303.60
Nederlandsch-Indië .	4	200.30	1	11.50	5	211.80
België	6	701.30	„	„	6	701.30
Duitschland	7	662.94	3	8	10	670.94
Frankrijk	2	50.20	„	„	2	50.20
Engeland en Schotland	37	2399 66	10	784.93	47	3184.59
Engelsch-Indië. . .	3	106.10	2	15.34	5	121.44
China	„	„	3	36.08	3	36.08
Amerika	1	19.00	„	„	1	19.00
Onbekend.	2	25.00	1	23.25	3	48.25
Totaal. . . .	67	4468.10	20	879.10	87	5347.20

Slechts aan drie personen werd op hun verzoek een getuigschrift van bevoegdheid tot het bedienen van stoomtoestellen uitgereikt.

Ongevallen tengevolge van verzuim, nalatigheid of het niet in acht nemen van de bepalingen omtrent het gebruik van stoomketels kwamen in 1888 niet voor.

IV. POST- EN TELEGRAAFDIENST [1]).

§ 1. *Vereenigde dienst.*

Het aantal kantoren en hulpkantoren van den vereenigden dienst en dat der tot den dienst van de staatsspoorwegen behoorende telegraafkantoren, die ten behoeve van het publiek voor het onderling verkeer en voor het verkeer met de kantoren van den post- en telegraafdienst zijn opengesteld, onderging in den loop van 1888 (zooals nog nader in de verdere paragrafen van deze afdeeling zal worden uiteengezet) de volgende wijzigingen.

Het postkantoor te Makasser (Celebes) en het hulppostkantoor te Boeleleng (Bali) werden — in verband met de onderzeesche telegraafverbinding van de eilanden Celebes en Bali met Java — tot post- tevens telegraafkantoren verheven. Verder werd het hulppostkantoor op het eiland Onrust (nabij Batavia) opgeheven, in verband met de overbrenging (zie blz. 56 hiervóór) van de aldaar aanwezige marine-inrichtingen naar Soerabaija [2]), terwijl voorloopig bij wijze van tijdelijken maatregel hulpkantoren werden opgericht te Moeara Teweh (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en op de spoorweghalte Kroija (Banjoemas), die sedert zijn bestendigd (Indisch Staatsblad 1889 n°. 28). Laatstbedoeld hulpkantoor zal echter slechts gedurende vier maanden 's jaars, en wel tijdens de militaire oefeningen in het nabij gelegen kamp te Babakan, geopend zijn. Door een en ander werd het aantal post- tevens telegraafkantoren met 2 vermeerderd en dat der postkantoren met 1 verminderd, en daardoor het totaalcijfer van beide categorieën van kantoren van 113 op 114 gebracht (waarvan 72 op Java en Madura), terwijl het aantal hulpkantoren op 68 bepaald bleef (waarvan 44 op Java en Madura).

Aan het hulpkantoor te Magettan (Madioen) werd de telephoondienst toegevoegd, terwijl in de telephoonlijn van Padang naar Solok (Sumatra's Westkust) een telephoonkantoor te Loeboe Soelasi werd opgericht, zoodat het aantal telephoonkantoren van 19 op 21 gebracht werd, allen, op één na, vereenigd met hulppostkantoren (waarvan 18 op Java).

Het aantal spoorwegtelegraafkantoren werd, door de instelling van een drietal nieuwe halten op de Oosterlijnen der staatsspoorwegen, met 3 vermeerderd en steeg mitsdien van 103 tot 106 (waarvan 13 op plaatsen waar tevens hulppostkantoren gevestigd zijn).

[1]) Van het laatst verschenen afzonderlijk verslag van den Indischen post- en telegraafdienst, betreffende het jaar 1887, is in Maart jl. een exemplaar aan de Staten-Generaal aangeboden.

[2]) De formeele opheffing van gezegd hulpkantoor geschiedde eerst bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 42.

Buitendien werden in 1888 door de Deli- en de Java-spoorwegmaatschappijen de telegraaf-inrichtingen op hare stations en halten (en wel 7 ter Oostkust van Sumatra en 5 in Tagal) voor het binnenlandsch verkeer opengesteld.

Een overzicht betreffende de op 31 December 1888 voor het algemeen verkeer — en, voor zooveel de bovengenoemde Maatschappijen betreft, voor het binnenlandsch verkeer — opengestelde kantoren volgt hieronder.

Omschrijving der kantoren.	Java en Madura.	Sumatra.	Borneo.	Celebes.	Andere eilanden.	Te zamen.
Post-, tevens telegraafkantoren *a*)	69	24	„	1	1	95
Postkantoren	3	5	2	2	7	19
	72	29	2	3	8	114
Hulppost-, tevens telephoonkantoren	17	2	„	„	„	19
„ „ spoorwegtelegraafkantoren *b*)	12	„	„	„	„	12
„ „ telephoon- en spoorwegtelegraafkantoor	1	„	„	„	„	1
Overige hulppostkantoren (zonder telephoon- of spoorwegtelegraaf-dienst) *c*)	14	9	8	5	„	36
Overige spoorwegtelegraafkantoren (zonder hulppostdienst) *d*)	93	„	„	„	„	93
Telephoonkantoor (zonder hulppostdienst)	„	1	„	„	„	1
Particuliere spoorwegtelegraafkantoren	5	7	„	„	„	12
Te zamen op 31 Dec. 1888	214	48	10	8	8	288
Op 31 Dec. 1887 waren de cijfers	207	40	9	8	8	272
Op 31 Dec. 1886 waren de cijfers	185	36	9	8	8	246

a) In deze opgaaf zijn niet begrepen de telegraafkantoren te Tjipannas in de Preanger Regentschappen en Lengkong in Soerabaija (die slechts nu en dan, naar gelang van de behoefte, tijdelijk geopend zijn en welk laatste kantoor in Juni jl. door een telephoonkantoor is vervangen); evenmin het hulptelegraafkantoor te Batavia (in de benedenstad) en het hulppost- tevens telegraafkantoor te Tandjong Priok (haven van Batavia), die beide door het personeel van het post- tevens telegraafkantoor te Weltevreden (bovenstad van Batavia) worden bediend.

b) Hieronder één (Kroija) dat — zooals straks gezegd — slechts gedurende vier maanden 's jaars voor den postdienst is opengesteld.

c) Het tijdelijk hulppostkantoor te Djepang, hoofdzakelijk opgericht ten behoeve van den dienst der waterwerken in Demak (residentie Samarang) en dan ook ten laste komende van de fondsen voor die werken, is in deze opgaaf niet begrepen; evenmin het (reeds sub *a* bedoelde) hulpkantoor te Tandjong Priok.

d) Onder de spoorwegtelegraafkantoren zijn hier niet medegerekend de stations of halten der staatsspoorwegen op plaatsen waar een telegraafkantoor van den post- en telegraafdienst gevestigd is.

Het Europeesch personeel van den post- en telegraafdienst bestond bij den aanvang van 1889 uit 434 ambtenaren, namelijk 1 hoofdinspecteur, chef van den dienst, 10 inspecteerende ambtenaren, 112 kantoorchefs [1]), 156 commiezen, 40 adjunct-commiezen, 67 hulppostcommiezen, waarvan één boven de formatie [2]), 46 klerken, en 2 technici aan de werkplaats van den post- en telegraafdienst verbonden, respectievelijk als chef van het atelier en als adspirant-instrumentmaker. [3])

In verband met de invoering van den vollen dagdienst op de telegraaflijn tusschen Padang en Batavia en ten behoeve van de verheffing van de postkantoren te Laboean Deli (Oostkust van Sumatra), Pamakassan en Sumanap (Madura) en van het hulppostkantoor te Bangkallan (mede op Madura) tot post- tevens telegraafkantoren, de oprichting van een hulppost- tevens telephoonkantoor te Toeren (Pasoeroean) en de bestendiging van de voorloopige hulppostkantoren te Moeara Teweh (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en Kroija (Banjoemas) werd de formatie van voormeld personeel in Januari 1889 (Indisch Staatsblad n°. 28) uitgebreid met 1 kantoorchef, 13 commiezen en 2 hulppostcommiezen, en daardoor het aantal der kantoorchefs gebracht van 114 op 115, dat der commiezen van 156 op 169 en dat der hulppostcommiezen van 67 op 69.

Met 1 Juni 1889 is voorts nog een hulppostkantoor geopend te Belawan ter Sumatra's Oostkust, en met 1 September jl. een dergelijk kantoor op de staatsspoorweghalte Walikoekoen in Madioen; het eene is voorloopig op tijdelijken voet ingesteld, in afwachting dat bij de begrooting voor 1890 (waarbij nog op andere ontworpen uitbreidingen van den post- en telegraafdienst is gerekend) de bezoldiging van den hulppostcommies zal zijn toegestaan, terwijl ten behoeve van het hulppostkantoor te Walikoekoen beschikt is over het bedrag vrijgevallen door de opheffing van het hulppostkantoor op Onrust.

In den loop van 1888 hadden examens plaats voor de rangen van commies der 2de en der 3de klasse. [4]) Aan eerstbedoeld examen werd deelgenomen door 41 candidaten (allen commiezen der 3de klasse), waarvan 18 slaagden, en aan het tweede door 35 adjunct-commiezen, waarvan 23 aan de eischen voldeden. Van de eerstbedoelde 41 candidaten waren er 4 in het bezit van het diploma van goed volbracht eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, en onder de 35 adspiranten voor den rang van commies der 3de klasse waren er 7 met een dergelijk diploma, terwijl de overigen geen aanspraak op vrijstelling van het examen in eenig vak konden doen gelden.

Bij den aanvang van 1889 was, evenals in 1888, het aantal inspecteerende ambtenaren compleet. Aan den gewezen inspecteur der 1ste klasse, die bij ontstentenis van eene vacature in dien rang, na zijne terugkomst van verlof uit Europa in 1887, voorloopig met de waarneming der betrekking van adjunct-inspecteur werd belast, was inmiddels de waarneming der betrekking van inspecteur der 2de klasse kunnen worden opgedragen. Ook onder het personeel der kantoren bestonden op 1 Januari jl. geen vacatures. Behalve den bovenbedoelden, tijdelijk met de waarneming van eene andere betrekking belasten ambtenaar, waren op gemelden datum nog beschikbaar: 7 commiezen der 3de klasse en 16 adjunct-commiezen (die het examen voor den hoogeren rang hadden afgelegd), benevens 14 adspirant-adjunct-commiezen, die, in afwachting van eene benoeming tot adjunct-commies, buiten bezwaar van den lande bij de kantoren werkzaam waren.

In de eerste maanden van het loopende jaar werd voor verschillende kantoren de diensttijd op Zon- en feestdagen verminderd, of werd, voor zoover zij reeds op deze dagen beperkten diensttijd hadden, de dienst nader verminderd, dan wel geheel opgeheven, waardoor het aantal der kantoren, die op de voormelde dagen geheel gesloten zijn, eenige uitbreiding onderging. Zooveel mogelijk zal met de beperking van den post- en telegraafdienst op de Zon- en feestdagen worden voortgegaan.

Het inlandsch personeel van den vereenigden dienst bestond bij den aanvang van 1889 uit 1063 personen (waaronder 95 postiljons met eigen paarden), tegen 1106 personen bij het begin van 1888 en 1094 bij het begin van 1887.

[1]) Bij de formatie van het personeel, die in haar geheel opnieuw werd vastgesteld bij Indisch Staatsblad 1888 n° 134, zijn 114 kantoorchefs toegestaan, maar doordien de postkantoren te Koepang (Timor) en Edi (Atjeh) nog steeds worden beheerd door niet tot den postdienst behoorende ambtenaren (zie blz. 127 van het verslag van 1886), kon voor de 114 post- en post- tevens telegraafkantoren met 112 kantoorchefs worden volstaan.

[2]) De voormelde formatie, waarin begrepen was de ambtenaar voor het sedert opgeheven hulppostkantoor op Onrust, rekent op 67 hulppostcommiezen, maar voor het hooger bedoelde hulppostkantoor te Djepang moest de ambtenaar buiten de formatie blijven en voor de hulppostkantoren te Moeara Teweh en Kroija waren bij den aanvang van 1889 de ambtenaren nog niet voorgoed aangesteld.

[3]) De adspirant-instrumentmaker, die voorloopig nog op daggeld werkzaam was, werd in Maart 1889 tot instrumentmaker benoemd.

[4]) De bepalingen van 1878 omtrent het afnemen van de hierbedoelde examens (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3307) zijn bij Indisch besluit dd. 16 September 1888 n°. 12 aangevuld met eenige voorschriften ten doel hebbende onnoodige opvoering der vacatieloonen tegen te gaan (verg. vorig verslag blz. 188).

Het debiet van gezegeld papier en plakzegels was, uitgezonderd te Soerabaija, in 1888 aan alle kantoren en hulpkantoren van den post- en telegraafdienst opgedragen.

Over de laatste drie jaren waarvan de gegevens volledig bekend zijn (hetgeen over 1888 vooralsnog niet het geval is), waren de geldelijke uitkomsten van den post- en telegraafdienst (daaronder ook de ontvangsten van de in § 3 te bespreken paardenposterij) als volgt:

	1885.		1886.		1887.	
Ontvangsten.						
Brievenpost (zie overigens de specificatie op blz. 163)	f 826 542		f 830 506		f 853 580	
Paardenpost (gouvernements- en binnenlandsche) *a*)	6 051		5 785		3 731	
Telegraphie (zie overigens de specificatie op blz. 166)	517 136		483 695		487 700	
Opbrengst van verkocht materieel en andere toevallige baten	4 344		3 680		12 116	
		f 1 354 073		f 1 323 666		f 1 357 127
Memorieposten. Porten van dienstbrieven	"		"		"	
Memorieposten. Verstrekkingen van postpaarden aan dienstreizigers *a*)	f 265 968		f 275 537		f 286 217	
Memorieposten. Binnenlandsche regeeringstelegrammen	107 263		107 817		101 181	
Memorieposten. In regularisatie aan andere diensttakken verstrekte goederen.	3 157		984		387	
		376 388		384 338		387 785
Totaal		f 1 730 461		f 1 708 004		f 1 744 912
Uitgaven.						
Traktementen enz. van het personeel, daaronder ook huishuur-indemniteit der kantoorchefs	f 1 084 704		f 1 088 832 *c*)		f 1 085 459	
Reis- en verblijfkosten, zoomede bureau- en lokaalbehoeften	69 706		71 179 *c*)		85 573	
Aanschaffing, onderhoud, enz. van materieel	101 471		105 417		*d*) 112 610	
Kosten vallende op de overbrenging van brievenmalen, zoowel buiten als binnen Nederlandsch-Indië, verrekeningen met de Nederlandsche en vreemde postadministratiën, enz., enz.	455 642		446 153		*d*) 421 638	
Onderhoud, herstelling en uitbreiding van telegraaflijnen	56 052		60 744 *c*)		*e*) 144 923	
Uitgaven voor de *binnenlandsche* paardenposterij *b*)	254 837		266 383 *c*)		261 239	
Onderhoud en vernieuwing van gebouwen van de posterijen	42 874		31 895 *c*)		25 478	
Totaal		2 065 286		2 070 603		2 136 920
Nadeelig verschil		f 334 825		*c*) f 362 599		*d*) f 392 008

a) De gouvernements-paardenposterij werd met het einde van 1886 geheel opgeheven. De opbrengst over 1887 betreft dus alleen de binnenlandsche paardenposterij.

b) De uitgaven in 1885 en 1886 gedaan voor den toen nog bestaanden anderen tak der paardenposterij, namelijk voor de gouvernements-paardenposterij, zijn reeds onder de voorafgegane rubrieken begrepen.

c) Deze som levert, tengevolge van nader ingekomen verbeterde opgaven, een klein verschil op met het cijfer in 't vorig verslag.

d) Hieronder ook eenige in Nederland gedane uitgaven welke, tijdens de afsluiting van het te Batavia in druk verschenen jaarverslag van den post- en telegraafdienst over 1887, in Indië nog niet bekend waren.

e) Hieronder eene som van p. m. f 88 000 voor den aanleg der telegraaflijn van Padang Sidempoean (Sumatra's Westkust) naar Medan (Oostkust van Sumatra).

Uit dit overzicht blijkt, dat in 1887 de brievenposterij f 23 074 en de telegraphie f 4 005 meer opbrachten dan in 1886, ongerekend de fictieve vermindering (wat de telegraphie betreft) van f 6 636 wegens minder verzonden regeeringstelegrammen. De binnenlandsche paardenposterij bracht in 1887 aan geïnde en fictieve ontvangsten te zamen f 8 626 meer op dan in 1886 met inbegrip van de toen nog bestaande gouvernementspaardenposterij ontvangen werd. Verder werd aan toevallige baten en wegens in regularisatie aan andere departementen afgegeven materieel f 7 839 meer ontvangen. Door een en ander steeg het totaal bedrag der ontvangsten in 1887, tegenover 1886, met f 36 908. De uitgaven over 1887 waren f 66 317 hooger dan die van 1886, doordien voor reis- en verblijfkosten en bureaubehoeften f 14 394, voor aanschaffing enz. van materieel f 7 193 en voor onderhoud enz. van telegraaflijnen f 84 179 of te zamen f 105 766 meer werd uitgegeven, terwijl daarentegen de overige uitgaven slechts f 39 449 minder bedroegen dan in 1886. Het nadeelig verschil tusschen de ontvangsten en uitgaven, over 1885 en 1886 achtereenvolgens bedragen hebbende f 334 825 en f 362 599, klom dientengevolge over 1887 tot f 392 008.

§ 2. *Brievenposterij.*

Correspondentie met Nederland en vreemde landen. In 1888 werden door de stoomschepen der maatschappij »Nederland" 52 reizen tusschen Nederland en Indië volbracht (namelijk 26 uit- en evenveel thuisreizen), die in aanmerking kwamen voor betaling volgens art. 13 van het in 1882 met haar gesloten postcontract (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3803), gewijzigd bij overeenkomsten van April 1887 en Augustus 1888. De vracht der op deze reizen vervoerde brievenmalen beliep: voor de uitreizen f 28 634 (of gemiddeld f 1101); voor de thuisreizen f 15 341 (of gemiddeld f 590), en voor alle reizen te zamen f 43 975 (of gemiddeld f 845 per reis), zoodat eene bijpassing van f 112 025 zou hebben moeten plaats vinden om tot het gewaarborgde cijfer van f 156 000 (voor minstens 52 reizen per jaar) te komen. De bijpassing bedroeg echter f 109 025 (of gemiddeld f 2097 per reis), daar f 3000 gekort werd wegens eene terugreis, waarop niet alle brievenmalen over den vollen afstand vervoerd waren. (Nog werd, wegens te late aankomst op sommige reizen, een bedrag van f 6488 aan boeten beloopen, dat echter geheel kon worden teruggegeven wegens vroegere aankomst op andere reizen.) De Maatschappij ontving dientengevolge aan vracht en bijpassing over 1888 f 153 000 (of gemiddeld f 2942 per reis), waarvan de eene helft ten laste komt van de Nederlandsche en de andere helft ten laste van de Indische postadministratie. In 1887 ontving de Maatschappij over de 59 reizen (28 uit- en 31 thuisreizen), die toen voor betaling in aanmerking kwamen, (na inhouding van f 200 wegens verbeurde boeten) een totaal bedrag van f 155 800 (of gemiddeld f 2640 per reis). Destijds beliep de vracht der brievenmalen: voor de uitreizen f 25 317 (of gemiddeld f 904); voor de thuisreizen f 19 602 (of gemiddeld f 632), en voor alle reizen te zamen f 44 919 (of gemiddeld f 761 per reis), zoodat toen eene bijpassing van f 110 881 (of gemiddeld f 1879 per reis) plaats vond.

Door de schepen der »Rotterdamsche Lloyd" werden in 1888 tusschen Nederland en Indië 53 reizen volbracht (namelijk 26 uit- en 27 thuisreizen), die in aanmerking kwamen voor betaling volgens het met haar in 1887 gesloten postcontract

(zie blz. 130 van het verslag van 1887). De vracht der op deze reizen vervoerde brievenmalen beliep f 27 720 (of gemiddeld f 523 per reis), waarvan f 15 396 voor de uitreizen (of gemiddeld f 592 per reis) ten laste van de Nederlandsche en f 12 324 voor de thuisreizen (of gemiddeld f 457 per reis) ten laste van de Indische postadministratie kwam. In 1887 ontving de Maatschappij voor de 26 reizen (14 uit- en 12 thuisreizen), die toen voor betaling in aanmerking kwamen, een totaal van f 12 148 (of gemiddeld f 467 per reis), waarvan f. 7685 voor de uitreizen (of gemiddeld f 549) en f 4463 voor de thuisreizen (of gemiddeld f 372 per reis). Het contract met de »Rotterdamsche Lloyd", dat aanvankelijk slechts voor den duur van één jaar aangegaan en in Mei 1888 met één jaar verlengd werd, is in Juni jl. voorloopig nog met een halfjaar verlengd, in afwachting van den uitslag der onderhandelingen, die zoowel met deze Maatschappij als met de maatschappij »Nederland" gevoerd worden over het tot stand komen van nieuwe postcontracten.

Zooals op blz. 130 van het verslag van 1887 is medegedeeld, werden door de Nederlandsche postadministratie met de beide voormelde stoomvaartmaatschappijen overeenkomsten gesloten voor het vervoer van postpakketten, het gewicht van 5 kilogram niet te boven gaande. Aanvankelijk konden alleen de pakketten voor Batavia, Soerabaija, Padang en Samarang (voor zooveel deze laatste haven wordt aangedaan) tot bestemming gefrankeerd worden, terwijl voor de overige plaatsen in Nederlandsch-Indië de kosten van vervoer van de bovenbedoelde aanlegplaatsen naar de plaats van bestemming voor rekening van de geadresseerden moesten blijven; maar van 1 Augustus 1888 af (zie de Staatscourant van 18 Juli 1888) kunnen de pakketten naar alle plaatsen op Java, waar stations of halten der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij gevestigd zijn, volledig tot bestemming gefrankeerd worden. [1])

In de jaren 1887 en 1888 werd met de schepen der beide stoomvaartmaatschappijen het volgend aantal postpakketten overgebracht:

	1887.	1888.	Te zamen.
uit Nederland naar Indië verzonden . .	2158	5520	7678
in „ uit „ ontvangen . .	357	1259	1616
Verzonden en ontvangen te zamen. . .	2515	6779	9294

Het gevoelen van den Gouverneur-Generaal is gevraagd omtrent de invoering van een pakketpostdienst op beperkte schaal in het binnenlandsch postverkeer in Indië. Zoolang echter in den Oost-Indischen Archipel in het binnenlandsche verkeer geen pakketpost bestaat en de Nederlandsch-Indische postdienst derhalve ook niet voor het vervoer en de bestelling van pakjes is ingericht, kan er geen sprake zijn van de invoering van een pakketpostdienst in het buitenlandsche postverkeer van Indië en zal inmiddels de pakkettendienst naar en van Indië voorloopig nog buiten de rechtstreeksche bemoeienis van de Indische postadministratie moeten blijven plaats vinden.

De in het vorig verslag (blz. 164) bedoelde wijziging in de verzending per Fransche mail had ten gevolge dat de correspondentie uit Nederland in gemiddeld 29 dagen met die mail te Batavia werd overgebracht (een paar malen zelfs in 27 dagen, en bij uitzondering slechts in 30 dagen).

Met de Duitsche paketbooten (zie vorig verslag blz. 164) worden sinds Januari jl. ook uit Nederland (spoorwegpostkantoor Amsterdam-Antwerpen) om de vier weken brievenmalen via Brindisi naar Indië verzonden, en wel voorloopig alleen aan het Nederlandsch-Indische postagentschap te Singapore, maar in deze brievenmalen wordt tevens de correspondentie gesloten die anders aan de drie uitwisselingskantoren op Java wordt geadresseerd en die nu met de eerste zich voordoende stoomgelegenheid van Singapore wordt doorgezonden naar Batavia, Samarang en Soerabaija.

De in Augustus 1888 tot stand gekomen uitwisseling van brievenmalen tusschen het postkantoor te Finschhafen (Duitsch Nieuw-Guinea) en dat te Batavia, via Cooktown (Queensland), is onlangs vervangen door eene rechtstreeksche uitwisseling van brievenmalen tusschen Finschhafen en Soerabaija. Met opheffing namelijk van den door haar onderhouden stoomvaartdienst tusschen Finschhafen en Cooktown, heeft de Duitsche Nieuw-Guinea-Compagnie eene verbinding om de zes weken geopend tusschen eerstgenoemde plaats en Soerabaija, in aansluiting met de stoomschepen der maatschappij »Nederland", die Soerabaija aandoen. In verband hiermede is tevens eene uitwisseling van brievenmalen tusschen Duitschland en Finschhafen via Genua en Soerabaija tot stand gekomen.

Voor de brieven en verdere stukken, die langs den rechtstreekschen zeeweg (*zeepost*) tusschen Nederland en Indië worden uitgewisseld, werd bij Koninklijk besluit van 24 Mei jl. n°. 18 (Nederlandsch Staatsblad 1889 n°. 67, Indisch Staatsblad n°. 160) een nieuw tarief vastgesteld. Was reeds in 1886 (zie blz. 129 van het verslag van dat jaar) het port der langs dien weg verzonden brieven van 20 tot 12½ cent voor de gefrankeerde en van 40 tot 25 cent voor de ongefrankeerde brieven verlaagd, thans werd dit port nader verlaagd tot 10 cent voor de gefrankeerde en tot 20 cent voor de ongefrankeerde brieven (per 15 gram), terwijl tevens het port der documenten (papieren en bescheiden), gedrukte stukken en monsters van 2½ tot 2 cent (per 50 gram) werd verminderd, met een minimum van 5 cent (als tot dusver) voor de monsters en van 10 cent (in stede van 12½ cent) voor de documenten. [2]) Bij een Koninklijk besluit van gelijke dagteekening n°. 21 (Nederlandsch Staatsblad 1889 n°. 68, Indisch Staatsblad n°. 161) werd ook het port der op andere wijze (dat is per *mail*) tusschen Nederland en Indië uitgewisseld wordende documenten, gedrukte stukken en monsters verlaagd, en wel van 5 op 3 cent (per 50 gram), met een minimum van 5 cent (in plaats van 7½ cent) voor de monsters en van 15 cent (in stede van de opklimmende schaal) voor de documenten. [3]) De portverlagingen traden, zoowel voor de »mail" als voor de »zeepost", hier te lande op 1 Juli jl. (Staatscourant van 29 Juni 1889) en in Indië op 1 Augustus jl. (Indisch Staatsblad 1889 n°. 163) in werking.

In het verkeer van Indië met andere landen dan Nederland onderging het tarief geen wijziging, behoudens dat het minimum voor het port der documenten, in het verkeer met andere landen dan de Straits-Settlements en Portugeesch-Timor [4]), door afschaffing van de opklimmende schaal, op 15 cent werd teruggebracht. Dit tarief werd — met nadere wijziging der in Indisch Staatsblad 1881 n°. 224 opgenomen »Algemeene Bepalingen" — opnieuw vastgesteld bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 163.

In het internationale postreglement van Parijs van 1 Juni 1878, herzien te Lissabon op 21 Maart 1885 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4288), werden eenige wijzigingen gebracht, die hoofdzakelijk in verband stonden met de toetreding tot de Algemeene Postvereeniging van het regentschap Tunis en van eenige Engelsche koloniën en Duitsche protectoraatslanden.

Postwisselverkeer met Nederland en vreemde landen.

[1]) Het tarief voor de postpakketten naar de bovenbedoelde vier havenplaatsen bedraagt: voor pakketten tot 1 kilogram f 0,85, voor pakketten van 1 tot 3 kilogram f 1,35 en voor pakketten van 3 tot 5 kilogram f 1,85 per stuk.
Voor postpakketten naar de stations en halten der voormelde Spoorwegmaatschappij zijn de prijzen 30 cent meer voor de pakketten tot hoogstens 3 kilogram en 40 cent meer voor de pakketten van 3 tot 5 kilogram, zoodat het tarief respectievelijk bedraagt f 1,15, f 1,65 en f 2,25 per pakket.

[2]) Het port voor de per „zeepost" te verzenden briefkaarten (5 cent voor eene enkele en 10 cent voor eene dubbele kaart, d. i. met voorafbetaald antwoord) en dat der zoogenaamde „militaire" brieven (5 cent mits niet zwaarder dan 15 gram) ondergingen geen verandering en werden bij voormeld besluit opnieuw op het oude bedrag vastgesteld.

[3]) Het port der per „mail" te verzenden brieven, dat eerst kort geleden (zie blz. 164 van het vorig verslag) van 25 tot 15 cent voor de gefrankeerde en van 50 tot 30 cent voor de ongefrankeerde brieven (per 15 gram) verlaagd was, onderging geen verandering, evenmin het port der langs dien weg te verzenden briefkaarten (dat 7½ cent voor eene enkele en 15 cent voor eene dubbele kaart bedraagt).

[4]) Voor het verkeer met deze beide vreemde koloniën gold reeds sinds 1879 (zie het verslag van dat jaar blz. 142) een lager tarief, dat o. a. voor de documenten een minimum-port van 12½ cent aangaf.

Blijkens de uit Indië ontvangen opgaven (die voor 1888 nog van voorloopigen aard zijn) werd aldaar gestort, ter overmaking naar Nederland en vreemde landen, in 1887 f 1 281 091 en in 1888 f 1 225 593, terwijl in omgekeerde richting in elk dier jaren werd overgemaakt, volgens de in Indië uitbetaalde Nederlandsche en vreemde postwissels, achtereenvolgens f 106 132 en f 119 048.

Hieronder volgt eene opgaaf van het aantal postwissels en de daarmede uit en naar Indië overgemaakte geldswaardige bedragen over de laatste vijf jaren.

Jaren.	Aantal postwissels.	Bedrag.
1884	23 948	f 1 372 236
1885	24 683	1 369 888
1886	25 518	1 414 760
1887	26 135	1 387 223
1888	27 128	1 344 641
Totaal	127 412	f 6 888 748
of gemiddeld per jaar	25 482	f 1 377 749

Verreweg het grootste gedeelte (namelijk ruim 91 pct.) der verzendingen vond in gemelde vijf jaren plaats uit Indië, en wel:

naar Nederland	99 719	postwissels, ad	f 5 560 133
„ vreemde landen	16 627	„ „	819 684
te zamen uit Indië	116 346	„ „	f 6 379 817
of gemiddeld per jaar	23 269	„ „	f 1 275 963

Daarentegen werden in omgekeerde richting slechts overgemaakt:

uit Nederland	8 371	postwissels, ad	f 380 071
„ vreemde landen	2 695	„ „	128 860
te zamen naar Indië	11 066	„ „	f 508 931
of gemiddeld per jaar	2 213	„ „	f 101 786

Volgens de afrekeningen met de Nederlandsche postadministratie (die om verscheidene redenen eenig verschil moeten opleveren met de bovenstaande opgaven) liep gedurende de voormelde vijf jaren het totale verkeer over eene som van f 6 933 356, waarvan uit Indië f 6 426 896 en naar Indië f 506 460 was overgemaakt, zoodat over gemeld tijdvak in Europa f 5 920 436 (of gemiddeld f 1 184 087 per jaar) meer voor rekening van de Indische postadministratie moest worden uitbetaald dan de Nederlandsche en vreemde postbesturen schuldig waren wegens in Indië voor hunne rekening uitbetaalde postwissels.

Over de jaren 1886, 1887 en 1888 vindt men hieromtrent gespecificeerde opgaven in de bijlage EE hierachter.

In het maximum-bedrag, dat per postwissel kan worden overgemaakt (zie vorig verslag blz. 165), is verder geen verandering gekomen.

Posterijen in Indië. Over de in 1888 en in de reeds verloopen maanden van 1889 gebrachte veranderingen in het aantal en de categorieën der kantoren voor den postdienst is reeds gehandeld op blz. 158/159 hiervóór.

De bevoegdheid tot het behandelen van aangeteekende stukken en tot het afgeven en uitbetalen van postwissels werd in 1888 nader verleend aan 13 hulppostkantoren, en wel aan 2 in de residentie Cheribon (Koeningan en Madjalengka), 2 in de residentie Tagal (Brebes en Pamalang), 2 in de residentie Rembang (Blora en Lassem), 3 in de residentie Banjoemas (Kroija, Poerbolinggo en Poerwokerto), 1 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (Moeara Teweh) en 3 op Celebes (Balangnipa, Bonthain en Maros), zoodat bij het einde des jaars bij 43 van de 68 hulppostkantoren gelegenheid bestond tot het doen aanteekenen van brieven en andere stukken, en bij 37 tot overmaking van gelden door middel van postwissels.

Gelegenheid om door middel van den postdienst gelden op quitantie te doen invorderen, bestond bij het einde van 1888 bij 114 kantoren, namelijk bij die welke tot eene hoogere klasse dan de hulpkantoren behooren, dat zijn de postkantoren en de post- tevens telegraafkantoren. De volgende opgaaf doet zien dat het publiek in de laatste vijf jaren van die gelegenheid in toenemende mate heeft gebruik gemaakt.

Jaren.	Ter invordering aangeboden quitanties.		Betaalde quitanties.		Onbetaald gebleven quitanties.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
1884	3173	f 61 071	1838	f 26 808	1335	f 34 263
1885	5944	139 046	2968	61 478	2976	77 568
1886	11401	214 764	5754	97 216	5647	117 548
1887 a)	21358	345 881	11434	177 669	9924	168 212
1888 a)	25736	410 864	14042	223 523	11694	187 341
Totaal	67612	f1 171 626	36036	f 586 694	31576	f 584 932

a) De cijfers van 1887 zijn ontleend aan verbeterde opgaven; die over 1888 zijn van voorloopigen aard.

Bleef in de eerste jaren steeds meer dan de helft van het in te vorderen bedrag onbetaald, in de jaren 1887 en 1888 werd de verhouding gunstiger, zoodat toen meer dan de helft (en wel respectievelijk 51.4 en 54.4 pct.) betaald werd. Terwijl over het vijfjarig tijdvak 1883/87 nog 52.8 pct. onbetaald bleef, beliep over het bovenvermeld vijfjarig tijdvak (1884/88) het onbetaald gebleven gedrag slechts 49.9 pct.

In de regeling van het brievenvervoer in en tusschen de verschillende gewesten kwam in 1888 geen belangrijke verandering. Wanneer men het brievenvervoer over zee en dat per zoogenaamde districtspost (zie het verslag van 1883, blz. 72, zoomede het Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3875) uitzondert, was bij het einde des jaars het brievenvervoer op Java en Madura geregeld over eene uitgestrektheid van 3698 K.M. De trajecten, die met een dienst van eens of meermalen per dag waren bedeeld, besloegen eene gezamenlijke lengte van 2495 K.M., die met een dienst van zesmaal per week (dagelijks behalve des Zondags) 889 en die met een dienst van driemaal per week 314 K.M. Voor de buitenbezittingen was — met uitzondering van het vervoer over zee en van sommige meerendeels door postprauwen bediende trajecten in de residentiën Palembang en Oostkust van Sumatra, zoomede op Borneo en Celebes, waarvan de afstanden niet bekend waren — het brievenvervoer bij het einde van 1888 geregeld over 6266 K.M. [1]) Met uitzondering van de trajecten Kotta Radja - Olehleh (5 K.M.) en Laboean Deli - Medan - Bindjei (38 K.M.), waar de dienst eenige malen daags werd uitgeoefend, bestond in de buitenbezittingen nergens een dagelijksche dienst, terwijl een dienst driemaal per week alleen is ingesteld ter Sumatra's Westkust, op den postrit Padang-Padang Pandjang-Fort de Kock - Rau - Padang Sidempoean - Siboga (457 K.M.). Overigens werd in de buitenbezittingen de postdienst uitgeoefend: tweemaal per week over eene gezamenlijke lengte van 2206 K.M.; eenmaal per week over 2797 K.M., en eens, twee- of driemaal per maand over 763 K.M.

Uit het volgende staatje kan blijken met welke vervoermiddelen de dienst op en buiten Java werd uitgeoefend:

			Java en Madura.	Buitenbezittingen.
per spoortrein	over	K.M.	1223	38 a)
„ tramdienst	„	„	114 b)	5 c)
„ kar met 2 paarden	„	„	366 d)	91 e)
„ „ „ 1 paard	„	„	943 f)	43 g)
„ „ „ postiljon met eigen paard	„	„	352	„
„ postiljon met eigen paard	„	„	577	„
„ postlooper	„	„	123	4866 h)
„ postprauw	„	„	„	602 i)
met heerendienstplichtigen	„	„	„	621 j)
		K.M.	3698	6266

a) Ter Oostkust van Sumatra, van Laboean Deli via Medan naar Bindjei.

b) Namelijk tusschen Samarang en Joana (87 K.M.), tusschen Koedoes en Majong (10 K.M.) en tusschen Goendih en Poerwodadi (17 K.M.).

[1]) Op Sumatra over 3886, op Banka en Billiton over 621, op Borneo over 972 en op Celebes over 787 K.M.

c) Tusschen Kotta Radja en Olehleh.

d) Te zamen 3 ritten, allen uitbesteed, namelijk Bandong-Cheribon (130 K.M.), Cheribon-Pekalongan (137 K.M.) en Pekalongan-Samarang (99 K.M.).

e) Zijnde de uitbestede rit Padang - Fort de Kock.

f) Hiervan 637 K.M. uitbesteed, namelijk de ritten Joana–Soerabaija (223 K.M.), Probolinggo–Bezoeki (59 K.M.), Kroija–Banjoemas–Balapoelang (110 K.M.), Ambarawa–Poerworedjo (78 K.M.), Poerworedjo–Wonosobo (51 K.M.), Grissee–Lamongan (31 K.M.) en Batavia–Serang (85 K.M.).

g) Zijnde de uitbestede rit Moeara Enim-Lahat.

h) Hiervan het traject Rau - Padang Sidempoean - Siboga (239 K.M.) uitbesteed.

i) Hieronder de uitbestede trajecten Palembang - Lorok, Palembang - Sekaijoe en Palembang - Tandjong Radja (te zamen 219 K.M.).

j) Hiervan 479 K.M. op Banka en 142 K.M. op Billiton.

Behalve op de trajecten, bedoeld in de noten *d* t/m *i* hierboven (te zamen 1595 K.M.), was ook uitbesteed het brievenvervoer per prauw tusschen Palembang en Pangkallan Benteng (van welk traject de afstand niet is opgegeven), zoomede het vervoer over zee tusschen Soerabaija en Kamal (Madura) en tusschen Amboina, Saparoea, Amahei en Wahaai (Molukken). Ook waren uitbesteed de plaatselijke diensten te Ambarawa, Probolinggo, Samarang, Soerabaija, Soerakarta en Padang.

Op de lijnen Batavia-Serang, Bandong-Samarang, Joana—Soerabaija, Probolinggo—Bezoeki, Ambarawa—Poerworedjo en Kroija-Banjoemas-Balapoelang is, te gelijk met het brievenvervoer, ook het vervoer van dienstreizigers uitbesteed. Verder is laatstbedoeld vervoer uitbesteed op het traject Serang-Anjer en op eenige binnenwegen in de residentiën Kadoe, Bagelen, Banjoemas, Pasoeroean, Probolinggo en Madioen, terwijl op de genoemde postlijnen het den aannemers is vrijgelaten passagiers met de brievenpostkarren te vervoeren.

In 1888 werden nieuwe frankeerzegels van 30 cent, portzegels van ditzelfde bedrag en briefomslagen met een zegelstempel van 15 cent ingevoerd, zoodat thans 12 soorten van frankeerzegels, 9 soorten van portzegels, 5 soorten van briefomslagen en 3 soorten van briefkaarten in gebruik zijn, terwijl nog eene nieuwe soort van frankeerzegels (namelijk van 3 cent) zal worden ingevoerd.

Het aantal depôthouders van frankeerzegels en verdere postwaarden bleef, even als in 1886 en 1887, 14 bedragen.

De artikelen 33 en 36 van het reglement voor den postdienst in Nederlandsch-Indië (Indisch Staatsblad 1881 n°. 139) werden, in verband met de op blz. 161 hiervóór bedoelde Koninklijke besluiten van 24 Mei 1889 (betreffende de verlaging van het tarief voor de verzendingen per zeepost en per mail tusschen Nederland en Indië) nader gewijzigd en opnieuw vastgesteld bij ordonnantie van 29 Juli 1889 (Indisch Staatsblad n°. 162).

In het begin van dit jaar (Indisch Staatsblad 1889 n°. 14 en 32) werden nader gewijzigd en aangevuld de artikelen 2, 3 en 4 der in Indisch Staatsblad 1881 n°. 224 opgenomen Algemeene Bepalingen ter uitvoering van bovenbedoeld reglement, en zulks in verband met de in de laatste jaren ingevoerde nieuwe of gewijzigde soorten van frankeer- en portzegels en gezegelde briefomslagen.

Statistiek. In het volgende staatje (nader uitgewerkt in de bijlage EE) vindt men een verkort driejarig overzicht van de voornaamste uitkomsten zoowel van het binnenlandsch als van het buitenlandsch postverkeer van Nederlandsch-Indië.

	1886.	1887. *a*)	1888. *a*)
1°. BRIEVEN, DRUKWERKEN, ENZ. *b*)			
***a.* Binnenlandsch verkeer.**			
Aantal gefrankeerde brieven	3 052 674	3 114 213	3 292 157
„ ongefrankeerde brieven	253 492	264 610	231 595
Totaal der portbetalende brieven	3 306 166	3 378 823	3 523 752
Aantal dienstbrieven	955 635	998 191	1 044 744
Totaal der brieven	4 261 801	4 377 014	4 568 496
Aantal drukwerken	2 986 506	2 939 074	3 111 997
„ monsters	35 131	33 218	29 329
„ documenten	7 470	9 451	8 374
Totaal der drukwerken enz.	3 029 107	2 981 743	3 149 700
Totaal der brieven, drukwerken, enz.	7 290 908	7 358 757	7 718 196
***b.* Buitenlandsch verkeer.**			
Aantal ontvangen brieven	447 540	518 436	510 569
„ verzonden brieven	452 060	464 692	493 584
Totaal der brieven	899 600	983 128	1 004 153
Aantal ontv. en verz. drukwerken *c*)	2 781 625	2 818 900	3 140 850
„ „ „ „ monsters	26 027	24 880	21 318
„ „ „ „ documenten	1 100	1 769	2 908
Totaal der drukwerken, enz.	2 808 752	2 845 549	3 165 076
Totaal der brieven, drukwerken, enz.	3 708 352	3 828 677	4 169 229
2°. VERKOCHTE BRIEFKAARTEN. *d*)			
Aantal *binnenlandsche* briefkaarten	820 773	905 946	1 001 246
„ *buitenlandsche* „	46 486	48 256	50 847
Totaal der verkochte briefkaarten	867 259	954 202	1 052 093
3°. AANGETEEKENDE STUKKEN. (Reeds onder de voorgaande opgaven begrepen.)			
Binnenlandsch verkeer *e*)	287 397	310 734	326 302
Buitenlandsch „ *f*)	67 903	76 145	84 532
Binnen- en buitenlandsch verkeer te zamen	355 300	386 879	410 834
4°. POSTWISSELS EN QUITANTIES.			
Aantal *binnenlandsche* postwissels	118 094	120 951	127 754
„ *buitenlandsche* „	25 518	26 135	27 128
Aantal postwissels	143 612	147 086	154 882
Aantal quitanties ter invordering	11 401	21 358	25 736
Aantal postw. en quit. te zamen	155 013	168 444	180 618
Bedrag der *binnenl.* postwissels	f 5 880 240	f 5 872 091	f 5 451 648
„ „ *buitenl.* „	1 414 760	1 387 223	1 344 641
Bedrag der postwissels	f 7 295 000	f 7 259 314	f 6 796 289
„ „ quitanties	214 764	345 881	410 864
Bedrag der postw en quit. te zamen	f 7 509 764	f 7 605 195	f 7 207 153
5°. REBUTEN.			
Aantal onbestelbare brieven	13 079	12 060	12 560
„ geweigerde brieven en onafgehaalde poste-restante-brieven	42 492	40 666	40 852
Totaal der rebuten	55 571	52 726	53 412
6°. ONTVANGSTEN. *g*)			
Verkochte frankeerzegels	f 591 743	f 615 560	f 628 332
„ briefomslagen	41 883	38 742	32 440
„ briefkaarten	44 954	49 306	54 339
Verkochte zegels, enz. te zamen	f 678 580	f 703 608	f 715 111
Porten van ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde brieven en verdere stukken *h*)	51 572	50 365	47 607
Recht op afgegeven binnen- en buitenlandsche postwissels	97 397	96 518	91 474
Verschillende ontvangsten *i*)	2 957	3 089	3 312
Totaal der ontvangsten	f 830 506	f 853 580	f 857 504

a) De cijfers over 1887 zijn verbeterd; die over 1888 zijn nog van voorloopigen aard.

b) Van het aantal der in het binnen- en buitenlandsch verkeer verzonden en ontvangen briefkaarten wordt geen aanteekening gehouden; het debiet wordt sub 2°. vermeld.

c) Van de in het buitenlandsch verkeer verzonden en ontvangen drukwerken wordt niet van het aantal, maar van het *gewicht* aanteekening gehouden. Het *aantal* is hier berekend door het gemiddeld gewicht op 40 gram (gelijk 25 stuks in één kilogram) te stellen.

d) Zie noot b. (De verkochte briefkaarten met *betaald antwoord* zijn *niet* meer dubbel in rekening gebracht.)

e) Hiervan voor 1886 476 aangeteekende stukken met ontvangstberichten, voor 1887 754 en voor 1888 869.

f) Als voren respectievelijk 579, 372 en 272.

g) Namelijk de gewone ontvangsten der brievenposterij. De ontvangsten wegens opruiming van materieel en afgekeurde trekdieren, wegens beboeting van personeel en andere toevallige baten (waaronder ook de verkoopprijs van materieel en trekdieren, afkomstig van postritten, waarvan de bediening aan aannemers overging) zijn hieronder niet begrepen. Deze verschillende ontvangsten leverden in 1886 f 3680, in 1887 f 12 116, en in 1888 f 5356 op.

h) Het geldswaardig bedrag der verbruikte *portzegels* is over 1886 met f 16 377, over 1887 met f 15 541, en over 1888 met f 15 467 verminderd wegens afgeschreven porten van onbestelbare, geweigerde en aan een nader adres verzonden niet- of ontoereikend gefrankeerde brieven of andere stukken.

i) Hieronder in 1886 f 234 aan passagegelden, ontvangen wegens personenvervoer per brievenpostkar. (De gelegenheid om met den gouvernements-brievenpostwagen te reizen bestond na 1886 niet meer.)

Blijkens de voorafgaande opgaven werden in 1888 in het binnenlandsch verkeer meer gefrankeerde en dienstbrieven, doch minder ongefrankeerde brieven verzonden dan in 1887. Ook het aantal der verzonden drukwerken nam aanzienlijk toe, doch dat der verzonden monsters en documenten ging achteruit. De uitkomsten van het buitenlandsch verkeer wijzen alleen eene vermindering aan wat betreft de verzendingen van monsters, terwijl voor de overige in het staatje genoemde verzendingen de cijfers weder hooger waren dan die over het voorafgegane jaar. Wel werden uit het buitenland minder brieven ontvangen, doch verreweg grooter was de toeneming van het aantal naar buiten Nederlandsch-Indië verzonden brieven. Het aantal der aangeteekende stukken nam zoowel in het binnen- als in het buitenlandsch verkeer aanzienlijk toe. Ook het aantal postwissels in beide verkeeren bleef vooruitgaande, maar aangezien het totaal bedrag der op deze wijze overgemaakte geldsommen afnam, daalde het *gemiddeld bedrag*: voor de binnenlandsche postwissels, van f 49,79 in 1886 en f 48,55 in 1887, tot f 42,67 in 1888; voor de buitenlandsche postwissels, van f 55,44 in 1886 en f 53,08 in 1887, tot f 49,56 in 1888, en voor het gezamenlijk verkeer, van f 50,79 in 1886 en f 49,35 in 1887, tot f 43,89 in 1888.

§ 3. *Paardenposterij.*

De zoogenaamde binnenlandsche paardenposterij (namelijk die op de binnenwegen), welke aan het beheer van de hoofden van gewestelijk bestuur is overgelaten, doch waarvan de verantwoordingstukken omtrent ontvangsten en uitgaven bij het hoofdbureau van den post- en telegraafdienst worden geverifieerd, onderging, sedert hare intrekking met 1 Januari 1888 in de residentiën Tagal, Banjoemas en Bagelen (zie vorig verslag blz. 167), verder nog de volgende wijzigingen. [1])

Dezelfde reden die het instandhouden van de binnenlandsche paardenposterij in de drie genoemde gewesten langer onnoodig had gemaakt, gaf aanleiding dat met ingang van 1 Januari 1889 bedoelde dienst ook in de residentie Madura werd opgeheven (Indisch besluit dd. 16 November 1888 n° 15). Ook daar werd namelijk gelegenheid gevonden het vervoer van gouvernementsreizigers, tegelijk met dat der post, aan een aannemer op te dragen.

In de residentie Madioen werd, met ingang van 1 Juli 1888, de paardenposterij op de trajecten van Ponorogo naar Somoroto en van Ngawi naar de grens van Soerakarta als overbodig opgeheven, en daarentegen ingesteld op het traject Patjitan-Ngerko. In verband hiermede werd de som van f 9505, toegestaan voor het onderhoud der paardenposterij in genoemde residentie, voor het jaar 1888 met f 433 en voor 1889 met f 866 verminderd (Indisch besluit van 20 Juni 1888 n°. 1).

Wat den dienst in de residentie Kediri betreft, waar, volgens de bestaande bepalingen, behalve op de trajecten Kediri-Ngandjoek en Toeloeng Agoeng-Trenggalek, ook postpaarden verkrijgbaar waren te Paree en te Blitar, werd bij Indisch besluit dd. 11 April 1889 n°. 49 nader bepaald, dat ook postpaarden gestationneerd zijn te Kertosono, te Bentjee en te Wlingi.

Overigens werd, met ingang van 1 Januari 1889, de tot dusver voor het onderhoud der genoemde posterij in de residentie Krawang toegestane som, welke ontoereikend gebleken was, met f 450 's jaars verhoogd en mitsdien gebracht op f 2852 's jaars (Indisch besluit van 20 Juni 1888 n°. 8).

De voor het onderhoud van de binnenlandsche paardenposterij voor het jaar 1888 beschikbaar gestelde sommen beliepen te zamen f 144 470, tegen f 158 925 in 1887, terwijl de kosten voor de voeding der paarden op p. m. f 114 000 werden geraamd, tegen f 117 000 in 1887.

In het volgend staatje worden opgaven aangetroffen omtrent het gebruik in de laatste drie jaren van de binnenlandsche paardenposterij gemaakt.

JAREN.	Ontvangsten:			Aantal verstrekkingen:		
	wegens verstrekkingen aan dienstreizigers. a)	wegens verstrekkingen aan andere reizigers.	Te zamen.	aan dienstreizigers.	aan andere reizigers.	Te zamen.
1886	f 266 227	f 5 433	f 271 660	8 927	160	9 087
b) 1887	286 217	3 731	289 948	9 063	108	9 171
b) 1888	238 436	3 593	242 029	8 299	104	8 403

a) Dienstreizigers hebben het kosteloos gebruik der paardenposterij. De in deze kolom uitgetrokken sommen zijn dus slechts als fictieve ontvangsten te beschouwen; zij stellen het bedrag voor, dat wegens dezelfde reizen door particulieren zou betaald zijn.

b) De cijfers over 1887 berusten op verbeterde, die over 1888 op voorloopige opgaven.

§ 4. *Telegrafen en telephonen.*

De door een onderzeeschen telegraafkabel (zie lager) met Java verbonden kantoren te Makasser (Celebes) en Boeleleng (Bali) werden op 16 October 1888 voor het algemeen telegraafverkeer opengesteld.

Op Java kwam in het aantal kantoren van de gouvernementstelegraaf in 1888 geen verandering.

Echter werden aldaar (in de residentie Soerabaija) drie nieuwe spoorweg-telegraafkantoren geopend op halten van den staatsspoorweg (Oosterlijnen), namelijk te Soemobito in Juli 1888 en te Bangsal en Boedoeran in September daaraanvolgende, de twee eerstgenoemde in aansluiting met het post- tevens telegraafkantoor te Modjokerto, het andere met dat te Sidoardjo.

Bovendien werden in 1888, met vergunning van de Indische Regeering (zie vorig verslag blz. 169/170 en blz. 155), door de Deli-Spoorwegmaatschappij de telegraafinrichtingen op hare stations en halten te Belawan, Laboean Deli, Titipapan, Medan, Deli Toewa, Timbang Langkat en Soenggal (Oostkust van Sumatra), en door de Java-Spoorwegmaatschappij de telegraaf-inrichtingen op hare stations en halten te Tagal, Pagongan, Bandjaran, Ketapang Slawi en Balapoelang (residentie Tagal) voor het binnenlandsch telegraafverkeer opengesteld.

Wat de gouvernements-telephoonkantoren betreft (over de particuliere wordt lager gehandeld), hun aantal werd in 1888 met 1 op Java en 1 op Sumatra vermeerderd, namelijk te Magettan, in aansluiting met het post- tevens telegraafkantoor te Madioen, op 1 Januari, en te Loeboe Soelasi, in de bestaande telephoonlijn tusschen Padang en Solok, op 1 September 1888.

In verband met een en ander waren bij het einde van 1888 op 95 plaatsen (tegen 93 bij het einde van 1887) kantoren van de gouvernementstelegraaf gevestigd, waarvan 69 op Java, 24 op Sumatra, 1 op Bali en 1 op Celebes. Verder waren nog op 2 plaatsen (Batavia en Tandjong Priok) hulpkantoren van dezen tak van dienst. De kantoren te Tjipannas (Preanger Regentschappen) en Lengkong (Soerabaija), die slechts bij bijzondere gelegenheden geopend

[1]) Eene opgave van de wegen waarop eene binnenlandsche paardenposterij wordt onderhouden, vindt men in bijlage XX van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1889 (deel I).

worden, tellen in deze cijfers niet mede; het eerste was in 1888 in het geheel niet geopend, het andere gedurende 126 dagen. [1]) Overigens kon men zich in 1888 nog op 106 plaatsen op Java (tegen 103 in 1887) door middel van de telegraaf der staatsspoorwegen, op 21 plaatsen op Java en Sumatra (tegen 19 in 1887) door middel van gouvernementstelephoonlijnen, en op 12 plaatsen (5 op Java en 7 op Sumatra) door middel van particuliere spoorweg-telegraafkantoren, van de gouvernementstelegraaf bedienen.

Zooals reeds in vroegere verslagen is medegedeeld, kunnen bij alle postkantoren op de buitenbezittingen telegrammen worden aangenomen ter verzending door de Nederlandsch-Indische telegraafkantoren, of door de op Pinang en Singapore gevestigde kantoren der » Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company".

De gemeenschap langs den telegraafkabel in Straat Soenda (van Anjer naar Kalianda) werd ook in 1888 niet gestoord. De kabel bleef in uitstekenden toestand verkeeren.

Met de uitlegging van den hooger bedoelden telegraafkabel van Java langs Bali naar Celebes, waarvan ook in het vorig verslag (blz. 167) sprake is, werd 29 September 1888 te Makasser begonnen. Dit werk liep reeds op 8 October d. a. v. af. Van de drie gebezigde kabelsoorten bleken benoodigd: 20 telegraph knots [2]) type A, 192.41 type B en 237.29 type C, of te zamen 449.70 knots, terwijl de overblijvende 2.59 knots B en 9.71 knots C, of te zamen 12.30 knots, in het kabelreservoir te Tandjong Priok werden afgeleverd. De lengte der ondergrondsche pijpgeleiding te Makasser bedraagt 2912.63 M. en die te Sitoebondo 9976.60 M. Te Boeleleng werden de beide aldaar landende kabels door ondergrondsche kabels van het type C, ter gezamenlijke lengte van 0.82 knots, met het kantoor in verbinding gebracht. Bij de meting na de uitlegging bleek de kabel ruimschoots aan de bij het contract gestelde eischen, zoowel wat het geleidingsvermogen als den isolatie-weerstand betreft, te voldoen, terwijl bij de meting eene maand na de uitlegging de isolatie-weerstand bleek toegenomen te zijn, iets wat voor de deugdelijkheid van den kabel pleit. [3])

Met het uitleggen van den kabel van Java naar Madura en het tot stand brengen van eene landlijn op laatstgenoemd eiland (zie vorig verslag blz. 168) is men onlangs gereed gekomen, zoodat op 24 September jl. het hulppostkantoor Bangkallan zoomede de postkantoren Pamakassan en Sumanap als post- tevens telegraafkantoren voor het algemeen telegraafverkeer zijn kunnen worden opengesteld, terwijl te gelijkertijd aan het hulppostkantoor te Sampang een telephoondienst verbonden werd, in aansluiting met het zooeven genoemde post- en telegraafkantoor te Pamakassan.

In de residentie Oostkust van Sumatra werd in Juni jl., toen het daartoe benoodigde materieel uit Nederland was ontvangen, met de werkzaamheden begonnen voor de doortrekking van de telegraaflijn van Medan naar Laboean Deli. Dientengevolge is op 1 Augustus jl. ook het postkantoor ter laatstgenoemde plaatse als post- tevens telegraafkantoor voor het algemeen telegraafverkeer kunnen worden opengesteld.

Ter Sumatra's Westkust, en wel in de residentie Tapanoli, kwam men in 't laatst van 1888 gereed met het spannen van eene telephoonlijn van het post- en telegraafkantoor Siboga via Taroetoeng naar Lagoeboti. Op de beide laatstgenoemde plaatsen kwam de telephoondienst respectievelijk op 1 Januari en 15 Februari 1889 in werking.

Verder werden nog telephoonkantoren geopend: op 1 April jl. te Toeren (Pasoeroean), in aansluiting met het post- en telegraafkantoor te Malang; op 15 Juli jl. te Tjilegon (Bantam) en te Lengkong (Soerabaija), in aansluiting respectievelijk met de post- en telegraafkantoren te Serang en Modjokerto (waardoor tevens het hooger bedoelde tijdelijke telegraafkantoor te Lengkong werd opgeheven); en op 1 September jl. te Tassikmalaija (Preanger Regentschappen), in aansluiting met het telephoonkantoor te Manondjaija en met het post- en telegraafkantoor te Tjiamies.

De invoering van den vollen dagdienst op de telegraaflijn van Padang naar Batavia (zie vorig verslag blz. 162 en 168) kwam 1 April 1889 tot stand, nadat het daartoe benoodigde personeel benoemd en naar de verschillende kantoren gezonden was.

Zooals uit het volgende overzicht blijken kan, onderging in 1888 de lengte der lijnen en draden eene vermeerdering met 49.30 K.M. op Sumatra, als een gevolg van de hooger bedoelde telephonische verbinding van Lagoeboti en Taroetoeng met Siboga, zoomede met 847.20 K.M. kabel (de ondergrondsgeleidingen daaronder begrepen) wegens de telegrafische verbinding van Java met Bali en Makasser.

	Lengte der lijnen (in K.M.).		Draadlengte (in K.M.).	
	Ult. 1887.	Ult. 1888.	Ult. 1887.	Ult. 1888.
Landlijnen { Java	3868.96	3868.96	5940.74	5940.74
Landlijnen { Sumatra . .	2629.16	2678.46	2705.86	2755.16
Te zamen . . .	6498.12	6547.42	8646.60	8695.90
Kabel tusschen Java en Sumatra	57.98	57.98	57.98	57.98
Kabel tusschen Java en Bali.	„	151.10	„	151.10
Kabel tusschen Bali en Celebes.	„	696.10	„	696.10
Totaal	6556.10	7452.60	8704.58	9601.08

Op de vier kabels der hooger genoemde Engelsche telegraafmaatschappij (één van Batavia en één van Banjoewangi naar Singapore en twee van Banjoewangi naar Port Darwin in het noorden van de kolonie Zuid-Australië) werden in den loop van 1888 de volgende storingen ondervonden, als: op de beide kabels van Banjoewangi naar Port Darwin van 29 Juni tot 18 Juli, van 10 tot 14 en van 21 tot 29 October, en op den kabel van Batavia naar Singapore van 23 tot 31 Juli.

De derde kabel van Banjoewangi naar Australië, en wel naar de Roebuck-baai in West-Australië, waarvan in het vorig verslag (blz. 168) sprake is, werd 26 Februari 1889 voltooid, zoodat thans Java door drie kabels met Australië verbonden is. De nieuwe kabel, die eene lengte heeft van ongeveer 890 Engelsche zeemijlen, en door eene landlijn met Roebourne verbonden is, werd op 1 Maart jl. voor het verkeer opengesteld.

Hoofdzakelijk tengevolge van de uitbreiding der lijnen (men denke aan de openstelling in 't laatst van 1887 van de nieuwe lijn van de West- naar de Oostkust van Sumatra en aan de in October 1888 tot stand gekomen onderzeesche lijn van Java naar Bali en Celebes) was zoowel het binnen- als het buitenlandsch telegraafverkeer van Nederlandsch-Indië in 1888 toegenomen (in opbrengst respectievelijk met f 20 882 en f 58 836) [4]), niettegenstaande over 't algemeen (de *doorgezonden* buitenlandsche telegrammen alleen uitgezonderd) de inhoud der draadberichten weder korter was geworden. Zoo telde in 1886 en 1887 elk binnenlandsch telegram gemiddeld 13.57 en 13.03 woorden, doch in 1888 slechts 12.79 woorden, gevende eene opbrengst per telegram van respectievelijk f 1,56, f 1,55 en p.m. f 1,52, en was voor de uit Nederlandsch-Indië afkomstige of voor die bezittingen bestemde buitenlandsche telegrammen het gemiddeld woordental achtereenvolgens 9.14, 8.72 en 8.70, terwijl dit gemiddelde voor de doorgezonden buitenlandsche telegrammen, van 12.15 en 12.31 woorden in 1886 en 1887, in 1888 klom tot 13.09.

Zoowel voor de doorgezonden als voor de overige buitenlandsche telegrammen bedraagt het aandeel der Indische administratie in de opbrengst f 0,075 per woord, behalve wat betreft de telegrammen gericht aan een achttal bepaaldelijk aangewezen Australische nieuwsbladen, ter zake van welke berichten, voor zooveel zij uitsluitend over de kabels der meergenoemde Telegraafmaatschappij (dus niet over de gouvernementslijnen) verzonden worden en gesteld zijn in verstaanbaar Engelsch, de Indische Regee-

[1]) Het telegraafkantoor te Lengkong is sedert (zie lager) door een telephoonkantoor vervangen.

[2]) Een „telegraph knot" heeft eene lengte van 1855.3 M. en is dus iets langer dan eene Engelsche zeemijl.

[3]) Bij het ontwerp der Indische begrooting voor 1890 zijn fondsen aangevraagd om in dat jaar de onderzeesche telegraafverbindingen in Nederlandsch-Indië uit te breiden met een kabel van Makasser naar Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).

[4]) Het aandeel van de Indische telegraafadministratie in de opbrengst van het buitenlandsch verkeer steeg met f 8565.

ring bij besluit dd. 26 Juni 1885 n°. 7 (zie het verslag van dat jaar blz. 144) genoegen genomen heeft met eene uitkeering van slechts f 0,02 per woord, behoudens eene gewaarborgde minimum-uitkeering van f 1950 's jaars. Meende men uit het feit dat bij de afrekening met de Maatschappij de uitkeering van f 0,07[5] per woord tot dusver steeds over het volle verkeer was uitgetrokken, te moeten afleiden dat van het verlaagd tarief geen gebruik werd gemaakt, sedert is gebleken dat zulks van 1 Juli 1886 af wel het geval is geweest, namelijk gedurende het tweede halfjaar van 1886 voor 39 659 en gedurende 1887 voor 81 957 woorden (over 1888 is het cijfer nog niet bekend). Daar voor deze dagbladtelegrammen f 9121,20 was in rekening gebracht, terwijl à 2 cent per woord slechts verschuldigd was f 2432,32, welke som echter, in verband met het door de Maatschappij gewaarborgde minimum van f 1950 's jaars, op f 3900 te stellen was, is haar, ten laste van de opbrengst van het buitenlandsch verkeer over 1888, een bedrag van f 5221,20 terugbetaald.

Naar aanleiding van een verzoek van dezelfde Telegraafmaatschappij is door de Indische Regeering bij besluit dd. 4 April 1889 n°. 3 (Javasche Courant van den 9den dier maand) het bepaalde bij het voormelde besluit van 26 Juni 1885, te rekenen van 1 Januari 1889, uitgebreid tot alle zoogenaamde dagbladtelegrammen die gericht zijn aan nieuwsbladen in Groot-Britannië of de Australische Koloniën van dat Rijk.

Overeenkomstig een voorstel van de Indische Regeering worden bij de ter zake betrokken vreemde telegraafbesturen (de kabelmaatschappijen hebben reeds hare medewerking toegezegd) de noodige stappen gedaan, opdat ook voor de tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië in beide richtingen gewisseld wordende dagbladtelegrammen een verlaagd tarief kunne worden ingevoerd.

Het tarief van seinkosten in het binnenlandsch verkeer langs den kabel van Java en Bali naar Celebes (in het buitenlandsch verkeer gelden voor Bali en Celebes dezelfde tarieven als voor Java en Sumatra) bestond aanvankelijk in eene verhooging per woord van het voor Java en Sumatra bestaande kringentarief [1]) met 8 cent voor het traject Java-Bali, 20 cent voor het traject Bali-Celebes en 28 cent voor het traject Java-Celebes, doch met ingang van 8 Mei jl. zijn die bedragen, in afwachting van eene herziening van het kringentarief (waardoor, bij uitbreiding c.q. van het aantal kringen, speciale kabeltarieven zouden kunnen vervallen), teruggebracht tot 6, 8 en 10 cent per woord. Van het in 't vorig verslag (blz. 168) vermelde denkbeeld om voor den Zondagsdienst in het binnenlandsch verkeer een hooger tarief van seinkosten aan te nemen, werd om verschillende redenen afgezien.

Omtrent het gebruik van de telegraaf van den dienst der staatsspoorwegen op Java voor het overbrengen van bijzondere telegrammen werden door de Indische Regeering nieuwe bepalingen vastgesteld bij besluit dd. 20 September 1888 n°. 8 (Indisch Staatsblad n°. 157).

Eindelijk verdient nog vermelding dat van het met 1 Juli 1886 in werking getreden nieuwe reglement voor den telegraafdienst in Nederlandsch-Indië art. 13, handelende over het weigeren van telegrammen, bij Indisch besluit dd. 25 Mei 1889 n°. 13 (Indisch Staatsblad n°. 113) in overeenstemming werd gebracht met hetgeen te dien opzichte in het Nederlandsch telegraafreglement is bepaald (Nederlandsch Staatsblad 1886 n°. 114, art. 19).

De volgende staat bevat een algemeen overzicht van het telegraafverkeer van Nederlandsch-Indië over de jaren 1886, 1887 en 1888, terwijl uitvoeriger opgaven zijn te vinden in de hooger aangehaalde bijlage EE.

	1886.			1887. (Verbeterde opgaven.)			1888. (Voorloopige opgaven.)		
	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Opbrengst. a)	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Opbrengst. a)	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Opbrengst. a)
Binnenlandsche betalende telegrammen . .	264 774	3 593 042	f 414 072	264 180	3 442 707	f 411 146	283 915	3 632 942	f 432 028
Buitenlandsche telegrammen b)	85 876	922 865	69 623	94 858	1 016 773	76 554	108 529	1 202 183	85 119
Te zamen. . .	350 650	4 515 907	f 483 695	359 038	4 459 480	f 487 700	392 444	4 835 125	f 517 147
Binnenlandsche regeeringstelegrammen c) .	27 807	917 995	f 107 817	26 898	927 017	f 101 181	24 657	798 988	f 101 238
Totalen d)	378 457	5 433 902	f 591 512	385 936	386 497	f 588 881	417 101	5 634 113	f 618 385

a) Voor het *buitenlandsch* verkeer is alleen de netto-opbrengst uitgetrokken. De bruto-ontvangst ter zake van dit verkeer heeft bedragen: in 1886 f 542 537, in 1887 (volgens verbeterde opgaven) f 529 577 en in 1888 f 588 413, waarvan wegens terugbetalingen en als aandeel van andere telegraaf-administratiën uitbetaald werd: in eerstgenoemd jaar f 472 914, in 1887 f 453 023 en in 1888 f 503 294.

b) Meer dan de helft der *buitenlandsche* telegrammen waren transit- (doorgezonden) telegrammen, waarvan in de richting van Singapore naar Australië nagenoeg evenveel als omgekeerd. Uit Nederlandsch-Indië waren *afkomstig*: in 1886 20 629, in 1887 20 886 en in 1888 24 823 buitenlandsche telegrammen, terwijl het aantal voor Nederlandsch-Indië *bestemde* buitenlandsche telegrammen achtereenvolgens beliep 19 598, 21 318 en 24 917.

c) Hieronder zijn niet begrepen de diensttelegrammen (zoogenaamde dienst- of postnota's); zie daaromtrent de bijlage EE. De uitgetrokken opbrengst der regeeringstelegrammen is als fictief te beschouwen.

d) De opbrengst is voor een gedeelte (namelijk voor zoover betreft de binnenlandsche regeeringstelegrammen) fictief.

De binnenlandsche telegrammen (met uitzondering van de regeeringstelegrammen) waren, naar gelang van hun inhoud, te verdeelen als volgt:

	1886.	1887.	1888.
Handels- en scheepvaart-telegrammen . . .	104 756	112 211	119 720
Dagblad-telegrammen.	1 853	1 874	2 370
Telegrammen van gemengden aard	158 165	150 095	161 825
Te zamen . . .	264 774	264 180	283 915
waarvan in de Nederlandsche en vreemde talen	155 319	156 304	174 881
en in de inlandsche talen	109 455	107 876	109 031
Te zamen als voren . . .	264 774	264 180	283 915

In de voorgaande cijfers is ook begrepen het verkeer zoowel met de spoorweg-telegraafkantoren als met de gouvernements-telephoonkantoren.

In welke mate de laatstbedoelde (telephoon-) kantoren tot het verkeer bijdroegen, kan uit het volgende overzicht blijken:

---

[1]) Blijkens het verslag van 1883 blz. 146-147 (zie ook dat van 1886 blz. 132) bedraagt dit tarief, voor de drie kringen waarin het telegraafnet verdeeld is, respectievelijk 4, 8 en 12 cent per woord, met een vast recht daarboven van respectievelijk 20, 40 en 60 cent per telegram.

	1886.		1887.		1888. a)	
	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.
Bij de gouvernements-telephoonkantoren werden:						
aangeboden ter verzending naar de gouvernements-telegraafkantoren . . .	2 874	33 619	3 926	45 498	5316	61 767
ontvangen van de gouvernements-telegraafkantoren	2 913	34 649	4 004	45 446	5475	61 242
Te zamen	5 787	68 268	7 930	90 944	10 791	123 009
Opbrengst (gerekend tot het aansluitingskantoor) b) ten bate van den post- en telegraafdienst . .	f 2 523		f 3 405		f 4 618	
Opbrengst (gerekend tot het aansluitingskantoor) b) ten bate van de telephoonbeambten	f 1 365		f 1 819		f 2 460	
Bovendien werd met de telephoonkantoren nog gewisseld (zonder betaling) het hiernevens vermeld aantal regeeringstelegrammen	697	20 872	966	32 286	1253	41 526

a) De cijfers over 1888 zijn van voorloopigen aard.

b) Een aanzienlijk deel der met de telephoonkantoren gewisselde betalende telegrammen was echter niet voor het aansluitingskantoor, maar voor een verder gelegen kantoor bestemd of daarvan afkomstig. Vermits zonder de bestaande telephoongeleiding de meeste dier telegrammen niet zouden zijn verzonden, kunnen de seinkosten over den verder af te leggen weg mede als opbrengst van den telephoondienst worden beschouwd. Doet men dit, dan klimt de opbrengst tot ongeveer het dubbele van de hierboven genoemde bedragen.

Van de telephoonlijnen die de Nederlandsch-Indische Telephoonmaatschappij op de drie hoofdplaatsen van Java exploiteert, wordt in toenemende mate gebruik gemaakt. In 1888 klom het aantal geabonneerden te Batavia (daaronder ook Tandjong Priok, Weltevreden en Meester Cornelis) van 298 tot 385, te Samarang van 151 tot 171 en te Soerabaija van 227 tot 244. Werd in 1887 ter eerstgenoemde plaats door elken geabonneerde gemiddeld 1117 malen door tusschenkomst van het centraalbureau van de telephoon gebruik gemaakt, te Samarang 756 malen en te Soerabaija 910 malen, in 1888 waren deze gemiddelden respectievelijk 1137, 1165 en 1001, daar het totaal der aangevraagde verbindingen bedragen had respectievelijk 437 850, 199 241 en 244 222. De bruto-ontvangsten over 1888 bedroegen voor Batavia met Tandjong Priok enz. f 48 365, voor Samarang f 23 027,50, en voor Soerabaija f 31 645, te zamen alzoo f 103 037,50, waarvan f 10 303,75, namelijk 10 pct., als cijns in 's lands kas werd gestort, tegen f 9069 over 1887 en f 8414 over 1886.

Bij Indisch besluit dd. 12 September 1889 n°. 21 is aan den heer Ch. Matzen eene binnen zes maanden te aanvaarden concessie verleend voor het aanleggen van telephoonverbindingen in de afdeeling Padang (Sumatra's Westkust). De concessie, die voor 25 jaren is verleend, bepaalt o. a. dat binnen één jaar na de aanvaarding de telephooninrichtingen moeten zijn in werking gebracht, en dat, zoodra het aantal geabonneerden op eenige plaats 25 bedraagt, aan 's lands kas jaarlijks moet worden uitgekeerd 5 pct. van de bruto-ontvangsten, en zoodra het getal 50 of meer bedraagt, 10 pct.

De blijkens het vorig verslag (blz. 169) op 15 Januari 1888 geopende particuliere telegraaf- en telephoondienst der Deli-Spoorwegmaatschappij in de landschappen Deli en Langkat ter Sumatra's Oostkust had op ult. 1888 81 aansluitingen. Bovendien waren voor rekening van anderen, ter verbinding van hunne etablissementen onderling op eigen grond, 4 aansluitingen tot stand gebracht. Aan abonnementsgelden voor telephoon-aansluitingen werd gedurende het tijdvak van 15 Januari t/m 31 December 1888 geïnd f 9745, terwijl de telegraaf der Maatschappij gedurende die $11^1/_2$ maand opbracht f 1539,04. Wegens kosten van personeel en van onderhoud der telegraaf- en telephooninrichtingen stond hiertegenover eene uitgaaf van f 7968,99[5].

In 1888 werden, op den voet van Indisch Staatsblad 1883 n°. 145, de navolgende vergunningen verleend tot het aanleggen van telephoonverbindingen tot eigen gebruik der aanvragers, als:

1°. aan de Maatschappij tot het drijven van commissiehandel en het exploiteeren van pakhuizen en prauwen te Panaroekan (Bezoeki), voor de verbinding van haar kantoor te Panaroekan met een harer huizen te Sitoebondo in hetzelfde gewest (Indisch besluit dd. 22 Maart 1888 n°. 17), terwijl haar bij besluit dd. 5 December 1888 n°. 25 werd toegestaan het telegraafkantoor te Sitoebondo in die lijn te doen inschakelen;

2°. aan den heer G. D. Birnie, tabaksondernemer te Djember (Bezoeki), voor eene verbinding tusschen een zijner panden aldaar en een hem toebehoorend herstellingsoord te Soembersari, mede in Bezoeki (Indisch besluit dd. 22 Maart 1888 n°. 16);

3°. aan den erfpachter van het perceel Pengadjaran (Soerabaija), voor eene verbinding van de administrateurswoning op dat perceel met de woning van den opziener bij het koffiebereidings-etablissement in de dessa Grengging in hetzelfde gewest (Indisch besluit dd. 3 Juni 1888 n°. 10);

4°. aan den administrateur der suikerfabriek Toelangan (Soerabaija), voor eene verbinding van genoemde fabriek tot aan en met de telephoongeleiding, welke de suikerfabriek Kremboeng met de staatsspoorweghalte Toelangan verbindt (Indisch besluit dd. 30 Juli 1888 n°. 7);

5° aan de eigenaren der landbouwondernemingen Djelboek en Soekokerto (Bezoeki), voor eene verbinding tusschen de hoofdetablissementen op die ondernemingen te Bataän en Adjoeng (Indisch besluit dd. 30 Juli 1888 n°. 10); en

6°. aan de firma Hana Mullemeister & Co. te Pekalongan, om de bestaande verbinding tusschen haar kantoor en het tolkantoor te Pekalongan te verlengen tot de woning van een der firmanten (Indisch besluit dd. 11 Augustus 1888 n°. 7).

Overigens werd nog bij Indisch besluit dd. 7 Juni 1888 n°. 4 vergunning verleend om het residentiehuis te Soerakarta telephonisch te verbinden met den dalem' van pangeran adipati ario Prabob Prang Wedono aldaar.

M. Departement van financiën.

I. Financiën.

§ 1. *Begrooting.*

a. Begrootingswetten.

De wetten van 31 December 1888 (Nederlandsch Staats- n°s. 236 t/m 239), houdende vaststelling der begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1889, werden in Indië afgekondigd den 12den Januari 1889 (Indisch Staatsblad n°s. 4 t/m 7). Tegelijk werd ook de plaatsing in het Indisch Staatsblad gelast (zie de n°s. 9 en 10) van de Koninklijke besluiten dd. 5 Januari 1889 n°s. 26 en 27, houdende splitsing in artikelen van de twee hoofdstukken der begrooting van uitgaven.

De aangehaalde begrootingswetten ramen de ontvangsten en uitgaven als volgt:

Middelen in Nederland (hoofdstuk I der Middelen)	f 29 189 977	
Middelen in Indië (hoofdstuk II der Middelen)	98 602 227	
		f 127 792 204
Uitgaven in Nederland (hoofdstuk I der Uitgaven)	f 22 539 779	
Uitgaven in Indië (hoofdstuk II der Uitgaven)	113 551 088	
		136 090 867
Nadeelig verschil		f 8 298 663

Bij art. 2 der wet tot vaststelling van het Iste hoofdstuk der Middelen werd bepaald, dat in het begrootings-

tekort zal worden voorzien door middel van eene uitkeering uit het nader bij de wet vast te stellen batig slot der algemeene rekening wegens de ontvangsten en uitgaven van Nederlandsch-Indië over den dienst van 1887.

Bij de wet van 31 December 1888 (Nederlandsch Staatsblad n°. 240, Indisch Staatsblad 1889 n°. 8) zijn de eindcijfers der Uitgaven verhoogd: dat van het Iste hoofdstuk met f 350 000, en dat van het IIde hoofdstuk met f 150 000, een en ander ten behoeve van de doortrekking van den Preanger-spoorweg tot Tjilatjap, zoodat het nadeelig verschil tusschen de geraamde ontvangsten en uitgaven is gestegen tot f 8 798 663. Een wetsontwerp tot nadere verhooging van het Iste hoofdstuk der Uitgaven is nog bij de Staten-Generaal in behandeling. Intusschen is bij de wet van 28 October 1889 (Nederlandsch Staatsblad n°. 147) het IIde hoofdstuk der Uitgaven nog gewijzigd (echter zonder verandering van het eindcijfer) in verband met de voorgenomen oprichting van gouvernementswege van een landbouw-proefstation te Buitenzorg (verg. blz. 125 hiervóór).

Ten vervolge op de in 't vorig verslag (blz. 170) voorkomende mededeelingen omtrent de begrootingen over de jaren 1887 en 1888 wordt nog aangeteekend:

1°. dat bij de wetten van 17 December 1888 (Nederlandsch Staatsblad nos. 208 en 209, Indisch Staatsblad 1889 nos. 51 en 52) in de beide hoofdstukken der begrooting van uitgaven voor 1887 eenige wijzigingen werden gebracht, welke echter niet van invloed waren op het eindcijfer dier begrooting; en

2°. dat bij de wetten van 26 Juli 1889 (Nederlandsch Staatsblad nos. 99 en 100) hetzelfde heeft plaats gehad ten aanzien van de beide hoofdstukken der begrooting van uitgaven voor 1888, terwijl twee wetsontwerpen, strekkende om, eveneens zonder verhooging van het eindcijfer, in die begrooting nog enkele andere wijzigingen te brengen, zeer onlangs bij de Staten-Generaal zijn aanhangig gemaakt.

Verder werden, ten laste van de op laatstbedoelde begrooting voor onvoorziene uitgaven uitgetrokken sommen, bij de wet van 5 Augustus 1888 (Nederlandsch Staatsblad n°. 110, Indisch Staatsblad n°. 162) credieten toegestaan tot een gezamenlijk bedrag van f 7620,16, ter voldoening van onverevend gebleven vorderingen behoorende tot de dienstjaren 1878 en 1881 t/m 1885.

b. Begrootingsrekeningen.

De algemeene rekening wegens de ontvangsten en uitgaven betreffende Nederlandsch-Indië over het dienstjaar 1882 (waarvan de uitkomsten reeds in het vorig verslag, blz. 170, werden medegedeeld) is aan de Staten-Generaal ingediend onder dagteekening van 18 November 1888. [1])

De rekeningen over 1883 en 1884, welke onder dagteekening van 9 October 1889 zijn ingediend, wijzen de volgende uitkomsten aan:

	1883	1884
Ontvangsten in Nederland . .	f 43 235 878,87	f 40 709 150,58^5
„ „ Indië. . . .	98 391 160,53	101 557 207,52^5
Totaal der ontvangsten .	f 141 627 039,40	f 142 266 358,11
Uitgaven in Nederland . . .	f 24 552 249,74^5	f 24 247 515,07
„ „ Indië	125 411 455,36	119 326 216,87^5
Totaal der uitgaven . .	f 149 963 705,10^5	f 143 573 731,94^5
Nadeelig verschil . . .	f 8 336 665,70^5	f 1 307 373,83^5

De rekening over 1885 zal worden ingediend zoodra eenige daarbij behoorende stukken uit Indië zullen zijn ontvangen. Omtrent de uitkomsten kan het volgende worden medegedeeld:

Ontvangsten in Nederland.	f 33 597 265,18
„ „ Indië	100 384 188,44
Totaal der ontvangsten. . .	f 133 981 453,62
Uitgaven in Nederland.	f 23 768 274,44^5
„ „ Indië.	107 104 693,04
Totaal der uitgaven. . . .	f 130 872 967,48^5
Voordeelig verschil	f 3 108 486,13^5

[1]) De rekening over 1882 is gedrukt onder n°. 61 van de stukken der zitting 1888—1889. Die over 1883 en 1884 zijn nog niet van de pers gekomen. Tijdens de inzending van het vorig verslag was zulks ook het geval met de rekeningen over 1880 en 1881. Deze komen thans in de stukken der zitting 1888 voor onder nos. 7 en 50.

Wat de in Indië gedane ontvangsten en uitgaven over 1886 betreft, was omstreeks medio 1889 de vergelijking van de registers der departementen met die van de Algemeene Rekenkamer voor een groot deel reeds beëindigd, zoodat ook de oplevering van de Indische rekening over gemeld dienstjaar spoedig zou kunnen plaats vinden.

§ 2. *Landskassen in Indië en kasbeheer in Nederland.*

In 1888 heeft, evenals in het voorafgegane jaar, de aanvulling van de Indische kassen tijdig en geregeld kunnen plaats vinden, zonder dat daarvoor de tusschenkomst van de Javasche Bank noodig was.

Tot versterking van de betaalmiddelen werden in gemeld jaar geene andere wisselinschrijvingen gehouden dan de vier (in April en Mei), omtrent welker afloop reeds in 't vorig verslag (blz. 171) het noodige is medegedeeld.

In het voor 1889 geraamd Indisch tekort van f 8 000 000 is, zoo met het oog op den ongunstigen wisselkoers als in verband met het ruime Indische saldo hier te lande voorhanden, voorzien door uitzending van specie. De met dat doel in de maanden Maart en April jl. naar Indië verscheepte partijen rijksdaalders, tot een gezamenlijk bedrag van f 8 millioen, werden nog vóór het einde van Juni bij 's lands kassen op Java in ontvang genomen.

Sedert 1 April 1889 (Indisch Staatsblad n°. 55) is het aantal van 's lands geldkantoren in Indië met één verminderd, door de opheffing van 's lands kas op de betrekkelijk dicht bij de gewestelijke hoofdplaats gelegen en daarmede door een stoomtram verbonden afdeelingshoofdplaats Koedoes in de residentie Japara (verg. ook blz. 80 hiervóór). De assistent-resident van Koedoes, tot dusver fungeerend algemeen ontvanger, is nu van die functiën kunnen worden ontheven, zeer ten bate van de uitoefening zijner bestuurstaak.

De hierachter gevoegde bijlage FF geeft als gewoonlijk een overzicht van het bedrag en de soort der betaalmiddelen die op het einde van elke maand van 1888 in 's lands kassen op Java en Madura en in die op de buitenbezittingen aanwezig waren. Daaruit blijkt, dat de maandelijksche kassaldo's het laagst waren op 31 Augustus, toen zich in kas bevond f 17 833 598, waaronder f 5 012 465 aan bankpapier, f 9 536 480 aan zilveren standpenningen, f 978 155 aan zilveren pasmunt en f 2 306 498 aan koperen munt, en het hoogst op 29 Februari, toen de saldo's beliepen f 30 803 296, namelijk f 13 311 560 aan bankpapier, f 12 670 599 aan zilveren standpenningen, f 1 944 622 aan zilveren pasmunt en f 2 876 515 aan koperen munt. Onder de opgegeven bedragen aan zilveren standpenningen zijn begrepen de Mexicaansche dollars, die nog zijn overgebleven van den in 1885 aanwezigen voorraad, toen blijkens de nos 203 en 209 van het Indisch Staatsblad van dat jaar de vergunning om die munt bij eenige landskassen in betaling te nemen, werd ingetrokken. Een aantal van 55 030 stuks werd in 1888 bij 's lands kas te Muntok (Banka) gesleten, zoodat de voorraad bij het einde van het jaar nog bestond uit 414 041 stuks.

De stand van de koloniale kas hier te lande bleef na September 1888 (zie vorig verslag blz. 171) gunstig. Het credit-saldo der rekening met 's Rijks schatkist toch bedroeg bij het einde der ondervolgende maanden (in ronde cijfers):

October	1888	f 14 140 000		April	1889	f 6 341 000
November	„	14 971 000		Mei	„	8 816 000
December	„	14 424 000		Juni	„	9 926 000
Januari	1889	12 572 000		Juli	„	11 327 000
Februari	„	7 489 000		Augustus	„	11 049 000
Maart	„	6 299 000		September	„	10 425 000

Sedert de vorige opgaaf van ontvangen disconto op Indische gouvernementswissels (loopende tot ult. September 1888) zijn geen dergelijke wissels meer gedisconteerd.

§ 3. *Verkoop van producten.*

Veilingen. Terwijl uitvoeriger opgaven betreffende de hier te lande en in Indië voor 's lands rekening gehouden producten-veilingen als naar gewoonte eene plaats vinden in hoofdstuk ● hierachter, worde hier slechts aangeteekend dat, blijkens de verantwoordingstukken van de Nederlandsche Handelmaatschappij, waaraan het als bijlage GG hierachter gevoegde algemeen overzicht is ontleend, de door hare tusschenkomst hier te lande in 1888 gehouden

gouvernements-veilingen van koffie, tin en kinabast in totaal opbrachten bruto f 22 295 511.37 en netto f 20 396 647,44^{5}. De onkosten (waaronder in bedoelde verantwoording alleen zijn te verstaan die op de aflading, het vervoer en den verkoop gevallen, dus niet de in Indië ter zake van de producten gedane uitgaven) beliepen alzoo f 1 898 863,92^{5}, verdeeld als volgt: kosten van aflading in Indië f 136 095,18; premiën van zeeassurantie f 91 728,06^{5} [1]); kosten van vervoer over zee (van Java en Menado), waaronder ook de premiën aan de gezagvoerders, f 791 874,27; makelaarscourtage f 192 617,45; registratierecht en opcenten f 165 505,18; pakhuishuur, veilingskosten, kassiersloon, wetenschappelijke bemoeiingen, enz. f 186 611,08, en commissieloon der Handelmaatschappij f 334 432,70.

Bevrachtingen. In aansluiting aan de opgaven in vorige verslagen laat men hier volgen, met verwijzing overigens naar bijlage HH, een overzicht van de door tusschenkomst van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij voor rekening van het Gouvernement herwaarts verscheepte hoeveelheden producten, voor zooveel betreft de beladingen in de gedurende 1888 uit Indië vertrokken schepen.

STOOM- EN ZEILSCHEPEN (allen onder Nederlandsche vlag).	Aantal beladingen.	Verscheepte hoeveelheden (in pikols):				De opgegeven hoeveelheden waren, in scheepsmaat uitgedrukt, te stellen op ongeveer het navolgend aantal lasten.	Percentsgewijze verhouding tot het totaal der verscheepte hoeveelheden.
		Koffie.	Tin.	Kinabast.	Te zamen.		
Stoomschepen van de Stoomvaartmaatschappij „Nederland" . .	28	164 984^{32}	39 560^{72}	4 175^{78}	208 720^{82}	6 989^{12}	45^{89}
Id. van de Rotterdamsche Lloyd . . .	26	120 319^{48}	44 476^{41}	„	164 795^{89}	5 367^{18}	35^{24}
Id. van de Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij	1	„	„	715^{87}	715^{87}	48^{52}	—^{32}
Zeilschepen	11	71 519^{29}	14 443^{64}	„	85 962^{93}	2 824^{54}	18^{55}
Te zamen	66	356 823^{09}	98 480^{77}	4 891^{65}	460 195^{51}	15 229^{36}	100
In 1887 waren de cijfers .	*a*) 71	389 859^{82}	93 128^{79}	5 449^{44}	488 438^{05}	16 185^{64}	*b*).

a) Hieronder 55 beladingen in stoomschepen en 16 in zeilschepen.

b) In 1887 werden in stoomschepen afgeladen 11 995^{06} last of 74 pct. van de totale hoeveelheid, en in zeilschepen 4190^{58} last of 26 pct.

Van de in het staatje vermelde 28 beladingen in stoomschepen van de maatschappij » Nederland", aan welke Maatschappij contractueel zekere hoeveelheden koffie en tin ten vervoer zijn verzekerd voor zooveel betreft hare in den verplichten maildienst te volbrengen reizen (verg. het verslag van 1887 blz. 137), waren er 2, waarvoor de factorij het noodig achtte gebruik te maken van reizen door schepen dier Maatschappij buiten den verplichten maildienst ondernomen. Ook is het in 1888 eenmaal voorgekomen dat eene partij kinabast is moeten verdeeld worden over twee tegelijk uit Indië vertrokken stoomschepen, waarvan één varende in den verplichten maildienst der maatschappij » Nederland", en het andere toebehoorende aan de Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij. Overigens werden geen andere stoomschepen gebezigd dan die van de » Rotterdamsche Lloyd", aan welke Maatschappij 26 beladingen werden gegund. In 11 gevallen werd van zeilschepen gebruik gemaakt, namelijk voor het vervoer herwaarts van op Java's noordkust ingenomen tin, of koffie en tin te zamen, respectievelijk 6 en 3 malen, en voor het vervoer herwaarts van op eenige afscheepplaatsen in de residentie Menado ingenomen koffie 2 malen. Voor de beide laatstbedoelde reizen werd telkens f 50 per last betaald; terwijl de zeilvracht voor de op Java ingenomen koffie tweemalen f 40 en éénmaal f 47 per last bedroeg, en die voor tin ééns f 11,75 en overigens steeds f 10 per last. De maatschappij » Nederland" had, krachtens het laatstelijk met haar gesloten, van jaar tot jaar opzegbaar, contract van Juni 1887 (zie het verslag van dat jaar blz. 137), welk contract voor 1888/89 ongewijzigd is gebleven, gedurende 1888 nog aanspraak op de vaste vracht per last: van f 75 of f 80 voor koffie (naar gelang de inlading op Java's noordkust of op Java's zuidkust moest plaats vinden), van f 70 voor kinabast en van f 30 voor tin. Aanvangende met het omstreeks medio Juni 1889 ingetreden nieuwe contractsjaar is door de Regeering echter eene vermindering op bedoelde vrachten bedongen van f 5 per last voor elk der drie genoemde producten (suppletoire overeenkomst dd. 3 April/28 Maart 1889). Daar de » Rotterdamsche Lloyd" tot dusver, wat koffie betreft, dezelfde vaste vracht als hare zustermaatschappij genoot, is te gelijkertijd, dat is voor de na 14 Juni 1889 uit Indië verscheepte partijen, de thans tot f 70 en f 75 verminderde vracht voor koffie ook op hare stoomschepen toepasselijk geworden. Ter zake van het vervoer van tin genoot de » Rotterdamsche Lloyd" in 1888, evenals vroeger, eene vracht van f 20 per last. Behoudens eene enkele uitzondering, waarvan hooger gewag is gemaakt, werd in 1888 kinabast weder uitsluitend vervoerd met stoomschepen van de maatschappij » Nederland."

In het loopende jaar is, voor zooveel de omstandigheden het toelieten, voor het vervoer van producten van Java naar Nederland, door het Gouvernement ook gebruik gemaakt van schepen der op blz. 104 hiervóór reeds genoemde nieuwe stoomvaartmaatschappij » Holland", die echter haren dienst sedert kort heeft opgeheven. In overeenstemming met haar aanbod werd in Maart 1889 bepaald dat voor de met hare schepen te vervoeren koffie zou worden betaald 10 pct. beneden den toen nog geldenden vrachtprijs voor de aan de twee eerstgenoemde stoomvaartmaatschappijen toegekend wordende beladingen, terwijl voor tin en kinabast de vracht van den dag zou worden uitgekeerd, met dien verstande echter dat het vrachtcijfer steeds blijven moest minstens 10 pct. beneden hetgeen bij het hiervóór aangehaald contract van Juni 1887 aan de maatschappij » Nederland" was verzekerd.

Assurantie. In verband met den al sedert jaren aangenomen regel om alleen dat deel der ladingen tegen zeeschade te verzekeren hetwelk in stoomschepen eene waarde van f 600/m en in zeilschepen eene waarde van f 500/m te boven gaat, is in 1888 slechts een gezamenlijk excedent van f 2 227 000 op 4 door zeilschepen op Java ingenomen ladingen behoeven te worden geassureerd, en wel tegen eene premie, als in 1887, van 2$^{15}/_{16}$ pct. voor koffie en 1$^{7}/_{16}$ pct. voor tin. In 1887 beliep het verzekerde excedent

[1]) Ter zake van de over 1888 verantwoorde producten werd aan premiën van zeeassurantie (over eene verzekerde waarde van f 3 660 723) in 't geheel betaald f 98 443,80^{5}, waarvan f 91 728,06^{5} ten laste kwam van de in veiling verkochte producten, en f 6 715,74 ten laste van de verongelukte of als beschadigd (buiten de veilingen) verkochte producten.

(sedert de opgaaf in 't vorig verslag werd op één zeilschipbelading f 636 706 geannulleerd) in 't geheel f 5 178 794, namelijk f 2 473 000 op 11 beladingen in stoomschepen en f 2 705 794 op 5 beladingen in zeilschepen.

Ten vervolge op de in de beide vorige verslagen gedane opgaven betreffende de uitkomsten der assurantierekening wegens zeeschade op gouvernementsproducten over de jaren 1879 t/m 1887, is thans over 1888 aan te teekenen dat de in dat jaar geldelijk verantwoorde producten eene gezamenlijke waarde vertegenwoordigden (volgens den maatstaf waarnaar de assurantiën gesloten werden) van f 25 433 573; dat daarvan tegen zeeschade was verzekerd een bedrag van f 3 660 723, zoodat de gouvernementsrisico liep over eene waarde van f 21 772 850 (in stoomschepen over f 18 076 572 en in zeilschepen over f 3 696 278); dat de aan assuradeuren betaalde premiën bedroegen f 98 443,80^5, terwijl de beloopen zeeschade eene som bereikte van f 677 221,64^5, waarvan door assuradeuren gedragen werd f 194 440,56 en voor rekening van het Gouvernement is gebleven f 482 781,08^5 (op ladingen in stoomschepen f 365 929,96^5 en op ladingen in zeilschepen f 116 851,12).

Over het tienjarig tijdvak 1879 t/m 1888 de verstrekte opgaven samenvattende, blijkt:

dat van de gouvernements-beladingen tegen zeeschade verzekerd werd voor eene waarde van		f 98 767 487
en onverzekerd werd gelaten (dus voor gouvernementsrisico bleef)		308 614 041
totale waarde der gouvernements-beladingen . .		f 407 381 528
dat in de beloopen zeeschade door assuradeuren werd gedeeld voor.		f 1 707 499
terwijl het Gouvernement op de eigen risico eene schade te dragen had van		4 462 037
totaal der beloopen zeeschade		f 6 169 536
dat wegens premie van assurantie door het Gouvernement was betaald geworden		f 2 812 342
dat de gouvernements risico liep over eene waarde:	op ladingen in stoomschepen	f 158 350 398
	„ „ „ zeilschepen .	150 263 643
	te zamen als boven. . .	f 308 614 041
terwijl 's Gouvernements aandeel in de beloopen zeeschade was verdeeld:	op ladingen in stoomschepen	f 1 151 031
	„ „ „ zeilschepen .	3 311 006
	te zamen als boven. . .	f 4 462 037

Derhalve werd in het besproken tienjarig tijdvak op de ladingen in stoomschepen door het Gouvernement slechts eene zeeschade beloopen van dooreengenomen 0.7268 pct. der waarde, op die in zeilschepen echter van 2.2034 pct.

§ 4. *Andere bronnen van inkomst.*

A. Verpachte middelen.

Opiumpacht.

1°. Java en Madura.

Daar de Gouverneur-Generaal eerst in Mei jl. in de gelegenheid was om over het opium-vraagstuk zijn gevoelen, voorloopig in groote trekken, te doen kennen, schoot de tijd tekort om nog vóór het ten einde loopen van de bestaande pachtcontracten eene beslissing te nemen nopens het voortaan te volgen opiumstelsel. De uitschrijving van nieuwe verpachtingen werd daardoor noodig. De regelingen die daarop betrekking hadden, waren vervat in de lager te vermelden ordonnantiën van 28 Juli 1889 (Indisch Staatsblad n°. 157 en 158), doch, tegen verwachting, heeft de reeds in 1886 in uitzicht gestelde herziening van het pachtreglement (verg. het verslag van 1887 blz. 139) haar beslag toen nog niet gekregen, zoodat de verpachtingen, die in de tweede helft van September 1889 zouden worden gehouden, nog zijn uitgeschreven op den voet van het bestaande pachtreglement (Indisch Staatsblad 1874 n°. 228, 1876 n°. 51 en 214 en 1879 n°. 262).

Ten vervolge op het medegedeelde op blz. 14/16 der Memorie van Toelichting betreffende de Indische begrooting voor 1890 is thans aan te teekenen dat bij een der vorenaangehaalde ordonnantiën van 28 Juli 1889 weder een aantal streken op Java, die, in verhouding tot het zielental, slechts weinige opiumverbruikers telden (voor zoover namelijk die streken geheele districten of afdeelingen vormden, en dus hare begrenzingen genoegzaam algemeen bekend waren), tot opiumvrij gebied zijn verklaard. Dientengevolge is het aantal districten in de gouvernementsresidentiën van Java (het eiland, tevens district, Bawean daaronder begrepen), waar de invoer, het bezit, het vervoer en de verkoop van opium of van overblijfselen van opium zijn verboden, met ingang van 1 Januari 1890 van 111 op 146 gebracht (nagenoeg juist $1/3$ van het geheele aantal districten, bedragende dit in de bedoelde residentiën, met inbegrip van Bawean, 439), en wel: in Bantam van 14 op 22, in Batavia van 2 op 3, in Krawang van 1 op 9, in Probolinggo van 2 op 3 en in Bagelen van 5 op 17, te zamen dus eene uitbreiding der reeds in die gewesten bestaande verboden kringen met 30 districten, terwijl in drie gewesten, waar nog geen verboden kringen bestonden, thans als zoodanig aangewezen werden: in Tagal de districten Salem en Boemidjawa van de afdeeling Brebes en het district Watoekoempoel van de afdeeling Pamalang [1]), in Pasoeroean het district Tengger van de afdeeling Pasoeroean, en in Bezoeki het district Wonosari van de afdeeling Bondowosso. De uitbreiding welke de reeds bestaande verboden kringen in de vijf eerstgenoemde gewesten ondergingen, betroffen: in Bantam de afdeelingen Serang en Anjer (8 districten), waardoor thans het verbod tot het geheele gewest is uitgestrekt; in Batavia het district Leuwiliang der afdeeling Buitenzorg, in welke afdeeling reeds voor het opiumbezit enz. gesloten waren de districten Djasinga en Tjibaroessa; in Krawang, waar laatstelijk enkel het district Gandasoli een verboden kring uitmaakte, de Pamanoekan- en Tjiassemlanden (8 districten); in Probolinggo, waar het verbod reeds bestond in de districten Tengger (afdeeling Probolinggo) en Kandangan (afdeeling Loemadjang), het district Gading der afdeeling Kraksaän; en in Bagelen, waar tot dusver in de afdeelingen Koetoardjo, Keboemen en Karanganjar respectievelijk het district Wonoroto, het district Ambal en de districten Petanahan, Poering en Karangbollong het opiumvrij gebied uitmaakten, de beide laatstgenoemde afdeelingen (te zamen 10 districten uitmakende) in haar geheel, verder de districten Kemiri en Pitoeroeh van eerstgemelde afdeeling, het district Loano der afdeeling Poerworedjo en de districten Sapoeran, Kaliwiro en Leksono der afdeeling Ledok. Zooals men weet, is overigens het opiumbezit enz. vanouds verboden in de geheele residentie Preanger Regentschappen (62 districten), en in lateren tijd in kleinere of grootere gedeelten van de volgende nog niet genoemde gewesten, namelijk in de zuidelijke gedeelten (17 van de 33 districten) der residentie Cheribon, in 7 van de 19 districten der residentie Banjoemas, zijnde Dajeuhloehoer, Madjenang en Pegadingan der afdeeling Tjilatjap, Adjibarang, Djamboe en Poerwokerto der afdeeling Poerwokerto en Bandjar der afdeeling Bandjarnegara, en eindelijk op het tot de residentie Soerabaija behoorende eiland (tevens district) Bawean.

De maatregel zal gepaard gaan met eene versterking van politiemiddelen (14 mantri's en 11 oppassers), welk personeel speciaal zal gebezigd moeten worden om op de toegangswegen tot — en de voornaamste passars in — de verboden kringen toezicht te houden op de naleving van het verbod, zoomede om de gangen van bekende smokkelaars geregeld na te gaan en hen te betrappen. Wijders is in overweging om de controleurs bij het binnenlandsch bestuur in de gewesten waar voor 't eerst of op nieuw verboden kringen zijn ingesteld of de bestaande uitgebreid, te belasten met het opsporen van de overtredingen van de wettelijke bepalingen op de opiumpacht, hetgeen zal zijn eene toepassing van het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1876 n°. 136.

Bij de in de tweede plaats hiervóór aangehaalde ordonnantie van 28 Juli 1889 (Indisch Staatsblad n°. 158) zijn,

[1]) Voor Krawang en Tagal was de maatregel een gedeeltelijk herstel der verboden kringen, daar tot ult. 1871 eerstgemelde residentie in haar geheel en tot ult. 1872 de laatste voor een gedeelte gedurende eenige jaren opiumvrij gebied hadden uitgemaakt.

met het oog op de verstrijking met ult. 1889 van de loopende pachtcontracten, de voorwaarden geregeld voor den nieuwen pachttermijn, die thans tot één jaar (1890) beperkt zal blijven, eensdeels omdat vermeend wordt dat eene verpachting voor drie jaren tegelijk, zooals van 1875 af plaats vond, het drijven van sluikhandel en de uitbreiding van het opiumverbruik door de pachters in de hand werkte, anderdeels ten einde de gelegenheid open te houden om van 1891 af meer afdoende verbeteringen en wijzigingen van het opiumstelsel in te voeren. De prijs van f 30 per katti, dien de pachters voor het hun te verstrekken opium, boven de pachtsom, aan het Gouvernement te betalen hebben, is onveranderd gebleven. De maxima der verstrekbare hoeveelheden zijn voor 18 van de 20 pachtperceelen op het bestaande cijfer behouden; alleen voor Pekalongan is het maximum van 6600 katti's verminderd tot 4800 katti's, en voor Bagelen van 3000 tot 2400 katti's; voor alle perceelen te zamen zullen de pachters derhalve in 1890 kunnen beschikken over hoogstens 172 980 katti's, tegen 175 380 katti's bij de thans nog loopende pachtcontracten toegestaan. In verband met de beperking van het pachtgebied door de instelling van nieuwe verboden kringen, is het aantal wettige verkoopplaatsen van opium (kitten) van 854 teruggebracht tot 835, door opheffing van de 4 nog bestaande in Bantam, en verder door inkrimping van het getal in Krawang met 2, in Bagelen met 11, en in elk der gewesten Tagal en Bezoeki met 1. Ook is thans geen sprake meer van het toestaan, boven het vastgesteld aantal verkoopplaatsen, van nog één kit ten behoeve van het personeel bij het marine-etablissement op het eiland Onrust (residentie Batavia), vermits dat etablissement inmiddels is opgeheven. Met het oog op de in den laatsten tijd ondervonden moeilijkheden wegens insolventie van pachters — waarover straks meer — zijn thans in de pachtvoorwaarden eenige bepalingen opgenomen, welke het Gouvernement de bevoegdheid schenken om, bij wanbetaling van de zijde der pachters, spoedig en op eenvoudige wijze de pachtovereenkomsten te ontbinden. In verband daarmede is de thans geldende betalingstermijn ingekort. In plaats van op den 20sten der maand, volgende op die waarover de betaling loopt, zal nu voortaan, evenals dit reeds het geval is voor de pachters op de buitenbezittingen, het verschuldigde moeten gekweten zijn op den laatsten van de maand waarover de betaling loopt.

De Regeering heeft verder het stellig verlangen geopenbaard dat voorgoed gebroken worde met de tot dusver stilzwijgend toegelaten tweeërlei afwijking van het pachtreglement. Te dien einde is namelijk aan de gewestelijke bestuurders eene aanschrijving gericht om vóór de verpachting aan de gegadigden duidelijk bekend te maken dat het debiet van opium buiten de kitten, onder welken naam of welk voorwendsel ook, niet meer zal worden geduld. Wat de residentiën Soerakarta en Djokjokarta betreft, waar, in strijd met het pachtreglement, ook de verkoop van ruw opium door de pachters veelvuldig voorkwam, is aan de residenten bovendien nog opgedragen om aan de gegadigden tevens voor te houden dat, na verstrijking van den loopenden pachttermijn, door of van wege den pachter alleen bereid opium mag worden verkocht. Daar het voortbestaan van bewaar- of bereidingsplaatsen buiten de hoofdplaats van het pachtperceel ontduiking van het verbod tegen verkoop van ruw opium in de hand moet werken, is door den resident van Soerakarta, ook door middel van de Javasche Courant (zie het n°. van 3 September jl.), reeds bekend gemaakt, dat gedurende 1890 in bedoeld gewest slechts één zoodanig gebouw zal zijn toegelaten, en dat mitsdien de buiten de hoofdplaats Soerakarta thans nog bestaande bewaar- en bereidingsplaatsen van opium met ult. 1889 worden ingetrokken.

Gedurende 1888 werd door geen enkelen pachter de hoeveelheid opium waarop hij aanspraak had ten volle genomen. In 't geheel werden in dat jaar slechts verstrekt 108 375 katti's (circa 61.8 pct. van de hoogste verstrekbare hoeveelheid), zijnde 281 katti's meer dan in 1887 en 3955 katti's meer dan in 1886, in welk laatste jaar de verstrekkingen al bijzonder gering waren (circa 59.6 pct. der toegestane maxima), zooals uit het volgende overzicht kan blijken, loopende van 1875 af, toen het stelsel van driejarige verpachtingen werd ingevoerd.

JAREN.	Hoogste verstrekbare hoeveelheid ruw opium (in katti's).			Hoeveelheid ruw opium door de pachters genomen (in katti's). *a*)		
	Levantsch	Bengaalsch.	Te zamen.	Levantsch.	Bengaalsch.	Te zamen.
1875	78 210	82 950	161 160	76 260	82 728	158 988
1876	70 180	90 980	161 160	64 299	85 782	150 081
1877	65 010	96 150	161 160	65 176	92 834	158 010
1878	72 430	91 190	163 620	70 325	88 856	159 181
1879	71 480	92 140	163 620	68 052	90 410	158 462
1880	69 330	94 290	163 620	62 426	80 508	142 934
1881	79 980	96 600	176 580	76 241	90 497	166 738
1882	76 600	99 980	176 580	60 632	90 654	151 286
1883	77 695	98 885	176 580	56 151	82 868	139 019
1884	74 215	101 165	175 380	69 310	94 742	164 052
1885	75 140	100 240	175 380	51 308	78 570	129 878
1886	73 140	102 240	175 380	40 933	63 487	104 420
1887	72 240	103 140	175 380	47 291	60 803	108 094
1888	72 240	103 140	175 380	48 150	60 225	108 375

a) Bij het einde van de pachttermijnen werd door de pachters van het hun verstrekt opium overgehouden en aan den lande teruggeleverd: over het tijdvak van 1875/1877 7123 katti's, over 1878/1880 6534, over 1881/1883 10 292 en over 1884/1886 8164 katti's, zoodat in gemelde tijdvakken aan wettig verkregen opium *gemiddeld per jaar* door de pachters gesleten zijn geworden achtereenvolgens 153 318, 151 347, 148 917 en 130 062 katti's.

In bijlage JJ hierachter zijn over al de hierboven behandelde jaren de verstrekbare maxima en de door de pachters genomen hoeveelheden voor elk pachtperceel in het bijzonder vermeld. De afneming der opiumverstrekkingen in de laatste drie of vier jaren wordt door den directeur van financiën toegeschreven aan de vereenigde werking van twee oorzaken, namelijk de voordeeliger bereidingswijze waartoe de pachters meer en meer zijn overgegaan, waardoor zij uit het hun verstrekt ruw opium eene grootere hoeveelheid bereid opium verkrijgen dan vroeger, en de verminderde koopkracht der bevolking.

Als gebruikelijk laat men hier volgen eene berekening van de gemiddelde som per katti waarop het uit 's lands voorraad verstrekt opium, aan pachtpenningen en koopprijs te zamen, den pachters in 1888 is te staan gekomen, benevens eenige door de residenten zoo goed mogelijk geleverde opgaven betreffende de gemiddelde prijzen, tegen welke de pachters hun opium plaatsten. (Voor de juistheid dezer laatste opgaven kan evenwel, gelijk meermalen is opgemerkt, niet worden ingestaan; zij komen dan ook niet overeen met de uitkomsten verkregen bij de onderzoekingen door den hoofdambtenaar voor de leiding der opiumrecherche ter zee ten aanzien van sommige pachtadministratiën ingesteld.)

PACHTPERCEELEN. — (De gewesten Bantam, Batavia, Krawang en de Lampongsche Districten vormen te zamen één perceel.)	Wegens pachtsom en inkoopsprijs (deze laatste ad f 30 per katti) is het in 1888 verstrekte *ruw* opium den pachters per katti te staan gekomen op:	Gemiddelde opbrengst welke door de pachters gedurende 1888 zou zijn verkregen van één katti *ruw* opium.	Gemiddelde verkoopprijzen van *bereid* opium gedurende 1888 *a*)	
			per thail (1/16 katti).	per matta (1/100 thail).
Bantam	f 137,63	f 182,74	f 16,53^5	f 0,27
Batavia			16,80	0,20
Krawang			18,00	0,28
Lampongsche Districten			22,90	0,32
Cheribon.	122,30	112,65	15,00	0,25
Tagal.	151,61	162,90	15,00	0,20
Pekalongan	178,95	167,77	12,24	0,16^5
Samarang	167,78	180,60	16,00	0,17^5
Japara	127,36	177,08	15,00	0,18
Rembang	121,27	109,00	14,04	0,17
Soerabaija	139,17	145,49	15,00	0,14^5
Pasoeroean	223,96	206,27	15,50	0,21
Probolinggo	123,96	140,00	14,00	0,18
Bezoeki	105,76^5	139,10	13,60	0,14^5
Banjoemas	102,34	156,00	14,00	0,25
Bagelen	131,51	129,50	15,87^5	0,16^5
Kadoe	150,59	142,61	15,50	0,20
Djokjokarta.	134,63	144,63	15,00	0,16
Soerakarta	145,93	niet opgegeven.	14,00	0,16
Madioen.	152,63	139,25	13,83	0,19
Kediri	198,45	181,89	12,00	0,20
Madura	94,16	110,31	12,27	0,14

a) Al naar gelang van de bijvoeging van andere bestanddeelen (tabak, gambier, enz.), levert het ruw opium tusschen de 50 en 80 pct. aan bereid opium uit.

(sedert de opgaaf in 't vorig verslag werd op één zeilschipbelading f 636 706 geannulleerd) in 't geheel f 5 178 794, namelijk f 2 473 000 op 11 beladingen in stoomschepen en f 2 705 794 op 5 beladingen in zeilschepen.

Ten vervolge op de in de beide vorige verslagen gedane opgaven betreffende de uitkomsten der assurantierekening wegens zeeschade op gouvernementsproducten over de jaren 1879 t/m 1887, is thans over 1888 aan te teekenen dat de in dat jaar geldelijk verantwoorde producten eene gezamenlijke waarde vertegenwoordigden (volgens den maatstaf waarnaar de assurantiën gesloten werden) van f 25 433 573; dat daarvan tegen zeeschade was verzekerd een bedrag van f 3 660 723, zoodat de gouvernementsrisico liep over eene waarde van f 21 772 850 (in stoomschepen over f 18 076 572 en in zeilschepen over f 3 696 278); dat de aan assuradeuren betaalde premiën bedroegen f 98 443,80[5], terwijl de beloopen zeeschade eene som bereikte van f 677 221,64[5], waarvan door assuradeuren gedragen werd f 194 440,56 en voor rekening van het Gouvernement is gebleven f 482 781,08[5] (op ladingen in stoomschepen f 365 929,96[5] en op ladingen in zeilschepen f 116 851,12).

Over het tienjarig tijdvak 1879 t/m 1888 de verstrekte opgaven samenvattende, blijkt:

dat van de gouvernements-beladingen tegen zeeschade verzekerd werd voor eene waarde van		f	98 767 487
en onverzekerd werd gelaten (dus voor gouvernements-risico bleef)			308 614 041
totale waarde der gouvernements-beladingen		f	407 381 528
dat in de beloopen zeeschade door assuradeuren werd gedeeld voor		f	1 707 499
terwijl het Gouvernement op de eigen risico eene schade te dragen had van			4 462 037
totaal der beloopen zeeschade		f	6 169 536
dat wegens premie van assurantie door het Gouvernement was betaald geworden		f	2 812 342
dat de gouvernements risico liep over eene waarde:	op ladingen in stoomschepen	f	158 350 398
	„ „ „ zeilschepen		150 263 643
	te zamen als boven	f	308 614 041
terwijl 's Gouvernements aandeel in de beloopen zeeschade was verdeeld:	op ladingen in stoomschepen	f	1 151 031
	„ „ „ zeilschepen		3 311 006
	te zamen als boven	f	4 462 037

Derhalve werd in het besproken tienjarig tijdvak op de ladingen in stoomschepen door het Gouvernement slechts eene zeeschade beloopen van dooreengenomen 0.7268 pct. der waarde, op die in zeilschepen echter van 2.2034 pct.

§ 4. *Andere bronnen van inkomst.*

A. Verpachte middelen.

Opiumpacht.

1°. Java en Madura.

Daar de Gouverneur-Generaal eerst in Mei jl. in de gelegenheid was om over het opium-vraagstuk zijn gevoelen, voorloopig in groote trekken, te doen kennen, schoot de tijd tekort om nog vóór het ten einde loopen van de bestaande pachtcontracten eene beslissing te nemen nopens het voortaan te volgen opiumstelsel. De uitschrijving van nieuwe verpachtingen werd daardoor noodig. De regelingen die daarop betrekking hadden, waren vervat in de lager te vermelden ordonnantiën van 28 Juli 1889 (Indisch Staatsblad n°. 157 en 158), doch, tegen verwachting, heeft de reeds in 1886 in uitzicht gestelde herziening van het pachtreglement (verg. het verslag van 1887 blz. 139) haar beslag toen nog niet gekregen, zoodat de verpachtingen, die in de tweede helft van September 1889 zouden worden gehouden, nog zijn uitgeschreven op den voet van het bestaande pachtreglement (Indisch Staatsblad 1874 n°. 228, 1876 n°. 51 en 214 en 1879 n°. 262).

Ten vervolge op het medegedeelde op blz. 14/16 der Memorie van Toelichting betreffende de Indische begrooting voor 1890 is thans aan te teekenen dat bij een der vorenaangehaalde ordonnantiën van 28 Juli 1889 weder een aantal streken op Java, die, in verhouding tot het zielental, slechts weinige opiumverbruikers telden (voor zoover namelijk die streken geheele districten of afdeelingen vormden, en dus hare begrenzingen genoegzaam algemeen bekend waren), tot opiumvrij gebied zijn verklaard. Dientengevolge is het aantal districten in de gouvernementsresidentiën van Java (het eiland, tevens district, Bawean daaronder begrepen), waar de invoer, het bezit, het vervoer en de verkoop van opium of van overblijfselen van opium zijn verboden, met ingang van 1 Januari 1890 van 111 op 146 gebracht (nagenoeg juist $1/3$ van het geheele aantal districten, bedragende dit in de bedoelde residentiën, met inbegrip van Bawean, 439), en wel: in Bantam van 14 op 22, in Batavia van 2 op 3, in Krawang van 1 op 9, in Probolinggo van 2 op 3 en in Bagelen van 5 op 17, te zamen dus eene uitbreiding der reeds in die gewesten bestaande verboden kringen met 30 districten, terwijl in drie gewesten, waar nog geen verboden kringen bestonden, thans als zoodanig aangewezen werden: in Tagal de districten Salem en Boemidjawa van de afdeeling Brebes en het district Watoekoempoel van de afdeeling Pamalang [1]), in Pasoeroean het district Tengger van de afdeeling Pasoeroean, en in Bezoeki het district Wonosari van de afdeeling Bondowosso. De uitbreiding welke de reeds bestaande verboden kringen in de vijf eerstgenoemde gewesten ondergingen, betroffen: in Bantam de afdeelingen Serang en Anjer (8 districten), waardoor thans het verbod tot het geheele gewest is uitgestrekt; in Batavia het district Leuwiliang der afdeeling Buitenzorg, in welke afdeeling reeds voor het opiumbezit enz. gesloten waren de districten Djasinga en Tjibaroessa; in Krawang, waar laatstelijk enkel het district Gandasoli een verboden kring uitmaakte, de Pamanoekan- en Tjiassemlanden (8 districten); in Probolinggo, waar het verbod reeds bestond in de districten Tengger (afdeeling Probolinggo) en Kandangan (afdeeling Loemadjang), het district Gading der afdeeling Kraksaän; en in Bagelen, waar tot dusver in de afdeelingen Koetoardjo, Keboemen en Karanganjar respectievelijk het district Wonoroto, het district Ambal en de districten Petanahan, Poering en Karangbollong het opiumvrij gebied uitmaakten, de beide laatstgenoemde afdeelingen (te zamen 10 districten uitmakende) in haar geheel, verder de districten Kemiri en Pitoeroeh van eerstgemelde afdeeling, het district Loano der afdeeling Poerworedjo en de districten Sapoeran, Kaliwiro en Leksono der afdeeling Ledok. Zooals men weet, is overigens het opiumbezit enz. vanouds verboden in de geheele residentie Preanger Regentschappen (62 districten), en in lateren tijd in kleinere of grootere gedeelten van de volgende nog niet genoemde gewesten, namelijk in de zuidelijke gedeelten (17 van de 33 districten) der residentie Cheribon, in 7 van de 19 districten der residentie Banjoemas, zijnde Dajeuhloehoer, Madjenang en Pegadingan der afdeeling Tjilatjap, Adjibarang, Djamboe en Poerwokerto der afdeeling Poerwokerto en Bandjar der afdeeling Bandjarnegara, en eindelijk op het tot de residentie Soerabaija behoorende eiland (tevens district) Bawean.

De maatregel zal gepaard gaan met eene versterking van politiemiddelen (14 mantri's en 11 oppassers), welk personeel speciaal zal gebezigd moeten worden om op de toegangswegen tot — en de voornaamste passars in — de verboden kringen toezicht te houden op de naleving van het verbod, zoomede om de gangen van bekende smokkelaars geregeld na te gaan en hen te betrappen. Wijders is in overweging om de controleurs bij het binnenlandsch bestuur in de gewesten waar voor 't eerst of op nieuw verboden kringen zijn ingesteld of de bestaande uitgebreid, te belasten met het opsporen van de overtredingen van de wettelijke bepalingen op de opiumpacht, hetgeen zal zijn eene toepassing van het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1876 n°. 136.

Bij de in de tweede plaats hiervóór aangehaalde ordonnantie van 28 Juli 1889 (Indisch Staatsblad n°. 158) zijn,

1) Voor Krawang en Tagal was de maatregel een gedeeltelijk herstel der verboden kringen, daar tot ult. 1871 eerstgemelde residentie in haar geheel en tot ult. 1872 de laatste voor een gedeelte gedurende eenige jaren opiumvrij gebied hadden uitgemaakt.

met het oog op de verstrijking met ult. 1889 van de loopende pachtcontracten, de voorwaarden geregeld voor den nieuwen pachttermijn, die thans tot één jaar (1890) beperkt zal blijven, eensdeels omdat vermeend wordt dat eene verpachting voor drie jaren tegelijk, zooals van 1875 af plaats vond, het drijven van sluikhandel en de uitbreiding van het opiumverbruik door de pachters in de hand werkte, anderdeels ten einde de gelegenheid open te houden om van 1891 af meer afdoende verbeteringen en wijzigingen van het opiumstelsel in te voeren. De prijs van f 30 per katti, dien de pachters voor het hun te verstrekken opium, boven de pachtsom, aan het Gouvernement te betalen hebben, is onveranderd gebleven. De maxima der verstrekbare hoeveelheden zijn voor 18 van de 20 pachtperceelen op het bestaande cijfer behouden; alleen voor Pekalongan is het maximum van 6600 katti's verminderd tot 4800 katti's, en voor Bagelen van 3000 tot 2400 katti's; voor alle perceelen te zamen zullen de pachters derhalve in 1890 kunnen beschikken over hoogstens 172 980 katti's, tegen 175 380 katti's bij de thans nog loopende pachtcontracten toegestaan. In verband met de beperking van het pachtgebied door de instelling van nieuwe verboden kringen, is het aantal wettige verkoopplaatsen van opium (kitten) van 854 teruggebracht tot 835, door opheffing van de 4 nog bestaande in Bantam, en verder door inkrimping van het getal in Krawang met 2, in Bagelen met 11, en in elk der gewesten Tagal en Bezoeki met 1. Ook is thans geen sprake meer van het toestaan, boven het vastgesteld aantal verkoopplaatsen, van nog één kit ten behoeve van het personeel bij het marine-etablissement op het eiland Onrust (residentie Batavia), vermits dat etablissement inmiddels is opgeheven. Met het oog op de in den laatsten tijd ondervonden moeilijkheden wegens insolventie van pachters — waarover straks meer — zijn thans in de pachtvoorwaarden eenige bepalingen opgenomen, welke het Gouvernement de bevoegdheid schenken om, bij wanbetaling van de zijde der pachters, spoedig en op eenvoudige wijze de pachtovereenkomsten te ontbinden. In verband daarmede is de thans geldende betalingstermijn ingekort. In plaats van op den 20sten der maand, volgende op die waarover de betaling loopt, zal nu voortaan, evenals dit reeds het geval is voor de pachters op de buitenbezittingen, het verschuldigde moeten gekweten zijn op den laatsten van de maand waarover de betaling loopt.

De Regeering heeft verder het stellig verlangen geopenbaard dat voorgoed gebroken worde met de tot dusver stilzwijgend toegelaten tweeërlei afwijking van het pachtreglement. Te dien einde is namelijk aan de gewestelijke bestuurders eene aanschrijving gericht om vóór de verpachting aan de gegadigden duidelijk bekend te maken dat het debiet van opium buiten de kitten, onder welken naam of welk voorwendsel ook, niet meer zal worden geduld. Wat de residentiën Soerakarta en Djokjokarta betreft, waar, in strijd met het pachtreglement, ook de verkoop van ruw opium door de pachters veelvuldig voorkwam, is aan de residenten bovendien nog opgedragen om aan de gegadigden tevens voor te houden dat, na verstrijking van den loopenden pachttermijn, door of van wege den pachter alleen bereid opium mag worden verkocht. Daar het voortbestaan van bewaar- of bereidingsplaatsen buiten de hoofdplaats van het pachtperceel ontduiking van het verbod tegen verkoop van ruw opium in de hand moet werken, is door den resident van Soerakarta, ook door middel van de Javasche Courant (zie het n°. van 3 September jl.), reeds bekend gemaakt, dat gedurende 1890 in bedoeld gewest slechts één zoodanig gebouw zal zijn toegelaten, en dat mitsdien de buiten de hoofdplaats Soerakarta thans nog bestaande bewaar- en bereidingsplaatsen van opium met ult. 1889 worden ingetrokken.

Gedurende 1888 werd door geen enkelen pachter de hoeveelheid opium waarop hij aanspraak had ten volle genomen. In 't geheel werden in dat jaar slechts verstrekt 108 375 katti's (circa 61.8 pct. van de hoogste verstrekbare hoeveelheid), zijnde 281 katti's meer dan in 1887 en 3955 katti's meer dan in 1886, in welk laatste jaar de verstrekkingen al bijzonder gering waren (circa 59.6 pct. der toegestane maxima), zooals uit het volgende overzicht kan blijken, loopende van 1875 af, toen het stelsel van driejarige verpachtingen werd ingevoerd.

Jaren.	Hoogste verstrekbare hoeveelheid ruw opium (in katti's).			Hoeveelheid ruw opium door de pachters genomen (in katti's). *a*)		
	Levantsch	Bengaalsch.	Te zamen.	Levantsch.	Bengaalsch.	Te zamen.
1875	78 210	82 950	161 160	76 260	82 728	158 988
1876	70 180	90 980	161 160	64 299	85 782	150 081
1877	65 010	96 150	161 160	65 176	92 834	158 010
1878	72 430	91 190	163 620	70 325	88 856	159 181
1879	71 480	92 140	163 620	68 052	90 410	158 462
1880	69 330	94 290	163 620	62 426	80 508	142 934
1881	79 980	96 600	176 580	76 241	90 497	166 738
1882	76 600	99 980	176 580	60 632	90 654	151 286
1883	77 695	98 885	176 580	56 151	82 868	139 019
1884	74 215	101 165	175 380	69 310	94 742	164 052
1885	75 140	100 240	175 380	51 308	78 570	129 878
1886	73 140	102 240	175 380	40 933	63 487	104 420
1887	72 240	103 140	175 380	47 291	60 803	108 094
1888	72 240	103 140	175 380	48 150	60 225	108 375

a) Bij het einde van de pachttermijnen werd door de pachters van het hun verstrekt opium overgehouden en aan den lande teruggeleverd: over het tijdvak van 1875/1877 7123 katti's, over 1878/1880 6534, over 1881/1883 10 292 en over 1884/1886 8164 katti's, zoodat in gemelde tijdvakken aan wettig verkregen opium *gemiddeld per jaar* door de pachters gesleten zijn geworden achtereenvolgens 153 318, 151 347, 148 917 en 130 062 katti's.

In bijlage JJ hierachter zijn over al de hierboven behandelde jaren de verstrekbare maxima en de door de pachters genomen hoeveelheden voor elk pachtperceel in het bijzonder vermeld. De afneming der opiumverstrekkingen in de laatste drie of vier jaren wordt door den directeur van financiën toegeschreven aan de vereenigde werking van twee oorzaken, namelijk de voordeeliger bereidingswijze waartoe de pachters meer en meer zijn overgegaan, waardoor zij uit het hun verstrekt ruw opium eene grootere hoeveelheid bereid opium verkrijgen dan vroeger, en de verminderde koopkracht der bevolking.

Als gebruikelijk laat men hier volgen eene berekening van de gemiddelde som per katti waarop het uit 's lands voorraad verstrekt opium, aan pachtpenningen en koopprijs te zamen, den pachters in 1888 is te staan gekomen, benevens eenige door de residenten zoo goed mogelijk geleverde opgaven betreffende de gemiddelde prijzen, tegen welke de pachters hun opium plaatsten. (Voor de juistheid dezer laatste opgaven kan evenwel, gelijk meermalen is opgemerkt, niet worden ingestaan; zij komen dan ook niet overeen met de uitkomsten verkregen bij de onderzoekingen door den hoofdambtenaar voor de leiding der opiumrecherche ter zee ten aanzien van sommige pachtadministratiën ingesteld.)

Pachtperceelen. — (De gewesten Bantam, Batavia, Krawang en de Lampongsche Districten vormen te zamen één perceel.)	Wegens pachtsom en inkoopsprijs (deze laatste ad f 30 per katti) is het in 1888 verstrekte *ruw* opium den pachters per katti te staan gekomen op:	Gemiddelde opbrengst welke door de pachters gedurende 1888 zou zijn verkregen van één katti *ruw* opium.	Gemiddelde verkoopprijzen van *bereid* opium gedurende 1888 *a*)	
			per thail (1/16 katti).	per matta (1/100 thail).
Bantam	f 137,63	f 182,74	f 16,53[5]	f 0,27
Batavia			16,80	0.20
Krawang			18,00	0.28
Lampongsche Districten			22,90	0.32
Cheribon.	122,30	112.65	15.00	0,25
Tagal.	151,61	162.90	15.00	0.20
Pekalongan	178.95	167.77	12,24	0,16[5]
Samarang	167,78	180.60	16,00	0,17[5]
Japara	127,36	177.08	15,00	0,18
Rembang	121,27	109,00	14,04	0,17
Soerabaija	139,17	145,49	15.00	0,14[5]
Pasoeroean.	223,96	206.27	15,50	0,21
Probolinggo	123,96	140,00	14,00	0,18
Bezoeki	105,76[5]	139,10	13,60	0,14[5]
Banjoemas	102,34	156.00	14,00	0,25
Bagelen	131,51	129.50	15.87[5]	0.16[5]
Kadoe	150,59	142,61	15,50	0,20
Djokjokarta.	134,63	144,63	15.00	0,16
Soerakarta	145,93	niet opgegeven.	14,00	0,16
Madioen.	152.63	139,25	13,83	0,19
Kediri	198,45	181,89	12,00	0,20
Madura	94.16	110,31	12.27	0,14

a) Al naar gelang van de bijvoeging van andere bestanddeelen (tabak, gambier, enz.), levert het ruw opium tusschen de 50 en 80 pct. aan bereid opium uit.

In de geldelijke moeilijkheden waarin, ten gevolge van verschillende omstandigheden, onderscheidene pachters reeds in 1887 verkeerden (verg. vorig verslag blz. 173/174) kwam in de eerste helft van 1888 geen verbetering. Integendeel nam hun achterstand voortdurend toe en was op ult. Augustus 1888 reeds geklommen tot f 3 331 570,18^{5}, waarvan f 3 282 520,18^{5} aan pachtpenningen en f 49 050 wegens ontvangen opium. Tot welke perceelen die achterstand betrekking had, kan blijken uit de volgende opgaaf, waarin tevens vermeld is hoeveel voor elk perceel aan pachtsom was op te brengen.

PACHT-PERCEELEN.	Pachtsommen zooals zij oorspronkelijk voor den pachttermijn 1887/1889 bedongen waren.		Aan pachtsom over 1887 en 1888 achterstallig op 1 Aug. 1888. *a*)	Bovendien op 1 Aug 1888 achterstallig wegens kosten van verstrekt opium. *a*)
	Per maand.	Per jaar.		
Bantam, Batavia, Krawang en Lampongsche Districten (één perceel) .	f 70 500	f 846 000	"	"
Cheribon	14 230	170 760	f 42 690.00	"
Tagal	30 200	362 400	151 000.00	"
Pekalongan. . .	30 100	361 200	120 400,00	"
Samarang. . . .	*b*) 155 000	1 860 000	"	"
Japara.	45 030	540 360	180 120.00	"
Rembang	54 000	648 000	216 000,00	"
Soerabaija . . .	121 000	1 452 000	"	"
Pasoeroean . . .	*c*) 48 490	581 880	494 689,68^{5}	f 6 000
Probolinggo . .	20 710	248 520	45 820.00	12 000
Bezoeki	11 870	142 440	6 070,00	4 800
Banjoemas . . .	15 070	180 840	"	"
Bagelen.	18 610	223 320	"	"
Kadoe.	*b*) 30 500	366 000	"	"
Djokjokarta . .	*b*) 41 500	498 000	"	"
Soerakarta . . .	*d*) 85 000	1 020 000	883 410,50	"
Madioen	*e*) 95 040	1 140 480	571 120.00	"
Kediri	186 000	2 232 000	499 000,00	"
Madura (twee perceelen die echter vereenigd zijn afgestaan)	*f*) 13 100	157 200	72 200,00	26 250
Totalen . . .	*g*) f 1 085 950	f 13 031 400	f 3 282 520,18^{5}	f 49 050

a) Opgaven van jongere dagteekening omtrent het bedrag van 's lands vorderingen op de achterstallige of afgetreden pachters komen lager voor (zie ook bijlage JJ).

b) Voor het tijdvak van 15 Augustus 1889 tot het einde van dat jaar werd de pacht in Samarang, Kadoe en Djokjokarta, in verband met de ontbinding der overeenkomsten met de oorspronkelijke pachters, afgestaan tegen slechts f 125 300, f 25 000 en f 30 620 's maands.

c) Ofschoon op 1 Februari 1888 het pachtcontract ontbonden werd en een nieuwe pachter optrad, kwam daardoor in de pachtsom van f 48 490 's maands geen verandering. Na het faillissement van dien nieuwen pachter is echter op 15 Juni 1889 de pacht weder in andere handen overgegaan, toen tegen eene pachtsom van f 40 200 's maands.

d) Ook voor het perceel Soerakarta is zoowel het oorspronkelijke als het later geslotene pachtcontract in der minne ontbonden. Dientengevolge trad op 1 Juli 1888 een nieuwe pachter op, tegen eene pachtsom van f 70 000 's maands, en op 15 Augustus 1889 weder een ander, tegen eene pachtsom van f 60 010 's maands.

e) Voor het perceel Madioen is mede zoowel het oorspronkelijke als het later geslotene pachtcontract in der minne ontbonden. Dientengevolge trad op 10 Februari 1889 een nieuwe pachter op, tegen eene pachtsom van f 60 000 's maands, en op 15 Augustus daaraanvolgende weder een ander, tegen eene pachtsom van f 64 000 's maands.

f) Sedert 12 Maart 1889 (te rekenen van welken datum het oorspronkelijk pachtcontract bij minnelijke schikking ontbonden werd) is de pacht van Madura in handen van een nieuwen pachter overgegaan, tegen eene pachtsom van f 9000 's maands.

g) Voor de zeven perceelen waar de oorspronkelijke pachters niet gehandhaafd zijn gebleven, en het recht tot verkoop van opium dientengevolge tusschentijds bij onderhandsche of openbare verpachting in nieuwe handen is overgegaan, bedragen de tegenwoordige pachtsommen — volgens de laatstelijk gesloten nieuwe pachtovereenkomsten — in 't geheel f 354 130 's maands, tegen f 468 630 's maands volgens de uitkomsten der oorspronkelijke verpachting, alzoo een nadeelig verschil van f 114 500 per maand. Bij de ontbinding der pachtcontracten is, onder verschillenden vorm, het recht van het Gouvernement gehandhaafd tot verhaal op de aftredende pachters o. a. van het verschil tusschen de bestaande pachtsommen en de opbrengst der pacht na de ontbinding. Zooals lager zal blijken, zijn voor de meeste der bedoelde zeven pachtperceelen, soms meer dan eens, in afwachting van de optreding van een nieuwen pachter, tijdelijke voorzieningen moeten getroffen worden om den verkoop van opium voortgang te doen hebben, waarbij, voor zooveel niet eene enkele maal (in Soerakarta) de pacht voorloopig in eigen beheer geëxploiteerd werd, met eene per dag bepaalde pachtsom moest worden genoegen genomen, die in verhouding steeds lager was dan de pachtsommen waarover de ontbonden contracten liepen.

Zooals te begrijpen is, liet de Indische Regeering geen middelen onbeproefd om verdere toeneming van den achterstand te voorkomen en zich zooveel mogelijk zekerheid te verschaffen voor de geleidelijke afbetaling. Ten opzichte van zeven perceelen scheen 's lands belang het meest gebaat door met de pachters schikkingen te treffen tot afbetaling in termijnen, onder de noodige zekerheidsstelling. Dit was het geval met de perceelen Cheribon, Tagal, Pekalongan, Japara en Rembang, allen in handen van dezelfde kongsi (de Chineezen Han Liong Ing en Lim Kok Sing c. s.), en voorts met de perceelen Probolinggo en Kediri.

Aan de kongsi, die de pacht in de eerstgenoemde vijf perceelen in handen had (en over de maanden October en November 1888 geregeld betaald had) werd namelijk bij Indisch besluit dd 2 Januari 1889 n°. 7 voor de voldoening van haren achterstand — op ult. Augustus 1888 (zie het staatje) reeds bedragende f 710 210 en sedert nog vermeerderd voor Cheribon met de pachtsommen over Augustus en September (te zamen f 28 460) en voor Pekalongan met de pachtsom over Augustus (f 30 100), zoodat de schuld op 2 Januari 1889 geklommen was tot f 768 770 — tijd gelaten tot het einde van den pachttermijn (ult. 1889), met dien verstande dat met 1 Juli 1889 zou moeten begonnen worden maandelijks minstens f 25 000 af te betalen en de rest zou moeten zijn aangezuiverd vóór of op 31 December aanstaande, en verder onder beding dat binnen twee maanden na de dagteekening van gemeld besluit voor de richtige betaling van het verschuldigde zekerheid zou moeten worden gesteld ten genoegen van den hoofdambtenaar voor de leiding der opiumrecherche ter zee. Dientengevolge is zekerheid gesteld voor een totaal bedrag van f 429 131,65. Worden de bedongen aflossingstermijnen geregeld voldaan, dan zal dus van het op ult. 1889 van de kongsi opvorderbaar bedrag van f 618 770 slechts f 189 638,35 als niet voldoende gedekt zijn aan te merken.

Den pachter van Probolinggo (Tan Liong Tjoan), die bij het einde van 1888 wegens pachtpenningen en koopprijs van opium over de maanden Januari en Februari 1888 nog schuldig was gebleven f 53 420, werd bij Indisch besluit dd. 2 Januari 1889 n°. 8 vergund dezen achterstand, onder voldoende zekerheidsstelling, aan te zuiveren in acht maandelijksche termijnen van f 6677,50, aanvangende met 1 Mei 1889. Volgens berichten van Juni jl. waren de toen verstreken twee betalingstermijnen op tijd voldaan geworden

Ten aanzien van den achterstalligen pachter van Kediri, Tan Kok Tong, werd mede in toegevendheid meer heil gezien dan in strenge maatregelen. De pachter heeft namelijk bij Indisch besluit dd. 19 Januari 1889 n°. 8 vergunning gekregen om over de maanden December 1888 tot en met Mei 1889 f 30 000 's maands, of te zamen f 180 000, voorloopig onbetaald te laten, en om dit bedrag en den reeds bestaanden achterstand, een en ander, met inbegrip der boeten, uitmakende een totaal bedrag van f 752 260, te voldoen bij jaarlijksche termijnen van minstens f 75 000, de eerste maal vóór of op ult. 1890, de tweede maal vóór of op ult. 1891, enz., zoodanig, dat de geheele schuld zal moeten zijn aangezuiverd vóór of op 31 December 1899. Tevens werd bepaald dat de geheele schuld dadelijk opvorderbaar wordt, indien pachter en borgen in gebreke blijven over eenig jaar de verplichte afbetaling van f 75 000 te goeder tijd te bewerkstelligen. Voor de richtige betaling werd zekerheid gesteld tot een bedrag van f 880 000, zoodat op deze pacht niets zal worden tekort gekomen.

Eene in 't laatst van Januari 1889 aan den pachter van Bezoeki gedane aanzegging om zijn achterstand (die toen slechts over het gedeelte van één maand liep) binnen veertien dagen aan te zuiveren, had het gewenscht gevolg.

Wat de overige pachtperceelen met achterstand betreft, achtte de Indische Regeering spoedige ontbinding der pachtovereenkomsten de wenschelijkste oplossing. Reeds in 't vorig verslag (blz. 173) werd melding gemaakt van de ontbinding, te rekenen van 1 Februari en 19 Mei 1888, van de pachtovereenkomsten voor Pasoeroean en Soerakarta, waarbij aan de aftredende pachters (respectievelijk Poea Soen Yang en Tan Tong Hay) omtrent de afbetaling

hunner schuld eenige ruimte gelaten werd. De pacht van Pasoeroean ging aanstonds over op Kwee Liong Tjiang, een der borgen van den aftredenden pachter, tegen de bestaande pachtsom (f 48 490 's maands); de pacht van Soerakarta, te rekenen van 1 Juli 1888 (van 19 Mei t/m 30 Juni 1888 had het Gouvernement de pacht in eigen beheer geëxploiteerd) [1]), op een nieuwen gegadigde, Ho Tjiauw Ing, tegen eene pachtsom van f 70 000 's maands, zijnde f 15 000 minder dan de pachtsom volgens het ontbonden contract, voor welk nadeelig verschil nochtans de afgetreden pachter aansprakelijk bleef. De nieuwe pachter van Pasoeroean kon echter mede niet aan zijne verplichtingen voldoen. Met het oog op de zeer bezwarende voorwaarden, waaronder hij de pacht had aanvaard [2]), den ontredderden toestand waarin die pacht destijds verkeerde, en de moeilijkheden waarmede de pachter te kampen had gehad, werd aanvankelijk getracht hem staande te houden door hem bij Indisch besluit dd. 2 Januari 1889 n°. 9 uitstel van betaling te verleenen, waartoe te eer werd besloten, omdat in de gegeven omstandigheden mocht worden betwijfeld of nog wel andere vertrouwbare gegadigden zouden zijn te vinden, die eenigszins aannemelijke biedingen zouden durven doen, terwijl de mogelijkheid niet was uitgesloten dat het den pachter, een in pachtzaken doorkneed man, nog zou gelukken de ondervonden tegenspoeden te boven te komen. Toen echter bleek dat Kwee Liong Tjiang niet bij machte was zekerheid te stellen voor de richtige aanzuivering van zijn achterstand en deze meer en meer toenam (op 24 April 1889 was de nieuwe schuld tot f 426 712 geklommen, zoodat op dat tijdstip de achterstand ter zake van de geheele pacht reeds ruim 8 ton bedroeg), werd getracht ontbinding der pachtovereenkomst te verkrijgen. Tot minnelijke verbreking van het contract werd de pachter ongenegen bevonden, weshalve ontbinding in rechten werd geëischt. Door allerlei middelen beproefde nu de pachter de zaak te rekken, waarom zijne faillietverklaring gevraagd en bij een bij verstek door den raad van justitie te Soerabaija gewezen vonnis verkregen werd. Tegen dat vonnis werd evenwel verzet aangeteekend (in welke procedure sedert eene beslissing gevallen is in het voordeel van het Gouvernement). Intusschen verklaarde de weeskamer te Soerabaija, als curatrice in den faillieten boedel, zich onmiddellijk bereid mede te werken tot minnelijke verbreking van het pachtcontract. Bij de akte, waarbij de ontbinding te rekenen van 24 April 1889 werd gestipuleerd, werd aan de Regeering voorbehouden om voor hare vordering, ook wat de geleden schade betreft, in het faillissement als creditrice op te komen. Nadat van 25 April af tot en met 14 Juni in den verkoop van opium was voorzien door tijdelijken afstand van het middel tegen eene pachtsom van f 1000 daags, ging op 15 Juni de pacht over in handen van den hoogsten bieder bij de op 25 Mei gehouden openbare verpachting, tegen eene pachtsom van f 40 200 's maands. De mindere opbrengst, gedurende het tijdvak van 25 April 1889 tot het einde van den pachttermijn (ult. 1889) door den lande uit de pacht verkregen of nog te verkrijgen, is te stellen op f 83 701,67. Hierbij gevoegd de verdere vorderingen op den boedel van Kwee Liong Tjiang, ad f 179 582,07 en f 426 712, en de restant-vordering op Poea Soen Yang, ad f 176 813,81^{5}, verkrijgt men als schade op de pacht van Pasoeroean een totaal van f 866 809,55^{5}. Een negental panden (waarvan de waarde echter niet is opgegeven) zijn door laatstgenoemde, tot zekerheid voor een gedeelte zijner schuld, ten behoeve van het Gouvernement hypothecair verbonden.

De op 1 Juli 1888 in Soerakarta opgetreden nieuwe pachter, de reeds genoemde Chinees Ho Tjiauw Ing (die tevens in Samarang, Kadoe en Djokjokarta de pacht in handen had, en van 10 Februari 1889 af — zie lager — ook de pacht van Madioen had aanvaard), staakte op zijne beurt in Mei jl. de geregelde voldoening van het door hem verschuldigde, zoodat hij in 't begin van Juni, voor de vijf genoemde pachtperceelen te zamen, aan pachtsom en koopprijs wegens ontvangen opium, achterstallig bleef voor een bedrag van f 417 750 [3]). Nadat hij en zijne borgen bij vonnis van den raad van justitie te Samarang dd. 13 Juni 1889 failliet waren verklaard, werden meerendeels nog vóór het einde dier maand, en wat het perceel Kadoe betreft op 4 Juli, met toestemming van de weeskamer te Samarang als curatrice, de pachtovereenkomsten in der minne ontbonden, bij welke ontbinding voor het Gouvernement alles werd bedongen wat in rechten zou kunnen worden geëischt. In afwachting dat de bedoelde perceelen voor het tijdvak van 15 Augustus tot en met 31 December 1889 in het openbaar aan nieuwe gegadigden zouden zijn afgestaan, werd bij wijze van tusschenmaatregel in den verkoop van opium voorzien door onderhandschen afstand van het middel tegen eene *per dag* bepaalde pachtsom, bedragende: voor Soerakarta, ingaande 30 Juni, f 1600; voor Samarang, ingaande 26 Juni, f 3000; voor Kadoe, ingaande 4 Juli, f 700; voor Djokjokarta, ingaande 23 Juni, f 1000, en voor Madioen, ingaande 27 Juni, f 1700. Daar deze tijdelijke pachters, gerekend tot en met 14 Augustus 1889 voor de vijf perceelen te zamen aan pachtsom dus slechts hadden op te brengen f 389 300, terwijl, wanneer de contracten niet ontbonden waren geworden, aan pachtsom over datzelfde tijdvak voor de vijf perceelen zou zijn te betalen geweest f 567 783,33, brachten de bedoelde tusschenverpachtingen voor den lande een nadeelig verschil teweeg van f 178 483,33. Sedert werden voor de laatste $4\frac{1}{2}$ maand van 1889 bedoelde perceelen bij openbare verpachting afgestaan tegen eene pachtsom van respectievelijk f 60 010, f 125 300, f 25 000, f 30 620 en f 64 000 *'s maands*, zijnde voor de eerste vier perceelen te zamen f 56 070 *'s maands* minder, doch voor Madura f 4000 *'s maands* meer, dan bij de ontbonden contracten was bedongen geweest. Over de laatste $4\frac{1}{2}$ maand van 1889 lijdt dus 's lands kas wegens minder verkregen pachtsom eene schade van f 234 315. [4])

Door laatstbedoelde tusschentijdsche verpachting ging niet alleen het perceel Soerakarta, maar ook het perceel Madioen voor de tweede maal binnen den driejarigen pachttermijn in andere handen dan die van den oorspronkelijken pachter over. De oorspronkelijke pachter van Madioen toch, Djie Bok Hien, had bij het einde van 1887 (verg. vorig verslag blz. 174) over dit eerste pachtjaar een achterstand van f 131 740, waarop hij in het begin van 1888 f 71 740 afbetaalde. Bij onderzoek van de pachtboeken bleek dat de exploitatie der pacht inderdaad verlies

---

[1]) Die eigen exploitatie wordt berekend zuiver te hebben opgeleverd f 106 778,25.

[2]) Hij had zich namelijk verbonden om van het nog aan den lande toekomende ter zake van hetgeen onder de werking van het ontbonden contract was verschuldigd geworden, te betalen f 179 582,07, zijnde f 125 092,07 als $\frac{1}{3}$ aandeel in den achterstand (wegens pachtpenningen, koopprijs van opium en boeten) over 1887, zoomede f 48 490 en f 6 000 respectievelijk als pachtsom en koopprijs van opium over Januari 1888. Voor de voldoening van gemelde bedragen was hem echter tijd gelaten tot 31 December 1889. Tot zoolang heeft ook de oorspronkelijke pachter Poea Soen Yang uitstel van betaling gekregen wat betreft het te zijnen laste gebleven bedrag ad f 250 184,13 in den achterstand over 1887. Volgens berichten van September jl. had laatstgenoemde inmiddels f 73 370,31^{5} afbetaald.

[3]) De schuld van den oorspronkelijken pachter van Soerakarta, Tan Tong Hay, bij de ontbinding der overeenkomst op 19 Mei 1888 reeds groot f 761 651,70, ongerekend nog zijne aansprakelijkheid voor de mindere opbrengst van de pacht van af den dag der ontbinding tot en met ult. 1889 (welke mindere opbrengst berekend wordt op f 316 322,25), is eerst opvorderbaar op 19 Mei 1892, bijaldien namelijk de schuldenaar nakomt de aanvaarde verplichting om intusschen, gerekend van 19 November 1888, elk halfjaar f 4500 af te betalen. Twee van die termijnen zijn tot dusver door hem op tijd voldaan. Wanneer ook de volgende vijf termijnen behoorlijk worden gekweten, zal dus op 19 Mei 1892 vorderbaar zijn een bedrag van f 1 046 473,95.

[4]) Vermits op de tijdstippen van ontbinding der contracten met Ho Tjiauw Ing diens achterstand aan pachtpenningen geklommen was tot f 1 026 816,66^{5}, en aan koopprijs wegens ontvangen opium tot f 285 930, en hij bovendien aansprakelijk was voor hetgeen de pacht na de ontbinding minder mocht opbrengen, bereikt dus 's lands vordering op den faillieten boedel een totaal van (f 1 026 816,66^{5} + f 285 930 + f 178 483,33 + f 234 315 =) f 1 725 544,99^{5}, en wel ter zake van de perceelen Soerakarta f 342 521,67, Samarang f 795 983,33^{5}, Kadoe f 151 833,33, Djokjokarta f 209 826,66 en Madioen f 225 380.

had opgeleverd ten gevolge van kwade praktijken van naburige pachters en verminderde welvaart der bevolking. De Indische Regeering achtte het daarom wenschelijk den pachter tegemoet te komen, door bij besluit van 29 Januari 1888 n°. 3 hem te vergunnen om over de maanden Januari tot en met December 1888 op de pachtsom, ad f 95 040, telkens f 20 000 achterstallig te blijven, onder voorwaarde dat de aldus ontstane schuld van f 240 000 zou worden betaald uiterlijk op 21 Januari 1889. Van bestuurswege werd voortdurend strenge contrôle uitgeoefend op de exploitatie der pacht, en, hoewel de achterstand steeds vermeerderde (op 1 December 1888 was hij, met inbegrip van de schuld ontstaan door het voorloopig niet vorderbaar zijn van f 20 000 's maands over elk der toen verloopen elf maanden van 1888, geklommen tot f 725 040), waren geen aanwijzingen gevonden die den pachter het vertrouwen van het Gouvernement hadden moeten doen ontzeggen, of het raadzaam hadden doen achten hem het beheer der pacht te ontnemen. Integendeel werd handhaving van den pachter het meest in het welbegrepen belang van den lande geacht, totdat in het laatst van 1888 het vermoeden ontstond dat Djie Bok Hien, wellicht voorziende dat hij zich van de geleden verliezen niet meer zou kunnen herstellen, zich ten nadeele van het Gouvernement verrijkte. Hij scheen namelijk meer opium aan te vragen dan hij noodig had, ten einde het meerdere in aangrenzende pachtperceelen binnen te smokkelen en van de hand te zetten, terwijl de koopprijs van dat opium onbetaald bleef. Nadat de pachter aanvankelijk geweigerd had tot minnelijke ontbinding van het pachtcontract mede te werken, liet hij zich ten slotte daartoe vinden, ingaande met 27 Januari 1889. De aftredende pachter Djie Bok Hien bleef aansprakelijk zoowel voor den bestaanden achterstand (f 956 488 aan pachtpenningen en f 21 345 wegens verstrekt opium) als voor de mindere opbrengst der pacht na de ontbinding van de overeenkomst. Intusschen waren van bestuurswege reeds schikkingen voorbereid om van den dag der ontbinding af den verkoop van opium voortgang te doen hebben door een tijdelijken gegadigde, die de exploitatie der pacht voorloopig op zich nam tegen eene pachtsom van f 1500 daags. Reeds met ingang van 10 Februari werd daarop de pacht van Madioen ondershands afgestaan aan voornoemden (sedert gefailleerden) Ho Tjiauw Ing, tegen f 60 000 's maands, of f 35 040 's maands minder dan oorspronkelijk bedongen was. Over de schuld van Ho Tjiauw Ing ter zake o. a. van deze pacht is zoo straks reeds gehandeld. Die van Djie Bok Hien, op 27 Januari 1889, gelijk gezegd, bedragende f 977 833, is, ter zake van de mindere opbrengst der pacht na dien datum, nog vermeerderd: over het tusschentijdvak van 27 Januari t/m 9 Februari met f 20 184, en over het tijdvak van 10 Februari t/m 31 December 1889 met f 374 928. Derhalve bedroeg de schuld in 't geheel f 1 372 945. Inmiddels is echter door Djie Bok Hien afbetaald f 12 171, zoodat te verhalen blijft f 1 360 774. Voor een bedrag van f 60 000 is door hem zakelijke zekerheid gesteld. Volgens een bericht van Juli jl. was last gegeven het aan den lande toekomende langs den weg van rechten in te vorderen, desnoods door op den schuldenaar en zijne borgen lijfsdwang toe te passen.

Eindelijk nog leverde ook de geregelde inning van de pachtpenningen enz. op Madura moeilijkheden op, hetgeen er toe leidde dat ook voor dat perceel het pachtcontract ontbonden werd. In November 1887 was den pachter, Go Kie Hok, vergund om den over 1887 bestaanden achterstand van f 29 200 aan te zuiveren in maandelijksche termijnen van f 2000, waarvan de eerste zou moeten voldaan worden op 20 Januari 1888. Wel vonden deze afbetalingen sedert geregeld plaats, zoodat op 21 November 1888 f 22 000 was gekweten, maar inmiddels was nieuwe achterstand ontstaan, die op gemelden datum reeds tot f 112 600 was geklommen, zoodat het Gouvernement toen, ongerekend de boeten, te vorderen had f 119 800. Aanvankelijk werd het raadzaam geacht (Indisch besluit dd. 29 December 1888 n°. 1) genoegen te nemen met het aanbod van Go Kie Hok om op 7 Januari 1889 op zijne schuld in eens f 30 000 af te doen, vervolgens op den 1sten Februari en op den 1sten van elke der volgende tien maanden telkens f 3000 en de rest tusschen 1 en 31 December 1889, op welken laatsten datum de geheele schuld moest zijn afbetaald. De pachter kwam echter de getroffen schikking niet na. In stede van f 30 000 op 7 Januari, betaalde hij op den 10den en 21sten dier maand slechts f 22 700 en f 4600, terwijl hij ook gedeeltelijk onbetaald liet den op 20 December 1888 verschijnenden pachttermijn over November te voren, en op het verschuldigde aan pachtsom en koopprijs wegens verstrekt opium over December niets afdroeg, zoodat zijn achterstand per slot van rekening einde Januari 1889 nog was gestegen, en wel tot f 122 150, de boeten niet medegerekend. Van pogingen om Go Kie Hok of zijne borgen tot nakoming van hunne verplichtingen te noodzaken, was weinig heil te verwachten, daar de eerste onvermogend was geworden, en de vastigheden van één der borgen (de andere was naar China vertrokken, zonder dat het was mogen gelukken hem als borg vervangen te krijgen,) reeds voor den geheelen op de pacht rustenden achterstand verbonden waren. Er schoot dus niets anders over dan zoo spoedig mogelijk, liefst langs minnelijken weg, van den pachter ontslagen te raken, op zoodanigen voet dat het Gouvernement, vrij blijvende omtrent het tijdstip van invordering van den achterstand, alles verkreeg wat bij gerechtelijke ontbinding gevorderd zou kunnen worden. Onder dagteekening van 24 Februari kwam dientengevolge eene akte tot stand, waarbij Go Kie Hok op de door de Regeering gestelde voorwaarden in de ontbinding van het contract toestemde, ingaande met het tijdstip waarop de pacht aan een ander zou worden afgestaan. Ondershands werd daarop de pacht, met ingang van 12 Maart 1889, afgestaan aan een nieuwen gegadigde tegen eene pachtsom van f 9000 's maands, zijnde f 4100 's maands minder dan volgens het ontbonden contract verschuldigd was. De aftredende pachter bleef gehouden tot bijpassing van dit verschil, bedragende over het tijdvak van 13 Maart t/m 31 December 1889 f 39 360, en tot betaling van de geheele op de pacht rustende schuld, op 12 Maart groot (zonder de boeten) f 158 365,40 (aan pachtpenningen f 109 615,40 en aan koopprijs van verstrekt opium f 48 750). In mindering van de vordering op Go Kie Hok strekt echter een bedrag van f 4 238,30[5], zijnde de waarde van aan den lande teruggeleverd opium, zoodat — ongerekend de boeten — op hem te verhalen blijft (f 39 360 + f 158 365,40 — f 4 238,30[5] =) f 193 487,09[5]. Voor een bedrag van f 19 000 is hypothecaire zekerheid gesteld. Ingevolge Indisch besluit dd. 17 Juni 1889 n°. 18 was de resident van Madura aangeschreven om de invordering der schuld van den afgetreden pachter en diens eenig overgebleven borg, desnoods door toepassing van lijfsdwang, aan den landsadvocaat te Soerabaija op te dragen.

Wanneer men de voorafgaande opgaven samenvat, dan blijkt (zie ook bijlage JJ):

1°. dat in de zeven perceelen waar de achterstallige pachters in de pacht gehandhaafd zijn gebleven (Cheribon, Tagal, Pekalongan, Japara, Rembang, Probolinggo en Kediri) de achterstand op het tijdstip der met hen getroffen regelingen in 't geheel beliep f 1 574 450, waarop sedert (tot 17 September jl.) is moeten worden afbetaald f 108 387,50. Aannemende dat die overeengekomen afbetalingen geregeld zullen hebben plaats gehad, blijft dus op laatstgenoemden datum nog te betalen f 1 466 062,50, welk bedrag, op eene som van f 189 638,35 na, door de gestelde zekerheid als voldoende gedekt kan worden beschouwd;

2°. dat ter zake van de ontbonden pachtovereenkomsten (in de zeven perceelen Pasoeroean, Soerakarta, Samarang, Kadoe, Djokjokarta, Madioen en Madura) op de oorspronkelijke pachters en op hunne opvolgers (of op de failliete boedels dier debiteuren) het Gouvernement eene vordering heeft van f 5 215 589,59[5] (wegens achterstand f 3 968 295,34[5] en wegens vergoeding voor de mindere opbrengst der pacht na de ontbinding der overeenkomsten f 1 247 294,25). Van gemeld totaal was slechts f 79 000 (op de schuld van de oorspronkelijke pachters van Madioen en Madura), en verder nog een klein (niet opgegeven) gedeelte van de schuld van den oorspronkelijken pachter van Pasoeroean, door zekerheid gedekt. Het overige behoeft echter mede niet geheel als verlies te worden aangemerkt, daar o. a. in den boedel van een der failliete pachters, waarbij het Gouvernement betrokken is voor een bedrag van f 1 725 544,99[5] (begrepen onder het zooeven genoemd totaal van ruim f 5 mil-

lioen), het actief belangrijk genoeg is om te mogen rekenen op eene uitkeering van p. m. f ½ millioen.

De hiervoren geschetste verwikkelingen met de pachters waren oorzaak dat, terwijl 's lands kas in 1888 wegens pachtpenningen over de maanden December 1887 tot en met November 1888, voor alle perceelen te zamen te vorderen had een bedrag van f 13 031 400, aan pachtsom en boeten wegens te late betaling (daaronder begrepen de betalingen in mindering van den achterstand over 1887 en vorige jaren) [1]) in 't geheel slechts binnenkwam f 10 768 873, tegen f 11 790 154 in 1887 en f 12 038 991 in 1886.

Wegens koopprijs van het hun in 1888 verstrekt opium (48 150 katti's Levantsche en 60 225 katti's Bengaalsche soort) hadden de pachters gedurende het tijdvak van 21 Januari 1888 t/m 20 Januari 1889 te betalen (à f 30 per katti) f 3 251 250, welk bedrag echter mede niet ten volle werd aangezuiverd. [2]) Daar het in 1888 verstrekte opium van beide soorten, met inbegrip van alle op de aanschaffing gevallen kosten, gerekend wordt den lande gemiddeld slechts te hebben gekost respectievelijk f 8,55 en f 10,90 per katti, bedroeg dus de winst op den verstrekkingsprijs voor het Levantsch opium f 21,45 en voor het Bengaalsch f 19,10 per katti, zijnde over het totaal der verstrekkingen (verg. bijlage JJ hierachter) f 2 183 115. Wanneer de pachtpenningen (ter zake waarvan over 1888, zooals straks gezegd, verschuldigd was f 13 031 400) ten volle waren afgedragen, zou dus het Gouvernement over 1888 aan de opiumpacht op Java en Madura, na aftrekking van het kostende van het opium, ontleend hebben eene inkomst van f 15 214 515.

De gouvernements-aanschaffingen van opium voor de behoefte van 1889 bestonden uit 397 kisten (41 061½ katti's) Levantsch en 715 kisten (71 500 katti's) Bengaalsch opium, welke partijen, geleverd te Batavia, Samarang en Soerabaija, gemiddeld kwamen te staan op f 1376 en f 1028 per 100 katti's. [3]) In verband hiermede wordt de winst op de verstrekkingen van 1889 geraamd voor het Levantsch opium slechts te zullen bedragen f 16,24, doch voor de Bengaalsche soort f 19,72 per katti.

Tot wering van den sluikhandel werd in 1888 in hoofdzaak op de bestaande wijze voortgegaan. In de inrichting van het personeel der opiumrecherche te land kwam in dat jaar weinig verandering. In Tagal werd een opiumambtenaar meer aangesteld, tot tegengang van den smokkelhandel uit Banjoemas en Cheribon, terwijl in Rembang bedoeld personeel met één ambtenaar verminderd werd. De maatregelen ter zee werden uitgebreid, doordien ook te Makasser eenige wachtprauwen met het noodige personeel der opiumpolitie werden gestationneerd. Het was namelijk gebleken dat te Singapore te huis behoorende en via de kustplaatsen van Java's noordkust op Makasser varende stoomschepen, die hun voor Java bestemd clandestien opium onderweg niet konden lossen, dat heulsap geheel of gedeeltelijk te Makasser aan wal brachten, waar het voor rekening der Javasche smokkelaars bereid werd, om daarna weder per prauw naar Java uitgevoerd te worden. Had de bedoelde maatregel, volgens bericht van den met de leiding der opiumrecherche ter zee belasten hoofdambtenaar, ten gevolge dat de sluikhandel zich langs den voorschreven weg niet kon uitbreiden, uit eene vergelijking van de ter kennis van het bestuur gekomen gegevens nopens den uitvoer van opium van Singapore naar Bali en den omvang der invoeren op laatstgemeld eiland, viel niettemin af te leiden dat in de laatste jaren de heimelijke invoer op Java aanmerkelijk moet zijn toegenomen. Terwijl toch in 1887 (verg vorig verslag blz. 175) 1064 en in 1888 ruim 1140 kisten opium uit Singapore naar Bali werden verscheept, werden aldaar in eerstgemeld jaar slechts 872 en in 1888 1077 kisten ingevoerd. Belangrijke hoeveelheden opium moeten derhalve onderweg gelost zijn geworden, zonder dat de opiumrecherche, ofschoon zij meermalen tijdig van de verscheping van het opium uit Singapore kennis kreeg, in staat was hiermede haar voordeel te doen, daar de smokkelaars zich van de aan Chineesche reederijen toebehoorende stoomschepen (onder Engelsche vlag) bedienen, die wegens hunne snelle vaart zich gemakkelijk buiten het bereik kunnen houden van de hopperbarges die voor hunne vervolging zijn aangewezen.

Wat de in 1888 gedane aanhalingen van opium betreft, verdienen afzonderlijk vermelding: de ontdekking van 200 katti's opium, in kisten met cognac verborgen gevonden aan boord van het te Singapore te huis behoorende stoomschip *Normanby*; eene aanhaling in Pasoeroean gedaan op aanwijzing van een gewezen smokkelaar, ten bedrage van $76^{14}/_{16}$ katti's bereid opium; eene op aanwijzing van denzelfden berichtgever, ten bedrage van $288^{10}/_{16}$ katti's ruw en 54½ katti's bereid opium, te Semampi (Soerabaija), welke hoeveelheden in eene met hout beladen prauw werden aangetroffen; verder eene aanhaling van 260 katti's ruw opium, ontdekt in een vischvijver nabij Grissee (Soerabaija). Eene huiszoeking bij een Chinees te Soerabaija had ten gevolge, dat de hand werd gelegd op 343 katti's ruw opium, terwijl in de woning van een Javaan 381 katti's ruw opium werden aangehaald. In de residentie Japara werden in een bosch nabij de dessa Poentjol (afdeeling Joana) $140^{13}/_{16}$ katti's ruw opium aangetroffen in met padi gevulde manden. Overigens werden te Wedoeng (in de afdeeling Demak der residentie Samarang) in eene prauw nog verborgen gevonden niet minder dan 23 pakken opium, te zamen inhoudende 503 katti's.

In het volgende staatje vindt men het totaal der in 1888 gedane aanhalingen gewestelijk gespecificeerd.

---

[1]) Omtrent de achterstanden over pachttermijnen aan 1887 voorafgaande is het volgende gemeld.

Omstreeks medio 1889 had 's lands kas ter zake van de pacht in Pasoeroean over de jaren 1884/1886 nog te vorderen f 161 869.16. Strengere maatregelen tegen den achterstalligen pachter, Tan Soe Lien, dan reeds blijkens het vorig verslag (blz. 174) genomen waren, bleven achterwege, omdat van zijne gijzeling nadeelige gevolgen te vreezen waren ten opzichte van de aanzienlijke vordering van den lande op zijnen debiteur, den in verschillende pachtperceelen voor den loopenden pachttermijn betrokken Chinees Han Liong Ing, reeds hooger genoemd.

Van de vorderingen ter zake van de pachten in Samarang en Kadoe over 1871, en in Soerakarta over 1875, werd ook in 1888 niets aangezuiverd, evenmin van den op de pacht in Madura over 1881 bestaanden achterstand.

Ter zake van de pacht in Banjoemas over 1877 had 's lands kas, blijkens het vorig verslag (blz. 174), op ult. 1887 nog te vorderen f 67 883,42. Geregeld werd daarop f 200 's maands afbetaald, doch, met het oog op den achteruitgang dien de debiteur en zijn medeborg in hunne zaken ondervonden, nam de Indische Regeering van 1 Augustus 1888 af genoegen met eene maandelijksche aflossing van f 100. In verband hiermede bleef op ult. April 1889 nog f 65 583,42 onafbetaald.

[2]) Op 31 Augustus 1888 was wegens koopprijs van opium over den loopenden pachttermijn in 't geheel f 49 050 achterstallig (zie het staatje op blz. 172).

[3]) Volgens andere door het Indisch Bestuur verstrekte opgaven bestonden de in 1888 in Indië aangebrachte partijen Bengaalsch opium uit 634 kisten (574 kisten Benares- en 60 kisten Patna-opium), en was daarvoor in 't geheel betaald f 641 009,27 of gemiddeld per kist f 1 011,05. Met de levering van dit opium, dat op de gouvernementsveilingen te Calcutta wordt aangeschaft, is tot nog toe de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia belast, die voor hare bemoeiingen ten deze, en voor de risico die zij op zich neemt ter zake van keuring als anderszins, over het totaal bedrag der rekeningen een commissieloon in rekening brengt van 2½ pct. (verg. het verslag van 1887 blz. 141). De gespecificeerde onkostenrekening doet zien dat de inkoopprijs te Calcutta der bedoelde 634 kisten bedroeg 690 261 — 2 — 4 ropijen of, berekend in Nederlandsch Courant naar de koersen op verschillende tijdstippen, f 580 216,25, zijnde gemiddeld per kist f 915,17, waarbij aan commissieloonen, vracht, assurantie en verdere onkosten nog kwam f 45 158,65⁵ en aan commissieloon der factorij over het totaal bedrag der rekeningen f 15 634,36⁵, in 't geheel derhalve alsvoren f 641 009,27. Of niet op eene voor 's lands kas voordeeliger wijze het benoodigde Bengaalsch opium uit Calcutta is te betrekken, maakt een punt van onderzoek uit.

Gewesten.	Getal aanhalingen in 1888.			Aangehaalde hoeveelheden (naar het gewicht in ruwen staat). *b*)			
	Ruw opium.	Bereid opium. *a*)	Totaal	Katti's	Thail's	Tji's	Matta's
Bantam	"	"	"	"	"	"	"
Batavia	"	71	71	303	1	4	$7^1/_2$
Krawang	"	7	7	"	9	3	"
Preanger Reg.	1	79	80	26	5	8	"
Cheribon	"	30	30	63	4	4	$6^1/_2$
Tagal	"	123	123	9	4	6	6
Pekalongan	"	47	47	3	6	1	6
Samarang	250	356	606	700	10	7	$5^1/_2$
Japara	11	562	573	210	13	4	$9^1/_2$
Rembang	20	645	665	111	2	8	4
Soerabaija	10	76	86	2 124	15	1	3
Pasoeroean	1	175	176	702	13	2	$4^1/_2$
Probolinggo	"	105	105	13	7	5	2
Bezoeki	1	39	40	1 705	11	4	1
Banjoemas	"	24	24	6	14	2	"
Bagelen	"	35	35	6	5	3	5
Kadoe	"	38	38	"	9	7	$3^1/_2$
Djokjokarta	*c*) 273	81	*d*) 354	4	11	6	5
Soerakarta	*c*) 1720	307	2117	183	9	8	7
Madioen	81	129	210	373	5	5	$9^1/_2$
Kediri	3	41	44	13	9	2	7
Madura	1	88	89	263	14	6	7
Totaal	2372	3148	5520	6 828	10	5	$9^1/_2$
In de tien voorafgegane jaren waren de cijfers als hiernevens: 1878	1105	6261	7366	10 996	1	9	$7^3/_4$
1879	1275	5814	7089	14 644	7	"	$6^1/_4$
1880	1134	4767	5901	10 898	7	5	$3^3/_{20}$
1881	1530	5750	7280	11 767	6	7	$6^5/_{16}$
1882	1114	4600	5714	9 428	9	5	7
1883	1663	5079	6742	13 539	9	3	8
1884	916	3974	4890	2 045	15	1	2
1885	1149	2698	3847	4 839	9	3	$7^3/_4$
1886	1729	2847	4576	5 485	11	2	4
1887	2699	3450	6149	7 916	13	3	$7^1/_2$

a) Hieronder niet gerekend de aanhalingen welke ruw en bereid opium tegelijk betroffen, als zijnde deze aanhalingen reeds in de voorgaande kolom medegeteld.

b) De in 1888 aangehaalde hoeveelheden bereid opium bedroegen te zamen ongeveer 1405 katti. Voor de opgaven in dezen staat zijn die hoeveelheden herleid naar het gewicht in ruwen staat, waarvoor het cijfer van 2810 katti is aangenomen.

c) Onder deze 273 en 1720 aanhalingen waren er respectievelijk 6 en 139, waarbij ruw en bereid opium tegelijk werd aangehaald.

d) Ongerekend 16 aanhalingen, waarbij slechts overblijfselen van opium of gereedschappen werden gevonden.

In die (op blz. 170 hiervóór nader omschreven) streken van Java, waar de invoer, het bezit, het vervoer en de verkoop van opium verboden zijn, waren de in 1888 aan het licht gekomen overtredingen van het verbod over het algemeen van weinig beteekenis. Alleen in de residentie Preanger Regentschappen, welk gewest in zijn geheel opiumvrij gebied uitmaakt, was het getal aanhalingen grooter dan in de laatste jaren, 't welk wordt toegeschreven aan scherper toezicht en ook aan de plaatsing sedert Augustus 1887 van een opium-ambtenaar aldaar. In 't geheel werden aldaar (bij 80 aanhalingen) 13 inlanders en 85 Chineezen betrapt. Bij hen werd de hand gelegd (berekend naar het gewicht aan ruw opium) op eene gezamenlijke hoeveelheid van ruim 26 katti's, waaronder één aanhaling ten bedrage van ruim 4 katti's bereid (of ruim 8 katti's ruw) opium. In de vijf voorafgegane jaren liepen de aanhalingen in de Preanger Regentschappen (alles herleid naar het gewicht in ruwen staat) achtereenvolgens ruim 5, 16, 4, 9 en 23 katti's. Omtrent de aanhalingen in de verboden kringen der overige gewesten zijn geen afzonderlijke opgaven ontvangen. Alleen is gemeld dat in de verboden kringen der residentiën Bantam en Krawang in 1888 in 't geheel geen opium-overtredingen ontdekt werden.

Van de strenge maatregelen, in den loop van 1889 door de Indische Regeering genomen ten aanzien van een drietal in Nederlandsch-Indië geboren Chineezen (twee uit Japara en één uit Soerabaija), van wie de overtuiging bestond dat zij als voor de openbare rust en orde gevaarlijke opium-smokkelaars waren te beschouwen, is reeds gewag gemaakt op blz. 74/75 hiervóór. Sedert (Indisch besluit dd. 3 September 1889 n°. 18) is op gelijke wijze onschadelijk gemaakt, door namelijk ook hem het verder verblijf in Nederlandsch-Indië (uitgenomen de hoofdplaats Ternate) te ontzeggen, de opiumpachter voor de afdeeling Boeleleng (Bali), de aldaar geboren Chinees Obi Soen Tjioe, die beschouwd moest worden als de ziel van den opiumsluikhandel, welke van Bali uit op Java en Madura gedreven werd.

2°. Buitenbezittingen.

Voor de vier gewesten der buitenbezittingen, waar ten aanzien van het recht tot verkoop van opium hetzelfde pachtstelsel werkt als op Java en Madura, met namen Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, zijn bij ordonnantie van 28 Juli 1889 (Indisch Staatsblad n°. 159) nieuwe verpachtingen uitgeschreven met het oog op de verstrijking met ult. 1889 van den nog loopenden driejarigen pachttermijn, doch nu slechts voor één jaar, en zulks in navolging van het bepaalde voor Java en Madura (zie blz. 171 hiervóór). Ook bevat de aangehaalde ordonnantie eene bepaling, als voor Java en Madura is gemaakt, ten doel hebbende het Gouvernement beter te wapenen tegen achterstallige pachters. Het getal toegestane verkoopplaatsen is hetzelfde gebleven, namelijk voor Sumatra's Westkust 34, Benkoelen 6, Palembang 14 en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 13, terwijl de hoogste verstrekbare hoeveelheid opium voor 1890 bepaald is, wat laatstgenoemd gewest betreft, op 480 katti's, zijnde het $^2/_3$ van hetgeen thans per jaar als maximum is toegestaan, en voor de drie eerstgenoemde gewesten op de bestaande maxima van respectievelijk 11 360, 480 en 2700 katti's, te zamen dus voor de vier gewesten (waaronder ook de 2000 katti's van 1883 af aan den pachter ter Sumatra's Westkust toegestaan voor den invoer in het landschap Troemon) 15 020 katti's, tegen 15 260 katti's volgens de thans loopende contracten.

Gedurende 1888 bleven de verstrekkingen beneden de toegestane maxima, daar zij uit het navolgend aantal katti's bestonden: ter Sumatra's Westkust $6994^{27}/_{32}$ ($3524^1/_2$ Levantsche en $3470^{11}/_{32}$ Bengaalsche soort), in Benkoelen 300, in Palembang $2082^1/_2$ en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 360 (in deze drie laatste gewesten uitsluitend Bengaalsche soort), te zamen dus $3524^1/_2$ katti's Levantsch en $6212^{27}/_{32}$ katti's Bengaalsch, waarop de winst voor het Gouvernement, naar denzelfden maatstaf berekend als op de voorgaande bladzijde voor Java en Madura opgegeven, gesteld kan worden op respectievelijk f 75 600 en f 118 666, of te zamen f 194 266, tegen eene bate van f 164 249 uit de verstrekkingen over 1887, welke bestonden uit $3737^3/_4$ katti's Levantsch en $5209^3/_8$ katti's Bengaalsch opium. Daar de bestaande pachtcontracten in 1888 bleven doorloopen, waren wegens pachtsom dezelfde bedragen als over 1887 verschuldigd, namelijk voor de vier gewesten te zamen (zie de specificatie in bijlage KK hierachter) f 419 040. De wegens pachtpenningen en wegens koopprijs van opium (f 30 per katti) door de pachters over 1888 verschuldigde bedragen waren bij het einde des jaars behoorlijk aangezuiverd. Over den voorgaanden pachttermijn 1884/1886 had het Gouvernement echter nog vorderingen, en wel op den tusschentijds afgetreden pachter van Palembang het verschuldigde over de laatste zes maanden van zijne pacht (ongerekend de door hem te vergoeden schade, door den lande geleden tengevolge van de ontbinding van het pachtcontract), zoomede op den vorigen pachter van Sumatra's Westkust, wiens achterstand (over 1886) ruim f 250 000 bedraagt. Op die vorderingen werd in 1888 niets geïnd. Tegen laatstbedoelden schuldenaar wordt door de Regeering geprocedeerd.

De prijzen, waarvoor in 1888 het opium door de pachters in de besproken vier gewesten gesleten werd, bedroegen gemiddeld bij verkoop per thail en bij verkoop per matta ($^1/_{100}$ thail):

ter Sumatra's Westkust	f 9,43[5]	en	f 0,09[5]
in Benkoelen	11,17	"	0,14[5]
in Palembang { gouvernements-afdeelingen	13,45	"	0,15[5]
in Palembang { Djambi	5,62[5]	"	0,07[5]
in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	14,50	"	0,14[5]

De hoogste en laagste prijzen zijn slechts opgegeven voor Sumatra's Westkust, waar zij f 12 en f 7 bedroegen bij verkoop per thail en f 0,14 en f 0,07 bij verkoop per matta, zoomede voor de gouvernements-afdeelingen van

Palembang, waar de hoogste prijzen per thail en per matta waren f 16 en f 0,18 en de laagste f 8 en f 0,11. Ruw opium, dat alleen in de residentie Tapanoli (Sumatra's Westkust) en in de afdeeling Tebing Tinggi (Palembang) verkocht werd, was in Tapanoli voor f 2,50 à f 3 per thail verkrijgbaar, in Tebing Tinggi voor f 5,50 per thail en f 0,08 per matta.

Omtrent den sluikhandel ter Sumatra's Westkust wordt bericht dat de veroordeeling, welke wegens overtreding van het monopolie in 1888 een schoonzoon van den vorigen pachter trof, een heilzamen schrik onder de smokkelaars scheen te hebben teweeggebracht. Er werden dan ook slechts 5 aanhalingen gedaan, namelijk 4 in de Padangsche Bovenlanden, loopende over eene hoeveelheid van 10 katti's en 14½ thails ruw en 1½ thails bereid opium, en 1 in Tapanoli betreffende 2½ katti's ruw opium, te zamen alzoo, het bereid opium berekenende naar het gewicht in ruwen staat, ruim 13½ katti's, terwijl de in 1886 en 1887 ontdekte 20 en 21 overtredingen te zamen betroffen achtereenvolgens 33 en circa 25½ katti's. In Benkoelen kwam weder geen enkele opiumovertreding aan het licht; evenmin thans in de gouvernements-afdeelingen van Palembang. In Djambi echter werden 6 aanhalingen gedaan, waarbij op niet minder dan 3744 thails bereid opium (naar het gewicht in ruwen staat gelijkstaande met 468 katti's) de hand werd gelegd. Dit belangrijk succes der politie had ten gevolge dat het debiet van den pachter grooter was dan in 1887. De opiumschuivende onderdanen van den sultan vonden echter nog steeds gelegenheid zich op clandestiene wijze van opium te voorzien, terwijl het sultansbestuur evenmin als vroeger de politie in haren strijd tegen den sluikhandel te hulp kwam. In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werd, bij 8 aanhalingen, in 't geheel eene hoeveelheid van 1 katti en $9^{64}/_{100}$ thails bereid opium gevonden.

Ten aanzien van het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden, waar in het door ons bezette gebied van Groot-Atjeh de invoer en verkoop van opium (zonder beperking van de hoeveelheid) zijn verpacht (zie Indisch Staatsblad 1885 n°. 183), en in de onderhoorigheden geen invoer mag plaats hebben dan krachtens vergunning van den gewestelijken gouverneur en tegen eene rechtstreeks door den lande geheven retributie van f 2 per katti (zie Indisch Staatsblad 1879 n°. 216 en 1883 n°. 202), heeft het een punt van overleg uitgemaakt of niet, ook in 's lands belang, met intrekking van de bedoelde regelingen, alle invoer van opium in het gewest zou dienen verboden te worden. Volgens de in Mei jl. ingekomen Indische adviezen schijnen echter de tegenwoordige tijdsomstandigheden zich tegen de verwezenlijking van dit denkbeeld te verzetten. Wordt uit dien hoofde in de handhaving vooralsnog van de bestaande regelingen berust, aan de Indische Regeering is niettemin opgedragen om steeds bedacht te blijven op middelen welke aan de pacht in Atjeh een einde zouden kunnen maken en welke er den verkoop en het verbruik van opium aanmerkelijk zouden kunnen doen verminderen. Tevens is dezerzijds aanbevolen om, zoolang de pacht op den bestaanden voet gehandhaafd blijft, ten aanzien van het getal wettige verkoopplaatsen als anderszins geenerlei afwijking van de bepalingen te gedoogen. Zooals uit het vorig verslag (blz. 177) blijken kan, is bedoelde pacht laatstelijk afgestaan voor het driejarig tijdvak 1888 tot en met 1890 tegen f 120 000 's jaars. Het recht op de vergunningen in de onderhoorigheden heeft in 1888 opgebracht f 54 400, tegen f 56 500 in 1887.

In de overige gewesten der buitenbezittingen, waar het recht tot invoer en verkoop van opium voor het geheele gewest of voor bepaalde gedeelten van gouvernementswege verpacht is, hebben de pachters, evenals die in Atjeh, zich buiten tusschenkomst van het Gouvernement van het benoodigd opium te voorzien, uitgenomen die in Menado en Ternate, die het opium uit 's lands voorraad ontvangen, maar toch ook zooveel als zij behoeven. Reeds eenige jaren geleden (zie het verslag van 1882, blz. 157) was bij de Indische Regeering het denkbeeld aanhangig gemaakt, of het, ter beperking van het opiumgebruik, geen aanbeveling zou verdienen om in meer gewesten der buitenbezittingen dan in de vier waar zulks reeds het geval is (zie hooger) het stelsel van beperkte verstrekking in te voeren. Blijkens de eerst in den aanvang van 1888 hier te lande volledig ingekomen adviezen heeft de overweging dier vraag algemeen tot eene ontkennende beantwoording geleid, en wel omdat in de meeste buitenbezittingen zoowel wegens de plaatselijke gesteldheid als wegens de beperktheid onzer bestuursmiddelen de gelegenheid zou worden gemist om den sluikschen invoer tegen te gaan, zoodat het doel van den maatregel niet zou worden bereikt, daargelaten nog dat de pachtsommen, zonder evenredig nut, waarschijnlijk belangrijk zouden dalen.

Aan het in 't vorig verslag (blz. 177) vermelde denkbeeld om, nevens den invoer van sterke dranken, ook den invoer van opium in het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea en de daartoe behoorende eilanden te verbieden, en om tevens te bepalen dat de ingevoerde sterke dranken en opium worden verbeurd verklaard, is uitvoering gegeven bij de ordonnantie van 18 Mei 1889 (Indisch Staatsblad n°. 108). Op de aan de Indische Regeering gerichte vraag (zie mede het vorig verslag) om hare zienswijze mede te deelen nopens de oirbaarheid van dergelijk verbod ook voor andere streken der buitenbezittingen, voor zooveel er het recht tot verkoop van opium (en sterke dranken) van gouvernementswege niet aan pachters is afgestaan, wordt het antwoord nog tegemoetgezien.

Nieuwe verpachtingen van het opiummiddel in de buitenbezittingen moesten in 1888 gehouden worden voor Sumatra's Oostkust (uitgezonderd Laboean Batoe), Billiton, Celebes, Menado, Amboina, Ternate en Timor. Voor de overige perceelen bleven de bestaande overeenkomsten ook nog voor 1889 of voor 1889 en 1890 van kracht.

Bij de verpachting in eerstgenoemd gewest werd voor de pacht in de perceelen Deli (uitgezonderd Tamiang) en Asahan met Batoe Bara een bod gedaan van f 295 000 's maands, of f 3 540 000 's jaars, dat is ruim f 2 millioen 's jaars meer dan voor die beide perceelen bedongen was gedurende elk der jaren 1886 t/m 1888 (f 1 511 360). Bij onderzoek bleek dat de hoogste bieder, een lid der kongsi die de pacht in handen had, dat bod hoofdzakelijk gedaan had uit vijandschap jegens een ander lid dier kongsi, en, wetende dat hij niet in staat zou zijn zulk eene buitensporig hooge pachtsom te betalen indien hij den toenmaligen verkoopprijs van het opium, al $ 2,70 per thail, handhaafde, voornemens was dien prijs tot f 10 per thail te verhoogen. Van zulk eene aanzienlijke verhooging van den debietprijs vreesde de resident evenwel ernstige rustverstoring onder de Chineesche koelies der landelijke ondernemingen. En vermits het den gewestelijken bestuurder intusschen gelukt was om de oneenigheden in den boezem der pachtkongsi bij te leggen, en deze bereid bleek zich te verbinden om den debietprijs niet te verhoogen dan met toestemming van het gewestelijk bestuur, indien haar de pacht voor f 200 000 's maands of f 2 400 000 's jaars voor het driejarig tijdvak 1889 t/m 1891 werd gegund, werd tot den onderhandschen afstand op de bedoelde voorwaarden besloten. Te meer bestond daartoe reden, omdat de verkregen aanbieding, die omstreeks 9 ton hooger is dan de pachtsom per jaar over het met ult. 1888 afgeloopen driejarig tijdvak, de werkelijke waarde der pacht vrijwel nabij komt, en bovendien de tijd reeds te ver gevorderd was om eene herverpachting te houden. De pacht in de afdeeling Bengkalis kon dadelijk worden afgestaan aan den hoogsten bieder bij de verpachting, mede voor het driejarig tijdvak, tegen eene jaarlijksche pachtsom van f 189 960 's jaars, zijnde f 68 700 meer dan over elk der jaren 1886 t/m 1888 verschuldigd was.

Verder werd ook de pacht in Billiton en op de Banda-eilanden voor drie jaren tegelijk afgestaan, de eerste tegen eene jaarlijksche pachtsom van f 223 100, zijnde f 33 100 meer dan voor den driejarigen pachttermijn 1886 t/m 1888 per jaar bedongen was; de tweede tegen f 48 600 's jaars, zijnde minder dan voor elk der jaren 1886, 1887 en 1888 verkregen was, toen de pacht, telkens voor één jaar, achtereenvolgens werd afgestaan voor f 100 800, f 103 200 en f 61 680. Van eene heraanbieding der pacht op de Banda-eilanden werd afgezien, daar zich, bij gemis aan mededinging, geen beter resultaat verwachten liet.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden werd het opiummiddel aanvankelijk niet anders dan voor drie jaren tegelijk in pacht aangeboden. Toen echter het daarbij verkregen hoogste bod slechts f 128 400 per jaar beliep, zijnde f 21 600 minder dan de jaarlijksche pachtsom over

het tijdvak 1886 t/m 1888, werd eene tweeledige herverpachting gehouden, waarbij evenwel de zoo voor één jaar als voor drie jaren verkregen aanbiedingen nog lager waren, daar het hoogste bod slechts f 124 800 's jaars beliep. Ten slotte werd de pacht voor één jaar ondershands gegund tegen f 143 000, dat is slechts f 7000 beneden de voor elk der jaren 1886 t/m. 1888 bedongen pachtsom, doch f 12 900 hooger dan de pachtsom van 1885.

De pachten op de hoofdplaats Amboina (met Kajeli op Boeroe) en in de residentiën Menado, Ternate en Timor werden, zooals gebruikelijk, slechts voor één jaar aangeboden, en gegund tegen respectievelijk f 19 800, f 12 876, f 4550 en f 3600, zijnde eerstgemelde pachtsom f 12 minder, doch de drie andere respectievelijk f 4200, f 520 en f 156 meer dan waarvoor de pacht voor 1888 was afgestaan.

In de reeds aangehaalde bijlage KK vindt men een volledig overzicht van de opbrengst der gouvernements-opiumverpachtingen in de buitenbezittingen over elk der jaren 1887, 1888 en 1889.

Op het blijkens gemelde bijlage aan pachtpenningen over 1888 verschuldigd bedrag van f 3 648 829 was alleen de pachter in de Westerafdeeling van Borneo bij het einde des jaars een klein bedrag (f 700) achterstallig, welke som hij echter in Januari 1889 aanzuiverde.

Andere verpachte middelen. [1])

Behalve voor het middel der houtbosschen in de residentie Krawang en eenige vogelnestklippen (namelijk die in Bantam en Rembang en sommige van die in Bezoeki en op Madura), waarvoor de bestaande pachtovereenkomsten, als meer dan één jaar betreffende, eerst met het einde van 1889 of 1890 verstrijken, moesten in 1888 voor alle zoogenaamde kleine of gewone middelen op Java en Madura nieuwe verpachtingen worden gehouden.

Deze hadden plaats op de gewone voorwaarden, waarin ook ditmaal geen verandering werd gebracht. [2]) De meeste verpachtingen hadden plaats alleen voor 1889; de pacht der pandhuizen, die der vogelnestklippen (voor zoover de pachtcontracten met ult. 1888 afliepen) en de in de residentie Batavia werkende tabakspacht (deze laatste tevens omvattende de pacht in de residentiën Bantam en Krawang) werden echter tweeledig, namelijk zoowel voor 1889 als voor 1889 t/m 1891 aangeboden, en voor laatstgenoemden termijn ook gegund, uitgenomen 1 pandhuis (in Krawang) en de vogelnestklippen op Bawean (residentie Soerabaija), waarvoor slechts voor één jaar (1889) gecontracteerd werd.

Blijkens de hierachter gevoegde residentie's gewijze samengestelde opgaven van de opbrengst der verschillende middelen (bijlage LL) overtreffen de bij de nieuwe verpachtingen bedongen pachtsommen die van 1888 met f 51 076, tot welke stijging hoofdzakelijk de hooge opbrengst van de pacht der pandhuizen heeft bijgedragen. Terwijl te dier zake over 1888 f 965 526 was bedongen, werd voor dit middel thans f 1 060 843 's jaars, dus f 95 317 meer, verkregen Vooral in Batavia, Tagal, Rembang, Soerabaija en Kediri was de stijging aanzienlijk, namelijk respectievelijk f 36 012, f 19 764, f 15 121, f 45 695 en f 23 892; in de overige 5 gewesten, waar de opbrengst steeg, werd in 't geheel f 20 885 meer verkregen. Daarentegen daalde de pacht in 11 gewesten met een totaal bedrag van f 66 054 's jaars (o. a. in Samarang met f 9984, in Japara met f 20 640, in Cheribon met f 7932 en in Pasoeroean met f 7368), terwijl in één gewest (Krawang) de opbrengst gelijk bleef.

De opbrengst van de pacht der rundslacht (alleen in de Preanger Regentschappen geen pachtmiddel uitmakende) nam in 14 van de 21 gewesten met f 53 484 toe, in 4 met f 15 000 af en bleef in 3 gewesten gelijk, zoodat dit middel in het geheel f 38 484 meer heeft opgebracht dan voor 1888 bedongen was. Ook de pacht der varkenslacht — welke, in verband met de toeneming der Chineesche bevolking ten gevolge van den spoorwegaanleg, thans ook in de afdeeling Limbangan der residentie Preanger Regentschappen is ingevoerd (Indisch Staatsblad 1888 n°. 164) — en de in pacht aangeboden vogelnestklippen brachten meer op, en wel respectievelijk f 4581 en f 14 112. Voor de varkenspacht werd in 11 gewesten f 6045 meer, in 8 gewesten f 1464 minder verkregen, terwijl in 3 gewesten de pachtsommen dezelfde bleven. De pachtsom der vogelnestklippen steeg vooral in de residentie Madura, waar voor den pachttermijn 1889 t/m 1891 f 11 160 's jaars meer werd geboden dan bij de voorgaande verpachting verkregen was (de verpachting gold thans alleen de klippen in Pamakassan en in het voormalig panembahanschap Bangkallan, daar voor die in de afdeeling Sumanap de pacht eerst ult. 1889 afloopt). In Soerabaija steeg het middel met f 3792 's jaars, in Probolinggo met f 372 's jaars, terwijl voor de klippen welke in de residentie Bezoeki voor verpachting aan de beurt waren f 1212 's jaars minder werd bedongen dan voor elk der jaren 1886 t/m 1888 verkregen was.

De opbrengst van de pacht der dobbelspelen is belangrijk achteruitgegaan in de residentie Batavia, waar voor 1889 geen hoogere pachtsom dan f 83 460 kon worden verkregen, tegen f 183 780 over 1888. Ook in Soerabaija daalde de opbrengst van dit middel (met f 9852), terwijl zij in Samarang met f 8280 steeg.

In 14 van de 22 gewesten van Java en Madura is de totale pachtsom der verschillende kleine middelen met f 162 718 gestegen, onder welk bedrag f 26 520 begrepen is voor Tagal, f 42 476 voor Soerabaija, f 13 650 voor Madioen, f 25 752 voor Kediri en f 12 888 voor Madura. De 8 overige gewesten brachten te zamen f 111 642 minder op, waarvan f 63 972 in Batavia, f 32 400 in Japara en f 5496 in Pasoeroean.

Was alzoo het algemeen resultaat van de verpachtingen der kleine middelen op Java en Madura alleszins bevredigend, op de buitenbezittingen waren de uitkomsten nog gunstiger. Met uitzondering van de vischvijvers nabij Sambong Djawa (Celebes en onderhoorigheden), welke sedert 1 Januari 1889 niet meer in pacht doch in huur worden afgestaan (Indisch Staatsblad 1888 n°. 124), van de dobbelspelen, de varkenslacht en de pandhuizen ter Sumatra's Westkust, de dobbelspelen in Atjeh, eenige overvaarten en pandhuizen in Celebes, en de pacht van het gedistilleerd in sommige afdeelingen van Amboina, voor welke middelen de bestaande overeenkomsten nog bleven voortloopen (tot ult. 1889 of ult. 1890), werden alle pachtmiddelen aangeboden, sommige tweeledig, namelijk zoowel voor 1889 alleen als voor de jaren 1889 t/m 1891 te zamen. Blijkens bijlage MM hierachter is slechts in 4 gewesten de opbrengst der pachten achteruitgegaan (in Billiton met f 2916, in de Westerafdeeling van Borneo met f 12 366, in Amboina met f 1539, en in Bali en Lombok met f 1656, totaal f 18 477). Ter Sumatra's Oostkust overtreffen de voor 1889 bedongen pachtsommen die van 1888 met het belangrijk bedrag van f 253 132, en in 11 andere gewesten der buitenbezittingen met te zamen f 69 070,50.

Van de verschillende middelen hebben die der sterke dranken en dobbelspelen het meest tot de stijging bijgedragen; het eerste met f 124 558, het tweede met f 122 143, tot welke vermeerdering de in de residentie Sumatra's Oostkust behaalde pachtsommen respectievelijk f 108 556 en f 115 472 bijdroegen, en zulks niettegenstaande in de voorwaarden der aldaar werkende dobbelpacht eenige wijzigingen waren gebracht (Indisch Staatsblad 1888 n°. 142), waarbij de rechten des pachters belangrijk beperkt werden. Ten einde namelijk den verderfelijken invloed te vernietigen, dien een uit China ingevoerd en naar het schijnt zeer verleidelijk spel, het hoa-hoei-spel geheeten, op de welvaart

[1]) Onlangs is bij het Indisch Bestuur de wenschelijkheid ter sprake gebracht om een begin te doen maken met eene geleidelijke herziening der pachtvoorwaarden voor de verschillende zoogenaamde kleine middelen op en buiten Java, althans zoodanige herziening te doen voorbereiden. Blijkens het Koloniaal Verslag van 1868, blz. 121, had deze veelomvattende arbeid reeds destijds in het plan gelegen, maar tot dusver was het voornemen onuitgevoerd gebleven. Eene nieuwe regeling betreffende de drankenpacht in eenige gewesten der buitenbezittingen is reeds sedert eenigen tijd in behandeling. In verband met eene onlangs door het Opperbestuur ter zake genomen beslissing zal deze aangelegenheid thans in Indië tot eene eindafdoening kunnen worden gebracht.

[2]) Ingevolge de voor 1890 vastgestelde pachtvoorwaarden (Indisch Staatsblad 1889 n°. 132 en 134) zullen de pachters der overvaarten op Java en Madura geen overvaartgelden meer mogen heffen van heeren-, cultuur- en gemeentediensplichtigen, gaande naar of komende van hun werk. Deze vrijstelling, ofschoon eerst thans wettelijk vastgesteld, was trouwens reeds hier en daar in meerdere of mindere mate gebruikelijk.

en de zedelijkheid der bevolking uitoefende, werden voortaan op de topbanen alleen vergund hazardspelen, waarbij op één kaart niet meer dan driemaal de inzet kan worden gewonnen, verder Chineesche spelen, waarbij het niet alleen op geluk, doch ook op bedrevenheid aankomt, en overigens de spelen 21 en 31 met Europeesche kaarten. Wijders werd, ook op aandrang van den sultan van Assahan, het verbod tegen deelneming aan de dobbelspelen door anderen dan Chineezen, hetwelk tot dusver alleen voor het eiland Bengkalis van kracht was, tot het geheele pachtgebied uitgebreid. Met betrekking tot de dobbelpacht in de residentie Palembang werd mede eene nadere voorziening getroffen (Indisch Staatsblad 1888 n°. 146), welke echter slechts ten doel had om, wat betreft de kampong waar de pachter gerechtigd is geregeld gelegenheid tot spelen te geven, den feitelijken toestand te wettigen.

Overigens ondergingen de voorwaarden der kleine middelen op de buitenbezittingen voor het pachtjaar 1889 geen verandering. Alleen valt nog aan te teekenen dat bij Indisch Staatsblad 1888 n°. 139 eenige punten van uitvoering geregeld werden met opzicht tot de verpachting van de middelen varkenslacht en dobbelspelen in de vijf onder Lingga-Riouw behoorende, op Sumatra gelegen landschappen, welke sedert 1 April 1888 (verg. vorig verslag blz. 178) aan 's Gouvernements pachtgebied in de residentie Riouw zijn toegevoegd.

Wat de totale opbrengst der verpachte kleine middelen op en buiten Java betreft, vindt men hieronder een driejarig overzicht.

JAREN.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
1887 . . .	f 3 060 076	f 1 548 740,00	f 4 608 816,00
1888 . . .	3 083 413	1 593 759,50	4 677 172,50
1889 . . .	3 134 489	1 897 485,00	5 031 974,00

Terwijl op de buitenbezittingen slechts ten aanzien van enkele middelen tot herverpachting moest worden besloten, konden op Java en Madura in niet meer dan twee gewesten, namelijk Krawang en Djokjokarta, alle middelen reeds bij de eerste verpachting aan de hoogste bieders worden afgestaan. In de overige gewesten moesten de meeste middelen — soms alle — opnieuw opgeveild worden, en was ook menigmaal eene tweede herverpachting, welke dan bij inschrijving plaats had, noodzakelijk, ten einde de pogingen der Chineesche kongsi's tot onderdrukking van concurrentie te verijdelen. Het middel der rundslacht werd in Japara, in de afdeeling Bangil der residentie Pasoeroean en in Madura, na twee vruchtelooze herverpachtingen, ten slotte ondershands afgestaan. Hetzelfde had plaats met verscheidene pandhuizen, met eenige overvaarten in de residentiën Preanger Regentschappen en Japara en met twee perceelen van de pacht der dobbelspelen in de residentie Batavia. De overige perceelen dezer pacht en de wajangpacht in hetzelfde gewest, de pacht der dobbelspelen in Soerabaija, die van tal van pandhuizen, die der overvaarten in Banjoemas en Pasoeroean en die der varkenslacht in Banjoemas werden eerst na eene herverpachting bij inschrijving gegund.

Omtrent de werking van de pacht der pandhuizen zijn de van de gewestelijke bestuurders ontvangen berichten ook ditmaal over het algemeen gunstig. Overtredingen van het rentetarief werden ontdekt en gestraft in de gewesten Madioen, Soerabaija, Samarang, Preanger Regentschappen en Sumatra's Westkust, terwijl ter hoofdplaats Bandong (Preanger Regentschappen) en te Dindang (Billiton) de pachters vervolgd en tot eene geldboete veroordeeld werden wegens het niet behoorlijk bijhouden van hunne boeken.

Het aantal in pacht aangeboden pandhuizen bleef op Java en Madura onveranderd; wel werd het vermeerderd met vier in Soerabaija en één in Soerakarta, doch het werd verminderd met vijf in de residentie Kediri. Voor 6 pandhuizen (2 in Bantam, 1 in Batavia, 2 in Kadoe en 1 in Soerakarta) deden zich voor den nieuwen pachttermijn geen gegadigden op, zoodat thans 376 pandhuizen, tegen 373 in 1888, in pacht zijn afgestaan, alle, met uitzondering van het eenige pandhuis in de residentie Krawang, voor het tijdvak 1889 t/m 1891. In de 10 gewesten der buitenbezittingen, waar de pacht ingevoerd is, moesten er van de 102 pandhuizen (één minder dan in 1888) 13 onverpacht blijven wegens gemis aan gegadigden.

In Riouw, Menado, Ternate en Timor, waar de pandhuizen niet door pachters, maar door licentiehouders worden geëxploiteerd, werden gedurende 1888 respectievelijk 3, 2, 2 en 2 vergunningen tot het houden van een pandhuis gevraagd en uitgereikt, doch in de residentiën Lampongsche Districten, Amboina en Bali en Lombok, waar de pacht mede niet werkt, werd geen enkele licentie aangevraagd. De door de pandhuishouders in de eerstgenoemde vier gewesten geheven maandelijksche renten bedroegen: in Riouw 10 pct., in Menado 5 pct., in Ternate 4 à 2 pct. (naarmate van het bedrag der beleeningen) en in Timor 4 pct., terwijl bij hen respectievelijk 16 668, 15 371, 7398 en 12 397 beleeningen werden gesloten, waarop werd voorgeschoten f 51 020, f 49 826, f 13 025 en f 35 832.

De aanzuivering der pachtpenningen had zoowel op als buiten Java vrij geregeld plaats. Bij den aanvang van 1889 waren nog — wat Java en Madura aangaat — over 1888 achterstallig de pachter der rundslacht in Japara, die van hetzelfde middel in Soerakarta, vier pachters der dobbelspelen te Batavia en de pachter van het middel der Javasche en Chineesche tabak in Bantam, Batavia en Krawang. Eerstgenoemde heeft, nadat hij in rechten was aangesproken, in April jl. de achterstallige pachtpenningen, ad f 6011, aangezuiverd, terwijl hij voor de afbetaling, binnen vier maanden, van de verschuldigde boeten, ad f 1541,88, zekerheid heeft gesteld. Van den achterstalligen pachter der rundslacht in Soerakarta, wiens schuld oorspronkelijk f 21 405 bedroeg, werden de goederen in beslag genomen en verkocht; voor zooveel de opbrengst van den verkoop bekend is (omtrent den verkoop der in beslag genomen sieraden was, tijdens de afsluiting in Indië van de opgaven voor dit gedeelte van het verslag, nog geen bericht ontvangen), bedroeg zij f 4936. Een der achterstallige pachters van het middel der dobbelspelen te Batavia heeft zijne schuld, oorspronkelijk bedragende f 3260, op f 860 na, aangezuiverd. De drie overigen zijn voortvluchtig, zoodat op hen geen verhaal mogelijk is, doch de schulden van twee hunner worden door de borgen bij maandelijksche, zij het ook geringe, stortingen afbetaald. Van den derden, wiens achterstand f 1520 bedraagt, is één der borgen mede voortvluchtig, terwijl de andere borg, tegen wien een vonnis uitvoerbaar bij lijfsdwang werd verkregen, volgens bericht van den landsadvocaat onvermogend is. De achterstallige pachter der Javasche en Chineesche tabak betaalt zijne schuld, oorspronkelijk groot f 47 150, geregeld af, zoodat hij, volgens de laatste opgaven, nog slechts f 5000 schuldig was.

Van de pachters op de buitenbezittingen was in Januari jl. alleen de pachter der overvaarten in Palembang achterstallig, en wel voor een bedrag van f 1326, tot invordering waarvan de resident van de noodige instructiën is voorzien.

Aan den gewezen pachter der rundslacht in Soerakarta over 1887 (zie vorig verslag blz. 178) is vergund zijne schuld, die bij het einde van 1888 nog f 10 931,82 bedroeg, bij maandelijksche betalingen van f 50 aan te zuiveren. De in 't vorig verslag bedoelde geringe achterstand op de gezamenlijke kleine middelen in de Westerafdeeling van Borneo over 1887 werd sedert geheel afbetaald.

B. Onverpachte middelen en inkomsten.

Door de op blz. 61 hiervóór vermelde Koninklijke besluiten dd. 29 December 1888 n°. 18 en 19 (Indisch Staatsblad 1889 n°. 68 en 69) is een beletsel weggenomen, dat tot nog toe in vele gevallen, waar men met onwillige belastingschuldigen onder de vreemde oosterlingen en inlanders had te doen, het verhaal bemoeilijkte van achterstand op de bij dwangschrift invorderbare belastingen, dat zijn die welke geheven worden krachtens kohieren, registers, leggers of staten, door het administratief gezag vastgesteld, zooals de personeele belasting, het patentrecht, de verponding, de bedrijfsbelasting, de rijtuigenbelasting en meer andere (zie Indisch Staatsblad 1879 n°. 276, 306 en 337 en 1881 n°. 47).

In- en uitvoerrechten. Gedurende 1888 werd in het gouvernements-tolgebied f 240 426 meer aan invoerrechten

ontvangen dan in 1887, niettegenstaande in laatstgemeld jaar gedurende de maanden Januari en Februari het invoerrecht op petroleum nog p. m. f 0,70 per hectoliter bedroeg, in plaats van f 0,25 zooals van 1 Maart 1887 af geheven wordt. Daarentegen brachten de uitvoerrechten in 1888 f 94 179 minder op dan in 1887, toen trouwens gedurende de eerste vijf maanden van het jaar de suiker nog aan uitvoerrecht (destijds f 0,15 per 100 K.G.) was onderworpen, welk uitvoerrecht van 1 Juni 1887 af voor den tijd van vijf jaren is geschorst.

In het volgend overzicht vindt men, afzonderlijk voor Java en Madura en voor het gouvernements-tolgebied der buitenbezittingen, de ontvangst wegens in 1888 geheven in- en uitvoerrecht en pakhuishuur (na aftrekking van de gewone terugbetalingen) in vergelijking gebracht met de cijfers der vier voorafgegane jaren.

Jaren.	Invoerrecht.	Uitvoerrecht.	Pakhuishuur.	Te zamen.
Java en Madura.				
1884	f 6 501 871	f 2 124 341	f 51 000	f 8 677 212
1885	5 773 312	2 200 360	*a*) 46 988	8 020 660
1886 *b*)	5 916 168	1 286 688	31 092	7 233 948
1887 *c*)	5 779 559	783 492	29 430	6 592 481
1888	5 916 898	693 746	22 140	6 632 784
Buitenbezittingen.				
1884	f 968 648	f 418 806	f 2 313	f 1 389 767
1885	1 029 201	420 408	*a*) 2 793	1 452 402
1886 *b*)	1 085 121	243 596	2 660	1 331 377
1887 *c*)	1 213 827	269 192	1 591	1 484 610
1888	1 316 914	264 759	2 075	1 583 748
Totalen voor het gouvernements-tolgebied.				
1884	f 7 470 519	f 2 543 147	f 53 313	f 10 066 979
1885	6 802 513	2 620 768	*a*) 49 781	9 473 062
1886 *b*)	7 001 289	1 530 284	33 752	8 565 325
1887 *c*)	6 993 386	1 052 684	31 021	8 077 091
1888	7 233 812	958 505	24 215	8 216 532

a) Met 1 Januari 1885 trad een nieuw (verlaagd) tarief van pakhuishuur in werking (zie Indisch Staatsblad 1884 n°. 169 en 1885 n°. 17). Voor de haven Tandjong Priok (Batavia) gelden ten deze afzonderlijke bepalingen (zie Indisch Staatsblad 1887 n°. 29).

b) Met 1 Juli 1886 — zie Indisch Staatsblad 1886 n°. 107 — werd het normale invoerrecht, tot dusver 6 pct. van de waarde, verhoogd tot 10 pct., tegen afschaffing van het uitvoerrecht op thee (f 1 per 100 K.G.) en verlaging van dat op koffie en suiker (respectievelijk van f 3 en f 0,30 tot f 1 en f 0,15 per 100 K.G.). Een en ander gold echter niet voor Mocara Kompeh in Djambi, noch voor de residentie Sumatra's Oostkust, waar speciale tarieven werken, die in 1886 onherzien zijn gelaten. (Voorstellen tot herziening van het tarief voor Sumatra's Oostkust zijn echter thans hier te lande in behandeling.)

c) Zie wat hooger is gezegd nopens het invoerrecht op petroleum en het uitvoerrecht op suiker.

De opgegeven totalen waren voor de gewesten of gedeelten van gewesten waar het algemeen tarief werkt, en voor die waar speciale tarieven in werking zijn, te verdeelen als volgt:

Jaren.	Algemeen tarief.		Speciale tarieven.		Totalen.
	Java en Madura.	Acht gewesten der buitenbezittingen. *a*)	Djambi (residentie Palembang)	Sumatra's Oostkust.	
1884	f 8 677 212	f 964 412	f 36 877	*b*) f 388 478	f 10 066 979
1885	8 020 660	1 010 033	42 429	*b*) 399 940	9 473 062
1886	7 233 948	842 053	35 724	453 600	8 565 325
1887	6 592 481	906 889	50 757	526 964	8 077 091
1888	6 632 784	949 105	42 127	592 516	8 216 532

a) Namelijk Sumatra's Westkust, Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang (uitgenomen Djambi), Banka, Billiton, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

b) In 1884 en 1885 maakten nog niet al de kustlandschappen gouvernements-tolgebied uit. Dit is eerst het geval geworden in den aanvang van 1886 (zie Indisch Staatsblad 1885 n°. 167 en 1886 n°. 28).

Opgaven nopens de ontvangst per kantoor, alleen over 1888, zijn vervat in bijlage NN hierachter. Eene aantooning van hetgeen de voornaamste der belaste goederen aan in- of uitvoerrecht afwierpen kan eerst worden verstrekt nadat de nog in bewerking zijnde handelsstatistiek over 1888 zal verschenen zijn. Over de drie aan 1888 voorafgaande jaren verkrijgt men te dien opzichte de volgende uitkomsten.

Omschrijving der goederen.	1885.	1886.	1887.
Invoerrecht.			
Manufacturen	f 2 215 736	f 1 962 576	f 1 987 159
Gambier	825 490	816 917	821 182
Gedistilleerd	631 153	704 299	692 434
Tabak en sigaren	337 792	400 289	337 052
Petroleum	429 378	513 346	244 875
Eetwaren (voor zooveel in de handelsverslagen onder dit hoofd genoemd, doch visch en boter uitgezonderd)	316 162	397 000	463 377
Kramerij	257 456	227 456	223 463
Visch	199 791	279 803	322 243
Wijn	155 920	179 153	158 653
Garens	191 399	171 217	162 984
Kleederen en modewaren	116 345	129 195	154 754
Thee	139 013	149 244	201 609
Boter	58 111	88 831	107 751
Aardewerk (gebakken) en porcelein	75 066	88 835	73 917
Meel	88 484	77 942	101 941
Was	83 565	56 523	79 867
Papier, schrijf- en teekenbehoeften	69 123	91 021	105 962
Bier	38 452	47 081	61 755
Leder en lederwerk	34 043	41 560	52 735
IJzer en staal en dito werk	50 854	41 642	50 853
Drogerijen en medicijnen	48 610	53 460	51 023
Andere artikelen (die elk minder dan f 50 000 aan invoerrecht opbrachten, voor zoover niet reeds afzonderlijk genoemd)	449 507	493 126	545 874
Bovendien ontvangen aan „nagevorderd invoerrecht", niet per artikel gespecificeerd	1 996	414	2 367
	f 6 813 446	f 7 010 930	f 7 003 830
Af: terugbetalingen	10 933	9 641	10 444
Zuiver ontvangen	f 6 802 513	f 7 001 289	f 6 993 386
Uitvoerrecht.			
Suiker	1 262 956	f 619 999	f 164 270
Koffie	804 854	405 394	233 019
Tabak	202 900	197 778	229 411
Tin	152 869	143 504	179 703
Indigo	60 097	60 965	66 025
Andere artikelen (die elk minder dan f 50 000 aan uitvoerrecht opbrachten)	138 359	149 481	148 360
Bovendien ontvangen aan „nagevorderd uitvoerrecht", niet per artikel gespecificeerd	138	„	*a*) 42 514
	f 2 622 173	f 1 577 121	f 1 063 302
Af: terugbetalingen	1 405	46 837	10 618
Zuiver ontvangen	f 2 620 768	f 1 530 284	f 1 052 684

a) Hieronder is begrepen een bedrag van f 42 082 over 1877 t/m 1881.

Over het eerste halfjaar van 1889 waren de tolontvangsten op en buiten Java, vergeleken met hetzelfde tijdvak van 1888, als volgt:

	Java en Madura. 1888 1ste halfjaar.	Java en Madura. 1889 1ste halfjaar.	Buitenbezittingen. 1888 1ste halfjaar.	Buitenbezittingen. 1889 1ste halfjaar.
Invoerrecht	f 2 840 096	f 3 170 029	f 644 672	f 741 909
Uitvoerrecht	297 298	333 629	136 837	187 000
Pakhuishuur	13 573	13 568	1 300	611
	f 3 150 967	f 3 517 226	f 782 809	f 929 520

Over het denkbeeld van toleenheid tusschen Nederland

en Nederlandsch-Indië, in dien zin dat alle in- en uitvoer tusschen het moederland en Indië geheel vrij zou zijn, is het gevoelen van het Indisch Bestuur gevraagd. De Indische adviezen zijn nog niet ontvangen.

In het belang van de door de serehziekte bedreigde suikerindustrie in Nederlandsch-Indië is in September jl. een wetsvoorstel bij de Staten-Generaal aanhangig gemaakt, hetwelk de strekking heeft den Gouverneur-Generaal bevoegdheid te doen erlangen om, zoo noodig, ten behoeve van het vervoer over zee van suikerriet en gedeelten daarvan, *tijdelijk* de kustvaart binnen Nederlandsch-Indië te vergunnen aan schepen varende onder vreemde vlag.

Door de ordonnantie van 5 Augustus 1889 (Indisch Staatsblad n°. 171) is de handel er op voorbereid dat, te rekenen van een nader te bepalen tijdstip (vermoedelijk in den loop van 1890), de opslag van goederen in particulier entrepôt niet meer zal zijn toegelaten, uitgenomen voor petroleum. Te Soerabaija is men, met het oog hierop, bezig het publiek entrepôt uit te breiden, terwijl ook (verg. blz. 148 hiervóór) te Tandjong Priok (Batavia) de noodige werken onderhanden zijn om meer goederen onder dak te kunnen brengen.

De voor 1888 te Tjilatjap geopende gelegenheid om aldaar, tegen eene lage pakhuishuur, van de douanelokalen gebruik te doen maken voor den opslag van suiker (zie vorig verslag blz. 179), werd ook voor 1889 bestendigd en tevens uitgebreid tot tabak.

Ten einde buiten twijfel te stellen dat de bij art. 38 van het reglement betreffende de rechtenheffing in de groote havens (Indisch Staatsblad 1882 n°. 240) bedoelde korting op het invoerrecht voor vloeistoffen op fust niet betrekking had tot petroleum (die in kisten of blikken pleegt aangebracht te worden), werd van de bedoelde bepaling eene verduidelijkte lezing vastgesteld bij ordonnantie van 5 December 1888 (Indisch Staatsblad n°. 185).

Ten gerieve van den handel op de Sambas-rivier (Westerafdeeling van Borneo), die voor het grootste gedeelte gedreven wordt met de hooger op aan die rivier gelegen havenplaats Sambas, is in het voorjaar van 1889 (Indisch Staatsblad n°. 43 en 44) op die afdeelingshoofdplaats het kantoor der in- en uitvoerrechten gevestigd, en dat op de veel minder belangrijke, aan de monding der genoemde rivier gelegen, havenplaats Pamangkat ingetrokken. Echter is ter laatstgemelde plaats een douanepost onder een Europeeschen opziener ingesteld, ten einde de schepen welke geen verdere eindbestemming dan Pamangkat hebben, of slechts voor tusschenliggende plaatsen geladen zijn, gelegenheid te geven om, krachtens vergunning en onder contrôle van den ontvanger te Sambas, reeds bij den ingang der rivier de douane-formaliteiten te vervullen.

Van de twee kantoren der in- en uitvoerrechten in de afdeeling Batoe Bara (Sumatra's Oostkust) is met 1 Mei 1889 (Indisch Staatsblad n°. 80 en 81) dat te Batoe Bara, van waar de handel zich, wegens de ongezondheid der plaats, in den laatsten tijd van lieverlede verlegd had naar Tandjong Tiram, naar laatstgenoemde plaats overgebracht, en het kantoor te Soengei Gamboes, waar zeer weinig omging, ingetrokken. Door deze opheffing kwamen eenige fondsen vrij, welke bestemd werden om op enkele andere tolkantoren van het gewest, waar het vertier was toegenomen, het personeel te versterken. Op tijdelijken voet, in afwachting dat de vereischte fondsen bij de begrooting zouden zijn toegestaan, werd in het begin van 1889 ook het douanepersoneel te Laboean Deli, in hetzelfde gewest, vermeerderd. Met het oog op het steeds toenemend handels- en scheepvaartverkeer te Laboean Deli kon deze voorziening geen uitstel lijden. Tot de verplaatsing van dit kantoor naar Belawan zal worden overgegaan wanneer ter laatstgenoemde plaats de noodige inrichtingen (aanlegsteiger en opslagpakhuis) gereed zullen zijn, met de oprichting waarvan in 1888 begonnen is.

Wegens ontduiking of overtreding der bepalingen op de heffing en verzekering van de in- en uitvoerrechten werden in 1888 in het geheel 155 bekeuringen gedaan (tegen 164 in 1887 en 110 in 1886). Daarvan werden 146 bij onderhandsche schikking afgedaan, 3, als ten onrechte ingesteld, buiten gevolg gelaten, en 6 aan de beslissing van den rechter onderworpen, waarvan 3, tijdens de afsluiting der opgaven in Indië, nog aanhangig waren. Van de drie reeds bekende uitspraken strekte er één tot vrijspraak.

Accijnzen. Over de laatst verloopen drie jaren en over het eerste halfjaar 1889 brachten de accijnzen de volgende sommen op:

		1886.	1887.	1888.	1ste halfjaar 1889.
Accijns op binnenlandsch gedistilleerd (alleen op Java en Madura) . .		f 68 347	f 70 653	f 101 847	f 58 561
Accijns op tabak.	Java en Madura	f 93 387	f 78 418	f 109 989	f 54 416
	Borneo. . . .	10 435	10 829	8 706	5 711
		f 103 822	f 89 247	f 118 695	f 60 127
Accijns op petroleum.	Java en Madura	. . . .	f 1 203 036	f 1 170 935	f 567 455
	Buitenbezittingen *a*) . . .	. . . .	*b*) 86 320	114 614	38 846
			f 1 289 356	f 1 285 549	f 606 301

a) Alleen in die acht gewesten waar het algemeen tarief van in- en uitvoerrechten werkt (verg. noot *a* onder het tweede staatje op de voorgaande blz.).

b) Deze opgaven loopen slechts over tien maanden, daar de petroleum-accijns eerst met 1 Maart 1887 is ingevoerd.

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat de accijns op gedistilleerd, vergeleken met de opbrengst in 1887, in 1888 f 31 194 meer afwierp. Die vooruitgang van ruim **44** pct. heeft bijna uitsluitend betrekking op de hoofdplaats Batavia, alwaar de accijns (zie de kantoorsgewijze opgaven in bijlage NN hierachter) in 1888 f 67 526 bedroeg, tegen f 37 374 in 1887, alzoo f 30 152 meer. In den accijns op tabak viel in 1888 eene vermeerdering van opbrengst waar te nemen ten bedrage van f 29 448, voornamelijk een gevolg van den grooteren uitvoer van Java-tabak uit Pekalongan naar de residentiën Bantam, Batavia en Krawang. De accijns op petroleum (f 1,75 per hectoliter) bracht in 1888 f 3807 minder op dan in het tijdvak 1 Maart t/m 31 December 1887, doch hierbij is op te merken dat onder de ontvangsten gedurende laatstbedoelde tien maanden begrepen is een bedrag van f 207 458 (terugbetalingen buiten aanmerking latende) ter zake van accijns wegens de bij de invoering der heffing (1 Maart 1887) in de bewaarplaatsen aanwezige voorraden petroleum.

Blijkens het vorige verslag (blz. 180) was in Indië eene herziening van de accijnsverordening op het gedistilleerd in overweging. Het resultaat hiervan kan spoedig worden tegemoetgezien, nu de zaak losgemaakt is van het denkbeeld om de arakpacht weder in te voeren. Het onderzoek naar een meer afdoend middel tot denatureering van gedistilleerd bleef intusschen in statu quo.

Wegens overtreding der bepalingen omtrent den accijns op het gedistilleerd werden in 1888 51 bekeuringen ingesteld, tegen 95 in 1887 en 70 in 1886. Van die 51 bekeuringen werden er 3 bij onderhandsche schikking afgedaan, 7 buiten gevolg gesteld en 41 aan de beslissing van den rechter onderworpen. In 2 gevallen volgde vrijspraak.

Haven- en ankeragegelden. De opbrengst, in 1886 en 1887 achtereenvolgens f 248 235 en f 239 404, beliep in 1888 f 247 600. Tot deze sommen droegen de ontvangsten in de buitenbezittingen achtereenvolgens f 42 371, f 42 183 en f 45 598 bij. Over de eerste zes maanden van 1889 was de ontvangst f 114 977 (op Java en Madura f 86 360 en in de buitenbezittingen f 28 617), tegen f 102 334 in hetzelfde tijdvak van 1888.

Personeele belasting. Omtrent deze belasting, welke van Europeanen en met dezen gelijkgestelden en van vreemde oosterlingen geheven wordt, zijn over 1887 verbeterde en over 1888 voorloopige opgaven verkregen, die voor elk gewest afzonderlijk zijn vermeld in bijlage NN. Voor de gezamenlijke gewesten van Java en Madura en voor de gezamenlijke buitenbezittingen wijst het overzicht de volgende totalen aan:

	1887.		1888.	
	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
Aanslag	f 733 774	f 148 165	f 718 014	f 163 569
Af: wegens toegestane verminderingen	40 884	9 224	39 384	8 348
Alzoo werkelijk te heffen .	f 692 890	f 138 941	f 678 630	f 155 221
Bovendien verschuldigd aan schattingskosten, voor zooveel zij aan de aangeslagenen in rekening waren te brengen	4 832	931	5 348	445
Derhalve in het geheel door de aangeslagenen verschuldigd	f 697 722	f 139 872	f 683 978	f 155 666
Geïnd bedrag *a*)	f 720 734	f 138 480	f 682 822	f 148 038

a) Onder het geïnd bedrag is hier en bij andere lager te vermelden belastingen niet alleen opgenomen wat op den aanslag van hetzelfde jaar is ontvangen, maar ook wat van den achterstand over vorige jaren is aangezuiverd, en wat de personeele belasting betreft ook hetgeen gestort is wegens te verhalen kosten van schatting. Voorts zijn onder de geïnde sommen bij deze en andere in dit hoofdstuk te vermelden belastingen begrepen de boeten wegens te late betaling, terwijl daarentegen, ingevolge art. 20 der comptabiliteitswet, in mindering is gebracht hetgeen ten gevolge van verkeerden aanslag over het behandelde of over eenig vorig jaar, dan wel uit anderen hoofde, aan de belastingschuldigen is terugbetaald.

Uit bovenstaande opgaven blijkt dat de aanslag op Java en Madura wederom (verg. vorig verslag blz. 180) is achteruitgegaan, doch dat de vermindering ad f 15 760 bijna geheel wordt opgewogen door de verhooging ad f 15 404, welke de aanslag op de buitenbezittingen heeft ondergaan, en dat het nadeelig verschil van f 356, hetwelk dan nog overblijft, in een voordeelig van f 2020 verandert wanneer in aanmerking wordt genomen dat in 1887 op den aanslag eene gezamenlijke vermindering werd toegestaan van f 50 108, doch in 1888 slechts van f 47 732. De aanslag steeg op Java en Madura in 7 residentiën met een totaal bedrag van f 2606 ('t meest in Bezoeki, en wel met f 1289), op de buitenbezittingen in 11 gewesten met een totaal van f 17 361 (waarin de residentie Oostkust van Sumatra deelde voor f 14 788). Daarentegen ging in 15 gewesten van Java en Madura en in 7 gewesten van de buitenbezittingen de aanslag met respectievelijk f 18 366 en f 1957 achteruit.

Vóór 1885 werden de vreemde oosterlingen voor hunne rijtuigen in de personeele belasting aangeslagen naar den tweeden grondslag, dat is voor 2 pct. der waarde, doch van 1885 af maken hunne rijtuigen een afzonderlijken (vierden) grondslag uit, bedragende f 12 voor een rijtuig op twee wielen en f 36 voor elk ander rijtuig. Deze aanslag heeft over de jaren 1885, 1886 en 1887 (over 1888 is ter zake geen opgaaf ontvangen) achtereenvolgens opgeleverd f 107 948, f 96 370 en f 90 470. Hiermede houdt verband dat het totaal van den aanslag der personeele belasting, welke in de jaren 1882, 1883 en 1884 achtereenvolgens slechts bedragen had f 784 583, f 794 641 en f 805 254, voor 1885, 1886 en 1887 achtereenvolgens de sommen aanwees van f 910 697, f 892 293 en f 881 939.

De voor 1888, ingevolge het voorlaatste lid van art. 8 van Indisch Staatsblad 1878 n°. 349, vastgestelde regeling betreffende de huurwaarden van laag bedrag, welke aanspraak geven op geheele of gedeeltelijke vrijstelling der belasting naar de eerste twee grondslagen, is voor 1889 behouden (Indisch Staatsblad 1888 n°. 192).

Het aantal doleantiën bedroeg in 1888 33, tegen 24 in 1887.

Patentrecht. De aanslag in deze belasting (alleen geldende voor Europeanen en met hen gelijkgestelden) was voor 1888, zoo op Java als daarbuiten, hooger dan voor 1887. Op Java en Madura bedroeg de verhooging f 46 019, op de buitenbezittingen f 24 750. Tegenover eene stijging in 15 gewesten van Java en Madura met f 50 143 en in 11 gewesten der buitenbezittingen met f 26 005 (tot welke vermeerderingen respectievelijk bijdroegen de residentie Soerabaija f 19 226 en de residentie Oostkust van Sumatra f 23 966), stond een teruggang voor 7 gewesten op Java en voor 8 gewesten der buitenbezittingen met een totaal bedrag van respectievelijk f 4124 en f 1255.

In de volgende opgaaf vindt men een verkort overzicht van de uitkomsten der patentbelasting in 1887 en 1888, waaromtrent valt op te merken dat de cijfers over 1887 op verbeterde, die over 1888 op voorloopige gegevens berusten.

	1887		1888	
	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
Aanslag	f 573 576	f 177 067	f 619 595	f 201 817
Af: wegens toegestane verminderingen . . .	19 605	2 317	18 709	2 618
Alzoo werkelijk te heffen	f 553 971	f 174 750	f 600 886	f 199 199
Geïnd bedrag (zie noot *a* in de voorg. kolom).	f 575 004	f 146 555	f 628 698	f 209 235

Gewestelijke opgaven betreffende den aanslag dezer belasting treft men aan in bijlage NN hierachter.

In het afgeloopen jaar kwamen 34 doleantiën voor, tegen 40 in 1887 en 56 in 1886.

Verponding (op Java en Madura en in sommige buitenbezittingen) *en belasting op de specerijperken* (op de Banda-eilanden). De in 't vorig verslag (blz. 181) uitgesproken verwachting, dat — althans voor Java en Madura — de aanslag in de verpondingsbelasting met 1 Januari 1889 overeenkomstig de nieuwe bepalingen (Indisch Staatsblad 1886 n°. 78) geregeld zou kunnen worden, is niet verwezenlijkt, daar de commissie voor de vaststelling van de verpondingswaarden haren arbeid nog niet beëindigd had. Mitsdien werd bij Indisch Staatsblad 1888 n°. 199 t/m 204 de heffing voor 1889 op gelijke wijze geregeld als voor het afgeloopen jaar was bepaald. Thans echter mag men aannemen dat op Java en Madura de aanslag volgens de nieuwe regeling voor het eerst zal kunnen geschieden in 1890, welke aanslag dan voor vijf jaren achtereen zal gelden. In September en October jl. heeft de hooger bedoelde commissie reeds met betrekking tot 14 gewesten van Java en Madura, op de bij Indisch Staatsblad 1888 n°. 69 voorgeschreven wijze (zie vorig verslag blz. 181), hare aanvankelijke zienswijze doen kennen omtrent het bedrag der verpondingswaarde gedurende 1890 t/m 1894 voor elk belastingplichtig perceel, ten einde door of van wege de hoofden van gewestelijk bestuur aan de belanghebbenden de gelegenheid kunne worden verschaft om van de bedragen kennis te nemen en daartegen bezwaren in te brengen. Vooralsnog zullen, evenals tot nog toe, de residentiën Soerakarta en Djokjokarta van de verpondingsbelasting uitgesloten blijven, ofschoon ook bij nadere overweging is uitgemaakt — zie de ordonnantie van 3 September 1889 (Indisch Staatsblad n°. 187) — dat de nieuwe verordening terecht aannam dat ook in die gewesten door het Gouvernement verponding kan worden geheven, immers voor zooveel betreft de onroerende goederen der gouvernements-onderdanen (verg. het verslag van 1886, blz. 146). Bij gemelde ordonnantie is verder bepaald dat, bij invoering van de nieuwe verpondingsregeling in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, welke regeling medebrengt dat particuliere landerijen in haar geheel worden aangeslagen, voor de eigenaren van zoodanige landerijen in Zuid-Celebes komt te vervallen de vertienings-belasting waaraan, ingevolge Indisch Staatsblad 1824 n°. 31*a*, de tot die landen behoorende padivelden tot nog toe zijn onderworpen. Met betrekking tot laatstgenoemd gewest is overigens nog aan te teekenen dat in Mei 1889 (Indisch Staatsblad n°. 117) de noodige voorziening werd getroffen om duidelijk te maken dat verpondingsplichtige perceelen, die tot dusver gerekend werden tot de hoofdplaats Makasser te behooren, maar niet mochten gelegen zijn binnen de bij Indisch Staatsblad 1888 n°. 2 voor die hoofdplaats aangenomen grenzen, dientengevolge niet geacht kunnen worden buiten de belasting te vallen.

In verband met het voornemen om de heffing van verponding ook in te voeren in sommige van die gewesten of gedeelten van gewesten der buitenbezittingen waar deze belasting nog niet bestaat, is in September jl. aan de meerbedoelde commissie opgedragen hare reeds aangevangen werkzaamheden in die gewesten buiten Java en Madura, waar thans reeds verponding geheven wordt, ook uit te strekken tot nog niet in de belasting vallende gedeelten van sommige der bedoelde gewesten, en verder allereerst tot eenige andere met namen genoemde buitenbezittingen, waar de nieuwe verpondings-ordonnantie reeds

dadelijk toepassing scheen te kunnen erlangen.

Werd tot dusver, wegens nieuw uitgegeven erfpachtsperceelen op Java en Madura en in die buitenbezittingen voor welke agrarische verordeningen bestaan, door de erfpachters vrijdom van verponding genoten gedurende de eerste vijf jaren na dat waarin de gronden zijn afgestaan, sedert 1 Januari 1888 (Indisch Staatsblad nº. 78 en 152) is die termijn van vijf op tien jaren gebracht.

Grootendeels als gevolg van deze verlichting in de lasten der erfpachters, was ter zake van erfpachtsperceelen over 1888 aan verponding op Java en Madura minder op te brengen dan over 1887 een totaal bedrag van f 56 511, tot welk nadeelig verschil alle gewesten waar erfpachtsperceelen zijn uitgegeven in meerdere of mindere mate bijdroegen (Banjoemas alleen uitgezonderd). Ter zake van eigendoms- en opstalperceelen wees het totaal van den aanslag op Java en Madura eene vermindering aan, tegenover 1887, ten bedrage van f 11 108; slechts in enkele gewesten was de aanslag ter zake van zoodanige perceelen iets vooruitgegaan (op Madura bijv. met f 3897), doch over 't algemeen was er teruggang, in de residentie Batavia zelfs met f 11 526. Wat de zes gewesten der buitenbezittingen betreft, waar thans reeds algemeen of in enkele afdeelingen de verponding werkt, deed zich, mede hoofdzakelijk ten gevolge van de hooger bedoelde verlenging van den termijn van vrijdom voor sommige erfpachtsperceelen, eene vermindering in den aanslag der verponding voor ten bedrage van f 7577, terwijl de bijzondere belasting, in de residentie Amboina van de Bandasche specerijperken geheven, tegenover den aanslag over 1887 een nadeelig verschil opleverde van f 2246. Een en ander kan nader in bijzonderheden blijken uit de gewestelijke opgaven in bijlage NN hierachter, terwijl men hieronder een algemeen overzicht laat volgen, dat tevens de sommen vermeldt die ter zake van verponding en van de daarmede eenigszins overeenkomende belasting op de Bandasche specerijperken in 1887 en 1888 in 's lands kas zijn gevloeid.

Aanslag:	1887 (verbeterde opgaven).		1888 (voorloopige opgaven).	
verponding op Java en Madura: residentie Batavia *a*)		f 555 337		f 543 811
verponding op Java en Madura: andere gewesten: 1°. eigendomsperceelen	f 792 386		f 792 276	
2°. opstalperceelen	34 129		34 657	
3°. erfpachtsperceelen	146 308		89 797	
		972 823		916 730
		f 1 528 160		f 1 460 541
verponding op de buitenbezittingen *a*)	f 115 325		f 107 748	
belasting op de Bandasche specerijperken	79 177		76 931	
		194 502		184 679
Totaal van den aanslag		f 1 722 662		f 1 645 220
Geïnd bedrag (zie noot *a* op de voorgaande blz.): Java en Madura	f 1 515 588		f 1 421 751	
buitenbezittingen	190 112	f 1 705 700	190 601	f 1 612 352

a) Ten aanzien van de residentie Batavia en van de buitenbezittingen is niet afzonderlijk opgegeven of en tot welk bedrag perceelen, in opstal of in erfpacht bezeten, in de verponding waren aangeslagen.

Bedrijfsbelasting. [1]) Op Java en Madura nam in 1888 de aanslag in deze belasting nog aanmerkelijker af dan in 1887. Bedroeg zij toen (volgens nadere opgaven) f 2 611 874, zijnde f 91 109 minder dan in 1886, in 1888 bleef de aanslag beperkt tot f 2 484 904, zijnde weder f 126 970 minder. De opgegeven sommen waren verdeeld over het navolgend getal aangeslagenen:

	1887.	1888.
Inlanders	834 616	825 342
Chineezen	55 984	56 705
Andere vreemde oosterlingen	4 150	4 163
	894 750	886 210

Achteruitgang in het getal aangeslagenen had plaats: in 12 gewesten met 20 021 inlanders (waarvan alleen in Bagelen 9233), in 10 gewesten met 712 Chineezen, en in 11 gewesten met 178 andere vreemde oosterlingen; terwijl waar zich toeneming van het aantal belastingschuldigen voordeed, zulks een totaal betrof van 10 747 inlanders (waarvan alleen in Soerabaija 8356, welke lieden voor het meerendeel vroeger ten onrechte niet waren aangeslagen), 1433 Chineezen en 191 andere vreemde oosterlingen, en wel in 8, 12 en 9 gewesten. [2])

In 't geheel ging in 18 gewesten van Java en Madura de aanslag achteruit met f 138 248, terwijl een hoogere aanslag alleen verkregen werd in Bantam, Krawang, Soerabaija en Bezoeki, in welke vier gewesten te zamen de vermeerdering bedroeg f 11 278.

Het volgende staatje geeft van een en ander een nader overzicht.

NAMEN DER GEWESTEN.	Totaal bedrag van den aanslag in: 1887.	1888.	Alzoo voor 1888 meer / minder dan voor 1887.
GEWESTEN WAAR DE AANSLAG WAS TERUGGEGAAN.			
Batavia	f 220 668	f 209 986	— f 10 682 = 4⁴/₅ pct.
Preanger Regentsch.	98 366	93 881	— 4 485 = 4¹/₂ „
Cheribon	156 891	147 591	— 9 300 = 5⁹/₁₀ „
Tagal	150 827	143 248	— 7 579 = 5 „
Pekalongan	94 310	68 901	— 25 409 = 26⁴/₅ „
Samarang	187 731	181 778	— 5 953 = 3¹/₁₀ „
Japara	54 333	49 620	— 4 713 = 8³/₅ „
Rembang	103 857	100 659	— 3 198 = 3 „
Pasoeroean	203 362	186 539	— 16 823 = 8¹/₅ „
Probolinggo	116 354	108 976	— 7 378 = 6³/₁₀ „
Banjoemas	38 325	36 149	— 2 176 = 5³/₅ „
Bagelen	85 401	67 816	— 17 585 = 20³/₅ „
Kadoe	52 692	49 156	— 3 536 = 6⁷/₁₀ „
Djokjokarta	12 590	12 226	— 364 = 2⁴/₅ „
Soerakarta	26 615	25 779	— 836 = 3¹/₁₀ „
Madioen	49 149	42 764	— 6 385 = 12⁹/₁₀ „
Kediri	82 048	76 343	— 5 705 = 6⁹/₁₀ „
Madura	249 213	243 072	— 6 141 = 2¹/₂ „
Te zamen	f 1 982 732	f 1 844 484	— f 138 248 = 6⁹/₁₀ pct.
GEWESTEN WAAR DE AANSLAG HOOGER WAS.			
Bantam	f 49 265	f 51 187	+ f 1 922 = 3⁹/₁₀ pct.
Krawang	17 192	17 422	+ 230 = 1³/₁₀ „
Soerabaija	471 474	479 811	+ 8 337 = 1⁴/₅ „
Bezoeki	91 211	92 000	+ 789 = ⁴/₅ „
Te zamen	f 629 142	f 640 420	+ f 11 278 = 1⁴/₅ pct.
Totalen 18 gewesten	f 1 982 732	f 1 844 484	— f 138 248 = 6⁹/₁₀ „
Totalen 4 „	629 142	640 420	+ 11 278 = 1⁴/₅ „
Totaal-generaal	f 2 611 874	f 2 484 904	— f 126 970 = 4⁹/₁₀ pct.

In dezen teruggang deelde de aanslag der inlanders voor f 97 989, die der Chineezen voor f 26 280, en die der andere vreemde oosterlingen voor f 2701. Als de voornaamste algemeene oorzaken van den teruggang werden

[1]) Met betrekking tot den aanslag der inlanders in deze belasting in elk gewest van Java, zie men het tienjarig overzicht, afgedrukt achter bijlage A van dit verslag.

[2]) Voor de inlanders en voor de niet-Chineesche vreemde oosterlingen loopen de opgaven slechts over 20 gewesten, omdat in de residentiën Soerakarta en Djokjokarta de belasting niet toepasselijk is op inlanders, en in de residentiën Bagelen en Kediri geen andere vreemde oosterlingen dan Chineezen worden aangetroffen.

opgegeven: mindere welvaart ten gevolge van de gedruktheid in handels- en landbouwzaken, loonsverlagingen bij vele ondernemingen, en wat meer bijzonder de residentie Bagelen aangaat, het gereed komen van den spoorweg Djokjokarta-Tjilatjap, waardoor verscheidene handwerkslieden, daglooners en aannemers ophielden belastingschuldig te zijn. Bovendien bleken verscheidene personen vroeger te hoog of ten onrechte te zijn aangeslagen. In de meeste gewesten werden dan ook, wat de inlanders betreft, meer belastingschuldigen voor het minimum aangeslagen dan voor 1887 het geval was.

Zooals men weet, vallen in de bedrijfsbelasting alle niet-Europeanen die hetzij voor eigen rekening, hetzij in dienst van anderen, buiten den landbouw, een handel, beroep, bedrijf, handwerk, ambacht of nering uitoefenen, en bedraagt de belasting voor inlanders 2, en sedert 1 Januari 1885 voor vreemde oosterlingen 4 pct. van hun vermoedelijk inkomen, met een minimum-aanslag, gerekend over het volle jaar, van f 1 voor de eersten en van f 2 voor de laatsten, wordende bij den aanslag van vreemde oosterlingen afgetrokken het inkomen waarover door dezen patentrecht moet worden betaald. Het maakt thans een punt van overweging uit of op deze regeling niet in tweeërlei opzicht behoort te worden teruggekomen, namelijk of niet voor sommige categorieën van belastingschuldige inlanders het minimum van f 1 nog als te hoog moet worden beschouwd, bijv. voor lieden die hun bedrijf wel geregeld doch alleen op vaste dagen (derhalve niet doorgaande) uitoefenen, en ten andere of voor vreemde ooslingen niet behoort te worden teruggekeerd tot den toestand vóór 1885, toen zij slechts voor 2 pct. van hun inkomen werden aangeslagen.

Wat in elk gewest elke der drie categorieën van aangeslagenen (inlanders, Chineezen en andere vreemde oosterlingen) aan bedrijfsbelasting te betalen had, en hoe hun aantal naar gelang van de verschillende klassen van aanslag was verdeeld, kan blijken uit bijlage NN hierachter, welk overzicht gelijksoortige gegevens omtrent de bedrijfsbelasting in de buitenbezittingen bevat. Aldaar zijn alleen ter hoofdplaats Palembang zoowel inlanders als vreemde oosterlingen in de belasting aangeslagen, doch overigens alleen vreemde oosterlingen, dan wel — zooals in het grootste gedeelte der residentie Oostkust van Sumatra — alleen Chineezen. In de buitenbezittingen bereikte de aanslag over 1888 een totaal van f 554 849, tegen f 511 723 (volgens verbeterde opgaven) over 1887, eene vermeerdering dus van f 43 126. De residentie Sumatra's Oostkust (welke alleen een aanslag opleverde van f 305 128) droeg tot die vermeerdering f 42 311 bij; negen andere gewesten (met een gezamenlijken aanslag van f 128 373) f 7502, waartegenover in de zeven anderen gewesten, met namen Palembang, Atjeh, Billiton, Westerafdeeling van Borneo, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Menado en Timor, de aanslag (te zamen f 121 348) een nadeelig verschil met 1887 opleverde van f 6687. In de meeste der laatstbedoelde zeven gewesten was de teruggang ten deele ook het gevolg van afneming van het getal belastingplichtigen. Over al de buitenbezittingen te zamen genomen, beliep het getal aangeslagenen 96 395 vreemde oosterlingen en 9214 inlanders, in totaal dus 105 609 (zijnde 8860 meer dan in 1887), waarvan alleen in de residentie Sumatra's Oostkust 58 768 (zijnde 8710 meer dan in 1887).

Naar het bedrag van ieders aanslag was het totaal der aangeslagenen op Java en Madura en in de buitenbezittingen percentsgewijze te rangschikken als volgt:

Aanslagen:	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Alle aangeslagenen te zamen.
	JAVA EN MADURA.			
voor f 1	42.40	0.24	0.26	39.51
„ meer dan f 1 t/m f 5.	53.82	48.98	54.19	53.51
„ „ „ f 5 „ f 10	2 64	30.12	27.60	4.52
„ „ „ f 10 . . .	1.14	20.66	17.95	2.46
	100	100	100	100
	BUITENBEZITTINGEN.			
voor f 3 a) en minder. . .	62.05	39.09	34.65	41.00
„ meer dan f 3 t/m f 5.	31.34	36.65	34.38	36.13
„ „ „ f 5 „ f 10	5.89	19.22	20.24	18.08
„ „ „ f 10 . . .	0.72	5.04	10.73	4.79
	100	100	100	100

a) Uitgenomen wat de inlanders (alleen ter hoofdplaats Palembang) betreft, bedraagt in de buitenbezittingen het minimum van den aanslag niet, zooals op Java en Madura, f 1 's jaars, maar f 3 's jaars.

Omtrent de inning der belasting is het volgende aan te teekenen:

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Te zamen.
Aanslag over 1888 . .	f 2 484 904,37⁵	f 554 848,98	f 3 039 753,35⁵
Op den aanslag werd nog in 1888 betaald.	f 2 325 961,43	f 377 310,27⁵	f 2 703 271,70⁵
Aan achterstand over vorige jaren en boeten werd in 1888 bovendien nog betaald . .	154 446,25⁵	82 689,31	237 135,56⁵
Totaal in 1888 geïnd (zie noot a op blz. 182 hiervóór)	f 2 480 407,68⁵	f 459 999,58⁵	f 2 940 407,27
In 1887 werd geïnd (volgens verbeterde opgaven).	2 628 281,45⁵	466 012,51⁵	3 094 293,97

In de residentie Batavia ging de geregelde aanzuivering der belasting nog gebrekkig. Niettegenstaande aldaar afzonderlijk personeel, namelijk drie gepensionneerde ambtenaren, waren aangewezen om op de inning toezicht te houden, was er bij het einde van 1888 nog 31.17 pct. van den aanslag onbetaald (op dien van inlanders 40.9 pct., van Chineezen 29.1 pct. en van andere vreemde oosterlingen 25.2 pct.), tegen 32.06 pct. op ult. 1887. In al de overige gewesten van Java en Madura te zamen beliep daarentegen de achterstand bij het einde van 1888 slechts 4.11 pct. (op dien van inlanders 1.18 pct., van Chineezen 14.6 en van andere vreemde oosterlingen 11.6 pct.), tegen 4.86 pct. op ult. 1887. In de buitenbezittingen was op ult. 1888 van den aanslag over dat jaar nog onafbetaald f 177 538, waarvan in de residentie Sumatra's Oostkust alleen f 100 212. Hierbij dient echter opgemerkt dat voor de aangeslagenen op de landbouwondernemingen in dat gewest — en deze maken er verreweg het meerendeel der belastingschuldigen uit — de belasting eerst behoeft aangezuiverd te zijn op 1 Maart van het jaar volgende op het aanslagjaar. In de 16 overige gewesten der buitenbezittingen, waar de belasting nog gedurende het aanslagjaar moet afbetaald worden, beliep de achterstand over 1888 bij het einde van dat jaar f 77 326, of bijna 31 pct. van den aanslag.

Belasting op de rijtuigen van inlanders. Aan deze belasting zijn alleen onderworpen de inlanders in de gouvernementsresidentiën van Java, en wel tot hetzelfde bedrag als de vreemde oosterlingen voor hunne rijtuigen hebben te betalen, voor welke laatsten de heffing een onderdeel van de personeele belasting uitmaakt (verg. blz. 182 hiervóór). De aanslag der inlanders is steeds vooruitgaande. Leverde die over de jaren 1885 en 1886 een totaal op van f 117 998 en f 143 484, en die over 1887 (volgens verbeterde opgaven) een totaal van f 161 932, voor 1888 werd verkregen f 196 408. Ruim de helft der belasting wordt door rijtuigverhuurders opgebracht, omdat inlanders die alleen voor eigen gebruik rijtuig houden, in betrekkelijken zin uitzonderingen zijn. In den aanslag over 1888 deelden namelijk de rijtuigverhuurders voor f 119 891. In Soerabaija ging de aanslag over 1888 met f 23 151 vooruit, in vijftien andere gewesten te zamen met f 11 846, waartegenover Cheribon, Tagal en Banjoemas eene vermindering aanwezen van te zamen f 521.

Het geïnd bedrag beliep in 1888 f 174 759, tegen f 157 920 (volgens verbeterde opgaven) in 1887.

Zegelrecht. Ter zake van deze belasting werd in 1888 bij 's lands kas ontvangen f 868 381, tegen f 890 154 (volgens verbeterde opgaven) in 1887. Wegens ontvangst op de buitenbezittingen zijn onder die sommen begrepen respectievelijk f 188 527 en f 152 376.

Bij gelegenheid dat in September 1888 de hoofden van gewestelijk bestuur, met intrekking van de regeling in Indisch Staatsblad 1874 n°. 119a, nagenoeg geheel ontheven werden van bemoeienis met het benoemen en ontslaan zoowel van de politieoppassers bij Europeesche en inlandsche ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, als van de justitiebedienden bij inlandsche officieren van justitie

zie blz. 79 hiervóór), is komen te vervallen de vrijstelling van zegelrecht welke de ingetrokken ordonnantie toekende aan de akten van eervol ontslag van gemeld ondergeschikt personeel.

Daarentegen zijn bij ordonnantie van 7 Maart 1889 (Indisch Staatsblad n°. 63) van zegelrecht vrijgesteld de bij die ordonnantie bedoelde vergunningsbewijzen tot ontginning van domeingrond op het eiland Bengkalis (residentie Oostkust van Sumatra), terwijl de vrijstelling van zegelrecht, bij de zoogenaamde koelie-ordonnantie voor Sumatra's Westkust toegekend voor werkovereenkomsten door ondernemers van land- of mijnbouw gesloten met van buiten den vasten wal van het gewest aangeworven werklieden, bij de ordonnantie van 18 Augustus 1889 (Indisch Staatsblad n°. 182) werd uitgestrekt tot de met zoodanige werklieden gesloten overeenkomsten ten behoeve van den bouw van den staatsspoorweg op Sumatra en de daarmede verband houdende werken.

Recht op de openbare verkoopingen. Ofschoon het met 1 Juli 1886 in werking getreden nieuwe reglement op de openbare verkoopingen in Nederlandsch-Indië (Indisch Staatsblad 1886 n°. 83 en 141) — hoe belangrijk ook afwijkende van de vroegere regeling — den toets der practijk over 't algemeen goed heeft doorstaan, zoo heeft niettemin de ondervinding geleerd dat op sommige punten zoowel het reglement zelf als de instructie voor de ambtenaren met de toepassing daarvan belast (Indisch Staatsblad 1886 n°. 84) voor verbetering en verduidelijking vatbaar waren, terwijl ook nog diende voorzien te worden in het gemis aan bepalingen nopens de aansprakelijkheid der vendumeesters, welk punt de Regeering zich aanvankelijk had voorgesteld in eene zelfstandige regeling op te nemen. Deze aanvulling en de verder noodig geachte aanvullingen en wijzigingen zijn tot stand gekomen onder dagteekening van 7 September 1889 (Indisch Staatsblad n°. 190 en 191), en wel door het reglement en de instructie in hun geheel op nieuw vast te stellen (hetgeen aanbeveling scheen te verdienen uit het oogpunt van nut en gemak). Het herziene reglement en de herziene instructie zijn bestemd om in werking te treden met 1 Januari 1890, terwijl aan de in het reglement opgenomen bepalingen nopens de aansprakelijkheid terugwerkende kracht is gegeven van 1 Juli 1886 af. Tot regeling der wijze waarop aan het beginsel der aansprakelijkheid uitvoering is te geven (de zoogenaamde procesorde) strekt het in hoofdstuk G § 2 van dit verslag (zie blz. 78 hiervóór) reeds aangehaald Koninklijk besluit dd. 26 Mei 1889 n°. 31, hetwelk tegelijk met het herziene reglement afgekondigd werd (zie Indisch Staatsblad 1889 n°. 192). In verband met de besproken herziening werden ook de in Indisch Staatsblad 1886 n°. 85 en 141 opgenomen voorschriften omtrent de openbare verhuringen en verpachtingen, zoomede de tot uitvoering daarvan strekkende voorschriften (Indisch Staatsblad 1886 n°. 86), eenigszins gewijzigd, op nieuw afgekondigd, welke gewijzigde bepalingen mede met 1 Januari 1890 zullen in werking treden (Indisch Staatsblad 1889 n°. 193 en 194).

De omzet bij de vendukantoren was in 1888 iets minder dan in het voorafgegane jaar. Bij de zoogenaamde landsvendukantoren bedroeg de omzet in 1887 f 22 702 837 en in 1888 f 22 698 549, terwijl bij de overige vendukantoren, die door ambtenaren, niet tot de bezoldigde vendumeesters behoorende, of door notarissen worden beheerd, de omzet beliep f 4 603 090, tegen f 4 986 573 in 1887. Eene nadere splitsing dezer opgaven, zoomede eene aan de ingediende verantwoordingen ontleende berekening van de zuivere baten, welke de vendu-administratie voor 's lands kas opleverde, vindt men in het volgende overzicht.

VENDUKANTOREN.	Inkomsten voor het Gouvernement (onzuiver bedrag).	Traktementen, bureau- en andere kosten. *a*)	Zuivere winst aan vendu-procenten en andere inkomsten voor het Gouvernement.	Omzet.	Onder den omzet zijn begrepen de voor gouvernementsrekening verkochte goederen ter waarde van:	Achterstallige debetposten, die bij het einde van het dienstjaar meer dan 12 maanden oud waren.
1887.						
Landskantoren	f 457 869	f 218 989	f 238 880	f 22 702 837	f 10 503 108	f 352 978
Bijzondere kantoren: beheerd door ambtenaren als bijbetrekking *b*)	. . . . .	. . . . .	88 900	2 962 469	119 645	. . . .
Bijzondere kantoren: beheerd door notarissen *c*)	. . . . .	. . . . .	60 116	2 024 104	76 175	. . . . . .
Te zamen	f 457 869	f 218 989	f 387 896	f 27 689 410	f 10 698 928	f 352 978
1888.						
Landskantoren	f 507 810	f 219 947	f 287 863	f 22 698 549	f 10 377 965	f 332 670
Bijzondere kantoren: beheerd door ambtenaren als bijbetrekking *d*)	. . . . .	. . . . .	81 281	2 690 055	86 017	. . . . . .
Bijzondere kantoren: beheerd door notarissen	. . . . .	. . . . .	57 887	1 913 035	51 096	. . . . . .
Te zamen	f 507 810	f 219 947	f 427 031	f 27 301 639	f 10 515 078	f 332 670

a) Hieronder begrepen wegens praktizijns- en gerechtskosten, niet ten laste van een bepaald kantoor uitgetrokken, in 1887 f 5327 en in 1888 f 1013,60, benevens de sommen van f 2950 en f 2164, respectievelijk in 1887 en 1888 buitengewoon toegestaan voor de bezoldiging van tijdelijk personeel bij de landskantoren te Samarang en Soerabaija.

b) Aan de opgaven in 't vorig verslag (blz. 183) ontbraken de cijfers over het laatste kwartaal 1887 voor zooveel betrof één kantoor (dat te Koeningan in Cheribon). Thans zijn de opgaven volledig.

c) Als voren wat betreft het kantoor te Patti in Japara. Ook van dit kantoor zijn thans de cijfers over het volle jaar in rekening gebracht.

d) Voor de kantoren te Maros (Celebes) en Saparoea (Amboina) ontbreken de opgaven.

Het in den aanvang van 1888 voor rekening van den lande genomen vendukantoor te Palembang (zie vorig verslag blz. 183) leverde in 1888 eene zuivere winst op van f 2557. De omzet bedroeg f 113 856, tegen f 126 745 in 1887.

Op de in 1887 verleende voorschotten, waarvan aan het einde van dat jaar nog f 30 197,46 aan te zuiveren bleef, werd in 1888 f 13 332,18 ontvangen. In mindering van vóór 1887 verleende voorschotten werd in 1888 f 31 619,40⁵ ontvangen:

Overschrijvings- benevens *successie-* en *overgangsrecht.* Terwijl eerstgemelde belasting in de jaren 1883, 1884 en 1885 achtereenvolgens afwierp f 424 915, f 450 433 en f 498 876, of gemiddeld per jaar f 458 075 (op Java en

Madura f 398 335 en in de buitenbezittingen f 59 740), was de opbrengst over de drie laatst verloopen jaren 1886, 1887 en 1888 achtereenvolgens f 467 564, f 461 424 en f 457 745, dat is gemiddeld per jaar f 462 244 (op Java en Madura f 386 918 en in de buitenbezittingen f 75 326). Het is bekend dat sedert 1 Juli 1885 op Java en Madura en sedert 1 Januari 1886 op de buitenbezittingen: 1°. in bedoeld overschrijvingsrecht is opgegaan, voor zooveel *onroerend* goed betreft, de tegelijkertijd afgeschafte successiebelasting voor vreemde oosterlingen, en 2°. bedoeld overschrijvingsrecht nog bovendien is uitgestrekt zoowel tot het recht van opstal in het algemeen als tot vererving in de *rechte* lijn van door vreemde oosterlingen nagelaten onroerend goed. De uiterst geringe stijging van het overschrijvingsrecht sedert 1885 (voor Java en Madura op zich zelf is er zelfs achteruitgang) springt te meer in het oog wanneer in aanmerking wordt genomen dat alleen de afgeschafte successiebelasting voor vreemde oosterlingen, die slechts vererving in de *zij*linie trof (echter ook van *roerend* goed), in de laatste twee jaren van haar bestaan (1883 en 1884) achtereenvolgens had opgebracht f 66 660 en f 43 910. Aan de Indische Regeering is opgedragen de oorzaken van deze teleurstellende uitkomst te doen opsporen, en het denkbeeld in overweging te nemen om weder tot de invoering van eene successiebelasting voor vreemde oosterlingen over te gaan, ook opdat dan weder de nalatenschappen getroffen worden die uit *roerend* goed bestaan. Verder is de meening der Indische Regeering gevraagd nopens de mogelijkheid om ook de inlanders, omtrent de verdeeling van wier nalatenschappen de bemoeiingen der priesterraden worden ingeroepen, aan eene successiebelasting te onderwerpen, en nopens het denkbeeld om ook recht van successie te heffen voor alles, wat door ieder, onverschillig wien, *in de rechte lijn* verkregen wordt, op den voet als waarop deze belasting hier te lande geregeld is.

Het recht van successie en overgang onder Europeanen en met dezen gelijkgestelden bracht (ten deele volgens verbeterde opgaven) in de jaren 1886, 1887 en 1888 achtereenvolgens f 127 140, f 36 619 en f 68 526 op (waarvan op de buitenbezittingen inkwam f 4318, f 12 498 en f 16 037). Ook deze opbrengst is achteruitgaande, daar bijv. in de jaren 1882, 1883 en 1884 het successie- en overgangsrecht onder Europeanen en met hen gelijkgestelden achtereenvolgens had afgeworpen f 72 509, f 106 452 en f 114 358 (waarvan op de buitenbezittingen f 29 129, f 9618 en f 16 732). Op zich zelven bewijzen de opgegeven sommen de groote wisselvalligheid dezer belasting. Ofschoon men in Indië niet de contrôle-middelen bezit welke den ontvangers van het recht van successie hier te lande ten dienste staan, wordt echter door de administratie zooveel mogelijk tegen ontduiking gewaakt.

Licentiën voor het houden van Chineesche dobbelspelen op Java en Madura. Buiten de drie residentiën op Java waar het recht tot het houden van Chineesche dobbelspelen in pacht wordt afgestaan, zijnde Batavia, Samarang en Soerabaija, werd ter zake van de hierbedoelde licentiën in 1888 ontvangen f 7791, tegen f 8550 in f 1887.

Belastingen van verschillenden aard, die slechts in het een of ander gewest worden geheven. Ten aanzien van de onder deze rubriek te rangschikken belastingen vindt men het over de jaren 1887 en 1888 verschuldigd en het geïnd bedrag in den volgenden staat vermeld, terwijl wat nopens enkele dezer belastingen overigens nog te zeggen viel, bij noot is opgeteekend.

OMSCHRIJVING. (De met een * aangeduide belastingen gelden uitsluitend inlanders.)	1887. (Verbeterde opgaven.)		1888. (Voorloopige opgaven.)	
	Aanslag.	Geïnd bedrag (zie noot *a* op blz. 182 hiervóór).	Aanslag.	Geïnd bedrag (zie noot *a* op blz. 182 hiervóór).
Belasting op sommige passars van de particuliere landerijen in de residentie Batavia *a*)	f 2 912,15[5]	f 2 938,00	f 2 769,03	f 2 745,0
Belasting op het slachten van buffels, rundvee, paarden en veulens in de residentie Preanger Regentschappen en in het district Gandasoli van de residentie Krawang	*b*) 62 148,00	62 543,00	*b*) 65 598,00	68 586,00
* Hoofdelijke belasting in Benkoelen	125 670,00	127 191,00	127 800,00	131 985,00
Belasting voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen ter hoofdplaats Benkoelen	2 512,00	2 512,00	2 454,00	1 500,00
* Hoofdelijke belasting in de Lampongsche Districten	124 472,00	156 181,00	130 361,00	122 589,00
* Hoofdelijke belasting in Palembang (buiten de hoofdplaats)	874 587,75	891 063,00	882 945,00	870 895,00
Belasting voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen ter hoofdplaats Palembang	34 173,00	32 592,00	32 820,00	21 283,00
* Hassilbelasting in Atjeh en onderhoorigheden (zie het verslag van 1880 blz. 6)	......	104 966,00	......	49 925,00
Belasting op den invoer van opium in de Atjehsche onderhoorigheden	......	56 500,00	......	54 400,00
* Hoofdelijke belasting in het gewest Billiton	19 173,10	16 655,00	19 328,10	18 306,00
Belasting op het rijstgewas in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	*c*) 150 470,75	214 387,00	165 357,59[5]	161 774,00
* Hoofdelijke belasting in hetzelfde gewest	201 408,50	185 983,00	198 382,75	197 497,00
Recht voor de afgifte van licentiën tot het graven van diamant in sommige gedeelten van dezelfde residentie (zie o. a. het verslag van 1879, blz. 169, en dat van 1887, blz. 204)	......	253,00	......	204,00
* Huistax te Makasser *d*)	3 249,00	6 706,00	5 530,50	3 654,00
* Hoofdelijke belasting op de eilanden Saleijer, Bonerate en Kalaoe en op de onder Makasser behoorende eilanden *d*)	68 675,00	67 936,00	72 733,00	79 777,00
* Hoofdelijke belasting in de residentie Menado — Minahassa-districten	172 089,20	149 058,78	176 111,00	152 403,00
* Hoofdelijke belasting in de residentie Menado — landschappen Gorontalo, Limbotto, Bone, Boalemo en Attingola	*e*) 29 390,00	27 895,00	*e*) 29 285,00	19 695,00
* Belasting op de hoofden der huisgezinnen van de negorijbevolking in de residentie Amboina (de afdeeling Banda uitgezonderd)	49 175,00	38 613,00	49 538,00	44 028,00
Belasting op de waarde der huizen en onroerende eigendommen ter hoofdplaats Amboina (zie het verslag van 1875 blz. 167)	7 332,25	7 335,00	7 332,25	7 459,00

a) Deze belasting komt te vervallen, zoodra de verponding volgens de nieuwe regeling wordt geheven, dat is vermoedelijk met 1 Januari 1890 (verg. blz 182 hiervóór).

b) De hier opgegeven som is eigenlijk niet het cijfer van aanslag, maar betreft het door de dessahoofden te verantwoorden bedrag wegens uitgereikte vergunningen tot slachten. In 1888 werden uitgereikt 20 538 slachtbriefjes à f 3 (voor het slachten van 19 890 buffels en 648 runderen) en 996 slachtbriefjes à f 4 (voor het slachten van 996 paarden).

c) De aanslag van deze vertieningsbelasting kan het eene jaar met het andere belangrijk verschillen, omdat — zie Indisch Staatsblad 1878 n°. 300 — de vaststelling van het verschuldigde verband moet houden met de geschatte uitkomsten van den oogst, en voor de berekening van de waarde daarvan tot grondslag moeten dienen de gemiddelde marktprijzen der padi gedurende de drie laatst verloopen jaren. Daar nu bij eene groote productie, zocals in de jaren 1884, 1885 en 1886 verkregen werd, de padiprijzen laag zijn, was voor 1887 ook een laag waardecijfer aan te nemen, hetgeen gepaard ging met een slechten oogst. Vandaar dat het aanslagcijfer voor 1887 slechts bedroeg f 150 470, tegen gemiddeld f 216 381 in elk der drie voorafgegane jaren.

d) Het ligt in de bedoeling om eerlang (op een door de Indische Regeering te bepalen tijdstip) de hier vermelde belastingen en sommige van de op blz. 88 hiervóór bedoelde heffingen (o. a. de padivertiening uitgezonderd) te vervangen door eene uniforme hoofdelijke belasting, waarin alle inlanders die niet hun hoofdbestaan vinden in den rijstbouw (en uit dien hoofde door de vertiening getroffen worden) zullen worden aangeslagen tot een bedrag van 2 pct. van hun inkomen, de landbouwers tot een bedrag van 5 pct.

e) De uitgetrokken som betreft slechts dat gedeelte van den aanslag dat ten bate van het Gouvernement kwam (waarom niet f 29 450

uitgetrokken, zooals volgens het medegedeelde op blz. 83 hiervóór het geval zou moeten zijn, blijkt niet). Ingevolge de in 1885 getroffen voorloopige voorzieningen, welke tot voorbereiding moeten dienen van de in Juli 1889 plaats gehad hebbende invoering van 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur in de landschappen Gorontalo, Limbotto, Bone en Boalemo, werd met 1 Januari 1886 de hassil in gemelde landschappen en in het weinig beteekenende rijkje Attingola (dat toen nog gerekend werd tot de Gorontalosche landschappen te behooren) op nieuwen voet geregeld. Met toepassing van die voorloopige regeling heeft bijv. de aanslag voor 1887 (over 1888 zijn dergelijke opgaven niet vermeld gevonden) in zijn geheel bedragen f 61 575, of zuiver, na aftrekking van de aan de kampong- en wijkhoofden toekomende 10 pct. collecteloon, f 55 417.50. Hiervan kwam ten bate van het Gouvernement (zie bovenstaande opgaaf) f 29 390, zoodat, bij volledige inning der belasting, ter verdeeling onder de districts- en onderdistrictshoofden, als schadeloosstelling voor het gemis der door hen afgeschafte pinontol- (pantjen-)diensten en heffingen in natura, moet zijn overgebleven f 26 027.50. Nu echter aan de districts- en onderdistrictshoofden in de Gorontalosche landschappen (Attingola uitgezonderd) bezoldiging uit 's lands kas is toegelegd (Indisch Staatsblad 1889 n°. 94), zal voortaan de hassilbelasting, na aftrekking van het behouden gebleven collecteloon voor de kampong- en wijkhoofden, ten volle in 's lands kas worden gestort. De belasting is nu formeel geregeld bij ordonnantie van 17 April 1889 (Indisch Staatsblad n°. 96), welke ordonnantie het eerst toepassing zal vinden voor het jaar 1890.

II. Muntstelsel; geldmarkt.

§ 1. *Muntwezen.*

De in den laatsten tijd in Nederlandsch-Indië van sommige zijden, voornamelijk van den kant der landbouw-industrieelen, te berde gebrachte vertoogen omtrent de nadeelen welke de voor Nederlandsch-Indië van kracht zijnde, op de goudwaarde gegronde, muntregeling voor land en volk zou opleveren, hebben in Mei 1888 aanleiding gegeven tot een adres van de kamer van koophandel en nijverheid te Soerabaija, waarbij, ter meer volledige beoordeeling van het vraagstuk, met name wat betreft het belang dat de inlandsche bevolking bij eene veranderde muntregeling zou hebben, het denkbeeld werd aan de hand gedaan om, door eene uit voor- en tegenstanders der bestaande muntregeling samengestelde commissie van ambtenaren en particulieren, een gezet onderzoek te doen instellen naar de geschiedenis der inlandsche huishouding gedurende de laatste jaren. Het doeltreffende van zoodanig onderzoek heeft de Indische Regeering echter niet kunnen inzien. Vond zij derhalve geen termen om aan het door genoemde kamer van koophandel en nijverheid geopperd denkbeeld gevolg te geven, in verband met eene dezerzijdsche aanschrijving van Juli jl. is thans het muntvraagstuk nader aan de orde gesteld. In September jl. is namelijk aan den directeur van financiën opgedragen om nopens de vraag, of de tegenwoordige toestand van het muntwezen in Nederlandsch-Indië in het algemeen belang behoort bestendigd te worden, te dienen van consideratiën en advies, na raadpleging van verschillende handelsorganen, de Javasche Bank, enkele industrieelen, dan wel, in de plaats van deze laatsten, eenige vereenigingen van landbouwondernemers of suikerfabrikanten.

Nog steeds doet in verschillende gewesten op meer of min groote schaal de oude koperen duit onder de inlandsche bevolking als pasmunt dienst. Nopens dien duitenomloop werden echter in 1888 geen bezwaren gerapporteerd, welke eene dadelijke voorziening te dien opzichte noodig zouden maken.

De zilvervoorraad in Nederlandsch-Indië werd in 1888 en in de eerste maanden van 1889 belangrijk vermeerderd door specie-aanvoeren voor particuliere rekening (verg. § 3 dezer afdeeling, zoomede de in § 2 bedoelde bijlage OO). Over de gouvernements-aanvoeren van specie in het voorjaar van 1889 zie men blz. 168 hiervóór. Uitvoer van zilveren specie uit Nederlandsch-Indië is, in verband met den stand van den wisselkoers, in 1888 niet voorgekomen.

Overeenkomstig de daartoe in 't laatst van 1887 gedane aanschrijvingen (zie vorig verslag blz 185) werd van bestuurswege, inzonderheid door de met de ontvangst van landsgelden belaste ambtenaren, scherpe waakzaamheid uitgeoefend tot wering van het sedert 1886 veelvuldiger dan vroeger voorkomend valsch zilvergeld, met dat gevolg dat, gerekend tot 31 December 1888, reeds in meer dan 200 gevallen door landsdienaren in Indië van de ontvangst van namaaksels van munt aangifte was gedaan. Gedurende het afgeloopen jaar werden in 't geheel 1700 valsche muntstukken aangehouden, tegen 1400 stuks in 1887, ongerekend de in 't vorig verslag vermelde partij van ongeveer 600 kwart-gulden-stukken uit Kediri. Onder de 1700 nagemaakte stukken bevonden zich rijksdaalders met de jaartallen 1854 en 1866, die zich door eene nauwkeurige bewerking onderscheidden. Op de ontdekking van valsch geld volgde in 1888 63 malen eene veroordeeling tot geldboete, met toepassing van art. 90 van het Strafwetboek voor inlanders, dus wegens het desbewust gebruik maken van de namaaksels, tegen 21 dergelijke veroordeelingen in 1887. Krachtens de artikelen 87 of 88 van gemeld wetboek werden eenige personen die desbewust valsch geld hadden in omloop gebracht, of zich aan het maken van valsche munt hadden schuldig gemaakt, veroordeeld tot dwangarbeid. Op Europeanen behoefde te dier zake geen straf te worden toegepast.

Behalve in de Westerafdeeling van Borneo (verg. vorig verslag blz. 185) werden valsche munters betrapt in de gewesten Batavia, Soerabaija en Soerakarta, terwijl, nevens min of meer belangrijke hoeveelheden nagemaakt zilvergeld, steeds vormen en andere ingrediënten voor de vervaardiging werden aangetroffen. In de beide laatstgemelde gewesten en op Madura moesten eenige inlanders, die als valsche munters waren aangeklaagd, wegens gebrek aan bewijs worden vrijgesproken. Overigens werden in 1888 en in de eerste maanden van het loopende jaar nog verschillende dergelijke zaken bij den rechter aanhangig gemaakt, ten opzichte waarvan bij de afsluiting in Indië van de mededeelingen voor dit hoofdstuk de rechterlijke uitspraak nog niet gerapporteerd of nog niet gevallen was. Zoo waren nog in onderzoek een viertal gevallen van valsche munterij, voorgekomen in de residentie Batavia, waaronder de in April jl. bij een tweetal inlanders te Meester-Cornelis gedane vondst van 28 valsche rijksdaalders, 16 valsche guldens en 24 valsche halve-guldens, benevens gereedschappen voor de vervaardiging daarvan. Verder waren dergelijke zaken nog aanhangig in de residentiën Cheribon, Samarang, Soerabaija en Pasoeroean, en op de buitenbezittingen in de Padangsche Bovenlanden en te Pontianak.

Aangaande het in 't vorig verslag besproken vermoeden dat in China, en wel voornamelijk in het dorpje Ho Tsun, nabij Canton, eene bepaalde industrie in valsche munt zou worden gedreven, kan thans worden gezegd dat, volgens bericht van onzen vertegenwoordiger in China, in een tweetal onderdistricten — in één waarvan Ho Tsun gelegen is — inderdaad valsche munters zijn ontdekt, die Mexicaansche dollars, Japansche yens en ongetwijfeld ook Nederlandsche standpenningen hadden nagemaakt. De Chineesche Regeering heeft de schuldigen doen opvatten en straffen en de lands-autoriteiten aangeschreven op dergelijke lieden een wakend oog te houden. Intusschen was niet gebleken dat dergelijke munt binnen Nederlandsch-Indië werd ingevoerd.

Bij het tegengaan van den omloop van verminkte of geschonden zilveren muntspeciën werden niet onbevredigende uitkomsten verkregen, vooral nadat in Augustus 1888 nogmaals de krachtige medewerking van de hoofden van gewestelijk bestuur was ingeroepen, opdat niet alleen dergelijk geld bij 's lands kassen streng zou worden geweerd, maar ook, telkens als het ontdekt wordt, onderzoekingen zouden worden ingesteld naar de personen van wie het afkomstig is. Ruim 1940 aanhoudingen hadden daarna in den verderen loop van 1888 plaats. De meesten kwamen voor in de residentiën Bantam, Tagal, Japara, Rembang, Soerabaija, Madura en Pasoeroean. In enkele van deze gevallen heeft de rechter voldoende bewijs kunnen vinden om eene veroordeeling uit te spreken, wegens het gebruik maken van de stukken met de wetenschap dat zij ondeugdelijk waren.

Ofschoon de vroeger vermelde namaak van oude duiten in de kampong Negara (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) thans geheel heeft opgehouden, hebben in 1888 nog invoeren van namaaksels van duiten op Java en Madura plaats gevonden. Voor zoover op die hoeveelheden de hand kon worden gelegd, werden de zaken in handen van den bevoegden rechter gesteld, doch van diens beslissingen is nog geen bericht ontvangen.

In Januari 1888 werden met een der mailbooten van de stoomvaartmaatschappij »Nederland" voor het te Soerabaija gevestigde agentschap der Maatschappij van uitvoer- en

commissiehandel aldaar aangebracht vijf kisten met koperen plaatjes, netto wegende p. m. 309 K. G. In Mei daarop werden voor hetzelfde agentschap, met een der stoomschepen van de Rotterdamsche Lloyd, aangebracht 24 kisten met dergelijke plaatjes, te zamen netto wegende p. m. 1483 K. G. Beide partijen waren ingeladen te Southampton. Bekeuringen ter zake ingesteld door de douane te Soerabaija en daarop gevolgde bemoeienis van den rechter hebben tot uitslag gehad, dat de gezagvoerders van de beide stoomschepen bij vonnissen van den raad van justitie te Soerabaija van 20 October en 10 November 1888 schuldig werden bevonden aan overtreding van het verordende bij Indisch Staatsblad 1835 n°. 45. Bij die publicatie is namelijk het aandoen van eene Nederlandsch-Indische haven of reede, anders dan ingeval van wettig bewezen nooddrang of zeeschade, strafbaar gesteld, wanneer zich aan boord van het vaartuig ongestempelde koperen plaatjes bevinden, waarvan de invoer in eene Nederlandsch-Indische haven verboden is. Met aanneming van verzachtende omstandigheden werden de gezagvoerders veroordeeld, ieder tot eene geldboete van f 100 en in de kosten van het geding, terwijl de stoomschepen voor de boeten executabel en de aangehaalde kisten met duiten verbeurd verklaard werden. Het vonnis van 10 November werd in hooger beroep bekrachtigd bij arrest van het Hooggerechtshof in Nederlandsch-Indië, dd. 13 Maart 1889.

§ 2. *Geldmarkt.*

Als bijlage OO vindt men hierachter afgedrukt een door den (sedert afgetreden) president der Javasche Bank, den heer mr. N. P. VAN DEN BERG, ook voor dit verslag nog bewerkt overzicht van de geldmarkt van Java over het afgeloopen jaar.

Het volgende staatje bevat eenige door de Handelsvereeniging te Batavia verstrekte opgaven omtrent den loop der wisselkoersen te dier plaatse gedurende 1888.

Maanden van 1888.	Op Amsterdam. Guldens Nederlandsch Courant voor f 100 Indisch Courant.		Op Londen (6 maanden zicht).	Op Singapore (zicht).	Op China (zicht).
	Gouvernement (6 maanden na dato).	Particulieren (6 maanden na dato).	Een pond sterling voor guldens en centen.	Een dollar voor guldens en centen.	Een dollar voor guldens en centen.
Januari	"	f 102 3/4 à f 103 1/8	f 11.75 à f 11.82 1/2	f 1,88 1/2 à f 1,90	f 1,87 1/2 à f 1,89
Februari	"	102 1/4 " 102 5/8	11,82 1/2 " 11,86	1,87 3/4 " 1,89	1,87 " 1,88
Maart	"	102 1/2 " 102 3/8	11,85	1,85 1/2 " 1,88	1,84 1/2 " 1.88
April	f 101.8 à f 102,3	102 1/2 " 103	11,85	1.82 " 1.83 1/2	1,81 " 1.83 1/2
Mei	102,5	102 3/4 " 103 3/4	11,77 1/2 " 11,85	1,80 " 1,83	1,79 1/2 " 1,82 1/2
Juni	"	103 1/2 " 103 3/4	11,77 1/2 " 11,80	1.80 " 1,82 1/2	1,79 " 1,82
Juli	"	103 1/2 " 103 3/4	11,75 " 11,80	1,81 " 1,83 1/2	1,80 " 1,82 1/2
Augustus	"	103 1/2 " 103 3/4	11,70 " 11,75	1,81 1/2 " 1,83	1,80 1/4 " 1,81 1/2
September	"	103 1/2 " 104	11,67 1/2 " 11,70	1,82 3/4 " 1,89 1/2	1,80 1/4 " 1,89
October	"	103 3/4 " 104	11,67 1/2 " 11,70	1,87 " 1,87 1/2	1,85 " 1,85 1/2
November	"	103 1/2 " 104	11,67 1/2	1,84 " 1,85 1/2	1,84 " 1,85 1/2
December	"	103 1/2 " 103 7/8	11,67 1/2 " 11,70	1,84 1/2 " 1,85 1/2	1,84 " 1,84 1/2

Te Batavia waren Engelsche sovereigns in Januari 1888 genoteerd op f 12,10 à f 12,40, doch in den verderen loop van het jaar op f 12,10 à 12,35. De koers der Australische sovereigns bewoog zich gedurende 1888 op genoemde hoofdplaats tusschen f 12,10 à f 12,70.

§ 3. *Javasche Bank.*

De bepalingen, volgens welke de Javasche Bank bij Koninklijk besluit dd. 16 October 1880 n°. 19 (Indisch Staatsblad n°. 220) gerechtigd werd verklaard om voor een nieuw tienjarig tijdperk, eindigende 31 Maart 1891, als circulatiebank werkzaam te zijn, hebben bij Koninklijk besluit dd. 15 Januari 1889 n°. 14 (Indisch Staatsblad n°. 78) op enkele punten wijziging ondergaan, in hoofdzaak hierop nederkomende: 1°. dat vervallen is het voorschrift, volgens hetwelk de op goederen voor te schieten sommen niet meer mochten bedragen dan 3/4 van de waarde dier goederen, zoodat voortaan het op goederen in beleening voor te schieten bedrag geheel aan de directie is overgelaten, en 2°. dat de voorgeschreven bijpassing uit het reservefonds ten einde de uitkeering aan de deelhebbers, indien de winst minder dan 6 pct. van het kapitaal mocht bedragen, dat minimum te doen bereiken, voortaan alleen mag plaats vinden voor zoover het reservefonds daardoor niet beneden 10 pct. van het maatschappelijk kapitaal komt te dalen. De verdere wijzigingen zijn van ondergeschikt belang en hebben alleen de strekking om sommige bepalingen verband te doen houden met sedert 1880 afgekondigde verordeningen. De door het nieuwe Koninklijk besluit noodig geworden veranderingen in de statuten der vennootschap kwamen tot stand bij akte dd. 6 April 1889, waarop door den Gouverneur-Generaal de vereischte bewilliging werd verleend bij besluit dd. 12 Mei 1889 n°. 9 (Javasche Courant van den 21sten dier maand).

Door de besproken wijzigingen werd slechts voor een deel gevolg gegeven aan de voorstellen, door de directie der Bank bij de Regeering aanhangig gemaakt. Zij wenschte namelijk ook de bevoegdheid te erlangen om het geheele maatschappelijk kapitaal van f 6 millioen (in plaats van — zooals in 1880 was vergund — de helft) buiten de gewone bank-operatiën te beleggen. Voorshands zijn geen termen gevonden om hierin toe te stemmen, maar dit punt zal nader te overwegen zijn bij de aanstaande vernieuwing van het octrooi.

Het op 31 Maart 1889 geëindigde 61ste boekjaar der Bank getuigde nog van weinig verlevendiging der crediet-vraag, daar in eigenlijke bank-operatiën gemiddeld slechts uitstond een kapitaal van f 10 047/m, tegen f 9 956/m in 1887/88. Sedert het bestaan der Bank was het hoogste middencijfer per jaar geweest f 17 049/m, en wel in 1884/85. In den loop van het boekjaar 1888/89 was de behoefte van het verkeer het grootst op 3 October 1888 (f 12 772/m) en het kleinst op 27 Maart 1889 (f 8 030/m). De vaste beleggingen der Bank, namelijk die van de daartoe aangewezen helft van het maatschappelijk kapitaal en die van het reservefonds, liepen in 1887/88 over een gemiddeld bedrag van f 3 285/m, en in het jongst verstreken boekjaar over een gemiddeld bedrag van f 3 500/m.

De uitzettingen waren verdeeld als volgt:

Rentegevende uitzettingen.	Gemiddeld over het geheele boekjaar:		Bij het einde van het boekjaar, alzoo op:	
	1887/88.	1888/89.	31 Maart 1888.	31 Maart 1889.
Disconteering van handelspapier (promessen, wisselbrieven en bankcredieten)	f 5 703/m	f 5 902/m	f 7 035/m (beide posten)	f 5 934/m (beide posten)
Idem van vendupapier	940/m	698/m		
Beleeningen	1 166/m	1 358/m	1 467/m	1 112/m
Voorschotten in rekening-courant	2 147/m	2 089/m	2 513/m	757/m
Totaal belegd in eigenlijke bank-operatiën	f 9 956/m	f 10 047/m	f 11 015/m	f 7 803/m
Hypotheken / Pandbrieven (met inbegrip van het belegd reservefonds.)	3 285/m	3 500/m	a) 1 460/m / 2 090/m	a) 1 834/m / 1 640/m
Totaal der rentegevende uitzettingen	f 13 241/m	f 13 547/m	f 14 565/m	f 11 277/m

a) Onder de vaste beleggingen was van het reservefonds begrepen:

op 31 Maart 1888 f 603 500 en op 31 Maart 1889 f 531 500, terwijl dat fonds (ten voordeele waarvan in 1888/89 werd geboekt f 237.50 wegens onafgehaalde dividenden over het 55ste boekjaar) in zijn geheel bedroeg achtereenvolgens f 676 511,63 en f 532 749,13.

Met het disconteeren van promessen — vroeger de hoofdtak van het bedrijf der Bank — ging het, wegens de gewijzigde toestanden op het gebied van den importhandel (verg. vorig verslag blz. 186), steeds achteruit. Daarentegen toonden de disconteeringen van wisselbrieven eenige vermeerdering aan boven het cijfer van het voorafgegane boekjaar, en de operatiën onder dit hoofd zouden zeker nog tot een belangrijk hooger cijfer geklommen zijn, indien onderscheidene particuliere crediet-instellingen niet, in plaats van een beroep te doen op de hulpmiddelen der Bank, er de voorkeur aan gegeven hadden om door voor eigen rekening specie uit Nederland aan te voeren (zie lager) in hare behoefte aan fondsen te voorzien. Dezelfde omstandigheid was ook oorzaak dat voor de particuliere banken en geldkantoren de behoefte minder groot was, dan anders wel het geval zou zijn geweest, om zich bij de Javasche Bank credieten in rekening-courant te doen openen tegen onderpand van effecten.

Hieronder laat men eene specificatie volgen van het *gezamenlijk* bedrag der gedisconteerde stukken.

Gedisconteerde stukken:		1887/88.	1888/89.
handelspapier	promessen	f 18 751/m	f 15 557/m
	wisselbrieven	24 329/m	25 140/m
	bankcredieten	4 036/m	3 324/m
		f 47 116/m	f 44 021/m
vendupapier		3 911/m	3 348/m
	Totaal . . .	f 51 027/m	f 47 369/m

De beleeningen en de voorschotten in rekening-courant waren naar den aard der onderpanden verdeeld als volgt:

Onderpanden.	Gewone beleeningen.		Verstrekte voorschotten in rekening-courant.	
	1887/88.	1888/89.	1887/88.	1888/89.
Effecten	f 150/m	f 99/m	f 19 745/m	f 19 360/m
Invoergoederen (veelal petroleum)	348/m	864/m	215/m	423/m
Uitvoerproducten . . .	4 606/m	4 102/m	762/m	461/m
Goud en zilver	„	„	1 366/m	2 186/m
Totaal . . .	f 5 104/m	f 5 065/m	f 22 088/m	f 22 430/m

Het met ingang van 12 December 1887 in werking gekomen gewijzigde rentetarief der Bank (zie vorig verslag blz. 186) bleef gedurende het geheele boekjaar 1888/89 onveranderd, met handhaving tevens van de aan sommige credietinstellingen toegestane uitzonderingstarieven. De gemiddelde standaardrente voor driemaands-papier was gedurende gemeld boekjaar 5 pct., tegen $4^1/_2$ pct. gedurende 1887/88.

Bracht het in eigenlijke bank-operatiën belegd kapitaal in 1887/88 dooreengenomen 3^{93} pct. rente op, in 1888/89 trok de Bank hiervan gemiddeld 4^{44} pct., aan welk gunstig verschil, gevoegd bij het onbeduidende der afschrijvingen wegens verliezen, het in hoofdzaak was te danken dat de gemaakte winst toereikend is geweest om aan de deelhebbers het als minimum aangenomen dividend van 6 pct. te kunnen uitkeeren, zonder verder beroep op het reservefonds, waaraan in 1886/87 en 1887/88 — om die minimumuitkeering mogelijk te maken — achtereenvolgens eene bijpassing van f 72 000 en f 144 000 moest worden ontleend.

De goudvoorraad der Bank werd gedurende het afgeloopen boekjaar onder anderen aangevuld met 50 643 sovereigns en 5573 tienguldenstukken. De afzet was echter betrekkelijk gering, zoodat zich bij het einde van het boekjaar in de kassen der Bank bevonden 302 240 tienguldenstukken [1], $99\,767^1/_2$ sovereigns, 70 480 dukaten en 23 616 twintigfrancsstukken, ter gezamenlijke waarde van f 4 915 697,87.

Gemiddeld over het geheele boekjaar had de Bank aan gouden munt, zoo Nederlandsche als vreemde, in kas f 4 601/m. en aan zilveren standpenningen en pasmunt f 31 525/m., te zamen alzoo f 36 126/m. (of f 939/m. meer dan in 1887/88), met f 33 099/m. op 29 Augustus 1888 als laagste en f 40 932/m. op 20 Maart 1889 als hoogste bedrag. Dit laatste bedrag was het hoogste dat de metaalvoorraad der Bank ooit bereikt had. Die stijging was een natuurlijk gevolg van de hooger bedoelde particuliere specieaanvoeren die, in Juni 1888 aangevangen, sedert gestadig bleven aanhouden en op 31 December 1888 reeds geklommen waren tot f 8 690/m., om in het eerste kwartaal 1889 nog met f 2 340/m. vermeerderd te worden. Deze aanvoeren, sedert jaren niet of in veel geringere mate voorgekomen, bestonden uit f 10 980/m. aan zilveren en f 50/m. aan gouden standpenningen. Zij hielden verband met de in 1888 waargenomen daling van den wisselkoers op het buitenland.

De dadelijk opeischbare schulden der Bank wisselden af tusschen f 56 311/m. [2]) op 6 Maart 1889 als hoogste, en f 46 848/m. op 6 Juni 1888 als laagste bedrag. Het gemiddelde cijfer over het geheele boekjaar beliep f 51 583/m., tegen eene metaaldekking — zooals gezegd — van f 36 126/m. Daar slechts $^2/_5$ door specie behoeft te zijn gedekt, bleef derhalve gemiddeld een metaalsaldo beschikbaar van f 15 493/m., tegen f 16 630/m. in 1887/88. Op 31 Maart 1889 bedroegen de dadelijk opeischbare schulden f 55 220/m, waarvoor, naar den opgegeven maatstaf, in specie moest voorhanden zijn f 22 088/m, terwijl de specievoorraad op genoemden datum beliep f 41 144/m. Bij het einde van het boekjaar was derhalve het beschikbaar metaalsaldo geklommen tot f 19 056/m.

De dadelijk opeischbare schulden waren verdeeld als volgt:

	gemiddeld over 1888/89.	op 31 Maart 1889.
bankbiljetten in omloop	f 44 768/m	a) f 47 398/m
rekeningcourant-saldo's	1 050/m	1 226/m
bankassignatiën in omloop		179/m
bankcredieten-saldo's	5 765/m	351/m
voorschotten-saldo's		6 066/m
Tataal . . .	f 51 583/m	f 55 220/m

a) Hiervan f 32 734/m. aan biljetten van f 1000, f 500, f 300 f 200 en f 100, en f 14 664/m. aan biljetten van f 50, f 25, f 10 en f 5 (aan deze laatste biljetten voor een bedrag van f 15 290).

De afgifte van assignatiën liep over 7322 stuks, tot een gezamenlijk bedrag van f 25 485/m, tegen 7765 stuks, ten bedrage van f 26 686/m, in het voorafgegane boekjaar.

Terwijl de gewone lasten der Bank bedroegen f 316 178, wegens aanmaak van bankbiljetten werd uitgegeven f 8494, en op gebouwen en inventaris, zoomede wegens verliezen werd afgeschreven f 26 526, in totaal derhalve f 351 198 aan lasten, waren de bruto-winsten der Bank f 711 992, namelijk aan rente op eigenlijke bank-operatiën f 445 602, aan rente op vaste beleggingen f 170 063 en uit anderen hoofde f 96 327. Als netto-winst bleef derhalve over een bedrag van f 360 794, waarvan ter uitdeeling van 6 pct. aan de deelhebbers benoodigd was f 360 000, zoodat als onverdeeld saldo ten bate van het nieuw ingetreden boekjaar werd overgebracht een bedrag van f 794.

N. Burgerlijke en militaire landsdienaren.

Examens voor ambtenaren. Vermits over de examens voor speciale dienstvakken in dit verslag het noodige wordt gezegd in de hoofdstukken waarin over die dienstvakken gehandeld wordt, is te dezer plaatse slechts melding te maken van de examens die toegang geven tot administratieve en rechterlijke betrekkingen. De behoefte aan nieuwe administratieve ambtenaren werd voor 1890 op 30 geraamd en die aan rechterlijke ambtenaren op 12. Er werden in 1889 mitsdien 10 plaatsen bij den administratieven dienst opengesteld voor candidaten die in Indië het groot ambtenaarsexamen met goed gevolg hadden afgelegd en 20

[1]) In het loopende boekjaar wordt van deze muntsoort eene versterking van p. m. 200 000 stuks verwacht, welke voor rekening der Bank bij de munt te Utrecht in aanmaak zijn gegeven. Gedurende het afgeloopen boekjaar ging de Bank er nog niet toe over om gouden tienguldenstukken in omloop te brengen, maar zette zij die enkel als handelswaar van de hand, meestal aan herwaarts vertrekkende mailreizigers. Op die wijze werden in 1888/1889 3158 stuks verkocht.

[2]) Hieronder wegens biljetten-emissie f 47 946/m., zijnde het hoogste sedert het bestaan der Bank bereikte cijfer.

plaatsen bij den administratieven dienst, zoomede 12 plaatsen bij de rechterlijke macht, voor de helft voor candidaten die in Nederland in het groot-ambtenaarsexamen waren geslaagd en voor de wederhelft voor geslaagden in het faculteitsexamen.

Daar echter in den loop van het universiteitsjaar 1888/89 slechts 4 doctoren in de rechtswetenschap zich aan laatstbedoeld examen onderwierpen, en de 3 die aan de eischen voldeden allen plaatsing bij de rechterlijke macht verkozen, bleven voor hier te lande in het groot-ambtenaarsexamen geslaagden beschikbaar 9 plaatsen bij de rechterlijke macht en al de 20 plaatsen bij den administratieven dienst. Aan het in Juni 1889 gehouden groot-ambtenaarsexamen namen deel 4 doctoren in de rechtswetenschap en 27 anderen, namelijk 26 die het diploma van goed afgelegd eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus bezaten (door 3 in Indië verworven) en 1 die aan de rijkslandbouwschool te Wageningen het diploma van landbouwkundige had behaald.

Van de 4 rechtsgeleerden slaagden er 2, die plaatsing bij de rechterlijke macht verlangden. Van de 27 niet-rechtsgeleerde candidaten slaagden er 19, en deze werden, met nog één candidaat die in 1886 het diploma had verkregen, aangewezen ter vervulling van de 20 plaatsen bij den administratieven dienst. [1])

Over het algemeen waren, luidens het verslag der examencommissie (opgenomen in de Staatscourant van 27 Juli jl.) de uitkomsten van het groot-ambtenaarsexamen niet zoo gunstig als in 1888. Niet alleen dat ditmaal het getal geslaagden geringer was (in 1888 waren slechts 5 van de 31 geëxamineerden afgewezen en thans 10), maar bovendien waren er thans onder de geslaagden slechts 13, in 1888 daarentegen 19, die in al de vijf verplichte vakken voldaan hadden. [2]) In navolging van vorige verslagen laat men hier nog eenige opgaven volgen omtrent de door de candidaten afgelegde examens in inlandsche talen.

Aan het examen in één taal onderwierpen zich 6 candidaten, aan dat in twee talen 5, aan dat in drie talen 10, en aan dat in vier talen mede 10. Welke die talen waren, blijkt uit het volgende staatje.

Van de geëxamineerden die:	onderwierpen zich aan het examen in:								
	één taal.		twee talen.		drie talen.			vier talen.	
	Maleisch.	Javaansch.	Maleisch en Javaansch.	Maleisch en Battaksch.	Maleisch, Javaansch en Soendaasch.	Maleisch, Javaansch en Madureesch.	Maleisch, Soendaasch en Boegineesch.	Maleisch, Javaansch, Soendaasch en Madureesch.	Maleisch, Javaansch, Madureesch en Makassaarsch.
geslaagd zijn: rechtsgeleerden	2	"	"	"	"	"	"	"	"
geslaagd zijn: niet-rechtsgeleerden	"	"	2	1	4	2	1	8	1
afgewezen zijn: rechtsgeleerden	2	"	"	"	"	"	"	"	"
afgewezen zijn: niet-rechtsgeleerden	1	1	2	"	1	2	"	1	"
	5	1	4	1	5	4	1	9	1
Totalen	6		5		10			10	

Zooals uit het staatje blijkt, hadden de twee in het groot-ambtenaarsexamen geslaagde rechtsgeleerden zich, wat de talen betreft, enkel in Maleisch doen examineeren (dit was ook het geval met de drie geslaagden in het faculteitsexamen), terwijl de 19 niet-rechtsgeleerden, die het diploma verwierven, allen meer dan één taal hadden gekozen. Onder hen waren 9 die per taal gemiddeld een hooger cijfer verkregen dan het middencijfer over de andere vakken bedroeg, even zooveel bij wie het taalcijfer gemiddeld lager was, en 1 bij wien die gemiddelden gelijk stonden.

De uitslag der taalexamens op zich zelven blijkt uit het volgende staatje.

Door de geëxamineerden die:	werden de taal-examens in het volgend aantal gevallen afgelegd:								
	met gunstigen uitslag.							met ongunstigen uitslag.	
	Maleisch.	Javaansch.	Soendaasch.	Madureesch.	Battaksch.	Makassaarsch.	Boegineesch.	Javaansch.	Madureesch.
geslaagd zijn *a*): rechtsgeleerden	2	"	"	"	"	"	"	"	"
geslaagd zijn *a*): niet-rechtsgeleerden	19	14	13	10	1	1	1	3	1
afgewezen zijn: rechtsgeleerden	2	"	"	"	"	"	"	"	"
afgewezen zijn: niet-rechtsgeleerden	7	3	2	1	"	"	"	4	2
Totalen	30	17	15	11	1	1	1	7	3

a) Van de candidaten die slaagden werd een voldoend examen afgelegd: door 5 in één taal, door 1 in twee talen, door 6 in drie talen en door 9 in vier talen.

Voor de 10 plaatsen bij den administratieven dienst, opengesteld voor hen die in Indië aan het groot-ambtenaarsexamen zouden voldoen, meldden zich 14 candidaten aan, die allen daar te lande den vijfjarigen cursus eener hoogere burgerschool met goed gevolg hadden doorloopen. Van de 13 candidaten, die zich aan het in Mei/Juni 1889 ge-

[1]) Ter vervulling van de 20ste plaats had zich, behalve den hierboven bedoelden candidaat, nog slechts één andere aangemeld, die in 1888 het diploma behaald had.

[2]) Volgens art. 10 van het examen-reglement (Bijblad op het Indisch Staatsblad nº. 3900) wordt de candidaat, die in al de vijf verplichte vakken voldoet (dat is in elk het cijfer 5 of een hooger cijfer behaalt), zonder discussie als geslaagd aangemerkt, en wordt afgewezen zoowel de candidaat wien voor de bedoelde vijf vakken te zamen niet meer dan 20 punten zijn toegekend, als hij die in één daarvan volslagen onkunde aan den dag legt. In alle andere gevallen beraadslaagt de

houden examen onderwierpen (één had zich teruggetrokken), slaagden slechts 4, tegen 12 van de 17 in 1888.

Twee der candidaten onderwierpen zich aan het examen in één taal (één in het Maleisch en één in het Javaansch), doch beiden zonder gunstigen uitslag; acht aan dat in beide talen (hiervan voldeden er 1 zoowel in Maleisch als Javaansch, 5 alleen in het Maleisch en 2 in geen der beide talen), en drie aan het examen in Maleisch, Javaansch en Soendaasch (waarvan 1 een voldoend cijfer verkreeg in elke dier talen, 1 in geen van de drie en 1 alleen in het Maleisch). Tot de geslaagde candidaten behoorden 2 van dit laatste drietal en 2 van de 8 die zich voor twee talen aangemeld hadden. Zij behaalden gemiddeld voor elk der vier andere vakken een hooger cijfer dan gemiddeld per taal. Aan één hunner moest zelfs voor de twee door hem gekozen talen een onvoldoend cijfer worden toegekend. Voor nadere bijzonderheden zie men het verslag der examen-commissie, opgenomen in een der bijvoegsels van de Javasche Courant dd. 28 Juni jl.

Evenals in 1888 is ook in dit jaar het noodig geraamde aantal candidaat-ambtenaren voor de behoefte te klein gebleken, en zulks als een gevolg van de bijzonder groote mutatiën die in beide jaren onder de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur hebben plaats gevonden.

In het laatst van 1888 werden tot adspirant-controleur in de buitenbezittingen aangesteld 13 personen die in vorige jaren in het groot-ambtenaarsexamen geslaagd en toen niet in aanmerking waren gekomen voor andere betrekkingen dan zulke waarvoor het diploma van het groot-ambtenaarsexamen geen vereischte was (10 hier te lande geslaagden die voor eigen rekening naar Indië waren gekomen en 3 in Indië geslaagden). Voorts werden van de in het groot-ambtenaarsexamen van 1888 geslaagden, behalve de 12 die ter vervulling van de aanvankelijk geraamde behoefte waren aangewezen, nog 15 nader voor den burgerlijken dienst bestemd (10 die hier te lande en 5 die in Indië het examen hadden afgelegd). Toen ook in 1889 de aanvankelijke raming der behoefte aan ambtenaren aanvulling bleek te vereischen, waren er geen personen meer beschikbaar die in dit jaar aan het groot ambtenaarsexamen hadden voldaan, weshalve candidaten werden opgeroepen die in vorige jaren het diploma hadden verkregen (zie de Javasche Courant van 5 Juli en de Staatscourant van 25/26 Augustus jl.). Hoevele candidaten zich dientengevolge in Indië hebben aangemeld, is hier te lande nog niet met juistheid bekend; de oproeping in de Staatscourant leverde slechts 4 candidaten op, die in September jl. allen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal werden gesteld, en wel één die hier te lande in het groot-ambtenaarsexamen was geslaagd in 1885, 1886 en 1887, twee die tot de geslaagden van 1887 behoorden en één die in 1888 het diploma had behaald.

Aan het zoogenaamde klein-ambtenaarsexamen, dat in 1888 op verschillende tijdstippen en plaatsen in Indië werd afgenomen, onderwierpen zich in 't geheel 555 candidaten, waarvan 311 of ruim 56 pct. slaagden. In 1887 bedroeg het aantal candidaten 551 en voldeden aan de eischen 323 of ruim 58 pct.

Dienstreizen per spoorweg. De in 1886 vastgestelde » Bijzondere bepalingen betreffende het vervoer van 's lands reizigers en goederen op de Indische staatspoorwegen" (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4292) werden bij gouvernements besluit dd. 1 December 1888 n°. 2 (Javasche Courant van den 11den dier maand) met een nieuw artikel aangevuld, ten einde tegemoet te komen aan de bezwaren, ondervonden ten gevolge van het vervoer van meer bagage dan volgens de bestaande bepalingen voor landsrekening is toegelaten.

Omtrent de gewichtshoeveelheden die in dienst reizende landsdienaren bij reizen met staats- en particuliere spoorwegen voor rekening van den lande mogen medenemen, is bij gouvernementsbesluit dd. 14 Augustus 1889 n°. 11 (Indisch Staatsblad n°. 179) eene nadere algemeene voorziening getroffen.

Overtocht. De leemte heeft zich onlangs doen gevoelen dat het reglement op de toekenning van overtocht van Nederland naar Nederlandsch-Indië en omgekeerd ten laste van de Indische begrooting (Indisch Staatsblad 1882 n°. 125) wel gelegenheid gaf om beschuldigden voor 's lands rekening naar of uit Indië te doen overbrengen indien zij aldaar of hier te lande moesten terechtstaan, maar niet voorzag in het geval dat evenzeer terugzending op 's lands kosten kon noodig zijn ingeval hunne veroordeeling niet was gevolgd. Op dit punt heeft het reglement de noodige aanvulling ondergaan bij Koninklijk besluit dd. 13 April 1889 n°. 64 (Indisch Staatsblad n°. 140).

Verder werd art. 16 van het reglement eenigszins gewijzigd bij Koninklijk besluit dd. 14 Juli 1889 n°. 20 (Indisch Staatsblad n°. 184), ten einde het tarief voor het vervoer van gouvernements-passagiers 1ste klasse uit Indië met f 25 te verlagen voor de vreemde mailgelegenheden, evenals dit voor de Nederlandsche mailgelegenheden geschied was bij het in 't vorig verslag (blz. 189) vermelde Koninklijk besluit van 9 September 1888 n°. 15 (Indisch Staatsblad n°. 170).

Materieele voordeelen. Ofschoon de voordeelen die de ambtenaren der gouvernementsmarine, gedurende den tijd dat zij hun ambt vervullen, deelachtig zijn in den vorm van huisvesting, voeding, enz, geacht moeten worden, evenzeer als het traktement, genoten te worden als belooning voor hunne diensten, werd dit deel hunner inkomsten tot dusver alleen in aanmerking genomen bij de regeling van hun pensioen (zie Indisch Staatsblad 1882 n°. 107), doch ontbrak eene regeling, die deze voordeelen ook in aanmerking deed komen voor de berekening van hun wachtgeld, nonactiviteits- en verlofstraktement. In deze leemte werd, krachtens machtiging van het Opperbestuur, voorzien bij gouvernementsbesluit dd. 27 Augustus 1888 n°. 8 (Indisch Staatsblad n°. 145). Tevens werd daarbij het noodige geregeld om de bedoelde voordeelen ook in aanmerking te doen komen bij de berekening der aan hunne weduwen en weezen toekomende bedeelingen uit het civiel weduwen- en weezenfonds.

Voor de militaire ambtenaren, welke mede dergelijke voordeelen als deel hunner belooning genieten, is de grondslag, waarnaar de bedoelde voordeelen voor de berekening van hun pensioen in aanmerking komen, mede bij het aangehaalde Indisch Staatsblad 1882 n°. 107 vastgesteld, doch ten opzichte van de hun toe te leggen wachtgelden, nonactiviteits- en verlofstraktementen worden ze voor lagere bedragen in rekening gebracht (zie het militair tarief n°. 1 *b* in Indisch Staatsblad 1886 n°. 129). Tot wettiging van de bestaande practijk ten opzichte van het berekenen der bedoelde voordeelen voor de contributies aan- en uitkeeringen uit het civiel weduwen- en weezenfonds werd, krachtens machtiging van het Opperbestuur, het noodige bepaald bij gouvernementsbesluit dd. 21 Februari 1889 n°. 4 (Indisch Staatsblad n°. 49), en zulks ter vervanging van de regeling die te dezen opzichte voor de militaire ambtenaren gemaakt was bij Indisch Staatsblad 1863 n°. 79, doch niet meer bruikbaar was omdat daarbij van het beginsel was uitgegaan dat de materieele voordeelen der bedoelde ambtenaren èn voor pensioen èn voor buiten activiteit te genieten inkomsten naar éénzelfden grondslag in aanmerking kwamen.

Civiel pensioenreglement. Art. 11, 2de lid, van dit reglement (Indisch Staatsblad 1881 n°. 142) stelt voor de berekening van pensioen met bezoldiging gelijk de personeele

---

examen-commissie over de vraag, of de candidaat kan geacht worden een voldoend examen te hebben afgelegd.

Ten einde buiten twijfel te stellen, dat bij de beoordeeling der vraag, of een candidaat geacht kan worden aan het examen te hebben voldaan, *niet* op den uitslag der examens in de *onverplichte* vakken mag worden gelet (welke alleen van invloed zijn op het nommer dat aan den geslaagde in de ranglijst is toe te kennen — zie art. 11 van het examen-reglement —) is art. 4, alinea 3, van het Koninklijk besluit dd. 29 Augustus 1883 (Nederlandsch Staatsblad n°. 133, Indisch Staatsblad n°. 249), luidende: „De vraag, of een candidaat aan het (groot ambtenaars-) examen voldaan of niet voldaan heeft, wordt beslist naar gelang van de cijfers voor de verplichte vakken verkregen, op de wijze in het examen-reglement nader te bepalen", bij Koninklijk besluit dd. 24 October 1889 (Nederlandsch Staatsblad n°. 131) aangevuld met de woorden „zonder dat wordt gelet op het examen in de onverplichte vakken". Regelmatigheidshalve is overigens voor de woorden „nader te bepalen" thans het woord „bepaald" in de plaats gesteld.

toelagen, die, ingeval van reorganisatie van een diensttak, worden toegelegd ter vervanging van *vroeger genoten* inkomsten, welke voor de berekening van pensioen in aanmerking kwamen. Daar het geval zich bleek voor te doen dat bij reorganisatie van een diensttak personeele toelagen behoorden te worden toegelegd ter vervanging van inkomsten (periodieke traktementsverhoogingen) die de titularissen *zouden hebben* gekregen indien de oude regeling hunner positie ware in stand gebleven, en het billijk voorkwam ook zoodanige personeele toelagen voor pensioen te doen in aanmerking komen, zijn bij Koninklijk besluit dd. 12 October 1889 n°. 29 de woorden » vroeger genoten inkomsten" in gemelde alinea vervangen door » vroeger genoten of in uitzicht gestelde inkomsten".

Officierspensioenen. Ten einde voor de officieren van het Indische leger die gedurende het jaar 1879 den militairen dienst met pensioen hebben verlaten, voor zooveel zij nog in leven waren, althans voor de toekomst het bezwaar weg te nemen, dat de bij de begrootingswet voor dat jaar in uitzicht gestelde gunstiger pensioenregeling eerst bij Koninklijk besluit dd. 1 December 1879 n°. 34 (Indisch Staatsblad 1880 n°. 22) tot stand gekomen en alleen toegepast was ten aanzien van de officieren die van 1 Januari 1880 af het leger met pensioen verlieten, is bij Koninklijk besluit dd. 11 September 1888 n°. 20 (Indisch Staatsblad n°. 177) eene voorziening getroffen, ten einde ook hen alsnog, te rekenen van 1 October 1888 af, in de voordeelen der nieuwe regeling te doen deelen. De maatregel is in 't geheel ten goede gekomen aan 43 oud-officieren, namelijk aan 27 die zich in Europa en aan 16 die zich in Indië bevonden. Hetgeen hun dientengevolge van 1 October 1888 af als pensioen werd toegerekend, bedroeg voor allen te zamen f 16 125 per jaar meer dan het tot dusver door hen genoten bedrag.

Verlies van gagement. De bepaling van art. 21 van het gagementsreglement (Indisch Staatsblad 1876 n°. 44) dat het gagement vervalt wanneer zonder toestemming des Konings eene geregelde rijksinkomst van eene vreemde mogendheid genoten wordt, bleek somtijds onbillijk te werken, daar gegageerde militairen van vreemde nationaliteit wel eens na terugkeer uit Indië in hun vaderland nog tot militairen dienst verplicht worden en niet in de gelegenheid zijn om vooraf 's Konings toestemming te vragen tot het genieten van de aan dien dienst verbonden soldij. Daarom is bij Koninklijk besluit dd. 15 Juni 1889 n°. 28 den Minister van Koloniën de noodige vrijheid gegeven om in zoodanige gevallen gagement toe te kennen, met dien verstande evenwel dat het niet wordt uitgekeerd over den tijd gedurende welken de vreemde soldij is of wordt genoten.

Landspensioen en onderstand aan weduwen en weezen van Europeesche militairen der landmacht. Nopens dit onderwerp kwamen bepalingen voor in hetzelfde reglement — van 1859 (Indisch Staatsblad 1860 n°. 27) — dat de regelingen omtrent de pensioenen en gagementen van Europeesche officieren en minderen van het Indisch leger bevatte die vervangen zijn door de regelingen in Indisch Staatsblad 1880 n°. 22 en 1876 n°. 44. Ook de bedoelde — tot dusver gehandhaafde — bepalingen zijn nu vervangen door een op zich zelf staand reglement, dat is vastgesteld bij Koninklijk besluit van 1 Augustus 1889 n°. 14 (Indisch Staatsblad n°. 214). In dit reglement zijn de oude bepalingen eenigszins omgewerkt, doch geen nieuwe beginselen aangenomen.

Tijdstip van uitbetaling van koloniale pensioenen, enz. Naar aanleiding van een verzoek van onderscheidene belanghebbenden is onlangs het tijdstip voor het in ontvangst nemen van alle hier te lande betaalbare koloniale pensioenen en onderstanden, die ingeval van overlijden van den titularis over de volle maand worden uitgekeerd, daaronder ook begrepen de uitkeeringen die hier te lande geschieden uit de beide Indische weduwen- en weezenfondsen (het civiele en het militaire), met één maand vervroegd. Terwijl tot dusver de uitbetaling plaats had na verloop van de eerste helft der maand volgende op elk verschenen kwartaal (omdat de eerste helft dier maand op de rijksbetaalkantoren moet gewijd worden aan andere werkzaamheden, in de eerste plaats ten dienste der rijksadministratie), is nu tot regel gesteld dat de bedoelde pensioenen en onderstanden, van het derde kwartaal 1889 af, telkens reeds in de tweede helft der laatste maand van het kwartaal, waarover de betaling loopt, zullen kunnen worden in ontvangst genomen. Voor zooveel die regeling eene voorziening vorderde bij Koninklijk besluit, strekte daartoe dat van 22 Mei 1889 n°. 13 (Nederlandsch Staatsblad n°. 66).

Geschenken. Bij eene circulaire aan de hoofden van algemeen en van gewestelijk bestuur dd. 20 September 1888 heeft de Indische Regeering ten ernstigste er tegen gewaarschuwd dat de Europeesche ambtenaren zich tegenover Chineezen of Arabieren onder verplichtingen brengen, hetzij door het aannemen van geschenken of het ter leen ontvangen van gelden. Zelfs het ontvangen van kleine geschenken, van hoe geringe waarde ook, uit handen van vreemde oosterlingen, ter gelegenheid van het Europeesch nieuwjaar of andere feestelijke gelegenheid, zooals thee, vuurwerk en dergelijke, om het even of zij aan den ambtenaar zelven, dan wel aan zijne echtgenoote of naaste betrekkingen worden aangeboden, zal niet meer mogen worden geduld.

Ceremonieel. Nu ingevolge Indisch Staatsblad 1889 n°. 26 (zie blz. 79/80 hiervóór) het plaatselijk bestuur te Batavia niet meer wordt uitgeoefend door den resident, maar door den assistent-resident voor de politie aldaar, is het wenschelijk geoordeeld (Indisch besluit dd. 23 Februari 1889 n°. 16) om laatstgenoemden ambtenaar, en niet langer den resident, deel te doen uitmaken van de commissiën tot het afhalen of uitgeleide doen, bij eerste aankomst te Batavia of bij vertrek van daar naar Nederland, van sommige der in het Indisch besluit dd. 14 Maart 1888 n°. 2/c genoemde hooge landsdienaren (zie de beide besluiten in n°. 4458 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad).

In Juni 1889 (Indisch Staatsblad n°. 123) is door de Indische Regeering een reglement vastgesteld omtrent het ceremonieel en de eerbewijzen, te Padang (gouvernement Sumatra's Westkust) in acht te nemen bij aankomst, installatie en vertrek van den gewestelijken gouverneur.

Weduwen- en weezenfonds van burgerlijke ambtenaren. Sedert de mededeelingen in 't vorig verslag zijn door het bestuur van dit fonds de jaarrekeningen over 1887 en 1888 afgesloten. Volgens die rekeningen (gedrukt als bijvoegsels tot de Javasche Courant van 18 December 1888 en 20 September 1889) was het aantal ten laste van het fonds pensioen genietende weduwen van 1856 op 31 December 1886 geklommen tot 1926 op ult. 1887 en tot 1977 op ult. 1888, terwijl dat der onderstand genietende kinderen op gemelde drie tijdstippen achtereenvolgens beliep 2001, 1992 en 2004 (waaronder respectievelijk 237, 229 en 242 weezen).

Over de behandelde drie jaren, toen de gewone contributie telkens op 5 pct. bepaald was (voor 1889 is zij tot 6 pct. verhoogd) [1], waren de ontvangsten en uitgaven van het fonds als volgt:

[1]) Zie Indisch Staatsblad 1888 n°. 179. Bij n°. 180 van gemeld Staatsblad is voor het driejarig tijdvak 1889 t/m 1891 vastgesteld het tarief voor de berekening der contributiën over emolumenten en andere wisselvallige inkomsten.

Jaren.	Ontvangsten.				Uitgaven.				Recapitulatie.				
	Contributiën.	Rente op uitgezette kapitalen.	Restitutiën, boeten, enz.	Inkomsten van aan het fonds toebehoorende eigendommen.	Pensioenen en onderstanden.	Administratiekosten.	Restitutiën, proceskosten, enz.	Uitgaven voor aan het fonds toebehoorende eigendommen.	Totaal der ontvangsten.	Totaal der uitgaven.	Voordeelig verschil.	Nadeelig verschil.	Van het voordeelig verschil is af te trekken of bij het nadeelig verschil op te tellen wegens verliezen op beleeningen.
1886. . .	f 1 127 925	f 169 403	f 37 832	f 7 478	f 1 273 130	f 20 386	f 22 227	a) f 17 260	f 1 342 638	f 1 333 003	f 9 635	„	„
1887. . .	1 148 887	147 632	3 907	b) 4 910	1 283 944	20 799	16 061	1 462	1 305 336	1 322 266	„	f 16 930	c) f 27 141
1888. . .	1 160 040	137 378	3 834	9 832	1 309 501	20 799	14 000	d) 24 431	1 311 084	1 368 731	„	57 647	22 785

a) Koopsom en verdere uitgaven voor vijf aangekochte perceelen (2 landen en 3 huizen), waarvan er 2 (1 land en 1 huis) nog in hetzelfde jaar zonder verlies ondershands weder werden van de hand gedaan.

b) Waaronder f 3500, wegens verkoop van een huis waarvan het fonds eigenaar was.

c) De teruggang in kapitaal, volgens de hier voorkomende opgaaf (met inbegrip van de in de voorgaande kolom bedoelde som van f 16 930) bedragende f 44 071, moet, volgens verbeterde cijfers nopens de ontvangsten en uitgaven over 1885 en 1886, nog vermeerderd worden met f 426.

d) Hieronder f 21 868 wegens aankoop van uitgewonnen perceelen.

Uit bovenstaande opgaaf blijkt dat het kapitaal van het fonds in 1887 terugging met f 44 071, waarbij nog kwam f 426 als een gevolg van verbeterde cijfers nopens de ontvangsten en uitgaven over 1885 en 1886, en f 3338 ter zake van minder bezit aan onroerende goederen, zoodat de vermindering der bezittingen in 't geheel bedroeg f 47 835, terwijl over 1888 de achteruitgang in kapitaal beliep f 80 432, doch het bezit aan onroerende goederen in dat jaar vermeerderde met f 17 968, waardoor de vermindering der bezittingen over gemeld jaar tot f 62 464 wordt teruggebracht.

De stand der bezittingen van het fonds was namelijk bij het einde van de drie laatst verloopen jaren als volgt:

	Ult. 1886.	Ult. 1887.	Ult. 1888.
Hypotheken	f 1 815 115,20	f 1 598 107,29	f 1 414 603,47^5
Inschrijvingen op het Grootboek der Nederlandsche Werkelijke Schuld	1 227 183,67^5	1 227 183,67^5	1 477 032,32^5
Beschikbaar bij 's lands kas	105 514,35	278 025,12^5	131 248,27
	f 3 147 813,22^5	f 3 103 316,09	f 3 022 884,07
Transporteeren . .	f 3 147 813,22^5	f 3 103 316,09	f 3 022 884,07

	Ult. 1886.	Ult. 1887.	Ult. 1888.
Transporteeren . .	f 3 147 813,22^5	f 3 103 316,09	f 3 022 884,07
Geschatte waarde der door het fonds bij uitwinning aangekochte perceelen.	77 636,71^5	74 298,23^5	92 266,66^5
Totaal bezit. . .	f 3 225 449,94	f 3 177 614,32^5	f 3 115 150,73^5

Weduwen- en weezenfonds van officieren der landmacht. Blijkens de laatst verschenen jaarrekening van het fonds (over 1887), gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 7 Juni jl., was in gemeld jaar het getal der uitkeering uit het fonds genietende weduwen en kinderen weder vermeerderd, en wel dat der eersten van 681 tot 695 en dat der laatsten van 838 tot 848. Het aantal onder de kinderen begrepen weezen was geklommen van 127 tot 145.

Een overzicht van de ontvangsten en uitgaven van het fonds gedurende 1887, toen de gewone contributie het maximum van 6 pct. beliep, [1]) en van de uitkomsten der twee voorafgegane jaren, toen de gewone contributie 5 pct. bedroeg, vindt men in het volgende staatje.

Jaren.	Ontvangsten.				Uitgaven.				Recapitulatie.				
	Contributiën en andere bijdragen.	Renten van uitgezette kapitalen.	Huren.	Diversen.	Pensioenen, gratificatiën, onderstanden en begrafeniskosten.	Administratiekosten.	Restitutiën, reiskosten, drukloonen, rechtskundige adviezen enz.	Uitgaven voor aan het fonds toebehoorende eigendommen.	Totaal der ontvangsten.	Totaal der uitgaven.	Voordeelig verschil.	Nadeelig verschil.	Van het voordeelig verschil is af te trekken en bij het nadeelig verschil bij te tellen wegens verliezen op beleeningen.
1885	f 495 066	f 157 300	„	f 44	f 688 933	f 6 600	f a) 12 586	„	f 652 410	f 708 119	„	f 55 709	„
1886	488 429	178 194	f 1 177	247	703 364	6 600	3 087	f b) 28 965	668 047	742 016	„	73 969	f 10 859
1887	598 185	166 159	4 225	1 000	723 606	6 600	1 644	b) 17 809	769 569	749 659	f 19 910	„	c) 29 219

a) Hieronder f 10 759 wegens onkosten en bijbetaalde rente ter zake van den aankoop van inschrijvingen op het Grootboek.

b) Hieronder ook de betaalde koopsommen, met onkosten, voor de bij uitwinning door het fonds aangekochte perceelen.

c) Na aftrekking van een tegoed ad f 3960, nog berustende bij het vendudepartement ter zake van de netto-opbrengst van bij uitwinning geveilde perceelen, en van f 1500 als geschatte waarde van vijf aandeelen in eene cultuurmaatschappij, aan het fonds afgestaan ter gedeeltelijke voldoening van de op eene beleening geleden schade

Uit bovenstaande opgaaf blijkt dat het kapitaal van het fonds in 1886 terugging met f 84 828, en in 1887 met (f 29 219 — f 19 910 =) f 9309, doch dat daarentegen de bezittingen van het fonds vermeerderden met eenige bij uitwinning aangekochte perceelen, waarvan de geschatte waarde respectievelijk beliep f 30 600 en f 14 500. De stand der bezittingen van het fonds was dus bij het einde van

[1]) Ook voor de jaren 1888 en 1889 is de gewone bijdrage op 6 pct. bepaald (Indisch Staatsblad 1887 n°. 223 en 1888 n°. 17?).

de behandelde drie jaren als volgt:

	Ult. 1885.	Ult. 1886.	Ult. 1887.
Hypotheken	f 2 748 193,73	f 2 724 733,42	f a) 2 626 933,25⁵
Inschrijvingen op het Grootboek der Nederlandsche Werkelijke Schuld	409 200,00	„	224 986,42
Geschatte waarde der door het fonds bij uitwinning aangekochte perceelen	„	30 600,00	45 100,00
	f 3 157 393,73	f 2 755 333,42	f 2 897 019,67⁵
Af: aan 's lands kas schuldig	68 215,93	„	„
Bij: beschikbaar bij 's lands kas	„	279 615,89⁵	b) 143 121,26
Totaal bezit . .	f 3 089 177,80	f 3 034 949,31⁵	f 3 040 140,93⁵

a) Hieronder de f 1500 bedoeld in noot *c* van het voorgaande staatje.

b) Hiervan f 3960 nog berustende bij het vendudepartement (zie noot *c* van het voorgaande staatje).

Daar de lasten van het fonds steeds stijgen, terwijl niet te wijzen valt op eene daartegen opwegende toeneming van ontvangsten, is reeds sedert eenigen tijd de vraag aan de orde, welke maatregelen aanbeveling zouden verdienen om den toestand van het fonds te verbeteren. Thans wordt dit vraagstuk van wetenschappelijke zijde onderzocht.

O. Nijverheid.

I. Landbouw, boschwezen en veeteelt.

§ 1. *Java en Madura.*

a. Landbouw.

1°. Inlandsche landbouw.

Volgens de over 1888 ontvangen opgaven, verzameld in bijlage PP hierachter, besloegen de voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden in de verschillende gewesten van Java en Madura (de Vorstenlanden en de particuliere landerijen niet medegerekend) eene oppervlakte van 3 588 077 bouws, of 8859 bouws minder dan in 1887. Wel was in bijna alle gewesten de ontgonnen uitgestrektheid vermeerderd, maar de nieuwe ontginningen te zamen wogen niet op tegen de vermindering die zich thans (zonder dat de reden daarvan blijkt) voordoet in de opgaven betreffende de residentiën Preanger Regentschappen en Bagelen, voor welke gewesten het cijfer thans 47 220 en 5129 bouws lager is dan voor 1887. Van de bedoelde 3 588 077 bouws (3 242 674 bouws in de gouvernementslanden van Java en 345 403 op Madura) bleven onbeplant 83 408 bouws, tegen 69 220 bouws in 1887, terwijl het voor twee oogsten gebezigd (tweemaal bebouwd) aantal bouws 1 287 311 bedroeg, tegen 1 296 249 bouws in 1887. Wanneer men de voor twee oogsten gebezigde velden tweemaal in rekening brengt, blijkt het dat in 1887 4 823 965 bouws en in 1888 4 791 980 bouws der voor geregelde cultuur ontgonnen velden beplant werden, welke totalen tot 4 982 943 en 4 940 729 bouws stijgen, wanneer de voor één en de voor twee oogsten in bebouwing genomen gronden, behoorende tot de niet voor geregelde cultuur ontgonnen velden, mede worden in aanmerking gebracht.

Naar gelang van de verschillende soorten van bouwland waren de voor rijst en voor andere eenjarige cultures gebezigde gronden verdeeld als volgt:

SOORTEN VAN BOUWLAND.		Aantal bouws					
		beplant geweest (voor 1ste gewas)		beplant geweest (voor 2de gewas)		alzoo in het geheel beplant geweest.	onbeplant gebleven.
		met padi.	met andere eenjarige gewassen.	met padi.	met andere eenjarige gewassen.		
1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.
1887.							
Voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden.	Bewaterbare sawahs	1 576 258	102 523	138 789	559 610	2 377 180	9 255
	Sawahs van den regen afhankelijk . . .	998 468	33 933	22 663	197 349	1 252 413	21 481
	Moeras-sawahs	47 571	59	3 007	4 143	54 780	3 580
	Tegalvelden (geregeld beplante)	102 456	666 448	3 081	367 607	1 139 592	34 904
		2 724 753	802 963	167 540	1 128 709	4 823 965	69 220
Velden niet in geregelde cultuur		71 411	70 476	58	17 033	158 978	. . . . .
Totalen . . .		2 796 164	a) 873 439	167 598	1 145 742	4 982 943	69 220
1888.							
Voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden.	Bewaterbare sawahs	1 597 036	98 151	125 809	592 716	2 413 712	13 390
	Sawahs van den regen afhankelijk . . .	930 246	33 691	10 875	191 384	1 166 196	28 900
	Moeras-sawahs	48 432	47	1 365	1 559	51 403	4 475
	Tegalvelden (geregeld beplante)	101 632	695 434	902	362 701	1 160 669	36 643
		2 677 346	827 323	138 951	1 148 360	4 791 980	83 408
Velden niet in geregelde cultuur		61 930	68 133	„	18 686	148 749	. . . . .
Totalen . . .		2 739 276	b) 895 456	138 951	1 167 046	4 940 729	83 408

a) Onder de cijfers der kolommen 3 en 5 is begrepen de uitgestrektheid waarover ten behoeve van de gouvernements-suikercultuur beschikt werd, bedragende in 1887, met inbegrip van wegen en slooten door en om de riettuinen, 16 117 bouws.

b) Over 1888 bedroeg de in de voorgaande noot bedoelde uitgestrektheid in het geheel 12 381 bouws.

Voor elk gewest afzonderlijk vindt men de cijfers van 1888 nader gespecificeerd in de bijlagen PP, QQ en RR, waarvan de tweede, de rijstcultuur betreffende, tevens de (bij schatting verkregen) oogstcijfers doet kennen. Van de 4 940 729 bouws in dat jaar door de inlandsche bevolking beplant, waren voor hare eigen cultures bestemd (als de tweemaal beplante velden ook tweemalen in rekening worden gebracht) 4 928 348 bouws en voor de gouvernements-suikercultuur in gebruik (met inbegrip van de door wegen en slooten in en om de riettuinen ingenomen oppervlakte) 12 381 bouws.

De grootste helft der voor eigen cultuur beplante velden werd weder aan de rijstcultuur dienstbaar gemaakt. Er werden namelijk in de gouvernementslanden van Java en op Madura:

beplant met rijst .	geslaagde velden .	2 757 503	bouws of	95.80 pct.
	mislukte „ .	120 724	„ „	4.20 „
		2 878 227		
beplant met andere eenjarige gewassen	geslaagde velden .	2 024 635	bouws of	98.76 pct.
	mislukte „ .	25 486	„ „	1.24 „
		2 050 121		

Voor welke andere cultures, buiten de rijst, de bevolking van hare bouwgronden partij trok, blijkt lager (op blz. 196).

In het volgende overzicht vindt men de voornaamste totalen over 1888 betreffende de eigen beplantingen der bevolking, en de daarvan verkregen (geschatte) productie aan padi, in vergelijking gebracht met de gelijksoortige opgaven over de vier voorafgegane jaren. (De opgaven nopens Madura zijn afzonderlijk vermeld, omdat zij over 1884 en 1885 alleen op de afdeelingen Pamakassan en Sumanap en eerst over 1886 en volgende jaren op de geheele residentie betrekking hebben.)

JAREN.		Aantal bouws door de bevolking *voor eigen rekening* beplant:				Geschatte opbrengst der met *padi* beplante velden (in pikols *padi*).		Gemiddelde *padi*-productie per bouw (in pikols) berekend over		Gemiddeld bedrag der marktprijzen van *rijst* (per pikol) in de verschillende gewesten. *a*)	
		met padi als eerste gewas.	met eenig ander gewas als eerste gewas.	met padi als tweede gewas.	met eenig ander gewas als tweede gewas.	In 't geheel.	Alleen van den tweeden aanplant. *b*)	de beplante velden.	de geslaagde beplantingen.	Hoogste marktprijzen.	Laagste marktprijzen.
1884.	Java (gouv. landen)	2 578 642	604 128	145 914	949 372	68 410 500	3 167 600	25^{11}	25^{61}	f 10,50	f 2,00
	Madura (gedeeltelijk)	73 593	214 766	175	165 800	812 300	2 500	11^{02}	11^{59}	9,00	5,00
1885.	Java (gouv. landen)	2 602 302	600 094	133 654	884 602	71 640 600	2 739 600	26^{18}	27^{34}	10,00	1,50
	Madura (gedeeltelijk)	57 389	196 983	493	149 728	641 200	7 500	11^{08}	11^{67}	10,00	3,50
1886.	Java (gouv. landen)	2 624 383	642 118	128 699	1 026 724	68 593 300	2 805 400	24^{91}	25^{94}	9,00	1,10
	Madura	100 323	241 005	1 518	186 070	1 801 700	30 300	17^{69}	18^{32}	8,00	4,00
1887.	Java (gouv. landen)	2 696 581	602 994	166 822	962 401	69 881 600	3 376 100	24^{40}	24^{88}	7,50	1,00
	Madura	99 583	254 328	776	183 341	1 731 600	15 500	17^{25}	17^{83}	10,00	3,50
1888.	Java (gouv. landen)	2 641 309	624 143	137 291	1 031 709	66 241 400	2 605 400	23^{83}	24^{89}	10,00	1,00
	Madura	97 967	258 932	1 660	135 325	1 729 300	27 000	17^{84}	17^{79}	10,25	3,50

a) Eene opgaaf van de hoogste en laagste marktprijzen gedurende de verschillende maanden van 1888, en voor elk gewest afzonderlijk, vindt men aan het slot van de reeds aangehaalde bijlage PP.

b) Deze opgaaf heeft alleen betrekking tot besproeibare en tot van den regen afhankelijke sawahs, dus niet tot de moeras-sawahs en tegalvelden, welke gronden trouwens slechts in zeldzame gevallen voor de teelt van padi als tweede gewas worden gebezigd (in 1888 bijv. in 't geheel voor slechts 2267 bouws).

Omtrent de eigen cultures der bevolking is voor sommige daarvan in het bijzonder nog het volgende aan te teekenen.

Rijstcultuur.

Het feit dat op Java, volgens de ten deze jaarlijks verzamelde opgaven betreffende de gouvernementsresidentiën (zie het vergelijkend overzicht over de jaren 1878 t/m 1888 in bijlage SS hierachter), de rijstbouw in omvang niet toeneemt in verhouding tot den aanwas van het zielental, en dat over 't algemeen het beschot, gerekend per bouw aanplant, ver achter staat bij hetgeen zou kunnen verkregen worden wanneer de inlandsche landbouw meer naar eisch gedreven werd, heeft onlangs bij vernieuwing de opmerkzaamheid van de Regeering getrokken.

Ofschoon moet erkend worden dat het niet in de eerste plaats aan het bestuur is te wijten indien voor de behartiging van dit volksbelang nog zooveel te doen overblijft, [1]) zoo heeft de Indische Regeering toch gemeend, blijkens een dezer dagen van haar ontvangen bericht, bij den directeur van binnenlandsch bestuur de vraag te moeten aanhangig maken, of het aanbeveling verdient bij de gewestelijke bestuurders aan te dringen op stiptere naleving van de circulaire onder dagteekening van 28 October 1875 door zijn toenmaligen ambtsvoorganger uitgevaardigd (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 2950), bevattende uitvoerige aanwijzingen nopens hetgeen op den langen weg tot eene verbeterde wijze van padiplanten zou kunnen leiden.

Slechts door jarenlang aan leiding en leering van den inlandschen landbouwer de hand te houden, zal men kunnen bereiken dat hij zijne aloude gewoonten met betrekking tot de rijstcultuur naar nieuwe denkbeelden wijzigt. Hier en daar is het dan ook gelukt, ten gevolge van vroeger en later gegeven wenken, de aanbevolen verbeteringen te doen ingang vinden, doch niet overal is aan de zaak de hand gehouden, ook door verandering van inzichten bij de zich opvolgende ambtenaren, zoodat in menige streek de bevolking van lieverlede naliet wat verder nog noodig was om de voorgespiegelde betere uitkomsten te verkrijgen. Zoodoende kwamen de een tijdlang in zwang geweest zijnde verbeteringen weder te verloopen of lieten ze, waar ze in stand bleven, te wenschen over. Zoo heeft wel het korrelsgewijze uitzaaien hier en daar het uitleggen van aren verdrongen, doch veelal geschiedt het uitzaaien niet ijl genoeg. Het groote meerendeel der bevolking blijft echter nog altijd aan het uitleggen van aren de voorkeur geven, en geeft als reden daarvoor op dat bij zware regens de aren niet zoo gemakkelijk wegspoelen als de uitgezaaide rijstkorrels. Bemesting vindt over het algemeen meer toepassing, hetzij dat men zich bepaalt tot het verbranden of onder den grond werken van het achterblijvende padistroo, hetzij dat men het bevloeiingswater door de buffelkralen laat loopen. Dit laatste wordt gezegd den bodem zeer ten goede te komen.

Wees in de laatste jaren het totaal der met rijst beplante uitgestrektheid, voor alle gouvernementslanden op Java te zamen genomen, telkens een hooger cijfer aan, zij het dan ook dat de vermeerdering betrekkelijk onbeduidend was, de in 1888 tot stand gebrachte rijstbeplantingen besloegen 84 803 bouws (of p. m. 3 pct.) minder dan in 1887, terwijl daarentegen met andere eenjarige gewassen dan rijst beplant werden 90 457 bouws (of p. m. 6 pct.) meer dan in 1887. In 't algemeen was in de laatste jaren aan de teelt van andere eenjarige gewassen dan rijst grootere uitbreiding gegeven dan aan het verbouwen van rijst. Uit het tienjarig overzicht voor elke dezer twee categorieën van beplantingen, opgenomen in 't vorig verslag (blz. 191 en 192), kan blijken dat in de gouvernementslanden van Java gedurende het tijdvak 1883/1887 de toeneming der beplantingen gemiddeld per jaar bedroeg ten opzichte van de rijst ruim 8 pct., doch ten opzichte van andere eenjarige gewassen ruim 23.6 pct., in vergelijking met de gemiddelde uitkomsten over het tijdvak 1878/1882, welke toeneming in beide gevallen hoofdzakelijk de bewaterbare sawahs betreft, daar alleen voor de beplantingen op deze soort van velden de bedoelde percentsgewijze verhouding ruim 6.8 en ruim 22.8 pct. beliep.

De weersgesteldheid was in 1888 voor het padigewas over 't geheel genomen minder gunstig, hetgeen als de hoofdoorzaak is aan te merken, dat in de gouvernementslanden van Java de opgaven (schattingen) nopens de verkregen productie een totaal bereikten van 66 241 400 pikols padi, tegen 69 881 600 pikols in 1887.

In de meeste gewesten was de oogst belangrijk minder; in de residentiën Krawang, Pasoeroean, Probolinggo, Madioen en Kediri werd echter te zamen ruim 3¹/₄ millioen pikols padi meer verkregen dan in 1887.

[1]) Over hetgeen tot verbetering van het irrigatiewezen van bestuurswege wordt gedaan of voorbereid zie men de uitvoerige mededeelingen op blz. 146 en 147 hiervóór.

Het snijden der padi liep in de meeste gewesten geregeld af. Het onrijp snijden vond slechts plaats waar het gewas legerde of zoozeer door veldmuizen was aangetast, dat men bevreesd was voor eene geheele vernietiging.

Bepaalde schaarschheid aan padi deed zich slechts in enkele districten voor. Voor zooveel de inlander hierin niet zelf voorzag door het planten van vroeg rijpende tweede gewassen, kwam het bestuur in de overigens toch reeds niet gunstige omstandigheden der bevolking tegemoet door het doen uitvoeren van verschillende werken en de betaling van heerendienstplichtigen arbeid. Voor de residentie Kadoe, waar gebrek aan zaadpadi bestond, werd door de Regeering tot aankoop daarvan eene subsidie van f 7325 verleend.

Van de 3 242 674 bouws voor geregelde cultuur ontgonnen velden bleven in 1888 in de gouvernementslanden van Java 81 926 bouws (of ruim 2.5 pct.) onbeplant. Het onbeplant blijven van voorgoed in cultuur gebrachte bouwgronden kwam ditmaal 't meest voor in Bantam, Krawang en Probolinggo, waar de bedoelde verhouding tusschen de 9 à 12 pct. bedroeg. In deze drie gewesten te zamen bleven namelijk 28 365 bouws onbeplant, hetgeen mede grootendeels zijne oorzaak vond in de ongunstige weersgesteldheid, terwijl in eenige gewesten ook gebrek aan ploegvee en in Bantam nog schaarschheid aan werkkrachten daartoe medewerkte.

Aanvoer van padi vond in 1888 voornamelijk plaats te Batavia, Samarang, Soerabaija, Pekalongan, Japara en Madioen. De in- en doorvoer, hoewel moeilijk onder cijfers te brengen, waren blijkbaar minder levendig dan in voorgaande jaren. Te Samarang, Rembang en Probolinggo werd weder rijst uit Saigon, Siam en Singapore aangevoerd.

De officieele handelsstatistiek doet zien dat in de laatste jaren de uitvoer van rijst van Java rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië belangrijk is toegenomen, terwijl daarentegen de invoer van buitenlandsche rijst aldaar is afgenomen. Over de laatstbekende tien jaren verkrijgt men te dien aanzien de volgende cijfers, waarbij echter op te merken valt dat onder de uitvoeren de rijstproductie der particuliere landerijen eene belangrijke plaats inneemt. (Waar in de handelsverslagen padi was opgegeven, is dit ongepeld product herleid tot rijst, door het gewicht er van slechts voor de helft in rekening te brengen.)

JAREN.	Aantal pikols *rijst* naar/van buiten Nederlandsch-Indië	
	uitgevoerd van Java en Madura.	ingevoerd op Java en Madura.
1879	139 544	598 616
1880	141 744	2 193 880
1881	111 632	2 234 176
1882	74 368	2 195 520
1883	84 992	1 744 416
1884	167 416	1 014 416
1885	443 968	477 600
1886	954 336	15 056
1887	1 181 251	7 252
1888 *a*)	1 001 127	152 061

a) Volgens de (voorloopige) maandstatistiek; de cijfers over 1879 t/m 1887 zijn ontleend aan het jaarlijksch handelsverslag, hoedanig verslag over 1888 nog niet verschenen is.

Andere eenjarige gewassen.

Blijkt reeds uit het hooger medegedeelde dat in de laatste jaren de teelt van andere eenjarige gewassen dan padi eene grootere vlucht heeft genomen dan de rijstcultuur, ook in 1888 werd op grooter schaal van het verbouwen der eerstbedoelde gewassen werk gemaakt. Zoo werden toen in de gouvernementslanden van Java andere voedingsgewassen dan padi *geoogst* van 1 357 725 bouws, en zoogenaamde nijverheidsgewassen (tabak, suikerriet, kapas en indigo) van **274 574 bouws** [1]), zijnde respectievelijk 21 231 en 65 508 meer dan in 1887. (De mislukte aanplantingen blijven hier buiten beschouwing.) Op Madura, waar niet de rijst maar de djagong het hoofdgewas uitmaakt, werden djagong, katjang en andere voedingsgewassen (buiten de rijst) ingezameld van 386 917 bouws en de bovengenoemde nijverheidsgewassen van 5407 bouws (zijnde respectievelijk 22 336 en 856 bouws minder dan in 1887). In de gouvernementslanden van Java en op Madura te zamen werden dus in 1888 andere eenjarige gewassen dan padi *geoogst* van 2 024 623 bouws (zie de gewestelijke opgaven in bijlage RR).

In welke mate de bedoelde producten als eerste gewas, dan wel (meestal na afloop van den rijstoogst) als tweede gewas geteeld waren, blijkt uit onderstaande opgaaf:

	als 1ste gewas	als 2de gewas
geplant geweest op sawahs (zoo bewaterbare als andere)	118 592	776 860
geplant geweest op tegalvelden (zoowel op die in geregelde cultuur als op de wisselvallig bebouwde tegalvelden)	752 678	376 493
te zamen	871 270	1 153 353

Naar gelang van de verschillende producten waren de beplantingen verdeeld als volgt:

		geplant als 1ste gewas.		geplant als 2de gewas.	
voedingsgewassen	djagong . .	456 643		432 830	
	katjang . .	98 652		160 415	
	diversen (uitgenomen rijst)	181 814		414 288	
			a) 737 109		1 007 533
nijverheidsgewassen	tabak . . .	51 885		101 905	
	suikerriet . .	68 308		3 109	
	kapas . . .	5 096		25 057	
	indigo . . .	8 872		15 749	
			134 161		145 820
te zamen als boven . .			871 270		1 153 353

a) Hiervan op Madura, waar veelal djagong, in plaats van rijst, als eerste gewas wordt geteeld, alleen 255 586 bouws.

Gelegenheid tot aanplanting van tweede gewassen bestaat niet overal. Er zijn toch, naast de velden waarvan na afloop van den rijstoogst nog in hetzelfde jaar partij kan worden getrokken voor het winnen van eenig ander product, ook velden, welke door de drassigheid van den bodem of door andere belemmerende omstandigheden niet voor de teelt van tweede gewassen geschikt zijn, terwijl men ook sawahs aantreft, waarop, ten gevolge van de waterverdeeling, zulks slechts om het andere jaar kan plaats hebben.

Op wisselbouw wordt nog weinig acht gegeven. Men plant gewoonlijk het product, waaraan plaatselijk de meeste behoefte bestaat of dat het meeste voordeel afwerpt. Alleen wordt zorg gedragen dat geen twee, den bodem sterk uitputtende, gewassen na elkander worden geplant. In enkele gewesten, o. a. Bantam, Krawang en Banjoemas, worden meerdere sawahs na den eersten oogst voor vischteelt gebezigd. Het meest wordt deze teelt echter in de Preanger Regentschappen aangetroffen, waar zij aan een aanzienlijk deel der bevolking goede winsten afwerpt, terwijl de bodem er door verbetert.

Over 't geheel genomen was de oogst van die voedingsgewassen welke op Java meestal als tweede gewas geteeld worden, bevredigend te noemen.

In de Preanger Regentschappen en Pasoeroean hebben de proeven om er het verbouwen van Hollandsche erwten en boonen inheemsch te maken, weder weinig opgeleverd, wat grootendeels aan de snelle verbastering van het zaad moet toegeschreven worden. In Probolinggo daarentegen had eene proefaankweeking van groene erwten (waartoe 400 liter waren uitgezaaid) zeer goed voldaan, zoodat daarmede op grootere schaal zou worden voortgegaan.

Omtrent de voornaamste zoogenaamde nijverheidsgewassen

[1]) Hieronder niet begrepen de nog op hoog gezag met suikerriet beplante uitgestrektheid, bedragende (met inbegrip van wegen en slooten door en om de riettuinen) 12 381 bouws.

door de bevolking op hare eigene bouwgronden geteeld, hetzij voor eigen rekening, hetzij ten behoeve van particuliere ondernemers, is nog het volgende gemeld.

Tabakscultuur. Hoewel de cultuur van de voor Europa bestemde tabak in 1888 over het algemeen niet belangrijk toenam, werd toch in sommige residentiën op veel grootere schaal door den inlander tabak verbouwd dan in 1887, zooals blijkt uit onderstaande vergelijking.

GEWESTEN.	Aantal bouws waarvan tabak geoogst werd (dus zonder de mislukte velden te rekenen).					
	1887.			1888.		
	Sawahs.	Tegalvelden.	Te zamen.	Sawahs.	Tegalvelden.	Te zamen.
Preanger Regentsch.	998	4 904	5 902	2 002	8 379	10 381
Samarang	3 643	2 209	5 852	4 849	1 820	6 669
Rembang	7 664	7 693	15 357	18 228	14 296	32 524
Soerabaija	1 908	1 522	3 430	3 597	1 895	5 492
Pasoeroean	574	3 124	3 698	500	3 666	4 166
Probolinggo	474	2 828	3 302	2 978	2 834	5 812
Bezoeki	15 260	7 334	22 594	18 538	8 536	27 074
Banjoemas	5 446	7 730	13 176	9 823	9 199	19 022
Bagelen	700	4 341	5 041	1 344	4 401	5 745
Kadoe	8 340	4 249	12 589	12 013	4 184	16 197
Madioen	340	959	1 299	535	1 068	1 603
Kediri	2 596	5 405	8 001	5 197	8 078	13 275
Overige gouvernem. residentiën van Java, zoomede Madura	1 534	2 599	4 133	2 342	3 488	5 830
Te zamen	49 477	54 897	104 374	81 946	71 844	153 790
Daarvan waren beplant als: 1ste gewas	647	33 871	34 518	1 933	49 952	51 885
Daarvan waren beplant als: 2de gewas	48 830	21 026	69 856	80 013	21 892	101 905
Te zamen als boven	49 477	54 897	104 374	81 946	71 844	153 790

De bevolking plant meestal de tabak voor eigen verbruik en zet die overigens aan Europeesche ondernemers van de hand, of verkoopt het product op de inlandsche markt aan Chineezen, die het voor een goed deel naar Singapore en China uitvoeren.

Behalve op sawahs en tegalvelden wordt de tabak nog aangetroffen op wooneryen, drooggevallen rivierbeddingen, losse gronden van berghellingen en in afgeschreven monosoeko-koffietuinen.

Ondanks de minder gunstige weersgesteldheid was de oogst van 1888 bevredigend te noemen.

Suikercultuur. Alleen ten behoeve van de inlandsche markt schijnt in 1888 op Java en Madura door de bevolking op grootere schaal dan in 1887 op hare bouwgronden suikerriet te zijn geteeld. Inzonderheid was dit het geval in Samarang, wanneer men althans mag afgaan op de ontvangen opgaven, volgens welke aldaar buiten bemoeienis van het Gouvernement met suikerriet waren beplant geweest voor den oogst van 1888 6294 bouws, tegen slechts 1076 bouws voor den oogst van 1886 (het cijfer op blz. 194 van 't vorig verslag voor den oogst van 1887 opgegeven, ad 49 bouws, is blijkbaar onjuist, daar toen van de gronden der bevolking alleen niet minder dan 1097 bouws in vrije cultuur waren beplant ten behoeve van de vier in Samarang werkende suikerfabrieken). Voor al de gewesten te zamen waar door de bevolking op hare eigene velden suikerriet geteeld wordt ten behoeve van gevestigde ondernemingen (de Vorstenlanden en de particuliere landerijen uitgezonderd) besloegen de met dat doel door haar uit vrijen wil ondernomen rietbeplantingen voor den oogst van 1888 tusschen de 38 000 à 39 000 bouws, tegen p. m. 40 000 bouws voor den oogst van 1887, terwijl voor eigen behoefte of voor de inlandsche markt thans ruim 33 000 bouws gronden der bevolking met suikerriet zouden zijn bezet geweest, tegen circa 22 000 bouws in 1887. Overigens wordt nog vrij algemeen op kleine schaal suikerriet gekweekt op de woonerven of in de nabijheid daarvan tusschen andere gewassen. Het riet van de erven diende meestal alleen tot versnapering en werd in natura als stokken of schijven te koop aangeboden. Het product der grootere aanplantingen werd door middel van buffel- en handmolens uitgeperst en het sap vervolgens door koking tot suiker verdikt.

De door de bevolking op eigenlijke velden ondernomen beplantingen met suikerriet (ongerekend die op hoog gezag) besloegen in elke der verschillende gouvernementsresidentiën van Java en op Madura voor den oogst van 1887 en voor den oogst van 1888 de navolgende uitgestrektheid in bouws.

Gewesten.	Oogstjaar 1887.	Oogstjaar 1888.
Cheribon	4 560	4 627
Tagal	4 141	4 534
Pekalongan	1 559	1 934
Samarang	a) 49	6 294
Japara	6 255	6 684
Rembang	1 328	1 521
Soerabaija	13 377	15 874
Pasoeroean	6 183	6 525
Probolinggo	4 465	5 023
Bezoeki	3 417	3 488
Madioen	1 936	1 971
Kediri	8 540	8 554
Overige gouvernementsresidentiën van Java, zoomede Madura	5 880	4 388
Te zamen	61 690	71 417
Naar gelang sawahs of tegalvelden gebezigd werden, was de verdeeling als volgt:		
bewaterbare sawahs	47 439	54 245
niet bewaterbare sawahs	1 323	1 438
tegalvelden	12 928	15 734
Te zamen als boven	61 690	71 417
Daarvan waren beplant als: 1ste gewas	60 088	68 308
Daarvan waren beplant als: 2de gewas	1 602	3 109
Te zamen als boven	61 690	71 417

a) Dit cijfer kan niet juist zijn; zie het hooger gezegde.

De oogst over 1888 was tamelijk goed; de geldswaarde per bouw liep zeer uiteen en bedroeg voor onverwerkt riet van f 40 tot f 250, en voor tot suiker verwerkt riet van f 60 tot f 300.

Katoencultuur. Ten opzichte van de katoencultuur valt weinig vooruitgang te bespeuren. In Samarang schijnt er nog het meest werk van te worden gemaakt. Plantte men daar voorheen alleen inheemsche kapas, in 1888 begon men er met het aankweeken van Amerikaansche soorten. In het geheel werd in de gouvernementsresidentiën van Java en op Madura in 1888 katoen geoogst van 30 153 bouws (zijnde 5776 bouws meer dan in 1887). De gewesten die in deze opgaaf het grootste aandeel hadden (met respectievelijk 9573, 4656 en 4592 bouws) waren Samarang, Japara en Madioen.

De groote invoer van goedkoope Europeesche garens en lijnwaden, gevoegd bij de wisselvalligheid van den oogst van dit gewas, maakte de katoencultuur weinig winstgevend, zoodat in den regel slechts voor eigen gebruik werd aangeplant.

Bij voorkeur kweekt men de eenjarige katoen als eerste en tweede gewas op tegalvelden aan, terwijl de overjarige

soort op woonerven geplant wordt. Wat niet voor eigen gebruik diende, werd als ruwe grondstof naar den passar gebracht en daar door Chineezen opgekocht. De uitvoer was zeer gering.

Indigocultuur. Ook de indigocultuur was als tak van inlandschen landbouw van weinig belang en leed onder den aanvoer van veelkleurige Europeesche lijnwaden, waaraan de bevolking meer en meer de voorkeur geeft boven de in de meeste gewesten van Midden-Java vanouds in zwang zijnde donkerblauwe kleeding. Volgens de verzamelde opgaven (zie bijlage RR hierachter) zou in 1888 in de verschillende gouvernementsresidentiën van Java en op Madura door den inlander voor eigen rekening indigo geoogst zijn van 24 621 bouws, welke opgaaf geen noemenswaardig verschil oplevert met het over 1887 vermelde totaal. De oogst viel vrij gunstig uit.

Het product wordt in gesneden bladeren bij mansvrachten op den passar te koop aangeboden of, na fermentatie met kalk, als kleurstof — meest in breivorm — aan blauwverwers, batikkers en particulieren van de hand gedaan.

Pepercultuur.

In den laatsten tijd is van bestuurswege omgezien naar hetgeen zou kunnen worden gedaan om in Bantam, waar in overvloed daartoe geschikte gronden te vinden zijn, de peperteelt eene volkscultuur te doen worden. Dat van die teelt nog betrekkelijk weinig werk wordt gemaakt, niettegenstaande vele Bantammers daarmede vertrouwd zijn (jaarlijks gaan er een tijdlang duizenden in de pepertuinen der Lampongsche Districten werken), schrijft de resident hieraan toe dat de overbrenging van stekken van elders en de wijze van uitplanting veel voorzorgen eischen, vooral wanneer niet eene bijzondere soort stekken gebezigd wordt, welker verkrijging echter voor den Bantammer moeilijk en kostbaar is. Met goedvinden van de Indische Regeering is nu in Januari 1889 door den resident besloten om in het district Menes, en wel op korten afstand van de afdeelings-hoofdplaats Tjiringin, voor gouvernementsrekening een proeftuin van p. m. 5 bouws te doen aanleggen en daarin aanstonds de noodige dadapplantjes te doen poten, om dan in den westmoesson 1889/90, als wanneer de dadap reeds genoegzaam schaduw kan opleveren, het terrein met peper te doen beplanten van de uit 's lands plantentuin te verkrijgen soort of soorten. Bij welslagen van de proef, waaraan niet getwijfeld wordt, ligt het in de bedoeling om voor al degenen in Bantam die tuinen hebben aangelegd waarin de dadapboomen reeds voldoende schaduw opleveren, kosteloos de gelegenheid open te stellen zich van deugdelijke stekken te voorzien, en hieraan door het geheele gewest bekendheid te geven om op ruime schaal aanvragen uit te lokken.

In de Preanger Regentschappen schijnen enkele inlanders zich mede op de teelt van peper te zijn gaan toeleggen. Bijzonderheden daaromtrent zijn echter in de voor dit verslag ontvangen berichten niet aangetroffen. Alleen blijkt dat het voornemen bestond om in de afdeeling Soekapoera Kollot van genoemd gewest de bevolking mede van bestuurswege aan deugdelijke peperstekken te helpen. Van andere gewesten op Java vindt men nopens deze cultuur niets gemeld.

Klappercultuur.

Zooals bekend, bezit de inlander slechts zelden geregeld aangelegde klappertuinen. De bijplantingen als ongeregeld plantsoen waren echter vrij aanzienlijk, vooral in de residentiën Bantam en Samarang.

Het product dient in de eerste plaats tot eigen gebruik. Overigens worden de noten per stuk of in het groot op den passar verkocht of tot copra en olie verwerkt. In Bagelen wordt uit het sap van den bloesem suiker bereid. Door de petroleum, zelfs in het binnenland, hoe langer hoe meer verdrongen, wordt de klapperolie thans hoofdzakelijk slechts voor de inlandsche keuken en de Europeesche markt bereid. Uitvoer van klapperolie en van het gedroogde vruchtvleesch van de klappernoot (copra) naar Europa had voornamelijk plaats uit Cheribon en Samarang. Te Batavia kwam in den laatsten tijd veel copra uit Bantam ter markt, waar vele bezitters van klapperboomen op die wijze van hunne klappers meer voordeel trekken dan door daarvan olie te bereiden. In de eerste helft van 1888 vooral was klapperolie buitengewoon laag in prijs.

Bamboecultuur.

Behalve in de wildhoutbosschen wordt de bamboe het meest geplant op erven, tot omheining van dessa's en op kleine gedeelten van tegalvelden. Afzonderlijke tuinen worden slechts zelden aangetroffen.

De aankweeking van dit hoogst nuttig heestergewas houdt sinds lang geen gelijken tred meer met het verbruik, zoodat in 1886 de aandacht der verschillende residenten van Java werd gevestigd op de wenschelijkheid om de cultuur van bamboe, voornamelijk die van goede soorten, zooveel doenlijk aan te moedigen. Sedert wordt dan ook meer werk van deze cultuur gemaakt.

2°. Gouvernements-cultures.

Koffiecultuur.

Naar den maatstaf aangegeven in het vorig verslag (blz. 194) werd in 1888 met de herziening der cultuurplannen voortgegaan. Men kwam daarmede voor alle gewesten gereed, uitgenomen voor Madioen en voor een viertal districten der Preanger Regentschappen. Op al de herziene cultuurplannen werd, deels nog in hetzelfde jaar, deels in den aanvang van 1889, de vereischte goedkeuring verleend.

Was tot de herziening van de cultuurplannen overgegaan hoofdzakelijk met het doel om bij het bepalen van de uitgestrektheid gronds, die men voor nieuwe aanplantingen in de eerstvolgende jaren kan rekenen noodig te hebben, overal denzelfden maatstaf te volgen, in vele gevallen bleek ook uit anderen hoofde wijziging van de cultuurplannen noodzakelijk, als gevolg hetzij van eene nauwkeuriger bepaling van de afstanden der dessa's tot de terreinen waarbij zij werden ingedeeld, hetzij van zuiverder gegevens omtrent de productiviteit van den grond, terwijl bovendien hier en daar, ook in verband met het heerschen van de bladziekte, verandering noodig werd geacht van de in de cultuurplannen opgenomen cijfers, den levensduur aangevende welken de plantsoenen zullen kunnen bereiken. In die gevallen onderging het bedrag der voor elke dessa bepaalde minimum-levering per man tevens wijziging en moesten soms ook gereserveerde terreinen uit de cultuurplannen vervallen, nieuwe geschikt bevondene daarin worden opgenomen en de betrokken dessa's op nieuw worden ingedeeld. Het resultaat is nu volgens de verbeterde cultuurplannen dat, ter voorziening in eene behoorlijke verwisseling van gronden, voor de gouvernements-koffiecultuur in alle gewesten waar zij nog bestaat, in 't geheel noodig wordt gerekend eene oppervlakte van 262 875 bouws, en dat voor dat doel als reserve zijn aangewezen: 184 763 bouws aan gronden die nog nimmer met koffie zijn beplant geweest, 28 482 bouws afgeschreven tuinen, en 41 377 bouws van de nog in onderhoud zijnde tuinen [1]), te zamen alzoo 254 622 bouws. Hieronder zijn niet begrepen de in 't vorig verslag (blz. 194) bedoelde 46 611 bouws domeingrond in Pasoeroean, indertijd aan de bevolking afgestaan ter vrijwillige beplanting met koffie, welker opneming onder de te reserveeren gronden niet raadzaam is geoordeeld. Toch zijn niet overal terreinen waarop zich monosoeko- (vrijwillige) beplantingen bevonden buiten de reserve gelaten. Daar waar er behoefte aan bestond en de bezitters verklaarden, na het afsterven van hunne plantsoenen, de gronden aan den Staat te willen teruggeven, werden zoodanige gronden, mits zij een complex vormden met de overigens voor reserveering bestemde, in de cultuurplannen opgenomen.

In het belang van een ordelijk drijven van de cultuur, ook van de vrijwillige, in de zoo belangrijke koffieresidentie Pasoeroean besloot de Indische Regeering in Maart jl. om de in het cultuurplan voor dat gewest als reserve

[1]) Zooals lager blijken zal, worden deze berekend thans nog eene uitgestrektheid te beslaan van 84 229 bouws.

aangewezen terreinen te doen opmeten en in kaart brengen van wege of onder toezicht van den kadastralen dienst.

Ten aanzien van onderscheidene nu nog bij de verplichte cultuur ingedeelde streken, zoo bijv. ten aanzien van Bantam en Japara (zie het verslag van 1887 blz. 159), [1]) zal echter nader moeten worden beslist in hoever het mogelijk zal zijn de cultuur daar voort te zetten, dan wel of intrekking door de verkregen resultaten, in verband met den oeconomischen toestand der bevolking, wordt geboden. Hierbij is te denken aan het in den aanvang van 1888 bevolen algemeen onderzoek in de verschillende koffieresidentiën van Java (de Vorstenlanden uitgezonderd) nopens de verhouding tusschen arbeid en loon bij de op hoog gezag ingestelde koffiecultuur. Volgens berichten van Juni jl. was het onderzoek toen in al de koffiegewesten, op drie na, afgeloopen. Ten vervolge op het in 't vorig verslag (blz. 196/197) medegedeelde nopens de wijze van uitvoering van dit onderzoek is nog aan te teekenen dat bij eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 22 Augustus 1888 nadere voorschriften werden gegeven betreffende de te nemen proeven om voor elke bewerking die bij de cultuur te pas komt den gevorderden tijd te bepalen. Hiertoe werd overgegaan omdat volgens de van sommige residentiën reeds verkregen gegevens de uren arbeid voor hetzelfde soort van werk in verschillende afdeelingen zeer uiteenliepen, zonder dat genoegzaam bleek waaraan die groote verschillen waren toe te schrijven. De circulaire ging vergezeld van modellen hoe de proeven omschreven en de daarbij verkregen gegevens verzameld zouden moeten worden. Met het resumeeren van de definitieve uitkomsten van het onderzoek is in Indië aanvankelijk verwijld geworden in afwachting van de benoeming van een opvolger voor den in Maart jl. overleden hoofdinspecteur voor de koffiecultuur. In September jl. is echter de Indische Regeering uitgenoodigd de bewerking van de uitkomsten van het onderzoek en van de daarop te gronden voorstellen niet langer van die benoeming afhankelijk te maken, daar de opheffing van het ambt van hoofdinspecteur was in overweging genomen (verg. blz. 80 hiervóór).

Tot welke conclusiën de besproken onderzoekingen zullen leiden, is uit den aard der zaak nog niet te zeggen. De overwegingen ter zake zullen nu waarschijnlijk kunnen samengaan met die, waartoe aanleiding zal geven het onder dagteekening van 14 October 1889 uitgebracht rapport der blijkens het vorig verslag (blz. 197) in het najaar van 1888 benoemde staatscommissie, welke in opdracht had middelen aan te geven om den achteruitgang der gouvernements-koffiecultuur (ook die ter Sumatra's Westkust en in de residentie Menado) te verhoeden. Reeds aanstonds nadat het rapport in druk verschenen was, [2]) is de Indische Regeering uitgenoodigd over de denkbeelden der commissie en over het afzonderlijk advies van een harer leden hare zienswijze te doen kennen.

Waar sprake is van maatregelen in het belang van de koffiecultuur of van de koffieplantende bevolking, verdient herinnerd te worden dat de normale inkoopsprijs voor de (ook ter Sumatra's Westkust en in Menado) aan den lande te leveren koffie, van 1874 af bepaald gebleven op f 14 per pikol, van 1889 af (Indisch Staatsblad n°. 22) is gebracht op f 15 per pikol. De verhooging van den normalen inkoopsprijs met f 1 per pikol bracht ten opzichte van het uit de residentiën Soerakarta en Djokjokarta aan den lande te leveren product teweeg (zie Indisch Staatsblad 1889 n°. 57) dat, terwijl voor de bevolking aldaar (uitgenomen die der Mangkoe Negoro- en Pakoe Alam-landen, welke voor hare koffie van de onafhankelijke prinsen dier landen betaling ontvangt) de betaling voor hare bij 's lands pakhuizen aan te brengen koffie mede van f 14 op f 15 per pikol werd gebracht, de soesoehoenan van Soerakarta, zoomede de sultan van Djokjokarta, in overeenstemming met den historischen grondslag waarop in de Vorstenlanden de door het Gouvernement uitbetaalde koffieprijzen berusten (verg. het verslag van 1874, blz. 185, noot 4), de voor elken pikol hun vanouds toekomende uitkeering (belasting) van f 11 tot f 11,66 verhoogd kregen, en verder het hoofd van het Mangkoe Negorosche huis en dat van het Pakoe Alamsche huis, die zelf het product leveren, voor aanbreng en belasting, in plaats van f 25, voortaan f 26,66 per pikol ontvangen.

Gemis aan geschikte gronden op voegzamen afstand van de dessa's was weder oorzaak dat in het plantjaar 1887/88 uit de cultuurplannen afgevoerd en dus van de verplichte cultuur ontheven werden 211 dessa's, terwijl door insmelting bij andere dessa's het aantal nog met 3 verminderde. Van bedoelde 214 dessa's waren er alleen in Bagelen 160, en verder 10 in de Preanger Regentschappen, 7 in Tagal, 2 in Samarang, 14 in Bezoeki en 21 in Madioen. Daarentegen werden 14 dessa's (1 in Japara, 2 in Pasoeroean en 11 in Banjoemas) bij de cultuur ingedeeld, zoodat bij het einde van genoemd plantjaar (31 October 1888) in de cultuurplannen nog bleven opgenomen 5319 dessa's met 384 639 gezinnen, [3]) tegen 5519 [4]) dessa's met 401 239 gezinnen op 31 October 1887. Echter waren nog bij de cultuur ingedeeld, maar niet meer in de cultuurplannen opgenomen: op laatstgemelden datum 2335 en op 31 October 1888 2194 dessa's, welke slechts belast waren met het onderhoud van nog bestaande aanplantingen. (Uit hoeveel gezinnen deze laatste dessa's bestonden, vindt men niet opgegeven) De op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen zijn dientengevolge in 1887/88 op nieuw teruggegaan, en wel van 117^4 tot 113^6 millioen boomen. In belangrijker mate namen echter toe de vrijwillige aanplantingen of die welke onder dien naam, als equivalent voor de verplichte bijplantingen, worden aangelegd, en wel, naar berekening, van 154 tot 167 millioen.

Een algemeen overzicht van den omvang der koffiecultuur in de gouvernementsresidentiën van Java, voor zooveel zij rechtstreeks aan het Gouvernement ten goede komt, vindt men in onderstaande tienjarige vergelijking.

---

[1]) Intusschen is voor de plantjaren 1888/89 en 1889/90 in Bantam telkens slechts aan 53 van de 223, en in Japara achtereenvolgens slechts aan 8 en aan 1 van de 78 cultuurdienstplichtige dessa's eene geringe bijplanting opgelegd. In Bantam zijn de daarvoor bestemde terreinen op den Goenoeng Karang gelegen binnen een kring van vier palen van de bedoelde 53 dessa's (verg. het verslag van 1887, blz. 159), terwijl er de bijplanting uit niet meer dan 15 boomen per hoofd zal bestaan.

[2]) Van het rapport, dat in den handel verkrijgbaar is gesteld, zijn ook exemplaren aan de leden der Staten-Generaal aangeboden. Voor Java wordt door de staatscommissie het volgende aanbevolen:

„De inkoopsprijs per pikol worde gebracht op f 20, terwijl de verplichte *levering* gehandhaafd blijve.

„Tot de opheffing van de gedwongen koffie*cultuur* worde in beginsel besloten, welk beginsel in toepassing worde gebracht vijf jaren na het afkondigen eener desbetreffende regeling.

„Gedurende die vijf jaren worden maatregelen getroffen om de loslating van de dwangcultuur voor te bereiden, waartoe vooral de volgende aanbeveling verdienen:

„der bevolking die zich eigener beweging in het gebergte ver van dessa's vestigt, met het kennelijk voornemen aldaar koffie te planten, worde in verschillende opzichten vrijdom of verlichting van lasten toegekend;

„de planter worde aanstonds vrijgelaten in de keuze van het terrein en in de wijze van grondbewerking en aanplant;

„van stonde aan diene op den voorgrond te staan, dat gevolg worde gegeven aan het bij art. 56 § 6 van het Regeeringsreglement bepaalde" (dat worde voorbereid eene regeling steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen).

[3]) In 1889, voor zooveel daaromtrent reeds bericht is ontvangen, zijn andermaal een groot aantal dessa's omdat zij geen koffiegronden meer in de nabijheid hadden, van de verplichte cultuur ontheven geworden, namelijk 331 in Cheribon, 217 in Pekalongan, 59 in Pasoeroean en 20 in de Preanger Regentschappen. Het getal dessa's waarop bij de cultuurplannen is gerekend, is daardoor gedaald tot 4692, en het getal cultuurdienstplichtige gezinnen tot 338 225.

[4]) In 't vorig verslag (blz. 196 en bijlage AAA) werden slechts 5469 dessa's vermeld, doch daa bij behoorden nog te zijn geteld 51 dessa's van het district Tengger (Pasoeroean), van welke dessa's het getal gezinnen wel was medegerekend onder het opgegeven totaal van 401 239. Overigens was voor Bantam 1 dessa te veel uitgetrokken.

Jaren a).	Aantal gezinnen		Aantal boomen in de op hoog gezag aangelegde geregelde plantsoenen:					Aantal overigens nog aanwezige boomen (naar schatting), daaronder ook de vrijwillige beplantingen of die welke onder dien naam zijn aangelegd als equivalent voor verplichte bijplantingen. c).
	ingedeeld bij de koffiecultuur.	aan welke de verplichting tot bijplanting *voor het volgende* plantjaar werd opgelegd.	afgeschreven.	aan de cultuurdienstplichtigen ter bijplanting opgelegd	werkelijk bijgeplant.	bij te tellen of af te trekken in verband met betere telling of met bijzondere mutatiën, zooals wegens aardstortingen, enz.	bij het einde van het plantjaar alzoo aanwezig (zoowel vruchtdragende als jonge). b)	
1878/79 . .	719 970	469 931	18 035 295	18 704 605	21 854 156	„	181 196 463	103 730 000
1879/80 . .	725 977	387 975	20 276 232	14 588 111	15 889 539	+ 133 120	176 942 890	108 394 000
1880/81 . .	734 919	411 467	17 805 431	12 059 739	12 845 275	— 2 000 014	169 982 720	107 985 000
1881/82 . .	721 944	391 529	19 071 364	13 559 975	13 745 064	— 4 399 935	160 256 485	122 850 000
1882/83 . .	710 166	385 977	15 673 387	13 188 706	15 009 810	— 2 970 373	156 622 535	123 647 000
1883/84 . .	688 987	394 991	17 214 910	13 238 895	13 974 997	— 1 982 675	151 399 947	131 570 000
1884/85 . .	547 113	359 590	*d*) 47 796 040	16 032 197	16 829 080	+ 194 095	120 627 082	niet opgegeven.
1885/86 . .	474 242	362 987	20 690 143	16 055 795	19 581 193	— 1 099 621	118 418 511	idem.
1886/87 . .	401 239	308 387	17 479 875	15 530 945	16 473 168	„	*e*) 117 411 804	*f*) 154 766 000
1887/88 . .	384 639	263 609	18 436 612	12 973 268	14 669 118	„	*g*) 113 644 310	*g*) 167 843 000

a) De opgaven betreffende de vijf eerstvermelde plantjaren zijn afgesloten op 31 Maart van de jaren 1879, 1880, 1881, 1882 en 1883. Over 1883/84 zijn de opgaven afgesloten op 30 Juni 1884, doch over 1884/85 op 31 October 1885. Sedert is de datum van 31 October als tijdstip van afsluiting der koffieleggers behouden, zoodat de opgaven over het laatst vermelde plantjaar 1887/88 den toestand doen kennen op 31 October 1888.

b) Bij de invoering in 1885 van nieuwe modelregisters voor de koffieadministratie (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4132) is het afzonderlijk vermelden van de jonge (nog niet vruchtdragende) boomen nagelaten. Dientengevolge is het cijfer der boomen waarvan in de geregelde tuinen geoogst is geworden alleen bekend over de jaren vóór 1885. In de oogstjaren 1879 t/m 1884 bedroeg dit cijfer achtereenvolgens 116^5, 114^1, 118^5, 116^5, 115^4 en 109^1 millioen boomen.

c) Bij gemis aan andere opgaven zijn in deze kolom voor de eerste zes plantjaren de cijfers overgenomen die in de vroeger bij het Koloniaal Verslag gevoegde jaaropgaven (zie laatstelijk het verslag van 1885 bijlage XX) voorkwamen onder de aanplantingen van „Bosch-, pagger- en kampongkoffie", van welke „geoogst" werd.

d) Door eene veranderde regeling in het tijdstip der jaarlijksche afschrijvingen (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4132) hebben in het overgangsjaar 1885 tweemalen afschrijvingen plaats gehad, namelijk op 30 Juni en op 31 October (verg. het verslag van 1886 blz. 158).

e) Hiervan worden 50 253 000 boomen opgegeven als eerst in 1886/87 en de twee voorafgegane plantjaren te zijn in den grond gebracht.

f) Hieronder (naar schatting) 22 053 000 boomen op bij de cultuurplannen gereserveerde gronden, waarvan er 16 796 000 gerekend worden geplant te zijn in 1886/87 en in de twee voorafgegane plantjaren. Van de 132 713 000 boomen voorkomende op andere gronden, worden er 30 391 000 gerekend tot gemelde drie plantjaren te behooren.

g) Hiervan worden 46 383 000 boomen opgegeven als te behooren tot de drie jongste plantjaren (1885/86, 1886/87 en 1887/88).

h) Hieronder (naar schatting) 27 553 000 boomen op bij de cultuurplannen gereserveerde gronden, waarvan er 24 576 000 gerekend worden geplant te zijn in 1887/88 en in de twee voorafgegane plantjaren. Van de 140 290 000 boomen voorkomende op andere gronden, worden er 31 475 000 gerekend tot gemelde drie plantjaren te behooren.

Statistische opgaven voor elk gewest afzonderlijk vindt men over het laatst behandelde jaar, ten vervolge op de gelijksoortige vroegere staten, in de bijlagen TT en UU, terwijl thans als nieuwe bijlage wordt overgelegd (onder lit. VV) een uitvoerig overzicht waarin voor elk koffiedistrict het zielental, het getal cultuurdienstplichtigen, dat der bij de cultuur ingedeelde dessa's en het cijfer der beplantingen (ook dat der vrijwillige of dat der daaronder begrepene) is opgegeven, zoowel wat het aantal boomen als wat de uitgestrektheid in bouws betreft, een en ander gedeeltelijk bij schatting.

Bovenstaand tienjarig overzicht doet zien dat in het laatste jaar de afschrijvingen van koffieboomen in de op hoog gezag aangelegde geregelde plantsoenen weder belangrijk waren. Veel droeg daartoe weder de lager te bespreken bladziekte bij, doch overigens zijn omtrent de afschrijvingen geen bijzonderheden gemeld, ook niet hoeveel jonge boomen zich onder de opgegeven 18 millioen bevonden.

Wat de bijplantingen betreft, kan uit bijlage TT blijken dat in de meeste gewesten minder werd bijgeplant dan het vastgestelde getal boomen, doch dat in vijf residentiën de opgelegde taak overschreden werd, in Pasoeroean met niet minder dan 113 pct., en in de Preanger Regentschappen met bijna 50 pct. Dientengevolge bereikten de bijplantingen in 1887/88 een totaal van 14 669 000 boomen, terwijl zij in totaal bepaald waren eerst op 13 306 788 (zie vorig verslag bijlage ZZ), doch later op 12 973 000 boomen. Waar minder werd geplant, geschiedde dit eensdeels omdat het hier en daar beter werd geacht de koffieboomen eerst in den volgenden westmoesson in den grond te brengen, en zich in 1887/88 alleen te bepalen tot het planten van de schaduwboomen, anderdeels omdat besloten werd op sommige voor beplanting met Java-koffie bestemde ontginningen Liberia-koffie te planten, met de voor die koffiesoort passende grootere plantwijdte.

Het aantal der in 1888/89 bij te planten koffieboomen, aanvankelijk vastgesteld op 12 144 489, waaronder 251 018 Liberia en 2 084 347 te planten op vroegere ontginningen, is sedert teruggebracht tot 10 461 149, daar verschillende omstandigheden oorzaak waren dat in 7 gewesten het aantal moest worden verminderd met 1 683 340 boomen, te weten voor: de Preanger Regentschappen met 603 060, Cheribon met 355 440, Samarang met 23 100, Pasoeroean met 137 630, Bagelen met 287 080, Kadoe met 160 240, Madioen met 52 840 en Kediri met 63 950 stuks. De redenen welke tot deze verminderingen hadden geleid, waren voor de Preanger Regentschappen het planten door een aantal dessa's gedurende vorige westmoessons van veel meer boomen dan van haar verlangd was geworden, alsmede de toezegging door ettelijke cultuurdienstplichtigen gedaan om in vrije cultuur veel grootere uitgestrektheden behoorlijk met koffie te zullen beplanten dan volgens de „voorstelstaten" zou moeten geschieden. In Cheribon, Madioen en Samarang werd het bij nader inzien beter geoordeeld een gedeelte der bestaande plantsoenen te bemesten en in goeden staat te brengen, dan bij te planten met kans op teleurstelling. Verder moest voor Bagelen en Madioen het aanvankelijk vastgestelde cijfer verminderd worden in verband met de inmiddels bevolen inkrimping der cultuur aldaar. In Kediri werden de kweekbedden van sommige dessa's door zware regens vernield, weshalve aan deze cultuurdienstplichtigen wegens gebrek aan plant-

materiaal moest worden vergund om een gedeelte van de opgelegde bijplanting onuitgevoerd te laten. In Pasoeroean werd in den loop van 1888, tijdens het onderzoek naar den stand der koffiecultuur, door den aan den toenmaligen hoofdinspecteur toegevoegden controleur geconstateerd, dat de afstanden van sommige dessa's tot de terreinen, waarbij zij waren ingedeeld, aanmerkelijk méér bedroegen dan in de oude cultuurplannen aangegeven werd. Een voorstel tot vrijstelling van die dessa's van bijplanting gedurende den westmoesson 1888/89 was daarvan een onvermijdelijk gevolg. Tevens bleek in dat gewest, dat op sommige plaatsen het onderhoud der uitgestrekte jonge aanplantingen der laatste drie jaren veel te wenschen overliet. Blijkbaar had men boven de krachten gewerkt, en daar herstel van het verwaarloosde nog veel arbeid zou vorderen, werd ook uit dien hoofde het cijfer der voor 1888/89 opgelegde bijplantingen verminderd.

In 't geheel zouden nu in 1888/89 hebben bij te planten 3494 dessa's met 263 609 gezinnen. Van deze gezinnen zouden er echter 40 998 (tegen 25 399 in 1887/88) nog geen koffie hebben in den grond te brengen, maar alleen de noodige schaduwboomen. Aan deze werkwijze is dus eene niet onbelangrijke uitbreiding gegeven, zij het dan ook dat zij voor verscheidene terreinen slechts bij wijze van proef werd bevolen. Alleen uit Samarang was tot nog toe bericht dat de proef niet voldaan had, vermits de dadap op den zoo goed als onbewerkten grond niet naar wensch wilde slagen. Vergelijkt men het straks genoemde getal van 263 609 gezinnen met het totaal der cultuurdienstplichtigen op 31 October 1888, groot 384 639 gezinnen, dan blijkt dat 121 030 hunner van nieuwe bijplantingen of ontginningen vrij bleven. Voor 32 207 gezinnen was die vrijstelling het gevolg hiervan dat zij de bij de cultuurplannen voor hunne dessa's bepaalde minimumlevering bereikt hadden. Andere redenen van vrijstelling waren: in Bantam het voorloopig ongebruikt laten van terreinen, die eenige jaren braak dienen te blijven en waaromtrent later zal moeten worden beslist of zij weder voor de koffiecultuur kunnen worden bestemd; in de Preanger Regentschappen, Samarang en Pasoeroean het bewerkstelligen van uitgebreide vrijwillige aanplantingen [1]); in Samarang, Soerabaija en Bezoeki het bemesten der bestaande plantsoenen; in Pasoeroean en ook in Bezoeki het gemis van dadelijk bruikbaar terrein; in Probolinggo drukkende heerendiensten en, evenals in Cheribon, bijzondere oeconomische omstandigheden.

Bij het aanleggen van nieuwe plantsoenen werd weder, overeenkomstig de eischen der thans toegepaste eenvoudige cultuurwijze, zooveel mogelijk naar besparing van arbeid gestreefd: zoo bijv. op boschgronden door gedeeltelijk behoud van het bosch [2]), en op hellende terreinen, waar geen zware grondbewerking behoeft te geschieden, door het niet aanleggen van terrassen, terwijl, waar een spaarzaam omwerken van den grond niet kan worden vermeden tot vernietiging van onkruid of wegens de geaardheid van den bodem, thans is toegestaan zich daarbij te bepalen tot de naaste omgeving van den koffieboom buiten den takkenkring. Plantkuilen waren veelal niet noodig. Terrassenvorming trachtte men vooral in de Preanger Regentschappen en in Pasoeroean (district Tengger) te bevorderen door het dwars op de helling leggen van onkruid en takken. Van de vergunning om in de jonge koffietuinen veldgewassen te planten, waarvoor geen landrente behoeft te worden betaald, werd in sommige gewesten weder op ruime schaal gebruik gemaakt. In de hooge geaccidenteerde streken van Pasoeroean was men evenwel genoodzaakt den lust daartoe te temperen, aangezien het, vooral in het district Tengger, bleek dat zelfs zeer steile terreinen daaraan dienstbaar werden gemaakt, ten nadeele van de bouwkruin. Overigens kwam men elders tot de ervaring dat, ook wat de keuze der tusschengewassen betreft, niet overal in voldoende mate op eene ongestoorde ontwikkeling van het jonge koffieplantsoen gelet werd. Deze omstandigheid gaf aanleiding op enkele plaatsen er op te doen wijzen, dat de ten deze gelaten vrijheid er niet toe mag leiden om de koffie als bijzaak en het tusschengewas als hoofdzaak te gaan beschouwen.

De pogingen om door het beplanten met snel opschietend boom- of struikgewas van later voor de koffiecultuur te bestemmen terreinen de grondgesteldheid te verbeteren, hebben, blijkens de in sommige gewesten reeds opgedane ervaring, slechts weinig aan het doel beantwoord. Om hiermede in 't vervolg betere uitkomsten te verkrijgen, is nu bij Indisch besluit dd. 27 October 1888 n°. 37, te rekenen van het plantjaar 1889/90 af, ook deze herbossching, evenals die welke sedert eenige jaren van wege het deskundig boschpersoneel in het gebergte ondernomen is ter bevordering van klimatologische belangen, aan dezelfde vakmannen opgedragen. De kansen op welslagen (door betere keuze van terrein als anderszins) zullen nu grooter zijn dan wanneer dit werk, zooals tot dusver, bleef overgelaten aan de zorg der ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur. Gedurende het seizoen 1888/89 zouden dergelijke wildhoutbeplantingen ten dienste der koffiecultuur niet anders plaats vinden dan voor zoover zij noodig waren tot voltooiing der omheining van gereserveerde gronden. Daarvoor en voor het onderhoud der in den westmoesson 1887/88 in het belang der grondverbetering tot stand gebrachte houtbeplantingen werd dan ook slechts f 3857 beschikbaar gesteld. De beplanting met kratok, djarak en goedee van alang-alang-terreinen in het district Tengger (Pasoeroean), met het doel (zie vorig verslag blz. 198) om de bedoelde grassoort te verdrijven en den bodem door groene bemesting te verbeteren voor den aanleg van vrijwillige koffieaanplantingen, gaf niet het gewenschte resultaat. Het bleek namelijk dat op bedoelde terreinen, waarvan de bodem door langdurigen roofbouw is verarmd, de kratok zich niet welig genoeg kan ontwikkelen om de alang-alang te overheerschen en te dooden. De djarak en goedee waren alleen voor tusschenbeplanting van nut. Nu evenwel in het district Tengger de zaden dier gewassen door de bevolking in overvloed kunnen worden verkregen, werd het niet noodig geoordeeld om langer fondsen voor den aankoop daarvan beschikbaar te stellen.

Terwijl de op hoog gezag aangelegde (geregelde) plantsoenen gerekend werden bij het einde van het plantjaar 1887/88 (31 October 1888) eene uitgestrektheid te omvatten van 84 229 bouws, wordt als de oppervlakte, ingenomen door de vrijwillige koffiecultuur of door die welke onder dien naam ter vervanging van de verplichte bijplantingen wordt gedreven, voor gemelden datum een totaal van 109 972 bouws vermeld. De twee belangrijkste koffieresidentiën Preanger Regentschappen en Pasoeroean telden onder eerstgemeld getal van 84 229 bouws te zamen voor 20 451 bouws, en onder de 109 972 bouws te zamen voor niet minder dan 78 686 bouws. In de totale met koffie beplante uitgestrektheid in de gouvernementsresidentiën van Java, voor zooveel de opbrengst daarvan rechtstreeks aan het Gouvernement ten goede komt, ad 194 201 bouws, deelden dus de beide genoemde gewesten alleen voor 99 137 bouws en al de 15 andere gewesten te zamen voor 95 064 bouws (zie de districtsgewijze opgaven in bijlage VV).

Het getal bezitters van vrijwillige koffieaanplantingen of van de daaronder gerangschikt wordende aanplantingen zou, volgens de ontvangen opgaven, in 1888 vermeerderd zijn van 97 799 tot 120 009. Aan 28 650 hunner was gereserveerd staatsdomein afgestaan (onder de bovenbedoelde opgaaf van 109 972 bouws tellen de op zoodanige gronden aangelegde vrijwillige aanplantingen voor 16 186 bouws), en wel in de Preanger Regentschappen alleen aan 21 134 personen, daaronder ook begrepen de houders van de zoogenaamde merdika-tuinen, welke tuinen met de vrijwillige koffieplantsoenen op één lijn zijn te stellen, omdat de gebruikers daarop feitelijk uitoefenen een door het bestuur erkend individueel bezitrecht. Over negen andere gewesten waren de overige 7516 personen verdeeld als

---

[1]) In de Preanger Regentschappen werden om die reden niet minder dan 20 307 gezinnen, behoorende tot 194 dessa's, van verplichte bijplanting in 1888/89 vrijgesteld.

[2]) Ten opzichte van de laag gelegen weinig water houdende gronden in het zuidelijk gedeelte van de afdeeling Malang (Pasoeroean) is echter gedeeltelijk boschbehoud niet gewenscht gebleken, vermits het plantsoen op die gronden eene gelijkmatige beschaduwing vordert die slechts door het planten van schaduwhout kan worden verkregen. Hieromtrent is nu het noodige in de cultuurplannen voor bedoelde streken voorgeschreven.

Op de terreinen in de Preanger Regentschappen waar het zoo deugdzame rasamalahout groeit, werd, bij ontginning voor beplanting met koffie, door de ambtenaren van het boschwezen eerst aangewezen welke boomen mochten worden gekapt.

volgt: Pasoeroean 1864 [1]), Kadoe 1370, Bagelen 1314, Madioen 1204, Soerabaija 806, Samarang 762, Probolinggo 110, Banjoemas 76 en Tagal 10. Gedurende 1888 werden ten behoeve van de monosoeko- (vrijwillige) koffiecultuur der bevolking, onder bepaald omschreven voorwaarden, weder 9502 bouws gereserveerde gronden afgestaan, namelijk in de Preanger Regentschappen 9214, in Pasoeroean 194, in Madioen 59, in Kadoe 28½ en in Cheribon 6½ bouws [2]).

In de Preanger Regentschappen — zoo luiden de Indische mededeelingen — begint de bevolking meer en meer in te zien dat de koffiecultuur, gedreven op de wijze zooals thans geschiedt en op geschikte gronden, voor haar eene voorname bron van inkomsten kan worden. De eenvoudiger cultuurwijze waarbij, zoodra het terrein zulks slechts eenigszins toelaat, de aanleg van terrassen achterwege mag blijven, alsmede de minder zware eischen, welke voor het onderhoud worden gesteld, en de vergunning tot tusschenbeplanting (zie hooger) hebben de neiging der bevolking voor de vrije koffiecultuur opgewekt en haar, waar gedwongen bijplanting in het verschiet was, den aanleg van uitgebreide aanplantingen, zonder directe bemoeienis van het bestuur, doen verkiezen boven dien van gouvernementstuinen met voortdurende inmenging der ambtenaren.

Waar vrijwillige cultuur, of die welke onder dien naam ter vervanging van de verplichte teelt wordt gedreven, niet voorkomt of van weinig beteekenis is, moet de oorzaak daarvan worden gezocht in de eerste plaats in de geaardheid en ligging der gronden, zoomede in de meerdere voordeelen, welke andere cultures afwerpen. Dat omgekeerd het weinig loonende van andere takken van inlandschen landbouw soms aan de vrijwillige koffiecultuur ten goede komt, blijkt o. a. in de afdeeling Soekapoera-Kollot der Preanger Regentschappen, waar een der redenen van uitbreiding der vrijwillige koffieteelt te zoeken is in de bezwaren om, wegens te groote afstanden en moeielijke wegen, andere producten, zooals rijst, suiker en rottan, met voordeel te gelde te maken.

Het telen van koffie op tegallans heeft, behalve in Tagal (zie vorig verslag blz. 196), ook in de Preanger Regentschappen, Pekalongan, Pasoeroean en Probolinggo belangrijke uitbreiding verkregen.

Bij de bestuursbemoeienissen met de koffieteelt stond zoowel in 1887 als in 1888 bijzonder op den voorgrond (ook omdat langs dien weg wellicht zou kunnen worden bijgedragen tot bestrijding van de bladziekte) de zorg dat geen ander dan deugdzaam koffiezaad werd gebezigd. Aanbevolen werd om het zaad uitsluitend te winnen van krachtige, liefst van de ziekte vrij gebleven boomen, terwijl ook aan eene zorgvuldige wijze van bereiding en bewaring de noodige aandacht werd gewijd. Om van het verkrijgen van goed zaad meer verzekerd te zijn, werd in den aanvang van 1889 bepaald, dat boven de f 15, te betalen voor elke 5 pikols voor zaad bestemde vruchten in de roode schil, in 't vervolg voor elken pikol bessen nog f 1 extra zal mogen worden tegoedgedaan, en zulks omdat voor den pluk en de keuze van bruikbare vruchten zooveel meer tijd gevorderd wordt. Voor het houden van toezicht op de inzameling zouden de residenten gedurende de eerste drie maanden des jaars, zoo noodig, tijdelijk vertrouwd personeel in dienst mogen stellen op eene bezoldiging van bijv. f 20 's maands. Tevens werd aanbevolen om het versche zaad, zoolang het bij Europeesche of inlandsche ambtenaren in bewaring is, behoorlijk te doen behandelen, door het in dunne lagen met de noodige omzichtigheid te doen uitspreiden. Voor opkoop van zaad op Java werd ten behoeve van de bijplantingen in 1888/89 f 2214 en van die in 1889/90 f 1715 besteed. Bovendien werd voor eerstgemeld plantjaar uit Menado 26 en uit Sumatra's Westkust 12 pikol zaad verkregen, en voor 1889/90 respectievelijk 10¼ en 13¾ pikol. Uit Menado werd voor 1889/90 eene kleinere hoeveelheid ontboden, zoowel omdat de uit Menado-zaad gekweekte boomen bleken evenzeer aan bladziekte onderhevig te zijn (ook met die uit Padang-zaad verkregen, was zulks het geval), als omdat het daaruit op Java verkregen product niet van betere qualiteit was dan de gewone Java-koffie. Bovendien werd steeds geklaagd over het slecht gelukken der Menado-zaden. De bedoelde 10¼ pikol werden verdeeld over de residentiën Bantam, Cheribon, Tagal, Kadoe, Madioen en Kediri, doch ook deze bezendingen ontkiemden slecht of kwamen in het geheel niet op. Het Padang-zaad, bij verschillende ondernemers op Sumatra opgekocht, werd bestemd voor Tagal, Pekalongan, Samarang en Bezoeki. De ontkieming van dit zaad liet niets te wenschen over.

Verwisseling van Java-zaad had plaats tusschen verschillende afdeelingen van gewesten, dan wel door opkoop bij particuliere ondernemingen, zooals o. a. in Krawang van de Pamanoekan- en Tjiassemlanden. In de Preanger Regentschappen werden de afdeeling Soekaboemi en de contrôle-afdeeling Tjipoetri van zaad uit de afdeeling Bandong voorzien, terwijl het aan den Boerangrang ingezamelde zaad werd overgebracht naar de districten Rongga en Radjamandala. In Samarang, Banjoemas en Kadoe voorzagen de lage streken zich van zaad uit de hooger gelegene. In de afdeelingen Banjoemas en Poerwokerto der residentie Banjoemas werden goedgeslaagde proeven genomen met groot Mokka-zaad. De plantjes konden in den aanvang van 1889 worden overgeplant. In 1890 zal in één of meer residentiën eene proef worden genomen met de uitpoting van versch koffie-zaad uit Arabië, waartoe tijdig eene bestelling van de beste soorten is gedaan aan onzen consul te Aden.

Evenals in vorige jaren werd ook in den loop van 1888 uit 's lands plantentuin te Buitenzorg zaad van Liberia-koffie verstrekt, en wel ter uitplanting in de Preanger Regentschappen, Bantam, Banjoemas en Bagelen. Voor Probolinggo, Kediri en Pekalongan werd Liberia-zaad opgekocht van particuliere ondernemingen.

In verschillende gewesten werd weder gedeeltelijk opslag gespeend, hetzij op van dakbedekking voorziene bedden, hetzij onder het geboomte in het woud, dan wel in oude goed beschaduwde koffietuinen. Dit geschiedde o. a. in Bantam, de Preanger Regentschappen (voornamelijk in de afdeeling Tassikmalaija), Cheribon (in de afdeeling Koeningan), Tagal (in de hoogere Slamat-streek), Samarang (in de afdeeling Ambarawa), Soerabaija, Pasoeroean en Madioen (in het district Poeloeng). De in de hoogere streken van Ambarawa (Samarang) gelegen geheel onbedekte bedden leverden dezelfde uitkomsten op als die, boven welke eene bedekking van pakisbladeren was aangebracht. De bevolking geeft echter aan de laatsten de voorkeur, omdat die minder behoeven te worden begoten. In Pasoeroean werd in streken boven de 2000 voet hoogte zoo goed als overal plantmateriaal verkregen door het spenen van opslag (keppellan) op licht overdekte of ook op geheel open, doch onder geboomte aangelegde bedden. In lager gelegen streken werd het zaad op overdekte bedden uitgelegd. Van het maken van schuine daken zag men daarbij evenwel overal af, omdat het te veel arbeid vordert zonder evenredig nut.

Bemesting van het koffieplantsoen vond hier en daar plaats in Cheribon, Samarang, Soerabaija, Probolinggo, Bezoeki en Madioen. Deze bijzondere bewerking werd evenwel niet toegepast dan nadat de bevolking zich daartoe tegen vrijstelling van nieuwe bijplantingen bereid had verklaard en nadat gebleken was dat zij den mest niet behoefde voor haren eigen landbouw.

Greppels werden alleen aangelegd daar, waar de gesteldheid van het terrein en de formatie van den bodem bijzondere voorzorg voor waterafvoer vereischten.

Het toppen werd in den regel alleen daar toegepast waar de koffieboomen op niet rijken grond, dan wel aan den wind blootgesteld staan. Het had, met uitzondering van Krawang, Japara en Kadoe, in al de overige koffiegewesten plaats. Waar de dadap zich niet voldoende ontwikkelde, werd in de meeste gevallen de albizzia moluccana, dan wel de daarmede verwante sengon (Midden- en Oost-Java) of djoengdjing (West-Java) als schaduwboom geplant. Het gemakkelijk afknappen der takken van deze boomsoort maakt haar minder geschikt voor aan sterken wind blootgestelde terreinen. In sommige gewesten werden dan ook nog andere boomen voor beschaduwing

[1]) Volgens het vorig verslag (blz. 196) beliep op ult. 1887 het aantal in Pasoeroean 2093. De reden van het verschil vindt men niet opgegeven.

[2]) In Probolinggo bovendien 1374 bouws, doch aldaar uitsluitend voor den eigen landbouw der bevolking.

aangewend, zoo als in de Preanger Regentschappen poespa, kihiang, karoembi, en in Soerabaija en Pasoeroean, ook voor windbreking, anggroeng, sono, bedali en mindi. Voor beschaduwing verdient echter dadap, waar hij slechts eenigszins wil slagen, boven al de andere boomsoorten de voorkeur. Van de uit Sumatra-zaden verkregen tjinkaringboomen (zie vorig verslag blz. 197) waren in de afdeeling Ambarawa (Samarang) nog slechts enkele schrale exemplaren over. Het van Menado gezonden walantahan-zaad kwam daar niet op. Bijna overal had de dadap in meerdere of mindere mate van rupsen te lijden, zonder dat dit echter ernstige gevolgen had. De dadapluis kwam vooral in Samarang en Pasoeroean voor; in laatstgenoemd gewest in jonge dadap in die mate, dat de aangetaste boomen stierven. In Banjoemas werd veel last ondervonden van apen, die op de uitspruitsels der jonge dadap azen.

De telkens in den westmoesson optredende bladziekte (hemileia vastatrix), die voor het eerst een merkbaar nadeeligen invloed uitoefende op den koffieoogst van 1885, vertoonde zich ook in den westmoesson van 1887/88 overal in niet mindere mate dan vroeger. Zoowel laag als hoog gelegene plantsoenen werden er door aangetast. De gevolgen zijn voor de laatsten, vooral voor die op zeer goede gronden, niet zoo ernstig als dáár waar de koffieboom op schraler bodem en in eene warme streek staat. Terwijl toch de boom, waar hij welig kan tieren, door samenwerking van een voor zijne ontwikkeling geschikten bodem en een gunstig klimaat gelegenheid heeft zich spoedig van de geledene schade te herstellen, gaat hij in streken, waar hij minder krachtig groeit, na één of meer aanvallen der ziekte te gronde. Volgens de bestuursberichten had de ervaring tot dusver geleerd dat de storingen die de ziekte in de ontwikkeling der koffieboomen teweegbrengt, spoediger verdwijnen naarmate het plantsoen beter belommerd is. De wetenschappelijke onderzoekingen naar de middelen tot bestrijding van de ziekte werden intusschen voortgezet, waartoe de Regeering in Augustus 1888 den adjunct-directeur van 's lands plantentuin dr. W. Burck in de gelegenheid stelde zich voor ruim drie maanden ter plaatselijke bestudeering van de kwaal naar Oost- en Midden-Java te begeven. Van de door dien geleerde, op grond van zijne eerste onderzoekingen in den cultuurtuin te Tjikeumeuh (Buitenzorg), in December 1887 aanbevolen tweeledige bestrijdingswijze heeft in de daarvoor aangewezen residentiën (zie vorig verslag blz. 198) in 1888 en de eerste helft van 1889 gedurende een grooter of kleiner getal maanden alleen het repressieve middel (behandeling van het derde bladpaar met zwavelzuur) toepassing kunnen vinden, zonder dat echter gunstige gevolgen zijn te bespeuren geweest. Met de preventieve bestrijdingswijze (bespuiting der bladeren met ijzerchloried), voor welke methode het begin van den westmoesson de geschikte tijd werd geacht, konden in 1888 geen geregelde proeven genomen worden, omdat de werking der toestellen (pulverisateurs), waarover men voor de proefnemingen te beschikken had, te wenschen overliet en de daaraan ontstane of ontdekte gebreken niet spoedig genoeg verholpen konden worden. Bestond aanvankelijk het plan om alsnu de proefnemingen met het preventieve middel te doen aanvangen in November 1889, sedert dr. Burck tot andere en, naar hij meent, betere inzichten gekomen is omtrent de wijze van infectie der hemileia (zie zijne nadere memorie, gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 20 Augustus jl.) is, ook op zijn advies, door het Gouvernement van eene hervatting der proeven met chemische middelen afgezien. Meent dr. Burck, blijkens genoemde memorie, eene bijzondere (ofschoon thans veel vereenvoudigde) preventieve en repressieve behandelingswijze nog te moeten aanbevelen voor kweekplanten en jong plantsoen op particuliere ondernemingen, voor de reeds vruchtdragende aanplantingen op koffie-ondernemingen, en evenzoo voor de groote gouvernementscultuur, acht hij het voldoende de aan den heerschenden wind meest blootgestelde randboomen tegen infectie te vrijwaren, en wel door zoogenaamde paggerplanten, waarvoor, wat de gouvernementstuinen betreft, zijns inziens in aanmerking zouden verdienen te komen zodanige planten (bijv. bixa orellana of peper) die tevens voor de bevolking een bijproduct kunnen afwerpen.

De krapokziekte, waarvan het vorig verslag (blz. 199) melding maakt, kwam nog steeds voor in een tuin, gelegen op 4000 voet hoogte in de residentie Tagal. In den oostmoesson hadden evenwel de boomen zich op merkwaardige wijze van die ziekte hersteld. Bovendien werd in die residentie nog geklaagd over gangsirs, die de jonge tuinen teisterden, vooral in het district Gantoengan, waardoor veel moest worden ingeboet.

Verder vertoonde zich hier en daar weder de bladluis, voornamelijk in Bantam, de Preanger Regentschappen en Samarang (in laatstgenoemd gewest het meest in de afdeelingen Kendal en Salatiga), zonder echter belangrijke schade aan te richten.

Na den allerongunstigsten oogst van 1887, toen in 't geheel slechts eene hoeveelheid van 254 568 pikols aan den lande geleverd werd, bracht het oogstjaar 1888 564 521 pikols in 's lands pakhuizen, eene hoeveelheid die, ofschoon ruim het dubbel uitmakende van de levering van 1887, toch ongunstig afsteekt bij de oogstcijfers van vorige jaren, hetgeen, behalve aan inkrimping der cultuur in sommige streken, en aan vroeg ingevallen regens, voornamelijk aan de gevolgen der bladziekte wordt geweten. Wanneer men over de laatste dertig jaren de cijfers nagaat der op Java aan het Gouvernement geleverde hoeveelheden, verdeeld over tijdperken van vijf jaren (in elk van welke tijdperken juist een buitengewoon slechte oogst voorkomt), dan blijkt dat de levering *gemiddeld per jaar* heeft bedragen:

over 1859 t/m 1863	893 400	pikols,
„ 1864 t/m 1868	797 000	„
„ 1869 t/m 1873	831 000	„
„ 1874 t/m 1878	899 000	„
„ 1879 t/m 1883	988 000	„
„ 1884 t/m 1888	635 000	„

Tot het laatste vijfjarig tijdperk behooren vier jaren waarin zich de nadeelige gevolgen der bladziekte hebben doen gevoelen. Met het oog daarop is in de bovenbedoelde memorie van dr. Burck becijferd hoeveel de gemiddelde jaarlijksche productie over 1884 t/m 1888 voor elk gewest in het bijzonder is afgenomen in vergelijking met het gemiddelde per jaar over de tien jaren aan 1884 voorafgaande. Uit die becijfering blijkt dat de productie daalde:

in Bantam	tot 28	pct.;	in Samarang . . .	tot 54	pct.;
„ Japara	„ 29	„	„ Krawang . . .	„ 58	„
„ Soerakarta . .	„ 29	„	„ de Preanger Regentschapp.	„ 61	„
„ Djokjokarta . .	„ 40	„	„ Pekalongan . .	„ 81	„
„ Kediri	„ 43	„	„ Banjoemas . .	„ 82	„
„ Kadoe	„ 45	„	„ Soerabaija . . .	„ 82	„
„ Bagelen	„ 50	„	„ Pasoeroean . .	„ 87	„
„ Cheribon	„ 50	„	„ Tagal	„ 88	„
„ Bezoeki	„ 52	„	„ Probolinggo . .	„ 90	„
„ Madioen	„ 53	„			

Had men in 1888 te klagen over de vroeg ingevallen regens, in 1889 scheen alles mede te werken om eene groote productie te doen verwachten. De langdurige droogte in den oostmoesson is allerwegen op Java aan het koffieplantsoen ten goede gekomen; de bloei was schier overal overvloedig en de bladziekte trad, ten gevolge van den laat invallenden westmoesson, eerst in toen de vruchten reeds rijpende waren. Toch zal de oogst dien van 1888 waarschijnlijk met nog geen 30 000 pikols overtreffen, daar hij volgens de laatste schatting (van einde October) geraamd wordt op 586 000 pikols. Tot ult. September waren ingeleverd 547 036 pikols, tegen 558 650 pikols op hetzelfde tijdstip van 1888.

De in 1888 op de cultuur gevallen onkosten kunnen voor elk gewest in het bijzonder blijken uit de hooger aangehaalde bijlage UU, terwijl een algemeen overzicht over de laatste vijf jaren, tevens vermeldende den algemeenen middenprijs, in elk dier jaren behaald in de hier te lande gehouden veilingen (over de Indische veilingen zie lager), vervat is in het volgende staatje.

JAREN.	Hoeveelheid koffie (in pikols) bij de pakhuizen *ingekocht. a)*					Totaal der *uitgeleverde* hoeveelheid (in pikols), d. i. na bijtelling van overwichten en na aftrekking van minder-bevindingen.	Gezamenlijke kosten van de aan het Gouvernement geleverde koffie, gerekend tot aan de opschuring in de afscheep-pakhuizen.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffie aan het Gouvernement te staan kwam, gerekend tot aan de opschuring in de afscheep-pakhuizen.	Opbrengst van de in Nederland geveilde gouvernem. (Java-) koffie per pikol.	
	Gouvernementsresidentiën.			Soerakarta en Djokjokarta.	Totaal.				Bruto.	Netto (alleen na aftrekking van de kosten van afscheping, vervoer en verkoop).
	Preanger Regentschappen.	Pasoeroean.	Overige gewesten.							
1884. . . .	154 972	360 281	473 544	22 673	1 011 470	1 012 358	f 16 678 454	f 16,47	f 36,08	f 31,28^{5}
1885. . . .	91 819	207 482	178 650	22 292	500 243	500 571	8 657 018	17,29	31,99^{7}	27,69
1886. . . .	135 654	295 039	366 748	19 635	817 076	817 716	13 673 589	16,72	37,12^{6}	32,74^{5}
1887. . . .	42 819	99 191	102 480	10 078	254 568	254 534	4 333 815	17,02^{5}	59,53^{6}	54,57^{1}
1888. . . .	63 818	277 157	208 906	14 640	564 521	564 976	9 065 348	16,04^{6}	50,86^{06}	45,71^{5}

a) Ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie is onder de opgegeven cijfers begrepen (over 1884 echter niet volledig). In de jaren 1885 t/m 1888 bedroegen de hoeveelheden achtereenvolgens 152, 151. 258 en 254 pikols, meestal inferieure soort. Het *ingekochte* product bestond in 1888 uit 557 536 pikols 1ste soort en 6731 pikols inferieure koffie, waarvan uit de Vorstenlanden 13 880 pikols 1ste soort en (enkel uit Soerakarta) 760 pikols inferieure koffie De als inferieure soort *ingekochte* hoeveelheden bedroegen in de jaren 1884 t/m 1887 achtereenvolgens 7785, 4175, 11 322 en 5043 pikols, waarvan uit de Vorstenlanden (alleen uit Soerakarta) 858, 734, 570 en 675 pikols.

Zooals uit vorige verslagen bekend is en ook hier en daar uit de voorafgaande mededeelingen is kunnen blijken, wordt in de op hoog gezag aangelegde geregelde plantsoenen sedert eenige jaren ook Liberia-koffie gekweekt. Nopens den groei dezer koffiesoort luiden de ontvangen berichten gunstig. Meestal bleken de Liberia-plantsoenen beter bestand te zijn tegen droogte en ziekte dan de gelijktijdig en onder gelijke omstandigheden aangelegde aanplantingen van Java-koffie. Zelfs werden hier en daar goede verwachtingen gekoesterd van de Liberia-teelt in afgeschreven tuinen. Toch getuigen de uit verschillende gewesten (Tagal, Samarang, Soerabaija, Bagelen, Madioen en Kediri) ontvangen berichten dat aanplantingen op schrale gronden ook bij de Liberia-koffie tot teleurstelling leiden. Uit een en ander valt echter af te leiden dat, waar de Java-koffie niet voldoet, proeven met Liberia-koffie niet behoeven te worden ter zijde gesteld. Voorts bleek dat die proeven tot op 2500 voet boven zee kunnen worden genomen. Goede beschaduwing wordt overal voor Liberia-koffie een bepaald vereischte geacht. Menig kwijnend plantsoen kan zich na het aanbrengen van schaduw krachtig ontwikkelen. Hoezeer de bladziekte zich ook in de Liberia-plantsoenen vertoonde, viel toch bijna overal op te merken dat zij er veel minder schade aanrichtte dan in aanplantingen van Java-koffie. De schildluis werd zeer veel en in groot aantal in de Liberia-boomen aangetroffen. Bepaald ongunstige berichten werden daaromtrent echter niet vernomen. Uit Bantam werd gemeld dat de Liberia-boom even gemakkelijk door de oeret wordt gedood als andere koffieboomen, terwijl de slechte stand van een plantsoen in Cheribon werd toegeschreven aan de vernieling der wortels door larven. De pluk van de Liberia-koffie levert veel meer moeilijkheden op dan die van de Java-koffie, omdat 1°. de boom eene hoogte bereikt van 20 voet en meer, waardoor het gebruik van hooge ladders noodig is; 2°. de vruchten het gansche jaar door rijpen, waardoor veel meer gangen naar den tuin noodig zijn; 3°. de pluk voorzichtiger geschieden moet. Een niet minder groot bezwaar levert de bereiding op. Het is bekend dat Liberia-koffie niet op de gewone wijze kan worden bereid, wil het product aan de eischen van de markt voldoen. Welke moeilijkheden er aan de toepassing van de West-Indische bereiding verbonden zijn voor koffiebessen met eene sterke schil als die der Liberia, behoeft geen nader betoog. Bij de bevolking, die zelfs bezwaarlijk tot de West-Indische bereiding der zooveel gemakkelijker te behandelen Java-koffie is over te halen, zou die bereidingswijze voor Liberia-koffie zeer zeker in het geheel geen ingang vinden, gesteld al dat daarvoor overal genoegzaam water voorhanden ware. Evenwel is in den laatsten tijd eene bereidingswijze aanbevolen, die beter voor den inlander zoude passen. Zij bestaat daarin, dat de Liberia-koffie na den pluk in de roode schil tot verrottens toe in kisten wordt te broeien gelegd en wel in de felle zon, welke broeiing kan worden bevorderd door de massa eenige malen daags met groote hoeveelheden water te begieten en nu en dan om te werken. Na 25 à 30 dagen in dien toestand te hebben gelegen, is de dikke vruchtenschil zoodanig vergaan en week geworden, dat deze gemakkelijk met de hand of door trappen kan worden verwijderd en het slijm zich zonder moeite laat afwasschen. Aangaande de productie worden zeer uiteenloopende cijfers opgegeven, waaruit nog weinig is af te leiden, hetzij omdat vele aanplantingen zich nog slechts bepalen tot proeftuintjes onder gunstige omstandigheden, hetzij omdat na betere beschaduwing de uitkomsten gunstiger worden. Toch kan men, naar het schijnt, te beginnen met het 5de jaar licht op eene opbrengst van 4 à 10 pikols per bouw rekenen, soms zelfs tot ruim 20 pikols, welke uitkomsten verkregen zijn tot op eene hoogte van circa 2500 voet boven de zee. Dat men echter de verwachting niet te hoog mag spannen, volgt hieruit dat op een der particuliere ondernemingen, waar in het tijdvak 1881/1886, alzoo gedurende vijf westmoessons, achtereenvolgens 44 844, 45 125, 147 364, 125 861 en 103 324, of te zamen 466 518, Liberia-boomen werden geplant, in 1886 niet meer dan 30 en in 1887 nog slechts 120 pikols bereid product werden verkregen. Hoezeer de bevindingen omtrent de teelt der Liberia-koffie, over 't geheel genomen, wel aanleiding geven om haar in de streken, waar Java-koffie niet meer met voordeel te cultiveeren zal zijn, voor vervanging van deze in aanmerking te brengen, zijn de bezwaren betreffende den pluk en de bereiding nog te groot, dan dat daartoe op groote schaal zou mogen worden overgegaan. De te bewerkstelligen Liberia-aanplantingen zullen derhalve ook verder nog geen ander karakter dan dat van proeven mogen dragen. Bedoelde bezwaren hebben het raadzaam doen achten bij verdere proeven de mogelijkheid in het oog te houden om, door overdracht van de aanplantingen aan particulieren, de bevolking later daarvan te kunnen ontlasten. Het voornemen bestaat derhalve om voor Liberia-aanplantingen voortaan slechts terreinen te kiezen in de nabijheid van particuliere ondernemingen gelegen, of, voor zooveel dit niet mogelijk mocht blijken, zoodanige die liefst een 100-tal, maar minstens 50 bouws groot zijn en dus eene genoegzame uitgestrektheid beslaan om c. q. later zelfstandige ondernemingen te kunnen vormen. Voor het nemen van bedoelde proeven eigenen zich de residentiën Pekalongan, Samarang en Preanger Regentschappen het meest. In de overige gewesten, uitgezonderd Probolinggo, waar eene reeds aangevangen proef op bescheidene schaal zal worden voortgezet, werd van het doen bijplanten van Liberia-koffie in tuinen afgezien. Waar de bevolking zich daartoe genegen betoonde, werd evenwel toegestaan de aankweeking in kampongs voort te zetten.

Omtrent de in vorige verslagen besproken proef-aanplantingen van Maragogype-koffie uit Brazilië wordt gemeld, dat in Probolinggo het kleine vierjarige plantsoen veel vruchten had gedragen, de boomen voor hun leeftijd zeer ontwikkeld en de vruchten grooter dan die van de Java-koffie waren. Het daaruit verkregen zaad werd op verschillende hoogten en gronden in het district Tengger op bedden uitgelegd, hetgeen goede uitkomsten gaf. Ook in de afdeeling Pamalang (Tagal) werden een 30-tal Maragogype-

boompjes gekweekt uit aldaar gewonnen zaad. De uit Samarang ontvangen berichten omtrent den toestand der aanplantingen dezer koffiesoort luiden ongunstig; zij werden evenzeer als de Java-plantsoenen door de bladziekte geteisterd.

Over de qualiteit der koffie uit den oogst van 1888 viel over het algemeen niet te klagen. Alleen was het product in de Preanger Regentschappen, Samarang, Soerabaija en Kediri klein van boon; in laatstgenoemd gewest, voor zoover verkregen van de helling van den Kloet, tevens eenigszins bleek van kleur. De snuitkever vertoonde zich weder in een paar inkooppakhuizen in Banjoemas en Bagelen en in de strandpakhuizen te Tjilatjap. Door omwerken van het product, dat ook in de pakhuizen elders, zoo noodig, geregeld geschiedde, zoomede door goede ventilatie in de pakhuizen, werd getracht verdere schade door dat insect te voorkomen. In de hoogere streken van Bandjarnegara (Banjoemas) had de opgeschuurde koffie veel van vocht te lijden.

Ten gebruike door de bevolking bij het verwerken van het door haar op de gewone wijze gedroogde product werden in Pasoeroean 3 en zoowel in Samarang als in Probolinggo 2 trogmolens van eenvoudige samenstelling opgericht. Die in Samarang kwamen niet spoedig genoeg gereed voor het gebruik in 1888. In de beide andere gewesten vielen alleen die in het district Tengger (Pasoeroean) in den smaak der bevolking. De tegelijkertijd verstrekte wannen zijn in Probolinggo zeer gewild. Handpelmolentjes werden nog weinig gebruikt.

Ter beoordeeling van de vraag, in hoever de verschillende wijzen van droging en bereiding van de koffie invloed hebben op de marktwaarde van het product werden aan de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij toegezonden 66 monsters koffie, afkomstig van 22 verschillende plantsoenen der afdeelingen Bandong en Tjitjalengka (Preanger Regentschappen) en op verschillende plaatsen gedroogd, hetzij op den onbedekten grond, hetzij op tampirs, biliks of matten (bamboe-vlechtwerk), hetzij op tratags (bamboedroogstellages), alsmede 62 monsters, genomen uit 31 verschillende inkooppakhuizen, en deels op West-Indische, deels op gewone wijze bereid. Terwijl eene aanvankelijke beoordeeling in Indië tot het besluit leidde dat eene droging op den onbedekten grond stellig niet de voorkeur verdient, werd hier te lande verklaard dat van de gezonden monsters over het algemeen die welke op den onbedekten grond waren gedroogd te verkiezen waren, zonder dat het onderscheid van dien aard was om beslist aan de eene of de andere wijze van droging de voorkeur te geven. Wat de monsters op West-Indische wijze bereide koffie betreft, deze bevestigden op nieuw de vroeger reeds opgemerkte onvastheid van kleur van het door de bevolking op genoemde wijze bereide product; immers aan geen dier monsters viel hier te lande de voor eene hoogere marktwaarde gewenschte blauwe of blauwachtige kleur te bespeuren. Om aan door de bevolking op West-Indische wijze bereide koffie eene gewilde vaste kleur te geven, zal men ook daarvoor moeten vervallen in oplegging, waarmede die koffie dan echter weder gelijk staat met het op de gewone wijze bereid product. Tot het verkrijgen van eene vaste blauwachtige kleur worden bewerkingen vereischt die men niet met goed gevolg door den inlander in de dessa kan laten verrichten. In den loop van 1888 en in den aanvang van 1889 behaalden bij de vier veilingen waarin Preanger-koffie werd aangeboden, de op West-Indische wijze bereide partijen slechts éénmaal een hoogeren prijs dan het op de gewone wijze bereide product. In een en ander kon geen aanleiding worden gevonden om aan eenige der bovenbedoelde wijzen van droging en bereiding de voorkeur te schenken en te trachten die in het bijzonder bij de bevolking ingang te doen vinden. Veeleer zal het aanbeveling verdienen, zoo wordt uit Indië gemeld, in dezen vooralsnog een onzijdig standpunt in te nemen, mits zorgende, dat, welke wijze ook worde gevolgd, de toepassing daarvan steeds met de noodige nauwgezetheid geschiede.

Van de voor particulieren bestaande gelegenheid om zich met het bereiden van het aan den lande te leveren product te belasten (zie Indisch Staatsblad 1873 n°. 54) [1] werd in 1888 alleen gebruik gemaakt in de residentiën Preanger Regentschappen, Tagal en Pasoeroean, en wel door 10 Europeanen, 3 Chineezen en 22 inlanders. In het geheel werd door hen verwerkt eene hoeveelheid van 9377 pikols (9210 pikols 1ste soort en 167 pikols 2de soort), waarvan 1023 pikols op een etablissement te Poedjon (Pasoeroean) op West-Indische wijze werden bereid. Aan den bereider werd uitbetaald aan premie over 575 pikols f 3 en over 448 pikols f 2 per pikol.

Van deze Poedjon-koffie bracht het Gouvernement eene hoeveelheid van 800 pikols in Indië ter markt, zooals blijken kan uit onderstaand overzicht betreffende de vier in 1888 te Batavia gehouden gouvernementsveilingen.

Dagteekening der veiling in 1888.	Gewesten waaruit de verkochte koffie afkomstig was.	Verkochte hoeveelheid (in pikols), alles afkomstig uit den oogst van 1888.	Opbrengst.	
			In 't geheel.	Gemiddeld per pikol.
14 Sept.	Pasoeroean	a) 25 000	f 1 090 330	f $43,61^{2}$
19 Oct.	Id.	b) 25 000	1 255 120	$50,20^{4}$
23 Nov.	Id.	b) 25 000	1 297 250	51,89
20 Dec.	Id.	c) 25 000	1 274 670	$50,98^{6}$

a) Hieronder 800 pikols Poedjon-koffie (West-Indische bereiding) en 24 200 pikols Malang-koffie (gewone bereiding). Gemiddeld per pikol was de opbrengst voor het eerstbedoelde product f 46,28, en voor de koffie van gewone bereiding f $43,52^{5}$.

b) Malang-koffie (gewone bereiding).

c) Hiervan 11 000 pikols Malang- en 14 000 pikols Tengger-koffie (alles gewone bereiding).

Bestond in 1888 de in Indië van gouvernementswege geveilde Java-koffie uitsluitend uit Pasoeroean-koffie, om te voldoen aan de wenschen van den handel zijn in de Bataviasche veilingen van 1889 tevens eenige partijen Kadoe- en Preanger-koffie opgenomen (uit elk dier gewesten 10 000 pikols). Deze soorten begonnen in Indië meer en meer aftrek te vinden voor Amerika, sedert de Padang-veilingen zoo belangrijk waren afgenomen.

In het volgende staatje vindt men de gebruikelijke opgaven betreffende de hier te lande gehouden gouvernementsveilingen van Java-koffie.

Dagteekening der veiling.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.).	Gemiddelde opbrengst per $^{1}/_{2}$ K.G. *voor alle soorten dooreengenomen.*	
			Bruto. *a*)	Netto. *b*)
1888.				
31 Januari	43 602	$2\,598\,543^{5}$	f $0,41^{63}$	f $0,37^{46}$
7 Maart	39 459	$2\,356\,059^{5}$	$0,36^{63}$	$0,32^{67}$
10 April	39 862	$2\,383\,178^{5}$	$0,42^{61}$	$0,38^{57}$
15 Mei	39 826	2 378 596	$0,41^{97}$	$0,37^{69}$
19 Juni	$27\,865^{45}$	1 668 217	$0,40^{40}$	$0,36^{11}$
7 Augustus	$28\,147^{62}$	$1\,690\,072^{5}$	0,39	$0,34^{86}$
11 September	$23\,404^{92}$	$1\,402\,029^{5}$	$0,44^{81}$	$0,40^{43}$
16 October	$28\,372^{73}$	1 707 439	0,49	$0,44^{49}$
20 November	$27\,870^{85}$	$1\,693\,292^{5}$	$0,49^{13}$	$0,44^{68}$
	c) 298 410	17 877 428	f $0,42^{44}$	f $0,38^{15}$
1889.				
29 Januari	49 641	2 988 101	f $0,49^{95}$	f $0,45^{45}$
5 Maart	45 311	$2\,732\,072^{5}$	$0,52^{77}$	$0,48^{17}$
9 April	$49\,019^{23}$	2 954 912	$0,51^{44}$	$0,46^{90}$
14 Mei	$49\,631^{54}$	$2\,987\,036^{5}$	$0,52^{61}$	$0,48^{17}$
18 Juni	$46\,608^{96}$	2 808 170	$0,50^{87}$	$0,46^{31}$
6 Augustus	d) $19\,858^{45}$	1 198 493	$0,51^{63}$	$0,47^{13}$
10 September	$75\,920^{26}$	4 572 516	$0,53^{84}$	$0,49^{15}$

a) Veilingsprijs, verhoogd met de aan koopers in rekening gebrachte 1 pct. veilingskosten, doch verminderd met $1^{1}/_{2}$ pct. korting voor contante betaling.

b) Na aftrekking alleen van de kosten van afscheping, vervoer en verkoop, dus zonder de in Indië op het product gevallen onkosten, waarover zie bijlage UU.

[1]) Omtrent het denkbeeld eener wijziging of intrekking dezer ordonnantie is, kort vóór de indiening van haar algemeen rapport, een afzonderlijk advies gevraagd van de hooger bedoelde koffiecommissie.

c) Hieronder 34 892 pikols uit den oogst van 1888; het overige was afkomstig van vorige oogsten, voor het meerendeel die der jaren 1886 en 1887 (verg. bijlage GG hierachter).

d) De in veiling aangeslagen hoeveelheid bestond uit p. m. 49 204 balen, maar daarvan werden p. m. 29 352 balen opgehouden, daar voor de bewuste veiling een limite-prijs was gesteld van 2¾ cent per ½ K.G. boven de door de makelaars opgemaakte taxatie. De opgehouden hoeveelheid is in de September-veiling verkocht.

Het stelsel om een deel van den gouvernements koffie-oogst van sommige bepaaldelijk daarvoor aangewezen gewesten eenige maanden in de strandpakhuizen op Java opgeschuurd te doen blijven, zoodat de koffie de gele kleur zou kunnen verkrijgen die in den regel hare marktwaarde verhoogt, is, volgens nader verkregen opgaven, ondanks de bij uitstek geringe productie van 1887, toch nog op een klein gedeelte van het toen geoogste product toegepast kunnen worden. Uit dien oogst werden namelijk eerst in April, Mei en Juni 1888 van Java verscheept achtereenvolgens 9669, 3863 en 18 341, of te zamen 31 873 pikols, waarvan afkomstig waren uit de Preanger Regentschappen 17 249, uit Kadoe 5858 en uit acht andere gewesten de overige 8766 pikols. Wanneer men de in de najaarsveilingen van 1888 en in eenige voorjaarsveilingen van 1889 voor deze koffie verkregen prijzen vergelijkt met de opbrengst van gelijktijdig verkochte „goed ordinaire" soorten, blijkt het dat de opschuring het meest heeft gebaat bij de Preanger-soorten; voor deze bedraagt namelijk het voordeelig verschil f 0,01^{13} tot f 0,05^{60} per ½ K.G. De prijsverschillen voor de overige soorten waren — behoudens een tweetal gunstige uitzonderingen voor partijen uit Cheribon en Bagelen — van geringe beteekenis. Zelfs hebben enkele partijen (te zamen 4156 pikols) in de September- en de November-veiling van 1888 en in de Januari-veiling van 1889 f 0,00^{46} à f 0,01^{02} minder opgebracht dan gelijktijdig verkochte „goed ordinaire" koffie. In het volgende overzicht zijn de verkregen uitkomsten meer in bijzonderheden vermeld.

GEWESTEN waaruit de koffie afkomstig was.	Plaats waar de koffie tot de eerste maanden van den nieuwen oogst was opgeschuurd gebleven.	Hoeveelheid (in pikols).	Datum der verscheping van Java.	Datum der veiling.	Opbrengst per ½ K.G.	Waarde in dezelfde veiling behaald voor „goed ordinair", mede per ½ K.G.	Alzoo per ½ K.G. meer/minder verkregen dan voor gelijktijdig verkocht „goed ordinair".
Preanger Regentsch.	Batavia.	*a*) * 1 779	18 Mei 1888	29 Jan. 1889	f 0,53^{91}	f 0,49^{50}	f + 0,04^{41}
Id.	Id.	* 1 000	25 „ „	11 Sept. 1888	0,46^{12}	0,43^{75}	+ 0,02^{37}
Id.	Id.	* 1 500	1 Juni „	16 Oct. „	0,50^{24}	0,48^{50}	+ 0,01^{74}
Id.	Id.	* 4 000	8 „ „	11 Sept. „	0,45^{52}	0,43^{75}	+ 0,01^{77}
Id.	Id.	* 945	15 „ „	14 Mei 1889	0,58^{10}	0,52^{50}	+ 0,05^{60}
Id.	Tjilatjap.	* 1 085	29 „ „	5 Maart „	0,55^{01}	0,52^{25}	+ 0,02^{76}
Id.	Id.	2 637	29 „ „	5 „ „	0,55^{92}	0,52^{25}	+ 0,03^{67}
Id.	Id.	4 082	29 „ „	16 Oct. 1888	0,49^{63}	0,48^{50}	+ 0,01^{13}
Cheribon.	Cheribon.	2 881^{29}	20 April „	11 Sept. „	0,46^{03}	0,43^{75}	+ 0,02^{28}
Id.	Tjilatjap.	57	29 Juni „	29 Jan. 1889	0,50	0,49^{50}	+ 0,00^{50}
Samarang.	Samarang.	*b*) 200	4 Mei „	11 Sept. 1888	0,44^{25}	0,43^{75}	+ 0,00^{50}
Japara.	Id.	172	28 April „	20 Nov. „	0,50^{37}	0,48^{75}	+ 0,01^{62}
Id.	Id.	458^{40}	4 Mei „	11 Sept. „	0,44^{41}	0,43^{75}	+ 0,00^{66}
Soerabaija.	Soerabaija.	1 089	8 Juni „	11 „ „	0,42^{73}	0,43^{75}	— 0,01^{02}
Banjoemas.	Tjilatjap.	1 228	29 „ „	29 Jan. 1889	0,48^{97}	0,49^{50}	— 0,00^{53}
Bagelen.	Id.	217	29 „ „	29 „ „	0,52^{85}	0,49^{50}	+ 0,03^{35}
Id.	Id.	1 465	29 „ „	29 „ „	0,49^{59}	0,49^{50}	+ 0,00^{09}
Kadoe.	Samarang.	2 000	13 April „	7 Aug. 1888	0,38^{62}	0,37^{75}	+ 0,00^{87}
Id.	Id.	1 148	28 „ „	20 Nov. „	0,48^{18}	0,48^{75}	— 0,00^{57}
Id.	Id.	2 680	28 „ „	16 Oct. „	0,48^{92}	0,48^{50}	+ 0,00^{42}
Id.	Id.	30^{40}	4 „ „	11 Sept „	0,44^{25}	0,43^{75}	+ 0,00^{50}
Djokjokarta.	Id.	174^{40}	4 „ „	11 „ „	0,44^{07}	0,43^{75}	+ 0,00^{32}
Madioen.	Soerabaija.	691	20 „ „	11 „ „	0,43^{29}	0,43^{75}	— 0,00^{46}
		c) 31 519^{49}					

a) De met een * gemerkte partijen bestonden uit koffie West-Indische bereiding.

b) Hiervan p. m. 20 pikols inferieure koffie, die *f* 0,44 per ½ K.G. opbrachten.

c) De overige hoeveelheid van p. m. 354 pikols komt hier niet in aanmerking, omdat zij bestond uit partijen die òf in beschadigden toestand waren aangebracht, òf bij „gecombineerde kavelingen" verkocht zijn geworden.

Voor eigenlijke legkoffie, namelijk om op Java gedurende één of meer jaren opgelegd te blijven, worden nog jaarlijks van den Preanger-oogst 30 000 pikols afgezonderd. Vroeger werd van de opgelegde hoeveelheid $^3/_{10}$ verscheept na het eerste jaar, $^3/_{10}$ na het tweede jaar, $^1/_5$ na het derde jaar en $^1/_5$ na het vierde jaar. Nadat zulks reeds in 1886 (zie het verslag van dat jaar blz. 161) voorwaardelijk was bepaald, is nu bij Indisch besluit dd. 22 October 1888 n°. 7 voorgeschreven dat geen partijen langer dan drie jaren worden aangehouden, zoodat voortaan voor verscheping na driejarigen opleg telken jare 12 000 pikols in aanmerking komen.

De gelegenheid voor de bevolking om hare koffie in te leveren, werd in 1888 vermeerderd door de opening van een nieuw inkooppakhuis in Pasoeroean en van nog een in Madioen, terwijl in Japara een pasangrahan als inkooppakhuis werd aangewezen. In verband met de inkrimping en verplaatsing der cultuur werden echter in Cheribon, Pekalongan, Banjoemas, Bagelen en Kadoe in 't geheel 6 inkooppakhuizen opgeheven. In al de gouvernements-residentiën te zamen zijn er nu nog 424 (3 minder dan op ult. 1887), in 't geheel bergruimte aanbiedende voor 1 014 000 pikols.

Wegens tekort in kas, dat evenwel later werd bijge-

past, moest in Probolinggo een pakhuismeester worden geschorst, terwijl in Banjoemas een ander moest worden ontslagen wegens herhaald tekort aan koffie.

Het onderzoek door den ambtenaar voor het ijkwezen in Nederlandsch-Indië ingesteld naar de maten en gewichten en weegwerktuigen in de landspakhuizen op Java en Madura (zie het verslag van 1886 blz. 208) bleek niet overbodig; zoo o. a. in de residentie Pasoeroean, waar aan het licht kwam dat de geringe uitlevering uit het pakhuis te Gerbo, district Poerworedjo, waarover de aannemer herhaaldelijk geklaagd had, een gevolg was van onvoldoende zwaarte der gebezigde landsgewichten.

Ten slotte is nog te vermelden dat van de in een viertal gewesten (Samarang, Soerabaija, Pasoeroean en Bagelen) bestaande 56 betrekkingen van mantri bij de koffiecultuur er in den loop van 1888 15 werden ingetrokken, namelijk al de 13 in Bagelen (waar trouwens in den laatsten tijd niet meer dan 7 mantri's in dienst waren) en 2 in Soerabaija. Van de 41 nog overgebleven koffiemantri's zijn er 28 in Pasoeroean, 8 in Samarang en 5 in Soerabaija.

Suikercultuur.

Voor één van de 90 suikerondernemingen, waarmede in 1888 overeenkomsten op den voet der wet van 21 Juli 1870 (Indisch Staatsblad n°. 117) van kracht waren, namelijk voor Bajoeman in Probolinggo, was de contractueele beplanting in 1887 (voor den oogst van 1888) niet tot stand gekomen, doordien de ondernemers in gebreke waren gebleven de daarvoor benoodigde rietstekken te leveren. Voor het plantjaar 1888 en volgende jaren verklaarden zij af te zien van hun recht op gouvernementsriet en ook niet te verlangen dat de gronden, die anders voor de contractueele beplanting bestemd zouden zijn geworden, hun zonder rietplantsoen werden verstrekt. Daar de Indische Regeering de ondernemers niettemin gehouden bleef achten de contractueele gronden althans in onbeplanten staat te aanvaarden (als wanneer slechts 2/3 van den cijns verschuldigd is), geschiedde de aanbieding er van bij deurwaardersexploit, waarop in het laatst van Juli en het begin van Augustus 1888 de gronden, ofschoon aanvankelijk geweigerd, toch aangenomen werden ter beplanting met eigen middelen voor den oogst van 1889. Omtrent den door de eigenaren van Bajoeman over het plantjaar 1887 (oogstjaar 1888) te betalen cijns was, bij de afsluiting in Indië der berichten voor dit gedeelte van het verslag, nog geen beslissing genomen. Intusschen is er, ook met het oog op de geldelijke omstandigheden van het meerendeel der eigenaren van Bajoeman, door de Indische Regeering van afgezien om hen in rechten aan te spreken voor de terugbetaling zoowel van de in 1887 uit 's lands kas aan de bevolking uitgekeerde grondhuur (ad f 5488,43) als van het in dat jaar aan waakloon uitgegeven bedrag (ad f 1780,80) wegens niet tijdige overneming hunnerzijds van het voor den oogst van 1887 geplante riet (verg. vorig verslag blz. 206).

De eigenaren der fabriek Djakatra-Oost in Pasoeroean verklaarden mede in 't laatst van 1887 van verdere gouvernementsbeplanting te hunne behoeve en ook van beschikking over de gronden af te zien, doch verklaarden zich bereid mede te werken tot minnelijke ontbinding van het contract op zoodanigen voet dat het Gouvernement verkreeg alles wat het te vorderen zou hebben indien het contract gehandhaafd bleef. In dien zin kwam, ingevolge Indisch besluit dd. 26 April 1889 n°. 11, de ontbinding tot stand bij notarieele akte dd. 10 Mei daaraanvolgende.

Was ten behoeve van Bajoeman reeds voor den oogst van 1888 van gouvernementswege niet meer geplant, dit was nog wel het geval geweest ten behoeve van Djakatra-Oost. De ondernemers, die hunne fabriek sloten, lieten echter het gouvernementsriet (eigen beplantingen hadden zij reeds niet meer) op eene naburige fabriek (Soekoredjo) verwerken.

In 't geheel beliep de voor den oogst van 1888 op hoog gezag met suikerriet beplante uitgestrektheid 11 179 bouws, ten behoeve van 89 ondernemingen (zijnde $^4/_{13}$ van de oorspronkelijk overeengekomen uitgestrektheid), terwijl de eigen beplantingen der bedoelde ondernemingen beliepen 29 053 bouws, derhalve in 't geheel 40 232 bouws, zijnde, ondanks de inkrimping der gouvernementsbeplantingen met $^1/_{13}$ (of 2792 bouws), slechts 44 bouws minder dan voor den oogst van 1887. Niet in alle gewesten echter werd de derving van gouvernementsriet door uitbreiding der particuliere beplantingen ten volle of nagenoeg ten volle goedgemaakt. Zoo waren in Pasoeroean, nevens de afneming der gouvernementsbeplantingen met 334 bouws, de particuliere beplantingen nog bovendien ingekrompen met 586 bouws, terwijl in Japara, Probolinggo en Bezoeki, waar de gouvernementsbeplantingen met 331, 332 en 148 bouws waren afgenomen, de particuliere beplantingen niet in gelijke mate waren uitgebreid, daar de toeneming er van slechts bedroeg respectievelijk 196, 287 en 72 bouws; derhalve in genoemde vier gewesten eene vermindering van beide categorieën van beplantingen van gezamenlijk 1176 bouws, namelijk voor Pasoeroean 920, voor Japara 135, voor Probolinggo 45 en voor Bezoeki 76 bouws. Daarentegen werd in de andere negen gewesten waar de suikercultuur op hoog gezag nog gedreven wordt, de inkrimping der gouvernementsbeplantingen niet alleen ten volle opgewogen door uitbreiding der particuliere beplantingen, maar beliep die uitbreiding nog 1132 bouws meer, waarvan in Madioen 509, in Cheribon 260, in Pekalongan 103 en in Tagal, Samarang, Rembang, Soerabaija, Banjoemas en Kediri te zamen 260 bouws. Bijzondere uitbreiding gaven aan hun bedrijf de ondernemers van een 7-tal fabrieken [1]), die, ondanks de derving van gouvernementsriet, toch in 't geheel niet minder dan 1142 bouws aanplant meer te verwerken hadden dan in 1887. Voor 39 andere ondernemingen besloegen de aanplantingen thans in 't geheel 871 bouws meer dan voor den oogst van 1887. Van de overige 43 ondernemingen had er 1 (Djakatra-Oost in Pasoeroean), welker gouvernementsbeplanting met 36 bouws verminderde en welke in 1887 98 bouws particulier riet te verwerken had, thans in 't geheel geen particuliere beplantingen, 19 verschaften zich slechts ten deele, namelijk op 221 bouws na, genoegzaam particulier riet om de derving van gouvernementsriet goed te maken, terwijl er nog 23 ondernemingen waren, wier gouvernementsbeplantingen met 699 bouws en wier particuliere beplantingen met 1003 bouws teruggingen. 't Belangrijkst was de inkrimping der particuliere beplantingen bij de ondernemingen Wonoredjo, Plered en Soekoredjo in Pasoeroean, namelijk met respectievelijk 181, 115 en 100 bouws.

Bij doorslag over alle gewesten werd in 1888 per verwerkten bouw riet eene gemiddelde productie verkregen van 94 pikols suiker, welke productie, op die van 1887 na (met 97,99 pikols bij de toen gewerkt hebbende 90 fabrieken), de gunstigste algemeene uitkomst was die tot nog toe verkregen werd. Meer en meer werd er dan ook naar gestreefd de werkwijze te verbeteren, waartoe verschillende fabrieken weder vernieuwingen of verbeteringen aan de toestellen ondergingen. Zoo werd in de fabriek Djatiwangi in Cheribon eene nieuwe installatie aangebracht. In Pekalongan verkregen de fabriek Wonopringgo een nieuwen bouilleur ketel van Fives Lille, en de fabriek Kalimati twee centrifuges van nieuw model. De fabriek Bandjardawa in Tagal werd verbouwd en mede van eene nieuwe installatie voorzien. Op de fabriek Poegoe in Samarang werd een defibreur aangebracht, die echter niet aan de vereischten voldeed. In Japara bekwamen de fabriek Langsee een nieuwen molen en de fabriek Tandjongmodjo eene nieuwe suiker-drooginstallatie, zoomede eenige nieuwe centrifuges, terwijl in de fabriek Kaling aldaar de diffuseurs der diffusiebatterij werden veranderd, die daarna goed werkten, en in de fabriek Petjangaän, mede in Japara, nevens eenige nieuwe centrifuges, een toestel werd aangebracht voor electrische verlichting. Op de onderneming Padjarakan in Probolinggo werden, tot betere grondbewerking, 20 Europeesche ploegen in gebruik genomen. De fabriek Olean in Bezoeki verkreeg een stoomverhitter. de fabriek Kalibagor in Banjoemas eene nieuwe molen-installatie, eene nieuwe vacuum- en eene nieuwe centrifuge-installatie (systeem Max Well), zoomede een nieuwen stoomketel (systeem de Naeijer en C°) en de fabriek Djati (Kediri) een nieuwen molen. In de residentie Soerabaija werden bij twee ondernemingen nieuwe ketels aangebracht en schafte één zich een triple-effet aan.

1) Tjiledoek en Tersana in Cheribon, Tjomal in Tagal, Kalimati in Pekalongan, Poerwodadi en Redjosari in Madioen en Menang in Kediri.

In hoever de productie in de verschillende gewesten uiteenliep, kan uit het volgende overzicht blijken, waarin tevens de cijfers van 1887 zijn opgenomen, wat Probolinggo betreft met uitzondering van de in de opgaven over 1888 buiten aanmerking gebleven fabriek Bajoeman, welke voor den oogst van 1888 over geen beplantingen te beschikken had (verg. het medegedeelde op de voorgaande bladzijde).

GEWESTEN.	Aantal ondernemingen in contract met het Gouvernement.	Verkregen hoeveelheid pikols suiker (buiten de stroop).					
		1887.			1888.		
		Totaal der productie.	Gemiddelde productie per bouw.		Totaal der productie.	Gemiddelde productie per bouw.	
			Laagste en hoogste cijfers der verschillende ondernemingen.	Bij doorslag over al de ondernemingen.		Laagste en hoogste cijfers der verschillende ondernemingen.	Bij doorslag over al de ondernemingen.
Cheribon	9	237 086	63.96 à 109.43	84.19	229 043	63.00 à 90.68	74.07
Tagal	8	298 224	53.75 „ 165.18	77.64	313 012	51.51 „ 136.02	80.40
Pekalongan	3	141 176	65.97 „ 119.44	98.04	111 403	47.84 „ 87.72	72.15
Samarang	4	229 453	114.27 „ 126.64	120.57	224 023	111.05 „ 115.59	112.97
Japara	9	498 831	72.64 „ 125.54	103.79	445 026	75.19 „ 117.68	94.96
Rembang	1	27 408	79.67	79.67	21 865	55.77	55.77
Soerabaija	19	1 005 596	86.50 „ 140.46	108.52	955 750	82.91 „ 132.60	102.69
Pasoeroean	13	398 633	48.86 „ 111.34	83.32	348 848	57.80 „ 109.70	90.28
Probolinggo	9	442 128	84.76 „ 114.49	100.32	428 196	87.28 „ 107.62	98.16
Bezoeki	5	285 916	70.35 „ 130.61	110.60	288 566	94.87 „ 134	115.01
Banjoemas	1	58 766	146.91	146.91	62 831	148.18	148.18
Madioen	2	67 650	101.32 „ 117.64	105.20	123 056	103.96 „ 111.12	106.81
Kediri	6	244 961	54.79 „ 117.04	83.86	223 024	33.54 „ 111.28	75.70
Te zamen	89	3 935 828	48.86 à 165.18	98.01	3 774 643	33.54 à 148.18	94.00

Voor opgaven nopens elke fabriek in het bijzonder wordt verwezen naar bijlage WW hierachter.

De hoogste gemiddelde productie bereikten weder de ondernemingen Kalibagor (Banjoemas) en Tjomal (Tagal) die 148,18 en 136,02 pikols per bouw maakten, tegen respectievelijk 146,91 en 165,18 pikols in 1887. De laagste gemiddelde productie hadden in 1888 de ondernemingen Poerwoasri (Kediri) en Sragi (Pekalongan), namelijk 33,54 en 47,84 pikols per bouw, en in 1887 de ondernemingen Wangoenredjo (Pasoeroean) en Adiwerna (Tagal), met respectievelijk 48,86 en 53,75 pikols per bouw. In de residentiën Samarang, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Banjoemas, Madioen en Kediri waren de verkregen uitkomsten over het algemeen gunstig, hetgeen niet of in veel mindere mate gezegd kon worden ten opzichte van de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Japara, Rembang en Soerabaija, waar de aanplantingen eensdeels van de minder gunstige weergesteldheid, anderdeels van de serehziekte te lijden hadden. De meeste schade ten gevolge van genoemde ziekte ondervonden in 1888 de ondernemingen in Cheribon en Tagal.

Daar de serehziekte in 1888 bleek zich uit te breiden tot gewesten die tot dusver vrij waren gebleven, achtte de Indische Regeering het noodig maatregelen in overweging te nemen om — nevens de pogingen die zoowel harerzijds (zie blz. 125 hiervóór) als van wege de belanghebbenden ingesteld worden om de oorzaken der ziekte te leeren kennen en daardoor de middelen tot hare bestrijding te vinden — ook te trachten door het verbieden van het vervoer van riet en stekken uit besmette naar onbesmette streken de verbreiding der ziekte zooveel mogelijk tegen te gaan. Uit de van de residenten gevraagde berichten bleek in Maart 1889 dat de ziekte zich reeds naar alle gewesten van Midden- en Oostelijk Java, uitgenomen Rembang, Kediri, Probolinggo en Bezoeki, een weg had gebaand. Ten einde genoemde residentiën zoomede West-Java voor besmetting te behoeden en dus beschikbaar te houden voor de verstrekking van bibiet voor de aanplantingen in de aangetaste streken, werd bij ordonnantie van 6 Maart 1889 (Indisch Staatsblad n°. 61), gewijzigd bij die van 7 Mei 1889 (Indisch Staatsblad n°. 103), toen ook in Kediri de ziekte geconstateerd was, de invoer zoowel te land als over zee in — alsmede de doorvoer door — de residentiën Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen, Krawang, Rembang, Probolinggo en Bezoeki van suikerriet en suikerrietstekken, afkomstig van de overige gewesten van Java en Madura verboden, terwijl bij eene tweede ordonnantie van eerstgemelde dagteekening (Indisch Staatsblad n°. 62) mede verboden werden de uitvoer naar- en de invoer in de buitenbezittingen van suikerriet en suikerrietstekken van Java en Madura en de daartoe behoorende eilanden.

Nog vóór de uitvaardiging van deze maatregelen vestigden belanghebbenden de aandacht van de Indische Regeering er op dat de rietaanplantingen in de zoogenaamd onbesmette streken van Java — daargelaten of de gezondheid dier aanplantingen wel geacht kon worden boven allen twijfel verheven te zijn — spoedig zouden blijken niet toereikend te zijn om aan de vraag naar gezonde bibiet voor de overige gewesten te kunnen voldoen, weshalve zij er op bedacht waren om zich op verschillende plaatsen in de buitenbezittingen bibiettuinen van de daar voorhanden of van elders in te voeren goede rietsoorten te verschaffen. De Indische Regeering verklaarde zich bereid hen in die pogingen te steunen. Te dien einde werden in April jl. de gewestelijke bestuurders op Sumatra (Atjeh uitgezonderd) en Borneo, de gouverneur van Celebes en onderhoorigheden en de resident van Bali en Lombok uitgenoodigd om de bedoelde ondernemers behulpzaam te doen zijn o. a. in het verkrijgen van geschikte gronden en van het vereischte werkvolk, in het zoeken van deugdzame rietsoorten, het aanmoedigen van de aankweeking daarvan door de bevolking, enz. Tevens zouden van de beste der plaatselijk bekende rietsoorten monsters naar Java moeten worden gezonden, waar belanghebbenden zich voorstelden die bij een der particuliere proefstations te doen onderzoeken. Verder werd, ter voorkoming dat, ondanks het verbod, wellicht toch Java-riet mocht ingevoerd worden, de noodige contrôle aanbevolen op de herkomst van het in de buitenbezittingen te bezigen plantmateriaal voor zoover men zich voor bibiettuinen mocht bedienen van riet dat van elders was aangevoerd.

Werden de suikerfabrikanten die voor het aanleggen van nieuwe aanplantingen riet of stekken van elders noodig hadden, blijkens het vorig verslag (blz. 146) gebaat door hun gedurende het jaar 1888 het kosteloos vervoer daarvan langs de lijnen der staatsspoorwegen toe te staan, die maatregel werd bij Indisch besluit dd. 6 Maart 1889 n°. 21 ook voor het jaar 1889 van kracht verklaard. Ten einde de ondernemers tevens te gerieven in het vervoer van plantmateriaal over zee, is bij de Staten-Generaal eene wetsvoordracht aanhangig, welke de strekking heeft den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid te schenken om tijdelijk, uitsluitend voor gemeld doel, zoo noodig aan vreemde schepen de kustvaart toe te staan.

Bij hun streven om de productie te doen stijgen en den kostprijs te verlagen, legden vele fabrikanten zich ook toe op verbetering van hun fabriekaat. Vandaar dat, zooals uit het volgende vijfjarig overzicht kan blijken, in 1888 eene grootere hoeveelheid suiker van hooge nummers werd verkregen dan in 1887.

OOGST-JAREN.	Aantal ondernemingen.	Uitgestrektheid der suikerrietvelden (in bouws):				Verkregen hoeveelheid pikols suiker (buiten de stroop) gerangschikt naar de in Indië gebruikelijke sorteeringen.					
		beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	vrijwillig beplant (gronden door de ondernemers gehuurd en gronden waarvan zij het riet door opkoop verkregen). *a*)	in het geheel beplant geweest (gouvernements- en vrijwillige beplantingen te zamen).	waarvan het riet is *verwerkt* geworden (dus na aftrekking van de mislukte of vernielde aanplantingen). *b*)	Superieure nummers (geschikt voor dadelijk gebruik).	Hooge nummers (20 t/m 15).	Middel-nummers (14 t/m 9).	Lage nummers (8 en lager) waaronder ook stroopsuiker.	Totale productie (buiten de stroop). *c*)	Gemiddelde productie per bouw *verwerkt* riet.
1884. .	94	*d*) 23 414	20 251	43 759	43 604	20 463	372 050	3 066 631	379 178	4 044 614	92.75
1885. .	94	20 567	23 607	44 174	43 666	24 176	156 925	3 066 475	475 944	*e*) 3 795 020	86.88
1886. .	*f*) 93	17 405	24 387	41 792	41 684	48 146	196 352	2 828 075	602 534	3 717 607	89.18
1887. .	*g*) 90	*h*) 14 163	26 305	40 468	40 348	20 757	134 232	3 173 998	579 451	3 953 738	97.99
1888. .	*i*) 89	11 179	29 053	40 232	40 154	52 815	238 996	2 937 283	545 549	3 774 643	94.00

a) De oppervlakte, waarvan in elk der opgegeven oogstjaren het opgekochte riet afkomstig was, bedroeg achtereenvolgens (bij schatting) 531 805, 1624, 357 en 219 bouws.

b) Ook zijn niet medegerekend de beplantingen waarvan het riet soms bij geheel vrije ondernemingen is verwerkt en waarvan dus ook de productie niet begrepen is in het cijfer der voorlaatste kolom van dit overzicht. Dit geldt voor 61 bouws in 1884, voor 23 bouws in 1885 en voor 81 bouws in 1887. Verder zijn in deze kolom niet begrepen de aanplantingen die voor het winnen van bibiet zijn bestemd, en voor 1885 mede niet de 236 bouws op hoog gezag beplant ten behoeve van de fabriek Ardjosari (Pasoeroean) als zijnde dit riet te velde verkocht.

c) Ten aanzien van 5 ondernemingen in 1884, van 2 ondernemingen in 1885, van 1 onderneming in 1886 en van 1 onderneming in 1887 zijn de sorteeringen niet of slechts ten deele opgegeven. De aldus niet gespecificeerde hoeveelheden van respectievelijk 206 292, 71 500, 42 500 en 45 300 pikols zijn wel onder de totalen, maar uit den aard der zaak niet onder de vier voorafgaande kolommen medegeteld.

d) Van de voor den oogst van 1884 contractueel te beplanten 23 508 bouws bleven 94 bouws (bij twee ondernemingen in Cheribon) onbeplant.

e) Productie van 93 ondernemingen, zijnde van 1 onderneming (Ardjosari in Pasoeroean) het riet te velde verkocht, en dus de productie niet bekend.

f) Zonder Ardjosari in Pasoeroean, voor welke onderneming, laatstelijk met 236 bouws aanplant, het contract in 1885 ontbonden werd.

g) Hieronder niet meer begrepen de ondernemingen de Goede Hoop, Gaijam en Dankbaarheid in Pasoeroean, welker contracten in Mei 1887 ontbonden werden. In de opgaven over 1886 telden zij onder de gouvernementsbeplantingen mede voor 403 bouws, onder de vrijwillige beplantingen voor 438 bouws en onder de productie voor 52 273 pikols.

h) Ongerekend de 335 bouws, voor den oogst van 1887 bovendien op hoog gezag beplant geweest ten behoeve van de drie in de voorgaande noot bedoelde ondernemingen, welk riet te velde is verkocht en waarvan dus de productie niet bekend is.

i) Zonder Bajoeman in Probolinggo, zijnde ten behoeve van deze onderneming voor den oogst van 1888 niet op hoog gezag geplant. Onder de opgaven over 1887 telde deze onderneming voor 192 bouws (gouvernements-) aanplant en voor eene productie van 17 910 pikols.

Omtrent de kosten waarop de gouvernementsbeplantingen voor den oogst van 1888 aan 's lands kas zijn te staan gekomen, vindt men de gebruikelijke opgaven in de reeds aangehaalde bijlage WW. Te dier zake werd namelijk uitgegeven, gerekend voor al de 89 ondernemingen die in 1888 over zoodanige beplantingen te beschikken hadden (dus zonder de hiervóór reeds besproken fabriek Bajoeman in Probolinggo), wegens betalingen aan de bevolking (grondhuur en plantloon) f 1 869 968, wegens belooningen aan de dessahoofden f 36 117, wegens cultuurprocenten aan de inlandsche ambtenaren f 135 593, en wegens bezoldiging van mantri's (wier aantal in 1888 ingekrompen werd van 56 tot 42) f 29 040, te zamen f 2 070 718. Daarentegen had het Gouvernement van de ondernemers (die van Bajoeman weder niet medegerekend) te ontvangen: wegens terugbetaling van plantloon f 2 022 661,19 en wegens 50 pct. van den cijns over de gouvernementsbeplantingen f 580 262,88⁵, te zamen f 2 602 924,07⁵. De andere helft van den cijns hebben de ondernemers, in verband met de wet van 25 December 1886 (Indisch Staatsblad 1887 n°. 34), eerst na afloop der contracten te voldoen (verg. vorig verslag blz. 203, noot 1). Vóór het einde van 1888 was van het in dat jaar vorderbaar bedrag van f 2 602 924,07⁵ door de eigenaren van 88 ondernemingen het door hen verschuldigde (ad f 2 562 625,10⁵) ten volle afbetaald, [1]) terwijl het overige ad f 40 298,97 (verschuldigd door de onderneming Sindanglaut in Cheribon) in Februari 1889 werd voldaan. De eigenaren dier onderneming betaalden toen ook af hetgeen zij overigens (over 1886) nog verschuldigd waren, ten bedrage van f 31 311,34⁵, met de daarop van 1 Januari 1887 af verschenen rente ad 6 pct.

Buiten dit laatste bedrag werd op den achterstand over 1887 en vroeger van 8 andere nog met het Gouvernement in contract staande ondernemingen, na de reeds in 't vorig verslag (blz. 203) vermelde afbetalingen in den aanvang van 1888, in datzelfde jaar niet meer gekweten dan f 25 988,64, en zulks in mindering van het door de eigenaren der in Cheribon gelegen en onder één beheer staande ondernemingen Gempol, Glagamidang, Ardjowinangon en Paroengdjaija o. a. nog verschuldigd gebleven plantloon over 1884. Bedoelde som werd, krachtens eene bij notarieele akte dd. 21 April 1888 getroffen schikking (zie vorig verslag blz. 204), aan den lande uitgekeerd uit de opbrengst van genoemde fabrieken over den oogst van 1888. De achterstand van deze vier ondernemingen bleef dientengevolge nog bedragen . . . . . f 415 130,08⁵

die van Tersana en Tjiledoek, mede in Cheribon en insgelijks onder één beheer staande.	172 666,87
die van Yossowilangon in Pasoeroean .	28 309,53⁵
en die van de Hoop (of Soemberredjo) in hetzelfde gewest	59 217,98⁵
Te zamen . . . f	675 324,47⁵

Tot zekerheid voor de betaling van den achterstand van Tersana en Tjiledoek ad f 172 666,87 werd bij akte dd. 15 Maart 1889 op de onroerende goederen der eigenaren van beide ondernemingen ten behoeve van het Gouvernement

[1]) De onder één beheer staande ondernemingen Gempol, Glagamidang, Ardjowinangon en Paroengdjaija in Cheribon betaalden de eerste drie termijnen van cijns en plantloon eerst op 12 December 1888 tegelijk met den vierden of laatsten termijn.

Volgens berichten van de tweede helft van October jl. hadden al de ondernemingen, op vijf na, de toen verschenen eerste twee termijnen van cijns en plantloon over 1889 voldaan. Achterstallig waren de eigenaren der vier zooeven genoemde fabrieken in Cheribon en van Bajoeman in Probolinggo.

eene tweede hypotheek gevestigd. [1]) Voor de invordering van hetgeen den lande nog toekomt wegens de fabrieken Yossowilangon en de Hoop konden geen nadere maatregelen worden genomen, omdat de in 't vorig verslag geschetste omstandigheden der schuldenaren nog dezelfde waren gebleven.

Dit geldt ook met betrekking tot de personen op wie het Gouvernement nog vorderingen heeft ter zake van de 4 niet meer met hetzelve in contract staande ondernemingen in Pasoeroean. In mindering op die vorderingen, welke blijkens het vorig verslag (blz. 203/204) beliepen f 226 809,47 (in werkelijkheid f 227 005,98), kreeg het Gouvernement in 1888 slechts f 3770,18^{5} betaald [2]), en wel in mindering van de schuld der fabriek Dankbaarheid, welke dientengevolge verminderde tot.

......	f 17 907,47^{5}
en daar de schuld van Ardjosari bedroeg (aan cijns en plantloon over 1884 f 80 045,92 en over 1885 f 58 152,41)	138 198,33
die van de Goede Hoop (aan cijns over 1886 f 7926,31 en aan plantloon over 1887 f 15 790,60^{5})	23 716,91^{5}
en van Gaijam (over 1886 f 18 669,52 aan cijns en f 1113,27^{5} aan plantloon en over 1887 f 23 630,28 aan plantloon) ..	43 413,07^{5}
bleef dus 's lands vordering ter zake van deze vier fabrieken nog bedragen ...	f. 223 235,79^{5}

Met betrekking tot den gang van zaken bij deze cultuur gedurende 1888 is verder nog het volgende gemeld.

Uitgenomen bij een tweetal fabrieken in Soerabaija en bij de fabriek Soekodono in Probolinggo, welker contractueele beplantingen eerst op 3, 7 en 27 Juni werden overgegeven, had in 1888 de overgave van het door tusschenkomst van het bestuur geplante riet aan de ondernemers overal vóór of op 1 Juni plaats.

Rietdiefstallen kwamen ook in 1888 hier en daar voor, doch waren meestal van weinig beteekenis en bepaalden zich in den regel tot enkele rietstokken voor plaatselijke consumtie. Betrekkelijk groot was het aantal kleine diefstallen van suikerriet in de afdeeling Koedoes (Japara), waar door inlanders veel riet in kleine tijdelijke molens werd vermalen. Ook rietbranden hadden hier en daar plaats, doch waren, evenals de rietdiefstallen, weinig beduidend. Was onvoorzichtigheid in den regel de oorzaak dier branden, somwijlen moesten zij worden toegeschreven aan wraak ten gevolge van oneenigheden onder de betrokken planters, de leden van het dessabestuur en de bij de onderneming in dienst zijnde personen.

Bij het snijden en het vervoeren van het riet, waarvoor meestal gebruik werd gemaakt van de diensten der omwonende bevolking, werden geen moeilijkheden ondervonden. Het vervoer geschiedde op de meeste ondernemingen met karren en op enkele per Decauville-spoor of per stoomtram. In Madioen moest aan de vervoerders vaak een voorschot van f 100 per man worden uitbetaald voor de aanschaffing van trekvee.

Werklieden voor den veld- en den fabrieksarbeid konden gemakkelijk worden verkregen. Waar het dorpsbestuur bij het sluiten der werkovereenkomsten te pas kwam, was het alleen ter beoordeeling van de juistheid der opgaven van de werknemers omtrent hun persoon en herkomst.

De loonen voor den veldarbeid liepen voor dagwerk van f 0,15 tot f 0,60 en voor taakwerk van f 0,40 tot f 0,80 per man daags. Gedurende den maal-tijd hadden bij 80 ondernemingen (van de 9 andere ontbreken de opgaven) 27 310 daglooners gewerkt, en van hen bleef bijna het ¼ gedeelte ook bij het afwerken van het product in dienst.

De velden, bestemd om in 1888 (voor den oogst van 1889) op hoog gezag met suikerriet te worden beplant, kwamen overal tijdig (in de maanden Maart, April en Mei) beschikbaar. Ook met de bewerking der gronden, die doorgaans in Mei of begin Juni eindigde, werd bij al de ondernemingen — Bajoeman en Djakatra-Oost uitgezonderd (zie hooger) — tijdig een aanvang gemaakt.

Ten gevolge van de geleidelijke inkrimping der gouvernements-suikercultuur vielen weder p. m. 2800 bouws vrij. Bij de meeste der op contract met het Gouvernement werkende ondernemingen bleef bij voortduring het streven waar te nemen om de derving van gouvernementsbeplantingen goed te maken door van de vrijkomende dessa's de vroeger voor de gouvernementscultuur bestemde velden te huren en het ontbrekende aan te vullen met andere gronden, die de bevolking overal bereid werd bevonden te verhuren. De huurprijzen der gronden (zie blz. 92 hiervóór) waren over het algemeen gedaald, doordien de ondernemers ook daarbij naar bezuiniging bleven streven.

Het verkrijgen van rietstekken leverde in 1888 voor de cultuurdienstplichtigen over het algemeen geen moeilijkheden op. Bij die ondernemingen, waar de serehziekte zich vertoond had, werd bibiet gebezigd afkomstig uit andere niet door die ziekte bezochte streken. In Cheribon maakten de ondernemers veel gebruik van plantriet uit Oost- en Midden-Java en van Borneo. Niet overal echter waar het ingevoerd werd, voldeed het Borneo-riet aan de verwachting, daar het dikwijls in een staat aankwam, die het minder geschikt maakte om voor bibiet te worden gebezigd.

Aan bemesting der gronden werd door de ondernemers over het algemeen veel gedaan. Daarvoor gebruikten zij zoowel dierlijken als plantaardigen mest, zooals boengkil, djarak, katjang, enz. Bij de ondernemingen in Samarang werden proeven genomen met Sayer's en anderen kunstmest van de nieuwste soorten.

Met uitzondering van de residentie Probolinggo, waar de oude cultuurwijze (broedjoelan) overheerschend bleef, werden de gronden overal bewerkt naar het Reynoso-systeem. Het onderhoud en de bewerking der velden gaven geen reden tot klachten van aanbelang.

Kinacultuur.

Volgens de over 1888 ontvangen opgaven, verzameld in bijlage XX hierachter, bestonden de gouvernements-kinaplantsoenen in de Preanger Regentschappen (die gerekend worden bij de acht etablissementen te zamen eene uitgestrektheid te beslaan van p. m. 950 bouws) bij het einde des jaars uit 901 500 ledgeriana-boomen, 682 000 succirubra's (daaronder ook caloptera's) en 90 500 boomen van andere soorten, te zamen 1 674 000 boomen, voor welke getallen onder ult. 1887, naar de toen bekende gegevens (die echter gezegd worden ten deele op eene te hooge schatting te hebben berust), werd opgegeven respectievelijk 867 000, 591 000 en 207 500, of te zamen 1 665 500 boomen. Wel verminderden de plantsoenen weder door voortgezette regelmatige uitdunningen, doch aanzienlijker waren de nieuwe aan- en bijplantingen van ledgeriana's en succirubra's, hetzij op gerooide terreinen, hetzij door volplanting van oude ijle officinalis- en josephiana-plantsoenen, die men meende niet voor rooiing in aanmerking te moeten brengen. Ook werden de kostbare (ledgeriana-) plantsoenen te Tirtasari (in het Malawar-gebergte) met 10 bouws uitgebreid. Veilig mag dan ook worden aangenomen dat de vermeerdering van ledgeriana- en succirubra-boomen gedurende 1888 grooter is geweest dan de tabellen aantoonen. Wat den voorraad planten in de kweekerijen betreft, deze werd bij het einde van 1888 aan beide soorten geschat op respectievelijk 1 780 000 en 250 000 stuks, tegen 1 595 500 en 680 000 op ult. 1887. Inzonderheid wat betreft de in deze cijfers begrepen kleine planten die zich nog op zaad- en speenbedden bevinden, kunnen de ramingen niet anders dan zeer globaal zijn. De in 't laatst van 1886 aangelegde zaadbedden en de omstreeks een jaar daarna tot stand gebrachte speenbedden geven nog steeds gelegenheid het aantal kweekbedden uit te breiden of te vernieuwen en daaruit naar behoefte planten voor den vollen grond te verkrijgen. Het kweeken van enten werd het geheele jaar 1888 voortgezet. Onder het totaal van 1 595 500 ledgeriana-planten op ult. 1887 en dat van 1 780 000 op ult. 1888

[1]) Vermits door een samenloop van omstandigheden aan de eigenaren van Tersana en Tjiledoek indertijd geen uitstel voor de betaling van hun achterstand is verleend, moeten zij ook aansprakelijk worden geacht voor de, ingevolge contract, bij wanbetaling te verbeuren boeten. Een voorstel om hen ter zake van de beloopen boeten, op gronden van billijkheid, kwijtschelding te verleenen, is in behandeling. In de bovenstaande opgaven is van de boeten geen sprake.

[2]) Op deze afbetaling doelde de mededeeling in 't vorig verslag (blz. 204). Thans blijkt echter dat, behalve het daargenoemde bedrag van f 3436,64^{5} (waarmede de achterstallige cijns werd aangezuiverd), tevens betaald werd f 333,54 in mindering van het over 1887 nog verschuldigde aan plantloon, ad f 18 241,01^{5}.

telde men respectievelijk 45 500 en 23 000 geslaagde enten (alle in de kweekerijen te Tirtasari). Overigens bevonden zich op laatstgenoemden datum in de kweekerijen nog omstreeks 20 000 ledgeriana-enten in verschillende tijdperken van ontwikkeling, wier welslagen evenwel nog min of meer twijfelachtig was.

Het jaar 1888 kenmerkte zich door een strengen en langdurigen regenmoesson, die tot het laatst van Mei aanhield, en door eene daarop gevolgde weinig strenge, doch tot omstreeks half December geheerscht hebbende droogte. Kon ook al in den aanvang van het jaar ongestoord met het overbrengen van planten in den vollen grond worden voortgegaan en de aanleg van speen- en kweekbedden, gewonnen uit planten van het in 't laatst van 1886 te kiemen gelegd zaad, onverpoosd worden voortgezet, voor de ontwikkeling van de oudere kweekerijen en van meerjarige plantsoenen, en voor den oogst en de inzameling van het product, waren, na het zoo vochtige jaar 1887, de langdurige regens in het voorjaar van 1888 bepaald nadeelig. De in het laatst van Mei ingevallen oostmoesson bracht al spoedig eene gunstige verandering teweeg, doch de langdurige droogte, die gedurende een gedeelte van November nog vergezeld ging van hevige oostenwinden, was ten slotte niet gunstig voor de kweekerijen en plantsoenen, voornamelijk niet voor het jonge plantsoen. Dientengevolge ondervonden de werkzaamheden, verbonden aan het kweeken van planten en het in den grond brengen van jonge boomen, in de laatste maanden van het jaar eene belangrijke vertraging.

Entrijs verschafte men zich weder van de chinine-rijkste ledgeriana-afstammelingen. In den aanvang van 1888 werden te Tirtasari een plantsoen van succirubra-planten en een van hybriden van ledgeriana-succirubra tot stand gebracht, welke plantsoenen werden bestemd ter verenting met ledgeriana. Eene kleine proef om de succirubra's kort na het uitplanten te verenten, mislukte geheel, omdat de sapbeweging nog niet krachtig genoeg bleek om de verbinding tusschen stam en ent tot stand te brengen. Eene tweede proef, genomen in het laatst van den regentijd (in Mei), gaf geen betere uitkomsten, en zulks als een gevolg van de plotseling ingevallen droogte. Eerst bij het invallen der regens werd het verenten der plantsoenen met goeden uitslag bekroond.

Met het kweeken van ledgeriana- en succirubra-zaadplanten werd in 1888 krachtig voortgegaan. De kweekerijen bevatten voldoende materiaal niet alleen om de gerooide terreinen weder te beplanten, maar ook om de reeds in de laatste tien jaren ter hand genomen restauratie van de bestaande plantsoenen eerlang tot voltooiing te brengen en binnen het groote complex, hetwelk in het Malawar-gebergte de etablissementen Tirtasari, Tjinjiroean en Tjibeureum uitmaken (welke met het westelijk deel van Tjibitoeng [1]) de ziel der gouvernements-onderneming kunnen worden genoemd), verder die bijplantingen aan te brengen, welke voor eene behoorlijke afronding noodig zijn. In dit laatste opzicht werd vooral in 1888 veel gedaan, en daarbij maakten ook de verbetering en uitbreiding van het wegennet binnen gemeld complex weder goede vorderingen. Te Tirtasari werden p. m. 30 bouws boschgrond ontgonnen voor den aanleg van entplantsoenen. Ook te Tjinjiroean werden enkele bouws boschgrond gekapt en plantklaar gemaakt, die binnen de nieuwe wegen vielen, welke ter afronding van het zuidelijk deel van dat etablissement werden aangelegd. Te Tjibeureum, waar eveneens de afronding der plantsoenen met kracht werd voortgezet, werden ongeveer 8 bouws in vroegere jaren afgeschreven gouvernements-koffietuinen voor het aanplanten van kina bestemd. Tegenover deze voorgenomen en gedeeltelijk reeds tot stand gekomen uitbreiding stond eene inkrimping van het verst afgelegen etablissement Kawah Tjiwidej (Kendeng Patoehagebergte) door afschrijving van p. m. 15 bouws zich niet meer of slechts zeer schraal ontwikkelend plantsoen in het westelijk deel van het etablissement. Ten einde van het beschikbaar terrein binnen de grenzen der etablissementen partij te trekken, werd te Tjinjiroean en te Tjibeureum een aanvang gemaakt met het beplanten, bij wijze van boschcultuur, van eenige open terreinen (meestal zwaar hellende ravijnen), welke bij den aanleg der etablissementen onaangeroerd waren gelaten. Geen andere ontginning had hierbij plaats dan dat het oorspronkelijk hout- en ander gewas geveld werd, waarna tusschen boomstammen en boomstronken krachtig ontwikkelde succirubra's werden gepoot, en wel uitsluitend planten van minstens 2 M. lengte. Het plan bestaat om een paar malen 's jaars opkomend hout en ander gewas neer te slaan en verder aan het onderhoud van de aldus op primitieve wijze aangelegde plantsoenen geen verdere kosten te besteden. Door ook deze ravijnen aan de kinacultuur dienstbaar te maken en door het beplanten van geheel of gedeeltelijk ontgonnen terrein te Tirtasari zal het bovenbedoelde nog niet geheel afgewerkte complex aan den Malawar, thans groot p. m. 430 bouws, spoedig tot eene oppervlakte van p. m. 500 bouws zijn gebracht. [2])

Te Tjibitoeng en te Kawah Tjiwidej, waar oude officinalis-plantsoenen, door het geleidelijk verwijderen van dicht opeen gegroeide en ziekelijke planten, zeer onvoldoende waren gesloten en hier en daar slechts uit verspreide boomen bestonden, werden de tuinen met succirubra's aangevuld. Hoofdzakelijk werd daarmede beoogd het vormen van een gesloten plantsoen, wat door inboeting met officinalis-planten niet te bereiken is, en het verkrijgen van een goed beschaduwden bodem, alzoo van een met de minste kosten te onderhouden plantsoen. De vraag hoe zulke tuinen van gemengd plantsoen zullen moeten worden geëxploiteerd, en of het behoud der officinalis-, dan wel der succirubra-boomen daarbij op den voorgrond zal behooren te worden gesteld, moet door de eischen van de markt in latere jaren worden beslist.

Te Lembang (gebergte Tangkoeban Prahoe) werden uit oude josephiana-plantsoenen slechts die exemplaren verwijderd, welke weinig of geen bast in pijpen konden leveren. Tusschenbeplanting met succirubra had ook in deze tuinen plaats. De ledgeriana-plantsoenen, in welke, ten gevolge van het ontgraven van hybriden, groote openingen waren ontstaan, werden in den loop van 1888 weder met typische ledgeriana's volgeplant. Te Rioenggoenoeng (gebergte Tiloe) werden op die wijze over eene belangrijke uitgestrektheid de aanwezige aanplantingen gerestaureerd.

Met het overbrengen in den vollen grond van in potten gekweekte entplanten werd te Tirtasari bijna het geheele jaar voortgegaan, doch het uitpoten op de nieuwelings gerooide terreinen der overige etablissementen van ledgeriana- en succirubra-zaadplanten ondervond in het najaar veel vertraging door het lang uitblijven der regens, zoodat een groot gedeelte nog onbeplant moest blijven.

Aan het onderhoud der plantsoenen besteedde men voortdurend zeer veel zorg. In jonge tuinen bepaalde men zich tot eene oppervlakkige bewerking met den patjol om den grond van onkruid vrij te houden en daardoor de planten eene ongestoorde ontwikkeling te verzekeren. In oudere tuinen werd geleidelijk eene krachtigere grondbewerking toegepast, zoowel door een diep omspitten van den bodem als door middel van greppels. In plantsoenen waar de boomen reeds eene zoodanige hoogte en omvang hebben bereikt, dat ze in ontwikkeling niet meer door opschietend onkruid worden belemmerd, werd de grondbewerking gaandeweg meer beperkt tot den drogen tijd van het jaar. Met bemesting der kinaplantsoenen werd, op grond van de verkregen goede uitkomsten, voortgegaan. Ten behoeve van het etablissement Lembang werden karren en paarden aangeschaft ter verzameling van meststoffen uit de naburige kampongs. Te Nagrak (mede aan den Tangkoeban Prahoe) werden eenige tuinen bemest met humusrijke aarde uit de omliggende bosschen; te Tirtasari en te Tjinjiroean met den afval van het ter plaatse aan-

---

[1]) Dit etablissement ligt grootendeels in den bergpas tusschen den Malawar en den Wajang.

[2]) Zonder vooruit te loopen op de vraag of verdere uitbreiding in de nabijheid der genoegzaam samenhangende etablissementen aan den Malawar en den Tiloe, indien zulks in het belang der exploitatie mocht blijken, niet zou moeten worden afhankelijk gesteld van eene loslating van andere onderdeelen der gouvernements kina-onderneming, bijv. van het etablissement Kawah Tjiwidej, is in November jl. door de Indische Regeering aan den resident der Preanger Regentschappen te kennen gegeven dat zij zich voorshands wenscht te bepalen tot het beginsel om aan de onderneming geen uitbreiding te geven, hetgeen echter beplanting van enclaves en van stukken ter afronding van de meest belovende etablissementen niet zal behoeven uit te sluiten.

wezige vee, terwijl ten behoeve van laatstgenoemd etablissement nog meststoffen van de bevolking werden opgekocht. Op de overige etablissementen werd, bij gebrek aan stalmest, dat middel tot verbetering der plantsoenen slechts matig toegepast.

De in 't verslag van 1887 (blz. 170) besproken snoeimethode, ten doel hebbende eenstammige boomen te verkrijgen, vond ook in 1888 toepassing.

De in 1879 begonnen metingen van ledgeriana's werden voortgezet. De gemiddelde hoogte der tienjarige uit zaad gekweekte planten te Tjibeureum bedroeg nu 6.33 M. bij een stamomtrek van 0.42 M. De maximum-hoogte was 7.27, de maximum-stamomtrek 0.53 M. (in 1887 respectievelijk 6.71 en 0.51 M.). Te Tirtasari gaven de metingen der negenjarige enten en stekken eene gemiddelde hoogte van respectievelijk 5.62 en 4.91 M. en een gemiddelden stamomtrek van 0.40 en 0.36 M. Als grootste hoogte en als grootste stamomtrek werd bij deze boomen gemeten: voor die uit enten opgekweekt 7.34 en 0.62 M. (in 1887 6.61 en 0.56 M.) en voor die uit stekken verkregen 6.23 en 0.52 M. (in 1887 5.37 en 0.47 M.).

Uitgenomen te Kawah Tjiwidej bleef zich op alle etablissementen de helopeltis Antonii vertoonen. In jonge plantsoenen werd het insect, zoodra men het ontdekte, gedood. Meer nadeel echter richtten in 1888 de rupsen aan. Voornamelijk was zulks het geval te Tirtasari, waar de entenplantsoenen herhaaldelijk geduchte aanvallen van eene kleine rups hadden te doorstaan. Op sommige plekken was de aanval zoo hevig dat in korten tijd de boomen voor een groot deel, soms zelfs geheel, van hunne bladeren waren beroofd. Bij duizenden werden de insecten verzameld en gedood, doch het vangen van rupsen in hooge boomen is, zooal niet ondoenlijk, dan toch zeer moeilijk. De schade, door de insecten vooral te Tirtasari aangericht, is niet te schatten, doch moet zeer belangrijk zijn. Juist het etablissement, waarvan met recht verwacht mocht worden dat het productiecijfer belangrijk zoude stijgen, wijst over 1888 een achteruitgang aan van ruim 6000 kilogrammen bast.

De wortelziekte vertoonde zich bijna uitsluitend te Nagrak, doch in mindere mate dan in 1887, zoodat aangenomen mag worden dat de gewijzigde methode, op aanleg en onderhoud toegepast, een gunstigen invloed heeft uitgeoefend.

Over het algemeen hebben in 1888 de plantsoenen, ondanks de vele kosten aan onderhoud, grondbewerking en bemesting besteed, zich slechts matig ontwikkeld en de toeneming van den oogst was dan ook van weinig beteekenis. Is dit voor een deel een gevolg van de door insecten aangerichte schade, hoofdzakelijk moet het worden toegeschreven aan de vochtige weersgesteldheid van 1887, en zulks te meer omdat ook het jaar 1886 zich door een weinig strengen oostmoesson had gekenmerkt.

De oogst van 1888 bedroeg (in drogen staat) 370 899 K.G. bast, waarvan 369 790 K.G. ten verkoop naar Nederland gezonden en 1109 K.G. voor den militairen geneeskundigen dienst in Indië bestemd werden. Het product werd hoofdzakelijk verkregen door uitdunning van gesloten ledgeriana-, succirubra- en officinalis-plantsoenen. Te Tirtasari werd een ledgeriana-plantsoen, verkregen uit enten der chininerijkste afstammelingen van de moederboomen n°. 23 en 38, op ruime schaal uitgedund, toen de boomen sterk begonnen te bloeien; ook werden daaruit eenige van de minst rijke en geen fraai uiterlijk vertoonende exemplaren verwijderd, een en ander hoofdzakelijk met het doel om daardoor een overvloedigen oogst van de beste zaden te bevorderen. Door ontgraving van ziekelijke boomen, door het verwijderen van hybriden uit typische ledgerianaplantsoenen, en door ontgraving van josephiana's die door slechten groei geen bast konden leveren in den gewenschten pijpvorm, werd almede een niet onaanzienlijk product verkregen. Te Nagrak werden gerooid 5 bouws c. josephiana- en eene gelijke uitgestrektheid officinalis-plantsoen, dat zich in de laatste jaren niet meer had ontwikkeld. Te Lembang werden omstreeks 2 bouws succirubra, die als randboomen om josephiana-plantsoenen waren geplant en ten gevolge van het gedeeltelijk schillen der boomen geen vooruitgang in groei hadden vertoond, ontgraven en geoogst. Te Tjinjiroean werden de josephiana's, die op eene oppervlakte van ongeveer 10 bouws verspreid werden aangetroffen, opgeofferd. Te Kawah Tjiwidej, waar, ten gevolge van het geleidelijk afsterven der officinalis, op ongeveer 15 bouws aanplant in den uitersten westhoek van het etablissement nog slechts weinige schrale boomen waren overgebleven, werden deze, zooals reeds gezegd, mede ontgraven en geoogst. Op de overige etablissementen bleef het rooien van plantsoenen beperkt tot omstreeks 3 bouws succirubra, die zich in den laatsten tijd niet meer ontwikkelden. Te Tjinjiroean en Tjibeureum werd eene belangrijke partij succirubra-bast gewonnen van boomen, die voor den aanleg van een nieuw wegennet moesten worden verwijderd.

Over 't geheel bleef de productie der gouvernements-kinaonderneming in 1888 verre beneden de verwachting. Terwijl men bij den aanvang des jaars, in verband met het ouder worden van de plantsoenen, gemeend had weder op eene belangrijk gootere bastopbrengst dan in 1887 te mogen rekenen, bedroeg de vermeerdering slechts 19 243 K.G., terwijl aan ledgeriana-bast zelfs 19 068 K.G. minder dan in 1887 verkregen werd. Was in 't algemeen de rupsenplaag en het vochtige weer van nadeeligen invloed op den oogst, wat den succirubra- en josephiana-bast betreft valt nog dit op te merken dat men, in verband met de gedaalde marktprijzen, veel gruis van takken en twijgen als waardeloos in de plantsoenen achterliet, welke hoeveelheden in vroeger jaren mede ten verkoop werden bestemd.

Hieronder volgt een overzicht van de in 1888 verkregen productie van drogen kinabast (in K.G.), verdeeld over de verschillende etablissementen. [1])

ETABLISSEMENTEN.	C. ledgeriana.	C. officinalis.	C. succirubra.	C. josephiana (c. cal. schuhkrafft).	C. lancifolia.	Andere soorten.	Te zamen in 1888.	In 1887 was de productie.
Lembang	„	„	25 477^5	7 767	„	„	33 244^5	14 742^5
Nagrak	28 202	9 167^5	9 647	17 934^5	„	„	64 951	58 304^5
Tjibitoeng	13 719	654	31 634	„	„	„	46 007	41 275^5
Tjibeureum	34 601	„	15 948	„	„	„	50 549	60 703
Tjinjiroean	32 591	881^5	20 037^5	14 102	597	„	68 209	79 373
Rioenggoenoeng	37 507^5	„	31 685^5	„	„	„	69 193	57 999^5
Kawah Tjiwidej	„	12 097	6 215^5	„	„	„	18 312^5	12 517
Tirtasari	19 168	„	1 265^5	„	„	„	20 433^5	26 741^5
Te zamen	165 788^5	22 800	141 910^5	39 803^5	597	„	370 899^5	
In 1887 waren de cijfers	184 856^5	25 556^5	77 072^5	42 380^5	3 696^5	18 094	....	351 656^5

[1]) In den aanvang van 1889 meende men de productie van dat jaar op 450 000 K.G. te mogen schatten, doch dit cijfer zal wel niet worden bereikt omdat het oogsten van minwaardige basten op veel grootere schaal dan in 1888 is achterwege moeten blijven wegens de verdere daling der prijzen (bij de eerste zeven veilingen van 1889 toch beliep de unitprijs niet meer dan 7 à 8½ cent). Tot 1 October bedroeg de oogst dan ook slechts p. m. 250 000 K.G., zijnde evenveel als gedurende de eerste drie kwartalen van 1888 was ingezameld.

Het schijnt niet ondienstig hierbij op te merken dat de hoeveelheid bast, van elk etablissement geoogst, niet als maatstaf kan gelden ter beoordeeling van zijne productiviteit en zijn productief vermogen. Waar toch de oogst voor een grooter of kleiner deel wordt verkregen door rooiing van plantsoenen, die alzoo in de eerste jaren niet weder productief worden, gaat de waarde en het productiecijfer tijdelijk achteruit. Waar evenwel, zooals te Tirtasari, uitsluitend bast wordt verzameld door uitdunning, d. w. z. door ontgraving van in verdrukking geraakte boomen en ten gevolge daarvan de overblijvende planten zich des te krachtiger kunnen ontwikkelen, neemt het productief vermogen en daarmede ook de waarde der plantsoenen gaandeweg sterk toe.

Van de p. m. 950 bouws, welke de gouvernements-kinaonderneming in haar geheel beslaat (zie voor elk etablissement de opgaven in bijlage XX), kan omstreeks $^1/_3$ geacht worden te zijn beplant met kinasoorten die slechts pharmaceutischen (dus geen fabrieks-) bast leveren, terwijl de overige $^2/_3$ gedeelten (stel p. m. 650 bouws) meer waardvolle plantsoenen uitmaken, waarvan echter niet veel meer dan de helft reeds product oplevert.

In de wijze van exploitatie der plantsoenen werd weinig of geen verandering gebracht. Het oogsten door uitdunning, toegepast op alle plantsoenen welker behoud werd gewenscht, heeft de ontwikkeling der overblijvende boomen ten doel, en de ontgraving van onderdrukte planten vormt het middel om die ontwikkeling te bevorderen. Moest van dien gulden regel in vorige jaren, door gebrek aan drooginrichtingen, wel eens worden afgeweken, nu op alle etablissementen kunstmiddelen tot droging van den bast voorhanden zijn (in de tweede helft van 1888 werden te Tjinjiroean, Tjibeureum, Tjibitoeng, Rioenggoenoeng en Kawah Tjiwidej zes Davidson's T. sirocco's in werking gesteld, terwijl te Lembang een droogoven van eenvoudiger samenstelling werd gebouwd), kan het oogsten onverpoosd worden voortgezet, en daarmede ook voortdurend aan eene rationeele exploitatie der plantsoenen streng de hand worden gehouden.

De oogst van het 22-jarig oorspronkelijk ledgeriana-plantsoen te Tjinjiroean wordt weder als bewijs aangehaald dat de toekomst der kinacultuur gezocht moet worden in het scheppen en behouden van oude plantsoenen, waaruit telkens datgene wordt verwijderd wat de ongestoorde ontwikkeling der overheerschende stammen belet. Door uitdunning werden uit dat plantsoen, groot ongeveer 4 bouws, in 1887 verkregen 5233 K.G. bast, houdende gemiddeld 6.15 pct. chinine en gevende 8.27 pct. chinine-sulphaat, en in 1888, toen ook dit plantsoen niet gespaard bleef van de hiervóór geschetste ongunstige invloeden, 4412 K.G. bast, houdende gemiddeld 5.60 pct. chinine en gevende 7.54 pct. chinine-sulphaat. In verband met deze ervaring werden te Lembang, te Tjibitoeng en te Kawah-Tjiwidej de plantsoenen door tusschenbeplanting gerestaureerd en bleven goed groeiende oude boomen gespaard.

Het product uit den oogst van 1887 werd in 1888 te Amsterdam in 10 veilingen verkocht. Bij doorslag over al de veilingen en over de verschillende soorten beliep de gemiddelde veilingsprijs per half K.G. f 0,42[73], tegen f 0,54[76] voor het in 1887 verkochte product van 1886. De gemiddelde unitprijs — berekend per half K.G. bast en per procent chinine-sulphaat — beliep in 1888 voor elke veiling achtereenvolgens f 0,11, f 0,12[5], f 0,13[6], f 0,08[5], f 0,10, f 0,10, f 0,10, f 0,10, f 0,11 en f 0,09[6]. De in 1888 te gelde gemaakte hoeveelheid bast bestond uit 348 716[7] K.G. (volgens het netto gewicht bij uitlevering), waaronder begrepen 1534[7] K.G. als monsters verstrekt. De in veiling verkochte hoeveelheden brachten f 296 713,56 op; de verstrekte monsters f 1691,90, of in 't geheel f 298 405,46. De prijzen der fabrieksbasten van c. ledgeriana en c. officinalis liepen van f 0,96 tot f 0,18; die der pharmaceutische basten van f 1,81 tot f 0,05 per half K.G. Daar ten opzichte van de gaandeweg van de markt verdwijnende minder waardvolle calisaya- en aanverwante kinasoorten herhaaldelijk gebleken was dat het een gunstigen invloed op de prijzen uitoefende wanneer de basten in pijpvorm geoogst en met zorg verpakt waren, werd ook eene partij ledgeriana-bast uit den oogst van 1887 in pijpen geoogst en met zorg gedroogd en verpakt. Voor deze basten werd echter geen hoogere prijs behaald dan voor de in poedervorm verzonden basten van gelijke samenstelling, en de meerdere zorgen besteed aan oogst en droging in pijpvorm en aan verpakking en verzending in kisten werden dus niet beloond. Nopens de samenstelling en de uitkomsten van elke der veilingen van 1888 vindt men uitvoerige opgaven in bijlage YY hierachter, waarin ook het alcaloïd-gehalte der basten is opgegeven. Nu sedert het najaar van 1887 de analyses van het product der gouvernements-kinaonderneming uitsluitend in Indië plaats vinden (zie vorig verslag blz. 210), zijn de in de aangehaalde bijlage voorkomende opgaven nopens de scheikundige samenstelling der in 1888 geveilde basten ten deele gegrond op hier te lande, ten deele op in Indië gedane analyses.

De onderzoekingen door den aan de gouvernements-onderneming verbonden scheikundige in 1888 verricht in het belang van de cultuur en de bereiding van het product vindt men vermeld in de reeds aangehaalde bijlage XX. Zoo werd bast onderzocht van vijf typische ledgeriana's, afkomstig van de moederboomen n°. 23 en 38, en één daarvan voor kunstmatige vermenigvuldiging geschikt bevonden, daar de bast 12.36 pct. chinine bleek te bevatten zonder cinchonidine en chinidine. Ook werden voor chemisch onderzoek bestemd een viertal planten, bij de particuliere kinaonderneming Soekawana gekweekt uit zaad van c. verde (c. calisaya oblongifolia), welk zaad behoorde tot eene partij, in 1883 hier te lande aangekocht ten behoeve van de gouvernements-kinaonderneming, bij welke het dan ook grootendeels uitgeplant is, zonder dat echter de in de gouvernementstuinen daarvan gewonnen planten reeds voldoende ontwikkeld waren om een voor analyses geschikten bast op te leveren. Het onderzoek leerde (zie in bijlage XX de analyses n°. 6 t/m 9) dat de c. verde in samenstelling verre ten achteren staat bij de c. ledgeriana. Opmerkelijk is het hooge gehalte aan cinchonidine, dat in den bast van drie exemplaren werd aangetroffen, tegen betrekkelijk weinig chinine. Voor het verkrijgen van basten bestemd voor fabriekmatige bereiding van chinine verdient de teelt van c. verde derhalve geen aanbeveling. De analyses n°. 14 t/m 17 hebben betrekking tot bast van nog geen vierjarige planten, te Tirtasari gekweekt uit enten van onderzochte chininerijke afstammelingen der reeds genoemde twee moederboomen n°. 23 en 38. Het product, verkregen door opkapping der boomen op driejarigen leeftijd, bevatte 2.54 pct. chinine. De bij uitdunning uit hetzelfde plantsoen op $3^1/_2$-jarigen leeftijd verwijderde minst rijke exemplaren bleken in de dunnere stam- en takdeelen 4.04 pct. chinine en in de dikkere 7.76 pct. chinine te bevatten, uit welk chinine-gehalte respectievelijk 5.44 en 10.44 pct. chinine-sulphaat kon worden gewonnen. Zulke gunstige uitkomsten werden tot dusver van plantsoenen van bovenbedoelden leeftijd nog niet verkregen.

Voortgezet werden de onderzoekingen, ten doel hebbende de temperatuur te leeren kennen die voor het drogen van den bast is aan te bevelen. In het vorig verslag (blz. 210) werd gemeld dat eene temperatuur van 105° Celsius geen bezwaar oplevert, doch dat bij 110° C. reeds een achteruitgang in het alcaloïd-gehalte valt waar te nemen. De proeven werden toen genomen met bast, die vooraf in de lucht was gedroogd. Uit de analyses n°. 18 t/m 29 blijkt dat ook bast, onmiddellijk na het oogsten aan eene temperatuur van 105° C. blootgesteld, geen noemenswaardig minder alcaloïd-gehalte aantoont dan bij voorafgaande droging door zonnewarmte. Veiligheidshalve is echter als maximum-temperatuur, die bij het gebruik der inrichtingen voor kunstmatige droging mag worden toegepast, 95° C. voorgeschreven.

De samenstelling van het Europeesche personeel der kina-onderneming onderging in 1888 geen wijziging. Het vaste inlandsch personeel was bij het einde des jaars eenigszins talrijker dan op ult. 1887. Het bestond namelijk uit 5 timmerlieden, 2 pakhuismandoors, 32 mandoors, 245 boedjangs en 1 bediende bij het chemisch laboratorium. Gebrek aan werkvolk werd weinig gevoeld. Wel was de toeloop van werkzoekenden gedurende de sawahbewerking in het laatst van 1888 niet groot, doch daar de plantsoenen voortdurend in een goeden staat van onderhoud verkeerden, was een tijdelijk gebrek aan daglooners van weinig of geen invloed op den geregelden gang van zaken. Alleen te Nagrak kon in December in de behoefte aan daglooners, benoodigd voor den nieuwen aanleg van gerooide plant-

soenen, niet geregeld worden voorzien. Voor den oogst en de inzameling van het product was gedurende het geheele jaar voldoende personeel beschikbaar.

Omtrent de geldelijke uitkomsten der gouvernements-kinaonderneming over 1888 is nog geen juiste berekening te maken, omdat al het product uit den oogst van dat jaar nog niet is te gelde gemaakt. Over 1887 hebben de uitgaven, in Indië gedaan voor alles wat met de onderneming in verband staat, daaronder ook hetgeen de afvoer van den bast per spoorweg gekost heeft (van de stations Bandong en Tjimahi naar Tandjong Priok), zoomede de hier te lande gedane uitgaven wegens aanschaffing en uitzending van een droogtoestel ten behoeve van het etablissement Tirtasari (zie vorig verslag blz. 210), bedragen:

	in 't geheel.	berekend per ½ K.G. *a*)
	f 136 551,14	f $0,19^{415}$
waarbij nog komt wegens kosten van aflading, zeevervoer en te gelde making van het product (zie bijlage GG hierachter)	48 088,32	$0,06^{837}$
te zamen . . .	f 184 639,46	f $0,26^{252}$
De bruto-opbrengst van den oogst van 1887 beliep echter (zie mede bijlage GG)	298 405,46	$0,42^{427}$
Derhalve verkrijgt men een voordeelig verschil van.	f 113 766,00 *b*)	f $0,16^{175}$

a) Berekend over 351 664^{6} K.G., zijnde het bedrag van den oogst van 1887 volgens het netto gewicht bij afscheping (verg. bijlage GG).

b) Volledigheidshalve zou hierbij nog gevoegd moeten worden de opbrengst van de in 1887 in Indië gehouden veilingen van de bij de gouvernements-onderneming overtollige zaden; die opbrengst beliep echter niet meer dan f 160.

Bovengenoemd saldo van f 113 766 is, ondanks de in 1887 verkregen groote toeneming van den oogst, weder geringer dan de winst op den oogst van 1886 behaald (blijkens het vorig verslag f 121 $752,03^{5}$, zijnde per ½ K.G. f $0,23^{16}$), en zulks als een gevolg van de sterke daling in 1888 der prijzen voor basten van inferieure kinasoorten. Bracht ook al eene enkele partij pharmaceutische basten van fraai voorkomen en van den gewenschten vorm prijzen op van f 1,25 of f 1,36 en zelfs van f 1,81 per half K.G., de minimum-prijzen die voor basten van inferieure kinasoorten te bedingen zijn geweest, gaven geen voordeel; veelal zelfs viel een direct verlies op de kosten van inzameling, droging, verpakking, verzending en verkoop te bespeuren, en zulks terwijl de plantsoenen dier kinasoorten gaandeweg minder voor het inzamelen van product in aanmerking komen en zelfs een overgroot deel der basten van dunnere takken als waardeloos in de tuinen werd achtergelaten. Voor ledgeriana-basten behaalde het Gouvernement in 1888, bij een gemiddelden unitprijs van f 0,10, bruto ruim f 0,52 per half K.G. Deze soort liet derhalve bijna 100 pct. winst, daar de kosten op ruim f 0,26 per half K.G. komen te staan, waaronder ook medegerekend zijn de uitgaven voor nieuwe ontginningen, voor aanleg en onderhoud van jong plantsoen, voor aanleg en onderhoud van kostbare kweekerijen, uitgaven die gaandeweg sterk verminderen, zoodat in 't vervolg de productiekosten nog niet onaanzienlijk zullen dalen.

In 1888 beliepen de gewone uitgaven der gouvernements-kinaonderneming (daaronder ook de traktementen van den directeur, den adjunct-directeur, tevens scheikundige, en van het verdere Europeesche personeel ad f 33 500, zoomede de kosten van het vervoer van den bast naar Tandjong Priok, ad f 11 643,18), in 't geheel f 134 898,52, en de buitengewone uitgaven wegens de aanschaffing en verzending naar Tandjong Priok van zes uit Europa ontboden droogtoestellen f 9589,50, in 't geheel derhalve f 144 488,02, zijnde, in verhouding tot den in 1888 verkregen oogst, f $0,19^{478}$ per half K.G.

In gemeld totaal van f 144 488,02 zijn ook begrepen de kosten gevallen op de drie in 1888 gehouden veilingen van kinazaden. De aangeboden hoeveelheden succirubra-zaden vonden allen tegen den vastgestelden minimum-prijs koopers, zoo ook de ledgeriana zaden, gewonnen uit enten van chininerijke moederboomen. Eene vrij belangrijke partij ledgeriana-zaden, afkomstig van de oorspronkelijke plantsoenen te Tjinjiroean en te Tjibeureum, bleef onverkocht. De bruto-opbrengst der zaadveilingen bedroeg f 2133.

Door kruidkundigen en vertegenwoordigers van wetenschappelijke instellingen of buitenlandsche Gouvernementen werden slechts geringe hoeveelheden ledgeriana- en succirubra-zaden aangevraagd. Vermelding verdient eene aanvraag om kinazaden door het Gouvernement der Sandwich-eilanden.

3°. Landbouwondernemingen uitsluitend op contracten met de bevolking berustende.

Suikerfabrieken.

Volgens de van de residenten ontvangen opgaven, verzameld in bijlage ZZ hierachter, bestonden bij het einde van 1888 op Java 56 suikerondernemingen uitsluitend voor de verwerking van door de bevolking vrijwillig geteeld suikerriet. Uit het overzicht zijn weggelaten de reeds in 1887 niet meer gewerkt hebbende fabrieken Djodjogan in Rembang en Tegalsari en Srepeng in Bagelen. Daarentegen wordt als nieuwe onderneming genoemd Soekodono in Madioen, welke echter in 1888 nog niet in werking was gebracht. Buiten deze laatste zijn er onder de 56 ondernemingen nog 5 andere, die in 1888 gesloten bleven, hetzij omdat de eigenaren zich geen riet of geen rietbeplantingen hadden aangeschaft (namelijk die van Kalimaro in Cheribon en van Dankbaarheid in Pasoeroean), hetzij omdat zij hun riet elders lieten verwerken dan wel als bibiet verkochten. (Het eerste was het geval met de 131 bouws in Cheribon ten behoeve van Tjigobang en Waled aangeplant, welke de ondernemers lieten verwerken op de hun toebehoorende met het Gouvernement in contract staande fabrieken Tjiledoek en Tersana, terwijl als bibiet werden verkocht de 8 bouws rietplantsoen, waarover de eigenaren van Kebasekan in Bagelen te beschikken hadden.) Van een der 56 ondernemingen (Lemahabang in Tagal) zijn geen opgaven ingekomen. Er blijven dus 49 ondernemingen over, waarvan er 47 ook in 1887 gewerkt hadden, en de 2 andere, ofschoon toen mede reeds genoemd, namelijk Boemiaijoe in Tagal en Brendjoek in Kediri, in 1888 voor het eerst een rietoogst verwerkten (respectievelijk 1 en 50 bouws), waarvan verkregen werd 57 en 2400 pikols suiker. (Brendjoek beschikte over een aanplant van 100 bouws, maar het riet van 50 bouws werd als bibiet verkocht.) Bedoelde 47 ondernemingen verwerkten in 1887 15 369, in 1888 15 330 bouws riet, en verkregen daarvan respectievelijk 1 341 350 en 1 365 357 pikols suiker, zijnde dooreengenomen 87.27^{6} en 89.06^{6} pikols per bouw. Van de 49 in 1888 gewerkt hebbende fabrieken waarvan opgaven zijn verkregen (omtrent Lemahabang werd — zooals gezegd — niets bekend) beliep derhalve de productie 1 367 814 pikols, terwijl het totaal der productie van 1887 (bij 51 ondernemingen) [1]) iets minder was, namelijk 1 361 863 pikols.

Naar de uitgestrektheid harer beplantingen voor den oogst van 1888 waren de 49 fabrieken te verdeelen als volgt:

LANDAARD der ondernemers.	Aantal ondernemingen.	Uitgestrektheid der rietaanplantingen, waarover de ondernemers te beschikken hadden.	Laagste en hoogste gemiddelde productie per bouw.
Ondernemingen van Europeanen.	17	400 à 569 bouws	74.47 à 115.18 pikols
	10	300 „ 398 „	51.12 „ 124.86 „
	6	228 „ 270 „	54.05 „ 93.87 „
	3	1 „ 150 „	28.57 „ 66.00 „
Id. van Europeanen en Chinezen.	1	350 „	57.14 „
Id. van Chineezen.	3	341 à 358 „	69.43 à 95.79 „
	3	215 „ 279 „	55.81 „ 67.56 „
	6	6 „ 185 „	16.00 „ 51.48 „

[1]) Hieronder 4 fabrieken met eene productie van 20 513 pikols, welke in het overzicht over 1888 om de boven reeds opgegeven redenen zonder opbrengst vermeld staan, namelijk Tjigobang en Waled in Cheribon, Lemahabang in Tagal en Kebasekan in Bagelen. Hooger zijn nog 2 andere ondernemingen genoemd (Kalimaro in Cheribon en Dankbaarheid in Pasoeroean) die voor 1888 mede zonder productie worden vermeld, doch van deze was in het zooeven vermelde totale productiecijfer van 1887 geen sprake, wat Kalimaro betreft omdat de eigenaren hun riet op eene met het Gouvernement in contract staande onderneming hadden doen vermalen, en wat Dankbaarheid aangaat, omdat deze fabriek ook toen nog geen particuliere beplantingen had.

Opgaven omtrent elke fabriek in het bijzonder vindt men in de reeds aangehaalde bijlage ZZ. Daaruit blijkt dat bij 12 ondernemingen de gemiddelde productie per bouw meer dan 100 pikols bedroeg en bij 10 fabrieken uiteenliep tusschen ruim 89 en ruim 98 pikols. De hoogste gemiddelde productie verkreeg de fabriek Pokaän (of Tandjongsari) in Bezoeki, namelijk 124.86 pikols per bouw; daarop volgt Somobito in Soerabaija met 120, Nieuw-Poerwodadi in Madioen met 115.18, en Poerworedjo of Perning in Soerabaija met 110 pikols per bouw.

Vrij algemeen had de bewerking en beplanting der van de bevolking gehuurde gronden op eigen risico der ondernemers plaats. Alleen ten opzichte van de fabriek Soerowinangon in Cheribon wordt vermeld dat bewerking, beplanting, irrigatie en bewaking van de door de fabrikanten aangewezen sawahgronden geschiedden ingevolge met de bevolking gesloten overeenkomsten.

Behalve sawahs werden door sommige ondernemers in Cheribon, Japara, Pasoeroean, Probolinggo, Bagelen en Madioen ook tegalvelden voor de rietteelt gehuurd.

De bewerking der gronden geschiedde in de meeste gewesten volgens het Reijnoso-systeem; voor de residentiën Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki wordt echter ook van de broedjoelan of oude werkwijze gewag gemaakt.

Registratie van de met de verhuurders der gronden gesloten overeenkomsten had in 1888 slechts bij hooge uitzondering plaats, sedert de fabrikanten er aan herinnerd waren dat het opnemen van verschillende contracten in één akte wel niet verboden is, doch niet mag plaats hebben met ontduiking van de zegelbepalingen, krachtens welke ten opzichte van het daarvoor verschuldigd zegelrecht elke overeenkomst van huur en verhuur van grond als op zich zelf staande beschouwd moet worden. [1])

De irrigatie der velden leverde in bijna alle gewesten geen of althans geen noemenswaardige bezwaren op. Alleen de ondernemers van Kemantren en Maribaija in Tagal ondervonden in 1888, evenals in 1887, moeilijkheden bij de besproeiing van hunne aanplantingen.

Rietdiefstallen op kleine schaal ter bevrediging van den snoeplust, en rietbranden van geringen omvang ten gevolge van onvoorzichtigheid of moedwil, kwamen in de meeste gewesten veelvuldig voor.

De serehziekte bleef zich nog steeds bij de ondernemingen in Cheribon, Tagal en Pekalongan vertoonen, in de aanplantingen van Klidang in laatstgenoemd gewest zelfs in zeer ernstigen graad. Deze onderneming had in 1888 ook veel te lijden van zware regens en bandjirs, die vooral aan de jonge aanplantingen veel schade berokkenden.

In de afdeeling Ngawi (residentie Madioen) werd voor rekening van een Europeeschen ondernemer de hooger reeds genoemde nieuwe fabriek Soekodono opgericht, die in 1889 zou beginnen te werken, terwijl het voornemen bestond om in de afdeeling Modjokerto der residentie Soerabaija mede eene nieuwe onderneming te vestigen. Insgelijks bestond uitzicht op het verrijzen van nog één of twee suikerfabrieken in de afdeeling en residentie Banjoemas, hetgeen in verband gebracht wordt met de reeds veel verbeterde irrigatie aldaar (verg. blz. 147 hiervóór). In Bagelen werden door ondernemers uit Djokjokarta en elders vele riettuinen op van de bevolking gehuurde gronden aangelegd, deels ter verkrijging van gezonde bibiet, deels om bij welslagen der aanplantingen in dat gewest nieuwe fabrieken te vestigen. Ook in de meeste dezer tuinen heeft zich echter mede de sereh vertoond (verg. wat omtrent deze ziekte is gezegd op blz. 208 hiervóór).

Tabaksondernemingen.

Blijkens het vorig verslag (blz. 212) telde men bij het einde van 1887 op Java — buiten de Vorstenlanden, de particuliere landerijen en de erfpachts- of huurperceelen — 61 tabaksondernemingen, waarvan er toen 56 in werking en 5 tijdelijk gesloten waren. Van de laatsten werden in 1888 alleen de ondernemingen Smeroe in Probolinggo en Kras in Kediri heropend, terwijl van de 56 anderen er in dat jaar 4 ophielden te bestaan, te weten Wonomerto in Probolinggo, Kembang, Blitar en één zonder naam in Kediri, en 2 tijdelijk het bedrijf staakten, namelijk Georgina in Madioen en Tales, ook genaamd Ngoenoet, in Kediri. Overigens kromp het getal nog in met 2 ondernemingen (in Bezoeki) die bij anderen werden ingesmolten. Daarentegen kwamen 12 nieuwe tabaksondernemingen tot stand, namelijk 1 (Radjoet) in Samarang, die tot nog toe slechts indigo verwerkte, 3 (allen Malang geheeten) in Pasoeroean, 1 (Tempeh tengah) in Probolinggo, 4 (Soembergading, Rambipoedji, Tanggoel en Goemelar) in Bezoeki, 1 (Kaliori) in Banjoemas, 1 (Ngrowoseneng) in Kadoe en 1 (Koetoredjo) in Kediri. Laatstgenoemde onderneming had echter, door het tegenvallen van den oogst in den omtrek daarvan, in 1888 nog niet gewerkt. In het geheel bestonden alzoo in 1888 op Java 67 tabaksondernemingen op contracten met de bevolking berustende, waarvan 6 tijdelijk gesloten en 61 in werking waren.

Van die 67 ondernemingen waren 5 in handen van Chineezen, 2 in handen van Chineezen en Europeanen, terwijl de overigen aan Europeanen of naamlooze vennootschappen toebehoorden.

De tabaksindustrie wordt gezegd in 1888 van grooteren omvang te zijn geweest dan sedert jaren het geval was; terwijl de quantiteit van den oogst reeds in 1887 gunstig afstak bij die van de laatste jaren, verkregen in 1888 de ondernemers nog bijna de helft meer. Uit bijlage AAA hierachter, waarin opgaven voorkomen nopens elke onderneming in het bijzonder, blijkt dat van 2 ondernemingen de productie niet is opgegeven en dat onder de 59 anderen er 11 waren die in 't geheel geen bladtabak, maar slechts krossok aan de markt brachten (hieronder 6 van de in 1888 voor 't eerst in werking gekomene). [2])

Op de meeste ondernemingen werd het product door opkoop van de bevolking verkregen, die het als 1ste of 2de gewas voornamelijk op sawahs, hier en daar ook op tegalvelden, verbouwde. Alleen bij de ondernemingen Ngembeh in Soerabaija, Goelon in Kadoe en Taloen in Kediri had eigen aanplant als 2de gewas op van de bevolking gehuurde sawahs plaats. Naar gelang van de qualiteit van de tabak besteedden de ondernemers bij opkoop: in Probolinggo f 4 à f 18 per 1000 planten; in Bezoeki f 5 à f 20, in Banjoemas f 7 à f 9,50, in Kadoe f 5 à f 25 en in Kediri f 4,50 à f 10.

Registratie van de met de bevolking gesloten overeenkomsten had vrij algemeen plaats in Bezoeki en hier en daar ook in Kadoe en Kediri. Door enkele ondernemers in de twee eerstgenoemde gewesten werden voorschotten verleend.

Waar opkoop van tabak plaats vond, werd de bevolking hier en daar door de ondernemers tegemoetgekomen, hetzij door het verstrekken van op eigen beddingen gekweekte plantjes (in Probolinggo), hetzij door het verschaffen van zaad (in Probolinggo van Manilla-, Kadoe- en Deli-tabak, in Banjoemas nevens deze soorten ook van Djember-tabak). Aanplantingen van Deli-tabak werden aangetroffen in Bezoeki, Soerabaija, Probolinggo en Kadoe, terwijl ook de Manilla-soorten meer algemeen verbouwd werden.

Over de weersgesteldheid in 1888 werd door de meeste ondernemers geklaagd. Zware regens in het eene gewest en te groote droogte in het andere brachten aan het te veld staande gewas veel nadeel toe. In Pasoeroean viel de oogst dan ook zeer tegen; in de andere gewesten was hij nochtans vrij bevredigend.

In het volgend staatje vindt men opgaven nopens de in 1887 en 1888 in elk gewest verkregen productie.

---

[1]) Verg. blz. 92 hiervóór. De vraag of ten aanzien van de heffing van zegel van de akten, welke verschillende overeenkomsten tot verhuring van gronden van inlanders aan niet-inlanders bevatten, eene nadere regeling vereischt wordt, is hier te lande in behandeling.

[2]) De productie dezer 6 ondernemingen beliep echter slechts 341 623 K.G. Van de 6 overige nieuwe ondernemingen kwam er 1 in 1888 nog niet in werking, terwijl van 1 de productie niet afzonderlijk is opgegeven. De 4 andere nieuwe ondernemingen verkregen 187 500 K.G. bladtabak en 57 000 K.G. krossok.

Gewesten.	1887. Aantal ondernemingen waartoe de nevenstaande productie-cijfers betrekking hebben.	1887. Verkregen hoeveelheid tabak (in K.G.). Bladtabak.	1887. Verkregen hoeveelheid tabak (in K.G.). Krossok.	1888. Aantal ondernemingen waartoe de nevenstaande productie-cijfers betrekking hebben.	1888. Verkregen hoeveelheid tabak (in K.G.). Bladtabak.	1888. Verkregen hoeveelheid tabak (in K.G.). Krossok.
Samarang . .	"	"	"	1	20 000	"
Soerabaija . .	1	40 000	"	1	59 000	"
Pasoeroean .	3	73 750	208 312^5	6	"	374 093
Probolinggo.	14	585 876	342 121^5	20	1 446 610	318 239
	5	a) †	†			
Bezoeki . . .	15	2 904 000	1 880 000	17	3 239 293	3 111 173
Banjoemas .	3	545 000	75 000	4	1 079 854	100 000
Kadoe	1	30 000	"	2	170 000	"
Madioen . . .	1	6 348	"	"	"	"
Kediri	12	564 250	466 250	8	544 240	571 432
	1	†	†	2	†	†
Te zamen	50	4 749 224	2 971 684	59	6 558 997	4 474 937
	6	†	†	2	†	†
		7 720 908			11 033 934	

a) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de opgaven nopens de productie.

Volgens handelsberichten zouden van de in de gouvernementsresidentiën van Java gevestigde tabaksondernemingen (dus met inbegrip van die op huur- en erfpachtsgronden, waarover zie blz. 218 en 219) hier te lande ter markt zijn gekomen uit den oogst van 1887 122 328 en uit dien van 1888 153 701 pakken tabak (bladtabak en »scrubs"), terwijl als product van de huurlanden in de Vorstenlanden (zie blz. 222) werden aangevoerd respectievelijk 15 751 en 16 129 pakken. De bedoelde 138 079 pakken Java-tabak (oogst 1887) bedongen bij doorslag over alle ondernemingen een middenprijs van f 0,37½ per half K. G. (voor de 77 952 pakken bladtabak op zich zelven f 0,53) en brachten in 't geheel f 9 083 000 op. Daarentegen bedongen de 169 830 pakken (oogst 1888) gemiddeld slechts f 0,26¾ per half K. G. (voor de 95 365 pakken bladtabak op zich zelven f 0,35½), zoodat over het laatste oogstjaar, niettegenstaande de zooveel grootere hoeveelheid, de totale opbrengst slechts circa f 8 millioen bedroeg. Wat de bladtabak betreft, werden in doorsneê de hoogste prijzen behaald voor het product uit Bezoeki en de Vorstenlanden, namelijk per ½ K. G. respectievelijk f 0,76 en f 0,48 voor de in 1887 geoogste tabak, en respectievelijk f 0,44 en f 0,44¾ voor het product uit den oogst van 1888.

Andere ondernemingen.

Ondernemingen voor de teelt of den opkoop van padi en tweede gewassen. Van de 31 rijstpelmolens, die bij het einde van 1887 in de Preanger Regentschappen bestonden, waren in 1888 slechts 25 in werking, die te zamen 63 673 pikols padi verwerkten. Deze hoeveelheid werd door de ondernemers, allen Chineezen, door opkoop van de bevolking verkregen, tegen betaling van hoogstens f 1 per pikol. In Krawang nam het aantal rijstpelmolens in 1888 aanmerkelijk toe. Buiten de particuliere landerijen en de erfpachts- en huurperceelen werkten aldaar 50 van deze inrichtingen (mede allen aan Chineezen toebehoorende), tegen 21 in 1887. Die 50 molens verwerkten te zamen 96 490 pikols padi tot 42 344 pikols rijst, terwijl bij de 21 in 1887 gewerkt hebbende molens uit 156 490 pikols padi 71 342 pikols rijst waren verkregen. Ten aanzien van den in 't vorig verslag bedoelden stoomrijstpelmolen in Cheribon zijn ook over 1888 geene productie-opgaven ontvangen; evenmin zijn bijzonderheden gemeld aangaande de weinig beduidende stoomrijstpellerijen in de residentie Pasoeroean en ter hoofdplaats Soerabaija.

De in de residentie Kadoe en ter hoofdplaats Bandong (Preanger Regentschappen) bestaande katjang-olie-molens bleven ook in 1888 gesloten, terwijl de eenige nog in werking zijnde inrichting van dien aard in Pasoeroean een kwijnend bestaan voortsleepte. In 1888 leverde deze fabriek slechts 25 kojangs boengkil en 750 blikken olie, waarvan de grondstof uitsluitend door opkoop van de bevolking verkregen werd.

De onderneming Ketawang in Pekalongan, oorspronkelijk bestemd voor de teelt van padi, katjang-tjina en ketella-pohon (zie vorig verslag blz. 213), beschikte in 1888 slechts over het gewas van 8½ bouws djagong en 3 bouws padi. De opbrengst bedroeg 450 gedengs djagong en 40 pikols padi.

Indigo-ondernemingen. In Tagal werd in 1888 voor Europeesche rekening eene nieuwe onderneming in werking gebracht. Evenals bij de 10 reeds in 1887 bestaan hebbende ondernemingen werd het product verkregen door eigen beplanting op van de bevolking gehuurde gronden. Alleen bij Soembernilo in Pasoeroean nam de bevolking ook de bewerking der gronden op zich (evenals in 1887 werd daarvoor f 20 per bouw betaald, terwijl de huur van den grond f 25 per bouw bedroeg). Overigens vindt men als huurprijs per bouw opgegeven: voor Tagal en Madioen f 20, voor Pekalongan f 15 à f 20 en voor Kediri f 15 à f 25.

De volgende opgaaf doet zien over hoeveel aanplant elke onderneming zoo in 1887 als in 1888 beschikte, en hoeveel product verkregen werd.

Gewesten.	Ondernemingen.	1887. Aanplant (in bouws).	1887. Productie (in K.G.).	1888. Aanplant (in bouws).	1888. Productie (in K.G.).
Tagal	(zonder naam)	"	"	a) 182	1 800
Pekalongan .	Masin of Pandansari. . .	niet opgegeven.	niet opgegeven.	40	300
	Plelen b). . .	id.	11 415	307	9 697^5
Samarang . .	Radjoet b). .	id.	2 046	133	3 000
Pasoeroean. .	Soembernilo b)	125	4 687^5	133	2 000
Madioen . . .	Geger.	100	3 600	200	4 975
	Tjaroeban . .	213	7 700	c) 200	6 500
Kediri	Semen	175	6 000	176	7 500
	Tegowangi. .	270	7 500	260	7 500
	Garoem. . . .	145	4 250	200	5 000
	Plosso	236	9 025	150	5 565
		d) 1 264	e) 56 223^5	1981	53 837^5

a) Hiervan 60 bouws tweede snit en 50 bouws derde snit.

b) De ondernemingen Plelen, Radjoet en Soembernilo behooren aan Chineezen (de andere 8 ondernemingen behooren aan Europeanen of aan naamlooze vennootschappen).

c) Hiervan 100 bouws tweede snit.

d) Deze opgaaf betreft slechts 7 van de 10 ondernemingen.

e) Van 1 onderneming is de productie niet bekend.

Ten opzichte van de ondernemingen in Tagal en Pekalongan vindt men aangeteekend dat zware regens en daarop gevolgde felle droogte in 1888 aan de qualiteit en de quantiteit van het product veel afbreuk hadden gedaan.

Vanilleteelt. Hieromtrent is in de gewestelijke verslagen over 1888 niets vermeld.

Opkoop van thee. In de Preanger Regentschappen verkregen weder sommige ondernemers, buiten het product hunner eigene (op erfpachtsgronden aangelegde) theeplantsoenen, ook eenig product van thee-aanplantingen op gronden der bevolking. De erfpachters van Waspada en Tjisoerian (of Tjigedoeg) hadden daartoe tevens gronden van de bevolking gehuurd. Hoeveel product de ondernemers zich door overeenkomsten met de bevolking verschaften,

is ditmaal alleen opgegeven met betrekking tot den opkoop bij Parakansalak en Sindangsari, waar in 1888 op die wijze verkregen werd 5300 en 4711 K.G. thee. Voor de opgekochte bladeren betaalden zij 8 à 10 cent per K.G. De ondernemer van Tjinangran-Tjiseda betaalde 7 en die van Waspada 5 cent per K.G.

Inrichtingen voor het bereiden van de koffie der bevolking. Ten aanzien van deze inrichtingen, welke in 1888 alleen in de Preanger Regentschappen, Tagal en Pasoeroean in werking waren, zijn geen andere bijzonderheden gemeld dan die welke reeds eene plaats gevonden hebben op blz. 205 hiervóór.

Andere ondernemingen. Uit Soerabaija wordt gemeld dat in 1888 een Europeesche ondernemer zich onledig hield met den opkoop van staartpeper, die op wooneryen, voornamelijk in het district Rawapoeloe II, wordt geteeld. Voor de levering werden met de bevolking overeenkomsten aangegaan. De bevolking kreeg het product betaald met f 6 à f 10 per pikol.

In de afdeeling Djombang van hetzelfde gewest kwam in 1888 eene fabriek tot stand voor de bereiding van djarak-olie. De eigenaar bezit eigen djarak-aanplantingen op van de bevolking gehuurde gronden, terwijl hij ook djarak-pitten opkocht. De onderneming beloofde aanvankelijk goede uitkomsten. Nopens de productie der fabriek zijn echter geen opgaven verkregen.

4°. Landbouw op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

Volgens de opgaven in bijlage BBB hierachter — waarin echter ook ettelijke nog niet in ontginning gebrachte erfpachtsperceelen als zoovele ondernemingen gerekend zijn — bestonden bij het einde van 1888 op Java 597 *ondernemingen* welke beschikten over gronden door het Gouvernement *in erfpacht* afgestaan (3 minder dan op ult. 1887) en 9 *ondernemingen* (hetzelfde getal als op ult. 1887) welke gronden van het Gouvernement *in huur* hadden. De huurgronden besloegen in 't geheel eene uitgestrektheid van 6227 [1]) bouws, de erfpachtsgronden 287 807 bouws, namelijk 245 455 [2]) bouws die in woesten staat in erfpacht waren afgestaan en 42 352 bouws die, toen daarvoor erfpacht werd verleend, als huurgronden reeds in cultuur waren.

De bovenbedoelde 606 ondernemingen zijn, volgens de aangehaalde bijlage BBB, te verdeelen aldus:

441 ondernem.	(842 perc.),	groot 234 192 bouws,	waar één of meer cultures werden gedreven
19 „	(24 „)	„ 5 956 bouws,	niet voor eigenlijke landbouwdoeleinden bestemd of vroeger in exploitatie geweest, maar sedert één of meer jaren tijdelijk dan wel voorgoed verlaten, en
146 „	(159 a) „)	„ 53 886 bouws,	waar aan de ontginning pas of nog in het geheel niet de hand was gelegd.
606 „	(1025 „)	„ 294 034 bouws.	

a) Van deze 159 perceelen blijken er 24 uit te maken 11 ondernemingen. Het is echter zeer de vraag of wanneer de overige 135 perceelen in ontginning zullen komen of beplant zullen zijn, deze wel even zoovele afzonderlijke ondernemingen zullen vormen. Hierop doelde de mededeeling in den aanhef dezer rubriek.

Wat de laatstbedoelde 146 ondernemingen betreft, dient echter opgemerkt te worden, dat van ruim de helft, namelijk van 79 ondernemingen, over 1888 en zelfs over 1887 en 1886 geen gegevens bij het bestuur zijn ingekomen, zoodat de mededeeling dat zij nog niet of pas in ontginning waren, berust op berichten van vroegere jaren. Niet minder dan 38 650 bouws (behoorende tot 106 van de bedoelde 146 ondernemingen) waren reeds uitgegeven in de jaren 1875 t/m 1886, zoodat er van de in 1887 en 1888 aanvaarde erfpachtsgronden 15 236 bouws (behoorende tot 40 ondernemingen) nog zonder beplantingen waren.

Hieronder volgt een gewestelijk overzicht van de verschillende ondernemingen.

GEWESTEN.	Aantal *ondernemingen* bij het einde van 1888:					
	in 't geheel aanwezig.	waar slechts één cultuur werd gedreven.	waar meer dan één cultuur werd gedreven.	niet voor eigenlijke landbouwdoeleinden bestemd. a)	waar de ontginning of beplanting hetzij tijdelijk, hetzij voorgoed gestaakt was. a)	waar aan de ontginning pas of nog in 't geheel niet de hand was gelegd. a)
Bantam . . .	7	3	3	„	1	„
Batavia . . .	1	1	„	„	„	„
Krawang . .	5	1	3	„	„	1
Preanger Regentschappen	172	b) 67	57	c) 3	3	42
Cheribon . .	7	3	3	„	„	1
Tagal	4	d) 2	„	„	2	„
Pekalongan.	24	6	16	e) 1	„	1
Samarang . .	48	18	23	f) 1	4	2
Japara. . . .	6	2	g) 3	h) 1	„	„
Soerabaija. .	12	8	2	„	„	2
Pasoeroean.	104	48	12	„	1	43
Probolinggo	24	11	1	„	„	12
Bezoeki. . .	34	17	5	„	1	11
Banjoemas .	2	1	1	„	„	„
Bagelen. . .	5	1	1	„	„	3
Kadoe. . . .	16	9	7	„	„	„
Madioen. . .	19	17	„	„	„	2
Kediri	116	74	15	„	1	26
Te zamen.	606	289	152	6	13	146
		606				
Over 1887 waren de cijfers.	609	265	146	8	10	180
		609				

AANMERKINGEN.

a) Zie in bijlage BBB hierachter de rubriek M.

b) Hieronder Argalingga, waar nog eenige koffieplantsoenen voorkomen, die echter zijn afgeschreven. De gronden dezer onderneming dienen hoofdzakelijk tot weideplaats.

c) Hier worden bedoeld de ondernemingen Astralina en Panaroean, welker gronden uitsluitend als weideplaats gebezigd worden, en de onderneming Sindanglaija, welker gronden eene aanhoorigheid uitmaken van het gezondheidsetablissement Sindanglaija.

d) Hieronder begrepen de thans nog alleen voor houtteelt bestemde onderneming Randoesanga. Overigens waren op Randoesanga ook vischvijvers aangelegd, die echter in vervallen staat zijn geraakt.

e) De onderneming Slama Aram of Sampang tiga, welker gronden voor weideplaats dienen.

f) De onderneming Blorok, welke uitsluitend tot woonverblijf dient.

g) Hieronder de klapperonderneming Poeloe Pandjang, waar ook de mengkoedoe-cultuur gedreven wordt

h) Deze onderneming (Aren Maron) is uitsluitend voor de veefokkerij bestemd.

1) Hiervan maken 2 huurperceelen, groot 268 en 88 bouws, deel uit van de erfpachtsondernemingen Argalingga in de Preanger Regentschappen en Papoh in Kediri; de 9 huurondernemingen beslaan dan ook slechts eene gezamenlijke oppervlakte van 5871 bouws.

2) Op blz. 95 hiervóór is sprake van 245 026 bouws, gesplitst in 919 perceelen. Men leze daarvoor 245 455 bouws en 923 perceelen.

Het aantal ondernemingen in handen van naamlooze vennootschappen steeg in 1888 van 108 tot 131 (o. a. in de Preanger Regentschappen 35, in Pasoeroean 29 en in Kediri 37). Geheel of ten deele ten name van Chineezen of inlanders stonden 50 ondernemingen (39 behoorden uitsluitend aan Chineezen, 7 uitsluitend aan inlanders en 4 aan Europeanen en Chineezen gezamenlijk).

In het verkrijgen van werkvolk ondervonden de ondernemers in 1888 geen moeilijkheden. In welke mate het getal arbeiders bij de verschillende ondernemingen uiteenliep, kan worden gezien uit de reeds aangehaalde bijlage BBB. De hoogste dagloonen, die in 1888 betaald werden, bedroegen f 0,40 (Soerabaija), f 0,35 à f 0,40 (Pasoeroean) en f 0,40 à f 0,50 (Probolinggo). In den pluktijd kan een daglooner in laatstgenoemd gewest tot f 1 per dag verdienen. De dagloonen waren het laagst in de Preanger Regentschappen (f 0,15 à f 0,16), in Cheribon (f 0,10 à f 0,25) en in Tagal (f 0,15 à f 0,25). In Pekalongan werd f 0,25 à f 0,30, in Samarang f 0,20 à f 0,30, in Madioen f 0,20 à f 0,25 en in Kediri f 0,25 à f 0,35 daags betaald. Op taak werkende, kunnen de arbeiders tot f 0,75 daags verdienen. De loonen der vaste arbeiders verschilden van f 3 tot f 15 's maands; in den regel wordt ook rijst verstrekt.

In het volgende overzicht zijn de ontvangen opgaven omtrent de in 1888 van de erfpachts- en huurondernemingen verkregen productie bijeengebracht, waarbij tevens is aangeduid van hoeveel ondernemingen bij het bestuur geen opgaven nopens de verkregen oogsten zijn ontvangen (hetgeen door het teeken † is aangegeven) en van hoeveel ondernemingen de aanplantingen nog te jong waren om reeds productie af te werpen.

Producten waartoe de opgaven betrekking hebben.	Ondernemingen die reeds bestonden vóór het in werking treden van de erfpachtsverordeningen. *a*)		Later gevestigde ondernemingen.	
	Aantal ondernemingen.	Productie.	Aantal ondernemingen.	Productie.
Koffie . . .	55	*b*) 49 944 pikols	171	*c*) 248 394 pikols
	8	†	25	†
	1	nog geen productie	42	nog geen productie
Kinabast. .	8	152 290 K.G.	46	1 210 436 K.G.
	4	†	25	†
	8	nog geen productie	35	nog geen productie
Thee . . .	16	*d*) 1 830 591 K.G.	9	389 405 K.G.
	3	†	5	†
	„	„	3	nog geen productie
Tabak . .	4	*e*) 58 662 K.G.	21	*f*) 341 959 K.G.
	„	„	1	†
	„	„	1	nog geen productie
Suikerriet .	6	*g*) 149 225 pikols	1	*h*) 1620 pikols
	1	†	3	†
Cacao. . .	5	20 612 K.G.	5	7875 K.G.
	3	†	3	†
	8	nog geen productie	15	nog geen productie
Indigo . .	„	„	*i*) 3	11 750 K.G.
	„	„	1	†
Padi . . .	5	19 580 pikols	19	30 978 pikols
	4	†	4	†
	„	„	2	nog geen productie

AANMERKINGEN.

a) Dit zijn allen ondernemingen die gevestigd zijn op gronden welke thans in erfpacht worden bezeten, na vroeger in huur te zijn afgestaan geweest, of welke nog in huur worden bezeten. Waar sommige van deze ondernemingen met later uitgegeven nieuwe perceelen zijn uitgebreid, wordt natuurlijk ook de productie van laatstbedoelde gronden hier medegerekend.

b) 46 214 pikols afgewerkte koffie (waaronder 144 pikols Liberiakoffie) en 3730 pikols in de hoornschil (deze laatste hoeveelheid van 1 onderneming in Bantam, 1 in Pasoeroean en 1 in Kediri).

c) 241 128 pikols afgewerkte koffie en 7266 pikols in de hoornschil (deze laatste hoeveelheid van 4 ondernemingen in de Preanger Regentschappen, 3 in Pasoeroean, 1 in Probolinggo, 3 in Bezoeki en 1 in Kediri).

d) Voor 3 ondernemingen in de Preanger Regentschappen (Parakansalak, Sindangsari en Tjinangran) is, voor zooveel blijkt, onder de opgegeven hoeveelheid thee ook begrepen de opbrengst van eigen aanplantingen der bevolking (op gronden niet tot de ondernemingen behoorende). De twee eerstgenoemde ondernemingen verkregen op die wijze 5300 en 4711 K.G. thee.

e) Hiervan 21 875 K.G. krossok, verkregen bij 1 onderneming in Kediri.

f) Hiervan 43 500 K.G. krossok, verkregen bij 7 ondernemingen in Bezoeki. Voor 1 onderneming aldaar (Soembertengah I en II) is onder de opgegeven productie ook begrepen de opbrengst van eigen aanplantingen der bevolking (op gronden niet tot de onderneming behoorende).

g) Voor 1 van de hierbedoelde 6 ondernemingen was onder de opgegeven productie begrepen 16 000 pikols stroopsuiker. De 6 ondernemingen beschikten over p.m. 1630 bouws aanplant, waarvan 801 bouws op van de bevolking gehuurde gronden. Dooreengenomen werd dus gemiddeld ruim 91 pikols suiker per bouw gemaakt.

h) Het riet van deze onderneming (Sarikerto in Soerabaija) werd verwerkt op de met het Gouvernement in contract staande fabriek Ketanen in hetzelfde gewest. De opgegeven productie was afkomstig van 40 bouws; de gemiddelde opbrengst per bouw beliep derhalve ruim 40 pikols.

i) Ongerekend de indigo-onderneming Dares in Madioen, welke in 1888, bij gebrek aan fondsen, over geen aanplantingen had te beschikken.

Op sommige ondernemingen teelde men ook muskaatnoten, peper, gom-elastiek, mengkoedoe, klapper- en vruchtboomen, coca, kapok, groenten en tweede gewassen.

Evenals vroeger laat men hier volgen een driejarig gewestelijk overzicht van den oogst der vijf hoofdgewassen op de erfpachts- en huurondernemingen, voor zooveel namelijk die ondernemingen betreft waaromtrent bij het bestuur opgaven zijn ontvangen.

Eerst onlangs is namelijk van de residenten van Soerabaija en Pasoeroean bericht ontvangen dat twee erfpachtsperceelen reeds op 16 September 1884 en 3 September 1886 door de aanvragers aanvaard waren, zonder dat daarvan tot dusver in de jaarlijksche gegevens voor het Koloniaal Verslag opgaaf was gedaan. Het waren de perceelen Tambakmerang (of Mendiro), groot 358 bouws, in het district Djaboeng, afdeeling Modjokerto, in 1888 nog niet in ontginning gekomen, zoomede Soember Gesing, groot 71 bouws, in het district Gondanglegi, afdeeling Malang, deel uitmakende van de koffieonderneming Soemberperkool. Verder is na de afsluiting der opgaven voor hoofdstuk J nog gebleken dat, behalve met deze 2 perceelen, te zamen 429 bouws, het getal perceelen bovendien met 2 is te vermeerderen, doordien de kina-onderneming Tjimonteh en Tjibeët (of Noord- en Zuid-Tjempaka) in de Preanger Regentschappen, laatstelijk als één perceel bekend staande, in drie perceelen is gesplitst.

Gewesten.	Jaren.	KOFFIE.			KINABAST.			THEE.			TABAK.			SUIKER.		
		Aantal ondernemingen waar de opgegeven cultuur gedreven werd. *a*)	Aantal ondernemingen waartoe nevenstaande productie-opgaven betrekking hebben.	Productie (in pikols).	Aantal ondernemingen waar de opgegeven cultuur gedreven werd. *a*)	Aantal ondernemingen waartoe nevenstaande productie-opgaven betrekking hebben.	Productie (in K.G.)	Aantal ondernemingen waar de opgegeven cultuur gedreven werd. *a*)	Aantal ondernemingen waartoe nevenstaande productie-opgaven betrekking hebben.	Productie (in K.G.)	Aantal ondernemingen waar de opgegeven cultuur gedreven werd. *a*)	Aantal ondernemingen waartoe nevenstaande productie-opgaven betrekking hebben.	Productie (in K.G.)	Aantal ondernemingen waar de opgegeven cultuur gedreven werd. *a*)	Aantal ondernemingen waartoe nevenstaande productie-opgaven betrekking hebben.	Productie (in pikols).
Bantam . . .	1886	5	4	1 908	2	1	937	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1887	5	5	1 026	2	1	3 318	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1888	6	4	849	2	1	17 000	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Batavia . . .	1886	„	„	„	„	„	„	1	1	51 976	„	„	„	„	„	„
	1887	„	„	„	„	„	„	1	1	56 783	„	„	„	„	„	„
	1888	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„
Krawang . .	1886	1	1	20	„	„	„	„	„	„	1	1	781	„	„	„
	1887	2	1	35	„	„	„	„	„	„	1	1	94	„	„	„
	1888	2	1	30	„	„	„	„	„	„	1	1	312	„	„	„
Preang. Regentschapp.	1886	43	32	9 790	68	30	447 023	25	20	2 186 008	2	2	*b*) 62	„	„	„
	1887	45	16	2 158	74	33	682 108	28	*c*) 19	*c*) 2 107 483	2	2	17 113	„	„	„
	1888	50	26	4 432	79	43	1 119 135	33	23	1 929 996	1	1	625	„	„	„
Cheribon . .	1886	2	2	1 665	2	„	„	1	1	45 000	„	„	„	3	3	41 400
	1887	2	2	399	2	1	3 500	1	1	36 214	„	„	„	2	2	47 120
	1888	2	2	759	2	„	„	1	1	40 000	„	„	„	3	1	44 500
Pekalongan.	1886	14	8	6 384	5	2	52 820	„	„	„	„	„	„	1	1	18 500
	1887	14	13	2 910	6	3	72 063	„	„	„	„	„	„	1	1	20 500
	1888	15	14	2 121	8	4	96 654	„	„	„	1	„	„	2	1	16 500
Samarang. .	1886	33	33	17 285	7	2	7 642	„	„	„	2	2	8 437	„	„	„
	1887	37	32	14 606	7	1	4 900	„	„	„	2	2	8 375	„	„	„
	1888	35	32	12 496	6	1	6 250	„	„	„	3	3	10 225	„	„	„
Japara. . . .	1886	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„	„
	1887	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„	„
	1888	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„	„
Soerabaija .	1886	7	6	8 825	3	1	1 150	„	„	„	„	„	„	1	„	„
	1887	7	5	4 319	3	1	6 500	„	„	„	„	„	„	1	1	1 850
	1888	8	7	16 427	2	1	5 500	„	„	„	„	„	„	1	1	1 620
Pasoeroean .	1886	56	45	74 605	14	2	94 000	„	„	„	„	„	„	1	1	30 000
	1887	57	43	41 268	14	2	36 550	„	„	„	„	„	„	1	1	50 000
	1888	55	53	124 588	9	2	58 687	„	„	„	„	„	„	1	1	45 000
Probolinggo	1886	9	5	4 039	„	„	„	„	„	„	1	1	50 000	„	„	„
	1887	9	8	5 476	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1888	10	9	13 175	„	„	„	„	„	„	3	3	44 500	„	„	„
Bezoeki. . .	1886	9	4	720	3	„	„	„	„	„	7	7	117 000	„	„	„
	1887	9	4	720	3	„	„	„	„	„	6	6	220 000	„	„	„
	1888	11	8	3 509	2	„	„	„	„	„	13	13	268 250	„	„	„
Banjoemas .	1886	„	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1887	„	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1888	„	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bagelen . .	1886	4	3	145	1	1	20 000	1	1	245 000	„	„	„	„	„	„
	1887	4	4	228	1	1	40 000	1	1	225 000	„	„	„	„	„	„
	1888	1	1	412	1	1	45 000	1	1	250 000	„	„	„	„	„	„
Kadoe. . . .	1886	14	9	3 794	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1887	15	10	2 810	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1888	15	„	„	6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Madioen . .	1886	9	8	14 137	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1887	9	8	8 757	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1888	9	6	8 512	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Kediri. . . .	1886	67	53	81 883	9	1	1 310	„	„	„	2	2	35 937	3	3	40 385
	1887	78	57	40 403	9	3	10 205	„	„	„	5	4	96 885	3	1	55
	1888	82	63	111 028	8	1	14 500	„	„	„	5	4	76 709	3	3	43 225
Totaal . . .	1886	274	213	*d*) 225 200	121	40	*g*) 633 882	28	23	2 527 984	15	15	*h*) 212 217	*k*) 10	*k*) 8	*k*) 130 285
	1887	294	208	*e*) 125 115	128	46	*g*) 859 144	31	*c*) 22	*c*) 2 425 480	16	15	*i*) 342 467	9	6	*l*) 119 525
	1888	302	226	*f*) 298 338	126	54	*g*) 1 362 726	36	25	2 219 996	27	25	*i*) 400 621	11	7	*m*) 150 845

a) Dat het aantal ondernemingen in deze kolom doorgaans veel hooger is dan het cijfer in de volgende kolom moet hieraan worden toegeschreven dat bij vele koffie- en kina-ondernemingen de aanplantingen nog te jong waren om reeds product af te werpen, terwijl ook van verscheidene ondernemingen nopens de uitkomsten der exploitatie geen opgaven zijn ingekomen.

b) Deze opgaaf heeft betrekking tot 1 onderneming; de andere onderneming verkreeg 600 „krandjangs" tabak.

c) Verbeterde opgaaf (verg. vorig verslag bijlage GGG, blz. 19, noot *c*).

d) Hieronder voor 11 ondernemingen 17 464 pikols koffie in de hoornschil.

e) Hieronder voor 17 ondernemingen 14 214 pikols koffie in de hoornschil.

f) Hieronder voor 15 ondernemingen 10 996 pikols koffie in de hoornschil, en voor 3 ondernemingen 144 pikols Liberia-koffie.

g) Volgens handelsberichten zouden in de jaren 1886, 1887 en 1888 te Amsterdam voor particuliere rekening zijn geveild de hiernevens vermelde hoeveelheden kilogrammen Java-kinabast, hoofdzakelijk afkomstig van erfpachtsondernemingen aldaar, doch ten deele ook van particuliere landerijen in West-Java en van huurondernemingen in de Vorstenlanden.

	Ledgeriana.	Officinalis	Succirubra.	Hybriden.	Andere soorten.	Totalen.
1886 (vermoedelijk productie van 1885)	282 000	59 000	55 000	„	39 000	435 000
1887 („ „ „ 1886)	501 000	28 000	86 000	„	35 000	650 000
1888 („ „ „ 1887)	848 000	30 000	139 000	46 000	22 000	1 085 000

De maandstaten van den uitvoer van Java en Madura doen zien dat in de jaren 1886, 1887 en 1888 voor particuliere rekening werden uitgevoerd achtereenvolgens 832 438, 1 103 704 en 1 630 776 K.G. kinabast, waarvan werden opgegeven als bestemd naar Nederland respectievelijk 617 384, 886 707 en 1 451 847 K.G.

h) Bovendien 600 „krandjangs" tabak (verg. noot *b*). De overige productie (waaronder 29 500 K.G. krossok) is voor een klein gedeelte afkomstig van aanplantingen buiten de erfpachts- of huurgronden.

i) Ten deele afkomstig van aanplantingen buiten de erfpachts- of huurgronden Onder de opgegeven productie van 1887 is begrepen aan krossok eene hoeveelheid van 26 000 K.G. en onder die van 1888 eene hoeveelheid van 65 375 K.G.

k) Hieronder thans ook begrepen de huuronderneming Tanah Lajapan of Boedirадja in Cheribon, met eene productie van 6000 pikols suiker, uitsluitend verkregen van rietaanplantingen op gronden der bevolking. Bij 4 andere ondernemingen was de productie ten deele afkomstig van gronden der bevolking.

l) Hiervan 94 000 pikols (bij de ondernemingen Alkmaar in Pasoeroean en Kadipaten in Cheribon) geheel of grootendeels verkregen van gronden der bevolking.

m) Hieronder 89 500 pikols als voren (bij dezelfde 2 ondernemingen). Overigens zijn in de opgaaf der onderneming Koedjonmanis in Kediri 16 000 pikols stroopsuiker begrepen.

5°. Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

In het volgende overzicht zijn de gebruikelijke gewestelijke opgaven omtrent de uitgestrektheid, het zielental en de verpondingswaarde der particuliere landerijen op Java bijeengebracht.

Gewesten.	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid der landerijen (in bouws).	Aantal opgezetenen bij het einde van 1888.	Geschatte waarde der landerijen, naar welke de aanslag in de verponding was berekend voor 1887.	voor 1888. *a*)
		A. Landerijen van Europeanen.			
Bantam	2	42 795	48 285	f 1 025 000	f 1 025 000
Batavia	*b*) 98	524 399	462 105	20 039 479	17 710 432
Krawang	1	300 000	138 573	2 200 000	2 200 000
Cheribon	2	257 240	133 571	3 468 907	2 948 750
Tagal	1	3 497	12 581	424 000	424 000
Samarang	12	*c*) *13 554	34 813	1 219 900	1 227 900
[S]oerabaija	*8	*1 620	10 958	756 000	986 600
Pasoeroean	1	851	3 268	700 000	700 000
Te zamen	125	1 143 956	844 154	f 29 833 286	f 27 222 682
		B. Landerijen van Chineezen.			
Batavia	*d*) 186	328 405	*479 187	f 18 291 838	f 17 370 950
Krawang	1	86 080	25 800	900 000	900 000
Samarang	*21	*5 542	18 198	1 703 040	1 845 740
Japara	2	2 081	3 817	158 000	158 000
Soerabaija	*24	*4 559	21 720	1 928 800	1 697 200
Te zamen	234	426 667	548 722	f 22 981 678	f 21 971 890
		C. Landerijen van andere vreemde oosterlingen of van inlanders. *e*)			
Batavia	*d*) 38	18 392	51 296	f 1 560 990	f 1 584 950
Samarang	5	1 442	6 540	540 280	540 280
Soerabaija	*10	*642	7 032	577 800	572 400
Te zamen	53	20 476	64 868	f 2 679 070	f 2 697 630
		Recapitulatie.			
Alle gewesten te zamen	412	1 591 099	1 457 744	f 55 494 034	f 51 892 202

a) Sedert de afsluiting der opgaven ten dienste van het vorig verslag heeft de verpondingswaarde van sommige landerijen wijziging ondergaan.

b) In de residentie Batavia zijn in 1888 drie landerijen, waarvan één tot dusver aan Chineezen en twee aan inlanders toebehoorden, overgegaan in handen van Europeanen.

c) De opgaven waarbij men een * geplaatst wordt, berusten op verbeterde of vollediger gegevens.

d) Zie noot *a*.

e) Zie wat nopens het vroeger onder de particuliere landen gerekende land Kalinjamat (residentie Japara) gezegd is op blz. 96/97 hiervóór.

Op verschillende particuliere landerijen werden in 1887 en 1888 door de opgezetenen de navolgende uitgestrektheden (in bouws) met padi beplant:

Particuliere landerijen gelegen in:	1887.	1888.
Bantam	15 164 bouws	16 240 bouws
Batavia	152 457 „	209 292 „
Krawang	39 754 „	37 975 „
Cheribon	44 678 „	46 255 „
Tagal	2 300 „	2 200 „
Samarang	14 265 „	14 121 „
Japara	202 „	277 „
Soerabaija	1 677 „	1 851 „
Pasoeroean	490 „	493 „
Te zamen	270 987 bouws	328 704 bouws

Aan voortbrengselen voor de Europeesche markt, zoomede aan natte indigo, leverden de particuliere landerijen, voor zoover opgaven bij het bestuur zijn ingekomen, in 1887 en 1888 de volgende hoeveelheden op:

Namen der landerijen.	1887.	1888.	Namen der landerijen.	1887.	1888.	Namen der landerijen.	1887.	1888.
Suiker (pikols).			Per transport	5 500	7 950	Per transport	15 450	19 250
Batavia.								
Afd. Tangerang.			Kampong Melaijoe	4 000	4 500	Pangkalan	4 200	4 150
Amstelveen	600	*a*) †	Kapoek	250	†	Paroengkoeda	4 200	4 400
Babakan-Noord en Tangerang-Oost	2 000	2 000	Kedaoeng-Oost	1 500	2 500	Pekadjangan	2 000	1 800
			Kedaoeng-West	2 600	2 700	Selapandjang-Oost	1 500	1 600
Batoe Tjepper	900	1 500	Lengkong-Oost	100	†	Selapandjang-West	2 000	2 050
Bodjong Rengit	2 000	4 450	Limo	1 500	1 600	Tanah Tinggi	†	800
Transporteeren	5 500	7 950	Transporteeren	15 450	19 250	Transporteeren	29 350	34 050

a) Waar een † voorkomt, zijn de cijfers bij gemis aan opgaven niet kunnen worden ingevuld.

Namen der landerijen.	1887.	1888.
Per transport	29 350	34 050
Tegal Aloer	†	1 670
Tegal Angoes	5 000	4 210
Teloeknaga	2 000	1 900
Tjikokol	650	700
Tjioeni	2 850	†
Afd. Buitenzorg.		
Tjiawi en Tjidjeroek (Pondok Gedeh)	12 000	†
	51 850	42 530
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassem-landen	2 825	554
TAGAL.		
Ketanggoengan-West	4 664	20 700
SOERABAIJA.		
Dadoengan	800	1 250
Djagir	8 840	13 000
Goebeng Djepit	320	280
Karah	5 400	5 000
Ketintang	2 000	1 800
Koepang I of Dermo	1 000	1 060
Koepang II of Pakis	150	154
Koepang II	600	410
	19 110	22 954
PASOEROEAN.		
Kedawoeng	12 489	11 350
Totalen voor de 5 gewesten	90 938	98 088
Koffie (pikols).		
BANTAM.		
Tjikandi-Oedik	40	105
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Denambo, Tjimapak en Tjipamingkis	197	475
Dramaga	500	399
Jassinga	133	157
Klappa Noenggal	†	20
Koeripan	9	9
Sadeng-Oost	15	23
Soekaradja	30	73
Soekasari	1	1
Tjampea en Tjiboenboelan	300	300
Tjiawi en Tjidjeroek	1 000	1 121
Tjikoppo	160	150
Tjikoppo Maijak	18	34
Tjiomas	762	874
Tjiseroea	300	225
Tjiseroea-Zuid	†	492
Tjitrap en Tjitjadas	77	140
Tjoeroek Bitoeng of Nanggoeng	1 750	1 300
	5 252	5 793
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassem-landen	3 480	7 058
TAGAL.		
Ketanggoengan-West	81	68
SAMARANG.		
Bodja	45	40
Krapijak en Kali-Pantjoer	†	17
Panggoeng	1	1
Simongan, Mlojo en Penggiling	†	30
	46	88
Totalen voor de 5 gewesten	8 899	13 112
Thee (kilogr.).		
BANTAM.		
Tjikandi-Oedik	7 500	10 000
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Tjikoija	20 000	22 500
Tjioeni	8 000	6 000
Transporteeren	28 000	28 500
Per transport	28 000	28 500
Afd. Buitenzorg.		
Bolang	155 000	150 000
Dramaga	145 000	140 000
Janlappa	†	9 950
Jassinga	78 544	71 354
Kampong Baroe	14 450	14 450
Kedoeng Badak	75 000	82 500
Sadeng-Oost	67 500	†
Sawangan	2 050	3 550
Soekaradja	30 000	32 500
Temanggoengan en Tjikoleang	57 500	54 038
Tjampea en Tjiboenboelan	18 250	15 000
Tjikoppo Maijak	50 000	50 000
Tjiloear	35 000	32 500
Tjiomas	38 410	28 120
Tjoeroek Bitoeng of Nanggoeng	70 000	75 000
	864 704	787 462
Totalen voor de 2 gewesten	872 204	797 462
Tabak (kilogr.).		
KRAWANG.		
Tegalwaroe-landen	†	5 500
SAMARANG.		
Boeloe	937	2 500
Randoesari en Pakoenden	†	4 450
Simongan, Mlojo en Pandjangan	16 875	15 000
	17 812	21 950
Totalen voor de 2 gewesten	17 812	27 450
Cacao (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Kampong Baroe	4	4
SAMARANG.		
Panggoeng	62	62
Totalen voor de 2 gewesten	66	66
Kinabast (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Jassinga	†	300
Soekaradja	4 100	5 250
Tjitrap en Tjitjadas	9 462	11 338
Totalen	13 562	16 888
Muskaatnoten (kilogr.)		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Kampong Baroe	44	18
Pondok Tjabé Oedik	188	186
Tjiawi	562	449
Tjikempoean Petinggi of Tapos	19	†
Tjiomas	5 625	6 501
	7 438	7 154
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassem-landen	6 750	1 116
SAMARANG.		
Panggoeng	750	372
Totalen voor de 3 gewesten	14 938	8 642
Foelie (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Kampong Baroe	8	3
Pondok Tjabé Oedik	625	†
Transporteeren	633	3
Per transport	633	3
Tjiawi	125	46
Tjikempoean Petinggi of Tapos	9	†
Tjiomas	375	558
	1 142	607
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassem-landen	297	62
SAMARANG.		
Panggoeng	62	46
Totalen voor de 3 gewesten	1 501	715
Kruidnagelen (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Tjikoija	188	80
Afd. Buitenzorg.		
Nangiwir en Tjibinoeng-Oost	1	†
Tjiawi en Tjidjeroek	†	92
Tjiomas	625	1 612
Totalen	814	1 784
Vanille (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Sadeng Djamboe	12	15
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassem-landen	75	114
Totalen voor de 2 gewesten	87	129
Indigo (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Karang-Serang	†	4 650
Lengkong-Oost	†	3 100
Pakoelonan	†	12 400
Penoenggangan	6 250	4 340
Tjikoeng	†	620
Tjioeni	†	124 000
Totalen	6 250	149 110
Vogelnestjes (kilogr.)		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Klapa Noenggal	†	2 604
Sadeng Djamboe	†	3
	†	2 607
KRAWANG.		
Tegalwaroe-landen	†	7
Totalen voor de 2 gewesten	†	2 614

Het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië heeft bij een in n°. 1256 van het Indisch Weekblad van het Recht opgenomen arrest van 26 Mei 1887 beslist dat de eigenaar van een particulier land, gelegen bewesten de Tjimanok, het recht heeft heerendiensten te vorderen van hen, die het recht van erfpacht uitoefenen op sawahs op zijn land gelegen, al zijn die bezitters *niet* op het land, maar *elders* woonachtig. De Indische Regeering heeft echter in het begin van 1888 verklaard van meening te zijn, dat de eigenaren van die landerijen alléén heerendiensten kunnen vorderen van de op hunne landen *metterwoon* gevestigde inlanders, welke opvatting tot nog toe steeds gehuldigd is.

Verder deed zich de vraag voor, of de eigenaar van een particulier land het recht heeft de op zijn land gelegen dessa's te vereenigen of te splitsen, zonder de betrokken bevolking vooraf daaromtrent gehoord te hebben. Het Indisch Bestuur beantwoordde die vraag in bevestigenden zin.

De procureur-generaal bij het Hooggerechtshof, aan wien (zie vorig verslag blz. 217) was opgedragen van advies te dienen nopens eene herziening van het reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok (Indisch Staatsblad 1836 n°. 19), is in 't laatst van 1888 overleden zonder die taak te hebben kunnen volbrengen. Dezerzijds is aan het Indisch Bestuur aanbevolen om voor de herziening eene commissie van ambtenaren en landeigenaren te benoemen. De samenstelling van zoodanige commissie is echter door bijzondere omstandigheden vertraagd geworden.

Zeer onlangs is gebleken dat bij de Indische Regeering het voornemen bestaat om in te trekken de ordonnantie van 21 April 1886 (Indisch Staatsblad n° 79), waarbij ten aanzien van het particuliere landgoed Tjiomas in de afdeeling Buitenzorg (Batavia) uitzondering is gemaakt op het recht van benoeming van politiehoofden door den landeigenaar. [1]) Over het herstel voor de Pamanoekan- en Tjiassemlanden in Krawang van de bij het reglement van 1836 voorgeschreven wijze van benoeming van districtshoofden op de particuliere landen is gehandeld op blz. 81 hiervóór.

6°. Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta.

Omtrent de landverhuur in de Vorstenlanden behelzen de voor dit verslag ontvangen berichten weinig anders dan de gewone productie-opgaven. Wat het aantal ondernemingen betreft, wordt gezegd dat bij het einde van 1887 in Soerakarta niet 138, zooals het vorig verslag vermeldde, maar 140 ondernemingen te boek stonden, daar op de huuroverdracht tot vereeniging van de onderneming Begaden-Gempol met Djeroekwangi en van Kedoengdjambol met Madjosto de bekrachtiging des bestuurs nog niet was verkregen. Van die 140 hielden in 1888 de ondernemingen Pakem en Kedoengwedoes op te bestaan, de eerste doordien de huurovereenkomst met onderling goedvinden van partijen ontbonden werd en de gronden aan de panagehouders teruggegeven werden, de andere wegens het verstrijken van de huur, zonder dat stappen tot huurverlenging waren gedaan. Daarentegen kwam eene nieuwe (indigo-) onderneming tot stand: Ngranjoe geheeten, terwijl de in 1886 uit de registers afgevoerde onderneming Soember en Kedoengdowo (Lawang) opnieuw is ingeschreven. Overigens werd in de registers nog aanteekening gehouden van de samenvoeging van 2 ondernemingen bij andere, namelijk van Trenjeng bij Atassadi en van Goenoengan bij Djongrangan-Sekarsoeli. Ten gevolge van een en ander wezen de door het Europeesch bestuur aangehouden registers betreffende de landverhuur op ult. 1888 voor Soerakarta 138 en voor Djokjokarta 50 ondernemingen aan, allen nader gespecificeerd in bijlage CCC hierachter. In het volgende overzicht vindt men de gebruikelijke algemeene opgaaf betreffende den omvang van de landverhuur in de beide gewesten.

Jaren.	Aantal ondernemingen volgens de registers.	Uitgestrektheid (in bouws) van de aan Europeanen verhuurde gronden, *voor zooveel de huurovereenkomsten door het bestuur bekrachtigd waren.*	Totaal der door de inlandsche verhuurders bedongen jaarlijksche pachtsommen, met inbegrip van de overeengekomen geldswaarde voor eenige leveringen van de zijde der ondernemers, welker opbrengst in natura *facultatief* is. *a*)	Uitgestrektheid (in bouws) der aanplantingen, *voor zooveel betreft de voor de Europeesche markt geteelde producten.*
		Soerakarta.		
1887	140	221 867	f 980 336	35 115 (bij 135 ondernemingen)
1888	138	222 279	980 087	33 793 (bij 133 ondernemingen)
		Djokjokarta.		
1887	50	92 131	f 671 558	17 718 (bij 50 ondernemingen)
1888	50	100 430	671 783	17 890 (bij 50 ondernemingen)

a) Dit laatste was bij 6 ondernemingen (allen in Soerakarta) het geval. Waar de ondernemers zich jegens de inlandsche verhuurders *onvoorwaardelijk* tot leveringen in natura verbonden hadden, bestonden die leveringen in den regel uit zekere hoeveelheden klappers, vruchten en sirih, en verder uit de volgende opbrengsten:

		pikols koffie.	pikols rijst.	pikols suiker.	pikols gras.	fleesschen olie.
in Soerakarta	over 1887	4	328	9	11 497	„
	„ 1888	4	„	9	11 497	„
in Djokjokarta	over 1887	„	8 113	„	11 865	4 886
	„ 1888	„	7 473	„	11 865	4 886

Over 't algemeen verkeert de Europeesche landbouwnijverheid in de Vorstenlanden in weinig bloeienden toestand, niet alleen door de gedruktheid van de verkoopprijzen der producten in de laatste jaren, maar vooral ook door de gevoelige slagen haar toegebracht door de koffiebladziekte en de sereh. Vermoedelijk zal een en ander ook wel van invloed zijn op de geregelde kwijting van de huursommen aan de inlandsche verhuurders. Althans ten opzichte van de door het hoofd van het Mangkoe Negorosche huis verhuurde landen (in Soerakarta) vindt men vermeld dat aan de huurders van Tawang en Kredjo, op welke ondernemingen, door den achteruitgang van de koffieproductie, de pachtsom te zwaar drukte, vergund werd gedurende een zestal jaren respectievelijk slechts $^2/_3$ en de helft te betalen, terwijl een verzoek om pachtsverlaging voor de onderneming Gadoengan nog in behandeling was. Door den huurder werd intusschen van April 1888 af mede slechts halve pacht betaald, en een andere ondernemer die gronden van bedoelden pangeran in huur had (de ondernemer van Ngawen) was reeds sedert Juli 1885 in de betaling daarvan achterstallig.

Welke beteekenis de huurondernemingen hebben ten opzichte van de voortbrenging van uitvoerproducten, kan uit de volgende vijfjarige opgaaf blijken.

JAREN.	Suiker (pikols).	Indigo (K.G.).	Tabak (K.G.).	Koffie (pikols).
		Soerakarta.		
1884	435 417	263 664	390 096	36 434
1885	410 310	307 668	581 500	36 721
1886	419 697	346 034	639 977	20 823
1887	402 148	301 502	792 816	22 694
1888	351 345	331 799	1 050 360	29 724
		Djokjokarta.		
1884	631 072	180 775	8 623	163
1885	644 079	232 106	18 647	100
1886	629 570	217 648	34 813	52
1887	640 644	249 930	27 783	6
1888	486 630	258 917	44 460	55

[1]) Tijdens dit gedeelte van het verslag ter perse was, is aan dit voornemen uitvoering gegeven. Bedoelde uitzonderingsmaatregel is namelijk ingetrokken bij ordonnantie van 6 December 1889 (Indisch Staatsblad n°. 254).

Suikerriet werd hetzij alleen, hetzij nevens andere stapelproducten, verbouwd bij 18 ondernemingen in Soerakarta [1]) en bij 18 in Djokjokarta, allen dezelfde als in 1887, uitgenomen 2 der eersten, met namen Gagah Sipat en Gon langramee, waar voor 't eerst kleine aanplantingen schenen te zijn aangelegd; althans te zamen leverden zij slechts 107 pikols suiker op. De eigenaar van de huurondernemingen Djetis en Wonolopo in Soerakarta verkocht het riet; en van de 14 andere Solosche huurondernemingen die rietbeplantingen bezaten, waren er 8 die van 2454 bouws riet eene productie verkregen van 179 328 pikols suiker, dat is gemiddeld per bouw 73.07^{5} pikols (tegen 212 051 pikols van 2449 bouws in 1887 of gemiddeld per bouw 86.58^{5} pikols), terwijl van de 6 overige suikerondernemingen in Soerakarta (die in 1887 190 097 en in 1888 171 910 pikols maakten) de uitgestrektheid der rietbeplantingen voor den oogst van 1888 niet is opgegeven. De 18 suikerondernemingen in Djokjokarta hadden voor den oogst van 1887 over 7542 en voor dien van 1888 over 7469 bouws te beschikken en verkregen daarvan respectievelijk 640 644 en 486 630 pikols suiker, derhalve gemiddeld per bouw in 1887 84.94, doch in 1888 slechts 65.15 pikols. De hoogste gemiddelde productie per bouw werd verkregen bij de onderneming Doekoeh-Pisangan in Djokjokarta, namelijk 108¾ pikols; in Soerakarta werd bij de 8 ondernemingen, waarvan opgaven werden ontvangen, hoogstens 80 pikols per bouw gemaakt.

Onder de van de huurlanden verkregen tabak waren weder eenige zeer goede partijen, die hier te lande bevredigende prijzen behaalden (verg. het medegedeelde op blz. 216).

Buiten de huurlanden vindt men in Djokjokarta nog 3 indigo-ondernemingen, en in Soerakarta nog 3 suikerfabrieken, die door inlandsche grooten voor eigen rekening worden geëxploiteerd. Deze 6 ondernemingen, *niet* vermeld in bijlage CCC hierachter, waren Soembernilo, Pakem en Pengasih, welke in 1888 respectievelijk 14 827, 5119 en 12 750 K.G. indigo afwierpen, zoomede Tjalamadoe, waar van 486 bouws riet werd verkregen eene productie van 22 752 pikols suiker (46.81 per bouw), Madoerenggo en Tasikmadoe, welke te zamen van 371 bouws riet, meerendeels geleverd door den landhuurder van Djetis en Wonolopo (zie hooger), 26 020 pikols suiker (70.13 pikols per bouw) opleverden. Voor rekening van het hoofd van het Mangkoe Negorosche huis, wien de drie laatstvermelde suikerfabrieken toebehooren, was in 1888 ook eene indigo-onderneming, Moijoretno genaamd, in oprichting, die in 1889 in exploitatie zou komen. De dessa's, bij die onderneming ingedeeld, vormden vroeger eene koffieafdeeling, doch door de bladziekte waren de daar gelegen aanplantingen nagenoeg geheel uitgestorven, zoodat de teelt van koffie geen voordeelen meer afwierp, terwijl die van indigo goede uitkomsten scheen te beloven.

b. Boschwezen.

Ook in 1888 werd voor de instandhouding der djatibosschen zorg gedragen door het doen beplanten van de leeggekapte perceelen waar de natuurlijke voortplanting mislukt was. Evenzoo werd eene aanmerkelijke oppervlakte herwoud, waar het djatibosch vernield was of in ongunstigen toestand verkeerde.

Omtrent de uitgestrektheid der djatibosschen in het algemeen en die der onderscheidene djatibosch-klassen kunnen, op grond van gedane onderzoekingen, alvast de navolgende cijfers worden medegedeeld, die in een volgend verslag zullen worden aangevuld.

GEWESTEN.	Op ult. 1888 bedroeg op Java en Madura de oppervlakte (in hectaren):						
	der wilde of oorspronkelijke djatibosschen.	der herbosschingen (door aanplantingen en door natuurlijke verjonging) *a*) tot stand gekomen:					van de oorspronkelijke en de nieuwe djatibosschen te zamen.
		vóór en in 1865.	van ult. 1865 tot ult. 1880.	van ult. 1880 tot Juni 1887.	gedurende het cultuurjaar 1887/88.	TOTAAL.	
Bantam	*b*) †	†	†	†	„	†	†
Preanger Regentschappen	12 991	90	340	308	„	738	13 729
Krawang	1 438	303	„	174	27½	504½	1 942
Cheribon	13 268	„	„	157	27	184	13 452
Tagal	8 903	463	431	628	105	1 627	10 530
Pekalongan	1 768	495	587	587	110¼	1 729¼	3 497
Samarang	76 540	1 038 / * 3 250	296	1 752	374	6 710	83 250
Japara	21 232	†	†	†	53¾	†	†
Rembang	277 836	1 331½ / * 2 907½	*c*) 3 484	1 861¾	457	10 041¾	287 878
Soerabaija	50 956	*d*) 40	„	*d*) 970	112½	1 122½	52 078
Pasoeroean	2 330	„	662	331	47	1 040	3 370
Probolinggo	†	†	†	†	38½	†	†
Bezoeki	†	†	†	†	42½	†	†
Banjoemas	†	†	390	231	145½	†	†
Bagelen	†	†	142	616	139¾	†	†
Kadoe	„	†	„	64½	„	†	†
Djokjokarta	†	†	†	†	„	†	†
Soerakarta	14 643	„	„	200	157½	357½	15 000
Madioen	61 353	†	†	†	78	†	92 490
Kediri	21 628	* 2 836	283	856	71½	4 046½	25 674
Madura	†	†	†	†	„	†	†

a) De opgaven betrekking hebbende tot uitgestrektheden, bedekt met natuurlijke verjonging, zijn met een * aangeduid; zie ook noot *c*.
b) Waar geen opgaven konden verstrekt worden, of de ontvangen opgaven onvertrouwbaar werden geacht, vindt men zulks door een † aangeduid.
c) Hieronder ook (niet afzonderlijk opgegeven) uitgestrektheden, bedekt met natuurlijke verjonging.
d) Of men bij deze opgaaf alleen te denken heeft aan plantsoenen, voortspruitende uit geregelde aanplantingen, dan wel aan uitgestrektheden bedekt met natuurlijke verjonging, is uit de ontvangen opgaven niet met zekerheid op te maken.

Bij de beoordeeling van bovenstaande cijfers, die, ofschoon in nauwkeurigheid nog te wenschen overlatende, den algemeenen toestand vrij juist wedergeven, mag niet over het hoofd worden gezien, dat de zoogenaamde natuurlijke verjongingen, hoofdzakelijk van vóór 1865 dateerende, in hoedanigheid ver ten achter staan bij de kunstmatige aanplantingen der latere jaren. Verder dient nog te worden opgemerkt, dat in de zoogenaamde wilde of oorspronkelijke djatibosschen uitsluitend slecht en krom houtgewas van weinig of geen handelswaarde wordt aangetroffen. De uitgestrektheid dier reeds voorlang in ontredderden staat geraakte djatibosschen is zoo groot, dat, hoe wenschelijk het ook zij om ze ten spoedigste door jong plantsoen te doen vervangen, zulks in de eerste tientallen van jaren zonder groote kosten niet mogelijk zal zijn. Er wordt echter naar middelen omgezien om dit hoe eer hoe liever, en met de minst mogelijke kosten, gedaan te krijgen. Als gevolg daarvan worden pogingen in het werk gesteld om de allerslechtste bosschen, enkel tegen afstand van het hout, door de bevolking op nieuw te doen beplanten. In Samarang werd o. a. eene uitgestrektheid van 15 bouws

[1]) Deze 18 ondernemingen waren in de registers ingeschreven als 23 ondernemingen.

op die wijze beplant zonder eenige uitgaaf voor 's lands kas. De planters genoten, behalve de voordeelen, verbonden aan het voor eigen rekening telen van landbouwgewassen tusschen de rijen djatiboompjes, nog $47\frac{1}{2}$ stapelmeter brandhout, dat zij tegen den prijs van f $2\frac{1}{2}$ per stapelmeter van de hand konden zetten.

Uit het overzicht blijkt, dat gedurende het met ult. Juni 1888 geëindigde cultuurjaar 1887/88 in de verschillende gewesten met djatihout werd beplant eene oppervlakte van p. m. 1988 hectaren, waarvoor werd uitgegeven f 67 780 of gemiddeld f 34,09 per hectare, gelijkstaande met f 24,19[5] per bouw. Van die oppervlakte hadden $644\frac{1}{4}$ hectaren betrekking tot terreinen, waar het bosch geheel ontredderd of vernield was, en $1343\frac{3}{4}$ hectaren tot jaarperceelen, in 1888 of vroeger leeggekapt door ondernemers, aan wie de bosschen ter exploitatie waren afgestaan. [1])

De in enkele gewesten geplante mahony-boomen blijven zich voortdurend zoo gunstig ontwikkelen dat thans pogingen worden aangewend om rechtstreeks uit West-Indië groote hoeveelheden zaad te verkrijgen, daar dit zaad bij ondervinding gebleken is veel beter te kiemen dan de uit Britsch-Indië ontvangen zaden.

Ten opzichte van het herbosschen van kale berghellingen kan worden vermeld, dat daarmede in de boschdistricten Kadoe-Bagelen-Banjoemas en Samarang-Vorstenlanden met zeer goed gevolg werd voortgegaan. In verband met de beschikbare fondsen zal daarmede ook in andere boschdistricten een aanvang worden gemaakt. Verder wordt het mogelijke gedaan om, in het belang van het klimaat en de irrigatie, de thans nog bestaande hoogst belangrijke bergbosschen tegen verdere vernieling te beschermen.

Aan de caoutchouc-aanplantingen in de residentie Krawang werd ditmaal geen uitbreiding gegeven bij gemis aan bruikbaar plantmateriaal. Daarentegen werd er naar gestreefd op de kweekerijen ter hoofdplaats Poerwakarta het aantal planten te vermeerderen. Door markotten (tjangkok) was het aantal boomen van de gewone inlandsche karetsoort (urostigma elasticum), grootendeels afkomstig van een 40-tal vroeger uit 's lands plantentuin te Buitenzorg en uit de bosschen der Preanger Regentschappen ontvangen exemplaren, van 2300 tot 4342 gestegen. De snelgroeiende castillon elastica (ook van deze caoutchoucboomen waren exemplaren voorhanden) ontwikkelt zich zeer goed. Waarschijnlijk zou in 1889 een kleine oogst van zaden kunnen worden verkregen.

De cultuur van nuttige boomsoorten en het herbosschen van kale berghellingen vorderden in 1888 eene uitgaaf van f 10 432.

Ten gevolge van onnauwkeurigheden in sommige rapporten betreffende het onderzoek tot beantwoording van de vraag, welke wildhoutbosschen op Java onder geregeld beheer moeten worden gebracht, kon deze aangelegenheid nog niet worden afgedaan.

Intusschen is in den aanvang van 1888 begonnen met de uitvoering van een, voor zooveel noodig in overleg met den directeur van 's lands plantentuin, ontworpen plan om vertrouwbare en juiste gegevens te verzamelen aangaande de botanische, boschkundige en technische eigenschappen der zoo talrijke wildhout- (niet-djati) boomsoorten in Nederlandsch-Indië. Met het verzamelen van materiaal voor het botanisch onderzoek, namelijk met het vaststellen van de identiteit der verschillende boomsoorten, is een der houtvesters belast, die zooveel mogelijk in de gelegenheid wordt gesteld om zich uitsluitend aan deze taak te wijden, welke in Maart jl. voor een gedeelte reeds in Midden- en Oost-Java was volbracht en eerlang in West-Java zou worden voortgezet. Naarmate bepaalde soorten goed gedetermineerd en volledig beschreven zullen zijn, zal ten aanzien van die soorten onderzocht kunnen worden hoe en waar de boomen groeien, welke eischen zij aan klimaat en grond stellen, hoe zij verjongd moeten worden, enz. Zoowel door middel van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur als door tusschenkomst van de Nederlandsch-Indische Maatschappij van landbouw en nijverheid tracht de Indische Regeering voorts inlichtingen te verkrijgen omtrent de aanwending der Indische houtsoorten en hare technische eigenschappen, ter beantwoording van de vraag welke soorten het best dienstbaar kunnen worden gemaakt aan industrieën waarbij hout als materiaal wordt gebruikt. Ook wordt ter zake het gevoelen ingewonnen o. a. van de chefs der departementen van burgerlijke openbare werken en van onderwijs, eeredienst en nijverheid, zoomede van de commandanten van land- en zeemacht.

Met het afbakenen en begrenzen van de djatibosschen werd in 1888 voortgegaan. Daardoor worden zij voorgoed tegen ongeoorloofde ontginning gevrijwaard, en wordt het mogelijk ver uitstekende stukken bosch en afgezonderd liggende gedeelten ter beschikking van den landbouw te stellen, en daarentegen woeste gronden bij het bosch te trekken om tegelegenertijd met djati- en andere houtsoorten te worden beplant. Die werkzaamheden geschieden op de volgende wijze. De nieuwe grenzen worden op het terrein voorloopig uitgezet door eene commissie, bestaande uit den houtvester, den controleur der afdeeling en het betrokken districtshoofd, welke commissie daartoe in overleg treedt met de hoofden en ingezetenen der belanghebbende dessa's. Is men het over het afbakeningsplan eens geworden, dan wordt het aan de goedkeuring van den directeur van binnenlandsch bestuur onderworpen. Daarna worden de nieuwe grenzen door of onder de leiding van de technische boschambtenaren nauwkeurig opgemeten en in kaart gebracht. De aldus met de meeste zorg vervaardigde kaarten worden ter beschikking gesteld van de bewaarders van het kadaster om het gemetene ook in de kadastrale kaarten te kunnen opnemen. Gedurende 1888 werden op deze wijze in de residentie Samarang 108 716 M. boschgrens, omvattende een boschcomplex van 3800 hectaren, afgebakend en in kaart gebracht. Dit was echter tot eene zoo groote uitgestrektheid alleen mogelijk doordien de houtvester over een afzonderlijken opnemer te beschikken had, hetgeen in andere gewesten niet het geval was.

Wat de inrichting der djatibosschen aangaat, is te melden dat thans streng wordt vastgehouden aan het beginsel, om daarbij in de eerste plaats met de locale toestanden rekening te houden. Nauwkeurige en uitvoerige gegevens omtrent de gesteldheid der bosschen, de terreinswaarde daarvan en de verkoopbaarheid der verschillende houtvoorraden, enz., moeten voorhanden zijn, alvorens met de inrichtingswerkzaamheden mag worden begonnen. Ook mogen deze slechts op zoodanigen voet worden geschoeid dat de kosten reeds binnen korten tijd door de meerdere opbrengst der in te richten bosschen kunnen worden gedekt. Over geheel Java is men thans met de verzameling van bedoelde gegevens bezig. Hier en daar werd reeds met de inrichtingswerkzaamheden een aanvang gemaakt, hoofdzakelijk bestaande in het traceeren van indeelingslijnen, waardoor een beter overzicht wordt verkregen en dientengevolge eene scherpere contrôle kan worden uitgeoefend, zoomede in het aanleggen van hout-afvoerwegen, zonder welke de exploitatie òf niet mogelijk òf veel minder voordeelig voor den lande zou zijn. Verder streeft men er naar om de boschcomplexen, alwaar die werkzaamheden zijn aangevangen, door particulieren te doen zuiveren van doodstaand en omver gevallen hout, dat op die wijze 's lands kas nog geldelijk voordeel afwerpt (over 1887 f 51 958,23[5] en over 1888 f 45 854,36).

De nauwkeurige kennis, die thans van den werkelijken toestand van 's lands bosschen is verkregen, zoo meldt de inspecteur van het boschwezen, heeft reeds doen zien dat veilig jaarlijks eene veel grootere uitgestrektheid djatibosch dan tot dusver in exploitatie zou kunnen worden gebracht, zonder dat men zich voor de houtproductie in de toekomst bezorgd zou behoeven te maken. Genoemde inspecteur spreekt voorts de meening uit dat, ofschoon de Regeering bij eventueele uitbreiding der boschexploitatie zooveel mogelijk rekening zal dienen te houden met de belangen der tegenwoordige houtcontractanten, zulks op den duur toch geen reden schijnt te mogen zijn om niet de exploitatie in eene gepaste verhouding te brengen tot de uitgestrektheid van de djatibosschen, vooral ook ten bate van de nijverheid, voor welke de tegenwoordige betrekkelijk hooge houtprijzen een nadeel zijn. Van eene aanzienlijke uitbreiding der exploitatie verwacht hij voorts dat de houtcontractanten daardoor genoopt zullen worden

[1]) In 1888 werd door houtcontractanten leeggekapt eene oppervlakte van $995\frac{1}{2}$ hectaren. Op andere wijze werden nog leeggekapt $22\frac{3}{4}$ hectaren.

om op groote schaal hout naar buiten Nederlandsch-Indië uit te voeren, en dat ook de invoer op Java van vreemde houtsoorten onnoodig zal worden. Ten betooge dat uitbreiding van het exploitatiegebied inderdaad noodig is te achten, wijst de inspecteur er nog op dat, terwijl op Java tienduizende hectaren djatibosch onbenut blijven, men zelfs in de onmiddellijke nabijheid daarvan zich veelal met min deugdzame, vergankelijke bouwmaterialen moet vergenoegen. Aan een der houtvesters is opgedragen een onderzoek in te stellen naar de omstandigheden, die zoowel op de productie als op het verbruik van djatihout van invloed kunnen zijn.

Overeenkomstig de bepalingen van het nog vigeerende boschreglement van 1874 (Indisch Staatsblad n°. 110) — dat echter gezegd wordt in menig opzicht herziening te behoeven — vond de exploitatie van 's lands djatibosschen plaats door middel van de particuliere nijverheid, slechts in één geval nog met verplichting tot levering van het hout aan den lande (tegen vergoeding van kap-, sleepen vervoerloon).

Gedurende 1888 werden weder in verschillende gewesten boschperceelen ter leegkapping uitbesteed, allen met overlating van het hout aan de aannemers. Voor zoover de gedane aanbiedingen, soms eerst bij herbesteding of bij tweede herbesteding, aannemelijk bevonden werden, kwamen dientengevolge in 1888 voor 12 van die perceelen en voor 2 reeds in 1887 in uitbesteding gebrachte perceelen contracten tot stand voor den duur van 2 tot 10 jaren. Voor 5 perceelen is namelijk de duur der exploitatie bepaald op 2 jaren, voor 1 perceel op 3 jaren, voor 1 op 4 jaren, voor 5 perceelen op 5 jaren, voor 1 perceel op 7 en voor 1 op 10 jaren. Over die tijdvakken is voor de geheele houtmassa der perceelen eene totale pachtsom bedongen van f 853 352. Voor één der in twee jaren te exploiteeren perceelen (Mangkang c. a. in Samarang) moest de geheele pachtsom (f 2540) nog in 1888 betaald worden; voor de 13 andere perceelen zou de eerste *jaarlijksche* pachtsom (gezamenlijk f 176 964) eerst in 1889 betaald behoeven te worden, doch twee der ondernemers (die van Tjawet Brontok in Pekalongan en Djatirogo in Madioen) kweten den eersten jaartermijn (ad f 6000 en f 2008) nog in 1888.

Nevens de bedoelde 14 nieuwe ondernemingen waren bij het einde van 1888 nog 15 ondernemingen in werking van de 18 die op ult. 1887 bestonden. De drie, waar, met het verstrijken van de contracten of van de toegestane verlengingen, de werkzaamheden in 1888 beëindigd werden, waren Goenoeng Krikil in Cheribon, Goendih in Samarang en Gading c. a. in Rembang. Onder de 29 op 31 December 1888 alzoo aanwezige houtkapondernemingen (1 in Tagal, 2 in Pekalongan, 8 in Samarang, 1 deels in Samarang, deels in Soerakarta, 1 in Japara, 7 in Rembang, 3 in Soerabaija, 2 in Pasoeroean, 1 in Probolinggo, 2 in Bezoeki en 1 in Madioen) telde men er 3 die enkel het zuiveren van bosschen (het verwijderen van doodstaand en omverliggend hout) ten doel hadden. [1]) In handen van Europeanen waren 16, in handen van Chineezen 13 ondernemingen.

Omtrent de productie der hiervóór bedoelde ondernemingen gedurende 1887 en 1888 en de daarvoor in laatstgemeld jaar aan pachtsom en (meerendeels ter zake van de 3 laatstbedoelde zuiveringsperceelen) aan retributie in 's lands kas gestorte sommen, vindt men hieronder een algemeen overzicht, terwijl voor nadere bijzonderheden verwezen wordt naar bijlage DDD.

Volgnummer.	Gewesten.	Namen der ondernemingen. — De in *cursieve letters* vermelde ondernemingen zijn eerst in 1888 in werking gekomen.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Productie aan timmerhout en verkoopbaar brandhout. 1887. Timmerhout (in M³).	1887. Brandhout (in stapelmeters).	1888. Timmerhout (in M³).	1888. Brandhout (in stapelmeters).	Daarvoor in 1888 gestort aan: pachtsom.	retributie.
a) —	Cheribon . . .	b) Goenoeng Krikil . . .	303	„	2 704	240	4 941	f 3 000,00	„
1	Tagal	Kedawoeng	615	1 222	7 497	1 401	14 752	26 750,00	„
2	Pekalongan . .	c) Soebah	640	1 686	d †	972	1 460	20 097,16	„
		Sengon c. a.	†	297	†	1 055	5 928	. . . .	f 8 706,06
3	Id.	*Tjawet Brontok*	310	. . . .	. . . .	873	„	e) 6 000,00	,
—	Samarang . . .	Trisobo, ...	745	2 148	†	146	300	f)	„
4	Id.	Ngarianak.	475	2 171	†	3 546	1 520	24 265,00	„
—	Id.	Goendih	1356	204	6 844	†	†	g)	„
5	Id.	h) *Mangkang c. a.*	243	. . . .	. . . .	191	2 396	i) 2 540,00	„
6	Id.	*Monggot*	456	. . . .	. . . .	530	„	j)	„
7	Id.	Sepreh	1270	2 375	„	4 066	479	26 000,00	„
8	Id.	Delik	679	738	13 800	1 408	13 029	22 700,00	„
9	Id.	h) Tangoeng c. a.	237	337	1 606	400	4 200	k) 7 000,00	„
10	Id.	l) Goenoeng Toempeng c. a.	219	239	868	309	1 236	. . . .	3 577,97
11	Id.	l) Ngawoer c. a. . . .	450	618	2 114	719	3 342	. . . .	6 444,74
12	Id. en Soerakarta	*Gedangan Seneng* . . .	481	. . . .	. . . .	913	2 543	j)	„
13	Japara	*Ngarengan*.	800	. . . .	. . . .	1 063	„	j)	„
14	Rembang . . .	h) Dengkeh	700	3 261	„	2 256	„	m) 11 000,00	„
15	Id.	l) Tjabak c. a.	†	1 707	„	4 806	„	. . . .	35 831,65
16	Id.	*Gandool*.	497	. . . .	. . . .	967	„	j)	„
—	Id.	h) Gading c. a. . . .	79	2 591	„	641	„	n)	„
17	Id.	*Mrajoen*.	257	. . . .	. . . .	1 439	„	j)	„
18	Id.	Djatirogo	638	4 881	„	5 365	„	k) 21 000,00	„
19	Id.	*Beton Soegian*	168	. . . .	. . . .	102	„	j)	„
20	Id.	*Pradok*	519	. . . .	. . . .	598	„	j)	„
21	Soerabaija. . .	b) Goenoeng Kendeng . .	573	„	1 793	„	9 800	5 166,32	„
22	Id.	*Djaboeng*	420	. . . .	. . . .	156	1 771	j)	„
23	Id.	*Pamotan*	353	. . . .	. . . .	o) †	o) †	j)	„
24	Pasoeroean . .	Peteng	330	2 003	„	2 443	„	15 000,00	„
25	Id.	b) *Rebalas*	313	. . . .	. . . .	1 100 stuks dolken.	1 600	j)	„
26	Probolinggo . .	Nogosaren.	890	1 529	1 205	227	11 024	8 000,00	„
27	Bezoeki. . . .	b) Djati Koekoesan. . . .	246	25	1 851	56	7 184	8 027,50	„
28	Id.	*Tjongkrong*.	61	. . . .	. . . .	†	†	j)	„
29	Madioen . . .	*Djatirogo*	110	. . . .	. . . .	807	2 907	p) 2 008,00	„
		Totaal. . . .	15 433	28 032	40 282	37 695 en 1 100 stuks dolken.	90 412	f 208 553,98	f 54 560,42
								f 263 114,40	

a) De zonder n°. vermelde ondernemingen hielden in 1888 op te bestaan; met Trisobo was dit reeds in 1887 het geval.

[1]) In 1889, voor zooveel reeds hier te lande bekend, zijn weder 4 dergelijke zuiveringsperceelen gegund (2 in Samarang, 1 in Rembang en 1 in Madioen). Bovendien zijn drie van de ter leegkapping bestemde boschperceelen, welke in 1888 eens of meermalen in uitbesteding waren gebracht zonder gegund te zijn geworden, mede in 1889 toegewezen, en wel Regaloh Sangloor (Japara) en Banjoebiroe (Madioen) voor vijf jaren, tegen f 47 500 en f 175 510 voor de geheele houtmassa, zoomede Seladji (Soerabaija) voor zes jaren, tegen f 40 500. Wijders is het in April 1889 uitbestede leegkappingsperceel Senggowar (Kediri) voor den tijd van acht jaren gegund tegen eene totale pachtsom van f 160 200.

b) De tot het contractsgebied der ondernemingen Goenoeng Krikil (Cheribon). Goenoeng Kendeng (Soerabaija), Rebalas (Pasoeroean) en Djati Koekoesan (Bezoeki) behoorende perceelen leveren hoofdzakelijk of uitsluitend brandhout op.

c) De perceelen Soebah en Sengon c. a. (Pekalongan) maken één onderneming uit. Voor de leegkapping van Sengon c. a. is echter geen vaste pachtsom verschuldigd, maar eene retributie van f 8,25 per te verkrijgen M³ timmerhout.

d) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de opgaven.

e) Voor Tjawet Brontok (Pekalongan), evenals voor de meeste andere nieuwe ondernemingen, behoefde de eerste jaarlijksche pachtsom eerst in 1889 voldaan te worden. De ondernemer betaalde echter reeds in 1888.

f) De pachtsom voor Trisobo (Samarang) was reeds vóór 1888 geheel afbetaald, doch het perceel was op het bepaalde tijdstip nog niet van al het hout gezuiverd. De voor 1888 opgegeven houtmassa werd van gouvernementswege voor rekening van den ondernemer gekapt.

g) De pachtsom van Goendih (Samarang) werd reeds in 1885 afbetaald. Aan den ondernemer was vergund nog gedurende het eerste halfjaar 1888 de exploitatie voort te zetten; hij verkreeg echter slechts eenig brandhout en een klein aantal houtwerken; van een en ander zijn de hoeveelheden niet opgegeven.

h) Zoogenaamde afbakeningsperceelen zijn: Mangkang c. a. en Tangoeng c. a. (beide in Samarang), Dengkeh en Gading c. a. (beide in Rembang).

i) Voor Mangkang c. a. moest de in eens verschuldigde pachtsom van f 2540 nog in 1888 worden voldaan.

j) Over 1888 was nog geen pachtsom verschuldigd.

k) Pachtsom over twee jaren.

l) De ondernemingen Goenoeng Toempeng c. a. en Ngawoer c. a., beide in Samarang, zoomede Tjabak c. a. in Rembang hebben slechts ten doel het zuiveren van bosschen van doodstaand en omverliggend hout.

m) De ondernemer van Dengkeh (Rembang) was met de betaling van pachtsom vooruit.

n) De pachtsom van Gading c. a. (Rembang) was reeds in 1887 afbetaald.

o) In 1888 zal bij Pamotan (Soerabaija) nog weinig zijn gekapt, daar het contract eerst met 1 December 1888 een aanvang heeft genomen.

p) Voor Djatirogo (Madioen) werd met de betaling van pachtsom, ofschoon eerst in 1889 verschuldigd, reeds in 1888 begonnen.

Boven en behalve het in het overzicht vermelde bedrag van f 263 114,40 werden door sommige der ondernemers nog de volgende sommen in 'slands kas gestort, als:

door	Kedawoeng (Tagal), wegens vergoeding voor één jaarperceel ter zake van de door het boschpersoneel overgenomen zorg voor het plantklaar maken van de door den ondernemer leeggekapte jaarperceelen . . . . f	1 230,00
»	Djatirogo (Rembang) als boven . .	1 100,00
»	Lodoijo (Kediri), waar de werkzaamheden reeds vóór 1888 beëindigd waren, wegens pachtsom over 1888.	24 000,00
»	Seplem en Lengki (Japara) wegens achterstallige pachtsom	300,00
»	Tangoeng c. a. (Samarang) wegens boete, beloopen door te late betaling van pachtsom	175,00
»	Goenoeng Kendeng (Soerabaija) wegens idem.	238,32
	Totaal . . . f	27 043,32

Voor aankap ten behoeve van den lande was in 1888 slechts in werking de (door Europeanen gedreven) onderneming Bajangan (Rembang). Het van deze onderneming afkomstige hout wordt door den aannemer geleverd op eene verzamelplaats aan de Solo-rivier, — tot nu toe te Mlaten (in hetzelfde district waarin de onderneming gelegen is), — van waar het voor de marine geschikte hout langs genoemde rivier verder wordt vervoerd naar de marinewerf te Soerabaija. De voor de marine niet geschikt bevonden houtwerken blijven te Mlaten ter beschikking van het departement van binnenlandsch bestuur. Wegens kap-, sleep- en vervoerloonen werd in 1888 aan den contractant f 327 809,76⁵ uitgekeerd, terwijl het door hem aan de marine en op de verzamelplaats aan de Solo-rivier geleverde hout, ter gezamenlijke hoeveelheid van bijna 7921 M³. (waaronder 6912 M³. geschikt voor de marine) eene tariefswaarde bezat van slechts f 245 143. Met dien aankap werd de exploitatie van het 10de jaarperceel beëindigd, zoodat het 2de en 3de jaarperceel, waarvan het hout indertijd door de ingenieurs van scheepsbouw ongeschikt voor de marine werd bevonden, nog ter velling overblijven. Voor verdere bijzonderheden nopens deze onderneming zie men de straks aangehaalde bijlage DDD.

Door de Indische Regeering zijn bij besluit van 15 Februari 1889 n°. 28 nieuwe modellen vastgesteld, behelzende de voorwaarden, waaronder — behoudens door plaatselijke of bijzondere omstandigheden noodige wijzigingen — de zuivering van 's lands bosschen en de exploitatie van afbakeningsperceelen op Java en Madura werden aanbesteed en gegund.

Bij de bovenstaande mededeelingen is buiten aanmerking gelaten de djatibosch-exploitatie op huurlanden in Soerakarta, voor zoover het recht op die exploitatie, tegen eene in termijnen te betalen koopsom, door het Gouvernement (als eigenaar der djatibosschen) aan de landhuurders is afgestaan. Over 1888 werd te dier zake van de huurders der volgende vijf ondernemingen bij 's lands kas ontvangen f 27 727,07, als: van Ngaroem (6de termijn) f 2723, Bretjak Wilatoeng (9de id.) f 4000, Kedoeng Banteng (7de id.) f 6000, Madjenang (6de id.) f 2087,40, en Getas (2de id.) f 12 916,67. Zooals reeds in het vorig verslag is medegedeeld, worden die bosschen zeer onregelmatig geëxploiteerd, zonder eenige zorg voor herbossching. Daarop maakt eene gunstige uitzondering het boschcomplex Telawa-Gagatan in Soerakarta, eene oppervlakte van circa 12 000 hectaren beslaande. Dit complex, dat nog onder het beheer van het boschwezen staat, wordt afgebakend en ingericht, terwijl voor de instandhouding daarvan met de meeste zorg wordt gewaakt. Daaruit werd ook in 1888 voorzien in het voor den kraton en de openbare werken van den soesoehoenan benoodigde hout. De aankap geschiedt op kosten van den soesoehoenan onder toezicht van het personeel van het boschwezen. In 1888 werd ten behoeve van den kraton enz. gekapt aan balken en sirappen eene houtmassa van 431 M³.; terwijl uit die bosschen aan den artillerie-constructiewinkel te Soerabaija eenige elders niet te verkrijgen houtwerken, tot eene hoeveelheid van 38 M.³, werden geleverd.

Met de exploitatie in eigen beheer der rasamala-boomen in de Preanger Regentschappen, staande in de bij de grensregeling der wildhoutbosschen uitvallende stukken bosch en op terreinen die binnen één of twee jaren voor de op hoog gezag gedreven koffiecultuur zullen worden benut, werd in 1888 voortgegaan. De daarvan verkregen houtmassa (730 M.³) werd deels (580 M.³) publiek verkocht, deels (150 M.³) ten behoeve van 's lands dienst verstrekt. De zuivere rendementen der publieke veilingen, die geregeld te Buitenzorg, Soekaboemi, Tjiandjoer en Bandong werden gehouden, bedroegen te zamen f 16 105,25, terwijl het aan het departement der burgerlijke openbare werken verstrekte rasamalahout eene waarde vertegenwoordigde van f 2247,48, zoodat de exploitatie aan inkomsten opleverde f 18 352,73. Daar de uitgaven f 9980 beliepen, bleef voor 's lands kas een voordeel over van f 8372,73.

Ook werd in eigen beheer nog eene houtmassa van 177 M.³ aangebracht op de stapelplaats ter hoofdplaats van de residentie Madioen, verkregen uit het zoogenaamd zuiveringsperceel Tambak Kressek in gemelde residentie, uit welks bosschen, na afloop in 1887 van het voor hunne zuivering

met een aannemer gesloten contract, nog niet al het voorhanden hout was uitgesleept. Op een klein gedeelte na, bestemd om ten voordeele van den lande publiek te worden verkocht, vond het hout aanwending ten behoeve van het departement der burgerlijke openbare werken.

Bij wijze van cultuurmaatregel werden voorts door het boschpersoneel in eigen beheer nog enkele jonge djatibosschen en plantsoenen uitgedund, hetgeen $111^3/_4$ M.^{3} timmerhout en 3764 stapelmeter brandhout opleverde. Dit hout zou mede bij publieken verkoop worden van de hand gezet.

Ter voorziening in de dadelijke behoefte van 's lands dienst werden wijders in eigen beheer nog gekapt 219 sadingpalmen, zoomede de volgende hoeveelheden djati- en wildhout:

	djatihout:	ander hout:
in heerendienst . . .	$439^1/_2$ M.^{3}	»
» dessadienst	$2815^1/_2$ »	$79^1/_2$ M.^{3}.
» vrijen arbeid . . .	2532 »	$870^3/_4$ »
Totaal	5787 M.^{3}	$950^1/_4$ M.^{3}

Voor hetzelfde doel werd verder uit de bestaande houtvoorraden ten behoeve van 's lands dienst voor eene waarde van f 315 518,85^5 verstrekt, waarvan f 231 890,56 aan hout uit den voorraad, afkomstig van de levering van den contractant van Bajangan (Rembang).

Ook in 1888 werd weder op ruime schaal gebruik gemaakt van de ten behoeve van de inlandsche bevolking opengestelde gelegenheid (zie art. 27 van het boschreglement) om in bepaaldelijk daartoe afgebakende bosschen of boschgedeelten, na bekomen vergunning van den resident, tegen eene zeer geringe retributie hout voor eigen gebruik te kappen of uit te sleepen, welk hout echter niet mag gekapt worden van stammen die door de boschbeambten van een bijzonder merk zijn voorzien. Dientengevolge werden door de inlandsche bevolking aangekapt 1000 M.^{3} djati-timmerhout en 1481 M^3 wildhout.

Tevens werden aan Europeesche en andere ingezetenen eenige vergunningen tot aankap of uitsleep van djati- of wildhout verleend overeenkomstig de artt. 14, 21, 34 en 41 van het boschreglement, en wel tot eene gezamenlijke hoeveelheid van 391 M.^{3} djati- en 932 M.^{3} ander timmerhout, zoomede van 5785 sadingpalmen en 2442 stapelmeter brandhout. Voor een en ander werd de vastgestelde prijs behoorlijk in 's lands kas gestort.

Een verzamelstaat van de baten en lasten der bosschen over 1888, vergeleken met de gelijksoortige cijfers van 1887, volgt hieronder.

Baten.		*a*) 1887.	1888.
a. pachtsom verschuldigd voor de ter leegkapping afgestane boschperceelen, waarvan het hout aan de ondernemers verblijft . .	f	302 768,33	f *b*) 232 553,98
b. retributie door twee dezer ondernemers (die van Soebah-Sengon c.a. in Pekalongan en Lodoijo in Kediri) verschuldigd wegens hun ondershands afgestane boschjes of boomen, buiten hun oorspronkelijk contractsgebied		7 193,70	9 104,44
c. aanzuivering van achterstallige pachtsom		5 000,00	300,00
d. boeten wegens te late betaling van pachtsom		2 884,25	413,32
e. retributie verschuldigd door ondernemers van zuiveringsperceelen (in verhouding tot de hoeveelheid hout waarover zij de beschikking kregen)		51 958,23^5	45 854,36
f. aanzuivering van achterstallige retributie		1 370,33	„
Transporteeren	f	371 174,84^5	f 288 226,10
Per transport	f	371 174,84^5	f 288 226,10
g. afkoopsom door ondernemers verschuldigd wegens de door het boschpersoneel overgenomen zorg om de leeggekapte perceelen weder plantklaar te maken.		1 230,00	2 330,00
h. regularisatieprijs van ten behoeve der marine geleverde houtwerken uit het boschperceel Bajangan (Rembang)	*c*)	298 369,63	231 890,56
i. retributie, verschuldigd door den contractant van Bajangan, wegens hem afgestane voor 's lands dienst onbruikbaar bevonden boomen		1 500,00	1 500,00
j. pacht der Krawangsche strandbosschen		4 212,00	6 487,13
k. retributie voor het afstaan van houtgewas op gronden die in erfpacht zijn uitgegeven		15 326,04	12 561,47^5
l. retributie voor het afstaan van djatibosschen op huurlanden in de Vorstenlanden .		31 090,67	27 727,07
m. waarde (volgens de door de Regeering voor bijzondere gevallen vastgetelde regularisatieprijzen) der in eigen beheer voor 's lands dienst gekapte djati- en andere houtwerken	*c*)	250 833,63^5	83 628,29^5
n. tariefswaarde van ten behoeve van 's lands dienst op dezelfde wijze als bedoeld sub *m* verkregen djati- en andere houtwerken, doch niet geregulariseerd		91 059,53^5	62 032,02^5
o. retributie ter zake van door de inland sche bevolking en particulieren op licentie gekapte houtwerken		25 723,19^5	30 572,88^5
p. opbrengst bij verkoop van op verschillende wijzen verkregen en niet voor 's lands dienst te benuttigen houtwerken (daaronder ook het door den contractant van Bajangan op de verzamelplaats Mlaten geleverde hout dat niet voor de marine geschikt werd bevonden).		71 432,92^5	44 243,78^5
q. belasting op het vervoeren of verkoopen van djatihout afkomstig van de particuliere landerijen (Indisch Staatsblad 1821 n°. 29) .		6 928,40	6 487,13
r. vergoeding verschuldigd door transportaannemers wegens het te min uitleveren van houtwerken		686,55	241,09^5
s. opbrengst van op publieke vendutie verkochten lossen inventaris, afkomstig van de gestaakte gouvernements-boschexploitatie in Japara		2 614,25	„
t. andere ontvangsten (niet gespecificeerd)		306,00	„
Totaal . . .	f	1 172 487,67^5	f 797 927,55
Lasten.			
traktementen, reis- en verblijfkosten, enz. van het technisch boschpersoneel en van de inlandsche boschpolitie		262 804,00	266,490,70^5
kosten van aanleg van nieuw djati- en wildhoutplantsoen		71 158,81	78 212,39
uitgaven voor het vervoer naar de naastbij gelegen plaats van afzet van door de politie verbeurd verklaarde houtwerken.		*d*)	156,01
uitgaven voor het aanleggen en onderhouden van houttransportwegen en boschpaden		*d*)	11 996,01
uitgaven voor het zuiveren, uitdunnen en exploiteeren in eigen beheer van bosschen en djati-aanplantingen		44 871,04	17 591,46
uitgaven voor het afbakenen en inrichten van de bosschen en het opnemen van nieuw uit te geven boschperceelen		13 782,00	13 842,89
diverse kleine uitgaven, waaronder bureau- en lokaalbehoeften.		1 559,00	1 599,00
kap-, sleep- en vervoerloonen, uitbetaald aan den contractant van Bajangan voor de aan het marine-etablissement te Soerabaija en op de verzamelplaats Mlaten geleverde houtwerken (in 1887 tevens aan den contractant van Tambak-Kressek in Madioen).		300 390,51	327 809,76^5
Totaal lasten	f	694 565,36	f 717 698,23
„ baten als voren . . .		1 172 487,67^5	797 927,55
Meer baten dan lasten . . .	f	477 922,31^5	f 80 229,32

a) Met betrekking tot de door particulieren geëxploiteerde bosschen, waaruit het hout aan den lande moet geleverd worden, zijn thans de baten en lasten voor den lande op andere wijze uitgetrokken dan in 't vorig verslag, hetgeen echter in de berekening van het saldo tot geen verschil aanleiding geeft.

b) Hieronder ook de hooger vermelde pachtsom van f 24 000 voor het perceel Lodoijo (Kediri), alwaar de werkzaamheden reeds in 1887 waren afgeloopen (om welke reden deze onderneming niet is genoemd in den staat op blz. 225).

c) Over 1887 en vorige jaren moet, naar thans gemeld is, de waarde der hierbedoelde houtwerken naar een te hoogen maatstaf berekend zijn.

d) Over 1887 en vroeger niet afzonderlijk opgegeven.

Derhalve bedroeg het batig saldo over 1888 f 397 692,99[5] *minder* dan over 1887, doch deels is dit verschil slechts schijnbaar, deels aan toevallige omstandigheden te wijten. Immers de mindere baten over 1888 betreffen hoofdzakelijk die vermeld sub *h* en *m*, maar het blijkt thans dat de daarvoor over 1887 (evenals over vorige jaren) uitgetrokken sommen als veel te hoog moeten worden aangemerkt. Dat voorts aan pachtsommen in 1888 ruim f 70 000 minder ontvangen werd dan in 1887 is aan de toevallige omstandigheid te wijten dat enkele ondernemingen over 1888 geen pachtsom meer te betalen hadden, en de door nieuwe ondernemingen voor 't eerst te betalen pachtsommen óf van geringer bedrag waren, óf eerst in 1889 verschuldigd worden.

Omtrent den afzet van djatihout op Java en Madura in 1888 en de daarvoor bedongen prijzen kan eenig inzicht verkregen worden uit de onderstaande cijfers (die echter voor een aantal gewesten slechts over de laatste drie kwartalen van het jaar loopen).

Gewesten.	Door de departementen der burgerlijke openbare werken, van binnenlandsch bestuur en van oorlog ingekocht djati-timmerhout.			Op veilingen van de hand gezet.						Door houtcontractanten of landhuurders onderhands van de hand gezet.						Uitvoer (in M³).
				Djati-timmerhout.			Djati-brandhout.			Djati-timmerhout.			Djati-brandhout.			
	Hoeveelheid (in M³).	Waarvoor betaald.	Gemiddelde inkoopsprijs per M³.	Hoeveelheid (in M³).	Opbrengst der veilingen.	Gemiddelde veilingsprijs per M³.	Hoeveelheid (in stapelmeters).	Opbrengst der veilingen.	Gemiddelde veilingsprijs per stapelmeter.	Hoeveelheid (in M³).	Opbrengst.	Gemiddeld gold dus de M³.	Hoeveelheid (in stapel meters.)	Opbrengst.	Gemiddeld gold dus de stapelmeter.	
Krawang . .	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	3 001^{994}
Preanger Regents. .	17^{385}	f 1 071	f61,60	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	nihil.
Cheribon . .	84^{374}	4 545	53,86	,,	,,	,,	12	f 8	f 0,66	,,	,,	,,	,,	,,	,,	id.
Tagal	289^{703}	16 555	57,14	,,	,,	,,	5 646	5 365	0,95	408^{168}	f 18 416	f45,12	14 326	f 10 744	f 0,75	id.
Pekalongan.	127^{699}	7 087	55,49	193^{623}	f 6 731	f34,76	,,	,,	,,	359^{649}	15 821	43,99	3 899	5 456	1,40	1 172^{835}
Samarang . .	1160^{973}	64 186	55,28	142^{250}	3 204	22,53	1 239	4 006	3,23	3029^{227}	115 227	38,04	16 543	37 830	2,28	1 752
Japara . . .	85^{683}	4 064	47,43	86^{330}	1 328	15,38	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	480^{014}
Rembang . .	,,	,,	,,	220^{677}	4 705	21,32	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	16 139 stuks.
Soerabaija. .	261^{185}	17 717	67,83	,,	,,	,,	5 300	17 800	3,36	,,	,,	,,	3 193	7 984	2,50	141 889 id.
Pasoeroean .	826^{611}	71 128	86,04	80^{475}	2 541	31,57	,,	,,	,,	2129^{301}	90 996	42,73	1 833	4 950	2,70	4^{988}
Probolinggo	32^{097}	2 025	63,09	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1^{095}	57	51,73	5 508	12 635	2,29	nihil.
Bezoeki . . .	108^{418}	10 778	99,41	17^{249}	849	49,25	,,	,,	,,	30^{582}	2 262	73,96	3 136	6 586	2,10	id.
Banjoemas .	110^{948}	7 862	70,86	33	704	21,32	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	id.
Bagelen. . .	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	id.
Kadoe	144^{850}	9 697	66,94	,,	"	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	id.
Djokjokarta	84^{222}	1 612	19,14	88	2 322	26,38	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	id.
Soerakarta .	92^{184}	4 149	45,03	73^{172}	1 027	14,03	,,	,,	,,	1209^{055}	44 711	36,98	18 847	54 941	2,91	id.
Madioen. . .	71^{187}	3 689	51,82	,,	,,	,,	267	85	0,32	533^{888}	15 081	28,24	2 944	3 640	1,23	id.
Kediri. . . .	306^{988}	17 610	57,36	,,	,,	,,	,,	,,	,,	2140	139 100	65,00	2 766	9 129	3,30	id.
Madura . . .	595^{227}	53 487	89,86	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	id.
Totalen .	4399^{684}	f297 262	f67,56	934^{776}	f23 411	f25,04	12 464	f 27 264	f 2,19	9840^{965}	f441 671	f44,88	72 995	f153 895	f 2,11	6 411^{691} M³ en 158 028 stuks.

In totaal wijst het overzicht op een omzet van ruim 15175 M³. timmerhout, ter waarde van f 762344 (of gemiddeld f 50,23 per M³.) en van 85459 stapelmeter brandhout, ter waarde van f 181 159 (of gemiddeld f 2,12 per stapelmeter). Aangezien — zooals gezegd — van een aantal gewesten de opgaven over het 1ste kwartaal 1888 ontbreken en zoowel van het hout, verstrekt aan de departementen van algemeen bestuur, als van dat verkocht op vendutiën of ondershands, dikwijls de kubieke inhoud of de prijzen, soms beide, niet zijn opgegeven, hebben de gemiddelde prijzen slechts statistische waarde. Men kan er dan ook vrij zeker van zijn dat de in 1888 omgezette houtmassa veel grooter is geweest. Intusschen zal het noodige worden verricht om voor het volgend verslag te dezer zake nauwkeuriger opgaven te verstrekken.

Gedurende 1888 ontvielen aan het in Indië dienstdoende technisch personeel bij het boschwezen: tijdelijk, één van de drie nog niet in het vaste korps opgenomen technische boschambtenaren, die in Januari verlof naar Europa verkreeg buiten bezwaar van den lande, zoomede één houtvester 2de klasse, die in April wegens ziekte met buitenlandsch verlof vertrok, terwijl voorgoed aan den dienst ontviel één houtvester 3de klasse, wien in November eervol ontslag uit 'slands dienst werd verleend. Door de beide laatstbedoelde mutatiën vielen in het vaste korps, bestaande uit 1 inspecteur, 13 houtvesters en 3 adspirant-houtvesters, twee plaatsen open, welke bij opschuiving werden vervuld, zoodat de twee nog op voorloopigen voet werkzame technische boschambtenaren (uitgezonden in 1887) in den rang van adspirant-houtvester konden invallen. Bij het einde van 1888 was dus het in Indië aanwezige technisch boschpersoneel juist overeenkomstig de formatie samengesteld, terwijl toen met verlof buiten Indië zich bevonden 4 technische boschambtenaren, daaronder 2 van de 3 afwezigen op ult. 1887, vermits één van dit drietal, bij het verstrijken van zijn verlof (1 Juli 1888), 's lands dienst met pensioen had verlaten.

Het aantal voor de voltallighouding van het korps Indische houtvesters op 's lands kosten in Duitschland in opleiding zijnde jongelieden (allen gediplomeerden van de rijkslandbouwschool te Wageningen) is in het najaar van 1889 van 2 op 4 gebracht. De 2 nieuw aangenomenen zijn, na vergelijkend examen, gekozen uit 3 adspiranten.

De onderzoekingen voor het ontwerpen van eene nieuwe regeling der bedoelde opleiding (zie vorig verslag blz. 222) zijn nog niet afgeloopen. Thans maakt tevens de vraag een punt van overweging uit, in hoever het wenschelijk is te achten om in het vervolg ook van de boschopzieners eene bepaalde voorbereiding te vorderen.

c. Veeteelt.

Statistische opgaven omtrent den veestapel op Java en Madura zijn nog alleen ontvangen over 1887. Men vindt ze, met eene opgaaf van het in elk gewest aanwezig getal voertuigen voor personen- en goederenvervoer, in het volgende overzicht.

GEWESTEN.	Buffels.	Runderen.	Paarden.	Te zamen.	Aantal beesten gemiddeld per 1000 inlanders. a)				Aantal voertuigen:	
					Buffels.	Runderen.	Paarden.	Buffels, runderen en paarden te zamen.	voor personen-vervoer.	voor goederen-vervoer.
Bantam	86 099	1 042	4 152	91 293	154	2	7	163	394	1 027
Batavia	215 834	13 106	19 215	248 155	230	14	21	265	3 402	4 979
Krawang b)	60 400	1 731	6 556	68 687	181	5	20	206	240	657
Preanger Regentschappen	203 590	10 178	42 198	255 966	122	6	25	153	1 193	1 665
Cheribon	160 467	2 351	19 666	182 484	117	2	14	133	1 157	5 253
Tagal	145 211	1 579	15 562	162 352	142	2	15	159	740	4 063
Pekalongan	64 735	4 756	9 354	78 845	120	9	17	146	493	2 356
Samarang	209 472	73 068	14 024	296 564	148	52	10	210	785	3 786
Japara	138 045	2 618	10 830	151 493	160	3	13	176	2 065	4 983
Rembang	241 279	145 844	41 743	428 866	201	122	35	358	1 385	1 131
Soerabaija	141 560	220 501	41 517	403 578	74	116	22	212	2 855	11 010
Pasoeroean	11 204	187 118	44 672	242 994	13	221	53	287	1 925	7 365
Probolinggo	5 404	154 768	28 477	188 649	11	305	56	372	1 365	14 508
Bezoeki	22 069	210 065	58 672	290 806	37	352	98	487	847	5 967
Banjoemas	115 868	78 203	10 641	204 712	103	69	9	181	324	538
Bagelen	80 216	106 341	9 461	196 018	62	83	7	152	688	1 095
Kadoe	47 026	89 894	9 569	146 489	64	121	13	198	304	135
Djokjokarta	59 269	75 115	7 126	141 510	91	115	11	217	347	4 004
Soerakarta	202 042	109 652	32 698	344 392	182	98	29	309	724	5 460
Madioen	161 624	132 594	44 870	339 088	155	128	43	326	403	872
Kediri	204 866	81 313	36 742	322 921	205	82	37	324	805	3 592
Madura	31 238	431 711	23 615	486 564	22	303	16	341	1 073	585
Totaal 1887	2 607 518	2 133 548	531 360	5 272 426	118	96	24	238	23 514	85 031
„ 1886	2 541 936	2 089 404	517 854	5 149 194	117	96	24	237	21 772	85 661

a) Vermits het vee, dat aan Europeanen en andere niet-inlanders toebehoort, niet afzonderlijk is opgegeven, en bovendien in elk gewest slechts een zeer klein gedeelte van de opgegeven totalen kan uitmaken, is bij deze berekening van de veronderstelling uitgegaan dat de geheele veestapel het eigendom is der inlandsche bevolking.

b) Het is onzeker of de voor Krawang opgegeven cijfers van den veestapel ook het vee op de particuliere landerijen aldaar betreffen. Immers volgens bijlage A[1], bedoeld op blz. 7, noot 1, zou dit niet het geval zijn. Daarentegen vindt men in het hier overgenomen overzicht den veestapel van Krawang per 1000 inlanders berekend naar het bevolkingscijfer van het geheele gewest, dus wèl met inbegrip van de particuliere landerijen.

Blijkt uit dit overzicht dat de rijkdom aan hoornvee en paarden in het eene gewest en het andere zeer uiteenloopt, eene vergelijking met de gegevens over 1886, in 't vorig verslag opgenomen, doet zien dat — voor zooveel men de door inlandsche hoofden geleverde cijfers vertrouwen mag — in de meeste gewesten weder toeneming van den veestapel viel op te merken, zij het ook dat in sommige der bedoelde gewesten die toeneming niet in verhouding stond tot den aanwas der bevolking. Voor de meesten der opgegeven gewesten vindt men een tienjarig overzicht van den veestapel in de bijlage A[1], waarvan sprake is in noot b hiervóór.

Over het gehalte van den veestapel luiden de berichten 't minst bevredigend wat de paarden betreft; de toestand van den buffel- en rundstapel laat echter ook in menig gewest te wenschen over. Moge dit ten deele aan plaatselijke omstandigheden zijn te wijten, over 't algemeen zouden toch betere uitkomsten worden verkregen als de inlander op Java in gelijke mate voor zijn vee zorg droeg als de Madurees. Voor de welvaart van de inlandsche bevolking zou het alleszins gewenscht zijn als de vee- en paardenteelt op Java tot grootere ontwikkeling kwam. Op maatregelen om die ontwikkeling meer dan tot dusver te bevorderen, is de Regeering bedacht. Zoo zal binnenkort de voltooiing kunnen worden tegemoet gezien van de op blz. 105/106 hiervóór bedoelde handleiding voor de verzorging van het vee op Java en Madura, bestemd om onder de bestuursambtenaren te worden verspreid, terwijl in beginsel ook reeds besloten is tot eene vermeerdering van het aantal gouvernements-veeartsen, waardoor beter toezicht zal kunnen worden gehouden op den gezondheidstoestand van het vee. Over pogingen ter Sumatra's Westkust in 't werk te stellen tot verbetering van de daar inheemsche paardenrassen wordt lager gehandeld. Op Java wil men, ten einde de inlanders die paarden van inheemsch ras bezitten, een prikkel te geven om het gehalte daarvan, vooral door goede behandeling, te verbeteren, op ruimere schaal dan tot dusver het houden van wedrennen, waarbij alleen paarden van de bevolking mogen mededingen, in den smaak brengen, door daarbij van regeeringswege premiën uit te loven van niet te hoog bedrag. Dergelijke inlandsche wedrennen, gepaard met volksfeesten, soms ook met veetentoonstellingen, vonden reeds sedert eenige jaren plaats op de hoofdplaatsen der gewesten Kadoe, Bagelen en Banjoemas; ook Krawang bekwam in 1888 tot hetzelfde doeleinde de reeds in 1887 aangevraagde subsidie, doch het hoofd van gewestelijk bestuur aldaar meende daarvan geen gebruik te moeten maken wegens gebrek aan deelneming. Evenzoo werd in 1888 aan de voorgenomen inlandsche wedrennen ter hoofdplaats Serang (Bantam) geen uitvoering gegeven ten gevolge van de te Tjilegon voorgevallen onlusten. In 1889 is ook voor Tagal eene geldelijke bijdrage toegestaan, echter met de speciale voorwaarde (die nu ook verbonden werd aan de subsidies voor Bagelen en Banjoemas), dat een gedeelte der gelden zou moeten bestemd worden om als prijzen te worden uitgeloofd op tentoonstellingen van paarden of vee, uitsluitend van de inlandsche bevolking. Voorts heeft de resident der Preanger Regentschappen voor 1889 de beschikking gekregen over een gelijk bedrag (f 1000) als voor elk der drie laatstgenoemde gewesten werd toegestaan, en wèl uitsluitend ten behoeve van eene te Tassikmalaija te houden tentoonstelling van aan inlanders toebehoorend vee.

De Buitenzorgsche en Preanger-wedloopsocieteiten, die zich de veredeling van het paardenras ten doel stellen, o. a. door het invoeren van paarden van buitenlandsch ras, die later als dekhengsten worden gebruikt, genoten ook in 1888 weder eene gouvernements-subsidie van respectievelijk f 5000 en f 2000. Door kruising met het inheemsche ras zijn in de Preanger Regentschappen reeds ettelijke schoone veulens verkregen. In 1888 werden in West-Java door 7 dekhengsten van volbloed Engelsch, Arabisch of Sandelhout-ras, die achtereenvolgens op de Buitenzorgsche wedrennen als prijzen gewonnen waren, 143 merries gedekt. In de residentiën Batavia en Preanger Regentschappen valt dan ook op het gebied van paardenfokkerij vooruitgang te bespeuren. Ook in Pekalongan was dit eenigermate het geval.

Bepaalde weidegronden worden hoofdzakelijk in de residentiën Batavia, Preanger Regentschappen en Madura aangetroffen. In de overige gewesten zijn zij schaarsch en vindt het vee zijn voedsel voornamelijk op sawahs en

tegalvelden na den oogst, op onbebouwde velden, langs wegen, dijken, enz. In den drogen moesson worden de buffels en runderen zoo noodig naar hooger gelegen streken gedreven, of gevoederd met padistroo, loof van suikerriet, gesneden gras en sommige bladsoorten.

Veefokkerijen van beteekenis vindt men in de Preanger Regentschappen [1]), Japara en Kediri. Op kleiner schaal worden zij ook in enkele andere gewesten aangetroffen. In den regel beoogen zij slechts het fokken van vee voor den landbouw of het winnen van mest. Door de erfpachters van Argalinga in eerstgenoemd gewest wordt uitsluitend van den veefok werk gemaakt. Ook worden op een paar andere erfpachtsondernemingen aldaar vrij belangrijke paardenstoeterijen aangetroffen. Over de oprichting in datzelfde gewest van een remonte-depôt onder militair beheer, ten dienste van het leger, is gehandeld op blz. 43 hiervóór.

De sterfte onder het vee was in 1888 op Java en Madura niet buitengewoon. Wel heerschte de veetyphus gedurende langeren of korteren tijd in de residentiën Batavia, Krawang en Rembang, doch slechts in een paar districten waren de verliezen niet onaanzienlijk (verg. blz. 105 hiervóór). Mond- en klauwzeer kwamen sporadisch in alle gewesten voor; van beteekenis alleen in Batavia en Pasoeroean; in Tagal deden zich ook gevallen van miltvuur voor. Onder de paarden vertoonde zich hier en daar kwade droes.

Hoewel het gebruik van vleesch onder de inlandsche bevolking begon toe te nemen, en dat artikel op menige passar in Samarang, Pekalongan, Bagelen en Pasoeroean dagelijks verkocht werd, zoo bleef toch in verreweg de meeste gewesten het gebruik van vleesch zich bij den inlander tot feestelijke gelegenheden bepalen.

Invoer van vee, meest slachtossen, had hoofdzakelijk te Batavia, Samarang en Soerabaija plaats, terwijl, wat de runderen betreft, de uitvoer het aanzienlijkst was uit Madura en Bali, zoomede uit Bagelen en Banjoemas. Het verdient intusschen opmerking dat Bali en Madura in den uitvoer van slachtvee naar Batavia meer en meer een mededinger in Singapore vinden, wijl de van daar aangebracht wordende Siameesche runderen goedkooper en bovendien de transportkosten geringer zijn. Paarden werden voornamelijk te Batavia ingevoerd, terwijl uit de Preanger Regentschappen en van de eilanden Soembawa (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), Timor en Soemba (residentie Timor) veel paarden werden uitgevoerd. Den uit-, in- en doorvoer van vee op Java tusschen de verschillende gewesten onderling te volgen, is ondoenlijk. Bijkans alle hoofdplaatsen hebben hare vaste veemarkten, welke in de residentiën Samarang, Japara, Soerabaija en Preanger Regentschappen buitendien ook nog op andere plaatsen gehouden worden.

De verordening van 30 Mei 1879 (Indisch Staatsblad n°. 176), krachtens welke in Nederlandsch-Indië geen vee van daarbuiten gelegen plaatsen mocht worden ingevoerd dan na voorafgaande keuring, is bij ordonnantie van 25 September 1889 (Indisch Staatsblad n°. 210) in dien zin gewijzigd en aangevuld dat de keuring, ook waar het geldt vee, over zee aangevoerd van plaatsen binnen Nederlandsch-Indië gelegen, voor zoover er geen besmettelijke veeziekte heerscht, alleen behoeft te geschieden wanneer er, naar het oordeel der hoofden van gewestelijk of plaatselijk bestuur, grond is om het vee voor ziek of verdacht te houden, in welk geval ook bevoegdheid bestaat het gekeurde vee gedurende eenigen tijd ter observatie te doen afzonderen. Moest tot dusver de invoer geweigerd worden wanneer bij de keuring bleek dat onder het aan boord aanwezig vee runderpest, longziekte, miltvuur of monden klauwzeer heerschte of gedurende de reis geheerscht had, thans is het volstrekt verbod van invoer alleen voorgeschreven bijaldien eerstgemelde ziekte zich onder het vee vertoont of gedurende de reis vertoond heeft. Opdat de bestuurders van aan zee gelegen gewesten op en buiten Java in staat zullen zijn van hunne bevoegdheid, om ten opzichte van uit den vreemde aangebracht vee keuring te gelasten, gebruik te maken als het noodig is, zijn onze consuls in Azië en Australië uitgenoodigd om, voor zoovee uit hun ressort vee naar Nederlandsch-Indië pleegt te worden uitgevoerd, van het heerschen of het ophouden van besmettelijke veeziekten binnen hun consulair gebied steeds tijdig aan de Indische autoriteiten bericht te zenden.

[1]) Volgens het verslag over 1888 der Soekaboemische Landbouwvereeniging kon de veestapel der tot die vereeniging behoorende leden en ondernemingen gerekend worden, aan runderen, buffels en paarden te zamen, in 't geheel te bestaan uit 5500 stuks, vertegenwoordigende, naar den zeer matigen middenprijs van f 50 per stuk, eene waarde van f 275 000.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Overwegingen zijn in Indië aanhangig nopens de vraag, wat nog zou kunnen worden gedaan om te verkrijgen dat de particuliere landbouwnijverheid zich meer dan tot dusver op ontginning der gouvernementsgronden in de buitenbezittingen toelegde. (Over de tot nog toe aldaar aan particulieren ter exploitatie afgestane domeingronden zie men blz. 98 hiervóór.) Tevens wordt er aan gedacht om, in het belang van eene meerdere benuttiging van den boschrijkdom van sommige buitenbezittingen, ook daar, na afloop van het gelijksoortig onderzoek op Java (verg. blz. 224 hiervóór), materiaal voor eene botanische beschrijving van de voornaamste der in de bosschen groeiende boomsoorten te doen verzamelen. Intusschen wordt getracht om, door middel van de besturende ambtenaren, ook meer bekend te worden met de verschillende doeleinden waarvoor de bevolking in onderscheidene streken der buitenbezittingen de beste der daar groeiende houtsoorten aanwendt. Naarmate men meer te weten komt nopens de technische eigenschappen van thans nog weinig bekende Indische houtsoorten, bestaat de kans dat deze ook voor de nijverheid in Europa aanwending kunnen gaan vinden.

In eene aanschrijving van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 5 November jl., gericht aan de gewestelijke bestuurders in sommige buitenbezittingen, zijn, op last van de Regeering, ook de belangen van den landbouw der inlandsche bevolking, en meer in het bijzonder van hare rijstcultuur, ter sprake gebracht. Met verwijzing naar de reeds op blz. 195 hiervóór bedoelde circulaire van 28 October 1875 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 2950) is hun daarbij aanbevolen om, zooveel het doenlijk is, naar ontwikkeling en verbetering van den inlandschen rijstbouw te streven, vooral ook wat betreft het doen ingang vinden van eene verbeterde plantwijze. Bij al wat in die richting met kans van slagen zou kunnen worden ondernomen, zou op de belangstelling en den steun der Regeering kunnen gerekend worden.

Hetgeen hieronder met betrekking tot elk gewest der buitenbezittingen afzonderlijk aangaande den landbouw, het boschwezen en de veeteelt wordt medegedeeld, is hoofdzakelijk ontleend aan de door de gewestelijke bestuurders ingediende jaarberichten over 1888.

1°. Atjeh en onderhoorigheden.

Rijst en *tweede gewassen*. Daar de veestapel zich nog niet hersteld had van de verwoestingen, aangebracht door de in 1876 en 1877 geheerscht hebbende veeziekte, en er dientengevolge nog gebrek aan ploegvee bestond, moesten ook in 1888 vele sawahs onbewerkt blijven. Binnen het door onze linie omsloten gebied had het rijstgewas bovendien veel te lijden van veldmuizen, zoodat de productie, niettegenstaande de gunstige weersgesteldheid, slechts matig was. Op de Oostkust, waar van de rijstcultuur nog weinig werk wordt gemaakt, mislukte de oogst geheel. Op de Westkust daarentegen gaf het padigewas over het algemeen een gunstig beschot.

Als tweede gewassen worden binnen het door ons bezet gebied slechts eenige groentensoorten geteeld, en daarbuiten, behalve die gewassen, ook katjangsoorten, aardvruchten, djagong, enz., en wel in ruimere mate naar gelang de rijstoogst minder goed slaagt.

Klappers. Alhoewel deze vrucht in dit gewest overal verkrijgbaar is, wordt daarvan slechts voor eigen gebruik olie bereid. De klappers worden niet in 't groot verhandeld. In de op de Westkust gelegen landschappen Malaboeh, Laboean Hadji, Mukih en Tampat Toewan, zoomede op de eilandjes om Si Maloer zijn de klapperaanplantingen niet onbelangrijk. Sinds eenigen tijd wordt uit eenige van die streken copra (het gedroogde vruchtvleesch van de klappernoot) uitgevoerd naar Pinang.

Peper. In Atjeh en onderhoorigheden is de peper het belangrijkste handelsproduct. De teelt daarvan zou zich zeker nog meer uitbreiden indien de bevolking niet voortdurend blootstond aan knevelarijen van hare hoofden, die, niet tevreden met de hun volgens gebruik toekomende rechten op genoemd product, zich te haren koste op alle mogelijke wijzen trachten te verrijken. In Groot-Atjeh was in 1888 de peperoogst ruim en werden de tuinen uitgebreid, terwijl op de Westkust vele aanplantingen, ten gevolge van de door Toekoe Oemar verwekte onrust, verlaten werden. De peperproductie in de landschappen ter Oostkust wordt opgegeven over de laatste drie jaren te hebben bedragen het navolgend aantal pikols.

Namen der landschappen.	1886.	1887.	1888.
Modjopahit	5 163	4 572	3 943
Langsar	507	732	346
Soengei Raija.	765	1 593	3 256
Perlak	15 689	12 518	17 761
Pedawa.	9 534	8 999	6 262
Edi Besar	32 374	29 805	29 041
Edi Tjoet	4 939	6 903	7 936
Bagoh	13 549	14 800	8 431
Djollok Besar.	899	1 568	2 207
Djollok Ketjil.	44	128	223
Tandjong Semantoh	514	188	386
Simpang Olim	2 701	3 121	4 445
Kerti.	„	360	52
Totalen voor de Oostkust	86 678	85 287	84 289

Het product vindt voornamelijk zijnen weg naar Pinang. Volgens het jaarverslag van onzen consul-generaal aldaar over 1888 (o. a. gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 18 Juni jl.) werd in dat jaar uit Atjeh en voor een klein gedeelte ook uit Tamiang (residentie Oostkust van Sumatra) op Pinang ingevoerd eene hoeveelheid van 131 318 pikols (tegen 135 068 pikols in 1887) en werd het product verhandeld tegen een gemiddelden prijs van $ 21,25 per pikol of nog $ 0,65 hooger dan in 1887, hetgeen dus eene totale verkoopwaarde (voor de Chineesche tusschenhandelaars) uitmaakt van ruim $ 2 790 000. Dit is echter — zoo bericht de consul-generaal — op verre na niet het bedrag dat in handen der Atjehers komt, daar deze op voorschotten leveren tegen vooraf overeengekomen prijzen. Wat de opgegeven hoeveelheid betreft, moet nog aangeteekend worden dat het product niet uitsluitend in 1888 geoogst was, maar dat zich daaronder ook restanten uit den oogst van 1887 bevonden.

Pinang- of betelnoten. De cultuur van pinang gaat langzamerhand wijken voor de meer voordeel afwerpende pepercultuur. Pinangnoten worden echter nog uitgevoerd, vooral van de Noordkust, zoowel naar Pinang als naar Vóór-Indië. (Te Pinang werden in 1888 uit Atjeh ingevoerd 93 665 pikols dezer noten.) Al naar gelang de noten in haar geheel, gekloofd dan wel in gruis verkocht werden, liepen de prijzen tusschen f 13 en f 11 per pikol.

Andere cultures. Tabak wordt allerwegen, doch slechts in kleine hoeveelheid verbouwd. Uitvoer van dit product heeft niet plaats. De voornaamste tabaksmarkt is die te Soesoeh op de Westkust, waar ook veel tabak uit de Gajoelanden wordt aangevoerd.

De cultuur van muskaatnoten gaat achteruit.

Suikerriet wordt overal aangetroffen. Hoofdzakelijk dient het voor de bereiding van stroop voor eigen gebruik der bevolking.

De proeven tot invoering van de koffiecultuur, ten behoeve waarvan o.a. in 1878 een renteloos voorschot van f 10 000 aan den kedjoeroean van Loöng (Zuidelijke nederzettingen van Groot-Atjeh) werd verleend, zijn vruchteloos gebleven, wegens onbekendheid van den Atjeher (die bovendien geen koffie drinkt) met de wijze waarop deze cultuur moet worden gedreven.

De zijdeteelt heeft door den langdurigen oorlogstoestand onherstelbaar geleden. Wat op de Westkust nog aan zijde verkregen wordt, gaat naar Groot-Atjeh en Pedir om tot kains en broeken verwerkt te worden. Zelfs wordt het artikel in Atjeh reeds meer en meer door Europeesche fabrikaten verdrongen. De zijde is geel van kleur en heeft eene waarde van f 5 à f 6 de katti.

Boschproducten. Timmerhout wordt op de Oost- en de Westkust aangetroffen. Zooals op blz. 10 hiervóór is gemeld, had zich in Langsar (ter Oostkust) een Europeaan gevestigd, die van den radja vergunning heeft gekregen tot het kappen van hout, en wiens voorbeeld door verscheidene Chineezen werd gevolgd. Reukhoutsoorten, waartoe behooren de salasari en de zwarte, gele en grijze gahroesoorten (gahroe loengkei, gahroe kemoening en gahroe betoel), worden in geringe hoeveelheden (zelden meer dan 40 pikols 's jaars) uitgevoerd. De drie laatstgenoemde soorten brachten respectievelijk f 10, f 7,50 en f 6,25 per pikol op. Van de Westkust had uitvoer plaats van rotan saga, tegen f 1 à f 2,50 per 100 stuks. Onder de ingezamelde getahsoorten behaalde de getah-ramboeng de beste prijzen, namelijk f 175 à f 225 per pikol, terwijl de getah-balam slechts f 160 per pikol opbracht. Hars, was en drakenbloed werden slechts op kleine schaal ingezameld. De waarde van het ivoor verschilde van f 5 tot f 13 per katti, naar gelang van de grootte der olifantstanden. Voor rhinoceroshoornen werd, in de weinige gevallen dat zij verhandeld werden, naar gelang van de grootte f 14 à f 50 per stuk betaald.

Veeteelt. Het van elders ingevoerd vee, dat dienen moest om den in 1876 en 1877 door ziekten gedunden veestapel aan te vullen, stierf meerendeels aan buikziekten, niettegenstaande er voldoende zorg voor gedragen werd. De reden daarvan moet waarschijnlijk hierin gezocht worden dat het door de dieren genuttigde gras afkomstig is van gronden die telkens overstroomd worden.

2°. Sumatra's Westkust.

Rijst en tweede gewassen. De voor den rijstbouw bestemde gronden worden gewoonlijk in de eerste jaren als ladangs beplant, en daarna, waar het aanleggen van leidingen mogelijk is, in bewaterbare velden (sawahs) herschapen. In vele streken van dit gewest nemen de laatstbedoelde velden dan ook in uitgestrektheid toe.

In de wijze van bewerking kwam geen verandering; alleen is door den assistent-resident der afdeeling XIII en IX Kotta (Padangsche Bovenlanden) gemeld dat in de negorij Taroeng-Taroeng (onderafdeeling Solok) eenige landbouwers op aandrang van het bestuur er toe overgingen hunne velden te bemesten, ten gevolge waarvan zij veel meer product verkregen dan tot dusver.

De weersgesteldheid was over het algemeen voor den rijstbouw gunstig. Alleen in de afdeeling Priaman (Padangsche Benedenlanden) had het gewas te lijden van de droogte, waardoor de aanplantingen op sommige sawahs mislukten. In Padang Lawas (Tapanoli) zoomede in een paar onderafdeelingen van de afdeeling Tanah Datar (Padangsche Bovenlanden) ontstond eenige schaarschheid aan rijst, waarin echter door aanvoer uit de omliggende streken kon worden voorzien. Overigens was de oogst bevredigend en op eenige plaatsen, waar men meer dan het dubbele product van andere jaren verkreeg, zelfs zeer gunstig te noemen.

Tegen eenigen invoer van rijst uit Singapore op de kustplaatsen van Siboga (Tapanoli), werd rijst uitgevoerd naar de onafhankelijke streken op Sumatra, naar Benkoelen en de Westkust van Atjeh en zelfs naar Nederland.[1]) De marktprijzen der padi liepen van f 2,50 tot f 3,50, die der rijst van f 5 tot f 8 per pikol.

Tweede gewassen worden meerendeels op ladangs, slechts in enkele streken op sawahs, geteeld. Behalve uien, katjang, djagong, lombok, oebi en bladgroenten, zijn het vooral tabak en indigo, waarvan meer bijzonder werk wordt gemaakt. De cultuur van indigo verkeert echter in kwijnenden toestand wegens de geringe voordeelen die zij tegenwoordig oplevert. Uitvoer heeft dan ook in de laatste

[1]) Volgens mededeelingen van de kamer van koophandel en nijverheid te Padang zou in de laatste jaren de rijstbouw in dit gewest inkrimping hebben ondergaan, omdat bij den uitvoer niet langer tegen Siam en Java kan worden geconcurreerd, welke landen thans de havens voorzien welke vroeger van Padang zoo groote hoeveelheden betrokken.

drie jaren niet of bijna niet meer plaats gehad. Tabak daarentegen wordt bijna overal, hetzij als eerste, hetzij als tweede gewas, of wel te zamen met andere gewassen aangeplant. De cultuur breidt zich nog gestadig uit en vormt in de afdeeling Padang Lawas (Tapanoli) zelfs eene hoofdbron van bestaan voor de bevolking. De meest gewilde soort is die, welke afkomstig is uit de afdeeling L Kotta en uit sommige streken der afdeeling Agam, welk product gemeenlijk onder den naam van Paijakombo-tabak aan de markt gebracht wordt. Uitvoer van tabak vond in 1888 niet op groote schaal plaats en bedroeg slechts p. m. 4500 pikols, waarvan verreweg het grootste gedeelte zijn weg vond naar Pinang en Singapore.

Klappers. Aanplantingen van klapperboomen treft men overal aan, voornamelijk langs de kust en op de verschillende eilanden. In Priaman wordt door de bevolking veel copra bereid, welke te Padang steeds koopers vond en in den handel maandelijks f 20 000 à f 30 000 in omloop bracht. De uitvoer van copra naar Frankrijk, Nederland en Spanje vertegenwoordigde in 1888 eene waarde van f 464 675, tegen f 288 935 in 1887 en f 412 804 in 1886. Volgens opgaven van de kamer van koophandel en nijverheid werden te Padang in de jaren 1884 t/m 1887 achtereenvolgens uitgevoerd 50 471, 61 816, 52 031 en 53 154 pikols.

Koffie. Hoewel het planten van koffie nog in geenen deele kan gezegd worden eene volkscultuur te zijn geworden, mag echter niet onvermeld blijven dat de bevolking in Sipirok (Tapanoli) in hare koffieplantsoenen eene voorname bron vindt om zich van contant geld te voorzien, terwijl in de productie der Padangsche Bovenlanden voor een niet onbelangrijk deel door vrijwillige aanplantingen wordt bijgedragen. Over het algemeen laat echter, blijkens de uitkomsten van het in 't vorig verslag (blz. 221) bedoelde algemeen plaatselijk onderzoek naar den toestand dezer cultuur, de wijze waarop zij gedreven wordt veel te wenschen over. Welke voorzieningen genomen zullen dienen te worden om de cultuur op te beuren, kan nog niet worden bepaald. De voorstellen der op blz. 199 hiervóór bedoelde koffiecommissie, welke ook tot Sumatra's Westkust en Menado betrekking hebben, zijn eerst zeer onlangs bij het Indisch Bestuur aanhangig gemaakt [1]), welks adviezen moeten worden afgewacht. Intusschen is in Januari 1889 (Indisch Staatsblad n°. 22) de inkoopsprijs voor de ter Sumatra's Westkust aan het Gouvernement te leveren koffie, van 1874 af bepaald gebleven op f 14 per pikol, verhoogd tot f 15. Verder is in Augustus 1889 (Indisch Staatsblad n°. 174) in een paar der belangrijkste koffiestreken meer besturend personeel in dienst gesteld en de belooning der koffie-inkooppakhuismeesters en hulppakhuismeesters op billijker voet geregeld door toepasselijkverklaring van de te dezen aanzien voor Java bestaande regeling (verg. het verslag van 1880, blz. 166), terwijl sedert nog is besloten (Indisch Staatsblad 1889 n°. 189) om, mede in navolging van het reeds voor Java aangenomen beginsel (verg. het verslag van 1887 blz. 163), de verdeeling der cultuurprocenten onder de inlandsche hoofden (met behoud van het bedrag van f 0,80 per pikol) niet meer volgens den bij Indisch Staatsblad 1879 n°. 28 bepaalden maatstaf te doen geschieden, maar die verdeeling over te laten aan het hoofd van het gewest, opdat daarbij met locale toestanden en bewezen diensten kunne worden te rade gegaan.

Wat de wijze van cultuur betreft, welke tot nog toe wordt beheerscht door het Indisch besluit dd. 2 Februari 1877 n°. 36, gewijzigd bij dat van 16 Februari 1880 n°. 62 (verg. de verslagen over die jaren blz. 211 en 189), is reeds in Maart 1888 in beginsel aangenomen om die voorschriften te vervangen door eene regeling, bewerkt naar de voor de koffiecultuur op Java uitgevaardigde Gids en handleiding. De uitvaardiging van nieuwe voorschriften is echter, in verband met de benoeming der hooger bedoelde koffiecommissie, voorloopig in advies gehouden.

Worden reeds in de laatste tien jaren niet meer zoo ruime oogsten verkregen als vroeger, de productie van 1888 was, dank zij de over het algemeen gunstige weersgesteldheid, bevredigend, zooals uit het volgend vijfjarig overzicht blijken kan.

	Ingeleverd aantal pikols in: *a*)				
	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Padangsche Bovenlanden .	69 424	80 806	37 176	67 478	82 233
Padangsche Benedenlanden	3 278	3 827	2 266	3 364	4 176
Tapanoli	16 958	17 635	8 769	*b*) 12 785	12 698
Te zamen . . .	89 660	102 268	48 211	*b*) 83 627	99 107

a) In den regel behoeft slechts weinig product bij de inlevering als 2de soort te worden aangemerkt. In 1887 en 1888 beliep de hoeveelheid achtereenvolgens 1196 en 2061 pikols (over vorige jaren is het cijfer niet opgegeven).

b) Verbeterde opgaaf.

Voor 1889 wordt de oogst op nog geen $^2/_3$ van dien van 1888 geschat, namelijk op slechts 64 000 pikols. Over de eerste negen maanden van 1889 waren ingeleverd 41 843 pikols, welke hoeveelheid over hetzelfde tijdvak van 1888 bedragen had 92 820 pikols. Naar uit de Padangsche Bovenlanden gemeld werd, moeten de zware regens in het laatst van 1888 voor de vruchtzetting nadeelig zijn geweest.

Ditmaal is een overzicht ontvangen nopens den omvang der cultuur in elk district. Daaruit blijkt dat op het einde van 1888 daarbij ingedeeld waren 93 van de 94 districten der Padangsche Bovenlanden, 17 van de 61 districten der Padangsche Benedenlanden en 36 van de 79 districten van Tapanoli, en dat in deze 93, 17 en 36 of te zamen 146 koffiedistricten, op een zielental van 647 000, 88 000 en 72 000 inlanders, het aantal ingedeelde personen beliep 157 572, 14 889 en 12 938 of te zamen 185 399. Opgaven nopens het aantal boomen kunnen omtrent 13 districten in de Padangsche Bovenlanden in 't geheel niet worden verstrekt (evenmin wat de op hoog gezag als wat de vrijwillig geplante boomen betreft) en nopens 16 districten (13 in de Padangsche Bovenlanden en 3 in Tapanoli) ten deele niet (namelijk niet ten opzichte van de vrijwillige aanplantingen). Behoudens deze uitzonderingen bestonden, volgens de zoo goed mogelijk verzamelde cijfers, die echter niet als geheel vertrouwbaar mogen worden beschouwd en hier en daar slechts op ramingen berusten, de *op hoog gezag* aangelegde aanplantingen bij het einde van het plantjaar 1887/88 (31 October 1888): in de Padangsche Bovenlanden uit 63^7 millioen boomen, in de Padangsche Benedenlanden uit 3^2 en in Tapanoli uit 4^1 millioen boomen, in 't geheel alzoo, voor 133 van de 146 koffiedistricten, 71 millioen op hoog gezag geplante boomen, van welke er p. m. 17 millioen gerekend worden eerst in de jaren 1885/1886, 1886/1887 en 1887/88 in den grond te zijn gebracht. *Vrijwillige* aanplantingen zouden, volgens de ontvangen opgaven, worden aangetroffen in 72 districten der Padangsche Bovenlanden, 7 der Padangsche Benedenlanden en 19 van Tapanoli, te zamen dus in 98 van de 146 koffiedistricten, doch de te dien aanzien verzamelde cijfers — voor 69 districten aanwijzende een totaal van 18^5 millioen [2]) boomen — berusten nagenoeg geheel op schattingen.

Opgaven omtrent de gedurende 1888 *in elk district* ingeleverde productie vindt men in bijlage EEE hierachter, en wel in vergelijking gebracht met de hoeveelheden over 1887 en tevens over de jaren 1863 t/m 1884 [3]) (over 1885

[1]) Voor Sumatra's Westkust wordt door de commissie aanbevolen om, met handhaving vooralsnog van de verplichte teelt en levering, de keuze der gronden en de wijze van aanleg en onderhoud der aanplantingen geheel over te laten aan de inzichten der inlandsche hoofden en bevolking, en tevens den inkoopsprijs nog belangrijker te verhoogen dan door haar met betrekking tot Java is voorgesteld (zie blz. 199, noot 2, hiervóór), namelijk tot f 25 per pikol, als equivalent voor welke prijsverhooging de commissie echter ter Sumatra's Westkust eene hoofdelijke belasting (in geld) zou willen zien ingevoerd.

[2]) Voor 29 districten is — zooals hooger gezegd — het cijfer der vrijwillig geplante boomen te eenenmale onbekend. In het voor de 69 andere districten opgegeven cijfer van 18^5 millioen deelt de residentie Padangsche Bovenlanden alleen voor 17^3 millioen, waarvan 15^5 millioen geplant zouden zijn in 1884/85 of vroeger.

[3]) Over de 21 jaren 1863 t/m 1883 bestaan de opgaven uit gemiddelden, berekend over driejarige tijdvakken. Over 1884 betreffen de opgaven alleen de Padangsche Bovenlanden.

en 1886 zijn dergelijke gegevens niet ontvangen). Voor zoover cijfers nopens het aantal bij de cultuur ingedeelden hier te lande voorhanden waren, namelijk over 1881/1883, over 1887 en over 1888, is het overzicht tevens aangevuld met eene berekening van het ingeleverd aantal katti's gemiddeld per hoofd. Deze berekening doet o. a. zien dat in 1888 onder de 140 produceerende districten (in een 6-tal werd nog niets ingeleverd) er 90 waren, waar *gemiddeld per hoofd* minder dan 50 katti (1/2 pikol) werd ingeleverd, 21 waar dit gemiddelde van 1/2 tot 1 pikol uiteenliep, en 29 waar het 1 pikol te boven ging (in 12 daarvan werd gemiddeld per hoofd 2 à 3 1/2 pikol ingeleverd).

De in 1888 tot stand gekomen aanplantingen worden opgegeven te hebben bestaan uit 7 640 435 boomen, verdeeld over 174 661 man (d. i. gemiddeld ongeveer 44 boomen per man), tegen 6 188 364 boomen en 170 534 planters in 1887, en 6 012 815 boomen en 179 014 planters in 1886. Ook in 1888 werd hier en daar vrijstelling van bijplanting verleend, hetzij omdat de bevolking reeds een groot aantal koffieboomen te onderhouden had, hetzij omdat van haar zware diensten moesten worden gevorderd voor herstel van bruggen, hetzij omdat gedurende de laatste jaren gemiddeld 3 pikols koffie per hoofd waren ingeleverd. In de larassen Solok en Kotta Anau, behoorende tot de onderafdeeling Solok der afdeeling XIII en IX Kotta (Padangsche Bovenlanden) had vrijstelling plaats, omdat aldaar veel boschkoffie wordt gevonden, die, hoewel geheel verwaarloosd, een niet onbelangrijk product afwerpt, zoodat het beter werd geoordeeld de bevolking enkel met het onderhoud der aanwezige boomen te belasten.

Omtrent de afschrijvingen werden geen gegevens ontvangen.

In enkele streken begon schaarschte te ontstaan aan voor de koffiecultuur geschikte gronden, zoodat o. a. in de reeds genoemde afdeeling XIII en IX Kotta eenige negorijën werden aangemoedigd om meer werk te maken van het planten van kampongkoffie. Elders zijn nog wel voldoende boschgronden voor de cultuur aanwezig, maar deze liggen op groote afstanden van de negorijen, zooals meerendeels in de Padangsche Bovenlanden het geval is, waar jonge tuinen worden aangetroffen, die twaalf palen van de woonplaatsen der planters verwijderd liggen. Waar dit wenschelijk en mogelijk blijkt, wordt aan eene laras, die gebrek aan grond heeft, vergund op grond van eene aangrenzende laras te planten.

De kweekbedden slaagden naar wensch, uitgezonderd in een gedeelte der afdeeling Tanah Datar (Padangsche Bovenlanden), waar zij namelijk in de onderafdeeling Fort van der Capellen veel van bladziekte te lijden hadden. Voor nieuwe tuinen werden geen groote plantkuilen gemaakt.

In de lagere streken van de afdeeling L Kotta (Padangsche Bovenlanden) werd weder Liberia-zaad verstrekt. De opbrengst der Liberia-aanplantingen was nog niet van beteekenis.

Het onderhoud der koffietuinen liet steeds te wenschen over; aanhoudende aansporing van de zijde der Europeesche ambtenaren werd ten deze steeds noodig geacht. Ook op een behoorlijken pluk moest steeds worden aangedrongen. De ruime oogst van 1888 lokte hier en daar lieden van elders om als hulpplukkers dienst te doen, waarvoor zij in den regel 1/3 van het geoogste ontvangen.

De in 1883 in de Padangsche Bovenlanden verstrekte handpelmolens worden nog steeds weinig gebruikt, omdat de bevolking daarmede niet ingenomen is. In de afdeeling L Kotta werden vier ijzeren pulpers voor de bereiding van het product ter beschikking van de bevolking gesteld. In Painan (Padangsche Benedenlanden), waar de bereiding veel te wenschen overliet, werden niet zonder goed gevolg pogingen aangewend om daarin verbetering te brengen, hetgeen zich ook in de op de Padangsche veilingen behaalde prijzen openbaarde, die niet meer zoo ongunstig afstaken bij die voor de overige Sumatra-koffie verkregen.

Het aantal inkooppakhuizen werd in 1888 vermeerderd met 5 in de Padangsche Bovenlanden en met 1 in Tapanoli.

Bij de transportaannemers moest meermalen op een geregelden afvoer worden aangedrongen. Ten einde het vervoeren van clandestiene koffie zooveel mogelijk tegen te gaan, werden de op dat punt uitgevaardigde bepalingen herzien en verscherpt.

Een algemeen overzicht van de opbrengst der voor gouvernementsrekening (in de driemaandelijksche veilingen te Padang) te gelde gemaakte Sumatra-koffie volgt hieronder over 1888 en de eerste drie kwartalen van 1889.

Tijdstippen der veilingen.	Soort der koffie.	Hoeveelheden (in pikols).	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.
1888.				
27 Maart.	1ste	22 000	f 994 745,00	f 45,21^5
	2de	350	9 617,00	27,47^5
3 Juli	1ste	27 350	1 240 095,00	45,34
	2de	600	14 950,00	24,91^5
27 September . . .	1ste	31 750	1 512 897,50	47,65
	2de	900	24 310,00	27,01
19 December . . .	1ste	24 190	1 375 318,00	56,85
	2de	250	7 730,00	30,92
Totalen . . .	1ste	105 290	f 5 123 055,50	f 48,65^5
	2de	2 100	56 607,50	26,95^5
		107 390	f 5 179 663,00	
1889.				
27 Maart.	1ste	8 250	f a) 533 707,50	f 64,69
	2de	200	8 220,00	41,10
1 Juli	1ste	10 574	624 946,00	59,10
	2de	175	6 142,50	35,10
26 September . . .	1ste	15 950	1 006 851,50	63,12^5
	2de	50	1 750,00	35,00

a) In de Javasche Courant van 29 Maart 1889 is deze opbrengst minder juist opgegeven als f 541 937,50.

De uitvoer van voor particuliere rekening opgekochte Korintji-koffie bedroeg in 1888 2455 pikols, tegen 1254 in 1887 en 1949 in 1886. De qualiteit van deze koffie gaat, volgens het verslag van de kamer van koophandel en nijverheid te Padang, niet achteruit, maar zonder voorafgaand uitzoeken is zij niet voor uitvoer geschikt. Hetzelfde geldt van de te Padang ter markt komende Benkoelen-koffie.

Muskaatnoten. Deze cultuur wordt, wegens de goede winsten die zij oplevert, met veel voorliefde gedreven. In de afdeeling Priaman (Padangsche Benedenlanden) werden de aanplantingen door eene ziekte aangetast, waarschijnlijk ontstaan door parasieten, ten gevolge waarvan vele boomen stierven. Van eene dergelijke ziekte, welke blijkens het vorig verslag (blz. 225) in 1887 in Agam (Padangsche Bovenlanden) heerschte, werd sedert niets meer vernomen. De uitvoer van noten en foelie bedroeg respectievelijk slechts 1957 en 567 pikols, tegen 2682 en 514 pikols in 1887 en 3338 en 494 pikols in 1886. Te Padang liepen de marktprijzen voor noten van f 160 tot f 170, voor foelie van f 126 tot f 135 per pikol.

Gambier. De cultuur van gambier wordt hoofdzakelijk gedreven in de afdeeling L Kotta (Padangsche Bovenlanden) en in de onderafdeelingen Aijerhadji en Indrapoera der tot de Padangsche Benedenlanden behoorende afdeeling Painan, waar zij zich voortdurend uitbreidt. In de sedert eenige jaren, als een deel van eerstgemelde afdeeling, onder geregeld bestuur gebrachte landschappen Pangkallan en Kampar begint de bevolking zich eveneens op de gambierteelt toe te leggen, doch is zij voor de bereiding van het product nog afhankelijk van hen, die in deze cultuur meer bedreven zijn. Het product wordt meerendeels door Chineezen opgekocht en naar Padang gebracht om van daar te worden uitgevoerd. Die uitvoer beliep in 1888 ongeveer 5000 pikols, alzoo iets minder dan in de twee voorafgegane jaren. De prijzen stegen van f 20 in 1887 tot f 24 à f 36 per pikol in 1888.

Andere cultures. Van het in dit gewest geteelde suikerriet wordt op zeer primitieve wijze partij getrokken. Waar de aanplantingen van eenig belang zijn, wordt het rietsap, na uitdamping, hetzij als stroop, hetzij als koekjes ter markt gebracht.

Arènpalmen komen veel in het wild voor en worden

slechts hier en daar aangeplant. Voor de arènsuiker, waarvan eenige uitvoer naar Singapore plaats vond, werd f 5 à f 12 per 1000 koekjes betaald.

Aanplantingen van kapokboomen, voor zooveel zij van eenige beteekenis zijn, vindt men slechts in enkele streken, o. a. op Nias en in de Ommelanden van Padang. Het product gold te Padang f 18 per pikol. De uitvoer was niet noemenswaard.

Sirih en pinang vindt men overal; pinangnoten vormen in dit gewest in geringe mate ook een artikel van uitvoer.

In de Ommelanden van Padang vindt de bevolking een deel harer inkomsten uit de opbrengst harer pisangtuinen.

Rameh wordt voornamelijk in de Padangsche Bovenlanden verbouwd. Uitvoer van dit artikel had niet plaats.

In de afdeeling L Kotta aldaar toonde de bevolking zich geneigd uit eigen beweging kina aan te planten.

Boschproducten. Nipa- en sagopalmen worden veelvuldig in het wild aangetroffen en tot velerlei doeleinden benut.

Evenzoo wordt cassia (kaneel) verkregen van boomen die men in de bosschen aantreft. Zooals reeds in vorige verslagen is opgemerkt, hangt de uitvoer van cassia ten nauwste samen met het aanbod van ruimte in zeilschepen voor Amerika, daar het artikel, eene in verhouding tot de ruimte die het inneemt zeer onvoordeelige lading, de stoomvracht niet dragen kan. In 1888 werden van Padang 6320 pikols uitgevoerd, tegen 17 039 in 1887. Het artikel gold f 10 à f 20 per pikol.

Wat de gom- en harssoorten betreft, die de bosschen ter Sumatra's Westkust opleveren, wordt in de voor dit verslag ontvangen bestuursberichten slechts de benzoë genoemd, die veel in de Battaklanden wordt ingezameld, en waarvan, volgens dezelfde berichten, te Padang zouden zijn uitgevoerd in 1887 794 pikols, doch in 1888, toen de prijzen tusschen f 40 en f 120 per pikol uiteenliepen, slechts ongeveer 200 pikols.

Daarentegen vindt men in eene door de kamer van koophandel en nijverheid te Padang samengestelde uitvoerstatistiek, als in de jaren 1883 t/m 1887 van Padang uitgevoerd, de navolgende hoeveelheden benzoë en andere gommen vermeld (alles in pikols):

Jaren.	Gom-benzoë.	Gom-dammar.	Gom-elastiek.	Getah-pertja.
1883	3725	1770	1033	338
1884	3670	1870	1249	1215
1885	4238	2289	510	746
1886	5468	2149	626	520
1887	6578	4258	4293	231

Genoemd handelslichaam wijt den achteruitgang van den uitvoer van getahpertja hieraan, dat de bevolking steeds voortgaat de kostbare getahboomen te vernielen zonder voor nieuwe aanplantingen te zorgen. [1]) De aanvoeren te Padang van de overige gomsoorten namen echter in 1887 eene groote vlucht, hetgeen vooral met gomelastiek het geval was, als een gevolg van vermeerderde vraag voor Amerika tot bijzonder loonende prijzen.

Veeteelt. Omtrent de getalsterkte van den veestapel op het einde van 1888 zijn de volgende opgaven ontvangen:

	Paarden.	Runderen.	Buffels.
Padangsche Bovenlanden	14 630	112 679	112 632
Padangsche Benedenlanden.	2 846	57 148	50 661
Tapanoli.	a) 6 211	13 479	29 812
Totaal . . .	23 687	183 306	193 105
tegen in 1887 . . .	17 331	187 444	187 392
„ „ 1886 . . .	17 309	191 514	184 161

a) De cijfers over 1886 en 1887 waren veel lager (respectievelijk 1733 en 1723). Waarschijnlijk zijn thans de opgaven vollediger.

De vermindering van het aantal runderen heeft uitsluitend betrekking op de Padangsche Bovenlanden en vindt hare oorzaak in den toenemenden uitvoer van slachtvee naar Padang en in het vermeerderd verbruik van rundvleesch door de inlandsche bevolking. Het aantal buffels in de Padangsche Bovenlanden neemt toe, ook door invoer uit de onafhankelijke streken. Daarentegen werd uit Painan (Padangsche Benedenlanden) vee uitgevoerd naar Benkoelen.

[1]) Over de in West-Java met goed gevolg van bestuurswege ondernomen aanplanting van getahpertja-boomen zie men blz. 124 hiervóór.

Met het doel om den veestapel in de Toba-landen te verbeteren, werd aan eenige hoofden aldaar hulp verleend voor het aankoopen van Australische schapen.

Zooals reeds op blz. 105 hiervóór is gezegd, was de veepest, na in het eerste semester van 1888 in een paar afdeelingen van het gewest nog enkele offers gekost te hebben, in de tweede helft des jaars geheel verdwenen.

Kwade droes onder de paarden openbaarde zich, behalve te Padang, ook te Padang Pandjang, Fort de Kock en Paijakombo. Tot bestrijding van deze ziekte werd over een inlandschen veearts beschikt.

Sedert de laatste twintig jaren is bij den inlander ter Sumatra's Westkust meer en meer het gebruik van paarden als trekdieren in zwang gekomen, en zulks als een gevolg van de in 1867 door veepest onder het hoornvee aangerichte zware verliezen. Naarmate het vertier zich meer ontwikkelde, ook door het tot stand komen van betere verkeerswegen, nam de vraag naar paarden toe. Dit gaf aanleiding dat veelal de paarden te jong in gebruik genomen of voor diensten boven hunne krachten gebezigd werden. Wel trachtte men het getal door aanfok te vermeerderen, maar op het verkrijgen van een deugdelijk ras legde men zich niet toe. Door een en ander zijn de ter Sumatra's Westkust inheemsche (Battaksche en Agamsche) paardenrassen in de laatste jaren over 't algemeen zeer in hoedanigheid achteruitgegaan, hetgeen reeds in 1884 der Indische Regeering aanleiding gaf om met den gewestelijken gouverneur in overleg te treden nopens de vraag of en welke maatregelen aanbeveling zouden verdienen om de Sumatrasche paardenrassen te verbeteren en voor verder verval te behoeden. Het doeltreffendste middel wordt — blijkens de in 't laatst van 1888 ter zake ontvangen Indische voorstellen, tot welker verwezenlijking thans (bij de Indische begrooting voor 1890) de gelegenheid is verschaft — gezien in den aankoop door het Gouvernement van eenige met zorg gekozen inheemsche dekhengsten, om die op een drietal voor het doel gunstig gelegen plaatsen in verschillende streken van het gewest te stationneeren en zóó der bevolking de gelegenheid te geven aldaar hare merries aan te brengen, voor zooveel zij bij keuring zullen blijken als fokmerries te kunnen worden toegelaten. [2]) Het plan is om één der stations voor het Battaksche, één voor het Agamsche en één voor gekruist ras te bestemmen. Op kleine schaal wil men de stations ook als gouvernementsstoeterij doen dienen, ter verkrijging en opkweeking van raspaarden die der bevolking als voorbeeld kunnen dienen om zich mede op eene rationeele paardenteelt te gaan toeleggen. Te dien einde zullen tevens eenige fokmerries van gouvernementswege worden aangeschaft.

Ook van particuliere zijde worden pogingen aangewend om de paardenfokkerij ter Sumatra's Westkust meer tot ontwikkeling te brengen. In Maart 1889 werd namelijk, aanvankelijk met veel bijval niet het minst van inlandsche zijde, te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) eene wedloopsocieteit opgericht, welke bij Indisch besluit dd. 2 Augustus 1889 n°. 15 als rechtspersoon is erkend en, blijkens hare in de Javasche Courant van den 6den dier maand opgenomen statuten, zich ten doel stelt om door het houden van paardenwedloopen, van paardenmarkten en keuringen, door het uitloven van premiën en door andere doeltreffende middelen, het fokken en verzorgen van deugdzame paarden te bevorderen, en zoodoende mede te werken tot de veredeling en verbetering van het paardenras in het algemeen en van de Sumatrasche rassen in het bijzonder.

Omtrent de in dit gewest bestaande veemarkten wordt gemeld dat die te Fort de Kock voortdurend in belangrijkheid toenam, en dat er op twee andere plaatsen in de Padangsche Bovenlanden, namelijk te Sarilamah en Batoe-Bolang (afdeeling L Kotta) nieuwe werden ingesteld.

Particuliere landbouwnijverheid. Uitgezonderd een vijftal kleine erfpachtsperceelen in de Padangsche Benedenlanden,

[2]) Jaren geleden (verg. o. a. het verslag van 1861, blz. 173, en dat van 1863, blz. 200) werden tot veredeling van het paardenras zoowel in de Padangsche Bovenlanden als te Painan (Benedenlanden) eenige Makassaarsche dekhengsten op 's lands kosten aangeschaft, doch de daarvan verkregen resultaten zijn luttel geweest, omdat op de paring niet voldoende toezicht werd gehouden, zoodat voor de kruising van het ras niet de beste fokmerries werden gekozen.

welke alleen padi en vruchten opleveren, zijn alle in erfpacht uitgegeven gronden, in 1888 nog met één koffieonderneming vermeerderd, uitsluitend voor de koffiecultuur bestemd. De wijze waarop de cultuur op die gronden gedreven wordt, laat zich in 't kort samenvatten in het volgende. Bij de ontginning wordt alle opgaand hout geveld, uitgezonderd eenige boomen, die als windbrekers dienst kunnen doen. Daarna heeft eene diepe grondbewerking plaats, en worden, waar noodig, terrassen aangelegd. Het planten geschiedt zoowel in plantkuilen als met den pootstok. In bestaande tuinen heeft nagenoeg geen grondbewerking plaats en vergenoegt men zich meestal met het onkruid 3 à 4 malen 's jaars neer te slaan en dat te doen dienen als groene bemesting. Alleen ten aanzien van de perceelen Kotta Zuijdewijn en Gadoeng Batoe wordt van meer zorg voor eene goede grondbewerking melding gemaakt. Slechts op 4 koffieondernemingen werden in 1888 de ontginningen eenigszins uitgebreid. Op 3 andere blijken de aanplantingen te zijn ingekrompen.

De ten aanzien van de verschillende erfpachtsondernemingen ontvangen gegevens zijn in den volgenden staat samengevat.

Afdeelingen.	Onderafdeelingen.	Naam der onderneming. a)	Grootte (in bouws).	Beplante oppervlakte (in bouws)		Verkregen hoeveelheid koffie (in pikols)	
				in 1887.	in 1888.	in 1887.	in 1888.
		Koffie-ondernemingen.					
Padangsche Benedenlanden.							
Padang en Ommelanden.	—	Gadoet (J.) b)	361	„	5	„	4
Painan.	Painan.	Loeboe Gedang West.	500	120	120	100	100
Padangsche Bovenlanden.							
Tanah Datar.	Singkarah of XX Kotta.	Kotta Zuijdewijn of Kotta Sani (N. V.)	1 332	628	621	2 031	1 339
Id.	Id.	Gadoeng Batoe of Gadang Beo	2 041	550	c) 550	2 700	1 325
Id.	Id.	Loerah Batoeng	1 423	d)	d)	d)	d)
Id.	Id.	Arendsnest	352	d)	d)	d)	d)
XIII en IX Kotta.	Solok.	Esperanza I en II of Kaijoe Kaleh (N. V.)	324	170	217	786	1 055
Id.	Id.	Loeboe Gedang Oost (J.)	401	160	160	90	41
Id.	Id.	Loeboe Soelassi (N. V.).	1 061	700	700	2 800	3 000
Id.	Id.	Soebang of Loeboe Estate (C.)	635	300	250	400	350
Id.	Id.	Boekit Gompong (N. V.)	670	670	670	2 300	3 800
Id.	Alahan Pandjang.	Soerian I en II	459	159	195	550	299
Id.	Soengei Pagoe en XII Kotta.	Rimboe Soengei Pasampan of Tipoe Pasampan.	508	125	150	200	800
Id.	Id.	De twee gebroeders of Oeloe Silite	209	150	150	579	611
Agam.	Danau-districten en Matoea.	Si Berasap	320	120	e) 80	220	165
L Kotta.	Pangkallan Kotta Baroe en XII Kotta Kampar. f)	Raijan of Boekit Siban (J.)	377	100	100	170	112
	Tapanoli.						
Mandheling en Ankola.	Ankola.	Aik Sisoma of Loeboe Raija (N. V.)	771	122	230	600	300
		Te zamen	11 744	4 074	4 198	13 526	13 301
		Andere ondernemingen.					
Padangsche Benedenlanden.							
Padang en Ommelanden.	—	Rimboe Datar	35	3	g)	?	?
Id.	—	Datar of Tanah Sirah (J.)	51	?	6	?	150 pikols padi.
Id.	—	Rimboe Pieë (C.)	27	?	26	?	100 „ „
Priaman.	Kaijoetanam.	Kaijoe Kapoer	5	?	5	?	h) 90 „ „
Id.	Id.	Kiambang Rimboe Bakoeng	9	?	9	?	i) 50 „ „
		Te zamen	127				

a) De ondernemingen die aan naamlooze vennootschappen toebehooren, zijn aangeduid door de letters N. V.; die welke ten name staan van inlanders of Chineezen door de letter J. of C.

b) Voor deze onderneming is de erfpacht eerst in 1888 ingeschreven.

c) Een kinaplantsoen van 13 bouws, in 1885 en 1886 aangelegd, werd in 1888 afgeschreven.

d) Niet meer in exploitatie.

e) In 1888 werden 40 bouws afgeschreven wegens het afsterven der boomen.

f) Op gronden, indertijd van de inlandsche hoofden verkregen, bestaat in deze onderafdeeling ook eene aan een Chinees toebehoorende onderneming, bestemd voor de teelt van koffie en gambier. Nopens deze onderneming, Langkoet geheeten, zijn echter over 1888 geen opgaven ontvangen.

g) De vroeger beplante gedeelten zijn voor een groot deel weder woest geworden.

h) Benevens zekere hoeveelheden pisang.

i) Benevens 1500 klappernoten. Een gedeelte der gronden is grasland.

Tegenover ongeveer 1643 dagkoelies bedroeg het aantal op de ondernemingen gevestigde vaste arbeiders p. m. 1020, waaronder voornamelijk Javanen, Hindoes en Niassers. De voor de onderneming Si Berasap aangeworven Javanen waren lui van aard en deserteerden herhaaldelijk. Ook op Boekit Gompong liet het gehalte der Javaansche arbeiders veel te wenschen over; daarentegen voldeden zij goed op Loeboe Soelassi. Ook werd vrij algemeen geklaagd over den arbeid der Maleiers, die zich op de ondernemingen in de Padangsche Bovenlanden dikwerf lieten aanwerven om zich aan de heerendiensten te onttrekken.

Op de met recht van eigendom bezeten landerijen in de Ommelanden van Padang, ten getale van 21, allen minder dan 100 bouws groot, met uitzondering van een vijftal (waaronder 1 van 1044 bouws), worden voornamelijk padi en klappers geteeld. Op enkele van die gronden vindt men ook een weinig indigo, nootmuskaat, kruidnagelen en Liberia-koffie, terwijl zij meerendeels ook als grasvelden voordeel opleveren.

3°. Benkoelen.

Rijst en *tweede gewassen*. De padicultuur wordt in dit gewest nog hoofdzakelijk op ladangs gedreven. Waar daarvoor geschikte gronden te vinden waren, werd echter bij de bevolking een streven waargenomen om sawahs aan te leggen, in welk streven zij door het bestuur werd aangemoedigd. De oogst was over het algemeen niet ongunstig. Alleen op de hoofdplaats en in de afdeelingen Laïs en Kauer was hij onvoldoende voor de behoefte, waarin dan ook gedeeltelijk door aanvoer van Padang (tot p. m. 500 pikols rijst per maand) werd voorzien.

Ook de oogst der tweede gewassen, die uitsluitend op ladangs geteeld worden en hoofdzakelijk uit obi en djagong bestaan, was bevredigend.

Klappers. In de lagere streken breiden zich de aanplantingen van klapperboomen nog steeds uit. De noten worden naar de bergstreken en naar Palembang uitgevoerd. De prijzen waren laag en bedroegen niet meer dan f 2 à f 2,50 per 100 stuks; voor klapperolie werd f 0,30 à f 0,40 per vierkante flesch betaald. De bereiding en uitvoer van copra waren onbeteekenend.

Koffie. De door de bevolking uit eigen beweging aangelegde en individueel bezeten koffieaanplantingen in de hoogere streken der afdeelingen Kroë, Mokko Mokko, Manna en Kauer werden in 1888 op groote schaal uitgebreid, terwijl in de lagere streken plantsoenen van Liberia-koffie werden aangelegd. De planters, die zelf hun product oogsten, besteden aan de bereiding daarvan, evenals aan het onderhoud der tuinen, zeer weinig zorg. Dank zij de vruchtbaarheid van den bodem is het product over het algemeen van goede qualiteit. Voor Manna-koffie werd niet meer dan f 34 per pikol betaald, terwijl de prijs van de Kroë-koffie, die aanvankelijk f 45 bedroeg, terugliep tot f 30 à f 33 per pikol. De door Chineesche en inlandsche handelaren opgekochte koffie wordt meerendeels naar Batavia en Padang uitgevoerd.

Peper. De cultuur van dit product is thans in alle afdeelingen ter hand genomen. Volgens de bij het bestuur ingekomen opgaven telden op het einde van 1888 de aanplantingen gezamenlijk 40 600 vruchtdragende en 178 300 jonge boomen. In de behoefte aan peperstekken werd gedeeltelijk voorzien door aanvoer van buiten het gewest, voornamelijk van Atjeh's Westkust.

Tabak. De cultuur van tabak is alleen nog van eenige beteekenis in de bergstreken der afdeeling Kroë. De van daar afkomstige Blalau-tabak is van goede qualiteit en wordt ook nog uitgevoerd naar Palembang en de Lampongsche Districten. Overigens wordt in de behoefte aan tabak meer en meer voorzien door aanvoer van Java.

Andere cultures. Sago-aanplantingen van eenige beteekenis vindt men alleen in de Ommelanden van Benkoelen. Zoowel van den sago- als van den arènpalm wordt het meeste nut getrokken door de bladeren voor dakbedekking te gebruiken.

Aan de cultuur van muskaatnoten en kruidnagelen laat de bevolking zich weinig meer gelegen liggen.

Suikerriet, kapas, sirih, pinang en indigo worden slechts in geringe hoeveelheden en dan nog uitsluitend voor eigen gebruik verbouwd.

4°. Lampongsche Districten.

Rijst. Terwijl hier en daar op aansporing van het bestuur meer werk van den aanleg van sawahs werd gemaakt, bleef men in de bergstreken nog hoofdzakelijk op ladangs planten. Behalve in de afdeelingen Toelang Bawang en Sekampong was de oogst bevredigend. In eerstgenoemde afdeeling was de onvoldoende uitkomst een gevolg van misgewas, en in de andere legde de bevolking zich meer toe op het aanplanten van peper, waarvan zij meer voordeel verwachtte. In het tekort aan voedingsmiddelen werd door aanvoer van elders voorzien, waarbij de lage rijstprijzen op Java den Lamponger zeer ten goede kwamen.

Klappers. In de lagere streken en op de eilanden werden, ter vervanging van de in 1883 door de Krakatauramp verwoeste aanplantingen, nieuwe plantsoenen van klapperboomen aangelegd, die een gunstig aanzien hadden. Waar gebrek aan klappers en klapperolie bestond, werd daarin door aanvoer van elders voorzien.

Koffie. De cultuur van dit product is van weinig beteekenis, daar men er alleen eenig werk van maakt op gronden die zich minder goed eigenen voor het planten van peper. De oogst bedroeg ongeveer 500 pikols.

Peper. De peperproductie beliep in 1888 ongeveer 35 000 pikols, tegen 26 000 in 1887 en 41 000 in 1886. In de voordeelige marktprijzen, die van f 30 tot f 33 en soms tot f 35 per pikol opliepen, vond de bevolking aanleiding tot verdere uitbreiding van hare aanplantingen. De ziekte in het gewas, waarvan in vorige verslagen melding werd gemaakt, vertoonde zich in 1888 niet meer. Voor particuliere rekening had eenige uitvoer van peperstekken plaats naar Benkoelen.

Tabak. Alleen uit de afdeeling Semangka werd tabak voor de inlandsche markt, ter waarde van f 8000, naar Java uitgevoerd. Overigens bepaalt de cultuur van dit gewas zich tot hetgeen voor eigen gebruik noodig is of op de passars kan worden van de hand gezet.

Andere cultures. Kapas, indigo en suikerriet worden slechts aangeplant voor eigen gebruik of ten verkoop op de passars.

Cardamon wordt voor den uitvoer, doch in geringe hoeveelheid verbouwd.

In de behoefte aan bamboe ter hoofdplaats moet voorzien worden door aanvoer van de kustplaatsen en van Java, daar het transport uit het binnenland te bezwarend is. Hetzelfde geldt voor de bladeren van nipa- en sagopalmen.

Arènsuiker wordt alleen voor binnenlandsch verbruik bereid.

Boschproducten. De pepercultuur, waaraan de bevolking bijna uitsluitend hare krachten wijdt, was oorzaak dat de inzameling van boschproducten, die in overvloed aanwezig zijn, slechts op kleine schaal plaats had. Alleen uit de noordelijke afdeelingen werd eenig karet, dammar, enz. uitgevoerd.

Wegens de bezwaren, verbonden aan het transport uit het binnenland, moet in de behoefte aan timmerhout langs de kust voorzien worden door aanvoer van Palembang.

Veeteelt. Bij het einde van 1888 bestond de veestapel uit 491 paarden, 2051 runderen, 14 180 buffels, 7991 geiten en 1946 schapen. Buitengewone ziekten kwamen onder het vee niet voor.

Particuliere ondernemingen. De exploitatie van het eiland Seboekoe, waarvan in het vorig verslag melding is gemaakt, bepaalde zich tot het kappen van brand- en timmerhout voor den uitvoer naar Java. Omtrent de particuliere peperaanplantingen op van de bevolking gehuurde gronden in de Ommelanden van Telok Betong werden geen gegevens verstrekt.

5°. Palembang.

Rijst. In twee afdeelingen (Lematang Oeloe en Kommering Ogan Oeloe) werd voortgegaan met het aanleggen van sawahs, eensdeels omdat er gebrek aan goede boschgronden voor den ladangbouw begon te ontstaan, anderdeels omdat de bevolking het nut van die cultuurwijze begon in te zien. De bewerking van den grond was echter nog zeer primitief. Desniettemin werden in den regel goede oogsten verkregen. Ten gevolge van de overvloedige regens op het einde van 1887 werden vele ladangs óf onbeplant gelaten óf onvoldoende bewerkt. Hierdoor en door de daarop gevolgde langdurige droogte was de opbrengst op vele plaatsen slechts zeer middelmatig. Aan de later beplante velden kwamen de in November 1888 ingevallen regens zeer ten goede, zoodat bij het einde des jaars het te veld staande gewas over het algemeen een gunstig aanzien had.

Klappers. Behalve ter hoofdplaats wordt overal de kokospalm in ruim aantal aangetroffen. Ter voorziening in de behoefte aan klappers ter hoofdplaats had aanvoer plaats uit andere streken van het gewest, met name uit Iliran en Banjoeasin, zoomede uit Moesi Ilir en uit Ogan Kommering Ilir en Blidah.

Koffie. Uitbreiding van koffieplantsoenen vond vooral plaats in de Sindangstreken en Ampat Lawang (afdeeling Tebing Tinggi). De aanleg der tuinen geschiedt meestal op dezelfde wijze als die der ladangs en in den regel wordt dan ook in het eerste jaar tusschen de koffie rijst geplant.

De weinige zorg, aan pluk en bereiding besteed, had ten gevolge dat het product van mindere qualiteit was dan de gesteldheid van den bodem recht gaf te verwachten. De oogst was overigens zeer bevredigend en bedroeg voor de afdeeling Tebing Tinggi p. m. 9000, voor de afdeeling Lematang Oeloe (waaronder de Pasoemahlanden) p. m. 14 000 en voor de afdeeling Kommering Ogan Oeloe p. m. 260 pikols. Het product werd meestal opgekocht door Chineesche en andere handelaren van Palembang en Benkoelen tegen f 28 à f 40 per pikol.

Peper. Door de daling in prijs van de meeste stapelproducten werd aan de pepercultuur meer aandacht gewijd. De moeilijkheid om goede ranken te verkrijgen, stond echter eene groote uitbreiding dezer cultuur in den weg. Door aankoop van stekken uit de Lampongsche Districten en verstrekking van zaad uit 's lands plantentuin werd in die behoefte eenigermate voorzien. Voorshands is de cultuur nog alleen van eenige beteekenis in de afdeeling Tebing Tinggi.

Tabak. Dit product wordt hoofdzakelijk verbouwd in de Ranaudistricten, waar de gronden daarvoor bijzonder geschikt zijn. De onoordeelkundige wijze, waarop de cultuur gedreven wordt, is niet zonder invloed gebleven op het product. Desniettemin mocht de oogst van 1888 ruim genoemd worden.

Gambier. De groote achteruitgang in de prijzen voor dit product heeft de bereiding daarvan sterk doen verminderen. Voornamelijk was dit het geval in de onderafdeeling Rawas (Tebing Tinggi), waar de bevolking in vorige jaren in de bereiding van gambier een voornaam middel van bestaan vond.

Andere cultures. De meest voorkomende tweede gewassen, behalve tabak, zijn djagong, cassave, obi, widjen, katjang, lombok en laboe, welke vooral in de benedenstreken veel worden aangeplant. Hier en daar vindt men ook een weinig indigo, terwijl op de droge velden veel kapas verbouwd wordt, die, voor zoover niet benoodigd voor het weven van kleedjes, een belangrijk handelsartikel vormt. De kapasoogst was in 1888 zeer ruim te noemen, hetgeen evenwel niet belette dat de lage prijzen van het artikel de cultuur in sommige afdeelingen deed verminderen.

Suikerriet wordt overal in geringe hoeveelheid verbouwd; rameh alleen in de onderafdeeling Kommering Oeloe. In de afdeelingen Ogan - Kommering Ilir - Blidah en Iliran-Banjoeasin wordt in arènsuiker een levendige handel gedreven, terwijl kapok, waarvan men uitgestrekte aanplantingen langs de Moesi-rivier vindt, een voornaam uitvoerartikel vormt.

Boschproducten. Gedurende 1888 werd veel rottan en dammar uitgevoerd, voornamelijk naar Singapore. Onder de andere ingezamelde boschproducten zijn te noemen getahpertja, caoutchouc, balam, honig, enz. In de afdeeling Moesi Ilir worden groote plantsoenen van menjanboomen aangetroffen. Door de langdurige droogte hadden zij veel te lijden van rupsen, die oorzaak waren dat een deel van het product verloren ging. De benzoë vormt een voornaam uitvoerartikel, doch de bevolking trok daarvan, door de daling der prijzen, belangrijk minder voordeel dan vroeger.

Veeteelt. De opgaven omtrent de getalsterkte van den veestapel getuigen van toeneming. Bij het einde van 1888 zouden namelijk in de verschillende afdeelingen van het gewest aanwezig zijn geweest 21 979 buffels, 2521 runderen, 431 paarden, 36 525 geiten, 2059 schapen en 1655 varkens. Wegens gemis aan goede weidegronden in de benedenlanden, bepaalt de veeteelt zich voornamelijk tot de hooger gelegene streken. De aanfokking van runderen werd vooral aangemoedigd door de hooge prijzen die voor trekvee werden betaald, ten gevolge van de door de veeziekte in 1886 en 1887 geleden verliezen. Van December 1887 tot Maart 1888 moest de uitvoer van vee en wat daarmede in verband staat ter hoofdplaats Palembang verboden worden wegens de aldaar uitgebroken veeziekte. Ook elders in het gewest kwamen enkele gevallen van veeziekte en klauwzeer voor, doch zelden met doodelijken afloop.

Particuliere ondernemingen. Ter hoofdplaats Palembang werd door een Arabier eene proef genomen met het planten van thee.

Omtrent de in het vorig verslag (blz. 228) aangekondigde ondernemingen aan de Dawas- en aan de Toengkalrivier is, na hetgeen is aangeteekend op blz. 99 hiervóór, niets naders vernomen. Intusschen zijn voor de tabakscultuur reeds verscheidene nieuwe terreinen en voor de klapperteelt een drietal eilandjes in de Moesi-rivier (afdeeling Iliran-Banjoeasin) in erfpacht aangevraagd. Op deze laatste aanvraag (door een Chinees ingediend) is in September jl. gunstig beschikt, terwijl in November jl. aan een Europeeschen aanvrager erfpacht is toegezegd op eene uitgestrektheid van ruim 15 300 bouws (mede in Iliran-Banjoeasin).

Volgens handelsberichten kwamen in 1889 hiertelande eenige partijtjes Palembang-tabak ter markt, namelijk 43 pakken uit den oogst van 1887 en 282 pakken uit den oogst van 1888, voor welke echter slechts weinig bevredigende prijzen werden bedongen, namelijk dooreengenomen respectievelijk f 0,24 en f 0,33 per ½ KG. Omtrent de herkomst van dit product, dat onder drie verschillende merken werd aangevoerd, zijn geen nadere bijzonderheden vermeld gevonden.

6°. Oostkust van Sumatra.

Rijst en *tweede gewassen.* Sawahs treft men in dit gewest nagenoeg niet aan; de rijst wordt op ladangs verbouwd. In Deli en Langkat wordt een deel van de afgeplante tabaksvelden voor de padicultuur beschikbaar gesteld, welke gronden na bemesting in den regel een goeden oogst afwerpen. De productie van 1888 was over het algemeen weinig bevredigend. De afdeeling Assahan, waar gewoonlijk groote hoeveelheden padi worden uitgevoerd, kwam nu zelfs tekort. Alleen uit de afdeeling Laboean Batoe had uitvoer van rijst plaats, terwijl ten behoeve van de koelies op de talrijke landbouwondernemingen Saigon-rijst over Singapore werd aangevoerd. De prijzen liepen tusschen f 6 en f 7 per pikol.

Obi, katjang, djagong en meer andere tweede gewassen worden in den regel tusschen de padi geplant, en wel hoofdzakelijk ter voorziening in de plaatselijke behoefte.

Klappers. In de afdeelingen Assahan en Batoe Bara vindt men vrij groote aanplantingen van klappers. De noten worden van daar voor het grootste deel naar Atjeh uitgevoerd. Ten behoeve van de vele Chineesche en andere vreemde arbeiders worden groote hoeveelheden klapperolie van elders aangevoerd.

Peper. Vrij aanzienlijke peperplantsoenen vindt men in Tamiang en Beneden-Langkat. In laatstgenoemde onderafdeeling behooren zij ten deele aan den sultan en diens familie, ten deele aan Atjehers. Ook in Padang, Bedagei en Batoe Bara wordt peper aangeplant. De oogst viel over het algemeen goed uit en de prijzen waren winstgevend.

Andere cultures. Op de kleinere eilanden, voornamelijk op Bengkalis, vindt men sago-aanplantingen op vrij groote schaal. Het product wordt meestal door Chineezen, die de plantsoenen in eigendom bezitten of gepacht hebben, bereid en naar Singapore uitgevoerd.

Aanplantingen van nootmuskaatboomen worden nog slechts in Padang, Bedagei, Batoe Bara en Tamiang aangetroffen. Overal elders is deze cultuur nagenoeg teniet-gegaan.

Pinang wordt overal aangeplant. Uitvoer van pinangnoten heeft echter slechts plaats uit Tamiang, Beneden-Langkat en Assahan.

Ten gevolge van de lage prijzen der tapioca (cassavemeel) heeft de fabriekmatige bereiding daarvan geheel opgehouden en wordt cassave nog slechts voor eigen gebruik door de bevolking aangeplant, evenals suikerriet.

In geringe mate wordt ook rameh en cacao geoogst.

Arènboomen worden in alle Battaksche kampongs aangetroffen.

Boschproducten. De uitvoer van rottan, was en getah was alleen belangrijk uit Bengkalis en Laboean Batoe.

Aan de mondingen der rivieren treft men overal veel

nipahboomen aan. De behoefte aan atap, van nipah vervaardigd, bleef zoodanig toenemen, dat groote hoeveelheden daarvan uit Malakka moesten worden aangevoerd. De prijzen van het artikel liepen van 10 tot 20 dollar per 1000 stuks.

Veeteelt. In het najaar van 1888 deden zich onder het vee in dit gewest eenige gevallen van veetyphus voor, doch deze ziekte kreeg geen uitbreiding van beteekenis. Cijfers omtrent de getalsterkte van den veestapel zijn niet bekend.

Particuliere ondernemingen. In de bijlage FFF hierachter zijn omtrent de particuliere ondernemingen ter Oostkust van Sumatra de gebruikelijke opgaven verzameld. Daarin zijn opgenomen — en wel als 170 ondernemingen — al de 167 ondernemingen, welke in de bijlage KKK van het vorig verslag zijn vermeld [1]), zoomede die, waarvan bovendien in de bijlage OO van den Indischen Regeeringsalmanak voor 1889 melding is gemaakt. Dientengevolge zijn in 't geheel 203 ondernemingen opgegeven, welke echter voor 201 [2]) tellen, omdat 2 ondernemingen geen eigen gronden bezitten, zijnde Selapian in Boven-Langkat en Stabat in Beneden-Langkat.

Ook in 1888 werden vele gronden, die eenigen tijd braak hadden gelegen, op nieuw met tabak beplant. In de meeste gevallen werd daarbij guano-bemesting toegepast, over het algemeen met gunstigen uitslag. In Deli en Langkat meende men op te merken dat de tabak spoedig aan rotting onderhevig was, hetgeen aan het gebruik van guano werd toegeschreven.

Op de meeste ondernemingen worden de velden, die reeds met tabak zijn beplant geweest, voor den rijstbouw benut, waardoor voor een deel in de behoefte aan rijst voor de arbeiders kan worden voorzien.

Ten aanzien van menige onderneming komen de opgaven omtrent de grootte en den duur der concessie weder niet met vroegere overzichten overeen. Het aantal ondernemingen is, naar gelang van de verstrekte gegevens, te rangschikken aldus:

	1887.	1888.
Aantal ondernemingen waaromtrent opgaven van productie enz. ontvangen werden	114	141
Id. omtrent welker exploitatie niets is gemeld	22	49
Id. die nog niet in exploitatie waren	17	
Id. die tijdelijk gesloten waren	1	3
Id. die pas in exploitatie waren genomen, maar nog geen oogst verkregen hadden	13	8
	167	201

In 1888 werden weder 35 landbouwconcessies door het bestuur goedgekeurd. Wegens politieke redenen werd die goedkeuring daarentegen geweigerd voor eenige aanvragen om concessie in Tamiang en Boven-Padang. In Tamiang vreesde men de ondernemers niet voldoende te zullen kunnen beschermen tegen strooptochten van Atjehers; terwijl in Boven-Padang invallen van Raijah-Battaks te duchten bleven.

De bovenbedoelde 167 en 201 ondernemingen waren over de verschillende landschappen als volgt verdeeld:

AFDEELINGEN.	ONDERAFDEELINGEN.	LANDSCHAPPEN.	1887. Aantal ondernemingen.	1887. Uitgestrektheid (in bouws).	1888. Aantal ondernemingen.	1888. Uitgestrektheid (in bouws).
Deli.	Laboean Deli.	Laboean Deli (rijk van Deli)	6	8 400	9	12 000
Id.	Medan.	Soeka Piring (id.)	9	a) 21 550	10	a) 21 950
Id.	Id.	XII Kotta (id.)	15	33 100	b) 15	31 100
Id.	Id.	Serbanjaman (id.)	16	23 750	c) 18	26 500
Id.	Id.	Pertjoet (id.)	1	3 000	1	3 000
Id.	Id.	Senembah (id.)	4	7 700	4	7 700
Id.	Id.	Tandjong Moelia (id.)	1	100	1	100
Id.	Boven-Langkat.	Soengei Bingei (rijk van Langkat)	6	15 000	6	15 200
Id.	Id.	Selesse (id.)	10	24 750	12	27 350
Id.	Id.	Lau Tepoe Serapit (id.)	”	”	d) 2	16 000
Id.	Id.	Bohoroq (id.)	”	”	1	3 000
Id.	Beneden-Langkat.	Gebang (id.)	2	3 000	2	3 000
Id.	Id.	Serapoh (id.)	1	1 500	1	1 500
Id.	Id.	Batang Serangan (id.)	7	21 100	7	21 100
Id.	Id.	Beneden-Langkat (id.)	6	e) 6 500	7	e) 10 500
Id.	Id.	Stabat (id.)	2	8 000	f) 3	9 000
Id.	Id.	Bingei (id.)	1	1 500	1	2 500
Id.	Serdang.	Serdang (rijk van Serdang)	17	55 150	18	40 850
Id.	Id.	Senembah (id.)	13	32 500	6	g) 20 500
Id.	Id.	Perbaoengan (id.)	”	”	11	g) 25 000
Id.	Padang en Bedagei.	Padang (onderhoorigheid van Deli)	7	14 100	8	13 600
Id.	Id.	Bedagei (id.)	15	h) 28 400	17	h) 32 750
Batoe Bara.	—	Soekoe Lima Poeloeh	3	13 000	3	i) 18 000
Id.	—	Soekoe Lima Laras	1	1 000	3	i) 5 500
Id.	—	Soekoe Tanah Datar	3	13 500	2	5 500
Id.	—	Tandjoeng	”	”	1	1 700
Id.	—	Pagoerawan	3	2 500	3	2 500
Id.	—	Si Paré Paré	1	1 000	1	1 000
Assahan.	—	Assahan	6	19 000	10	27 500
Id.	—	Koealoe	3	4 000	4	9 280
Laboean Batoe.	—	Bila	1	6 000	1	6 000
Bengkalis.	Siak.	Siak	6	30 000	11	k) 40 500
Id.	Id.	Tanah Poetih	”	”	1	6 000
Id.	Bengkalis.	—	1	?	1	500
		Totalen.	167	399 100	201	468 180

a) Van 1 onderneming in het landschap Soeka Piring, met name Batoe Sangahar, is de uitgestrektheid niet opgegeven.

b) De ondernemingen Soengei Diskeij en Soengei Pekaran, in bijlage KKK van het vorig verslag genoemd onder n°. 27, tellen hier voor 2.

c) De ondernemingen Belawan en Charlottenburg, in bijlage KKK van het vorig verslag onder n°. 34 genoemd, tellen hier voor 2.

d) Eigenlijk 3 ondernemingen, waarvan 1 (Selapian) gevestigd is op grond van eene andere (Serapit).

e) Van 1 onderneming in het landschap Beneden-Langkat, met name Boekit Toewa, is de uitgestrektheid niet opgegeven.

[1]) Drie van de 167 ondernemingen staan thans elk onder twee nummers vermeld, namelijk Soengei Pekaran, in 1887 vereenigd opgegeven met Soengei Diskeij; Charlottenburg, in 1887 onder hetzelfde nummer aangeduid als Belawan, en Augustburg, toen met Ludwigsburg als één onderneming vermeld.

[2]) Bij 49 van deze 201 nummers vindt men in de aangehaalde bijlage aangeteekend dat opgaven ontbreken. Het is dus zeer wel mogelijk dat sommige van die 49 geen zelfstandige ondernemingen uitmaken, maar als onderdeelen van sommige der overige moeten worden beschouwd.

f) Eigenlijk 4 ondernemingen, waarvan 1 (Stabat) is gevestigd op grond van 2 andere (Ludwigsburg en Augustburg). In het vorig verslag (zie aldaar bijlage KKK sub. n°. 86) telden deze beide als 1 onderneming

g) Onder de voor het landschap Senembah opgegeven uitgestrektheid zijn de gronden begrepen van één der 11 ondernemingen in het landschap Perbaoengan.

h) Van 1 onderneming in het landschap Bedagei, met name Soengei Rampah, is de uitgestrektheid niet opgegeven.

i) Van de 3 ondernemingen in het landschap Soekoe Lima Laras is er één, met name Soengei Si Kasim, van welke een onderdeel (5000 bouws) gelegen is in Soekoe Lima Poeloeh. De 3 ondernemingen in laatstgemeld landschap hebben gezamenlijk eene uitgestrektheid van 13 000 bouws.

k) Betreft 8 ondernemingen. Van 3 (Decima, Kotta Boeroeg en Soengei Rawa) is de grootte niet opgegeven.

Het overzicht vermeldt 4 ondernemingen die voor andere doeleinden dan voor de tabakscultuur bestemd worden, met namen Lau Boentoe in het landschap Selesse (Boven-Langkat), waar de tabakscultuur vervangen is door de pepercultuur en waar eene houtzagerij wordt gedreven, en verder in de afdeeling Bengkalis de ondernemingen Soengei Rawa, Mandau-estate en Soengei Slam, de eerste mede voor houtkap, en de beide andere respectievelijk voor de teelt van cassave en van peper. [1])

Als bijcultures vindt men voor de tabaksondernemingen Mariëndal, St Cyr en Bekalla in Medan (Deli) en Loeboe. Pakam (in Serdang) koffie vermeld (voor St Cyr tevens cacao) en voor de tabaksondernemingen Blimbing en Soengei Kanan (in Batoe Bara) respectievelijk getahpertja en thee. De koffieaanplantingen worden gezegd over 't algemeen weinig bevredigende uitkomsten af te werpen, terwijl de proef met de theecultuur geheel mislukt is.

Omtrent de verkregen tabaksproductie zijn over 1886, 1887 en 1888 de volgende opgaven ingekomen.

AFDEELINGEN.	Hoofdlandschappen waarin de ondernemingen gevestigd zijn.	ONDERAFDEELINGEN.	1886.		1887.		1888.	
			Aantal ondernemingen.	Tabaksproductie in Amst. ponden).	Aantal ondernemingen.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal ondernemingen.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).
Deli.	Deli.	Laboean Deli.	7	2 076 440	6	1 733 090	7	2 025 889
Id.	Id.	Medan	39	12 053 975	37	11 880 497	43	13 691 272
Id.	Langkat.	Boven-Langkat. . . .	14	4 052 055	10	3 351 104	16	6 043 913
Id.	Id.	Beneden-Langkat . . .	8	1 014 463	8	743 350	12	1 775 785
Id.	Serdang.	Serdang.	18	2 784 229	25	4 342 311	28	5 603 684
Id.	Deli.	Padang en Bedagei . .	9	1 018 677	11	1 364 326	17	2 299 800
Batoe Bara.	Batoe Bara.	—	5	299 420	10	921 432	9	1 247 106
Assahan.	Assahan.	—	3	156 386	4	462 777	5	641 428
Laboean Batoe.	Bila.	—	1	34 375	1	50 000	„	„
Bengkalis.	Siak.	Siak	„	„	2	8 750	4	34 083
		Totalen . .	104	23 490 020	114	24 857 637	*a*) 141	33 362 960

a) De twee ondernemingen welke geen eigen gronden bezitten (Selapian in Boven-Langkat en Stabat in Beneden-Langkat) zijn hier niet medegerekend, ofschoon hare oogstcijfers onder de opgegeven productie wèl begrepen zijn.

In Deli en Langkat had men 1888 reden tot tevredenheid zoowel over de hoedanigheid als over de hoeveelheid van de geoogste tabak. In Serdang, Padang en Bedagei, Batoe Bara en Assahan liet de hoedanigheid te wenschen over. De aldaar verkregen tabak brandde slecht en gaf zwarte asch. In de afdeeling Bengkalis verkreeg men weinig product en was de hoedanigheid slechts redelijk goed.

Volgens handelsberichten had de oogst van Sumatra-tabak in gemelde drie jaren bedragen achtereenvolgens 139 512, 144 577 en 182 284 pakken, welke berekend worden (over alle afdoeningen dooreen genomen) per half K.G. een middenprijs te hebben opgebracht van f 1,54, f 1,20¾ en f 1,28½, en derhalve in totaal: over 1886 f 32 600 000, over 1887 f 26 650 000 en over 1888 f 35 500 000. Op weinig na, dat te Bremen werd aangevoerd (uit genoemde oogsten achtereenvolgens 869, 4886 en 14 355 pakken), kwam het geheele product hier te lande ter markt. De Sumatra-tabak wordt meestal via Singapore en voor een klein gedeelte via Pinang naar Europa verscheept. Luidens de consulaire verslagen werden verscheept het volgend aantal balen:

	via Singapore.	via Pinang.	Te zamen.
in 1886 . . .	74 322	61 151	135 473
„ 1887 . . .	125 766	16 450	142 216
„ 1888 . . .	129 918	20 516	150 434

Voor zoover daaromtrent opgaven ontvangen werden, bedroeg het aantal vaste arbeiders op de ondernemingen werkzaam 58 675, terwijl bovendien nog ongeveer 9813 daglooners in dienst waren.

Over de verschillende landaarden verdeeld, moeten die cijfers gesplitst worden als volgt:

LANDAARD DER ARBEIDERS.	Deli.	Langkat.	Serdang.	Padang en Bedagei	Assahan.	Batoe Bara.	Laboean Batoe.	Siak.	Totalen.
Chineezen	20 692	10 624	6 567	3 369	1 501	1 829	„	208	44 790
Javanen	4 098	1 644	1 723	970	405	580	„	83	9 503
Klingaleezen	1 159	560	217	116	49	22	„	„	2 123
Baweanners.	606	205	319	110	52	31	„	30	1 353
Bandjareezen	667	778	115	81	„	201	„	11	*a*) 1 853
Maleiers.	1 542	445	548	262	68	198	„	15	*a*) 3 078
Battaks	2 178	1 321	1 439	403	40	140	„	„	*a*) 5 521
Allas en Gajoes	40	227	„	„	„	„	„	„	*a*) 267
Te zamen . . .	30 982	15 804	10 928	5 311	2 115	3 001	„	347	68 488
In 1887 waren de cijfers . . .	25 950	7 546	8 739	3 038	1 498	2 753	77	193	49 794

a) Allen daglooners, uitgezonderd 875 Bandjareezen en 31 Maleiers.

[1]) Omtrent de door nieuwe ondernemers voorgenomen exploitatie voor peper- en caoutchouc-aanplantingen van de in Beneden-Langkat gelegen terreinen der voormalige Kali Anam-maatschappij (zie vorig verslag blz. 229) is thans niets bericht, terwijl van de door het Siaksch bestuur verleende concessies voor houtkap (zie mede de aangehaalde blz.) ook nu weder alleen de zooeven genoemde onderneming Soengei Rawa wordt vermeld.

De eenige onderneming in dit gewest welke over gouvernementsgronden beschikt, is Louisaburg op het eiland Bengkalis. Evenals in 1887 schijnt zij ook in 1888 gesloten te zijn geweest. Laatstelijk werd er cassave verbouwd. Zij beschikt over 528 bouws erfpachtsgronden.

Blijkens consulaire berichten werden in 1888 te Pinang door 11 682 Chineesche immigranten werkcontracten voor Sumatra's Oostkust gesloten, terwijl het aantal der voor dat gewest te Singapore gesloten werkcontracten, meerendeels door Chineezen, maar ten deele ook door lieden uit onze bezittingen [1], 8648 beliep. Over 1887 waren gemelde totalen 12 726 en 7580. De pogingen door belanghebbenden bij de tabakscultuur op Sumatra in 't werk gesteld om, ten einde de kostbare tusschenkomst der koelie-makelaars te Singapore en Pinang te kunnen ontberen, in de benoodigde werkkrachten zooveel mogelijk te voorzien door rechtstreekschen aanvoer van koelies uit China, werden in 1888 aanvankelijk met goeden uitslag bekroond. In Juni 1888 kwam eene eerste bezending koelies uit China te Laboean Deli aan. Van Juni tot het einde des jaars werden er in 't geheel 1165 aangebracht, waarvan 729 direct van Swatow, 428 van Amoy en 8 van Hoihow. Onze consul-generaal te Singapore meldt voorts, in zijn jaarverslag over 1888, dat de directe immigratie in de eerste maanden van 1889 langzaam doch regelmatig vooruitging.

De in 't vorig verslag (blz. 231) besproken herziening der zoogenaamde koelie-ordonnantie voor dit gewest is tot stand gekomen bij eene ordonnantie van 13 Juli 1889 (Indisch Staatsblad n°. 138), welke met 1 October daaraanvolgende is in werking getreden. Bij de behandeling dezer aangelegenheid is gebleken dat navolging van de koelie-ordonnantie voor Sumatra's Westkust (zie het verslag van 1887 blz. 47) geen aanbeveling verdiende wegens het groot verschil in toestanden, maar dat de voor Sumatra's Oostkust bestaande regeling, die overigens gedurende eene negenjarige werking over 't algemeen goed voldaan had, slechts sommige door de ondervinding gebleken verbeteringen behoefde. De wijzigingen zijn echter niet op zich zelven uitgevaardigd, maar de bestaande bepalingen (Indisch Staatsblad 1880 n°. 133) zijn door eene geheel nieuwe ordonnantie vervangen. Volgens de ingetrokken bepalingen mochten geen van buiten het gewest afkomstige werklieden zonder schriftelijke overeenkomst worden in dienst genomen, maar deze bepaling vond in de praktijk geen toepassing ten aanzien van de van Bawean, Borneo of uit de Allas- en Gajoelanden afkomstige werklieden, die in den regel ongezind waren zich bij contract te verbinden. Ook de Javanen zouden, volgens den resident, na verstrijking van hun eersten contractstijd van drie jaren, gaarne zonder contract werken. Op grond van een en ander worden nu schriftelijke overeenkomsten alleen gevorderd waar het geldt van buiten Nederlandsch-Indië afkomstige werklieden.

7°. Riouw en onderhoorigheden.

Rijst. De oogst van dit voedingsgewas, hetwelk bijna uitsluitend in de onderhoorigheden op den vasten wal van Sumatra verbouwd wordt, was niet ongunstig. Desniettemin waren ter voorziening in de behoefte nog belangrijke invoeren van buiten het gewest noodig.

Klappers. Aanplantingen van klapperboomen worden overal in deze residentie aangetroffen, voornamelijk op de eilanden in de Chineesche Zee, vanwaar de uitvoer zoowel van de vruchten als van copra niet onbelangrijk was. Ook van de overige tot dit gewest behoorende eilanden worden veel klappers uitgevoerd naar Singapore, zoowel voor dadelijk gebruik als voor de bereiding van olie. Uit de bloemkolven weet men ook suiker te bereiden voor eigen behoefte.

Koffie. De Liberiakoffie-aanplantingen van den onderkoning van Riouw op het eiland Battam zijn geheel verwaarloosd en leveren geen product meer op.

De aan Chineezen behoorende kleine plantsoenen in de afdeelingen Battam en Lingga, zoomede nabij de hoofdplaats Tandjong Pinang en op het daar tegenover liggend eiland Senggarang worden over het algemeen goed onderhouden. Uit eerstgenoemde afdeeling werden 35 pikols koffie uitgevoerd.

[1] Inboorlingen van Java, Bawean en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (verg. blz. 84 hiervóór). Deze laatsten worden in de opgaven Bandjareezen genoemd.

Gambier en peper. De teelt van deze producten bleef bij voortduring nagenoeg geheel in handen van Chineezen. De aanplantingen werden ook in 1888 weder uitgebreid. Ten gevolge van langdurige droogte in de eerste maanden van het jaar was de gambierproductie echter geringer dan in 1887, waartoe nog bijdroeg eene tijdelijke staking van het werk in verscheidene tuinen wegens de koortsen die op sommige plaatsen gedurende nagenoeg het geheele jaar onder de Chineesche planters heerschten. De geheele productie wordt geschat op 140 000 pikols gambier en 60 000 pikols peper, welke hoeveelheden voor verreweg het grootste deel naar Singapore werden uitgevoerd. De marktprijzen liepen voor de witte peper van f 59,20 tot f 75,85, voor de zwarte peper van f 25,90 tot f 35,15 per pikol, terwijl voor de gambier 1ste soort p. m. f 22 en voor de 2de soort p. m. f 10 per pikol werd betaald.

Sago. De hoofdcultuur van de inheemsche bevolking van den Karimon-archipel, van het eiland Lingga en van de laag gelegen streken der landschappen op den vasten wal van Sumatra is nog steeds die van sago. Omtrent de productie zijn geen voldoende gegevens te verstrekken. De drie sagowasscherijen te Meral (Karimon) bleven in 1888 het gansche jaar in werking. De fabriek te Dai (Lingga) werkte alleen in de laatste maanden van het jaar. De marktprijzen bedroegen gemiddeld per pikol f 4,80 voor de gezuiverde, en f 2,30 voor de ruwe sago. Ook de handel in gedroogde bladeren van den sagopalm voor dakbedekking levert der bevolking een niet onbelangrijk voordeel op.

Andere cultures. Suikerriet en tabak worden alleen voor eigen gebruik aangeplant.

Arrowroot en cassave vindt men voornamelijk op het eiland Singkep en in de landschappen op Sumatra.

De op het eiland Basing gelegen cacao-aanplanting van den onderkoning van Riouw leverde weinig op. De gronden schijnen niet gelukkig gekozen.

De aanplantingen van kruidnagelen op het eiland Lingga zijn nog niet oud genoeg om product af te werpen.

Uit de afdeeling Battam werden groote hoeveelheden ananas naar Singapore uitgevoerd om aldaar geconserveerd en naar Europa en Australië verscheept te worden. Van de bladeren vervaardigt de bevolking voor eigen gebruik eene soort garen.

In den omtrek der hoofdplaats Tandjong Pinang wordt door Chineezen veel werk gemaakt van de teelt van groenten.

Boschproducten. Nipabladeren, looistof houdende boomschors, rottan, was, kamfer, dammar en getah worden hoofdzakelijk uit de onderhoorigheden op Sumatra uitgevoerd. Door Chineezen wordt voor den aanmaak van houtskool voornamelijk gebruik gemaakt van bakanhout. Al deze producten, zoomede hout in balken en planken, vinden hun weg naar Singapore, evenals het door de Maleiers gekapte brandhout, dat ook dient ten gebruike in kleine stoomvaartuigen.

Europeesche landbouwondernemingen. Op de onderneming Victoria Estate op het eiland Battam worden thans 39 000 koffieboomen en 40 000 heesters van Mauritius-hennep aangetroffen. Door verschillende omstandigheden werd daarvan echter in 1888 nog geen product verkregen. (Vermoedelijk heeft tot deze onderneming betrekking het op blz. 100 hiervóór vermelde gouvernementsbesluit dd. 16 Februari 1889 n°. 9, houdende goedkeuring van eene door een op Battam — te Tandjong Pinggir — gevestigden Europeeschen ondernemer met het inlandsch zelfbestuur van Lingga Riouw gesloten nieuwe overeenkomst voor de huur en verhuur van gronden op dat eiland, en zulks ter vervanging van vroegere huurcontracten. De verhuurde uitgestrektheid is niet opgegeven; de jaarlijksche huursom bedraagt voor de eerste twee contractsjaren f 200, voor de latere f 500.)

8°. Banka.

Rijst. Hoewel de productie van 1888 (106 000 pikols padi) gunstiger was dan die van 1887 (84 000 pikols), moest toch evenals altijd op groote schaal padi of rijst

worden ingevoerd. Nevens 2569 pikols rijst werden in 1888 nog ingevoerd 96 488 pikols padi, meest van Java en voor een klein gedeelte van Palembang en Singapore. Padi was in 1888 verkrijgbaar voor f 2,50 à f 3,75 per pikol; voor de rijst liepen de prijzen van f 3,75 tot f 8 per pikol.

In het tekort aan eigen geteelde padi werd overigens voorzien door het verbouwen van tweede gewassen.

Klappers. Hoewel de jonge boomen meermalen door de zoogenaamde klappertorren werden aangetast en vernield, bleef de klapperteelt zich uitbreiden, waardoor het aantal boomen op ultimo 1888 206 891 bedroeg, tegen 194 206 op het einde van 1887. Desniettemin werden van Singapore nog 1930 liters klapperolie ingevoerd, zonder dat daartegenover eenige uitvoer van eigen product plaats vond. De prijzen bleven gelijk aan die van 1887, namelijk f 3,50 à f 10 per 100 noten en f 25 à f 50 per pikol olie.

Peper. In onderscheidene afdeelingen werden door de bevolking nieuwe pepertuinen aangelegd, welke een gunstig aanzien hadden. Uitgevoerd werd eene hoeveelheid van 3490 K. G. peper met bestemming naar Java.

Gambier. Het aantal heesters ging van 1 458 097 op het einde van 1887 terug tot 1 376 909 op ultimo 1888. Bijzondere redenen voor deze vermindering vindt men niet opgegeven. De opbrengst bedroeg slechts 138 pikols. Uit- of invoer had niet plaats. De prijzen wisselden van f 10 tot f 33,50 per pikol.

Arèn en *sago.* De aanplantingen van arènboomen ondergingen in 1888 weinig uitbreiding. Er werden echter 501 pikols en 92 230 pakjes arènsuiker uitgevoerd.

De sagocultuur werd door het bestuur aangemoedigd. De nieuwe aanplantingen zijn goed geslaagd en worden gaandeweg uitgebreid. Naar Singapore werden 1163 K. G. sago uitgevoerd.

Andere cultures. Hier en daar vindt men suikerriet en kapokboomen aangeplant. De kapokteelt werd door het verstrekken van zaden zooveel mogelijk aangemoedigd.

Pinang wordt overal aangetroffen. Voor de noten werd slechts 20 à 25 cent per 100 stuks betaald.

De proeven met het planten van koffie genomen, moeten als geheel mislukt worden beschouwd.

Daarentegen wordt van enkele der met het kweeken van nieuwe grassoorten genomen proeven een gunstig resultaat verwacht.

Boschproducten. De in 1888 ingezamelde hoeveelheid honig beliep 418 pikols, tegen 210 in 1887. Aan was werden daarentegen slechts 155 pikols gewonnen, tegen 181 pikols in 1887. De uitvoer van deze producten bedroeg respectievelijk 169 en 204 pikols, waaronder 146 pikols was, afkomstig van Singapore. Voor honig werd f 2,50 à f 25, voor was f 70 à f 90 per pikol betaald. Aan getah en gomdammar werden respectievelijk 19 en 1550 pikols uitgevoerd.

9°. Billiton.

Rijst en *tweede gewassen.* De vele en langdurige regens op het einde van 1887 en de daarop gevolgde langdurige droogte in het begin van 1888 hadden op den rijstoogst een nadeeligen invloed. In het geheel werden slechts 5400 pikols verkregen, tegen 9100 in 1887. Ingevoerd werden, van Java en van Singapore, 139 160 pikols, tegen 110 451 pikols in 1887.

Als tweede gewassen worden hoofdzakelijk djagong en obi-soorten verbouwd. De aanplant van cassave neemt daaronder de eerste plaats in, en het daarvan bereide tapioca-meel werd zelfs naar Singapore uitgevoerd (in 1887 230 en in 1888 300 pikols).

Klappers. De kusten van Billiton en van de omliggende eilanden eigenen zich bijzonder voor de klappercultuur, die dan ook bij de bevolking zeer gewild is. Het aantal boomen wordt op 302 000 gesteld. Uitvoer van noten had plaats naar Palembang en Singapore.

Sago. De sagopalm wordt over het geheele eiland aangetroffen en de aanplantingen breiden zich voortdurend uit, waardoor het aantal boomen in 1888 toenam van 14 294 tot 16 636.

Pinang. In 1888 werden 38 140 pikols pinangnoten naar Singapore uitgevoerd. De prijzen bedroegen f 2,50 à f 3 per pikol; het aantal boomen beliep ongeveer 152 000.

Andere cultures. Hoewel de arènpalm op Billiton uitstekend slaagt, wordt van zijne aanplanting weinig of geen werk gemaakt. Het aantal arènboomen wordt op p. m. 5000 geschat. Nipa vindt men hier en daar slechts aan de mondingen der rivieren. Sirih en mengkoedoe worden overal aangetroffen. De wortels van laatstgemeld gewas worden ook wel naar Java uitgevoerd.

10°. Westerafdeeling van Borneo.

Rijst en *tweede gewassen.* Behalve in de afdeelingen Sambas, Montrado en Mampawa, waar de Chineesche bevolking ook op sawahs plant, wordt de rijst in dit gewest slechts op droge velden verbouwd. Ten gevolge van de langdurige droogte was de oogst over het algemeen ongunstig, zoodat in nagenoeg de geheele residentie schaarschte aan rijst ontstond; in de afdeelingen Sambas en Sintang zelfs in die mate dat van regeeringswege hulp moest worden verleend (verg. blz. 16 hiervóór). De invoeren van rijst en padi waren dan ook belangrijk. Cijfers dienaangaande zijn echter niet opgegeven. Als uitgevoerd vindt men vermeld 6146 pikols rijst en 2832 pikols padi.

Als tweede gewassen, geschikt voor voeding, worden hoofdzakelijk verbouwd djagong, verschillende soorten van aard- en peulvruchten en groenten. De teelt geschiedt meestal op afzonderlijke velden; hier en daar ook wel op rijstvelden, hetzij tusschen de padi in, hetzij na afloop van den padioogst.

Klappers. De aanplantingen van klapperboomen breiden zich voortdurend uit. Zij slagen voornamelijk op de lage gronden langs de kust en op de eilanden. Niettegenstaande de daling der prijzen werden in 1888 uitgevoerd 91 982 pikols copra, zijnde slechts weinig minder dan in 1887, toen de hoeveelheid 94 305 pikols beliep. Daarentegen ging de uitvoer van klapperolie terug van 9680 tot 3750 liters.

Koffie. De cultuur van Java-koffie schijnt in dit gewest minder goed te slagen. Voor Liberia-koffie blijken grond en klimaat beter geschikt. Bijzonderheden omtrent deze cultuur zijn echter over 1888 niet vermeld.

Peper. De pepercultuur wint meer en meer veld, waartoe ook van bestuurswege werd bijgedragen door de verstrekking van goede stekken, van elders aangevoerd. De uitvoeren beliepen in de jaren 1886, 1887 en 1888 achtereenvolgens 19, 24 (niet 240 zooals in 't vorig verslag vermeld werd) en 125 pikols.

Suikerriet. In de afdeelingen Pontianak en Sambas werden weder groote aanplantingen van suikerriet aangelegd in verband met de vraag naar stekken ten behoeve van de suikerfabrieken op Java. De bevolking is geneigd om, zelfs zonder dat haar voorschotten worden verstrekt, aan de aanplantingen uitbreiding te geven, indien zij er slechts op rekenen kan dat het riet tegen billijken prijs afnemers zal vinden. Evenals in 1888 hebben ook in 1889 verscheidene stoomschepen suikerrietstekken voor Java te Pontianak ingenomen. De verwerking van het riet tot suiker heeft ter Borneo's Westkust slechts op kleine schaal en op zeer primitieve wijze plaats.

Andere cultures. In de afdeeling Tajan breidt de arèncultuur zich gestadig uit en vormt de arènsuiker een gewild artikel op de inlandsche markt.

De sagopalm komt overal in het gewest veelvuldig voor. In de jaren 1886, 1887 en 1888 werden achtereenvolgens uitgevoerd 1838, 4082 en 9023 pikols sago.

Sirih en pinang worden door de bevolking voor eigen gebruik aangeplant. Te Telok Kompai en in Mandhor (afdeeling Pontianak) worden eenige geregelde pinang-

plantsoenen aangetroffen en van dáár heeft ook eenige uitvoer van pinangnoten plaats.

Indigo-aanplantingen vindt men slechts te Telok Kompai en nabij Singkawang.

Voor de teelt van kapas werden van eenige inlandsche vorsten aanvragen om goed zaad ontvangen.

Tabak wordt in geringe mate voor eigen gebruik verbouwd.

Kapok, bamboe en nipa worden niet aangeplant.

Boschproducten. Een voornaam artikel van uitvoer uit de bovenstreken is het tengkawang-vet, hetwelk gewonnen wordt van de in het wild groeiende boomen. De inzameling van 1888 mislukte echter bijna geheel, zoodat slechts 112 pikols konden worden uitgevoerd. Voor 1889 waren de verwachtingen beter.

Veeteelt. De toestand van den veestapel was gunstig. Tegen invoer van runderen van Singapore werden derwaarts en naar Serawak varkens uitgevoerd.

Particuliere landbouwondernemingen. Zooals reeds op blz. 100 hiervóór is gezegd, worden in den laatsten tijd door verschillende particulieren (meerendeels Nederlanders) pogingen aangewend om van den sultan van Sambas gronden voor den landbouw in huur te verkrijgen. Reeds zijn eenige contracten ter zake gesloten, welke meestal betrekking hebben tot uitgestrektheden van 10 000 bouws. Volgens berichten van November 1889 was reeds bij een 3-tal voor de tabakscultuur bestemde ondernemingen in Sambas met de werkzaamheden een aanvang gemaakt. Eene proefaanplanting op één dier ondernemingen had een product van uitstekende hoedanigheid opgeleverd. Met het oog op de te verwachten behoefte aan werklieden die van elders zullen moeten worden aangebracht, is bij ordonnantie van 20 September 1889 (Indisch Staatsblad nº. 208) ook voor de Westerafdeeling van Borneo eene regeling uitgevaardigd van de onderlinge rechten en verplichtingen der werkgevers en der van buiten het gewest afkomstige op ondernemingen van land- of mijnbouw te bezigen werklieden.

11º. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Rijst en *tweede gewassen.* Hoewel de padioogst over het algemeen bevredigend uitviel, moest toch nog voor een deel door invoer van buiten het gewest in de behoefte aan dit voedingsmiddel worden voorzien. De opbrengst der tweede gewassen liet te wenschen over, voornamelijk ten gevolge van langdurige droogte.

Andere cultures. De tabakscultuur breidde zich een weinig uit in de afdeeling Amoenthai, doch de oogst viel tegen, als gevolg van de droogte. De teelt van suikerriet, kapas en indigo bleef op gelijke hoogte als vroeger. In de laatste maanden van 1888 begon men hier en daar aanplantingen van rood en zwart suikerriet aan te leggen tot het verkrijgen van stekken voor de cultuur op Java.

Veeteelt. Behalve in Tanahlaut (Martapoera), waar de bevolking zich op het fokken van buffels toelegt, is de veeteelt in dit gewest van weinig beteekenis.

Particuliere ondernemingen. Ten gevolge van het overlijden van den eigenaar werd de in het district Barabei (afdeeling Amoenthai) bestaande indigo-onderneming gesloten, terwijl de gronden, die in het district Balangan van diezelfde afdeeling door twee Europeesche ondernemers van de bevolking gehuurd waren [1]) ten einde eene proef te nemen met de tabakscultuur, wegens het vroegtijdig invallen van den drogen moesson, in 1888 voor dat doel ongebruikt moesten blijven. In Mei jl. zijn aan dezelfde ondernemers p. m. 7500 bouws gouvernementsgrond in Balangan in erfpacht afgestaan (verg. overigens blz. 99 hiervóór). Volgens handelsberichten zouden twee door bedoelde ondernemers in 1887 geoogste partijtjes Amoenthai-tabak (7 en 24 pakken) in 1888 hier te lande ter markt zijn gekomen en opgebracht hebben f 0,60⁵ en f 0,32 per ½ K.G.

[1]) Zie nopens de voor dit gewest tot stand gekomen verhuurordonnantie het medegedeelde op blz. 98 hiervóór.

De door particulieren aangelegde pepertuinen in de afdeeling Pasir en Tanah Boemboe-landen, namelijk in het landschap Pegattan en op het eiland Poeloe Laut, werden nog voortdurend uitgebreid.

12º. Celebes en onderhoorigheden.

Rijst en *tweede gewassen.* Niet overal in dit gouvernement neemt de rijst de eerste plaats onder de voedingsgewassen in. In een deel der Oosterdistricten, de Toratea-landen (Zuiderdistricten) en op Saleijer komt daarvoor hoofdzakelijk djagong in de plaats. Over het algemeen wordt in de benedenstreken de rijst geteeld op velden die van den regen afhankelijk zijn. Uitgezonderd het wieden wordt aan de cultuur voldoende zorg besteed. In de Noorderdistricten viel de oogst over het algemeen gunstig uit; minder voordeelig waren de uitkomsten in de Zuider- en Oosterdistricten. In het tekort der productie werd, als vroeger, voorzien door belangrijke invoeren van Java en Bali.

Als tweede gewassen worden, nevens djagong, ook nog obi, katjang, terong en dergelijke geteeld.

Klappers. Hoewel overal op den vasten wal van dit gewest klapperboomen worden aangetroffen, moet in de behoefte aan klappers en klapperolie voorzien worden door aanvoeren uit Saleijer, waar de klappercultuur op groote schaal gedreven wordt, en van waar belangrijke hoeveelheden klappers, copra en olie tot naar Bali, Flores, Soembawa, Boeton en omliggende eilanden worden uitgevoerd.

Koffie. De koffiecultuur der inlandsche bevolking bepaalt zich tot de Bergregentschappen der Noorderdistricten, de onderafdeeling Bonthain (Zuiderdistricten), de Oosterdistricten en het district Bontobangoen op Saleijer. De plantsoenen worden meerendeels aangelegd op boschgronden, die men het eerste jaar met padi of tweede gewassen beplant, om er in het tweede jaar de koffie in te poten, waartoe men zelden gebruik maakt van gekweekte bibiet, doch meestal van den opslag uit bestaande tuinen. Overigens wordt aan de plantsoenen nagenoeg geen arbeid besteed dan hoogstens eenig onvoldoend wieden van onkruid ten tijde van den oogst. Terwijl het planten door een ieder voor zich zelf geschiedt, nu en dan met behulp van vrienden en buren, komen in den tijd van den oogst tal van lieden van elders de behulpzame hand bieden, die gewoonlijk ⅓ van het product in natura als loon ontvangen. Zoowel bij het plukken als bij de bereiding wordt onverschillig en onoordacht tewerkgegaan, ten gevolge waarvan de qualiteit der koffie in den regel nog al te wenschen overlaat. Door zuivering en goede sorteering en verpakking vóór den uitvoer, wordt getracht aan dit euvel zooveel mogelijk tegemoet te komen.

Verreweg de meeste koffie uit de gouvernementslanden, zoomede die uit Goa en een deel van Boni, wordt, na opkoop op de plaatsen van productie, naar Makasser overgebracht, om van daar naar het buitenland verscheept te worden. De koffie uit de vorstenrijken, uitgezonderd de zooeven genoemde streken, wordt veelal per prauw rechtstreeks naar Singapore vervoerd. [2]) Men berekent dat uit de oogsten van 1886 en 1887 te Makasser ter markt kwamen (in ronde cijfers) respectievelijk 71 000 en 77 000 pikols en uit den oogst van 1888 ruim 111 000 pikols, onder welk laatste totaal circa 76 000 pikols begrepen waren afkomstig uit de gouvernementslanden, een oogst zooals in vele jaren niet verkregen was. Uitgevoerd werden van Makasser: in 1887 p. m. 22 000 pikols uit den oogst van 1886 en de geheele voorraad uit den oogst van 1887, terwijl in 1888 uit gemelde haven enkel product uit den oogst van dat jaar verscheept werd, doch slechts tot eene hoeveelheid van 50 023 pikols; ult. 1888 bleef opgeslagen een restant van 61 466 pikols, alles uit den oogst van 1888. Naar

[2]) Volgens consulaire opgaven werden in 1888 te Singapore uit Nederlandsch-Indië aangebracht 31 853 pikols koffie, waarvan 9921 van Bali, 3597 van Sumatra, 2513 van Java en 15 822 uit andere streken, voornamelijk van Celebes. In 1887 bedroeg laatstgemelde hoeveelheid 3823 pikols en de geheele uit onze bezittingen aangebrachte hoeveelheid 15 507 pikols.

gelang van de bestemming waren de uitvoeren van Makasser verdeeld als volgt:

	1887.		1888.	
naar Nederland	56 027	pikols	27 169	pikols
„ Amerika	22 567	„	2 573	„
„ Singapore	925	„	6 381	„
„ plaatsen binnen Nederlandsch-Indië	19 118	„	13 900	„
Te zamen	98 637	„	50 023	„

Andere cultures. Suikerriet en tabak worden overal in het gewest aangeplant voor plaatselijk verbruik. De cultuur van tabak wordt met weinig zorg gedreven; zaadbeddingen worden niet aangelegd, de grond onvoldoende bewerkt en de bladeren op onverschillige wijze geoogst. Het in 1888 verkregen product was desniettemin, wat de hoeveelheid betreft, bevredigend.

Kapas en indigo worden slechts in enkele streken aangetroffen. De kapokboom wordt voornamelijk in paggers aangeplant.

Bamboe, nipah en arèn worden overvloedig in het wild aangetroffen en, met geringe uitzondering voor zoover bamboe betreft, niet aangeplant.

Hetzelfde kan gezegd worden van mengkoedoe. De vruchten van dit gewas vormen op Saleijer een voornaam artikel van uitvoer naar Java en golden in 1888 van f 7 tot f 12 per pikol.

Bosschen. De door de bevolking gedreven roofbouw is oorzaak dat de bosschen meer en meer afnemen.

Veeteelt. Door fokkerij en aanvoer van elders neemt de veestapel in Zuid-Celebes, vooral wat de karbouwen betreft, geleidelijk toe. De bevolking heeft echter over het algemeen weinig zorg voor haar vee, ten gevolge waarvan het deugdzame Makassaarsche paardenras meer en meer achteruit gaat. Ziekten onder het vee kwamen in 1888 niet voor.

Eene te Bonthain (Zuiderdistricten) bestaande veefokkerij van een Europeaan belooft voor de toekomst goede uitkomsten.

Uit mededeelingen ten aanzien van het landschap Bima (op Soembawa) ontvangen blijkt dat daar en in het onderhoorige gedeelte van Flores de veestapel van groote beteekenis is. Paarden, karbouwen en geiten moeten er veel gefokt worden. Vooral de paarden van Bima zijn zeer gezocht; jaarlijks worden 1000 à 1500 stuks naar Java uitgevoerd. Ook komen soms wel opkoopers van Mauritius om op Bima eene lading paarden in te nemen. In de laatste jaren worden Bimasche paarden ook naar den vasten wal van Celebes uitgevoerd. Zij worden daar in den koffietijd als pikol- (draag-) paarden verkocht en doen alsdan betrekkelijk hooge prijzen, namelijk f 40 à f 50 per stuk bij een inkoopsprijs van f 15 à f 25. Van de paarden van Flores, ofschoon groot van bouw, zijn veel minder diensten te trekken dan van het kleine Bimasche ras.

Particuliere ondernemingen. De exploitatie van guano op het in erfpacht afgestane Baars-eiland bleef ook in 1888 gestaakt. Omtrent de beide voor de koffiecultuur bestemd geweest zijnde erfpachtsondernemingen Bakoengan in Bonthain (Zuiderdistricten) en Koetoeloe in Maros (Noorderdistricten) is niets gemeld. Blijkens het vorig verslag was er in 1887 de oogst totaal mislukt.

Op de in de afdeelingen Makasser en Noorderdistricten aanwezige particuliere landerijen [1]) worden alleen padi en tweede gewassen verbouwd. De gronden worden meestal aan de inlandsche bevolking uitgegeven in tesang, dat wil zeggen ter bewerking voor eigen rekening, tegen opbrengst aan den landheer van een gedeelte van den oogst.

13°. Menado.

***Rijst** en **tweede gewassen**.* Wegens hoogen waterstand in het meer van Tondano moesten eenige daarombeen gelegen sawahs onbeplant blijven. Door de later ingevallen felle droogte mislukte zoowel de oogst van rijst als die van djagong, welk laatste gewas voor een groot deel der bevolking van het binnenland het hoofdvoedingsmiddel uitmaakt. In het tekort aan voedingsmiddelen werd overigens voorzien door het winnen van sago en ook door invoer van rijst.

Behalve miloe (djagong) worden als tweede gewassen verbouwd katjang, aardappelen en tabak, vooral dit laatste gewas, dat in de Minahassa het meest aangeplant wordt in de districten Bantik en Langowan, en verder in Limbotto (afdeeling Gorontalo), in het landschap Bolang Mongondo en in de rijkjes aan de Tomini-bocht. Ook de tabaksoogst mislukte gedeeltelijk door de groote droogte. Het product wordt alleen verhandeld op de binnenlandsche markt.

Klappers. Geregelde aanplantingen van klapperboomen worden niet aangetroffen. Evenals elders is door het toenemend verbruik van petroleum de bereiding van klapperolie achteruitgegaan. De vraag naar copra bleef even groot als in 1887; van dat artikel had weder belangrijke uitvoer per zeilschip naar Europa plaats.

Andere cultures. De cultuur van muskaatnoten onderging geen uitbreiding. Door de felle droogte stierven vele jonge boomen en viel de oogst slechts matig uit.

Uit de afdeeling Gorontalo wordt kapok in den handel gebracht.

Sirih-aanplantingen van eenige beteekenis vindt men alleen in het district Bantik (Minahassa). Pinang komt meer algemeen voor.

Mengkoedoe wordt van de Talaut-eilanden aangevoerd, waar ook koffo-hennep geteeld wordt, evenals op de Sangi-eilanden.

De cultuur van sago werd uitgebreid; die van cacao daarentegen verwaarloosd.

Peper, kaneel en kruidnagelen worden in geringe mate verbouwd.

Van nipa en arèn wordt alleen voordeel getrokken voor zoover die in het wild voorkomen.

Koffie. Naar aanleiding van de in December 1886 aan den toenmaligen hoofdinspecteur voor de koffiecultuur opgedragen zending naar de Minahassa zijn voor het ordelijk drijven van de gouvernementskoffiecultuur aldaar cultuurplannen samengesteld op dezelfde wijze als zulks voor Java heeft plaats gehad, terwijl voor het administratief beheer der cultuur dezelfde registers en leggers zijn aangenomen die in 1885 (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4132) voor Java waren voorgeschreven. Krachtens het Indisch besluit dd. 13 October 1879 n°. 7 (Bijblad n°. 3450) gelden voor de koffiecultuur in de Minahassa nog altijd de beginselen der zoogenaamde Preanger-regeling. Nu echter in 1887 (zie het verslag van dat jaar blz. 160) bedoelde regeling voor Java is ingetrokken, maakte het in Indië een punt van overweging uit, of niet, met intrekking van het aangehaalde besluit van October 1879, de thans voor de gouvernements-koffiecultuur op Java geldende beginselen ook voor de Minahassa zouden behooren te worden nagevolgd, voor zooveel noodig met wijzigingen die de eigenaardige toestanden aldaar mochten noodig maken. Hangende de onzekerheid of de bestaande voorschriften en bepalingen voor de koffiecultuur op Java wel gehandhaafd zullen blijven, in verband met de voorstellen der op blz. 199 en 232 hiervóór bedoelde Staatscommissie [2]), is in November jl. de directeur van binnenlandsch bestuur gemachtigd om de in bewerking genomen voorstellen tot wijziging van het besluit van 13 October 1879 voorloopig in advies te houden.

Volgens de over 1888 ten aanzien van de cultuur ontvangen berichten, verkeerden de plantsoenen in bevredigenden toestand en geschiedde het onderhoud over het algemeen naar behooren. In vele tuinen was diepe grondbewerking noodig. Hier en daar werden de boomen getopt, aanvankelijk met gunstigen uitslag. Eene proef met

[1]) De door de eigenaren dezer landen aan het Gouvernement op te brengen padi-vertiening zal bij invoering van de nieuwe verpondingsregeling in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden niet meer geheven worden (verg. blz. 182 hiervóór).

[2]) Voor Menado prijst de Staatscommissie dezelfde maatregelen aan als door haar ten opzichte van de gouvernements-koffiecultuur op Java in overweging zijn gegeven (verg. noot 2 op blz. 199 hiervóór).

het aanleggen van kweekbedden van den opslag uit bestaande tuinen moet als niet geslaagd worden beschouwd. De overige kweekbedden leverden voldoende uitkomsten op.

Bij het einde van het plantjaar 1887/88 (31 October 1888) waren, blijkens de als bijlage GGG hierachter overgelegde districtsgewijze opgaven, bij de cultuur ingedeeld 223 negorijen, met een totaal van 13 645 cultuurdienstplichtigen. Bovendien waren uit de cultuurplannen afgevoerd en dus van de verplichte cultuur ontheven, maar nog belast met het onderhoud van niet-afgeschreven aanplantingen, 50 negorijen. (Het geheele aantal negorijen in de vijf afdeelingen der Minahassa bedraagt 309.) Gedurende 1887/88 zou het aantal boomen, volgens de deels bij telling, deels bij schatting, verkregen cijfers zijn toegenomen van 7 018 000 tot 7 368 000, en wel de op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen van 3 156 000 tot 3 344 000, en de vrijwillige of onder dien naam als equivalent voor verplichte bijplantingen aangelegde plantsoenen van 3 862 000 tot 4 024 000 boomen. Onder het totaal van ruim 7 millioen boomen waren er op 31 October 1887 5 684 000 en op 31 October 1888 5 584 000 die drie of meer jaren geleden in den grond waren gebracht. Het aantal in den westmoesson 1888/89 bij te planten boomen werd bepaald op 432 195 stuks.

Van de verplichting om bij te planten werden vrijgesteld in de afdeeling Tondano 13 negorijen, omdat zij de vastgestelde minimum-hoeveelheid koffie hadden ingeleverd, 8 wegens gebrek aan geschikte gronden, en 9 omdat zij op daartoe afgestane boschgronden vrijwillige aanplantingen hadden aangelegd. In de afdeelingen Menado, Belang en Amoerang werden respectievelijk 1, 7 en 21 negorijen vrijgesteld, allen om de eerstvermelde reden. De aanleg van vrijwillige koffieplantsoenen wordt hoofdzakelijk door de vaststelling van eene minimum-levering in de hand gewerkt.

Ofschoon niet zoo uitermate gering als in 1887, toen slechts 4511 pikols werden verkregen, viel toch ook de oogst van 1888 zeer ongunstig uit. Niet meer dan 7737 pikols (waaronder 22 pikols 2de soort) werden ingeleverd, tegen bijv. 23 561 en 22 484 pikols in 1885 en 1886. Thans was de geringe productie toe te schrijven eensdeels aan de overmatige regens in den westmoesson van 1887/88, die de vruchtzetting ten zeerste hadden benadeeld, anderdeels aan de van Mei tot October 1888 geheerscht hebbende felle droogte, die veel van den na-oogst deed verloren gaan. Ook de bladziekte droeg, hoewel in geringe mate, tot de schrale inzameling het hare bij. Uit de hooger aangehaalde bijlage GGG kan blijken hoeveel elk district zoowel in 1887 als in 1888 tot de levering bijdroeg. Voor 1889 rekent men op een oogst van ruim 23 000 pikols; in de eerste negen maanden des jaars waren dan ook reeds ingeleverd 21 105 pikols, die de planters nu, ingevolge Indisch Staatsblad 1889 n°. 22 betaald hebben gekregen met f 15 per pikol, zijnde f 1 per pikol meer dan zij sedert 1874 ontvingen.

De pluk geschiedt nog steeds op weinig oordeelkundige wijze. Voor de bereiding van het product werden een twaalftal handpelmolens verstrekt, welke echter weinig gebruikt werden, omdat de bevolking daarmede nog niet vertrouwd was. De qualiteit der geoogste koffie was over het algemeen vrij goed.

De Menado-koffie behaalde weder veel hoogere prijzen dan het meerendeel der Java-koffie, zooals blijken kan uit de volgende opgaaf nopens de in 1889 voor gouvernementsrekening hier te lande geveilde partijen.

DAGTEEKENING der VEILINGEN.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.).	Gemidd. opbrengst per 1/2 K.G. *a*)	
			Bruto.	Netto. *b*)
5 Maart 1889 . .	3 631	214 243	f $0,68^{26}$	f $0,62^{38}$
18 Juni „ . .	3 680^{05}	219 621	$0,61^{72}$	$0,57^{47}$
10 Sept. „ . .	3 614	216 580	$0,63^{89}$	$0,59^{59}$
Totaal . .	*c*) 10 925^{05}	650 444	f $0,64^{60}$	f $0,59^{79}$

a) Veilingsprijs, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 pct. veilingskosten, doch verminderd met 1½ pct. korting voor contante betaling.

b) De hier in mindering gebrachte onkosten zijn alleen die van afiading uit de afscheeppakhuizen in Menado, zeevervoer en verkoop.

c) Hiervan behoorden 456 en 3175 pikols tot de oogstjaren 1885 en 1886, en 3080^{5} en 6986 pikols tot de oogstjaren 1887 en 1888.

Of en in welke mate in andere gedeelten van het gewest, waar de verplichte teelt en levering niet bestaat, van het planten van koffie wordt werk gemaakt, vindt men in de over 1888 ontvangen berichten niet vermeld.

Boschproducten. In sommige gedeelten der Gorontalosche landschappen wordt in de laatste jaren meer en meer werk gemaakt van de inzameling van boschproducten, ten koste echter van den geregelden veldarbeid. Voor de hoofdplaats Gorontalo, waar de producten van de zuidelijke landschappen hun weg vinden ter verdere verscheping naar Europa, Britsch-Indië, China en Makasser, vindt men opgegeven als uitgevoerd in 1886 (latere cijfers zijn niet ontvangen) 35 979 pikols gomdammar en 9055 pikols rottan, tegen bijv. in 1872 respectievelijk 13 365 en 5900 pikols. Daarentegen was de uitvoer van cultuurproducten, in laatstgemeld jaar bedragen hebbende 2117 pikols cacao en 630 pikols koffie, in 1886 gedaald tot 1185 en 203 pikols, terwijl ook de rijstteelt er afgenomen was, blijkbaar o. a. uit de vermeerderde invoeren, die in 1872 slechts uit 120 pikols, in 1886 daarentegen uit 20 804 pikols bestonden.

Veeteelt. Over het algemeen wordt in dit gewest weinig aan veefokkerij gedaan. Uitvoer van rundvee had plaats naar Ternate, Amboina, Banda, de Solok-eilanden en Britsch Noord-Borneo. In de afdeeling Gorontalo stierf in 1858 ongeveer 25 pct. der karbouwen aan buikziekte.

Particuliere ondernemingen. Ten aanzien van de op erfpachtsgronden gevestigde landbouwondernemingen in dit gewest, ten getale van 12, allen in de Minahassa, en op de daartoe behoorende eilandjes Talisse en Kinaboehoetan, is in hoofdzaak hetzelfde als in 't vorig verslag gemeld. De meesten zijn koffieondernemingen; op een paar worden ook aanplantingen van muskaatnoten, cacao en klappers aangetroffen. Op Talisse wordt ook ebbenhout gekapt. De ondernemingen Naean, Intjit en Tawaän-Teëp, respectievelijk dagteekenende van 1883, 1885 en 1886, waren niet meer of nog niet in exploitatie. Omtrent de uitgestrektheid der beplantingen zijn ten aanzien van geen der ondernemingen opgaven ontvangen, terwijl productie-cijfers alleen zijn gemeld van de koffieondernemingen Masarang, Bojong I en II, Kelelondej en Poené, waar in 1888 respectievelijk 3500, 2000, 30 en 20 pikols werden verkregen, tegen 3000, 1455, 20 en 18 in 1887.

Te Aijermadidi (Kema) wordt door een Europeeschen ondernemer tabak geplant op van een inlander gehuurden grond. Het product behaalde in Europa een goeden prijs. De tabaksonderneming te Langowan (Tondano) breidde zich een weinig uit. De cultuur blijkt beter te slagen op sawahs dan op djoeramé-gronden, doch de bevolking was, zelfs tegen hoogen prijs, er niet toe te bewegen hare bewaterbare velden te verhuren. Eene kleine tabaksonderneming te Kawangkoan (Amoerang) leverde slechte uitkomsten op. Volgens handelsberichten zouden uit den oogst van 1887 hier te lande zijn aan de markt gebracht (waarschijnlijk van de eerstbedoelde onderneming) 199 pakken Menado-tabak, welke gemiddeld hadden opgebracht f 0,82 per ½ K.G., terwijl van de onderneming te Langowan waren verkocht uit den oogst van 1887 108 pakken en uit den oogst van 1888 111 pakken, waarvan echter dooreengenomen slechts verkregen was respectievelijk f 0,24 en f 0,15 per ½ K.G.

Op de aan particulieren in eigendom toebehoorende landen worden muskaatnoten, koffie, padi, djagong, klappers, vanille en sago verbouwd. De oogst dier producten viel meerendeels minder goed uit, ten gevolge van de geheerscht hebbende droogte. Wegens de groote vraag naar copra werd van de bereiding van dat product een weinig meer werk gemaakt. Onder de op die landen gevestigde arbeiders vindt men lieden uit Gorontalo en van de Sangi- en Talaut-eilanden. Hun loon bedraagt f 8 à f 12 's maands voor mandoors en f 6 's maands voor gewone arbeiders, benevens rijst en zout voor voeding. Klachten over het niet nakomen van gesloten overeenkomsten kwamen zelden voor.

14°. Amboina.

Sago, djagong en *rijst*. Van deze drie voedingsmiddelen is het eerste het meest gebruikelijke in dit gewest. Desniettemin wordt de sagopalm niet aangekweekt, omdat in de behoefte genoegzaam kan worden voorzien door de allerwegen voorkomende sagobosschen. Te Amboina liepen de prijzen van f 0,25 tot f 0,50 per toeman (mandje van p. m. 10 K.G.) en van f 0,50 tot f 0,75 per 100 lempengs (koekjes).

Op de Zuidooster- en de Zuidwester-eilanden vormt djagong het voornaamste voedingsmiddel, en wordt dit gewas dan ook door de bevolking in ruime mate verbouwd. Ook op de overige eilanden wordt djagong geplant, doch op vele plaatsen door Boetonneezen en andere van elders afkomstige inlanders. De prijzen bedroegen ter hoofdplaats, evenals in 1886 en 1887, f 9 à f 10 per pikol.

Op Ceram, Saparoea, Noessalaut, Boeroe, de Zuidooster- en de Zuidwester-eilanden, zoomede op Letti, wordt op primitieve wijze rijst geteeld op droge velden. De opbrengst was meestal bestemd voor plaatselijke behoefte. Te Amboina werden gedurende 1888 20 289 pikols rijst ingevoerd, tegen 27 340 in 1887. Aldaar gold het product f 7 à f 8 per pikol.

Klappers. Omtrent de uitgebreidheid der klappercultuur wordt vermeld, dat in de afdeelingen Amboina, Saparoea en op de Banda-eilanden het aantal kokospalmen, volgens schatting, bedraagt p. m. 394 000, 23 000 en 22 000. Van de overige streken dezer residentie zijn geen cijfers te verstrekken. Voor noten, olie en copra worden dezelfde prijzen als in 't vorig verslag opgegeven.

Koffie. De koffieaanplantingen in de afdeelingen Amboina en Saparoea nemen gaandeweg af. Bij het einde van 1888 bestonden zij uit niet meer dan p. m. 300 000 boomen, tegen ongeveer 313 000 in 1887. Op de Banda-eilanden worden p. m. 9000 boomen aangetroffen. Elders vindt men verspreide tuintjes van slechts 10 of 20 boomen. De productie was naar evenredigheid zeer gering en alleen voor plaatselijk verbruik bestemd. Te Amboina werden in 1888 223 pikols koffie uitgevoerd.

Kruidnagelen. De aanplantingen van nagelboomen werden eenigszins uitgebreid, en wel in de afdeeling Amboina van 139 740 tot 144 442 en in de afdeeling Saparoea van 206 297 tot 214 839. Hoewel omtrent de productie van 1888, op het tijdstip waarop de opgaven door den resident werden afgesloten, nog geen bepaalde cijfers waren op te geven, is het evenwel vrij zeker dat zij minder bedroeg dan die van vorige jaren, ten gevolge van de ongewone weersgesteldheid. Uitgevoerd werden in 1888 6700 pikols nagelen, vertegenwoordigende eene waarde van f 193 316. Een groot deel daarvan was nog afkomstig van den oogst van 1887.

Muskaatnoten. De aanplantingen van muskaatboomen in de afdeelingen Amboina, Saparoea en Wahaai ondergingen geen noemenswaardige uitbreiding. Op aanvraag van den posthouder te Dammer werd hem eene hoeveelheid pitten van Banda verstrekt om de cultuur in zijne afdeeling te beproeven. De uitvoer van Amboina bedroeg 2735 pikols noten in den dop en 223 pikols foelie, ter gezamenlijke waarde van f 115 061, alzoo iets meer dan in 1887, toen de uitgevoerde hoeveelheden eene waarde vertegenwoordigden van f 94 492.

Andere cultures. De cacaocultuur bleef minder bevredigende uitkomsten opleveren, zij het ook dat de uitvoer in 1888 grooter was dan in 1887, namelijk 309 pikols, ter waarde van f 18 690.

Tabak wordt slechts op enkele eilanden in voldoende hoeveelheid aangeplant om als ruilartikel te dienen.

Op het eiland Boeroe was de aanplant van gierst zoo uitgebreid dat van het product een gedeelte naar Amboina en elders kon worden uitgevoerd.

Aardvruchten, sirih en dergelijke worden op alle eilanden in meerdere of mindere mate verbouwd.

Veeteelt. De veestapel in dit gewest is niet van groote beteekenis. Van gouvernementswege had verkoop plaats van eenig vee in gemeenschap met de verschillende negorijen bezeten, waarvan de bruto opbrengst f 12 286,50 bedroeg. Dergelijk gemeenschappelijk veebezit bestond bij het einde van 1888 nog slechts in een zestal negorijen. Te Amboina werden 534 runderen ingevoerd voor de plaatselijke behoefte. Ook te Neira (Banda) werd slachtvee ingevoerd ten behoeve van de militaire garnizoenen.

Particuliere landbouwondernemingen. Omtrent de 4 erfpachtsperceelen in de afdeeling Banda valt het volgende te melden.

De onderneming op Poeloe Pisang bleef ook in 1888 kwijnen en leverde slechts 2800 klappernoten op, tegen 3500 in 1887. De noten-onderneming op Rozengain, thans genaamd de Hoop, neemt, sedert zij in andere handen is overgegaan, langzaam in bloei toe; zij wierp in 1888 een product af van 16^{35} pikols noten in den dop en 3^{81} pikols foelie, tegen respectievelijk 7^{56} en 1^{13} in 1887. De beide noten-ondernemingen op het eiland Rhun, Arcadië en Eldorado, verkeerden in minder gunstige omstandigheden. De laatste verkreeg 22 pikols noten en 3 pikols foelie; Arcadië wordt opgegeven eene productie van 14^{48} pikols noten in den dop en 2^{32} pikols foelie te hebben afgeworpen.

De gedurende 1888 geheerscht hebbende droogte was ook voor de nootmuskaat-cultuur op de specerijperken in de afdeeling Banda van nadeeligen invloed. Een groot deel der jonge aanplantingen is dientengevolge uitgestorven, terwijl de uitkomsten, hoewel weinig verschillende van die van 1887, beneden de verwachting zijn gebleven.

Omtrent de productie van elke dier perken afzonderlijk zijn in onderstaand overzicht de gebruikelijke opgaven verzameld.

NAMEN DER NOTENPERKEN.	Productie (in pikols).					
	1886/87.			1887/88.		
	Noten			Noten		
	uit den dop (d. i. in bereiden staat).	*in* den dop (d. i. alleen van de foelie ontdaan)	Foelie.	*uit* den dop (d. i. in bereiden staat).	*in* den dop (d. i alleen van de foelie ontdaan).	Foelie.
Eiland Neira.						
Zevenbergen en Hersteller	320	"	78	351	"	87
Bancobatoe	"	356^{44}	59^{17}	"	302^{84}	51^{62}
Lautakka	168^{23}	"	40^{91}	172^{74}	"	37^{45}
Eiland Lonthoir.						
District Lonthoir.						
Weltevreden of Lonthoir	"	374^{59}	65^{53}	"	389	73^{19}
Namoeloe	240	"	65	205	"	58
Takkermoro	"	280	54	126^{60}	50	45
Simonwal	"	733^{37}	132^{07}	"	585	103
Keli en Noorwegen	"	76	17	"	55^{84}	12^{23}
Lackoeij	"	91	17	"	87	16
Orang Datang	"	478	85	"	437	83
District Voorwal.						
Boijauw	"	480^{13}	92^{84}	107^{76}	390^{80}	94^{83}
Klein-Waling	"	220^{22}	39^{34}	"	235	44^{38}
Groot-Waling	"	340^{11}	59^{97}	"	367^{68}	66^{53}
Spantjebij	"	561^{83}	95^{86}	"	730	110
Keizerstoren	"	462^{44}	76^{43}	"	536	88
Combir	"	611^{90}	84^{29}	"	524^{17}	92^{65}
Boerang	1^{28}	314^{57}	54^{30}	1^{28}	314^{58}	54^{30}
Raning	438	37^{50}	115^{06}	169^{81}	219^{82}	109^{48}
Zoete inval	"	513^{96}	81^{20}	"	521^{05}	89^{03}
District Achterwal.						
Boven-Dender	"	618^{20}	98^{16}	"	429^{72}	74^{70}
Beneden-Dender	"	409	74	"	460	95
Drie gebroeders	497	"	102	465^{05}	"	136^{46}
Babimandi	122^{53}	242^{02}	69^{77}	"	365^{12}	64^{15}
Boetong	"	451^{52}	82^{36}	"	489^{22}	87^{05}
Laoetang	804^{80}	"	207^{32}	662^{10}	"	187^{53}
Everts	478^{10}	"	112^{85}	"	586^{22}	104^{40}
Lust	473	"	81	"	499	93
Toetra	"	343^{26}	47^{66}	"	355^{56}	55^{14}
Eiland Aij.						
Welvaren	"	$1\,022^{17}$	154^{22}	"	$1\,184^{78}$	182^{52}
Westklip	"	617	91	"	550	83
Weltevreden of Aij	"	183^{88}	29^{30}	"	314^{18}	42^{35}
Matelengko	"	221	35	"	282	44
Kleinzand	"	205^{44}	35^{02}	"	223^{06}	31
Verwachting	"	347^{24}	53^{49}	"	399^{86}	68^{87}
Totaal	$3\,542^{94}$	a) $10\,592^{83}$	$2\,586^{12}$	$2\,261^{34}$	b) $11\,884^{20}$	$2\,664^{36}$

a) Gelijkstaande met 7061^{88} pikols bereide noten.
b) " " 7922^{8} " " "

In de behoefte aan werkkrachten zoowel voor den veldarbeid als voor de bereiding van het product moet nog steeds bijna geheel worden voorzien door het sluiten van werkcontracten met lieden van elders, meestal van Java en Boeton afkomstig. Het aantal dezer zoogenaamde contractskoelies bedroeg in 1888 voor de erfpachtsperceelen 127 en voor de specerijperken 2595, tegen respectievelijk 112 en 2638 in 1887. Op de perken waren bovendien gemiddeld nog 283 dagkoelies werkzaam, tegen 237 in 1887. Over het algemeen werden de werkcontracten behoorlijk nagekomen, voornamelijk ten gevolge van de strenge contrôle, door de werkgevers voortdurend uitgeoefend.

In de afdeeling Waroe (Ceram) bestaat nog eene onderneming, werkende op contracten met de inlandsche bevolking. Deze overeenkomsten zijn echter ongeregistreerd moeten blijven, omdat zij over een langeren huurtermijn loopen dan bij de vigeerende bepalingen is toegestaan. De door den ondernemer gedreven houtzagerij had gebrek aan werkkrachten. Van grondontginning was tot nog toe geen sprake.

Het uitzicht bestaat (zie blz. 99 hiervóór) dat op de Kei-eilanden eene houtexploitatie tot stand komt krachtens concessie van het Gouvernement. De gegadigde voor zoodanige concessie, die, met Europeesch kapitaal, te Toeal (Klein-Kei) eene inrichting voor houtzagerij en houtbewerking bezit, verkreeg tot dusver het hout door opkoop van de bevolking. In 1886 beliep de opgekochte hoeveelheid gemiddeld 30 M³ en in 1887 p. m. 50 M³ 's maands. Deze hoeveelheden zijn echter niet voldoende om de zagerij op den duur aan den gang te houden. Bovendien worden door de inboorlingen die het hout leveren bij den aankap alle voorzorgen verwaarloosd die voor het verkrijgen van deugdzaam werkhout noodig zijn. Volgens berichten van December 1887 had de ondernemer nog geen geregelden afzet voor het opgekochte hout gevonden, maar zou hij trachten daarvoor eene markt in Australië te vinden. Zoowel op het terrein der nederzetting als op een paar dichtbij gelegen eilandjes waren op kleine schaal proeftuinen aangelegd, o. a. van klappers en koffie. De in gebruik zijnde grondstukken waren bij minnelijke schikking van de bevolking verkregen. In 't laatst van 1887 werkte de ondernemer met 9 Chineezen, terwijl voor koeliediensten zich inboorlingen lieten vinden, die per dag met f 0,35 en een katti rijst betaald werden. Ofschoon deze laatsten wel niet geregeld te werk kwamen, viel toch niet over gebrek aan koelies te klagen.

15°. Ternate.

Rijst. Door de buitengewone droogte mislukte in 1888 de rijstoogst nagenoeg geheel, hetgeen echter geen ongelegenheid veroorzaakte, omdat de bevolking de rijst slechts als versnapering beschouwt, terwijl Europeanen en andere niet-Ternatanen de benoodigde rijst toch steeds door aanvoeren van Java en Singapore verkrijgen. In 1888 bedroeg de invoer 13 950 pikols (tegen 12 000 in 1887), waarvoor gemiddeld f 7 à f 10 per pikol betaald werd.

Klappers. Kokospalmen worden overal in dit gewest aangetroffen, het meest op Nieuw-Guinea. Zij komen dáár zoo veelvuldig voor dat de vruchten er schier waardeloos zijn. De copra vormt er het gewone ruilmiddel. In de laatste maanden van 1888 was de handel in dat artikel eenigszins gedrukt.

Sago. Voor de inheemsche bevolking vormt de sago het hoofdvoedingsmiddel. Toch wordt de sagopalm weinig aangeplant, omdat hij in het wild overvloedig voorkomt. De prijs van het artikel bedroeg f 3 à f 4 per pikol.

Cacao. De cacaoboomen hadden in 1888 veel van eene ziekte te lijden, ten gevolge waarvan de vruchten niet rijpten, zwart werden en meerendeels afvielen. Dit moedigde de bevolking niet aan om de cacaocultuur in stand te houden. De opkoopers van het product betaalden in 1888 f 35 à f 40 per pikol.

Andere cultures. Ketella of batata, kladi en oebi behooren mede tot de voornaamste voedingsmiddelen der bevolking en werden allerwegen op ruime schaal aangeplant. Ook voor de cultuur van djagong zou de bodem zich bijzonder eigenen, maar op dit voedingsmiddel is de bevolking minder gesteld.

Suikerriet, tabak en katoen worden slechts in geringe hoeveelheid geteeld.

De aanplantingen van koffie breidden zich niet uit; het terrein is voor de cultuur te laag gelegen. Daarentegen viel er meer lust op te merken voor de nootmuskaatcultuur.

Boschproducten. De handel in boschproducten bepaalt zich voornamelijk tot gomkopal, dammar, caoutchouc, was en massooi. Van laatstgenoemd artikel werden in 1888 naar China en Singapore uitgevoerd 1333 pikols, ter waarde van f 10 per pikol. Voor een groot deel waren deze producten afkomstig van Nieuw-Guinea. Door de concurrentie onder de handelaren vraagt de bevolking gaandeweg hoogere prijzen, terwijl de qualiteit van het geleverde vermindert. Daar buitendien de markt, althans wat sommige der genoemde artikelen betreft, vrij overvoerd was, kon de omzet in 1888 niet zoo levendig zijn als in vorige jaren. Over de inzameling van getah in Tidoreesch Halmaheira zie men het medegedeelde op blz. 100 hiervóór.

Veeteelt. De veestapel is in dit gewest van weinig beteekenis. Ter hoofdplaats Ternate telde men bij het einde van 1888 44 paarden, 450 runderen, 25 schapen en 695 geiten.

Particuliere ondernemingen. De door particulieren te Ternate bezeten vanille- en koffietuinen wierpen in 1888 nagenoeg geen product af. Ook de onderneming der Batjanmaatschappij ondervond in 1888 de nadeelen der langdurige felle droogte, zoowel ten opzichte van de tabakscultuur als van de nootmuskaat- en cacao-aanplantingen. Haar koffieoogst was gering en bedroeg, met inbegrip van door anderen op Batjan geteelde koffie, slechts p. m. 115 pikols. Aan tabak van Batjan werd in 1888 herwaarts verscheept eene productie van p. m. 65 000 Amst. ponden, waarvan 47 000 Amst. ponden uit Deli-zaad, het overige uit Bezoekizaad gewonnen was. Volgens handelsberichten kwamen aan Batjan-tabak hier te lande ter markt in 1888 398 pakken uit den oogst van 1887, en in 1889 — onder twee verschillende merken — 367 en 84 pakken uit den oogst van 1888. Dooreengenomen brachten de 398 pakken f 0,82, de 367 pakken f 0,69 per ½ K.G. op, terwijl de 84 pakken nog onverkocht waren. Werkvolk was op Batjan steeds voldoende van Java en Tanahlaut te krijgen.

16°. Timor en onderhoorigheden.

Rijst en *tweede gewassen.* Ook in dit gewest was, ten gevolge van de felle droogte in 1888, de opbrengst der rijstvelden zeer gering; op enkele plaatsen werd zelfs niet meer verkregen dan hetgeen voor zaadpadi moest dienen. Alleen de sawahvelden in de vlakten van Babauw en Oesauw maakten daarop eene gunstige uitzondering. Op Rotti en Savoe moesten vele velden onbeplant blijven, doordat de bronnen, waaraan het besproeiingswater wordt ontleend, opgedroogd waren. Daar echter de bevolking van die eilanden zich hoofdzakelijk voedt met de uit den lontarpalm verkregen stroopsuiker, ondervond zij van den geringen oogst geen ander nadeel dan dat geen rijst kon worden uitgevoerd naar de Portugeesche bezittingen op Timor of naar Boeton, Celebes en omliggende eilanden, in ruil tegen kleedingstoffen en andere artikelen. Overigens werd, zooals gewoonlijk, veel rijst ingevoerd van Soerabaija, Bali en Soembawa, hoofdzakelijk ter hoofdplaats Koepang (Timor) en te Waingapoe (Soemba), ter laatstgenoemde plaats om te voorzien in het gewone tekort aan voedingsmiddelen bij de Soembaneezen, die zich meer met paardenfokkerij dan met landbouw bezig houden. Ook de djagong-oogst was in 1888 niet overvloedig. De andere voedingsgewassen leverden echter eene ruime productie op. Over het algemeen toonen bevolking en hoofden in den Timor-archipel, ondanks aansporing van bestuurswege, weinig belangstelling in de verbetering van hun landbouw.

Klappers. Kokospalmen worden overal aangeplant; te Endeh (Flores) en te Allor zelfs in vrij omvangrijke plantsoenen. Aan de cultuur laat de bevolking zich echter weinig gelegen liggen, terwijl de lage prijzen den handel in copra en olie nagenoeg deden stilstaan.

Lontarpalm. Deze wordt op alle eilanden van den Timor-archipel aangetroffen, het meest op Savoe en Rotti. Het sap van dezen palm maakt daar, hetzij in versch en

staat, hetzij door koking tot stroopsuiker of door bijvoeging van eenig vet tot plaatsuiker bereid, het hoofdvoedsel van de bevolking uit. Ook worden zoowel de stam als de bladeren en bladstelen op velerlei wijze benut.

Andere cultures. Tabak wordt alleen voor binnenlandsch verbruik geteeld. Aan de cultuur daarvan wordt nog al eenige zorg besteed. De aanplantingen zijn het belangrijkst op Noord-Flores en in de landschappen Amanoebang en Molloh op Timor.

Kapas en indigo worden weinig verbouwd, omdat de aanmaak van kleedingstoffen vermindert ten gevolge van den invoer van Europeesche chitsen.

De aanplantingen van pinang en sirih zijn slechts even voldoende voor de behoefte.

Kapok wordt niet gekweekt, doch hier en daar in 't wild aangetroffen. Eveneens wordt van arèn en bamboe slechts voordeel getrokken, voor zoover zij in het wild voorkomen. De nipah wordt zelfs in het geheel niet benut.

Bosschen. De roofbouw en de onverschilligheid waarmede de bevolking bij het kappen van hout te werk gaat, maken dat er hier en daar reeds gebrek aan goed timmerhout bestaat.

Veeteelt. Cijfers nopens den veestapel zijn niet bekend In de omstreken van Koepang nam het aantal buffels toe Wegens gebrek aan water en gras stierven in 1888 in enkele landschappen van Timor en Rotti, maar vooral op Savoe, vele paarden en buffels. De uitvoer van paarden naar Java wordt opgegeven in 1888 te hebben bedragen: van Soemba p. m. 2000, van Rotti 610 en van Timor 350, te zamen 2960 stuks, tegen 2469 in 1887.

17°. Bali en Lombok.

Rijst. Behalve op eenige droge velden in het oostelijk deel van Boeleleng, wordt de rijstcultuur in dit gewest overal gedreven op sawahs, die voor de regeling der bevloeiing zijn verdeeld in soebaks, welke verschillende sawahdistricten uitmaken. In de afdeeling Djembrana vermeerdert het aantal sawahs voortdurend door ontginning van boschgronden, welke arbeid gewoonlijk tegen vrij hoog loon aan lieden uit Klongkong wordt uitbesteed. In de afdeeling Boeleleng viel de rijstoogst in 1888 vrij gunstig uit. Wegens het heerschen van cholera tijdens het rijpen der padi kon echter niet al het product worden binnengehaald; de verkregen productie werd geschat op 650 000 pikols padi. In Djembrana mislukte p. m. 13 pct. der beplantingen uithoofde van langdurige droogte. Gemiddeld betaalde men aldaar voor de rijst f 4 per pikol, in Boeleleng daarentegen, wegens de groote vraag voor Oostelijk Java, f 5,40. Uit beide afdeelingen werden 18 360 pikols rijst uitgevoerd. Te oordeelen naar de belangrijke uitvoeren die van dit voedingsmiddel uit Ampenan (Lombok) en Klongkong (Bali) plaats vonden, moet de rijstoogst ook in de vorstenrijken van dit gewest niet ongunstig zijn geweest.

Klappers. In 1888 werden belangrijk meer klappers ingezameld dan in 1887. De uitvoer in gedroogden staat (copra) beliep namelijk p. m. 42 000 pikols, tegen 11 870 en 37 959 pikols in 1887 en 1886. De hoeveelheid aan versche klappers uitgevoerd, in de beide laatstgenoemde jaren achtereenvolgens 70 000 en 133 000 stuks, beliep in 1888 67 000 stuks.

Koffie. Op de noordelijke hellingen van het gebergte tusschen de afdeelingen Boeleleng en Djembrana werden weder vele boschgronden ontgonnen ter beplanting met koffie. Van het aanleggen van geregelde tuinen was daarbij geen sprake. Het welslagen der aanplantingen was geheel afhankelijk van het toeval. Ook de pluk geschiedt met weinig zorg, ten deele uit vrees voor diefstal, daar de dikwerf vrij uitgestrekte aanplantingen door de bezitters niet voldoende kunnen worden bewaakt. De oogst, ofschoon niet zoo ongunstig als in 1886, bleef echter beneden de verwachting. Tegen 50 250 pikols in 1886 en 16 000 pikols in 1887, werden in 1888 van Boeleleng uitgevoerd 33 788 pikols. Het grootste deel dezer koffie (waaronder vermoedelijk ook product uit de vorstenrijken begrepen is) was bestemd voor Soerabaija (over den uitvoer naar Singapore zie men noot 2 op blz. 242 hiervóór). Het zijn meest Chineesche en Armeniaansche handelaren, die het product op de havenplaatsen Boeleleng en Sangsit opkoopen. Zij besteedden gemiddeld f 38 per pikol, tegen gemiddeld f 50 in 1887.

Andere cultures. Ook van de teelt van tabak en djagong wordt in dit gewest werk gemaakt. Eerstgemeld gewas werd echter in 1888 in mindere hoeveelheid aangeplant dan in vorige jaren en had ook veel te lijden van de ongunstige weersgesteldheid. Toch bedroeg de uitvoer (vermoedelijk van Boeleleng) nog 5300 pikols, waarvan p. m. 200 afkomstig van Lombok. De prijzen verschilden van f 27,50 tot f 50 per pikol.

Veeteelt. Voor zijn trek- en ploegvee, waarvoor bijna uitsluitend runderen gebezigd worden, heeft de Balinees veel zorg. Bij gebrek aan gegevens kan de sterkte van den veestapel niet worden opgegeven. Ziekte onder het vee kwam in 1888 niet voor dan alleen in November, toen eenige gevallen van miltvuur zich openbaarden. Te Boeleleng werden in 1888 uitgevoerd 4656 runderen, tegen 8291 in 1887 en 12 193 in 1886.

II. Mijnbouw.

§ 1. *Dienst van het mijnwezen.*

Personeel. Bestond het korps mijningenieurs op ult. 1887 uit 16 ingenieurs van verschillenden rang (waaronder 3 hoofdingenieurs), bij het einde van 1888 was het getal met één verminderd, doordien, zooals reeds in 't vorig verslag is gezegd, een ingenieur der 1ste klasse, die zich hier te lande met verlof bevond, op 1 Februari 1888 's lands dienst met pensioen verlaten had. In actieven dienst waren op 31 December 1888 3 hoofdingenieurs, 4 ingenieurs der 1ste klasse, 4 ingenieurs der 2de klasse (waarvan één tijdelijk, wegens overcompleet in zijn rang van 1ste klasse) en 1 ingenieur der 3de klasse, te zamen 12, terwijl met buitenlandsch verlof afwezig waren of à la suite van het korps werden gevoerd (zie vorig verslag blz. 236) 3 ingenieurs (1 der 1ste en 2 der 2de klasse). Het bovenbedoelde 12tal — volgens de formatie (Indisch Staatsblad 1863 n°. 280) kunnen er 15 mijningenieurs in dienst zijn — was op ult. 1888 te werk gesteld als volgt: 3 (waaronder de hoofdingenieur, chef der afdeeling mijnwezen) waren werkzaam bij het hoofdbureau te Batavia; 5 waren geplaatst bij het mijnbouwkundig onderzoek en de tinwinning op Banka, 1 (behoorende tot de hoofdingenieurs) was belast met geologisch-mijnbouwkundige onderzoekingen op Java, en 3 (waaronder een hoofdingenieur) waren werkzaam bij de grondpeilingen. De functiën van den laatstbedoelden hoofdingenieur werden gedurende drie maanden, wegens binnenlandsch verlof van den titularis, waargenomen door den hoofdingenieur chef der afdeeling mijnwezen, terwijl in verband daarmede het aan eerstgenoemde betrekking verbonden materieel beheer der grondpeilingen tijdelijk overging op een der andere bij het hoofdbureau geplaatste ingenieurs. [1])

Voor de betrekking van mijningenieur bij den dienst in Indië bekwamen zich thans op 's lands kosten vier kweekelingen van de polytechnische school te Delft, waarvan 3 als gouvernements-kweekelingen zijn aangenomen in 1888 (verg. vorig verslag blz. 236) en 1 (nadat hij mede aan het examen B had voldaan) in 1889. Twee andere candidaten konden nog niet als gouvernements-kweekeling worden aangenomen, omdat zij niet in examen B waren geslaagd.

De scheikundige onderzoekingen ten behoeve van mijnbouw, geologie en drinkwatervoorziening werden, evenals vroeger, verricht door een deskundige te Batavia (leeraar in de wis- en scheikunde aan de hoogere burgerschool aldaar).

De uitkomsten van diens onderzoekingen worden vermeld in de kwartaalverslagen van het mijnwezen die in de Javasche Courant worden openbaar gemaakt (zie over 1888 de bijvoegsels tot de n°s. van 29 Juni, 25 September en 21 December 1888 en 29 Maart 1889). In die kwartaalverslagen wordt ook gehandeld over de verrichtingen der mijningenieurs, over de vorderingen en uitkomsten der diepe grondpeilingen, over de verleende concessies tot

[1]) Voor de leiding van artesische boringen in Perak is in April jl. een onzer mijningenieurs voor eenige maanden ter beschikking gesteld van het Gouvernement der Straits-Settlements (verg. blz. 2 hiervóór).

mijnontginning en over de vergunningen tot het verrichten van mijnbouwkundige opsporingen of tot het uitvoeren van artesische boringen.

Het ondergeschikt personeel bij den dienst van het mijnwezen bestond op 31 December 1888 uit 3 topografen, 22 opzieners, 7 boormeesters (waaronder 2 tijdelijke), 2 machinisten, 1 werktuigkundige (tijdelijk) en 1 teekenaar.

Verordeningen en voorschriften. Bij de pogingen die van particuliere zijde worden aangewend om in Nederlandsch-Indië eene petroleum-industrie in het leven te roepen (zie lager), is het bezwaar ondervonden dat de bestaande mijnverordeningen geen rekening hielden met de omstandigheid dat ondernemers, die opsporingen naar vloeibare delfstoffen doen, de gelegenheid moeten hebben om reeds dadelijk te beschikken over hetgeen hunne boringen opleveren, vóórdat zij nog eene concessie kunnen vragen. Om hieraan te gemoet te komen, is bij Koninklijk besluit dd. 3 September 1889 n°. 26 (Indisch Staatsblad n°. 242), met aanvulling van de mijnverordening van 1873 (Indisch Staatsblad n°. 217*a*), eene regeling getroffen omtrent de beschikking over aan den dag gebrachte vloeibare bitumineuse zelfstandigheden, voor welker winning nog geen concessie tot mijnontginning verkregen is.

Ten einde de voorschriften die de mijnverordeningen behelzen omtrent het verleenen van vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen behoorlijk tot hun recht te doen komen, werden bij circulaire van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid dd. 30 Juni 1888 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4479) aan de hoofden van gewestelijk bestuur, ter aanvulling van de hun in 1884 verstrekte aanwijzingen, nader verschillende wenken gegeven omtrent hetgeen bij het verleenen van die vergunningen (waarvoor tevens een model werd vastgesteld) door hen is in acht te nemen.

Op de uitgifte van concessies tot mijnontginning en van vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen in inlandsche staten had betrekking eene door denzelfden departements-chef, ingevolge machtiging van den Gouverneur-Generaal, uitgevaardigde circulaire van 29 Juni 1889. Daarbij werd aan de hoofden van gewestelijk bestuur medegedeeld hoe de ter zake tusschen de inlandsche vorsten en de ondernemers te sluiten overeenkomsten moeten zijn ingericht om voor goedkeuring van regeeringswege te kunnen in aanmerking komen, en wat verder door de ondernemers, o. a. ook wat de *jegens het Gouvernement* bij authentieke akte te aanvaarden verplichtingen betreft, is in acht te nemen ter voorkoming van omslag en tijdverlies. De aangegeven model-voorwaarden komen overeen met die welke reeds waren opgenomen in met goedkeuring van de Indische Regeering tot stand gekomen contracten. Overigens werd herinnerd dat tot het sluiten van overeenkomsten als de bovenbedoelde steeds de *voorafgaande* toestemming der Indische Regeering vereischt wordt (verg. het verslag van 1886 blz. 192). Als mijnconcessionarissen in inlandsche staten worden door het Gouvernement geene andere personen of lichamen erkend dan die welke ingevolge art. 11 van Indisch Staatsblad 1873 n°. 217*a* in aanmerking komen voor het erlangen van gouvernements-mijnconcessies.

Verzamelingen en geschriften. Het geologisch kabinet van het hoofdbureau van het mijnwezen onderging in 1888 geen noemenswaardige aanvulling. Van de tijdelijke aanwezigheid van twee op gemeld bureau werkzaam gestelde ingenieurs werd gebruik gemaakt om over te gaan tot eene gewijzigde opstelling en nieuwe catalogiseering van het kabinet. Het werk kon echter vóór het einde des jaars niet geheel beëindigd worden.

Zoowel in 1888 als in 1889 werd hier te lande, ten behoeve van 's Rijks Geologisch Museum te Leiden, ontvangen eene belangrijke verzameling versteeningen, bij de onderzoekingen der mijningenieurs gevonden op Java, Borneo en in Gorontalo (Noordelijk-Celebes). Onder die van Borneo waren er uit de afdeeling Martapoera, welke, blijkens het door den hoogleeraar-directeur van gemeld Museum reeds ingesteld onderzoek, een geheel nieuw licht werpen op den geologischen toestand van Nederlandsch-Indië.

Van het Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië, dat van regeeringswege hier te lande wordt uitgegeven, verschenen in 1889 twee deelen, te weten de tweede helft van den 17den jaargang (1888) en de 1ste helft van den 18den jaargang, [1]) terwijl van het in de Duitsche taal geredigeerde tijdschrift van evengenoemd rijksmuseum in 1889 gereed kwamen de afleveringen 17, 18 en 19, geheel gewijd aan de beschrijving van fossielen van Borneo en Java.

Van het werk »Krakatau" door den mijningenieur dr. R. D. Verbeek, verscheen in 1888 een tweede druk van het eerste gedeelte.

Ingevolge een aan den dienst van het mijnwezen in Indië gericht verzoek van den directeur van het Geologische Instituut van het Badensche Gouvernement te Heidelberg werd in 1889 begonnen met eene ruiling van de wederzijdsche publicaties.

Geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen van gouvernementswege. [2]) De geologische opneming van Java werd in 1888 voortgezet door het maken van verkenningstochten in de residentiën Tagal, Cheribon, Krawang, Preanger Regentschappen en Batavia. De bewerking der kaarten en het onderzoek der verzamelde gesteenten werden geleidelijk voortgezet.

De vulkaan Merapi (Midden-Java) vertoonde in het tweede semester van 1888 weder teekenen van verhoogde werkzaamheid. In September vonden kolossale afstortingen van de prop en eene doorbraak van den kraterwand plaats, gepaard met zware aschregens. Het bleek later dat de prop in den krater aan de westzijde was gerezen, doch aan de oostzijde, behoudens de afstortingen, onveranderd was gebleven. De ravijnen der Senowo en der Telingsing werden, ten gevolge van de afstortingen, over eene aanzienlijke lengte met zand en steenen opgevuld. Persoonlijke ongelukken hadden daarbij niet plaats; alleen werd hier en daar aan de veldgewassen schade toegebracht. Nadat maanden lang een stroom van hecte gassen uit den kraterput was opgestegen, welke zich eerst door en langs de geheele kraterprop een weg baanden, doch later alleen aan de westzijde daarvan ontsnapten, scheen wederom eene periode van normale werkzaamheid te zijn ingetreden. Gedurende de verhoogde werkzaamheid werden alleen in de tweede helft van Augustus grondtrillingen van beteekenis waargenomen, waarschijnlijk toe te schrijven aan de afstortingen van de prop. Gedurende het eerste semester van 1889 verkeerde de vulkaan in een toestand van rust.

Op Banka werden de detailonderzoekingen geregeld voortgezet en gedeeltelijk uitgebreid, ten einde aan de steeds in aantal toenemende particuliere mijnen ontginningsterreinen aan te wijzen. Voor een groot deel hadden de boringen plaats in terreinen, die reeds vroeger bij zeer verspreide boringen ertshoudend waren bevonden. In het district Muntok werden eenige tot dusver onbezocht gebleven valleien in onderzoek genomen met vrij bevredigende uitkomsten, terwijl in het tweede semester van 1888 door een der topografen van het mijnwezen een aanvang werd gemaakt met de geregelde topographische opneming van dit district.

Behalve de reeds in 't vorig verslag vermelde onderzoekingen ter Sumatra's Westkust en in de Preanger Regentschappen vonden in 1888 geene nasporingen door het mijnpersoneel plaats. Een der ingenieurs ging, krachtens eene opdracht van de Indische Regeering en met welwillende medewerking van de Billiton-maatschappij, op Billiton de uitkomsten na van de aldaar gevolgde werkwijze voor de raffinage van tin.

Over de zending van een mijningenieur naar Flores (residentie Timor) zie men lager § 4.

Diepe grondpeilingen. De artesische putboringen in de residentie Bantam, welke in 1888 ten gevolge van de aldaar uitgebroken onlusten tijdelijk werden gestaakt, konden eerst tegen het einde van Februari 1889 worden hervat, en zulks allereerst met het doel om de in 1884

[1]) Door den oud-hoofdingenieur van het mijnwezen P. Van Dijk wordt ten behoeve van gemeld Jaarboek een omstandig verslag bewerkt van hetgeen op de wereldtentoonstelling te Parijs op het gebied van mijnbouw en aanverwante vakken aanwezig was en voor den dienst van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië van belang te achten is. Op voorstel van de Indische Regeering was daartoe aan dien voormaligen chef der afdeeling „Mijnwezen" eene opdracht verstrekt.

[2]) Over de palaeontologische onderzoekingen die thans op 's lands kosten ter Sumatra's Westkust verricht worden door een niet tot het korps mijningenieurs behoorenden deskundige zie men het medegedeelde op blz. 124 hiervóór.

gestaakte boring te Tjilegon, ten dienste van de militaire bezetting aldaar, te voltooien. De vroeger in den grond gebrachte verzekeringsbuizen konden geheel worden gelicht, waarna begonnen werd met de verwijding van het boorgat, ten einde tot grootere diepte te kunnen komen. Bij het einde van Mei jl. was deze verwijding tot 18 M. diepte doorgevoerd.

Was bij de laatstelijk ter hoofdplaats Tagal onderhanden geweest zijnde (14de) boring geen goed drinkwater aangetroffen, beter waren de uitkomsten van twee boringen op de afdeelingshoofdplaats Brebes, waar reeds vroeger 4 putten waren geboord, waarvan er één mislukt is en de anderen slechts spoelwater verschaffen. De twee in 1888 geboorde putten leveren echter goed drinkwater. De artesische laag werd aangeboord op respectievelijk 52 en 48 M. diepte. Het debiet van den eersten dezer twee putten, dat aanvankelijk 90 L. per minuut op 0.70 M. [1]) bedroeg, nam langzamerhand af tot 50 L. op 0.50 M. en verminderde ten slotte tot 24 L. toen eene buis van 1.50 M. was opgezet. De andere boring deed een waterdebiet verkrijgen van 20 L. per minuut op 0.70 M. In Januari 1889 werden de bedoelde vijf putten door den dienst der grondpeilingen overgegeven aan het civiel bestuur.

In diezelfde maand werden ter hoofdplaats Pekalongan artesische boringen aangevangen, die, te oordeelen naar de reeds verkregen uitkomsten, insgelijks kans van slagen beloven. De boring van put n°. 1 aldaar werd voortgezet tot 163 M. diepte en daarbij werden 6 waterlagen aangetroffen. Drie daarvan, gelegen tusschen 78 en 79, 151 en 153 en 161 en 163 M., gaven zeer goed drinkwater en werden door eene stijgkolom van 3 Engelsche duimen aan den dag gebracht. Het debiet bedroeg op het einde van Mei jl. 25 L. per minuut op 0.50 M. Eene tweede boring in de gevangenis ter plaatse vorderde tot 79 M., zonder dat noemenswaardige waterlagen werden aangetroffen. Zij wordt dieper voortgezet.

De drinkwater-voorziening ter hoofdplaats Pasoeroean werd op bevredigende wijze beëindigd. Behalve de vroeger vermelde diepe put, die door het afsluiten van de lager gelegen zouthoudende bronnen voor gebruik geschikt werd gemaakt en 100 à 150 L. goed drinkwater per minuut levert, werden op verschillende punten der stad en in de omliggende kampongs nog 12 proefputten van geringe diepte geboord, waarbij steeds op 17 à 23 M. diepte eene waterhoudende zand- en grindlaag werd aangetroffen. Acht van deze proefputten leveren drinkbaar water, dat tot eene hoeveelheid van 60 à 100 L. per minuut en per put kan worden opgepompt. Zij zijn, evenals de eerstbedoelde diepe put, in den aanvang van 1889 aan den plaatselijken dienst van den waterstaat overgegeven. Het materieel werd daarop overgebracht naar het district Djati. De eerste der drie in de dessa Lekok geboorde proefputten werd gebracht tot 49.5 M. diepte, waarvan de laatste 1.5 M. in mergellagen. Op 8 à 9 M. diepte werd eene waterlaag van redelijk gehalte aangetroffen, doch op grootere diepte zout water. De boring werd uit dien hoofde na het doordringen in de mergellagen gestaakt. Een tweede put werd daarom slechts tot 9 M. diepte geboord, waarbij uit de zandlaag, die boven de op deze diepte voorkomende padas-laag gelegen is, bij oppompen 65 L. goed drinkwater per minuut verkregen werd. Bij de derde boring werd de vette kleilaag, onder welke ter hoofdplaats Pasoeroean geen drinkbaar water was gevonden, bereikt zonder dat tot gebruik geschikte bronnen werden aangetroffen. Daarna werd eene boring beproefd in de dessa Djati, maar dewijl tot p. m. 51 M. diepte slechts brak water was aangeboord, en de kans om op grootere diepte beter te slagen uiterst gering was, werd deze boring opgegeven en eene vijfde beproefd in de nabij gelegen dessa Wedidowo. Op 27 M. diepte staakte men echter het werk, omdat bij oppomping wel eenig water doch niet van drinkbaren aard werd verkregen.

Ter hoofdplaats Djokjokarta werd een der putten in de vesting, die wegens verzanding geen water meer gaf, met goed gevolg gereinigd en de pomp wederom ingebouwd op eene wijze, die in 't vervolg het reinigen of herstellen gemakkelijker zal maken. De put geeft voldoende debiet, terwijl de pomp 96 pct. van het theoretisch rendement bereikt.

[1]) Waar dit niet anders is aangegeven, zijn de stijg- en de aftaphoogte der putten gerekend boven den beganen grond.

In Mei 1889 werd een aanvang gemaakt met de uitvoering van boringen ter hoofdplaats Soerakarta. De boring ten behoeve van put n°. 1 werd met grooten diameter ingezet en geschiedde stampend. Op ult. Juni, toen men tot eene diepte van 64 M. gevorderd was, is de stoompompinstallatie gereed gekomen tot voortzetting van het werk door de spoelende methode.

In de residentie Sumatra's Oostkust werd, na de voltooiing der artesische watervoorziening te Laboean Deli (zie vorig verslag blz. 238), aangevangen met boringen ter hoofdplaats Medan. De boring n°. 1 bereikte in het 4de kwartaal 1888 eene diepte van 192 M.; het gelukte niet de bekleedingskolom verder te doen dalen. Bij den geringen aanvangsdiameter der boring, welke het gebruik van krachtige stampend arbeidende werktuigen uitsluit, waren de kansen om door diepere boring goed drinkwater te verkrijgen gering, zoodat besloten werd den put n°. 1 te verlaten. Sedert werden de bekleedingsbuizen aan den dag gebracht, doch wegens ziekte van den boormeester en gebrek aan personeel moest van het boren op eene andere plaats voorloopig worden afgezien.

In Juni 1889 was personeel en materieel naar Djambi (Palembang) onderweg ten behoeve van eene te dier plaatse te ondernemen boring.

In 1888 en in de eerste helft van 1889 werd door de Indische Regeering machtiging verleend tot het doen uitvoeren van artesische boringen ten behoeve van de militaire etablissementen te Padang, Padang Pandjang en Fort de Kock (Sumatra's Westkust) en Telok Betong (Lampongsche Districten), zoomede ten behoeve van de bevolking in een gedeelte van het district Mauk (residentie Batavia).

Aan twee particulieren werd, onder zekere voorwaarden, vergunning verleend tot het doen van artesische boringen, en wel voor een put op het land Dramaga in de afdeeling Buitenzorg der residentie Batavia (gouvernementsbesluit dd. 26 April 1888 n°. 39), en voor twee putten op de suikeronderneming Kaliwoengoe in de afdeeling Kendal der residentie Samarang (gouvernementsbesluit dd. 22 Mei 1889 n°. 14). Over het op het stationsemplacement te Laboean Deli (Sumatra's Oostkust) van gouvernementswege aangeboorde water werd, mede onder bepaalde voorwaarden, aan de Deli-Spoorwegmaatschappij de beschikking verleend voor de voeding en de reiniging harer locomotieven, tegen vergoeding harerzijds aan 's lands kas van de op de boring gevallen kosten.

Uit het vorig verslag (blz. 238) kan blijken dat de Regeering de vergunningen tot het aftappen van artesisch water uit de van bestuurswege tot stand gebrachte leidingen aan zekere regelen wenscht te binden. Dientengevolge zijn ingetrokken, als met de voortaan te volgen beginselen in strijd, de beschikkingen, waarbij indertijd zoodanige aftappingen tot wederopzeggens zijn vergund ten behoeve van twee nijverheidsinrichtingen te Batavia (de ijsfabriek te Menteng en de bierbrouwerij »de Kroon" te Kebon Sirih). Op verzoek van den administrateur van genoemde brouwerij werd hem echter eene nadere vergunning tot aftapping verleend op den voet der nieuwe voorwaarden.

Over de door het personeel der grondpeilingen verrichte boringen naar petroleum ter Oostkust van Sumatra wordt lager in § 4 gehandeld.

§ 2. *Tin.*

Banka.

Het ontwerp van eene definitieve regeling der tinwinning op Banka bleef in behandeling, en gedurende het jongste werkjaar (1888/89) werden de leiding van en het beheer der mijnzaken aldaar op den bestaanden voet gehandhaafd.

In de districten Pangkalpinang, Koba en Toboali nam de arbeid voor gemeld werkjaar reeds in de tweede helft van Februari 1888 een aanvang, doch in de overige zes districten begonnen de nieuwe werkzaamheden eerst omstreeks half April, ten gevolge van de groote droogte in het begin van 1888, welke aldaar de tijdige afsmelting van den ertsvoorraad uit het werkjaar 1887/88 belette, en van eenige vertraging in de afrekeningen betreffende dat werkjaar. De weersgesteldheid was gedurende 1888/89 voor de tinontginning bijna zonder uitzondering ongunstig. Kon aanvankelijk de watervoorraad nog voldoende worden genoemd, reeds in Mei en in nog sterkere mate in

Juni trad, vooral in de noordelijke districten, droogte in, zoodat het spoelen van den grond slechts in zeer beperkte mate kon plaats hebben. In Juli ontstond in de meeste districten zelfs gebrek aan water voor de bemaling, zoodat het graafwerk moest worden gestaakt en een aanzienlijk aantal daglooners tijdelijk moest worden afgedankt. Zooveel mogelijk werd echter van de gedwongen staking van het graafwerk gebruik gemaakt om bijwerk te verrichten, als: het versterken en herstellen van dammen, het herstellen en schoonmaken van waterleidingen, afvoerkanalen, woningen, enz. De droogte hield buitengewoon lang aan. Terwijl in de districten Djeboes, Blinjoe, Koba en Toboali de regens eerst in November invielen en in December de toestand in die districten gunstig kon worden genoemd, konden de overige districten eerst in Januari 1889 over voldoend werkwater beschikken.

De sluiting van het werkjaar had over het geheele gewest op 31 Januari 1889 plaats, met dien verstande dat het tot dien datum verkregen erts, na verwassching en smelting, nog tot het begin van Mei zou kunnen worden ingeleverd. In zes van de negen districten, en wel in de meest produceerende, duurden derhalve de graafwerkzaamheden voor de productie van 1888/89 feitelijk slechts 9½ maand, doch in verband met den arbeid, na ult. Januari nog gevorderd voor het verwasschen en smelten van het gewonnen erts, kan de duur van het exploitatiejaar veilig op 11 maanden worden gesteld.

De gezondheidstoestand onder de mijnwerkers was ongunstig, vooral in de maanden Juli t/m September 1888, toen vele gevallen van berriberri onder hen voorkwamen. Bedoelde ziekte, die in 't laatst van 1888 als geweken kon worden beschouwd, was het meest verspreid in de districten Soengeislan, Blinjoe, Toboali en Pangkalpinang, waar gedurende genoemde drie maanden, alleen van het personeel der gouvernementsmijnen, soms tot 25, 13, 9 en 8 pct. van de sterkte in verpleging waren (verg. ook blz. 136 hiervóór). Het aantal aangetasten was echter aanzienlijk grooter, zooals ook geconstateerd werd door den van regeeringswege naar Banka gezonden directeur van het laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie te Weltevreden (zie blz. 137 hiervóór), die een aantal mijnen bezocht. De licht aangetasten toch bleven veelal doorwerken, en meldden zich eerst ziek wanneer verdere arbeid voor hen onmogelijk werd. Dit is toe te schrijven aan den waan der arbeiders dat dóórwerken het hevig uitbreken van de ziekte belet, zoomede aan hun tegenzin om de mijnen te verlaten of van hunne medearbeiders te worden afgezonderd. Vele dezer in lichteren graad aangetasten herstelden, zonder eenige verpleging en zonder aanwending van geneesmiddelen. De verspreiding der ziekte was zeer onregelmatig. In het geheel overleden daaraan 202 werklieden der gouvernementsmijnen of ongeveer 3 pct. van de totale sterkte.

Het behoeft geen betoog dat de aangeduide omstandigheden (ziekte onder de mijnwerkers, belemmering van den mijnarbeid door droogte en daardoor korte duur van het werkjaar in het meerendeel der districten) van nadeeligen invloed waren op de productie, zoodat dan ook de levering over 1888/89 (65 964 pikols) niet alleen ongunstig afstak bij het zeer voordeelige exploitatiejaar 1887/88 (toen 84 397 pikols ingeleverd werden) maar ook bij de meeste vorige jaren.

Het aantal gouvernements- (onder contrôle werkende) mijnen bleef 97 bedragen, doch het aantal zoogenaamde particuliere mijnen ging van 227 tot 195 terug, doordien verschillende kleinere mijnen onder eenzelfde nummer werden gebracht en andere, die door enkele lieden slechts zeer onregelmatig werden bewerkt, onder de voor »nalezing" bestemde mijnen werden opgenomen. Bij de gouvernementsmijnen waren gemiddeld 6595, bij de particuliere ontginningen 1744 werklieden aanwezig (tegen 5777 en 1818 werklieden in 1887/88), die respectievelijk 69,01 en 22,38 pct. van de totale hoeveelheid tin inleverden, terwijl de overige 8,61 pct. geleverd werd door de zoogenaamde tra-smelters, nalezers, enz.

Uit het volgend overzicht kan blijken hoe deze verhoudingen zich voordoen, vergeleken met de uitkomsten van de vier voorafgegane werkjaren.

Werkjaar.	Duur van het werkjaar.	Ingeleverde hoeveelheid tin (in pikols): door de gouvernements- (onder contrôle werkende) mijnen.	door particuliere ontginningen.	door tra-smelters (zij die den afval van gouvernementsmijnen verwerken) en nalezers.	Totaal der levering (in pikols).	In verhouding tot het getal arbeiders a) werd het navolgend aantal pikols *gemiddeld per hoofd* ingeleverd: door de gouvernementsmijnen.	door particuliere ontginners.	door tra-smelters en nalezers.
1884/85 . .	Medio Febr. 1884–ult. Febr. 1885	56 264=75.51 pct.	13 444=18.04 pct.	4802=6.45 pct.	74 510	9.82	10.03	24.01
1885/86 . .	1 Maart 1885 – 31 Maart 1886	57 071=74.55 „	13 324=17.41 „	6157=8.04 „	76 552	10 38	9.93⁵	14.42
1886/87 . .	1 April 1886 – ult. Febr. 1887	54 395=70.56 „	16 220=21.04 „	6475=8.40 „	77 090	10.03	10.77	40.47
1887/88 . .	1 Maart 1887 – 31 Mei 1888	57 675=68.34 „	18 359=20.75 „	8363=10.91 „	84 397	9.98	10.09	47.79
1888/89 . .	Medio Apr. 1888 – medio Mrt. 1889	45 521=69.01 „	14 761=22.38 „	5682=8.61 „	65 964	6.90	8.46	39.45

a) Wat de tra-smelters en nalezers betreft, is de gemiddelde hoeveelheid niet per arbeider, maar per *inleveraar* berekend (zie noot a van den volgenden staat).

Districtsgewijze opgaven betreffende de levering gedurende het jongste werkjaar volgen hieronder.

Districten.	Gouvernementsmijnen. Aantal mijnen.	Gemiddeld aantal werklieden. Deelhebbers.	Jaarlooners.	Kolenbranders.	Totaal.	Geleverd tin (in pikols). Totaal.	Gemiddeld per hoofd.	Particuliere ontginningen. Aantal ontginningen.	Gemiddeld aantal werklieden.	Geleverd tin (in pikols). Totaal.	Gemiddeld per hoofd.	Tra-smelters en nalezers. Gemiddeld aantal *inleveraars.*	Geleverd tin (in pikols). Totaal.	Gemiddeld per hoofd. a)	Totale levering (in pikols).
Muntok . . .	"	"	"	"	"	"	"	16	265	1 501.49	5.67	4	189.02	47.25	1 690.51
Djeboes . . .	15	95	548	58	701	4 133.23	5.90	22	158	1 180.58	7.47	15	378.63	25.22	5 692.44
Blinjoe . . .	12	138	779	86	1 003	7 233.95	7.21	38	399	4 447.91	11.12	33	878.38	26.62	12 560.24
Soengeiliat . .	26	227	1 356	175	1 758	10 517.04	5.99	38	181	1 244.58	6.88	34	2 236.79	65.79	13 998.41
Merawang . .	12	82	777	101	960	6 605.76	6.88	14	119	1 081.84	9.09	12	729.71	60.81	8 417.31
Pangkalpinang.	14	216	682	149	1 047	8 598.86	8.21	15	147	1 246.67	8.48	10	570.54	57.05	10 416.07
Soengeislan . .	8	36	636	45	717	4 563.00	6.36	18	185	1 789.84	9.67	12	330.02	27.50	6 682.86
Koba	2	2	72	5	79	396.59	5.02	17	205	1 656.93	8.08	2	33.97	16.98	2 087.49
Toboali . . .	8	91	213	26	330	3 472.99	10.52	17	85	611.47	7.19	22	334.46	15.20	4 418.92
Totalen over 1888/1889 .	97	887	5 063	645	6 595	45 521.42	6.90	195	1 744	14 761.31	8.46	144	5 681.52	39.45	65 964.25
Over 1887/1888 waren de totalen	97	987	4 200	590	5 777	57 674.65	9.98	227	1 818	18 359.13	10.09	175	8 363.25	47.79	84 397.03

a) Deze berekening heeft slechts eene betrekkelijke waarde, daar men wel het aantal inleveraars kent, doch niet het aantal arbeiders, die tot het verkrijgen van de ingeleverde hoeveelheden hebben medegewerkt.

Na de in 't vorig verslag (blz. 239) vermelde aanbrengst van 1893 Chineesche nieuwelingen (in den verderen loop van 1888 nog met 6 vermeerderd, die, naar het schijnt, eigener beweging uit China naar Banka waren gekomen), werden in het begin van 1889 1021 nieuwelingen aangebracht, die allen op rekening van het werkjaar 1889/90 zijn ingeschreven. Ten einde het aantal werklieden van denzelfden stam niet te zeer te doen toenemen, en daarentegen dat der meer gewilde Hakka-Chineezen te vermeerderen, verleende de Indische Regeering machtiging om tot 1 Mei 1890, behalve 500 Haynam- of andere Chineezen tegen de gebruikelijke premie van 30 Mexicaansche dollars, ook 250 Hakka-Chineezen tegen eene premie van 40 dollars voor den mijnarbeid aan te nemen. De Loetjioe-Chineezen en hunne stamverwanten, die in de laatste jaren de meerderheid der nieuwelingen uitmaakten, zullen voorloopig slechts bij gebrek aan andere Chineezen worden aangenomen.

Gedurende het afgeloopen werkjaar werd een totaal bedrag van f 138 500 toegestaan om daaruit aan de gouvernementsmijnen voorschotten te verleenen tot het inkoopen van benoodigdheden, tot het betalen van werk dat boven de verplichte taken of door niet tot de kongsi's behoorende lieden verricht werd, en tot het verleenen van hand- of reëngagementsgelden aan nieuwe of weder ingeschreven koelies. De kongsi's maakten van die som slechts gebruik voor een bedrag van f 81 401,55, hetwelk bij de afrekening ten volle in geld werd teruggestort.

Bij de sluiting van het werkjaar werden aan de mijnen vooruitbetalingen verleend op het voorhanden, maar nog niet ingeleverd product, hetzij als erts aanwezig, hetzij reeds tot tin versmolten. Hierdoor werden de kongsi's in staat gesteld hunne jaarlooners volledig af te betalen, terwijl de in vorige jaren gebruikelijke voorschotten tot viering van het Chineesche nieuwjaar achterwege konden blijven. De volledige afbetaling droeg veel bij tot de spoedige hervatting van den mijnarbeid voor 1889/90, waarmede allerwegen omstreeks half Februari 1889 begonnen werd, en bracht het werkverzuim bij de wisseling der jaarontginning tot enkele dagen terug. Voor het bestrijden van de bedoelde vooruitbetalingen werd een krediet verleend van f 300 000, doch daarvan werd slechts voor een bedrag van f 205 572,03 gebruik gemaakt, te weten: door de gouvernementsmijnen voor f 182 455,03 en door de particuliere ontginners voor f 23 117. Deze sommen werden bij de afrekening eveneens in geld teruggestort. Ten slotte werden aan de gouvernementsmijnen, ter verrekening met tin, nog zoogenaamde afrekenings- of suppletie-voorschotten verleend, ten einde de kongsi's in staat te stellen aan hare geldelijke verplichtingen op genoegzame wijze te voldoen, waar de reglementaire betaling van het ingeleverde product daartoe onvoldoende bleek, hetzij wegens minderen tinrijkdom van het bewerkte ontginningsveld, hetzij wegens andere redenen. Ter vaststelling van het bedrag van dit suppletie-voorschot voor enkele mijnen werden de aangegane geldelijke verplichtingen getoetst aan een betalingsschema, waarvan de werkelijk gepraesteerde arbeid den grondslag uitmaakt. In de meeste gevallen bleef het benoodigde binnen de grenzen van het schema. Van het voor suppletie-voorschotten verleende krediet van f 125 000 werd uitbetaald f 111 373,55[5]. Overigens waren de uitgaven voor dit doel in het afgeloopen werkjaar bijzonder hoog, ten gevolge van de geringe hoofdelijke productie. Zelfs in het zoo gunstige productiejaar 1887/88 was voor dergelijke voorschotten, tot bestrijding van de noodzakelijke uitgaven der ontginners welke niet door de reglementaire betalingen konden worden gedekt, een bedrag van f 80 359,36 noodig geweest.

Het voor memorie voeren van oude schuld kon worden toegepast op één mijn in Djeboes en op drie mijnen in Toboali, welke daardoor te zamen tot eene hoogere uitkeering van f 3643,05 geraakten. Bovendien kwam deze regeling ten goede aan de onder bijzondere voorwaarden werkende mijn n°. 16 in Blinjoe, welke hierdoor f 5305,05[5] boven het verplichte minimum ontving. Het bedrag der voor memorie gevoerde schulden dezer mijnen bedroeg f 83 447,47[5]. [1])

De premie voor minder genotene rijst dan de hoeveelheid waarop de gouvernementsmijnen aanspraak konden maken, bleef op f 0,75 per pikol gesteld. De hooge marktprijzen van dit voedingsmiddel waren oorzaak dat de kongsi's sedert de tweede helft van het jaar de hun toekomende hoeveelheid rijst in natura wenschten te ontvangen. De afrekening met de particuliere mijnen ter zake van de rijstverstrekking had op dezelfde wijze plaats als in vorige jaren, zoodat voor de, naar reden van één pikol rijst per pikol tin, minder of niet genomen rijst eene premie van f 2,50 per pikol werd betaald.

De volgende staat geeft een overzicht van de kosten, welke op het Banka-tin in de twee laatst verloopen werkjaren zijn gevallen.

Eigenlijke productiekosten (voor zooveel betreft het genotene door de mijnwerkers):	1887/88.		1888/89. a)	
gouvernements-mijnen: waarde van de op crediet verstrekte rijst, olie, zout en materialen; bedrag der uitbetaalde voorschotten, b) behalve die bij de afrekening verleend (afzonderlijk uitgetrokken), en kosten der werving van nieuwelingen.	f 738 912		f 608 694	
buitengewone voorschotten bij de afrekening verleend, in het belang van de aanzuivering van achterstallige koelieloonen, enz.	80 359		111 374	
uitkeeringen in geld	101 849	f 921 120	59 511	f 779 579
bijpassing (ten einde de ongunstigst werkende mijnen eene minimum-uitkeering van f 5 per pikol tin te doen ontvangen)		206 952		179 049
premiën voor ijverige arbeiders		41 342		41 240
premiën voor niet-ontvangen rijst		12 595		5 013
inkoopsprijs à f 13,50 (in Muntok à f 20) c) per pikol van het door de particuliere mijnen, tra-smelters en nalezers geleverde tin		376 466		286 967
premiën voor niet-ontvangen rijst aan particuliere ontginners		50 581		40 734
Overige kosten in Indië, met inbegrip van het vervoer tot in de pakhuizen op Java:				
verlies op de rijstverstrekkingen d)	f 71 241		f 60 567	
Transporteeren	f 71 241	f 1 609 056	f 60 567	f 1 332 582

a) De verstrekkingen of daarvoor in de plaats tredende voorschotten en de premiën, benevens de met een * gemerkte posten zijn voor 1887/88 berekend over 12 maanden, voor 1888/89 over 11 maanden.

b) De buitengewone voorschotten, die in gereed geld moesten worden teruggestort, zijn in de opgaven over 1887/88 medegerekend en als contrapost geboekt. Een en ander is voor 1888/89 niet geschied, daar deze voorschotten geen invloed uitoefenen op den productieprijs.

c) De particuliere mijnwerkers in het district Muntok krijgen het door hen ingeleverde tin met f 20 per pikol betaald, omdat zij de voordeelen missen die de particuliere ontginners in de overige districten genieten, namelijk voorschotten en verstrekking van rijst tegen tariefsprijs.

d) De rijst kan gerekend worden op Banka aan het Gouvernement te hebben gekost: in 1887/88 f 6,00 en in 1888/89 f 5,75 per

[1]) Bij den aanvang van het werkjaar 1889/90 bedroeg het totaal der mijnschulden op Banka f 1 240 644,83[5]. Met toepassing van de algemeene bepalingen omtrent het afschrijven van den lande aankomende vorderingen (Indisch Staatsblad 1876 n°. 169) werd bij gouvernementsbesluit dd. 20 Juni 1888 n°. 6 machtiging verleend tot afschrijving van een bedrag van f 45 368,27, wegens de onaangezuiverd gebleven gedeelten der schulden van vijf in de laatste jaren ingetrokken mijnen.

Per transport	f 71 241	f 1 609 056	f 60 567	f 1 332 582
vervoer van het tin van Banka naar Java *e*)	55 958		59 776	
administratiekosten, waaronder ook pikolgelden van de administrateurs, daggelden van de waarnemende administrateurs en de élèves bij de tinmijnen, benevens reiskosten	*f*) * 78 013		*f*) * 72 356	
onderhoud der gebouwen en afschrijving wegens waardevermindering	* 8 160		* 8 509	
mijnbouwkundig onderzoek	* 118 984		* 115 868	
proefontginning met stoomvermogen	* 18 011		* 20 800	
belooningen aan mandoors en werkhoofden	„		254	
kosten van terugvoer (tot Singapore) van ontslagen mijnwerkers	120		„	
onderstand in rijst aan oude en gebrekkige mijnwerkers, voor de opgegeven werkjaren berekend achtereenvolgens tegen f 6,00 en f 5,75 per pikol	7 501		10 019	
transportkosten op Banka door het Gouvernement betaald	509		647	
kosten van aanvoer van Chineesche nieuwelingen, voor zoover niet op rekening der mijnen geboekt	47 691		12 128	
onvoorziene uitgaven (ad f $0{,}12^{5}$ per pikol) wegens verlies op zout, olie en materialen, kosten van opschuring in de pakhuizen op Banka, enz.	10 550		8 246	
		416 738		369 170
Af: Terugbetaling in contanten van diverse buitengewone voorschotten, en opbrengst van ten bate van den lande verkochte mijngoederen, enz.	f 127 456	f 2 025 794	*g*)	f 1 701 752
terugbetaling door de particuliere mijnen (à f 4 per pikol) voor hetgeen de rijstverstrekking meer heeft bedragen dan 2 pikols voor elken ingeleverden pikol tin.	188	127 644	f 83	83
Totaal der kosten *in Indië*		f 1 898 150		f 1 701 669
Kosten op den verkoop hier te lande (daaronder ook die van afscheep op Java en van vervoer herwaarts):				
Als maatstaf aannemende hetgeen voor deze kosten is verantwoord in de verkooprekeningen betreffende de in 1887 en 1888 hier te lande geveilde hoeveelheden (verg. bijlage OO van het vorig verslag en bijlage GG hierachter), zijnde respectievelijk f $3{,}65^{39}$ en f $3{,}62^{38}$ per pikol, is te dezer zake voor de tinlevering van 1887/88 en 1888/89 uit te trekken		308 378		239 241
Gezamenlijke kosten van het tin		f 2 206 528		f 1 940 910
Zijnde per pikol		f $26{,}14^{46}$		f $29{,}42^{35}$
De opbrengst per pikol van de in 1887 en 1888 geveilde hoeveelheden (zie de aangehaalde bijlagen) beliep		$83{,}82^{92}$		$84{,}63^{72}$
Zoodat de *winst per pikol* was te stellen op		f $57{,}68^{46}$		f $55{,}21^{36}$

pikol, terwijl aan de mijnen slechts f 5 wordt in rekening gebracht. Het geleden verlies op de rijstverstrekking is daarom voor de behandelde jaren berekend tegen respectievelijk f 1 en f 0,75 per pikol. (De levering te Batavia van de voor Banka benoodigde rijst voor de behoefte van 1889/90, geraamd op 100 000 pikols, is aangenomen tegen f 4,38 per pikol. Over de contractsjaren 1887/88 en 1888/89 is de aannemingsprijs geweest f 4,18 en f 4,14 per pikol.)

e) Over het driejarig tijdvak 1886 t/m 1888 is dit vervoer aangenomen geweest voor f 20 per kojang (van p.m. 30 pikols), doch ingevolge de nieuwe aanbesteding (voor 1889 t/m 1891) moet betaald worden f 27,25. De aanneming omvat niet het tin dat van Muntok wordt afgescheept. Voor het afhalen van daar wordt aan de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij tegoedgedaan f 16,20 per kojang (het laden ter reede en de overbrenging uit de pakhuizen daaronder niet begrepen).

f) Zie noot *a*.

g) Zie noot *b*.

In het belang van de zuiverheid van het in te leveren product wordt nog steeds omgezien naar verbeteringen in de smeltmethode. De in de beide vorige verslagen besproken gewijzigde smeltoven (met twee gietkommen), waardoor men reeds bij het uitgieten het min zuivere tin zou kunnen afgezonderd houden, leverde in de praktijk bezwaren op, zoodat ook in het afgeloopen werkjaar die gietwijze nog niet bij de algemeene smelting werd toegepast. De kans blijft echter open dat de ondervonden bezwaren nog worden uit den weg geruimd. Intusschen is, aanvankelijk met vrij bevredigenden uitslag, getracht, door het geven van doelmatige voorschriften omtrent het uitgieten bij het smelten met één kom, de beoogde scheiding van product van voldoende en van mindere zuiverheid te verkrijgen ook bij gebruik van den ongewijzigden oven, met andere woorden, de bij het smeltingsproces in het tin overgaande vreemde bestanddeelen, voornamelijk ijzer, in een klein aantal blokken te concentreeren. Deze blokken en het verder, als van onzuiverheid verdacht, uitgeschoten tin worden niet in den handel gebracht zonder voorafgaande raffinage. Zoodanige omsmelting heeft voor de eerste maal hier te lande plaats gehad met de in 't vorig verslag (blz. 241) bedoelde bezending van 19 584 blokken (wegende 10 038.62 pikols), behoorende tot de levering van 1886/87, terwijl voor hetzelfde doel eenige partijen van te zamen 2619 blokken zijn nagezonden. Sedert is nog besloten (gouvernementsbesluit dd. 22 Augustus 1889 n°. 2) om de verdere toezending van onzuiver of als zoodanig verdacht tin te staken en op Banka zelf eene raffinage te beproeven, voorloopig evenwel, ter verkrijging van gegevens nopens de voordeeligste wijze van handelen, alleen ten opzichte van het op de districtshoofdplaats Blinjoe voorhanden onzuiver product. Daarbij zal ook worden te rade gegaan met de op Billiton gevolgde wijze van raffinage.

De bewuste 19 584 blokken hebben bij omsmelting uitgeleverd 19 447 blokken (= 602 608 K.G.) geraffineerd tin, benevens $10\,548^{5}$ K.G. residu, terwijl de op de omsmelting gevallen onkosten hebben bedragen f $7739{,}06^{5}$. Het verlies van tin bij de omsmelting en het, tegen verwachting, voor sommige der geveilde partijen verkregen nadeelig verschil in prijs vergeleken met de opbrengst van gewoon Banka-tin (zie lager), worden berekend op een bedrag van f 15 812,39, te zamen dus f $23\,551{,}45^{5}$, doch deze som is terug te brengen tot f $17\,217{,}64^{5}$, omdat in mindering

komt een bedrag van f 6333,81, namelijk f 5689,27 wegens de opbrengst van 10 548[5] K.G., die als residu van de omsmelting zijn overgebleven, en f 644,54 wegens het in twee veilingen verkregen voordeelig verschil in prijs van het geraffineerde boven het gewone tin.

Uit het volgende overzicht betreffende de opbrengst van het in 1888 en gedurende de eerste negen maanden van 1889 hier te lande ter markt gebrachte Banka-tin kan blijken dat het geraffineerde tin niet in die mate de aandacht van den handel heeft getrokken als de zuiverheid van het product scheen te verdienen.

Dagteekening der veiling.	Verkochte hoeveelheid (in pikols). *a*)	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.).	Gemiddelde opbrengst per 50 K.G.	
			Bruto. *b*)	Netto. *c*)
1888.				
26 Januari . . .	10 886.25	667 482	f 91,72	f 88,15
21 Maart. . . .	12 561.24	769 622	93,85	90,16
30 Mei.	12 876.95	789 816	50.29	47,89
31 Juli	11 325.08	694 931	55,69	53,08
26 September . .	11 301.67	695 458	62,65	59,91
29 November . .	11 234.27	*d*) 689 431	60,29	57,63
Totalen . .	70 185.46	4 306 740	f 68,95	f 66,00
1889.				
31 Januari . . .	12 011.19	*e*) 739 637	f 58.13	f 55,39
28 Maart. . . .	12 378.45	*e*) 761 554	56,56	53,75
28 Mei.	12 458.98	*e*) 762 976	55.00	52,27
31 Juli	12 582.71	771 951	53,35	50,87
15 Augustus. . .	4 979.83	*f*) 292 231	54,13	51,14
25 September . .	10 317.13	632 371	55,04	52,34

a) De hier te lande ter omsmelting ontvangen 10 038.62 pikols tin uit het leveringsjaar 1886/87 zijn onder de in November 1888 en in de eerste drie veilingen van 1889 verkochte hoeveelheden verantwoord voor respectievelijk 500, 1500, 1500 en 1558.79 pikols, terwijl de overige 4979.83 pikols zijn verantwoord in de opgaaf betreffende de Augustus-veiling.

b) Veilingsprijs, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 pct. veilingskosten, en verminderd met 1½ pct. korting voor contante betaling.

c) De hier in mindering gebrachte onkosten zijn alleen die wegens aflading op Java, vervoer herwaarts en verkoop hier te lande, zoomede die wegens raffinage (zie hooger).

d) Hieronder 30 875 K.G. geraffineerd tin, waarvoor verkregen werd f 61,21 per 50 K.G., tegen f 60,56 voor het overig (ongeraffineerd) product.

e) In de eerste drie veilingen van 1889 waren opgenomen achtereenvolgens 92 170, 93 528 en 93 804 K.G. geraffineerd tin. Terwijl voor het ongeraffineerd tin in die veilingen per 50 K.G. gemiddeld bedongen werd respectievelijk f 58,43, f 56,83 en f 55,40, werd voor het geraffineerde tin slechts verkregen f 58,22, f 56,96 en f 54,61.

f) Uitsluitend geraffineerd tin. Het van de omsmelting der 19 584 blokken overgehouden residu woog 10 548[5] K.G. Hiervan werd eene hoeveelheid van 184[5] K.G. als monsters verstrekt à f 0,50 per K.G., terwijl de overige hoeveelheid van 10 364 K.G., bij onderhandsche inschrijving verkocht tegen f 54,55 per 100 K.G., opbracht, na aftrekking van 1 pct. voor contante betaling, f 5597,02.

Billiton.

Niettegenstaande het gemiddeld aantal werklieden in de laatste twee boekjaren nagenoeg even groot was — in 1887/88 7245 en in 1888/89 7237 — werd toch in laatstgemeld boekjaar, geëindigd op 30 April 1889, minder erts uitgegraven dan in het voorafgegane, hetgeen de Billiton-maatschappij toeschrijft zoowel aan de voor de ontginning ongunstige weersgesteldheid als aan vermindering der ertsrijkheid. Leverde het in 1887/88 uitgegraven erts 88 102 pikols tin uit (368 pikols minder dan uit de ertsproductie van 1886/87 verkregen was), de in 1888/89 gewonnen ertshoeveelheid vertegenwoordigde slechts 80 798 pikols tin. De cijfers verschillen echter met de tot elk boekjaar behoorende tin*levering* (in gemelde drie boekjaren toch kwamen in de pakhuizen der Maatschappij achtereenvolgens 89 193, 77 840 en 79 194 pikols), omdat niet al het uitgegraven erts in hetzelfde boekjaar versmolten wordt [1]).

Hoeveel elk der vijf mijndistricten in het jongst verloopen boekjaar aan ertsproductie en tinlevering bijdroeg, kan blijken uit het volgende overzicht.

Namen der mijndistricten.	Aantal mijnen in bewerking geweest.	Gemiddeld aantal mijnwerkers.	Verkregen hoeveelheden (in pikols):	
			Erts gereed voor de smelting.	Tin (voor zooveel bij het einde van het boekjaar reeds ingeleverd).
Tandjong Pandan . .	18	836	7 800	5 202,91
Manggar	22	2 550	47 800	31 891,17
Linggang.	18	2 048	34 900	23 287,25
Boeding	23	1 361	21 100	14 091,53
Dindang	16	442	7 100	4 721,12
Totalen over 1888/89.	97	7 237	118 700	79 193,98
„ „ 1887/88.	94	7 245	121 800	77 840,48
„ „ 1886/87.	92	6 591	130 800	89 193,09
„ „ 1885/86.	89	5 620	119 100	51 052,90
„ „ 1884/85.	85	5 296	91 000	61 357,07

Ten einde minder ertsrijke terreinen in ontginning te doen blijven, moest meer en meer het zoogenaamde quantum-stelsel worden toegepast; het voldeed naar wensch.

Ten dienste der ontginning van diepe kollongs werd op ruimere schaal gebruik gemaakt van pulsometers, tonmolens en andere bemalingswerktuigen. De in 't vorig verslag bedoelde windmotor beantwoordde nog niet aan de verwachting. Met de uitbreiding van krui-sporen en licht tram-materieel werd door de Maatschappij voortgegaan. De herstelling der wegen werd nagenoeg beëindigd; doch de toestand der bruggen liet hier en daar veel te wenschen over. Voor den bruggenbouw werd de bevolking met ijzerwerk, gereedschap en werklieden door de Maatschappij bijgestaan. De door haar onderhouden stoomgemeenschap tusschen de gewestelijke hoofdplaats Tandjong Pandan en de districtshoofdplaatsen bleef van zeer veel nut.

De gezondheidstoestand onder de mijnwerkers was minder gunstig dan in het voorafgegane boekjaar. Van 1 Mei 1888—30 April 1889 stierven in de mijnen 75 mijnwerkers, en in de hospitalen der Maatschappij op Billiton en te Buitenzorg (welk laatste in Mei 1889 opgeheven is) 78, tegen respectievelijk 55 en 52 in 1887/88. Onder de laatstbedoelde 107 overledenen waren 45 berriberri-lijders, onder de 153 overledenen in 1888/89 56. Het getal in 1888/89 behandelde hospitaalzieken bedroeg 867, waaronder 550 berriberri-lijders, tegen 667 hospitaalzieken, waaronder 291 berriberri-lijders in 1887/88. De berriberri-lijders, wier volkomen genezing twijfelachtig was, werden tijdig naar China teruggezonden. Dit was o. a. het geval met 53 van hen die te Buitenzorg verpleegd waren geweest. De nu en dan omtrent het herstel dezer lieden ontvangen berichten waren gunstig. De in vorige verslagen vermelde maatregelen tot bestrijding van de berriberri en tot bevordering van den gezondheidstoestand in 't algemeen werden met de meeste zorg toegepast; vooral de voeding werd belangrijk verbeterd door verstrekking van gezouten eieren en uitbreiding der visscherijen. De meest gebruikelijke geneesmiddelen, vooral chinine, waren steeds in de mijnen voorhanden.

De mutatiën onder het mijnpersoneel waren weder vrij talrijk. Terwijl bij het begin van het boekjaar (1 Mei 1888) waren ingeschreven 7404 mijnwerkers (waaronder 177 verlofgangers), was het aantal op 30 April 1889 geklommen tot 7489 (waaronder 488 verlofgangers). Gedurende het boekjaar werden wegens overlijden, ontslag of desertie afgeschreven 1168 mijnwerkers. Daarentegen werden er 1253 in de sterkte opgenomen, namelijk 476 die zich vrijwillig aanmeldden, en 777 die in China voor den mijnarbeid waren aangeworven. Het aantal vrouwen en kinderen vermeerderde gedurende het kalenderjaar 1888 van 1070 tot 1120. De vrouwen zijn meestal mede van Chineeschen landaard. Op 30 April 1889 beliep het aantal der Chineesche vrouwen 315.

De tot het afgeloopen boekjaar behoorende zes tinveilingen der Maatschappij, die om de twee maanden te Batavia werden gehouden, bestonden gezamenlijk uit 84 182,24 pikols, en brachten gemiddeld per pikol achtereenvolgens op: f 48,84, f 67,37[5], f 70,64, f 65,84, f 65,80 en f 63,44.

[1]) De nasmeltingen (die aan de tinlevering van een volgend boekjaar ten goede komen) bedroegen (volgens de thans verkregen nauwkeuriger opgaven) uit de ertsproductie van 1885/86 8721 pikols, uit die van 1886/87 7998, uit die van 1887/88 18 260 en uit die van 1888/89 19 864 pikols.

Als cijns aan den lande (3 pct. van de verkregen hoeveelheid tin) was de Maatschappij over het boekjaar 1888/89 verschuldigd 2 375,82 pikols, welke hoeveelheid in Juni 1889 in 's lands pakhuizen te Batavia werd afgeleverd.

In navolging van vorige verslagen wordt hier nog aangeteekend dat ter zake van het in 1888 te Batavia geveilde en uit Nederlandsch-Indië uitgevoerde Billiton-tin in 's lands kas vloeide aan vendusalaris p. m. f 75 700 en aan uitvoerrecht f 174 648. De voor gouvernementsrekening in 1888 hier te lande te gelde gemaakte 2675,78 pikols Billiton-tin (zijnde de door de Maatschappij opgebrachte cijns over 1886/87) bracht bruto f 303 496 en netto f 291 628 op.

Sumatra.

De in 't vorig verslag bedoelde »Siak- Tin- en landbouwmaatschappij", die eene door het inlandsch bestuur verleende mijnconcessie in Boven-Siak (residentie Sumatra's Oostkust) bezit, ving hare werkzaamheden aan, die hoofdzakelijk van voorbereidenden aard waren, zoodat nog geen tin kon worden geproduceerd.

Riouw en onderhoorigheden.

De in 1887 door het inlandsch bestuur van Lingga-Riouw verleende concessie aan den heer F. ALTING DU CLOUX voor de winning van tin op het geheele eiland Singkep is, bij onderhandsche akte dd. 10 Mei 1889, overgedragen op de den 8sten dier maand te Amsterdam opgerichte en aldaar gevestigde naamlooze vennootschap »Singkep-Tinmaatschappij" [1]), welke overdracht bij gouvernementsbesluit dd. 11 Juli 1889 n°. 3 is goedgekeurd, nadat de directeur dier Maatschappij zich namens de vennootschap had verbonden tot vergoeding van beschermingskosten, wanneer bescherming op verzoek der Maatschappij mocht plaats hebben, zoomede om geene mijnwerkers van Banka aan te werven. Daar, bij de afsluiting te Batavia van de berichten voor dit gedeelte van het verslag, het technisch personeel voor de ontginning, benevens gereedschappen en werktuigen reeds in Indië waren aangekomen, werd de aanvang der werkzaamheden op Singkep spoedig tegemoet gezien [2]). Intusschen gaat de inheemsche bevolking steeds voort met het inzamelen van tin zooals zij dat gewend is. (Ingevolge het concessie-contract behoeft zij daartoe de speciale vergunning van de concessionarissen.)

§ 3. *Steenkolen.*

Java.

Ook in 1888 werd nog geen aanvang gemaakt met de rationeele winning van steenkolen uit het mijnveld »Tanisari" in de Preanger Regentschappen, waarvoor in 1887 door het Gouvernement concessie is verleend aan den heer A. G. BOSCH. Het vast recht over het op 31 Augustus 1888 verstreken eerste concessiejaar (in 't geheel f 428,24) werd door den ondernemer behoorlijk voldaan. De hoeveelheid afgevoerde kolen bedroeg 86 278 K.G.

Borneo.

De titel van aankomst der gouvernements-mijnconcessie »Oranje Nassau" in de afdeeling Martapoera (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) werd tijdig (op 31 Mei 1889) openbaar gemaakt, zoodat op dien dag de concessie is ingegaan. Voor zoover de Indische berichten loopen, was echter te Batavia nog niets bekend omtrent het aanvangen van de werkzaamheden of omtrent de overneming door den concessionaris van het in de concessie begrepen, vroeger voor de gouvernements-kolenontginning gediend hebbende machinegebouw met de zich daarin bevindende werktuigen. Over de voorwaarden dezer concessie behelst het vorig verslag (blz. 243) de noodige bijzonderheden, terwijl zij in haar geheel zijn te vinden in een der bijvoegsels tot de Javasche Courant van 21 December 1888.

De krachtens eene concessie van het inlandsch bestuur op 30 Mei 1888 aangevangen steenkolenwinning te Batoe-Panggal in het rijk Koetei (Borneo's Oostkust) wordt geregeld voortgezet door de »Steenkolenmaatschappij Oost-Borneo", wier concessie de belangrijke oppervlakte omvat van circa 50 000 bouws. De kolen, die gewonnen werden bij het gereedmaken van de kolenlagen voor den eigenlijken afbouw, vonden gereedelijk afnemers. In Augustus 1889 werd voor 't eerst eene lading Batoe Panggal-kolen (700 ton) te Singapore ter markt gebracht, welke, volgens bericht van onzen consul-generaal aldaar, nemers had gevonden tegen \$ 8⅓ of f 15.50 per ton ex-schip. (Cardiff-kolen, welke als de beste kolensoort worden beschouwd, golden toen te Singapore \$ 10,85 ex-schip.) Blijkens mededeelingen van den directeur der onderneming was bij vergelijkende proefnemingen aan boord van het stoomschip *Schwalbe* der »Nord-Deutsche Lloyd" de verhouding van Batoe Panggal- tot Cardiff-kolen bevonden te zijn als 17:20. Blijkens blz. 54 hiervóór zijn ook van gouvernementswege reeds Batoe Panggal-kolen in beproeving genomen.

Dezelfde Maatschappij heeft het voornemen om met nog andere inlandsche bestuurders ter Oostkust van Borneo, te weten met die van Sambalioeng en Goenoeng Taboer, te onderhandelen over het verkrijgen van concessies ter winning van steenkolen. De door de politieke contracten met genoemde rijken gevorderde voorafgaande toestemming van het Gouvernement tot zoodanige onderhandelingen is verleend bij gouvernementsbesluit dd. 28 April 1889 n°. 4, onder voorwaarde dat bij de te sluiten overeenkomsten, zoomede ten aanzien van de door de Maatschappij tegenover het Gouvernement te aanvaarden verplichtingen, de instructies worden inachtgenomen die den resident ter voorlichting van de adressante zijn verstrekt.

In gelijken zin beschikte de Indische Regeering bij datzelfde besluit ten aanzien van eene concessie voor kolenwinning aan de Balik Papan-baai in het rijk van Koetei, waarvoor de heer J. H. MENTEN, directeur der meergenoemde Maatschappij, in Augustus 1888 voor zich persoonlijk met het inlandsch bestuur reeds een contract had gesloten, tegen welks inhoud echter bij de Indische Regeering verschillende bedenkingen bestonden, weshalve zij er zich toe bepaalde den adressant alsnog vergunning te verleenen om, onder nadere goedkeuring van het Gouvernement, tot het voorschreven doel eene andere overeenkomst met het Koeteische bestuur te sluiten, ingericht naar hetgeen hem de resident zou aangeven.

Eene in November 1888 door de heeren M. J. BOISSEVAIN en P. VAN DIJK aan de Indische Regeering gerichte aanvraag om concessie tot exploitatie, over eene oppervlakte van circa 10 000 bouws, van de kolenlagen gelegen in het noordwestelijk gedeelte van het eiland Poeloe Laut, behoorende tot de gouvernementslanden der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, werd, zooals zij was gesteld, niet voor inwilliging vatbaar bevonden; doch de Indische Regeering verklaarde zich bereid (besluit dd. 13 Mei 1889 n°. 4) hunne aanvraag in nadere overweging te nemen, indien zij daarop binnen één jaar terugkwamen, met inachtneming van hetgeen hun werd aangegeven.

Reeds sedert eenige jaren worden op Poeloe Laut door of namens inlandsche rechthebbenden kolen gewonnen (verg. het verslag van 1886 blz. 199). Bijzonderheden daaromtrent over 1887 of 1888 zijn echter niet gemeld [3]), evenmin als nopens andere inlandsche kolenontginningen in het gewest.

In de Westerafdeeling van Borneo werden alleen kolen ontgraven bij Salimbou en in de Knepaij-streken ten dienste zoowel van het Gouvernement (verg. blz. 54 hiervóór) als

[1]) De Maatschappij is als rechtspersoon erkend bij Koninklijk besluit dd. 26 April 1889 n°. 41. Volgens hare statuten (zie het eerste bijvoegsel tot de Staatscourant van 30 Juni/1 Juli 1889) stelt zij zich bovendien ten doel om, wanneer daaromtrent, onder goedkeuring van de Regeering, met het inlandsch bestuur overeenkomsten kunnen worden gemaakt, haren werkkring uit te breiden tot de ontginning van tinerts in andere gedeelten van het Lingga-Riouwsche rijk, zoomede van andere delfstoffen aldaar of op Singkep. Het maatschappelijk kapitaal is bepaald op f 1¼ millioen, verdeeld in 5000 aandeelen, van welke er bij de oprichting der Maatschappij 1100 (vertegenwoordigende een bedrag van f 275 000) waren geplaatst en ten volle gestort, terwijl de 3900 andere binnen vijf jaren moeten zijn uitgegeven.

[2]) Sedert is vernomen dat de directeur der Maatschappij Singkep heeft bezocht en nopens zijne bevinding, wat betreft de tinertsafzettingen aldaar, een zeer bevredigend rapport heeft uitgebracht.

[3]) In den jaargang 1888 van het Jaarboek van het mijnwezen zijn opgenomen twee rapporten, in 1887 door den mijningenieur J. A. HOOZE uitgebracht nopens onderzoekingen naar kolen zoowel op Poeloe Laut als in verschillende gedeelten der oostkust van Borneo.

van particuliere afnemers. De afzet vond plaats tegen f 1 of f 0,75 per pikol, ongerekend de transportkosten.

§ 4. *Andere delfstoffen.*

Java.

Door tijdige openbaarmaking van den titel van aankomst (zie Indisch Staatsblad 1873 n°. 217*b*) zijn in den laatsten tijd op Java de drie volgende op aanvraag verleende gouvernements-concessies in werking getreden, waarvan die sub *a* en *b* vermeld reeds in 't vorig verslag (blz. 243 en 244) werden besproken:

a. op 23 October 1888 de in Juni te voren aan den heer G. Ellinger verleende concessie » Genoek Watoe", voor het winnen van jodium en jodium-verbindingen in een terrein, ter grootte van $9^{698}/_{1000}$ bouws, in de residentie Soerabaija;

b. op 7 Februari 1889 de in September 1888 aan den heer C Zwerus verleende concessie » Goenoeng Woengkal" (residentie Pasoeroean), voor het winnen van zandsteen in een mijnveld ter grootte van $12^{277}/_{500}$ bouws; en

c. op 20 April 1889 de concessie » Djabakotta", voor het winnen van petroleum, naphta, bergteer, aardpek, asphalt, aardhars, aardwas en natuurlijk koolwaterstofgas, bij gouvernementsbesluit dd. 31 Maart 1889 n°. 2 verleend aan de » Dordsche Maatschappij tot opsporen en exploiteeren van petroleumbronnen op Java", en betrekking hebbende tot een mijnveld in de districten Djabakotta en Djenggolo I (afdeelingen Soerabaija en Sidoardjo der residentie Soerabaija), naar berekening groot 21 800 bouws.

Deze drie concessies, waarvan de voorwaarden in haar geheel zijn te vinden in de bijvoegsels tot de Javasche Courant van 25 September 1888, 21 December 1888 en 25 Juni 1889, zijn allen verleend op den voet der mijnverordeningen (Indisch Staatsblad 1873 n°. 217*a* en 1874 n°. 128), en wel voor den maximum-termijn van 75 jaren en tegen jaarlijksche uitkeering aan den lande van den minimum-cijns (3 pct. van de netto-opbrengst) en van het voorgeschreven vaste recht van f 0,25 per bouw. Ingevolge gemelde verordeningen gaat de cijns in met het vierde jaar, volgende op dat waarin de concessie is verleend, en het jaarlijksch vast recht met den aanvang der mijnontginning. Voor de sub *a* en *b* bedoelde concessies wordt de mijnontginning geacht een aanvang te nemen met den dag waarop de werkzaamheden op het terrein worden ondernomen, daaronder niet begrepen die tot het doen van opnemingen of tot het plaatsen van merkteekenen, doch bij de concessie *c* is aangenomen dat de mijnontginning aanvangt te gelijk met het ingaan van de concessie zelve. Met het oog op de aanzienlijke grootte van het concessieterrein Djabakotta [1]), waarvan de bovengrond bovendien niet anders dan bebouwde gronden en vischvijvers omvat, heeft de concessionaris de verplichting aanvaard om van den bovengrond nimmer over meer dan 200 bouws *terzelfder tijd* te zullen beschikken. Verder zijn bij de concessie *c*, in het algemeen belang of in dat van de rechthebbenden op den bovengrond, de noodige beperkingen gemaakt ten aanzien van het doen van ontgravingen of boringen of van den afvoer van stoffen, en is tevens eene bepaling in de concessie opgenomen, die de gelegenheid aanbiedt om, indien de inlandsche rechthebbenden zulks verlangen, geschillen omtrent eventueele schadeloosstelling door het hoofd van gewestelijk bestuur of, in hooger beroep, door den Gouverneur-Generaal te doen beslissen.

Van de twee concessies, waarvoor blijkens het vorig verslag (blz. 243) mededinging was uitgelokt, is die betreffende het winnen van marmer en kalksteen in het mijnveld » Panggoel" (residentie Kediri) zonder gevolg gebleven. De voorloopige toewijzing aan den heer M. J. Boissevain werd namelijk bij gouvernementsbesluit dd. 4 April 1889 n°. 6 vervallen verklaard, vermits zijnerzijds niet binnen den bepaalden termijn aan de gestelde voorwaarden was voldaan. De andere concessie, betreffende het winnen van jodium en jodium-verbindingen uit het mijnveld » Kedoeng Waroe" (residentie Soerabaija), ter grootte van $7^{443}/_{500}$ bouws, is verleend (gouvernementsbesluit dd. 11 Maart 1889 n°. 16). Daarvan is echter hierboven geen gewag gemaakt, omdat hier te lande nog niet is gebleken of de titel van aankomst tijdig (immers vóór of op 11 September 1889) is openbaar gemaakt. Deze concessie is niet aan den hoogsten inschrijver toegewezen, omdat de inlandsche rechthebbenden op den grond het hun bij de mijnverordening gewaarborgde recht hebben doen gelden om de concessie te verkrijgen tegen het hoogste vast recht waarvoor was ingeschreven (f 31 per bouw en per jaar). De heeren H. J. W. C. Jonkers en W. P. Daniëls, die zich het eerst moeite hadden gegeven voor deze concessie, hadden zich, voor het geval dat hunne inschrijving mocht blijken niet de hoogste te zijn, bij notarieel contract tegenover de bedoelde inlandsche rechthebbenden verbonden om, nadat deze met goed gevolg van hunne rechten zouden hebben gebruik gemaakt, de concessie van hen over te nemen. Daar de middelen voor eene behoorlijke ontginning (geraamd op f 30 000) bleken voorhanden te zijn, is de concessie aan die inlanders (Pa Kaminah c. s. van de dessa Kedoeng Waroe) verleend. De voorwaarden (in haar geheel te vinden in een der bijvoegsels tot de Javasche Courant van 25 Juni 1889) zijn nagenoeg gelijkluidend met die sub *a* en *b* hiervóór bedoeld. Het jaarlijksche vast recht is echter, overeenkomstig het hoogste bod, bepaald op f 217, zijnde f 31 per bouw, berekend over het ronde getal van 7 bouws.

Sumatra.

De nieuwe vennootschap » Mijnbouwmaatschappij Tambang-Salida", welke in 1887 te Amsterdam is opgericht tot het ondernemen van de door de vroegere » Mijnbouwmaatschappij Salida" gedeeltelijk voorbereide winning van edele en andere metalen in de Padangsche Benedenlanden, en op 21 Maart 1888 de haar daartoe door het Gouvernement verleende concessie, omvattende een mijnveld van 9018 bouws in de afdeeling Painan, had aanvaard, heeft, na gedurende omstreeks elf maanden met zeer ongunstige uitkomsten de ontginning beproefd te hebben, bij het einde van Februari 1889 de werkzaamheden gestaakt. Het aan den lande verschuldigd vast recht over 1888/89, groot f 2254,50, werd in 's lands kas te Painan gestort. Ingevolge een in Juni jl., namens de Maatschappij, door haren vertegenwoordiger te Padang aan de Indische Regeering gedaan verzoek, is bij besluit dd. 26 Juli 1889 n°. 52 de termijn van $1^1/_2$ jaar, binnen welken de grenzen van het mijnveld voorloopig moesten zijn afgebakend, verlengd tot $2^1/_2$ jaar, derhalve tot 21 September 1890.

De aan den heer R. D. Verbeek in uitzicht gestelde gouvernements-concessie voor de winning van goud en andere metalen in een terrein, naar berekening groot 27 520 bouws, in de afdeeling XIII en IX Kotta der residentie Padangsche Bovenlanden, is nog niet verleend kunnen worden, omdat de aanvrager tot dusver niet heeft kunnen aantoonen over het voor de onderneming noodig geraamde kapitaal van f 300 000 te kunnen beschikken. Bij gouvernementsbesluit dd. 30 Mei 1889 n°. 4 is hem alsnog één jaar tijd gelaten om hiervan te doen blijken, alzoo tot 2 Juli 1890. Een Engelsche mijningenieur is in Augustus jl., vergezeld van den aanvrager, naar Indië vertrokken, ten einde op de plaats zelve eene expertise te houden nopens de kansen van slagen voor hen die de voor eene ontginning noodige geldmiddelen zouden willen bijeenbrengen.

Het goudgraven door inlanders geschiedde ter Sumatra's Westkust slechts nu en dan en op zeer onbeduidende schaal. Ook het wasschen van goud uit rivierzand had minder veelvuldig plaats dan vroeger. Alleen in streken, waar vaak rijstschaarschte heerscht, wordt daarvan nog eenig werk gemaakt.

In vorige verslagen is melding gemaakt van eene concessie, door het inlandsch bestuur van Langkat (residentie Oostkust van Sumatra) reeds in 1883, met goedkeuring van het Europeesch bestuur, verleend aan den heer A. J. Zijlker, tot het winnen van petroleum in een mijnveld van 500 bouws aan de Lepan-rivier in Beneden-Langkat. De concessionaris, die vroeger te vergeefs getracht heeft het noodige kapitaal te verkrijgen voor de ontginning, doet hiertoe op nieuw pogingen, nu niet zoozeer de proefboringen, als wel de geologische en andere waarnemingen

[1]) Van het indienen van eene plattegrondsteekening op de schaal 1:3000, zooals art. 6, § *b*, van Indisch Staatsblad 1874 n°. 128 vordert, was in dit geval door de Indische Regeering dispensatie verleend.

van den gouvernements-mijningenieur, die laatstelijk (sedert September 1887) in Langkat werkzaam was, meer licht hebben doen opgaan nopens de vraag in hoever men verwachten kan petroleumbronnen te vinden in de streek waarin het concessiegebied gelegen is. De ingestelde onderzoekingen, waaraan veel kosten en bezwaren verbonden waren, hebben geleerd dat zich in die streek eene uitgestrekte petroleum-voerende afzetting bevindt, en het is niet onmogelijk dat men er door boringen tot eene diepte van minstens 120 M. petroleum-bronnen zal aantreffen, in productie niet achterstaande bij bronnen die in Amerika geëxploiteerd worden. Nadere bijzonderheden vindt men in het verslag van het mijnwezen over het 3de kwartaal 1889, gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 6 December van dat jaar. De Indische Regeering heeft geoordeeld dat er geen reden was om de onderzoekingen van gouvernementswege in Langkat nog verder voort te zetten, en daarom bij besluit dd. 4 Augustus 1889 n°. 10 de terugroeping van het gouvernements-mijnpersoneel uit Langkat bevolen. Op vergoeding van de voor het onderzoek gedane uitgaven bestond geen vooruitzicht, daar de heer Zijlker zich slechts tot terugbetaling verbonden had voor het geval de onderneming vóór 1 Januari 1890 tot uitvoering mocht zijn gekomen (zie Koloniaal Verslag van 1886 blz. 200), en zijne borgen niet genegen waren dien termijn te verlengen.

Blijkens het vorig verslag (blz. 245) waren in den aanvang van 1888 voorloopige stappen gedaan om eene concessie te verkrijgen in een gedeelte van het landschap Poeloe Lawan, mede in de residentie Oostkust van Sumatra, en wel voor de ontginning van magneetijzererts en andere delfstoffen. Van de verkregen vergunning om ter zake met het inlandsch bestuur te onderhandelen, schijnt echter door den aanvrager, den heer J. O. Freiwald, nog geen gebruik te zijn gemaakt.

Borneo.

De te Amsterdam gevestigde »Borneo-Mijnmaatschappij" maakte, ofschoon zij het aan den lande verschuldigde jaarlijksche vast recht van f 750 voldeed, ook in 1888 geen gebruik van hare concessie voor het winnen van diamant, goud, platina en steenkolen in een terrein te Tjempaka (district en afdeeling Martapoera der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).

Als tak van volksnijverheid is het graven van diamant in genoemde residentie nagenoeg geheel tenietgegaan. In de landschappen, uitgemaakt hebbende het voormalig rijk Bandjermasin, en in de afdeeling (thans onderafdeeling) Tanahlaut behoeven de diamantgravers eene licentie van den resident, bedragende sedert 1 October 1886 f 1 's maands per hoofd (vroeger f 3). In de jaren 1887 en 1888 nu bracht dit licentierecht niet meer dan f 253 en f 204 op, terwijl bijv. in het vijfjarig tijdvak 1873 t/m 1877 te dier zake gemiddeld f 57 669 's jaars ontvangen was.

In de genoemde onderafdeeling Tanahlaut houden sommigen zich ook onledig met het graven en wasschen van goud. Het recht om daarvoor licenties af te geven, wordt jaarlijks verpacht, welke pacht voor 1887 tegen f 900 en voor 1888 tegen f 1372 werd afgestaan.

In de residentie Westerafdeeling van Borneo wordt het recht om belasting te heffen ter zake van het graven of wasschen van goud en diamant in gronden die niet door of met toestemming van het Gouvernement in concessie zijn afgestaan, mede jaarlijks verpacht. In de voornaamste mijnstreken aldaar beliep de pacht voor 1888 f 7152, tegen f 8028 voor 1887 (verg. bijlage MM hierachter). De goudgroeven in de afdeelingen Sambas en Montrado, bijna uitsluitend door Chineezen bewerkt, leverden 2516½ thail goud (de thail = 54 gram). De prijzen van het goud liepen van f 66 tot f 79 per thail. De opbrengst van enkele goudgroeven in de afdeelingen Sintang en Pontianak en Ommelanden (in het voormalige gebied van Mandhor) was onbeteekenend. In de afdeeling Landak werden gedurende 1888 bewerkt 8 goud- en 17 diamantmijnen, welke eene productie opleverden van 196 thail goud en 1869 karaat diamant, terwijl in 1887 uit 15 goud- en 29 diamantmijnen verkregen werden 321 thail goud en 1562 karaat diamant. Volgens de opgaven der tolkantoren bedroeg in 1888 de waarde van het ter Westerafdeeling van Borneo uitgevoerde ongemunt goud f 58 210, tegen f 47 050 in 1887.

Met betrekking tot de inlandsche staten op Borneo is in deze paragraaf het volgende aan te teekenen.

Door den heer J. H. Menten werd in Augustus 1888 's Gouvernements goedkeuring gevraagd op een door hem met het inlandsch bestuur van Koetei (Oostkust van Borneo) gesloten contract tot winning van petroleum en andere bitumineuse zelfstandigheden in het geheele gebied van dat rijk. Daar echter bij de Indische Regeering tegen eene zoo onbegrensde concessie en ook tegen verschillende bepalingen van het contract bezwaren bestonden, werd daaraan de gevraagde goedkeuring onthouden (gouvernementsbesluit dd. 28 April 1889 n°. 4). De adressant werd echter tot den resident verwezen om te vernemen hoe een voor goedkeuring vatbaar contract zou moeten zijn ingericht, betrekking hebbende hetzij tot het recht van onderzoek gedurende een bepaald aantal jaren, ten einde tot de keuze te kunnen geraken van een werkelijk voor ontginning in aanmerking komend concessieveld, hetzij tot het al aanstonds afstaan van een binnen bepaalde grenzen te omschrijven concessieveld.

Aan den heer G. Murray te Bandjermasin werd bij gouvernementsbesluit dd. 1 Juli 1889 n°. 12 voorwaardelijk vergunning verleend om, onder nadere goedkeuring van de Indische Regeering, met het Koeteisch bestuur te contracteeren voor het delven van goud in een nader te omschrijven gedeelte van dat rijk.

In het rijk van Sambas (residentie Westerafdeeling van Borneo) zijn onder dagteekening van 3 en 10 Juni jl. de eerste twee concessies voor mijnontginning uitgegeven. Daar de ter zake door het inlandsch bestuur respectievelijk met de heeren R. Liddelow en E. L. Gordon gesloten contracten aan de model-voorwaarden (zie blz. 248 hiervóór) voldeden, de ondernemers als concessionarissen konden worden erkend en deze tevens bij authentieke akte jegens het Gouvernement de verplichtingen hadden aanvaard die de Regeering sedert eenige jaren gewoon is van concessionarissen in inlandsche staten te vorderen, zijn de concessies bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 8 Augustus 1889 n°. 20. Beide concessies betreffen het winnen van goud, zilver, platina, kwikzilver, koper, lood, zink, tin, ijzer, nikkel, antimonium, arsenicum, tellurium, selenium en bismuthertsen, zoomede van andere delfstoffen. De concessie Liddelow, »Sambas Gold Mines" geheeten, omvat drie perceelen tot eene vermoedelijke uitgestrektheid van respectievelijk 37 500 [1]), 170 en 11 000 bouws; de concessie Gordon, »West Borneo Gold Field" genaamd, bestaat uit twee perceelen, welke berekend worden eene oppervlakte te beslaan van 11 000 en 9000 bouws. De aan den sultan op te brengen jaarlijksche cijns is voorshands alleen bepaald voor zooveel betreft de hierboven met namen genoemde delfstoffen, waarvan over de jaarlijks van de onderneming afgevoerde hoeveelheden 2½ pct. van de waarde als cijns moet worden opgebracht, met beding als minimum van respectievelijk f 4867 en f 2000 's jaars (overeenkomende met f 0,10 per bouw). In het eerste jaar van de werking der concessies wordt dit minimum verminderd naar reden van het gedeelte van het jaar dat verloopen is vóórdat de resident de contracten heeft goedgekeurd (welke voorloopige goedkeuring op 19 Juli 1889 heeft plaats gehad). Binnen drie jaren na laatstgemelden datum moet met de winning der delfstoffen een aanvang zijn gemaakt. Voor nadere bijzonderheden omtrent den inhoud der beide contracten zie men het bijvoegsel tot de Javasche Courant van 6 December 1889.

Celebes.

Het in 't verslag van 1887 (blz. 204) besproken verzoek van de firma gebr. Bauermann & Parmentier te Gorontalo.

---

[1]) De in de Westerafdeeling van Borneo in concessie uit te geven mijnperceelen zullen in den regel eene groote uitgestrektheid dienen te beslaan, omdat zich binnen de grenzen dier perceelen meestal vele terreinen bevinden waarop reeds inlandsche of Chineesche mijnontginningen zijn gevestigd, welke terreinen van de concessie uitgesloten zijn. (Wel kunnen op de in de concessie-contracten aangegeven wijze de rechten daarop van de belanghebbenden door de concessionarissen worden afgekocht, maar dit zal wel niet dan zeldzaam plaats vinden.) Ook zijn van de mijnconcessies uitgesloten die binnen het concessieveld gelegen terreinen, waarop om redenen van publiek belang geen ontginning kan worden toegelaten.

om concessie of prioriteit van concessie voor het winnen van goud en andere delfstoffen in een mijnveld nabij Soemelatta in het district Kwandang der afdeeling Gorontalo (residentie Menado), waarop in Juli 1888 namens die firma werd teruggekomen, heeft aanleiding gegeven tot eene gedachtenwisseling met de Regeering hier te lande. Nu de Gorontalosche landschappen, waartoe het district Kwandang behoort, onder rechtstreeksch bestuur van het Gouvernement zijn gebracht (zie blz. 83 hiervóór), en de Regeering hier te lande sedert hare zienswijze over eene met deze aanvrage samenhangende quaestie aan het Indisch Bestuur heeft doen kennen, is de aanvrage aldaar in nadere behandeling genomen.

De inlandsche goudwinning in Gorontalo is bijna geheel gestaakt, terwijl de goudgravende bevolking voor het groote meerendeel naar andere streken van het gewest is verloopen.

Een in 1886/1887 van gouvernementswege ingesteld vluchtig onderzoek naar de ontginbaarheid van het goud te Soemelatta heeft geleid tot de verwachting dat bij meer afdoende en kostbaarder onderzoekingen of bij eene proefontginning gunstige uitkomsten zouden kunnen verkregen worden. In de jongst verschenen aflevering van het Jaarboek van het mijnwezen (jaargang 1889 deel I) vindt men twee rapporten nopens het onderzoek te Soemelatta en op andere bekende vindplaatsen van goud in Gorontalo.

Batjan.

De op blz. 246 hiervóór genoemde Batjan-maatschappij maakte ook in 1888 nog geen gebruik van het haar krachtens eene concessie van het inlandsch bestuur (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3726) toekomend recht tot exploitatie van de in het gebied van Batjan (residentie Ternate) aanwezige delfstoffen.

Flores.

Zoowel de heer A. Langen te Batavia als de firma Mirandolle Voûte & C°. te Samarang hebben aan de Indische Regeering doen blijken van hun verlangen om mijnontginning op Flores te beproeven. De Indische Regeering heeft echter hunne requesten voorshands in advies gehouden en bij besluit dd. 20 September 1889 n°. 18 bepaald dat door een gouvernements-mijningenieur een onderzoek zou worden ingesteld in het noordwestelijk aan Endeh grenzende gedeelte van Midden-Flores. In de eerste dagen van December is de met dit onderzoek belaste mijn ingenieur te Endeh op de zuidkust van Flores ontscheept [1]).

§ 5. *Vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen.*

Omtrent de in de drie vorige verslagen besproken vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen valt het volgende te vermelden.

De door den heer A. Stoop verkregen vergunning van den resident van Soerabaija (beschikking dd. 27 Augustus 1887) leidde tot het verleenen van de op blz. 255 hiervóór besproken concessie »Djabakotta". De uitkomsten van het op verzoek van den heer B. D. Van Rietschoten door een opziener van het mijnwezen ingesteld onderzoek naar marmer in het district Wadjak, afdeeling Ngrowo, residentie Kediri, gaven genoemden ondernemer aanleiding om vergunning te vragen tot het onderzoeken van een ander in hetzelfde district gelegen marmerhoudend terrein, welke vergunning hem verleend werd bij beschikking van den resident van Kediri dd. 11 April 1889 voor een tijdvak van vijf achtereenvolgende jaren. Aangaande de mijnbouwkundige opsporingen in de residentiën Soerabaija, Krawang en Djokjokarta [2]), krachtens in 1886 en 1887 (respectievelijk aan de heeren J. B. Kayser, H. Der Kinderen en F. A. Enklaar van Guericke) verleende vergunningen, kwamen geen nadere berichten in. In de afdeelingen XIII en IX Kotta en Tanah Datar der residentie Padangsche Bovenlanden (Sumatra's Westkust) namen de in December 1887 aan den heer P. J. Van Houten toegestane onderzoekingen binnen den bepaalden termijn een aanvang. Dit was ook het geval met de nasporingen in de onderafdeeling Ampat Lawang der residentie Palembang, waarvoor in November 1887 vergunning was verleend ten behoeve van mevrouw de wed. Du Cloux, geb. Fischer. Wegens de verkregen ongunstige uitkomsten zijn echter laatstbedoelde nasporingen spoedig gestaakt. De in Mei 1886 door den resident van Palembang aan den heer F. Alting du Cloux verleende vergunning tot mijnbouwkundige opsporingen in de afdeeling Iliran en Banjoeasin werd bij 's residents beschikking van 6 October 1888 ingetrokken, op grond dat daarvan niet tijdig was gebruik gemaakt.

In 't vorig verslag had ook nog melding moeten gemaakt zijn van eene onder dagteekening van 15 Mei 1888, mede door den resident van Palembang, aan den heer J. Moldenhauer voor den tijd van vijf jaren verleende vergunning tot mijnbouwkundige onderzoekingen naar steenkolen in de marga Darmo (Enim) der onderafdeeling Lematang Ilir. Of van deze vergunning tijdig (vóór 15 Mei 1889) gebruik is gemaakt, vindt men niet vermeld.

Omtrent het in den laatsten tijd aangevraagde recht tot opsporing van delfstoffen in terreinen behoorende tot de inlandsche rijken Sambas en Landak (residentie Wester-afdeeling van Borneo) blijkt uit de beide vorige verslagen dat tot 30 Juni 1888 zoodanig recht, krachtens door den resident goedgekeurde contracten met de inlandsche bestuurders, verkregen was, wat gedeelten van Sambas betreft, door vier verschillende aanvragers (de heeren P. Van Dijk, E. L. Gordon, R. Liddelow en W. Knaggs), en wat gedeelten van Landak betreft, door de heeren J. Dumaresq c. s. Twee der eerstbedoelde aanvragers (de heeren Gordon en Liddelow) zijn reeds op regelmatigen voet concessionarissen geworden (verg. § 4 hiervóór). In de aan den heer Van Dijk toegewezen terreinen worden sedert Juni 1888 mijnbouwkundige nasporingen gedaan door zijnen gemachtigde, dr. J Bosscha, wiens onderzoekingen hoop geven op een bevredigenden uitslag. Of de heer Knaggs tijdig van zijn opsporingsrecht heeft gebruik gemaakt, is niet gemeld. In Landak is in het najaar van 1888 door de heeren Dumaresq c. s. met hunne opsporingen een aanvang gemaakt.

Gedurende het tijdvak van 1 Juli 1888 tot 30 Juni 1889 hebben zich weder verscheidene gegadigden aangemeld tot het verkrijgen van het hierbedoelde opsporingsrecht, en zulks met betrekking zoowel tot terreinen in de gouvernementslanden als tot terreinen in de twee zooeven genoemde zelfbebesturende landschappen.

In de gouvernementslanden zijn dientengevolge gedurende gemeld tijdvak de vijf volgende vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen verleend:

1°. aan den heer A. G. Bosch, onder dagteekening van 25 September 1888, voor den tijd van twee jaren, betreffende een terrein in de afdeeling Soekaboemi (residentie Preanger Regentschappen);

2°. aan den heer L. Weiss, onder dagteekening van 1 Mei 1889, mede voor den tijd van twee jaren, betreffende een ander terrein in gemelde afdeeling;

3°. aan den heer J. O. Freiwald, onder dagteekening van 31 Juli 1888, voor den tijd van vijf jaren, betreffende een gedeelte der afdeeling L Kotta (residentie Padangsche Bovenlanden);

4°. aan den heer mr. H. M. J. Francken, onder dagteekening van 10 Januari 1889, mede voor den tijd van vijf jaren, betreffende een gedeeltelijk aan het concessieveld der »Mijnbouwmaatschappij Tambang-Salida" grenzend terrein in de afdeeling Painan (Padangsche Benedenlanden); en

5°. aan den heer A. P. F. Boelen, onder dagteekening van 5 Maart 1889, voor den tijd van twee jaren, betreffende een terrein in de afdeeling Iliran en Banjoeasin (residentie Palembang).

Van de vergunningen sub 1°. en 2°. moest binnen zes maanden, van de andere binnen één jaar na de dagteekening waarop zij verleend werden, gebruik worden gemaakt. Reeds is gebleken dat door den heer Bosch aan die voorwaarde niet is voldaan, weshalve de hem verleende vergunning door den resident bij besluit van 26 April 1889 is ingetrokken.

Wat de gegadigden betreft voor mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen in inlandsche staten, schijnt

[1]) Terwijl dit gedeelte van het verslag zich ter perse bevond, is het bericht ontvangen dat de ingenieur onverrichter zake is moeten terugkeeren wegens de vijandige houding die de bewoners van het Rokka-gebied aan den dag legden.

[2]) Bij suppletoir contract zijn in Juli 1888 door het Gouvernement ook met den sultan van Djokjokarta regelingen getroffen nopens het recht van mijnontginning in dat rijk (verg. blz. 6 hiervóór).

het voldoende alleen diegenen te noemen, wier (driejarig) opsporingsrecht gedurende het tijdvak 1 Juli 1888 t/m 30 Juni 1889 een aanvang genomen heeft, met andere woorden, die hunne ter zake met het inlandsch bestuur gesloten contracten in dat tijdsverloop hebben goedgekeurd gezien, omtrent welke goedkeuring ten opzichte van elke aanvraag door den resident vooraf de instemming van de Indische Regeering moet zijn verkregen. Die goedkeuringen waren vier in getal en betroffen contracten, waarbij respectievelijk aan de heeren G. Mildway Dare, J. R. Watson, mr. C. L. Rahder en F. Gibson één of meer perceelen in Sambas ten onderzoek werden afgestaan. Bedoelde contracten hebben, krachtens de toen verkregen goedkeuring van den resident, een aanvang genomen: de beide eersten respectievelijk op 4 Juli en 8 Augustus 1888, en de twee laatstbedoelden op 23 April 1889. Binnen een jaar moet met de opsporingen zijn begonnen.

III. Zout.

De uitkomsten van het zoutdebiet op Java en Madura gedurende 1888 waren vrij bevredigend te noemen, in aanmerking genomen de gunstige gelegenheid die zich, wegens de over 't algemeen geheerscht hebbende langdurige droogte, aanbood om in de stranddistricten zout op te zamelen dat zich door vloed en eb op de kust had gevormd. Het debiet bedroeg namelijk 966 825 pikols, welk cijfer in geen der jaren vóór 1887 was bereikt, en alleen overtroffen werd door het debiet in 1887, ten bedrage (volgens verbeterde opgaven) van 987 588 pikols. Echter was in 10 van de 20 gewesten van Java waar gouvernements-verkooppakhuizen bestaan, [1]) het debiet grooter dan in 1887, bedragende die toeneming in 't geheel 9093 pikols, waartegenover echter in de 10 andere gewesten, met namen Preanger Regentschappen, Tagal, Samarang, Japara, Rembang, Soerabaija, Pasoeroean, Kadoe, Soerakarta en Madioen eene vermindering stond van 22 756 pikols en op Madura eene vermindering van 7100 pikols.

De in 't verslag van 1887 aangekondigde openstelling van een 11-tal pakhuizen, op plaatsen waar de moeilijkheid om gouvernementszout te verkrijgen, eigen zoutwinning of het zich verschaffen van ander clandestien zout in de hand werkte, kreeg volledig haar beslag, doordien, nevens de 5 reeds in 1887 geopende nieuwe pakhuizen, in 1888 ook de 6 andere in werking kwamen, namelijk 1 in het district Grati (Pasoeroean), 3 in de districten Tongas, Gending en Phaiton (Probolinggo), 1 in het district Lorrok (Madioen) en 1 in het district Balega-laut (Madura). Ten gevolge daarvan vermeerderde het aantal verkoopplaatsen op Java en Madura in 1888 van 163 tot 169. Bij 3 van deze pakhuizen (te Boengboelan en Singadjaija in de Preanger Regentschappen en te Ardjasa op het tot de residentie Madura behoorende eiland Kangean) geschiedt de verkoop, zoolang hij niet aanzienlijk vermeerdert, door een van de uit anderen hoofde ter plaatse bescheiden inlandsche ambtenaren. In September jl. is besloten om, ten gerieve van de bevolking der districten Paroengkoedjang en Tjilangkahan in Bantam, het aantal verkoopplaatsen in dat gewest te vermeerderen door, bij wijze van proef, ook te Goenoeng Kentjana zout verkrijgbaar te stellen.

In de buitenbezittingen, voor zoover het gouvernementsmonopolie aldaar werkt, was het totaal van het debiet in 1888 mede iets minder dan in 1887, maar toch meer dan in eenig ander der laatste jaren. Het bedroeg aldaar in 1888 203 977 pikols, tegen 205 244 pikols (volgens verbeterde opgaven) in 1887. Ter Sumatra's Westkust [2]), in Benkoelen en in de Westerafdeeling van Borneo werd bij de gezamenlijke verkooppakhuizen (ten getale van 23) eene hoeveelheid van 3171 pikols meer gesleten dan in 1887, doch in de residentiën Lampongsche Districten, Palembang, Banka en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (met te zamen 17 pakhuizen) ging het debiet in 't geheel achteruit met 4438 pikols.

In bijlage HHH hierachter vindt men voor elke verkoopplaats op en buiten Java de in de laatste drie jaren verkochte hoeveelheden vermeld. De geldelijke opbrengst van het debiet in 1888 wordt, blijkens diezelfde bijlage, voor Java en Madura berekend op f 6 496 675 en voor de 7 bovengenoemde gewesten der buitenbezittingen op f 1 163 963, te zamen f 7 660 638, tegen f 7 743 980 (volgens verbeterde opgaven) in 1887, en f 7 445 178 in 1886.

De aanmaak van gouvernementszout bleef uitsluitend plaats vinden op Madura, en de droge weersgesteldheid werkte den aanmaak zeer in de hand. Aan nieuw zout toch werd verkregen eene hoeveelheid van 52 662 kojangs of 1 579 860 pikols, dat is 319 080 pikols meer dan in 1887, zooals nader uit het volgend staatje kan blijken, hetwelk tevens doet zien dat, terwijl het jaarlijksch zoutdebiet p. m. 40 000 kojangs bedraagt, de gouvernementsvoorraad (zonder de restanten in de verkoop- en doorvoerpakhuizen en de hoeveelheden derwaarts onderweg) bij het einde van 1888 geklommen was tot 179 269 kojangs.

Afdeelingen der residentie Madura.	Ingeleverde hoeveelheid zout (in kojangs van 30 pikols).		Betaling door de zoutmakers gemiddeld per hoofd genoten (à f 10 per kojang).		Kosten waarop de kojang zout aan het Gouvernement te staan kwam.		Aanwezige zoutvoorraad in de depôts (in kojangs). a)	
	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
Sampang	11 740	19 218	f 167.23	f 273,74	f 11,58	f 10,97	29 659	34 627
Pamakassan	7 947	8 260	75,75	78 14	11.54	11,47	45 333	44 690
Sumanap	22 339	25 184	137,20	162.16	12.26	12,09	96 894	99 952
Te zamen	42 026	52 662	f 126,72	f 171,34	f 11,79	f 11,51	171 886	179 269

a) Bovendien lagen opgeschuurd in de doorvoerpakhuizen en waren in de verkooppakhuizen voorhanden (met inbegrip van de hoeveelheden derwaarts onderweg) 27 023 kojangs op ult. 1887 en 27 553 kojangs op ult. 1888.

In het belang van eene ordelijke administratie en tevens om met goed gevolg in rechten te kunnen optreden tegen zoutpakhuismeesters, in wier beheer geldelijke of materieele tekorten worden bevonden, werd op verschillende met het toezicht over de zoutadministratie in verband staande punten de aandacht der gewestelijke bestuurders gevestigd bij eene circulaire van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid dd. 13 October 1888 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4443). Sedert zijn nog bij gouvernementsbesluit dd. 2 Juli 1889 n°. 4 (Indisch Staatsblad n°. 131) nadere voorschriften gegeven ter verzekering van het besproken toezicht.

De nadere adviezen, welke de Indische Regeering blijkens het vorig verslag (blz. 247) gemeend had te moeten inwinnen nopens hetgeen in de praktijk van het zoutmonopolie zou kunnen worden veranderd om, meer dan thans mogelijk is, misbruiken te voorkomen, werden in het voorjaar van 1889 ontvangen. De slotsom dier adviezen kwam hierop neder dat de verwezenlijking van het denkbeeld om het zout bij de gouvernementspakhuizen, in plaats van bij de maat, voortaan bij het gewicht te doen verhandelen, aan den consument, die zich in den regel bij tusschenhandelaren voorziet, betrekkelijk slechts weinig ten goede zal komen, maar dat dit doel beter scheen te zullen worden bereikt wanneer men er toe kon overgaan om het artikel in afgepaste verpakking verkrijgbaar te stellen, en dan ook elders dan bij de verkooppakhuizen. Over de

[1]) In Djokjokarta werkt het gouvernementsmonopolie niet, evenmin in Soerakarta. Echter is ter hoofdplaats van laatstgenoemd gewest een gouvernementsverkooppakhuis gevestigd.

[2]) Blijkens blz. 12 hiervóór was het denkbeeld in overweging genomen om, ook ter bevordering van aanrakingen met de aan ons gebied grenzende Korintji-landen, van gouvernementswege een zoutverkooppakhuis te openen te Indrapoera (afdeeling Painan der Padangsche Benedenlanden). In Augustus 1889 is daartoe besloten, voorshands bij wijze van tijdelijken maatregel.

uitvoerbaarheid van dit laatste stelsel worden thans de noodige onderzoekingen ingesteld, hetgeen echter niet zal behoeven te beletten, zooals in Juli jl. van wege de Regeering aan den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid is te kennen gegeven, dat tevens worde onderzocht of het niet geraden zoude zijn verkoop bij het gewicht aanvankelijk bij de pakhuizen op de drie hoofdplaatsen in te voeren.

De aan een zevental dessa's in de afdeeling Grobogan der residentie Samarang vrijgelaten zoutwinning uit de modderwellen van Koewoe leverde in 1888 eene productie op van 13 367 pikols zout, tegen 13 157 pikols in 1887, waarvoor de bedoelde zoutmakers als cijns hadden te betalen (verg. Indisch Staatsblad 1876 nº. 258) f 6683,60, tegen f 6578,85 in 1887.

IV. Koopvaart en scheepsbouw.

§ 1. *Koopvaart.*

Verschillende met de koopvaart in verband staande onderwerpen zijn reeds in vorige gedeelten van dit verslag behandeld; zoo bijv. de heffing van in- en uitvoerrechten en van haven- en ankeragegelden op blz. 180/181, de aangelegenheden der kustverlichting en bebakening, het loodswezen, de haveninrichtingen en de hydrographische dienst op blz. 57/58, de toestand der havens op blz. 148/149 en het vervoer herwaarts van gouvernementsproducten op blz. 169.

Te dezer plaatse moge men zich daarom bepalen tot eenige opgaven nopens de handelsbeweging tusschen Nederlandsch-Indië en de landen daarbuiten gelegen, volgens de gegevens van de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek, die bij het departement van financiën te Batavia wordt bewerkt en waarvan de jongst verschenen jaargang, het jaar 1887 betreffende, in September 1889 te Batavia het licht heeft gezien.

Volgens bedoelde statistiek bedroeg in 1887 de waarde van den invoer van goederen voor rekening van particulieren f 116[3] millioen en die van den particulieren uitvoer van goederen f 166[6] millioen, hetgeen met de in 't vorig verslag opgegeven cijfers betreffende 1886 een verschil geeft van f 3[5] millioen *meer* aan invoeren en f 1[1] millioen *minder* aan uitvoeren. Van de invoeren waren voornamelijk die van manufacturen, opium, steenkolen, mest, cement en was toegenomen, waartegenover verminderingen stonden van den invoer van verschillende andere artikelen, waaronder garens, petroleum, sigaren, aardewerk en eetwaren afzonderlijk verdienen genoemd te worden. Wat de uitvoeren betreft is hiervóór geen rekening gehouden met de op blz. 247 van het vorige verslag bedoelde misstelling in de handelsstatistiek over 1886 ten aanzien der van Riouw naar Singapore uitgevoerde witte peper, waardoor het destijds opgegeven waardecijfer van de uitvoeren gedurende laatstgenoemd jaar verondersteld werd f 9[6] millioen te hoog geweest te zijn. Op die veronderstelling voortbouwende, zou voor 1887 f 8[5] millioen *meer* aan uitvoeren dan in 1886 gevonden worden, in stede van f 1[1] millioen *minder*. Het juiste verschil blijft echter aan twijfel onderhevig, aangezien bij het in Indië ingesteld onderzoek naar de oorzaak van de verrassend hooge opgaaf betreffende de in 1886 uitgevoerde witte peper, gebleken is, dat die opgaaf niet noemenswaard afweek van de door gezagvoerders van handelsschepen en vaartuigen zelven aan de havenkantoren in de residentie Riouw verstrekte gegevens, die echter klaarblijkelijk onjuist zijn geweest, hetgeen ook weder uit de meer normale cijfers van den peperuitvoer in 1887 is af te leiden. Van onderscheidene voortbrengselen waren de uitvoeren in 1887 belangrijk grooter dan in 1886, welke vermeerderingen — voornamelijk betrekking hebbende tot tabak, suiker, tin, rijst, verschillende gomsoorten en oliën — ver overtroffen de nadeelige verschillen die zich voordeden ten opzichte van andere uitvoerproducten, in de eerste plaats ten opzichte van koffie, gambier en indigo. Bij deze vergelijking van de in- en uitvoeren over de beide jaren is niet enkel rekening gehouden met de waardecijfers, maar — voor zooveel daarvan in de handelsstatistiek wordt gewag gemaakt — ook met de hoeveelheden.

In het volgende overzicht zijn de boven opgegeven totaalcijfers gespecificeerd, afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen, met bijvoeging tevens van hetgeen aan speciën of aan ongemunt goud en zilver werd in- en uitgevoerd, zoomede van de cijfers der in- en uitvoeren voor rekening van het Gouvernement (in de beide behandelde jaren uitsluitend bestaan hebbende uit goederen). De sommen, die, blijkens het hooger gezegde, verondersteld worden in de statistiek over 1886 niet juist te zijn opgegeven, zijn, evenals in het vorig verslag, weder met een * aangeduid.

Algemeene in- en uitvoer. *a*)

OMSCHRIJVING.	Waarde van hetgeen van buiten Nederlandsch-Indië werd ingevoerd:			Waarde van hetgeen naar buiten Nederlandsch-Indië werd uitgevoerd:		
	op Java en Madura.	in de buitenbezittingen.	Te zamen.	van Java en Madura.	van de buitenbezittingen.	Te zamen.
	1886.					
	Voor rekening van particulieren.					
Goederen	f 75 884 894	f *b*) 36 970 264	f 112 855 158	f 118 748 890	f *c*) *48 924 162	f *167 673 052
Ongemunt goud en zilver	12 150	15 410	*d*) 27 560	500	59 860	*d*) 60 360
Speciën (gouden en zilveren)	4 651 708	5 397 408	*e*) 10 049 116	2 207 300	756 845	*f*) 2 964 145
Totaal	f 80 548 752	f 42 383 082	f 122 931 834	f 120 956 690	f *49 740 867	f *170 697 557
	Voor rekening van het Gouvernement.					
Goederen	f 3 699 195	f 105 398	f 3 804 593	f 25 088 508	f 96 882	f 25 185 390
	1887.					
	Voor rekening van particulieren.					
Goederen	f 75 256 971	f *b*) 41 102 729	f 116 359 700	f 123 577 324	f *c*) 42 880 413	f 166 457 737
Ongemunt goud en zilver	20 255	1 606	*g*) 21 861	88 500	73 150	*d*) 161 650
Speciën (gouden en zilveren)	3 610 213	3 013 229	*h*) 6 623 442	113 020	623 473	*i*) 736 493
Totaal	f 78 887 439	f 44 117 564	f 123 005 003	f 123 778 844	f 43 577 036	f 167 355 880
	Voor rekening van het Gouvernement.					
Goederen	f 3 153 778	f 120 619	f 3 274 397	f 19 802 907	„	f 19 802 907

a) Wel te onderscheiden van den invoer tot verbruik en van den uitvoer uit het vrije verkeer. Daaromtrent zijn alleen eenige opgaven voorhanden betreffende Java en Madura, en wel in de maandelijks door middel van de Javasche Courant gepubliceerde staten, die zich echter slechts tot de voornaamste handelsartikelen bepalen. De recapitulatie van die maandstaten over 1887 — en ook reeds over 1888 — vindt men in bijlage KKK hierachter.

b) Over de verschillende gewesten der buitenbezittingen gesplitst als volgt:

		1886.		1887.
Sumatra's Westkust	f	5 580 644	f	5 931 733
Benkoelen		5 421		3 041
Lampongsche Districten		10 004		19 370
Palembang (gouvernementsgebied)		1 902 094		1 968 924
Id. (Djambi)		295 096		470 226
Oostkust van Sumatra		9 751 545		13 970 034
Atjeh en onderhoorigheden		2 490 552		2 266 857
Riouw		2 458 241		·1 955 327
Banka		487 853		451 933
Billiton		685 810		688 415
Transporteeren	f	23 667 260	f	27 725 860
Per transport	f	23 667 260	f	27 725 860
Westerafdeeling van Borneo		1 428 587		1 661 883
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo		892 841		867 922
Celebes en onderhoorigheden		7 479 874		7 168 001
Menado		802 884		952 799
Ternate		255 032		337 261
Amboina		237 873		173 240
Timor		54 567		72 680
Bali		2 151 346		2 143 083
Totaa	f	36 970 264	f	41 102 729

c) Over de verschillende gewesten der buitenbezittingen verdeeld als volgt:

		1886.		1887.
Sumatra's Westkust	f	4 690 372	f	6 514 343
Benkoelen		„		55
Lampongsche Districten		41 454		„
Palembang (gouvernementsgebied)		1 975 531		2 944 687
Id. (Djambi)		162 891		572 828
Oostkust van Sumatra		11 027 152		12 763 322
Atjeh en onderhoorigheden		259 044		3 677 073
Riouw		15 880 469		4 411 013
Banka		22 361		45 851
Billiton		158 139		118 483
Transporteeren	f	34 517 413	f	31 047 655
Per transport	f	34 517 413	f	31 047 655
Westerafdeeling van Borneo		2 492 898		2 184 856
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo		804 306		903 720
Celebes en onderhoorigheden		6 980 630		6 232 031
Menado		1 433 290		1 036 886
Ternate		249 242		356 240
Amboina		998 575		127 877
Timor		105 942		114 064
Bali		1 341 866		877 084
Totaal	f	48 924 162	f	42 880 413

d) Alles ongemunt goud.

e) Hieronder aan gouden munt f 2 274 706.

f) „ „ „ „ f 5 375.

g) Hieronder aan ongemunt goud f 15 724.

h) Hieronder aan gouden munt f 776 720.

i) „ „ „ „ f 28 216.

Het volgend staatje doet ten aanzien van den particulieren handel de verhouding kennen van den invoer uit (of over) Nederland en den uitvoer derwaarts tegenover den in- en uitvoer van en naar andere landen.

Herkomst of bestemming.	Waarde van de goederen voor particuliere rekening — ingevoerd van (of over) de nevens de cijfers vermelde landen of plaatsen.	Waarde van de goederen voor particuliere rekening — uitgevoerd naar de nevens de cijfers vermelde landen of plaatsen.
1886.		
Nederland	f 40,622 457	f 40 113 942
Engelsch Kanaal (om orders)	„	19 899 214
Andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	29 339 645	54 842 725
Oostersche Archipel. Singapore	30 911 140	*a*) *47 443 860
Oostersche Archipel. Andere gedeelten (buiten Nederlandsch-Indië)	11 981 916	5 373 311
Totaal	f 112 855 158	f *a*) *167 673 052
1887.		
Nederland	f 40 331 947	f 37 233 362
Engelsch Kanaal (om orders)	„	14 556 141
Andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	29 994 301	64 188 513
Oostersche Archipel. Singapore	32 001 035	44 209 103
Oostersche Archipel. Andere gedeelten (buiten Nederlandsch-Indië)	*b*) 14 032 417	6 270 618
Totaal	f 116 359 700	f 166 457 737

a) Dit cijfer is waarschijnlijk f 9^6 millioen te hoog (verg. het hooger medegedeelde).

b) Het verschil met 1886 is voornamelijk het gevolg van toegenomen invoeren van Pinang.

De handelsstatistiek splitst den in- en uitvoer nog naar gelang de aflading der goederen in stoomschepen dan wel in zeilschepen geschiedde. Voor de particuliere goederen was die verdeeling in beide jaren als volgt:

		Invoer.		Uitvoer.
1886.				
met stoomschepen	f	94 050 447	f	*a*) *95 442 405
„ zeilschepen		18 804 711		*72 230 647
Totaal	f	112 855 158	f	*167 673 052
1887.				
met stoomschepen	f	96 927 504	f	107 623 572
„ zeilschepen		19 432 196		58 834 165
Totaal.	f	116 359 700	f	166 457 737

a) De som van f 9^6 millioen, waarvan hooger sprake is, moet voor f 4^8 millioen in mindering komen van den uitvoer met stoomschepen en voor een gelijk bedrag in mindering van den uitvoer met zeilschepen.

Voor nadere specificaties omtrent de handelsbeweging tusschen Nederlandsch-Indië en de landen daarbuiten gelegen, wordt verwezen naar bijlage JJJ hierachter. Twee tot die bijlage behoorende tabellen verdienen afzonderlijke vermelding, daar zij over vijf jaren loopen, namelijk tabel n°. IV, aanwijzende voor sommige goederen de in- en uitgevoerde hoeveelheden, en tabel n°. V, uitsluitend betreffende den uitvoer van Indische voortbrengselen, en wel over de oogstjaren 1882/83 t/m 1886/87 (1 Juli t/m 30 Juni).

De handelsbeweging met Singapore blijft zich steeds ontwikkelen. In 1887 waren de cijfers daaromtrent (zie hooger) bijna even aanzienlijk als die van den particulieren in- en uitvoer van en naar Nederland. En volgens het verslag van onzen consul-generaal ter genoemde plaatse viel ook in 1888 in den handel tusschen Nederlandsch-Indië en Singapore weder toeneming op te merken. Een niet onbelangrijk deel van dien handel, namelijk die tusschen Singapore en Celebes, de Molukken en de Kleine Soenda-eilanden, placht vroeger met kleine inlandsche vaartuigen te worden gedreven, die gewoonlijk tegen September of October te Singapore aankwamen en, na een verblijf van een paar maanden, weder naar genoemde eilanden-groepen terugkeerden. Deze Boegineesche vaartuigen worden echter meer en meer verdrongen door stoomschepen, die thans de voornaamste havens van Bali, de Molukken en Celebes aandoen en het grootste gedeelte van dien zoogenaamden »Boegineeschen handel" tot zich trekken. Daardoor blijft voor de Boegineesche vaartuigen slechts het vervoer over van de producten uit de meer verwijderd liggende havens van het Oostelijk deel van den Archipel, welke geen directe stoomverbinding hebben met Singapore. Zelfs van die verwijderde havenplaatsen worden de producten met de inlandsche vaartuigen dikwijls slechts naar de naastbij gelegen haven, die wel door de stoombootlijnen wordt aangedaan,

vervoerd en dan van daar per stoomboot naar Singapore gebracht. De weinige Boegineesche vaartuigen die in 1888 Singapore bezochten, moeten een vrij winstgevenden handel hebben gedreven, doordien de meeste artikelen die zij aanvoerden, zooals rottan, gommen, sago, copra, buffelhuiden, schildpad, parelmoer, enz., tot goede prijzen van de hand konden worden gezet. Zij keerden naar hunne eilanden terug met volle ladingen rijst, katoenen goederen, garens, aardewerk, petroleum, ijzerwerk, koperdraad, messen, enz.

Omtrent de scheepvaartbeweging tusschen Nederlandsch-Indië en de havens daarbuiten zijn over de jaren 1886 en 1887 de volgende gegevens verzameld.

Havens in Nederlandsch-Indië.	Aantal bodems.			Inhoudsgrootte (in M³.).		
	Stoom-schepen.	Zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.	Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	Stoom-schepen.	Zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.	Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.
Aangekomen:						
1886.						
Op Java en Madura	471	261	15	1 370 895	652 381	1 687
In de buitenbezittingen	2 324	213	1 853	1 138 570	123 090	129 301
Totaal	2 795	474	1 868	2 509 465	775 471	130 988
	5 137			3 415 924		
1887.						
Op Java en Madura	366	235	21	1 013 175	592 570	3 382
In de buitenbezittingen	2 133	130	1 363	1 187 952	90 541	105 008
Totaal	2 499	365	1 384	2 201 127	683 111	108 390
	4 248			2 992 628		
Vertrokken:						
1886.						
Van Java en Madura	404	266	31	1 066 397	628 650	3 412
Van de buitenbezittingen	2 272	150	1 954	1 136 142	106 404	138 788
Totaal	2 676	416	1 985	2 202 539	735 054	142 200
	5 077			3 079 793		
1887.						
Van Java en Madura	420	267	35	1 215 807	677 051	4 918
Van de buitenbezittingen	2 000	119	1 699	960 950	62 012	105 813
Totaal	2 420	386	1 734	2 176 757	739 063	110 731
	4 540			3 026 551		

Voor de verschillende Nederlandsch-Indische havens afzonderlijk vindt men over 1887 het aantal, de soort en de inhoudsgrootte der van buiten Nederlandsch-Indië aangekomen en der naar buiten Nederlandsch-Indië vertrokken bodems gespecificeerd opgegeven in bijlage LLL hierachter. Eene recapitulatie van die opgaven, voor zooveel betreft de landen waar de schepen te huis behoorden, volgt hieronder, met bijvoeging van de gelijksoortige cijfers over 1886.

Landen of plaatsen waar de schepen tehuis behoorden:	Aantal bodems.			Inhoudsgrootte (in M³).		
	Stoom-schepen.	Zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.	Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	Stoom-schepen.	Zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.	Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.
Aangekomen:						
1886.						
in Nederland	148	48	„	744 945	114 581	„
„ andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	339	279	144	639 499	626 923	13 231
„ den Oosterschen Archipel: Nederlandsch-Indië	742	33	511	432 389	13 784	22 786
„ den Oosterschen Archipel: Singapore	1 174	97	504	536 160	17 794	31 023
„ den Oosterschen Archipel: andere gedeelten	392	17	709	156 472	2 389	63 348
Totaal	2 795	474	1 868	2 509 465	775 471	130 988
1887.						
in Nederland	60	48	„	314 970	129 514	„
„ andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	288	238	52	752 140	530 617	6 617
„ den Oosterschen Archipel: Nederlandsch-Indië	698	30	430	584 271	12 244	21 149
„ den Oosterschen Archipel: Singapore	1 080	31	483	395 669	7 129	45 156
„ den Oosterschen Archipel: andere gedeelten	373	18	419	154 077	3 607	35 468
Totaal	2 499	365	1 384	2 201 127	683 111	108 390
Vertrokken:						
1886.						
in Nederland	131	51	„	596 313	129 770	„
„ andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	174	270	96	507 813	570 778	10 690
„ den Oosterschen Archipel: Nederlandsch-Indië	738	42	581	401 587	20 844	21 251
„ den Oosterschen Archipel: Singapore	1 114	31	525	499 029	9 130	43 888
„ den Oosterschen Archipel: andere gedeelten	519	22	783	197 797	4 532	66 371
Totaal	2 676	416	1 985	2 202 539	735 054	142 200
1887.						
in Nederland	99	48	„	502 730	130 803	„
„ andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	229	256	73	576 624	584 474	9 234
„ den Oosterschen Archipel: Nederlandsch-Indië	705	33	488	606 595	12 297	22 131
„ den Oosterschen Archipel: Singapore	1 001	28	478	375 505	7 477	41 432
„ den Oosterschen Archipel: andere gedeelten	386	21	695	115 303	4 012	37 934
Totaal	2 420	386	1 734	2 176 757	739 063	110 731

Nopens de **kustvaart** in 1887 bevat de aangehaalde bijlage LLL mede opgaven, waarvan de voornaamste in het volgend staatje met de cijfers over 1886 in vergelijking gebracht zijn.

WAAR AANGEKOMEN EN VANWAAR VERTROKKEN:	Aantal bodems.			Inhoudsgrootte (in M³.).		
	Stoom-schepen.	Zeil-schepen op Europee-sche wijze getuigd.	Zeil-schepen op inlandsche wijze getuigd.	Stoom-schepen.	Zeil-schepen op Europee-sche wijze getuigd.	Zeil-schepen op inlandsche wijze getuigd.
Aangekomen: *a)*						
1886.						
op Java en Madura van eenige haven in de buitenbezittingen	314	361	1 511	501 212	194 081	31 290
in eenige buitenbezitting uit een der andere gewesten van Nederlandsch-Indie	435	329	2 327	630 620	185 024	35 247
Totaal	*b)* 749	690	3 838	*c)* 1 131 832	379 105	66 537
1887.						
op Java en Madura van eenige haven in de buitenbezittingen	258	363	1 496	384 711	186 044	31 974
in eenige buitenbezitting uit een der andere gewesten van Nederlandsch-Indie	440	347	2 989	699 281	176 832	48 184
Totaal	*b)* 698	710	4 485	*c)* 1 083 992	362 876	80 158
Vertrokken:						
1886.						
van Java en Madura naar eenige haven in de buitenbezittingen	318	384	1 463	521 082	210 709	29 812
van eenige buitenbezitting naar een der andere gewesten van Nederlandsch-Indie	443	359	2 564	630 206	188 363	32 734
Totaal	*b)* 761	743	4 027	*c)* 1 151 288	399 072	62 546
1887.						
van Java en Madura naar eenige haven in de buitenbezittingen	259	379	1 549	375 652	193 944	30 147
van eenige buitenbezitting naar een der andere gewesten van Nederlandsch-Indie	441	391	3 209	688 244	191 526	47 669
Totaal	*b)* 700	770	4 758	*c)* 1 063 896	385 470	77 816
Naar de landen waar zij tehuis behoorden, waren de **aangekomen** bodems te verdeelen als volgt:						
1886.						
te huis behoorende in: Nederland	„	5	„	„	6 159	„
te huis behoorende in: Nederlandsch-Indie	*d)* 642	674	3 773	*e)* 1 008 783	361 664	59 162
te huis behoorende in: den vreemde	107	11	65	123 049	11 282	7 375
Totaal	749	690	3 838	1 131 832	379 105	66 537
1887.						
als voren in: Nederland	„	4	„	„	3 971	„
als voren in: Nederlandsch-Indie	*d)* 616	695	4 430	*e)* 976 647	349 232	74 453
als voren in: den vreemde	82	11	55	107 345	9 673	5 705
Totaal	698	710	4 485	1 083 992	362 876	80 158
En de **vertrokken** bodems:						
1886.						
te huis behoorende in: Nederland	„	13	„	„	24 906	„
te huis behoorende in: Nederlandsch-Indie	*d)* 661	718	3 985	*e)* 1 036 217	364 415	57 483
te huis behoorende in: den vreemde	100	12	42	115 071	9 751	5 063
Totaal	761	743	4 027	1 151 288	399 072	62 546
1887.						
als voren in: Nederland	„	5	„	„	8 423	„
als voren in: Nederlandsch-Indie	*d)* 609	759	4 723	*e)* 951 550	370 175	74 217
als voren in: den vreemde	91	6	35	112 346	6 872	3 599
Totaal	700	770	4 758	1 063 896	385 470	77 816

a) De reizen van stoomschepen die bepaalde lijnen bevaren, zijn alleen vermeld voor zooveel betreft de plaatsen van aanvang en einde der reis. Voor de tusschenstations is van de aankomst en het vertrek dezer stoomschepen geen melding gemaakt.

b) Wat de in 1886 en 1887 vermelde kustvaartreizen van stoomschepen betreft, zijn er onder de cijfers van aankomst respectievelijk begrepen 316 en 320, en onder de cijfers van vertrek respectievelijk 323 en 329, die op vaste lijnen werden afgelegd. De bedoelde stoomschepen behoorden allen in Nederlandsch-Indie tehuis.

c) Ter zake van de in noot *b* bedoelde vaste stoomvaartreizen is in 1886 en 1887 onder de cijfers van aankomst verantwoord eene inhoudsgrootte van respectievelijk 557 307 en 543 570 M³., en onder de cijfers van vertrek respectievelijk 574 410 en 547 694 M³.

d) Zie noot *b*.

e) Zie noot *c*.

Op eene door belanghebbenden aan de Indische Regeering gerichte vraag, of het *slepen* van prauwen welke bestemd zijn om tusschen in Nederlandsch-Indië gelegen havens, voorzoover de bepalingen omtrent de kustvaart er op toepasselijk zijn, suikerrietstekken over te voeren, al dan niet met die bepalingen in strijd moet worden geacht, werd in Maart 1889 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4481) door de Indische Regeering beslist dat zoodanige *sleepdienst* door stoombooten onder vreemde vlag niet onder kustvaart in Nederlandsch-Indië kan worden gerangschikt. Om de op blz. 208 hiervóór vermelde reden is thans de Gouverneur-Generaal gemachtigd (wet van 20 Januari 1890, Nederlandsch Staatsblad n°. 9) om, indien en voor zoolang het noodig is, uitsluitend ten behoeve van het vervoer van suikerriet en gedeelten daarvan, ook aan vreemde schepen de kustvaart toe te staan.

Voorstellen tot herziening van de scheepvaartwetgeving voor Nederlandsch-Indië worden van de Indische Regeering nog ingewacht.

§ 2. *Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot.*

Het aantal der in Nederlandsch-Indië tehuis behoorende *op Europeesche wijze* getuigde *zeeschepen*, ten behoeve van welke zeebrieven zijn afgegeven en welke dus gerechtigd zijn de Nederlandsche vlag te voeren, verminderde in 1888 van 54 tot 48 stoomschepen, en hunne inhoudsgrootte van respectievelijk 72 972 tot 55 277 M³., en wel hoofdzakelijk door de op blz. 104 hiervóór besproken inkrimping van de vloot der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij [1]; wat de zeilvloot betreft, ging het aantal der hierbedoelde schepen terug van 292, metende 119 762 M³, tot 240, metende 102 547 M³. Op welke plaatsen de eigenaren gevestigd waren en tot welk charter de schepen behoorden, kan blijken uit bijlage M M M hierachter. Diezelfde bijlage bevat ook opgaven nopens de in de verschillende gewesten aanwezige *op inlandsche wijze* getuigde schepen en vaartuigen, voorzoover zij geene mindere inhoudsgrootte hebben dan 30 M³., welk aantal in 1888 zou geklommen zijn van 1389 tot 1417. In nagenoeg gelijke evenredigheid vermeerderde de inhoudsgrootte dezer vaartuigen, namelijk van 65 478 tot 67 209 M³.

Aan 15 bodems (3 stoomschepen, 1 brik, 10 schoeners en 1 kotter), te zamen metende 3277 M³., werden in 1888 *eerste* zeebrieven uitgereikt. Daarvan behoorden 2 (metende 574 M³.) aan eene naamlooze vennootschap, 8 (metende 1719 M³.) aan vreemde oosterlingen en 5 (metende 984 M³.) aan inlanders. Drie schoeners, ter gezamenlijke grootte van 887 M³., en één stoomschip ((houten), ter grootte van 199 M³., waren in Nederlandsch-Indië gebouwd.

Over de in behandeling zijnde herziening van de bestaande voorschriften nopens het regeeringstoezicht op het vervoer met stoomschepen in Indië zie men het medegedeelde op blz. 104 hiervóór.

In Mei 1889 (Indisch Staatsblad n°. 114) is bepaald dat in de in Indië uit te reiken diploma's als stuurman voor de groote of kleine vaart voortaan niet meer zal worden vermeld dat zij gelden voor schepen »varende op een Nederlandsch-Indischen zeebrief." Het bleek namelijk dat op deze weglating (waartoe zonder eenig bezwaar kon worden overgegaan) door belanghebbenden werd prijs gesteld, daar de ondervinding had geleerd dat sommige reederijen hier te lande aan bedoelde woorden een beperkend karakter meenden te moeten toeschrijven, dat zij inderdaad niet bezaten.

§ 3. *Scheepsbouw.*

De over het jaar 1888 ontvangen berichten omtrent het scheepsbouwbedrijf in Indië, dat, zooals reeds in vorige verslagen is medegedeeld, niet in het groot wordt uitgeoefend, [2] bevatten niets belangrijks. Bij het einde van dat jaar vond men op Java 16 werven van inlanders of vreemde oosterlingen en 9 werven die door Europeanen werden geëxploiteerd en voor het meerendeel aan prauwenveren toebehoorden, terwijl op de buitenbezittingen, voor zooveel blijkt, 22 werven werden aangetroffen, die allen, op één na (de werf van het Padangsche prauwenveer), het eigendom waren van inlanders of vreemde oosterlingen.

In het volgende staatje zijn eenige verdere opgaven nopens het onderwerp bijeengebracht.

Gewesten waar de werven werden aangetroffen.	Aantal scheeps-timmer-werven.	Gemiddeld aantal werklieden daarbij dagelijks in dienst.	Aantal en soort der vaartuigen die er in 1888 werden: gebouwd.	hersteld.
Batavia	4	*a*) 66	3 stoomvaartuigen en 2 sloepen.	44 stoom- en zeilvaartuigen en 70 sampans. *b*)
	c) * 8	79	7 papans.	38 sampans en 55 papans.
Cheribon	*d*) 1	*e*) †	†	†
Samarang	3	84	†	†
	* 3	18	†	†
Rembang	* 4	12	41 kleine zeilvaartuigen.	†
Soerabaija	1	45	7 inlandsch getuigde zeeschepen.	9 Europeesch getuigde zeeschepen en eenige kleine vaartuigen.
	* 1	4	1 id.	†
Sumatra's Westkust	1	51	1 laadboot en 1 inlandsch getuigd zeeschip.	†
	* 11	*f*) 6	19 inlandsch getuigde zeeschepen en 9 kleine vaartuigen.	†
Sumatra's Oostkust	*g*) * 1	11	3 inlandsch getuigde zeeschepen en 36 kleine vaartuigen.	†
Westerafdeeling van Borneo	* 7	*h*) 137	1 Europeesch en 2 inlandsch getuigde zeeschepen, zoomede 16 laadprauwen of voor de riviervaart bestemde vaartuigen.	†
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	* 2	18	6 inlandsch getuigde zeeschepen.	†

a) Van één der werven is nopens het aantal werklieden geen opgaaf ontvangen.

b) Deze opgaaf heeft slechts tot 3 van de 4 werven betrekking. Sommige der hierbedoelde stoom- en zeilvaartuigen ondergingen geen andere herstelling dan dat zij in het tot een der werven behoorend drijvend droogdok werden opgenomen enkel om schoongemaakt en geschilderd te worden.

c) De met een * gemerkte opgaven hebben betrekking tot de werven van inlanders of vreemde oosterlingen.

d) Deze werf dient hoofdzakelijk tot het herstellen van eigen prauwen.

e) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

f) Van 7 werven is nopens het aantal werklieden geen opgaaf ontvangen.

g) In de opgaven over 1887 was voor Sumatra's Oostkust sprake van 6 werven van inlanders of vreemde oosterlingen. De thans ontvangen gegevens schijnen dus minder volledig.

h) Deze werklieden werden ook gebezigd bij de aan de eigenaren der werven toebehoorende houtzagerijen.

Behalve de in bovenstaand overzicht bedoelde vaartuigen werden, voor zoover daaromtrent gegevens zijn verstrekt, nog door de gebruikers zelven gebouwd: in de residentie Batavia [illegible] zeilvaartuigen, minder metende dan twee ton; in de residentie Benkoelen 4 dergelijke vaartuigen en 4 inlandsch getuigde zeeschepen; in de residentie Lampongsche Districten 3 inlandsch getuigde zeeschepen en 16 vaartuigen minder metende dan twee ton; in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 3 inlandsch getuigde zeeschepen; in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden 50 inlandsch getuigde zeeschepen en 71 kleinere vaartuigen, waarvan respectievelijk 14 en 67 in de afdeeling Ooster-

[1] Over de aan anderen in Nederlandsch-Indië toebehoorende grootere en kleinere stoomvaartuigen zie men de bijlage R hierachter.

[2] Over onderhandelingen met een concessieaanvrager voor het vestigen van eene reparatiewerf met dokgelegenheid in de nieuwe haven van Batavia (Tandjong Priok) zie men het medegedeelde op blz. 148 hiervóór.

districten; in de residentie Amboina 2 inlandsch getuigde zeeschepen en 620 kleinere vaartuigen, en in de afdeeling Djembrana der residentie Bali en Lombok 4 inlandsch getuigde zeeschepen en 17 vaartuigen minder metende dan 2 ton.

Eene lijst der in 1888 in de wateren van den Nederlandsch-Indischen Archipel aan Europeesch getuigde schepen overkomen zeerampen vindt men in de bijlage NNN hierachter.

V. Andere onderwerpen.

Binnenlandsche handel. Over het algemeen was in 1888 de binnenlandsche handel op Java en Madura even gedrukt als in het voorafgegane jaar, hetgeen weder hoofdzakelijk een gevolg was van de lage prijzen der landbouwproducten, hier en daar ook van mindere rijst- en koffieproductie. Een en ander oefende een nadeeligen invloed op de koopkracht der inlandsche bevolking uit. Slechts op enkele plaatsen was in den handel in rijst en lijnwaden eenige levendigheid te bespeuren.

Gedurende 1888 kwamen in zeven gewesten in 't geheel 11 nieuwe passars tot stand, namelijk 3 in de Preanger Regentschappen, 2 in Soerakarta, 2 in Kediri en de 4 overige in Bantam, Soerabaija, Bezoeki en Madioen, terwijl het terrein van den passar op de afdeelingshoofdplaats Lamongan (Soerabaija) eene uitbreiding onderging, waarvoor van regeeringswege eene som van f 2375 werd toegestaan.

Ter aanvulling van de mededeelingen op blz. 230 t/m 247 hiervóór, waar reeds het een en ander voorkomt omtrent het vertier in landbouw- en boschproducten in de verschillende buitenbezittingen, laat men hier nog enkele meer algemeene mededeelingen betreffende het handelsvertier in die gewesten volgen.

Ter Sumatra's Westkust, waar het aantal passars met zes vermeerderde (3 in Tapanoli en 3 in de Padangsche Bovenlanden), bleef de handel in lijnwaden en rijst zich door levendigheid kenmerken.

In Benkoelen viel in den binnenlandschen handel mede nog al levendigheid op te merken.

In de Lampongsche Districten verkreeg, ten gevolge van de grootere peperproductie, het debiet van lijnwaden en andere voor dagelijksch gebruik benoodigde artikelen van Europeesch fabrikaat een grooteren omvang dan in 1887. Op de kustplaatsen van dit gewest bevinden zich welgestelde inlandsche handelaren, die zich ook met den opkoop van peper ten behoeve van te Batavia gevestigde handelaren belasten.

In de residentie Palembang was de handel in rijst en andere landbouw- en boschproducten niet zonder beteekenis, hier en daar zelfs levendig. Lijnwaden vinden steeds meer aftrek. Groote passars worden alleen op de gewestelijke hoofdplaats gehouden.

Ter Oostkust van Sumatra, waar de binnenlandsche handel nagenoeg uitsluitend in handen van Chineezen is, vertoonde de omzet in gedroogde visch en garnalen eene groote levendigheid.

In Atjeh en onderhoorigheden was de handel mede levendig. De passars te Kotta Radja en Olehleh werden druk bezocht, ook door volk van buiten de linie.

In de residentie Riouw en onderhoorigheden bleef de binnenlandsche handel, die voornamelijk door Chineezen gedreven wordt, zich bepalen tot verschillende producten voor den uitvoer bestemd en verder tot den kleinhandel in artikelen voor huishoudelijk gebruik. In de behoefte aan lijnwaden, waarvan de Duitsche gedrukte katoenen en het wit katoen van Engelsch fabrikaat het meest gewild zijn, wordt grootendeels uit Singapore voorzien, van waar in 1888 ook veel rijst werd ingevoerd.

Op Banka en Billiton was de handel in lijnwaden van niet minder omvang dan vroeger. Ook in andere artikelen van dagelijksch gebruik ging vrij veel om.

Ter Westerafdeeling van Borneo was de binnenlandsche handel in 1888 gedrukt. De zeer ongunstige uitkomsten van den rijstoogst werkten blijkbaar nadeelig terug op de vraag naar lijnwaden.

Ook in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo was de handel over het algemeen van mindere beteekenis dan in 1887. Tengevolge van de lage marktprijzen te Singapore kwijnde de handel in boschproducten. Eerst tegen het laatst van 1888 kwam daarin eene gunstige verandering.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden vertoonde zich zoowel in den groot- als in den kleinhandel, vooral gedurende de laatste maanden van 1888, vrij groote opgewektheid tengevolge van den aanzienlijken koffieoogst en de hooge prijzen van dit product. In levensbehoeften was de handel echter niet levendiger dan vroeger, terwijl in lijnwaden en weelde-artikelen veel omging. Op verzoek der bevolking werd de passar te Batoe Batoe in de afdeeling Oosterdistricten naar een beter gelegen punt overgebracht.

In Menado was wegens den geringen koffieoogst en den gedrukten toestand, waarin de groothandel verkeerde, de binnenlandsche handel minder levendig. Een voornaam handelsartikel maken de lijnwaden uit. Het zijn voornamelijk de ordinaire en goedkoope soorten, die veel aftrek vinden. Met kramerijen was de markt overvoerd. Ook in 1888 had belangrijke invoer van rijst plaats.

Op Amboina kwam in den toestand van den binnenlandschen handel geen verandering. In manufacturen, kramerijen, enz. was de omzet op de passars levendig. In den ruilhandel op Boeroe, Ceram, de Zuidooster- en Zuidwestereilanden werd geen stremming ondervonden; verg. blz. 20 hiervóór, waar voor sommige van de bedoelde eilanden de waarde van den in- en uitvoer onder cijfers is gebracht.

Uitgenomen op Nieuw-Guinea, waar een levendige handel in dammar en andere boschproducten werd gedreven, en op Batjan, waar de werkzaamheden der Batjan-maatschappij het vertier verlevendigden, ging in de residentie Ternate gedurende 1888 in den handel weinig om. De invoer in dit gewest bestond hoofdzakelijk uit manufacturen, kramerijen, rijst, petroleum en aardewerk, terwijl de voornaamste uitvoerartikelen waren dammar, vogelhuiden, tripang en schildpad.

In de residentie Timor en onderhoorigheden bestaat de binnenlandsche handel nagenoeg uitsluitend in ruilhandel. In lijnwaden was de handel even ongunstig als in 1887. Madapollams en sitsen met de schreeuwendste kleuren vinden den meesten aftrek. Arak werd in beduidende hoeveelheid ingevoerd.

Op Bali en Lombok bepaalt de binnenlandsche handel zich voornamelijk tot den omzet op de passars van lijnwaden, verschillende artikelen voor huiselijk gebruik en sieraden. Aan lijnwaden werd in de afdeeling Boeleleng voor eene waarde van ruim f 80 500 en in de afdeeling Djembrana voor eene waarde van ruim f 34 300 ingevoerd. De uitvoer van rijst was mede belangrijk.

Visscherijen. Verbeteringen in de hulpmiddelen tot uitoefening van de vischvangst werden nergens waargenomen. Overigens luidden de berichten over den stand van het bedrijf gunstig. Algemeen vindt men vermeld, dat de visschersbevolking zich door grootere welvaart onderscheidt. In bijna alle kuststreken levert de vischvangst een voornaam middel van bestaan voor de strandbewoners op; meer in het bijzonder werd het bedrijf uitgeoefend aan Java's noord- en westkust, in straat Madura en langs de stranden van Madura, ter Sumatra's Westkust, in Palembang, op Banka, in den Lingga-Riouw archipel, aan de west- en zuidkust van Borneo, op Zuid-Celebes, zoomede in de residentiën Amboina en Oostkust van Sumatra. Vooral in laatstgenoemd gewest wordt de vischvangst op groote schaal gedreven; aan bijna elke riviermonding treft men aldaar een zoogenaamde bagan (visschersdorp) aan, voornamelijk bewoond door Chineezen, die een groot deel van hunne vangst naar Singapore brengen. Ook uit andere gewesten, o. a. uit Madura, Palembang, Riouw en onderhoorigheden, Celebes en onderhoorigheden, Westerafdeeling van Borneo, en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, wordt visch uitgevoerd.

De vischteelt in daarvoor aangelegde vijvers en op sawahs, zooals zij in vele streken van Java en hier en daar in de buitenbezittingen voorkomt, werd gezegd goede winsten af te werpen.

De parelvisscherij was vooral op Aroë van belang. Bij den resident van Amboina kwamen een tweetal verzoeken van Europeanen in, ter erlanging van vergunning om aan dat bedrijf deel te nemen. Het blijkt niet dat op die aanvragen reeds eene beschikking genomen is.

Fabrieks- en handwerksnijverheid. Evenals dit reeds bij sommige andere gouvernements-inrichtingen van nijverheid het geval is (zie o. a. het verslag van 1885 blz. 119 en 219), is in Augustus 1889 (zie de Javasche Courant van den 16den dier maand) ook bij de werkplaatsen van den dienst

der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust de gelegenheid geopend om, voor zoover de eigen werkzaamheden het toelaten, bestellingen voor particulieren uit te voeren, mits door de aanvragers worde aangetoond dat het verlangde werk niet door de particuliere nijverheid ter plaatse of in den omtrek kan worden verricht.

Naar aanleiding van de nu en dan bij den directeur der burgerlijke openbare werken overgebrachte verzoeken van particulieren om, tegen betaling, aan materialen uit 's lands voorraad te worden geholpen, is in Juli 1889 aan de gewestelijke bestuurders herinnerd dat zoodanige verzoeken, krachtens art. 16, 2de lid, der comptabiliteitswet alleen in overweging kunnen worden genomen wanneer zich dringende redenen voordoen, en is hun te kennen gegeven dat die redenen geacht kunnen worden aanwezig te zijn, wanneer de verzochte materialen niet in den handel verkrijgbaar en zoo dringend benoodigd zijn dat niet zonder ernstig nadeel op den aanmaak of de ontbieding daarvan kan worden gewacht. De verstrekking mag overigens niet plaats hebben, tenzij de goederen zonder eenig bezwaar voor 's lands dienst gemist kunnen worden.

Omtrent de in Nederlandsch-Indië aanwezige particuliere inrichtingen van nijverheid (buiten die met den landbouw in verband staande, zooals suikerfabrieken, rijstpelmolens, enz.) zijn over 1888 de opgaven ontvangen, die men verzameld vindt in bijlage OOO hierachter [1]. Enkele ondernemingen, in vorige verslagen vermeld, hielden op te bestaan, en wel: te Batavia eene fabriek voor stoom- en andere werktuigen, eene beenzwart-fabriek, drie fabrieken tot zuivering van dammar en eene ijsfabriek; te Pekalongan eene zeepziederij en eene caramel-fabriek; te Soerabaija een atelier voor ketelmakerij en plaatbewerking; te Toeloeng Agoeng (Kediri) eene zeepziederij tevens kaarsenmakerij; te Padang eene mineraalwater-fabriek, en verder drie drukkerijen (te Batavia, Pasoeroean en Padang). Bovendien vindt men omtrent 6 ondernemingen aangeteekend, dat de werkzaamheden, wegens te ongunstige uitkomsten of om andere redenen, gestaakt werden. Dit was het geval met eene machine-fabriek te Soerabaija, eene zeepfabriek en eene mineraalwater-inrichting aldaar, zoomede met twee arakstokerijen (in Cheribon en Samarang) en met eene steenbakkerij op het eiland Battam (Riouw), terwijl eene reeds vroeger vermelde cementfabriek te Batavia nog niet in werking kwam. Er blijven dientengevolge van de in de opgaven over 1887 genoemde inrichtingen 122 over (daaronder 34 drukkerijen), welk totaal voor 1888 tot 129 stijgt (daaronder 35 drukkerijen), doordien thans van 7 inrichtingen wordt gewag gemaakt, die in vorige verslagen niet voorkwamen, namelijk van eene drukkerij (te Batavia), een reparatiewinkel (te Tagal), een atelier voor houtbewerking (te Soerabaija), eene fabriek voor het conserveeren van vruchten (te Toeloeng Agoeng), eene ijsfabriek (te Djember) en twee mineraalwater-fabrieken (te Probolinggo en te Padang) [2].

Omtrent de uitkomsten door de eigenaren der drukkerijen verkregen, behelst het overzicht geen aanwijzingen. Van de 94 andere inrichtingen die bij het einde van 1888 in werking waren, ontbreken dergelijke aanwijzingen voor een 19-tal, luiden de berichten gunstig of bevredigend voor 56 inrichtingen, en teleurstellend voor de 19 overigen.

Nagenoeg al de in de lijst vermelde inrichtingen behooren aan Europeanen of naamlooze vennootschappen.

Wat de inlandsche handwerksnijverheid betreft, zijn in de voor dit verslag ontvangen berichten geen mededeelingen aangetroffen. Echter kan ditmaal het een en ander worden aangeteekend nopens een daarmede samenhangend onderwerp, namelijk aangaande de bedrijven door den inlander uitgeoefend die als takken van kunstnijverheid kunnen worden aangemerkt. Nopens dit onderwerp zijn in de jaren 1885 t/m 1887, ter voldoening aan eene uitnoodiging van de Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw, door de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op en buiten Java eenige bijdragen geleverd. Ofschoon uit die bijdragen geen voldoende bouwstoffen schenen te putten voor het doel dat genoemde Maatschappij met haar onderzoek beoogde, behelzen zij toch genoeg wetenswaardigs om den hoofdinhoud samen te vatten in een kort overzicht, dat men hierachter aantreft als bijlage PPP. Bedoeld overzicht maakt een deel uit van een namens de Maatschappij samengesteld, en op 's lands kosten gedrukt werkje, waarvan in Augustus 1889, op last van de Indische Regeering, aan de hoofden van gewestelijk bestuur exemplaren zijn toegezonden om als uitgangspunt te dienen voor onderzoekende ambtenaren die aanleg en toewijding bezitten om het onderwerp nader te bestudeeren en hunne waarnemingen en opmerkingen in monographieën mochten wenschen neder te leggen, die dan voor zelfstandige publiceering zouden kunnen in aanmerking komen. Verder is aan de gewestelijke bestuurders opgedragen om, telkens wanneer het hun voorkomt dat ter bevordering van de inlandsche kunstnijverheid iets kan worden gedaan, daartoe het noodige voor te stellen.

Loonen van ambachtslieden en koelies. Voor de verschillende gewesten op en buiten Java vindt men in den volgenden staat opgegeven het gemiddeld bedrag der in 1888 door ambachtslieden en koelies genoten dagloonen.

GEWESTEN.	In 1888 beliep het gemiddeld loon per dag	
	voor ambachtslieden.	voor koelies.
Bantam	f 0,50 à f 1,50 *a*)	gemiddeld f 0,25
Batavia	0,60 en hooger	f 0,20 à 1,00 *b*)
Krawang	0,50 à f 1,00	0,25 „ 0,30
Preanger Regentschappen	0,25 „ 1,00	0,15 „ 0,30
Cheribon	0,30 „ 2,00	gemiddeld 0,15 *c*)
Tagal	niet opgegeven *d*)	niet opgegeven *d*)
Pekalongan	f 0,40 à f 0,50	f 0,20 à f 0,25
Samarang	0,50 „ 2,00	0,15 „ 0,60
Japara	niet opg geven	niet opgegeven
Rembang	f 0,35 à f 1,25	f 0,15 à f 0,35
Soerabaija	0,75 „ 2,00	0,20 „ 0,50
Pasoeroean	0,60 „ 1,33	0,25 „ 0,40
Probolinggo	1,00 „ 2,50	gemiddeld 0,33[5] *e*)
Bezoeki	0,50 „ 2,00	f 0,25 à 0,50
Banjoemas	0,40 „ 2,00	gemiddeld 0,25
Bagelen	0,40 „ 0,75	f 0,20 à 0,30
Kadoe	0,50 „ 1,00	0,25 „ 0,30
Djokjokarta	niet opgegeven *f*)	niet opgegeven *f*)
Soerakarta	f 0,50 à f 1,00	f 0,30 à f 0,35
Madioen	0,40 „ 1,00	0,25 „ 0,30
Kediri	0,50 „ 1,50	0,25 „ 0,40
Madura	0,50 „ 1,00	0,25 „ 0,33[5]
Sumatra's Westkust	niet opgegeven *g*)	niet opgegeven *g*)
Benkoelen	f 1,00 à f 2,50	f 0,33 à f 0,50
Lampongsche Districten	1,00 „ 2,50	0,30 „ 0,60
Palembang	1,00 „ 1,50	0,40 „ 1,00
Oostkust van Sumatra	$ 0,75 „ $ 1,10 *h*)	gemidd. $ 0,50 *h*)
Atjeh	f 1,50 „ f 2,00 *h*)	f 0,75 à f 1,00 *h*)
Riouw	1,00 „ 2,00	0,50 „ 0,70
Banka	1,00 „ 2,25	0,60 „ 0,75
Billiton	1,00 „ 2,50	0,60 „ 0,75
Westerafdeeling van Borneo	0,75 „ 2,00	0,50 „ 1,00
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	0,50 „ 3,00	0,30 „ 0,50
Menado	0,75 „ 1,50	0,50 „ 0,60
Celebes en onderhoorigheden	1,00 „ 3,00	0,60 „ 1,00
Amboina	1,00 „ 1,50	0,50 „ 0,75
Ternate	0,30 „ 1,00	0,30 „ 0,50
Timor	1,50 „ 3,00	0,40 „ 0,50
Bali en Lombok	niet opgegeven	niet opgegeven

a) Zeer ervaren smeden konden tot f 2,50 's daags verdienen.

b) Kort na de gebeurtenissen te Tjilegon, toen bijkans alle van Bantam afkomstige koelies naar hunne dessa's waren teruggekeerd om familieleden op te zoeken, werd te Batavia tijdelijk eene aanmerkelijke stijging der koelieloonen waargenomen en kon men zelfs voor f 1 daags per man geen voldoend aantal koelies krijgen, zoodat eenige scheepsagenten en afladers Chineesche koelies van Singapore hebben moeten ontbieden.

c) In den drukken tijd van den suikerafscheep kan een koelie op de hoofdplaatsen Cheribon en Indramaijoe f 1 per dag verdienen.

d) Alleen wordt vermeld dat de loonen wel eens geringer waren dan in 1887.

e) Op de koffieperceelen konden koelies, op taak werkende, per dag f 0,50 à f 0 60 verdienen.

f) Uit de ontvangen berichten blijkt alleen dat de gemiddelde dagloonen, vooral voor koelies, aanzienlijk lager waren dan in vroegere jaren.

g) Uit dit gewest wordt gemeld dat de dagloonen, op plaatsen waar spoorwegwerken werden uitgevoerd, aanmerkelijk gestegen waren, omdat de vraag het aanbod overtrof.

h) De ambachtslieden en koelies zijn nagenoeg allen Chineezen.

[1]) Voor eene statistiek betreffende de in Nederlandsch-Indië aanwezige stoomtoestellen voor industrieele doeleinden zij verwezen naar de op blz. 158 hiervóór aangehaalde bijlage DD.

[2]) Nog drie nieuwe inrichtingen worden genoemd (eene arakstokerij te Tagal, eene pianofabriek te Soerabaija en eene ijsfabriek te Padang), maar zijn niet onder het totaal van 129 begrepen geworden, omdat niet blijkt dat zij in 1888 reeds in werking zouden zijn gekomen.

Maten en gewichten. Omtrent eene verbetering in den toestand van het ijkwezen in Nederlandsch-Indië zijn in het najaar van 1889 voorstellen van het Indisch Bestuur ontvangen, waarmede de Regeering hier te lande zich in beginsel vereenigd heeft. Hunne uitvoering moet echter wachten totdat de daarvoor vereischte meerdere uitgaven bij eene eerstvolgende begrooting zullen zijn toegestaan. Het ligt namelijk in de bedoeling den dienst van het ijkwezen, waarvoor tot dusver slechts één ijker was aangewezen, aan vier deskundigen op te dragen, en zulks in afwijking van het stelsel der in 't vorig verslag (blz. 253) bedoelde concept-regeling, volgens welke met het ijken, nevens den ambtenaar voor het ijkwezen, zooveel mogelijk zouden worden belast waterstaats-ambtenaren en andere daartoe geschikt voorkomende niet-deskundigen. Door de gewenschte aanstelling van nog een drietal als ijkers gediplomeerde personen zal de gelegenheid ontstaan om den ijk en herijk geregeld toe te passen op de in 's lands dienst gebezigde of daarbij in beheer zijnde maten, gewichten en weegwerktuigen. De noodzakelijkheid om in dit opzicht desbevoegde contrôle te doen uitoefenen, is overtuigend gebleken uit de inspectierapporten van den hooger bedoelden deskundige, die van September 1886 tot medio 1889 de gouvernementspakhuizen enz. in een 13-tal gewesten van Java heeft bezocht, en vrij algemeen de hem voorgelegde gewichten, balansen enz. onnauwkeurig bevond (verg. ook blz. 207 hiervóór). Voor particulieren zal de ijk, als tot hiertoe, facultatief blijven, maar de ontworpen regeling, als zij tot uitvoering komt, zal te hunnen behoeve dit voordeel opleveren, dat de af en toe uit kleinere handelsplaatsen op Java inkomende aanvragen van handelaren en industrieelen, om hunne meet- en weegwerktuigen te doen waarmerken, niet zoo menigwerf als thans het geval is buiten gevolg zullen behoeven te blijven.

Gedurende 1888 werden in 345 landsinrichtingen de aanwezige maten enz. door den gouvernements-ijker onderzocht. Op de plaatsen waar hij zitting hield, werd gelijke waarmerking gevraagd door 1812 particulieren. In 't geheel werden zoowel voor het Gouvernement als voor particulieren 14 383 voorwerpen door den ijker onderzocht. Daarvan konden, zij het ook voor een deel na voorafgaande justeering en herstelling, 13 160 stuks den ijk ondergaan, terwijl 1223 stuks moesten worden afgekeurd.

Aan ijkgelden werd in 1888 ontvangen f 1944,57, tegen f 3397,49 in 1887.

Om als grondslag van eenheid te strekken voor de Nederlandsch-Indische lengtemaat is in Augustus jl. een hier te lande nauwkeurig geverifieerde glazen standaardmeter naar Batavia verzonden.

Kamers van koophandel en nijverheid. De kamer van koophandel en nijverheid te Batavia verstrekte eenige mededeelingen omtrent den toestand van handel en nijverheid ter gemelde hoofdplaats over 1888, terwijl de kamer te Padang, ten vervolge op vorige verslagen van dien aard, een verslag over 1887 inzond aangaande den handel ter Sumatra's Westkust. Van beide stukken is bij de bewerking van dit verslag het noodige gebruik gemaakt. De kamer te Samarang gaf in druk een verslag nopens hare werkzaamheden over 1888. De kamers te Soerabaija en Makasser boden geen jaarverslagen aan.

Tentoonstellingen. Door de Buitenzorgsche wedloopsocieteit werd als naar gewoonte ook in 1888 eene tentoonstelling gehouden van paarden van in- en uitheemsche rassen. Ook te Bandong (Preanger Regentschappen) had, tijdens de jaarlijksche wedrennen aldaar, eene tentoonstelling plaats van paarden en vee, waarvoor van gouvernementswege eene subsidie was verleend. Over de op enkele plaatsen gehouden tentoonstellingen van paarden en vee, uitsluitend aan inlanders toebehoorende, zie men het medegedeelde op blz. 229 hiervóór. Eene bloemententoonstelling ter hoofdplaats Banjoemas, waarvan de opbrengst moest strekken ten bate van een plaatselijk muziekkorps, slaagde goed en lokte vele bezoekers.

Ter bevordering van particuliere inzendingen voor de internationale tentoonstelling te Parijs, werd Nederlandsch-Indië in den aanvang van 1889 bezocht door een van wege het Nederlandsche Tentoonstellings-comité uitgezonden gedelegeerde. Nadat te Batavia met hetzelfde doel een subcomité zich gevormd had, verleende de Indische Regeering, daartoe van beide zijden aangezocht, haren moreelen steun aan de onderneming door aan sommige der gewestelijke bestuurders (die van de Preanger Regentschappen, Soerakarta, Djokjokarta, Samarang, Rembang en Sumatra's Westkust) de uitnoodiging te richten om hunnerzijds zooveel mogelijk te bevorderen het welslagen van hetgeen in het belang der bedoelde tentoonstelling zou worden ondernomen. Met betrekking tot bedoelde tentoonstelling zie men ook noot 1 op blz. 248 hiervóór.

Loterijen. Gedurende 1888 werden geene andere geldloterijen toegestaan dan de twee waarvan reeds in 't vorig verslag (blz. 254) werd gewag gemaakt. Een daarvan, die ten behoeve van de Bataviasche Ambachtsschool, werd in Maart 1889 uitgespeeld.

De Minister van Koloniën,

KEUCHENIUS.

VERBETERINGEN.

In noot 2 op blz. 52 staat aan het slot: » doch zulks wordt vooralsnog alleen toegepast op de niet voor bewoning bestemde gedeelten van het schip ". Men leze daarvoor: » uitgenomen wat betreft die deelen welke slechts van hout kunnen worden gemaakt ".

Van eenige nagekomen opgaven tot aanvulling van de op blz. 95 voorkomende statistiek betreffende de in erfpacht afgestane perceelen op Java, is melding gemaakt in noot 2 op blz. 217/218.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

VAN 1889.

Bladz.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **A**, n°. I—IX.

N°. 3.

(Zie blz. 1 van het verslag.)

STATISTIEK

BETREFFENDE DE

BEVOLKING VAN NEDERLANDSCH-INDIË

over 1887.

N°. I. ALGEMEEN OVERZICHT van de getalsterkte der bevolking van Nederlandsch-Indië (met uitzondering

GEWESTEN.	Oppervlakte in vierkante geographische mijlen (meerendeels volgens topographische opnetingen).	EUROPEANEN.		CHINEEZEN.		ARABIEREN.		ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.		INLANDERS.	
		Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.
Java en Madura.											
Bantam.	150.8	229	138	1 398	740	14	8	14	9	561 003	268 189
Batavia.	126.8	10 526	5 579	76 699	41 718	2 111	1 289	159	105	937 289	465 990
Krawang	90.7	173	105	4 315	2 205	69	36	»	»	333 325	163 391
Preanger Regentschappen	379.1	1 329	834	3 338	1 865	118	73	»	»	1 668 012	801 525
Cheribon	123.0	903	500	*a*) 18 362	9 626	1 479	886	144	76	1 375 306	666 207
Tagal	68.7	778	414	*b*) 7 680	4 065	556	341	21	14	1 020 882	505 422
Pekalongan	32.5	567	305	5 332	2 872	838	441	44	22	539 372	260 965
Samarang	94.2	5 182	2 738	19 646	11 508	706	400	1 079	561	1 409 734	679 836
Japara	56.6	726	410	11 091	5 571	81	46	130	63	859 811	412 760
Rembang	136.4	678	373	18 101	8 859	352	210	60	25	1 198 170	590 616
Soerabaija	109.47	7 312	3 942	16 585	9 740	2 417	1 332	463	236	1 901 655	925 58[illegible]
Pasoeroean.	96.38	1 697	935	6 233	3 500	930	493	79	36	847 445	416 094
Probolinggo	62.9	1 318	705	2 762	1 463	424	260	»	»	507 192	248 297
Bezoeki.	175.37	806	495	1 364	720	1 307	649	»	»	597 108	294 626
Banjoemas.	101.0	643	331	4 642	2 542	12	7	58	22	1 129 553	554 326
Bagelen	62.3	537	315	2 937	1 564	»	»	*c*) 57	*c*) 40	1 287 098	632 652
Kadoe	37.2	736	325	5 600	3 004	95	48	9	7	739 953	364 135
Djokjokarta	56.1	1 998	1 247	2 994	1 871	81	47	124	91	651 123	310 908
Soerakarta.	113.1	2 664	1 506	7 800	4 721	71	45	251	159	1 115 232	539 531
Madioen	107.19	837	481	3 749	2 029	4	3	44	31	1 038 574	512 849
Kediri	134.36	1 520	877	7 712	4 332	»	»	»	»	996 385	496 130
Madura.	96.0	479	244	4 343	2 256	1 540	827	157	84	1 425 402	691 288
Totaal voor Java en Madura	2410.17	41 638	22 799	232 683	126 771	13 205	7 441	2 893	1 581	22 139 624	10 801 303
Buitenbezittingen . (zie blz. 4 en 5 van dezen staat).	. . . .	10 898	6 006	183 817	144 209	*d*) 6 293	3 409	*d*) 6 947	5 392		
Totaal-generaal.	. . . .	52 536	28 805	416 500	270 980	*d*) 19 498	10 850	*d*) 9 840	6 973		

van het personeel van leger en vloot) bij het einde van 1887, vergeleken met hetzelfde tijdstip van 1886.

Totaal zielental op 31 December 1887.	Op 31 December 1886 bedroeg het cijfer:	Op ult°. 1887 meer dan op ult°. 1886: in totaal.	alleen aan inlanders.
562 658	545 847	16 811	16682 = 3.06 %
1 026 784	1 013 884	12 900	10397 = 1.12 »
337 882	331 638	6 244	5995 = 1.83 »
1 672 797	1 654 836	17 961	17794 = 1.08 »
1 396 194	1 369 153	27 041	25658 = 1.90 »
1 029 917	1 006 556	23 361	22545 = 2.26 »
546 153	538 978	7 175	7227 = 1.36 »
1 436 347	1 412 335	24 012	23284 = 1.68 »
871 839	858 166	13 673	13569 = 1.60 »
1 217 361	1 196 402	20 959	20838 = 1.77 »
1 928 432	1 889 667	38 765	37987 = 2.04 »
856 384	838 947	17 437	17140 = 2.06 »
511 696	506 013	5 683	5371 = 1.07 »
600 585	591 700	8 885	8735 = 1.48 »
1 134 908	1 112 120	22 788	22646 = 2.05 »
1 290 629	1 272 532	18 097	18132 = 1.43 »
746 393	740 278	6 115	6126 = 0.83 »
656 320	642 728	13 592	13477 = 2.11 »
1 126 018	1 071 090	54 928	54768 = 5.16 »
1 043 208	1 021 995	21 213	21036 = 2.07 »
1 005 617	979 301	26 316	25804 = 2.66 »
1 431 921	1 403 394	28 527	28236 = 2.02 »
22 430 043	21 997 560	432 483	423447 = 1.95 %

AANMERKINGEN.

a) In vorige jaren werden bij de opgaaf van het zielental der Chineesche bevolking in de afdeeling Cheribon steeds 1000 vrouwen te weinig in rekening gebracht.

b) In de statistiek over 1886 werden voor de residentie Tagal 450 Chineezen te weinig opgegeven.

c) Allen Afrikanen.

d) Ongerekend de opgaaf betreffende de vorstenrijken van Bali en Lombok (verg. aanmerkingen *x* en *ij* op blz. 5 dezer bijlage).

De bevolking der drie hoofdplaatsen van Java wordt opgegeven bij het einde van 1887 te hebben bedragen als volgt:

Verdeeling der ingezetenen.	Hoofdplaats Batavia (Stad en voorsteden).	Hoofdplaats Samarang.	Hoofdplaats Soerabaija.
Europeanen	7 931	3 476	5 965
Chineezen	26 407	12 307	8 247
Arabieren	1 868	576	1 562
Andere vreemde oosterlingen	134	901	357
Inlanders	64 934	54 534	115 551
Te zamen	101 274	71 794	131 682
Op 31 December 1886 was het cijfer	100 485	71 441	128 990

GEWESTEN.	Oppervlakte in vierkante geographische mijlen (meerendeels volgens zeer globale gegevens).	EUROPEANEN.		CHINEEZEN.		ARABIEREN.		ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.	
		Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.
Buitenbezittingen.									
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	2 200.6	1 546	733	4 458	2 835	146	86	789	548
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden		526	297	649	444	38	23	213	149
Sumatra's Westkust: Tapanoli		248	137	1 115	717	1	1	182	132
Benkoelen	455.6	211	112	623	327	25	16	39	36
Lampongsche Districten	475.0	64	43	304	209	60	51	12	4
Palembang	2 558.4	376	207	4 890	3 072	2 162	993	136	79
Oostkust van Sumatra	768 6	1 393	1151	67 038	65 120	72	71	4 298	3545
Atjeh en onderhoorigheden.	928.0	242	178	2 002	1 567	90	61	339	287
Riouw » »	825.4	145	62	21 188	19 116	4	4	406	281
Banka	237.0	230	132	21 765	14 524	200	114	22	14
Billiton	119.0	111	70	10 315	9 253	»	»	»	»
Westerafdeeling van Borneo.	2 805.9	322	159	32 116	19 229	1 327	763	433	265
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	6 567.8	588	305	3 136	1 749	957	516	51	31
Celebes en onderhoorigheden.	2 149.9	1 548	753	5 443	2 669	220	123	»	»
Menado: Minahassa	1 267.2	877	421	2 348	1 264	169	108	»	»
Menado: Afd. Gorontalo		65	39	205	131	24	19	»	»
Amboina	890.2	r) 1 750	r) 873	960	600	439	257	13	7
Ternate	4 339.7	328	147	480	247	91	51	»	»
Timor en onderhoorigheden.	1 042.6	280	154	1 124	587	106	57	»	»
Bali en Lombok: gouvernementsafdn. Boeleleng en Djembrana	190.0	48	33	623	549	162	95	14	14
Bali en Lombok: vorstenrijken		»	»	3 035	?	x) 16 100	?	ij)	?
Totalen voor de Buitenbezittingen	27 820.9	10 898	6 006	183 817	144 209	22 393	3 409	6 947	5 392

INLANDERS. *a)*				
Cijfers die als tamelijk nauwkeurig kunnen worden aangemerkt.	Cijfers bij benadering verkregen.	Cijfers berustende op loutere gissing.	Te zamen.	Volgens het vorig verslag bedroeg het cijfer der inlanders op 31 Dec. 1886.
b) 316 534	»	»	316 534	316 534
b) 670 494	»	»	670 494	670 494
b) 193 860	»	»	193 860	193 860
»	*c)* 152 000	»	152 000	152 000
123 451	»	»	123 451	122 427
553 633	»	*d)* 76 000	629 633	625 649
»	»	*e)* 205 000	205 000	*f)* 122 000
»	»	*g)* 540 000	540 000	540 000
»	58 000	*h)* 15 000	73 000	73 000
54 134	»	»	54 134	53 249
26 209	»	»	26 209	25 500
i) 119 496	*k)* 260 000	»	379 496	367 581
l) 418 207	*m)* 119 000	*n)* 136 000	673 207	667 168
»	*o)* 395 000	»	395 000	386 000
142 124	»	*p)*	142 124	139 514
80 174	»	*q)* 221 000	301 174	300 448
s) 98 462	»	*t)* 148 500	246 962	264 616
»	*u)* 3 600	*v)* 98 000	101 600	101 600
»	»	*w)*	*w)*	*w)*
»	104 000	»	104 000	103 000
»	»	*z)* 1 240 000	1 240 000	1 240 000
aa)	*aa)*	*aa)*	*aa)*	*aa)*

AANMERKINGEN.

a) Hoevelen tot het mannelijk geslacht behooren, blijkt uit de hier te lande ontvangen opgaven niet.

b) De bestaande opgaven, berustende op eene in 1885 gehouden opneming, zijn voor 1887 behouden.

c) Nadere gegevens omtrent het bevolkingscijfer zijn niet verkregen; daarom is hetzelfde totaal als in 't vorig verslag ingevuld.

d) Raming voor het rijk Djambi. Het cijfer der gouvernements-onderdanen aldaar klom in 1887 van 829 tot 863.

e) Vollediger opgaaf (verg. de volgende aanmerking).

f) Bij deze opgaaf was, naar thans is gemeld, geen rekening gehouden met de afdeelingen Boven-Langkat, Beneden-Langkat en Tamiang, terwijl voor de afdeeling Medan alleen de geïmmigreerde (niet dus de oorspronkelijke Maleische en Battaksche) bevolking was medegeteld.

g) Eene afzonderlijke opgaaf voor Groot-Atjeh en voor de onderhoorigheden is niet ontvangen.

h) Dit cijfer betreft de afdeeling Poeloe Toedjoe.

i) De opgaaf betreft Boegineezen, Maleiers en Javanen.

k) De opgaaf heeft alleen betrekking tot de Dajaksche bevolking.

l) Betreft de afdeelingen Bandjermasin en ommelanden, Martapoera, Amoenthai en Dajaklanden.

m) Betreft de afdeelingen Doesoenlanden en Sampit, zoomede de afdeeling Pasir en de Tanah Boemboelanden.

n) Betreft de afdeeling Koetei en de Noordoostkust van Borneo.

o) De opgaaf betreft alleen de gouvernementslanden; nopens de vorstenrijken zijn, evenmin als vroeger, ramingen ontvangen.

p) Voor de afdeeling Sangi- en Talaut-eilanden wordt de laatstbekende raming van 85 000 zielen te hoog geacht, doch een meer aannemelijk cijfer is niet opgegeven.

q) De oude opgaven zijn weder gevolgd, namelijk voor de landschappen in de Tominibocht 197 000 en voor die langs de Noordkust van Celebes 24 000 zielen.

r) Bij gemis aan latere volledige opgaven het cijfer van 1886 behouden.

s) Zielental van de afdeelingen Amboina, Saparoea en Banda. In 't vorig verslag stond daarvoor uitgetrokken 116 116 zielen, doch de thans ontvangen opgaaf van 98 462 zielen gaat vergezeld van de opmerking dat daaronder niet is medegerekend de heidensche (Alfoersche) bevolking van Oost-Ceram, tot laatstgenoemde afdeeling behoorende.

t) Betreft de in de voorgaande aanmerking niet genoemde gedeelten van het gewest, ongerekend de heidensche (Alfoersche) bevolking van West- en Midden-Ceram.

u) De opgaaf betreft alleen die inlanders, die rechtstreeksche onderdanen zijn van het Gouvernement.

v) Onderdanen van de sultans van Ternate (63 000), Tidore (33 000), en Batjan (2000).

w) Omtrent het zielental der inlandsche bevolking in de residentie Timor kunnen geen cijfers worden geleverd, behalve wat betreft het gedeelte dat als Christenen gerekend wordt en volgens de opgaven over 1887 (zie blz. 22 dezer bijlage, tabel n°. VI) 43 821 bedroeg.

x) Ontleend aan eene benaderende opgaaf van 1880, die echter de Arabieren niet afzonderlijk vermeldt, maar tevens andere (niet-Chineesche) vreemde oosterlingen, zoomede de op Bali niet-inheemsche inlanders omvat.

y) Verg. de voorgaande aanteekening.

z) De bestaande opgaven behouden. Uit het verslag van 1882 (bijlage A, blz. 5) kan blijken hoe dit totaal over de verschillende rijken verdeeld is.

aa) Wegens de onvolledigheid der opgaven wordt hier geen totaal uitgetrokken.

N°. II. VERDEELING van de Europeesche en met deze gelijkgestelde

GEWESTEN.	PERSONEN — Europa. — Nederland.		Groot-Brittannië.		België.		Frankrijk.		Spanje.		Portugal.		Zweden en Noorwegen.		Denemarken.		Duitschland.		Zwitserland.		Italië.		Oostenrijk-Hongarije.	
	M. 2)	V. 3)	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Java en Madura.																								
Bantam	28	6	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	3	1	1	1	»	»	»	»
Batavia	949	492	43	19	22	14	42	18	»	1	»	»	4	»	»	»	115	29	25	3	10	3	11	»
Krawang.	15	5	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»
Preanger Regentschappen	183	54	3	»	4	1	5	»	»	»	»	»	»	»	1	»	22	3	4	»	4	»	»	»
Cheribon	96	42	2	»	1	»	4	2	»	»	»	»	»	»	»	»	5	»	1	»	»	»	»	»
Tagal	81	27	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11	7	3	1	»	»	1	»
Pekalongan	56	20	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	1	7	»	»	»	»	»	»	»
Samarang	910	788	10	»	24	4	12	2	»	»	»	»	3	»	2	»	58	20	7	»	3	»	6	6
Japara.	61	13	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	3	3	»	»	»	1	»
Rembang.	64	35	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	1	»	»	»	1	»
Soerabaija	920	483	24	9	16	2	25	7	»	»	»	»	1	1	2	»	72	11	16	5	5	»	3	1
Pasoeroean	203	64	1	1	3	»	5	1	»	»	»	»	1	»	1	»	23	4	9	2	»	»	1	»
Probolinggo.	125	45	2	1	3	»	2	»	»	»	»	»	1	»	2	»	8	»	2	»	»	»	»	»
Bezoeki	138	48	6	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	8	»	2	»	»	»	»	»
Banjoemas	50	16	1	2	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	1	1	»	»	»	»	»
Bagelen	75	22	»	5	4	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	4	1	»	»	»	»	»
Kadoe	60	56	»	»	3	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	1	»	»	1	»	1	1
Djokjokarta	119	75	1	»	6	»	18	2	»	»	»	»	1	»	»	»	20	4	»	»	1	»	»	»
Soerakarta	149	47	1	»	1	1	2	»	»	»	»	»	»	»	3	2	19	2	5	»	»	»	1	»
Madioen	125	29	»	»	8	»	4	»	»	»	»	»	1	»	1	»	15	3	4	»	»	»	»	»
Kediri	161	51	2	»	3	2	2	1	»	»	»	»	2	»	»	»	17	7	2	»	»	»	»	»
Madura	30	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»
Te zamen. . .	4598	2424	99	38	102	24	127	34	»	1	»	»	15	1	14	4	424	100	87	12	24	3	26	8
	7 022		137		126		161		1		»		16		18		524		99		27		34	

1) Onder deze rubriek zijn alleen gerangschikt Christen- en Joodsche Aziaten, met uitzondering evenwel, wat de in Nederlandsch-Indië geborenen betreft, van Christen-inlanders, en verder in het algemeen van Moorsche en Chineesche Christenen.

bevolking naar het geboorteland, volgens opgaven van 31 December 1887.

GEBOREN IN:																									
								Azië. 1)								**Amerika.**								Totaal.	
Rusland.		Europeesch Turkije.		Donau-vorstendommen en Montenegro.		Griekenland.		Nederlandsch-Indië.		Armenië.		Perzië.		Overig Azië.		Noord-		Zuid-		Afrika.		Australië.			
M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
»	»	»	»	»	»	»	»	103	82	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	138	91
6	»	3	»	»	»	»	»	4292	4341	3	»	15	1	18	16	7	»	2	1	11	7	»	2	5 579	4 947
»	»	»	»	»	»	»	»	86	63	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	105	68
1	»	»	»	»	»	»	»	603	434	»	»	1	»	2	2	»	»	1	»	»	»	»	1	834	495
»	»	»	»	»	»	»	»	385	359	1	»	2	»	»	»	1	»	»	»	1	»	1	»	500	403
»	»	»	»	»	»	»	»	313	329	»	»	2	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	414	364
»	»	»	»	»	»	»	»	239	241	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	305	262
1	»	»	»	»	»	1	»	1634	1615	2	»	3	»	14	7	1	»	»	1	47	1	»	»	2738	2 444
»	»	»	»	»	»	»	»	337	300	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	410	316
»	»	»	»	»	»	»	»	301	270	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	373	305
»	»	»	»	»	»	»	»	2837	2844	5	3	8	»	5	3	»	1	1	»	2	»	»	»	3 942	3 370
»	»	»	»	»	»	»	»	671	688	9	1	3	»	1	1	1	»	1	»	2	»	»	»	935	762
»	»	2	»	»	»	»	»	549	564	1	»	1	»	3	2	2	»	1	»	1	1	»	»	705	613
»	»	»	»	»	»	»	»	331	262	»	»	»	»	2	»	4	»	1	»	1	»	1	»	495	311
1	»	»	»	»	»	»	»	275	291	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	331	312
»	»	»	»	»	»	»	»	232	189	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	315	222
2	»	»	»	»	»	»	»	250	352	»	»	1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	325	411
»	»	»	»	»	»	»	»	1080	670	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 247	751
»	»	»	»	»	»	»	»	1310	1105	4	»	»	»	»	1	1	»	3	»	7	»	»	»	1 506	1 158
»	»	»	»	»	»	»	»	320	324	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	1	»	»	»	481	356
»	»	»	»	»	»	»	»	684	582	»	»	2	»	»	»	1	»	»	»	1	»	»	»	877	643
»	»	»	»	»	»	»	»	212	229	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	244	235
11	»	5	»	»	»	1	»	17044	16134	26	5	39	2	50	32	19	2	10	3	76	9	2	3	22 799	18 839
11		5		»		1		33178		31		41		82		21		13		85		5		41638	

2) Personen van het mannelijk geslacht (volwassenen en kinderen te zamen).

3) „ „ „ vrouwelijk „ „ „ „ „ „

GEWESTEN.	PERSONEN — Europa. Nederland.		Groot-Brittannië.		België.		Frankrijk.		Spanje.		Portugal.		Zweden en Noorwegen.		Denemarken.		Duitschland.		Zwitserland.		Italië.		Oostenrijk-Hongarije.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Buitenbezittingen.																								
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	120	82	1	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	17	3	4	»	1	»	»	»
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	75	30	»	»	1	»	4	»	»	»	»	»	»	»	1	»	5	»	5	»	»	»	»	»
Sumatra's Westkust: Tapanoli. .	27	13	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12	9	8	7	»	»	»	»
Benkoelen	15	8	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	1	»	»	»	»	»	»
Lampongsche Districten	10	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»
Palembang	46	35	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	4	»	»	1	1	»	»
Oostkust van Sumatra	417	44	55	7	7	3	24	4	1	»	»	»	9	2	17	3	208	19	71	3	6	»	26	1
Atjeh en onderhoorigh.	56	10	1	»	3	»	3	»	»	»	»	»	»	»	1	»	12	»	»	»	2	»	6	1
Riouw » »	8	6	»	»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	2	»
Banka.	32	19	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	1	»	»	»	»	»	»
Billiton	17	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Wester-afd. van Borneo.	31	11	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	1	»	»	»	»	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . .	45	14	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15	8	4	»	»	»	»	»
Celebes en onderhoorigh.	69	39	»	»	4	»	2	2	»	»	»	»	»	»	»	»	23	3	3	»	»	»	»	»
Menado: Minahassa .	56	22	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	14	3	»	»	»	»	»	»
Menado: Afd. Gorontalo	7	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»
Amboina 4)	47	29	»	»	3	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12	2	1	»	»	»	»	»
Ternate	43	29	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»
Timor en onderhoorigh.	46	17	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana) . . .	8	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Te zamen . .	1 175	421	59	8	24	3	40	6	1	»	»	»	9	2	19	3	343	56	98	10	11	1	34	2
	1 596		67		27		46		1		»		11		22		399		108		12		36	
Totalen voor geheel Nederlandsch-Indië.	5 773	2 845	158	46	126	27	167	40	1	1	»	»	24	3	33	7	767	156	185	22	35	4	60	10
	8 618		204		153		207		2		»		27		40		923		207		39		70	

4) **Bij gemis aan latere volledige opgaven zijn de cijfers van 1886 behouden.**

GEBOREN IN:																									
								Azië.								Amerika.				Afrika.		Australië.		TOTAAL.	
Rusland.		Europeesch Turkije.		Donauvorstendommen en Montenegro.		Griekenland.		Nederlandsch-Indië.		Armenië.		Perzië.		Overig Azië.		Noord-		Zuid-							
M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
»	»	»	»	»	»	»	»	586	726	»	»	»	»	1	1	»	»	»	1	»	»	»	»	733	813
»	»	»	»	»	»	»	»	204	197	»	»	»	»	»	»	1	»	»	2	1	»	»	»	297	229
»	»	»	»	»	»	»	»	90	82	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	137	111
»	»	»	»	»	»	»	»	92	90	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	112	99
»	»	»	»	»	»	»	»	32	15	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	43	21
»	»	»	»	»	»	»	»	149	128	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	207	169
10	»	2	»	»	»	»	»	223	140	1	»	»	»	62	14	5	»	4	1	2	1	1	»	1 151	242
»	»	»	»	9	1	2	»	77	50	2	1	4	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	178	64
»	»	»	»	»	»	»	»	46	71	»	»	»	»	5	6	»	»	»	»	»	»	»	»	62	83
»	»	»	»	»	»	»	»	91	78	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	132	98
»	»	»	»	»	»	»	»	43	36	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	10	»	»	»	70	41
»	»	»	»	»	»	»	»	126	150	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	159	163
»	»	»	»	»	»	»	»	240	261	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	305	283
»	»	»	»	»	»	»	»	647	751	1	»	»	»	2	»	»	»	2	»	»	»	»	»	753	795
1	»	»	»	»	»	»	»	349	431	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	421	456
»	»	»	»	»	»	»	»	29	24	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	39	26
»	»	»	»	»	»	»	»	808	846	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	873	877
»	»	»	»	»	»	»	»	101	152	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	147	181
»	»	»	»	»	»	»	»	106	109	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	154	126
»	»	»	»	»	»	»	»	14	13	»	»	10	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	33	15
11	»	2	»	9	1	2	»	4 053	4 350	4	1	14	»	71	22	6	»	6	4	14	1	1	»	6 006	4 892
11		2		10		2		8 403		5		15		93		6		10		15		1		10 898	
22	»	7	»	9	1	3	»	21 097	20 484	30	6	53	3	121	54	25	2	16	7	90	10	3	3	28 805	23 731
22		7		10		3		41 581		36		53		175		27		23		100		6		52 536	

N°. III. BEROEPEN EN BEDRIJVEN, uitgeoefend door Europeanen en met dezen gelijkgestelden, volgens de over 1887 verzamelde opgaven.

GEWESTEN.	Personen in 's lands burgerlijken dienst en door het Gouvernement bezoldigd.	Personen door het Gouvernement benoemd of toegelaten, maar niet van landswege bezoldigd (geneeskundigen, notarissen, zendeling-leeraren).	Handelaren en hunne geëmploiceerden.	Nijverheids-ondernemers en zij die ambachten voor eigen rekening uitoefenen (hunne geëmploiceerden en Europeesche werklieden daaronder begrepen).	Landbouw-industrieelen, zoomede hunne administrateurs en verdere geëmploiceerden.	Personen in dienst bij inlandsche vorsten en grooten.	Bedrijven niet onder eene der vorige groepen te brengen.	Gewezen landsdienaren die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (daaronder ook gegageerde of onderstand genietende militairen). a)
Java en Madura.								
Bantam	43	1	5	3	26	»	6	8
Batavia	b) 1 840	69	455	409	105	»	209	715
Krawang	18	2	1	5	42	»	2	4
Preanger Regentschappen	199	11	17	40	180	»	38	88
Cheribon	100	12	43	14	88	»	29	20
Tagal	63	8	25	25	103	»	12	28
Pekalongan	46	2	20	11	87	»	19	31
Samarang	376	39	213	208	160	»	525	380
Japara	68	7	12	15	97	»	14	15
Rembang	95	10	12	13	23	»	11	31
Soerabaija	735	45	438	255	293	»	151	321
Pasoeroean	123	14	46	30	225	»	34	68
Probolinggo	c) 90	5	18	21	190	»	33	18
Bezoeki	79	6	16	11	186	»	13	17
Banjoemas	d) 93	16	24	12	19	»	10	39
Bagelen	139	5	12	12	15	»	14	52
Kadoe	54	7	21	23	25	1	15	95
Djokjokarta	68	8	14	42	274	26	22	100
Soerakarta	109	9	30	61	443	40	31	133
Madioen	133	12	25	e) 18	e) 70	»	73	77
Kediri	138	9	25	20	241	»	f) 32	38
Madura	104	9	2	3	»	1	7	10
Te zamen	4 713	306	1 474	1 251	2 892	68	1 300	2 288

a) Hieronder ook degenen, die na hun ontslag uit 's lands dienst het een of ander beroep of bedrijf, in de voorgaande rubrieken bedoeld, zijn gaan uitoefenen. De zoodanigen zijn dan ook in dezen staat tweemaal vermeld.

b) Evenals vroeger zijn ook thans de ambtenaren op wachtgeld, non-activiteit en onderstand medegerekend.

c) In de verleden jaar gedane opgaaf (over 1886) waren niet medegeteld de spoorwegbeambten en anderen die hun traktement niet rechtstreeks uit 's lands kas ontvangen.

d) De vermindering, vergeleken met het cijfer over 1886, is het gevolg van de overplaatsing van eenige spoorwegbeambten naar plaatsen buiten het gewest.

e) De vermeerdering is ten deele het gevolg van juistere opgaven.

f) Waaronder 5 personen zonder bekend middel van bestaan.

GEWESTEN.	Personen in 's lands burgerlijken dienst en door het Gouvernement bezoldigd.	Personen door het Gouvernement benoemd of toegelaten, maar niet van landswege bezoldigd (geneeskundigen, notarissen, zendeling-leeraren).	Handelaren en hunne geëmploieerden.	Nijverheidsondernemers en zij die ambachten voor eigen rekening uitoefenen (hunne geemploieerden en Europeesche werklieden daaronder begrepen).	Landbouw-industrieelen, zoomede hunne administrateurs en verdere geëmploieerden.	Personen in dienst bij inlandsche vorsten en grooten.	Bedrijven niet onder eene der vorige groepen te brengen.	Gewezen landsdienaren die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (daaronder ook gegageerde of onderstand genietende militairen). *a*)
Buitenbezittingen.								
Sumatra's Westkust. . .	*g*) 329	27	42	35	38	»	24	125
Benkoelen	37	1	4	1	»	»	»	8
Lampongsche Districten .	31	»	1	»	2	»	»	1
Palembang	75	4	13	4	4	»	3	12
Oostkust van Sumatra . .	85	14	64	59	718	3	45	13
Atjeh en onderhoorigheden	102	»	31	9	»	»	5	»
Riouw » »	22	»	2	1	1	1	1	2
Banka.	74	1	»	»	1	»	»	9
Billiton	11	5	1	41	»	»	»	33
Westerafdeeling van Borneo	51	»	6	2	»	»	»	8
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	92	10	19	2	6	»	5	26
Celebes	178	8	86	34	12	1	51	50
Menado { Minahassa. . .	63	5	27	10	36	2	61	24
Menado { Afd. Gorontalo .	7	»	12	»	»	»	»	»
Amboina.	102	4	50	34	83	»	*h*) 60	71
Ternate	23	12	5	3	6	»	11	17
Timor.	38	29	10	3	2	»	2	8
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana)	14	»	13	»	2	»	»	»
Te zamen. . . .	1 334	120	386	238	911	7	268	407
Totalen voor geheel Nederlandsch-Indië	6 047	426	1 860	1 489	3 803	75	1 568	2 695

g) De groote vermeerdering is toe te schrijven aan de komst in dit gewest van personeel voor den aanleg van een staatsspoorweg.

h) Onder dit cijfer is niet begrepen de afdeeling Letti, waarvan geen opgaaf is ontvangen en alwaar vele met Europeanen gelijkgestelde personen worden aangetroffen, die zich onledig houden met jacht, visscherij enz.

N°. IV. BEROEPEN EN BEDRIJVEN, uitgeoefend door inlanders

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofden, ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (hieronder ook gewezen inlandsche militairen).	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploieerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploieerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, waronghouders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.
INLAN													
Java en Madura.													
Bantam	605	6 071	1 074	4 073	921	»	324	115	63	1	7 798	140 436	569
Batavia	1 175	2 319	2 194	3 886	1 134	139	1 297	405	24	1	12 683	143 970	652
Krawang. . . .	197	2 980	154	261	110	»	24	27	32	»	2 086	49 617	90
Preanger Regentschappen . . .	1 904	12 090	1 989	7 831	1 162	59	735	339	67	»	29 448	238 949	3 485
Cheribon	759	20 813	2 393	2 427	1 188	2	593	159	»	»	26 291	181 487	685
Tagal	716	10 433	544	1 709	1 020	2	811	94	34	10	26 097	110 074	37
Pekalongan . . .	388	7 490	961	1 697	478	3	299	50	42	5	7 193	65 727	»
Samarang . . .	b) 1 038	20 288	1 409	7 245	1 732	10	1 196	c) 491	41	d)	27 173	222 089	439
Japara	513	17 904	1 574	2 140	651	7	384	196	63	15	10 152	105 985	1 376
Rembang. . . .	785	21 771	955	1 122	496	5	953	163	85	»	19 256	166 562	1 133
Soerabaija . . .	1 228	30 454	4 840	5 731	1 575	12	931	277	105	7	33 818	241 717	5 656
Pasoeroean . . .	675	11 919	1 246	1 556	762	7	417	88	26	7	16 816	114 110	982
Probolinggo. . .	449	3 960	887	357	685	»	432	46	6	7	6 013	e) 53 263	557
Bezoeki	727	6 612	492	688	1 167	13	297	72	2	»	6 963	88 345	247
Banjoemas . . .	677	18 116	793	961	159	12	1 184	213	93	30	16 189	110 921	41
Bagelen	731	22 756	940	2 191	259	11	1 371	460	20	2	35 197	215 739	7
Kadoe	401	20 522	176	1 448	144	»	709	483	26	1	19 527	126 672	»
Djokjokarta. . .	17	13 575	2 183	485	187	»	873	354	»	»	7 105	43 666	73
Soerakarta . . .	217	30 450	2 322	834	4 229	8	482	34	17	»	7 000	186 545	»
Madioen	882	18 931	895	1 205	373	11	421	405	73	4	11 101	115 959	»
Kediri	909	13 118	1 087	846	810	15	453	432	109	1	9 161	128 608	»
Madura.	630	7 271	1 466	1 116	2 267	5	834	462	62	1	20 467	206 519	2 277
Te zamen . . .	15 623	319 843	30 574	49 809	21 509	321	15 020	5365	990	92	357 534	3 056 960	18 306

a) Personen, die geenerlei beroep of bedrijf uitoefenen, zijn niet in dezen staat opgenomen. Ook thans wijken sommige opgaven weder belangrijk af van de cijfers die verleden jaar (over 1886) werden medegedeeld. In de meeste gevallen zijn ter zake geen ophelderingen verstrekt. Veelal echter zal de oorzaak van het verschil wel hierin gelegen zijn, dat de lieden die meer dan één bedrijf uitoefenen, zooals vaak voorkomt, naar gelang van uiteenloopende opvattingen, niet steeds elk jaar in dezelfde rubriek worden gerangschikt.
b) Onder het ten vorigen jare opgegeven cijfer waren bij vergissing, voor één der afdeelingen, ook de magangs opgenomen.
c) Hieronder ook de weduwen van inlandsche ambtenaren.

en vreemde oosterlingen, volgens de over 1887 verzamelde opgaven. *a*)

13.	14.	15.	16.	17.		18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.
Veefokkers en veehandelaren.	Visschers en zeevarenden.	Zoutmakers.	Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	Personen die hun bestaan vinden in		Goud- en zilversmeden.	Wapensmeden.	Meubelmakers.	Pajoengmakers.	Blauwververs.	Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de vooraf g. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	Huisbedienden.	Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	Totaal van alle rubrieken te zamen.
				den scheepsbouw.	den mijnbouw.										
DERS.															
26	3 551	»	575	34	»	86	138	67	»	114	65	1 133	1 385	295	169 519
16 950	2 642	»	3 289	31	»	624	108	246	2	139	603	15 728	11 953	4 219	226 413
1 080	590	»	154	18	»	89	43	6	»	4	»	960	360	103	58 985
3 783	8 066	»	658	1	2	297	469	574	20	267	1 124	9 603	6 119	3 622	332 663
2 619	4 044	»	2 060	25	»	619	330	186	14	396	1 248	13 411	1 213	173	263 135
253	5 463	»	1 985	5	»	301	307	12	8	784	917	14 948	1 295	1 277	179 136
3 804	3 296	»	1 909	5	»	231	73	45	8	325	356	8 366	962	913	104 626
447	5 319	895	3 716	10	62	715	204	78	1	1 870	1 020	10 638	3 616	»	311 742
36	2 930	»	2 511	»	»	493	91	247	8	566	906	7 948	1 984	1 512	160 192
290	7 937	»	1 128	159	»	893	222	350	1	294	3 033	40 647	1 828	116	270 184
221	7 894	»	9 979	173	43	1 226	299	331	41	2 035	3 513	47 875	1 843	12 703	414 527
102	3 251	»	6 648	»	»	398	239	293	7	875	830	19 982	931	10 780	192 947
30	3 629	»	12 399	»	»	246	»	8	3	195	209	7 352	1 144	485	92 362
40	2 110	»	3 044	4	»	336	109	16	30	595	392	4 824	486	1 684	119 295
109	1 116	»	547	16	»	430	140	*f*) 79	27	579	711	1 471	656	764	156 034
876	1 461	»	482	»	»	246	260	45	58	2 062	1 219	1 388	1 508	3 224	292 513
438	»	»	160	»	»	139	33	5	11	177	264	1 202	767	1 169	174 474
329	262	195	3 984	»	»	283	203	525	49	1 127	964	73 967	13 775	24 459	188 640
7 278	326	»	159	»	»	492	55	225	23	725	950	8 055	16 603	3 899	270 928
180	255	»	747	1	»	204	62	*f*) 12	6	757	1 162	3 472	1 046	737	158 901
195	247	»	3 286	»	»	267	147	18	1	580	1 155	1 896	1 402	3 745	168 488
35 613	4 119	3 137	701	89	73	837	122	271	17	1 616	846	5 637	1 187	8 888	306 530
74 699	68 508	4 227	60 121	571	180	9 452	3 654	3 639	335	16 082	21 487	300 503	72 063	84 767	4 612 234

d) Het in deze rubriek behoorende cijfer is begrepen onder dat, vermeld in rubriek 8.
e) De vermindering, vergeleken bij de opgaaf over 1886, is hieraan toe te schrijven, dat toen voor één der afdeelingen omstreeks 6600 landbouwers te veel zijn in rekening gebracht.
f) In de verleden jaar gedane opgaaf (over 1886) waren onder deze rubriek bij vergissing ook gewone timmerlieden opgenomen, die thans onder rubriek 24 zijn gebracht.

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofden, ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (hieronder ook gewezen inlandsche militairen).	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploiceerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploiceerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, warong-houders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.
Buitenbezittingen.													
Sumatra's Westkust	2 506	15 706	6 944	8 704	2 489	142	1 264	376	17	»	11 660	318 964	6 456
Benkoelen . . .	381	1 553	367	443	62	»	100	44	10	»	344	34 874	78
Lampongsche Districten	217	1 074	343	1 362	125	»	79	9	3	»	1 179	30 840	»
Palembang . . .	702	4 108	1 152	3 908	627	4	252	258	12	2	4 267	121 679	168
Oostkust van Sumatra *g*) . . .	387	423	216	2 535	174	1	102	13	17	»	2 104	20 098	»
Atjeh en onderhoorigheden *h*) . .	130	4	5	168	51	24	1	39	»	»	84	*i*)	»
Riouw en onderhoorigheden *j*) .	221	38	19	439	1	»	62	51	16	2	668	6 662	»
Banka.	266	171	173	329	»	96	68	62	»	»	317	18 304	»
Billiton	45	121	71	74	93	»	107	4	»	»	151	4 739	»
Westerafdeeling van Borneo. . . .	259	750	335	1 628	112	12	103	220	»	»	2 608	96 249	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. . . .	467	1 910	1 251	3 383	392	47	102	126	»	2	4 483	161 455	10
Celebes en onderhoorigheden (alleen de gouvernementsafdeelingen)	483	1 438	1 452	815	1 038	2	1 054	249	64	3	9 065	88 025	334
k) Menado — Minahassa	381	1 174	96	4	135	20	3	37	6	»	150	28 470	1 056
k) Menado — afd. Gorontalo . .	74	185	326	21	80	»	30	»	1	»	1 224	14 827	»
Amboina *l*) . . .	701	830	835	180	157	»	405	123	86	»	952	32 902	»
Ternate	106	2	25	28	2	»	10	31	»	»	150	»	»
Timor en onderhoorigheden . . .	250	*m*) †	6	16	16	16	†	8	»	»	†	†	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana) . .	67	431	110	159	66	»	112	5	127	»	675	26625	»
Te zamen . .	7 643	29 918	13 726	24 196	5 620	364	3 854	1 655	359	9	40 081	1 004 713	8 102

g) Van dit gewest is geen opgaaf over 1887 ontvangen. Om die reden zijn de cijfers van 1886 behouden.
h) In hoever de opgaven enkel tot Groot-Atjeh, dan wel tevens tot de onderhoorigheden betrekking hebben, blijkt niet.
i) Geen bruikbare opgaaf ontvangen.
j) De voor dit gewest uitgetrokken cijfers verdienen, volgens opgaaf van den resident, over het algemeen weinig vertrouwen.

13.	14.	15.	16.	17.		18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.
Veefokkers en veehandelaren.	Visschers en zeevarenden.	Zoutmakers.	Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	Personen die hun bestaan vinden in		Goud- en zilversmeden.	Wapensmeden.	Meubelmakers.	Pajoengmakers.	Blauwververs.	Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de voorafg. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	Huisbedienden.	Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	Totaal van alle rubrieken te zamen.
				den scheepsbouw.	den mijnbouw.										
32 112	3 312	6	2 763	320	89	839	203	28	21	376	»	6 841	2 053	922	425 113
38	520	»	283	88	»	90	92	5	»	»	»	1 107	95	309	40 883
»	485	»	232	»	24	65	17	»	»	»	»	2 066	78	»	38 198
1 901	2 293	»	464	526	»	315	329	76	21	11	49	7 440	330	»	150 894
7	2 239	»	177	229	»	40	6	»	»	»	41	1 859	470	71	31 209
10	8	»	40	»	»	1	»	2	»	»	3	202	336	12	1 120
»	1 930	»	»	145	»	26	21	»	»	»	60	220	18	40	10 639
11	872	»	»	14	65	44	»	»	»	»	14	565	128	»	21 499
»	1 406	»	»	73	»	19	30	»	»	»	2	603	68	70	7 676
35	1 248	»	»	301	346	387	27	1	»	»	17	2 441	234	36	107 349
2 658	7 176	»	»	341	365	284	94	47	»	226	72	5 139	393	6 030	196 453
886	11 984	647	122	»	»	584	268	76	»	177	8	6 723	906	4 680	131 083
»	1 605	86	688	»	»	110	21	35	»	»	»	626	1 047	103	35 853
70	2 064	86	»	197	8	22	62	15	»	»	1	2 447	»	135	21 875
3527	20 734	60	1	823	»	97	279	150	»	2	54	6 803	422	5 194	75 317
1	384	»	3	»	»	4	2	»	»	»	12	137	150	3	1 050
†	†	†	»	†	»	†	†	»	»	»	»	†	†	†	312
12 000	435	207	3	20	»	168	86	»	»	4	3 140	1 200	50	50	45 740
53 256	58 695	1 092	4 776	3 077	897	3 095	1 537	435	42	796	3 473	46 419	6 778	17 655	1 342 263

k) Hieronder niet begrepen de Sangi- en Talaut-eilanden, waarvan zelfs bij benadering geen cijfers kunnen worden opgegeven. Hetzelfde geldt ook voor de leenstaatjes langs de noordkust van Celebes en voor de Tomini-landen.
l) Daar over 1887 omtrent de meeste afdeelingen van dit gewest geene opgaven werden ontvangen, zijn de cijfers van 1886 behouden.
m) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken bruikbare opgaven.

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofden, ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (hieronder ook gewezen inlandsche militairen).	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploieerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploieerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, warong-houders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.
Buitenbezittingen.													
Sumatra's Westkust	2 506	15 706	6 944	8 704	2 489	142	1 264	376	17	»	11 660	318 964	6 456
Benkoelen	381	1 553	367	443	62	»	100	44	10	»	344	34 874	78
Lampongsche Districten	217	1 074	343	1 362	125	»	79	9	3	»	1 179	30 840	»
Palembang	702	4 108	1 152	3 908	627	4	252	258	12	2	4 267	121 679	168
Oostkust van Sumatra *g*)	387	423	216	2 535	174	1	102	13	17	»	2 104	20 098	»
Atjeh en onderhoorigheden *h*)	130	4	5	168	51	24	1	39	»	»	84	*i*)	»
Riouw en onderhoorigheden *j*)	221	38	19	439	1	»	62	51	16	2	668	6 662	»
Banka	266	171	173	329	»	96	68	62	»	»	317	18 304	»
Billiton	45	121	71	74	93	»	107	4	»	»	151	4 739	»
Westerafdeeling van Borneo	259	750	335	1 628	112	12	103	220	»	»	2 608	96 249	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	467	1 910	1 251	3 383	392	47	102	126	»	2	4 483	161 455	10
Celebes en onderhoorigheden (alleen de gouvernementsafdeelingen)	483	1 438	1 452	815	1 038	2	1 054	249	64	3	9 065	88 025	334
k) Menado — Minahassa	381	1 174	96	4	135	20	3	37	6	»	150	28 470	1 056
k) Menado — afd. Gorontalo	74	185	326	21	80	»	30	»	1	»	1 224	14 827	»
Amboina *l*)	701	830	835	180	157	»	405	123	86	»	952	32 902	»
Ternate	106	2	25	28	2	»	10	31	»	»	150	»	»
Timor en onderhoorigheden	250	*m*) †	6	16	16	16	†	8	»	»	†	†	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana)	67	431	110	159	66	»	112	5	127	»	675	26625	»
Te zamen	7 643	29 918	13 726	24 196	5 620	364	3 854	1 655	359	9	40 081	1 004 713	8 102

g) Van dit gewest is geen opgaaf over 1887 ontvangen. Om die reden zijn de cijfers van 1886 behouden.
h) In hoever de opgaven enkel tot Groot-Atjeh, dan wel tevens tot de onderhoorigheden betrekking hebben, blijkt niet.
i) Geen bruikbare opgaaf ontvangen.
j) De voor dit gewest uitgetrokken cijfers verdienen, volgens opgaaf van den resident, over het algemeen weinig vertrouwen.

13.	14.	15.	16.	17.		18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.
Veefokkers en veehandelaren.	Visschers en zeevarenden.	Zoutmakers.	Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	Personen die hun bestaan vinden in		Goud- en zilversmeden.	Wapensmeden.	Meubelmakers.	Pajoengmakers.	Blauwververs.	Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de voorafg. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	Huisbedienden.	Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	Totaal van alle rubrieken te zamen.
				den scheepsbouw.	den mijnbouw.										
32 112	3 312	6	2 763	320	89	839	203	28	21	376	»	6 841	2 053	922	425 113
38	520	»	283	88	»	90	92	5	»	»	»	1 107	95	309	40 883
»	485	»	232	»	24	65	17	»	»	»	»	2 066	78	»	38 198
1 901	2 293	»	464	526	»	315	329	76	21	11	49	7 440	330	»	150 894
7	2 239	»	177	229	»	40	6	»	»	»	41	1 859	470	71	31 209
10	8	»	40	»	»	1	»	2	»	»	3	202	336	12	1 120
»	1 930	»	»	145	»	26	21	»	»	»	60	220	18	40	10 639
11	872	»	»	14	65	44	»	»	»	»	14	565	128	»	21 499
»	1 406	»	»	73	»	19	30	»	»	»	2	603	68	70	7 676
35	1 248	»	»	301	346	387	27	1	»	»	17	2 441	234	36	107 349
2 658	7 176	»	»	341	365	284	94	47	»	226	72	5 139	393	6 030	196 453
886	11 984	647	122	»	»	584	268	76	»	177	8	6 723	906	4 680	131 083
»	1 605	86	688	»	»	110	21	35	»	»	»	626	1 047	103	35 853
70	2 064	86	»	197	8	22	62	15	»	»	1	2 447	»	135	21 875
3527	20 734	60	1	823	»	97	279	150	»	2	54	6 803	422	5 194	75 317
1	384	»	3	»	»	4	2	»	»	»	12	137	150	3	1 050
†	†	†	»	†	»	†	†	»	»	»	»	†	†	†	312
12 000	435	207	3	20	»	168	86	»	»	4	3 140	1 200	50	50	45 740
53 256	58 695	1 092	4 776	3 077	897	3 095	1 537	435	42	796	3 473	46 419	6 778	17 655	1 342 263

k) Hieronder niet begrepen de Sangi- en Talaut-eilanden, waarvan zelfs bij benadering geen cijfers kunnen worden opgegeven. Hetzelfde geldt ook voor de leenstaatjes langs de noordkust van Celebes en voor de Tomini-landen.
l) Daar over 1887 omtrent de meeste afdeelingen van dit gewest geene opgaven werden ontvangen, zijn de cijfers van 1886 behouden.
m) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken bruikbare opgaven.

VREEMDE

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofden, ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas.	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploieerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploieerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, waronghouders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.
Java en Madura.													
Bantam	»	5	»	1	»	»	1	»	29	1	134	»	20
Batavia	50	81	8	»	2	53	81	2	138	57	7 348	5 212	480
Krawang	3	9	»	»	»	1	3	»	94	»	553	46	»
Preanger Regentschappen	7	4	»	»	»	»	5	»	22	16	834	3	2
Cheribon	28	28	22	21	9	12	10	9	106	55	3 341	18	»
Tagal	6	19	»	17	4	6	2	»	106	90	1 278	36	»
Pekalongan	1	7	»	15	5	1	5	»	74	21	454	2	1
Samarang	82	»	6	40	6	31	16	1	415	»	3 219	3	»
Japara	37	»	8	1	6	7	11	»	163	30	1 233	19	»
Rembang	10	32	»	»	3	31	17	»	326	»	1 568	3	»
Soerabaija	19	31	1	1	1	24	33	»	354	125	4 338	32	»
Pasoeroean	8	10	»	»	2	»	4	»	131	56	1 062	3	1
Probolinggo	2	3	»	»	»	2	6	»	73	37	511	»	»
Bezoeki	11	»	»	»	1	1	2	»	93	19	423	»	»
Banjoemas	»	»	»	»	»	»	3	»	91	26	816	1	»
Bagelen	3	5	1	»	1	1	2	»	73	16	713	»	»
Kadoe	2	12	»	4	1	6	13	»	99	76	703	»	»
Djokjokarta	3	10	»	31	1	5	10	»	246	93	532	»	2
Soerakarta	23	»	1	12	1	7	11	»	543	»	1 497	15	»
Madioen	5	7	»	»	»	1	2	»	304	29	548	»	»
Kediri	6	8	»	»	»	8	6	1	380	75	729	14	»
Madura	7	7	5	8	9	2	4	1	151	33	1 318	75	2
Te zamen	313	278	52	151	52	199	247	14	4 011	855	33 152	5 482	508
De opgegeven totalen waren naar den landaard der personen verdeeld als volgt:													
Chineezen	270	262	35	13	15	199	229	4	4 005	855	29 990	5 457	503
Arabieren	28	12	14	69	28	»	14	»	5	»	2 930	16	5
Andere vreemde oosterlingen	15	4	3	69	9	»	4	10	1	»	232	9	»
Te zamen	313	278	52	151	52	199	247	14	4 011	855	33 152	5 482	508

a) In de statistiek over de vier voorafgaande jaren kwamen in rubriek 2, wat de vreemde oosterlingen betreft, overal nihil-opgaven voor, maar waren de cijfers van rubriek 1 veel hooger. Men schijnt dus de vroeger in rubriek 1 opgenomen getallen nu weder gesplitst te hebben, zooals ook in de statistiek vóór 1883 het geval was.

13. Vee-fokkers en veehandelaren.	14. Visschers en zeevarenden.	15. Zoutmakers.	16. Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	17. Personen die hun bestaan vinden in		18. Goud- en zilversmeden.	19. Wapensmeden.	20. Meubelmakers.	21. Pajoengmakers.	22. Blauwververs.	23. Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	24. Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de vooraf g. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	25. Huisbedienden.	26. Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	27. Totaal van alle rubrieken te zamen.
				den scheepsbouw.	den mijnbouw.										
OOSTERLINGEN. n)															
1	13	»	6	6	»	»	1	11	1	»	2	137	34	3	406
815	91	»	392	191	»	51	27	190	»	258	158	4 749	131	960	21 525
»	45	»	48	5	»	»	6	»	»	3	»	462	11	2	1 291
18	»	»	16	»	»	»	5	55	»	3	»	211	27	1	1 229
14	10	»	166	»	»	»	»	45	»	59	3	546	47	2	4 551
103	»	»	44	»	»	»	»	40	1	»	»	290	1	26	2 069
20	23	»	20	»	»	1	»	2	1	»	»	30	1	18	702
11	2	»	171	»	»	1	14	187	3	42	6	1 386	154	»	5 796
2	6	»	49	»	»	»	»	»	2	56	9	300	214	18	2 171
»	»	»	22	»	»	»	»	»	3	8	1	74	3	»	2 101
3	62	»	42	4	»	2	»	167	»	14	1	842	49	311	6 456
3	»	»	40	»	»	»	»	25	»	2	»	256	»	213	1 816
»	»	»	15	»	»	»	»	16	»	2	»	123	»	12	802
»	3	»	6	»	»	»	»	»	»	»	»	134	1	3	697
3	»	»	6	»	»	1	1	5	1	3	2	27	5	24	1 015
»	»	»	17	»	»	»	»	3	1	2	»	220	»	3	1 061
8	»	»	12	»	»	1	»	13	3	49	3	359	29	44	1 437
6	»	»	4	»	»	»	»	46	»	7	»	168	»	78	1 242
»	»	»	10	»	»	3	»	9	2	13	»	455	65	8	2 675
»	»	»	42	»	»	»	»	16	2	6	»	61	40	11	1 074
»	»	»	26	»	»	3	1	22	2	14	»	183	144	»	1 622
»	5	38	51	»	»	1	»	»	»	30	»	10	1	11	1 769
1 007	260	38	1 205	206	»	64	55	852	22	571	185	11 023	957	1 748	63 507
915	181	29	1 156	206	»	58	50	850	22	571	181	10 669	908	1 717	59 350
81	64	4	44	»	»	4	»	2	»	»	»	272	»	27	3 619
11	15	5	5	»	»	2	5	»	»	»	4	82	49	4	538
1 007	260	38	1 205	206	»	64	55	852	22	571	185	11 023	957	1 748	63 507

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofden, ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas.	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploieerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploieerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, waronghouders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.
Buitenbezittingen.													
Sumatra's Westkust	16	»	»	2	»	1	4	»	95	»	782	215	»
Benkoelen	1	2	1	»	»	»	1	»	7	5	75	»	»
Lampongsche Districten	»	1	»	»	»	»	1	»	2	»	121	»	»
Palembang	9	50	4	47	»	12	11	1	34	12	1 214	384	»
Oostkust van Sumatra	14	»	10	2	8	10	10	1	396	28	4 059	30 805	»
Atjeh en onderhoorigheden *o*)	6	5	»	7	8	7	9	»	35	10	579	96	»
Riouw en onderhoorigheden	26	74	12	3	»	9	33	»	257	3	1 160	8 888	»
Banka	67	18	10	1	»	35	16	4	55	17	332	221	»
Billiton	9	»	2	»	1	9	16	»	22	12	250	»	»
Westerafdeeling van Borneo	83	51	7	»	21	49	55	4	128	8	1 828	4 409	2
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	9	25	1	6	7	»	10	»	28	6	163	39	»
Celebes en onderhoorigheden	8	1	4	»	2	5	17	»	339	11	1 192	6	4
Menado: Minahassa	4	2	3	»	»	1	1	1	15	4	371	5	»
Menado: afd. Gorontalo	3	»	1	4	»	»	1	»	4	»	114	2	»
Amboina	8	2	»	»	»	1	»	»	»	»	537	»	»
Ternate	5	5	»	»	»	»	»	»	3	3	68	5	»
Timor	2	3	1	»	3	2	1	»	7	2	330	30	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana)	1	4	»	»	»	»	1	»	65	1	171	18	»
Te zamen	271	243	56	72	50	141	187	11	1 492	122	13 346	45 123	6
De opgegeven totalen waren naar den landaard der personen verdeeld als volgt:													
Chineezen	248	225	39	13	6	141	178	10	1 489	122	11 870	44 830	6
Arabieren	15	14	8	57	37	»	8	1	»	»	1 137	249	»
Andere vreemde oosterlingen	8	4	9	2	7	»	1	»	3	»	339	44	
Te zamen	271	243	56	72	50	141	187	11	1 492	122	13 346	45 123	6

o) In verhouding tot de cijfers van tabel n°. I (zie blz. 4 van deze bijlage) schijnen de hier voor Atjeh en onderhoorigheden uitgetrokken cijfers als te hoog te moeten worden aangemerkt.

13. Vee-fokkers en veehandelaren.	14. Visschers en zeevarenden.	15. Zoutmakers.	16. Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	17. Personen die hun bestaan vinden in den scheepsbouw.	17. Personen die hun bestaan vinden in den mijnbouw.	18. Goud- en zilversmeden.	19. Wapensmeden.	20. Meubelmakers.	21. Pajoengmakers.	22. Blauwververs.	23. Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	24. Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de vooraf g. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	25. Huisbedienden.	26. Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	27. Totaal van alle rubrieken te zamen.
2	17	»	27	»	»	»	»	86	4	26	15	722	23	120	2 157
4	»	»	2	»	»	»	»	4	»	»	»	31	»	»	133
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	109	»	»	234
8	17	»	10	»	»	5	»	33	3	7	3	912	5		2 781
»	6 430	»	329	73	3	136	7	51	»	4	224	5 223	678	818	49 319
20	45	»	27	»	»	27	3	4	1	»	42	1 376	47	»	2 354
7	1 236	»	»	5	3	10	10	4	»	»	178	780	321	346	13 365
55	560	»	»	1	7 848	2	»	4	»	2	21	871	86	»	10 226
11	20	»	»	»	7 206	2	2	»	»	»	1	457	285	40	8 345
33	302	»	»	19	1 543	93	9	21	»	14	69	4 180	394	43	13 365
58	8	»	»	»	130	16	»	»	1	»	»	121	6	18	652
16	51	1	9	»	»	46	26	46	»	4	15	277	139	8	2 227
»	20	»	9	»	»	2	»	7	»	»	»	90	»	7	542
»	6	»	»	1	»	3	»	6	»	»	»	30	»	»	175
»	17	»	1	»	»	3	1	»	»	6	»	7	14	1	598
1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	3	»	103
»	»	»	»	»	»	8	»	»	»	»	»	»	»		389
2.	4	1	1	»	»	4	»	»	»	»	»	196	»	»	469
217	8 734	2	415	99	16 733	357	58	266	9	63	568	15 391	2 001	1 401	107 434
192	8 687	2	398	99	16 733	346	58	266	9	63	566	14 568	1 968	1 186	104 318
10	26	»	4	»	»	9	»	»	»	»	»	367	6	174	2 122
15	21	»	13	»	»	2	»	»	»	»	2	456	27	41	994
217	8 734	2	415	99	16 733	357	58	266	9	63	568	15 391	2 001	1 401	107 434

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofden, ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas.	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploieerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploieerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, waronghouders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.
Buitenbezittingen.													
Sumatra's Westkust	16	»	»	2	»	1	4	»	95	»	782	215	»
Benkoelen . . .	1	2	1	»	»	»	1	»	7	5	75	»	»
Lampongsche Districten	»	1	»	»	»	»	1	»	2	»	121	»	»
Palembang . . .	9	50	4	47	»	12	11	1	34	12	1 214	384	»
Oostkust van Sumatra	14	»	10	2	8	10	10	1	396	28	4 059	30 805	»
Atjeh en onderhoorigheden *o*) . .	6	5	»	7	8	7	9	»	35	10	579	96	»
Riouw en onderhoorigheden . .	26	74	12	3	»	9	33	»	257	3	1 160	8 888	»
Banka.	67	18	10	1	»	35	16	4	55	17	332	221	»
Billiton	9	»	2	»	1	9	16	»	22	12	250	»	»
Westerafdeeling van Borneo. . . .	83	51	7	»	21	49	55	4	128	8	1 828	4 409	2
Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	9	25	1	6	7	»	10	»	28	6	163	39	»
Celebes en onderhoorigheden . .	8	1	4	»	2	5	17	»	339	11	1 192	6	4
Menado { Minahassa	4	2	3	»	»	1	1	1	15	4	371	5	»
Menado { afd. Gorontalo . .	3	»	1	4	»	»	1	»	4	»	114	2	»
Amboina	8	2	»	»	»	1	»	»	»	»	537	»	»
Ternate	5	5	»	»	»	»	»	»	3	3	68	5	»
Timor	2	3	1	»	3	2	1	»	7	2	330	30	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana) . .	1	4	»	»	»	»	1	»	65	1	171	18	»
Te zamen . . .	271	243	56	72	50	141	187	11	1 492	122	13 346	45 123	6
De opgegeven totalen waren naar den landaard der personen verdeeld als volgt:													
Chineezen . . .	248	225	39	13	6	141	178	10	1 489	122	11 870	44 830	6
Arabieren. . . .	15	14	8	57	37	»	8	1	»	»	1 137	249	»
Andere vreemde oosterlingen . .	8	4	9	2	7	»	1	»	3	»	339	44	
Te zamen . . .	271	243	56	72	50	141	187	11	1 492	122	13 346	45 123	6

o) In verhouding tot de cijfers van tabel nº. I (zie blz. 4 van deze bijlage) schijnen de hier voor Atjeh en onderhoorigheden uitgetrokken cijfers als te hoog te moeten worden aangemerkt.

13. Vee-fokkers en veehan-delaren.	14. Visschers en zee-varenden.	15. Zout-ma-kers.	16. Wagen- en karre-voerders en verhuur-ders.	17. Personen die hun bestaan vinden in		18. Goud- en zilver-sme-den.	19. Wa-pen-sme-den.	20. Meu-bel-ma-kers.	21. Pa-joeng-ma-kers.	22. Blauw-ververs.	23. Muzi-kanten, wajang-ver-tooners, rong-gengs, bordeel-houders, enz.	24. Am-bachts- en hand-werks-lieden niet vallende onder de voorafg. rubrieken (waar-onder ook aan-nemers, koelies, enz.).	25. Huis-be-dienden.	26. Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	27. Totaal van alle rubrieken te zamen.
				den scheeps-bouw.	den mijnbouw.										
2	17	»	27	»	»	»	»	86	4	26	15	722	23	120	2 157
4	»	»	2	»	»	»	»	4	»	»	»	31	»	»	133
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	109	»	»	234
8	17	»	10	»	»	5	»	33	3	7	3	912	5		2 781
»	6 430	»	329	73	3	136	7	51	»	4	224	5 223	678	818	49 319
20	45	»	27	»	»	27	3	4	1	»	42	1 376	47	»	2 354
7	1 236	»	»	5	3	10	10	4	»	»	178	780	321	346	13 365
55	560	»	»	1	7 848	2	»	4	»	2	21	871	86	»	10 226
11	20	»	»	»	7 206	2	2	»	»	»	1	457	285	40	8 345
33	302	»	»	19	1 543	93	9	21	»	14	69	4 180	394	43	13 365
58	8	»	»	»	130	16	»	»	1	»	»	121	6	18	652
16	51	1	9	»	»	46	26	46	»	4	15	277	139	8	2 227
»	20	»	9	»	»	2	»	7	»	»	»	90	»	7	542
»	6	»	»	1	»	3	»	6	»	»	»	30	»	»	175
»	17	»	1	»	»	3	1	»	»	6	»	7	14	1	598
1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	3	»	103
»	»	»	»	»	»	8	»	»	»	»	»	»	»		389
2	4	1	1	»	»	4	»	»	»	»	»	196	»	»	469
217	8 734	2	415	99	16 733	357	58	266	9	63	568	15 391	2 001	1 401	107 434
192	8 687	2	398	99	16 733	346	58	266	9	63	566	14 568	1 968	1 186	104 318
10	26	»	4	»	»	9	»	»	»	»	»	367	6	174	2 122
15	21	»	13	»	»	2	»	»	»	»	2	456	27	41	994
217	8 734	2	415	99	16 733	357	58	266	9	63	568	15 391	2 001	1 401	107 434

N°. V. VERMEERDERING en VERMINDERING gedurende 1887 van het aantal vreemde oosterlingen in elk gewest, ten gevolge van vestiging en vertrek.

GEWESTEN.	CHINEEZEN.				ARABIEREN.				ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.			
	Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:	
	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.
Java en Madura.												
Bantam	105	4	40	5	»	»	»	»	»	»	»	»
Batavia	5038	2101	4328	1573	477	526	662	201	39	27	17	8
Krawang	270	49	215	56	4	16	»	18	»	»	»	»
Preanger Regentschappen	347	42	325	21	5	»	»	»	»	»	»	»
Cheribon	337	72	328	72	23	32	64	18	16	»	»	»
Tagal	311	14	241	15	79	33	8	13	»	»	»	»
Pekalongan	80	266	70	369	2	8	2	3	»	»	»	»
Samarang	1539	1969	2695	241	24	9	24	5	24	4	8	10
Japara	362	»	367	13	2	»	3	»	7	»	4	»
Rembang	332	6	367	1	»	1	1	3	»	»	»	»
Soerabaija	302	959	359	402	34	157	22	97	14	»	20	9
Pasoeroean	210	204	268	92	19	»	42	»	1	»	2	»
Probolinggo	215	75	143	19	34	»	34	»	»	»	»	»
Bezoeki	155	2	97	3	88	4	13	21	»	»	»	»
Banjoemas	167	32	90	41	»	»	»	»	»	»	»	1
Bagelen	137	22	156	6	»	»	»	»	1	»	8	»
Kadoe	313	26	332	41	2	1	»	»	2	»	1	»
Djokjokarta	136	28	51	28	4	»	2	»	7	»	6	»
Soerakarta	471	152	628	107	1	»	1	»	15	»	2	»
Madioen	279	20	323	7	2	»	»	»	22	»	1	»
Kediri	657	35	404	45	»	»	»	»	»	»	»	»
Madura	194	»	64	»	12	4	9	1	3	»	1	»
Te zamen	11 957	6078	11 891	3 157	812	791	887	380	151	31	70	28

GEWESTEN.	CHINEEZEN.				ARABIEREN.				ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.			
	Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:	
	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.
Buitenbezittingen.												
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	123	318	80	178	7	10	13	5	11	50	10	70
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden.	53	40	38	53	1	»	»	4	65	»	6	29
Sumatra's Westkust: Tapanoli.	116	29	69	28	»	»	1	»	10	7	17	9
Benkoelen.	7	»	16	1	»	»	3	»	»	»	»	»
Lampongsche Districten.	59	»	33	1	32	»	1	»	16	»	6	»
Palembang	54	164	88	198	6	101	31	110	»	4	»	3
Oostkust van Sumatra.	2 453	23 496	2 699	11 925	31	37	31	28	290	1 399	486	536
Atjeh en onderhoorigh.	13	20	217	590	»	»	3	7	»	2	25	212
Riouw » »	a)	a)	a)	193	a)	a)	a)	a)	a)	81	a)	a)
Banka.	1 055	1 042	811	565	56	»	20	»	1	»	»	1
Billiton.	282	2 018	194	1 357	»	»	»	»	»	»	»	»
Westerafd. van Borneo.	1 175	805	1 446	815	18	3	23	8	2	9	4	7
Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	179	13	87	30	46	4	2	7	»	6	»	5
Celebes en onderhoorigh.	664	235	827	141	14	13	9	15	»	»	»	»
Menado: Minahassa. .	23	42	48	25	18	»	5	4	»	»	»	»
Menado: Afd. Gorontalo	21	6	3	3	»	»	»	»	»	»	»	»
Amboina.	40	5	30	11	12	15	29	9	»	»	»	»
Ternate.	2	6	3	»	3	»	»	1	»	»	»	»
Timor.	8	6	8	28	8	1	10	»	»	»	»	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana)	26	113	19	73	17	11	7	10	»	6	2	2
Te zamen. . . .	6 353	28 358	6 716	16 215	269	195	188	208	395	1 564	556	874

a) Wegens de groote fluctuatie der bevolking kunnen deze kolommen niet worden ingevuld.

N°. VI. AANTAL den Christelijken godsdienst belijdende inlanders en vreemde oosterlingen bij het einde van 1887 in Nederlandsch-Indië aanwezig.

GEWESTEN.	Inlanders.		Chineezen.		Andere vreemde oosterlingen.	
	M. 1)	V. 2)	M.	V.	M.	V.
Java en Madura.						
Bantam	2	»	»	»	»	»
Batavia	492	759	11	9	»	»
Krawang	22	23	1	»	»	»
Preanger Regentschappen	67	78	3	2	»	»
Cheribon	42	34	41	21	»	»
Tagal	90	102	»	»	»	»
Pekalongan	242	259	»	»	»	»
Samarang	318	279	18	13	»	»
Japara	664	673	»	»	»	»
Rembang	»	4	»	2	»	»
Soerabaija	1672	1671	»	1	»	»
Pasoeroean	476	454	»	»	»	»
Probolinggo	10	4	»	»	»	»
Bezoeki	13	14	»	1	»	»
Banjoemas	242	229	1	1	»	»
Bagelen	873	837	2	»	»	»
Kadoe	»	1	3	4	»	»
Djokjokarta	112	121	»	»	»	»
Soerakarta	17	[3]) 20	1	»	»	»
Madioen	48	54	»	1	»	»
Kediri	547	508	»	»	»	»
Madura	»	»	»	»	»	»
Te zamen	5949	6124	81	55	»	»
	12 073		136		»	
	12 209					

GEWESTEN.	Inlanders.		Chineezen.		Andere vreemde oosterlingen.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Buitenbezittingen.						
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	18	38	2	»	»	»
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	»	1	»	»	1	»
Sumatra's Westkust: Tapanoli	6246	6583	»	»	»	»
Benkoelen	3	5	»	»	»	»
Lampongsche Districten	2	»	»	»	»	»
Palembang	1	»	5	»	»	»
Oostkust van Sumatra	2	2	11	1	35	6
Atjeh en onderhoorigh.	»	7	13	3	1	2
Riouw » »	1	1	2	»	»	»
Banka	5	10	238	83	»	»
Billiton	3	2	54	15	»	»
Westerafd. van Borneo	»	1	86	54	»	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	537	499	13	13	»	»
Celebes en onderhoorigh.	25	14	»	»	»	»
Menado: Minahassa [4])	61391	60986	9	7	»	»
Menado: Afd. Gorontalo	149	95	»	»	»	»
Amboina	[5])25779	[5])25823	»	»	»	»
Ternate	284	307	»	»	»	»
Timor en onderhoorigh.	[6])22597	[6])21224	1	3	»	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana)	1	»	»	»	»	»
Te zamen	117044	115598	434	179	37	8
	232 642		613		45	
	233 300					

1) Personen van het mannelijk geslacht.

2) „ „ „ vrouwelijk „

3) Van deze vrouwen waren er 10 met Europeanen gehuwd.

4) Het aantal inlandsche Christenen op de Sangi- en Talaut-eilanden is zelfs niet bij benadering op te geven en derhalve niet onder de opgegeven cijfers begrepen.

5) Onder deze cijfers zijn niet begrepen de inlandsche Christenen in de afdeelingen Wahaai, Kairatoe en Babber, waaromtrent geen gegevens zijn ontvangen.

6) Deze groote vermeerdering is ontstaan doordien gedurende het jaar 1887 eenige bergnegorijen op Noord-Flores tot het Christendom zijn overgegaan.

N°. VII. AANTAL inlanders en vreemde oosterlingen in elk REGENTSCHAP van Java en Madura bij het einde van 1887.

Regentschappen, enz.	Inlanders. Totaal.	Inlanders. Aantal huisgezinnen.	Vreemde oosterlingen.
Bantam.			
Serang	240 798	67 095	915
Pandeglang	116 792	32 228	89
Tjiringin	84 175	19 514	218
Lebak	119 238	33 857	204
	561 003	152 694	1 426
Batavia.			
Afd. Stad en Voorsteden	64 934	20 119	28 409
» Meester Cornelis	221 072	67 722	11 263
» Tangerang	256 650	57 794	27 978
» Buitenzorg	394 633	97 036	11 319
	937 289	242 671	78 969
Krawang.			
Krawang	168 952	39 530	3 122
Particul. landen *a*) Pamanoekan- en Tjiassemlanden	138 573	31 949	557
Particul. landen *a*) Tegalwaroelanden	25 800	6 528	705
	333 325	78 007	4 384
Preanger Regentschappen.			
Bandong	487 584	88 246	1 072
Tjiandjoer	423 931	93 766	2 010
Soemedang	400 710	75 903	159
Limbangan	115 539	22 378	139
Soekapoera	240 248	45 680	76
	1668 012	325 973	3 456
Cheribon.			
Cheribon	501 852	106 408	*b*) 10 477
Indramaijoe	267 537	75 503	4 333
Madjalengka	249 185	54 440	2 164
Galoeh	186 114	31 966	328
Koeningan	170 618	35 749	2 683
	1 375 306	304 066	19 985
Tagal.			
Tagal	320 341	68 713	4 734
Pamalang	262 519	53 307	1 091
Brebes	438 022	88 248	2 432
	1 020 882	210 268	8 257

Regentschappen, enz.	Inlanders. Totaal.	Inlanders. Aantal huisgezinnen.	Vreemde oosterlingen.
Pekalongan.			
Pekalongan	339 224	69 341	4 646
Batang	200 148	40 985	1 568
	539 372	110 326	6 214
Samarang.			
Samarang	310 454	66 565	14 628
Demak	296 389	56 430	1 643
Kendal	332 539	71 773	886
Grobogan	191 449	36 386	1 872
Salatiga *c*)	278 903	62 423	2 402
	1 409 734	293 577	21 431
Japara d)			
Patti	*d*) 399 259	*d*) 63 577	2 128
Japara	*d*) 146 271	*d*) 34 978	2 437
Koedoes	*d*) 190 208	*d*) 40 162	4 027
Joana	*d*) 123 226	*d*) 20 074	2 690
Karimon Djawa-eilanden *e*)	847	200	20
	859 811	158 991	11 302
Rembang.			
Rembang	268 375	46 910	7 769
Toeban	362 728	68 441	5 665
Bodjonegoro	353 053	50 307	3 143
Blora	214 014	43 273	1 936
	1 198 170	208 931	18 513
Soerabaija.			
Soerabaija	296 845	60 131	10 325
Grissee	187 096	37 735	2 289
Modjokerto	567 435	114 700	4 215
Sidoardjo	382 299	72 705	2 045
Sidaijoe	239 405	40 032	353
Lamongan	190 319	43 071	232
Bawean (eiland) *f*)	38 256	11 179	6
	1 901 655	379 553	19 465
Pasoeroean.			
Pasoeroean	250 469	55 972	2 853
Malang	400 739	73 113	2 567
Bangil	196 237	40 321	1 822
	847 445	169 406	7 242

a) Deze maken geen regentschap uit.
b) In vorige jaren werden steeds 1000 vrouwen te weinig opgegeven.
c) Hieronder de afdeeling Ambarawa.
d) Het belangrijk verschil met de opgaaf in 't vorig verslag is niet toegelicht.
e) De Karimon-Djawa-eilanden maken deel uit van de afdeeling Japara, maar behooren niet tot eenig district of regentschap.
f) Het eiland Bawean maakt eene afzonderlijke afdeeling uit, doch staat niet onder een inlandschen regent.

Regentschappen, enz.	Inlanders.		Vreemde oosterlingen.
	Totaal.	Aantal huisgezinnen.	
Probolinggo.			
Probolinggo.	507 192	106 835	3 186
Bezoeki.			
Bezoeki	84 905	18 204	745
Panaroekan	145 382	32 833	597
Bondowosso	288 709	57 021	673
Banjoewangi	78 112	15 648	656
	597 108	123 706	2 671
Banjoemas.			
Banjoemas	249 954	46 566	1 091
Poerwokerto.	221 593	43 574	967
Poerbolinggo	265 165	53 386	563
Bandjarnegara	176 180	39 736	933
Tjilatjap	216 661	49 257	1 158
	1 129 553	232 519	4 712
Bagelen.			
Poerworedjo.	250 131	50 581	1 068
Koetoardjo	236 257	46 196	272
Keboemen	253 998	51 146	620
Karanganjar	297 442	48 931	382
Ledok.	249 270	45 321	652
	1 287 098	242 175	2 994
Kadoe.			
Magelang	500 748	101 659	3 205
Temanggoeng	239 205	51 141	2 499
	739 953	152 800	5 704
Djokjokarta.			
Djokjokarta (hoofdplaats)	53 563	g) †	2 778
Kalassan.	112 401	†	79
Sleeman	131 544	†	113
Bantoel	123 273	†	50
Nanggoelan.	35 487	†	»
Sentolo	24 105	†	»
Pengasih.	26 133	†	»
Kalibawang.	24 589	†	40
Goenoeng Kidoel. . .	42 028	†	96
Brossot of Adikarto (Karang Kemoening) . .	78 000	†	43
	651 123	†	3 199

Regentschappen, enz.	Inlanders.		Vreemde oosterlingen.
	Totaal.	Aantal huisgezinnen.	
Soerakarta.			
Afd. Soerakarta . . .	210 586	71 624	4 235
» Klatten	306 665	121 636	1 530
» Boijolali	227 524	48 450	982
» Sragen.	120 861	30 285	682
» Wonogiri. . . .	249 596	84 591	693
	1 115 232	356 586	8 122
Madioen.			
Madioen	202 760	32 030	1 430
Magettan.	240 010	54 231	647
Ngawi.	162 994	30 680	1 008
Ponorogo.	285 671	59 024	423
Patjitan	147 139	26 486	289
	1 038 574	202 451	3 797
Kediri.			
Kediri.	288 618	53 809	3 466
Ngrowo	227 470	42 938	1 170
Trenggalek.	139 609	26 543	322
Berbek	205 545	44 456	1 638
Blitar.	135 143	25 811	1 116
	996 385	193 557	7 712
Madura.			
Pamakassan.	221 918	43 142	902
Bangkallan	405 763	92 811	1 852
Sumanap.	514 242	128 903	2 602
Sampang.	283 479	58 530	684
	1 425 402	323 386	6 040

g) Waar men een † vindt ingevuld, zijn geen vertrouwbare opgaven kunnen worden verkregen.

N°. VIII. AANTAL geboorten en sterfgevallen onder inlanders en vreemde oosterlingen op Java en Madura gedurende 1887.

GEWESTEN.	M. [1] V. [2]	INLANDERS. Geboren.	INLANDERS. Gestorven.	Percentsgewijze verhouding van geboorten en sterfte tot het *gemiddelde* [3]) zielental. Geboren.	Percentsgewijze verhouding ... Gestorven.	VREEMDE OOSTERLINGEN. Geboren.	VREEMDE OOSTERLINGEN. Gestorven.	Percentsgewijze verhouding van geboorten en sterfte tot het *gemiddelde* [3]) zielental. Geboren.	Percentsgewijze verhouding ... Gestorven.
Bantam . . .	M.	9 782	6 398			52	11		
	V.	10 112	4 674			53	29		
		19 894	11 072	3.6	2.00	105	40	7.71	2.94
Batavia . . .	M.	14 910	8 720			1 392	1 029		
	V.	14 851	8 603			1 258	801		
		29 761	17 323	3.19	1.86	2 650	1 830	3.40	2.35
Krawang . . .	M.	4 814	4 592			173	56		
	V.	4 233	4 442			165	71		
		9 047	9 034	2.74	2.73	338	127	7.95	2.99
Preanger Regentschappen . .	M.	20 455	12 776			77	51		
	V.	20 920	11 627			72	18		
		41 375	24 403	2.49	1.47	149	69	4.39	2.03
Cheribon . . .	M.	21 562	12 331			363	214		
	V.	21 629	11 225			361	137		
		43 191	23 556	3.17	1.73	724	351	3.75	1.82
Tagal	M.	18 680	8 663			140	57		
	V.	17 809	8 259			152	50		
		36 489	16 922	3.61	1.68	292	107	3.71	1.36
Pekalongan . .	M.	7 640	4 799			100	84		
	V.	7 626	4 434			87	68		
		15 266	9 233	2.85	1.72	187	152	3.00	2.44
Samarang . . .	M.	24 925	13 198			305	217		
	V.	23 745	12 598			291	149		
		48 670	25 796	3.48	1.85	596	366	2.83	1.74
Japara	M.	10 926	5 530			256	126		
	V.	10 669	5 463			199	83		
		21 595	10 993	2.53	1.29	455	209	4.04	1.86
Rembang . . .	M.	16 955	7 784			191	123		
	V.	15 950	6 809			194	109		
		32 905	14 593	2.77	1.23	385	232	2.09	1.26
Soerabaija . . .	M.	25 669	12 314			362	365		
	V.	26 882	11 189			323	244		
		52 551	23 503	2.80	1.25	685	609	3.58	3.18

1) Mannelijke kunne.

2) Vrouwelijke kunne.

3) Als zoodanig is aangenomen de middensom van de bevolkingssterkte bij het einde van elk der jaren 1886 en 1887.

GEWESTEN.	M. [1] V. [2]	INLANDERS.		Percentsgewijze verhouding van geboorten en sterfte tot het *gemiddelde* [3]) zielental.		VREEMDE OOSTERLINGEN.		Percentsgewijze verhouding van geboorten en sterfte tot het *gemiddelde* [3]) zielental.	
		Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.
Pasoeroean. . .	M.	13 574	5 650			101	77		
	V.	12 921	4 737			82	82		
		26 495	10 387	3.16	1.24	183	159	2.54	2.20
Probolinggo . .	M.	8 119	6 719			51	37		
	V.	7 850	6 267			34	28		
		15 969	12 986	3.16	2.57	85	65	2.73	2.09
Bezoeki. . . .	M.	6 867	3 922			66	62		
	V.	7 310	3 309			78	43		
		14 177	7 231	2.39	1.22	144	105	5.55	4.05
Banjoemas. . .	M.	16 292	9 680			103	40		
	V.	15 416	8 770			80	30		
		31 708	18 450	2.84	1.65	183	70	3.96	1.51
Bagelen. . . .	M.	19 630	9 714			74	53		
	V.	18 976	9 312			59	42		
		38 606	19 026	3.02	1.49	133	95	4.46	3.19
Kadoe	M.	10 355	7 768			91	96		
	V.	9 912	7 528			84	100		
		20 267	15 296	2.75	2.08	175	196	3.05	3.42
Djokjokarta . .	M.	8 031	1 456			58	68		
	V.	7 949	1 392			35	48		
		15 980	2 848	2.48	0.44	93	116	2.94	3.66
Soerakarta. . .	M.	16 364	5 000			126	64		
	V.	17 655	4 892			105	37		
		34 019	9 892	3.13	0.91	231	101	2.85	1.25
Madioen . . .	M.	14 529	5 344			46	31		
	V.	13 912	4 852			37	24		
		28 441	10 196	2.77	0.99	83	55	2.19	1.45
Kediri	M.	13 995	6 201			104	73		
	V.	14 064	6 111			76	36		
		28 059	12 312	2.85	1.25	180	109	2.38	1.44
Madura. . . .	M.	17 129	9 372			159	60		
	V.	17 202	8 423			113	38		
		34 331	17 795	2.43	1.26	272	98	4.62	1.66
Totaal. . .	M. en V.	638 796	322 847	2.91	1.47	8 328	5 261	3,40	2.15

N°. IX. AANTAL der gedurende 1887 in de registers van den burgerlijken stand in Nederlandsch-Indië ingeschreven geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen.

GEWESTEN.	Geboorten.				Huwelijken.		Echtscheidingen.	Sterfgevallen (buiten de levenloos geborenen). a)																											
								In Indië geborenen, die den ouderdom bereikten van:														Buiten Indië geborenen, die den ouderdom bereikten van:													
	Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Levenloos aangegeven.		Waarbij man en vrouw beiden tot de Europeesche of met deze gelijkgestelde bevolking behoorden.	Gemengde huwelijken (tusschen Europeanen of met dezen gelijkgestelden en inlanders of met dezen gelijkgestelden).		nog geen 2 jaar.		2—10 jaar.		10—20 jaar.		20—40 jaar.		40—60 jaar.		60 jaar en daarboven.		Te zamen.		nog geen 2 jaar.		2—10 jaar.		10—20 jaar.		20—40 jaar.		40—60 jaar.		60 jaar en daarboven.		Te zamen.	
			Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.				M. b)	V. c)	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Java en Madura.																																			
Bantam	4	4	»	»	1	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»
Batavia	272	260	4	8	93	21	13	26	21	15	17	9	7	12	4	30	15	8	3	100	67	1	»	5	3	2	4	20	1	53	9	7	3	88	20
Krawang	6	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»
Preanger-Regentschappen	32	31	»	2	7	2	1	8	8	1	»	3	»	5	1	1	1	1	1	19	11	1	»	»	»	»	»	6	1	6	1	»	»	13	2
Cheribon	25	20	»	1	8	1	1	6	2	»	»	»	2	»	2	1	1	»	1	7	8	»	»	»	»	»	»	1	»	2	»	»	»	3	»
Tagal	17	15	1	»	9	2	2	3	2	»	1	»	1	1	1	3	»	2	»	9	5	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	4	»	6	»
Pekalongan	28	16	»	»	6	»	»	4	2	»	»	»	»	4	»	»	4	2	»	10	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Samarang	191	155	2	5	67	12	11	35	35	13	8	1	1	14	18	12	23	2	5	77	90	»	»	»	»	2	»	53	1	17	3	5	»	77	4
Japara	22	16	»	»	8	1	»	3	1	»	1	»	»	2	1	3	2	»	2	8	7	»	»	»	»	»	»	1	1	2	»	»	»	3	1
Rembang	11	8	1	»	3	1	1	»	»	1	»	»	»	1	2	»	1	»	»	2	3	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1
Soerabaija	148	150	7	4	62	7	3	33	32	6	3	3	1	12	14	15	11	7	8	76	69	»	»	»	»	1	»	21	»	15	»	3	»	40	»
Pasoeroean	48	50	»	1	12	»	1	6	6	3	3	»	»	1	3	2	4	5	3	17	19	»	»	»	»	»	»	4	»	9	»	1	»	14	»
Probolinggo	30	29	3	1	11	1	»	2	2	1	1	»	»	2	1	»	2	1	3	6	9	»	»	»	»	»	»	2	2	4	»	»	»	6	2
Bezoeki	d) 25	d) 13	1	»	5	»	»	2	3	»	3	»	»	6	»	1	»	»	1	9	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Banjoemas	25	20	1	»	14	3	»	3	4	»	»	1	»	3	1	»	1	1	»	8	6	»	»	»	»	»	»	1	»	3	»	1	»	5	»
Bagelen	26	34	3	»	9	2	1	8	3	»	»	1	»	2	1	»	1	»	1	11	6	»	»	»	»	»	»	2	2	»	1	»	»	2	3
Kadoe	34	25	»	1	12	»	1	4	3	3	1	1	»	4	1	1	»	»	»	13	5	»	»	»	»	»	»	9	»	3	»	2	»	14	»
Djokjokarta	44	55	1	3	18	2	1	5	4	2	2	»	»	1	3	3	3	»	3	11	15	»	»	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	3	»
Soerakarta	66	66	4	4	11	»	2	10	8	»	3	1	4	6	3	6	»	1	5	24	23	»	»	»	»	»	»	4	»	7	»	»	4	11	4
Madioen	33	26	»	2	5	2	1	6	4	1	2	»	»	1	»	2	2	»	»	10	8	»	»	»	»	»	»	2	»	5	»	»	»	7	»
Kediri	43	28	»	1	13	1	»	1	»	»	1	»	»	»	1	3	1	1	2	5	5	»	»	»	»	»	»	»	2	1	»	»	»	1	2
Madura	15	10	»	1	6	»	»	2	2	»	»	1	»	»	1	2	»	1	2	6	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1
Te zamen	1145	1033	28	34	380	58	39	168	142	46	47	21	16	77	58	85	72	32	40	429	375	2	»	5	3	5	4	131	11	128	14	24	8	295	40
Over 1886 waren de cijfers	1079	1069	28	31	358	39	41	178	150	51	53	41	48	86	50	103	80	20	35	479	416	5	6	8	5	7	8	175	65	90	22	22	8	307	114

a) Behalve de in den staat gespecificeerde sterfgevallen zijn nog als in 1887 overleden aangegeven 2 mannen wier ouderdom, en 4 mannen wier geboorteplaats onbekend was. Van deze 6 sterfgevallen werden er ingeschreven 5 in de residentie Samarang en 1 in de residentie Bezoeki. b) Personen van het mannelijk geslacht. c) Personen van het vrouwelijk geslacht. d) Waaronder 3 in vroegere jaren geboren, doch ingeschreven en erkend in 1887.

GEWESTEN.	Geboorten. Mannelijke kunne.	Geboorten. Vrouwelijke kunne.	Levenloos aangegeven. Mannelijke kunne.	Levenloos aangegeven. Vrouwelijke kunne.	Huwelijken. Waarbij man en vrouw beiden tot de Europeesche of met deze gelijkgestelde bevolking behoorden.	Huwelijken. Gemengde huwelijken (tusschen Europeanen of met dezen gelijkgestelden en inlanders of met dezen gelijkgestelden).	Echtscheidingen.	In Indië geboren, nog geen 2 jaar. M.	V.	2—10 jaar. M.	V.	10—20 jaar. M.	V.	20—40 jaar. M.	V.	40—60 jaar. M.	V.	60 jaar en daarboven. M.	V.	Te zamen. M.	V.	Buiten Indië geboren, nog geen 2 jaar. M.	V.	2—10 jaar. M.	V.	10—20 jaar. M.	V.	20—40 jaar. M.	V.	40—60 jaar. M.	V.	60 jaar en daarboven. M.	V.	Te zamen. M.	V.
Buitenbezittingen.																																			
Sumatra's Westkust, Padangsche Benedenlanden	40	41	2	2	11	1	»	5	5	»	3	1	1	2	2	3	3	1	3	12	17	»	»	»	»	»	»	13	»	8	»	2	1	23	1
Sumatra's Westkust, Padangsche Bovenlanden .	18	15	»	»	1	1	»	2	2	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	3	2	»	»	»	»	»	»	9	»	»	»	1	»	10	»
Sumatra's Westkust, Tapanoli .	15	13	»	»	2	2	»	2	»	1	»	»	»	»	»	»	2	»	»	3	2	»	»	»	»	»	»	2	»	1	»	»	»	3	»
Benkoelen	4	9	»	»	»	»	»	»	1	»	2	»	»	»	2	»	»	»	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Lampongsche Districten	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Palembang	15	14	1	»	6	»	»	2	1	1	»	»	»	2	1	»	1	»	»	5	3	1	»	»	»	»	»	4	1	3	»	»	»	8	1
Oostkust van Sumatra .	24	36	»	»	5	»	»	11	3	2	»	1	»	7	1	»	»	»	»	21	4	»	»	»	»	»	»	12	3	4	»	»	»	16	3
Atjeh en onderhoorigh.	30	41	1	»	5	1	»	5	2	»	2	»	»	3	»	»	»	»	»	8	4	»	»	»	»	1	»	52	»	6	»	»	»	59	»
Riouw » »	»	5	»	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Banka.	12	9	1	2	2	1	»	1	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	1	»	3	»
Billiton	6	5	»	»	»	2	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Westerafd. van Borneo .	14	13	2	»	2	1	»	2	1	1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	3	2	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . .	16	26	»	»	3	»	»	2	2	2	1	»	»	»	»	1	»	»	»	5	3	»	»	»	»	»	»	8	»	»	»	1	»	9	»
Celebes en onderhoorigh.	35	32	1	»	9	3	»	9	8	3	2	»	1	5	6	3	3	2	2	22	22	»	»	»	»	»	»	6	2	5	1	1	»	12	3
Menado, Minahassa . .	29	16	»	»	5	5	»	»	2	2	3	»	1	»	4	3	3	1	3	6	16	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1	1	1
Menado, Afd. Gorontalo	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Amboina *f*)	48	46	1	1	6	15	1	7	10	»	1	1	1	2	3	2	4	2	»	14	19	»	»	»	»	»	»	3	»	1	»	»	1	4	1
Ternate	6	3	1	»	»	3	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	2	»
Timor en onderhoorigh.	6	8	»	»	2	2	»	2	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	2	2	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana)	1	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Te zamen . .	322	334	10	5	61	37	1	51	40	13	15	4	4	23	22	13	16	6	8	110	105	1	»	»	»	1	»	112	6	32	1	6	3	152	10
Over 1886 waren de cijfers	311	284	3	8	53	23	2	50	40	9	13	6	7	20	17	11	12	9	11	105	100	1	»	»	»	18	»	272	11	54	1	2	1	347	13

Sterfgevallen (buiten de levenloos geborenen) *e*).

e) Behalve de in den staat gespecificeerde sterfgevallen, is nog, als in 1887 overleden, ingeschreven (in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden) 1 man, van wien ouderdom en geboorteplaats onbekend waren. *f*) De cijfers betreffen alleen de afdeelingen Amboina en Banda; van de overige afdeelingen zijn geen opgaven ontvangen.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **A**1.

N°. 3 *bis.*

(Zie hoofdst. **C**, § 2, van het verslag.

STATISTISCHE GEGEVENS

MET BETREKKING

TOT DEN TOESTAND DER INLANDSCHE BEVOLKING IN DE GOUVERNEMENTS-RESIDENTIËN VAN JAVA (BATAVIA UITGEZONDERD)

OVER DE JAREN

1878 t/m 1887.

N.B. Al de in deze statistiek verzamelde opgaven, uitgenomen de landrentecijfers, zijn ontleend aan vorige Koloniale Verslagen. Zooals meermalen is opgemerkt, moeten echter vele daarin opgenomen cijfers betreffende de inlandsche bevolking verkregen worden door tusschenkomst van inlandsche hoofden, wier nauwkeurigheid in den regel veel te wenschen overlaat en wier opgaven doorgaans moeilijk zijn te controleeren. Waar men dus in deze statistiek tusschen de cijfers van het eene jaar en het andere opmerkelijke verschillen mocht aantreffen, zal de vermeerdering of vermindering, waar zij al te opvallend is, veelal gedeeltelijk als fictief moeten worden aangemerkt. Over de jaren 1880 en 1885 evenwel kunnen de opgaven betreffende het zielental en den veestapel als vrij nauwkeurig worden aangemerkt, omdat toen eene telling heeft plaats gehad (echter niet op de particuliere landerijen).

De in deze statistiek voorkomende gegevens betreffende de landrente zijn niet aan de Koloniale Verslagen ontleend, maar aan de registers die bij het departement van binnenlandsch bestuur worden aangehouden ten dienste van de opmaking der jaarlijksche begrootingsrekeningen. Deze laatste registers zijn ten deze als meer vertrouwbaar te beschouwen dan de jaarlijksche landrentestaat bij het Koloniaal Verslag, welke steeds te vroegtijdig moet worden opgemaakt om op definitieve gegevens te kunnen berusten.

I. ZIELENTAL, VEESTAPEL, BOUWGRONDEN,

Jaren.	INLANDSCHE BEVOLKING. *a)* Zielental (mannen, vrouwen en kinderen).	Aantal huisgezinnen.	Aantal heerendienstplichtigen. *c)*	VEESTAPEL. *a)* Buffels.	Runderen.	Paarden.	Totalen: buffels, runderen en paarden te zamen.	Totalen: gemiddeld per 1000 inlanders.	Voor geregelde … ontgonnen bouw … Sawahs.	Tegalvelden.
										BAN
1878	*d)* 755 598	*e)* †	102 185	*d)* 174 739	*d)* 1 898	*d)* 11 602	*d)* 188 239	*d)* 249	87 431	25 860
1879	*d)* 760 463	172 104	*f)* 102 185	*d)* 103 402	*d)* 926	*d)* 10 094	*d)* 114 422	*d)* 150	86 679	25 376
1880	*g)* 592 051	164 130	*f)* 102 185	46 859	508	8 233	55 600	94	87 400	25 410
1881	*g)* 565 438	160 683	104 635	51 214	538	6 619	58 371	104	76 620	38 226
1882	560 660	161 171	110 926	57 570	658	4 773	63 001	112	86 535	44 897
1883	*g)* 538 186	147 451	102 411	69 406	735	3 530	73 671	137	85 382	43 041
1884	541 216	150 820	106 911	74 229	624	3 250	78 103	144	97 979	34 395
1885	528 696	143 288	106 060	66 930	846	3 772	71 548	135	95 893	31 043
1886	544 321	148 095	112 112	83 032	866	3 949	87 847	161	90 412	27 206
1887	561 003	152 694	117 046	86 099	1 042	4 152	91 293	163	90 790	25 148
										KRA
1878	291 203	66 754	21 106	†	†	†	†	†	26 100	»
1879	296 168	66 457	24 968	†	†	†	†	†	26 809	10 309
1880	300 833	67 781	23 185	25 689	1 020	5 955	32 664	*h)* 251	26 983	10 597
1881	286 350	64 395	27 564	29 711	1 412	6 043	37 166	288	27 584	10 598
1882	277 501	60 999	26 280	33 085	1 518	5 722	40 325	322	30 160	10 618
1883	278 051	51 529	24 812	40 519	1 626	5 680	47 825	382	42 877	»
i) 1884	300 458	67 059	27 503	46 924	1 552	6 176	54 652	377	46 134	»
1885	321 115	73 153	28 825	49 695	1 563	6 342	57 600	357	46 284	3 825
1886	327 330	76 393	32 007	53 520	1 262	5 694	60 476	362	47 354	»
1887	333 325	78 077	*f)* 32 007	60 400	1 731	6 556	68 687	406	48 055	»
										PREANGER
1878	1 248 953	264 870	212 368	209 588	7 170	81 407	298 165	238	177 395	77 696
1879	1 243 837	264 544	*f)* 212 368	207 719	9 662	78 255	295 636	237	175 201	90 611
1880	1 594 205	285 454	*f)* 212 368	189 947	4 932	57 641	252 520	160	173 188	88 474
1881	1 609 228	289 858	217 157	174 339	4 570	50 232	229 141	142	176 573	79 189
1882	1 563 804	261 212	208 241	171 859	8 707	43 194	223 760	143	181 533	75 717

a) De opgaven onder de rubrieken „Inlandsche bevolking" en „Veestapel" betreffen de getálsterkte *bij het einde* van elk der opgegeven jaren. De cijfers onder eerstgemelde rubriek hebben ook betrekking tot de particuliere landerijen, uitgenomen wat de heerendienstplichtigen betreft; daarentegen gelden de in het overzicht vermelde cijfers van den veestapel, althans wat de jaren na 1879 betreft, alleen de gouvernementslanden. Verder is op te merken dat bij de in 1880 gehouden eerste (vijfjaarlijksche) opneming van den veestapel, over 't algemeen veel minder vee aanwezig bleek te zijn dan de bestaande opgaven deden verwachten. De door het overzicht aangewezen plotselinge afneming van den veestapel in 1880 is dan ook slechts schijnbaar, daar de uitgetrokken cijfers over 1878 en 1879 vrij algemeen als te hoog moeten aangemerkt worden. Overigens zij herinnerd aan de groote verwoestingen in de jaren 1879, 1880 en 1881 onder den veestapel van West-Java door de veepest aangericht. De verliezen aan buffels en runderen beliepen dientengevolge o. a. in Bantam 58 000 beesten, in de Preanger Regentschappen 21 000, in Krawang 40 000 en in Cheribon (alleen in 1881) 24 000 stuks.

b) Bij de opgaven betreffende den bouwgrond is geen rekening gehouden met de particuliere landerijen.

c) Niet al de in deze kolom vermelde dienstplichtigen waren ten volle heerendienstplichtig. Immers van sommigen konden, *als maximum*, niet 42 (vóór 1 Juli 1882 52) dagdiensten per jaar worden gevorderd, maar slechts de helft of het één-vierde gedeelte (vóór 1 Juli 1882 dus hoogstens 26 of 13, na dien datum hoogstens 21 of 10 dagdiensten per jaar).

PADI-OOGST en PADI-PRIJZEN.

BOUWGROND. *b*)

cultuur velden.	Eigen landbouw der inlandsche bevolking.								
	Van de nevenbedoelde velden en van de wisselvallig bebouwde tegalvelden is door de bevolking voor eigen cultuur beplant geweest (in bouws):			Wanneer men de voor een tweeden oogst beplante velden ook tweemaal in rekening brengt, waren door de bevolking voor eigen cultuur in het geheel beplant geweest (in bouws):			Oogst van padi (geschatte hoeveelheid in pikols).	Padiprijzen per pikol.	
Te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.		Hoogste.	Laagste.
TAM.									
113 291	131 531	5 439	136 970	132 337	13 563	145 900	2 390 775	f 6,50	f 0,65
112 055	124 703	13 445	138 148	124 957	22 647	147 604	2 593 653	8,50	0,60
112 810	106 786	11 521	118 307	106 786	18 478	125 264	1 998 628	6,00	0,75
114 846	82 237	14 180	96 417	82 237	20 102	102 339	1 441 334	6,00	1,25
131 432	96 119	8 692	104 811	96 119	18 798	114 917	1 861 691	5,00	1,00
128 423	96 110	6 096	102 206	97 108	15 762	112 870	1 837 908	4,50	1,25
132 374	112 913	3 883	116 796	113 013	10 757	123 770	2 431 706	3,50	0,80
126 936	111 850	4 516	116 366	111 899	9 494	121 393	2 359 466	3,50	0,75
117 618	114 556	3 652	118 208	114 563	11 732	126 295	2 600 540	3,00	0,50
115 938	123 345	3 523	126 868	123 345	11 742	135 087	2 532 795	2,50	0,40
WANG.									
26 100	30 916	»	30 916	30 916	140	31 056	552 420	f 3,75	f 1,75
37 118	31 621	644	32 265	31 621	797	32 418	811 235	4,00	2,00
37 580	20 808	645	21 453	20 808	793	21 601	482 000	4,00	2,00
38 182	17 713	795	18 508	17 713	800	18 513	424 310	3,50	2,00
40 778	22 700	1 224	23 924	22 700	1 224	23 924	539 850	3,50	2,00
42 877	34 506	1 336	35 842	34 506	1 336	35 842	973 760	3,50	2,00
46 134	45 135	1 696	46 831	45 135	1 728	46 863	1 275 990	4,00	1,50
50 109	45 062	621	45 683	45 062	621	45 683	1 168 950	3,00	1,25
47 354	48 865	804	49 669	48 865	804	49 669	1 005 405	3,00	1,00
48 055	46 293	831	47 124	46 293	831	47 124	1 136 865	1,60	0,60
REGENTSCHAPPEN.									
255 091	210 822	32 370	243 192	219 370	56 813	276 183	5 602 989	f 6,00	f 1,00
265 812	221 289	35 723	257 012	229 542	57 274	286 816	6 242 507	*j*) 10,00	1,50
261 662	217 426	31 896	249 322	228 896	52 679	281 575	6 279 338	6,00	1,00
255 762	196 687	28 696	225 383	207 978	45 789	253 767	6 377 795	6,50	1,25
257 250	197 165	38 075	235 240	213 143	54 104	267 247	6 307 020	5,25	1,45

d) De over 1878 en 1879 nopens het zielental en den veestapel in Bantam verkregen opgaven moeten bepaaldelijk als te hoog worden beschouwd (zie overigens noot *a*).

e) Waar een † is ingevuld, waren de ontvangen gegevens te onvolledig of te onnauwkeurig om te worden medegedeeld.

f) Het cijfer van het voorgaande jaar behouden.

g) In de jaren 1880 en 1881 is in Bantam de sterfte belangrijk hooger geweest dan het aantal geboorten tengevolge van het veelvuldig heerschen van epidemische koortsen. In 1883 gingen bovendien ongeveer 21 000 menschenlevens in Bantam verloren ten gevolge van de Krakatau-ramp.

h) Dit gemiddelde is, evenals dat der latere jaren, alleen naar het zielental in de gouvernements-districten berekend, dus zonder de particuliere landerijen, omdat nopens den veestapel aldaar geen opgaven zijn verkregen (verg. noot *a*).

i) In 1884 (Indisch Staatsblad n°. 90) is het district Gandasoli, toen tellende p. m. 19 000 zielen en behoorende tot de Preanger Regentschappen, van deze laatste residentie afgescheiden en bij de residentie Krawang gevoegd.

j) In stede van den padi-prijs, schijnt hier de rijstprijs te zijn opgegeven.

Jaren.	INLANDSCHE BEVOLKING. *a*) Zielental (mannen, vrouwen en kinderen).	Aantal huis-gezinnen.	Aantal heeren-dienst-plichtigen. *c*)	VEESTAPEL. *a*) Buffels.	Runderen.	Paarden.	Totalen: buffels, runderen en paarden te zamen.	Totalen: gemid-deld per 1000 inlan-ders.	Voor geregelde ontgonnen bouw: Sawahs.	Tegal-velden.
1883	1 584 799	280 298	213 539	177 683	7 039	42 954	227 676	143	193 850	73 786
i) 1884	1 610 881	286 082	214 962	181 035	7 350	39 878	228 263	141	245 000	43 038
1885	1 617 595	281 911	216 494	183 863	7 814	42 141	233 818	144	239 594	44 905
1886	1 650 218	314 544	208 833	195 000	9 707	40 408	245 115	148	232 645	46 754
1887	1 668 012	325 973	208 774	203 590	10 178	42 198	255 966	153	292 444	48 539
										CHE
1878	1 232 678	†	258 622	186 019	1 514	35 350	222 883	180	209 334	1 433
1879	1 240 716	†	258 098	193 327	2 348	36 509	232 184	187	209 678	4 896
1880	1 277 573	258 478	258 198	168 163	2 213	31 582	201 958	160	211 914	10 727
1881	*k*) 1 300 709	271 340	275 017	137 524	1 950	20 097	159 571	123	211 426	31 484
1882	1 267 526	282 834	260 946	135 105	1 960	19 187	156 252	123	211 656	31 081
1883	1 259 301	259 912	259 948	137 297	2 102	19 080	158 479	126	214 091	31 193
1884	1 281 120	264 360	261 352	142 674	2 208	19 607	164 489	128	214 042	10 694
1885	1 327 243	282 679	263 160	148 532	2 331	19 532	170 395	128	214 900	8 236
1886	1 349 648	286 216	261 323	152 224	2 283	20 041	174 548	129	244 482	8 454
1887	1 375 306	304 066	*f*) 261 323	160 467	2 351	19 666	182 484	133	215 970	13 618
										TA
1878	926 896	209 302	95 461	151 134	1 388	11 975	164 497	177	148 867	8 787
1879	935 271	207 578	*f*) 95 461	143 366	1 289	11 498	156 153	166	149 315	9 164
1880	937 957	198 773	*f*) 95 461	133 561	1 043	10 860	145 464	155	150 342	9 382
1881	942 374	189 823	104 579	135 527	983	11 270	147 780	157	149 804	8 294
1882	938 910	186 129	102 502	132 219	1 127	11 118	144 464	154	151 358	8 270
1883	944 689	186 203	101 882	128 937	1 319	11 607	141 863	150	151 566	6 889
1884	959 633	193 053	102 140	130 277	1 353	12 181	143 811	149	151 756	6 669
1885	978 580	206 094	106 241	132 256	1 294	13 181	146 731	150	151 466	6 870
1886	998 337	204 548	107 345	136 945	1 505	14 957	153 407	153	152 960	7 695
1887	1 020 882	210 268	108 723	145 211	1 579	15 562	162 352	159	153 738	10 313
										PEKA
1878	506 554	†	59 218	59 143	2 749	6 814	68 706	135	71 022	4 489
1879	508 110	114 037	*f*) 59 218	59 294	4 792	8 918	73 004	143	70 170	6 371
1880	508 720	113 035	*f*) 59 218	56 213	4 487	8 950	69 650	137	71 202	9 838
1881	514 138	109 796	76 007	56 640	4 045	5 890	66 575	129	70 581	8 441
1882	516 690	101 389	67 198	57 282	3 645	6 200	67 127	130	71 740	8 667
1883	516 694	102 317	67 687	54 283	3 531	6 416	64 230	124	72 961	8 842
1884	520 170	104 638	67 382	56 347	4 396	8 097	68 840	132	72 596	6 372
1885	525 027	105 421	66 960	58 773	4 571	8 826	72 170	137	79 286	6 921
1886	532 145	107 206	68 305	59 640	5 061	9 324	74 025	139	70 279	8 554
1887	539 372	110 326	69 410	64 735	4 756	9 354	78 845	146	70 827	10 290

k) Aan de juistheid van de opgaaf betreffende het zielental in Cheribon op ult. 1881 valt te twijfelen.

BOUWGROND. *b)*

cultuur velden.	Eigen landbouw der inlandsche bevolking.								
	Van de nevenbedoelde velden en van de wisselvallig bebouwde tegalvelden is door de bevolking voor eigen cultuur beplant geweest (in bouws):			Wanneer men de voor een tweeden oogst beplante velden ook tweemaal in rekening brengt, waren door de bevolking voor eigen cultuur in het geheel beplant geweest (in bouws):			Oogst van padi (geschatte hoeveelheid in pikols).	Padiprijzen per pikol.	
Te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.		Hoogste.	Laagste.
267 636	226 645	26 614	253 259	241 379	44 350	285 729	7 025 800	f 5,00	f 1,20
288 038	262 846	41 711	304 557	278 215	59 417	337 632	7 411 734	4,00	1,25
284 499	265 496	40 537	306 033	280 263	56 022	336 285	7 955 156	*j)* 7,80	1,00
279 399	261 872	37 052	298 924	271 689	61 778	333 467	6 512 988	2,50	0,50
340 983	313 248	41 892	355 140	331 594	67 454	399 048	7 409 039	2,50	0,40
RIBON.									
210 767	204 738	8 120	212 858	205 789	55 825	261 614	4 382 664	f 5,00	f 2,00
214 574	208 448	12 001	220 449	208 635	36 697	245 332	5 624 380	5,50	1,75
222 641	203 602	14 684	218 286	203 702	56 599	260 301	5 188 970	5,00	1,50
242 910	207 2 3	16 671	223 954	207 383	55 224	262 607	4 924 678	5,00	1,50
242 737	202 618	15 477	218 095	203 439	38 888	242 327	4 717 000	5,00	1,50
245 584	203 523	17 895	221 418	204 943	49 270	254 213	4 490 730	4,30	1,50
224 736	206 977	19 255	226 232	206 999	50 254	257 253	4 915 211	4,00	1,50
223 136	209 172	19 932	229 104	209 663	50 000	259 663	4 875 800	3,80	0,80
252 936	211 159	50 552	261 711	211 961	92 980	304 941	4 306 060	2,50	1,00
229 588	212 867	23 274	236 141	213 353	57 946	271 299	5 011 026	2,50	1,00
GAL.									
157 654	135 749	12 839	148 588	138 714	49 149	187 863	4 015 442	f 4,50	f 1,50
158 479	133 389	15 483	148 872	136 983	24 230	161 213	4 442 990	5,00	1,60
159 724	140 269	12 453	152 722	140 493	30 296	170 789	4 044 511	4,00	2,50
158 098	141 536	9 613	151 149	142 284	31 278	173 562	3 767 141	4,50	2,00
159 628	139 502	12 763	152 265	139 544	33 128	172 672	4 061 629	4,50	1,60
158 455	140 186	11 320	151 506	140 853	51 495	192 348	3 513 616	4,50	1,60
158 425	143 314	11 409	154 723	143 314	41 407	184 721	4 088 945	*j)* 7,00	1,50
158 336	143 789	11 595	155 384	143 789	42 724	186 513	4 630 533	4,00	1,00
160 655	144 947	12 736	157 683	144 957	48 370	193 327	3 533 584	2,75	1,25
164 051	144 357	12 236	157 593	145 150	40 886	186 036	4 715 161	2,50	0,75
LONGAN.									
75 511	59 882	13 298	73 180	61 875	43 830	105 705	1 410 800	f 5,50	f 2,25
76 541	60 628	14 035	74 663	62 102	41 074	103 176	1 385 600	5,00	2,50
81 040	62 394	14 515	76 909	64 633	34 886	99 519	2 072 609	4,50	2,50
79 022	60 398	13 737	74 135	62 663	30 764	93 427	1 921 946	5,00	2,00
80 407	55 723	20 711	76 434	66 988	38 962	105 950	1 696 140	6,00	2,00
81 803	59 963	17 040	77 003	66 431	47 094	113 525	1 506 915	5,50	2,00
78 968	55 307	25 545	80 852	59 688	55 961	115 649	1 525 579	4,25	1,50
86 207	58 132	20 848	78 980	62 802	44 151	106 953	1 490 573	3,85	1,00
78 833	57 857	19 073	76 930	63 155	47 030	110 185	1 468 047	4,00	1,50
81 117	60 127	19 671	79 798	64 255	42 316	106 571	1 548 898	3,00	1,20

Jaren.	INLANDSCHE BEVOLKING. *a)*			VEESTAPEL. *a)*					Voor geregelde ontgonnen bouw	
	Zielental (mannen, vrouwen en kinderen).	Aantal huis-gezinnen.	Aantal heeren-dienst-plichtigen. *c)*	Buffels.	Runderen.	Paarden.	Totalen: buffels, runderen en paarden te zamen.	Totalen: gemiddeld per 1000 inlanders.	Sawahs.	Tegal-velden.
SAMA										
1878	1 254 991	†	190 326	179 851	55 983	13 285	249 119	198	338 383	21 907
1879	1 271 155	298 531	183 896	193 296	64 290	13 540	271 126	192	260 798	37 361
1880	1 252 086	273 293	183 723	169 853	58 314	11 573	239 740	191	249 053	25 373
1881	1 249 314	271 344	191 840	172 366	61 840	10 792	244 998	197	258 322	44 027
1882	1 264 760	285 627	187 115	189 789	63 475	12 828	266 092	210	259 143	39 556
1883	1 289 127	264 030	187 573	197 381	66 298	12 537	276 216	214	259 530	42 112
1884	1 320 712	270 924	190 037	208 444	70 730	12 769	291 943	221	251 881	37 597
1885	1 351 481	271 805	190 619	207 390	68 851	13 306	289 547	214	255 528	40 111
1886	1 386 450	281 599	201 239	212 561	68 665	13 542	294 768	213	260 037	45 177
1887	1 409 734	293 577	205 352	209 472	73 068	14 024	296 564	210	256 442	31 473
JAPA										
1878	823 912	193 307	93 223	141 162	1 583	11 007	153 752	186	141 860	19 801
1879	828 487	†	93 222	137 019	1 724	9 526	148 269	179	142 453	21 547
1880	827 509	175 643	*f)* 93 222	134 626	1 784	9 958	146 368	177	138 587	25 782
1881	816 243	166 873	96 135	133 827	1 647	9 060	144 534	176	141 639	24 814
1882	810 483	156 708	95 241	129 631	1 897	9 427	140 955	174	139 641	26 166
1883	813 802	159 140	95 111	129 218	2 099	10 004	141 321	174	139 123	28 079
1884	821 772	159 436	94 653	132 049	2 352	11 006	145 407	176	137 762	17 401
1885	831 457	160 750	98 805	136 478	2 508	11 106	150 092	180	138 070	13 206
1886	846 242	159 586	101 348	138 330	2 588	10 889	151 807	179	139 989	10 740
1887	859 811	158 991	102 630	138 045	2 618	10 830	151 493	176	140 775	13 101
REM										
1878	1 000 809	181 366	123 549	227 071	128 908	55 594	411 573	411	133 172	25 905
1879	1 032 311	186 992	*f)* 123 549	234 292	142 111	59 555	435 958	422	163 710	26 009
1880	1 035 013	176 024	*f)* 123 549	216 480	135 452	49 739	401 671	388	164 127	33 135
1881	1 058 901	187 784	128 007	232 868	137 448	51 980	422 296	398	165 051	27 235
1882	1 078 784	187 209	119 967	228 176	137 226	45 735	411 137	381	165 349	27 318
1883	1 098 405	187 554	120 297	229 934	133 367	45 091	408 392	372	202 991	37 468
1884	1 111 001	187 822	119 589	232 765	132 645	43 086	408 496	367	228 003	46 390
1885	1 157 866	193 065	131 230	235 589	145 689	40 848	422 126	364	229 251	45 791
1886	1 177 332	206 243	140 210	237 597	142 265	42 715	422 577	359	228 664	46 775
1887	1 198 170	208 931	139 918	241 279	145 844	41 743	428 866	358	229 637	46 959

BOUWGROND. *b)*

… cultuur velden.	Eigen landbouw der inlandsche bevolking.								
	Van de nevenbedoelde velden en van de wisselvallig bebouwde tegalvelden is door de bevolking voor eigen cultuur beplant geweest (in bouws):			Wanneer men de voor een tweeden oogst beplante velden ook tweemaal in rekening brengt, waren door de bevolking voor eigen cultuur in het geheel beplant geweest (in bouws):			Oogst van padi (geschatte hoeveelheid in pikols).	Padiprijzen per pikol.	
Te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.		Hoogste.	Laagste.
…RANG.									
360 290	321 310	8 826	330 136	327 550	115 823	343 373	6 740 478	f 6,00	f 1,50
298 159	250 412	21 883	272 295	274 259	51 568	325 827	6 783 695	6,00	1,50
274 426	234 323	28 363	262 686	251 711	89 512	341 223	4 839 248	5,00	1,21
302 349	241 192	36 823	278 015	256 131	132 731	388 862	5 701 278	4,25	1,50
298 699	247 479	39 664	287 143	263 820	123 406	387 226	6 158 492	4,00	1,33
301 642	247 436	43 041	290 477	257 688	155 064	412 752	5 114 465	3,75	1,60
289 478	244 979	41 410	286 389	251 190	154 079	405 269	6 202 153	3,75	1,30
295 639	248 648	43 453	292 101	263 116	164 429	427 545	5 177 089	*j)* 10,00	1,25
305 214	250 517	53 420	303 937	260 847	180 905	441 752	6 319 561	3,25	1,09
287 915	248 235	37 635	285 870	259 680	152 038	411 718	6 265 514	3,00	1,00
…RA.									
161 661	123 993	21 090	145 083	127 838	72 116	199 954	1 712 905	f 4,75	f 2,00
164 000	125 687	18 567	144 254	133 319	49 897	183 216	1 806 749	5,00	1,75
164 369	125 475	23 928	149 403	134 237	64 177	198 414	1 852 881	5,00	1,75
166 453	124 906	26 215	151 121	131 523	72 784	204 307	1 865 800	4,50	1,80
165 807	132 017	19 557	151 574	139 595	65 487	205 082	2 246 000	4,00	2,00
167 202	123 349	25 632	148 981	127 770	56 027	183 797	1 336 000	4,25	2,25
155 163	124 942	21 954	146 896	130 187	69 148	199 335	2 119 000	4,00	1,50
151 276	128 149	22 084	150 233	132 548	44 950	177 498	1 944 000	4,00	1,25
150 729	127 014	26 849	153 863	131 171	69 608	200 779	1 995 000	4,00	1,64
153 876	126 962	28 921	155 883	130 805	77 506	208 311	1 951 000	2,75	1,00
…BANG.									
159 077	161 309	25 915	187 224	162 482	118 493	280 975	2 630 771	f *j)* 9,50	f 1,25
189 719	163 077	27 981	191 058	164 787	86 136	250 923	2 379 161	6,50	1,37^5
197 262	170 248	26 970	197 218	172 025	79 201	251 226	2 346 824	6,50	1,75
192 286	198 888	32 243	231 131	200 058	99 252	299 310	2 004 447	*j)* 10,00	2,00
192 667	160 039	27 957	187 996	161 5[illegible]7	80 739	242 326	2 126 620	4,50	1,37^5
240 459	199 326	34 578	233 904	200 325	107 391	307 716	2 062 310	4,50	1,25
274 393	221 757	49 373	271 130	224 117	123 715	347 832	3 160 018	3,75	1,00
275 042	226 618	46 762	273 380	227 473	103 237	330 710	4 858 967	3,75	0,75
275 439	223 979	47 700	271 679	225 133	140 698	365 831	4 209 192	2,75	0,75
276 596	227 864	46 778	274 642	229 824	123 346	353 170	3 705 814	3,00	1,00

Jaren.	INLANDSCHE BEVOLKING. *a)* Zielental (mannen, vrouwen en kinderen).	Aantal huis-gezinnen.	Aantal heeren-dienst-plichtigen. *c)*	VEESTAPEL. *a)* Buffels.	Runderen.	Paarden.	Totalen: buffels, runderen en paarden te zamen.	Totalen: gemiddeld per 1000 inlanders.	Voor geregelde ontgonnen bouw: Sawahs.	Tegal-velden.
SOERA										
1878	1 612 026	†	225 761	173 335	193 840	42 491	409 666	254	263 614	28 773
1879	1 638 396	340 566	226 466	169 059	211 755	41 058	421 852	257	270 291	30 132
1880	1 692 913	365 347	*f)* 226 466	143 600	199 239	37 537	380 376	223	271 261	30 688
1881	1 713 030	371 825	253 380	142 872	216 582	40 508	399 962	233	277 238	28 804
1882	1 718 675	362 204	274 163	145 775	214 244	41 607	401 626	234	283 365	31 460
1883	1 738 894	370 610	284 051	149 598	214 948	42 862	407 408	234	311 004	33 705
1884	1 768 329	368 949	281 717	142 176	210 209	41 539	393 924	222	281 902	36 526
1885	1 831 183	359 742	282 755	141 679	210 650	39 688	392 017	214	311 321	36 758
1886	1 863 668	371 856	307 515	141 448	214 236	41 053	396 737	213	311 743	36 559
1887	1 901 655	379 553	310 535	141 560	220 501	41 517	403 578	212	312 071	36 519
PASOE										
1878	649 433	†	114 328	30 672	152 598	59 707	242 977	374	68 690	33 811
1879	660 079	138 007	114 334	29 178	149 259	60 503	238 940	361	68 689	33 811
1880	724 574	141 334	114 377	13 141	165 078	41 284	219 503	303	68 786	33 002
1881	732 279	138 261	123 852	14 082	174 552	44 045	232 679	317	68 854	33 044
1882	742 280	137 599	116 675	13 495	173 645	44 746	231 886	312	69 376	32 589
1883	745 673	140 529	116 727	12 787	173 265	46 167	232 219	311	69 648	36 650
1884	760 853	141 464	118 581	15 200	174 286	45 580	235 066	308	82 800	52 005
1885	818 492	170 503	117 858	11 482	181 988	44 342	237 812	290	82 949	52 068
1886	830 305	167 529	136 032	10 774	181 593	41 708	234 075	282	82 917	50 798
1887	847 445	169 406	*f)* 136 032	11 204	187 118	44 672	242 994	287	83 125	41 730
PROBO										
1878	433 911	†	61 211	10 728	148 895	37 806	197 429	455	44 319	43 017
1879	437 461	91 127	61 497	21 419	152 188	39 061	212 668	486	44 768	47 573
1880	485 914	98 518	*f)* 61 497	5 158	159 829	31 888	196 875	405	45 490	47 984
1881	485 155	105 852	82 119	4 925	159 488	32 003	196 416	404	45 661	48 292
1882	508 878	115 632	84 780	4 639	147 593	31 983	184 215	362	45 445	48 930
1883	515 822	115 640	*f)* 84 780	4 743	150 222	33 134	188 099	365	46 238	45 771
1884	517 683	118 573	*f)* 84 780	4 967	†	†	†	258	48 019	50 512
1885	520 963	104 991	*f)* 84 780	5 066	148 644	34 720	188 430	361	48 152	50 512
1886	501 821	103 856	85 371	4 812	146 774	32 424	184 010	367	48 018	50 443
1887	507 192	106 835	*f)* 85 371	5 404	154 768	28 477	188 649	372	48 033	50 603

BOUWGROND. *b)*

cultuur velden. Te zamen.	Eigen landbouw der inlandsche bevolking. Van de nevenbedoelde velden en van de wisselvallig bebouwde tegalvelden is door de bevolking voor eigen cultuur beplant geweest (in bouws): met padi.	met andere gewassen.	te zamen.	Wanneer men de voor een tweeden oogst beplante velden ook tweemaal in rekening brengt, waren door de bevolking voor eigen cultuur in het geheel beplant geweest (in bouws): met padi.	met andere gewassen.	te zamen.	Oogst van padi (geschatte hoeveelheid in pikols).	Padiprijzen per pikol. Hoogste.	Laagste.
BAIJA.									
292 387	252 727	24 449	277 176	254 145	131 734	385 879	5 717 000	f 6,00	f 1,50
301 423	260 883	28 772	289 655	261 259	106 143	367 402	5 354 200	7,00	1,50
301 949	262 851	29 715	292 566	263 527	124 918	388 445	5 907 433	4,75	1,50
306 042	267 177	28 664	295 841	268 178	125 589	393 767	6 118 590	5,25	1,25
314 825	273 233	32 610	305 843	274 978	127 929	402 907	7 092 137	4,50	1,25
349 709	295 390	41 474	336 864	296 867	161 314	458 181	5 413 828	5,00	1,50
318 428	295 179	44 790	339 969	296 521	179 218	475 739	7 676 349	5,00	2,00
348 079	291 424	49 271	340 695	292 600	158 507	451 107	7 303 501	5,00	1,25
348 302	297 961	43 023	340 984	298 711	146 409	445 120	6 755 160	7,00	1,50
348 590	307 018	36 252	343 270	308 160	139 309	447 469	7 067 000	3,50	1,00
BOEAN.									
102 501	66 989	29 116	96 105	67 010	89 232	156 242	2 583 230	f 9,00	f 1,40
102 500	67 219	29 029	96 248	68 898	80 989	149 887	2 713 248	7,50	1,40
101 788	66 871	30 023	96 894	76 509	84 063	160 572	2 865 565	7,00	2,00
101 898	65 583	31 793	97 376	67 201	89 422	156 623	2 541 362	6,00	2,00
101 965	66 373	31 415	97 788	71 645	90 804	162 449	2 906 533	6,00	2,00
106 298	65 661	36 953	102 614	66 317	101 279	167 596	2 314 248	7,00	2,00
134 805	81 029	54 625	135 654	85 378	136 778	222 156	3 213 183	6,00	2,00
135 017	83 486	52 541	136 027	84 779	137 744	222 523	3 237 524	7,50	2,00
133 715	85 914	49 824	135 738	87 150	142 209	229 359	3 413 506	5,50	1,75
124 855	84 116	42 703	126 819	85 157	127 869	213 026	3 284 591	4,00	1,00
LINGGO.									
87 336	44 606	36 108	80 714	44 629	79 561	124 190	1 194 343	f 5,00	f 2,00
92 341	47 038	31 717	78 755	47 253	64 968	112 221	1 233 334	5,00	2,00
92 474	45 088	33 611	78 699	45 750	82 354	128 104	1 193 113	5,00	2,00
93 953	45 903	35 333	81 236	46 505	91 231	137 736	1 914 110	4,50	2,00
94 375	43 211	35 476	78 687	43 535	72 918	116 453	1 160 110	6,00	2,00
92 009	42 426	38 441	80 867	42 871	84 315	127 186	1 041 500	7,50	2,25
98 531	45 121	51 157	96 278	45 326	105 208	150 534	1 188 800	3,75	2,00
98 664	46 044	46 971	93 015	46 103	100 920	147 023	1 194 200	3,75	2,00
98 461	45 698	46 264	91 962	45 751	101 029	146 780	1 221 375	3,75	2,00
98 636	45 184	46 891	92 075	45 280	103 062	148 342	1 213 000	3,50	1,50

Jaren.	INLANDSCHE BEVOLKING. a)			VEESTAPEL. a)					Voor geregelde ontgonnen bouw	
	Zielental (mannen, vrouwen en kinderen).	Aantal huis-gezinnen.	Aantal heeren-dienst-plichtigen. c)	Buffels.	Runderen.	Paarden.	Totalen: buffels, runderen en paarden te zamen.	Totalen: gemiddeld per 1000 inlanders.	Sawahs.	Tegal-velden.
BE										
1878	474 226	†	68 561	38 913	214 921	70 063	313 897	1 039	73 051	25 374
1879	581 995	93 354	68 496	37 402	213 658	70 361	321 421	1 054	74 272	33 944
1880	506 286	103 323	69 060	28 725	195 092	52 035	275 852	666	75 586	39 588
1881	523 014	106 598	86 280	26 408	191 576	53 369	271 353	629	76 171	44 336
1882	535 882	112 099	84 219	26 434	196 897	53 412	276 743	516	77 159	44 732
1883	543 694	106 185	84 091	26 039	198 852	53 557	278 448	512	79 309	27 546
1884	550 900	107 305	84 774	26 738	203 599	57 045	287 382	521	86 782	50 887
1885	581 743	121 918	88 680	22 788	204 035	54 477	281 300	483	89 575	50 414
1886	588 373	122 132	91 832	20 503	205 346	55 989	281 838	480	90 118	50 608
1887	597 198	123 706	92 123	22 069	210 065	58 672	290 806	487	90 107	50 660
BAN										
1878	996 509	†	110 772	129 337	68 171	10 277	207 785	208	122 504	14 254
1879	998 566	238 529	f) 110 772	124 136	66 190	9 319	199 645	199	122 658	30 762
1880	1 011 928	21[illegible] 909	110 775	121 385	67 126	8 854	197 365	195	124 740	30 693
1881	1 030 120	214 153	111 786	116 648	66 808	8 970	192 426	187	124 110	28 553
1882	1 041 756	215 464	110 262	118 526	70 907	9 197	198 630	190	128 486	33 349
1883	1 061 333	218 683	f) 110 262	112 628	68 426	9 105	190 159	179	129 208	34 388
1884	1 076 408	219 193	f) 110 262	110 663	69 698	9 430	189 791	176	128 016	33 115
1885	1 090 906	227 317	f) 110 262	114 041	73 075	10 197	197 313	181	128 917	33 071
1886	1 106 907	227 993	114 426	115 536	77 286	10 492	203 314	184	131 306	33 388
1887	1 129 553	232 519	114 504	115 868	78 203	10 641	204 712	181	131 563	35 698
BA										
1878	1 198 490	†	168 639	90 893	111 917	8 857	211 667	176	131 778	36 374
1879	1 221 649	274 584	168 016	84 195	108 481	8 636	201 312	164	133 177	41 365
1880	1 252 204	†	168 081	79 374	98 193	8 579	186 146	148	131 269	46 869
1881	1 277 328	273 651	173 513	78 702	106 402	8 973	194 077	152	131 465	48 469
1882	1 278 813	253 810	173 031	79 763	104 816	9 185	193 764	152	131 752	53 982
1883	1 287 938	236 653	f) 173 031	78 524	101 878	8 851	189 253	147	131 679	47 135
1884	1 267 680	248 006	f) 173 031	79 348	98 213	8 933	186 494	147	132 989	43 301
1885	1 266 805	251 548	f) 173 031	79 708	103 312	8 928	191 948	151	132 701	39 762
1886	1 268 966	240 938	166 621	82 869	105 533	9 175	197 577	156	134 571	40 884
1887	1 287 098	242 175	166 904	80 216	106 341	9 461	196 018	152	133 295	43 766

l) Hoewel de voormalige residentie Banjoewangi eerst in 1882 (Indisch Staatsblad n°. 123) bij de residentie Bezoeki is ingesmolten, zijn ook de opgaven vóór 1882, beide gewesten betreffende, om der gelijkvormigheidswille, bij elkander geteld.

BOUWGROND. *b*)

cultuur velden.	Eigen landbouw der inlandsche bevolking.								
	Van de nevenbedoelde velden en van de wisselvallig bebouwde tegalvelden is door de bevolking voor eigen cultuur beplant geweest (in bouws):			Wanneer men de voor een tweeden oogst beplante velden ook tweemaal in rekening brengt, waren door de bevolking voor eigen cultuur in het geheel beplant geweest (in bouws):			Oogst van padi (geschatte hoeveelheid in pikols).	Padiprijzen per pikol.	
Te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.		Hoogste.	Laagste.
ZOEKI. *l*)									
98 425	72 318	22 165	94 483	73 620	95 533	169 153	2 253 751	f 4,25	f 2,00
108 216	74 539	33 699	108 238	75 513	91 627	167 140	2 127 515	4,70	2,00
115 174	75 682	39 454	115 136	77 849	117 199	195 048	2 658 254	4,25	2,00
120 507	75 868	40 844	116 712	82 294	97 362	179 656	2 459 014	$4,73^5$	1,75
121 891	76 986	40 571	117 557	79 687	117 540	197 227	2 487 056	4,00	1,70
106 855	76 852	41 926	118 778	77 502	118 686	196 188	2 374 225	5,00	1,25
137 669	85 269	52 573	137 842	86 277	137 770	224 047	2 096 221	4,20	1,50
139 989	86 971	53 625	140 596	88 326	143 426	231 752	3 247 273	4,00	1,50
140 726	87 449	52 764	140 213	89 148	148 543	237 691	3 301 831	4,00	1,00
140 767	88 030	53 383	141 413	88 591	152 036	240 627	3 451 965	3,25	0,80
JOEMAS.									
136 758	110 751	15 997	126 748	119 829	37 691	157 520	2 240 761	f 8,00	f 1,25
153 420	121 204	17 842	139 046	133 225	45 370	178 595	2 888 380	6,50	1,00
155 433	127 297	25 250	152 547	140 280	56 449	196 729	2 916 613	4,50	1,00
152 663	124 016	29 181	153 197	138 047	65 787	203 834	3 034 451	6,00	1,20
161 835	126 175	36 053	162 228	153 102	68 209	221 311	3 243 638	6,00	1,25
163 596	128 854	32 186	161 040	133 481	66 346	199 827	3 038 101	4,50	1,25
161 131	128 820	31 588	160 408	142 377	71 026	213 403	3 396 395	4,50	1,00
161 988	132 096	32 449	164 545	135 097	69 017	204 114	3 139 656	4,25	1,00
164 694	135 395	33 037	168 432	141 595	86 929	228 524	3 287 390	4,00	0,50
167 261	135 676	37 282	172 958	152 016	88 767	240 783	3 602 568	4,50	0,50
GELEN.									
168 152	122 965	35 169	158 134	176 225	88 957	265 182	4 732 953	f 8,00	f 2,00
174 542	136 916	35 996	172 912	199 580	81 919	281 499	5 288 725	10,00	2,00
178 138	141 370	34 945	176 315	189 924	82 986	272 910	5 077 299	8,25	2,00
179 934	137 628	41 485	179 113	201 067	90 707	291 774	5 551 926	7,00	2,00
185 734	135 951	47 575	183 526	215 099	96 177	311 276	4 350 000	6,25	1,50
178 814	135 433	45 408	180 841	182 927	85 653	268 580	4 414 000	6,25	1,40
176 290	133 554	48 434	181 988	191 818	96 147	287 965	4 933 697	5,75	1,50
172 463	133 885	47 316	181 201	187 621	95 208	282 829	4 940 951	5,50	1,05
175 455	134 300	50 461	184 761	186 277	101 401	287 678	4 797 223	5,50	0,80
177 061	136 042	57 503	193 545	198 728	93 610	292 338	5 326 197	4,17	0,75

Jaren.	INLANDSCHE BEVOLKING. *a)* Zielental (mannen, vrouwen en kinderen).	Aantal huisgezinnen.	Aantal heeren-dienst-plichtigen. *c)*	VEESTAPEL. *a)* Buffels.	Runderen.	Paarden.	Totalen: buffels, runderen en paarden te zamen.	Totalen: gemiddeld per 1000 inlanders.	Voor geregelde ontgonnen bouw: Sawahs.	Tegalvelden.
										KA
1878	694 761	†	95 151	53 549	116 738	10 455	180 742	260	84 099	24 885
1879	700 493	171 926	95 217	†	†	†	†	†	83 984	43 537
1880	703 477	163 673	*f)* 95 217	46 675	97 139	9 256	153 070	219	83 981	49 561
1881	711 003	156 515	*f)* 95 217	45 795	95 010	9 136	149 941	210	84 196	52 491
1882	711 257	159 756	97 415	47 178	91 796	8 543	147 517	207	84 088	52 763
1883	717 802	151 549	97 338	46 900	92 813	9 170	148 883	207	84 596	55 594
1884	724 768	158 017	*f)* 97 338	47 664	95 150	9 722	152 536	210	84 059	46 174
1885	728 666	159 997	*f)* 97 338	47 688	92 605	9 679	149 972	206	83 656	47 138
1886	733 827	158 633	*f)* 97 338	47 595	93 234	9 110	149 939	204	83 606	50 019
1887	739 953	152 800	95 300	47 026	89 894	9 569	146 489	198	83 928	50 815
										MA
1878	970 455	†	86 509	186 662	137 727	38 585	362 974	374	169 566	20 845
1879	987 473	215 026	90 617	184 737	134 107	38 443	357 287	361	170 662	20 844
1880	992 184	200 155	90 721	173 450	135 000	42 701	351 151	354	167 326	47 021
1881	1 006 223	206 211	96 751	174 047	129 052	45 366	348 465	346	168 075	43 554
1882	1 000 896	194 215	99 551	171 844	123 607	46 839	342 290	342	163 200	66 185
m) 1883	975 131	181 733	95 429	161 451	126 619	45 719	333 789	342	167 431	19 875
1884	993 978	176 298	*f)* 95 429	165 769	131 529	45 884	343 182	345	167 411	19 589
1885	991 506	175 394	*f)* 95 429	158 601	129 894	42 287	330 782	334	170 187	19 941
1886	1 017 538	189 839	100 743	160 465	130 397	44 076	334 938	329	171 655	20 595
1887	1 038 574	202 451	102 583	161 624	132 594	44 870	339 088	326	172 857	23 602
										KE
1878	719 546	†	93 572	185 488	50 467	28 045	264 000	366	99 535	27 522
1879	737 654	146 289	93 461	187 364	49 727	28 641	265 732	360	100 737	26 929
1880	763 064	148 544	69 970	182 791	48 594	29 324	260 709	341	101 933	21 445
1881	780 001	147 739	105 346	172 704	54 523	27 448	254 675	326	106 810	26 677
1882	794 011	131 254	104 445	179 996	56 721	28 275	264 992	334	132 217	32 999
m) 1883	834 050	155 031	111 313	190 213	60 176	29 958	280 347	336	134 382	33 737
1884	856 465	159 292	111 000	196 328	60 576	31 112	288 016	336	134 382	36 931
1885	934 031	174 277	114 167	203 194	66 753	33 903	303 850	325	133 729	36 198
1886	970 581	182 392	117 230	200 357	76 934	35 328	312 619	322	135 903	35 586
1887	996 385	193 557	121 028	204 866	81 313	36 742	322 921	324	138 454	36 958

m) In 1883 (Indisch Staatsblad n°. 19) zijn een 5-tal onderdistricten van de residentie Madioen afgescheiden en bij de residentie Kediri gevoegd.

BOUWGROND. *b*)

cultuur velden.	Eigen landbouw der inlandsche bevolking.								
	Van de nevenbedoelde velden en van de wisselvallig bebouwde tegalvelden is door de bevolking voor eigen cultuur beplant geweest (in bouws):			Wanneer men de voor een tweeden oogst beplante velden ook tweemaal in rekening brengt, waren door de bevolking voor eigen cultuur in het geheel beplant geweest (in bouws):			Oogst van padi (geschatte hoeveelheid in pikols).	Padiprijzen per pikol.	
Te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.	met padi.	met andere gewassen.	te zamen.		Hoogste.	Laagste.
DOE.									
108 984	79 575	29 265	108 840	100 275	47 770	148 045	2 908 950	f 6,50	f 2,50
127 521	80 553	46 778	127 331	107 955	75 069	183 024	3 381 640	6,00	2,25
133 542	84 334	48 999	133 333	117 234	77 616	194 850	3 589 600	6,00	2,25
136 687	89 007	47 486	136 493	117 213	73 041	190 254	2 839 860	4,50	2,25
136 851	81 517	55 266	136 783	101 575	115 827	217 402	2 732 520	6,00	2,25
140 190	81 540	58 380	139 920	102 247	75 403	177 650	2 521 172	4,50	2,00
130 233	82 424	51 398	133 822	104 548	76 094	180 642	2 854 121	4,50	2,00
130 794	82 568	52 111	134 679	108 388	87 668	196 056	3 029 480	3,50	1,50
133 625	85 154	52 165	137 319	112 502	86 661	199 163	2 861 237	4,50	1,20
134 743	81 848	55 218	137 066	111 914	86 291	198 205	2 626 542	4,70	1,00
DIOEN.									
190 411	165 502	21 888	187 390	166 248	81 103	247 351	4 423 975	f 7,25	f 1,00
191 506	171 194	18 264	189 458	172 107	76 317	248 424	3 735 578	7,00	1,45
214 347	169 354	33 695	203 049	172 837	100 642	273 479	4 662 091	7,75	1,50
211 629	174 900	24 760	199 660	180 022	86 050	266 072	3 827 376	7,00	1,50
229 385	169 327	23 616	192 943	170 684	88 592	259 276	4 800 600	9,00	1,50
187 306	171 140	21 652	192 792	171 680	83 774	255 454	4 556 654	7,50	1,50
187 000	170 739	22 052	192 791	172 638	99 422	272 060	4 250 600	5,00	1,25
190 128	175 639	21 287	196 926	176 429	83 448	259 877	6 575 000	5,00	1,25
192 250	180 460	26 725	207 185	181 198	103 906	285 104	6 465 000	5,00	0,875
196 459	179 208	25 591	204 799	181 179	105 771	286 950	4 730 700	3,75	0,725
DIRI.									
127 057	103 091	19 861	122 952	103 492	60 666	164 158	3 452 000	f 5,50	f 1,50
127 666	105 736	17 215	122 951	106 687	40 529	147 216	3 188 500	7,00	1,00
123 378	103 478	18 256	121 734	104 552	68 630	173 182	3 601 593	8,00	1,50
133 487	107 789	22 491	130 280	109 271	77 612	186 883	3 682 150	6,00	1,50
165 216	134 426	26 247	160 673	144 617	76 428	221 045	4 315 503	8,00	1,65
168 119	133 832	25 513	159 345	138 038	70 760	208 798	3 676 900	7,50	1,25
171 313	139 318	31 215	170 533	147 071	85 311	232 382	4 644 850	4,50	1,00
169 927	135 114	34 059	169 173	139 303	93 014	232 317	4 493 000	4,00	1,00
171 489	134 375	36 302	170 677	137 711	97 739	235 450	4 520 000	3,50	0,95
175 412	141 559	32 211	173 770	147 331	94 416	241 747	4 282 000	2,50	0,65

II. LANDRENTE, BEDRIJFSBELASTING en HOOFDGELD (dit laatste als equivalent voor afgeschafte heerendiensten).

Jaren.	LANDRENTE. Bedrag der vrijstellingen en afschrijvingen: wegens het onbeplant blijven van vast aangeslagen gronden. n)	wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, die daardoor buiten de landrente vallen. o)	wegens het bezigen van gronden voor de gouv. suikercultuur.	wegens deugdelijk geconstateerd misgewas.	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	Werkelijk te heffen bedrag (in duizendtallen guldens).	Op 31 Dec. door de bevolking nog niet aangezuiverd. p)	BEDRIJFSBELASTING. Aantal aangeslagen inlanders.	Bedrag van den aanslag: in 't geheel (in duizendtallen guldens).	Bedrag van den aanslag: gemiddeld per hoofd.	Op 31 Dec. door de inlanders nog niet aangezuiverd.	HOOFDGELD (à f 1 per heerendienstplichtige), eerst van 1 Juli 1882 af ingevoerd. q) — Bedrag van den aanslag (in duizendtallen guldens).	TOTAAL op te brengen geweest (in duizendtallen guldens).
				BANTAM.									
1878	f 93	»	»	f 71 684	»	f **895**	f 31 026	13 571	f **48**	f 3,54	f 5 929	....	f **943**
1879	7 492	»	»	17 484	»	**948**	108 096	12 310	**47**	3,85	4 789	....	**995**
1880	142 530	f 524	»	29 667	»	**798**	124 843	12 023	**45**	3,73	†	....	**843**
1881	198 783	30	»	51 596	f 60 562	**655**	95 061	11 145	**43**	3,87^5	†	....	**698**
1882	175 632	24 487	»	31 842	19 865	**715**	87 572	11 301	**40**	3,56^5	†	f **51**	**806**
1883	155 136	19 449	»	98 160	90 210	**591**	r) 122 294	10 078	**40**	3,96	†	**103**	**734**
1884	179 714	49 588	»	68 141	»	**625**	53 897	11 733	**37**	3,19	†	**96**	**758**
1885	127 755	2 292	»	55 546	»	**619**	19 344	11 882	**41**	3,49	†	**97**	**757**
1886	74 833	42 917	»	17 925	»	**667**	18 294	12 123	**43**	3,58^5	953	**103**	**813**
1887	73 999	1 060	»	7 192	»	**687**	12 129	14 472	**46**	3,18	1 096	**108**	**841**
				KRAWANG.									
1878	f 4 292	»	»	f 16 909	»	f **104**	f 5 753	5 252	f **8**	f 1,68	f 261	....	f **112**
1879	13 839	»	»	5 848	»	**117**	4 614	5 262	**9**	1,86	282	....	**126**
1880	48 387	»	»	4 347	»	**85**	433	5 834	**9**	1,68	†	....	**94**
1881	61 805	»	»	815	»	**77**	5 877	5 425	**9**	1,72^5	†	....	**86**
1882	44 945	f 20	»	5 296	»	**91**	5 224	4 987	**9**	1,80	†	f **13**	**113**
1883	49 230	3 613	»	13 906	»	**79**	5 475	5 123	**9**	1,84^5	†	**25**	**113**
s) 1884	12 102	»	»	7 786	»	**133**	27 546	5 225	**10**	1,95	†	**28**	**171**
1885	17 467	»	»	15 683	»	**134**	14 204	5 287	**10**	1,81	†	**29**	**173**
1886	8 051	259	»	41 545	»	**120**	4 959	5 470	**9**	1,67^5	549	**32**	**161**
1887	19 013	109	»	18 693	»	**135**	5 231	5 374	**8**	1,54	143	**32**	**175**

n) Onder de afschrijvingen wegens het onbeplant blijven van voor vast aangeslagen gronden, is voor sommige jaren ook medegerekend de landrente van het niet beplante gedeelte der wisselvallige (niet geregeld beplante) velden. Die velden waren in 1881 t/m 1883 in alle gewesten waar zij werden aangetroffen in den legger onder de voor vast aangeslagen velden opgenomen, doch zijn later achtereenvolgens daarvan weder gescheiden om denzelfden toestand te verkrijgen als in en vóór 1880, gedurende welke jaren alleen het beplante gedeelte van de wisselvallige velden in den aanslag begrepen werd. Deze in 1884 bevolen scheiding heeft niet overal in hetzelfde jaar en in eens kunnen plaats vinden. In 1884 kwam zij tot stand in Cheribon, Tagal, Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Banjoemas, Bagelen, Madioen en Kediri, in 1885 in Pekalongan, Japara, Rembang en Kadoe, in 1887 in Bantam; wat de drie overige in dit overzicht behandelde gewesten betreft (Krawang, Preanger Regentschappen en Samarang), aldaar kwam de bedoelde afscheiding deels in 1884, deels in 1886 tot stand.

o) De in deze kolom uitgetrokken sommen als niet geheven landrente „wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden" zijn in de jaarlijks bij het Koloniaal Verslag gevoegde uitvoerige aantooningen betreffende de landrente niet, zooals in dit overzicht, onder de eigenlijke „vrijstellingen of afschrijvingen" verantwoord, maar onder de „verminderingen", die in eenig jaar de onzuivere aanslag van het voorafgegane jaar uit anderen hoofde dan door vrijstelling of afschrijving heeft ondergaan.

p) Over de jaren 1878 t/m 1883 betreffen de in deze kolom uitgetrokken sommen wegens achterstallig gebleven landrente ook de bedragen, die wel geïnd, maar door dessahoofden verduisterd waren geworden. Van die verduisteringen werd in gemelde jaren geen afzonderlijke aanteekening gehouden.

q) De over 1882 als „hoofdgeld" uitgetrokken sommen betreffen uit den aard der zaak slechts den aanslag voor zes maanden.

r) Als niet aangezuiverd is hier ook medegerekend een bedrag van f 49 048, betreffende den aanslag van gronden die door de ramp van Krakatau te niet gegaan of verwoest waren, of wier eigenaren bij die ramp of door de koortsepidemie waren omgekomen, zijnde dit bedrag als oninbaar uit den legger afgeschreven geworden.

s) Zie noot i hiervóór.

Jaren.	LANDRENTE. Bedrag der vrijstellingen en afschrijvingen: wegens het onbeplant blijven van vast aangeslagen gronden. n)	wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, die daardoor buiten de landrente vallen. o)	wegens het bezigen van gronden voor de gouv. suikercultuur.	wegens deugdelijk geconstateerd misgewas.	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	Werkelijk te heffen bedrag (in duizendtallen guldens).	Op 31 Dec. door de bevolking nog niet aangezuiverd. p)	BEDRIJFSBELASTING. Aantal aangeslagen inlanders.	Bedrag van den aanslag: in 't geheel (in duizendtallen guldens).	Bedrag van den aanslag: gemiddeld per hoofd.	Op 31 Dec. door de inlanders nog niet aangezuiverd.	HOOFDGELD (à f 1 per heerendienstplichtige), eerst van 1 Juli 1882 af ingevoerd. q) — Bedrag van den aanslag (in duizendtallen guldens).	TOTAAL op te brengen geweest (in duizendtallen guldens).
PREANGER REGENTSCHAPPEN.													
1878	f 23 570	f 12 038	»	f 73 420	»	f **1 107**	f 7 262	43 377	f **71**	f 1,63	f 153	....	f **1 178**
1879	19 955	12 640	»	15 312	»	**1 188**	7 560	44 549	**74**	1,66	130	....	**1 262**
1880	23 467	14 459	»	3 947	»	**1 190**	1 958	53 123	**93**	1,74	†	....	**1 283**
1881	50 885	18 522	»	11 051	f 732	**1 146**	1 121	54 284	**98**	1,80	†	....	**1 244**
1882	67 187	16 518	»	12 356	»	**1 119**	2 855	51 571	**96**	1,86^{5}	†	f **103**	**1 318**
1883	68 341	17 039	»	12 352	»	**1 113**	1 439	49 815	**96**	1,93	†	**199**	**1 408**
s) 1884	24 945	13 471	»	6 818	»	**1 252**	45	49 400	**95**	1,92	†	**203**	**1 550**
1885	15 188	9 325	»	17 302	»	**1 296**	90	49 388	**92**	1,85^{5}	†	**208**	**1 596**
1886	12 276	6 440	»	29 213	»	**1 241**	»	46 003	**84**	1,83	5	**208**	**1 533**
1887	10 804	9 649	»	6 726	»	**1 263**	1 419	50 011	**84**	1,68	89	**208**	**1 555**
CHERIBON.													
1878	f 1 945	f 594	f 25 613	f 82 798	»	f **1 063**	f 5 266	38 128	f **104**	f 2,74	f 4 115	....	f **1 167**
1879	9 899	213	25 665	1 528	»	**1 161**	3 148	44 200	**117**	2,65	1 632	....	**1 278**
1880	632	1 274	32 603	215	»	**1 258**	3 622	53 612	**135**	2,52	†	...	**1 393**
1881	5 623	789	30 293	2 461	»	**1 272**	8 230	53 562	**140**	2,61	†	....	**1 412**
1882	23 386	4 266	28 157	2 238	»	**1 258**	6 586	51 069	**129**	2,53^{5}	†	f **130**	**1 517**
1883	32 118	13 326	21 660	29 796	»	**1 241**	2 514	47 712	**117**	2,45	†	**256**	**1 614**
1884	13 312	3 519	15 401	7 498	»	**1 340**	3 625	47 315	**113**	2,38^{5}	†	**256**	**1 709**
1885	7 627	2 659	13 644	7 541	»	**1 355**	9 676	46 713	**120**	2,56^{5}	†	**265**	**1 740**
1886	8 051	5 302	11 853	109 721	»	**1 231**	6 063	47 708	**120**	2,52	1 002	**261**	**1 612**
1887	6 874	12 765	10 082	5 698	»	**1 189**	649	51 416	**111**	2,16^{5}	247	**225**	**1 525**
TAGAL.													
1878	f 37 068	f 1 932	f 25 682	f 91 341	»	f **801**	f 12 577	36 707	f **77**	f 2,11	f 6 687	....	f **878**
1879	29 533	5 642	25 617	32 374	»	**874**	39 291	39 709	**80**	2,01	9 133	....	**954**
1880	25 916	3 822	24 191	8 755	»	**960**	41 480	40 213	**91**	2,26	†	....	**1 051**
1881	26 877	14 662	22 081	18 444	»	**974**	38 031	40 554	**94**	2,31	†	....	**1 068**
1882	31 688	10 268	20 803	40 046	»	**966**	20 575	41 129	**95**	2,30	†	f **51**	**1 112**
1883	30 740	11 938	19 695	125 314	»	**919**	2 695	40 549	**95**	2,33^{5}	†	**102**	**1 116**
1884	12 965	7 681	17 263	20 546	»	**1 090**	1 273	56 944	**110**	1,93	†	**102**	**1 302**
1885	11 073	4 389	15 293	33 375	»	**1 092**	6 963	62 940	**118**	1,88	†	**106**	**1 316**
1886	13 732	7 801	12 127	57 611	»	**1 042**	11 110	65 954	**119**	1,81	5 212	**107**	**1 268**
1887	27 847	5 397	10 479	32 374	»	**1 066**	30 097	67 190	**122**	1,81^{5}	8 438	**109**	**1 297**
PEKALONGAN.													
1878	f 3 368	f 555	f 13 172	f 247	»	f **399**	f 1 959	27 126	f **49**	f 1,82	f 2 657	....	f **448**
1879	8 987	11	15 670	676	»	**466**	3 770	32 847	**70**	2,13	130	....	**536**
1880	18 255	2 733	16 119	»	»	**501**	27 788	39 881	**96**	2,39^{5}	†	....	**597**
1881	20 651	1 119	14 546	»	»	**520**	14 951	42 061	**98**	2,33	†	....	**618**
1882	12 093	2 251	13 513	4 718	»	**529**	10 966	35 924	**86**	2,38	†	f **34**	**649**

Jaren.	LANDRENTE. Bedrag der vrijstellingen en afschrijvingen: wegens het onbeplant blijven van vast aangeslagen gronden. *n*)	wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, die daardoor buiten de landrente vallen. *o*)	wegens het bezigen van gronden voor de gouv. suikercultuur.	wegens deugdelijk geconstateerd misgewas.	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	Werkelijk te heffen bedrag (in duizendtallen guldens).	Op 31 Dec. door de bevolking nog niet aangezuiverd. *p*)	BEDRIJFSBELASTING. Aantal aangeslagen inlanders.	Bedrag van den aanslag: in 't geheel (in duizendtallen guldens).	Bedrag van den aanslag: gemiddeld per hoofd.	Op 31 Dec. door de inlanders nog niet aangezuiverd.	HOOFDGELD (à f 1 per heerendienstplichtige), eerst van 1 Juli 1882 af ingevoerd. *q*) — Bedrag van den aanslag (in duizendtallen guldens).	TOTAAL op te brengen geweest (in duizendtallen guldens).
1883	f 30 837	f 3 047	f 12 315	f 13 576	»	f **507**	f 2 853	33 326	f **81**	f 2,41^{5}	†	f **67**	f **655**
1884	9 132	3	10 409	6 891	»	**546**	86	29 572	**74**	2,51	†	**68**	**688**
1885	4 956	219	8 971	6 799	»	**559**	236	29 324	**74**	2,52^{5}	†	**69**	**702**
1886	5 016	1 026	8 385	2 338	»	**556**	»	29 867	**74**	2,48	»	**69**	**699**
1887	4 265	9 364	6 692	16 425	»	**537**	»	29 534	**73**	2,45^{5}	»	**69**	**679**
SAMARANG.													
1878	f 70 472	f 9 558	f 28 546	f 31 681	»	f **1 388**	f 5 370	42 358	f **86**	f 2,04	f 2 634	. . . .	f **1 474**
1879	48 439	13 343	28 556	62 896	»	**1 425**	1 091	48 594	**98**	2,01	3 509	. . . .	**1 523**
1880	33 810	3 145	26 468	91 261	f 39 317	**1 392**	10 282	44 180	**94**	2,14	†	. . . .	**1 486**
1881	35 951	4 669	24 526	39 215	39 317	**1 453**	5 606	44 023	**94**	2,14	†	. . . .	**1 547**
1882	32 773	1 222	22 023	40 868	38 708	**1 462**	2 439	41 609	**94**	2,27	†	f **88**	**1 644**
1883	38 079	1 249	19 744	53 813	38 708	**1 445**	1 968	54 043	**106**	1,95^{5}	†	**177**	**1 728**
1884	21 752	28	14 699	9 626	»	**1 553**	1 653	55 525	**107**	1,93	†	**181**	**1 841**
1885	18 143	6 889	12 119	40 008	»	**1 504**	10 802	56 755	**114**	2,00	†	**193**	**1 811**
1886	18 830	2 094	9 996	61 156	»	**1 409**	7 281	61 048	**119**	1,94^{5}	111	**197**	**1 725**
1887	18 011	9 390	8 311	23 321	2 868	**1 373**	4 234	65 701	**122**	1,85	743	**201**	**1 696**
JAPARA.													
1878	f 58 652	»	f 32 999	f 27 093	»	f **600**	f 16 099	21 884	f **39**	f 1,77	f 1 391	. . . .	f **639**
1879	56 006	f 479	33 442	63 788	»	**580**	5 056	22 424	**41**	1,83	486	. . . .	**621**
1880	23 846	55	34 049	39 349	»	**631**	8 595	24 911	**45**	1,79	†	. . . .	**676**
1881	19 090	639	32 142	24 102	»	**652**	11 652	23 149	**42**	1,82	†	. . . .	**694**
1882	20 831	2 227	28 626	28 648	»	**650**	12 209	23 427	**43**	1,82	†	f **47**	**740**
1883	28 848	8 432	27 084	104 198	»	**564**	1 756	20 945	**39**	1,88	†	**93**	**696**
1884	10 918	3 156	20 874	12 071	»	**700**	1 266	21 281	**41**	1,94	†	**95**	**836**
1885	6 525	2 203	16 394	49 144	»	**665**	722	22 175	**41**	1,83^{5}	†	**100**	**806**
1886	6 155	1 873	13 997	16 309	»	**702**	32	22 238	**39**	1,76	1 007	**101**	**842**
1887	2 766	2 655	12 358	24 875	f 284	**698**	1 998	21 855	**37**	1,69^{5}	123	**102**	**837**
REMBANG.													
1878	f 6 172	»	f 1 249	f 9 667	»	f **759**	f 9 202	24 893	f **57**	f 2,28	f 1 445	. . . .	f **816**
1879	726	»	1 420	27 116	»	**759**	8 888	32 260	**66**	2,06	1 030	. . . .	**825**
1880	1 374	f 1 261	1 255	23 808	»	**809**	20 956	33 862	**75**	2,22	†	. . . .	**884**
1881	2 457	1 478	1 162	26 684	»	**838**	6 421	33 277	**77**	2,32	†	. . . .	**915**
1882	17 067	617	1 108	32 891	»	**817**	15 421	30 895	**74**	2,40	†	f **59**	**950**
1883	17 740	499	941	146 222	»	**746**	55 050	31 017	**77**	2,49^{5}	†	**120**	**943**
1884	8 353	»	910	10 613	»	**901**	585	31 188	**76**	2,42^{5}	†	**120**	**1 097**
1885	3 827	209	830	28 896	»	**869**	365	35 296	**80**	2,26^{5}	†	**131**	**1 080**
1886	12 455	222	709	50 201	»	**841**	141	39 766	**83**	2,09^{5}	36	**140**	**1 064**
1887	6 532	577	535	18 632	»	**882**	3 109	40 756	**83**	2,04	47	**145**	**1 110**

Jaren.	LANDRENTE. Bedrag der vrijstellingen en afschrijvingen: wegens het onbeplant blijven van vast aangeslagen gronden. *n*)	wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, die daardoor buiten de landrente vallen. *o*)	wegens het bezigen van gronden voor de gouv. suikercultuur.	wegens deugdelijk geconstateerd misgewas.	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	Werkelijk te heffen bedrag (in duizendtallen guldens).	Op 31 Dec. door de bevolking nog niet aangezuiverd. *p*)	BEDRIJFSBELASTING. Aantal aangeslagen inlanders.	Bedrag van den aanslag: in 't geheel (in duizendtallen guldens).	Bedrag van den aanslag: gemiddeld per hoofd.	Op 31 Dec. door de inlanders nog niet aangezuiverd.	HOOFDGELD (à f 1 per heerendienstplichtige), eerst van 1 Juli 1882 af ingevoerd. *q*) — Bedrag van den aanslag (in duizendtallen guldens).	TOTAAL op te brengen geweest (in duizendtallen guldens).
						SOERABAIJA.							
1878	f 6 868	»	f 119 946	f 55 258	»	f **1 811**	f 701	105 362	f **352**	f 3,34	f 877	. . . .	f **2 198**
1879	21 436	»	120 409	96 832	»	**1 821**	19 699	114 081	**385**	3,37	1 609	. . . .	**2 206**
1880	7 067	f 1 124	111 072	105 666	»	**1 857**	20 570	117 667	**367**	3,12	†	. . . .	**2 224**
1881	7 932	887	102 444	49 852	»	**1 945**	4 928	119 984	**347**	2,89	†	. . . .	**2 292**
1882	10 674	76	93 180	69 451	f 3 658	**1 933**	21 685	117 457	**356**	$3,02^5$	†	f **139**	**2 428**
1883	34 336	247	81 198	286 244	»	**1 701**	3 794	123 985	**369**	2,97	†	**274**	**2 844**
1884	9 811	»	70 545	54 197	»	**2 004**	250	129 078	**370**	$2,86^5$	†	**288**	**2 657**
1885	8 003	7	55 186	104 131	»	**1 998**	565	134 495	**379**	2,82	†	**299**	**2 676**
1886	11 135	439	49 740	38 563	»	**2 087**	5 912	141 883	**381**	2,68	298	**312**	**2 780**
1887	10 708	2 497	38 729	30 115	1 223	**2 106**	11 037	140 591	**371**	$2,63^5$	1 111	**317**	**2 794**
						PASOEROEAN.							
1878	f 1 353	f 577	f 99 096	f 400	»	f **1 080**	f 6 897	35 981	f **130**	f 3,61	f 2 791	. . . .	f **1 210**
1879	9 222	1 290	99 035	7 497	»	**1 065**	1 484	37 765	**140**	3,71	2 113	. . . .	**1 205**
1880	190	1 445	91 842	1 137	»	**1 088**	6 899	38 980	**145**	$3,70^5$	†	. . . .	**1 233**
1881	1 367	»	84 586	58	»	**1 095**	236	40 997	**148**	$3,61^5$	†	. . . .	**1 248**
1882	2 038	11	77 149	6 424	»	**1 096**	614	41 655	**151**	3,63	†	f **58**	**1 305**
1883	1 922	1 402	69 773	7 315	»	**1 108**	883	43 065	**163**	$3,78^5$	†	**118**	**1 386**
1884	1 426	»	61 174	158	»	**1 178**	283	46 225	**177**	$3,83^5$	†	**119**	**1 474**
1885	443	1 540	53 692	4 149	»	**1 209**	1 518	47 182	**171**	3,63	†	**128**	**1 508**
1886	229	5 458	42 765	1 938	»	**1 215**	18	52 415	**164**	3,13	537	**186**	**1 515**
1887	600	1 030	36 207	2 522	f 1 570	**1 208**	3 632	63 017	**175**	$2,77^5$	492	**188**	**1 521**
						PROBOLINGGO.							
1878	f 13 479	f 385	f 18 419	f 3 132	»	f **808**	f 167	28 518	f **81**	f 2,82	f 53	. . . .	f **889**
1879	65 360	»	83 301	15 468	»	**767**	7 980	28 858	**84**	2,91	943	. . . .	**851**
1880	64 579	8 622	74 257	13 699	»	**792**	1 777	29 929	**90**	$3,01^5$	†	. . . .	**882**
1881	47 664	144	70 436	5 895	»	**819**	209	29 976	**91**	3,02	†	. . . .	**910**
1882	61 231	24	63 273	15 521	f 494	**806**	12 524	27 364	**90**	$3,27^5$	†	f **42**	**938**
1883	72 912	836	57 527	37 941	494	**768**	1 745	28 711	**95**	$3,31^5$	†	**82**	**945**
1884	23 470	»	49 907	7 544	»	**836**	332	28 592	**101**	3,55	†	**82**	**1 019**
1885	40 398	»	44 002	11 001	»	**819**	»	29 073	**104**	3,57	†	**88**	**1 006**
1886	42 062	2 124	38 132	2 237	»	**828**	142	31 799	**102**	3,21	64	**85**	**1 015**
1887	43 190	344	31 115	9 441	»	**827**	1 281	33 378	**103**	3,07	1 699	**87**	**1 017**

Jaren.	LANDRENTE. Bedrag der vrijstellingen en afschrijvingen: wegens het onbeplant blijven van vast aangeslagen gronden. n)	wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, die daardoor buiten de landrente vallen. o)	wegens het bezigen van gronden voor de gouv. suikercultuur.	wegens deugdelijk geconstateerd misgewas.	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	Werkelijk te heffen bedrag (in duizendtallen guldens).	Op 31 Dec. door de bevolking nog niet aangezuiverd. p)	BEDRIJFSBELASTING. Aantal aangeslagen inlanders.	Bedrag van den aanslag: in 't geheel (in duizendtallen guldens).	Bedrag van den aanslag: gemiddeld per hoofd.	Op 31 Dec. door de inlanders nog niet aangezuiverd.	HOOFDGELD (à f 1 per heerendienstplichtige), eerst van 1 Juli 1882 af ingevoerd. q) — Bedrag van den aanslag in duizendtallen guldens).	TOTAAL op te brengen geweest (in duizendtallen guldens).
BEZOEKI. t)													
1878	f 28 881	f 356	f 31 186	f 14 668	»	f 971	f 23 238	13 988	f 56	f 4,01	f 1 087	. . . .	f 1 027
1879	33 442	8	32 739	14 339	»	1 020	13 345	15 535	64	4,11	2 477	. . . .	1 084
1880	23 453	2 048	29 853	21 886	»	1 058	61 212	16 875	67	3,98	†	. . . .	1 125
1881	24 571	2 044	27 674	22 070	»	1 068	64 871	17 136	69	$4,02^5$	†	. . . .	1 137
1882	26 663	968	26 280	30 839	»	1 067	43 877	17 591	65	$3,71^5$	†	f 42	1 174
1883	54 922	3 163	23 613	8 356	»	1 086	12 578	17 907	74	$4,14^5$	†	84	1 244
1884	6 233	»	21 315	1 394	»	1 158	27	18 687	78	4,16	†	85	1 316
1885	5 032	300	18 787	998	»	1 162	3 176	20 657	82	3,95	†	89	1 333
1886	7 586	7 076	16 300	1 680	»	1 168	1 289	21 472	85	3,94	832	92	1 345
1887	5 210	1 473	13 610	2 474	f 278	1 175	2 701	21 871	81	$3,68^5$	814	92	1 348
BANJOEMAS.													
1878	f 54 399	f 2 305	f 3 942	f 86 865	»	f 754	f 7 060	24 275	f 33	f $1,36^5$	f 2 492	. . . .	f 787
1879	100 969	1 520	3 980	5 380	»	875	7 858	20 870	29	1,37	2 043	. . . .	904
1880	8 625	32 985	3 702	3 598	»	884	39 173	19 681	26	1,34	†	. . . .	910
1881	7 399	13 584	3 401	4 120	»	888	6 331	18 887	26	1,39	†	. . . .	914
1882	20 300	12 026	3 194	6 690	»	898	25 220	19 693	26	$1,33^5$	†	f 54	978
1883	17 331	14 997	2 638	11 931	»	916	44 055	18 243	25	$1,37^5$	†	109	1 050
1884	17 322	8 545	2 315	5 510	»	927	23 157	17 935	24	$1,34^5$	†	107	1 058
1885	8 232	8 917	2 022	6 033	»	920	2 838	18 878	26	1,35	†	110	1 056
1886	5 598	11 557	1 708	5 622	»	921	2 445	20 213	26	1,31	1 297	115	1 065
1887	4 [illegible]87	3 649	1 651	6 579	»	931	31 606	20 673	27	1,28	4 119	114	1 072
BAGELEN.													
1878	f 109	f 3 946	»	f 41 542	»	f 1 362	f 448	60 093	f 84	f 1,40	f 1 235	. . . .	f 1 446
1879	6 988	316	»	7 862	»	1 523	1 063	60 120	80	1,32	1 100	. . . .	1 603
1880	3 826	13 232	»	11 187	f 635	1 571	952	58 523	81	1,38	†	. . . .	1 652
1881	1 207	14 094	»	3 692	»	1 649	2 142	57 814	82	$1,41^5$	†	. . . .	1 731
1882	231	14 967	»	17 515	»	1 634	10 337	61 123	83	1,35	†	f 86	1 303
1883	1 206	7 880	»	23 034	»	1 618	44 007	58 360	79	$1,35^5$	†	172	1 869
1884	6 558	3 740	»	15 948	»	1 620	1 791	51 790	69	$1,33^5$	†	166	1 855
1885	10 694	10 206	»	12 650	»	1 595	797	52 103	69	$1,31^5$	†	162	1 826
1886	2 789	5 615	»	23 859	»	1 581	778	60 081	76	1,27	1 094	164	1 821
1887	3 699	26 756	»	11 239	»	1 469	463	59 318	75	1,25	1 068	168	1 707

t) Zie noot l hiervóór.

Jaren.	LANDRENTE. Bedrag der vrijstellingen en afschrijvingen: wegens het onbeplant blijven van vast aangeslagen gronden. *n)*	wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, die daardoor buiten de landrente vallen. *o)*	wegens het bezigen van gronden voor de gouv. suikercultuur.	wegens deugdelijk geconstateerd misgewas.	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	Werkelijk te heffen bedrag (in duizendtallen guldens).	Op 31 Dec. door de bevolking nog niet aangezuiverd. *p)*	BEDRIJFSBELASTING. Aantal aangeslagen inlanders.	Bedrag van den aanslag: in 't geheel (in duizendtallen guldens).	Bedrag van den aanslag: gemiddeld per hoofd.	Op 31 Dec. door de inlanders nog niet aangezuiverd.	HOOFDGELD (à f 1 per heerendienstplichtige), eerst van 1 Juli 1882 af ingevoerd. *q)* — Bedrag van den aanslag (in duizendtallen guldens).	TOTAAL op te brengen geweest (in duizendtallen guldens).
						KADOE.							
1878	f 1 531	f 3 079	»	f 969	»	f **842**	f 4 363	18 485	f **28**	f 1,52	f 767	....	f **870**
1879	542	413	»	»	»	**861**	524	19 922	**30**	1,56	881	....	**891**
1880	861	7 520	»	»	»	**864**	5 108	20 068	**30**	1,50^{5}	†	....	**894**
1881	457	4 066	»	6 840	»	**865**	5 460	19 849	**30**	1,49	†	....	**895**
1882	257	3 621	»	123	»	**873**	4 881	19 665	**28**	1,44	†	f **49**	**950**
1883	455	6 429	»	2 849	»	**872**	4 053	19 036	**28**	1,49	†	**99**	**999**
1884	425	5 078	»	2 997	»	**871**	2 363	26 421	**36**	1,36	†	**98**	**1 005**
1885	621	5 880	»	2 707	»	**867**	6 055	26 245	**35**	1,34	†	**99**	**1 001**
1886	1 030	4 509	»	2 431	»	**866**	15 297	26 438	**34**	1,26^{5}	5 186	**95**	**995**
1887	4 005	1 869	»	636	f 6 131	**857**	63 886	24 184	**31**	1,30	6 761	**94**	**982**
						MADIOEN.							
1878	f 71 534	»	f 3 771	f 14 204	»	f **730**	f 5 889	14 194	f **28**	f 1,94	f 151	....	f **758**
1879	53 647	f 36	4 032	30 468	»	**756**	2 014	14 902	**29**	1,92	»	....	**785**
1880	23 159	28 606	3 793	1 001	»	**814**	4 863	14 486	**28**	1,96	†	....	**842**
1881	12 840	1 474	3 729	73 260	»	**751**	11 001	13 645	**27**	1,99	†	....	**778**
1882	18 042	4 720	3 480	17 947	»	**801**	4 262	12 732	**28**	2,21^{5}	†	f **50**	**879**
u) 1883	24 162	1 797	2 732	12 367	»	**801**	2 052	13 086	**28**	2,15^{5}	†	**94**	**923**
1884	13 641	1 379	2 690	4 236	»	**867**	371	15 153	**31**	2,06^{5}	†	**95**	**993**
1885	11 806	1 343	2 441	1 969	»	**890**	958	16 287	**32**	1,94	†	**100**	**1 022**
1886	8 770	3 805	1 814	6 731	»	**903**	316	17 624	**32**	1,82	143	**102**	**1 037**
1887	13 980	2 411	1 815	448	»	**904**	3 740	19 975	**35**	1,74	41	**103**	**1 042**
						KEDIRI.							
1878	f 40 757	f 5 165	f 17 500	f 31 224	»	f **999**	f 15 541	17 577	f **47**	f 2,68	f 2 093	....	f **1 046**
1879	31 869	15 331	17 209	49 763	»	**993**	1 837	16 575	**45**	2,74	561	....	**1 068**
1880	38 182	2 895	16 819	10 465	»	**1 119**	7 451	17 347	**48**	2,79	†	....	**1 167**
1881	16 850	4 356	16 011	29 626	»	**1 153**	2 960	16 626	**49**	2,95^{5}	†	....	**1 202**
1882	19 766	»	13 293	48 549	»	**1 162**	22 071	16 653	**49**	2,96^{5}	†	f **52**	**1 263**
u) 1883	55 986	1 012	12 514	125 397	»	**1 073**	31 090	17 814	**51**	2,84	†	**111**	**1 235**
1884	28 690	127	10 402	26 725	»	**1 238**	88	17 806	**50**	2,80^{5}	†	**111**	**1 399**
1885	25 641	1 372	8 984	32 295	»	**1 257**	1	19 737	**53**	2,71	†	**114**	**1 424**
1886	22 567	3 299	7 549	28 970	»	**1 261**	389	20 907	**53**	2,53	308	**117**	**1 431**
1887	23 273	2 744	6 243	29 082	»	**1 232**	265	22 247	**54**	2,44	52	**121**	**1 407**

u) Zie noot *m* hiervóór.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **B**.

N°. 4.

(Zie hoofdst. **D**, § 2, van het verslag.)

NEDERLANDSCH OOST-INDISCH LEGER.

FORMATIE EN STERKTE

op 31 December 1888.

A. NORMALE

OMSCHRIJVING.		OFFICIEREN EN ADJUDANT-ONDEROFFICIEREN DIENSTDOENDE ALS OFFICIER.								
		Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	Luitenants.	Totaal.	Adjudant-ond. offic. dd. als officier.
Staf van den Gouverneur-Generaal *a*)		»	»	»	*b*) 1	»	*b*) 2	*b*) 1	4	»
Commandant van het leger en chef van het departement van oorlog		1	»	»	»	»	»	»	1	»
1ste afdeeling (Kabinet) en IIde afdeeling (Personeel en Militaire zaken, benevens Infanterie en Cavalerie) van het departement van oorlog *a*)		»	1	»	*c*) 1	»	*d*) 4	*e*) 7	13	»
Generale staf. *a*)	Hoofdbureau (VIIde afdeeling van het dep. van oorlog)	»	*f*) 1	»	*g*) 1	*h*) 1	*h*) 3	»	6	»
	Topographische dienst	»	»	»	*i*) 1	»	*j*) 7	*k*) 8	16	»
	Gewestelijke dienst	»	»	»	»	»	5	»	5	»
Gewestelijke staf. *a*)	1ste militaire afdeeling op Java	»	»	1	»	»	*l*)	*m*) 1	2	»
	2de » » » »	»	1	»	»	»	*l*)	*m*)*n*) 2	3	»
	3de » » » »	»	»	1	»	»	*l*)	*m*) 1	2	»
	Sumatra's Westkust	»	»	1	»	»	*l*)	*m*) 1	2	»
	Atjeh en onderhoorigheden	»	»	1	»	»	*l*)	*m*)*n*) 2	3	»
	Sumatra's Oostkust	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
	Westerafdeeling van Borneo	»	»	»	»	»	»	*m*) 1	1	»
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
	Celebes, Menado en Timor	»	»	»	»	»	»	*m*) 1	1	»
Plaatselijke staf. *a*)	Batavia	»	»	»	1	»	»	*m*) 2	3	»
	Samarang	»	»	»	*i*) 1	»	»	*m*) 1	2	»
	Magelang	»	»	»	»	»	»	*m*) 1	1	»
	Soerabaija	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
	Padang	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
	Kotta Radja	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
Infanterie		»	»	*o*) 1	13	23	149	*p*) 551	737	»
Cavalerie		»	»	*q*) 1	»	1	*r*) 7	*s*) 23	32	»
Artillerie *t*)	Hoofdbureau (IIIde afdeeling van het departement van oorlog) en staf van het wapen	»	*u*) 1	*v*) 1	1	*w*) 5	3	*x*) 9	20	3
	Artillerie-troepen	»	»	»	1	1	23	*x*) 65	90	14
	Dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen	»	»	»	*i*) 1	*ij*) 3	*ij*) 6	*ij*) 12	22	»
Genie.	Hoofdbureau (IVde afdeeling van het departement van oorlog) en staf van het wapen	»	*u*) 1	*v*) 1	1	4	15	*z*) 36	58	»
	Genie-troepen en werklieden	»	»	»	»	1	2	*z*) 9	12	»
	Dienst der geniemagazijnen	»	»	»	»	»	2	*aa*) 3	5	»
Dienst der militaire administratie.	Hoofdbureau (Vde afdeeling van het dep. van oorlog)	»	»	1	*g*) 1	*bb*) 2	3	*cc*) 10	17	»
	Gewestelijke intendance	»	»	»	»	5	14	*cc*) 17	36	»
	Administratie bij de korpsen, garnizoenen, zieken-inrichtingen en magazijnen	»	»	»	»	»	13	*cc*) 66	79	»
Geneeskundige dienst.	Hoofdbureau (VIde afdeeling van het dep. van oorlog)	»	»	1	*g*) 1	1	1	»	4	»
	Korps officieren van gezondheid	»	»	»	4	8	51	*dd*) 117	180	»
	» militaire apothekers	»	»	»	1	1	6	*dd*) 35	43	»
	» » paardenartsen	»	»	»	»	»	*ee*) 2	*ee*) 4	6	»
Militaire school *a*)		»	»	»	»	»	1	*ff*) 5	6	»
Korps pupillen *a*)		»	»	»	»	»	1	*dd*) 6	7	»
Militair huis van arrest *a*)		»	»	»	»	»	1	*gg*) 2	3	»
TOTAAL OFFICIEREN		1	5	10	35	56	321	1004	1432	17
									1449	
Op 31 December 1887 waren de totalen		1	5	10	35	56	321	1004	1432	17
									1449	

FORMATIE.

OMSCHRIJVING.	ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN. Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.
Topographische dienst. . .	100	»	»	»	*hh* 100	»
Infanterie. 18 veldbataljons .	4882	»	1280	4114	10276	»
Infanterie. 4 depôtbataljons .	1490	»	200	876	2566	»
Infanterie. garnizoens-infanterie, subsistentenkaders en detachementen, suppletiedepôt en strafdetachementen . . .	3048	»	2	6653	9703	»
Cavalerie	445	»	»	402	847	700
Artillerie. Staf van het wapen	12	»	»	»	12	»
Artillerie. Artillerie-troepen .	1540	»	»	1100	2640	586
Artillerie. Dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen . .	371	»	»	62	*ii*) 433	»
Genie. Staf van het wapen	51	»	»	»	51	»
Genie. Genie-troepen en werklieden . . .	378	»	»	210	588	»
Genie. Dienst der genie-magazijnen. . .	21	»	»	»	21	»
Militaire administratie. . .	80	»	»	»	80	»
Personeel van den hospitaal-dienst.	891	»	»	630	1521	»
Korps militaire schrijvers .	584	»	»	»	584	»
Korps stafmuzikanten. . .	41	»	»	»	*jj*) 41	»
Kader en élèves der militaire school en leerlingen der voorbereidende cursussen .	*kk*) 151	»	»	2	153	»
Kader van het korps pupillen	89	»	»	»	*ll*) 89	»
Kader bij het militair huis van arrest en de militaire provoosthuizen	35	»	»	»	35	»
	14209	»	1482	14049		
TOTAAL ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN. . . .	29740				29740	1286
Op 31 December 1887 waren de totalen	14190	»	1482	14031		
	29703				29703	1286

Toelichtingen.

a) *A la suite* van hun wapen of dienstvak worden gevoerd de hoofd- en subalterne officieren, deel uitmakende van: *a.* den staf van den Gouverneur-Generaal (voor zooveel zij tot de landmacht behooren); *b.* de Iste en IIde afdeeling van het departement van oorlog; *c.* den generalen staf en het bij den topographischen dienst gedetacheerde, niet tot den eigenlijken generalen staf behoorende, officiers-personeel; *d.* den gewestelijken staf; *e.* den plaatselijken staf; *f.* het kader van de militaire school; *g.* het kader van het korps pupillen en *h.* het kader van het militair huis van arrest.

Overigens worden bij de artillerie à la suite van hun wapen gevoerd 3 tot den staf van het wapen behoorende officieren, namelijk de inspecteur der draagbare wapenen (majoor of kapitein) en twee kapiteins (voorzitter der commissie van proefneming en voorzitter der commissie tot herziening van den instructie-inventaris), zoomede de 13 officieren bij de artillerie-werkplaatsen.

b) Een van de vier officieren kan behooren tot de marine, en de drie, tot de landmacht behoorende, zijn uit de verschillende wapens of dienstvakken te kiezen. De Gouverneur-Generaal kan van deze formatie (welke voor den luitenant den rang van eerste-luitenant aanwijst) afwijken, mits ten gevolge van die afwijking, voor zooveel het bedrag der traktementen betreft, geen hoogere uitgaven worden vereischt dan de formatie toestaat.

c) Behoort tot de infanterie. Kan ook zijn majoor.

d) Waarvan één uit de verschillende wapens of dienstvakken te kiezen (deze is adjudant van den legercommandant en tevens chef der Iste afdeeling van het departement van oorlog), één der infanterie, één der infanterie of cavalerie en één der artillerie of genie.

e) Drie der infanterie, één der infanterie of cavalerie, één der artillerie of genie, één kwartiermeester, en één uit de verschillende wapens en dienstvakken te kiezen (allen eerste- of tweede-luitenants).

f) Kan ook zijn kolonel.

g) Kan ook zijn majoor, in welk geval bij een der onderdeelen van het dienstvak, waar de formatie bepaaldelijk een majoor toestaat, in zijne plaats een luitenant-kolonel optreedt.

h) De majoor en één der kapiteins zijn in den regel met eenige bijzondere opdracht belast.

i) Of majoor.

j) Eén bij de directie; de zes anderen zijn brigade-chefs.

k) Behooren niet tot den generalen staf; kunnen zijn eerste- of tweede-luitenants.

l) De kapiteins zijn uitgetrokken bij den generalen staf.

m) Eerste- of tweede-luitenant.

n) Waarvan één is adjudant en één adjunct.

o) Is commandant der infanterie te Magelang.

p) Van de luitenants kunnen hoogstens 297 den rang van eerste-luitenant hebben.

q) Of luitenant-kolonel; wordt steeds in dezen rang tot het commando geroepen.

r) Eén is instructeur bij de cavalerie van het legioen van Mangkoe Negoro.

s) Hieronder twee adjudanten in den rang van eerste- of tweede-luitenant; van de overige 21 luitenants zijn er 11 eerste-luitenant.

t) Zie het 2de lid van noot *a*.

u) Kan ook zijn kolonel. Is de chef van het wapen generaal-majoor, dan kan de tweede hoofdofficier bij het hoofdbureau den rang van kolonel hebben.

v) Kan ook zijn luitenant-kolonel of majoor. Ingeval de bierbedoelde tweede hoofdofficier bij het hoofdbureau majoor is, treedt bij een der onderdeelen van het wapen, waar de formatie bepaaldelijk een majoor toestaat, in zijne plaats een luitenant-kolonel op.

w) Eén der majoors, de inspecteur der draagbare wapenen, kan ook zijn kapitein.

x) Van de luitenants kunnen hoogstens 42 den rang bezitten van eerste-luitenant.

ij) Twee der majoors (de onderdirecteur van den constructiewinkel en de directeur der pyrotechnische werkplaats, tevens inspecteur der buskruitfabricage) kunnen ook zijn kapitein; twee der kapiteins (de constructeur bij eerstgemelde inrichting en de officier-vuurwerker bij laatstgemelde werkplaats) kunnen ook zijn eerste-luitenant; de voor de werkplaatsen toegestane 8 luitenants kunnen zijn zoowel eerste- als tweede-luitenants. Onder de opgegeven cijfers zijn ook de 9 officieren-magazijnmeester begrepen, waarvan 1 kan zijn majoor, terwijl van de overigen 4 kunnen zijn kapitein (magazijnmeester der 1ste klasse) en 4 eerste- of tweede-luitenant (magazijnmeester der 2de of 3de klasse).

z) Van de luitenants kunnen hoogstens 24 den rang bezitten van eerste-luitenant.

aa) Eerste- of tweede-luitenants.

bb) Een kan ook zijn kapitein-intendant.

cc) Van de luitenants kunnen hoogstens 45 den rang bezitten van eerste-luitenant.

dd) Allen eerste-luitenants.

ee) Van de paardenartsen kunnen hoogstens 2 tot de 1ste klasse behooren (kapitein); de overige zijn van de 2de of 3de klasse (eerste- of tweede-luitenant).

ff) 4 van de infanterie en 1 kwartiermeester (eerste- of tweede-luitenants).

gg) Eén eerste- en één tweede-luitenant.

hh) Ongerekend 21 inlanders (niet-militairen), nader gespecificeerd in aanmerking *b* op blz. 7 dezer bijlage.

ii) Ongerekend 33 Europeanen en 17 inlanders (niet-militairen), nader gespecificeerd in aanmerking *f* op blz. 7 dezer bijlage.

jj) Ongerekend 1 inlander-tromdrager (niet-militair).

kk) Waarvan 140 élèves en leerlingen, en daaronder hoogstens 30 adspiranten-officier.

ll) Benevens 600 pupillen.

B. VERGELIJKEND OVERZICHT van de

OMSCHRIJVING.	OFFICIEREN EN ADJUDANT-ONDEROFFICIEREN DIENSTDOENDE ALS OFFICIER.																		
	TEGENWOORDIGE FORMATIE.									AANWEZIGE STERKTE.									
	Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	Luitenants.	Totaal.	Adj.-onderoffic. dd. als officier.	Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	Totaal.	Adj.-onderoffic. dd. als officier.
Staf van den Gouverneur-Generaal	״	״	״	1	״	2	1	4	״	״	״	״	״	1	2	״	״	3	״
Commandant van het leger en chef van het departement van oorlog	1	״	״	״	״	״	״	1	״	1	״	״	״	״	״	״	״	1	״
Iste afdeeling (Kabinet) en IIde afdeeling (Personeel en Militaire zaken, benevens Infanterie en Cavalerie) van het departement van oorlog	״	1	״	1	״	4	7	13	״	״	1	״	1	״	4	7	״	13	״
Generale staf. Hoofdbureau (VIIde afdeeling van het departement van oorlog)	״	1	״	1	1	3	״	6	״	״	1	״	״	2	3	״	״	6	״
Generale staf. Topographische dienst	״	״	״	1	1	7	8	17	״	״	״	״	1	״	3	11	״	15	״
Generale staf. Gewestelijke dienst	״	״	״	״	״	5	״	5	״	״	״	״	״	״	5	״	״	5	״
Gewestelijke staf. 1ste militaire afdeeling op Java	״	״	1	״	״	״	1	2	״	״	״	1	״	״	״	1	״	2	״
2de ״ ״ ״ ״	״	1	״	״	״	״	2	3	״	״	1		״	״	״	2	״	3	״
3de ״ ״ ״ ״	״	״	1	״	״	״	1	2	״	״	״	1	״	״	״	1	״	2	״
Sumatra's Westkust	״	״	1	״	״	״	1	2	״	״	״	1	״	״	״	1	״	2	״
Atjeh en onderhoorigheden	״	״	1	״	״	״	2	3	״	״	1	״	״	״	״	2	״	3	״
Sumatra's Oostkust	״	״	״	1	״	״	1	2	״	״	״	״	1	״	״	1	״	2	״
Westerafdeeling van Borneo	״	״	״	״	״	״	1	1	״	״	״	״	״	״	״	1	״	1	״
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	״	״	״	1	״	״	1	2	״	״	״	״	1	״	״	1	״	2	״
Celebes, Menado en Timor	״	״	״	״	״	״	1	1	״	״	״	״	״	״	״	1	״	1	״
Plaatselijke staf. Batavia	״	״	״	1	״	״	2	3	״	״	״	״	1	״	״	2	״	3	״
Samarang	״	״	״	1	״	״	1	2	״	״	״	״	1	״	״	1	״	2	״
Magelang	״	״	״	״	״	״	1	1	״	״	״	״	״	״	״	1	״	1	״
Soerabaija	״	״	״	1	״	״	1	2	״	״	״	״	1	״	״	1	״	2	״
Padang	״	״	״	1	״	״	1	2	״	״	״	״	1	״	״	1	״	2	״
Kotta Radja	״	״	״	1	״	״	1	2	״	״	״	״	1	״	״	1	״	2	״
Infanterie	״	״	1	14	24	149	550	738	״	״	״	1	14	24	149	302	239	729	״
Cavalerie	״	״	1	״	1	8	23	33	״	״	״	״	1	1	8	10	8	28	2
Artillerie. Hoofdbureau (IIIde afdeeling van het departement van oorlog)[1] en staf van het wapen	״	1	1	1	5	3	9	20	3	״	״	1	2	6	3	7	1	20	3
Artillerie-troepen	״	״	״	1	1	23	64	89	14	״	״	״	1	1	23	35	36	96	14
Dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen	״	״	״	1	3	6	12	22	״	״	״	״	1	״	8	9	3	21	״
Genie. Hoofdbureau (IVde afdeeling van het departement van oorlog) en staf van het wapen	״	1	1	1	4	15	36	58	״	״	״	1	2	4	15	19	14	55	״
Genie-troepen en werklieden	״	״	״	״	1	2	9	12	״	״	״	״	״	1	2	4	4	11	״
Dienst der genie-magazijnen	״	״	״	״	״	2	3	5	״	״	״	״	״	״	2	3	1	6	״
Dienst der militaire administratie. Hoofdbureau (Vde afdeeling van het departement van oorlog)	״	״	1	1	2	3	10	17	״	״	״	1	2	1	3	9	״	16	״
Gewestelijke intendance	״	״	״	״	5	14	17	36	״	״	״	״	״	4	15	12	״	31	״
Administratie bij de korpsen, garnizoenen, ziekeninrichtingen en magazijnen	״	״	״	״	״	14	66	80	״	״	״	״	״	״	13	26	32	71	״
Geneeskundige dienst. Hoofdbureau (VIde afdeeling van het departement van oorlog)	״	״	1	1	1	1	״	4	״	״	״	1	1	1	1	״	״	4	״
Korps officieren van gezondheid	״	״	״	4	8	51	117	180	״	״	״	״	5	6	51	109	״	171	״
״ militaire apothekers	״	״	״	1	1	6	35	43	״	״	״	״	1	1	10	23	״	35	״
״ ״ paardenartsen	״	״	״	״	״	2	4	6	״	״	״	״	״	״	1	3	1	5	״
Militaire school	״	״	״	״	״	1	5	6	״	״	״	״	״	״	1	5	״	6	״
Korps pupillen	״	״	״	״	״	1	6	7	״	״	״	״	״	״	1	6	״	7	״
Militair huis van arrest	״	״	״	״	״	1	2	3	״	״	״	״	״	״	1	1	״	2	״
TOTAAL OFFICIEREN	1	5	10	36	58	323	1002	1435	17	1	4	8	39	53	324	619	339	1387	19
								1452										1406	
Op 31 December 1887 waren de totalen	1	5	10	36	58	322	1004	1436	17	1	3	9	38	56	325	624	326	1382	20
								1453										1402	

VERDERE AANTEEKENINGEN.

Tegenwoordige formatie.

Zie de toelichtingen op de normale formatie (blz. 3 dezer bijlage).

Verschillen met de normale formatie. 1)

Topographische dienst. Wegens de opheffing van twee opnemings-brigades op Java zijn *minder* benoodigd dan tot nog toe normaal zijn toegestaan 4 officieren (2 kapiteins en 2 luitenants), zoomede 24 Europeesche onderofficieren en minderen, terwijl voor de triangulatie van Sumatra voorloopig alleen in de „tegenwoordige" formatie zijn opgenomen — en dus *meer* zijn benoodigd — 5 officieren (1 majoor, 2 kapiteins en 2 luitenants), zoomede 9 Europeesche onderofficieren.

Infanterie. Nog altijd zijn 2 hoofdofficieren der infanterie tijdelijk — dus boven de normale formatie — toegestaan, namelijk 1 luitenant-kolonel, aangewezen om den civielen en militairen gouverneur van Atjeh ter zijde te staan, en 1 majoor ten behoeve van het (gesplitste) depôtbataljon ter Sumatra's Westkust.
In verband met de opheffing van het marine-etablissement op Onrust is het militair detachement aldaar, sterk 1 officier en 69 onderofficieren en minderen (2 Europeanen en 67 inlanders), ingetrokken, welke militairen echter op 31 December 1888 nog niet uit de normale formatie waren afgevoerd.
Nog eene andere buiten de normale formatie omgegane wijziging, die echter geen invloed heeft op het *totaalcijfer* der infanterie, bestond in de weder gehandhaafd gebleven tijdelijke toevoeging aan evengemeld *depôtbataljon*, met het oog op de vele daarbij af te richten recruten, van 4 officieren en 36 onderofficieren en minder kader (16 Europeanen en 20 inlanders), tegen tijdelijke afvoering van deze militairen uit het voor de *strafdetachementen* toegestaan personeel.

Cavalerie. Ten behoeve van het remontedepôt te Poerabaija (residentie Preanger-Regentschappen) zijn voorloopig, boven de normale formatie, toegestaan 1 ritmeester, kapitein of luitenant en 1 adjudant-onderofficier of militair van minderen graad) der cavalerie of artillerie.

Artillerie. Van de facultatieve versterking der bergbatterij in Atjeh o. a. met een artillerie-transporttrein (zie § 77 der legerformatie) behoefde sedert September 1886 geen gebruik meer te worden gemaakt, zoodat uit dien hoofde uit de „tegenwoordige" formatie konden worden *afgevoerd* 1 luitenant, zoomede 15 Europeesche en 25 inlandsche onderofficieren en minderen, benevens 34 troepenpaarden.

Administratie. Meer: 1 kapitein-kwartiermeester, tijdelijk toegestaan voor de hospitalen.

Aanwezige sterkte.

Onder de sterkte der officieren zijn begrepen:

1°. *in hunne respectieve rangen*, de officieren gedetacheerd uit Nederland, overeenkomstig het Koninklijk besluit dd. 18 Augustus 1871 n°. 10 (Indisch Staatsblad n°. 176), te weten: 7 kapiteins en 17 eerste-luitenants der infanterie en 3 kapiteins der artillerie;

2°. *onder het cijfer der 2de luitenants en der officieren van gezondheid 2de klasse*, de *niet* op den voet van voormeld besluit uit Nederland gedetacheerde officieren, ten getale van 21, te weten:
1 kapitein, 15 eerste- en 1 tweede-luitenants der infanterie;
1 eerste-luitenant der cavalerie;
2 eerste-luitenants der genie;
1 officier van gezondheid der 1ste klasse;

3°. 2 adjudanten-onderofficier, dienstdoende officieren (bij de cavalerie), die slechts tot wederopzeggens toe ontbrekende tweede-luitenants vervangen.

Onder de sterkte zijn *niet* begrepen:

1°. de officieren met verlof buiten Nederlandsch-Indië, ten getale van 149 (generale staf 2, infanterie 72, cavalerie 5, artillerie 6, genie 8, militaire administratie 26, officieren van gezondheid 24, apothekers 4 en paardenartsen 2;

2°. de officieren op non-activiteit (3 van de infanterie en 1 van de genie) of voor memorie gevoerd (3 van de infanterie);

3°. de officieren gedetacheerd in Nederland ten getale van 43 (generale staf 1, infanterie 29, artillerie 7, genie 1 en militaire administratie 5).

De verdeeling naar het geboorteland was voor de officieren en voor de adjudant-onderofficieren, dienstdoende officieren, als volgt:

	Officieren.	Adj.-onderoff. dd. off.
afkomstig uit Nederland	1040	13
„ „ Nederlandsch-Indië	267	2
„ „ België	1	„
„ „ Duitschland	56	4
„ van elders	23	„
Totaal	1387	19

1) Gemakshalve worden, waar de wijzigingen officieren *en* minderen betreffen, tegelijk ook de vermeerderingen of verminderingen in het cijfer der laatstbedoelden vermeld, ofschoon de toelichtingen op de „tegenwoordige" formatie der militairen beneden den rang van officier eigenaardig hare plaats behoorden te vinden op blz. 7 dezer bijlage.

B. VERGELIJKEND OVERZICHT van de

OMSCHRIJVING.	ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN (uitgenomen de als officier dienstdoende adjudant-onderofficieren), benevens PAARDEN.											
	TEGENWOORDIGE FORMATIE. a)						AANWEZIGE STERKTE.					
	Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.	Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.
Topographische dienst	85	»	»	»	b) 85	»	77	»	»	»	c) 77	»
Infanterie. 18 veldbataljons	4882	»	1280	4114	10276	»	4877	54	1452	3962	10345	»
Infanterie. 4 depôtbataljons.	1506	»	200	896	2602	»	2021	14	180	2456	4671	»
Infanterie. tijdelijke legeruitbreiding	»	»	700	2050	2750	»						
Infanterie. garnizoens-infanterie, subsistenten-kaders en detachementen, suppletie-depôt en strafdetachementen	3032	»	2	6566	9600	»	3450	»	202	d) 6814	10466	»
Infanterie. op marsch ter bereiking van hunne bestemming	...	...	...	...	...	...	169	4	61	766	1000	»
Cavalerie	446	»	»	402	848	700	489	»	3	359	851	718
Artillerie. Staf van het wapen.	12	»	»	»	12	»	12	»	»	»	12	»
Artillerie. Artillerie-troepen	1595	»	»	1081	2676	552	1689	»	»	1126	2815	e) 549
Artillerie. Dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen	387	»	»	62	f) 449	»	368	»	»	15	g) 383	»
Genie. Staf van het wapen.	51	»	»	»	51	»	49	»	»	»	49	»
Genie. Genie-troepen en werklieden.	382	»	»	210	592	»	366	»	»	197	563	»
Genie. Dienst der genie-magazijnen.	21	»	»	»	21	»	19	»	»	»	19	»
Militaire administratie	85	»	»	»	85	»	94	»	»	»	94	»
Geneeskundige dienst (apothekersbedienden)	»	»	»	»	»	»	13	»	»	»	13	»
Personeel van den hospitaaldienst.	843	»	»	637	h) 1480	»	718	5	78	435	i) 1236	»
Korps militaire schrijvers.	590	»	»	»	590	»	322	»	»	»	k) 322	»
Korps stafmuzikanten	41	»	»	»	l) 41	»	34	»	»	»	m) 34	»
Kader en élèves der militaire school en leerlingen der voorbereidende cursussen	151	»	»	2	n) 153	»	95	»	»	2	o) 97	»
Kader van het korps pupillen	89	»	»	»	89	»	89	»	»	»	89	»
Kader bij het militair huis van arrest en de militaire provoosthuizen	35	»	»	»	35	»	33	»	»	»	33	»
	14233	»	2182	16020			p) 14984	77	q) 1976	r) 16132		
TOTAAL ONDEROFFICIEREN EN MANSCHAPPEN	s) 32 435				32435	1252	t) 33 169				33169	e) 1267
Op 31 December 1887 waren de totalen	14230	»	2182	16132			14607	88	1876	15719		
	s) 32 544				32544	1252	u) 32 290				32290	v) 1159

TEGENWOORDIGE FORMATIE en de AANWEZIGE STERKTE.

VERDERE AANTEEKENINGEN.

a) Tot toelichting van de verschillen met de „normale" formatie diene het volgende:

Topographische dienst. Zie de aanteekening onder dit hoofd op blz. 5 dezer bijlage.

Infanterie. Voor de *depôt-bataljons* geldt het verschil uitsluitend de tijdelijke uitbreiding van dat ter Sumatra's Westkust (zie het 3de lid der aanteekening onder „*Infanterie*" op blz. 5 dezer bijlage).

Voor de *garnizoens-infanterie* komt, behalve de op blz. 5 dezer bijlage bedoelde vermindering der formatie door de intrekking van het garnizoen op Onrust, ook in aanmerking de nog tijdelijk bestendigd gebleven vermeerdering van het garnizoensbataljon van Sumatra's Westkust met 2 Europeesche onderofficieren (1 adjudant-onderofficier en 1 sergeant-majoor), noodig wegens het groot aantal reconvalescenten, in subsistentie te Paijakombo, terwijl, wat de verder uitgetrokken nevendiensten der infanterie aangaat, nog is rekening te houden met de mede op blz. 5 vermelde tijdelijke inkrimping van het voor de *strafdetachementen* toegestaan personeel.

In totaal komen de bovenbedoelde tijdelijke wijzigingen hierop neder, dat voor het geheele wapen der infanterie de „tegenwoordige" formatie 67 inlandsche (niet-Amboineesche) militairen *minder* aanwijst dan de „normale" formatie, daargelaten de 700 Amboineezen en 2050 andere inlanders, die, in verband met de berriberri-ziekte, tijdelijk boven de „normale" formatie mogen worden in dienst genomen.

Cavalerie. Meer: 1 Europeesch gegradueerde ten behoeve van het remontedepôt (zie blz. 5 dezer bijlage).

Artillerie. Meer: 70 Europeesche en 6 inlandsche onderofficieren en minderen in Atjeh boven de formatie aan vestingartillerie benoodigd, zoomede 16 élèves-geweermaker (Europeesche kanonniers 1ste klasse) tijdelijk meer benoodigd bij de geweermakersschool te Meester Cornelis. *Minder:* 15 Europeesche en 25 inlandsche onderofficieren en minderen, benevens 34 troepenpaarden, minder benoodigd bij de in Atjeh tijdelijk gestationneerde bergbatterij (zie onder „*Artillerie*" op blz. 5 dezer bijlage).

Genie. Ten behoeve van een militairen postduivendienst in Atjeh zijn tijdelijk, dus boven de normale formatie, toegestaan 4 Europeesche sergeanten of korporaals en 4 Europeesche geniesoldaten 1ste klasse der genietroepen. Daarentegen is het korps magazijnmeesters en het korps conducteurs der genie tijdelijk verminderd met 1 magazijnmeester 4de klasse en 3 conducteurs (één der 2de en twee der 3de klasse).

Administratie. Meer: 5 onderofficieren-kwartiermeester tijdelijk toegestaan voor garnizoensraden en hospitalen.

Hospitaaldienst. Meer: 7 inlandsche handlangers; en *minder:* 48 Europeesche onderofficieren en minderen, een en ander in verband met tijdelijke toestanden.

Schrijverspersoneel. Meer: 6 schrijvers (korporaals en soldaten) tijdelijk toegestaan, voornamelijk voor hospitalen.

b) Ongerekend het bij de formatie toegestane niet-militair personeel, namelijk 18 inlandsche teekenaars bij den topographischen dienst en 3 inlandsche élèves-graveur bij het lithographisch etablissement.

c) Van de bij de formatie voor militairen uitgetrokken betrekkingen van graveur, helper-graveur en steendrukker bij het lithographisch etablissement werden er 3 door civiele personen (Europeanen) vervuld. Deze civiele ambtenaren zijn in de opgegeven sterkte niet begrepen, en evenmin de 21 inlanders (niet-militairen) bedoeld in de voorgaande aanmerking.

d) Onder de 13 998 niet-Amboineesche inlanders bij de infanterie telde men 12 838 Javanen, 367 Soendaneezen, 326 Madureezen, 275 Boegineezen, 74 Niassers, 38 Timoreezen en 80 andere inlanders.

e) Hieronder 162 muildieren.

f) Ongerekend het bij de formatie toegestane niet-militair personeel, namelijk bij den artillerie-constructiewinkel 30 Europeanen en 11 inlanders, bij de patroonfabriek 2 Europeanen, bij de buskruitmolens 6 inlanders, en bij de geweermakersschool 1 Europeaan.

g) Bovendien 31 Europeanen en 10 inlanders aan niet-militair personeel (zie de voorgaande aanmerking).

h) Nevens de hier uitgetrokken militairen moeten, volgens de laatstelijk vastgestelde klassificatie der ziekeninrichtingen, daarbij nog geëmploieerd zijn 252 niet-militairen (48 Europeanen of Chineezen en 204 inlanders), en verder 889 dwangarbeiders.

i) Bovendien waren nog in dienst 230 niet-militairen (51 Europeanen, 10 Amboineezen, 12 Chineezen en 157 niet-Amboineesche inlanders) ter voorziening in het tekort aan *militairen* voor den hospitaaldienst, en verder aan niet-militair personeel als bedoeld in de voorgaande aanmerking 232 vrije personen (48 Europeanen en Chineezen en 184 inlanders), zoomede 774 dwangarbeiders.

k) Ter voorziening in het tekort aan militairen als schrijvers waren bovendien nog in dienst 273 niet-militairen (225 Europeanen, 1 Afrikaan, 31 Amboineezen en 16 andere inlanders).

l) Ongerekend 1 inlander-tromdrager (niet-militair). Daarentegen zijn wel medegerekend 10 pupillen (of soldaten), bij de normale formatie facultatief toegestaan ter beproeving of ter opleiding als muzikant.

m) Bovendien 1 inlander-tromdrager (niet-militair); daarentegen tellen hier wel 2 pupillen mede (zie de voorgaande aanmerking).

n) Hiervan aan kader 13 man (11 Europeanen, 1 inlandsch tamboer en 1 inlandsch hoornblazer). Van de 140 plaatsen toegestaan voor élèves en leerlingen kunnen er hoogstens 30 door „adspiranten-officier" worden ingenomen.

o) Hiervan 37 élèves (sergeanten) bij de militaire school en 46 leerlingen bij de voorbereidende cursussen (11 met den graad van sergeant, 19 met den graad van korporaal en 16 „adspiranten-officier").

p) Eene verdeeling naar het geboorteland is ten aanzien van dit totaal in de hier te lande voorhanden gegevens niet bekend gesteld. Met inbegrip van de 209 Europeanen, behoorende tot de militairen waarvan sprake is in aanmerking *t* sub 1°., was de verdeeling aldus:

afkomstig uit Nederland	8 945
„ „ Nederlandsch-Indië (260 aldaar geboren uit Europeesche ouders en 1306 kleurlingen)	1 566
„ „ België	1 216
„ „ Duitschland	2 388
„ „ Zwitserland	402
„ „ Frankrijk	289
„ „ Luxemburg	238
„ van elders	149
Totaal (14 984 + 209)	15 193

q) Verdeeld aldus: 794 Amboineezen, 1036 Menadoneezen en 146 Alfoeren.

r) Hiervan 14 806 Javanen, 399 Soendaneezen, 354 Madureezen, 346 Boegineezen, 76 Niassers, 38 Timoreezen, 109 andere inlanders (in 't algemeen aangeduid als Maleiers) en 4 Bengaleezen.

s) Het aantal pupillen (in de opgegeven specificatie *niet* begrepen) bedraagt volgens de formatie: bij het korps pupillen ten hoogste 600 Europeanen, en bij de korpsen 418 niet-Europeanen (62 Afrikanen en Amboineezen en 356 niet-Amboineesche inlanders).

t) In de opgegeven sterkte zijn *niet* begrepen.

1°. de volgende categorieën van militairen, *welke ook niet in de formatie tellen*, als:

a. zij die zich bij het suppletie-depôt bevonden in afwachting van indeeling (allen Europeanen)	43	
b. de bij de subsistentenkaders op scheepsgelegenheid naar Nederland wachtenden (allen Europeanen)	66	
c) de gestraften bij de strafdetachementen (54 Europeanen en 24 niet-Amboineesche inlanders)	78	
d) de gedetineerden in het militair huis van arrest (46 Europeanen, 6 Amboineezen en 6 andere inlanders)	58	
		245
2°. de militairen voor memorie gevoerd, namelijk de onderofficieren-instructeur der korpsen pradjoerits op Java en der barissans op Madura, zoomede de onderofficieren en minderen belast met de waarneming der betrekking van militair ambtenaar of van andere betrekkingen buiten het leger zoolang hunne militaire verbintenis nog niet is geëindigd (84 Europeanen, 1 Amboinees en 12 andere inlanders)		97
3°. de pupillen:		
a. bij het pupillenkorps, daaronder ook de 6 die bij muziekkorpsen van het leger gedetacheerd waren ter opleiding tot muzikant (allen Europeanen)	457	
b. bij de korpsen opgenomen Afrikaansche en inlandsche soldatenkinderen (10 zoons van Afrikanen en 1 zoon van een niet-Amboineeschen inlander)	11	
		468
4°. het korps militaire ambtenaren (ook niet in de op blz. 3 en 6 uitgetrokken *formatie*cijfers begrepen)		21
5°. de civiele personen, in dienst ter vervanging van ontbrekende militairen (zie de aanmerkingen *c*, *i* en *k*), namelijk 279 Europeanen, 1 Afrikaan, 41 Amboineezen, 12 Chineezen en 173 inlanders (niet-Amboineezen)		506
6°. de civiele personen, aangewezen voor emplooien waarvoor ook organiek op niet-militairen is gerekend (zie de aanmerkingen *c*, *g*, *i* en *m*), namelijk 295 vrije personen (79 Europeanen en Chineezen en 216 inlanders) en 774 dwangarbeiders		1 069
Totaal		2 406

u) Ongerekend 301 militairen, 430 pupillen en 1489 niet-militairen (waaronder 772 dwangarbeiders) als bedoeld sub *t* hierboven, namelijk:

militairen als bedoeld sub *t* 1°.	209
militairen voor memorie	92
pupillen	430
het korps militaire ambtenaren	20
civiele personen als bedoeld sub *t* 5°	435
civiele personen als bedoeld sub *t* 6°. (262 vrije lieden en 772 dwangarbeiders)	1 034
Totaal	2 220

v) Hieronder 145 muildieren.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE C.

N°. 5.

(Zie hoofdst. D, § 2, van het verslag.)

NUMERIEKE OPGAAF

BETREFFENDE

de mutatiën onder de Europeesche (en Afrikaansche) [1] onderofficieren en korporaals van het Indisch leger gedurende de jaren 1884 t/m 1888.

[1]) Het aantal gegradueerden van Afrikaanschen landaard, uitsluitend bij de infanterie, bedroeg op 31 December 1888 niet meer dan 2 sergeanten en 10 korporaals.

OMSCHRIJVING DER MUTATIËN.	INFANTERIE. a)										CAVA				
	ONDEROFFICIEREN.					KORPORAALS.					ONDEROFFICIEREN.				
	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1884.	1885	1886.	1887.	1888.
Uit de sterkte															
Overleden	31	32	22	29	34	18	21	32	16	23	1	»	1	3	»
Gepasporteerd	103	104	81	90	66	35	42	38	30	28	4	5	5	5	4
Gegageerd	b) 71	b) 92	82	58	b) 73	21	27	b) 43	b) 34	b) 39	7	5	2	1	3
Bevorderd tot officier	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
» » dienstdoend officier	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»
» » onderofficier	»	»	»	»	»	133	182	170	173	b) 174	»	»	»	»	»
Gecondemneerd	3	6	1	2	»	»	3	»	2	1	»	»	»	»	»
»Voor memorie" gebracht	15	15	13	12	13	»	1	»	»	»	»	1	»	1	»
Gedegradeerd en teruggesteld	42	43	39	27	22	74	55	79	79	46	2	1	4	2	3
Geremplaceerd	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Vermist	»	»	1	»	»	»	1	4	»	»	»	»	»	»	»
Eervol ontslagen (volontairs)	»	»	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Overgegaan bij andere wapens of diensten	39	32	31	35	17	27	30	24	28	15	c) 1	1	»	1	»
» » de militaire school of bij de voorbereidende cursussen	6	5	5	24	16	1	1	2	»	»	»	»	»	»	»
Totaal	b) 315	b) 329	276	278	b) 243	309	363	b) 392	b) 362	d) 326	19	13	12	13	10
In de sterkte															
Uit Nederland aangekomen	99	94	95	145	115	103	92	125	68	73	3	4	2	5	6
Verkregen uit de korpsen	133	182	170	173	b) 174	d) 306	272	302	e) 229	d) 231	14	16	11	7	4
In Indië aangeworven	3	6	4	8	5	1	4	1	1	1	2	»	»	»	»
Teruggesteld van dienstdoend officier	10	11	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1
Van »voor memorie" terug	12	18	13	9	11	»	1	1	»	»	»	»	»	1	»
Van »vermist" terug	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Overgenomen van andere wapens of diensten	11	12	8	11	8	4	9	6	5	12	1	»	»	»	»
Teruggeplaatst van de militaire school of van de voorbereidende cursussen	»	7	2	2	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»
Voorloopig gepasporteerd, doch bij herkeuring weder geschikt bevonden	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Totaal	268	330	292	348	b) 314	d) 415	379	435	e) 303	d) 317	20	20	13	14	11
Alzoo *meer* in de sterkte gebracht dan afgevoerd	»	1	16	70	71	106	16	43	»	»	1	7	1	1	1
» *minder* » » » » » »	47	»	»	»	»	»	»	»	59	9	»	»	»	»	»

a) Hierbij buiten aanmerking gelaten het kader bij het militair huis van arrest en bij het korps pupillen.

b) Hieronder 1 Afrikaan.

c) Overgegaan bij de lijfwachten-dragonders.

LERIE.					ARTILLERIE.										GENIE.									
KORPORAALS.					ONDEROFFICIEREN.					KORPORAALS.					ONDEROFFICIEREN.					KORPORAALS.				
1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
afgevoerd.																								
2	1	2	3	2	14	14	8	4	6	3	7	5	4	5	4	3	3	6	5	4	3	»	2	2
1	»	2	2	2	17	19	14	22	19	2	9	2	5	5	4	9	3	3	4	2	2	3	3	3
»	2	»	1	1	29	21	19	14	18	2	8	7	3	7	7	8	8	11	15	2	4	4	4	5
»	»	»	»	4	»	»	1	»	1	»	»	»	»	17	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	2	1	3	2	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
14	16	11	7	»	»	»	»	»	»	39	31	27	29	»	»	»	»	»	»	16	24	5	12	19
»	»	1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	1	1	1	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»
6	3	4	2	4	2	9	2	8	8	7	9	8	6	16	2	4	1	1	2	4	3	5	4	1
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	1	»	*c*) 1	»	5	7	2	3	4	6	3	3	6	1	1	3	»	2	»	»	»	1	5	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
23	23	20	16	13	69	72	51	54	62	59	67	53	55	52	18	28	15	23	27	28	36	18	30	30
gebracht.																								
1	11	1	2	6	11	7	12	34	20	2	2	2	20	9	7	4	3	4	1	2	8	7	6	8
23	10	18	11	7	39	48	27	29	30	67	49	64	56	21	16	21	5	12	19	25	20	20	17	25
»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	1	2	»	1	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	8	7	4	2	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	1	»	1	»	»	1	1	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1	»	»	2	»	1	2	5	»	1	1	1	2	1	»	1	2	3	»	»	»	1	»	1	1
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
25	21	19	15	13	60	64	50	67	57	70	53	68	78	30	25	28	13	17	22	27	29	27	24	34
2	»	»	»	»	»	»	»	13	»	11	»	15	23	»	7	»	»	»	»	»	»	9	»	4
»	2	1	1	»	9	8	1	»	5	»	14	»	»	22	»	»	2	6	5	1	7	»	6	»

d) Hieronder 2 Afrikanen.

e) Hieronder 4 Afrikanen.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE D.

N°. 6.

(Zie hoofdst. D, § 2, van het verslag.)

STATISTIEK van de behandelde zieken, de overledenen en de afgekeurden bij het Indische leger in de jaren 1884 tot en met 1888. *a*)

I. Algemeen overzicht.

JAREN.	Gemiddelde sterkte (voor zooveel betreft de garnizoenen enz. waar officieren van gezondheid zijn geplaatst).	Behandeld.	Hersteld.	Overleden.	Afgekeurd.	Percentsgewijze verhouding van de overledenen tot de:		Percentsgewijze verhouding van de afgekeurden tot de:	
						behandelden.	sterkte.	behandelden.	sterkte.
				Java en Madura. *b*)					
1884	14 938	34 508	31 269	371	1 230	1.07	2.48	3.56	8.23
1885	15 114	34 507	31 228	359	1 049	1.04	2.37	3.03	6.94
1886	14 495	37 859	34 738	292	1 057	0.77	2.01	2 79	7.29
1887	16 198	40 813	37 391	275	1 174	0.67	1.69	2.88	7.25
1888	18 055	33 300	29 252	428	1 598	1.29	2.37	4.79	8.85
				Atjeh en onderhoorigheden.					
1884	6 295	12 766	11 480	357	259	2 79	5.67	2.03	4.11
1885	4 191	12 264	10 021	816	859	6.65	19.47	7.00	20.49
1886	3 277	12 582	11 176	618	328	4.91	18.86	2.61	10.01
1887	4 312	12 035	10 972	293	125	2.43	6.79	1.04	2.89
1888	5 123	9 931	8 874	299	126	3.01	5.83	1.27	2.46
				Overige buitenbezittingen. *c*)					
1884	9 590	23 595	22 510	168	*d*) 206	0.71	1.75	0.87	2.15
1885	9 952	22 767	21 153	199	*d*) 573	0.87	1.99	2.51	5.76
1886	10 313	24 464	23 370	169	*d*) 190	0.69	1.64	0.77	1.84
1887	*e*) 10 744	26 001	24 707	155	*d*) 271	0.59	*e*) 1.44	1.04	*e*) 2.52
1888	10 725	17 722	16 303	195	*d*) 265	1.1	1 82	1.49	2.47

a) Bij het vergelijken van de cijfers over 1888 met die over vorige jaren houde men in het oog dat vroeger geen vaste regel bestond omtrent het al dan niet mederekenen van de kwartierzieken beneden den rang van officier, maar dat nu, van 1888 af, in de gegevens voor het „summier ziekenrapport", waaraan de in deze bijlage vervatte statistiek is ontleend, met bedoelde kwartierzieken geen rekening meer wordt gehouden. De cijfers van 1888 hebben dus alleen betrekking tot de militairen die in ziekeninrichtingen en tot de officieren die in het garnizoen werden behandeld.

Wat de rubriek „overledenen" betreft, zijn van 1888 af in deze tabel ook niet meer verantwoord die op het slagveld gebleven of elders gestorven militairen die in eene militaire ziekeninrichting alleen werden ingebracht om van daar uit begraven te worden.

b) In de opgaven betreffende Java en Madura is ook de bezetting van Billiton begrepen.

Wat de afgekeurden betreft, moet nog opgemerkt worden dat de opgaaf omvat al degenen die te Weltevreden of Soerabaija afgekeurd werden, onverschillig of zij uit garnizoenen van Java dan wel van de Buitenbezittingen afkomstig waren.

c) Zonder Billiton.

d) Ongerekend (verg. noot *b*) de afgekeurden afkomstig uit de garnizoenen in de gewesten Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang, Sumatra's Oostkust, Riouw, Banka, Billiton, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, als behoorende tot het ressort van de geneeskundige commissiën van onderzoek te Weltevreden en Soerabaija.

e) Verbeterde opgaaf.

II. Overzicht van de voornaamste ziektevormen.

Ziektevormen.	Jaren en groepen van gewesten. a)	Behandeld.				Hersteld.				Overleden.				Afgekeurd.			
		Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.
Malaria-ziekten.	1888 I	3552	15	2008	5575	3333	14	1863	5210	34	1	27	62	46	»	53	99
	1888 II	1374	»	755	2129	1290	»	687	1977	11	»	13	24	1	»	2	3
	1888 III	1737	»	2462	4199	1642	»	2347	3989	15	»	22	37	6	»	19	25
Totalen .	. . . . .	6663	15	5225	11903	6265	14	4897	11176	60	1	62	123	53	»	74	127
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	11070	20	9411	19501	9631	20	9106	18757	60	»	74	134	53	»	53	106
	1885	10461	15	8570	19046	9993	15	8219	18227	82	»	98	180	67	»	67	134
	1886	11610	11	8914	20535	11245	11	8738	19994	71	»	47	118	41	»	21	62
	1887	10929	24	11247	22200	10505	23	10948	21476	45	»	61	106	51	»	38	89
Cholera	1888 I	129	»	78	207	46	»	29	75	73	»	48	121	»	»	»	»
	1888 II	3	»	2	5	1	»	»	1	1	»	1	2	»	»	»	»
	1888 III	63	»	20	83	30	»	7	37	33	»	13	46	»	»	»	»
Totalen .	. . . . .	195	»	100	295	77	»	36	113	107	»	62	169	»	»	»	»
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	89	»	45	125	20	»	7	27	56	»	38	94	»	»	»	»
	1885	69	2	35	106	25	1	8	34	36	1	26	63	»	»	»	»
	1886	84	»	18	102	32	»	4	36	52	»	14	66	»	»	»	»
	1887	10	»	2	12	5	»	2	7	5	»	»	5	»	»	»	»
Dysenterie. . . . (tropische)	1888 I	7	»	2	9	4	»	1	5	2	»	1	3	1	»	»	1
	1888 II	2	»	1	3	1	»	»	1	»	»	1	1	»	»	»	»
	1888 III	8	»	11	19	4	»	7	11	3	»	4	7	»	»	»	»
Totalen .	. . . . .	17	»	14	31	9	»	8	17	5	»	6	11	1	»	»	1
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	41	»	10	51	24	»	5	29	15	»	5	20	1	»	»	1
	1885	37	»	13	50	9	»	7	16	14	»	6	20	1	»	»	1
	1886	50	»	5	55	27	»	3	30	17	»	2	19	1	»	»	1
	1887	21	»	2	23	8	»	2	10	9	»	»	9	4	»	»	4
Leverziekte . . .	1888 I	133	»	16	149	94	»	11	105	7	»	1	8	9	»	1	10
	1888 II	32	»	2	34	25	»	1	26	2	»	1	3	3	»	»	3
	1888 III	61	»	12	73	51	»	9	60	3	»	»	3	3	»	2	5
Totalen .	. . . . .	226	»	30	256	170	»	21	191	12	»	2	14	15	»	3	18
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	300	2	40	342	252	1	29	282	14	»	7	21	9	1	»	10
	1885	279	1	36	316	219	»	26	245	17	1	6	24	21	»	2	23
	1886	220	»	20	240	184	»	14	198	12	»	3	15	7	»	2	9
	1887	194	»	19	213	151	»	11	162	12	»	3	15	15	»	»	15
Berriberi. . . .	1888 I	236	»	1561	1797	153	»	854	1007	»	»	b) 80	b) 80	55	»	521	576
	1888 II	1202	5	2708	3915	1121	5	2192	3318	9	»	223	232	9	»	73	82
	1888 III	438	1	1043	1482	387	»	819	1206	»	»	22	22	24	»	25	49
Totalen .	. . . . .	1876	6	5312	7194	1661	5	3865	5531	9	»	c) 525	c) 534	88	»	619	707
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	151	»	5187	5338	120	»	3735	3855	4	»	231	235	10	»	832	842
	1885	1000	»	5646	6646	680	»	3218	3898	46	»	c) 603	c) 649	56	»	1352	1408
	1886	3551	3	5850	d) 9404	2974	3	4489	7466	108	»	412	520	203	»	567	770
	1887	1947	1	4846	e) 6794	1738	1	3687	5426	15	»	246	261	94	»	433	527

Ziektevormen.	Jaren en groepen van gewesten. a)	Behandeld.				Hersteld.				Overleden.				Afgekeurd.			
		Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.
Lepra	1888 I	3	»	4	7	»	»	1	1	»	»	»	»	3	»	3	6
	1888 II	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1888 III	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1
Totalen	.....	3	»	5	8	»	»	1	1	»	»	»	»	3	»	4	7
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	2	»	1	3	1	»	»	1	»	»	»	»	1	»	1	2
	1885	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1886	1	»	2	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1887	2	»	3	5	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1
Syphilis	1888 I	698	3	151	852	615	3	127	745	5	»	1	6	13	»	9	22
	1888 II	32	»	5	37	30	»	5	35	»	»	»	»	»	»	»	»
	1888 III	153	»	73	226	137	»	51	188	1	»	»	1	1	»	3	4
Totalen	.....	883	3	229	1115	782	3	183	968	6	»	1	7	14	»	12	26
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	906	1	306	1213	797	1	255	1053	4	»	1	5	16	»	15	31
	1885	832	1	225	1058	732	1	195	928	3	»	2	5	15	»	8	23
	1886	854	1	210	1065	759	1	182	942	3	»	1	4	21	»	5	26
	1887	959	2	254	1215	853	2	213	1068	3	»	1	4	14	»	17	31
Venerische ziekten	1888 I	4902	50	2310	7262	4454	48	2088	6590	9	»	8	17	8	»	35	43
	1888 II	453	»	169	622	409	»	155	564	»	»	2	2	»	»	»	»
	1888 III	1025	»	967	1992	956	»	881	1837	»	»	»	»	2	»	6	8
Totalen	.....	6380	50	3446	9876	5819	48	3124	8991	9	»	10	19	10	»	41	51
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	4947	27	3125	8099	4890	24	2915	7829	3	»	5	8	8	»	24	32
	1885	4962	30	2661	7653	4558	29	2456	7043	2	»	14	16	5	»	17	22
	1886	5840	28	2948	8816	5388	25	2717	8130	4	»	9	13	4	»	18	22
	1887	6940	36	3437	10413	6428	35	3151	9614	2	»	19	21	12	»	27	39
Overige ziekten.	1888 I	9834	62	7546	17442	8761	53	6700	15514	73	»	58	131	375	7	459	841
	1888 II	1897	2	1287	3186	1761	2	1189	2952	14	»	21	35	20	»	18	38
	1888 III	3768	»	5879	9647	3481	»	5494	8975	40	»	39	79	67	»	106	173
Totalen	.....	15499	64	14712	30275	14003	55	13383	27441	127	»	118	245	462	7	583	1052
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	17853	157	18187	36197	16202	149	17075	33426	211	»	168	379	287	1	383	671
	1885	18539	135	15989	34663	16950	133	14928	32011	253	»	164	417	423	2	445	870
	1886	18043	58	16584	f) 34685	16830	52	15606	32488	173	»	151	324	341	4	340	685
	1887	18846	95	19033	g) 37974	17473	84	17750	35307	151	1	150	302	332	3	529	864
Algemeene totalen	1888	31742	138	29073	60953	28786	125	25518	54429	335	1	c) 586	c) 922	646	7	1336	1989
	1884	34350	207	36312	70869	31937	195	33127	65259	367	»	529	896	385	2	1308	1695
	1885	36179	184	33175	69538	33166	179	29057	62402	453	2	919	1374	588	2	1891	2481
	1886	40253	101	34551	74905	37439	92	31753	69284	440	»	639	1079	618	4	953	1575
	1887	39848	158	38843	78849	37161	145	35764	73070	242	1	480	723	523	3	1044	1570

a) Onder I is te verstaan Java en Madura (met inbegrip van Billiton); onder II Atjeh en onderhoorigheden, doch onder de bij deze groep gebrachte militairen zijn begrepen zij die, na evacuatie uit Atjeh, herstelden van — stierven aan — of afgekeurd werden wegens de onmiddellijke gevolgen van hunne in Atjeh opgedane ziekte; onder III de Buitenbezittingen, met uitzondering van Billiton en Atjeh.
Voor de beteekenis der cijfers over 1888 zie men noot *a* op blz. 1 dezer bijlage.

b) Waaronder 3 die reeds waren afgekeurd.

c) Waaronder 1 die reeds was afgekeurd.

d) Blijkens nader verkregen opgaven beliep het totaal der in 1886 wegens beri-berri in behandeling gekomen militairen (daaronder die welke van het voorafgegane jaar in behandeling waren gebleven), niet 9404, maar 8926. Men heeft hier nog eerstgenoemd totaal behouden, omdat niet blijkt hoe het verbeterde totaal over de verschillende landaarden verdeeld was.

e) Ook hier is, om dezelfde reden als in de voorgaande noot, een foutief totaal behouden. Het juiste totaal beliep, volgens nader verkregen opgaven, 6529.

f) Hiervoor moet gelezen worden 35163. Het blijkt echter niet hoe dit verbeterd totaal over de verschillende landaarden is te verdeelen.

g) Hiervoor moet gelezen worden 38239. Overigens als in de voorgaande noot.

II. Overzicht van de voornaamste ziektevormen.

Ziektevormen.	Jaren en groepen van gewesten. a)	Behandeld. Europeanen.	Behandeld. Afrikanen.	Behandeld. Inlanders.	Behandeld. Te zamen.	Hersteld. Europeanen.	Hersteld. Afrikanen.	Hersteld. Inlanders.	Hersteld. Te zamen.	Overleden. Europeanen.	Overleden. Afrikanen.	Overleden. Inlanders.	Overleden. Te zamen.	Afgekeurd. Europeanen.	Afgekeurd. Afrikanen.	Afgekeurd. Inlanders.	Afgekeurd. Te zamen.
Malaria-ziekten.	1888 I	3552	15	2008	5575	3333	14	1863	5210	34	1	27	62	46	»	53	99
	1888 II	1374	»	755	2129	1290	»	687	1977	11	»	13	24	1	»	2	3
	1888 III	1737	»	2462	4199	1642	»	2347	3989	15	»	22	37	6	»	19	25
Totalen .	.....	6663	15	5225	11903	6265	14	4897	11176	60	1	62	123	53	»	74	127
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	11070	20	9411	19501	9631	20	9106	18757	60	»	74	134	53	»	53	106
	1885	10461	15	8570	19046	9993	15	8219	18227	82	»	98	180	67	»	67	134
	1886	11610	11	8914	20535	11245	11	8738	19994	71	»	47	118	41	»	21	62
	1887	10929	24	11247	22200	10505	23	10948	21476	45	»	61	106	51	»	38	89
Cholera	1888 I	129	»	78	207	46	»	29	75	73	»	48	121	»	»	»	»
	1888 II	3	»	2	5	1	»	»	1	1	»	1	2	»	»	»	»
	1888 III	63	»	20	83	30	»	7	37	33	»	13	46	»	»	»	»
Totalen .	.....	195	»	100	295	77	»	36	113	107	»	62	169	»	»	»	»
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	89	»	45	125	20	»	7	27	56	»	38	94	»	»	»	»
	1885	69	2	35	106	25	1	8	34	36	1	26	63	»	»	»	»
	1886	84	»	18	102	32	»	4	36	52	»	14	66	»	»	»	»
	1887	10	»	2	12	5	»	2	7	5	»	»	5	»	»	»	»
Dysenterie. . . . (tropische)	1888 I	7	»	2	9	4	»	1	5	2	»	1	3	1	»	»	1
	1888 II	2	»	1	3	1	»	»	1	»	»	1	1	»	»	»	»
	1888 III	8	»	11	19	4	»	7	11	3	»	4	7	»	»	»	»
Totalen .	.....	17	»	14	31	9	»	8	17	5	»	6	11	1	»	»	1
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	41	»	10	51	24	»	5	29	15	»	5	20	1	»	»	1
	1885	37	»	13	50	9	»	7	16	14	»	6	20	1	»	»	1
	1886	50	»	5	55	27	»	3	30	17	»	2	19	1	»	»	1
	1887	21	»	2	23	8	»	2	10	9	»	»	9	4	»	»	4
Leverziekte . . .	1888 I	133	»	16	149	94	»	11	105	7	»	1	8	9	»	1	10
	1888 II	32	»	2	34	25	»	1	26	2	»	1	3	3	»	»	3
	1888 III	61	»	12	73	51	»	9	60	3	»	»	3	3	»	2	5
Totalen .	.....	226	»	30	256	170	»	21	191	12	»	2	14	15	»	3	18
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	300	2	40	342	252	1	29	282	14	»	7	21	9	1	»	10
	1885	279	1	36	316	219	»	26	245	17	1	6	24	21	»	2	23
	1886	220	»	20	240	184	»	14	198	12	»	3	15	7	»	2	9
	1887	194	»	19	213	151	»	11	162	12	»	3	15	15	»	»	15
Berriberri.. . . .	1888 I	236	»	1561	1797	153	»	854	1007	»	»	b) 80	b) 80	55	»	521	576
	1888 II	1202	5	2708	3915	1121	5	2192	3318	9	»	223	232	9	»	73	82
	1888 III	438	1	1043	1482	387	»	819	1206	»	»	22	22	24	»	25	49
Totalen .	.....	1876	6	5312	7194	1661	5	3865	5531	9	»	c) 525	c) 534	88	»	619	707
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	151	»	5187	5338	120	»	3735	3855	4	»	231	235	10	»	832	842
	1885	1000	»	5646	6646	680	»	3218	3898	46	»	c) 605	c) 649	56	»	1352	1408
	1886	3551	3	5850	d) 9404	2974	3	4489	7466	108	»	412	520	203	»	567	770
	1887	1947	1	4846	e) 6794	1738	1	3687	5426	15	»	246	261	94	»	433	527

Ziektevormen.	Jaren en groepen van gewesten. a)	Behandeld.				Hersteld.				Overleden.				Afgekeurd.			
		Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.
Lepra	1888 I	3	»	4	7	»	»	1	1	»	»	»	»	3	»	3	6
	1888 II	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1888 III	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1
Totalen	.....	3	»	5	8	»	»	1	1	»	»	»	»	3	»	4	7
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	2	»	1	3	1	»	»	1	»	»	»	»	1	»	1	2
	1885	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1886	1	»	2	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1887	2	»	3	5	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1
Syphilis	1888 I	698	3	151	852	615	3	127	745	5	»	1	6	13	»	9	22
	1888 II	32	»	5	37	30	»	5	35	»	»	»	»	»	»	»	»
	1888 III	153	»	73	226	137	»	51	188	1	»	»	1	1	»	3	4
Totalen	.....	883	3	229	1115	782	3	183	968	6	»	1	7	14	»	12	26
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	906	1	306	1213	797	1	255	1053	4	»	1	5	16	»	15	31
	1885	832	1	225	1058	732	1	195	928	3	»	2	5	15	»	8	23
	1886	854	1	210	1065	759	1	182	942	3	»	1	4	21	»	5	26
	1887	959	2	254	1215	853	2	213	1068	3	»	1	4	14	»	17	31
Venerische ziekten	1888 I	4902	50	2310	7262	4454	48	2088	6590	9	»	8	17	8	»	35	43
	1888 II	453	»	169	622	409	»	155	564	»	»	2	2	»	»	»	»
	1888 III	1025	»	967	1992	956	»	881	1837	»	»	»	»	2	»	6	8
Totalen	.....	6380	50	3446	9876	5819	48	3124	8991	9	»	10	19	10	»	41	51
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	4947	27	3125	8099	4890	24	2915	7829	3	»	5	8	8	»	24	32
	1885	4962	30	2661	7653	4558	29	2456	7043	2	»	14	16	5	»	17	22
	1886	5840	28	2948	8816	5388	25	2717	8130	4	»	9	13	4	»	18	22
	1887	6940	36	3437	10413	6428	35	3151	9614	2	»	19	21	12	»	27	39
Overige ziekten.	1888 I	9834	62	7546	17442	8761	53	6700	15514	73	»	58	131	375	7	459	841
	1888 II	1897	2	1287	3186	1761	2	1189	2952	14	»	21	35	20	»	18	38
	1888 III	3768	»	5879	9647	3481	»	5494	8975	40	»	39	79	67	»	106	173
Totalen	.....	15499	64	14712	30275	14003	55	13383	27441	127	»	118	245	462	7	583	1052
In de vier voorafgaande jaren waren de totalen	1884	17853	157	18187	36197	16202	149	17075	33426	211	»	168	379	287	1	383	671
	1885	18539	135	15989	34663	16950	133	14928	32011	253	»	164	417	423	2	445	870
	1886	18043	58	16584	f) 34685	16830	52	15606	32488	173	»	151	324	341	4	340	685
	1887	18846	95	19033	g) 37974	17473	84	17750	35307	151	1	150	302	332	3	529	864
Algemeene totalen	1888	31742	138	29073	60953	28786	125	25518	54429	335	1	c) 586	c) 922	646	7	1336	1989
	1884	34350	207	36312	70869	31937	195	33127	65259	367	»	529	896	385	2	1308	1695
	1885	36179	184	33175	69538	33166	179	29057	62402	453	2	919	1374	588	2	1891	2481
	1886	40253	101	34551	74905	37439	92	31753	69284	440	»	639	1079	618	4	953	1575
	1887	39848	158	38843	78849	37161	145	35764	73070	242	1	480	723	523	3	1044	1570

a) Onder I is te verstaan Java en Madura (met inbegrip van Billiton); onder II Atjeh en onderhoorigheden, doch onder de bij deze groep gebrachte militairen zijn begrepen zij die, na evacuatie uit Atjeh, herstelden van — stierven aan — of afgekeurd werden wegens de onmiddellijke gevolgen van hunne in Atjeh opgedane ziekte; onder III de Buitenbezittingen, met uitzondering van Billiton en Atjeh.

Voor de beteekenis der cijfers over 1888 zie men noot *a* op blz. 1 dezer bijlage.

b) Waaronder 3 die reeds waren afgekeurd.

c) Waaronder 1 die reeds was afgekeurd.

d) Blijkens nader verkregen opgaven beliep het totaal der in 1886 wegens beri-berri in behandeling gekomen militairen (daaronder die welke van het voorafgegane jaar in behandeling waren gebleven), niet 9404, maar 8926. Men heeft hier nog eerstgenoemd totaal behouden, omdat niet blijkt hoe het verbeterde totaal over de verschillende landaarden verdeeld was.

e) Ook hier is, om dezelfde reden als in de voorgaande noot, een foutief totaal behouden. Het juiste totaal beliep, volgens nader verkregen opgaven, 6529.

f) Hiervoor moet gelezen worden 35163. Het blijkt echter niet hoe dit verbeterd totaal over de verschillende landaarden is te verdeelen.

g) Hiervoor moet gelezen worden 38239. Overigens als in de voorgaande noot.

III. Verdeeling der in tabel n°. I bedoelde behandelden, herstelden, afgekeurden

ZIEKENINRICHTINGEN, ENZ.	Gemiddelde sterkte over 1888. *a)*			Onder behandeling gebleven op 31 December 1887. *b)*			Gedurende — bijgekomen: uit het garnizoen.			bij evacuatie. *c)*		
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
JAVA EN MADURA												
Hospitaal te Weltevreden	1309	1	974	251	»	161	*d)* 5855	2	*d)* 2985	313	»	408
Ziekenzaal » Meester-Cornelis	1081	»	808	10	»	4	336	»	182	»	»	»
Hospitaal » Onrust *f)*	14	»	76	»	»	2	7	»	119	»	»	»
» » Buitenzorg	373	»	280	27	»	29	453	»	325	7	»	11
» » Serang	61	»	78	6	»	2	82	»	100	18	»	5
Expeditionnaire troepen in Bantam	...	...	...	...	...	...	2	»	»	»	»	»
Troepen te Tjilegon *g)*	58	»	117	...	...	...	3	»	»	»	»	»
Ziekenzaal te Palimanang	18	»	43	4	»	6	16	»	62	»	»	»
» » Tandjong Pandan (Billiton)	7	»	54	»	»	2	5	»	53	2	»	1
Gezondheids-etablissement te Sindanglaija	2	»	»	42	»	»	»	»	»	200	»	»
» » Soekaboemi	3	»	»	30	»	10	»	»	»	201	»	68
Ziekenzaal te Batoe Djadar	65	»	22	7	»	»	101	»	9	»	»	»
Hospitaal » Samarang	725	2	381	161	»	78	1542	10	891	308	1	98
Bad-etablissement te Pelantoengan	27	»	18	17	»	7	8	»	7	9	»	5
Reconvalescenten-gesticht te Oenarang	18	1	18	51	»	12	9	»	9	235	»	25
Troepen te Babakan *g)*	...	...	...	...	...	...	221	»	96	»	»	»
Ambulance van de oostelijke brigade der manoeuvreerende troepen	...	...	...	...	...	...	38	»	25	»	»	»
» van de westelijke brigade	...	...	...	...	...	...	48	»	46	»	»	»
Hospitaal te Willem I	1149	42	1036	141	5	93	2411	62	1299	1	»	1
Garnizoen » Banjoe Biroe	440	18	561	2	»	»	44	»	»	»	»	»
Hospitaal » Magelang	1370	17	1088	132	»	90	3070	22	1562	14	»	7
» » Salatiga	490	2	296	39	1	13	789	1	243	48	»	14
» » Djokjokarta	180	»	178	15	»	12	334	»	199	25	»	»
» » Soerakarta	227	16	155	43	1	16	545	23	245	»	»	1
» » Kedong Kebo	203	»	267	19	»	37	437	»	623	1	»	»
» » Gombong	585	»	16	*i)* 30	»	1	1007	»	29	»	»	»
» » Ngawi	188	»	42	27	»	»	245	»	68	»	»	1
Ziekenzaal » Klatten	100	»	10	10	»	1	253	»	10	»	»	»
» » Tjilatjap	14	»	4	2	»	»	20	»	1	2	»	»

a) De hiervermelde sterktecijfers hebben alleen betrekking tot die garnizoenen, enz. waar officieren van gezondheid zijn geplaatst (zie echter noot *b*).

b) De verschillen tusschen deze cijfers en die welke in 't vorig verslag (bijlage E, tabel III) werden opgegeven zijn ontstaan doordien thans zijn afgetrokken de kwartierzieke mindere militairen (verg. noot *a* op blz. 1 dezer bijlage).

c) Daar ook evacuatiën plaats vonden rechtstreeks van uit de in deze tabel genoemde garnizoenen, zoomede van plaatsen waar geen geneesheer was, zijn de totaalcijfers der „bij evacuatie" bijgekomenen hooger dan die in de rubriek „Geëvacueerden."

d) Hieronder ook eenige van Meester-Cornelis afkomstige lijders.

en overledenen over de verschillende ziekeninrichtingen, enz.

het jaar 1888:												Blijven onder behandeling op 31 December 1887.		
herstelden.			geëvacueerden.			afgekeurden.			overledenen.					
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
(MET BILLITON).														
3570	1	2569	329	»	75	205	1	664	19	»	74	296	»	172
285	»	144	55	»	35	»	»	»	3	»	e) 6	3	»	1
2	»	83	5	»	36	»	»	»	»	»	2	...	...	...
429	»	313	35	»	19	»	»	»	4	»	3	19	»	30
86	»	102	13	»	»	»	»	»	1	»	»	6	»	5
1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	...	...	...
3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
16	»	63	2	»	3	»	»	»	1	»	»	1	»	2
3	»	33	4	»	21	»	»	»	»	»	»	»	»	2
116	»	»	52	»	»	»	»	»	1	»	»	73	»	»
135	»	60	32	»	7	»	»	»	2	»	1	62	»	10
93	»	8	10	»	1	»	»	»	»	»	»	5	»	»
1510	6	755	70	»	8	271	5	227	39	»	17	121	»	60
11	»	8	17	»	7	»	»	»	»	»	1	6	»	3
151	»	25	85	»	15	»	»	»	6	»	»	53	»	6
178	»	79	43	»	17	»	»	»	»	»	»	...	...	...
9	»	11	29	»	14	»	»	»	»	»	»	...	...	...
17	»	18	31	»	28	»	»	»	»	»	»	...	...	...
2188	63	1288	252	1	50	»	»	»	19	1	6	94	2	49
43	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	»
2915	22	1515	69	»	30	»	»	»	23	»	h) 18	209	»	96
743	2	236	36	»	9	»	»	»	28	»	10	69	»	15
311	»	188	19	»	1	»	»	»	8	»	2	36	»	20
543	22	239	6	»	2	»	»	»	4	»	3	35	2	18
400	»	610	15	»	8	»	»	»	6	»	3	36	»	39
994	»	30	12	»	»	»	»	»	1	»	»	k) 30	»	»
242	»	62	10	»	»	»	»	»	1	»	2	19	»	5
251	»	11	5	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	»
15	»	1	7	»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»

e) Hieronder 2 die, na hunne afkeuring, overleden.

f) Het garnizoen op Onrust is in het najaar van 1888 opgeheven.

g) Te Tjilegon, te Babakan en te Soeroelangoen waren niet gedurende het geheele jaar troepen gelegerd.

h) Hieronder 1 die na zijne afkeuring overleed.

i) Hieronder 25 pupillen.

k) Hieronder 21 pupillen.

ZIEKENINRICHTINGEN, ENZ.	Gemiddelde sterkte over 1888. *a)*			Onder behandeling gebleven op 31 December 1887. *b)*			Gedurende bijgekomen: uit het garnizoen.			Gedurende bijgekomen: bij evacuatie. *c)*		
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
Ziekenzaal te Patjitan	6	»	30	»	»	7	26	»	164	»	»	»
Hospitaal » Soerabaija	682	1	787	92	»	93	1309	2	1801	156	1	167
» » Malang	377	»	816	59	»	50	837	»	1406	23	»	6
Ziekenzaal » Banjoewangi	4	»	24	»	»	»	»	»	2	»	»	»
Totalen voor Java en Madura (met Billiton)	9776	100	8179	1217	7	726	18053	122	12561	1563	2	818
ATJEH EN												
Hospitaal te Panteh Perak *l)*	2000	6	1738	174	»	168	2553	8	2438	1175	»	1469
Ziekenzaal » Oleh-leh	146	»	181	»	»	»	48	»	56	»	»	»
» » Lambaroe	108	»	95	2	»	»	45	»	38	100	»	65
» » Lamjong	79	»	58	»	»	»	92	»	53	13	»	3
» » Ketapan Doea	60	»	81	»	»	»	47	»	61	55	»	15
» » Edi	70	»	79	5	»	4	103	»	95	»	»	»
» » Segli	100	»	82	6	»	1	444	»	409	»	»	»
» » Malaboeh	60	»	65	2	»	7	307	»	208	»	»	»
» op Poeloe Bras	67	»	48	2	»	2	353	»	334	»	»	»
Geëvacueerde lijders van Atjeh { hospitaal te Padang *m)*	...	...	...	109	»	162	...	...	...	1619	6	2921
Geëvacueerde lijders van Atjeh { » » Batavia	...	...	...	»	»	»	...	...	...	80	»	99
Totaal voor Atjeh en onderhoorigheden	2690	6	2427	300	»	344	3992	8	3692	3042	6	4572
OVERIGE												
Hospitaal te Padang	835	1	1075	95	»	51	1475	»	1509	106	»	101
» » Kaijoetanam	10	»	7	»	»	72	»	»	»	10	»	315
» » Fort de Kock	462	1	477	48	»	50	873	»	716	376	1	416
» » Padang Pandjang	236	»	298	17	»	11	238	»	260	5	»	24
Ziekenzaal te Paijakombo	33	»	80	13	»	»	34	»	115	31	»	10
» » Solok	76	»	119	3	»	8	77	»	133	1	»	»
» » Rau	5	»	54	»	»	»	85	»	713	»	»	»
» » Lagoe Boti	37	»	52	5	»	4	48	»	53	»	»	»
» » Padang Sidempoean	63	»	132	5	»	14	90	»	324	»	»	»
» » Siboga	10	»	55	4	»	1	19	»	82	19	»	26
» » Singkel	36	»	57	4	»	»	84	»	134	2	»	6

l) Onder de sterkteopgaven zijn ook begrepen de posten waar geen geneesheer was en van waar de zieken rechtstreeksch naar het hospitaal te Panteh Perak werden gezonden.

het jaar 1888:

herstelden.			geëvacueerden.			afgekeurden.			overledenen.			Blijven onder behandeling op 31 December 1888.		
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
21	»	148	»	»	1	»	»	»	»	»	»	5	»	22
1392	2	1701	29	»	6	34	1	190	29	»	70	73	»	94
787	»	1372	66	»	36	»	»	»	7	»	6	59	»	48
»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
17460	118	11674	1339	1	429	510	7	1081	203	1	224	1321	4	697

ONDERHOORIGHEDEN.

Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
2165	2	1130	1533	6	2620	»	»	»	17	»	151	187	»	174
47	»	55	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
100	»	67	46	»	35	»	»	»	1	»	»	»	»	1
87	»	46	17	»	6	»	»	»	»	»	»	1	»	4
95	»	62	4	»	12	»	»	»	1	»	2	2	»	»
94	»	78	11	»	12	»	»	»	»	»	2	3	»	7
397	»	388	49	»	20	»	»	»	1	»	»	3	»	2
145	»	85	158	»	124	»	»	»	3	»	»	3	»	6
206	»	136	147	»	192	»	»	»	1	»	3	1	»	5
1266	5	2122	333	1	653	29	»	59	13	»	103	87	»	146
36	»	60	40	»	4	4	»	34	»	»	1	»	»	»
4638	7	4229	2339	7	3679	33	»	93	37	»	262	287	»	345

BUITENBEZITTINGEN.

Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
1418	»	1476	48	»	9	79	»	79	23	»	16	108	»	81
7	»	4	2	»	291	»	»	»	1	»	5	»	»	87
1169	»	1092	86	»	40	»	»	»	4	»	2	38	1	48
244	»	244	6	»	37	»	»	»	»	»	5	10	»	9
56	»	117	14	»	6	»	»	»	5	»	»	3	»	2
67	»	122	6	»	2	»	»	»	1	»	1	7	»	16
80	»	676	4	»	36	»	»	»	1	»	1	»	»	»
45	»	52	5	»	4	»	»	»	»	»	»	3	»	1
90	»	327	1	»	2	»	»	»	»	»	2	4	»	7
16	»	88	20	»	19	»	»	»	3	»	1	3	»	1
84	»	122	6	»	6	»	»	»	»	»	2	»	»	10

m) Onder de bijgekomen en overleden lijders zijn ook begrepen zij die onderweg (op de reis van Atjeh naar Padang) overleden, terwijl onder de bijgekomenen al verder medetellen 8 Europeanen en 275 inlanders, die van Kajoetanam of Fort de Kock werden teruggezonden om voor de geneeskundige commissie te verschijnen.

ZIEKENINRICHTINGEN, ENZ.	Gemiddelde sterkte over 1888. *a)*			Onder behandeling gebleven op 31 December 1887. *b)*			Gedurende — bijgekomen: uit het garnizoen.			bij evacuatie. *c)*		
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
Ambulance te Taroetoeng	38	»	60	14	»	6	183	»	147	»	»	»
Ziekenzaal » Goenoeng Sitoli	10	»	83	»	»	5	9	»	139	»	»	»
» » Benkoelen	79	»	158	4	»	13	164	»	276	4	»	1
» » Kepahiang *n)*	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
» » Telok Betong	25	»	57	1	»	2	36	»	132	»	»	»
Hospitaal » Palembang	186	»	288	13	»	10	204	»	239	17	»	15
» » Lahat	128	»	182	7	»	9	152	»	405	»	»	»
Ziekenzaal » Soeroelangoen *g)*	11	»	37	»	»	»	11	»	25	»	»	»
» » Tebing Tinggi	33	»	94	8	»	2	75	»	202	»	»	»
» » Bandar	58	»	71	»	»	3	59	»	50	»	»	»
» » Djambi	58	»	125	3	»	1	80	»	91	»	»	»
Hospitaal » Medan	135	»	236	9	»	11	229	»	380	65	»	217
Ziekenzaal » Seroewaij	37	»	99	»	»	9	63	»	80	»	»	42
» » Bengkalis	32	»	71	»	»	3	9	»	23	3	»	2
» » Tandjong Poera	43	»	100	4	»	6	57	»	165	»	»	1
» » Bindjei *o)*	48	»	105	»	»	»	1	»	»	»	»	»
» » Tandjong Pinang	84	»	124	»	»	2	151	»	208	13	»	44
Hospitaal » Muntok	83	»	123	2	»	4	216	»	266	6	»	13
Ziekenzaal » Toboali *n)*	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
» » Pangkalpinang	12	»	78	»	»	7	13	»	33	5	»	26
Hospitaal » Pontianak	113	»	135	9	»	14	144	»	186	10	»	17
Ziekenzaal » Sintang	47	»	111	3	»	4	61	»	130	1	»	2
» » Singkawang	49	»	85	»	»	3	71	»	111	4	»	2
» » Bengkaijang	14	»	35	»	»	»	26	»	26	»	»	»
» » Sambas	18	»	55	1	»	4	25	»	73	»	»	»
Hospitaal » Bandjermasin	211	1	260	16	»	16	305	»	385	25	»	67
Ziekenzaal » Barabei	42	»	64	2	»	5	46	»	66	5	»	7
» » Amoenthai	51	»	87	5	»	6	72	»	88	20	»	16
» » Moeara Teweh	25	»	56	»	»	4	11	»	20	»	»	»
» » Pengaron	15	»	35	»	»	1	16	»	30	»	»	»
Hospitaal » Makasser	247	»	385	27	»	54	282	»	391	29	»	32
Ziekenzaal » Balangnipa	21	»	54	1	»	5	70	»	126	»	»	»
» » Pangkadjene	18	»	37	»	»	»	16	»	20	»	»	»
» » Segiri *n)*	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
» » Menado	26	»	66	3	»	1	38	»	109	»	»	»
» » Gorontalo *n)*	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
» » Koepang	18	»	37	»	»	»	15	»	36	»	»	»

n) Te Kepahiang, te Toboali, te Segiri en te Gorontalo ontbrak een geneesheer.

het jaar 1888:												Blijven onder behandeling op 31 December 1888.		
herstelden.			geëvacueerden.			afgekeurden.			overledenen.					
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
184	»	143	9	»	3	»	»	»	»	»	»	4	»	7
8	»	131	1	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	10
144	»	254	18	»	23	»	»	»	1	»	3	9	»	10
....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	...	...	...
30	»	123	5	»	5	»	»	»	»	»	1	2	»	5
197	»	232	14	»	1	»	»	»	12	»	11	11	»	20
139	»	384	6	»	6	»	»	»	3	»	»	11	»	24
11	»	24	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
78	»	196	4	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	8
52	»	52	2	»	»	»	»	»	1	»	»	4	»	1
78	»	81	5	»	8	»	»	»	»	»	2	»	»	1
244	»	438	42	»	115	»	»	»	7	»	10	10	»	45
46	»	80	12	»	43	»	»	»	1	»	1	4	»	7
10	»	25	1	»	3	»	»	»	»	»	»	1	»	»
53	»	154	6	»	13	»	»	»	»	»	1	2	»	4
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
135	»	194	23	»	57	»	»	»	1	»	1	5	»	2
195	»	239	13	»	30	»	»	»	2	»	»	14	»	14
....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	...	...	...
17	»	55	»	»	5	»	»	»	»	»	»	1	»	6
141	»	198	9	»	10	»	»	»	2	»	2	11	»	7
62	»	129	2	»	2	»	»	»	»	»	»	1	»	5
69	»	111	4	»	2	»	»	»	1	»	2	1	»	1
24	»	26	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
23	»	72	1	»	1	»	»	»	»	»	1	2	»	3
301	»	404	21	»	28	»	»	»	11	»	9	13	»	27
46	»	73	2	»	3	»	»	»	»	»	1	5	»	1
76	»	103	10	»	3	»	»	»	7	»	1	4	»	3
11	»	23	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1
16	»	29	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1
284	»	365	4	»	2	15	»	57	3	»	4	32	»	49
53	»	106	17	»	21	»	»	»	»	»	2	1	»	2
15	»	19	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1
....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	...	...	...
34	»	102	6	»	1	»	»	»	»	»	1	1	»	6
....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	...	...	...
15	»	35	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»

o) In het garnizoen te Bindjei werd eerst in December 1888 een officier van gezondheid geplaatst.

ZIEKENINRICHTINGEN, ENZ.	Gemiddelde sterkte over 1888. *a)*			Onder behandeling gebleven op 31 December 1887. *b)*			Gedurende bijgekomen: uit het garnizoen.			Gedurende bijgekomen: bij evacuatie. *c)*		
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
Hospitaal te Amboina	207	»	295	29	»	40	405	»	455	39	»	55
» » Banda	60	»	107	3	»	2	133	»	129	»	»	»
Ziekenzaal » Ternate	49	»	87	8	»	8	67	»	78	»	»	4
» » Saparoea	16	»	37	2	»	2	22	»	30	»	»	4
» » Wahaai	4	»	43	»	»	2	4	»	30	»	»	»
Totalen van de buitenbezittingen (behalve Atjeh en Billiton)	4154	3	6568	368	»	475	6564	»	9419	796	1	1465
Algemeene totalen	16620	109	17174	1885	7	1545	28609	130	25672	5401	9	6855
	33903			3437			54411			12265		

het jaar 1888:

herstelden.			geëvacueerden.			afgekeurden.			overledenen.			Blijven onder behandeling op 31 December 1888.		
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
429	»	478	»	»	»	9	»	26	4	»	4	31	»	42
98	»	99	30	»	28	»	»	»	1	»	1	7	»	3
68	»	75	4	»	9	»	»	»	»	»	»	3	»	6
23	»	26	1	»	5	»	»	»	»	»	1	»	»	4
2	»	17	2	»	7	»	»	»	»	»	5	»	»	3
6688	»	9615	475	»	891	103	»	162	95	»	100	367	1	591
28786	125	25518	4153	8	4999	646	7	1336	335	1	586	1975	5	1633
54429			9160			1989			922			3613		

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **E.**

N°. 7.

(Zie hoofdst. **D**, § 2, van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de in 1888 in de militaire ziekeninrichtingen behandelde militaire lijders met BERRIBERRI *a*), benevens afzonderlijke meer uitvoerige opgaven betreffende den loop der ziekte in Atjeh en onderhoorigheden, deels ook over 1886 en 1887.

I. Verdeeling van de lijders over de verschillende plaatsen.

Militaire commandementen.	Ziekeninrichtingen.	Aanwezige sterkte der garnizoenen op 31 Dec. 1887.	Aanwezige sterkte der garnizoenen op 31 Dec. 1888.	AANTAL BERRIBERRI-LIJDERS. Op 1 Jan. 1888 nog van het voorafgegane jaar in verpleging gebleven.	In den loop van 1888: bijgekomen. *b*)	In den loop van 1888: geëvacueerd. *c*)	In den loop van 1888: hersteld. *d*)	In den loop van 1888: afgekeurd. *e*)	In den loop van 1888: overleden.	Op 31 Dec. 1888 nog in verpleging.
1ste militaire afdeeling op Java.	Hospitaal te Weltevreden	2364	2628	36	*f*) 1490 (260)	15	763 (322)	621	61	66
	Ziekenzaal te Meester Cornelis	1719	1815	»	15	10	»	»	5	»
	Hospitaal te Onrust	75	*g*)	»	35	30	4	»	1	....
	» » Buitenzorg	549	693	18	70 (15)	22	46	»	1	19
	Gezondheidsetablissement te Sindanglaija	....	....	6	28 (28)	10	11	»	»	13
	Gezondheidsetablissement te Soekaboemi	....	....	1	5 (5)	1	2	»	»	3
	Ziekenzaal te Batoe Djadjar	57	67	»	1	1	»	»	»	»
	» » Tandjong Pandan (Billiton)	60	54	»	26	20	6	»	»	»
2de militaire afdeeling op Java.	Hospitaal te Samarang	1010	931	2	25 (6)	»	10	16	1	»
	Badetablissement te Pelantoengan	....	....	»	1	»	»	»	1	»
	Reconvalescentengesticht te Oenarang	....	....	»	1	»	»	»	»	1
	Hospitaal te Willem I	1567	1766	»	11	3	5	»	1	2
	» » Salatiga	738	730	2	3	3	1	»	»	1
	» » Djokjokarta	355	413	»	3	»	3	»	»	»
	» » Kedong Kebo	448	475	»	16	»	15	»	»	1
	» » Ngawi	208	194	»	1	»	»	»	»	1
3de militaire afdeeling op Java.	Hospitaal te Soerabaija	1126	1241	17	422 (40)	6	240 (4)	130	25	38
	» » Malang	1208	1278	10	77 (6)	21	61	»	2	3
Atjeh en onderhoorigheden.	Hospitaal te Panteh Perak	2610	2606	129	4003 (807)	*h*) 3812	96	»	134	90
	Garnizoen te Olehleh	334	355	»	226	*i*) 226	»	»	»	»
	» » Lambaroe	204	245	»	118	*i*) 117	»	»	1	»
	» » Lamjong	155	134	»	86	*i*) 86	»	»	»	»
			Transporteeren.	221	6663	4383	1263	767	233	238

a) In dit overzicht zijn ook begrepen die lijders, bij wie de verschijnselen van berriberri eerst waarneembaar waren tijdens zij ter zake van eene andere ziekte onder behandeling waren, doch bleven buiten beschouwing zij die, als berriberri-lijders opgenomen, door eene andere ziekte bleken te zijn aangetast.

Daarentegen zijn de geëvacueerden tweemalen in de rubriek „bijgekomen" verantwoord, namelijk ter plaatse waar zij oorspronkelijk in behandeling kwamen en nogmaals ter plaatse waarheen zij geëvacueerd werden. De van Panteh Perak (Kotta Radja) en Malaboeh naar Padang geëvacueerden zijn echter niet onder de cijfers van Padang verantwoord; van die plaats worden namelijk afzonderlijke opgaven omtrent de van Atjeh aangebrachte lijders ontvangen die in deze bijlage onder „Atjeh en onderhoorigheden" zijn opgenomen.

b) De in deze kolom tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen het aantal lijders aan (ook die uit het garnizoen) dat bij evacuatie is bijgekomen.

c) Zie de laatste alinea van noot *a*.

d) De in deze kolom tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen het aantal lijders aan dat *gedeeltelijk* is afgekeurd.

e) Deze lijders, onverschillig uit welke garnizoenen zij afkomstig zijn, kunnen slechts verantwoord worden bij elk der zes garnizoenen waar geneeskundige commissiën gevestigd zijn.

f) 315 militairen van Meester Cornelis die, aanstonds nadat zij zich hadden gemeld, naar het hospitaal te Weltevreden werden gezonden, zijn verantwoord onder de 1490 bijgekomen lijders te Weltevreden.

g) Het garnizoen op Onrust is in het najaar van 1888 opgeheven.

h) Geëvacueerd naar Padang en Weltevreden.

i) Geëvacueerd naar Panteh Perak.

Militaire commandementen.	Ziekeninrichtingen.	Aanwezige sterkte der garnizoenen op 31 Dec. 1887.	Aanwezige sterkte der garnizoenen op 31 Dec. 1888.	AANTAL BERRIBERRI-LIJDERS. Op 1 Jan. 1888 nog van het vooraf-gegane jaar in verpleging gebleven.	In den loop van 1888 bijgekomen. b)	geëvacueerd c)	hersteld. d)	afgekeurd. e)	overleden.	Op 31 Dec. 1888 nog in verpleging.
		Per transport.		221	6663	4383	1263	767	233	238
Atjeh en onderhoorigheden. (*Vervolg.*)	Garnizoen te Ketapan Doea. .	154	185	»	88	i) 87	»	»	1	»
	» » Edi	167	146	»	19	i) 15	2	»	»	2
	» » Segli	146	221	1	36	i) 30	7	»	»	»
	» op Poeloe Bras . .	108	81	»	254	i) 246	»	»	3	5
	» te Malaboeh . . .	93	110	»	147	h) 143	3	»	1	»
	Geëvacueerden uit Atjeh. { hospitaal te Weltevreden	. . . .	. . . .	»	k) 166 (166)	j) 33	94	38	1	»
	» » Padang . .	. . . .	. . . .	206	k) 4020 } (4164)	l) 840	3052 (1)	44	m) 107	n) 183
Sumatra's Westkust.	Hospitaal te Padang . . .	2214	2108	17	233 }	13	165 (8)	52	2	18
	» » Kaijoetanam . .	o)	o)	64	311 (311)	282	»	»	5	n) 88
	» » Padang Pandjang	565	502	1	42	30	12	»	1	»
	» » Fort de Kock .	976	944	31	684 (530)	50	651	»	1	n) 13
	Ziekenzaal te Solok	213	193	»	1	»	1	»	»	»
	» » Paijakombo . .	114	102	2	13 (12)	9	5	»	»	n) 1
	» » Rau	54	33	»	2	1	1	»	»	»
	» » Lagoeboti . . .	111	89	4	5	3	6	»	»	»
	» » Siboga	81	70	»	22	16	5	»	1	»
	» » Singkel. . . .	79	95	»	11	5	2	»	1	3
	» » Goenoeng Sitoli.	105	91	»	28	2	26	»	»	»
Benkoelen.	Ziekenzaal te Benkoelen. . .	264	248	1	23	13	10	»	1	»
Lampongsche Districten.	Ziekenzaal te Telok Betong .	72	100	»	1	1	»	»	»	»
Palembang.	Hospitaal te Palembang. . .	454	466	2	15 (10)	»	8	»	2	7
	Ziekenzaal » Soeroelangoen. .	51	p)	»	3	»	3	»	»	. . . .
	» » Tebing Tinggi .	125	138	»	6	»	6	»	»	»
	» » Djambi	212	138	»	18	10	7	»	1	»
Sumatra's Oostkust.	Hospitaal te Medan	375	370	2	124 (5)	72	30	»	1	23
	Ziekenzaal » Soeroewai . . .	156	143	8	53	44	13	»	1	3
	» » Bengkalis . . .	58	55	1	6	3	4	»	»	»
	» » Tandjong Poera .	152	141	»	8	5	2	»	»	1
Riouw.	Ziekenzaal te Tandjong Pinang	209	220	»	5	4	1	»	»	»
Banka.	Hospitaal te Muntok. . . .	210	201	3	60 (2)	26	33	»	»	4
	Ziekenzaal » Pangkalpinang .	47	42	2	16 (16)	2	14	»	»	2
Westerafdeeling van Borneo.	Hospitaal te Pontianak . . .	240	276	»	9 (2)	3	3	»	»	3
	Ziekenzaal » Sintang	201	168	2	13	2	10	»	»	3
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Hospitaal te Bandjermasin. .	491	424	3	q) 47 (30)	11	33	»	»	6
	Ziekenzaal » Barabei. . . .	117	116	»	2	2	»	»	»	»
	» » Amoenthai. . .	137	142	1	5	3	3	»	»	»
		Transporteeren.		572	13 159	6389	5475	901	363	603

j) Waarheen deze 33 lijders geëvacueerd werden, blijkt niet.

k) Te zamen dus 4186 geëvacueerden, terwijl volgens de opgaven bij Panteh Perak en Malaboeh (zie noot h) het cijfer slechts zou hebben bedragen 3955. Tot toelichting van dit verschil diene dat van de uit Atjeh afkomstige lijders er sommigen ook wel van Padang verder naar Kaijoetanam, Fort de Kock en Paijakombo worden overgebracht. Voor zooveel deze nu, na op die plaatsen te zijn verpleegd, voor afkeuring in aanmerking komen, worden zij weder op Padang gedirigeerd om aldaar voor de geneeskundige commissie te verschijnen. In dat geval worden zij nogmaals onder de te Padang bijgekomen geëvacueerden verantwoord. Vandaar het grootere getal.

l) Geëvacueerd naar Kaijoetanam, Fort de Kock en Paijakombo.

m) Hieronder ook zij die kwamen te overlijden, vóórdat zij Padang bereikt hadden.

n) Van de uit Atjeh geëvacueerde berriberri-lijders waren bij het einde van 1888 nog onder behandeling; behalve de 183 te Padang, 88 te Kaijoetanam, 9 te Fort de Kock en 1 te Paijakombo.

o) Te Kaijoetanam is geen garnizoen.

p) In den loop van 1888 werd de tijdelijke bezetting te Soeroelangoen ingetrokken.

q) De bij evacuatie opgenomenen te Bandjermasin waren meerendeels afkomstig van een detachement militairen dat tijdelijk geplaatst was aan boord van het gouvernementsstoomschip *Boni*.

Militaire commandementen.	Ziekeninrichtingen.	Aanwezige sterkte der garnizoenen. op 31 Dec. 1887.	op 31 Dec. 1888.	AANTAL BERRIBERRI-LIJDERS. Op 1 Jan. 1888 nog van het vooraf-gegane jaar in verpleging gebleven.	In den loop van 1888 bijgekomen. b)	geëvacueerd c)	hersteld. d)	afgekeurd. e)	overleden.	Op 31 Dec. 1888 nog in verpleging.
		Per transport.		572	13 159	6389	5475	901	363	6 3
Celebes, Menado en Timor.	Hospitaal te Makasser . . .	657	684	2	19 (8)	1	10 (2)	10	»	»
	Ziekenzaal » Balangnipa . .	89	79	»	10	8	1	»	»	1
Amboina en Ternate.	Hospitaal te Amboina . . .	539	582	10	146 (63)	»	116	13	2	25
	» » Banda	169	161	»	70	55	10	»	1	4
	Ziekenzaal » Ternate	142	132	8	11	4	15	»	»	»
	» » Saparoea. . . .	53	53	1	10	4	3	»	»	4
	» » Wahaai	44	43	2	15	7	2	»	5	3
	Totalen . . .			595	13 440					
	Af: de geëvacueerden (zie noot *a*) . .			. . . . . .	6 468					
				595	6 972	6468	5632(337)	924	371	*qbis* 640
	Totaal behandelden . . .			*r*) 7 567			7567			

qbis) De op 31 December 1888 in geheel Nederlandsch-Indië onder behandeling gebleven 640 tot het leger behoorende berriberri-lijders waren naar hun landaard verdeeld als volgt: 118 Europeanen, 1 Afrikaan, 15 Amboineezen en 506 andere inlanders.

r) Hieronder 373 lijders bij wie de verschijnselen van berriberri eerst waarneembaar werden tijdens zij zich ter zake van eene andere ziekte onder behandeling bevonden.

II. Verdeeling van de lijders over de verschillende maanden.

MAANDEN.	Restant op den 1sten Jan. 1888.	In den loop van 1888 bijgekomen. Nieuwe lijders.	Geëvacueerden.	Te zamen.	hersteld. *s*)	afgekeurd.	overleden.	Op 31 Dec. 1888 nog in verpleging.
Januari	595	691	564	1 255	483 (56)	74	14	. . . .
Februari	. . . .	620	517	1 137	543 (25)	74	23	. . . .
Maart	. . . .	687	510	1 197	642 (30)	86	20	. . . .
April	. . . .	601	564	1 165	589 (22)	77	27	. . . .
Mei	. . . .	581	518	1 099	353 (17)	70	35	. . . .
Juni	. . . .	651	355	1 006	525 (18)	72	21	. . . .
Juli	. . . .	544	423	967	375 (18)	87	46	. . . .
Augustus	. . . .	519	374	893	414 (25)	69	39	. . . .
September	. . . .	556	446	1 002	391 (25)	104	48	. . . .
October	. . . .	540	609	1 149	592 (40)	87	35	. . . .
November	. . . .	524	409	933	309 (27)	64	28	. . . .
December	. . . .	458	372	830	416 (34)	60	35	640
Totalen . .	595	6972	*t*) 5661	12 633	5 632 (337)	924	371	640
Totaal behandelden . .	7 567				7 567			

s) De in deze kolom tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen het aantal lijders aan, dat gedeeltelijk is afgekeurd.

t) Hooger wordt het getal opgegeven als 6468, doch daaronder waren de 807 berriberri-lijders die van de kleinere posten in Atjeh (uitgenomen Malaboeh) naar Panteh Perak werden geëvacueerd, dubbel geteld (verg. noot *a*).

III. Verdeeling van de lijders volgens hunnen landaard.

LANDAARD.	Restant op 1 Januari 1888.	In den loop van 1888 bijgekomen. Nieuwe lijders.	Geëvacueerden.	Te zamen.	hersteld. *u*)	afgekeurd.	overleden.	Op 31 Dec. 1888 nog in verpleging.
Europeanen	156	1 767	1 661	3 428	1 661 (8)	132	12	118
Afrikanen	»	6	7	13	5	»	»	1
Amboineezen	27	346	358	704	325 (1)	19	14	15
Andere inlanders	412	4 853	3 635	8 488	3 641 (328)	773	345	506
Totalen . .	595	6 972	*v*) 5 661	12 633	5 632 (337)	924	371	640
Totaal behandelden .	7 567				7 567			

u) Zie noot *s*. *v*) Zie noot *t*.

IV. Maandcijfers (ook over 1886 en 1887) betreffende de

JAREN.	MAANDEN.	STERKTE GEMIDDELD PER DAG AAN OFFICIEREN EN MINDEREN.				AANTAL BIJGEKOMEN LIJDERS: PER MAAND.				GEMIDDELD PER DAG.			
		Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.
1886.	Januari	2166	394	1830	4390	171	146	212	529	5.51	4.71	6.84	17.06
	Februari	2141	301	1887	4329	188	95	196	479	6.71	3.39	7.00	17.1
	Maart	2216	212	2040	4468	306	*ij*) 126	258	690	9.87	4.07	8.32	22.26
	April	2175	120	2070	4365	245	27	420	692	8.16	0.9	14.00	23.06
	Mei	2101	142	1930	4173	214	12	309	535	6.9	0.39	9.96	17.25
	Juni	2187	192	1875	4254	126	7	190	323	4.2	0.23	6.33	10.76
	Juli	2233	228	1998	4459	139	*ij*) 19	225	383	4.48	0.61	7.26	12.35
	Augustus	2273	216	1942	4431	204	49	203	456	6.58	1.58	6.55	14.71
	September *z*)	2262	137	1942	4341	244	41	196	481	8.13	1.37	6.53	16.03
	October *aa*)	2157	148	1931	4236	251	19	216	486	8.09	0.61	6.97	15.67
	November *bb*)	2148	158	1930	4236	165	9	274	448	5.5	0.3	9.13	14.93
	December	2248	216	1873	4337	245	12	249	506	7.9	0.39	8.03	16.32
		2192	205	1938	4335	2498	562	2948	6008	6.84	1.54	8.08	16.46
1887.	Januari *cc*)	2199	227	1701	4127	99	11	145	255	3.19	0.35	4.68	8.22
	Februari *dd*)	2287	242	*ee*) 1675	4204	106	15	138	259	3.78	0.54	4.93	9.25
	Maart	2278	243	1782	4303	121	30	196	347	3.9	0.97	6.32	11.19
	April	2348	225	1860	4433	88	15	199	302	2.93	0.5	6.63	10.06
	Mei	2382	230	1958	4570	94	11	210	315	3.03	0.36	6.77	10.16
	Juni	2386	248	2037	4671	64	9	204	277	2.13	0.3	6.8	9.23
	Juli	2386	257	1973	4616	47	*ij*) 16	164	227	1.51	0.52	5.29	7.32
	Augustus *ff*)	2398	260	1993	4651	76	10	191	277	2.45	0.32	6.16	8.93
	September	2405	253	2001	4659	130	13	164	307	4.33	0.43	5.46	10.22
	October	2406	265	1998	4669	68	32	197	297	2.19	1.03	6.36	9.58
	November *gg*)	2412	260	2030	4702	81	25	164	270	2.70	0.83	5.47	9.00
	December	2511	241	2083	4835	139	30	243	412	4.48	0.97	7.84	13.29
		2366	246	1926	4538	1113	217	2215	3545	3.05	0.59	6.07	9.71
1888.	Januari	2548	252	2212	5012	214	51	253	518	6.9	1.64	8.16	16.70
	Februari	2550	255	2289	5094	113	*ij*) 24	220	357	3.89	0.83	7.59	12.31
	Maart	2627	281	2261	5169	116	22	300	438	3.74	0.71	9.68	14.13
	April	2665	311	2115	5091	99	9	249	357	3.3	0.3	8.3	11.9
	Mei	2788	332	2147	5267	120	15	233	368	3.87	0.48	7.52	11.87
	Juni	2723	340	2123	5186	61	15	177	253	2.03	0.5	5.9	8.43
	Juli	2777	332	2088	5197	64	34	171	269	2.06	1.09	5.52	8.67
	Augustus	2804	305	2057	5166	76	41	170	287	2.45	1.32	5.48	9.25
	September	2713	286	2129	5128	126	*ij*) 37	206	369	4.2	1.23	6.87	12.3
	October	2768	257	2150	5175	166	*hh*) 35	200	401	5.36	1.13	6.45	12.94
	November	2673	254	2021	5148	112	*ij*) 22	170	304	3.73	0.73	5.67	10.13
	December	2645	277	2125	5047	55	12	182	249	1.77	0.39	5.87	8.03
		2691	290	2143	5124	1322	317	2531	4170	3.61	0.87	6.91	11.39

(*w*) Hieronder zijn ook begrepen de geëvacueerde militairen, die op reis naar- of te Padang zijn overleden.

x) Aangezien de restanteijfers belangrijk verschilden naar gelang van den datum waarop de laatste evacuatie gedurende de maand plaats had, zijn de data hieronder opgegeven:
in 1886 op 25 Januari, 22 Februari, 21 Maart, 30 April, 22 Mei, 27 Juni, 30 Juli, 21 Augustus, 21 September, 17 October, 28 November en 27 December;
in 1887 op 23 Januari, 21 Februari, 22 Maart, 30 April, 25 Mei, 21 Juni, 21 Juli, 31 Augustus, 29 September, 30 October, 27 November en 25 December;
„ 1888 „ 22 Januari, 19 Februari, 18 Maart, 29 April, 26 Mei, 23 Juni, 20 Juli, 19 Augustus, 25 September, 29 October, 26 November en 24 December.

militaire berriberri-lijders in Atjeh en onderhoorigheden.

Percentsgewijze verhouding van de gemiddeld dagelijks bijgekomen lijders, tot de gemiddelde sterkte per dag.				GEËVACUEERD VAN ATJEH.				OVERLEDEN *w*).				Aantal der bij het einde van elke maand in Atjeh en onderhoorigheden onder behandeling gebleven lijders (dus ongerekend de elders onder behandeling gebleven geëvacueerden) *x*).			
Europe-anen.	Amboi-neezen (hieronder ook Afrika-nen).	Inlan-ders.	Te zamen.	Europe-anen.	Amboi-neezen (hieronder ook Afrika-nen).	Inlan-ders.	Te zamen.	Europe-anen.	Amboi-neezen (hieronder ook Afrika-nen).	Inlan-ders.	Te zamen.	Europe-anen.	Amboi-neezen (hieronder ook Afrika-nen).	Inlan-ders.	Te zamen.
0.25	1.20	0.37	0 39	157	45	77	279	10	13	28	51	86	75	119	280
0.31	1.13	0.35	0.39	129	89	130	348	12	38	37	87	115	42	107	264
0.45	1.90	0.41	0.49	206	103	120	429	16	22	24	62	174	42	179	395
0.38	0.75	0.68	0.52	290	56	321	667	27	12	35	74	69	3	148	220
0.33	0.27	0.52	0.41	106	6	184	296	11	»	30	41	106	7	177	290
0.19	0.12	0.34	0 25	135	14	161	310	8	»	19	27	56	2	107	165
0.20	0 25	0.36	0.28	147	11	145	303	13	»	30	43	48	6	88	142
0.29	0.73	0.34	0.33	95	12	101	208	2	3	23	28	128	38	147	313
0.36	0.98	0.34	0.37	222	43	152	417	6	3	15	24	123	17	134	274
0.38	0.41	0.36	0.37	209	28	142	379	1	2	15	18	170	9	174	353
0.26	0.19	0.47	0.36	261	19	313	593	1	1	10	12	59	3	86	148
0.35	0.18	0.43	0.38	187	8	176	371	»	»	14	14	86	6	105	197
0.31	0.75	0.42	0.38	2144	434	2022	4600	107	94	280	481	1220	250	1571	3041
0.15	0.16	0.28	0.18	95	8	124	227	2	»	13	15	46	7	75	128
0.17	0.22	0.38	0.22	81	8	79	168	1	1	23	25	53	14	79	146
0.17	0.40	0.57	0.26	97	27	107	231	1	»	19	20	68	17	119	204
0.12	0.22	0.41	0.22	108	23	192	323	»	3	18	21	30	3	73	106
0.13	0.15	0.35	0.22	105	9	170	284	»	1	16	17	22	4	74	100
0.09	0.12	0 33	0.19	40	8	137	185	1	»	12	13	20	5	74	99
0.06	0.19	0.27	0.16	29	7	106	142	»	»	3	3	25	11	86	122
0.10	0.12	0.31	0 19	87	23	205	315	1	1	2	4	9	»	35	44
0.18	0.17	0.27	0.22	107	8	142	257	»	»	3	3	26	5	48	79
0.09	0.39	0.32	0.20	79	26	188	293	»	1	4	5	8	8	38	54
0.11	0.32	0.27	0.19	58	22	140	220	1	»	10	11	26	11	51	88
0.18	0.40	0.39	0.27	125	32	200	357	1	4	12	17	36	9	84	129
0.12	0.24	0.31	0.21	1011	201	1790	3002	8	11	135	154	369	94	836	1299
0.27	0.65	0.37	0.33	176	32	224	432	»	»	8	8	75	27	109	211
0.15	0.32	0.33	0.24	136	40	217	393	»	1	13	14	51	11	104	166
0.14	0.25	0.43	0.27	106	20	230	356	2	1	11	14	55	14	163	232
0.11	0.10	0.39	0.23	137	21	337	495	1	»	15	16	14	2	66	82
0.14	0.15	0.35	0.22	87	11	216	314	»	1	25	26	40	5	61	106
0.07	0.15	0.28	0.16	60	11	132	203	1	»	10	11	22	7	85	114
0.07	0.32	0.26	0.17	59	26	160	245	2	2	26	30	23	14	75	112
0.08	0.43	0.26	0.18	63	31	143	237	1	4	26	31	33	21	92	146
0.15	0.43	0.32	0.24	99	43	183	325	1	3	28	32	59	13	89	161
0.19	0.44	0.3	0 24	187	42	218	447	1	1	22	24	35	7	55	97
0.14	0.28	0.28	0.19	104	25	154	283	»	1	16	17	36	3	60	99
0.06	0.14	0.27	0.16	67	9	149	225	1	»	22	23	18	5	74	97
0.13	0.3	0.32	0.22	1281	311	2363	3955	10	14	222	246	461	129	1033	1623

ij) Hieronder één Afrikaan.

z) Begin van de zorgvuldige ontsmetting, hoofdzakelijk van de lokalen door Amboineezen bewoond.

aa) Einde van de in de voorgaande noot bedoelde ontsmetting.

bb) Begin van de zorgvuldige ontsmetting in de overige kazernes te Kotta Radja en op enkele posten.

cc) Begin van de zorgvuldige ontsmetting op de overige posten.

dd) Einde van de zorgvuldige ontsmetting. Sedert is de zoogenaamde maandelijksche schoonmaak toegepast.

ee) De Madureezen (barissans) zijn buiten beschouwing gelaten.

ff) Aanvang van het grondverzet te Kotta Radja, noodig voor den aanleg van dijken tot wering van overstroomingen.

gg) Einde van bovenbedoeld grondverzet.

hh) Hieronder 2 Afrikanen.

V. Verdeeling van de in 1888 in Atjeh bijgekomen militaire berriberri-lijders over de

KORPSEN, DIENSTEN, ENZ.	JANUARI.				FEBRUARI.				MAART.				APRIL.				MEI.				JUNI.			
	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Tezamen	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Tezamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Tezamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Tezamen.	Europeanen	Amboineezen en Afrikanen	Inlanders.	Tezamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Tezamen.
3de bataljon infanterie.	39	43	,,	82	21	16	,,	37	18	20	,,	38	18	7	,,	25	52	13	,,	65	9	13	,,	22
12de ,, ,,	6	,,	42	48	7	,,	27	34	3	,,	35	38	3	,,	31	34	3	,,	41	44	3	,,	29	32
14de ,, ,,	24	,,	58	82	14	,,	57	71	19	,,	55	74	9	,,	32	41	4	,,	44	48	4	,,	44	48
15de ,, ,, Kotta Alam	1	,,	11	12	2	,,	8	10	3	,,	20	23	,,	,,	11	11	6	,,	14	20	5	,,	4	9
15de ,, ,, Olehleh	,,	,,	12	12	,,	,,	10	10	,,	,,	16	16	,,	,,	12	12	,,	,,	6	6	,,	,,	13	13
Subsistenten-kader	1	,,	,,	1	3	,,	1	4	1	,,	1	2	3	,,	,,	3	3	,,	2	5	,,	,,	,,	,,
Cavalerie	2	,,	,,	2	4	,,	,,	4	8	,,	,,	8	1	,,	,,	1	2	,,	,,	2	1	,,	,,	1
Vesting-artillerie.	3	,,	,,	3	2	,,	,,	2	7	,,	1	8	2	,,	1	3	1	,,	,,	1	,,	,,	3	3
Berg-artillerie	5	,,	4	9	1	,,	3	4	5	,,	4	9	1	,,	3	4	1	,,	,,	1	,,	,,	1	1
Genie	,,	,,	1	1	,,	,,	1	1	,,	,,	4	4	1	,,	3	4	2	,,	2	4	,,	,,	,,	,,
Hospitaaldienst	14	2	16	32	12	*ii)* 3	6	21	2	,,	3	5	5	,,	4	9	8	,,	10	18	2	,,	,,	2
Administratie.	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	2	,,	,,	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Provoosthuis	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	1	,,	,,	,,	,,
Olehleh	2	,,	4	6	1	,,	7	8	,,	,,	10	10	1	,,	8	9	,,	,,	4	4	1	,,	4	5
Lamtih	,,	,,	1	1	1	,,	3	4	,,	,,	2	2	1	,,	3	4	,,	,,	1	1	,,	,,	1	1
Kotta Pohama	1	,,	1	2	,,	,,	1	1	3	,,	12	15	2	,,	3	5	1	,,	3	4	2	,,	1	3
Pakan Kroeng Tjoet	2	,,	2	4	1	,,	1	2	,,	,,	2	2	1	,,	1	2	1	,,	,,	1	1	,,	1	2
Lamjong	3	,,	3	6	,,	,,	7	7	,,	,,	15	15	8	,,	13	21	3	,,	3	6	,,	,,	5	5
Boekit Karang	1	,,	6	7	2	,,	4	6	,,	,,	4	4	5	,,	3	8	2	,,	,,	2	2	,,	3	5
Roempit.	9	,,	9	18	5	,,	15	20	2	,,	8	10	3	,,	13	16	1	,,	8	9	,,	,,	2	3
Lambaroe	1	,,	6	7	1	,,	,,	1	,,	,,	10	10	2	,,	4	6	,,	,,	2	2	,,	,,	3	3
Lampermej	18	,,	8	26	8	,,	3	11	3	,,	16	19	1	,,	16	17	,,	,,	9	9	2	,,	3	5
Lamreng	1	,,	2	3	,,	,,	4	4	,,	,,	2	2	,,	,,	3	3	,,	,,	1	1	1	,,	,,	1
Siroen	2	,,	1	3	,,	,,	,,	,,	1	,,	,,	1	,,	,,	2	2	,,	,,	2	2	,,	,,	,,	,,
Tjot Iri.	3	,,	10	13	,,	,,	1	1	2	,,	3	5	,,	,,	5	5	,,	,,	4	4	,,	,,	1	1
Ketapan Doea	,,	,,	4	4	,,	,,	8	8	,,	,,	4	4	1	,,	9	10	1	,,	5	6	,,	,,	5	5
Lamdjamoe.	2	,,	3	5	1	,,	,,	1	,,	,,	3	3	1	,,	5	6	1	,,	9	10	,,	,,	1	1
Blang.	2	,,	,,	2	,,	,,	1	1	2	,,	1	3	2	,,	3	5	,,	,,	10	10	,,	,,	,,	,,
Lampeneroet	,,	,,	3	3	,,	,,	1	1	1	,,	2	3	3	,,	5	8	1	,,	9	10	,,	,,	1	1
Segli.	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	1	5	,,	1	6	3	,,	2	5	2	,,	2	4	4	,,	1	5
Edi	,,	,,	1	1	1	,,	1	2	1	,,	3	4	3	,,	2	5	,,	,,	3	3	1	,,	1	2
Poeloe Bras	5	,,	19	24	1	,,	10	11	9	,,	29	38	3	,,	22	25	9	,,	21	30	6	,,	10	16
Malaboeh	6	,,	5	11	5	,,	12	17	5	,,	16	21	4	,,	9	13	4	,,	9	13	4	,,	23	27
In het hospitaal aangetast tijdens de verpleging wegens eene andere ziekte	61	6	21	88	20	5	27	52	14	2	18	34	12	2	21	35	12	2	8	22	13	2	16	31
Totalen	214	51	253	518	113	24	220	357	116	22	300	438	99	9	249	357	120	15	233	368	61	15	177	253

ii) Hieronder 1 Afrikaan. *kk)* Hieronder 2 Afrikanen. *ll)* Hieronder 4 Afrikanen.

verschillende korpsen enz. te Kotta Radja en over de verschillende kleinere posten in dat gewest.

JULI.				AUGUSTUS.				SEPTEMBER.				OCTOBER.				NOVEMBER.				DECEMBER.				TOTALEN.			
Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.
7	33	,,	40	8	33	,,	41	26	*ii)* 32	,,	58	32	*kk)* 30	,,	62	13	*ii)* 17	,,	30	7	10	,,	17	250	*ll)* 267	,,	517
6	,,	39	45	3	,,	24	27	10	,,	39	49	10	,,	22	32	8	,,	26	34	1	,,	34	35	63	,,	389	452
,,	,,	47	47	5	,,	41	46	9	,,	67	76	13	,,	39	52	19	,,	43	62	5	,,	19	24	125	,,	546	671
4	,,	4	8	6	,,	5	11	13	,,	6	19	8	,,	10	18	3	,,	3	6	3	,,	9	12	54	,,	105	159
,,	,,	13	13	,,	,,	17	17	,,	,,	8	8	,,	,,	4	4	,,	,,	13	13	2	,,	8	10	2	,,	132	134
,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	1	5	,,	1	6	,,	,,	1	1	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	16	,,	7	23
1	,,	,,	1	2	,,	,,	2	2	,,	,,	2	3	,,	,,	3	,,	,,	,,	,,	1	,,	,,	1	27	,,	,,	27
1	,,	1	2	1	,,	1	2	2	,,	2	4	1	,,	,,	1	,,	,,	1	1	2	,,	,,	2	22	,,	10	32
,,	,,	1	1	,,	,,	,,	,,	1	,,	,,	1	1	,,	,,	1	1	,,	,,	1	1	,,	2	3	17	,,	18	35
,,	,,	4	4	,,	,,	3	3	2	,,	2	4	,,	,,	1	1	,,	,,	1	1	,,	,,	,,	,,	5	,,	22	27
4	,,	2	6	7	3	8	18	7	2	7	16	11	2	3	16	3	3	12	18	2	,,	2	4	77	*ii)* 15	73	165
,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	,,	,,	1	,,	,,	,,	,,	3	,,	,,	3
,,	,,	2	2	,,	1	,,	1	,,	1	3	4	,,	,,	1	1	,,	,,	1	1	,,	,,	,,	,,	,,	2	8	10
2	,,	2	4	2	,,	4	6	4	,,	3	7	2	,,	7	9	5	,,	5	10	3	,,	11	14	23	,,	69	92
,,	,,	,,	,,	1	,,	,,	1	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	1	3	,,	12	15
2	,,	6	8	1	,,	2	3	4	,,	5	9	4	,,	3	7	6	,,	1	7	3	,,	4	7	29	,,	42	71
1	,,	1	2	,,	,,	1	1	,,	,,	,,	,,	1	,,	1	2	,,	,,	,,	,,	1	,,	2	3	9	,,	12	21
1	,,	6	7	1	,,	1	2	8	,,	1	9	,,	,,	2	2	2	,,	,,	2	,,	,,	4	4	26	,,	60	86
,,	,,	1	1	,,	,,	5	5	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	1	,,	,,	1	1	2	,,	1	3	14	,,	29	43
1	,,	1	2	2	,,	,,	2	1	,,	2	3	4	,,	4	8	1	,,	5	6	2	,,	,,	2	31	,,	68	99
1	,,	3	4	2	,,	3	5	3	,,	8	11	16	,,	19	35	9	,,	5	14	2	,,	18	20	37	,,	81	118
,,	,,	2	2	2	,,	6	8	1	,,	2	3	5	,,	6	11	1	,,	3	4	,,	,,	6	6	41	,,	80	121
2	,,	,,	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,	2	2	1	,,	1	2	8	,,	3	11	3	,,	2	5	16	,,	20	36
,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	2	2	1	,,	3	4	,,	,,	2	2	,,	,,	,,	,,	4	,,	12	16
1	,,	2	3	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	9	,,	,,	9	2	,,	2	4	1	,,	1	2	18	,,	29	47
,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	1	,,	,,	2	2	1	,,	25	26	2	,,	9	11	3	,,	8	11	8	,,	80	88
,,	,,	4	4	1	,,	3	4	1	,,	1	2	1	,,	5	6	1	,,	4	5	1	,,	5	6	10	,,	43	53
,,	,,	,,	,,	3	,,	6	9	,,	,,	4	4	,,	,,	2	2	,,	,,	4	4	,,	,,	3	3	9	,,	34	43
1	,,	3	4	1	,,	,,	1	,,	,,	3	3	3	,,	6	9	1	,,	4	5	2	,,	7	9	13	,,	44	57
,,	,,	,,	,,	1	,,	1	2	1	,,	,,	1	3	,,	,,	3	6	,,	2	8	,,	1	,,	1	25	1	10	36
,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	2	2	6	,,	13	19
7	,,	8	15	8	,,	16	24	4	,,	19	23	8	,,	14	22	,,	,,	10	10	1	,,	15	16	61	,,	193	254
9	,,	9	18	3	,,	7	10	1	,,	2	3	1	,,	1	2	1	,,	1	2	1	,,	9	20	44	,,	103	147
13	1	10	24	16	4	14	34	21	2	15	38	27	3	19	49	19	2	9	30	6	1	9	16	234	32	187	453
64	34	171	269	76	41	170	287	126	37	206	369	166	35	200	401	112	22	170	304	55	12	182	259	1322	317	2531	4170

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE F.

N°. 8.

(Zie hoofdst. E, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT

VAN DE

SAMENSTELLING DER OORLOGSMARINE

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

over het jaar 1888.

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten		Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Afmetingen (in meters).				Water-verplaatsing (in tonnen zee-water).	Tonnen-inhoud (in tonnen van 2.83 M³.)	
					Lengte		Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).			
		te:	in:		tusschen de loodlijnen.	voor het dokken				bruto.	netto.

INDISCH

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	te	in	Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	tusschen de loodlijnen	voor het dokken	Wijdte	Grootste diepgang	Waterverplaatsing	bruto	netto
Schroefstoomschepen 4de klasse.											
Java	ijzer gekoperd.	Fijenoord	1885	8 Juni 1886	60.38	60.38	9.50	4.30	1298.5	593	267
Banda	comp. bouw gekoperd.	Id.	1872	19 Aug. 1873	42	45	9	3.60	695	327	161
Pontianak	id.	Amsterdam	1873	7 Sept. 1874	42	45	9.22	3.60	732	324	162
Bandjermasin . . .	id.	Id.	1874	7 Sept. 1874	42	45	9.22	3.60	732	334	162
Sambas	id.	Fijenoord	1874	8 Oct. 1874	42	45	9.22	3.60	732	334	162
Samarang	ijzer gezinkt.	Id.	1876	6 Juni 1877	45	48.70	9	3.60	853	386	173
Batavia	id.	Amsterdam	1876	3 Sept. 1877	45	48.70	9	3.60	853	386	173
Makasser	id.	Id.	1876	7 Nov. 1877	45	48.70	9	3.60	853	386	173
Padang	id.	Fijenoord	1878	3 April 1879	45	48.70	9	3.60	853	386	173

Stoom-vermogen (in indicateur paardekrachten).	Aantal vuurmonden.	Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de 10 pct. bovenrol). Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1887. Europeanen.	Inlanders.	31 Dec. 1888. Europeanen.	Inlanders.	Waar bij het einde van 1888 gestationneerd.	Verdere aanteekeningen (die ook het 1ste kwartaal 1889 betreffen en, wat het jaar 1888 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G van 't vorig verslag).
SKADER.										
1055	4	12	80	34	77	34	106	30	Atjeh	Nam van 10 tot 23 April 1888 deel aan de militaire demonstratie tegen Selaroe (Timorlaut-eilanden), verliet toen het station Menado-Molukken, vertoefde van 28 April tot 22 Juni te Soerabaija om gedokt te worden en herstellingen te ondergaan, deed daarna dienst in het station Noordelijk Sumatra en werd in het laatst van Maart 1889 aan dit station onttrokken om een kruistocht langs Sumatra's Westkust te doen en de westwaarts daarvan gelegen eilanden te bezoeken.
198	3	7 à 8	....	....	71	24	....	....	....	Was tot 8 September 1888 in het station Noordelijk Sumatra, vertrok toen naar Soerabaija en werd aldaar den 28sten September tijdelijk buiten dienst gesteld tot het verwisselen van de stoomketels en het ondergaan van herstellingen.
360	3	6 à 7	76	24	73	25	74	21	Atjeh.	Onderging tot 19 Mei 1888 herstellingen te Soerabaija, kruiste daarna tot 30 Juni in de wateren van Lombok en in den Timor-archipel. vertoefde tot 5 Juli te Pasoeroean, kwam den 28sten daaraanvolgende te Batavia, vertrok vervolgens naar Anjer ter bewaking van den vuurtoren tijdens de onlusten te Tjilegon en keerde den 18den Juli te Batavia terug. Den 31sten Juli werd de *Pontianak* naar Atjeh gezonden en maakte sedert 27 Augustus deel uit van de scheepsmacht aldaar.
370	3	6 à 7	76	28	77	28	72	26	Atjeh	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen.
374	3	6 à 7	76	28	74	31	73	25	Atjeh.	Deed van 9 Maart 1888 af dienst in het station Noordelijk Sumatra.
460	3	6 à 7	76	28	71	28	67	26	Atjeh.	Deed van 19 Februari 1888 af dienst in het station Noordelijk Sumatra.
405	3	6 à 7	....	....	72	16	....	....	....	Bleef tot 16 Maart 1888 te Batavia (Tandjong Priok) beschikbaar voor den dienst, vertrok toen naar Bandjermasin, convoieerde het gouvernementsstoomschip *Boni* van daar naar Soerabaija, kruiste daarna van 9 tot 29 April in de wateren van Lombok en den Timor-archipel tot tegengang van den slavenhandel en keerde vervolgens te Soerabaija terug. Na gedokt te hebben, vertrok de *Batavia* den 19den Mei naar de wateren van Bali en Lombok om te waken tegen den uitvoer van opium uit de havens van Karang-Asem en tegen den slavenhandel, kwam den 30sten dier maand weder te Soerabaija en werd den 15den Juni aldaar tijdelijk buiten dienst gesteld tot het ondergaan van herstellingen, welke in het najaar van 1889 zouden afloopen.
394	3	6 à 7	76	28	69	25	71	28	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen.
409	4	6 à 7	76	28	....	....	73	28	Atjeh.	Na van 1 November 1887 af buiten dienst te zijn geweest om herstellingen te ondergaan, den 16den October 1888 te Soerabaija weder in dienst gesteld. Den 28sten vertrok deze bodem daarop naar Batavia, vertoefde aldaar tot 7 November en ste-

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten te:	in:	Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Afmetingen (in meters). Lengte tusschen de loodlijnen.	Lengte voor het dokken.	Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).	Waterverplaatsing (in tonnen zeewater).	Tonnen-inhoud (in tonnen van 2.83 M³.) bruto.	netto.
Benkoelen	ijzer gezinkt.	Fijenoord.	1879	29 Juli 1880	45	48.70	9	3.60	853	386	173
Madura	id.	Amsterdam	1880	29 Oct. 1880	45	48.70	9	3.60	853	386	173
Bali	id.	Fijenoord	1878	14 Nov. 1883	45	48.70	9	3.60	853	386	173
Flores	staal gekoperd	Amsterdam	1887	28 Oct. 1887	48	48	7.80	3.15	550	340	179
Ceram	id.	Vlissingen	1887	29 Oct. 1887	48	48	7.80	3.15	550	340	179

a) Volgens de formatie in 1888 vastgesteld.

Stoomvermogen (in indicateur paardekrachten).	Aantal vuurmonden.	Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de 10 pct. bovenrol). Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1887. Europeanen.	Inlanders.	31 Dec. 1888. Europeanen.	Inlanders.	Waar bij het einde van 1888 gestationneerd.	*Verdere aanteekeningen* (die ook het 1ste kwartaal 1889 betreffen en, wat het jaar 1888 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G van 't vorig verslag).
										vende toen, in vereeniging met de *van Speijk* en de *Bali*, eerst naar Riouw tot het houden van oefeningstochten en vervolgens van daar naar Atjeh om de noordkust van dat gewest — van BatoePoetih tot Koeala Merdoe — voor allen in– en uitvoer te sluiten. Op 28 December kwam het schip daartoe te Segli aan.
516	4	6 à 7	76	24	....	....	73	29	Bestemd voor diensten buiten de stations.	Na sedert 16 September 1885 wegens herstellingen buiten dienst te zijn geweest, werd de *Benkoelen* den 15den Juni 1888 te Soerabaija weder in dienst gesteld. Van 11 Juli tot 9 Augustus kruiste deze bodem in de wateren van Bali en Lombok, om te waken tegen den uitvoer van opium uit de havens van Karang–Asem en tegen den slavenhandel, vertoefde daarop tot 4 September te Soerabaija, maakte vervolgens een kruistocht naar den Timor-archipel en nam in vereeniging met de *Prins Hendrik der Nederlanden*, deel aan de tuchtiging van de kampongs in den Solorarchipel. Den 31sten December keerde de *Benkoelen* te Soerabaija terug om eenige herstellingen te ondergaan.
559	4	6 à 7	76	28	75	28	74	28	Molukken.	Kruiste tot 10 April 1888 in de wateren van Bali en Lombok om te waken tegen den uitvoer van opium uit de havens van Karang–Asem en tegen den slavenhandel, onderging toen eenige herstellingen te Soerabaija, deed daarna van 14 Mei tot 12 Juli dienst in het station Celebes en onderhoorigheden, en vertrok vervolgens via Banjoewangi naar Soerabaija om te dokken. Daarna stevende de *Madura* naar Amboina en kwam 29 September in het station Menado–Molukken.
446	4	6 à 7	76	28	68	28	74	31	Atjeh.	Bleef tot 29 April 1888 in het station Noordelijk Sumatra, onderging toen eenige herstellingen te Soerabaija, maakte daarna van 28 Juli tot 11 September een kruistocht in de wateren van Lombok en den Timor-archipel tot het tegengaan van den slavenhandel, en hield zich vervolgens in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo op. Den 29sten September kwam de *Bali* te Soerabaija terug, bleef daar tot 19 October in reparatie, kwam toen naar Batavia op en verrichtte vervolgens in divisie met de *van Speijk* en de *Padang*, dezelfde diensten als deze bodems.
811	4	12	59	*a*) 23	59	23	58	24	Bestemd voor diensten buiten de stations.	Nam van 10 tot 23 April 1888 deel aan de militaire demonstratie tegen Selaroe (Timorlaut eilanden), verliet den 8sten October het station Menado–Molukken, kwam den 13den dier maand te Soerabaija, werd aldaar gedokt, vertoefde daarna van 16 November tot 17 December te Batavia, deed toen een tocht naar Kalianda (Lampong-baai) om hulp te verleenen aan eene aldaar gestrande adviesboot, vertrok vervolgens naar Bandjermasin om eene zending te volbrengen en keerde den 21sten Januari 1889 via Soerabaija naar Batavia terug. Den 2den Februari convoieerde de *Flores* het voor de Zuider– en Ooster–afdeeling bestemde stoomjacht van Batavia naar Bandjermasin, was den 10den dier maand te Tandjong-Priok (Batavia) terug en lag aldaar beschikbaar voor den dienst.
804	4	12	59	*a*) 23	65	23	59	21	Atjeh.	Deed sedert 8 April 1888 dienst in het station Noordelijk Sumatra.

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten te:	Te water gelaten in:	Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Afmetingen (in meters). Lengte tusschen de loodlijnen.	Lengte voor het dokken.	Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).	Waterverplaatsing (in tonnen zeewater).	Tonnen-inhoud (in tonnen van 2.83 M³.) bruto.	netto.
Raderstoomschepen 2de klasse.											
Merapi	ijzer gezinkt.	Fijenoord	1874	16 Aug. 1875	60	60	16.80	4	1 352	789	355
Bromo.	id.	Amsterdam	1874	3 Sept. 1875	60	60	16.80	4	1 352	789	355
Raderstoomschepen 4de klasse.											
Oenarang.	ijzer	Soerabaija c)	1875	1 Juni 1877	51.50	53.18	15.65	2.40	624	430	230
Soembing	id.	Id. c)	1877	1 Aug. 1879	59.84	62.52	16	2.30	652	565	301
Sindoro	id.	Id. c)	1878	15 April 1880	59.84	62.52	16	2.30	652	565	301
Onrust	id.	Id. c)	1863	1 Mei 1863	46	48.32	12.36	1.80	293	277.5	184
Salak	id.	Id. c)	1875	27 Dec. 1877	44.10	45.55	12.30	1.80	370	312.5	204
Opnemingsvaartuigen.											
Hydrograaf . . . . (Schroefstoomschip 4e klasse)	comp. bouw gekoperd	Amsterdam	1873	27 Sept. 1874	42	48.90	9.05	3.50	654	334	162
Blommendal. . . . (Schoenerbrik.)	comp. bouw gezinkt	Id.	1882	28 Dec. 1882	28.50	29.46	8.36	3.50	299	176	?

b) Vermeerderd met 4 inlandsche vuurstokers, omdat het schip een stoomsloep heeft.
c) In Nederland vervaardigd en te Soerabaija ineengezet.

Stoom-vermogen (in indicateur paardekrachten).	Aantal vuurmonden.	Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de 10 pct. bovenrol). Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1887. Europeanen.	Inlanders.	31 Dec. 1888. Europeanen.	Inlanders.	Waar bij het einde van 1888 gestationneerd.	*Verdere aanteekeningen* (die ook het 1ste kwartaal 1889 betreffen en, wat het jaar 1888 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G van 't vorig verslag).
813	6	7	103	37	100	27	23	22	Soerabaija (in herstelling).	Verliet den 5den Juli het station Noordelijk Sumatra, met bestemming naar Java. Met het oog op het aan boord voorkomen van enkele gevallen van cholera, werd de *Merapi* van 31 Augustus tot 8 September naar zee gezonden om een kruistocht te maken in de Java-zee. Den 13den September stoomde deze bodem naar Soerabaija, om aldaar van ketels te verwisselen en herstellingen te ondergaan, welke in het najaar van 1889 zouden afloopen.
788	6	8	103	*b*) 37	98	39	156	70	Batavia (als wachtschip).	Bleef tot 14 Mei 1888 in het station Celebes en onderhoorigheden, onderging toen eenige herstellingen te Soerabaija, keerde den 10den Juli in het station terug, werd den 29sten September aan dit station onttrokken, convoieerde het kabelschip *Seine*, belast met het leggen van den telegraafkabel tusschen Makasser en Java, vertrok daarna naar Batavia, deed van 27 October tot 4 Februari 1889, tijdens de afwezigheid van de *Gedeh*, dienst als wachtschip in de haven Tandjong Priok (Batavia) en kwam den 23sten Maart in het station Noordelijk Sumatra om aldaar de *Java* te vervangen.
370	4	6 à 7	70	22	68	22	66	21	Palembang.	Vertrok, nadat de maritieme macht op de Djambi-rivier den 13den Juli 1888 was ontbonden, naar Palembang, deed van 30 Juli een kruistocht langs de kusten van het Djambische rijk, keerde den 24sten Augustus te Palembang terug en maakte den 29sten September een aanvang met de opneming van de geul der Soensang-rivier.
	4	8 à 9	....	....	....	....	....	....	....	Sedert October 1888, na herstellingen te hebben ondergaan, in conservatie opgenomen.
679	4	8	....	....	....	....	....	....	....	
198	4	6	45	22	47	22	46	19	Pontianak (Wester-afdeeling van Borneo).	Vertrok, toen de maritieme macht op de Djambi-rivier den 13den Juli 1888 was ontbonden, naar Riouw, deed van 19 Juli tot 31 Augustus een tocht naar de Oostkust van Sumatra en werd daarna naar Pontianak gedirigeerd om, in overleg met den resident der Wester-afdeeling van Borneo, de verschillende plaatsen en rivieren van dat gewest te bezoeken.
210	4	6 à 7	45	22	58	23	42	20	Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station der Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo aangewezen.
229	2	5	25	58	24	58	23	58	Bawean (Soerabaija).	Beëindigde de opneming van de Karimon-Djawa-eilanden, verrichtte loodingen tusschen gemelde eilanden en Java, onderging van 17 Mei tot 13 Juli eenige herstellingen te Soerabaija en maakte daarna een aanvang met de opneming van het eiland Bawean.
....	2	....	19	48	16	49	17	48	Oostkust van Sumatra.	Na de opneming van Madura te hebben volbracht, kwam de *Blommendal* den 11den Juli 1888 te Batavia en vertrok den 23sten

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten te:	Te water gelaten in:	Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Afmetingen (in meters). Lengte tusschen de loodlijnen.	Lengte voor het dokken.	Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).	Waterverplaatsing (in tonnen zeewater).	Tonnen-inhoud (in tonnen van 2.83 M³.) bruto.	netto.
Melvill van Carnbee. (Schoenerbrik).	comp. bouw gezinkt.	Amsterdam	1882	1 Jan. 1883	28.50	29.46	8.36	3.50	299	176	?
Wachtschepen.											
Gedeh.	hout gekoperd	Soerabaija	1874	10 Sept. 1875	69	77.15	17.60	3.75	1422	1710.3	1625
Soerabaija.	id.	Id.	1867	1 Nov. 1871	64	71.90	15.60	4 30	1416	1326	?

AUXILIAIR

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten te:	Te water gelaten in:	Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Lengte tusschen de loodlijnen.	Lengte voor het dokken.	Wijdte buitenwerks.	Grootste diepgang (achter).	Waterverplaatsing.	Tonnen-inhoud bruto.	netto.
Ramtorenschepen.											
Koning der Nederlanden	ijzer	Amsterdam	1874	15 Juni 1878	81.80	85.24	15.20	6	5 400	2 600	1 228
Prins Hendrik der Nederlanden . . .	id.	Birkenhead	1866	25 Mei 1876	70.14	73.53	13.42	5.70	3 375	1 860	850
Schroefstoomschepen 1e klasse.											
De Ruijter	ijzer gezinkt	Amsterdam	1880	27 Oct. 1885	80	84.32	13.10	6.80	3 479	2 160	997

d) **Het aantal vuurmonden is in 1888 met 4 verminderd.**

Stoom-ver-mogen (in indi-cateur paarde-krach-ten).	Aan-tal vuur-mon-den.	Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de 10 pct. bovenrol). Euro-peanen.	Inlan-ders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1887. Euro-peanen.	Inlan-ders.	31 Dec. 1888. Euro-peanen.	Inlan-ders.	Waar bij het einde van 1888 gestationneerd.	*Verdere aanteekeningen* (die ook het 1ste kwartaal 1889 betreffen en, wat het jaar 1888 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G van 't vorig verslag).
										daaraanvolgende naar de Oostkust van Sumatra, ter opneming van het gedeelte dier kust tusschen hoek Sekapong en straat Banka.
....	2	....	19	48	16	45	17	47	Straat Madura.	Zette de opneming langs de Noordkust van Java voort tot nabij Duiven-eiland, benoorden straat Bali.
....	*d*) 6	....	122	39	180	60	82	28	Soerabaija (in reparatie).	Werd van 27 October 1888 tot 4 Februari 1889 aan den dienst onttrokken om te Soerabaija herstellingen te ondergaan, gedurende welk tijdsverloop de *Bromo* tijdelijk te Batavia als wachtschip werd gebezigd.
....	4	....	122	32	160	100	181	82	Soerabaija.	—
ESKADER.										
4 500	8	12	234	73	193	64	175	60	Soerabaija (in herstelling).	Sedert den 16den October 1887 te Soerabaija, ten einde herstellingen te ondergaan, welke in April 1889 zouden afloopen.
2 000	8	11	229	57	217	54	214	55	Makasser.	Vertoefde gedurende het grootste gedeelte van het behandelde tijdvak ter reede van Makasser en deed van daar uit maandelijks oefeningstochten. Van 20 tot 30 Juni 1888 nam de *Prins Hendrik*, in vereeniging met de *Madura* en het gouvernementsstoomschip *Sperwer*, deel aan de tuchtiging van de kampongs aan de monding der Karama-rivier (Mamoedjoe), vertrok den 3den Juli naar Soerabaija, dokte aldaar, keerde den 15den September te Makasser terug, verliet den 9den October weder deze plaats met bestemming naar den Solor-archipel, alwaar, in vereeniging met de *Benkoelen*, eenige kampongs getuchtigd werden, en verleende bij terugkomst te Makasser hulp aan het in den paketdienst varende stoomschip *Bromo*, dat in de Spermundes-archipel op het rif Batoe Lola was gestrand. Den 16den Maart 1889 werd de *Prins Hendrik* naar Soerabaija opgeroepen om te dokken.
3 305	14	14	279	65	268	62	254	60	Batavia.	Lag tot 26 Juni 1888 te Batavia beschikbaar voor den dienst, vertrok toen naar Padang, om van daar uit een nautisch onderzoek in te stellen naar de veiligste ankerplaats op het eiland Pora van de Mentawei-groep, keerde daarna naar Batavia terug, kruiste met het oog op den gezondheidstoestand der bemanning van 4 tot 8 October in de Java-zee, stevende den 29sten October met de korvet *Gedeh* op sleeptouw naar Soerabaija, om aldaar te dokken en eenige herstellingen aan de werktuigen te ondergaan, kwam daarna den 4den Januari 1889 weder te Batavia, deed van 25 Februari tot 18 Maart een kruistocht in den Indischen Oceaan bezuiden Java tot oefening van officieren en

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten		Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Afmetingen (in meters).				Water-verplaatsing (in tonnen zee-water).	Tonnen-inhoud (in tonnen van 2.83 M^3.)	
		te:	in:		Lengte tusschen de loodlijnen.	Lengte voor het dokken.	Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).		bruto.	netto.
Van Speijk . . .	ijzer gezinkt.	Amsterdam	1882	10 Aug. 1887	80	84.32	13.10	6.80	3 479	2 160	997

e) Hieronder ook eenig aan wal gedetacheerd personeel (3 officieren en 14 minderen) voor functiën, waarop bij de „Bepaalde sterkte" niet is gerekend.
f) Als voren, namelijk 3 officieren en 8 minderen.

Tonnen-[illegible] in tonnen [illegible] 2,83 M³	Stoom-vermogen (in indicateur paardekrachten).	Aantal vuurmonden.	Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de 10 pct. bovenrol). Europeanen.	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de 10 pct. bovenrol). Inlanders.	BEMANNING. Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1887. Europeanen.	31 Dec. 1887. Inlanders.	31 Dec. 1888. Europeanen.	31 Dec. 1888. Inlanders.	Waar bij het einde van 1888 gestationneerd.	*Verdere aanteekeningen* (die ook het 1ste kwartaal 1889 betreffen en, wat het jaar 1888 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G van 't vorig verslag).
											equipage en lag vervolgens te Tandjong Priok (Batavia) gereed voor den dienst.
2160	2 891	14	14	279	65	282	64	268	63	Atjeh.	Was den 29sten Maart 1888 van Batavia te Amboina aangekomen, vertrok den 10den April van daar in vereeniging met de *Java*, de *Flores* en het gouvernements-stoomschip *Arend*, naar de Timorlaut-eilanden, stevende nadat het doel van dit machtsvertoon bereikt was, den 21sten April naar Soerabaija, om aldaar te dokken en eenige noodzakelijke herstellingen aan de werktuigen te ondergaan, keerde na afloop daarvan den 24sten Augustus te Batavia terug en vertrok den 7den November, in vereeniging met de *Padang* en de *Bali*, eerst naar Riouw tot het doen van oefeningstochten en vervolgens van daar naar Atjeh om de noordkust van dat gewest, van af Batoe Poetih tot Koeala Merdoe, voor allen in- en uitvoer te sluiten. Op 27 December kwam het schip daartoe te Segli aan.
				2 576	949	*e*) 2578	1 002	*f*) 2438	970		
	Personeel aan wal (in functiën waarop bij de »Bepaalde sterkte" is gerekend)			16	»	17	»	15	»		
	Totalen . . .			2 592	949	2 595	1 002	2 453	970		

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE G.

N°. 9.

(Zie hoofdst. § , van het verslag.)

OVERZICHT

VAN DE

SAMENSTELLING DER GOUVERNEMENTS-MARINE

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

over het jaar 1888.

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten te:	Te water gelaten in:	Wanneer bij de gouvernements-marine in dienst gesteld.	Afmetingen (in meters). Lengte.	Afmetingen (in meters). Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Afmetingen (in meters). Grootste diepgang (achter).	Waterverplaatsing (in tonnen zeewater).	Stoomvermogen (in paardekrachten). nominaal.	Aantal vuurmonden.	Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen.)
ZEESTOOMSCHEPEN.											
Schroefstoomschepen.											
Havik	comp. bouw (gekoperd)	Glasgow	1878	4e kwart. 1878	43.26	6.10	3.50	338	50	6	8
Zeemeeuw	id.	Id.	1878	26 Sept. 1878	43.26	6.10	3.50	338	50	6	8
Valk	id.	Vlissingen	1880	15 Oct. 1880	43.26	6.10	3.50	348	50	6	8
Arend	id.	Id.	1880	15 Dec. 1880	43.26	6.10	3.50	348	50	6	8
Zwaluw	id.	Id.	1882	. . Oct. 1882	43.26	6.10	3.50	373	50	6	8 1/4
Condor	id.	Id.	1885	19 Mei 1886	43.26	6.10	3.50	330	50	6	8 1/4
Gier	ijzer	New-Castle	1877	15 Aug. 1886	45.50	9	2.90	p. m. 550	70	6	5 1/2
Albatros	id.	Renfrew (Schotland)	1877	10 Maart 1887	43.50	8.75	3	601	70	6	7
Sperwer	id.	New-Castle	1877	28 Juli 1887	45.50	9	3	p. m. 550	70	6	7
Reiger.	comp. bouw (gekoperd)	Fijenoord	1887	30 Juni 1888	42.80	6.70	3.50	?	50	6	8 3/4
Raderstoomschepen.											
Tagal	hout (gekoperd)	Soerabaija	1875	1 Nov. 1876	48.15	11.20	2.80	370	80	6	6
Ternate	id.	Id.	1876	1 Aug. 1877	43.30	11.34	2.80	300	80	6	6
RIVIERSTOOMSCHEPEN.											
Raderstoomschepen.											
Boni	ijzer	Liverpool	1855	 1859	37.54	12	1.5	p. m. 100	60	5	5 3/4
Singkawang. . . .	hout (gekoperd)	Soerabaija	1876	1 Jan. 1877	33.66	9.20	2	176	30	4	6
Sampit	id.	Id.	1878	. . Nov. 1878	33.66	9.20	1.80	176	30	4	6
Koetei.	id.	Id.	1878	. . April 1879	33.66	9.20	2.20	176	30	4	6
Djambi	id.	Dassoon (Rembang)	1881	1 Jan. 1882	33.66	9.20	2	150	30	4	6
Indragiri	id.	Id.	1881	1 Jan. 1882	33.66	9.20	1.90	176	30	4	6
VAARTUIGEN VOOR SPECIALE DIENSTEN.											
Schroefstoomschip.											
Argus.	ijzer	Fijenoord	1869	. . Nov. 1871	?	?	3.20	p. m. 350	60	2	7
		Vast korps inlandsche schepelingen									
Zeilvaartuigen.											
Bebakeningsvaartuig voor Batavia. . .	hout (gekoperd)	Soerabaija	1873	4e kwart. 1873	?	?	1.50	p. m. 50	. . . .	. . . .	. . . .
Id. voor Riouw. . .	id.	Id.	1880	. . Mei 1881	?	?	?	?	. . . .	. . . .	. . . .
Raderstoomschip.											
Bogor	id.	Id.	1873	30 Sept. 1873	33.66	9.20	1.90	176	30	. . . .	6 1/2
KLEINE ZEILVAARTUIGEN.			Vast korps Europeesche schepelingen								
21 adviesbooten . .	Ieder vaartuig bemand met 11 inlanders en bewapend met 2 één-ponds bronzen kanonnen, 6 achterlaadgeweren en 5 sabels										

BEMANNING.						Waar gestationneerd op 31 December 1888.
Bepaalde sterkte.		Aanwezige sterkte volgens op onderstaande tijdstippen ingediende rapporten.				
		1 Januari 1888.		1 Januari 1889.		
Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	
8	37	8	38	8	42	Menado-Ternate
8	37	8	35	8	43	Atjeh *a)*
8	37	8	41	8	39	Sumatra's Westkust *b)*
8	37	8	33	8	43	Amboina
8	37	8	35	8	43	. . . . . *c)*
8	37	8	36	8	39	Atjeh
8	37	. . . .	. . . .	9	35	Banka en Billiton *d)*
8	37	8	39	8	43	Atjeh *e)*
8	37	8	30	8	39	Celebes *f)*
8	37	. . . .	. . . .	8	39	Madura *g)*
8	37	8	37	8	43	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo *h)*
8	37	8	42	8	38	Oostkust van Sumatra *i)*
6	30	6	34	6	41	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo *k)*
4	23	4	25	4	24	Westerafdeeling van Borneo
. . . .	. . . .	4	22	. . . .	. . . .	. . . . . *l)*
4	23	4	23	4	23	Palembang
4	23	4	23	4	25	. . . . *m)*
4	23	4	23	4	27	Riouw *n)*
. . . .	. . . .	7	36	. . . .	. . . .	. . . . . *o)*
. . . .	566	. . . .	552	. . . .	626	
1	*s)* 10	1	*s)* 10	1	*s)* 10	Batavia *p)*
. . . .	*s)* 14	»	*s)* 14	»	*s)* 14	Riouw *q)*
2	*s)* 11	2	*s)* 11	2	*s)* 11	Batavia *r)*
t) 121	. . . .	*u)* 116	. . . .	*u)* 122	. . . .	
. . . .	*v)* 242	. . . .	*w)* 354	. . . .	231	1 op Java en 20 in de buitenbezittingen *x)*

VERDERE AANTEEKENINGEN

(die ook de eerste drie maanden van 1889 betreffen).

a) De *Zeemeeuw* vertoefde van 2 tot 15 Mei 1888 te Pinang om van een nieuw roer te worden voorzien.

b) De *Valk* was van 20 September 1887 tot 8 April 1888 te Soerabaija om herstellingen te ondergaan en van ketel te verwisselen, convoicerde toen de *Boni* naar Bandjermasin en kwam den 26sten April 1888 in het station Sumatra's Westkust terug.

c) De *Zwaluw* onderging van 20 Juni 1888 tot 4 Maart 1889 belangrijke herstellingen te Soerabaija, maakte toen eene dienstreis naar Bezoeki, Madura en Bali en keerde in het laatst van Maart 1889 naar Timor terug.

d) De *Gier* werd den 7den April 1888, na sedert 28 Juli 1887 buiten dienst te zijn geweest om tot gouvernementsstoomschip te worden ingericht, te Onrust weder in dienst gesteld, vertrok den 16den Juni naar Soerabaija, vertoefde aldaar tot 29 October om verdere vertimmeringen te ondergaan en werd toen aangewezen om in de wateren van Banka en Billiton dienst te doen.

e) De *Albatros* was van 12 April tot 12 Mei 1888 en van 12 Februari tot 4 Maart 1889 te Singapore om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.

f) De *Sperwer* was van 17 Mei tot 9 Juni 1888 en van 23 December 1888 tot 25 Januari 1889 uit het station afwezig om te Soerabaija te dokken en de noodige voorzieningen te ondergaan.

g) De *Reiger* kwam den 30sten Juni 1888 in dienst en werd aangewezen om voor de gewesten Soerabaija, Madura, Bali en Lombok, Bezoeki en Pasoeroean dienst te doen.

h) De *Tagal* was van 18 Juni tot 8 Juli en van 26 September tot 7 October 1888 uit het station afwezig om te Soerabaija te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.

i) De *Ternate* vertoefde van 6 Mei tot 7 Juni 1888 te Riouw ter wille van de gezondheid der bemanning.

k) De *Boni* was van 28 Maart tot 8 April 1888 uit het station afwezig om te Soerabaija te worden onderzocht en de noodige voorzieningen te ondergaan.

l) De *Sampit*, den 7den April 1888 buiten dienst gesteld, werd nog in diezelfde maand verkocht.

m) De *Djambi* vertrok den 11den November 1888 uit het station Riouw, kwam den 24sten dier maand te Soerabaija, deed van 5 tot 13 December eene reis naar Pasoeroean en Banjoewangi en keerde toen te Soerabaija terug om herstellingen te ondergaan, welke in Juni 1889 zouden afloopen.

n) De *Indragiri* vertrok den 11den Maart 1888 van Djambi naar Soerabaija, onderging tot 19 September voorzieningen en betrok toen het station Riouw.

o) De *Argus* werd den 9den Mei 1888 voor verderen dienst afgekeurd en den 26sten daaraanvolgende verkocht.

p) Dit zeilvaartuig, bestemd voor den dienst der bebakening in de vaarwaters van Batavia, onderging nu en dan voorzieningen te Tandjong Priok.

q) Dit zeilvaartuig is bestemd voor den dienst der bebakening in de residentie Riouw.

r) De *Bogor*, bestemd voor de gemeenschap tusschen Batavia en Onrust, deed ook andere diensten; het vaartuig onderging nu en dan voorzieningen te Onrust en te Tandjong Priok.

s) Deze opvarenden behoeven geene vaste dienstverbintenis aan te gaan.

t) Het korps Europeesche schepelingen is organiek 122 man sterk, zijnde één gezaghebber gedetacheerd bij het departement der marine.

u) Hierbij moet nog gerekend worden op den gezaghebber, bedoeld in de voorgaande aanmerking.

v) Berekend voor eene compleete sterkte van 22 vaartuigen.

w) Op 1 Januari 1888 waren in dienst 33 adviesbooten, welke om volledig bemand te zijn 363 koppen vereischten.

x) Verdeeld over zeven gewesten, als volgt:
1 in Japara, 4 ter Sumatra's Westkust, 2 in Riouw, 4 in de Westerafdeeling van Borneo, 4 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 3 in het Gouvernement Celebes en onderhoorigheden en 3 in de residentie Timor.
In de residentie Palembang ontbrak de eenige adviesboot, die er organiek moest zijn.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE H.

N°. 10.

(Zie hoofdst. F, § 2, van het verslag.)

LIJST VAN NAAMLOOZE VENNOOTSCHAPPEN, in 1888 in NEDERLANDSCH-INDIË en in NEDERLAND tot stand gekomen, deze laatsten voor zooveel haar werkkring zich uitstrekt tot NEDERLANDSCH-INDIË.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
			A. In Nederlandsch-Indië tot stand gekomen.				
						Indisch besluit dd.	Javasche Courant dd.
1	Houtaankap- en cultuur maatschappij Kedong Banteng.	Samarang.	De verdere exploitatie van de ten behoeve der naamlooze vennootschap aangekochte, in Soerakarta gelegen landbouwonderneming Kedong Banteng met den daaraan verbonden houtaankap.	ruim 50 jaar.	f 100 000 (verdeeld in 100 aandeelen van f 1000).	23 Febr. 1888, n°. 8.	20 Maart 1888, n°. 23.
2	Bouw-maatschappij Kepoetran.	Soerabaija.	De exploitatie van het landgoed Kepoetranlor te Soerabaija door verhuur van den grond en van daarop te bouwen huizen en c.q. de verkoop van gedeelten van genoemd land.	100 jaar.	f 900 000 (verdeeld in 1800 aandeelen van f 500).	17 Mei 1888, n°. 22.	8 Juni 1888, n°. 46.
3	Medan-Hôtel-maatschappij.	Medan.	De verdere exploitatie van het door een der oprichters van de vroegere eigenaren overgenomen Medan-Hôtel te Medan (Sumatra's Oostkust) en het drijven van alle zaken, welke daarmede verband houden.	50 »	f 110 000 (verdeeld in 110 aandeelen van f 1000).	11 Juni 1888, n°. 10.	18 Sept. 1888, n°. 75.
4	Cultuur-maatschappij Widoro Ardjo.	Samarang.	De verdere exploitatie van de door een der oprichters in de vennootschap ingebrachte landbouwonderneming Widoro-Ardjo, gelegen in Soerakarta.	50 »	f 50 000 (verdeeld in 100 aandeelen van f 500).	5 Juli 1888, n°. 11.	24 Juli 1888, n°. 59.
5	Cultuur-maatschappij Tjiblagoeng.	Soekaboemi.	De exploitatie, door beplanting met kapok en andere gewassen, van een kort te voren aan een der oprichters in erfpacht toegezegd perceel woeste gronden in het district Tjiblagoeng der afdeeling Tjiandjoer (residentie Preanger Regentschappen).	75 »	f 100 000 (verdeeld in 200 aandeelen van f 500).	5 Juli 1888, n°. 20.	25 Sept. 1888, n°. 77.
6	Soerabaijasch Heeren-modemagazijn DE BRAUWERE EN GEIRNAERT.	Soerabaija.	De verdere exploitatie van het kleermakersbedrijf, tot dusver gedreven onder de firma-benaming van »de Brauwere en Geirnaert ".	50 »	f 150 000 (verdeeld in 150 aandeelen van f 1000).	6 Juli 1888, n°. 30.	24 Juli 1888, n°. 59.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
						Indisch besluit dd.	Javasche Courant dd.
7	Cultuur-maatschappij Gambar.	Soerakarta.	De ontginning en exploitatie van de in April 1887 aan een der oprichters in erfpacht toegezegde perceelen woeste gronden, bekend onder de namen Gambar I en II, gelegen in het district Blitar (residentie Kediri), en c. q. de exploitatie van andere later te verkrijgen gronden.	75 jaar.	f 165 000 (verdeeld in 165 aandeelen van f 1000).	10 Aug. 1888, n°. 5.	11 Sept. 1888, n°. 73.
8	Cultuur-maatschappij Pengadjaran.	Soerabaija.	De verdere exploitatie van de aan de oprichters toebehoorende koffie-onderneming Pengadjaran, gelegen deels in de residentie Soerabaija en deels in de residentie Kediri, en c. q. de exploitatie van andere later te verkrijgen gronden.	60 »	f 990 000 (verdeeld in 198 aandeelen van f 5000).	18 Aug. 1888, n°. 19.	7 Sept. 1888, n°. 72.
9	Cultuur-maatschappij Poerwodadi.	Batavia.	De verdere exploitatie van de door een der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte suikerondernemingen Poerwodadi en Nieuw-Poerwodadi, gelegen in de residentie Madioen, de eerste werkende op contract met het Gouvernement.	± 24 jaar.	f 500 000 (verdeeld in 1000 aandeelen van f 500).	29 Aug. 1888, n°. 30.	14 Sept. 1888, n°. 74.
10	Borneo-Tabak-maatschappij Samarang.	Samarang.	Het ontginnen, bebouwen en exploiteeren van binnen het grondgebied van de British North-Borneo Company (Limited) gelegen gronden, daartoe aan de vennootschap in huur, erfpacht of eigendom afgestaan en later af te staan; het drijven van handel in de daardoor verkregen producten, en hetgeen daarmede in verband staat.	± 75 jaar.	f 300 000 (verdeeld in 300 aandeelen van f 1000).	30 Aug. 1888, n°. 14.	14 Sept. 1888, n°. 74.
11	Marudu-Bay Tabak-maatschappij.	Batavia.	Het verkrijgen van gronden in Noord-Borneo (buiten het Nederlandsch gebied), het weder verkoopen dier gronden of het beplanten daarvan met tabak.	30 jaar.	f 300 000 (verdeeld in 600 aandeelen van f 500).	29 Sept. 1888, n°. 13.	30 Oct. 1888, n°. 87.
12	Poh-Goenoeng cultuur-maatschappij.	Blitar.	De verdere exploitatie, c. q. ook voor de teelt van andere producten, van de door een der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte, op erfpachtsgronden gevestigde koffie-onderneming Poh Goenoeng, gelegen in het district Djambean (residentie Kediri).	75 »	f 148 000 (verdeeld in 37 aandeelen van f 4000).	19 Dec. 1888, n°. 8.	22 Jan. 1889, n . 6.
13	Cultuur-maatschappij Koetoekan.	Samarang.	Het huren en exploiteeren van de gronden, vroeger behoord hebbende tot de koffie- en indigo-onderneming Kakoem, gelegen in de afdeeling Sragen der residentie Soerakarta.	bijna 51 jaar.	f 60 000 (verdeeld in 60 aandeelen van f 1000).	26 Dec. 1888, n°. 15.	15 Jan. 1889, n°. 4.

B. In Nederland tot stand gekomen.

						Kon. besluit dd.	Staatscourant dd.
I.	Scheepsagentuur, voorheen J. DAENDELS en C°.	Rotterdam.	1°. De voortzetting van het cargadoorsbedrijf, laatstelijk uitgeoefend door de firma J. DAENDELS & C°. te Batavia en op andere plaatsen in Neder-	± 25 jaar.	f 100 000 (verdeeld in 100 aandeelen van f 1000).	25 Jan. 1888, n°. 21.	13 Juni 1888, n°. 138.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
						Kon. besluit dd.	Staatscourant dd.
			landsch-Indië; — 2°. het drijven van cargadoorszaken, het expedieeren van goederen, zoo te water als te land, en het bezorgen van assurantiën; — 3°. het optreden als agent van reederijen of zeil- en stoomvaart-maatschappijen; — en 4°. het drijven van commissiehandel in steenkolen en andere artikelen, die als scheepsballast naar Indië worden uitgezonden.				
II.	Kinacultuur-maatschappij Tjikembar.	Amsterdam	Het in cultuur brengen en exploiteeren van de door een der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte erfpachtsperceelen Tjikembar I en II, gelegen in de afdeeling Soekapoera Kollot (residentie Preanger Regentschappen).	30 jaar.	f 100 000 (verdeeld in 100 aandeelen van f 1000).	3 Febr. 1888, n°. 19.	31 Maart 1888, n°. 78.
III.	Cultuur-maatschappij Gending.	Id.	De exploitatie, voor zooveel de aan de oprichters toebehoorende 4/5 gedeelten betreft, van de op contract met het Gouvernement werkende suikeronderneming Gending in de residentie Probolinggo.	± 25 jaar.	f 500 000 (verdeeld in 1000 aandeelen van f 500).	20 Febr. 1888, n°. 1.	30 Maart 1888, n°. 77.
IV.	Cultuur-maatschappij der Vorstenlanden.	Id.	Het voortzetten van den handel, de zaken en de ondernemingen, tot nu toe gedreven door de naamlooze vennootschap Dorrepaalsche Bank der Vorstenlanden, en het vereffenen van de zaken dezer Bank, en verder in het algemeen: het uitoefenen van commissiehandel, het drijven van landbouwondernemingen en daaraan verbonden fabrieken of nijverheid in Nederlandsch-Indië, het doen van voorschotten op te consigneeren producten, het doen verwerken en ten vervoer en verkoop geschikt maken van de te verkrijgen producten en het doen vervoeren en verkoopen daarvan.	25 jaar.	f 10 265 000 (verdeeld in 20 530 aandeelen van f 500).	23 Febr. 1888, n°. 7.	29 Maart 1888, n°. 76.
V.	Siak Tin- en Landbouw-maatschappij.	Id.	Het in Siak (allereerst door overneming van de op 11 Augustus 1887 ingegane » Mijnconcessie Siak ", bedoeld op blz. 242 van 't vorig verslag) en elders in Nederlandsch-Indië ontginnen van delfstoffen, het bereiden der ertsen; de bereiding en verkoop van het product, het telen van landbouwproducten, het ondernemen van houtaankappingen, het in huur of erfpacht geven of nemen van gronden en in het algemeen het drijven van industrieele of landbouwondernemingen.	75 »	f 2 400 000 (verdeeld in 20 000 aandeelen van f 120).	1 Maart 1888, n°. 62.	11 April 1888, n°. 86.
VI.	Stoomvaart-maatschappij Holland.	Id.	Het overvoeren van mails, alsmede de passagiers- en vrachtvaart naar, van en in Nederlandsch-Indië, alsmede op andere havens,	25 »	f 7 200 000 (verdeeld in 1200 aandeelen van f 6000).	3 Maart 1888, n°. 8.	5 April 1888, n°. 81.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
						Kon. besluit dd.	Staatscourant dd.
			door middel van stoomschepen, daartoe in eigendom, in huur of krachtens anderen titel verkregen, en verder al zoodanige verrichtingen als kunnen dienen om aan de schepen behoorlijke vracht te bezorgen.				
VII.	Koffie- en kinacultuur-maatschappij Pagilaran.	Amsterdam.	De overneming en verdere exploitatie van de door een der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte op erfpachtsgronden gevestigde koffie- en kinaonderneming Pagilaran, gelegen in de residentie Pekalongan, en voorts c. q. van later door de vennootschap te verkrijgen gronden in Nederlandsch-Indië.	50 jaar.	f 1 000 000 (verdeeld in 2000 aandeelen van f 500).	18 Maart 1888, n°. 1.	5 April 1888, n°. 81.
VIII.	Steenkolen-maatschappij Oost-Borneo.	Id.	De ontginning van steenkolen bevattende gronden ter Oostkust van Borneo, o. a. in Koetei (krachtens de daartoe door drie der oprichters verkregen concessie [1])), het exploiteeren der bij de ontginningen behoorende inrichtingen, het voor vervoer en verkoop geschikt maken van de verkregen steenkolen, het maken van briquetten en cokes, het doen vervoeren en verkoopen van een en ander en alle met dit doel in verband staande verrichtingen.	± 75 jaar.	f 1 200 000 (verdeeld in 2400 aandeelen van f 500).	13 April 1888, n°. 14.	15 Juni 1888, n°. 140.
IX.	De Indische Crediet-vereeniging.	Rotterdam.	Het tegen commissieloon verschaffen van geldelijke faciliteiten bij uitzendingen aan overzeesche huizen, in de eerste plaats aan de te Soerabaija en Padang gevestigde commanditaire handelsvereeniging M. Stibbe & C°., het consigneeren en doen consigneeren aan die huizen, en het verleenen van voorschot op zulke consignatiën.	10 jaar.	f 100 000 (verdeeld in 100 aandeelen van f 1000).	20 April 1888, n°. 18.	13 Juni 1888, n°. 138.
X.	Pasoeroeansche Koffiecultuur-maatschappij.	Amsterdam.	De verdere exploitatie voor de koffiecultuur van de van een der deelhebbers aan te koopen, reeds gedeeltelijk in ontginning zijnde, erfpachtsperceelen Soepit Oerang A, Kalisat en Pondok Banteng, gelegen in het district Toeren der afdeeling Malang (residentie Pasoeroean), en voorts het in cultuur brengen of exploiteeren van zoodanige andere landen, als waartoe later mocht worden besloten.	50 »	f 500 000 (verdeeld in 500 aandeelen van f 1000).	29 April 1888, n°. 12.	13 Juni 1888, n°. 138.
XI.	Cultuur-maatschappij Goemoel Djogonallan.	Utrecht.	De verdere exploitatie van de door de oprichters in de vennootschap ingebrachte indigo- en tabaksonderneming Goemoel Djogonallan, gelegen in de afdeeling Klatten der residentie Soerakarta, zoomede het exploiteeren c. q. van bij te huren gronden of van wellicht door overneming of ruiling van huurrechten te verkrijgen gronden.	50 »	f 300 000 (verdeeld in 300 aandeelen van f 1000).	31 Mei 1888, n°. 24.	8 Aug. 1888, n°. 186.

1) Zie vorig verslag blz. 243.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
						Kon. besluit dd.	Staatscourant dd.
XII.	Amsterdam-Siak-Tabak-maatschappij.	Amsterdam.	De overneming en de exploitatie, in de eerste plaats voor de tabakscultuur, van de aan een der deelhebbers door het inlandsch bestuur van Siak (residentie Oostkust van Sumatra) afgestane woeste gronden en c. q. van andere in Nederlandsch-Indië te verkrijgen gronden.	± 30 jaar.	f 1 000 000 (verdeeld in 1000 aandeelen van f 1000).	13 Juni 1888, n°. 25.	19 Juli 1888, n°. 169.
XIII.	Maatschappij tot exploitatie van de suikerfabrieken Phaiton en Olean.	Rotterdam.	De exploitatie der door de oprichters in de vennootschap ingebrachte, op contract met het Gouvernement werkende suikerfabrieken Phaiton en Olean, de eerste gelegen in de residentie Probolinggo, de andere in de residentie Bezoeki.	± 50 jaar.	f 1 500 000 (verdeeld in 300 aandeelen van f 5000).	13 Juni 1888, n°. 26.	Id.
XIV.	Oost-Java Stoomtram-maatschappij.	's-Gravenhage	Het aanleggen en exploiteeren van stoom- en andere tramwegen op Java, voornamelijk in het oostelijk deel (reeds zijn door deze vennootschap aanvaard twee door anderen verkregen vergunningen voor den aanleg van stoomtramwegen in Soerabaija, namelijk van de hoofdplaats Soerabaija naar Sepandjang, en van Modjokerto naar Ngoro).	99 jaar.	f 3 000 000 (verdeeld in 3000 aandeelen van f 1000).	27 Juni 1888, n°. 15.	11 Juli 1888, n . 162.
XV.	Cultuur-maatschappij Wonokitri.	Amsterdam.	De verdere exploitatie van de door de oprichters in de vennootschap ingebrachte op erfpachtsgronden gevestigde koffie-onderneming Soembergilang-Wonokitri-Karangpandan in het district Toeren der afdeeling Malang (residentie Pasoeroean), zoomede het exploiteeren van zoodanige andere gronden als waartoe later besloten mocht worden.	± 70 jaar.	f 540 000 (verdeeld in 540 aandeelen van f 1000).	29 Juni 1888, n°. 32.	1 Aug. 1888, n°. 180.
XVI.	Cultuur-maatschappij Awas Segara.	Id.	Het in ontginning brengen en exploiteeren van het door één der oprichters in de vennootschap ingebrachte erfpachtsperceel Awas Segara in het district Batoewangi der afdeeling Soekapoera Kollot (residentie Preanger Regentschappen).	± 73 jaar.	f 100 000 (verdeeld in 100 aandeelen van f 1000).	7 Juli 1888, n°. 28.	29 Sept. 1888, n°. 231.
XVII.	Oost-Sumatra Tabak-maatschappij.	Id.	Het ontginnen en bebouwen van gronden ter Oostkust van Sumatra voor de teelt van tabak en andere producten (waartoe door een der oprichters in de vennootschap is ingebracht eene door het inlandsch bestuur van Siak onder dagteekening van 8 Juli 1886 verleende landbouwconcessie, nominaal groot 10 000 bouws); voorts het drijven van eigen- en commissiehandel in die producten en het doen van voorschotten daarop.	Id.	f 1 000 000 (verdeeld in 2000 aandeelen van f 500).	7 Juli 1888, n°. 29.	1 Aug. 1888, n°. 180.
XVIII.	Nederlandsch-Borneo-Cultuur-maatschappij.	Id.	De voortzetting, uitbreiding en overneming van de van wege de oprichters, krachtens onderling contract, reeds aangevan-	± 75 jaar.	f 1 000 000 (verdeeld in 2000 aandeelen van f 500).	18 Juli 1888, n°. 23.	16 Oct. 1888, n°. 245.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
						Kon. besluit dd.	Staatscourant dd.
			gen cultuur van tabak in de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, zoomede het ondernemen c. q. van de teelt van andere voor de Europeesche markt geschikte producten.				
XIX.	Pandantojo-Koffie-maatschappij.	Gorssel.	De verdere exploitatie van de door een der oprichters in de vennootschap ingebrachte, op erfpachtsgronden gevestigde koffie-onderneming Pandantojo, gelegen in het district Djambean (residentie Kediri).	± 72 jaar.	f 180 000 (verdeeld in 72 aandeelen van f 2500).	21 Juli 1888, n°. 26.	13 Oct. 1888, n°. 243.
XX.	Rotterdam-Batjan-Cultuur-maatschappij.	Rotterdam.	De cultuur en bereiding van tabak en andere producten, zoo op de door vier der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte, bij huurcontract verkregen gronden, behoorende tot de concessie der Batjan-Maatschappij en gelegen op het eiland Batjan (residentie Ternate), als op de nader aldaar te verkrijgen gronden; het verhuren of afstaan van gronden aan derden; voorts het drijven van handel in de door eigen verbouwing verkregen producten, zoomede in andere producten afkomstig van in het rijk Batjan gelegen gronden; het drijven ook van commissiehandel daarin en het geven van voorschotten daarop.	± 68 jaar.	f 600 000 (verdeeld in 600 aandeelen van f 1000).	29 Juli 1888, n°. 28.	18 Sept. 1888, n°. 221.
XXI.	Koninklijke Paketvaart-maatschappij.	Amsterdam.	1°. De bediening van de paketvaart in den Nederlandsch-Indischen Archipel, ter uitvoering van de overeenkomst bedoeld bij de wet van 19 Maart 1888 (Nederlandsch Staatsblad n°. 48, Indisch Staatsblad n°. 95); — 2°. de uitoefening van de vracht- en passagiersvaart met eigen of gehuurde stoom- of zeilschepen, het inrichten in Nederlandsch-Indië van nieuwe of de verbetering van bestaande gelegenheden voor dokken en repareeren van schepen en machines, voor belading of ontlossing van schepen, met inbegrip van het aanschaffen van drijvend of vast materieel voor het onderhouden van de gemeenschap tusschen schip en wal; — en 3°. het deelnemen in ondernemingen die het bereiken van het doel der vennootschap bevorderen.	50 jaar.	f 6 000 000 (verdeeld in 6000 aandeelen van f 1000).	10 Aug. 1888, n°. 34.	26 Oct. 1888, n°. 254.
XXII.	Siak Tabak-maatschappij Holland.	Rotterdam.	1°. Het ontginnen, bebouwen en exploiteeren, in de eerste plaats voor de tabakscultuur, van gronden (6000 bouws) door het in-	± 74 jaar.	f 1 000 000 (verdeeld in 1000 aandeelen van f 1000).	23 Aug. 1888, n°. 102.	23 Oct. 1888, n°. 251.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
						Kon. besluit dd.	Staatscourant dd.
			landsch bestuur van Siak (residentie Oostkust van Sumatra) in huur of gebruik afgestaan, en door een der deelhebbers in de vennootschap ingebracht, en c. q. van andere in Nederlandsch-Indië te verkrijgen gronden; — 2. het eventueel van derden in consignatie nemen van in Indië geteelde producten en het geven van voorschot daarop.				
XXIII.	Cultuur-maatschappij Pakan Baroe.	Rotterdam.	1°. Het ontginnen en exploiteeren, in de eerste plaats voor de tabakscultuur, van de gronden begrepen in eene in de vennootschap ingebrachte door het inlandsch bestuur van Siak (residentie Oostkust van Sumatra) verleende concessie voor landontginning nabij de Tapong-kanan-rivier, en c. q. van andere in Nederlandsch-Indië te verkrijgen gronden; — 2°. het drijven, des gewenscht, van commissiehandel in tabak of andere producten, zoomede het verstrekken van voorschotten daarop.	75 jaar.	f 600 000 (verdeeld in 600 aandeelen van f 1000).	27 Aug. 1888, n°. 36.	1 Nov. 1888, n°. 259.
XXIV.	Cultuur-maatschappij Esperanza.	Amsterdam.	De verdere exploitatie, c. q. ook voor de teelt van andere producten, van de door twee der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte, op erfpachtsgronden gevestigde koffie-onderneming Esperanza in de residentie Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust).	± 40 »	f 133 000 (verdeeld in 133 aandeelen van f 1000).	8 Sept. 1888, n°. 21.	30 Oct. 1888, n°. 257.
XXV.	Samarangsche Cultuur-maatschappij.	Id.	De exploitatie van cultuurondernemingen in het algemeen, en speciaal van de landen en ondernemingen, welke door de »Samarangsche Handelscompagnie" in liquidatie in de nieuwe vennootschap zijn ingebracht.	60 »	f 100 000 (verdeeld in 2000 aandeelen van f 500).	24 Sept. 1888, n°. 22.	12 Jan. 1889, n°. 10.
XXVI.	Maatschappij tot exploitatie van het koffieland Gansiran.	's-Gravenhage	De verdere exploitatie van de door vier der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte, op erfpachtsgronden gevestigde koffie-onderneming Gansiran, gelegen in het district Penanggoengan der afdeeling Malang (residentie Pasoeroean).	± 60 »	f 500 000 (verdeeld in 500 aandeelen van f 1000).	27 Sept. 1888, n°. 23.	28 Nov. 1888, n°. 282.
XXVII.	Tabakmaatschappij Sumatra.	Rotterdam.	Het ontginnen, bebouwen en exploiteeren van de door twee der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte twee perceelen grond, elk groot nominaal 3000 bouws, voor het drijven van landbouwondernemingen in concessie afgestaan door het inlandsch bestuur van Siak (residentie Oostkust van Sumatra), zoomede van andere in Nederlandsch-Indië te verkrijgen gronden; verder, des gewenscht, ook het in consignatie nemen van	± 75 »	f 1 000 000 (verdeeld in 1000 aandeelen van f 1000).	2 Oct. 1888, n°. 22.	11/12 Nov. 1888, n°. 268.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
						Kon. besluit dd.	Staatscourant dd.
			derden van in Indië geteelde producten, het geven van voorschotten daarop, zoomede het deelnemen aan de oprichting van ondernemingen voor transport en opslag van producten.				
XXVIII.	Kenteng-Cultuur-maatschappij.	Haarlem.	Het exploiteeren, voor de teelt van koffie of andere producten, van gronden op Java, in het bijzonder van de door een der oprichters in de vennootschap ingebrachte vier nog onontgonnen erfpachtsperceelen, bekend onder de namen van Kenteng I, II, III en IV en gelegen in het district Soekoredjo der residentie Kediri.	± 72 jaar.	f 190 000 (verdeeld in 76 aandeelen van f 2500).	16 Oct. 1888, n°. 21.	12 Jan. 1889, n°. 10.
XXIX.	Cultuur-maatschappij Soember Kareng.	's-Gravenhage	De overneming en verdere exploitatie van de aan de gezamenlijke oprichters toebehoorende, op contract met het Gouvernement werkende suikeronderneming Soember Kareng, gelegen in de residentie Probolinggo.	75 jaar.	f 504 000 (verdeeld in 144 aandeelen van f 3500).	16 Oct. 1888, n°. 22.	16/17 Dec. 1888, n°. 298.
XXX.	Cultuur-maatschappij Ngoesrie.	Id.	De verdere exploitatie van de door de gezamenlijke vennooten (op één na) in de vennootschap ingebrachte, op erfpachtsgronden gevestigde koffie-onderneming Ngoesrie, gelegen in de afdeeling Blitar (residentie Kediri).	70 »	f 240 000 (verdeeld in 240 aandeelen van f 1000).	15 Nov. 1888, n°. 27.	12 Jan. 1889, n°. 10.
XXXI.	Cultuur-maatschappij Kloet.	Id.	De exploitatie van gronden voor den landbouw, in de eerste plaats van het aan te koopen perceel Soember Glatik, voorheen genaamd Soepit Oeron, gelegen op de noordoostelijke helling van den Kloet in de residentie Kediri.	75 »	f 85 000 (verdeeld in 340 aandeelen van f 250).	23 Nov. 1888, n°. 27.	20/21 Jan. 1889, n°. 17.
XXXII.	Toengkal-(Sumatra) Tabakmaat-schappij.	Id.	Het ontginnen en beplanten van gronden in de afdeeling Iliran en Banjoeasin (residentie Palembang), begrepen in de door de Indische Regeering, bij besluit dd. 2 September 1886 n°. 13, aan een der vennooten voorwaardelijk toegezegde concessie [1]), en van c. q. door de vennootschap later nog te verkrijgen gronden op Sumatra; voorts het exploiteeren van de in bovengenoemde toezegging begrepen bosschen, het inzamelen, opkoopen en verkoopen van de boschproducten of het opnieuw aanplanten daarvan; de handel in de voor het drijven der onderneming benoodigde artikelen; en eindelijk het aanvaarden en exploiteeren van andere concessies van gelijke strekking als bovenvermeld, mitsgaders in het algemeen het doen van alle met een en ander in verband staande landbouw- en handelsverrichtingen.	± 75 jaar.	f 600 000 (verdeeld in 5000 aandeelen van f 120).	29 Nov. 1888, n°. 29.	26 Jan. 1889, n°. 22.

1) Zie o. a. het verslag van 1887, blz. 75, noot 2.

Volgnummer.	Naam van de vennootschap.	Waar gevestigd.	Doel.	Duur.	Kapitaal.	Datum en nummer van het besluit waarbij bewilliging op de akte van oprichting of op het ontwerp daarvan is verleend.	Datum en nummer der officieele courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
XXXIII.	Kinacultuur-maatschappij Langan Ardjo.	's-Gravenhage	De verdere exploitatie van de door een der oprichters in de vennootschap ingebrachte, op erfpachtsgronden gevestigde kina onderneming Langan Ardjo, gelegen in het district en de afdeeling Ambarawa (residentie Samarang).	50 jaar.	f 200 000 (verdeeld in 400 aandeelen van f 500).	Kon. besluit dd. 8 Dec. 1888, n°. 25.	Staatscourant dd. 29 Jan. 1889, n°. 24.
XXXIV.	Tabak-maatschappij Goemelar.	Rotterdam.	De verdere exploitatie (c. q. ook voor andere producten dan tabak) van eene door twee der oprichters in de vennootschap ingebrachte, op van de bevolking gehuurde gronden gevestigde tabaksonderneming in de districten Poeger en Djember der residentie Bezoeki, zoomede de exploitatie van mogelijk later, onder welken titel ook, te verkrijgen gronden.	± 25 jaar.	f 500 000 (verdeeld in 500 aandeelen van f 1000).	10 Dec 1888, n°. 35.	21 Febr. 1889, n°. 44.
XXXV.	Cultuur-maatschappij Soember Sengkaring.	Id.	De verdere exploitatie van de door een der deelhebbers in de vennootschap ingebrachte op erfpachtsgronden gevestigde koffie-onderneming Soember Sengkaring in de afdeeling Malang (residentie Pasoeroean).	± 66 jaar.	f 150 000 (verdeeld in 150 aandeelen van f 1000).	10 Dec. 1888, n°. 36.	8 Maart 1889, n°. 57.
XXXVI.	Cultuur-maatschappij Gempolkrep.	's-Gravenhage	De verdere exploitatie der door de oprichters in de vennootschap ingebrachte, op contract met het Gouvernement werkende suikeronderneming Gempolkrep in de afdeeling Modjokerto (residentie Soerabaija).	± 25 jaar.	f 600 000 (verdeeld in 120 aandeelen van f 5000).	16 Dec. 1888, n°. 31.	4 Maart 1889, n°. 53.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE J.

N°. 11.

(Zie hoofdst. F, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT van de FAILLIETVERKLARINGEN en van den loop der daardoor ontstane faillissementen gedurende het jaar 1888.

	Bijzondere kooplieden, behoorende tot de: Euro-peanen.	Chineezen.	andere vreemde oosterlingen. *a)*	Vennootschappen onder eene firma. *b)*	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
In 1888 voorgekomen faillietverklaringen: op eigen aangifte van den schuldenaar.	10	32	18	4	»	64
op vordering van de schuldeischers . .	1	16	4	1	»	22
op vordering van het Openbaar Ministerie	1	2	»	»	»	3
Te zamen . .	**12**	*c)* **50**	*c)* **22**	*d)* **5**	»	**89**
Onder de boedels bevonden er zich:						
met een *passief* van minder dan f 2 500.	2	10	6	»	»	18
» » » » f 2 500 tot 5 000.	1	4	6	»	»	11
» » » » 5 000 » 10 000.	»	8	3	»	»	11
» » » » 10 000 » 25 000.	3	9	3	»	»	15
» » » » 25 000 » 50 000.	6	7	3	»	»	16
» » » » meer dan 50 000.	»	5	»	3	»	8
e) Te zamen .	12	43	21	3	»	79
en met een *actief* van minder dan f 2 500	3	30	11	»	»	44
» » » » » f 2 500 tot 5 000	1	2	5	»	»	8
» » » » » 5 000 » 10 000	3	4	2	»	»	9
» » » » » 10 000 » 25 000	3	5	3	»	»	11
» » » » » 25 000 » 50 000	1	5	1	1	»	8
» » » » » meer dan 50 000	1	2	»	2	»	5
f) Te zamen .	12	48	22	3	»	85
Bij het einde des jaars waren van de bovenbedoelde faillissementen *beëindigd.* door accoord. .	1	8	4	1	»	14
» vereffening	»	6	5	»	»	11
Te zamen . .	**1**	**14**	**9**	**1**	»	**25**
en bleven dus nog *onbeëindigd*.	11	36	13	4	»	64
Totaal als boven . .	**12**	**50**	**22**	**5**	»	**89**

a) Hieronder 2 inlanders die zich bij notarieele akte aan het voor de Europeanen geldende burgerlijk en handelsrecht hadden onderworpen.
b) In 2 gevallen behoorden de firmanten niet tot de Europeanen.
c) Hieronder 1 geval van bedriegelijke bankbreuk.
d) Hieronder 1 boedel waarin een raadsman of waarin raadslieden aan de weeskamer werden toegevoegd.
e) Van 10 boedels kon het passief nog niet opgegeven worden.
f) Van 4 boedels kon het actief nog niet opgegeven worden.

	Bijzondere kooplieden, behoorende tot de:			Vennootschappen onder eene firma. *b*)	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
	Europeanen.	Chineezen.	andere vreemde oosterlingen. *a*)			
Afloop van de in 1888 aangebrachte en nog in hetzelfde jaar beëindigde faillissementen:						
Boedels waarin de *preferente* schuldeischers *ten volle* werden voldaan: bij accoord.	1	7	4	1	»	13
» vereffening	»	1	»	»	»	1
Te zamen . .	1	8	4	1	»	14
Boedels waarin aan de *concurrente* schuldeischers werd uitgekeerd:						
minder dan 10 pct. bij accoord . . .	»	1	»	»	»	1
minder dan 10 pct. » vereffening. .	»	6	5	»	»	11
van 10 tot 25 pct. bij accoord . . .	1	»	1	1	»	3
van 10 tot 25 pct. » vereffening. .	»	»	»	»	»	»
van 25 tot 50 pct. bij accoord . . .	»	6	2	»	»	8
van 25 tot 50 pct. » vereffening. .	»	»	»	»	»	»
van 50 tot 75 pct. bij accoord . . .	»	»	»	»	»	»
van 50 tot 75 pct. » vereffening. .	»	»	»	»	»	»
meer dan 75 pct. bij accoord . . .	»	1	1	»	»	2
meer dan 75 pct. » vereffening. .	»	»	»	»	»	»
Te zamen . . bij accoord . . .	1	8	4	1	»	14
Te zamen . . » vereffening. .	»	6	5	»	»	11
Totaal als op de voorgaande blz. .	**1**	**14**	**9**	**1**	**»**	**25**
Boedels waarin de *kosten* van het faillissement (het loon der weeskamer en c. q. der raadslieden daaronder begrepen) in verhouding tot het *actief* bedroegen: minder dan 10 pct.	»	1	5	1	»	7
van 10 tot 25 »	1	1	2	»	»	4
» 25 » 50 »	»	»	»	»	»	»
» 50 » 75 »	»	»	1	»	»	1
meer dan 75 »	»	6	7	»	»	13
Te zamen . .	1	*g*) 8	*g*) 15	1	»	25

g) In deze opgaven is vermoedelijk eene fout ingeslopen. Voor het cijfer 8 zal moeten gelezen worden 14, en het cijfer 15 zal moeten vervangen worden door 9. Tot verbetering van de specificatie ontbreekt het echter hier te lande aan gegevens.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE K.

N°. 12.

(Zie hoofdst. F, § 5, van het verslag)

STATISTIEK

VAN DE

GEVANGENEN IN NEDERLANDSCH-INDIË

over 1887.

Toelichting. In sommige kolommen komen de cijfers, aanwijzende het aantal op 31 December 1886, niet overeen met de eindcijfers van den staat over 1886 bij het vorig verslag opgenomen als bijlage M. De oorzaak is gelegen in het nader inkomen van verbeterde opgaven.

In de rubriek »van desertie teruggebracht" is alleen opgenomen het aantal van hen die *vóór* het jaar, waarover de statistiek loopt, ontvlucht en *in dat jaar* weder gevat zijn. Evenzoo zijn in de rubriek »door desertie verminderd" niet alle in den loop van het jaar ontvluchten opgenomen, maar alleen diegenen hunner, die bij het eind van het jaar nog niet weder gevat waren.

De op blz. 2—5 vermelde mutatiën onder de in de Buitenbezittingen aanwezige veroordeelden tot dwangarbeid betreffen ook de in Atjeh gedetacheerde dwangarbeiders. Onder deze laatsten waren de mutatiën gedurende 1887 als volgt: in de sterkte werden gebracht 625 uit andere gewesten daarheen gedetacheerde dwangarbeiders; daarentegen werden uit de sterkte afgevoerd: wegens overlijden in Atjeh 57, wegens strafeindiging 58, wegens terugzending naar Java of Padang 435 en wegens desertie 6 dwangarbeiders. Dientengevolge klom het getal der in Atjeh van elders gedetacheerde veroordeelden tot dwangarbeid gedurende 1887 van 235 (226 inlanders en 9 vreemde oosterlingen) tot 304 (292 inlanders en 12 vreemde oosterlingen).

Het aantal tot dwangarbeid buiten den ketting veroordeelde vrouwen, voor wie de straf strekt ter vervanging van de straf van dwangarbeid in den ketting, bedroeg op het einde van het jaar 1887 78.

A. Veroordeelden opgenomen in de *burgerlijke gevangenissen*

I. EUROPEANEN.

OORZAKEN VAN VERMEERDERING OF VERMINDERING.	Veroordeelden tot tuchthuis- en kruiwagenstraf en, voor zooveel de tot de militaire marine behoorende personen betreft, tot militaire gevangenisstraf.			Veroordeelden tot gevangenisstraf en, voor zooveel de tot de militaire marine behoorende personen betreft, tot militaire detentie of hechtenis.						
	Burgerpersonen		Van den militairen stand vervallen verklaarde personen.	Burgerpersonen.		Militairen tot het leger behoorende.	Personen wien tijdelijk is ontzegd het recht om als militair te dienen.	Van den militairen stand vervallen verklaarde personen.	Tot de militaire marine behoorende personen.	*in* den ketting.
	Mannen.	Vrouwen.		Mannen.	Vrouwen.					Mannen.
JAVA en										
Aanwezig op 31 December 1886. . . .	18	„	21	48	„	24	20	1	3	1815
Bijgekomen gedurende 1887:										
nieuw veroordeeld	3	„	„	84	5	27	10	„	15	1047
uit andere gewesten overgeplaatst .	„	„	„	4	„	„	3	„	„	474
van desertie teruggebracht	„	„	„	„	„	„	„	„	„	126
	3	„	„	88	5	27	13	„	15	1647
	21	„	21	136	5	51	33	1	18	3462
Verminderd gedurende 1887:										
door overlijden.	2	„	„	„	„	„	„	„	„	283
„ strafeindiging	5	„	8	92	5	36	10	„	17	192
„ verandering van strafplaats . .	1	„	4	8	„	1	3	„	„	1184
„ desertie	„	„	„	„	„	„	„	„	„	201
	8	„	12	100	5	37	13	„	17	1860
Aanwezig op 31 December 1887. . . .	13	„	9	36	„	14	20	1	1	1602
	22			72						
BUITEN										
Aanwezig op 31 December 1886. . . .	„	„	„	1	„	7	„	„	„	2781
Bijgekomen gedurende 1887:										
nieuw veroordeeld	„	„	„	11	1	25	„	„	„	651
uit andere gewesten overgeplaatst .	„	„	„	„	„	„	„	„	„	2409
van desertie teruggebracht	„	„	„	„	„	„	„	„	„	117
	„	„	„	11	1	25	„	„	„	3177
	„	„	„	12	1	32	„	„	„	5958
Verminderd gedurende 1887:										
door overlijden.	„	„	„	„	„	„	„	„	„	157
„ strafeindiging	„	„	„	11	1	27	„	„	„	487
„ verandering van strafplaats . .	„	„	„	„	„	3	„	„	„	1828
„ desertie	„	„	„	„	„	„	„	„	„	119
	„	„	„	11	1	30	„	„	„	2591
Aanwezig op 31 December 1887. . . .	„	„	„	1	„	2	„	„	„	3367
	„			3						
GEHEEL NEDER										
Aanwezig op 31 December 1886. . . .	18	„	21	49	„	31	20	1	3	4596
	39			104						
„ „ 31 December 1887. . . .	13	„	9	37	„	16	20	1	1	4969
	22			75						

of strafplaatsen, voor zooveel zij zich reeds op de hun aangewezen strafplaats bevonden.

II. INLANDERS.

Burgerpersonen.												Militairen tot het leger behoorende.		Tot de militaire marine behoorende personen.	
Veroordeelden tot dwangarbeid				Veroordeelden tot wegzending naar een oord van ballingschap.				Politioneel veroordeelden:							
buiten den ketting voor langer dan één jaar.		*buiten* den ketting voor niet langer dan één jaar.		Ter vervanging van dwangarbeid *in* den ketting.		Ter vervanging van dwangarbeid *buiten* den ketting.		tot tenarbeidstelling aan de publieke werken.		tot gevangenisstraf.		Veroordeelden tot dwangarbeid.	Veroordeelden tot tenarbeidstelling of gevangenisstraf.	Veroordeelden tot tucht-huis-, kruiwagen- en militaire gevangenisstraf.	Veroordeelden tot gevangenisstraf, militaire detentie en hechtenis.
Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.				
MADURA															
3571	350	1950	135	4	„	11	„	3583	472	661	2	10	2	10	8
2068	125	4330	314	1	„	3	„	79664	8788	66014	498	13	6	„	14
551	358	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	„	....	„	„
160 —— 2779	4 —— 487	201 —— 4531	3 —— 317	„ — 1	„ — „	„ — 3	„ — „	313 —— 79977	12 —— 8800	1 —— 66015	„ —— 498	„ — 13	„ — 6	„ —— „	„ —— 14
6350	837	6481	452	5	„	14	„	83560	9272	66676	500	23	8	10	22
651	40	49	6	„	„	„	„	42	5	2	„	„	„	„	„
1234	124	3855	266	„	„	2	„	78538	8733	66093	493	17	8	1	8
627	322	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	„	....	„	„
288 —— 2800	6 —— 492	373 —— 4277	9 —— 281	„ — „	„ — „	„ — 2	„ — „	663 —— 79243	22 —— 8760	4 —— 66099	„ —— 493	„ — 17	„ — 8	„ —— 1	„ —— 8
3550	345	2204	171	5	„	12	„	4317	512	577	7	6	„	9	14
7872				17				5413				6		23	
BEZITTINGEN															
1439	6	448	15	2	„	4	1	863	31	4	1	13	1	„	„
1076	2	725	33	„	„	„	„	24634	987	838	27	19	4	„	„
807	„	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	„	....	„	„
30 —— 1913	„ —— 2	16 —— 741	„ —— 33	„ — „	„ — „	„ — „	„ — „	25 —— 24659	„ —— 987	„ —— 838	„ —— 27	„ — 19	„ — 4	„ —— „	„ —— „
3352	8	1189	48	2	„	4	1	25522	1018	842	28	32	5	„	„
115	„	12	„	„	„	„	„	32	„	„	„	„	„	„	„
582	3	729	34	1	„	1	„	24268	979	831	27	17	4	„	„
573	3	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	„	....	„	„
54 —— 1324	„ —— 6	23 —— 764	„ —— 34	„ — 1	„ — „	„ — 1	„ — „	95 —— 24395	1 —— 980	„ —— 831	„ —— 27	„ — 17	„ — 4	„ —— „	„ —— „
2028	2	425	14	1	„	3	1	1127	38	11	1	15	1	„	„
5836				5				1177				16		„	
LANDSCH-INDIË															
5010	356	2398	150	6	„	15	1	4446	503	665	3	23	3	10	8
12510				22				5617				26		18	
5578	347	2629	185	6	„	15	1	5444	550	588	8	21	1	9	14
13708				22				6590				22		23	

A. Veroordeelden opgenomen in de *burgerlijke gevangenissen*

OORZAKEN VAN VERMEERDERING OF VERMINDERING.	III. VREEMDE OOSTERLINGEN.								
	Veroordeelden tot dwangarbeid					Politioneel veroordeelden:			
	in den ketting.	*buiten* den ketting voor langer dan één jaar.		*buiten* den ketting voor niet langer dan één jaar.		tot tenarbeidstelling aan de publieke werken.		tot gevangenisstraf.	
	Mannen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
JAVA en									
Aanwezig op 31 December 1886. . . .	49	142	8	99	5	213	5	4	„
Bijgekomen gedurende 1887:									
nieuw veroordeeld	32	48	8	221	15	3494	129	473	9
uit andere gewesten overgeplaatst. .	22	14	„	. . . .	. . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
van desertie teruggebracht	5	3	„	9	„	8	„	„	„
	59	65	8	230	15	3502	129	473	9
	108	207	16	329	20	3715	134	477	9
Verminderd gedurende 1887:									
door overlijden	3	13	„	2	„	7	„	„	„
„ strafeindiging	28	45	2	225	14	3116	120	472	9
„ verandering van strafplaats . .	21	8	8	. . . .	. . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
„ desertie	17	5	„	8	1	16	1	„	„
	69	71	10	235	15	3439	121	472	9
Aanwezig op 31 December 1887. . . .	39	136	6	94	5	276	13	5	„
	280					294			
BUITEN									
Aanwezig op 31 December 1886. . . .	73	25	„	23	„	601	3	1	„
Bijgekomen gedurende 1887:									
nieuw veroordeeld	16	31	„	56	„	5976	33	35	2
uit andere gewesten overgeplaatst .	38	11	„	. . . .	. . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
van desertie teruggebracht	„	„	„	„	„	3	„	„	„
	54	42	„	56	„	5979	33	35	2
	127	67	„	79	„	6580	36	36	2
Verminderd gedurende 1887:									
door overlijden	2	2	„	5	„	113	„	„	„
„ strafeindiging	22	5	„	51	„	5764	31	36	2
„ verandering van strafplaats . .	19	23	„	. . . .	. . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
„ desertie	3	1	„	2	„	125	„	„	„
	46	31	„	58	„	6002	31	36	2
Aanwezig op 31 December 1887. . . .	81	36	„	21	„	578	5	„	„
	138					583			
GEHEEL NEDER									
Aanwezig op 31 December 1886 . . .	122	167	8	122	5	814	8	5	„
	424					827			
„ „ 31 December 1887 . . .	120	172	6	115	5	854	18	5	„
	418					877			

of strafplaatsen, voor zooveel zij zich reeds op de hun aangewezen strafplaats bevonden.

RECAPITULATIE (I, II en III).

Europeanen.					Inlanders.				Vreemde oosterlingen.	
Burgerpersonen.		Militairen tot het leger behoorende (veroordeeld tot gevangenisstraf).	Personen van den militairen stand vervallen verklaard (of wien tijdelijk is ontzegd het recht om als militair te dienen) en personeel der militaire marine.		Burgerpersonen.		Militairen tot het leger behoorende.	Personeel der militaire marine.	Veroordeelden tot dwangarbeid.	Politioneel veroordeelden.
Veroordeelden tot tuchthuisstraf.	Veroordeelden tot gevangenisstraf.		Veroordeelden tot tuchthuis-, kruiwagen- en militaire gevangenisstraf.	Veroordeelden tot gevangenisstraf, militaire detentie en hechtenis.	Veroordeelden tot dwangarbeid of tot wegzending naar een oord van ballingschap.	Politioneel veroordeelden.				
MADURA.										
18	48	24	21	24	7836	4718	12	18	303	222
3	89	27	„	25	7888	154964	19	14	324	4105
„	4	„	„	3	1383	....	„	„	36	....
„	„	„	„	„	494	326	„	„	17	8
3	93	27	„	28	9765	155290	19	14	377	4113
21	141	51	21	52	17601	160008	31	32	680	4335
2	„	„	„	„	1029	49	„	„	18	7
5	97	36	8	27	5673	153857	25	9	314	4017
1	8	1	4	3	2133	....	„	„	37	....
„	„	„	„	„	877	689	„	„	31	17
8	105	37	12	30	9712	154595	25	9	400	4041
13	36	14	9	22	7889	5413	6	23	280	294
13999										
BEZITTINGEN.										
„	1	7	„	„	4696	899	14	„	121	605
„	12	25	„	„	2487	26486	23	„	103	6046
„	„	„	„	„	3216	....	„	„	49	....
„	„	„	„	„	163	25	„	„	„	3
„	12	25	„	„	5866	26511	23	„	152	6049
„	13	32	„	„	10562	27410	37	„	273	6654
„	„	„	„	„	284	32	„	„	9	113
„	12	27	„	„	1837	26105	21	„	78	5833
„	„	3	„	„	2404	....	„	„	42	....
„	„	„	„	„	196	96	„	„	6	125
„	12	30	„	„	4721	26233	21	„	135	6071
„	1	2	„	„	5841	1177	16	„	138	583
7758										
LANDSCH-INDIE.										
18	49	31	21	24	12532	5617	26	18	424	827
19587										
13	37	16	9	22	13730	6590	22	23	418	877
21757										

OORZAKEN VAN VERMEERDERING OF VERMINDERING.	B. Veroordeelden aanwezig in de *burgerlijke gevangenissen*, die zich nog niet op hunne definitieve strafplaats bevonden (hieronder wat de Europeanen betreft, ook veroordeelden door den militairen rechter die tot het ondergaan van hunne straf naar Nederland moeten worden opgezonden).						C. Preventief gevangenen in de *burgerlijke gevangenissen* aanwezig, daaronder begrepen degenen die reeds gevonnisd waren, maar wier zaak nog in behandeling was bij den hoogeren rechter, of voor wie de termijn tot het aanteekenen van revisie, appèl of cassatie nog niet was verstreken.					
	Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.		Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
JAVA en												
Aanwezig op 31 December 1886. . . .	„	„	578	18	9	„	11	2	3530	179	140	2
	„		596		9							
	605											
Bijgekomen gedurende 1887:												
nieuw veroordeeld	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
„ aangebracht	....	....	....	....	....	....	26	1	52155	3815	1672	83
van desertie teruggebracht	....	....	....	....	....	....	„ 26	„ 1	56 52211	„ 3815	2 1674	„ 83
							37	3	55741	3994	1814	85
Verminderd gedurende 1887:												
door overlijden.	....	....	....	....	....	....	1	„	170	10	8	„
„ strafeindiging	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
„ executie van de opgelegde straf	....	....	....	....	....	....	8	1	36309	2460	927	47
„ ontslag	....	....	....	....	....	....	9	„	15670	1357	757	35
„ desertie	....	....	....	....	....	....	„ 18	„ 1	74 52223	1 3828	1 1693	„ 82
Aanwezig op 31 December 1887. . . .	„	„	450	17	12	„	19	2	3518	166	121	3
	„		467		12		3829					
	479											
BUITEN												
Aanwezig op 31 December 1886. . . .	„	„	70	„	1	„	3	„	744	39	161	1
	„		70		1							
	71											
Bijgekomen gedurende 1887:												
nieuw veroordeeld	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
„ aangebracht	....	....	....	....	....	....	14	„	6540	355	6149	23
van desertie teruggebracht	....	....	....	....	....	....	„ 14	„ „	5 6545	„ 355	„ 6149	„ 23
							17	„	7289	394	6310	24
Verminderd gedurende 1887:												
door overlijden.	....	....	....	....	....	....	„	„	125	3	65	„
„ strafeindiging	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
„ executie van de opgelegde straf	....	....	....	....	....	....	3	„	3599	175	4860	7
„ ontslag.	....	....	....	....	....	....	14	„	2634	187	1150	15
„ desertie	....	....	....	....	....	....	„ 17	„ „	51 6409	„ 365	51 6126	„ 22
Aanwezig op 31 December 1887. . . .	„	„	27	1	1	„	„	„	880	29	184	2
	„		28		1		1095					
	29											
GEHEEL NEDER												
Aanwezig op 31 December 1886. . . .	„	„	648	18	10	„	14	2	4274	218	301	3
	676						4812					
„ „ 31 December 1887. . . .	„	„	477	18	13	„	19	2	4398	195	305	5
	508						4924					

a) Waaronder 91 opgezonden naar Nederland.

D. Veroordeelden opgenomen in de *militaire gevangenissen* of in de provoosthuizen.			E. Preventief gevangenen aanwezig in de *militaire gevangenissen* of in de provoosthuizen (militairen der landmacht).		F. Gegijzelden												G. Doortrekkende gevangenen.					
Veroordeelden tot militaire detentie.		Veroordeelden tot militaire gevangenisstraf (uit het leger afgevoerde Europeesche militairen).	Europeanen (en Afrikanen).	Inlanders (daaronder ook Amboineezen)	wegens schulden.						wegens niet-betaling van geldboete.											
Europeanen (en Afrikanen).	Inlanders (daaronder ook Amboineezen).				Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.		Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.		Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.	
					Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
MADURA.																						
54	16	131	40	25	2	”	12	3	74	”	”	”	39	3	1	”	4	”	175	6	4	”
					91						”		42		1		4		181		4	
											43						189					
77	21	23	.....	.....	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...
......	......	......	122	54	7	1	31	6	85	5	b) †	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
” 77	” 21	” 23	” 122	” 54	”	”	”	”	”	”	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
131	37	154	162	79	9	1	43	9	159	5												
”	1	1	1	”	”	”	”	”	”	”	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
77	20	a) 108	.....	.....	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...
......	......	......	117	50	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...
......	......	......	17	19	8	1	33	7	83	2	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
” 77	1 22	” 109	” 135	” 69	”	”	”	”	”	”	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
54	15	45	27	10	1	”	10	2	76	3	2	”	112	2	6	”	”	”	200	5	7	”
69		45	37		92						2		114		6		”		205		7	
											122						212					
BEZITTINGEN.																						
5	”	”	48	23	”	”	7	1	7	”	”	”	4	1	”	”	1	”	123	”	4	”
					15						”		5		”		1		123		4	
											5						128					
39	7	”	.....	.....	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...
......	......	......	113	66	1	”	8	”	6	”	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
” 39	” 7	” ”	” 113	” 66	”	”	”	”	”	”	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
44	7	”	161	89	1	”	15	1	13	”												
”	”	”	”	2	”	”	”	”	”	”	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
37	5	”	.....	.....	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...
......	......	......	98	51	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...	..	..	...	...	...	...
......	......	......	18	18	1	”	9	1	8	”	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
” 37	” 5	” ”	” 116	” 71	”	”	”	”	”	”	†	†	†	†	†	†	..	..	...	...	...	...
7	2	”	45	18	”	”	6	”	5	”	”	”	1	”	1	”	”	”	143	4	1	”
9		”	63		11						”		1		1		”		147		1	
											2						148					
LANDSCH-INDIË.																						
59	16	131	88	48	2	”	19	4	81	”	”	”	43	4	1	”	5	”	298	6	8	”
75		131	136		106						48						317					
61	17	45	72	28	1	”	16	2	81	3	2	”	113	2	7	”	”	”	343	9	8	”
78		45	100		103						124						360					

b) De kolommen waarin men een † geplaatst vindt, zijn bij gemis aan opgaven niet kunnen worden ingevuld.

A. Veroordeelden op 31 December 1887 opgenomen in de *burgerlijke gevangenissen of strafplaatsen* zij zich reeds op de hun aangewezen strafplaats bevonden.

GEWESTEN. NB. (De cijfers in de meeste kolommen tusschen ( ) geplaatst, duiden het getal vrouwelijke gevangenen aan; haar aantal is in de daarnevens geplaatste getallen begrepen.)	EUROPEANEN. Burgerpersonen (waaronder ook veroordeelden door den militairen rechter, voor zooveel zij van den militairen stand zijn vervallen verklaard, of hun tijdelijk is ontzegd het recht om als militair te dienen): Veroordeelden tot tuchthuis-kruiwagen- en militaire gevangenisstraf.	EUROPEANEN. Burgerpersonen: Veroordeelden tot gevangenisstraf, militaire detentie of hechtenis.	EUROPEANEN. Militairen tot het leger behoorende.	EUROPEANEN. Tot de militaire marine behoorende personen.	INLANDERS. Veroordeelden tot dwangarbeid: in den ketting.	INLANDERS. Veroordeelden tot dwangarbeid: buiten den ketting: voor langer dan één jaar.	INLANDERS. Veroordeelden tot dwangarbeid: buiten den ketting: voor niet langer dan één jaar.	INLANDERS. Veroordeelden tot wegzending naar een oord van ballingschap.	INLANDERS. Politioneel veroordeelden: tot tenarbeidstelling aan de publieke werken.	INLANDERS. Politioneel veroordeelden: tot gevangenisstraf.	INLANDERS. Militairen tot het leger behoorende: Veroordeelden tot dwangarbeid.	INLANDERS. Militairen tot het leger behoorende: Veroordeelden tot tenarbeidstelling of gevangenisstraf.	INLANDERS. Tot de milit. marine behoorende personen: Veroordeelden tot tuchthuis-, kruiwagen- en milit. gevangenisstraf.	INLANDERS. Tot de milit. marine behoorende personen: Veroordeelden tot gevangenisstraf, milit. detentie of hechtenis.	VREEMDE OOS[TERLINGEN]. Veroordeelden tot dwangarbeid: in den ketting.	VREEMDE OOS[TERLINGEN]. Veroordeelden tot dwangarbeid: buiten den ketting: voor langer dan één jaar.	VREEMDE OOS[TERLINGEN]. Veroordeelden tot dwangarbeid: buiten den ketting: voor niet langer dan één jaar.
JAVA en																	
Bantam	„	„	„	„	„	4	63	„	30 (1)	23	„	„	„	„	„	„	„
Batavia	„	18	2	„	824	1356 (5)	151 (11)	2	227 (11)	„	2	„	„	„	18	59	21 (2)
Krawang	„	„	„	„	2	„	5	2	71 (2)	2	„	„	„	„	„	„	1
Preanger Regentschappen	„	„	„	„	„	„	86 (2)	5	262 (21)	20	„	„	„	„	„	„	3
Cheribon	„	„	„	„	„	„	145 (11)	„	194 (15)	36	„	„	„	„	„	„	9
Tagal	„	„	„	„	„	„	147 (15)	„	116 (7)	8	„	„	„	„	„	„	2
Pekalongan	„	„	„	„	1	3	58 (11)	„	88 (9)	„	„	„	„	„	„	„	2
Samarang	21	36	10	„	1	811	137 (23)	„	405 (73)	71	2	„	9	3	„	24	6
Japara	„	„	„	„	3	9	82 (5)	„	382 (27)	43	„	„	„	„	„	„	5
Rembang	„	„	„	„	„	1	108 (6)	„	357 (27)	40	„	„	„	„	„	„	8 (1)
Soerabaija	1	2	2	1	48	1255 (335)	264 (19)	5	419 (43)	102 (1)	2	„	„	11	„	56 (6)	2
Madura	„	„	„	„	„	„	61 (1)	„	301 (42)	30 (1)	„	„	„	„	„	„	2
Pasoeroean	„	„	„	„	1	3	155 (7)	„	217 (27)	7	„	„	„	„	„	1	5
Probolinggo	„	„	„	„	„	„	109 (7)	„	154 (12)	11	„	„	„	„	„	„	4
Bezoeki	„	„	„	„	5	7 (3)	30 (3)	2	189 (20)	29 (4)	„	„	„	„	„	1	„
Banjoemas	„	„	„	„	541	277	119 (5)	1	209 (15)	15	„	„	„	„	11	1	3 (1)
Bagelen	„	„	„	„	1	3 (2)	158 (8)	„	141 (17)	8	„	„	„	„	„	„	„
Kadoe	„	„	„	„	„	6	111 (3)	„	55 (5)	9	„	„	„	„	„	„	2
Djokjokarta	„	„	„	„	„	„	8 (3)	„	146 (21)	„	„	„	„	„	„	„	1
Soerakarta	„	1	„	„	„	„	134 (13)	„	421 (80)	2	„	„	„	„	„	„	15 (1)
Madioen	„	„	„	„	„	„	93 (6)	„	160 (11)	81 (1)	„	„	„	„	„	„	3
Kediri	„	„	„	„	2	1	151 (12)	„	280 (26)	46	„	„	„	„	„	„	5
Onrust (marine-etablissement)	„	„	„	„	173	159	„	„	5	1	„	„	„	„	10	„	„
Te zamen	22	57	14	1	1602	3895 (345)	2375 (171)	17	4829 (512)	584 (7)	6	„	9	14	39	142 (6)	99 (5)
BUITEN																	
[Su]matra's Westkust	„	„	2	„	1965	473	71	„	288 (6)	„	6	„	„	„	34	8	3
[B]enkoelen	„	„	„	„	105	93 (1)	66 (2)	„	165 (1)	„	„	„	„	„	„	1	„
Lampongsche Districten	„	„	„	„	12	44	12	„	47 (1)	„	„	„	„	„	„	1	„
Palembang	„	„	„	„	39	259	156 (4)	„	227 (2)	„	1	„	„	„	„	2	„
Oostkust van Sumatra	„	„	„	„	339	270	14 (4)	„	167 (7)	„	„	„	„	„	6	5	„
Atjeh en onderhoorigheden	„	„	„	„	265	27	1	„	8 (2)	„	„	1	„	„	10	2	1
Riouw en onderhoorigheden	„	„	„	„	6	61	„	„	1 (1)	„	„	„	„	„	„	1	3
Banka en onderhoorigheden	„	„	„	„	22	395	1	1	13	„	„	„	„	„	„	10	1
Billiton	„	„	„	„	18	26	6	„	6	„	„	„	„	„	3	„	3
Westerafdeeling van Borneo	„	„	„	„	130	33	8 (1)	„	12 (2)	„	2	„	„	„	4	„	4
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	„	„	„	„	242	„	22	„	82 (4)	4 (1)	4	„	„	„	17	„	2
Menado	„	„	„	„	18	23	15 (1)	1	17 (1)	„	„	„	„	„	1	„	„
Celebes en onderhoorigheden	„	1	„	„	114	242	39 (1)	„	52 (4)	4	1	„	„	„	4	5	„
Amboina	„	„	„	„	52	29 (1)	6	3 (1)	54 (5)	1	1	„	„	„	1	1	„
Ternate en onderhoorigheden	„	„	„	„	„	4	4 (1)	„	8	„	„	„	„	„	„	„	„
Timor	„	„	„	„	39	2	1	„	10 (1)	„	„	„	„	„	1	„	„
Bali en Lombok	„	„	„	„	1	49	17 (3)	„	8 (1)	3	„	„	„	„	„	„	4
Te zamen	„	1	2	„	3367	2030 (2)	439 (14)	5 (1)	1165 (38)	12 (1)	15	1	„	„	81	36	21
GEHEEL NEDER[LANDSCH-INDIË]																	
Totalen op 31 December 1887	22	58	16	1	4969	5925 (347)	2814 (185)	22 (1)	5994 (550)	596 (8)	21	1	9	14	120	178 (6)	120 (5)
	97				13708 (532)				6590 (558)		22		23		418 (11)		
Totalen op 31 December 1886	39	70	31	3	4596	5366 (356)	2548 (150)	22 (1)	4949 (503)	668 (3)	23	3	10	8	122	175 (8)	127 (5)
	143				12510 (506)				5617 (506)		26		18		424 (13)		

voor zooveel TERLINGEN. Politioneel veroordeelden:		B. Veroordeelden aanwezig in de *burgerlijke gevangenissen*, die zich op 31 December 1887 nog niet op hunne definitieve strafplaats bevonden.			C. Preventief gevangenen op 31 December 1887 in de *burgerlijke gevangenissen* aanwezig, daaronder begrepen degenen die reeds gevonnisd waren, maar wier zaak nog in behandeling was of nog aangebracht kon worden bij den hoogeren rechter.			D. Veroordeelden op 31 December 1887, opgenomen in de *militaire gevangenissen* of in de provoosthuizen.			E. Preventief gevangenen op 31 December 1887 aanwezig in de *militaire gevangenissen* of in de provoosthuizen (militairen der landmacht).		F. Gegijzelden op 31 December 1887						G. Doortrekkende gevangenen op 31 December 1887.		
								Veroordeelden tot militaire detentie.					wegens schulden.			wegens niet-betaling van geldboete.					
tot tenarbeidstelling aan de publieke werken.	tot gevangenisstraf.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen (en Afrikanen)	Inlanders (daaronder ook Amboineezen).	Veroordeelden tot militaire gevangenisstraf (uit het leger afgevoerde Europ militairen).	Europeanen (en Afrikanen).	Inlanders (daaronder ook Amboineezen).	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.
MADURA.																					
"	"	"	1	"	"	43 (1)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"	"	1	"
35	"	"	28 (6)	4	10	211 (9)	26 (1)	"	"	"	9	3	"	"	15	"	"	"	"	71 (1)	3
11	"	"	7	"	"	19 (1)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"
17	"	"	26 (1)	"	"	78 (2)	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	2	"
10	"	"	17 (2)	1	"	250 (12)	13	"	"	"	"	"	"	"	6	"	"	"	"	9 (1)	"
4	1	"	9	4	"	85 (3)	10	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	1	"	13	1
5	"	"	"	"	"	55 (4)	"	"	"	"	"	"	"	2 (1)	6 (2)	"	"	"	"	3	"
38	"	"	61	2	8 (2)	192 (10)	9	54	15	45	17	4	1	2	7	"	"	"	"	10 (1)	3
36 (7)	"	"	15	"	"	120 (4)	9	"	"	"	"	"	"	"	7	"	"	"	"	11 (1)	"
37 (2)	3	"	43 (1)	"	"	228 (8)	5	"	"	"	"	"	"	"	2 (1)	"	3	"	"	8	"
20 (1)	1	"	12	"	3	255 (16)	13	"	"	"	1	3	"	2	16	"	2	"	"	45	"
3	"	"	24 (2)	"	"	204 (6)	"	"	"	"	"	"	"	1	2	"	"	1	"	11	"
21 (1)	"	"	26	1	"	134 (4)	1	"	"	"	"	"	"	"	4	"	"	"	"	"	"
6 (1)	"	"	27	"	"	280 (12)	"	"	"	"	"	"	"	2	1	"	"	"	"	5	"
"	"	"	10	"	"	101 (2)	"	"	"	"	"	"	"	1	1	"	"	"	"	6	"
4	"	"	19	"	"	240 (8)	10 (1)	"	"	"	"	"	"	"	3	"	"	"	"	1	"
4	"	"	21 (2)	"	"	139 (7)	1	"	"	"	"	"	"	"	5	"	12 (1)	"	"	2 (1)	"
"	"	"	35	"	"	127 (5)	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"
2	"	"	4	"	"	275 (8)	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
21	"	"	67 (3)	"	"	376 (33)	18 (1)	"	"	"	"	"	"	1 (1)	1	2	"	"	"	3	"
4	"	"	4	"	"	120 (3)	1	"	"	"	"	"	"	"	1	"	64 (1)	"	"	4	"
10 (1)	"	"	11	"	"	152 (8)	1	"	"	"	"	"	"	1	1	"	30	"	"	"	"
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
289 (13)	5	"	467 (17)	12	21 (2)	3684 (166)	124 (3)	54	15	45	27	10	1	12 (2)	79 (3)	2	114 (2)	6	"	205 (5)	7
BEZITTINGEN.																					
5	"	"	7 (1)	"	"	217 (8)	5	1	1	"	18	9	"	"	"	"	"	1	"	19	"
"	"	"	"	"	"	7	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"
"	"	"	"	"	"	21	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	2	"
5	"	"	"	"	"	99 (3)	7	"	"	"	6	4	"	1	1	"	"	"	"	23 (3)	"
472 (3)	"	"	5	"	"	89 (5)	126 (1)	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	23	1
9	"	"	"	"	"	4 (2)	1	2	"	"	8	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"
21	"	"	"	1	"	2	14	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	14	"
18	"	"	1	"	"	1	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
10	"	"	"	"	"	2	5	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
36 (2)	"	"	7	"	"	21	18 (1)	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	2	"
2	"	"	4	"	"	79 (1)	2	1	"	"	3	1	"	3	"	"	"	"	"	55 (1)	"
"	"	"	"	"	"	28 (1)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
3	"	"	1	"	"	250 (3)	2	3	"	"	7	"	"	"	1	"	"	"	"	7	"
"	"	"	1	"	"	51 (2)	2	"	1	"	3	1	"	"	1	"	1	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	10 (2)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	5	1	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"
2	"	"	2	"	"	23 (2)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
583 (5)	"	"	28 (1)	1	"	909 (29)	186 (2)	7	2	"	45	18	"	6	5	"	1	1	"	147 (4)	1
LANDSCH-INDIË.																					
872 (18)	5	"	495 (18)	13	21 (2)	4593 (195)	310 (5)	61	17	45	72	28	1	18 (2)	84 (3)	2	115 (2)	7	"	352 (9)	8
877 (18)		508 (18)			4924 (202)			123			100		103 (5)			124 (2)			360 (9)		
822 (8)	5	"	666 (18)	10	16 (2)	4492 (218)	304 (3)	59	16	131	88	48	2	23 (4)	81	"	47 (4)	1	5	304 (6)	8
827 (8)		676 (18)			4812 (223)			206			136		106 (4)			48 (4)			317 (6)		

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE L.

N°. 13.

(Zie hoofdst. J, afd. II, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT

VAN DE

VERRICHTE HEERENDIENSTEN [1]

OP

JAVA EN MADURA,

met uitzondering van de residentiën Soerakarta en Djokjokarta,

gedurende 1888.

1) Nopens de gemeentelijke diensten worden geen statistische opgaven ingeliend.

GEWESTEN.	Aantal heerendienstplichtigen van wie per hoofd en per jaar *als maximum* konden gevorderd worden: 42 dag-diensten.	21 dag-diensten.	10 dag-diensten.	Totaal heerendienstplichtigen volgens de samen-trekking van de kolommen 2 tot en met 4.	Totaal heerendienstplichtigen wanneer men het aantal, genoemd in de kolommen 3 en 4, herleidt naar den maatstaf van volle heerendienst-plichtigheid (zie kolom 2).	Maximum aantal dagdiensten dat in 1888 (volgens het in kolom 6 genoemde aantal heerendienst-plichtigen) alzoo had mogen gevorderd worden.	Aantal gedurende 1888 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van **bijzondere diensten** en wel: voor het bezetten van wacht-huizen.	voor het bewaken van water-werken.	Totaal der **bijzondere diensten.**
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Bantam . . .	*a*) 122 638	»	»	*a*) 122 638	*a*) 122 638	*d*) 5 264 756	345 870	337	346 207
Batavia . . .	*b*) 187 676	»	»	*b*) 187 676	*b*) 187 676	9 759 152	1 168 567	»	1 168 567
Krawang . .	22 419	5 661	4 067	32 147	26 218	1 101 156	146 183	1 098	147 281
Preanger Reg.	84 485	56 221	68 255	208 961	128 847	5 411 574	304 787	5 858	310 645
Cheribon . .	123 875	66 159	71 289	261 323	173 928	7 304 976	263 028	56 871	319 899
Tagal . . .	77 017	22 307	12 156	111 480	91 065	3 824 730	178 974	3 080	182 054
Pekalongan .	50 707	18 703	»	69 410	60 059	2 522 478	164 211	732	164 943
Samarang . .	185 021	17 771	1 649	204 441	194 299	8 160 558	519 215	34 025	553 240
Japara . . .	91 122	9 386	3 009	103 517	96 531	4 054 302	432 012	»	432 012
Rembang . .	135 671	3 726	521	139 918	137 658	5 781 636	411 026	2 926	413 952
Soerabaija . .	183 964	56 043	70 528	310 535	228 778	9 608 676	424 551	197 808	622 359
Pasoeroean. .	70 321	54 758	11 502	136 581	100 439	4 218 438	348 189	3 484	351 673
Probolinggo .	40 836	23 616	20 919	85 371	57 625	2 420 250	312 098	3 660	315 758
Bezoeki. . .	76 932	7 731	7 969	92 632	82 695	3 473 190	186 476	5 856	192 332
Banjoemas. .	85 143	14 458	14 818	114 419	95 900	4 027 800	475 800	3 660	479 460
Bagelen. . .	136 257	21 264	9 383	166 904	149 123	6 263 166	109 757	45 472	155 229
Kadoe . . .	86 079	3 663	4 993	94 735	89 099	3 742 158	362 374	1 233	363 607
Madioen. . .	78 323	17 467	7 076	102 866	88 741	3 727 122	478 433	23 609	502 042
Kediri . . .	82 684	30 389	11 835	124 908	100 696	4 229 232	254 115	2 497	256 612
Madura. . .	224 308	23 526	16 432	264 266	239 983	10 079 286	381 079	»	381 079
Totalen in 1888	2 145 478	452 849	336 401	2 934 728	2 451 998	*d*) 104 974 636	7 266 745	392 206	7 658 951
In 1887 waren de cijfers:	2 123 635	449 746	336 962	2 910 343	2 428 736	103 864 356	*e*) 7 476 817	*e*) 401 637	*e*) 7 878 454

a) Hieronder 11 396 heerendienstplichtigen, woonachtig op de particuliere landen Tjikandi Oedik en Tjikandi Ilir, van wie als maximum 52 dagdiensten per hoofd en per jaar kunnen worden gevorderd.

b) De voorgaande opmerking geldt ook voor het hier uitgetrokken getal heerendienstplichtigen, waaronder 3970 van het domein Bloeboer.

c) Bij de beoordeeling van de cijfers onder de hier voorkomende twee hoofdrubrieken houde men in het oog dat, speciaal wat de wegen betreft, onder de voor „onderhoud" uitgetrokken dagdiensten soms ook begrepen zijn die voor „herstelling" gevorderd, waartusschen niet altijd

Aantal gedurende 1888 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van **algemeene diensten** *c*), en wel:									Totaal der **algemeene diensten** (kolommen 14 en 18 + kolom 19).	**Totaal-generaal** der in 1888 gepraesteerde dagdiensten (kolommen 10 en 20 te zamen).
voor onderhoud van:				voor eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing van:				ten behoeve van niet alleen reizende militairen (zie Indisch Staatsblad 1875 n°. 110).		
groote post- en binnen-wegen.	bruggen en duikers.	dijken, dammen en water-werken.	TE ZAMEN.	groote post- en binnen-wegen.	bruggen en duikers.	dijken, dammen en water-werken.	TE ZAMEN.			
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
564 795	»	43 437	608 232	7 322	»	»	7 322	»	615 554	961 761
281 854	22 259	29 743	333 856	»	»	17 870	17 870	»	351 726	1 520 293
221 177	»	56 558	277 735	»	»	17 400	17 400	10	295 145	442 426
1 085 523	»	47 799	1 133 322	1 700	»	10 886	12 586	»	1 145 908	1 456 553
604 648	»	287 693	892 341	4 891	»	1 500	6 391	»	898 732	1 218 631
1 011 462	»	40 564	1 052 026	4 000	»	51 799	55 799	»	1 107 825	1 289 879
206 718	96	22 351	229 165	11 611	2 021	22 452	36 084	»	265 249	430 192
1 367 082	»	221 885	1 588 967	34 926	»	136 709	171 635	2 517	1 763 119	2 316 359
812 750	»	51 191	863 941	»	»	58 176	58 176	»	922 117	1 354 129
484 159	»	12 859	497 018	1 120	»	5 621	6 741	»	503 759	917 711
1 869 231	»	443 271	2 312 502	88 017	»	55 435	143 452	»	2 455 954	3 078 313
1 043 584	»	32 842	1 076 426	2 475	1 160	20 135	23 770	»	1 100 196	1 451 869
367 714	»	42 500	410 214	1 580	761	1 162	3 503	»	413 717	729 475
492 880	»	55 015	547 895	20 587	10 614	35 557	66 758	»	614 653	806 985
720 029	»	15 764	735 793	15 971	»	29 520	45 491	433	781 717	1 261 177
1 168 702	2 462	204 807	1 375 971	98 601	»	25 025	123 626	»	1 499 597	1 654 826
451 499	»	14 829	466 328	3 579	»	5 450	9 029	2 271	477 628	841 235
508 768	»	87 240	596 008	1 090	610	8 970	10 670	»	606 678	1 108 720
957 045	»	18 939	975 984	11 675	»	11 940	23 615	»	999 599	1 256 211
432 678	»	2 318	434 996	»	»	9 300	9 300	»	444 296	825 375
14 652 298	24 817	1 731 605	16 408 720	309 145	15 166	524 907	849 218	5 231	17 263 169	24 922 120
15 261 916	29 396	1 983 806	17 275 118	468 196	37 638	930 301	1 436 135	5 954	18 717 207	*e*) 26 595 601

eene scherpe afscheiding wordt betracht. Aan de juistheid op zich zelven van de cijfers in de kolommen 11 en 15 is, op grond van een en ander, geen volkomen vertrouwen te schenken.

d) Zie de noten *a* en *b*.

e) Verbeterde opgaaf.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE M.

N°. 14.

(Zie hoofdst. J, afd. II, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT

VAN DE

OPBRENGST

VAN HET

HOOFDGELD VAN DE HEERENDIENSTPLICHTIGEN

(equivalent voor afgeschafte heerendiensten) in de gouvernementslanden van Java en Madura (met uitzondering van de residentie Batavia),

EN VAN DE

DAARUIT BESTREDEN UITGAVEN,

over 1888.

GEWESTEN.	Totaal bedrag van den aanslag van het hoofdgeld over 1888 (à f 1 per heeren-dienst-plichtige). a)	Kosten van aanslag en invordering, zijnde het aan de dessa-hoofden toekomende collecteloon van 8 pct.	Zuiver bedrag van den aanslag	In 1888 werd, ten gevolge van de afschaffing in					
				I. het oprichten, herstellen en onderhouden van districts-gevange-nissen, passangra-hans en passanten-huizen.	II. het bewaken van 's lands pak-huizen.	III. het bedienen van niet ver-pachte over-vaarten.	IV. schadeloos-stelling aan de inlandsche hoofden voor het gemis van pantjèns.	V. het over-brengen van brieven (districts-post).	VI. het leveren van gras voor de paarden der binnen-landsche posterijen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Bantam	f 111 242	f 8 899,36	f 102 342,64	f 65,00	f 660	„	f 55 100,00	f 6 108	f 3 289,72⁵
Batavia	c)	c)	c)	„	d)	„	„	5 000	„
Krawang	32 747	2 619,76	30 127,24	500,00	„	„	14 760,00	690	2 016,00
Preanger Regentschappen	206 150	16 492,00	189 658,00	2 465,00	1 969	f 608	130 915,00	17 982	5 021,52
Cheribon	215 513	17 241,04	198 271,96	1 873,55	591	„	65 820,00	4 450	8 537,82⁵
Tagal	111 480	8 918,40	102 561,60	1 700,00	928	720	42 475,00	3 840	2 972,00
Pekalongan	69 449	5 555,92	63 893,08	2 814,21	240	„	35 850,00	2 622	3 043,65⁵
Samarang	201 044	16 083,52	184 960,48	458,35	300	„	61 359,00	5 839	4 172,40
Japara	103 158	8 252,56	94 905,44	180,45	576	„	44 040,00	3 048	8 622,98
Rembang	147 119	11 769,52	135 349,48	981,35	„	„	49 620,00	5 136	10 740,00
Soerabaija	324 020	25 921,60	298 098,40	425,00	840	„	89 050,00	12 300	18 812,00
Pasoeroean	138 826	11 106,08	127 719,92	1 418,40	1 582	„	50 691,00	7 884	„
Probolinggo	96 951	7 756,08	89 194,92	981,00	1 965	„	33 995,00	4 056	„
Bezoeki	93 962	7 516,96	86 445,04	4 350,00	366	„	50 605,00	4 488	14 697,00
Banjoemas	114 528	9 162,24	105 365,76	748,45	1 050	„	54 120,00	7 044	„
Bagelen	163 180	13 054,40	150 125,60	4 097,00	120	„	58 970,00	5 172	„
Kadoe	93 257	7 460,56	85 796,44	942,00	1 960	„	31 740,00	3 780	„
Madioen	103 238	8 259,04	94 978,96	1 468,55	956	„	62 185,00	5 898	6 959,52
Kediri	124 908	9 992,64	114 915,36	2 512,00	1 056	„	65 690,00	6 534	4 940,92⁵
Madura	266 556	21 324,48	245 231,52	569,75	6 096	„	55 442,50	6 062	13 663,81
Bij: (zie de totalen sub XI t/m XIV)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . .	. . .	. . . . . .	. . . . .	. . . . . .
Af: (zie aanmerking *b*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . .	. . .	. . . . . .	. . . . .	. . . . . .
Totalen	*e)* f 2 717 328	f 217 386,16	f 2 499 941,84	f 28 550,06	f 21 255	f 1 328	f 1 052 427,50	f 117 935	f 107 489,36
Over 1887 waren de totalen	*f)* * 2 686 010	* 214 880,80	* 2 471 129,20	24 999,49	22 090	1 782	1 054 253,25	117 432	112 166,67⁵

a) Kolom 2. Voor de meeste gewesten wijkt het in deze bijlage opgegeven getal heerendienstplichtigen eenigszins af van dat in bijlage L (kolom 5), hetgeen zijne oorzaak hierin vindt dat de tweeërlei opgaven niet op hetzelfde tijdstip zijn afgesloten.

b) Kolom 18. De *gewestelijke* opgaven in deze kolom zijn dus nog te verminderen (zie het hoofd van kolom 17) met de uitgaven, bedoeld sub XI t/m XIV (kolommen 15 en 16), waarvan alleen een voor alle gewesten samengevat bedrag bekend is. Dit bedrag (dat bovendien niet de werkelijk gedane uitgaven, maar het bij de begrooting daarvoor uitgetrokkene betreft) moet dan ook van het *totaal* der hierbedoelde kolom 18 worden afgetrokken, evenals de uitgaaf van f 9560 voor Batavia, omdat in die residentie het hoofdgeld niet wordt geheven.

c) Kolommen 2—4. In de residentie Batavia wordt het hoofdgeld niet geheven.

d) Kolom 6. In de residentie Batavia is de gewone politie met de bewaking van 's lands pakhuizen belast.

e) Kolom 2. Van den aanslag over 1888 was bij het einde van het jaar niet meer dan f 5992,25 achterstallig, waaronder nog een bedrag van f 320, dat wel geïnd, maar door een beambte verduisterd was.

Bij de begrooting was de (onzuivere) aanslag geraamd op f 2 690 000.

f) Kolommen 15 en 16. Deze som betreft niet de werkelijk gedane uitgaven, maar het bij de begrooting uitgetrokken bedrag.

g) Kolom 17. Voor de in 1888 te doene uitgaven, bedoeld sub I t/m XIV, was bij de begrooting voor gemeld jaar uitgetrokken f 1 839 042, zoodat van den *onzuiveren* aanslag van het hoofdgeld — bij diezelfde begrooting berekend op f 2 474 800 — nog zou overblijven f 635 758, welke laatste som bij art. 118 der meergemelde begrooting werd aangewezen ter voorziening „in eenige andere behoeften van 's lands dienst, waarvoor tot dusver over heerendienstplichtigen werd beschikt". Bij Indisch besluit dd. 25 Januari 1889 nº. 21 is echter nog ten laste van het hoofdgeld beschikbaar gesteld een krediet van f 12 000 (en in verband daarmede laatstgenoemde som van f 635 758 verminderd tot f 623 758) ter bestrijding van de traktementen, toelagen enz. van het ten dienste der onderzoekingen op het stuk van heerendiensten boven de formatie in dienst gestelde personeel.

1885 en vroeger van sommige heerendiensten, uitgegeven voor:

VII. het vervoer van gevangenen en de bewaking van districtsgevangenissen.	VIII. het onderhoud van wachthuizen en mijlpalen.	IX. het onderhoud van passarloodsen.	X. het bewaken en het dagelijksch onderhoud van passangrahans.	XI. het vervoeren van gouvernementsreizigers en goederen.	XII. gewoon onderhoud van bruggen en duikers op hoofdplaatsen van residentiën en afdeelingen. XIII. herstel, vernieuwing en bouw van id. XIV. het kappen en sleepen van het voor de in heerendienst uit te voeren werken benoodigde hout.	Totaal der uitgaven die het gevolg waren van afschaffing van heerendiensten (uitgenomen de uitgaven bedoeld sub XI t/m XIV).	Na *aftrekking* van de in de voorgaande kolom bedoelde uitgaven bleef van den zuiveren aanslag van het hoofdgeld beschikbaar. *b)*	Uitgaven bovendien uit het hoofdgeld bestreden ... Voor werken aan zoodanige bruggen en duikers, gelegen in de in heerendienst te onderhouden wegen, als worden aangetroffen *buiten* gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen. Gewoon onderhoud.	Herstel, vernieuwing en bouw.	Voor verbetering en aanleg van wegen en waterwerken.	Te zamen.
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
„	f 192,50	f 38,00	f 240,00			f 65 693,22^{5}	f 36 649,41^{5}	f 5 035	f 7 077,00	f 67 367,07	f 79 479,07
f 4 560,00	„	„	„			9 560,00	c)	„	„	„	„
3 990,00	246,00	„	900,00			23 102,00	7 025,24	565	696,00	„	1 261,00
4 140,00	315,70	„	6 513,00			169 929,22	19 728,78	12 530	22 195,00	12 912,00	47 637,00
4 853,20	1 297,00	300,00	1 290,00			89 012,57^{5}	109 259,38^{5}	7 360	13 926,28	25 870,97	47 157,25
7 060,00	407,75	92,50	2 496,00			62 691,25	39 870,35	7 450	25 173,73	136 856,10^{5}	169 479,83^{5}
2 760,00	431,42	300,00	1 680,00			49 741,28^{5}	14 151,79^{5}	5 140	20 953,00	4 970,00	31 063,00
7 220,00	407,75	175,65	700,00	Niet		80 634,15	104 326,33	4 570	18 208,89	1 991,46	24 770,35
5 592,00	351,60	80,00	1 440,00	voor		63 931,03	30 974,41	1 374	9 764,00	59 761,62^{5}	70 899,62^{5}
5 160,00	588,25	318,25	1 200,00	elk	Niet voor	73 743,85	61 605,63	4 580	6 642,00	98 126,00	109 348,00
6 000,00	844,45	389,00	1 440,00	gewest	elk gewest	130 100,45	167 997,95	29 242	20 780,00	119 980,00	170 002,00
5 310,88	701,60	213,20	2 000,00	afzon-	afzonderlijk	69 801,08	57 918,84	8 474	8 242,00	20 942,00	37 658,00
4 860,00	158,85	64,75	1 440,00	derlijk	op te geven.	47 520,60	41 674,32	4 059	17 996,50	2 271,00	24 326,50
5 434,30	700,00	300,00	1 914,00	op te		82 854,30	3 590,74	7 332	24 631,00	„	31 963,00
1 056,00	411,15	80,10	1 620,00	geven.		66 129,70	39 236,06	5 650	9 886,00	100 685,80	116 221,80
3 480,00	265,00	460,00	1 800,00			74 364,00	75 761,60	5 944	34 692,00	176 187,00	216 823,00
2 532,00	537,00	300,00	1 080,00			42 871,00	42 925,44	4 335	840,00	25,00	5 200,00
5 626,70	1 085,05	169,50	1 740,00			86 088,32	8 890,64	6 043	14 144,00	18 943,90^{5}	39 130,90^{5}
4 992,00	2 812,01	100,00	840,00			89 476,93^{5}	25 438,42^{5}	5 946	10 036,00	1 356,00	17 338,00
2 675,76	336,00	33,00	1 560,00			86 438,82	158 792,70	6 035	5 989,00	„	12 024,00
						f 1 463 683,79	f 1 045 818,05				
. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	244 000,00	. . . . . .				
. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	253 560,00				
f 87 302,84	f 12 089,08	f 3 413,95	f 31 893,00	f) f 100 000	f) f 144 000	g) f 1 707 683,79	h) f 792 258,05	i) f 131 664	f 271 872,40	f 848 245,93^{5}	k) f 1 251 782,33^{5}
81 273,11	11 869,94^{5}	4 153,78	39 766,62^{5}	f) 100 000	f) 83 700	m) 1 653 486,88	* n) 817 642,32	i) 112 907	223 824,31^{5}	132 483,40	469 214,71^{5}

Full heading of columns 19–22: Uitgaven bovendien uit het hoofdgeld bestreden, in afwachting dat tot verdere afschaffing van één of meer categorieën der nog overgebleven heerendiensten kan worden overgegaan (onder die uitgaven zijn echter — wat het jaar 1888 betreft — in dit overzicht tevens begrepen die, bestreden ten laste van het krediet van f 2 millioen, bij art. 120 der begrooting voor dat jaar toegestaan voor buitengewone hulp aan de inlandsche bevolking in verband met de voor haar ongunstige tijdsomstandigheden).

Bij het in dit overzicht aan den voet van kolom 17 uitgetrokken totaal, ad f 1 707 683,79, der ten laste van het hoofdgeld zelf gedane uitgaven is echter met de kosten van gemeld personeel geen rekening gehouden, omdat het werkelijk te dier zake uitgegeven bedrag niet is vermeld.

h) Kolom 18. Bij de begrooting voor 1888 (art. 118) werd gerekend op een voordeelig verschil als het hierbedoelde ten bedrage van f 635 758. Zie echter de voorgaande noot.

i) Kolom 19. De in deze kolom uitgetrokken sommen schijnen niet het uitgegeven, maar het toegestaan bedrag te betreffen.

k) Kolom 22. In verband met het bij de begrooting van 1888 beschikbaar gesteld bedrag werd voor de uitvoering van de werken, bedoeld in de kolommen 19, 20 en 21, machtiging verleend om te beschikken ten laste van art. 118 over f 616 080 en van art. 120 over f 783 810 of te zamen over f 1 399 890. Daarvan werd verwerkt f 1 251 782,33^{5}. (Volgens andere bronnen — namelijk volgens de uit Indië ontvangen gegevens ten dienste van de samenstelling der ontwerp-begrooting voor 1890 — zou ten laste van de aangehaalde art. 118 en 120 der begrooting voor 1888 uitgegeven zijn respectievelijk f 615 602 en f 688 360, of te zamen f 1 303 962.) Onder het genoemde bedrag van f 1 251 782,33^{5}, zijn echter *niet* begrepen de ten laste van art. 120 gebrachte kosten (traktementen, toelagen, enz.) van het tijdelijk boven de formatie in dienst gesteld technisch personeel voor het doen van opnemingen in het belang van eenige dringend aanbevolen werken voor watertoevoer of waterlozing.

l) Kolom 2. De sommen, waarbij men een * geplaatst vindt, zijn ontleend aan verbeterde opgaven. Als aanslag over 1887 werd in het vorig verslag (bijlage O) opgegeven: voor Bantam f 107 820, Cheribon f 225 200, Rembang f 144 864, Banjoemas f 114 247, Kadoe f 94 044 en voor Madura f 266 482. Men leze daarvoor respectievelijk f 107 777, f 216 783, f 144 924, f 114 203, f 93 139 en f 266 337. In het geheel derhalve een verschil van f 9 494, waarmede de in het vorig verslag als totaal van den aanslag vermelde som van f 2 695 504 is verminderd.

m) Kolom 17. Voor de in 1887 te doene uitgaven, bedoeld sub I t/m XIV, was bij de begrooting voor dat jaar gerekend op f 1 814 742.

n) Kolom 18. Bij de begrooting voor 1887 (art. 119) werd gerekend op een voordeelig verschil als het hierbedoelde ten bedrage van f 604 858.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE N.

N°. 15.

(Zie hoofdst. J, afd. III, van het verslag.)

AANSLAG EN OPBRENGST

VAN DE

LANDRENTE

OP

JAVA EN MADURA,

over 1888. [1]

1) In eene der voorafgaande bijlagen (bijlage A¹, vermeld in noot 1 op bladz. 7 van het verslag hiervóór), vindt men voor elk gewest eenige landrente-opgaven betreffende de jaren 1878 t/m 1887.

⁹/₈

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in bouws) der in 1888 voor *vast* aangeslagen gronden. *a*)					Bedrag van den onzuiveren aanslag der voor *vast* aangeslagen gronden in het vorige jaar (1887).
	Sawahs.	Tegalvelden.	Nipabosschen.	Boomgaarden.	Woonerven (belastbare).	
1.	2.	3.	4.	5.	6	7.
Bantam.	91 203	26 265	273	6 364	79	f 718 905,00
Batavia (alleen het domein Bloeboer).	845	108	»	»	134	8 165,58
Krawang	50 096	»	»	1 151	1 772	164 259,135
Preanger Regentschappen . . .	239 679	79 419	78	35 823	4 922	1 279 340,035
Cheribon	214 611	22 360	259	5 405	9 852	1 200 960,82
Tagal	154 858	9 379	»	»	7 459	1 135 846,67
Pekalongan	69 770	10 812	284	1 040	3 252	563 952,50
Samarang.	255 185	44 120	571	1 635	12 622	1 410 420,00
Japara	141 260	11 288	»	»	15 324	727 530,00
Rembang	228 672	46 709	»	291	6 597	907 930,32
Soerabaija.	312 793	38 389	1 529	4 401	14 456	2 187 283,00
Pasoeroean.	84 127	53 397	324	485	3 889	1 238 030,27
Probolinggo	47 913	50 544	»	»	7 397	899 557,08
Bezoeki.	88 138	52 052	»	6 364	3 905	1 189 429,00
Banjoemas.	129 652	34 771	290	18 638	20 350	935 407,91
Bagelen	129 572	41 438	80	5 775	14 506	1 449 946,00
Kadoe	83 566	53 003	»	505	2 217	839 220,50
Madioen	170 054	21 762	»	658	21 072	*b*) 896 736,58
Kediri	143 365	36 947	»	42	27 408	1 273 766,00
Madura.	95 673	237 522	1 067	504	45	865 090,00
Totaal	2 731 032	870 285	4 755	89 081	177 258	f 19 891 776,40
De uitgestrektheid bedroeg volgens de opgaven van ult. 1887	2 720 202	858 720	4 919	88 179	172 667	
Alzoo in 1888 meer.	10 830	11 565	»	902	4 591	
Alzoo in 1888 minder	»	»	164	»	»	

a) De verschillen met de opgaven van 1887 (zie het vorig verslag bijlage P) zijn toe te schrijven aan de redenen vermeld in de kolommen 8, 9, 10, 12 en 13 van dezen staat.

De onzuivere aanslag, in kolom 7 bedoeld, was voor 1888							De onzuivere aanslag der voor *vast* aangeslagen gronden bedroeg alzoo voor 1888 (kolom 7 + kolom 11 — kolom 14).
te vermeerderen, door:				te verminderen, door:			
benuttiging van betere gegevens (toepassing van art. 2 der ordonnantie in Ind. Stbl. 1878 n°. 110).	het belastbaar worden van nieuwe sawahs in het 4de oogstjaar.	uitbreiding van voor vast aangeslagen gronden (tegalvelden, nipabosschen, boomgaarden en woonerven).	Totaal.	benuttiging van betere gegevens (toepassing van art. 2 der ordonnantie in Indisch Staatsblad 1878 n°. 110), waaronder voor 1888 ook behooren de belangrijke verminderingen in het aanslagcijfer gebracht met het oog op den ongunstigen oeconomischen toestand der bevolking.	het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, die daardoor buiten de landrente vallen.	Totaal.	
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
f 225,00	f 2 935,13	f 712,48	f 3 872,61	f 124 886,64	f 2 089,37	f 126 976,01	f 595 801,60
»	»	»	»	1 386,10	»	1 386,10	6 779,48
»	7 823,12^{5}	»	7 823,12^{5}	6 667,65^{5}	»	6 667,65^{5}	165 414,60^{5}
370,07^{5}	1 814,20^{5}	10 238,21	12 422,49	102 254,74	10 908,54	113 163,28	1 178 599,24^{5}
5 626,49	2 686,88	7 887,87^{5}	16 201,24^{5}	38 214,78	10 880,50^{5}	49 095,28^{5}	1 168 066,78
56,60	7 603,84^{5}	3 526,48^{5}	11 186,93	258 537,38	9 943,44	268 480,82	878 552,78
328,00	»	714,00	1 042,00	104 657,44	10 462,00	115 119,44	449 875,06
17 966,09	1 272,47	320,00	19 558,56	205 372,45	7 648,61	213 021,06	1 216 957,50
»	3 427,00	1 024,00	4 451,00	123 483,00	1 510,00	124 993,00	606 988,00
28,00	115,00	»	143,00	82 812,38	317,00	83 129,38	824 943,94
3 228,00	93,00	14,90	3 335,90	254 702,06	1 682,84	256 384,90	1 934 234,00
1 376,90	1 677,50	2 830,50	5 884,90	78 156,85^{5}	818,00	78 974,85^{5}	1 164 940,31^{5}
462,07	»	»	462,07	97 246,15	»	97 246,15	802 773,00
12 055,21	488,84	7 878,87	20 422,92	127 770,21	2 094,71	129 864,92	1 079 987,00
6 303,00	3 222,52	6 107,43	15 632,95	78 430,73	9 091,95	87 522,68	863 518,18
»	428,00	26 166,00	26 594,00	279 134,94	5 602,56	284 737,50	1 191 802,50
863,00	617,00	1 953,00	3 433,00	151 353,50	5 030,00	156 383,50	686 270,00
1,00	160,00	4 408,08	4 569,08	118 601,03	146,06	118 747,09	782 558,57
»	3 073,00	2 232,00	5 305 00	94 112,00	8 981,00	103 093,00	1 175 978,00
66,00	»	»	66,00	41 225,00	»	41 225,00	823 931,00
f 48 955,43^{5}	f 37 437,51^{5}	f 76 013,83	f 162 406,78	f 2 369 005,04	f 87 206,58^{5}	f 2 456 211,62^{5}	f 17 597 971,55^{5}

[1]) De opgaaf in het vorig verslag (bijlage P kolom 15) was f 2 te laag.

GEWESTEN.	Het bedrag van den onzuiveren aanslag voor 1888 (kolom 15) was te verminderen met de volgende sommen, ter zake van vrijstelling of afschrijving, als:					Uitgestrektheid (in bouws) der voor 1888 *niet voor vast* aangeslagen gronden.	Bedrag van den aanslag der wisselvallige (niet geregeld beplante) velden bedoeld in de vorige kolom.	Derhalve was in 1888 werkelijk te heffen (kolom 15 + kolom 22 — kolom 20).
	wegens het bezigen van gronden voor de gouvernements suikercultuur. *c)*	wegens deugdelijk geconstateerd misgewas. *d)*	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	wegens het onbeplant blijven van voor vast aangeslagen gronden. *i)*	Totaal der verminderingen wegens vrijstellingen of afschrijvingen.			
	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.
Bantam	»	f 3 820,98	»	f 66 234,88	f 70 055,86	15 458	f 29 429,80	f 555 175,54
Batavia (alleen het domein Bloeboer) . .	»	»	»	68,56	68,56	»	»	6 710,92
Krawang.	»	10 829,02^{5}	»	16 158,19^{5}	26 987,22	3 005	7 254,99	145 682,37
Preanger Regentschappen	»	12 146,54^{5}	»	14 304,89^{5}	26 451,44	1 410	1 668,73	1 153 816,53
Cheribon	f 7 279,05^{5}	6 120,18	*e)* f 304,25	10 890,03	24 593,51^{5}	2 490	9 712,22	1 153 185,45
Tagal	6 569,74	73 987,63	»	19 309,78	99 867,15	737	2 351,00	781 036,63
Pekalongan	4 128,44^{5}	14 425,27^{5}	»	9 956,97	28 510,69	292	1 303,94	422 668,31
Samarang	6 531,00	43 637,94^{5}	»	21 999,65^{5}	72 168,60	4 635	15 156,00	1 159 944,90
Japara.	7 828,30	44 733,44^{5}	»	7 151,82^{5}	59 713,57	5 834	9 924,00	557 198,43
Rembang.	435,00	13 380,41	»	9 982,17	23 797,58	280	407,06	801 553,42
Soerabaija	27 051,00	78 382,00	*f)* 2 203,41	15 067,00	122 703,41	»	»	1 811 530,59
Pasoeroean	21 806,70^{5}	116,11^{5}	*g)* 2 491,80	1 277,91^{5}	25 692,53^{5}	1 977	7 724,72^{5}	1 146 972,56
Probolinggo. . . .	24 821,29	4 845,17	»	45 671,60	75 338,06	7 686	10 841,00	738 275,94
Bezoeki	9 140,79^{5}	2 536,14	»	5 754,44^{5}	17 431,38	2 091	6 211,00	1 068 766,62
Banjoemas	1 288,63	9 332,42^{5}	*h)* 864,25^{5}	4 978,89	16 464,20	3 642	8 499,74	855 553,72
Bagelen	»	13 285,00	»	6 002,00	19 287,00	6 273	15 809,50	1 188 325,00
Kadoe	»	103 790,87^{5}	»	2 092,75	105 883,62^{5}	3 811	29 861,00	610 247,37
Madioen	1 144,00	2 049,05	»	15 790,93^{5}	18 983,98^{5}	11 879	24 220,43	787 795,01
Kediri.	4 723,00	32 408,00	»	15 561,00	52 692,00	3 652	13 590,00	1 136 876,00
Madura	»	12 176,30	»	5 821,90	17 998,20	12 978	20 794,00	826 726,80
Totaal . .	f 122 746,96	f 482 002,51	f 5863,71^{5}	f 294 075,39^{5}	f 904 688,58	88 130	f 214 759,13^{5}	f 16 908 042,11

c) Bij het vergelijken van de cijfers, in deze kolom vermeld, met die over 1887 in bijlage P (kolom 16) van het vorig verslag, moet rekening worden gehouden met de jaarlijksche inkrimping van de rietaanplantingen op hoog gezag met $^{1}/_{13}$, met de verwisseling der gronden en met de ver[hooging] of verlaging die de aanslag per bouw heeft ondergaan.

d) De mislukking van den oogst was het gevolg van ziekten onder het padigewas, overstroomingen, gebrek aan besproeiingswater, enz. De voorschriften betreffende het verleenen van de hierbedoelde vrijstellingen zijn opgenomen in n°. 3583 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

e) Deze vrijstelling is verleend aan twee dessa's, die ten gevolge van de groote schade welke zij bij een in 1888 gewoed hebbenden brand geled[en] hebben, niet het geheele bedrag waarvoor zij waren aangeslagen konden betalen.

f) De opgegeven som betreft een gedeelte van de landrente van eenige dessa's, waar de bevolking, behalve ten gevolge van de mislukking v[an] den oogst, welke met het oog op den geringen omvang daarvan alleen niet kon leiden tot vermindering der belasting, nog door verschillende ande[re] oorzaken in armoedige omstandigheden verkeerde.

Over 1887 was de onzuivere en de zuivere aanslag (ten deele volgens verbeterde opgaven) aldus: *k*)			Zoodat in 1888, in vergelijking met het vooraf-gegane jaar, is geheven:		Bedrag hetwelk door de bevolking op 31 December 1888 nog niet was aangezuiverd.	Bedrag hetwelk door de bevolking aangezuiverd, doch door met de inning belaste personen verduisterd was.	Marktprijs der padi per pikol gedurende 1888.	
Bedrag van den onzuiveren aanslag (dien der voor vast aangeslagen gronden en dien der wisselvallige velden bijeengenomen). (Zie vorig verslag bijlage P, kolom 15 + kolom 22.)	Bedrag der vrijstellingen en afschrijvingen.	Alzoo werkelijk te heffen.	meer.	minder.			Hoogste.	Laagste.
24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
f 768 224,00	f 81 191,87	f 687 032,13	»	f 131 856,59	f 7 261,97	»	f 2,50	f 0,35
8 165,58	10,14	8 155,44	»	1 444,52	2 990,68	»	2,00	1,50
173 628,80	37 707,27^{5}	135 921,52^{5}	f 9 760,85	»	»	»	2,50	0,90
1 281 112,44^{5}	17 531,40	1 263 581,04^{5}	»	109 764,51	216,87^{5}	f 326,31	2,50	0,37^{5}
1 212 551,00	22 654,83	1 189 896,17	»	36 710,68^{5}	»	»	3,00	0,75
1 137 569,27	70 700,44	1 066 868,83	»	285 832,20	5 061,14	1 543,00	3,00	1,00
565 112,00	27 383,86	537 728,14	»	115 059,83	»	»	3,20	0,75
1 426 385,50	52 511,92	1 373 873,58	»	213 928,68	1 395,70	»	4,00	0,90
738 676,00	40 283,00	698 393,00	»	141 194,57	124,50	»	4,00	1,00
908 318,00	25 700,06^{5}	882 617,93^{5}	»	81 064,51^{5}	236,50	671,50	4,25	0,75
2 187 283,00	80 775,00	2 106 508,00	»	294 977,41	1 927,26	731,91	4,00	1,10
1 249 351,35	40 901,27^{5}	1 208 450,07^{5}	»	61 477,57	1 486,69^{5}	155,11	7,50	1,25
911 529,08	83 747,50	827 781,58	»	89 505,64	265,00	1 155,00	3,50	1,35
1 196 576,00	21 573,05	1 175 002,95	»	106 236,33	4 588,25^{5}	»	3,25	1,00
943 548,30	12 618,06^{5}	930 930,23^{5}	»	75 376,51^{5}	24 684,09	3 442,46^{5}	3,75	0,50
1 484 317,00	14 938,65	1 469 378,35	»	281 053,35	»	37,00	6,50	0,80
868 378,50	10 773,35	857 605,15	»	247 357,77^{5}	48 971,52	3 166,41^{5}	5,40	1,25
920 898,00	16 243,68^{5}	904 654,31^{5}	»	116 859,30	218,27	232,00	4,17	0,75
1 290 931,00	58 598,00	1 232 333,00	»	95 457,00	»	137,50	3,25	0,80
885 893,00	17 432,30	868 460,70	»	41 733,90	2 163,75	579,17^{5}	6,00	0,90
f 20 158 447,82^{5}	f 733 275,67^{5}	f 19 425 172,15	f 9 760,85	f 2 526 890,89	f 101 592,20^{5}	f 12 177,38^{5}	f 7,50	f 0,35

g) In eenige dessa's van het district Tengger was de geringe koffie-oogst in 1888 oorzaak dat de bevolking niet bij machte was de verschuldigde landrente geheel te betalen.

h) Landrente (voor de helft) van drie perdikan-dessa's, die jaarlijks slechts 50 pct. van den aanslag hebben te voldoen.

i) Het onbeplant blijven was toe te schrijven aan watergebrek of onvoldoende werkkrachten.

k) Bij de invulling van deze drie kolommen is, behalve met de in noot *b* hiervóór bedoelde wijziging in het bedrag van den aanslag in Madioen, nog rekening gehouden met de omstandigheid dat in 1887 de vrijstellingen en afschrijvingen in de Preanger Regentschappen, Pasoeroean en Kadoe respectievelijk f 1492,69, f 1400,64^{5} en f 83,23 *minder* en in Samarang, Japara en Banjoemas respectievelijk f 2868,59, f 284 en f 89,30 *meer* beliepen dan in 't vorig verslag (bijlage P, kolom 20) opgegeven was.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE O.

N°. 16.

(Zie hoofdst. J, afd. IV, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de door het Gouvernement op Java en Madura en op de Buitenbezittingen IN ERFPACHT afgestane WOESTE GRONDEN, die in 1888 door de ondernemers aanvaard werden. *a*)

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar hieronder enkel de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Voorloopig vastgesteld bij het besluit waarbij het perceel werd toegezegd of werd afgestaan.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Definitief vastgesteld, hetzij bij het besluit waarbij het perceel werd afgestaan, hetzij bij eene latere beschikking (vóór of na de inschrijving van het erfpachtsrecht).	Verdere bijzonderheden.
				JAVA en MADURA.					
				Bantam.					
1	Lebak.	Sadjira.	Tjempaka.	Dr. J. L'Ange Huet.	$245\frac{209.4}{500}$	21 Juni 1888.	f 1,00	f 0,50	Dit perceel maakte een gedeelte uit van het in Februari 1887 aan het Gouvernement teruggekeerde perceel Genteng.
				Preanger Regentschappen.					
2	Reg. Bandong, afd. Tjitjalengka.	Tjipeudjeuh.	Taneuh Goah.	J. F. Hofland c. s. en G. A. Malga.	$2\frac{409}{500}$	25 Juni 1888 (niet voor de volle 75 jaren). *b*)	f 5,00	f 1,00	
3	Id.	Id.	Id.	Id.	$7\frac{22}{500}$	Id.	5,00	1,00	
4	Id.	Id.	Id.	Id.	$28\frac{443}{500}$	Id.	5,00	1,00	
5	Id.	Id.	Id.	Id.	$9\frac{431}{500}$	Id.	5,00	1,00	
6	Reg. Tjiandjoer, afd. Soekaboemi.	Plaboean.	Langendria.	Tan Goan Hoat.	$44\frac{341.3}{500}$	14 Juli 1888.	2,00	1,00	
7	Id.	Id.	Lebakdjero.	J. van Hengst.	$340\frac{365}{500}$	22 Nov. 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	3,00	1,00	
8	Id.	Goenoeng Parang.	Baros.	H. L. C. ter Braak.	$5\frac{497.2}{500}$	18 Jan. 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	2,00	1,00	
9	Id.	Id.	Id.	Id.	$4\frac{340.8}{500}$	Id.	2,00	1,00	
10	Id.	Id.	Id.	Id.	$1\frac{370.7}{500}$	Id.	2,00	1,00	
11	Id.	Id.	Soekasari II.	Oeij Eng Tjoeij.	$17\frac{391.7}{500}$	9 Aug. 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	3,00	1.50	

a) Aan het slot van dit overzicht vindt men ook opgaven betreffende de herziening van den canon voor sommige der in 1887 aanvaarde perceelen.

b) Met deze bijvoeging wordt bedoeld dat de erfpacht komt te eindigen op hetzelfde tijdstip als bepaald is voor het perceel waarvan de gronden eene uitbreiding uitmaken.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M^2).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar hieronder enkel de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Voorloopig vastgesteld bij het besluit waarbij het perceel werd toegezegd of werd afgestaan.	Definitief vastgesteld, hetzij bij het besluit waarbij het perceel werd afgestaan, hetzij bij eene latere beschikking (vóór of na de inschrijving van het erfpachtsrecht).	Verdere bijzonderheden.
12	Reg. Tjiandjoer, afd. Soekaboemi.	Goenoeng Parang.	*Soekangangon II.* c)	H. van de Wal.	$25\frac{118.9}{500}$	13 Oct. 1888.	f 3,00	f 1,50	Dezelfde gronden waren vroeger (bij besluit dd. 31 Juli 1885 n°. 28) aan een ander toegezegd geweest.
13	Id.	Id.	*Tangoel.*	G. Ballot.	$43\frac{225.5}{500}$	16 Oct. 1888.	3,00	1,50	
14	Id.	Djampang Tengah.	Sanoedin.	Dr. S. Figée.	$79\frac{407}{500}$	25 Sept. 1888.	2,00	1,00	Dezelfde gronden waren vroeger (bij besluit dd. 3 November 1885 n°. 13) aan een ander toegezegd geweest.
15	Id.	Tjimahi.	Tjimanggoe.	Tan Goan Pouw.	$215\frac{370\ 1}{500}$	11 Sept. 1888.	—	1,00	Voor dit perceel was de canon reeds bij het besluit van toezegging definitief bepaald geworden.
16	Reg. en afd. Soemedang.	Soemedang.	*Radja Mandala.*	Mr. C. A. Henny.	$89\frac{34}{500}$	28 Juni 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	2,00	1,00	
17	Id.	Id.	Babalean.	L. H. du Perron.	$98\frac{200}{500}$	18 Sept. 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	2,00	1,00	
18	Id.	Id.	Pasir Gedeh.	Id.	$25\frac{408}{500}$	Id.	2,00	1,00	
19	Reg. Soemedang, afd. Tasikmalaija.	Singaparna.	Soekadjadi II.	H. J. Revius.	$71\frac{18.56}{500}$	27 Maart 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	3,50	1,00	Dezelfde gronden waren vroeger (bij besluit dd. 19 November 1885 n°. 6) aan een ander toegezegd geweest.
20	Reg. Soekapoera, afd. Soekapoera Kollot.	Batoewangi.	*Negla.*	P. Op de Laey.	$98\frac{257}{500}$	13 Sept. 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	5,00	1,50	
21	Id.	Panjeredan.	Brana Eran.	Ong Boen Sin c. s.	$299\frac{433}{500}$	16 Aug. 1888.	4,00	1,50	
				Pasoeroean.					
22	Reg. en afd. Malang.	Toeren.	Soember Oerip.	M. R. Don Griot.	$342\frac{169}{500}$	27 Aug. 1888.	f 5,00	f 1,50	
				Probolinggo.					
23	Reg. Probolinggo, afd. Loemadjang.	Pandangan.	Kajoe Enak Koelon.	B. van Leeuwen en C°.	$155\frac{45}{500}$	13 Dec. 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	f 2,00	f 1,00	
				Bezoeki.					
24	Reg. Bondowosso, afd. Djember.	Tanggoel.	Widodaren.	Maatschappij ter exploitatie van het land Widodaren.	$12\frac{281}{500}$	4 Jan. 1888 (niet voor de volle 75 jaren).	f 4,00	f 2,50	
25	Reg. en afd. Banjoewangi.	Banjoewangi.	Djamboe.	F. J. W. en P. A. Ottolander.	$553\frac{291}{500}$	16 Oct. 1888.	5,00	3,00	
26	Id.	Id.	Tjilaloet.	Id.	$498\frac{130}{500}$	Id.	5,00	3,00	
27	Id.	Id.	Sodong.	Id.	$501\frac{490}{500}$	Id.	5,00	3,00	
				Kediri.					
28	Reg. en afd. Kediri.	Soekoredjo.	Bandoelan.	B. D. van Rietschoten.	$178\frac{438}{500}$	1 Nov. 1888.	f 4,00	f 1,50	
29	Id.	Id.	Djengkol II.	Maatschappij tot exploitatie van het land Djengkol.	$442\frac{478}{500}$	19 Maart 1888.	4,00	2,00	

c) Op de in *cursieve* letters vermelde perceelen is de teelt van koffie verboden.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar hieronder enkel de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Voorloopig vastgesteld bij het besluit waarbij het perceel werd toegezegd of werd afgestaan.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Definitief vastgesteld, hetzij bij het besluit waarbij het perceel werd afgestaan, hetzij bij eene latere beschikking (vóór of na de inschrijving van het erfpachtsrecht).	Verdere bijzonderheden.
30	Reg. en afd. Kediri.	Soekoredjo.	Pareredjo III.	A. W. de Rijk.	$274\frac{267}{500}$	1 Nov. 1888.	f 4,00	f 1,50	Bovendien moest eene retributie voor op de perceelen aanwezig djatihout worden betaald van f 1472,80, te voldoen in vijf gelijke jaarlijksche termijnen.
31	Id.	Id.	Pareredjo IV.	Id.	$199\frac{457}{500}$	Id.	4,00	1,50	
32	Id.	Id.	Pakellan.	F. Rijks.	$257\frac{176}{500}$	5 Nov. 1888.	4,00	1,50	
33	Id.	Djambean.	Bakoeng.	P. W. Roeters van Lennep.	$477\frac{273}{500}$	8 Oct. 1888.	6,50	2,50	Aan retributie voor nog te verwachten koffieproduct moest nog betaald worden f 150 in eens. Dezelfde gronden waren vroeger (bij besluit dd. 20 October 1884 n°. 19) aan een ander toegezegd geweest.
34	Id.	Id.	Poh Goenoeng II.	Th. P. Bergsma.	$94\frac{326}{500}$	15 Oct. 1888.	4,00	2,00	
35	Reg. en afd. Ngrowo.	Kalangbret.	Besowo.	Cultuurmaatschappij Penampean.	$485\frac{28}{500}$	8 Oct. 1888.	6.00	2,00	
36	Reg. en afd. Trenggalek.	Trenggalek.	Dilem.	Maatschappij Soekaradja.	$278\frac{421}{500}$	29 Nov. 1888.	3,00	1,50	
				SUMATRA.					
				Padangsche Benedenlanden.					
I.	Reg. en afd. Padang.	Ommelanden van Padang.	Gadoet.	Si Koemandoer.	$360\frac{439^1/_3}{500}$	15 Nov. 1888.	—	f 1,00	Voor dit perceel was de canon reeds bij het besluit van toezegging definitief vastgesteld. Eene schadeloosstelling van f 60, in eens af, zou de erfpachter nog hebben te betalen aan de inlandsche hoofden tot afkoop van hun recht op de „boenga kain".

Ten aanzien van de onderstaande, in 1887 tegen een *voorloopig* vastgestelden canon aanvaarde, erfpachtsperceelen *d*) werd in 1888 de erfpachtssom *definitief* bepaald op het in de voorlaatste kolom van dezen staat vermelde bedrag.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar hieronder enkel de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Voorloopig vastgesteld bij het besluit waarbij het perceel werd afgestaan.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Na hertaxatie definitief vastgesteld.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, waarbij de erfpachtsom definitief is vastgesteld.
				Preanger Regentschappen.					
1	Reg. en afd. Tjiandjoer.	Bajabang.	Soekamana.	J. van Balgooij.	$84\frac{376.5}{500}$	29 April 1887.	f 3,00	f 1,00	10 April 1888 n°. 8.
2	Id.	Tjipoetri.	Sindanglaija.	H. M. le Roux qq. A. le Roux, weduwe van J. B. Diemont en P. W. Hartelust.	$28\frac{386}{500}$	4 Oct. 1887.	2,50	0,50	24 Juni „ „ 9.
3	Id.	Tjikalong.	*Bakoem.*	H. M. le Roux en A. le Roux, geb. Diemont.	$375\frac{423.6}{500}$	Id.	2,00	0,50	10 April „ „ 28.
4	Id.	Dampangwetan.	*Rawa Sedek (Pasirhoeni).*	L. Droop.	$43\frac{454.5}{500}$	27 Aug. 1887.	3,50	1.50	17 April „ „ 21.

d) Volgens bijlage Q van 't vorig verslag zou het aantal der bewuste perceelen 48 hebben bedragen, doch 2 perceelen (Aren Maron in Japara en Soegih Waras I in Kediri) waren ten onrechte medegerekend, daar voor deze de canon nog vóór de inschrijving der erfpacht definitief was vastgesteld, namelijk bij het besluit waarbij de gronden werden afgestaan.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar hieronder enkel de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Voorloopig vastgesteld bij het besluit waarbij het perceel werd afgestaan.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Na hertaxatie definitief vastgesteld.	Datum en nummer van het gouvernements-besluit, waarbij de erfpachtsom definitief is vastgesteld.
5	Reg. Tjiandjoer, afd. Soekaboemi.	Goenoeng Parang.	*Perbawati.*	Cultuurmaatschappij Perbawati	$102\frac{384.05}{500}$	15 Sept. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	f 4,00	f 1,50	10 April 1888 n°. 31.
6	Id.	Id.	Soekasari.	H. M. le Roux.	$52\frac{90.3}{500}$	4 Oct. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	3,00	1,50	17 April „ „ 14.
7	Id.	Goenoeng Parang en Djampang-Tengah.	Wangoenredja I.	C. H. W. van der Moore.	$304\frac{300.4}{500}$	15 Sept. 1887.	1,50	1,00	10 April „ „ 26.
8	Id.	Id. Id.	Wangoenredja II.	Id.	$9\frac{17.2}{500}$	15 Sept. 1887.	1,50	1,00	
9	Id.	Tjimahi.	*Pengharepan (Tjikembar).*	S. van Eendenburg.	$157\frac{200.8}{500}$	28 Juli 1887.	1,50	0,75	17 April „ „ 17.
10	Id.	Plaboean.	Tjiawitali.	Tjoe Tian Hok.	$114\frac{190.2}{500}$	17 Sept. 1887.	3,00	1,50	10 April „ „ 25.
11	Id.	Id.	Tjiboengoer.	J. Ch. van Son.	$1\frac{179.9}{500}$	15 Sept. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	3,00	1,50	
12	Id.	Id.	Id.	Id.	$1\frac{441.3}{500}$	15 Sept. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	3,00	1,50	17 April „ „ 13.
13	Id.	Id.	Id.	Id.	$13\frac{444.3}{500}$	15 Sept. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	3,00	1,50	
14	Id.	Id.	Id.	Id.	$2\frac{211.9}{500}$	15 Sept. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	3,00	1,50	
15	Reg. Soekapoera, afd. Soekapoera-kollot.	Batoewangi.	*Tjikembar I. (Petapaän).*	P. Op de Laeij.	$111\frac{161}{500}$	22 Sept. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	5,00	1,50	10 April „ „ 29.
16	Id.	Kandangwesi.	Wanagiri.	D. A. J. Kessler.	$155\frac{496.21}{500}$	4 Oct. 1887.	4,00	2,50	17 April „ „ 25.
				Pasoeroean.					
17	Reg. en afd. Malang.	Senggoro.	Djengolo I (Soember Nongko).	A. F. A. Van Scherpenberg.	$309\frac{273.76}{500}$	21 Sept. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	f 4,00	f 2,00	5 Juli 1888 n°. 13.
				Probolinggo.					
18	Reg. Probolinggo, afd. Loemadjang.	Ranoelamongan.	Kali Dilem.	L. Wichers.	$455\frac{189}{500}$	27 Juni 1887.	f 3,00	f 2,00	11 Mei 1888 n. 25.
				Bezoeki.					
19	Reg. Bondowosso, afd. Djember.	Djember.	Petoengroto (Djoerdja).	G. F. A. M. Mollinger.	$185\frac{12}{500}$	13 Sept. 1887.	f 5,00	f 2,50	10 April 1888 n°. 3.
20	Id.	Id.	Raijap.	J. B. Thal Larsen, geb. Levert.	$54\frac{337}{500}$	17 Aug. 1887.	4,00	2,00	10 April „ „ 2.
21	Id.	Id.	Id.	Id.	$521\frac{9}{500}$	17 Aug. 1887.	4,00	2,00	
22	Id.	Soekokerto.	Soembertengah I.	A. F. Van der Heijden.	$546\frac{367}{500}$	1 Juni 1887.	4,00	2,50	10 April „ „ 1.
23	Id.	Id.	Soembertengah II.	Id.	$503\frac{108}{500}$	1 Juni 1887.	4,00	2,50	
24	Reg. en afd. Panaroekan.	Praijekan.	Angkrek I.	F. Ottolander.	$515\frac{469.42}{500}$	14 Juli 1887.	3,00	1,50	
25	Id.	Id.	Angkrek II.	Id.	$132\frac{350}{500}$	14 Juli 1887.	3,00	1,50	10 April „ „ 32.
26	Id.	Id.	Pantjar II.	Id.	$96\frac{419}{500}$	14 Juli 1887.	3,00	1,50	

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M^2).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar hieronder enkel de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Voorloopig vastgesteld bij het besluit waarbij het perceel werd afgestaan.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom. Na hertaxatie definitief vastgesteld.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, waarbij de erfpachtsom definitief is vastgesteld.
27	Reg. en afd. Banjoewangi.	Banjoewangi.	Ketepang (Setjang).	M. M. P. Van Bloemen Waanders.	$98\frac{293}{500}$	24 Juni 1887.	f 2,50	f 2,00	17 April 1888 n°. 23.
28	Id.	Id.	Soka (Soemoer).	J. A. N. Ponder.	$13\frac{268}{500}$	9 Sept. 1887.	1.50	1,[illegible]	17 April „ „ 22.
29	Id.	Id. en Rogodjampi.	Pakoeda.	P. H. Persijn.	$384\frac{81}{500}$	27 Dec. 1887.	3,00	2,00	10 April „ „ 27.
Madioen.									
30	Reg. en afd. Ngawi.	Sinee.	*Sekaralas.*	J. J. A. Livingston.	$91\frac{259.88}{500}$	23 Sept. 1887.	f 4,00	f 1,00	10 April 1888 n°. 33.
Kediri.									
31	Reg. en afd. Kediri.	Djambean.	Babadan I.	A. W. de Rijk.	$419\frac{117.42}{500}$	2 Juni 1887.	f 5,00	f 2,25	17 April 1888 n°. 20.
32	Id.	Id.	Babadan II.	Id.	$412\frac{453.89}{500}$	2 Juni 1887.	5,00	2,25	
33	Id.	Id.	Bedali III.	W. J. Immink qq., naamlooze vennootschap Bedali.	$9\frac{208.66}{500}$	21 Juli 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	3,75	2,00	17 April „ „ 1.
34	Id.	Id.	Kebondalem II.	The Hoe Liep.	$62\frac{371.1}{500}$	21 April 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	3,75	2,25	17 April „ „ 19.
35	Id.	Id.	Poh Goenoeng.	Th. P. Bergsma.	$357\frac{220.57}{500}$	25 Juli 1887.	4,00	2,00	17 April „ „ 15.
36	Id.	Soekoredjo.	Kenteng V.	J. G. Michell.	$353\frac{16.59}{500}$	28 April 1887.	5.00	2,00	17 April „ „ 27.
37	Id.	Id.	Soekaboemi I.	L. M. Tijl.	$500\frac{200.8}{500}$	28 Mei 1887.	5,00	2,50	16 April „ „ 7.
38	Id.	Id.	Soekaboemi II.	Id.	$284\frac{6.62}{500}$	28 Mei 1887.	5,00	2,50	
39	Id.	Id.	Kawedoesan III.	Tan Kok Tong.	$120\frac{100.5}{500}$	21 April 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	4.00	2,00	10 April „ „ 30.
40	Id.	Id.	Pareredjo I.	A. W. De Rijk.	$512\frac{238}{500}$	28 Juli 1887.	2,00	1,00	17 April „ „ 24.
41	Id.	Id.	Pareredjo II.	Id.	$543\frac{246}{500}$	28 Juli 1887.	2.00	1,00	
42	Id.	Id.	Kali Dermo.	Id.	$342\frac{496}{500}$	28 Juli 1887.	2,00	1,00	
43	Reg. en afd. Blitar.	Blitar.	Mendjangan kalong.	Cultuurmaatschappij „Kemloko".	$73\frac{419.61}{500}$	9 Mei 1887.	6,00	2,50	10 April „ „ 6.
—	Id.	Wlingi.	Tjeleng II (Semen II).	Cultuurmaatschappij „Tjeleng".	$15\frac{31.88}{500}$	8 Sept. 1887 (niet voor de volle 75 jaren).	5,00	e)	—

e) Voor dit perceel was hertaxatie van den voorloopig vastgestelden canon nog niet aangevraagd.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE P.

N°. 17.

(Zie hoofdst. J, afd IV, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in erfpacht aangevraagde gronden op Java en Madura [1]) die gedurende 1888 aan de aanvragers geweigerd werden.

Volgnummer.	Gewesten.	Districten en regentschappen.	Geschatte uitgestrektheid (in bouws).	Door wien en wanneer aangevraagd.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
1	Krawang.	Gandasoli (reg. Krawang).	17	J. G. der Kinderen, (25 Maart 1888).	30 Oct. 1888, n°. 20.	De aangevraagde gronden maakten deel uit van de bij ordonnantie van 6 December 1880 (Indisch Staatsblad n°. 214) onder geregeld beheer gebrachte wildhoutbosschen, alsook van de volgens het cultuurplan voor de gouvernementskoffiecultuur beschikbaar te houden streken.
2	Preanger Regentschappen.	Tjipoetri (reg. Tjiandjoer).	10	V. W. van Gogh, qq. Maatschappij Tjiseureuh, (18 Aug. 1887).	22 Maart 1888, n°. 15.	De gronden waren niet woest.
3	Id.	Tjimahi (reg. Tjiandjoer).	60	Tan Tiang Po, (19 April 1888).	4 Dec. 1888, n°. 24.	De gronden waren benoodigd voor uitbreiding van den inlandschen landbouw en voor weideplaats.
4	Id.	Id. (Id.)	70	Tan Beng I, (21 Juli 1888).	4 Nov. 1888, n°. 23.	De gronden waren door de bevolking benoodigd voor weideplaats.
5	Id.	Plaboean (reg. Tjiandjoer).	338	O. van Vloten, (29 Sept. 1888).	29 Dec. 1888, n°. 21.	Dit perceel stond reeds ten name van een ander.
6	Id.	Madjalaija (reg. Bandong).	12	E. W. H. Nieuwenhuizen, (9 Sept. 1887).	26 Juni 1888, n°. 5.	De gronden waren gelegen in eene bij Indisch Staatsblad 1877 n°. 271 voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerde streek, en vielen in de termen om voor die cultuur beschikbaar te worden gehouden.
7	Samarang.	Bodja (reg. Kendal).	$78^1/_2$ $76^1/_4$	J. Doornik, (7 Jan. 1888).	16 Maart 1888, n°. 38.	De gronden waren gereserveerd voor de gouvernements-koffiecultuur.
8	Pasoeroean.	Penanggoengan (reg. Malang).	50	H. J. W. C. Jonkers, (17 Dec. 1887).	2 Febr. 1888, n°. 26.	De gronden waren gelegen in eene bij Indisch Staatsblad 1878 n°. 345 voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerde streek, en vielen in de termen om voor die cultuur beschikbaar te worden gehouden.
9	Id.	Ngantang (reg. Malang).	3 perceelen (elk van 500 bouws).	D. Birnie, (4 Juli 1888).	10 Aug. 1888, n°. 3.	Id.
10	Id.	Id. (Id.)	2 perceelen (1700 en 2200 bouws).	R. P. F. Hagenaar Jr., (27 Juli 1888).	24 Sept. 1888, n°. 8.	Id.
11	Id.	Id. (Id.)	2 perceelen (grootte niet opgegeven).	R. P. F. Hagenaar Jr. en I. Kiksen, (3 Sept. 1888).	4 Nov. 1888, n°. 15.	Id.

1) Met betrekking tot in erfpacht aangevraagde gronden op de buitenbezittingen zijn over 1888 geen afwijzingen te vermelden.

Volg-nummer.	Gewesten.	Districten en regentschappen.	Geschatte uitgestrektheid (in bouws).	Door wien en wanneer aangevraagd.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
12	Pasoeroean.	Ngantang (reg. Malang).	2 perceelen (500 en 1500 bouws).	W. W. Pasteur, (2 en 3 Nov. 1888).	29 Dec. 1888, n°. 9.	De gronden waren gelegen in eene bij Indisch Staatsblad 1878 n°. 345 voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerde streek, en vielen in de termen om voor die cultuur beschikbaar te worden gehouden.
13	Id.	Senggoro (reg. Malang).	$83^{254}/_{500}$	Atim, (8 Nov. 1887).	1 Febr. 1888, n°. 10.	Id.
14	Id.	Karanglo (reg. Malang).	$^{1426}/_{7096.5}$	E. G. E. Rose qq., L. E. V. Simonnar qq. en J. J. H. Kervel, (29 Febr. 1888).	10 Oct. 1888, n°. 34.	Id.
15	Id.	Toeren (reg. Malang).	300	Th. G. Schrok, (27 Sept. 1888).	20 Dec. 1888, n°. 14.	De gronden dienden beschikbaar te blijven voor den landbouw der inlandsche bevolking.
16	Probolinggo.	Gading (reg. Probolinggo).	5 perceelen (elk van 500 bouws).	F. A. Taunay, (23 April 1888).	9 Juni 1888, n°. 7.	De gronden waren gelegen in eene bij Indisch Staatsblad 1883 n°. 303 voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerde streek, en vielen in de termen om voor die cultuur beschikbaar te worden gehouden.
17	Id.	Id. (Id.)	500	J. Th. Andriesse, (6 April 1888).	6 Mei 1888, n°. 33.	Id.
18	Id.	Tempeh (reg. Probolinggo).	300	Rono Wirio, (21 Oct. 1887).	28 Juli 1888, n°. 18.	Het perceel bestond voor een groot deel uit door de bevolking onderhouden koffietuinen. De uitgifte zou derhalve in strijd zijn met de belangen zoowel van de bevolking als van den lande.
19	Kadoe.	Menoreh (reg. Magelang).	30	L. W. F. Akkermans, (25 Juni 1888).	9 Dec. 1888, n°. 12.	De aangevraagde gronden waren niet woest.
20	Madioen.	Tjaroeban (reg. Madioen).	$7^{5680.5}/_{7096.5}$	L. A. v. d. Bergh van Heinenoord, (10 Jan. 1888).	27 Mei 1888, n°. 8.	De gronden waren reeds in 1883 aan anderen afgestaan, en wel in eigendom.
21	Id.	Sine (reg. Ngawi).	100 à 150	H. E. Levert, (20 Juli 1888).	28 Aug. 1888, n°. 17.	Aangezien de gronden met djatibosch begroeid waren, zou eene uitgifte in strijd zijn geweest met art. 9a van het agrarisch besluit (Indisch Staatsblad 1870 n°. 118 en 1877 n°. 270). Bij de afwijzing werd volhard, toen de aanvrager zich om dezelfde gronden nogmaals aangemeld had (Indisch besluit dd. 20 Januari 1889 n°. 7).
22	Kediri.	Djambean (reg. Kediri).	300	W. H van der Leeuw, (29 Juli 1887).	10 April 1888, n°. 10.	Deze gronden waren reeds aan een anderen gegadigde toegezegd.
23	Id.	Id. (Id.)	500	Id. (29 Juli 1887).	4 Juni 1888, n°. 14.	Id.
24	Id.	Id. (Id.)	70	B. D. v. Rietschoten, (25 Aug. 1887).	10 April 1888, n°. 22.	Id.
25	Id.	Id. (Id.)	500	A. Greve, (5 Oct. 1887).	2 Juli 1888, n°. 8.	Id.
26	Id.	Id. (Id.)	500	F. L. v. d. Vinne, (18 Sept. 1888).	2 Nov. 1888, n°. 33.	De gronden moesten beschikbaar blijven voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw.
27	Id.	Soekoredjo (reg. Kediri).	500	G. van Delden, (11 Oct. 1887).	9 Jan. 1888, n°. 2.	De bevolking had een deel der aangevraagde gronden in ontginning gebracht en benuttigde een ander gedeelte voor de inzameling van boschproducten. Daar zij ongenegen bleek van hare rechten afstand te doen, moest de gevraagde erfpacht geweigerd worden.
28	Id.	Id. (Id.)	300	W. C. van Ameijden van Duijm, (12 Mei 1888).	26 Nov 1888, n°. 7.	Op de aangevraagde gronden kwamen vele woonerven en vruchtboomen der inlandsche bevolking voor, waarvan deze geen afstand wilde doen.

Volg-nummer.	Gewesten.	Districten en regentschappen.	Geschatte uitgestrektheid (in bouws).	Door wien en wanneer aangevraagd.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
29	Kediri.	Soekoredjo (reg. Kediri).	500	D. P. A. Burgemeestre, (22 Aug. 1888).	4 Dec. 1888, n°. 23.	De grond was benoodigd voor de uitbreiding van den landbouw der bevolking. Bovendien wenschte deze van de geënclaveerde woonerven en tegals geen afstand te doen.
30	Id.	Pakoentjen (reg. Ngrowo).	400	R. Boyd, (20 Mei 1887).	20 Maart 1888, n°. 38.	Het op de gronden aanwezige bosch behoorde tot het bij Indisch Staatsblad 1882 n°. 251 onder geregeld beheer gebrachte boschgebied.
31	Id.	Lodojo (reg. Blitar) en Wlingi (reg. Blitar)	p. m. 3000 (6 perceelen). 150	O. M. van den Dungen, W. Boyd en J. G. Kruijmel, (14 Maart 1888).	27 Aug. 1888, n°. 10.	Vier der perceelen in het district Lodojo waren reeds in 1885 aan den in de tweede plaats genoemden aanvrager toegezegd tegen een canon van f 6 per bouw 's jaars en tegen zekere retributie voor het aanwezig djatihoutgewas, van welke toezegging echter geen gebruik was gemaakt, terwijl de twee andere perceelen in genoemd district in 1886 aan de gezamenlijke drie aanvragers geweigerd waren geworden, omdat zij een te lagen canon (f 1 per bouw) boden en tevens vrijstelling van retributie verzochten voor het ook op die perceelen aanwezige hout. Het perceel in Wlingi was in 1886 aan den eerstgenoemde van de drie aanvragers geweigerd, omdat de bedoelde 150 bouws benoodigd waren voor de uitbreiding zoowel van den eigen landbouw der bevolking als van hare vrijwillige koffiebeplantingen. De thans ingekomen aanvraag strekte om de 7 perceelen alsnog in erfpacht te erlangen tegen hoogstens f 0,50 per bouw 's jaars, en tegen de helft der vroeger vastgestelde retributie voor het aanwezige djatitimmerhout, met vrijstelling van retributie voor het te verkrijgen djatibrandhout. Bij Indisch besluit dd. 27 Augustus 1888 n°. 10 werd bij de afwijzing betreffende het perceel in Wlingi volhard, doch met betrekking tot de 6 perceelen in Lodojo geschiedde de weigering slechts voorwaardelijk, daar de Regeering, met handhaving van de vroeger vastgestelde retributiën, eene verlaging van den indertijd op f 6 per bouw bepaalden canon in uitzicht stelde, wanneer de aanvragers zich nader mochten aanmelden om onder zoodanige voorwaarden de bedoelde gronden alsnog in erfpacht te bekomen.
32	Id.	Wlingi (reg. Blitar).	150	E. H. van Haasen, (2 Dec. 1887).	3 Mei 1888, n°. 24.	De uitgifte zou in strijd zijn met de belangen van den lande en van de bevolking, daar de gronden moeten dienen voor instandhouding van de gouvernements koffiecultuur en voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw.
33	Id.	Id. (Id).	300	W. C. van Ameijden van Duijm, (20 Maart 1888).	20 Dec. 1888, n°. 12.	Op de aangevraagde gronden kwamen vele woonerven en vruchtboomen van de inlandsche bevolking voor, waarvan deze geen afstand wilde doen.
34	Id.	Srengat (reg. Blitar).	50	C. I. F. Brest van Kempen, (10 April 1888).	20 Dec. 1888, n°. 18.	De uitgifte zou zijn in strijd met de belangen van de bevolking en van den lande, omdat op de aangevraagde gronden inlandsche graven en koffietuinen voorkwamen, waarvan de rechthebbenden ongenegen waren afstand te doen. Voor het overige moesten de gronden beschikbaar blijven voor de gouvernements-koffiecultuur.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE Q.

N°. 18.

(Zie hoofdst. J, afd. VI, van het verslag.)

OVERZICHT van de in 1889 in werking getreden AANNEMINGSCONTRACTEN betreffende het vervoer van PRODUCTEN, GOEDEREN, enz., voor zooveel daarbij het departement van binnenlandsch bestuur betrokken is.

Volg-nummer.	Gewesten waar het transport werd uitbesteed en aard van het transport.	Duur der aanneming.		Aannemingsprijzen.			Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar.
		Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	Maatstaf.	Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	
	Java en Madura. *a)*						
	BATAVIA.						
1.	Vervoer van materialen en goederen:						
	a. van Batavia naar de havens (de buiten-, binnen- en kolenhaven), het kanaal, de grachten en reede van Priok en omgekeerd; en	1889.	1888.	per kojang.	f 4,00	*b)* f 2,39	1044 kojangs.
	b. van Batavia naar de reede en buitenreede van Batavia en de omliggende eilanden en aangrenzende plaatsen, en omgekeerd.			per kojang.	4,00	*b)* 1,20	204 id.
	PROBOLINGGO.						
2.	Vervoer van koffie, zout, gelden, materialen en goederen in en door de residentie Probolinggo, en van koffie uit het inkooppakhuis te Andongsari, district Tanggoel, afdeeling Djember, residentie Bezoeki, naar de strandpakhuizen ter hoofdplaats Probolinggo. *c)*	1889 t/m 1893.	1886 t/m 1888.	voor koffie per pikol en per paal.	0,02[75]	*e)* 0,01	32 340 pikols koffie.
				voor zout per pikol en per paal.	0,02[75]	*e)* 0,16	11 000 pikolmaten zout.
				voor gelden, materialen en goederen per pikol en per paal.	*d)* 0,03[75]	*e)* 0,01	niet opgegeven.

a) Bij de aannemingen, waar zulks te pas kwam, is het vervoer van gelden, materialen en goederen, bestemd voor of afkomstig van den dienst der staatsspoorwegen, uitdrukkelijk uitgesloten.

b) De prijzen, waarvoor bij de vorige aanbesteding was ingeschreven, waren zoo laag, dat de aannemer op het transport verlies heeft geleden. Vandaar dat bij de nieuwe aanbesteding hoogere vrachtprijzen werden bedongen.

c) Aan de verkiezing van den aannemer is het overgelaten om voor het vervoer gebruik te maken van spoor- of tramwegen. Ingeval van zoodanig vervoer geschiedt de berekening van het transportloon, ook wat de afstanden betreft, op gelijke wijze als bij vervoer met eigen middelen des aannemers.

d) Deze vrachtprijs was reeds bij de voorwaarden van aanbesteding bepaald.

e) In verband met de gewijzigde aannemingsvoorwaarden voor de jaren 1889 t/m 1893 zijn de vroeger bedongen aannemingsprijzen niet wel voor vergelijking vatbaar met die volgens het nieuwe contract.

Volgnummer.	Gewesten waar het transport werd uitbesteed en aard van het transport.	Duur der aanneming. Volgens het nieuwe contract.	Duur der aanneming. Volgens het afgeloopen contract.	Aannemingsprijzen. Maatstaf.	Aannemingsprijzen. Volgens het nieuwe contract.	Aannemingsprijzen. Volgens het afgeloopen contract.	Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar.
	BEZOEKI.						
3.	Vervoer van koffie (uitgezonderd de koffie uit het inkooppakhuis te Andongsari, district Tanggoel, afdeeling Djember), *f*) zout, gelden, materialen en goederen in en door de residentie Bezoeki, alsmede van gelden, materialen en goederen, afkomstig van Soerabaija en bestemd voor de residentie Bezoeki, van Probolinggo naar de plaats van bestemming in de residentie Bezoeki, en omgekeerd. *c*)	1889 t/m 1893.	1 Mei 1886 *g*) t/m 31 Dec. 1888.	voor koffie per pikol en per paal.	f 0,02⁵	*i*)	19 832 pikols koffie.
				voor zout per pikol en per paal.	0,017	*i*)	22 627 pikolmaten zout.
				voor gelden, materialen en goederen per pikol en per paal.	*h*) { 0,06 / 0,03¾	*i*)	niet opgegeven.
	MADIOEN.						
4.	Vervoer van koffie, gelden, materialen en goederen in de residentie Madioen en uit die residentie naar Soerabaija, en omgekeerd; alsmede van zout uit de afdeeling Sampang der residentie Madura naar de zoutpakhuizen te Madioen, Tjaroeban, Magettan, Ngawi, Ngrambe en Ponorogo, alsook van het zoutpakhuis te Patjitan naar dat te Toelakan. *k*)	1889 t/m 1893.	1884 t/m 1888.	voor koffie per pikol en per paal.	f 0,08⁴⁹	*l*)	27 234 pikols koffie.
				voor zout per pikol en per paal.	0,00⁷⁹	*l*)	55 590 pikolmaten zout.
				voor gelden, materialen en goederen per pikol en per paal.	*d*) 0,02⁵	*l*)	niet opgegeven.
	Bezittingen buiten Java en Madura.						
	BANKA EN ONDERHOORIGHEDEN.						
5.	Vervoer van reizigers, paarden, gelden, steenkolen, tin en andere materialen en goederen van de hoofdplaats Muntok naar de reede aldaar en omgekeerd, alsmede ter reede tusschen de aldaar liggende vaartuigen onderling, benevens transport van zout van boord der schepen, waarmede het van de hoofddepôts op het eiland Madura ter reede van Muntok wordt aangebracht, naar en tot in de pakhuizen op die plaats.	1889 t/m 1893.	1 Maart 1884 t/m 31 Dec. 1888.	voor reizigers en paarden, per kojang prauwruimte.	f 12,00	*m*)	} 55 kojangs voor het vervoer van reizigers, materialen en goederen.
				voor materialen en goederen, per kojang.	12,00	*m*)	
				voor gelden, per 50 K.G.	1,00	*m*)	10 000 K.G. geld.
				voor steenkolen, per ton.	6,00	*m*)	280 ton steenkolen.
				voor munitie, per 25 K.G.	1,50	*m*)	2500 K.G. buskruit.
				voor zout, per kojang.	10,00	*m*)	65 kojangs zout.
				voor tin, per pikol.	0,40	*m*)	2300 pikols tin.

f) De afvoer van de te Andongsari ingeleverde koffie is bij de nieuwe uitbesteding begrepen geworden in het contract voor het vervoer in en door de residentie Probolinggo.

g) Het vervoer in de afdeeling Banjoewangi maakte tot dusver het onderwerp van een afzonderlijk contract uit, dat echter reeds met 1 April 1886 was ingegaan.

h) Deze vrachtprijzen waren reeds bij de voorwaarden van aanbesteding bepaald; de vrachtprijs van f 0,03¾ betreft het vervoer der van Soerabaija afkomstige of derwaarts bestemde goederen tusschen het spoorwegstation te Probolinggo en de plaats van bestemming of herkomst in Bezoeki, voor zooveel het traject dan door de residentie Probolinggo loopt.

i) Eene vergelijking tusschen de aannemingsprijzen volgens het nieuwe en volgens het oude contract is niet wel doenlijk, omdat tot dusver voor deze aanneming twee contracten bestonden, waarvan één voor de afdeeling Banjoewangi afzonderlijk. Bovendien maakte het afgeloopen contract verschil in vrachtprijzen bij transport van het zilvergeld, het kopergeld en goederen en materialen.

k) De aannemer is gehouden om voor de verschillende transporten van den *staats*spoorweg gebruik te maken, welk vervoer door den dienst der staatsspoorwegen geschiedt zonder van den aannemer vracht enz. te vorderen; diens inschrijvingsprijzen gelden dan ook alleen voor de trajecten, waarlangs het vervoer met de eigen middelen des aannemers geschiedt (daaronder ook te verstaan *particuliere* spoor- of tramwegen).

l) Eene zuivere vergelijking van de aannemingsprijzen volgens het nieuwe contract met die van het afgeloopen contract is niet wel mogelijk, omdat het eerste verband houdt met de in 1886 vastgestelde nieuwe voorschriften omtrent het vervoer per staatsspoor door transportaannemers (zie het verslag van 1887, blz. 79).

m) Eene zuivere vergelijking tusschen de vrachtprijzen volgens het nieuwe en volgens het afgeloopen contract is moeilijk te maken, vermits de prijzen van het personenvervoer vroeger per hoofd, thans per kojang prauwruimte berekend zijn. Bovendien strekte de vroegere aanneming zich niet tot het zouttransport uit.

Volgnummer.	Gewesten waar het transport werd uitbesteed en aard van het transport.	Duur der aanneming.		Aannemingsprijzen.			Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar.
		Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	Maatstaf.	Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	
	Westerafdeeling van Borneo.						
6.	Het onderhouden van geregelde stoomvaartdiensten: 1°. op de Kapoeas-rivier van Pontianak over Tajan en Sanggou naar Sintang en omgekeerd, zoomede 2°. (door de monding der Kapoeas-rivier en verder over zee) tusschen Pontianak en Singkawang en omgekeerd; mitsgaders het vervoer van passagiers, goederen en gelden op die trajecten, en eindelijk het vervoer per prauw in de residentie Westerafdeeling van Borneo van zout, steenkolen en grint.	1889 t/m 1893.	1888.	Volgens bij het contract voor elk traject vastgestelde tarieven. Voor de reizen tusschen Pontianak en Sintang en tusschen Pontianak en Singkawang is bij de inschrijving door den aannemer geen subsidie meer bedongen (bij het afgeloopen éénjarig contract was eene subsidie toegestaan van f 1450).			De raming is trajectsgewijze aangegeven; voor de verschillende trajecten te zamen wordt het vervoer van zout geraamd op 425 kojangs, van steenkolen op 350 en van grint op 150 kojangs.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE R.

N°. 19.

(Zie hoofdst. J, afd. VII, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië dienst doende PARTICULIERE STOOMVAARTUIGEN, toebehoorende aan anderen dan de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij.

NAMEN VAN DE		Waar de vaartuigen te huis behoorden.	Woonplaats der eigenaars.	Grootte (in tonnen). *a*)	Stoomvermogen (in paardekrachten).	Diensten.
vaartuigen.	eigenaars.					
		A. Onder Nederlandsche vlag. *b*)				
Castor,	Nieuw Bataviaasch Prauwenveer,	Batavia,		19.66	20	Voor sleepdiensten en voor het onderhouden van de gemeenschap met de reede van Batavia en omliggende eilanden.
Pollux,	Id.,	Id.,		19.66	20	Idem.
Tilly,	Bataviaasch Prauwenveer,	Id.,		20.53	20	Idem.
Marie,	Id.,	Id.,		10.33	12	Idem.
Tjitarum,	Id.,	Id.,		83	40	Idem.
Elisabeth,	Id.,	Id.,		22.99	15	Idem.
Constance,	Hoynck & C°.,	Id.,		5.28	8	Idem.
Priok,	Dokmaatschappij van het eiland Amsterdam,	Id.,		11	18	Idem.
Beatrice,	S. Landberg en Zoon en B. C. De Jong,	Id.,		7	5	Idem.
Albertine	Id.,	Id.,		13	16	Idem.
Larie,	Donald & C°.,	Id.,		*c*) †	4	Idem.
Louis,	't Hoen,	Id.,		†	4	Idem.
Johanna,	J. H. Nije,	Id.,		7.68	12	Voor eigen gebruik.
Betsy,	Möller & C°.,	Id.,		†	6	Idem.
Lilly,	Oey Goan Ling,	Id.,		†	6	Idem.
Lucy,	(Opiumpachter),	Id.,		†	6	Idem.

a) Van sommige vaartuigen schijnt de grootte in eene andere maat dan registertonnen te zijn opgegeven. Waar men een * vindt, zijn netto registertonnen van 2,83 M³. bedoeld.

b) Omtrent de verschillen welke dit overzicht oplevert bij vergelijking met de opgaven in deel I van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1889 (blz. 156 t/m 158) zijn geen toelichtingen verstrekt.

c) Het teeken † duidt aan, dat gegevens ter invulling van de betrekkelijke kolom ontbreken.

NAMEN VAN DE vaartuigen.	NAMEN VAN DE eigenaars.	Waar de vaartuigen te huis behoorden.	Woonplaats der eigenaars.	Grootte (in tonnen).	Stoomvermogen (in paardekrachten).	Diensten.
Prins Hendrik der Nederlanden,	Billiton-Maatschappij,	Batavia,	's-Gravenhage,	* 177 26	50	Op ongeregelde tijdstippen in de vaart tusschen Tandjong Pandan (Billiton) en Batavia.
Billiton,	Id.,	Id.,	Id.,	* 173.22	75	Idem.
Baron van Tuyll,	Id.,	Id.,	Id.,	* 212.70	60	Idem.
Marie,	Tagalsch Prauwenveer,	Cheribon,	Batavia,	* 1.50	5	Vervoer van personen en sleepdiensten van en naar de reede van Cheribon en omliggende plaatsen.
Pekalongan,	Id.,	Id.,	Id.,	* 1.44	10	Idem.
Tagal,	Id.,	Tagal,	Id.,	* 2.63	8	Vervoer van personen en sleepdiensten van en naar de reede van Tagal.
Charlotte,	Samarangsch stoombootveer,	Samarang,		* 22.79	25	Vervoer van personen en goederen en sleepdiensten van en naar de reede en buitenreede van Samarang en de Noordkust van Java.
Henriëtta,	Id.,	Id.,		* 82.24	60	Idem.
Victoria,	Van Bruggen en Kruisinga,	Id.,		* 9.50	60	Idem.
Louise,	Nieuw Samarangsch Prauwenveer,	Id.,		* 1	4.5	Voor sleepdiensten van en naar de reede en buitenreede van Samarang.
Mercurius,	Stoombootveer Soerabaija,	Soerabaija,		†	10	In geregelde vaart (meermalen daags) tusschen Soerabaija en Grissee.
Brantas,	Id.,	Id.,		†	12	Idem.
Betsy,	Id.,	Id.,		†	15	Idem.
Bromo,	Id.,	Id.,		†	15	Idem.
Rajah Kongsi Atjeh,	Thio Tiaw Siat,	Olehleh (Atjeh),		* 384.63	†	In de vaart tusschen Olehleh en Pinang.
Hok Canton,	Id.,	Id.,		* 422.73	†	Idem.
Carolina,	Tjoa Eng Tjoan en Hadji Achmad bin Hadji Sanang,	Palembang,		* 192.65	†	In de vaart tusschen Palembang en Singapore.
Constance,	E. Van Angelbeek,	Deli (Sumatra's Oostkust),		42	12	Vervoer van personen en goederen.
Henriëtte,	Id.,	Id.,		30	10	Idem.
Josephine,	Id.,	Id.,		26	10	Idem.
Laboean,	J. Van Nie,	Id.,		50	†	Idem.
Beta,	Id.,	Id.,		5	7	Idem en sleepdiensten.
Alpha,	Kheding,	Id.,		1.5	8	Sleepdiensten.
Yin Hap,	Kho Teng Ko,	Id.,		5	7	Vervoer van personen en goederen.
Yin Lay,	Id.,	Id.,		5	8	Idem.
Ban Poe,	(Opiumpachter),	Id.,		10	7	Idem.
Mabar,	O. Eckels,	Id.,		1	2	Voor sleepdiensten.
Sri-Asahan,	Ban Hin,	Id.,		18.75	12	Vervoer van goederen tusschen Bengkalis, Bagan Api-Api, Panei, Assahan en Batoe Bara, allen plaatsen in de residentie Sumatra's Oostkust.
Tandjoeng-Pinang,	Kaufmann & Co.,	Id.,		* 78.66	†	Vervoer van personen en goederen naar Pinang, Assahan en Kwaloe.

NAMEN VAN DE vaartuigen.	NAMEN VAN DE eigenaars.	Waar de vaartuigen te huis behoorden.	Woonplaats der eigenaars.	Grootte (in tonnen).	Stoomvermogen (in paardekrachten).	Diensten.
Resident Schiff,	Oei Soei In,	Lingga (Riouw),		* 58.16	20	Op ongeregelde tijdstippen varende tusschen Lingga, Tandjong-Pinang, Karimon en Singapore.
Resident Schiff Baroe,	Firma Yap Ho Sing,	Tandjong Pinang (Riouw),		* 68.25	40	In geregelde vaart (dagelijks) tusschen Tandjong Pinang en Singapore.
Emily,	Firma Kim Hiap Bie,	Id.,		* 79.70	30	Idem.
Bintang,	Erven van wijlen Gho Kim Pao,	Id.,		* 55.68	25	In geregelde vaart (dagelijks) tus- Karimon en Singapore.
Sri Blitoeng,	Naamlooze vennootschap Blitoeng,	Tandjong Pandan (Billiton),		* 40.90	18	Op ongeregelde tijdstippen varende tusschen de hoofdplaats en de verschillende districtshoofdplaatsen van Billiton.
Sri Sintang,	Hemmes & Co.,	Pontianak (Westerafdeeling van Borneo),		* 147.81	50	Eenmaal 's maands van Pontianak via Tajan en Sanggou naar Sintang en terug, en daarna van Pontianak naar Singkawang en terug in contract met het Gouvernement.
Emanuel,	Id.,	Id.,		* 10	15	Ter vervanging van de *Sri Sintang*, wanneer dit laatste stoomschip niet beschikbaar is.
Voorwaarts,	Wong Kisam,	Id.,		* 22.19	30	Bestemming niet opgegeven.
Resident Broers,	Go Tjoen Bie,	Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo),		* 262.79	20	In de vaart tusschen Bandjermasin en Soerabaija.
Bandjermasin,	Ang Eng Tjo, Tio Kwee Liong en Kho Soen Tjio,	Id.,		* 289.20	115	In de vaart tusschen Bandjermasin, Soerabaija en Singapore.
Batavier,	Reederij Makasser,	Makasser,		* 230.42	40	Vervoer van personen en goederen naar verschillende plaatsen.
Coredo,	C. W. R. Van Renesse van Duivenbode,	Ternate,		* 28 37	†	In de vaart op Nieuw-Guinea.
Succes,	Batjan-Maatschappij,	Id.,		* 9.54	†	Voor sleepdiensten en commissiereizen van den administrateur der Batjan-Maatschappij tusschen Batjan en omliggende eilanden.
		B. Onder vreemde vlag.				
Poh Ann,	Oei Bon Teh, Ko Tjing Tiong en Lie Tjing Yang,	Singapore,		1458.48	110	Tusschen Singapore en Makasser over Soerabaija, Boeleleng en Ampenan, en terug over dezelfde plaatsen.
Mac Alister,	Oei Bon Teh, Lim Ho Pio en Lie Tjing Yang,	Id.,		1389.80	120	Idem.
Teresa,	Oei Bon Teh en Lie Tjoen Goan,	Id.,		2266.29	†	Idem.
Ban Yong Seng,	Kongsi Hong Djoe,	Id.,		1035	†	Tusschen Singapore en de Molukken (soms ook Makasser en Java) via Laboean en Solok.
Hong Arn,	Id.,	Id.,		* 846	†	Idem.
Vidar,	†	Id.,		†	†	Tusschen Singapore, Boeloengan (Oostkust van Borneo) en Palosbaai (Westkust van Celebes).
Ruby,	Singapoorsche reederij,	Id.,		* 148 50	40	Tusschen Singapore, Palembang en Muntok.
Ban Whatt Hin,	Id.,	Id.,		†	†	Idem.

NAMEN VAN DE vaartuigen.	NAMEN VAN DE eigenaars.	Waar de vaartuigen te huis behoorden.	Woonplaats der eigenaars.	Grootte (in tonnen).	Stoomvermogen (in paardekrachten).	Diensten.
Isabella,	Oey Boen Hin en H. Oehlers,	Singapore,		127	25	Tusschen Singapore en Djambi.
Kaiser,	Kim Tjin Soei,	Id.,		* 34.52	25	Tusschen Singapore en Tandjong Pinang (Riouw).
Sri Poetri,	W. E. Kooper,	Id.,		46.15	†	Idem.
Pilot Fish,	Lie Boen Lam, Liem Nie Djoe en Firma Djoe Hin,	Id.,		48	27	Tusschen Singapore en Karimon (Riouw).
Sri Manggar,	Tjie Goan Hin,	Id.,		42	16	Idem.
Makassar,	Tan Kiong Saik,	Id.,		49	†	Tusschen Singapore, Lingga, Riouw en Karimon.
Ban Whatt Soon,	Chineesche kongsi Ban Sing,	Id.,		211.70	80	Tusschen Singapore, Billiton en Pontianak.
Pontianak,	Ong Kong Hoen,	Id.,		* 105.70	52	Idem.
Hebe,	Ocean Steamship Company,	Id.,		346	90	Tusschen Singapore, Deli en Batoe-Bara.
Ganymede,	Id.,	Id.,		236	80	Idem.
Toelong,	C. Riegler en C°.,	Id.,		12	10	Tusschen Singapore en Deli.
Schwalbe,	Norddeutsche Lloyd,	†		728	80	Idem.
Pakan,	Hong Goan,	Singapore,		84	25	Tusschen Singapore, Malakka, Bengkalis, Siak en Pakan (Sumatra's Oostkust).
Amherst,	Id.,	Id.,		150	35	Idem.
Shun-On,	Ban Hin,	Id.,		136	30	Tusschen Singapore, Tebing Tinggi, Bengkalis en Bagan Api-Api.
Tjien-Tai,	Id.,	Id.,		48	20	Idem.
Boen San,	Geok Feat,	†		48	20	Idem.
Mercury,	Ocean Steamship Company,	Singapore,		188	75	Tusschen Pinang en hoofdplaatsen.
Ho Kwei,	Kongsi Tjong Mo,	Id.,		209	80	Tusschen Pinang en Deli.
Langkat,	Id.,	Id.,		187	60	Idem.
Rosa,	Id.,	Id.,		266	75	Idem.
Macassar,	A. Hoet,	†		49	†	Tusschen Pinang, Assahan en Batoe Bara.
Ascanius,	Id.,	†		44	†	Idem.
Lady Longden,	Ban Tjen Hong,	Singapore,		91	45	Tusschen Pinang en Tandjong-Poera (Langkat).
Jin Ho,	Id.,	Id.,		99	45	Idem.
Milton,	Joo Jin & C°.,	Id.,		160	40	Idem.
Deli,	Id.,	Id.,		86	40	Idem.
Mary Austin,	Boey Nam Heng & C°.,	Id.,		140	35	Idem.
Flying Cloud,	Sing Hap Sing,	Id.,		25	20	Tusschen Pinang en Batoe Bara.
Deli-Penang,	Tjong Moh,	Id.,		70	30	Idem.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **8.**

N°. 20.

(Zie hoofdst. **K**, afd. I, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië aanwezige LAGERE SCHOLEN voor EUROPEANEN en met dezen gelijkgestelden bij het einde van 1888.

Openbare scholen.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Eerste scholen.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Andere.	Aantal scholen. Meisjesscholen.	Aantal scholen. Totaal.	Onderwijzend personeel in actieven dienst. Hoofdonderwijzers.	Hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Kweekelingen. Vrouwelijke.	Totaal.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt: Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
Java en Madura.																					
Bantam	Serang. . . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	18	24	42	20	18	4	26	16	3
Batavia.	Batavia . . .	2	5	2	9	7	2	15	17	2	1	44	689	608	1297	548	557	192	756	541	28
Id.	Meester-Cornelis	»	1	1	2	1	1	3	4	»	1	10	163	124	287	105	131	51	156	131	9
Id.	Buitenzorg *a*) .	»	1	1	2	2	1	3	6	»	1	13	177	185	362	152	157	53	175	187	4
Krawang	Poerwakarta. .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	19	17	36	17	10	9	21	15	6
Preanger Regentschappen . . .	Bandong . . .	»	1	»	1	1	»	2	1	»	»	4	68	72	140	85	47	8	71	69	8
Id.	Tjiandjoer . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	21	21	42	8	22	12	23	19	5
Id.	Soekaboemi . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	30	34	64	32	28	4	40	24	1
Id.	Garoet *b*). . .	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	1	27	7	34	26	8	»	18	16	9
Cheribon	Cheribon . . .	»	1	1	2	1	1	1	2	»	»	5	63	71	134	57	62	15	67	67	8
Id.	Indramaijoe . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	24	14	38	13	17	8	22	16	»
Tagal	Tagal	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	69	74	143	73	55	15	70	73	6
Pekalongan . . .	Pekalongan . .	»	1	»	1	1	»	1	2	»	1	5	36	62	98	38	43	17	54	44	6
Id.	Batang . . .	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	1	20	3	23	16	6	1	9	14	6
Samarang. . . .	Samarang. . .	2	3	1	6	5	1	9	12	1	»	28	441	395	836	454	269	113	504	332	41
Id.	Ambarawa . .	»	1	1	2	1	1	2	2	»	1	7	65	94	159	100	49	10	94	65	16
Id.	Salatiga . . .	1	1	1	3	2	1	2	3	»	»	8	106	100	206	101	67	38	113	93	21
Id.	Kendal. . . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	31	15	46	23	21	2	30	16	14
Id.	Oenarang. . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	19	18	37	20	12	5	19	18	1
Japara	Patti	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	32	41	73	41	26	6	35	38	10
	Transporteeren	5	26	9	40	32	9	42	59	3	5	150	2118	1979	4097	1929	1605	563	2303	1794	202

a) Eene tweede gemengde school te Buitenzorg en eene gemengde school te Lawang (Pasoeroean) werden eerst op 3 Januari 1889 geopend; het benoemde onderwijzend personeel was echter op 31 December 1888 reeds ter plaatse; vandaar dat het aantal hoofdonderwijzers op gemeld tijdstip *twee* meer bedroeg dan het aantal gemengde scholen.

b) De vier in 1888 in werking gekomen nieuwe scholen werden geopend: die te Garoet en de tweede te Probolinggo op 31 Augustus, die te Joana op 30 November en die te Medan op 3 Januari.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Eerste scholen.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Andere.	Aantal scholen. Meisjesscholen.	Aantal scholen. Totaal.	Onderwijzend personeel in actieven dienst. Hoofdonderwijzers.	Hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Kweekelingen. Vrouwelijke.	Totaal.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt: Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
	Per transport	5	26	9	40	32	9	42	59	3	5	150	2118	1979	4097	1929	1605	563	2303	1794	202
Japara	Japara. . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	13	29	42	25	10	7	27	15	6
Id.	Koedoes . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	26	32	58	34	21	3	35	23	2
Id.	Joana *b*) . . .	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	1	4	11	15	15	»	»	9	6	»
Rembang	Rembang. . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	55	40	95	42	36	17	51	44	5
Id.	Toeban . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	21	24	45	24	19	2	22	23	5
Id.	Bodjonegoro . .	»	1	»	1	1	»	»	2	»	»	3	36	24	60	30	19	11	31	29	7
Soerabaija	Soerabaija. . .	2	4	2	8	6	2	11	17	1	1	38	617	438	1055	495	413	147	602	453	22
Id.	Grissee. . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	26	18	44	18	23	3	23	21	2
Id.	Modjokerto . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	43	49	92	59	25	8	53	39	»
Id.	Sidoardjo . . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	41	23	64	35	22	7	43	21	3
Pasoeroean . . .	Pasoeroean . .	»	1	1	2	1	1	1	3	»	»	6	76	83	159	79	60	20	88	71	8
Id.	Malang . . .	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	107	68	175	97	61	17	88	87	6
Id.	Bangil. . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	7	24	31	11	16	4	15	16	1
Id.	Lawang *a*) . .	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .
Probolinggo . . .	Probolinggo *b*) .	1	1	1	3	2	1	2	3	»	»	8	152	65	217	111	75	31	101	116	»
Id.	Kraksäan . . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	17	8	25	13	7	5	13	12	1
Id.	Loemadjang . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	18	17	35	22	12	1	15	20	2
Bezoeki.	Bezoeki . . .	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	1	9	5	14	8	4	2	6	8	»
Id.	Sitoebondo . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	29	20	49	25	19	5	36	13	2
Id.	Bondowosso . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	18	13	31	16	12	3	17	14	2
Id.	Djember . . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	20	8	28	18	6	4	19	9	1
Id.	Banjoewangi. .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	23	23	46	21	21	4	28	18	4
Banjoemas . . .	Banjoemas . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	27	41	68	27	31	10	39	29	4
Id.	Tjilatjap . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	17	39	56	29	23	4	32	24	2
Id.	Poerbolinggo .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	14	14	28	10	15	3	17	11	8
Id.	Bandjarnegara .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	35	13	48	26	15	7	34	14	20
Bagelen	Poerworedjo . .	»	1	»	1	1	»	1	2	»	»	4	74	66	140	63	65	12	99	41	30
Id.	Keboemen . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	32	7	39	27	12	»	28	11	22
Id.	Wonosobo . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	35	7	42	26	14	2	31	11	26
Id.	Gombong. . .	»	1	»	1	1	»	11	»	»	»	12	4	480	484	153	260	71	472	12	6
Kadoe	Magelang. . .	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	110	78	188	99	64	25	94	94	19
Djokjokarta . . .	Djokjokarta . .	1	1	1	3	2	1	5	7	»	»	15	298	178	476	253	182	41	271	205	74
Soerakarta. . . .	Soerakarta . .	1	2	1	4	3	1	4	9	»	»	17	267	264	531	301	179	51	299	232	36
Id.	Boijolali . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	15	48	63	31	24	8	41	22	1
Id.	Klatten . . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	27	43	70	46	20	4	42	28	10
Madioen	Madioen . . .	»	1	»	1	1	»	1	2	»	»	4	70	58	128	67	51	10	70	58	15
Id.	Ngawi. . . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	31	35	66	20	39	7	37	29	14
Id.	Patjitan . . .	»	1	»	1	1	»	»	»	1	»	2	11	10	21	10	10	1	12	9	8
Kediri	Kediri	»	1	»	1	1	»	1	2	»	»	4	57	54	111	56	40	15	70	41	3
Id.	Ngandjoek . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	18	17	35	22	13	»	21	14	8
Id.	Blitar	»	1	»	1	1	»	1	2	»	»	4	64	55	119	61	44	14	67	52	10
Id.	Toeloeng Agoeng	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	29	35	64	34	28	2	31	33	6
Madura.	Pamakassan . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	27	22	49	29	12	8	23	26	7
Id.	Sumanap . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	15	25	40	16	19	5	22	18	»
Id.	Bangkallan . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	19	4	23	15	8	»	17	6	4
	Te zamen	10	74	17	101	*c*) 86	17	106	125	5	6	345	4772	4594	9366	4548	3654	1164	5494	3872	614

c) Zie noot *a*.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Eerste scholen.	Andere.	Meisjesscholen.	Totaal.	Onderwijzend personeel in actieven dienst. Hoofdonderwijzers.	Hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Vrouwelijke.	Totaal.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt: Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
Buitenbezittingen.																					
Sumatra's Westkust	Padang . . .	1	1	1	3	2	1	4	5	»	»	12	209	110	319	146	115	58	213	106	4
Id.	Fort de Kock .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	36	26	62	43	16	3	34	28	1
Id.	Padang Pandjang	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	32	11	43	22	17	4	21	22	»
Id.	Padang Sidempoean . . .	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	1	8	11	19	5	12	2	10	9	»
Benkoelen. . . .	Benkoelen . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	16	30	46	20	21	5	23	23	4
Palembang . . .	Palembang . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	46	17	63	34	17	12	29	34	»
Oostkust van Sumatra	Medan *b*). . .	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	44	15	59	42	13	4	23	36	1
Atjeh en onderhoorigheden . . .	Kotta Radja. .	1	1	»	2	2	»	3	»	»	»	5	42	59	101	79	21	1	52	49	28
Riouw	Tandjong Pinang	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	12	18	30	17	11	2	15	15	»
Banka	Muntok . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	18	10	28	17	8	3	16	12	7
Westerafdeeling van Borneo	Pontianak . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	34	21	55	26	21	8	26	29	2
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Bandjermasin .	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	73	72	145	72	54	19	67	78	12
Celebes en onderhoorigheden	Makasser . . .	1	1	1	3	2	1	3	4	»	1	11	147	122	269	136	96	37	160	109	21
Id.	Maros	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	3	26	29	16	13	»	14	15	»
Id.	Bonthain . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	6	32	38	16	18	4	16	22	3
Id.	Boelekomba . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	1	38	39	21	16	2	25	14	1
Menado.	Menado . . .	»	1	1	2	1	1	3	2	»	»	7	87	105	192	119	65	7	116	76	51
Id.	Tondano . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	34	14	48	24	20	4	37	11	28
Id.	Amoerang . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	26	17	43	39	4	»	32	11	26
Id.	Gorontalo. . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	27	6	33	16	14	3	25	8	16
Amboina	Amboina . . .	»	1	1	2	1	1	3	2	»	»	7	70	150	220	107	79	34	122	98	16
Id.	Saparoea . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	13	48	61	28	25	8	36	25	13
Id.	Neira	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	74	50	124	75	39	10	62	62	21
Ternate.	Ternate . . .	»	1	»	1	1	»	2	»	»	»	3	35	33	68	46	16	2	41	27	24
Timor	Koepang . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	11	16	27	12	13	6	15	12	4
	Te zamen	3	25	6	34	28	6	34	21	»	1	90	1104	1057	2161	1178	745	238	1230	931	283

RECAPITULATIE.

Java en Madura	10	74	17	101	86	17	106	125	5	6	345	4772	4594	9366	4548	3654	1164	5494	3872	614
Buitenbezittingen.	3	25	6	34	28	6	34	21	»	1	90	1104	1057	2161	1178	745	238	1230	931	283
Totaal ult°. 1888. . .	13	99	23	135	114	23	140	146	5	7	435	5876	5651	11527	5726	4399	1402	6724	4803	897
» » 1887. . .	12	96	23	131	109	23	134	141	6	11	424	5837	5398	11235	5635	4304	1296	6582	4653	884
In 1888 alzoo { vermeerderd met. .	1	3	»	4	5	»	6	5	»	»	11	39	253	292	91	95	106	142	150	13
In 1888 alzoo { verminderd » . .	»	»	»	»	»	»	»	»	1	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»

Bijzondere scholen.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen.	Onderwijzend personeel. Hoofdonderwijzers.	Hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Kweekelingen. Vrouwelijke.	Totaal.	Aantal leerlingen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
Batavia	Batavia	5	3	2	7	29	1	2	44	270	740	1010	»
Id.	Buitenzorg	1	»	1	»	»	»	»	1	6	10	16	»
Samarang	Samarang	5	2	3	1	13	»	2	21	134	386	520	»
Kadoe	Temanggoeng	1	1	»	»	»	»	»	1	4	10	14	3
Soerabaija	Soerabaija	4	2	2	8	14	1	»	27	269	375	644	2
Sumatra's Westkust	Padang	1	»	1	»	6	»	»	7	4	114	118	»
Amboina	Neira	1	»	1	»	»	»	»	1	3	5	8	1
Totaal ult°. 1888		18	8	10	16	62	2	4	102	690	1640	2330	6
» » 1887		17	7	9	17	57	2	3	95	614	1519	2133	10
In 1888 alzoo vermeerderd met		1	1	1	»	5	»	1	7	76	121	197	»
In 1888 alzoo verminderd »		»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	4

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE T.

N°. 21.

(Zie hoofdst. K, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de samenstelling op 31 December 1888 van het ONDERWIJZEND PERSONEEL, verbonden aan de KWEEKSCHOLEN voor inlandsche onderwijzers en aan de gewone OPENBARE SCHOLEN voor INLANDERS in Nederlandsch-Indië. *a*)

Kweekscholen.

KWEEKSCHOLEN.	Nominaal aantal kweekelingen.	Hoofd- en 2de onderwijzers								Europeesche hulponderwijzers								Inlandsche			Totaal van het onderwijzend personeel.
			met akte voor:								met akte voor:								onderwijzers in:		
		Aantal.	Maleisch.	Land- en volkenkunde.	Javaansch.	Soendaasch.	Madureesch.	Makassaarsch.	Boegineesch.	Aantal.	Maleisch.	Land- en volkenkunde.	Javaansch.	Soendaasch.	Madureesch.	Makassaarsch.	Boegineesch.	hulponderwijzers van den 1sten of 2den rang.	de talen.	het handteekenen.	
Bandong	75	*b*) 2	1	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	*e*) 1	*g*) 3	1	7
Probolinggo . . .	75	2	2	2	1	»	»	»	»	1	1	1	»	»	»	»	»	»	*h*) 3	1	7
Fort de Kock. . .	50	2	2	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	*e*) 1	*i*) 2	*n*) »	5
Padang Sidempoean	25	*c*) 1	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	*f*) 1	*k*) 1	*o*) »	3
Bandjermasin. . .	25	*d*) 1	»	»	»	»	»	»	»	1	1	1	»	»	»	»	»	»	*l*) 2	*p*) »	4
Makasser	25	1	1	1	»	»	»	1	»	1	1	1	»	»	»	1	»	»	*m*) 3	*n*) »	5
Amboina	50	2	2	2	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	*e*) 1	*i*) 2	1	6
Te zamen	325	11	9	9	3	1	»	2	»	3	3	3	»	»	»	1	»	4	16	3	37

a) De drie zoogenaamde speciale (lagere) scholen voor inlanders — te Magelang, Depok en Amboina — zijn in dit overzicht niet begrepen.

b) Te Bandong werden de betrekkingen van hoofdonderwijzer en 2den onderwijzer door waarnemende titularissen vervuld.

c) Te Padang Sidempoean werd de betrekking van hoofdonderwijzer tijdelijk waargenomen door den Europeeschen hulponderwijzer.

d) Aan het hoofd der kweekschool te Bandjermasin stond een waarnemende hoofdonderwijzer.

e) Hulponderwijzer van den 1sten rang, in het bezit der akte van bekwaamheid als hulponderwijzer bij het Europeesch lager onderwijs.

f) Te Padang Sidempoean werd, na het overlijden van den inlandschen hulponderwijzer van den 1sten rang, in de daardoor ontstane vacature tijdelijk voorzien door de benoeming als waarnemend hulponderwijzer van den 2den rang van een aan eene kweekschool opgeleiden inlander (onderwijzer der 1ste klasse).

g) Eén voor het Soendaasch, één voor het Javaansch en één voor het Maleisch.

h) Eén voor het Madureesch, één voor het Javaansch en één voor het Maleisch.

i) Beiden voor het Maleisch.

k) Voor het Battaksch. Met het onderwijs in het Maleisch was de waarnemende hoofdonderwijzer belast.

l) Eén voor het Biadjoe-Dajaksch en één voor het Maleisch.

m) Eén voor het Makassaarsch, één voor het Boegineesch en één voor het Maleisch.

n) Met het teekenonderwijs was, na ontstane vacature, tijdelijk belast een der kweekelingen die in 1888 eindexamen had afgelegd.

o) Met het teekenonderwijs was de waarnemende hoofdonderwijzer belast.

p) Met het teekenonderwijs was de Europeesche hulponderwijzer belast.

Gewone scholen.

Gewesten.	Aantal gouvernementsscholen.	Onderwijzers: van kweekscholen afkomstig.	Onderwijzers: bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 3de klasse (op Java en Madura).	Onderwijzers: bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 1ste klasse (in de buitenbezittingen).	Onderwijzers: 4de klasse (op Java en Madura).	Onderwijzers: 2de klasse (in de buitenbezittingen).	Waarnemende onderwijzers: Hulponderwijzers.	Waarnemende onderwijzers: Kweekelingen.	Hulponderwijzers: met vaste aanstelling.	Hulponderwijzers: tijdelijk in de formatie.	Hulponderwijzers: tijdelijk buiten de formatie.	Kweekelingen.	Totaal.
Ressort van de kweekschool te Bandong.													
Bantam	4	4	»	»	»	»	»	»	1	1	1	3	10
Batavia	7	6	»	»	»	»	*a*) 1	»	3	3	3	6	22
Krawang	5	5	»	»	»	»	»	»	2	1	1	6	15
Preanger Regentschappen	26	*b*) 26	»	»	»	»	»	»	*c*) 22	12	9	12	81
Cheribon	10	9	»	»	1	»	»	»	7	6	1	10	34
Tagal	4	3	»	»	*d*) 1	»	»	»	2	1	»	10	17
Pekalongan	3	2	»	»	1	»	»	»	2	»	»	4	9
Banjoemas	14	13	»	»	1	»	»	»	16	1	»	17	48
Bagelen	18	18	»	»	»	»	»	»	14	5	»	47	84
Kadoe	6	6	»	»	»	»	»	»	*e*) 11	»	»	3	20
Te zamen	97	92	»	»	4	»	1	»	80	30	15	118	340
Ressort van de kweekschool te Probolinggo.													
Samarang	10	10	»	»	»	»	»	»	6	3	»	22	41
Japara	7	7	»	»	»	»	»	»	6	»	»	11	24
Rembang	10	10	»	»	»	»	»	»	9	1	»	16	36
Djokjokarta	1	1	»	»	»	»	»	»	3	1	»	1	6
Soerakarta	5	5	»	»	»	»	»	»	4	1	»	6	16
Madioen	16	16	»	»	»	»	»	»	33	3	»	13	65
Soerabaija	14	13	»	»	*d*) 1	»	»	»	13	2	»	16	45
Pasoeroean	9	7	»	»	2	»	»	»	*f*) 7	5	1	2	24
Probolinggo	*g*) 10	6	»	»	3	»	»	»	4	5	»	3	21
Bezoeki	5	5	»	»	»	»	»	»	4	1	»	5	15
Kediri	11	6	2	»	3	»	»	»	13	3	»	9	36
Madura	6	5	»	»	»	»	1	»	8	»	»	7	21
Bali en Lombok	*h*) 1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1
Te zamen	*g*) 105	92	2	»	9	»	1	»	110	25	1	111	351
Ressort van de kweekschool te Fort de Kock.													
Padangsche Benedenlanden	14	8	»	»	»	6	»	»	*i*) 13	10	»	4	41
Padangsche Bovenlanden	18	14	»	4	»	»	»	»	*k*) 18	12	»	3	51
Transporteeren	32	22	»	4	»	6	»	»	31	22	»	7	92

a) Te Toegoe (afdeeling Meester-Cornelis).
b) Hieronder 1 onderwijzer 2de klasse, teruggesteld tot de 3de klasse.
c) Hieronder 4 ontslagen onderwijzers, later tijdelijk geplaatst als hulponderwijzers.
d) Een teruggestelde onderwijzer 3de klasse.
e) Hieronder een onderwijzer 3de klasse, later tijdelijk geplaatst als hulponderwijzer.
f) Hieronder een onderwijzer 4de klasse, teruggesteld tot hulponderwijzer.
g) Een der scholen in Probolinggo (die te Klakah) was tijdelijk gesloten.
h) De school te Boeleleng (Bali) werd in 1888 beropend.
i) Hieronder een tot de 3de klasse teruggestelde onderwijzer 2de klasse.
k) Hieronder een tijdelijk als onderwijzer 3de klasse werkzaam gestelde onderwijzer 1ste klasse en 1 met akte voor onderwijzer 2de klasse.

Gewesten.	Aantal gouvernements-scholen.	Onderwijzers					Waarnemende onderwijzers.		Hulponderwijzers			Kweekelingen.	Totaal.
		van kweekscholen afkomstig.	bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 3de klasse (op Java en Madura).	bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 1ste klasse (in de buitenbezittingen).	4de klasse (op Java en Madura).	2de klasse (in de buitenbezittingen).	Hulponderwijzers.	Kweekelingen.	met vaste aanstelling.	tijdelijk in de formatie.	tijdelijk boven de formatie.		
Per transport	32	22	»	4	»	6	»	»	31	22	»	7	92
Benkoelen	*l*) 9	4	»	1	»	3	»	»	9	1	»	3	21
Lampongsche Districten	*l*) 3	2	»	»	»	»	»	»	»	1	»	2	5
Palembang	5	5	»	»	»	»	»	»	*m*) 4	»	»	2	11
Oostkust van Sumatra	*n*) 1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Atjeh en onderhoorigheden	*l*) 2	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1
Riouw	3	3	»	»	»	»	»	»	»	1	»	3	7
Banka	2	2	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	3
Billiton	2	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	3
Te zamen	*o*) 59	39	»	5	»	10	1	»	45	25	»	18	143
Ressort van de kweekschool te Padang Sidempoean.													
Tapanoli (met het eiland Nias)	*p*) 19	11	»	2	»	*q*) 6	»	»	*r*) 13	16	2	4	54
Ressort van de kweekschool te Bandjermasin.													
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	6	5	»	1	»	»	»	»	11	»	6	1	24
Ressort van de kweekschool te Makasser.													
Celebes en onderhoorigheden	*s*) 12	11	»	»	»	»	»	»	»	5	»	»	16
Ressort van de kweekschool te Amboina.													
Menado: Minahassa en Gorontalo	*t*) 84	44	»	3	»	*u*) 26	9	»	*v*) 112	»	»	75	269
Menado: Sangi- en Talaut-eilanden	*w*) 29	1	»	»	»	»	13	11	»	»	»	6	31
Ternate en onderhoorigheden	2	2	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	6
Amboina: Amboina en de overige (niet afzonderlijk genoemde) eilanden	*x*) 70	42	»	1	»	*ij*) 11	15	»	*z*) 77	»	»	12	158
Amboina: Banda-eilanden	3	1	»	»	»	1	1	»	1	»	»	»	4
Amboina: Zuidwester-eilanden	6	»	»	»	»	»	6	»	8	»	»	2	16
Amboina: Aroë-eilanden	1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1
Transporteeren	195	90	»	4	»	39	44	11	202	»	»	95	485

l) Hieronder 1 tijdelijk gesloten school.
m) Hieronder 1 onderwijzer 2de klasse, tijdelijk als hulponderwijzer werkzaam.
n) Deze school was tijdelijk gesloten.
o) Hieronder 4 tijdelijk gesloten scholen.
p) De school te Batahan werd in November 1888 opgeheven en is hier niet medegerekend.
q) Hieronder een tot de 2de klasse teruggestelde onderwijzer 1ste klasse.
r) Hieronder 2 met akte voor onderwijzer 2de klasse.
s) Voor één dezer scholen was, na ontstane vacature, nog geen onderwijzer benoemd.
t) Hieronder 1 tijdelijk gesloten school in Gorontalo, en 1 school, waarvan de overleden onderwijzer nog niet vervangen was.
u) Hieronder 3 tot onderwijzer 3de klasse teruggestelde onderwijzers 2de klasse.
v) Hieronder 1 onderwijzer 2de klasse, die waarnemend hulponderwijzer was.
w) Hieronder de 4 tijdelijk gesloten scholen op de Talaut-eilanden.
x) Hieronder de in 1888 geopende school te Seroeawan (eiland Ceram). Voor ééne school was nog geen onderwijzer benoemd.
ij) Hieronder 1 tot de 2de klasse teruggestelde onderwijzer 1ste klasse.
z) Hieronder 1 onderwijzer 2de klasse, die teruggesteld was tot hulponderwijzer.

Gewesten.	Aantal gouvernements-scholen.	Onderwijzers					Waarnemende onderwijzers.		Hulponderwijzers			Kweekelingen.	Totaal.
		van kweekscholen afkomstig.	bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 3de klasse (op Java en Madura).	bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 1ste klasse (in de buitenbezittingen).	4de klasse (op Java en Madura).	2de klasse (in de buitenbezittingen).	Hulponderwijzers.	Kweekelingen.	met vaste aanstelling.	tijdelijk in de formatie.	tijdelijk buiten de formatie.		
Per transport	195	90	»	4	»	39	44	11	202	»	»	95	485
Timor { Timor	*aa)* 8	2	»	1	»	»	1	»	2	»	»	3	9
Timor { Rotti	*bb)* 13	7	»	»	»	1	3	»	5	»	»	»	16
Timor { Savoe	*cc)* 1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Te zamen	*dd)* 217	99	»	5	»	40	48	11	209	»	»	98	510
In het ressort der kweekscholen te:	RECAPITULATIE.												
Bandong	97	92	»	»	4	»	1	»	80	30	15	118	340
Probolinggo	105	92	2	»	9	»	1	»	110	25	1	111	351
Totalen voor Java, Madura *en Bali*	*ee)* 202	184	2	»	13	»	2	»	190	55	16	229	691
Fort de Kock	*ff)* 59	39	»	5	»	10	1	»	45	25	»	18	143
Padang Sidempoean	19	11	»	2	»	6	»	»	13	16	2	4	54
Bandjermasin	6	5	»	1	»	»	»	»	11	»	6	1	24
Makasser	*gg)* 12	11	»	»	»	»	»	»	»	5	»	»	16
Amboina	*hh)* 217	99	»	5	»	40	48	11	209	»	»	98	510
Totalen voor de Buitenbezittingen (*behalve Bali*)	*ii)* 313	165	»	13	»	56	49	11	278	46	8	121	747
Totaal-generaal	*kk)* 515	349	2	13	13	56	51	11	468	101	24	350	1438

aa) Hieronder 4 tijdelijk gesloten scholen.
bb) In 1888 werden 5 scholen, die te Lelain, Dela, Keka, Rokai en Dioe, opgeheven. Van de nog overgebleven 13 scholen waren er 2 tijdelijk gesloten.
cc) Deze school was tijdelijk gesloten.
dd) Hieronder 12 scholen die tijdelijk gesloten waren, en 2 waarvoor, na ontstane vacature, nog geen onderwijzer was benoemd.
ee) Hieronder 1 school die tijdelijk gesloten was.
ff) Hieronder 4 scholen die tijdelijk gesloten waren.
gg) Hieronder 1 school waarvoor, na ontstane vacature, nog geen onderwijzer was benoemd.
hh) Hieronder 12 scholen die tijdelijk gesloten waren, en 2 tijdelijk zonder hoofd der school.
ii) „ 16 „ „ „ „ „ „ 3 „ „ „ „ „
kk) „ 17 „ „ „ „ „ „ 3 „ „ „ „ „

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE U.

N°. 22.

(Zie hoofdst. K, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE

de in Nederlandsch-Indië aanwezige INLANDSCHE SCHOLEN bij het einde van 1887, benevens eenige voorloopige opgaven over 1888.

GEWESTEN.	Aantal scholen op 31 December 1887.					Aantal scholen op 31 December 1888.					Aantal	
	Gouvernements-scholen.	Particuliere scholen.			Totaal.	Gouvernements-scholen.	Particuliere scholen.			Totaal	Gouvernements-scholen.	
		Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.				Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.				
			Zendings-scholen.	Andere.				Zendings-scholen.	Andere.		1887.	1888.
Java en Madura.												
Bantam	4	»	»	*b*) 1	5	4	»	»	*b*) 1	5	390	375
Batavia	7	»	*c*) 3	*d*) 6	16	7	»	*c*) 3	*d*) 8	18	711	766
Krawang	5	»	»	»	5	5	»	»	»	5	468	458
Preanger Regentsch.	26	»	*e*) 2	»	28	26	»	*e*) 2	*f*) 1	29	2 732	2 596
Cheribon	10	»	*g*) 1	1	12	10	»	*g*) 1	1	12	1 524	1 467
Tagal	4	1	»	1	6	4	1	»	1	6	896	866
Pekalongan	3	3	»	»	6	3	3	»	»	6	507	588
Samarang	10	*h*) 10	*i*) 4	»	24	10	*h*) 10	*i*) 4	»	24	2 306	2 165
Japara	7	3	*j*) 3	1	14	7	3	*j*) 3	1	14	1 082	1 035
Rembang	10	1	»	2	13	10	1	»	2	13	2 002	1 762
Soerabaija	14	5	*k*) 7	2	28	14	*l*) 6	*k*) 7	*m*) 1	28	1 979	2 022
Pasoeroean	9	2	*n*) 3	1	15	9	2	*n*) 4	*o*) 2	17	905	981
Probolinggo	*p*) 10	»	»	»	10	*p*) 10	»	»	»	10	713	777
Bezoeki	5	»	»	»	5	5	»	»	»	5	508	520
Banjoemas	14	4	»	1	19	14	*q*) 3	*r*) 1	*s*) 2	20	2 186	2 253
Bagelen	18	7	»	»	25	18	7	»	»	25	4 453	4 257
Kadoe	6	»	»	»	6	6	»	»	*t*) 2	8	1 032	1 115
Djokjokarta	1	»	»	»	1	1	»	»	»	1	404	442
Soerakarta	5	»	»	4	9	5	»	»	4	9	863	846
Madioen	16	7	»	*u*) 1	24	16	7	»	*u*) 2	25	3 432	3 197
Kediri	11	11	*v*) 4	1	27	11	11	*v*) 4	*w*) 3	29	1 994	1 957
Madura	6	1	»	»	7	6	1	»	»	7	899	996
		ij) 55	27	22			*ij*) 55	29	31			
Totalen	*x*) 201	104			*x*) 305	*x*) 201	115			*x*) 316	31 986	31 441

leerlingen gedurende 1887 en 1888.

Particuliere scholen.				Totaal.	
Gesubsidieerd.		Niet gesubsidieerd. *a*)			
1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
»	»	6	11	396	386
»	»	330	435	1 041	1 201
»	»	»	»	468	458
»	»	34	69	2 766	2 665
»	»	60	66	1 584	1 533
69	74	64	48	1.029	988
208	189	»	»	715	777
978	1 041	97	97	3 381	3 303
204	189	208	189	1 494	1 413
79	60	386	282	2 467	2 104
509	750	1 317	1 258	3 805	4 030
80	81	275	367	1 260	1 429
»	»	»	»	713	777
»	»	»	»	508	520
246	237	59	133	2 491	2 623
543	568	27	»	5 023	4 825
»	»	36	152	1 068	1 267
»	»	»	»	404	442
»	»	486	420	1 349	1 266
590	638	31	77	4 053	3 912
865	831	138	134	2 997	2 922
74	67	»	»	973	1 063
z) 4 445	*aa*) 4 725	*bb*) 3 554	*cc*) 3 738	*dd*) 39 985	*ee*) 39 904

TOELICHTINGEN.

(Waar men een † geplaatst vindt, ontbreken de gegevens. De met een * geteekende cijfers zijn onvolledig. Die welke onderstreept zijn, moeten als verbeterde of aangevulde opgaven worden aangemerkt.)

a) Voorloopig zijn nog geene afzonderlijke opgaven ontvangen omtrent het aantal leerlingen op de zendings- en de andere particuliere scholen.
b) Eene particuliere school te Pandeglang, die in 1887 werd geopend.
c) Van deze 3 zendingsscholen waren er 2 ter hoofdplaats Batavia (te Kwitang en te Passar Baroe) en 1 te Buitenzorg. Deze laatste is van de Nederlandsche Zendingsvereeniging; die te Passar Baroe gaat uit van het Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia, en die te Kwitang staat onder de leiding van een zendeling der Christelijk Gereformeerde Kerk.
d) Deze scholen werden aangetroffen ter hoofdplaats Batavia, waar in 1888 eene der bestaande particuliere scholen (die te Kampong Moeka) te niet ging, maar daarentegen 4 andere werden geopend (1 te Tanah Abang, 1 te Patekoan, 1 te Pintoe-Besi en 1 te Passar Senen, welke laatste in hetzelfde jaar weder gesloten werd).
e) Zendingsscholen (te Soekaboemi en te Tjiandjoer) van de Nederlandsche Zendingsvereeniging.
f) De in 1888 geopende particuliere school te Tjikalong (afd. Tjiandjoer).
g) De zendingsschool te Heuleut in de afdeeling Madjalengka, uitgaande van de Nederlandsche Zendingsvereeniging.
h) Hieronder 1 zendingsschool (te Samarang) van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
i) Zendingsscholen van de Ermelosche Zendingsvereeniging.
j) 2 zendingsscholen (te Mergaredja en te Kedoengprindjalen) van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging, en 1 (te Kajoe-api) van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
k) 6 zendingsscholen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, en 1 zendingsschool (te Pesapen), uitgaande van de Christelijk Gereformeerde Kerk.
l) Hieronder de in 1888 voor het eerst gesubsidieerde school te Plosso.
m) Van de onder ult. 1887 in deze rubriek vermelde 2 scholen ging de eene (die door een Europeaan te Soerabaija werd gehouden) in 1888 te niet, terwijl de andere (die te Plosso) thans onder de gesubsidieerde scholen telt (verg. de voorgaande noot). De hier vermelde school is eene nieuw opgerichte (te Goedo in de afdeeling Djombang).
n) Voor 1887 3 zendingsscholen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, waarbij in 1888 eene vierde kwam (te Wanaredja).
o) Eene nieuwe particuliere school werd in 1888 geopend te Gratitoenon.
p) Hieronder 1 school (te Klakah) die tijdelijk gesloten was.
q) De school te Pepedan werd in 1888 niet meer gesubsidieerd en gesloten.
r) Deze in 1888 voor 't eerst vermelde zendingsschool te Poerbolinggo gaat uit van de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging.
s) Hieronder eene in 1888 geopende nieuwe particuliere school (te Sampang).
t) Te Sember en te Tegalredja werd in 1888 eene particuliere school geopend.
u) De particuliere school te Kemiri ging in 1888 te niet. Daarentegen werd in dat jaar eene particuliere school geopend ter hoofdplaats Madioen en eene te Karé.
v) Zendingsscholen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap.
w) In 1888 werden 2 nieuwe particuliere scholen geopend (te Pagoe en te Kalipang).
x) Hieronder 1 tijdelijk gesloten school (die te Klakah in Probolinggo).
y) Hieronder 1 gesubsidieerde zendingsschool (te Samarang).
z) Dit totaal betreft (volgens verbeterde opgaven) 57 scholen, waaronder 2 in 1887 opgehevene (te Popongan in Bagelen en Tjepoko in Kediri).
aa) Dit totaal betreft 55 scholen. De in 1888 gesloten gesubsidieerde school te Pepedan is hier niet medegerekend.
bb) Dit aangevuld totaal geldt (volgens verbeterde opgaven) al de 49 niet-gesubsidieerde scholen, die bij het einde van 1887 in werking waren en bovendien 4 in den loop van 1887 opgeheven of bij andere ingesmolten scholen.
cc) Dit totaal geldt alle 60 op ult. 1888 in werking zijnde niet-gesubsidieerde scholen.
dd) Dit aangevuld totaal geldt al de 304 gouvernements- en particuliere scholen, die bij het einde van 1887 in werking waren en bovendien nog 6 in dat jaar opgeheven of bij andere ingesmolten scholen.
ee) Dit totaal geldt al de 315 gouvernements- en particuliere scholen die bij het einde van 1888 in werking waren.

Het aantal meisjes bedroeg in 1888 op de gouvernementsscholen 146 (tegen 94 in in 1887), als: Bantam 4, Batavia 12, Krawang 25, Preanger Regentschappen 22, Cheribon 18, Samarang 9, Soerabaija 23, Bezoeki 3, Banjoemas 2, Bagelen 10, Madioen 6 en Kediri 12.

Voor de particuliere scholen werden over 1888 opgegeven 511 meisjes (tegen 454 in 1887), als: Batavia 4, Preanger Regentschappen 10, Cheribon 6, Samarang 29, Japara 49, Soerabaija 231, Pasoeroean 129, Banjoemas 4 en Kediri 49.

EILANDEN EN GEWESTEN.	Aantal scholen bij het einde der onderstaande jaren.								
	Gouvernementsscholen (met inbegrip van de tijdelijk geslotene). *b*)			Particuliere scholen.				Totaal.	
				Zendingsscholen.		Andere.			
	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1886	1887.	1886.	1887.
Buitenbezittingen.									
Sumatra. Padangsche Benedenlanden (Gouvt. Sumatra's Westk.)	14	14	14	»	»	1	*d*) 3	15	17
Sumatra. Padangsche Bovenlanden (Gouvt. Sumatra's Westk.)	18	18	18	»	»	»	»	18	18
Sumatra. Tapanoli (Gouvt. Sumatra's Westk.)	19	19	*e*) 18	*f*) 45	*f*) 60	»	»	64	79
Sumatra. Benkoelen	10	*h*) 9	9	»	»	»	»	10	9
Sumatra. Lampongsche Districten	3	3	3	»	»	»	»	3	3
Sumatra. Palembang	5	5	5	»	»	»	*i*) 1	5	6
Sumatra. Oostkust van Sumatra	1	1	1	»	»	»	»	1	1
Sumatra. Atjeh	2	2	2	»	»	»	»	2	2
Nias (gouvernement Sumatra's Westkust)	1	1	1	*j*) 3	*j*) 4	»	»	4	5
Riouw en Lingga	3	3	3	»	»	»	»	3	3
Banka	2	2	2	»	»	»	»	2	2
Billiton	2	2	2	»	»	»	»	2	2
Borneo. Westerafdeeling van Borneo	»	»	»	»	»	1	1	1	1
Borneo. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	6	6	6	*k*) 8	*k*) 9	»	»	14	15
Celebes. Zuid-Celebes en Saleijer (gouv. Celebes en onderh.)	12	12	12	»	»	»	»	12	12
Celebes. Minahassa en Gorontalo (res. Menado)	83	*l*) 84	84	*m*) 125	*m*) 128	*n*) 6	*n*) 3	214	215
Sangi-eilanden (res. Menado)	25	25	25	»	»	*q*) 34	*q*) 36	59	61
Talaut-eilanden (res. Menado)	4	4	4	»	»	»	»	4	4
Ternate (res. Ternate en onderh.)	1	1	1	»	»	»	»	1	1
Batjan (res. Ternate en onderh.)	1	1	1	»	»	»	»	1	1
Halmaheira en Nieuw Guinea (res. Ternate en onderh.)	»	»	»	*t*) 5	*t*) 5	»	»	5	5
Ceram (res. Amboina)	11	*u*) 11	*v*) 12	»	»	*w*) 5	*w*) 5	16	16
Boeroe (res. Amboina)	1	1	1	»	»	*w*) 4	»	5	1
Manipa (res. Amboina)	1	1	1	»	»	»	»	1	1
Boano (res. Amboina)	1	1	1	»	»	*w*) 5	*w*) 6	6	7
Amboina (res. Amboina)	27	*u*) 31	31	»	»	*w*) 8	*w*) 3	35	34
Haroekoe (res. Amboina)	6	6	6	»	»	»	»	6	6
Saparoea (res. Amboina)	12	12	12	»	»	»	*w*) 1	12	13
Noessalaut (res. Amboina)	6	6	6	»	»	»	»	6	6
Banda-eilanden (res. Amboina)	4	*x*) 3	3	»	»	»	*ij*) 1	4	4
Aroë-eilanden (res. Amboina)	4	*z*) 1	1	»	»	»	*w*) 2	4	3
Zuidwester-eilanden (res. Amboina)	6	*aa*) 6	8	»	»	*w*) 2	*w*) 2	8	8
Timor (res. Timor)	8	8	8	*bb*) 3	*bb*) 3	»	»	11	11
Rotti (res. Timor)	18	18	*dd*) 13	»	»	*ee*) 16	*ee*) 16	34	34
Savoe (res. Timor)	1	1	1	*gg*) 6	*gg*) 6	»	»	7	7
Flores (res. Timor)	»	»	»	*ii*) 4	*ii*) 4	»	»	4	4
Soemba (res. Timor)	»	»	»	*jj*) 2	*jj*) 2	»	»	2	2
Bali en Lombok	»	»	*kk*) 1	»	»	*ll*) 1	»	1	»
Totalen	*mm*) 318	*nn*) 318	*oo*) 314	*pp*) 201	*qq*) 221	*rr*) 83	*rr*) 80	602	619

(Protestantsche) gemeenten 112, en in 1887 115. De overige 13 scholen waren opgericht door of van wege Roomsch-katholieke geestelijken.

n) Hieronder voor 1886 4 negorijscholen (waarvan 2 gesubsidieerd) en 2 scholen, gevestigd op landelijke ondernemingen. In 1887 gingen de 2 niet-gesubsidieerde negorijscholen en één school op eene landelijke onderneming te niet.

o) Hieronder 7592 leerlingen van de Protestantsche scholen, 954 van de Roomsch-katholieke scholen, 379 van de negorijscholen en 45 van de 2 scholen op landelijke ondernemingen. (Volgens opgaven van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, die betrekking hadden tot 110 van de 112 Protestantsche scholen, beliep het aantal ingeschreven leerlingen bij gemelde 110 scholen over 1886 4471 jongens en 2862 meisjes, te zamen 7333, waarvan 4346 gezet ter schole kwamen).

p) Hoe dit totaal over de verschillende categorieën van scholen verdeeld was, is niet gemeld. Bij de 115 Protestantsche scholen waren, volgens opgaven van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, over 1887 ingeschreven 4400 jongens en 2840 meisjes, te zamen 7240, waarvan 4480 gezet ter schole kwamen.

q) Negorijscholen, meerendeels opgericht door zendelingen, afkomstig van het instituut van wijlen dr. GOSSNER te Berlijn. In 1887 werden 2 nieuwe scholen opgericht, 1 te Nagha en 1 waarvan de plaats niet is opgegeven. (Volgens eene opgaaf van Januari 1889 telde men toen op de Sangi-eilanden 52 particuliere scholen; de opgaven over 1886 en 1887 schijnen derhalve minder volledig, daar het niet is aan te nemen dat in 1888 niet minder dan 16 nieuwe scholen zouden zijn opgericht.)

r) Deze opgaaf is ontleend aan inspectie-rapporten, in 1887 opgemaakt, en heeft betrekking op 20 van de 25 gouvernementsscholen.

s) Deze opgaaf is ontleend aan de verslagen van 28 negorijscholen; van de overige 8 negorijscholen werd geen bericht ontvangen.

t) Zendingsscholen van de Utrechtsche Zendingsvereeniging.

u) In 't vorig verslag werd de in 1887 geopende gouvernementsschool te Eri ten onrechte vermeld als gelegen op Ceram. Zij behoorde gerekend te worden bij de scholen op Amboina, waar er in dat jaar 4 bijkwamen (te Latuhalat, Tawiri, Hati Besar en Eri). De opgaaf is thans verbeterd. (De in 't vorig verslag opgegeven cijfers betreffende het getal leerlingen der gouvernementsscholen op Ceram en Amboina schijnen niettemin juist te zijn geweest; althans in de thans ontvangen statistiek zijn zij overanderd gelaten.)

v) In 1888 werd op Ceram eene gouvernementsschool geopend te Seroeawan.

w) Deze scholen (wier verdeeling over verschillende eilanden thans blijkt in 't vorig verslag minder juist te zijn opgegeven) stonden onder het toezicht van den predikant te Amboina. Het onderwijs werd gegeven door tijdelijke inlandsche godsdienstleeraars. Op sommige plaatsen schijnen in 1887 scholen van dezen aard te niet te zijn gegaan en op andere plaatsen nieuwe te zijn geopend. De plaatsen zijn echter niet gemeld.

x) De gouvernementsschool te Rosengain werd in 1887, wegens gering schoolbezoek, opgeheven.

ij) Te Rosengain werd in 1887 door den kerkeraad der Protestantsche gemeente te Neira eene particuliere school opgericht ter vervanging van de opgeheven gouvernementsschool (zie de voorgaande noot).

z) Op de Aroë-eilanden werden in 1887 opgeheven de gouvernementsscholen te Doerdjela, Wokam en Wangil.

aa) In 1887 werd de gouvernementsschool te Serai op het eiland Letti opgeheven, maar daarentegen te Aboesoer op het eiland Kisser eene gouvernementsschool geopend.

bb) Roomsch-katholieke scholen. De school te Atapoepoe werd (volgens verbeterde opgaven) reeds in 1885 geopend. In datzelfde jaar werden op Timor nog 2 andere Roomsch-katholieke scholen geopend (te Oehani en Borette), die echter over 1887 als tijdelijk gesloten werden opgegeven.

Aantal leerlingen in den loop der onderstaande jaren. a)					
Gouvernements-scholen.		Particuliere scholen. c)		Totaal.	
1886.	1887.	1886.	1887.	1886.	1887.
1 790	1 671	20	130	1 810	1 801
1 862	1 968	»	»	1 862	1 968
1 740	1 677	a)*1 374	g)*1 425	* 3 114	* 3 102
640	597	»	»	640	597
152	140	»	»	152	140
322	409	»	61	322	470
»	»	»	»	»	»
68	68	»	»	68	68
37	45	50	57	87	102
142	135	»	»	142	135
99	119	»	»	99	119
103	130	»	»	103	130
»	»	50	46	50	46
623	648	510	561	1 133	1 209
414	425	»	»	414	425
11 399	11 458	o)8 970	p) 9 847	20 369	21 305
2 670	r)*1 824	2 093	s)*1 685	4 763	*3 509
»	»	»	»	»	»
162	149	»	»	162	149
115	113	»	»	115	113
»	»	†	†	†	†
871	911	157	93	1 028	1 004
56	67	118	»	174	67
32	31	»	»	32	31
89	108	111	139	200	247
2 255	2 777	560	142	2 815	2 919
703	710	»	»	703	710
1 700	1 891	»	45	1 700	1 936
674	679	»	»	674	679
135	136	»	11	135	147
67	67	»	43	67	110
462	582	37	59	499	641
367	355	cc)* 24	cc) 24	* 391	379
1 014	1 242	584	ff)*469	1 598	*1 711
»	»	hh) 201	190	201	190
»	»	459	463	459	463
»	»	15	15	15	15
»	»	30	»	30	»
ss) 30 763	tt) *31 132	uu) *15 363	vv) *15 505	ww) *46 126	xx) *46 637

TOELICHTINGEN.

(Waar men een † geplaatst vindt, ontbreken de opgaven. De met een * geteekende cijfers zijn onvolledig. Die welke onderstreept zijn, moeten als verbeterde of aangevulde opgaven worden aangemerkt.)

a) Onder het opgegeven aantal leerlingen was, voor zoover werd medegedeeld, het navolgend aantal meisjes begrepen:

	1886.		1887.	
gouvernementsscholen ter Sumatra's Westkust . . .	2		3	
id. in de residentie Lampongsche Districten	2		1	
id. op Billiton.	7		5	
id. in de residentie Westerafdeeling van Borneo . .	„		1	
id. „ „ „ Menado.	3 501		3 350	
id. „ „ „ Ternate.	86		89	
id. „ „ „ Amboina	2 668		3 144	
id. op Timor	137		132	
id. „ Rotti	563		578	
Totaal voor de gouvernementsscholen	——	6 966	——	7 303
zendingsscholen in de residentie Tapanoli.	75		99	
id. in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	59		68	
id. „ „ „ Menado.	3 135		3 468	
id. op Savoe	84		93	
negorijscholen in de residentie Menado.	117		„	
id. op de Sangi-eilanden.	424		330	
id. „ Rotti	244		199	
id. „ Soemba	6		6	
Roomsch-katholieke scholen in de residentie Menado	253		255	
id. op Flores	174		154	
Totaal voor de particuliere scholen	——	4 571	——	4 672
Totaal-generaal . . .		11 537		11 975

b) Bij het einde van 1886 waren de volgende 15 gouvernementsscholen tijdelijk gesloten (het jaartal daarbij vermeld is dat van de tijdelijke sluiting): te Soeliki in de Padangsche Bovenlanden (1885), te Telok Betong in de Lampongsche Districten (1883), te Bengkalis in de residentie Oostkust van Sumatra (1885), te Edi-Besar in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden (1883), te Tilamoeta in Gorontalo (1882), 4 op de Talaut-eilanden (1885), de scholen te Baoeng (1884), Oeboeffoe, Oesao en Oleo (1885) op Timor, te Lelenoek op Rotti (1882) en te Seba op Savoe (1884).

In 1887 werden nog 2 scholen tijdelijk gesloten, namelijk die te Bintoehan in Benkoelen (vroeger te Linau) en die te Landoe op het eiland Rotti, maar daarentegen werd de school te Soeliki (Padangsche Bovenlanden) heropend. Bij het einde van 1887 bedroeg dus het aantal tijdelijk gesloten scholen 16.

In 1888 werden geen andere scholen tijdelijk gesloten; ook werden er geen heropend.

c) Voorloopig zijn nog geen afzonderlijke opgaven ontvangen omtrent het aantal leerlingen op de zendings- en op de andere particuliere scholen.

d) In 1887 werden in de Padangsche Benedenlanden 2 particuliere scholen opgericht (te Batang Kapas en te Padang Lawas).

e) In 1888 werd in de residentie Tapanoli de gouvernementsschool te Batahan opgeheven.

f) Hieronder voor 1886 40 en voor 1887 55 scholen van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen. Van de overige scholen waren er in beide jaren 4 van het Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia en 1 (te Pakanten), uitgaande van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging.

g) Over 1886 zijn nopens 7 en over 1887 nopens 9 zendingsscholen in Tapanoli geen opgaven ontvangen.

h) De gouvernementsschool te Passar Kerkab (residentie Benkoelen) werd in 1887 opgeheven.

i) In 1887 werd te Sekajjoe (residentie Palembang) eene particuliere school opgericht.

j) Zendingsscholen van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen. De plaats der in 1887 op Nias bijgekomen school is niet gemeld.

k) Zendingsscholen van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen. De in 1887 bijgekomen school was die te Petak Bahandang (Kahajjan).

l) Te Lolah in de Minahassa werd in 1887 eene gouvernementsschool geopend.

m) Deze scholen worden alle in de Minahassa aangetroffen. In 1886 beliep aldaar het aantal scholen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap of van kerkelijke

cc) De opgaaf betreft alleen de school te Atapoepoe; van de 2 andere is over 1886 het aantal leerlingen niet opgegeven; terwijl zij over 1887 als tijdelijk gesloten worden vermeld.

dd) Wegens geringe belangstelling in het onderwijs werden in 1888 op Rotti 5 gouvernementsscholen opgeheven, namelijk die te Lelain, Dela, Keka, Bokai en Dioe.

ee) Negorijscholen.

ff) De opgaaf betreft 13 van de 16 scholen. Van 3 scholen werd geen bericht ontvangen.

gg) Scholen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap. In 't vorig verslag werd opgegeven dat op ult. 1886 4 scholen in werking en 3 tijdelijk gesloten waren. Thans is echter gemeld dat het aantal scholen op Savoe op ult. 1887 slechts 6 bedroeg, evenals het jaar te voren, en dat toen geen van deze tijdelijk gesloten was.

hh) Deze opgaaf blijkt thans betrekking te hebben tot 6 scholen (in plaats van 7, zooals in 't vorig verslag werd opgegeven,) namelijk tot 3 die in werking waren en tot 3 die in den loop van 1886 tijdelijk gesloten waren geworden.

ii) Roomsch-katholieke scholen, namelijk (volgens verbeterde opgaven) 2 te Larantoeka, waaronder 1 meisjesschool, 1 te Maumeri en 1 te Sicka.

jj) Scholen uitgegaan van het Nederlandsch Zendelinggenootschap.

kk) De in 1884 opgeheven gouvernementsschool te Boeleleng (Bali) werd in 1888 heropend.

ll) De gesubsidieerde school te Negara, afdeeling Djembrana, eiland Bali, ging in 1887 te niet.

mm) Hieronder 303 scholen die in werking, en 15 (zie noot *b*) die tijdelijk gesloten waren.

nn) Hieronder 302 scholen die in werking, en 16 (zie noot *b*) die tijdelijk gesloten waren.

oo) Hieronder 298 scholen die in werking, en 16 (zie noot *b*) die tijdelijk gesloten waren.

pp) Hieronder, volgens verbeterde opgaven, 181 Protestantsche zendingsscholen (waarvan alleen 112 in de Minahassa), en 20 Roomsch-katholieke scholen (waaronder 13 in de Minahassa, 3 op Timor en 4 op Flores). Van de eerstbedoelde 181 scholen waren er op ult. 1886 3 (op Savoe) tijdelijk gesloten.

qq) Hieronder 201 Protestantsche zendingsscholen (waarvan alleen 115 in de Minahassa) en 20 Roomsch-katholieke scholen. Van de laatstbedoelde 20 scholen waren er op ult. 1887 2 (op Timor) tijdelijk gesloten.

rr) Hieronder voor 1886 24 en voor 1887 20 godsdienstscholen, onder toezicht van de predikanten te Amboina of van den kerkeraad der Protestantsche gemeente te Neira (Banda). Van de overige in deze kolom bedoelde particuliere scholen (over 1886 ten getale van 59 en over 1887 ten getale van 60) werden door het Gouvernement gesubsidieerd achtereenvolgens 3 en 2 (verg. noten *n* en *ll*).

ss) Dit totaal betreft al de 303 gouvernementsscholen die bij het einde van 1886 in werking waren. Voor de scholen die in den loop van 1886 tijdelijk werden gesloten of opgeheven, waren, volgens nadere berichten, geen cijfers uitgetrokken.

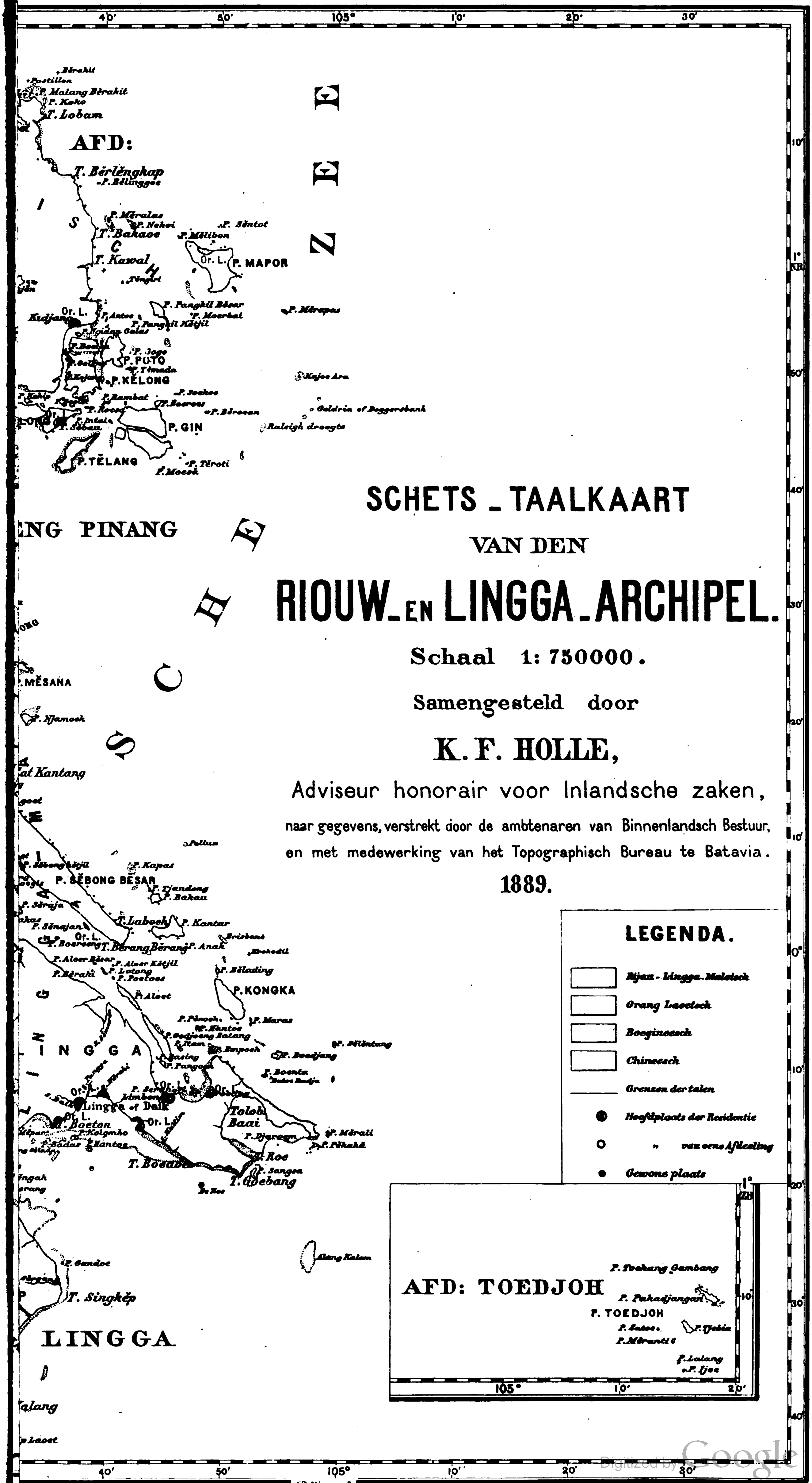
tt) Dit totaal betreft 297 van de 302 gouvernementsscholen die op ult. 1887 in werking waren (zie noot *r*).

uu) Dit totaal betreft 267 van de 281 particuliere scholen die ult. 1886 in werking waren en bovendien (zie noot *hh*) de 3 in den loop van dat jaar tijdelijk gesloten scholen op Savoe.

vv) Dit totaal betreft 274 van de 299 particuliere scholen die ult. 1887 in werking waren.

ww) Dit totaal betreft 570 van de 584 gouvernements- en particuliere scholen die bij het einde van 1886 in werking waren, en bovendien 3 particuliere scholen (op Savoe) die in den loop van 1886 tijdelijk gesloten werden (zie ook de aanteekeningen *ss* en *uu*).

xx) Dit totaal betreft 571 van de 601 gouvernements- en particuliere scholen die bij het einde van 1887 in werking waren.

SCHETS_TAALKAART
VAN DEN
RIOUW_EN LINGGA_ARCHIPEL.
Schaal 1: 750000.
Samengesteld door
K. F. HOLLE,
Adviseur honorair voor Inlandsche zaken,
naar gegevens, verstrekt door de ambtenaren van Binnenlandsch Bestuur,
en met medewerking van het Topographisch Bureau te Batavia.
1889.
LEGENDA.
Grenzen der talen
Hoofdplaats der Residentie
van eene Afdeeling
Gewone plaats
AFD: TOEDJOH
P. TOEDJOH
AFD:
ZEE
P. MAPOR
P. PUTO
P. KELONG
P. GIN
P. TËLANG
P. MËSANA
P. SËBONG BESAR
P. KONGKA
LINGGA
T. Singkëp
T. Lobam
T. Bërlënghap
T. Bakaoe
T. Kawal
40'
50'
105°
10'
20'
30'

Lit. A. nº.
va

» A¹. Sta
toe
ne
zo

» B. Ov
le
18

» C. Nu
on
of
ge

» D. St
le
le

» E. St
b
d
l
d

» F. O
n

» G (
r

» H. I
i
i
I

» J. (

» K. :

» L.

VOORLOOPIGE OPGAAF DER BIJLAGEN,

behoorende bij het 1ste gedeelte van het Oost-Indisch verslag van 1889.

Lit. A. n°. I–IX. Statistiek betreffende de bevolking van Nederlandsch-Indië over 1887.

» A[1]. Statistische gegevens met betrekking tot den toestand der inlandsche bevolking in de gouvernementsresidentiën van Java (Batavia uitgezonderd) over de jaren 1878 t/m 1887.

» B. Overzicht van de formatie en de sterkte van het leger in Nederlandsch-Indië op 31 December 1888.

» C. Numerieke opgaaf betreffende de mutatiën onder de Europeesche (en Afrikaansche) onderofficieren en korporaals van het Indische leger gedurende de jaren 1884 t/m 1888.

» D. Statistiek van de behandelde zieken, de overledenen en de afgekeurden bij het Indische leger over de jaren 1884 t/m 1888.

» E. Statistiek betreffende de in 1888 bij dat leger behandelde berriberri-lijders, benevens afzonderlijke uitvoeriger opgaven betreffende den loop der ziekte in Atjeh en onderhoorigheden, deels ook over 1886 en 1887.

» F. Overzicht van de samenstelling der oorlogsmarine in Nederlandsch-Indië over 1888.

» G. Overzicht van de samenstelling der gouvernementsmarine aldaar over 1888.

» H. Lijst van naamlooze vennootschappen, in 1888 in Nederlandsch-Indië en in Nederland tot stand gekomen, deze laatsten voor zooveel haar werkkring zich uitstrekt tot Nederlandsch-Indië.

» J. Overzicht van de faillietverklaringen in Nederlandsch-Indië en van den loop der daardoor ontstane faillissementen gedurende het jaar 1888.

» K. Statistiek van de gevangenen in Nederlandsch-Indië over 1887.

» L. Overzicht van de in 1888 verrichte heerendiensten op Java en Madura (met uitzondering van de Vorstenlanden).

Lit. M. Overzicht van de opbrengst van het hoofdgeld van de heerendienstplichtigen in de gouvernementslanden van Java en Madura (de residentie Batavia uitgezonderd) en van de daaruit bestreden uitgaven over 1888.

» N. Overzicht betreffende den aanslag en de opbrengst van de landrente op Java en Madura over 1888.

» O. Overzicht betreffende de door het Gouvernement op Java en Madura en op de buitenbezittingen in erfpacht afgestane woeste gronden, welke in 1888 door de ondernemers aanvaard werden, benevens opgaven betreffende de herziening van den canon voor sommige der in 1887 aanvaarde perceelen.

» P. Overzicht betreffende de in erfpacht aangevraagde gronden (alleen op Java en Madura), welke gedurende 1888 aan de aanvragers geweigerd werden.

» Q. Overzicht van de in 1889 op en buiten Java in werking getreden aannemingscontracten betreffende het vervoer van producten, goederen, enz., voor zooveel daarbij het departement van binnenlandsch bestuur is betrokken.

» R. Overzicht betreffende de in Nederlandsch-Indië dienst doende particuliere stoomvaartuigen, toebehoorende aan anderen dan de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, naar opgaven over 1888.

» S. Overzicht betreffende de op 31 December 1888 in Nederlandsch-Indië aanwezige lagere scholen voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden.

» T. Overzicht betreffende de samenstelling op 31 December 1888 van het onderwijzend personeel aan de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers en aan de gewone openbare scholen voor inlanders in Nederlandsch-Indië.

» U. Overzicht betreffende de op 31 December 1887 in Nederlandsch-Indië aanwezige openbare en bijzondere inlandsche scholen, benevens eenige voorloopige opgaven omtrent hetzelfde tijdstip van 1888.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **V**.

N°. 23.

(Zie hoofdst. **K**, afd. IV, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië bestaande WEESHUIZEN en ANDERE INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID over 1887 en 1888.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het einde van 1887.	Aantal verpleegden bij het einde van 1888.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Parapattan weezengesticht te Batavia.	73	59	In dit gesticht vonden op ult. 1888 21 jongens en 38 meisjes verpleging. Omtrent de mutatiën gedurende gemeld jaar zijn geen andere opgaven ontvangen dan dat 2 der jongens in militairen dienst en 2 op gouvernementsbureaux werden geplaatst. Het onderwijs werd door de kinderen, die daartoe in de termen vielen, genoten aan de openbare lagere scholen, terwijl zij die de school niet konden bezoeken, in het gesticht onderricht ontvingen. De gezondheidstoestand mocht over het algemeen bevredigend genoemd worden. Aangaande de geldmiddelen dezer inrichting zijn geen mededeelingen ontvangen.
Diaconie-armenhuis op Molenvliet (Batavia).	29	26	Bij het einde van 1887 waren 1 jongen en 4 meisjes buiten het gesticht werkzaam en werden 24 personen in het gesticht verpleegd. Het aantal der laatsten klom tot 26 in Maart 1888, maar was bij het einde des jaars weder gedaald tot 23, namelijk 5 vrouwen, 7 meisjes en 11 jongens. Bovendien waren 3 meisjes bij familiën werkzaam. Een der jongens, die de schooljaren te boven was, trad in dienst als soldaat-schrijver. De gezondheidstoestand in het gesticht bleef gunstig. Voor verpleging en voor het onderhoud der gebouwen werd in 1888 eene som van f 7665 besteed, tegen f 7456 in het voorafgegane jaar.
Djattigesticht te Batavia.	41	40	4 knapen werden in het afgeloopen jaar opgenomen, terwijl 2 der vroeger verpleegde meisjes tijdelijk in het gesticht terugkeerden. Daarentegen trad 1 meisje in betrekking, werden 2 knapen door hunne moeder teruggenomen, trad 1 jongen in militairen dienst, werden 2 anderen bij het korps pupillen te Gombong ingeschreven, terwijl één jongeling, in afwachting van eene gelegenheid tot plaatsing in de eene of andere betrekking, buiten het gesticht besteed werd. Op het einde van 1888 telde de inrichting 20 jongens en 20 meisjes. Voor verpleging en andere uitgaven werd in 1888 f 12 392 besteed, de ontvangsten bedroegen slechts f 8281. In den stand der geldmiddelen kwam evenwel eene gunstige wending, sedert het gesticht zich de opbrengst verzekerd zag van de in 1888 uitgespeelde geldloterij. Daarmede toch werd eene bate van f 47 265 verkregen, waarvan de rente voortaan de jaarlijksche inkomsten zal kunnen stijven.
Vincentiusgesticht voor verlaten kinderen te Weltevreden.	43	44	Dit gesticht staat onder leiding der eerwaarde zusters Ursulinen te Weltevreden. Onder het aantal verzorgden waren op ult. 1888, evenals op ult. 1887, begrepen 12 jongens, die buiten het gesticht werden verpleegd. Aan vaste bijdragen werd gedurende 1888 gemiddeld maandelijks geïnd f 220,50 terwijl in 1887 maandelijks gemiddeld f 226,50 ontvangen was.
Bedelaarsgesticht te Tagal.	*a*) 27	*a*) 25	Gedurende 1888 hadden in het geheel 9046 lijders een onderkomen gevonden, terwijl het grootste aantal verpleegden op één dag 29 en het kleinste aantal 23 bedroeg. 2 der verpleegden overleden. De onkosten van het gesticht, over 1888 ten bedrage van f 819, worden uit de kas der mesdjid bestreden.
Protestantsch weeshuis te Samarang.	172	184	Deze inrichting werd in 1888 door 12 jongens en 15 meisjes verlaten, terwijl 1 jongen en 1 meisje van zeer jeugdigen leeftijd overleden. Opgenomen werden 18 jongens en 23 meisjes, die allen voor gouvernementsrekening kwamen. De gezondheidstoestand was beter dan in 1887; in het geheel werd voor 517 ziektegevallen (meestal koorts) geneeskundige behandeling ingeroepen. De uitgaven voor het gesticht beliepen in 1888 f 49 494, terwijl er, met inbegrip van de gouvernementssubsidie, f 50 303 aan ontvangsten geboekt werd. Over 1887 waren deze bedragen f 47 822 en f 47 865.

a) Gemiddeld per dag.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het einde van 1887.	1888.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Roomsch-Katholiek weeshuis te Samarang.	239	232	In deze inrichting waren gehuisvest 220 weezen, wier kosten van verpleging uit de gouvernementssubsidie bestreden worden. Toen in den loop van 1888 23 dezer weezen om verschillende redenen het gesticht verlieten en 2 der meisjes kwamen te overlijden, werden hunne plaatsen terstond weder aangevuld. Voor particuliere rekening nam men in dat jaar geen nieuwe weezen op, terwijl 7 der reeds verzorgde kinderen het gesticht verlieten. De gezondheidstoestand bleef bevredigend. De ontvangsten (met inbegrip van de gouvernementssubsidie) bedroegen f 45759 en de uitgaven f 42753, welke sommen in 1887 waren f 45124 en f 42111.
Oudemannenhuis te Samarang.	66	69	Onder de op ult. 1888 verpleegden telde men 33 Europeanen (25 Nederlanders, 2 Duitschers, 3 Franschen, 2 Zwitsers en 1 Noor), 13 Afrikanen en 23 Amboineezen. De gezondheidstoestand was gunstig; in het geheel kwamen 8 der geälimenteerden te overlijden, waaronder 5 op hoogen ouderdom.
Bedelaarsgesticht te Patjerongan (Samarang).	160	158	Terwijl er gedurende het afgeloopen jaar 105 personen werden opgenomen, verlieten 65 het gesticht, en deden zich onder de verpleegden 42 sterfgevallen voor. De uitgaven ten behoeve van het gesticht hadden gedurende 1887 een tekort van f 14616 doen ontstaan, dat als gewoonlijk gedekt is door eene suppletie ten laste van de fondsen der Chineesche hospitalen. Daar de ontvangsten in 1888 van geen belang waren, had men bij het einde van dat jaar een tekort van f 15042, dat mede ten laste van genoemde fondsen werd gebracht.
Verzorgingsgesticht te Soerakarta.	88	75	Het aantal kinderen, dat door deze stichting in de gelegenheid gesteld werd ter hoofdplaats Soerakarta onderwijs te ontvangen, was gedurende 1888 geringer dan in voorafgaande jaren, omdat de bijdragen van particulieren ook minder rijkelijk vloeiden. Met de fondsen die overgehouden zijn van de in 1887 uitgespeelde geldloterij is echter het bestaan van het gesticht in de eerste jaren voldoende verzekerd. Op ult. 1888 werden er 45 jongens en 30 meisjes verpleegd.
Verzorgingsgesticht te Djokjokarta.	*b*) 23	26	Volgens verbeterde opgave werden op het einde van 1887 17 jongens en 6 meisjes verpleegd. Daarna kwamen er bij 8 jongens en 5 meisjes, en verlieten het gesticht 8 jongens en 2 meisjes, waardoor men op ult. 1888 17 jongens en 9 meisjes te verzorgen had. De gezondheidstoestand der kinderen was gunstig. Wederom was men verplicht een deel der uitgaven uit het kapitaal te dekken, omdat de ontvangsten ook in 1888 onvoldoende bleken om alle kosten van het gesticht daaruit te bestrijden. Voor elk kind werd gemiddeld f 23,50 besteed, terwijl de ontvangsten per hoofd slechts f 8 bedroegen.
Jongensweezeninrichting te Soerabaija.	*c*) 64	*c*) 69	Van de op 31 Maart 1887 tot het gesticht behoorende 64 pupillen (54 internen en 10 externen) werden er in den loop van het boekjaar 1887/1888 6 afgeschreven, en wel 1 op verzoek zijner familie, 3 wegens indiensttreding bij het leger en 2 wegens wangedrag. Tot de externen gingen over 2 knapen die op stoomschepen voeren en 2 die in hun eigen onderhoud konden voorzien; terwijl 2 der reeds als externen buiten het gesticht verblijf houdende pupillen ontslagen worden. Nadat voorts nog 13 nieuwe pupillen als internen waren opgenomen, behoorden op 31 Maart 1888 57 internen en 12 externen tot het gesticht. Van de internen waren 2 werkzaam bij den artillerie-constructiewinkel, 1 bij de fabriek voor de marine en het stoomwezen, 1 bij den waterstaat, 3 bij het marine-etablissement, 2 als klerk bij de weeskamer, terwijl nog 2 bij eene Europeesche schoenmakersfirma het ambacht leerden. Van de overige in het gesticht verpleegden genoot 1 het onderwijs aan de hoogere burgerschool en waren 45 bij de openbare lagere scholen ingeschreven. 3 externen verkregen het diploma van met vrucht doorloopen cursus aan de burgeravondschool, terwijl 5 anderen aan die avondschool de lessen bijwoonden. De ontvangsten der inrichting over het boekjaar 1887/88 bedroegen f 18 420 en de uitgaven f 18 155, tegen f 20 082 en f 18 841 in 1886/87.
Roomsch-Katholiek weeshuis te Soerabaija.	23	26	Ten bate van dit gesticht werd in 1888 f 4335 ontvangen, terwijl de uitgaven f 5478 bedroegen; daardoor sloot het boekjaar met een tekort van f 1143. In den loop van 1888 verlieten slechts 2 kinderen het gesticht. Meer bijzonderheden zijn niet gemeld.
Bedelaarsgesticht te Soerabaija (Semaroeng-gesticht).	46	43	Het aantal verpleegden wisselde af tusschen 42 en 46 personen. Tegen 14 lijders, die gedurende 1889 werden opgenomen, ontvingen 17 ontslag uit de inrichting, terwijl geen der verpleegden kwam te overlijden. De uitgaven voor dit gesticht (f 5391 in 1888 en f 5545 in 1887) worden bestreden uit de fondsen der Chineesche hospitalen.
Immigranten-asyl te Medan (Sumatra's Oostkust).	. . . .	niet opgegeven	Dit gesticht werd in den loop van 1888 voor het eerst in gebruik gesteld. Eene opgave van het getal verpleegden werd niet ontvangen; alleen is bericht dat er voorloopig niet velen zich ter opneming aanmeldden. Het noodige werd verricht om de in het asyl opgenomenen, voor zoover hun toestand dit toeliet, met verschillende werkzaamheden nuttig bezig te houden.

b) Verbeterde opgaaf. *c*) De opgaaf van 1888 is, evenals die van 1887, afgesloten onder ultimo Maart van de genoemde jaren.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE W.

N°. 24.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de door Europeesche geneesheeren bij den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië gedurende 1888 BEHANDELDE LIJDERS, met vermelding van den aard der ZIEKTEN.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura.			Buitenbezittingen.		
		Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	41 875	2 943	1: 14.22	13 822	295	1: 46.85
» biliosa,	Galkoorts,	229	13	1: 17.61	23	7	1: 3.28
» gastrica,	Gastrische koorts,	468	5	1: 93.6	37	1	1: 37
» catarrhalis,	Catarrhale »	903	3	1: 301	224	4	1: 56
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	19	7	1: 2.71	»	»	»
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	13 406	3 841	1: 3.49	5 103	2 516	1: 2.02
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	26	10	1: 2.6	15	4	1: 3.75
Ophtalmiae,	Oog- »	3 066	16	1: 191.62	1 758	5	1: 351.6
Parotitis,	Oorklier- »	70	»	»	61	1	1: 61
Angina,	Keel- »	1 153	1	1: 1153	378	3	1: 126
Pleuritis,	Borstvlies- »	43	4	1: 10.75	25	»	»
Pneumonia,	Long- »	138	11	1: 12.54	48	12	1: 4
Hepatitis,	Lever- »	91	9	1: 10.11	40	6	1: 6.66
Enteritis,	Darm- »	1 553	134	1: 11.58	818	70	1: 11.68
Dysenteria,	Dysenterie,	563	175	1: 3.21	680	144	1: 4.72
Apoplexia,	Beroerte,	31	10	1: 3.1	18	8	1: 2.25
Epilepsia,	Vallende ziekte,	25	2	1: 12.5	18	1	1: 18
Morbi mentis,	Zielsziekte,	789	123	1: 6.41	89	6	1: 14.83
Asthma,	Aamborstigheid,	404	4	1: 101	271	1	1: 271
Colica,	Koliek,	360	»	»	176	1	1: 176.
Apthae tropicae,	Indische spruw,	10	2	1: 5	22	»	»
Gastricismus,	Maagstoornis,	626	1	1: 626	699	2	1: 349.5
Diarrhoea,	Doorloop,	2 700	43	1: 62.79	2 540	110	1: 23.09
Helminthiasis,	Wormziekte,	1 128	1	1: 1128	910	»	»
	Transporteeren	69 676	7 358	. . . .	27 775	3 197	. . . .

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura.			Buitenbezittingen.		
		Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	69 676	7 358	. . . .	27 775	3 197	. . . .
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	444	2	1 : 222	816	6	1 : 136
» chronicus,	Slepend »	443	26	1 : 17.03	217	»	»
Scrophulosis,	Klierziekte,	93	2	1 : 46.5	62	5	1 : 12.4
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	90	28	1 : 3.21	121	24	1 : 5.04
Carcinomata,	Kankergezwellen,	39	7	1 : 5.57	8	2	1 : 4
Lepra,	Melaatschheid,	99	7	1 : 14.14	79	8	1 : 9.87
Vitia cordis,	Hartgebreken,	126	19	1 : 6.63	51	11	1 : 4.63
Haemorrhagiae,	Verbloedingen,	60	2	1 : 30	96	3	1 : 32
Variolae,	Pokken,	12 910	587	1 : 21.99	2 542	482	1 : 5.27
Morbilli,	Mazelen,	247	1	1 : 247	27	3	1 : 9
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	203	»	»	68	»	»
Scabies,	Schurft,	4 [illegible]07	»	»	1 335	»	»
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	672	9	1 : 74.66	283	»	»
Syphilis primaria,	Venusziekte I,	10 366	32	1 : 323.93	607	1	1 : 607
» secundaria,	» II,	1 627	14	1 : 116.21	190	»	»
Vulnera,	Wonden,	2 533	95	1 : 26.66	2 364	10	1 : 236.4
Contusiones,	Kneuzingen,	677	4	1 : 169.25	560	1	1 : 560
Abcessus,	Ettergezwellen,	657	15	1 : 43.8	609	4	1 : 152.25
Ulcera,	Zweren,	3 362	38	1 : 88.47	2 403	16	1 : 150.19
Fistulae,	Pijpzweren,	22	1	1 : 22	11	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	51	»	»	27	»	»
Hydrocelae,	Waterzaksbreuken,	12	»	»	7	»	»
Luxationes,	Ontwrichtingen,	27	»	»	27	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	140	11	1 : 12.72	67	5	1 : 13.4
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	394	394	1 : 1	10	10	1 : 1
Berriberri,	Berriberri,	3 927	920	1 : 4.26	304	6	1 : 50.66
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijptak-ontsteking,	27	»	»	1 843	387	1 : 4.76
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	4 693	258	1 : 18.19	2 892	56	1 : 51.64
	Totaal . . .	117 624	9 830	1 : 11.96	45 401	4 237	1 : 10.71

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE X.

N°. 25.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de door doktors-djawa gedurende 1888 BEHANDELDE LIJDERS, met vermelding van den aard der ZIEKTEN.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	59 703	2 056	1 : 29.04	12 140	183	1 : 66.33
» biliosa,	Galkoorts,	157	2	1 : 78.5	99	12	1 : 8.25
» gastrica,	Gastrische koorts,	251	»	»	116	6	1 : 19.33
» catarrhalis,	Catarrhale »	196	1	1 : 196	953	12	1 : 79.41
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	7	3	1 : 2.33	»	»	»
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	3 443	2 121	1 : 1.62	1 014	633	1 : 1.61
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	»	»	»	2	1	1 : 1.2
Ophtalmiae,	Oog- »	3 597	3	1 : 1199	1 883	4	1 : 470.75
Parotitis,	Oorklier- »	146	»	»	42	»	»
Angina,	Keel- »	378	»	»	129	»	»
Pleuritis,	Borstvlies- »	9	»	»	36	2	1 : 18
Pneumonia,	Long- »	110	7	1 : 15.71	106	10	1 : 10.6
Hepatitis,	Lever- »	30	1	1 : 30	26	3	1 : 8.66
Enteritis,	Darm- »	430	7	1 : 61.42	368	10	1 : 36.8
Dysenteria,	Dysenterie,	1 759	82	1 : 21.45	767	159	1 : 4.82
Apoplexia,	Beroerte,	17	»	»	2	1	1 : 1.2
Epilepsia,	Vallende ziekte,	19	2	1 : 9.5	6	1	1 : 1.6
Morbi mentis,	Zielsziekte,	158	16	1 : 9.87	15	4	1 : 3.75
Asthma,	Aamborstigheid,	330	3	1 : 110	150	3	1 : 50
Colica,	Koliek,	493	5	1 : 98.6	671	3	1 : 223.66
Aphtae tropicae,	Indische spruw,	8	1	1 : 8	34	1	1 : 34
Gastricismus,	Maagstoornis,	147	16	1 : 9.18	119	2	1 : 59.5
Diarrhoea,	Doorloop,	3 953	35	1 : 112.91	1 809	93	1 : 19.45
Helminthiasis,	Wormziekte,	1 366	9	1 : 151.77	906	»	»
	Transporteeren	76 707	4 370	. . . .	21 393	1 143	. . . .

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	76 707	4 370	. . . .	21 393	1 143	. . . .
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	418	»	»	502	1	1 : 502
» chronicus,	Slepend »	58	1	1 : 58	19	»	»
Scrophulosis,	Klierziekte,	27	»	»	34	3	1 : 11.33
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	52	12	1 : 4.33	40	9	1 : 4.44
Carcinomata,	Kankergezwellen,	3	2	1 : 1.5	»	»	»
Lepra,	Melaatschheid,	26	4	1 : 6.5	25	1	1 : 25
Vitia cordis,	Hartgebreken,	45	»	»	6	»	»
Haemorrhagiae,	Verbloedingen,	30	»	»	12	»	»
Variolae,	Pokken,	8 442	605	1 : 13.95	3 167	604	1 : 5.24
Morbilli,	Mazelen,	278	41	1 : 6.78	31	2	1 : 15.5
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	218	1	1 : 218	182	»	»
Scabies,	Schurft,	5 811	2	1 : 2905.5	1 185	»	»
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	172	»	»	117	»	»
Syphilis primaria,	Venusziekte I,	4 202	4	1 : 1050.5	120	»	»
» secundaria,	» II,	345	4	1 : 86.25	41	»	»
Vulnera,	Wonden,	1 234	14	1 : 88.14	785	10	1 : 78.5
Contusiones,	Kneuzingen,	127	1	1 : 127	224	1	1 : 224
Abcessus,	Ettergezwellen,	339	»	»	181	»	»
Ulcera,	Zweren,	3 714	7	1 : 530.57	2 602	3	1 : 867.33
Fistulae,	Pijpzweren,	»	»	»	5	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	4	1	1 : 4	6	»	»
Hydrocelae,	Waterzaksbreuken,	7	3	1 : 2.33	4	1	1 : 4
Luxationes,	Ontwrichtingen,	27	»	»	13	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	109	9	1 : 12.11	39	2	1 : 19.5
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	»	»	»	4	4	1 : 1
Berriberri,	Berriberri,	54	5	1 : 10.8	488	9	1 : 54.22
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijptak-ontsteking,	478	8	1 : 59.75	573	91	1 : 6.29
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	2 064	62	1 : 33.29	1 437	71	1 : 20.24
	Totaal . . .	104 991	5 156	1 : 20.36	33 235	1 955	1 : 17

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE Y.

N°. 26.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OPGAAF, voor elke plaats in het bijzonder, betreffende het aantal door de Europeesche geneesheeren bij den burgerlijken geneeskundigen dienst gedurende 1888 BEHANDELDE LIJDERS in Nederlandsch-Indië.

GEWESTEN.	RESSORTEN waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend. (In de met een * gemerkte ressorten is de uitoefening van den burgerlijken geneeskundigen dienst opgedragen aan officieren van gezondheid.)	Behandeld.	Overleden.	AANMERKINGEN.
	Java en Madura.			
Bantam	Pandeglang en Tjiringin (met Lebak)	a) ††	††	Geen geneesheer. Voor de bij-waarneming van den dienst in de afdeeling Lebak placht eene extra-toelage van f 50 's maands te worden uitgekeerd.
	*Serang en Anjer	416	10	
Batavia	Batavia (Stadsverband)	6 244	1 031	
	Idem (Chineesch hospitaal)	485	134	
	*Onrust	b) †	†	Deze standplaats voor officieren van gezondheid is in den loop van 1888 ingetrokken.
	*Meester-Cornelis	404	12	
	Tangerang	133	6	
	*Buitenzorg	2 538	64	
Krawang	Poerwakarta	481	5	
Preanger Regentschappen	Bandong en Tjitjalengka (met Limbangan)	2 232	31	Voor de bij-waarneming van den dienst in de afdeeling Limbangan (organiek behoorende tot het ressort van den geneesheer te Soekapoera) wordt door den geneesheer te Bandong eene extra-toelage genoten van f 100 's maands.
	Tjiandjoer	975	9	
	Soekaboemi	647	15	
	Soemedang	††	††	Geen geneesheer.
	Soekapoera	††	††	Idem. (Zie de aanteekening bij „Bandong".)
Cheribon	Cheribon en Koeningan	†	†	
	*Madjalengka en Palimanang	†	†	
	Indramaijoe	††	††	Geen geneesheer.
Tagal	Tagal	2 312	133	
Pekalongan	Pekalongan	469	10	
Samarang	Samarang	4 427	411	
	Kendal	614	14	
	*Ambarawa (Willem I)	419	4	
	*Salatiga	525	26	
	*Oenarang	1 098	63	
Japara	Japara en Koedoes	2 375	248	
	Patti en Joana	2 243	316	
	Transporteeren	29 037	2 542	

a) Met de invulling van †† wordt te kennen gegeven, dat in het betrokken ressort één of meer dokters-djawa zijn bescheiden. (Zie de opgaven in bijlage Z.)
b) Waar één † is ingevuld, ontbreken de opgaven, doordien de betrokken geneesheer over het geheele jaar of over een deel van het jaar geen rapport had ingezonden.

GEWESTEN.	RESSORTEN waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend. (In de met een * gemerkte ressorten is de uitoefening van den burgerlijken geneeskundigen dienst opgedragen aan officieren van gezondheid.)	Behandeld.	Overleden.	AANMERKINGEN.
	Per transport	29 037	2 542	
Rembang	Rembang en Blora	551	95	
	Toeban	7 478	624	
	Bodjonegoro	5 115	411	
Soerabaija	Soerabaija.	7 180	480	
	Idem (marine-etablissement) .	479	12	
	Grissee (met Sidaijoe en Lamongan)	791	»	Voor de bij-waarneming van den dienst in de afdeelingen Sidaijoe en Lamongan wordt eene extra-toelage genoten van f 100 's maands.
	Sidoardjo	1 556	666	
	Modjokerto (met Djombang) .	2 334	276	Voor de bij-waarneming van den dienst in de afdeeling Djombang wordt eene extra-toelage genoten van f 50 's maands.
Pasoeroean	Pasoeroean	948	39	
	Bangil.	690	310	
	*Malang.	1 028	18	
Probolinggo. . .	Probolinggo	672	74	
	Loemadjang	884	18	
	Kraksaän.	1 824	47	
Bezoeki	Bezoeki	5 199	1 113	
	Djember (met Bondowosso) .	3 259	380	Voor de bij-waarneming van den dienst in de afdeeling Bondowosso wordt eene extra-toelage genoten van f 50 's maands.
	Sitoebondo	8 455	1 487	
	*Banjoewangi.	98	»	
Banjoemas	Banjoemas	592	8	
	*Tjilatjap	1 142	16	
Bagelen	*Poerworedjo.	4 416	256	
	*Gombong.	9 101	90	
Kadoe.	*Magelang	3 301	68	
Djokjokarta. . . .	*Djokjokarta.	3 343	66	
Soerakarta	*Soerakarta	377	47	
	Boijolali	428	»	
	*Klatten	103	1	
Madioen	Madioen, Magettan en Ponorogo	837	12	
	*Ngawi.	132	1	
	*Patjitan	8 192	32	
Kediri.	Kediri	1 323	36	
	Blitar	375	16	
	Ngrowo en Trenggalek. . .	479	22	
Madura	Bangkallan	1 724	39	
	Sumanap.	1 078	14	
	Pamakassan en Sampang . .	3 103	514	
	Totaal. . .	117 624	9 830	

Buitenbezittingen.

GEWESTEN.	RESSORTEN	Behandeld.	Overleden.	AANMERKINGEN.
Sumatra's Westkust.	Padang	7 174	373	
	*Kaijoetanam.	1 600	298	
	*Rau.	201	»	
	Transporteeren	8 975	671	

GEWESTEN.	RESSORTEN waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend. (In de met een * gemerkte ressorten is de uitoefening van den burgerlijken geneeskundigen dienst opgedragen aan officieren van gezondheid.)	Behandeld.	Overleden.	*AANMERKINGEN.*
	Per transport	8 975	671	
Sumatra's Westkust.	*Fort de Kock	395	»	
	*Paijakombo	587	1	
	*Padang Pandjang.	312	29	
	*Solok	840	2	
	*Padang Sidempoean	1 984	147	
	*Lagoeboti.	367	10	
	*Siboga.	2 803	119	
	*Singkel	638	3	
	*Taroetoeng	4 625	8	
	*Goenoeng Sitoli	252	4	
Benkoelen	*Benkoelen	763	16	
Lampongsche Districten	*Telok Betong	314	34	
Palembang	*Palembang	776	288	
	*Tebing Tinggi.	257	7	
	*Kepahiang	. . . . . .	. . . . . .	Geen geneesheer.
	*Lahat	363	2	
	*Djambi	262	»	
	*Bandar	317	2	
Sumatra's Oostkust .	*Medan.	1 196	174	
	*Bengkalis.	131	3	
	Laboean Deli	956	97	
	*Seroewai	20	1	
	*Tandjong Poera	332	13	
	*Bindjei	412	65	
Atjeh	*Edi.	†	†	
Riouw.	*Tandjong Pinang.	659	11	
Banka.	*Muntok	532	20	
	*Pangkalpinang.	1 361	120	
	*Toboali	. . . . . .	. . . . . .	Idem.
Billiton	Tandjong Pandan.	1 119	8	
Westerafdeeling van Borneo.	*Pontianak	428	3	
	*Singkawang.	389	32	
	*Sambas	24	»	
	*Bengkaijang.	475	13	
	*Sintang	109	»	
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	*Bandjermasin.	2 440	696	
	*Pengaron.	132	2	
	*Moeara Teweh	88	»	
	*Barabei	118	7	
	*Amoenthai	2 878	1 364	
Celebes en onderhoorigheden	*Makasser.	1 217	47	
	*Pangkadjene	72	»	
	*Segiri	. . . . . .	. . . . . .	Idem.
	Transporteeren	39 918	4 019	

GEWESTEN.	RESSORTEN waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend. (In de met een * gemerkte ressorten is de uitoefening van den burgerlijken geneeskundigen dienst opgedragen aan officieren van gezondheid.)	Behandeld.	Overleden.	*AANMERKINGEN.*
	Per transport	39 918	4 019	
	*Balangnipa	176	17	
	Bonthain	. . . . . .	. . . . . .	Geen geneesheer.
	Saleijer.	††	††	Idem.
Menado	*Menado	1 548	135	
	*Gorontalo.	††	††	Idem.
Amboina	*Amboina	657	7	
	*Wahaai	††	††	Idem.
	*Saparoea	565	14	
	*Banda	1 819	30	
Ternate	*Ternate	387	8	
Timor en onderhoorigheden	*Koepang	331	7	
	Totaal. . .	45 401	4 237	

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE Z.

N°. 27.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OPGAAF, voor elke plaats in het bijzonder, betreffende het aantal gedurende 1888 door dokters-djawa BEHANDELDE LIJDERS in Nederlandsch-Indië.

Java en Madura.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Behandeld.	Overleden.
Bantam,	Tjiringin,	1 671	64
	Pandeglang,	830	4
	Lebak,	1 168	4
Batavia,	Meester-Cornelis,	703	23
	Tandjong-Priok,	1 044	33
	Buitenzorg,	444	16
	Tangerang,	a) 95	a) 4
Krawang,	Poerwakarta,	153	»
	Krawang,	5 503	57
Preanger Regentschappen,	Bandong, b)	....	....
	Manondjaija (Soekapoera),	424	5
	Tassikmalaija,	274	6
	Mangoenredja,	87	5
	Garoet (Limbangan),	202	2
	Soemedang,	445	2
Cheribon,	Cheribon,	1 834	67
	Madjalengka,	2 382	39
	Koeningan,	1 167	9
	Tjiamis,	3 741	17
	Indramaijoe,	691	5
Tagal,	Brebes,	4 048	270
	Pamalang,	17 273	514
Pekalongan,	Batang,	117	1
Samarang,	Grobogan,	1 535	112
	Demak,	17 275	2 074
Japara,	Japara,	1 011	12
	Joana,	438	16
Rembang,	Blora,	709	145
	Transporteeren	65 264	3 506
	Per transport	65 264	3 506
Soerabaija,	Modjokerto,	798	109
	Lamongan,	93	29
	Djombang,	3 217	205
	Sedaijoe,	494	188
	Bawean,	692	18
Pasoeroean,	Pasoeroean,	16	»
	Malang,	157	6
Bezoeki,	Bondowosso,	320	31
Banjoemas,	Poerbolinggo,	242	11
	Poerwokerto,	706	35
	Bandjarnegara,	784	25
	Tjilatjap,	9 655	52
Bagelen,	Poerworedjo b)	....	....
	Keboemen,	1 858	57
	Wonosobo,	c) 2 657	26
	Koetoardjo,	2 631	189
	Karang-Anjar,	150	4
Kadoe,	Temanggoeng,	1 404	40
	Moentilan,	1 450	9
Djokjokarta,	Djokjokarta,	3 104	67
Madioen,	Madioen,	243	6
	Ponorogo,	272	27
	Patjitan,	370	1
Kediri,	Kediri,	d) †	†
	Ngandjoek,	266	4
	Trenggalek,	235	5
Madura,	Sumanap,	241	23
	Sampang,	7 146	475
	Bangkallan,	526	8
	Totaal	104 991	5 156

a) De opgaaf betreffende Tangerang loopt slechts van 1 Januari t/m 3 Juli 1888.
b) Deze standplaats was in 1888 onbezet.
c) Hieronder ook het aantal zieken van Sapoeran.
d) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

Buitenbezittingen.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Behandeld.	Overleden.
Sumatra's Westkust,	Padang,	5 536	351
	Brandewijnsbaai,	†	†
	Priaman,	2 132	345
	Moeara Laboeh,	964	11
	Fort van der Capellen,	1 192	29
	Padang Pandjang,	741	38
	Padang Sidempoean,	†	†
	Penjaboengan,	873	21
Benkoelen,	Benkoelen,	543	21
	Manna,	745	109
	Kroë,	†	†
	Seblat,	743	30
Lampongsche Districten,	Telok Betong,	366	34
Palembang,	Palembang,	520	283
Oostkust van Sumatra,	Laboean Deli,	†	†
	Tandjong Balei,	272	7
	Bindjei,	†	†
Banka,	Muntok,	528	16
Westerafdeeling van Borneo,	Pontianak,	429	3
	Sambas,	475	205
	Transporteeren	16 059	1 503

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Behandeld.	Overleden.
	Per transport	16 059	1 503
Celebes en onderhoorigheden,	Saleijer,	416	16
Menado,	Amoerang,	2 305	20
	Ratahan (Belang),	721	6
	Kawangkoan,	1 007	14
	Kema,	888	44
	Tanahwangko,	2 468	16
	Tondano,	987	6
	Gorontalo,	963	2
	Talaut-eilanden,	1 626	40
Amboina,	Amboina,	410	1
	Hila,	441	8
	Haroekoe,	471	13
	Noessalaut,	544	10
	Amahei,	295	9
	Wahaai,	653	138
	Kajeli,	380	3
Ternate,	Batjan,	213	20
Timor en onderhoorigheden,	Solor-eilanden,	869	14
	Rotti *e*),	122	1
Bali en Lombok,	Boeleleng,	1 397	71
	Totaal	33 235	1 955

e) Op Rotti fungeert een waarnemend dokter-djawa.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

BIJLAGE AA.

N°. 28.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OPGAAF van het AANTAL PERSONEN in 1888 OMGEKOMEN door bij het bestuur bekend geworden ONGELUKKEN (daaronder ook het aantal overledenen ten gevolge van moord en zelfmoord).

GEWESTEN.	Verdronken.	Door den bliksem getroffen.	Gedood door:				Omgekomen door:		Door andere ongelukken om het leven gekomen.	Totaal.
			tijgers.	krokodillen.	slangen.	wilde varkens of andere dieren.	moord.	zelfmoord.		
Java en Madura.										
Bantam	14	5	25	8	1	»	»	1	44	98
Batavia	37	8	1	»	»	»	1	12	27	86
Krawang	13	8	»	3	»	»	1	7	54	86
Preanger Regentschappen	78	16	7	»	»	1	»	9	109	220
Cheribon	67	57	6	»	4	10	»	4	122	270
Tagal	28	27	»	4	15	1	»	45	41	161
Pekalongan	16	8	»	»	»	»	»	»	16	40
Samarang	54	28	1	»	»	»	»	16	58	157
Japara	52	20	2	»	»	1	»	7	57	139
Rembang	54	25	»	1	1	1	34	20	97	233
Soerabaija	145	44	»	5	3	7	»	27	138	369
Pasoeroean	33	20	1	»	1	»	3	15	78	151
Probolinggo	2	12	1	3	»	»	»	2	47	67
Bezoeki	28	10	15	1	1	»	12	13	60	140
Banjoemas	64	21	»	»	»	2	»	27	47	161
Bagelen	48	11	»	»	»	»	»	9	52	120
Kadoe	35	6	»	2	»	»	»	5	53	101
Djokjokarta	33	14	»	»	»	»	»	2	45	94
Soerakarta	49	41	»	»	»	4	3	9	54	160
Madioen	65	12	»	»	»	»	9	15	46	147
Kediri	62	14	2	1	1	1	»	19	366	466
Madura	103	20	»	»	5	»	73	13	93	307
Totaal	1 080	427	61	28	32	28	136	277	1 704	3 773

GEWESTEN.	Verdronken.	Door den bliksem getroffen.	Gedood door:				Omgekomen door:		Door andere ongelukken om het leven gekomen.	Totaal.
			tijgers.	krokodillen.	slangen.	wilde varkens of andere dieren.	moord.	zelfmoord.		
Buitenbezittingen.										
Sumatra's Westkust. . . .	43	7	8	14	»	»	3	6	117	198
Benkoelen	6	»	10	6	1	1	»	2	11	37
Lampongsche Districten . .	4	»	5	7	»	»	1	2	13	32
Palembang	28	5	11	23	»	4	»	1	35	107
Sumatra's Oostkust	16	1	13	52	»	»	1	14	8	105
Riouw.	»	»	4	»	»	»	»	1	5	10
Billiton	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Banka.	7	»	»	1	»	»	»	4	9	21
Westerafdeeling van Borneo .	14	1	»	3	»	»	»	7	8	33
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	68	4	4	21	6	»	34	»	60	197
Celebes en onderhoorigheden.	57	6	»	15	»	»	»	4	121	203
Menado	4	»	»	2	»	»	»	5	25	36
Amboina.	11	»	»	2	»	»	196	1	12	222
Ternate	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Timor en onderhoorigheden .	»	2	»	4	»	»	»	1	6	13
Bali en Lombok	4	1	»	»	»	2	»	4	9	20
Totaal. . . .	262	27	55	150	7	7	235	52	439	1 234
Java en Madura	1 080	427	61	28	32	28	136	277	1 704	3 773
Totaal-generaal. . . .	1 342	454	116	178	39	35	371	329	2 143	5 007

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE BB.

N°. 29.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT van de KRANKZINNIGEN-VERPLEGING bij de gestichten te Buitenzorg, Samarang en Soerabaija in 1888.

Plaatsen.	MUTATIËN.	MANNEN.					VROUWEN.				Totalen.
		Europeanen	Afrikanen.	Inlanders.	Chineezen.	Te zamen.	Europeanen.	Inlanders.	Chineezen	Te zamen.	
Buitenzorg.	Aantal verpleegden op 1 Januari 1888.	77	»	75	23	175	19	49	8	76	251
	Bijgekomen tot 31 December 1888	27	»	18	3	48	5	7	1	13	61
	Te zamen	104	»	93	26	223	24	56	9	89	312
	In 1888 ontslagen als hersteld	6	»	6	4	16	»	2	1	3	19
	» » » » verbeterd	1	»	»	»	1	»	»	»	»	1
	» » » » niet verbeterd	1	»	»	»	1	»	»	»	»	1
	» » » » niet krankzinnig	»	»	»	1	1	»	»	»	»	1
	» » overleden	6	»	7	»	13	»	4	2	6	19
	Totaal afgevoerd in 1888	14	»	13	5	32	»	6	3	9	41
	Aanwezig op 31 December 1888	90	»	80	21	191	24	50	6	80	271
Samarang.	Aantal verpleegden op 1 Januari 1888.	31	3	42	*a)* 4	80	2	28	»	30	110
	Bijgekomen tot 31 December 1888	9	1	2	1	13	2	1	»	3	16
	Te zamen	40	4	44	*a)* 5	93	4	29	»	33	126
	In 1888 ontslagen als hersteld	8	»	»	»	8	»	»	»	»	8
	» » » » verbeterd	»	»	1	»	1	1	1	»	2	3
	» » » » niet verbeterd	4	»	1	»	5	2	»	»	2	7
	» » overleden	»	»	7	»	7	»	1	»	1	8
	Totaal afgevoerd in 1888	12	»	9	»	21	3	2	»	5	26
	Aanwezig op 31 December 1888	28	4	35	*a)* 5	72	1	27	»	28	100
Soerabaija.	Aantal verpleegden op 1 Januari 1888.	29	»	44	*b)* 7	80	2	43	2	47	127
	Bijgekomen tot 31 December 1888	»	»	22	4	26	»	6	»	6	32
	Te zamen	29	»	66	*b)* 11	106	2	49	2	53	159
	In 1888 ontslagen als hersteld	»	»	5	1	6	»	3	»	3	9
	» » » » verbeterd	1	»	3	*c)* 1	5	»	7	2	9	14
	» » » » niet verbeterd *d)*	»	»	3	»	3	»	6	»	6	9
	» » overleden	»	»	15	1	16	»	3	»	3	19
	Totaal afgevoerd in 1888	1	»	26	*a)* 3	30	»	19	2	21	51
	Aanwezig op 31 December 1888	28	»	40	*a)* 8	76	2	30	»	32	108

a) Hieronder 1 Arabier.
b) „ 2 Arabieren.
c) De ontslagene was één van de twee verpleegde Arabieren.
d) De hierbedoelde 9 ontslagenen waren ongeneeslijke, maar rustige patiënten, die naar het stadsverband te Soerabaija werden overgebracht, ten einde ruimte te maken voor een gelijk aantal tot dusver in gemelde ziekeninrichting verpleegde krankzinnigen, wier toestand meer uitzicht gaf op herstel.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **CC.**

N°. 30.

(Zie hoofdst. L, afd. III, van het verslag.)

UITGEWERKT VERGELIJKEND OVERZICHT

VAN DE

UITKOMSTEN DER SPOORWEG-EXPLOITATIE

OP

JAVA,

afzonderlijk voor elke der drie staatslijnen en elke der twee voornaamste particuliere lijnen

OVER DE JAREN

1887 en 1888.

OMSCHRIJVING.	STAATSSPOOR			
	OOSTERLIJNEN.		WESTERLIJNEN.	
	1887.	**1888.**	**1887.**	**1888.**
I. Lengte in kilometers	K.M. 485^{476}	K.M. 485^{476}	K.M. 191^{036}	K.M. 191^{203}
II. Ontvangsten.				
Totalen	**f 3 316 846,67**	**f 3 466 806,19**	**f 857 426,07**	**f 881 835,24^{5}**
Per jaar en per kilometer	f 6 832,15	f 7 148,05	f 4 488,29^{5}	f 4 612,03
Per dag en per kilometer	f 18,71^{5}	f 19,53	f 12,29^{6}	f 12,60
Per treinkilometer	f 2,17^{5}	f 2,25	f 1,66^{4}	f 1,67
a. *Reizigers en bagage.*				
Totalen	**f 1 242 001,75**	**f 1 227 169,16**	**f 319 072,51**	**f 342 077,97**
Per jaar en per kilometer	f 2 558,31^{7}	f 2 530,24^{5}	f 1 670,22^{1}	f 1 789,08
Per dag en per kilometer	f 7,00^{8}	f 6,91^{3}	f 4,57^{5}	f 4,88^{5}
Per treinkilometer	f 0,81^{4}	f 0,79^{5}	f 0,61^{9}	f 0,65
Pct. van de totale ontvangst	37.44^{5} pct.	35.40 pct.	37.21^{3} pct.	38.79 pct.
b. *Goederen, vee, enz.*				
Totalen	**f 1 961 280,21^{5}**	**f 2 120 888,87**	**f 496 948,45**	**f 505 624,36**
Per jaar en per kilometer	f 4 039,90^{9}	f 4 372,96^{5}	f 2 601,33^{4}	f 2 644,43^{5}
Per dag en per kilometer	f 11,06^{7}	f 11,94^{8}	f 7,12^{7}	f 7,22^{5}
Per treinkilometer	f 1,28^{6}	f 1,38	f 0,96^{4}	f 0,95^{5}
Pct. van de totale ontvangst	59.13^{1} pct.	61.17^{5} pct.	57.95^{8} pct.	57.34 pct.
c. *Diversen.*				
Totalen	**f 113 564,70^{5}**	**f 118 748,16**	**f 41 405,11**	**f 34 132,91^{5}**
Per jaar en per kilometer	f 233,92^{4}	f 244,84	f 216,74	f 178,51^{5}
Per dag en per kilometer	f 0,64	f 0,66^{9}	f 0,59^{4}	f 0,49
Per treinkilometer	f 0,07^{5}	f 0,07^{5}	f 0,08^{1}	f 0,06^{5}
Pct. van de totale ontvangst	3.42^{4} pct.	3.42^{5} pct.	4.82^{9} pct.	3.87 pct.
III. Uitgaven.				
Totalen	**f 1 597 838,89^{5}**	**f 1 558 254,38^{5}**	**f 549 761,32**	**f 547 925,05^{5}**
Per jaar en per kilometer	f 3 291,28	f 3 210,25	f 2 877,78^{9}	f 2 865,67
Per dag en per kilometer	f 9,01^{5}	f 8,77	f 7,88^{4}	f 7,83
Per treinkilometer	f 1,04^{5}	f 1,01^{3}	f 1,06^{7}	f 1,04
a. *Algemeene kosten.*				
Totalen	**f 234 332,26**	**f 193 200,91^{5}**	**f 95 450,37**	**f 85 730,21**
Per jaar en per kilometer	f 482,68^{4}	f 398,03	f 499,64^{5}	f 448,37^{5}
Per dag en per kilometer	f 1,32^{2}	f 1,08^{7}	f 1,36^{8}	f 1,22^{5}
Per treinkilometer	f 0,15^{3}	f 0,12^{5}	f 0,18^{6}	f 0,16^{5}
Pct. van de totale ontvangst	7.06 pct.	5.57 pct.	11.13^{1} pct.	9.72^{5} pct.
Pct. van de totale uitgaaf	14.66^{5} »	12.39^{9} »	17.36^{2} »	15.64^{5} »
b. *Weg en werken.*				
Totalen	**f 373 742,26**	**f 377 320,89^{5}**	**f 130 772,79**	**f 187 695,81^{5}**
Per jaar en per kilometer	f 769,84^{6}	f 777,34	f 684,54^{5}	f 720,15^{5}
Per dag en per kilometer	f 2,10^{8}	f 2,12^{3}	f 1,87^{6}	f 1,97
Per treinkilometer	f 0,24^{4}	f 0,24^{5}	f 0,25^{4}	f 0,26
Pct. van de totale ontvangst	11.27 pct.	10.88 pct.	15.25^{2} pct.	15.61 pct.
Pct. van de totale uitgaaf	23.39^{1} »	24.21^{4} »	23.78^{7} »	25.13 »
c. *Tractie.*				
Totalen	**f 618 476,11^{5}**	**f 609 497,09**	**f 201 346,49**	**f 205 554,99^{5}**
Per jaar en per kilometer	f 1 273,95^{8}	f 1 255,66	f 1 053,97^{2}	f 1 075,06
Per dag en per kilometer	f 3,49	f 3,43	f 2,88^{8}	f 2,93^{5}
Per treinkilometer	f 0,40^{5}	f 0,39^{7}	f 0,39	f 0,39
Pct. van de totale ontvangst	18.66 pct.	17.58 pct.	23.48^{3} pct.	23.31 pct.
Pct. van de totale uitgaaf	38.70^{8} »	39.11^{4} »	36.62^{5} »	37.51^{5} »

a) Sommige opgaven verschillen met die in 't verslag hiervóór (blz. 151/152), 't geen hieraan schijnt te moeten worden toegeschreven:
wat de cijfers over 1887 betreft, dat bij het opmaken van de hierbedoelde bijlage nog gevolgd zijn de opgaven van het afzonderlijk Verslag der staatsspoorwegen over dat jaar, terwijl in het verslag hiervóór rekening is gehouden met nadere gegevens, waardoor hier en daar de cijfers van het spoorwegverslag wijziging hebben moeten ondergaan;
en wat de cijfers over 1888 betreft, dat bij de samenstelling van de hierbedoelde bijlage gebruik is kunnen worden gemaakt van vollediger

WEGEN. *a)*		**PARTICULIERE SPOORWEGEN**			
DJOKJOKARTA—TJILATJAP.		SAMARANG—VORSTENLANDEN.		BATAVIA—BUITENZORG.	
1887. *b)*	**1888.**	**1887.**	**1888.**	**1887.**	**1888.**
K.M. 184^{563}	K.M. 187^{283}	K.M. 205	K.M. 205	K.M. 56	K.M. 56
f 228 864,22 *c)* f 1 208,33^{4} f 7,32^{3} f 0,76^{4}	**f 504 621,26** f 2 713,01 f 7,45^{2} f 1,03^{4}	**f 2 409 539,43^{5}** f 11 753,85 f 32,20 f 4,48	**f 2 189 749,13^{5}** f 10 681,70 f 29,19 f 4,00	**f 627 243,40** f 11 200,78 f 30,69 f 2,56	**f 636 285,70** f 11 362,24 f 31,04 f 2,55
f 94 830,53 *c)* f 513,00^{6} f 3,10^{9} f 0,32^{4} 42.45^{6} pct.	**f 198 481,18** f 1 067,10^{6} f 2,93^{1} f 0,40^{7} 39.33^{2} pct.	**f 495 351,13** f 2 416,35 f 6,62 f 0,92 20.60 pct.	**f 510 772,56** f 2 491,57 f 6,81 f 0,93 23.30 pct.	**f 294 838,69** f 5 264,98 f 14,43 f 1,21 47.00 pct	**f 305 136,81** f 5 448,87 f 14,89 f 1,22 47.90 pct.
f 120 683,77^{5} *c)* f 652,86^{3} f 3,95^{7} f 0,41^{3} 54.03^{1} pct.	**f 280 555,61** f 1 508,36^{5} f 4,14^{4} f 0,57^{5} 55.59^{8} pct.	**f 1 795 610,21^{5}** f 8 759,07 f 24,00 f 3,34 74.50 pct.	**f 1 592 980,60** f 7 770,64 f 21,23 f 2,91 72.80 pct.	**f 308 696,74** f 5 512,44 f 15,10 f 1,26 49.20 pct.	**f 307 126,47** f 5 484,40 f 14,98 f 1,23 48.30 pct.
f 7 849,91^{5} *c)* f 42,46^{6} f 0,25^{7} f 0,02^{7} 3.51^{4} pct.	**f 25 584,47** f 137,54 f 0,37^{7} f 0,05^{2} 5.07 pct.	**f 118 578,09** f 578,43 f 1,58 f 0,22 4.90 pct.	**f 85 995,97^{5}** f 419,49 f 1,15 f 0,16 3.90 pct.	**f 23 707,97** f 423,36 f 1,16 f 0,09 3.80 pct.	**f 24 022,42** f 428,97 f 1,17 f 0,10 3.80 pct.
f 234 877,64 *c)* f 1 270,61^{8} f 7,70 f 0,80^{4}	**f 469 398,22** f 2 523,65 f 6,93^{2} f 0,96^{2}	**f 1 059 137,38** f 5 166,52 f 14,16 f 1,97	**f 971 299,81^{5}** f 4 738,05 f 12,95 f 1,77	**f 322 076,83** f 5 751,37 f 15,76 f 1,32	**f 322 679,00^{5}** f 5 762,13 f 15,74 f 1,30
f 54 351,71 *c)* f 294,02^{6} f 1,78^{2} f 0,18^{6} 24.33^{2} pct. 23.14^{1} »	**f 72 818,59^{5}** f 391,51 f 1,07^{4} f 0,14^{9} 14.42 pct. 15.51^{3} »	**f 215 723,17^{5}** f 1 052,31 f 2,88 f 0,40 8.90 pct. 20.40 »	**f 183 004,66** f 892,71 f 2,44 f 0,33 8.40 pct. 18.80 »	**f 68 606,03** f 1 225,11 f 3,36 f 0,28 10.90 pct. 21.30 »	**f 64 989,07** f 1 160,52 f 3,17 f 0,26 10.20 pct. 20.10 »
f 48 925,91 *c)* f 237,62^{6} f 1,44 f 0,15 19.66^{6} pct. 18.70^{1} »	**f 118 891,72** f 639,20 f 1,75^{7} f 0,24^{3} 23.57 pct. 25.32^{9} »	**f 340 390,22** f 1 660,44 f 4,55 f 0,63 14.10 pct. 32.10 »	**f 326 615,19** f 1 593,24 f 4,35 f 0,59 14.90 pct. 33.60 »	**f 73 077,46** f 1 304,96 f 3,57 f 0,30 11.70 pct. 22.70 »	**f 79 325,52** f 1 416,53 f 3,87 f 0,32 12.50 pct. 24.60 »
f 69 607,47 *c)* f 376,55^{6} f 2,28^{2} f 0,23^{8} 31.16^{3} pct. 29.63^{6} »	**f 151 283,77^{5}** f 813,35 f 2,23^{6} f 0,31^{1} 29.98 pct. 32.22^{9} »	**f 332 037,40** f 1 619,69 f 4,44 f 0,62 13.80 pct. 31.40 »	**f 287 804,02^{5}** f 1 403,92 f 3,84 f 0,53 13.20 pct. 29.60 »	**f 107 599,93** f 1 921,42 f 5,27 f 0,44 17.10 pct. 33.40 »	**f 104 764,52^{5}** f 1 870,80 f 5,11 f 0,42 16.50 pct. 32.50 »

gegevens dan waarover men in Indië te beschikken had op het tijdstip toen de cijfers moesten geleverd worden die men op blz. 151/152 hiervóór aantreft.
Van veel belang zijn intusschen de opgemerkte verschillen niet.

b) De lijn Djokjokarta—Tjilatjap was in 1887 slechts gedurende 165 dagen in exploitatie, namelijk van 20 Juli af.

c) Per baan-kilometer (verg. de voorgaande noot).

OMSCHRIJVING.	STAATSSPOOR			
	OOSTERLIJNEN.		WESTERLIJNEN.	
	1887.	**1888.**	**1887.**	**1888.**
d. *Vervoer.*				
Totalen	**f 371 288,26**	**f 378 285,45^{5}**	**f 122 191,67**	**f 118 944,08^{5}**
Per jaar en per kilometer	f 764,79^{2}	f 779,22	f 639,62^{7}	f 622,08
Per dag en per kilometer	f 2,09^{5}	f 2,13	f 1,75^{2}	f 1,70
Per treinkilometer	f 0,24^{3}	f 0,24^{6}	f 0,23^{7}	f 0,22^{5}
Pct. van de totale ontvangst	11.19 pct.	10.91 pct.	14.25^{1} pct.	13.49 pct.
Pct. van de totale uitgaaf	23.23^{6} »	24.27^{3} »	22.22^{6} »	21.71 »
IV. Saldo.				
Totalen	**f 1 719 007,77^{5}**	**f 1 908 551,80^{5}**	**f 307 664,75**	**f 338 910,19**
Per jaar en per kilometer	f 3 540,87	f 3 937,80	f 1 610,50^{6}	f 1 746,36
Per dag en per kilometer	f 9,70	f 10,76	f 4,41^{2}	f 4,77
Per treinkilometer	f 1,13	f 1,23^{7}	f 0,59^{7}	f 0,63
Pct. van de totale ontvangst	51.82 pct.	55.06 pct.	35.88^{3} pct.	37.86^{5} pct.
V. Reizigers.				
Aantal reizigers 1ste klasse	11 660	10 794	18 386	18 510
Aantal reizigers 2de klasse	75 974	68 645	76 640	82 962
Aantal reizigers 3de klasse	1 614 597	2 100 497	*d)* 1 145 939	*d)* 1 390 630
Totaal aantal reizigers	**1 702 231**	**2 179 936**	**1 240 965**	**1 492 102**
Van de reizigers namen plaats: in de 1ste klasse	0.69 pct.	0.50 pct.	1.48 pct.	1.24 pct.
in de 2de klasse	4.46 »	3.15 »	6.18 »	5.56 »
in de 3de klasse	94.85 »	96.35 »	*d)* 92.34 »	*d)* 93.20 »
Het aantal reizigers per baan-kilometer was	3505	4494	6496	7812
De reizigers 1ste klasse brachten in 't geheel op	f 47 357,76	f 44 289,73	f 12 095,07	f 12 619,59
De reizigers 2de klasse » » » »	f 166 892,02	f 153 269,26	f 40 906,72	f 42 485,28
De reizigers 3de klasse » » » »	f 991 296,87	f 994 083,72	*d)* f 244 562,47	*d)* f 264 147,17
De totale opbrengst was	**f 1 205 546,65**	**f 1 191 642,71**	**f 297 564,26**	**f 319 252,04**
Van de honderd gulden die het reizigersverkeer opbracht, werden geleverd: door de 1ste klasse	f 3,93	f 3,72	f 4,06	f 3,95
door de 2de klasse	f 13,84	f 12,86	f 13,75	f 13,31
door de 3de klasse	f 82,23	f 83,42	*d)* f 82,19	*d)* f 82,74
De opbrengst per baan-kilometer was	f 2 482,49^{5}	f 2 456,99^{5}	f 1 557,63	f 1 669,70
De reiziger 1ste klasse bracht gemiddeld op	f 4,06^{1}	f 4,10^{3}	f 0,65^{8}	f 0,68
De reiziger 2de klasse » » »	f 2,19^{6}	f 2,23^{2}	f 0,53^{4}	f 0,51
De reiziger 3de klasse » » »	f 0,61^{3}	f 0,47^{8}	*d)* f 0,21^{3}	*d)* f 0,19
Elke reiziger dooreen » » »	f 0,70^{8}	f 0,54^{6}	f 0,24	f 0,21
Totaal aantal reiziger-kilometers	**K.M. 58 583 228**	**K.M. 62 835 144**	**K.M. 17 696 632**	**K.M. 21 717 859**
Gemiddeld afgelegde afstand per reiziger: in de 1ste klasse	K.M. 66.94	K.M. 68.41	K.M. 13.59	K.M. 15.04
in de 2de klasse	K.M. 55.33	K.M. 56.65	K.M. 16.63	K.M. 16.24
in de 3de klasse	K.M. 33.16	K.M. 27.71	*d)* K.M. 14.11	*d)* K.M. 15.24
alle klassen dooreen	K.M. 34.39	K.M. 28.82	K.M. 14.26	K.M. 14.55
De verhouding tusschen het aantal aangebodene en dat der gebruikte zitplaatsen was: voor de 1ste klasse	14.06 : 1	14.23 : 1	12.41 : 1	11.46 : 1
voor de 2de klasse	6.83 : 1	7.11 : 1	6.43 : 1	6.43 : 1
voor de 3de klasse	3.08 : 1	2.96 : 1	*d)* 3.16 : 1	*d)* 2.74 : 1
Elke reiziger bracht per kilometer op	f 0,02^{06}	f 0,01^{9}	f 0,01^{68}	f 0,01^{47}
VI. Bagage.				
Vervoerd aantal tonnen	1528	1741	8256	8673
Totale opbrengst	**f 36 455,10**	**f 35 526,45**	**f 21 508,25**	**f 22 825,98**
Opbrengst per ton	f 23,85	f 20,40	f 2,61	f 2,63
Opbrengst per baan-kilometer	f 75,09	f 73,25	f 112,54	f 119,38
Aantal tonnen per baan-kilometer	3.15	3.59	43.21	45.41

d) **Met inbegrip van de reizigers 4de klasse op het gedeelte Tandjong Priok—Batavia.**

WEGEN. a)		PARTICULIERE SPOORWEGEN.			
DJOKJOKARTA—TJILATJAP.		SAMARANG—VORSTENLANDEN.		BATAVIA—BUITENZORG.	
1887. b)	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
f 66 992,55	f 126 404,13	f 170 986,58[5]	f 173 875,94	f 72 793,41	f 73 599,89
c) f 362,41	f 679,59	f 834,08	f 848,18	f 1 299,88	f 1 314,28
f 2,19[6]	f 1,86[6]	f 2,29	f 2,32	f 3,56	f 3,59
f 0,23	f 0,25[9]	f 0,32	f 0,32	f 0,30	f 0,30
29.99[2] pct.	25.04 pct.	7.10 pct.	7.90 pct.	11.60 pct.	11.50 pct.
28.52[2] »	26.92[9] »	16.10 »	18.00 »	22.60 »	22.80 »
nadeelig saldo. f 11 518,42	f 35 223,04	f 1 350 402,05[5]	f 1 218 449,32	f 305 166,57	f 318 606,69[5]
c) f 62,28[4]	f 189,36	f 6 587,33	f 5 943,65	f 5 449,41	f 5 600,11
f 0,37[7]	f 0,52	f 18,04	f 16,24	f 14,93	f 15,30
f 0,04	f 0,07[2]	f 2,51	f 2,23	f 1,24	f 1,25
id. 5.15[4] pct.	6.99 pct.	56.10 pct.	55.60 pct.	48.70 pct.	49.30 pct.
914	1 259	4 540	4 636	15 069	16 035
8 585	15 539	32 592	34 774	79 791	80 844
250 851	592 210	e) 908 720	e) 972 160	e) 474 671	e) 542 114
260 350	**690 008**	**945 852**	**1 011 570**	**569 531**	**638 993**
0.35 pct.	0.21 pct.	0.48 pct.	0.46 pct.	2.64 pct.	2.51 pct.
3.30 »	2.55 »	3.45 »	3.44 »	14.00 »	12.65 »
96.35 »	97.24 »	96.07 »	96.10 »	83.36 »	84.84 »
1408	3294	e) 4614	e) 4934	e) 10 170	e) 11 411
f 1 887,03	f 3 273,34	f 26 928,45	f 26 002,53	f 15 484,72	f 15 339,77
f 9 935,96	f 18 516,04	f 90 709,96	f 90 813,14	f 66 313,84	f 64 905,61
f 81 384,10	f 173 763,13	e) f 377 712,72	e) f 387 309,93	e) f 213 040,13	e) f 214 794,69
f 93 207,09	**f 195 552,51**	**f 495 351,13**	**f 504 125,60**	**f 294 838,69**	**f 295 040,07**
f 2,03	f 1,67	f 5,40	f 5,16	f 5,25	f 5,20
f 10,66	f 9,48	f 18,30	f 18,01	f 22,49	f 22,00
f 87,31	f 88,85	e) f 76,30	e) f 76,83	e) f 72,26	e) f 72,80
f 504,22	f 1 057,88	f 2 416,34	f 2 459,15	f 5 264,97	f 5 268,57
f 2,06	f 2,60	f 5,93	f 5,61	f 1,03	f 0,96
f 1,16	f 1,19	f 2,78	f 2,61	f 0,83	f 0,80
f 0,32	f 0,29	e) f 0,42	e) f 0,40	e) f 0,45	e) f 0,40
f 0,35	f 0,32	f 0,52	f 0,49	f 0,52	f 0,46
K.M. 5 437 754	**K.M. 11 859 584**	**K.M. 25 254 248**	**K.M. 27 110 076**	**K.M. 12 210 575**	**K.M. 14 570 402**
K.M. 35.30	K.M. 44.17	K.M. 68.3	K.M. 67.5	K.M. 11.0	K.M. 12
K.M. 30.05	K.M. 30 85	K.M. 49.5	K.M. 50.0	K.M. 15.8	K.M. 17.4
K.M. 20.52	K.M. 19.12	e) K.M. 25.2	e) K.M. 25.5	e) K.M. 22.7	e) K.M. 23.9
K.M. 20.88	K.M. 19.47	K.M. 26.7	K.M. 26.8	K.M. 21.4	K.M. 22.8
53.83 : 1	59 80 : 1	17.5 : 1	17.9 : 1	11.02 : 1	9.68 : 1
17.67 : 1	18.21 : 1	7.4 : 1	6.7 : 1	4.73 : 1	4.26 : 1
5.74 : 1	4.07 : 1	2.7 : 1	2.6 : 1	2.27 : 1	2.19 : 1
f 0.01[71]	f 0,01[65]	e) f 0,01[94]	e) f 0,01[89]	e) f 0,02[41]	e) f 0,02[02]
101	186	533	566	219	242
f 1 623,44	**f 2 928,67**	**f 7 022,23**	**f 6 646,96**	**f 10 306,80**	**f 10 096,74**
f 16,08	f 15,77	f 13,17	f 11,74	f 47,06	f 41,72
f 8,78	f 15,84	f 34,25	f 32,42	f 184,05	f 180,29
0.55	1.00	2.60	2.76	3.91	4.32

e) Met inbegrip van de reizigers 3de klasse tegen verlaagd tarief, zoomede van militairen en gevangenen.

OMSCHRIJVING.	STAATSSPOOR			
	OOSTERLIJNEN.		WESTERLIJNEN.	
	1887.	1888.	1887.	1888.
VII. Bestelgoederen.				
Aantal colli	224 025	226 735	31 609	34 419
Aantal tonnen	**2 237**	**2 036**	**352**	**367**
Aantal tonnen per baan-kilometer	4.61	4.20	1.84	1.92
Totale opbrengst	**f 111 691,27**	**f 106 521,10**	**f 15 261,90**	**f 15 516,10**
Opbrengst per ton	f 49,95	f 52,34	f 43,40	f 42,28
Opbrengst per baan-kilometer	f 230,60	f 219,63	f 79,89	f 81,15
VIII. IJl- en vrachtgoed.				
Aantal tonnen voor particulieren	255 333	280 000	40 034	51 621
Aantal tonnen voor het Gouvernement	*g)* 28 448	*g)* 38 144	*g)* 22 907	*g)* 25 798
Totaal aantal tonnen	**283 781**	**318 141**	**62 941**	**77 419**
Aantal tonnen per baan-kilometer	584	655	329	405
Totale opbrengst	**f 1 831 812,18^{5}**	**f 1 997 330,14**	**f 475 467,98**	**f 482 194,07**
Opbrengst per ton	f 6,46	f 6,28	f 7,55	f 6,23
Opbrengst per ton-kilometer	f 0,06^{8}	f 0,07^{2}	f 0,08^{7}	f 0,08^{2}
Opbrengst per baan-kilometer	f 3 772,12	f 4 118,21	f 2 488,89	f 2 521,89^{5}
Totaal aantal ton-kilometers	**26 766 273**	**27 791 965**	**5 458 280**	**5 862 580**
Afstand waarover gemiddeld elke ton werd vervoerd	**K.M. 94.32**	**K.M. 90.38**	**K.M. 86.72**	**K.M. 75.72**
IX. Paarden, vee en rijtuigen				
Aantal levende dieren	3389	3042	2117	3918
Aantal rijtuigen	362	383	88	79
Opbrengst levende dieren	f 10 437,01	f 9 825,27	f 4 839,56	f 6 717,01
Opbrengst rijtuigen	f 6 868,99	f 6 572,36	f 1 379,01	f 1 051,36
Totale opbrengst	**f 17 306,00**	**f 16 397,63**	**f 6 218,57**	**f 7 768,37**
Opbrengst per baan-kilometer	f 35,64	f 33,78	f 32,55	f 40,67
X. Dienstvervoer.				
Aantal tonnen	**29 339**	*l)* **61 911**	**4906**	**4997**
Aantal tonnen per baan-kilometer	60	127	26	26
XI. Materieel-park. *m)*				
Aantal locomotieven	63	64	27	34
Aantal rijtuigen en bagagewagens	165	165	59	59
Aantal goederen-, vee- en andere wagens	809	859	211	314
Aantal locomotieven per 100 baan-kilometer	12^{9}	12^{9}	14^{1}	17^{8}
Aantal rijtuigen per 100 baan-kilometer	33^{9}	33^{9}	30^{9}	30^{9}
Aantal wagens per 100 baan-kilometer	166^{6}	176^{9}	110^{4}	164^{4}
XII. Verrichte dienst.				
Locomotief-kilometers	1 715 295	1 739 491	683 461	681 202
Voertuig-kilometers	15 314 905	16 664 205	3 434 3[illegible]4	3 780 572
Voertuig as-kilometers	30 629 810	33 288 410	7 736 612	8 450 697
Trein-kilometers	1 525 195	1 537 955	515 220	529 139
Elke locomotief doorliep gemiddeld	K.M. 27 226	K.M. 27 179	K.M. 25 313	K.M. 20 032
XIII. Steenkolenverbruik.				
De locomotieven verbruikten aan steenkolen: in tonnen	10 098	10 390	4175	4280
per locomotief-kilometer in K.G.	5.88	5.97	6.11	6.28
per trein-kilometer in K.G.	6.62	6.75	8.10	8.09
per voertuig as-kilometer in K.G.	0.33	0.31	0.54	0.51

f) Hierbij niet gerekend het vervoer van eigen dienstgoederen (waaronder ook ballast en grond), als zijnde afzonderlijk vermeld in rubriek X.
Wat de lijn Batavia—Buitenzorg betreft, is hier ook niet gerekend op het vervoer van materialen enz. ten behoeve van de doortrekking van den Preanger-spoorweg, welk vervoer, dat voor rekening van den lande kwam, in 1887 bestond uit 7184 ton en in 1888 uit 4818 ton, met eene opbrengst van respectievelijk f 14 207,20 en f 10 334,37, zijnde gemiddeld per ton f 1,97^{5} en f 2,14^{5}.

g) De opgaaf betreft zoowel de landsgoederen, waarvoor transport-aannemers van den spoorweg gebruik maakten, als die welke rechtstreeks voor rekening van den lande werden vervoerd. De (zonder betaling) vervoerde goederen voor den eigen dienst der staatsspoorwegen zijn vermeld in rubriek X.

h) Zie de 2de alinea van noot *f*.

WEGEN. *a)*		**PARTICULIERE SPOORWEGEN.**			
DJOKJOKARTA—TJILATJAP.		SAMARANG—VORSTENLANDEN.		BATAVIA—BUITENZORG.	
1887. *b)*	**1888.**	**1887.**	**1888.**	**1887.**	**1888.**
6905	19 031	62 057	63 367	38 781	41 058
62 15	**117**	**265**	**250**	**357**	**360**
0.34	0.63	1.29	1.22	6.37	6.43
f 2 997,59	**f 7 213,22**	**f 35 045,56**	**f 34 070,89**[5]	**f 17 588,74**	**f 18 532,30**
f 48,23	f 61,75	f 132,25	f 136,28	f 49,26	f 51,48
f 16,21	f 39,02	f 170,95	f 166,19	f 314,08	f 330,93
17 800	58 950	*f)* 188 800	*f)* 176 614	*f)* 53 204	*f)* 54 935
g) 6 682	*g)* 8 114	»	»	*h)*	*h)*
24 482	**67 064**	*f)* **188 800**	*f)* **176 614**	*f)* **53 204**	*f)* **54 985**
132	360	921	861	950	981
f 115 601,42[5]	**f 271 641,68**	*i)* **f 1 666 488,05**[5]	*i)* **f 1 454 413,25**	*k)* **f 251 712,24**	*k)* **f 259 718,80**
f 4,72	f 4,05	f 8,86	f 8,23	f 4,73	f 4,72[7]
f 0,06[6]	f 0,05[8]	f 0,08[2]	f 0,08[2]	f 0,09[7]	f 0,09[4]
f 625,36	f 1 459,90	f 8 129,21	f 7 094,74	f 4 494,86	f 4 657,74
1 756 558	**4 638 700**	**20 296 000**	**17 696 723**	**2 588 907**	**2 767 625**
K.M. 65.40	**K.M. 69.17**	**K.M. 107.5**	**K.M. 100.2**	**K.M. 48.66**	**K.M. 50.38**
909	1047	3380	3099	3344	4054
32	27	210	183	273	261
f 1 653,76	f 1 334,87	f 6 825,15	f 5 962,00[5]	f 5 076,95	f 5 749,28
f 431,00	f 365,84	f 2 746,90	f 2 491,00	f 2 227,70	f 2 137,20
f 2 084,76	**f 1 700,71**	**f 9 572,05**	**f 8 453,00**[5]	**f 7 304,65**	**f 7 886,48**
f 11,27	f 9,20	f 46,69	f 41,23	f 130,44	f 140,83
8195	*l)* **11 196**	**52 668**	**77 762**	**7968**	**7510**
17	61	276	379	142	134
23	23	26	26	12	12
57	57	73	74	49	49
288	288	387	389	79	79
11[3]	11[3]	12[7]	12[7]	21[4]	21[4]
30[8]	30[8]	35[6]	36[1]	87[5]	87[5]
155[8]	155[8]	188[8]	189[7]	141	141
324 968	558 947	624 336	623 142	264 375	271 582
2 396 112	4 359 849	6 325 028	6 524 994	1 636 065	1 775 694
4 792 224	8 719 698	12 650 056	13 049 988	3 513 472	3 788 966
292 032	487 817	538 226	547 581	244 478	249 121
K.M. 14 129	K.M. 24 302	K.M. 24 014	K.M. 23 967	K.M. 22 031	K.M. 22 632
1626	2953	4315	4375	1437	1438
5.00	5.28	6.91	7.02	5.44	5.29
5.57	6.05	8.01	7.99	5.87	5.77
0.34	0.33	0.34	0.33	0.41	0.38

i) Bovendien werd voor het vervoer van eigen dienstgoederen (waaronder ook ballast en grond) nog eene opbrengst geboekt van f 77 482,32 in 1887 en van f 96 043,45 in 1888.

k) Deze opbrengst is nog te vermeerderen ter zake van het vervoer van dienstgoederen (waaronder ook ballast en grond) voor 1887 met f 7577,11 en voor 1888 met f 10 660,02, en verder met de sommen genoemd aan het slot van noot *f* hiervóór.

l) Onder de opgaaf voor de Oosterlijnen zijn begrepen 34 746 ton en onder die voor de lijn Djokjokarta—Tjilatjap 3788 ton suikerrietstekken voor particulieren, kosteloos vervoerd volgens gouvernementsbesluit dd. 26 Maart 1888 nº. 9/*c*.

m) Op het einde des jaars in dienst.

OMSCHRIJVING.	STAATSSPOOR			
	OOSTERLIJNEN.		WESTERLIJNEN.	
	1887.	1888.	1887.	1888.
XIV. Kosten.				
De steenkolen kostten per ton: op den wal	f 19,21	f 17,35^{5}	f 16,25	f 16,17
op den tender	f 20,30	f 18,45	f 17,00	f 16,98
De beweegkracht heeft gekost per trein-kilometer: aan steenkolen	f 0,13^{5}	f 0,12	f 0,13^{6}	f 0,12
aan besparingspremiën	f 0,01^{3}	f 0,01^{6}	f 0,02^{3}	f 0,02
aan brandhout en water	f 0,00^{3}	f 0,00^{2}	f 0,00^{6}	f 0,00^{9}
aan olie en vet	f 0,00^{6}	f 0,00^{5}	f 0,01^{1}	f 0,01^{2}
aan dagelijksch onderhoud	f 0,00^{9}	f 0,00^{8}	f 0,02	f 0,02
aan herstellingen	f 0,05^{4}	f 0,04^{5}	f 0,04^{9}	f 0,03^{1}
Te zamen	f **0,22**^{2}	f **0,19**^{6}	f **0,24**^{5}	f **0,21**^{2}
XV. Opbrengst en uitgaaf der rijtuigen en wagens.				
De opbrengst per doorloopen kilometer was gemiddeld: voor de gemengde rijtuigen	f 0,15^{6}	f 0,15	f 0,11^{7}	f 0,13^{4}
voor de derde klasse	f 0,30^{4}	f 0,29^{3}	f 0,42^{1}	f 0,42^{3}
voor alle rijtuigen	f 0,21^{3}	f 0,25^{3}	f 0,28^{8}	f 0,30^{9}
voor de goederenwagens	f 0,20^{1}	f 0,19^{3}	f 0,23^{6}	f 0,20^{8}
De reparatiekosten der rijtuigen hebben bedragen per 1000 doorloopen kilometers	f 5,77	f 7,73	f 4,67	f 6,31
Idem der goederenwagens	f 4,99	f 5,16	f 5,95	f 6,07
De verbruikte smeerolie per 1000 as-kilometers voor voertuigen waren	K.G. 0.238	K.G. 0.241	K.G. 0.288	K.G. 0.309
De kosten daarvan	f 0,08^{5}	f 0,08^{7}	f 0,07^{1}	f 0,09^{5}
XVI. Nuttig wagengebruik.				
De wagens waren dooréén beladen met pct. van hun draagvermogen	40.67 pct.	37.10 pct.	40.47 pct.	45.49 pct.

WEGEN. a)		PARTICULIERE SPOORWEGEN.			
DJOKJOKARTA—TJILATJAP.		SAMARANG—VORSTENLANDEN.		BATAVIA—BUITENZORG.	
1887. b)	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
f 14,09	f 15,29	f 20,16	f 19,33	f 17,70	f 20,68
f 15,10[5]	f 18,41[4]	f 23,60	f 22,44	f 19,48	f 22,67
f 0,08[6]	f 0,11[2]	f 0,18[9]	f 0,17[9]	f 0,11[4]	f 0,13[1]
f 0,01[6]	f 0,01[6]	f 0,03[2]	f 0,02[7]	f 0,03[7]	f 0,03[9]
f 0,00[5]	f 0,00[6]	f 0,01[7]	f 0,02[2]	f 0,00[5]	f 0,00[6]
f 0,00[6]	f 0,00[9]	f 0,01[8]	f 0,01[3]	f 0,00[8]	f 0,00[8]
f 0,00[7]	f 0,01[1]	f 0,00[2]	f 0,00[2]	f 0,00[2]	f 0,00[1]
f 0,00[7]	f 0,01[8]	f 0,07[1]	f 0,03[9]	f 0,02[2]	f 0,02[9]
f 0,12[7]	**f 0,17[2]**	**f 0,32[9]**	**f 0,28[2]**	**f 0,18[8]**	**f 0,21[4]**
f 0,05[2]	f 0,05[2]	f 0,23	f 0,23[1]	f 0,28[5]	f 0,27[1]
f 0,16[8]	f 0,22[6]	f 0,36	f 0,33[8]	f 0,44[3]	f 0,38[7]
f 0,31[1]	f 0,16[3]	f 0,32	f 0,30[6]	f 0,31[7]	f 0,29[2]
f 0,08	f 0,09[9]	f 0,45[7]	f 0,40[1]	f 0,33	f 0,30[3]
f 0,15	f 1,36	f 2,80	f 7,37	f 14,00	f 10,56
f 0,38	f 0,76	f 14,30	f 6,84	f 25,00	f 13,37
K.G. 0.150 f 0,03[2]	K.G. 0.405 f 0,07[8]	L. 0.16 f 0,05	L. 0.14 f 0,02[8]	L. 0.349 f 0,07[1]	L. 0.309 f 0,06[1]
36.91 pct.	35.80 pct.	56 pct.	49 pct.	50.1 pct.	48.13 pct.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE DD.

N°. 31.

(Zie hoofdst. L, afd. III, § 3, van het verslag.)

OPGAVEN betreffende de in 1888 voorgekomen veranderingen in het aantal en het verwarmings-oppervlak der in Nederlandsch-Indië aanwezige STOOMKETELS ten dienste van PARTICULIEREN (buiten die in gebruik bij spoorwegdiensten).

I. Verdeeling naar gelang van de bestemming der ketels.

BESTEMMING DER KETELS.	AANTAL KETELS.				VERWARMINGS-OPPERVLAK (in M².)			
	Aanwezig op 1 Jan. 1888.	In 1888 bijgekomen.	In 1888 aan het gebruik onttrokken.	Aanwezig op 31 Dec. 1888.	der op 1 Jan. 1888 aanwezige ketels.	der in 1888 bijgekomen ketels.	der in 1888 aan het gebruik onttrokken ketels.	der op 31 Dec. 1888 aanwezige ketels.
JAVA EN MADURA.								
Suikerfabrieken	983	39	33	989	74 570.11	4 151.90	1 347.15	77 374.86
Pompen en pulsometers	50	3	»	53	589.00	36.75	»	625.75
Tramwegdiensten	30	»	»	30	768.50	»	»	768.50
Locomotieven voor industrieel gebruik	10	»	»	10	104.56	»	»	104.56
Stoomploegen	11	»	»	11	204.80	»	»	204.80
Boengkilmolens	4	»	»	4	100.80	»	»	100.80
Beenderenmeel-fabrieken	4	»	»	4	56.00	»	»	56.00
Koffie-ondernemingen	44	9	1	52	369.26	60.25	2.40	427.11
Indigo-ondernemingen	32	2	»	34	296.68	7.35	»	304.03
Thee-ondernemingen	3	»	»	3	44.00	»	»	44.00
Tabaks-ondernemingen	»	1	»	1	»	4.80	»	4.80
Fabrieken tot zuivering van kapok	3	1	»	4	11.50	10.25	»	21.75
Tapioca-fabrieken	»	1	»	1	»	30.25	»	30.25
Rijstpelmolens	13	1	1	13	205.70	10.25	23.00	192 95
Meelfabrieken	3	»	»	3	26.50	»	»	26 50
Gomdammar-bereiding	2	1	»	3	50.00	25.00	»	75.00
Houtkap-ondernemingen	6	»	»	6	70.00	»	»	70.00
Houtzagerijen	2	1	»	3	14.00	25.00	»	39.00
Arakstokerijen	12	»	»	12	212.35	»	»	212.35
Opiumbereiding	5	»	»	5	80.50	»	»	80.50
IJsfabrieken	36	2	»	38	894.68	83.40	»	978 08
Mineraalwater-fabrieken	2	»	»	2	7.10	»	»	7.10
Schuimdrank-fabrieken	1	»	»	1	10.00	»	»	10.00
Transporteeren	1 256	61	35	1 282	78 686.04	4 445 20	1 372.55	81 758.69

24/1

BESTEMMING DER KETELS.	AANTAL KETELS.				VERWARMINGS-OPPERVLAK (in M².)			
	Aanwezig op 1 Jan. 1888.	In 1888 bijgekomen.	In 1888 aan het gebruik onttrokken.	Aanwezig op 31 Dec. 1888.	der op 1 Jan. 1888 aanwezige ketels.	der in 1888 bijgekomen ketels.	der in 1888 aan het gebruik onttrokken ketels.	der op 31 Dec. 1888 aanwezige ketels.
Per transport	1 256	61	35	1 282	78 686.04	4 445.20	1 372.55	81 758.69
Drinkwater-voorziening	2	»	»	2	11.70	»	„	11.70
Bierbrouwerijen	3	1	»	4	71.90	38.80	„	110.70
Ambachts-werkplaatsen	37	4	1	40	561.32	39.96	13.00	588.28
Meubelfabrieken	2	»	»	2	22.00	»	»	22.00
Kalkbranderijen	2	»	»	2	4.80	»	»	4.80
Boekdrukkerijen	3	»	»	3	10.00	»	»	10.00
Stoomwasscherijen	1	»	»	1	7.50	»	»	7.50
Gasfabrieken	2	»	»	2	7.60	»	»	7.60
Electrische verlichting	4	»	»	4	54.65	»	»	54.65
Petroleum-boringen	»	1	»	1	»	19.00	»	19.00
Stoombrandspuiten	3	»	»	3	14.35	»	»	14.35
Droogdokken	6	»	»	6	99.50	»	»	99.50
Te zamen voor andere stoomketels dan scheepsketels	1 321	67	36	1 352	79 551.36	4 542.96	1 385.55	82 708.77
Scheepsketels	156	9	8	157	9 808.66	740.10	573.25	9 975.51
Totaal voor Java en Madura	1 477	76	44	1 509	89 360.02	5 283.06	1 958.80	92 684.28

BUITENBEZITTINGEN.

BESTEMMING DER KETELS.	Aanwezig op 1 Jan. 1888.	In 1888 bijgekomen.	In 1888 aan het gebruik onttrokken.	Aanwezig op 31 Dec. 1888.	der op 1 Jan. 1888 aanwezige ketels.	der in 1888 bijgekomen ketels.	der in 1888 aan het gebruik onttrokken ketels.	der op 31 Dec. 1888 aanwezige ketels.
Locomotieven voor industrieel gebruik	1	2	»	3	8.50	18.64	»	27.14
Koffie-ondernemingen	2	1	»	3	22.00	14.00	»	36.00
Tabaks- en rameh-ondernemingen	2	1	»	3	5.70	4.75	»	10.45
Fabrieken tot zuivering van kapok	1	»	»	1	2.50	»	»	2.50
Oliefabrieken	1	»	»	1	3.00	»	»	3.00
Meelfabrieken	1	»	»	1	28.50	»	»	28.50
Houtkap-ondernemingen	7	»	3	4	117.60	»	89.00	28.60
Houtzagerijen	2	2	»	4	8.40	35.60	»	44.00
IJsfabrieken	9	2	»	11	177.56	28.06	»	205.62
Steenbakkerijen	2	»	»	2	14.50	»	»	14.50
Diamant-slijperijen	»	1	»	1	»	5.90	»	5.90
Mijnbouw-ondernemingen	12	»	»	12	212.00	»	»	212.00
Kranen	5	1	1	5	10.13	3.40	3.30	10.23
Baggermolens	»	1	»	1	»	15.00	»	15.00
Te zamen voor andere stoomketels dan scheepsketels	45	11	4	52	610.39	125.35	92.30	643.44
Scheepsketels	57	15	2	70	1 325.04	187.80	120.00	1 392.84
Totaal voor de buitenbezittingen	102	26	6	122	1 935.43	313.15	212.30	2 036.28
Totalen voor alle gewesten te zamen: Andere stoomketels dan scheepsketels	1 366	78	40	1 404	80 161.75	4 668.31	1 477.85	83 352.21
Totalen voor alle gewesten te zamen: Scheepsketels	213	24	10	227	11 133.70	927.90	693.25	11 368.35
Totaal-generaal	1 579	102	50	1 631	91 295.45	5 596.21	2 171.10	94 720.56

II. Verdeeling naar de inspectie-afdeelingen en de gewesten. *a*)

Inspectie-afdeeling.	GEWESTEN.	AANTAL KETELS.				VERWARMINGS-OPPERVLAK (in M².)			
		Aanwezig op 1 Jan. 1888.	In 1888 bijgekomen.	In 1888 aan het gebruik onttrokken.	Aanwezig op 31 Dec. 1888.	der op 1 Jan. 1888 aanwezige ketels.	der in 1888 bijgekomen ketels.	der in 1888 aan het gebruik onttrokken ketels.	der op 31 Dec. 1888 aanwezige ketels.
I.	Pekalongan	36	4	3	37	2 853.33	504.00	141.00	3 216.33
	Samarang	80	5	1	84	3 875.50	383.96	42.00	4 217.46
	Japara	64	3	8	59	4 539.35	282.75	260.50	4 561.60
	Rembang	7	1	»	8	372.30	8.00	»	380.30
	Soerakarta	107	2	»	109	7 647.80	9.20	»	7 657.00
	Djokjokarta	109	5	»	114	7 399.62	642.00	»	8 041.62
	Banjoemas	10	2	»	12	921.00	201.40	»	1 122.40
	Bagelen	1	»	»	1	7.50	»	»	7.50
	Kadoe	3	»	»	3	51.60	»	»	51.60
	Madioen	36	2	4	34	2 550.93	196.00	156.50	2 590.43
II.	Kediri	54	7	»	61	3 072.15	262.90	»	3 335.05
	Soerabaija	291	13	6	298	16 755.26	623.70	295.15	17 083.81
	Pasoeroean	127	8	4	131	5 347.55	99.20	104.40	5 342.35
	Probolinggo	98	3	6	95	6 159.67	337.00	287.00	6 209.67
	Bezoeki	58	2	»	60	4 809.18	230.00	»	5 039.18
	Madura	»	»	»	»	»	»	»	»
III.	Sumatra's Westkust	12	2	»	14	164.23	31.80	»	196.03
	Atjeh en onderhoorigheden	16	1	1	16	218.84	3.40	3.30	218.94
	Sumatra's Oostkust	20	19	3	36	188.50	249.55	89.00	349.05
	Palembang	14	»	»	14	390.40	»	»	390.40
	Riouw	6	»	1	5	181.00	»	40.00	141.00
IV.	Bantam	6	»	»	6	96.00	»	»	96.00
	Batavia	175	10	9	176	10 362.87	845.00	586.25	10 621.62
	Krawang	17	1	»	18	329.90	25.00	»	354.90
	Preanger Regentschappen	2	»	»	2	44.00	»	»	44.00
	Cheribon	119	5	2	122	7 123.53	422.95	66.00	7 480 48
	Tagal	77	3	1	79	5 040.98	206.00	20.00	5 226.98
	Lampongsche Districten	»	»	»	»	»	»	»	»
Gewesten niet tot eene inspectie-afdeeling behoorende.	Banka	»	»	»	»	»	»	»	»
	Billiton	7	1	»	8	77.00	8.50	»	85.50
	Westerafdeeling van Borneo	4	1	1	4	153.50	4.00	80.00	77.50
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	10	1	»	11	304.90	5.90	»	310.80
	Celebes en onderhoorigheden	6	»	»	6	109.06	»	»	109.06
	Menado	1	1	»	2	19.00	14.00	»	33.00
	Amboina	2	»	»	2	39.00	»	»	39.00
	Ternate	3	»	»	3	87.00	»	»	87.00
	Timor	1	»	»	1	3.00	»	»	3.00
	Bali en Lombok	»	»	»	»	»	»	»	»
	In het geheel	1 579	102	50	1 631	91 295.45	5 596.21	2 171.10	94 720.56

a) In de thans volgende opgaven zijn de gegevens betreffende de scheepsketels niet afzonderlijk uitgetrokken.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **EE.**

N°. 32.

(Zie hoofdst. **L**, afd. IV, van het verslag.)

GOUVERNEMENTS POST- EN TELEGRAAFDIENST.

A. STATISTIEK VAN DEN POSTDIENST OVER DE JAREN 1886, 1887 en 1888.

1°. BINNENLANDSCH POSTVERKEER. *a*)

JAREN.	AANTAL BRIEVEN. Port-betalende brieven.			AANTAL DRUKWERKEN.		Aantal monsters.	Aantal documenten.	Aantal aangeteekende stukken onder de vorenstaande begrepen.		Aantal ontvangstberichten voor aangeteekende brieven.
	Gefrankeerd.	Ongefrankeerd.	Dienstbrieven.	Nieuwsbladen.	Andere drukwerken.			Gewone stukken.	Dienststukken.	
1886 . .	3 052 674	253 492	955 635	2 531 643	454 863	35 131	7 470	208 686	78 711	476
	3 306 166			2 986 506				287 397		
1887 *b*) .	3 114 213	264 610	998 191	2 361 589	577 485	33 218	9 451	217 002	93 732	754
	3 378 823			2 939 074				310 734		
1888 *c*) .	3 292 157	231 595	1 044 744	2 455 931	656 066	29 329	8 374	232 090	94 212	869
	3 523 752			3 111 997				326 302		

a) Van de verzending der briefkaarten wordt geen aanteekening gehouden; het debiet wordt hieráchter op blz. 4 vermeld.

b) De cijfers van 1887 zijn verbeterd.

c) De cijfers van 1888 zijn van voorloopigen aard.

2°. BUITENLANDSCH

JAREN.	AARD DER VERZENDING.	Brievenmalen met de *Nederlandsche* postadministratie. Via *Brindisi*, *Marseille* en *Napels* of *Genua*. Ontvangen.	Via *Brindisi*, *Marseille* en *Napels* of *Genua*. Verzonden.	Via *Brindisi*, *Marseille* en *Napels* of *Genua*. Te zamen.	Per „*zeepost*", d. i. met de stoomschepen die rechtstreeks tusschen Indië en Nederland den dienst verrichten. Ontvangen.	Per „*zeepost*" Verzonden.	Per „*zeepost*" Te zamen.
	A.						
1886..	Gefrankeerd (aantal) . . .	164 161	240 483	404 644	30 726	8 585	39 311
	Ongefrankeerd (id.) . . .	2 945	4 025	6 970	458	158	616
	Te zamen . . .	167 106	244 508	411 614	31 184	8 743	39 927
1887..	Gefrankeerd (aantal) . . .	213 830	243 132	456 962	38 734	21 159	59 893
	Ongefrankeerd (id.) . . .	3 019	3 688	6 707	406	314	720
	Te zamen . . .	216 849	246 820	463 669	39 140	21 473	60 613
1888*c*).	Gefrankeerd (aantal) . . .	252 380	257 034	509 414	52 914	17 164	70 078
	Ongefrankeerd (id.) . . .	4 584	3 788	8 372	510	252	762
	Te zamen . . .	256 964	260 822	517 786	53 424	17 416	70 840
	B. *Drukwerken*, *monsters* en						
1886..	Drukwerken (gewicht in K.G.)	27 507	6 751	34 258	24 724	712	25 436
	Monsters (aantal)	4 343	5 915	10 258	85	34	119
	Documenten (id.)	315	393	708	15	3	18
1887..	Drukwerken (gewicht in K.G.)	*b*) 29 585	*b*) 7 007	*b*) 36 592	24 605	*b*) 923	*b*) 25 528
	Monsters (aantal)	4 878	5 420	10 298	673	19	692
	Documenten (id.)	768	459	1 227	14	7	21
1888*c*).	Drukwerken (gewicht in K.G.)	32 384	6 818	39 202	31 352	1 172	32 524
	Monsters (aantal)	6 118	3 398	9 516	224	14	238
	Documenten (id.)	1 368	498	1 866	»	»	»
	C. *Aangeteekende stukken* (begrepen in beide bovenstaande						
1886..	Aangeteekende stukken (aantal)	8 792	20 546	29 338	1 671	429	2 100
	Ontvangstberichten (id.)	21	37	58	»	»	»
1887..	Aangeteekende stukken (aantal)	11 257	21 703	32 960	1 768	599	2 367
	Ontvangstberichten (id.)	9	39	48	1	6	7
1888*c*).	Aangeteekende stukken (aantal)	13 770	23 064	36 834	2 968	418	3 386
	Ontvangstberichten (id.)	44	28	72	»	»	»

a) Van de in het buitenlandsch verkeer verzonden en ontvangen *briefkaarten* is geen aanteekening gehouden. *b*) Verbeterde opgave.

POSTVERKEER. *a*)

Brievenmalen met de *Fransche*, *Britsche*, *Duitsche* en *Italiaansche* postadministratiën.			Brievenmalen met — of verzendingen naar — landen buiten Europa.			TOTAAL.		
Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.	Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.	Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.
Brieven.								
135 977	102 690	238 667	96 175	83 308	179 483	427 039	435 066	862 105
2 325	1 451	3 776	14 773	11 360	26 133	20 501	16 994	37 495
138 302	104 141	242 443	110 948	94 668	205 616	447 540	452 060	899 600
151 936	104 340	256 276	96 848	*b*) 82 064	*b*) 178 912	501 348	*b*) 450 695	*b*) 952 043
2 285	1 596	3 881	*b*) 11 378	8 399	*b*) 19 777	*b*) 17 088	13 997	*b*) 31 085
154 221	105 936	260 157	*b*) 108 226	*b*) 90 463	*b*) 198 689	*b*) 518 436	*b*) 464 692	*b*) 983 128
149 274	101 588	250 862	44 939	100 372	145 311	499 507	476 158	975 665
2 052	3 622	5 674	3 916	9 764	13 680	11 062	17 426	28 488
151 326	105 210	256 536	48 855	110 136	158 991	510 569	493 584	1 004 153
documenten (» papiers d'affaires").								
37 509	2 691	40 200	8 934	2 437	11 371	98 674	12 591	111 265
9 324	2 846	12 170	1 539	1 941	3 480	15 291	10 736	26 027
174	88	262	78	34	112	582	518	1 100
b) 36 009	*b*) 2 707	*b*) 38 716	9 747	*b*) 2 173	*b*) 11 920	*b*) 99 946	*b*) 12 810	*b*) 112 756
9 539	2 242	11 781	1 284	*b*) 825	*b*) 2 109	16 374	*b*) 8 506	*b*) 24 880
230	169	399	53	*b*) 69	*b*) 122	1 065	*b*) 704	*b*) 1 769
40 730	2 632	43 362	8 238	2 308	10 546	112 704	12 930	125 634
7 770	2 116	9 886	962	716	1 678	15 074	6 244	21 318
440	270	710	136	196	332	1 944	964	2 908
opgaven), benevens *ontvangstberichten* voor aangeteekende stukken.								
11 330	9 020	20 350	5 526	10 589	16 115	27 319	40 584	67 903
28	128	156	259	106	365	308	271	579
11 391	10 008	21 399	6 505	*b*) 12 914	*b*) 19 419	30 921	*b*) 45 224	*b*) 76 145
11	75	86	*b*) 110	121	*b*) 231	*b*) 131	241	*b*) 372
12 974	10 974	23 948	6 482	13 882	20 364	36 194	48 338	84 532
14	36	50	88	62	150	146	126	272

c) De cijfers over 1888 zijn van voorloopigen aard.

3°. POSTWISSELS. *a*)

	1886.		1887.		1888.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
A. BINNENLANDSCH VERKEER.	118 094	f 5 880 239,80	120 951	f 5 872 090,65^5	127 754	f 5 451 648,22^5
B. BUITENLANDSCH VERKEER :						
Naar Nederland overgemaakt.	19 956	f 1 148 795,15	20 404	f 1 116 003,32	20 791	f 1 051 000,21
» andere landen »	3 377	170 818,28	3 468	165 087,71	3 757	174 592,48
Totaal *uit Indië verzonden*	23 333	f 1 319 613,43	23 872	f 1 281 091,03	24 548	f 1 225 592,69
Uit Nederland verzonden	1 688	f 73 520,72	1 664	f 72 787,51^5	1 923	f 85 906,76
» andere landen »	497	21 625,80	599	33 344,36	657	33 141,75
Totaal *naar Indië overgemaakt*	2 185	f 95 146,52	2 263	f 106 131,87^5	2 580	f 119 048,51
TOTAAL BUITENLANDSCH VERKEER	25 518	f 1 414 759,95	26 135	f 1 387 222,90^5	27 128	f 1 344 641,20

a) De cijfers over 1887 zijn verbeterd; die over 1888 zijn nog van voorloopigen aard.

Het postwisselverkeer met vreemde landen over het boven behandeld driejarig tijdvak is verdeeld als volgt:

	1886.		1887.		1888.	
Naar Duitschland	1 985	f 100 423,35	2 010	f 94 739,63	2 246	f 101 758,39^5
Uit »	362	15 725,85	365	15 586,46	400	20 476,97
Naar Zwitserland	138	9 256,54	133	7 824,54	133	6 204,42
Uit »	16	1 275,15	8	355,69	18	909,94
Naar België	309	14 772,40^5	349	15 211,93^5	332	15 777,45
Uit »	50	2 371,75	127	13 086,81	62	4 364,83
Naar Italië	39	1 766,93	63	3 855,78	42	2 904,78
Uit »	3	202,03	2	113,63	3	64,80
Naar Luxemburg	4	160,15	2	55,00	7	200,42
Uit »	27	705,00	23	797,58	20	528,85
Naar Groot-Britannië.	218	8 021,43	222	7 729,90^5	248	8 765,86
Uit »	11	296,75	16	421,00	60	1 376,40
Naar Frankrijk.	684	36 417,47^5	689	35 670,92	749	38 981,15^5
Uit »	28	1 049,27	58	2 983,19	94	5 419,96
Te zamen . . .	3 874	f 192 444,08	4 067	f 198 432,07	4 414	f 207 734,23

4°. BRIEFKAARTEN. *a*)

In het behandelde driejarig tijdvak werden verkocht de volgende hoeveelheden briefkaarten, vertegenwoordigende de daarbij aangeduide geldswaarde.

SOORT DER BRIEFKAARTEN.	1886.		1887.		1888.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
Binnenlandsche:						
Enkele van 5 cent.	812 209	f 40 610,45	898 159	f 44 907,95	991 993	f 49 599,65
Dubbele » 10 »	8 564	856,40	7 787	778,70	9 253	925,30
Buitenlandsche:						
Enkele van $7\frac{1}{2}$ cent.	46 486	3 486,45	48 256	3 619,20	50 847	3 813,52^5
	867 259	f 44 953,30	954 202	f 49 305,85	1 052 093	f 54 338,47^5

a) De cijfers over 1887 zijn verbeterd; die over 1888 zijn nog van voorloopigen aard.

B. STATISTIEK VAN DEN TELEGRAAFDIENST over de jaren 1886, 1887 en 1888. *a)*

Verdeeling der telegrammen.		1886.		1887. *b)*		1888. *c)*	
		Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.
Binnenlandsche betalende telegrammen.	Java	244 908	f 380 562	242 099	f 374 553	256 932	f 383 641
	Buitenbezittingen	19 866	33 510	22 081	36 593	26 983	48 387
	Te zamen	264 774	f 414 072	264 180	f 411 146	283 915	f 432 028
	Aantal woorden	(3 593 042)	.....	(3 442 707)	.....	(3 632 942)	.....
Buitenlandsche telegrammen.	Verzonden	20 629	f 14 883	20 886	f 13 898	24 823	f 16 281
	Ontvangen	19 598	13 485	21 318	14 018	24 917	16 345
	Doorgezonden	45 649	41 255	52 654	48 638	58 789	52 493
	Te zamen	85 876	*d)* f 69 623	94 858	*d)* f 76 554	108 529	*d)* f 85 119
	Aantal woorden	(922 865)	.....	(1 016 773)	.....	(1 202 183)	.....
Binnen- en buitenlandsch verkeer te zamen		350 650	f 483 695	359 038	f 487 700	392 444	f 517 147
	Aantal woorden	(4 515 907)	.....	(4 459 480)	.....	(4 835 125)	.....
Binnenlandsche *regeeringstelegrammen.*	Java	23 739	f 95 701	23 205	f 86 219	20 751	f 87 583
	Buitenbezittingen	4 068	12 116	3 693	14 962	3 906	13 655
	Te zamen	27 807	f 107 817	26 898	f 101 181	24 657	f 101 238
	Aantal woorden	(917 995)	.....	(927 017)	.....	(798 988)	.....
Algemeen totaal *f)*.	Java *e)*	352 265	f 544 624	357 520	f 535 856	378 882	f 551 490
	Buitenbezittingen	26 192	46 888	28 416	53 025	38 219	66 895
	Te zamen	378 457	f 591 512	385 936	f 588 881	417 101	f 618 385
	Aantal woorden	(5 433 902)	.....	(5 386497)	.....	(5 634 113)	.....

a) In deze statistiek zijn niet begrepen de *dienst*telegrammen (zoogenaamde dienst- en postnota's). Hun aantal bedroeg:
over 1886 voor Java 8 064 en voor Sumatra 2 033, te zamen 10 097 telegrammen;
„ 1887 „ „ 8 837 „ „ „ 1 573, „ „ 10 410 „
„ 1888 „ „ 9 796 „ „ de buitenbezittingen 2 473, „ „ 12 269 „

Verder zijn afgegeven:
in 1886 op Java 4 852 en op Sumatra 369 of te zamen 5 221 afschriften van telegrammen;
„ 1887 „ „ 4 081 „ „ „ 518 „ „ „ 4 599 „ „ „
„ 1888 „ „ 3 018 „ „ de buitenbezittingen 568 „ „ „ 3 586 „ „ „

b) De cijfers over 1887 zijn verbeterd.

c) De cijfers over 1888 zijn van voorloopigen aard.

d) Hier is alleen uitgetrokken het aandeel dat de Nederlandsch-Indische telegraafadministratie in de opbrengst had. Deze netto-opbrengst kan verdeeld worden als volgt:
over 1886 voor Java f 68 361 en voor Sumatra f 1 262;
„ 1887 „ „ 75 084 „ „ „ 1 470;
„ 1888 „ „ 80 266 „ „ de buitenbezittingen 4 853.

e) Onder de hier opgegeven totaalcijfers van Java zijn de doorgezonden buitenlandsche telegrammen begrepen.

f) De opbrengst is voor een gedeelte (ter zake van de binnenlandsche regeeringstelegrammen) fictief.

De *binnenlandsche betalende* telegrammen kunnen, naar de behandelde onderwerpen, verdeeld worden als volgt;

Oorsprong der telegrammen.	Omschrijving der telegrammen.	1886. Aantal.	1886. Totaal.	1887. Aantal.	1887. Totaal.	1888. Aantal.	1888. Totaal.
Java	Handels- en scheepvaart-telegrammen	96 243	244 908	101 074	242 099	106 590	256 932
	Dagblad-telegrammen	1 853		1 867		2 366	
	Telegrammen van gemengden aard	146 812		139 158		147 976	
Buitenbezittingen	Handels- en scheepvaart-telegrammen	8 513	19 866	11 137	22 081	13 130	26 983
	Dagblad-telegrammen	»		7		4	
	Telegrammen van gemengden aard	11 353		10 937		13 849	
Java en buitenbezittingen	Handels- en scheepvaart-telegrammen	104 756	a) 264 774	112 211	b) 264 180	119 720	c) 283 915
	Dagblad-telegrammen	1 853		1 874		2 370	
	Telegrammen van gemengden aard	158 165		150 095		161 825	

a) Waarvan 155 319 in de Nederlandsche en vreemde talen en 109 455 in de inlandsche talen.

b) Als voren 156 304 en 107 876.

c) Als voren 174 884 en 109 031.

De *buitenlandsche* telegrammen kunnen verdeeld worden als volgt:

Omschrijving der telegrammen.		1886. Aantal.	1886. Totaal.	1887. Aantal.	1887. Totaal.	1888. Aantal.	1888. Totaal.
Verzonden:							
Naar Singapore en verder.	Van Java	18 961	20 629	19 007	20 886	20 490	24 823
	» de buitenbezittingen	1 155		1 327		3 782	
Naar Australië en verder.	Van Java	513		552		546	
	» de buitenbezittingen	»		»		5	
Ontvangen:							
Van Singapore en verder.	Op Java	17 971	19 598	19 419	21 318	20 809	24 917
	» de buitenbezittingen	1 103		1 314		3 539	
Van Australië en verder.	Op Java	524		584		565	
	» de buitenbezittingen	»		1		4	
Doorgezonden:							
Van Singapore naar Australië		22 793	45 649	25 574	52 654	29 855	58 789
» Australië naar Singapore		22 856		27 080		28 934	
Te zamen.							
Java a)		83 618	85 876	92 216	94 858	101 199	108 529
Buitenbezittingen		2 258		2 642		7 330	

a) Onder de voor Java opgegeven totaalcijfers zijn ook de doorgezonden telegrammen begrepen.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE FF.

N°. 33.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de in 'S LANDS KASSEN in Nederlandsch-Indië aanwezige BETAALMIDDELEN bij het einde van elke maand van 1888.

Tijdstippen.	Bankpapier.	Zilveren munt. a)	Koperen munt.	Totaal.
31 Januari.				
Op Java en Madura	f 10 228 060	f 10 651 775,00	f 2 789 222,39^5	f 23 669 057,39^5
In de Buitenbezittingen	1 263 425	5 154 898,05	124 998,20^5	6 543 321,25^5
	f 11 491 485	f 15 806 673,05 b)(f 2 125 828,05)	f 2 914 220,60	f 30 212 378,65
29 Februari.				
Op Java en Madura	f 10 880 580	f 9 840 698,50	f 2 745 229,84^5	f 23 466 508,34^5
In de Buitenbezittingen	2 430 980	4 774 522,50	131 285,39^5	7 336 787,89^5
	f 13 311 560	f 14 615 221,00 (f 1 944 622,50)	f 2 876 515,24	f 30 803 296,24
31 Maart.				
Op Java en Madura	f 9 741 525	f 9 138 829,35	f 2 710 513,19^5	f 21 590 867,54^5
In de Buitenbezittingen	2 328 055	4 343 403,95	131 174,05^5	6 802 633,00^5
	f 12 069 580	f 13 482 233,30 (f 1 747 386,80)	f 2 841 687,25	f 28 393 500,55
30 April.				
Op Java en Madura	f 8 256 450	f 8 272 292,00	f 2 611 912,56^5	f 19 140 654,56^5
In de Buitenbezittingen	1 396 080	3 984 024,35	134 415,57	5 514 519,92
	f 9 652 530	f 12 256 316,35 (f 1 374 358,35)	f 2 746 328,13^5	f 24 655 174,48^5
31 Mei.				
Op Java en Madura	f 7 917 539	f 7 115 974,25	f 2 469 515,54	f 17 503 028,79
In de Buitenbezittingen	1 897 955	4 229 092,00	137 273,27	6 264 320,27
	f 9 815 494	f 11 345 066,25 (f 1 171 761,25)	f 2 606 788,81	f 23 767 349,06

a) Hieronder ook de voorhanden Mexicaansche dollars, welke echter, ingevolge Indisch Staatsblad 1885 n°. 203 en 209, niet meer bij 's lands kassen in betaling worden aangenomen. Op 31 December 1887 beliep de voorraad 469 071 stuks, welke hoeveelheid bij het einde van 1888 was gedaald tot 414 041 stuks.

b) Het cijfer, hier en bij de volgende maanden tusschen ( ) vermeld, wijst aan hoeveel onder de zilveren munt aan pasmunt was begrepen.

Tijdstippen.	Bankpapier.	Zilveren munt.	Koperen munt.	Totaal.
30 Juni.				
Op Java en Madura	f 6 757 640	f 6 792 513,45	f 2 303 254,29^5	f 15 853 407,74^5
In de Buitenbezittingen.	1 447 980	4 626 149,00	115 014,70	6 189 143,70
	f 8 205 620	f 11 418 662,45 (f 1 127 317,45)	f 2 418 268,99^5	f 22 042 551,44^5
31 Juli.				
Op Java en Madura	f 5 004 055	f 5 490 688,50	f 2 193 282,36^5	f 12 688 025,86^5
In de Buitenbezittingen.	1 423 165	4 530 755,70	125 880,57	6 079 801,27
	f 6 427 220	f 10 021 444,20 (f 940 411,20)	f 2 319 162,93^5	f 18 767 827,13^5
31 Augustus.				
Op Java en Madura	f 3 763 305	f 6 021 285,35	f 2 178 030,99	f 11 962 621,34
In de Buitenbezittingen.	1 249 160	4 493 350,10	128 466,82	5 870 976,92
	f 5 012 465	f 10 514 635,45 (f 978 155,45)	f 2 306 497,81	f 17 833 598,26
30 September.				
Op Java en Madura.	f 4 337 085	f 6 887 233,85	f 2 197 978,58	f 13 422 297,43
In de Buitenbezittingen.	1 910 840	4 092 784,05	127 598,14	6 131 222,19
	f 6 247 925	f 10 980 017,90 (f 986 626,90)	f 2 325 576,72	f 19 553 519,62
31 October.				
Op Java en Madura	f 4 747 460	f 8 012 373,15	f 2 238 585,77	f 14 998 418,92
In de Buitenbezittingen.	1 159 715	3 971 578,10	127 110,37	5 258 403,47
	f 5 907 175	f 11 983 951,25 (f 1 196 383,75)	f 2 365 696,14	f 20 256 822,39
30 November.				
Op Java en Madura	f 4 519 223	f 8 238 040,60	f 2 309 805,08	f 15 067 068,68
In de Buitenbezittingen.	2 517 635	4 056 453,55	127 967,52	6 702 056,07
	f 7 036 858	f 12 294 494,15 (f 1 266 911,15)	f 2 437 772,60	f 21 769 124,75
31 December.				
Op Java en Madura	f 6 717 580	f 8 715 188,35	f 2 375 858,25^5	f 17 808 626,60^5
In de Buitenbezittingen	2 147 430	5 109 576,30	137 079,04^5	7 394 085,34^5
	f 8 865 010	f 13 824 764,65 (f 1 303 544,65)	f 2 512 937,30	f 25 202 711,95

ZITTING 1889 — 1890. — 5.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE GG.

N°. 34.

(Zie hoofdst. M, afd. 1, § 3, van het verslag.)

ALGEMEEN OVERZICHT

VAN DE OPBRENGST ENZ.

DER IN

1888

VOOR GOUVERNEMENTS-REKENING

IN NEDERLAND VERKOCHTE PRODUCTEN.

PRODUCTEN.	*IN VEILING* VERKOCHTE HOEVEELHEDEN.			TOTALE OPBRENGST. *b)*		
	Bruto gewicht bij afscheep. *a)* — Pikols.	Bruto gewicht hier te lande. — Kilogrammen.	Uitgeleverd netto gewicht. — Kilogrammen.	Veilingsprijs met bijberekening van de door de koopers te vergoeden 1 pct. veilingskosten *c)*, doch na aftrekking van het rabat voor contante betaling (1½ pct. voor koffie en tin en 1 pct. voor kinabast).	Onkosten. (Alleen die op de afscheping, het vervoer en den verkoop gevallen.)	Zuiver bedrag.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Koffie { Java- . . .	298 410^{57}	18 327 041	17 877 428	f 15 177 351,76^{5}	f 1 535 409,68	f 13 641 942,08^{5}
Koffie { Menado- . .	9 020^{75}	548 550	535 003^{5}	575 951,45	49 158,45^{5}	526 792,99^{5}
	e) 307 431^{32}	18 875 591	18 412 431^{5}	f 15 753 303,21^{5}	f 1 584 568,13^{5}	f 14 168 735,08
Banka-tin	*f)* 70 185^{46}	—	4 306 740	5 940 306,17	254 339,56^{5}	5 685 966,60^{5}
Billiton-tin	*g)* 2 675^{78}	—	164 846	303 496,52^{5}	11 867,90^{5}	291 628,62
Kinabast	*i)* 351 664^{50} (netto K.G.)	—	*j)* 348 716^{70}	*k)* 298 405,46	48 088,32	250 317,14
				f 22 295 511,37	f 1 898 863,92^{5} *m)*	f 20 396 647,44^{5}

a) Voor kinabast is het *netto* gewicht bij afscheep opgegeven.

b) Nog werd over 1888 aan vergoedingen enz. ter zake van in dat jaar of vroeger te min of beschadigd uitgeleverde producten enz. ontvangen *bruto* f 214 856,51^{5} of, na aftrekking van hetgeen ter zake in uitgaaf moest worden gesteld (ad f 41 326,01), *netto* . . . . . f 173 530,50^{5}
De zuivere opbrengst der in 1888 in veiling verkochte producten beliep . . . . 20 396 647,44^{5}

zoodat door de Nederlandsche Handelmaatschappij over 1888, wegens de haar door het Gouvernement geconsigneerde producten, in het geheel is verantwoord eene netto-ontvangst van . . . . f 20 570 177,95

Over 1888 was te verantwoorden, als verongelukt of om andere redenen te min uitgeleverd, dan wel als beschadigd en daarom buiten de veilingen verkocht, eene hoeveelheid van 8324 pikols Java-koffie (8003 uit oogst 1886, 13 uit oogst 1887 en 308 uit oogst 1888) en 4225^{11} pikols Menado-koffie (31^{11} uit oogst 1886 en 4194 uit oogst 1887). Ter zake van deze koffie en van reeds vroeger *materieel* verantwoorde producten was in de geldelijke verantwoording over 1888 in uitgaaf te brengen f 41 326,01, als: kosten van afscheping in Indië f 4 517,80; vracht van Indië naar Nederland f 6 747,24; premiën van zeeassurantie f 6 715,74; averijgros en particulier f 19 634,14; courtage voor afmaking van schade f 488,24, en commissieloon f 3 222,85.

De in den aanhef dezer noot genoemde sommen van f 214 856,51^{5}, f 41 326,01 en f 173 530,50^{5} samenvattende met de totalen betreffende de in veiling verkochte producten (zie de eindcijfers der kolommen 5, 6 en 7 hierboven), dan blijkt dat het totaal der verantwoorde bruto en netto ontvangsten bedroeg:

	bruto ontvangsten.	onkosten.	netto ontvangsten.
voor koffie { Java	f 15 195 726,03^{5}	f 1 558 131,07	f 13 637 594,96^{5}
voor koffie { Menado . .	771 760,63	60 820,61^{5}	710 940,01^{5}
„ Banka-tin	5 940 979,23^{5}	261 127,67^{5}	5 679 851,56
„ Billiton-tin	303 496,52^{5}	12 022,25^{5}	291 474,27
„ kinabast	298 405,46	48 088,32	250 317,14
	f 22 510 367,88^{5}	f 1 940 189,93^{5}	f 20 570 177,95

c) Door de koopers werd als vergoeding voor veilingskosten voldaan: voor koffie (Java-) f 152 536,21, voor koffie (Menado-) f 5 788,46, voor Banka-tin f 59 701,54, voor Billiton-tin f 3 050,21 en voor kinabast f 2 967,14, te zamen f 224 043,56.

d) De spillage, met inbegrip van de aan de koopers tegoedgedaan wordende tarra der balen — sedert 1 Januari 1888 (zie vorig verslag blz. 171), in plaats van 3 K.G. per 100 K.G., 1½ K.G. per baal — ontstaat bij het afschepen en inladen in Indië, en verder bij lossing, steken van monsters, opslag in de pakhuizen en uitslag bij aflevering.

e) Naar gelang van de oogstjaren was de in veiling verkochte koffie verdeeld als volgt:

Oogstjaar			
1884	891 pikols Java-koffie.		
„ 1885	4 005 „ „		
„ 1886	154 959^{03} „ „	en 9 020^{75}	pikols Menado-koffie.
„ 1887	104 163^{54} „ „		
„ 1888	34 392 „ „		
	298 410^{57} „ „	9 020^{75}	„ „

GEMIDDELDE OPBRENGST,								Gemiddelde veilingsprijs.	Aantal netto kilogrammen die elke afgescheepte pikol gemiddeld heeft uitgeleverd. (Zie de kolommen 2 en 4.)	Percentsgewijze berekening der spillage naar reden van 61^{75} kilogram per pikol. *d*)	De afgescheepte hoeveelheden (kolom 2) besloegen de navolgende scheepsruimte (in lasten):
berekend over de afgescheepte hoeveelheid (zie kolom 2).				berekend over de verkochte netto hoeveelheid (zie kolom 4).							
Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.	Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.				
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
per bruto pikol.	f 50,86^{06}	f 5,14^{52}	f 45,71^{54}	per ½ K.G.	f 0,42^{445}	f 0,04^{290}	f 0,38^{155}	f 0,42^{66} per ½ K.G.	59,91	2,98	10 791^{908}
id.	63,84^{74}	5,44^{94}	58,39^{80}	id.	0,53^{825}	0,04^{595}	0,49^{230}	f 0,54^{09} id.	59,31	3,96	324^{137}
	.....	.....	.....		.....	.....	.....	....	.....	.....	
id.	f 51,24^{16}	f 5,15^{42}	f 46,08^{74}	id.	f 0,42^{78}	f 0,04^{30}	f 0,38^{48}	f 0,42^{99} per ½ K.G.	59,89	3,01	11 116^{045}
id.	84,63^{72}	3,62^{38}	81,01^{34}	per 50 K.G.	68,95	2,95	66,00	f 69,31 per 50 K.G.	61,36	0,63	2 151^{665}
id.	*h*) 113,42^{35}	4,43^{53}	108,98^{82}	id.	92,05	3,60	88,45	*h*) f 92,51 per 50 K.G.	61,60	0,24	82^{093}
per netto K.G.	0,84^{85}	0,13^{67}	0,71^{18}	per ½ K.G.	0,42^{785}	0,06^{895}	0,35^{890}	f 0,42^{73} per ½ K.G.	.....	*l*)	383^{619}
											13 733^{422}

f) Van de gedurende 1888 in veiling gebrachte hoeveelheid Banka-tin waren in 1886 van Banka op Java aangebracht 3096^{23}, in 1887 60 370^{07} en in 1888 6719^{16} pikols.

g) Door de Billiton-Maatschappij geleverd als pachtschat over het boekjaar 1886/87.

h) Ook in 1888 zijn de prijzen van het Billiton-tin nagenoeg gelijk geweest aan die van het Banka-tin. Dat de hier uitgetrokken middenprijs niettemin zooveel verschilt met den voor Banka-tin betaalden middenprijs, is alleen hieraan toe te schrijven dat het Gouvernement het te zijner beschikking gekomen Billiton-tin in het voorjaar verkocht, toen de marktprijzen bijzonder hoog waren.

i) Afkomstig uit den oogst van 1887.

j) Hiervan werden 347 182 K.G. in veiling verkocht en de overige 1534^{70} K.G. als monsters verstrekt.

k) Hieronder f 1691,90 ter zake van verstrekte monsters.

l) De in 1888 verkochte kinabast heeft gespilleerd $^{84}/_{100}$ pct.

m) De onkosten lieten zich splitsen als volgt:

Kosten van afscheping in Indië . . . . f	136 095,18
Vracht van Java en Menado naar Nederland. .	781 230,26
Premiën aan gezagvoerders (maximum per last: voor koffie en kinabast f 1, voor tin f 0,25) . .	10 644,01
Premiën van zee-assurantie (over eene verzekerde waarde — volgens de prijzen toen de assurantiën gesloten werden — van f 3 465 429)	91 728,06^{5}
Kosten van opslag, brandassurantie en aflevering, veilingskosten, kassiersloon enz.	185 320,00^{5}
Belooning voor wetenschappelijke bemoeiingen (alleen voor kinabast en tin)	1 291,07^{5}
Courtage van verkoop (voor koffie en kinabast 1 pct., voor tin ½ pct.)	192 617,45
Registratierecht en opcenten.	165 505,18
Commissieloon der Nederlandsche Handelmaatschappij (1½ pct. zoowel voor koffie en kinabast als voor tin)	334 432,70
Te zamen. . f	1 898 863,92^{5}

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE HH.

N°. 35.

(Zie hoofdst. H, afd. I, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in 1888 voor gouvernementsrekening uit Indië verscheepte ladingen KOFFIE, TIN en KINABAST en van de daarvoor betaalde VRACHTEN.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen:			KOFFIE.				TIN.				KINABAST.	
	Stoomschepen		Zeil-schepen.	Pikols.			Vracht per last. *a*)	Pikols.			Vracht per last. *b*)	Pikols.	Vracht per last. *c*)
	van de Maatschappij „Nederland."	van de „Rotterdamsche Lloyd."											
Januari . . .	1	»	»	6 000	»	»	f 75	1 534^{26}	»	»	f30,00	397^{81}	f 70
	»	1	»	»	»	»	»	»	2 561^{63}	»	20,00	»	»
	1	»	»	4 336	»	»	75	3 068^{77}	»	»	30,00	290^{47}	70
	»	»	1	»	»	*d*) 4 225^{11}	50	»	»	»	»	»	»
	»	1	»	»	»	»	»	»	2 559^{49}	»	20,00	»	»
Februari . . .	1	»	»	6 999^{45}	»	»	75	1 790^{64}	»	»	30,00	135^{23}	70
	»	1	»	»	»	»	»	»	2 594^{90}	»	20,00	»	»
	1	»	»	1 700	»	»	75	1 773^{16}	»	»	30,00	49^{92}	70
	»	1	»	»	»	»	»	»	2 601^{82}	»	20,00	»	»
Maart	1	»	»	6 000	»	»	75	3 017^{55}	»	»	30,00	165^{76}	70
	»	1	»	»	»	»	»	»	2 534^{72}	»	20,00	»	»
	1	»	»	5 855	»	»	75	1 020^{90}	»	»	30,00	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	5 072^{62}	10,00	»	»
	»	1	»	»	»	»	»	»	1 552^{66}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	1 039^{70}	»	»	30,00	»	»
April	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 540^{92}	»	20,00	»	»
	1	»	»	8 000	»	»	75	1 661^{36}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000^{72}	»	75	»	1 543^{42}	»	20,00	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	2 041	10,00	»	»
	e) 1	»	»	9 066^{62}	»	»	75	3 808^{40}	»	»	30,00	»	»
	1	»	»	8 000	»	»	75	»	»	»	»	166^{91}	70
Transporteeren.	10	8	3	61 957^{07}	10 000^{72}	4 225^{11}	. . .	18 714^{74}	17 489^{56}	7 113^{62}	. . .	1 206^{10}	. . .

a) Het gewicht komt overeen: voor koffie in balen met 1800 K. G., voor koffie in vaten met 1550, voor legkoffie (in balen) met 1600 en voor koffie in hoornschil met 1200 K.G.

b) Het last tin = 2000 K.G.

c) Het last kinabast = 950 K.G.

d) Afgehaald uit de residentie Menado.

e) Deze belading viel buiten die welke aan de maatschappij „Nederland" contractueel verzekerd zijn, daar het eene reis gold buiten den verplichten maildienst.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in: Stoomschepen van de Maatschappij »Nederland.«	Stoomschepen van de »Rotterdamsche Lloyd.«	Zeil-schepen.	KOFFIE. Pikols.			Vracht per last. a)	TIN. Pikols.			Vracht per last. b)	KINABAST. Pikols.	Vracht per last. c)
Per transport	10	8	3	61 957^{07}	10 000^{72}	4 225^{11}	. . .	18 714^{74}	17 489^{66}	7 113^{62}	. . .	1 206^{10}	. . .
Mei	»	1	»	»	7 000^{20}	»	f 75	»	1 035^{69}	»	f20,00	»	»
	1	»	»	7 959	»	»	75	»	»	»	»	»	»
	»	1	»	»	7 000	»	75	»	1 029^{05}	»	20,00	»	»
	1	»	»	4 000	»	»	75	2 000^{20}	»	»	30,00	339^{93}	f 70
Juni	»	1	»	»	7 500	»	75	»	2 031^{37}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 041	»	»	75	1 838^{80}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	7 000	»	75	»	840^{25}	»	20,00	»	»
	1	»	»	11 000^{73}	»	»	75	1 561^{62}	»	»	30,00	328^{92}	70
	»	1	»	»	*f*) 10 818	»	80	»	1 005^{28}	»	20,00	»	»
Juli	1	»	»	11 000	»	»	75	»	»	»	»	»	»
	»	1	»	»	11 000	»	75	»	561^{26}	»	20,00	»	»
	1	»	»	5 999^{86}	»	»	75	543^{89}	»	»	30,00	881^{70}	70
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 545	»	20,00	»	»
Augustus . .	1	»	»	6 000	»	»	75	512^{50}	»	»	30,00	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	526^{12}	10,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 067^{41}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	789^{20}	»	»	30,00	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1 578^{16}	10,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 556^{81}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	1 046^{26}	»	»	30,00	»	»
September . .	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 077^{32}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	1 547^{78}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 550^{49}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	»	»	»	»	385^{96}	70
October . . .	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 008^{11}	»	20,00	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1 793^{03}	10,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	1 271^{36}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 497^{36}	»	20,00	»	»
	e) 1	»	»	6 000	»	»	75	2 412^{02}	»	»	30,00	619^{89}	70
	»	»	1	»	»	19 999^{94}	40	»	»	361^{41}	10,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	»	»	»	»	»	»
November . .	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 096^{81}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	2 788^{04}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 045^{68}	»	20,00	»	»
	»	»	1	»	»	*d*) 7 294^{96}	50	»	»	»	»	»	»
Transporteeren.	25	23	8	161 957^{65}	105 318^{92}	31 519^{10}	. . .	35 026^{41}	39 437^{15}	11 372^{33}	. . .	3 762^{49}	. . .

f) Afgehaald van Tjilatjap.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in: Stoomschepen van de Maatschappij »Nederland".	Stoomschepen van de »Rotterdamsche Lloyd".	Zeilschepen.	KOFFIE. Pikols.			Vracht per last. a)	TIN. Pikols.			Vracht per last. b)	KINABAST. Pikols.	Vracht per last c).
Per transport	25	23	8	161 957^{65}	105 318^{92}	31 519^{10}	...	35 026^{41}	39 437^{15}	11 372^{33}	...	3 762^{49}	...
November . .	»	»	1	»	»	20 000^{19}	f 47	»	»	524^{90}	f11,75	»	»
	1	»	»	1 526^{67}	»	»	75	1 019^{68}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000^{91}	»	75	»	1 518^{06}	»	20,00	»	»
December . .	1	»	»	1 500	»	»	75	2 510^{41}	»	»	30,00	170^{81}	f 70
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	2 026^{89}	10,00	»	»
	»	1	»	»	4 999^{68}	»	75	»	1 508^{58}	»	20,00	»	»
	»	»	1	»	»	20 000	40	»	»	519^{52}	10,00	»	»
	1	»	»	»	»	»	»	1 004^{22}	»	»	30,00	242^{48}	70
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 012^{62}	»	20,00	»	»
Maatschappij »Nederland"	28			164 984^{82}				39 560^{72}				4 175^{78}	
»Rotterdamsche Lloyd". . .		26			120 319^{48}				44 476^{41}				
Kon. Ned. Stoomboot-maatschappij . .	g) 1											715^{87}	70
Totaal stoomschepen . .	55			285 303^{80}				84 037^{13}				4 891^{65}	
Zeilschepen . .			11			71 519^{29}				14 443^{64}			
Algemeen totaal	66			356 823^{09}			...	98 480^{77}			...		...

g) Uit Indië vertrokken in September 1888.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in: Stoomschepen van de Maatschappij »Nederland.«	van de »Rotterdamsche Lloyd.«	Zeil-schepen.	KOFFIE. Pikols.			Vracht per last. a)	TIN. Pikols.			Vracht per last. b)	KINABAST. Pikols.	Vracht per last. c)
Per transport	10	8	3	61 957^{07}	10 000^{72}	4 225^{11}	...	18 714^{74}	17 489^{56}	7 113^{62}	...	1 206^{10}	...
Mei	»	1	»	»	7 000^{20}	»	f 75	»	1 035^{69}	»	f20,00	»	»
	1	»	»	7 959	»	»	75	»	»	»	»	»	»
	»	1	»	»	7 000	»	75	»	1 029^{05}	»	20,00	»	»
	1	»	»	4 000	»	»	75	2 000^{20}	»	»	30,00	339^{93}	f70
Juni	»	1	»	»	7 500	»	75	»	2 031^{37}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 041	»	»	75	1 838^{80}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	7 000	»	75	»	840^{25}	»	20,00	»	»
	1	»	»	11 000^{73}	»	»	75	1 561^{62}	»	»	30,00	328^{92}	70
	»	1	»	»	f) 10 818	»	80	»	1 005^{28}	»	20,00	»	»
Juli	1	»	»	11 000	»	»	75	»	»	»	»	»	»
	»	1	»	»	11 000	»	75	»	561^{26}	»	20,00	»	»
	1	»	»	5 999^{85}	»	»	75	543^{89}	»	»	30,00	881^{70}	70
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 545	»	20,00	»	»
Augustus . .	1	»	»	6 000	»	»	75	512^{50}	»	»	30,00	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	526^{12}	10,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 067^{41}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	789^{20}	»	»	30,00	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1 578^{16}	10,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 556^{81}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	1 046^{26}	»	»	30,00	»	»
September . .	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 077^{32}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	1 547^{78}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 550^{49}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	»	»	»	»	385^{96}	70
October . . .	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 008^{11}	»	20,00	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1 793^{02}	10,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	1 271^{36}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	1 497^{36}	»	20,00	»	»
	e) 1	»	»	6 000	»	»	75	2 412^{02}	»	»	30,00	619^{89}	70
	»	»	1	»	»	19 999^{94}	40	»	»	361^{41}	10,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	»	»	»	»	»	»
November . .	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 096^{81}	»	20,00	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	75	2 788^{04}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 045^{68}	»	20,00	»	»
	»	»	1	»	»	d) 7 294^{05}	50	»	»	»	»	»	»
Transporteeren.	25	23	8	161 957^{65}	105 318^{92}	31 519^{10}	...	35 026^{41}	39 437^{15}	11 372^{33}	...	3 762^{49}	...

f) Afgehaald van Tjilatjap.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in: Stoomschepen van de Maatschappij »Nederland".	Stoomschepen van de »Rotterdamsche Lloyd".	Zeil-schepen.	KOFFIE. Pikols.			Vracht per last. *a*)	TIN. Pikols.			Vracht per last. *b*)	KINABAST. Pikols.	Vracht per last *c*).
Per transport	25	23	8	161 957^{65}	105 318^{92}	31 519^{10}	. . .	35 026^{41}	39 437^{15}	11 372^{33}	. . .	3 762^{49}	. . .
November . .	»	»	1	»	»	20 000^{19}	f 47	»	»	524^{90}	f11,75	»	»
	1	»	»	1 526^{67}	»	»	75	1 019^{68}	»	»	30,00	»	»
	»	1	»	»	5 000^{91}	»	75	»	1 518^{06}	»	20,00	»	»
December . .	1	»	»	1 500	»	»	75	2 510^{41}	»	»	30,00	170^{81}	f70
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	2 026^{89}	10,00	»	»
	»	1	»	»	4 999^{68}	»	75	»	1 508^{58}	»	20,00	»	»
	»	»	1	»	»	20 000	40	»	»	519^{52}	10,00	»	»
	1	»	»	»	»	»	»	1 004^{22}	»	»	30,00	242^{48}	70
	»	1	»	»	5 000	»	75	»	2 012^{62}	»	20,00	»	»
Maatschappij »Nederland"	28			164 984^{82}				39 560^{72}				4 175^{78}	
»Rotterdamsche Lloyd". . .		26			120 319^{48}				44 470^{41}				
Kon. Ned. Stoom-boot-maat-schappij . .	*g*) 1											715^{87}	70
Totaal stoom-schepen . .	55			285 303^{80}				84 037^{13}				4 891^{65}	
Zeilschepen . .			11			71 519^{29}				14 443^{64}			
Algemeen totaal	66			356 823^{09}			. . .	98 480^{77}			. . .		. . .

g) Uit Indië vertrokken in September 1888.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **JJ.**

N°. 36.

(Zie hoofdst. **M**, afd. 1, § 4, van het verslag.)

STATISTIEK

BETREFFENDE DE

OPIUMPACHT

OP

JAVA EN MADURA.

I. Verstrekkingen over de jaren 1875 t/m 1888 en verdere opgaven alleen over 1888.

II. Achterstand en verdere schuld aan den lande van pachters of gewezen pachters over den op ult. 1889 eindigenden driejarigen pachttermijn.

I. VERSTREKKINGEN over de jaren 1875 t/m 1888

GEWESTEN.	OVERZICHT DER OPIUM-VERSTREKKINGEN IN 1875 t/m 1887. Hoogste verstrekbare hoeveelheid ruw opium, Levantsch en Bengaalsch te zamen, in katti's, voor elk der jaren:					Hoeveelheid ruw opium, Levantsch en Bengaalsch te zamen, in katti's, door de pachters genomen in de onderstaande jaren: a)												
	1875 t/m 1877.	1878 t/m 1880.	1881 t/m 1883.	1884 t/m 1886.	1887 t/m 1889.	1875.	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.
Bantam, Batavia, Krawang en de Lampongsche Districten c)	8 400	8 400	8 160	8 160	8 160	8 400	5 988	6 306	6 400	6 900	8 400	8 160	8 160	8 160	8 160	8 160	7 020	7 860
Cheribon	2 400	2 400	3 000	2 400	2 400	2 400	2 400	2 200	2 400	2 400	2 400	3 000	3 000	3 000	2 366	1 600	1 975	1 625
Tagal	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	5 500	4 600	5 000	5 500	4 500	4 000	2 300
Pekalongan	6 000	6 000	6 600	6 600	6 600	6 000	6 000	4 300	5 500	6 000	5 000	6 050	5 200	4 950	4 750	3 650	3 100	2 500
Samarang	24 000	24 000	24 000	24 000	24 000	24 000	24 000	24 000	24 000	24 000	22 114	24 000	23 600	19 800	24 000	22 000	16 100	13 400
Japara	9 000	9 000	9 000	9 000	9 000	9 000	9 000	8 250	9 000	7 500	3 250	9 000	6 767	5 050	7 973	7 650	5 050	5 683
Rembang	15 000	15 000	18 000	18 000	18 000	15 000	15 000	15 000	15 000	15 000	9 600	16 400	13 600	11 700	14 300	8 300	5 255	6 350
Soerabaija	21 600	21 600	21 600	21 600	21 600	19 800	19 475	21 600	21 600	21 600	20 100	20 400	19 800	18 300	21 600	18 600	12 300	14 300
Pasoeroean	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	4 000	5 662	5 969	5 097	3 250	3 627	4 862	5 313	5 650	4 050	3 450	3 740
Probolinggo	3 000	3 000	3 600	3 600	3 600	2 600	2 717	2 707	2 803	2 918	2 577	2 616	2 906	3 160	2 900	2 600	2 565	2 680
Bezoeki h)	1 560	2 220	2 820	2 820	2 820	1 557	1 525	1 495	1 710	2 053	1 873	2 215	2 072	2 030	2 690	2 818	2 310	1 830
Banjoemas	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	3 600	2 250	3 600
Bagelen	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	3 000	2 800	1 850	2 205	2 400
Kadoe	5 400	5 400	5 400	5 400	5 400	5 400	5 400	5 400	5 400	5 400	4 600	4 950	5 400	5 400	5 400	2 850	2 690	2 900
Djokjokarta	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	5 450	3 350	5 800	3 000	2 400	5 500
Soerakarta	12 000	15 000	18 000	18 000	18 000	12 000	11 200	12 000	15 000	15 000	15 000	18 000	11 900	10 200	17 100	5 900	7 400	7 800
Madioen	12 000	10 800	12 600	12 000	12 000	12 000	12 000	12 000	10 800	10 800	10 800	12 600	10 500	10 150	10 650	10 600	8 500	8 425
K diri	12 000	12 000	15 000	15 000	15 000	12 000	8 930	14 685	12 000	10 998	11 792	14 434	13 731	13 732	15 000	15 000	13 050	13 300
Madura k)	4 200	4 200	4 200	4 200	4 200	4 231	3 846	3 805	2 999	4 196	3 578	3 186	3 138	3 124	3 813	3 150	2 800	1 901
Totalen.	161 160	163 620	176 580	175 380	175 380	158 988	150 081	158 010	159 181	158 462	142 934	166 738	151 286	139 019	164 052	129 878	104 420	108 094

a) Bij het verstrijken van de verschillende pachttermijnen (de tusschentijds geeindigde medegerekend) werden door de pachters van het hun verstrekt ruw opium overgehouden en aan den lande teruggeleverd; over 1875/1877 7 127 katti's, over 1878/1880 6 534 katti's, over 1881/1883 10 292 katti's en over 1884/1886 8 164 katti's.

h) In 1888 werden de pachtcontracten voor de perceelen Pasoeroean en Soerakarta ontbonden. De nieuwe pachter van Pasoeroean, op 1 Februari 1888 opgetreden, verbond zich voor dezelfde pachtsom als zijn voorganger; van den nieuwen pachter van Soerakarta, die op 1 Juli 1888 de pacht aanvaardde, werd slechts f 70 000 's maands als pachtsom bedongen, zijnde f 15 000 's maands minder dan de oorspronkelijk verkregen pachtsom. Voor dit nadeelig verschil bleef echter de op 19 Mei 1888 afgetreden pachter aansprakelijk. Van 19 Mei t/m 30 Juni 1888 is de pacht in Soerakarta door het Gouvernement in eigen beheer geexploiteerd. Over de ontbinding van verschillende pachtcontracten in 1889 zie men het verslag hiervóór (blz. 173 en 174).

c) De verstrekkingsprijs bedraagt voor de beide soorten van opium f 30 per katti, terwijl het in 1888 verstrekt Levantsch opium gerekend kan worden den lande slechts te hebben gekost f 8,55 en het Bengaalsch f 10.90 per katti.

k) Hierbij is niet in rekening gebracht de schade, als een gevolg van de ontbinding van het contract voor de pacht in Soerakarta, door het Gouvernement geleden, deels wegens de tusschenvoorziening van 19 Mei t/m 30 Juni 1888, deels wegens de lagere pachtsom, van laatstgenoemden datum af bedongen, voor welk een en ander de op 19 Mei 1888 afgetreden pachter aansprakelijk blijft.
Omtrent de werkelijk gedurende 1888 door de pachters gedane betalingen zijn hier te lande geen gewestelijke opgaven ontvangen.

en verdere opgaven alleen over 1888.

OPGAVEN ALLEEN OVER HET JAAR 1888.

Hoogste verstrekbare hoeveelheid ruw opium (in katti's).			Hoeveelheid ruw opium door de pachters genomen (in katti's).			Pachtsom ingevolge de oorspronkelijke, voor het driejarig tijdvak 1887 t/m 1889 geslotene, pachtcontracten verschuldigd. *b*)		Winst voor het Gouvernement op den verstrekkingsprijs van het opium behaald. *c*)	Opbrengst der pacht voor het Gouvernement na aftrekking van het kostende van het opium. *d*)	Vastgesteld aantal opium-verkoop-plaatsen. (kitten).
Levantsch.	Bengaalsch.	Te zamen.	Levantsch.	Bengaalsch.	Te zamen.	per maand.	per jaar.			
3 960	4 200	8 160	3 785	4 075	7 860	f 70 500	f 846 000	f 159 020,75	f 1 005 020,75	*f*) 39
300	2 100	2 400	225	1 625	1 850	14 230	170 760	35 863,75	206 623,75	11
960	5 040	6 000	590	2 390	2 980	30 200	362 400	58 304,50	420 704,50	21
1 200	5 400	6 600	825	1 600	2 425	30 100	361 200	48 256,25	409 456,25	33
7 200	16 800	24 000	4 100	9 400	13 500	155 000	1 860 000	267 485,00	2 127 485,00	61
3 000	6 000	9 000	1 850	3 700	5 550	45 030	540 360	110 352,50	650 712,50	47
8 400	9 600	18 000	3 900	3 200	7 100	54 000	648 000	144 775,00	792 775,00	42
6 000	15 600	21 600	4 400	8 900	13 300	121 000	1 452 000	264 370,00	1 716 370,00	48
2 400	3 600	6 000	1 125	1 875	3 000	*g*) 48 490	*g*) 581 880	59 943,75	641 823,75	20
600	3 000	3 600	355	2 290	2 645	20 710	248 520	51 353,75	299 873,75	14
420	2 400	2 820	245	1 635	1 880	11 870	142 440	36 483,75	178 923,75	21
900	2 700	3 600	600	1 900	2 500	15 070	180 840	49 160,00	230 000,00	10
900	2 100	3 000	475	1 725	2 200	18 610	223 320	43 136,25	266 456,25	28
1 500	3 900	5 400	960	2 075	3 035	30 500	366 000	60 224,50	426 224,50	31
3 600	2 400	6 000	2 950	1 800	4 750	41 500	498 000	97 657,50	595 657,50	93
12 000	6 000	18 000	6 600	2 200	8 800	*g*) 85 000	*g*) 1 020 000	183 590,00	*i*) 1 203 590,00	146
9 600	2 400	12 000	6 900	2 400	9 300	95 040	1 140 480	193 845,00	1 334 325,00	57
9 000	6 000	15 000	8 050	5 200	13 250	186 000	2 232 000	271 992,50	2 503 992,50	100
300	3 900	4 200	215	2 235	2 450	13 100	157 200	47 300,25	204 500,25	32
72 240	103 140	175 380	48 150	60 225	108 375	f 1 085 950	f 13 031 400	f 2 183 115,00	f 15 214 515,00	854

e) De pacht in de residentiën Bantam, Batavia en Krawang werd steeds in één perceel afgestaan, terwijl tot dat perceel sedert 1 Januari 1887 ook behoort de pacht in de residentie Lampongsche Districten. Vóór dien tijd maakten de Lampongsche Districten in zoover een onderdeel van de pacht van Batavia (of van Bantam–Batavia–Krawang) uit, dat aan gemelde pacht was verbonden het uitsluitend recht tot invoer en verkoop van opium in de Lampongsche Districten, welk opium echter afkomstig moest zijn uit 's lands voorraad en begrepen was in de voor de pacht toegestane maxima.

f) Hiervan 4 kitten in Bantam, 22 in Batavia (hieronder niet meer begrepen, als een gevolg van de opheffing van het marine-etablissement aldaar, de verkoopplaats op het eiland Onrust), 9 in Krawang en 4 in de Lampongsche Districten.

g) Zie noot *b*.

h) Gedurende de jaren 1875 t/m 1883 was in de tegenwoordige afdeeling Banjoewangi (welke vóór 1 Juli 1882 eene zelfstandige residentie uitmaakte) de pacht afzonderlijk afgestaan.

i) Zie noot *d*.

k) In sommige der opgegeven jaren was de pacht op Madura in twee perceelen afgestaan.

II. OVERZICHT van hetgeen 's lands kas over den op ult. 1889 eindigenden driejarigen pachttermijn van pachters of gewezen pachters te vorderen had ter zake van achterstand en verdere schuld op de pacht, volgens eene onder dagteekening van 17 September 1889 afgesloten opgaaf.

Pachtperceelen.	NAMEN DER PACHTERS OF GEWEZEN PACHTERS.	Achterstand wegens pachtpenningen en koopprijs van opium (ten deele ook met inbegrip van boeten).		Vergoeding wegens mindere opbrengst der pacht na de ontbinding der pachtovereenkomst.				Totaal bedrag van 's lands vorderingen.		Datum waarop de schuld uiterlijk opvorderbaar is.
				Mindere opbrengst gedurende de tusschenvoorziening.	Mindere opbrengst onder de werking van het latere pachtcontract.	Te zamen.				
A. Perceelen waar de achterstallige pachters in de pacht zijn gehandhaafd gebleven. *a)*										
Cheribon	Han Liong Ing en Lim Kok Sing c.s.	f 71 150,00		"	"		"	f 71 150,00		
Tagal	Id.	151 000,00		"	"		"	151 000,00		
Pekalongan	Id.	150 500,00		"	"		"	150 500,00		
Japara	Id.	180 120,00		"	"		"	180 120,00		
Rembang	Id.	216 000,00		"	"		"	216 000,00		
		f 768 770,00						f 768 770,00		
		— 75 000,00	f 693 770,00					— 75 000,00	*b)* f 693 770,00	31 Dec. 1889.
Probolinggo	Tan Liong Tjoan	f 53 420,00								
		— 33 387,50	20 032,50	"	"		"		20 032,50	1 Dec. 1889.
Kediri	Tan Kok Tong		752 260,00	"	"		"		*c)* 752 260,00	31 Dec. 1899.
			f 1 466 062,50						f 1 466 062,50	
B. Perceelen waar het oorspronkelijke of het later geslotene pachtcontract is ontbonden geworden.										
Pasoeroean	Poea Soen Yang (oorspronkelijke pachter)	*d)* f 176 813,81^5		"	"		"	*d)* f 176 813,81^5		31 Dec. 1889.
	Kwee Liong Tjiang (1 Febr. 1889 opgetreden, in April d. a. v. failliet verklaard)	606 294,07		f 29 816,67	f 53 885,00		f 83 701,67	689 995,74	f 866 809,55^5	—
Soerakarta	Tan Tong Hay (oorspronkelijke pachter)	*e)* 752 651,70		46 322,25	270 000,00		316 322,25	*e)* 1 068 973,95		19 Mei 1892.
	Ho Tjiauw Ing (1 Juli 1888 opgetreden, in Juni 1889 failliet verklaard)	266 166,67		31 400,00	44 955,00		76 355,00	342 521,67	1 411 495,62	—
Samarang	Ho Tjiauw Ing (oorspronkelijke pachter, in Juni 1889 failliet verklaard)	559 166,66^5		103 166,67	133 650,00		236 816,67		795 983,33^5	—
Kadoe	Id.	114 800,00		12 283,33	24 750,00		37 033,33		151 833,33	—
Djokjokarta	Id.	141 933,33		18 933,33	48 960,00		67 893,33		209 826,66	—
Madioen	Djie Bok Hien (oorspronkelijke pachter)	*f)* 965 662,00		20 184,00	374 928,00	f 395 112,00		*f)* 1 360 774,00		reeds opvorderbaar.
	Ho Tjiauw Ing (10 Febr. 1889 opgetreden, in Juni d. a. v. failliet verklaard)	230 680,00		12 700,00	"	12 700,00		*g)* 225 380,00		—
						f 407 812,00 *g)* 18 000,00	389 812,00		1 586 154,00	
Madura	Go Kie Hok (oorspronkelijke pachter)	*h)* 154 127,09^5		"	39 360,00		39 360,00		*h)* 193 487,09^5	reeds opvorderbaar.
				f 274 806,25	f 990 488,00					
		f 3 068 295,34^5		f 1 265 294,25 — (zie noot *g)*) f 18 000 =			f 1 247 294,25		f 5 215 589,59^5	
	Totaal-generaal (de sommen onder **A** en **B** te zamen)								f 6 681 652,09^5	

a) Toen in Januari 1889 met de hierbedoelde pachters regelingen werden getroffen ter zake van hun achterstand, beliep deze f 1 574 450. Op het tijdstip der afsluiting van dit overzicht (17 September 1889) waren voor de kongsi, welke de pacht in de vijf eerstgenoemde perceelen in handen heeft, drie aflossingstermijnen, elk van f 25 000, en voor den pachter van Probolinggo vijf aflossingstermijnen, elk van f 6 677,50, verschenen. Deze aflossingen (ad respectievelijk f 75 000 en f 33 387.50) zijn, in de veronderstelling dat zij geregeld zullen hebben plaats gevonden, bij de hier voorkomende becijfering van de schuld in mindering gebracht.

b) Worden gedurende de tweede helft van 1889 de bedongen aflossingstermijnen geregeld voldaan, zoodat op 1 December aanstaande de zesde termijn van f 25 000 binnenkomt, dan zal de op den 31sten dier maand opvorderbare restantschuld bedragen f 618 770. De gestelde zekerheid loopt over een bedrag van f 429 131,65, zoodat op 31 December 1889 als niet voldoende gedekt zal overblijven een bedrag van f 189 638,35.

c) Met de afbetaling bij jaarlijksche termijnen van minstens f 75 000 moet in 1890 worden begonnen. Tot een bedrag van f 880 000 is zekerheid gesteld.

d) Na aftrekking van hetgeen inmiddels is afbetaald (f 73 370,31^5). Voor een klein gedeelte der schuld is zekerheid gesteld.

e) Na aftrekking van de in November 1888 en Mei 1889 afbetaalde twee halfjaarlijksche termijnen, elk van f 4 500.

f) Na aftrekking van hetgeen inmiddels is afbetaald (f 12 171). Voor een bedrag van f 60 000 is zekerheid gesteld.

g) Eene som van f 18 000 is in mindering gebracht van 's lands vordering, omdat bij de verpachting over de laatste 4½ maanden van 1889 eene pachtsom van f 64 000 's maands werd verkregen, terwijl volgens het ontbonden contract met Ho Tjiauw Ing de pachtsom slechts f 60 000 's maands had bedragen.

h) Na aftrekking van f 4 238,30^5 wegens de waarde van teruggeleverd opium. Voor een bedrag van f 19 000 is zekerheid gesteld.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **KK.**

N°. 37.

(Zie hoofdst. **M**, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST van de OPIUMPACHT op de BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Tijdvakken waarvoor de pacht werd afgestaan.	PACHTSOMMEN. 1887.	1888.	1889.
Sumatra's Westkust . . .	Voor drie jaren (1887 t/m 1889) . . .	f 276 000	f 276 000	f 276 000
Benkoelen	Idem.	22 860	22 860	22 860
Palembang	Idem.	78 120	78 120	78 120
Oostkust van Sumatra *a*) .	Telkens voor drie jaren (achtereenvolgens voor 1886 t/m 1888 en voor 1889 t/m 1891), doch wat één der perceelen (Laboean Batoe) betreft, voor 1887 t/m 1889	1 644 620	1 644 620	2 601 960
Atjeh	Eerst voor 1887, daarna voor 1888 t/m 1890	89 400	120 000	120 000
Riouw *b*).	Voor drie jaren (1887 t/m 1889) . . .	577 200	595 200	601 200
Banka.	Idem.	214 167	214 167	214 167
Billiton	Telkens voor drie jaren (achtereenvolgens voor 1886 t/m 1888 en voor 1889 t/m 1891).	190 000	190 000	223 100
Westerafdeeling van Borneo	Telkens voor drie jaren (achtereenvolgens voor 1885 t/m 1887 en voor 1888 t/m 1890)	105 600	112 320	112 320
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Voor drie jaren (1887 t/m 1889) . . .	42 060	42 060	42 060
Celebes en onderhoorigh. .	Eerst voor drie jaren (1886 t/m 1888), daarna voor één jaar (1889). . . .	150 000	150 000	143 000
Menado *c*)	Telkens voor één jaar.	8 772	8 676	12 876
Amboina *d*).	Idem, doch wat de Banda-eilanden betreft laatstelijk voor drie jaren (1889 t/m 1891)	117 600	81 492	68 400
Ternate	Telkens voor één jaar.	5 850	4 030	4 550
Timor.	Idem.	2 856	3 444	3 600
Bali en Lombok	Voor drie jaren (1887 t/m 1889). . .	105 840	105 840	105 840
	Totaal der pachtsommen . .	f 3 630 945	f 3 648 829	f 4 630 053
Winst van het Gouvernement op het aan de pachters in de gewesten Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo verstrekt opium *e*)		164 249	194 266	(nog niet bekend)
Opbrengst van de opiumpacht voor het Gouvernement (na aftrekking van het kostende van het verstrekt opium)		f 3 795 194	f 3 843 095	»

a) Voor de verschillende administratieve afdeelingen zijn de pachtsommen te splitsen als volgt:

	1887.	1888.	1889.
Afdeeling Deli.	f 1 392 000	f 1 392 000	f 2 400 000 (Deli en Assahan en Batoe Bara samen)
Afdeelingen Assahan en Batoe Bara.	119 360	119 360	
Afdeeling Laboean Batoe.	12 000	12 000	12 000
„ Bengkalis.	121 260	121 260	189 960
Te zamen . . .	f 1 644 620	f 1 644 620	f 2 601 960

b) Onder de voor Riouw opgegeven sommen zijn begrepen: voor 1888 een bedrag van f 18 000, en voor 1889 een bedrag van f 24 000, ter zake van de uitbreiding, te rekenen van 1 April 1888, van 's Gouvernements pachtgebied tot de op den vasten wal van Sumatra gelegen onderhoorigheden der residentie Riouw, met uitzondering van Indragiri.

c) In de voor de residentie Menado opgegeven sommen deelt de afdeeling Gorontalo achtereenvolgens voor f 1572, f 1812 en f 2076.

d) Voor de hoofdplaats Amboina (met Kajeli op Boeroe) bedroeg de pachtsom in de opgegeven drie jaren achtereenvolgens f 14 400, f 19 812 en f 19 800, en voor het overig pachtgebied in de residentie Amboina, namelijk voor de Banda-eilanden, achtereenvolgens f 103 200, f 61 680 en f 48 600.

e) In de overige in het staatje genoemde gewesten voorzien de pachters zich van het benoodigde opium buiten tusschenkomst van het Gouvernement, uitgenomen die in Menado en Ternate. Hoeveel aan deze verstrekt werd, is echter niet opgegeven.

De hier uitgetrokken winst is berekend als volgt:

	1887. Verstrekte hoeveelheid ruw opium (in katti's).		Winst per katti.	Totale winst.	1888. Verstrekte hoeveelheid ruw opium (in katti's).		Winst per katti.	Totale winst.
Sumatra's Westkust	Levantsch. .	$3737^{3}/_{4}$	f 20,25	f 75 689,43^{5}	Levantsch. .	$3524^{1}/_{2}$	f 21,45	f 75 600,52^{5}
	Bengaalsch .	$2858^{3}/_{8}$	17,00	48 592,37^{5}	Bengaalsch .	$3470^{11}/_{32}$	19,10	66 283,56
		$6596^{1}/_{8}$		f 124 281,81		$6994^{27}/_{32}$		f 141 884,08^{5}
Benkoelen.	Bengaalsch .	160	17,00	2 720,00	Bengaalsch .	300	19,10	5 730,00
Palembang	Id.	$1870^{1}/_{2}$	17,00	31 798,50	Id.	$2082^{1}/_{2}$	19,10	39 775,75
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Id.	$320^{1}/_{2}$	17,00	5 448,50	Id.	360	19,10	6 876,00
	Lev. en Beng. te zamen. .	$8947^{1}/_{8}$		f 164 248,81	Lev. en Beng. te zamen . .	$9737^{11}/_{32}$		f 194 265,83

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **LL.**

N°. 38.

(Zie hoofdst. **M**, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST

DER

VERPACHTE MIDDELEN

(behalve de opiumpacht)

OP

JAVA EN MADURA,

OVER ELK DER JAREN 1887, 1888 EN 1889.

GEWESTEN.	RUND-, BUFFEL- EN PAARDENSLACHT.			DOBBELSPELEN.			VARKENSLACHT.			OVERVAARTEN.		
	1887.	1888.	1889.	1887.	1888.	1889.	1887.	1888.	1889.	1887.	1888.	1889. a)
Bantam . .	f 17 520	f 17 520	f 19 200	»	»	»	f 72	f 120	f 216	f 8 520	f 6 444	f 9 348
Batavia . .	57 480	62 520	62 640	f179 616	f183 780	f 83 460	29 889	29 880	34 800	»	»	»
Krawang. .	3 132	3 864	4 296	»	»	»	624	768	864	3 564	3 396	3 396
Preanger Regentschappen	»	»	»	»	»	»	1 104	1 212	1 257	6 090	7 473	7 774
Cheribon . .	20 052	20 508	29 448	»	»	»	2 850	2 292	2 280	2 338	2 235	2 220
Tagal . . .	23 112	22 200	27 480	»	»	»	1 344	1 452	1 632	4 500	5 196	6 492
Pekalongan .	24 000	22 800	22 800	»	»	»	900	792	792	948	1 332	1 680
Samarang .	97 200	108 000	108 000	41 100	33 600	41 880	5 532	4 920	4 560	5 460	5 160	3 600
Japara. . .	30 240	33 600	26 520	»	»	»	1 632	1 500	1 620	12 120	15 600	10 800
Rembang .	37 200	37 200	32 640	»	»	»	1 812	1 836	1 836	6 960	6 960	6 960
Soerabaija .	175 044	161 904	163 956	42 060	43 560	33 708	6 780	6 696	6 564	44 160	50 440	49 920
Pasoeroean .	98 820	82 920	84 792	»	»	»	1 680	1 332	1 332	»	»	»
Probolinggo .	45 600	48 000	45 600	»	»	»	144	144	300	»	»	»
Bezoeki . .	70 020	70 320	69 360	»	»	»	108	180	168	»	»	»
Banjoemas .	37 200	37 332	37 920	»	»	»	744	636	240	9 132	7 200	6 300
Bagelen . .	54 900	54 960	65 040	»	»	»	480	468	516	3 504	2 184	1 776
Kadoe . . .	60 612	60 660	65 400	»	»	»	1 572	1 416	1 620	2 424	2 460	1 992
Djokjokarta .	54 000	54 120	54 240	»	»	»	1 092	1 380	960	»	»	»
Soerakarta .	91 800	93 780	101 760	»	»	»	1 992	1 620	1 740	»	»	»
Madioen . .	39 720	40 500	42 240	»	»	»	564	492	372	3 720	3 720	4 200
Kediri . . .	46 800	50 640	50 640	»	»	»	1 476	1 380	1 440	2 772	3 372	5 172
Madura . .	123 840	113 400	121 260	»	»	»	24	39	27	3 960	4 080	3 960
TOTALEN.	f1 208 292	f1 196 748	f1 235 232	f262 776	f260 940	f159 048	f 62 406	f 60 555	f 65 136	f120 172	f127 252	f125 590

a) Voor 1889 werden 13 nieuw aangelegde overvaarten voor het eerst in pacht afgestaan, namelijk 2 in Bantam, 8 in Pekalongan, 1 in Soerabaija en 2 in Kediri. Een overvaart (in Bantam) kwam daarentegen te vervallen.

b) Voor 1887 waren in alle gewesten te zamen 381, voor 1888 382 en voor 1889 mede 382 pandhuizen toegestaan, waarvan er pachters hadden gevonden 370 voor het driejarig tijdvak 1886 t/m 1888, 2 voor 1887 en 1888 en 1 voor 1888, zoodat op ult. 1888 van de toen toegestane 382 pandhuizen, bij gemis aan gegadigden, 9 onverpacht waren moeten blijven. Voor den driejarigen pachttermijn 1889 t/m 1891 werden 5 pandhuizen nieuw ingesteld (4 in Soerabaija en 1 in Soerakarta), doch in Kediri een gelijk aantal ingetrokken. Het toegestaan getal bleef dus 382 bedragen, waarvan er 6 onverpacht zijn gebleven, namelijk 2 in Bantam, 1 in Batavia, 2 in Kadoe en 1 in Soerakarta. Van de 376 pandhuizen die bij de laatste verpachting gegadigden vonden, werd er 1 (dat in Krawang) voor slechts één jaar (1889) afgestaan; de 375 andere werden allen afgestaan voor het driejarig tijdvak 1889 t/m 1891. Over de verschillende gewesten waren de laatstelijk verpachte pandhuizen verdeeld als volgt:

Bantam	1	Cheribon	21	Rembang	30	Banjoemas	12	Madioen	20
Batavia	13	Tagal	25	Soerabaija	35	Bagelen	12	Kediri	30
Krawang	1	Pekalongan	9	Pasoeroean	21	Kadoe	19	Madura	10
Preanger Regentschappen	6	Samarang	29	Probolinggo	11	Djokjokarta	22		
		Japara	28	Bezoeki	7	Soerakarta	14	Totaal	376

VOGELNEST-KLIPPEN.			PANDHUIZEN. *b*)			ANDERE VERPACHTE KLEINE MIDDELEN.			TOTALEN.		
1887.	1888.	1889.	1887.	1888.	1889.	1887.	1888.	1889.	1887.	1888.	1889.
c) f 360	*c*) f 600	*c*) f 600	f 192	f 192	f 624	»	»	»	f 26 664	f 24 876	f 29 988
»	»	»	157 800	157 800	193 812	*d*) f 228 600 *e*) 25 440 *f*) 2 160 *g*) 864	*d*) f 228 600 *e*) 25 800 *f*) 2 160 *g*) 804	*d*) f 231 600 *e*) 18 000 *f*) 2 160 *g*) 900	681 840	691 344	627 372
»	»	»	36	36	36	*h*) 4 212	*h*) 4 212	*h*) 4 212	11 568	12 276	12 804
»	»	»	6 960	7 272	13 980	»	»	»	14 154	15 957	23 011
»	»	»	38 340	38 340	30 408	»	»	»	63 580	63 375	64 356
»	»	»	67 380	67 380	87 144	»	»	»	96 336	96 228	122 748
»	»	»	31 044	31 044	28 464	»	»	»	56 892	55 968	53 736
»	»	»	95 664	95 664	85 680	*g*) 30 360	*g*) 20 040	*g*) 25 440	275 316	267 384	269 160
»	»	»	54 600	54 600	33 960	»	»	»	98 592	105 300	72 900
c) 49 440	*c*) 90 000	*c*) 90 000	36 960	36 960	52 081	»	»	»	132 372	172 956	183 517
i) 62 568	*i*) 62 544	*i*) 66 336	205 608	205 608	251 304	*g*) 10 920	*g*) 12 360	*g*) 13 800	547 140	543 112	585 588
»	»	»	59 640	59 640	52 272	»	»	»	160 140	143 892	138 396
j) 720	*j*) 720	*j*) 1 092	17 772	17 772	19 776	»	»	»	64 236	66 636	66 768
k) 6 732	*k*) 5 712	*k*) 4 500	3 360	3 360	3 120	»	»	»	80 220	79 572	77 148
»	»	»	5 100	5 100	3 300	»	»	»	52 176	50 268	47 760
»	»	»	8 400	8 400	8 592	»	»	»	67 284	66 012	75 924
»	»	»	33 558	33 558	28 200	»	»	»	98 166	98 094	97 212
»	»	»	25 596	25 596	24 168	»	»	»	80 688	81 096	79 368
»	»	»	20 844	20 844	18 120	»	»	»	114 636	116 244	121 620
»	»	»	18 600	18 600	30 150	»	»	»	62 604	63 312	76 962
»	»	»	56 040	56 040	79 932	»	»	»	107 088	111 432	137 184
l) 18 840	*l*) 18 840	*l*) 30 000	21 720	21 720	15 720	»	»	»	168 384	158 079	170 967
f 138 660	f 178 416	f 192 528	f 965 214	f 965 526	f 1 060 843	f 302 556	f 293 976	f 296 112	f 3 060 076	f 3 083 413	f 3 134 489

c) Afgestaan voor 1885 t/m 1887 en voor 1888 t/m 1890.

d) Tabak (met inbegrip van de pacht in Bantam en Krawang), afgestaan voor 1886 t/m 1888 en voor 1889 t/m 1891.

e) Waijang.

f) Kleine eilanden (pacht van het recht op de zeevoortbrengselen bij de Duizend-eilanden en Alkmaar en op het aldaar groeiende hout).

g) Heffing van schutgelden aan 's lands sluizen te Tangkee (Batavia), Samarang, Melirip en Gedek (de beide laatsten in Soerabaija).

h). Bosschen.

i) De pacht der vogelnestklippen in de afdeelingen Grissee en Sidajoe is afgestaan voor 1886 t/m 1888 tegen f 62 520 's jaars en voor 1889 t/m 1891 tegen f 66 300 's jaars; die op Bawean telkens voor één jaar, respectievelijk tegen f 48, f 24 en f 36.

j) Afgestaan voor 1886 t/m 1888 en voor 1889 t/m 1891.

k) In de afdeeling Banjoewangi is de pacht afgestaan voor 1886 t/m 1888 tegen f 2112 's jaars en voor 1889 t/m 1891 tegen f 900 's jaars; in het overig gedeelte van het gewest voor 1885 t/m 1887 tegen f 4620 's jaars en voor 1888 t/m 1890 tegen f 3600 's jaars.

l) De klippen in Sumanap zijn afgestaan voor 1887 t/m 1889 tegen f 2880 's jaars, die in Pamakassan en in het voormalig panembahanschap Bangkallan voor 1886 t/m 1888 tegen respectievelijk f 5760 en f 10 200 's jaars en voor 1889 t/m 1891 gezamenlijk tegen f 27 120.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE MM.

N°. 39.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST der VERPACHTE MIDDELEN op de BUITENBEZITTINGEN (uitgenomen de opiumpacht).

Sumatra's Westkust.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen *a*)	f 12 840	f 15 012	f 15 012
Arak en andere sterke dranken	48 000	61 092	63 000
Varkenslacht *a*)	2 760	2 916	2 916
Pandhuizen *a*)	23 052	30 672	30 672
Gezamenlijke kleine middelen op de Batoe-eilanden	732	480	432
Totaal	f 87 384	f 110 172	f 112 032

a) Afgestaan achtereenvolgens voor 1887 en voor 1888 t/m 1890.

Benkoelen.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen	f 144	f 168	f 588
Arak en andere sterke dranken	252	252	276
Rundslacht	1 140	864	852
Pandhuizen	1 812	2 160	2 220
Totaal	f 3 348	f 3 444	f 3 936

Palembang.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen	f 12 600	f 17 100	f 19 848
Arak en andere sterke dranken	3 060	3 000	2 904
Overvaarten	6 348	6 732	6 312
Pandhuizen	4 908	7 296	8 712
Totaal	f 26 916	f 34 128	f 37 776

Oostkust van Sumatra. *b*)

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen	f 432 448	f 432 448	f 547 920
Arak en andere sterke dranken	151 964	151 964	260 520
Varkensslacht	14 370	14 370	25 116
Zout	8 412	8 412	14 400
Sago, getah en was	10 800	10 800	26 640
Houtzagerijen	360	360	132
Pandhuizen	*c*) 44 954	*c*) 44 954	*c*) 41 712
Totaal *d*).	f 663 308	f 663 308	f 916 440

b) In dit gewest zijn de verschillende middelen achtereenvolgens afgestaan voor 1886 t/m 1888 en voor 1889 t/m 1891.

c) Hieronder voor de pandhuizen in het landschap Deli in 1887 en in 1888 telkens f 44 676 en in 1889 f 41 280.

d) Voor elk der jaren 1887 en 1888 was de opbrengst over de verschillende landschappen, voor zoover afzonderlijk genoemd, verdeeld als volgt:

Bengkalis, Siak, Poeloe Lawan en Assahan met Koealoe-Leidong	f 60 942
Deli	400 836
Serdang	39 360
Langkat	155 340
Batoe Bara met Tandjong, Si Paré Paré en Pagoerawan	6 830
Totaal	f 663 308

Voor 1889 werden verscheidene middelen slechts in twee perceelen afgestaan, namelijk afzonderlijk voor de afdeeling Bengkalis en afzonderlijk voor de gezamenlijke overige afdeelingen. De opbrengst bedroeg voor Bengkalis . . . f 53 988
Deli, enz. . . . 862 452
Totaal . . . f 916 440

Atjeh.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen *e*).	f 16 800	f 30 000	f 30 000
Varkenslacht	2 880	1 800	3 720
Arak en andere sterke dranken *f*)	30 000	30 000	27 600
Pandhuizen	9 600	6 600	18 120
Totaal	f 59 280	f 68 400	f 79 440

e) Afgestaan achtereenvolgens voor 1887 en voor 1888 t/m 1890.

f) Afgestaan achtereenvolgens voor 1886 t/m 1888 en voor 1889.

Riouw.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen. . . .	f 92 580	*g*) f 99 180	*g*) f 100 740
Arak en andere sterke dranken	53 160	*h*) 62 190	*h*) 64 812
Varkenslacht . . .	34 440	*i*) 32 430	*i*) 34 524
Peper	78 852	76 824	70 884
Totaal . .	f 259 032	f 270 624	f 270 960

g) Onder deze bedragen van f 99 180 en f 100 740 zijn respectievelijk begrepen f 360 wegens pachtsom over de maanden April t/m December 1888, en f 120 wegens pachtsom over het geheele jaar 1889 ter zake van de uitbreiding van 's Gouvernements pachtgebied tot de op den vasten wal van Sumatra gelegen Riouwsche onderhoorigheden, Indragiri uitgezonderd.

h) Ter zake van de pacht in de landschappen, bedoeld in de voorgaande noot, is onder de opbrengst van 1888 begrepen f 270, en onder die van 1889 f 12.

i) Als boven respectievelijk f 270 en f 60.

Banka.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen . . .	f 16 910	f 14 361	f 18 000
Arak en andere sterke dranken	12 110	12 009	15 864
Pandhuizen	6 828	5 711	6 840
Totaal . .	f 35 848	f 32 081	f 40 704

Billiton.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen. . . .	f 12 130	f 21 720	f 17 640
Arak en andere sterke dranken.	10 370	11 022	12 000
Varkenslacht. . . .	6 900	7 704	8 400
Pandhuizen	8 856	8 082	7 572
Totaal. .	f 38 256	f 48 528	f 45 612

Westerafdeeling van Borneo.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen *k*). . .	f 29 796	f 23 628	f 20 772
Arak en andere sterke dranken *k*) . . .	19 416	20 520	19 836
Varkenslacht *k*) . .	29 760	31 440	31 728
Goudmijnen *l*) . . .	8 028	7 152	7 248
Pandhuizen	2 292	2 958	1 560
Gezamenlijke kleine middelen *m*) . . .	49 656	49 056	41 244
Totaal *n*). .	f 138 948	f 134 754	f 122 388

k) De opgegeven sommen hebben alleen betrekking op de afdeeling Pontianak en sommige streken der afdeeling Montrado. De pachten der dobbelspelen, sterke dranken en varkenslacht worden elders in het gewest gezamenlijk of met nog andere middelen vereenigd verpacht.

l) Het middel der goudmijnen is alleen in de afdeeling Sambas en in eenige streken der afdeelingen Pontianak en Montrado afzonderlijk verpacht. Elders wordt het gezamenlijk met andere middelen afgestaan.

m) Voor zoover niet afzonderlijk verpacht.

n) Over de verschillende afdeelingen (de afdeeling Mandhor werd met 1 Januari 1888 opgeheven en bij andere afdeelingen ingesmolten) waren de pachtsommen verdeeld als volgt:

	1887.	1888.	1889.
Pontianak	f 64 896	f 68 730	f 65 484
Sambas	12 156	8 244	5 736
Montrado	44 316	44 988	41 184
Sintang	10 284	12 792	9 984
Mandhor	7 296	"	"
Totaal. .	f 138 948	f 134 754	f 122 388

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Goudmijnen *o*) . . .	f 900	f 1 372,50	f 1 080
Gezamenlijke kleine middelen *p*) . . .	18 852	16 332,00	18 756
Totaal. .	f 19 752	f 17 704,50	f 19 836

o) De pacht betreft het recht tot het afgeven van licentiën aan goudgravers in het landschap Tanahlaut en tot het heffen van eene belasting van $^1/_{10}$ der verkregen productie. Voor 1887, 1888 en 1889 is zij afgestaan voor 10, $15^1/_4$ en 12 thails zuiver Pleiarisch stofgoud (gesteld op f 90 de thail), onder beding dat het Gouvernement het recht heeft concessie te verleenen tot het ontginnen van goud, voor zoover dat mocht worden aangetroffen in diamanthoudende gronden.

p) De hierbedoelde middelen zijn de dobbelspelen, sterke dranken, varkenslacht, overvaarten en pandhuizen.

Celebes en onderhoorigheden.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen *q*). . .	f 38 100	f 37 000	f 37 800
Arak en andere sterke dranken *q*) . . .	12 200	13 500	14 700
Rundslacht *q*) . . .	2 350	3 300	4 440
Varkenslacht *q*) . .	4 000	3 700	3 720
Vischmarkten . . .	9 920	10 580	10 260
Vischvijvers *r*) . . .	60	60	»
Sirih	8 000	11 900	12 120
Overvaarten *s*) . . .	314	214	297
Pandhuizen *t*) . . .	1 960	3 770	3 740
Gezamenlijke kleine middelen *u*) . . .	58 305	50 800	75 005
Totaal. .	f 135 209	f 134 824	f 162 082

q) Deze middelen worden alleen voor Makasser en Tello afzonderlijk verpacht.

r) Sedert 1 Januari 1889 wordt dit middel niet meer in pacht, doch in huur afgestaan. (Verg. Indisch Staatsblad 1888, n°. 124.)

s) De overvaarten in de afdeeling Noorderdistricten zijn afgestaan voor 1887 t/m 1889 tegen f 69 's jaars; die te Tello voor 1887, 1888 en 1889 achtereenvolgens voor f 245, f 130 en f 120, en die in de onderafdeeling Balangnipa (afdeeling Oosterdistricten), welke in 1887 onverpacht bleven, voor 1888 tegen f 15, en voor 1889 t/m 1891 tegen f 108 's jaars.

t) De pandhuizen in de afdeeling Makasser en Tello zijn voor 1888 t/m 1890 afgestaan. In de afdeeling Noorderdistricten waren zij afgestaan voor 1885 t/m 1887; voor 1888 werden twee van de vier pandhuizen dier afdeeling in pacht afgestaan van 1 Maart af tegen f 10 en f 2 's maands; voor 1889 zijn er 3 pandhuizen afgestaan: twee van 1 Januari af voor f 60 en f 10 's jaars, een derde voor f 2 's maands van 1 Maart af.

u) Voor zoover niet afzonderlijk verpacht. De gezamenlijke kleine middelen te Tontoli zijn achtereenvolgens afgestaan voor 1885 t/m 1887 en voor 1888 t/m 1890.

Menado.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Dobbelspelen. . . .	f 2 784	f 2 640	f 7 224
Arak en andere sterke dranken . . . . / Saguweer.	2 700	2 412	8 112
Totaal. .	f 5 484	f 5 052	f 15 336

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Amboina.			
Gedistilleerd. Afdeeling Banda .	f 10 860	f 10 800	f 12 000
Gedistilleerd. Elders in het gewest v)	32 997	28 359	27 600
Saguweer. Afdeeling Banda .	1 800	1 560	1 092
Saguweer. Elders in het gewest.	19 260	17 412	15 900
Totaal. .	f 64 917	f 58 131	f 56 592

v) In vijf afdeelingen (Kei, Wammer, Watoelei, Babber-Loeang-Sermatta en Letti-Moa-Leikor-Kisser-Roma) is de pacht van het gedistilleerd laatstelijk afgestaan voor 1888 t/m 1890.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Ternate.			
Arak en andere sterke dranken	f 900	f 1 410	f 2 100
Rundslacht . . . . / Varkenslacht . . .	900	795	425
Saguweer.	570	300	510
Totaal. .	f 2 370	f 2 505	f 3 035

MIDDELEN.	1887	1888.	1889.
Timor.			
Dobbelspelen. . . .	f 648	f 624	f 480
Arak en andere sterke dranken	1 404	3 024	4 788
Rundslacht . . . . / Varkenslacht . . .	420	804	2 052
Totaal. .	f 2 472	f 4 452	f 7 320

MIDDELEN.	1887	1888.	1889.
Bali en Lombok.			
Slachten van rundvee, buffels en paarden.	f 4 968	f 4 440	f 3 072
Overvaarten	1 248	1 212	924
Totaal. .	f 6 216	f 5 652	f 3 996

RECAPITULATIE.

MIDDELEN.	1887.	1888.	1889.
Totaal van elk middel. (voor zoover niet sommige vereenigd verpacht worden).			
Dobbelspelen	f 667 780	f 693 881,00	f 816 024
Arak en andere sterke dranken w). . . .	x) 389 393	x) 411 554,00	x) 536 112
Saguweer ij).	21 630	19 272,00	17 502
Peper	78 852	76 824,00	70 884
Rundslacht z)	9 778	10 203,00	10 841
Varkenslacht aa)	95 110	94 360,00	110 124
Vischmarkten	9 920	10 580,00	10 260
Vischvijvers	60	60,00	»
Sirih	8 000	11 900,00	12 120
Overvaarten	7 910	8 158,00	7 533
Goudmijnen	8 928	8 524,50	8 328
Zout	8 412	8 412,00	14 400
Sago, was en getah.	10 800	10 800,00	26 640
Houtzagerijen	360	360,00	132
Pandhuizen bb).	104 262	112 203,00	121 148
Gezamenlijke kleine middelen	127 545	116 668,00	135 437
Totaal	f 1 548 740	f 1 593 759,50	f 1 897 485

w) Voor Menado betreft deze post ook de saguweer.

x) Hieronder de opbrengst der pacht van het gedistilleerd in de residentie Menado.

ij) Zonder de opbrengst in Menado (zie noot w).

z) Voor Ternate en Timor betreft deze pacht ook de varkenslacht en voor Bali en Lombok tevens de buffel- en paardenslacht.

aa) Zonder de varkenslacht in Ternate en Timor (zie de voorgaande noot).

bb) Het aantal in pacht afgestane pandhuizen bedroeg voor 1889:

Sumatra's Westkust . . .	16	Billiton	5
Benkoelen	3	Westerafdeeling van Borneo.	7
Palembang (met Djambi). .	11	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	9
Oostkust van Sumatra . .	18	Celebes en onderhoorigheden	8
Atjeh.	3		89
Banka	9		

Onverpacht bleven nog 13 pandhuizen, namelijk 3 in Palembang en 10 op Celebes.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **NN.**

N°. 40.

(Zie hoofdst. **M**, afd. 1, § 4, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de opbrengst in 1888 van eenige NIET VERPACHTE MIDDELEN onder beheer van het DEPARTEMENT VAN FINANCIËN.

I. IN- EN UITVOERRECHTEN EN ACCIJNZEN.

1°. In- en uitvoerrechten en pakhuishuur.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere opbrengst (na aftrekking van de gewone terugbetalingen).
Bantam	Anjer	f 58
Idem	Bantam	2
Batavia	Batavia	1 984 488
Krawang	Pamanoekan	3 379
Cheribon	Cheribon	278 869
Idem	Indramaijoe	4 741
Tagal	Tagal	60 011
Pekalongan	Pekalongan	13 986
Samarang	Samarang	1 845 388
Japara	Joana	907
Rembang	Rembang	6 477
Soerabaija	Soerabaija	2 194 288
Idem	Grissee	4 036
Idem	Bawean	301
Pasoeroean	Pasoeroean	96 930
Probolinggo	Probolinggo	33 358
Bezoeki	Bezoeki	2 305
Idem	Panaroekan	59 366
Idem	Banjoewangi	3 560
Banjoemas	Tjilatjap	28 091
Madura	Sumanap	597
Idem	Boender	6 555
Idem	Kangean (Paliat)	1 662
Idem	Sapoedi	172
Idem	Sampang	3 257
	Te zamen	f 6 632 784

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere opbrengst (na aftrekking van de gewone terugbetalingen).
Sumatra's Westkust	Padang	f 511 445
Idem	Priaman	6
Idem	Aijer Bangis	271
Idem	Natal	4 178
Idem	Siboga	32 774
Idem	Baros	7 759
Idem	Singkel	7 921
Idem	Goenoeng Sitoli	1 664
Benkoelen	Benkoelen	505
Lampongsche Districten	Telok Betong	929
Idem	Kalianda	7
Idem	Menggala	96
Palembang	Palembang	137 642
Idem	Moeara Kompeh	42 127
Oostkust van Sumatra	Siak Sri Indrapoera	22 001
Idem	Poeloe Lawan	6 043
Idem	Laboean Bilih (Panei)	5 105
Idem	Soengei Djawi Djawi (Bila)	7 621
Idem	Tandjong Balei (Asahan)	32 876
Idem	Pebaoengan (Serdang)	9 632
Idem	Rantau Pandjang (id.)	20 045
Idem	Laboean Deli (Deli)	363 174
	Transporteeren	f 1 213 821

a) De niet genoemde kantoren hadden geen ontvangsten aan te wijzen.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere ontvangst (na aftrekking van de gewone terugbetalingen)
	Per transport	f 1 213 821
Oostkust van Sumatra	Tanah Poetih. . .	7 109
Idem	Koealoe.	6 324
Idem	Batoe Bara . . .	15 252
Idem	Soengei Gamboes (mede in Batoe Bara)	13
Idem	Tandjong	2 304
Idem	Si Paré Paré . . .	302
Idem	Pagoerawan . . .	8 053
Idem	Bandar Chalipah (Padang).	9 999
Idem	Tandjong Bringin (Bedagei). . . .	18 043
Idem	Tandjong Poera (Langkat) . . .	48 656
Idem	Tamiang	9 964
Banka.	Muntok.	40 353
Billiton	Tandjong Pandan .	57 368
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak	64 434
Idem	Pamangkat . . .	6 050
Idem	Singkawang . . .	12 664
Idem	Soekadana	770
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin. . .	61 521
Idem	Sampit	748
	Te zamen	f 1 583 748

2°. Accijns op inlandsch gedistilleerd.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere ontvangst
Batavia	Batavia	f 67 526
Cheribon	Cheribon	4 453
Tagal	Tagal	9 355
Samarang	Samarang	1 309
Rembang.	Rembang	7
Soerabaija	Soerabaija	13 989
Pasoeroean	Pasoeroean. . . .	148
Probolinggo. . . .	Kraksaän	391
Bagelen	Keboemen	752
Idem	Poerworedjo . . .	260
Soerakarta	Soerakarta. . . .	3 650
Kediri.	Blitar	6
Madioen	Madioen.	1
	Te zamen	f 101 847

3°. Accijns op tabak.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere ontvangst
Cheribon	Cheribon	f 317
Idem	Indramaijoe . . .	3 210
Tagal	Tagal	657
Pekalongan. . . .	Pekalongan . . .	82 417
Samarang	Samarang	6 952
Japara.	Joana	236
Rembang	Rembang	109
Idem	Toeban	4 116
Soerabaija	Soerabaija	10 553
Idem	Grissee	1 408
Idem	Bawean.	10
Madura	Sumanap	3
	Te zamen	f 109 988

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere ontvangst (na aftrekking van de gewone terugbetalingen).
Westerafdeeling van Borneo	Pontianak	f 5 645
Idem	Pamangkat . . .	821
Idem	Singkawang . . .	2 151
Idem	Soekadana	66
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Bandjermasin . . .	23
	Te zamen	f 8 706

4°. Accijns op petroleum.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere ontvangst
Batavia	Batavia	f 160 588
Cheribon	Cheribon	75 926
Idem	Indramaijoe . . .	32 491
Tagal	Tagal	54 091
Pekalongan . . .	Pekalongan . . .	12 655
Samarang	Samarang	233 322
Japara	Joana	6 171
Rembang	Rembang	44 229
Soerabaija	Soerabaija	499 267
Idem	Bawean	6
Pasoeroean. . . .	Pasoeroean. . . .	9 902
Probolinggo . . .	Probolinggo . . .	26 843
Banjoemas	Tjilatjap	15 428
Madura	Sampang	16
	Te zamen	f 1 170 935

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere ontvangst
Sumatra's Westkust	Padang	f 71 087
Idem	Siboga	80
Idem	Baros.	74
Idem	Singkel	102
Idem	Goenoeng Sitoli . .	17
Palembang . . .	Palembang. . . .	22 979
Banka	Muntok.	392
Billiton	Tandjong Pandan .	839
Westerafdeeling van Borneo	Pontianak	8 081
Idem	Pamangkat . . .	1 040
Idem	Singkawang . . .	1 224
Idem	Soekadana	87
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Bandjermasin . . .	8 612
	Te zamen	f 114 614

II. PERSONEELE BELASTING (voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden en voor vreemde oosterlingen).

GEWESTEN.	1887. *a)*				1888.			
	Aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	Aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.
Java en Madura.								
Bantam	f 2 944,11^{5}	f 245,89	f 2 698,22^{5}	»	f 2 996,81	f 323,69	f 2 673,12	»
Batavia	206 481,46^{5}	12 275,06^{5}	194 206,40	f 2 890,79	206 553,05	12 363,71	194 189,34	f 2 044,52
Krawang	4 828,82	221,55	4 607,27	»	4 011,72	142,90	3 868,82	11,20
Preanger Regentschappen	19 737,17^{5}	2 057,75^{5}	17 679,42	97,19^{5}	16 455,52	849 45^{5}	15 606,06^{5}	67,59
Cheribon	25 718,55	1 061,31^{5}	24 657,23^{5}	»	22 559,06	572,46	21 986,60	»
Tagal	16 944,52	790,65^{5}	16 153,86^{5}	7,80	16 603,94	720,85	15 883,09	»
Pekalongan	17 091,81^{5}	900,98	16 190,83^{5}	65,70^{5}	14 948,29	536,47	14 411,82	5,27
Samarang	88 023,03	5 918,37	82 104,66	331,75	88 041,51^{5}	6 570,69	81 470,82^{5}	1 295,44
Japara	16 756,49	584,96^{5}	16 171,52^{5}	8,76	14 860,57^{5}	285,24	14 575,33^{5}	»
Rembang	20 356,93^{5}	369,62	19 987,31^{5}	»	19 169,22	421,63^{5}	18 747,58^{5}	30,32
Soerabaija	134 314,29	7 749,68	126 564,61	838,01	133 240,85	8 076,73^{5}	125 164,11^{5}	832,71
Pasoeroean	33 512,88	1 937,36^{5}	31 575,51^{5}	331,15^{5}	31 825,67^{5}	1 783,84^{5}	30 041,83	150,53
Probolinggo	14 898,38^{5}	912,97^{5}	13 985,41	26,76^{5}	15 378,43	712,43	14 666,00	80,19
Bezoeki	15 015,82^{5}	476,39	14 539,43^{5}	52,82	16 304,49	744,41	15 560,08	7,40
Banjoemas	9 762,74^{5}	415,50^{5}	9 347,24	21,59	9 604,72	628,86^{5}	8 975,85^{5}	51,60
Bagelen	7 241,18^{5}	568,42^{5}	6 672,76	»	7 825,74	626,38^{5}	7 199,35^{5}	8,38^{5}
Kadoe	12 315,82^{5}	939,31	11 376,51^{5}	124,79	12 425,82^{5}	651,98^{5}	11 773,84	137,41^{5}
Djokjokarta	13 374,48	417,72^{5}	12 956,75^{5}	»	12 394,55	358,94^{5}	12 035,60^{5}	»
Soerakarta	24 493,22	1 316,53	23 176,69	15.60	24 117,93	1 135,52	22 982,41	19,44
Madioen	14 504,57^{5}	967,12	13 537,45^{5}	19,49	14 165,12^{5}	976,78^{5}	13 188,34	92,09
Kediri	23 055,37^{5}	424,15	22 631,22^{5}	»	22 562,13	580,94	21 981,19	563,42
Madura	12 402,09	332,54^{5}	12 069,54^{5}	»	11 968,38^{5}	320,45^{5}	11 647,93	»
Te zamen	f 733 773,79	f 40 883,88^{5}	f 692 889,90^{5}	f 4 832,22	f 718 013,55	f 39 384,40	f 678 629,15	f 5 347,52
Buitenbezittingen.								
Sumatra's Westk.: Padangsche Benedenlanden	f 20 335,65^{5}	f 1 953,11	f 18 382,54^{5}	f 89,89^{5}	f 20 821,28^{5}	f 1 430,15	f 19 391,13^{5}	f 52,88
Sumatra's Westk.: Padangsche Bovenlanden	6 469,33	1 066,78	5 402,55	»	7 174,83^{5}	754,04^{5}	6 420,79	»
Sumatra's Westk.: Tapanoli	3 614,08	343,22	3 270,86	»	3 691,02^{5}	240,53	3 450,49^{5}	»
Benkoelen	3 587,94	99,95	3 487,99	»	3 321,29^{5}	170,65	3 150,64^{5}	56,24
Lampongsche Districten	1 230,16^{5}	47,00	1 183,16^{5}	»	1 414,78^{5}	94,95	1 319,83^{5}	»
Palembang	7 910,64	848,27	7 062,37	»	7 999,18	646,48	7 352,70	8,00
Oostkust van Sumatra	31 067,34^{5}	118,60	30 948,74^{5}	»	45 855,48^{5}	284,31	45 571,17^{5}	57,80
Riouw *b)*	1 507,00^{5}	128,57^{5}	1 378,43	»	1 328,65^{5}	114,00	1 214,65^{5}	1,60
Banka	5 393,04^{5}	209,43	5 183,61^{5}	»	5 262,29^{5}	204,75	5 057,54^{5}	16,80^{5}
Billiton	3 638,20	158,26	3 479,94	»	3 726,97	84,15	3 642,82	»
Westerafdeeling van Borneo *b)*	3 444,33^{5}	500,31	2 944,02^{5}	11,60	3 619,49	493,62^{5}	3 125,86^{5}	5,68^{5}
Zuider- en Oosterafd. v. Borneo *b)*	4 449,49^{5}	450,35	3 999,14^{5}	17,30	4 164,53	326,20	3 838,33	26,10
Celebes en onderhoorigheden	26 265,73^{5}	2 043,26	24 222,47^{5}	434,02	25 421,12^{5}	1 926,62	23 494,50^{5}	136,78^{5}
Menado	8 283,92^{5}	377,64^{5}	7 906,28	225,62	8 678,69^{5}	595,49^{5}	8 083,20	37,20
Amboina	12 677,86^{5}	720 24^{5}	11 957,62	148,13^{5}	12 814,45^{5}	704,03^{5}	12 110,42	28,36^{5}
Ternate	2 568,55^{5}	92,07^{5}	2 476,48	4,80	2 394,57	113,47^{5}	2 281,09^{5}	17,56
Timor	3 238,63	66,86^{5}	3 171,76^{5}	»	3 160,38^{5}	164,55	2 995,83^{5}	»
Bali en Lombok	2 483,51^{5}	»	2 483,51^{5}	»	2 720,09^{5}	»	2 720,09^{5}	»
Te zamen	f 148 165,46	f 9 223,94^{5}	f 138 941,51^{5}	f 931,37	f 163 569,15^{5}	f 8 348,01^{5}	f 155,221,14	f 445,02

a) Sommige van de in 't vorig verslag (bijlage UU) voorkomende cijfers over 1887 zijn verbeterd.
b) In de gewesten Riouw, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo zijn de vreemde oosterlingen niet aan de personeele belasting onderworpen. In Atjeh en onderhoorigheden werkt deze belasting in het geheel niet.

III. PATENTRECHT (voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden).

GEWESTEN.	1887. a)			1888.		
	Aanslag.	Verminde-ring in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Aanslag.	Verminde-ring in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.
JAVA EN MADURA.						
Bantam	f 1 108,39^5	f 125,71	f 982,68^5	f 1 333,65^5	f 110.37^5	f 1 223,28
Batavia	228 346,67^5	5 572,05	222 774,62^5	238 779,91	2 589,69	236 190,22
Krawang	1 822,90	109,00	1 713,90	1 959,80	50,00	1 909,80
Preanger Regentschappen	15 866.77^5	900,60^5	14 966,17	13 979,60	659,66	13 319,94
Cheribon	10 537,99	811,97	9 726,02	10 164,63	486,80	9 677,83
Tagal	10 967,54	487,84	10 479,70	9 741,48	550 04	9 191,44
Pekalongan	6 519,78^5	777,03	5 742,75^5	6 558.98^5	280,98^5	6 278,00
Samarang	53 267,66	2 112,44	51 155,22	60 030,91	3 497,39^5	56 533.51^5
Japara	10 995,68	399,41	10 596,27	12 571,10^5	1 212.97	11 358,13^5
Rembang	2 462.62	221,05	2 241.57	2 485,95^5	167,93^5	2 318,02
Soerabaija	77 588.05	3 024,07^5	74 563,97^5	96 814,53	4 610,25^5	92 204,27^5
Pasoeroean	17 528,38^5	1 021,31	16 507,07^5	19 962,25	680,18^5	19 282,06^5
Probolinggo	17 034,86	452,77^5	16 582,08^5	16 938,55	263,80^5	16 674,74^5
Bezoeki	27 650,00	442,47	27 207,53	29 196,07^5	378.06	28 818,01^5
Banjoemas	3 528,60	101,57	3 427,03	3 734,89	81,09	3 653,80
Bagelen	1 681,16^5	163,34	1 517,82^5	1 529,94	38,06	1 491,88
Kadoe	1 722,60	135,76^5	1 586,83^5	1 463,73	117,34	1 346,39
Djokjokarta	33 115,69	257,76^5	32 857,92^5	35 176,25	509,00^5	34 667,24^5
Soerakarta	30 824,13	1 322,74	29 501,39	30 6[illegible]3,17^5	781,99^5	29 911,18
Madioen	4 378,47^5	709,41^5	3 669,06	4 625,04	586,77^5	4 038,26^5
Kediri	15 803,69^5	424,88	15 378,81^5	20 976,12^5	1 032,42	19 943,70^5
Madura	824,20	31,41	792,79	878,00	23,83^5	854,16^5
Te zamen.	f 573 575,87	f 19 604,62	f 553 971,25	f 619 594,58^5	f 18 708,67^5	f 600 885,91
BUITENBEZITTINGEN.						
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	f 9 161,23^5	f 212,21	f 8 949,02^5	f 10 343,33^5	f 100,08^5	f 10 243,25
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	1 852,78^5	155,68	1 697,10^5	2 001,49	92,92	1 908,57
Sumatra's Westkust. Tapanoli	265,00	»	265,00	304,08	7,08	297,00
Benkoelen	284,60	13,35	271,25	238,83^5	7,41^5	231,42
Lampongsche Districten	348,80	»	348,80	259,40	14,40	245,00
Palembang	1 610,35	99,24	1 511,11	1 803,10	185,52	1 617,58
Oostkust van Sumatra	136 205,09	523,19	135 681,90	160 170,94	951,19^5	159 219,74^5
Atjeh en onderhoorigheden	3 479,00	473,33	3 005,67	3 472,92	206,14^5	3 266,77^5
Riouw	234,08^5	33,25^5	200,83	209,92	2,91^5	207,00^5
Banka	161,41^5	7,50	153,91^5	186,12	2,33	183,79
Billiton	2 826,45	296,46^5	2 529,98^5	2 895,68	197,37	2 698,31
Westerafdeeling van Borneo	717,74	49,92^5	667,81^5	755,70^5	67,09	688,61^5
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1 282,44	65,93	1 216,51	1 561,78	50,05	1 511,73
Celebes en onderhoorigheden	8 000,98	222,23	7 778,75	7 638,61^5	368,37	7 270,24^5
Menado	2 879,77	98,78	2 780,99	2 925,46^5	106,96	2 818,50^5
Amboina	5 566,03^5	60,51^5	5 505,52	5 023,34^5	134,02	4 889,32^5
Ternate	1 300,72	3,60	1 297,12	1 320,80	121,28	1 199,52
Timor	469,00	1,50	467,5[illegible]	311,75	2,66^5	309,08^5
Bali en Lombok	421,50	»	421,50	394,00	»	394,00
Te zamen.	f 177 066,99^5	f 2 316,70	f 174 750,29^5	f 201 817,28	f 2 617,81	f 199 199,47

a) Sommige van de in 't vorig verslag (bijlage UU) voorkomende cijfers over 1887 zijn verbeterd.

IV. VERPONDINGSBELASTING op en buiten Java en BELASTING VAN DE SPECERIJPERKEN op de Banda-eilanden.

GEWESTEN.	1887. *a)*				1888.			
	Aanslag wegens onroerende goederen bezeten			Te zamen.	Aanslag wegens onroerende goederen bezeten			Te zamen.
	in eigendom.	met recht van opstal.	in erfpacht of vruchtgebruik.		in eigendom.	met recht van opstal.	in erfpacht of vruchtgebruik.	
Java en Madura.								
Bantam	f 9 304,57^{5}	f 87,75	f 1 171,50	f 10 563,82^{5}	f 9 341,32^{5}	f 87,75	f 951,00	f 10 380,07^{5}
Batavia, afd. Buitenzorg	*b)* †	†	†	159 556,24^{5}	155 700,72	30,00	»	155 730,72
Batavia, overige afdeel.	†	†	†	395 780,91^{5}	†	†	†	388 080,48
Krawang	26 665,68^{5}	172,12^{5}	675,00	27 512,81	26 630,43^{5}	172,12^{5}	672,00	27 474,56
Preanger Regentschappen	12 577,49^{5}	784,12^{5}	30 217,87^{5}	43 579,49^{5}	12 373,87	638,62^{5}	17 846,25	30 858,74^{5}
Cheribon	67 617,01^{5}	720,60	1 395,00	69 732,61^{5}	63 872,43^{5}	725,10	1 215,00	65 812,53^{5}
Tagal	31 392,75	76,50	85,50	31 554,75	32 739,60	198,00	»	32 937,60
Pekalongan	21 349,80	207,75	4 288,20	25 845,75	21 635,02^{5}	192,75	3 707,25	25 535,02^{5}
Samarang	175 994,52	7 282,00^{5}	6 931,36^{5}	190 207,89	176 548,90^{5}	7 221,10^{5}	5 101,36^{5}	188 871,37^{5}
Japara	24 522,30	1 036,12^{5}	390,00	25 948,42^{5}	23 754,07^{5}	976,12^{5}	232,50	24 962,70
Rembang	21 944,62^{5}	544,50	»	22 489,12^{5}	22 144,50	577,50	»	22 722,00
Soerabaija	242 341,50	7 710,00	4 185,00	254 236,50	242 867,92^{5}	7 753,50	547,50	251 168,92^{5}
Pasoeroean	50 683,80	5 504,02^{5}	52 130,62^{5}	108 318,45	49 291,35	5 542,57^{5}	36 521,25	91 355,17^{5}
Probolinggo	25 593,52	775,50	5 690,62^{5}	32 059,64^{5}	24 766,27	728,25	4 687,50	30 182,02
Bezoeki	16 679,03	3 898,86^{5}	1 596,00	22 173,89^{5}	16 012,60	4 300,72^{5}	150,00	20 463,32^{5}
Banjoemas	5 435,89	220,20	75,75	5 731,84	5 645,89	235,95	75,75	5 957,59
Bagelen	6 838,50	105,75	1 698,75	8 643,00	7 054,50	82,50	1 572,00	8 709,00
Kadoe	11 887,87	3 180,37^{5}	2 018,25	17 086,49^{5}	12 034,16	3 155,47^{5}	1 655,25	16 844,88^{5}
Madioen	13 422,87	489,00	6 488,25	20 400,12	13 647,72	570,37^{5}	5 226,75	19 444,84^{5}
Kediri	25 051,50	1 221,75	27 270,00	53 543,25	24 999,52^{5}	1 321,50	9 636,00	35 957,02^{5}
Madura	3 082,95	112,20	»	3 195,15	6 915,45	177,15	»	7 092,60
Te zamen	*c)* f 792 386,19^{5}	*c)* f 34 129,14^{5}	*c)* f 146 307,69	f 1 528 160,19	*d)* f 947 976,28	*d)* f 34 687,08	*d)* f 89 797,36^{5}	f 1 460 541,20^{5}
Buitenbezittingen.								
Sumatra's Westkust	†	†	†	f 48 242,75	†	†	†	f 42 881,00
Sumatra's Oostkust (alleen het eiland Bengkalis)	†	†	†	1 155,42^{5}	†	†	†	1 140,80
Celebes en onderhoorigheden (alleen de afdeelingen Makasser en Noorderdistricten)	†	†	†	39 417,12	†	†	†	39 616,92
Menado	†	†	†	11 559,22^{5}	†	†	†	9 364,57^{5}
Amboina (alleen de Banda-eilanden, uitgezonderd de specerijperken aldaar, over welker aanslag zie lager)	†	†	†	11 383,58^{5}	†	†	†	11 100,83^{5}
Ternate (voor zooveel betreft het gouvernements-grondgebied)	†	†	†	3 566,47^{5}	†	†	†	3 643,95
Te zamen	†	†	†	f 115 324,58	†	†	†	f 107 748,08
Belasting van de specerijperken op de Banda-eilanden	.....	.....	.....	f 79 176,93	.....	.....	.....	f 76 931,21^{5}

a) Sommige van de vroeger gedane opgaven over 1887 (zie vorig verslag bijlage UU) zijn thans verbeterd.
b) Waar een † is gesteld, ontbreken de gegevens.
c) Aan dit totaal ontbreken de opgaven van de residentie Batavia.
d) Aan dit totaal ontbreken de opgaven der afdeelingen Batavia, Meester Cornelis en Tangerang.

V. BEDRIJFSBELASTING.

a. Getal aangeslagenen, bedrag van den aanslag en achterstand.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen over 1888.				Bedrag van den aanslag. (De cijfers tusschen ( ) vermeld wijzen aan op hoeveel de aanslag gemiddeld per hoofd kwam te staan.)				In 1887 bedroeg de aanslag (volgens verbeterde opgaven).	Bedrag van den achterstand op 31 December 1888.			
	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.
JAVA EN MADURA.													
Bantam . . .	14 796	474	7	15 277	f 47 619.40 (3,21)	f 3 467.40 (7,31)	f 100.00 (14.28^5)	f 51 186.80 (3,35)	f 49 265,25	f 4 019,75	f 795,50	f 3,00	f 4 818,25
Batavia . . .	12 713	16 040	913	29 666	37 830.40 (2,97^5)	165 155.99 (10.30)	6 999.55 (7.66^5)	209 985.94 (7,08)	220 668.03	15 473.29	48 216,36^5	1 762,55	65 452,20^5
Krawang . . .	5 503	1 302	36	6 841	8 242.00 (1.50)	8 981.00 (6.90)	199.50 (5.54)	17 422.50 (2.55)	17 192,25	17,25	13.50	„	30,75
Preanger Regentschappen . .	49 865	1 365	26	51 256	79 505.97 (1.59)	14 078,42 (10.31)	296,50 (11,40)	93 880.89 (1.83)	98 365,96	19,50	1 418,83	2,00	1 440,33
Cheribon . . .	50 213	4 166	438	54 817	105 078.41^5 (2,09)	39 418.50 (9,46)	3 094,25 (7,06)	147 591,16^5 (2,69)	156 891,12^5	435,50	703,75	384,50	1 523,75
Tagal	67 201	1 553	263	69 017	116 549,95 (1.73)	23 903.50 (15.39)	2 795.00 (10.63)	143 248.45 (2,07)	150 827.00	2 753,15	2 998,80	575,00	6 326,95
Pekalongan . .	28 352	1 100	162	29 614	52 355,25 (1,84^5)	14 005.60 (12.73)	2 539,80 (15.67)	68 900.65 (2.33)	94 310,43	„	54,10	4,55	58,65
Samarang . . .	65 302	5 940	351	71 593	114 131,58 (1,75)	64 355,67 (10.83)	3 291.00 (9.37)	181 778,25 (2,53)	187 731,34	131,59	12 387,72	545,00	13 064,31
Japara	22 317	1 366	39	23 722	34 692.90 (1.55)	14 716.05 (10.77)	211.00 (5,41)	49 619,95 (2.09)	54 333,16	107,25	1 306,00	28,00	1 441,25
Rembang . . .	41 517	2 491	69	44 077	81 317.00 (1.95)	18 974,00 (7.61)	368.00 (5, 33)	100 659.00 (2,28)	103 856,50	324,50	888.75	„	1 213.25
Soerabaija . . .	148 947	5 855	820	155 622	375 017.40 (2.52)	95 589,01 (16.33)	9 204.50 (11,22^5)	479 810.91 (3,08)	471 473,70	635,40	17 147,60	999,50	18 782.50
Pasoeroean . .	62 137	1 684	164	63 985	160 706.49^5 (2.59)	24 207.70^5 (14,37^5)	1 625.00 (9.91)	186 539.20 (2.91)	203 362,13	408,00	1 517,52	124,50	2 050,02
Probolinggo . .	30 761	758	120	31 639	96 315.00 (3,13)	11 206.35 (14,78)	1 455.00 (12,12^5)	108 976.35 (3,44)	116 353.90	3 248.00	2 542,35	286.00	6 076,35
Bezoeki . . .	22 377	499	286	23 162	80 141,25 (3.58)	7 590.85 (15,21)	4 268,00 (14.92)	92 000,10 (3.97)	91 210,55	1 340,25	469,50	131.00	1 940,75
Banjoemas . .	19 866	1 087	7	20 960	25 010,05 (1,26)	11 119.40 (10.23)	20.00 (2.85)	36 149.45 (1,72)	38 324,53	1 649,45	703,45	„	2 352.90
Bagelen . . .	50 085	802	„	50 887	58 617.70 (1.17)	9 197.90 (11,47)	„	67 815.60 (1,33)	85 401,00	398,90	368.45	„	767,35
Kadoe	22 985	1 444	33	24 462	29 241.32 (1.27)	19 735.10 (13,67)	180.00 (5.45)	49 156.42 (2.01)	52 692,00	5 003,67	4 728,80	110,00	9 842,47
Djokjokarta *a*) .	. . .	1 336	40	1 376	. . . . .	12 075.50 (9.04)	150,50 (3,76)	12 226.00 (8.88)	12 589.50	. . . .	3 276,50	69,00	3 345,50
Soerakarta *a*). .	. . .	3 561	85	3 646	. . . . .	25 289,00 (7,10)	489,70 (5.76)	25 778,70 (7.07)	26 615,15	. . . .	14 386,60	188,40	14 575,00
Madioen . . .	20 173	876	1	21 050	31 287.25 (1.55)	11 471.60 (13.09^5)	5.00 (5,00)	42 763 85 (2.03)	49 149,20	44.00	743,85	„	787.85
Kediri	21 934	2 182	„	24 116	51 196.25 (2,33)	25 146.25 (11.52)	„	76 342 50 (3.16^5)	82 018,32^5	147,50	1 622,50	„	1 770,00
Madura	68 298	824	303	69 425	223 991.40 (3.28)	15 191.80 (18.44)	3 888.50 (12.83)	243 071.70 (3.50)	249 213.09^5	228,51	537,55	516,50	1 282.56
Te zamen .	825 342	56 705	4 163	886 210	f 1 808 846.98 (2.19)	f 634 876.59^5 (11,20)	f 41 180,80 (9.89)	f 2 484 904.37^5 (2 80)		f 36 385,46	f 116 827.98^5	f 5 729,50	f 158 942,94^5
Over 1887 waren de cijfers (wat de cijfers van aanslag betreft, volgens verbeterde opgaven,	834 616	55 984	4 150	894 750	1 906 836.19^5 (2,28)	661 156.47 (11.81)	43 881.46 (10,56)	2 611 874.12^5 (2.92)	f 2 611 874.12^5	47 313.34	133 324.57	6 178.50	168 816.41

a) In Djokjokarta en Soerakarta is de belasting alleen toepasselijk op de vreemde oosterlingen.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen over 1888.				Bedrag van den aanslag. (De cijfers tusschen ( ) vermeld wijzen aan op hoeveel de aanslag gemiddeld per hoofd kwam te staan.)				In 1887 bedroeg de aanslag (volgens verbeterde opgaven).	Bedrag van den achterstand op 31 December 1888.			
	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.

BUITENBEZITTINGEN. *b)*

GEWESTEN	Inlanders	Chineezen	Andere vreemde oosterl.	Te zamen	Inlanders	Chineezen	Andere vreemde oosterl.	Te zamen	In 1887	Inlanders	Chineezen	Andere vreemde oosterl.	Te zamen
Sumatra's Westkust	. . .	3 439	530	3 969	. . . . .	f 16 483,44 (4,79)	f 3 027,60 (5,71)	f 19 511.04 (4,90)	f 16 090,14	. . . .	f 4 357,25	f 1 276,85	f 5 634,10
Benkoelen. . .	. . .	152	11	163	. . . . .	2 018.00 (13,27)	75,00 (6,81)	2 093.00 (12,84)	2 049.00	. . . .	163,00	22,00	185,00
Lampongsche Districten . .	. . .	178	40	218	. . . . .	1 059,70 (5,95)	229,50 (5,74)	1 289,20 (5,91)	1 224,10	. . . .	291,00	,,	291,00
Palembang . .	9 214	2 362	409	11 985	f 31 888,75 (3,46)	12 959,60 (5,49)	3 610,50 (8,83)	48 458,85 (4,04)	54 114,10	f 19 087,50	3 025,25	1 739,00	23 851,75
Oostkust van Sumatra. . . .	. . .	58 761	7	58 768	. . . . .	*c)* 305 051,33 (5,19)	*c)* 77,00 (11,00)	305 128,33 (5,19)	262 816,65	. . . .	*c)* 100 212,55[5]	,,	*d)* 100 212,55[5]
Atjeh	. . .	1 200	152	1 352	. . . . .	4 833,50 (4,03)	837,80 (5,51)	5 671,30 (4,19)	5 784,60	. . . .	,,	125,00	125,00
Riouw	. . .	7 347	43	7 390	. . . . .	61 681,00 (8,39[5])	227,00 (5,28)	61 908,00 (8,30)	60 781,50	. . . .	11 564,00	37,00	11 601,00
Banka	. . .	2 188	61	2 249	. . . . .	8 568,21 (3,92)	306,00 (5,01)	8 874,21 (3,94)	8 721,16	. . . .	2 476,50	33,00	2 509,50
Billiton. . . .	. . .	1 179	,,	1 179	. . . . .	4 825,90 (4,09)	,,	4 825,90 (4,09)	5 124,80	. . . .	3 042,30	,,	3 042,30
Westerafdeeling van Borneo .	. . .	12 262	147	12 409	. . . . .	44 942,50 (3,66[5])	628,75 (4,28)	45 571,25 (3,67)	45 632,00	. . . .	21 543,00	120,00	21 663,00
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . . .	. . .	994	285	1 279	. . . . .	7 175,50 (7,22)	1 875,00 (6,85)	9 050,50 (7,07)	9 267,50	. . . .	500,00	221,00	721,00
Celebes en onderhoorigheden .	. . .	1 951	113	2 064	. . . . .	20 310,40 (10,41)	1 211,00 (10,71)	21 521,40 (10,42)	20 099,85	. . . .	1 017,80	20,00	1 037,80
Menado. . . .	. . .	740	78	818	. . . . .	4 594,10 (6,21)	487,50 (6,25)	5 081,60 (6,21)	5 262,65	. . . .	1 481,50	1 141,50	2 623,00
Amboina . . .	. . .	408	224	632	. . . . .	3 840,50 (9,41)	1 948,75 (8,70)	5 789,25 (9,16)	5 359,50	. . . .	880,50	145,00	1 025,50
Ternate. . . .	. . .	166	39	205	. . . . .	2 179,40 (13,13)	379,00 (9,72)	2 558,40 (12,48)	2 027,00	. . . .	1 702,20	66,50	1 768,70
Timor	. . .	350	46	396	. . . . .	2 317,50 (6,62)	370,50 (8,05)	2 688,00 (6,78)	2 849,00	. . . .	615,50	85,00	700,50
Bali en Lombok	. . .	435	98	533	. . . . .	3 598,75 (8,27)	1 230,00 (12,55)	4 828,75 (9,05)	4 519,25	.	547,00	,,	547,00
Te zamen	9 214	94 112	2 283	105 609	f 31 888,75 (3,46)	f 506 439,33 (5,38)	f 16 520,90 (7,23[5])	f 554 848,98 (5,25)		f 19 087,50	f 153 419,35[5]	f 5 031,85	f 177 538,70[5]
Over 1887 waren de cijfers (wat de cijfers van aanslag betreft, volgens verbeterde opgaven)	9 965	84 500	2 284	96 749	f 36 427,92 (3,66)	458 351,66 (5,42)	16 943,22 (7,42)	511 722,80	f 511 722,80	15 599,90	71 879,04	3 456,00	90 934,94

b) In de buitenbezittingen werkt de bedrijfsbelasting (behalve alleen ter hoofdplaats Palembang, waar zij ook op inlanders toepasselijk is) uitsluitend onder de vreemde oosterlingen, met dien verstande, dat in de residentie Oostkust van Sumatra (het eiland Bengkalis uitgezonderd) alleen de Chineezen daaraan onderworpen zijn en in de Westerafdeeling van Borneo sedert 1 Januari 1887 (zie Indisch Staatsblad 1886 n°. 69) alle vreemde oosterlingen, uitgenomen de Arabieren. Overigens zijn op Banka en Billiton de mijnwerkers van de belasting vrijgesteld.

c) Dit cijfer zal wellicht later blijken nog eene kleine verandering te hebben ondergaan.

d) Voor de aangeslagenen op de landbouwondernemingen behoeft de belasting eerst op 1 Maart na het belastingjaar betaald te zijn.

b. Verdeeling van de aangeslagenen in klassen van betaling.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
		f 1.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15.	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75.	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200.	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500
JAVA EN MADURA.																		
Bantam	Inlanders	5 077	5 681	1 559	816	827	293	105	107	253	69	9	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	„	66	69	150	22	105	22	18	16	4	1	1	„	„	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	„	„	„	„	4	2	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	5 077	5 747	1 628	966	849	402	129	125	270	73	10	1	„	„	„	„	„
Batavia	Inlanders	1 244	2 641	5 848	1 615	410	686	172	62	29	4	1	1	„	„	„	„	„
	Chineezen	1	571	1 891	1 510	2 776	6 141	1 160	1 079	621	122	67	45	24	13	6	1	9
	Andere vreemde oosterl.	2	209	114	185	57	212	63	35	22	7	5	„	1	1	„	„	„
	Totaal	1 247	3 421	7 856	3 310	3 243	7 039	1 395	1 176	672	133	73	46	25	14	6	1	9
Krawang	Inlanders	3 108	1 761	425	85	47	73	3	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	„	277	287	314	85	191	70	37	22	8	4	6	1	„	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	6	9	6	2	9	3	1	„	„	1	„	„	„	„	„	„
	Totaal	3 108	2 044	721	405	134	273	76	39	22	8	4	6	1	„	„	„	„
Preanger Regentschappen	Inlanders	21 020	21 846	3 841	1 679	690	641	79	45	20	4	„	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	„	118	148	261	190	384	93	68	49	25	17	10	2	„	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	1	1	2	6	9	2	4	„	„	1	„	„	„	„	„	„
	Totaal	21 020	21 965	3 990	1 942	886	1 034	174	117	69	29	18	10	2	„	„	„	„
Cheribon	Inlanders	11 095	28 218	5 951	3 082	638	1 028	137	46	15	2	„	1	„	„	„	„	„
	Chineezen	1	659	565	945	361	907	234	233	150	58	27	13	5	4	3	1	„
	Andere vreemde oosterl.	„	93	56	110	24	102	24	13	12	3	„	„	1	„	„	„	„
	Totaal	11 096	28 970	6 572	4 137	1 023	2 037	395	292	177	63	27	14	6	4	3	1	„
Tagal	Inlanders	33 305	24 238	5 174	1 974	1 363	877	210	40	19	1	„	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	1	72	81	160	145	662	157	121	82	28	23	6	7	2	3	„	3
	Andere vreemde oosterl.	„	7	1	93	49	72	14	13	8	4	1	„	„	„	„	„	1
	Totaal	33 306	24 317	5 256	2 227	1 557	1 611	381	174	109	33	24	6	7	2	3		4
Pekalongan	Inlanders	13 039	10 088	2 376	1 240	624	786	103	75	18	2	1	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	2	76	210	267	52	275	62	53	62	16	7	10	3	2	2	„	1
	Andere vreemde oosterl.	„	35	13	27	7	45	12	10	4	4	1	2	„	„	1	1	„
	Totaal	13 041	10 199	2 599	1 534	683	1 106	177	138	84	22	9	12	3	2	3	1	1
Samarang	Inlanders	38 318	15 914	6 797	1 915	809	1 205	215	102	22	3	2	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	3	1 252	408	1 467	206	1 461	420	355	198	54	44	41	14	7	3	1	6
	Andere vreemde oosterl.	„	38	64	115	25	70	13	10	7	2	1	5	„	„	1	„	„
	Totaal	38 321	17 204	7 269	3 497	1 040	2 736	648	467	227	59	47	46	14	7	4	1	6
Japara	Inlanders	12 813	6 952	1 663	399	198	223	49	16	3	1	„	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	3	238	114	178	107	398	137	87	71	17	7	5	3	1	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	7	11	3	3	3	7	1	4	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	12 823	7 201	1 780	580	308	628	187	107	74	18	7	5	3	1	„	„	„
Rembang	Inlanders	20 167	13 456	4 111	1 923	640	942	145	86	42	3	„	„	„	2	„	„	„
	Chineezen	78	677	373	374	128	425	184	127	98	15	8	3	„	1	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	25	12	10	5	10	3	4	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	20 245	14 158	4 496	2 307	773	1 377	332	217	140	18	8	3	„	3	„	„	„
Soerabaija	Inlanders	39 913	56 561	30 486	10 829	4 954	4 774	803	356	210	37	9	10	2	1	2	„	„
	Chineezen	„	303	287	1 042	464	2 423	497	359	244	68	52	41	33	13	8	6	15
	Andere vreemde oosterl.	„	74	32	165	34	316	94	48	34	8	9	2	2	2	„	„	„
	Totaal	39 913	56 938	30 805	12 036	5 452	7 513	1 394	763	488	113	70	53	37	16	10	6	15
Pasoeroean	Inlanders	14 903	30 430	7 370	5 301	1 577	1 745	398	230	38	12	66	52	6	7	1	„	1
	Chineezen	24	163	183	249	143	497	148	128	85	24	10	19	3	„	4	„	4
	Andere vreemde oosterl.	„	7	6	61	9	43	20	10	4	1	2	1	„	„	„	„	„
	Totaal	14 927	30 600	7 559	5 611	1 729	2 285	566	368	127	37	78	72	9	7	5	„	5
Probolinggo	Inlanders	6 988	8 010	6 342	7 177	588	1 213	166	95	27	8	124	22	1	„	„	„	„
	Chineezen	„	46	70	114	44	247	99	62	43	14	8	6	1	2	2	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	„	„	14	9	48	24	16	8	„	1	„	„	„	„	„	„
	Totaal	6 988	8 056	6 412	7 305	641	1 508	289	173	78	22	133	28	2	2	2	„	„
Besoeki	Inlanders	2 072	8 891	4 360	3 256	1 002	2 216	222	200	99	44	5	8	2	„	„	„	„
	Chineezen	1	45	35	62	57	132	56	48	42	13	„	4	2	1	1	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	24	38	29	13	112	36	14	9	1	6	1	1	„	„	1	1
	Totaal	2 073	8 960	4 433	3 347	1 072	2 460	314	262	150	58	11	13	5	1	1	1	
Banjoemas	Inlanders	13 700	5 043	757	204	74	75	11	1	1	„	„	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	„	255	214	177	80	182	56	62	35	7	8	5	2	2	„	„	2
	Andere vreemde oosterl.	2	1	1	1	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	13 702	5 299	972	382	156	257	67	63	36	7	8	5	2	2	„	„	2

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	f 1.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15.	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75.	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200.	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500
		GETAL PERSONEN aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
Bagelen	Inlanders	42 614	4 715	1 461	598	275	337	37	7	5	„	„	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	„	233	81	81	57	169	62	47	39	11	10	8	2	2	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	42 614	4 948	1 542	679	332	506	99	54	44	11	10	8	2	2	„	„	„
Kadoe	Inlanders	17 613	4 184	673	198	128	144	35	10	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	„	159	350	174	99	300	88	133	75	29	11	10	5	9	1	1	„
	Andere vreemde oosterl.	„	7	3	6	5	9	2	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	17 613	4 350	1 026	378	232	453	125	144	75	29	11	10	5	9	1	1	„
Soerakarta	Chineezen	1	41	1 459	322	484	738	232	159	87	16	11	4	7	„	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	„	47	14	7	9	2	2	4	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	1	41	1 506	336	491	747	234	161	91	16	11	4	7	„	„	„	„
Djokjokarta	Chineezen	„	27	58	41	594	301	160	100	48	3	„	1	2	1	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	„	18	12	6	1	1	1	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	„	45	70	47	595	302	161	101	48	3	„	1	2	1	„	„	„
Madioen	Inlanders	12 860	4 256	1 754	848	151	270	27	5	2	„	„	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	„	100	90	76	104	258	80	79	56	13	12	4	1	2	„	1	„
	Andere vreemde oosterl.	„	„	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	12 860	4 356	1 844	924	256	528	107	84	58	13	12	4	1	2	„	1	„
Kediri	Inlanders	8 815	5 169	3 563	2 149	1 552	587	71	18	8	1	1	„	„	„	„	„	„
	Chineezen	10	358	158	272	162	684	212	154	113	27	15	10	1	2	1	1	2
	Andere vreemde oosterl.	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	8 825	5 527	3 721	2 421	1 714	1 271	283	172	121	28	16	10	1	2	1	1	2
Madura	Inlanders	31 270	18 245	6 680	3 326	1 527	3 700	1 556	1 005	728	87	126	33	12	3	„	„	„
	Chineezen	14	104	60	70	73	201	84	88	62	23	26	9	4	5	„	„	1
	Andere vreemde oosterl.	„	20	80	59	23	71	15	9	11	4	4	5	1	„	1	„	„
	Totaal	31 284	18 369	6 820	3 455	1 623	3 972	1 655	1 102	801	114	156	47	17	8	1	„	1
Te zamen	Inlanders	349 934	276 335	101 191	48 614	18 074	21 815	4 544	2 507	1 539	278	344	127	23	13	3	„	1
	Chineezen	139	5 840	7 194	8 306	6 433	17 081	4 313	3 597	2 298	595	368	261	122	69	34	12	43
	Andere vreemde oosterl.	11	576	492	906	282	1 149	331	195	124	34	31	16	6	3	3	2	2
	Algemeen totaal	350 084	282 751	108 877	57 826	24 789	40 045	9 188	6 299	3 961	907	743	404	151	85	40	14	46
In 1887 waren de cijfers	Inlanders	333 614	275 616	118 928	49 174	19 160	27 059	5 905	2 774	1 498	341	286	210	26	13	5	„	2
	Chineezen	214	5 747	5 909	7 863	6 488	17 617	4 591	3 808	2 446	590	394	3[illegible]4	128	91	37	18	34
	Andere vreemde oosterl.	7	5 12	526	741	367	1 090	88	270	148	43	35	23	2	3	3	1	1
	Algemeen totaal	333 835	281 875	125 363	57 778	26 015	45 766	10 584	6 852	4 092	974	715	[illegible]54	156	107	45	19	37

BUITENBEZITTINGEN. a)

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	f 1.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15.	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75.	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200.	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500
Sumatra's Westkust	Chineezen	....	....	2 265	491	211	307	60	55	34	7	6	3	„	„	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	....	....	246	95	78	69	15	15	9	2	1	„	„	„	„	„	„
	Totaal	....	....	2 511	586	289	376	75	70	43	9	7	3	„	„	„	„	„
Benkoelen	Chineezen	....	....	„	42	11	59	13	8	11	5	3	„	„	„	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	....	....	3	„	2	4	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	....	....	3	42	13	63	15	8	11	5	3	„	„	„	„	„	„
Lampongsche Districten	Chineezen	....	....	89	46	9	21	3	3	6	„	1	„	„	„	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	....	....	14	8	8	8	„	„	2	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	....	....	103	54	17	29	3	3	8	„	1	„	„	„	„	„	„
Palembang	Inlanders	287	798	4 632	2 589	299	543	26	32	6	„	„	2	„	„	„	„	„
	Chineezen	....	....	b) 404	1 419	93	323	64	33	14	5	2	4	„	1	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	....	....	64	209	19	79	11	9	9	5	2	„	„	1	1	„	„
	Totaal	287	798	b) 5 100	4 217	411	945	101	74	29	10	4	6	„	2	1	„	„
Oostkust van Sumatra	Chineezen	....	....	c) 16188	10 140	15 745	14 540	1 092	495	344	109	64	33	3	6	„	1	1
	Andere vreemde oosterl.	....	....	„	4	„	„	„	3	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	....	....	c) 16 188	10 144	15 745	14 540	1 092	498	344	109	64	33	3	6	„	1	1
Atjeh en onderhoorigheden	Chineezen	....	....	1 048	22	45	58	12	6	4	3	„	2	„	„	„	„	„
	Andere vreemde oosterl.	....	....	61	20	18	48	2	1	„	2	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	....	....	1 109	42	63	106	14	7	4	5	„	2	„	„	„	„	„
Riouw	Chineezen	....	....	d) 4 108	466	349	998	459	455	449	37	11	12	„	1	1	„	1
	Andere vreemde oosterl.	....	....	29	3	4	4	1	„	2	„	„	„	„	„	„	„	„
	Totaal	....	....	d) 4 137	469	353	1 002	460	455	451	37	11	12	„	1	1	„	1

a) Op de buitenbezittingen is het minimum van den aanslag f 3 's jaars, behalve alleen wat de inlanders (ter hoofdplaats Palembang) betreft.
b) Hieronder 3 aangeslagenen voor minder dan het geheele jaar, die uit dien hoofde slechts tusschen f 1 en f 2 te betalen hadden.
c) Hieronder 3 606 aangeslagenen als voren, die uit dien hoofde minder dan f 3 te betalen hadden, namelijk 1 499 f 1 en 2 107 tusschen f 1 en f 2.
d) Hieronder 4 aangeslagenen als voren, die uit dien hoofde tusschen f 1 en f 2 te betalen hadden.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
		f 1.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f10 t/m f 15.	boven f15 t/m f 25.	boven f25 t/m f 50.	boven f50 t/m f 75.	boven f75 t/m f100.	boven f100 t/m f150.	boven f150 t/m f200.	boven f200 t/m f300.	boven f300 t/m f400	boven f400 t/m f500.	boven f500
Banka	Chineezen	....	....	1 799	175	58	99	23	15	9	5	3	2	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	30	12	5	10	1	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	1 829	187	63	109	24	18	9	5	3	2	"	"	"	"	"
Billiton	Chineezen	....	....	700	345	30	69	13	16	5	1	"	"	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	700	345	30	69	13	16	5	1	"	"	"	"	"	"	"
Westerafdeeling van Borneo	Chineezen	....	....	8 499	2 490	587	528	74	54	20	6	2	1	1	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	82	28	20	10	5	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	8 581	2 518	607	538	79	56	20	6	2	1	1	"	"	"	"
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Chineezen	....	....	370	269	179	121	18	16	11	2	"	3	1	1	"	3	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	99	50	62	51	9	4	7	2	"	1	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	469	319	241	172	27	20	18	4	"	4	1	1	"	3	"
Celebes en onderhoorigheden	Chineezen	....	....	411	667	245	404	78	64	44	13	5	5	4	5	1	1	4
	Andere vreemde oosterl.	....	....	19	23	13	37	5	4	11	"	1	"	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	430	690	258	441	83	68	55	13	6	5	4	5	1	1	4
Menado	Chineezen	....	....	372	80	92	140	25	13	11	3	2	1	1	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	39	3	3	25	5	2	1	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	411	83	95	165	30	15	12	3	2	1	1	"	"	"	"
Amboina	Chineezen	....	....	e) 85	28	27	176	44	27	16	3	1	1	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	50	39	17	70	33	12	2	"	"	"	"	1	"	"	"
	Totaal	....	....	e) 135	67	44	246	77	39	18	3	1	1	"	1	"	"	"
Ternate	Chineezen	....	....	32	15	21	50	17	18	8	"	2	2	1	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	14	1	1	12	4	4	3	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	46	16	22	62	21	22	11	"	2	2	1	"	"	"	"
Timor	Chineezen	....	....	158	42	19	86	16	19	9	1	"	"	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	17	8	4	10	1	4	2	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	175	50	23	96	17	23	11	1	"	"	"	"	"	"	"
Bali en Lombok	Chineezen	....	....	260	22	9	113	6	10	8	2	2	"	"	2	"	1	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	24	18	10	25	8	1	6	5	"	1	"	"	"	"	"
	Totaal	....	....	f) 284	40	19	138	14	11	14	7	2	1	"	2	"	1	"
Te zamen	Inlanders	287	798	4 632	2 589	299	513	26	32	6	"	"	2	"	"	"	"	"
	Chineezen	....	....	36 788	16 759	17 730	18 092	2 017	1 307	1 003	202	104	69	11	16	2	6	6
	Andere vreemde oosterl.	....	....	791	521	264	462	102	64	54	16	4	2	"	2	1	"	"
	Algemeen totaal	287	798	g) 42 211	19 869	18 293	19 067	2 145	1 403	1 063	218	108	73	11	18	3	6	6
In 1887 waren de cijfers	Inlanders	473	810	3 988	3 380	430	819	32	25	6	"	"	2	"	"	"	"	"
	Chineezen	....	....	35 916	14 881	13 493	15 540	2 039	1 359	947	137	85	62	18	11	3	4	5
	Andere vreemde oosterl.	....	....	769	520	255	478	104	76	52	18	8	2	"	"	2	"	"
	Algemeen totaal	473	810	h) 40 673	18 781	14 178	16 837	2 175	1 460	1 005	155	93	66	18	11	5	4	5

e) Hieronder 1 aangeslagene voor minder dan het geheele jaar, die uit dien hoofde slechts f 1 te betalen had.
f) Hieronder 28 aangeslagenen als voren, die uit dien hoofde slechts tusschen f 1 en f 2 te betalen hadden, namelijk 23 Chineezen en 5 andere vreemde oosterlingen.
g) Hieronder 3 642 aangeslagenen voor minder dan het geheele jaar (3 637 Chineezen en 5 andere vreemde oosterlingen), die uit dien hoofde minder dan f 3 te betalen hadden, namelijk 1 500 slechts f 1 en 2 142 tusschen f 1 en f 2.
h) Hieronder 3 916 aangeslagenen voor minder dan het geheele jaar (3 912 Chineezen en 4 andere vreemde oosterlingen), die uit dien hoofde minder dan f 3 te betalen hadden, namelijk 1 321 slechts f 1 en 2 595 tusschen f 1 en f 2.

VI. BELASTING OP RIJTUIGEN.

Gewesten.	AANSLAG. 1887. a)	AANSLAG. 1888.	Gewesten.	AANSLAG. 1887. a)	AANSLAG. 1888.	Gewesten.	AANSLAG. 1887. a)	AANSLAG. 1888.	Gewesten	AANSLAG. 1887. a)	AANSLAG. 1888.
Bantam	f 3 206.00	f 3 554	Per transport	f 42 914,00	f 44 953	Per transport	f 111 347,00	f 140 431	Per transport	f 155 308,00	f 188 335
Batavia	18 706,00	20 595									
Krawang	1 312,00	1 326	Pekalongan	2 407.00	2 655	Pasoeroean	19 224.00	21 102	Kadoe	615.00	692
Preanger Regentschappen	9 814.00	10 086	Samarang	5 550,00	6 421	Probolinggo	13 539.00	14 691	Madioen	1 405,00	1 838
			Japara	17 646,00	19 544	Bezoeki	8 953 00	9 785	Kediri	4 604,00	5 543
Cheribon	6 981.00	6 709	Rembang	11 406,00	12 283	Banjoemas	1 190.00	1 123			
Tagal	2 865.00	2 683	Soerabaija	31 424.00	54 575	Bagelen	1 055.00	1 203			
Transporteeren	f 42 914 00	f 44 953	Transporteeren	f 111 347.00	f 140 431	Transporteeren	f 155 308,00	f 188 335	Te zamen	f 161 932,00	f 196 408

a) Verbeterde opgaven.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE OO.

N°. 41.

(Zie hoofdst. M, afd. II, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de GELDMARKT van Java in 1888, samengesteld door den heer mr. N. P. Van den Berg, (toenmaals) president van de Javasche Bank.

Dezelfde kalmte, waardoor de loop van zaken op de geldmarkt zich in 1887 kenmerkte, bleef ook in het jaar 1888 onveranderd voortduren, want de verlevendiging van de credietvraag, die in de laatste drie maanden van 1887 viel waar te nemen, en die ook nog in de eerste maanden van 1888 aanhield, bleek spoedig een verschijnsel van geheel voorbijgaanden aard te zijn. Reeds in April begon die vraag weder aanmerkelijk te verflauwen, en die toestand bleef verder het geheele jaar door aanhouden, zooals de openbaar gemaakte cijfers van de uitzettingen der Javasche Bank aantoonen, want die uitzettingen bedroegen gemiddeld:

in het 1ste kwartaal	f 16 458 000
» » 2de »	13 299 000
» » 3de »	13 971 000
» » 4de »	13 978 000

in verband waarmede aan eene wijziging van het rentetarief der Bank zelfs niet behoefde gedacht te worden. De standaardrente voor handelspapier, van 30 tot 90 dagen loopende, was dus gedurende het gansche jaar weder 5 pct., met $^1/_2$ pct. verlaging voor korter en $^1/_2$ pct. verhooging voor langer loopend papier.

Omtrent de omstandigheden, die op den gang van zaken der geldmarkt haren invloed uitoefenden, valt niet veel toe te voegen aan hetgeen dienaangaande in het vorig overzicht werd in het midden gebracht. De algemeene toestand op het gebied van den invoerhandel bleef kwijnende ten gevolge van de in de laatste jaren verminderde volkswelvaart, eene vermindering die in 1888, ten gevolge van den ietwat gunstiger koffie-oogst, misschien geen grootere verhoudingen aannam; maar van werkelijken vooruitgang in dit opzicht vielen nog geene tastbare sporen waar te nemen. Wel is het geldswaardig bedrag van de voornaamste artikelen van invoer op Java en Madura, zooals dat bedrag valt samen te trekken uit de van regeeringswege uitgegeven maandelijksche handelsstatistiek, van f 50 378 000 in 1886 en f 50 747 000 in 1887, gestegen tot f 52 070 000 in 1888, of circa 3 pct. boven het gemiddelde van de twee vorige jaren, maar deze vermeerdering lost zich grootendeels op in het hooger cijfer van de rubriek diversen, en welke plaats daaronder de artikelen van verbruik, voor de inlandsche bevolking bestemd, innemen, is niet juist na te gaan.

Op het gebied van den uitvoerhandel heerschte, met betrekking althans tot de hoofdartikelen suiker en koffie, eene over het algemeen gewenschte levendigheid; maar noch de verhandelde hoeveelheden, noch de daarvoor bestede prijzen waren in die mate buiten verhouding tot de omzettingen in de voorafgaande jaren om hierin eene verklaring te kunnen vinden van het op zich zelf zoo opmerkelijke verschijnsel, dat het aanbod van wissels op het buitenland de vraag naar remises zoodanig overtrof, dat eerlang specie-aanvoer uit Nederland op uitgebreide schaal mogelijk werd en ook werkelijk plaats vond in tot dusver nog ongekende hoeveelheden. Specie-invoer of specie-uitvoer is het natuurlijk en als van zelf voor de hand liggend middel ter vereffening van de handelsbalans van een land met het buitenland, en in een land als Nederlandsch-Indië nu, waar van geen effectenverkeer met het buitenland sprake zijn kan, bij volslagen ontstentenis alhier van hetgeen eene effectenmarkt zou kunnen genoemd worden, is het alleen de waardeverhouding tusschen den invoer en den uitvoer van goederen, die den stand van de handelsbalans regelt en beheerscht. Juiste en volledige gegevens omtrent het waardebedrag van den handelsomzet van Nederlandsch-Indië in het jaar 1888 zijn voor het oogenblik nog niet beschikbaar, doch uit de voorloopig ter algemeene kennis gekomen opgaven nopens den goederen-invoer en uitvoer van Java in het afgeloopen jaar valt geenszins op te maken, dat ten aanzien van de hoofdartikelen van in- en uitvoer althans belangrijke verschillen tegenover de jaren 1886 en 1887 zich hebben voorgedaan, en er blijft dan ook iets raadselachtigs in de in 1888 waargenomen daling van den wisselkoers op het buitenland, waarvan de aanzienlijke toevloeiing van specie uit Nederland het voor de hand liggend gevolg is geweest.

Aangevangen in Juni 1888 met eene eerste toezending van f 700 000, hielden de aanvoeren geregeld aan om onder ultimo December daaraanvolgende te stijgen tot een totaal bedrag van f 8 690 000 aan zilveren standpenningen, waarmede de in deze gewesten omloopende geldmassa dus gezegd kan worden te zijn vermeerderd.

Intusschen is de metaalvoorraad van de Javasche Bank, naar wier kelders al de aangebrachte specie schier onmiddellijk haar weg heeft gevonden, van circa f 29 368 000 bij den aanvang van het tweede semester van 1888 slechts gestegen tot f 33 368 000 bij het einde van het jaar, en men kan dus aannemen dat van de aangevoerde zilveren munt ruim f $4^1/_2$ millioen door het binnenlandsch verkeer zijn opgenomen, want van uitvoer van specie naar het buitenland is in verband tot den stand van den wisselkoers uit den aard der zaak geen sprake geweest.

Wat den wisselkoers op Nederland betreft, was

	de hoogste noteering:	de laagste noteering:
in het 1ste kwartaal	$102^1/_4$	103
» » 2de »	$102^3/_4$	$103^3/_4$
» » 3de »	$103^1/_2$	104
» » 4de »	$103^1/_4$	104

voor zes maanden dato particulier papier, terwijl de koers voor zes maanden zicht bankwissels op Londen fluctueerde tusschen f 11,85 als hoogste en f $11,67^5$ als laagste noteering.

De koers op Singapore kenmerkte zich door eene in vergelijking met vroeger zeer groote stabiliteit, fluctueerende tusschen f 1,80 als laagste en f 1,90 als hoogste noteering, een verschil dus van slechts 10 centen, terwijl in het vorige jaar een verschil van 18 centen per dollar of circa 9 pct. tusschen de hoogste en laagste noteering te constateeren viel.

De afgifte van wissels op Nederland voor rekening van de Regeering liep, volgens bijlage I, terug tot een bedrag van slechts f 1 043 806, dat tot een gemiddelden koers van $102^{39}/_{100}$ plaatsing vond, terwijl gegund werden:

in 1887 f 3 113 190, tegen gemiddeld 101^{011} pct.
» 1886 5 059 554, » » 100^{581} »
» 1885 7 823 125, » » 101^{372} »
» 1884 18 639 318, » » 101^{085} »
» 1883 23 338 045, » » 101^{254} »

Aanvoeren van specie uit Nederland voor rekening van den lande hadden in 1888 geen plaats, en ook de Javasche Bank onthield er zich van, zoodat haar voorraad gouden standpenningen onder ult. December 1888 op dezelfde hoogte bleef als bij den aanvang van het jaar, behoudens den betrekkelijk geringen afzet van gouden tienguldenstukken aan naar Nederland terugkeerende mailreizigers.

De in het vorig overzicht ter sprake gebrachte klachten over de voor Nederlandsch-Indië verordende muntregeling bleven in den loop van 1888 onverminderd aanhouden, en de kamer van koophandel en nijverheid te Soerabaija vond hierin aanleiding om zich tot de Regeering te wenden met het verzoek om aangaande de werking dier muntregeling eene speciale enquête te doen instellen, een verzoek waaraan zij evenwel gemeend heeft geen gevolg te moeten geven.

Omtrent den loop van zaken op de effectenmarkt, voor zoover van het bestaan daarvan werkelijk sprake zijn kan, wordt verwezen naar den als bijlage II hierbij gevoegden staat van de noteeringen in April, Augustus en December van de voornaamste der te Batavia verhandeld wordende effecten, onder opmerking dat de omzettingen over het algemeen weder zeer onbeduidend waren, en vele noteeringen dan ook als geheel nominaal zijn aan te nemen.

(Wegens het niet beschikbaar zijn van het verslag over 1888 van de spaarbank te Padang moeten de gebruikelijke mededeelingen aangaande de onder het beheer der Indische spaarbanken geplaatste gelden achterwege blijven.)

I. STAAT der in 1888 door het Gouvernement verkochte wissels op het Ministerie van Koloniën.

Datum der inschrijving.	Ingeschreven bedrag. a)	Gegunde bedragen.							Totaal gegund.	Gemiddelde koers.
		100 pct.	$101^8/_{10}$ pct.	102 pct.	$102^2/_{10}$ pct.	$102^3/_{10}$ pct.	$102^4/_{10}$ pct.	$102^5/_{10}$ pct.		
1888.										
4 April . .	f 505 400	f 400	»	»	»	»	»	»	f 400	100
18 » . .	543 496	»	f30 300	f13 196	»	»	»	»	43 496	$101^{861}/_{1000}$
2 Mei . . .	867 900	»	»	3 400	f60 000	f 101 500	f 3 000	f 332 100	500 000	$102^{419}/_{1000}$
16 » . . .	1 513 060	»	»	»	»	204 060	44 000	251 850	499 910	$102^{410}/_{1000}$
	f3 429 856	f 400	f30 300	f16 596	f60 000	f 305 560	f47 000	f 583 950	f 1 043 806	$102^{390}/_{1000}$

a) Het door het Gouvernement aangeboden bedrag beliep bij elke inschrijving f 500 000.

II. KOERSNOTEERINGEN van de voornaamste der te Batavia verhandeld wordende effecten.

AANDEELEN IN:	Noteeringen.		
	April 1888. Pct.	Augustus 1888. Pct.	December 1888. Pct.
Javasche Bank	155	150	152½
Certificaten Nederlandsche Handelmaatschappij	117½	115	120
Nederlandsch-Indische Escompto-maatschappij	95	90	90
Nederlandsch-Indische Handelsbank	50	50	60
Internationale Crediet- en Handelsvereeniging »Rotterdam"	70	72½	80
Koloniale Bank	»	»	»
Handelsvereeniging »Amsterdam"	80	80	80
Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij	»	»	»
Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij	135	130	140
Java-Spoorwegmaatschappij	»	»	»
Batavia Oosterspoorwegmaatschappij	»	»	»
Nederlandsch-Indische Tramwegmaatschappij	»	65	80
Samarang-Joana Stoomtrammaatschappij	100	100	110
Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en lijfrentemaatschappij.	300	305	300
Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij	125	120	120
Nederlandsch-Indische Telefoonmaatschappij	112½	120	125
Maatschappij voor Bewaar- en pandgeving in Nederlandsch-Indië.	»	»	»
Deli-Batavia-maatschappij . . . Nominaal	400 300	400 300	400 300
Batoe-Bahra Tabakmaatschappij	»	»	»
Borneo Tabakmaatschappij	125	125	115
Bataviaasch prauwenveer	70	50	75
Nieuw prauwenveer te Batavia	65	60	55
Tagalsch prauwenveer	100	60	75
Samarangsch prauwenveer	60	70	75
Nieuw Samarangsch prauwenveer	150	140	140
Samarangsch stoombootveer	90	80	90
Particulier prauwenveer te Soerabaija	95	90	85
Oost-Java prauwmaatschappij	75	70	63
Soerabaijasch stoombootveer	50	50	50
Nieuw prauwenveer Soerabaija	100	100	100
Padangsch prauwenveer	50	50	50
Javasche Zee- en Brandassurantiemaatschappij	115	110	105
Bataviasche » » »	140	125	120
Oost-Indische » » »	110	100	100
Nederlandsche Lloyd	125	110	105
Nederlandsch-Indische Zee- en Brandassurantiemaatschappij	195	200	175
Tweede Ned.-Indische » » »	150	150	125
Koloniale » » »	140	140	150
Tweede Koloniale » » »	122½	125	125
Brandverzekeringmaatschappij »Mercurius"	190	200	205
Brandassurantiemaatschappij »de Oosterling"	160	160	160
» »Insulinde"	270	260	260
Brandwaarborgmaatschappij »Nederlandsch-Indië"	275	275	280
Brandwaarborgsocieteit „Securitas"	102½	100	105
Brandassurantiemaatschappij »Unitas"	105	105	105
Samarangsche Zee- en Brandassurantiemaatschappij	175	175	170
Tweede Samarangsche » » »	115	105	110
Brandassurantiemaatschappij »Padang"	105	105	105
» »de Merapi"	100	100	100
» »de Oosthoek"	170	170	180
» »de Westhoek"	120	120	120
» »de Noordhoek"	105	105	105
Brandverzekeringmaatschappij »Kalimas"	85	75	75
» »Oost-Java"	80	65	65
Brandassurantiemaatschappij »Veritas"	125	125	125
» »Ardjoeno"	105	105	110
Liquidatie-aandeelen J. Barge en E. Moormann & C°.	25	30	50
Bagelen Thee- en kina-maatschappij	80	75	75
Batavia IJsmaatschappij	20	20	20
Maatschappij tot exploitatie van droogdokken enz.	»	»	20
Veeteelt-onderneming »Argalingga"	»	»	»
Maatschappij tot exploitatie rijtuigfabriek en handel in paarden F. J. Fuchs	100	»	»
Maatschappij »Onderlinge Hulp"	100	103	107½
Maruda Bay Tabakmaatschappij	»	»	105

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE PP.

N°. 42.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.

OVERZICHT

betreffende de uitgestrektheid, enz.

VAN DE

BOUWGRONDEN DER INLANDSCHE BEVOLKING

OP

JAVA EN MADURA

(met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta
en van de particuliere landerijen)

over 1888.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in bouws van 500 vierk. rijnlandsche roeden) der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden.					Uitgestrektheid bovendien in cultuur geweest, maar niet tot de geregeld beplante bouwgronden behoorende (niet geregeld bebouwde tegalvelden).	Totaal van de kolommen 6 en 7.
	Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	Tegalvelden.	Te zamen.		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Bantam	40 550	45 950	3 680	26 267	116 447	10 584	127 031
Batavia (alleen het domein Bloeboer) . .	842	»	»	105	947	»	947
Krawang.	24 685	25 361	»	»	50 046	3 005	53 051
Preanger Regentschappen	174 203	61 770	5 035	52 755	293 763	19 657	313 420
Cheribon	178 296	32 186	4 880	13 695	229 057	10 800	239 857
Tagal	98 298	57 918	»	9 517	165 733	737	166 470
Pekalongan	64 829	5 209	47	11 123	81 208	292	81 500
Samarang	137 437	115 884	4 198	41 292	298 811	6 385	305 196
Japara.	91 855	47 366	2 303	11 893	153 417	5 854	159 271
Rembang.	50 706	176 578	1 892	47 118	276 294	7 961	284 255
Soerabaija	131 620	160 649	20 515	36 912	349 696	619	350 315
Pasoeroean	79 381	3 310	1 463	49 924	134 078	4 026	138 104
Probolinggo. . . .	39 558	7 837	539	50 542	98 476	2 824	101 300
Bezoeki	88 272	566	»	52 871	141 709	1 764	143 473
Banjoemas	83 565	48 816	1 228	36 685	170 294	7 063	177 357
Bagelen	82 567	43 140	4 852	41 373	171 932	10 130	182 062
Kadoe.	70 504	13 096	5	52 519	136 124	3 810	139 934
Madioen	142 491	31 594	»	21 774	195 859	17 945	213 804
Kediri.	119 191	20 958	3 879	36 751	180 779	3 629	184 408
			54 516	593 116	3 244 670		3 361 755
Af: *a*)			1 314	682	1 996		1 996
Te zamen voor de gouvernements-residentiën van Java . .	1 698 850	898 188	53 202	592 434	3 242 674	117 085	3 359 759
Madura	9 727	94 649	»	241 027	345 403	12 978	358 381
Totaal-generaal	1 708 577	992 837	53 202	833 461	3 588 077	130 063	3 718 140
In 1887 waren de cijfers:							
Java (gouvernements-residentiën) . . .	1 678 077	960 658	51 210	566 819	3 256 764	126 784	3 383 548
Madura	9 959	93 224	»	236 989	340 172	15 103	355 275
Totaal-generaal	1 688 036	1 053 882	51 210	803 808	3 596 936	141 887	3 738 823

a) Voor zoover in de kolommen 4, 5 en 6 sommige velden die voor de tweede maal met rijst beplant waren geweest, dubbel zijn geteld, worden deze hier in mindering gebracht. In 1888 had deze dubbele opgaaf, wat de geslaagde velden betreft, betrekking tot de hiernevens vermelde gewesten.

	Sawahs op rawahgronden.	Tegalvelden in geregelde cultuur.
Preanger-Regentschappen	8 bouws.	3 bouws.
Samarang.	209 „	335 „
Rembang	„	26 „
Soerabaija	„	129 „
Pasoeroean	„	100 „
Probolinggo	25 „	„
Bezoeki	„	5 „
Banjoemas	358 „	5 „
Bagelen	714 „	„ „
Kadoe	„	47 „
Kediri	„	32 „
Te zamen . .	1 314 bouws.	682 bouws.

Uitgestrektheid voor den oogst van 1888 beplant geweest, waarop als 1ste aanplant werden geteeld: rijst.	andere gewassen. Voor het Gouvernement (suikerriet).	andere gewassen. Voor eigen cultuur der bevolking.	Uitgestrektheid alzoo onbeplant gebleven (zie kolommen 17 t/m 21).	Van de in kolommen 9 en 11 bedoelde velden zijn bovendien voor een tweeden oogst beplant geweest: met rijst.	met andere gewassen.	Alzoo in 't geheel beplant geweest het navolgend aantal bouws: voor het Gouvernement.	voor eigen cultuur der bevolking.	Specificatie der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden die onbeplant gebleven zijn (aantal bouws). Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Moeras-sawahs.	Tegalvelden (in geregelde cultuur).	Te zamen (zie kolom 12).
9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
109 597	»	3 103	14 331	»	6 558	»	119 258	1 795	4 967	1 043	6 526	14 331
899	»	39	9	»	»	»	938	7	»	»	2	9
47 435	»	608	5 008	»	»	»	48 043	334	4 674	»	»	5 008
264 156	»	42 667	6 597	12 910	20 732	»	340 465	3 740	1 294	10	1 553	6 597
211 880	1 380	21 415	5 182	566	47 648	1 380	281 509	804	546	707	3 125	5 182
145 739	985	14 988	4 758	62	58 180	985	218 969	958	2 737	»	1 063	4 758
57 540	564	21 024	2 372	5 041	24 115	564	107 720	1 103	110	»	1 159	2 372
252 704	710	41 941	9 841	8 050	118 303	710	420 998	154	1 928	1 103	6 656	9 841
127 581	1 461	27 978	2 251	5 834	46 704	1 461	208 097	45	1 787	404	15	2 251
225 078	101	55 798	3 278	1 483	90 820	101	373 179	»	2 612	593	73	3 278
296 523	2 620	46 898	4 274	1 910	93 001	2 620	438 332	1	3 645	»	628	4 274
86 517	1 455	49 828	304	714	79 839	1 455	216 898	10	1	»	293	304
45 575	1 417	45 282	9 026	114	60 015	1 417	150 986	619	»	»	8 407	9 026
86 358	643	55 601	871	632	109 983	643	252 574	787	6	»	78	871
139 785	132	35 894	1 546	8 071	58 926	132	242 676	11	860	»	675	1 546
134 162	»	46 565	1 335	56 781	36 000	»	273 508	87	64	408	776	1 335
82 359	»	56 670	905	25 436	39 978	»	204 443	»	78	»	827	905
183 926	270	23 147	6 461	3 332	72 268	270	282 673	2 658	1 799	»	2 004	6 461
145 491	643	34 697	3 577	4 359	68 651	643	253 198	172	703	207	2 495	3 577
2 643 305				135 295								
1 996				Bij: *b*) 1 996								
c) 2 641 309	*d*) 12 381	*e*) 624 143	81 926	137 291	*f*) 1 031 721	12 381	*g*) 4 434 464	13 285	27 811	4 475	36 355	81 926
	3 359 759					4 446 845						
h) 97 967	»	*i*) 258 932	1 482	1 660	*j*) 135 325	»	*k*) 493 884	105	1 089	»	288	1 482
	358 381					493 884						
2 739 276	12 381	883 075	83 408	138 951	1 167 046	12 381	4 928 348	13 390	28 900	4 475	36 643	83 408
	3 718 140					4 940 729						
l) 2 696 581	16 117	*m*) 602 994	67 856	*n*) 166 822	*o*) 962 401	16 117	*p*) 4 428 798	9 255	20 888	3 580	34 133	67 856
	3 383 548					4 444 915						
q) 99 583	»	*r*) 254 328	1 364	776	*s*) 183 341	»	*t*) 538 028	»	593	»	771	1 364
	355 275					538 028						
2 796 164	16 117	857 322	69 220	167 598	1 145 742	16 117	4 966 826	9 255	21 481	3 580	34 904	69 220
	3 738 823					4 982 943						

b) Zie noot *a*.
c) Hieronder 60 915 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.
d) Hieronder begrepen de oppervlakte ingenomen door wegen en slooten door en om de riettuinen, terwijl rekening is gehouden met de in 1887 (oogstjaar 1888) gestaakte gouvernementsbeplanting ten behoeve van enkele suikerondernemingen en met de in dat jaar bewerkstelligde negende vermindering met $^1/_{13}$ van de bij de overige ondernemingen op hoog gezag te beplanten velden.
e) Hieronder 56 170 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.
f) „ 17 790 „ als voren.
g) „ 134 875 „ „
h) „ 1 015 „ „

i) Hieronder 11 963 bouws als voren.
j) „ 896 „ „
k) „ 13 874 „ „
l) „ 70 711 „ „
m) „ 56 073 „ „
n) „ 58 „ „
o) „ 16 833 „ „
p) „ 143 675 „ „
q) „ 700 „ „
r) „ 14 403 „ „
s) „ 200 „ „
t) „ 15 303 „ „

GEWESTEN.	HOOGSTE / LAAGSTE MARKTPRIJZEN PER PIKOL WITTE RIJST *u*) IN DE VERSCHILLENDE MAANDEN VAN 1888.											
	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.
Bantam	f 4,50 1,75	f 4,50 1,75	f 4,50 1,75	f 4,00 1,75	f 4,00 1,25	f 4,00 1,25	f 4,00 1,50	f 4,00 1,50	f 4,00 1,50	f 4,00 2,00	f 5,00 2,00	f 5,50 2,00
Batavia *v*)	6,00 2,10	6,00 2,10	6,00 3,00	6,00 3,00	6,00 2,50	6,00 3,00	6,00 3,00	6,00 3,50	5,60 3,50	6,00 3,50	6,00 3,50	6,00 2,50
Krawang	4,00 2,50	4,00 2,50	3,50 2,00	3,50 2,00	3,50 2,00	3,00 2,00	3,00 2,00	3,00 2,00	3,25 2,00	3,50 2,25	4,00 2,50	4,00 3,00
Preanger Regentschappen	5,00 1,00	5,00 1,50	5,00 1,25	5,00 1,25	5,00 1,25	5,00 1,25	5,00 1,25	5,00 1,25	5,00 1,35	5,00 1,50	5,00 1,75	5,00 2,25
Cheribon	4,75 3,00	5,00 2,50	5,00 2,25	5,00 2,50	5,00 2,00	4,00 2,00	4,50 2,00	4,50 2,00	4,70 2,50	5,80 2,75	6,25 3,00	6,25 4,00
Tagal	4,50 2,50	4,25 2,25	4,25 2,25	4,50 2,50	4,50 2,00	4,15 2,25	4,25 2,25	4,50 2,50	4,50 2,50	5,50 3,00	5,50 3,50	6,00 3,50
Pekalongan	5,00 4,00	5,50 4,00	6,00 4,00	6,00 4,00	6,00 3,70	5,50 3,44	6,00 2,25	5,40 3,00	5,50 3,00	5,50 3,00	7,50 3,50	7,00 4,50
Samarang	6,00 1,50	6,50 1,50	6,50 2,50	6,00 2,00	5,50 1,27	5,50 1,80	5,50 2,00	5,50 2,35	5,50 2,50	5,36 2,50	7,25 4,00	7,25 4,00
Japara	5,50 3,50	5,00 3,50	5,00 3,50	5,00 3,00	4,75 2,50	4,50 2,00	4,75 2,50	5,00 3,00	4,75 3,00	5,00 3,00	7,00 4,25	7,00 5,00
Rembang	4,75 3,17	4,75 3,18	5,00 3,30	4,60 2,60	3,80 2,35	3,60 2,25	4,50 2,86	4,50 3,08	4,75 3,15	5,00 3,45	6,50 4,00	6,50 4,70
Soerabaija	6,00 3,00	6,25 2,75	6,00 2,75	7,00 4,00	6,00 3,25	6,00 2,75	6,00 3,25	6,00 3,25	6,00 3,75	6,50 4,00	7,00 4,50	7,50 4,25
Pasoeroean	6,50 4,00	6,50 4,75	6,50 6,00	6,50 4,00	6,00 3,00	5,75 3,00	6,00 3,50	6,50 4,00	6,25 4,00	6,50 4,00	7,50 5,00	7,50 5,42
Probolinggo	7,50 4,50	7,50 5,00	7,50 5,00	7,00 5,00	6,00 3,50	6.00 3,50	6,00 3,00	6,00 3,50	6,00 4,00	6,00 4,50	6,50 4,50	6,50 4,50
Bezoeki	6,50 3,25	6,50 3,00	5,50 3,25	6,00 3,00	6,50 3,00	6,00 3,00	6,00 3,00	6,00 2,50	6,00 2,50	6,00 3,00	6,00 3,00	6,50 3,50
Banjoemas	5,75 2,25	5,75 2,50	5,00 2,20	4,75 2,00	5,50 1,10	6,00 1,10	6,00 1,10	5,75 1,10	6,00 1,10	5,75 2,00	7,50 2,50	7,50 2,50
Bagelen	5,42 3,00	5,50 3,00	5,60 2,60	5,50 2,80	4,30 2,80	4,25 3,00	4,55 2,75	4,30 3,00	5,00 3,50	5,75 3,65	8,00 4,50	7,83 4,50
Kadoe	7,00 3,35	7,00 3,33	7,00 3,00	6,50 2,50	6,50 2,75	6,00 2,70	6,00 2,75	7,00 3,00	7,00 3,00	7,00 3,50	10,00 3,50	8,75 3,75
Madioen	5,00 2,80	5,00 2,70	4,50 2,50	5,00 2,00	5,00 1,80	4,10 1,85	3,50 1,90	4,25 2,00	4,25 2,00	5,00 2,50	6,00 2,75	6,00 3,00
Kediri	6,00 3,00	6,00 2,50	6,00 2,50	5,75 2,50	5,50 1,50	4,00 2,00	4,00 2,00	4,50 2,00	5,50 2,50	5,50 2,50	6,50 2,50	6,75 2,50
Madura	6,50 4,00	10,00 4,00	10,00 4,50	10,00 4,00	10,25 4,00	9,50 3,50	6,50 3,50	8,00 4,00	8,00 3,50	9,50 3,50	9,50 3,50	9,50 5,00

u) De waarde van een pikol rijst kan gesteld worden op p. m. $2^1/_3$ × de waarde van een pikol padi.

v) De hier ten opzichte van Batavia voorkomende opgaven hebben betrekking tot het geheele gewest, en niet, zooals het geval is met de cijfers op de voorgaande bladzijden dezer bijlage, enkel tot Bloeboer.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

BIJLAGE QQ.

N°. 43.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE DE

RIJSTCULTUUR

OP

JAVA EN MADURA

(met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen)

over 1888.

GEWESTEN.	SAWAHS waarvan GEOOGST is (aantal bouws). Sawahs van levend water voorzien. 1ste aanplant.	2de aanplant.	Sawahs van regen afhankelijk. 1ste aanplant.	2de aanplant.	Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	TEGALVELDEN waarvan GEOOGST is (aantal bouws). Tegalvelden in geregelde cultuur.	Tegalvelden niet in geregelde cultuur.	TOTAAL der GESLAAGDE velden (aantal bouws).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Bantam	38 275	»	40 645	»	2 615	17 343	10 095	108 973
Batavia	811	»	»	»	»	88	»	899
Krawang	24 130	»	17 488	»	»	»	2 397	44 015
Preanger Regentschappen	164 926	12 817	56 960	90	a) 5 025	b) 18 345	14 907	273 070
Cheribon	168 719	566	31 367	»	4 173	4 108	3 042	211 975
Tagal	86 958	62	39 982	»	»	356	336	127 694
Pekalongan	50 188	5 016	3 973	»	47	1 252	17	60 493
Samarang	131 374	7 721	101 166	329	2 905	4 716	504	248 715
Japara	75 164	5 741	31 256	»	c) 1 899	d) 1 458	3 745	119 263
Rembang	50 179	1 482	166 795	»	1 299	e) 2 472	78	222 305
Soerabaija	113 600	1 910	142 115	»	15 467	f) 5 212	»	278 304
Pasoeroean	73 474	694	3 300	20	1 463	g) 6 703	1 515	87 169
Probolinggo	32 458	114	7 498	»	h) 539	4 223	614	45 446
Bezoeki	82 569	632	560	»	»	i) 2 079	249	86 089
Banjoemas	79 119	6 255	46 255	1 816	j) 1 226	k) 7 360	3 853	145 884
Bagelen	80 387	47 177	36 884	7 938	l) 3 644	7 100	3 213	186 343
Kadoe	57 095	15 569	8 965	25	5	m) 1 788	»	83 447
Madioen	137 763	3 069	28 459	»	»	4 473	11 722	185 486
Kediri	111 760	4 321	17 615	»	3 210	n) 5 724	2 458	145 088
	1 558 949	113 146	781 283	10 218		p) 94 800	58 745	
Te zamen voor de gouvernements-residentiën van Java	1 672 095		791 501		o) 43 517	p) 1[illegible]3 545		q) 2 660 658
	7 712	1 324	81 815	65		u) 4 863	1 0[illegible]5	
Madura	9 036		81 880		t) 51	u) 5 878		v) 96 84[illegible]
	1 566 661	114 470	863 098	10 283		99 663	59 760	
Totaal-generaal	1 681 131		873 381		43 568	159 423		2 757 503
In 1887 waren de cijfers:	1 555 694	135 810	877 029	22 570		x) 100 438	ij) 70 352	
Java (gouvernements-residentiën)	1 691 504		899 599		w) 46 342	z) 170 790		aa) 2 808 235
	7 101	776	85 039	»		3 586	600	
Madura	7 877		85 039		»	4 186		dd) 97 102
	1 562 795	136 586	962 068	22 570		104 024	70 952	
Totaal-generaal	1 699 381		984 638		46 342	174 976		2 905 337

SAWAHS waarvan de beplanting MISLUKT is (aantal bouws).					TEGALVELDEN waarvan de beplanting MISLUKT is (aantal bouws).		TOTAAL der MISLUKTE velden (aantal bouws).	TOTAAL der BEPLANTE velden (kolom 9 + kolom 17). (Aantal bouws.)	AANMERKINGEN.
Sawahs van levend water voorzien.		Sawahs van regen afhankelijk.		Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	Tegalvelden in geregelde cultuur.	Tegalvelden niet in geregelde cultuur.			
1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.						
10.	11	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
300	»	262	»	22	40	»	624	109 597	
»	»	»	»	»	»	»	»	899	
221	»	3 199	»	»	»	»	3 420	47 435	
1 892	3	1 134	»	»	12	955	3 996	277 066	
447	»	24	»	»	»	»	471	212 446	
3 263	»	14 844	»	»	»	»	18 107	145 801	
1 662	25	401	»	»	»	»	2 088	62 581	
1 238	»	10 560	»	157	84	»	12 039	260 754	
5 503	93	8 044	»	»	17	495	14 152	133 415	
»	1	4 188	»	»	67	»	4 256	226 561	
10	»	13 546	»	5 042	1 531	»	20 129	298 433	
36	»	»	»	»	»	26	62	87 231	
173	»	70	»	»	»	»	243	45 689	
901	»	»	»	»	»	»	901	86 990	
1 671	»	277	»	»	24	»	1 972	147 856	
541	1 227	1 599	439	794	»	»	4 600	190 943	
11 170	9 689	2 640	153	»	696	»	24 348	107 795	
319	263	1 190	»	»	»	»	1 772	187 258	
1 028	38	2 468	»	214	320	694	4 762	149 850	
30 375	11 339	64 446	592		2 791	2 170			
41 714		65 038		6 229	4 961		r) 117 942	s) 2 778 600	
»	»	2 702	»		80	»			
»		2 702		»	80		2 782	v) 99 627	
30 375	11 339	67 148	592		2 871	2 170			
41 714		67 740		6 229	5 041		120 724	2 878 227	
12 924	2 203	34 150	93		1 145	417			
15 127		34 243		4 236	1 562		bb) 55 168	cc) 2 863 403	
539	»	2 250	»		368	100			
539		2 250		»	468		3 257	dd) 100 359	
13 463	2 203	36 400	93		1 513	517			
15 666		36 493		4 236	2 030		58 425	2 963 762	

Aanmerkingen (kolom 19):

a) Hieronder 8 bouws 2de aanpl.
b) " 3 " " "
c) " 209 " " "
d) " 335 " " "
e) " 26 " " "
f) " 129 " " "
g) " 100 " " "
h) " 25 " " "
i) " 5 " " "
j) " 358 " " "
k) " 5 " " "
l) " 714 " " "
m) " 47 " " "
n) " 32 " " "
o) " 1314 " " "
p) " 682 " " "
q) " 125360 " " "
r) " 11931 " " "
s) " 137291 " " "
t) Alles 2de aanplant.
u) Hieronder 220 bouws 2de aanpl.
v) " 1660 " " "
w) " 3007 " " "
x) " 3081 " " "
y) " 58 " " "
z) " 3139 " " "
aa) " 164526 " " "
bb) " 2296 " " "
cc) " 166822 " " "
dd) " 776 " " "

GEWESTEN.	VERMOEDELIJKE OPBRENGST DER MET RIJST BEPLANTE (GESLAAGDE) VELDEN (in pikols padi).							
	SAWAHS:					TEGALVELDEN:		TOTAAL der productie.
	van levend water voorzien.		van regen afhankelijk.		op rawah gronden.	in geregelde cultuur.	niet in geregelde cultuur.	
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.				
Bantam	1 056 000	»	854 000	»	57 600	212 200	149 300	2 329 100
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	28 420	»	»	»	»	2 200	»	30 620
Krawang	724 000	»	435 000	»	»	»	36 000	1 195 000
Preanger Regentschappen	5 169 702	95 482	1 260 237	293	128 155	289 309	277 585	7 220 763
Cheribon	4 020 363	9 517	558 069	»	86 868	27 648	28 519	4 730 984
Tagal	3 082 846	2 000	1 058 014	»	»	10 305	13 780	4 166 945
Pekalongan	1 286 359	103 317	97 844	»	1 295	19 262	306	1 508 383
Samarang	3 312 212	295 212	1 787 455	4 014	49 717	50 206	5 719	5 504 535
Japara	1 410 000	90 000	315 000	»	22 000	28 000	35 000	1 900 000
Rembang	948 029	33 271	2 570 619	»	14 281	29 747	800	3 596 747
Soerabaija	3 749 000	38 000	2 247 000	»	449 000	51 000	»	6 534 000
Pasoeroean	3 099 754	23 166	98 454	250	74 040	124 054	39 170	3 458 888
Probolinggo	975 000	2 750	158 000	»	13 200	63 400	10 500	1 222 850
Bezoeki	3 138 210	18 120	20 879	»	»	45 989	7 052	3 230 250
Banjoemas	2 036 893	122 482	1 136 269	34 230	17 330	78 994	45 173	3 471 371
Bagelen	2 411 610	943 540	737 680	119 070	54 660	106 500	32 130	4 405 190
Kadoe	1 470 175	488 970	214 975	250	142	18 320	»	2 192 832
Madioen	4 007 129	74 013	643 907	»	»	97 175	112 220	4 934 444
Kediri	3 696 000	107 500	530 000	»	112 000	114 000	49 000	4 608 500
Te zamen voor de gouvernements-residentiën van Java	45 621 702	2 447 340	14 723 402	158 107	1 080 288	1 368 309	842 254	66 241 402
Madura	186 000	26 500	1 471 500	500	300	38 500	6 000	1 729 300
Totaal-generaal	45 807 702	2 473 840	16 194 902	158 607	1 080 588	1 406 809	848 254	67 970 702
n 1887 waren de cijfers:								
Java (gouvernements-residentiën)	46 468 185	3 031 024	16 078 594	345 105	1 136 712	1 495 054	1 326 958	69 881 632
Madura	157 575	15 520	1 522 624	»	»	31 866	4 000	1 731 585
Totaal-generaal	46 625 760	3 046 544	17 601 218	345 105	1 136 712	1 526 920	1 330 958	71 613 217

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **RR.**

N°. 44.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § I, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE DE TEELT VAN

EENJARIGE GEWASSEN

(de padicultuur daaronder niet begrepen)

OP

JAVA EN MADURA

(met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen)

over 1888.

GEWESTEN.	Eerste of tweede aanplant.	GESLAAGDE velden (in bouws van								
		Sawahs van levend water voorzien, beplant met:								
		suikerriet.		djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse (voedings-) gewassen.	TE ZAMEN.
		Vrijwillig geteeld.	Op hoog gezag geteeld. *a)*							
Bantam	1ste gewas	»	»	»	»	»	»	»	180	180
	2de »	»	»	567	200	»	»	521	794	2 082
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	1ste »	7	»	1	»	»	»	2	14	24
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Krawang	1ste »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Preanger Regentschappen	1ste »	3	»	602	»	3	437	182	2 418	3 645
	2de »	»	»	439	1	»	811	2 291	4 257	7 799
Cheribon	1ste »	4 379	1 380	17	»	»	»	1 862	185	7 823
	2de »	»	»	3 425	888	2 922	370	16 310	17 437	41 352
Tagal	1ste »	4 534	985	268	139	»	»	307	886	7 119
	2de »	»	»	12 976	263	951	120	8 752	21 498	44 560
Pekalongan	1ste »	1 892	564	3 368	899	»	277	3 525	1 351	11 876
	2de »	12	»	16 352	40	51	»	690	4 647	21 792
Samarang	1ste »	1 736	710	81	359	164	110	1 157	354	4 671
	2de »	»	»	9 922	354	2 695	3 594	19 562	16 140	52 267
Japara	1ste »	5 259	1 235	874	282	10	»	1 951	1 521	11 132
	2de »	743	»	5 694	2 619	3 380	246	3 028	14 719	30 429
Rembang	1ste »	344	101	»	»	»	»	»	»	445
	2de »	125	»	5 817	85	102	1 956	3 594	2 106	13 785
Soerabaija	1ste »	15 355	2 620	»	9	»	»	13	12	18 009
	2de »	»	»	8 502	3 617	168	818	9 541	32 840	55 486
Pasoeroean	1ste »	4 040	1 448	57	233	»	»	2	81	5 861
	2de »	658	»	22 100	1 602	»	480	5 147	18 357	48 344
Probolinggo	1ste »	4 891	1 417	»	»	»	»	»	»	6 308
	2de »	»	»	16 471	676	»	2 978	2 454	4 743	27 322
Bezoeki	1ste »	3 356	643	»	»	»	»	16	»	4 015
	2de »	132	»	30 289	751	»	18 538	3 785	9 866	63 361
Banjoemas	1ste »	377	132	970	89	»	99	340	757	2 764
	2de »	»	»	8 855	134	1	9 091	1 132	13 115	32 328
Bagelen	1ste »	342	»	327	79	»	2	146	656	1 552
	2de »	196	»	8 924	105	20	915	488	4 382	15 030
Kadoe	1ste »	62	»	2	69	»	»	526	1 580	2 239
	2de »	26	»	2 715	136	»	11 513	1 997	5 591	21 978
Madioen	1ste »	1 116	83	10	331	»	»	142	69	1 751
	2de »	195	»	2 450	242	4 291	488	7 845	41 796	57 307
Kediri	1ste »	4 423	620	49	885	»	82	»	117	6 176
	2de »	»	»	7 342	81	»	5 001	6 071	32 175	50 670
Te zamen voor de gouvernements-residentiën van Java	1ste »	52 116	11 938	6 626	3 374	177	1 007	10 171	10 181	95 590
	2de »	2 087	»	162 840	11 794	14 581	56 919	93 208	244 463	585 892
Madura	1ste »	»	»	1 093	3	»	»	638	176	1 910
	2de »	42	»	3 208	25	62	629	62	303	4 331
Totaal-generaal.	1ste »	52 116	11 938	7 719	3 377	177	1 007	10 809	10 357	97 500
	2de »	2 129	»	166 048	11 819	14 643	57 548	93 270	244 766	590 223
In 1887 waren de cijfers:										
Java (gouvernements-residentiën)	1ste »	46 612	15 484	9 889	3 984	2	422	10 730	11 470	98 593
	2de »	797	»	165 547	12 045	6 964	39 073	84 862	239 321	548 609
Madura	1ste »	30	»	1 417	2	»	»	746	44	2 239
	2de »	»	»	3 774	»	82	326	12	84	4 278
Totaal-generaal.	1ste »	46 642	15 484	11 306	3 986	2	422	11 476	11 514	100 832
	2de »	797	»	169 321	12 045	7 046	39 399	84 874	239 405	552 887

a) Onder de cijfers betreffende de voor de gouvernements-suikercultuur in gebruik zijnde velden is ook begrepen de uitgestrektheid ingenomen door wegen en slooten in en om de riettuinen. Overigens heeft deze opgaaf betrekking tot de in 1887 (voor den oogst van 1888) bewerkstelligde beplan-

500 vierkante rijnlandsche roeden).

Sawahs van regen afhankelijk, beplant met:									Sawahs op rawahgronden, beplant met:								
suikerriet.									suikerriet.								
Vrijwillig geteeld.	Op hoog gezag geteeld. *a*)	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse (voedings-) gewassen.	TE ZAMEN.	Vrijwillig geteeld.	Op hoog gezag geteeld.	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse (voedings-) gewassen.	TE ZAMEN.
7	»	»	»	»	»	»	69	76	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	284	10	53	»	208	1 074	1 629	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
5	»	680	»	16	717	6	958	2 382	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	40	»	34	37	225	2 050	2 386	»	»	»	»	»	»	»	340	340
70	»	1	»	»	»	49	129	249	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	76	»	62	187	321	1 618	2 264	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	273	»	»	12	»	70	355	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	1 711	3	10	89	2 590	8 837	13 240	»	»	»	»	»	»	»	»	»
30	»	2	6	»	»	98	589	725	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	321	27	2	»	1	1 237	1 588	»	»	»	»	»	»	»	»	»
35	»	122	»	15	10	38	2 010	2 230	»	»	»	»	»	»	»	33	33
»	»	11 957	15	6 059	1 135	15 845	15 345	50 356	»	»	»	»	»	»	»	25	25
221	»	300	41	2	»	1 136	4 579	6 279	»	»	»	»	»	»	»	»	»
17	»	2 723	151	1 130	221	427	5 138	9 807	»	»	»	»	»	»	»	»	»
149	»	14	2	4	37	77	2 020	2 303	»	»	»	»	»	»	»	»	»
121	»	14 042	648	764	16 235	6 675	7 539	46 024	»	»	»	»	»	»	»	»	»
181	»	115	13	»	»	»	1 034	1 343	6	»	»	»	»	»	»	»	6
»	»	2 039	117	23	2 697	9 052	7 137	21 065	»	»	195	13	1	82	58	55	404
»	»	9	»	»	»	»	»	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	362	54	»	20	504	909	1 849	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	269	»	»	»	»	»	269	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	2 610	17	»	»	12	171	2 810	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	286	»	»	»	»	99	385	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	1 028	»	»	132	38	226	1 424	»	»	»	»	»	»	»	2	2
»	»	2 264	18	7	501	47	739	3 576	»	»	»	»	»	»	»	»	»
21	»	1 352	113	10	12	359	2 726	4 593	»	»	»	»	»	»	»	6	6
8	»	1 359	109	92	415	460	3 789	6 232	»	»	»	»	»	»	»	2	2
2	»	311	»	»	»	383	717	1 413	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	110	»	»	500	18	129	757	»	»	»	»	»	»	»	»	»
56	»	2	»	1	»	77	10	146	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	346	55	5	47	1 321	1 153	2 927	»	»	»	»	»	»	»	»	»
135	23	»	»	»	»	6	8	172	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	175	»	»	114	1 346	1 629	3 264	»	»	»	»	»	»	32	744	776
912	23	4 478	175	48	920	2 267	15 145	23 968	6	»	»	»	»	»	»	41	47
146	»	40 705	1 224	8 241	22 198	39 052	58 593	170 159	»	»	195	13	1	82	90	1 166	1 547
239	»	3 497	43	21	6	1 656	3 576	9 038	»	»	»	»	»	»	»	»	»
135	»	8 978	188	222	185	682	4 541	14 931	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1 151	23	7 975	218	69	926	3 923	18 721	33 006	6	»	»	»	»	»	»	41	47
281	»	49 683	1 412	8 463	22 383	39 734	63 134	185 090	»	»	195	13	1	82	90	1 166	1 547
913	56	4 509	182	393	225	1 808	18 478	26 564	»	»	»	»	»	»	»	59	59
113	»	42 769	1 181	8 460	9 313	23 741	71 313	156 890	»	»	1 103	»	1 017	»	»	2 023	4 143
231	»	4 135	4	»	»	717	53	5 140	»	»	»	»	»	»	»	»	»
66	»	20 198	107	1 302	118	3 060	8 084	32 935	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1 144	56	8 644	186	393	225	2 525	18 531	31 704	»	»	»	»	»	»	»	59	59
179	»	62 967	1 288	9 762	9 431	26 801	79 397	189 825	»	»	1 103	»	1 017	»	»	2 023	4 143

tingen, die, in verband tot de in 1879 aangevangen jaarlijksche vermindering, nog slechts 4/13 van de oorspronkelijk bepaalde uitgestrektheid besloegen.

GEWESTEN.	Eerste of tweede aanplant.	GESLAAGDE velden (in bouws van								
		Tegalvelden in geregelde cultuur, waarop verbouwd:								
		suikerriet.		djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse (voedings-) gewassen.	TE ZAMEN.
		Vrijwillig geteeld.	Op hoog gezag geteeld. a)							
Bantam	1ste gewas	536	»	224	»	27	»	981	590	2 358
	2de »	»	»	340	5	134	»	423	1 567	2 469
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	1ste »	1	»	6	»	»	»	4	4	15
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Krawang	1ste »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Preanger Regentschappen	1ste »	1 570	»	4 970	91	1 028	7 785	5 318	12 078	32 840
	2de »	150	»	1 015	»	8	60	2 201	6 061	9 495
Cheribon	1ste »	152	»	305	7	27	50	2 770	2 250	5 561
	2de »	»	»	2 199	1	24	31	55	470	2 780
Tagal	1ste »	»	»	5 036	44	57	539	91	2 331	8 098
	2de »	»	»	126	23	2	19	8	202	380
Pekalongan	1ste »	»	»	4 554	1	»	631	1 076	2 450	8 712
	2de »	»	»	614	»	»	20	»	80	714
Samarang	1ste »	3 016	»	4 850	1 842	559	946	5 894	12 699	29 806
	2de »	»	»	3 017	52	81	609	2 558	7 067	13 384
Japara	1ste »	267	226	5 436	302	134	48	1 266	2 724	10 403
	2de »	64	»	1 594	22	»	»	1 151	2 334	5 165
Rembang	1ste »	519	»	23 600	897	797	2 004	2 862	13 634	44 313
	2de »	263	»	11 732	838	835	4 454	3 448	5 930	27 500
Soerabaija	1ste »	332	»	13 558	252	674	816	4 388	8 248	28 268
	2de »	»	»	5 601	492	307	1 079	1 071	4 508	13 058
Pasoeroean	1ste »	1 826	7	32 659	57	»	2 764	2 297	3 302	42 912
	2de »	»	»	17 771	38	48	411	2 390	8 342	29 000
Probolinggo	1ste »	132	»	33 024	75	»	2 039	150	2 248	37 668
	2de »	»	»	19 106	106	103	754	424	9 190	29 683
Bezoeki	1ste »	»	»	44 695	264	10	2 372	654	2 719	50 714
	2de »	»	»	10 163	208	10	6 119	3 761	25 918	46 179
Banjoemas	1ste »	»	»	16 003	5	»	8 854	1 384	2 380	28 626
	2de »	»	»	16 406	19	»	334	142	1 487	18 388
Bagelen	1ste »	110	»	18 097	300	45	3 810	2 282	8 853	33 497
	2de »	49	»	4 974	229	78	578	1 186	5 927	13 021
Kadoe	1ste »	3	»	24 979	»	»	441	1 958	15 735	43 116
	2de »	»	»	6 671	»	»	290	2 575	849	10 385
Madioen	1ste »	512	187	5 794	111	19	42	2 076	6 556	15 297
	2de »	92	»	669	79	200	881	574	6 422	8 917
Kediri	1ste »	3 996	»	5 592	298	523	4 233	4 143	9 427	28 212
	2de »	»	»	1 970	278	62	3 758	1 186	5 524	12 778
Te zamen voor de gouvernements-residentiën van Java	1ste »	12 972	420	243 382	4 546	3 900	37 374	39 594	108 228	450 416
	2de »	618	»	103 968	2 390	1 892	19 397	23 153	91 878	243 296
Madura	1ste »	241	»	171 810	522	785	176	38 593	22 584	234 711
	2de »	81	»	102 851	76	51	1 675	2 557	7 253	114 544
Totaal-generaal	1ste »	13 213	420	415 192	5 068	4 685	37 550	78 187	130 812	685 127
	2de »	699	»	206 819	2 466	1 943	21 072	25 710	99 131	357 840
In 1887 waren de cijfers.										
Java (gouvernements-residentiën)	1ste »	11 967	577	224 033	3 010	3 221	29 418	35 993	121 006	429 225
	2de »	604	»	98 612	2 511	1 903	18 985	18 169	85 296	226 080
Madura	1ste »	95	»	176 987	1 704	344	70	31 594	13 105	223 899
	2de »	22	»	122 211	10	618	1 132	5 411	3 418	132 822
Totaal-generaal	1ste »	12 062	577	401 020	4 714	3 565	29 488	67 587	134 111	653 124
	2de »	626	»	220 823	2 521	2 521	20 117	23 580	88 714	358 902

b) In bijlage PP, kolom 14, wordt de in Soerabaija met polowidjo als tweede aanplant beteelde uitgestrektheid opgegeven als te zijn geweest 93 001 bouws. Dit verschil is niet toegelicht.

500 vierkante rijnlandsche roeden).									**mislukte** velden (in bouws):						Totaal der **beplante** velden (de geslaagde en de mislukte te zamen genomen).
Tegalvelden niet in geregelde cultuur, waarop verbouwd:									Sawahs			Tegalvelden			
suikerriet.															
Vrijwillig geteeld.	Op hoog gezag geteeld. a)	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse (voedings-) gewassen.	te zamen.	van levend water voorzien.	van regen afhankelijk.	op rawahgronden.	in geregelde cultuur.	niet in geregelde cultuur.	te zamen.	
»	»	305	»	»	»	21	163	489	»	»	»	»	»	»	3 103
»	»	151	»	»	»	4	223	378	»	»	»	»	»	»	6 558
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	39
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
28	»	204	»	20	30	128	198	608	»	»	»	»	»	»	608
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
142	»	1 197	21	60	532	915	928	3 795	»	»	»	5	»	5	42 667
»	»	16	»	3	2	41	650	712	»	»	»	»	»	»	20 732
26	»	599	»	»	81	2 269	4 783	7 758	503	»	»	901	»	1 404	22 795
»	»	53	»	»	21	»	725	799	431	22	»	»	»	453	47 648
»	»	151	»	10	110	»	130	401	»	»	»	»	»	»	15 973
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	58 180
»	»	225	»	»	50	»	»	275	»	»	»	»	»	»	21 588
»	»	»	»	»	»	»	»	»	21	»	»	»	»	21	24 115
1507	»	331	165	»	263	316	3 299	5 881	»	»	»	30	»	30	42 651
»	»	227	»	»	2	93	219	541	570	1 110	»	50	»	1 730	118 303
113	»	715	»	»	»	422	364	1 614	11	»	»	»	»	11	29 439
»	»	482	»	»	7	»	132	621	227	338	»	111	6	682	46 704
»	»	32	»	»	7838	»	13	7 883	82	680	»	193	»	955	55 899
»	»	43	9	3	»	23	45	123	170	1 680	»	1 538	»	3 388	90 820
»	»	420	»	»	»	»	73	493	»	»	»	1 273	126	1 399	49 518
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2 790	»	186	»	2 976	b) 92 989
1	»	2 381	2	»	»	»	101	2 485	»	»	»	16	»	16	51 283
»	»	104	»	»	491	»	51	646	»	»	»	»	»	»	79 839
»	»	2 131	»	»	41	»	38	2 210	»	»	»	244	»	244	46 699
»	»	200	»	»	»	»	»	200	»	»	»	»	»	»	60 015
»	»	1 055	»	»	»	»	460	1 515	»	»	»	»	»	»	56 244
»	»	»	»	»	45	»	13	58	»	»	»	»	»	»	109 983
5	»	2 858	3	»	4	»	340	3 210	»	»	»	»	»	»	36 026
»	»	3 092	5	»	7	1 301	229	4 634	»	»	»	»	»	»	58 926
»	»	911	»	»	»	897	5 109	6 917	»	»	»	»	»	»	46 565
»	»	74	»	»	13	10	1 596	1 693	22	»	»	»	»	22	36 000
»	»	357	»	»	3453	»	»	3 810	»	»	»	6 092	»	6 092	56 670
»	»	3 442	»	»	»	»	»	3 442	769	215	»	2 432	»	3 416	39 978
»	»	2 652	18	75	»	492	2 950	6 187	»	»	»	»	36	36	23 417
»	»	1 179	25	1	145	73	1 421	2 844	192	54	»	»	27	273	72 268
»	»	372	»	»	»	»	105	477	55	»	»	248	»	303	35 340
»	»	591	»	»	87	66	322	1 066	91	»	»	6	»	97	68 651
1822	»	16 896	209	165	12402	5 460	19 054	56 008	651	680	»	9 002	162	10 495	636 524
»	»	9 654	39	7	820	1 611	5 626	17 757	2 493	6 209	»	4 323	33	13 058	1 031 709
»	»	8 861	»	»	»	273	2 829	11 963	»	5	»	1 305	»	1 310	258 932
»	»	431	»	»	»	»	465	896	»	85	»	538	»	623	135 325
1822	»	25 757	209	165	12402	5 733	21 883	67 971	651	685	»	10 307	162	11 805	895 456
»	»	10 085	39	7	820	1 611	6 091	18 653	2 493	6 294	»	4 861	33	13 681	c) 1 167 034
240	»	20 905	98	40	4383	7 116	22 159	54 941	1 611	2 027	»	4 959	1 132	9 729	619 111
»	»	8 568	50	31	909	738	6 277	16 573	3 670	4 471	»	1 705	260	10 106	962 401
»	»	12 424	»	»	»	»	1 779	14 203	80	202	»	8 365	200	8 847	254 328
»	»	»	»	»	»	»	»	»	3 053	3 053	»	7 000	200	13 306	183 341
240	»	33 329	98	40	4383	7 116	23 938	69 144	1 691	2 229	»	13 324	1 332	18 576	873 439
»	»	8 568	50	31	909	738	6 277	16 573	6 723	7 524	»	8 705	460	23 412	1 145 742

c) Dit totaal bedraagt 12 bouws minder dan de opgaaf in bijlage PP (zie de voorgaande noot).

Van de GESLAAGDE velden *d*) waren door de bevolking voor EIGEN CULTUUR beplant met:

GEWESTEN.	suikerriet.		djagong.		indigo.		kapas.		tabak.		katjang.		diverse (voedings-)gewassen.		Totaal.	
	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.
Bantam	543	„	529	1 342	„	215	27	187	„	„	1 002	1 156	1 002	3 658	3 103	6 558
	543		1 871		215		214		„		2 158		4 660		9 661	
Batavia	8	„	7	„	„	„	„	„	„	„	6	„	18	„	39	„
	8		7		„		„		„		6		18		39	
Krawang . . .	28	„	204	„	„	„	20	„	30	„	128	„	198	„	608	„
	28		204		„		20		30		128		198		608	
Preanger Regentschappen . .	1 720	150	7 449	1 510	112	1	1 107	45	9 471	910	6 421	4 758	16 382	13 358	42 662	20 732
	1 870		8 959		113		1 152		10 381		11 179		29 740		63 394	
Cheribon . . .	4 627	„	922	5 753	7	889	27	3 008	131	609	6 950	16 686	7 347	20 250	20 011	47 195
	4 627		6 675		896		3 035		740		23 636		27 597		67 206	
Tagal	4 534	„	5 728	14 813	183	289	67	963	661	228	398	11 350	3 417	30 537	14 988	58 180
	4 534		20 541		472		1 0[illegible]0		889		11 748		33 954		73 168	
Pekalongan . .	1 922	12	8 149	17 287	906	67	„	53	958	20	4 699	691	4 390	5 964	21 024	24 094
	1 934		25 436		973		53		978		5 390		10 354		45 118	
Samarang . . .	6 294	„	5 384	25 123	2 366	421	738	8 835	1 329	5 340	7 405	38 058	18 395	38 796	41 911	116 573
	6294		30 507		2 787		9 573		6 669		45 463		57 191		158 484	
Japara	5 860	824	7 325	10 493	625	2 792	146	4 510	48	474	4 775	4 606	9 188	22 323	27 967	46 022
	6 684		17 818		3 417		4 656		522		9 381		31 511		73 989	
Rembang . . .	1 012	509	23 646	31 634	899	1 580	801	1 704	9 879	22 645	2 939	13 740	15 667	15 620	54 843	87 432
	1 521		55 280		2 479		2 505		32 524		16 679		31 287		142 275	
Soerabaija . . .	15 874	„	14 093	16 337	274	4 239	674	499	816	4 676	4 401	19 722	9 367	44 540	45 499	90 013
	15 874		30 430		4 513		1 173		5 492		24 123		53 907		135 512	
Pasoeroean . .	5 867	658	35 106	40 337	292	1 694	„	48	2 764	1 402	2 299	8 041	3 484	27 659	49 812	79 839
	6 525		75 443		1 986		48		4 166		10 340		31 143		129 651	
Probolinggo . .	5 023	„	35 424	38 387	75	799	„	103	2 080	3 732	150	2 890	2 286	14 104	45 038	60 015
	5 023		73 811		874		103		5 812		3 040		16 390		105 053	
Bezoeki. . . .	3 356	132	45 750	40 738	264	959	10	10	2 372	24 702	670	7 546	3 179	35 896	55 601	109 983
	3 488		86 488		1 223		20		27 074		8 216		39 075		165 584	
Banjoemas. . .	382	„	20 859	30 617	97	176	„	8	9 089	9 933	1 762	2 622	3 705	15 570	35 894	58 926
	382		51 476		273		8		19 022		4 384		19 275		94 820	
Bagelen. . . .	473	253	20 687	15 331	492	443	55	190	3 824	1 921	3 684	2 144	17 350	15 696	46 565	35 978
	726		36 018		935		245		5 745		5 828		33 046		82 543	
Kadoe	67	26	25 649	12 938	69	136	„	„	3 894	12 303	2 867	4 590	18 032	6 569	50 578	36 562
	93		38 587		205		„		16 197		7 457		24 601		87 140	
Madioen . . .	1 684	287	8 458	4 644	460	401	95	4 497	42	1 561	2 787	9 813	9 585	50 792	23 111	71 995
	1 971		13 102		861		4 592		1 603		12 600		60 377		95 106	
Kediri	8 554	„	6 013	10 078	1 183	359	523	62	4 315	8 960	4 149	8 701	9 657	40 394	34 394	68 554
	8 554		16 091		1 542		585		13 275		12 850		50 051		102 948	
Te zamen in 1888:																
voor Java (gouv.-residentiën). .	67 828	2 851	271 382	317 362	8 304	15 460	4 290	24 722	51 703	99 416	57 492	157 114	152 649	401 726	613 648	1 018 651
	70 679		588 744		23 764		29 012		151 119		214 606		554 375		1 632 299	
voor Madura . .	480	258	185 261	115 468	568	289	806	335	182	2 489	41 160	3 301	29 165	12 562	257 622	134 702
	738		300 729		857		1 141		2 671		44 461		41 727		392 324	
In 1887 waren de cijfers:																
Java (gouvern.-residentiën) .	59 732	1 514	259 336	316 599	7 274	15 787	3 656	18 375	34 448	68 280	55 647	127 510	173 172	404 230	593 265	952 295
	61 246		575 935		23 061		22 031		102 728		183 157		577 402		1 545 560	
Madura	356	88	194 963	146 183	1 710	117	344	2 002	70	1 576	33 057	8 483	14 981	11 58[illegible]	245 481	170 035
	444		341 146		1 827		2 346		1 646		41 540		26 567		415 516	

d) Voor de MISLUKTE velden is de cultuur, waarvoor zij gebezigd werden, niet afzonderlijk aangeduid.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE SS.

N°. 45.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

VERGELIJKEND OVERZICHT betreffende den voor- of achteruitgang van den INLANDSCHEN LANDBOUW in de gouvernementslanden van JAVA over de jaren 1873 t/m 1888.

Gewesten en jaren. — NB. Over de opgegeven vijfjarige tijdvakken is in de kolommen 2 t/m 7 overal het *gemiddelde per jaar* uitgetrokken. Voor elk der jaren 1878 t/m 1887 afzonderlijk zie men bijlage A[1] hiervóór.		Zielental op 1 Januari (mannen, vrouwen en kinderen), na aftrekking van het bevolkingscijfer der particuliere landerijen *a*).	Bouwgrond voor geregelde cultuur ontgonnen (beplant en niet-beplant). — Bouws.	Beplante uitgestrektheid gronds (in bouws), daaronder ook gronden die niet tot de voor geregelde cultuur ontgonnen velden behooren (alles bij schatting): *b*)			Padiproductie naar schatting (in pikols) *c*)		Percentsgewijze vermeerdering of vermindering *per vijf jaar*: *d*)			Aantal bouws per 1000 zielen voorgoed aan bouwgrond in cultuur gebracht (zie kolom 2 en 3).
				Beplant met padi.	Beplant met andere gewassen.	Te zamen.	in 't geheel.	gemiddeld per beplanten bouw (zie kolom 4).	in zielental.	in voorgoed in cultuur gebrachte bouwgronden (zie kolom 3).	in padiproductie.	
1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Bantam	1873/1877	*e*)	95 761	107 563	15 246	122 809	2 338 700	21,74	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	*f*)
	1878/1882	*g*) 533 959	116 887	108 487	18 718	127 205	2 057 200	18,96	*f*)	+ 22.06	— 12.04	218,89
	1883/1887	499 162	124 258	111 986	11 897	123 883	2 352 400	21,01	*h*) — 6.5	+ 6.3	+ 14.3	249,01
	1888	512 952	116 447	109 597	9 661	119 258	2 329 100	21,25	+ 2.8	— 6.3	— 0.9	226,99
Krawang *i*)	1873/1877	94 945	22 110	24 438	850	25 288	436 100	17,84	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	232,73
	1878/1882	133 557	35 951	24 751	751	25 502	561 900	22,70	+ 41.7	+ 62.6	+ 28.8	268,29
	1883/1887	144 497	46 906	43 972	1 064	45 036	1 112 100	25,29	+ 8 2	+ 30.5	+ 99.9	325,73
	1838	168 952	50 046	47 435	608	48 043	1 195 000	25,19	+ 16.9	+ 6.7	+ 7.4	296,13
Preanger Regentschappen *k*)	1873/1877	1 183 518	218 281	208 669	31 015	239 684	5 202 500	24 93	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	184,35
	1878/1882	1 388 457	259 115	219 786	53 332	273 118	6 161 900	28,04	+ 17.3	+ 18.7	+ 18.4	186,68
	1883/1887	1 605 459	292 111	280 628	57 804	338 432	7 262 900	25,88	+ 15.6	+ 12 8	+ 17.9	182,00
	1888	1 668 012	293 763	277 066	63 399	340 465	7 220 700	26,06	+ 3.9	+ 0.6	— 0.6	176,11

a) Over het eerste in dezen staat behandelde vijfjarig tijdvak, en evenzeer over het tijdvak 1878 t/m 1882, is het zielental der particuliere landerijen niet jaarsgewijze bekend. Men heeft zich dus voor de aftrekking van bedoeld zielental niet van vijfjarige gemiddelden kunnen bedienen. In stede daarvan is, zoowel voor het eerste als voor het tweede tijdvak, in mindering gebracht het bevolkingscijfer der particuliere landerijen op 1 Januari 1882.

b) De velden, waarvan de beplanting mislukte, zijn medegeteld. De velden, waarop rijst of eenige andere cultuur als tweede gewas gedreven werd, zijn tweemaal in rekening gebracht.

c) Over het tijdvak 1836 t/m 1869 vindt men een overzicht van de padiproductie per jaar en per gewest gedrukt als bijlage EE bij het Koloniaal Verslag van 1870.

d) Nadat het gedeelte van hoofdstuk O, waartoe deze bijlage betrekking heeft (zie blz. 195 hiervóór), was afgedrukt, is het nader wenschelijk geoordeeld alsnog ook de uitkomsten van het vijfjarig tijdvak 1873 t/m 1877 in dit overzicht te vermelden. De berekening der vermeerdering of vermindering (zie de kolommen 9, 10 en 11) betreft echter alleen de jaren 1878 t/m 1888. In de aangehaalde kolommen is namelijk aangegeven hoeveel het gemiddelde per jaar over 1878 t/m 1882 percentsgewijze meer of minder bedraagt dan het gemiddelde per jaar over het tijdvak 1873 t/m 1877. Op gelijke wijze is over 1883 t/m 1887 het verschil met het daaraan voorafgegane vijfjarig tijdvak uitgetrokken, terwijl eindelijk de uitkomsten van het jaar 1888 in vergelijking zijn gebracht met het gemiddelde over het vijfjarig tijdvak 1883 t/m 1887.

Bij de beoordeeling van de cijfers nopens de toe- of afneming houde men in het oog dat zij voor een gedeelte het gevolg zijn van gaandeweg verkregen juistere opgaven, zoowel bij gelegenheid van de vijfjaarlijksche opneming van het zielental (voor 't eerst in 1880), als wat speciaal de uitgestrektheid der bouwgronden en de padiproductie betreft, ten gevolge van de sinds 1879 ingestelde onderzoekingen ten dienste eener landrenteregeling. De in 1879 opgeheven dienst der statistieke opneming van Java heeft in de gewesten waar zij werkzaam is geweest (Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Banjoemas, Bagelen, Kadoe en Madioen) mede vele onjuistheden in de bestaande opgaven nopens zielental en bouwgronden doen aantreffen, maar wat de in dit overzicht behandelde jaren betreft, hadden die verbeteringen hoofdzakelijk slechts betrekking tot sommige gedeelten van de residentiën Japara, Rembang en Madioen, daar elders het werk reeds vóór 1873 afgeloopen was of zich tot hermetingen bepaalde.

e) Bij gemis aan bruikbare gegevens moet dit cijfer oningevuld blijven.

f) Niet op te geven (zie noot *e*).

g) Slechts over de laatste twee jaren van het vijfjarig tijdvak waren bruikbare opgaven voorhanden. Het hier uitgetrokken bevolkingscijfer is derhalve de middensom van het zielental op 1 Januari 1881 en op 1 Januari 1882.

h) Deze vermindering is ten deele een gevolg van het groot verlies aan menschenlevens (p. m. 21 000) ten gevolge van de uitbarsting van Krakatau in 1883.

i) In 1884 (Indisch Staatsblad n°. 90) is het gebied der residentie Krawang uitgebreid door toevoeging van het district Gandasoli, tot dusver tot de Preanger Regentschappen behoorende. Dit district telde destijds p. m. 19 000 zielen, met circa 5400 bouws voor geregelde cultuur ontgonnen bouwgronden.

k) Zie de voorgaande noot.

Gewesten en jaren. — NB. Over de opgegeven vijfjarige tijdvakken is in de kolommen 2 t/m 7 overal het *gemiddelde per jaar* uitgetrokken. Voor elk der jaren 1878 t/m 1887 afzonderlijk zie men bijlage A¹ hiervóór.		Zielental op 1 Januari (mannen, vrouwen en kinderen), na aftrekking van het bevolkingscijfer der particuliere landerijen. *a*)	Bouwgrond voor geregelde cultuur ontgonnen (beplant en niet-beplant). — Bouws.	Beplante uitgestrektheid gronds (in bouws), daaronder ook gronden die niet tot de voor geregelde cultuur ontgonnen velden behooren (alles bij schatting): *b*)			Padiproductie naar schatting (in pikols) *c*)		Percentsgewijze vermeerdering of vermindering *per vijf jaar*: *d*)			Aantal bouws per 1000 zielen voorgoed aan bouwgrond in cultuur gebracht (zie kolom 2 en 3).
				Beplant met padi.	Beplant met andere gewassen.	Te zamen.	in 't geheel.	gemiddeld per beplanten bouw (zie kolom 4).	in zielental.	in voorgoed in cultuur gebrachte bouwgronden (zie kolom 3).	in padi-productie.	
1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Cheribon *l*)	1873/1877	1 031 117	196 341	191 469	38 447	229 916	4 388 200	22.91	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	190,43
	1878/1882	1 146 153	226 726	205 789	48 647	254 436	4 967 500	24,13	+ 11.2	+ 15.5	+ 13.2	197,84
	1883/1887	1 181 731	235 196	209 384	60 090	269 474	4 719 700	22,54	+ 3.1	+ 3.7	— 4.9	198,98
	1888	1 245 066	229 057	212 446	69 063	281 509	4 730 900	22.27	+ 5.4	— 2.6	+ 0.2	183,98
Tagal *l*)	1873/1877	844 025	145 946	128 678	33 370	162 048	3 832 100	29,77	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	172,92
	1878/1882	917 624	158 717	39 604	33 616	173 220	4 066 300	29.13	+ 8.7	+ 8.7	+ 6.1	172,89
	1883/1887	951 492	159 984	143 613	44 976	188 589	4 096 300	28.52	+ 3.7	+ 0.8	+ 0.7	168,23
	1888	1 008 575	165 733	145 801	73 168	218 969	4 166 900	28.58	+ 5.9	+ 3.6	+ 1.7	164,25
Pekalongan	1873/1877	491 069	82 755	64 113	30 183	94 296	1 540 800	24.03	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	168,54
	1878/1882	509 394	78 504	63 652	37 903	101 555	1 697 400	26.67	+ 3.7	— 5.1	+ 10.2	154.23
	1883/1887	522 145	81 386	63 266	47 310	110 576	1 508 000	23,83	+ 2.5	+ 3.7	— 11.2	155,91
	1888	539 372	81 208	62 581	45 139	107 720	1 508 300	24,10	+ 3.3	— 0.2	+ 0.02	150.66
Samarang	1873/1877	1 233 437	293 542	248 771	151 487	400 258	6 589 200	26.49	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	238,07
	1878/1882	1 209 934	306 785	274 694	80 608	357 302	6 044 600	22,01	— 1.9	+ 4.5	— 8.3	253,54
	1883/1887	1 273 150	295 978	258 504	161 303	419 807	5 815 700	22.49	+ 5.2	— 3.5	— 3.8	232,50
	1888	1 361 412	298 811	260 754	160 244	420 998	5 504 500	21,11	+ 6.8	+ 0.9	— 5.3	219.55
Japara	1873/1877	779 438	143 392	116 394	52 550	168 944	1 744 300	14,98	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	184,07
	1878/1882	803 712	164 458	133 302	64 892	198 194	1 896 800	14,23	+ 3.1	+ 14.7	+ 8.8	255,37
	1883/1887	816 791	155 649	130 496	63 448	193 944	1 869 000	14,32	+ 1.6	— 5.4	— 1.5	190,51
	1888	855 205	153 417	133 415	74 682	208 097	1 900 000	14,24	+ 4.57	— 1.4	+ 1.7	179,43
Rembang	1873/1877	925 392	180 452	157 507	101 808	259 315	1 963 200	12.46	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	195,08
	1878/1882	1 026 083	186 202	172 188	92 764	264 952	2 297 500	13,34	+ 10.9	+ 3.2	+ 17.0	181,48
	1883/1887	1 124 677	268 386	221 374	119 678	341 052	3 599 200	16,26	+ 9.6	+ 44.1	+ 56.6	238,56
	1888	1 198 170	276 294	226 561	146 618	373 179	3 596 700	15,87	+ 6.5	+ 2.9	— 0.1	230,63
Soerabaija	1873/1877	1 470 143	273 771	237 491	115 284	352 775	4 673 800	19,68	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	186.24
	1878/1882	1 597 243	303 125	264 417	123 263	387 680	6 037 800	22,83	+ 8.7	+ 10.7	+ 29.2	189,81
	1883/1887	1 730 609	342 622	298 572	156 951	455 523	6 843 100	22,92	+ 8.3	+ 13.0	+ 13.3	197,93
	1888	1 863 465	349 696	298 433	139 899	438 332	6 534 000	21,89	+ 7.6	+ 2.1	— 4.5	187,70
Pasoeroean	1873/1877	606 536	113 382	67 934	93 105	161 039	3 508 000	51.65	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	186,79
	1878/1882	680 119	102 130	70 253	86 902	157 155	2 721 900	38,74	+ 12.1	— 9.9	— 22.4	176,66
	1883/1887	776 446	126 938	81 756	129 176	210 932	3 092 600	37,82	+ 14.3	+ 24.3	+ 13.6	162,29
	1888	844 177	134 078	87 231	129 667	216 898	3 458 800	39.65	+ 8.7	+ 5.6	+ 11 8	158,86
Probolinggo	1873/1877	413 378	60 331	42 013	61 773	103 786	1 354 900	32,24	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	146.08
	1878/1882	454 737	92 096	45 534	78 206	123 740	1 339 000	29.41	+ 10.0	+ 52.6	— 1.2	202.41
	1883/1887	513 033	97 260	45 066	98 907	143 973	1 171 700	26,00	+ 12.8	+ 5.6	— 12 5	189.59
	1888	507 192	98 476	45 689	105 297	150 986	1 222 800	26,76	— 1.1	+ 1.3	+ 4.3	194,23
Bezoeki	1873/1877	448 034	95 782	70 486	87 868	158 354	2 262 600	32,10	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	213,79
	1878/1882	510 755	112 843	77 793	103 852	181 645	2 397 100	30,81	+ 13.9	+ 17.8	+ 5.9	220,83
	1883/1887	560 118	133 201	85 969	140 092	226 061	2 894 300	33,66	+ 9.6	+ 18.4	+ 20.7	237,86
	1888	597 198	141 709	86 990	165 584	252 574	3 230 200	37,13	+ 6.6	+ 6.4	+ 11.6	237,37
Banjoemas	1873/1877	929 611	127 885	125 340	44 165	169 505	3 166 300	25,26	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	137,51
	1878/1882	1 005 795	152 022	136 897	54 701	191 598	2 864 700	20,92	+ 8.2	+ 18.9	— 9.5	151,11
	1883/1887	1 075 462	163 734	140 913	76 417	217 330	3 292 800	23,37	+ 6.9	+ 7.7	+ 14.9	152,31
	1888	1 129 553	170 294	147 856	94 820	242 676	3 471 300	23,47	+ 5.0	+ 4.0	+ 5.4	150,83

l) In 1884 (Indisch Staatsblad n°. 200) zijn aan de residentie Cheribon 6 dessa's (met p. m. 5000 inwoners) toegevoegd tot dusver behoord hebbende tot de residentie Tagal.

Gewesten en jaren. — NB. Over de opgegeven vijfjarige tijdvakken is in de kolommen 2 t/m 7 overal het *gemiddelde per jaar* uitgetrokken. Voor elk der jaren 1878 t/m 1887 afzonderlijk zie men bijlage A[1] hiervóór.		Zielental op 1 Januari (mannen, vrouwen en kinderen), na aftrekking van het bevolkingscijfer der particuliere landerijen. *a)*	Bouwgrond voor geregelde cultuur ontgonnen (beplant en niet-beplant). — Bouws.	Beplante uitgestrektheid gronds (in bouws), daaronder ook gronden die niet tot de voor geregelde cultuur ontgonnen velden behooren (alles bij schatting): *b)*			Padiproductie naar schatting (in pikols). *c)*		Percentsgewijze vermeerdering of vermindering *per vijf jaar*: *d)*			Aantal bouws per 1000 zielen voorgoed aan bouwgrond in cultuur gebracht (zie kolom 2 en 3).
				Beplant met padi.	Beplant met andere gewassen.	Te zamen.	in 't geheel.	gemiddeld per beplanten bouw (zie kolom 4).	in zielental.	in voorgoed in cultuur gebrachte bouwgronden (zie kolom 3).	in padiproductie.	
1.		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Bagelen	1873/1877	1 154 890	146 166	168 750	60 550	229 300	3 791 500	22,46	......	......	......	126,55
	1878/1882	1 227 132	177 300	196 379	88 149	284 528	5 000 100	25,46	+ 6.3	+ 21.3	+ 31.9	144,49
	1883/1887	1 274 040	176 017	189 474	94 404	283 878	4 882 400	25,76	+ 3.8	— 0.7	— 2.3	138,16
	1888	1 287 098	171 932	190 943	82 565	273 508	4 405 100	23,07	+ 1.0	— 2.3	— 9.7	133,59
Kadoe	1873/1877	689 168	106 079	104 047	73 687	177 734	2 615 500	25,13	......	......	......	153,96
	1878/1882	700 349	128 717	108 850	77 865	186 715	3 090 500	28,39	+ 1.6	+ 21.3	+ 18.2	183,88
	1883/1887	723 264	133 917	107 920	82 423	190 343	2 778 500	25,74	+ 3.3	+ 4.0	— 10.9	185,22
	1888	739 953	136 124	107 795	96 648	204 443	2 192 800	20,34	+ 2.3	+ 1.6	— 21.1	183,95
Madioen *m)*	1873/1877	854 077	172 923	143 672	76 094	219 766	3 607 600	25,11	......	......	......	202,48
	1878/1882	981 787	207 455	172 379	86 541	258 920	4 289 900	24,88	+ 14.9	+ 19.9	+ 18.9	211,26
	1883/1887	995 860	190 629	176 625	95 264	271 889	5 315 500	30,09	+ 1.4	— 8.1	+ 23.9	191,39
	1888	1 038 574	195 859	187 258	95 415	282 673	4 934 400	26,35	+ 4.2	+ 2.7	— 7.2	188,51
Kediri *m)*	1873/1877	627 803	122 652	95 051	50 226	145 277	2 553 600	26,86	......	......	......	195,30
	1878/1882	739 335	135 361	113 724	64 773	178 497	3 647 900	32,07	+ 17.8	+ 10.4	+ 42.9	183,17
	1883/1887	877 827	171 252	141 891	88 248	230 139	4 323 300	30,47	+ 18.7	+ 26.5	+ 18.5	195,05
	1888	996 385	180 779	149 850	103 348	253 198	4 608 500	30,75	+ 13.5	+ 5.6	+ 6.6	181,51

m) **In 1883 (Indisch Staatsblad n°. 19) zijn een 5-tal onderdistricten van de residentie Madioen afgescheiden en bij de residentie Kediri gevoegd.**

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE TT.

N°. 46.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de AFSCHRIJVINGEN en BIJPLANTINGEN in de OP HOOG GEZAG aangelegde geregelde KOFFIEPLANTSOENEN *a*) op Java over 1887 en 1888.

GEWESTEN.	Aantal jonge en vruchtdragende boomen aanwezig op 31 October 1887 (verg. vorig verslag bijlage ZZ).	Bijplantingen in den westmoesson van 1887/88.		Afschrijvingen in den loop van 1888 (tot 31 October).	Aantal jonge en vruchtdragende boomen alzoo aanwezig op 31 October 1888.	Aantal boomen volgens machtiging van de Indische Regeering bij te planten in den westmoesson van 1888/89. *b*)
		Aantal boomen die volgens de autorisatie der Indische Regeering zouden moeten worden bijgeplant (vergelijk vorig verslag bijlage ZZ).	Aantal boomen die werkelijk zijn bijgeplant.			
Bantam	1 205 397	36 855	36 855	90 375	1 151 877	38 100
Krawang	387 002	167 100	167 100	90 964	463 138	71 890
Preanger Regentschappen	20 348 214	2 237 680	3 347 728	2 391 255	21 304 687	2 098 730
Cheribon	12 446 136	2 204 200	2 179 085	2 632 707	11 992 514	1 577 060
Tagal	3 280 673	430 940	414 251	374 743	3 320 181	499 310
Pekalongan	4 775 151	753 220	750 458	1 930 701	3 594 908	489 565
Samarang	12 228 235	856 220	812 847	1 186 095	11 854 987	875 185
Japara	1 778 832	217 300	181 865	396 137	1 564 560	23 220
Soerabaija	1 323 707	*c*) 33 007	33 334	188 439	1 168 602	38 220
Pasoeroean	4 526 070	743 330	1 586 300	238 823	5 873 547	324 710
Probolinggo	4 056 316	457 715	397 362	240 852	4 212 826	547 615
Bezoeki	13 470 312	1 338 870	1 257 044	995 564	13 731 792	1 270 080
Banjoemas	10 978 871	1 193 861	1 178 930	1 406 761	10 751 040	858 760
Bagelen	6 581 077	606 570	533 060	2 040 606	5 073 531	245 970
Kadoe	3 230 925	*c*) 173 330	172 030	653 604	2 749 351	111 060
Madioen	10 085 469	737 910	821 981	1 959 588	8 947 862	643 538
Kediri	6 709 417	785 160	798 888	1 619 398	5 888 907	748 136
Te zamen	117 411 804	12 973 268 *c*)	14 669 118	18 436 612	*c*) 113 644 310	10 461 149

a) De overige koffieplantsoenen der inlandsche bevolking in de gouvernements-residentiën (waaromtrent eene statistiek als de in dezen staat bedoelde niet kan geleverd worden), namelijk de aanplantingen van zoogenaamde bosch-, pagger- en kampongkoffie en de als equivalent voor verplichte bijplantingen vrijwillig aangelegde plantsoenen, bestonden bij het einde van het plantjaar 1887/88 (31 October 1888), meerendeels naar schatting, uit 167 843 000 boomen (daaronder ook de jonge nog niet vruchtdragende). Verg. de districtsgewijze opgaven in bijlage VV hierachter.

b) Omtrent de tegenover deze bijplantingen staande afschrijvingen kunnen eerst in het volgend verslag opgaven worden verstrekt.

c) De voor 1887/88 bevolen bijplantingen, aanvankelijk vastgesteld voor Soerabaija op 167 037 en voor Kadoe op 372 820 boomen, zijn later tot de hier opgegeven bedragen verminderd. Het totaal is dientengevolge 333 520 boomen lager dan de opgaaf in 't vorig verslag.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE UU.

N°. 47.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § I, sub 2°., van het verslag.)

GOUVERNEMENTS-KOFFIECULTUUR

OP

JAVA.

Uitkomsten over het jaar 1888.

GEWESTEN.	Volgens de op 31 October 1888 afgesloten opgaven was bij de koffiecultuur ingedeeld het navolgend aantal		HOEVEELHEID KOFFIE IN 1888 BIJ DE INKOOPPAKHUIZEN *ingekocht* EN VAN 100 KATTI'S OF VAN 61.76 K G.).					
	dessa's.	huisgezinnen.	Ingekocht. *a*)		Bij het ledigvallen van de pakhuizen meer bevonden.		Bij het ledigvallen van de pakhuizen minder bevonden.	
Bantam	223	10 575	*b*) 1 936,93 »	1 936,93	»	»	»	»
Krawang	22	1 768	123,75 4/5 2,44 4/5	126,20 3/5	»	»	»	»
Preanger Regentschappen	811	87 825	63 452,05 4/5 365,60	63 817,65 4/5	9,91 3/5 0,59 4/5	10,51 2/5	0,11 1/5 0,01 3/5	0,12 4/5
Cheribon	478	43 317	8 272,04 31,59	8 303,63	18,57 3/5 0,30 4/5	18,88 2/5	0,11 1/5 »	0,11 1/5
Tagal	155	15 714	40 433,48 2/5 1 167,81	41 601,29 2/5	37,68 1/5 4,56 2/5	42,24 3/5	7,90 2/5 0,36 3/5	8,27
Pekalongan	417	17 111	9 622,34 1/5 229,80 1/5	9 852,14 2/5	12,83 3/5 0,59 1/5	13,42 4/5	»	»
Samarang	459	35 222	17 272,65 4/5 278,90	17 551,55 4/5	5,11 3/5 0,23 2/5	5,35	»	»
Japara	78	5 055	717,75 17,87	735,62	0,25 3/5 »	0,25 3/5	1,48 1/5 »	1,48 1/5
Soerabaija	116	2 982	3 938,88 4/5 27,08 4/5	3 965,97 3/5	1,08 4/5 »	1,08 4/5	»	»
Pasoeroean	*c*) 557	34 996	274 088,24 4/5 3 069,33 3/5	277 157,58 2/5	326,84 2/5 22,79 3/5	349,64	»	»
Probolinggo	181	16 502	34 454,91 3/5 582,35 2/5	35 037,27	34,07 2,51 1/5	36,58 1/5	»	»
Bezoeki	307	32 892	26 200,51 1/5 72,98 3/5	26 273,49 4/5	22,25 2/5 0,48 4/5	22,74 1/5	» 0,13 1/5	0,13 1/5
Banjoemas	*d*) 354	20 797	5 402,96 3/5 29,24 4/5	5 432,21 2/5	5,99 2/5 0,49 3/5	7,49	12,40 4/5 0,11 2/5	12,52 1/5
Bagelen	168	8 126	6 916,95 57,91 3/5	6 974,86 3/5	8,35 1/5 0,30 3/5	8,65 4/5	11,16 3/5 0,00 4/5	11,17 2/5
Kadoe	300	11 918	10 978,95 1/5 81,45 3/5	11 060,40 4/5	2,70 3/5 »	2,70 3/5	» 0,00 4/5	0,00 4/5
Madioen	375	21 012	28 500,61 110,60 3/5	28 611,21 3/5	4,33 2/5 0,14	4,47 2/5	36,89 4/5 0,06 1/5	36,96
Kediri	318	18 827	11 394,55 4/5 48,52 1/5	11 443,08	1,37 1/5 0,08 4/5	1,46	2,20 »	2,20
Te zamen voor de gouvernements-residentiën	5 319	384 639	543 707,62 6 173,53 1/5	549 881,15 1/5	492,39 3/5 33,12 1/5	525,51 4/5	72,28 1/5 0,70 3/5	72,98 4/5
Soerakarta	....	....	13 462,16 759,69 3/5	14 221,85 3/5	1,21 3/5 0,88	2,09 3/5	»	»
Djokjokarta	....	....	418,47 »	418,47	»	»	»	»
Totalen	....	....	557 588,25 6 933,22 4/5	564 521,47 4/5	493,61 1/5 34,00 1/5	527,61 2/5	72,28 1/5 0,70 3/5	72,98 4/5

uitgeleverd (IN PIKOLS		HOEVEELHEID PIKOLS KOFFIE (GOEDE EN INFERIEURE) IN DE DRIE VOORAFGEGANE JAREN *uitgeleverd.*		
	Uitgeleverd.	1885.	1886.	1887.
1 936,93 »	1 936,93	1 910	6 418	725
123,75 4/5 2,44 4/5	126,20 3/5	183	534	17
63 461,86 1/5 366,18 1/5	63 828,04 2/5	91 820	135 684	42 827
8 290,50 2/5 31,89 4/5	8 322,40 1/5	8 303	16 303	3 106
40 463,26 1/5 1 172,00 4/5	41 635,27	19 545	80 779	16 400
9 635 17 4/5 230,39 2/5	9 865,57 1/5	6 207	26 156	3 297
17 277,77 2/5 279,13 2/5	17 556,90 4/5	21 306	31 787	12 199
716,52 2/5 17,87	734,39 2/5	1 009	1 131	652
3 939 97 3/5 27,08 4/5	3 967,06 2/5	4 195	6 774	5 652
274 415,09 1/5 3 092,13 1/5	277 507,22 2/5	207 711	295 444	99 150
34 488,98 3/5 584,86 3/5	35 073,85 1/5	33 119	43 408	20 401
26 222,76 3/5 73,34 1/5	26 296,10 4/5	18 112	29 772	13 842
5 397,55 1/5 29,63	5 427,18 1/5	5 026	22 811	1 370
6 914,13 3/5 58,21 2/5	6 972,35	8 147	18 065	1 822
10 981,65 4/5 81,44 4/5	11 063,10 3/5	17 804	29 266	5 954
28 468,04 3/5 110,68 2/5	28 578,73	25 821	41 318	14 361
11 393,73 48,61	11 442,34	8 057	12 431	2 679
544 127,73 2/5 6 205,94 4/5	550 333,68 1/5	478 275	798 081	244 454
13 463,37 3/5 760,57 3/5	14 223,95 1/5	21 741	18 496	9 904
418,47 »	418,47	555	1 139	176
558 009,58 6 966,52 2/5	564 976,10 2/5	500 571	817 716	254 534

A A N M E R K I N G E N.

a) Ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie is onder de in deze kolom vermelde hoeveelheden begrepen. In de onderstaande gewesten werden de ondervolgende hoeveelheden aangehaald (in pikols):

	1ste soort.	Inferieur.	Tè zamen.
Preanger Regentschappen . . .	11,53 4/5	38,84 4/5	50.38 3/5
Cheribon	0.82 2/5	5,08 4/5	5,91 1/5
Tagal.	4,18 4/5	25.41 2/5	29,60 1/5
Pekalongan	„	1,25 4/5	1,25 4/5
Samarang	11,34 4/5	2.75	14,09 4/5
Japara	„	6,62 4/5	6 62 4/5
Soerabaija	0,77 3/5	1.56 4/5	2.34 2/5
Pasoeroean.	2,00	26,30 2/5	28,30 2/5
Probolinggo	2,22 1/5	4.97 1/5	7.19 2/5
Bezoeki	„	35.75 2/5	35,75 2/5
Banjoemas	3.65 2/5	8.41 1/5	12,06 3/5
Bagelen	2,53 2/5	1,04 3/5	3.58
Kadoe	6.07 1/5	36,12	42,19 1/5
Madioen.	4,53	6.09 4/5	10,62 4/5
Kediri	2,09 3/5	1,93 3/5	4,03 1/5
Totaal . . .	51,78 1/5	202,19 3/5	253,97 4/5

b) De tweeërlei opgaaf hier en elders in dezen staat doelt op koffie 1ste soort en op inferieure koffie.

c) De in de statistiek over 1887 (zie vorig verslag, bijlage AAA) uitgezonderde dessa's van het district Tengger zijn thans medegerekend.

d) Hieronder begrepen 11 dessa's van het district Soekaradja, die, in afwachting van latere beslissing, tijdelijk van de cultuur waren vrijgesteld.

GEWESTEN.	Hoeveelheid koffie (in pikols) — 1ste en inferieure soort te zamen — ingeleverd uit den oogst van 1888 (waaronder ook de aangehaalde hoeveelheden) *e*)	GEZAMENLIJKE KOSTEN VOOR DEN KOFFIE-OOGST VAN 1888 INKOOP- NAAR DE					
		Inkoopsprijs aan de bevolking betaald à f 14 per pikol (voor inferieure koffie à f 7 per pikol). *f*)	Kosten van pakhuismeesters en pakhuispersoneel.	Kosten van koffie-mantri's en cultuurpersoneel.	Uitgaven voor onderhoud en oprichting van inkooppakhuizen. Gewoon onderhoud.	Uitgaven voor onderhoud en oprichting van inkooppakhuizen. Oprichting en zware herstellingen.	Kosten van afpakking en vervoer naar de strandpakhuizen.
Bantam	1 936,93	f 27 117,02	f 2 760,00	»	f 490,00	f 860,69	f 816,30
Krawang	126,20$^{3}/_{5}$	1 749,75	360,00	»	60,00	»	599,25
Preanger Regentschappen	63 817,65$^{4}/_{5}$	890 888,01	41 499,18	»	7 860,67^{5}	3 605,65	99 455,17
Cheribon	8 303,63	115 982,54	11 024,22^{5}	»	1 508,00	»	5 815,76
Tagal	41 601,29$^{2}/_{5}$	574 243,44^{5}	12 542,15	»	1 830,00	»	46 217,77
Pekalongan	9 852,14$^{2}/_{5}$	136 321,40	4 440,03	»	673,00	»	8 738,44
Samarang	17 551,55$^{4}/_{5}$	243 591,39	14 628,09^{5}	f 5 220,00	1 357,03	385,00	12 009,56
Japara	735,62	10 153,59	1 576,16^{5}	»	293,25	»	929,87^{5}
Soerabaija	3 965,97$^{3}/_{5}$	55 331,42	4 794,05	3 900,00	500,00	»	3 944,72^{5}
Pasoeroean	277 157,58$^{2}/_{5}$	3 858 720,82^{5}	54 711,53	21 360,00	3 985,42^{5}	45 275,90^{5}	137 544,73^{5}
Probolinggo	35 037,27	486 445,30	16 233,39	»	1 420,24	»	8 214,42
Bezoeki	26 273,49$^{4}/_{5}$	367 318,07	11 005,37^{5}	»	1 580,00	»	19 451,38
Banjoemas	5 432,21$^{2}/_{5}$	75 846,26	6 830,46	»	1 278,53	7 751,22	5 452,48
Bagelen	6 974,86$^{3}/_{5}$	97 199,91^{5}	10 240,00	2 835,00	987,00	»	17 805,00
Kadoe	11 060,40$^{4}/_{5}$	154 275,52	10 449,16	»	1 356,00	395,00	11 564,30^{5}
Madioen	28 611,21$^{3}/_{5}$	399 782,78	18 495,69	»	1 271,65	467,00	55 627,17^{5}
Kediri	11 443,08	159 863,46^{5}	14 402,93	»	2 600,00	1 337,00	551,94
Te zamen voor de gouvernements-residentiën	549 881,15$^{1}/_{5}$	f 7 654 830,70	f 235 992,43	f 33 315,00	f 29 050,80	f 60 077,46^{5}	f 434 738,28^{5}
Soerakarta	14 221,85$^{3}/_{5}$	346 050,20	1 080,00	»	»	»	27 468,18^{5}
Djokjokarta	418,47	10 461,75	»	»	»	»	529,38^{5}
Totalen	564 521,47$^{4}/_{5}$	f 8 011 342,65	f 237 072,43	f 33 315,00	f 29 050,80	f 60 077,46^{5}	f 462 735,85^{5}

BETAALD, TOT EN MET HET VERVOER UIT DE STRANDPAKHUIZEN.					INKOOPPAKHUIZEN.		AANMERKINGEN.
Cultuurprocenten aan inlandsche ambtenaren en hoofden.	Bijzondere uitgaven voor de bereiding op de West-Indische wijze.	Alle andere uitgaven, onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.	Gemiddelde kosten per pikol uitgeleverde koffie.	Aantal.	Bergruimte (in pikols).	
f 710,20	f 2 019,34	f 4,08	f 34 777,63	f 17,95^{5}	7	13 825	
45,38^{5}	»	»	2 814,38^{5}	22,47^{5}	1	1 600	
48 781,84^{5}	»	2 731,31^{5}	1 094 821,84^{5}	17,15	90	180 600	
3 051,30	»	9,20	137 391,02^{5}	16,51	26	46 900	
14 825,61	»	237,96	649 896,93^{5}	15,61	20	56 820	
3 528,10	»	»	153 700,97	15,58	15	16 630	
5 528,66	»	940,06	283 659,79^{5}	16,15^{5}	31	56 225	
262,63^{5}	»	51,59	13 267,10^{5}	18,06^{5}	8	5 500	
1 444,25	»	186,00	70 100,44^{5}	17,67	9	11 150	
95 904,82^{5}	2 621,25^{5}	5 594,45	4 225 718,95	15,22^{5}	40	245 130	
9 761,49	»	»	522 074,84	14,88^{5}	26	49 635	
9 606,84	»	289,01	409 250,67^{5}	15,56^{5}	19	67 510	
1 980,38	»	517,28	99 656,61	18,37	18	33 050	
2 536,00	»	259,00	131 861,91^{5}	18,91	24	57 300	
4 023,22	»	»	182 063,20^{5}	16,45^{5}	20	61 200	
9 730,03	»	380,00	485 754,32^{5}	16,99^{5}	37	68 885	
4 177,51	»	15,00	182 947,84^{5}	15,99	33	42 925	
f 215 898,28	f 4 640,59^{5}	f 11 214,94^{5}	f 8 679 758,50	f 15,77	424	1 014 885	
»	»	»	374 598,38^{5}	26,33^{5}	?	?	
»	»	»	10 991,13^{5}	26,26^{5}	?	?	
f 215 898,28	f 4 640,49^{5}	f 11 214,94^{5}	f 9 065 348,02	f 16,04^{5}	?	?	

e) Met meer- of minderbevindingen in de pakhuizen (zie blz. 2 dezer bijlage) is in deze kolom geen rekening gehouden.

f) Voor de koffie uit Soerakarta en Djokjokarta wordt bovendien f 11 per pikol als belasting aan de vorsten tegoedgedaan. De hoofden van het Mangkoe Negorosche en van het Pakoe Alamsche Huis, die zelven het product leveren en geen belasting aan de vorsten verschuldigd zijn, ontvangen de volle f 25 per pikol (Indisch Staatsblad 1873 n°. 273).

g) Voor een deel der aangehaalde koffie is geen inkoopsprijs tegoedgedaan.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE VV.

N°. 48.

(Zie hoofdst. O, afd. 1, § 1, sub 2°. van het verslag.)

GOUVERNEMENTS-KOFFIECULTUUR

OP

JAVA

(uitgenomen de residentiën Soerakarta en Djokjokarta).

OPGAVEN betreffende den omvang der cultuur in elk daarbij betrokken district, op 31 December 1888, tevens aanwijzende de aan het Gouvernement in 1888 ingeleverde productie, vergeleken met de levering over 1887 en met het gemiddelde der levering over de jaren 1879 t/m 1883 [1]).

[1]) Over elk der laatstgenoemde vijf jaren afzonderlijk, en evenzoo over de jaren 1884 t/m 1886, zijn hier te lande geen districtsgewijze opgaven betreffende de ingeleverde hoeveelheden voorhanden.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIE-DISTRICTEN. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten voor het plantjaar 1888/89.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten voor het plantjaar 1889/90.	Totaal der tot elk koffie-district behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888. Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888. Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888. Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	Uitgestrektheid … aanwezige vrijwillige koffieaanplantingen. op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Uitgestrektheid … aanwezige vrijwillige koffieaanplantingen. op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
											BAN
											(Telt buiten de particu
Pandeglang .	Pandeglang . .	19 307	3 160	3 312	89	81	„	81	126,31	„	250
	Baros	17 152	„	„	75	„	22	22	32,52	„	8
	Tjiomas . . .	19 076	1 973	2 124	77	51	26	77	163,25	„	38
	Tjimanoek . .	36 268	4 987	5 139	120	91	„	91	299.21	„	17
	Te zamen voor de 4 koffiedistricten.	91 803	10 120	10 575	361	223	48	271	621,29	„	313
											KRA
											(Telt buiten de particu
Krawang (regentschap).	Wanajassa . .	15 022	1 469	1 417	28	18	„	18	265,72	„	9
	Gandasoli . .	18 850	360	351	27	4	3	7	57,62	„	„
	Te zamen voor de 2 koffiedistricten	33 872	1 829	1 768	55	22	3	25	323,34	„	9
											PREANGER
											(Telt 62
Bandong . .	*Oedjoeng Broeng Koelon* . . .	57 995	1 511	1 511	52	21	24	45	751,01	323,50	621,50
	Oedjoeng Broeng Wetan . . .	35 544	3 515	3 895	31	31	„	31	1 104,08	290,50	374,00
	Bandjaran. . .	43 786	2 609	2 609	42	42	„	42	969,23	307,75	840,50
	Koppo	15 021	598	495	17	6	11	17	417,52	301,00	174,00
	Tjisondari. . .	17 852	1 417	1 413	17	17	„	17	371,00	424,50	259,25
	Tjilokotot . . .	58 381	4 260	3 734	56	43	11	54	1 342,22	1 038,95	1 928,00
	Rongga. . . .	28 052	2 776	2 293	35	35	„	35	206,37	1 489,99	706.00
	Radjamandala .	14 019	1 142	1 146	16	16	„	16	134,60	451,08	28,00
	Per afdeeling .	270 650	17 826	17 096	266	211	46	257	5 296,03	4 627,27	4 931,25
Tjitjalengka .	*Tjitjalengka*. .	27 870	1 179	1 162	23	17	4	21	57,16	268,75	81
	Madjalaija . .	21 330	1 912	1 892	23	23	„	23	290.03	528,72	30
	Tjipeudjeuh. .	30 432	1 229	1 208	26	20	3	23	147,45	645,68	509
	Timbanganten .	72 135	4 350	4 722	40	29	9	38	427,39	1 712,08	2 484
	Tjikemboelan .	29 920	1 730	1 498	25	17	8	25	112,71	678,34	247
	Bloeboer Limbangan. . .	28 817	1 704	1 690	20	16	4	20	217,80	442,09	23
	Per afdeeling.	205 504	12 104	12 172	157	122	28	150	1 252,54	4 275,66	3 374
Tjiandjoer .	Pesser	18 856	2 570	2 442	16	16	„	16	240,92	9,55	41,05
	Baijabang. . .	18 904	714	264	22	3	19	22	106,30	„	41,60
	Tjipoetri . . .	28 526	2 723	2 717	17	12	5	17	320,85	„	25,04
	Tjikalong . . .	15 640	„	„	15	„	14	14	77,96	„	„
	Tjiblagoeng . .	11 494	„	„	16	„	11	11	37,70	„	„
	Tjikondang . .	25 146	742	732	20	6	1	7	74,16	„	8,70
	Djampang Wetan	30 073	2 338	2 320	13	12	1	13	329,70	„	31,75
	Tjidamar . . .	27 929	259	259	13	5	„	5	20,16	„	3,14
	Per afdeeling.	176 568	9 346	8 734	132	54	51	105	1 207,75	9,55	151,28

a) De cijfers der kolommen 12, 19 en 20 zijn verkregen door zooveel mogelijk gecontroleerde meting en telling door de inlandsche hoofden en ambtenaren; verder uit registers door deze personen aangehouden, dan wel door eenvoudige schatting.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888:									Koffie-inlevering (in pikols)		
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:						over	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn)	
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.					
Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. *a*)	Geplant in vroegere jaren. *a*)	TOTAAL. *a*)	1888.	over 1887.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884).
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20	21.	22.	23.	24.
T A M.											
liere landen 21 districten.)											
142 600	88 531	231 131	„	„	„	146 190	972 864	1 119 054	991	436	1 845
65 293	18 558	83 851	„	„	„	28 854	5 850	34 704	105	51	622
175 637	126 500	302 137	„	„	„	98 669	74 088	172 757	542	155	1 303
292 248	242 510	534 758	„	„	„	36 564	40 089	76 653	298	83	2 179
675 778	476 099	1 151 877	„	„	„	310 277	1 092 891	1 403 168	1 936	725	5 949
W A N G.											
liere landen 6 districten.)											
246 000	139 213	385 213	„	„	„	1 000	12 000	13 000	85	11	732
40 400	37 525	77 925	„	„	„	„	„	„	41	6	415
286 400	176 738	463 138	„	„	„	1 000	12 000	13 000	126	17	*b*) 1 147
REGENTSCHAPPEN.											
districten.)											
143 915	584 906	728 821	485 250	„	485 250	36 750	716 400	753 150	7 162	3 521	16 549
454 926	947 661	1 402 587	435 750	„	435 750	25 000	433 800	458 800	6 075	3 180	9 131
266 093	697 297	963 390	461 525	„	461 525	592 500	534 000	1 126 500	3 057	4 261	10 749
161 283	366 351	527 634	451 500	„	451 500	16 500	195 600	212 100	1 342	1 265	3 654
193 273	253 809	447 082	636 750	„	636 750	79 875	247 200	327 075	1 781	2 531	5 554
171 242	961 701	1 132 943	2 078 000	„	2 078 000	3 613 136	455 360	4 068 496	11 686	7 370[5]	18 812
206 791	51 639	258 430	2 980 000	„	2 980 000	1 353 306	41 944	1 395 250	1 403	738	4 706
144 092	78 431	222 523	902 000	„	902 000	82 637	„	82 637	642	233	1 389
1 741 615	3 941 795	5 683 410	8 430 775	„	8 430 775	5 799 704	2 624 304	8 424 008	33 148	23 099[5]	70 544
20 665	72 258	92 923	403 125	„	403 125	76 948	88 200	165 148	1 124	767	3 992
187 392	160 977	348 369	820 208	„	820 208	24 000	33 995	57 995	864	326	3 266
123 544	92 124	215 668	968 622	„	968 622	448 500	434 500	883 000	1 617	1 375	3 700
„	598 865	598 865	3 139 660	„	3 139 660	909 100	3 141 500	4 050 600	3 881	3 554	13 709
93 040	88 060	181 100	1 191 256	„	1 191 256	55 150	432 633	487 783	1 093	624	4 655
123 760	155 830	279 590	815 940	„	815 940	„	45 875	45 875	550	224	2 407
548 401	1 168 114	1 716 515	7 338 811	„	7 338 811	1 513 698	4 176 703	5 690 401	9 129	6 870	31 729
361 741	81 762	443 503	26 330	„	26 330	42 186	36 946	79 132	683	238	2 044
94 700	103 415	198 115	„	„	„	61 240	21 963	83 203	116	66	948
325 656	120 357	446 013	„	„	„	36 948	10 680	47 628	400	127	1 376
79 080	61 250	140 330	„	„	„	„	„	„	80	20	240
60 456	8 112	68 568	„	„	„	„	„	„	57	10	127
105 190	40 466	145 656	„	„	„	12 977	8 023	21 000	164	112	666
283 635	327 440	611 075	„	„	„	65 724	„	65 724	771	135	1 247
11 500	25 431	36 931	„	„	„	5 550	„	5 550	157	17	225
1 321 958	768 233	2 090 191	26 330	„	26 330	224 625	77 612	302 237	2 428	725	6 873

b) Hieronder ook de productie van het district Gandasoli, ofschoon dit in 1883 nog deel uitmaakte van de residentie Preanger Regentschappen.

NAMEN DER		Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten		Totaal der tot elk koffie-district behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888.			Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige		
AFDEELINGEN.	KOFFIE-DISTRICTEN. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de Gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)		voor het plantjaar 1888/89.	voor het plantjaar 1889/90.		Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	TE ZAMEN.	op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige koffieaanplantingen. op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	vrijwillige koffieaanplantingen. op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Soekaboemi .	Goenoeng Parang	63 356	2 906	2 668	25	13	5	18	377.02	18.22	113
	Tjimahi . . .	31 374	2 483	2 268	15	14	1	15	265.05	„	137
	Tjitjoeroeg . .	28 838	2 917	2 921	21	21	„	21	402.28	64.53	40
	Tjineulang . .	24 407	1 834	1 754	12	11	1	12	215.49	125.75	66
	Plaboean . . .	14 703	1 579	1 590	14	14	„	14	286,87	„	30
	Djampang Tengah	28 942	2 686	2 686	19	18	„	18	402,22	„	110
	Djampang Koelon	29 902	3 055	3 055	20	19	„	19	285,64	„	28
	Per afdeeling.	221 522	17 460	16 942	126	110	7	117	2 234,57	208,50	524
Soemedang .	*Tandjongsari* .	40 959	2 811	2 805	32	32	„	32	598.05	264,50	253.00
	Soemedang . .	36 648	1 133	1 131	59	25	„	25	104.33	234.50	16,35
	Dermaradja . .	15 685	906	903	21	15	„	15	228.99	30,25	„
	Tjibeureum . .	24 045	370	390	38	9	„	9	30.95	„	„
	Per afdeeling.	117 337	5 220	5 229	150	81	„	81	962,32	529,25	269,35
Tasikmalaija .	Melambong . .	32 722	2 729	2 534	34	34	„	34	560.33	784.95	259,10
	Tjiawi . . .	44 364	4 536	4 335	37	36	1	37	902.93	499,22	86.67
	Singaparna . .	60 662	2 169	2 147	65	31	2	33	766,46	„	„
	Indihiang . .	62 008	„	„	61	„	„	„	„	„	63,95
	Per afdeeling.	199 756	9 434	9 016	197	101	3	104	2 229,72	1 284,17	409,72
Limbangan .	*Soetji*	31 228	1 642	1 642	26	18	8	26	234.49	161,12	110,59
	Panembong . .	25 714	1 992	1 992	16	16	„	16	121.15	444,58	561,44
	Wanaradja . .	33 375	3 627	3 627	24	24	„	24	429.41	189.93	603.40
	Wanakerta . .	26 327	2 757	2 757	24	24	„	24	301,84	813.56	1 728.36
	Per afdeeling	116 644	10 018	10 018	90	82	8	90	1 086,89	1 609,19	3 003,79
Soekapoera Kollot . .	Panjeredan . .	19 364	402	402	18	6	12	18	242,32	48,97	144,58
	Soekaradja . .	12 668	294	284	8	1	2	3	95,42	„	94,00
	Tradjoe . . .	17 652	1 882	1 882	15	15	„	15	641.29	„	445.86
	Karang . . .	7 876	168	168	9	2	„	2	30,69	„	25,00
	Batoewangi . .	17 787	1 560	1 560	12	12	„	12	510,52	27,74	268,39
	Negara . . .	12 145	452	218	15	2	13	15	152,51	„	21,40
	Kadangwesi .	19 377	1 453	1 400	12	12	„	12	338,61	12,39	94,10
	Per afdeeling.	106 869	6 211	5 914	89	50	27	77	2 011,36	89,10	1 093,33
	Te zamen voor al de 48 koffiedistricten.	1 414 850	87 619	c) 85 121	1 207	811	170	981	16 281,18	12 632,69	13 756,72

CHERI

(Telt buiten de particu

Cheribon . .	*Beber g)* . . .	56 670	4 393	1 559	59	39	20	59	1 036.60	„	„
	Mandirantjan g)	33 266	3 473	737	48	43	5	48	553,79	„	„
	Per afdeeling.	89 936	7 866	2 296	107	82	25	107	1 590,39	„	„

c) Toen de zoogenaamde voorstelstaten voor het plantjaar 1889/90 werden ingediend (in de eerste maanden van 1889), beliep het aantal bij de cultuur ingedeelde dessa's in de Preanger Regentschappen, als een gevolg van wijziging der cultuurplannen voor sommige districten, niet meer 811, zooals in kolom 7 is vermeld, maar slechts 791. De cijfers in kolom 5 hebben dan ook tot laatstbedoeld aantal dessa's betrekking.

d) Onder dit totaal zijn begrepen 32 pikols, in eenige weinige niet bij de cultuur ingedeelde districten verkregen van enkele verspreid staande boomen.

e) Hieronder $2^1/_2$ pikols als voren.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888:									Koffie-inlevering (in pikols)		
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:						over	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn)	
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.					
Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. *a*)	Geplant in vroegere jaren. *a*)	TOTAAL. *a*)	1888.	over 1887.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884).
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
289 923	325 661	615 584	34 000	„	34 000	140 076	21 296	161 372	175	349	2 338
221 247	220 718	441 965	„	„	„	239 596	54 701	294 297	82	122 1/4	664
364 566	314 207	678 773	117 881	„	117 881	30 000	50 000	80 000	83	163	787
247 910	82 028	329 938	259 720	„	259 720	100 000	40 000	140 000	123	162	808
210 784	239 577	450 361	„	„	„	30 000	30 000	60 000	233	125 1/2	544
420 022	341 316	761 338	„	„	„	218 624	„	218 624	160	72 1/4	1 621
398 516	252 873	651 389	„	„	„	15 100	„	15 100	190	51 1/2	896
2 152 968	1 776 380	3 929 348	411 601	„	411 601	773 396	195 997	969 393	1 046	1 045 1/2	7 658
354 199	327 681	681 880	324 000	470 000	794 000	424 527	37 300	461 827	3 088	1 486	4 233
61 780	98 182	159 962	652 556	„	652 556	32 708	2 700	35 408	854	681	1 555
122 450	188 610	311 060	59 292	„	59 292	„	„	„	168	123	243
29 740	11 566	41 306	„	„	„	„	„	„	36	6 1/2	466
568 169	626 039	1 194 208	1 035 848	470 000	1 505 848	457 235	40 000	497 235	4 146	2 296 1/2	6 497
216 996	364 322	581 318	1 100 000	310 000	1 410 000	260 000	203 000	463 000	861	751	3 705
474 512	485 835	960 347	858 000	40 000	898 000	150 000	2 200	152 200	1 181	223	4 115
680 206	298 200	978 406	„	„	„	„	„	„	66	50	512
„	„	„	„	„	„	115 000	„	115 000	10	3	„
1 371 714	1 148 357	2 520 071	1 958 000	350 000	2 308 000	525 000	205 200	730 200	2 118	1 027	8 332
268 691	6 840	275 531	218 475	„	218 475	112 985	47 516	160 501	613	344	2 479
159 448	6 823	166 271	705 850	„	705 850	282 143	840 757	1 122 900	2 629	2 558	8 293
469 422	28 711	498 133	284 900	„	284 900	702 050	504 771	1 206 821	2 989	1 957	6 332
407 682	„	407 682	1 420 500	211 495	1 631 995	4 061 778	915 937	4 977 715	4 366	2 449	6 004
1 305 243	42 374	1 347 617	2 629 725	211 495	2 841 220	5 158 956	2 308 981	7 467 937	10 597	7 278	23 108
246 666	28 057	274 723	88 750	„	88 750	260 842	2 450	263 292	28	1	441
109 520	17 556	127 076	„	„	„	144 236	45 200	189 436	15	1	153
741 626	38 092	779 718	„	„	„	667 635	143 025	810 660	378	81	962
32 652	6 283	38 935	„	„	„	42 000	8 000	50 000	10	1	53
738 227	29 860	768 087	33 310	„	33 310	455 755	27 600	483 355	306	340	1 661
119 135	166 900	286 035	„	„	„	38 186	4 612	42 798	178	12	654
339 663	209 090	548 753	18 600	„	18 600	127 030	40 124	167 154	269	47	1 306
2 327 489	495 838	2 823 327	140 660	„	140 660	1 735 684	271 011	2 006 695	1 184	483	5 230
11 337 557	9 967 130	21 304 687	21 971 750	1 031 495	23 003 245	16 188 298	9 899 808	26 088 106	*d*) 63 825	*e*) 42 827 1/2	*f*) 160 124

B O N.

iiere landen 25 districten.)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
567 396	1 229 515	1 796 911	„	„	„	„	„	„	1 189	779	3 064
400 502	527 761	928 263	„	„	„	„	„	„	361	526	1 532
967 898	1 757 276	2 725 174	„	„	„	„	„	„	1 550	1 305	4 596

f) Hieronder 153 pikols, verkregen uit het in 1888 niet meer bij de cultuur ingedeelde en daarom in dit overzicht ook niet meer genoemde district Tjonggeang (afdeeling Soemedang). De levering uit het in 1883 nog tot de residentie Preanger Regentschappen behoorende district Gandasoli is in dit overzicht bij de residentie Krawang verantwoord (zie noot *b*).
g) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd (zie Indisch Staatsblad 1880 n°. 110).

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIE-DISTRICTEN. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten voor het plantjaar 1888/89.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten voor het plantjaar 1889/90.	Totaal der tot elk koffie-district behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888. Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888. Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888. TE ZAMEN.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige koffieaanplantingen. op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	vrijwillige koffieaanplantingen. op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Madjalengka.	Madjalengka	51 551	„	„	34	„	20	20	230,22	„	„
	Radjagaloeh	51 064	1 014	137	50	16	„	16	136,20	„	1
	Madja g).	31 950	3 472	1 693	41	41	„	41	596,02	„	72
	Telaga g).	67 153	8 641	896	74	74	„	74	1 177,51	„	14
	Per afdeeling.	201 718	13 127	2 726	199	131	20	151	2 139,95	„	87
Galoeh	*Tjiamis g)*	70 220	2 617	251	85	36	„	36	268.57	„	5
	Rantja.	30 140	2 297	1 502	39	30	„	30	230.15	„	4
	Pandjaloe g).	45 896	6 433	4 818	58	57	„	57	508.14	„	„
	Kwali g).	41 682	5 051	1 029	40	40	„	40	976,45	„	„
	Per afdeeling.	187 938	16 398	7 600	222	163	„	163	1 983,31	„	9
Koeningan	*Koeningan g)*	54 410	2 480	511	67	35	32	67	548.66	„	1
	Kadoegedeh	30 262	1 984	616	52	30	22	52	493,17	„	„
	Lebakwangi.	23 359	„	„	26	„	25	25	265,70	„	1
	Loerahgoeng g).	38 778	2 705	483	52	37	15	52	605.75	„	14
	Tjiawigebang	28 461	„	„	30	„	16	16	105,76	„	„
	Per afdeeling.	175 270	7 169	1 610	227	102	110	212	2 019,04	„	16
	Te zamen voor de 15 koffiedistricten.	654 862	44 560	h) 14 232	755	478	155	633	7 732,69	„	112

T A

(Telt 18

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIE-DISTRICTEN.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Tagal	Gantoengan.	20 536	1 033	1 082	39	21	1	22	144,22	„	429
Brebes	*Balapoelang i)*	57 991	„	„	59	„	3	3	11,86	„	„
	Boemidjawa.	34 359	2 863	3 198	27	23	3	26	261,72	„	1 466
	Boemiayoe i)	75 220	5 593	5 634	51	41	„	41	1 048,93	3,12½	1 773
	Salem	26 054	982	1 015	41	18	1	19	182,03	„	8
	Per afdeeling.	193 624	9 438	9 847	178	82	7	89	1 504,54	3,12½	3 247
Pamalang	*Randoedongkal i)*	41 531	464	„	36	„	24	24	209,38	„	„
	Banjoemoedal i)	39 762	3 141	3 191	33	33	„	33	295,17	„	2 850
	Watoe Koempoel i)	22 049	1 568	1 594	28	19	„	19	244,37	„	186
	Per afdeeling.	103 342	5 173	4 785	97	52	24	76	748,92	„	3 036
	Te zamen voor de 8 koffiedistricten.	317 502	15 644	15 714	314	155	32	187	2 397,68	3,12½	6 721

P E K A

(Telt 11

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIE-DISTRICTEN.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Pekalongan	*Bandar Goemiwang*	32 444	3 467	2 114	96	64	„	64	656,04	„	803
	Sawangan	49 874	2 340	1 434	153	47	10	57	545,27	„	309
	Per afdeeling.	82 318	5 807	3 548	249	111	10	121	1 201,31	„	1 112

h) In kolom 7 is ingevuld het aantal dessa's op 31 December 1888 nog bij de cultuur ingedeeld. Daarna, doch vóór de indiening der voorstelstaten 1889/90. verminderde als een gevolg van de wijziging der cultuurplannen het aantal ingedeelde dessa's van 478 tot 147. De voorstelstaten 1889/90 werden opgemaakt volgens de nieuwe cultuurplannen; derhalve hebben ook de cijfers in kolom 5 alleen op de nu nog ingedeelde 147 dessa's betrekking.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888:									Koffie-inlevering (in pikols)		
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:						over	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn)	
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.					
Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. *a*)	Geplant in vroegere jaren. *a*)	Totaal. *a*)	1888.	over 1887.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884).
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
143 206	271 028	414 234	„	„	„	„	„	„	164	208	142
121 040	123 800	244 840	„	„	„	„	1 600	1 600	245	146	329
343 049	671 164	1 014 213	„	„	„	50 800	94 600	145 400	1 692	473	3 603
894 325	968 002	1 862 327	„	„	„	8 600	19 800	28 400	1 555	422	4 860
1 501 620	2 033 994	3 535 614	„	„	„	59 400	116 000	175 400	3 656	1 249	8 934
292 796	42 767	335 563	„	„	„	„	3 211	3 211	27	20	481
290 003	124 380	414 383	„	„	„	1 780	3 400	5 180	99	12	495
595 479	130 371	725 850	„	„	„	„	„	„	414	21	2 238
800 947	564 612	1 365 559	„	„	„	„	„	„	106	5	568
1 979 225	862 130	2 841 355	„	„	„	1 780	6 611	8 391	646	58	3 782
369 130	486 488	855 618	„	„	„	2 200	„	2 200	696	74	1 029
482 018	317 543	799 561	„	„	„	„	„	„	880	36	1 909
131 559	172 642	304 201	„	„	„	2 000	„	2 000	138	67	595
552 065	287 342	839 407	„	„	„	27 880	„	27 880	701	186	2 641
9 557	82 027	91 584	„	„	„	„	„	„	55	131	795
1 544 329	1 346 042	2 890 371	„	„	„	32 080	„	32 080	2 470	494	6 969
5 993 072	5 999 442	11 992 514	„	„	„	93 260	122 611	215 871	8 322	3 106	24 281

G A L.

districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
117 867	116 963	234 830	„	„	„	249 037	609 062	858 999	292	289	1 900
9 250	„	9 250	„	„	„	„	„	„	2 350	1 389	16 501
128 964	229 607	358 571	„	„	„	484 750	4 035 000	4 519 750	11 745	5 392	
338 300	999 382	1 337 682	6 250	„	6 250	986 450	4 984 250	5 970 700	16 370	5 370	15 802
118 620	94 910	213 530	„	„	„	11 170	5 700	16 870	445	18	1 032
595 134	1 323 899	1 919 033	6 250	„	6 250	1 482 370	9 024 950	10 507 320	30 910	12 169	33 335
149 776	192 436	342 212	„	„	„	„	„	„	397	149	1 114
236 196	206 795	442 991	„	„	„	1 092 176	4 613 823	5 705 999	8 691	3 420	18 470
191 425	189 690	381 115	„	„	„	150 083	221 996	372 079	1 345	373	
577 367	588 921	1 166 318	„	„	„	1 242 259	4 835 819	6 078 078	10 433	3 942	19 584
1 290 398	2 029 783	3 320 181	6 250	„	6 250	2 973 660	14 470 731	17 444 397	41 635	16 400	54 819

L O N G A N.

districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
378 270	517 342	895 612	„	„	„	300 431	1 306 837	1 607 268	5 067	1 115	6 339
335 250	378 025	713 275	„	„	„	72 034	546 418	618 452	1 383	538	2 967
713 520	895 367	1 608 887	„	„	„	372 465	1 853 255	2 225 720	6 450	1 653	9 306

[1]) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd (zie Indisch Staatsblad 1881 n°. 29, in verband met Indisch Staatsblad 1885 n°. 2).

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIE-DISTRICTEN. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de Gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1888/89.	voor het plantjaar 1889/90.	Totaal der tot elk koffie-district behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	TE ZAMEN.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3	4.	5.	6	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Batang . . .	*Bandar Sidayoe.*	42 710	2 801	2 409	85	64	20	84	486.23	,,	180
	Bawang . . .	27 559	3 365	,,	93	92	,,	92	744,60	,,	720
	Soebah k). . .	36 999	2 746	,,	92	82	10	92	236,20	,,	22
	Keboemen k). .	30 129	2 392	,,	75	68	7	75	111.24	,,	46
	Per afdeeiing.	137 397	11 304	2 409	345	306	37	343	1578,27	,,	968
	Te zamen voor de 6 koffiedistricten.	219 715	17 111	*l*) 5 957	594	417	47	464	2779,58	,,	2080
											SAHA (Telt 24
Salatiga . .	Salatiga . . .	92 096	7 199	8 123	122	110	,,	110	1418,44	,,	828
	Tengaran . .	56 514	,,	,,	92	,,	92	92	691,31	,,	300
	Per afdeeling.	148 610	7 199	8 123	214	110	92	202	2 109,75	,,	1 128
Kendal . . .	*Bodja m*). . .	53 516	7 157	6 961	88	88	,,	88	1543,20	290,00	206
	Selokaton m). .	48 246	7 353	7 014	114	114	,,	114	838,65	65,48	1068
	Per afdeeling.	101 762	14 510	13 975	202	202	,,	202	2381,85	355,48	1 274
Ambarawa .	Ambarawa . .	81 297	10 176	10 278	117	117	,,	117	2629,16	204,62	200
	Oenarang . .	55 134	2 766	2 846	84	30	54	84	735,35	7,00	130
	Per afdeeling.	136 431	12 942	13 124	201	147	54	201	3364,51	211,62	330
	Te zamen voor de 6 koffiedistricten.	386 803	34 651	35 222	617	459	146	605	7856,11	567,10	2 732
											JAPA (Telt 16
Patti. . . .	Selowessi. . .	67 223	308	308	101	7	9	16	160,29	,,	,,
Koedoes . .	Tjendono. . .	52 014	209	209	75	3	,,	3	55,25	,,	,,
Joana . . .	Mergotoehoe .	88 579	1 834	2 035	106	29	9	38	314,58	,,	,,
Japara . . .	Japara. . . .	99 778	391	391	82	9	1	10	73,99	,,	,,
	Maijong . . .	67 944	634	634	64	10	,,	10	96,54	,,	,,
	Bandjaran . .	48 171	1 478	1 478	51	20	12	32	359,01	,,	,,
	Per afdeeling.	215 893	2 503	2 503	197	39	13	52	529,54	,,	,,
	Te zamen voor de 6 koffiedistricten.	423 709	4 854	5 055	479	78	31	109	1059,66	,,	,,
											SOERA (Telt 28
Modjokerto .	*Djaboeng n*). .	56 285	2 723	2 982	239	116	122	238	945,14	48.66	591

k) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1883 n°. 103.
l) Door wijziging der cultuurplannen is na 31 December 1888 het aantal bij de cultuur ingedeelde dessa's verminderd van 417 tot 200. De opgaven in kolom 5 hebben tot laatstgemeld aantal betrekking.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888:									Koffie-inlevering (in pikols)		
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:						over	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn)	
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.					
Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. *a*)	Geplant in vroegere jaren. *a*)	TOTAAL. *a*)	1888.	over 1887.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884).
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
294 270	285 946	580 216	"	"	"	70 000	348 000	418 000	685	398	2 282
411 950	479 746	891 696	"	"	"	107 000	1 830 000	1 937 000	1 844	701	4 780
99 850	252 676	352 526	"	"	"	43 754	"	43 754	247	265	873
56 873	104 710	161 583	"	"	"	92 344	"	92 344	640	280	880
862 943	1 123 078	1 986 021	"	"	"	313 098	2 178 000	2 491 098	3 416	1 644	8 815
1 576 463	2 018 445	3 594 908	"	"	"	685 563	4 031 255	4 716 818	9 866	3 297	18 121

BANG.
districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
153 050	1 482 276	1 635 326	"	"	"	217 903	1 024 480	1 242 383	1 256	1 123	5 557
146 210	943 084	1 089 294	"	"	"	125 773	323 806	449 579	157	163	2 272
299 260	2 425 360	2 724 620	"	"	"	343 676	1 348 286	1 691 962	1 413	1 286	7 829
777 337	1 732 043	2 509 380	94 180	487 596	581 776	111 470	302 050	413 520	3 631	1 578	7 674
634 933	893 403	1 528 336	102 960	28 000	130 960	493 562	1 642 932	2 136 494	2 788	1 637	10 299
1 412 270	2 625 446	4 037 716	197 140	515 596	712 736	605 032	1 944 982	2 550 014	6 419	3 215	17 973
522 641	3 303 643	3 826 284	500 000	"	500 000	160 000	300 000	460 000	8 788	6 422	22 391
489 800	776 567	1 266 367	8 000	6 000	14 000	61 828	199 672	261 500	937	1 276	1 841
1 012 441	4 080 210	5 092 651	508 000	6 000	514 000	221 828	499 672	721 500	9 725	7 698	24 232
2 723 971	9 131 016	11 854 987	705 140	521 596	1 226 736	1 170 536	3 792 940	4 963 476	17 557	12 199	50 034

BA.
districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
54 670	156 904	211 574	"	"	"	"	"	"	106	95	683
9 220	65 648	74 868	"	"	"	"	"	"	$17^1/_2$	2	195
140 470	236 738	377 208	"	"	"	"	"	"	345	462	1 512
60 770	57 767	118 537	"	"	"	"	"	"	7	3	130
70 126	115 451	185 577	"	"	"	"	"	"	$71^1/_2$	22	143
197 822	398 074	596 796	"	"	"	"	"	"	187	68	769
328 718	572 192	900 910	"	"	"	"	"	"	$265^1/_2$	93	1 042
533 078	1 031 482	1 564 560	"	"	"	"	"	"	734	652	3 432

BAIJA.
districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
365 565	803 052	1 168 602	53 915	"	53 915	135 524	1 007 359	1 142 883	3 967	5 652	8 028

a) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1886 n°. 134.
b) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1883 n°. 263.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIE-DISTRICTEN. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1888/89.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1889/90.	Totaal der tot elk koffie-district behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige: vrijwillige koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige: vrijwillige koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). *a*)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
	PASOE (Telt 24										
Malang. . .	*Kotta Malang* .	33 459	868	686	62	26	„	26	36,40	35,06	1 000
	Karanglo. . .	66 502	4 814	4 941	129	73	7	80	701,26	122,21	1 200
	Pakis	79 161	5 134	3 932	127	65	„	65	328,76	„	14 743
	Gondanglegi o).	72 090	3 347	1 765	72	21	8	29	523,91	„	320
	Toeren o). . .	48 793	4 849	3 755	42	41	„	41	751,02	7,70	2 300
	Senggoro o) . .	52 397	3 501	3 771	91	57	34	91	593,81	1,25	977
	Penanggoengan.	38 781	3 643	3 916	84	70	14	84	528,11	„	7 846
	Ngantang. . .	18 852	2 040	2 067	61	61	„	61	515,78	„	6 450
	Per afdeeling.	410 035	28 196	24 833	668	414	63	477	3 979,05	166,22	34 836
Bangil . . .	*Poerworedjo*. .	52 039	2 306	2 328	76	55	6	61	126,74	408,26	1 055
	Pandakan . .	46 054	1 310	1 310	188	35	15	50	64,02	448,83	1 245
	Per afdeeling.	98 093	3 616	3 638	264	90	21	111	190,76	857,09	2 300
Pasoeroean .	*Tengger* . . .	23 747	3 184	2 700	53	53	„	53	„	138	14 000
	Te zamen voor de 11 koffiedistricten.	531 875	34 996	*p*) 31 171	985	557	84	641	4 169,81	1 161,31	51 136
	PROBO (Telt 14										
Probolinggo .	*Tengger* . . .	25 978	2 804	2 804	41	27	14	41	156.54	„	7 500
Kraksaän . .	*Gading* . . .	43 684	2 962	2 960	38	23	15	38	1 060,50	„	44
Loemadjang .	Loemadjang. .	43 548	2 329	2 429	45	30	1	31	444,75	„	„
	Tempeh . . .	26 306	2 964	3 291	31	31	„	31	652,89	„	„
	Ranoelemongan.	40 940	4 090	3 840	50	46	4	50	904,61	„	365
	Kandangan . .	11 562	1 257	1 178	24	24	„	24	409,97	10	225
	Per afdeeling.	122 356	10 640	10 738	150	131	5	136	2 412,22	10	590
	Te zamen voor de 6 koffiedistricten.	192 018	16 406	16 502	229	181	34	215	3 629,26	10	8 134
	BE (Telt 20										
Bezoeki. . .	Bezoeki . . .	36 217	1 272	1 265	62	21	12	33	492,46	„	„
	Wringin . . .	18 088	2 573	2 531	27	27	„	27	591,85	„	„
	Per afdeeling.	54 305	3 845	3 796	89	48	12	60	1 084.31	„	„
Bondowosso .	Bondowosso. .	34 162	3 741	3 687	49	48	1	49	666,77	„	35
	Wonosari. . .	70 764	9 926	8 675	51	44	7	51	2 007,53	„	126
	Penanggoengan.	43 564	5 409	5 166	42	39	3	42	1 307,93	„	13
	Per afdeeling.	148 490	19 076	17 528	142	131	11	142	3 982,23	„	174

o) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd (zie Indisch Staatsblad 1878 n°. 345, in verband met Indisch Staatsblad 1883 n°. 120).

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888:									Koffie-inlevering (in pikols)		
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:						over	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn)	
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.					
Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	TOTAAL. a)	1888.	over 1887.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884).
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.

BOEAN.

districten.)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
39 757	”	39 757	38 250	”	38 250	47 500	1 077 000	1 124 500	14 944	2 017	11 468
722 728	206 395	929 123	168 400	”	168 400	399 500	1 395 000	1 794 500	16 901	6 807	21 36[illegible]
402 773	21 488	424 261	”	”	”	300 000	12 500 000	12 800 000	97 381	24 176	97 300
644 403	282 117	926 520	”	”	”	312 757	425 444	738 201	4 064	1 985	6 164
961 178	299 625	1 260 803	15 400	”	15 400	154 546	3 472 625	3 627 171	14 581	5 292	10 368
590 488	328 125	918 613	1 705	”	1 705	272 960	1 533 454	1 806 414	13 210	2 616	7 499
343 939	148 671	492 610	”	”	”	30 000	7 816 000	7 846 000	46 781	18 007	67 771
630 197	”	630 197	”	”	”	40 000	6 410 000	6 450 000	38 478	16 539	41 388
4 335 463	1 286 421	5 621 884	223 755	”	223 755	1 557 263	34 629 523	36 186 786	246 340	77 439	263 324
”	153 012	153 012	408 000	”	408 000	61 743	574 680	636 423	4 962	2 057	8 340
”	98 651	98 651	260 000	412 000	672 000	11 382	1 416 098	1 427 480	3 030	3 124	6 346
”	251 663	251 663	668 000	412 000	1 080 000	73 125	1 990 778	2 063 903	7 992	5 181	14 686
”	”	”	365 700	”	365 700	360 000	13 640 000	14 000 000	23 175	16 531	42 690
4 335 463	1 538 084	5 873 547	1 257 455	412 000	1 669 455	1 990 388	50 260 301	52 250 689	277 507	99 151	320 700

LINGGO.

districten.)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
110 180	114 725	224 905	”	”	”	2 000 000	13 000 000	15 000 000	18 436	17 859	28 139
383 280	935 604	1 318 884	”	”	”	20 000	200 000	220 000	4 815	1 373	9 883
121 056	380 927	501 983	”	”	”	”	”	”	2 177	322	1 375
239 595	476 116	715 711	”	”	”	”	”	”	1 234	26	1 340
352 807	665 721	1 018 528	”	”	”	69 000	661 000	730 000	5 408	686	4 891
140 741	292 074	432 815	11 000	”	11 000	150 000	300 000	450 000	3 004	135	2 340
854 199	1 814 838	2 669 037	11 000	”	11 000	219 000	961 000	1 180 000	11 823	1 160	9 940
1 347 659	2 865 167	4 212 826	11 000	”	11 000	2 230 000	14 161 000	16 400 000	35 074	20 401	47 968

ZOEKI.

districten.)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
151 843	471 556	623 399	”	”	”	”	”	”	700	945	1 494
248 867	299 757	548 624	”	”	”	”	”	”	790	1 204	3 706
400 710	771 313	1 172 023	”	”	”	”	”	”	1 490	2 149	5 200
510 954	525 747	1 036 701	”	”	”	”	64 190	64 190	1 135	703	3 082
834 943	1 916 475	2 751 418	”	”	”	”	251 841	251 841	8 857	4 211	21 071
602 673	1 330 351	1 933 024	”	”	”	”	25 452	25 452	5 638	2 518	10 160
1 948 570	3 772 573	5 721 143	”	”	”	”	341 483	341 483	15 630	7 432	34 313

p) Door wijziging der cultuurplannen is na 31 December 1888 het aantal bij de cultuur ingedeelde dessa's verminderd van 557 tot 498. De opgaven in kolom 5 hebben tot laatstgemeld aantal betrekking.

NAMEN DER AFDEELINGEN. 1.	KOFFIE-DISTRICTEN. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de Gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.) 2.	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888. 3	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1888/89. 4.	voor het plantjaar 1889/90. 5.	Totaal der tot elk koffie-district behoorende dessa's. 6.	Aantal dessa's bij de gouvernements koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen. 7.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende. 8.	Te zamen. 9.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffie-plantsoenen. 10.	vrijwillige koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond. 11.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a) 12.
Djember . .	Djember . . .	46 007	"	"	45	"	45	45	906,90	"	"
	Soekokerto q) .	71 925	5 516	4 842	34	20	14	34	1 707,98	"	68
	Poeger . . .	14 803	2 022	1 707	24	22	2	24	573,46	"	"
	Tanggoel . .	16 248	263	274	19	3	16	19	389,02	"	4
	Per afdeeling.	148 983	7 801	6 823	122	45	77	122	3 577,36	"	72
Banjoewangi.	Banjoewangi .	43 562	2 104	2 038	57	36	13	49	780,36	"	"
	Rogodjampi. .	36 554	2 754	2 707	50	47	"	47	975,68	"	"
	Per afdeeling.	80 116	4 838	4 745	107	83	13	96	1 756,04	"	"
	Te zamen voor de 11 koffiedistricten.	431 894	35 560	32 892	460	307	113	420	1 0399,94	"	246

BAN

(Telt 19

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Banjoemas. .	Soekaradja . .	79 380	"	490	92	11	33	44	558,57	"	"
	Kaliredjo. . .	64 055	"	"	45	"	32	32	400,98	"	"
	Per afdeeling.	143 435	"	490	137	11	65	76	959,55	"	"
Poerwokerto .	Poerwokerto .	93 436	"	"	103	"	78	78	1 777,15	"	"
	Adjibarang . .	70 435	"	"	70	"	58	58	1 442,93	"	62
	Per afdeeling.	163 871	"	"	173	"	136	136	3 220,08	"	62
Poerbolinggo.	Poerbolinggo .	114 987	1 745	1 790	130	28	31	59	658,76	"	17
	Kertanegara .	67 769	2 770	2 781	93	41	44	85	1 019,37	"	445
	Tjahjana. . .	87 818	1 832	2 052	89	22	31	53	545,19	"	155
	Per afdeeling.	270 574	6 347	6 623	312	91	106	197	2 223,32	"	617
Bandjarnegara .	*Bandjar* . . .	56 870	1 857	1 855	100	34	6	40	367,96	"	219
	Singomerto . .	63 833	2 613	2 588	97	40	"	40	515.66	18,50	377
	Karangkobar .	28 236	2 752	2 786	65	65	"	65	914.78	"	502
	Batoer. . . .	30 318	1 839	1 845	50	33	2	35	673,52	50,20	456
	Per afdeeling.	179 257	9 061	9 074	312	172	8	180	2 471,92	68,70	1 554
Tjilatjap . .	Madjenang . .	24 354	2 583	1 918	26	26	"	26	378,78	"	10
	Dajeuhloehoer .	16 477	1 126	1 050	25	18	"	18	79,11	"	25
	Pegadingan .	24 322	1 830	1 642	38	36	"	36	167,24	"	25
	Per afdeeling.	65 153	5 539	4 610	89	80	"	80	625,13	"	60
	Te zamen voor de 14 koffiedistricten.	822 290	20 947	20 797	1 023	354	315	669	9 500,00	68,70	2 293

q) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1881 n°. 241.
r) Hieronder 2 pikols, in het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Banjoemas verkregen van enkele verspreid staande boomen.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888:									Koffie-inlevering (in pikols)		
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:						over	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn)	
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.					
Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. *a*)	Geplant in vroegere jaren. *a*)	TOTAAL. *a*)	1888.	over 1887.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884).
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	21.
249 764	1 071 073	1 320 837	„	„	„	„	„	„	550	54	615
729 740	1 668 927	2 398 667	„	„	„	64 053	71 192	135 245	3 858	2 131	10 088
300 820	440 619	741 439	„	„	„	„	„	„	414	280	743
145 082	364 661	509 743	„	„	„	„	7 142	7 142	368	50	579
1 425 406	3 545 280	4 970 686	„	„	„	64 053	78 334	142 387	5 190	2 515	12 025
294 232	461 186	755 418	„	„	„	„	„	„	2 332	564	2 064
398 257	714 265	1 112 522	„	„	„	„	„	„	1 654	1 182	1 959
692 489	1 175 451	1 867 940	„	„	„	„	„	„	3 986	1 746	4 023
4 467 175	9 264 617	13 731 792	„	„	„	64 053	419 817	483 870	26 296	13 842	55 561

JOEMAS.

districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	21.
107 190	405 652	512 842	„	„	„	„	„	„	51	2	3
279 210	250 870	530 080	„	„	„	„	„	„	8	1	89
386 400	656 522	1 042 922	„	„	„	„	„	„	59	3	92
174 650	1 600 165	1 774 815	„	„	„	„	„	„	19	10	14
386 240	966 590	1 352 830	„	„	„	12 000	102 900	114 900	97	7	91
560 890	2 566 755	3 127 645	„	„	„	12 000	102 900	114 900	116	17	105
161 777	518 721	680 498	„	„	„	50 194	45 931	96 125	14	1	50
356 790	735 745	1 092 535	„	„	„	379 534	283 826	663 360	586	67	365
350 197	408 153	758 350	„	„	„	180 364	103 429	283 793	142	2	242
868 764	1 662 619	2 531 383	„	„	„	610 092	433 186	1 043 278	742	70	657
172 976	348 624	521 600	„	„	„	211 017	227 979	438 996	670	37	1 905
382 937	344 093	727 030	37 000	„	37 000	208 170	508 562	716 732	823	43	2 505
411 148	664 641	1 075 789	„	„	„	467 663	939 973	1 407 636	1 679	603	3 149
212 619	660 192	872 811	60 344	„	60 344	471 902	317 261	789 163	1 207	595	2 340
1 179 680	2 017 550	3 197 230	97 344	„	97 344	1 358 752	1 993 775	3 352 527	4 379	1 278	9 899
363 030	155 725	518 755	„	„	„	14 000	6 000	20 000	117	„	118
101 160	„	101 160	„	„	„	42 000	8 000	50 000	5	„	18
180 760	51 185	231 945	„	„	„	26 000	24 000	50 000	9	„	17
644 950	206 910	851 860	„	„	„	82 000	38 000	120 000	131	„	153
3 640 684	7 110 356	10 751 040	97 344	„	97 344	2 062 844	2 567 861	4 630 705	5 427	*r*) 1 370	*s*) 11 012

s) Hieronder 106 pikols, verkregen uit de in 1888 niet meer bij de cultuur ingedeelde en daarom in dit overzicht niet genoemde districten Banjoemas, Poerworedjo en Djamboe.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIE-DISTRICTEN. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1888/89.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1889/90.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	Uitgestrektheid ... aanwezige vrijwillige koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Uitgestrektheid ... aanwezige vrijwillige koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
B A (Telt 23											
Poerworedjo .	Tjangkreb . .	69 335	1 032	,,	120	,,	12	12	3,15	,,	36
	Loano. . . .	77 335	4 383	,,	152	,,	39	39	19,77	,,	186
	Per afdeeling.	146 670	5 415	,,	272	,,	51	51	22,92	,,	222
Koetoardjo .	Kemiri . . .	50 315	935	*u*)	90	30	,,	30	187,23	15,72	12
	Pitoeroeh . .	45 130	288	*u*)	89	7	,,	7	61,61	,,	6
	Per afdeeling.	95 445	1 223	*u*)	179	37	,,	37	248,84	15,72	18
Keboemen. .	Keboemen . .	102 361	129	,,	185	,,	2	2	,,	,,	1
Ledok . . .	Wonosobo . .	50 074	,,	,,	115	,,	24	24	21,98	,,	131
	Kalialang . .	49 901	,,	,,	91	,,	79	79	344,37	,,	295
	Leksono . . .	30 515	1 419	1 426	71	26	45	71	782,38	,,	94
	Kaliwiro. . .	48 068	5 194	4 660	81	71	9	80	1 182,88	44,75	95
	Sapoeran. . .	76 841	5 460	2 040	124	34	74	108	659,36	1,00	183
	Per afdeeling.	255 399	12 073	8 126	482	131	231	362	2 990,97	45,75	798
	Te zamen voor de 10 koffiedistricten.	599 875	18 840	8 126	1 118	168	284	452	3 262,73	61,47	1 039
K A (Telt 12											
Magelang . .	Ngasinan. . .	54 664	2 109	2 109	220	55	62	117	112,26	631,50	900
Temanggoeng	*Lempoeijang*. .	42 804	4 339	4 311	175	133	42	175	702,66	24,87	571
	Prapak . . .	30 305	,,	,,	83	,,	71	71	340,76	,,	,,
	Soemowono . .	45 284	5 470	5 498	126	112	14	126	854,61	,,	1 040
	Per afdeeling.	118 393	9 809	9 809	384	245	127	372	1 898,03	24,87	1 611
	Te zamen voor de 4 koffiedistricten.	173 057	11 918	11 918	604	300	189	489	2 010,29	656,37	2 511
M A (Telt 26											
Madioen . .	Tjaroeban . .	64 439	159	,,	97	,,	4	4	108,22	,,	8
	Kanigoro. . .	17 424	694	538	22	12	2	14	203.97	,,	38
	Oeteran . . .	69 181	525	516	60	7	,,	7	157,31	,,	110
	Per afdeeling.	151 014	1 378	1 054	179	19	6	25	469,50	,,	156

t) Bij twee (sedert ingetrokken) gouvernements-inkooppakhuizen in de districten Tjangkreb en Loano, nabij de grens van Djokjokarta gelegen, werd in 1888 ook koffie ingeleverd, afkomstig uit tuinen tot die residentie behoorende. Bedoelde koffie, ten bedrage van 451 pikols, is onder de hier opgegeven hoeveelheid begrepen.

u) Voor de districten Kemiri en Pitoeroeh werden voor het plantjaar 1889/90 geen voorstelstaten opgemaakt, omdat deze districten, in afwachting van nadere beslissing, tijdelijk van nieuwe bijplantingen waren vrijgesteld.

v) Hieronder 152 pikols, verkregen uit de in 1888 niet meer bij de cultuur ingedeelde en daarom in dit overzicht niet genoemde districten Kedoengtawoen en Premboen.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888: aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen. Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. 13.	Geplant in vroegere jaren. 14.	TOTAAL. 15.	naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen grond. Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. 16.	Geplant in vroegere jaren. 17.	TOTAAL. 18.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond. Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. *a*) 19.	Geplant in vroegere jaren. *a*) 20.	TOTAAL. *a*) 21.	Koffie-inlevering (in pikols) over 1888. 22.	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn) over 1887. 23.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884) 24.

G E L E N.

districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
„	6 300	6 300	„	„	„	8 290	65 305	73 595	466	133	2 500
3 800	35 767	39 567	„	„	„	2 500	371 318	373 818	409	157	4 250
3 800	42 067	45 867	„	„	„	10 790	436 623	447 413	*t*) 875	290	6 750
141 350	148 070	289 420	„	24 711	24 711	13 205	11 500	24 705	239	82	608
42 100	56 988	99 088	„	„	„	10 710	1 800	12 510	99	24	116
183 450	205 058	388 508	„	24 711	24 711	23 915	13 300	37 215	338	106	724
„	„	„	„	„	„	„	2 135	2 135	16	2	441
„	115 927	115 927	„	„	„	171 099	205 547	376 646	720	56	972
9 550	703 208	712 758	„	„	„	249 135	600 231	849 366	774	663	2 354
183 500	800 637	984 137	„	„	„	107 604	163 286	270 890	1 623	240	2 891
727 270	980 066	1 707 336	67 000	22 500	89 500	87 609	162 000	249 609	1 397	208	3 271
554 480	564 518	1 118 998	„	1 100	1 100	160 850	365 564	526 414	1 229	257	3 745
1 474 800	3 164 356	4 639 156	67 000	23 600	90 600	776 297	1 496 628	2 272 925	5 743	1 424	13 233
1 662 050	3 411 481	5 073 531	67 000	48 311	115 311	811 002	1 948 686	2 759 688	6 972	1 822	*v*)21 300

D O E.

districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
43 487	153 523	197 010	6 000	330 000	336 000	5 000	524 300	529 300	1 508	1 476	9 445
315 130	684 650	999 780	18 040	„	18 040	440 782	671 401	1 112 183	4 121	1 893	8 942
71 590	424 400	495 990	„	„	„	„	„	„	379	179	5 248
137 030	919 541	1 056 571	„	„	„	441 512	1 639 494	2 081 006	3 702	1 167	14 611
523 750	2 028 591	2 552 341	18 040	„	18 040	882 294	2 310 895	3 193 189	8 202	3 239	28 801
567 237	2 182 114	2 749 351	24 040	330 000	354 040	887 294	2 835 195	3 722 489	*w*) 11 063	*x*) 5 954	*ij*) 50 407

D I O E N.

districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
10 833	132 484	143 317	„	„	„	220	8 000	8 220	98	48	631
55 027	204 708	259 735	„	„	„	76 911	77 088	153 999	666	406	2 359
57 784	152 911	210 695	„	„	„	237 404	123 621	361 025	1 240	543	2 562
123 644	490 103	613 747	„	„	„	314 535	208 709	523 244	2 004	907	5 552

w) Hieronder 1353 pikols uit niet meer bij de cultuur ingedeelde en daarom in dit overzicht niet genoemde districten, verkregen van verspreide aanplantingen van geringen omvang.

x) Als voren 1239 pikols.

ij) Hieronder 12 161 pikols uit de in 1883 nog bij de cultuur ingedeelde districten Balak, Bandongan, Menoreh, Djetis en Kadoe, zoomede uit de reeds vroeger van de cultuur ontheven districten Probolinggo en Remameh.

Namen der afdeelingen.	Namen der koffie-districten. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de Gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1888/89.	Aantal personen …: voor het plantjaar 1889/90.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Aantal dessa's …: Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's …: Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	Uitgestrektheid …: vrijwillige koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Uitgestrektheid …: vrijwillige koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Ngawi . . .	Sinee	17 996	1 732	1 660	52	40	"	40	294,30	14,00	106
	Djogorogo . .	23 976	2 232	2 118	41	34	"	34	386,18	42,50	65
	Per afdeeling.	41 972	3 964	3 778	93	74	"	74	680,48	56,50	171
Magettan . .	Magettan . .	38 402	"	"	92	"	78	78	243,37	"	"
	Balepandjang .	26 363	1 883	1 945	83	70	11	81	554,62	"	28
	Parang . . .	31 338	2 308	1 743	34	32	2	34	969,34	62,66	35
	Per afdeeling.	96 103	4 191	3 688	209	102	91	193	1 767,33	62,66	63
Ponorogo . .	Ponorogo . .	59 523	"	"	54	"	11	11	306,12	"	20
	Soemoroto . .	85 351	"	"	78	"	11	11	45,15	"	"
	Djebeng . . .	44 327	"	"	54	"	33	33	356,53	"	33
	Poeloeng . . .	25 676	2 756	2 758	32	30	1	31	1 483,59	548,50	436
	Koetoe . . .	45 733	"	"	55	"	5	5	58,21	"	"
	Ardjowinangoen	30 149	1 642	"	33	"	32	32	390,01	"	13
	Per afdeeling.	290 759	4 398	2 758	306	30	93	123	2 639,61	548,50	502
Patjitan . .	Patjitan . . .	44 090	1 299	57	90	33	15	48	66,86	"	"
	Pringkoekoe .	36 746	1 709	410	35	16	13	29	134,65	"	"
	Tegalombo . .	13 146	1 496	1 424	19	19	"	19	320,91	"	2
	Semanten. . .	24 412	1 684	1 678	46	29	17	46	430,65	"	20
	Lorrok . . .	30 172	2 886	2 903	53	53	"	53	440,96	"	"
	Per afdeeling.	148 566	9 074	6 472	243	150	45	195	1 394,03	"	22
	Te zamen voor de 19 koffiedistricten.	728 444	23 005	z) 17 750	1 030	375	235	610	6 950,95	667,66	914

K E

(Telt 28

Afdeelingen.	Koffiedistricten.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Blitar . . .	Blitar	61 920	1 915	1 933	52	16	36	52	789,10	"	"
	Srengat . . .	29 743	1 078	1 079	34	18	4	22	143,20	"	"
	Wlingi . . .	35 458	3 056	3 335	35	35	"	35	656,21	"	6
	Lodoijo . . .	19 088	1 033	1 230	17	17	"	17	216,42	"	"
	Per afdeeling.	146 209	7 082	7 577	138	86	40	126	1 804,93	"	6
Ngrowo . .	Ngoenoet . .	64 823	"	"	82	"	35	35	155,56	"	"
	Pakoentjen . .	13 443	447	444	25	8	16	24	216,29	"	14
	Tanggoel . .	23 484	"	"	45	"	22	22	8,99	"	"
	Wadjak . . .	39 284	"	"	53	"	30	30	83,31	"	"
	Kalangbret . .	28 570	108	93	67	3	12	15	37,59	"	36
	Per afdeeling.	169 604	555	537	272	11	115	126	501,74	"	50
Trenggalek .	Trenggalek. .	31 923	349	362	73	10	1	11	124,48	"	283
	Ngasinan. . .	24 372	1 061	1 071	63	32	5	37	210,27	"	82
	Panggoel . .	30 697	2 660	2 781	52	52	"	52	212,59	"	136
	Ngraijoen . .	9 679	1 002	988	15	15	"	15	209,74	"	108
	Kampak . . .	18 885	1 250	1 297	45	33	"	33	225,61	"	55
	Per afdeeling.	115 556	6 322	6 499	248	142	6	148	982,69	"	664

z) Na de afsluiting der opgaven in kolom 3 van bijlage UU (31 October 1888), doch vóór de opmaking der voorstelstaten voor 1889/90, is het aantal der bij de cultuur ingedeelden verminderd met 3 262 personen. Van daar dat het hier uitgetrokken totaal niet, zooals in de aangehaalde bijlage, 21 012, maar slechts 17 750 bedraagt.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888:									Koffie-inlevering (in pikols)		
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:						over	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn)	
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.					
Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. *a*)	Geplant in vroegere jaren. *a*)	TOTAAL. *a*)	1888.	over 1887.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884).
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
198 190	175 623	373 813	21 000	,,	21 000	38 645	121 144	159 789	1 585	1 058	1 784
201 173	257 027	458 200	63 750	,,	63 750	20 100	77 860	97 960	934	557	1 538
399 363	432 650	832 013	84 750	,,	84 750	58 745	199 004	257 749	2 519	1 615	3 322
114 096	214 896	328 992	,,	,,	,,	..	,,	,,	171	241	1 088
285 229	427 001	712 230	,,	,,	,,	11 315	27 617	38 932	1 022	592	2 459
264 569	1 289 907	1 554 476	49 789	28 704	78 493	14 760	49 373	64 133	2 375	691	6 248
663 894	1 931 804	2 595 698	49 789	28 704	78 493	26 0 5	76 990	103 065	3 568	1 524	9 795
,,	359 094	359 094	,,	,,	,,	,,	32 500	32 500	699	683	1 979
10 500	74 172	90 672	,,	,,	,,	,,	,,	,,	44	118	552
18 900	402 854	421 754	,,	,,	,,	32 800	33 000	65 800	661	417	1 990
292 884	1 274 792	1 567 676	248 410	603 750	852 160	120 300	514 710	635 010	13 803	8 332	19 024
,,	101 278	101 278	,,	,,	,,	,,	,,	,,	75	49	610
249 112	251 228	500 340	,,	,,	,,	4 700	13 000	17 700	323	49	1 668
577 396	2 463 418	3 040 814	248 410	603 750	852 160	157 800	593 210	751 010	15 605	9 648	25 832
60 433	46 168	106 601	,,	,,	,,	,,	,,	,,	250	6	1 149
131 625	113 220	244 845	,,	,,	,,	,,	,,	,,	565	59	1 268
235 452	151 407	386 859	,,	,,	,,	3 500	500	4 000	1 703	370	3 551
270 034	273 312	543 346	,,	,,	,,	25 800	14 800	40 600	1 858	124	4 108
401 344	182 595	583 939	,,	,,	,,	,,	,,	,,	507	18	1 699
1 098 888	766 702	1 865 590	,,	,,	,,	29 300	15 300	44 600	4 883	577	11 775
2 863 185	6 084 677	8 947 862	382 949	632 454	1 015 403	586 455	1 093 213	1 679 668	28 579	14 361	*aa*) 56 356

DIRI.

districten.)

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
425 260	646 669	1 071 929	,,	,,	,,	,,	,,	,,	2 436	215	3 017
145 021	49 728	194 749	,,	,,	,,	,,	,,	,,	333	24	482
370 312	515 153	885 465	,,	,,	,,	10 000	,,	10 000	1 794	342	1 928
102 800	180 478	283 278	,,	,,	,,	,,	,,	,,	575	129	1 359
1 043 393	1 392 028	2 435 421	,,	,,	,,	10 000	,,	10 000	5 138	710	6 780
68 562	144 278	212 840	,,	,,	,,	,,	,,	,,	17	44	1 425
95 695	208 640	304 335	,,	,,	,,	27 080	10 360	37 440	349	5	998
,,	12 265	12 265	,,	,,	,,	,,	,,	,,	1	,,	55
42 295	83 715	126 010	,,	,,	,,	,,	,,	,,	52	14	359
10 927	40 509	51 436	,,	,,	,,	8 400	54 638	63 038	56	13	618
217 479	489 407	706 886	,,	,,	,,	35 480	64 998	100 478	475	76	3 455
40 089	86 728	126 817	,,	,,	,,	391 709	174 708	566 417	512	5	881
172 848	123 112	295 960	,,	,,	,,	113 859	51 145	165 004	472	5	1 139
279 568	56 485	336 053	,,	,,	,,	264 483	28 816	293 299	122	1	1 904
136 630	171 628	308 258	,,	,,	,,	172 940	74 030	246 970	1 706	120	3 499
187 260	125 012	312 272	,,	,,	,,	94 694	9 991	104 685	562	,,	720
816 395	562 965	1 379 360	,,	,,	,,	1 037 685	338 690	1 376 375	3 374	131	8 143

aa) Hieronder 80 pikols uit de in 1888 niet meer bij de cultuur ingedeelde districten Goranggareng en Maospati.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIE-DISTRICTEN. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1888/89.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1889/90.	Totaal der tot elk koffie-district behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88, dat is op 31 October 1888, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	vrijwillige koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). *a*)
1.	2.	3.	4	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Berbek . . .	Siwalan . . .	10 765	701	730	22	12	9	21	207,67	„	322
Kediri . . .	Soekoredjo . .	38 710	2 348	2 364	58	34	9	43	429,30	„	55
	Modjoroto . .	61 280	376	350	84	13	„	13	60,91	„	60
	Djambean . .	69 055	756	770	88	20	7	27	232,43	„	50
	Per afdeeling.	169 045	3 480	3 484	230	67	16	83	722,64	„	165
	Te zamen voor de 18 koffiedistricten.	611 179	18 140	18 827	910	318	186	504	4 309,67	„	1 207

RECAPI

Totalen voor de 4 koffiedistricten van Bantam	91 803	10 120	10 575	361	223	48	271	621,29	„	313
Totalen voor de 2 koffiedistricten van Krawang	33 872	1 829	1 768	55	22	3	25	323,34	„	9
Totalen voor de 48 koffiedistricten der Preanger Regentschappen.	1 414 850	87 619	85 121	1 207	811	170	981	16 281,18	12 632,69	13 756,72
Totalen voor de 15 koffiedistricten van Cheribon	654 862	44 560	14 232	755	478	155	633	7 732,69	„	112
Totalen voor de 8 koffiedistricten van Tagal.	317 502	15 644	15 714	314	155	32	187	2 397,68	3,12	6 721
Totalen voor de 6 koffiedistricten van Pekalongan.	219 715	17 111	5 957	594	417	47	464	2 779,58	„	2 080
Totalen voor de 6 koffiedistricten van Samarang	386 803	34 651	35 222	617	459	146	605	7 856,11	567,10	2 732
Totalen voor de 6 koffiedistricten van Japara	423 709	4 854	5 055	479	78	31	109	1 059,66	„	„
Totalen voor het eenige koffiedistrict van Soerabaija . . .	56 285	2 723	2 982	239	116	122	238	945,14	48,66	591
Totalen voor de 11 koffiedistricten van Pasoeroean.	531 875	34 996	31 171	985	557	84	641	4 169,81	1 161,31	51 136
Totalen voor de 6 koffiedistricten van Probolinggo	192 018	16 406	16 502	229	181	34	215	3 629,26	10,00	8 134
Totalen voor de 11 koffiedistricten van Bezoeki	431 894	35 560	32 892	460	307	113	420	10 399,94	„	246
Totalen voor de 14 koffiedistricten van Banjoemas	822 290	20 947	20 797	1 023	354	315	669	9 500,00	68,70	2 293
Totalen voor de 10 koffiedistricten van Bagelen	509 875	18 840	8 126	1 118	168	284	452	3 262,73	61,47	1 039
Totalen voor de 4 koffiedistricten van Kadoe	173 057	11 918	11 918	604	300	189	489	2 010,29	656,37	2 5[illegible]1
Totalen voor de 19 koffiedistricten van Madioen.	728 444	23 005	17 750	1 030	375	235	610	6 950,95	667,66	914
Totalen voor de 18 koffiedistricten van Kediri.	611 179	18 140	18 827	910	318	186	504	4 309,67	„	1 207
Algemeen totaal voor de gezamenlijke koffiedistricten der gouvernements-residentiën (dus zonder Soerakarta en Djokjokarta). .	7 690 033	398 923	334 609	10 980	5 319	2 194	7 513	84 229,32	15 877,08	93 794,72

bb) Hieronder 10 pikols uit de in 1888 niet meer bij de cultuur ingedeelde en daarom in dit overzicht niet genoemde districten Toeloeng Agoeng en Pakis.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 DECEMBER 1888:									Koffie-inlevering (in pikols)		
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:						over	over vorige jaren (voor zooveel hier te lande districtsgewijze opgaven voorhanden zijn)	
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.					
Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88. *a)*	Geplant in vroegere jaren. *a)*	TOTAAL. *a)*	1888.	over 1887.	gemiddeld per jaar over 1879 t/m 1883 (verg. bijl. RRR van het verslag van 1884)
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
116 070	263 219	379 289	„	„	„	97 690	522 881	620 571	1 001	1 027	1 939
319 329	265 832	585 161	„	„	„	40 600	57 700	98 300	547	375	995
45 220	33 170	78 390	„	„	„	25 000	65 000	90 000	401	35	1 448
160 009	164 391	324 400	„	„	„	30 000	50 000	80 000	496	325	962
524 558	463 393	987 951	„	„	„	95 600	172 700	268 300	1 444	735	3 405
2 717 895	3 171 012	5 888 907	„	„	„	1 276 455	1 099 269	2 375 724	*bb)* 11 442	2 679	*cc)* 24 131

TULATIE.

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
675 778	476 099	1 151 877	„	„	„	310 277	1 092 891	1 403 168	1 936	725	5 949
286 400	176 738	463 138	„	„	„	1 000	12 000	13 000	126	17	1 147
11 337 557	9 967 130	21 304 687	21 971 750	1 031 495	23 003 245	16 188 298	9 899 808	26 088 106	63 825	42 827	160 124
5 993 072	5 999 442	11 992 514	„	„	„	93 260	122 611	215 871	8 322	3 106	24 281
1 290 398	2 029 783	3 320 181	6 250	„	6 250	2 973 666	14 470 731	17 444 397	41 635	16 400	54 819
1 576 463	2 018 445	3 594 908	„	„	„	685 563	4 031 255	4 716 818	9 866	3 297	18 121
2 723 971	9 131 016	11 854 987	705 140	521 596	1 226 736	1 170 536	3 792 940	4 963 476	17 557	12 199	50 034
533 078	1 031 482	1 564 560	„	„	„	„	„	„	734	652	3 432
365 550	803 052	1 168 602	53 915	„	53 915	135 524	1 007 359	1 142 883	3 967	5 652	8 028
4 335 463	1 538 084	5 873 547	1 257 455	412 000	1 669 455	1 990 388	50 260 301	52 250 689	277 507	99 151	320 700
1 347 659	2 865 167	4 212 826	11 000	„	11 000	2 239 000	14 161 000	16 400 000	35 074	20 401	47 968
4 467 175	9 264 617	13 731 792	„	„	„	64 053	419 817	483 870	26 296	13 842	55 561
3 640 684	7 110 356	10 751 040	97 344	„	97 344	2 062 844	2 567 861	4 630 705	5 427	1 370	11 012
1 662 050	3 411 481	5 073 531	67 000	48 311	115 311	811 002	1 948 686	2 759 688	6 972	1 822	21 300
567 237	2 182 114	2 749 351	24 040	330 000	354 040	887 294	2 835 195	3 722 489	11 063	5 954	50 407
2 863 185	6 084 677	8 947 862	382 949	632 454	1 015 403	586 455	1 093 213	1 679 668	28 579	14 361	56 356
2 717 895	3 171 012	5 888 907	„	„	„	1 276 455	1 099 269	2 375 724	11 442	2 679	24 131
46 383 615	67 260 695	113 644 310	24 576 843	2 975 856	27 552 699	31 475 615	108 814 937	140 290 552	550 328	244 455	913 370

cc) Hieronder 403 pikols uit de in de voorgaande noot bedoelde twee districten.

(Zie hoofdst. ●, afd I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

GOUVERNEMENTS-SUIKERCULTUUR

OP

JAVA.

OVERZICHT

BETREFFENDE

de voor den oogst van 1888 beplante uitgestrektheid, de werkkrachten en productie, verschillende betalingen, enz., een en ander voor elke onderneming in het bijzonder.

lier riet verkregen.

Totaal der kolommen 9 t/m 13 (dus zonder de stroop). 15.	Gemiddelde suiker-opbrengst per bouw. 16.
22 482	g) 70.25
33 184	83.37
24 879	72.11
23 914	73.80
23 249	63.00
19 225	90.68
21 642	78.13
25 163	76.25
35 305	68.28
229 043	g) 74.07
23 620	58.90
36 676	78.53
38 336	74.87
47 662	69.98
48 271	96.15
23 801	51.51
37 514	83.73
57 132	136.02
313 012	80.40
50 528	87.72
16 362	47.84
44 513	71.10
111 403	72.15
56 117	112.01
50 750	111.05
59 012	113 05
58 144	115.59
224 023	112.97

deeltelijk in leggers, liters
n de verkregen stroop als
worden ingevuld en ook

Uitga[…]	
Schadeloosstelling aan de bevolking voor het tijdelijk afstaan van haren grond.	Loon voor het beplanten, onderhoude[n] en bewaken.
17.	18.
f 5 307,54	f 22 030,1[…]
3 184,83	13 795,4[…]
5 307,54	21 577,8[…]
4 245,90	17 949,7[…]
4 953,85	17 719,3[…]
3 439,38	14 281,9[…]
4 984,61^5	18 301,8[…]
5 353,92	20 322,2[…]
4 461,60	20 352,2[…]
f 41 239,17^5	f 166 330,9[…]
f 1 776,92^5	f 5 778,5[…]
5 360,38^5	17 163,4[…]
5 923,07^5	21 096,2[…]
4 738,46	16 891,4[…]
4 332,30^5	16 132,4[…]
4 841,06	18 004,3[…]
4 670,76^5	16 823,3[…]
3 503,08	12 378,0[…]
f 35 146,05^5	f 124 267,8[…]
f 9 137,56	f 30 774,1[…]
4 585,75	17 518,7[…]
5 873,39^5	22 837,9[…]
f 19 596,70^5	f 71 130,8[…]
f 8 046,36	f 25 346,0[…]
6 609,03	21 213,3[…]
6 219,23	21 942,3[…]
7 558,16	21 037,0[…]
f 28 432,78	f 89 538,7[…]

d) De in kolom 25 opgebra[…] wet van 23 December 1886 (N[…]
e) 78 bouws door serch a[…] werd geoogst.

Bijl. WW.

NAMEN DER			Aantal bouws in 1887 voo[r] oogst van 1888	
			beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. (Onderdeelen van bouws zijn weggelaten.)	vrijwillig be[…] gronden waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (Geraamde uitgestrektheid.)
AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	ONDERNEMINGEN.		
1.	2.	3.	4.	5.
JAPARA.				
Patti.	Patti en Selowessi.	Langsee.	184	»
Idem.	Selowessi.	Trangkil.	123	»
Idem.	Tengelles.	Tandjong Modjo.	142	»
Idem.	Idem.	Klaling.	123	»
Japara.	Japara.	Petjangaän.	123	»
Idem.	Maijong.	de Hoop (Maijong).	169	30
Koedoes.	Koedoes.	Rendeng.	124	»
Idem.	Koedoes en Tjendono.	Besito.	153	»
Joana.	Mergotoehoe.	Pakkies.	184	»
		Totaal	1 325	30
REMBANG.				
Toeban.	Djenoe en Rembes.	Wringin Agoeng.	92	»
SOERABAIJA.				
Sidoardjo.	Djenggolo I.	Waroe.	123	»
Idem.	Idem.	Sroeni.	135	»
Idem.	Djenggolo II.	Boedoeran.	147	»
Idem.	Idem.	Tjandi.	123	»
Idem.	Djenggolo III.	Balongbendo.	123	»
Idem.	Djenggolo III en IV.	Krian.	123	»
Idem.	Djenggolo I en IV	Ketegan.	147	»
Idem.	Rawapoelo I en Djenggolo II.	Tangoelangin.	147	»
Idem.	Rawapoelo I.	Porrong.	123	»
Idem.	Rawapoelo I en II.	Kremboong.	138	»
Idem.	Djenggolo III en Rawapoelo II.	Watoetoelies.	147	»
Djombang.	Modjoredjo.	Goedo.	64	»
Idem.	Modjoredjo en Modjoagoeng.	Djombang.	123	»
Modjokerto.	Modjokerto en Modjoagoeng.	Brangkal.	92	»
Idem.	Modjokerto.	Sentanen-lor.	123	»
Idem.	Modjokasri.	Gempolkrep.	123	»
Idem.	Modjosari lor.	Koning Willem II.	150	»
Idem.	Idem.	Bangsal.	95	»
Idem.	Modjosari-kidoel.	Ketanen.	92	»
		Totaal	2 338	»

r den plant: ronden door › onder- ›emers ehuurd · noot *a*).	Hoeveelheid verkregen rietsap (in liters).	Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé.	Opbrengst (in pikols) uit het verwerkte gouvernements- en particulier riet verkregen.							
			Superieure nummers (geschikt voor dadelijk verbruik).	Hooge nummers (20 t/m 15).	Middel-nummers (14 t/m 9).	Lage nummers (8 en lager).	Stroop-suiker (zie noot *b*).	Stroop (zie noot *c*)	Totaal der kolommen 9 t/m 13 (dus zonder de stroop).	Gemiddelde suiker-opbrengst per bouw.
6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
323	22 713 000	$10^{1}/_{4}$°	»	»	52 254	410	7 000	25	59 664	117 68
377	21 910 861	10°	57	»	49 713	»	7 000	†	56 770	113.54
241	11 733 000	10°	»	»	28 800	»	»	†	28 800	75.19
327	†	†	»	»	28 314	»	6 197	119	34 511	76.69
426	25 327 750	10°	»	»	60 858	»	2 190	†	63 048	114.84
394	21 774 600	$10^{1}/_{5}$°	4 000	»	47 200	»	3 000	†	54 200	91.40
338	15 879 800	9°	»	1 102	32 145	»	4 288	†	37 535	81.24
375	20 575 800	7°	»	4 932	33 667	»	8 409	†	47 008	89.03
530	25 926 708	$10^{3}/_{4}$°	»	»	54 930	4 560	4 000	7 265	63 490	88.92
3 331	†		4 057	6 034	387 881	4 970	42 084		445 026	94.96
500	8 214 500	11.2°	»	15 865	»	6 000	»	†	21 865	55.77
283	12 524 800	9°	»	7 878	27 941	»	2 500	†	38 319	94.38
406	18 379 750	$11^{1}/_{2}$°	»	25 015	15 888	7 667	400	†	48 970	90.51
355	17 343 000	$10^{1}/_{2}$°	»	»	30 339	12 351	1 000	1 000	43 690	87.03
282	13 476 900	10°	360	»	33 251	»	250	1 050	33 861	83.60
379	23 384 200	10°	»	»	»	61 567	5 000	3 000	66 567	132.60
399	23 344 000	11°	»	»	49 837	»	7 797	8 000	57 634	110.40
360	16 991 100	$11^{57}/_{100}$°	4 100	1 400	38 000	»	3 000	5 000	46 500	91.71
339	15 197 400	10°	»	1 408	22 917	15 000	1 472	1 790	40 797	83.94
277	13 825 000	9°	»	»	10 550	34 500	»	†	45 050	112.62
316	18 137 270	10	»	875	48 176	»	1 500	4 000	50 551	111.34
376	22 528 300	11°	200	9 767	49 056	1 490	450	1 000	60 963	116.56
317	16 583 400	$9^{3}/_{10}$°	»	1 950	31 050	2 500	1 000	†	36 500	95.80
397	25 758 224	$9^{6}/_{10}$°	»	»	45 400	8 000	2 000	†	55 400	106.53
492	24 100 000	11°	3 264	1 617	58 575	254	4 000	8 000	67 710	115.94
386	20 756 000	$10^{1}/_{2}$°	»	7 623	45 886	»	600	†	54 109	106.30
460	25 109 000	$9^{1}/_{2}$°	»	»	65 000	»	3 000	2 000	68 000	116.63
368	18 126 000	10°	»	1 078	41 872	»	»	†	42 950	82.91
392	21 750 000	$8^{11}/_{100}$°	»	1 945	49 290	»	7 000	†	58 235	119.57
385	14 470 400	9°	»	»	37 444	»	2 500	†	39 944	83.74
6 969	361 784 744		7 924	60 556	700 472	143 329	43 469		955 750	102.69

Uitgaven uit 's lands kas te doen voor de gouvernements-beplantingen.								Van de
Schadeloosstelling aan de bevolking voor het tijdelijk afstaan van haren grond.	Loon voor het beplanten, onderhouden en bewaken.	Belooning aan de dessa hoofden.	Cultuurprocenten aan de inlandsche ambtenaren te voldoen.	Te zamen.	Uitkeering aan de dessahoofden bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	Kosten van toezicht op de gouvernements-beplantingen.	Algemeen totaal.	cijns (weg de beplanti op hoog ge Slechts ui trokken v de helft zie noot
17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
f 6 463,04	f 24 324,52	f 399,69	f 2 728,61^5	f 33 915,86^5	f 203,07^5			f 10 20
3 124,55	15 612,20	276,92	1 515,69	20 529,36	135,38			6 45.
4 950,13	17 383,58	321,23	2 595,74	25 253,68	157,04^5			7 80
4 814,34	16 296,67	276,92	1 442,08	22 830,01	135,38^5		Niet gesplitst op te geven.	6 66
4 853,11	15 385,49	276,96	1 811,54	22 327,10	135,38^5	f 5 040,00		7 06
7 566,52	19 879,68	380,73	2 214,47	30 041,40	186,15			8 24.
5 503,03	15 923,85	280,38^5	1 818,42^5	23 525,69	137,08			7 91
7 649,53	18 418 38	346,15	640,50	29 054,56	169,23			10 80
8 325,90	22 184,25	415,38^5	2 711,83	33 637,36^5	203.08			11 10
f 53 250,15	f 165 411,62	f 2 974,37	f 19 478,89	f 241 115,03	f 1 461,81	f 5 040,00	f 247 616.84	f 76 26
f 4 420,57	f 9 298,96	f 176,77	f 844,61^5	f 14 740,91^5	f 101,54	»	f 14 842,45^5	f 3 64
f 6 761,10	f 18 813,91^5	f 266,45^5	f 1 498,14	f 27 339,61	f 137,85	»	f 27 477,46	f 5 50
7 166,30	16 616,19^5	300,55^5	2 108,20	26 191,25	151,63	»	26 342,88	8 93
7 602,34^5	18 079,91	332,31	1 821,13	27 835,69^5	163,52	»	27 999,21^5	7 71
6 107,63	14 739,25	246,15	1 370,35^5	22 463,38^5	135,38^5	»	22 598,77	6 02
5 442,09^5	12 907,54	256,61	1 338,40	19 944,64^5	135,38	»	20 080,02^5	6 36
6 064,21^5	13 831,89	276,92^5	1 563,20	21 736,23	135,38^5	»	21 871,61^5	7 39
7 589,84	16 622,98^5	332,30^5	2 232,12	26 777,25	165,41^5	»	26 942,66^5	9 30
7 245,87	18 018,66	295,39	1 512,17	27 072,09	162,47	»	27 234,56	6 65
5 828,50	14 919,17	246,16	1 261,50	22 255,33	135,39	»	22 [illegible]90,72	5 27
6 157,03^5	14 953,23	311,54	1 715,20	23 137,00^5	152,31	»	23 289,31^5	7 52
6 551,48	15 536,63	295,38	1 554,30	23 937,79	162,46^5	»	24 100,25^5	6 28
2 109,28^5	8 208,66	139,09	737,77	11 194,80^5	72,69	»	11 267,49^5	3 45
4 047,70^5	15 669,62	276,91	1 435,35	21 429,58^5	138,45	»	21 563,03^5	6 00
3 302,87	11 408,90^5	207,69	1 581,71	16 501,17^5	103,83^5	»	16 605,01	7 20
4 517,53	15 579,85	276,92^5	2 299,05^5	22 673,36	141,54	»	22 814,90	10 23
4 246,15	16 690,36	246,15	1 190,83	22 373,49	141,53	»	22 515,02	5 66
5 548,36^5	18 588,89^5	295,51^5	1 609,41^5	26 042,13	173,38^5	»	26 215,51^5	6 66
3 510 15^5	11 477,89	214,62	1 234,22^5	16 436,89	109,69	»	16 546,58	4 57
3 175,57	11 584,03^5	199,85	1 107,86^5	16 067,32	101,54	»	16 168,86	4 80
f 102 973,98	f 284 247,59	f 5 016,53	f 29 170,93^5	f 421 409,03^5	f 2 619,86	»	f 424 028 89^5	f 125 60

...fabrikanten heeft het Gouvernement daarentegen te ontvangen:			Aantal vaste arbeiders.		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
...ens ...ngen ...zag). ...tge- ...oor ...; *d.*	plantloon ingevolge art. 6 van het contract, met de 10 pct. verhooging.	Totaal.	Ambachtslieden en mandoors.	Gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
	26.	27.	28.	39.	30.	31.
8,30	f 33 358,43	f 43 566,73	21	40	400	170
1,41	21 808,43	28 259,84	†	†	300	30
1,62	24 783,45^{5}	32 585,07^{5}	20	30	300	50
0,00	22 995,75^{5}	29 655,75^{5}	30	30	300	†
1,24	22 069,72^{5}	29 130,96^{5}	20	30	420	80
9,78	29 122,84	37 372.62	20	40	500	150
6,50	23 386,01	31 302,51	25	12	440	90
9,24	28 294,54	39 103,78	35	50	500	150
4,62	34 616,49	45 721,11	19	60	520	60
?,71	f 240 435,67^{5}	f 316 698,38^{5}	190	292	3 680	780
2,24	f 13 810,24^{5}	f 17 452,48^{5}	16	150	450	150
6,46	f 26 418,27	f 31 924,73	5	22	150	30
5,04	25 864,21	34 799,25	23	33	300	90
6,18	27 312,22^{5}	35 028 40^{5}	40	230	†	†
0,24	22 253,86	28 283,10	10	50	260	70
1,24	19 674,77	26 036,01	50	200	50	200
6,30	21 386,01	28 782,31	12	40	300	100
8,30	26 586,82^{5}	35 895,12^{5}	15	105	335	40
6,28	27 222,85	33 879,13	17	40	375	685
0,38	21 980,38	27 259,76	3	25	250	80
1,92	22 866,72	30 388,64	29	10	282	59
2,36	23 729,93	30 012,29	30	100	200	
8,54	11 208,82	14 667,36	10	70	317	90
6,16	21 362,34	27 368,50	14	†	400	40
2,76	16 517,26	23 720,02	40	†	869	17
7,84	22 651,20	32 889,04	30	10	500	50
8,92	22 436,61	28 105,53	22	†	425	150
9,28	26 123,[illegible]3	32 792,51	32	210	350	60
0,12	16 451,41	21 021,53	24	60	350	35
0,80	16 082,19	20 882,99	20	†	230	50
7,12	f 418 129,11	f 543 736,23	426	1205	5943	1846

...lier riet verkregen.	
Totaal der kolommen 9 t/m 13 (dus zonder de stroop).	Gemiddelde suikeropbrengst per bouw.
15.	16.
h)	*h*)
36 240	88.82
31 579	88.45
34 635	100.39
43 661	*j*) 109.70
21 749	90.62
12 106	83.49
27 045	89.85
14 278	57.80
62 300	107.59
21 330	102.54
18 850	74.80
25 075	65.29
348 848	90.28
41 544	107.62
44 392	89.14
47 124	97.36
47 410	94.63
42 749	106.07
65 001	100.—
67 000	103.23
43 641	87.28
29 335	100.80
428 196	98.16
44 250	109.53
38 424	94.87
75 955	114.21
55 301	115.69
74 636	134 —
288 566	115.01

Schadeloosstelling aan de bevolking voor het tijdelijk afstaan van haren grond. 17.	Loon voor het beplanten onderhoud en bewaken 18.
f 7 456,23^{5}	f 15 581,
7 397,33	13 942,
6 287,64^{5}	11 837,
4 442,35	7 945,
4 602,24	8 347,
4 603,15	8 684,
3 731,54	6 783,
5 153,09	9 531,
5 197,72^{5}	11 198,
5 355,20	11 583,
6 606,57^{5}	13 845
4 628,43^{5}	9 972
5 921,58^{5}	12 986
f 71 383,10	f 142 238
f 9 519,67^{5}	f 16 828
7 218,68	15 531
7 275,87	15 340
7 942,32	16 570
3 934,68	8 551
8 814,88	19 290
9 720,13	21 048
8 155,35	17 801
2 676,92^{5}	7 592
f 65 258,51	f 138 554
f 5 599,38^{5}	f 11 11[illegible]
6 646 15^{5}	12 814
6 646,15	12 85[illegible]
4 984,61^{5}	9 771
8 307,69	16 021
f 32 183,99^{5}	f 62 571

j) Berekend over 398 bou

Bijl. WW.

NAMEN DER AFDEELINGEN. 1.	DISTRICTEN. 2.	ONDERNEMINGEN. 3.	Aantal bouws in 1887 voor oogst van 1888: beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. (Onderdeelen van bouws zijn weggelaten.) 4.	vrijwillig b…: gronden waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (Geraamde uitgestrektheid.) 5.
BANJOEMAS.				
Banjoemas.	Soekaradja.	Kalibagor.	123	»
MADIOEN.				
Magettan.	Keniten en Maospati.	Poerwodadi.	123	»
Idem.	Goranggareng en Maospati.	Redjosari.	123	»
		Totaal	246	»
KEDIRI.				
Kediri.	Kediri en Djambean.	Pesantren.	l) 123	19
Idem.	Papar.	Minggiran.	72	15
Idem.	Idem.	Poerwoasri.	72	7
Idem.	Soekoredjo en Papar.	Menang.	n) 55	72
Ngrowo.	Kalangbret.	Modjopanggoeng.	123	57
Berbek.	Berbek en Ngandjoek.	Djati.	138	5
		Totaal	583	175

RECAPITULATIE.

Gewesten.	Aantal ondernemingen.	4.	5.
Cheribon	9	1 187	14
Tagal	8	906	»
Pekalongan	3	491	»
Samarang	4	643	»
Japara	9	1 325	30
Rembang	1	92	»
Soerabaija	19	2 338	»
Pasoeroean	13	1 334	»
Probolinggo	9	1 317	»
Bezoeki	5	594	»
Banjoemas	1	123	»
Madioen	2	246	»
Kediri	6	583	175
Algemeen totaal voor 1888	89	11 179	219
In 1887 waren de cijfers voor dezelfde ondernemingen (dus zonder Bajoeman in Probolinggo)	89	13 971	357

l) Hierbij moeten worden gevoegd 41 bouws, overgenomen van den contractueelen aanplant der on
m) Berekend over 562 bouws (verg. noot l).
n) Hiervan slechts 14 bouws verwerkt, zijnde 41 bouws overgedaan aan de onderneming Pes
o) Berekend over 507 bouws (verg. noot n).
p) Betreft 8 ondernemingen.

...or den ...geplant: gronden door ...e ondernemers gehuurd (zie noot a).	Hoeveelheid verkregen rietsap (in liters).	Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé.	Opbrengst (in pikols) uit het verwerkte gouvernements- en particulier riet verkregen.							
			Superieure nummers (geschikt voor dadelijk verbruik).	Hooge nummers (20 t/m 15).	Middel-nummers (14 t/m 9).	Lage nummers (8 en lager).	Stroop-suiker (zie noot b).	Stroop (zie noot c)	Totaal der kolommen 9 t/m 13 (dus zonder de stroop).	Gemiddelde suiker-opbrengst per bouw.
6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
301	26 710 200	10°	585	»	47 127	»	15 119	†	62 831	148.18
569	32 002 460	$10^{49}/_{100}$°	»	»	70 283	»	1 658	14 000	71 941	103.96
337	17 681 400	12°	»	»	43 115	»	8 000	†	51 115	111.12
906	49 683 860		»	»	113 398	»	9 658		123 056	106.81
379	19 017 500	10°	»	1 098	39 618	315	2 891	†	43 922	m) 78.15
306	16 013 800	8°	»	»	15 400	6 600	4 000	†	26 000	66.15
398	23 137 000	$9^{1}/_{2}$°	»	»	7 000	7 000	2 000	†	16 000	33.54
421	20 070 000	6°	»	200	24 600	»	4 910	†	29 710	o) 58.59
281	19 299 000	$10^{78}/_{100}$°	»	13 753	28 947	5 100	3 500	†	51 300	111.28
403	20 511 000	$10^{73}/_{100}$°	»	»	48 892	7 200	»	†	56 092	102.73
2 188	118 048 300		»	15 051	164 457	26 215	17 301		223 024	75.70
1 969	p) 84 066 434	. . .	22 037	754	166 921	2 894	36 437	†	229 043	q) 74.07
2 987	124 308 600	. . .	5 906	20 473	249 776	11 549	25 308	†	313 012	80.40
1 053	47 668 621	. . .	1 150	11 961	73 123	17 169	8 000	†	111 403	72.15
1 340	88 608 345	. . .	»	22 730	172 946	91	28 256	†	224 023	112.97
3 331	p) 165 841 519	. . .	4 057	6 034	387 881	4 970	42 084	†	445 026	94.96
300	8 214 500	. . .	»	15 865	»	6 000	»	†	21 865	55.77
6 969	361 784 744	. . .	7 924	60 556	700 472	143 329	43 469	†	955 750	102.69
2 530	134 427 420	. . .	7 045	25 942	275 476	7 651	32 734	†	348 848	90.28
3 045	173 953 660	. . .	4 111	52 760	332 181	3 208	35 936	†	428 196	98.16
1 915	102 464 600	. . .	»	6 870	253 525	3 671	24 500	†	288 566	115.01
301	26 710 200	. . .	585	»	47 127	»	15 119	†	62 831	148.18
906	49 683 860	. . .	»	»	113 398	»	9 658	†	123 056	106.81
2 188	118 048 300	. . .	»	15 051	164 457	26 215	17 301	†	223 024	75.70
28 834	1 485 780 803 v)	. . .	52 815	238 996	2 937 283	226 747	318 802		3 774 643	w) 94.00
25 948	v) 1 572 635 228	. . .	ij) 20 757	y) 1[illegible]	ij) 3 161 198	ij) 143 417	ij) 430 924	†	3 935 828	z) 98.01

...derneming Menang.

...ntren (zie noot l).

q) Berekend over 3092 bouws (verg. noot o).
r) Betreft 7 ondernemingen.
s) Betreft 18 ondernemingen.
t) Betreft 11 ondernemingen.
u) Betreft 4 ondernemingen.

. XX.

Schadeloos-stelling aan de bevolking voor het tijdelijk afstaan van haren grond. 17.	v be onc bı
f 4 570,89	f [illegible]
f 3 538,61[5]	f 1
4 061,54	1
f 7 600,15[5]	f 3
f 4 275,11	f 1
2 386,15	
2 629,84	
1 827,69	
4 738,20	1
4 569,22	1
f 20 426,21	f 8
f 41 239,17[5]	f 16
35 146,05[5]	12
19 596,70	7
28 432,78	8
53 250,15	16
4 420,57	9
102 973,98	284
71 383,10	14
65 258,51	138
32 183,99[5]	62
4 570,89	16
7 600,15[5]	32
20 426,21	80
f 486 482,27[5]	f 1 383
f 608 751,26	f 1 729

en in

TEN
N
MEN
E
EN.

700
7 000
200
3 000
000
000
. 000
. 000
300
000
000
000
000
500
000
000
000
. 000
500
500
500
000
000
000

200
. 000
000

1888 tot

v) Betreft 87 onderne
w) Berekend na vermi
x) Betreft 80 onderne
ij) Voor de ondernemi
voor deze kolom.

pr de

eplan

gron
doo
e on
nem
gehu
e no

6.

der
intr

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE XX.

N°. 50.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

I. STATISTIEK betreffende de GOUVERNEMENTS-KINAPLANTSOENEN op Java (allen in de Preanger Regentschappen), over de jaren 1886, 1887 en 1888.

KINA-ETABLISSEMENTEN.	Gemiddelde hoogte boven de zee, waarop de plantsoenen zijn aangelegd (in Meters).	Uitgestrektheid der plantsoenen (in bouws).	Aanwezig bij het einde van onderstaande jaren.	PLANTEN IN DE KWEEKERIJEN.		BOOMEN IN DEN VOLLEN GROND.					PLANTEN EN BOOMEN TE ZAMEN.
				Ledgeriana.	Succirubra.	Ledgeriana. *a*)	Officinalis.	Succirubra en Caloptera.	Lancifolia.	Calisaya en Hasskarliana.	
BENOORDEN BANDONG.											
Lembang (gebergte Tangkoeban Prahoe).	1251	50	1886	»	100 000	4 700	»	130 000	»	6 000	240 700
			1887	20 000	100 000	2 000	»	120 000	»	5 000	247 000
			1888	7 000	60 000	1 500	»	140 000	»	700	209 200
Nagrak (gebergte Tangkoeban Prahoe).	1625	140	1886	300 000	»	230 000	25 000	18 000	»	10 000	583 000
			1887	230 000	»	140 000	17 000	19 000	»	3 000	409 000
			1888	400 000	»	145 000	10 000	17 000	»	1 000	573 000
BEZUIDEN BANDONG.											
Tjinjiroean (gebergte Malawar).	1566	170	1886	600 000	200 000	160 000	3 000	60 000	8 000	30 000	1 061 000
			1887	650 000	200 000	180 000	2 000	60 000	4 000	15 000	1 111 000
			1888	500 000	35 000	160 000	1 400	50 000	900	2 000	749 300
Tjibeureum (gebergte Malawar).	1560	150	1886	200 000	»	170 000	»	15 000	»	»	385 000
			1887	200 000	»	220 000	»	12 000	»	»	432 000
			1888	450 000	»	225 000	»	35 000	»	»	710 000
Tirtasari (gebergte Malawar).	1575	110	1886	53 000	»	122 000	»	»	»	»	175 000
			1887	45 500	»	150 000	»	»	»	»	195 500
			1888	23 000	»	180 000	»	»	»	»	203 000
Tjibitoeng (gebergte Wajang).	1527	110	1886	200 000	300 000	60 000	14 000	200 000	»	»	774 000
			1887	250 000	300 000	65 000	7 000	200 000	»	»	822 000
			1888	200 000	75 000	70 000	6 000	200 000	»	»	551 000
Rioeng Goenoeng (gebergte Tiloe).	1625	140	1886	10 000	30 000	79 000	500	100 000	»	10 000	229 500
			1887	»	20 000	110 000	500	100 000	»	9 000	239 500
			1888	»	10 000	120 000	500	90 000	»	3 000	223 500
Kawah Tjiwidej (gebergte Kendeng Patoeha).	1950	80	1886	70 000	45 000	1 000	180 000	50 000	»	»	346 000
			1887	200 000	60 000	»	145 000	80 000	»	»	485 000
			1888	200 000	70 000	»	65 000	150 000	»	»	485 000
Totaal voor elke soort afzonderlijk.	. . . . .	950 . . .	1886	1 433 000	675 000	826 700	222 500	573 000	8 000	56 000	
			1887	1 595 500	680 000	867 000	171 500	591 000	4 000	32 000	
			1888	*b*) 1 780 000	250 000	901 500	82 900	682 000	900	6 700	
Algemeen totaal . . .	. . . . .	. . . .	1886	2 108 000		1 686 200					3 794 200
			1887	2 275 500		1 665 500					3 941 000
			1888	2 030 000		1 674 000					3 704 000

a) Onder de ledgeriana-plantsoenen vond men in 1886 nog p. m. 3300 en in 1887 en 1888 nog p. m. 3000 boomen die op Java uit Boliviaansche zaden waren verkregen. De overige ledgeriana's waren meest allen opgekweekt uit op Java gewonnen zaden. Het aantal uit enten en stekken verkregen ledgeriana's, bij het einde van 1886 bedragen hebbende 160 000, was bij het einde van 1887 geklommen tot 180 000 en bij het einde van 1888 tot 220 000 stuks.

b) Hieronder 23 000 enten.

II. OVERZICHT van de in 1888 bij de gouvernements kina-onderneming verrichte SCHEIKUNDIGE ANALYSES in het belang van de cultuur of van de behandeling van het product. *a*)

Volgnummer.	Kinasoort.	Groeiplaats.	ALCALOÏDGEHALTE (in percenten). *b*)					AANMERKINGEN.
			Chinine.	Cinchonidine.	Chinidine.	Cinchonine en amorph alcaloïd.	Totaal.	
1	C. Ledgeriana.	Nagrak.	10.31	0.23	»	1.26	11.80	Tienjarige afstammeling van moederboom n°. 23.
2	Id.	Id.	12.36	»	»	1.01	13.37	Idem.
3	Id.	Id.	10.50	0.70	»	2.10	13.30	Idem.
4	Id.	Id.	12.30	0.41	»	1.76	14.47	Afstammeling van moederboom n°. 38.
5	Id.	Id.	9.80	»	»	0.64	10.44	Idem.
6	C. Verde.	*c*) Soekawana.	1.74	2.93	»	3.60	8.27	Gekweekt uit zaad van het Gouvernement ontvangen.
7	Id.	Id.	3.52	3.75	»	1.75	9.02	Idem.
8	Id.	Id.	2.44	0.59	0.69	3.50	7.22	Idem.
9	Id.	Id.	3.10	4.97	»	1.61	9.68	Idem.
10	C. Ledgeriana.	Tjinjiroean.	2.60	0.10	»	1.14	3.84	Moederboom. Monsters gruis.
11	Id.	Id.	6.33	0.32	»	0.79	7.44	» Monsters oorspronkelijke bast. } gebroken pijpen.
12	Id.	Id.	6.39	0.28	»	1.14	7.81	» Monsters vernieuwde bast. } gebroken pijpen.
13	Id.	Id.	6.20	0.28	»	2.20	8.68	» Monsters wortelbast.
14	C. Succirubra.	Tirtasari.	1.74	1.86	»	5.32	8.92	Succiruba wortelbast } van enten van onderzochte chininerijke afstammelingen der moederboomen n°. 23 en 38.
15	C. Ledgeriana.	Id.	7.76	0.15	»	1.26	9.17	Monsters stambast, gebroken pijpen } idem
16	Id.	Id.	4.04	0.05	»	1.49	5.58	Monsters stambast, gruis } idem
17	Id.	Id.	2.54	0.10	»	0.95	3.59	» » » } idem
18	Id.	Nagrak.	7.15	0.40	»	1.03	8.58	Bast in de lucht gedroogd.
19	Id.	Id.	7.04	0.30	»	1.01	8.35	Dezelfde bast gedroogd bij 100° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.
20	Id.	Id.	7.04	0.31	»	0.98	8.33	Dezelfde bast gedroogd bij 105° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.
21	Id.	Id.	6.10	0.54	»	1.48	8.12	Bast in de lucht gedroogd.
22	Id.	Id.	6.06	0.50	»	1.50	8.06	Dezelfde bast gedroogd bij 100° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.
23	Id.	Id.	6.04	0.50	»	1.48	8.02	Dezelfde bast gedroogd bij 105° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.
24	Id.	Id.	5.92	0.48	»	1.30	7.70	Dezelfde bast gedroogd bij 110° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.
25	Id.	Id.	5.28	1.15	»	1.14	7.57	Bast in de lucht gedroogd.
26	Id.	Id.	5.28	1.14	»	1.12	7.54	Dezelfde bast gedroogd bij 100° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.
27	Id.	Id.	5.21	1.14	»	1.10	7.45	Dezelfde bast gedroogd bij 105° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.
28	Id.	Id.	3.83	0.61	»	1.02	5.46	Dezelfde bast gedroogd bij 110° à 120° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.
29	Id.	Id.	3.59	0.59	»	0.90	5.08	Dezelfde bast gedroogd bij 110° à 120° C. onmiddellijk van den boom in de droogstoof.

a) De uitkomsten der zoogenaamde veilings-analyses worden opgeteekend in de Beschrijvingslijsten van de samenstelling der veilingen, die geregeld door middel van de Staatscourant worden gepubliceerd. Met die analyses, gedurende de laatste jaren hier te lande verricht, is in September 1887 in Indië een aanvang gemaakt. De basten der aldaar onderzochte partijen zijn hier te lande voor 't eerst in Augustus 1888 in veiling gebracht. (Zie de Beschrijvinglijst dier veiling in de Staatscourant van den 15den van genoemde maand.)

b) De analyses 10 t/m 17 zijn berekend op luchtdrogen bast, de overigen op bast gedroogd bij 100° C.

c) Particuliere kina-onderneming in de Preanger Regentschappen.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE YY.

N°. 51.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in 1888 hier te lande voor GOUVERNEMENTS-REKENING verkochte hoeveelheden KINABAST (alles uit den oogst van 1887).

DAGTEEKENING der VEILINGEN.	Hoeveelheid (in K.G.).		Alcaloïd-gehalte van de onderzochte monsters, volgens de hier te lande gedane analyses.			Opbrengst.		
	Netto gewicht der aangevoerde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de vóór elke veiling, door middel van de *Staatscourant*, gepubliceerde beschrijvingslijst der te veilen basten). *a)*	Netto gewicht aan de koopers uitgeleverd.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine*. Pct.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine en andere alcaloïden* te zamen. Pct.	Zwavelzure chinine. Pct.	Laagste en hoogste veilingsprijs der verschillende kavelingen per *half* K.G.	Gemiddelde veilingsprijs over al de kavelingen dooreen per *half* K.G.	Totaal der opbrengst.
1888.				**Ledgeriana.**				
19 Januari . .	10 144	10 184^{5}	»	»	2.12 à 7.09	f 0,27 à f 0,87	f 0,49^{99}	f 10 406,31
23 Februari. .	13 148	13 384^{5}	»	»	3.04 » 6.57	0,29 » 0,80	0,52^{07}	14 353,88
22 Maart. . .	21 344	21 554	»	»	2.46 » 7.09	0,32 » 0,96	0,54^{29}	24 013,11
3 Mei . . .	10 447	10 480	»	»	2.60 » 5.11	0,23 » 0 46	0,26^{75}	5 656,62
7 Juni . . .	23 241	22 775^{5}	»	»	4.00 » 7 36	0,33 » 0,78	0.57^{81}	26 553,88
12 Juli . . .	24 738	24 634^{5}	»	»	2.42 » 8.26	0,25 » 0,86	0,53^{27}	26 537,78
30 Augustus .	22 253	21 926	»	»	1.74 » 9.07	0,21 » 0,83	0,50^{60}	22 334,06
4 October . .	21 582	21 191	»	»	2.38 » 7.98	0,24 » 0,96	0,56^{38}	24 145,72
8 November .	21 498	21 070^{5}	*b)* * 5.50 à 5.88	* 7.73 à 8.55	1 46 » 8.21	0,18 » 0,92	0 54^{77}	23 251,09
13 December .	16 028	15 900	»	»	2.26 » 7 94	0,26 » 0,78	0,45^{36}	14 861,81
		183 100^{5}						f 192 114,26
Verstrekte monsters . . .	. . . .	551^{2}	—	—	—	—	—	680,10
	184 423	183 651^{7}						f 192 794,36
				Officinalis.				
19 Januari . .	3 580	3 533	»	»	5.21 à 6.08	f 0,39 à f 0,76	f 0,61^{56}	f 4 392,64
23 Februari. .	2 879	2 739	»	»	3.87 » 7.06	0,43 » 0,92	0,59^{83}	3 308,39
22 Maart. . .	2 104	2 129	»	»	4.86 » 5.01	0,62 » 0,65	0,63^{62}	2 707,22
3 Mei . . .	3 487	3 533^{5}	3.03	4.88	4.08	0,47	0,47	3 321,49
7 Juni . . .	4 912	4 761^{5}	* 3.00 à 3.63	* 5.30 à 6.42	4.04 à 7.47	0,37 à 0,79	0,52^{01}	5 008,45
12 Juli . . .	2 064	2 022	* 2.36	* 4.23	3.18 » 7.00	0,33 » 0,72	0,47^{08}	1 895,44
30 Augustus .	1 571	1 452^{5}	»	»	3.12 » 5.49	0,47 » 0,59	0,54^{62}	1 587,35
4 October . .	198	177^{5}	4.24	6.92	5.71	0,65	0,65	230,75
8 November .	2 967	2 832^{5}	»	»	2.20 à 3.14	0,33 à 0,41	0,36^{53}	2 066,05
13 December .	1 845	1 836	»	»	4.07 » 4 16	0,44 » 0,48	0,46^{55}	1 712,68
		25 016^{5}						f 26 230,46
Verstrekte monsters. . . .	. . . .	98^{5}	—	—	—	—	—	115,99
	25 607	25 115						f 26 346,45

a) Het zal de aandacht trekken dat soms de opgaven in deze kolom lager zijn dan in kolom 3. Deze verschillen zijn uit de voorhanden gegevens niet toe te lichten.

b) De met een * aangeduide cijfers, aangevende het gehalte der basten, betreffen slechts een gedeelte der in veiling gebrachte hoeveelheden, niet dus de geheele partij.

DAGTEEKENING der VEILINGEN.	Hoeveelheid (in K.G.).		Alcaloïd-gehalte van de onderzochte monsters, volgens de hier te lande gedane analyses.			Opbrengst.		
	Netto gewicht der aangevoerde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de vóór elke veiling, door middel van de *Staatscourant*, gepubliceerde beschrijvingslijst der te veilen basten) *a)*	Netto gewicht aan de koopers uitgeleverd.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine*. Pct.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine en andere alcaloïden* te zamen. Pct.	Zwavelzure chinine. Pct.	Laagste en hoogste veilingsprijs der verschillende kavelingen per *half* K.G.	Gemiddelde veilingsprijs over al de kavelingen dooreen per *half* K.G.	Totaal der opbrengst.
1888.				**Succirubra.**				
19 Januari . .	9 525	9 411	1.36 à 1.96	5 60 à 9.36	1.83 à 2.64	f 0,20 à f 1,36	f 0,49^{14}	f 8 710,89
23 Februari. .	7 751	7 454	1.67 » 2 17	6 18 » 8.14	2.25 » 2.92	0,19 » 0.79	0,27^{73}	4 038,60
22 Maart. . .	8 899	8 892^{5}	1 46 » 2.48	5.95 » 8.47	1.97 » 3.34	0,22 » 1.35	0,37^{80}	6 318,76
3 Mei . . .	13 393	13 347	1.56 » 2.23	6.17 » 8 26	2.10 » 3.00	0,18 » 0,78	0,29^{28}	7 423,27
7 Juni . . .	7 331	6 955	1.45 » 2 49	6.52 » 9.53	1.95 » 3.35	0,19 » 1,26	0,30^{06}	4 184,34
12 Juli . . .	6 586	6 276^{5}	1 45 » 1.96	5.01 » 7.12	1.95 » 2 64	0,19 » 0,42	0,24^{18}	3 039,86
30 Augustus .	4 739	4 514^{5}	0.96 » 2.12	4.96 » 9 60	1.29 » 2 85	0,21 » 0,50	0,27^{60}	2 527,05
4 October . .	5 322	5 189	0 98 » 1.76	4 83 » 11.28	1.31 » 2.36	0,18 » 0,28	0,21^{90}	2 274,75
8 November .	5 556	5 317	1.00 » 1.66	5.39 » 7.81	1.34 » 2.23	0,23 » 0,29	0,25^{66}	2 737,55
13 December .	7 984	7 710	0.79 » 2.26	4.09 » 8.31	1.06 » 5.05	0,20 » 0,97	0,37^{47}	5 520,52
		75 066^{5}						f 46 775,59
Verstrekte monsters. . . .	. . . .	486^{85}	—	—	—	—	—	512,71
	77 086	75 553^{85}						f 47 288,30
				Caloptera.				
23 Februari. .	1 289	1 290	»	»	2.06 à 2.56	f 0,20 à f 0,25	f 0,22^{38}	f 577,98
8 November .	535	474^{5}	0,98 à 2.03	2.30 à 4.89	1.32 » 2.73	0,37 » 0,76	0,57^{78}	542,50
		1 764^{5}						f 1 120,48
Verstrekte monsters. . . .	. . . .	33^{1}	—	—	—	—	—	35,44
	1 824	1 797^{6}						f 1 155,92
				Lancifolia.				
7 Juni . . .	2 123	2 142	1.28 à 1.32	3.21 à 3.91	1.72 à 1.78	f 0,14 à f 0,18	f 0,16^{76}	f 717,29
12 Juli . . .	1 256	1 251^{5}	* 1.03 » 1.63	* 3.34 » 4.86	1.39 » 3.51	0,15 » 0,36	0,24^{34}	607,92
4 October . .	317	294	1.30	3.83	1.75	0,31	0,31	182,28
		3 687^{5}						f 1 507,49
Verstrekte monsters. . . .	. . . .	19^{1}	—	—	—	—	—	9,08
	3 696	3 706^{6}						f 1 516,57
				Calisaya javanica.				
23 Februari. .	1 476	1 519	»	»	1.40 à 2.13	f 0,19 à f 0,42	f 0,33^{33}	f 998,58
12 Juli . . .	636	644^{5}	0 92	3.63	1.24	0,19	0,19	244,91
4 October . .	129	118	0.81 à 0.86	2.30 à 3.00	1.09 à 1.16	0,29 à 0,33	0,31	73,28
13 December .	1 430	1 411	0.48 » 1.10	3.10 » 6.51	0.64 » 1.48	0,09 » 0,19	0,12^{30}	348,30
		3 692^{5}						f 1 665,07
Verstrekte monsters . . .	. . . .	28^{75}	—	—	—	—	—	15,33
	3 671	3 721^{25}						f 1 680,40
				Calisaya schuhkrafft (Josephiana).				
19 Januari . .	3 893	3 894^{5}	0.31 à 1.30	2.39 à 4.13	0.42 à 1.75	f 0,19 à f 1,81	f 0,51^{37}	f 3 613,75
23 Februari. .	5 028	5 144^{5}	0.23 » 1.45	2 54 » 5.04	0.31 » 1.95	0,21 » 0,66	0,31^{34}	2 974,46
22 Maart. . .	2 768	2 756	0.83 » 0.94	3.26 » 3.48	1 12 » 1.27	0,36 » 0,92	0,49^{66}	2 582,13
3 Mei. . . .	7 492	7 389^{5}	0.61 » 1.83	3.69 » 6.19	0 82 » 2.46	0,10 » 0,41	0,19^{07}	2 732,89
7 Juni . . .	1 784	1 724	0.46 » 1.88	2.64 » 5.36	0.62 » 2.53	0,05 » 1,25	0,46^{22}	1 436,58
12 Juli . . .	1 285	1 236	0.56	2.84	0.75	0,50 » 0,61	0,54^{55}	1 345,96
30 Augustus .	7 203	7 016	0.56 » 1.53	2.40 » 5.17	0 75 » 2.05	0,14 » 0,72	0,28^{38}	3 822,16
4 October . .	6 097	6 083^{5}	0.35 » 0.45	1.85 » 2.27	0.47 » 0.60	0,13 » 0,48	0,15^{66}	1 845,53
8 November .	5 123	5 103	0 63	3.22	0.84	0,10 » 0,14	0,11^{09}	1 166,57
13 December .	1 730	1 725^{5}	0.63	3.22	0.84	0,11 » 0,13	0,11^{95}	412,09
		42 072^{50}						f 21 932,12
Verstrekte monsters . . .	. . . .	246^{75}	—	—	—	—	—	277,39
	42 403	42 319^{25}						f 22 209,51

DAGTEEKENING der VEILINGEN.	Hoeveelheid (in K.G.).		Alcaloid-gehalte van de onderzochte monsters, volgens de hier te lande gedane analyses.			Opbrengst.		
	Netto gewicht der aangevoerde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de vóór elke veiling, door middel van de *Staatscourant*, gepubliceerde beschrijvingslijst der te veilen basten). *a)*	Netto gewicht aan de koopers uitgeleverd.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine* Pct.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine en andere alcaloïden* te zamen. Pct.	Zwavelzure chinine. Pct.	Laagste en hoogste veilingsprijs der verschillende kavelingen per *half* K.G.	Gemiddelde veilingsprijs over al de kavelingen dooreen per *half* K.G.	Totaal der opbrengst.
1888.			**Calisaya anglica.**					
12 Juli . . .	319	312	1.11 à 1.56	3.72 à 5 02	1.49 à 2.10	f 0,16 à f 0,22	f 0,19	f 119,88
30 Augustus .	1 292	$1\,234^{5}$	1.08 » 1.62	3.47 » 6.75	1.45 » 2.18	0,23 » 0,30	$0,26^{52}$	648,73
4 October . .	3 442	$3\,269^{5}$	0.63 » 1.54	2.63 » 4.37	0 84 » 2.07	0,12 » 0,65	$0,26^{62}$	1 690,98
13 December .	7 547	7 527	0.92 » 1.47	4.27 » 7.25	1.23 » 1.97	0,15 » 0,21	$0,17^{09}$	2 565,14
		12 343						f 5 024,73
Verstrekte monsters . . .	. . . .	66^{70}	—	—	—	—	—	42,64
	12 600	$12\,409^{70}$						f 5 067,37
			Hybriden.					
12 Juli . . .	250	252^{5}	»	»	3.87	f 0,40	f 0,40	f 202,00
Verstrekte monsters . . .	. . . .	1^{65}	—	—	—	—	—	1,45
	250	254^{15}						f 203,45
			Aanveegsel.					
12 Juli . . .	»	186	»	»	»	»	f 0,38	f 141,36
Verstrekte monsters . . .	. . . .	2^{10}	—	—	—	—	—	1,77
		188^{10}						f 143,13

RECAPITULATIE.

Sorteeringen waarin de in veiling verkochte basten verdeeld waren (over al de tien veilingen bijeengenomen).

SORTEERING.	Ledgeriana.	Officinalis.	Succirubra.	Caloptera.	Lancifolia.	Cal. javanica.	Cal. schuhkrafft (josephiana).	Cal. anglica.	Hybriden.	Totaal.
					Hoeveelheid (in K.G).					
Stambast: 1ste soort. . .	996^{5}	177^{5}	7 697	422	294	60^{5}	$6\,241^{5}$	1 028	»	16 917
Stambast: 2de » . .	»	»	6 225	52^{5}	»	57^{5}	1 328	266^{5}	»	$7\,929^{5}$
Stambast: gemost . . .	»	»	1 739	»	»	»	»	»	»	1 739
Stambast: vernieuwd . .	$11\,138^{5}$	$1\,238^{5}$	$3\,731^{5}$	»	»	»	»	»	»	$16\,108^{5}$
Stambast: gebroken pijpen	$48\,459^{5}$	$1\,164^{5}$	$18\,777^{5}$	958	$2\,514^{5}$	$1\,881^{5}$	25 087	7 056	»	$105\,898^{5}$
Stambast: gruis	$92\,183^{5}$	$18\,295^{5}$	$20\,092^{5}$	»	224^{5}	819	583^{5}	2 120	252^{5}	134 571
Wortelbast.	$30\,322^{5}$	$4\,140^{5}$	16 804	332	654^{5}	874	$8\,832^{5}$	$1\,872^{5}$	»	$63\,832^{5}$
Aanveegsel.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	186
Te zamen . .	$183\,100^{5}$	$25\,016^{5}$	$75\,066^{5}$	$1\,764^{5}$	$3\,687^{5}$	$3\,692^{5}$	$42\,072^{5}$	12 343	252^{5}	347 182
				Gemiddelde opbrengst per *half* K G.						
Stambast: 1ste soort. . .	f $0,84^{8}$	f $0,98^{2}$	f $0,77^{8}$	f $0,59^{3}$	f 0,31	f 0,33	f $0,59^{1}$	f $0,43^{8}$	»	f $0,67^{7}$
Stambast: 2de » . .	»	»	$0,44^{6}$	0,40	»	0,29	$0,55^{8}$	$0,25^{5}$	»	$0,45^{7}$
Stambast: gemost . . .	»	»	$0,34^{4}$	»	»	»	»	»	»	$0,33^{2}$
Stambast: vernieuwd . .	$0,64^{8}$	$0,77^{9}$	0,29	»	»	»	»	»	»	$0,57^{5}$
Stambast: gebroken pijpen	$0,70^{2}$	$0,49^{3}$	$0,26^{7}$	$0,22^{5}$	$0,18^{2}$	$0,29^{8}$	$0,17^{7}$	$0,16^{9}$	»	$0,43^{9}$
Stambast: gruis	$0,35^{7}$	$0,48^{7}$	0,40	»	$0,14^{2}$	$0,09^{4}$	0,05	$0,16^{5}$	f 0,40	$0,34^{6}$
Wortelbast.	$0,69^{2}$	$0,61^{5}$	$0,22^{3}$	0,44	$0,26^{2}$	0,19	$0,23^{1}$	$0,23^{8}$	»	$0,47^{3}$
Aanveegsel.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	0,38
Over het geheel	f $0,52^{4}$	f $0,52^{4}$	f $0,31^{1}$	f $0,31^{7}$	f $0,20^{4}$	f $0,22^{5}$	f 0,26	f $0,20^{3}$	f 0,40	f $0,42^{7}$

TOTAAL OVERZICHT voor elke veiling in het bijzonder.

DAGTEEKENING der VEILINGEN.	Hoeveelheid (in K.G.).				Opbrengst					
	Netto gewicht der voor de veiling bestemde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de beschrijvingslijsten der veilingen).	Uitgeleverd netto gewicht			van het in veiling verkochte.	van de verstrekte monsters.	Te zamen.	Per *half* K.G. werd alzoo verkregen		Gemiddelde unitprijs bij elke veiling (berekend per procent chinine-sulphaat en per *half* K.G. bast).
		van het in veiling verkochte.	van de verstrekte monsters.	Te zamen.				voor het in veiling verkochte.	voor de verstrekte monsters.	
1888.										
19 Januari .	27 142	27 023	150^{65}	27 173^{65}	f 27 123,59	f 246,76	f 27 370,35	f 0,50^{18}	f 0,81^{39}	f 0,11
23 Februari.	31 571	31 531	114^{70}	31 645^{70}	26 251,89	117,96	26 369,85	0,41^{63}	0,51^{42}	0,12^{5}
22 Maart. .	35 115	35 331^{50}	153^{65}	35 485^{15}	35 621,22	217,53	35 838,75	0,50^{41}	0,70^{78}	0,13^{5}
3 Mei . .	34 819	34 750	92^{70}	34 842^{70}	19 134,27	62,01	19 196,28	0,27^{53}	0,33^{44}	0,08^{5}
7 Juni . .	39 391	38 358	163	38 521	37 900,54	187,28	38 087,82	0,49^{40}	0,57^{44}	0,10
12 Juli . .	37 134	36 815^{50}	149^{90}	36 965^{40}	34 135,11	152,29	34 287,40	0,46^{36}	0,50^{79}	0,10
30 Augustus	39 058	36 143^{50}	201^{25}	36 344^{75}	30 919,35	204,79	31 124,14	0,42^{77}	0,50^{67}	0,10
4 October .	37 087	36 322^{50}	158^{55}	36 481^{05}	30 443,29	146,56	30 589,85	0,41^{89}	0,46^{21}	0,10
8 November	35 679	34 797^{50}	163^{40}	34 960^{90}	29 763,76	177,33	29 941,09	0,42^{76}	0,54^{26}	0,11
13 December	36 564	36 109^{50}	186^{90}	36 296^{40}	25 420,54	179,39	25 599,93	0,35^{19}	0,47^{99}	0,09^{5}
Totalen	353 560	347 182	1 534^{70}	348 716^{70}	f 296 713,56	f 1 691,90	f 298 405,46	f 0,42^{73}	f 0,55^{12}	

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE ZZ.

N°. 52.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 3°., van het verslag.)

OVERZICHT over 1888 van de productie enz. der VRIJE SUIKERFABRIEKEN op JAVA, met uitzondering van die, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur uitgegeven, van die in de Vorstenlanden en van die op particuliere landerijen.

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Namen der administrateurs.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws). a)	Productie (in pikols).	Gemiddelde productie per bouw (in pikols).	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
				CHERIBON.						
1	Cheribon.	Cheribon.	Kalitandjoeng.	Ned.-Ind. Landbouwmaatschappij.	C. J. Smulders.	245	16 132	65.84^4	16	110
2	Id.	Lossari.	Tjigobang.	Erven J. M. Gonsalves.	A. D. Gonsalves.	b) 58	. . . . . .	. . . . . .	. .	. . . . .
3	Id.	Id.	Waled.	Id.	T. F. Gonsalves.	c) 73	. . . . . .	. . . . . .	. .	. . . . .
4	Id.	Id.	Kalimaro. d)	Id.	J. J. Kroon.	. . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. .	. . . . .
5	Id.	Sindanglaut.	Leuweunggadjah	Tan Tjin Kie.	Njo Tjong Tay.	215	12 000	55.81^8	42	40 à 300
6	Id.	Id.	Panggang.	Jong Lam Soei.	Jong Lam Soei.	106	4 450	41.98^1	32	20 „ 150
7	Id.	Ploembon.	Soerawinangon.	E. A. Saportas, geb. Beudeker en J. C. E. Saportas.	J. E. Court.	402	36 008	89.57^2	52	30 „ 175
						1 099	68 590	e) 70.85^7		
				TAGAL.						
8	Tagal.	Maribaija.	Kemantren.	Factorij Ned. Handelmaatschappij.	H. van der Linden.	371	35 500	95.68^7	f) †	g) 100 à 1200
9	Id.	Id.	Maribaija.	Id.	F. J. Knoops Jr.	259	14 000	54.05^4	20	10 „ 200
10	Brebes.	Tandjoeng.	Lemahabang.	L. Th. Gonsalves.	W. D. van Oldenborgh Jr.	†	†	†	†	†
11	Id.	Balapoelang.	Balapoelang.	C. Wiselius, geb. Lagerwey, en Ned. Ind. Landbouwmaatschappij.	F. H. van Heukelom.	342	17 486	51.12^8	†	175
12	Id.	Boemiaijoe.	Boemiaijoe.	C. Dam en J. E. Bekking.	C. Dam.	1	57	57.00	1	50
						973	67 043	68.90^3		
				PEKALONGAN.						
13	Pekalongan.	Wiradessa.	Tirto.	Factorij Ned. Handelmaatschappij.	L. J. J. Caron.	313	18 000	57.50^8	3	200
14	Batang.	Batang.	Klidang.	Id.	G. A. IJssel de Schepper.	312	23 600	75.64^1	15	g) 100 à 2000
						625	41 600	66.56		
					Transporteeren	2 697	177 233			

a) In deze kolom zijn onderdeelen van bouws weggelaten.

b) De fabriek Tjigobang heeft in 1888 niet gewerkt. De 58 bouws riet, waarover zij te beschikken had, zijn verwerkt op de in contract met het Gouvernement werkende fabriek Tjiledoek in dezelfde residentie.

c) De fabriek Waled heeft ook in 1888 niet gewerkt. Van de 73 bouws riet, waarover zij te beschikken had, zijn respectievelijk 25½ en 47½ bouws verwerkt op de in contract met het Gouvernement werkende fabrieken Tjiledoek en Tersana in hetzelfde gewest.

d) Deze fabriek heeft in 1888 geen aanplant gehad en ook niet gewerkt.

e) Berekend over 1099 — 131 = 968 bouws (zie de noten b en c).

f) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

g) Hieronder zijn waarschijnlijk ook de veldarbeiders begrepen.

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Namen der administrateurs.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws). a)	Productie (in pikols).	Gemiddelde productie per bouw (in pikols).	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
					Per transport	2 697	177 233			
			JAPARA.							
15	Koedoes.	Tjendono.	Bendokerep.	Intern. Crediet- en Handelsvereen. „Rotterdam", D. A. Pereira en A. J. Pereira.	W. Hasselbach.	400	35 000	87.50	„	25 à 300
16	Japara.	Japara.	Banjoepoetih.	Tan Tiaw Hien.	Tan Tiaw Hien.	90	4 050	45.00	14	10 „ 150
17	Id.	Bandjaran.	Djeroekwangi.	Intern. Crediet- en Handelsvereen. „Rotterdam".	Dr. L. Ostermann.	245 / 735	23 000 / 62 050	83.87^{7} / 84.42^{1}	„	g) 1 „ 1000
			REMBANG.							
18	Rembang.	Sedan.	Gondrirodjo.	Ong Djim Kin.	Ong Djim Kin.	12	200	16.66^{6}	13	10 à 20
19	Toeban.	Rengel.	Maibit.	Tan Tiaw Goan.	Tan Tiaw Goan.	6 / 18	96 / 296	16.00 / 16.44^{4}	3	3 „ 17
			SOERABAIJA.							
20	Sidoardjo.	Djenggolo II.	Pandjoenan.	Han Ting Hwaij c. s.	G. A. P. Carp.	185	9 525	51.48^{6}	†	†
21	Id.	Djenggolo III	Papoh (of Sidodadi).	Erven A. F. A. Loth en wed. J. A. de Haan, geb. Loth.	G. J. Eilbracht.	400	41 000	102.50	†	1 à 400
22	Id.	Djenggolo IV.	Tawangsari.	E. Vonck c. s.	E. Vonck.	337	30 526	90.58^{1}	17	10 „ 314
23	Id.	Rawapoelo II.	Toelangan.	Wed. M. S. W. Rose, geb. van Riemsdijk, en E. K. G. Rose.	J. P. Moquette.	311	30 178	97.03^{3}	33	40 „ 250
24	Modjokerto.	Modjokerto.	Tangoenan.	Mr. F. J. A. de Wetstein Pfister c. s.	P. Eschauzier.	538	54 300	100.92^{8}	†	†
25	Id.	Modjokasri.	Poerworedjo (of Perning).	von Bültzingslowen & C°.	A. D. van der Osten.	400	44 000	110.00	14	300
26	Id.	Djaboeng.	Dinoijo.	Maatschappij tot exploitatie van de suikerondernemingen Sentanen-lor, Brangkal en Dinoijo.	G. F. C. Eschauzier.	470	35 000	74.47	35	g) 120 à 1350
27	Modjokerto.	Djaboeng.	Soemengko.	Tan Tong Hay c. s.	The Soe Swie.	279	18 849	67.56	60	75 „ 250
28	Djombang.	Modjoredjo.	Poeloegedang (of Plosso).	Oei Pan Swie c. s.	Oei Tik Gwan.	358	24 858	69.43^{5}	†	20 „ 235
29	Id.	Id.	Ngoro.	G. Lebret, Erven Dieffenbach, en The Boen Hie.	Kwee Liang To.	350	20 000	57.14^{3}	35	40 „ 340
30	Id.	Id.	Tjoekir.	Naamlooze vennootschap „Tjoekir".	G. C. Kloppenburg.	500	46 500	93.00	75	20 „ 250
31	Id.	Id.	Kaliwoengoe (of Tjeweng).	Naamlooze vennootschap „Suikerfabriek Kaliwoengoe".	G. C. Vonck.	467	48 000	102.78^{3}	23	15 „ 250
32	Id.	Id.	Blimbing.	Naamlooze vennootschap „Suikerfabriek Blimbing".	C. J. Pabst.	150	9 900	66.00	37	125
33	Id.	Modjoagoeng.	Peterongan.	Erven Dieffenbach c. s.	E. E. J. Doffignies.	454	38 590	85.00	9	1 à 275
34	Id.	Id.	Soekodono (of Modjoagoeng).	D. J. Jut en Factorij der Ned. Handelmaatschappij.	D. J. Jut.	530	57 500	108.49	11	g) 1 „ 2000
35	Id.	Id.	Seloredjo.	D. J. Jut en E. J. F. Tak.	P. H. Stoll.	400	39 350	98.37^{5}	43	280
36	Id.	Id.	Somobito.	G. F. Eilbracht en Dessauvagie.	P. C. van Leeuwen.	300 / 6 429	36 000 / 584 076	120.00 / 90.85^{02}	50	1 à 100
					Transporteeren	9 879	823 655			

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Namen der administrateurs.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws). a)	Productie (in pikols).	Gemiddelde productie per bouw (in pikols).	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
					Per transport	9 879	823 655			
			PASOEROEAN.							
37	Pasoeroean.	Grati.	Dankbaarheid. k)	Han Ting Hwaij.	... de Grave.	. . . . .	. . . . . .	. . . . .	. .	. . . . .
38	Id.	Kebontjandi.	Gaijam.	L. C. van Meeteren Brouwer.	J. A. van Haastert.	356	30 500	85.67^{4}	31	20 à 259
39	Bangil.	Gemping.	Soekoredjo.	Erven Han Tiang Hien.	E. P. von Jaroschka Pohl.	341	32 666	95.79^{4}	37	20 „ 230
40	Id.	Gempol.	Ardjosari.	Tan Boen Tjing c. s.	Tan Boen Tjing.	244	15 284	62.63^{2}	46	34 „ 194
						941	78 450	83.36^{8}		
			PROBOLINGGO.							
41	Probolinggo.	Probolinggo.	Wonoaseh.	C. G. Hardey.	C. G. Hardey.	253	19 881	78.58^{1}	12	30 à 400
42	Kraksaän.	Kraksaän.	Seboreh.	C. Maarschalk & C°.	B. F. de Lange.	228	19 469	85.39	12	40 „ 210
43	Id.	Id.	Bagoe.	G. von Bültzingslöwen.	C. Jeltes.	427	45 100	105.62	23	1 „ 400
44	Id.	Gending.	Maron.	Ho Tjiouw Ing.	D. F. W. Pietermaat.	344	32 500	94.47^{6}	†	20 „ 400
						1 252	116 950	93.41		
			BEZOEKI.							
45	Panaroekan.	Pradjekan.	Pradjekan (of Loemoetan).	G. Birnie c. s.	A. H. Benjamins.	432	44 352	102.76^{6}	7	20 à 336
46	Id.	Kapongan.	Pokäan (of Tandjongsari).	Firma Fraser Eaton & C°.	J. Couperus.	398	49 696	124.86^{4}	100	60 „ 300
47	Id.	Soemberwaroe.	Asembagoes.	Deichmann en vom Rath & C°.	J. F. de Ruyter de Wildt.	405	43 605	107.66^{6}	†	†
						1 235	137 653	111.45^{8}		
			BANJOEMAS.							
48	Banjoemas.	Poerworedjo.	Klampok.	J. D. W. Hendriks.	J. D. W. Hendriks.	42	1 200	28.57^{1}	17	60
						42	1 200	28.57^{1}		
			BAGELEN.							
49	Keboemen.	Keboemen.	Kebasekan.	Li Wi Toan c. s.	Tio Tiaw Lay.	i) 8	„	„	12	f) 50 à 150
						8	„	„		
			MADIOEN.							
50	Madioen.	Bagi.	Kanigoro.	J. H. L. E. van Meeverden en J. W. Le Comte.	J. H. L. E. van Meeverden.	330	34 500	104.54^{5}	10	5 à 260
51	Id.	Oeteran.	Oeteran (of Pagottan).	Naaml. venn. Cultuurmaatschappij „Pagottan".	S. E. Cambier van Nooten.	270	22 000	81.48^{1}	50	1 „ 200
52	Magettan.	Keniten.	Nieuw-Poerwodadi.	A. baron Sloet van Oldruitenborgh	W. C. Uhlenbeck.	569	65 540	115.18^{4}	150	20 „ 400
53	Ngawi.	Sepreh.	Soekodono. k)	E. F. Berrety.	E. F. Berrety.	. . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. .	. . . . .
						1 169	122 040	104.39^{7}		
			KEDIRI.							
54	Kediri.	Modjoroto.	Mritjan.	Ned.-Ind. Landbouwmaatschappij.	L. Ph. J. de Buijl.	479	41 000	85.59^{5}	†	†
55	Id.	Djambean.	Brendjoek.	Liem Swie Hiang	Liem Swie Hiang.	l) 100	2 400	m) 48.00	86	40 à 110
56	Berbek.	Gemenggeng.	Goejangan (of Ngandjoek).	Ned.-Ind. Landbouwmaatschappij.	P. Weijer.	465	44 466	95.62^{6}	65	10 „ 240
						1 044	87 866	n) 88.39^{6}		
					Algemeen totaal	15 570	1 367 814	o) 88.92^{8}		

h) Deze fabriek heeft ook in 1888 niet gewerkt.
i) Het verkregen riet is niet vermalen, doch als bibit aan Djokjosche suikerfabrikanten verkocht.
k) Deze nieuwe fabriek had in 1888 nog niet over een rietoogst te beschikken.
l) Slechts 50 bouws riet werd vermalen; van de andere 50 bouws werd het riet als bibit verkocht.

m) Berekend over den verwerkten aanplant van 50 bouws (zie de voorgaande noot).
n) Berekend over 994 bouws (zie noot l).
o) Berekend over 15 381 bouws (zie de noten b, c, i en l).

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **AAA.**

N°. 53.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § 1, sub 3°., van het verslag.)

OVERZICHT van de productie enz. in 1887 en 1888 der TABAKSONDERNEMINGEN op JAVA (buiten die in de Vorstenlanden en op particuliere landerijen, en met uitzondering ook van de productie, verkregen van gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan).

Volg-nummer.	Gewesten en afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Namen der administrateurs.	Productie (in K.G.). 1887. Bladtabak.	1887. Krossok.	1888. Bladtabak.	1888. Krossok.	Aantal vaste arbeiders bij de ondernemingen.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
	Samarang.									
1	Kendal.	Radjoet. *a*)	H. Salomonson & C°., Soh Ing Tjoan en Go Boen Tjan.	L. Monod de Froideville.	......	......	20 000	„	*b*) †	†
	Soerabaija.									
2	Modjokerto.	Ngembeh.	J. J. van Leeuwen.	L. Reinking (huurder).	40 000	„	50 000	„	„	5 à 500
	Pasoeroean.									
3	Malang.	Malang.	Tanahwangi-maatschappij.	M. van den Kerkhoff.	26 250	180 000	„	135 740	„	5 à ?
4	Id.	Gondanglegi. *c*)	Id.	Id.	„	„	„	„	„	„
5	Id.	Malang. *a*)	J. B. Kaiser.	A. Lisnet.	......	......	„	74 040	„	4 à 50
6	Id.	Id. *a*)	Tjoe Sik Hien.	Tjoe Sik Hien.	......	......	„	43 190	1	6 à 13
7	Id.	Id. *d*)	Kwee Han Sian.	Kwee Han Sian.	„	28 312^{5}	„	46 583^{5}	1	8 à 14
8	Id.	Id. *d*)	Kho Kam Jo.	Kho Kam Jo.	47 500	„	„	43 190	†	†
9	Id.	Id. *a*)	Han Tjin Kong.	Han Tjin Hong.	......	......	„	31 349^{5}	1	5 à 12
	Probolinggo.									
10	Loemadjang.	Tempeh.	J. J. van Leeuwen.	J. J. van Leeuwen.						
11	Id.	Toempang.	Id.	Id.						
12	Id.	Boelak Gempol.	Id.	Id.	†	†	300 000	„	†	†
13	Id.	Moedjoer.	Id.	Id.						
14	Id.	Djarit (of Djeboek).	Erven Versteegh en J. J. van Leeuwen.	Id.						
				Transporteeren	113 750	208 312^{5}	379 000	374 093		

a) Deze onderneming is eerst in 1888 tot stand gekomen.

b) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de opgaven.

c) Deze onderneming heeft in beide jaren niet gewerkt.

d) Van deze onderneming werd in 't vorig verslag (bijlage FFF) de naam niet vermeld.

Volgnummer.	Gewesten en afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Namen der administrateurs.	Productie (in K.G.). 1887. Bladtabak.	1887. Krossok.	1888. Bladtabak.	1888. Krossok.	Aantal vaste arbeiders bij de ondernemingen.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
				Per transport	113 750	$208\,312^{5}$	379 000	374 093		
15	Loemadjang.	Koelon.	J. Stap en . . Baaij.	H. Stap.						
16	Id.	Smeroe. e)	Id.	Id.	160 000	"	250 000	100 000	10	f) 1000
17	Id.	Tjondro.	Id.	Id.						
18	Id.	Siloeman.	K. W. B. van Kleeff.	K. W. B. van Kleeff.	10 000	$16\,562^{5}$	30 000	"	†	†
19	Id.	Tempeh-lor.	J. J. Huijser.	J. J. Huijser.	18 626	72 434	48 000	200	†	†
20	Id.	Kalipantjing.	E. F. H. B. van Ingen.	E. F. H. B. van Ingen.	56 500	"	50 000	"	†	†
21	Id.	Tjengkok en Limpini.	J. J. L. Berghuis.	J. J. L. Berghuis.	100 000	"	203 610	61 700	†	400
22	Id.	Pasirian.	F. H. J. von Bihl.	F. A. Taunay.	75 000	"	222 500	16 264	"	20
23	Id.	Tambalang (of Kedoeng Wringin).	W. E. van der Hout.	W. E. van der Hout.	65 000	"	110 000	1 250	†	4 à 40
24	Id.	Tamboek.	C. C. Phefferkorn.	C. C. Phefferkorn.	25 000	37 500	40 000	18 510	5	2 " 10
25	Id.	Tombo. c)	Mulder, Redeker & C°.	H. Koster.	"	"	"	"	"	"
26	Id.	Broock.	J. H. Diederiksz.	J. H. Diederiksz.	14 000	"	50 000	"	†	†
27	Id.	Kebon Toeroes.	H. Koster.	H. Koster.	"	75 000	37 500	"	3	10 à 50
—	Id.	Wonomerto. g)	R. H. Tolson.	Ph. E. Tissot.	11 250	62 500	......	......	....	......
28	Id.	Bades.	R. H. Tolson.	R. H. Tolson.	40 000	78 125	75 000	9 255	"	16
29	Id.	Soemberkadi.	R. H. Tolson en Ang Kwan Ing.	Ang Kwan Ing.	10 500	"	30 000	18 510	"	12
30	Id.	Tempeh-tengah. a)	W. J. Humme.	W. J. Humme.	......	......	"	92 550	"	10
31	Id.	Boelak Letjes. c)	Tan Hin Kok.	Th. L. Hagenbeek.	"	"	"	"	"	"
	Besoeki.									
32	Bondowosso.	Boender.	A. Douw van der Krap.	A. Douw van der Krap.	7 500	35 000	30 000	80 000	"	30
33	Id.	Toempeng.	J. van der Eerden.	D. Akkerman.	6 500	15 000	15 000	60 000	2	4
34	Id.	Soembergading. a)	J. A. Coenen.	A. Backer.	......	......	"	494	†	†
35	Id. en Djember.	Lodjadjar.	Intern. Crediet- en Handelsvereeniging „Rotterdam".	J. L. Neijts.	225 000	150 000	172 500	166 250	†	†
36	Id. id.	Maesan en Soemberdjeroek. h)	A. S Houwink.	A. S. Houwink.	75 000	25 000	181 250	93 750	†	10
37	Djember.	Nieuw-Djarit.	Erven Versteegh en W. J. Muller.	G. F. A. M. Mollinger (huurder).	75 000	250 000	175 000	500 000	†	†
38	Id.	Rambipoedji. a)	G. F. A. M. Mollinger.	G. F. A. M. Möllinger.	......	......				
39	Id.	Djember-tabak-maatschappij. i)	Naamlooze vennootschap Djember-tabak-maatschappij.	A. J. van Delden.	300 000	350 000	415 543	623 679	†	†
		Rambi (of Djember Kidoel) en Soember Ketempah. i)			75 000	250 000				
40	Id.	Adjoeng.	W. J. Geertsema.	J. D. Douw van der Krap.	400 000	"	400 000	200 000	130	f) 1 à 1800
41	Id.	Soekowono.	Mr. J. H. Fransen van de Putte.	J. C. Ph. Marinissen.	400 000	200 000	425 000	300 000	100	80
42	Id.	Djelboek.	W. J. Geertsema en wed. M. du Rij van Beest Holle, geb. Varkevisser.	A. Bosman.	340 000	"	350 000	225 000	70	†
				Transporteeren	2 603 626	1 825 434	3 689 903	2 941 505		

e) Bij de onderneming Smeroe werd in 1887 niet gewerkt.

f) Hieronder zijn zeer waarschijnlijk ook de sorteersters begrepen.

g) Deze onderneming heeft in 1888 opgehouden te bestaan.

h) De ondernemingen Maesan en Soemberdjeroek zijn in 1888 vereenigd.

i) Deze ondernemingen zijn mede in 1888 vereenigd.

Volgnummer.	Gewesten en afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers.	Namen der administrateurs.	Productie (in K.G.). 1887. Bladtabak.	Productie (in K.G.). 1887. Krossok.	Productie (in K.G.). 1888. Bladtabak.	Productie (in K.G.). 1888. Krossok.	Aantal vaste arbeiders bij de ondernemingen.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
				Per transport	2 603 626	1 825 434	3 689 903	2 941 505		
43	Djember.	Djember.	G. Birnie en G. D. Birnie Sr.	G. en G. D. Birnie en M. Sanders.	750 000	450 000	800 000	700 000	†	*f*) 250 à 4000
44	Id.	Gambirono.	Intern. Crediet- en Handelsvereeniging „Rotterdam" en M. W. baron van Reede van Oudtshoorn.	C. Havenstroom.	30 000	„	25 000	15 000	†	†
45	Id.	Gerengredjo.	Id.	F. H. D. van Wely.	195 000	150 000	90 000	85 000	†	†
46	Id.	Soembertengah.	Erven Tolson en A. T. van der Heijden.	A. T. van der Heijden.	25 000	5 000	12 500	5 000	„	100
47	Id.	Tanggoel. *a*)	Firma Redeker Mulder & C°.	W. C. van Maurik.	......	......	40 000	„	„	„
48	Id.	Goemelar. *a*)	J. Koning en . . van Delden.	M. H. W. Baas Becking.	......	......	107 500	57 000	„	70 à 110
	Banjoemas.									
49	Banjoemas.	Soekaradja.	Jacobson van den Berg & C°.	P. J. K. Tulleken.	225 000	„	400 000	„	†	†
50	Id.	Kaliori. *a*)	Richard H. Cooke.	Richard H. Cooke.	......	......	„	100 000	9	16
51	Poerwokerto.	Slamat.	K. A. Rauwenhorst Mulder & C°.	Th. Gerlach.	160 000	„	289 854	„	21	40 à 200
52	Poerbolinggo.	Poerbolinggo.	Erven wed. J. van Nelle.	H. Brugmans.	160 000	75 000	390 000	„	†	†
	Kadoe.									
53	Magelang.	Goelon.	Firma John Pryce & C°.	W. E. L. F. von Ende.	30 000	„	150 000	„	„	20 à 400
54	Temanggoeng.	Ngrowoseneng. *a*)	H. A. Salomonson.	H. A. Salomonson.	......	......	20 000	„	13	†
	Madioen.									
55	Magettan.	Georgina. *j*)	E. F. E. Berretty.	E. F. E. Berretty.	6 348	„	„	„	„	„
	Kediri.									
56	Kediri.	Poerwodadi.	G. Parijs.	G. Parijs.	†	†	†	†	†	†
57	Id.	Baliwerti.	Wachman.	Wachman.	„	93 750	61 700	215 950	50	20 à 60
58	Id.	Djambean.	J. A. Schreiner.	H. Amelo.	156 250	„	185 100	6 170	27	*f*) 30 à 800
59	Id.	Kras. *k*)	Van Eeghen & C°.	H. A. C. Nicolaij.	„	„	} 104 890	„	+	+
60	Id.	Tales en Tjangkring.	Id.	Id.	187 500	„				
61	Id.	Galoewan.	H. W. van Dalfsen en M. W. Schell.	H. W. van Dalfsen.	„	75 000	†	†	†	†
62	Ngrowo.	Tales (Ngoenoet). *j*)	Van Eeghen & C°.	†	46 875	25 000	„	„	„	„
63	Id.	Karang Waroe.	Wachman.	Wardjidin.	„	93 750	„	92 550	5	15 à 30
64	Blitar.	Bendo.	O. Muller.	O. Muller.	6 250	31 250	100 000	25 000	70	10 à 500
65	Id.	Taloen.	J. B en C. C. Kaijser.	P. H. L. Lisnet.	100 000	23 750	92 550	125 400	20	25 à 350
—	Id.	Kembang. *g*)	P. J. Slors.	P. J. Slors.	6 250	18 750	......	......	....	......
—	Id.	Blitar. *g*)	H. Meelhuijsen.	H. Meelhuijsen.	„	62 500	......	......	....	......
66	Id.	Soekoredjo. *d*)	Larsen & C°.	G. Jacobsz.	8 000	42 500	„	106 362	„	65
—	Id.	(Zonder naam) *g*)	Reiss & C°.	M. Block.	53 125	„	......	......	....	......
67	Id.	Koetoredjo. *l*)	Van Eeghen & C°.	†	......	......	„	„	„	„
				Totaal . . .	4 749 224	2 971 684	6 558 907	4 474 937		

j) Deze onderneming heeft in 1888 niet gewerkt.

k) „ „ „ „ 1887 „ „

l) Deze in 1888 opgerichte onderneming heeft in dat jaar nog niet gewerkt.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE BBB.

N°. 54.

(Zie hoofdst. O, afd. 1, § 1, sub 4°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in 1888 verkregen uitkomsten van den LANDBOUW bij ondernemingen op Java, gevestigd op GRONDEN door het Gouvernement in ERFPACHT of in HUUR afgestaan.

NB. De met een * aangeduide ondernemingen zijn gevestigd op erfpachtsgronden die vroeger in huur waren afgestaan.

De met ** geteekende ondernemingen beschikken over huurgronden.

Op de in cursieve letters vermelde perceelen is de teelt van koffie verboden.

Bijzondere vergunningen aan de ondernemers verleend, met het waterbeheer in verband staande, worden — ter vermijding van herhaling — slechts vermeld voor zooveel die vergunningen in het behandelde jaar (1888) zijn verleend.

De met een † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven of aan volledige opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

Bij ondernemingen waar men meer dan één cultuur aantreft en die dus twee- of meermalen in dezen staat voorkomen, is het aantal perceelen, hunne uitgestrektheid, zoomede het aantal arbeiders slechts eenmaal ingevuld, namelijk dáár waar de onderneming voor het eerst wordt genoemd.

De aan naamlooze vennootschappen toebehoorende ondernemingen zijn aangeduid met de letters N. V.; die, ten name staande van Chineezen of van Chineezen en Europeanen, zijn kenbaar aan de bijvoeging C. of C. en E., terwijl die, welke in handen van inlanders zijn, gemerkt zijn met de letter J.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		A. Koffie. *a*).									
BANTAM.											
Lebak.	Sadjira en Rangkas Betoeng.	Tjikadoe I en II en Tjikapas.	3	455	† (Liberia)	†	†	†	†	†	karet en kapok.
Id.	Sadjira en Lebak.	1°. *Tjisella I en II en Tjilaki; 2°. Tjisella of Pasir Haoer, en 3°. Pasir Pepetek (N. V.).	3	2 364	156	*b*) 145	80	2	3	»	kina en andere gewassen.
Id.	Id.	Kosala *I, II en III en Lebakmodja (N. V.).	4	1 561	†	†	†	†	†	†	kina, cacao e karet.
Id.	Sadjira.	1°. *Tjoepit; 2°. Lebakparei, en 3°. Tjiparei	3	594	300	*c*) 521	50	2	2 à 12	10 à 150	
Id.	Id.	**Goenoeng Poentang.	1	530	200	175	»	2	6	50 à 150	
		Transporteeren	14	5 504	656	841					

a) De productie is opgegeven in pikols.

b) Hieronder 6 pikols Liberia-koffie.

c) Hieronder 515 pikols in hoornschil.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: Ambachtslieden.	voor bereiding van het product: Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	14	5 504	656	841					
Lebak.	Sadjira.	Tjempaka *a*)	*a*) 1	245	12 (Liberia)	8	18	»	»	10 à 12	
KRAWANG.											
—	Sindangkassi.	Tjibening.	2	211	†	30	»	»	»	†	klappers en vanille.
—	Gandasoli.	Rahajoe (Mintralaja).	1	108	†	nog geen prod.	†	»	»	†	
PREANG. REG.											
Bandong.	Oedjong Broeng Koelon.	Panglipoer Galih. *b*)	1	238	*c*) 76	id.	10	2	5	20 à 50	kina.
Id.	Bandjaran en Tjisondari.	Gombong.	1	409	22	134	60	1	13	50 à 225	kina en thee.
Id.	Tjisondari.	1°. Indragiri, 2°. Tjiboeni I, en 3°. Tjadas pandjang (N. V.).	3	542	51	nog geen prod.	27	»	»	»	kina.
Id.	Id.	Tjipopohon en Tjiparai (N. V.).	2	217	*c*) 169	12	11	1	4	10 à 50	id.
Tjitjalengka.	Tjitjalengka, Madjalaija en Tjikemboelan.	Sitiardja.	3	1 001	460	1 740	64	»	10	20 à 400	id.
Id.	Tjitjalengka.	Sindangwangi, Tegalmawoek, Tjideres I en II en *Tjideres III*.	3	335	60	34	20	»	»	190	id.
Id.	Bloeboer Limbangan.	Daoelat.	1	259	115	529	48	»	5	20	id.
Tjiandjoer.	Tjipoetri	Tjipoetri (of Tjigentoer) I en II.	2	246	†	†	†	†	†	†	id.
Id.	Id.	Tjipantjoe I en II, Tjikoeadjang en Tjidawoeng.	4	985	52	70	70	1	»	73	id.
Id.	Id.	Rarahan (C.).	1	103	1/4	nog geen prod.	†	†	†	†	kina, groenten en selderij.
Id.	Id.	Tjikoleh, Sindanglaka en Tjiseureuh of Sitoebijang (N. V.).	4	741	*d*) 251	130	12	»	24	36	kina en diversen.
Id.	Tjikaloeng.	Bakoem.	1	376	*e*) 7	nog geen prod.	»	»	»	9	cacao (overigens veefokkerij).
Id.	Tjikondang.	Penjairan en Tjirangkong of Tjidadap. (N. V.)	9	963	*f*) 819	73	150 á 300	»	30 à 50	10 à 100	kina.
Id.	Djampang-Wetan.	Tjidjangkar en Tjikawoeng-ilir	2	592	*g*) 126	nog geen prod.	40	»	»	25	id.
Id.	Id.	Tjimapag I, II en III.	3	606	†	†	†	†	†	†	id.
Id.	Id.	Boengameloer en Pasir Nongko.	3	318	*h*) 170	5	36	1	»	40 à 100	thee.
Id.	Id.	Tjiwangi I, II, III en IV en Tjilawa.	5	1 341	*f*) 450	170	61	†	†	25 à 250	kina.
		Transporteeren	66	15 349	3 496 1/4	3 767					

a) Tjempaka is een gedeelte van het in Februari 1887 aan het Gouvernement teruggekeerde perceel Genteng.

b) Deze onderneming was in vorige jaren uitsluitend voor de teelt van kina bestemd, omdat het telen van koffie bij de erfpachtsvoorwaarden verboden was. Dit verbod is echter in 1888 opgeheven.

c) Hieronder begrepen het met kina beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

d) Hieronder begrepen 223 bouws, opgegeven als te zijn beplant met kina en koffie en 28 bouws alleen beplant met koffie.

e) Tusschen de koffieaanplantingen zijn cacaoboomen geplant.

f) Hieronder begrepen de met kina beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

g) Hieronder begrepen 6 bouws, beplant met Liberia-, en 25 bouws met Padangkoffie.

h) Hieronder begrepen het met thee beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden
		Per transport	66	15 340	3 496¼	3 767					
Tjiandjoer.	Djampang-Wetan.	Pondok Bitoeng (N. V.)	2	671	a) 179½	b) 75	»	3	30	20	kina.
Id.	Id.	Lemahdoehoer.	3	756	a) 15	nog geen prod.	†	†	†	†	id.
Id.	Pesser.	Goenoeng Melati I, II en III (N. V.)	3	558	a) 450	b) 115	300	»	3	50	id.
Soekaboemi.	Tjimahi.	**Argalingga (N. V.)	c) 4	1 020	d) 50	»	»	»	40	»	tevens veefokkerij.
Id.	Id.	*Panglesiran of Soekamarah.	1	100	30 (Liberia)	nog geen prod.	†	†	†	†	
Id.	Id.	Panglesiran.	2	432	e) 111	141	35	»	»	20 à 70	cacao, peper djamboe monjet en tjengkoedoe.
Id.	Id.	Tjisampora (C.)	1	167	23	nog geen prod.	9	»	»	»	thee en inlandsche gewassen.
Id.	Tjiheulang	*Sinagar en Tjirohani. (N. V.)	1	1 235	24	55	925	52	249	1 190	thee en cacao.
Id.	Id.	Tjiodeng.	1	126	in ontginning. f)	»	†	»	»	†	
Id.	Tjitjoeroeg.	Pandan Aroem I en II.	2	920	a) 400	b) 309	150	»	0 à 6	†	kina.
Id.	Id.	Pandan Aroem of Djajanegara.	1	334	a) 300	b) 200	40	»	0 à 4	†	id.
Id.	Id. en Plaboean.	Tjibaregbegen *Tjisalak.	2	1 171	10	10	406	16	73	0 à 150	thee en cacao.
Id.	Plaboean.	Ongkrak of Pamoeroejan.	3	356	91	60	50	»	15	10	peper en cacao.
Id.	Id.	Aardenburg.	3	420	g) 262	266	90	3	4	30	cacao.
Id.	Id.	Malingoet.	1	385	h) 50	60	12	»	»	»	
Id.	Id.	Soekamadjoe I, II, III en Lebakdjero of Soekamadjoe IV.	4	777	i) 300	85	300	»	10	325	thee.
Id.	Id.	**Panoembangan j)	1	498	32	103	68	3	»	50 à 80	thee (overigens weidegrond).
Id.	Djampang Tengah.	Goenoengsari.	1	251	120	nog geen prod.	»	»	»	60 à 100	
Id.	Id.	Sanoedin.	1	80	22 (Liberia)	id.	†	†	†	†	
Id.	Id.	Goenoeng Malang.	1	471	150	37	8	»	»	50	kina.
Id.	Goenoeng Parang.	Soekasari of Slabin tanah.	3	222	5	nog geen prod	»	»	»	»	id.
		Transporteeren	107	26 290	6 120¾	5 283					

a) Hieronder begrepen de met kina beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

b) In hoornschil.

c) Slechts één van de 4 perceelen wordt in huur bezeten. De onderneming is dan ook op blz. 217 van het verslag hiervóór onder de erfpachtsondernemingen gerekend.

d) De koffieaanplantingen zijn afgeschreven.

e) Hieronder ook de met andere gewassen dan koffie beplante gedeelten, waarvan de uitgestrektheid niet afzonderlijk is opgegeven.

f) Het perceel is bestemd voor de teelt van koffie.

g) Hieronder begrepen de met cacao beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

h) Hiervan 20 bouws afgeschreven, van wege de bladziekte.

i) Hieronder begrepen het met thee beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

j) Op de tegalgronden dezer onderneming weiden 400 stuks rundvee.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	107	26 290	6 120¾	5 283					
Soekaboemi.	Goenoeng Parang.	Soekangangon I, *Soekangangon II*, *Tjineroes* en *Tangoel*.	4	631	†	8	14	1	2	0 à 40	
Soemedang.	Tandjongsari.	Tjidjeroek.	3	354	*a*) 300	†	87	2	72	10 à 900	kina en thee.
Id.	Soemedang.	Sarang Halimoen.	4	275	*b*) 150	†	18	1	12	10 à 200	kina.
Id.	Dermaradja.	Tjiboegel.	1	313	17	nog geen prod.	18	4	3	40	kina en thee.
Tassikmalaija.	Singaparna	Wangoenardja (C.)	1	302	240	20	7	»	»	50	kina.
Id.	Id.	Soekadjadi I en II.	2	236	*c*) 77½	nog geen prod.	14	»	»	30 à 200	thee, coca, kina en klappers.
Limbangan.	Panembong.	Waspada *I, *II en III. *Waspada IV en V.*	5	297	†	†	†	†	†	†	kina en thee.
Soekapoera Kollot.	Batoewangi.	Djajasana (N.V.) *d*)	1	478	15	nog geen prod.	21	»	»	40	kina.
Id.	Id.	Awas Segara.	1	128	100	id.	»	»	»	20 à 60	id.
Id.	Id.	Tjiharoes.	1	323	28	id.	6	»	»	40	
Id.	Kandangwesi.	Tjampaka Warna (N.V.)	1	430	230	id.	35	5	»	60 à 100	id.
Id.	Panjeredan.	Brana Eran.	1	300	40	id.	8	»	»	50 à 200	
CHERIBON.											
Madjalengka.	Radjagaloeh.	Pajoeng.	2	509	238	405	45à50	»	10à15	100 à 300	id.
Id.	Id.	Tedja.	5	726	245	354	70	»	10à15	150 à 500	id.
PEKALONGAN.											
Pekalongan.	Sawangan.	*Djampangan en Sidosoekmo of Sidogoeno (C.).	1	498	*b*) 350	*e*) 75	»	»	»	6 à 12	id.
Id.	Id.	Proempang.	2	316	†	3	†	†	†	†	
Id.	Id.	Djolotigo I en II (N. V.)	4	506	205	550	7	»	»	70 à 130	
Id.	Bandar-Goemiwang.	*Loetoeng-Linggo en Brengkolang of Pringombo.	2	595	112	46	20	»	20	0 à 50	id.
Id.	Id.	Panoembangan.	1	500	75	100	26	»	»	25 à 50	id.
Batang.	Bandar Sidaijoe.	Wonodadi.	2	194	*f*) 194	240	»	»	»	40 à 200	kina, cacao en peper.
Id.	Id.	Tombo.	2	285	*b*) 285	442	»	»	»	40 à 400	kina.
Id.	Id.	Tratak.	1	19	*g*) 19	88	†	†	†	20	peper.
Id.	Id.	Pagilaran.	5	627	350	300	140	»	»	200	kina.
Id.	Id.	Kajoe Abang. *h*)	2	281	†	4	†	†	†	30	id.
Id.	Id.	Karangmego.	2	154	*i*) 100	30	12	»	17	50 à 80	id.
		Transporteeren	163	35 567	9 491¼	7 948					

a) Hieronder begrepen de met kina en thee beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

b) Hieronder begrepen het met kina beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

c) Hiervan 2½ bouws beplant met Liberia-koffie.

d) Als bij noot *b* op blz. 2.

e) Hieronder begrepen 17 pikols Liberia-koffie.

f) Hieronder begrepen de met kina, cacao en peper beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

g) Hieronder begrepen het met peper beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

h) Wanneer het verbod van koffieteelt opgeheven is, blijkt niet uit de hier te lande aanwezige gegevens.

i) De koffieaanplantingen hadden veel van zware winden te lijden.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	163	35 567	9 491¼	7 948					
Batang.	Soebah.	**Simbang en **Segajoeng.	2	1 567	20	15	»	»	»	100 à 1000	suikerriet.
Id.	Id.	Segan (C.).	2	739	114	20	»	2	324	150 à 500	indigo en djagong.
Id.	Id.	1°. Gesing; 2°. Ketjoeboeng; 3°. Gloegah, en 4°. Djoerang-Asem.	4	545	160	208	6	1	6	30 à 200	
Id.	Id.	Kedongdong of Banjoepoetih en Soemoerwatoe.	5	752	†	†	†	†	†	†	
SAMARANG.											
Ambarawa.	Oenarang.	*Kedawoeng of Deli.	1	402	80	28	31	»	31	0 à 25	muskaatnoten, cacao en kapok.
Id.	Id.	*Lerep.	1	317	150	270	†	†	†	†	kina.
Id.	Id.	*Terwidi.	1	190	63	251	»	»	7	20 à 40	
Id.	Id.	*Kalisidi.	*a*) 2	428	150	225	60	»	16	5 à 20	
Id.	Id.	*Geboegan.	1	800	700	736	†	†	†	†	kina, peper, cubebe en cacao.
Id.	Ambarawa.	*Banaran.	1	400	50	42	†	†	†	0 à 150	tabak en cacao.
Id.	Id.	*Pringapoes Nobo.	1	1 090	*b*) 450	*c*) 815	80	»	80	250 à 300	cacao.
Id.	Id.	*Stomi.	1	33	*d*) 32	*e*) 31	†	»	»	5	cacao, muskaatnoten en peper.
Id.	Id.	*Klepoe.	1	400	*f*) 200	300	27	»	27	50 à 250	cacao en muskaatnoten.
Id.	Id.	*Djatirongo.	1	1 084	*f*) 500	702	†	†	†	†	id. id.
Id.	Id.	Langenardjo of Ampelgading. *g*)	1	219	*h*) 200	nog geen prod.	7	7	7	20 à 60	kina.
Id.	Id.	Kalidodol.	1	20	*f*) 20	103	†	†	†	†	cacao en muskaatnoten.
Salatiga.	Salatiga.	*Tlogo.	*a*) 2	425	*f*) 340	527	25	»	5	150	id.
Id.	Id.	*Samirono.	1	159	8	2	7	»	»	10	
Kendal.	Bodja.	*Djatikalangan.	*a*) 2	*i*) 913	*j*) 600	675	108	2	108	»	kina, randoe, peper en cacao.
Id.	Id.	Mangir.	*i*)	*i*)	*k*) 124	160	9	»	»	15 à 35	cacao en peper.
Id.	Id.	*Getas *l*).	3	640	*m*)	*m*)	*m*)	*m*)	*m*)	*m*)	*m*)
		Transporteeren	197	46 690	13 452¼	13 058					

a) Slechts van één der 2 perceelen is de huur in erfpacht geconverteerd. Het andere perceel is eerst later uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht.

b) Hieronder begrepen het met cacao beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

c) Hieronder begrepen 120 pikols Liberia-koffie.

d) Hieronder begrepen de met cacao, muskaatnoten en peper beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

e) Het koffieproduct wordt bereid op de onderneming Ngasinan.

f) Hieronder begrepen de met cacao en muskaatnoten beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

g) Als bij noot *h* op blz. 4 dezer bijlage.

h) Hieronder begrepen het met kina beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

i) Van Djatikalangan zijn p. m. 126 bouws afgenomen, die de afzonderlijke onderneming Mangir vormen. Bedoelde uitgestrektheid, begrepen onder de opgegeven 913 bouws, is echter niet als een afzonderlijk perceel ingeschreven.

j) Hieronder begrepen de met andere gewassen dan koffie beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

k) Hieronder begrepen de met cacao en peper beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

l) In 1887 bestond de onderneming Getas uit 786 bouws, namelijk uit 577 bouws die in der tijd in huur waren afgestaan, doch welke huur in 1877 door erfpacht was vervangen, en uit 209 bouws huurgronden. In 1888 is ook voor de laatstbedoelde gronden erfpacht verleend, doch slechts tot eene uitgestrektheid van 167 bouws. Hiervan bleven echter niet meer dan 63 bouws (in twee perceelen verdeeld) tot de onderneming Getas behooren, en werden 104 bouws (1 perceel) gevoegd bij de onderneming Blanten en Selerang.

m) Opgaven hieromtrent vindt men gezamenlijk vermeld met die van Blanten en Selerang.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	197	46 690	13 452¼	13 058					
Kendal.	Bodja.	*Seringin.	1	439	350	715	80	»	30	0 à 100	ananas.
Id.	Id.	*Kliwatsoengi.	*a*) 2	622	275	485	66	»	10à25	0 à 50	
Id.	Id.	*Ngarianak of Djerokah Bandong, Kalisat en Patoean . .	1	615	400	438	50 à 60	»	»	»	
Id.	Id.	*Tempoeran.	*b*) 4	230	140	100	10	»	2	30 à 100	
Id.	Id.	*Kalimas (N.V.).	1	1 089	500	685	80	»	20	»	
Id.	Id.	Trisobo *I en II en Rembes I, II en III	5	436	*c*) 440	521	71	3	6	40 à 50	cacao, peper, muskaatnoten
Id.	Id	Ngarianak of Redjosari	1	233	200	350	18	1	6	60 à 250	
Id.	Id.	Kaliwaroe en Kalipoepoe.	3	604	300	650	»	»	»	50 à 600	
Id.	Id.	Blanten en Selerang en *Djerokah Wareng-Ploewang. *d*)	6	900	*e*) 1 100	*e*) 978	*e*) 121	*e*) 6	*e*) 3	*e*) 200	cacao, randoe, peper, muskaatnoten.
Id.	Selokaton.	*Tjoeroek.	*a*) 2	838	600	200	61	1	10	100 à 200	
Id.	Id.	*Sidomoekti of Kalisari (N.V.).	*a*) 2	817	*f*) 500	930	8	»	88	100 à 500	cacao en randoe.
Id.	Id.	Pagger Goenoeng of Soemoer pitoe en *Seketjer.	2	316	200	†	»	»	18	†	
Id.	Id.	*Dandang-Bodeh-Widoro en Soerokonto Loban (N.V.).	*g*) 4	338	*h*) 150	*i*) 247	1	»	14	50 à 200	cacao, randoe en ceara.
Id.	Id.	Wanakalisoeren en Pablengan (N.V.).	2	675	45	nog geen prod.	1	»	6	30 à 100	
Id.	Id.	Goenoeng Salendah (N.V.).	1	72	60	60	1	»	9	20 à 50	
Id.	Id.	*Poetjoeng Selokaton (3 perceelen) en Plalar Goenoeng Djambean Pesaren.	*j*) 4	1 022	606	816	109	»	26	†	kina.
Id.	Id.	Dawoean en *Genting Goenoeng.	2	498	273	242	56	»	6	†	id.
Id.	Id.	Kalibarang en Gebangan of Stinggo.	1	170	140	212	7	1	7	30 à 50	
		Transporteeren	241	56 604	19 731¼	20 687					

a) Slechts van één der 2 perceelen is de huur in erfpacht geconverteerd. Het andere perceel is eerst later uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht

b) Slechts van één der perceelen is indertijd de huur in erfpacht geconverteerd. De drie andere perceelen zijn eerst in 1886 afgestaan en wel aanstonds in erfpacht.

c) Hieronder begrepen de met cacao, peper en muskaatnoten beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

d) Het perceel Djerokah Wareng-Ploewang behoorde in 1887 tot de onderneming Getas, doch werd in 1888 bij de onderneming Blanten en Selerang gevoegd (verg. noot *l* op de voorgaande blz.).

e) Deze opgaven hebben ook betrekking op de onderneming Getas. Onder de beplante uitgestrektheid zijn ook begrepen de met andere gewassen dan koffie beplante gedeelten.

f) Hieronder begrepen de met cacao en randoe beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

g) Slechts van één der twee perceelen Dandang-Bodeh-Widoro is de huur in erfpacht geconverteerd. Het andere perceel van dien naam en de beide perceelen Soerokonto Loban zijn eerst later uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht.

h) Hieronder begrepen de met cacao, randoe en ceara beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

i) Hieronder begrepen 7 pikols Liberia-koffie.

j) Slechts van één der drie perceelen Poetjoeng Selokaton is de huur in erfpacht geconverteerd. De beide andere perceelen van dien naam en het vierde perceel zijn eerst later uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	241	56 604	19 731¼	20 687					
Japara.											
Patti.	Selowessi.	Djollong en Toengoel Woeloeng.	3	835	326	†	†	†	†	†	
Soerabaija.											
Modjokerto.	Modjokerto.	Dampak.	1	530	400	1 400	25	»	»	100 à 250	
Id.	Djaboeng.	Banjon Gondang.	1	570	400	2 050	30	»	»	100 à 500	
Id.	Id.	Pengadjaran.	4	756	474	7 970	»	»	»	80 à 200	
Id.	Id.	Djahee I en II.	2	528	300	2 200	»	†	†	100 à 300	
Id.	Id.	Kalidjarak.	4	500	350	1 027	†	†	†	100 à 120	
Id.	Id.	Soember I en II.	2	564	100	nog geen prod.	†	†	†	†	
Id.	Id.	Segoenoeng. *a*)	1	358	*b*) 230	1 680	10	1	»	25 à 300	kina.
Id.	Id.	Toekoem. *a*)	1	274	180	100	»	»	»	0 à 50	
Pasoeroean.											
Bangil.	Poerworedjo.	Geboeg (N.V.).	2	498	450	1 915	†	†	†	†	
Malang.	Gondanglegi.	*Tanahwangi (N.V.).	1	739	360	2 550	100 à 125	1	8 à 10	40 à 200	padi.
Id.	Id.	*Limburg (N.V.).	1	1 112	600	3 614	156	»	»	0 à 250	id.
Id.	Id.	Barek I en II, Soemberredjo lor en Soemberredjo kidoel (N.V.).	4	1 291	500	2 546	†	†	†	40 à 300	
Id.	Id.	Gloensinglor, Gloensingkidoel en Gloensingtengah.	3	902	278	550	150	»	»	»	
Id.	Id.	Soemberperkool en Soember Gesing. *c*)	2	511	120	*d*) 161	4	3	»	15 à 160	
Id.	Id.	Kaligading en Kali Loeminoe.	2	762	65	nog geen prod.	†	»	50	60 à 150	indigo.
Id.	Id.	Dorowati en Pringondani I en II (N.V.).	3	726	300	740	22	»	22	50	
Id.	Id.	Watoe Gapit. *e*)	1	523	200	1 000	12	»	12	40	
Malang.	Toeren.	Moelio Ardjo of Soember Sengkareng.	1	521	260	1 506	35	1	»	30 à 250	
Id.	Id.	Moelio Ardjo of Soember Andoeng en Moelio Ardjo of Djadjang Soerat.	2	1 005	650	3 000	50 à 300	»	20	800	
Id.	Id.	Ampel Gading (N.V.).	1	504	350	3 000	40	1	10 à 20	50 à 100	
Id.	Id.	Gelderland of Soembersoeko.	1	526	500	5 850	20	»	»	100 à 1000	
		Transporteeren	284	71 139	27 124¼	63 546					

a) De perceelen Segoenoeng en Toekoem waren in het vorig verslag bij vergissing vermeld als uitmakende één onderneming.

b) Hieronder begrepen het met kina beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

c) Het perceel Soember Gesing, in 1886 ingeschreven, was in de over dat jaar en over 1887 ontvangen opgaven bij vergissing onvermeld gelaten.

d) Hieronder begrepen 146 pikols in hoornschil.

e) Watoe Gapit was in het vorig verslag vermeld als met de perceelen Bandar Angin en Goenoeng Gebang één onderneming uit te maken.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	284	71 139	27 124¼	63 546					
Malang.	Toeren.	Soekoramé, Soembergesing en Soemberringin I en II (N.V.).	4	1 928	*a*) 708	5 395	†	†	†	†	cacao.
Id.	Id.	Soember Manggis of Klangen Ardjo.	1	477	275	1 100	»	»	»	60 à 300	
Id.	Id.	Petoeng Omboh, Petoeng Omboh-kidoel en Petoeng Omboh-kidoel A, B en C (N.V.). *b*)	*b*) 2	*b*) 629	600	3 300	54	»	»	†	
Id.	Id.	Polaman.	1	239	239	*c*) 1 380	10	»	»	30 à 300	
Id.	Id.	Wonokerto (of Soembersewoe) A, B, C en D of Wonokerto II (N.V.).	4	1 608	200	425	»	»	4	70	
Id.	Id.	Geneng of Lebakroto.	1	518	250	626	25	1	2 à 3	50	
Id.	Id.	Soembergilang, Wonokitri en Karang Pandan (N.V.). *d*)	3	*e*) 1 789	812	5 400	†	†	†	†	
Id.	Id.	Kalibakarlor, Kalibakar kidoel en Pringapoes-kidoel.	3	1 245	500	2 179	9	†	†	†	
Id.	Id.	Pringapoes of Kalipadang (N. V.).	1	486	400	3 800	»	»	»	100 à 600	
Id.	Id.	Kalisat, Pondok Banteng en Soepit Oerang A (N. V.).	3	1 246	350	385	20	»	»	50 à 300	
Id.	Id.	Wonokojo en Soembergilang A (N. V.).	1	*f*) 581	425	4 000	25	1	»	50 à 100	
Id.	Id.	Soember Aroem en Kalipoetih.	2	642	352	2 160	43	2	»	50 à 200	
Id.	Id.	Soember Gadoeng.	1	430	355	4 100	48	1	1	100	
Id.	Id.	Soembermandjing, Soemberbendé en Soembergesing (C).	3	1 178	470	1 500	24	»	30	150	
Id.	Id.	Soember Peting of Soember Agoeng, Soember Peting of Alas Bloeboek, Soember-Kemadoeh en Soembersari.	4	1 603	525	4 600	»	»	»	60 à 360	kina.
Id.	Id.	Medajin, Soemberredjo en Tlogoredjo (N. V.).	3	1 444	450	2 800	54	»	»	100 à 300	
Id.	Id.	Soember Tlogo en Soember Remis B. (N. V.).	2	629	320	2 370	»	»	»	80 à 400	
		Transporteeren.	323	87 811	34 355¼	109 066					

a) Hieronder begrepen het met cacao beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

b) Deze opgaaf betreft alleen de perceelen Petoeng Omboh en Petoeng Omboh-kidoel; de perceelen Petoeng Omboh-kidoel A, B en C (respectievelijk groot ruim 283, ruim 221 en circa 22 bouws) zijn stukken van de erfpachtsperceelen Soembergasch, Soemberredjo en Kalimandjing-lor (zie lager onder de rubriek **M** van dezen staat), die van deze laatste perceelen zijn afgescheiden en aan de onderneming Petoeng Omboh zijn toegevoegd.

c) **In hoornschil.**

d) Het perceel Soembergilang is in tweeën gesplitst; eene uitgestrektheid van 250 bouws maakt thans het perceel Soembergilang A uit, dat met Wonokojo eene andere onderneming vormt.

e) Hieronder nog de 250 bouws bij Wonokojo gevoegd (zie de voorgaande noot).

f) Hier wordt alleen de uitgestrektheid van het perceel Wonokojo bedoeld (zie noot *d* op deze blz).

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	323	87 811	34 355¼	109 066					
Malang.	Toeren.	Sono Sekar (N. V.).	1	504	300	1 900	72	6	»	100 à 200	
Id.	Id.	Kalimandjing, Soembertjoeleng en Soemberboontjes (N. V.).	3	817	412	805	132	2	8	50 à 100	
Id.	Id.	Kali Lebak (N. V.).	1	385	a) 70	nog geen prod.	8	»	»	†	kina.
Id.	Id.	Kali Glidik, Soember Andeman en Soember Dewo (N. V.).	3	1 061	350	1 220	50	»	10	100	
Id.	Id.	Soember-Remis A.	1	338	250	722	30	»	8	120	
Id.	Id.	Soemberkerto en Soembergentong.	2	936	625	4 180	100	»	30	50 à 200	cacao.
Id.	Id.	Tlogosari.	1	234	160	1 400	25	»	»	25 à 500	
Id.	Id.	Soember Loreng en Goenoengsari (N. V.).	2	751	300	1 746	†	2	†	100 à 300	
Id.	Senggoro.	Oemboel Dawé.	1	529	140	470	4	»	»	6 à 30	
Id.	Id.	Soekoredjo (of Ngredjo) I en II en Soembersobra (N. V.).	3	975	855	3 500	20	2	10	50 à 1000	kina.
Id.	Id.	Madoe Ardjo.	1	499	455	4 895	68	»	3	50	bamboe.
Id.	Id.	Bandoeroto, Bandoeroto Oost- en Karang Djambeh (N. V.).	3	1 124	462	2 700	41	1	4	30	
Id.	Id.	Boemiredjo.	3	535	490	3 830	97	1	37	30 à 200	
Id.	Id.	Gendogo Ardjosari (J.).	1	416	416	3 100	35	»	»	50 à 300	
Id.	Id.	Soember Nongko I, II en III, Djenggolo I en * Boemiajoe (N. V.).	5	924	460	2 430	48	4	48	50 à 800	
Id.	Id.	Bandoeardjo en Alas Plengon.	2	931	b) 405	3 050	50	»	»	20 à 200	cacao.
Id.	Id.	Kali Tello.	1	382	180	590	10	»	»	10 à 60	
Id.	Id.	Kali Ombo.	1	549	30	120	»	»	»	4 à 20	
Id.	Id.	Alas Bandong-lor, Alas Bandong-wetan, Alas Bandong-kidoel (of Poerwodadi).	3	1 568	274	1 150	60	»	»	60 à 600	
Id.	Penanggoengang.	* Djoenggo (N. V.).	1	518	200	360	†	»	60	100 à 300	kina.
Id.	Id.	* Gangsiran (N. V.).	1	495	461	2 200	60	2	60	0 à 500	
Id.	Karanglo.	* Soembool.	1	499	200	c) 2 902	10	»	»	1 500	
Id.	Id.	Kembar.	1	521	500	d) 6 536	3	»	»	100 à 2000	
Id.	Id.	Wonosari.	1	472	472	2 430	56	†	†	150	
		Transporteeren.	366	103 774	42 822¼	161 302					

a) Hieronder begrepen het met kina beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

b) Hieronder begrepen het met cacao beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

c) Hieronder 1355 pikols in hoornschil.

d) „ 3126 „ „ „

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden
		Per transport	366	103 774	42 822¼	161 302					
Malang.	Karanglo.	Wonoagoeng.	1	178	100	a) 400	25	»	»	70	kina.
PROBOLINGGO.											
Loemadjang.	Tempeh.	Waderan, Soembermoedjoer I en II en Wonosari.	4	1 351	650	b) 1 500	20	»	2	100 à 400	
Id.	Id.	Danoeredjo (C.).	2	659	175	275	30	»	15	20 à 70	tabak.
Id.	Id.	Tjandi of Soembersari.	1	436	381	1 400	5	»	5	60 à 400	
Id.	Id	Goenoeng Toenggangan of Tjandipoero (N.V.).	1	536	240	600	40	3	7	20 à 150	
Id.	Id.	Goenoeng Banjak (N.V.) c)	1	412	230	400	»	»	»	80	
Id.	Loemadjang.	Soember Rawoe of Soember Doeren.	1	485	140	nog geen prod.	»	»	»	150	
Id.	Kandangan.	Kajoe Anak en Kajoe Anak Koelon.	2	555	400	1 300	158	2	»	†	
Id.	Id.	Alas Petoeng (N. V.).	2	582	400	1 400	»	»	»	40 à 500	
Id.	Id.	Kepoenden.	1	300	300	2 700	»	»	»	100 à 1000	
Kraksaän.	Gading.	Ajerdingin.	1	503	503	3 600	†	†	†	20 à 2000	
BEZOEKI.											
Djember.	Djember.	Sentool of Soetji.	1	287	80	300	†	†	†	†	id.
Id.	Id.	Petoengroto (of Doerdja) I en II.	2	517	90	400	†	†	†	†	id.
Id.	Id.	Raijap I en II.	2	576	†	nog geen prod.	†	†	†	†	
Id.	Tanggoel.	Bandjarbaroe of Kedaton (N. V.).	2	426	350	1 100	27	5	4	150 à 350	kina.
Id.	Id.	Widodaren (N. V.).	2	512	400	28	15	3	»	80 à 260	
Panaroekan.	Pradjekan.	Angkrek I (N. V.).	1	516	255	nog geen prod.	10	»	»	50 à 200	
Id.	Id.	Pantjoer I.	1	466	300	b) 90	22	1	†	50 à 300	
Id.	Soemberwaroe	Kajoemas (N. V.).	1	504	d) 300	b) 50	7	»	»	14 à 180	kina en karet.
Id.	Id.	Tawan Aroem (N. V.).	1	545	55½	nog geen prod.	†	†	†	†	
Banjoewangi	Banjoewangi.	Wangkal (N. V.).	1	226	e) 202	f) 141	10	»	10	86 à 321	cacao
Id.	Id.	Bendo.	2	746	†	1 300	30	»	»	80 à 470	
BAGELEN.											
Ledok.	Sapoeran.	Kalitengkek en Kalitengkek-lor (C.)	2	490	300	412	†	†	†	†	
KADOE.											
Magelang.	Ngasinan.	* Ngrantjak.	1	373	†	†	†	†	†	†	kina.
Id.	Id.	Dadapan of Pandean.	I	66	†	†	†	†	†	†	id.
		Transporteeren.	403	116 021	48 673¾	178 798					

a) Het product werd op de onderneming Wonosari verwerkt.

b) In hoornschil.

c) Vergunning om ten behoeve van de onderneming over rivierwater te beschikken (Indisch besluit dd. 7 Juni 1888 nº. 17).

d) Hieronder begrepen de met kina en karet beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

e) Hieronder begrepen het met cacao beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

f) Hieronder 120 pikols in hoornschil.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	403	116 021	48 673 $^3/_4$	178 798					
Magelang.	Remameh en Probolinggo.	Ngori Kembangan, Djoemoajoe of Brambangan en Pringlegi	3	412	†	†	†	†	†	†	
Id.	Probolinggo.	Balong Ardjo.	1	250	†	†	†	†	†	†	
Temanggoeng	Lempoeijang.	* Kebondalem.	1	142	†	†	†	†	†	†	
Id.	Id.	Kamiredjo of Kemiriredjo.	2	384	†	†	†	†	†	†	
Id.	Id.	Ngrimpak.	2	137	†	†	†	†	†	†	kina.
Id.	Id.	Djerokah-Pajoeng en * Bandjarsari.	2	658	†	†	†	†	†	†	cacao en muskaatnoten.
Id.	Id.	Goenoeng Pajoeng of Bandjarredjo.	1	324	†	†	†	†	†	†	peper.
Id.	Id.	Petoeng of Silandak en Bodjong I en II (N.V.).	3	520	†	†	†	†	†	†	
Id.	Id.	Kebondalem of Kemoening.	1	130	†	†	†	†	†	†	
Id.	Soemowono.	Took Bandoeng.	1	412	†	†	†	†	†	†	
Id.	Id.	Ngrowo-Mergolilo-Tlogo Pasang (of Ngrowo Seneng) I en II.	2	427	†	†	†	†	†	†	cacao, staartpeper en kina.
Id.	Id.	Gombong Waloh.	1	284	†	†	†	†	†	†	kina.
Id.	Id.	Ngoko of Kalisari en Ngoko of Kaligentong.	2	289	†	†	†	†	†	†	
MADIOEN.											
Madioen.	Kanigoro.	* Waliran.	1	500	150	†	20	»	»	20 à 200	
Id.	Id.	* Kandangan.	1	885	400	1 585	30	»	30	100 à 150	
Id.	Id.	Pangoengsari, Sokoliman en Pangoeng Agoeng.	3	1 046	550	2 790	8	»	8	110	
Id.	Id.	Wilhelmina (2 perc.) en Sekaloes (3 perc.).	5	1 014	225	704	23	»	23	70	
Id.	Id.	Soemberagoeng-koelon en Soemberagoeng-wetan.	2	582	312	981	†	†	†	80	
Ngawi.	Sinee.	Djamoes, Ampé en * Blaboer.	3	823	800	2 100	49	4	17	100 à 300	
Id.	Id.	Gondang en Gidoro.	2	725	275	†	60	»	»	16 à 230	
Id.	Djogorogo.	Sekarsari.	1	459	125	†	2	»	2 à 5	†	
Id.	Id.	Ardi Lawoe.	1	452	250	352	10	2	3	20 à 150	
KEDIRI.											
Kediri.	Soekoredjo.	Brengolo *I, II en III (ook wel Kawedoesan of Koewarasan genaamd) (C.).	3	452	4	†	»	»	36	60 à 300	suikerriet en padi.
		Transporteeren	447	127 328	51 764 $^3/_4$	187 310					

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd			Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
							voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product.			
								Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.		
		Per transport	447	127 328	51 764 $^3/_4$	187 310					
Kediri.	Soekoredjo.	Soekaboemi I en II (N. V.). *a)*	2	784	165	nog geen prod.	20	»	»	200	
Id.	Id.	Pareeredjo I, II, III en IV en Kali Dermo (N. V.).	5	1 873	6	id.	»	»	»	10 à 100	tabak.
Id.	Id.	Kentjong *I, II, III en IV (C.).	4	1 336	65	5	»	»	10à12	20 à 50	tabak en padi.
Id.	Id.	Djoemblang.	1	239	30	*b)* 77	5	»	2	5 à 40	
Id.	Id.	Djengkol of Plosso I en II (N. V.).	2	943	300	780	†	†	†	†	
Id.	Id.	Soekoredjo of Dermo en Kebon Doeren.	1	547	345	nog geen prod.	»	»	»	150	
Id.	Id.	Seloatap I en II. (N.V.).	2	628	180	35	†	†	†	†	
Id.	Modjoroto.	Petoengroto *I en II.	2	480	480	3 511	»	»	»	80 à 200	
Id.	Id.	Petoengsewoe (N. V.).	1	565	410	2 153	6	»	»	90	kina.
Id.	Djambean.	Bago.	1	293	30	nog geen prod.	8	»	»	40	
Id.	Id.	Poh Goenoeng I en II *c.)*	2	452	†	id.	12	»	»	50 à 200	
Id.	Id.	Soemberloemboe.	1	288	200	365	»	»	»	50 à 150	
Id.	Id.	Bangsri (C. en E.).	1	499	4	4	9	»	9	†	
Id.	Id.	Kebondalem I en II. (C.).	2	254	110	600	5	»	»	50 à 150	
Id.	Id.	Tawing.	1	161	65	nog geen prod.	15	†	†	†	
Id.	Id.	Kalilawang (C. en E.).	1	407	12	16	21	1	22	†	randoe en kapok.
Id.	Id.	Pandantojo (N. V.).	1	497	240	40	10	»	»	30 à 300	
Id.	Id.	Sesek I en II. *d)*	2	216	30	nog geen prod.	17	»	»	»	
Id.	Id.	Bolodewo (J.).	1	456	*e)* 169	555	40	6	30	30	cacao en spaansche peper.
Id.	Id.	Bedali I, II en III en Soemberdjati. (N. V.).	4	779	300	1 400	9	»	»	40 à 200	
Id.	Id.	Bakoeng.	1	478	160	nog geen prod.	»	»	»	2 à 300	
Ngrowo.	Pakoentjen.	*Mringin.	1	500	500	3 451	37	»	»	100—1100	
Id.	Id.	*Penampian (N. V.).	1	503	420	700	20	»	2	10 à 300	kina.
Id.	Id.	**Sapoeangin (C.).	1	571	300	*f)* 1 860	9	»	»	40 à 80	id.
Id.	Id.	Besmo I en *Besmo II* of *Tritik.*	2	519	382	1 250	†	»	»	40	
Id.	Id. en Kalangbret.	*Bringin of Soegihwaras (N. V.).	1	497	380	700	18	»	2	10 à 300	
Id.	Kalangbret.	Besowo.	1	485	120	nog geen prod.	20	»	»	20 à 200	
Trenggalek.	Trenggalek.	*Soekaradja of Toempak-Doeloe en Dilem (N.V.).	*g)* 2	857	270	120	44	»	2	50 à 100	
		Transporteeren	494	143 435	57 437 $^3/_4$	204 932					

a) Vergunning om ten behoeve van de onderneming over rivierwater te beschikken (Indisch besluit dd. 16 November 1888 nº. 37).

b) Hieronder 55 pikols in hoornschil.

c) Als onder *a* (Indisch besluit dd. 12 Juli 1888 nº. 22).

d) Als onder *a* (Indisch besluit dd. 14 Juli 1888 nº. 8).

e) Hieronder 4 bouws beplant met Liberia-koffie.

f) In hoornschil.

g) Slechts van één perceel is de huur in erfpacht geconverteerd: het andere perceel is eerst in 1888 uitgegeven, en wel aanstonds in erfpacht.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	494	143 435	57 437¾	204 932					
Trenggalek.	Trenggalek.	Krandon.	1	231	200	228	3	»	3	20 à 50	
Id.	Ngraijoen.	** Bonowati en Goeloeh Woeloeh.	1	434	434	800	20	»	20	30 à 70	
Id.	Id.	Pendil en Patjar. (N. V.).	2	909	300	100	»	»	5	50 à 250	
Id.	Id.	** Simberwangi.	1	500	500	1 380	28	»	28	30 à 100	
Id.	Kampak.	Ngrantjak (N. V.).	1	400	91	3	9	†	†	†	
Id.	Id.	Boeloroto (N. V.).	1	516	*a)* 391	160	54	1	»	»	kina.
Blitar.	Blitar.	Tawangredjo *I, II, III IV en V. (N. V.).	5	620	500	4 200	†	†	†	†	id.
Id.	Id.	Kemloko (of Garoem) en Mendjangan-Kalong (N. V.).	2	566	400	2 711	»	»	20	250	
Id.	Id.	Maria Anna Charlotte.	2	498	332	17 500 (?)	»	»	»	100 à 1000	
Id.	Id.	Karangredjo (of Karang tengah), Karangtendjong en Soemina of Soeminaer.	3	916	450	4 350	90	2	3	100 à 1500	
Id.	Id.	Karangnongko, I, II en III (N. V.).	3	368	396	5 000	300	»	10 à 40	0 à 300	
Id.	Id.	Swaroe I en II.	2	208	150	1 400	100	»	60	200	
Id.	Id.	Boeloroto en Djawaran.	2	716	300	900	200 à 300	1	60	1 à 200	
Id.	Id.	Karanganjar I en II *b)*	2	533	230	900	35	»	»	40 à 300	
Id.	Id.	Petoeng Ombo I en II.	2	612	300	†	†	†	†	†	
Id.	Srengat.	Kali Tjilik I, II en III.	3	336	165	300	8 gezinnen	»	6	0 à 550	
Id.	Wlingi.	Papoh *I en **II, Siwalan en Daroengan.	4	1 211	628	3 400	80	»	40	†	
Id.	Id.	Djoeleg *I en II of Kadjar en Gabroe *I en II (N. V.).	4	1 210	*c)* 400	2 400	40	4	10	60 à 100	tabak.
Id.	Id.	Gogoniti (N. V.)	4	1 499	600	4 000	130 gezinnen.	»	»	0 à 100	
Id.	Id.	Djarangan of Boro (N. V.).	2	834	400	1 800	20	»	»	100 à 600	
Id.	Id.	Soemberwader I en II (N. V.).	2	387	*c)* 300	1 700	†	†	†	†	id.
Id.	Id.	Kenongo (N. V.).	1	185	150	603	†	†	†	0 à 300	
Id.	Id.	Baraän.	4	1 362	447	3 600	60	»	»	200	
Id.	Id.	Kalimanis (N. V.). *d)*	1	1 098	650	†	70	»	50	30 à 2000	
		Transporteeren.	549	159 584	66 151¾	262 367					

a) Hieronder begrepen het met kina beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

b) Vergunning om ten behoeve van de onderneming over rivierwater te beschikken (Indisch besluit dd. 12 December 1888 n°. 31).

c) Hieronder begrepen het met tabak beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

d) Vergunning om ten behoeve van de onderneming over rivierwater te beschikken (Indisch besluit dd. 15 Mei 1888 n°. 36).

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: Ambachtslieden.	voor bereiding van het product: Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	549	159 584	66 151¾	262 367					
Blitar.	Wlingi.	Bintang (N. V.).	1	232	232	nog geen prod.	30	»	»	200	
Id.	Id.	Kalihpoetih of Bentjé.	1	210	10	id.	»	»	»	35 à 50	
Id.	Id.	Semen of Tjeleng I en II (N. V.).	2	543	300	1 600	30	»	12	100	
Id.	Id.	Rini I, II en III (N.V.).	3	805	320	2 100	»	»	»	100 à 400	
Id.	Id.	Sengon I en II (N. V.).	2	746	500	3 000	†	†	†	†	
Id.	Id.	Kedawoeng of Kroewoek.	1	505	280	†	40	2	10	200	
Id.	Id.	Ngaesri of Ngoesri (N.V.).	1	584	240	2 392	»	»	40	10 à 700	
Id.	Id.	Djabon of Djaboeng.	1	514	400	2 868	†	†	†	†	
Id.	Id.	Braggah (of Senggrong) I en II.	2	657	*a*) 390	1 950	†	†	†	0 à 100	cacao.
Id.	Id.	Kemiri Gedeh I en II	2	637	370	*b*) 2 900	†	†	†	†	
Id.	Id.	Djerok of Djeroek II.	1	563	350	2 878	100	»	10à16	60	
Id.	Id.	Bantaran (C en E).	1	501	200	3 000	15	2	5	*c*) 50 à 250	
Id.	Id.	Djerok II (of Njoenjoer I) en Njoenjoer II.	2	321	100	1 050	»	»	»	10 à 200	
Id.	Id.	Kalilekso I en II (N.V.).	2	570	*d*) 400	2 800	»	»	»	100 à 500	kina.
Id.	Id.	Soemberredjo I (of Oetan Barek) en Soemberredjo II.	2	242	242	1 200	†	†	†	†	
Id.	Id.	Loengoerredjo.	1	251	*e*) 220	1 250	40	2	15	15 à 350	peper en tabak.
Id.	Id.	Kalitapak I en II (N.V.). *f*)	2	385	130	1 045	25	6	9	10 à 100	
Id.	Id.	Banaran I en II.	2	588	400	†	»	»	»	100 à 300	
Id.	Id.	Boemiajoe I en II.	2	456	185	*g*)	†	†	†	†	
Id.	Id.	Katjepit of Soemberbendo.	1	186	100	438	15	»	5	50	
Id.	Id.	Soembermangis I en II (N.V.).	2	362	362	2 100	23	»	†	23 à 600	
Id.	Id.	Tjondrokaton (C.).	1	256	200	760	25	2	23	100 à 400	
Id.	Id.	Kawisari (N.V.).	1	501	390	1 200	40	»	15	80 à 400	
Id.	Id.	Kaliparang I of Kawiredjo (N.V.). *h*)	1	501	230	140	»	»	»	40 à 130	
		Transporteeren.	586	170 700	72 702¾	297 038					

a) Hieronder begrepen het met cacao beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

b) Hieronder begrepen de productie van het na te noemen perceel Boemiajoe.

c) In den pluktijd bovendien een 600-tal vrouwen.

d) Hieronder begrepen de met kina beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

e) Hieronder begrepen het met peper beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

f) Vergunning om ten behoeve van de onderneming over rivierwater te beschikken (Indisch besluit dd. 24 April 1888 nº. 11).

g) De productie van Boemiajoe is niet afzonderlijk, maar gezamenlijk met die van de onderneming Kemiri Gedeh I en II opgegeven.

h) Als onder *f* (Indisch besluit dd. 24 Juni 1888 nº. 8).

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	586	170 700	72 702¾	297 038					
Blitar.	Wlingi.	Sonogoenting.	1	193	100	70	†	†	†	†	
Id.	Id.	Redjosari of Barakan.	1	512	150	nog geen prod.	20	»	»	66	
Id.	Id.	Rotoredjo.	1	549	217	1 230	†	†	†	†	
Id.	Id.	Tedjomoelio. (C. en E.).	1	132	14	nog geen prod.	3	»	»	4 à 25	
Id.	Id.	Wonoredjo *a*)	1	260	175	id.	†	»	»	0 à 300	
		Totalen **A**. . .			73 358¾ (voor 272 van de 302 ondernemingen). *b*)	298 338 (voor 226 ondernemingen). *c*)					
		B. Kina. (*d*)									
BANTAM.											
Lebak.	Sadjira en Lebak.	1°. *Tjisella I en II en Tjilaki; 2°. Tjisella of Pasir Haoer, en 3°. Pasir Pepetek (N. V.).	. . .	. . . .	164	17 000	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en andere gewassen.
Id.	Id.	Kosala *I, II en III en Lebakmodja (N. V.).	. . .	. . . .	†	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie, cacao en karet.
PREANG. REG.											
Bandong.	Oedjoeng-Broeng Koelon.	*Djajagiri* (N. V.).	1	168	163	30 000	20	»	13	20 à 60	
Id.	Id.	*Soeka Tingih* of *Pasir Ipis*.	1	74	†	20 000	9	»	»	30 à 35	
Id.	Id.	Lembang of Baroeadjak.	1	41	†	7 094	»	»	»	16	
Id.	Oedjoeng-Broeng Wetan	Tjiseroewa I. *e*)	1	187	110	†	40	»	»	60	
Id.	Id.	Tjikapoendoeng I en II of Tjiseroewa II. *e*)	2	159	154	32 000	70	»	10	100	
Id.	Id.	Panglipoer Galih.	. . .	. . . .	†	2 575	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie.
Id.	Id.	Goenoeng Kasoer I en II of Fabiano (N. V.) *e*).	2	322	150	nog geen prod.	40	»	»	»	
Id. en Tjitjalengka.	Bandjaran en Tjipeudjeuh.	*Ardjosari *I*, Ardjosari II, *Ardjosari III en IV*.	4	577	90	13 500	†	†	†	100 à 300	thee, ceara en brandhout.
Bandong.	Bandjaran.	*Kertamanah*.	1	305	305	80 000	30	»	30	100 à 200	
Id.	Id.	*Tjilaki I* (N. V.) *f*)	2	278	178	30 448	»	»	»	34 à 181	
Id.	Id.	Tjilaki II en *Paal V* (N. V.).	2	144	250	25 000	15	»	»	40 à 150	
		Transporteeren.	608	174 601	1 564	257 617					

a) Vergunning om ten behoeve van de onderneming over rivierwater te beschikken (Indisch besluit dd. 28 Juni 1888 n°. 14).

b) De hierbedoelde 73 358 bouws zijn niet uitsluitend met koffie beplant. Immers voor 47 ondernemingen zijn ook de beplantingen met andere gewassen dan koffie in de opgaaf begrepen. Die vereenigde opgaaf heeft betrekking tot 13 901 bouws.

c) Van de overige 76 ondernemingen werd in 1888 bij 43 ondernemingen nog geen product verkregen en voor 33 anderen nopens de productie geen opgaaf ontvangen.

d) De productie is opgegeven in K.G.

e) Bij de erfpachtsvoorwaarden was aanvankelijk het telen van koffie verboden, doch dit verbod is in 1888 opgeheven.

f) Van Tjilaki I is eene uitgestrektheid van p. m. 103 bouws afgestaan aan de ondernemers van Tjilaki II en Paal V.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	608	174 601	1 564	257 617					
Bandong.	Bandjaran.	Saketiperak of Goenoeng Waringin of Wanasari (N. V). *a)*	1	356	173	†	†	†	†	†	
Id.	Id.	*Boemikasso.*	1	495	150	nog geen prod.	25	»	»	30	
Id.	Id.	*Pasir Halang I* en *II.*	2	522	236	45 000	20	»	»	60 à 150	
Id.	Id. en Tjisondari.	Gombong.	...	.....	155	21 478	...	...	...	......	koffie en thee.
Id.	Tjisondari.	Telaga Patengah (N.V.).	3	290	285	500	9	»	»	†	
Id.	Id.	*Tjikahoeripan I* en Tjikahoeripan II.	2	526	223	nog geen prod.	†	†	†	50 à 60	
Id.	Id.	Rantjawelmi.	1	538	300	10 000	»	»	»	0 à 75	
Id.	Id.	1°. Indragiri, 2°. Tjiboeni I en 3°. Tjadaspandjang (N. V.).	...	.....	360	12 500	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Tjipopohon en Tjiparai (N. V.).	...	.....	†	30 000	...	...	...	......	id.
Id.	Tjilokotot.	*Soekawana I, II, III* en *IV* (N. V.).	4	650	390	92 500	44	»	30	30 à 75	
Tjitjalengka.	Tjikemboelan, Madjalaija en Tjitjalengka.	Sitiardja.	...	.....	58	†	...	...	...	......	id.
Id.	Tjitjalengka.	Sindangwangi, Tegalmawoek, Tjideres I en II en *Tjideres III.*	...	.....	170	4 200	...	...	...	......	id.
Id.	Madjalaija.	*Tjikembang* (N. V.).	2	475	300	nog geen prod.	30	»	»	60 à 150	
Id.	Id.	*Lodaja* (N. V.).	3	878	333	28 500	46	»	4	50 à 150	
Id.	Bloeboer Limbangan.	Daoelat.	...	.....	114	†	...	...	...	......	id.
Id.	Timbanganten.	*Daradjat I* en *II* (N.V.).	2	797	329	2 000	20à30	»	10	40 à 100	
Id.	Tjipeudjeuh.	*Argosari* (N. V.).	2	157	125	16 000	27	»	»	50	
Id.	Id.	*Taneuh Goa.*	*b)* 5	381	250	nog geen prod.	30	»	»	60 à 100	
Tjiandjoer.	Tjipoetri.	Tjipoetri (of Tjigentoer) I en II.	...	.....	†	†	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	Tjipantjoe I en II, Tjikoedjang en Tjidawoeng.	...	.....	185	8 500	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	*Maleber.*	1	179	3	†	10	»	25	35	thee.
Id.	Id.	Rarahan (C.).	...	.....	7½	† *c)*	...	...	...	......	koffie en groenten.
Id.	Id.	Tjikoleh, Sindanglaka en Tjiseureuh of Sitoehijang. (N.V.).	...	.....	158	46 000	...	...	...	......	koffie en diverse gewassen.
		Transporteeren	637	180 845	5 868½	574 795					

a) Als bij noot *e* op de vorige blz.

b) Het verbod van koffieplanten geldt slechts voor één der vijf perceelen.

c) De kinaplantsoenen worden niet meer onderhouden.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	637	180 845	5 868½	574 795					
Tjiandjoer.	Bajabang.	Mangoendjaja of Gintoeng, Tjoelamega en Bajabang of Tamanaja (ook wel Pasir Naja genaamd) (N. V.).	3	580	190	15 100	80	»	40	80	
Id.	Id.	Soekamanah.	1	85	33¼	nog geen prod.	†	»	»	14	
Id.	Tjikondang.	Penjairan en Tjirangkong (N. V.).	...	...	†	61 395	...	...	...	...	koffie.
Id.	Id.	Tjidadap.	3	787	270	39 000	36	»	»	40	
Id.	Id.	Tjimonté (N. V.).	2	493	330	20 000	12 à 18	»	20 à 30	80 à 250	
Id.	Id. en Djampang-Wetan.	Tjimonté en Tjibëet of Zuid-Tjempaka *a*).	1	954	60	nog geen prod.	»	»	»	241	
Id.	Djampang-Wetan.	Noord-Tjempaka.	1	218	89	1 200	20 à 100	»	1 à 6	»	
Id.	Id.	Goenoeng Besser.	1	122	109	nog geen prod.	25	»	»	25	
Id.	Id.	Tjidjangkar en Tjikawoeng-ilir.	...	...	8	id.	...	...	...	...	id.
Id.	Id.	Belapoelang of Soekanegara.	2	997	330	104 000	150	»	10	10	
Id.	Id.	Belapoelang of Soekanegara (Tjitiis) (N. V.).	2	592	300	25 000	120	»	20	140	
Id.	Id.	Tjimapag.	...	...	†	†	...	...	...	...	id.
Id.	Id.	Pondok Bitoeng (N. V.).	...	...	†	20 000	...	...	...	...	id.
Id.	Id.	Lemahdoehoer.	...	...	†	nog geen prod	...	...	...	...	id.
Id. en Soekaboemi.	Id. en Djampang-Tengah.	Tjiwangi I en II, Tjiwangi III of Tjikawoeng, Tjiwangi IV of Ngemploeng en Tjilawa.	...	...	†	47 000	...	...	...	...	id.
Tjiandjoer.	Pesser.	*Ovenberg* of *Goenoeng Hawoe.*	1	212	*b*) 5	nog geen prod.	2	»	»	»	tabak.
Id.	Id.	Goenoeng Melati I, II en III (N. V.).	...	...	†	91 000	...	...	...	...	koffie.
Soekaboemi.	Tjitjoeroeg.	Calorama I en II.	2	887	35	700	233	38	114	»	thee en cacao.
Id.	Id.	Pandan Aroem I en II.	...	...	†	55 000	...	...	...	...	koffie.
Id.	Id.	Pandan Aroem of Djajanegara.	...	...	†	nog geen prod.	...	...	...	...	id.
Id.	Djampang-Tengah.	1°. *Tjitjalobak; 2°. t/m. 5°. Sindangsari; 6°. Tjiringin; en 7°. Baleikambing (N. V.).	7	713	34½	5 275	160	5	25	30	thee.
Id.	Id.	Goenoeng Malang.	...	...	150	12 718	...	...	...	...	koffie.
Id.	Id.	Pasir Telaga Warna en Pasir RantjaOrai (N.V.).	6	726	212	†	19	»	»	50 à 200	thee.
		Transporteeren.	669	188 211	8 024¼	1 072 183					

a) Het oorspronkelijk perceel Tjimonté en Tjibëet of Noord- en Zuid-Tjempaka is in drie deelen gesplitst: Noord- en Zuid-Tjempaka en Goenoeng Besser.

b) Hieronder begrepen de met tabak beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	669	188 211	8 024¹/₄	1 072 183					
Soekaboemi.	Goenoeng Parang.	Soekasari of Slabintanah	...	....	76	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie.
Soemedang.	Tandjongsari.	**Djatinangor.*	1	1 367	5	id.	»	3	20	0 à 90	thee.
Id.	Id.	Tjidjeroek.	...	....	†	†	...	...	...	......	koffie en thee.
Id.	Soemedang.	1°. *Tegal Tjinangran en Tjiseda; 2°. Pasir Geden, en 3°. Babalean	3	346	a) 230	10 000	45	15	»	60 à 150	thee.
Id.	Id.	**Tjioehoet-Margapala* en *Radja Mandala.*	b) 2	277	a) 176	24 202	33	»	10	50 à 100	id.
Id.	Id.	Sarang Halimoen.	...	....	†	†	...	...	...	......	koffie.
Id.	Dermaradja.	Tjibeegel	...	....	48	nog geen prod.	...	...	...	......	thee en koffie.
Tassikmalaija.	Singaparna.	Wangoenardja (C.).	...	....	20	id.	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Soekadjadi I en II.	...	....	43	500	...	...	...	......	koffie, thee, cacao en klappers.
Id.	Melambong.	*Tjakraboewana* (N. V.).	1	243	200	nog geen prod	20	»	»	30	
Id.	Panembong.	Waspada *I, *II en III, *Waspada IV en V.*	...	....	†	†	...	...	...	......	koffie en thee.
Id.	Id.	Tjigedoeg of Tjisoerian	1	406	†	†	†	†	†	†	thee.
Soekapoera Kollot.	Batoewangi.	Tjikorai (N. V.). c)	1	131	120	8 000	»	»	»	25 à 125	
Id.	Id.	Djajasana (N. V.).	...	....	100	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Tjigentoer I en II (N. V.) c)	2	282	150	9 000	»	»	»	25 à 130	
Id.	Id.	*Tjisaroeni.*	1	306	†	†	†	†	†	†	
Id.	Id.	Awas Segara.	...	....	28	nog geen prod.	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	*Goenoeng Kassang* en *Oentoeng* (N. V.).	2	761	258	6 000	7	1	2	50	
Id.	Id.	Giriawas (N. V.).	1	304	280	6 250	»	»	»	50 à 200	
Id.	Id.	*Tjikembar I* en *II* (N. V.).	2	333	120	nog geen prod.	†	†	†	†	
Id.	Id.	*Tjikembar I* of *Petapaän*, *Tjikembar III* of *Pamegattan* en *Negla.*	3	313	10	id.	†	†	†	†	
Id.	Kandangwesi.	Tjampaka Warna (N. V.)	...	....	200	id.	...	...	...	......	koffie.
CHERIBON.											
Madjalengka.	Radjagaloeh.	Pajoeng.	...	....	35	†	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	Tedja.	...	....	252	nog geen prod.	...	...	...	......	id.
PEKALONGAN.											
Pekalongan.	Sawangan.	*Djampangan en Sidosoekmo of Sidogoeno (C.).	...	....	†	id.	...	...	...	......	id.
Id.	Bandar-Goewang.	*Loetoeng Linggo en Brengkolang of Pringombo.	...	....	104	2 313	...	...	...	......	id.
		Transporteeren.	689	193 280	10 479¹/₄	1 138 448					

a) Hieronder begrepen het met thee beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

b) Slechts van één perceel is de huur in erfpacht geconverteerd; het andere is eerst in 1888 uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht.

c) Als bij noot c op blz. 15.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	689	193 280	10 479¼	1 138 448					
Pekalongan.	Bandar-Goemiwang.	Panoembangan.	...	....	100	†	...	...	...	......	koffie.
Batang.	Bandar Sidaijoe.	Wonodadi.	...	....	†	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie, cacao en peper.
Id.	Id.	Tombo.	...	....	†	id.	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Kajoe Abang.	...	....	80	1 003	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	Pagilaran.	...	....	300	90 000	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	Karangmego.	...	....	50	3 338	...	...	...	......	id.
SAMARANG.											
Ambarawa.	Oenarang.	*Lerep.	...	....	10	nog geen prod.	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	*Geboegan	...	....	50	id.	...	...	...	......	koffie, peper, cubebe en cacao.
Id.	Ambarawa.	Langenardjo of Ampelgading.	...	....	†	6 250	...	...	...	......	koffie.
Kendal.	Bodja.	*Djatikalangan.	...	....	†	†	...	...	...	......	koffie, randoe, peper en cacao.
Id.	Selokaton.	*Poetjong Selokaton (3 perceelen) en Plalar Goenoeng Djambean-Pesaren.	...	....	17	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Dawoean en *Genting Goenoeng.	...	....	15	id.	...	...	...	......	id.
SOERABAIJA.											
Modjokerto.	Djaboeng.	*Soekasari* (N. V.).	1	533	350	5 500	†	†	†	10 à 200	
Id.	Id.	Segoenoeng	...	....	†	nog geen prod.	...	...	...	......	id.
PASOEROEAN.											
Pasoeroean.	Tengger.	Mangonandjero en *Pawon Sewoe* (N. V.).	2	557	†	id.	†	†	†	†	
Id.	Id.	*Watoe Godek.*	1	165	†	id.	†	†	†	†	
Id.	Id.	*Bendo.*	1	246	†	id.	†	†	†	†	
Malang.	Toeren.	Soember Peting of Soember Agoeng, Soember Peting of Alas Bloeboek, Soember Kemadoeh en Soembersari.	...	....	45	†	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	Kali Lebak (N. V.).	...	....	†	nog geen prod	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	Soekoredjo (of Ngredjo) I en II en Soembersobra (N. V.).	...	....	40	id.	...	...	...	......	id.
Id.	Penanggoengan.	*Djoenggo (N. V.).	...	....	318	35 000	...	...	...	......	id.
Id.	Karanglo.	*Kembar Inggil.*	1	278	250	23 687½	»	»	»	40 à 300	
Id.	Id.	Wonoagoeng.	...	....	30	†	...	...	...	......	id.
BEZOEKI.											
Djember.	Tanggoel.	Bandjarbaroe of Kedaton (N. V.).	...	....	2	nog geen prod.	...	...	...	......	id.
Panaroekan.	Soemberwaroe.	Kajoemas (N. V.).	...	....	†	id.	...	...	...	......	koffie en karet.
		Transporteeren.	695	195 059	12 136¼	1 303 226½					

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	695	195 059	12 136¼	1 303 226½					
BANJOEMAS.											
Poerworedjo.	Adjibarang.	*Kali Goewa*	1	503	†	nog geen prod.	†	†	†	†	
BAGELEN.											
Ledok.	Sapoeran, Kalialang en Wonosobo.	*Theeonderneming Bagelen (N. V.).	*a)* 6	1 074	217	45 000	†	»	20à40	100 à 500	thee en wildhout.
KADOE.											
Magelang.	Ngasinan.	*Ngrantjak.	...	.....	†	†	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Dadapan of Pandean.	...	.....	†	†	...	...	...	......	id.
Id.	Probolinggo.	Wonolelo.	1	423	†	†	†	†	†	†	
Temanggoeng	Lempoeijang.	Ngrimpak.	...	.....	†	†	...	...	...	......	id.
Id.	Soemoewono.	Ngrowo-Mergolilo-Tlogo-Pasang (of Ngrowo Seneng) I en II.	...	.....	†	†	...	...	...	......	koffie, cacao en staartpeper.
Id.	Id.	Gombong Waloh.	...	.....	†	†	...	...	...	......	koffie.
KEDIRI.											
Trenggalek.	Kampak.	Boeloroto (N. V.).	...	.....	†	nog geen prod.	...	...	...	......	id.
Kediri.	Modjoroto.	Petoengsewoe (N. V.).	...	.....	40	id.	...	...	...	......	id.
Ngrowo.	Pakoentjen.	*Penampian (N. V.).	...	.....	40	id.	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	Besmo I en *Besmo II* of *Tritik*.	...	.....	130	†	...	...	...	......	id.
Blitar.	Blitar.	Tawangredjo *I, II, III, IV en V (N. V.).	...	.....	25	nog geen prod.	...	...	...	......	id.
Id.	Wlingi.	Soemberresik of Soembersek (N. V.).	1	263	80	†	»	»	»	40	
Id.	Id.	Kalilekso I en II (N.V.).	...	.....	†	†	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	Soemberredjo II of Ardiredjo (N. V.).	1	386	130	14 500	»	»	10	10	
		Totalen **B** ...			12 798¼ (voor 87 van de 126 ondernemingen). *b)*	1 362 726½ (voor 54 ondernemingen). *c)*					
		C. Thee. *d)*									
BATAVIA.											
Buitenzorg.	Buitenzorg.	*Tjogrek. (N. V.).	1	406	†	†	†	†	†	†	
PREANG. REG.											
Bandong.	Oedjoeng-Broeng Koelon.	**Tjioemboeloeit.*	1	466	325	133 500	40	2	12	†	
		Transporteeren	707	198 585	325	133 500					

a) Slechts van één der zes perceelen is de huur in erfpacht geconverteerd. De vijf anderen zijn eerst later uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht.

b) Voor 3 van de 87 ondernemingen, met te zamen 411 bouws beplantingen, is ook de met thee of met tabak beplante oppervlakte medegerekend, als zijnde niet afzonderlijk opgegeven.

c) Van de overige 72 ondernemingen, waar kina wordt geteeld, werd bij 43 nog geen product verkregen, terwijl van de 29 anderen aangaande de productie geen opgaaf is ontvangen.

d) De productie is opgegeven in K.G.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	707	198 585	325	133 500					
Bandong en Tjitjalengka.	Bandjaran en Tjipeudjeuh.	*Ardjosari *I*, Ardjosari II, *Ardjosari III* en *IV*.	...	....	398	162 500	...	...	...	......	kina, ceara en brandhout.
Bandong.	Bandjaran en Tjisondari.	Gombong	...	....	88	39 549	...	...	...	......	koffie en kina.
Tjiandjoer.	Tjipoetri	*Maleber.*	...	....	104	30 000	...	...	...	......	kina.
Id.	Djampang-Wetan.	Boengameloer en Pasir Nongko.	...	....	†	86 500	...	...	...	......	koffie.
Soekaboemi.	Tjimahi.	*Tegal Tjikembang.	1	467	†	†	†	†	†	†	
Id.	Id.	Tjisampora. (C).	...	....	†	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie en inlandsche gewassen.
Id.	Tjiheulang.	*Sinagar en Tjirohani (N.V.)	...	....	860	414 984	...	...	...	......	koffie en cacao.
Id.	Id.	*Tanisari* (C.).	1	491	†	†	†	†	†	†	cacao.
Id.	Tjitjoeroeg.	*Parakansalak en Tjibaregbeg.	*a*) 2	868	613	*b*) 253 816	336	38	114	†	
Id.	Id.	Calorama I en II.	...	....	390	64 183	...	...	...	......	kina en cacao.
Id.	Id.	Tendjo Ajoe.	2	312	300	107 000	190	15	95	10	
Id.	Id.	Singkoer of Perbakti en Singkoer of Perbakti I.	2	174	50	nog geen prod.	28	»	»	40	
Id.	Id. en Plaboean.	*Tjisalak en Tjibaregbeg	...	....	588	177 050	...	...	...	......	koffie en cacao.
Id.	Plaboean.	Tjiboengoer *I, II t/m V en Tjilandak.	6	1 017	200	25 000	»	»	»	20 à 200	
Id.	Id.	Soekamadjoe I, II en III en Lebakdjero of Soekamadjoe IV.	...	....	†	29 878	...	...	...	......	koffie.
Id.	Djampang Tengah.	1. *Tjitjalobak; 2°. t/m 5°. Sindangsari; 6°. Tjiringin; en 7°. Baleikambing. (N. V.).	...	....	195	*c*) 58 569	...	...	...	......	kina.
Id.	Id. *d*)	**Panoembangan.	...	....	62	3 250	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Pasir Telaga Warna en Pasir Rantja Orai (N. V.).	...	....	10	†	...	...	...	......	kina.
Id.	Goenoeng Parang.	Soekasari I en *Soekasari II.* (C.).	2	49	12	*e*)	6	»	»	2 à 6	
Id.	Id.	Wanasari. (C.).	1	92	50	3 500	23	7	»	2 à 30	
Id.	Id.	*Perbawati.* (N. V.). *f*)	2	397	180	1 795	44	»	6	50 à 150	
Soemedang.	Tandjongsari.	**Djatinangor.*	...	....	349	} 58 720	...	...	...	......	id.
Id.	Id.	**Tjimoeloe of Tjilemboe.	1	199	38		†	†	†	†	
Id.	Id.	Tjidjeroek.	...	....	†	†	...	...	...	......	koffie en kina.
Id.	Soemedang.	*Tegal Tjinangran en Tjiseda.	...	....	†	*g*) 11 000	...	...	...	......	kina.
		Transporteeren	727	202 651	4 812	1 660 794					

a) Slechts van één der perceelen is de huur in erfpacht geconverteerd; het andere perceel is eerst later uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht.

b) Hieronder 5 300 K.G. verkregen door opkoop van de bevolking.

c) Hieronder 4 711 K.G. afkomstig van aanplantingen van de bevolking.

d) Op blz. 3 dezer bijlage staat bij vergissing vermeld dat de onderneming Panoembangan gelegen is in het district Plaboean.

e) Het product wordt in natten staat opgekocht door de onderneming Perbawati.

f) Vergunning om ten behoeve van de theebereiding over rivierwater te beschikken (Indisch besluit dd. 10 Mei 1888 n°. 16).

g) Hieronder eene niet opgegeven hoeveelheid, afkomstig van aanplantingen van de bevolking.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	727	202 651	4 812	1 660 794					
Soemedang.	Soemedang.	**Tjioehoet-Margapala en Radja Mandala.*	....	.....	†	24 202	...	...	...	....	kina.
Id.	Dermaradja.	Tjiboegel.	....	.....	66	2 000	...	...	...	....	koffie en kina.
Tassikmalaija.	Singaparna.	Soekadjadi I en II.	....	.....	12	nog geen prod.	...	...	...	....	koffie, kina, cacao en klappers.
Id.	Melambong.	**Tjimoengkalbelah.*	1	280	193	45 000	60	»	»	40 à 300	
Limbangan.	Panembong.	Waspada * I, *II en III en *Waspada IV* en *V.*	....	.....	†	†	...	...	...	....	koffie en kina.
Id.	Id.	Tjigedoeg of Tjisoerian.	....	.....	†	†	...	...	...	....	kina.
Soekapoera-Kollot.	Batoewangi en Negara.	**Tjiboeloe* en **Tjikadjang.*	2	550	529	198 000	280	18	90	45	
CHERIBON.											
Madjalengka.	Telaga.	**Tjarennang* en *Pasir Boentoe.*	*a)* 2	368	200	40 000	70	6	25	50 à 200	
BAGELEN.											
Ledok.	Sapoeran, Kalialang en Wonosobo.	*Theeonderneming Bagelen (N. V.).	....	.....	772	250 000	...	...	...	....	kina en wildhout.
		Totalen **C** ...			6 584 (voor 23 van de 36 ondernemingen).	2 219 996 (voor 25 ondernemingen). *b)*					
		D. Tabak. *c)*									
KRAWANG.											
—	Krawang.	**Wanasepi (C.).	1	774	2	312½	†	†	†	†	padi.
PREANG. REG.											
Tjiandjoer.	Pesser.	*Ovenberg* of *Goenoeng Hawoe.*	....	.....	†	625	...	...	...	....	kina.
PEKALONGAN.											
Batang.	Soebah.	Bangoen Ardjo of Tjentong.	1	158	2	nog geen prod.	»	»	»	20	suikerriet en padi.
SAMARANG.											
Ambarawa.	Ambarawa.	*Banaran.	....	.....	45	4 600	...	...	...	....	koffie en cacao.
Kendal.	Troeko.	Boeloesan.	2	123	10	2 500	20	»	20	»	padi, djagong, en tweede gewassen.
Id.	Id.	Sindangkoelon, Boelak en Gebang Anom.	1	968	*d)* 600	3 125	60	»	60	»	padi.
		Transporteeren	737	205 872	659	11 162½					

a) Slechts van één der perceelen is de huur in erfpacht geconverteerd; het andere perceel is eerst later uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht.

b) Van 8 ondernemingen zijn geen opgaven nopens de productie ontvangen; 3 ondernemingen leverden nog geen product op.

c) De tabaksproductie (waaronder ook de verkregen krossok is begrepen) is opgegeven in K.G.

d) Hieronder begrepen de met padi beplante uitgestrektheid, die niet afzonderlijk is opgegeven.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	737	205 872	659	11 162½					
PROBOLINGGO.											
Loemadjang.	Tempeh.	Danoeredjo (C).	....	.....	†	3 000	....	....	....	....	koffie.
Id.	Id.	Djarit en Pasirian of Soedimoro.	2	237	50	31 500	40	»	26	0 à 50	
Id.	Id.	Alas Bandji I en II.	2	603	30	10 000	†	»	»	4 à 100	
BEZOEKI.											
Djember.	Djember.	Soekoredjo.	1	500	50	*a*) 22 000	71	»	†	†	
Id.	Id.	*Adjoeng I* en Adjoeng I en II.	3	907	100	*b*) 22 000	46	»	†	†	
Id.	Id.	Moektisari I en II.	2	525	50	*c*) 12 000	51	»	†	†	
Id.	Id.	Moembool.	3	1 592	20	*d*) 10 000	39	»	†	†	
Id.	Id.	Sentool of Soetji.	....	.....	60	25 000	....	....	....	....	id.
Id.	Id.	Petoengroto (of Doerdja) I en II.	....	.....	60	25 000	....	....	....	....	id.
Id.	Id.	*Rawatamtoe* en *Kaliwiring I* en *II*.	3	1 594	30	*e*) 10 000	12	»	†	†	
Id.	Poeger en Tanggoel.	Toetoel (N. V.).	1	458	210	12 500	63	»	†	†	
Id.	Tanggoel.	Klatekan (N. V.).	1	500	40	*f*) 20 000	60	»	†	†	
Id.	Id.	Petoengredjo (N. V.).	1	285	40	*g*) 12 500	60	»	»	†	
Id.	Id.	Gerengredjo I en II.	2	708	200	*h*) 62 250	†	†	†	†	
Id.	Id.	Bandjarsari.	2	646	110	17 500	126	»	4 à 5	4 à 20	
Id.	Soekokerto.	Soembertengah I en II.	2	1 050	185	*i*) 17 500	60 à 200	»	»	100	
KEDIRI.											
Kediri.	Soekoredjo.	Pareeredjo I, II, III en IV en Kali Dermo (N. V.).	....	.....	90	21 875	....	....	....	....	id.
Id.	Id.	Kentjong *I, II, III en IV (C.).	....	.....	20	3 750	....	....	....	....	koffie en padi.
Blitar.	Wlingi.	Djoeleg *I en II en Gabroe *I en II (N.V.).	....	.....	†	*j*) 50 000	....	....	....	....	koffie
Id.	Id.	Soemberwader I en II (N. V.).	....	.....	†	†	....	....	....	....	id.
Id.	Id.	Loengoerredjo.	....	.....	10	1 084	....	....	....	....	koffie en peper.
		Totalen D. . .			2 014 (voor 23 van de 27 ondernemingen).	400 621½ (voor 25 ondernemingen). *k*)					
		Transporteeren	762	215 477							

a) Hiervan 16 000 K.G. bladtabak en 6 000 K.G. krossok.
b) „ 12 000 „ „ „ 10 000 „ „
c) „ 6 000 „ „ „ 6 000 „ „
d) „ 6 000 „ „ „ 4 000 „ „
e) „ 5 000 „ „ „ 5 000 „ „
f) „ 12 500 „ „ „ 7 500 „ „
g) „ 7 500 „ „ „ 5 000 „ „

h) Het product werd buiten de onderneming verwerkt.

i) Een gedeelte der opgegeven productie is afkomstig van aanplantingen van de bevolking.

j) Hiervan 28 125 K.G. bladtabak en 21 875 K.G. krossok.

k) Van 1 onderneming werd geen opgaaf ontvangen. Eene andere onderneming leverde nog geen product op.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	762	215 477							
E. Suikerriet. *a*)											
CHERIBON.											
Cheribon.	Sindanglaut.	*Djatipiring of Blender (C.).	1	300	52	†	40	»	»	»	
Indramaijoe.	Karang Ampel.	**Tanah Lajapan of Boediradja (N.V.).	1	798	16	†	†	†	†	†	padi.
Madjalengka.	Madjalengka	*Kadipaten.	1	400	60	*b*) 44 500	450	25	45	100 à 2000	
PEKALONGAN.											
Batang.	Soebah.	**Simbang en **Segajoeng.	. . .	. . . .	350	16 500	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie.
Id.	Id.	Bangoen-Ardjo of Tjentong.	. . .	. . . .	2	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	tabak en padi.
JAPARA.											
Japara.	Bandjaran.	Pandansili I en II en *Temon* (N.V.).	3	744	†	†	†	†	†	†	indigo.
SOERABAIJA.											
Modjokerto.	Modjosari-lor en Modjosari-kidoel.	Sarikerto (C.).	2	241	40	*c*) 1 620	†	†	†	†	djarak, djagong en ketella.
PASOEROEAN.											
Bangil.	Poerworedjo.	*Alkmaar (N.V.).	1	1 768	»	*d*) 45 000	507	10	50	0 à 300	
KEDIRI.											
Kediri.	Soekoredjo.	Brengolo *I, II en III (C.).	. . .	. . . .	138	20 200	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en padi.
Ngrowo.	Pakoentjen.	*Sidhoredjo of Sidhoardjo (C.).	1	168	5½	25	10	»	»	30	padi.
Berbek.	Waroedjajeng.	*Koedjonmanis en Gambirredjo (C.).	*e*) 5	831	276	*f*) 23 000	53	»	»	300 à 100	
		Totalen **E.** . .			939½ (voor 9 van de 11 ondernemingen). *g*)	150 845 (voor 7 ondernemingen). *h*)					
		Transporteeren.	777	220 727							

a) De suikerproductie is opgegeven in pikols.

b) Deze productie is niet enkel afkomstig van de erfpachtsgronden, maar ook van 435 bouws gronden van de bevolking gehuurd.

c) Deze productie werd op de onderneming Ketanen verwerkt.

d) De opgegeven productie is geheel verkregen van gronden (366 bouws) die van de bevolking waren gehuurd.

e) Slechts van één der perceelen is de huur in erfpacht geconverteerd. De vier andere zijn eerst later uitgegeven en wel aanstonds in erfpacht.

f) Hieronder 16 000 pikols stroopsuiker.

g) Bovendien werd bij één van de bedoelde 9 ondernemingen nog geoogst van 435 bouws van de bevolking gehuurde gronden. Zie overigens noot *d*.

h) Van 4 ondernemingen werd geen opgaaf nopens de productie ontvangen.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	777	220 727							
		F. Cacao. *a)*									
Bantam.											
Lebak.	Sadjira en Lebak.	Kosala *I, II en III en Lebakmodja (N. V.).	...	.....	†	†	...	...	...	......	koffie, kina en karet.
Preang. Reg.											
Tjiandjoer.	Tjikaloeng.	Bakoem.	...	.....	†	nog geen prod	...	...	...	......	koffie; overig. veefokkerij.
Id.	Pesser.	*Sidoardjo* (C.).	1	148	*b)* 50	id.	»	»	»	10 à 50	cubebe en peper.
Soekaboemi.	Tjimahi.	*Tjiboenartani* (C.).	1	31	*c)* 5	id.	2	»	»	»	peper.
Id.	Id.	Panglesiran.	...	.....	†	id.	...	...	...	......	koffie, peper, djamboemonjet en tjengkoedoe.
Id.	Id.	*Tjidjambé* en *Tjiangsana* (C.).	2	303	*c)* 121	312½	25	»	»	5	peper.
Id.	Tjiheulang.	*Sinagar-Tjirohani (N. V.).	...	.....	1	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie en thee.
Id.	Id.	*Tanisari* (C.).	...	.....	†	†	...	...	...	......	thee.
Id.	Tjitjoeroeg.	Calorama I en II.	...	.....	28	500	...	...	...	......	kina en thee.
Id.	Id.	*Pamatoetan.*	1	35	*d)* 35	nog geen prod.	10	»	»	»	kapok en tengkalek.
Id.	Id. en Plaboean.	Tjibaregbeg en *Tjisalak.	...	.....	47½	187½	...	...	...	......	koffie en thee.
Id.	Plaboean.	Ongkrak of Pamoeroejan.	...	.....	6	625	...	...	...	......	koffie en peper.
Id.	Id.	Aardenburg.	...	.....	†	6 250	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Lahardja (C.).	1	55	8	nog geen prod.	10	»	»	5	
Pekalongan.											
Batang.	Bandar Sidajoe.	Wonodadi.	...	.....	†	id.	...	...	...	......	koffie, kina en peper.
Samarang.											
Ambarawa.	Oenarang.	*Kedawoeng of Deli.	...	.....	12	id.	...	...	...	......	koffie, muskaatnoten en kapok.
Id.	Id.	*Geboegan.	...	.....	†	id.	...	...	...	......	koffie, kina, peper en cubebe.
Id.	Ambarawa.	*Banaran.	...	.....	20	id.	...	...	...	......	koffie en tabak.
Id.	Id.	*Pringapoes Nobo.	...	.....	†	1 937½	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	*Stomi.	...	.....	†	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie, muskaatnoten en peper.
Id.	Id.	*Klepoe.	...	.....	†	id.	...	...	...	......	koffie en muskaatnoten.
		Transporteeren	783	221 299	333½	9 812½					

a) De productie is opgegeven in K.G.

b) Hieronder begrepen de met cubebe en peper beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

c) Hieronder begrepen het met peper beplante deel, dat niet afzonderlijk is opgegeven.

d) Hieronder begrepen de met kapok en tengkalek beplante uitgestrektheid, die niet afzonderlijk is opgegeven.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	783	221 299	333½	9 812½					
Ambarawa.	Ambarawa.	*Djatirongo	...	....	†	500	...	...	...	....	koffie en muskaatnoten.
Id.	Id.	Kalidodol.	...	....	†	nog geen prod.	...	...	...	....	id. id.
Salatiga.	Salatiga.	*Tlogo.	...	....	†	17 925	...	...	...	....	id. id.
Kendal.	Bodja.	*Djatikalangan.	...	....	†	†	...	...	...	....	koffie, kina, randoe en peper.
Id.	Id.	Mangir.	...	....	†	nog geen prod.	...	...	...	....	koffie en peper.
Id.	Id.	Trisobo *I en II en Rembes I, II en III.	...	....	†	id.	...	...	...	....	koffie, muskaatnoten en peper.
Id.	Id.	*Getas, Blimbing en Tjoemplang.	...	....	†	id.	...	...	...	....	koffie, muskaatnoten, peper en randoe.
Id.	Id.	Blanten en Selerang en Djerokah Wareng-Ploewang.	...	....							
Id.	Selokaton.	*Sidomoekti of Soekomali Kalisari en Sidomoekti of Djampangan (N. V.).	...	....	†	id.	...	...	...	....	koffie en randoe.
Id.	Id.	*Dandang-Bodeh-Widoro en Soerokonto Loban (N. V.).	...	....	†	62½	...	...	...	....	koffie, randoe en ceara.
PASOEROEAN.											
Malang.	Toeren.	Soekoramé, Soembergesing, Soemberringin I en II. (N. V.).	...	....	†	nog geen prod.	...	...	...	....	koffie.
Id.	Id.	Soemberkerto en Soembergentong.	...	....	20	†	...	...	...	....	id.
Id.	Senggoro.	Bandoeardjo en Alas Plengon.	...	....	†	nog geen prod.	...	...	...	....	id.
BEZOEKI.											
Banjoewangi.	Banjoewangi.	Wangkal (N. V.).	...	....	†	id.	...	...	...	....	id.
KADOE.											
Temanggoeng	Lempoeijang.	Djerokah Pajoeng en *Bandjarsari.	...	....	†	†	...	...	...	....	koffie en muskaatnoten.
Id.	Soemowono.	Ngrowo-Mergolilo-Tlogo Pasang (of Ngrowo Seneng) I en II.	...	....	†	†	...	...	...	....	koffie, kina en staartpeper.
KEDIRI.											
Kediri.	Djambean.	Bolodewo (J.).	...	....	4	nog geen prod.	...	...	...	....	koffie en spaansche peper.
Blitar.	Wlingi.	Branggah (of Senggrong) I en II.	...	....	†	187½	...	...	...	....	koffie.
		Totalen F. . .			357½ (voor 13 van de 39 ondernemingen).	28 487½ (voor 10 ondernemingen). *a*)					
		Transporteeren	783	221 299							

a) Van 6 ondernemingen werden geen opgaven nopens de productie ontvangen; 23 ondernemingen leverden nog geen product op.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien, op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	783	221 299							
		G. Indigo. *a)*									
PEKALONGAN.											
Batang.	Soebah.	Segan. (C.).	...	....	†	9 650	...	...	...	......	koffie en djagong.
JAPARA.											
Japara.	Bandjaran.	Pandansili en *Temon* (N. V.).	...	....	†	†	...	...	...	......	suikerriet.
PASOEROEAN.											
Malang.	Gondanglegi.	Kali Gading en Kali Loeminoe.	...	....	150	750	...	...	...	......	koffie.
MADIOEN.											
Ngawi.	Sinee.	Dares.	1	355	*b)*	*b)*	†	†	†	†	
KEDIRI.											
Kediri.	Papar.	Bagendoel.	1	500	100	1 350	»	»	15	10 à 100	
		Totalen G. . .			250 (voor 2 van de 5 ondernemingen).	11 750 (voor 3 ondernemingen).					
		H. Padi. *c)*									
KRAWANG.											
—	Krawang.	*Kalangsari.	1	427	200	2 000	†	†	†	†	tweede gewassen.
—	Id.	**Wanasepi (C.).	...	....	390	7 800	...	...	...	......	tabak.
PREANG. REG											
Soekaboemi.	Tjiheulang.	Tjirende (J.).	1	314	93	240	†	†	†	†	
Id.	Plaboean.	Watoelanang.	1	464	†	†	†	†	†	†	klappers.
Id.	Goenoeng Parang.	*Pasir Tangkil* (C.).	1	52	10	600(?)	1	»	1	4	
CHERIBON.											
Indramaijoe.	Karang Ampel.	**Tanah Lajapan of Boediradja (N. V.).	...	....	350	†	...	...	...	......	suikerriet.
TAGAL.											
Tagal.	Maribaija.	Kertamanah (C.).	1	127	64	325	†	†	†	†	
PEKALONGAN.											
Pekalongan.	Sragi.	Tandjoeng of Bogomati.	1	489	*d)* 96	286	†	†	†	†	tweede gewassen.
		Transporteeren.	791	224 027	1 203	11 251					

a) De productie is opgegeven in K.G.

b) Door gebrek aan fondsen werd alleen het op dit perceel voorkomende djatibosch geëxploiteerd.

c) De productie is opgegeven in pikols.

d) Hieronder begrepen de met tweede gewassen beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	791	224 027	1 203	11 251					
Batang.	Batang.	Sikepjer of Si Amboe (C.).	1	150	a) 70	157	»	»	»	5	tweede gewassen
Id.	Id.	Si Gandoe (C.).	2	191	a) 120	325	2	»	»	10	id.
Id.	Soebah.	Bangoen Ardjo of Tjentong.	...	....	20	†	...	...	...	......	suikerriet en tabak.
Id.	Id.	Rowotjombrang en Bandar.	1	284	†	†	†	†	†	†	tweede gewassen.
Id.	Keboemen.	Gebang Anom *I, II en III (C.).	3	1 171	550	9 000	†	†	†	†	
SAMARANG.											
Kendal.	Kaliwoengoe.	Pasebettan.	2	570	†	180	23	»	23	»	
Id.	Id.	Padolengan (C.).	3	470	120	304	»	»	»	25 à 53	
Id.	Troeko.	Boeloesan.	...	....	65	800	...	...	...	......	tabak, djagong en tweede gewassen.
Id.	Id.	Sindangkoelon, Boelak en Gebang Anom.	...	....	†	4 500	...	...	...	......	tabak.
Id.	Id.	Sindang Kertoredjo (C.).	1	149	120	880	»	»	»	25 à 58	
JAPARA.											
Joana.	Mergotoehoe.	Mergoredjo.	1	192	b) †	†	†	†	†	†	tweede gewassen.
PASOEROEAN.											
Malang.	Gondanglegi.	*Tanahwangi (N. V.).	...	....	96	960	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	*Limburg (N. V.).	...	....	170	†	...	...	...	......	id.
BANJOEMAS.											
Banjoemas.	Soekaradja.	Tjiberem *I en II.	2	297	†	†	†	†	†	†	djagong, cassave en cubebe.
MADIOEN											
Ngawi.	Sinee.	*Sekar Alas.*	1	92	35	272	†	»	32	»	
Id.	Gendingan.	Ngadiredjo I en II, Panselowan, Djambé, Gemarang en Langenardjo.	6	2 085	616	10 000	41	»	41	120 à 450	
Id.	Id.	Poh Djagal.	1	118	30	nog geen prod.	7	»	7	0 à 30	
Id.	Id.	Kemoekoes.	1	310	80	1 000	3	»	»	»	
Id.	Gendingan en Sepreh.	Sambirobjong (of Berdjing) en Oro-Oro Poeloe (C.).	4	439	253	899	»	»	43	»	
Id.	Djogorogo.	Tjarat (C.).	1	70	60	260	6	†	†	6 à 12	
Id.	Sepreh.	Poerworedjo.	1	111	50	500	1	»	»	0 à 100	
		Per transport.	822	230 726	3 658	41 288					

a) Hieronder begrepen de met tweede gewassen beplante oppervlakte, die niet afzonderlijk is opgegeven.

b) De landbouw op dit perceel wordt door de daarop gevestigde inlandsche christenen gedreven.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	822	230 726	3 658	41 288					
KEDIRI.											
Kediri.	Soekoredjo.	Brengolo *I, II en III (C.).	....	.....	50	†	....	....	....	......	koffie en suikerriet.
Id.	Id.	Kentjong *I, II, III en IV (C).	....	.....	360	7 920	....	....	....	......	koffie en tabak.
Ngrowo.	Pakoentjen.	*Sidhoredjo of Sidhoardjo (C.).	....	.....	40	900	....	....	....	......	suikerriet.
Berbek.	Waroedjajeng en Kertosono.	Wonosobo I, II en III.	3	804	750	450	150	»	»	†	
Id.	Lengkong.	Balonggebang, Kalongan en Nglingo.	3	1 162	900	nog geen prod.	50	»	»	†	
		Totalen **H.**			5 758 (voor 28 van de 34 ondernemingen).	50 558 (voor 24 ondernemingen). *a*)					
		J. Klappers.									
KRAWANG.											
—	Sindangkassi.	Tjibening.	....	.....	†	20 000	....	....	....	......	koffie en vanille.
PREANG. REG.											
Soekaboemi.	Plaboean.	Watoelanang.	....	.....	†	†	....	....	....	......	padi.
Tassikmalaija.	Singaparna.	Soekadjadi I en II.	....	.....	5	nog geen prod.	....	....	....	......	koffie, kina, thee en cacao.
JAPARA.											
Japara.	Japara.	*Poeloe Pandjang.	1	34	†	†	†	†	†	†	mengkoedoe.
		Totalen **J.**			5 (voor 1 van de 4 ondernemingen).	20 000 (voor 1 onderneming).					
		K. Djagong.									
PEKALONGAN.											
Batang.	Soebah.	Segan (C).	....	.....	†	60	....	....	....	......	koffie en indigo.
Id.	Id.	Ketanggan.	1	237	†	†	†	†	†	†	
SAMARANG.											
Kendal.	Troeko.	Boeloesan.	....	.....	*b*) 25	120	....	....	....	......	padi, tabak en tweede gewassen.
		Transporteeren	830	232 963	25	180					

a) Twee ondernemingen verkregen nog geen product. Van 8 ondernemingen werden geen opgaven nopens de productie ontvangen.

b) Hieronder begrepen de met tweede gewassen beplante uitgestrektheid, die niet afzonderlijk is opgegeven.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	voor bereiding van het product. Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	830	232 963	25	180					
SOERABAIJA.											
Modjokerto.	Modjosari-lor en Modjosari-kidoel.	Sarikerto (C.).	. . .	. . . . .	a) 50	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	suikerriet, djarak en ketella.
BANJOEMAS.											
Banjoemas.	Soekaradja.	Tjiberem *I en II.	. . .	. . . . .	†	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	padi, cassave en cubebe.
		Totalen K. . .			75 (voor 2 van de 5 ondernemingen).	180 (voor 2 ondernemingen).					
		L. Andere gewassen.									
BANTAM.											
Lebak.	Sadjira en Rangkas-Betoeng.	Tjikadoe I en II en Tjikapas.	. . .	. . . . .	† met karet. † met kapok.	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie.
Id.	Sadjira en Lebak.	1°. *Tjisella I en II en Tjilaki; 2°. Tjisella of Pasir Haoer en 3°. Pasir Pepetek (N. V.).	. . .	. . . . .	22 met diverse gewassen.	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en kina.
Id.	Id.	Kosala *I, II en III en Lebakmodja (N. V.).	. . .	. . . . .	† met karet.	nog geen prod.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie, kina en cacao.
KRAWANG.											
—	Sindangkassi.	Tjibening.	. . .	. . . . .	† met vanille.	60 katti's.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en klappers.
—	Krawang.	*Kalangsari.	. . .	. . . . .	† met tweede gewassen.	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	padi.
PREANG. REG.											
Bandong en Tjitjalengka.	Bandjaran en Tjipeudjeuh.	*Ardjosari *I*, Ardjosari II en *Ardjosari III* en *IV*.	. . .	. . . . .	2 met ceara, 20 met brandhout.	nog geen prod. †	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	kina en thee.
Tjiandjoer.	Tjipoetri.	Rarahan (C.).	. . .	. . . . .	3 met groenten, 7 met selderij.	1280 mandjes groenten en 3081 bossen selderij.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en kina.
Id.	Id.	Tjikoleh, Sindanglaka en Tjiseureuh (N. V.).	. . .	. . . . .	56 met diverse gewassen.	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	id. id.
Id.	Djampang-Wetan.	*Rawa Sedek* of *Pasir Hoeni*.	1	44	3 met veldproducten.	†	4	»	»	2	
Id.	Pesser.	*Sidoardjo* (C.).	. . .	. . . . .	† met cubebe en peper.	nog geen prod.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	cacao.
		Transporteeren	831	233 007							

a) Hieronder begrepen de met djarak en ketella beplante uitgestrektheid, die niet afzonderlijk is opgegeven.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport.	831	233 007							
Soekaboemi.	Tjimahi.	*Boemiwangi* (C.).	1	60	30 met katjang tanah.	10 pikol katjang tanah.	†	†	†	†	
Id.	Id.	*Tjiboenartani* (C.).	....	.....	† met peper.	nog geen prod.	....	....	....	....	cacao.
Id.	Id.	Panglesiran.	....	.....	† met peper, djamboe-monjet en tjengkoedoe.	id.	....	....	....	....	koffie en cacao.
Id.	Id.	Tjisampora (C.).	....	.....	144 met inlandsche gewassen.	id.	....	....	....	....	koffie en thee.
Id.	Id.	*Tjidjambe* en *Tjiangsana* (C.).	....	.....	† met peper.	id.	....	....	....	....	cacao.
Id.	Id.	Tjimanggoe (C.).	1	216	20 met peper.	id.	12	»	»	5	
Id.	Tjitjoeroeg.	*Pamatoetan.*	....	.....	† met kapok en tengkalek.	id.	....	....	....	....	id.
Id.	Plaboean.	Tjiawitali (C.).	1	114	33 met tweede gewassen.	id.	†	†	†	†	
Id.	Id.	Ongkrak of Pamoeroejan.	....	.....	† met peper.	3 pikol peper.	....	....	....	....	koffie en cacao.
Id.	Goenoeng Parang.	Baros of Soekabrenti.	4	97	10 met peper.	nog geen prod.	6	»	»	10 à 15	
Tassikmalaija.	Singaparna.	Soekadjadi I en II.	....	.....	½ met coca.	id.	....	....	....	....	koffie, kina, thee en klappers.
TAGAL.											
Brebes.	Brebes.	Randoesanga of Siranjang.	2	212	† met brandhout.	†	†	†	†	†	
PEKALONGAN.											
Pekalongan.	Sragi.	Tandjoeng of Bogomati.	....	.....	† met tweede gewassen.	†	....	....	....	....	padi.
Batang.	Batang.	Sikepjer of Si Amboe (C.).	....	.....	† id.	†	....	....	....	....	id.
Id.	Id.	Si Gandoe (C.).	....	.....	† id.	†	....	....	....	....	id.
Id.	Bandar Sidaijoe.	Wonodadi.	....	.....	† met peper.	nog geen prod.	....	....	....	....	koffie, kina en cacao.
Id.	Id.	Tratak.	....	.....	† id.	6 pikol peper.	....	....	....	....	koffie.
Id.	Soebah.	Rowotjombrang en Bandar.	....	.....	† met tweede gewassen.	†	....	....	....	....	padi.
SAMARANG.											
Ambarawa.	Oenarang.	*Kedawoeng of Deli.	....	.....	† met kapok, 40 met muskaatnoten	7 pikol kapok nog geen prod.	....	....	....	....	koffie en cacao.
Id.	Id.	*Geboegan.	....	.....	† met peper en cubebe.	nog geen prod.	....	....	....	....	koffie, kina en cacao.
Id.	Ambarawa.	*Stomi.	....	.....	† met peper en muskaatnoten.	id.	....	....	....	....	koffie en cacao.
Id.	Id.	*Klepoe.	....	.....	† met muskaatnoten.	id.	....	....	....	....	id. id.
		Transporteeren.	840	233 706							

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product. Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	840	233 706							
Ambarawa.	Ambarawa.	*Djatirongo.	...	....	† met muskaatnoten.	7 pikol muskaatnoten.	...	...	...	......	koffie en cacao.
Id.	Id.	Kalidodol.	...	....	† id.	nog geen prod.	...	...	...	......	id. id.
Id.	Id.	Tegal Gondo of Tegal Sirondo.	1	187	60 met inlandsche gewassen	†	†	†	†	†	
Salatiga.	Salatiga.	*Tlogo.	...	....	† met muskaatnoten.	nog geen prod.	...	...	...	......	id. id.
Kendal.	Bodja.	*Djatikalangan.	...	....	† met randoe en peper.	id.	...	...	...	......	koffie, kina en cacao.
Id.	Id.	Mangir.	...	....	† met peper.	id.	...	...	...	......	koffie en cacao.
Id.	Id.	*Seringin.	...	....	† met ananas.	†	...	...	...	......	koffie.
Id.	Id.	Trisobo *I en II en Rembes I, II en III.	...	....	† met peper en muskaatnoten.	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie en cacao.
Id.	Id.	*Getas, Blimbing en Tjoemplang.	...	....	† met randoe, peper en muskaatnoten.	id.	...	...	...	......	id. id.
Id.	Id.	Blanten Selerang en *Djerokah Wareng Ploewang.	...	....			...	...	...	......	
Id.	Troeko.	Boeloesan.	...	....	† met tweede gewassen.	†	...	...	...	......	padi en tabak.
Id.	Selokaton.	*Sidomoekti of Soekomali Kalisari en Sidomoekti of Djampangan (N. V.)	...	....	† met randoe.	nog geen prod.	...	...	...	......	koffie en cacao.
Id.	Id.	*Dandang-Bodeh-Widoro en Soerokonto Loban (N. V.).	...	....	† met randoe en ceara.	id.	...	...	...	......	id. id.
JAPARA.											
Japara.	Japara.	*Poeloe Pandjang.	...	....	† met mengkoedoe.	†	...	...	...	......	klappers.
Joana.	Mergotoeboe.	Mergoredjo.	...	....	† met tweede gewassen.	†	...	...	...	......	padi.
Id.	Id.	*Terbono.*	1	299	† met kapok.	onbeduidend.	†	†	†	†	
SOERABAIJA.											
Modjokerto.	Modjosari lor en Modjosari kidoel.	Sarikerto. (C.).	...	....	† met djarak en ketella.	†	...	...	...	......	suikerriet en djagong.
PASOEROEKAN.											
Malang.	Senggoro.	Madoe Ardjo.	...	....	·35 met bamboe.	†	...	...	...	......	koffie.
		Transporteeren	842	234 192							

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1888 beplant.	Productie in 1888.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, en gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: Ambachtslieden.	Gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	842	234 192							
Bezoeki.											
Panaroekan.	Soemberwaroe.	Kajoemas. (N. V.).	. . .	. . . .	† met karet.	nog geen prod	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en kina.
Banjoemas.											
Banjoemas.	Soekaradja.	Tjiberem *I en II.	. . .	. . . .	† met cassave en cubebe.	onbeteekenend.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	padi en djagong.
Bagelen.											
Ledok.	Sapoeran, Kalialang en Wonosobo.	*Theeonderneming Bagelen. (N. V.).	. . .	. . . .	5 met wildhout.	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	thee en kina.
Temanggoeng.	Lempoeijang.	Djerokah Pajoeng en *Bandjarsari.	. . .	. . . .	† met muskaatnoten.	nog geen prod.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en cacao.
Id.	Id.	Goenoeng Pajoeng of Bandjarredjo.	. . .	. . . .	† met peper.	Id.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie.
Id.	Soemowono.	Ngrowo-Mergolilo Tlogo Pasang (of Ngrowo Seneng) I en II.	. . .	. . . .	† met staartpeper.	†	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie, kina en cacao.
Kediri.											
Kediri.	Djambean.	Kalilawang (E. en C.).	. . .	. . . .	27 met kapok en randoe.	51 pikol kapok.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie.
Id.	Id.	Bolodewo (J.).	. . .	. . . .	4 met spaansche peper.	nog geen prod.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en cacao.
Blitar.	Wlingi.	Loengoerredjo.	. . .	. . . .	† met peper.	0,005 pikol peper.	. . .	. . .	. . .	. . . . . .	koffie en tabak.
		Totalen A. t/m L.	842	234 192							

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Jaar waarin de erfpacht of huur is ingegaan.	Verdere opgaven.
M. Overige (in vorenstaande opgaven niet reeds begrepen) ondernemingen.						
Bantam.						
Lebak.	Lebak.	Pasir Moendjoel (C).	1	390	1880	verlaten.
Krawang.						
—	Gandasoli.	Goenoeng Tjilalawi.	1	142	1884	nog niet ontgonnen.
Preanger Reg.						
Bandong.	Oedjong Broeng Wetan.	Pangparang (Panglipoer Galih). *a*)	1	77	1884	nog niet beplant.
Id.	Bandjaran.	*Tjikoeningan.*	1	254	1884	id.? *b*)
Id.	Id.	Tjibalioeng I. *c*)	1	497	1886	id.?
Id.	Id.	Tjibalioeng II. *c*)	1	365	1886	id.?
Id.	Id.	*Goenoeng Waijang I en II.*	2	579	1884	id.?
Id.	Tjisondari.	*Rantjasoeni.*	1	408	1885	ontginning gestaakt.
Id.	Id.	Tjiboeni.	1	122	1885	nog niet beplant.
Tjitjalengka.	Madjalaija.	*Tegal Monteng.*	1	262	1880	id.?
Id.	Id.	*Tjikawoeng.*	1	134	1885	in ontginning.
Id.	Id.	*Tjiboeloe* (J.).	1	96	1885	nog niet beplant?
Id.	Id.	*Tegal Padoeng* (J.).	1	235	1885	in ontginning? *d*)
Id.	Id.	*Tjilongkrang.*	1	460	1886	nog niet beplant?
Id.	Id.	*Pasir Tengah.*	1	87	1886	id.?
Id.	Id.	*Oentoeng.*	1	255	1886	id.?
Id.	Id.	*Goenoeng Kentjana*	1	242	1886	id.?
Id.	Timbanganten.	*Sariredja.*	1	57	1886	id.?
Id.	Id.	*Toeranggan. e*)	1	337	1880	onbeheerd.
Tjiandjoer.	Tjipoetri.	Sindanglaja. *f*)	1	29	1887	
Id.	Djampang Wetan.	Carolina.	1	463	1885	nog niet beplant?
Id.	Id.	Tjibitoeng I en II.	2	596	1885	id.?
Id.	Id.	Megamendoeng.	1	331	1885	id.?
Id.	Id.	Tjikawoeng Oedik.	1	343	1883	id.?
Id.	Id.	Moeara Tjagak.	1	549	1884	id.?
Id.	Id.	Tjigaronggong.	1	494	1882	id.?
		Transporteeren.	28	7 804		

a) Dit perceel wordt thans niet meer in cursieve letters vermeld, omdat n Januari 1889 het verbod om er koffie te planten, is opgeheven.

b) Geen opgaaf ontvangen. Ook in 1887 was het perceel nog onbeplant. Hetzelfde geldt ook voor de overige perceelen bij welke men een vraagteeken geplaatst vindt.

c) Als bij noot *e* op blz. 15 dezer bijlage.

d) De opgaaf van 1887 is hier herhaald, zijnde over 1888 nopens het perceel niets gemeld.

e) Dit perceel, voorheen gediend hebbende tot paardenstoeterij, was ook in 1888 onbeheerd.

f) Dit perceel wordt door een gezondheidsetablissement ingenomen.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Jaar waarin de erfpacht of huur is ingegaan.	Verdere opgaven.
		Per transport	28	7 804		
Tjiandjoer.	Djampang Wetan.	Tjidjajanti.	1	210	1884	nog niet beplant?
Id.	Tjidamar.	Tjisoemantalaja.	1	223	1886	id.?
Soekaboemi.	Tjimahi.	*Tjisalokka.*	1	81	1887	id.?
Id.	Id.	*Pengharepan* of *Tjikembar.*	1	157	1887	id.?
Id.	Tjitjoeroeg.	Lewi Orok.	1	39	1881	id.
Id.	Id.	Tjipetei of Pasir Parigi.	1	104	1884	id.?
Id.	Plaboean.	Tendjoldjaja.	1	89	1886	id.
Id.	Id.	Langendria (C.).	1	45	1888	id.
Id.	Djampang Tengah.	Manggala.	1	338	1883	id ?
Id.	Id.	Miramontanah.	1	467	1883	id.?
Id.	Id.	Tjimerang (J.).	1	544	1882	id.?
Id.	Id.	Gadoedampit.	1	284	1882	id.?
Id.	Id.	Astralina (N. V.).	1	459	1879	weide.
Id.	Id.	Panaroewan en Panaroewan I en II (N.V.).	3	882	1883 en 1885	id.
Id.	Id. en Goenoeng Parang.	Wangoenredja I en II.	2	314	1887	nog niet beplant?
Id.	Goenoeng Parang.	Toemaminah.	1	18	1885	id ?
Soemedang.	Soemedang.	Margawindoe of Tjisokka.	1	461	1881	id.?
Id.	Dermaradja.	Pasir Bendé.	1	191	1882	id.?
Id.	Id. en Soemedang.	Pasir Wangoen.	1	87	1882	id.?
Tasikmalaija.	Melambong.	Tendjo Negara.	1	265	1884	id.?
Soekapoera Kollot.	Batoewangi.	Kinalaja I en II. *a*)	2	326	1884 en 1885	id.
Id.	Id.	Tjisaät.	1	256	1883	id.
Id.	Kandangwesi.	Tjisondaän.	1	185	1879	sedert 1886 verlaten.
Id.	Id.	Wanagiri.	1	156	1887	nog niet beplant.
CHERIBON.						
Koeningan.	Tjiawigebang.	Tjikantjas.	1	203	1886	id.?
TAGAL.						
Brebes.	Boemiaijoe.	*Proepoek.* *b*).	1	515	1879	ontginning gestaakt.
Tagal.	Maribaija.	Sidosari. *c*).	1	204	1883	id.
PEKALONGAN.						
Pekalongan	Sawangan.	*Simego* of *Karangmego* en *Goemelem.*	2	229	1881	nog niet beplant.
		Transporteeren	61	15 136		

a) Als bij noot *e* op blz. 15 dezer bijlage.

b) Dit perceel werd den 29sten November 1888 executoriaal verkocht.

c) De werklieden hebben dit perceel wegens gebrek aan drinkwater verlaten.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Jaar waarin de erfpacht of huur is ingegaan.	Verdere opgaven.
		Per transport.	61	15 136		
Pekalongan en Batang.	Pekalongan en Batang.	Slama Aram of Sampang Tiga.	1	55	1887	weide.
SAMARANG.						
Ambarawa.	Oenarang.	Tompo Goenoeng.	1	132	1884	nog niet beplant.
Salatiga.	Salatiga.	*Moedjo en *Kedaijon.	2	177	1877	niet meer beplant.
Id.	Tengaran.	*Golli.	1	587	1878	id.
Kendal.	Bodja.	Glagah Ombo en Pentjer.	2	498	1880 en 1881	onbeheerd.
Id.	Kaliwoengoe.	Blorok.	1	15	1875	*a*)
Id.	Selokaton.	Gebangan.	1	299	1879	in ontginning.
Grobogan.	Wirosari.	Redjowinangoen.	1	204	1880	ontginning gestaakt.
JAPARA.						
Patti.	Patti.	Aren Maron.	2	38	1885 en 1887	weide.
SOERABAIJA.						
Modjokerto.	Djaboeng.	Tambakmerang of Mendiro. *b*)	1	358	1884	nog niet ontgonnen.
Id.	Id.	*Tjiangar* (N.V.).	1	280	1886	nog niet beplant.
PASOEROEAN.						
Bangil.	Poerworedjo.	*Geboeg* of *Tingal.*	1	91	1878	niet ontgonnen.
Malang.	Gondanglegi.	Baleardjo-Bates en Balesari.	2	700	1886	nog niet beplant.
Id.	Id.	Koetcegan.	1	487	1882	id.
Id.	Id.	Soembernanas.	1	379	1883	id.
Id.	Id.	Bandarangin.	1	430	1883	id.
Id.	Id.	Goenoeng Gebang.	1	507	1885	id.
Id.	Toeren.	Lebak-lor.	1	522	1887	id.
Id.	Id.	Lebak-kidoel.	1	521	1887	id.
Id.	Id.	Loengoerdowo.	1	484	1887	id.
Id.	Id.	Toempak Lengkong.	1	452	1887	id.
Id.	Id.	Soember Semplek.	1	403	1887	id.
Id.	Id.	Tangkil.	1	505	1887	id.
Id.	Id.	Goenoeng Gempreh-lor.	1	420	1887	id.
Id.	Id.	Goenoeng Gempreh-kidoel.	1	483	1887	id.
Id.	Id.	Wonoredjo.	1	545	1887	id.
		Transporteeren.	91	24 708		

a) Dit perceel dient tot woonverblijf.

b) Van dit perceel was in vorige verslagen verzuimd melding te maken.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Jaar waarin de erfpacht of huur is ingegaan.	Verdere opgaven.
		Per transport	91	24 708		
Malang.	Toeren.	Soemberredjo, Kalimandjing-lor en Soembergereh (of Soembergaseh).	3	a) 1 100	1885	nog niet beplant.
Id.	Id.	Sonosekar-kidoel (N. V.).	1	549	1885	id.
Id.	Id.	Wonokerto A. B en C.	3	1 381	1885	id.
Id.	Id.	Djawar Omboh (of Djawar Genggeng). b)	1	467	1885	id.
Id.	Id.	Soemberdjambé.	1	464	1887	id.
Id.	Id.	Wonosari.	1	399	1887	id.
Id.	Id.	Soember Paloeng.	1	477	1887	id.
Id.	Id.	Soepit Oerang B.	1	124	1885	id.
Id.	Id.	Gledagan.	1	527	1887	id.
Id.	Id.	Tretes.	1	455	1887	id.
Id.	Id.	Soember Panggoeng.	1	481	1887	id.
Id.	Id.	Pantjoer.	1	489	1887	id.
Id.	Id.	Soember Pakkal.	1	383	1887	id.
Id.	Id.	Soember Kemiri.	1	71	1885	id.
Id.	Id.	Kedoeng Ondo.	1	396	1885	id.
Id.	Id.	Kali Aning.	1	300	1885	id.
Id.	Id.	Sonowangi.	1	474	1885	id.
Id.	Id.	Soeroedemoeng.	1	390	1885	id.
Id.	Id.	Wonoasri.	1	341	1885	id.
Id.	Id.	Tempoer Mandjing.	1	431	1885	id.
Id.	Id.	Soember Oerip of Soember Paloeng.	1	342	1888	id.
Id.	Id.	Wringin Anom.	1	472	1883	id.
Id.	Senggoro.	Dermowari.	1	363	1881	exploitatie gestaakt.
Id.	Id.	Alas Tledek (J.).	1	533	1882	nog niet beplant.
Id.	Id.	Soember Kates A.	1	324	1885	id.
Id.	Id.	Soember Kates B.	1	252	1885	id.
Id.	Id.	Redjosari.	1	433	1883	id.
Id.	Id. en Gondanglegi.	Wonolopo (N. V.).	2	931	1885	id.
Id.	Penanggoengan.	*Djoerang Kwali.*	1	324	1884	id.
PROBOLINGGO.						
Loemadjang.	Loemadjang.	Tjandi of Goenoeng Seriti.	1	347	1882	id.?
Id.	Tempeh.	Goenoeng Woengkal (N.V.).	1	533	1884	id.?
Id.	Id.	Alas Leker en Alas Djeplak.	2	890	1882	id.?
		Transporteeren	129	40 151		

a) Hieronder begrepen de ruim 526 bouws, welke deel uitmaken van de gronden der koffieonderneming Petoeng Omboh (zie noot b op blz. 8 dezer bijlage).

b) Bij Indisch besluit van 18 Mei 1888 nº. 48 werd vergunning verleend om ten behoeve der onderneming over rivierwater te beschikken.

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Jaar waarin de erfpacht of huur is ingegaan.	Verdere opgaven.
		Per transport.	129	40 151		
Loemadjang.	Tempeh.	Soember Lentjip.	1	449	1886	nog niet beplant. ?
Id.	Kandangan.	Alas Rowo of Alas Waroe.	1	630	1887	id. ?
Id.	Id.	Alas Ngampo.	1	536	1887	id. ?
Id.	Ranoelamongan.	Djegong I.	1	388	1885	id. ?
Id.	Id.	Djegong II.	1	342	1885	id. ?
Id.	Id.	Tjoerawangkit.	1	463	1885	id. ?
Id.	Id.	Kalibantar.	1	271	1885	id. ?
Id.	Id.	Randoe Agoeng.	1	58	1885	id. ?
Id.	Id.	Kali Dilem.	1	455	1887	id. ?
BEZOEKI.						
Djember.	Djember.	Petoengroto.	1	525	1884	id. ?
Panaroekan.	Pradjekan.	Angkrek II (N. V.).	1	133	1887	id.
Id.	Id.	Pantjoer II (N. V.).	I	97	1887	id.
Id.	Soemberwaroe.	Soemberwaroe of Kalorkoran.	1	532	1884	id. ?
Banjoewangi.	Banjoewangi.	Setjang of Ketapang.	1	98	1887	id. ?
Id.	Id.	Soka (of Soemoer).	1	14	1887	id. ?
Id.	Id.	Djamboe.	1	554	1888	id.
Id.	Id.	Tjihalsat of Tjilaloet.	1	498	1888	id.
Id.	Id.	Sodong.	1	502	1888	id.
Id.	Id. en Rogodjampi.	Girimarto of Tanam Gloegah.	1	371	1885	id. ?
Id.	Id., id.	Pakoeda.	1	384	1887	id. ?
Id.	Rogodjampi.	*Ardjo Blambangan.	1	300	1882	nog niet verder ontgonnen.
BAGELEN.						
Ledok.	Sapoeran.	Pakis Aroem.	1	249	1883	id. ?
Id.	Id.	Singolopo-lor.	1	551	1883	id. ?
Id.	Id.	Singolopo-kidoel.	1	385	1883	id. ?
MADIOEN.						
Ngawi.	Djogorogo.	*Selogongso.*	1	123	1884	nog niet beplant.
Ponorogo.	Poeloeng.	*Kalitjatoer* of *Engo Embak.*	1	250	1883	id.
KEDIRI.						
Kediri.	Soekoredjo.	Kenteng I.	1	480	1885	id. ?
		Transporteeren.	156	49 789		

AFDEELINGEN.	DISTRICTEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Jaar waarin de erfpacht of huur is ingegaan.	Verdere opgaven.
		Per transport .	156	49 789		
Kediri	Soekoredjo.	Kenteng II.	1	332	1885	nog niet beplant?
Id.	Id.	Kenteng III.	1	355	1885	id.?
Id.	Id.	Kenteng IV.	1	303	1885	id.?
Id.	Id.	Kenteng V.	1	353	1887	id.?
Id.	Id.	Mlantjoe.	1	251	1885	id.?
Id.	Id.	Bandoelan.	1	179	1888	id.
Id.	Id.	Pakellan (N. V.).	1	257	1888	id.
Id.	Djambean.	Babadan I en II.	2	832	1887	id.?
Id.	Id.	Kaliadjar of Kalikadjar.	1	310	1875	niet meer beplant.
Id.	Id.	Soegihwaras I.	1	163	1887	nog niet beplant?
Id.	Id.	Berni.	1	550	1885	id.?
Id.	Id.	Bandjarredjo.	1	174	1886	id.?
Trenggalek.	Ngraijoen.	Soengo.	1	459	1878	id.?
Berbek.	Waroedjajeng.	Pantjoeran Tojo.	1	31	1886	id.?
Blitar.	Blitar.	Nglegok.	1	446	1887	id.?
Id.	Id.	Berni.	1	545	1885	in ontginning.
Id.	Wlingi.	Sirah Tapak.	1	439	1884	nog niet beplant?
Id.	Id.	Djambe Pawon.	1	532	1881	id.?
Id.	Id.	Koelon Bambang.	1	502	1882	id.?
Id.	Id.	Sirah Kentjong.	1	462	1882	id.?
Id.	Id.	Kaliparang II.	1	499	1882	id.?
Id.	Id.	Gentjong (N. V.).	1	499	1882	id.?
Id.	Id.	Pedji Hombo (N. V.).	1	502	1882	id.?
Id.	Id.	Sirih Bambang.	1	479	1882	id.?
Id.	Id.	Soember Parang.	1	94	1886	id.?
Id.	Id.	Djoerang Banteng.	1	505	1883	id.?
		Totalen M. . .	183	59 842		
		Totalen A t/m L. . .	842	234 192		
		Algemeen totaal . .	1 025	294 034		

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **CCC**.

N°. 55.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § 1, sub 6°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de PRODUCTIE VOOR DE EUROPEESCHE MARKT in 1887 en 1888 verkregen van de HUURLANDEN in SOERAKARTA en DJOKJOKARTA.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
RESIDENTIE SOERAKARTA.								
Afdeeling Soerakarta.								
Onderregentschap Karang-anjar. a)								
Begaden-Gempol *b)*	»	»	*b)*	*b)*	»	»	*b)* »	*b)* »
Blorong	»	»	*e)* 1 885	2 945	»	»	*c)* »	*c)* »
Djeroekwangi *d)*	»	»	2 078	1 750	»	»	180	170
Gadoengan	»	»	»	»	»	»	1 210	2 425
Kaliboto	»	»	2 650	3 000	»	»	245	100
Kemoening	»	»	»	»	»	»	1 114	2 185
Koentjen Koewanjangan en Begadjah	»	»	3 983	4 589	»	»	239	135
Kredjo	»	»	1 565	3 250	»	»	1 163	2 175
Pakem *e)*	»	.....	»	.....	»	.....	*e)* †	.....
Tawang	»	»	1 200	1 430	»	»	»	»
Tengklik	»	»	»	»	»	»	29	58
Onderregentschap Soekoardjo (of Larangan).								
Assemlegi	»	»	»	*f)*	»	»	*f)* »	*f)* »
Atassadi en Trenjeng *g)*	»	»	4 750	5 100	»	»	»	»
Kadjoeman (of Prigi Namengan)	»	»	150	†	»	»	*h)* »	*h)* »
Kedoengdjambol *i)*	»	»	»	»	»	»	*j)* »	*j)* »
Kradjan (of Djatimalang)	»	»	1 400	1 100	»	»	*k)* »	*k)* »
Kradjegan	»	»	»	»	»	»	3	4
Madjosto *i)*	»	»	»	»	»	»	*j)* »	*j)* »
Manggis	»	»	2 100	2 650	»	»	32	2
Masaran-Kidoel	»	»	500	750	»	»	»	»

a) Ten gevolge van eene wijziging in de administratieve indeeling van de residentie Soerakarta (*Indisch Staatsblad* 1888 n°. 61) zijn eenige van de in het onderregentschap Karang-anjar gelegen ondernemingen, die in het vorig verslag onder de afdeeling Wonogiri werden vermeld, thans onder de afdeeling Soerakarta opgenomen.

b) Ofschoon feitelijk vereenigd met Djeroekwangi, staat Begaden-Gempol nog als eene afzonderlijke onderneming te boek, daar de tot die samenvoeging vereischte huuroverdracht nog niet door het bestuur was bekrachtigd. Intusschen is de productie van Begaden-Gempol onder die van Djeroekwangi begrepen.

c) Onder de in 1887 bij Blorong verkregen productie was ook begrepen die van Kedoengwedoes (verg. noot *d*). In beide jaren werd bij eerstgemelde onderneming geen koffie geoogst.

d) Zie noot *b*.

e) De gronden van Pakem zijn in 1888 aan de betrokken apanagehouders teruggegeven. Waar over 1887 of 1888 opgaven nopens de verkregen productie ontbreken, zooals o. a. voor Pakem het geval was wat 1887 betreft, vindt men zulks door een † aangeduid.

f) Assemlegi verkreeg in beide jaren geen koffie. De op die onderneming opgerichte indigofabriek had in 1888 nog geen oogst te verwerken.

g) Atassadi en Trenjeng worden thans als één onderneming vermeld, omdat na de afsluiting van de mededeelingen in het vorig verslag de huuroverdracht tot samenvoeging van die ondernemingen door het bestuur is bekrachtigd, welke bekrachtiging evenwel nog niet was verkregen ten aanzien van de vereeniging van Atassadi met een deel van Weroe Ngentak.

h) Kadjoeman (of Prigi Namengan) oogstte in beide jaren geen koffie.

i) Kedoengdjambol en Madjosto staan nog als twee afzonderlijke ondernemingen te boek, om dezelfde reden als vermeld in noot *b*.

j) De koffieaanplantingen van Kedoengdjambol en Madjosto zijn door de bladziekte geheel vernietigd en wierpen dus geen product af.

k) In beide jaren werd bij Kradjan (of Djatimalang) geen koffie geoogst.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
Modjo Larangan (of Tegalsarí) en Mendjing-Djombor	»	»	4 500	5 500	10 000	28 000	»	»
Paniron	»	»	2 000	2 426	»	»	4	†
Prigi *l*)	»	»	2 000	2 000	»	»	*m*) »	*m*) »
Weroedalem	»	»	689	1 900	»	»	16	10
Weroe Ngentak *n*)	»	»	»	125	»	»	»	»
Enclaves in het gebied van Pangeran Adipati Ario Praboe Prang Wedono.								
Mento Toelakan	»	»	»	»	»	»	246	73
Afdeeling Klatten.								
Regentschap Klatten.								
Brengosan	»	»	*o*)	*o*)	»	»	»	»
Demangan	»	»	5 750	6 500	41 500	64 000	»	»
Djiwo	»	»	3 145	2 250	27 685	43 000	»	»
Djongrangan-Sekarsoeli en Goenoengan *p*)	»	»	10 000	12 500	»	»	»	»
Gajamprit	»	»	15 250	15 250	»	»	»	»
Gantiwarna	»	»	3 000	*q*) 5 000	»	»	»	»
Gemampir	»	»	4 665	5 728	»	»	732	1 534
Genengsari (of Kepitoe Djetis) *r*)	»	»	7 000	8 000	»	»	355	1 050
Goemoel Djogonalan	»	»	7 500	7 500	50 000	50 000	»	»
Gondang Winangon en Djetis	36 350	31 650	7 122	6 069	»	»	»	»
Groedo en Djomboran	»	»	4 036	5 100	17 743	32 000	»	»
Keboetoeh	»	»	»	»	»	»	20	10
Kebonaroem en Papringan (of Sepoeloe Mipitan)	»	»	10 000	7 500	45 000	60 000	*s*) »	135
Kemoedo	»	»	2 530	4 323	10 530	12 010	»	»
Ketandan	»	»	7 000	9 000	90 000	120 000	»	»
Logedee	»	»	»	»	»	»	90	180
Ngoepit Poeloewatoe en Ngoepit Sodjajan	»	»	8 500	9 500	40 000	62 500	135	168
Pandan	»	»	6 000	*t*) 10 750	»	»	»	»
Prambonan	29 000	29 000	3 347	3 500	»	»	»	»
Redjosari *u*)	»	»	*u*)	1 215	»	»	»	»
Remeng	»	»	»	»	»	»	3	20
Simping	»	»	5 750	*v*)	»	»	»	»
Taroem Anom	»	»	1 250	*w*)	»	»	»	»
Tjandisewoe	20 700 *x*) (230)	18 960 (237)	»	»	»	»	» »	» »
Troetjoek	»	»	14 000	15 000	115 000	125 000	»	»
Wedi Birit	»	»	11 500	8 000	90 000	110 000	»	»
Widoro; Ardjo of Gatak	»	»	1 500	1 500	4 000	6 250	»	»
Regentschap Kartasoera.								
Baki Pandejan	»	»	3 100	2 750	»	»	»	»
Bendoengan Ngreden	»	»	2 000	1 500	25 000	15 000	»	»
Delanggoe	26 500 (400)	*ij*) 35 000	*ij*) »	*ij*) 2 835	»	»	»	»
Djoewiring (of Kalipoesoer) *z*). Djoewiring (Nieuw-) *z*)	»	»	8 500	9 500	»	»	»	»

l) De huuroverdracht tot vereeniging van Prigi met een deel van Weroe Ngentak was nog niet door het bestuur bekrachtigd.

m) Prigi verkreeg in beide jaren geen koffie.

n) Weroe Ngentak is, buiten het bestuur om, deels met Atassadi, deels met Prigi vereenigd (zie de noten *g* en *l*).

o) Het indigo-gewas van Brengosan werd aan de naburige ondernemingen verkocht.

p) Djongrangan-Sekarsoeli en Goenoengan worden thans als één onderneming vermeld, om dezelfde reden als opgegeven in noot *g*.

q) Hieronder de productie van Taroem Anom.

r) Genengsari (of Kepitoe Djetis) produceerde in 1888 nog bovendien 7 500 K.G. kinabast.

s) Bij Kebonaroem en Papringan (of Sepoeloe Mipitan) werd in 1887 geen koffie geoogst.

t) Hieronder de productie van Simping.

u) Dit perceel behoort feitelijk tot de in de residentie Djokjokarta gelegen indigo-onderneming Redjosari, doch wordt hier als eene afzonderlijke onderneming beschouwd. De productie van 1887 is niet afzonderlijk opgegeven.

v) Begrepen onder de opgaaf betreffende Pandan (zie noot *t*).

w) Begrepen onder de opgaaf betreffende Gantiwarna (zie noot *q*.)

x) De met suikerriet beplante uitgestrektheid (in bouws) wordt hier en bij de verdere ondernemingen, omtrent welke de opgaaf voorhanden is, tusschen haakjes vermeld.

ij) Hieronder begrepen de productie van Kaliwingko en van Lemoeroe en Djaten. In 1887 verkreeg Delanggoe geen indigo.

z) De ondernemingen Djoewiring (of Kalipoesoer) en Nieuw-Djoewiring staan nog altijd als twee afzonderlijke ondernemingen te boek.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
Gagah Sipat	»	7	»	»	*aa)* »	1 750	»	»
Gawok	»	»	30	3 000	80	95 000	»	»
Kaliwingko	*bb)* 6 650	*cc)*	2 513	*cc)*	»	»	»	»
Karangdowo	»	»	1 003	1 750	»	»	»	»
Kartasoera	34 889 (300)	18 000 (300)	»	»	»	»	»	»
Kedawoeng (of Baron)	»	»	3 700	3 500	»	»	»	»
Klodran	»	»	2 435	4 528	»	»	»	»
Lemoeroe en Djaten	*dd)*	*dd)*	»	»	»	»	»	»
Manang	»	»	6 500	5 000	»	»	»	»
Mandjoeng	»	»	3 500	3 250	32 500	52 000	»	»
Manoekan	»	»	»	»	»	»	*ee)* »	*ee)* »
Ngranjoe *ff)*	.....	»	.....	3 322	.....	»	.....	»
Ngreni	»	»	1 000	1 150	»	»	»	»
Pangkallan	»	»	7 500	7 500	»	»	»	»
Plagan Kiringan en Bedji	»	»	4 870	5 135	»	»	»	»
Temoeloes	»	»	3 500	3 500	50 000	35 000	»	»
Terban	»	»	5 030	5 773	»	»	»	»
Tjepper en Bendo	29 320	24 260	2 300	2 350	»	»	»	»
Wonosari	26 000 (310)	20 000 (310)	»	»	»	»	»	»
Afdeeling Boijolali.								
Regentschap Boijolali.								
Bangak en Pengging *gg)*	32 277	22 000	10 457	16 500	25 853	40 490	90	120
Baros en Tampir	»	»	»	»	»	»	1 300	2 600
Bradjan en Kalitjebong (of Bredoeg)	»	»	3 800	3 975	»	»	166	335
Djongkaree en Karang Anom	*hh)* 54 000 (650)	36 000 (450)	»	»	»	»	»	»
Drono	*ii)*	*ii)*	*ii)*	*ii)*	*ii)*	*ii)*	*ii)*	*ii)*
Gedaren	23 462 (301)	22 368 (296)	»	»	»	»	»	»
Kajoemas en Bodeh	»	»	6 250	550	»	»	600	525
Karang	»	»	2 500	2 500	»	»	720	750
Karang Gondang	»	»	»	»	»	»	150	300
Kebonso	»	»	1 150	1 150	»	»	540	400
Kiringan en Poetjang	»	»	»	»	»	»	400	450
Moedal en Bimo	»	»	»	»	»	»	660	550
Ngares Kopen	»	»	4 900	5 000	»	»	»	»
Pengoeng	»	»	»	»	»	»	733	1 164
Polan	»	»	2 000	2 000	»	»	»	»
Ponggok en Ketitan	*jj)*	14 000 (200)	»	»	»	»	»	»
Satrian en Selap	»	»	5 350	4 736	»	»	362	405
Tambak	»	»	1 350	1 000	»	»	60	†
Tjokro Toeloeng	33 000 (408)	30 000 (411)	»	»	»	»	»	»
Watoe Penganten en Gawar	»	»	»	»	»	»	400	600
Regentschap Ampel.								
Ampel	»	»	1 710	1 525	1 100	580	1 150	1 766
Asinan (of Ngasinan)	»	»	»	»	»	»	554	822
Bandoeng (vroeger Wonosari)	»	»	»	»	12 500	18 125	27	7
Brodjol Gondangmanis	»	»	»	»	»	»	131	25

aa) In 1887 is door de vele regens de tabaksoogst van Gagah-Sipat mislukt.

bb) Hieronder begrepen de productie van Lemoeroe en Djaten.

cc) Begrepen onder de opgaaf betreffende Delanggoe (zie noot *ij*).

dd) In 1887 werd het suikerriet van Lemoeroe en Djaten op de onderneming Kaliwingko verwerkt. De productie van 1888 is onder die van Delanggoe opgegeven (zie noot *ij*).

ee) In beide jaren werd van de koffieaanplantingen van Manoekan geen product verkregen.

ff) Nieuwe onderneming, in 1888 voor het eerst opgegeven.

gg) De huuroverdracht tot vereeniging van Bangak en Pengging met Drono was nog niet door het bestuur bekrachtigd. Onder de opgegeven productie-cijfers zijn die van Drono begrepen.

hh) Hieronder de productie en de beplantingen van Ponggok en Ketitan.

ii) Begrepen onder de opgaven betreffende Bangak en Pengging (zie noot *gg*).

jj) Begrepen onder de opgaven betreffende Djongkaree en Karang Anom (zie noot *hh*).

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
Dampak	»	»	»	»	»	»	9	8
Gesangan *kk*)	»	»	85	*kk*)	»	»	»	»
Getas	»	»	»	2 080	†	5 780	3 200	1 503
Glonggong	»	»	1 422	1 510	»	»	7	18
Gondangramee	»	160 (18)	»	»	»	»	»	»
Gondang Wedelan *ll*)	»	»	»	»	»	»	40	50
Manggen Ardjo (of Ketitang Bendo)	»	»	582	1 750	»	»	9	7
Melambong	»	»	»	»	24 375	9 375	15	58
Plaoer	»	»	1 300	600	»	»	21	40
Repaking	»	»	»	»	»	»	351	74
Simo	»	»	3 750	5 000	»	»	540	888
Soekaboemi (of Tjepogo) *mm*)	»	»	»	»	»	»	1 550	2 450
Soember en Kedoengdowo (Lawang) *nn*)	.....	»	.....	»	.....	»	.....	3
Sokodjengkilong *oo*)	»	»	»	»	»	»	1	*oo*) »
Trantang Wonoselo	»	»	»	»	»	»	52	61
Afdeeling Sragen.								
Regentschap Sragen.								
Batoe Djamoes	»	»	5 650	9 130	4 950	1 000	163	13
Broemboeng Gading	»	»	»	»	»	1 000	2	2
Djetis	*pp*)	*pp*)	900	600	»	»	»	»
Gemantar *qq*)	»	»	»	*qq*)	»	*qq*)	»	»
Karangdowo	»	»	»	»	»	»	»	*rr*) »
Kedoengbanteng *ss*)	»	»	»	»	»	»	»	»
Kedoengwedoes *tt*)	»	.....	*tt*)	....	»	.....	»	.....
Madjenang-Majah Gonggangan *ss*)	»	»	»	»	»	»	»	»
Masaran	»	»	1 100	1 550	»	»	2	8
Modjo Sragen	30 000	30 000	9 000	9 000	75 000	62 500	130	70
Moenggoer Pering	»	»	6 500	8 000	»	»	350	340
Moetian	»	»	1 000	1 000	»	»	45	18
Ngaroem	»	»	»	»	»	»	160	314
Pantjoeran Tjanden *uu*)	*uu*)	*uu*)	»	»	»	»	»	»
Sambiredjo	»	»	»	»	»	»	1	*vv*) »
Singgee *ss*)	»	»	*ww*)	100	»	»	*ww*) »	10
Soeroeh *xx*)	*xx*)	*xx*)	»	»	»	»	»	»
Tarik	»	»	»	»	»	»	1 754	2 180
Tegal Roekmi	»	»	»	»	»	»	22	22
Toendoengan	»	»	»	»	»	»	13	4
Trijagan *ijj*)	*ijj*)20 000 (250)	*ijj*)20 000 (250)	»	»	»	»	»	»
Wonolopo	*zz*)	*zz*)	»	»	»	»	»	»
Afdeeling Wonogori.								
Onderregentschap Karang-anjar. *aaa*)								
Ngawen	»	»	1 500	2 000	»	»	26	30
Tiris	»	»	1 470	1 500	»	»	372	300

kk) Gesangan produceerde in 1888 geen indigo. Het nieuwe cacaoplantsoen wierp in dat jaar nog geen product af.

ll) In 1887 produceerde Gondang Wedelan bovendien nog 25 pikols peper. Over 1888 is aangaande de peperproductie niets gemeld.

mm) Soekaboemi (of Tjepogo) produceerde in 1888 bovendien nog 8 000 K.G. kinabast.

nn) Soember en Kedoengdowo (Lawang), in 1886 uit de registers afgevoerd, wordt thans weder als eene nieuwe onderneming vermeld.

oo) Sokodjengkilong oogstte in 1888 geen koffie. Het hoofdbedrijf op die onderneming, zoomede op de lager genoemde ondernemingen Kedoengbanteng, Madjenang-Majah Gonggangan en Singgee is de aankap van hout.

pp) Bij Djetis werd in beide jaren ook suikerriet geteeld, dat echter verkocht werd aan Tasikmadoe, eene onderneming, die door het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis voor eigen rekening wordt geëxploiteerd (en daarom niet in dit overzicht vermeld wordt).

qq) Bij Gemantar werd eerst in 1888 met de teelt van indigo en tabak een aanvang gemaakt.

rr) De koffieaanplantingen van Karangdowo zijn in 1888 door bladziekte uitgestorven. In 1887 wierpen zij nog geen product af.

ss) Zie noot *oo*.

tt) Kedoengwedoes heeft opgehouden te bestaan, aangezien de huur verstreken is, zonder te zijn verlengd. De productie van 1887 is opgegeven onder die van Blorong (zie noot *c*).

uu) De productie en de beplantingen van Pantjoeran Tjanden zijn onder de opgaven betreffende Trijagan begrepen. De huuroverdracht tot samenvoeging van die beide ondernemingen was nog niet door het bestuur bekrachtigd.

vv) Sambiredjo oogstte in 1888 geen koffie.

ww) In 1887 gaven de koffieaanplantingen van Singgee geen product. In dat jaar begon men met de teelt van indigo, waarvan echter toen nog geen oogst was verkregen.

xx) De productie en de beplantingen zijn begrepen onder de opgaven betreffende Trijagan Op de huuroverdracht tot vereeniging van beide ondernemingen was de bekrachtiging des bestuurs nog niet verkregen.

ijj) Zie de noten *uu* en *xx*.

zz) Het op Wonolopo geteelde riet werd aan Tasikmadoe verkocht (zie noot *pp*).

aaa) Zie noot *a*.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
RESIDENTIE DJOKJOKARTA.								
Regentschap Sleeman.								
Beran	43 060 (540)	42 400 (500)	»	»	»	»	»	»
Boeloes	»	»	15 750	15 500	»	»	»	»
Dadapan	»	»	1 370	1 004	»	»	»	»
Demak Idjo	»	»	14 520	14 156	»	»	»	»
Doekoeh en Pisangan	*bbb*) 10 200 (100)	*bbb*) 8 700 (80)	10 550	11 678	»	»	»	»
Kebon Agoeng en Soesoekan	»	»	8 183	8 180	»	»	»	»
Kenaroean	»	»	*ccc*) 6 365	*ccc*) 5 950	»	»	»	»
Klatji	25 432 (229)	18 600 (229)	»	»	»	»	»	»
Klelen	»	»	7 350	6 500	»	»	»	»
Medari	»	»	4 962	5 381	»	»	»	»
Melati en Tjebongan	45 000 (441)	27 000 (405)	7 500	8 000	»	»	»	»
Mendiro	»	»	6 715	7 493	»	»	»	»
Ngemplak	12 130 (250)	12 000 (250)	»	»	»	»	»	»
Padokan	43 094 (450)	39 354 (450)	7 725	6 638	»	»	»	»
Patoekan	»	»	10 443	10 278	»	»	»	»
Pendoelan	»	»	3 000	3 500	»	»	»	»
Plemboeran	»	»	2 240	3 966	»	»	»	»
Randoebanteng	»	»	1 397	1 552	»	»	»	»
Rewoeloe	51 860 (648)	44 000 (648)	»	»	»	»	»	»
Sedajoe en Kadiresso	9 500 (200)	13 000 (200)	»	»	»	»	»	»
Sempoe en Pakem	»	»	1 356	1 302	»	»	»	»
Sonosewoe	»	»	7 709	8 033				
Tegalweroe	*ddd*) 36 979 (294)	*ddd*) 35 500 (335)	6 469	5 075	»	»	»	»
Tempel	»	»	10 368	10 180	27 783	36 960	»	»
Wringin	»	»	5 054	6 095	»	»	»	»
Regentschap Kalassan.								
Bandjar Ardjo en Ngredi	»	»	6 000	8 593	»	»	6	55
Barongan	50 000 (627)	23 885 (611)	»	»	»	»	»	»
Bedojo	»	»	3 892	3 700	»	»	»	»
Gedjajan	»	»	4 230	5 400	»	»	»	»
Kadirodjo	»	»	7 000	8 000	»	»	»	»
Kenajan	»	»	6 460	7 600	»	7 500	»	»
Magoewo	»	»	11 129	11 523	»	»	»	»
Moedja Moedjoe en Djati	»	»	17 095	15 495	»	»	»	»
Ngoto	»	»	5 104	4 113	»	»	»	»
Plered en Kenalan	31 000 (460)	17 865 (462)	»	»	»	»	»	»
Randoe Goenting	19 950 (220)	17 040 (213)	»	»	»	»	»	»
Redjosari *eee*)	»	»	688	1 276	»	»	»	»
Salakan-lor	»	»	5 450	9 394	»	»	»	»
Salakan Petorono	»	»	*fff*) »	535	*fff*) »	»	*fff*) »	»
Silooklanteng	»	»	5 900	1 250	»	»	»	»
Sorogedoeg *ggg*)	»	»	17 500	22 000	»	»	»	»

bbb) Het riet werd verwerkt op de onderneming Tegalweroe.

ccc) Bij Kenaroean werden ook indigobladeren opgekocht van aangrenzende onverhuurde gronden. De productie daarvan, onder de opgegeven cijfers begrepen, bedroeg: in 1887 2 000 K.G., en in 1888 1 750 K.G.

ddd) Op Tegalweroe werd ook het riet verwerkt van de onderneming Doekoeh en Pisangan (zie noot *bbb*).

eee) Een gedeelte van deze onderneming ligt in de residentie Soerakarta (zie noot *u*).

fff) Bij Salakan Petorono werd eerst in 1887 begonnen met het planten van indigo. De tabakscultuur werd in dat jaar gestaakt, terwijl de koffieaanplantingen zijn uitgestorven.

ggg) Bij Sorogedoeg is men ook begonnen met het aankweeken van ceara rubber, waaromtrent echter geen bijzonderheden zijn gemeld.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
Tandjong Tirto	29 426 (394)	17 986 (395)	»	»	»	»	»	»
Wanoedjojo	»	»	9 956	9 168	»	»	»	»
Wioro	»	»	7 000	7 159	»	»	»	»
Regentschap Bantool.								
Bantool	54 836 (620)	45 300 (620)	»	»	»	»	»	»
Gesikan	47 370 (564)	30 000 (553)	»	»	»	»	»	»
Lipoero	32 680 (328)	24 000 (327)	»	»	»	»	»	»
Mangkangredjo	»	»	3 500	3 250	»	»	»	»
Poendoeng en Belan Kidoel	36 987 (435)	14 000 (424)	»	»	»	»	»	»
Regentschap Adikarto (Brossot).								
Sewoe Galoer	61 140 (742)	56 000 (717)	»	»	»	»	»	»

RECAPITULATIE. *hhh)*

	Aantal ondernemingen in 1887.	Aantal ondernemingen in 1888.								
Residentie Soerakarta.										
Afdeeling Soerakarta: Karang-anjar (onder-regentschap) *iii)*	*jjj)* 11	10	»	»	13 361	16 964	»	»	4 180	7 248
Afdeeling Soerakarta: Soekoardjo (idem)	*jjj)* 16	15	»	»	18 089	21 551	10 000	28 000	301	89
Afdeeling Klatten: Klatten (regentschap)	28	27	86 050	79 610	138 845	144 185	531 458	684 760	1 335	3 097
Afdeeling Klatten: Kartasoera (idem)	23	24	123 359	97 267	57 481	66 343	107 580	198 750	»	»
Afdeeling Boijolali: Boijolali (regentschap)	20	20	142 739	124 368	37 757	37 411	25 853	40 490	6 181	8 199
Afdeeling Boijolali: Ampel (idem)	18	19	»	100	8 849	12 465	37 975	33 860	7 657	7 780
Afdeeling en regentschap Sragen	22	21	50 000	50 000	24 150	29 380	79 950	64 500	2 642	2 981
Afdeeling Wonogiri: Karang-anjar (onder-regentschap)	2	2	»	»	2 970	3 500	»	»	398	330
Te zamen	140	138	402 148	351 345	301 502	331 799	792 816	1 050 360	22 694	29 724
Residentie Djokjokarta.										
Sleeman (regentschap)	25	25	277 255	240 554	139 026	140 461	27 783	36 960	»	»
Kalassan (idem)	19	19	130 376	76 776	107 404	115 206	»	7 500	6	55
Bantool (idem)	5	5	171 873	113 300	3 500	3 250	»	»	»	»
Adikarto (idem)	1	1	61 140	56 000	»	»	»	»	»	»
Te zamen	50	50	640 644	486 630	249 930	258 917	27 783	44 460	6	55

hhh) De in dit overzicht vermelde producten vormen de hoofdgewassen op de huurlanden. Slechts voor een viertal ondernemingen vindt men aangeteekend dat er ook andere producten werden geoogst en wel in 1887 bij Gondang Wedelan (regentschap Ampel) 25 pikols peper en bij Ampel en Soekaboemi (in hetzelfde regentschap) 2 650 K.G. kinabast, terwijl volgens de over 1888 ontvangen opgaven, behalve bij laatstgenoemde onderneming, ook kinabast geoogst werd bij Genengsari (regentschap Klatten), en wel bij beide ondernemingen te zamen 15 500 K.G. (Zie overigens noot *oo*).

iii) Zie noot *a*.

jjj) Verbeterde opgaaf.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE DDD.

N°. 56.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § I, sub *b*, van het verslag.)

OVERZICHT

VAN DE

OP CONTRACT MET HET GOUVERNEMENT WERKENDE ONDERNEMINGEN

VOOR DEN

AANKAP VAN HOUT IN 'S LANDS BOSSCHEN OP JAVA

over 1888.

A. Ondernemingen voor leegkapping

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom aan den lande.
—	Cheribon	Cheribon	Palimanang	Goenoeng Krikil	D. C. Ament	303	1 Nov. 1883 tot 31 Oct. 1888	f 3 000 's jaars
1	Tagal	Brebes.	Boemaijoe en en Lebaksioe	Kedawoeng	Liem Tiang Keng	615	16 Sept. 1880 tot 15 Sept. 1890	f 26 750 's jaars
2	Pekalongan	Batang	Soebah	Soebah	M. A. Bierlee	640	1 Oct. 1885 tot 30 Sept. 1891	f 20 097,16 's jaars
c)	Id.	Id.	Id.	Sengon Adinoeso en Poetjoeng-kerep	Id.	†	29 Dec. 1886 tot 28 Dec. 1888 (zie de laatste kolom van blz. 3).	*d*)
3	Id.	Id.	Keboemen	Tjawet-Brontok	Id.	p. m. 310	1 Aug. 1888 tot 31 Juli 1891	f 6 000 's jaars *e*)
—	Samarang	Kendal	Bodja	Trisobo	Liem Liong Hien	745	1 Juni 1875 tot 31 Dec. 1887	(pachtsom reeds vóór 1888 afbetaald)
4	Id.	Id.	Id.	Ngarianak	Id.	475	1 Jan. 1886 tot 31 Dec. 1891	f 24 265 's jaars

a) Waar onder dit hoofd ten aanzien van eenige onderneming tweeërlei opgaven voorkomen, heeft de eerste betrekking tot timmerhout en de tweede tot brandhout. Is slechts van één opgaaf sprake, dan heeft men uitsluitend timmerhout op het oog. Voor sommige ondernemingen vindt men als restant op ult. 1887 aan onafgevoerd hout thans andere hoeveelheden opgegeven dan in 't vorig verslag (bijlage JJJ). Voor die verschillen is geene toelichting verstrekt.

b) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de gegevens.

c) Deze onderneming wordt gerekend één geheel uit te maken met die sub nº. 2 vermeld.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *a*)				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1887.	in 1888 gekapt.	in 1888 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1888.	
met vrije beschikking over het hout.				
» »	240 4 941	240 4 941	» »	Dit boschterrein levert slechts brandhout op. De opgegeven productie (waartoe nog behooren 240 M³. klein timmerhout, in hoofdzaak trekboomen voor karren,) werd verkregen uit het 5de of laatste jaarperceel, waarvan de exploitatie in September 1888 afliep. Het contract was hiermede ten einde. De ondernemer benuttigde het hout voor zijne suikerfabrieken en arakstokerij, waarheen het met karren werd vervoerd.
933¾ 2024	1 401¾ 14 752	*b*) † †	† †	Evenals in 1887 kon ook in 1888 de ondernemer niet al zijn hout aanstonds verkoopen ten gevolge van de concurrentie met hout van elders aangevoerd. Alhoewel den contractant bij gouvernementsbesluit dd. 14 September 1888 nº. 25 vergunning was verleend om het 8ste jaarperceel een jaar langer (tot in 1889) in exploitatie te houden, maakte hij daarvan geen gebruik, zoodat het reeds in den westmoesson 1888/89 voor de nieuwe cultuur in behandeling kon genomen worden. Gemiddeld maakte de ondernemer voor zijn hout de volgende prijzen: voor balkenhout f 46,50 per M³., voor klein timmerhout f 39,50 per M³., en voor brandhout f 0,75 per stapelmeter.
223 850	972 1 460	1 048 2 085	147 225	In 1888 werd de in 1886 begonnen exploitatie van het 2de jaarperceel van Soebah geheel beëindigd, en met die van het 3de jaarperceel een aanvang gemaakt. Werkvolk was steeds voldoende te krijgen. Bijna al het hout wordt via Roban of Pekalongan naar Batavia afgevoerd (verg. vorig verslag bijlage JJJ). Ter laatstgenoemde plaats zou daarvoor gemiddeld f 50 per M³. kunnen worden bedongen. Brandhout vindt in de residentie Pekalongan zelve steeds voldoende afnemers.
» »	1 055 5 928	1 055 5 928	» »	Bij dit deel der onderneming werd in de laatste maanden van 1888 weinig gewerkt, zoodat sedert half October geen retributie meer in 's lands kas werd ontvangen. De exploitatie van het 1ste jaarperceel van Sengon werd in December 1887 verlengd tot 1 October 1888, en dat van het tweede tot 1 October 1889, terwijl voor een gedeelte van het 1ste jaarperceel, ter grootte van 32 hectaren, sedert nog eene nadere verlenging werd toegestaan tot 1 April 1889.
. . .	873	561	312	De exploitatie van dit boschperceel nam op 1 Augustus 1888 een aanvang. Den contractant werd vergund een afvoerweg aan te leggen naar den grooten postweg bij paal 28. Ook werd hem toegestaan eene verzamelplaats bij Sentoel (district Keboemen) en eene stapelplaats bij Tambakroto (district Troeko) op te richten. Voorloopig wordt het hout evenwel naar Pekalongan afgevoerd. Aanvankelijk was voor het kappen van het hout moeilijk werkvolk te krijgen, zoodat de ondernemer lieden uit Rembang moest doen overkomen.
888 110	146 300	146 410	888 »	Dit contract was reeds met 31 December 1887 afgeloopen. Daar het 10de of laatste perceel toen echter niet geheel was leeggekapt en nog niet al het gekapte hout daaruit was weggeruimd, is zulks van gouvernementswege geschied voor rekening van den contractant.
1 029 150	3 546 1 520	4 225 1 550	350 120	Met de exploitatie van het 2de jaarperceel kwam de ondernemer in 1888 gereed. In de langzame werkwijze op deze onderneming kwam geene verandering ten goede. Op 31 Augustus werd zoowel dit als het 1ste jaarperceel behoorlijk schoongemaakt afgeleverd. Het aantal arbeiders is zeer afwisselend. De onderneming bezit een 20-tal karbouwen; machinerieën zijn niet voorhanden. Het kaploon bedroeg f 3,50 per M³., het sleeploon f 1 per M³. en per paal. De afvoer geschiedt met karren naar Samarang of tot Genoek, van waar de bestaande tram naar Karangmodjo wordt benut. Bijna al het hout wordt te Samarang verkocht tegen prijzen van circa f 50 per M³. voor balken van 5 à 6 M. lengte. De afzet was in 1888 minder bevredigend, vooral van brandhout. Den ondernemer werd toegestaan een railweg aan te leggen door de perceelen 3, 4, 5 en 6 naar Kedoengsari, alwaar hem een terrein tot verzamelplaats werd aangewezen, daar van Kedoengsari naar Genoek nog altijd per kar zal moeten worden getransporteerd.

a) Bij suppletoir contract zijn den ondernemer van Soebah, ingevolge Indisch besluit dd. 28 December 1886 nº. 5, de hierbedoelde djatiboschjes, in de nabijheid van het boschperceel Soebah gelegen, ondershands ter exploitatie afgestaan, tegen eene retributie van f 8,25 per te verkrijgen M³. bekapt hout. Deze retributie heeft over 1888 bedragen f 8706,06.

b) De eerste jaartermijn van de pachtsom werd nog vóór het einde van 1888 voldaan.

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom aan den lande.
5	Samarang	Kendal	Kaliwoengoe en Perboean	Mangkang, Kedongsoeren en Tandjoeng	Be Kwat Kong	243 (af bakenings-perceel)	twee jaren (datum van ingang niet opgegeven).	f 2 540 (te betalen in eens af vóór ult. 1888).
—	Id.	Grobogan	Poerwodadi	Goendih	Liem Liong Hien	1 356	1 Jan. 1876 tot 31 Dec. 1885 (verlengd tot 30 Juni 1888).	(pachtsom reeds vóór 1888 afbetaald).
6	Id.	Id.	Id.	Monggot	P. Buwalda	p. m 456	1 Aug. 1888 tot 31 Juli 1893	f 27 168 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
7	Id.	Id.	Kradenan	Sepreh	G. H. C. van Zijll de Jong	1 270	1 Mei 1882 tot 30 April 1890	f 26 000 's jaars
8	Id.	Samarang	Singenlor	Delik	Ho Tjiauw Ing	679	1 Sept. 1884 tot 31 Aug. 1889	f 22 700 's jaars
9	Id.	Id.	Singenkidoel	Tangoeng c. a.	P. Buwalda	237 (af bakenings-perceel)	7 Mei 1887 tot 6 Mei 1890	f 3 500 's jaars (in 1888 betaalde de ondernemer twee jaartermijnen).
10	Samarang en Soerakarta	Demak en Boijolali	Manggar en Karang-Gedeh	Gedangan-Seneng	Id.	p. m. 481	18 Sept. 1888 tot 17 Sept. 1892	f 11 534 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
—	Japara.	Japara	Bandjaran	Padang	P. L. H. Stennekes.	817	1 Oct. 1877 tot 30 Sept. 1887	(pachtsom reeds vóór 1888 af betaald).

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *a*)				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1887.	in 1888 gekapt.	in 1888 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1888.	
. . . . . .	191 2 396	191 2 396	» »	In 't laatst van December 1887 werd machtiging verleend om ter zake van deze exploitatie met den ondernemer een tweejarig contract te sluiten. De aankap geschiedt ongeregeld, naarmate zich gelegenheid voordoet tot afzet van het hout. De ondernemer maakt zoowel bij kleine leveringen als op vendutie goede prijzen voor het timmerhout. Ook brandhout is gemakkelijk van de hand te zetten aan de suikerfabrikanten.
114 723	» »	114 723	» »	Tot medio 1888 had de ondernemer het recht om door te kappen; hij verkreeg echter slechts eenig brandhout en een gering aantal kleine houtwerken.
. . .	530	»	530	Deze nieuwe exploitatie, gelegen aan de spoorbaan Samarang-Soerakarta bij kilometerpaal 68, wordt beheerd door den ondernemer in persoon, die tevens administrateur is van Sepreh (zie n°. 7 van dit overzicht) en superintendent van de sub 9 en 10 vermelde ondernemingen Tangoeng c. a. en Gedangan-Seneng, zoomede van de sub **C** n°. I en II vermelde ondernemingen Goenoeng Toempeng c. a. en Ngawoer c. a. Hij wordt bijgestaan door een Europeesch boekhouder. Te Mongot is, evenals te Gedangan, eene laad- en wisselplaats aangelegd.
472 »	4 066 479	3 538 479	1 000 »	Het laatste jaarperceel, welks exploitatie vervroegd is (verg. vorig verslag bijlage JJJ), was bij het einde van 1888 reeds voor ³/₄ leeggekapt. De hoofdstapelplaats is gevestigd te Poerwodadi, eene tweede te Pengkol, op drie paal afstands van Wirosari; op beide plaatsen waren nog aanzienlijke hoeveelheden hout in voorraad. Brandhout werd alleen voor den tram Poerwodadi-Goendih gekapt; van het timmerhout werd p. m. 1200 M³. geleverd ten behoeve van den dienst der staatsspoorwegen op Sumatra. Het kaploon bedraagt f 3 à f 4 per M³., het sleeploon f 1 per M³. en per paal.
54 99	1 408 13 029	1 462 10 333	» 2 795	Reeds in het begin van 1888 was het 4de jaarperceel nagenoeg leeggekapt en verzocht en verkreeg de ondernemer vergunning om, na storting der over dat perceel verschuldigde pachtsom, met den aankap van het 5de of laatste jaarperceel te beginnen. Ult. 1888 was ook dit jaarperceel nagenoeg geheel leeggekapt en, zooals uit de nevenstaande cijfers blijkt, al het timmerhout en nagenoeg al het brandhout afgevoerd (verkocht).
113 1 151	400 4 200	† †	† †	Deze onderneming, evenals de zuiveringsperceelen Goenoeng-Toempeng en Ngawoer c. a. behooren aan denzelfden ondernemer. Zij worden zeer oeconomisch beheerd en werpen daardoor, ofschoon de betaling aan den lande betrekkelijk hoog is, nog eene behoorlijke winst af. Voor alle drie ondernemingen is slechts één administrateur aangesteld, enkel bijgestaan door mandoors. Het hout wordt bijna uitsluitend in de residentie Samarang zelve verkocht, wat het timmerhout aangaat tegen p. m. f 35 per M³., daar het meest van kleine afmetingen is; het brandhout à f 2 en f 2,50 per kub. stapelmeter.
. . . . . .	913 2 543	234 30	679 2 513	Dit in het najaar van 1888 ter exploitatie afgestaan boschperceel is gelegen ten noorden van de spoorbaan Samarang-Soerakarta, op ongeveer 43 K. M. van eerstgenoemde plaats. Zoowel voor het kappen als voor het slepen van het hout is genoeg werkvolk te krijgen. Het hout is niet zwaar, doch van uitstekende hoedanigheid en gewilde afmetingen; het wordt onmiddellijk uit het bosch naar de verzamelplaats te Gedangan gesleept, waar eene laad- en wisselplaats is gemaakt. Aan kap- en sleeploon komt het daar ter plaatse op nog geen f 5 per M³. te staan. Aan het hoofd der onderneming staat een administrateur, die het noodige inlandsch personeel onder zich heeft. Ingevolge de contractsvoorwaarden was de ondernemer gehouden om tegen f 10 per M³. voor timmerhout van alle sortimenten, en tegen f 0,50 per kubieken stapelmeter voor brandhout, over te nemen de op de verzamelplaatsen Gedangan en Penging aanwezige houtwerken, afkomstig van de plaats gehad hebbende zuivering van djatibosschen door het Gouvernement in eigen beheer.
. . .	. . .	. . .	. . .	Ofschoon het contract voor deze exploitatie reeds in 1887 was afgeloopen, bleef gedurende 1888 op den ondernemer nog de verplichting rusten tot schoonmaak van het 10de of laatste jaarperceel. Daaraan werd door hem echter niet voldaan, zoodat voor zijne rekening met dat werk van gouvernementswege een aanvang is gemaakt. Het noodige werd gedaan tot invordering van de verschuldigde boeten.

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom aan den lande.
11	Japara	Joana	Mergotoehoe	Ngarengan	H. W. Wijsman	p. m. 800	1 Sept. 1888 tot 31 Aug. 1898	f 10 000 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
12	Rembang	Blora	Ngawen	Dengkeh	W. L. Dijkman	p. m. 700 (af bakenings-perceel)	10 Aug. 1882 tot 30 Sept. 1890	f 11 000 's jaars.
13	Id.	Id.	Randoeblatoeng	Gandool	H. W. Wijsman	p. m. 497	1 Aug. 1888 tot 31 Juli 1893	f 8 000 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
—	Id.	Rembang	Sedan	Gading c. a.	Lim King Tie	p. m. 79 (af bakenings-perceel)	22 Febr. 1887 tot 21 Febr. 1888, verlengd tot 31 Mei 1888	(pachtsom reeds vóór 1888 afbetaald).
14	Id.	Id.	Id.	Mrajoen	Id.	p. m. 257½	1 Aug. 1888 tot 31 Juli 1890	f 34 100 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
15	Id.	Toeban	Djatirogo	Djatirogo	J. F. Dijkman	638	1 Maart 1882 tot ult. Febr. 1892	f 10 500 's jaars (in 1888 betaalde de ondernemer twee jaartermijnen).

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *a*)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1887.	in 1888 gekapt.	in 1888 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1888.	
. . .	1 063³/₄	1 063³/₄	»	Deze nieuwe exploitatie is aanstonds met kracht aangevat, zoo zelfs dat bij het einde van 1888 reeds het geheele 1ste perceel over eene uitgestrektheid van 93 bouws zoo goed als leeggekapt en het hout naar de stapelplaats te Taijoe (in dezelfde residentie) vervoerd was. Er werd alleen op timmerhout gewerkt, aangezien voor brandhout geen voordeelige afzet te verwachten was. De onderneming wordt beheerd door een administrateur met een Europeeschen boekhouder en een opziener. Het kaploon bedraagt gemiddeld f 3,25 per M³.; het uitsleepen geschiedt met eigen karbouwen en kost f 1 per M³. en per paal, terwijl het vervoer naar genoemde stapelplaats werd uitbesteed aan een Chineeschen aannemer voor f 0,30 per M³. en per paal. Van Taijoe wordt het hout vervoerd naar Batavia.
»	2 256	2 256	»	Het beheer wordt gevoerd door een gemachtigde van den ondernemer. Daar de exploitatie in 1888 reeds zoo goed als afgeloopen was, waren voor het toezicht niet meer dan twee inlandsche mandoors in dienst. Er wordt bijna niets anders meer verkregen dan dwarsliggers. Eigen vee voor sleepen en transporteeren is niet aanwezig. Het hout wordt geleverd op de stapelplaats te Begandjing voor f 4 per M³. Dwarsliggers en sierappen worden per stuk betaald, deze laatsten met f 0,05, en dwarsliggers: de vierkante met f 0,25 en de halfronde met f 0,20. Railtransport van Begandjing naar de stapelplaats te Ngawen f 0,35 per M³.; transport van Ngawen naar Rembang f 7,50 per M³. (dwarsliggers f 0,20 per stuk). Gemiddeld kon voor het kapwerk op 40 man per dag worden gerekend.
. . .	967	580	387	Dit boschperceel is in het najaar van 1888 onder de bijl gekomen. Het beheer wordt gevoerd door één administrateur met drie Europeesche geëmploijeerden en vijf mandoors, waarvan één opziener en één mandoor geplaatst zijn te Ketoewan. Nabij de kali Djati onder de dessa Klanding (op p. m. ¹/₂ paal van het perceel gelegen) is eene verzamelplaats; te Ketoewan, aan de samenvloeiing van de kali Woeloeng en de Solo-rivier eene stapelplaats en verder eene stapelplaats te Soerabaija. Aan kaploon wordt betaald f 3 per M³. Het zware hout wordt met karbouwen van de onderneming uitgesleept, de kleinere houtwerken worden door koelies gedragen voor f 1 per M³. tot aan de verzamelplaats Klanding; bij bandjir worden kleine vlotten van 6 à 10 balken gemaakt en het hout langs de kali Djati, die nabij de dessa Randoelawang in de kali Woeloeng valt, naar Ketoewan gevlot. Dit vervoer kost f 2 per M³.
»	641³/₄	641³/₄	»	De werkzaamheden bij deze onderneming werden in de eerste helft van 1888 beëindigd.
. . .	1 439	†	†	Het beheer dezer nieuwe exploitatie wordt gevoerd door een gemachtigde van den ondernemer, bijgestaan door een Chineeschen kassier, tevens boekhouder en een paar Javaansche mandoors. De exploitatie is op zeer eenvoudige wijze ingericht. Eigen vee voor sleepen en trekken is niet aanwezig; het sleeptransport van de plaats van aankap tot de verzamelplaats bij het bosch te Bantjang is uitbesteed voor f 0,50 en f 0,70 per M³. Het vervoer van Bantjang naar de stapelplaats te Lassem (Rembang) geschiedt mede bij aanneming, en wel tegen f 3 per M³. Voor kaploon wordt, naar gelang van de afmetingen, betaald: voor balken van 7 M. en langer f 3,25, voor balken van 5 t/m 6³/₄ M. f 2,75 en voor kleinere balken f 2,50, alles per M³.
†	5 365	†	†	Ten aanzien van deze onderneming zijn geene andere bijzonderheden gemeld dan dat de in 1888 gekapte houtmassa bestond uit 7837 diverse balken = 2377³/₄ M³., en verder uit 2987¹/₄ M³., bestaande uit de volgende houtwerken: 847 dolken; 5 ribben; 1 198 watonans; 26 026 spoorliggers; 4 937 id.; 13 888 id.; 2 467 id. (afgekeurd); 1 472 id. id.; 287 soendoeks; 378 dlikoos; 9 475 spaken; 5 767 velgen; 106 karboomen; 257 naven; 15 duigen; 555 telephoonpalen; 32 blokken; 57 kromhouten; 24 paaltjes; 121 brugblokjes.

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der		Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom aan den lande.
				ondernemingen.	contractanten.			
16	Rembang	Toeban	Singahan	Beton Soegian	Lim King Tie	p. m. 168	1 Oct. 1888 tot 30 Sept. 1890	f 6 650 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
17	Id.	Bodjonegoro	Ngoempak	Pradok	Tan Hian Bing	p.m. 519	1 Aug. 1888 tot 31 Juli 1895	f 43 200 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
18	Soerabaija	Modjokerto	Modjokasri	Goenoeng Kendeng	Tan Liang Hie.	573	1 Sept. 1882 tot 31 Aug. 1888 (verlengd tot 30 Nov. 1889)	f 5166,67 's jaars
19	Id.	Id.	Djaboeng	Djaboeng	Erven A. B. Kribben	p. m. 420	16 Oct. 1888 tot 1 Oct. 1893	f 12 102 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
20	Id.	Lamongan	Mantoep	Pamotan	A. Ch. Lemmens	p. m. 353	1 Dec. 1888 tot 30 Nov. 1893	f 5 620 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
21	Pasoeroean	Malang	Senggoro	Peteng	Tan Hian Bing	330	1 Jan. 1886 tot 31 Dec. 1890 (zie de laatste kolom op blz. 9)	f 15 000 's jaars.
22	Id.	Pasoeroean	Grati	Rebalas	C. Bijl	p. m. 313	1 Aug. 1888 tot 31 Juli 1893	f 4 382 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
23	Probolinggo	Kraksaän (afd.)	Kraksaän	Nogosaren	Tan Liang Tjoan	890	1 Mei 1882 tot 30 April 1890	f 8000 's jaars.
24	Bezoeki	Panaroekan	Panaroekan	Djati Koekoesan	Tan Hian Bing	246	1 Aug. 1884 tot 31 Juli 1888, verlengd tot 31 Mei 1889	f 8 027,50 's jaars

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *a*)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1887.	in 1888 gekapt.	in 1888 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1888.	
. . .	102¼	»	102¼	Deze exploitatie trad in October 1888 in werking. Het beheer wordt gevoerd door een gemachtigde en een Europeeschen geëmploijeerde. Als verzamelplaatsen voor het hout zijn aangewezen de dessa Krasakan aan den oever der kali Kening, ter plaatse waar deze kali met de Solo-rivier samenvloeit. Het hout, dat meest van kleine afmetingen is, wordt met koelies uit het bosch naar de verzamelplaats gedragen. Aan kaploon wordt betaald f 1,50 per M³. (de bekapping laat echter te wenschen over), en voor transport uit het bosch naar de verzamelplaats f 1 per paal en per M³. Vlotloon langs de kali Kening tot de Solo-rivier f 1,25 per M³.
. . .	598¼	123¼	475	Met deze exploitatie werd in September 1888 begonnen. Het beheer wordt gevoerd door een administrateur en een boekhouder, beiden Europeanen. Als verzamelplaatsen werden aangewezen: 1°. de oever der kali Gandongan nabij de dessa Setren voor het vervoer van het hout langs bovengenoemde kali; 2°. de plaats waar de kali Gandongan nabij Korgan zich vereenigt met de Solo-rivier; 3°. een oro-oroveld nabij de dessa Pradok in de onmiddellijke nabijheid van het 1ste jaarperceel en bestemd voor het hout dat over land naar de Solo-rivier moet worden vervoerd, en 4°. een oro-oroveld nabij de kampong Djetok (Kotta Bodjonegoro). Het sleeploon bedraagt f 1 per paal en per M³.; het vlotloon langs de kali Tidoe f 1,25 tot Pandjoenan. Aan kaploon wordt gemiddeld f 3 per M³. betaald.
†	9 800	13 069	†	Deze onderneming levert bijna uitsluitend brandhout op. Verdere bijzonderheden zijn niet gemeld.
. . . . . .	156½ 1 771	156½ 1 771	» »	Ofschoon deze onderneming bij het einde van 1888 nog pas opgericht was, beschikte zij reeds over een genoegzaam aantal werklieden. Het hout wordt tot aan den grooten weg, die door het perceel loopt, gesleept en daarna per kar vervoerd naar Modjokerto, waar het gedeeltelijk wordt verkocht, gedeeltelijk naar Soerabaija per spoor wordt vervoerd. Het kaploon van balken bedraagt f 3 à f 4 per M³., sleeploon f 1, transportloon tot Modjokerto f 2,50 à f 3 de M³. Voor brandhout zijn die loonen respectievelijk f 0,30, f 0,20 à f 0,75 en f 0,90. De verkoopprijs bedraagt gemiddeld voor timmerhout f 40 en voor brandhout f 3,75 per M³. Ingevolge de contractsvoorwaarden was de ondernemer gehouden om tegen f 15 per M³. over te nemen de op de verzamelplaats Djatiredjo of langs den weg (van Djaboeng naar Sidolegi) opgestapelde houtwerken, afkomstig van den gestaakten gouvernementsaankap.
. . .	†	†	†	Bij deze onderneming, waarvoor het contract eerst met 1 December 1888 in werking trad, kon bij het einde des jaars nog weinig hout gekapt zijn. Bovendien beschikte zij vooralsnog over weinig werkvolk.
†	2 443¼	1 504¼	†	In December 1886 is den ondernemer toegestaan om elk jaarperceel, in stede van tot 31 December, tot 30 April van het volgende jaar in exploitatie te houden. Overigens zijn geen bijzonderheden gemeld.
. . . . . .	» 1 600	» 1 600	» »	Deze exploitatie, waarmede in het najaar van 1888 begonnen word, levert nagenoeg uitsluitend brandhout op. Het wordt per kar direct uit het bosch naar de suikerfabrieken in den omtrek vervoerd, waar het tegen f 3,15 per M³. wordt verkocht. Aan kaploon wordt betaald f 0,50 per M³., aan vervoerloon tot aan den grooten weg hetzelfde bedrag. Behalve de opgegeven 1600 stapelmeter brandhout werden nog gekapt en afgevoerd 1100 stuks dolken. De dolken brengen f 0,50 à f 1 per stuk op.
† †	227 11 024	227 11 024	† †	Voor bijzonderheden wordt verwezen naar bijlage JJJ van het vorig verslag.
† †	56 7 184	56 7 184	† †	Dit boschterrein levert nagenoeg uitsluitend brandhout op. Van het 4de of laatste jaarperceel moest bij het einde van 1888 nog eene oppervlakte van 30½ bouws geëxploiteerd worden.

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom aan den lande.
25	Bezoeki	Bondowosso	Penanggoengan	Tjongkrong	Tee Tjay King	p. m. 61	1 Sept. 1888 tot 31 Aug. 1890	f 6 200 's jaars (voor 't eerst verschuldigd in 1889).
26	Madioen	Madioen	Kanigoro	Djatirogo	E. F. E. Berretty	p. m. 110	30 Maart 1888 tot 30 Maart 1890	f 2 008 's jaars. *f)*
—	Kediri	Blitar	Wlingi en Lodoijo	Lodoijo	J. Canters	1202	1 Oct. 1876 tot 30 Sept. 1889	f 24 000 's jaars (voor 't laatst in 1888).

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Door den lande aan den ondernemer betaald wegens kap-, sleep- en vervoerloon voor de in 1888 afgevoerde houtwerken.

B. Onderneming voor leegkapping

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Door den lande betaald
—	Rembang	Bodjonegoro	Tinawoen	Baijangan	P. Landberg & Zoon	1150	1 Jan. 1882 tot 31 Dec. 1892	f 236 616,40 *g)*

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie aan den lande.

C. Ondernemingen voor het zuiveren van djatibosschen van doodstaand en omverliggend

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie aan den lande.
I	Samarang	Samarang	Singen-kidoel	Goenoeng Toempeng c. a.	P. Buwalda	219³/₄	2 Mei 1887 tot 1 Mei 1889	f 9,07 per M³. timmerhout en f 0,63 per stapelmeter brandhout.

f) De eerste jaartermijn van de pachtsom werd nog vóór het einde van 1888 voldaan.
g) Deze opgaaf verschilt met die op blz. 226 van het verslag hiervóór, zonder dat blijkt wat hiervan de reden is.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *a)*				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1887.	in 1888 gekapt.	in 1888 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1888.	
. . .	†	†	†	Nopens deze nieuwe exploitatie zijn nog geen bijzonderheden gemeld.
. . . . . .	807 2 907	807 2 907	» »	Deze exploitatie nam een aanvang in Maart 1888 en bij het einde des jaars was het 1ste jaarperceel geheel geveld. Andere bijzonderheden zijn niet gemeld.
2 881³/₄ 35	» »	2 881³/₄ 35	» »	Bij deze onderneming, waar de verschillende jaarperceelen reeds in 1887 allen waren leeggekapt, werd in 1888 nog slechts het aanwezige hout afgevoerd.

Aantal M³. hout (behalve het brandhout):				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 1 Dec. 1887.	in 1888 gekapt.	in 1888 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1888.	
ten behoeve van den lande.				
»	7 005¹/₂ *h)*	7 005¹/₂ *g)*	»	In 1888 werd de exploitatie van het 10de jaarperceel ten einde gebracht; maar indertijd waren het 2de en 3de jaarperceel onaangeroerd gelaten, zoodat deze thans nog ter velling overblijven. Behalve de ten behoeve van den lande gekapte 14463 balken (= 7005¹/₂ M³.) werden door de ondernemers uit de hun ook voor 1888 (tegen eene retributie van f 1500) weder afgestane boomen die geen geschikt hout voor de marine konden opleveren, en uit het hun toekomende afval- en brandhout, voor eigen rekening nog verkregen 1442³/₄ M³. houtwerken en 1244³/₄ stapelmeter brandhout. Bedoelde houtmassa's waren te specificeeren als volgt: 6367 diverse balkjes enz. . . . . . 383¹/₂ M³. } 16960 spoorliggers . . . . 876¹/₂ » } retributiehout van den aannemer. 31 afgekeurde balken . . . . . . 11¹/₂ » } 1271¹/₂ M³. 3410 watonans en dakribben . . . . 108¹/₄ » } 13240 duigen voor vaten . . . . . . 63 » } afvalhout volgens art. 8 van het contract. 171¹/₄ M³. 124 483 stuks brandhout van 1 à 3 M. = 1244³/₄ stapelmeter.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *a)*				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1887.	in 1888 gekapt.	in 1888 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1888.	
hout, zoomede van stronken, met vrije beschikking over het te verkrijgen hout.				
131 514	309 1 236	† †	† †	Aan retributie wegens de door hem gekapte houtmassa werd door den ondernemer in 1888 in 's lands kas gestort f 3577,97. In den westmoesson van 1889/1890 zou een aanvang worden gemaakt met de wederbeplanting op die plaatsen waar de natuurlijke opslag geheel of ten deele mislukt was.

h) Ongerekend het aan de ondernemers verblijvende hout (verg. de kolom „Verdere aanteekeningen").

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in bouws).	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie aan den lande.
II	Samarang	Samarang	Singen-kidoel	Ngawoer c. a.	P. Buwalda	450	5 Mei 1887 tot 4 Mei 1889.	f 8,17 per M^3. timmerhout en f 0,53 per stapelmeter brandhout
III	Rembang	Blora	Panolan en Djepon	Tjabak c. a.	Lim Ing Liat	†	12 Juli 1887 tot 11 Juli 1889	f 10,25 per M^3. balkenhout en sierappen en f 5,55 per M^3. kleinhout.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *a)*				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1887.	in 1888 gekapt.	in 1888 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1888.	
269 1310	719 3 342	988 4 652	» »	De in 1888 voor de verkregen houtwerken aan 's lands kas betaalde retributie bedroeg f 6444,74.
†	4 806¾	†	†	Als voren f 35 831,65.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE EEE.

N°. 57.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 2, sub 2°., van het verslag.)

OPGAVEN voor elk DISTRICT in het bijzonder betreffende de ter SUMATRA'S WESTKUST aan het GOUVERNEMENT geleverde KOFFIEPRODUCTIE over de jaren 1863 t/m 1884 *a*), 1887 en 1888, voor sommige dezer jaren tevens met aanwijzing van het aantal bij de cultuur ingedeelde personen en van de ingeleverde hoeveelheid gemiddeld per cultuurdienstplichtige.

LARAS.	Ingeleverde koffieproductie (in pikols) gemiddeld per jaar over driejarige tijdvakken.							Ingeleverde koffieproductie (in pikols) in elk der onderstaande jaren.			Aantal bij de koffiecultuur ingedeelde personen *b*) in:		Aantal katti's koffie door elken bij de cultuur ingedeelde gemiddeld per hoofd geleverd in:		
	1863/65.	1866/68.	1869/71.	1872/74.	1875/77.	1878/80.	1881/83.	1884.	1887.	1888.	1881/83.	1887 en 1888.	1881/83 gemidd. per jaar.	1887.	1888.
PADANGSCHE BOVENLANDEN.															
Afd. Agam.															
Onderafd. Oud-Agam.															
Kapau	405	480	555	352	558	517	544	384	296	304	558	554	97	53	55
Tjandoeng	3 212	*c*) 8 514	3 107	2 594	4 777	4 090	3 825	2 024	2 432	2 319	2 710	2 301	141	106	101
Mageh	378	509	553	342	582	369	430	270	160	141	897	936	48	17	15
Pantar Paoeh *d*)	359	209	487	241	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....
IV Angkat	2 331	*e*)	2 256	1 419	2 382	1 787	1 595	676	522	588	3 179	3 641	50	14	16
Kamang	1 068	1 395	1 416	840	1 431	998	1 247	1 175	809	750	1 860	2 054	67	39	37
Banoehampoe	1 862	2 370	2 477	1 620	2 470	2 328	2 859	1 567	1 398	1 268	4 531	4 711	63	30	27
Tilatang	1 884	2 610	2 962	1 929	3 795	3 128	3 497	2 577	1 971	1 772	3 152	3 290	111	60	54
Soengei Poear	917	864	1 070	479	911	750	923	565	530	514	2 685	2 826	34	19	18
Sallo	434	*e*)	722	537	801	592	738	515	364	311	477	416	155	88	75
Basso	2 218	*e*)	2 885	2 031	2 781	2 116	2 310	1 387	1 370	1 658	2 241	2 014	103	68	82
IV Kotta	3 579	4 341	5 052	3 024	4 747	3 722	3 917	2 693	2 883	2 409	3 318	3 395	118	85	71
Totaal	18 647	21 292	23 542	15 408	25 235	20 397	21 885	13 833	12 735	12 034	25 608	26 138	85	49	46
Onderafd. Danau-districten en Matoea.															
IV Kotta	2 951	2 986	2 098	1 756	1 959	971	1 528	1 536	1 374	1 444	2 788	3 532	55	39	41
VI Kotta	882	589	255	198	216	132	559	880	702	946	1 593	1 830	35	38	52
Matoea	1 843	1 833	1 396	783	1 052	691	721	712	693	548	1 326	1 474	54	47	37
Andalas	1 560	1 633	1 374	695	833	570	555	507	550	410	962	1 113	58	49	37
Totaal	7 236	7 041	5 123	3 432	4 060	2 364	3 363	3 635	3 319	3 348	6 669	7 949	50	42	42

a) Over de jaren 1863 t/m 1883 bestaan de opgaven uit gemiddelden, berekend over driejarige tijdvakken (jaarlijksche opgaven zijn niet uit Indië ontvangen). Wat 1884 betreft zijn de opgaven niet volledig, als betreffende alleen de residentie Padangsche Bovenlanden, terwijl over de jaren 1885 en 1886 hier te lande in 't geheel geen districtsgewijze opgaven voorhanden zijn. Zooals aan het slot van het overzicht blijken zal, komen de totaalcijfers der levering volgens dezen staat niet altijd overeen met hetgeen daarvoor in vorige Koloniale Verslagen is opgegeven. De verschillen vertegenwoordigen meerendeels overwichten en minderbevindingen, waarmede in de totaal-opgaven der Koloniale Verslagen steeds is rekening gehouden, doch die bij de in dit overzicht voorkomende districtsgewijze opgaven voor de meeste jaren buiten aanmerking zijn gelaten. Ook is in de laatstbedoelde opgaven de als inferieure soort ingeleverde koffie niet altijd medegerekend.

b) De cijfers van het aantal cultuurdienstplichtigen zijn doorgaans gegrond op de uitkomsten der vijfjaarlijksche opneming van het zielental, welke opneming laatstelijk in 1885 heeft plaats gehad. Vandaar dat over 1888 voor de Padangsche Boven- en Benedenlanden en voor sommige afdeelingen van Tapanoli hetzelfde aantal cultuurdienstplichtigen als over 1887 wordt opgegeven. Over de andere in dit overzicht behandelde jaren zijn hier te lande geen andere cijfers nopens het aantal cultuurdienstplichtigen bekend dan over 1881/83 en zulks alleen wat betreft de Padangsche Bovenlanden.

c) Hieronder ook de productie van de larassen IV Angkat, Sallo en Basso, waarvan geen gesplitste opgaven over 1866 t/m 1868 voorhanden zijn.

d) Het laras Pantar Paoeh is na 1874 ingesmolten bij de onderafdeeling Danau-districten en Matoea.

e) Begrepen onder de voor het laras Tjandoeng vermelde productie (zie noot *c*).

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE EEE.

N°. 57.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 2, sub 2°., van het verslag.)

OPGAVEN voor elk DISTRICT in het bijzonder betreffende de ter SUMATRA'S WESTKUST aan het GOUVERNEMENT geleverde KOFFIEPRODUCTIE over de jaren 1863 t/m 1884 a), 1887 en 1888, voor sommige dezer jaren tevens met aanwijzing van het aantal bij de cultuur ingedeelde personen en van de ingeleverde hoeveelheid gemiddeld per cultuurdienstplichtige.

LARAS.	Ingeleverde koffieproductie (in pikols) gemiddeld per jaar over driejarige tijdvakken.							Ingeleverde koffieproductie (in pikols) in elk der onderstaande jaren.			Aantal bij de koffiecultuur ingedeelde personen b) in:		Aantal katti's koffie door elken bij de cultuur ingedeelde gemiddeld per hoofd geleverd in:		
	1863/65.	1866/68.	1869/71.	1872/74.	1875/77.	1878/80.	1881/83.	1884.	1887.	1888.	1881/83.	1887 en 1888.	1881/83 gemidd. per jaar.	1887.	1888.
PADANGSCHE BOVENLANDEN.															
Afd. Agam.															
Onderafd. Oud-Agam.															
Kapau	405	480	555	352	558	517	544	384	296	304	558	554	97	53	55
Tjandoeng	3 212	c) 8 514	3 107	2 594	4 777	4 090	3 825	2 024	2 432	2 319	2 710	2 301	141	106	101
Mageh	378	509	553	342	582	369	430	270	160	141	897	936	48	17	15
Pantar Paoeh d)	359	209	487	241	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....
IV Angkat	2 331	e)	2 256	1 419	2 382	1 787	1 595	676	522	588	3 179	3 641	50	14	16
Kamang	1 068	1 395	1 416	840	1 431	998	1 247	1 175	809	750	1 860	2 054	67	39	37
Banoehampoe	1 862	2 370	2 477	1 620	2 470	2 328	2 859	1 567	1 398	1 268	4 531	4 711	63	30	27
Tilatang	1 884	2 610	2 962	1 929	3 795	3 128	3 497	2 577	1 971	1 772	3 152	3 290	111	60	54
Soengei Poear	917	864	1 070	479	.911	750	923	565	530	514	2 685	2 826	34	19	18
Sallo	434	e)	722	537	801	592	738	515	364	311	477	416	155	88	75
Basso	2 218	e)	2 885	2 031	2 781	2 116	2 310	1 387	1 370	1 658	2 241	2 014	103	68	82
IV Kotta	3 579	4 341	5 052	3 024	4 747	3 722	3 917	2 693	2 883	2 409	3 318	3 395	118	85	71
Totaal	18 647	21 292	23 542	15 408	25 235	20 397	21 885	13 833	12 735	12 034	25 608	26 138	85	49	46
Onderafd. Danau-districten en Matoea.															
IV Kotta	2 951	2 986	2 098	1 756	1 959	971	1 528	1 536	1 374	1 444	2 788	3 532	55	39	41
VI Kotta	882	589	255	198	216	132	559	880	702	946	1 593	1 830	35	38	52
Matoea	1 843	1 833	1 396	783	1 052	691	721	712	693	548	1 326	1 474	54	47	37
Andalas	1 560	1 633	1 374	695	833	570	555	507	550	410	962	1 113	58	49	37
Totaal	7 236	7 041	5 123	3 432	4 060	2 364	3 363	3 635	3 319	3 348	6 669	7 949	50	42	42

a) Over de jaren 1863 t/m 1883 bestaan de opgaven uit gemiddelden, berekend over driejarige tijdvakken (jaarlijksche opgaven zijn niet uit Indie ontvangen). Wat 1884 betreft zijn de opgaven niet volledig, als betreffende alleen de residentie Padangsche Bovenlanden, terwijl over de jaren 1885 en 1886 hier te lande in 't geheel geen districtsgewijze opgaven voorhanden zijn.
Zooals aan het slot van het overzicht blijken zal, komen de totaalcijfers der levering volgens dezen staat niet altijd overeen met hetgeen daarvoor in vorige Koloniale Verslagen is opgegeven. De verschillen vertegenwoordigen meerendeels overwichten en minderbevindingen, waarmede in de totaal-opgaven der Koloniale Verslagen steeds is rekening gehouden, doch die bij de in dit overzicht voorkomende districtsgewijze opgaven voor de meeste jaren buiten aanmerking zijn gelaten. Ook is in de laatstbedoelde opgaven de als inferieure soort ingeleverde koffie niet altijd medegerekend.

b) De cijfers van het aantal cultuurdienstplichtigen zijn doorgaans gegrond op de uitkomsten der vijfjaarlijksche opneming van het zielental, welke opneming laatstelijk in 1885 heeft plaats gehad. Vandaar dat over 1888 voor de Padangsche Boven- en Benedenlanden en voor sommige afdeelingen van Tapanoli hetzelfde aantal cultuurdienstplichtigen als over 1887 wordt opgegeven. Over de andere in dit overzicht behandelde jaren zijn hier te lande geen andere cijfers nopens het aantal cultuurdienstplichtigen bekend dan over 1881/83 en zulks alleen wat betreft de Padangsche Bovenlanden.

c) Hieronder ook de productie van de larassen IV Angkat, Sallo en Basso, waarvan geen gesplitste opgaven over 1866 t/m 1868 voorhanden zijn.

d) Het laras Pantar Paoeh is na 1874 ingesmolten bij de onderafdeeling Danau-districten en Matoea.

e) Begrepen onder de voor het laras Tjandoeng vermelde productie (zie noot c).

LARAS.	Ingeleverde koffieproductie (in pikols) gemiddeld per jaar over driejarige tijdvakken.							Ingeleverde koffieproductie (in pikols) in elk der onderstaande jaren.			Aantal bij de koffiecultuur ingedeelde personen *b*) in:		Aantal katti's koffie door elken bij de cultuur ingedeelde gemiddeld per hoofd geleverd in:		
	1863/65.	1866/68.	1869/71.	1872/74.	1875/77.	1878/80.	1881/83.	1884.	1887.	1888.	1881/83.	1887 en 1888.	1881/83 (gemidd. per jaar).	1887.	1888.
Onderafd. VIII Kotta en VII Loerah.															
VIII Kotta	3 181	3 358	2 755	2 220	2 348	1 731	2 256	2 414	2 126	1 708	1 972	3 249	114	65	55
VII Loerah	615	636	334	323	586	309	286	485	443	462	986	1 476	29	30	31
Totaal	3 796	3 994	3 089	2 543	2 934	2 040	2 542	2 899	2 569	2 260	2 958	4 725	86	54	48
Onderafd. Bondjol *f*).															
Alahan Pandjang	„	„	„	„	„	„	„	*g*) †	9	15	†	627	†	1	2
Koempoelan	„	„	„	„	„	„	„	†	1	3	†	874	†	0^{1}	0^{3}
V Kotta	„	„	„	„	„	„	„	†	1	3	†	215	†	0^{4}	1
Malampah	„	„	„	„	„	„	„	†	4	17	†	353	†	1	5
Ladang Pandjang	„	„	„	„	„	„	„	†	„	„	†	303	†	„	„
Kotta Tengah	„	„	„	„	„	„	„	†	„	1	†	46	†	„	2
Totaal									15	30		2 418		0^{6}	2
Afd. XIII en IX Kotta.															
Onderafd. Solok.															
Solok	1 000	1 406	2 106	1 700	2 136	1 633	1 823	1 374	2 059	2 538	854	893	213	231	284
Selaijoe	322	293	337	118	156	188	621	881	1 478	2 067	1 119	1 182	55	125	175
Gantoeng Tjiri	432	602	803	409	583	348	467	472	767	861	412	426	113	180	202
Tjoepah	306	247	214	150	183	91	176	247	256	457	692	700	25	37	65
Talang	368	519	621	435	402	208	305	450	716	968	412	479	74	149	202
Goegoe	491	676	673	494	716	407	444	444	556	610	510	583	87	95	105
Kotta Anau	1 554	1 955	2 656	2 363	2 635	1 869	1 937	1 786	1 757	2 880	2 903	3 182	67	55	91
Moeara Panas	454	305	348	213	222	168	166	77	52	95	1 470	1 243	11	4	8
Panjakalan	322	205	244	186	276	141	145	102	47	118	482	507	30	9	23
Sawah Lawas (Saoh Laweh)	254	121	118	57	46	27	32	21	53	67	358	402	9	13	17
IX Kotta	980	683	796	429	480	311	265	99	84	229	1 779	1 750	15	5	13
Totaal	6 483	7 012	8 916	6 554	7 835	5 391	6 381	5 953	7 825	10 890	10 991	11 347	58	69	96
Onderafd. Soepaijang.															
Soepaijang	2 671	2 859	2 732	1 983	2 550	2 365	2 184	951	†	1 759	1 859	†	117	†	110
Siroekam	1 566	1 862	1 879	1 234	1 583	1 107	870	415	†	1 103	775	†	112	†	132
Totaal	4 237	4 721	4 611	3 217	4 133	3 472	3 054	1 366	3 297	2 862	2 634	2 441	116	135	117
Onderafd. Alahan Pandjang.															
Alahan Pandjang	†	†	3 916	3 385	4 948	5 711	4 967	4 426	4 750	4 935	3 873	4 288	128	111	115
Lolo	†	1 859	1 830	1 269	1 395	1 947	1 955	2 004	1 573	1 743	416	500	470	315	349
Soerian	†	†	†	†	410	618	695	783	804	1 048	236	295	294	273	355
Totoal		*h*) * 1 859	* 5 746	* 4 654	6 753	8 276	7 617	7 213	7 127	7 726	4 525	5 083	168	140	152
Onderafd. Moeara Laboeh.															
Soengei Pagoe	†	†	†	†	371	370	1 009	618	755	1 375	1 786	1 836	57	41	75
Pasimpei (XII Kotta)	†	†	†	†	2	16	161	74	43	82	882	784	18	5	10
Abei (XII Kotta)	†	†	†	†	†	10	34	21	1	5	425	374	8	0^{3}	1
Totaal					* 373	396	1 204	713	799	1 462	3 093	2 994	30	27	49

f) In de onderafdeeling Bondjol is de gouvernementskoffiecultuur eerst in 1881 ingevoerd.

g) Waar men het teeken † vindt geplaatst, ontbreken de opgaven of zijn geen gesplitste opgaven ontvangen.

h) De met een * gemerkte opgaven zijn onvolledig.

LARAS.	Ingeleverde koffieproductie (in pikols) gemiddeld per jaar over driejarige tijdvakken.							Ingeleverde koffieproductie (in pikols) in elk der onderstaande jaren.			Aantal bij de koffiecultuur ingedeelde personen *b*) in:		Aantal katti's koffie door elken bij de cultuur ingedeelde gemiddeld per hoofd geleverd in:		
	1863/65.	1866/68.	1869/71.	1872/74.	1875/77	1878/80.	1881/83.	1884.	1887.	1888.	1881/83.	1887 en 1888.	1881/83 (gemidd. per jaar).	1887.	1888.
Afd. Tanah Datar.															
Onderafd. Fort van der Capellen.															
Salimpaoeng	1 525	2 726	3 487	2 416	3 525	3 193	3 604	1 535	2 036	2 433	3 441	3 488	105	58	70
Rau Rau	1 675	4 580	4 951	2 551	3 104	2 163	2 932	1 699	1 285	1 924	1 276	947	230	136	203
Soemanik	2 571	1 572	2 412	1 286	1 437	972	1 397	743	503	1 059	1 150	1 067	121	47	99
Tandjoeng	2 002	1 724	2 110	1 352	1 509	959	1 170	784	505	1 111	1 649	1 558	71	32	71
Soengei Tarab	2 320	2 369	4 168	2 643	3 426	2 621	3 135	1 893	1 357	2 247	1 402	1 036	223	131	217
Goeroen	2 475	1 966	2 253	1 673	2 445	2 263	2 375	1 059	1 045	2 348	1 301	1 291	183	81	182
Soengei Djamboe	1 281	1 158	1 777	1 216	1 567	1 507	1 407	884	505	1 136	625	764	225	66	149
Pariangan	4 006	2 381	3 256	2 857	2 594	1 603	1 494	793	491	1 711	3 817	3 231	39	15	53
V Kaoem	6 190	5 999	5 787	5 235	5 821	3 498	3 178	1 250	664	3 405	5 381	5 251	59	13	65
Pagarroejoeng	863	687	914	522	498	248	144	80	8	85	408	877	35	0^{9}	10
Soeroeasso	935	1 011	842	554	433	228	103	41	„	9	899	913	11	„	1
Padang Ganting	584	376	849	545	498	153	107	20	„	2	1 614	1 093	7	„	0^{2}
Telawi	704	392	179	66	177	155	87	22	1	4	1 952	1 486	4	0^{86}	0^{3}
Totaal	27 131	26 941	32 985	22 916	27 034	19 563	21 133	10 803	8 400	17 474	24 915	23 002	85	37	76
Onderafd. Lintau en Boea.															
Lintau	3 080	2 950	2 325	1 341	1 024	601	669	391	330	544	2 736	3 176	24	10	17
Boea of Pangean	733	418	330	71	48	26	45	3	4	38	1 028	1 335	4	0^{3}	3
Koemanis	268	195	180	90	96	86	82	19	1	12	747	774	11	0^{1}	2
Soempoer	193	172	170	75	58	38	32	9	1	14	900	1 133	4	0^{09}	1
Totaal	4 274	3 735	3 005	1 577	1 226	751	828	422	336	608	5 411	6 418	15	5	9
Onderafd. VII Kotta.															
Sidjoendjoeng	392	186	95	34	65	60	56	27	1	15	2 020	1 418	3	0^{07}	1
Loeboe Tarab	524	193	87	27	34	13	6	5	3	15	1 914	1 668	„	0^{18}	1
Kotta Baroe	485	220	129	44	47	49	35	22	2	16	1 361	1 138	3	0^{17}	1
Padang Siboesoek	569	184	133	36	206	31	24	8	2	12	1 085	816	2	0^{24}	1
Siloengkang	369	252	236	123	186	184	153	59	17	69	1 674	874	9	2	8
VII Kotta	1 357	881	804	380	333	179	104	22	4	17	2 161	1 394	5	0^{28}	1
Totaal	3 696	1 916	1 484	644	871	516	378	143	29	144	10 215	7 308	4	0^{4}	2
Onderafd. XX Kotta.															
Singkarah	1 936	1 751	2 018	1 346	1 276	824	709	288	173	283	2 012	2 064	35	8	14
Soelit Aijer	1 458	1 028	1 230	715	661	408	323	138	35	130	1 574	1 985	21	2	7
Tandjong Balit	2 074	1 847	1 857	1 273	1 323	931	961	530	226	638	2 070	1 693	46	13	38
Saningbakar	8 533	9 722	12 822	9 150	5 841	6 185	7 944	6 376	7 060	6 810	4 017	4 293	198	164	159
Totaal	1 4001	14 348	17 927	12 484	9 101	8 348	9 937	7 332	7 494	7 861	9 673	10 035	103	75	78
Afd. L Kotta.															
Onderafd. Paijakombo.															
Paijabassoeng	654	547	414	184	235	247	667	693	531	429	1 338	1 251	50	42	34
Limboekan	847	723	597	306	568	534	1 107	775	806	761	1 577	1 550	70	52	49
Sitoedjoeh	1 206	1 547	1 587	1 025	1 268	1 072	1 755	1 507	1 821	1 556	1 195	1 306	147	139	111
Halaban	3 216	2 937	2 197	1 158	1 467	762	2 335	1 857	1 347	1 260	3 719	3 716	63	30	34
Batoehampar	653	502	545	244	281	241	673	380	299	425	1 718	1 942	39	15	22
Kotta nan IV	375	234	173	99	81	34	64	12	8	12	1 001	1 462	6	0^{5}	0^{8}
Kotta nan Gadang	402	255	187	121	110	51	89	33	26	27	1 113	1 464	8	2	2
Sarilamah	404	399	331	103	221	213	300	149	118	127	2 176	1 929	14	6	7
Taram	506	369	209	119	190	145	239	128	78	67	1 244	1 267	19	6	5
Loeboe Batingko	429	328	213	89	134	80	168	95	182	166	1 135	1 126	15	16	15
Soengei Baringin	1 195	1 037	673	226	290	141	263	143	52	70	3 229	3 154	8	2	2
Goegoe	2 665	2 714	2 334	903	1 371	831	1 304	995	630	661	3 673	4 175	36	15	16
Moengkar	2 237	2 341	1 625	654	879	703	1 063	775	338	248	2 285	2 143	47	16	12
Totaal	14 789	13 933	11 085	5 231	7 095	5 054	10 027	7 542	6 236	5 809	25 403	26 485	40	24	22

LARAS.	Ingeleverde koffieproductie (in pikols) gemiddeld per jaar over driejarige tijdvakken.							Ingeleverde koffieproductie (in pikols) in elk der onderstaande jaren.			Aantal bij de koffiecultuur ingedeelde personen *b*) in:		Aantal katti's koffie door elken bij de cultuur ingedeelde gemiddeld per hoofd geleverd in:		
	1863/65.	1866/68.	1869/71.	1872/74.	1875/77.	1878/80.	1881/83.	1884.	1887.	1888.	1881/83.	1887 en 1888.	1881/83 (gemidd. per jaar).	1887.	1888.
Onderafd. Poear Datar en Mahi.															
Kotta Lawas	5 437	5 616	5 995	4 968	6 534	3 851	4 308	4 272	4 502	4 776	2 636	2 554	163	176	187
Soeliki.	1 326	1 472	1 659	1 117	1 528	900	1 134	686	728	1 007	941	1 006	121	72	100
Mahi	90	35	38	8	39	22	108	48	21	38	671	932	16	2	4
Totaal . .	6 853	7 123	7 692	6 093	8 101	4 773	5 550	5 006	5 251	5 821	4 248	4 492	131	117	130
Onderafd. Pangkallan Kotta Baroe en XII Kotta Kampar *i*).															
VI Kotta	....	....	....	....	....	†	†	†	35	77	†	391	†	9	20
Afd. Batipoe en X Kotta.															
VI Kotta	634	523	620	286	509	424	259	146	152	154	2 116	2 814	12	5	5
IV Kotta	656	447	530	290	367	244	196	192	170	286	1 182	1 587	17	11	18
Batipoe di atas	924	727	1 229	628	659	585	501	304	431	1 088	860	736	58	59	148
Batipoe di bawah . . .	890	737	888	578	903	582	779	568	241	511	540	1 130	144	21	45
Boenga Tandjoeng . . .	1 092	1 051	1 359	1 045	1 171	635	712	369	174	935	1 880	2 364	38	7	40
Soempoer.	1 560	1 753	2 954	1 672	1 685	1 373	949	817	801	804	1 352	2 179	70	37	37
Batipoe en X Kotta (Semawang)	81	97	196	117	166	107	39	7	39	37	1 132	1 536	3	3	2
Totaal . .	5 837	5 335	7 776	4 616	5 460	3 950	3 435	2 403	2 008	3 815	9 062	12 346	38	16	31
Totalen voor de Padangsche Bovenlanden *j*). .	*116 980	*119 250	*132 981	* 89 369	*110 211	* 85 291	* 97 334	* 69 263	67 475	82 230	*145 405	153 572	67	44	54
PADANGSCHE BENEDENLANDEN.															
Afd. Aijer Bangies en Rau.															
Onderafd. Ophir-districten.															
Simpang Tonang. . . .	127	226	235	327	353	462	390	†	111	103	†	447	†	25	23
Tjoebadak	273	305	457	619	695	769	501	†	220	246	†	585	†	38	42
Sinoeroet.	308	301	185	216	407	506	491	†	70	76	†	480	†	15	16
Taloe	296	340	408	531	674	450	212	†	275	133	†	316	†	87	42
Tingam	76	82	157	236	244	100	58	†	3	4	†	428	†	07	1
Totaal . .	1 080	1 254	1 442	1 929	2 373	2 287	1 658		679	562		2 256		30	25
Onderafd. Rau, Loeboe Sikaping en Panti.															
Loeboe Sikaping. . . .	215	52	64	48	†	†	†	†	18	27	†	865	†	2	3
Soendatar	185	115	73	51	†	†	†	†	45	75	†	108	†	42	69
Panti	28	73	71	10	†	†	†	†	1	8	†	147	†	07	5
Padang Mantingi . . .	127	74	37	30	†	†	†	†	5	25	†	96	†	5	26
Kotta Radja	321	259	263	154	†	†	†	†	64	111	†	326	†	20	34
Overige districten *k*) . .	445	136	127	31	†	†	†	†	....	....	....	....	....	....	....
Totaal . .	1 321	709	635	324					133	246		1 542		9	16
Afd. Painan.															
Onderafd. Painan.															
Poeloet Poeloet	*l*) 2 609	*l*) 2 721	*l*) 3 783	*l*) 3 236	†	†	†	†	2 532	3 325	†	1 933	†	1	2

i) De landschappen welke de onderafdeeling Pangkallan Kotta Baroe en XII Kotta Kampar uitmaken, zijn eerst in 1879 (Indisch Staatsblad nº. 22) onder geregeld bestuur gebracht.

j) Van de 94 districten welke gezamenlijk de residentie Padangsche Bovenlanden uitmaken, waren er laatstelijk 93 bij de gouvernementskoffiecultuur ingedeeld.

k) De 7 in dit overzicht niet met namen genoemde districten der onderafdeeling Rau, Loeboe Sikaping en Panti schijnen in 1887 en 1888 niet meer bij de cultuur te zijn ingedeeld geweest.

l) Hieronder ook product uit de mede tot de afdeeling Painan behoorende districten Batang Kapas en Aijer Hadji. Deze schijnen in 1887 en 1888 niet meer bij de cultuur te zijn ingedeeld geweest.

LARAS.	Ingeleverde koffieproductie (in pikols) gemiddeld per jaar over driejarige tijdvakken.							Ingeleverde koffieproductie (in pikols) in elk der onderstaande jaren.			Aantal bij de koffiecultuur ingedeelde personen *b*) in:			Aantal katti's koffie door elken bij de cultuur ingedeelde gemiddeld per hoofd geleverd in:		
	1863/65.	1866/68.	1869/71.	1872/74.	1875/77.	1878/80.	1881/83.	1884.	1887.	1888.	1881/83.	1887.	1888.	1881/83 (gemidd. per jaar).	1887.	1888.
Afd. Priaman.																
Onderafd. Priaman.																
V Kotta	77	73	53	24	†	†	†	†	4	6	†	2 387	2 387	†	0^1	0^2
VII Kotta	9	1	"	"	†	†	†	†	"	"	†	74	74	†	"	"
Overige districten	35	3	1	"	†	†	†	†	....	....	....	...	...	....	....	....
Totaal	121	77	54	24					4	6		2 461	2 461		0^1	0^2
Onderafd. Loeboe Bassong en Tikoe.																
Loeboe Bassong	14	11	30	40	†	†	†	†	3	11	†	1 145	1 145	†	0^3	1
Tikoe	1/2	1/4	1	1/2	†	†	†	†	"	"	†	529	529	†	"	"
XII Kotta	102	35	88	105	†	†	†	†	13	32	†	4 498	4 498	†	0^3	0^7
III Loewak	"	"	"	"	†	†	†	†	"	"	†	525	525	†	"	"
Totaal	116 1/2	46 1/4	119	145 1/2					16	43		6 697	6 697		0^3	0^6
Totalen voor de Padangsche Benedenlanden *m*).	5 247	4 807	6 033	5 658	†	5 104	5 403	3 278	3 364	*n*) 4 182	†	14 889	14 889	†	23	6
TAPANOLI.																
Afd. Mandheling en Angkola.																
Onderafd. Angkola.																
Soeroemantinggi	70	60	32	26	20	8	3	†	2	12	†	54	67	†	4	18
Pintoe Padang	99	58	29	24	33	12	13	†	13	29	†	79	172	†	16	16
Si Galangan	68	52	44	40	0	22	18	†	14	34	†	65	74	†	22	46
Moeara Thais	80	74	56	42	36	16	9	†	2	20	†	48	68	†	4	29
Pitjar Koling	89	73	45	40	48	27	19	†	8	25	†	77	106	†	10	24
Lasoeng Batoe	849	907	828	739	803	399	260	†	37	15	†	428	381	†	9	4
Oeta' Rimbaroe	944	916	744	709	686	477	443	†	209	155	†	618	659	†	34	24
Saboengan	185	182	233	253	365	231	240	†	65	52	†	173	217	†	39	24
Si Mapil Apil	404	448	495	387	506	262	190	†	57	39	†	122	128	†	47	30
Batoe nan Doea	1 075	881	1 023	950	1 193	833	840	†	309	332	†	893	1 144	†	35	29
Totaal	3 863	3 651	3 529	3 210	3 740	2 287	2 035		716	713		2 557	3 016		28	24
Onderafd. Klein-Mandheling en Oeloe en Pakantan.																
Si Ngengoe	841	589	520	450	534	357	389	†	115	219	†	271	365	†	42	60
Tambangan	1 031	697	768	659	827	582	518	†	279	448	†	384	455	†	73	98
Menambin	2 003	2 153	1 922	1 875	2 039	1 936	1 928	†	1 366	1 645	†	953	1 162	†	143	142
Tamiang	988	930	829	673	848	783	794	†	345	541	†	551	662	†	63	82
Bantang Gadis	521	621	1 030	1 163	1 800	1 024	1 147	†	798	743	†	332	428	†	240	174
Pinjangat	503	471	571	632	756	571	602	†	335	405	†	128	163	†	261	248
Pakantan Lombang	429	438	592	722	769	712	1 151	†	1 176	1 152	†	266	434	†	442	265
Pakantan Boekit	290	297	311	533	671	501	656	†	788	807	†	288	235	†	273	343
Totaal	6 606	6 196	6 543	6 707	8 214	6 466	7 185		5 202	5 960		3 173	3 904		164	153
Onderafd. Sipirok.																
Sipirok	1 322	1 171	1 277	2 090	2 433	2 002	2 202	†	3 180	2 470	†	1 050	1 050	†	303	235
Bringin	765	923	1 243	1 844	2 223	1 601	1 696	†	1 821	1 408	†	615	615	†	296	229
Prau Soerat	332	299	418	546	612	396	505	†	543	369	†	209	209	†	260	177
Totaal	2 419	2 393	2 938	4 480	5 268	3 999	4 403		5 544	4 247		1 874	1 874		296	227

m) Van de tot de Padangsche Benedenlanden behoorende 61 districten waren er laatstelijk 17 bij de gouvernementskoffiecultuur ingedeeld

n) Bovendien werden in 1888 15 pikols in de Padangsche Benedenlanden ingeleverd, afkomstig van verspreide aanplantingen in eenige niet meer bij de cultuur ingedeelde districten.

LARAS.	Ingeleverde koffieproductie (in pikols) gemiddeld per jaar over driejarige tijdvakken.							Ingeleverde koffieproductie (in pikols) in elk der onderstaande jaren.			Aantal bij de koffiecultuur ingedeelde personen *b*) in:			Aantal katti's koffie door elken bij de cultuur ingedeelde gemiddeld per hoofd geleverd in:		
	1863/65.	1866/68.	1869/71.	1872/74.	1875/77	1878/80.	1881/83.	1884.	1887.	1888.	1881/83.	1887.	1888.	1881/83 (gemidd. per jaar).	1887.	1888.
Onderafd. Groot-Mandheling en Batang Natal.																
Pidoli Boekit	1 487	924	861	788	685	481	492	+	259	362	+	580	580	+	45	62
Penjaboengan Tengah	1 204	734	322	333	296	180	156	+	19	50	+	816	816	+	2	6
Penjaboengan Djoeloe	424	269	149	182	188	174	164	+	21	58	+	205	205	+	10	28
Kotta Siantar	487	273	194	134	175	67	94	+	7	37	+	418	418	+	2	9
Maga	1 602	598	708	762	600	437	508	+	438	463	+	347	347	+	126	133
Goenoeng Toea	1 035	412	130	124	117	49	37	+	6	11	+	495	495	+	1	2
Goenoeng Bringin	996	811	862	704	977	610	754	+	507	625	+	521	521	+	97	120
Aijer Nangali	+	+	+	+	+	9	18	+	26	17	+	179	179	+	15	9
Moeara Sama	+	+	+	+	+	6	14	+	26	16	+	122	122	+	21	13
Moeara Perlampoengan	+	+	+	+	+	1	1	+	1	1	+	97	97	+	1	1
Passar Penjaboengan	+	+	+	+	+	„	1	+	1	1	+	147	147	+	07	07
Totaal	*6 635	*4 021	*3 226	*3 027	*3 038	2 014	2 239		1 311	1 641		3 927	3 927		33	42
Afd. Siboga (zie ook noot *q*). Onderafd. Batang Taro-districten.																
Batang Taro	+	+	+	+	+	+	„	+	7	11	+	38	38	+	18	29
Hoeraba	+	+	+	+	+	+	0^{75}	+	„	„	+	59	60	+	„	„
Marantjar	+	+	+	+	+	+	18	+	5	1	+	66	66	+	8	2
Sianggoenan	+	+	+	+	+	+	1	+	„	„	+	35	53	+	•	„
Totaal							19^{75}		12	12		198	217		6	6
Totalen voor Tapanoli *o*)	*19 523	*16 261	*16 236	*17 424	*20 290	*14 766	15 941	16 958	*p*) 12 785	*q*) 12 573	+	11 729	12 938	+	109	97

RECAPITULATIE.

	Ingeleverde koffieproductie (in pikols) *gemiddeld per jaar* over onderstaande driejarige tijdvakken.							Ingeleverde koffieproductie (in pikols) in elk der onderstaande jaren.				
	1863/65.	1866/68.	1869/71.	1872/74.	1875/77.	1878/80.	1881/83.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Padangsche Bovenlanden	116 980	119 250	132 981	89 369	110 211	85 291	97 334	69 263	*r*)	*r*)	67 475	82 230
Padangsche Benedenlanden	5 247	4 807	6 033	5 658	+	5 104	5 403	3 278	*r*)	*r*)	3 364	4 197
Tapanoli	19 523	16 261	16 236	17 424	20 290	14 766	15 941	16 958	*r*)	*r*)	12 785	12 698
Totalen	141 750	140 318	155 250	112 451	+	105 161	118 678	89 499			*s*) 83 624	*s*) 99 122
Om te doen zien in welke mate de bovenstaande cijfers, om de in noot *a* vermelde redenen, afwijken van de juistere gegevens volgens de in vorige Koloniale Verslagen opgenomen totaal-opgaven, laat men hier die juistere opgaven volgen, insgelijks, wat de jaren 1863 t/m 1883 betreft, berekend bij gemiddelden over driejarige tijdvakken:												
Padangsche Bovenlanden	121 888	134 011	137 785	88 107	+	86 167	98 023					
Padangsche Benedenlanden	5 575	4 880	6 052	4 853	+	5 104	5 403					
Tapanoli	20 315	16 405	16 289	17 306	+	14 638	16 048					
Totalen	147 778	155 296	160 126	*t*) 110 266	140 980	105 909	119 474					

o) Van de 79 districten welke gezamenlijk de residentie Tapanoli uitmaken, waren er laatstelijk 36 bij de gouvernementskoffiecultuur ingedeeld.

p) De opgaaf in het Koloniaal Verslag van 1888 (blz. 224), ad 12 913 pikols, is nader gebleken niet juist te zijn geweest.

q) In de residentie Tapanoli werden in 1888 ingeleverd 12 698 pikols, zijnde, behalve de in dit overzicht vermelde hoeveelheid van 12 573 pikols, nog verkregen 125 pikols uit andere gedeelten van het gewest, namelijk 62 pikols, ingeleverd door 234 niet meer bij de cultuur ingedeelde kampongs van 15 districten der afdeeling Padang Lawas, en 63 pikols, ingeleverd door 195 enkel vrijwillige aanplantingen bezittende kampongs van 19 districten der afdeeling Siboga.

r) Over de jaren 1885 en 1886 zijn geen districtsgewijze opgaven ontvangen. Vandaar dat hier deze kolommen oningevuld zijn gelaten.

s) Terwijl voor de jaren 1863 t/m 1884 de districtsgewijze opgaven in dezen staat vervat, om de in noot *a* vermelde redenen, niet zoo nauwkeurig zijn als de in vorige Koloniale Verslagen opgegeven totaalcijfers voor het geheele gouvernement Sumatra's Westkust, moeten daarentegen de hier voorkomende districtsgewijze opgaven over de jaren 1887 en 1888 als juist worden aangemerkt. Op blz. 232 van het verslag hiervóór is voor 1887 opgegeven 83 627 en voor 1888 99 107 pikols. Men leze daarvoor 83 624 en 99 122.

t) Bij uitzondering zijn over het tijdvak 1872/1874 de districtsgewijze opgaven hooger. De reden daarvoor kan wel geen andere zijn dan dat daarbij eenige abuizen zijn ingeslopen. Men mist echter hier te lande gegevens ter verbetering.

In elk der onderstaande jaren bedroeg de per gewest ingeleverde koffieproductie (in pikols) als volgt:

Jaren.	Padangsche Bovenlanden.	Padangsche Benedenlanden.	Tapanoli.	Totaal.	Jaren.	Padangsche Bovenlanden.	Padangsche Benedenlanden.	Tapanoli.	Totaal.
1863	109 330	4 905	17 719	131 954	1876 . . .	†	†	†	102 891
1864	153 076	7 738	26 509	187 323	1877 . . .	†	†	†	175 034
1865	103 258	4 082	16 717	124 057	1878 . . .	63 652	4 967	13 732	82 351
1866	146 663	4 194	14 281	165 138	1879 . . .	91 092	5 818	15 120	112 030
1867	132 936	6 027	19 019	157 982	1880 . . .	103 758	4 528	15 061	123 347
1868	122 434	4 419	15 914	142 767	1881 . . .	89 567	5 672	14 746	109 985
1869	125 828	4 298	11 836	141 962	1882 . . .	79 976	4 221	14 113	98 310
1870	157 256	6 965	18 648	182 869	1883 . . .	124 525	6 316	19 286	150 127
1871	130 271	6 892	18 385	155 548	1884 . . .	69 424	3 278	16 958	89 660
1872	70 925	4 059	15 235	90 819	1885 . . .	80 806	3 827	17 635	102 268
1873	87 711	4 251	16 543	108 505	1886 . . .	37 176	2 266	8 769	48 211
1874	105 683	5 650	20 141	131 474	1887 . . .	67 475	3 364	12 785	83 624
1875	†	†	†	145 014	1888 . . .	82 230	4 197	12 698	99 122

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **FFF.**

N°. 58.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § 2, sub 6°., van het **verslag.**)

OVERZICHT betreffende de PARTICULIERE LANDBOUW-ONDERNEMINGEN in de residentie OOSTKUST VAN SUMATRA over 1888.

Volg-num-mer.	NAMEN DER ondernemingen *a*).	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
					AFDEELING DELI.				
					Onderafdeeling Laboean Deli.				
					Landschap Laboean Deli.				
1	Mabar (1)	O. Eckels & C°., o.; R. Devriend, a.	700	12 Oct. 1901	tabak	244 857	444	90	Een deel der gronden werd voor de tweede maal met tabak beplant. De guanobemesting gaf bevredigende uitkomsten. De rijstoogst evenzeer.
2	Saentis (2)	Id. o.; A. von Arnstede, a.	1 000 1 500 500	13 Maart 1949 30 Juni 1960 16 Sept. 1960	id.	316 500	420	40	De rijstoogst was middelmatig.
3	Maryland (3)	Kruse en Kaufmann, o.; J. C. Täh, a.	400	10 Maart 1957	id.	216 800	264	—	Na vier jaar braakliggen werden de gronden voor de tweede maal met tabak beplant. De guanobemesting voldeed daarbij goed. De rijstoogst voorzag in 10 pct. der behoefte.
4	Karang Gading	M. J. Tiele, o. en a.	800	12 Oct. 1958	id.	*b*) †	†	†	
5	Soengei Lama	Tabaksmaatschappij Arendsburg, o.; † a.	600	7 Jan. 1902	id.	†	†	†	
6	Bavaria (4)	Id. o.; G. Burckhardt, a.	1 000	10' Juli 1889	id.	252 128	309	10	De rijstoogst viel goed uit.
7	Kloempang (5)	Id. o.: D. van Houweningen, a.	1 700 800	8 April 1966	id.	419 218	591	10	De beplanting met tabak voor de tweede maal na guanobemesting voldeed goed. De rijstoogst voorzag in 75 pct. der behoefte.
8	Terdjoen (6)	Id. o.; J. J. Pieters, a.	400 600	31 Dec. 1900 7 Jan. 1902	id.	389 130	467	25	De rijstoogst was bevredigend.
9	Klambir V.	Id. o; J. A. van Zijp, a.	2 000	1 Nov. 1944	id.	187 256	298	50	De gronden werden na 4, 6 en 10 jaren opnieuw beplant, onder guanobemesting. De rijstoogst was niet bijzonder groot.
	TOTALEN VOOR DE ONDERAFD. LABOEAN DELI		12 000			2 025 889	2 793	225	
					Onderafdeeling Medan.				
					Landschap Soeka Piring.				
10	Medan (7)	Deli-maatschappij, o.; G. L. der Kinderen, a.	3 000	17 Nov. 1969	tabak	376 053	674	200	De beplanting van den grond voor de tweede en derde maal met guanobemesting gaf goede uitkomsten.
11	Mariendal (8)	Id. o.; Th. C. Barclay, a.	3 000	19 Dec. 1956	tabak en koffie	361 404	709	200	Als voren. De koffieplantsoenen bestonden uit p.m. 160 000 boomen, die een product van 286 pikols afwierpen. De rijstoogst bracht p.m. 12 pikols per bouw op.

a) De in deze kolom tusschen ( ) geplaatste getallen verwijzen naar het nummer onder welke dezelfde onderneming voorkwam in het bij het vorig verslag (bijlage KKK) gevoegde overzicht over 1887.

b) Waar gegevens ontbreken, is een † ingevuld.

Volg-nummer.	NAMEN DER ondernemingen. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
12	Petersburg (9)	Deli-maatschappij, o.; † a.	4 500	17 Dec. 1956	†	†	†	†	
13	Deli Toewa (10)	Id., o.; P. van de Water, a.	3 800	18 Sept. 1956	tabak	366 062	865	200	De beplanting met tabak voor de tweede en derde maal met toepassing van guanobemesting slaagde goed. De rijstoogst bracht 12 pikols per bouw op.
14	Helvetia (11)	Erven A. Breker, o.; A. T. Kamstrüp, a.	2 000 250	10 Jan. 1949 9 Mei 1961	id.	550 875	750	120	Herbeplanting met tabak als voren na 8 à 10 jaren. De rijstoogst was bevredigend.
15	Gedong Djohore (12)	Deli Batavia-maatschappij, o.; R. G. van Polanen Petel, a.	2 000	6 Aug. 1944	id.	305 937	728	8	Herbeplanting met tabak als voren na 8 jaren.
16	Two Rivers (13)	Baron Baud Associatie, o.; B. Krol, a.	2 000	13 Febr. 1948	id.	340 300	765	70	Herbeplanting met tabak als voren na 7 à 12 jaren. De rijstoogst leverde 45 pct. van de behoefte.
17	Polonia (14)	Langkat-associatie, o.; A. V. Ch. Bruijn, a.	1 100	3 Dec. 1944	id.	115 000	320	200	Als n°. 13.
18	Batoe Sangahar (15)	Deli-maatschappij, o.; R. Schadt, a.	†	†	id.	45 875	372	200	Als n°. 13. Is met Deli Toewa vereenigd.
19	Soengei Agoel	J. A. Petersen, o. en a.	300	6 April 1902	id.	†	†	†	

Landschap XII Kotta.

Volg-nummer.	NAMEN DER ondernemingen. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
20	Boeloe Tjina (16)	Deli-maatschappij, o.; B. Blumenthal, a.	7 000	24 Dec. 1957	tabak	512 000	900	160	De rijstoogst voorzag in 25 à 30 pct. der behoefte.
21	Soengei Poetih (17)	J. de Floris, o; B. P. Warnsinck, a.	1 100	21 Febr. 1957	id.	202 048	273	10	Van 178 velden waren 38 voor het eerst beplant; de andere voor de tweede maal met guanobemesting. Rijstoogst bevredigend.
22	Soengei Sikambing (18)	De Guigné frères, o; E. Ferrand, a.	1 000	28 Maart 1948	id.	188 412	285	30	Als n°. 15. Rijstoogst goed.
23	Loening (19)	Id., o.; † a.	2 000	22 Aug. 1956	id.	†	+	+	
24	Padang Boelan (20)	Amsterdam-Deli-compagnie, o.; O. von Mechel, a.	2 000	6 Aug. 1944	id.	404 500	660	100	De gronden werden na 6 à 8 jaren voor de tweede maal met tabak beplant. De guanobemesting voldeed goed. De rijstoogst voorzag in 40 pct. der behoefte.
25	St. Cyr (21)	Deli-Langkat-maatschappij, o.; C. Kufahl, a.	500 1 500	14 Dec. 1948 10 Mei 1950	tabak, koffie en cacao	490 000	540	60	Herbeplanting met tabak onder guanobemesting had plaats na 7 jaren braakliggen. Rijstoogst middelmatig.
26	Betimoes (22)	Société des Tabacs de Deli, o.; C. Jourdin, a.	1 000	18 April 1961	tabak	124 000	265	+	De gronden werden voor het eerst beplant. De rijstoogst viel tegen.
27	Bekalla (23)	Deli-maatschappij, o.; G. Meisner, a.	3 000	27 Aug. 1955	id. en koffie	476 500	979	200	Als n°. 10. De koffieplantsoenen bestonden uit p. m. 110 000 boomen. De rijstoogst voorzag in 30 pct. der behoefte.
28	Arnhemia (24)	Bleckman en C°., o.; O. Wunderlich, a.	2 000	19 Jan. 1953	tabak	282 125	675	60	Herbeplanting met guanobemesting had plaats na 5 jaren braakliggen. De rijstoogst voorzag in 50 pct. der behoefte.
29	Paija Bakong (25)	Deli-maatschappij, o.; R. Kuntz, a	2 500	14 Sept. 1948	id.	307 491	526	120	Slechts 30 velden werden voor de tweede maal beplant onder toepassing van guanobemesting. De uitslag was naar wensch. Ook de rijstoogst viel bevredigend uit.
30	Sialang Moeda (26)	E. Peijer, o. en a.	1 000	15 Sept. 1954	id.	134 000	161	„	Herbeplanting met guanobemesting had plaats na 12 jaren braakliggen. Uitkomsten gunstig.
31 32	Soengei Diskeij en Soengei Pekaran (27)	J. Luhmann, o.; H. Robert, a.	500 1 000	12 Nov. 1950 2 Sept. 1954	id.	350 000	650	18	Na 4, 5 en 6 jaren werd de grond voor de tweede maal beplant. De guanobemesting viel ten deele goed, ten deele middelmatig uit. Rijst werd niet geplant.
33	Tandem (28)	Deli-Batavia-maatschappij, o.; M. J Woortman Spandaw, a.	3 000	16 Sept. 1959	id.	358 125	811	190	145 velden werden met goed gevolg voor de tweede maal beplant; daarbij was guanobemesting toegepast. De rijstoogst voorzag in 50 pct. der behoefte.
34	Tandem Ilir (29)	Id., o.; C. van Schmid, a.	2 000	18 Dec. 1958	id.	345 375	813	244	De gronden werden voor de eerste maal beplant. De rijstoogst voorzag in ruim 50 pct. der behoefte.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.

Landschap Serbanjaman.

Volgnummer.	ondernemingen. a)	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
35	Rotterdam (31)	Ritgen en Cramer, o.; F. The Losen, a. B. v. Bulow, a.	1 000 800 500 500 250	17 Nov. 1954 14 Maart 1946 13 Aug. 1948 18 Mei 1950 8 Aug. 1890	tabak	871 875 258 000	1 221 524	240 40	Herbeplanting na 3 à 10 jaren, met guanobemesting. De rijstoogst voorzag in 25 à 50 pct. der behoefte.
36	Germania (32)	O. Eckels & C°., o.; L. Müller, a.	800	5 Maart 1957	id.	341 844	381	"	Als n°. 15. Rijstoogst gunstig.
37	Tandjong Baleh (33)	Id., o.; id., a.	400	5 Nov. 1897					
38	Belawan (34)	Deli-maatschappij, o.; H. Udo de Haes, a.	1 600 200 200	27 Aug. 1955 10 Juni 1888 (?) 10 Juni 1889	id.	350 150	688	200	Als n°. 13.
39	Charlottenburg (34)	Id., o.; †, a.	1 800	25 Juli 1960	+	+	+	+	
40	Kotta Lembaroe (35)	Id., o.; R. H. Verschoor, a.	1 500	19 Mei 1956	id.	151 500	550	200	Rijstoogst gaf 12 pikols per bouw.
41	Soenggal (36)	Telders & C°., o.; G. A. F. Schoevers, a.	550	9 Nov. 1890	id.	160 000	229	"	Herbeplanting na 6 jaren, met guanobemesting, gaf goede uitkomsten. De rijstoogst slaagde zeer goed.
42	Toentoengan (37)	Deli-maatschappij, o.; R. H. Verschoor, a.	2 000	29 Aug. 1955	id.	312 500	391	200	Als n°. 13.
43	Gloegoer (38)	Amsterdam-Deli-compagnie, o.; E. Vogel, a.	2 700	5 April 1955	id.	218 601	609	12	De rijstoogst voorzag in 40 pct. der behoefte.
44	Bekri (39)	Id., o.; R. G. ten Siethoff, a.	700	3 April 1957	id.	332 625	521	40	Slecht 7 velden werden voor de eerste maal beplant. De rijstoogst voorzag in 42 pct. der behoefte.
45	Rimboen (40)	Wijnen en van Steeden, o.; J. B. Harmeijer, a.	1 000	25 Oct. 1955	id.	448 800	564	20	De gronden werden voor de eerste maal beplant.
46	Taboeran (41)	Id., o.; †, a.	1 000	31 Oct. 1960	id.	+	+	+	
47	Gambir (42)	De Guigné frères, o.; A. Davoine, a.	1 000	22 Aug. 1956	id.	202 192	410	40	De gronden werden voor de tweede en vierde maal beplant, met guanobemesting. De uitkomsten waren bevredigend, evenals die van den rijstoogst.
48	Oedjoeng Deleng (43)	Id., o.; A. Laurent, a.	1 000	20 Aug. 1961	id.	131 300	367	27	Gedeeltelijk had beplanting voor de tweede maal plaats, met guanobemesting. De uitkomsten waren slecht, zoodat de onderneming bij het einde van 1888 zou worden gesloten. Rijstoogst goed.
49	Kalahoen Penang (44)	Amsterdam-Deli-compagnie, o.; A. W. J. Wolff, a.	2 000	16 Febr. 1956	id.	314 820	594	60	Herbeplanting, met guanobemesting, leverde goede uitkomsten. De rijstoogst voorzag in 60 pct. der behoefte.
50	Soengei Mentjirim (45)	Tabaksmaatschappij Arendsburg, o.; J. Wente, a.	2 000	23 Juli 1951	id.	254 500	428	"	De uitkomsten der beplanting voor de tweede maal met guanobemesting waren redelijk. Evenzoo de rijstoogst.
51	Soengei Krian (46)	Id., o.; L. E. Oldigs, a.	1 000	31 Dec. 1890	id.	492 288	600	"	Guanobemesting bij herbeplanting leverde gunstige uitkomsten. De rijstoogst voorzag in 75 pct. der behoefte.
52	Timbang Langkat (30)	Deli-Batavia-maatschappij, o.; C. C. T. J. Hirschman, a.	2 000	18 Mei 1950	id.	612 500	800	60	Als n°. 25. Rijstoogst voorzag in 25 pct. der behoefte.

Landschap Pertjoet.

Volgnummer.	ondernemingen. a)	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
53	Bandar Klippa (47)	Deli-maatschappij, o.; H. L. M. Brouwer Ancker, a.	3 000	18 Juni 1950	tabak	483 688	724	200	De rijstoogst leverde p. m. 12 pikols per bouw.

Volg-nummer.	NAMEN DER onderneming. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
					Landschap Senembah.				
54	Amplas (48)	Amsterdam-Deli-compagnie, o.; D. Huber, a.	2 000	1 Sept. 1945	tabak	408 000	585	40	Als n°. 41. De rijstoogst voorzag in 17 pct. der behoefte.
55	Patoembah (49)	Nâher en Grob, o; A. Tobler, a.	1 700	16 Mei 1951	id.	392 300	558	70	Gedeeltelijk had herbeplanting plaats; guanobemesting gaf betrekkelijk gunstige uitkomsten. De rijstoogst voorzag in 15 pct. der behoefte.
56	Namoe Soerau (50)	De Guigné frères, o; G. H. Verweij, a.	2 000	14 Oct. 1961	id.	213 207	366	60	Gedeeltelijk werden de gronden voor de tweede maal beplant. De guanobemesting voldeed goed. De rijstoogst was zeer voldoende.
57	Kwala Betimoes (51)	Deli-maatschappij, o.; †, a.	2 000	29 Dec. 1960	id.	†	†	†	
					Landschap Tandjong Moelia.				
58	Slamat (52)	Marwede & C°., o.; J. Martin, a.	100	22 Dec. 1891	tabak	104 500	174	40	Gedeeltelijk werd voor de tweede en derde maal geplant. Guanobemesting gaf goede uitkomsten. Rijstoogst bevredigend.
	TOTALEN VOOR DE ONDERAFD. MEDAN.		90 350			13 691 272	24 025	3 939	
					Onderafdeeling Boven-Langkat.				
					Landschap Soengei Bingei.				
59	Lingga (53)	Wijnen en van Steeden, o.; F. Hanegraat, a.	1 500	17 Juli 1956	tabak	397 239	485	55	De beplanting voor de tweede maal met guanobemesting gaf goede resultaten. Rijstoogst naar wensch.
60	Namoe Trassi (54)	F. Meijer, o.; C. Gullmann, a.	1 000	10 Jan. 1954	id.	407 308	611	12	Onder de gronden waren er die voor de eerste, tweede en derde maal beplant werden. Guanobemesting gaf goede uitkomsten. Rijstoogst idem.
61	Bindjei (55)	G. Engelbrecht, o.; J. Engelhard, a.	2 000	12 Juni 1954	id.	837 524	1 067	10	Slechts 40 velden werden voor de tweede maal beplant, en wel zonder guanobemesting. De rijstoogst slaagde goed, doch voorzag slechts in 5 pct. van de behoefte.
62	Lembiki (56)	Langkat-associatie, o., F. de Greve, a.	2 700	27 Aug. 1955	id.	303 193	662	170	De gronden waren voor de eerste maal beplant, doch desniettemin met guano bemest. De uitkomsten waren bevredigend. De rijstoogst voorzag in 6 pct. der behoefte.
63	Kwala Mentjirim (57)	Id., o.; A. Stallmann, a.	2 000	13 Sept. 1957	id.	370 318	656	200	Als n°. 59. De rijstoogst voorzag in 20 pct. der behoefte.
64	Namoe Oker (58)	Id., o.; C. Heinoldt, a.	6 000	31 Oct. 1960	id.	299 097	623	200	Herbeplanting vond reeds plaats na 2 jaren, met guanobemesting en voldeed goed. De rijstoogst bedroeg 3600 pikols.
					Landschap Selesse.				
65	Padang Brarang (59)	Langkat-Plantation company, o.; A. E. Quadling, a.	3 000	5 Maart 1954	tabak	579 500	479	„	De gronden werden na 6 jaren voor de tweede maal beplant met guanobemesting. De uitkomsten waren goed.
66	Padang Tjermeij (60)	Id., o; G. Fraser Melbourne, a.	500	17 Juli 1956	id.	511 250	555	100	Idem. De rijstoogst was algemeen slecht.
67	Bekioeng (61)	Deli-Langkat-maatschappij, o.; H. W. Balcke, a.	200	24 Febr. 1956	id.	293 750	620	195	De gronden werden voor de eerste maal beplant. De rijstoogst voorzag in 10 pct. der behoefte.
68	Paija Djamboe (62)	Paija Djamboe-company, o.; R. H. J. Waller, a.	1 000 1 000	24 Febr. 1952 28 Jan. 1954	id.	610 880	592	150	Als n°. 65. Rijstoogst goed.
69	* Sakoeda c)	Deli-Langkat Tabak-maatschappij, o.; A. Ladewig, a.	3 000	9 Nov. 1960	id.	150 000	269	60	
70	Sakoeda (63)	Paija Djamboe-company, o; †. a.	3 000	24 Febr. 1952	id.	†	†	†	

c) De ondernemingen, bij welker namen een * is geplaatst, worden als nieuw geopende vermeld.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
71	Laoe Boentoe (64)	Peijer en von Gulich, o.; J. Kottmann, a.	6 000	31 Oct. 1960	peper	. . . . . .	+	+	In 1887 is op deze onderneming het laatst tabak geplant. Thans wordt er peper aangeplant en eene houtzagerij gedreven.
72	Androng (65)	Baron Baud-associatie o.; P. J. Pfeiffer, a.	3 500	13 Maart 1903	tabak	146 375	350	„	De gronden werden voor de eerste maal beplant. De rijstoogst voorzag in 20 pct. der behoefte.
73	Poengei (66)	Deli-maatschappij, o.; H. Jurtz, a.	1 500	26 Mei 1953	id.	101 579	421	„	Herbeplanting na 8 à 10 jaren met bevredigenden uitslag. Guanobemesting voldeed goed. Rijstoogst bevredigend.
74	Tandjong Djati (67)	Id., o.; A. Ruijter, a.	3 500	17 April 1961	id.	382 450	654	200	De rijstoogst voorzag in 15 pct. der behoefte.
75	Kwala Bergoemit (68)	Id., o.; Th. J. Hirsch, a.	1 000	8 Nov. 1947	id.	472 250	842	200	Als voren. Overigens als n°. 65.
76	Limo Manis	E. Versmann, o.; C. von Hagen, a.	150	18 Mei 1892	id.	+	+	+	
				Landschap Lau Tepoe Serapit.					
77	Tamboenan	Langkat-Associatie, o.; †, a.	6 000	31 Oct. 1960	tabak	+	+	+	
78	Serapit	Amsterdam-Deli-compagnie, o.; N. C. L. Holtius, a.	10 000	15 Mei 1961	id.	106 200	244	41	De gronden werden voor de eerste maal beplant. De rijstoogst viel goed uit.
	Selapian	Id., o.; H. Dunner, a.	d)	d)	id.	75 000	206	40	Als voren. De rijstoogst voorzag in 10 pct. der behoefte.
				Landschap Bohorog.					
79	Soekaranda.	C. F. Merten en J. C. Tate, o.; J. C. F. Merten, a.	3 000	29 Nov. 1962	tabak	+	+	+	
	Totalen voor de onderafd. Boven-Langkat		61 550			6 043 913	9 336	1 633	

Onderafdeeling Beneden-Langkat.

Volgnummer.	Ondernemingen.	Ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	Verdere bijzonderheden.
				Landschap Gebang.					
80	Gebang (69)	Black Brothers o.; C. Black, a.	2 000	21 Dec. 1897	tabak	106 250	168	22	De gronden werden voor de eerste maal beplant. Rijstoogst gunstig.
81	Glen Bervie (70)	Douglas en Nowinsky, o.; W. Hutz, a.	1 000	13 Dec. 1897	id.	200 000	376	148	Als n°. 59.
				Landschap Serapoh.					
82	Serapoh (71)	Id., o.; J. P. A. de Bruine, a.	1 500	2 Nov. 1898	tabak	153 750	239	57	Na 7 jaren werden de gronden voor de tweede maal beplant, met toepassing van guanobemesting; de uitkomsten waren redelijk. Rijstoogst bevredigend.
				Landschap Batang Serangan (Lepan).					
83	Tandjong Bringin (72)	Shanghay-Sumatra-tobacco-company, o.; E. Hall, a.	1 500	2 Jan. 1961	tabak	176 250	317	75	Voor de eerste maal beplante gronden. Rijstoogst gering.
84	*Batang Serangan (73)	Deli-maatschappij, o.; D. Schoffer, a.	10 000 1 500	17 April 1961 9 Aug. 1958	id.	„	127	86	
85	+ (74)	Douglas en Nowinsky, o.; †, a.	1 000	2 Nov. 1903	id.	+	+	+	
86	+ (75)	Krüse en Kauffmann, o.; †, a.	1 000	2 Nov. 1959	id.	+	+	+	
87	Besitan (76)	Lund en Schmid, o.; †, a.	5 000	29 Sept. 1959	id.	+	+	+	
88	Tamaran (77)	Shanghay-Sumatra-tobacco-company, o.; †, a.	600	19 April 1961	id.	+	+	+	
89	Tandjong Poera (78)	Th. Kern, o.; †, a.	500	27 Jan. 1895	+	+	+	+	

d) De onderneming Selapian beschikte over gronden tot de onderneming Serapit behoorende.

Volg-nummer.	NAMEN DER ondernemingen a).	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
					Landschap Beneden-Langkat.				
90	Kapala Soengei (79)	Douglas en Nowinsky, o.; W. L. v. Cuijlenburg, a.	200	+	tabak	50 000	125	„	Voor de eerste maal beplante gronden. Rijstoogst goed.
91	Tjinta Radja (80)	E. Böcke, o.; C. Wiget, a.	4 000	31 Oct. 1960	id.	120 800	220	28	Als n°. 82.
92	Louisiana (81)	E. Niederer, o. en a.	300	2 Nov. 1890	id.	105 089	174	10	Voor de eerste maal beplante gronden. Rijstoogst slecht.
93	Klambir (82)	Deli-Hollandia-maatschappij, o.; J. v. Reuth, a.	500	27 Jan. 1895	id.	40 000	68	10	Voor de eerste maal beplant met tabak, na een voorafgaanden oogst van suikerriet. Guanobemesting gaf bevredigende uitkomsten. Rijstoogst viel goed uit.
94	Pelawi (83)	N. Wijchgel, o. en a.	1 500	8 Sept. 1962	id.	45 500	114	7	Als n°. 90.
95	Boekit Toewa (84)	Id., o.; †, a.	+	+	+	+	+	+	
96	*Tandjong Poetoes	J. P. en J. C. van Gilse van der Pals, o.; J. C. van Gilse v. d. Pals, a.	4 000	27 Mei 1911	tabak	„	+	+	
					Landschap Stabat.				
97	Loeboe Dalem (85)	Deli-maatschappij, o.; J. L. Schoeller, a.	1 000 4 000	16 Dec. 1949 22 Maart 1957	tabak	216 000	849	200	Voor de eerste maal beplante gronden. De rijstoogst voorzag in 63 pct. van de behoefte.
98	Ludwigsburg (86)	Hüttenbach & C°., o.; W. Nielsen, a.	2 000	27 Juli 1956	id.	137 500	229	15	Voor de eerste maal beplante gronden.
99	*Augustburg (86)	Id., o.; A. Braak, a.	2 000	30 Aug. 1959	id.	„	+	+	
—	Stabat	Gebr. Lassen, o.; H. von Mechel, a.	e)	e)	id.	90 000	227	„	Als n°. 98.
					Landschap Bingei.				
100	Kwala Bingei (87)	Langkat-Associatie, o.; F. Ziegler, a.	1 000 1 500	6 April 1945 19 Aug. 1951	tabak	334 646	744	200	Als n°. 98. De rijstoogst voorzag in 53 pct. der behoefte.
	Totalen voor de onderafd. Beneden-Langkat		47 600			1 775 785	3 977	858	
					Onderafdeeling Serdang.				
					Landschap Serdang.				
101	Soengei Toewan (88)	Tabel & C°., o.; G. Burland (of Buarland), a.	1 000	31 Oct. 1960	tabak	160 000	172	76	Als n°. 98. De rijstoogst voorzag in 10 pct. der behoefte.
102	Toempattan (89)	Deli-maatschappij, o.; J. Krebs, a.	4 000	11 Dec. 1960	id.	355 875	672	200	Als n°. 98.
103	Ramoenia (90)	de Floris en Hordijk, o.; K. F. Hordijk, a.	1 500 1 500	20 Aug. 1961 19 Juli 1951	id.	223 778	370	60	Idem. De rijstoogst voorzag in 20 pct. der behoefte.
104	Loeboe Pakam (91)	Galang-tabacco-company, o.; A. B Smith, a.	4 000	27 Jan. 1960	tabak en koffie	391 420	588	130	Van 300 bouws werden er 60 na vijf jaren voor de tweede maal beplant, met toepassing van guanobemesting. Aan koffie werden 350 pikols geoogst. Het rijstgewas slaagde ten deele.

e) Bij Stabat werd beschikt over gronden, behoorende tot de ondernemingen Ludwigsburg en Augustburg.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
105	Timbang Deli (92)	Deli-Langkat tabakmaatschappij, o.; Th. Küfahl, a.	2 000 700	24 Mei 1961 9 Oct. 1961	tabak	162 907	275	30	Als n°. 90.
106	Tandjong Poerba (93)	L. Luyten, o.; J. Schagen van Leeuwen, a.	1 000	8 Oct. 1961	id.	154 375	230	45	Op 10 velden werd met goed gevolg voor de tweede maal geplant. Guano was als meststof gebezigd. Rijstoogst goed.
107	Petoemboekan (94)	Petoemboekan tobacco-company, o., H. H. Davison, a.	2 000	11 Dec. 1961	id.	40 383	165	30	Als n°. 90.
108	Panara (95)	E. Börring, o. en a.	250	16 Sept. 1960	id.	109 000	139	30	Als n°. 92.
109	Paloh Kemiri (96)	A. P. Bernard, o.; J. J. Peachey, a.	1 500	16 April 1961	id.	88 100	133	27	Als n°. 103.
110	Soengei Merah (97)	P. J. de Voogt en Ch. v. d. Pford-ten, o. en a.	1 000	17 Jan. 1962	id.	144 000	193	60	Als n°. 90.
111	Batang Koewis (98)	Näher en Grob, o.; G. Heinbach, a.	2 400	19 Aug. 1961	id.	421 948	689	230	Als n°. 98.
112	Tolok Raga (103)	Id., o.; †, a.	1 000 3 000	3 Maart 1946 10 Aug. 1961	id.	+	+	+	
113	Tanah Abang (104)	J. P. Tolson en A. B. Smith, o.; †, a.	4 000	27 Jan. 1960	id.	+	+	+	
114	*Begeipang	La Société des tabacs de Deli, a.; G. de Montbrun, a.	2 000	15 Maart 1963	id.	161 163	215	32	Als n°. 90.
115	*Namoe Rambei	W. de Floris, o. en a.	3 000	28 Mei 1962	id.	82 508	78	22	Id.
116	*Karei	Tabakmaatschappij Salida, o.; A. van Duisburg, a.	2 000	11 Aug. 1962	id.	85 000	135	60	Id.
117	*Kali Tawang	R. W. Heijmering, o. en a.	1 000	9 Febr. 1963	id.	52 604	84	25	Id.
118	*Bandar Koenla	O. Puttfarken, o.; L. F. Beijschlag, a.	2 000	11 Aug. 1962	id.	+	+	+	

Landschap Senembah.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid.	Tijdstip.	Aard.	Tabaksproductie.	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
119	Tandjong Merawa (100)	Näher en Grob, o.; R. von Scutter, a.	1 000 1 000	1 Maart 1946 3 Maart 1946	tabak	693 297	1 045	290	Gedeeltelijk voor de eerste maal, ten deele — na 10 jaren braakliggens — voor de tweede maal beplant. De rijstoogst voorzag in 30 pct. der behoefte.
120	Tandjong Merawa Kiri (99)	Id., o.; L. Zimmermann, a.	1 000 1 000	3 Maart 1946 10 Aug. 1961	id.	455 183	707	185	Als n°. 90.
121	Soengei Bahasa (101)	Id., o.; Th. Koenig, a.	1 000 5 000	14 Febr. 1948 10 Aug. 1961	id.	307 500	560	80	Gronden voor de tweede maal beplant. Guanobemesting viel niet goed uit. Rijstoogst goed.
122	Patoembah (102)	Id., o.; A. Tobler, a.	5 000	19 Juli 1961	+	+	+	+	
123	Bengabing (108)	H. Huttenbach, o.; van Rensbach, a.	1 500	29 Nov. 1961	tabak	80 000	167	52	Als n°. 92.
124	Bobongan (109)	Huttenbach & C°., o.; M. Trip, a.	4 000	26 Febr. 1961	id.	126 000	210	25	Als n°. 90.

Landschap Perbaoengan.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid.	Tijdstip.	Aard.	Tabaksproductie.	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
125	Fortuna (105)	jhr. H. E. Leijssius, o.; jhr. H. E. Leijssius en H. Raat, a.	1 500	11 Febr. 1961	tabak	79 480	145	20	10 velden voor de tweede maal beplant, met toepassing van guanobemesting. Bijzondere uitkomsten werden niet verkregen. Rijstoogst bevredigend.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
126	Medan Ketoeka (106)	Amsterdam–Deli–compagnie, o.; F. Velge, a.	1 500	24 Febr. 1960	tabak	173 250	300	40	Als n°. 97.
127	Si Djinggi (107)	J. J. en G. Tait, o.; G. Tait, a.	f) 3 000	19 Nov. 1961	id.	106 750	190	40	Als n°. 90.
128	Frankfürt (110)	Hüttenbach & C°., o.; B. S. C. D. Keasberry, a.			id.	247 126	343	15	Id.
129	Esperance (111)	J. v. d. Sluijs, o.; L. Pastourel, a.	2 000	24 Febr. 1960	id.	260 500	360	100	Als n°. 98. De rijstoogst voorzag in 16 pct. der behoefte.
130	Simpang Ampat (112)	Id., o.; †, a.	3 000	20 Aug. 1960	+	+	+	+	
131	Titian Oerat (113)	M. J. Kohler, o. en a.	2 000	20 Mei 1962	tabak	101 037	149	38	Als n°. 103.
132	Adolina (114)	Hüttenbach & C°., o.; J. A. Taylor, a.	4 000	21 Juli 1961	id.	112 500	168	25	Als n°. 90.
133	Sennah (115)	Deli–Batavia–maat. o.; C. Stoffers, a.	1 500	15 Mei 1961	id.	228 000	429	50	Id.
134	Kwala Namo (116)	Deli–maatschappij, o.; †, a.	4 500	5 Maart 1961	+	+	+	+	
135	Kotozan (117)	Johnston en Mac Ewen, o.; †, a.	2 000	9 Dec. 1951	+	+	+	+	
Totalen voor de onderafd. Serdang			86 350			5 603 684	8 911	2 017	

Onderafdeeling Padang en Bedagei.

Landschap Padang.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
136	Tebing Tinggi (118)	O. Eckels & C°., o.; Th. Marbach, a.	5 000	12 Maart 1956	tabak	173 244	331	„	Als n°. 90.
137	Mendoris	Id., o.; Id., a.	2 500	9 April 1963	+	+	+	+	
138	Rambatan (119)	Meijer en Grön–groft, o.; C. A. Meijer, a.	1 300	8 Juli 1960	tabak	282 974	302	150	Id.
139	Pabatoe (120)	B. C. Bleckmann, o.; E. Hübsch–mann, a.	1 300	30 Juni 1961	id.	140 688	282	45	Als n°. 92.
140	Paija Bogas (121)	F. Meijer, o. en a.	1 000	30 Juli 1961	+	+	+	+	
141	Bandar Padang of Sibarau (122)	Tabaksmaatschappij Arendsburg, o.; G. Bunschoten, a.	1 000	25 Juli 1960	tabak	208 368	546	22	Als n°. 90.
142	Bahgelang g) (123)	Amsterdam–Deli–compagnie, o.; †, a.	1 000	11 Juni 1961	+	+	+	+	
143	Soengei Biroeng Biroeng (124)	P. A. de Stoppelaar Blijdestein, o.; A. Blijdestein, a.	500	3 Aug. 1962	tabak	67 500	95	16	Als n°. 98. De rijstoogst beloofde slechts ten deele goede uitkomsten.

Landschap Bedagei.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
144	Belidan (125)	Tabaksmaatschappij Arendsburg, o.; J. Cappon, a.	2 000	15 Dec. 1958	tabak	162 000	417	10	Als n°. 90.
145	Rambong (126)	Lugt en Scheltema, o.; J. J. J. Maal–drink, a.	2 000	15 Dec. 1958	id.	129 280	275	30	Id.

f) De opgaaf betreft beide ondernemingen te zamen.

g) Waarschijnlijk dezelfde onderneming als die in bijlage KKK van het vorig verslag onder n°. 123 genoemd.

Volgnummer.	NAMEN DER onderneming en. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
146	Poeloe Besar en Pangkallan (127)	Tabaksmaatschappij Arendsburg, o.; C. Th. van Gerrevink, a.	3 250 2 250	25 Juli 1960 id.	tabak	228 348	482	50	Als n°. 90.
147	Sinangkoeng (128)	Christiansen en Robert, o.; G. Federigo, a.	1 000 500	16 Sept. 1960 26 Mei 1961	id.	152 446	291	33	Id.
148	Parit (129)	E. Bucksath, o. en a.	1 500	24 Febr. 1962	id.	128 337	217	47	Voor de eerste maal beplant en met goeden uitslag bemest met guano. De padi stond goed.
149	Plintahan (130)	E. v. Angelbeek en G. Brijner, o.; A Runge, a.	1 200	16 Maart 1962	id.	88 000	238	29	Als n°. 98.
150	Soengei Bamban (131)	J. W. F. Cramerus, o.; S. B. J. Schoevers, a.	1 000	16 Sept. 1960	id.	200 125	343	36	Als n°. 50.
151	Martobing (132)	Tabaksmaatschappij Arendsburg, o.; †, a.	3 000	25 Febr. 1960	id.	+	+	+	
152	† (133)	G. Tuning, o.; †, a.	2 000	25 April 1961	id.	+	+	+	
153	Sophia (134)	N. N. A. Scherer, o.; A. Querner, a.	500	29 Maart 1962	id.	27 750	149	20	Als n°. 98.
154	Soengei Bloetoe (135)	J. Luhman, o.; R. Schultz, a.	1 500	24 Febr. 1962	id.	86 072	167	57	Id.
155	Soengoe Boeloe (136)	Kung en Mösly, o.; A. Kung, a.	1 000	4 Oct. 1961	id.	65 608	165	41	Id.
156	Soengei Rampoh (137)	Krüse en Kauffmann, o.; E. Ostwald, a.	700	24 Febr. 1962	id.	108 560	179	39	Id.
157	Soengei Krapoh (138)	G. F. W. Kehrer, o.; W. Kehrer, a.	2 000	14 Juni 1962	id.	50 500	167	40	Voor de eerste maal beplant en bemest met guano. De tabaksproductie was gering. Rijstoogst bevredigend.
158	Soengei Rampah (139)	H. J. G. Tuning, o.; †, a.	+	+	id.	+	+	+	
159	*Soengei Sialang	G. P. G. A. en N. N. A. Scherer, o.; Scherer, a.	500	12 Dec. 1962	id.	+	+	+	
160	Goenoeng Boho en Oedjoeng Silan	Tabaksmaatschappij Arendsburg, o.; J. J. Dumas, a.	3 250 3 000	25 Juli 1960 id.	id.	+	+	+	
	TOTALEN VOOR DE ONDERAFD. PADANG EN BEDAGEI		46 350			2 299 800	4 646	665	
	TOTALEN VOOR DE AFDEELING DELI		344 200			31 440 343	53 688	9 336	

AFDEELING BATOE BARA.

Landschap Soekoe Lima Poeloeh.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
161	Blimbing (140)	Graaf R. zu Bentheim Tecklenburg Rheda, o. en a.	2 000	9 Mei 1962	tabak en getah pertja	84 176	146	18	Voor de eerste maal beplante gronden. De rijstoogst leverde 40 000 gantangs. Tot dusver zijn 3000 getahpertja-boomen geplant.
162	Dolok (141)	O. E. Bovenkerk, o.; E. van Vollenhoven, a.	2 000	20 Juli 1961	tabak	90 025	161	„	Als n°. 90.
163	Lima Poeloeh (142)	Deli–Batavia-maatschappij, o.; †, a.	9 000	5 Maart 1961	id.	+	+	+	
—	Tanah Itam (143)	Batoe-Bara-maatschappij, o.; E. Rickli, a.	5 000	29 Dec. 1960	id.	h)	h)	h)	

h) De opgaven voor deze kolommen zijn begrepen in de cijfers onder n°. 164 vermeld, zijnde de onderneming Tanah Itam samengevoegd met Soengei Si Kasim.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
		Landschap Soekoe Lima Laras.							
164	Soengei Si Kasim (143)	Batoe-Bara-maatschappij, o.; E. Rickli, a.	2 500	19 Maart 1961	tabak	328 584	730	80	Als nº. 90.
165	Soengei Bedjangkar (145)	H. Meijer & Cº., o.; C. Pabst, a. (wd.)	2 000	29 Dec. 1960	id.	118 683	313	„	Als nº. 101.
166	Soengei Boenoet (146)	Deli-Assahan-maatschappij, o.; A. v. d. Moer, a.	1 000	31 Aug. 1961	id.	137 500	186	115	Voor de eerste maal beplant. De rijst stond prachtig te velde.
		Landschap Soekoe Tanah Datar.							
167	Soengei Kanan (144)	A. E. Hope, o.; J. Welter, a.	4 000	5 Aug. 1960	tabak en thee	146 105	397	40	Voor de eerste maal beplante gronden. Eene proef met het planten van thee is totaal mislukt.
168	*Indrapoera	A. Siemssen & Cº., o.; A. Siemssen, a.	1 500	24 Jan. 1964	tabak	„	59	3	
		Landschap Tandjoeng.							
169	*Tandjoeng Koeboe	dr. H. Siber, o. en a.	1 700	9 Mei 1963	tabak	„	56	20	
		Landschap Pagoerawan.							
170	Soengei Simoedjoer (147)	O. Eckels & Cº., o.; R. Silling, a.	1 000	31 Aug. 1960	tabak	123 268	324	18	Voor de eerste maal beplante gronden. De rijstoogst voorzag slechts ten deele in de behoefte.
171	Soengei Soeka (148)	C. H. W. Pabst, o.; E. E. Plumacher, a.	1 000	11 Nov. 1961	id.	102 225	229	30	Op 3 velden werd voor de tweede maal rijst geplant. Op hooge gronden leverde de guanobemesting slechte uitkomsten.
172	Soengei Radja (149)	dr. H. Siber, o. en a.	500	29 Oct. 1960	id.	115 940	233	29	Als nº. 90.
		Landschap Si Paré Paré.							
173	† (150)	Gebr. Siber, o.; †, a.	1 000	31 Aug. 1960	tabak	+	+	+	
	Totalen voor de afd. Batoe Bara		34 200			1 247 106	2 834	353	
		AFDEELING ASSAHAN.							
		Landschap Assahan.							
174	Kisaran (151)	H. Herrings & Cº., o.; F. Denklau, a.	5 000	27 Aug. 1960	tabak	238 250	472	„	Als nº. 90.
175	Hessa (152)	Id., o.; J. v. Balkom, a.	7 000 500	21 Juni 1961 19 Maart 1963	id.	257 000	604	20	Voor de eerste maal beplant. Bemesting met guano in den regentijd gaf goede uitkomsten. De rijstoogst voorzag voor de helft in de behoefte.
176	Kwala Piasa (153)	Id., o.; C. Althaus, a.	1 000	23 April 1961	id.	+	+	+	
177	Poeloe Radja (154)	Id., o.; F. Burgersdijk, a.	2 000	14 Mei 1961	id.	84 600	280	20	Als nº. 166.
178	† (155)	A. A. Pasteur, o.; †, a.	2 000	10 Oct. 1960	id.	+	+	+	
179	† (156)	Id., o., †, a.	2 000	id.	id.	+	+	+	
180	† (157)	J. Huber, o.; †, a.	2 000	id.	id.	+	+	+	
181	† (158)	H. Schmitz, o.; †, a.	1 000	5 Mei 1961	id.	+	+	+	

Volg-nummer.	NAMEN DER ondernemingen a).	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
182	Tanah Radja	H. Herrings & C°., o.; G. Phaff, a. (wd.).	3 000	24 Febr. 1896	tabak	+	+	+	
183	St. Nicolaas	N. v. d. Moer, o.; E. Sturzenegger, a.	2 000	7 Sept. 1961	id.	+	+	+	

Landschap Koewaloe.

Volg-nummer.	ondernemingen a).	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
184	Aijer Natas (159)	Koewala Assahan Tobacco-company (limited), o.; C. Verwaijen, a.	1 000	20 Juli 1961	tabak	56 250	215	8	Als n°. 166.
185	*Tandjong Pasir	Hüber en Stachelin, o.; C. Stallmann, a.	5 000	22 Nov. 1963	id.	5 328	250	60	Voor de eerste maal beplante gronden. De rijstoogst was niet overvloedig.
186	*(Naam niet opgegeven.)	O. Ruegger, o.; +, a.	1 280	1 Sept. 1963	id.	+	+	+	
187	Parneke	J. Hüber, o.; J. H. Suling, a.	2 000	19 Oct. 1961	id.	+	+	+	
	TOTALEN VOOR DE AFD. ASSAHAN . .		36 780			641 428	1 821	108	

AFDEELING LABOEAN-BATOE.

Landschap Bila.

Volg-nummer.	ondernemingen a).	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
188	Rantau Prapat (160)	A. M. Koch, o. en a.	6 000	5 Maart 1961	tabak	+	+	+	

AFDEELING BENGKALIS.

Onderafdeeling Siak.

Landschap Siak.

Volg-nummer.	ondernemingen a).	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
189	Mandau-estate	Said Djoenid, o.; Said Mohamad bin Agil, a.	3 000	7 Jan. 1957	tapioca	+	+	+	
190	Marboengkal (161)	Siak-Tabakmaatschappij, o.; J. Langenberg, a.	8 000	30 Dec. 1961	tabak	+	+	+	Wegens verkregen ongunstige uitkomsten werd de onderneming gesloten.
191	Hilversum (162)	Oost-Sumatra Tabakmaatschappij, o.; J. Kennedy, a.	10 000	31 Mei 1962	id.	+	+	+	Id.
192	+ (163)	Siak Tobacco-company (lim.), J. E. H. J. David, a.	2 000	19 Jan. 1962	id.	+	+	+	
193	*Pakan Baroe (164)	Pakan Baroe tobacco planting company (lim.), o.; J. E. G. David, a.	2 000	id.	id.	2 875	100	„	Voor de eerste maal beplant met toepassing van guanobemesting. Uitkomsten slecht.
194	*Tebing Tinggi (165)	London-Sumatra Tobacco-Syndicate, o.; J. van Nievelt, a. (wd.)	5 000	31 Dec. 1961	id.	13 408	89	15	Voor de eerste maal beplante gronden. Rijstoogst minder goed.
195	*Pakan Baroe (166)	Rotterdam-Siak Cultuuronderneming, o.; J. Voorbeijtel, a.	3 000	23 Febr. 1961	id.	8 750	92	„	Als n°. 90.
196	Decima	H. J. G. Tuning, o.; +, a.	+	+	+	+	+	+	
197	Pelabi	Siak Cultuurmaatschappij, o.; L. v. d. Horst, a.	7 500	+	+	+	+	+	

Volg-nummer.	NAMEN DER ondernemingen. a)	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
198	Kotta Boeroeg	Amsterdam–Siak Cultuurmaatschapppij, o.; G. v. Hoorn, a.	+	29 Sept. 1919	tabak	9 050	51	„	Voor de eerste maal beplante gronden.
199	Soengei Rawa	Naamlooze venn. „Houtaankap Siak", o.; C. J. Bollée, a.	+	11 Oct. 1919	i)	. . . . . .	+	+	

Landschap Tanah Poetih.

Volg-nummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
200	+	Tanah Poetih Plantage-Actiëngesellschaft, o.; Ch. Müller, a.	6 000	30 Maart 1961	tabak	+	+	+	
TOTALEN VOOR DE ONDERAFD. SIAK.			46 500			34 083	332	15	

Onderafdeeling Bengkalis.

Volg-nummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde producten.	Tabaksproductie (in Amst. ponden).	Aantal vaste arbeiders.	Aantal arbeiders bovendien gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
201	Soengei Slam (167)	H. C. v. Akkere, o. en a.	500	+	peper	+	+	+	
TOTALEN VOOR DE AFD. BENGKALIS			47 000			34 083	332	15	
TOTALEN VOOR HET GEWEST			468 180			33 362 960	58 675	9 813	

i) Bij deze houtkaponderneming worden geen producten geteeld.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE GGG.

N°. 59.

(Zie hoofdst. ●, afd. I, § 2, sub 13°., van het verslag.)

OPGAVE voor elk DISTRICT in het bijzonder betreffende den omvang der GOUVERNEMENTS KOFFIECULTUUR *a*) in de MINAHASSA (residentie Menado) over het jaar 1888, tevens aanwijzende de in 1887 en 1888 aan het Gouvernement geleverde PRODUCTIE.

NAMEN DER DISTRICTEN.	Zielental der inlandsche bevolking op 31 Dec. 1888.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten: voor het plantjaar 1888/89	Idem: voor het plantjaar 1889/90.	Aantal der tot elk district behoorende negorijen.	Aantal negorijen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1888: Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Idem: Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Idem: Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1887/88 (31 Oct. 1888) aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	Idem: vrijwillige (of onder dien naam als equivalent voor verplichte bijplantingen aangelegde) koffieplantsoenen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Idem: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk).	Aantal koffieboomen op 31 Oct. 1888: aanwezig in de op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen: Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Idem: Geplant in vroegere jaren.	Idem: Totaal.	Aantal koffieboomen op 31 Oct. 1888: naar schatting aanwezig in vrijwillige (of onder dien naam als equivalent voor verplichte bijplantingen aangelegde) plantsoenen: Geplant in de jaren 1885/86, 1886/87 en 1887/88.	Idem: Geplant in vroegere jaren.	Idem: Totaal.	Koffie-inlevering (in pikols) over 1888.	Idem: over 1887.
Afd. MENADO.																		
Menado	7 295	151	148	19	3	9	12	23 1/4	„	3/4	15 051	26 600	41 651	„	1 363	1 363	2	0
Bantik	4 020	„	„	10	„	3	3	3 3/4	„	1/4	6 294	945	7 239	543	„	543	„	„
Kakaskassen	4 830	535	537	11	10	1	11	60	6	41	43 552	62 777	106 329	13 739	79 140	92 879	156	141
Tombariri	6 928	579	594	13	6	7	13	109	43	13	85 740	98 015	183 755	30 000	35 711	65 711	249	165
Per afdeeling	23 073	1 265	1 279	53	19	20	39	196	49	55	150 637	188 337	338 974	44 282	116 214	160 496	407	306
Afd. KEMA.																		
Tonsea	15 462	1 382	1 398	32	22	5	27	95	„	„	169 209	58 432	227 641	„	„	„	75	[illegible]
Maoembi	4 407	163	170	17	5	„	5	20	„	„	17 290	8 755	26 045	„	„	„	13	
Per afdeeling	19 959	1 545	1 568	49	27	5	32	115	„	„	186 499	67 187	253 686	„	„	„	88	[illegible]
Afd. TONDANO.																		
Tondano-Toulian	10 163	1 282	1 282	20	20	„	20	367	„	290	80 973	332 665	413 638	56 442	331 111	387 553	1 155	78[illegible]
Tondano-Toulimambot	8 717	995	995	21	21	„	21	229	„	81	68 279	190 052	258 331	32 324	85 724	108 048	673	40[illegible]
Kakas-Remboken	12 847	1 104	1 104	21	13	8	21	267	„	469	79 694	220 884	300 578	115 135	510 093	625 228	1 258	8[illegible]
Tomohon-Sarongsong	10 512	1 552	1 552	18	18	„	18	342	„	539	81 703	302 484	384 187	107 307	611 655	718 962	718	75[illegible]
Langowan	6 621	937	937	9	9	„	9	140	„	497	43 385	114 666	158 051	56 782	605 815	662 597	802	3[illegible]
Per afdeeling	48 860	5 870	5 870	89	81	8	89	1 345	„	1 876	354 034	1 160 751	1 514 785	357 990	2 144 398	2 502 388	4 606	31[illegible]
Afd. AMOERANG.																		
Sonder	10 416	1 136	1 117	23	20	1	21	130	7	105	33 940	93 651	127 591	47 932	*169 241*	*217 173*	598	*183*
Kawangkoan	12 115	964	959	22	16	6	22	120	„	565	19 715	110 441	130 156	*192 902*	*491 772*	*684 674*	*1 033*	*307*
Tombassian	3 472	260	222	12	8	4	12	97	7	23	22 010	56 052	78 062	*5 775*	*57 962*	*63 737*	7	*0,*[illegible]
Romoön	5 950	411	425	17	10	5	15	162	„	18	26 475	234 829	261 304	16 165	25 850	42 015	88	*14*
Tompasso	6 385	533	621	16	14	1	15	232	„	125	46 300	206 941	253 241	58 178	112 752	170 930	238	*74,8*[illegible]
Per afdeeling	38 338	3 304	3 344	90	68	17	85	741	14	836	148 440	701 914	850 354	320 952	857 577	1 178 529	1 964	579
Afd. BELANG.																		
Passan Ratahan Ponosakan	5 559	826	877	20	20	„	20	171	„	22	105 120	125 843	230 963	„	„	„	289	202
Tonsawang	4 299	699	707	8	8	„	8	115	„	80	33 900	121 919	155 819	„	„	„	362	206
Per afdeeling	9 858	1 525	1 584	28	28	„	28	286	„	102	139 020	247 762	3 6 782	„	„	„	651	408
Te zamen voor al de 18 districten der Minahassa	140 088	13 509	13 645	309	223	50	273	2 683	63	2 869	978 630	2 365 951	3 344 581	723 224	3 118 189	3 841 413	*b*) 7 716	*b*) 4 497,78

a) De geleverde cijfers nopens den omvang der cultuur berusten zoo goed als geheel op opgaven van de inlandsche hoofden en zijn dus niet geheel vertrouwbaar.

b) Volgens blz. 244 van het verslag hiervóór zou de inlevering in 1888 bedragen hebben 7737 pikols, tegen 4511 pikols in 1887. Onder deze cijfers zijn ook de bevonden overwichten medegerekend, waarmede echter in dit overzicht geen rekening is gehouden.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE [illegible].

N°. 60.

(Zie hoofdst. [illegible], afd. III, van het verslag.)

OVERZICHT van het ZOUTDEBIET (in pikols) in die gewesten van Nederlandsch-Indië wa[illegible] de verkoop van gouvernementswege geschiedt, over de jaren 1886, 1887 en 1888. *a*)

Gewestelijke opgaven.

Verkochte hoeveelheden (in pikols).

GEWESTEN.	1886.	1887.	1888.
JAVA EN MADURA.			
Bantam	27 588$^{24}/_{32}$	28 586$^{22}/_{32}$	28 985$^{29}/_{32}$
Batavia	68 652$^{11}/_{32}$	70 011$^{26}/_{32}$	70 304$^{18}/_{32}$
Krawang	14 274$^{16}/_{32}$	15 462$^{23}/_{32}$	16 566$^{13}/_{32}$
Preanger Regentsch.	70 677	70 383$^{2}/_{32}$	69 590$^{23}/_{32}$
Cheribon	47 669$^{4}/_{32}$	54 542$^{12}/_{32}$	56 081$^{21}/_{32}$
Tagal	37 770$^{24}/_{32}$	38 850$^{31}/_{32}$	36 305$^{30}/_{32}$
Pekalongan	25 719$^{17}/_{32}$	25 000$^{30}/_{32}$	25 814$^{2}/_{32}$
Samarang	55 525$^{13}/_{32}$	57 164$^{24}/_{32}$	56 946$^{25}/_{32}$
Japara	40 037$^{19}/_{32}$	44 357$^{20}/_{32}$	41 524$^{21}/_{32}$
Rembang	32 002$^{3}/_{32}$	34 407$^{1}/_{32}$	30 312$^{22}/_{32}$
Soerabaija	79 398$^{21}/_{32}$	90 454$^{23}/_{32}$	85 923$^{28}/_{32}$
Pasoeroean	38 175$^{8}/_{32}$	38 826$^{8}/_{32}$	38 722$^{28}/_{32}$
Probolinggo	20 582$^{5}/_{32}$	21 163$^{1}/_{32}$	21 183$^{15}/_{32}$
Bezoeki	29 473$^{20}/_{32}$	31 028$^{22}/_{32}$	31 646$^{9}/_{32}$
Banjoemas	54 640$^{23}/_{32}$	53 369$^{19}/_{32}$	56 011$^{12}/_{32}$
Bagelen	63 738$^{11}/_{32}$	62 148$^{8}/_{32}$	62 515$^{5}/_{32}$
Kadoe	40 544$^{10}/_{32}$	39 566$^{21}/_{32}$	37 918$^{22}/_{32}$
Soerakarta	44 248$^{16}/_{32}$	42 819$^{19}/_{32}$	37 041
Transporteeren	790 715$^{15}/_{32}$	818 144$^{17}/_{32}$	803 396$^{3}/_{32}$

GEWESTEN.	1886.	1887.	1888.
Per transport	790 715$^{15}/_{32}$	818 144$^{17}/_{32}$	803 396$^{3}/_{32}$
Madioen	61 555$^{9}/_{32}$	60 593$^{18}/_{32}$	60 380$^{31}/_{32}$
Kediri	65 153$^{20}/_{32}$	66 673$^{13}/_{32}$	67 971$^{17}/_{32}$
Madura	36 335$^{31}/_{32}$	42 176$^{22}/_{32}$	35 076$^{16}/_{32}$
Te zamen	953 760$^{11}/_{32}$	987 588$^{6}/_{32}$	966 825$^{3}/_{32}$
BUITENBEZITTINGEN.			
Sumatra's Westkust	66 870$^{16}/_{32}$	67 142$^{16}/_{32}$	70 059
Benkoelen	8 580$^{27}/_{32}$	9 248$^{11}/_{32}$	9 453$^{17}/_{32}$
Lampongsche Districten	5 642$^{7}/_{32}$	8 075$^{15}/_{32}$	6 497$^{8}/_{32}$
Palembang	36 691$^{8}/_{32}$	42 098	41 233$^{16}/_{32}$
Banka	6 808$^{30}/_{32}$	7 048$^{31}/_{32}$	6 970$^{25}/_{32}$
Westerafd. van Borneo	27 961$^{15}/_{32}$	29 102$^{28}/_{32}$	29 151$^{26}/_{32}$
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	40 007$^{14}/_{32}$	42 527$^{28}/_{32}$	40 611$^{15}/_{32}$
Te zamen	192 562$^{21}/_{32}$	205 244$^{1}/_{32}$	203 977$^{11}/_{32}$
Java en Madura (zie hooger)	953 760$^{11}/_{32}$	987 588$^{6}/_{32}$	966 825$^{3}/_{32}$
Totaal-generaal (pikols)	1 146 323	1 192 832$^{7}/_{32}$	1 170 802$^{14}/_{32}$

a) De opgaven over 1887 zijn als verbeterde, die over 1888 als voorloopige te beschouwen.

Berekening van de geldelijke opbrengst.

GEWESTEN.	1886.	1887.	1888.
Van de hiervóór opgegeven hoeveelheden werden verkocht:			
JAVA EN MADURA.			
à f 6,72 per pikol (normaalprijs) . .	875 942 $^{4}/_{32}$	909 545 $^{15}/_{32}$	891 376 $^{17}/_{32}$
à f 5,92 per pikol (Java's Zuidkust) *b*)	31 791 $^{23}/_{32}$	33 174 $^{4}/_{32}$	35 807 $^{2}/_{32}$
à f 6 per pikol (te Soerakarta) . . .	44 248 $^{16}/_{32}$	42 819 $^{19}/_{32}$	37 041
à f 2 per pikol (daar waar het zout, na vooraf voor de consumtie onbruikbaar te zijn gemaakt, voor industrieele doeleinden wordt verlangd)	1 778	2 049	2 600 $^{16}/_{32}$
Te zamen als voren	953 760 $^{11}/_{32}$	987 588 $^{6}/_{32}$	966 825 $^{3}/_{32}$
BUITENBEZITTINGEN.			
à f 6,72 per pikol (op Banka aan anderen dan mijnwerkers) .	3 935 $^{17}/_{32}$	3 529 $^{19}/_{32}$	3 307 $^{25}/_{32}$
Transporteeren	3 935 $^{17}/_{32}$	3 529 $^{19}/_{32}$	3 307 $^{25}/_{32}$

GEWESTEN.	1886.	1887.	1888.
Per transport	3 935 $^{17}/_{32}$	3 529 $^{19}/_{32}$	3 307 $^{25}/_{32}$
à f 4 per pikol (op Banka aan de mijnwerkers)	2 873 $^{13}/_{32}$	3 519 $^{12}/_{32}$	3 663
à f 5,83^{5} per pikol (in Palembang en Borneo's Westerafd.) .	64 652 $^{23}/_{32}$	71 200 $^{28}/_{32}$	70 385 $^{10}/_{32}$
à f 6,66^{5} per pikol (in Benkoelen en Borneo's Zuider- en Oosterafdeeling) . . .	48 588 $^{9}/_{32}$	51 776 $^{7}/_{32}$	50 065
à f 5 per pikol (ter Sumatra's Westkust en in de Lampongsche Districten)	72 512 $^{23}/_{32}$	75 217 $^{31}/_{32}$	76 556 $^{8}/_{32}$
Te zamen als voren	192 562 $^{21}/_{32}$	205 244 $^{1}/_{32}$	203 977 $^{11}/_{32}$
Geldelijke opbrengst:			
Java en Madura .	f 6 343 585,05^{5}	f 6 569 551,98	*c*) f 6 496 675,10
Buitenbezittingen .	1 101 593,50	1 174 427,73^{5}	1 163 963,03
Totaal-generaal	f 7 445 178,55^{5}	f 7 743 979,71^{5}	f 7 660 638,13

Opgaven voor elke verkoopplaats in het bijzonder. *d*)

JAVA EN MADURA.

Bantam.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1886.	1887.	1888.
Serang	Karang Antoe	3 633	4 215	4 972
Tanara	*Tanara *d*)	3 974	4 838	4 573
Tjilegon	Tjilegon	5 098	5 213	4 866
Pandeglang	*Pandeglang	7 577	6 703	7 092
Rangkas Betoeng	Rangkas Betoeng	3 963	3 939	4 163
Tjiringin	Laboean	3 341	3 676	3 317
	Te zamen	27 586	28 584	28 983

Batavia.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1886.	1887.	1888.
Batavia (hoofdplaats).	*Batavia	25 382	25 994	25 274
Bekassi	*Bekassi	8 606	8 942	9 449
Tangerang	*Tangerang	16 420	16 400	17 203
Buitenzorg	*Buitenzorg	18 243	18 674	18 377
	Te zamen	68 651	70 010	70 303

b) Namelijk bij de verkooppakhuizen te Plaboean (of Wijnkoopsbaai) en Kalipoetjang in de Preanger Regentschappen, Tjilatjap in Banjoemas, Patjitan en Toelakan in Madioen en Panggoel in Kediri.

c) De juistheid van deze opgaaf, ontleend aan de uit Indië ontvangen gegevens, wordt betwijfeld. Immers volgens de voorafgaande specificatie van het in 1888 tegen verschillende verkoopprijzen gedebiteerde kan de opbrengst slechts geweest zijn f 6 429 475,10.

d) In deze opgaven zijn de totalen afgerond, in dier voege dat onderdeelen van den pikol zijn weggelaten.

De door Europeesche pakhuismeesters beheerde verkooppakhuizen zijn met een * aangeduid. Op al de andere plaatsen is het debiet aan inlandsche pakhuismeesters opgedragen.

Districten.	Plaats waar het verkoopпakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1886.	1887.	1888.
Krawang.				
Sindangkassi	Poerwakarta	2 454	2 337	2 189
Krawang	Krawang	4 768	4 865	5 187
Tjabangboengin	Tjabangboengin	2 240	2 472	2 322
Gandasoli	Tjikao	628	e) 260	......
Id.	Plered	.....	e) 664	1 116
Segalaherang f)	Segalaherang	2 529	2 678	2 743
Pamanoekan f)	Pamanoekan	1 652	1 937	1 625
Adiarsa	Tjilamaija	.....	g) 245	1 380
	Te zamen	14 271	15 458	16 562

Districten.	Plaats waar het verkoopпakhuis gevestigd is.	1886.	1887.	1888.
Preanger Regentschappen.				
Oedjoeng Broeng-Koelon	*Bandong	9 955	10 287	9 984
Koppo	Koppo	5 009	5 345	5 031
Tjitjalengka	*Tjitjalengka	4 920	5 006	4 861
Maleber	*Tjiandjoer	9 653	9 489	9 142
Goenoeng Parang	*Soekaboemi	8 163	7 869	7 740
Plaboean	Plaboean (of Wijnkoopsbaai)	572	663	728
DjampangKoelon	Paboearan	441	450	416
Soemedang	Soemedang	3 044	3 343	3 400
Melambong	Melambong	3 246	3 244	3 668
Indibiang	Indibiang	5 961	5 679	5 819
Singaparna	Singaparna	3 636	3 436	3 451
Soetji	*Garoet (of Tjiwalen)	9 116	9 014	9 181
Bandjar	Bandjar	1 564	1 440	1 281
Kalipoetjang	Kalipoetjang	1 672	1 356	1 593
Parigi	Parigi	1 213	1 286	942
Mandala	Tjikatomas	689	768	712
Batoewangi	Singadjaija	211	242	195
Nagara	Pameungpeuk	489	465	409
Kandangwesi	Boengboelan	485	423	453
Paroeng	Djompong	629	h) 248	....
Karang	Parakanhondjé	.....	h) 320	573
	Te zamen	70 668	70 373	69 579

Districten.	Plaats waar het verkoopпakhuis gevestigd is.	1886.	1887.	1888.
Cheribon.				
Cheribon	*Cheribon	13 120	16 513	17 374
Lossari	Tjiledoek	4 816	5 337	4 969
Indramaijoe	*Indramaijoe	4 142	5 351	6 343
Karang Ampel	Karang Ampel	1 405	2 505	2 144
Madjalengka	*Madjalengka	8 824	8 449	8 495
Tjiamis	Tjiamis	4 029	3 886	3 712
Kwali	Kwali	2 904	2 857	2 800
Koeningan	*Koeningan	7 350	7 991	8 405
Lossarang i)	Lossarang	1 074	1 649	1 835
	Te zamen	47 664	54 538	56 077
Tagal.				
Tagal	*Tagal	17 095	17 275	15 502
Pamalang	Plawangan	3 939	4 290	3 949
Tjomal	Oeloedjami	4 183	4 486	3 973
Randoedongkal	Randoedongkal	4 070	3 867	4 288
Tandjoeng	Tandjoeng	3 751	4 132	3 735
Boemiaijoe	Boemiaijoe	4 729	4 799	4 854
	Te zamen	37 767	38 849	36 301
Pekalongan.				
Pekalongan	*Pekalongan	17 692	17 440	18 110
Bandar Goemiwang	Goemiwang	2 949	2 741	2 817
Keboemen	Limpoeng	5 077	4 818	4 885
	Te zamen	25 718	24 999	25 812
Samarang.				
Samarang	*Samarang	17 156	17 507	17 198
Salatiga	*Salatiga	8 403	9 235	9 635
Ambarawa	Ambarawa	5 780	4 853	4 803
Oenarang	Oenarang	2 065	2 503	2 650
Kendal	*Bodri	7 830	7 988	7 965
Selokaton	Soekoredjo	2 726	2 550	2 635
Bodja	Soesoekan	2 114	2 212	2 265
Demak	*Demak	9 447	10 314	9 791
	Te zamen	55 521	57 162	56 942

e) Het pakhuis te Tjikao werd in 1887 opgeheven en het zoutdebiet verplaatst naar Plered, waar een gewezen koffiepakhuis tot zoutpakhuis is ingericht.

f) Deze districten behooren tot de particuliere landen Pamanoekan en Tjiassem.

g) Dit pakhuis werd eerst in October 1887 geopend.

h) Het pakhuis te Djompong werd in Juni 1887 opgeheven en het zoutdebiet verplaatst naar het nabij gelegen Parakanhondjé.

i) Dit district behoort tot de particuliere landen Kandanghauer en Indramaijoe-West.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1886.	1887.	1888.
Japara.				
Patti	* Patti	9 005	10 736	11 719
Joana	Joana	3 650	4 353	3 907
Mantoep	* Tangoelangin	16 423	15 302	12 924
Mergotoelhoe	Taijoe	3 373	4 369	4 123
Japara	* Japara	7 584	9 596	8 848
	Te zamen	40 035	44 356	41 521
Rembang.				
Waroe	Rembang	2 270	3 408	2 666
Rembes	Toeban	3 011	4 817	3 214
Djatirogo	Djatirogo	3 883	4 146	3 419
Temaijang	* Bodjonegoro	9 934	9 376	9 851
Padangan	* Padangan	7 174	7 124	6 331
Karangdjati	Blora	5 727	5 533	4 829
	Te zamen	31 999	34 404	30 310
Soerabaija.				
Soerabaija	* Soerabaija	13 179	14 292	13 079
Djenggolo I	Sidoardjo	5 319	5 861	5 385
Djenggolo III	Djerebeng	5 345	7 016	6 077
Rawapcelo I	Porrong	5 351	5 231	5 197
Modjokerto	* Modjokerto	6 588	6 417	6 208
Modjosari-lor	Modjosari	6 729	6 768	6 896
Modjodadi	* Plosso	6 159	7 232	7 390
Modjoagoeng	* Modjoagoeng	8 726	9 153	9 240
Grissee	Grissee	1 936	3 512	2 742
Goenoeng-Kendeng	* Lamongan (vroeger Kembangbaoe)	6 375	8 354	7 956
Tambangan	Doekoen	2 354	3 534	1 912
Pridjek	* Babat	8 840	10 394	9 190
Bawean (eiland)	Sangkapoera	2 491	2 577	2 506
Bengawandjero	Boenga	.....	j) 73	1 501
Kedokan	Krandji	.....	j) 35	637
	Te zamen	79 392	90 449	85 916

j) Dit pakhuis werd eerst in December 1887 geopend.

k) Dit pakhuis werd eerst in April 1888 geopend.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1886.	1887.	1888.
Pasoeroean.				
Pasoeroean	* Pasoeroean	4 633	3 705	3 892
Grati	Gratitoenon	.....	.....	k) 655
Winongan	Banjoebiroe	1 730	2 075	1 133
Tengger	Pasrepan	1 070	1 789	1 906
Bangil	Bangil	2 089	2 052	1 596
Gempol	Poerwodadi	2 977	3 339	3 231
Pandakan	Kasri	2 333	2 354	2 028
Malang	Malang	5 472	5 818	5 801
Karanglo	Singosari	2 630	2 505	2 452
Penanggoengan	Batoe (Sisir)	2 551	2 505	2 740
Ngantang	Ngantang	711	712	747
Senggoro	Kepandjen	2 673	2 798	3 154
Toeren	Toeren	5 413	5 326	5 568
Pakis	Toempang	3 888	3 843	3 813
	Te zamen	38 170	38 821	38 716
Probolinggo.				
Probolinggo	* Bremi of Probolinggo	8 417	9 201	8 098
Tongas	Tongas	.....	.....	l) 1 130
Gending	Gending	.....	.....	l) 1 334
Padjarakan	Padjarakan	5 381	5 250	3 039
Paiton	Paiton	.....	.....	l) 810
Loemadjang	Loemadjang	6 783	6 711	6 770
	Te zamen	20 581	21 162	21 181
Bezoeki.				
Bezoeki	Bezoeki	3 346	3 135	2 995
Bondowosso	* Bondowosso	7 467	7 909	7 872
Djember	Djember	4 133	4 452	4 684
Soekokerto	Soekowono	4 492	4 800	5 020
Panaroekan	* Panaroekan	3 516	4 048	3 575
Kalitikoes	Ardjasa	2 200	2 312	857
Banjoewangi	Banjoewangi	3 310	3 018	3 163
Rogodjampi	Rogodjampi	1 003	1 258	1 119
Soemberwaroe	Nangger	.....	j) 45	1 086
Kapongan	Mangaran	.....	j) 46	1 270
	Te zamen	29 467	31 023	31 641

l) Dit pakhuis werd eerst in Februari 1888 geopend.

Banjoemas.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1886.	1887.	1888.
Banjoemas	Banjoemas	4 032	4 391	3 747
Adjibarang	Adjibarang	3 219	2 974	3 116
Poerbolinggo	* Poerbolinggo	17 490	16 508	17 330
Singomerto	* Bandjarnegara	5 963	5 362	5 320
Karangkobar	Karangkobar	4 948	4 918	5 079
Tjilatjap	* Tjilatjap	14 738	15 734	17 934
Adiredjo	Bandjarkrojo	3 780	2 824	2 789
Pegadingan	Sidoredjo	466	656	694
	Te zamen	54 636	53 367	56 009

Bagelen.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	1886.	1887.	1888.
Poerworedjo	* Poerworedjo	11 513	9 996	10 109
Koetoardjo	* Koetoardjo	11 588	12 379	11 795
Djenar	Boeboetan	1 774	1 524	1 423
Keboemen	* Keboemen	6 527	6 656	7 354
Id.	Sadang	2 220	2 132	2 151
Ambal	* Ambal	5 517	5 396	5 807
Karang Anjar	* Karang Anjar	13 414	13 200	12 904
Wonosobo	* Wonosobo	11 182	10 862	10 968
	Te zamen	63 735	62 145	62 511

Kadoe.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	1886.	1887.	1888.
Magelang	* Magelang	10 694	10 849	8 753
Ngasinan	Grabak	4 991	5 053	5 119
Probolinggo	* Moentilan	7 398	7 011	6 618
Menoreh	Salaman	3 914	3 717	3 981
Djetis	* Temangoeng	7 131	7 242	8 965
Kadoe	* Ngadiredjo	6 415	5 691	4 481
	Te zamen	40 543	39 563	37 917

Soerakarta.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	1886.	1887.	1888.
—	* Soerakarta	44 248	42 819	37 041

Madioen.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	1886.	1887.	1888.
Bagi	* Madioen	11 718	9 320	9 106
Tjaroeban	Tjaroeban	4 774	4 758	4 759
Sepreh	* Ngawi	6 785	5 430	5 716
Sinee	Ngrambee	1 805	1 795	1 706
Magettan	* Magettan	6 162	9 905	10 674
Ponorogo	* Ponorogo	19 609	18 325	16 808
Patjitan	* Patjitan	10 698	11 058	10 238
Lorrok	Toelakan	.....	.....	*m*) 1 371
	Te zamen	61 551	60 591	60 378

Kediri.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	1886.	1887.	1888.
Kediri	* Kediri	17 109	15 584	15 223
Soekoredjo	Paree	2 010	3 954	5 094
Toeloeng Agoeng	* Toeloeng Agoeng	12 399	13 176	12 851
Kampak	Tawing	4 935	5 332	5 008
Panggoel	Panggoel	4 109	4 361	3 941
Ngandjoek	* Ngandjoek	7 658	7 613	7 778
Kertosono	* Kertosono	7 677	7 023	6 806
Blitar	* Blitar	9 253	9 627	11 267
	Te zamen	65 150	66 670	67 968

Madura.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	1886.	1887.	1888.
Pamakassan	Pamakassan	3 366	4 273	2 666
Waroe	Temberoe	1 829	2 401	2 716
Bangkallan	* Bangkallan	10 361	10 488	9 783
Sapoeloe	Sapoeloe	1 298	1 376	997
Sampang-laut	Sampang	7 177	7 596	5 640
Balega-laut	Balega	.....	.....	*m*) 233
Sampang-daija	Ketapang	1 978	2 245	1 860
Sumanap	Pabean	4 304	6 660	4 597
Barat-daija	Amboenten	4 892	5 634	5 201
Kangean (eiland)	Ardjasa	271	461	376
Sapoedi (eiland)	Gaijam	856	1 037	1 003
	Te zamen	36 332	42 171	35 072

BUITEN-

m) Dit pakhuis werd eerst in Juli 1888 geopend.

BUITENBEZITTINGEN.

Afdeelingen of districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1886.	1887.	1888.
Sumatra's Westkust.				
Afd. Padang	* Padang	18 210	22 181	17 743
id. Priaman	* Priaman	44 511	41 069	48 392
id. Aijer Bangies en Rau	Aijer Bangies	1 267	1 186	957
id. Natal	Natal	2 881	2 705	2 966
	Te zamen	66 869	67 141	70 058
Benkoelen.				
Afd. Benkoelen	Benkoelen	2 285	2 593	2 678
id. Mokko Mokko	Mokko Mokko	778	784	1 002
id. id.	Bantal	189	162	206
id. id.	Ipoe	154	144	184
id. id.	Ketaun	290	257	308
id. Laïs	Laïs	730	858	889
id. id.	Bintoehan	650	709	657
id. Seloema	Loeboelintang	329	361	402
id. id.	Tallo	460	601	469
id. Manna en Pasoemah OeloeManna	Manna	1 429	1 470	1 447
id. Kroë	Kroë	1 281	1 304	1 206
	Te zamen	8 575	9 243	9 448
Lampongsche Districten.				
—	Telok Betong	5 642	8 075	6 497
Palembang.				
—	* Palembang	36 691	42 098	41 233

Afdeelingen of districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1886.	1887.	1888.
Banka. n)				
Distr. Muntok	Muntok	1 268	1 353	1 266
id. Djeboes	* Djeboes	582	528	560
id. Blinjoe	* Blinjoe	945	920	902
id. Soengeiliat	* Soengeiliat	925	1 146	1 072
id. Merawang	* Merawang	458	487	580
id. Pangkalpinang	* Pangkalpinang	1 011	1 003	970
id. Soengeislan	* Soengeislan	745	731	794
id. Koba	* Koba	385	404	363
id. Toboali	* Toboali	486	472	460
	Te zamen	6 805	7 044	6 967
Westerafdeeling van Borneo.				
Afd. Pontianak en Ommelanden	* Pontianak	5 220	5 902	6 137
id. Mampawa	Mampawa	1 804	1 671	1 959
id. Taijan	Taijan	2 057	1 923	1 723
id. Soekadana	Soekadana	2 575	2 436	2 177
id. Sambas	* Sambas	5 229	5 341	5 274
id. Montrado	* Singkawang	1 899	2 053	2 106
id. Sintang	* Sintang	7 213	7 610	7 462
id. id.	Sanggou	1 962	2 164	2 311
	Te zamen	27 959	29 100	29 149
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.				
Afd. Bandjermasin en Ommelanden	* Bandjermasin	23 939	25 180	20 262
id. Amoenthai	* Amoenthai	13 518	13 567	13 161
id. Martapoera	Tabanio	874	948	1 006
id. Dajaklanden	Kwala Kapoeas	545	1 059	1 311
id. Sampit	Sampit	1 130	1 524	1 327
id. Doesoenlanden	Boentok	.....	o) 247	3 542
	Te zamen	40 006	42 525	40 609

n) De pakhuizen in de mijndistricten van het eiland Banka (dus met uitondering van dat ter hoofdplaats Muntok) staan onder beheer van de administrateurs der tinmijnen.

o) Dit pakhuis is eerst sedert December 1887 geopend.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE JJJ.

N°. 61.

(Zie hoofdst. ●, afd. IV, § 1, van het verslag.)

OVERZICHTEN betreffende de HANDELSBEWEGING van Nederlandsch-Indië met landen of plaatsen daarbuiten gelegen, over het jaar 1887.

I. Herkomst en bestemming der in- en uitgevoerde goederen.

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Waarde van den algemeenen *invoer*.		Waarde van den algemeenen *uitvoer*.	
	Goederen en ongemunt goud en zilver *a*)	Speciën (gemunt goud en zilver).	Goederen en ongemunt goud en zilver. *b*)	Speciën (gemunt goud en zilver).
VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.				
Nederland	f 40 335 467	f 660 000	f 37 233 362	f 50
Engeland	15 255 109	252 500	24 325 815	»
Engelsch Kanaal (om orders)	»	»	14 556 141	»
België	12 480	»	6 009	»
Frankrijk	1 353 441	»	8 007 947	»
Duitschland	417 785	»	56 902	»
Oostenrijk	549 925	»	209 723	»
Zwitserland	206 758	»	»	»
Denemarken	10 030	»	»	»
Rusland	»	»	21 084	»
Italië	38 039	»	714 055	»
Spanje	»	»	1 308 131	»
Portugal	»	»	2 124 721	»
Turkije	130	»	1 257 279	»
Egijpte	114 278	»	1 485 493	»
Amerika	7 907 096	»	7 149 071	»
Transporteeren	f 66 200 538	f 912 500	f 98 455 733	f 50

a) Aan ongemunt edel metaal werd in 1887 (uitsluitend voor particuliere rekening) ingevoerd:
aan goud voor eene waarde van f 15 724, waarvan f 30 van Duitschland, f 14 944 van Singapore en f 750 van Hongkong;
aan zilver voor eene waarde van f 6 137, waarvan f 3 520 van Nederland, f 167 van Duitschland en f 2 450 van Singapore.

b) Uitvoer van ongemunt edel metaal geschiedde in 1887 mede enkel voor particuliere rekening, en wel voor eene waarde van f 161 650 (uitsluitend aan goud), waarvan f 90 650 naar Singapore en f 71 000 naar Hongkong.

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Waarde van den algemeenen *invoer.*		Waarde van den algemeenen *uitvoer.*	
	Goederen en ongemunt goud en zilver. *a)*	Speciën (gemunt goud en zilver).	Goederen en ongemunt goud en zilver. *b)*	Speciën (gemunt goud en zilver).
Per transport	f 66 200 538	f 912 500	f 98 455 733	f 50
Arabië	2 422	»	3 425	»
Engelsch-Indië	45 564	»	231 677	»
Poeloe Pinang	13 062 071	1 999 389	5 847 919	226 934
Malakka	18 093	»	13 356	»
Singapore	32 018 429	3 630 569	44 299 753	352 933
Siam	179 390	»	41 092	»
Saigon	91 749	»	900	»
Hongkong	716 661	»	8 603 188	»
China	1 532 473	»	6 451 867	»
Japan	265	»	1 312	»
Manilla	345 794	»	7 007	»
Serawak	3 100	»	19 228	»
Kokos-eilanden	6 000	»	17 730	»
Timor Dilly	597 359	18 484	365 378	156 576
Australië	1 561 653	62 500	2 259 822	»
Totaal	f 116 381 561	*c)* f 6 623 442	f 166 619 387	*d)* f 736 493
VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.				
Nederland	f 2 920 527	»	f 19 802 647	»
Engeland	70 658	»	»	»
Duitschland	134	»	»	»
Poeloe Pinang	550	»	10	»
Singapore	77 645	»	250	»
Australië	104 883	»	»	»
Totaal	f 3 274 397	»	f 19 802 907	»

c) Aan gouden munt f 776 720 en aan zilveren speciën f 5 846 722 (waarvan respectievelijk f 460 000 en f 200 000 uit Nederland).

d) Aan gouden munt f 28 216 (alles naar Singapore) en aan zilveren speciën f 708 277 (waarvan f 50 naar Nederland).

II. Waarde der *ingevoerde* goederen.

VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.

BENAMING der GOEDEREN.	INGEVOERD VAN Nederland.	INGEVOERD VAN andere landen.	Totaal.
Aardewerk van alle soorten	f 793 194	f 777 590	f 1 570 784
Atappen	»	341 320	341 320
Bier	399 001	554 237	953 238
Blik en blikwerk	38 095	25 555	63 650
Boeken	133 657	82 786	216 443
Buskruit	11 364	97 686	109 050
Cement	223 233	499 080	722 313
Drogerijen en medicijnen	278 577	614 223	892 800
Eetwaren van alle soorten	2 549 225	7 843 579	10 392 804
Fabriek- en stoomwerktuigen	1 613 983	933 685	2 547 668
Gambier	»	1 058 583	1 058 583
Garens	1 386 273	1 963 450	3 349 723
Gedistilleerd (brandewijn)	292 598	276 370	568 968
Id. (jenever)	706 107	175 527	881 634
Id. (likeuren)	149 792	55 538	205 330
Id. (reukwerken)	154 468	43 532	198 000
Id. (alle andere soorten) *e*)	37 843	80 515	118 358
Gereedschappen (niet afzonderlijk genoemd)	184 243	142 295	326 538
Glas en glaswerk	365 363	121 431	486 794
Goud (ongemunt)	»	15 724	15 724
Goud- en zilverwerk	103 314	129 276	232 590
Hars	201 331	14 920	216 251
Hout (scheepsbouw- en timmer-)	1 120	929 279	930 399
Id. (ander) en houtwerk	21 957	134 130	156 087
IJzer en staal en dito werk	1 347 738	899 224	2 246 962
Instrumenten	120 197	71 153	191 350
Kaarsen	71 423	15 101	86 524
Kalk	456	189 636	190 092
Kleederen	470 102	767 741	1 237 843
Transporteeren	f 11 654 654	f 18 853 166	f 30 507 820
Per transport	f 11 654 654	f 18 853 166	f 30 507 820
Koffie	131	573 571	573 702
Kolen (steen-)	293 320	2 493 860	2 787 180
Koper en koperwerk	287 629	296 445	584 074
Kramerij	1 919 909	2 599 077	4 518 986
Leder en lederwerk	268 831	319 352	588 183
Lood (bewerkt en ander)	58 442	39 056	97 498
Manufacturen (katoenen)	18 184 926	15 244 309	33 429 235
Id. (wollen en halfwollen)	1 497 505	719 147	2 216 652
Id. (zijden en halfzijden)	360 498	1 051 518	1 412 016
Id. (zakken	6 189	993 184	999 373
Id. (andere)	583 506	727 363	1 310 869
Meel	147 226	1 700 594	1 847 820
Mest	342 178	520 399	862 577
Meubelen	445 768	343 297	789 065
Mineraalwater	163 666	56 363	220 029
Modewaren	201 290	449 369	650 659
Muntbiljetten	»	539 075	*f*) 539 075
Olie (aard-) of petroleum	27 296	8 450 191	8 477 487
Id. (katjang-)	»	114 477	114 477
Id. (klapper-)	»	243 466	243 466
Id. (lijn-)	139 785	11 485	151 270
Id. (andere)	5 173	10 401	15 574
Opium	220	4 434 220	4 434 440
Papier	428 499	633 158	1 061 657
Peper	90 520	83 070	173 590
Reukwerken (niet met gedistilleerd bereid)	22 100	75 434	97 534
Rijst	260	4 491 585	*g*) 4 491 845
Rijtuigen	69 881	76 444	146 325
Salpeter	360	97 983	98 343
Schrijf- en teekenbehoeften	77 737	29 044	106 781
Transporteeren	f 37 277 499	f 66 270 103	f 103 547 602

e) Daaronder ook vernis en vruchten op gedistilleerd.

f) Hiervan f 120 250 van Pinang en f 418 825 van Singapore.

g) Hiervan f 19 661 aan ongepelde rijst.

BENAMING der GOEDEREN.	INGEVOERD VAN		Totaal.	BENAMING der GOEDEREN.	INGEVOERD VAN		Totaal.
	Nederland.	andere landen.			Nederland.	andere landen.	
Per transport	f 37 277 499	f 66 270 103	f 103 547 602	Per transport .	f 38 214 175	f 72 119 092	f 110 333 267
Speelkaarten . . .	78 808	31 063	109 871	Vuurwapens . . .	67 112	38 315	105 427
Steen (bewerkte en onbewerkte) . .	38 932	55 266	94 198	Vuurwerk. . . .	315	284 237	284 552
Suiker	4 536	405 790	410 326	Was	676 395	597 127	1 273 522
Tabak (sigaren) . .	237 360	1 909 890	2 147 250	Wijn (mousseerende)	117 402	96 462	213 864
Tabak en snuif . .	96 654	1 000 838	1 097 492	id. (andere) . .	851 082	580 817	1 431 899
Teer (Zweedsche) .	32 194	5 330	37 524	Zaden	6 709	37 302	44 011
Thee.	310	1 079 636	1 079 946	Zeep.	137 501	398 182	535 683
Touwwerk. . . .	57 617	69 594	127 211	Zemelen	115	75 724	75 839
Uurwerken . . .	71 243	62 097	133 340	Zijde (ruwe) . . .	»	83 432	83 432
Vaat- en kuipwerk	90 591	6 893	97 484	Zink en zinkwerk .	70 619	25 738	96 357
Vee (levend) . . .	2 800	1 032 336	1 035 136	Zout.	40	246 242	246 282
Verfwaren. . . .	225 631	190 256	415 887	Diversen	194 002	1 463 424	1 657 426
Transporteeren	f 38 214 175	f 72 119 092	f 110 333 267	Totaal . .	f 40 335 467	f 76 046 094	f 116 381 561

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.

BENAMING der GOEDEREN.	Nederland.	andere landen.	Totaal.	BENAMING der GOEDEREN.	Nederland.	andere landen.	Totaal.
Aardewerk van alle soorten	f 6 713	f 500	f 7 213	Per transport .	f 1 582 679	f 176 394	f 1 759 073
Ammunitie . . .	33 700	»	33 700	Manufacturen (katoenen)	100 099	306	100 405
Bier	57 162	»	57 162	Id. (wollen en halfwollen)	136 571	»	136 571
Blikwerk	8 574	»	8 574	Id. (zakken) . . .	67 190	»	67 190
Boeken	8 007	100	8 107	Id. (zeildoek). . .	11 150	»	11 150
Cement.	13 000	»	13 000	Id. (andere) . . .	33 575	»	33 575
Dynamiet	18 750	6 925	25 675	Olie (lijn-). . . .	40 619	1 886	42 505
Drogerijen en medicijnen	185 229	»	185 229	Id. (niet afzonderlijk genoemd) . . .	64 600	»	64 600
Eetwaren van alle soorten	302 397	36 843	339 240	Opium	624 360	140 640	765 000
Fabriek- en stoomwerktuigen . .	54 758	2 916	57 674	Papier	78 857	338	79 195
Gedistilleerd (niet afzonderlijk genoemd)	12 250	»	12 250	Salpeter	»	31 655	31 655
Gereedschappen . .	33 513	2 182	35 695	Schrijf- en teekenbehoeften . . .	7 045	»	7 045
Glas en glaswerk .	27 854	1 550	29 404	Staal in staven . .	6 897	205	7 102
Hout en houtwerk.	6 726	150	6 876	Steen (bewerkte) .	26 410	120	26 530
IJzer en staal en dito werk . . .	415 139	3 958	419 097	Touwwerk . . .	19 375	50	19 425
Instrumenten. . .	45 193	»	45 193	Verfwaren. . . .	54 799	1 596	56 395
Kleederen	257 947	250	258 197	Vlas en werk . .	10 111	»	10 111
Kolen (steen-) . .	»	104 380	104 380	Vuurwapens . . .	21 307	»	21 307
Koper en koperwerk	24 290	1 820	26 110	Zink en zinkwerk .	6 467	»	6 467
Kramerijen . . .	27 258	5 560	32 818	Diversen	28 416	680	29 096
Leder en lederwerk	44 219	9 260	53 479	Totaal .	f 2 920 527	f 353 870	f 3 274 397
Transporteeren	f 1 582 679	f 176 394	f 1 759 073				

III. Waarde der *uitgevoerde* goederen.

VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.

BENAMING der GOEDEREN.	UITGEVOERD NAAR Nederland.	UITGEVOERD NAAR andere landen.	Totaal.
Aardewerk van alle soorten	f 2 076	f 6 463	f 8 539
Beenderen	»	12 094	12 094
Bier	558	11 300	11 858
Cacao	4 089	47 040	51 129
Cassia	11 918	160 119	172 037
Copra	19 560	320 982	340 542
Drakenbloed	»	42 804	42 804
Drogerijen en medicijnen	95 368	458 440	553 808
Eetwaren (tripang)	»	782 392	782 392
Id. (visch)	225	68 528	68 753
Id. (vogelnestjes)	194	259 904	260 098
Id. (andere)	14 762	564 915	579 677
Fabriek- en stoomwerktuigen	4 660	9 176	13 836
Foelie	93 378	138 152	231 530
Gambier	»	1 899 035	1 899 035
Garens	3	11 355	11 358
Gedistilleerd (arak)	501 292	256 071	757 363
id. (alle andere soorten)	»	7 815	7 815
Getahpertja	50 992	1 829 338	1 880 330
Getah (andere)	55 529	191 264	246 793
Gom-benzoïn	74 470	1 594 034	1 668 504
Gom-dammar	698 209	1 914 423	2 612 632
Gom-elastiek	37 246	618 489	655 735
Gom-kopal	122 644	163 316	285 960
Goud (ongemunt)	»	161 650	161 650
Goud- en zilverwerk	6 771	2 095	8 866
Haaivinnen	»	70 386	70 386
Hoorn	310	30 301	30 611
Hout (scheepsbouw- en timmer-)	45 860	20 389	66 249
Id. (ander)	13 682	296 902	310 584
Houtwerk	520	33 236	33 756
Huiden	1 724 563	334 540	2 059 103
IJzer en staal en dito werk	50 750	46 227	96 977
Indigo (voor de Europeesche markt)	2 125 770	183 824	2 309 594
Id. (voor de inlandsche markt)	»	139 304	139 304
Transporteeren	f 5 755 399	f 12 686 303	f 18 441 702

BENAMING der GOEDEREN.	UITGEVOERD NAAR Nederland.	UITGEVOERD NAAR andere landen.	Totaal.
Per transport	f 5 755 399	f 12 686 303	f 18 441 702
Juweelen	6 000	10 000	16 000
Kamfer	»	303 537	303 537
Kaneel	8 172	2 949	11 121
Kapok	227 415	232 184	459 599
Katoen	»	155 310	155 310
Kinabast	447 205	108 499	555 704
Klappers	49 200	1 015 827	1 065 027
Kleederen	226 041	625 031	851 072
Koffie (in hoornschil)	2 456 038	57 186	2 513 224
Id. (andere)	7 630 499	7 685 851	15 316 350
Kolen (steen-)	»	52 020	52 020
Koper en koperwerk	482	175 697	176 179
Kramerij	29 250	68 282	97 532
Lood	»	10 915	10 915
Manufacturen (katoenen)	5 958	645 830	651 788
Id. (andere)	900	40 289	41 189
Matten en matwerk	595	140 219	140 814
Meel	338	417 151	417 489
Mest	490	16 700	17 190
Meubelen	12 236	21 322	33 558
Nagelen	5 270	41 231	46 501
Naturaliën	1 392	9 458	10 850
Noten (muskaat-)	449 148	580 113	1 029 261
Id. (wilde)	434	554 588	555 022
Olie (katjang-)	6 566	2 211 219	2 217 785
Id. (klapper-)	26 892	574 155	601 047
Id. (andere)	515	298 612	299 127
Oliekoeken	»	80 477	80 477
Opium	»	10 800	10 800
Paarden	»	53 800	53 800
Peper (staart-)	15 228	95 842	111 070
Id. (witte)	33 462	2 527 231	2 560 693
Id. (zwarte)	138 742	4 171 980	4 310 722
Pinangnoten	»	59 095	59 095
Rijst (gepelde)	1 445 259	5 856 099	7 301 358
Id. (ongepelde)	83	514 810	514 893
Rotting	324 262	1 635 041	1 959 303
Rottingstokken	5	51 030	51 035
Transporteeren	f 19 303 476	f 43 796 683	f 63 100 159

BENAMING der GOEDEREN.	UITGEVOERD NAAR Nederland.	UITGEVOERD NAAR andere landen.	Totaal.
Per transport	f 19 303 476	f 43 796 683	f 63 100 159
Sago.	2 463	478 733	481 196
Schelpen	95 257	100 240	195 497
Schildpad	14 370	90 345	104 715
Suiker	2 162 479	67 475 568	69 638 047
Sigaren.	1 500	25 935	27 435
Tabak (voor de Europeesche markt)	11 295 348	11 525 383	22 820 731
Id. (voor de inlandsche markt) . .	10 997	1 383 323	1 394 320
Thee.	1 351 668	885 136	2 236 804
Transporteeren	f 34 237 558	f 125 761 346	f 159 998 904

BENAMING der GOEDEREN.	UITGEVOERD NAAR Nederland.	UITGEVOERD NAAR andere landen.	Totaal.
Per transport .	f 34 237 558	f 125 761 346	f 159 998 904
Tin	2 910 489	3 250 346	6 160 835
Touwwerk. . . .	1 200	15 501	16 701
Vanille	11 265	2 835	14 100
Vee (levend) . . .	»	29 274	29 274
Vet	»	27 380	27 380
Was.	163	11 837	12 000
Zwam	»	46 711	46 711
Diversen	72 687	240 795	313 482
Totaal. .	f 37 233 362	f 129 386 025	f 166 619 387

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT. *h*)

BENAMING der GOEDEREN.	Nederland.	andere landen.	Totaal.
Eetwaren	f 16 982	»	f 16 982
Kinabast	144 061	»	144 061
Koffie	12 702 105	»	12 702 105
Leder en lederwerk.	9 000	»	9 000
Transporteeren	f 12 872 148	»	f 12 872 148

BENAMING der GOEDEREN.	Nederland.	andere landen.	Totaal.
Per transport	f 12 872 148	»	f 12 872 148
Tin	6 890 294	»	6 890 294
Vuurwapens . . .	39 000	»	39 000
Diversen	1 205	f 260	1 465
Totaal. .	f 19 802 647	f 260	f 19 802 907

IV. In- en uitvoer *voor particuliere rekening* van goederen waarvan in de handelsverslagen, nevens de waarde, tevens de *hoeveelheden* zijn opgegeven. *i*)

BENAMING DER GOEDEREN.	Maatstaf.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.) 1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.) 1883.	1884.	1885.	1886.	1887.
		× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000
Azijn	Liters.	77	64	72	51	53	25	10	2^{5}	2^{6}	0^{72}
Balampitten	K.G.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	91
Bier	Liters.	1 552	1 684	2 009	1 692	1 907	3^{6}	2^{4}	9^{3}	4^{1}	23
Boter	K.G.	563	985	553	659	664	»	1^{6}	1^{6}	0^{6}	0^{7}
Buskruit	id.	65	111	99	25	73	»	»	»	10^{7}	»
Cacao	id.	»	»	»	»	5	100	93	116	168	60
Cassia	id.	»	»	»	»	»	477	782	455	529	1 147
Foelie	id.	»	»	»	»	»	230	285	276	269	116
Gambier	id.	4 039	4 242	4 232	4 496	4 234	11 106	9 079	8 837	11 514	6 330
Gedistilleerd (arak) . . .	Liters.	188	106	121	93	104	3 016	3 582	3 814	2 376	3 787
Id. (alle andere soorten). .	id.	2 350	2 680	1 868	2 237	2 341	18	10	13	11	7
Gom- en harssoorten (inlandsche)	K.G.	22	14	39	32	29	8 404	7 724	7 227	6 116	7 422
Hout (laka-).	id.	»	»	»	»	»	*k*)	4	1	100	232

h) De hoeveelheden aan kinabast, koffie en tin voor gouvernementsrekening in 1887 uitgevoerd, en waarnaar de opgegeven waarde berekend is, bedroegen respectievelijk 288 123, 21 170 175 en 5 741 912 K.G.

i) Waar men in dit overzicht nihil-opgaven vindt, kan dit niet als bewijs gelden dat geen in- en uitvoer van het bewuste artikel heeft plaats gehad, maar leide men daaruit alleen af, dat het artikel in de handelsstatistiek van het betrokken jaar niet afzonderlijk is genoemd of wel dat de in- en uitgevoerde hoeveelheden te gering waren om in duizendtallen te worden opgegeven.

k) Over 1883 is alleen de waarde van den uitvoer opgegeven.

BENAMING DER GOEDEREN.	Maatstaf.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)					ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)				
		1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.
		× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000
Huiden	K.G.	8	9	1	2	3	4 225	3 494	3 650	3 239	3 432
Indigo (niet bereid voor de inlandsche markt)	id.	»	»	»	»	»	442	479	601	612	660
Id. (andere)	id.	24	17	45	36	16	317	391	407	418	557
Ivoor	id.	»	»	»	»	»	0^{4}	1	0^{4}	0^{4}	1
Kaarsen	id.	39	96	74	78	108	»	47	8^{4}	»	0^{22}
Kalk	id.	2 363	295	771	737	1 901	»	1	0^{4}	12	7
Kamfer	id.	*l*)	*l*)	*l*)	*l*)	*l*)	*k*)	23	106	81	101
Kaneel	id.	»	»	0^{8}	0^{2}	1	48	54	5	10	11
Kapok	id.	21	22	30	49	52	1 015	1 491	1 407	1 013	1 532
Katoen	id.	»	1	»	»	1	601	856	1 881	128	984
Kinabast	id.	»	»	»	»	»	3^{9}	250	488	832	1 111
Koffie (gepeld)	id.	1 888	1 324	1 513	2 411	1 147	35 603	33 225	30 313	30 750	25 527
Id. (in hoornschil)	id.	»	»	»	»	»	*m*)11 243	*m*)7 831	4 308	7 973	5 026
Kolen (steen-) en cokes	Tonnen	149	201	136	84	139	»	0^{64}	0^{38}	»	2^{6}
Kruidnagelen	K.G.	6	27	10	3	30	156	15	190	234	46
Meel	id.	5 788	5 643	6 163	5 930	6 159	263	575	578	423	1 392
Mineraal-, bron- en kunstwater	Flesschen.	523	1 334	870	1 325	1 100	»	1^{7}	7^{4}	2^{5}	3^{7}
Noten (muskaat-)	K.G.	4	5	4	8	7	1 238	1 256	1 481	1 002	686
Id. (wilde)	id.	»	»	»	4	»	483	748	1 717	1 198	1 110
Id. (pinang-)	id.	»	»	»	»	»	2 442	470	1 211	1 164	591
Olie (aard-) of petroleum	Liters.	65 110	75 263	71 493	91 001	84 775	14	94	1 337	21	29
Id. (katjang-)	id.	350	369	368	307	382	2 538	6 308	3 453	3 784	7 393
Id. (klapper-)	id.	357	445	664	545	487	788	968	514	598	1 202
Oliekoeken	K.G.	29	4	5	18	5	179	924	2 199	808	1 609
Opium	id.	81	146	196	170	222	»	»	»	0^{2}	0^{54}
Peper (staart-)	id.	»	1	»	»	45	304	187	80	128	56
Id. (gewone)	id.	187	129	206	171	103	8 145	5 701	6 539	*n*)16 386	9 745
Rijst (gepelde)	id.	148 480	104 202	71 774	50 155	44 722	6 830	11 390	28 457	58 833	73 013
Id. (ongepelde)	id.	1 081	653	530	1 327	393	6 340	6 556	1 550	9 852	10 298
Rotting	id.	1	5	5	12	22	11 767	15 999	15 418	10 351	9 797
Sago	id.	23	29	201	42	34	4 766	5 202	5 734	6 052	8 020
Salpeter	id.	117	197	230	128	197	»	»	6^{4}	»	»
Schildpad	id.	»	1	»	»	»	13	12	3^{1}	4	7
Siroop uit vruchten	Flesschen.	10	8	4	5	4	»	»	»	»	»
Speelkaarten (Europeesche)	Spellen.	»	»	»	6	14	»	»	»	»	»
Suiker	K.G.	1 379	1 308	1 452	2 933	2 052	301 218	359 036	430 393	334 996	386 878
Tabak (voor de inlandsche markt)	id.	948	908	1 146	1 142	1 097	503	1 032	762	954	1 394
Id. (andere)							12 469	16 241	20 252	19 628	22 821
Id. (sigaren en snuif)		248	274	207	231	198	2^{4}	3	0^{75}	3	7
Tarwe	Liters.	213	85	76	58	33	»	»	»	»	»
Thee	K.G.	1 042	1 095	1 339	1 083	1 080	2 678	2 534	2 423	3 358	3 195
Tin	id.	9^{5}	6^{5}	4	4^{5}	3	2 774	4 145	4 368	4 100	5 134
Vanille	id.	»	»	»	»	»	»	1	0^{7}	0^{3}	1
Visch (gezouten en gedroogde)	id.	25 943	20 857	15 790	16 710	13 705	186	240	526	125	341
Id. (tripang)	id.	»	»	73	109	82	624	584	704	775	782
Was	id.	1 463	1 468	1 480	1 241	1 819	37	39	19	22	8
Wijn (mousseerende)	Flesschen.	99	107	56	76	71	»	2	6	»	»
Id. (andere)	Liters.	2 068	2 295	1 548	1 829	1 630	20	11	17	7	4^{5}
Zout	K.G.	4 234	4 194	6 028	5 247	4 105	19	20	2	21	52
Zwam	id.	»	»	»	»	»	13	5^{6}	616	37	187
Zwavel	id.	141	103	41	80	95	»	»	0^{4}	»	»

l) In de handelsstatistiek onder de invoerartikelen niet afzonderlijk genoemd.

m) Onder de hoornschil-koffie is nog begrepen: in 1883 22/m. en in 1884 7/m. K.G. koffie, die als gedroogde kers verzonden werd.

n) Zie in 't vorig verslag de noot *q* op blz. 7 van bijlage MMM, zoomede blz. 259 van het verslag hiervóór.

V. Waarde of hoeveelheid der voornaamste *o)* voortbrengselen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indië voor rekening van particulieren en van het Gouvernement *uitgevoerd* gedurende de *oogstjaren* 1882/83 t/m 1886/87 (1 Juli t/m 30 Juni).

BENAMING der GOEDEREN.	Maatstaf.	1882/83.	1883/84.	1884/85.	1885/86.	1886/87.
Copra	Gulden.	*p)*	*p)*	*p)*	*p)*	f 405 314
Drogerijen en medicijnen	id.	f 820 008	f 1 415 168	f 591 546	f 449 995	f 455 201
Eetwaren (tripang)	K.G.	572 728	594 633	649 649	662 152	987 668
Id. (niet afzonderlijk genoemd)	Gulden.	f 410 502	f 329 774	f 305 335	f 351 341	f 474 822
Foelie	K.G.	188 231	266 172	411 915	200 796	195 317
Gambier	id.	11 028 614	9 251 535	10 850 354	7 523 073	10 281 062
Gedistilleerd (arak)	Liter.	4 809 771	3 800 809	3 526 836	2 751 569	2 423 470
Getahpertja	K.G.	2 443 673	2 013 969	1 472 686	802 026	1 020 159
Gom-benzoïn	id.	807 843	851 205	744 864	843 273	802 746
Gom-dammar	id.	3 788 982	3 937 007	4 549 667	3 992 661	3 029 928
Huiden	id.	3 389 274	3 311 862	4 028 397	3 152 944	3 071 170
Indigo (niet bereid voor de inlandsche markt)	id.	472 131	416 190	585 722	616 233	617 734
Kapok	id.	*q)*	*q)*	*q)*	*q)*	1 231 500
Kinabast	id.	*r)*	*s)*	*s)*	*s)*	1 061 150
Klappers	Gulden.	f 532 261	f 676 376	f 1 920 211	f 1 669 865	f 1 133 009
Koffie	K.G.	88 998 421	100 273 003	91 772 852	60 549 018	73 316 182
Manufacturen (katoenen)	Gulden.	f 675 806	f 900 550	f 645 957	f 573 794	f 552 328
Noten (muskaat-)	K.G.	1 198 022	1 231 051	1 347 336	1 080 878	806 105
Id. (wilde)	id.	*t)*	*t)*	*t)*	*t)*	1 176 915
Olie (katjang-)	Liter.	*u)*	*u)*	*u)*	*u)*	3 622 548
Id. (klapper-)	id.	1 462 520	1 473 420	637 745	694 682	1 040 523
Peper (witte)	K.G.	1 788 039	1 749 808	1 235 372	*v)* 9 849 506	2 816 852
Id. (zwarte)	id.	6 631 054	5 770 226	5 823 388	4 056 015	6 875 076
Rijst (gepelde)	id.	5 491 785	7 041 733	12 160 377	49 425 563	59 190 643
Id. (ongepelde)	id.	8 997 592	6 279 255	5 774 508	4 606 037	10 264 003
Rotting	id.	10 924 040	12 382 172	11 783 074	15 467 244	9 702 508
Sago	id.	*w)*	*w)*	*w)*	*w)*	8 895 840
Suiker	id.	279 029 976	315 245 698	390 224 708	375 314 052	369 154 060
Tabak (voor de inlandsche markt)	id.	661 371	554 340	870 756	1 371 333	1 332 741
Id. (andere)	id.	16 486 284	16 331 095	20 306 354	19 298 104	19 048 280
Thee	id.	2 949 317	2 518 554	2 633 015	2 981 810	3 171 379
Tin	id.	8 151 224	8 861 886	7 378 332	6 267 916	8 024 666

o) Alleen die goederen zijn vermeld waaraan de algemeene uitvoer eene waarde had van f 300 000 of meer.

p) Oningevuld gelaten omdat de uitvoer eene mindere waarde dan f 300 000 vertegenwoordigde.

q) Over vier der in dezen staat behandelde tijdvakken ontbreken de cijfers. Over de *kalenderjaren* 1882 tot en met 1887 wordt in de handelsverslagen de waarde der uitgevoerde kapok achtereenvolgens gesteld op f 739 859, f 353 350, f 521 915, f 492 290, f 354 506 en f 459 599, terwijl de hoeveelheden (in K.G.) bedroegen 2 113 881, 1 015 288, 1 491 185, 1 406 543, 1 012 877 en 1 531 999.

r) Over het tijdvak 1 Juli 1882 tot en met 30 Juni 1883 is de uitvoer van kinabast in 't geheel niet opgegeven en over de kalenderjaren 1882 en 1883 is de uitvoer van kinabast in de handelsverslagen onvolledig vermeld, door het geheel of ten deele ontbreken van de cijfers van den gouvernementsuitvoer.

s) Over de tijdvakken 1883/84, 1884/85 en 1885/86 ontbreken de cijfers. Volgens de handelsverslagen werd in de kalenderjaren 1884, 1885, 1886 en 1887 voor particuliere rekening uitgevoerd achtereenvolgens 249 695, 488 088, 832 438 en 1 111 408 K.G. kinabast, ter waarde van respectievelijk f 624 237, f 585 706, f 832 438 en f 555 704, en voor gouvernementsrekening achtereenvolgens 118 116, 239 959, 257 029 en 288 123 K.G., ter waarde van respectievelijk f 295 290, f 287 951, f 257 029 en f 144 061.

t) Over de tijdvakken 1882/83 tot en met 1885/86 ontbreken de cijfers. De in de kalenderjaren 1882 tot en met 1887 uitgevoerde hoeveelheden wilde noten bedroegen achtereenvolgens 744 166, 483 218, 748 041, 1 716 737, 1 197 783 en 1 110 045 K.G., ter waarde van respectievelijk f 372 083, f 193 287, f 374 020, f 858 368, f 598 891 en f 555 022.

u) De in de kalenderjaren 1882 tot en met 1887 uitgevoerde hoeveelheden katjang-olie bedroegen achtereenvolgens 907 658, 2 537 840, 6 308 358, 3 453 173, 3 783 724 en 7 392 619 Liters, ter waarde van respectievelijk f 272 297, f 1 015 136, f 2 523 343, f 1 381 269, f 1 513 490 en f 2 217 785.

v) Deze opgaaf is vermoedelijk veel te hoog (verg. blz. 259 van het verslag hiervóór).

w) De in de kalenderjaren 1882 tot en met 1887 uitgevoerde hoeveelheden sago bedroegen achtereenvolgens 3 100 698, 4 765 568, 5 202 196, 5 733 841, 6 051 746 en 8 019 937 K.G., ter waarde van respectievelijk f 186 042, f 2 382 784 (?), f 312 132, f 344 031, f 363 105 en f 481 196.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE KKK.

N°. 62.

(Zie hoofdst. O, afd. IV, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende den PARTICULIEREN IN- EN UITVOER op en van JAVA en MADURA van de VOORNAAMSTE HANDELSARTIKELEN over de jaren 1887 en 1888.

INVOER.

BENAMING der GOEDEREN.	Maatstaf.	In 1887 aangegeven tot verbruik door particulieren. Bij dadelijken invoer uit Nederland.	In 1887 Bij dadelijken invoer uit vreemde landen.	In 1887 Bij uitslag uit entrepôt.	In 1887 Totaal.	In 1888 aangegeven tot verbruik door particulieren. Bij dadelijken invoer uit Nederland.	In 1888 Bij dadelijken invoer uit vreemde landen.	In 1888 Bij uitslag uit entrepôt.	In 1888 Totaal.
Aardewerk	Waarde.	f 640 341	f 293 803	f 22 787	f 956 931	f 563 199	f 324 822	f 3 940	f 891 961
Bier (afgetapt)	Liters.	628 038	271 933	20 775	920 746	726 604	301 531	21 620	1 049 761
Id. (op fust)	id.	1 856	2 250	„	4 106	1 631	836	„	2 467
Boter (in dubbel fust)	K G.	269 878	5 121	667	275 666	239 699	3 865	1 294	244 858
Brandewijn en cognac (afgetapt)	Liters.	120 710	122 937	62 603	306 250	136 301	102 104	77 727	316 132
Champagne- en andere mousseerende wijnen	Flesschen.	34 272	11 198	2 850	48 320	40 087	10 210	813	51 110
Eetwaren (niet afzonderlijk genoemd).	Waarde.	f 805 221	f 2 077 699	f 19 951	f 2 902 871	f 731 713	f 1 981 387	f 29 029	f 2 742 129
Glas en glaswerk	id.	f 310 379	f 47 272	f 8 723	f 366 374	f 305 972	f 34 978	f 7 068	f 348 018
Goud (gemunt)	id.	f 460 000	f 256 720	„	f 716 720	f 1 200	f 149 688	„	f 150 888
Hammen	id.	f 133 192	f 13 695	f 249	f 147 136	f 168 255	f 12 363	f 258	f 180 876
IJzer (in staven en bundels)	id.	f 252 355	f 118 133	„	f 370 488	f 426 806	f 139 917	„	f 566 720
IJzer- en staalwerk (niet afzonderlijk genoemd)	id.	f 249 758	f 83 415	f 7 168	f 340 341	f 387 893	f 85 487	f 6 798	f 480 178
Jenever (afgetapt)	Liters.	552 744	77 597	490 346	1 120 687	573 284	94 778	438 509	1 106 571
Kaas	Waarde.	f 109 718	f 3 553	f 476	f 113 747	f 96 345	f 1 794	f 124	f 98 263
Kolen (steen-) en cokes	Tonnen.	14 638	125 883	„	140 521	10 310	107 077	200	117 587
Koolteer	Waarde.	f 37 262	f 3 550	„	f 40 812	f 8 492	f 1 863	„	f 10 355
Koper (in bladen en platen)	id.	f 141 285	f 53 814	„	f 195 099	f 72 815	f 71 048	„	f 143 863
Kramerij	id.	f 1 523 787	f 939 123	f 49 983	f 2 512 893	f 1 600 136	f 1 229 233	f 47 589	f 2 876 958
Leggers	id.	f 89 051	f 5 463	„	f 94 514	f 43 690	f 6 002	„	f 49 692
Lijnolie	id.	f 130 989	f 6 216	f 40	f 137 245	f 109 435	f 901	f 76	f 110 412
Likeuren	Liters.	45 863	23 428	5 415	74 706	41 651	26 138	2 549	70 338
Lood (in rollen)	Waarde.	f 7 435	f 3 340	„	f 10 775	f 2 139	„	„	f 2 139
Manufacturen (katoenen)	id.	f 12 895 195	f 8 895 112	f 1 925 272	f 23 715 579	f 12 535 715	f 10 428 716	f 1 077 269	f 24 041 700
Id. (wollen en half wollen).	id.	f 1 281 273	f 441 781	f 100 389	f 1 823 443	f 1 067 788	f 379 757	f 189 133	f 1 636 678
Meel	K.G.	385 453	4 241 150	42 380	4 668 983	379 617	3 472 344	65 041	3 917 002

BENAMING DER GOEDEREN.	Maatstaf.	In 1887 aangegeven tot verbruik door particulieren.				In 1888 aangegeven tot verbruik door particulieren.			
		Bij dadelijken invoer		Bij uitslag uit entrepôt.	Totaal.	Bij dadelijken invoer		Bij uitslag uit entrepôt.	Totaal.
		uit Nederland.	uit vreemde landen.			uit Nederland.	uit vreemde landen.		
Mineraal- en kunstwater	Flesschen of kruiken.	713 226	11 633	4 077	728 936	792 430	117 489	7 020	916 939
Petroleum	Liters.	58	67 663 944	3 526 328	71 190 330	72	63 246 623	4 052 988	67 299 683
Rijst (gepelde)	K.G.	„	405 011	„	405 011	„	9 503 576	„	9 503 576
Id. (ongepelde)	id.	„	68	„	68	„	500	„	500
Spijkers (ijzeren)	Waarde.	f 108 658	f 39 190	„	f 147 848	f 172 236	f 21 577	f 408	f 194 221
Id. (koperen)	id.	f 10 177	f 8 002	f 30	f 18 209	f 8 896	f 7 919	„	f 16 815
Staal (in staven, bladen en platen)	id.	f 24 083	f 8 768	„	f 32 851	f 38 029	f 10 106	„	f 48 135
Tarwe	Liters.	„	126 298	„	126 298	„	13 545	„	13 545
Teer (Zweedsche)	Waarde.	f 27 254	„	„	f 27 254	f 30 424	f 8 668	„	f 39 092
Verfwaren	id.	f 213 313	f 105 505	f 1 029	f 319 847	f 188 928	f 91 703	f 4 627	f 285 258
Visch (gezouten of gedroogde)	K.G.	„	11 624 018	124	11 624 142	„	12 923 709	248	12 923 957
Id. (niet afzonderlijk genoemd)	Waarde.	f 33 472	f 342 287	„	f 375 759	f 44 072	f 349 368	„	f 393 440
Wijn (niet mousseerende) (afgetapt)	Liters.	471 230	92 615	98 409	662 254	497 731	112 892	76 441	687 064
Id. (id.) (op fust)	id.	146 193	281 341	19 453	446 987	179 603	286 000	4 312	469 915
Zakken	Waarde.	f 31 221	f 424 637	„	f 455 858	f 16 910	f 597 712	f 252	f 614 874
Zeep	id.	f 121 613	f 314 144	f 1 590	f 437 347	f 141 360	f 324 615	f 2 690	f 468 665
Zink (in bladen en platen)	id.	f 49 040	f 2 940	„	f 51 980	f 54 306	f 4 850	„	f 59 156
Zilver (gemunt)	id.	f 200 000	f 2 693 493	„	f 2 893 493	f 6 291 310	f 3 236 465	„	f 9 527 775
Diversen	id.	f 6 590 794	f 7 969 907	f 591 673	f 15 152 374	f 6 058 537	f 8 642 559	f 469 491	f 15 170 587

UITVOER.

BENAMING DER GOEDEREN.	Maatstaf.	In 1887 uitgevoerd door particulieren.				In 1888 uitgevoerd door particulieren.			
		Uit het vrije verkeer.			Totaal.	Uit het vrije verkeer.			Totaal.
		Naar Nederland.	Naar vreemde landen.	Naar het Engelsch Kanaal (om orders).		Naar Nederland.	Naar vreemde landen.	Naar het Engelsch Kanaal (om orders).	
Arak	Liters.	3 076 274	1 142 295	„	4 218 569	647 454	1 105 633	„	1 753 087
Cacao	K.G.	3 557	19 789	„	23 346	36 775	33 007	„	69 782
Foelie	id.	10 128	1 365	„	11 493	3 673	989	„	4 662
Getah pertja	id.	4 027	13 807	„	17 834	3 628	13 383	„	17 011
Gom-dammar	id.	406 885	623 333	„	1 030 218	142 591	659 504	„	802 095
Gom-elastiek	id.	19 846	7 520	„	27 366	6 312	27 664	„	33 976
Huiden	id.	2 652 712	1 097 581	„	3 750 293	2 533 031	304 109	„	2 837 140
Indigo (niet bereid voor de inlandsche markt)	id.	607 363	78 741	„	686 104	630 473	85 766	„	716 239
Id. (andere)	id.	„	530 997	„	530 997	„	465 567	„	465 567
Kaneel	id.	8 172	2 728	„	10 900	1 511	1 317	„	2 828
Kapok	id.	758 173	458 641	„	1 216 814	686 912	970 382	„	1 657 294
Kinabast	id.	886 707	216 997	„	1 103 704	1 451 847	178 929	„	1 630 776
Koffie	id.	8 462 669	4 913 822	427	13 376 918	17 349 520	5 262 796	246	22 612 562
Id. (in hoornschil)	id.	4 905 903	104 542	„	5 010 445	6 714 373	40 320	„	6 754 693

BENAMING DER GOEDEREN.	Maatstaf.	In 1887 uitgevoerd door particulieren. Uit het vrije verkeer. Naar Nederland.	Naar vreemde landen.	Naar het Engelsch Kanaal (om orders).	Totaal.	In 1888 uitgevoerd door particulieren. Uit het vrije verkeer. Naar Nederland.	Naar vreemde landen.	Naar het Engelsch Kanaal (om orders).	Totaal.
Kruidnagelen	K.G.	248	4 156	„	4 404	1 054	2 285	„	3 339
Noten (muskaat–)	id.	89 857	27 869	„	117 726	11 403	187 011	„	198 414
Oliekoeken	id.	„	1 609 537	„	1 609 537	„	4 225 895	„	4 225 895
Peper (staart–)	id.	7 614	47 921	„	55 535	38 787	55 095	„	93 882
Id. (witte)	id.	33 122	41 345	„	74 467	1 621	6 364	„	7 985
Id. (zwarte)	id.	231 236	1 083 391	„	1 314 627	340 714	1 505 651	„	1 846 365
Rijst (gepelde)	id.	15 111 466	55 312 650	1 556 399	71 980 515	18 127 563	43 036 168	„	61 163 731
Id. (ongepelde)	id.	„	3 695 419	„	3 695 419	2 783 637	29 836	„	2 813 473
Rotting	id.	913 595	430 941	94 530	1 439 066	685 680	475 500	107 229	1 268 409
Suiker	id.	5 536 964	297 291 244	84 042 323	386 870 531	11 310 073	284 679 158	79 705 124	375 694 355
Tabak (niet bereid voor de inlandsche markt)	id.	10 065 898	25 375	„	10 091 273	12 193 940	4 586	„	12 198 526
Id. (bereid voor de inlandsche markt)	id.	10 997	895 954	„	906 951	„	861 395	„	861 395
Thee	id.	1 930 951	1 264 046	„	3 194 997	1 917 132	1 482 533	„	3 399 665
Tin	id.	2 425 401	2 508 057	„	4 933 458	2 828 211	2 099 812	„	4 928 023
Zilver (gemunt)	Waarde.	„	f 84 804	„	f 84 804	„	f 50 682	„	f 50 682
Diversen	id.	f 357 083	f 4 111 780	„	f 4 469 763	f 447 884	f 4 826 368	„	f 5 274 252

BENAMING DER GOEDEREN.	Maatstaf.	In 1887 aangegeven tot verbruik door particulieren.				In 1888 aangegeven tot verbruik door particulieren.			
		Bij dadelijken invoer		Bij uitslag uit entrepôt.	Totaal.	Bij dadelijken invoer		Bij uitslag uit entrepôt.	Totaal.
		uit Nederland.	uit vreemde landen.			uit Nederland.	uit vreemde landen.		
Mineraal- en kunstwater	Flesschen of kruiken.	713 226	11 633	4 077	728 936	792 430	117 489	7 020	916 939
Petroleum	Liters.	58	67 663 944	3 526 328	71 190 330	72	63 246 623	4 052 988	67 299 683
Rijst (gepelde)	K.G.	„	405 011	„	405 011	„	9 503 576	„	9 503 576
Id. (ongepelde)	id.	„	68	„	68	„	500	„	500
Spijkers (ijzeren)	Waarde.	f 108 658	f 39 190	„	f 147 848	f 172 236	f 21 577	f 408	f 194 221
Id. (koperen)	id.	f 10 177	f 8 002	f 30	f 18 209	f 8 896	f 7 919	„	f 16 815
Staal (in staven, bladen en platen)	id.	f 24 083	f 8 768	„	f 32 851	f 38 029	f 10 106	„	f 48 135
Tarwe	Liters.	„	126 298	„	126 298	„	13 545	„	13 545
Teer (Zweedsche)	Waarde.	f 27 254	„	„	f 27 254	f 30 424	f 8 668	„	f 39 092
Verfwaren	id.	f 213 313	f 105 505	f 1 029	f 319 847	f 188 928	f 91 703	f 4 627	f 285 258
Visch (gezouten of gedroogde)	K.G.	„	11 624 018	124	11 624 142	„	12 923 709	248	12 923 957
Id. (niet afzonderlijk genoemd)	Waarde.	f 33 472	f 342 287	„	f 375 759	f 44 072	f 349 368	„	f 393 440
Wijn (niet mousseerende) (afgetapt)	Liters.	471 230	92 615	98 409	662 254	497 731	112 892	76 441	687 064
Id. (id.) (op fust)	id.	146 193	281 341	19 453	446 987	179 603	286 000	4 312	469 915
Zakken	Waarde.	f 31 221	f 424 637	„	f 455 858	f 16 910	f 597 712	f 252	f 614 874
Zeep	id.	f 121 613	f 314 144	f 1 590	f 437 347	f 141 360	f 324 615	f 2 690	f 468 665
Zink (in bladen en platen)	id.	f 49 040	f 2 940	„	f 51 980	f 54 306	f 4 850	„	f 59 156
Zilver (gemunt)	id.	f 200 000	f 2 693 493	„	f 2 893 493	f 6 291 310	f 3 236 465	„	f 9 527 775
Diversen	id.	f 6 590 794	f 7 969 907	f 591 673	f 15 152 374	f 6 058 537	f 8 642 559	f 469 491	f 15 170 587

UITVOER.

BENAMING DER GOEDEREN.	Maatstaf.	In 1887 uitgevoerd door particulieren.				In 1888 uitgevoerd door particulieren.			
		Uit het vrije verkeer.			Totaal.	Uit het vrije verkeer.			Totaal.
		Naar Nederland.	Naar vreemde landen.	Naar het Engelsch Kanaal (om orders).		Naar Nederland.	Naar vreemde landen.	Naar het Engelsch Kanaal (om orders).	
Arak	Liters.	3 076 274	1 142 295	„	4 218 569	647 454	1 105 633	„	1 753 087
Cacao	K.G.	3 557	19 789	„	23 346	36 775	33 007	„	69 782
Foelie	id.	10 128	1 365	„	11 493	3 673	989	„	4 662
Getah pertja	id.	4 027	13 807	„	17 834	3 628	13 383	„	17 011
Gom-dammar	id.	406 885	623 333	„	1 030 218	142 591	659 504	„	802 095
Gom-elastiek	id.	19 846	7 520	„	27 366	6 312	27 664	„	33 976
Huiden	id.	2 652 712	1 097 581	„	3 750 293	2 533 031	304 109	„	2 837 140
Indigo (niet bereid voor de inlandsche markt)	id.	607 363	78 741	„	686 104	630 473	85 766	„	716 239
Id. (andere)	id.	„	530 997	„	530 997	„	465 567	„	465 567
Kaneel	id.	8 172	2 728	„	10 900	1 511	1 317	„	2 828
Kapok	id.	758 173	458 641	„	1 216 814	686 912	970 382	„	1 657 294
Kinabast	id.	886 707	216 997	„	1 103 704	1 451 847	178 929	„	1 630 776
Koffie	id.	8 462 669	4 913 822	427	13 376 918	17 349 520	5 262 796	246	22 612 562
Id. (in hoornschil)	id.	4 905 903	104 542	„	5 010 445	6 714 373	40 320	„	6 754 693

BENAMING DER GOEDEREN.	Maatstaf.	In 1887 uitgevoerd door particulieren.				In 1888 uitgevoerd door particulieren.			
		Uit het vrije verkeer.			Totaal.	Uit het vrije verkeer.			Totaal.
		Naar Nederland.	Naar vreemde landen.	Naar het Engelsch Kanaal (om orders).		Naar Nederland.	Naar vreemde landen.	Naar het Engelsch Kanaal (om orders).	
Kruidnagelen	K.G.	248	4 156	„	4 404	1 054	2 285	„	3 339
Noten (muskaat–)	id.	89 857	27 869	„	117 726	11 403	187 011	„	198 414
Oliekoeken	id.	„	1 609 537	„	1 609 537	„	4 225 895	„	4 225 895
Peper (staart–)	id.	7 614	47 921	„	55 535	38 787	55 095	„	93 882
Id. (witte)	id.	33 122	41 345	„	74 467	1 621	6 364	„	7 985
Id. (zwarte)	id.	231 236	1 083 391	„	1 314 627	340 714	1 505 651	„	1 846 365
Rijst (gepelde)	id.	15 111 466	55 312 650	1 556 399	71 980 515	18 127 563	43 036 168	„	61 163 731
Id. (ongepelde)	id.	„	3 695 419	„	3 695 419	2 783 637	29 836	„	2 813 473
Rotting	id.	913 595	430 941	94 530	1 439 066	685 680	475 500	107 229	1 268 409
Suiker	id.	5 536 964	297 291 244	84 042 323	386 870 531	11 310 073	284 679 158	79 705 124	375 694 355
Tabak (niet bereid voor de inlandsche markt)	id.	10 065 898	25 375	„	10 091 273	12 193 940	4 586	„	12 198 526
Id. (bereid voor de inlandsche markt)	id.	10 997	895 954	„	906 951	„	861 395	„	861 395
Thee	id.	1 930 951	1 264 046	„	3 194 997	1 917 132	1 482 533	„	3 399 665
Tin	id.	2 425 401	2 508 057	„	4 933 458	2 828 211	2 099 812	„	4 928 023
Zilver (gemunt)	Waarde.	„	f 84 804	„	f 84 804	„	f 50 682	„	f 50 682
Diversen	id.	f 357 983	f 4 111 780	„	f 4 469 763	f 447 884	f 4 826 368	„	f 5 274 252

Havens waarop is ingeklaard of vanwaar is uitgeklaard.		AANGEKOMEN						VERTROKKEN					
		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	
Gewesten.	Havens.	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).
	Buitenbezittingen.												
Sumatra's Westkust.	Padang.	46	211 644	6 2	14 667 3 333	”	”	47 15	219 314 28 868	1	2 898	”	”
Id.	Siboga.	”	”	1	800	”	”	”	”	” 1	” 800	”	”
Id.	Singkel.	1	745	”	”	”	”	1	1 117	”	”	”	”
Lampongsche Distr.	Menggala.	”	”	1	159	3	144	”	”	2	463	3	168
Palembang.	Palembang.	71	32 946	4	3 246	3	395	68	31 478	1	1 133	7	937
Id.	Djambi.	42	5 024	”	”	13	1 062	43	5 141	”	”	13	1 035
Oostk. van Sumatra.	Poeloe Lawan.	”	”	”	”	44	194	”	”	”	”	47	280
Id.	Siak Sri Indrapoera.	90	39 245	”	”	4	524	90	39 245	”	”	4	524
Id.	Laboean Bilih (Panei).	”	”	”	”	23	342	”	”	”	”	21	315
Id.	Soengei Djawi-Djawi (Bila).	”	”	16	888	”	”	”	”	17	841	”	”
Id.	Kocaloe.	1	500	13	1 807	”	”	1	500	13	1 807	”	”
Id.	Tandjong Balei (Asahan).	34 31	11 422 10 166	3 2	1 080 720	65 32	10 335 5 106	3 54	2 043 18 542	6	2 160	94 14	14 852 2 046
Id.	Batoe Bara.	18	2 052	”	”	13	1 533	” 18	” 2 052	”	”	9 4	1 070 463
Id	Soengei Gamboes (mede in Batoe Bara).	”	”	”	”	6	204	”	”	”	”	6	204
Id.	Tandjong.	”	”	”	”	8	312	”	”	”	”	”	”
Id.	Si Paré Paré.	”	”	”	”	1	84	”	”	”	”	”	”
Id.	Pagoerawan.	”	”	”	”	13	1 922	”	”	”	”	10	1 514
Id.	Bandar Chalipah (Padang).	”	”	”	”	28	2 706	”	”	”	”	19 5	1 421 625
Id.	Pebaoengan (Serdang)	12	5 040	”	”	7	420	12	5 040	”	”	7	420
Id.	Denai (Id.).	”	”	”	”	2	175	”	”	”	”	2	175
Id.	Rantau Pandjang (Id.)	”	”	”	”	54	7 317	”	”	”	”	22 25	3 206 3 357
Id.	Laboean Deli (Deli).	325 1	217 418 532	”	”	209	19 460	289 2	105 188 564	”	”	1 528	54 24 247
Id.	Tandjong Poera (Langkat).	174	61 126	”	”	25	2 431	173	60 222	”	”	” 26	” 2 461
Id.	Poeloe Kompei (Id).	”	”	”	”	11	790	”	”	”	”	11	790
Id.	Tamiang.	”	”	”	”	23	1 569	”	”	”	”	23	1 569
Atjeh en onderhoorigheden.	Olehleh.	159 1	227 121 557	7	7 659	6	811	157	215 165	6	4 166	4 3	99 373
Id.	Malaboeh.	11	77 305	3	1 197	”	”	”	”	”	”	”	”
Riouw.	Riouw.	512	78 910	1	518	51	6 271	521	90 758	”	”	51	9 356
Id	Lingga.	15	2 479	”	”	129	15 554	17	1 485	”	”	127	7 319
	Transporteeren	1 511 33	972 977 11 255	55 4	32 021 4 053	741 32	74 555 5 106	1 422 89	776 696 50 026	46 1	13 468 800	478 605	45 308 33 572

Havens waarop is ingeklaard of vanwaar is uitgeklaard.		AANGEKOMEN						VERTROKKEN					
		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	
Gewesten.	Havens.	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).
	Per transport	1 511 33	972 977 11 255	55 4	32 021 4 053	741 32	74 555 5 106	1 422 89	776 696 50 026	46 1	13 468 800	478 605	45 308 33 572
Riouw.	Karimon.	343	21 913	„	„	252	14 728	343	21 893	„	„	248	14 488
Id.	Ringat.	20	5 052	„	„	16	773	20	2 677	„	„	16	384
Banka.	Muntok.	46	20 473	7	1 060	12	1 284	„	„	4	609	14	1 878
Billiton.	Tandjong Pandan.	46	60 069	„	„	5	337	14	56 410	1	130	„	„
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak.	96	42 066	22	9 568	10 11	406 264	95	41 528	24	10 361	5 2	191 34
Id.	Pamangkat.	„	„	„	„	76 10	2 993 231	„	„	„	„	97 4	3 611 272
Id.	Singkawang.	„	„	„	„	26 3	847 120	„	„	„	„	35	1 178
Id.	Soekadana.	„	„	2	530	8	767	„	„	4	869	10	79
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin.	6	3 090	4	9 310	„	„	„	„	„	„	1	419
Id.	Sampit.	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	3	374
Menado.	Menado.	7	5 730	2 2	1 426 1 340	„	„	7	5 730	7	4 909	„	„
Id.	Gorontalo.	„	„	2	2 197	„	„	2	1 800	8	8 790	„	„
Celebes en onderhoorigheden.	Makasser.	3	2 532	12 5	12 848 7 826	14	709	4	2 600	16 1	18 248 320	15	749
Id.	Bima.	„	„	„	„	1	45	„	„	„	„	2	48
Id.	Tontoli.	„	„	„	„	3	277	„	„	„	„	8	969
Id.	Bonerate.	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	2	29
Amboina.	Amboina.	1	3 985	1	246	„	„	„	„	„	„	„	„
Id.	Dobo (Aroë).	„	„	3	127	„	„	„	„	1	24	„	„
Id.	Ilwaki (Wetter).	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 2	„ 7
Id.	Banda.	„	„	2	1 584	„	„	„	„	1	821	„	„
Ternate.	Ternate.	1	846	„	„	„	„	„ 1	„ 226	„	„	„	„
Id.	Laboeha (Batjan).	„	„	„	„	„	„	1	249	„	„	„	„
Timor en onderhoorigheden.	Koepang (Timor).	19	37 312	1 5	3 476 2 663	„	„	1	463	„ 5	„ 2 663	„	„
Id.	Atapoepoe (Id.).	1	652	1	266	118	1 118	1	652	„	„	112	1 072
Id.	Allor.	„	„	„	„	16	106	„	„	„	„	33	219
Id.	Endeh (Flores).	„	„	„	„	8 1	334 8	„	„	„	„	7	221
Te zamen voor de Buitenbezittingen	geladen . in ballast	2 100 33	1 176 697 11 255	114 16	74 659 15 882	1 306 57	99 279 5 729	1 910 90	910 698 50 252	112 7	58 229 3 783	1 086 613	71 938 33 885
Totalen (voor Java en Madura en de Buitenbezittingen te zamen)	geladen . in ballast	2 441 58	2 086 495 114 632	309 56	565 357 117 754	1 327 57	102 661 5 729	2 329 91	2 124 469 52 288	345 41	646 391 92 672	1 121 613	76 846 33 885
	Totaal-generaal . .	2 499	2 201 127	365	683 111	1 384	108 390	2 420	2 176 757	386	739 063	1 734	110 731

II. Scheepvaart met de verschillende landen en plaatsen buiten Nederlandsch-Indië.

Landen of plaatsen van herkomst of bestemming.	AANGEKOMEN						VERTROKKEN					
	stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	
	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).
Nederland	60	314 970	34	76 893	„	„	97	497 817	33	69 039	„	„
Engelsch Kanaal	„	„	„	„	„	„	„	„	34 1	96 010 1 774	„	„
Engeland	16	98 953	55 2	150 658 5 815	„	„	25	137 626	88	252 686	„	„
Frankrijk	„	„	„	„	„	„	4	16 832	2	4 163	„	„
Duitschland	„	„	4	4 916	„	„	„	„	5	12 570	„	„
Italië	„	„	1	2 108	„	„	4	19 858	4	9 562	„	„
Spanje	„	„	„	„	„	„	„	„	17	31 954	„	„
Portugal	„	„	„	„	„	„	„ 2	„ 3 852	22	41 312	„	„
Zweden	„	„	1 1	2 163 1 774	„	„	„	„	2	4 711	„	„
Noorwegen	„	„	„	„	„	„	„	„	6	11 445	„	„
Rusland	„ 1	„ 6 851	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Brazilië	3	5 793	1 1	2 391 3 611	„	„	„	„	„	„	„	„
Amerika	„	„	71 4	184 466 6 744	„	„	„ 12	„ 23 515	12	26 482	„	„
Kaap de Goede Hoop	„	„	„ 5	„ 13 054	„	„	„	„	„	„	„	„
Afrika	„	„	„ 6	„ 11 731	„	„	„	„	„	„	„	„
Arabië	1 2	4 754 8 228	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Mauritius	„	„	„ 2	„ 3 904	„	„	„	„	„	„	„	„
Egypte	„	„	„	„	„	„	2	12 212	1	3 256	„	„
Engelsch-Indië	15 7	39 179 31 450	3 2	2 725 3 333	1	237	13 1	26 302 1 501	8 13	16 022 35 121	„ 2	„ 283
Poeloe Pinang	551 21	430 003 3 190	22 2	5 485 720	425 3	40 878 535	491 53	303 563 6 952	21	3 670	155 260	15 339 16 823
Serawak	„	„	„	„	39 21	585 429	„	„	„	„	59 6	964 306
Malakka	„	„	„	„	38 28	4 339 4 351	„	„	2	720	69 332	9 022 15 424
Singapore	1 714 19	874 132 32 419	59 9	25 078 31 403	658 4	51 363 406	1 616 21	777 730 14 206	59 6	20 189 12 452	677 11	48 993 1 042
Japan	„ 1	„ 3 256	„ 1	„ 5 376	„	„	2	1 366	„ 1	„ 800	„	„
Siam	„	„	4	3 114	1	91	„	„	2 4	3 806 12 020	„	„
Hongkong	„ 4	„ 17 338	1 2	1 336 6 382	„	„	1 1	6 248 226	1	1 835	„	„
China	27 3	119 244 11 900	3 2	2 812 5 107	20	3 432	43	175 430	2 1	3 343 2 144	4	699
Manilla	„	„	„ 1	„ 1 952	„	„	„	„	1 7	4 366 26 303	„	„
Kokos-eilanden	„	„	5 3	1 367 801	„	„	„	„	4 3	1 050 849	„	„
Timor Dilly	23	40 496	3	666	134 1	1 224 8	5	3 065	3	600	146 2	1 299 7
Australië	31	158 971	42 13	99 179 16 050	11	512	26 1	146 414 2 036	16 5	27 600 1 209	11	530
Te zamen { geladen	2 441	2 086 495	309	565 357	1 327	102 661	2 329	2 124 409	345	646 391	1 121	76 846
Te zamen { in ballast	58	114 632	56	117 754	57	5 729	91	52 288	41	92 672	613	33 885

Van de hiervóór bedoelde schepen behoorden tehuis in:	AANGEKOMEN						VERTROKKEN					
	stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	
	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).
Nederland	60	314 970	48	129 514	„	„	99	502 730	48	130 803	„	„
Engeland	144	522 461	84	228 470	„	„	88	417 189	94	270 250	„	„
Frankrijk	26	64 538	1	1 996	„	„	25	62 842	2	3 876	„	„
Duitschland	38	120 752	35	61 832	„	„	32	48 711	40	72 937	„	„
Denemarken	„	„	3	1 953	„	„	„	„	6	3 666	„	„
Zweden	„	„	12	21 973	„	„	1	1 469	14	26 367	„	„
Noorwegen	1	3 256	35	72 816	„	„	2	3 696	32	62 259	„	„
Oostenrijk	„	„	4	9 309	„	„	„	„	3	5 919	„	„
Italië	„	„	34	81 429	„	„	1	2 086	37	87 058	„	„
Amerika	„	„	13	43 596	„	„	1	1 982	14	43 235	„	„
Turkije	„	„	„	„	1	237	„	„	„	„	„	„
Engelsch-Indië	73	30 347	8	5 131	19	1 267	74	31 848	8	7 864	20	1 372
Poeloe Pinang	373	154 077	18	3 607	346	31 832	386	115 303	21	4 012	636	34 769
Serawak	„	„	„	„	13	313	„	„	„	„	„	„
Malakka	„	„	„	„	26	3 017	„	„	„	„	23	2 842
Singapore	1 080	395 669	31	7 129	483	45 156	1 001	375 505	28	7 477	478	41 432
Siam	5	6 801	1	850	1	91	5	6 801	„	„	„	„
China	„	„	„	„	31	5 022	„	„	1	130	53	7 862
Timor Dilly	„	„	„	„	34	306	„	„	„	„	36	323
Australië	1	3 985	8	1 262	„	„	„	„	5	913	„	„
Nederlandsch-Indië	698	584 271	30	12 244	430	21 149	705	606 595	33	12 297	488	22 131
Totalen als op blz. 3	2 499	2 201 127	365	683 111	1 384	108 390	2 420	2 176 757	386	739 063	1 734	110 731

III. Kustvaart.

Plaatsen van aankomst of vertrek.		AANGEKOMEN						VERTROKKEN					
		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	
Gewesten.	Havens.	Aantal reizen. b)	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen. b)	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).
						Java en Madura.							
Bantam.	Anjer.	”	”	”	”	84 467	573 4 093	”	”	”	”	565 4	4 796 30
Id.	Tjiringin.	”	”	”	”	”	”	”	”	”	”	1	17
Batavia.	Batavia.	137	214 926	58 6	46 383 7 722	”	”	138 1	210 186 545	55 11	37 393 8 500	”	”
Krawang.	Pamanoekan.	”	”	”	”	”	”	”	”	1	349	2	54
Cheribon.	Cheribon.	1	490	38	24 980	” 6	” 441	”	”	14	10 553	2	328
Tagal.	Tagal.	”	”	6	3 118	”	”	”	”	10 2	9 704 1 037	”	”
Pekalongan.	Pekalongan.	”	”	7	6 862	”	”	”	”	3	1 798	”	”
Samarang.	Samarang.	1	744	41	16 791	50	1 239	”	”	31 1	11 099 371	34	772
Japara.	Joana.	”	”	3	888	23	907	”	”	4	1 320	15	475
Rembang.	Rembang.	”	”	”	”	9	303	”	”	” 1	” 314	1 2	67 42
Soerabaija.	Soerabaija.	99	151 076	93 7	47 688 6 979	77	6 921	103	155 841	108 1	52 998 805	56 3	4 830 41
Id.	Grissee.	”	”	21 1	5 683 1 145	232	5 619	”	”	30 7	8 426 4 042	134 34	3 641 747
Id.	Bawean.	1 5	289 1 445	10 ”	1 339 ”	104 2	3 152 13	” 9	” 3 130	3 3	268 814	51 75	1 479 2 335
Madura.	Sampang.	”	”	4	370	1	40	”	”	4	370	1	41
Id.	Sumanap.	”	”	41	7 824	182	3 944	8	5 950	34 31	20 813 9 029	199 10	3 906 166
Id.	Boender.	”	”	2	50	7 12	79 62	”	”	10	8 326	1 18	36 281
Id.	Kangean.	”	”	”	”	37 5	417 36	”	”	”	”	43 32	415 673
Pasoeroean.	Pasoeroean.	14	15 741	5	1 850	1	28	”	”	”	”	1	28
Probolinggo.	Probolinggo.	”	”	5	3 783	28	1 335	”	”	” 5	” 2315	18 10	810 510
Bezoeki.	Bezoeki.	”	”	8	1 556	60	1 067	”	”	2	206	54 7	1 020 110
Id.	Panaroekan.	”	”	1	124	”	”	”	”	4	2 370	”	”
Id.	Banjoewangi.	”	”	6	909	109	1 705	”	”	3 1	419 305	176	2 497
Te zamen voor Java en Madura.	{ geladen . { in ballast.	253 5	383 266 1 445	349 14	170 198 15 846	1 004 492	27 329 4 645	249 10	371 977 3 675	316 63	166 412 27 532	1 354 195	25 212 4 935
						Buitenbezittingen.							
Sumatra's Westkust	Padang.	53	188 416	1	4 042	3	104	53	188 416	”	”	”	”
Id.	Priaman.	”	”	2	2 856	”	”	”	”	2 2	8 082 872	”	”
Id.	Siboga.	”	”	”	”	35	361	”	”	”	”	27	300
Id.	Singkel.	”	”	”	”	138	675	”	”	”	”	163	768
Id.	Baros.	”	”	”	”	15	128	”	”	”	”	8	79
	Transporteeren .	53	188 416	3	6 898	191	1 268	53	188 416	2 2	8 082 872	198	1 147

b) De reizen van stoomschepen die op bepaalde lijnen varen, zijn slechts in rekening gebracht voor de plaats van aanvang en voor die van het einde der reis; voor de tusschenstations is van het aandoen dezer schepen geen aanteekening gehouden.

Plaatsen van aankomst of vertrek.		AANGEKOMEN						VERTROKKEN					
		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	
Gewesten.	Havens.	Aantal reizen. *b)*	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen. *b)*	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).
	Per transport	53	188 416	3	6 898	191	1 268	53	188 416	2 2	8 082 872	198	1 147
Benkoelen.	Benkoelen.	„	„	1	3 396	14	342	„	„	„ 1	„ 3 396	10	229
Id.	Kroë.	„	„	2	482	15	66	„	„	1	183	6	77
Id.	Mokko Mokko.	„	„	„	„	36 1	820 24	„	„	„	„	23 12	789 299
Lampongsche Districten.	Telok Betong.	„	„	20	4 670	584	7 953	„	„	14 3	2 340 1 018	255 346	3 467 3 183
Id.	Menggala.	„	„	4	760	14	313	„	„	3	539	16	419
Id.	Kalianda.	„	„	„	„	145 8	290 13	„	„	„	„	76 96	371 444
Palembang.	Palembang.	47	33 233	41	25 150	55	3 226	49	34 115	41	23 886	59	3 742
Id.	Djambi.	„	„	„	„	1	111	„	„	„	„	„	„
Oostkust van Sumatra.	Poeloe Lawan.	„	„	„	„	1	3	„	„	„	„	4 1	15 3
Id.	Laboean Deli.	23	14 611	1	426	„	„	26	16 323	„ 1	„ 985	„	„
Atjeh en onderhoorigheden.	Olehleh.	52	139 777	1	1 613	„	„	53	140 974	„	„	„	„
Id.	Malaboeh.	„	„	„	„	1	6	„	„	„	„	1	6
Riouw.	Riouw.	27	18 240	7	6 145	6	335	26	17 659	7	5 849	6	354
Banka.	Muntok.	12	618	39	17 280	174	2 053	12	618	39	16 307	170	2 140
Id.	Koba.	„ 1	„ 189	4	1 255	28	402	1	189	5	1 260	26	482
Id.	Djeboes.	„	„	4	5 423	„	„	„	„	6	2 600	1	8
Id.	Merawang.	„	„	2	1 380	9	145	„	„	10	163	2	366
Id.	Soengeislan.	„	„	3 1	2 408 744	14	127	„	„	5	3 948	15 2	158 4
Id.	Toboali.	„	„	17	2 679	29	422	„	„	17	3 258	30	379
Id.	Blinjoe.	„	„	1	1 231	28	2 011	„	„	2	3 415	34	2 313
Billiton.	Tandjong Pandan.	62	89 026	„	„	238	3 854	52	68 212	„	„	232	3 803
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak.	1	418	6	1 859	31	1 263	„	„	5	3 414	20	699
Id.	Singkawang.	12	13 959	„	„	„	„	12	13 959	„	„	„	„
Id.	Pamangkat.	„	„	1	523	101 3	1 448 33	„	„	1	1 482	106 3	4 642 34
Id.	Soekadana.	„	„	1	1 030	8	125	„	„	„	„	10	116
Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	Bandjermasin.	38	42 467	112	53 357	„	„	46	46 814	127	76 642	„	„
Id.	Sampit.	„	„	17	1 840	4	99	„	„	17	1 809	3	71
Celebes en onderhoorigheden.	Makasser.	73 2	97 077 160	4	7 100	96 1	8 028 23	71 2	96 082 160	2	1 723	165 2	4 636 36
Id.	Kadjang.	„	„	„	„	31	1 334	„	„	„	„	15	603
Id.	Bima.	„	„	15	3 665	10	110	„	„	17	4 511	30	381
Id.	Takalar.	„	„	„	„	7	302	„	„	„	„	7	192
Id.	Tontoli.	„	„	„	„	20	1 344	„	„	„	„	21	1 351
Id.	Saleijer.	„	„	„	„	30	641	„	„	„	„	54	1 452
Id.	Bonerate.	„	„	„	„	133	1 739	„	„	„	„	100	1 318
	Transporteeren	400 3	637 842 349	306 1	150 570 744	2 054 13	40 180 93	401 2	623 361 160	321 7	161 411 6 271	1 695 462	35 726 4 003

Plaatsen van aankomst of vertrek.		AANGEKOMEN						VERTROKKEN					
		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.		stoomschepen.		zeilschepen op Europeesche wijze getuigd.		zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.	
Gewesten.	Havens.	Aantal reizen. b)	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen. b)	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).	Aantal reizen.	Inhoudsgrootte der schepen (in M³.).
	Per transport	400 3	637 842 349	306 1	150 570 744	2 054 13	40 180 93	401 2	623 361 160	321 7	161 411 6 271	1 695 462	35 726 4 003
Menado.	Menado.	"	"	1 1	177 109	9 9	108 84	"	"	"	"	14 2	153 11
Id.	Amoerang.	6	8 547	"	"	"	"	6	11 553	"	"	"	"
Id.	Kema.	"	"	"	"	"	"	"	"	1	173	"	"
Id.	Gorontalo.	12	27 595	4	3 607	32	169	12	28 165	19	1 536	49	368
Amboina.	Amboina.	1	671	7	4 969	23	861	"	"	4	2 350	20	600
Id.	Ilwaki (Wetter).	"	"	"	"	4 1	17 40	"	"	"	"	5	57
Id.	Waroe.	"	"	"	"	2	15	"	"	"	"	6	127
Id.	Gisser.	"	"	"	"	3	68	"	"	"	"	2	33
Id.	Dobo (Aroë).	"	"	"	"	4	160	"	"	"	"	4	240
Id.	Sejra.	"	"	"	"	"		"	"	"	"	6	129
Id.	Tepa (Babber).	"	"	"	"	9	28	"	"	"	"	9	28
Id.	Banda.	7	19 373	5	3 083	8	102	6	18 329	4	2 726	4	28
Ternate.	Ternate	8	2 940	13	5 756	4	99	11	4 712	6	4 702	5	112
Id.	Batjan.	"	"	1	720	"	"	"	"	"	"	"	"
Id.	Bangaai.	"	"	"	"	"	"	"	"	17	1 424	3	114
Timor en onderhoorigheden.	Koepang (Timor).	2	1 314	1	1 541	2	29	2	1 314	3	2 730	"	"
Id.	Atapoepoe (Id.).	"	"	"	"	2	55	"	"	"	"	"	"
Id.	Waingapoe (Soemba).	1	650	7	5 556	28	356	1	650	7	5 556	43	550
Id.	Endeh (Flores).	"	"	"	"	20	344	"	"	"	"	22	267
Id.	Larantoeka (Id.).	"	"	"	"	15 3	308 45	"	"	"	"	9 2	9[illegible] 2[illegible]
Id.	Maumeri (Id.).	"	"	"	"	35	955	"	"	"	"	45	1 038
Id.	Rotti.	"	"	"	"		27	"	"	"	"	6	56
Id.	Savoe.	"	"	"	"	16	198	"	"	2	2 647	16	198
Id.	Allor.	"	"	"	"	32	348	"	"	"	"	15	133
Bali en Lombok.	Djembrana.	"	"	"	"	658	3 495	"	"	"	"	765	3 580
Te zamen voor de Buitenbezittingen	geladen . in ballast	437 3	698 932 349	345 2	175 979 853	2 963 26	47 922 262	439 2	688 084 160	384 7	185 255 6 271	2 743 466	43 632 4 037
Totalen (voor Java en Madura en de Buitenbezittingen te zamen	geladen . in ballast	690 8	1 082 198 1 794	694 16	346 177 16 699	3 967 518	75 251 4 907	688 12	1 060 061 3 835	700 70	351 667 33 803	4 097 661	68 844 8 972
	Totaal generaal . . .	c) 698	1 083 992	710	362 876	4 485	80 158	d) 700	1 063 896	770	385 470	4 758	77 816
Van de schepen die de hiervóór bedoelde kustvaartreizen deden, behoorden te huis in:													
Nederland		"	"	4	3 971	"	"	"	"	5	8 423	"	"
Engeland		"	"	2	2 519	"	"	"	"	"	"	"	"
Duitschland		"	"	3	3 881	"	"	"	"	2	3 232	"	"
Denemarken		"	"	4	2 864	"	"	"	"	3	2 100	"	"
Zweden		"	"	1	392	"	"	"	"	"	"	"	"
Noorwegen		"	"	"	"	"	"	"	"	1	1 540	"	"
Singapore		82	107 345	1	17	"	"	91	112 346	"	"	"	"
China		"	"	"	"	55	5 705	"	"	"	"	35	3 599
Nederlandsch-Indië		616	976 647	695	349 232	4 430	74 453	609	951 550	759	370 175	4 723	74 217
	Totalen als hiervóór . . .	c) 698	1 083 992	710	362 876	4 485	80 158	d) 700	1 063 896	770	385 470	4 758	77 81[illegible]

c) Hieronder 320 reizen van stoomschepen (543 570 M³. inhoudsgrootte) die op bepaalde lijnen varen (zie noot b).
d) " 329 " " " (547 694 " ") " " " " " " " "

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **MMM.**

N°. 64.

(Zie hoofdst. **O**, afd. IV, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de in NEDERLANDSCH-INDIË tehuis behoorende SCHEPEN EN VAARTUIGEN, groot 30 M³. en daarboven, op 31 December 1888.

GEWESTEN.	Stoom-schepen.		Schepen.		Barken.		Brikken.		Schoeners.		Kotters.		Wangkangs, toops en andere vaartuigen.		Totaal.	
	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.).	Aantal.	Inhouds-grootte (in M³.)	Aantal.	Inhouds grootte (in M³.).
Java en Madura.																
Batavia	35	62670	2	6022	7	15828	»	»	4	2174	»	»	113	5502	161	92196
Krawang	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11	704	11	704
Cheribon	»	»	»	»	»	»	1	748	»	»	»	»	50	2984	51	3732
Tagal	»	»	»	»	»	»	1	527	»	»	»	»	23	883	24	1410
Pekalongan	»	»	»	»	1	751	»	»	1	783	»	»	27	1362	29	2896
Samarang	2	297	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	92	5040	94	5337
Japara	»	»	»	»	»	»	»	»	2	299	»	»	22	1047	24	1346
Rembang	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	17	789	17	789
Soerabaija	7	1055	»	»	7	6354	3	1935	2	376	»	»	258	12650	277	22370
Pasoeroean	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	34	1245	34	1245
Probolinggo	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	32	1439	32	1439
Bezoeki	»	»	»	»	»	»	1	311	1	96	»	»	4	129	6	536
Banjoemas	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	26	1082	26	1082
Madioen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	444	13	444
Madura	»	»	»	»	»	»	»	»	9	953	»	»	230	8728	239	9681
Te zamen	44	64022	2	6022	15	22933	6	3521	19	4681	»	»	952	44028	1038	145207
Buitenbezittingen.																
Sumatra's Westkust	2	128	»	»	»	»	»	»	2	194	»	»	50	2275	54	2597
Benkoelen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	90	3	90
Lampongsche Districten	»	»	»	»	»	»	»	»	4	322	»	»	10	395	14	717
Palembang	3	1084	»	»	18	14006	3	1206	6	1525	»	»	4	300	34	18121
Oostkust van Sumatra	»	»	»	»	»	»	»	»	6	468	»	»	27	1475	33	1943
Atjeh en onderhoorigheden	1	1088	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15	840	16	1928
Riouw	6	1367	»	»	2	1864	»	»	1	713	»	»	18	2103	27	6047
Banka	1	42	»	»	»	»	»	»	11	1390	»	»	20	994	32	2426
Billiton	1	115	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15	873	16	988
Westerafdeeling van Borneo	2	481	»	»	1	811	1	466	8	1772	1	76	59	3064	72	6670
Z. en O. afdeeling van Borneo	2	1565	»	»	9	6880	3	1155	40	9643	»	»	2	156	56	19399
Celebes en onderhoorigheden	1	652	»	»	2	1207	1	523	9	719	»	»	218	9512	231	12613
Menado	»	»	»	»	»	»	»	»	17	2018	»	»	2	92	19	2110
Amboina	»	»	»	»	1	1114	»	»	8	1393	1	30	11	429	21	2966
Ternate	3	356	»	»	»	»	»	»	10	2052	2	74	»	»	15	2482
Timor	»	»	»	»	»	»	1	380	»	»	»	»	3	162	4	542
Bali en Lombok	»	»	»	»	»	»	»	»	1	124	»	»	8	421	9	545
Te zamen	22	6878	»	»	33	25882	9	3730	123	22333	4	180	465	23181	656	82184
Java en Madura (zie boven)	44	64022	2	6022	15	22933	6	3521	19	4681	»	»	952	44028	1038	145207
Totaal voor geheel Nederlandsch-Indië	66	70900	2	6022	48	48815	15	7251	142	27014	4	180	1417	67209	1694	227391
Op 31 Dec. 1887 was het totaal	68	76964	2	6022	60	59680	17	8387	152	29415	4	176	1389	65978	1692	246622

De SCHEPEN en VAARTUIGEN ten behoeve van welke ZEEBRIEVEN waren afgegeven, waren op 31 December 1888 verdeeld als volgt:

Waar de bodems tehuis behoorden.		Aantal bodems ter inhoudsgrootte van:													Gezamenlijk aantal bodems.	Gezamenlijke inhoudsgrootte (in M³.).	Op 31 Dec. 1887 waren de totalen:	
Gewest.	Plaats.	150 M³. en daarbeneden.	boven 150 t/m 300 M³.	boven 300 t/m 450 M³.	boven 450 t/m 600 M³.	boven 600 t/m 750 M³.	boven 750 t/m 900 M³.	boven 900 t/m 1050 M³.	boven 1050 t/m 1200 M³.	boven 1200 t/m 1350 M³.	boven 1350 t/m 1500 M³.	boven 1500 t/m 2250 M³.	boven 2250 t/m 3000 M³.	boven 3000 M³.			Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in M³.).
									STOOMSCHEPEN.									
Batavia.	Batavia . . .	»	1	»	3	2	1	»	2	1	3	9	3	3	28	48484	33	65063
Soerabaija.	Soerabaija . .	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	574	»	»
Sumatra's Westkust.	Padang . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	75
Palembang.	Palembang. .	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	707	4	2296
Atjeh.	Olehleh . . .	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	1088	1	1088
Riouw.	Riouw . . .	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	963	4	740
Banka.	Muntok . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	41	1	41
Billiton.	Tandjong Pandan. . . .	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	618	2	618
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak . .	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	481	2	481
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin .	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	2	1562	2	1562
Celebes en onderhoorigheden.	Makasser . .	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	652	1	652
Ternate.	Ternate . . .	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	107	3	356
	Totaal	5	8	2	5	4	2	»	3	1	3	9	3	3	48	55277	54	72972
									ZEILSCHEPEN.									
Batavia.	Batavia . . .	4	3	»	2	»	1	2	3	1	»	3	»	3	22	26407	28	33430
Cheribon.	Cheribon. . .	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»		»	»	1	748	1	748
Tagal.	Tagal . . .	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	527	1	527
Pekalongan.	Pekalongan. .	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	2	1535	3	1650
Samarang.	Samarang . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	849
Japara.	Patti . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	125	1	125
Id.	Joana . . .	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	816	2	845
Rembang.	Toeban . . .	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	174	1	174
Soerabaija.	Soerabaija . .	2	3	4	1	2	3	1	2	»	1	2	»	»	21	14510	29	17872
Id.	Grissee . . .	»	»	4	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	5	2170	5	2260
Probolinggo.	Probolinggo .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	433
Bezoeki.	Banjoewangi .	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	408	2	408
Madura.	Pamakassan .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	97	1	97
Id.	Boender . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	55	1	55
Id.	Sampang . .	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	456	6	545
Id.	Sumanap . .	1	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	675	7	1428
Id.	Kaliangit . .	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	348	»	»
Sum. Westkust.	Padang . . .	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	194	3	254
Lampongsche Districten.	Telok Betong.	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	67	1	67
Id.	Menggala . .	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	159	1	159
Palembang.	Palembang. .	1	2	3	7	6	2	3	1	»	»	»	»	»	25	15532	26	15249
Riouw.	Riouw . . .	»	1	»	»	1	1	1	»	»	»	»	»	»	4	2789	4	2789
Banka.	Muntok . . .	5	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	859	5	752
Id.	Djeboes . . .	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	205	2	205
Id.	Blinjoe . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	62	3	245
Id.	Pangkalpinang	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	181	1	181
Id.	Soengeislan. .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	94	1	94
Billiton.	Tandjong Pandan. . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	77	1	130
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak . .	1	2	2	2	»	1	»	»	»	»	»	»	»	8	3197	9	3444
Id.	Djelaij . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	40	1	40
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin .	13	8	4	3	2	»	1	1	2	»	»	»	»	34	11760	41	14082
	Transporteeren	45	27	19	16	13	11	8	7	3	1	5	»	3	158	84267	191	99137

Waar de bodems tehuis behoorden.		Aantal bodems ter inhoudsgrootte van:													Gezamenlijk aantal bodems.	Gezamenlijke inhoudsgrootte (in M³.).	Op 31 Dec. 1887 waren de totalen:	
Gewest.	Plaats.	150 M³. en daarbeneden.	boven 150 t/m 300 M³.	boven 300 t/m 450 M³.	boven 450 t/m 600 M³.	boven 600 t/m 750 M³.	boven 750 t/m 900 M³.	boven 900 t/m 1050 M³.	boven 1050 t/m 1200 M³.	boven 1200 t/m 1350 M³.	boven 1350 t/m 1500 M³.	boven 1500 t/m 2250 M³.	boven 2250 t/m 3000 M³.	boven 3000 M³.			Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in M³.).
	Per transport	45	27	19	16	13	11	8	7	3	1	5	»	3	158	84267	191	99137
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Kottawaringin.	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	156	1	156
Id.	Sampit . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	67
Id.	Pegattan . .	2	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	3	865	2	726
Id.	Pasir	1	4	3	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	9	3269	10	3611
Id.	Tjengal . . .	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	279	»	»
Id.	Koetei . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	121	1	121
Id.	Poeloe Laut .	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	413	2	413
Celebes en onderhoorigheden.	Makasser . .	1	3	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	5	1415	8	2495
Id.	Balangnipa. .	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	376	1	376
Id.	Bima	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	770	4	981
Id.	Sumbawa . .	3	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	948	5	948
Id.	Wadjo . . .	»	2	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	3	1174	3	1174
Id.	Paliring. . .	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	369	1	369
Id.	Biring Ere. .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	132
Id.	Kampiri . . .	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	266	1	266
Id.	Donggala . .	2	4	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	1426	6	1160
Id.	Tontoli . . .	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	340	2	340
Menado.	Menado . . .	3	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	626	7	723
Id.	Gorontalo . .	6	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	865	6	713
Id.	Bwool . . .	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	394	2	394
Amboina.	Amboina . .	4	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	5	1448	9	1710
Id.	Banda . . .	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	343	9	614
Id.	Kajeli (Boeroe)	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	173
Id.	Kei-eilanden .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	76	1	76
Id	Gisser . . .	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	243	1	243
Ternate.	Ternate . . .	3	3	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	1487	11	1950
Id.	Soela	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	59	»	»
Timor.	Koepang . .	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	380	2	468
Bali en Lombok.	Boeleleng . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	124	2	178
Id.	Pabean . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	48	1	48
	Te zamen . .	83	55	28	18	15	12	8	9	3	1	5	»	3	240	102547	292	119762

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

BIJLAGE NNN.

N°. 65.

(Zie hoofdst. O, afd. IV, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT van de SCHEEPSRAMPEN gedurende 1888 in de wateren van den NEDERLANDSCH-INDISCHEN ARCHIPEL overkomen aan op Europeesche wijze getuigde schepen.

Volgnummer.	Datum van het ongeval.	Plaats van het ongeval.	Omschrijving van het schip.			Aard van het ongeval.	Verdere bijzonderheden.
			Nationaliteit.	Naam.	Soort.		
	1888.						
1	20 Mei.	Klip nabij Korbaffo op het eiland Rotti (resid. Timor en onderhoorigheden).	Ned. Indisch.	*Tjari Baik.*	Zeilschip.	Gestrand.	Het schip werd uiteen geslagen. De opvarenden, zoomede een deel der lading, werden gered.
2	29 Mei.	Discovery O Bank (Gosing Mampango) in straat Karimata (resid. Wester-afd. van Borneo).	Id.	*Talibol Ghair.*	Id. (gaffelschoener).	Id.	De *Talibol Ghair*, geladen met diverse goederen, ter waarde van pl. m. f 10 000, was op reis van Pontianak naar Soerabaija. Door sterken stroom om de west, stootte het schip bij het ankeren in straat Karimata, waardoor een groot lek ontstond en het schip vol water liep. Aan de bemanning, sterk 12 koppen, en de 19 passagiers gelukte het met de sloep de Discoverybank te bereiken. Kort daarop verdween het schip in de diepte. Den volgenden dag stak de gezagvoerder met een deel der schipbreukelingen (2 opvarenden en 5 passagiers) met de sloep in zee om hulp te zoeken op een nabijgelegen bewoond eiland. Zij dreven echter af, doch werden, na vier dagen omzwerven, door eene prauw opgenomen en vóór de monding der Kapoeas-rivier afgezet, vanwaar zij verder per sloep Pontianak bereikten. Tot redding van de overige schipbreukelingen werd door het bestuur aanstonds het stoomschip *Sans-pareil* ingehuurd, dat echter onverrichter zake terugkeerde, daar van de achtergeblevenen op de bank niets meer te bespeuren viel.
3	12 Juni.	Kust van het district Krawang nabij de dessa Tjemara (resid. Krawang).	Id.	*Kasboel Haër.*	Id. (bark).	Id.	Door het breken van de ankerkettingen bij ongunstig weder en moeilijke zee, geraakte het schip op het strand, doch kwam na eenige dagen bij hoog water weder vlot en kon op 30 Juni de reis (naar Cheribon) voortzetten.
4	15 Juli.	Rif van de zuid-oosthoek van Ternate (residentie van dien naam).	Nederlandsch.	*Johan Theodoor.*	Id. (id.)	Lek gestooten.	Dicht bij zijne bestemming gekomen (het schip was uit Engeland vertrokken met eene te Ternate te lossen lading steenkolen voor het Gouvernement) stootte men op een rif. Met behulp van gehuurde koelies werd het schip lens gehouden, terwijl de equipage er in slaagde het op de reede van Ternate te brengen. De lading werd zonder schade gelost. Daar het schip ter plaatse niet kon hersteld worden, werd het met alles wat nog aan boord was, uitgezonderd de goederen der equipage, publiek verkocht.

Volg-nummer.	Datum van het ongeval.	Plaats van het ongeval.	Omschrijving van het schip. Natio-naliteit.	Naam.	Soort.	Aard van het ongeval.	Verdere bijzonderheden.
	1888.						
5	27 Aug.	Onbekend rif in den Spermonde-archipel (gouv. Celebes en onderhoorigheden).	Nederlandsch.	*Constantia.*	Zeilschip (bark).	Vastgeraakt en lek gestooten.	Het schip was van Makasser vertrokken met bestemming naar Rotterdam via Kwandang en Gorontalo, en had ballast in, benevens rijst, arak en goeniezakken. Den dag na het ongeval kwam de gezagvoerder per sloep te Makasser om hulp in te roepen, vanwaar onmiddellijk het gouvernementsstoomschip *Sperwer* naar de plaats van het ongeval vertrok. Daar van afslepen geen sprake kon zijn, bepaalde de hulp zich tot het redden van de inventarisgoederen. Het schip werd daarop door de geheele equipage verlaten, die per *Sperwer* te Makasser werd aangebracht. Wrak en lading zijn publiek verkocht.
6	14 Sept.	Strand van Bajoening nabij Tjoelik (Karang-Asem) op het eiland Bali.	Ned.-Indisch.	*Anoer.*	Id. (id.)	Gestrand.	Op de reis van Sumanap (Madura) naar Ampenan (Lombok) strandde het schip (dat eene waarde aan specie in had ten bedrage van pl. m. 15 000 rijksdaalders) ten gevolge van windstilte en zwaren stroom. Het schip ging verloren, doch al de 17 opvarenden werden gered. Van de gezonken specie werd een groot gedeelte opgevischt, deels door gehuurde strandbewoners, deels door anderen. De helft van de opgevischte specie werd door de vorsten van Karang-Asem als bergloon behouden.
7	16 Oct.	Etnadroogte in de Java-zee, niet ver van Noordwachtereiland (residentie Batavia).	Id.	*Kong Kim Lie.*	Id. (schoener).	Id.	Ziekte van den gezagvoerder en zorgeloosheid der bemanning schijnen oorzaak van de stranding te zijn geweest. Het schip stootte hevig en sprong zoodanig lek, dat het terstond verlaten moest worden, en daarna uiteen sloeg. Het was in ballast, en overigens met f 4000 specie aan boord, van Tandjong Pandan (Billiton) vertrokken, met bestemming naar Indramajoe (Cheribon). De opvarenden, na de specie gered te hebben, bereikten in de scheepsvlet Noordwachter-eiland.
8	19 Nov.	Rif in den Spermonde-archipel (gouv. Celebes en onderhoorigheden).	Id.	*Bromo.*	Stoomschip.	Vastgeraakt en lek gestooten.	Op de reis van Pare Pare naar Makasser geraakte het schip aan den grond en is, ondanks de pogingen, ook door een paar onzer marine-schepen aangewend, niet kunnen worden vlot gebracht. Passagiers, postpaketten, inventarisgoederen en grootendeels ook de lading werden gered, waarna het schip is moeten verlaten worden en te gronde is gegaan.
9	11 Dec.	Tandjong Batoe Roesa in het district Dindang (eiland Billiton).	Id.	*Kim Goan Sin.*	Zeilschip (gaffelschoener).	Gestrand.	Het schip, dat eene kleine lading rijst van Batavia voor Tandjong Pandan (Billiton) in had, werd bij stijve koelte en hooge zee van de ankers geslagen, en ging met de lading verloren. De opvarenden, 6 in getal, werden gered.
10	17 Dec.	Kalianda aan de Lampongbaai (resid. Lampongsche Districten).	Id.	*Adviesboot n°. 96.*	Zeilschip.	Id.	Het vaartuig werd, terwijl het ten anker lag, door een hevigen storm van zijne ankers geslagen en op het strand geworpen. Door het stooten op de koraalreven werd het zwaar beschadigd, zoodat het is moeten worden afgekeurd. De equipage en inventaris werden gered. Het wrak is publiek verkocht.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **000**.

N°. 66.

(Zie hoofdst. **O**, afd. V, en hoofdst. **K**, afd. II, § 5 van het verslag.)

OVERZICHT betreffende: 1°. het FABRIEKSWEZEN in Nederlandsch-Indië, voor zooveel dit niet onmiddellijk met den landbouw in verband staat (dus met uitsluiting van suikerfabrieken, rijstpelmolens, enz.); en 2°. de in Nederlandsch-Indië aanwezige DRUKKERIJEN, een en ander volgens de over het jaar 1888 ontvangen opgaven.

1°. FABRIEKSWEZEN.

Volgnummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN.	Beweegkracht.		Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
		Stoom of handenarbeid.	Water of trekdieren.				
	Batavia.						
1	Gasfabriek ter hoofdplaats.	stoom.	—	uit Australië en uit Europa.	44	f 0,50 à f 3 per dag.	Over het jaar 1888 werd $8^1/_2$ pct. dividend uitgekeerd.
2	IJzerfabriek (firma TAYLOR & LAWSON).	id.	—	uit Europa.	80	f 1,50 per dag.	Niet bevredigend.
3	Fabriek voor herstellingen aan het materieel van de Ned.-Indische Tramwegmaatschappij.	id.	—	deels uit Europa, deels door aankoop in Indië.	20	id.	Bevredigend.
4	Fabriek van werktuigen met bijbehoorende houtzaagmolen (A. CHAULAN).	—	water.	door plaatselijken inkoop.	*a*) †	†	†
5	Meel- en broodfabriek (firma LEROUX & C°.).	stoom.	id.	uit Australië.	40	f 12 à f 50 's maands.	Niet bevredigend.
6–9	Vier ijsfabrieken (één onderneming).	id.	—	uit Europa.	60	f 16 's maands.	Bevredigend.
10–11	Twee zeepfabrieken.	handenarbeid.	—	uit Europa en door plaatselijken inkoop.	5	f 8 à f 15 's maands.	Goed.
12	Inrichting voor het vervaardigen van minerale wateren.	id.	—	uit Europa.	20	f 7 's maands.	Bevredigend.
13	Nederlandsch-Indische bierbrouwerij „de Kroon" (met daaraan verbonden ijsfabriek).	stoom.	—	id.	55	f 0,75 à f 1,50 per dag.	Id.
—	Cementfabriek (Nederlandsch-Indische Cementonderneming „Bintang").	†	†	. . . .	. . . .	. . . .	Deze fabriek was bij het einde van 1888 nog niet in exploitatie gekomen.
	Cheribon.						
14	Arakstokerij te Paboearan.	stoom.	—	van de omliggende suikerondernemingen.	15	f 0,28 per dag.	†
—	Id. te Kadipaten.	id.	—	. . . .	. . . .	. . . .	Deze onderneming heeft ook in 1888 niet gewerkt.
15	Id. te Palimanang.	id.	—	van de omliggende suikerondernemingen.	30	f 0.25 à f 0,50 per dag.	†
16	IJsfabriek te Cheribon.	id.	—	†	4	f 15 à f 50 's maands.	Er werd met verlies gewerkt.

a) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de gegevens.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN.	Beweegkracht. Stoom of handen-arbeid.	Water of trek-dieren.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
	Tagal.						
17	Reparatiewinkel te Tagal van de Java-Spoorwegmaatschappij.	†	†	†	†	†	Er wordt ook voor derden gewerkt.
—	Arakstokerij te Tagal.	†	†	....	....	....	Deze inrichting kwam in 1888 nog niet in werking.
18	Id. te Pandjaran (A. J. VAN DER VOORT).	stoom.	—	van de omliggende suikerondernemingen.	9	f 7,50 à f 32,50 's maands.	Gering.
	Pekalongan.						
19	IJsfabriek (OEIJ TIANG GOAN).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	3	f 10 à f 30 's maands.	Minder gunstig.
20	Kalkbranderij (J. RUTGERS VAN DER LOEFF).	handen-arbeid.	—	door inkoop te Soerabaija.	14	f 12 à f 30 's maands.	Zeer gunstig.
21	Zeepfabriek (Id.).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	12	f 10 à f 12 's maands.	Id.
	Samarang.						
22	Fabriek van rijtuigen en wagens, tevens voor het onderhoud van locomotieven en verder spoorwegmaterieel (Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij).	stoom.	—	grootendeels uit Europa.	137	f 0,24 à f 4,10 per dag.	†
23	Reparatiewinkel (AVELING & C°.).	handen-arbeid.	—	door plaatselijken inkoop.	10	f 0,90 per dag.	Redelijk.
24	IJsfabriek.	stoom.	—	†	8	f 20 's maands.	†
25	Fabriek van minerale wateren en zeep (M. J. A. STEENBERG).	handen-arbeid.	—	deels door zelfbereiding, deels door ontbieding uit Europa.	14	f 0,60 per dag.	Bevredigend.
26	Id. (VAN DER WEIDE & C°.).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	6	f 0,70 per dag.	Niet zeer gunstig.
27	Fabriek van stoom- en andere werktuigen (HARRIS & C°.).	stoom.	—	uit Europa.	80	f 0,20 à f 3 per dag.	Minder bevredigend.
28	Fabriek voor herstellingen aan locomotieven en verder tramwegmaterieel (Stoomtramweg-maatschappij Samarang-Joana).	id.	—	id.	24	f 0,63 à f 2 per dag.	Bevredigend.
29	Houtzaagmolen.	id.	—	door plaatselijken inkoop.	27	f 15 à f 40 's maands.	†
30-32	Drie kalkbranderijen.	handen-arbeid.	—	id.	42	f 0,25 à f 0,30 per dag.	†
33	Beenderenmeelfabriek (SOESMAN & C°.).	stoom.	—	grootendeels uit de binnenlanden.	onbepaald.	f 15 à f 250 's maands.	†
34	Fabriek ter vervaardiging van sigaren, cigaretten en gekorven tabak (GLASER & C°.).	stoom en handen-arbeid.	—	uit Europa.	id.	f 0,20 à f 0,60 en meer per dag.	Tot dusver ongunstig.
35	IJsfabriek te Ambarawa.	—	water.	†	†	†	†
—	Arakstokerij „Voorwaarts" te Pegandon onder Kendal (J. H. P. SAYERS).	stoom.	—	van de omliggende suikerondernemingen.	7	f 0,35 per dag.	Daar er met verlies gewerkt werd, stond de stokerij bij het einde van 1888 al sedert eenige maanden stil.
	Soerabaija.						
36	Gasfabriek.	id.	—	uit Australie.	105	f 0,50 à f 2 per dag.	In 1887 werd $8^1/_2$ pct. uitgekeerd.
37	„Phoenix" (fabriek van stoom- en andere werktuigen).	id.	—	uit Europa.	150	f 0,50 à f 2,50 per dag.	Redelijk.
38	Atelier voor de vervaardiging van stoomwerktuigen (voorheen R. M. DEACON & C°.).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	250	f 1 per dag.	Gunstig.
39	Idem voor houtbewerking en smederij (atelier Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij; FRASER EATON & C°.).	id.	—	deels uit Europa, deels, wat het hout betreft, door inkoop in Indie.	200	id.	Id.
40	Atelier voor houtbewerking (FRASER EATON & C°.).	handen-arbeid.	—	door plaatselijken inkoop.	150	id.	Id.
—	Fabriek van wasch- en toiletzeep (Erven SWART).	id.	—	id.	1	f 0,25 per dag.	Deze fabriek is in het begin van 1889 gesloten.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN.	Beweegkracht.		Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
		Stoom of handenarbeid.	Water of trekdieren.				
41	Smederij (Firma HAYE en VAN MARLE).	handenarbeid.	—	uit Europa.	6	f 0,40 à f 1 per dag.	Redelijk.
—	Machinefabriek (stoomhoutbewerking, smederij en gieterij, ketelmakerij), tevens waterzuiveringsfabriek (LAKERVELD & C°.).	stoom.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	100	f 0,50 à f 1,50 per dag.	Deze fabriek is in den loop van 1888 gesloten.
42	Fabriek van ijs en minerale wateren (OLIE & C°.).	id.	—	uit Europa.	41	f 0,50 à f 2 per dag.	Ongunstig.
43	Fabriek van minerale wateren (CLIGNETT & C°.).	id.	—	id.	5	f 0,50 per dag.	Goed.
44	Id. (POEI GIOK NIO).	id.	—	id.	20	f 0,40 à f 1,10 per dag.	Gunstig.
—	Id. (VAN SWIETEN & C°.).	handenarbeid.	—	id.	5	f 0,50 per dag.	Tijdelijk gesloten.
45	Broodfabriek (LEROUX & C°.).	id.	—	id.	25	f 0,25 à f 0,85 per dag.	Redelijk.
46	Meubelfabriek (DE ZOETE & C°.).	stoom.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	65	f 0,60 à f 2 per dag.	Gunstig.
47	IJsfabriek (KUNEMAN).	id.	—	†	8	f 0,50 à f 1,50 per dag.	Redelijk.
48	Id. (BRINGOLLE & C°.).	id.	—	†	12	f 0,50 à f 1 per dag.	Id.
49	Fabriek „De Nederlandsch-Indische Industrie" voor de vervaardiging van onderdeelen van machinerieën voor suikerfabrieken (L. SMIT c. s.).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	120	f 0,33 à f 2,50 per dag.	Id.
50	IJzergieterij, enz. (P. VAN DRONGELEN en ZOON).	id.	—	id.	20	f 0,30 à f 1,60 per dag.	Id.
51	Stoomkalkbranderij (SCHELL).	id.	—	door plaatselijken inkoop.	18	f 0,25 à f 2,50 per dag.	Id.
52	Koninklijke fabriek van stoom- en andere werktuigen „de Volharding" (Naamlooze Vennootschap).	id.	—	uit Europa.	175	f 0,30 à f 3 per dag.	†
—	Pianofabriek (J. J. CORSMIT en W. F. SCHELL).	†	†	†	†	†	Het blijkt niet of deze fabriek reeds in 1888 in werking is gekomen.
53–56	Vier arakstokerijen.	stoom.	—	van de nabijgelegen suikerfabrieken.	59	f 0,30 à f 1,50 per dag.	Bevredigend.
57	Stoomwaschinrichting.	id.	—	door plaatselijken inkoop.	22	f 0,35 à f 0,80 per dag.	Id.
58	Electrisch atelier.	handenarbeid.	—	uit Europa.	3	f 0,75 à f 3 per dag.	Ongunstig.
	Pasoeroean.						
59	Constructiewinkel „de Bromo" (aanmaak en herstelling van machinerieen).	stoom.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	50	f 0,65 per dag.	Minder gunstig.
60	Arakfabriek te Kraton.	id.	—	van de naburige suikerfabrieken.	10	f 0,30 à f 0,60 per dag.	Ongunstig.
61	Id. te Redjasa.	id.	—	id.	4	f 8 à f 15 's maands.	Gunstig.
	Probolinggo.						
62	Fabriek voor metaal- en houtbewerking.	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	onbepaald.	f 1 per dag.	Redelijk.
63 en 64	Twee mineraalwaterfabrieken.	handenarbeid.	—	†	†	†	Id.
65	IJsfabriek.	—	water.	†	3	f 0,33[5] p. dag.	Id.
66	Arakstokerij te Kraksaan.	stoom.	—	van de naburige suikerfabrieken.	15	id.	Id.
	Bezoeki.						
67	IJsfabriek te Djember.	id.	—	uit Europa.	3	f 0,55 p. dag.	Niet bevredigend.
	Banjoemas.						
68	IJsfabriek te Tjilatjap.	id.	—	†	†	†	†

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN.	Beweegkracht. Stoom of handen-arbeid.	Beweegkracht. Water of trek-dieren.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
	Bagelen.						
69	IJsfabriek te Poerworedjo.	stoom.	water.	†	3	f 0,25 p. dag.	†
	Soerakarta.						
70	Atelier van pangeran adipati ARIO PRABOE PRANG WEDONO, voor het vervaardigen van hout- en ijzerwerken ten behoeve van den Mangkoenegoroschen dienst.	id.	—	door aankoop in Indië.	3	f 0,30 à f 0,75 per dag.	†
71	„Atelier d'industrie" voor de vervaardiging van hout- en ijzerwerken (K. F. DE LIJN qq.).	handen-arbeid.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indie.	2 à 20	f 0,40 à f 1,50 per dag.	Minder gunstig.
72	IJsfabriek (SCHLETTE).	stoom.	water.	id.	8	f 15 's maands.	Bevredigend.
	Djokjokarta.						
73	Nijverheidsatelier RESINK & C°. (smederij en stoomzaaginrichting).	id.	—	id.	50	f 0,25 à f 2,25 per dag.	Niet gunstig.
74	IJsfabriek.	id.	—	†	12	f 4 à f 40 's maands.	Niet zeer bevredigend.
	Kediri.						
75	Fabriek tot het conserveeren van vruchten te Toeloeng Agoeng.	id.	—	eigen aanplant en plaatselijken inkoop.	3	f 0,25 p. dag.	Bevredigend.
	Sumatra's Westkust.						
76	IJsfabriek te Padang.	id.	—	uit Europa.	9	f 25 à f 150 's maands.	Id.
—	Id. te Padang.	id.	—	....	......	....	Deze fabriek kwam nog niet in werking.
77–79	Drie zeepfabrieken te Padang.	handen-arbeid.	—	deels door plaatselijken inkoop, deels door inkoop elders in Indie.	9 à 12	f 0,60 à f 0,75 per dag.	Bevredigend.
80	Houtzaagmolen te Padang.	stoom.	—	†	†	†	Id.
81	Fabriek van minerale wateren.	handen-arbeid.	—	uit Europa.	3	f 0,60 à f 0,75 per dag.	Id.
	Palembang.						
82	Houtzaagmolen „Phoenix Saw Mill" van JOHN FORBES.	stoom.	—	door plaatselijken inkoop.	12	f 0,75 p. dag.	Id.
83	IJsfabriek.	id.	—	id.	5	f 18 à f 100 's maands.	Id.
	Oostkust van Sumatra.						
84	Houtzagerij.	id.	—	id.	130	7 à 12 doll. 's maands.	Id.
85	IJsfabriek.	id.	—	id.	3	10 à 25 doll. 's maands.	Onbevredigend.
86	Fabriek voor de herstelling enz. van het materieel der Deli-Spoorwegmaatschappij.	id. en handen-arbeid.	—	uit Europa.	102	7,50 à 70 doll. 's maands.	Gunstig.
	Atjeh.						
87	IJsfabriek te Kotta Radja.	stoom.	—	id.	8	f 0,30 à f 1 per dag.	Bevredigend.
88	Fabriek van minerale wateren te Kotta Radja.	id.	—	id.	5	f 0,25 à f 1,15 per dag.	Id.
	Riouw en onderhoorigheden.						
—	Steenbakkerij op het eiland Battam (eigendom van den onderkoning van Riouw).	id.	—	....	......	....	Deze inrichting was bij het einde van 1888 niet in werking.
	Westerafdeeling van Borneo.						
89	Diamantslijperij te Pontianak.	†	†	†	†	†	†
90	Houtzagerij te Pontianak (LEIJZERS VIS).	stoom.	—	†	30	f 1 per dag.	†
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.						
91	IJsfabriek te Bandjermasin.	id.	—	door inkoop op Java.	5	f 20 à f 75 's maands.	†
	Celebes en onderhoorigheden.						
92	IJsfabriek te Makasser.	id.	—	uit Europa.	6	f 30 p. maand.	Redelijk.

Volg-nummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN.	Beweegkracht.		Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
		Stoom of handenarbeid.	Water of trekdieren.				
	Amboina.						
93	Houtzagerij te Toeal op de Kei-eilanden (Lange & C°.).	stoom.	—	door plaatselijken inkoop.	†	†	Tot nog toe minder winstgevend.
94	Houtzagerij te Illoe (eiland Ceram).	id.	—	†	†	†	Deze onderneming had, bij gebrek aan werkkapitaal en werkkrachten, een kwijnend bestaan.

2°. DRUKKERIJEN.

Volg-nummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN.		
				Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
1	Batavia.	Firma Ernst & C°.; chef en eigenaar Th. van Huut.	1 dubbele en 1 enkele snelpers, zoomede 3 handpersen.	4	20	31
2	Id.	Firma van Dorp & C°.	5 snel- en 4 handpersen.	8	20	52
3	Id.	Firma Kolff & C°.; eigenaar D. A. Hooijer.	3 snel- en 4 handpersen.	1	—	60
4	Id.	Firma Ogilvie & C°.; eigenaar C. Schreutelkamp.	7 snelpersen (5 Duitsche en 2 Amerikaansche) en 2 handpersen (Engelsche).	10	19	72
5	Id.	Albrecht en Rusche (voorheen firma Albrecht & C°.).	Duitsche, Fransche en Amerikaansche snel- en handpersen.	2	24	18
6	Id.	P. Lorck & C°.	1 groote en 2 kleine snelpersen, zoomede 4 handpersen.	3	2	8
7	Id.	Yap Goan Ho.	1 snel- en 1 handpers, alsmede 2 steendrukpersen.	1	8	12
8	Id.	Karsseboom & C°.	1 snel-, 1 hand- en 1 trap-pers	1	4	15
9	Meester Cornelis (res. Batavia).	Said Oesman bin Agil bin Jahija.	1 steendrukpers.	—	4	—
10	Cheribon.	A. Bisschop.	1 snel- en 1 trap-pers.	—	9	—
11	Tagal.	L. E. van Dort.	1 handpers.	—	4	—
12	Samarang.	G. C. F. van Dorp & C°.	6 boekdruk-snelpersen (4 Duitsche, 1 Fransche en 1 Amerikaansche), 1 steendruksnelpers (Duitsche), 3 boekdruk-handpersen en 2 steendruk-handpersen.	6	48	2
13	Id.	A. Bisschop.	snelpersen.	—	30	—
14	Id.	P. A. van Asperen van der Velde & C°.	3 snelpersen en 1 handpers.	1	19	2
15	Id.	Maatschappij „de Locomotief".	1 dubbele en 1 enkele snelpers, alsmede 1 handpers.	5	24	6
16	Id.	Gebroeders Jansz.	1 snelpers en 3 handpersen.	2	10	—
17	Soerabaija.	Firma H. van Duren & C°.; eigenaar H. van Duren.	3 snelpersen.	—	12	—
18	Id.	Thieme & C°.	5 id.	2	56	—
19	Id.	Gebroeders Gimberg & C°.	4 stoomsnelpersen.	2	35	5
20	Id.	Gebroeders Donker & C°.	4 stoomsnelpersen en 3 handpersen.	3	65	—
21	Id.	E. Fuhri & C°.	4 snelpersen.	2	60	—

Volg-nummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN.		
				Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
22	Soerabaija.	W. VAN INGEN & C°.	1 snelpers en 1 trap-pers.	—	7	—
23	Pasoeroean.	V. M. SCHAEGEN.	hand- en snelpersen.	1	7	—
24	Probolinggo.	P. SCHUITEMAKER.	1 snelpers en 2 handpersen.	1	12	—
25	Soerakarta.	VOGEL, VAN DER HEIJDEN & C°.	2 snel- en 4 handpersen.	†	†	†
26	Djokjokarta.	H. BUNING.	2 snel- en 3 handpersen.	3	20	6
27	Padang (gouv. Sumatra's Westkust).	R. EDWARDS VAN MUIJEN.	1 snelpers en 2 handpersen.	2	15	2
28	Id.	A. CHATELIN JR.	1 snelpers en 2 handpersen.	1	20	3
29	Palembang.	SAID HOESSIN BIN MOHAMMAD ALHABSHY.	1 handpers.	—	3	—
30	Medan (res. Oostkust van Sumatra).	J. DEEN.	†	†	†	†
31	Kotta-Radja (gouv. Atjeh en onderhoorigheden).	†	†	†	†	†
32	Bandjermasin (res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo).	R. HENNEMANN & C°.	1 snelpers.	1	2	1
33	Makasser (gouv. Celebes en onderhoorigheden).	EEKHOUT & C°. *b*)	2 snel- en 2 handpersen.	7	2	3
34	Tanawangko (res. Menado).	Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.	†	†	†	†
35	Amboina.	L. M. H. THÖRIG.	1 snelpers.	—	3	—

b) Op 1 Januari 1889 is de drukkerij verkocht aan PH. WEIJERGANG.

Koloniaal verslag van 1889.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **PPP**.

N°. 67.

(Zie hoofdst. **O**, afd. V, van het verslag.)

KORT OVERZICHT van de door ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op en buiten Java (in 1885—1887) verstrekte mededeelingen nopens de door den INLANDER uitgeoefende bedrijven die eenigermate als takken van KUNSTNIJVERHEID zijn aan te merken.

Java en Madura.

ALGEMEEN OVERZICHT. Kunstnijverheid onder den inlander komt op Java en Madura » slechts sporadisch " voor. In den regel toch houden slechts enkele individuën zich met het maken van voorwerpen van kunstnijverheid bezig.

Zoo bijv. zijn in de Preanger Regentschappen *mooie toedoengs* (inlandsche hoofddeksels), voorwerpen van *rottanen pandanvlechtwerk* of *fijn bewerkte wapenen* alleen te verkrijgen bij enkele bepaalde personen respectievelijk te Bandong, Singaparna en Tandjongsari.

De *bamboehoeden* van Tangerang en Bantam worden nergens anders aangemaakt.

Mooie, en volgens kenners uitstekende, *doeriestangen* vindt men in West-Java alleen te Cheribon, en in eene dessa bij Madjalengka (mede in Cheribon). In Oost-Java is de kunst van de gezochte *kandali modjopait* te maken al even zeldzaam.

Goudsmeden van eenige bekwaamheid zijn heinde en ver bekend en worden door de inlandsche hoofden aan elkaar geleend.

Eenige jaren geleden werd te Tjiandjoer (residentie Preanger Regentschappen) *beeldhouwwerk* vervaardigd uit witte padas, maar thans is die kunst aldaar uitgestorven.

Producten van Java's kunstnijverheid, die als handelsartikelen overal in Indië te koop worden aangeboden, bepalen zich tot: 1°. *gebatikte sarongs*, waarvan naam hebben die van Soerakarta, Samarang, Pekalongan, Lassem en Indramaijoe (de met goud- en zilverdraad doorwerkten komen bijna alleen uit Soerakarta); 2°. de Soerabaijasche *artikelen van schildpad*, *hoorn* en *parelmoer*, zooals glasdeksels, sigarenkokers van bamboe met schildpad belegd, enz.

Andere artikelen, min of meer gezocht, zijn slechts locaal te verkrijgen, zooals de dikwijls zeer fijne met figuren bewerkte mandjes, sigarenkokers, enz. enz., die men van rottan vervaardigt in het district Singaparna en ook, zij het dan wat grover, in de meer noordelijke districten van het regentschap Soemedang (residentie Preanger Regentschappen); verder de pauwenveeren sigarenkokers uit Lassem (residentie Rembang) enz.

Dat de *sarongs*, in weerwil van de mededinging der Europeesche fabrikaten, nog allerwegen hun weg vinden, moet hieraan toegeschreven worden, dat de Europeesche fabrieken ze niet met succes ten volle kunnen namaken. Die artikelen zijn verder wel is waar voor den Javaan in het algemeen weelde-artikelen, maar zij voorzien toch ook als kleedingstukken in bepaalde behoeften, zoowel ten genoegen der Europeesche dames als der vrouwen van inlandsche hoofden en der hoofden zelven. De Europeesche industrie kan den smaak ten deze niet bevredigen. Een der voornaamste bezigheden van de gegoede inlandsche vrouwen van Midden- en Oost-Java is de leiding van het werk der door haar aangehouden batiksters. Maar ook vrouwen van Europeesche afkomst te Samarang zijn bekend als handelaarsters in sarongs, die onder hare leiding worden vervaardigd.

Wat betreft de genoemde Soerabaijasche *artikelen*, zij opgemerkt dat de huisnijverheid te Soerabaija sterk is ontwikkeld.

Wat eindelijk aangaat de meer locaal verkrijgbare voorwerpen, men heeft er, die wegens de fijnheid van bewerking, ook buiten de plaats of het gewest waar zij vervaardigd worden, naam hebben, doch er worden er te weinigen van vervaardigd om ze alom verkrijgbaar gesteld te zien. Gemis aan bedrijfskapitaal is oorzaak dat er nagenoeg geene meesters zijn, in staat op eenigszins uitgebreiden voet knechts te laten werken.

BANTAM. De kunstvlijt in deze residentie staat » op een betrekkelijk nog zoo lagen trap" dat hare producten buiten het gewest geen navraag vinden. Hierop maken eene uitzondering de *bamboehoeden*, die vroeger in grooten getale door een te Tangerang (residentie Batavia) wonenden Franschman opgekocht werden in de afdeeling Lebak voor den uitvoer naar Frankrijk, waar zij, na eenige vervorming ondergaan te hebben, onder den naam van *chapeaux bambou* in den handel werden gebracht. Die bamboehoeden worden nog in de afdeeling Lebak vervaardigd, maar na den dood van bedoelden opkooper werd deze door een landgenoot vervangen, die er minder voor betaalt, omdat, naar het schijnt, de navraag in Europa niet groot genoeg is.

Aan *batikken* wordt in de gansche residentie niet gedaan. Wel wordt er thuis *geweven*, waarbij de hier en daar gebezigde heldere en frissche kleuren » van eenigen kunstzin" blijk geven.

Op de Bantamsche passars vindt men *kapmessen* (golloks), die zich » door eenige kunstvaardigheid" onderscheiden, doch slechts door één smid worden vervaardigd, die gevestigd is in de dessa Tjimasjangrai in de afdeeling Lebak.

Verder is als huisindustrie van enkele dessa's in de afdeeling Lebak te noemen: het maken van *kèmpèks*, eene soort van koffers van den bladsteel der *kirai* of zoetwaternipa, zoomede van ander *rotting- en pandanvlechtwerk*.

Eene grovere soort van *matten* maakt men in de afdeeling Serang van *welingi*, eene in de sawahs en moerassen voorkomende grassoort, dezelfde plant, die de grondstof levert voor de geldzakken waarin het koper van 's lands kas bewaard wordt.

In de afdeeling Tjiringin worden *sigarenkokers* (maar grove) gemaakt van bamboe, ook slechts door enkelen.

BATAVIA. Eigenlijke kunstnijverheid bestaat er in deze

residentie niet. Ter hoofdplaats en omstreken heeft men » evenals overal elders" het *bamboe- en rottanvlechtwerk* en het *batikken van sarongs op karet* (in de kampong Tanah Abang). De *sarongs* staan evenwel in qualiteit en fraaiheid bij die van Samarang ten achteren. Overigens houden in de afdeeling Tangerang sommige inlanders zich onledig met het *bakken van potten*, *pannen en steenen*, waarbij echter kunstzin en smaak weinig te pas komen, zoomede met het *vlechten van bamboehoeden* (zie ook onder Bantam). Vooral deze laatste industrie is van beteekenis. Groot is het aantal Tangerangsche hoeden dat wordt uitgevoerd, meestal met bestemming voor Frankrijk. De hoeden hebben allen één model, maar kunnen, ter plaatse waar zij gebruikt worden, naar gelang van de mode worden gefatsoeneerd. »Bewonderenswaardig is het, hoe de inlander met de eenvoudigste werktuigen de fijnste hoeden vervaardigt."

Krawang. Niets bijzonders; zelfs de *weefsels* hebben in dit gewest niets eigenaardigs en weinig waarde.

Preanger Regentschappen. Zie onder » Algemeen overzicht."

Cheribon. Als voren Het maken van inlandsche *golloks* (kapmessen), dat in deze residentie nogal plaats vindt, kan niet onder kunstvlijt gebracht worden.

Tagal. Niets wordt vervaardigd, wat zich van de gewone voortbrengselen der inlandsche nijverheid onderscheidt. Wel maakt het *batikken* » evenals elders" een aanzienlijk deel van den vrouwenarbeid uit, maar de gebatikte stoffen hebben niet een eigen kenmerkend karakter en dragen dan ook in den handel, buiten het gewest, geen bijzonderen naam, zooals met de batik Lassem, de batik Pekalongan enz. het geval is.

Pekalongan. Geen inlandsche kunstnijverheid van aanbelang dan het *batikken van sarongs*. Zij wordt nog op dezelfde wijze uitgeoefend als vanouds. Alleen zijn sommige batiksters, meer bijzonder zij die onder toezicht bij Europeanen of dezer afstammelingen werkzaam zijn, tot het bezigen van andere figuren overgegaan, waarvoor nu soms vogels, bloemen, vruchten, wajangpoppen enz. als modellen gekozen worden.

Samarang. In vroegere jaren bestonden te Samarang enkele bloeiende takken van inlandsche kunstvlijt, die echter door den invoer van goedkoopere vreemde fabrikaten in verval zijn geraakt en nog slechts eenige weinige beoefenaars vinden. Zoo het *weven* van kleedjes uit zijde en gouddraad of uit zijde alleen, het *batikken* (waarvoor echter in de laatste jaren op vrij groote schaal het minder omslachtige met figuren *stempelen* van het doek is in de plaats getreden), het *koperwerken*, het werken in zoogenaamd *Berlijnsch zilver* (sirihdoozen, stijgbeugels, enz.), enz.

Het vervaardigen van de *koperen stempels* voor het maken van gestempelde kains (zie hooger) is te Samarang een afzonderlijk bedrijf geworden. Daarentegen is in de laatste jaren sterk achteruitgegaan, door het ophouden van de vraag uit Celebes, Borneo en Riouw, het maken van *metalen gongs* (eene soort muziekbekken), niettegenstaande de Samarangsche gongs wegens hun schoonen klank zekere vermaardheid bezitten.

Het *diamantslijpen* wordt te Samarang uitgeoefend door lieden die van Bandjermasin (Borneo) afkomstig zijn. Zij slijpen niet alleen diamanten, maar ook andere edelgesteenten. Ook treft men te Samarang, zooals op geheel Java, *inlandsche zilver- en goudsmeden* aan, doch omtrent dit bedrijf vallen geen bijzonderheden te vermelden. Eene eigenaardigheid van genoemde hoofdplaats is dat men er veel inlandsche *meubelmakers*, *rottanwerkers*, *mattenmakers* en *schoen- en zadelmakers* aantreft.

Buiten de hoofdplaats worden in dit gewest geene vakken van bepaalde kunstnijverheid beoefend. De inlandsche industrie bepaalt zich daar hoofdzakelijk tot de ruwe nijverheid, zooals het *bakken van aarden potten en pannen*, het *maken van bamboe-vlechtwerk* (voor hoofddeksels, suikerkrandjangs, enz.), het *vlechten van matten* (van bamboe, rottan en remboetoeng), het *spinnen van garen voor vischnetten*, het *maken van touw* van arèn- of aloë-vezels, enz. enz.

Japara. Dat onder de inlanders wel kunstvlijt en kunstzin bestaat, bewijst o. a. » het schoone *snijwerk*", dat men als lofwerk in de woningen van vele gegoede inlanders, voornamelijk in de afdeelingen Koedoes en Japara, aantreft. Gebrek aan welvaart is echter oorzaak dat deze kunstnijverheid slechts enkele beoefenaars telt.

Rembang. De kunstnijverheid in deze residentie heeft zeer weinig te beduiden, zoodat op artikelen van kunst of smaak niet valt te wijzen. Alleen is voor de afdeeling Blora vermeldenswaardig de vervaardiging van *kain's loerik*, die, om hare nette bewerking en soliditeit zeer gezocht zijnde, tot een belangrijk bedrag naar Soerakarta en Djokjokarta worden uitgevoerd. Ook in de afdeeling Bodjonegoro openbaart de kunstzin van den inlander zich bijna uitsluitend in het vervaardigen van *gebatikte stoffen*. Overal in de dessa's vindt men de huisvrouw aan het batikrek om voor zich of hare huisgenooten, vaak ook voor den handel, de gebruikelijke kleedingstukken te vervaardigen. Die, welke tot eigen gebruik bestemd zijn, onderscheiden zich door zorgvuldige bewerking, terwijl de *kain's dagangan* daarentegen gewoonlijk zonder veel zorg en overhaast worden afgewerkt en daartoe grondstoffen van de minste qualiteit worden gekozen. De batiksters, welke in staat zijn de fijn bewerkte, dure kains te vervaardigen, vindt men zeldzaam meer; de meerderheid levert slechts kains van middelmatige qualiteit. Over het algemeen zijn in Bodjonegoro de vrouwen minder bedreven in het batikken dan zulks in Blora het geval is. Het *weven* wordt in Bodjonegoro zelden meer beoefend. Voor de afdeeling Toeban verdient, nevens het *Javaansche lijnwaad*, nog genoemd te worden het *vlechtwerk van rottan en bamboe*, het *houtsnijwerk* (voornamelijk aan de deuren of stijlen der woningen) en het maken van *goud- en zilverwerken*; deze laatste artikelen vertoonen echter weinig kunstzin en smaak.

Soerabaija. Behalve hetgeen hooger nopens de zoogenaamde » Soerabaijasche artikelen" is gezegd, vindt men voor dit gewest als een bedrijf dat van eenigen kunstzin getuigt alleen genoemd het *snijwerk in hout*, dat echter slechts in ééne dessa, namelijk Singkel in het district Djengolo II der afdeeling Sidoardjo, als handwerk beoefend wordt en wel door een 30-tal Javanen, terwijl een 8-tal personen in den handel dier voorwerpen een bestaan vinden, maar » die nijverheid is dáár blijkbaar van eene andere streek overgebracht en wil er niet goed gedijen". Overigens worden op het eiland Bawean *matten van pandanbladeren* » beter dan elders in dit gewest" gevlochten, doch als voortbrengsel van kunstnijverheid is daaraan geen waarde te hechten.

Pasoeroean. Men geeft zich zeer weinig met industrie af, behoudens met » enkele der gewone Javaansche industrieën", als het *batikken en weven van kleedjes*, *steen- en pannenbakkerij*.

Probolinggo. Te vergeefs zoekt men naar eene industrie, waarin zich eenige kunstvlijt openbaart, en naar het schijnt is ook vanouds de handwerksnijverheid der oorspronkelijke Javaansche bevolking in het gewest van weinig beteekenis geweest. Van handwerken en ambachten dagteekenende uit den tijd toen deze bevolking nog niet zoo algemeen door de Madureezen was verdrongen, zijn slechts een tweetal die van eenigen kunstzin getuigen nog bekend gebleven, namelijk de *weverij* van inlandsch lijnwaad en het *snijwerk* in hout, meer in het bijzonder van paneelen en deurposten van woningen. Van deze takken van inlandsche kunstvlijt vindt men thans nog bij uitzondering de sporen in enkele bergdessa's.

Bezoeki. Kunstnijverheid bestaat in deze residentie « volstrekt niet". Over het geheel is de bevolking » nog zeer onbeschaafd". Geen enkele tak » zelfs van de meest primitieve nijverheid" wordt aangetroffen. De bevolking bestaat, behalve die der door Javanen bewoonde afdeeling Banjoewangi en eene kleine vestiging van Javanen te Poeger,

uit Madureezen, die » geheel ontbloot zijn van kunstzin" en zich uitsluitend wijden aan landbouw, veeteelt en vischvangst. Alle nijverheidsvoortbrengselen worden dan ook van elders aangebracht. Enkele timmerlieden zijn met de grootste moeite slechts te verkrijgen en verdienen dan ook van f 1 daags, dat het minimum-loon is, tot f 2 en f 2½, hoewel zij zeer onbedreven zijn. De Javaansche timmerlieden, die met het oog op de hooge loonen overkomen, houden het onder de Madureezen slechts enkele maanden uit. Ter hoofdplaats Bezoeki is slechts één grofsmid. Metselaars zijn beter verkrijgbaar, doch nergens ziet men eenige zucht naar verfraaiing der steenen huizen in de Arabische en Chineesche wijken. Alle aardewerk; zelfs het grofste, wordt van elders aangevoerd. Het bamboevlechtwerk bepaalt zich tot suikerkrandjangs en de meest gewone vlechtwerken voor den huizenbouw.

Banjoemas. Voornaamste voorwerpen van kunstvlijt: *gebatikt goed*, *geweven kains*, *goud- en zilverwerk*, *bamboevlechtwerk*. Deze artikelen vinden » slechts beperkten afzet" en » bijna uitsluitend" op de binnenlandsche markten. » In het *batikken* is men het verst gevorderd; deze kunst wordt ook beoefend door Indo-Europeesche vrouwen, en wat door de handen van deze gewrocht wordt is van de meeste waarde en biedt de grootste verscheidenheid aan".

Bagelen. Eenig *vlechtwerk van bamboe en rottan*; ziedaar alles.

Kadoe. Geene voortbrengselen van kunstnijverheid die opzettelijk melding verdienen.

Djokjokarta. Uit deze residentie zijn nopens het onderwerp geen bijdragen geleverd.

Soerakarta. Ter hoofdplaats bevindt zich » een geheel heirleger van beoefenaars van kunstvlijt", zoodat de Soesoehoenan zich op dit gebied bijna alles wat hij noodig heeft, of wenscht, kan verschaffen, zonder zich tot anderen dan tot zijn eigen volk te wenden. »Het borduren in goud en zilver heeft wellicht te Parijs niet zulk eene hoogte bereikt als in den kraton te Soerakarta", terwijl zij die zich met *goud- en zilversmidswerk*, de *diamantslijperij*, het *snijden van houtwerk* en dergelijke bezig houden, voorwerpen leveren die van een goeden, zij het ook van den Europeeschen smaak afwijkenden, kunstzin getuigen. Ook brengt de inlandsche industrie in dit gewest fijn en goed gemodelleerd *pottebakkerswerk* voort.

Madioen. Er is geen enkel product van handwerk of kunst onder de inlanders » dat eenigszins de aandacht verdient". Zelfs de *batikpatronen*, die eenige waarde hebben, » zooals zulks bijv. met Lassem, Samarang, Solo, Pekalongan, Cheribon, enz. het geval is", zijn er niet.

Kediri. Uit deze residentie is slechts gemeld dat » over het algemeen met vrucht" de bevolking zich wijdt aan: » de *potten- en pannenbakkerij*, het wel bekende *batikken*, de *goud- en zilversmidskunst*, de *ijzersmederij*, het *vlechten van manden en andere voorwerpen van bamboe*, het *timmermansvak* en de *bouwkunst*". In sommige dezer bedrijven valt, naar gemeld wordt, in de laatste jaren een streven naar vooruitgang niet te miskennen. Zoo getuigen de voortbrengselen der pottenbakkerij van een ontluikenden zin voor smaak bij den inlander, in weerwil van de primitieve werktuigen waarvan hij zich bedient. En de betere patronen welke de vrouwen van goeden stand bij het batikken ten dienste staan, worden gezegd ook op dit vak een gunstigen invloed te hebben uitgeoefend.

Madura. Voor dit eiland valt op het gebied van inlandsche kunstnijverheid weinig bijzonders te vermelden. In Pamakassan en Sampang is *houtsnijwerk*, met name aan krissen, zoomede aan huizen en vaartuigen, en verder het *beitelwerk* aan grafsteenen, zoowat het eenige dat te noemen valt. De Pamakassansche *batikweefsels*, vroeger vrij gezocht, zijn nu meest vervangen door gedrukten. In Bangkallan treedt nog het *weven van batikgoederen* en het *bewerken van goud* op den voorgrond. In Sumanap gaan de vroeger vrij bloeiende takken van inlandsche kunstvlijt achteruit, doordien sedert de opheffing van het Vorstenbestuur de bestellingen voor de panembahansfamilie hebben opgehouden. Dit geldt voornamelijk de *zilversmeden*, *bewerkers van ivoor*, *hoorn*, *parelmoer* en *fijne houtsoorten*, *wevers* en vervaardigers van *goud- of zilverdraad*, enz.

Buitenbezittingen.

Sumatra's Westkust. Omtrent het bestaan van eene inheemsche kunstnijverheid ter hoofdplaats Padang of elders in de Padangsche Benedenlanden zijn geen ambtelijke rapporten ontvangen. Wat de residentiën Padangsche Bovenlanden en Tapanoli betreft, vindt men slechts aangeteekend dat zich onder den inlander weinig of geen kunstzin openbaart.

Benkoelen. Kunstnijverheid bestaat in dit gewest » zoo goed als niet". Nijverheid in den zin van uitoefening van bepaalde ambachten, waarvan de producten bestemd zijn om verkocht te worden, evenmin. » Wel treft men — behalve op de hoofdplaats, timmerlieden, metselaars, smeden, enz. — door het geheele gewest enkele individuën aan, die zich in hun vrijen tijd bezighouden met het vervaardigen van voorwerpen, hetzij voor eigen gebruik, hetzij voor verkoop, maar om aan dien arbeid den naam van kunstnijverheid, zelfs dien van nijverheid te geven, zou te veel eer zijn."

Op de afdeelingshoofdplaats Mokko-Mokko bevinden zich enkele personen, die zeer kunstig *ivoor* en andere grondstoffen weten te bewerken tot wapengevesten, knoopen: in 't kort tot alles wat er van te vervaardigen is en waarvoor hun een model wordt gegeven. Anderen werken handig in *zilver* voor wapenversiering en maken smaakvolle en soliede houw-, snij- en steekwapenen. Het vak van *wapensmid* wordt in de afdeeling Mokko-Mokko door nog al velen uitgeoefend, door den een met meer, door den ander met minder goed succes, doch steeds als bijzaak. De enkele goud- en zilversmeden zijn lieden, die hun vak leerden in de Padangsche Bovenlanden en die, naar Mokko-Mokko verdwaald, zich daar hebben gevestigd.

Kains worden geweven uit Palembangsche garens; zij munten meer uit door soliditeit dan door netheid en fraaiheid, verraden duidelijk dat zij op hoogst primitief ingerichte getouwen vervaardigd zijn en worden dan ook alleen door den minderen man in de doessoens gedragen. De gegoede stand en de passarbewoners versmaden het weefsel en dragen de uit Europa ingevoerde nagemaakte batiks, de echte batiks van Java, dan wel de Boegineesche kleedjes, die via Padang door Boegineesche vaartuigen worden aangebracht.

In de marga Seblat vlecht men niet onaardig *matten*, *stoelmatjes*, *sigarenkokers en doozen van pandanbladeren*. De kleuren zijn in den regel rood en geelwit; de laatste de natuurlijke kleur van de droge pandan, de eerste verkregen door verven met mengkoedoe.

In de afdeeling Laïs treft men ook wapensmeden aan, omtrent wier werk hetzelfde geldt als wat hiervóór gezegd is betreffende Mokko-Mokko. Wapenen worden er vrij goed gemaakt. Enkelen verstaan de kunst om het lemmet hunner *zewars* of *krissen* met goud of zilver in te leggen. Als bijzonderheid treft men nu en dan een lemmet aan, waarop eene koranspreuk *gedamasceerd* is. Enkele zilver- en goudsmeden hebben het in deze afdeeling vrij ver gebracht in het maken en versieren van *bruidtooisels*. De gemaakte bloemen daarvoor worden van elders verkregen. De tooisels zijn voor een Europeeschen beschouwer steeds zeer smakeloos en munten meer uit in zwaarte van materiaal, dan in élégance en netheid van bewerking. Van het weven van *kains* en *slendangs* valt hetzelfde als voor Mokko-Mokko te vermelden. Vlechten in pandan komt slechts hoogst zelden voor.

Met betrekking tot de afdeelingen Ommelanden van Benkoelen en Seloema valt op niets bijzonders te wijzen; alleen vindt men er het *weven* van »slechte" stoffen, waartoe de garens van elders verkregen worden. Men draagt hier zelfs nog veel kleeding van boomschors.

Hetzelfde valt op te merken in de afdeeling Kroë. Intusschen is dáár het gebruik van Europeesche artikelen meer algemeen.

Wat betreft de hoofdplaats Benkoelen, vele der vrouwen en meisjes uit den adellijken en meer gegoeden stand houden zich onledig met *borduren* op fluweel en laken met goud- en zilverdraad en lovertjes. Dat werk is inderdaad fraai en smaakvol. Songko's (mutsen voor kleine jongens), vesten, buikbanden, randen voor badjoes, bovenstukken voor sandalen, kleedjes om borden en schotels te bedekken, enz. zijn de voorwerpen waarop het borduren wordt toegepast. De versierselen voor de dienstkleeding van de inlandsche ambtenaren en hoofden worden door dezelfde personen smaakvol en soliede vervaardigd. De grondstoffen zijn van Europeeschen oorsprong. Voor uitvoer naar elders wordt niet gearbeid. Men werkt voor eigen gebruik of op bestelling.

Bloemen worden door diezelfde personen vervaardigd uit het zachte zeer witte hout (op vlierpit gelijkend) van eene plant (*soebong-soebong* genaamd), die in het zand aan het zeestrand groeit. De bladeren maakt men van groen geverfde zijde of katoen. De bloemen, die niet gekleurd worden, zijn smaakvol; ze zijn allen fijn bewerkt en kunstig nagebootst. Het verven in hard rood of blauw bederft het smaakvolle.

Aan weven wordt weinig of niets gedaan. Men kleedt zich algemeen met ingevoerde stoffen. Zijden kains met goud- en zilverdraad doorweven van Palembang of kostbare batiks van Java voor feestelijke gelegenheden en *kain-Boegies* of *kain-Wolanda* (hier zegt men *kain-negri*) voor dagelijksch gebruik, zijn algemeen. Voor badjoes gebruikt men ingevoerde zijde, fluweel, laken en katoentjes.

Goud- en zilversmeden zijn er velen. De meesten hunner drijven daarbij handel in allerlei andere zaken en oefenen hun ambacht slechts nu en dan uit. Zij werken niet onverdienstelijk; wil men voorwerpen gemaakt hebben volgens Europeesche modellen, dan is er slechts één hunner, een Javaan, in staat die te maken.

Prauwen, *netten* en andere zaken van dagelijksch gebruik worden naar de behoefte vrij goed vervaardigd.

De voorwerpen van *gevlochten bamboe*, als bakoels, tampa's (hier *niroe* genaamd) enz., zijn slecht en ruw bewerkt.

Het *pottenbakken* geeft enkel voorwerpen van gewonen vorm en van zeer slechte qualiteit. Alles wat in dit vak eenigszins gecompliceerd is, kan niet worden gemaakt, bijv. niet eens gendi s.

Enkele vrouwen en meisjes hebben eenige kunstvaardigheid in het maken van voorwerpen die uitsluitend voor aardigheid dienen. Zij snijden bijv. in de zooveel mogelijk in haar geheel gelaten schil van de *djeroek* (pompelmoes) allerhande sierlijke en regelmatige figuren, waarna het geheel wordt geconfeit en aangevuld met evenzoo bewerkte muskaatvruchten; een en ander strekt dan tot sieraad van den feestdisch. Van de geconfeite muskaatvruchten maken zij bloemen, vogels en allerhande andere figuren, »die werkelijk smaakvol zijn en eene goede vertooning maken".

Eindelijk kan men hier nu en dan koopen een voorwerp, dat in de landstaal »*tjenaga*" (iets bovenmatig kunstigs, bij het bovennatuurlijke af) wordt genoemd. Het bestaat in eene wijde flesch van wit glas met nauwen hals, meestal eene groote medicijnflesch, waarin een samenstel van met zijde omwikkelde houtjes, fraaie bloemen, vederen, lovertjes, enz. is aangebracht, dat de geheele ruimte van de flesch beslaat en waarvan men op het eerste gezicht niet begrijpt hoe het er in is gekomen. Daar zoodanige kunststukjes in Europa nog wel in oude huishoudens op het platteland en bij handelaren in oudheden voorkomen, wordt vermeend »dat de kunst om ze te vervaardigen van Europeeschen oorsprong is". Waren de glazen vaten, die men er voor gebruikt, sierlijker van vorm en waren de materialen van het samenstel, dat de flesch vult, niet van den zoo gewonen, bonten, inlandschen smaak, dan zou het geheel als étagère-voorwerp bruikbaar zijn; nu heeft het alleen als curiositeit waarde.

In de afdeeling Manna treft men enkele goede *wapensmeden* aan.

Rottingmatten worden daar niet onverdienstelijk gemaakt en veelal uitgevoerd naar Palembang, vanwaar zij onder den naam van »Palembangsche *rottingmatten*" haren weg naar elders vinden. De rottanwerkers maken ook matten voor stoelen en ronde matten, die als karpetten gebruikt kunnen worden. De rottan wordt, als die matten gereed zijn, door branden voorzien van allerlei figuren in bruin en zwart, »hetgeen een vrij smaakvol geheel vormt".

Omtrent het *weven* en het *werken in bamboe-vlechtwerk* geldt wat uit andere afdeelingen omtrent die ambachten is gemeld.

Wat de afdeeling Kauer betreft, het eenige wat er karakteristiek kan worden genoemd is de vervaardiging van *badjoe-* en *kain tjermoek*. Het weefsel bestaat uit zijden en katoenen garens, meestal van donkerbruine of roode kleuren. In regelmatige figuren worden daarbij ingeweven lovertjes van zeer dun bladtin, dat uit China wordt ingevoerd en dat bekend onder den naam van *tjermoek* een als spiegelglas glanzend oppervlak heeft. Eene zoodanige kain weegt tusschen de 8 en 10 ponden en heeft, naar gelang zij van zijden of katoenen garens gemaakt is, eene waarde van f 50 tot f 60. Men werkt er 8 tot 12 maanden aan. De jonge meisjes maken ze voor haar bruidstooi en bewaren ze na het huwelijk voor feestelijke gelegenheden. In den handel komen zij niet voor, en zelfs is het zeer moeilijk de bezitters tot het verkoopen er van te krijgen.

LAMPONGSCHE DISTRICTEN. De in dit gewest beoefende takken van kunstvlijt zijn de volgende: het weven van *kains* van garen, zijde en gouddraad; het vervaardigen van *gouden en zilveren sieraden*; het maken van *rottanmatten*; het *vlechten van voorwerpen* voor huisraad, van bamboe, rottan en andere riet- of graansoorten; zoomede — doch dit enkel in de afdeeling Toelang Bawang — het vervaardigen van *wandelstokken* van fraaie rottan.

PALEMBANG. Uit dit gewest zijn nopens het onderwerp vrij uitvoerige mededeelingen ontvangen. Wat inzonderheid de hoofdplaats betreft, vindt men aangeteekend dat de Palembangers bekend zijn: als goede *kunstdraaiers*, bekwame *timmerlieden* en *schuitenbouwers*; om hunne vaardigheid in het matten*vlechten*; het *goud-*, *zilver- en wapensmeden*; het aanbrengen van *snijwerk*; het *vergulden en verven van woningen*, *rakits en prauwen*. Vermaard zijn de *Palembangsche meubels*, getuigende van smaak en symmetrie; het *verlak*; de met *goud- en zilverdraad bewerkte stoffen*, vaak van groote waarde; het *kant- en borduurwerk*, soms naar Europeesche patronen.

De *pottenbakkerij* streeft nog niet naar fraaie vormen.

Zekere kunstvlijt vindt men onder de vrouwen en meisjes. Zij *vlechten matten* (ook de mannen), maar zij zijn het voornamelijk die *verschillende soorten van manden*, *zeven*, *wannen*, *enz. van rottan en biezen* vervaardigen; *zijdewormen kweeken; verf bereiden; zijde spinnen en katoen* (voor het overige een belangrijk uitvoerartikel); de *garens verven*; *doeken en kleedingstukken weven*, waaronder fraaie met koralen, stukjes glas of mica-plaatjes versierd, of met goud- en zilverdraad bewerkt. Doch het spinnen en weven gaat zeer langzaam. Er zijn kleedingstukken, waaraan jaren is gearbeid. Dit alles geschiedt voor huiselijk gebruik. Invoerartikelen zijn: goud- en zilverdraad uit Europa en China, ook wel Chineesche zijde.

Verfstoffen (uit indigo, setjang en mengkoedoe) zijn veelal producten van eigen cultuur en bereiding.

Met beter gevolg dan het verwerken van ijzer, wordt ter hoofdplaats Palembang het *koperslagers-* en *geelgietersvak* beoefend. De aldaar in koper vervaardigde voortbrengselen vinden veel aftrek. Door nette bewerking onderscheiden zich *badongs* (buikgespen) en de zeer fijn bewerkte sirihdoozen met haren inhoud aan kleinere doosjes.

Oorspronkelijken kunstzin en smaak vindt men zelden in den bouw en de inrichting der woningen. Hier en daar ontwaart men wel is waar enkele huizen, voorzien van (min of meer rood en blauw gekleurd) kunstig snijwerk, maar dergelijke woningen zijn zeer schaars. Bekwame *schrijnwerkers*, die met hunne zeer primitieve gereedschappen fijn en net werk leveren, zijn echter ter hoofdplaats niet zeldzaam, getuigen de doosjes, allerhande soorten van Indische vruchten voorstellende (tjoepoeh-tjoepoeh).

Mattenmakers, die van gespleten fijne rottan (*rottan segoh*) de zoo zeer gezochte Palembangsche matten vervaardigen, vinden een goed middel van bestaan. Groote hoeveelheden worden jaarlijks naar elders, voornamelijk naar Batavia, uitgevoerd. Het bedrijf gaat echter achteruit door gebrek aan de gewenschte grondstof (rottan segoh).

In de binnenlanden van Palembang vertoont de kunstnijverheid een meer huiselijk karakter; zij wordt voorname-

lijk door de vrouwen uitgeoefend. *Goud- en zilversmeden* zijn er minder ontwikkeld dan op de hoofdplaats, terwijl sommige streken, door de minst beschaafde stammen bewoond, van kunst ontbloot zijn. Getuigen de grof bewerkte sieraden, meestal van zilver, in de Kissam, Makakau en Pasoemah. Onder de welvarender en meer nabij de hoofdplaats wonende bevolking worden echter betrekkelijk velen gevonden, die ook in deze kunst, zoowel als in het *wapensmeden* en het *snijwerk*, niet onverdienstelijk zijn, doch in het algemeen kan men zeggen dat er de kunstnijverheid nog verkeert » in hare prille kindsheid ".

In de Ogan Oeloe en Enim treedt meer bijzonder op den voorgrond het maken van de bekende *stoelmatjes* in de marga Karang-agoeng, waarmede zich daar enkele personen in hun leegen tijd bezighouden, het vervaardigen van *houten snijwerk* aan de huizen, een vak insgelijks door enkele lieden beoefend, die echter volstrekt niet alleen daarin hun onderhoud zoeken; het weven van de bekende *zijden kains* in de Langkajip met roode, gele en blauwe strepen en mica-plaatjes versierd; deze kleedingstukken worden echter meer en meer zeldzaam, daar zij vervangen worden door gemakkelijker te verkrijgen fabrikaat; deze kains toch worden alleen geweven door meisjes en vrouwen, die daar ettelijke jaren over doen. Al de hierboven genoemde zaken zijn niet in den handel; om ze te verkrijgen moet men ze lang vooruit bestellen en dit is zelfs niet eens voldoende voor de laatste categorie, » die men alleen kan machtig worden door een gelukkig toeval ".

De kunstzin der Pasoemahbevolking openbaart zich hoofdzakelijk in het met *goud- en zilverdraad doorweven van prachtgewaden* en het *houtsnijwerk aan krisgevesten en woningen*. Europeesche invloed is daarop niet merkbaar geweest, daar de Westersche nijverheid nog niet getracht heeft op dit gebied met den inlandschen kunstenaar te concurreeren.

Oostkust van Sumatra. In dit gewest worden geen sporen van inheemsche kunstnijverheid aangetroffen.

Atjeh en onderhoorigheden. Verschillende takken van nijverheid worden als voorbeelden aangehaald dat de kunstvlijt van den Atjeher » op vrij hoogen trap gestaan heeft en nog staat ". Zoo de *wapen-*, *goud-* en *zilversmederijen*, de *zijdeweverij*, de *weefsels met goud- en zilverdraad*. Vooral de laatsten geven blijken » van een bijzonder goed ontwikkelden smaak ". Nog heden ten dage geven o. a. » de smaakvolle zijden kleederen, waarmede velen zich tooien, eene gunstige getuigenis van den kunstzin der bevolking ".

Riouw. De kunstnijverheid bepaalt zich tot het *weven van zijden en katoenen sarongs* en het *vervaardigen van matten, zakken en doosjes van pandanbladeren*. Wijl de productie van eerstgenoemde artikelen niet voldoende is voor de behoefte der bevolking zelve, heeft er aanvoer van dergelijke kleedingstukken plaats, vervaardigd te Trengganu (Malakka) en van Europeesch fabrikaat. De in de tweede plaats genoemde artikelen vinden gereedelijk aftrek en worden in de afdeeling Karimon zelfs uitgevoerd naar Singapore.

Banka. De inlandsche kunstvlijt bepaalt zich » uitsluitend " tot het *weven van zijden of katoenen kleedjes*, zoowel met goud- als met zilverdraad; het *vlechten van wand- en matwerk*, het eerste van bamboe en het laatste van de bladeren der mangkoeang (eene soort van waterplant); zoomede het *vervaardigen van tinnen voorwerpen.*

Billiton. Geen enkel vak van kunstnijverheid wordt beoefend. Alle kleine benoodigdheden zijn van Europeeschen of Chineeschen oorsprong.

Westerafdeeling van Borneo. Uit deze residentie zijn nopens het onderwerp geen bijdragen geleverd.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. In de afdeeling Bandjermasin en Ommelanden is » niets te vinden " dat van vroegeren of hedendaagschen kunstzin getuigt. Wel treft men er *ijzer- en goudsmeden* aan; maar de eersten zijn geen inlanders die te Bandjermasin tehuis behooren. Meerendeels zijn het lieden van Negara (afdeeling Amoenthai), die zich voor langeren of korteren tijd ter hoofdplaats nederzetten, om later naar de plaats hunner herkomst terug te keeren. De ijzersmeden verstaan slechts grofwerk, als het maken van bouten, gewone parangs, hamers, beitels enz. Wat de goudsmeden betreft, zij bepalen zich tot het maken en repareeren van grove gouden en zilveren armbanden en andere bij den inlander in gebruik zijnde gouden en zilveren sieraden. » Die ijzer- en goudsmeden zijn meestal lieden van te beperkte geestvermogens om ware kunst te beoefenen en te traag om er zich aan te wijden. Zij leven als het ware bij den dag van hun loon, en zien er tegen op om zich de kennis te verwerven tot het vervaardigen van kunstvoorwerpen, zooals die elders worden aangetroffen ".

Er zijn nog eenige vrouwen, die *katoenen en zijden sarongs*, *waaronder enkelen met gouddraad*, *weven* en *passementwerksters*. Wat zij echter vervaardigen toont » weinig smaak " aan; ook zoeken zij er haar onderhoud niet in, maar doen dit werk meer tot gedeeltelijke aanvulling daarvan.

Wat de afdeeling Amoenthai betreft valt aan de bewoners van het reeds genoemde district Negara zekere mate van kunstzin niet te ontzeggen. Hunne nijverheidsvoortbrengselen getuigen eenigermate van smaak; zoo bijv. de door hen gebouwde *riviervaartuigen*, de *versieringen van huizen*, het *koperen vaatwerk*, het gesmeed *goud- en zilverwerk*, de kostbare *wapenen* enz. Overigens verdient nog vermelding het *weven van sarongs* in de districten Amoenthai en Kloewa, ofschoon de weefsels grof en de patronen smakeloos zijn.

In de afdeeling Martapoera treedt het *bewerken van het diamant* op den voorgrond, welke kunst echter bij die in Europa ten zeerste ten achteren staat. Overigens wordt in die afdeeling geen handwerk beoefend dat genoeg kunstzin of smaak verraadt, om als een gewild uitvoerartikel voor de Europeesche markt in aanmerking te komen. Wordt er iets bijzonders, dat van kunstzin of smaak getuigt, aangetroffen, dan kan men er » zeker " van zijn, dat het van elders ingevoerd of door vreemden bewerkt is. Zelfs vindt men een of ander niet in de kleeding, wapenen of woningen der bevolking, » welke toch zeer zeker de eerste zaken zijn waarin die kenmerkende eigenschappen zich bij den inlander gewoonlijk openbaren ". De goud- en zilversmeedkunst heeft hier » nog nooit " iets oorspronkelijks geleverd; alles is nabootsing van voorwerpen van elders ingevoerd en onderscheidt zich geenszins door fijnheid van bewerking, veeleer door grooten wansmaak, » vermits het eenige ideaal wordt gezocht in de quantiteit en niet in de qualiteit ". De diamant zou wel een gewild uitvoerartikel voor de Europeesche markt kunnen worden, indien hij beter geslepen werd; de steenen, zelfs die van groote waarde, komen namelijk niet tot hun volle recht, omdat zij met te weinig facetten worden geslepen. Bijna al hetgeen hier door middel van ambachts- en handwerksnijverheid wordt vervaardigd is bestelwerk. Het is eene groote zeldzaamheid dat men voorwerpen in goud of zilver vervaardigt met het doel om ze te verkoopen.

De kunstzin in de Doesoen- en Daijaklanden uit zich alleen in voorwerpen voor dagelijksch gebruik, zooals *gevlochten matten en draagmandjes*, het *snijwerk* aan gevest en scheede der mandau, dat aan de rijstschotels der Pari Dajaks, *geweven kleedingstukken*, enz.

Ook in de afdeeling Sampit vervaardigt de inlander *vlechtwerk*, als doozen, matten, kokers, enz., doch het is niet mogelijk daaraan kunstwaarde toe te kennen; alleen mag den vervaardigers zekere kunstvaardigheid worden toegeschreven, in aanmerking nemende de primitieve werktuigen en materialen waarvan zij zich bedienen.

Voor de afdeeling Pasir en Tanah Boemboelanden kunnen als voortbrengselen van inlandsche kunstvlijt worden genoemd de Boegineesche *sarongs* en het *snijwerk* tot versiering van prauwen. Dit laatste is echter van geringe waarde. De bedoelde sarongs worden er uitsluitend vervaardigd door vrouwen, afkomstig uit Celebes, en zijn een zeer gewild artikel van uitvoer. Vooral heeft dit plaats uit het landschap Pagatan-Koessan, speciaal naar Singapore. De weefsels zijn dikwijls doorstikt met zilver- en gouddraad, maar de teekeningen staan » verre beneden " die der gebatikte Javaansche en der fijn bewerkte Makas-

saarsche sarongs. In soliditeit overtreffen zij echter andere soortgelijke weefsels en zijn dan ook alleen om hunne qualiteit, bij den kleinen man, nog al gezocht.

Wat eindelijk de afdeeling Koetei en de Noord-oostkust van Borneo betreft, wordt gewezen op het *snijden en bewerken van handvatsels* van mandau's, het *vlechten* van sirihdoozen en andere dergelijke artikelen voor huishoudelijk gebruik, het *werken in koralen* voor Dajaksche versierselen, het *weven* van sarongs (enkel door Boegineezen gewild), enz.

CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN. Onder de takken van kunstnijverheid worden vermeld: het *smeden* en bewerken van goud, zilver, koper en ijzer, speciaal ter hoofdplaats Makasser; de *aanmaak* van verschillende *wapens*, zoowel in de gouvernements- als in de vorstenlanden; het *bakken van potten en pannen*, voornamelijk in de onderafdeeling Takalar en ter hoofdplaats van het rijk Boni; het bewerken en *beitelen van grafsteenen en monumenten* uit de zoogenaamde *koeristeen*, voornamelijk in de onderafdeelingen Parangloë en Maros; het *weven* van sarongs, broeken en hoofddoeken, op welk gebied de Saleiersche en Birasche (Oosterdistricten) een » welverdienden naam " hebben; het vervaardigen van » karoro " uit de bladeren van lontarpalmen, welke industrie voornamelijk in Kadjang en Mandhar gedreven wordt; het *vlechten* van mandjes en sigarenkokers van palmbladeren, zoomede het vervaardigen van songko's (inlandsche mutsjes) uit paardenhaar en uit de vezelen van den arènpalm in Boni en de onderafdeeling Pangkadjene. Aangaande den *huis- en scheepsbouw* wordt bericht dat het eerstgenoemde bedrijf door elken inlander »met meerdere of mindere handigheid" wordt uitgeoefend, terwijl de scheepsbouw aan velen een ruim middel van bestaan oplevert, inzonderheid te Lemo-lemo (onderafdeeling Kadjang) en in Mandhar.

MENADO. Voorwerpen van eenige kunstwaarde worden door de bevolking niet vervaardigd.

AMBOINA en TERNATE. Uit deze residentiën zijn nopens het onderwerp geene bijdragen geleverd.

TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN. De inlandsche kunstnijverheid is in dit gewest » nog zeer primitief " en bepaalt zich tot het *vervaardigen van gouden-* en *zilveren sieraden* en het *snijden van figuren op bamboekokertjes.* Het goudsmeden beperkt zich tot het maken van kettingen, ringen, oorbellen, armbanden en haarspelden, zoowel van goud als zilver, doch verraden » zoo weinig kunstsmaak " en zijn » zoo grof van uitvoering ", dat ze slechts bij de onbeschaafde inlanders dezer residentie aftrek vinden. Het snijwerk bestaat in het snijden van smakelooze figuren op bamboekokertjes. Om naar opgegeven modellen te werken, daartoe is de inlander » ten eenenmale onbekwaam ".

Verder heeft men nog het *weven* van grove, tot eigen gebruik dienende kleedingstukken, en *vlechtwerk*, als manden, hoeden en matjes. Voor het weven wordt gebruik gemaakt van eigen gesponnen garen, waartoe de tot dat doel zelf aangeplante kapas de grondstof levert. Doordien het garen met de hand en niet machinaal wordt gesponnen, laten gelijkheid en fijnheid van den draad veel te wenschen over. Om het garen, tot weven bestemd, te kleuren, wordt gebruik gemaakt van plaatselijk verkrijgbare kleurstoffen: de wortel van den mengkoedoeboom en nila- (indigo) bladeren. Wat betreft het vlechtwerk, daarvoor bedient men zich van de aan reepen gesneden bladeren van den lontarpalm en den pandanus. Grove hoeden, ligmatjes, mandjes, sirihdoozen en dergelijke voorwerpen, uitsluitend voor eigen gebruik en niet voor uitvoer bestemd, is het eenige wat op dit gebied vervaardigd wordt.

BALI en LOMBOK. Uit deze residentie zijn nopens het onderwerp geene bijdragen geleverd.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

Verslag betreffende Nederlandsch (Oost-)Indië

VAN

1889.

Lit. V. Overzicht betreffende de in Nederlandsch-Indië bestaande weeshuizen en andere instellingen van liefdadigheid over 1887 en 1888.

» W. Overzicht van het aantal in 1888 bij den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië door de Europeesche geneesheeren behandelde lijders, gerangschikt naar den aard der ziekten, met vermelding tevens van de sterfte.

» X. Overzicht als voren betreffende de behandelden door dokters-djawa.

» Y. Overzicht van de standplaatsen der met de uitoefening van den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië belaste Europeesche geneesheeren, met vermelding van het cijfer der in elk dier ressorten gedurende 1888 door hen behandelde lijders en van de sterfte.

» Z. Overzicht van de plaatsen waar doktersdjawa zijn gevestigd, met vermelding van het cijfer der in elk dier ressorten gedurende 1888 door hen behandelde lijders en van de sterfte.

» AA. Opgaaf van het aantal personen in 1888 in de verschillende gewesten omgekomen door bij het bestuur bekend geworden ongelukken (daaronder ook het aantal overledenen ten gevolge van moord en zelfmoord).

» BB. Overzicht van de krankzinnigen-verpleging bij de gestichten te Buitenzorg, Samarang en Soerabaija in 1888.

» CC. Uitgewerkt vergelijkend overzicht van de uitkomsten der spoorwegexploitatie op Java, afzonderlijk voor elke der drie staatslijnen en elke der twee voornaamste particuliere lijnen, over de jaren 1887 en 1888.

» DD. Opgaven betreffende de in 1888 voorgekomen veranderingen in het aantal en het verwarmingsoppervlak der in Nederlandsch-Indië aanwezige stoomketels ten dienste van particulieren (buiten die in gebruik bij spoorwegdiensten).

» EE. Statistiek van den post- en telegraafdienst over 1886, 1887 en 1888.

» FF. Overzicht van de in 's lands kassen in Nederlandsch-Indië aanwezige betaalmiddelen bij het einde van elke maand van 1888.

» GG. Algemeen overzicht van de opbrengst enz. der in 1888 voor gouvernementsrekening in Nederland verkochte producten.

» HH. Overzicht betreffende de in 1888 voor gouvernements-rekening uit Indië verscheepte ladingen koffie, tin en kinabast, en van de daarvoor betaalde vrachten.

» JJ. Statistiek betreffende de opiumpacht op Java en Madura over 1888, tevens bevattende een overzicht der verstrekkingen gedurende elk der jaren 1875 t/m 1887 en eene opgaaf van 's lands vorderingen (voor zooveel bekend tot 17 September 1889) op achterstallige pachters of gewezen pachters over de jaren 1887 t/m 1889.

» KK. Overzicht van de opbrengst der opiumpacht op de buitenbezittingen over 1887, 1888 en 1889.

» LL. Overzicht van de pachtsommen over gemelde drie jaren bedongen voor de op Java en Madura verpachte zoogenaamde kleine middelen.

» MM. Overzicht als voren betreffende de verpachte kleine middelen in de buitenbezittingen.

» NN. Overzicht betreffende de opbrengst in 1887 van eenige niet-verpachte middelen onder beheer van het departement van financiën (in- en uitvoerrechten en accijnzen, personeele belasting, patentrecht, verponding, bedrijfsbelasting en belasting op rijtuigen).

Lit. OO. Overzicht van de geldmarkt van Java in 1888, samengesteld door den heer mr. N. P. VAN DEN BERG, (toenmaals) president van de Javasche Bank.

» PP. Overzicht betreffende de uitgestrektheid enz. van de bouwgronden der inlandsche bevolking op Java en Madura (met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen) over 1888.

» QQ. Overzicht betreffende de rijstcultuur op Java en Madura (met uitzondering als voren) over 1888.

» RR. Overzicht betreffende de teelt van eenjarige gewassen (de padicultuur daaronder niet begrepen) op Java en Madura (met uitzondering als voren) over 1888.

» SS. Vergelijkend overzicht betreffende den voor- of achteruitgang van den inlandschen landbouw in de gouvernementslanden van Java over de jaren 1873 t/m 1888.

» TT. Statistiek betreffende de afschrijvingen en bijplantingen in de op hoog gezag aangelegde geregelde koffieplantsoenen op Java over 1887 en 1888.

» UU. Overzicht betreffende de uitkomsten der gouvernements-koffiecultuur op Java over 1888.

» VV. Districtsgewijze opgaven over 1888 betreffende den omvang der gouvernements-koffiecultuur in de gouvernements-residentiën van Java, tevens aanwijzende de in 1888 in elk district ingeleverde productie, vergeleken met de levering over 1887, en met het gemiddelde der levering over de jaren 1879 t/m 1883.

» WW. Overzicht betreffende de uitkomsten enz. der gouvernements-suikercultuur op Java over 1888 voor elke onderneming in het bijzonder.

» XX. Statistiek betreffende de gouvernements kinaplantsoenen op Java (allen in de Preanger Regentschappen) over 1886, 1887 en 1888, en overzicht van de in 1888 bij de gouvernements-kina-onderneming verrichte scheikundige analyses van kinabast in het belang van de cultuur of van de behandeling van het product.

» YY. Overzicht betreffende de samenstelling enz. van elke der in 1888 hier te lande voor gouvernementsrekening gehouden veilingen van kinabast.

» ZZ. Overzicht van de productie enz. in 1888 der vrije suikerfabrieken op Java, met uitzondering van die, gevestigd op door het Gouvernement in erfpacht of in huur uitgegeven gronden, van die in de Vorstenlanden en van die op particuliere landerijen.

» AAA. Overzicht van de productie enz. in 1887 en 1888 der tabaksondernemingen op Java, met gelijke uitzonderingen als voren.

» BBB. Overzicht betreffende de in 1888 verkregen uitkomsten van den landbouw bij ondernemingen op Java, gevestigd op door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestane gronden.

» CCC. Overzicht betreffende de productie voor de Europeesche markt in 1887 en 1888 verkregen van de huurlanden in Soerakarta en Djokjokarta.

» DDD. Overzicht betreffende de op contract met het Gouvernement werkende ondernemingen voor den aankap van hout in 's lands bosschen op Java over 1888.

» EEE. Opgaven, voor elk district in het bijzonder, betreffende de ter Sumatra's Westkust aan het Gouvernement geleverde koffieproductie over de jaren 1863 t/m 1884, 1887 en 1888, voor sommige dezer jaren tevens met aanwijzing van het aantal bij de cultuur ingedeelde personen en van de ingeleverde hoeveelheid gemiddeld per cultuurdienstplichtige.

Lit. FFF. Overzicht betreffende de particuliere landbouwondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra over 1888.

» GGG. Opgaven, voor elk district in het bijzonder, betreffende den omvang der gouvernementskoffiecultuur in de Minahassa (residentie Menado) over het jaar 1888, tevens aanwijzende de in 1887 en 1888 ingeleverde productie.

» HHH. Overzicht over de jaren 1886, 1887 en 1888 van het zoutdebiet in die gewesten van Nederlandsch-Indië waar de verkoop van gouvernementswege geschiedt, met aanwijzing van het debiet op elke verkoopplaats.

» JJJ. Overzichten betreffende de handelsbeweging van Nederlandsch-Indië met landen of plaatsen daarbuiten gelegen (in- en uitvoer*waarde*) over 1887, waaronder twee vijfjarige overzichten, als: één van de voor particuliere rekening in- en uitgevoerde *hoeveelheden* gedurende 1883 t/m 1887, voor zooveel betreft de in de jaarlijksche handelsstatistiek quantitatief opgegeven goederen, en één van de waarde of hoeveelheden der voornaamste voortbrengselen van landbouw of nijverheid van Nederlandsch-Indië, voor particuliere en voor gouvernementsrekening in elk der oogstjaren 1882/83 t/m 1886/87 uitgevoerd gedurende het tijdvak van 1 Juli t/m 30 Juni.

» KKK. Opgaven betreffende den invoer ten verbruik op Java en Madura en den uitvoer van daar uit het vrije verkeer, gedurende 1887 en 1888, van de *voornaamste* voor particuliere rekening in- en uitgevoerde handelsartikelen, een en ander ontleend aan de *maandelijksche* handelsoverzichten.

Lit. LLL. Overzichten betreffende de scheepvaartbeweging in Nederlandsch-Indië over 1887.

» MMM. Overzicht van de in Nederlandsch-Indië te huis behoorende schepen en vaartuigen, groot 30 M^3. en daarboven, op 31 December 1888, benevens eene nadere specificatie voor zooveel betreft de in het overzicht begrepen van *zeebrieven* voorziene stoom- en zeilschepen.

» NNN. Overzicht betreffende de scheepsrampen gedurende 1888 in de wateren van den Nederlandsch-Indischen Archipel overkomen aan op Europeesche wijze getuigde schepen.

» OOO. Overzicht betreffende 1°. het fabriekswezen in Nederlandsch-Indië, voor zooveel het niet onmiddellijk met den landbouw in verband staat; en 2°. de aldaar aanwezige drukkerijen, een en ander volgens de over 1888 ontvangen opgaven.

» PPP. Kort overzicht van de door ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op en buiten Java (in 1885—1887) verstrekte mededeelingen nopens de door den inlander uitgeoefende bedrijven die eenigermate als takken van kunstnijverheid zijn aan te merken.

Schets-taalkaart respectievelijk van de residentie Banka en van den Riouw-Lingga Archipel, naar door de ambtenaren van binnenlandsch bestuur verstrekte gegevens, en met medewerking van het topographisch bureau te Batavia, samengesteld door den heer K. F. Holle, adviseur-honorair voor inlandsche zaken.

ZITTING 1889 — 1890. — **5.**

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

VERSLAG.

N°. 1.

A. Grondgebied.

Het grondgebied van Suriname onderging in 1888 geene verandering.

Den 29sten November 1888 is tusschen de Regeeringen van Nederland en Frankrijk eene overeenkomst gesloten, waarbij is bepaald dat het geschil over de grens tusschen Suriname en Fransch-Guyana bezuiden de samenvloeiing van de Lawa en de Tapanahoni aan de uitspraak van een scheidsrechter zal worden onderworpen. Die overeenkomst is in Nederland goedgekeurd bij de wet van 26 Januari 1889 (*Staatsblad* n°. 13, *Gouvernementsblad* n°. 7) en in Frankrijk bij eene wet van 18 Juni 1889, waarna zij den 20sten Juli 1889 te Parijs is geratificeerd.

Inmiddels waren maatregelen genomen om strooperijen van goudzoekers op het betwist gebied tusschen de Lawa en de Tapanahoni zooveel mogelijk tegen te gaan. Zoodra aan den Franschen oever van de Marowijne de gele koorts (die blijkens het vorig verslag aanvankelijk elk plaatselijk overleg tusschen de autoriteiten van Suriname en Fransch-Guyana onmogelijk maakte) geweken was, werden — in September 1888 — door den waarnemenden Gouverneur van Suriname de procureur-generaal en door den Gouverneur van Fransch-Guyana de procureur der Republiek naar Albina afgevaardigd om zich over de te nemen maatregelen te verstaan. Eene door hen ontworpen overeenkomst, daartoe strekkende dat op drie punten aan de Boven-Marowijne zoowel Nederlandsche als Fransche posten zouden worden uitgezet, ten einde het verkeer met het betwist gebied te bewaken, werd door de beide Gouverneurs den 22sten en den 29sten October goedgekeurd, en tevens werden de door hen ontworpen instructies voor de commandanten der posten en orders voor de boschnegers vastgesteld. Den 14den November werd het verbod, om op het betwist gebied goud te zoeken, in beide koloniën afgekondigd, en werden door beide gouvernementen de noodige manschappen opgezonden ter bezetting van de wachtposten.

Gedurende de eerste maanden van de vestiging op de ver in het binnenland gelegen posten werden de manschappen door zware koortsen aangetast en hadden dientengevolge aanhoudend mutatiën onder hen plaats. Sedert de maand April is de gezondheidstoestand eenigzins verbeterd.

B. Bevolking.

Blijkens den volgenden staat is de bevolking gedurende het jaar 1888 met 224 zielen vermeerderd. (De Boschnegers en Indianen zijn in dien staat niet begrepen.)

	Personen van het				Totaal.	
	mannelijk geslacht.		vrouwelijk geslacht.			
Bij het einde van 1887 aanwezig		29 184		27 957		57 141
In 1888 geboren	926		900		1 826	
» aangekomen	433		173		606	
		1 359		1 073		2 432
		30 543		29 030		59 573
In 1888 overleden	873		723		1 596	
» vertrokken	466		146		612	
		1 339		869		2 208
Blijft op ultimo December 1888.		29 204		28 161		57 365

Ongerekend de bij het garnizoen, de zeemacht en de koopvaardijvloot dienende personen, bedroeg het aantal Europeanen op ultimo December 1888 736.

Hoe op dat tijdstip de bevolking, volgens de bij de wijkmeesters en de districts-commissarissen ontvangen opgaven, over de kolonie verdeeld was, blijkt uit den volgenden staat.

PLAATS VAN VESTIGING.	Personen niet behoorende tot de immigranten.			Immigranten.			Totaal-generaal.
	Van het mannelijk geslacht.	Van het vrouwelijk geslacht.	Totaal.	Van het mannelijk geslacht.	Van het vrouwelijk geslacht.	Totaal.	
Stad Paramaribo en hare buitenwijken	12 070	15 551	27 621	70	61	131	[1]) 27 752
De forten Zeelandia, Nieuw-Amsterdam en de onderscheidene posten in de districten	677	114	791	»	»	»	[2]) 791
De zeemacht en de koopvaardijvloot, gemiddeld berekend op.	150	»	150	»	»	»	150
Boven-Cottica	427	420	847	»	»	»	847
Perica	230	181	411	65	22	87	498
Boven-Commewijne. . . .	309	279	588	88	41	129	717
Commetewane	223	170	393	39	21	60	453
Matappica.	382	306	688	102	49	151	839
Beneden-Cottica	808	556	1 364	472	165	637	2 001
Beneden-Commewijne. . .	890	674	1 564	989	446	1 435	2 999
Boven-Suriname	1 771	739	2 510	75	36	111	2 621
Beneden-Suriname	593	445	1 038	446	200	646	1 684
Boven-Para	1 309	1 240	2 549	58	22	80	2 629
Beneden-Para	552	461	1 013	55	32	87	[3]) 1 100
Boven-Saramacca	182	158	340	»	»	»	340
Beneden-Saramacca. . . .	1 091	819	1 910	136	60	196	2 106
Nickerie.	1 881	1 559	3 440	362	175	537	[4]) 3 977
Coronie	1 113	1 161	2 274	12	15	27	[5]) 2 301
Marowijne.	193	39	232	»	»	»	232
	24 851	24 872	49 723	2 969	1 345	4 314	54 037

Aanmerkingen.

[1]) Deze cijfers stemmen, behoudens de overbrenging van de militairen en gevangenen naar den tweeden post van dezen staat en de afzonderlijke vermelding van de zeemacht, enz., overeen met die in bijlage *B* (zie de noten *a* tot en met *h* in die bijlage).

[2]) Hieronder zijn begrepen 197 gevangenen.

[3]) Hieronder zijn begrepen 6 politiebeambten, die door den districts-commissaris zijn opgegeven als te Paramaribo woonachtig.

[4]) Hieronder zijn begrepen 781 bewoners van Nieuw-Rotterdam en Nieuw-Nickerie.

[5]) Hieronder zijn begrepen 631 personen op Totness.

In bijlage *A*, achter dit verslag gevoegd, wordt aangetroffen een vergelijkend overzicht van de sterkte der bevolking in de districten in de jaren 1863, 1872, 1873, 1886, 1887 en 1888.

De bevolking kan naar de godsdienstige gezindten volgender wijze worden gesplitst:

Hervormde	gemeente . .	6 598 zielen
Evangelisch-Luthersche	» . .	3 139 »
Roomsch-Katholieke	» . .	8 831 »
Moravische Broeder-	» . .	24 268 »
Israëlietische	» . .	1 282 »
Episcopaalsche	» . .	424 »

voorts:

Mohammedanen	1 031 zielen
Hindoes	4 594 »
Volgelingen van de leer van CONFUCIUS	84 »

Van het overige gedeelte der bevolking is de godsdienstige gezindte niet vermeld.

De gebruikelijke statistieke opgaven met betrekking tot de verdeeling van de bevolking naar de onderscheidene betrekkingen, beroepen, ambachten, enz. komen voor in bijlage *B* van dit verslag.

Het aantal huwelijken, geboorten en sterfgevallen in 1888 worden vermeld in de volgende staten.

Huwelijken.

WAAR GESLOTEN.	Tusschen vreemdelingen.	Tusschen Europeesche ingezetenen.	Tusschen Europeesche ingezetenen en vreemdelingen.	Tusschen vreemdelingen en inboorlingen.	Tusschen Europeesche ingezetenen en inboorlingen.	Tusschen immigranten.	Tusschen immigranten en inboorlingen.	Tusschen inboorlingen.	Totaal.	Aantal gewettigde kinderen.
Paramaribo	1	2	»	7	6	1	»	49	66	38
Boven-Cottica	»	»	»	»	»	»	»	1	1	1
Perica.	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»
Boven-Commewijne	»	»	»	»	»	1	»	1	2	4
Commetewane	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»
Matappica	»	»	»	»	»	»	»	1	1	4
Beneden-Cottica	»	»	»	1	»	5	»	1	7	9
Beneden-Commewijne . . .	»	»	»	»	»	7	»	»	7	3
Boven-Suriname	»	»	»	»	»	»	»	4	4	6
Beneden-Suriname	»	1	»	»	»	»	»	1	2	5
Boven-Para	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Beneden-Para	»	»	»	»	»	»	»	4	4	3
Boven-Saramacca.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Beneden-Saramacca	»	»	»	1	2	1	1	1	6	6
Nickerie	1	»	»	»	»	2	»	2	5	1
Coronie	1	»	»	3	»	1	»	5	10	»
Marowijne	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	3	3	»	12	8	18	1	72	117	80

Geboorten.

GESLACHTEN.	Doodgeboren.	In echt.	Buiten echt.	Totaal.	Op Batavia.	Totaal-generaal.
Mannelijk.	84	153	773	926	»	926
Vrouwelijk	50	147	753	900	»	900
	134	300	1526	1826	»	1826

Van deze geboorten hadden er 934 plaats te Paramaribo en 892 in de districten, omtrent welke laatste nog de volgende verdeeling kan worden vermeld:

DISTRICTEN.	Kinderen van						Waarvan				Totaal van de geboorten.		Totaal-generaal.
	personen niet behoorende tot de arbeidersklasse.		arbeiders geen immigranten.		immigranten.		in echt.		buiten echt.				
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Boven-Cottica	3	2	8	14	»	»	2	2	9	14	11	16	27
Perica	2	1	4	8	3	2	»	»	9	11	9	11	20
Boven-Commewijne	2	2	8	9	6	3	3	2	13	12	16	14	30
Commetewane	»	1	5	2	4	»	1	»	8	3	9	3	12
Matappica.	1	»	9	8	»	3	»	»	10	11	10	11	21
Beneden-Cottica.	»	1	34	19	11	12	4	4	41	28	45	32	77
Beneden-Commewijne . . .	1	»	27	21	26	37	9	14	45	44	54	58	112
Boven-Suriname	»	»	27	21	3	3	4	3	26	21	30	24	54
Beneden-Suriname.	»	4	16	13	17	11	6	5	27	23	33	28	61
Boven-Para	»	»	58	44	6	3	3	2	61	45	64	47	111
Beneden-Para	2	»	8	17	4	3	4	4	10	16	14	20	34
Boven-Saramacca	»	»	1	7	»	»	»	1	1	6	1	7	8
Beneden-Saramacca	1	2	29	24	»	3	3	2	27	27	30	29	59
Nickerie	7	10	70	85	18	15	7	10	81	90	88	100	188
Coronie	17	33	11	13	2	1	6	8	24	39	30	47	77
Marowijne.	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	1
	37	56	315	305	100	96	52	57	393	390	445	447	892

Sterfgevallen.

GESLACHTEN.	Levenloos aangegeven.	Beneden 1 jaar.	Van 1 tot en met 2 jaar.	Van 3 tot beneden 10 jaar.	Van 10 tot beneden 20 jaar.	Van 20 tot beneden 30 jaar.	Van 30 tot beneden 40 jaar.	Van 40 tot beneden 50 jaar.	Van 50 tot beneden 60 jaar.	Van 60 tot beneden 70 jaar.	Van 70 jaar en ouder.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal.	Op Batavia.	Totaal-generaal.
Mannelijk	83	158	72	45	44	102	121	95	82	73	52	16	860	13	873
Vrouwelijk	50	124	70	29	27	66	74	49	62	73	142	3	719	4	723
Totaal . . .	133	282	142	74	71	168	195	144	144	146	194	19	1579	17	(a) 1596

(a) De levenloos aangegevenen zijn hieronder niet begrepen.

Van deze 1596 sterfgevallen hadden er 994 plaats te Paramaribo en 602 in de districten.

In bijlage *C* wordt eene meer uitvoerige sterftestatistiek aangetroffen.

In de laatste tien jaren was het aantal sterfgevallen en geboorten als volgt:

Jaar.	Geboren.	Overleden.	Meer geboren.	Meer overleden.
1879	1779	1343	436	»
1880	1849	1614	235	»
1881	1685	1734	»	49
1882	1810	1621	189	»
1883	1717	1769	»	52
1884	1773	2113	»	360
1885	1962	1522	440	»
1886	1894	1449	445	»
1887	1911	1503	408	»
1888	1826	1596	230	»

De geboorten en sterfgevallen onder de immigranten, welke in de vorige tabellen zijn begrepen, worden ook afzonderlijk vermeld in hoofdstuk **O**.

Aan één persoon werd in 1888 het burgerrecht verleend.

C. Mededeelingen van onderscheiden aard.

Rust en orde bleven in het afgeloopen jaar ongestoord.

Tusschen het bestuur van Suriname en de gouvernementen der naburige Fransche en Engelsche koloniën heerschte voortdurend eene goede verstandhouding.

De quarantaine voor schepen komende van de Argentijnsche Republiek, Brazilië, Marseille, Toulon, Spanje en Portugal bleef wegens het ontbreken van officieele berichten, die de opheffing zouden rechtvaardigen, gedurende 1888 gehandhaafd.

De quarantaine, in Januari 1888 bevolen wegens het uitbreken van gele koorts te Cayenne en te St. Laurent, werd in Juni opgeheven, doch in Juli weder ingevoerd naar aanleiding van een nieuw geval te St. Laurent. In Augustus werd het vrije verkeer hersteld.

De sedert Juni 1886 tegen Jamaica bevolen quarantaine werd, naar aanleiding van inlichtingen door onzen consul op Barbados verstrekt, in September 1888 opgeheven.

Ook werd het vrije verkeer voor schepen, komende van Martinique, in Augustus 1888 hersteld, doch slechts voor korten tijd, want in October werd de quarantaine op nieuw voorgeschreven omdat zich gevallen van gele koorts en van pokken te Fort de France en St. Pierre hadden voorgedaan.

Sedert Februari 1889 is echter de vaart van Martinique op Suriname weder vrij.

De kolonie bleef ook in 1888 verschoond van epidemische ziekten.

Zoowel te Paramaribo als in de districten heerschten vele gevallen van intermitteerende koortsen en catarrhale ongesteldheden, en aan de Boven-Marowijne kwamen, zooals boven reeds werd vermeld, hevige koortsen voor onder de bezetting der posten ter bewaking van het betwiste terrein aan de Lawa.

Behalve de in het vorig verslag vermelde, werden door den Gouverneur nog de volgende inspectiereizen gedaan:

van 12 tot 14 Mei langs het Saramaccakanaal naar post Groningen, met het doel om te onderzoeken welke voorzieningen dat kanaal vereischte;

van 24 tot 28 Mei naar de Boven-Commewijne en Tempati, om in deze sinds lang niet door het hoofd der kolonie bezochte streek de betrekkingen te versterken met de boschnegers, wier hulp dikwijls vereischt wordt voor het personeel dat zich begeeft naar de goudvelden aan de Boven-Tempati en de Marowijne;

en den 29sten Juni naar Domburg, om aldaar den steenen riviersteiger en den toestand van de verhuurde landerijen op te nemen.

De waarnemende Gouverneur bezocht den 18den Augustus het station Frederiksdorp, hoofdzakelijk met het doel om de gouvernementsgebouwen aldaar op te nemen; en maakte van 17 tot 19 September eene reis naar de Boven-Suriname, waar, behalve het station Domburg en de hoogerop gelegen vestigingsplaats der Moravische Broeders Bergendal, eenige van de aan die rivier gelegen kleine nederzettingen beneden Berg en dal werden bezocht.

Den 15den December werd het station Onoribo, in het district Boven-Para, bezocht en van 18 tot 20 December een tocht gedaan naar de Boven-Cottica.

De Gouverneur hield op 4 en 6 Maart 1889 eene inspectie op het fort Nieuw-Amsterdam, den post Leyden, het station Frederiksdorp en den post Sommelsdijk, en nam bij die gelegenheid de communicatie tusschen de plantage Voorburg en het fort Nieuw-Amsterdam in oogenschouw.

Op 24 April bezocht de Gouverneur het station Domburg, bij welke gelegenheid tevens met den districts-commissaris, den chef van het bouwdepartement en den gouvernementslandmeter overleg werd gepleegd omtrent de loozing van de aldaar voor den kleinen landbouw uitgegeven perceelen en omtrent de herstelling van de steenen landingsplaats.

Op 1 Mei werd de plantage Dordrecht in Beneden-Suriname en de centraal fabriek der Nederlandsche Handelmaatschappij op plantage Marienburg in Beneden-Commewijne door den Gouverneur bezocht.

D. Algemeen en gewestelijk beheer.

De waarnemende Gouverneur mr. W. Tonckens JLz. (zie vorig verslag blz. 6) bleef gedurende ruim een half jaar met het bestuur belast. Bij Koninklijk besluit van 30 September 1888 nº. 8 werd tot Gouverneur benoemd jhr. mr. M. A. De Savornin Lohman, advocaat-generaal bij den Hoogen Raad der Nederlanden, die den 30sten Januarij 1889 in de kolonie aankwam en nog dienzelfden dag het bestuur aanvaardde.

Door den Gouverneur werden voor het zittingjaar 1889/90 tot leden der Koloniale Staten benoemd de heeren mr. D. Juda, W. Van Esveld, J. Da Costa en S. M. Swyt, terwijl respectievelijk tot voorzitter en ondervoorzitter werden benoemd de heeren mr. D. Juda en mr. C. J. Heylidy.

E. Militair beheer.

§ 1. *Landmacht.*

In de formatie der schutterij te Paramaribo is gedurende het jaar 1888 geene wijziging gebracht.

Overeenkomstig de publicatie van 31 Mei 1835 (*Gouvernementsblad* nº. 14) werden 237 personen als schutterplichtigen ingeschreven, waarvan 167 zijn ingelijfd en ingedeeld.

De feitelijke sterkte op ultimo December bedroeg 27 officieren en 487 manschappen, waarvan 1 officier en 122 minderen met binnenlandsch en 1 officier met buitenlandsch verlof afwezig waren.

Voor de contributie ten behoeve van de kas der schutterij waren in 1888 aangeslagen 761 mannen en 208 vrouwen. De aanslagen liepen — met uitzondering van 3 verhoogde aanslagen à f 60, f 100 en f 120 — van f 2 tot f 50 en bedroegen, met inbegrip van de verhoogde aanslagen, te zamen f 8961,50.

Bij de gewapende burgermacht waren bij het einde van 1888 ingeschreven 64 officieren en 1315 onderofficieren en manschappen. Evenals vroeger waren de officieren somwijlen den districts-commissarissen behulpzaam, vooral bij de halfjaarlijksche inspectiën.

In de sterkte van de troepen werden in 1888 gebracht:

1 officier der artillerie, 1 officier van gezondheid, 3 officieren der infanterie en 9 minderen die rechtstreeks uit Nederland waren aangekomen. Nieuw aangenomen werden 27 man, terwijl van memorie 3 en van detentie 3 minderen werden teruggevoerd. Afgevoerd werden daarentegen 1 officier der artillerie en 2 officieren der infanterie, wegens eindiging van hunnen detacheeringstermijn, en 41 minderen. Van deze gingen 16 naar Nederland terug, werden 5 gedetineerd, gingen 11 met binnenlandsch verlof, zijn 7 overleden, werd 1 vervallen verklaard van den militairen stand en deserteerde één.

Het garnizoen was op ultimo December 1888 samengesteld als volgt:

	Officieren.	Onder-officieren en manschappen.
Staf	4	3
2 compagnieën infanterie	10	327
1 detachement artillerie	1	37
Geneeskundige dienst: officieren van gezondheid	5	»
Geneeskundige dienst: apothekers	2	»
	22	367

dus 1 officier der infanterie meer en 1 officier van gezondheid en 3 manschappen minder dan het sinds 1879 bij wijze van proef aangenomen formatiecijfer.

Voor memorie, dus buiten de sterkte, werden voorts gevoerd 11 infanteristen als dienstdoende bij het corps marechaussee en 2 infanteristen als gedetineerd.

Het emplacement was als volgt:

	Officieren.	Onder-officieren en manschappen.
Paramaribo	10	196
Fort Nieuw-Amsterdam	2	78
Post Nickerie	1	26
» Coronie	»	6
» Sommelsdijk	»	6
» Nassau	»	2
» Republiek	»	2
» Albina	1	29
Quarantaine-etablissement Leyden	»	3
Personeel van den geneeskundigen dienst: officieren van gezondheid	4	»
Personeel van den geneeskundigen dienst: apothekers	2	»
	20	348

Van de hiervoren vermelde 22 officieren en 367 minderen waren 1 officier van gezondheid met buitenlandsch en 1 officier der infanterie en 1 infanterist met binnenlandsch verlof, 16 onderofficieren en manschappen ter verpleging in het militair hospitaal en 2 infanteristen voor den krijgsraad.

Even als ten vorigen jare, was de gezondheidstoestand onder de militairen over het algemeen gunstig.

Door den militairen geneeskundigen dienst werden in 1888 4528 ziektegevallen (of 812 meer dan in 1887) behandeld, waarvan:

te Paramaribo in het militair hospitaal	1 848
» » » den buitendienst (garnizoen)	602
op het fort Nieuw-Amsterdam	891
» den post Nickerie	970
» » » Coronie	217
te zamen	4 528

Van de behandelden in het militair hospitaal te Paramaribo waren 227 militairen of schepelingen van de zeemacht en 1621 civiele personen, daaronder begrepen de schepelingen van de koopvaardijvloot en de beambten van politie. Hiervan overleden respectievelijk 3 en 115 en bleven bij het einde van 1888 respectievelijk 14 en 165 in behandeling.

Gedurende 1888 werden in de garnizoens-apotheek 44 714 recepten gereed gemaakt; daarvan komen op rekening van den binnendienst 28 724 en van den buitendienst 15990.

Voor de militairen werden gereed gemaakt 9310 recepten en voor den civielen dienst 35 404.

§ 2. *Zeemacht.*

Het stoomschip *Bonaire* bleef in de kolonie gestationneerd. Het bezocht in April 1888 het eiland Barbados, in Juli Trinidad en in November Demerary, na in zee te hebben gekruist. In Mei en in October vonden bij Braamspunt en fort Nieuw-Amsterdam de voorgeschreven schietoefeningen plaats.

In Januarij 1889 werd de Suriname opgestoomd en daarna bij fort Nieuw-Amsterdam geankerd om den ingang van de Commewijne trigonometrisch op te nemen en schietoefeningen met draagbare wapens te doen plaats vinden.

Zr. Ms. schroefstoomschip 1ste klasse *Johan Willem Friso* kwam den 26sten September ten anker op eenigen afstand van het vuurschip en vertrok den 2den October naar Curaçao, na aan de *Bonaire* de voor dien bodem bestemde manschappen te hebben overgegeven.

F. Wetgeving, rechtspleging en politie.

§ 1. *Wetgeving.*

In deze kolonie kwamen geen verordeningen tot stand die te dezer plaatse vermelding verdienen.

De wet van 16 December 1888, tot nadere wijziging der wet van 25 Juli 1871 (*Staatsblad* n°. 91), houdende regeling van de bevoegdheid der consulaire ambtenaren tot het opmaken van burgerlijke akten en van de consulaire rechtsmacht (*Staatsblad* n°. 204), werd afgekondigd in het Gouvernementsblad van 1889, n°. 3.

§ 2. *Rechterlijke macht en rechtspraak.*

Bij de burgerlijke kamer van het hof van justitie waren op 1 Januari 1888 sedert 3 jaren of langer aanhangig 54, en sedert minder dan 3 jaren 21 zaken.

Aangebracht werden in 1888 33 zaken. Van deze waren 4 tot een bedrag van f 1000 en daar beneden, 4 boven de f 1000, 5 van onbepaald bedrag, 1 betreffende ontruiming van onroerend goed, 4 echtscheidingen, 1 scheiding van tafel en bed, 8 onder curateelestellingen, 1 opheffing van curateele, 1 ontzetting uit de voogdij, 1 faillietverklaring, 3 verzoeken tot verbetering en aanvulling van registers van den burgerlijken stand.

Door het hof werden 27 eindvonnissen gewezen en 7 incidenteele, terwijl 1 faillietverklaring werd uitgesproken en 3 zaken geroijeerd werden.

Beschikkingen werden gegeven op 80 requesten, als op: 5 om gratis te procedeeren, 24 om benoeming van curators of bewindvoerders, 17 om machtiging tot verkoop van of vestiging van hypotheek op onroerende goederen, 1 om brieven van meerderjarigverklaring en 33 andere requesten.

Op 31 December 1888 bleven aanhangig 58 zaken, welke 3 jaren of meer geleden, en 20 welke minder dan 3 jaren geleden waren aangebracht.

Gedurende 1888 werden bij het hof 151 strafzaken aanhangig gemaakt, te weten: 31 crimineele, 71 correctioneele en 49 overtredingen.

Onder de 31 crimineele zaken zijn er wegens: moord 1, poging tot moord 1, kindermoord 1, doodslag 1, doodslag en moedwillige verwonding 1, moedwillige verwonding, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan 20 dagen heeft ten gevolge gehad 1, aanranding van de eerbaarheid met geweld volvoerd en gepleegd tegen een kind van minder dan 14 jaar 1, diefstal onder verzwarende omstandigheden en medeplichtigheid daaraan 21, diefstal onder verzwarende omstandigheden en oplichting 1, diefstal gepleegd bij nacht op eene bewoonde plaats 1, en diefstal gepleegd met braak en inklimming 1. Bij deze zaken waren 44 beschuldigden betrokken; van hen werden 35 veroordeeld, te weten: 4 tot dwangarbeid van 5 tot 20 jaar, en 31 tot gevangenisstraf van 1 maand tot 5 jaar, met of zonder te werkstelling aan openbare werken en met of zonder geldboete; voorts werd 1 beschuldigde wederspannig aan de wet verklaard. De overige 8 beschuldigden werden vrijgesproken.

De 71 correctioneele zaken betroffen de hierna vermelde misdrijven: 31 moedwillige verwonding, 13 diefstal, 1 diefstal bij nacht in een bewoond huis, door iemand beneden de 16 jaren gepleegd, 5 oplichting, 8 misbruik van vertrouwen en het in brand doen geraken van eens anders onroerend eigendom, 9 wederrechtelijke ontginning van delfstoffen in domeingrond, 2 het houden van een voor het publiek toegankelijk huis waar hazardspelen worden gespeeld en 1 laster. Bij deze zaken waren betrokken 91 beklaagden, waarvan veroordeeld werden 77 tot gevangenisstraf van 1 dag tot 5 jaren met of zonder tewerkstelling aan openbare werken en met of zonder geldboete en 9 werden verwezen in geldboete alleen; terwijl 5 werden vrijgesproken.

Bij 33 overtredingen van de verordening betreffende het recht van zegel, bij 3 van andere belastingverordeningen en bij 13 appellen van vonnissen van de kantongerechten en ommegaande rechters waren 58 gedaagden betrokken. Van hen werden veroordeeld 6 tot gevangenisstraf van 4 dagen met geldboete en 43 tot geldboete alleen; 3 beklaagden werden vrijgesproken en 6 zaken werden geroyeerd.

Bij het kantongerecht te Paramaribo waren bij het einde van 1887 nog 6 [1]) burgerlijke zaken aanhangig (2 sedert 3 jaren of meer en 4 sedert minder dan 3 jaren.)

Gedurende 1888 werden aangebracht 93 zaken, zoodat in het geheel 99 zaken aanhangig waren. Hiervan werden in dat jaar afgedaan 70 bij eindvonnis (waarvan 22 op tegenspraak en 48 bij verstek) en 23 door afstand van de instantie, door het vervallen der instantie of door royement van de rol. Er werden 7 interlocutoire en preparatoire vonnissen gewezen.

Het aantal der op ultimo December 1888 aanhangig gebleven zaken was dus wederom 6.

Er werden 224 eindbeschikkingen en 12 voorloopige beschikkingen op requesten gegeven. Een request werd verklaard te zijn vervallen op grond dat de verzoeker niet was verschenen. Voorts werd in één geval verlof verleend tot het aangaan van een huwelijk, 1 procesverbaal van verzegeling en 1 van ontzegeling opgemaakt; terwijl 78 beschikkingen in zaken van voogdij of curateele werden genomen. Er hadden plaats 22 benoemingen of beëedigingen van deskundigen en schatters, 16 depots en beëedigingen van boedelbeschrijvingen, terwijl 44 akten werden verleden betreffende afstand van de wettelijke gemeenschap van goederen, verklaring dat gebruik gemaakt werd van het recht van beraad, aanvaarding onder het voorrecht van boedelbeschrijving of verwerping van eene erfenis. Nog werden bij het kantongerecht 21 scheepsverklaringen afgelegd en 1 zeebrief beëedigd.

Ter griffie werden opgemaakt 1 proces-verbaal van verhoor van een vader, 3 processen-verbaal van verhoor van een toezienden voogd. Er hadden voorts plaats 30 overschrijvingen van akten van huwelijksche voorwaarden, 1 inschrijving van eene akte van naamlooze vennootschap en 2 inschrijvingen van ontbinding van vennootschappen onder eene firma. Drie rapporten van deskundigen in civiele zaken werden ter griffie gedeponeerd.

Het aantal door den kantonrechter bijgewoonde boedelscheidingen en openbare verkoopingen bedroeg 4.

Gedurende 1888 werden bij het kantongerecht te Paramaribo volgens het Wetboek van Strafvordering berecht 71 zaken met 72 beklaagden. Van deze werden 68 veroordeeld en 4 vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen.

Er werden 13 adviezen uitgebracht op requesten om gratie van veroordeelden, wier zaken volgens evengemeld wetboek waren berecht.

Voor bijzonderheden omtrent de bij de kantongerechten te Paramaribo, van Nickerie en van Coronie, alsmede bij de ommegaande gerechten te Paramaribo en op plantage Marienburg aangebrachte en behandelde strafzaken, berecht volgens de herziene strafverordening van 1874, wordt verwezen naar bijlage *D*.

Bij het kantongerecht in Nickerie werden in 1888 aangebracht 14 burgerlijke zaken; 5 werden bij verstek afgedaan, 7 geroyeerd en in 2 zaken werd de eisch bij acquiescement toegewezen. Er werden 2 interlocutoire vonnissen geveld. Voorts werden beschikkingen gegeven op 7 requesten, 1 voogd en 1 toeziende voogd benoemd, 5 deskundigen beëedigd, 2 getuigenverhooren gehouden en 2 akten van huwelijksche voorwaarden in het daartoe bestemd register ingeschreven. Eén advies werd aan den Gouverneur uitgebracht op een request om gratie.

In 1888 werden bij het kantongerecht in Coronie 2 burgerlijke zaken aangebracht, welke op verzoek geroyeerd zijn.

Er had 1 benoeming en 1 beëediging van een voogd en 1 van schatters plaats; 1 verklaring werd afgelegd van het aanvaarden onder voorrecht van boedelbeschrijving van eene nalatenschap; 1 onderhandsche boedelbeschrijving werd ter griffie overgebracht en 1 advies werd uitgebracht aan den Gouverneur op een request om gratie.

§ 3. *Politie.*

Op ultimo December 1888 was de sterkte van de politiemacht 195 man; zij was samengesteld als volgt:

1°. het korps marechaussee, bestaande uit 127 man, te weten: 1 opperwachtmeester, 2 wachtmeesters, 21 brigadiers, 44 marechaussees der 1ste klasse (waaronder 2 militairen) en 59 marechaussees der 2de klasse (waaronder 9 militairen);

2°. het korps inlandsche politie, bestaande uit: 68 man, te weten: 8 hoofdlieden, waarvan 2 den titel van opperhoofdman voeren, 25 agenten van politie der 1ste en 35 der 2de klasse.

Aan de organieke sterkte van het korps marechaussee ontbraken op gemeld tijdstip 1 brigadier en 4 marechaussees der 1ste klasse, terwijl 2 der 2de klasse overcompleet waren. De organieke sterkte van het korps inlandsche politie was compleet, daartegenover een overcompleet van 2 manschappen der 2de klasse een tekort bestond van 2 der 1ste klasse.

Een marechaussee der 1ste klasse draagt den titulairen rang van brigadier en 2 agenten der 1ste klasse dien van hoofdman.

Bijzonderheden omtrent de stationneering van de beambten worden aangetroffen in bijlage *E*. Op de plantages en gronden waren, bij het einde van 1888, 32 buitengewone politieagenten aanwezig, die op voordracht van belanghebbenden worden benoemd.

Aan de verbetering van straten, wegen en waterloozingen te Paramaribo, alsmede aan de communicatie in de districten is, even als in vorige jaren, onder toezicht van de politie door strafarbeiders gewerkt.

[1]) In het vorig verslag staat abusievelijk 3.

§ 4. *Gevangeniswezen.*

Het aantal gevangenen in het burgerlijk en militair huis van verzekering in het fort Zeelandia bedroeg op 1 Januari 1888 122, waaronder 7 Fransche vluchtelingen. [1] Gedurende dat jaar werden opgenomen 459 en ontslagen 470 personen, waaronder respectievelijk 40 en 42 Fransche vluchtelingen. Er bleven derhalve op ultimo December 1888 111 gevangenen, waaronder 4 Fransche vluchtelingen, over.

Op ultimo December 1887 bleven in het militair hospitaal onder behandeling 2 gevangenen; gedurende 1888 werden 101 gevangenen, waaronder 13 Fransche vluchtelingen, ter verpleging aldaar opgezonden. Als hersteld keerden terug 94, waaronder 9 Fransche vluchtelingen. Overleden zijn 2 gevangenen, waarvan 1 Fransche vluchteling, zoodat op ultimo December 1888 nog 7 gevangenen, waaronder 3 Fransche vluchtelingen, in gemelde inrichting onder behandeling bleven.

Bij gelegenheid van 's Konings verjaardag werd aan 2 veroordeelden kwijtschelding van den nog overigen straftijd verleend.

In de gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam waren op 1 Januari 1888 113 gevangenen.

Gedurende het jaar zijn er bijgekomen 67 en afgegaan 94, zoodat op ultimo December 1888 het aantal verminderd was tot 86, waarvan 1 in het militair hospitaal te Paramaribo werd verpleegd.

Lichamelijke kastijding werd op 5 in de klasse van discipline geplaatsten toegepast.

In 1888 werden 2 gevangenen met gedwongen tewerkstelling in die klasse geplaatst. Zij telde op ultimo December 1888 12 tot dwangarbeid en 3 tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling veroordeelden. Gedurende 1888 waren er 7 ontvlucht. Ten gevolge van die ontvluchtingen is het aantal gevangenen dat voor memorie wordt gevoerd tot 30 gestegen.

De volgende opgave geeft ten aanzien van de beide gevangenissen een overzicht over de jaren 1684—1888, zoowel van de gemiddelde dagelijksche bevolking als van de generale kosten en die van toezicht, voeding en kleeding, enz. per hoofd en per jaar en per dag. [2]

Jaar.	Bevolking.			Kosten van opzicht.		Kosten van voeding.		Kosten van kleeding.		Overige kosten, als ligging, bewassching, geneeskundige behandeling, enz.		Generale kosten.	
	Gemiddeld per dag in het fort Zeelandia.	Gemiddeld per dag op het fort Nieuw-Amsterdam.	Gemiddeld per dag in beide inrichtingen te zamen.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.
1884 ...	116	144,35	130,17	f 76,29	f 0,20	f121,53	f0,33	f 7,90	f 0,02	f 21,00	f 0,06	f226,72	f0,61
1885 ...	118,50	139,34	128,92	77,00	0,21	121,07	0,33	10,48	0,03	24,34	0,06	232,89	0,63
1886 ...	101,50	106,21	103,85	95,78	0,26	114,66	0,31	9,78	0,02^5	22,15	0,06	242,37	0,65^5
1887 ...	102,75	113	107,87	95,11	0,26	109,39	0,30	8,22	0,02	14,90	0,04	227,62	0,61
1888 ...	110,25	91	100,62	61,38	0,18	102,94	0,28	12,79	0,03	12,60	0,03	189,71	0,52

Op 1e. Januari 1888 waren in het huis van bewaring in het district Nickerie aanwezig 26 personen; gedurende dat jaar zijn er 343 bijgekomen en 355 ontslagen, zoodat op ultimo December nog 14 personen aldaar in arrest waren.

In het huis van bewaring in het district Coronie waren op 1 Januari 1888 2 personen in verzekerde bewaring. In den loop van dat jaar werden 36 (26 mannen en 10 vrouwen) veroordeelden tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling en 21 (18 mannen en 3 vrouwen) preventief gevangenen opgenomen. Daar 58 personen werden ontslagen, bleef er op ultimo December 1888 nog 1 over.

G. Eeredienst.

De volgende bijzonderheden worden aangeteekend uit de door de verschillende kerkgenootschappen ingediende verslagen.

Nederlandsch-Hervormde gemeente. In de vacature, ontstaan door het aan den predikant F. C. A. Hoogvliet verleend eervol ontslag, werd door de benoeming van den heer H. H. Zaalberg voorzien; deze aanvaardde den 9den September 1888 zijn dienstwerk. Hij werd in November met den geheelen dienst belast, toen ds. A. J. C. Winold de Wilde, wien om gezondheidsredenen buitenlandsch verlof van een jaar werd verleend, vertrokken was. De heer de Wilde overleed kort na zijne aankomst in Nederland, zoodat weder eene vacature bij de gemeente bestaat.

Gedurende 1888 werd de doop toegediend aan 131 kinderen, van welke 51 in echt geboren. Als lidmaat werden 31 personen (11 mannen en 20 vrouwen) aangenomen. Bij 7 huwelijken had kerkelijke inzegening plaats. Vijf kerkelijke attestatiën werden ingediend.

Meerdere opwekking bij de godsdienstige samenkomsten en grootere belangstelling in kerkelijke zaken waren in 1888 waar te nemen.

Evangelisch-Luthersche gemeente. Het zielental dezer ge-

[1] In het vorig verslag staat abusievelijk 9.

[2] Bij het samenstellen van dezen staat in het verslag van 1888 (over de jaren 1883—1887) is in de kolom „Overige kosten, enz." de komma één cijfer te ver naar achteren geplaatst. De cijfers in de laatste vier kolommen behooren te zijn zooals ze nu gesteld zijn.

meente wordt door haren kerkeraad begroot op ruim 2200.
Gedurende 1888 werden gedoopt 17 jongens en 2 meisjes, in echt, en 48 meisjes, buiten echt geboren.
Tot het lidmaatschap werden toegelaten 14 mannelijke en 10 vrouwelijke personen.
Huwelijken werden niet ingezegend.

Vereenigde Protestantsche gemeente te Nieuw-Nickerie. Het zielental der gemeente, met inbegrip van hen, die op de verschillende plantages en kostgronden wonen, wordt door den kerkeraad op p. m. 1000 geschat.

Gedurende 1888 werden gedoopt 3 volwassenen (Chineezen) en 43 kinderen (18 jongens en 25 meisjes), waarvan 5 in echt geboren.

Als lidmaat werden 9 personen aangenomen (4 jongelingen, 3 jongedochters en 1 echtpaar).

Kerkelijk ingezegend werden 2 huwelijken.

Aangevraagd werden 5 kerkelijke attestatiën en ingediend 1

De catechisatiën werden driemaal 's weeks gehouden en door 39 jongens en 36 meisjes bezocht.

Daartoe in staat gesteld door een Gouvernements-subsidie van f 6000, door geldelijke ondersteuning van de Commissie voor de Protestantsche Kerken in Nederlandsch Oost- en West-Indië en van de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, alsmede door giften in de kolonie ingezameld, zal de gemeente in den loop van 1889 met den bouw van eene nieuwe kerk een aanvang kunnen maken.

Moravische Broedergemeeente. Volgens den van die gemeente ontvangen staat, bedroeg op ultimo December 1888 haar zielental 26106, namelijk: te Paramaribo 13 140, in de districten 12,326, en bij de boschnegers 640.

In 1888 zijn bij die gemeente gedoopt 160 volwassenen en 745 kinderen, terwijl 301 personen als lidmaat zijn aangenomen.

Als overleden zijn opgegeven 683 personen.

Kerkelijk ingezegend werden 20 huwelijken.

Op ultimo December 1888 waren in dienst der zending werkzaam: te Paramaribo en in de buitenwijken 21, en in de districten 14, te zamen dus 35 zendelingen.

Ter herinnering aan de vrijverklaring der slaven in 1863 werd op den 1sten Juli bij verschillende gemeenten godsdienstoefening gehouden. De kerk der Moravische Broedergemeente, die hoofdzakelijk uit negers bestaat, was voor deze gelegenheid schoon versierd, en de godsdienstoefening werd door eene groote schare feestvierenden bezocht.

Roomsch-Katholieke gemeente. De Katholieke bevolking der kolonie wordt ook thans weder bij benadering geschat op 13 000 zielen, te weten: te Paramaribo 8000, in Coronie 1061, in Nickerie 400, op Batavia 162, in Livorno 60, op plantages en gronden langs de rivieren en kreeken 2500, en ruim 800 Indianen in hunne kampen.

Op 31 December 1888 bestond het geestelijk en onderwijzend personeel uit een apostolischen vicaris, een gepensionneerd priester, 5 gesalarieerde priesters, 13 niet gesalarieerde priesters, 2 Nederlandsche studenten in de gewijde letteren, die tevens zijn onderwijzers van den 3den rang, 16 leekebroeders, van welke 6 dienst doen als onderwijzers, en 27 geestelijke zusters en zusters-kweekelingen aan de verschillende scholen.

Gedoopt werden 673 personen, namelijk 143 volwassenen en kinderen boven de 7 jaar, 87 wettige en 443 onwettige kinderen onder de 7 jaren.

Tot voormeld getal behooren ook 60 Indianen (9 volwassenen, 13 wettige en 38 onwettige kinderen) en 6 kinderen van boschnegers.

Kerkelijk ingezegend werden 42 huwelijken, waaronder 5 bij de Indianen.

Voor bijzonderheden omtrent de weesinrichtingen en de scholen dier gemeente wordt verwezen naar de hoofdstukken **H** en **I** van dit verslag.

De vicaris-apostolicus I. H. SCHAAP, bisschop van Hetalonie, overleed 19 Maart 1889 en werd nog niet vervangen. De eerwaarde pater W. WULFINGH is als waarnemend vicaris opgetreden.

Israëlietische gemeente. Op ultimo December 1888 telde de Nederlandsch-Israëlietische gemeente 561 zielen, te weten 239 mannen en 322 vrouwen. Gedurende dat jaar hadden onder hen 19 geboorten en 12 sterfgevallen plaats.

Op hetzelfde tijdstip bestond het zielental van de Portugeesch-Israëlietische gemeente uit 691 personen, te weten 346 van het mannelijk en 345 van het het vrouwelijk geslacht. Het aantal sterfgevallen bedroeg 10 en de geboorten 16.

Vrije Evangelisatie. Bij Gouvernements-resolutie van 29 Juli 1887 werd aan een drietal heeren op hun verzoek een terrein in het midden van Paramaribo afgestaan tot het bouwen van eene kerk. Gedeeltelijk daartoe in staat gesteld door giften van particulieren, zoowel in de kolonie als in Nederland en Engeland, richtten zij op dat terrein eene in Schotland gebouwde kerk op, die reeds den 11den Maart 1888 plechtig ingewijd werd Sedert worden daarin geregeld godsdienstoefeningen in het Nederlandsch en in het Engelsch gehouden en zang- en bijbelonderricht gegeven aan ongeveer 450 kinderen.

H. Instellingen van liefdadigheid.

Het aantal door de Nederlandsch-Hervormde gemeente bedeelden bedroeg op ultimo December 1888 58 personen (27 mannen en 31 vrouwen), die maandelijks f 5 à f 7,50 onderstand genoten uit de fondsen, bijeengebracht door collecten en verder door de vereeniging „*Liefdewerk*”, een dames-comité, dat zich ten doel stelt wekelijksche kleine bijdragen in te zamelen en daarmede door tusschenkomst van den kerkeraad ouden en gebrekkigen te ondersteunen.

Door de Evangelisch-Luthersche gemeente werden in 1888 24 behoeftigen bedeeld, terwijl de Nederlandsch-Israëlietische gemeente onderstand verleende aan 15 en de Portugeesch-Israëlietische gemeente aan 26 personen.

De Surinaamsche maatschappij van weldadigheid telde op 31 December 1888 een gelijk aantal leden, donateurs en donatrces als in 1887. Het kapitaal werd wederom geschat op f 10 100. Voor alimentatie aan 4 behoeftigen werd uitgegeven f 240 en voor schoenen ten behoeve van leerlingen f 347,25. Evenals vroeger werd aan eenige verpleegden gratis geneeskundige behandeling verstrekt.

Gesticht van weldadigheid op 's landsgrond Boniface. Op ultimo December 1888 werden in het gesticht verpleegd 163 ouden en gebrekkigen en daarbuiten 14 personen,

De onderstaande staat toont de plaats gehad hebbende mutatiën aan; tevens die onder de kinderen, welke uithoofde van hunnen jeugdigen leeftijd niet van hunne moeders konden worden gescheiden en derhalve mede in het gesticht verpleegd werden.

		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op ultimo December 1887 werden verpleegd.		65	67	15	8	155
Bijgekomen in 1888		42	29	9	6	86
		107	96	24	14	241
Afgeschreven wegens	ontslag . . .	9	11	10	4	34
		98	85	14	10	207
	overlijden . .	28	15	»	1	44
		70	70	14	9	163

Hiervan waren 3 Europeanen, 129 inboorlingen, 4 negers uit Britsch-Guyana en Barbados, 3 koelies uit Britsch-Indië en 24 Chineezen.

Onder de ontslagen verpleegden waren 3 voormalige immigranten uit Nederland, die op eigen verzoek en voor rekening van het gesticht naar Amsterdam werden teruggezonden, en 1 man, van Demerary afkomstig, die op zijn verlangen derwaarts is teruggekeerd; voorts 1 man en 2 vrouwen die naar de bewaarplaats van krankzinnigen zijn overgebracht en 4 mannen, 9 vrouwen, 10 jongens en 4 meisjes, die zich in staat achtten in eigen onderhoud te voorzien of wel door hunne familie tot zich zijn genomen.

Het totaal der kosten van onderhoud van de behoeftigen in en buiten het gesticht, met inbegrip van de voeding verstrekt aan leproos verklaarde personen in afwachting hunner opzending naar het etablissement Batavia, bedroeg in 1888 f 20 996,43.

Het aantal van gouvernementswege gealimenteerde weeskinderen, over wie het onmiddellijk toezicht onder beheer van de commissie van regenten wordt uitgeoefend door het kerkelijk armbestuur der verschillende gemeenten, bedroeg op het einde van 1888 627, dat is 36 meer dan op het einde van 1887. De onder hen plaats gehad hebbende mutatiën komen voor in den volgenden staat, waarin zij naar de onderscheidene gezindten zijn gerangschikt.

	Nederlandsch-Hervormde gemeente.		Evangelisch-Luthersche gemeente.		Roomsch-Katholieke gemeente.		Moravische Broeder-gemeente.		Totaal.		Totaal-generaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Op ultimo December 1887 werden verpleegd	52	53	39	29	105	112	100	101	296	295	591
In 1888 bijgekomen	6	10	4	5	14	18	23	25	47	58	105
	58	63	43	34	119	130	123	126	343	353	696
In 1888 afgeschreven	10	10	5	3	9	5	12	15	36	33	69
Op ultimo December 1888 aanwezig .	48	53	38	31	110	125	111	111	307	320	627
	101		69		235		222		627		

Voor alimentatie dezer weezen werd uit de koloniale kas aan de verschillende gemeenten wederom een bedrag van f 29 500 verstrekt.

Nog werden 35 behoeftige immigranten weeskinderen (18 jongens en 17 meisjes) onder toezicht van den agent-generaal verzorgd. Voor deze kinderen, 4 minder dan het jaar te voren, is aan alimentatie uitbetaald f 2280; 11 hunner werden in de gestichten van de Roomsch-Katholieke gemeente opgevoed, te weten: 8 jongens op Livorno en 3 meisjes te Paramaribo.

De gezamenlijke kosten van het weldadigheidsgesticht bedroegen in 1888 f 52 317,43, zijnde f 5213,31⁵ meer dan in 1887.

In de *Roomsch-Katholieke weezeninrichting Livorno* werden in 1888 35 jongens en in het weeshuis dier gemeente in de stad 34 meisjes verdeeld.

Het *Dames-Comité Dorcas* ging ook in 1888 voort met het verstrekken van kleeding en schoeisel aan een 20 tal behoeftige kinderen, die daardoor in de gelegenheid gesteld werden om de school te bezoeken.

Nog verscheidene andere maatschappijen of vereenigingen verschaften, tegen maandelijksche bijdragen, aan de leden bij ziekte geneeskundige hulp, geneesmiddelen, verpleging en verzorging en voorzagen bij overlijden in de kosten van begrafenis.

I. Onderwijs.

De in 1887 geopende school voor uitgebreid lager onderwijs telde op 1 Januari 1888 237 leerlingen (164 jongens en 73 meisjes) en bij het einde van het jaar 265 (179 jongens en 86 meisjes [1]).

[1]) Bij de opening der school op 1 November 1887 bedroeg het aantal leerlingen 234 en op 1 Maart 1889 264. In hetzelfde tijdvak nam het aantal leerlingen op de bijzondere scholen toe van 596 tot 675. Hieruit blijkt dat de hier bedoelde openbare school aan de bijzondere scholen geen afbreuk doet.

Het onderwijzend personeel aan die school was eerst op 1 Augustus 1888 voltallig, zoodat eerst toen het leerplan geheel gevolgd kon worden. De onderwijzers in het teekenen en in de gymnastiek zijn echter slechts voorloopig (voor één jaar) aangesteld.

Ten gevolge van het groot aantal leerlingen in de lagere klasse werd besloten tot de benoeming van een kweekeling.

Bij de oprichting van de school was bepaald dat na het einde van den cursus 1888 de voorbereidende klasse *A* en na dien van 1889 de voorbereidende klasse *B* zouden vervallen. Deze bepaling was gemaakt in de onderstelling dat een of meer van de bijzondere scholen haren leergang zoodanig zouden wijzigen dat zij zouden aansluiten bij de nieuw opgerichte gouvernementsschool en de gemelde voorbereidende klassen derhalve slechts in het begin noodig zouden zijn. Dit is echter niet het geval geweest, en als een gevolg daarvan werd het leerplan bij gouvernements resolutie van 10 September 1888 in dier voege gewijzigd dat de klassen *A* en *B* voorloopig werden bestendigd.

In de maand September hadden de openbare lessen plaats, voorgeschreven bij art. 28 van het huishoudelijk reglement. Het resultaat hiervan was zeer bevredigend. Er werden namelijk 206 leerlingen (140 jongens en 66 meisjes) tot hoogere klassen bevorderd; 27 leerlingen bleven in de klasse waarin zij gedurende den afgeloopen cursus geplaatst waren, terwijl 7 leerlingen van klasse *A* nog te kort op school waren om voor bevordering in aanmerking te komen.

Het getal in 1888 afgeschreven leerlingen was 19. Hiervan gingen 17 naar Nederland voor hunne verdere opleiding.

Bij het einde van 1888 waren de leerlingen over de verschillende klassen verdeeld als volgt:

klasse A 18 leerlingen, te weten 12 jongens en 6 meisjes;
» B 31 » » » 25 » » 6 »
» I 42 » » » 21 » » 21 »
» II 50 » » » 33 » » 17 »
» III 54 » » » 33 » » 21 »

klasse IV 46 leerlingen, te weten 36 jongens en 10 meisjes;
» V 17 » » » 12 » » 5 »
» VI 7 » » » 7 » » — »

Bij de verschillende scholen in de kolonie, daaronder ook die bij de Boschnegers, doch niet de normaal- en de centraalschool, was bij het einde van 1888 het volgende geëxamineerd onderwijzend personeel werkzaam:

te Paramaribo 55 onderwijzers en 35 onderwijzeressen, namelijk: 4 onderwijzers en 1 onderwijzeres van den 1sten rang, 6 onderwijzers van den 2den rang, 22 onderwijzers en 17 onderwijzeressen van den 3den rang, 23 onderwijzers en 13 onderwijzeressen van den 4den rang, 1 onderwijzeres met akte alleen voor de Fransche taal, 1 onderwijzeres met akte alleen voor de Engelsche taal, 1 onderwijzeres met akte voor de Engelsche taal en de Nederlandsche taal- en letterkunde (middelbaar onderwijs), 1 onderwijzeres met akte alleen voor de vrouwelijke handwerken;

in de districten 24 onderwijzers, namelijk: 1 van den 2den rang, 7 van den 3den rang en 16 van den 4den rang, in het geheel derhalve 114 onderwijzers en onderwijzeressen, tegen 107 bij het einde van 1887.

Voorts stonden 3 onderwijzers zonder rang aan het hoofd van eene school, terwijl 58 personen zonder rang hulp in de scholen verleenden.

In 1888 werden 4 particuliere scholen te Paramaribo opgeheven (1 wegens benoeming van het hoofd tot onderwijzer aan de openbare school voor jongens); terwijl er twee werden geopend.

Op ultimo December 1888 bedroeg het aantal schoolgaande kinderen te Paramaribo en in de districten (die op de bewaarscholen en de scholen bij de Boschnegers niet mede gerekend) 5548 (2900 jongens en 2648 meisjes). Van deze gingen 4337 of ruim 78 pct. te Paramaribo en 1211 of bijna 22 pct. in de districten ter school. Deze cijfers, vergeleken met die van een jaar vroeger, wijzen op eene vermeerdering van 100 schoolgaande kinderen (16 jongens en 84 meisjes) te Paramaribo en 62 (40 jongens en 22 meisjes) in de districten.

De schoolgaande kinderen waren naar den leeftijd volgenderwijze verdeeld:

114 beneden 7 jaar,
4486 van 7-12 » en
948 boven 12 » ,

tegen respectievelijk 122, 4346 en 918 op ultimo December 1887.

De verhouding van het onderwijzend personeel tot het aantal schoolgaande kinderen was: te Paramaribo: 1 geëxamineerd onderwijzer of onderwijzeres op 48,2 leerlingen (tegen 1 op 49,3 in 1887); in de districten: 1 geëxamineerd onderwijzer op 50,5 leerlingen (tegen 1 op 54,7 in 1887).

De verhouding van het aantal schoolgaande jongens tot dat der meisjes was: in de geheele kolonie 52,3 pct. jongens en 47,3 pct. meisjes; te Paramaribo 49,4 pct. jongens en 50,6 pct. meisjes; in de districten 62,6 pct. jongens en 37,4 pct. meisjes.

Wordt alleen het aantal schoolgaande kinderen van 7-12 jaar genomen, dan was de verhouding tusschen het aantal jongens en meisjes: in de geheele kolonie 50,6 pct. jongens en 49,4 pct. meisjes; te Paramaribo 47,5 pct. jongens en 52,5 pct. meisjes; in de districten 61,1 pct. jongens en 38,9 pct. meisjes.

Verdeelt men het aantal schoolgaande kinderen naar gelang van de verschillende soorten van scholen, dan worden de volgende cijfers verkregen:

a. te Paramaribo en in de districten:

voor rekening van	particulieren	921	kind. of 16,6 %
	het gouvernement	1744	» » 31,4 »
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	1766	» » 31,8 »
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1117	» » 20,1 »

b. te Paramaribo:

voor rekening van	particulieren	913	kind of 21,1 %
	het gouvernement	1110	» » 25,6 »
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	1341	» » 30,9 »
	Roomsch-Katholieke geestelijken	973	» » 22,4 »

c. in de districten:

voor rekening van	particulieren	8	» » 0,7 »
	het gouvernement	634	» » 52,4 »
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	425	» » 35,1 »
	Roomsch-Katholieke geestelijken	144	» » 11,9 »

Blijkens de achter dit verslag gevoegde bijlage F^2 is de gemiddelde opkomst per dag en per 100 leerlingen in 1888 geweest: in de geheele kolonie 78, te Paramaribo 77 en in de districten 83.

Rangschikt men de cijfers naar den aard der scholen, dan krijgt men voor de gemiddelde opkomst per 100 leerlingen in 1888 de volgende cijfers:

	in de geheele kolonie.	te Paramaribo.	in de districten.
op de gouvernementsscholen.	76	74	80
op de niet gesubsidieerde particuliere scholen	83	83	—
op de gesubsidieerde particuliere scholen.	72	72	—
op de gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders . . .	75	72	82
op de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.	85	84	93

Het schoolbezoek was te Paramaribo slechter en in de districten beter dan in 1887.

Op de vier catogorieën van bewaarscholen, namelijk op die van de Moravische-Broeders en van de Roomsch-Katholieke geestelijken voor kinderen van onvermogenden, op die van de Roomsch-Katholieke geestelijken voor andere kinderen, en op die van verschillende particulieren, waren respectievelijk 173, 260, 97 en 82, te zamen 612 kinderen (273 jongens en 339 meisjes), dat is 29 minder dan in 1887.

Op ultimo December 1888 waren er, behalve de drie scholen der Moravische Broeders bij de Boschnegers, namelijk op Koffiekamp en Gansée in Boven-Suriname en op Kwatta-hede in Boven-Saramacca, 47 scholen, waarvan 25 te Paramaribo en 22 in de districten.

Deze 47 scholen verdeelen zich als volgt:

a. te Paramaribo:

5 gouvernementsscholen,
10 niet gesubsidieerde particuliere scholen,
2 gesubsidieerde particuliere scholen,
5 gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders,
3 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.

b. in de districten:

14 gouvernementsscholen,
6 gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders,
2 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.

De ligging en bevolking der scholen in de districten was als volgt:

a. Gouvernementsscholen:

op de plantage Nieuw-Meerzorg	70	leerlingen,
» het station Frederiksdorp	37	»
» het fort Nieuw-Amsterdam	48	»
» den grond Berlijn	(vacant)	
» » » Hannover	46	»
» » » Onverwacht	34	»
» » » Onoribo	17	»
» de plantage la Rencontre	44	»
» het station Groningen	17	»
» den grond Hague	34	»
» het dorp Totness	37	»
» den grond Weltevreden	65	»
» de plantage Paradise	45	»
te Nieuw-Nickerie	149	»
Totaal	642	leerlingen.

b. Scholen der Moravische Broeders:

op het etablissement Charlottenburg	68	leerlingen,
» » » Wederzorg	34	»
» » » Leliendaal	45	»
» » » Clevia	41	»
» » » Bersaba	56	»
» » » Salem	181	»
Totaal	425	leerlingen.

c. Scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken:

in het weesgesticht Livorno	35	leerlingen,
op het etablissement Mary'shope	109	»
Totaal	144	leerlingen.

In 1888 had twee maal het examen ter verkrijging van akten van bekwaamheid plaats, en wel in April en in October.

Bij de eerste gelegenheid werd, na afloop van het schriftelijk gedeelte, de candidaat voor den 4den rang afgewezen, en werden de 3 candidaten voor het mondeling examen toegelaten. Deze verkregen de verlangde akte.

Aan het examen in October namen 22 candidaten deel (18 mannelijke en 4 vrouwelijke), en wel 17 voor den 4den rang, 2 voor den 3den rang, 2 voor den 2den rang, en 1 daarenboven voor de Fransche taal.

Na afloop van het schriftelijk gedeelte werden afgewezen 11 candidaten (9 mannelijke en 2 vrouwelijke) voor den 4den rang, 2 candidaten voor den 3den rang, 1 candidaat voor den 2den rang en 1 candidaat voor de Fransche taal. De overige 6 candidaten (4 mannelijke en 2 vrouwelijke) voor den 4den rang, en 1 candidaat voor den 2den rang werden tot het mondeling examen toegelaten en verkregen de verlangde akte.

De normaalschool werd bij het begin van het jaar 1888 door 38 kweekelingen bezocht, namelijk 24 mannelijke en 14 vrouwelijke. Van deze waren geplaatst 19 mannelijke en 9 vrouwelijke op den 1sten, en 5 mannelijke en 5 vrouwelijke op den 2den cursus.

Een onderwijzer van den 3den rang werd tot den 2den cursus toegelaten.

Gedurende het jaar 1888 werden afgeschreven 9 kweekelingen.

Bij het overgangsexamen werden tot den 2den cursus bevorderd 3 mannelijke en 2 vrouwelijke kweekelingen

Van de 13 candidaten (10 jongens en 3 meisjes) die zich voor het toelatingsexamen voor den 1sten cursus hadden aangemeld, slaagden 4 jongens en 2 meisjes, terwijl 1 candidaat voor den 2den cursus werd afgewezen.

De toegelaten candidaten waren van een gemiddelden leeftijd van 17 jaren.

Op 31 December 1888 waren op den 1sten cursus 19 mannelijke en 4 vrouwelijke en op den 2den cursus 6 mannelijke en 6 vrouwelijke, te zamen 25 mannelijke en 10 vrouwelijke kweekelingen, in het geheel 35, tegen 38 bij het einde van 1887.

De centraalschool der Moravische Broeders werd op het eind van 1888 door 11 leerlingen bezocht. De ouderdom van den oudsten leerling was 19 en die van den jongsten 14 jaar, terwijl de gemiddelde leeftijd van de leerlingen 17 jaar was.

Op 31 December 1888 bestond de leesbibliotheek der normaalschool evenals op gelijk tijdstip van 1887 uit 61 boekwerken, uitmakende 80 boekdeelen.

Door 19 kweekelingen werden 132 boekdeelen aangevraagd.

Bij de koloniale spaarbank stond bij het begin van 1888 ten name van den inspecteur voor het onderwijs eene som van f 1944 ingeschreven (wegens spaarpenningen die voor ieder kind afzonderlijk nog niet het bedrag van f 1 hadden bereikt) en werd gedurende dat jaar nog f 5983 ingeschreven. Van deze f 7927 werd echter (naarmate de spaarpenningen voor ieder kind afzonderlijk het bedrag van f 1 bereikten) nog in 1888 op naam van scholieren overgeschreven f 6451, zoodat bij het einde van het jaar slechts f 1476 ten name van den inspecteur bleven staan.

Van de invoering der schoolspaarbank tot het einde van 1888 werd door de onderwijzers — na aftrek van de uitkeeringen bij het sluiten van scholen als anderszins — bij den inspecteur voor het onderwijs gestort een bedrag van f 38 715, waarvan f 37 154 op naam van scholieren werd overgeschreven.

Bij het einde van 1888 namen 2969 scholieren aan het sparen deel, zijnde bijna 54 pct. van het geheele getal scholieren.

Voor meerdere bijzonderheden aangaande het onderwijs wordt verwezen naar het verslag van den inspecteur voor het onderwijs, als lit. F^{1-4} onder de bijlagen opgenomen.

J. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Op 31 December 1888 waren werkzaam te Paramaribo: 1 med. chir. et art. obst. doctor, 1 med. doctor, tevens stedelijk heel- en vroedmeester, 1 med. doctor, tevens arts, 2 artsen, 4 divisie-heelmeesters, tevens stedelijk heel- en vroedmeester, 1 stedelijk heelmeester, 15 apothekers en 8 geëxamineerde vroedvrouwen; in de districten: 6 divisie-heelmeesters, tevens stedelijk heel- en vroedmeester, 7 divisie-heelmeesters en 2 geëxamineerde vroedvrouwen, benevens een aantal vrouwen, die naar aanleiding van art. 23 der verordening van 21 Januari 1879 (*Gouvernementsblad* n°. 8) vergunning hebben om op plantages verloskundige hulp te verleenen.

Onder het personeel der districts-geneesheeren hadden onderscheiden mutatiën plaats. Buitenlandsch verlof werd verleend aan de districts-geneesheeren E. H. Gewand en C. E. Baëza en binnenlandsch verlof aan den districts-geneesheer J. A. May.

In de door die verloven ontstane vacatures kon worden voorzien doordien kort te voren een drietal jongelieden met goed gevolg het examen als districts-geneesheer hadden afgelegd. Allen waren afkomstig van de inrichting tot opleiding van jongelieden tot districts-geneesheer en tot pharmaceut.

Door hun vertrek daalde het aantal leerlingen bij deze inrichting tot 13. Van deze werden er 10 voor districts-geneesheer en 3 voor pharmaceut opgeleid.

Door 2 leerlingen werd in 1888 het overgangsexamen voor den 2den cursus gedaan.

Over het algemeen was de gezondheidstoestand in de kolonie in 1888 gunstig te noemen. Er kwamen in de

districten nagenoeg alleen intermitteerende koortsen en catarrhale ongesteldheden voor. Omtrent de geboorten en sterfgevallen wordt verwezen naar hoofdstuk **B**. Gelijk in hoofdstuk **C** reeds is gezegd bleef de kolonie van epidemische ziekten verschoond en werden de quarantaine-bepalingen streng toegepast.

Van de Rotterdamsche en 's Gravenhaagsche vereenigingen tot bevordering van de koepokinenting werd koepokstof ontvangen, die op de daarmede ingeënte kalveren goede pokken opleverden.

Met de aldus verkregen stof werden in het parc-vaccinogène en in de buitendistricten 471 personen ingeënt, waarvan 219 met goed resultaat, terwijl van de overigen de uitslag onbekend bleef.

In de kraaminrichting, welke, gelijk in het vorig verslag is vermeld, sedert 1887 een onderdeel van het militair hospitaal uitmaakt, hebben 17 verlossingen plaats gehad.

Op ultimo December 1888 werden op het etablissement Batavia aan de Coppename 83 leprozen verpleegd, te weten: 13 Chineezen (12 mannen en 1 vrouw), 11 Britsch-Indische koelies (10 mannen en 1 vrouw) en 59 inlanders (19 mannen, 29 vrouwen, 6 jongens en 5 meisjes). Op dat etablissement waren buitendien nog 79 personen gevestigd, waaronder de directeur en de geneesheer met hunne gezinnen, de Roomsch-Katholieke priesters, de roeiers van den geneesheer, de geestelijken en de gouvernements-arbeiders met hunne gezinnen.

Over de resultaten van de verpleging der lijders aan yaws in het militair hospitaal kan niet een even gunstig getuigenis worden gegeven als in een vorig verslag. Integendeel is gebleken dat aan het verplegen in die inrichting van de yawslijders noodzakelijk een einde moet gemaakt worden, daar eenerzijds het isolement niet kon worden volgehouden dan ten nadeele van de patienten, die zonder frissche lucht en beweging te kunnen genieten, maanden, soms langer dan een jaar achtereen in ongeschikte lokalen moesten blijven opgesloten, — anderzijds het meerendeel van de ontslagen patienten slechts schijnbaar genezen was en spoedig weder door de ziekte werd aangetast. Een groot deel dezer recidivisten, tot de Britsch-Indische immigranten behoorende, keerde echter niet terug, en wel omdat de planters, overtuigd van het weinig doeltreffende van de behandeling in het hospitaal en ongenegen de kosten daarvan verder te dragen, er de voorkeur aan gaven de zieken te houden in de hospitalen op de plantages. In den loop van 1888 zijn opgenomen geworden 311 lijders, waarvan er op 31 December 58 nog overbleven. Van deze waren er 22 die verbleven van 11 tot 62 dagen, de overigen van 69 tot 343 dagen.

Meerdere bijzonderheden worden aangetroffen in het verslag van den geneeskundigen inspecteur (bijlage *G*); terwijl verwezen wordt naar hetgeen omtrent het hospitaal is medegedeeld in hoofdstuk **E**, onder § 1.

K. Bouwdepartement.

Van de werken in 1888 aanbesteed, en van die, welke verder onder toezicht van het bouwdepartement geheel of gedeeltelijk werden uitgevoerd, verdienen voornamelijk te worden vermeld:

het uitvoeren van herstellingen, veranderingen, enz. aan de officierswoning n°. 2, met nevengebouwen, enz., in het fort Zeelandia;

het bouwen van eene nieuwe garnizoenskeuken in het fort Zeelandia;

het bouwen van een politie-wachthuis;

het maken van een gebouw ten dienste van den rechter-commissaris, belast met de instructie van strafzaken bij het hof van justitie;

het bouwen van een gymnastiekzaal op het terrein van het schoolgebouw voor uitgebreid lager onderwijs;

het uitvoeren van herstellingen en het schilderen van het gouvernementshuis, alsmede van nevengebouwen;

het herstellen van het militair wachthuis bij het gouvernementshuis;

het herstellen van vier magazijnsgebouwen, bestemd voor koelie-depot;

het doen van eenige herstellingen, enz. aan het groote hospitaalgebouw in het militair hospitaal;

het herstellen van verschillende gebouwen, omheiningen, enz. op het erf van van de bewaarplaats voor krankzinnigen;

het bouwen van een luifel aan en het herstellen van den paardenstal op Charlesburg;

het bouwen van eene nieuwe houten brug, toegang gevende tot het station Poelepantje;

het bouwen van een toren op de Willemschool en het plaatsen van eene klok in dien toren;

het bouwen van een blok roeierswoningen, met keuken, enz. op den post Sommelsdijk;

het herstellen van twee oude gevangenisgebouwen in het fort Nieuw-Amsterdam.

De nieuwe vleugel aan het militair hospitaal werd nagenoeg voltooid.

Voorts werden de onder het beheer van het bouwdepartement staande ponten, tentvaartuigen, opgeboeide corjalen, enz. in bruikbaren staat onderhouden en onderscheidene bruggen en houten overgangen te Paramaribo en in de districten hersteld of door nieuwe vervangen.

Nog werden in Nickerie de navolgende werken uitgevoerd:

het maken van 1600 M. straten;

het maken van eene loopbrug over het Zoetwaterkanaal;

het voltooien van den aanlegsteiger voor zeeschepen met wachthuisje, aanlegtrap en dukdalven met brug, toegang gevende tot dien steiger, enz., met welk werk, gelijk in het vorig verslag is vermeld, in 1887 een aanvang was gemaakt.

L. Wegen en vervoermiddelen.

In 1888 werd het op de begrooting voor dat dienstjaar uitgetrokken bedrag van f 7500 voor de uitvoering van werken aan den weg van Coronie naar de Coppename ter beschikking gesteld van den districts-commissaris van Coronie. Sedert is met die werken een aanvang gemaakt.

De werkzaamheden aan den weg van de monding der Sarakreek naar het politiestation Gégé (zie vorig verslag) werden in 1888 voortgezet en in het begin van 1889 voltooid.

Voorts werd gedurende 1888 zooveel mogelijk de hand gehouden aan het onderhoud van de land- en waterwegen in de districten, waartoe voor het meerendeel strafarbeiders werden gebezigd.

De bruggen en overgangen werden nagegaan en hersteld, of waar het noodig was door nieuwe vervangen.

In het district Coronie werd:

1°. het dichtgespoelde en dichtbegroeide gouvernementskanaal uitgegraven, hetgeen dringend noodig was, daar het Leasoweskanaal door den toevloed van drijfmodder, gebrek aan spuiwater en de vorming van eene harde bank voor zijn mond ontoegankelijk was geworden voor kleine vaartuigen;

2°. de communicatie van Bucklebury tot aan de Brokohorokreek verbeterd; en

3°. een nieuwe weg van de Brokohorokreek tot de Koemakoemakreek aangelegd.

In de districten Beneden-Cottica en Commewijne werd de verbetering van de wegen van de plantages Berlijn, Elisabethshoop en Zoelen voortgezet.

In het district Beneden-Suriname vorderde men met het beleggen van den weg tusschen fort Nieuw-Amsterdam en plantage Jagtlust met gebrande klei tot het etablissement Clevia.

De weg achter den grond Charlesburg werd verlengd en verbeterd.

Met de in November 1887 wegens quarantaine-maatregelen gestaakte uitbaggering van de Craskreek werd in

October 1888 weder een aanvang gemaakt, zoodat deze in November kon worden voltooid.

De Motkreek, de Matappicakreek en de Wanekreek werden steeds van overhangende takken en gevallen boomen gezuiverd en zooveel doenlijk bevaarbaar gehouden.

De baggermachine werd, evenals in 1887, gebezigd voor de werkzaamheden in het kanaal van Saramacca.

Koloniale vaartuigen. Door het stoomschip *Curaçao* werd van Januari tot ultimo Juni de rivierdienst verricht, terwijl dat vaartuig, na aankomst van het stoomschip *Nederland*, weder voor den zeedienst werd gebezigd.

De *Curaçao* werd, behalve voor de inspectiereizen van den Gouverneur naar de Boven-Cottica, Boven-Commewijne, Nickerie en Marowijne, gebruikt tot het sleepen van de *Sympathie* naar Nickerie (zie vorig verslag), tot het afhalen van stembussen (bij verkiezing van leden van de Koloniale Staten) van Nickerie en Coronie, tot het overbrengen van eene depêche naar Cayenne en van den afgetreden Gouverneur en familie naar Demerary.

Gedurende den loop van het jaar 1888 werd het vaartuig driemaal op de bank van Toevlucht gehaald en schoongemaakt.

De reparatiën aan de *Curaçao* moesten, hoe dringend die ook gevorderd werden, worden uitgesteld tot in het begin van 1889. Toen is het stoomschip, na op de bank van Toevlucht te zijn schoongemaakt, in het dok van Demerary weder geheel in orde gebracht.

De maildienst kan nu weder geregeld door de *Curaçao* worden verricht.

Het op 12 Juni 1888 na eene voorspoedige reis in Suriname aangekomen stoomschip *Nederland* werd op 1 Juli 1888 in dienst gesteld.

Bij de eerste reis op de rivier bleek dat de ketel lekte, en na eenige vergeefsche pogingen om hierin te voorzien zonder den ketel uit het schip te lichten, werd tot dit laatste overgegaan en de vereischte voorziening aangebracht. Daarna is het stoomschip op de bank van Toevlucht schoongemaakt en geschilderd.

In de maand October 1888 werd de *Nederland* gebezigd voor de mailreis naar Demerary. Bij deze gelegenheid werd bevonden dat, zoodra er zee stond, het schip zwaar werkte en gevaar te duchten was voor averij aan machine en roertoestel, weshalve het vaartuig niet geschikt werd geoordeeld om in den windtijd (October tot April) zeedienst te doen. Sedert is het alleen gebezigd voor den rivierdienst, waarvoor het dan ook hoofdzakelijk gebouwd werd.

De stoombarkas *Creool II* werd vóór de indienststelling van de uit Nederland ontvangen stoombarkassen gebezigd voor de dienstreizen van den omgaanden rechter, gevestigd te Paramaribo, de maandelijksche reizen van de commissie van administratie over de gevangenis te fort Nieuw Amsterdam, voor de dienstreizen van andere hoofdambtenaren als: agent-generaal, geneeskundig inspecteur, inspecteur voor het onderwijs, rechter-commissaris en chef van het bouwdepartement, alsmede voor den rivierdienst gedurende den tijd, dat de *Curaçao* voor inspectiereizen werd gebezigd. Gedurende het jaar 1888 werden aan gemelde barkas onderscheiden reparatiën gedaan.

De stoombarkas *Suriname* werd in April 1888 in de kolonie ontvangen, en na het inzetten van de machine, ter beschikking gesteld van den districts-commissaris van Beneden-Cottica.

Na aankomst van de stoombarkas *Para* werd zij door deze vervangen, en is de *Suriname* ter beschikking van den districts-commissaris van Boven- en Beneden-Suriname en Para gesteld.

De stoombarkas *Cottica* werd met de *Creool II* gebezigd voor den dienst van den omgaanden rechter gevestigd te Paramaribo. Gedurende den tijd dat de *Nederland* in reparatie was, werd de rivierdienst door de *Cottica* verricht.

Deze drie uit Nederland uitgezondene stoombarkassen voldoen goed; alleen moest ten gevolge van het snel verbranden der roosterijzers grootendeels met hout worden gestookt.

De schoener *Nickerie* deed gedurende de eerste helft van 1888 den maildienst, en werd, na aankomst van de *Nederland*, gebezigd voor de vaart op de Marowijne, voor het vervoer, van levensmiddelen naar het etablissement Batavia en ten behoeve van de militairen van Coronie en Nickerie, zoomede voor het verwisselen van de tonnenboei in Nickerie.

De kotter *Saramacca* ligt nog steeds voor Coronie om gemeenschap te onderhouden met den wal. Hij werd eenige keeren op de bank van Nickerie schoongemaakt.

De zeilbarkas *Coronie* ligt steeds in conservatie.

De kotter *Tropic Bird*, die gedurende 1888 in huur van het Gouvernement bleef, werd gebezigd tot vervoer van levensmiddelen naar het etablissement Batavia en naar de militaire posten in Nickerie en Coronie, voor den dienst tusschen Paramaribo en Albina, voor eene inspectiereis naar Coronie en Nickerie, als lichtschip gedurende den tijd dat het lichtschip werd schoongemaakt, en door den stationscommandant ten einde behulpzaam te zijn bij de opening van het gat van Nickerie.

Het lichtschip *Suriname* voldoet goed. Het werd in Juni 1888 binnengesleept, schoongemaakt en buiten en binnen boord gebreeuwd; voorts werd de groote mast uitgehaald en vervangen door den druilsmast, ten einde het schip minder te doen slingeren.

M. Financieele zaken.

Muntwezen. Hieromtrent valt niets bijzonders mede te deelen. Er werden geen klachten over gebrek aan pasmunt vernomen.

Begrooting. De koloniale huishoudelijke begrooting voor 1889 werd, zoodanig als zij voorloopig was vastgesteld bij verordening van 14 Juli 1888 (*Gouvernementsblad* n°. 24), bij de wet van 17 December 1888, n°. 15 (*Staatsblad* n°. 211, *Gouvernementsblad* 1889, n°. 1) bekrachtigd.

Zooals uit bijlage *I* blijkt, bedroegen, voor zooveel op 1 April 1889 bekend was, de ontvangsten over 1888 f 81 081,72 *minder* en de uitgaven f 67 341,54[5] *minder* dan geraamd werd, zoodat een bedrag van f 13 740,17[5] *meer* dan het op f 272 171,58[5] geraamde subsidie uit 's Rijks schatkist benoodigd zal zijn.

In 1889 werd onder n°. 4 in het Gouvernementsblad afgekondigd de wet van 17 December 1888 (*Staatsblad* n°. 210) tot vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten van Suriname over het dienstjaar 1882.

Belastingen. Een overzicht van de opbrengst van de voornaamste belastingen is in den volgenden staat vervat. Voor zooveel de jaren 1879—1882 betreft zijn de daarop voorkomende cijfers ontleend aan de begrootingsrekeningen, terwijl die van 1883—1888 niet als definitief zijn te beschouwen, vermits de rekeningen over die jaren nog niet zijn afgesloten.

Dienstjaar.	Invoer-rechten.	Uitvoer-rechten.	Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd.	Personeel.	Patent-recht.	Belasting op de huurwaarde der huizen.	Erf- en grondpacht en concessie-recht.	Tonnengelden der schepen.	Zegel-recht.	Successie- en overgangs-recht.
1879......	f 334 252	f 150 996	f 80 122	f 78 853	f66 713	f 22 038	f53 094	f 29 461	f29 704	f 5 070
1880......	359 378	174 511	84 336	82 358	64 240	21 818	46 628	27 481	29 338	8 362
1881......	392 046	194 206	85 754	85 416	70 073	22 287	68 701	35 219	28 270	19 865
1882......	437 982	177 344	85 437	79 463	69 062	22 067	63 597	30 765	40 173	2 203
1883......	438 621	205 622	91 924	76 052	71 600	18 944	74 677	33 765	41 590	3 502
1884......	465 627	188 748	96 040	80 802	82 733	27 023	57 910	30 676	43 706	7 684
1885......	428 967	153 617	92 803	86 152	79 691	30 239	82 334	23 328	44 778	1 933
1886......	408 612	123 048	94 903	116 734	76 679	30 620	86 244	23 100	42 425	4 515
1887......	541 935	134 140	103 025	106 774	76 947	28 924	111 446	22 427	33 455	11 456
1888......	522 313	118 333	120 967	99 018	48 253	28 214	104 935	8 897	36 263	10 099

Uit dezen staat blijkt, dat in 1888 alleen de accijns op het binnenlandsch gedistilleerd en het zegelrecht *meer*, terwijl de overige belastingen *minder* hebben opgebracht dan in het jaar te voren.

Koloniale spaarbank. Aan de opgaven van de beheerders worden de navolgende cijfers ontleend.

Het totaal van het te goed der inleggers bedroeg op ultimo December 1887 . . . . f 299 450,58

De inleg bedroeg in 1888 . . . . . 178 101,04^5

f 477 551,62^5

Op ultimo December werd aan rente als kapitaal bijgeschreven . . . . . . 7 743,13^5

f 485 294,76

Gedurende 1888 werd teruggenomen . 125 443,82^5

f 359 850,93^5

Hierbij moet echter gevoegd worden een bedrag van 60,00
ter afschrijving op het hoofd winst en verlies van eene foutieve uitbetaling in 1887 aan een persoon op wie geen verhaal was, welk abuis eerst aan het licht kwam bij de opvordering van het saldo van het spaarbankboekje.

Het balanscijfer van het hoofd gezamenlijke inleggers is derhalve. . . . . f 359 910,93^5

Het aantal inlagen in 1888 was 4446, of 161 minder dan in 1887; dat der lichtingen 1802, of 180 meer dan in 1887.

Er werden 965 nieuwe boekjes afgegeven en 683 ingetrokken, of respectievelijk 74 minder en 236 meer dan in 1887.

Het bedrag van het tegoed van 1157 koelies op 31 December 1888 is f 214 164,35^5.

De onkosten hebben bedragen f 4035,08, daaronder begrepen, behalve de belooning van den boekhouder en de schrijfloonen, ook de kosten vallende op de belegging van gelden in Nederland door de directie der Surinaamsche Bank.

De gelden zijn ingeschreven in de Grootboeken der 3½ pcts. schuld. Voorts is een klein gedeelte belegd in aandeelen der geldleening tot bevordering der immigratie ten laste der kolonie Suriname en in obligatiën Amsterdamsche Kanaalmaatschappij.

Het kassaldo op 31 December 1888 was f 24 298,40^5, en bij de Surinaamsche Bank te Amsterdam f 3108,53^5.

Het kassaldo in Suriname werd tot zulk een hoog cijfer opgevoerd, op grond van gedane opvorderingen van vrij belangrijke bedragen, in Januari 1889 uit te betalen.

N. Personeele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Nadat het bereids medegedeelde in het vorig verslag, valt onder dit hoofd niets te vermelden.

O. Immigratie en kolonisatie.

§ 1. *Immigratie.*

De verplichting tot betaling der kosten van terugvoer naar Britsch-Indië van immigranten, vóór de oprichting van het immigratiefonds aangevoerd, deed zich meer en meer als een bezwaar kennen, vooral wegens de onzekerheid *òf*, *wanneer* en *in hoeverre* deze tot werkelijke uitgaven zoude leiden. Het gevolg daarvan was dat de plantages voor een niet te overzien tijdvak met de daarvoor gestelde hypotheken bezwaard moesten blijven.

Ten einde voor belanghebbenden dit bezwaar op te heffen, werd bij koloniale verordening van 4 Mei 1888 (*Gouvernementsblad* n°. 19) bepaald dat afkoop van de kosten van terugvoer van Britsch-Indische immigranten, vóór de oprichting van het immigratiefonds aangevoerd, toegelaten is onder de voorwaarden voor elk voorkomend geval door den Gouverneur, den Raad van Bestuur gehoord, vast te stellen, mits voor *al* de immigranten aan dezelfde plantage verbonden te gelijk. De afkoopsom wordt in de kas van het immigratiefonds gestort, terwijl eventueel de kosten van terugvoer der immigranten, voor wie de afkoop plaats vond, ten laste van dat fonds zullen komen.

De afkoopsom werd gemiddeld op f 32,50 per persoon boven 10 jaar gesteld en op de helft voor kinderen van 2

tot 10 jaar, behoudens de noodige afwijkingen, waartoe het tijdstip van afkoop in verband met gelegenheden tot terugkeer, of bijzondere omstandigheden aanleiding gaven.

Vele belanghebbenden hebben van de gelegenheid tot afkoop gebruik gemaakt, zoodat de maatregel gezegd mag worden gunstig te hebben gewerkt.

De voorwaarden, waarop door tusschenkomst van het koloniaal bestuur voor het verschepingsseizoen 1889—1890 arbeiders uit Britsch-Indië konden verkregen worden, werden 1 October 1888 in het Gouvernementsadvertentieblad afgekondigd en waren gelijkluidend aan die voor het vorige verschepingsseizoen.

Op die voorwaarden zijn toegelaten 28 aanvragen voor 905 immigranten ten behoeve van 33 plantages (9 suiker- en 24 cacao-plantages). Hieronder zijn 1 suiker- en 1 cacaoplantage, waarop tot nu slechts met inlandsche arbeiders werd gewerkt. Zij werden tot deze aanvrage genoodzaakt door de gestadige afneming van den creolen-arbeid en het hooge loon dat door deze arbeiders wordt geëischt.

Ten einde evenals in vorige jaren al wat betrekking heeft op de uitvoering van die aanvragen en de toewijzing der immigranten bij aankomst in de kolonie te regelen, werd bij verordening van 25 Februari 1889 (*Gouvernementsblad* n°. 6), de verordening van 28 Februari 1883 (*Gouvernementsblad* n°. 5), houdende wijziging van de verordening betreffende de oprichting van een immigratiefonds, ook nu van toepassing verklaard.

Naar aanleiding van het door een plantage-eigenaar aangekondigd plan om te trachten eenige Javaansche gezinnen voor den arbeid op zijne plantage te werven en naar Suriname te doen overbrengen, werden door den Gouverneur bij een besluit van 3 April 1889 (*Gouvernementsblad* n°. 10) de premiën vastgesteld die zouden worden uitbetaald voor den aanvoer van de eerste 100 vrije arbeiders uit Java of Madura. Het bedoelde plan is echter sedert weder opgegeven.

In April 1888 overleed de emigratie-agent voor Suriname te Calcutta, de heer Ed. Van Cutsem. Daarop is voor het verschepingsseizoen 1888/89 — en later ook voor 1889/90 — tot emigratie-agent benoemd de heer P. Charriol, in afafwachting van de definitieve voorziening, te treffen na de aanstelling van een Nederlandschen beroepsconsul te Calcutta.

Voor den aanvoer der voor het verschepingsseizoen 1888/89 aangevraagde immigranten werden te Calcutta 2 schepen (*Bruce* en *Ganges*) bevracht tegen den prijs van 9 p. 10 sh. per volwassen emigrant.

De *Bruce* vertrok op 29 September 1888 van Calcutta, nadat waren ingescheept 513 emigranten, te weten: 304 mannen, 123 vrouwen, 43 jongens en 18 meisjes van 2 tot 10 jaren en 25 kinderen beneden dien leeftijd. Het vaartuig kwam op 3 Januari 1889 bij het fort Nieuw-Amsterdam ten anker. Gedurende de reis waren 17 emigranten, namelijk: 6 mannen, 1 vrouw en 10 kinderen, overleden en werden 4 kinderen geboren.

De *Ganges* kwam na eene reis van 93 dagen op 23 April 1889 voor gemeld fort ten anker. Het schip had Calcutta verlaten met 579 emigranten (344 mannen, 138 vrouwen, 37 jongens en 23 meisjes van 2 tot 10 jaren en 37 kinderen beneden dien leeftijd). Gedurende de reis werden 2 kinderen geboren en overleden 1 vrouw, 1 jongen en 1 kind beneden 2 jaar, zoodat 578 hoofden werden ontscheept.

De aangevoerde immigranten waren over het algemeen gezond en krachtig en voor het meerendeel tusschen 15 en 30 jaren oud.

Van de aangevoerden hadden er 40 reeds vroeger in Suriname en 102 in andere koloniën gewerkt.

Bij gouvernements-resolutie van 13 Januari 1888 werd aan I. M. Shannon en J. Massiah Gaskin eene akte van bekendheid en toelating verleend om voor eigen rekening of voor die van derden emigranten voor Suriname op Barbados aan te nemen. Tot dusver werd echter niet vernomen dat door hen immigranten zijn aangevoerd.

Op 1 Januari 1888 stonden als onder contract verbonden vermeld 5695 immigranten, namelijk: 3203 mannen, 1156 vrouwen, 718 jongens en 618 meisjes. Het is echter gebleken dat vroeger ten onrechte waren afgeschreven — en dus nog tot de onder contract verbonden immigranten gerekend moesten worden — 2 mannen, 2 vrouwen en 1 jongen, terwijl 1 meisje ten onrechte niet was afgeschreven. Voorts is gebleken dat 1 jongen abusievelijk als meisje was ingeschreven.

In 1888 werden geboren 104 jongens en 102 meisjes, reëngageerden zich 137 mannen, 30 vrouwen, 23 jongens en 27 meisjes en keerden van desertie terug 3 mannen. Daarentegen overleden 35 mannen, 14 vrouwen, 26 jongens en 14 meisjes; werden na geëindigden diensttijd ontslagen 872 mannen, 310 vrouwen, 241 jongens en 216 meisjes, deserteerden 17 mannen, 2 vrouwen, 3 jongens en 2 meisjes, werden de contracten ontbonden van 22 mannen, 17 vrouwen, 10 jongens en 12 meisjes, en werd afgeschreven een weesmeisje, dat door de verzorgers als hun kind is aangenomen en naar Nederland medegenomen.

Voorts werden 7 jongens en 7 meisjes door het bereiken van den leeftijd van 15 jaren in de rubrieken van mannen en vrouwen overgeschreven.

Ten gevolge van al die mutatiën was op ultimo December 1888 het aantal onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten 4311 hoofden, en wel 2406 mannen, 852 vrouwen, 560 jongens en 493 meisjes. In het geheel verminderde dus het getal immigranten met ongeveer 25 pct.

Gedurende 1888 werden 19 huwelijken tusschen Britsch-Indische immigranten gesloten. Bij deze huwelijken werden 11 kinderen gewettigd.

De geboorten hebben, niettegenstaande het betrekkelijk gering aantal vrouwen, namelijk 358 op de 1000 mannen, de sterfte overtroffen met 117.

Het geboortecijfer was gemiddeld 20,53 op de 100 vrouwen, zijnde 5,89 ten honderd meer dan in 1887.

De sterfte bedroeg slechts 89 hoofden, d. i. bijna 1,78 pct. van de gemiddelde bevolking. Laat men echter 8 accidenteele gevallen buiten rekening, dan verkrijgt men eene verhouding van 1,62 pct.

In den loop van 1888 werden aan 8 immigranten uit Britsch-Indië, die hunne contracten getrouw hadden vervuld en zich goed gedragen hadden, op hun verzoek landerijen uit 's lands domein ter uitoefening van den landbouw afgestaan op de voorwaarden der publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23), dat is kosteloos, met vrijstelling gedurende 6 jaren van grondlasten en personeele belasting, terwijl aan 2 een voorschot van f 100 werd verleend.

Gelijk reeds in hoofdstuk **M** is vermeld, bedroeg op ultimo December 1888 het bij de koloniale spaarbank belegde kapitaal van 1157 Britsch-Indische immigranten, met inbegrip der daarop verschenen rente, eene som van f 214 164,35⁵.

Immigratie uit West-Indië had in 1888 niet plaats; 1 jongen en 1 meisje werden door het bereiken van den leeftijd van 15 jaren in de rubrieken mannen en vrouwen overgeschreven, waardoor het aantal van deze immigranten op ultimo December 1888 2 mannen en 4 vrouwen bedroeg.

Wegens het expireeren hunner contracten werden de in het vorig verslag vermelde overgebleven immigranten uit China, namelijk 4 mannen en 1 vrouw, afgeschreven, zoodat er geen onder contract verbonden Chineezen als landbouwers in de kolonie aanwezig zijn.

Aan 1 Chinees werd op de voorwaarden der publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) uit 's lands domein 2 hectaren land afgestaan, tot uitoefening van den landbouw.

Voor meerdere bijzonderheden wordt verwezen naar het hierachter voorkomende verslag van den agent-generaal (bijlagen *J*, 1 en 2).

§ 2. *Kolonisatie.*

Op 1 Januari 1888 bedroeg het aantal kolonisten, afkomstig van de in 1854 opgeheven kolonisatie te Groningen aan de Saramacca, 127 hoofden, namelijk 31 mannen, 33 vrouwen, 33 jongens en 30 meisjes.

Dit aantal vermeerderde door de geboorte van 4 jongens en 5 meisjes, en verminderde door het overlijden van 1 man en 1 jongen, terwijl 2 jongens en 2 meisjes in de rubrieken mannen en vrouwen overgebracht werden.

Het aantal kolonisten bedroeg dus op 31 December 1888 134 hoofden (32 mannen, 35 vrouwen, 34 jongens en 33 meisjes.)

Hun veestapel bestond op dien datum uit 683 runderen,

9 paarden, 11 muilezels, 57 ezels, 2 schapen, 14 varkens en eenig pluimvee.

P. Nijverheid.

§ 1. *Ontginning van delfstoffen.*

Bij verordening van 11 Maart 1889 (*Gouvernementsblad* n°. 8) zijn wijzigingen gebracht in de verordening van 7 September 1882 (*Gouvernementsblad* n°. 19), houdende bepalingen omtrent het doen van onderzoek naar de aanwezigheid en omtrent het ontginnen van delfstoffen in of op den bodem van Suriname.

Die wijzigingen hadden hoofdzakelijk ten doel om den termijn, waarvoor concessiën kunnen worden verleend, van 30 op 40 jaren te brengen, om jaarlijksche vooruitbetaling van de retributie over één jaar in de plaats te stellen van vooruitbetaling in ééns van de retributie over den geheelen duur der concessie, en om de gelegenheid te openen tot beperking van de in concessie gegeven uitgestrektheid met evenredige vermindering van de verschuldigde retributie.

In de onderstaande tabel wordt een overzicht aangetroffen van het aantal concessiën, in 1888 voor de goudindustrie uitgegeven, en van de oppervlakte der gronden waarop zij betrekking hebben.

LIGGING.	AANTAL CONCESSIËN IN 1888 VERLEEND.			GROOTTE (IN HECTAREN) VAN DE GEZAMENLIJKE CONCESSIËN.		
	Voor perceelen reeds vroeger uitgegeven.	Voor nieuwe perceelen.	Totaal.	Voor perceelen reeds vroeger uitgegeven.	Voor nieuwe perceelen.	Totaal.
In Boven-Suriname	103	125	228	119 468	57 695	177 163
In Boven-Saramacca.	38	72	110	38 437	33 462	71 899
Aan de Boven-Marowijne. . .	27	75	102	40 377	45 420	85 797
Aan de Coppename	»	1	1	»	250	250
	168	273	441	198 282	136 827	335 109

Van de hernieuwde concessiën vallen 59 en van de nieuwe 7 perceelen in de categorie van 25 cents per hectare, en 52 van de eerste soort, en 6 van de tweede soort in die van 50 cents per hectare (art. 9 der verordening van 7 September 1882, *Gouvernementsblad* n°. 19).

In de eerste vier maanden van 1889 werden tot voormeld doel:

a. verleend 42 concessiën met eene gezamenlijke oppervlakte van 43003 hectaren, en wel aan of in de nabijheid van de:

	concessiën.	hectaren.
Boven-Marowijne	8	5310
Boven-Suriname	14	30153
Boven-Saramacca	20	7540

b. hernieuwd 63 concessiën met eene gezamenlijke oppervlakte van 62071 hectaren, en wel aan of in de nabijheid van de:

	concessiën.	hectaren.
Boven-Marowijne	10	11 650
Boven-Suriname	29	39 352
Boven-Saramacca	24	11 069

Van de hernieuwde concessiën vallen 19 en van de nieuwe 2 in de categorie van 25 cents, en voorts van de eerste soort 15 en van de tweede soort 1 perceel in die van 50 cents.

In 1888 werden 23 vergunningen tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van delfstoffen verleend, te zamen betrekking hebbende op 325 037 hectaren en aldus verdeeld:

aan de Tapanahony . . .	5	voor 60 000	hectaren;
» » Tempatie. . . .	7	» 140 000	»
» » Coppename	1	» 20 000	»
aan de Suriname	3	voor 25 037	hectaren;
» » Commewijne . . .	5	» 40 000	»
» » Nickerie	2	» 40 000	»

Naar de aangiften door belanghebbenden bij de districts-commissarissen gedaan, bedroeg de hoeveelheid goud, die in 1888 gevonden werd aan of in de nabijheid van de:

Boven-Suriname.	471 436,25 gram;
Boven-Saramacca	97 711 »
Boven-Marowijne	19 476,5 »
totaal . .	588 623,75 gram,

hetgeen, berekend tegen den prijs van f 1,37 per gram, eene waarde vertegenwoordigt van f 806 414,54.

Gedurende het 1ste kwartaal 1889 werd volgens gemelde aangiften gevonden aan of in de nabijheid van de:

Boven Suriname.	70 976 gram,
Boven-Saramacca	39 991 »
Boven-Marowijne	8 326 »
totaal . .	119 293 gram,

hetgeen, berekend naar gemelden koers, eene waarde vertegenwoordigt van f 163 431,41.

In 1888 was de uitvoer 1 029 777 gram, volgens den prijs van f 1,37 eene waarde van f 1 410 794,49 vertegenwoordigende. Hiervan werd uitgevoerd naar Nederland 872 621 gram, naar Groot-Britannië 91 492 gram, naar Amerika 27 559 gram, naar Demerary 3849 gram, naar Frankrijk 33 421 gram en naar andere plaatsen 835 gram.

De aangegeven waarde van den uitvoer van goud van den aanvang der industrie tot en met 1887 bedroeg, blijkens het laatste verslag, f 9 936 777,65. Dit cijfer klimt alzoo door den uitvoer in 1888 tot f 11 347 572,14.

Van 1 Januari tot 30 April 1889 bedroeg de uitvoer 146 541 gram, vertegenwoordigende eene waarde van f 200 761.

Hiervan werd uitgevoerd in:

Januari 1889 . .	1 919	gram;
Februari 1889 . .	34 944,5	»
Maart 1889 . . .	56 952,5	»
April 1889 . . .	52 725	»

§ 2. *Landbezit, landbouw- en andere ondernemingen.*

In allodialen eigendom en erfelijk bezit zijn in 1888 afgestaan 115 hectaren.

In onderscheidene districten werd aan 7 personen vergunning verleend tot het kappen en bewerken van timmerhout over eene totale uitgestrektheid van 2800 hectaren, tegen eene retributie van 10 cents per hectare.

Aan één persoon werd op dezelfde voorwaarde eene uitgestrektheid van 100 hectaren voor vischvangst en vischcultuur afgestaan.

Onder de voor den kleinen landbouw in pacht uitgegeven perceelen zijn begrepen 105 hectaren, welke kosteloos zijn afgestaan aan gewezen immigranten en met hen gelijkgestelden, krachtens de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n⁰. 23).

In de bij dit verslag gevoegde bijlage *K* zijn de uitkomsten van den landbouw in 1888 vermeld en ter vergelijking ook opgaven over 1886 en 1887 opgenomen. De gebruikelijke opgaven betreffende de verschillende plantages en gronden, waarop suiker, cacao en andere producten werden verkregen, zijn vervat in de bijlagen *L*, *M*, *N* en *O*.

Het onderstaande wordt aan die staten ontleend.

In 1888 werd op 17 plantages suiker geproduceerd, op 82 was cacao de hoofdcultuur, op 370 kleinere plantages en gronden werden zoowel cacao als producten van den kleinen landbouw geteeld, terwijl op 7 plantages en 251 kleinere plantages en gronden uitsluitend bananen, koren, rijst en aardvruchten werden verbouwd.

In bebouwing waren bij het einde van 1888 op suikerplantages 2296,5 hectaren, of 217,5 hectaren meer dan bij het einde van 1887, waaronder echter 364 hectaren zijn, waarop andere producten dan suiker werden verbouwd; op de cacao- en andere plantages en gronden 10 327 hectaren, of 435,40 hectaren meer dan bij het einde van 1887, terwijl in aanleg waren (en dus nog geen product opleverden) 1282,5 hectaren.

Bij eene vergelijking van de productie van 1888 met die van 1887, blijkt dat in 1888 *meer* verkregen werden:

262 658 liters melasse;
108 754 kilogram koren;
4 732 » rijst;
83 664 » aardvruchten;

en daarentegen *minder* dan in 1887:

711 807 kilogram muscovado-suiker;
1 498 256 » vacuumpan-suiker;
186 946 liters rum;
64 141 kilogram cacao;
2 852 bossen bananen;
1 772 kilogram koffie;
1 880 » katoen;
120 795 stuks cocosnoten.

Wordt de muscovado- en de vacuumpan-suiker bijeen gerekend, dan vindt men eene vermindering van 2 210 063 kilogram suiker.

Op ultimo December 1888 waren werkzaam:

op de suikerplantages 1721 immigranten en 2168 niet-immigranten, tegen 2508 en 1717 op ultimo December 1887;

op de plantages en gronden waar cacao geoogst werd 1506 immigranten, 2258 niet-immigranten, benevens 936 eigenaren en 1472 pachters die den kleinen landbouw uitoefenden, tegen 1805, 2089, 879 en 1396 op ultimo December 1887;

op de bananenplantages en op de gronden alwaar de cacaocultuur niet gedreven wordt 102 immigranten, 173 niet-immigranten, benevens 471 eigenaren, en 1151 pachters die den kleinen landbouw uitoefenden, tegen 72, 81, 437 en 1211 op ultimo December 1887;

op de gronden alwaar wel werd geteeld doch niet geoogst, 100 niet-immigranten, benevens 108 eigenaren en 334 pachters die den kleinen landbouw uitoefenden;

derhalve in het geheel 12 500 arbeiders en met hen gelijkgestelden.

Hierbij behooren nog gevoegd te worden de blijkens den staat van betrekkingen, beroepen, ambachten, enz. (bijlage *B*) te Paramaribo woonachtige 659 landbouwers en 702 veld- en fabriekarbeiders, die voor een groot deel op de nabij de stad gelegen plantages Tourtonne, Ma Retraite, Kwatta en op onderscheidene andere plantages en gronden in Beneden-Para gaan arbeiden. Het totaal van de plantage-arbeidersbevolking bedroeg alzoo 13 861 hoofden.

In de bijlagen *P*, *Q* en *R* zijn vervat opgaven nopens den verrichten arbeid en het verdiende loon. Daaruit blijkt dat in 1888 door creolen en andere vrije arbeiders 398 321½ taken werden verricht op plantages waar geen immigranten gevestigd zijn en 541 946¼ taken op die waar immigranten werkten, en dat op eerstgemelde plantages f 222 177,82 en op laatstgemelde f 446 682,27 aan loon is uitbetaald, terwijl bovendien nog een bedrag van f 20 900,38 betaald werd, waarvan niet is opgegeven door hoeveel arbeiders en voor hoeveel taken het is genoten.

Bijaldien bij deze cijfers gevoegd worden de blijkens bijlage *R* door de immigranten verrichte 694 987 taken en het door hen verdiende loon ten bedrage van f 478 360,71, dan blijkt dat op de plantages, waar de groote landbouw gedreven wordt, in 1888 verricht zijn 1 635 254¾ taken, ongerekend den arbeid der ploegarbeiders, en dat voor dien arbeid en voor het door de ploegarbeiders geleverde werk aan loon is uitbetaald f 1 168 121,18.

Bij vergelijking met die van 1887 wijzen deze cijfers eene vermeerdering aan van 44 031¾ taken, terwijl f 56 442,97 minder aan loon werd uitbetaald.

Op ultimo December 1888 waren door het Gouvernement 1722 hectaren, verdeeld in 1569 perceelen, aan 1522 personen in pacht afgestaan, waarvan 676 perceelen met eene oppervlakte van 97 hectaren te Paramaribo gelegen zijn. Het aantal pachters daarvan bedroeg 721. De overige 893 perceelen (1625 hectaren) zijn ter uitoefening van den kleinen landbouw uitgegeven aan 801 personen, waaromtrent de volgende nadere opgave kan worden verstrekt.

DISTRICTEN.	Aantal perceelen.	Oppervlakte in hectaren.	Aantal pachters.
Boven-Cottica	44	62	41
Beneden-Commewijne.	44	77	44
Boven-Suriname en Para	125	188	128
Beneden-Suriname en Para	144	182	139
Saramacca	281	872	289
Nickerie	56	105	62
Coronie.	173	105	179
Marowijne.	26	33	19

Uit het volgend staatje blijkt hoevele van de bedoelde perceelen en pachters zich bevonden op de centrale door het Gouvernement aangelegde vestigingsplaatsen. Ter vergelijking bevat het tevens opgaven over 1887.

CENTRALE VESTIGINGSPLAATS.	Aantal perceelen.		Verpachte oppervlakte in hectaren.		Aantal pachters.	
	1887.	1888.	1887.	1888.	1887.	1888.
Bij het fort Nieuw-Amsterdam (Beneden-Suriname)	115	109	115	110	117	109
Op Domburg . . . . (Boven-Para)	116	105	142	141	142	140
» Geertruidenberg . . . . . (Beneden-Commewijne)	13	7	18	9	18	9
» Voorzorg . . . . (Beneden-Saramacca)	33	33	66	66	34	34
» Totness . . . . (Coronie)	169	173	105	105	175	179
	452	427	447	431	455	471

§ 3. *Veeteelt.*

De veestapel bedroeg op ultimo December 1888, blijkens bijlage *S*, 3853 runderen, 228 paarden, 80 muildieren, 209 ezels, 500 schapen, 825 geiten en 1875 varkens.

Vergeleken met 1887 is er eene vermeerdering van 272 runderen en 38 schapen, tegen eene vermindering van 39 paarden, 10 muildieren, 11 ezels, 22 geiten en 61 varkens.

§ 4. *Kleine neringen.*

In 1888 waren er, volgens de opgaven van de districts-commissarissen, 126 winkels, 15 bakkerijen, 49 slijterijen en tapperijen van gedistilleerd, en 2 slachterijen in de districten. Onder de gemelde 126 winkels waren er 14 waar tevens het beroep van slijter of tapper, 1 waar tevens het beroep van bakker, en 4 waar tevens de beroepen van bakker en slijter of tapper werden uitgeoefend. Nog waren 6 van de winkeliers geadmitteerd als kruit- en geweerverkoopers.

Bij vergelijking met die van 1887, toonen deze cijfers eene vermeerdering aan van 21 slijterijen en tapperijen en eene vermindering van 6 winkels en 9 bakkerijen.

§ 5. *Handel en scheepvaart.*

Als naar gewoonte, is in hoofdstuk **C** melding gemaakt van de in 1888 en in het begin van 1889 voorgeschreven quarantaine-maatregelen.

In het Gouvernementsblad van 1888 werd onder n°. 26 opgenomen de verordening van 2 Mei 1888 omtrent de weeg- rooi- en bergloonen en entrepotrechten.

De bij dit verslag gevoegde bijlagen *T*, *U*, *V*, *W*, *X* en *IJ* bevatten omtrent de handelsbeweging gedurende 1888 uitvoerige opgaven.

Uit die bijlagen blijkt dat:

a. in de kolonie zijn aangekomen 216 schepen, metende te zamen 72 907 tonnen, verdeeld als volgt:

van Nederland	48	, metende	36 430	tonnen;
» Groot-Britannië . . .	125	»	7 331	»
» Frankrijk	23	»	23 000	»
» Noord-Amerika . . .	11	»	4 329	»
» Denemarken	2	»	470	»
» Noorwegen	3	»	837	»
» Venezuela	2	»	223	»
» Portugal	2	»	287	»
Totaal . .	216	, metende	72 907	tonnen.

b. uit de kolonie zijn vertrokken 218 schepen, metende te zamen 72 634 tonnen, verdeeld als volgt:

naar Nederland	48	, metende	35 533	tonnen;
» Groot-Britannië . .	123	»	6 943	»
» Frankrijk.	23	»	23 000	»
» Noord-Amerika . .	12	»	4 624	»
» Denemarken. . . .	2	»	470	»
» Duitschland	1	»	275	»
» Noorwegen	5	»	1 279	»
» Portugal.	2	»	287	»
» Venezuela	2	»	223	»
Totaal . .	218	, metende	72 634	tonnen.

De stoomschepen van den Koninklijken West-Indischen maildienst en die van de Compagnie Générale Transatlantique zijn onder de aangekomen schepen begrepen voor een inhoud van 57 000 tonnen en onder de vertrokken schepen voor een inhoud van 57 750 tonnen, terwijl zij, volgens bijlage *X*, bij aankomst slechts 6700 tonnen lading voor de kolonie bestemd bevatten en bij vertrek slechts 4800 tonnen lading innamen.

Nog blijkt uit die bijlagen dat:

1°. de aangegeven waarde van den invoer heeft bedragen:

van Nederland . . . . f	2 257 830
» Groot-Britannië	157 856
» Noord-Amerika	962 692
» Frankrijk	20 992
» Demerary	701 751
» Barbados.	162 130
» Trinidad.	2 056
» Curaçao	40 670
» andere plaatsen	40 863
Totaal . . f	4 346 840

2°. de aangegeven waarde van den uitvoer heeft bedragen:

naar Nederland	f	1 475 404
» Groot-Britannië		579 524
» Noord-Amerika		1 083 402
» Demerary		111 132
» Barbados		9 257
» Frankrijk		53 134
» Cayenne		144
» Curaçao		554
» andere plaatsen		3 826
Totaal	f	3 316 377

In 1888 was de waarde van den invoer f 1 019 781 en die van den uitvoer f 223 132 minder dan in 1887.

Gedurende de laatste 5 jaren was de geldswaarde van den invoer:

in 1884	f	5 286 136
in 1885	f	4 808 603
» 1886		4 592 714
» 1887		5 366 621
» 1888		4 346 840

of gemiddeld f 4 880 182, dat is f 533 342 meer dan de waarde van den invoer in 1888.

De geldswaarde van den uitvoer van de laatste 5 jaren was:

in 1884	f	3 662 895
» 1885		3 113 270
» 1886		3 036 633
» 1887		3 539 509
» 1888		3 316 377

of gemiddeld f 3 333 736, dat is f 17 359 meer dan de waarde van den uitvoer in 1888.

Van de voornaamste producten werden in de laatste drie jaren uitgevoerd de hoeveelheden, welke met het gemiddelde van de waarde in de volgende tabel zijn opgenomen.

BENAMING VAN HET PRODUCT.	1886.		1887.		1888.	
	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.
Goud	753 845 gram.	f1,37 per gr.	1 006 904 gram.	f1,37 per gr.	1 029 777 gram.	f1,37 per gr.
Katoen	354 K. G.	0,60 » K.G.	—	—	6 395 K. G.	0,30 » K. G.
Koffie	560 »	0,63 » »	582 K. G.	0,80 per K.G.	565 »	0,80 » »
Cacao	1 575 218 »	0,73 » »	1 719 642 »	0,70 » »	1 541 612 »	0,70 » »
Melasse muscovado	901 919 L.	0,04 » L.	363 485 L.	0,06 » L.	514 821 L.	0,06 » L.
Melasse vacuumpan	*Nihil.*	—	—	—	181 723 »	0,03 » »
Rum en dram	304 974 L.	0,15 per L.	278 155 L.	0,10 per L.	222 415 »	0,12 » »
Suiker muscovado	2 018 358 K. G.	0,08 » K.G.	1 488 076 K. G.	0,08 » K.G.	852 934 K. G.	0,09 » K. G.
Suiker vacuumpan	3 878 406 »	0,14 » »	6 375 699 »	0,095 » »	—	—
Suiker 1ste product	—	—	—	—	4 492 600 K. G.	0,13 per K.G.
Suiker naproduct	—	—	—	—	600 995 »	0,06 » »

§ 6. *Zeebrieven.*

In 1888 werd één zeebrief uitgegeven.

§ 7. *Passen aan vaartuigen.*

In 1888 werden afgegeven 169 passen, waarvan 44 voor Nickerie en Coronie.

§ 8. *Betonning, bakens en loodswezen.*

Ten aanzien van het lichtschip zijn reeds mededeelingen gedaan aan het slot van hoofdstuk **L.**

De kustverlichting op punt Galibi aan de monding der Marowijne was, voor zooverre uit de rapporten kan worden nagegaan, gedurende 1888 goed.

De slechte toestand van den lichttoren en daarbij behoorende gebouwen, waarvan in het vorig verslag is melding gemaakt, is dermate toegenomen dat de toren is ingestort, zoodat sedert Mei 1889 geen licht meer is kunnen worden ontstoken. Volgens de in gemeld verslag vermelde schikking, in 1887 getroffen, komen de kosten van verlichting en reparatie aan de gebouwen ten laste van Fransch-Guyana. Pogingen, om van het bestuur dier kolonie de noodige herstellingen te bekomen, hebben, althans tot dusverre, niet tot het gewenschte resultaat geleid. Het is gebleken dat men van Fransche zijde niet geneigd is om voortdurend de gemelde verplichtingen op zich te blijven nemen. Indien het blijken mocht dat het kustlicht in het belang van Suriname moet blijven bestaan, zullen derhalve die kosten wel ten laste van onze kolonie moeten komen.

De tonnen werden verwisseld en van de noodige verbeteringen voorzien. De uiterton in Nickerie die defect was, is door een andere ton vervangen.

Q. Posterij, telegraphie en telephonie.

Posterij. Sedert de invoering van den postwisseldienst (*Gouvernementsblad* 1888, n°. 5) werden afgegeven:

te Paramaribo 447 wissels, ten bedrage van f 13 138,19, en in Nickerie 28 wissels ten bedrage van f 1018,10, en uitbetaald te Paramaribo 43 wissels, ten bedrage van f 918,91, en in Nickerie 2 wissels, ten bedrage van f 68,85.

Bij resolutie van 18 Juni 1888 (*Gouvernementsblad* n°. 22), werd een reglement op den binnenlandschen post-

dienst vastgesteld. Bij dit reglement, dat op 1 Juli 1888 in werking trad, is het port voor een gefrankeerden brief van 15 grammen van 10 op 5 cents gebracht, met een opklimmende schaal voor zwaardere brieven, en zijn bepalingen gemaakt omtrent de verzending van briefkaarten, gedrukte stukken, monsters of stalen van koopwaren. Voorts werd daarbij geregeld de aanteekening, de vrijdom van briefport, de behandeling van onbekende en geweigerde stukken, de dienst op de kantoren in verband met de mails, de teruggaaf, afgifte en bestelling van stukken, het gebruik der zegels en briefkaarten, enz.

De verkoop van postzegels en van postwisselformulieren bracht in 1888 f 12 396,77⁵ op, en die van briefkaarten f 1305,37⁵, terwijl de opbrengst van de passage en vrachtgelden van de postboot naar Beneden-Saramacca f 799,0[illegible]5 was. Vergeleken met 1887, wijst dat in het geheel eene vermindering van f 1060,25 aan.

De statistiek van de in 1888 ontvangen en verzonden brieven, briefkaarten en verdere stukken wordt als bijlage *Z*, 1 en 2, bij dit verslag gevoegd.

Telegraphie en telephonie. Bij resolutie van 23 Augustus 1888 werd de termijn van één jaar, binnen welken volgens de aan de Pedro Segundo American Telegraph and Cable Company verleende concessie de verbinding van Paramaribo met Viseu en Curaçao moest zijn voltooid en in werking gebracht, met zes maanden verlengd.

Sedert is de door de Braziliaansche Regeering aan die maatschappij verleende concessie ingetrokken, zoodat van de hier beoogde verbinding niets zal komen.

De Minister van Koloniën,
KEUCHENIUS.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE SURINAME VAN 1889.

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE **A.**

N°. 2.

VERGELIJKEND OVERZICHT

VAN DE

bevolking der districten op ultimo December van de jaren 1863[1], 1872[2], 1873[3], 1886, 1887 en 1888.

[1]) Het jaar van de emancipatie.

[2]) Het laatste jaar vóór de opheffing van het Staatstoezicht.

[3]) Het jaar van de opheffing van het Staatstoezicht.

DISTRICTEN.	VELD- EN FABRIEKARBEIDERS.											
	IMMIGRANTEN.						NIET-IMMIGRANTEN.					
	1863.	1872.	1873.	1886.	1887.	1888.	1863.	1872.	1873.	1886.	1887.	1888.
Boven-Cottica	»	»	»	»	»	»	1120	674	580	133	106	214
Perica	15	38	112	154	122	47	664	285	192	126	91	170
Boven-Commewijne	»	95	160	143	124	107	470	358	184	34	42	5[illegible]
Commetewane	33	111	177	50	50	39	921	624	515	39	34	63
Matappica	5	208	320	194	196	99	1383	846	664	262	254	295
Beneden-Cottica	4	470	975	721	694	494	2685	1902	1328	636	620	732
Beneden-Commewijne	4	143	459	1431	1379	1118	1549	1756	1345	747	650	769
Boven-Suriname	27	65	287	95	100	81	628	571	888	120	124	183
Beneden-Suriname	36	141	287	708	641	533	1693	1662	643	252	229	326
Boven Para	»	»	47	81	93	67	845	798	589	207	199	117
Beneden-Para	52	12	97	70	66	61	1650	1538	694	237	211	138
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	67	49	61	»	»	»
Beneden-Saramacca	47	200	364	213	192	150	1012	946	847	334	335	328
Nickerie	61	493	481	829	699	444	1075	1134	1177	956	1042	1209
Coronie	»	»	63	34	29	13	1062	1043	1057	326	171	178
Marowijne	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Totaal	284	1976	3829	4723	4385	3253	16824	14186	10764	4409	4108	4775

Koloniaal verslag van 1889.

II SURINAME.

BIJLAGE **B.**

N°. 3.

STAAT

AANTOONENDE

de verdeeling van de bevolking naar de onderscheidene betrekkingen, beroepen en ambachten in 1888.

BETREKKINGEN, BEROEPEN EN AMBACHTEN.	Paramaribo.	Boven-Cottica.	Perica.	Boven-Commewijne.	Commetewane.
Ambtenaren [1]	120	1	1	1	»
Apothekers	15	»	»	»	»
Beambten van politie	100	6	»	»	4
Candidaten-notaris	1	»	»	»	»
Drogisten	1	»	»	»	»
Geestelijken	15	2	»	»	»
Geneeskundigen	16	1	»	»	1
Goudindustrie (Belanghebbenden bij de), alsmede opzichters en arbeiders	1 729	»	»	»	»
Grondeigenaren, administrateuren en opzichters van plantages.	88	2	5	5	5
Houthakkers	37	»	»	»	»
Huisbedienden	1 183	11	4	»	1
Ingenieurs	5	»	»	»	»
Karrelieden	106	»	»	»	»
Kleermakers	160	»	»	»	»
Kooplieden	104	»	»	»	»
Kuipers	30	»	4	»	»
Landbouwers (eigenaars en pachters van perceelen ter uitoefening van den kleinen landbouw)	659	315	82	268	164
Landmeters	3	»	»	»	»
Machinisten	13	»	1	1	»
Marktvrouwen	249	»	»	»	»
Militairen	233	»	»	»	6
Metselaars	75	»	»	»	»
Notarissen	2	»	»	»	»
Onderwijzers en onderwijzeressen, alsmede hulponderwijzers, hulponderwijzeressen en kweekelingen	141	1	»	»	»
Photografen	2	»	»	»	»
Praktizijns	8	»	»	»	»
Schilders	89	»	»	»	»
Schoenmakers	122	»	»	»	»
Sjouwers	125	»	»	»	»
Smeden	121	»	1	»	»
Slijters	17	2	1	1	1
Timmerlieden	740	1	»	»	»
Veld- en fabriekarbeiders	702	90	213	160	101
Visschers	125	»	»	»	»
Vroedvrouwen	6	»	»	»	»
Waschvrouwen	1 039	»	»	»	»
Winkeliers	193	3	1	2	3
Winkel- en kantoorbedienden	295	1	2	2	»
Zeelieden	86	»	»	»	»
Personen die eene betrekking bekleeden of een ambacht of beroep uitoefenen, niet afzonderlijk vermeld	1 082	7	2	2	11
Zonder beroep (hieronder gehuwde vrouwen, ouden, gebrekkigen en kinderen)	18 445	404	181	275	162
TOTAAL	*a)* 28 282	847	498	717	*b)* 459

[1]) Hieronder zijn niet begrepen de onderwijzers.

Onder de totalen zijn begrepen:

a) militairen 212, zeemacht, enz. 150, gevangenen 111, te zamen 473. *b)* militairen 6. *c)* militairen 93, gevangenen 86, te zamen 179. *d)* militairen 2, *e)* militairen 2, *f)* militairen 27, *g)* militairen 6, *h)* militairen 31.

Matapica.	Beneden-Cottica.	Beneden-Commewijne.	Boven-Suriname.	Beneden-Suriname.	Boven-Para.	Beneden-Para.	Boven-Saramacca.	Beneden-Saramacca.	Nickerie.	Coronie.	Marowijne.	TOTAAL.
1	3	3	»	3	»	3	1	3	15	3	1	159
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15
2	7	7	3	11	7	6	3	6	14	4	10	190
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1
»	2	1	1	1	1	2	»	2	2	2	»	31
»	2	1	2	1	»	»	»	2	2	1	»	29
»	»	»	905	»	»	»	»	»	»	»	124	2 758
12	46	49	13	40	17	27	54	160	24	16	7	570
»	»	»	2	»	3	»	»	»	13	»	»	55
10	41	32	12	19	16	16	»	24	60	10	10	1 449
1	1	1	»	»	»	»	»	»	5	»	»	13
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	106
»	»	»	»	»	1	»	»	»	9	3	»	173
»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	106
3	4	2	1	»	1	»	»	»	8	1	»	54
74	22	60	1 038	336	1 287	244	160	743	392	531	»	6 375
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3
1	1	4	1	»	1	»	»	»	5	»	»	28
»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	251
»	»	»	»	83	2	»	»	2	27	6	31	390
»	»	1	»	»	»	»	»	»	2	2	»	80
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2
1	1	2	1	2	6	»	»	»	5	4	»	164
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8
»	»	»	»	»	»	1	»	»	10	2	»	102
»	1	1	»	»	»	»	»	»	5	2	»	131
»	3	17	»	»	»	»	»	»	10	»	»	155
4	2	17	»	»	»	1	»	»	9	2	»	157
2	»	»	1	»	3	»	»	»	31	9	»	68
8	11	37	4	3	8	6	»	4	94	25	»	941
384	1 133	1 769	223	805	177	292	»	477	1 578	101	»	8 205
2	1	»	»	»	»	»	»	»	12	4	»	144
»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	1	»	9
»	7	12	3	»	3	3	»	»	»	10	»	1 077
»	12	14	10	2	12	2	»	11	45	6	5	321
5	10	18	4	11	6	»	»	9	32	4	»	399
»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	40	»	129
4	103	131	10	30	9	5	4	21	329	4	47	1 801
325	588	820	387	668	1 071	498	118	644	1 257	1 514	28	27 385
839	2 001	2 999	2 621	*c)* 2 015	*d)* 2631	1 106	340	*e)* 2108	*f)* 4004	*g)* 2307	*h)* 263	54 037

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE C.

N°. 4.

STERFTESTATISTIEK OVER 1888.

1°. STERFTESTATISTIEK van de geheele kolonie, aanwijzende den ouderdom der overledenen.

DISTRICTEN.	Geslacht.	Levenloos aangegeven.	Beneden 1 jaar.	Van 1 tot beneden 3 jaar.	Van 3 tot beneden 10 jaar.	Van 10 tot beneden 20 jaar.	Van 20 tot beneden 30 jaar.	Van 30 tot beneden 40 jaar.	Van 40 tot beneden 50 jaar.	Van 50 tot beneden 60 jaar.	Van 60 tot beneden 70 jaar.	Van 70 jaar en ouder.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal overledenen.
Paramaribo	M.	49	96	43	32	25	59	69	64	56	40	30	6	520
	V.	37	81	40	18	15	46	49	27	44	50	103	1	474
Beneden-Cottica	M.	7	10	2	»	1	4	5	2	3	2	2	»	31
	V.	4	3	1	2	»	2	»	3	1	1	»	»	13
Beneden-Commewijne	M.	6	5	5	2	1	5	4	3	1	3	»	»	32
	V.	2	4	4	3	»	4	5	3	1	1	3	»	28
Boven-Cottica	M.	»	»	1	»	»	»	»	2	4	2	1	»	10
	V.	»	1	1	2	1	1	2	»	2	3	2	»	15
Perica	M.	1	3	1	»	»	»	2	»	»	»	2	1	9
	V.	»	»	»	»	1	»	2	1	»	2	3	»	9
Matappica	M.	1	3	1	1	1	1	3	»	1	1	1	»	13
	V.	»	1	1	»	1	1	1	»	»	1	1	»	7
Commetewane	M.	»	1	»	»	»	»	»	»	1	2	»	»	4
	V.	»	1	1	»	»	1	2	1	»	1	»	»	7
Boven-Commewijne	M.	2	»	2	3	2	»	3	»	»	1	1	»	12
	V.	1	2	2	»	»	»	1	2	2	»	1	»	10
Boven-Para	M.	1	13	5	2	3	7	2	1	2	3	4	»	42
	V.	»	5	2	1	4	3	3	2	1	4	5	2	32
Boven-Suriname	M.	1	7	2	1	»	7	6	4	»	8	1	2	38
	V.	»	1	1	»	2	1	»	»	2	2	3	»	12
Beneden-Para	M.	1	1	»	2	3	1	3	2	3	»	2	3	20
	V.	»	2	1	»	»	»	2	2	1	1	3	»	12
Beneden-Suriname	M.	1	3	1	»	»	1	1	3.	»	2	1	3	15
	V.	»	4	2	»	»	»	»	»	1	2	6	»	15
Beneden-Saramacca	M.	6	1	5	»	3	6	10	5	3	5	3	»	41
	V.	2	5	3	1	1	2	1	1	1	1	2	»	18
Boven-Saramacca	M.	»	1	»	»	»	1	1	2	1	»	»	»	6
	V.	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	2
Nickerie	M.	4	8	3	1	3	5	7	7	6	4	1	»	45
	V.	2	12	7	»	1	3	4	6	3	3	6	»	45
Coronie	M.	4	6	1	1	»	5	3	2	1	1	4	»	24
	V.	2	2	3	2	1	3	2	1	3	1	4	»	22
Marowijne	M.	»	»	»	»	1	1	5	1	»	»	»	1	11
	V.	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	2
Totaal	M.	84	158	72	45	44	104	127	98	82	74	53	16	873
	V.	50	124	70	29	28	68	74	49	62	73	143	3	723
Totaal-generaal	»	134	282	142	74	72	172	201	147	144	147	196	19	1596

2°. STERFTE in iedere maand in de geheele kolonie.

DISTRICTEN.	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.	Totaal.
Paramaribo	106	134	103	91	95	66	65	57	65	74	71	67	994
Boven-Cottica	4	»	3	1	»	2	2	»	3	3	3	4	25
Perica	»	»	3	1	4	1	»	3	3	»	1	2	18
Boven-Commewijne	1	»	2	3	4	2	»	2	1	4	2	1	22
Commetewane	1	1	»	1	3	2	»	1	1	1	»	»	11
Matappica	1	4	2	5	»	1	2	2	»	1	2	»	20
Beneden-Cottica	2	7	5	3	5	4	3	3	4	4	1	3	44
Beneden-Commewijne	7	3	1	5	7	6	8	5	6	5	3	4	60
Boven-Suriname	9	5	4	5	6	6	3	4	1	1	2	4	50
Beneden-Suriname	7	1	3	1	5	2	3	1	1	3	2	1	30
Boven-Para	10	4	14	6	4	8	5	6	6	5	»	6	74
Beneden-Para	»	6	4	3	4	1	4	1	5	2	»	2	32
Boven-Saramacca	1	»	»	»	1	»	1	2	»	1	1	1	8
Beneden-Saramacca	1	1	5	6	4	4	3	7	4	5	10	9	59
Nickerie	4	8	5	10	15	8	9	8	3	7	5	8	90
Coronie	5	6	4	3	5	4	3	1	2	6	3	4	46
Marowijne	»	4	2	»	3	»	2	2	»	»	»	»	13
	159	185	160	144	164	117	114	105	105	122	105	116	1596

3°. STERFTESTATISTIEK van de districten, aanwijzende de maatschappelijke klasse waartoe de overledenen behoorden.

DISTRICTEN.	Personen, niet behoorende tot de arbeidersklasse.					Immigranten.					Arbeiders, geen immigranten.					Totaal-generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
Boven-Cottica	2	»	»	»	2	»	»	»	»	»	7	10	1	5	23	25
Perica	»	2	»	»	2	»	»	»	»	»	5	7	3	»	15	17
Boven-Commewijne	2	1	»	1	4	»	»	1	1	2	4	5	5	2	16	22
Commetewane	1	»	»	»	1	»	1	»	»	1	2	4	1	2	9	11
Matappica	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	6	4	4	3	17	18
Beneden-Cottica	1	1	»	»	2	7	2	2	3	14	10	4	11	3	28	44
Beneden-Commewijne	2	»	»	»	2	10	7	10	4	31	7	10	3	7	27	60
Boven-Suriname	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	27	11	8	2	48	50
Beneden-Suriname	»	»	»	»	»	2	»	2	4	8	9	9	2	2	22	30
Boven-Para	»	»	»	»	»	1	1	»	»	2	18	24	22	10	74	76
Beneden-Para	»	»	»	1	1	1	»	»	1	2	15	10	4	»	29	32
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	2	1	1	8	8
Beneden-Saramacca	13	1	»	»	14	1	1	»	»	2	16	8	10	8	42	58
Nickerie	5	4	1	»	10	2	2	4	1	9	26	20	9	16	71	90
Coronie	10	8	5	5	28	6	7	2	2	17	»	»	1	»	1	46
Marowijne	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11	1	1	1	14	14
	36	17	6	7	66	30	21	24	16	91	167	129	86	62	444	601

II. SURINAME.

BIJLAGE **D**.

N°. 5.

STATISTIEK

van de strafzaken in 1888 behandeld bij kantongerechten en bij de omgaande gerechten.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* ,, in Nickerie. *c.* ,, ,, Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e.* ommegaand gerecht op Marienburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van deze beklaagden werden veroordeeld.	Van deze beklaagden werden vrijgesproken, of van verdere rechtvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
54, 56, 58, 171.	Wederspannigheid door gewelddadigheden en feitelijke wederstand door woorden en het opzettelijk mishandelen van ambtenaren van politie in of ter gelegenheid van de uitoefening hunner bediening, al of niet gepaard gaande met dronkenschap.	*a.*	11	11	»	11	»	3	5	»	3
		b.	7	7	1	5	2	3	1	»	1
		c.	2	2	»	1	1	»	»	1	»
		d.	1	1	»	1	»	1	»	»	»
		e.	2	2	»	2	»	2	»	»	»
			23	23	1	20	3	9	6	1	4
65.	Dronkenschap.	*a.*	1	1	»	1	»	»	»	1	»
		b.	4	4	»	4	»	»	»	4	»
		d.	1	1	»	1	»	»	»	1	»
			6	6	»	6	»	»	»	6	»
65, 152, 171.	Dronkenschap gepaard met andere overtredingen.	*a.*	1	1	»	1	»	»	»	1	»
		c.	2	2	»	2	»	»	»	1	1
			3	3	»	3	»	»	»	2	1
79, 125	Mishandeling.	*a.*	[1]) 67	73	5	69	4	14	12	39	4
		b.	49	72	1	54	18	29	1	24	»
		d.	29	37	»	29	8	13	»	15	1
		e.	81	130	»	108	20	48	1	58	1
			226	312	6	260	50	104	14	136	6
79, 85, 86, 87, 90. 103, 168, 170, 171.	Mishandeling gepaard met andere overtredingen.	*a.*	6	7	»	5	1	»	»	5	[2]) »
		c.	20	30	1	23	7	3	»	18	2
			26	37	1	28	8	3	»	23	2
90, 170, 171.	Beleediging al of niet gepaard met andere overtredingen.	*a.*	19	20	»	18	2	»	»	18	»
79, 85, 86, 87, 79, 90, 125, 151, 170, 171, 170 j°. 168	Hoon en laster al of niet gepaard met andere overtredingen,	*a.*	[3]) 24	25	3	20	5	1	2	16	1
		b.	18	18	1	14	4	4	»	10	»
		c.	23	30	»	20	10	»	»	20	»
		d.	12	14	1	11	3	1	»	10	»
		e.	21	28	2	24	1	3	1	20	»
			98	115	7	89	23	9	3	76	1

[1]) In een van deze zaken, met 1 beklaagde, heeft de rechter zich onbevoegd verklaard, terwijl 1 zaak met 1 beklaagde aanhangig is gebleven op ultimo December 1888.

[2]) Van 1 beklaagde is de zaak aanhangig gebleven op ultimo December 1888.

[3]) In een van deze zaken, met 2 beklaagden, is de districts-commissaris niet ontvankelijk verklaard, terwijl 1 zaak met 1 beklaagde aanhangig is gebleven op ultimo December 1888.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* „ in Nickerie. *c.* „ „ Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e.* ommegaand gerecht op Marienburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden: werden veroordeeld.	Van de beklaagden: werden vrijgesproken of van verdere rechtsvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
92, 93.	Diefstal.	*a.*	[4]) 47	49	»	48	1	31	9	1	7
		b.	26	29	2	24	5	22	1	1	»
		c.	3	4	»	2	2	1	»	1	»
		d.	13	14	1	9	5	8	»	1	»
		e.	36	57	1	38	13	35	»	3	»
			125	153	4	121	26	97	10	7	7
92, 158.	Diefstal gepaard met andere overtredingen.	*a.*	1	1	»	1	»	1	»	»	»
100.	Houden van hazardspelen op den openbaren weg.	*a.*	2	4	»	4	»	2	»	2	»
147.	Als huurder van personen die hunne diensten verbonden hebben niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen.	*a.*	4	4	1	4	»	»	»	4	»
151, 152, 153.	Door personen die hunne diensten verbonden hebben niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen.	*a.*	[5]) 28	54	7	51	3	46	2	»	3
		c.	17	30	1	28	2	7	»	7	14
		d.	6	17	»	17	»	16	»	1	»
			51	101	8	96	5	69	2	8	17
154.	Door personen die hunne diensten voor een tijd hebben verbonden verlaten van de kolonie gedurende den tijd dat zij bij overeenkomst verbonden zijn.	*a.*	1	1	»	1	»	1	»	»	»
139.	Niet voldoen aan de verplichtingen ten opzichte van immigranten.	*e.*	2	2	»	2	»	»	»	2	»
141, 151, 152, 153, 154, en artt. 44 j°. 28 van Gouvernementsblad 1879 n°. 8.	Overtredingen door immigranten van de verordeningen op de immigratie.	*b.*	[6]) 51	102	1	100	2	73	»	20	7
		c.	2	3	»	3	»	»	»	1	2
		d.	101	147	11	141	6	75	»	62	4
		e.	183	401	17	384	15	291	3	84	6
			337	653	29	628	23	439	3	167	19
155.	Overtredingen van of derden van de verordeningen op de immigratie.	*b.*	1	1	»	1	»	1	»	»	»
		c.	1	1	»	»	1	»	»	»	»
		e.	4	8	»	6	2	4	»	»	2
			6	10	»	7	3	5	»	»	2

[4]) Van deze zaken was 1, met 1 beklaagde, aanhangig gebleven op ultimo December 1887. In een zaak, met 6 beklaagden, heeft de rechter zich onbevoegd verklaard.

[5]) Onder deze zijn begrepen 2 vonnissen waarbij uitspraak is gedaan op verzet tegen veroordeeling bij verstek.

[6]) Van deze zaken was 1, met 1 beklaagde, aanhangig gebleven op ultimo December 1887. In 1 zaak, met 2 beklaagden, is de districts-commissaris niet ontvankelijk verklaard.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* „ in Nickerie *c.* „ „ Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e.* ommegaand gerecht op Marienburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van deze beklaagden: werden veroordeeld.	Van deze beklaagden: werden vrijgesproken of van verdere rechtsvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
143.	Weigeren tot het geven van inlichtingen omtrent zijne identiteit.	*e.*	1	1	»	1	»	1	»	»	»
103, 104, 106, 107, 108, 112, 113, 115, 125, 156.	Opzettelijke beschadiging van eigendom.	*a.*	[7] 16	17	1	17	»	1	»	16	»
		b.	7	7	»	6	1	4	»	2	»
		c.	2	2	»	»	2	»	»	»	»
		d.	9	19	»	12	7	3	»	9	»
		e.	10	14	1	10	1	5	»	4	1
			44	59	2	45	11	13	»	31	1
173, 175, 177, 184, 187 en artt. 14 en 18 van Gouvernementsblad 1886 n°. 3.	Belastingovertredingen.	*a.*	[8] 43	1857	»	[9] 1665	192	»	»	1665	»
		b.	16	370	2	370	»	»	»	370	»
		c.	13	116	2	116	»	»	»	116	»
		d.	10	198	3	198	»	»	»	198	»
		e.	10	340	2	339	1	»	»	339	»
			92	2881	9	2688	193	»	»	2688	»
158.	Inbreuk op huisrecht.	*a.*	1	1	»	1	»	1	»	»	»
		d.	2	2	1	2	»	2	»	»	»
			3	3	1	3	»	3	»	»	»
170, 171.	In het openbaar uiten van voor de zedelijkheid kwetsende taal en maken van burengerucht.	*a.*	10	20	»	18	2	4	2	8	4
		b.	4	4	»	4	»	»	»	4	»
		d.	4	4	»	3	1	»	»	3	»
		e.	2	4	»	2	2	1	»	»	1
			20	32	»	27	5	5	2	15	5
20 van Gouvernementsblad n°. 10.	Schoolverzuim.	*d.*	1	3	»	2	1	»	»	2	»
97.	Koopen van zaken dienende tot de uitrusting van militairen beneden den rang van officier.	*a.*	1	1	»	1	»	»	»	1	»
		c.	2	2	»	2	»	»	»	2	»
			3	3	»	3	»	»	»	3	»

[7]) Van deze is 1 zaak, met 3 beklaagden aanhangig, gebleven op ultimo December 1888.

[8]) In 13 vonnissen is uitspraak gedaan op verzet tegen veroordeeling bij verstek ten aanzien van 20 veroordeelden; 12 zijn veroordeeld en 8 van rechtsvervolging ontslagen.

[9]) Van deze beklaagden werden 1302 bij verstek veroordeeld.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* „ in Nickerie. *c.* „ „ Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e.* ommegaand gerecht op Marienburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van deze beklaagden werden veroordeeld.	Van deze beklaagden werden vrijgesproken, of van verdere rechtsvervolging ontslagen.	veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	veroordeeld zijn: tot enkele geldboete	veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
43.	Opzettelijk verontreinigen van drinkwater.	*b.*	2	2	»	2	»	1	»	1	»
		e.	1	1	»	1	»	»	»	1	»
			3	3	»	3	»	1	»	2	»
29.	Zonder vergunning verkoopen van koopwaren in zijne woning in een district.	*e.*	3	3	»	3	»	»	»	3	»
168.	Ongekleed buiten zijne woning verschijnen.	*a.*	1	1	»	1	»	»	»	1	»
		b.	1	1	»	1	»	»	»	1	»
			2	2	»	2	»	»	»	2	»
246.	Afwezig blijven als getuigen.	*a.*	5	6	»	[10]) 6	»	»	»	6	»
		b.	2	4	2	4	»	»	»	4	»
		d.	1	2	»	2	»	»	»	2	»
			8	12	2	12	»	»	»	12	»
81, 83.	Het niet binnen den bij de wet voorgeschreven termijn doen van aangifte van overlijden en geboorte.	*a.*	8	9	»	9	»	»	»	9	»
		c.	1	1	»	1	»	»	»	1	»
		e.	2	2	»	2	»	»	»	2	»
			11	12	»	12	»	»	»	12	»
art. 4 a en c, 10, 12 en 40 Gouvernementsblad 1887 n°. 15.	Overtreding van de voorschriften ter voorkoming van aanvaringen en aandrijvingen op de rivieren en stroomen.	*a.*	4	6	»	6	»	»	»	6	»
		b.	4	4	»	4	»	»	»	4	»
			8	10	»	10	»	»	»	10	»

RECAPITULATIE.

		Gerecht	Aantal zaken	Aantal beklaagden	Verstek	Veroordeeld	Vrijgesproken	Gev. met tewerkst.	Gev. alleen	Geldboete	Geldboete en gev.
		a.	301	2169	17	1959	210	105	32	1799	23
		b.	192	625	10	593	32	137	3	445	8
		c.	88	223	4	198	25	11	»	168	19
		d.	190	459	17	428	31	119	»	304	5
		e.	358	993	23	922	55	390	5	516	11
			1129	4469	71	4100	353	762	40	3232	66

[10]) Een dezer veroordeelden werd ontheven van de hem opgelegde boete.

STERKTE EN EMPLACEMENT

van het politiepersoneel op ultimo December 1888.

GRADEN.	STERKTE																
									Beneden-Para en Beneden-Suriname.					Boven-Para en Beneden-Para.			
	Opperwachtmeester.	Wachtmeesters.	Brigadiers.	Marechaussees der 1ste klasse.	Marechaussees der 2de klasse.	Hoofdlieden.	Agenten van politie der 1ste klasse.	Agenten van politie der 2de klasse.	Poelepantje.	Fort Nieuw-Amsterdam.	Opzichters op het fort Nieuw-Amsterdam.	Opzichters aan het Saramaccakanaal.	Bij de strafarbeiders in Beneden-Para.	Domburg.	Onoribo.	Post Republiek.	Boschland.
Opperwachtmeester. .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Wachtmeesters . . .	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Brigadiers	»	»	21	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	1	»	1
Marechaussees 1ste kl.	»	»	»	44	»	»	»	»	»	2	3	1	2	1	2	1	2
Marechaussees 2de kl.	»	»	»	»	59	»	»	»	[1]) 2	»	5	1	1	2	»	»	»
Hoofdlieden	»	»	»	»	»	8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Agenten van politie 1ste klasse. . . .	»	1	»	»	»	»	25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Agenten van politie 2de klasse. . . .	»	»	»	»	»	»	»	35	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Totaal. . . .	1	2	21	44	59	8	25	35	3	2	9	2	3	3	3	1	3
Mankeert tot compleet	»	»	1	4	»	»	2	»									
Organieke sterkte . .	1	2	22	48	57	8	27	33									
Overcompleet. . . .					2			2									

[1]) Waaronder 1 brigadier-titulair.

[2]) » 2 opperhoofdlieden.

[3]) » 2 hoofdlieden-titulair.

EMPLACEMENT.

Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne.		Boven-Cottica, Matappica, Commetewane, enz.			Beneden- en Boven-Saramacca.				Nickerie.				Marowijne, Lawa en Tapanahony.						
Frederiksdorp.	Mariënburg.	Ephrata.	Nieuw-Meerzorg.	Sommelsdijk.	Groningen.	Post Nassau.	Mindrinettie.	Coronie.	Oud-Nickerie.	Nieuw-Nickerie.	Paradise.	Nursery.	Albina.	Boven-Marowijne, enz.	Totaal gedetacheerden.	Te Paramaribo.	Binnenlandsch verlof.	Buitenlandsch verlof.	Totaal-generaal.
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	2
1	1	1	1	1	1	»	»	1	»	1	1	»	1	2	16	4	»	1	21
2	3	1	»	1	1	1	1	1	»	3	1	1	»	2	32	[1]) 12	»	»	[1]) 44
4	3	4	1	2	1	»	2	2	1	4	1	1	3	2	42	15	1	1	[1]) 59
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	[2]) 7	1	»	[2]) 8
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	[3]) 24	1	»	[3]) 25
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	35	»	»	35
7	7	6	2	4	3	1	3	4	1	8	3	2	4	6	90	100	3	2	195

VERSLAG van het onderwijs in de kolonie Suriname over 1888.

§ 1. *Organisatie.*

Belangrijke wijzigingen in de organisatie van het schoolwezen in 1888 zijn niet te vermelden.

Volgens het bij Gouvernementsresolutie van den 23sten September 1887, litt. A, n°. 4998, vastgestelde leerplan van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs had de voorbereidende klasse A met het einde van den cursus 1887—1888, dus in September 1888, moeten vervallen. Bij het neerschrijven dezer bepaling was van de onderstelling uitgegaan dat een of meer der bijzondere scholen haren leergang zoodanig zouden wijzigen dat er eene goede aansluiting ontstond aan de voorbereidende klasse B der school, en later aan de 1ste klasse, wanneer namelijk ook de voorbereidende klasse B zou zijn vervallen.

Toen nu de tijd naderde waarop klasse A zou moeten vervallen en van eene dergelijke poging tot aansluiting niets bleek, moest wel tot voorloopige bestendiging van klasse A worden overgegaan. Dit geschiedde bij Gouvernementsresolutie van den 10den September 1888, litt. A, n°. 5171. Als een noodzakelijk gevolg van deze wijziging zal de voorbereidende klasse B, die anders in September 1889 zou moeten vervallen, tot September 1890 moeten bestendigd worden. Het is te hopen dat de bijzondere onderwijzers leeren inzien dat de beste waarborg voor het voortbestaan hunner scholen te vinden is in eene behoorlijke aansluiting aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs. Bij deze aansluiting ware eenig overleg met den directeur dezer school zeker in het belang van het onderwijs.

Voor den directeur en het personeel van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs was de cursus 1887—1888 een jaar van buitengewone inspanning. Behalve de bezwaren aan alle nieuwe instellingen eigen, ondervonden zij allerhande moeilijkheden, die allen dit met elkander gemeen hadden dat zij meer van de krachten van het personeel eischten dan het geval zou geweest zijn, wanneer het leerplan reeds van het begin van den cursus in zijn geheel had kunnen gevolgd worden. Dit was evenwel niet mogelijk.

Bij Gouvernementsresolutie van 18 Juni 1888, litt. A, n°. 3337, werd, met ingang op 1 Augustus, tot onderwijzer in den zang benoemd de heer J. N. Helstone, muziekonderwijzer alhier. De benoeming van de onderwijzers in het teekenen en in de gymnastiek volgde bij Gouvernementsresolutie van 16 Juli, litt. A, n°. 4027. De heeren W. J. L. Cramer (voor het teekenen) en A. F. van 't Velde (voor de gymnastiek) werden, met ingang op 1 Augustus, voor den tijd van 1 jaar aangesteld.

De heer J. A. H. Reiziger kwam hier op het einde van Maart aan. Bij Gouvernementsresolutie van 31 Maart 1888, litt. A, n°. 1870/1871, werd hij, met ingang op 12 Maart, den dag van zijn vertrek uit Nederland, benoemd tot leeraar in rang volgende op den directeur.

Het groote getal leerlingen in de lagere klassen deed reeds spoedig de behoefte aan meerdere hulp gevoelen. Bij Gouvernementsresolutie van 8 Maart 1888, litt. A, n°. 1460, werd de heer J. A. Abrahams, onderwijzer van den 4den rang, benoemd tot kweekeling aan de school. Op zijn verzoek eervol ontslagen (Gouvernementsresolutie 14 November, litt. A, n°. 6534), werd hij opgevolgd door den heer C. Haarloo, onderwijzer van den 4den rang, die, bij Gouvernementsresolutie van den 5den December 1888, litt. A, n°. 7004, tot kweekeling werd benoemd.

Het personeel was dus niet vóór Augustus, dat is tegen het einde van den cursus, voltallig.

Met den nieuwen cursus zal het leerplan geheel kunnen gevolgd worden, met dien verstande dat het onderwijs in de gymnastiek tot een kleiner getal uren, dan het leerplan aanwijst, zal moeten beperkt worden, daar de onderwijzer voor dit vak, wegens zijne overige beroepsbezigheden, niet het volle aantal uren onderwijs zal kunnen geven. De heer Cramer geeft teekenonderwijs in de 3de, 4de, 5de en 6e klasse; in de lagere klassen wordt dit onderwijs door de vaste onderwijzers gegeven.

In de maand September hadden de openbare lessen plaats, voorgeschreven bij art. 28 van het huishoudelijk reglement. Zij werden door al de leden der commissie van onderwijs en door den ondergeteekende bijgewoond en duurden vijf dagen. Ondertusschen werd ook schriftelijk werk verricht door al de leerlingen.

Na afloop van het onderzoek werden bevorderd:

van klasse A	tot klasse B	24 jongens	en	86 meisjes,
» » B	» » I	28 »	»	18 »
» » I	» » II	23 »	»	14 »
» » II	» » III	24 »	»	16 »
» » III	» » IV	35 »	»	8 »
» » IV	» » V	9 »	»	4 »
» » V	» » VI	7 »		
Te zamen. .		140 jongens	en	66 meisjes.

Niet bevorderd werden:

van klasse B	2	leerlingen,
» » I	6	»
» » II	4	»
» » III	8	»
» » IV	4	»
» » V	3	»
Te zamen.	. 27	leerlingen,

terwijl 7 leerlingen van klasse A te kort op school waren om voor bevordering tot eene hoogere klasse in aanmerking te komen. Voorts werd door 5 leerlingen, die wegens ziekte of andere redenen afwezig waren, geen deel genomen aan het examen.

De resultaten van het eerste schooljaar hebben mijne verwachtingen overtroffen; neemt men daarbij in aanmerking dat het personeel gedurende een deel van den cursus onvoltallig was, dan mag een woord van lof niet onthouden worden aan den directeur en het verdere personeel voor hun ijver en toewijding.

Dat de school langzamerhand in bevolking zal toenemen, mag met grond verwacht worden. Het is niet aan te nemen dat de bevolking niet zal inzien dat hetgeen op deze school gegeven wordt, op geen andere in deze kolonie te verkrijgen is. Het gezond verstand der ouders zal ongetwijfeld zegevieren over de lasterlijke praatjes die omtrent de school verspreid zijn en nog worden, zonder dat het gelukt de verspreiders dier praatjes op het spoor te komen.

Op ultimo December 1887 bedroeg het getal leerlingen 237, te weten 164 jongens en 73 meisjes, welk getal op ultimo December 1888 was aangegroeid tot 265, namelijk 179 jongens en 86 meisjes.

Op dien datum zaten in:

klasse A.	18	leerlingen,	te weten	12	jongens en	6 meisjes,
» B.	31	»	» »	25	»	» 6 »
» I.	42	»	» »	21	»	» 21 »
» II.	50	»	» »	33	»	» 17 »
» III.	54	»	» »	33	»	» 21 »
» IV.	46	»	» »	36	»	» 10 »
» V.	17	»	» »	12	»	» 5 »
» VI.	7	»	» »	7		

In den loop van 1888 werden 19 leerlingen van de school afgeschreven wegens vertrek uit de kolonie. Van deze gingen 17, namelijk 12 jongens en 5 meisjes, naar Nederland.

Het karakter der school brengt mede dat zij meer dan andere inrichtingen van onderwijs in deze kolonie bezocht zal worden door kinderen, die later voor verdere studie naar Nederland of elders zullen gaan. Jaarlijks zullen dus tal van leerlingen, die in deze categorie vallen, van de schoollijst worden afgeschreven. In het belang der kinderen is het te wenschen dat de ouders langzamerhand zullen terugkomen van de gewoonte om hunne kinderen op jeugdigen leeftijd naar Nederland of elders te zenden. De ouderlijke zorg kan door niets anders vervangen worden. Natuurlijk zijn er gevallen denkbaar waarin voor de kinderen niets heilzamer is dan eene zoo vroegtijdig mogelijke verwijdering uit het ouderlijke huis; maar wanneer men deze treurige gevallen uitzondert, zijn er geen steekhoudende redenen aan te voeren ter verdediging van het op jeugdigen leeftijd wegzenden der kinderen. De vermeende voordeelen hiervan worden zoo ruim opgewogen door de zeer tastbare nadeelen, dat ik mij niet kan voorstellen hoe ouders, die ook andere maatschappijen dan de Surinaamsche hebben leeren kennen, er toe kunnen komen zulk een opvoedkundige fout te begaan. Maatschappelijke gebruiken veranderen evenwel niet met een tooverslag en er zullen nog heel wat teleurstellingen ondervonden worden, voordat men ook in dit opzicht den rechten weg vindt.

Bij Gouvernementsresolutie van 10 September 1888, lit. A, n°. 5171 onderging de lijst der leerboeken eenige kleine wijzigingen. Er werden voor de verschillende klassen meer leesboekjes voorgeschreven, aangezien de behoefte aan meer leesstof zich in den loop van den cursus had doen gevoelen. De lijst werd in het Gouvernements-advertentieblad gepubliceerd.

Na de opheffing van het natuurkundig gedeelte der geneeskundige school werd de verzameling natuurkundige instrumenten naar de school voor uitgebreid lager onderwijs overgebracht (Gouvernementsresolutie van 17 Juli 1888, lit. A, n°. 4073). Te eeniger tijd zullen deze kunnen gebruikt worden bij het elementair natuurkundig onderwijs. In elk geval kon aan de instrumenten alhier geen betere bestemming worden gegeven.

Ter voorziening in de vacature op de openbare school voor jongens, ontstaan door den dood van den onderwijzer E. Tama, werd de heer A. S. Gomperts, met ingang op 1 Maart 1888, benoemd tot eersten onderwijzer aan deze school (Gouvernementsresolutie van 21 Februari 1888, lit. A, n°. 1151).

Dientengevolge sloot de heer Gomperts op ultimo Februari zijne bijzondere school. Verder sloten mejuffrouw E. C. Engelbrecht in April en de heeren B. Ezechiels en W. L. Vervuurt in Augustus hunne scholen.

Nieuwe scholen werden te Paramaribo opgericht in Juli door mevrouw C. Schipper—Zaalberg en in November door den heer G. J. Dandlau.

Door de Moravische Broedergemeente werd, mede in November, in de kerk in de Wanicastraat eene nieuwe school geopend, onder de leiding van den uit Nederland gekomen onderwijzer van den 1sten rang, den heer H. J. van der Sluys. De opening van deze school heeft veel bijgedragen tot ontlasting van de jongens- en de meisjesschool die overvol waren en geen voldoende ruimte aanboden voor het groote getal kinderen.

In April werden 2 scholen van de Roomsch-Katholieke Zusters, die tot dusverre onder de leiding gestaan hadden van mejuffrouw F. B. Steyvers en mejuffrouw A. P. Ooninckx, tot ééne school vereenigd onder leiding van mejuffrouw Steyvers. Mejuffrouw Ooninckx werd, ter vervanging van wijlen mejuffrouw C. C. E. Versigny, aan het hoofd geplaatst van de school in de Burenstraat.

Tengevolge van het bij Gouvernementsresolutie van 7 November 1888, lit. A, n°. 6375 aan den heer J. S. Samuels, hoofd der school op Berlijn, op zijn verzoek verleende eervol ontslag, werd deze school tijdelijk gesloten. Zij zal spoedig heropend worden. Bij Gouvernementsresolutie van 28 December, lit. A, n°. 8407, werd de onderwijzer R. F. Sordam van Paradise naar Berlijn overgeplaatst.

Bij Gouvernementsresolutie van 28 November, lit. A, n°. 6859, werd bepaald dat op den grond Ma Mère in Nickerie eene school zal worden gevestigd. Bij dezelfde resolutie werd machtiging verleend om, in het begin van dit jaar, de school op Paradise tijdelijk te sluiten, onder dankbetuiging aan de eigenaren der plantage voor het kosteloos gebruik der gebouwen.

Bij Gouvernementsresolutie van 28 December, lit. A, n°. 8400, werd machtiging verleend om, aanvangende met 1889, voor den tijd van één jaar, het onderwijs in vrouwelijke handwerken op de gouvernementsschool op het dorp Totness op te dragen aan mejuffvrouw J. Pauw aldaar.

De school der Moravische Broeders op Wederzorg werd in Januari 1888 weder geopend; aan het hoofd werd de onderwijzer D. IJveraar geplaatst. Op het boschnegerdorp Kwatta-Hédé in Boven-Saramacca werd, mede in het begin van 1888, de in het vorige verslag aangekondigde school onder leiding van Ch. E. Bern geopend.

Aan den heer C. W. Blijd, onderwijzer van den 4den rang, werd bij Gouvernementsresolutie van 24 November 1888, lit. A, n°. 6771, dispensatie verleend van het vereischte om aan het hoofd eener districtsschool te mogen staan. De heer Blijd is door de Moravische Broedergemeente aan het hoofd geplaatst van de school op Bergendal die nu weder geopend is.

De in April 1887 door de Chineesche maatschappij King-Ngi-Tong geopende school telde op ultimo December 1888 slechts 7 leerlingen en stond onder leiding van den onderwijzer Chin Afa.

De avondschool van den onderwijzer R. A. P. O'Ferrall,

waarvan het vorig verslag melding maakte, werd in Januari 1888 geopend. Als leerlingen hadden zich 60 personen aangemeld, waarvan bij den aanvang der lessen 41 verschenen, te weten: 20 timmerlieden, 5 kleermakers, 4 schoenmakers, 4 letterzetters, 3 schrijnwerkers, 3 winkelbedienden, 1 barbier en 1 kweekeling van de centraalschool. In den loop van 1888 werden 29 nieuwe leerlingen ingeschreven, terwijl 50 leerlingen werden afgeschreven; zoodat er op ultimo December 1888 nog 20 op de lijst stonden. Het schoolbezoek was zeer ongeregeld.

Het onderwijs in het teekenen wordt gegeven door den heer A. P. J. Heidweiler, opzichter bij het bouwdepartement, die zich hiervoor veel moeite geeft.

Het is te hopen dat de heer O'Ferral zijne pogingen met goeden uitslag moge bekroond zien.

In Januari van dit jaar hebben zich 8 nieuwe leerlingen aangemeld.

Bij Gouvernementsresolutie van 8 Maart 1888, lit. A, n°. 1463, werd een nieuw en eenvoudiger model vastgesteld van het extract uit het bij art. 19 der verordening van 8 December 1876 (*Gouvernementsblad* 1877, n°. 10) bedoelde register. Het model der registers bleef onveranderd.

Bij Gouvernementsresolutie van 26 Maart 1888. litt. A, n°. 1769, werd:

1°. de onder de benaming van »Commissie van beheer over het Koloniaal Museum" met het beheer van de koloniale bibliotheek en het koloniaal museum belaste commissie onder dankbetuiging aan hare leden voor de door hen gedane bemoeiingen, ontbonden;

2°. het beheer over en de zorg voor de koloniale bibliotheek, het koloniaal museum en den palmentuin opgedragen aan den inspecteur voor het onderwijs.

Ter voorziening in de bestaande vacaturen werden bij Gouvernementsresolutie van 1 Mei 1888, litt. A, n°. 2339, de heeren J. da Costa en A. E. J. W. Juta tot leden der commissie van onderwijs benoemd. Aan den heer Juta, die wegens zijn benoeming tot districts-commissaris van Coronie, de stad zou verlaten, werd evenwel kort daarna op zijn verzoek eervol ontslag als lid dezer commissie verleend. In zijne plaats werd de heer E. S. Cabell benoemd. (Gouvernementsresolutie van 29 Mei L. A, n°. 2859).

Ten slotte zij hier medegedeeld dat, naar aanleiding van art. 32 der verordening van 7 April 1888 (*Gouvernementsblad* n°. 23) *tot regeling van de pensioenen uit de koloniale kas* te kwijten, aan de onderwijzers en onderwijzeressen in dienst van het Gouvernement werd toegestaan voor pensioen bij te dragen. (Gouvernementsresolutiën van 24 Juli, Lit. A., n°. 4153, 28 Juli, Lit. A, n°. 4250, 31 Juli, Lit. A, n°. 4338, 10 Augustus, Lit. A, n°. 4526, 16 Augustus, Lit. A, n°. 4677, 6 September, Lit. A, n°. 5071 en 29 September, Lit. A, n°. 5627.

§ 2. *Examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid tot het geven van onderwijs.*

In 1888 werden deze examens tweemaal afgenomen. Aan het eerste examen — in April — namen 4 candidaten deel, namelijk 1 mannelijke voor den 4den rang en 3 vrouwelijke voor de Engelsche taal.

Na afloop van het schriftelijk examen werd de candidaat voor den 4den rang afgewezen; de drie candidaten voor de akte Engelsche taal, mejuffrouwen E. Evertsz', M. Evertsz' en I. Pells, werden tot het mondeling examen toegelaten en verkregen de verlangde akte.

Bij het examen voor den 4den rang heeft de heer J. J. Heilbron als deskundige de commissie bijgestaan. De heer L. E. de Blocq van Scheltinga, mede daartoe uitgenoodigd, kon, op grond van zijne vele werkzaamheden, aan de uitnoodiging geen gevolg geven, maar had geen bezwaar, als deskundige op te treden bij het afnemen van het examen in de Engelsche taal. Bij dit examen hebben zoowel hij als de heer Heilbron hulp verleend.

Aan het examen dat in October plaats vond, werd deelgenomen door 22 candidaten (18 mannelijke en 4 vrouwelijke), te weten:

17 voor den 4den rang (13 mannelijke en 4 vrouwelijke);
2 » » 3den » (2 »);
1 » » 2den » (1 »);
1 mannelijke candidaat voor de Fransche taal.

Na afloop van het schriftelijk werk werden afgewezen:

9 mannelijke en 2 vrouwelijke candidaten v. d. 4den rang;
2 » candidaten van den 3den rang;
1 » candidaat » » 2den »
1 » » » de Fransche taal.

De overige candidaten, 4 mannelijke en 2 vrouwelijke voor den 4den rang en 1 candidaat voor den 2den rang, werden tot het mondeling examen toegelaten en verkregen de verlangde akte.

Deze candidaten zijn:

voor den 4den rang: C. W. Blijd, C. A. Duurvoort, A. M. Seirved, J. Schenkel, mej. G. Oliviera en mej. C. Worst;

voor den 2den rang: A. A. Heckers.

De heeren J. J. Heilbron en J. A. H. Reiziger stonden als deskundigen de commissie bij.

In 1888 werden toegekend:
6 akten voor den 4den rang;
1 akte » » 2den rang:
3 akten » de Engelsche taal.

Ter vergelijking van de beide in 1888 gehouden examens met die van vorige jaren, worden hier 2 staten bijgevoegd, aanwijzende het gemiddeld getal punten in de verschillende vakken verkregen door:

1°. al de candidaten;

2°. de toegelaten candidaten.

Tot toelichting diene dat 10 het hoogste cijfer is dat in eenig vak kan worden verkregen.

EXAMENVAKKEN.	Gemiddeld getal punten verkregen door de candidaten voor den											
	4den rang.				3den rang.				2den rang.			
	1885.	1886.	1887.	1888.	1885.	1886.	1887.	1888.	1885.	1886.	1887.	1888.
Schrijven	6	6	7	5	5	6	8	5	9	7	8	6
Nederlandsche taal	6	5	6	4	5	6	7	5	7	7	7	5
Vormleer	5	5	3	5	1	6	3	5	2	8	6	6
Rekenen	5	5	4	5	2	7	5	4	4	9	5	7
Aardrijkskunde	5	5	5	5	3	6	6	3	4	5	7	5
Geschiedenis	6	6	6	5	4	7	6	5	4	9	7	6
Kennis der natuur	5	5	4	4	5	6	5	3	3	8	5	3
Onderwijs- en opvoedkunde	6	5	5	4	3	6	5	4	6	8	7	5
Totaal	44	42	40	37	28	50	45	34	39	61	52	43
Getal candidaten	10	9	9	18	1	9	3	2	1	1	4	2

EXAMENVAKKEN.	Gemiddeld getal punten verkregen door de candidaten toegelaten voor den											
	4den rang.				3den rang.				2den rang.			
	1885.	1886.	1887.	1888.	1885.	1886.	1887.	1888.	1885.	1886.	1887.	1888.
Schrijven	7	7	7	6	»	6	9	»	»	7	8	8
Nederlandsche taal	8	7	7	4	»	7	8	»	»	7	9	6
Vormleer	7	7	6	7	»	7	5	»	»	8	9	6
Rekenen	8	6	7	6	»	8	8	»	»	9	9	7
Aardrijkskdnde	7	7	6	6	»	6	7	»	»	5	9	7
Geschiedenis	7	7	7	7	»	7	7	»	»	9	8	6
Kennis der natuur	7	6	5	5	»	6	5	»	»	8	5	2
Onderwijs- en opvoedkunde	7	6	5	5	»	6	7	»	»	8	7	5
Totaal	58	53	50	46	»	53	56	»	»	61	64	47
Getal toegelaten candidaten	5	5	3	6	»	7	1	»	»	1	2	1

De ongunstige uitslag van het examen, voor zoover de rangen betreft, was te verwachten. Bij het nieuwe reglement voor de normaalschool, vastgesteld bij Gouvernementsresolutie van 31 December 1887, lit. A, n°. 7022, werden het overgangs- en het eindexamen afgeschaft.

In het reglement voor de normaalschool vastgesteld bij Gouvernementsresolutie van 8 Mei 1879, lit. A, n°. 14, waren deze examens voorgeschreven, ten einde te voorkomen dat kweekelingen, die den cursus niet met vrucht hadden gevolgd, zich aan het onderwijsexamen zouden onderwerpen. Bij het overgangs- en eindexamen werden de ongeschikten dus als het ware geëlimineerd. Nu dit niet meer geschiedt, spreekt het van zelf dat bij het onderwijzersexamen het aantal afgewezenen naar verhouding grooter moet zijn dan in de jaren 1879—1887. Voorts verwijs ik naar hetgeen hieromtrent voorkomt in de §§ 2 en 5 van mijn verslag over 1879.

In de volgende tabel zijn eenige cijfers samengevat, aangevende den uitslag der examens van 1882—1888.

CANDIDATEN.	Geëxamineerd.							Toegelaten.						
	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1882.	1883.	1884	1885.	1886.	1887.	1888.
Voor den 4den rang	28	9	10	10	9	9	18	16	7	7	5	5	3	6
» » 3den »	4	7	9	1	9	3	2	2	4	7	»	7	1	»
» » 2den »	2	»	»	»	1	4	2	»	»	»	»	1	2	1
» de Fransche taal	1	1	2	»	2	»	1	1	»	1	»	1	»	»
» » Engelsche taal	»	»	1	»	2	2	3	»	»	»	»	2	2	3
» » Wiskunde	»	»	1	1	1	»	»	»	»	1	»	»	»	»
Totaal	35	17	23	12	24	18	26	19	11	16	5	16	8	10

§ 3. *Getal en aard der scholen.*

Blijkens de hierachter gevoegde bijlage bedroeg op ultimo December 1888 het getal scholen in de kolonie 47, waarvan 25 te Paramaribo en 22 in de districten. Voorts nog 3 scholen van de Moravische broeders bij de Boschnegers, namelijk op Koffiekamp en Gansee in Boven-Suriname en op Kwatta-Hédé in Boven-Saramacca.

Te Paramaribo:

10 niet-gesubsidieerde particuliere scholen,

2 gesubsidieerde particuliere scholen,

5 gouvernementsscholen,

5 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders,

3 » » » Roomsch-Katholieke geestelijken.

In de districten:

14 gouvernementsscholen,

6 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders,

2 » » » Roomsch-Katholieke geestelijken.

De scholen in de districten zijn alle scholen voor gewoon lager onderwijs. Te Paramaribo zijn 4 van de niet gesubsidieerde particuliere scholen en 1 van de gouvernementsscholen inrichtingen voor uitgebreid lager onderwijs.

De normaalschool, de centraalschool der Moravische broeders, de avondschool van den heer R. A. P. C. O'Ferrall en de school van de maatschappij Kong-Ngi-Tong zijn hierboven niet medegeteld.

In mijn rapport over de hangende kwestie betreffende het terrein tusschen de Lawa en de Tapanahony, ingediend den 22sten Januari jl., heb ik gewezen op de wenschelijkheid van de vestiging van scholen bij de Paramakka-negers in de Marowijne, bij de Aucaners in de

Tapanahon en — zoo de hangende grensquaestie in ons voordeel beslist wordt — ook bij de Bonninegers in de Lawa.

§ 4. *De centraalschool.*

Door de heeren Stoltz en De Blocq van Scheltinga werden dezelfde vakken onderwezen als in het vorige jaar. In het teekenen werd onderwijs gegeven door den heer J. W. Lobato.

Op ultimo December 1888 bedroeg het getal leerlingen 11. De oudste leerling was 19, de jongste 14 jaar oud; de gemiddelde leeftijd der leerlingen was 17 jaren.

In het volgende staatje zijn de cijfers voor de jaren 1882—1888 samengevat.

	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Getal leerlingen op ultimo December.	15	14	12	15	13	12	11
Ouderdom van den oudsten leerling	17	18	18	18	17	18	19
» » » jongsten »	11	13	13	11	12	13	14
Gemiddelde leeftijd der leerlingen	14	15	15	15	14	16	17

Ik heb er meermalen de aandacht op gevestigd dat de centraalschool, in hare tegenwoordige organisatie, er niet op ingericht is om abnormale verliezen in het onderwijzend personeel te kunnen dekken. Eene school met zulk een gering getal leerlingen zou wellicht onderwijzers genoeg kunnen leveren om een zeer normaal verloop van personeel aan te vullen, maar is machteloos tegenover verliezen als in de laatste jaren zijn geleden.

De hier volgende staat, waarin de leerlingen gegroepeerd zijn naar de leeftijden, doet het bovengezegde onmiddellijk in het oog vallen.

	Leerlingen op de centraalschool op ultimo December										
	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
van 10 jaar. . . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
» 11 »	—	1	—	5	2	—	—	1	—	—	—
» 12 »	2	—	2	1	1	—	—	—	1	—	—
» 13 »	1	2	5	3	2	4	1	—	2	1	—
» 14 »	2	—	1	4	5	2	3	4	1	2	2
» 15 »	3	3	2	3	3	2	4	5	2	2	3
» 16 »	2	1	2	—	1	4	1	3	6	2	1
» 17 »	2	1	—	2	1	1	2	1	1	4	1
» 18 »	2	1	—	—	1	1	1	1	—	1	3
» 19 »	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Totaal. .	14	10	13	18	15	14	12	15	13	12	11
beneden 15 jaar . .	5	3	9	13	10	6	4	5	4	3	2
boven 15 jaar . . .	9	7	4	5	5	8	8	10	9	9	9

Bij leerlingen beneden de 15 jaar kan van eigenlijke opleiding tot onderwijzer nog geen sprake zijn. Zulke leerlingen behooren nog op de gewone scholen. Let men alleen op de leerlingen boven 15 jaar, dan is in de laatste jaren eenige verbetering waar te nemen; maar toch is het getal leerlingen, onder de tegenwoordige omstandigheden, bij lange na niet voldoende.

Een nieuw opgericht gebouw voor deze school nadert zijne voltooiing.

§ 5. *De normaalschool.*

In mijn vorig verslag deelde ik in eene noot mede, dat bij Gouvernementsresolutie van 31 Januari 1888, lit. A, n°. 768, de heer J. J. Heilbron, onderwijzer aan de normaalschool, benoemd werd tot directeur dier school. De heer L. E. De Blocq van Scheltinga bleef onderwijs geven tot de komst van den heer J. A. H. Reiziger, dat is tot ultimo Maart. Bij Gouvernementsresolutie van 31 Maart 1888, litt. A, n°. 1870/1871 werd de heer De Blocq van Scheltinga eervol ontheven van het geven van onderwijs aan de normaalschool, onder dankbetuiging voor de door hem bewezen diensten en de heer Reiziger, met ingang op 1 April, benoemd tot onderwijzer aan deze school.

Bij den aanvang van het jaar 1888 waren:

op den 1sten cursus 19 mannel. en 9 vrouw. kweekel.

» » 2den » 5 » » 5 » »

te zamen 24 » » 14 » »

Voor het toelatingsexamen, dat op 30 en 31 October plaats vond, hadden zich 14 candidaten aangemeld, te weten:

voor den 1sten cursus 10 jongens en 3 meisjes;

» » 2den » 1 jongen.

Van deze werden afgewezen:

6 jongens en 1 meisje voor den 1sten cursus en de candidaat voor den 2den cursus.

De overigen, 4 jongens en 2 meisjes, werden toegelaten. De gemiddelde leeftijd der toegelaten candidaten was 17 jaar.

Van den 1sten tot den 2den cursus werden bevorderd 3 mannelijke en 2 vrouwelijke kweekelingen, terwijl 1 onderwijzer van den 3den rang tot de lessen van den 2den cursus werd toegelaten.

In den loop van het jaar werden 9 kweekelingen afgeschreven.

Op ultimo December waren:

op den 1sten cursus 19 mannel. en 4 vrouwel. kweekel.

» » 2den » 6 » » 6 » »

te zamen 25 » » 10 » »

in het geheel dus 35, tegen 38 op gelijk tijdstip van 1887.

In zijn verslag verklaart de directeur dat de lust tot studie bij de meeste leerlingen blijft ontbreken. »Het opgegeven huiswerk wordt afgemaakt, de lessen worden door eenigen zelfs zeer trouw bezocht, maar daar blijft het dan ook bij."

De volgende staat geeft een overzicht van de gemiddelde dagelijksche opkomst per 100 in de verschillende maanden voor iederen cursus en voor de beide geslachten afzonderlijk.

MAANDEN.	Gemiddelde opkomst per 100 daags.			
	1ste Cursus.		2de Cursus.	
	M.	V.	M.	V.
Januari	83	85	75	84
Februari	76	79	80	88
Maart	58	56	79	83
April	68	76	72	91
Mei	85	84	90	96
Juni	83	79	84	86
Juli	79	69	76	81
Augustus	85	88	90	87
September	76	80	78	83
November	83	81	79	84
December	75	71	78	92

In de volgende tabel zijn ter vergelijking eenige cijfers over de jaren 1883—1888 naast elkander geplaatst.

	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Getal kweekelingen op ultimo December	29	28	27	33	38	35
op den 1sten cursus — mannelijke	10	8	7	19	19	19
op den 1sten cursus — vrouwelijke	10	13	11	8	9	4
op den 2den cursus — mannelijke	4	4	5	2	5	6
op den 2den cursus — vrouwelijke	5	3	4	4	5	6
Getal candidaten bij het toelatingsexamen	9	19	15	25	25	14
van het mannelijk geslacht	8	11	10	21	18	11
» » vrouwelijk »	1	8	5	4	7	3
Getal toegelaten kweekelingen	2	14	6	18	12	6
van het mannelijk geslacht	1	6	3	14	7	4
» » vrouwelijk »	1	8	3	4	5	2
Gemiddelde leeftijd der toegelaten kweekelingen	17	16	17	16	16	17

De leesbibliotheek der normaalschool bestond op ultimo December 1888 uit 61 boekwerken, uitmakende 80 boekdeelen. Gedurende den loop van het jaar werden door 19 kweekelingen 132 boekdeelen aangevraagd, zijnde 7 per hoofd, tegen 8 in 1887.

§ 6.

Onderwijzend personeel.

Worden de scholen bij de Boschnegers wèl, de normaalschool, de centraalschool, de Chineesche school en de avondschool van den heer O'Ferrall niet medegeteld, dan was op ultimo December 1888 het onderwijzend personeel samengesteld als volgt:

te Paramaribo:

4 onderwijzers en 1 onderwijzeres van den 1sten rang;

6 » » » 2den »

22 onderwijzers en 17 onderwijzeressen van den 3den rang;

23 » » 13 » » » 4den »

1 onderwijzeres met akte alleen voor de Fransche taal,

1 » » » » » » Engelsche »

1 » » » » » » Engelsche » en de Nederlandsche taal- en letterkunde (middelbaar onderwijs),

1 » » » alleen voor de vrouwelijke handwerken, voorts nog 26 mannelijke en 26 vrouwelijke personen zonder onderwijzersrang, die in de scholen hulp verleenden of in speciale vakken onderwijs gaven;

in de districten:

1 onderwijzer van den 2den rang,

7 » » » 3den »

16 onderwijzers van den 4den rang;

3 » zonder rang;

voorts nog 4 personen van het mannelijk en 2 van het vrouwelijk geslacht, die in de scholen hulp verleenden;

in de geheele kolonie derhalve:

79 geëxamineerde onderwijzers en

31 » onderwijzeressen,

te zamen 110, tegen 103 op gelijk tijdstip van 1887; voorts 2 onderwijzeressen met akten alleen voor vreemde talen, 1 onderwijzeres met akten alleen voor het Engelsch en voor Nederlandsche taal- en letterkunde (middelbaar onderwijs), 1 onderwijzeres met akte alleen voor de handwerken, 3 onderwijzers zonder rang aan het hoofd van scholen, en 58 personen zonder rang, die in de scholen hulp verleenden of in speciale vakken onderwijs gaven.

In de volgende tabel wordt, ter vergelijking, de samenstelling van het onderwijzend personeel op ultimo December van de jaren 1883—1888 opgegeven voor Paramaribo en de districten afzonderlijk, de normaalschool, de centraalschool, de Chineesche school en de avondschool van den heer O'Ferrall niet medegerekend.

ONDERWIJZEND PERSONEEL.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Paramaribo.						
Onderwijzers van den 1sten rang	4	4	3	3	2	4
» » » 2den »	3	3	2	3	4	6
» » » 3den »	18	19	21	23	25	22
» » » 4den »	21	25	25	21	22	23
Onderwijzeressen » » 1sten »	2	2	1	1	1	1
» » » 3den »	14	16	12	15	16	17
» » » 4den »	10	9	12	12	12	13
Onderwijzeres met akte alleen voor de Fransche taal	1	1	1	1	1	1
» » » » » » Engelsche »	1	1	1	1	1	1
» » » » » » Fransche en Engelsche taal	1	1	—	—	—	—
» » » » » » Nederlandsche taal en letterkunde (middelbaar onderwijs) en Engelsche taal	—	—	—	—	1	1
» » » » » » handwerken	—	—	—	—	1	1
Personen zonder rang in de scholen werkzaam	43	45	43	45	45	52
a. van het mannelijk geslacht	20	19	17	24	22	26
b. » » vrouwelijk »	23	26	26	21	23	26
Districten.						
Onderwijzer van den 2den rang	1	1	1	1	1	1
Onderwijzers » » 3den »	8	9	6	7	5	7
» » » 4den »	23	21	19	16	15	16
Personen zonder rang aan het hoofd van scholen	4	4	4	3	2	3
» » » in de scholen werkzaam	4	3	3	6	5	6
a. van het mannelijk geslacht	3	2	2	5	3	4
b. » » vrouwelijk »	1	1	1	1	2	2

Bij dit verslag is als bijlage gevoegd een staat van het onderwijzend personeel op de scholen der Moravische broeders in 1872, 1874 en 1878—1888.

Behalve de in de vorige paragrafen medegedeelde, hadden er in 1888 in het onderwijzend personeel op de Gouvernementsscholen nog slechts 2 mutatiën plaats: bij Gouvernementsresolutie van 22 Februari, lit. A, n°. 1176, werd de heer E. J. Arlem, van 1 Maart tot ultimo October, als onderwijzer aan de Willemschool geplaatst, terwijl de onderwijzer aan deze school, H. P. Dibulefit, voor dat tijdperk, in zijne plaats, tot hoofd van de school op Nieuw-Meerzorg werd aangesteld. De heer Arlem had namelijk om tijdelijke plaatsing te Paramaribo verzocht, ten einde eene geregelde geneeskundige behandeling te kunnen ondergaan. Vermits de heer Arlem op het einde van October niet hersteld was, werd, bij Gouvernementsresolutie van 23 October, lit A, n°. 6091, besloten bovengenoemde regeling tot October 1889 te doen voortduren.

Tot herstel van gezondheid werd in den loop van 1888 voor korteren of langeren tijd binnenlandsch verlof verleend aan:

den onderwijzer J. S. Samuels (Gouvernementsresolutie van 7 Januari, lit. A, n°. 179);

den onderwijzer E. J. Arlem, (Gouvernementsresolutie van 19 Januari, lit. A, n°. 459);

den onderwijzer R. B. Bibaz (Gouvernementsresolutie

van 21 Februari, lit. A, n°. 1151 en 28 Maart, lit. A, n°. 1811);

den kweekeling J. A. ABRAHAMS (Gouvernementsresolutie van 30 Juni, lit. A., n°. 3630);

de onderwijzeres E. A. WILMANS (Gouvernementsresolutie van 1 September, lit. A, n°. 4965);

den onderwijzer L. T. SEVENOAKS (Gouvernementsresolutie van 15 September, lit. A, n°. 5308 en 7 November, lit. A, n°. 6376);

den kweekeling R. E. VAN LIER (Gouvernementsresolutie van 18 December, lit. A, n°. 8174).

Op den 25sten Februari overleed de onderwijzer G. R. MACHERA, ondermeester op de jongensschool der Roomsch-Katholieke geestelijken, na eene kortstondige ziekte. MACHERA was een zeer ijverig jongmensch, die met nauwgezetheid zijn plicht vervulde.

Op den 1sten Juni 1888 herdacht mejuffrouw C. P. M. J. VLIER den dag waarop zij, 30 jaren geleden, benoemd werd tot stads-onderwijzeres, terwijl de weduwe C. W. OEHLERS op den 1sten November haar 25jarig jubileum als onderwijzeres vierde. Beide feesten werden bijgewoond door tal van leerlingen, oud-leerlingen en vrienden van de jubilarissen. Ook het schooltoezicht ging de beide onderwijzeressen de hartelijkste gelukwenschen aanbieden.

§ 7. *Getal en aard der schoolgaande kinderen.*

Op 31 December 1888 gingen ter school in de geheele kolonie:

2900 jongens,

2648 meisjes.

te zamen 5548 leerlingen,

tegen 5386 op gelijk tijdstip van 1887; het getal leerlingen is derhalve vermeerderd met 162, te weten 56 jongens en 106 meisjes;

te Paramaribo: 2142 jongens,

2195 meisjes,

te zamen 4337 leerlingen,

zijnde ruim 78 pct. van het getal schoolgaande kinderen in de kolonie, tegen 4237 of bijna 79 pct. op gelijk tijdstip van 1887.

Het getal is dus te Paramaribo toegenomen met 100, te weten: 16 jongens en 84 meisjes;

in de districten: 758 jongens,

453 meisjes,

te zamen 1211 leerlingen,

zijnde bijna 22 pct. van het getal schoolgaande kinderen in de kolonie, tegen 1149 of ruim 21 pct. op gelijk tijdstip van 1887. Het getal is dus vermeerderd met 62, te weten 40 jongens en 22 meisjes.

Uit eene vergelijking met 1887 blijkt dat het getal leerlingen op 6 districtsscholen verminderde, op 2 gelijk bleef en op 12 toenam, terwijl de school op Berlijn in December tijdelijk gesloten was en de school op Wederzorg in het begin van 1888 weder geopend werd.

De onderstaande opgaven vermelden de plaatsen van vestiging en de bevolking der scholen in de districten op ultimo December 1888.

a. *Gouvernementsscholen.*

1°.	Op de plantage Nieuw-Meerzorg,	70 leerlingen,
2°.	» het station Frederiksdorp,	36 »
3°.	» » fort Nieuw-Amsterdam,	48 »
4.	» den grond Berlijn	(vacant)
5°.	op den grond Hannover	46 »
6°.	» » » Onverwacht	34 »
7°.	» » » Onoribo	17 »
8°.	» » plantage la Rencontre	44 »
9°.	» het station Groningen	17 »
10°.	» den grond Hague	34 »
11°.	» het dorp Totness	37 »
12°.	» den grond Weltevreden	65 »
13°.	» de plantage Paradise	45 »
14°.	te Nieuw Nickerie	149 »
	Totaal	642 »

b. *Scholen der Moravische broeders.*

1°.	op het etablissement Charlottenburg	68 leerlingen,
2°.	» » » Wederzorg	34 »
3°.	» » » Leliendaal	45 »
4°.	» » » Clevia	41 »
5°.	» » » Bersaba	56 »
6°.	» » » Salem	181 »
	Totaal	425 »

c. *Scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.*

1°.	in het weesgesticht Livorno	35 leerlingen,
2°.	op het etablissement Mary's hope	109 »
	Totaal	144 »

In den navolgenden staat zijn de schoolgaande kinderen in de geheele kolonie gegroepeerd naar de leeftijden

Leeftijd.	Getal schoolgaande kinderen, op ultimo December 1888.			
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Per 100.
beneden 7 jaar	46	68	114	2,05
7 »	309	299	608	10,96
8 »	376	394	770	13,88
9 »	415	430	845	15,23
10 »	395	413	808	14,56
11 »	371	368	739	13,32
12 »	406	310	716	12,91
13 »	310	223	533	9,61
14 »	175	102	277	4,99
15 »	73	36	109	1,96
boven 15 »	24	5	29	0,52

Men had dus op ultimo December 1888:

114 schoolgaande kinderen beneden 7 jaar,

4486 » » van 7—12 »

948 » » boven 12 »

tegen 122, 4346 en 918 op ultimo December 1887.

Met uitzondering van de normaalschool, de centraalschool, de avondschool van den heer O' FERRALL, de Chineesche school, de bewaarschool en de scholen bij de Boschnegers, werd op ultimo December 1888 in de geheele kolonie door 114 geëxamineerde onderwijzers aan 5548 kinderen onderwijs gegeven, zijnde gemiddeld 1 onderwijzer op 48,7 kinderen, tegen 50,3 in het jaar te voren.

Te Paramaribo had men:

90 geëxamineerde onderwijzers	op	4337	leerlingen,	of
1 geëxamineerden onderwijzer	op	48,2	»	tegen
1 » »	»	49,3	»	in 1887;

in de districten:

24 geëxamineerde onderwijzers	op	1211	leerlingen,	of
1 geëxamineerden onderwijzer	»	50,5	»	tegen
1 » »	»	54,7	»	in 1887;

Uit de bijlage blijkt hoe de verhoudingen waren voor Paramaribo en voor de districten elk afzonderlijk en naar den aard der scholen.

Rekent men de zoo even genoemde scholen niet mede, dan waren op ultimo December 1888 op elke 100 schoolgaande kinderen:

in de geheele kolonie	52,3	jongens	en	47,3	meisjes,
te Paramaribo	49,4	»	»	50,6	»
in de districten	62,6	»	»	37,4	»

Neemt men alleen de schoolgaande kinderen van 7—12 jaar, dan waren op elke 100 leerlingen:

in de geheele kolonie	50,6	jongens	en	49,4	meisjes,
te Paramaribo	47,5	»	»	52,5	»
in de districten	61,1	»	»	38,9	»

Uit den navolgenden staat blijkt hoe de verhoudingen waren van de verschillende soorten van scholieren. Ter vergelijking zijn de cijfers over 1886 en 1887 mede opgegeven.

		Getal schoolgaande kinderen op ultimo December.			Per 100 op ultimo December.		
		1886.	1887.	1887.	1886.	1887.	1888.
Paramaribo en districten.							
Voor rekening van	particulieren	856	876	921	16,3	16,3	16,6
	het Gouvernement	1585	1711	1744	30,2	31,8	31,4
Op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	1749	1717	1766	33,3	31.9	31,8
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1057	1082	1117	20,1	20,1	20,1
Paramaribo.							
Voor rekening van	particulieren	849	868	913	20,9	20,5	21,1
	het Gouvernement	1039	1080	1110	25,6	25,5	25,6
Op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	1252	1342	1341	30,8	31,7	30,9
	Roomsch-Katholieke geestelijken	920	947	973	22,7	22,4	22,4
Districten.							
Voor rekening van	particulieren	7	8	8	0,6	0,7	0,7
	het Gouvernement	546	631	634	46,0	54,9	52,4
Op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	497	375	425	41,9	32,6	35,1
	Roomsch-Katholieke geestelijken	137	135	144	11,5	11,7	11,9

De volgende staat wijst aan hoe de kinderen, die te Paramaribo *rechtstreeks* voor Gouvernementsrekening onderwijs genoten, verdeeld waren over de particuliere en de gouvernementsscholen. Ter vergelijking worden de cijfers over 1878—1887 mede opgegeven.

JAREN.	Kinderen voor Gouvernements-rekening op particuliere scholen op ultimo December.			Kinderen op Gouvernementsscholen op ultimo December.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens,	Meisjes.	Totaal.
1878	607	348	955	55	28	83
1879	681	408	1029	71	28	99
1880	379	420	799	342	20	362
1881	352	418	770	370	22	392
1882	287	231	518	371	220	591
1883	120	219	339	457	254	711
1884	125	207	332	459	267	726
1885	125	170	295	451	271	722
1886	113	152	265	481	293	744
1887	12	133	145	608	327	935
1888	1	145	146	609	355	964

Aan het hoofd van de scholen op Koffiekamp, Gansee en Kwatta-Hédé stonden P. Seedorf, L. A Musingen en Ch. E. Bern, alle drie zonder onderwijzersrang.

Eerstgenoemde school telde op ultimo December 1888 26 leerlingen (10 Jongens en 16 meisjes), de school op Gansee 53 (25 jongens en 28 meisjes). Van Kwatta-Hédé zijn de opgaven nog niet ontvangen [1].

Het volgende staatje geeft een overzicht van de bewaarscholen op ultimo December 1888.

Bewaarscholen van	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
de Moravische broeders voor kinderen van onvermogenden.	80	93	173
de Roomsch-Katholieke geestelijken voor kinderen van onvermogenden	120	140	260
Totaal . . .	200	233	433
de Roomsch-Katholieke geestelijken voor andere kinderen.	37	60	97
verschillende particulieren . .	36	46	82
Totaal . . .	73	106	179
Totaal-generaal . . .	273	339	612

In mijn vorig verslag wees ik er op dat het wenschelijk is bij verordening eenige bepalingen omtrent de inrichting dezer scholen vast te stellen.

Als bijlagen voeg ik bij dit verslag 3 staten [2], aanwijzende de schoolbevolking in de verschillende districten van 1870—1888. In mijn verslag over 1885 werden deze staten opgenomen, loopende tot December van dat jaar. Ik zeide daarin: » Het komen en verdwijnen van scholen in sommige districten geeft een aanschouwelijk beeld van het heen en weer trekken der districtsbevolking en verklaart tevens waarom het schoolwezen in de districten nog zoo gebrekkig is."

Tot opheldering diene dat op den 1sten Juli 1873 het Staatstoezicht en daarmede de verplichting van de onder dat toezicht geplaatste kinderen tot schoolbezoek opgeheven werd. Onmiddellijk daalt het totaalcijfer der leerlingen van 5371 tot 4842, waarbij valt op te merken dat de districten de grootste daling aanwijzen, namelijk 426 tegen de stad 103. In 1874 vertoont Paramaribo eene stijging om in de beide volgende jaren weer te dalen. In de districten houdt de daling aan van 1873 tot 1876. Van 1877 af — het jaar van de invoering van den leerplicht — is weer stijging waar te nemen, die te Paramaribo — met eene enkele schommeling — aanhoudt, maar in de districten weer gevolgd wordt door eene daling.

Bij het totaalcijfer voor de districten op ultimo December 1888 moet in het oog worden gehouden dat de schoolkinderen van Berlijn niet medegeteld zijn, daar de school op het eind van het jaar tijdelijk gesloten was, in afwachting van de benoeming van een nieuwen onderwijzer. Voorts zij hier aangeteekend dat in het begin van 1889 de school der Moravische broeders op Bergendal weer geopend is.

Vergelijkt men de beide uiterste jaren, 1870 en 1888, met elkander, dan blijkt dat de vermindering voor de districten — de tijdelijke sluiting van Berlijn in aanmerking genomen — ruim 1000 bedraagt, de vermeerdering voor de stad daarentegen ruim 1500.

Bij vergelijking van het jaar 1870 met het jaar vóór de invoering van den leerplicht, blijkt de vermindering voor de districten bijna 1200 te bedragen, de vermeerdering voor Paramaribo slechts 230. Vergelijkt men het jaar van de invoering van den leerplicht met 1888 dan vertoonen de districten eene vermindering van ruim 200, terwijl Paramaribo met ruim 1100 is toegenomen.

Beschouwt men de districten elk afzonderlijk dan blijkt dat de schoolbevolking van Nickerie van 1870—1888 talrijke schommelingen vertoont, maar ten slotte vooruitgegaan is. Hetzelfde geldt ten opzichte van Coronie en Boven-Para. In Boven-Cottica is vooruitgang waar te nemen tot 1879, daarna achteruitgang. In Perica en Boven-Commewijne heeft men sedert 1873 geene scholen meer. In al de overige districten is de schoolbevolking sedert 1870 zeer achteruitgegaan. Paramaribo is, deels ten koste van deze districten, toegenomen.

Wanneer men de districtsscholen der Moravische broeders afzonderlijk beschouwt, dan merkt men van 1870 tot 1876 eene sterke daling in de schoolbevolking op. Deze valt van 1341 op 588, dat is eene vermindering van $\pm$ 750. In het jaar van de invoering der nieuwe onderwijsverordening stijgt de schoolbevolking van 588 op 818 om daarna weer te dalen tot 425 op ultimo December 1888, dat is eene vermindering van $\pm$ 400.

De belangrijkste vermindering heeft dus plaats gevonden in de jaren die aan de invoering van de nieuwe onderwijsverordening voorafgingen.

De bevolking op de scholen der Moravische broeders te Paramaribo steeg in de periode 1870—1888 van 1160 tot 1341; de stijging hield dus geen gelijken tred met de daling in de districten.

Op de scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken in de districten daalde de bevolking van 197 in 1870 tot 68 in 1878; daarna had weer toeneming plaats tot 144 in 1888. Op hunne gesubsidieerde scholen te Paramaribo steeg het getal leerlingen van 527 in 1878 tot 973 in 1888.

Ten slotte moet ik opmerken dat de cijfers aan de Koloniale verslagen ontleend zijn en hier en daar eenigen twijfel overlaten omtrent de juiste bevolking van enkele scholen en ook omtrent eenige totalen. De twijfelachtige cijfers zijn door mij onderstreept.

De scholen bij de boschnegers en de scholen te Paramaribo die niet behooren tot die voor gewoon lager of uitgebreid lager onderwijs zijn in de staten niet opgenomen.

De als bijlage bij dit verslag gevoegde graphische voorstelling geeft van het bovenstaande een duidelijk beeld.

Het getal districtsscholen varieerde in de hiergenoemde periode zeer en bedroeg op ultimo December:

1870 . . .	32	1880 . . .	29
1871 . . .	32	1881 . . .	31
1872 . . .	35	1882 . . .	30
1873 . . .	33	1883 . . .	32
1874 . . .	27	1884 . . .	28
1875 . . .	27	1885 . . .	24
1876 . . .	25	1886 . . .	24
1877 . . .	26	1887 . . .	21
1878 . . .	29	1888 . . .	22
1879 . . .	29		

1) Volgens de later ontvangen opgaven bedroeg het getal leerlingen op deze school 24 jongens en 5 meisjes.

2) De hierbedoelde drie staten zijn bijeengebracht tot één staat, bijlage F3.

In de *zeven* jaren die de nieuwe onderwijsverordening voorafgingen daalde het getal districtsscholen van 32 tot 25; daarna nam het getal weer toe om van 1884 af op nieuw te verminderen. Neemt men in aanmerking dat de school op Bergendal weer geopend is, dan bedraagt het getal districtsscholen thans 23.

§ 8. *Schoolbezoek en schoolverzuim.*

In bijlage I vindt men onder meer een overzicht van de gemiddelde opkomst per dag en per 100 voor Paramaribo en de districten afzonderlijk en naar den aard der scholen.

De gemiddelde opkomst per 100 bedroeg in 1888:

voor de geheele kolonie. 78
» Paramaribe 77
» de districten 83

In 1887 was het cijfer zoowel voor Paramaribo als voor de districten 79.

Te Paramaribo was in 1888 het schoolbezoek dus slechter, in de districten beter dan in 1887.

Worden de cijfers gegroepeerd naar den aard der scholen dan was de gemiddelde opkomst per 100 in 1888:

	in de geheele kolonie.	te Paramaribo.	in de districten.
op de niet gesubsidieerde particuliere scholen	83	83	—
» » gesubsidieerde » »	72	72	—
» » Gouvernementsscholen	76	74	80
» » gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	75	72	82
» » » » » Roomsch-Katholieke geestelijken	85	84	93

Onder de gouvernementsscholen is begrepen de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs.

In 1888 werden geen vervolgingen ingesteld ingevolge art. 20 der verordening van 8 December 1876, (*Gouvernementsblad* 1877, n°. 10) en van art. 5 der verordening van 3 Maart 1886 (*Gouvernementsblad* n°. 20).

In Januari 1889 overleed de hoofdman van politie J. W. Vrendijk, die gedurende eenige jaren belast was met de uitvoering der verschillende maatregelen tot wering van schoolverzuim te Paramaribo. In hem verliest de politie een beleidvol man, die steeds met ijver en opgewektheid zijn plicht deed.

Het schoolbezoek was gemiddeld per dag en per 100:

	in de geheele kolonie.	te Paramaribo.	in de districten.
in 1878. . .	75	73	80
» 1879. . .	75	74	77
» 1880. . .	75	74	78
» 1881. . .	78	77	80
» 1882. . .	76	74	78
» 1883. . .	76	75	79
» 1884. . .	76	75	79
» 1885. . .	77	76	80
» 1886. . .	77	77	78
» 1887. . .	79	79	79
» 1888. . .	78	77	83

Neemt men in aanmerking dat van 1877 tot 1888 het getal schoolgaande kinderen in de geheele kolonie met ± 900 vermeerderd is, dan kan niet worden ontkend dat het absolute schoolbezoek verbeterd is. Hetzelfde geldt voor Paramaribo, alwaar het getal schoolgaande kinderen van ± 3200 in 1877 is aangegroeid tot ± 4300 in 1888.

Het percentsgewijze schoolbezoek is daarentegen niet noemenswaardig verbeterd en moet in een land waar leerplicht bestaat zonder twijfel onvoldoende worden geacht.

Met betrekking tot dit punt verwijs ik naar vorige verslagen, in het bijzonder naar hetgeen ik mededeelde in § 8 van mijn verslag over 1880.

Van jaar tot jaar wordt de overtuiging in mij sterker dat de oprichting van eene *verbeterschool* in het belang van het opkomende geslacht, zeer wenschelijk is. Zonder zulk eene inrichting zal de leerplicht niet anders dan zeer gebrekkig gehandhaafd kunnen worden. Wanneer ouders, voogden of verzorgers in gebreke blijven hunne kinderen of pupillen te doen onderwijzen, kunnen zij gestraft worden. Tegenover kinderen die zich zelf aan alle onderwijs onttrekken, of, buiten den wil der ouders, de school zoo ongeregeld bezoeken dat het onderwijs geen vruchten kan dragen, tegenover zulke kinderen staat men volkomen machteloos. Men moet lijdelijk toezien dat zij voor de gevangenissen opgroeien. Aan dezen toestand kan, naar mijne meening, niet anders dan door het in het leven roepen van eene verbeterschool een einde gemaakt worden.

§ 9. *Omvang, aard en toestand van het onderwijs. Schooltucht.*

In den omvang, aard en toestand van het onderwijs is in 1888 weinig verandering gekomen. Op de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs is bij den aanvang van den 2den cursus een zesde klasse gevormd, (zie § 1) bestaande uit slechts 7 leerlingen, allen jongens, die van de vijfde klasse bevorderd werden. Naar mate de school langer bestaat, zal de hoogste klasse in bevolking toenemen.

In het algemeen laat, vooral in de districten, de omvang van het onderwijs te wenschen over. Daar waar de onderwijzers voor hunne taak berekend zijn, waren de resultaten vrij bevredigend en kon ik met genoegen op nieuw constateeren dat aan de bij de inspectiën gemaakte opmerkingen de noodige aandacht werd geschonken. Waar men evenwel te doen heeft met onbekwame onderwijzers, daar is geene verbetering te verwachten.

Bij de minder ontwikkelde klassen der bevolking moeten de kinderen, te huis alle hulp missende, alles van de school hebben. Deze moet daarom onder de leiding staan van iemand die tegen deze zware taak opgewassen is. Kortheidshalve verwijs ik naar hetgeen ik hieromtrent in het midden bracht in § 9 van mijne verslagen over 1879 en 1880.

Omtrent de tucht op de scholen heb ik slechts te herhalen hetgeen ik in mijne laatste verslagen schreef.

§ 10. *De schoolspaarbank.*

Het saldo bij mij in kas van 1887 was f 68. Het geheele bedrag van 1 Januari tot 31 December 1888 bij mij gestort, bedroeg f 6170.

Hiervan moest door mij, ten behoeve van scholen die gesloten werden of waarop de gelegenheid tot sparen niet langer bestond, f 170 worden uitgekeerd, zoodat het saldo f 6000 bleef.

In 1888 werd door mij in de koloniale spaarbank, ten name van den »*Inspecteur voor het onderwijs voor de schoolspaarbank*", gestort een bedrag van f 5983, terwijl f 85 bij mij in kas bleef, als zijnde bij mij gestort na de laatste zitting van de koloniale spaarbank in 1888.

Van 1887 was op het spaarbankboekje, ten name van den inspecteur, nog een saldo van f 1944 overgebleven, dat nog niet was overgeschreven op naam van scholieren. Met het in 1888 bij de koloniale spaarbank gestorte bedrag van f 5983, maakt dit eene som uit van f 7927.

In 1888 werd een bedrag van f 6451 op naam van scholieren overgeschreven, zoodat het saldo van het tegoed op evengenoemd spaarbankboekje op ultimo December f 1476 bedroeg, waaronder f 7 van leerlingen der centraalschool.

Van de invoering der schoolspaarbank in Mei 1882 tot ultimo December 1888 werd door de onderwijzers — na aftrek van de uitkeeringen door mij gedaan bij het sluiten van scholen als anderszins — bij mij gestort een bedrag van f 38 715, waarvan f 37 154 op naam van scholieren werd overgeschreven, onder beide sommen de centraalschool begrepen.

Op ultimo December 1888 namen 2969 scholieren aan het sparen deel, zijnde bijna 54 pct. van het geheele getal schoolgaande kinderen, dat op dien datum 5548 bedroeg.

De belangrijke vermindering in het aantal aan het sparen deelnemende scholieren moet daaraan worden toegeschreven dat van af April 1888 de gelegenheid tot het inbrengen van spaarpenningen op de districtsscholen der Moravische broeders niet meer bestond.

Op ultimo December 1888 waren 1425 scholieren in het bezit van boekjes der Koloniale Spaarbank, zijnde bijna 26 pct. van het getal schoolgaande kinderen en bijna 48 pct. van het getal deelnemers aan het sparen.

Onder het getal van 1425 zijn niet begrepen de op de districtsscholen der Moravische Broeders ingeschreven leerlingen, die wellicht nog in het bezit waren van boekjes der Koloniale Spaarbank. Na de opheffing van de spaarbank op deze scholen was er voor de onderwijzers geen aanleiding meer om aanteekening te houden van het getal kinderen dat in het bezit bleef van een spaarbankboekje.

In 1888 werden door de Koniale Spaarbank op naam van scholieren, wier spaarpenningen één gulden of veelvouden hiervan bedroegen 431 boekjes uitgegeven

Hiervan kwamen te Paramaribo:

op de niet-gesubsidieerde particuliere scholen . .	60
» » gesubsidieerde » » . .	15
» » gouvernementsscholen	182
» » gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	19
» » » » » Roomsch-Katholieke geestelijken	71
Totaal . .	347

In de districten:

op de gouvernementsscholen.	72
» » gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	3
» » » » » Roomsch-Katholieke geestelijken	8
Totaal . .	84

Omtrent de redenen waarom zoo min het getal ingetrokken boekjes als het uit de Koloniale Spaarbank gelichte bedrag kan worden opgegeven, wordt verwezen naar het verslag over 1885.

Hier volgt eene samenvatting van de verschillende cijfers. Ter vergelijking zijn de cijfers over 1880—1887 mede opgegeven. De centraalschool, als niet behoorende tot de gewone scholen, is hierbij niet gerekend.

	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Getal schoolgaande kinderen op ultimo December	5 124	5 238	5 283	5 081	5 247	5 386	5 548
Getal deelnemers aan het sparen op ultimo December	3 128	3 535	3 511	2 959	3 261	3 214	2 969
Zijnde per 100 van het getal schoolgaande kinderen	61	67	66	58	62	60	54
Bij mij gestort bedrag	f 4 096	f 6 421	f 6 480	f 5 183	f 4 490	f 5 906	f 6 000
In de Koloniale Spaarbank belegd.	4 020	6 497	6 461	5 100	4 589	5 871	5 983
Saldo bij mij in kas op ultimo December	76	—	19	102	33	68	85
Bedrag op naam van scholieren overgeschreven.	2 749	5 899	6 358	5 223	4 757	5 578	6 451
Saldo te goed op het spaarbankboekje ten name van den inspecteur van het lager onderwijs op ultimo December	1 271	1 862	1 965	1 842	1 644	1 937	1 469
Getal sckoolgaande kinderen in het bezit van spaarbankboekjes op uitimo December	1 046	1 600	1 814	1 654	1 579	1 620	1 425
Zijnde per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	20	31	34	33	30	30	26
En per 100 van het getal deelnemers aan het sparen	33	45	52	56	48	50	48

De volgende staat geeft een overzicht van de cijfers voor 1888, gegroepeerd voor Pamaribo en de districten afzonderlijk en naar den aard der scholen. Onder de gouvernementsscholen is begrepen de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs, waarop schoolgeld betaald wordt, hetgeen niet het geval is op de andere openbare scholen. Bij het vergelijken van het in 1888 op de gouvernementsscholen gespaarde bedrag met dat van vorige jaren, dient met deze omstandigheid rekening te worden gehouden.

	Bedrag in 1888 door de onderwijzers gestort.	Saldo van het in 1887 door de onderwijzers gestorte bedrag.	Bedrag in 1888 op naam van schoolgaande kinderen overgeschreven.	Getal schoolgaande kinderen op ultimo December 1888.	Getal deelnemers aan het sparen op school op ultimo December 1888.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Getal bezitters van boekjes der koloniale spaarbank op ultimo December 1888.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Per 100 van het getal deelnemers aan het sparen.
Paramaribo	f 5 240	f 1 689	f 5 579	4 337	2 465	57	1 129	26	46
Nickerie	147	49	167	259	176	68	106	41	60
Coronie	54	93	68	361	105	29	61	17	58
Boven-Cottica en Matappica	138	40	147	138	73	53	51	37	70
Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne	61	74	10	115	28	24	8	7	29
Beneden-Para en Beneden-Suriname .	468	5	473	124	41	33	19	15	46
Boven-Para.	14	55	27	197	75	38	51	26	68
Saramacca	»	»	»	17	6	35	»	»	»
Totaal . . .	f 6 000	f 2 005	f 6 451	5 548	2 969	54	1 425	26	48
Paramaribo en districten.									
Niet-gesubsidieerde particuliere scholen.	f 1 921	f 283	f 2 018	580	261	45	190	33	73
Gesubsidieerde particuliere scholen. .	166	116	217	213	141	66	70	33	50
Gouvernementsscholen	2 748	835	2 913	1 872	1 377	74	819	44	59
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	744	356	927	1 766	401	23	104	6	26
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	421	415	376	1 117	789	71	242	22	31
Totaal . . .	f 6 000	f 2005	f 6 451	5 548	2 969	54	1 425	26	48
Paramaribo.									
Niet-gesubsidieerde particuliere scholen.	f 1 921	f 283	f 2 018	580	261	45	190	33	73
Gesubsidieerde particuliere scholen. .	166	116	217	213	141	66	70	33	50
Gouvernementsscholen	1 903	722	2 073	1 230	937	76	564	46	60
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	880	209	916	1 341	401	30	104	8	26
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	370	359	335	973	725	75	201	21	28
Totaal . . .	f 5 240	f 1 689	f 5 559	4 337	2 465	57	1 129	26	46
Districten.									
Gouvernementsscholen	f 845	f 113	f 840	642	440	69	255	40	58
Gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	136	147	11	425	»	»	»	»	»
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	51	56	41	144	64	44	41	28	64
Totaal . . .	f 760	f 316	f 892	1 211	504	42	296	24	59

Tot toelichting diene: 1°. dat om bovengenoemde reden de centraalschool in dezen staat niet is opgenomen, 2°. dat het weesgesticht op Livorno niet meedoet aan het sparen op school; onder het getal leerlingen op ultimo December op de scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken in de districten zijn evenwel die van Livorno begrepen. Trekt men deze er af dan worden de percentcijfers van de 6de en 8ste rubriek gunstiger.

Verder zij tot toelichting van de cijfers — f 61 (min f 61) en — f 136 (min f 136) het volgende opgemerkt: door de scholen in Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne is in 1888 slechts f 8 gestort; toen het sparen op de scholen der Moravische Broeders in April ophield moesten aan de scholen de saldo's ter uitkeering aan de leerlingen worden teruggegeven. Aan Wederzorg werd f 24, aan Leliendaal f 36 gerestitueerd. Ten behoeve van de gesloten school op Heerendijk werd f 9 uitgekeerd, te zamen f 69. Door al de scholen der Moravische Broeders in de districten werd in 1888 — vóór April — f 11 gestort. Er werd evenwel door mij uitgekeerd aan Waterloo f 10, aan Salem f 24, aan Charlottenburg f 24, aan Clevia f 6 en aan Bersaba f 14. Met de evengenoemde sommen aan Wederzorg, Leliendaal en Heerendijk uitgekeerd, maakt dit een bedrag uit van f 147. Voorts werd ten behoeve van de tijdelijk gesloten school op Paradise f 22 uitgekeerd.

In 1888 werd gestort door al de scholen:

in Nickerie	f 179
» Coronie	78
» Boven-Cottica en Matappica	162
» Beneden-Suriname	474
» Boven-Para	28

Na aftrek van de zoo even genoemde uitgekeerde bedragen, verkrijgt men de cijfers in de eerste rubriek opgegeven als gestort door de scholen in de verschillende districten.

Door de niet-gesubsidieerde particuliere scholen te Paramaribo werd in 1888 een bedrag van f 1922 gestort. Aan mejuffrouw Engelbrecht werd evenwel, bij het sluiten harer school, een saldo van f 1 uitgekeerd. Bij de in § 1 medegedeelde samensmelting van de scholen van mejuffrouw Steijvers en mejuffrouw Ooninckx, werd het saldo van laatstgenoemde school, bedragende f 31, overgeschreven op het folio van mejuffrouw Steijvers.

Berekent men naar bovenstaanden staat het gemiddeld in 1888 per leerling gespaarde en per leerling overgeschreven bedrag, daarbij tot grondslag nemende:

voor het gespaarde bedrag;

1°. het getal schoolgaande kinderen op ultimo December 1888;

2°. het getal deelnemers aan het sparen op ultimo December 1888;

voor het overgeschreven bedrag:

3°. het getal bezitters van spaarbankboekjes op ultimo December 1888;

dan vindt men:

	1°.	2°.	3°.
voor Paramaribo:			
de niet-gesubsidieerde particuliere scholen	f 3,31	f 7,36	f 10,62
de gesubsidieerde particuliere scholen	0,78	1,18	3,10
de Gouvernementsscholen	1,55	2,00	3,68
de gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	0,66	2,19	8,81
de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	0,38	0,51	1,67
voor de districten:			
de Gouvernementsscholen	1,32	1,90	3,29
de gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders	—	—	—
de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	0,35	0,80	1,00
en totaal gemiddeld:			
voor Paramaribo	1,21	2,13	4,92
voor de districten	0,63	1,51	3,01
voor de geheele kolonie	1,08	2,02	4,53

In den volgenden staat worden de cijfers over de jaren 1882—1888 ter vergelijking naast elkander geplaatst, waarbij ik, omtrent de waarde dezer cijfers, verwijs naar de in het vorig verslag gemaakte opmerkingen.

	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Gespaard bedrag per schoolgaand kind:							
a. Paramaribo	f 0,89	f 1,31	f 1,44	f 1,15	f 1,00	f 1,28	f 1,21
b. de districten	0,55	1,02	0,59	0,54	0,38	0,42	0,63
c. de geheele kolonie	0,80	1,23	1,22	1,02	0,86	1,10	1,08
Gespaard bedrag per deelnemer aan het sparen:							
a. Paramaribo	1,52	1,99	2,26	2,01	1,64	2,07	2,13
b. de geheele kolonie	0,83	1,41	0,80	0,88	0,57	0,82	1,51
c. de districten	1,31	1,82	1,85	1,75	1,38	1,84	2,02
Op naam van scholieren overgeschreven bedrag per spaarbankboekje:							
a. Paramaribo	2,59	4,17	4,12	3,66	3,67	4,12	4,92
b. de districten	2,56	2,58	1,74	1,70	1,12	1,34	3,01
c. de geheele kolonie	2,58	3.69	3,50	3,16	3,01	3,44	4,53

Het aantal stortingen van al de scholen bedroeg:

in 1882	. . .	197
» 1883	. . .	378
» 1884	. . .	331
» 1885	. . .	263
» 1886	. . .	288
» 1887	. . .	281
» 1888	. . .	208

Bij vergelijking van de medegedeelde cijfers met die van 1887 blijkt, dat het gespaarde bedrag te Paramaribo minder is geweest dan in het jaar te voren; in de districten daarentegen (niettegenstaande het ophouden van het sparen op de scholen der Moravische Broeders) veel meer dan in 1887. Dit laatste verschijnsel vindt zijne verklaring daarin dat door eenige leerlingen van de school op het fort Nieuw-Amsterdam enkele malen betrekkelijk groote bedragen zijn ingebracht,

Het groote verschil tusschen de op de scholen der Moravische Broeders te Paramaribo in 1887 en 1888 gespaarde bedragen moet worden toegeschreven aan eenige groote inlagen op de school op Combé.

§ 11. *Schoolgebouwen, onderwijzerswoningen, schoolmeubelen en leermiddelen.*

In het najaar van 1888 kwam de gymnastiekzaal op het terrein van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs gereed. Het is een ruim en luchtig lokaal, dat tevens gebruikt wordt voor het onderwijs in den zang. De gymnastiektoestellen werden, voor zoover zij hier niet of niet even goed konden gemaakt worden, uit Nederland besteld.

Door de firma Bromet & C°. alhier zijn de Teulingscahiers (die op de meeste scholen gebruikt worden) verkrijgbaar gesteld in een omslag waarop de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs is afgebeeld naar eene photographie van den heer S. del Castilho, onderwijzer in het teekenen aan de normaalschool.

Op de Willemschool werd een eenvoudig maar tevens smaakvol torentje gebouwd, voor de plaatsing van een uurwerk, dat voor de zeer bevolkte buurt, waarin de school staat, een zeer groot gerief zal wezen.

Voor de school op Nieuw-Meerzorg werd door den administrateur der plantage, den heer Jacques de Vries, een nieuw gebouw opgericht, dat zeer ruim en luchtig is. Ook de nieuwe onderwijzerswoning is goed.

Krachtens het bestaande huurcontract met de eigenaren van Onverwacht, werd het schoolgebouw aldaar voor hunne rekening door het Gouvernement gerepareerd.

Daar alle pogingen om de eigenaren van Hannover er toe te krijgen het zeer bouwvallige schoolgebouw aldaar te repareeren, zonder gevolg bleven, werd door mij (na verkregen machtiging bij Gouvernementsresolutie van 29 November 1888, lit. A, n°. 6883) met hen een nieuw huurcontract gesloten, waarbij zij de verplichting op zich nemen vóór 1 Juli van dit jaar een nieuw schoolgebouw op te richten. Met den bouw hebben zij reeds een aanvang gemaakt.

Het schoolgebouw op Berlijn verkeert nog steeds in denzelfden toestand, waarvan in het vorige verslag melding werd gemaakt. Tot dusverre weet ik niet welken weg in te slaan om de bevolking van die plaats tot de zoo noodige reparatie te krijgen. De sociale verhoudingen in Boven-Para zijn nog hoogst primitief, en naar mijne meening is van jaar tot jaar eer achteruitgang dan vooruitgang waar te nemen. Komt hierin geene verbetering dan is het te vreezen dat binnen een niet lang tijdsverloop de bewoners van Boven-Para tot den toestand der Boschnegers zullen zinken.

Niettegenstaande sedert jaren in dit district scholen gevestigd zijn en er zoowel door zendelingen der Moravishe Broedergemeente als der Roomsch-Katholieke kerk gearbeid wordt, zijn slangenvereering en slangendienst er algemeen.

In den loop van 1889 zullen eenige scholen van nieuwe meubelen en leermiddelen moeten voorzien worden.

Paramaribo, 19 Maart 1889.

De Inspecteur van het onderwijs,

H. D. Benjamins.

ZITTING 1889—1890.—5.

Koloniaal verslag van 1890.

II. SURINAME.

BIJLAGE F².

N°. 8.

STAAT

aantoonende het getal scholen, geëxamineerde onderwijzers, schoolgaande kinderen en de verhouding van het getal geëxamineerde onderwijzers tot het getal schoolgaande kinderen op ultimo December 1888; verder het gemiddeld getal schoolgaande kinderen en de gemiddelde opkomst per dag en per 100 gedurende 1888.

	Getal scholen op ult°. December 1888.	Getal geëxamineerde onderwijzers.	Getal schoolgaande kinderen op ult°. December 1888.			Getal leerlingen op 1 geëxamineerden onderwijzer.
			Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
Paramaribo	25	90	2142	2195	4337	48
Nickerie	3	4	156	103	259	64
Coronie	4	5	206	155	361	72
Boven-Cottica en Matappica	2	2	85	53	138	69
Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne	3	3	63	52	115	38
Beneden-Para en Beneden-Suriname	3	4	96	28	124	31
Boven-Para	6	5	140	57	197	39
Saramacca	1	1	12	5	17	17
Totaal	47	114	2900	2648	5548	49
1887	48	107	2844	2542	5386	50
Paramaribo en districten.						
Niet-gesubsidieerde particuliere scholen	10	[1]) 20	252	328	580	29
Gesubsidieerde particuliere scholen	2	3	38	175	213	71
Gouvernementsscholen	19	[2]) 50	1197	675	1872	37
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	11	26	864	902	1766	68
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	5	15	549	568	1117	74
Totaal	47	114	2900	2648	5548	49
1887	48	107	2844	2542	5386	50
Paramaribo.						
Niet-gesubsidieerde particuliere scholen	10	[1]) 20	252	328	580	29
Gesubsidieerde particuliere scholen	2	3	38	175	213	71
Gouvernementsscholen	5	[2]) 36	789	441	1230	34
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	5	20	615	726	1341	67
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	3	11	448	525	973	88
Totaal	25	90	2142	2195	4337	48
1887	27	86	2126	2111	4237	49
Districten.						
Gouvernementsscholen	14	14	408	234	642	46
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	6	6	249	176	425	71
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	2	4	101	43	144	36
Totaal	22	24	758	453	1211	50
1887	21	21	718	431	1149	55

Gemiddeld getal schoolgaande kinderen gedurende 1888.			Gemiddelde opkomst per dag gedurende 1888.			Gemiddelde opkomst per 100 gedurende 1888.		
Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
2 093	2 141	4 234	1 632	1 614	3 246	78	75	77
168	111	279	149	97	246	89	87	88
199	148	347	171	129	300	86	87	86
77	47	124	66	40	106	86	85	85
68	55	123	51	42	93	75	76	76
89	24	113	76	19	95	85	79	84
156	66	222	111	51	162	71	77	73
11	8	19	7	4	11	64	50	58
2 861	2 600	5 461	2 263	1 996	4 259	79	77	78
2 818	2 570	5 388	2 265	1 969	4 234	80	77	79
251	316	567	206	266	472	82	84	83
47	178	225	39	124	163	83	70	72
1 236	667	1 903	945	502	1 447	76	75	76
821	869	1 690	627	638	1 265	76	73	75
506	570	1 076	446	466	912	8[illegible]	82	85
2 861	2 600	5 461	2 263	1 996	4 259	79	77	78
2 818	2 570	5 388	2 265	1 969	4 234	80	77	79
251	316	567	206	266	472	82	84	83
47	178	225	39	124	163	83	70	72
805	430	1 235	603	307	910	75	71	74
584	689	1 273	432	489	921	74	71	72
406	528	934	352	428	780	87	81	84
2 093	2 141	4 234	1 632	1 614	3 246	78	75	77
2 080	2 130	4 210	1 676	1 631	3 307	81	77	79
431	237	668	342	195	537	79	82	80
237	180	417	195	149	344	82	83	82
100	42	142	94	38	132	94	90	93
768	459	1 227	631	382	1 013	82	83	83
738	440	1 178	589	338	927	80	77	79

AANMERKINGEN.

[1]) Hieronder begrepen 1 onderwijzeres met akte alleen voor het Fransch en 1 met akte alleen voor het Engelsch.

[2]) Hieronder begrepen 1 onderwijzeres met akte alleen voor Nederlandsche taal- en letterkunde (middelbaar onderwijs) en Engelsche taal en 1 onderwijzeres met akte alleen voor vrouwelijke handwerken.

In dezen staat zijn niet begrepen de normaalschool, de centraalschool der Moravische broeders, de bewaarscholen, de school van de maatschappij Kong-Ngi-Tong, de avondschool van den heer O'FERRALL en de scholen bij de Boschnegers.

In de districten worden al de scholen, behalve het weesgesticht voor jongens op Livorno, bezocht door jongens en meisjes.

Te Paramaribo zijn:

van de 10 niet-gesubsidieerde particuliere scholen 7 gemengd en 3 uitsluitend voor meisjes, van de 2 gesubsidieerde particuliere scholen 1 gemengd, 1 voor meisjes;

van de 5 Gouvernementsscholen 3 gemengd, namelijk (de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs, de Willemschool en de Westerschool) 1 voor jongens en 1 voor meisjes, van de 5 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders 3 gemengd, 1 voor jongens en 1 voor meisjes.

van de 3 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken 1 voor jongens en 2 voor meisjes.

Paramaribo, 19 Maart 1889.
De Inspecteur van het onderwijs,
H. D. BENJAMINS.

Koloniaal verslag van 1889.

II SURINAME.

BIJLAGE F[2].

N°. 9.

STAAT

van de scholen in de districten op ultimo December van de jaren 1870—1888.

PLAATS VAN VESTIGING DER SCHOLEN.	GETAL SCHOOLGAANDE KINDEREN								
	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
Nickerie.									
Nieuw-Rotterdam	60	80	60	74	81	78	87	132	140
Nieuw-Nickerie	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Waterloo	*100*	*99*	*88*	*96*	*85*	*74*	*78*	*80*	*84*
Paradise	»	»	47	28	38	37	30	49	44
Crappahoek	»	»	40	»	27	»	»	»	»
Weltevreden	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Coronie. [1]									
Totness	»	»	35	37	32	30	23	38	65
Salem	*151*	*136*	*68*	*79*	*98*	*126*	*135*	*196*	*167*
Cardrospark	**134**	**134**	**139**	**140**	**130**	**115**	**102**	„	„
Mary'shope	„	„	„	„	„	„	„	**70**	**54**
Welgelegen [2]	»	»	»	»	»	»	»	22	42
Hague	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Boven-Cottica.									
Charlottenburg	*44*	*38*	*12*	*55*	*40*	*61*	*67*	*72*	*93*
Munnikkendam	»	»	»	»	48	27	25	23	19
Perica.									
Poelwijk	»	»	*14*	»	»	»	»	»	»
Rustenburg	»	»	49	38	»	»	»	»	»
Matappica.									
Nieuw-Meerzorg	126	119	126	61	»	»	»	»	»
Constantia	»	»	»	»	28	13	48	42	40
Anna'szorg	*78*	*55*	*41*	*36*	*22*	*27*	*10*	*24*	*38*
Esthersrust	**40**	**40**	**20**	**22**	**20**	„	„	„	„
Boven-Commewijne.									
Copie	*20*	*20*	»	*17*	»	»	»	»	»
Beneden-Cottica.									
Frederiksdorp	120	107	82	59	46	25	26	40	29
Hecht en Sterk	41	85	95	63	41	45	34	34	32
Rust en Werk	*107*	*93*	*47*	*41*	*37*	*36*	*25*	*47*	*37*
Heerendijk	*129*	*96*	*87*	*60*	*35*	*30*	*25*	*56*	*50*

OP ULTIMO DECEMBER.

1879.	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
145	137	144	111	123	131	110	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	97	150	149
86	*81*	*57*	*48*	*55*	*78*	„	*60*	„	„
37	40	39	50	51	51	45	41	45	45
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	53	66	65
37	35	34	40	45	56	50	35	32	37
180	*188*	*168*	*172*	*166*	*166*	*145*	*177*	*180*	*181*
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
68	**71**	**79**	**88**	**95**	**91**	**96**	**101**	**101**	**109**
50	43	44	29	24	28	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	22	27	35	34
97	*79*	*63*	*67*	*70*	*64*	*59*	*71*	*64*	*68*
19	22	17	22	27	12	»	»	»	»
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	70	64	61	64	58	50	58	52	70
35	»	»	»	»	»	»	»	»	»
„	»	»	»	»	»	»	»	»	»
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
22	30	38	22	14	21	22	31	34	36
25	28	35	27	26	20	16	2	»	»
37	*32*	*32*	*28*	*26*	„	„	„	„	„
39	*40*	*32*	*32*	*31*	*28*	*30*	*28*	„	„

AANMERKINGEN.

In dezen staat zijn verschillende typen gebezigd voor de opgaven die betrekking hebben op de scholen van het Gouvernement (zie bijv. Nieuw-Rotterdam), van de Moravische broeders (zie bijv. Waterloo) en van de Roomsch-Katholieke geestelijken (zie bijv. Cardrospark.)

De scholen bij de Boschnegers zijn in dezen staat niet opgenomen.

[1]) In 1872 was er eene — niet gesubsidieerde — particuliere school met 41 kinderen op de plantage Sarah en Leasowes. Deze is in dezen staat niet vermeld.

[2]) Van 1881 af eene gouvernementsschool. Voor dien tijd eene door het gouvernement gesubsidieerde particuliere school.

PLAATS VAN VESTIGING DER SCHOLEN.	GETAL SCHOOLGAANDE KINDEREN								
	1870.	**1871.**	**1872.**	**1873.**	**1874.**	**1875.**	**1876.**	**1877.**	**1878.**
Beneden-Commewijne.									
Leliendaal	*176*	*163*	*144*	*79*	*87*	*70*	*49*	*115*	*76*
Geertruidenberg	54	53	66	»	»	»	»	»	»
Wederzorg	*110*	*110*	*107*	*49*	„	*45*	*40*	*52*	*28*
Nieuwzorg	*31*	*15*	„	„	„	„	„	„	„
Beneden-Suriname.									
Clevia	*91*	*91*	*124*	*52*	*78*	*35*	*42*	*44*	*42*
Fort Nieuw-Amsterdam	»	»	»	»	»	»	»	»	21
De Resolutie	86	73	80	31	12	17	20	26	31
Beneden-Para.									
Dijkveld	51	72	58	3	»	»	»	»	»
Houttuin	57	39	38	10	»	»	»	»	»
Beekhuizen	*19*	*25*	*27*	*36*	*39*	*40*	*42*	*31*	*33*
De Morgenstond	57	*63*	57	*35*	„	*30*	*30*	„	*31*
Livorno	„	„	„	„	„	„	„	**21**	**14**
Boven-Suriname. [3])									
St. Barbara	87	50	50	22	»	»	»	»	23
De drie gebroeders	*20*	*20*	„	„	„	„	„	„	„
Phaëdra	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bergendal. [4])	*72*	*68*	*66*	*103*	*92*	*32*	*24*	*41*	*43*
Boven-Para.									
Accaribo	*26*	*23*	*20*	*19*	*16*	*16*	„	„	„
La Rencontre	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Overtoom	»	»	»	82	59	45	33	27	23
Onoribo	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Onverwacht.	»	»	»	»	»	36	»	»	»
Hannover	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Berlijn [5])	45	67	63	60	40	35	33	36	50
Bersaba	*85*	*52*	*44*	*20*	*19*	*19*	*21*	*60*	*62*
Beneden-Saramacca.									
Kent	18	27	36	45	52	»	»	»	»
Post Nassau	»	»	»	»	»	37	37	39	43
Catharina-Sophia	*25*	*37*	*35*	*28*	„	„	„	„	„
Batavia.	**23**	**23**	**19**	**19**	**19**	„	„	„	„
Groningen	»	»	»	»	»	»	»	»	»

OP ULTIMO DECEMBER.

1879.	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
80	59	46	46	40	47	59	44	44	45
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
44	46	52	56	52	49	47	37	„	34
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
46	57	60	65	63	56	44	43	31	41
17	21	21	23	13	11	23	29	30	48
26	19	16	14	10	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
28	28	27	22	22	20	„	„	„	„
30	37	44	37	22	16	18	„	„	„
28	**37**	**37**	**42**	**38**	**41**	**38**	**36**	**34**	**35**
9	»	»	»	»	»	»	»	»	»
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
»	32	16	22	14	7	»	»	»	»
55	68	60	43	49	54	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
»	74	77	60	51	48	54	42	42	44
27	31	40	30	32	36	22	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	20	23	17
»	»	46	51	39	41	32	37	37	34
»	»	»	»	58	44	44	49	45	46
56	61	45	41	43	35	29	32	28	
58	38	42	44	58	38	40	37	56	56
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
49	55	48	36	26	»	»	»	»	»
41	„	38	„	36	„	11	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
»	»	»	»	»	»	»	»	20	17

AANMERKINGEN.

[3]) Op bladz. 10 van het Koloniaal verslag over 1872 wordt eene school der Moravische Broeders op Bleijendaal vermeld met 66 leerlingen. Op den staat betreffende de scholen in Suriname op 1 Januari 1873 (Bijlage H) in hetzelfde verslag wordt deze school echter niet meer genoemd. Ze is daarom op dezen staat niet opgenomen.

[4]) In het begin van 1889 weder geopend.

[5]) Was in December 1888 wegens ontslag van den onderwijzer gesloten. Er is reeds een nieuwe onderwijzer benoemd.

RECAPI

PLAATS VAN VESTIGING DER SCHOLEN.	GETAL SCHOOLGAANDE KINDEREN								
	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
Nickerie	160	179	235	198	231	189	195	261	268
Coronie	285	270	*) 242	256	260	271	260	326	328
Boven-Cottica	44	38	12	55	88	88	92	95	112
Perica	»	»	63	38	»	»	»	»	»
Matappica	244	214	187	119	70	40	58	66	78
Boven-Commewijne	20	20	»	17	»	»	»	»	»
Beneden-Cottica	397	381	311	223	159	136	110	177	148
Beneden-Commewijne	371	341	317	128	87	115	89	167	104
Beneden-Suriname	177	164	204	83	90	52	62	70	94
Beneden-Para	184	199	180	84	39	70	72	52	78
Boven-Suriname	179	138	116	125	92	32	24	41	66
Boven-Para	156	142	127	181	134	151	87	123	135
Beneden-Saramacca	66	87	90	92	71	37	37	139	43
TOTAAL.	2283	2173	*) 2084	1599	1321	1181	1086	1417	1454
Hiervan op de scholen:									
Van het Gouvernement	745	772	925	613	504	425	396	508	602
Van de Moravische Broeders.	1341	1204	981	805	648	641	588	818	784
Van de Roomsch-Katholijke geestelijken .	197	197	178	181	169	115	102	91	68
als boven . . .	2283	2173	2084	1599	1321	1181	1086	1417	1454
Op de scholen te Paramaribo bedroeg het aantal scholieren	2793	2836	3246	3143	3479	3346	3023	3201	3404
Dus in de geheele kolonie	5076	5009	5330	4742	4800	4527	4109	4618	4858

TULATIE.

OP ULTIMO DECEMBER.										AANMERKINGEN.
1879.	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	
268	258	240	209	229	260	155	251	261	259	
335	337	325	329	330	341	313	340	348	361	*) Behalve de 41 kinderen in noot [1]) vermeld.
116	101	80	89	97	76	59	71	64	68	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
35	70	64	61	64	58	50	58	52	70	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
123	130	137	109	97	69	68	61	34	36	
124	105	98	102	92	96	106	81	44	79	
89	97	97	102	86	67	67	72	61	89	
86	102	108	101	82	77	56	36	34	35	
64	100	76	65	63	61	»	»	»	»	
141	204	250	226	281	242	221	217	231	197	
90	55	86	36	62	»	11	»	20	17	
1471	1559	1561	1429	1483	1347	1106	1187	1149	1211	
554	698	724	639	660	599	519	553	639	642	
821	753	721	660	690	616	453	497	375	425	
96	108	116	130	133	132	134	137	135	144	
1471	1559	1561	1429	1483	1347	1106	1187	1149	1211	
3636	3651	3760	3695	3755	3936	3975	4060	4237	4337	
5107	5210	5321	5124	5238	5283	5081	5247	5386	5548	

Paramaribo, 19 Maart 1889.

De Inspecteur van het Onderwijs,

H. D. BENJAMINS.

STAAT

van het onderwijzend personeel op de scholen der Moravische Broeders.

ONDERWIJZEND PERSONEEL OP DE

op ultimo

	1872 [1]).	1874 [2]).	1878.	1879.	1880.	1881.
Paramaribo.						
a. Geëxamineerde onderwijzers aan het hoofd van scholen. . . .	2	2	2	2	2	3
b. » » in de scholen hulp verleenende. .	2	3	6	7	8	10
Totaal . . .	4	5	8	9	10	13
c. Niet-geëxamineerde personen aan het hoofd van scholen . . .	—	—	—	—	—	—
d. » » » in de scholen hulp verleenende. .	17	17	12	13	14	16
Totaal . . .	17	17	12	13	14	16
Districten.						
a. Geëxamineerde onderwijzers aan het hoofd der scholen	11	8	9	10	9	9
b. » » in de scholen hulp verleenende . .	—	—	—	1	1	—
Totaal . . .	11	8	9	11	10	9
c. Niet-geëxamineerde personen aan het hoofd van scholen. . . .	5	5	4	3	3	4
d. » » » in de scholen hulp verleenende. .	—	—	1	1	2	1
Totaal . . .	5	5	5	4	5	5
Paramaribo en Districten.						
a. Geëxamineerde onderwijzers aan het hoofd van scholen. . . .	13	10	11	12	11	12
b. » » in de scholen hulp verleenende. .	2	3	6	8	9	10
Totaal . . .	15	13	17	20	20	22
c. Niet-geëxamineerde personen aan het hoofd van scholen . . .	5	5	4	3	3	4
d. » » » in de scholen hulp verleenende. .	17	17	13	14	16	17
Totaal . . .	22	22	17	17	19	21

SCHOLEN DER MORAVISCHE BROEDERS

December.

1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
3	3	3	3	3	3	4
13	11	15	13	14	14	16
16	14	18	16	17	17	20
—	—	—	—	—	—	—
13	12	13	14	13	14	16
13	12	13	14	13	14	16
9	10	9	8	7	4	6
1	1	1	—	—	—	—
10	11	10	8	7	4	6
3	2	2	1	1	—	—
1	1	1	1	2	2	2
4	3	3	2	3	2	2
12	13	12	11	10	7	10
14	12	16	13	14	14	16
26	25	28	24	24	21	26
3	2	2	1	1	—	—
14	13	14	15	15	16	18
17	15	16	16	16	16	18

AANMERKINGEN.

In dezen staat zijn de scholen bij de boschnegers, de bewaarscholen en de centraalschool niet opgenomen.

[1]) Ontleend aan het Koloniaal verslag over 1872. De staat komt voor in de bijlagen van de handelingen der Koloniale Staten. 1873—1874, vel 23, 23*a* en 23*b*.

[2]) Ontleend aan de bijlagen van de Handelingen der Koloniale Staten 1874—1875, vel 53 en 54. Deze cijfers hebben betrekking op 1 October 1874.
De cijfers voor 1873, 1875, 1876 en 1877 vind ik nergens vermeld.

Door den dood, door ontslag als anderszins hebben de Moravische Broeders sedert 1877, maar vooral in 1885, 1886 en 1887, vele geëxamineerde onderwijzers verloren.

PARAMARIBO, 18 Maart 1889.

De Inspecteur van het onderwijs,
H. D. BENJAMINS.

Koloniaal versla

II. SUR

BIJLA

N

Honderdtallen	
57	
55	
53	

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE F[6].

N°. 12.

SCHOLEN.	Getal kinderen voor particuliere								
	1 September 1887.	1 November 1887.	1 December 1887.	1 Januari 1888.	1 Februari 1888.	1 Maart 1888.	1 April 1888.	1 Mei 1888.	1 Juni 1888.
1. J. J. Heilbron 1)	99	»	»	»	»	»	»	»	»
2. Th. E. Juda 1)	68	»	»	»	»	»	»	»	»
3. J. R. Thomson 1)	88	»	»	»	»	»	»	»	»
4. A. S. Gomperts 2)	32	33	30	30	26	»	»	»	»
5. mej. E. Engelbrecht 3)	14	9	9	9	11	11	9	»	»
6. W. L. Vervuurt 3)	29	26	25	25	25	21	21	20	21
7. B. Ezechiels 3)	»	10	17	24	18	23	22	18	20
8. G. J. Dandlau 4)	69	»	»	»	»	»	»	»	»
9. B. Jessurun	68	68	63	54	58	64	66	67	70
10. mej. M. E. Brandon 5)	»	9	9	9	12	12	12	12	13
11. K. H. Bergen	13	14	21	21	21	18	19	19	20
12. J. J. Gemmel	52	52	48	48	49	48	49	49	49
13. A. W. P. Rhenardus	42	42	38	38	42	42	42	40	40
14. H. G. Wildeboer	83	73	94	92	88	87	85	84	80
15. mevr. C. Schipper-Zaalberg 6)	»	»	»	»	»	»	»	»	»
16. mej. T. B. Steijvers en M. M. Hamakers 7)	71	70	70	67	66	66	132	148	148
17. » A. P. Ooninkx 7)	73	73	63	64	62	63			
18. » P. J. May	56	56	53	53	57	57	57	61	65
19. R. A. P. C. O'Ferrall	59	61	95	95	101	109	114	116	121
20. Openbare school voor uitgebreid lager onderwijs	»	234	237	237	252	252	256	251	254
Totaal	916	830	872	866	888	873	884	885	901
Zonder de scholen uit Nos. 1, 2, 3 en 20	661	596	635	629	636	621	628	634	647

Paramaribo, 25 Maart 1889.

REKENING OP SCHOOL.

1 Juli 1888.	1 Augustus 1888.	1 September 1888.	1 November 1888.	1 December 1888.	1 Januari 1888.	1 Februari 1889.	1 Maart 1889.
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
18	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	19	19	19	32	32
72	79	81	82	77	67	73	73
13	13	14	14	17	18	18	18
20	20	20	20	22	22	25	26
50	52	54	50	52	52	47	45
40	42	46	46	45	46	48	50
80	77	77	71	77	76	71	72
3	5	8	9	12	12	12	12
148	149	148	147	144	146	146	145
66	66	66	67	64	64	69	69
125	124	130	127	128	126	132	133
251	250	246	234	262	262	264	264
886	877	890	883	919	910	937	939
635	627	644	652	657	648	673	675

AANMERKINGEN.

October is de vacantiemaand.

1) Deze onderwijzers sloten hunne scholen wegens hunne benoeming aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs.

2) Als boven wegens zijne benoeming aan de openbare school voor jongens.

3) Deze bijzondere scholen werden in den loop van 1888 gesloten.

4) Na den dood van den onderwijzer N. van Meerten, werd de school door G. J. Dandlau voortgezet tot ultimo September 1887. In November 1888 opende de heer Dandlau zijne eigene school.

5) Mejuffr. Brandon opende in November 1887 eene bijzondere school.

6) Mevr. Schipper opende in Juli 1888 eene bijzondere school.

7) In April 1888 werden beide scholen vereenigd, onder leiding van mej. Steijvers en mej. Hamakers.

Nos. 1, 2, 15, 16, 18, 19 en 20 zijn of waren scholen voor uitgebreid lager onderwijs. De overige zijn of waren scholen voor gewoon lager onderwijs.

Op de jongensschool der Roomsch-Katholieke geestelijken gaan thans een honderdtal betalende kinderen. Daar het getal voor elk der hiergenoemde maanden mij niet bekend is, heb ik deze school in den staat niet opgenomen.

De Inspecteur van het onderwijs,

H. D. Benjamins.

Koloniaal verslag van 1890.

II. SURINAME.

BIJLAGE G[1].

N°. 13.

VERSLAG van den geneeskundigen inspecteur, omtrent de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden in de kolonie Suriname over 1888.

§ 1. *Organisatie.* In den loop van het jaar 1888 vonden onder het korps districts-geneesheeren verscheidene mutatiën plaats.

Bij Gouvernementsresolutie van 7 Juni 1848, lit. A, n°. 3098, werd aan de districts-geneesheeren E. H. Gewand en C. E. Baëza, die zich naar Nederland begaven met het doel om het radicaal van arts te erlangen, op hun verzoek buitenlandsch verlof verleend, buiten bezwaar van den lande, voor den tijd van één jaar, in te gaan op den dag van hun vertrek uit de kolonie; met bepaling dat, voor zooveel dit met den dienst is overeen te brengen, bij terugkeer en weder indiensttreding, met hunne tegenwoordige positie en toelage als districts-geneesheer rekening zal worden gehouden. Door de aflossing van den officier van gezondheid 2de kl. C. F. Aalsmeer van Nickerie en door het belasten met diens dienst bij de bezetting aldaar van een civiel geneesheer, werd het noodig ook te voorzien in de geneeskundige praktijk, tot dusver aan den officier van gezondheid opgedragen, voor wat betreft het 11de geneeskundig district en de plantages Waterloo, Nursery en Hazard in het 12de geneeskundig district. Voorts werd het bij Gouvernementsresolutie van 20 November 1888, lit. A, n°. 6672, aan den districts-geneesheer J. A. May verleende binnenlandsch verlof voor den tijd van eene maand (om hem de gelegenheid te verschaffen zich voor zijn verloskundig examen voor te bereiden) in te gaan op 1 December 1888, met stilstand gedurende dien tijd van zijne toelage en abonnementen, bij Gouvernementsresolutie van 4 Januari 1889, lit. A, n°. 77, voor onbepaalden tijd verlengd.

Na voorziening in de deswege ontstane vacatures is de geneeskundige dienst in de districten thans opgedragen aan:

1°. D. Hartogh, gevestigd op plantage Johanna Margaretha in het 1ste geneeskundig district, van plantage Pieterszorg, tot en met plantage Elisabethshoop; in het 2de geneeskundig district van plantage Johan en Margaretha tot en met plantage Marienburg en in het 3de geneeskundig district van plantage Zoelen tot en met plantage Marienburg;

2°. W. N. Sevenoaks, gevestigd op plantage Hecht en Sterk in het 2de geneeskundig district, van plantage Kroonenburg tot en met den grond Saphir, in het 3de geneeskundig district de gronden aan de beide oevers van de Orleanskreek en in het 4de geneeskundig district de plantages Weltevreden en Nieuwgrond;

3°. L. G. van de Leuv, gevestigd op plantage Alkmaar in het 3de geneeskundig district, van plantage Leliendaal tot en met plantage Spieringshoek;

4°. H. K. Kenswil, gevestigd op post Sommelsdijk, in het 4de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden in de Matappicakreek tot en met plantage Reijnsdorp, de gronden en plantages langs de beide oevers van de Cottica tot en met den grond Twijfelachtig, de plantages en gronden aan de Commetewane en die aan de Boven-Commewijne tot en met den grond Mijnhoop;

5°. A Fernandes, gevestigd op station Ephrata, in het 5de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan de beide oevers van de Cottica van en met plantage L'Aventure tot en met plantage La Paix, met inbegrip van de plantages en gronden in de Pericakreek en plantage Goudmijn in Boven-Commewijne;

6°. G. F. C. Hering, gevestigd te fort Nieuw-Amsterdam, in een gedeelte van het 6de geneeskundig district van het fort Nieuw-Amsterdam tot en met plantage Jagtlust in Beneden-Suriname, bij de landbouwers op en in de nabijheid van gemeld fort en op plantage de Resolutie in het 1ste geneeskundig district;

7°. K. de la Parra, gevestigd op plantage Boxel in een gedeelte van het 7de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan den rechteroever der Suriname, van en met plantage Meerzorg tot en met plantage Vreeland en die aan den linkeroever van en met plantage Tout lui faut tot en met plantage La Rencontre;

8°. C. L. Duurvoort, gevestigd op plantage Chatillon, in een gedeelte van het 7de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan den rechteroever der Suriname van den grond Laarwijk af tot en met plantage Groot-Chattillon en die aan den linkeroever van den grond Adrichem af tot en met plantage de Guineesche Vriendschap en om de veertien dagen op station Onoribo;

9°. H. Groot, gevestigd op het etablissement Batavia, in het 8ste geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan de beide oevers van de Saramacca van en met plantage Kent tot en met plantage Huwelijkszorg;

10. J. E. Wesenhagen, gevestigd op station Groningen in het 9de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan de beide oevers van de Saramacca van en met plantage Dankbaarheid tot en met plantage Hamburg;

11°. J. J. Halfhide, gevestigd te post Coronie in het 10de geneeskundig district, bevattende het district Coronie;

12°. J. Kosterman, gevestigd te Nieuw-Nickerie, in het 11de geneeskundig district, bevattende Nieuw-Rotterdam

de plantages Waldeck en Margarethenburg, Nieuw-Nickerie en de plantages Waterloo, Nursery en Hazard in het 12de geneeskundig district;

18°. H. G. HIRSCHFELD, gevestigd te Nieuw-Nickerie, in het 12de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan de oevers van de Nickerie van af plantage Hazard tot en met plantage 't Lot n°. 36 en de gronden gelegen boven die plantage;

14°. A. DA SILVA PEREIRA, gevestigd te Paramaribo, in een gedeelte van het 6de geneeskundig district, van en met plantage Leonsberg in Beneden Para tot en met den grond Combé, de plantages Ma Retraite en Tourtonne in het 13de geneeskundig district en bij de ambtenaren en andere personen die van Gouvernementswege aanspraak op vrije geneeskundige behandeling hebben en hoewel behoorende tot — niet wonen in — het district Beneden-Para;

15°. H. M. LEYSNER, gevestigd te Paramaribo, de plantage Kwatta in het 13de geneeskundig district en de gronden in het district Beneden-Para, gelegen langs den weg naar de plantage Kwatta;

16°. Dr. J. VAN WEST, gevestigd te Paramaribo, in een gedeelte van het 13de geneeskundig district, voor zooveel betreft de gronden aan het pad van Wanica en de etablissementen Beekhuizen en Livorno, tot en met plantage Dijkveld.

De bezoldiging der districts-geneesheeren varieerde tusschen f 2000 en f 4000, waarbij komen kostelooze woning of toelage voor huishuur, naar reden van f 600 's jaars en vergoeding voor vervoermiddelen. Waar communicatie te land bestaat, werd, voor zooveel noodig, fourragegeld voor een paard naar reden van f 240 's jaars toegekend.

Evenals ten vorigen jare reeds vermeld werd, zijn er nog 2 vroedvrouwen (geadmitteerde) in de districten gevestigd, te weten in Nickerie de weduwe E. B. PENEUX en in Coronie E. J. FRÄSER, elk harer tegen eene jaarlijksche toelage van f 400 en met het recht op kostelooze geneeskundige behandeling.

Zooals uit het vorig jaarverslag blijkt, was reeds in het begin van 1886 bepaald dat geleidelijk zou opgeheven worden de inrichting tot opleiding van jongelieden tot districts geneesheer en tot pharmaceut. De reden tot dat besluit was dat vooraf kon worden voorzien dat het op teleurstelling zou uitloopen, wanneer nog nieuwe kweekelingen werden aangenomen, vermits het aantal geadmitteerde divisie-heelmeesters voor plaatsing als districts, geneesheeren beschikbaar, in verband tot hen die zich op de school nog als zoodanig bekwamen, de behoefte zou overtreffen, wat mede het geval is met het aantal reeds geëxamineerde pharmaceuten, in verband tot hen die nog aan hunne eindstudie daarvoor zijn.

In 1888 namen aan het onderwijs deel 13 leerlingen voor districts-geneesheer en 3 voor pharmaceut.

De kweekelingen gaven over het algemeen reden tot tevredenheid.

Het getal leerlingen werd met 3 verminderd, die met goed gevolg het examen als districts-geneesheer aflegden; voorts slaagden 2 in het overgangsexamen voor het 1ste gedeelte en werden dus toegelaten tot den cursus voor het 2de of laatste gedeelte, te weten 1 voor districts-geneesheer en 1 voor pharmaceut.

Bij het einde van 1888 bedroeg het aantal kweekelingen dus nog 13, van welke 10 voor districts-geneesheer en 3 voor pharmaceut.

De eindcursus, voor wat pharmaceut betreft, expireert in 1890 en wat districts-geneesheer aangaat in 1891.

De definitieve opheffing dezer inrichting zal derhalve in 1891 plaats hebben.

Gelijk in het vorig jaarverslag was aangestipt, nam de leeraar Dr. H. D. BENJAMINS afscheid van de school.

In eene vacature van leeraar, ontstaan tengevolge van het buitenlandsch verlof van den officier van gezondheid Dr. W. F. H. SCHELKLY, werd voorzien door de tijdelijke benoeming van den officier van gezondheid O. A. PETERS.

§ 2. *Werking der verordening.* De beschouwingen die ik de eer had bij mijn vorig jaarverslag mee te deelen, omtrent de werking der verordening, gelden ook voor wat betreft het verslag over het afgeloopen jaar.

Nog altijd blijft onder anderen het bezwaar dat velen, die zich op zeer verren afstand van het bebouwde gedeelte der kolonie hebben gevestigd, daardoor zich feitelijk buiten de mogelijkheid hebben geplaatst om bij ziekte door een geneesheer te worden bezocht en behandeld.

Nog altijd blijft de moeielijkheid onopgelost om de afwijking te ontkomen der regeling betreffende creolen-arbeiders, die zich niet aan een contract, om bij ziekte zich in het ziekenhuis of in de ziekenvertrekken te doen behandelen en verplegen, willen onderwerpen. (Vgl. het 4de lid van art. 25 der geneeskundige verordening van 1879).

§ 3. *Gezondheidstoestand in de districten.* Niettegenstaande in het afgeloopen jaar vele gevallen van intermitteerende koortsen en catarrhale ongesteldheden vooral van de ademhalingswerktuigen zijn voorgekomen, kan de gezondheid niet ongunstig genoemd worden, gespaard als de kolonie bleef van epidemische ziekten.

De geboorte overtrof de sterfte met 290 zielen. (Zie bijlage).

Die verhouding zou nog gunstiger zijn, indien het mogelijk ware de behandeling der creolenarbeiders, onder wie doorgaans het sterftecijfer het grootst is, in alle opzichten gelijk te stellen aan die der immigranten. (Vergelijk het hiervoren ad § 2 aangeteekende).

De gelegenheid tot vaccinatie werd ook gedurende dit jaar in het Parc Vaccinogène alhier opengesteld.

Door tusschenkomst van het Ministerie van Koloniën werd met mailgelegenheden koepokstof ontvangen van de Rotterdamsche en Haagsche vereenigingen tot bevordering der koepokinenting. De met die stof ingeënte kalveren leverden goede pokken op.

Met de aldus verkregen stof werden zoowel in het Parc Vaccinogène als in de buitendistricten 471 personen ingeënt. Van 219 is de goede uitslag bekend; terwijl van de overigen de uitslag geheel onbekend is gebleven.

Omtrent dit onderwerp, ook in verband tot het nemen van wettelijke maatregelen waar het betreft schoolgaande kinderen, moge ik mij refereeren aan hetgeen dienaangaande voorkomt ad § 3 van mijn vorig jaarverslag.

Ten vorigen jare had ik de eer verslag uit te brengen omtrent hetgeen gedaan was ten aanzien van de yaws-lijders onder de immigranten.

Hoewel hunne evacuatie naar het militair hospitaal voor hen zelve zeer gunstige gevolgen heeft gehad, is ook tevens bewaarheid wat ik toen voorspelde dat die maatregel, alléén op immigranten toegepast, niet leiden zou tot uitroeiing dier ziekte op de plantages, zoolang, niet alleen op grondjes in hare nabijheid, maar op plantages zelve, creolen aan die besmettelijke, doch voor genezing vatbare ziekte lijden, die zich in het vrije verkeer mengen. Het was dan ook in afwachting van nader te nemen krachtige maatregelen, om te trachten het kwaad voor *goed* te beteugelen, datgeen wat op het oogenblik ter voorkoming van hare uitbreiding op de plantages kon gedaan worden.

Hoezeer de beheerders van plantages zich beijverden om, gevolg gevende aan dezerzijdschen wenk, immigranten die aan die ziekte lijden naar het militair hospitaal te evacueeren, kan van hen allen niet gezegd worden dat zij zich in gelijke mate beijverden om de creolenbevolking bij het ontstaan dier ziekte onder haar, er toe te brengen zich ook aldaar *kosteloos* te doen behandelen en verplegen. Onder deze beheerders bevinden er zich die, uit vrees van de weinige creolenarbeiders, die zich voor den veldarbeid nog beschikbaar stellen, te zullen verliezen, bij eene eerste weigering der creolen om naar het hospitaal te gaan of hunne kinderen derwaarts te zenden, eenvoudig daarin berusten.

Wat aangaat plantages, alwaar uitsluitend met immigranten wordt gearbeid, daar wordt zeer dikwijls smetstof overgebracht door creolen van elders.

In weerwil er van dat mijnerzijds, bij de steeds toenemende uitbreiding dier ziekte op de plantages en gronden, alles werd aangewend, om langs moreelen weg de creolen er toe te brengen zich aan eene goede en geregelde *kostelooze* behandeling in het militair hospitaal te onderwerpen, waartoe ik krachtdadig werd bijgestaan door de districts-geneesheeren, stuitte ons aller poging af, op de

meening dier lieden dat die kwaal alleen met inlandsche middelen op afdoende wijze bestreden kan worden.

Intusschen kwam het mij voor dat, waar het geldt eene infectieziekte als de yaws, die bij niet behoorlijke behandeling der lijders daaraan, meestal lichamelijke gebreken achterlaat, maar die bij eene goede en geregelde behandeling, vooral met inachtneming van afzondering, reinheid en dieëten, volkomen kan afgewend worden, dat, daar waar die behandeling *kosteloos* wordt opengesteld, in het belang van het algemeen niet langer mag worden geduld dat zulke patienten op den duur blijven weigeren zich te doen genezen en, in dien toestand zich in het openbaar in de samenleving mengende, voortgaan met de ziekte uit te breiden.

Innig er van doordrongen dat in dergelijke gevallen de Staat niet eerder tusschen beiden moet treden dan wanneer alle aangewende pogingen om op andere wijze de maatschappij voor besmetting te bewaren, blijken mochten vruchteloos te zijn geweest, gevoelde ik mij in dien stand der zaak onbezwaard aan den Heer Gouverneur in overweging te geven het provoceeren van wettelijke bepalingen daaromtrent, in dien zin dat ieder die bevonden mocht worden aan de yawsziekte te lijden, en zich in het openbaar in de samenleving te mengen, genoodzaakt kan worden zich ter *kostelooze* behandeling en verpleging in eene door het bestuur aan te wijzen ziekeninrichting te doen opnemen.

Daarop mocht ik van den heer Gouverneur de opdracht ontvangen om aan Zijne Excellentie te doen toekomen een ontwerp-verordening tot regeling van dat onderwerp met eene Memorie van Toelichting, waarin het voorstel wordt gemotiveerd.

Aan die opdracht werd mijnerzijds voldaan.

Meermalen is het voorgekomen dat op reis van koelieschepen, van Calcutta herwaarts, gevallen zich onder de immigranten hebben voorgedaan van cholera, mazelen en dysenterie, waardoor men ernstig bedacht moest zijn op het ontsmetten o. a. van kleedingstukken van de te ontschepen koelies.

Het gemis van een ontsmettingsoven deed zich alsdan hier gevoelen en had wel eens tot gevolg dat, vermits de primitieve wijze waarop desinfectie tot nu toe alhier plaats vond, op verre na geen volkomen waarborg voor ontsmetting opleverde, toen bijv. goederen van 404 immigranten, overgebracht per *de Sheila*, aan boord waarvan de cholera had geheerscht, geheel moesten worden vernietigd, om zeker te zijn dat de smetstof niet op de plantages zou worden overgebracht, wat niet weinig kosten heeft meegebracht voor het Gouvernement, dat te zorgen had voor het verschaffen van nieuwe kleedingstukken dier immigranten.

Deze hoogstbelangrijke aangelegenheid leidde tot eene gedachtenwisseling tusschen den Gouverneur en den geneeskundigen inspecteur.

§ 4. *Ziekenhuizen en ziekenvertrekken en voorschriften betreffende de goede orde en de zindelijkheid.* De ziekenhuizen en ziekenvertrekken voldoen over het algemeen aan de bij de wet gestelde eischen.

Op enkele plantages waar hierop aanmerkingen te maken vielen werd verbetering aangebracht of werden nieuwe ziekenhuizen gebouwd.

Ook de verpleging gaf zelden aanleiding tot aanmerkingen.

Alles wat voorts tot bevordering van den goeden gang van zaken werd noodig geacht, werd in het oog gehouden.

§ 5. *Geneesmiddelen, benoodigdheden voor de apotheek, hospitaal-fournitures en kleedingstukken.* Over het algemeen leverde het onderzoek te dien aanzien alle reden van tevredenheid op.

Op de kleine plantages ontbrak het een en ander aan den voorraad. Op groote plantages daarentegen was die veel ruimer dan bij de wet bepaald, en werden daaronder zelfs artikelen aangetroffen, die niet voorgeschreven zijn.

Met 1° Januari 1888 werden de bepalingen van het Koninklijk besluit van 15 Maart 1871, n°. 22 (*Gouvernementsblad* 1871, n°. 3), betreffende de maten, gewichten en weegwerktuigen voor de kolonie Suriname en van het besluit van 22 December 1871 (*Gouvernementsblad* n°. 24), toepasselijk verklaard op het gewicht voor geneesmiddelen, drogerijen en chemicaliën en werden met dat tijdstip ingetrokken en buiten werking gesteld de bepalingen omtrent het gebruik van medicinale gewichten, maten en weegwerktuigen, voorkomende in de wet van 4 Januari 1838 (*Gouvernementsblad* n°. 2), betrekkelijk de uitoefening der geneeskundige wetenschappen in de kolonie Suriname, en alle daaromtrent geldende verordeningen.

De toen genomen maatregelen om eene goede uitvoering aan dat stelsel te verzekeren, zijn vervat in mijn vorig jaarverslag.

Het strekt mij tot een waar genoegen te kunnen mededeelen, dat het nieuwe systeem in 1888 in de districten, zonder de minste moeilijkheid, toepassing heeft erlangd.

§ 6. *Drinkwater.* Evenals in het voorgaand jaar, werd ook in 1888 het drinkwater op de plantages in goede en voldoende hoeveelheid bevonden.

§ 7. *Dienstpersoneel in de ziekenhuizen.* Er wordt zoo goed mogelijk in den dienst naar de bestaande behoefte voorzien, door het kiezen van daarvoor geschikte personen.

§ 8. *Geneeskundig personeel.* Van de districts-geneesheeren kan verklaard worden dat zij zich steeds hebben beijverd de belangen der zieken in het oog te houden en voorts hebben nageleefd de voorschriften van de geneeskundige verordening van 1879, n°. 8.

§ 9. *Woningen, waterloozing en terreinen rondom de woningen, keukens en latrines.* De woningen, enz. op immigranten-plantages verkeeren over het algemeen in goeden staat.

Waar herstelling of verbetering noodig werd geacht werd een en ander aangebracht.

Waar creolen gevestigd zijn kan over het algemeen niet hetzelfde verklaard worden.

§ 10. *Winkels op de plantages en gronden.* De districtsgeneesheeren houden steeds een goed toezicht daarop. Mijnerzijds wordt ook niet nagelaten, bij mijne inspectiën, een onderzoek naar de levensmiddelen in te stellen. Aanmerkingen vielen evenwel daarop zelden te maken.

Paramaribo, 20 Februari 1889.

De geneeskundige inspecteur

Dr. A. SALOMONS.

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE G^{2}.

N°. 14.

STAAT

aantoonende het aantal sterfgevallen en geboorten in de verschillende districten,

gedurende het jaar 1888,

met aanduiding van het verschil tusschen geboorte en sterfte.

DISTRICTEN.	Bevolking.	Overleden (zonder de levenloos geborenen).	LEEFTIJD DER OVER-						
			beneden 1 jaar.	van 1 tot beneden de 3 jaar.	van 3 tot beneden de 10 jaar.	van 10 tot beneden de 20 jaar.	van 20 tot beneden de 30 jaar.	van 30 tot beneden de 40 jaar.	van 40 tot beneden de 50 jaar.
Beneden-Cottica	2101	44	13	3	2	1	6	5	5
Beneden-Commewijne	3166	60	9	9	5	1	9	12	6
Boven-Cottica	887	25	1	2	2	1	1	2	2
Perica	489	18	3	1	»	1	»	4	1
Matappica	884	20	4	2	1	2	2	4	»
Commetewane	429	11	2	1	»	»	1	2	1
Boven-Commewijne	774	22	2	4	3	2	»	4	2
Boven-Para	2873	74	18	7	3	7	10	5	3
Boven-Suriname	2596	50	8	3	1	2	8	6	4
Beneden-Para	963	32	3	1	2	3	1	5	4
Beneden-Suriname	1700	30	7	3	»	»	1	1	3
Beneden-Saramacca	2057	59	6	8	1	4	8	11	6
Boven-Saramacca	602	8	1	»	»	1	1	1	2
Nickerie	3762	90	20	10	1	4	8	11	13
Coronie	2162	46	8	4	2	1	8	5	3
Marowijne [1])	176	13	»	1	1	2	3	5	1
	25621	602	105	59	24	32	67	83	56

Meer geboren dan

[1]) Het zij mij geoorloofd de aandacht te vestigen op de Marowijne, waar de sterfte het hooge cijfer van 7,38 pct. zijn gesteld. (Vergelijk art. 1 van het besluit van 25 Juni 1879, *Gouvernementsblad* n°. 25).

LEDENEN.				Sterfte in verhouding tot de bevolking.	GEBOORTEN.			Verschil tusschen geboorte en sterfte in de verschillende districten.		AANMERKINGEN.
van 50 tot beneden de 60 jaar.	van 60 tot beneden de 70 jaar.	van 70 jaar en daarboven.	van onbekenden ouderdom.		Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Totaal.	Meer geboren dan overleden.	Meer overleden dan geboren.	
4	3	2	»	2,09°/₀	45	32	77	33	»	Gedurende het jaar 1888 zijn aangegeven als levenloos geboren:
2	4	3	»	1,08	54	58	112	52	»	in het 1e kwartaal. . . 9
6	5	3	»	2,81	10	17	27	2	»	» » 2e » . . . 16
»	2	5	1	3,68	9	11	20	2	»	» » 3e » . . . 12
1	2	2	»	2,26	10	11	21	1	»	» » 4e » . . . 11
1	3	»	»	2,56	9	3	12	1	»	48
2	1	2	»	2,84	16	14	30	8	»	
3	7	9	2	2,57	64	47	111	37	»	
2	10	4	2	1,92	31	23	54	4	»	
4	1	5	3	3,32	14	20	34	2	»	
1	4	7	3	1,76	33	28	61	31	»	
4	6	5	»	2,86	30	29	59	»	»	
1	»	1	»	1,32	1	7	8	»	»	
9	7	7	»	2,39	88	100	188	98	»	
4	2	8	»	2,12	30	47	77	31	»	
»	»	»	1	7,38	1	»	1	»	12	
44	57	63	12	2,34	445	447	892	302	12	

overleden 290

aanwijst. Dat gedeelte der kolonie is niet opgenomen onder de geneeskundige districten, die onder mijn departement

(Noot van den geneeskundigen inspecteur).

DISTRICTEN.	Bevolking.	Overleden (zonder de levenloos geborenen).	LEEFTIJD DER OVER-						
			beneden 1 jaar.	van 1 tot beneden de 3 jaar.	van 3 tot beneden de 10 jaar.	van 10 tot beneden de 20 jaar.	van 20 tot beneden de 30 jaar.	van 30 tot beneden de 40 jaar.	van 40 tot beneden de 50 jaar.
Beneden-Cottica	2101	44	13	3	2	1	6	5	5
Beneden-Commewijne	3166	60	9	9	5	1	9	12	6
Boven-Cottica	887	25	1	2	2	1	1	2	2
Perica	489	18	3	1	»	1	»	4	1
Matappica	884	20	4	2	1	2	2	4	»
Commetewane	429	11	2	1	»	»	1	2	1
Boven-Commewijne	774	22	2	4	3	2	»	4	2
Boven-Para	2873	74	18	7	3	7	10	5	3
Boven-Suriname	2596	50	8	3	1	2	8	6	4
Beneden-Para	963	32	3	1	2	3	1	5	4
Beneden-Suriname	1700	30	7	3	»	»	1	1	3
Beneden-Saramacca	2057	59	6	8	1	4	8	11	6
Boven-Saramacca	602	8	1	»	»	1	1	1	2
Nickerie	3762	90	20	10	1	4	8	11	13
Coronie	2162	46	8	4	2	1	8	5	3
Marowijne [1]	176	13	»	1	1	2	3	5	1
	25621	602	105	59	24	32	67	83	56

Meer geboren dan

[1]) Het zij mij geoorloofd de aandacht te vestigen op de Marowijne, waar de sterfte het hooge cijfer van 7,38 pct. zijn gesteld. (Vergelijk art. 1 van het besluit van 25 Juni 1879, *Gouvernementsblad* n°. 25).

LEDENEN.				Sterfte in verhouding tot de bevolking.	GEBOORTEN.			Verschil tusschen geboorte en sterfte in de verschillende districten.		AANMERKINGEN.
van 50 tot beneden de 60 jaar.	van 60 tot beneden de 70 jaar.	van 70 jaar en daarboven.	van onbekenden ouderdom.		Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Totaal.	Meer geboren dan overleden.	Meer overleden dan geboren.	
4	3	2	»	2,09°/o	45	32	77	33	»	
2	4	3	»	1,08	54	58	112	52	»	
6	5	3	»	2,81	10	17	27	2	»	
»	2	5	1	3,68	9	11	20	2	»	
1	2	2	»	2,26	10	11	21	1	»	
1	3	»	»	2,56	9	3	12	1	»	
2	1	2	»	2,84	16	14	30	8	»	
3	7	9	2	2,57	64	47	111	37	»	
2	10	4	2	1,92	31	23	54	4	»	
4	1	5	3	3,32	14	20	34	2	»	
1	4	7	3	1,76	33	28	61	31	»	
4	6	5	»	2,86	30	29	59	»	»	
1	»	1	»	1,32	1	7	8	»	»	
9	7	7	»	2,39	88	100	188	98	»	
4	2	8	»	2,12	30	47	77	31	»	
»	»	»	1	7,38	1	»	1	»	12	
44	57	63	12	2,34	445	447	892	302	12	

Gedurende het jaar 1888 zijn aangegeven als levenloos geboren:

in het 1e kwartaal. . . 9
» » 2e » . . . 16
» » 3e » . . . 12
» » 4e » . . . 11

48

overleden 290

aanwijst. Dat gedeelte der kolonie is niet opgenomen onder de geneeskundige districten, die onder mijn departement

(Noot van den geneeskundigen inspecteur).

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE H.

N°. 15.

Militaire geneeskundige dienst in Suriname. Jaarverslag over 1888.

De veranderingen onder het corps officieren van gezondheid bij den militairen geneeskundigen dienst in Suriname gedurende het jaar 1888 waren als volgt:

De officier van gezondheid 2de klasse C. F. Aalsmeer, in 1887 naar post Nickerie gedetacheerd, keerde in Juli 1888 terug, terwijl de geneeskundige en quarantainedienst op dien post opgedragen werd aan den districtsgeneesheer J. Kosterman, tijdelijk aan den militairen geneeskundigen dienst toegevoegd.

De officier van gezondheid 1ste klasse W. F. H. Schelkly vertrok tegen het einde van diezelfde maand, wegens ziekte, naar Nederland en de waarneming van de functiën van chef van den militairen geneeskundigen dienst in deze kolonie werd opgedragen aan den oudsten officier van gezondheid 2de klasse J. H. Spitzly.

De officier van gezondheid 2de klasse H. Ferguson, in October 1888 alhier aangekomen, werd met den hospitaaldienst belast.

Tegen het einde van dit jaar waren de officieren van gezondheid en de officieren van den pharmaceutischen dienst als volgt werkzaam gesteld.

De officier van gezondheid 2de klasse J. H. Spitzly, chef van den militairen geneeskundigen dienst, de officier van gezondheid 2de klasse C. F. Aalsmeer belast met den dienst in het garnizoen en den buitendienst;

de officieren van gezondheid 2de klasse O. A. Peters en H. Ferguson in het garnizoenshospitaal;

de officieren van den pharmaceutischen dienst Dr. C. T. Epp en J. M. van der Stempel bij het magazijn van geneesmiddelen en de garnizoensapotheek te Paramaribo.

In den dienst bij de bezetting te fort Nieuw-Amsterdam en post Nickerie werd voorzien door de districtsgeneesheeren G. F. C. Hering en J. Kosterman, tijdelijk aan den militairen geneeskundigen dienst toegevoegd.
De dienst op post Coronie en Sommelsdijk onderging geen verandering.

De veranderingen der gebouwen op het terrein van het militair hospitaal, in het jaar 1887 aangevangen, werden geregeld voortgezet, zoodat in den loop van dit jaar het werk voleindigd zal zijn, en de gebouwen in gebruik zullen genomen worden.
Het laboratorium in 1888 in gebruik genomen zal, zooals te verwachten is, de werkzaamheden der officieren van gezondheid en militaire apothekers in menig opzicht verlichten en hun werklust aanwakkeren.

Ook het locaal voor onderzoek naar de ziekte der melaatschheid werd in gebruik genomen.
De oude waschinrichting in de nabijheid van de keuken werd afgebroken en vervangen door eene nieuwe.
Daardoor is de aanleg van den tuin zeer verfraaid kunnen worden, en er is ruimte ontstaan, zoodat de wind vrijelijk spelen kan tegen dat deel van het hoofdgebouw waar de eerste klasse lijders worden verpleegd.

De kolonie mocht zich gedurende het jaar 1888 in een zeer goeden gezondheidstoestand verheugen, wat gedeeltelijk ook aan de strikte toepassing der quarantaine maatregelen kan worden toegeschreven.
Alleen viel er te kampen met eene goedaardige diarrhoea bij de manschappen in het garnizoen, hetgeen naar de meening van den garnizoensgeneesheer samenhangt — ten minste te gelijk voorkwam — met den slechten toestand van het drinkwater aan het einde van den grooten droogen tijd.
In 1888 werden in het hospitaal alhier een groot aantal lijders aan framboesia tropica verpleegd. Hieronder kwamen veel recidiven voor van vorige jaren en niettegenstaande verschillende geneeswijzen worden beproefd, mocht de uitkomst niet beter zijn.
De ondergeteekende is daarom voornemens eenige inlandsche geneeswijzen te beproeven, om zoodoende het goede resultaat te kunnen beoordeelen, dat volgens de meening van zeer verlichte personen daardoor verkregen wordt.

Onder de behandelde militairen van land- en zeemacht zijn in 1888 drie sterfgevallen voorgekomen, te weten twee infanteristen en één schepeling van de Koninklijke Nederlandsche Marine.
De doodsoorzaak bij de infanteristen was respectievelijk nephritis en peritonites, terwijl de schepeling succombeerde ten gevolge van intoxicatie met natronloog.
Van de onder rubriek onherstelde voorkomenden zijn dertien man door eene geneeskundige commissie afgekeurd voor den militairen dienst.

In het verloopen jaar zijn een betrekkelijk groot aantal officieren (één van de landmacht en vier van de zeemacht) in het militair hospitaal verpleegd; ook worden drie militairen, waaronder één officier van administratie bij de zeemacht en één luitenant ter zee 2de klasse, naar Nederland geëvacueerd.

In de garnizoens apotheek zijn in het afgeloopen jaar gereed gemaakt 44714 recepten. Daarvan komen op reke-

ning van den binnendienst 28 724 en 15 990 van den buitendienst.

Voor het militair departement werden gereedgemaakt 9 310 recepten en voor den civielen dienst 35 404.

Evenals in 1887 moet het hooge cijfer der klaargemaakte recepten verklaard worden door het feit dat de recepten der armenpraktijk in de garnizoensapotheek worden gereed gemaakt, hetgeen voor de militaire apothekers een groote verzwaring van arbeid medebrengt.

De uitgaven in 1888 bedroegen f 53 479,75[5], dus circa f 2000 *meer* dan het jaar te voren, wat ten nauwste samenhangt met den grooten toevloed van behoeftigen tegen het einde van het verslagjaar. Het is te voorzien dat vooralsnog die toestand niet zal verminderen, daar het militair hospitaal de eenige plaats is in deze kolonie waar behoeftigen kunnen worden verpleegd en het aantal behoeftigen zeer groot is.

De inkomsten bedroegen f 38 079,95[5], dus f 13 000 meer dan in 1887. Een cijfer dat hoofdzakelijk door de betaalde verpleegkosten der behoeftigen bereikt is, ofschoon het bedrag der betaalde verpleegkosten van particulieren ongeveer f 3 000 hooger is dan in het jaar 1887.

Het is hier de plaats melding te maken van de goede resultaten verkregen van de in den laatsten tijd ontvangen nieuwe geneesmiddelen, antipyrin, sulfonal en thymol, waarvan het eerste zeer proefhoudend is bevonden bij lumbago en neuralgische pijnen tengevolge van kouvatting bij veldarbeiders dikwijls voorkomende; het tweede in gevallen van slapeloosheid, bij hartgebreken en algemeene zenuwoverprikkeling, terwijl het derde met bijzonder gevolg werd aangewend bij de veelvuldig voorkomende gevallen van anchylostomiasis (72 gevallen, 55 hersteld en 8 overleden).

Tal van chirurgische operatiën werden gedaan waaronder vooral:

operatiën van abcessen (29), hermiotomiën (4), necrotomiën (13), externe urethrotomiën (6), transplantatiën bij ulcera (30).

Operatiën aan het oog zooals cataract (18), izidectomie (2) en een groot aantal kleinere operatiën.

Radicale operatiën van hydrocele (13).

Van de interne gevallen kwamen het meest voor anchylostomiasis (72), phthisis pulmonum (65), waarvan 32 met doodelijken afloop, cirrhocis hepatis (25), waarvan 10 overleden, rheumatismus (41), framboesia tropica (390), malaria (98), syphilis (49), waarvan 2 met doodelijken afloop.

De Chef van den militairen geneeskundigen dienst,

JOHN H. SPITZLY.

ZITTING 1889 — 1890. — **5**.

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE **I**.

N°. 16.

VERGELIJKING van de raming der ontvangsten en uitgaven voor de kolonie Suriname in 1888 met de op den 1sten April 1889 bekende uitkomsten.

BENAMING VAN DE ONDERWERPEN VAN UITGAAF EN ONTVANGST.		Raming voor 1888.	Voorloopige uitkomsten.
	UITGAVEN.		
I.	Gouvernements-secretarie, koloniale staten en algemeene dienst	f 121 579,10	f 135 824,95^5
II.	Justitie en politie	387 283,24	362 814,57^5
III.	Administratie van financien	147 382,00	130 008,23^5
IV.	Immigratie en kolonisatie	75 131,00	75 152,83^5
V.	Eeredienst, onderwijs, armenzorg en burgerlijk geneeskundige dienst	361 018,48	347 872,57
VI.	Bouwdepartement	177 866,00	176 209,83^5
VII.	Koloniale vaartuigen, betonning, bebakening en seinwezen	197 880,40	202 007,02^5
VIII.	Pensioenen, wachtgelden, toelagen en onderstanden	189 874,69^5	176 395,45
IX.	Onvoorziene uitgaven	20 000,00	4 387,85
		f 1 678 014,91^5	f 1 610 673,37
	ONTVANGSTEN.		
	A. *Directe en indirecte belastingen.*		
a.	Personeel	f 116 000,00	f 99 018,35
b.	Grondbelasting	*Memorie.*	
c.	Patentrecht	50 000,00	48 253,66
d.	Belasting op de huurwaarde van huizen, met inbegrip der belasting op den grond en de gebouwen in Nieuw-Rotterdam en Nieuw-Nickerie	30 500,00	28 214,39
			[1]) 1 099,75
e.	Paardengeld	1 000,00	1 389,00
	Transporteeren	f 197 500,00	f 177 975,15

[1]) Ontvangen aan belasting voor straatverlichting.

	BENAMING VAN DE ONDERWERPEN VAN UITGAAF EN ONTVANGST.	Raming voor 1888.	Voorloopige uitkomsten.
	Per transport . . .	f 197 500,00	f 177 975,15
f.	Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd	230 000,00	120 967,12
g.	Invoerrechten	490 000,00	522 313,69
h.	Uitvoerrechten	100 000,00	118 333,72
i.	Baak- en los- of laadgelden	f 9 000,00	f 8 897,30
k.	Waag- en rooigelden en pakhuishuur	5 000,00	4 344,21
l.	Zegelrecht	44 000,00	36 263,48
m.	Geneeskundige belasting	39 500,00	37 000,00
n.	Successie- en overgangsrechten	5 000,00	10 099,28^5
o.	Vergoeding voor het gebruik van grafplaatsen en het stellen van zerksteenen, enz.	3 000,00	1 255,00
p.	Recht op verlotingen.	100,00	117,90
	B. *Inkomsten van onderscheiden aard.*		
a.	Opbrengst der gouvernementsschool voor meer uitgebreid lager onderwijs . . .	25 000,00	17 763,00
b.	Passagegelden	30 000,00	24 833,28
c.	Opbrengst der posterij	15 000,00	13 455,70^5
d.	Erf- en grondpacht	18 000,00	16 020,80^5
e.	Concessie tot het ontginnen van domeingrond.	69 000,00	88 914,67
f.	Landtaxen of akkergelden	11 500,00	12 047,58^5
g.	Inhoudingen op de traktementen der ambtenaren voor pensioen	60 000,00	65 400,00
h.	Renten van de kapitalen afkomstig van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds	10 843,33	10 713,33
i.	Terugbetaling van voorschotten.	2 000,00	2 499,66
k.	Boeten, opbrengst van verbeurdverklaringen en terugbetaling van voorloopig betaalde justitie- en proceskosten	13 000,00	9 135,43
l.	Griffierechten, te verantwoorden aan de koloniale kas.	1 500,00	1 033,53
m.	Salarissen van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas	1 700,00	1 420,65
n.	Emolumenten van den Gouvernements-secretaris, te verantwoorden aan de koloniale kas.	7 200,00	6 690,75
o.	Verschillende ontvangsten	18 000,00	17 157,36
	C. *Bijdrage uit 's Rijks schatkist*	272 171,58^5	285 911,76
		f 1 678 014,91^5	f 1 610 673,37

ZITTING 1889 — 1890. — 5.

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE J¹.

N°. 17.

VERSLAG betreffende de immigratie en kolonisatie over het jaar 1888.

I. Immigratie.

§ 1. *Wetgeving en administratieve maatregelen.*

De bepaling, gegrond op de Koninklijke besluiten van den 22sten Maart 1872, n°. 26 en 27, dat de kosten van terugvoer der vóór de oprichting van het immigratiefonds door tusschenkomst van het Koloniaal Gouvernement uit Britsch-Indië aangevoerde vrije arbeiders ten laste komen van de aanvragers of latere huurders, veroorzaakte hoe langer zoo meer moeilijkheden in de uitvoering. Immers geen nieuwe huurders werden later meer gevonden om met koelies, onder het oude stelsel aangevoerd, nieuwe werkovereenkomsten te sluiten en daarbij den last van vrijen terugvoer voor hen en hun gezin, dat soms aanmerkelijk was toegenomen, te aanvaarden, weshalve die bepaling niet meer den koelies noch der kolonie ten goede kwam; ten andere waren huurders, die de kosten van terugvoer moesten dragen, in het lange tijdsverloop soms insolvent of daaraan grenzende geworden, zoodat wanneer die terugvoer werd verleend, de voorgeschoten kosten niet verhaalbaar waren en ten slotte voor rekening der koloniale kas verbleven.

Noodig was het dus dat er eene voorziening werd gemaakt, die den weg opende tot opruiming van die bezwaren. Daartoe werd eene koloniale verordening in het leven geroepen, die den 4den Mei 1888 werd afgekondigd, waarin werd bepaald dat afkoop der kosten van terugvoer van Britsch-Indische immigranten, vóór de oprichting van het immigratiefonds aangevoerd, toegelaten is onder de voorwaarden voor elk voorkomend geval door den Gouverneur, den Raad van Bestuur gehoord, vast te stellen, mits voor al de immigranten aan dezelfde plantage verbonden tegelijk. Reeds vele belanghebbenden hebben daarvan gebruik gemaakt en contracten van afkoop met het Gouvernement gesloten. De afkoopsom bedroeg gemiddeld f 32,50 per persoon boven 10 jaren oud en de helft daarvan voor kinderen van 2 tot 10 jaren. Dit geld werd volgens evengenoemde verordening gestort in het immigratiefonds, terwijl eventueel de kosten van terugvoer der immigranten voor wie die afkoop plaats vond, ten laste van dat fonds komen.

Bij verordening van den 24sten Februari 1888 werd de wijziging, die bij verordening van 28 Februari 1883 gebracht was in de verordening betreffende de oprichting van een immigratiefonds, van toepassing verklaard op de bestellingen voor het verschepingsseizoen 1888—1889.

De voorwaarden waarop aanvragen tot het bekomen van arbeiders uit Britsch-Indië door tusschenkomst van het Koloniaal Bestuur voor het seizoen 1889-1890 zouden worden aangenomen, waren gelijkluidend aan die van het vorige seizoen en werden in het Gouvernements-advertentieblad van den 1sten October 1888 en volgende ter openbare kennis gebracht. Op die voorwaarden werden toegelaten 28 aanvragen voor 905 immigranten, ten behoeve van 33 plantages namelijk 9 suiker- en 24 cacaoplantages. Hieronder waren 1 suiker- en 1 cacaoplantage, die vroeger geen immigranten hadden en tot dusverre met inlandsche arbeiders hun bestaan eenigszins hadden opgehouden. Tengevolge van de gestadige afneming van den creolen-arbeid voor den landbouw en het hooge loon, dat door hen werd geeischt, waren ook zij verplicht geworden om immigranten aan te vragen, waartoe zij anders wegens den omslag en de kosten niet zouden zijn overgegaan.

Bij administratief voorschrift werd tegemoet gekomen aan het ontbreken van hulpspaarbanken in de districten. Bij Gouvernementsresolutie van den 24sten December 1888, La. A., n°. 8334, werden namelijk de districts-commissarissen belast met het beleggen bij de koloniale spaarbank van de spaarpenningen der Britsch-Indische immigranten en van de overige plantage-bevolking, en het desgevraagd weder uitkeeren aan hen van bij die inrichting belegde gelden. Het Gouvernement stelde bij voortduring prijs op de medewerking van den agent-generaal, waar die toch nog door de koelies mocht worden ingeroepen. Die hulp en medewerking is sedert het begin der immigratie en dus lang vóór de oprichting der spaarbank steeds en met de meeste bereidwilligheid door den agent-generaal verleend geworden en het spreekt van zelf dat die verwachting ook thans niet te vergeefs zal zijn. Door een en ander zal het goede doel der koloniale spaarbank, wellicht ook voor de inlandsche bevolking, beter worden bereikt en de koelies niet nutteloos aan den arbeid worden onttrokken.

Ten slotte zij nog vermeld dat in December 1888 de voorwaarden zoowel hier als in Britsch-Guyana werden openbaar gemaakt, waarop in het laatst van Maart 1889 eene inschrijving zou worden geopend om minstens 450 immigranten, die hun tijd hadden uitgediend of voor den arbeid ongeschikt waren geworden, naar Calcutta terug te voeren.

§ 2. *Buitenlandsche agenten en depots.*

Op den 13den April 1888 overleed te Calcutta de heer Ed. van Cutsem, sedert 17 Februari 1876 emigratie-agent voor Suriname aldaar. De waarnemende consul der Nederlanden, de heer W. Friedheim, nam de zaken van het agentschap waar tot het einde van Juni, toen zij werden overgenomen door den heer Pierre Charriol, die gedurende de afwezigheid van zijn broeder, den heer Emile Charriol, emigratie-agent voor de Fransche koloniën Guadeloupe en Martinique, tijdelijk voor hem was opgetreden.

Laatstgemelde was intusschen bij Gouvernements resolutie van den 31sten Mei 1888, L. A., n°. 2923, benoemd geworden tot Nederlandsch agent te Calcutta voor de zaken betreffende de emigratie van vrije arbeiders uit Britsch-Indië naar Suriname gedurende het verschepingsseizoen 1888—1889; deze benoeming werd evenwel bij Gouver-

nements resolutie, dd. 1 September 1888, La A, n°. 4951, ingetrokken en tot dezelfde betrekking gedurende hetzelfde tijdperk benoemd de heer PIERRE CHARRIOL.

Een en ander, doch vooral de onzekerheid aan wien het crediet voor de kosten van aanwerving der bestelde arbeiders moest geopend worden, bracht eene geringe vertraging in de aanwerving te weeg. Eindelijk kon de agent, P. CHARRIOL, handelend optreden en met den meest mogelijken spoed werden nu de wervingsoperatien begonnen. Voor den aanvoer der immigranten werden te Calcutta 2 schepen bevracht tegen den prijs van £ 9-10 sh. per adult, namelijk de »*Bruce*", een schip van 1145 register tonnen, dat in September gereed zou zijn, en de »*Ganges*", een schip van 1443 tonnen, dat eerst in December te Calcutta werd verwacht en niet vóór midden Januari 1889 zou kunnen zeilen.

Het werven der verlangde arbeiders werd in het binnenland met kracht voortgezet en in de maand September was er reeds een voldoend getal in het depot te Calcutta aangekomen voor de bevrachting van de »*Bruce*".

Den 28sten van die maand werden 513 emigranten ingescheept, namelijk 304 mannen, 123 vrouwen, 43 jongens en 18 meisjes van 2 tot 10 jaren en 25 kinderen beneden dien leeftijd, makende volgens de »*Indian Immigration Act* 1883" een getal van 470 statute adults. Den volgenden dag werd het schip naar zee gesleept. Er bleef een 50-tal in het depot over, dat voor het schip *Ganges* is bestemd.

Bij Gouvernements resolutie van den 13den Januari 1888, La. A., n°. 343, werd aan J. M. SHANNON en J. MASSIAH GASKIN akte van bekendheid en toelating verleend om voor eigen rekening of voor die van derden immigranten op Barbados aan te nemen. Ofschoon er sedert 1880 premien ten laste van het immigratiefonds op den aanvoer van immigranten door particulieren uit Barbados en andere plaatsen in West-Indië waren uitgeloofd, werden geene arbeiders uit die streken voor Suriname aangevoerd.

§ 3. *Getalsterkte van- en huwelijken, geboorte en sterfte onder de immigranten; hun algemeene toestand en andere bijzonderheden.*

A. UIT WEST-INDIË.

De op 1 Januari 1888 zich nog in de kolonie bevindende weezen, ten getale van 6, zijn als mannen en vrouwen boven den leeftijd van 15 jaren afgevoerd.

Er had geen nieuwe aanvoer plaats.

B. UIT BRITSCH-INDIE.

	AANTAL.				Totaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	
Op den 1sten Januari 1888 bevonden zich in de kolonie onder contract	3203	1156	718	618	5695
Vermeerderd door:					
geboorte	»	»	104	102	206
reëngagement	137	30	23	27	217
terugkeer van desertie	3	»	1	»	4
overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 15 jaren hebben bereikt	7	7	»	»	14
foutieve opgave bij de geboorte	»	»	1	»	1
	3350	1193	847	747	6137
Verminderd door:					
overlijden	35	14	26	14	89
ontslag na geëindigden diensttijd	870	308	241	217	1636
desertie	17	2	3	2	24
ontbinding van het contract	22	17	10	12	61
afschrijving van een wees, die door de verzorgers als hun kind is aangenomen en naar Nederland medegenomen	»	»	»	1	1
overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 15 jaren hebben bereikt	»	»	7	7	14
foutieve opgaaf bij de geboorte				1	1
	944	341	287	254	1826
Op den 31sten December 1888 aanwezig	2406	852	560	493	4311

Het aantal desertiën is meer dan verdubbeld; in 1887 bedroeg het 10, en in 1888 bedroeg het getal 24, terwijl het getal onder contract verbonden immigranten met 1/4 verminderd was. Alleen van de plantages in Nickerie deserteerden er 17 naar Britsch-Guyana.

Ofschoon de premie, die aan een arbeider bij het sluiten van eene nieuwe werkovereenkomst wordt uitbetaald, nog steeds f 100 bedroeg, werden er betrekkelijk weinig nieuwe contracten gesloten hoewel er op vele plantages groote vraag naar arbeid was. Slechts 137 mannen en 30 vrouwen

gingen daartoe over, terwijl van 872 mannen en 310 vrouwen de contracten ten einde liepen.

Het aantal huwelijken dat voltrokken is, bedroeg 19, te weten: in het distict Beneden-Commewijne 7, in Beneden-Cottica 5, in de districten Nickerie en Beneden-Saramacca elk 2, en in Boven-Commewijne, Coronie en te Paramaribo elk 1. Bij deze huwelijken zijn 11 kinderen gewettigd.

Het betrekkelijk gering aantal vrouwen in aanmerking nemende, namelijk 358 vrouwen op de 1000 mannen, was het geboortecijfer meer dan dubbel het sterftecijfer Op het gemiddeld getal vrouwen waren de geboorten 20,53 op de 100, dat ook in vergelijk van vorige jaren bijzonder gunstig is.

De sterfte bedroeg slechts 89 hoofden, dat is bijna 1,78 ten honderd van de gemiddelde bevolking. Hieronder komen voor 8 accidenteele sterfgevallen, te weten: 4 gevallen van verdrinking bij ongeluk, namelijk 1 man van plantage Geertruidenberg in de rivier Commewijne; 1 jongen van plantage Visserszorg in een waterput; 1 jongen van plantage Margaretha in een kanaal en 1 vrouw van plantage Johanna Catharina in de rivier Saramacca; verder 2 gevallen van zelfmoord: als 1 man op plantage Guadaloupe, waarvan de reden onbekend is, wellicht aan groote zwaarmoedigheid toe te schrijven, en 1 man op plantage Zorgvliet, waarvan de vrouw en haar minnaar als de daders werden verdacht, maar als misdaad niet bewezen werd. Voorts 1 geval van opiumvergiftiging, namelijk 1 man van plantage Wederzorg terwijl 1 vrouw door haren minnaar op plantage 't Vertrouwen op gruwelijke wijze werd vermoord. Indien deze van het getal sterfgevallen worden afgetrokken, dan houdt men slechts 81 of 1,62 ten honderd over, welke getallen meer rechtstreeks in verband staan tot den meer of minder gunstigen gezondheidstoestand van de kolonie.

De geboorte en sterfte onder de immigranten van de transporten aangebracht met de *British Statesman* (*II*) en de *British Nation* (*I*) waren in het vijfde jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

		Aantal.				
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
***British Statesman* (*II*).**						
Aanwezig bij de intrede van het vijfde jaar, zijnde den 18den December 1887.		240	89	51	35	415
In het 5de jaar.	geboren	—	—	4	7	11
	terug van desertie.	1	—	—	—	1
		241	89	55	42	427
	overleden	2	4	2	2	10
	gedeserteerd	1	—	—	—	1
Aanwezig op het einde van het 5de jaar.		238	85	53	40	416
***British Nation* (*I*).**						
Aanwezig bij de intrede van het 5de jaar, zijnde den 8sten Februari 1888.		287	97	44	55	483
in het 5de jaar.	geboren	—	—	11	4	15
		287	97	55	59	498
	overleden	7	3	2	—	12
	gedeserteerd	2	—	—	—	2
Aanwezig op het einde van het 5de jaar.		278	94	53	59	484

De sterfte ten honderd van deze bezendingen bedroeg dus:

van de *British Statesman* (*II*):

in het 5de jaar van haar verblijf in de kolonie 2,41
» » 4de » » » » » » » 1,93
» » 3de » » » » » » » 1,92
» » 2de » » » » » » » 3,63
» » 1ste » » » » » » » 8,51

en van de *British Nation* (*I*);

in het 5de jaar van haar verblijf in de kolonie 2,48
» » 4de » » » » » » » 1,26
» » 3de » » » » » » » 1,67
» » 2de » » » » » » » 2,56
» » 1ste » » » » » » » 4,62.

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *Ailsa* (*IV*)· *Peshwa*, *British Nation*, (*II*) en *Sheila* (*II*) waren in het vierde jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

		Aantal				
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
***Ailsa* (*IV*).**						
Aanwezig bij de intrede van het 4de jaar, zijnde den 13den April 1887.		272	113	62	52	499
In het 4de jaar.	geboren	»	»	9	8	17
		272	113	71	60	516
	overleden	3	»	2	»	5
	gedeserteerd	1	»	»	»	1
Aanwezig op het einde van het 4de jaar.		268	113	69	60	510
***Peshwa*.**						
Aanwezig bij de intrede van het 4de jaar, zijnde den 27sten Augustus 1887.		340	129	70	51	590
In het 4de jaar.	geboren	»	»	15	15	30
		340	129	85	66	620
	overleden	5	3	4	»	12
	gedeserteerd	4	»	»	»	4
Aanwezig op het einde van van het 4de jaar		331	126	81	66	604
***British Nation* (*II*).**						
Aanwezig bij de intrede van het 4de jaar, zijnde den 12den December 1887.		275	100	59	47	481
In het 4de jaar.	geboren	»	»	12	19	31
		275	100	71	66	512
	overleden	2	»	2	2	6
Aanwezig op het einde van het 4de jaar.		273	100	69	64	506

	Aantal.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Sheila (*II*).					
Aanwezig bij de intrede van het 4de jaar, zijnde den 14den Januari 1888.	314	125	52	50	541
In het 4de jaar. geboren	»	»	15	12	27
	314	125	67	62	568
overleden	1	»	4	3	8
gedeserteerd . . .	3	»	»	»	3
Aanwezig op het einde van het 4de jaar.	310	125	63	59	557

De sterfte ten honderd van deze bezendingen bedroeg:

	Ailsa (IV).	Peshwa.	British Nation (II).	Sheila (II).
in het 4de jaar van haar verblijf in de kolonie	0,99	2,01	1,22	1,46
in het 3de jaar van haar verblijf in de kolonie	2,58	2,88	1,68	2,76
in het 2de jaar van haar verblijf in de kolonie	2,60	1.87	3,20	2,24
in het 1ste jaar van haar verblijf in de kolonie	2,23	4,43	5,89	3,58

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *John Davis*, waren gedurende het 2de jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij de intrede van het 2de jaar, zijnde den 18den Januari 1888 . .	210	84	26	29	349
in het 2de jaar. geboren	—	—	12	5	17
	210	84	38	34	366
overleden	1	1	3	—	5
Aanwezig op het einde van het 2de jaar.	209	83	35	34	361

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus:

in het 2de jaar van haar verblijf in de kolonie 1,41;
» » 1ste » » » » » » » 3,40.

Het aantal geborenen van al deze bezendingen Britsch-Indische immigranten heeft dus het getal overledenen aanmerkelijk overtroffen; wel een bewijs dat hunne lichaamsgesteldheid voor het klimaat der kolonie geschikt is.

In het jaar 1888 werden aan 8 immigranten uit Britsch-Indië, die hunne contracten getrouw hadden vervuld en zich goed gedragen hadden, op hun verzoek landerijen afgestaan uit 's lands domeinen, tot uitoefening van den landbouw en zulks op de voorwaarden der publicatie van den 1sten Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23), dat is kosteloos, met vrijstelling gedurende 6 jaren van grondlasten en personeele belasting.

Aan 2 werd ingevolge diezelfde publicatie op hunne aanvragen verleend een renteloos voorschot van f 100, ieder uit de koloniale kas.

Het kapitaal dat op naam van 1157 Britsch-Indische immigranten in de koloniale spaarbank is belegd, bedroeg op den 31sten December 1888 eene som van f 214 164,35[5], rentende 3 percent 's jaars.

Het houden van vee door koelies is wegens gebrek aan weiland, in het algemeen niet toegenomen.

C. Uit China.

Het kleine overschot van deze soort immigranten, dat nog verleden jaar vermeld is, namelijk 4 mannen en 1 vrouw, is thans afgeschreven, zoodat er geen meer als immigrant onder contract verbonden zijn.

De kleinhandel, vooral op de plantages, is voor een groot deel in handen van chineezen, die hunne contracten hebben uitgediend. Velen hebben andere neringen dan den landbouw ter hand genomen; vooral is het zoeken naar goud in het binnenland hun streven geweest, maar weinigen zijn daarin in weerwil van hunnen ijver en hunne schranderheid gelukkig geweest; verreweg de meesten zijn verarmd en hebben door het goudzoeken alles verloren wat zij hadden bijeengegaard. Overigens mag van hen worden gezegd, dat zij zich meestal als rustige burgers gedragen. Enkelen zijn naar China teruggekeerd en sommige zijn naar Cayenne en Demerary vertrokken.

Aan 1 chinees werd op de voorwaarden der publicatie van den 1sten Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) 2 H. A. land uit 's landsdomein ter bebouwing afgestaan.

§ 4. *Certificaten van geëindigden diensttijd.*

In 1888 werden wegens volbrachten diensttijd uitgereikt 608 certificaten aan immigranten uit Britsch-Indië, 3 certificaten aan immigranten uit China en 1 aan een West-Indischen immigrant.

§ 5. *Nieuwe werkovereenkomsten.*

Het aantal, dat gesloten is, is vermeld in § 3. De premiën die daarbij aan de immigranten zijn uitbetaald, bedroegen als vroeger f 100 voor een contract van 5 jaren van een geschikten arbeider.

§ 6. *Huisvesting, geneeskundige verpleging, ziekten en bijzonderheden betreffende de sterfte onder de immigranten.*

De plantages, waar immigranten gevestigd waren, werden in den loop des jaars door den agent-generaal en den geneeskundigen inspecteur bezocht. Zoowel de woningen van de immigranten als de ziekenhuizen verkeerden over het algemeen in voldoenden staat en vele verbeteringen, waarop vroeger gewezen was, vielen daaraan waar te nemen. Ook de waterloozing was in het algemeen voldoende.

Wat de geneeskundige behandeling en verpleging in de plantage-ziekenhuizen en het hospitaal te Paramaribo betreft, kunnen de volgende cijfers worden medegedeeld, die uit de ziekenregisters getrokken zijn, doch alleen de gecontracteerde immigranten betreffen.

	Britsch-Indische immigranten.
Op den 1sten Januari 1888 waren onder behandeling	147
gedurende het jaar zijn onder behandeling gekomen	7 150
	7 297
Hiervan zijn hersteld 7 086	
en overleden 82	
	7 168
Er bleven op ultimo December 1888 onder behandeling	129

Het aantal ziektedagen in 1888 bedroeg 62 267.

Het gemiddeld getal der onder contract verbonden immigranten uit Britsch-Indië bedroeg in 1888: 5001; zoodat naar evenredigheid in genoemd jaar op elk honderdtal immigranten bijna 143 ziektegevallen voorkwamen, zijnde 19 op elk honderdtal minder dan in 1887, terwijl op ieder immigrant ruim 12 verpleegdagen in het ziekenhuis of hospitaal voorkwamen, dat eveneens iets minder dan in 1887 was. Uit deze cijfers volgt dat de gezondheidstoestand in 1888 weder bijzonder gunstig is geweest.

Districtsgewijze was het aantal ziektedagen, percentsgewijs in opklimmende orde gerangschikt, in 1888 als volgt:

DISTRICTEN.	Aantal ziektedagen.	Zijnde gemiddeld voor ieder immigrant uit Britsch-Indië in het geheele jaar.
1. Coronie	56	1,5 dag.
2. Commetewane . . .	201	3,1 »
3. Beneden-Para. . . .	520	5,9 »
4. Perica	752	6,2 »
5. Matappica	1 436	7,1 »
6. Nickerie.	6 319	8,8 »
7. Beneden-Saramacca. .	1 821	9,0 »
8. Beneden-Suriname . .	8 330	11,4 »
9. Beneden-Commewijne .	23 067	14,6 »
10. Beneden-Cottica . . .	12 743	16,9 »
11. Boven-Suriname. . .	2 000	17,6 »
12. Boven-Para	2 017	21,2 »
13. Boven-Commewijne. .	3 005	22,3 »

In 5 districten, namelijk in Nickerie, Beneden-Suriname, Beneden- en Boven-Para en Boven-Commewijne is het aantal ziektedagen betrekkelijk grooter geweest dan in 1887, in de overigen daarentegen veel minder.

De naaste oorzaken van overlijden der immigranten uit Britsch-Indië waren als volgt:

koorts,	waaraan	14	bezweken,
lichaamszwakte,	»	9	»
tering,	»	9	»
uitputting,	»	8	»
bloedarmoede,	»	6	»
stuipen,	»	6	»
buikloop,	»	3	»
beroerte,	waaraan	3	bezweken,
klem,	»	2	»
leverziekte,	»	2	»
hersenontsteking,	»	1	bezweek,
luchtpijpontsteking,	»	1	»
nierziekte,	»	1	»
longontsteking,	»	1	»
darmontsteking,	»	1	»
kanker,	»	1	»
gangreneuze zweeren,	»	1	»
jaws,	»	1	»
slechte spijsvertering,	»	1	»
bloedspuwing,	»	1	»
hartziekte,	»	1	»
in de kraam,	»	1	»
opiumvergiftiging,	»	1	»
vermoord,		1	
door zelfmoord,		2	
verdronken,		4	
onbekend,		7	
Totaal . . .		89	

Nog altijd lijden de koelies, vooral hunne kinderen, veel aan de jaws, een zeer aanstekelijke ziekte, die van de negers afstamt. Wenschelijk is het om tot wering en uitroeiing van die kwaadaardige ziekte meer afdoende maatregelen te nemen dan tot dusver genomen zijn. Afzondering van alle daaraan lijdende personen zou in de eerste plaats noodzakelijk zijn. Voor de lijders in de districten, waar die ziekte het meest voorkomt, zouden hulpinfirmeriën op de centraalpunten van het gezag, onder het beheer van de districtsgeneesheeren met voldoende voorschriften, vermoedelijk beter aan het doel kunnen beantwoorden, dan onder het tegenwoordig systeem.

De sterfte onder de immigranten uit Britsch-Indië op de verschillende plantages, waar zij onder contract verbonden waren, was in het jaar 1888, na aftrekking van de 8 accidenteele gevallen, als volgt:

A. Namen der plantages, waar geen sterfte onder hen is voorgekomen:

1. Johannesburg,*** [1]) cacao-plantage in Beneden-Cottica,
2. Kroonenburg,*** » » » » »
3. Nijd en Spijt,*** » » » Beneden-Commewijne,
4. Nieuwgrond,*** » » » » »
5. Maagdenburg,*** » » » Boven-Suriname,
6. Frederici'sgift,*** » » » Beneden-Saramacca,
7. Pieterszorg,** » » » Beneden-Cottica,
8. Margarethenburg,** » » » Nickerie,
9. Nieuw Clarenbeek,* » » » Perica,
10. Schoonoord,* » » » Commetewane,
11. Guadeloupe,* » » » Beneden-Cottica,

[1]) Op de plantages of in de districten geteekend met *** is in de jaren 1885, 1886 en 1887, op die geteekend met ** is in 1886 en 1887 en op die geteekend met * is in 1887 geen sterfte geweest.

12. Petersburg, * cacao-plantage in Boven-Suriname,
13. Meerzorg, * suiker- » » Beneden-Suriname,
14. Kwatta, * cacao- » » Beneden-Para,
15. de Morgenster, * » » » Beneden-Saramacca,
16. Hamptoncourt, * suiker- » » Nickerie,
17. Constantia, cacao- » » Matappica,
18. Elisabethshoop, » » » Beneden-Cottica,
19. Marienbosch, » » » » »
20. Brouwerslust, » » » » »
21. Killenstein, » » » » »
22. Monsouci, » » » » »
23. Weltevreden, » » » Beneden-Commewijne,
24. Susanna'sdaal, rum- » » Beneden-Suriname,
25. Dordrecht, cacao- » » » »
26. Boxel, » » » Boven-Para,
27. Concordia, » » » Beneden-Saramacca,
28. Johanna Catharina, » » » » »
29. Hazard, suiker- » » Nickerie, en
30. de Eendracht, » » » Perica.

B. Beneden het gemiddeld sterftecijfer van 1,62 waren:

		Sterfte ten honderd.
1.	Zorg en Hoop, cacao-plantage in Beneden-Cottica	0,90
2.	Jagtlust, » » » Beneden-Suriname	0,92
3.	Sorgvliet, » » » Beneden-Commewijne	1,06
4.	Leliendaal, » » » » »	1,20
5.	Marienburg, suiker- » » » »	1,22
6.	Alliance, » » » Matappica	1,29
7.	Spieringshoek, cacao- » » Beneden-Commewijne	1,35
8.	Lust en Rust, *** » » » Beneden-Suriname	1,50

C. Boven het gemiddelde sterftecijfer waren:

		Sterfte ten honderd.
1.	Montresor, ** cacao-plantage in Beneden-Commewijne	1,63
2.	Voorburg, suiker- » » Beneden-Suriname	1,65
3.	Crappahoek, cacao- » » Nickerie	1,71
4.	Zoelen, suiker- » » Beneden-Commewijne	1,78
5.	Berlijn, cacao- » » Beneden-Cottica	1,82
6.	Wederzorg, » » » Beneden-Commewijne	1,93
7.	Waterloo, suiker- » » Nickerie	2,15
8.	Waterland, cacao- » » Boven-Para	2,45
9.	Caledonia, » » » Beneden-Saramacca	2,67
10.	Vriendsbeleid en Ouderszorg, » » » Beneden-Commewijne	2,70
11.	Leasowes en Sarah, * » » » Coronie	2,70
12.	St. Barbara, ** » » » Boven-Suriname	2,78
13.	Rust en Werk, suiker-plantage in Beneden-Cottica	2,81
14.	de Maasstroom, ** cacao- » in » »	2,82
15.	Geertruidenberg, » » » Beneden-Commewijne	2,82
16.	Goudmijn, suiker- » » Boven-Commewijne	2,97
17.	Tout-lui-faut, cacao- » » Beneden-Para	3,42
18.	Vreeland, *** » » » Boven-Suriname	3,45
19.	Slootwijk, *** » » » Commetewane	4,44
20.	Belwaarde, » » » Beneden-Suriname	4,49
21.	Frederiksdorp, » » » Beneden-Cottica	4,60
22.	Visserszorg, suiker- » » Beneden-Commewijne	4,98
23.	Katwijk, *** cacao- » » » »	8,33
24.	't Vertrouwen, *** » » » Beneden-Cottica	8,45
25.	Monitor, ** » » » Beneden-Saramacca	9,09

Districtsgewijze was de sterfte onder de immigranten als volgt:

A. Zonder sterfte was alleen het district Perica.

B. Beneden het gemiddeld sterftecijfer van 1,62 waren:

het district	Beneden-Saramacca,	sterfte	0,98	ten	honderd,
» »	Matappica,	»	0,99	»	»
» »	Nickerie,	»	1,11	»	»
» »	Beneden-Suriname,	»	1,51	»	»
» »	Commetewane, *	»	1,55	»	»

C. Boven het gemiddeld sterftecijfer waren:

het district	Boven-Suriname,	sterfte	1,76	ten	honderd,
» »	Beneden-Cottica,	»	1,85	»	»
» »	Beneden-Commewijne,	»	1,89	»	»
» »	Boven-Para,	»	2,11	»	»
» »	Beneden-Para,	»	2,26	»	»
» »	Coronie, *	»	2,70	»	»
» »	Boven-Commewijne,	»	2,97	»	»

De sterfte onder de creolen en andere arbeiders, geen immigranten zijnde, op de plantages, waar immigranten gevestigd zijn, was districtsgewijze als volgt:

Boven-Commewijne, zonder sterfte.

Coronie,	1,75	ten honderd van het gemiddelde dier bevolking.		
Beneden-Commewijne,	1,93	id.	id.	id.
Commetewane,	2,27	id.	id.	id.
Beneden-Saramacca,	2,82	id.	id.	id.
Beneden-Cottica,	3,05	id.	id.	id.
Beneden-Suriname,	3,09	id.	id.	id.
Boven-Suriname,	3,29	id.	id.	id.
Perica,	4,67	id.	id.	id.
Beneden-Para,	5,00	id.	id.	id.
Matappica,	6,25	id.	id.	id.
Boven-Para.	6,25	id.	id.	id.
Nickerie,	6,72	id.	id.	id.
en de gemiddelde sterfte,	3,36	id.	id.	id.

Deze verhoudingsgetallen met elkander en met die van vorige jaren vergelijkende, blijkt:

dat het sterftecijfer van de onder contract verbonden immigranten in verhouding staat tot dat van de creolen en andere arbeiders, allen ongecontracteerd, op dezelfde plantages wonende:

in het jaar	1877	als	3,73	tot	6,16
» » »	1878	»	2,71	»	4,07
» » »	1879	»	2,08	»	3,32
» » »	1880	»	1,81	»	3,59
» » »	1881	»	3,26	»	4,25
» » »	1882	»	2,60	»	2,70
» » »	1883	»	2,57	»	3,84
in het jaar	1884	als	2,60	tot	5,00
» » »	1885	»	2,40	»	3,26
» » »	1886	»	1,88	»	2,82
» » »	1887	»	1,54	»	3,15
» » »	1888	»	1,62	»	3,36

weshalve de betrekkelijke sterfte steeds het minst is geweest bij de onder contract verbonden immigranten.

§. *Arbeid, loon, overwerk en werkverzuim.*

Het aantal onder contract verbonden immigranten, dat in 1888 aan den veld- en fabriekarbeid op de plantages heeft deelgenomen, de hoeveelheid hunner werkdagen of taken en het bedrag van het verdiende loon, waren als volgt:

Immigranten uit	Aantal			Aantal werkdagen of taken en bedrag van het verdiende loon voor de					
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Mannen.		Vrouwen.		Jongens en Meisjes.	
				Werkdagen.	Loon.	Werkdagen.	Loon	Werkdagen.	Loon.
Britsch-Indië	2816	955	127	562 739³/₄	f 397 366,72	123 540¹/₄	f 75 481,00	6884¹/₄	f 4255,47

In deze opgaven zijn niet begrepen, omdat ze niet als werkdagen rekenen, de dagen van ziekte, wegens afwezigheid met verlof, tengevolge van dagvaarding voor den rechter, opzettelijk werkverzuim of het ondergaan van straf; evenmin de zon- en feestdagen, welke laatste, behalve de algemeen erkende, voor Hindoes bedragen 32 en voor Mahomedanen 16 dagen in het jaar.

In den volgenden staat is aangeteekend het aantal creolen en andere arbeiders, dat in het jaar 1888 gewerkt heeft op plantages, waar immigranten onder contract verbonden zijn, het aantal verrichte werktaken en het verdiende loon.

Arbeiders.	Aantal.			Aantal werkdagen of taken en bedrag van het verdiende loon van de:					
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
				Werkdagen.	Loon.	Werkdagen.	Loon.	Werkdagen.	Loon.
Creolen	760	428	88	185 755	f 171 117,35	85 797¹/₄	f 53 369,06	11 045	f 5 381,98
Vreemde arbeiders of niet meer onder contract verbonden immigranten.	891	294	123	209 803	175 818,07	49 363	33 379,52	13 425¹/₄	7 330,86

Bovendien is nog aan arbeidsloon betaald de som van f 20 900,38 zonder dat het getal, noch de soort van arbeiders of de door hen verrichte werktaken konden worden opgegeven.

Daar deze arbeiders nog al dikwijls van woonplaats veranderen, is het aantal van de in dezen staat en in andere opgaven voorkomende creolen en niet gecontracteerde vreemde arbeiders verkregen, door het aantal van hen, dat op den 1sten van elke maand op de plantages was bij elkaar te tellen en ¹/₁₂ van die som te nemen voor het gemiddeld getal.

Door middel van de gegevens in de beide voorgaande staten vermeld, komt men tot de volgende uitkomsten wat de hoeveelheid werks en het dagloon betreft van ieder arbeider in 1888 op de plantages, waar immigranten onder contract verbonden waren.

SOORT VAN ARBEIDERS.	voor iederen man in het jaar.		voor iedere vrouw in het jaar.		voor een jongen of meisje in het jaar.	
	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.
Immigranten uit Britsch-Indië onder contract	199.8	f 0.706	129.4	f 0.611	54.2	f 0.618
Creolen.	244 4	0.922	200.5	0.622	125.5	0.487
Vreemde arbeiders en niet meer onder contract verbonden immigranten	235.5	0.838	168.0	0.676	109.1	0.546

De volgende opgaven behelzen de hoeveelheid arbeid en het verdiende loon van de arbeiders op die plantages, waar geen immigranten onder contract verbonden zijn.

Soort van arbeiders op de plantages, waar geen immigranten onder een contract verbonden zijn.	Aantal.			Aantal werkdagen of taken en bedrag van het verdiende loon van de:					
				Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens of meisjes.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.
Creolen	414	440	76	96 264	f 82 688,08	4621½	f 50 677,42	8 158	f 3 681,26
Vreemde arbeiders en niet meer onder contract verbonden immigranten. . .	552	126	39	87 067¾	70 583,40	18 912	13 476,01	3 302¾	1 441,79

Hoofdelijk berekend verkrijgt men voor deze laatste arbeiders gemiddel8 het volgende:

SOORT VAN ARBEIDERS.	Voor iederen man.		Voor iedere vrouw.		Voor een jongen of meisje.	
	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.
Creolen.	232,6	f 0,859	192,3	f 0,599	107,3	f 0,451
Vreemde arbeiders en niet meer onder contract verbonden immigranten	157,7	0,811	150,1	0,713	84,7	0,437

Door de vorenstaande gegevens saam te trekken, verkrijgt men voor alle plantages in de kolonie het volgende resultaat van het aantal arbeiders en de hoeveelheid arbeids in het jaar 1888 tot het verbouwen en bereiden van stapelproducten verricht.

SOORT VAN ARBEIDERS.	AANTAL.			Aantal werkdagen of taken van de		
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.
Immigranten onder contract	2816	955	127	562 739¾	123 540¼	6 884¼
Hunne contracten uitgediend hebbende immigranten of vreemde arbeiders	1443	420	162	296 870¾	68 305	16 728
Totaal: vreemden	4259	1375	289	859 610½	191 845¼	23 612¼
» creolen	1174	868	164	282 019	170 418¾	19 203
Totaal-generaal in 1888	5433	2243	453	1 141 629½	362 264	42 815¼

Uit deze tafel, vergeleken met die van het vorig jaarverslag, blijkt:

1°. dat de creolenarbeid op de plantages of voor den zoogenaamden grooten landbouw in den loop des jaars 1888 weder is *verminderd* met:

115 mannen en . . . 33 727½ werktaken
149 vrouwen en . . . 20 587¾ »
en 28 jongens en meisjes en 3 634½ »

te zamen dus met 1292 arbeiders en . . 57 949¾ »

De creolen-arbeid op de plantages neemt gestadig af; de vermoedelijke oorzaken daarvan, reeds in vroegere verslagen medegedeeld, zijn:

a. het verlaten van den landbouw en het zich vestigen te Paramaribo;

b. de goudwasscherijen, hetzij dat zij zich bij anderen als arbeiders verhuren of op eigen gelegenheid goud gaan zoeken;

c. het zich vestigen op kleine grondjes, dikwijls zoo ver mogelijk van de middenpunten van het gezag verwijderd en daardoor buiten het bereik van kerk, school en geneeskundig toezicht;

d. wellicht dat bij de creolen om al die redenen, ook de sterfte grooter is dan de geboorte;

2°. dat de arbeid van vreemde arbeiders mede is *verminderd* met:

311 mannen en . . . 19 407¾ werktaken
128 vrouwen en . . . 12 116¾ »
54 jongens en meisjes en 6 936 »

De oorzaak dezer vermindering is vermoedelijk toe te schrijven aan de vele contracten van immigranten, namelijk van 870 mannen, 308 vrouwen, 241 jongens en 217 meisjes, die in den loop des jaars eindigden en welke immigranten niet allen op dezelfde of op andere plantages aan den arbeid zijn gebleven, doch zich te Paramaribo of op grondjes hebben neergezet;

3°. dat de som der werkdagen of taken van de mannen, vrouwen, jongens en meisjes op de verschillende plantages te zamen in de 8 laatste jaren heeft bedragen:

	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Van de creolen. . . .	1 027 964½	951 584	902 256½	806 101¼	621 846¾	580 005¾	529 590½	471 640¾
Van de vreemde arbeiders	941 703	1 075 228⅜	1 195 434½	1 205 918½	1 158 101¾	1 109 444½	1 099 656	1 075 068
Totaal-generaal . .	1 969 667½	2 026 612⅜	2 097 691	2 012 019¾	1 779 948½	1 689 450¼	1 629 246¼	1 546 708¾

In welke mate de groote landbouw van de immigratie is afhankelijk geworden, wordt door bovenstaande cijfers genoegzaam aangetoond. De vermindering van den arbeid sedert 1883, door het getal werklieden uitgedrukt, is hoofdzakelijk aan de gevolgen van de suiker-crisis toe te schrijven.

Districtsgewijze was de hoofdelijk geleverde arbeid door de immigranten uit Britsch-Indië en hun gemiddeld dagloon in het jaar 1888, in afdalende orde gerangschikt, als volgt:

DISTRICTEN.	Aantal werkdagen of taken per man geleverd.
Boven het gemiddelde bedrag van:	199,8
1. Perica	260,5
2. Beneden-Para	253,9
3. Coronie	238,4
4. Boven-Suriname	229,5
5. Beneden-Saramacca	222,4
6. Beneden-Cottica	207,7
7. Nickerie	206,0
8. Boven-Para	204,7
9. Beneden-Suriname	200,5
Beneden het gemiddeld bedrag:	
10. Commetewane	195,5
11. Matappica	194,9
12. Beneden-Commewijne	182,8
13. Boven-Commewijne	173,8

DISTRICTEN.	Gemiddeld bedrag van het verdiende loon per dag en per man.
Boven het gemiddelde bedrag van:	f 0,706
1. Nickerie	$0,74^{5}$
2. Beneden-Commewijne	0,71
3. Boven-Commewijne	0,70
4. Perica	$0,70^{1}$
Beneden het gemiddeld bedrag:	
5. Beneden-Suriname	$0,69^{8}$
6. Beneden-Cottica	$0,69^{6}$
7. Beneden-Saramacca	0,69
8. Matappica	$0,68^{9}$
9. Commetewane	$0,68^{3}$
10. Beneden-Para	$0,68^{2}$
11. Boven-Suriname	$0,67^{8}$
12. Boven-Para	$0,67^{7}$
13. Coronie	$0,67^{3}$

Het maximum-loon, dat voor eene week arbeids aan enkele immigranten uit Britsch-Indië is uitbetaald, bedroeg f 12 voor een man op de suikerplantage Hamptoncourt, en f 7,50 voor eene vrouw op de cacaoplantage Margarethenburg, beiden in het district Nickerie.

Het door de districts-commissarissen geconstateerd opzettelijk werkverzuim, waarmede de werkovereenkomsten krachtens de artt. 68 en 69 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872, n°. 27, kunnen worden verlengd, bedroeg in 1888, na aftrek van het overwerk, voor de immigranten uit Britsch-Indië 11 914 dagen of gemiddeld 3,2 dag per volwassen arbeider.

Het werkverzuim, dat in 1887 per arbeider 4,9 dag bedroeg, is dus in 1888 verminderd met 1,7 dag per arbeider.

Districtsgewijze bedroeg het geconstateerd opzettelijk werkverzuim in de laatste 5 jaren gemiddeld als volgt:

DISTRICTEN.	Werkverzuim per volwassen arbeider in het jaar:				
	1888.	1887.	1886.	1885.	1884.
Beneden het gemiddeld bedrag van 3,2 dag in 1888:					
1. Beneden-Saramacca.	0.04	2.1	1.4	0.6	0.8
2. Boven-Suriname.	0.5	4.6	2.7	3.2	4.9
3. Beneden-Para.	0.9	0.7	3.1	0.7	2.3
4. Matappica	2.8	6.4	3.5	4.5	1.9
5. Beneden-Commewijne	3.0	4.5	5 4	6.2	2.4
6. Beneden-Cottica	3.0	6.5	9.5	10.6	5.3
Gelijk aan het gemiddeld bedrag was:					
7. Boven-Para	3.2	1.3	4 3	0.2	0.3
Boven het gemiddeld bedrag:					
8. Beneden-Suriname	3.7	5.2	7.9	6.7	17.4
9. Nickerie.	3.7	4.2	6.4	2.0	3.9
10. Commetewane	4.2	7.3	14 3	2.4	0.1
11. Perica	4.4	7 3	3.9	4.5	5.3
12. Boven-Commewijne.	6.1	4 5	3.9	3.5	9.7
13. Coronie	14.9	9.3	6.0	4 2	0.6
Gemiddeld aantal dagen opzettelijk werkverzuim in het jaar	3.2	4.9	6.2	5.6	7.8

Slechts in 4 kleine districten is het werkverzuim eenigszins toegenomen, doch in de overigen is het belangrijk verminderd. Hoezeer dit afgenomen is blijkt uit de vorige jaarverslagen. In het jaar 1888 bedroeg het gemiddeld per arbeider 19,5 dag; jaarlijks is dit afgenomen, tot het in 1888 niet meer dan 3,2 dag, of slechts $^1/_6$ van het werkverzuim van het jaar 1880 was.

Van 1336 volwassen arbeiders uit Britsch-Indië is evenwel geconstateerd dat zij in plaats van verzuim overwerk hadden verricht en wel $14290^1/_2$ taken of werkdagen, waarmede de duur hunner werkovereenkomsten wordt ingekort.

§ 8. *Klachten en misdrijven.*

In het jaar 1888 werden door immigranten uit Britsch-Indië de volgende klachten tegen hunne huurders of werkgevers ingebracht:

Ingebrachte klachten van immigranten tegen huurders, gezagvoerders, geneeskundigen en opzichters.		Ingetrokken of niet vatbaar voor vervolging.	Door den eersten rechter		In hooger beroep.	*Aanmerkingen.*
Getal.	Namen der districten en aard der klachten.		vrijgesproken.	veroordeeld.		
	1. Perica.					
10	Hun geld leenen aan een plantage-opzichter en het niet terug kunnen krijgen	10	»	»	»	De opzichter is ontslagen en er was geen verder verhaal op hem.
4	Het toebrengen van slagen.	4	»	»	»	Eene is door den klager ingetrokken; de overigen waren ongegrond.
	2. Boven-Commewijne.					
	Geene	»	»	»	»	
	3. Commetewane.					
2	Het niet betalen van geleverde melk en eieren en het niet teruggeven van geleend geld	»	2	»	»	De gezagvoerder nam aan de schuld te voldoen.
1	Het niet op de plantage toelaten van een zoon van een immigrant . . .	1	»	»	»	De opzichter, die het gebod had gegeven, is ontslagen geworden.
1	Ziek aangemeld niet te worden opgenomen in het ziekenhuis.	1	»	»	»	Ongegrond.
2	Het toebrengen van slagen.	2	»	»	»	Idem.
	4. Matappica.					
1	Het toebrengen van slagen.	1	»	»	»	
	5. Beneden-Commewijne.					
1	Het toebrengen van een stoot of duw.	1	»	»	»	Ongegrond.
1	Het ontnemen van geld en sieraden. .	1	»	»	»	Idem.
1	Het toevoegen van beleedigende woorden	1	»	»	»	Idem.
6	Het opleggen van te zware taak. . .	6	»	»	»	Idem.
1	Het niet verschaffen van werk . . .	1	»	»	»	Idem.
11	Het niet betalen van loon	5	»	6	»	De beheerder is twee keeren veroordeeld geworden. Het tegoed gemaakte loon is later uit de Koloniale kas betaald en op plantage verhaald.
1	Te min betaald loon	1	»	»	»	Ongegrond.
3	Het niet verschaffen van voldoende voeding in het ziekenhuis	3	»	»	»	Idem.
2	Weigering om in het ziekenhuis op te nemen	2	»	»	»	Idem.
	6. Beneden-Cottica.					
1	Het toebrengen van slagen. . . . :	1	»	»	»	Idem.
5	Het opleggen van te zware taak . .	5	»	»	»	Idem.
4	Het niet uitbetalen van loon	4	»	»	»	Zij hadden tegen het meermalen gegeven verbod het hun opgedragen werk verlaten en hadden eigendunkelijk ander werk genomen.
58	Transporteeren . . .	50	2	6	»	

Getal.	Ingebrachte klachten van immigranten tegen huurders, gezagvoerders, geneeskundigen en opzichters. Namen der districten en aard der klachten.	Ingetrokken of niet vatbaar voor vervolging.	Door den eersten rechter vrijgesproken.	Door den eersten rechter veroordeeld.	In hooger beroep.	*Aanmerkingen.*
58	Per transport . . .	50	2	6	»	
5	Te min betaald loon	5	»	»	»	Het loon werd bij onderzoek bevonden naar behooren te zijn.
5	Het niet verstrekken van genoegzame voeding en van blikken drinkmokken in het ziekenhuis	5	»	»	»	Ongegrond. Op den dag hunner opname in het ziekenhuis, vóór de komst van den geneesheer, werd hun 3/4 dieet verstrekt volgens het voorschrift. Zij eischten vol dieet, dat hun niet kon gegeven worden. In plaats van drinkmokken waren er aardewerksche kommen in gebruik, die zij niet wilden hebben.
	7. Boven-Suriname.					
2	Het toebrengen van slagen.	2	»	»	»	
7	Het opleggen van te zware taak. . .	7	»	»	»	
5	Het inhouden van verdiend loon. . .	5	»	»	»	
2	Het niet aanwijzen van werk. . . .	2	»	»	»	
1	Weigeren om in het ziekenhuis op te nemen	1	»	»	»	
	8. Beneden Suriname.					
3	Het toebrengen van schoppen en slagen.	3	»	»	»	
2	Het opleggen van te zware taak. . .	2	»	»	»	
3	Het inhouden van verdiend loon. . .	3	»	»	»	
10	Te min betaald loon	10	»	»	»	
1	Onvoldoende voeding in het ziekenhuis.	1	»	»	»	
1	Zich ziek te melden, maar door den gezagvoerder weggejaagd	1	»	»	»	
	9. Boven-Para.					
1	Een brits in de woning van een immigrant af te breken	1	»	»	»	
1	Onvoldoende voeding in het ziekenhuis.	1	»	»	»	
	10. Beneden-Para					
1	Het opleggen van te zware taak . .	1	»	»	»	
1	Te min betaald loon	1	»	»	»	
	11. Beneden-Saramacca.					
	Geene.					
	12. Coronie.					
	Geene.					
	13. Nickerie.					
1	Inhouding van loon	1	»	»	»	Het loon dat onrechtmatig ingehouden was, is op aanschrijving onmiddellijk uitbetaald en de klacht ingetrokken.
110	Totaal . . .	102	2	6	»	

Op de gemiddelde bevolking van 5001 personen, zijn dus door immigranten tegen hunne werkgevers ingebracht 110 klachten, zijnde ongeveer 2,20 percent, ongeveer gelijk aan vorige jaren.

Het aantal tegen immigranten ingediende klachten ter zake van misdrijf wordt in den volgenden staat vermeld.

IMMIGRANTEN UIT:	Overtredingen ter zake van plichtverzuim, vallende onder de artt. 151-156 der herziene strafverordening van 1874.			Andere overtredingen.			Wanbedrijven.			Misdaden.		
	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.
Britsch-Indië	695	598	82	445	269	166	41	29	5	6	1	2

Het aantal klachten door de huurders tegen de bij hen in dienst zijnde immigranten ingebracht wegens plichtverzuim, bedroeg dus 13,89 ten honderd, zijnde 1,64 percent *minder* dan het vorige jaar;

het aantal klachten ter zake van andere overtredingen meestal ingebracht door eigen landgenooten, bedroeg bijna 8,90 percent, zijnde 0,47 *meer* dan het vorige jaar;

het aantal klachten ter zake van wanbedrijf bedroeg bijna 0,82 ten honderd, zijnde 0,41 *minder* dan het vorige jaar;

en het aantal klachten ter zake van misdaad bedroeg bijna 0,12 percent, zijnde 0,09 *minder* dan het vorige jaar.

Onder de aangebrachte zware misdrijven waren 2 beschuldigingen van moord: de eerste ingebracht tegen een immigrant op plantage 't Vertrouwen, die eene immigrante vrouw, Kanchi, die in het veld met nog 3 andere vrouwen aan den arbeid was, op het onverwachts aanviel en met zijn houwer doodelijk verwondde, omdat zij, die weduwe was, niet met hem te doen wilde hebben, daar zij reeds een ander genomen had; nog een andere vrouw, Seti genaamd, die om hulp had geroepen, werden in hare vlucht eenige zware wonden op het voorhoofd en den rug toegebracht en waarschijnlijk zou de dader, Chuuderbeer, meer vrouwen hebben afgemaakt, indien de kostwachter en andere personen niet spoedig waren toegeschoten. Hij is schuldig bevonden en tot de doodstraf veroordeeld; waarvan evenwel gratie is verleend, met bepaling dat hij de straf van 20 jaren dwangarbeid zal ondergaan.

Het tweede geval betrof een immigrant op plantage Zorgvliet, die 's avonds 10 uur dood op den vloer zijner woning werd gevonden. Aan den hals was een donkergekleurde groeve, blijkbaar door een touw veroorzaakt, terwijl aan een over de zolderbalken liggende spar een touw was vastgebonden, waarvan de beide einden aantoonden dat het half gesneden en half gebroken was. Als verdacht van den vermoedelijken moord werden de vrouw van den overledene en een koeli, met wien zij in ongeoorloofde betrekking stond, aangehouden.

Door gebrek aan bewijs werden zij later van rechtsvervolging ontslagen.

Ook gevallen van vrouwen mishandeling komen dikwijls voor. De ergste, die in het jaar 1888 zijn gepleegd, waren de navolgende. Het eerste geval had plaats op plantage Nieuw-Clarenbeek, alwaar de immigrant Chlinkowree zich niet ontzag om de vrouw Kopoak, die eigenlijk van een ander was, maar met wie hij in ongeoorloofde betrekking stond, in een vlaag van minnenijd, met een houwer verscheidene ernstige wonden toe te brengen, die haar ongeschikt voor den arbeid hebben gemaakt.

Het tweede geval, maar erger dan het voorgaande, had plaats op plantage Goudmijn.

In den vroegen ochtend van den 15den October overvielen de Britsch-Indische immigranten Thakoor en Kobair, met knuppels gewapend, een jonge koelievrouw, die even buiten hare woning was gegaan; en ontnamen haar al hare sieraden; zij wierpen haar vervolgens op den grond, oefenden, terwijl de een haar bij de keel vasthield, beurtelings den bijslaap bij haar uit en brachten haar nog stokslagen en erge verwonding toe. Beiden werden later (in Februari 1889) schuldig verklaard en tot 5 jaren dwangarbeid, de eerste gedurende 2 jaren in boeien, veroordeeld.

Op plantage Killenstein had eveneens in Januari 1888 een verraderlijke aanval plaats, die in het bijzonder den opzichter en den hoofdman golden. Zekere immigrant, Heera genaamd, welke met zijne vrouw kort te voren had te recht gestaan en wegens onwil om te werken en het toebrengen van slagen aan den opzichter en den ziekenoppasser, door den ommegaanden rechter tot 6 weken gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling waren veroordeeld, wilden wraak hierover nemen. Hij wist eenige andere koelies te overreden hem daarin bij te staan en geheel onverwachts werd de opzichter in het veld door 8 koelies met stokken en schoppen aangevallen en hem belangrijke kneuzingen en verwondigen toegebracht. De hoofdman, die op het geschreeuw toeschoot, werd eveneens geslagen en verwond, en ofschoon hij niet meer op kon staan en zijn linkervoorarm gebroken was, in den sloot op zijde van den dam geworpen, waaruit hij later met hulp van anderen werd opgehaald en naar huis gedragen. De aanleggers van het complot werden tot 3 jaren en de overigen van 2 tot 1 jaar gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling en eene geldboete van f 8 veroordeeld.

Districtsgewijze komen al de boven opgegevene klachten te staan als volgt:

DISTRICTEN.	Overtredingen ter zake van plichtverzuim vallende onder de artt. 151-156 der herziene strafverordening van 1874.			Andere overtredingen.			Wanbedrijven.			Misdaden.		
	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden of veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.
1. Perica	4	4	—	16	13	3	—	—	—	1	1	—
2. Boven-Commewijne	11	11	—	4	4	—	—	—	—	*a*) 2	—	—
3. Commetewane	13	12	1	3	2	1	1	—	—	—	—	—
4. Matappica	16	14	2	10	9	1	1	1	—	—	—	—
5. Beneden-Cottica	95	83	8	67	31	35	12	10	1	—	—	—
6. Beneden-Commewijne	296	259	26	151	93	49	14	8	1	1	—	—
7. Boven-Suriname	11	3	8	27	12	15	—	—	—	2	—	—
8. Beneden-Suriname	99	84	15	27	19	8	4	4	—	—	—	—
9. Boven-Para	16	14	2	17	4	13	—	—	—	—	—	—
10. Beneden-Para	5	5	—	4	3	1	—	—	—	—	—	—
11. Beneden-Saramacca	25	25	—	36	22	14	—	—	—	—	—	—
12. Coronie	—	—	—	12	10	2	—	—	—	—	—	—
13. Nickerie	104	84	20	71	47	24	9	6	3	—	—	—
Totaal.	695	598	82	445	269	116	41	29	5	6	1	—

a) Deze 2 zijn later schuldig bevonden aan schending der eerbaarheid onder verzwarende omstandigheden en zijn in 1889 veroordeeld.

Op elk honderdtal immigranten uit Britsch-Indië, namelijk van het gemiddelde dier bevolking in elk district, kunnen dus gerekend worden te zijn aangebracht in het jaar 1888, zooals in het volgend tafeltje is uitgedrukt:

IN HET DISTRICT.	Overtredingen ter zake van plichtverzuim jegens huurders of werkgevers.	Overtredingen van anderen aard.	Wanbedrijven.	Misdaden.
1. Perica	3,3% of 1 op 31 imm.	13,1% of 1 op 8 imm.	0	0,8% of 1 op 122 imm.
2. Boven-Commewijne	8,2 » » 1 » 12 »	3,0 » » 1 » 33 »	0	1,5 » » 1 » 67 »
3. Commetewane	20,2 » » 1 » 5 »	4,7 » » 1 » 22 »	1,5% of 1 op 65 imm.	0
4. Matappica	7,9 » » 1 » 13 »	4,9 » » 1 » 20 »	0,5 » » 1 » 20 »	0
5. Beneden-Cottica	12,6 » » 1 » 8 »	8,9 » » 1 » 11 »	1,6 » » 1 » 63 »	0,1% of 1 op 756 imm.
6. Beneden-Commewijne	18,7 » » 1 » 5 »	9,5 » » 1 » 10 »	0,9 » » 1 » 112 »	0,1 » » 1 » 794 »
7. Boven-Suriname	9,7 » » 1 » 10 »	23,8 » » 1 » 4 »	0	0
8. Beneden-Suriname	13,6 » » 1 » 7 »	3,7 » » 1 » 27 »	0,5% of 1 op 182 imm.	0
9. Boven-Para	16,8 » » 1 » 6 »	17,9 » » 1 » 6 »	0	0
10. Beneden-Para	5,6 » » 1 » 17 »	4,5 » » 1 » 22 »	0	0
11. Beneden-Saramacca	12,3 » » 1 » 8 »	10,1 » » 1 » 9 »	0	0
12. Coronie	0	32,4 » » 1 » 3 »	0	0
13. Nickerie	14,5% of 1 op 7 imm.	9,9 » » 1 » 10 »	1,2% of 1 op 80 imm.	0
Gemiddeld.	13,89% of 1 op 7 immigranten.	8,90% of 1 op 11 immigranten.	0,82% of 1 op 122 immigranten.	0,12% of 1 op 834 immigranten.

Deze staat, vergeleken met die van het vorige jaarverslag, toont aan dat nagenoeg alle misdrijven in het laatste jaar verminderd zijn.

Bij dit verslag is nog een staat overgelegd inhoudende het aantal mannen, vrouwen, jongens en meisjes, dat op 31 December 1888 op elke plantage onder contract verbonden was.

II. Kolonisatie.

Volgens inlichtingen bij de kolonisten, wonende ten westen en ten zuiden van Paramaribo, verkregen, afkomstig van de in 1854 opgeheven kolonisatie te Groningen aan de Saramacca en van hunne afstammelingen, die nogtans niet onvermengd gebleven zijn, was de getalsterkte der Europeesche kolonisten als volgt:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Sterkte op 1 Januari 1888	31	33	33	30	127
In het jaar 1888:					
Geboren	»	»	4	5	9
Overgebrachte jongens en meisjes	2	2	»	»	4
	33	35	37	35	140
Overleden	1	»	1	»	2
Overgebrachte jongens en meisjes	»	»	2	2	4
Aanwezig op 31 December 1888 . .	32	35	34	33	134

Hun veestapel bestond op den 31sten December 1888 uit:

683 runderen,
9 paarden,
11 muilezels,
57 ezels,
2 schapen,
14 varkens, en
eenig pluimvee.

De Drambrandersgracht en eene sloot langs den nieuwen rijweg zijn eenigszins opgegraven, zoodat de loozing van sommige perceelen iets verbeterd is.

De toestand is overigens weinig veranderd.

In 1888 is op de voorwaarden van de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) aan 10 gewezen immigranten, namelijk 1 uit Barbados, 8 uit Britsch-Indië en 1 uit China, land afgestaan van 's landsdomein voor den landbouw, eene gezamenlijke oppervlakte hebbende van 17 hectaren. Die uitgifte geschiedt kosteloos, met vrijstelling gedurende 6 jaren van personeele belasting en grondlasten. Dat van deze gunstige bepalingen niet meer gebruik wordt gemaakt, moet worden toegeschreven aan de omstandigheid dat verreweg de meeste immigranten de middelen niet bezitten om dergelijke woeste gronden eerst van bosch te zuiveren, vervolgens in te dijken en een duiker of sluisje aan te leggen om het overtollige water te kunnen loozen. Zonder dit alles is aan geene cultuur te denken. Maar de arbeid en het geld die er voor vereischt worden doen velen, al hebben zij ook gedurende hunnen contracttijd wat overgegaard, er voor terugdeinzen. Eene andere reden en die misschien nog zwaarder weegt is deze dat Britsch-Indische immigranten daardoor hun recht op vrije terugreis verliezen, en de meesten er naar haken, om als hunne 5 jaren om zijn, naar hun vaderland terug te keeren.

Dit zou anders zijn, indien dat recht, behalve bij ongeschiktheid voor den arbeid, eerst geboren werd na een verblijf van 10 jaren in de kolonie [1]).

Het is aan deze heilzame bepaling toe te schrijven dat Britsch-Guyana zijn betrekkelijk grooten veestapel, grootendeels het eigendom van koelies, die in het algemeen uitstekende veehouders zijn, te danken heeft.

De Agent-Generaal,

J. F. A. Cateau van Rosevelt.

[1]) Nadere stappen, om hiertoe de bewilliging van de Britsche Regeering te verkrijgen, zijn nog in den aanvang van 1889 gedaan.
(Noot van den Minister van Koloniën.)

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE J[1].

N°. 18.

STAAT

aantoonende het aantal immigranten in de districten en op iedere plantage aanwezig op ultimo December 1888.

NAMEN DER PLANTAGES.	UIT BRITSCH-INDIË.					UIT CHINA.					Totaal-generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes	Totaal.	
District Perica:											
De Eendracht	29	9	9	5	52	»	»	»	»	»	52
Nieuw-Clarenbeek . . .	23	4	4	4	35	»	»	»	»	»	35
	52	13	13	9	87	»	»	»	»	»	87
Distr. Boven-Commewijne:											
Goudmijn	71	24	16	17	128	1	»	»	»	1	129
District Commetewane:											
Slootwijk	8	3	4	2	17	»	»	»	»	»	17
Schoonoord	19	9	8	7	43	»	»	»	»	»	43
	27	12	12	9	60	»	»	»	»	»	60
District Matappica:											
Alliance	63	16	7	18	104	»	»	»	»	»	104
Constantia	30	13	2	2	47	»	»	»	»	»	47
	93	29	9	20	151	»	»	»	»	»	151
District Beneden-Cottica:											
Pieterszorg	20	8	3	2	33	»	»	»	»	»	33
Rust en Werk.	89	25	29	15	158	»	»	»	»	»	158
Johannesburg	10	2	»	1	13	»	»	»	»	»	13
Maasstroom	21	7	5	2	35	»	»	»	»	»	35
Berlijn	31	13	6	5	55	»	»	»	»	»	55
Elisabethshoop.	18	5	4	3	30	»	»	»	»	»	30
Frederiksdorp	26	6	5	4	41	»	»	»	»	»	41
Guadeloupe.	14	5	»	2	21	»	»	»	»	»	21
Marienbosch.	22	8	3	2	35	»	»	»	»	»	35
Kroonenburg	7	3	3	3	16	»	»	»	»	»	16
Brouwerslust	18	2	»	1	21	»	»	»	»	»	21
Killenstein	29	7	8	3	47	»	»	»	»	»	47
Monsouci.	20	5	1	1	27	»	»	»	»	»	27
't Vertrouwen	14	6	5	4	29	»	»	»	»	»	29
Zorg en Hoop.	48	10	13	5	76	»	»	»	»	»	76
	387	112	85	53	637	»	»	»	»	»	637
District Beneden-Commewijne:											
Zoelen.	222	65	46	36	369	»	»	»	»	»	369
Geertruidenberg	36	15	7	15	73	»	»	»	»	»	73
Marienburg.	195	78	57	42	372	»	»	»	»	»	372
Transporteeren	453	158	110	93	814	»	»	»	»	»	814

NAMEN DER PLANTAGES.	UIT BRITSCH-INDIË.					UIT CHINA.					Totaal-generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
Per transport	453	158	110	93	814	»	»	»	»	»	814
Leliëndaal en Ellen . . .	51	15	9	5	80	»	»	»	»	»	80
Visserszorg	70	27	10	8	115	»	»	»	»	»	115
Sorgvliet	54	22	8	10	94	»	»	»	»	»	94
Nijd en Spijt	12	5	1	1	19	»	»	»	»	»	19
Montrésor	32	12	6	4	54	»	»	»	»	»	54
Katwijk	7	1	»	»	8	»	»	»	»	»	8
Wederzorg	57	22	11	12	102	»	»	»	»	»	102
Vriendsbeleid en Ouderszorg	22	7	2	2	33	»	»	»	»	»	33
Spieringshoek	39	16	6	11	72	»	»	»	»	»	72
Weltevreden	3	»	»	»	3	»	»	»	»	»	3
Nieuwgrond.	22	10	4	5	41	»	»	»	»	»	41
	822	295	167	151	1435	»	»	»	»	»	1435
District Boven-Suriname:											
Petersburg	20	7	3	6	36	»	»	»	»	»	36
Vreeland	17	7	2	3	29	»	»	»	»	»	29
Maagdenburg	8	2	1	3	14	»	»	»	»	»	14
St. Barbara	18	6	6	2	32	»	»	»	»	»	32
	63	22	12	14	111	»	»	»	»	»	111
District Beneden-Suriname:											
Voorburg.	150	47	31	26	254	»	»	»	»	»	254
Susanna'sdaal	23	14	6	5	48	»	»	»	»	»	48
Belwaarde	44	18	13	15	90	»	»	»	»	»	90
Lust en Rust	37	12	5	9	63	»	»	»	»	»	63
Dordrecht	38	8	7	4	57	»	»	»	»	»	57
Jagtlust	57	19	18	12	106	»	»	»	»	»	106
Meerzorg	14	8	3	3	28	»	»	»	»	»	28
	363	126	83	74	646	»	»	»	»	»	646
District Boven-Para:											
Boxel	8	3	2	1	14	»	»	»	»	»	14
Waterland	42	12	6	6	66	»	»	»	»	»	66
	50	15	8	7	80	»	»	»	»	»	80
District Beneden-Para:											
Kwatta	9	5	7	6	27	»	»	»	»	»	27
Tout-lui-faut	33	14	6	7	60	»	»	»	»	»	60
	42	19	13	13	87	»	»	»	»	»	87

NAMEN DER PLANTAGES.	UIT BRITSCH-INDIË.					UIT CHINA.					Totaal-generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
District Beneden-Saramacca:											
Caledonia	23	7	2	1	33	»	»	»	»	»	33
Concordia	2	1	2	1	6	»	»	»	»	»	6
De Morgenster	26	6	2	1	35	»	»	»	»	»	35
Johanna Catharina	36	17	8	12	73	»	»	»	»	»	73
Monitor	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1
Frederici'sgift	22	7	3	4	36	»	»	»	»	»	36
	110	38	17	19	184	»	»	»	»	»	184
District Coronie:											
Leasowes en Sarah en Mary'shope	5	7	7	8	27	»	»	»	»	»	27
District Nickerie:											
Margarethenburg	14	7	3	4	28	»	»	»	»	»	28
Waterloo	120	54	35	29	238	»	»	»	»	»	238
Hazard	105	40	29	23	197	»	»	»	»	»	197
Hamptoncourt	13	1	6	1	21	»	»	»	»	»	21
Crappahoek	29	11	8	5	53	»	»	»	»	»	53
	281	113	81	62	537	»	»	»	»	»	537
Stad Paramaribo	2	2	»	3	7	»	»	»	»	»	7
Weezen bij particulieren uitbesteed	31	23	37	33	124	»	»	»	»	»	124
Leprozen - etablissement Batavia	7	2	»	1	10	2	»	»	»	2	12

RECAPITULATIE.

DISTRICTEN	UIT BRITSCH-INDIË.					UIT CHINA.					Totaal-generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
Perica.	52	13	13	9	87	»	»	»	»	»	87
Boven-Commewijne . . .	71	24	16	17	128	1	»	»	»	1	129
Commetewane	27	12	12	9	60	»	»	»	»	»	60
Matappica	93	29	9	20	151	»	»	»	»	»	151
Beneden-Cottica.	387	112	85	53	637	»	»	»	»	»	637
Beneden-Commewijne. . .	822	295	167	151	1435	»	»	»	»	»	1435
Boven-Suriname	63	22	12	14	111	»	»	»	»	»	111
Beneden-Suriname. . . .	363	126	83	74	646	»	»	»	»	»	646
Boven-Para	50	15	8	7	80	»	»	»	»	»	80
Beneden-Para	42	19	13	13	87	»	»	»	»	»	87
Beneden-Saramacca . . .	110	38	17	19	184	»	»	»	»	»	184
Coronie.	5	7	7	8	27	»	»	»	»	»	27
Nickerie	281	113	81	62	537	»	»	»	»	»	537
Stad Paramaribo	2	2	»	3	7	»	»	»	»	»	7
Weezen bij particulieren uitbesteed.	31	23	37	33	124	»	»	»	»	»	124
Leprozen - etablissement Batavia	7	2	»	1	10	2	»	»	»	2	12
Totaal. . .	2406	852	560	493	4311	3	»	»	»	3	4314

De Agent-Generaal,

J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELD.

VERGELIJKENDE STAAT

van de productie over de jaren 1886, 1887 en 1888.

DISTRICTEN.	SUIKER. Muscovado.			Aantal hectaren afgemalen riet.		
	Kilogrammen.					
	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.
Boven-Cottica	37 886	»	»	32	»	»
Perica	244 482	203 984	100 343	87.6	78	78
Boven-Commewijne	169 200	479 250	201 450	38.3	68	48 52
Commetewane	51 410	5 050	»	28	4	»
Matappica	»	»	»	»	»	»
Beneden-Cottica	626 630	126 953	4 400	193.5	30.6735	10
Beneden-Commewijne	»	»	»	»	»	»
Boven-Suriname	370 80	54 459	7 700	26	26	63
Beneden-Suriname	116 965	56 000	38 734	76.3	46.33	33.34
Boven-Para	94 050	101 650	76 000	35	33	21
Beneden-Para	»	»	»	»	»	»
Boven-Samaracca	»	»	»	»	»	»
Beneden-Samaracca	»	»	»	»	»	»
Nickerie	899 912	902 200	789 112	395	279.40	260
Coronie	1 600	»	»	2	»	»
	2 279 215	1 929 546	1 217 739	913.7	566.1035	503.86

DISTRICTEN.	BANANEN.			KOFFIE. Heele.		
	Bossen.			Kilogrammen.		
	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.
Boven-Cottica	24 220	7 714	8 860	7 650	3 290	1 527^5
Perica	6 824	2 622	4 060	74	158	283
Boven-Commewijne	17 925	6 365	4 620	60	90	240
Commetewane	13 712	10 233	8 054	»	63	»
Matappica	20 107	15 914	12 912	831	»	521
Beneden-Cottica	95 566	78 969	48 847	283	575	121
Beneden-Commewijne	103 735	71 911	57 089	873	1 212	881
Boven-Suriname	46 864	37 889	61 104	630	312^5	290
Beneden-Suriname	38 987	59 817	45 688	131	87	120
Boven-Para	60 776	54 279	26 143	10	276	495
Beneden-Para	70 602	54 803	66 405	5	»	161
Boven-Samaracca	2 460	360	768	»	»	»
Beneden-Samaracca	35 748	23 727	49 458	375	378	100^5
Nickerie	31 435	26 387	26 273	»	»	»
Coronie	112 466	93 861	96 518	405	226^5	605
	681 427	544 851	516 799	11 327	6 668	5 345

Aantal kilogrammen suiker gemiddeld per hectare verkregen.					DRAM.			CACAO.		
					Liters.			Kilogrammen.		
1886.	1887.	1888.	1886.	1888.	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.
1 184	»	»	»	»	»	»	»	6 184	5 422^5	7 958
2 791	2 615	1 433	»	33 360	»	»	»	9 230^5	12 677	11 660
4 418	6 976	4 152	»	8 695	»	»	»	1 465	2 170	2 570
1 836	1 262	»	»	»	»	»	»	8 208	10 798	7 392
»	»	»	443 70	43 917	»	»	»	37 245^5	71 393^{75}	85 382
3 319	4 138	440	15 47	»	»	»	»	179 322^5	235 287^{25}	234 307$^3/_4$
»	»	»	2 143 20	77 415	»	»	»	373 228^5	320 456^5	326 316$^1/_2$
1 427	2 094^5	122	»	»	»	»	»	3 463	3 718	3 260
1 533	1 208	1 173.15	654 56	6 869	»	»	»	106 720^5	116 963	94 255$^1/_2$
2 687	3 080	3 619	»	»	»	»	»	13 184^5	11 438	19 633
»	»	»	»	»	»	»	»	264 848^5	251 726^5	259 828
»	»	»	»	»	»	»	»	2 600	1 465	643
»	»	»	»	»	»	»	»	312 996^5	294 694	286 051
2 531	3 050	3 035^5	1 446 08	145 052	»	»	»	194 460	212 124	153 161$^1/_2$
800	»	»	»	»	»	»	»	24 611^5	56 826^5	41 600$^1/_2$
2 492	3 408	2 416	4 703 03	315 306	»	»	»	1 537 768^5	1 607 160	1543 018.75

KOFFIE. Gebroken. Kilogrammen.					KOKOSNOTEN.			LEMMETJESSAP.		
					Stuks.			Liters.		
1886.	1887.	1888.	1886.	1888.	1886.	1887.	1888.	1886.	1887.	1888.
10	»	»	»	1 685	»	»	»	»	»	»
5	»	»	140	200	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	830	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	3 250	»	»	»	»	»	»
80	644	40	»	548	»	»	»	»	»	»
»	»	»	162	13 600	»	»	»	»	»	»
25	»	25	200	32 080	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	36 795	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	58 925	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	7 150	»	»	»	»	»	»
100	»	150	50	47 987^5	»	»	»	»	3 800	»
»	»	»	»	2 340	»	»	»	»	»	»
»	29	»	»	13 047	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	1 890	»	»	»	»	»	»
75	»	»	»	13 840	»	412 096	291 301	»	2 070	5 153
295	664	215	552	234 167^5	»	412 096	291 301	»	5 870	5 153

ZITTING 1889 — 1890. — **5**.

Koloniaal verslag van 1889.

II SURINAME

BIJLAGE **L**.

N°. 20.

STAAT

VAN DE

SUIKERCULTUUR IN SURINAME

IN

1888.

DISTRICTEN.	PLANTAGES.	Uitgestrektheid der plantages. — Hectaren.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. Dec. — Hectaren.	Uitgestrektheid waarvan in oogst. — Hectaren.	Suiker. (Muscovado). — Kilogrammen.	Suiker (Vacuumpan). — Kilogrammen.
Perica	De Eendracht.	633.3	[1]) 108	78	100 343	»
Boven-Commewijne	Goudmijn	983.8	[2]) 113	48.5	201 450	»
Matappica	Alliance.	500	120	75	»	312 390
Beneden-Cottica	Rust en Werk	895	220	145.6	»	798 321[5]
»	Zorg en Hoop	858	[3]) »	10	4 400	»
Beneden-Commewijne . . .	Zoelen	479.9	216	172	»	451 300
»	Marienburg	548	[4]) 96.5	59	»	[8])1 366 637
»	Visserszorg	429	124	113.8	»	213 578
Boven-Suriname	Vreeland	429	[5]) »	»	7 700	»
Beneden-Suriname	Voorburg	643.5	[6]) 119	215	»	469 587
»	Meerzorg	1247	29	33.3	38 734	»
Boven-Para	La Rencontre.	640	[7]) 38	21	76 000	»
Nickerie	Waterloo	400	250	250	»	920 000
»	Nursery.	429	60	30	163 000	»
»	Hazard	398	187	187	»	457 000
»	Paradise	911	139	130	315 112	»
»	Hamptoncourt	319	113	100	311 000	»
		10743.5	1932.5	1668.2	1 217 739	4 988 813[5]

Gemiddelde productie suiker per hectare. — Kilogrammen.	Melasse. — Liters.	Rum. — Liters.	Dram. — Liters.	Arbeiders.			Nevenproducten.	*Aanmerkingen.*
				Immigranten.	Andere.	Totaal.		
1433	43 029	33 360	»	47	77	124	17234 liters lika.	[1]) Benevens 6.44 hectaren in bebouwing voor cacao.
4152	69 880	8 695	»	107	22	129	425 kilogr. cacao.	[2]) Idem 6 44 hectaren.
2845	»	43 917	»	99	70	169		[3]) Het product verkregen van een restant onderhouden riet op verschillende plekken. De cultuur bestaat uit 82,5 hectaren cacao en bananen.
5481	231 681	»	»	113	274	387		
440	2 160	»	»	58	61	119	2681½ kilogr. cacao. 5841 bossen bananen en 4700 kilogr. koorn.	
4969	»	»	»	284	104	388		[4]) Benevens 45 5 hectaren cacao en bananen en 5,5 hectaren cacao en bananen.
6000	68 245	77 415	»	273	220	493	223 kilogr. cacao en 19735 bossen bananen.	[5]) Benevens 25 hectaren in bebouwing voor cacao en bananen en 27,75 hectaren voor bananen alleen.
3636	»	»	»	97	100	197		
»	2 433	»	»	24	41	65	21036 liters lika. 16575 bossen bananen en 8450 kilogr. koorn.	[6]) Benevens 15 hectaren koffie, 58 hectaren cacao en 58 hectaren cacao en bananen.
2184	»	»	»	239	97	336	23504 bossen bananen en 31100 kilogr. koorn.	
1173	12 899	»	»	22	115	137	16383 liters lika.	[7]) Benevens 34 hectaren cacao en bananen.
»	»	»	»	»	57	57	5040 bossen bananen.	[8]) Uit eigen riet verkregen . . . . 353 995 Kg.
3680	59 800	84 046	»	198	323	521		Aandeel in dat van Zoelen, Visserszorg en Voorburg 1 012 642 »
5433	450 900	»	»	»	213	213		1 366 637 Kg.
2443	33 000	61 006	»	139	40	179		
2423	117 442	»	»	»	200	200		
3110	105 750	»	»	21	154	175		
»	1 197 189	308 439	»	1721	2168	3889		

CACAO-CULTUUR

in Suriname alleen en vereenigd met andere cultures in 1888.

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
Boven-Cottica . . .	Hagenbosch	»	4	10	550	»	»
	Groot-Marseille	640	26	200	500	»	»
	Monsort.	904	21.7	1 969	»	»	1 319^{5}
	Mon Désir.	341	30	300	400	»	»
	Goed succes	80	8	250	400	»	100
	Patientie	80	3	96	125	»	10
	Nackarackibo.	307	10	1 500	500	»	»
	Bronswijk	107	6	400	200	»	»
	Geertruidenberg.	343	7.2	200	400	»	58
	Beekvliet	429	5	200	»	»	40
	Charlottenburg	197	4	1 913	»	»	»
	Molhoop	298	4.5	60	717	»	»
	Gekroonde Pauw	193	3.7	200	620	»	»
	Nieuw-Levant	350	6	600	600	»	»
	l'Aventure.	354	7.2	60	200	»	»
		4 623	146.3	7 958	5 212	»	1 527^{5}
Perica	Poelwijk	514.8	4	380	600	»	»
	Schoonauwen.	257	2	45	»	»	»
	Onvergenoegd.	243.6	22	500	800	»	»
	Waterwijk.	525	14	720	1 500	»	100
	Constantia.	187	7	200	60	»	50
	Nieuw Clarenbeek	268	89	9 570	»	»	»
	Land van Nieuw Clarenbeek.	95	6	245	450	»	133
		2 090.4	144	11 660	3 410	»	283
Boven-Commewijne. .	Ostage	1 036	6.5	575	300	»	»
	Ostage of Nieuw Alliance .	»	6	100	300	»	120
	Penoribo	883	2	150	»	»	50
	Siparipabo.	1 248	6	260	600	»	»
	Nieuwhoop.	836	3	475	500	»	»
	Potribo	214	3	75	100	»	»
	Land van Potribo	643	1.5	270	»	»	70
	Rustveld	200	2	100	250	»	»
	Bethlehem.	380	5	40	250	»	»
		5 440	35	2 045	2 300	»	240

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
40	»	12	»	15	»	»	15	
85	»	10	12	»	»	1	13	
»	»	»	»	»	»	18	18	
90	»	»	11	6	»	4	21	
»	»	»	8	21	»	»	29	
»	»	»	»	28	»	»	28	
»	»	»	2	»	»	2	4	
»	»	»	2	»	»	5	7	
50	»	»	6	29	»	»	35	
»	»	700	24	11	»	»	35	
»	»	»	»	»	»	8	8	
90	»	200	10	»	»	3	13	
»	»	350	12	6	»	»	18	
400	»	500	13	»	»	2	15	
500	»	»	6	»	»	»	6	
1 255	»	1 772	106	116	»	43	265	
»	»	620	20	»	»	»	20	
»	»	»	»	7	»	»	7	
»	»	»	2	»	»	6	8	
»	»	120	16	»	»	4	20	
»	»	25	6	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	31	44	75	Benevens 95 kilogrammen katoen.
»	»	»	17	»	»	»	17	
»	»	765	61	7	31	54	147	
»	»	»	»	19	»	»	19	
40	»	260	10	»	»	»	10	
»	»	»	»	7	»	»	7	
»	»	100	16	»	»	»	16	
»	»	100	43	»	»	»	43	
»	»	»	11	»	»	»	11	
»	»	»	12	2	»	5	19	
»	»	»	4	»	»	»	4	
40	»	800	8	»	»	»	8	
80	»	1 260	104	28	»	5	137	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
Commetewane	La Jalousie	902	6	200	274	»	»
	Mijnhoop	462	1	100	100	»	»
	Schoonoord.	714	53	2 440	1 080	»	»
	Slootwijk	696	15	4 122	»	»	»
	't Fortuin	1 297	8	340	700	»	»
	de Dageraad	700	2.2	150	150	»	»
	Petersburg.	167	6.2	40	»	»	»
		4 938	91.4	7 392	2 304	»	»
Matappica	Constantia	340	59.6	14 790	2 363	»	»
	Nieuw Meerzorg.	300	164	63 938	8 313	»	521
	Reijnsdorp	429	31	6 331	300	»	»
	Reijnsfort	330	9.5	120	1 045	»	»
	Kerkshoven	214	8.5	108	150	»	40
	Boxweide	214	2	95	150	»	»
		1 827	274.6	85 382	12 321	»	561
Beneden-Cottica . . .	Pieterszorg.	398.5	66	33 395	14 867	»	»
	Johannisburg.	321.75	55.8	118 175	1 600	»	»
	De Maasstroom	241.75	77.1	15 467	868	»	»
	Berlijn	311.75	88	22 956	678	»	»
	Elisabethshoop	311.75	83·5	14 450	700	»	»
	Frederiksdorp.	336.75	180.18	72 690	»	»	»
	Guadeloupe	362.5	45.50	3 254.5	75	»	»
	Mariënbosch	527	91.28	24 159.75	12 992	»	»
	Kroonenburg	704	35	827.5	278	»	»
	Brouwerslust	632.75	105	31 814	4 400	»	»
	Killensteijn	353.92	84	9 167	347	»	121
	Mon souci	311	91	19 482	1 015	»	»
	't Vertrouwen	933	90.5	10 981	4 716	»	»
	Etablissement Heerendijk. .	3.73	0.25	200	»	»	»
		5 720.15	1 093.11	240 626 $^1/_4$	42 536	»	121
Beneden-Commewijne .	Geertruidenberg	429	84.9	21 517.5	2 255	»	»
	Leliëndaal	429	121	23 567.5	3 643	»	»
	Sorgvliet	429	132.9	41 229.5	10 537	»	»
	Nijd en Spijt	429	95.1	19 915	913	»	»
	Transporteeren.	1 716	433.9	106 229.5	17 348	»	»

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
1 200	»	»	»	12	»	20	32	
»	»	»	7	2	»	»	9	
»	»	»	»	»	28	12	40	
»	»	»	»	»	11	5	16	
200	»	150	13	»	»	10	23	
»	»	300	10	5	»	»	15	
»	»	»	5	7	»	»	12	
1 400	»	450	35	26	39	47	147	
»	»	»	»	»	44	2	46	
»	»	»	»	»	»	142	142	
»	»	»	»	»	»	16	16	
368	»	780	»	26	»	»	26	
180	»	210	»	2	»	»	2	
»	»	»	»	7	»	»	7	
548	»	990	»	35	44	160	239	
»	»	»	»	»	29	28	57	
»	»	»	»	»	12	20	32	
»	»	»	»	»	28	6	34	
»	»	»	»	»	44	9	53	
»	»	»	»	»	23	32	55	
7 180	»	»	»	»	32	62	94	
360	»	»	»	»	20	25	45	
»	»	»	»	»	31	22	53	
»	»	»	»	»	10	27	37	
»	»	»	»	»	20	35	55	
»	»	»	»	»	36	25	61	
1 200	»	»	»	»	25	20	45	
»	»	»	»	»	20	37	57	
»	»	»	»	»	»	5	5	
8 740	»	»	»	»	330	353	683	
»	»	»	»	»	51	3	54	
»	»	»	»	»	69	33	102	
12 000	»	»	»	»	75	26	101	
»	»	»	»	»	17	43	60	
12 000	»	»	»	»	212	105	317	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
	Per transport .	1 716	533.9	106 229.5	17 348	»	»
Beneden-Commewijne .	Mon trésor.	429	85	5 502	5 123	»	320
	Katwijk.	726	102	15 975	6 423	»	»
	Wederzorg.	338.9	186.64	65 013	»	»	»
	Vriendsbeleid en Ouderszorg.	429	147	55 065	544	»	»
	Spieringshoek.	461.7	156	62 740	406	»	»
	Weltevreden	214	58	484	312	»	»
	De nieuwe grond	242	77.6	5 500	320	»	»
	Beekenhorst	139	22	325	900	»	200
	Akkerboom	214	6.5	280	400	»	110
	l'Embarras en Venlo . . .	310	8	150	450	»	25
	Vrieshoop	150	14.5	250	600	»	40
	Coresburg	246	6.5	25	300	»	»
	De uitvlugt	257	3	200	100	»	»
	St. Germain	257	3	100	»	»	25
	Practica.	257	9	123	»	»	96
	Ma retraite	120	5	200	550	»	50
	Mijn geluk.	120	5	120	»	»	»
	Sans souci.	84.8	40	2 500	500	»	»
	Montpellier	93	15	1 136	580	»	»
	Mariendal	84.8	20	1 886	400	»	»
	De hulp.	86	34	1 650	»	»	»
	Cornelis vriendschap . . .	109	5	50	»	»	»
	La campagne.	110	1.75	25	»	»	»
	De vier gezusters	257	7.5	50	50	»	15
	Welgemoed	50	1	15	200	»	»
	Vrouwenvlijt	112	7	75	275	»	25
	Montaban	»	10	300	»	»	»
	Patientie	»	2	125	200	»	»
		7 613,2	61 471.89	326 093.5	35 981	»	906
Boven-Suriname. . .	La liberté	716.6	43	98	10 720	»	»
	't IJland	75	2	20	»	»	10
	Bittenzorg	160	8	60	»	»	150
	Aurora	470	2.75	100	300	»	»
	Maagdenburg.	438	22	622^5	3 252	»	»
	Nieuw weergevonden . . .	100	4.5	200	»	»	»
	De Guineesche vriendschap.	330	34	2 195^5	2 801	»	»
		2 289.6	116.25	3 260	17 073	»	160

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
12 000	»	»	»	»	212	105	317	
9 360	»	»	»	»	44	30	74	Benevens 3284 bossen bacoves.
»	»	»	»	»	8	42	50	
»	»	»	»	»	80	43	123	
»	»	»	»	»	30	49	79	
»	»	»	»	»	55	22	77	
»	»	»	3	»	3	12	18	
»	»	»	»	»	32	18	50	
450	»	540	2	11	»	2	15	
1 900	»	»	5	»	»	11	16	
»	»	1 400	4	16	»	»	20	
300	»	»	23	»	»	»	23	
»	»	1 500	6	»	»	»	6	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	800	6	»	»	»	6	
»	»	400	17	»	»	»	17	
»	»	350	»	3	»	»	3	
»	»	»	13	»	»	»	13	
250	»	»	»	»	2	2	2	
»	»	»	4	»	»	»	4	
»	»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	2	»	6	6	8	
»	240	500	6	»	»	»	6	
»	»	480	5	»	»	»	5	
»	»	280	4	»	»	»	4	
»	»	»	»	2	»	»	2	
840	»	360	»	15	»	»	15	
»	»	»	»	8	»	»	8	
»	»	180	»	2	»	»	2	
25 100	240	6 790	102	57	464	342	965	
6 200	»	»	»	»	»	77	77	
»	»	»	»	6	»	»	6	
»	»	»	2	»	»	»	2	
100	»	»	22	»	»	»	22	
»	»	»	»	»	10	2	12	
»	»	»	3	10	»	»	13	
750	»	375	»	»	7	18	25	
7 050	»	375	27	16	17	97	157	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
Beneden-Suriname . .	Gronden bij Fort Nieuw-Amsterdam.	114	83.7	2 280	1 335	»	120
	Clevia	8.7	1.5	140	»	»	»
	Belwaarde	540	94	10 219	5 655	»	»
	Lust en Rust.	342	101.7	19 065.5	896	»	»
	Dordrecht	235	79.7	1 101.5	6 977	»	»
	Jagtlust	867	183.7	51 015	1 521	»	»
	Peperpot	646	69.5	10 434.5	1 900	»	»
		2 752.7	613.8	94 255.5	18 234	»	120
Boven-Para	Discordia	858	3	50	40	»	20
	La bonne Amitié	720	4	300	»	»	»
	Willemsburg.	511	11	508	»	»	»
	Susanna'shoop	19	7	1 600	»	»	»
	Ornamibo	263	42	3 050	400	»	
	Domburg	»	105	9 200	»	»	475
	Waterland.	1 448	88	4 925	4 388	»	»
		3 819	260	19 633	4 828	»	495
Beneden-Para	Leonsberg	142	61	10 942	600	»	»
	Clevia	306	130	23 420	30 680	»	»
	de Morgenstond	395	171	80 727	»	»	»
	Geijersvlijt.	208	174	45 612.5	»	»	»
	de Twee Kinderen	85	24	236	»	»	»
	Mon Plaisir	85	41	10 270	»	»	»
	Rainville	40	38	11 000	500	»	150
	Ma Retraite	250	142	31 685.5	8 050	»	»
	Tourtonne	643	101	29 842	1 005	»	»
	Mon divertissement. . . .	160	3.5	110	»	»	150
	Le Rossignol	142	23	216.5	402	»	11
	Vaderszorg.	86	3	127.5	»	»	»
	Peu et content	157	2.5	1 184.5	450	»	»
	Nieuw aanleg.	200	27	80	5 000	»	»
	Kwatta	1 078	108	9 804	2 088	»	»
	de Goede verwachting . .	107	2	135	»	»	»
	Ephraïmszegen	240	8	297.5	382	»	»
	Nieuw weergevonden . . .	122	4.7	375	330	»	»
	Abigaelslust	107	5	320	»	»	»
	Frederikshoop.	83	2	200	100	»	»
	Transporteeren	4 637	1 070.7	256 585	49 587	»	311

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					*AANMERKINGEN.*
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
75	»	4 360	»	239	»	»	239	
»	»	»	»	»	»	4	4	
»	»	3 270	2	»	61	14	77	
4 750	»	»	»	»	50	20	70	
»	»	»	»	»	47	25	72	Benevens 55 kilogrammen katoen.
»	»	»	»	»	64	27	91	
»	»	»	»	»	»	37	37	
4 825	»	12 630	2	239	222	127	590	
1 000	25	500	2	2	»	»	4	
»	»	»	2	5	»	»	7	
»	»	»	»	7	»	»	7	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	4	36	»	»	40	
»	»	»	»	235	»	»	235	
»	»	»	»	»	55	4	59	
1 000	25	500	10	285	55	4	354	
2 000	»	369	»	»	»	39	39	
»	»	»	»	»	»	53	53	Waarvan 30 000 bossen bananen van de kostgronden.
»	»	»	»	»	»	66	66	
»	»	»	»	»	»	25	25	
»	»	5 475	2	»	»	»	2	
»	»	»	»	»	»	7	7	
»	»	»	1	»	»	3	4	
»	»	»	»	»	»	13	13	
»	»	»	1	»	»	4	5	
1 800	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	»	»	»	7	7	
»	»	»	4	»	»	4	8	
»	»	175	6	»	»	»	6	
4 000	200	»	7	»	»	»	7	
»	»	»	»	»	14	13	27	
»	»	»	»	»	»	1	1	
»	»	200	2	»	»	»	2	
400	»	280	4	»	»	3	7	
600	»	»	1	»	»	»	1	
»	»	»	2	»	»	»	2	
8 800	200	6 499	33	»	14	238	285	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
	Per transport	4 637	10 707	256 585	49 587	»	311
Beneden-Para	Hanna's lust	125	5	170	»	»	»
	Klein Bleijenhoop	220	18	40	800	»	»
	Nieuwzorg	122	7.5	33	201	»	»
	Bleijenhoop	16	4 5	154	»	»	»
	Nieuwgrond	250	2.5	100	150	»	»
	Beekhuizen	858	14	549	404	»	»
	Tout-lui-faut.	1 116	85	2 197	7 278	»	»
		7 343	1 207,2	259 828	58 420	»	161
Boven-Saramacca. . .	Carolina.	10	»	12	»	»	»
	Idem.	2	2	50	»	»	»
	Idem.	2	1	50	»	»	»
	Idem.	1	1	191	»	»	»
	Idem.	10	3	100	»	»	»
	Idem.	20	6	240	»	»	»
		45	13	643	»	»	»
Beneden-Saramacca . .	Caledonia	750	124	36 785.5	»	»	»
	Concordia	300	128	35 202.5	»	»	»
	Carel François	200	10	1 462	»	»	»
	Huwelijkszorg	400	38	11 000	»	»	»
	Dankbaarheid, ...	429	56.5	11 980	»	»	»
	La Prevoyance	640	1.5	566.5	»	»	»
	Broederschap	429	45	13 325.5	»	»	15
	de Morgenster	429	76	38 250	»	»	67.5
	Johanna Catharina	643	110	25 390	»	»	»
	Dirkshoop..	200	3.5	75	200	»	»
	de Herstelling	200	50	11 502	300	»	»
	Margaretha's gift	200	38	11 399	100	»	»
	Goede hoop	200	18	9 812.5	178	»	»
	Monitor.	200	36	9 479	»	»	»
	Johannishoop.	200	16	2 773	»	»	»
	la Poule	800	44.5	8 867.5	966	»	»
	Rachaëlshoop.	30	5	250	»	»	»
	Frederici's gift	400	47	4 000	68	»	»
	Hamburg en Uitkijk . . .	728	8	200	»	»	»
	Transporteeren	7 378	855	232 20	1 812	»	82,5

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
8 800	200	6 499	33	»	14	238	285	
»	»	»	»	»	»	1	1	
1 020	250	500	2	»	»	»	2	
500	»	400	1	»	»	»	1	
»	»	»	»	»	»	1	1	
»	»	»	1	»	»	»	1	
»	»	735	»	»	»	14	14	
»	»	»	»	»	47	8	55	Benevens 570 kilgrammen katoen.
10 330	450	8 134	37	»	61	261	360	
»	»	»	1	»	»	3	4	
»	»	»	»	1	»	1	2	
»	»	»	»	2	»	»	2	
»	»	»	1	»	»	»	1	
»	»	»	2	»	»	6	8	
»	»	»	2	2	»	2	6	
»	»	»	6	5	»	12	23	
»	»	»	»	»	31	19	50	
»	»	»	»	»	4	69	73	
»	»	»	»	»	»	2	2	
»	»	»	»	»	»	15	15	
»	»	»	»	»	»	46	46	
»	»	»	»	2	»	»	2	
»	»	»	»	»	»	15	15	
»	»	»	»	»	33	16	49	
»	»	»	»	»	52	9	71	
200	»	300	3	»	»	14	17	
»	»	»	2	»	»	17	19	
2 400	»	»	»	»	»	17	17	
»	»	»	»	»	»	14	14	
»	»	»	»	»	1	28	29	
»	»	»	4	»	»	8	32	
»	»	»	»	»	»	23	23	
200	»	»	»	»	»	3	3	
»	»	»	»	»	29	1	30	
»	»	»	»	»	»	4	4	
2 800	»	300	9	2	150	330	511	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
	Per transport	7 378	855	232 320	1 812	»	82,5
Beneden-Saramacca . .	85 in pacht uitgegeven perceelen.	186	186	13 992	11 311	»	»
	88 in allodialen eigendom uitgegeven perceelen . .	1303	1303	39 739	10 724	»	18
		8867	2344	286 051	23 847	»	18
Nickerie	Margarettenburg.	214	66	45 437	»	»	»
	Crappahoek	215	112	17 041	3 558	»	»
	't Lot n°. 36	214	78	30 432	1 119	»	»
	Botany Bay	200	37	4 900	2 642	»	»
	Mofina	21	10	500	300	»	»
	Sola	2	2	500	»	»	»
	Lyon.	86	12	3 375	1 400	»	»
	Standvastigheid	50	6	600	»	»	»
	Endfield.	6	3	450	»	»	»
	Visschershaven	43	9	1500	800	»	»
	Rijhens' park	43	12.8	3937.5	»	»	»
	Good Intend	25	2	500	100	»	»
	La prospérité	86	6	45	50	»	»
	Armoede	86	6	1500	800	»	»
	Leeshall.	33	12	900	1 500	»	»
	Francisburg	86	16	3000	150	»	»
	Vertrouwen	20	2	3	30	»	»
	Bethlehem	20	6	400	»	»	»
	Canaän	20	6	600	50	»	»
	Welgedacht	20	8	200	100	»	»
	Union	86	8	400	100	»	»
	Johanna Maria	7	2	750	150	»	»
	Kitty Village.	2	2	500	»	»	»
	Diamond	25	18	300	»	»	»
	Petruszorg.	2	2	750	»	»	»
	Dijkveld.	2	2	200	15	»	»
	Weltevreden	2.5	2.5	450	»	»	»
	De Hoop	6.5	2 5	450	15	»	»
	Hoop.	6	6	1000	300	»	»
	De Vriend	5	5	50	50	»	»
	Pinard	3	3	825	68	»	»
	Good look out	3	3	670	200	»	»
	Transporteeren	1 698.5	467.8	122 165.5	13 497	»	»

Koorn.	Rijst.	Aardvruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
2 800	»	300	9	2	150	330	511	
1 270	530	1 090	»	230	»	»	230	
4 480	300	2 050	117	»	»	»	117	
8 550	830	3 440	126	232	150	330	858	
»	»	»	»	»	27	17	44	
»	»	»	»	»	53	5	58	
»	»	»	»	»	»	35	35	
500	»	»	»	»	»	21	21	
»	»	»	2	»	»	2	4	
»	»	20	2	»	»	»	2	
»	»	»	2	»	»	4	6	
»	»	»	2	»	»	3	5	
»	»	»	1	»	»	2	3	
»	»	»	3	»	»	1	4	
»	»	»	1	»	»	12	13	
»	»	»	1	»	»	»	1	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	3	»	»	1	4	
»	»	»	6	»	»	1	7	
»	»	»	3	»	»	10	13	
»	»	»	6	»	»	»	6	
»	»	»	1	»	»	»	1	
»	»	»	6	»	»	1	7	
»	»	»	4	»	»	2	6	
200	»	»	11	»	»	»	11	
»	»	»	1	»	»	1	2	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	»	»	»	2	2	
»	»	»	»	»	»	2	2	
»	»	»	5	»	»	»	5	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	1	»	»	2	3	
»	»	»	4	»	»	1	5	
700	»	20	80	»	80	125	285	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
	Per transport .	1 698.5	467.8	122 165.5	13 497	»	»
Nickerie.	Martell	2	2	235	20	»	»
	Sinaï.	8.7	2	675	»	»	»
	Sophia's rust	4	0.5	150	200	»	»
	Jacoba village	23	6	3 270	150	»	»
	Johanneslust	40	4	675	100	»	»
	Hosika	13	1	60	70	»	»
	Broedershoop	20	6	3 000	280	»	»
	Salomé	20	1.5	400	310	»	»
	John Present.	8	4	282	»	»	»
	Willemsburg	80	1	150	50	»	»
	Emaus	86	5	150	85	»	»
	Mathilda	1.7	3	150	100	»	»
	Nooit gedacht	20	3	45	25	»	»
	Lookharbor	150	2	45	50	»	»
	Biesrust.	2	1	15	31	»	»
	Rustenburg	4	2.5	15	100	»	»
	Leliendaal	12	2	150	200	»	»
	Mijn lot	37	2.5	240	»	»	»
	Salem	50	3	30	60	»	»
	Liverpool	2	1.5	60	30	»	»
	Berseba.	2	1.5	25	50	»	»
	Aberdeen	7	7	480	120	»	»
	Alles voor een tijd. . . .	86	4	30	100	»	»
	Vriendschap	4.5	2	30	40	»	»
	Aurora village	1	1	30	100	»	»
	Elisabeth's hoop.	2.5	2.5	60	200	»	»
	Mathilda Bell.	2	2	30	60	»	»
	Nursery.	28	3	50	20	»	»
	Henriette village	86	8	100	40	»	»
	Zorgvliet	2	2	135	40	»	»
	Victoria.	20	3	200	100	»	»
	Unity	2	1	60	100	»	»
	Hoopvol.	40	2.2	450	120	»	»
	Cardrospark	86	4	725	80	»	»
	Charlottenburg	2	2	400	50	»	»
	Andresahoop	86	15	3 000	500	»	»
	Transporteeren.	2 738 9	581.5	137 767 5	1 7078	»	»

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
700	»	20	80	»	80	125	285	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	5	»	»	»	5	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	2	»	»	7	9	
»	»	50	2	»	»	1	3	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	2	»	»	4	6	
»	»	40	2	»	»	6	8	
250	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	5	»	»	5	10	
»	»	»	2	»	»	1	3	
»	»	»	4	»	»	»	4	
»	»	»	5	»	»	»	5	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	5	»	»	5	10	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	»	»	»	1	1	
»	»	»	»	3	»	»	3	
»	»	»	»	6	»	»	6	
»	»	»	1	1	»	»	2	
»	»	»	6	»	»	»	6	
»	»	»	»	1	»	»	1	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	»	6	»	»	6	
»	»	»	1	»	»	6	7	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	»	1	»	»	1	
»	»	»	2	»	»	1	3	
60	»	60	»	3	»	»	3	
»	»	»	1	»	»	4	5	
»	»	»	1	»	»	1	2	
»	»	»	»	5	»	»	5	
»	»	»	1	»	»	1	2	
1010	»	170	150	26	80	168	424	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
	Per transport.	2738.9	581.5	137 767.5	17 078	»	»
Nickerie.	Rust en Troost	83	6.5	120	100	»	»
	Huwelijkszorg	1	1	150	150	»	»
	Ellenshoop.	20	2.5	400	20	»	»
	Ma mère	86	2.5	4000	980	»	»
	Wintershoop	11	10	2000	200	»	»
	Sealand.	42	11	350	250	»	»
	Christi	86	4	160	50	»	»
	Leliendaal	3	2	156	400	»	»
	Anna Louisa	9.5	5	100	50	»	»
	Bloembell	2	2	50	70	»	»
	Dankbaarheid.	2	2	100	150	»	»
	Alliance.	13.8	6	30	200	»	»
	Johannesburg.	12	4	200	»	»	»
	Johanneshoop II.	20	12	320	450	»	»
	Manchester	3	0.5	600	»	»	»
	Hendrina	13	2	15	64	»	»
	Moville	22	8	1500	1 050	»	»
	Rose Margaretha	5	5	300	300	»	»
	Eutreprise	12	8	450	100	»	»
	Succes	59	12	700	125	»	»
	Glasgow I.	27	18	450	300	»	»
	Industrijand Hope	86	6	300	60	»	»
	Mofina Hoop	2	2	30	100	»	»
	Barrijville	21.5	1	30	50	»	»
	Susannah Village	7	2	75	50	»	»
	Perseverance	5	2	40	60	»	»
	Hopenwell.	2	0.5	5	60	»	»
	Vertrouwen	86	10	1000	500	»	»
	Weltevreden	2	2	150	300	»	»
	Good Hope	2.5	2.5	380	100	»	»
	Leadshall and hope	4	1.5	750	300	»	»
	Cornelis Rust.	40	5	420	174	»	»
	Vredenhoop	2	0.7	13	90	»	»
	Trial.	2	1	50	»	»	»
		3 533.2	741.7	153 161.5	23 931	»	»

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
1010	»	170	150	26	80	168	424	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	2	»	»	1	3	
»	»	45	1	»	»	»	1	
»	»	»	1	»	»	»	5	
»	»	»	4	»	»	»	4	
»	»	»	3	»	»	1	4	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	8	»	»	»	8	
»	»	»	5	»	»	»	5	
»	»	»	5	»	»	»	5	
»	»	»	1	»	»	2	3	
»	»	»	4	»	»	»	4	
»	»	»	2	»	»	»	2	
500	»	100	2	»	»	»	2	
»	»	»	1	»	»	13	14	
25	»	»	5	»	»	»	5	
»	»	»	2	»	»	13	15	
»	»	»	2	»	»	1	3	
»	»	»	1	»	»	7	8	
»	»	»	»	»	»	11	11	
»	»	»	4	»	»	42	46	
»	»	»	»	»	»	5	5	
15	»	»	1	»	»	»	1	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	1	»	»	»	1	
»	»	»	1	»	»	6	7	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	3	»	»	»	3	
»	»	»	3	»	»	2	5	
40	»	»	3	»	»	»	3	
	»	»	5	»	»	»	5	
»	»	»	»	2	»	»	2	
1590	»	315	238	28	80	272	628	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
Coronie.	Sarah en Leasowes.. . . .	858.8	98	4 960.5	»	93 000	5
	Novar.	332	30	12 000	10 000	10 000	500
	Johanna Maria	214.7	33	4 973	1 399	8 551	»
	Belladrum	214.7	13	1 175	5 000	12 000	»
	John	429.4	15	1 265	300	13 500	»
	Friendship	214.7	38.6	1 200	21 000	12 000	»
	Totness	321.7	34.5	3 000	40 000	75 000	100
	Mary'shope	429.4	43.7	10 713	94	27 500	»
	Perseverance	400	7	620	»	3 500	»
	Hague.	415.6	5	400	1 100	»	»
	Hamilton	214.7	33.8	1 280	7 595	18 700	»
	Landerijen ten O van Inverness.	745	20.8	14	3 400	1 200	»
		4 790.7	392.4	41 600.5	89 888	274 951	605

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
»	»	»	»	»	»	108	121	Benevens 13000 kilogrammen copra en 5153 liters lemmetjessap.
2 000	»	20 868	42	2	13	»	44	
240	»	»	4	»	»	5	9	
»	»	»	2	61	»	»	63	
8 000	»	100	»	»	»	19	19	
2 800	»	1 250	»	»	»	»	»	
350	»	1 000		294	»	»	297	Benevens 1000 liters cocosolie.
»	»	»	»	39	»	16	55	
»	»	»	»	2	»	2	4	
»	»	»	2	»	»	»	2	
»	»	10 940	27	»	»	»	27	
»	»	675	2	»	»	»	2	
13 390	»	34 833	82	398	13	150	638	

RECAPI

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Cacao.	Bananen.	Kokos-noten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.
Boven-Cottica	3 plantages en 12 gronden	4 623	146	7 958	5 212	»	1 527,5
Perica	1 plantage » 6 »	2 090	144	11 660	3 410	»	283
Boven-Commewijne . .	9 »	5 440	35	2 045	2 300	»	240
Commetewane	3 plantages » 4 »	4 938	91	7 392	2 304	»	»
Matappica	3 » » 3 »	1 827	275	85 382	12 321	»	561
Beneden-Cottica. . . .	13 » » 1 grond	5 720	1 093	240 626$^1/_4$	42 536	»	121
Beneden-Commewijne .	11 » » 21 gronden	7 613	1 315	326 093,5	35 981	»	906
Boven-Suriname . . .	3 » » 4 »	2 289	116	3 260	17 073	»	160
Beneden-Suriname . .	5 » » 2 » [1])	2 752	614	94 255,5	18 284	»	120
Boven-Para	1 plantage » 6 » [2])	3 819	260	19 633	4 828	»	495
Beneden-Para	10 plantages » 17 »	7 343	1 207	259 828	58 420	»	311
Boven-Saramacca. . .	6 »	45	13	643	»	»	»
Beneden-Saramacca . .	15 » » 179 »	8 867	2 344	286 051	23 847	»	100,5
Nickerie	4 » » 98 »	3 533	742	153 161,5	23 931	»	»
Coronie.	10 » » 2 »	4 790	392	41 600,5	89 888	274 951	605
	83 plantages en 370 gronden.	65 689	8 787	1 539 589$^1/_4$	340 335	274 951	5 430

Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
			Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
1 255	»	1 772	106	116	»	43	265	
»	»	765	61	7	31	54	147	Benevens 95 kilogrammen katoen.
80	»	1 260	104	28	»	5	137	
1 400	»	450	35	26	39	47	147	
548	»	990	»	35	44	160	239	
8 740	»	»	»	»	330	353	683	
25 100	240	6 790	102	57	464	342	965	» 3284 bossen bacove.
7 050	»	375	27	16	17	97	157	
4 825	»	12 630	2	239	222	127	590	55 kilogrammen katoen.
1 000	25	500	10	285	55	4	354	
10 320	»	8 134	37	»	61	262	360	» 570 » »
»	»	»	6	5	»	12	23	
8 550	830	3 440	126	232	150	330	858	
1 590	»	315	238	28	80	272	628	
13 390	»	34 833	82	398	13	150	638	» 13000 » copra » 1000 liters kokosolie en 5153 liters lemmetjessap
83 848	1 095	72 254	936	1 472	1 506	2 258	6 191	

[1]) Het aantal grondjes nabij fort Nieuw-Amsterdam, als 1 grond hierbij vermeld.

[2]) Als voren wat Domburg betreft.

Koloniaal verslag van 1889.

II SURINAME

BIJLAGE N.

N°. 22.

STAAT

van verschillende cultures in Suriname (niet gelijk gedreven met de suiker- en cacao-cultuur) en van de houtvellingen in 1888.

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.	Koorn.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.	Kilogrammen
Boven-Cottica	Souburg	»	2	200	»	»	»
	Elk 't Zijn	120	1	»	»	»	90
	d'Alijda	429	1	»	»	»	90
	Naaldwijk	300	3	542	»	»	»
	Rotterdam	3	3	350	»	»	250
	Liverpool	145	5	1 700	»	»	»
	de Oude Bijenkorf	158	1	600	»	»	»
	Vlaardingen	214	2	50	»	»	»
	de Jonge Bijenkorf. . . .	429	2	100	»	»	»
	Zes Kinderen.	»	2.5	106	»	»	»
		1 798	22.5	3 648	»	»	430
Perica.	Meulwijk	»	0.5	300	»	»	»
	La Solitude	772	2.5	200	»	»	200
	Sardam	686	2	150	»	»	»
		1 458	5	650	»	»	200
Boven-Commewijne . .	Welbedacht	»	2	300	»	»	»
	Canawappibo	883	3	250	»	»	75
	Stolkertsijver	429	1.3	»	»	»	75
	Courcabo	»	0.5	»	»	»	»
	Makeriabo	408	2	100	»	»	»
	Edenburg	107	0.5	300	»	»	»
	Groenendaal	52	1.5	100	»	»	90
	Mon Plaisir	514	0.5	100	»	»	»
	Bruinsburg	429	0.75	180	»	»	»
	Egmond	257	0.75	100	»	»	»
	Rustenburg	171	0.5	»	»	»	180
	Berkehoven	879	2	30	»	»	»
	Oostrust.	80	0.45	50	»	»	90
	Killenstein.	»	1.25	80	»	»	»
	Destombesburg	772	1.5	300	»	»	160
	l'Espérance	»	1.25	200	»	»	»
	De Dageraad	1 544	3	100	»	»	40
	Quapibo.	2 574	0.75	130	»	»	»
	Copie.	1 670	1	»	»	»	40
		10 769	24.50	2 320	»	»	750
Commetewane	land van Sommelsdijk. . .	»	3.25	250	»	»	»

Rijst.	Aardvruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
»	»	8	»	»	»	8	
»	»	4	»	»	»	4	
»	»	»	»	»	10	10	
»	»	12	6	»	»	18	
»	»	»	7	»	»	7	
»	606	11	4	»	2	17	
»	»	3	»	»	»	3	
»	100	2	»	»	»	2	
»	80	17	»	»	»	17	
»	29	»	9	»	»	9	
»	809	57	26	»	12	95	
»	»	»	2	»	»	2	
»	150	»	1	»	2	3	
»	»	»	3	»	»	3	
»	150	»	6	»	2	8	
»	»	»	14	»	»	14	
»	150	2	»	»	»	2	
»	125	»	5	»	»	5	
»	210	»	4	»	»	4	
»	500	»	7	»	»	7	
»	94	»	5	»	»	5	
»	190	»	3	»	0	3	
»	»	»	12	»	»	12	
»	500	»	7	»	»	7	
»	150	»	3	»	»	3	
»	»	»	7	»	»	7	
»	200	»	3	»	»	3	
»	200	»	9	»	»	9	
»	210	»	8	»	»	8	
»	350	»	10	»	»	10	
»	»	6	»	»	»	6	
»	400	14	4	»	9	27	
»	»	»	5	»	»	5	
»	800	»	»	»	17	15	
»	4 079	22	106	»	26	154	
»	130	1	22	»	»	23	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Bananen.	Kokos-noten.	Koffie.	Koorn.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
	Per transport	»	3.25	250	»	»	»
Commetewane	land van Slootwijk. . . .	»	4	200	»	»	600
	Breukelerwaard	560	9	4 000	»	»	»
	Lustwijk	214	1.25	250	»	»	»
	Nieuwzorg.	1351	2.5	100	»	»	»
	land van La Jalousie . . .	173	4.5	950	»	»	1 250
		2 298	24.50	5 750	»	»	1 850
Matappica	Ponthieu	429	1	300	»	»	»
	Klein Lunenburg	268	0.5	85	»	»	»
	Broederhoop	641	0.5	104	»	»	»
	Boxweide	»	1.15	102	»	»	»
		1 338	3.15	591	»	»	»
Beneden-Cottica . . .	Saphir	224	1.5	420	»	»	»
	Klein Bellevue	171	4.5	50	»	»	160
		395	6	470	»	»	160
Beneden-Commewijne .	Beninnenburg	214	12	400	»	»	»
	Blokkenbosch.	94	3.5	300	»	»	3 020
	Mon Affaire	257	4	278	»	»	2 400
	Liefdenshoop	85	2	50	»	»	360
	Tulpenburg	»	2	50	»	»	360
	La Sangsue	107	1.75	20	»	»	»
	Toevlugt	50	2.5	200	»	»	»
	Hoopwijk	112	3	75	»	»	600
		919	30.75	1 373	»	»	6 980
Boven-Suriname . . .	Bittenzorg	100	2	200	»	»	»
	Bittenzorg	276	1.5	100	»	»	»
	land van de Hoop	»	10	»	»	130	»
	Bleijendaal.	»	9	300	»	»	»
	Petersburg.	536	48.5	9 742	»	»	»
	Merveille	»	1.3	100	»	»	250
	St. Barbara	852	44	11 339	»	»	18 750
	St. Eustatius	»	12	700	»	»	»
	Klein Curaçao	»	3	100	»	»	100
	Parawaka	»	1	100	»	»	»
	Claverblad	20	1.6	40	»	»	75
	Transporteeren.	1 784	133.9	22 721	»	130	19 175

Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.						AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.		
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.					
»	130	1	22	»	»	23		
»	200	»	6	»	»	6		
»	»	3	»	»	8	11		
»	100	»	2	»	»	2		
»	150	»	13	»	»	13		
»	1 000	9	»	»	»	9		
»	1 580	13	43	»	8	64		
»	»	»	5	»	»	5		
»	»	5	»	»	»	5		
»	»	»	3	»	»	3		
»	180	»	4	»	»	4		
»	180	5	12	»	»	17		
»	140	16	»	7	»	16		
»	»	»	11	35	»	11		
»	140	16	11	»	»	27		
»	1 240	»	19	»	»	19		
»	»	2	»	»	»	2		
»	»	4	9	»	»	13		
»	1 000	»	2	»	»	2		
»	600	»	2	»	»	2		
»	400	3	»	»	»	3		
»	1 000	4	»	»	»	4		
»	200	3	»	»	»	2		
»	4 440	16	32	»	»	48		
»	»	7	»	»	»	7		
»	»	1	1	»	»	2		
»	»	9	»	»	»	9		
»	450	5	»	»	»	5		
»	»	»	»	27	11	38		
»	200	»	6	»	»	6		
»	»	»	»	26	16	42		
»	»	16	10	»	»	26		
»	500	»	9	»	»	9		Benevens f 500 aan houtwaren.
»	»	»	10	»	»	10		
»	»	12	»	»	»	12		
»	1 150	50	36	53	27	166		

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Bananen.	Kokosnoten	Koffie.	Koorn.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
	Per transport.	1 784	133.9	22721	»	130	19 175
Boven-Suriname . . .	Portorico	»	5	1 200	»	»	»
	Rac à Rac.	»	8.5	»	»	»	250
	Boa Vesta en Welb. . . .	»	3	40	»	»	125
	La Simplicité.	»	4	100	»	»	250
	Gelderland.	10	3	»	»	»	»
	Klein La Jalousie	49	6	210	»	»	375
	De Goede Vrede.	406	5.5	1 800	»	»	375
	Liefdenshoek	80	2	400	»	»	»
	Descance.	»	6	115	»	»	375
	Esthersrust.	»	4	500	»	»	250
	Goosen.	500	1.5	70	»	»	»
	Carthago.	163	2.5	200	»	»	120
	De Goede Vrede & C°. . .	»	3	»	»	»	»
	Awarapasie.	»	0.5	100	»	»	»
		2 9[illegible]2	188.4	27 456	»	130	2 000
Beneden-Suriname . .	Susanna'sdaal.	343	43	3 900	»	130	21 259
oven-Para	Onoribo.	2 780	55	200	»	»	750
	Onverwacht.	1 842	8	200	»	»	500
	Topibo.	80	16	600	»	»	»
	Topibo	558	7	»	»	»	»
	Topibo	80	9	»	»	»	»
	Jagersburg.	200	2	»	»	»	»
	Matuaribo	100	1	»	»	»	»
	Matuaribo	300	5	»	»	»	»
	Lust en Rust.	429	2	»	»	»	»
	Tempauca	1 200	2	»	»	»	»
	La Prospérité.	2 200	37	200	»	»	2 000
	Valkenburg.	429	4	»	»	»	»
	Indigoveld	3 736	2	»	»	»	»
	De vier Kinderen.	2 720	25	127	»	»	250
	Waakzaamheid.	429	8	»	»	»	»
	Berlijn	7 979	110	»	»	»	1 000
	Munchenstein.	»	1	»	»	»	»
	Zwitserland.	300	5	»	»	»	»
	De Vrede	429	1	»	»	»	»
	Onverdacht en Welbedacht.	496	7	»	»	»	400
	Transporteeren	26 287	307	1 327	»	»	4 920

Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
»	1150	50	36	53	27	166	
»	»	10	»	»	»	10	
»	»	»	4	»	»	4	
»	300	2	9	»	»	11	Benevens f 100 aan houtwaren.
30	2 000	2	»	»	»	2	
»	»	»	7	»	»	7	» f 600 » »
360	3 110	2	»	»	»	2	
»	300	2	14	»	»	16	
»	1 000	3	1	»	»	4	
600	1 000	2	10	»	»	12	
300	1 400	»	12	»	»	12	
»	»	»	4	»	»	4	
»	»	5	1	»	»	5	
»	»	»	7	»	»	7	» f 200 » »
»	»	»	6	»	»	6	
1 560	10 260	78	110	53	27	268	
»	»	»	»	37	55	52	» 6 869 liters rum.
1 200	4 300	»	77	»	»	77	
600	6 000	8	46	»	»	54	
»	2 000	4	7	»	»	11	» f 55 aan houtwaren.
»	2 500	3	9	»	»	12	» f 140 » »
»	1 000	8	»	»	»	8	
»	1 000	4	»	»	»	4	» f 100 » »
»	1 000	1	»	»	»	1	» f 150 » »
»	5 000	8	9	»	»	17	» f 150 » »
»	5 000	»	2	»	»	2	» f 100 » »
»	5 000	»	11	»	»	11	» f 250 » »
1 500	5 000	97	»	»	»	97	» f 1200 » »
»	3 000	»	5	»	»	5	» f 600 » »
»	5 000	2	13	»	»	15	» f 210 » »
400	6 000	»	138	»	»	138	» f 1800 » »
»	3 000	8	21	»	»	29	
1 500	10 000	»	162	»	»	162	
»	200	1	»	»	»	1	
»	6 000	1	8	»	»	9	
»	»	4	»	»	»	4	» f 15 » »
»	»	»	18	»	»	18	
5 200	71 000	149	526	»	»	675	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Bananen.	Kokos-noten.	Koffie.	Koorn.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
	Per transport.	26 287	307	1 327	»	»	492
Boven-Para	Klein l'Espérance	»	2	30	»	»	»
	Nieuw-Mocka	813	4	»	»	»	1000
	La Ressource	»	15	200	»	»	»
	Boxel	1 376	34	8 800	»	»	»
	Adrichem	400	8	540	»	»	»
	Accaribo	999	60	5 253	»	»	»
	Vigelantia	»	1	125	»	»	230
		29 875	431	16 275	»	»	6150
Beneden-Para	Laan van Tourtonne	»	14	»	»	»	»
	Land achter Charlesburg	101	8	820	»	»	355
	Mattonshoop	2	0.7	350	»	»	3000
	Idem	175	1	500	»	»	500
	Uitvlugt	28	1.5	500	»	»	1000
	Idem	28	1	300	»	»	»
	Idem	28	1.6	400	»	»	»
	Idem	125	5	400	»	»	»
	Idem	125	1	»	»	»	50
	Land achter L'Hermitage	85	1	500	»	»	»
	Flora $^1/_2$	100	1.2	500	»	»	»
	Onverwacht	300	3	400	»	»	200
	Mon Plaisir	2	2	100	»	»	»
	Idem	2	1	»	»	»	»
	Idem	4	3	»	»	»	1000
	Vredenslust	214	7	»	»	»	375
	Nieuw Grond	90	1	»	»	»	250
	Welbedacht	220	158	1020	»	»	30 800
	Land van Beekhuijzen	858	11	2195	»	»	137$^1/_2$
		2 487	222	7 985	»	»	37 667$^1/_2$
Boven-Saramacca	Geertruida'shoop	23	8	160	»	»	600
	Isaäcshoop	21	2	65	»	»	600
	Idem	5	1	53	»	»	500
	Vier Hendrikken	429	5	100	»	»	500
	Vader'szorg	4	2.7	40	»	»	»
	Perceel n°. 271	80	3.5	200	»	»	140
	» » 269	30	0.5	150	»	»	»
		589	22.7	768	»	»	2 340

Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
5 200	71 000	149	526	»	»	675	
»	»	2	»	»	»	2	
20	800	»	3	»	»	3	
»	»	»	37	»	»	37	
»	»	3	»	12	30	45	
»	»	»	»	»	1	1	
»	»	»	»	»	23	23	
250	150	»	3	»	»	3	
5 470	71 950	154	569	12	54	789	
»	220	»	88	»	»	88	
»	500	3	1	»	»	4	
»	»	»	1	»	»	1	
»	»	»	»	»	»	»	
»	100	»	»	»	»	»	
»	30	2	»	»	»	2	
»	»	1	»	»	»	1	
»	»	7	»	»	»	7	
»	200	2	»	»	»	2	
»	50	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	2	2	
»	40	1	»	»	2	2	
»	1 000	»	1	»	»	1	
»	1 000	»	2	»	»	2	
»	2 150	»	»	»	»	»	
960	2 000	2	»	»	»	2	
240	2 500	2	»	»	»	2	
840	800	»	»	»	»	»	
412	3 440	»	72	»	»	72	
2 452	14 030	20	165	»	4	189	
1000	2 800	5	»	»	»	5	
320	570	2	»	»	»	2	
»	100	»	2	»	»	2	
100	750	6	»	»	»	6	
»	»	»	»	»	»	»	
2000	400	3	»	»	»	3	
»	100	5	»	»	»	5	
3 420	4 720	21	2	»	»	23	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.	Koorn.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Beneden-Saramacca	Mon Plaisir	428	1.75	3 000	»	»	1 100
	15 in eigendom uitgegeven perceelen	248	248	4 876	»	»	2 107
	89 in pacht uitgegeven perceelen	184	184	17 735	»	»	1 290
		860	433,75	25 611	»	»	4 497
Nickerie	Bernards verwachting	20	2	60	»	»	»
	Good Hope	43	5	75	»	»	»
	Salikitte	86	0.5	»	»	»	200
	Nijd en Spijt	2	2	150	»	»	»
	Johanna Maria	4	2	200	»	»	50
	Ellen	10	2	100	»	»	»
	Johanneshoop I.	20	2	50	»	»	»
	Betlehem	2	1	25	»	»	»
	Boschlot	2	1	100	»	»	»
	John Bowen	3	1	25	»	»	»
	Maria Lot	4	4	50	»	»	»
	Balticagrove	2	2	150	»	»	»
	Blijde Verwachting	2	2	500	»	»	»
	Louisa Petronella	2	2	50	»	»	»
	Seaven	3	2.5	20	»	»	»
	Vredenlust	10	2.5	100	»	»	»
	Caledonie	25	4	80	»	»	»
	Maria Village	21	2	25	»	»	50
	Kapernaam	38	7.5	170	»	»	»
	Willemshoop	2	1	42	»	»	»
	Patentie	1.5	1	20	»	»	»
	Goede verwachting	2	1	300	»	»	»
	Ephraim Village	50	2	»	»	»	»
	Florishoop	17	2	50	»	»	»
		371,5	54	2 342	»	»	300
Coronie	Rurnside	506	»	»	10 000	»	»
	Clijde met Salem	107	8.5	380	5 600	»	450
	Bellevue	214	»	»	750	»	»
	Moy	429	14.5	6 250	»	»	»
	Welgelegen	322	4	»	»	»	»
		1 578	27	6 630	16 350	»	450

Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
750	»	»	4	»	»	4	
»	650	»	»	»	»	»	
450	1000	»	»	»	»	»	
1 200	1 650	»	4	»	»	4	De bevolking is vermeld op den staat van de cacao-cultuur.
»	»	1	»	»	»	1	
»	»	2	»	»	1	3	
»	»	2	»	»	»	2	
»	»	»	2	»	»	2	
»	»	3	»	»	»	3	
»	»	3	»	»	»	3	
»	25	2	»	»	»	2	
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	1	»	»	»	1	
»	»	2	»	»	»	2	
»	»	2	»	»	»	2	
»	»	2	»	»	1	3	
»	»	3	»	»	2	5	
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	3	»	»	»	3	
»	25	1	»	»	»	1	
»	50	»	3	»	»	3	
»	»	4	»	»	»	4	
»	»	»	»	»	1	1	
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	
»	60	»	»	»	»	»	
»	»	5	»	»	»	5	
»	160	36	5	»	5	46	
»	»	»	»	»	14	14	Benevens 2000 kilogrammen copra.
»	210	»	»	»	6	6	
»	»	4	»	»	»	4	
»	200	29	»	»	»	29	
»	»	»	60	»	»	60	» 27000 liters kokosolie.
»	410	33	60	»	20	113	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December.	Bananen.	Kokosnoten.	Koffie.	Koorn.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Stuks.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Boven-Cottica	10 gronden	1 798	23	3 648	»	»	430
Perica	3 »	1 458	5	650	»	»	200
Boven-Commewijne . .	19 »	10 769	25	2 320	»	»	750
Commetewane	2 plantages en 4 »	2 298	25	5 750	»	»	1 850
Matappica	4 »	1 338	3	591	»	»	»
Beneden-Cottica. . . .	2 »	395	6	470	»	»	160
Beneden-Commewijne .	8 »	919	31	1 373	»	»	6 980
Boven-Suriname . . .	2 » » 23 »	2 992	188	27 456	»	130	21 295
Beneden-Suriname . .	1 plantage	343	43	3 900	»	»	23 000
Boven-Para	2 plantages » 25 »	29 875	431	16 275	»	»	6 150
Beneden-Para	19 »	2 487	222	7 985	»	»	37 667½
Boven-Saramacca. . .	7 »	589	23	768	»	»	2 340
Beneden-Saramacca . .	98 »	860	434	25 611	»	»	4 497
Nickerie	24 »	371.5	44	2 342	»	»	300
Coronie.	5 »	1 578	27	6 630	16 350	»	450
	7 plantages en 251 gronden.	58 070,5	1 540	105 769	16 350	130	106 069½

Rijst.	Aard-vruchten.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
»	809	57	26	»	12	95	
»	150	»	6	»	2	8	
»	4 079	22	106	»	26	154	
»	1 580	13	43	»	8	64	
»	180	5	12	»	»	17	
»	140	16	11	»	»	27	
»	4 440	16	32	»	»	48	
1 560	10 260	78	110	53	27	268	Benevens f 1 400 aan houtwaren.
»	»	»	»	37	15	52	» 6869 liters rum.
5 470	71 950	154	569	12	54	789	» » 4770 aan houtwaren.
2 452	14 030	20	165	»	4	189	
3 420	4 720	21	2	»	»	23	
1 200	1 650	»	4	»	»	4	
»	160	36	5	»	5	46	
»	410	33	60	»	20	113	» 27000 liters kokosolie en 2000 kilogrammen copra
14 102	114 558	471	1 151	102	173	1 897	

ZITTING 1889 — 1890. — 5.

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE O.

N°. 23.

RECAPITULATIE

op de productiestaten over 1888.

PLANTAGES waar geteeld wordt.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo Dec. 1888.	Suiker.		Melasse.	Rum.	Dram.	Cacao.	Bananen.
		Muscovado.	Vacuumpan.					
	Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Liters.	Liters.	Liters.	Kilogrammen.	Bossen.
Suiker.	1 932,5 364 [1])	1 217 739	4 988 813^5	1 104 389	308 439	»	3429,5	70 695
Cacao	8 787	»	»	»	»	»	1 539 589$^1/_4$	340 335
Andere producten, niet te gelijk met suiker of cacao . . .	1 540	»	»	»	6 869	»	»	105 769
Voor de cultures in allodialen eigendom of in pacht uitgegeven gedeeltelijk in bebouwing, doch waarvan nog niet is geoogst.	1 282,5	»	»	»	»	»	»	»
Totaal	13 906	1 217 739	4 988 813^5	1 104 389	315 308	»	1 543 018$^3/_4$	516 799

NB. Nog werden van de plantages en gronden verkregen: 54 653 liters lika, 28 000 liters kokosolie, 15 000 kilogrammen copra, 5 153 liters lemmetjessap en 3 284 bossen bacoven, alsmede f 6 170 aan houtwaren.

[1]) Deze 364 hectaren zijn beplant met cacao, bananen en koffie.

Koffie.	Kokos-noten.	Koorn.	Rijst.	Aard-vruchten.	Katoen.	ARBEIDERS.				
						Kleine landbouw.		Immi-granten.	Niet-immi-granten.	Totaal.
Kilo-grammen.	Stuks.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eigenaren.	Pachters.			
»	»	44 250	»	»	»	»	»	1 721	2 168	3 889
5 430	274 951	83 848	1 095	73 454	720	936	1 472	1 506	2 258	6 172
130	16 350	106 069^{5}	14 102	114 558	»	471	1 151	102	173	1 897
»	»	»	»	»	»	108	334	»	100	542
5 560	291 301	234 167^{5}	15 197	186 812	720	1 515	2 957	3 329	4 699	12 500

STAAT

aantoonende den arbeid die in 1888 door creolen en andere vrije arbeiders verricht en het loon dat door hen verdiend is op plantages waar geen immigranten gevestigd zijn.

DISTRICTEN.	Aantal plantages.	a. Creolen. b. Andere vrije arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders.					Gemiddeld aantal taken.			
			Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Boven-Cottica	2	a.	18	21	2	2	43	3 490	3 679	68	249½
		b.	2	1	1	1	5	365	136½	9	15
Matappica	2	a.	61	78	8	5	152	16 223	15 974	1 563	604
		b.	15	2	»	»	17	4 411	183	»	»
Boven-Suriname	1	a.	28	11	»	»	39	6 799	2 073	»	»
		b.	25	5	»	»	30	3 402	493	»	»
Beneden-Suriname	1	a.	15	12	3	»	30	3 085¾	2 355	28	»
		b.	10	3	1	»	14	2 050½	475½	2½	»
Boven-Para	2	a.	25	17	6	2	60	7 512	3 297	507	221
		b.	48	7	3	3	61	9 175	930	55¼	41
Beneden-Para	11	a.	146	197	12	8	363	35 820½	41 166	842½	535
		b.	88	26	3	»	117	19 036	4 430½	83	»
Beneden-Saramacca	8	a.	63	44	8	2	117	13 281	8 882	1 489	152
		b.	80	17	4	»	101	16 489	4 274	376	»
Nickerie	3	a.	40	55	9	9	113	8 190	6 675	1 083½	810½
		b.	278	64	13	10	365	30 888	7 062½	1 724	997
Coronie	2	a.	8	5	»	»	13	1 862	518	»	»
		b.	6	1	»	»	7	1 250	27	»	»
Totaal creolen	»	a.	414	440	48	28	930	96 263¼	84 619	5 586	2 572
» andere vrije arbeiders .	»	b.	552	126	25	14	717	87 066½	18 912	2 249¾	1 053
Te zamen . . .	32		966	566	73	42	1 647	183 329¾	103 531	7 835¾	3 625

398 321½ taken.

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende eene volle week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
f 2 847,80	f 2 459,72	f 42,65	f 140,60	f 0,30—f 6,30	f 0,60—f 7,00	f 1,30—f 4,50	f 0,35—f 3,65
251,80	95,55	14,70	3,85	2,25— 9,25	1,50— 4,20	0,70— 2,25	0,70— 1,05
12 967,80	9 578,63	647,50	219,90	2,40— 6,50	1,80— 5,40	0,25— 3,00	0,90— 2,80
2 977,30	215,40	»	»	2,40— 8,00	1,80— 3,60	»	»
5 208,09	1 276,20	»	»	3,60— 7,20	3,60— 5,40	»	»
2 669,10	352,10	»	»	3,60— 7,20	3,60— 5,20	»	»
2 258,22	1 716,20	16,80	»	1,80— 5,40	1,20— 2,40	1,20— 1,20	»
1 523,09	325,04	1,40	»	1,20— 6,50	1,20— 3,00	1,20— 1,20	»
6 650,84	2 634,32	407,16	178,33	1,60— 10,00	1,20— 5,80	1,20— 4,80	1,00— 4,00
7 881,74	743,57	45,65	31,94	1,20— 9,00	1,20— 6,40	0,90— 2,00	0,90— 1,50
31 793,06	22 835,80	438,60	270,75	0,80— 10,50	0,60— 6,00	0,25— 4,80	0,30— 3,60
15 079,40	2 765,92	49,74	»	0,80— 16,00	0,60— 6,10	0,50— 3,60	»
11 939,77	5 366,02	546,54	44,95	3,00— 15,00	1,20— 4,80	0,90— 3,60	1,20— 1,75
12 083,09	2 384,88	122,73	»	2,40— 12,00	2,40— 4,50	0,20— 2,10	»
8 063,61	4 542,98	457,98	259,40	0,80— 8,00	2,50— 5,00	1,50— 3,00	1,00— 3,00
27 308,33	6 679,60	798,13	373,65	0,80— 9,00	0,90— 6,00	1,80— 3,00	1,25— 3,00
959,25	267,55	»	»	2,00— 6,00	1,50— 3,60	»	»
809,55	13,55	»	»	2,40— 6,00	1,80— 2,40	»	»
f 82 328,44	f 50 677,42	f 2 557,23	f 1 113,93	f 0,30—f 15,00	f 0,60—f 7,00	f 0,25—f 4,80	f 0,30—f 4,00
70 583,40	13 475,61	1 032,35	409,44	0,80— 16,00	0,60— 6,40	0,20— 3,60	0,70— 3,00
f 152 911,84	f 64 153,03	f 3 589,58	f 1 523,37				

f 222 177,82

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE Q.

N°. 25.

STAAT

aantoonende den arbeid die in 1888 door creolen en andere vrije arbeiders verricht en het loon dat door hen verdiend is op plaatsen waar immigranten gevestigd zijn.

DISTRICTEN.	Aantal plantages.	a. Creolen. b. Andere vrije arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders.					Gemiddeld aantal taken.			
			Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Perica	2	a.	26	16	3	»	45	6 213	3 408¾	25	»
		b.	43	15	3	1	62	12 575	2 860	286½	12
Boven-Commewijne	1	a	33	6	»	»	39	7 459	1 088	»	»
		b.	28	3	2	1	34	5 309	175	118¼	35
Commetewane	3	a	15	7	2	1	25	2 902	890½	149	33
		b.	8	5	3	3	19	1 250	369	131	29
Matappica	2	a.	12	11	1	1	25	3 241¾	1 819¼	135½	124
		b	59	9	2	1	71	10 879¾	771½	354	26
Beneden-Cottica	15	a.	163	110	12	3	288	55 310	29 794	2 567	630
		b.	201	43	6	1	251	49 765	9 202	1 334	48
Beneden-Commewijne	14	a	240	120	4	3	367	55 766	21 272	805	731
		b.	124	47	20	8	199	25 993	9 255	2 397	977
Boven-Suriname	5	a.	41	29	9	1	80	7 592½	5 164¼	327	100
		b.	33	9	3	»	45	7 484¼	885	146¼	4
Beneden-Suriname	7	a.	87	42	7	»	136	18 903¼	7 663¾	337¾	»
		b	129	42	6	4	181	24 013½	5 696½	166½	132
Boven-Para	2	a.	8	5	2	»	15	1 205	582½	86	»
		b.	12	3	1	»	16	1 469	116¾	37¾	»
Beneden-Para	2	a.	7	5	»	»	12	912	582	»	»
		b.	17	9	»	»	26	4 519	1 630	»	»
Beneden-Saramacca	6	a.	32	30	5	1	68	7 667	6 329	422	90
		b.	46	22	5	1	74	11 188	4 613	579	59
Nickerie	6	a.	74	31	17	16	138	15 059¾	4 642¼	2 377	1 780
		b.	185	85	31	22	323	40 659½	13 436¼	4 030¼	2 292
Coronie	3	a.	22	16	2	1	41	3 524	2 561	576	»
		b.	6	2	1	»	9	1 171	383	235	»
Totaal creolen			760	428	64	27	1 279	185 755¼	85 797¼	7 807¼	3 488
» andere vrije arbeiders			891	294	83	42	1 310	196 276	49 393	9 815½	3 614
Te zamen	68		1651	722	147	69	2 589	382 031¼	135 190¼	17 622¾	7 102
								541 946¼ taken.			

Bovendien werd nog opgegeven, zonder specificatie van het aantal arbeiders, hen verrichtte taken. als uitbetaald loon in Beneden-Cottica . . . .

» Beneden-Commewijne . . . . .

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende eene volle week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
f 6 118,20	f 2 103,48	f 15,15	»	f 1,50—f 7,50	f 0,90—f 5,10	f 0,15—f 4,80	»
9 875,37	1 708,12	179,90	f 4,90	2,80— 6,10	1,80— 4,20	0,90— 4,80	f 3,60—f 3,60
6 806,17	684,25	»	»	1,00— 6,50	1,00— 10,30	»	»
4187,92	107,17	70,68	27,09	1,00— 10,30	0,37— 3,50	0,48— 1,30	0,48— 0,95
2 351,60	550,40	80,07	»	0,60— 16,83	0,30— 9,30	0,60— 2,30	2,40— 2,40
929,20	216,30	86,50	20,10	0,60— 6,80	0,30— 3,60	0,30— 1,90	0,25— 2,10
2 655,17	1 037,80	62,75	33,85	2,90— 9,10	1,50— 7,20	1,20— 3,60	0,75— 2,40
9 229,83	455,12	139,75	10,50	1,35— 10,00	0,90— 5,20	0,72— 2,70	0,72— 2,40
45 444,52	5 659,35	1 455,82	251,95	0,30— 11,00	0,30— 7,00	0,20— 4,20	0,10— 1,80
37 728,07	18 056,64	525,56	19,80	0,40— 10,67	0,30— 6,00	0,15— 1,80	0,15— 1,25
57 836,06	13 452,76	188,75	186,05	0,60— 18,00	0,15— 9,00	0,15— 2,10	0,60— 1,80
21 783,39	5 166,95	1 298,30	476,04	0,30— 9,00	0,30— 4,50	0,15— 3,00	0,15— 3,00
6 597,75	3 088,80	222,00	76,10	2,00— 9,00	1,50— 3,60	0,60— 2,40	0,60— 1,80
5 986,54	582,40	89,00	»	1,50— 9,00	0,80— 4,80	1,00— 2,40	»
17 125,91	4 618,18	202,17	»	0,90— 11,30	0,60— 7,50	0,50— 3,00	»
20 529,70	3 409,14	99,65	79,65	1,20— 9,60	0,60— 4,75	0,50— 2,00	0,60— 1,80
995,69	340,69	63,55	»	4,80— 6,00	3,60— 3,60	1,00— 1,00	»
1 138,53	152,54	11,25	»	3,60— 6,00	1,80— 3,60	1,00— 1,00	»
842,01	338,25	»	»	1,80— 6,00	1,80— 3,60	»	»
3 642,58	1 198,33	»	»	1,80— 5,00	1,50— 3,60	»	»
6 480,16	3 674,40	230,32	45,60	3,20— 10,50	1,80— 5,40	0,90— 1,80	1,20— 1,50
8 561,26	2 855,55	296,47	52,50	3,20— 7,50	2,40— 6,90	0,90— 1,80	1,20— 1,20
14 916,91	3 955,46	1 423,68	885,20	2,40— 12,00	1,50— 6,00	0,90— 3,00	0,90— 3,00
51 464,42	11 810,84	2 661,30	1 116,56	0,40— 12,00	0,25— 12,25	0,90— 3,00	0,25— 3,00
2 997,20	1 467,95	186,17	»	4,80— 7,50	1,50— 3,00	0,80— 2,50	»
761,26	141,20	50,20	»	2,50— 4,80	3,00— 3,00	1,05— 1,05	»
f 171 167,35	f 53 369,06	f 4 130,43	f 1 418,75	f 0,30— f 18,00	f 0,15— f 10,30	f 0,15— f 4,80	f 0,10— f 3,00
175 818,07	33 463,01	5 508,56	1 807,04	0,30— 12,00	0,25— 12,25	0,15— 4,80	0,15— 3,60
f 346 985,42	f 86 832,07	f 9 638,99	f 3 225,79				
f 446 682,27							

noch van de door

. . . . » 233,45

. . . . » 20 666,93

f 467 582,65

STAAT

aantoonende den arbeid in 1888 door immigranten verricht en het door hen verdiende loon.

DISTRICTEN.	Aantal plantages.	Gemiddeld aantal arbeiders.					Gemiddeld aantal taken.			
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Perica	2	63	17	»	1	81	16 413	3 698¼	»	106¾
Boven-Commewijne	1	77	26	6	8	117	13 385½	2 424¼	286¾	455½
Commetewane	3	34	13	»	»	47	6 647	1 568½	»	»
Matappica	2	110	37	4	3	154	21 437½	5 729¼	461	384½
Beneden-Cottica	15	477	135	3	»	615	99 059	18 706½	8½	»
Beneden-Commewijne	14	927	324	8	1	1260	169 501½	40 872½	829½	40
Boven-Suriname	5	69	20	2	»	91	15 837½	3 276¾	188	»
Beneden-Suriname	7	415	136	1	1	553	83 191½	16 791¾	19½	151¼
Boven-Para	2	59	17	2	»	78	12 078	2 056	300	»
Beneden-Para	2	44	20	»	»	64	11 172¾	2 915¾	»	»
Beneden-Saramacca	6	133	46	20	22	221	29 573	9 290	343	»
Nickerie	6	396	155	27	18	596	81 583	14 339¾	3 310	1 823
Coronie	3	12	9	»	»	21	2 860¼	1 871	»	»
	68	2 816	955	73	54	3 898	562 739½	123 540¼	5 746¼	2 961

694 987 taken.

Het minimumloon is niet opgegeven.

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende eene volle week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
f 11 609,32	f 2 263,55	»	f 69,20	f 1,35— f 8,00	f 1,20— f 4,60	»	f 0,30— f 3,60
9 504,35	1 463,36	f 172,07	284,34	0,72— 8,00	0,30— 3,85	f 0,41— f 1,05	0,18— 2,80
4 542,68	953,06	»	»	0,30— 9,00	0,30— 4,20	»	»
14 780,76	3 527,01	361,50	208,73	0,30— 8,15	0,10— 4,65	0,60— 3,60	0,75— 3,45
68 926,87	11 270,69	5,05	»	0,20— 10,40	0,15— 7,00	1,50— 2,10	»
120 332,88	24 530,44	500,95	24,10	0,15— 9,00	0,15— 7,20	0,20— 3,60	0,40— 2,50
10 739,58	2 020,99	113,00	»	0,60— 9,00	0,60— 4,80	1,00— 1,25	»
58 049,46	10 698,40	15,80	90,75	0,75— 11,10	0,60— 5,60	0,90— 2,90	1,90— 4,50
8 175,01	1 247,97	182,00	»	0,60— 10,00	0,60— 3,85	1,50— 2,00	»
7 615,91	1 773,69	»	»	1,80— 7,00	1,20— 5,90	»	»
20 374,73	5 745,98	210,78	»	[1]) — 7,50	[1]) — 5,50	[1]) — 1,80	»
60 790,11	8 878,92	2 017,40	1 217,32	1,50— 11,50	0,30— 7,50	1,20— 3,00	0,90— 2,00
1 925,06	1 146,94	»	»	3,00— 4,80	3,00— 4,20	»	»
f 397 366,72	f 75 521,00	f 3 578,55	f 1 894,44	f 0,15— 11,50	f 0,10— f 7,50	f 0,20— f 3,60	f 0,18— f 4,50
f 478 360,71							

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE S.

N°. 27.

STAAT van den veestapel op ultimo December 1888.

DISTRICTEN.	Runderen.	Paarden.	Muilezels.	Ezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
De stad Paramaribo en hare buitenwijken	961	69	32	111	16	40	25
Beneden-Para	423	15	14	32	12	14	62
Beneden-Suriname.	299	16	1	3	38	49	46
Beneden-Cottica	305	20	1	»	25	91	98
Beneden-Commewijne.	164	12	8	7	14	119	26
Boven-Cottica	76	3	»	3	12	2	3
Perica	20	»	»	»	3	27	2
Matappica.	103	4	3	8	53	28	29
Boven-Commewijne	22	»	»	»	»	»	36
Commetewane	20	»	»	»	»	11	»
Boven-Para	240	2	1	13	26	18	457
Boven-Suriname	143	1	»	2	14	5	63
Beneden-Saramacca	33	»	»	1	»	10	»
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»
Coronie.	704	68	9	125	299	244	932
Nickerie	340	18	9	7	48	167	196
Marowijne.	»	»	»	»	»	»	»
Totaal . . .	3 853	228	78	312	560	825	1 975
Meer dan in 1888	272				38		
Minder dan in 1887. . . .		39	12	8		22	61

ZITTING 1889 — 1890. — **5.**

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE **T.**

N°. 28.

STAAT

van den invoer der kolonie Suriname in 1888.

1				
		MARTINIQUE.		TRI
	arde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelhei
Aard	»	»	»	»
Amm				
g	»	»	»	»
r	»	»	»	»
g	»	»	»	»
g	»	»	»	»
p	»	»	»	»
	»	»	»	»
p	»	»	»	»
l	»	»	»	»
b	»	»	»	»
Azijn	»	»	»	»
Bier,	»	»	»	»
Byout wer wer	»	»	»	»
Blom	»	»	»	»
Boden run	»	»	»	»
Boeke	»	»	»	»
Boter	»	»	»	490 K
Breeu	»	»	»	»
Bron-	»	»	»	»
Brood	»	»	»	»
Drukl	»	»	»	»
Druk	»	»	»	»
Druki	»	»	»	»
Ezels	»	»	»	»
Fabri	»	»	»	»
Gedist	»	»	»	»
ide	»	»	»	»
Grane	»	»	»	»
Groen	»	»	»	»
ic	»	»	»	»
Harpu	»	»	»	»
Hout:				
g	'	»	»	»
w	»	»	»	»
p	»	»	»	»
a	»	»	»	»
Huide	»	»	»	»
IJs.	»	»	»	»

5.

2

ARTIKELEN.
IJzer, staaf-, roed-, band-, plaat-, hoek-, T- . .
Instrumenten (mathemathische, physische en chirugische)
Kaarsen . . . .
Kaas . . . .
Kalk . . . .
Cement . . . .
Koffie. . . . .
Kool, houts- en dierlijke. . . . .
Koper. . . . .
Kurk, gesneden . . . .
Leien voor dakbekleeding . . . .
Lood in baren, enz. . . . .
Lucifers . . . .
Melasse en keukenstroop . . . .
Meststoffen . . . .
Naaimachines . . . .
Olie:
boom-, olijf-, raap-, lijn-, patent- . . . . .
kerosineolie . . . .
haar- en alle welriekende oliën . . . .
Opium . . . .
Paarden en veulens. . . . .
Pik en teer. . . . .
Planten, levende. . . . .
Reuzel . . . .
Rijst en rijstmeel. . . . .
Schepen, schuiten, vaartuigen, enz. . . . . . .
Schilderijen. . . . .
Sigaren . . . .
Smeer, molen- en talk . . . .
Snuif. . . . .
Speelkaarten, los of in bladen . . . .
Spek:
gezouten . . . .
gerookt . . . .
koppen. . . . .
Spijkers en nagels . . . .
Steen, metsel- . . . .
Steenkolen . . . .
Suiker en kandij. . . . .

D.	CURAÇAO.		CALCUTTA.		Andere plaatsen.		TOTAAL.	
Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	»	»	»	»	»	»	»	f 8 277
»	»	»	»	»	»	»	»	761
»	»	»	»	»	13 K.G.	f 10	20 045 K.G.	16 035
»	»	»	»	»	36 »	36	106 797 »	106 797
»	»	»	»	»	»	»	2 854 Vtn.	12 538
»	»	»	»	»	»	»	941 »	6 066
»	20 419 K.G.	f 20 419	»	»	1 103 »	1 103	27 296 K.G.	27 296
»	»	»	»	»	»	»	»	69
»	»	»	»	»	»	»	»	439
»	»	»	»	»	»	»	728 K.G.	2 912
»	»	»	»	»	»	»	70 020 stuks	8 402
»	»	»	»	»	»	»	11 413 K.G.	3 994
»	»	»	»	»	6 gros.	21	4 040¾ gros.	14 267
»	»	»	»	»	»	»	424 L.	213
»	»	»	»	»	»	»	»	5 337
»	»	50	»	»	»	»	»	4 531
»	55 L.	96	»	»	241 L.	254	122 290 L.	56 982
»	»	»	»	»	1 813 »	272	514 472 »	77 171
»	»	»	»	»	»	»	»	2 595
»	»	»	»	»	»	»	536 K.G.	16 080
»	3 stuks	600	»	»	»	»	13 stuks.	2 600
»	»	»	»	»	»	»	272 Vtn.	3 980
15	»	»	»	»	»	»	»	140
»	»	»	»	»	303 K.G.	152	2 030 K.G.	1 017
»	»	»	»	»	7 204 »	1 008	2 964 692 K.G.	415 056
»	»	»	»	»	»	»	»	925
»	»	»	»	»	»	»	»	1 568
»	26 K.G.	182	»	»	7 »	49	5 543 K.G.	38 802
»	»	»	»	»	»	»	8 889 »	5 332
»	»	»	»	»	»	»	41 »	123
»	»	»	»	»	»	»	213 spel.	107
»	»	»	»	»	»	»	407 525 K.G.	244 516
»	»	»	»	»	»	»	1 312 »	1 312
»	»	»	»	»	»	»	3 295 »	988
»	»	»	»	»	415 »	104	59 338 »	14 834
»	»	»	»	»	»	»	270 500 stuks.	12 820
»	»	»	»	»	»	»	4 375 720 K.G.	87 514
»	»	»	»	»	163 »	65	113 761 »	45 470

	…aarde.	MARTINIQUE. Hoeveelheid.	Waarde.	TR… Hoeveelh…
Tabak :				
in …	»	»	»	»
Ide…	»	»	»	»
Terpent…	»	»	»	»
Thee .	»	»	»	»
Touww…	»	»	»	»
Uien .	»	»	»	»
Uitmons…	»	»	»	»
Vee, sla…	»	»	»	»
Verfwar…	»	»	»	»
Vernisse…	»	»	»	»
Visch :				
gez…	»	»	»	»
Zal…	»	»	»	»
leng…	»	»	»	»
Vleesch…				
gep…	»	»	»	»
ger…	»	»	»	»
Hamme…	»	»	»	»
Ide…	»	»	»	»
Rolpens	»	»	»	»
Vruchte…				
vers…	»	»	»	»
pind…	»	»	»	»
pata…	»	»	»	»
Vuurwe…	»	»	»	»
Wijn, …				
k…	»	»	»	»
Zeep :				
gew…				
blok…	»	»	»	»

N°. 5.

ARTIKELEN.	Ho…
Zeep :	
geparfumeerde en andere fijne zeepsoorten, zooals cocoszeep, savon de famille, glycerinezeep, terpentijnzeep, randzeep, badzeep, zeeppoeder, enz. .	5
Zout :	
ruw.	
geraffineerd	1
Zaad :	
tuin- en andere zaden	
Zakken :	
koffie-, cacao- en andere zakken voor emballage.	
Zink :	
geplet in bladen	
Van alle andere dan de bovengenoemde waren, goederen en koopmanschappen, voor zoover ze naar hun aard of bestemming niet onder eene der voormelde goederensoorten kunnen worden gerangschikt .	
Totalen . . .	

…aarde.	CURAÇAO.		CALCUTTA.		Andere plaatsen.		TOTAAL.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	»	»	»	»	»	»	682 K.G.	f 1 364
»	43 712 K.G.	f 2 886	»	»	42 300 K.G.	f 2 115	121 887 »	6 796
»	»	»	»	»	»	»	5 108	1 278
15	»	»	»	»	»	»	»	282
»	»	»	»	»	»	»	»	20 255
»	»	»	»	»	»	»	»	1 484
1 536	»	3 556	»	»	»	11 669	»	1 042 863
2 056		f 40 670		»		f 40 863		f 4346 840

Koloniaal verslag van 1889.

II SURINAME.

BIJLAGE U.

N°. 29.

STAAT

van den uitvoer der kolonie Suriname in 1888.

CAYENNE.		CURAÇAO.		ANDERE PLAATSEN.		TOTAAL.	
eelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	»	6 KG.	f 6	»	»	174 KG.	f 174
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	49 bossen	18
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	205 »	144	»	»	1 541 612 »	1 079 128
»	»	8 »	16	»	»	223 KG.	446
»	»	»	»	»	»	20 »	5
»	»	»	»	0.835 KG.	f 1 144	1 029.777 »	1 410 795
»	»	10 M³.	250	»	»	1 819 M³.	45 47
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	190 stuks	570
»	»	»	»	»	»	19 236 KG.	5 771
»	»	»	»	»	»	2 520 » 3 875 »	1 919
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	565 »	452
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	3 000 stuks	90	50 stuks	2	61 034 stuks	1 832
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	1 HL.	5	»	»	184 HL.	920
»	»	»	»	»	»	4 732 L.	946
»	»	»	»	»	»	514 821 »	30 889
»	»	»	»	89 343 L.	2 680	181 723 »	5 452

CAYENNE.		CURAÇAO.		ANDERE PLAATSEN.		TOTAAL.	
…lheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	»	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	222 415 L.	»
»	»	»	»	»	»	»	f 26 690
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	852 934 K.G.	»
»	»	»	»	»	»	»	76 764
»	»	»	»	»	»	4 492 600 »	»
»	»	»	»	»	»	600 995 »	584 039
»	»	»	»	»	»	»	36 060
»	»	»	»	»	»	497 »	»
»	»	»	»	»	»	»	497
»	»	»	»	»	»	371 »	»
»	f 144	»	f 43	»	»	»	742
							6 793
	f 144		f 554		f 3 826		
							f 3 316 377

STATEN

aantoonende de geheven rechten op de scheepvaart in 1888 en de prijzen van producten waarop bij den uitvoer 5 pct. rechten geheven zijn.

GEHEVEN RECHTEN OP DE SCHEEPVAART IN 1888.

Invoerrechten	f [1])	522 313,69
Uitvoerrechten	[2])	118 333,72
Tonnegeld		528,00
Baak-, los- en steigergelden		8 369,30
Entrepot-, waag- en rooigelden, alsmede pakhuishuur, enz.		4 344,21
	f	653 888,92

TARIEF VAN INVOER.

Zie de verordening van 10 Mei 1887 (*Gouvernementsblad* n°. 25), houdende een tarief van rechten op den invoer.

PRIJZEN VAN PRODUCTEN waarop bij den uitvoer 5% rechten geheven zijn.

Arrowroot	per K.G.	f 1,00
Bananen	» bos.	0,36
Balata	» K.G.	1,00
Confituren	» »	2,00
Gomma	» »	0,25
Hout □ of O- en letter	» M³.	25,00
» (brand)	» Stère.	3,00
Huiden	» K.G.	0,30
Koffie	» »	0,80
Kokosnoten	» stuk.	0,03
Lemmetjessap (gezouten)	» H.L.	15,00
Limoensap	» »	20,00
Melasse - (Muscovado)	» L.	0,06
» - (vacuumpan)	» »	0,03
Rum en dram van 50% Z. A.	» »	0,12
Suiker - (muscovado)	» K.G.	0,09
Idem - (vacuumpan 1ste product)	» »	0,13
Idem (naproduct)	» »	0,06
Toncaboonen	» »	1,00
Vischlijm	» »	2,00
Katoen (schoone en vuile)	» »	0,30

[1]) Tusschen het bedrag, volgens dezen staat ontvangen aan invoerrechten ad . . . f 522 313,69
en de ontvangst volgens den staat van den invoer ad . . . 521 855,94
bestaat een verschil van . . . f 457,75

Dit verschil ontstaat door:

1°. Drawback op uitgevoerd buskruit (157 K.G.) . . . f 157,00

2°. Storting door den entreposeur van de opbrengst der op publieke veiling verkochte goederen, krachtens art. 25 alinea 4 der verordening van 10 Mei 1887 (*Gouvernementsblad* n°. 25) ad. . . . 130,05

3°. De heffing van een minimum recht van f 0.25, terwijl van de ingevoerde hoeveelheid goederen in evenredigheid minder verschuldigd zou zijn geweest. . . . P. M.

4°. Het reduceeren van onderdeelen van kilogram, enz. tot een geheel bij de berekening van het recht . . P. M.

[2]) Tusschen het bedrag volgens dezen staat ontvangen aan uitvoerrechten ad . . . f 118 333,72
en de ontvangst volgens den staat van den uitvoer ad . . . 118 332,75
bestaat een verschil van . . . 0,97

Dat verschil ontstaat als boven sub 3° en 4° vermeld.

II. SURINAME.

BIJLAGE **W.**

N°. 31.

STAAT van de ter landswaag gewogen en gemeten producten in 1888.

PRODUCTEN.	PARAMARIBO.	NICKERIE.	TOTAAL.
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	
Goud	$1\,042\,739^5$ gram.	»	$1\,042\,739^5$ gram.
Cacao	$1\,541\,809^5$ K.G.	52 633 K.G.	$1\,594\,442^5$ K.G.
Koffie	1 168 »	»	1 168 »
Katoen (schoone)	$1\,502^5$ »	»	$1\,502^5$ »
Locusgom	86 »	»	86 »
Lemmetjes (gezouten)	94 H.L.	»	94 H.L.
Limoensap	704 L.	»	704 L.
Melasse	252 504 »	»	252 504 »
Suiker	209 142 K.G.	»	209 142 K.G.

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE X.

N°. 32.

STAAT

aantoonende de scheepvaartbeweging in 1888.

Aangekomen schepen.

Landen of plaatsen van herkomst.	Stoomschepen.		Zeilschepen.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Nederland	14	[1] 18 250	8	1 773
Groot-Britannië	»	»	16	3 651
Noord-Amerika	»	»	13	4 679
New-York, via Curaçao, enz.	12	[2] 15 750	»	»
Madera	»	»	1	147
Demerary	»	»	93	3 313
	»	»	1	84
Barbados	»	»	23	1 734
Martinique, via Demerary	12	[3] 12 000	»	»
Cayenne	»	»	1	140
	11	11 000	1	69
St. Laurent	»	»	»	»
	»	»	7	189
Ciudad Bolivar	»	»	1	66
Berbice	»	»	1	15
	»	»	1	47
Totalen: Met lading	38	46 000	157	15518
Totalen: Met ballast	11	11 000	10	389

Van de aangekomen schepen behoorden te huis in:	Stoomschepen Aantal.	Stoomschepen Tonnen.	Zeilschepen Aantal.	Zeilschepen Tonnen.
Nederland	26	34 000	22	2 430
Groot-Britannië	»	»	125	7 331
Frankrijk	23	23 000	»	»
Noord-Amerika	»	»	11	4 329
Denemarken	»	»	2	470
Noorwegen	»	»	3	837
Venezuela	»	»	2	223
Portugal	»	»	2	287
	49	57 000	167	15 907

[1] Ruimte door geloste goederen ingenomen p. m. 6000 ton.

[2] » » » » » » » 600 »

[3] » » » » » » » 100 »

Vertrokken schepen.

Landen of plaatsen van bestemming.	Stoomschepen.		Zeilschepen.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Nederland	12	1) 15 750	5	1 171
Groot-Britannië	»	»	8	1 788
Noord-Amerika	»	»	8	3 064
New-York, via Curaçao, enz.	13	2) 17 000	»	»
Galveston	»	»	» 1	» 189
Madera	»	»	1	147
St. Thomas	»	»	» 2	» 466
Antigua	»	»	1	188
Demerary	»	»	40 52	3) 1 116 2 371
Mexico	»	»	» 2	» 577
Barbados	»	»	11 23	4) 883 3803
Berbice	»	»	» 3	» 77
Martinique, via Demerary, enz.	» 11	» 11 000	» »	» »
Trinidad	»	»	» 1	» 66
Cayenne	» 12	» 12 000	» 2	» 226
St. Laurent	»	»	» 7	» 189
Venezuela	»	»	» 1	» 84
St. Martin	»	»	» 1	» 395
Dominica	»	»	» 1	» 84
Totalen — Met lading	25	32 750	74	11 252
Totalen — Met ballast	23	23 000	96	5 631

1) Ruimte door ingeladen produkten ingenomen p. m. 3000 ton.
2) » » » » » » » 700 »
3) » » » » » » » 800 »
4) » » » » » » » 300 »

Van de vertrokken schepen behoorden te huis in:	Stoomschepen.		Zeilschepen.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Nederland	25	32 750	23	2 753
Groot-Britannië	»	»	123	6 940
Frankrijk	23	23 000	»	»
Noord-Amerika	»	»	12	4 624
Denemarken	»	»	2	470
Duitschland	»	»	1	275
Noorwegen	»	»	5	1 279
Portugal	»	»	2	287
Venezuela	»	»	2	223
	48	55 750	170	16 884

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE **IJ.**

N°. 33.

STAAT

van den in- en doorvoer van het entrepot te Paramaribo in 1888.

ARTIKELEN.	Aanvoer in het entrepot uit:				
	Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	TOTAAL.
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
Aardewerk	8 kisten	1 kist	»	»	9 kisten
Azijn	34 vaten	»	»	»	34 vaten
Aardappelen	215 kisten, 125 manden	»	»	»	215 kisten, 125 manden
Accordeons	1 kist	»	»	»	1 kist
Blom en meel	50 vaten	»	246 vaten.	4 kisten	296 vaten, 4 kisten
Blikwerk	15 kisten	»	»	»	15 kisten
Bier	233 id.	»	»	»	133 kisten
Idem.	398 manden	»	»	»	398 manden
Idem.	13 okshoofden	3 okshoofden	»	»	16 okshoofden
Idem.	18 vaten	50 vaten	250 vaten	18 vaten	336 vaten
Beschuit	2 kisten	1 kist	11 kisten	»	14 kisten
Boter	11 id.	»	7 id.	40 kisten	58 kisten
Breeuwwerk	3 pakken.	»	»	»	3 pakken
Bezems.	»	»	6 pakken	»	6 pakken
Chemicalieën.	13 kisten	»	1 kist	»	14 kisten
Chocolade.	2 id.	»	»	»	2 kisten
Diversen	2 pakjes	1 kist	»	»	2 pakjes, 1 kist
Drogerijen.	»	26 kisten	»	»	26 kisten
Eetwaren	72 kisten	20 idem	72 kisten	16 kisten	180 kisten
Idem.	»	»	»	1 vat	1 vat
Emmers	»	25 bundels	6 pakken	»	25 bundels, 6 pakken
Glycerine	2 kratten	»	»	»	2 kratten
Grutterswaren	»	»	24 vaten	»	24 vaten
Idem.	»	»	50 zakken	110 zakken	160 zakken
Groenten (gezouten) . . .	10 vaten	2 vaten	»	»	12 vaten
Glas- en zilverwerk . . .	»	»	1 kist	»	1 kist
Goud	»	»	»	6 staafjes, 4 pakjes	6 staafjes, 4 pakjes
Gedistilleerd:					
Bitter	22 kisten	»	»	»	22 kisten
Cognac.	857 id.	»	»	75 kisten	932 kisten
Idem.	175 groene kelders	»	»	»	175 groene kelders
Idem.	12 vaten.	5 vaten	»	»	17 vaten
Floridawater	15 kisten	»	10 kisten	»	25 kisten
Jenever.	1 270 roode kelders	»	»	»	1270 roode kelders
Idem.	2 067 groene id.	»	»	»	2067 groene kelders
Idem.	22 vaten	»	»	»	22 vaten
Idem.	5 okshoofden	»	»	»	5 okshoofden
Likeur	102 kisten	»	»	»	102 kisten
Whisky	»	20 kisten	»	»	20 kisten
Absinth	»	»	»	1 kist	1 kist
Hulzen en kogels	1 kist, 1 pakje	»	»	»	1 kist, 1 pakje
Hectograaf	»	»	1 kist	»	1 kist
Kruidenierswaren	17 balen	3 balen	»		20 balen

Doorvoer uit het entrepot naar:					AANMERKINGEN.
Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	TOTAAL	
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	1 kist	1 kist	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	4 kisten	4 kisten	
»	»	»	5 manden	5 manden	
»	»	»	»	»	
»	»	»	17 vaten	17 vaten	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
1 kist	»	»	4 kisten	5 kisten	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
2 kratten	»	»	»	2 kratten	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
1 staafje, 5 pakjes	»	»	1 pakje	1 staafje, 6 pakjes	
»	»	»	»	»	
»	»	»	78 kisten	78 kisten	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	13 roode kelders	116 roode kelders	179 roode kelders	
»	»	1 groene kelder	223 groene kelders	224 groene »	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	18 kisten	18 kisten	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	

ARTIKELEN.	Aanvoer in het entrepot uit:				
	Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	TOTAAL.
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
Kruidenierswaren	6 kisten	»	»	»	6 kisten
Idem	5 pakken	»	»	»	5 pakken
Kaarsen	10 kisten	»	»	»	10 kisten
Kaas	480 id.	»	»	»	480 »
Idem	14 pakken	»	»	»	14 pakken
Koffie	54 zakken	»	»	»	54 zakken
Koperwerk	2 kisten	»	»	»	2 kisten
Klompen	20 ritzen	»	»	»	20 ritzen
Kwik	3 kruiken	»	»	»	3 kruiken
Klokken	1 kist	»	2 kisten	»	3 kisten
Kramerijen	13 kisten	»	3 »	5 kisten, 2 trommels	21 kisten, 2 trommels
Koopmanschappen (diverse).	»	»	»	2 kisten, 4 vaten	2 kisten, 4 vaten
Lucifers	4 kisten	»	143 kisten	»	147 kisten
Lederwerk.	2 kisten, 1 pak	»	»	»	2 kisten, 1 pak
Lak en inkt	5 kisten	»	»	»	5 kisten
Manufacturen	62 kisten, 1 pak	2 kisten	5 kisten	»	69 kisten, 1 pak
Idem	8 balen	»	»	»	8 balen
Metaalwaren	1 kist	»	»	»	1 kist
Muziekstukken	1 id.	»	»	»	1 »
Marmieten	100 stuks	»	»	»	100 stuks
Machineriën	»	»	2 colli	»	2 colli
Kerosine olie	50 kisten	»	5075 kisten, 2 vaten	»	5125 kisten, 2 vaten
Olie, lijn-.	25 pullen	»	»	»	25 pullen
Idem, idem	28 kruiken	»	»	»	28 kruiken
Idem, traan-	1 vat	»	»	»	1 vat
Idem, raap-	9 vaten	»	»	»	9 vaten
Idem, patent-	3 vaten	»	»	»	3 »
Opium	»	»	»	2 kisten	2 kisten
Provisiën	53 kisten	»	»	»	53 »
Idem.	11 vaten	»	»	»	11 vaten
Parfumeriën	2 kisten	»	»	»	2 kisten
Parapluien	2 id.	»	»	»	2 »
Papier. stroo-	65 pakken.	»	»	»	65 pakken
Platen, ijzeren	30 stuks	»	»	»	30 stuks
Pijpen	5 kisten, 4 manden	»	»	»	5 kisten, 4 manden
Pinda's.	»	»	»	162 balen	162 balen
Reuzel	»	»	16 kisten	»	16 kisten
Rijst.	2 170 balen	40 balen	»	»	2210 balen
Suiker en suikergoed . . .	150 vaten	16 vaten, 1 kist	18 vaten	10 vaten	194 vaten, 1 kist
Sigaren en sigaretten. . .	32 kisten	»	1 kist	»	33 kisten
Schrijfbehoeften	1 kist	»	»	»	1 kist
Schoensmeer	5 colli	»	»	»	5 colli
Schoenen	»	»	5 kisten	»	5 kisten
Spek	1 vat	»	25 vaten	»	26 vaten

Doorvoer uit het entrepot naar:					AANMERKINGEN.
Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	1 kist	1 kist	
»	»	»	1 kist	1 kist	
»	»	»	»	»	
»	»	»	1 kist	1 kist	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	9 kisten, 2 balen	9 kisten, 2 balen	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	100 balen	100 balen	
»	»	»	»	»	
»	»	»	35 balen	35 balen	
»	»	»	»	»	
1 kist	»	3000 stuks.	15 400 stuks, 6 kisten	18 400 stuks, 7 kisten	
»	»	»	»	»	
»	»	»	5 colli	5 colli	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	

ARTIKELEN.	Aanvoer in het entrepot uit:				
	Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	Totaal.
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
Spijkers	»	»	»	»	»
Tabak	6 kisten	»	89 vaten, 1 kist	8 kisten	15 kisten, 89 vaten
Idem	»	»	6 pakjes	»	6 pakjes
Terpentijn	4 bussen	»	»	»	4 bussen
Touwwerk	2 rollen	»	»	»	2 rollen
Thee	5 kisten	»	»	»	5 kisten
Trommels	4 id.	»	»	»	4 id.
Verfwaren	7 id.	»	»	»	7 id.
Verhuisboedel	21 colli	»	»	»	21 colli
Vleesch	2 vaten, 1 kist	5 vaten, 31 kisten	24 vaten.	»	31 vaten, 32 kisten
Vermouth	120 kisten	»	»	»	120 kisten
Visch	»	15 kisten	12 kisten, 44 vaten 79 pakken, 5 tobbetjes	»	27 kisten, 44 vaten 79 pakken, 5 tobbetjes
Vruchten	»	1 pak	»	»	1 pak.
Wijn	41 vaten, 54 kisten	1 kist	»	31 vaten, 3 kisten	72 vaten, 58 kisten
Idem, Champagne	»	»	»	1 mand	1 mand
Waschplanken	»	»	1 pak	»	1 pak
IJzerwaren	16 kisten	13 kisten, 4 vaten	6 kisten	»	35 kisten, 4 vaten
Zeep	395 id.	»	107 id.	320 kisten.	822 kisten
Zout	»	»	»	374 vaten	374 vaten

Doorvoer uit het entrepot naar:					AANMERKINGEN.
Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	Totaal.	
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	
20 vaten	»	»	»	20 vaten	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	4 vaten	4 vaten	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	
»	»	»	115 kisten	115 kisten	
»	»	»	»	»	

ZITTING 1889 — 1890. — 5.

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE Z[1].

N°. 34.

POSTVERKEER der kolonie Suriname over 1888.

I. VERZENDING.

NAMEN VAN DE LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Ongefrankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Europa.					
Duitschland met Helgoland . .	1 990	48	14	30	479
Oostenrijk en Hongarije . . .	246	6	»	»	14
België.	662	7	10	4	40
Bulgarijë.	»	»	»	»	»
Denemarken met IJsland en de Faroër eilanden	36	»	»	»	»
Spanje met Andorra, de Balearea en de Canarische eilanden	14	2	»	»	»
Frankrijk met Monaco. . . .	1 462	33	29	7	1 300
Groot-Britannië	4 637	72	109	18	1 975
Griekenland met de Ionische eilanden	2	»	»	»	»
Italië met San Marino	184	9	»	»	4
Luxemburg.	16	»	»	»	»
Montenegro.	»	»	»	»	»
Noorwegen	242	4	14	»	»
Nederland	31 355	209	658	43	11 216
Portugal met Madera en de Azoren	651	25	4	»	»
Roumanië	»	»	»	»	»
Europeesch Rusland.	32	2	»	»	»
Servië.	»	»	»	»	»
Zweden	44	»	»	»	»
Zwitserland.	163	4	7	»	10
Europeesch Turkijë	19	»	»	»	»
Malta en Gibraltar	»	»	»	»	»
Afrika.					
Algiers en Tunis.	12	»	»	»	»
Congo.	26	5	»	»	»
Egypte met Nubië en Soudan .	4	»	»	»	»
Liberia	3	»	»	»	»
Marocco	»	»	»	»	»
Tripoli	»	»	»	»	»
Britsche koloniën met Zanzibar.	7	»	»	»	»
Spaansche koloniën	»	»	»	»	»
Fransche koloniën	4	»	»	»	»
Italiaansche koloniën	»	»	»	»	»
Portugeesche koloniën	6	»	»	»	»
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging .	49	»	»	»	3
Transporteeren.	41 866	426	845	102	15 041

Papiers d'affaires. 7.	Stalen van koopwaren. 8.	Dienstbrieven. 9.	TOTAAL der kolommen 2—9.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Berichten van ontvangst.
36	49	22	2 668	132	16	17
»	3	2	271	8	3	»
5	»	6	734	30	»	7
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	36	4	»	»
»	»	»	16	»	»	»
25	84	12	2 952	160	23	26
56	96	19	6 982	402	29	22
»	»	»	2	»	»	»
3	»	2	202	9	»	2
»	»	»	16	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	260	12	»	»
360	414	56	44 311	1 709	188	193
»	»	6	686	64	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	34	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	44	»	»	»
»	»	42	226	15	»	3
»	»	»	19	2	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	12	»	»	»
»	»	»	31	»	»	»
»	»	»	4	»	»	»
»	»	»	3	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	7	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	4	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	6	»	»	»
»	»	»	52	3	»	»
485	646	167	59 578	2 550	259	270

NAMEN VAN DE LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Ongefrankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Per transport.	41 866	426	845	102	15 041
Amerika.					
Vereenigde Staten van Amerika.	3 684	32	40	»	492
Argentijnsche republiek . . .	31	»	»	»	»
Bolovia	9	»	»	»	»
Brazilië	67	6	»	»	»
Canada	36	»	»	»	»
Chili	12	»	»	»	»
Columbia	254	»	»	»	46
Costa-Rica	32	»	»	»	»
Dominica.	14	»	»	»	»
Ecuador	2	»	»	»	»
Guatemala	7	»	»	»	»
Haïta	36	»	»	»	»
Honduras	43	»	»	»	»
Mexico	31	4	»	»	»
Nicaragua	5	»	»	»	»
Paraguay	»	»	»	»	»
Peru	4	»	»	»	»
Salvador	8	»	»	»	»
Uruguay.	6	»	»	»	»
Venezuela	344	6	»	»	14
Britsche koloniën.	6 495	200	286	8	2 977
Deensche koloniën	412	11	14	»	32
Spaansche koloniën	56	»	»	»	»
Fransche koloniën	893	37	9	»	58
Curaçao en onderhoorigheden .	1 440	42	23	4	346
Azië.					
China en Korea	188	»	»	»	»
Britsch-Indië met Binna, Aden en Mascate	364	52	»	»	»
Japan.	»	»	»	»	»
Perzië.	»	»	»	»	»
Aziatisch Rusland	»	»	»	»	»
Siam	6	»	»	»	»
Aziatisch Turkije.	»	»	»	»	»
Britsche koloniën (andere). . .	10	»	»	»	»
Fransche koloniën	7	»	»	»	»
Portugeesche koloniën	»	»	»	»	»
Nederlandsche koloniën . . .	390	11	14	2	59
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging.	»	»	»	»	»
Transporteeren.	56 752	827	1 231	116	19 065

Papiers d'affaires. 7.	Stalen van koopwaren. 8.	Dienstbrieven. 9.	TOTAAL der kolommen 2—9.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Berichten van ontvangst.
485	646	167	9 578	2 550	259	270
30	106	17	4 401	299	34	16
»	»	»	31	4	»	»
»	»	»	9	»	»	»
»	»	»	73	10	»	6
»	»	»	36	4	»	»
»	»	»	12	»	»	»
»	»	»	300	38	»	9
»	»	»	32	»	»	»
»	»	»	14	»	»	»
»	»	»	2	»	»	»
»	»	»	7	»	»	»
»	»	»	36	»	»	»
»	»	»	43	»	»	»
»	»	»	35	7	»	»
»	»	»	5	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	4	»	»	»
»	»	»	8	»	»	»
»	»	»	6	»	»	»
3	»	»	367	18	»	»
62	132	75	10 235	912	102	44
»	»	6	475	26	»	7
»	»	»	56	»	»	»
10	»	19	1 026	56	»	4
16	4	24	1 899	117	9	6
»	»	»	188	20	»	»
»	»	9	425	112	»	36
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	6	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	10	»	»	»
»	»	»	7	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
12	6	»	494	56	»	18
»	»	»	»	»	»	»
618	894	317	79 820	4 129	404	416

NAMEN VAN DE LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Ongefrankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Per transport.	56 752	827	1 231	116	19 065
Australië.					
Hawaï of Sandwich eilanden .	4	»	»	»	»
Britsche koloniën.	»	»	»	»	»
Spaansche koloniën	3	»	»	»	»
Portugeesche koloniën	»	»	»	»	»
Fransche koloniën	9	»	»	»	»
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging .	39	4	»	»	»
Totaal. .	56 807	831	1 231	116	19 065
Binnenland	4 317	318	89	»	936
Totaal-generaal. .	61 124	1 149	1 320	116	20 001

Papiers d'affaires. 7.	Stalen van koopwaren. 8.	Dienstbrieven. 9	TOTAAL der kolommen 2—9.	Aangeteekende zendingen.		Berichten van ontvangst.
				Brieven.	Andere voorwerpen.	
618	894	317	79 820	4 129	404	416
»	»	»	4	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	3	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	9	»	»	»
»	»	»	43	5	»	»
618	894	317	79 879	4 234	404	416
»	44	1 532	7 236	1 016	»	»
618	938	1 849	87 115	5 250	404	416

Koloniaal verslag van 1889.

II. SURINAME.

BIJLAGE Z².

N°. 35.

POSTVERKEER der kolonie Suriname over 1888.

II. ONTVANGST.

NAMEN VAN DE LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Ongefrankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Europa.					
Duitschland met Helgoland . .	1 960	24	53	4	7 450
Oostenrijk en Hongarije . . .	126	2	»	»	98
België.	611	9	14	»	254
Bulgarijë.	»	»	»	»	»
Denemarken met IJsland en de Faroër eilanden	37	»	»	»	»
Spanje met Andorra, de Balearen en de Canarische eilanden	11	»	»	»	»
Frankrijk met Monaco. . . .	1 613	39	24	2	5 343
Groot-Britannië	7 940	134	57	»	40 378
Griekenland met de Ionische eilanden	3	»	»	»	10
Italië met San Marino	132	29	6	»	302
Luxemburg.	14	»	»	»	»
Montenegro.	»	»	»	»	»
Noorwegen	193	22	8	»	19
Nederland	24 354	265	479	36	56 409
Portugal met Madera en de Azoren	645	24	10	»	161
Roumanië	»	»	»	»	»
Europeesch Rusland.	51	»	»	»	»
Servië.	»	»	»	»	»
Zweden	24	5	»	»	6
Zwitserland.	139	4	5	»	27
Europeesch Turkijë	20	»	»	»	4
Malta en Gibraltar	»	»	»	»	»
Afrika.					
Algiers en Tunis.	6	»	»	»	»
Congo	32	»	»	»	».
Egypte met Nubië en Soudan .	14	»	»	»	»
Liberia	2	»	»	»	»
Marocco	»	»	»	»	»
Tripoli	»	»	»	»	»
Britsche koloniën met Zanzibar.	6	»	»	»	»
Spaansche koloniën	»	»	»	»	»
Fransche koloniën	5	»	»	»	»
Italiaansche koloniën	»	»	»	»	»
Portugeesche koloniën	7	»	»	»	»
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereening .	46	»	»	»	»
Transporteeren.	37 991	557	656	42	110 461

Papiers d'affaires. 7.	Stalen van koopwaren. 8.	Dienstbrieven. 9.	TOTAAL der kolommen 2—9.	Aangeteekende zendingen		Berichten van ontvangst.
				Brieven.	Andere voorwerpen.	
24	118	16	9 649	86	13	14
3	4	»	233	7	»	»
19	50	3	960	16	1	2
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	37	»	»	»
»	»	»	11	»	»	»
38	387	12	7 458	164	10	8
64	594	24	49 191	329	18	102
»	»	»	13	»	»	»
12	»	3	484	11	»	»
»	»	»	14	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	242	3	»	»
228	1 012	64	82 847	1 639	165	219
»	»	3	843	58	»	6
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	51	12	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	35	»	»	»
»	»	60	235	17	»	2
»	»	»	24	3	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	6	»	»	»
»	»	»	32	»	»	»
»	»	»	14	»	»	»
»	»	»	2	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	6	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	5	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	7	»	»	»
»	»	»	46	»	»	»
388	2 165	185	152 445	2 345	207	353

NAMEN VAN DE LANDEN. 1.	Gewone brieven. Gefrankeerde. 2.	Gewone brieven. Ongefrankeerde. 3.	Briefkaarten. Enkele. 4.	Briefkaarten. Betaald antwoord. 5.	Gedrukte stukken. 6.
Per transport.	37 991	557	656	42	110 461
Amerika.					
Vereenigde Staten van Amerika.	3 840	63	18	»	3 839
Argentijnsche republiek	30	»	»	»	»
Bolivia	17	»	»	»	»
Brazilië	77	8	4	»	»
Canada	34	7	»	»	»
Chili	10	»	»	»	»
Columbia	265	6	7	»	29
Costa-Rica	28	»	»	»	»
Dominica.	11	»	»	»	»
Ecuador	2	»	»	»	»
Guatemala	8	»	»	»	»
Haïti	39	3	»	»	»
Honduras	31	»	»	»	»
Mexico	36	2	»	»	»
Nicaragua	4	»	»	»	»
Paraguay	»	»	»	»	»
Peru	6	»	»	»	»
Salvador.	10	»	»	»	»
Uruguay.	8	»	»	»	»
Venezuela	326	12	»	»	28
Britsche koloniën.	6 944	195	240	3	37 235
Deensche koloniën	478	19	21	1	54
Spaansche koloniën	67	2	4	»	»
Fransche koloniën	962	33	8	»	337
Curaçao en onderhoorigheden .	1 508	26	22	2	760
Azië.					
China en Corea	183	10	»	»	»
Britsch-Indië met Binna, Aden en Mascate	534	86	»	»	»
Japan.	»	»	»	»	»
Perzië.	»	»	»	»	»
Aziatisch Rusland	»	»	»	»	»
Siam	5	»	»	»	»
Aziatisch Turkije.	»	»	»	»	»
Britsche koloniën.	14	2	3	»	»
Fransche koloniën	»	»	»	»	»
Portugeesche koloniën	»	»	»	»	»
Nederlandsche koloniën . . .	385	7	12	3	63
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging.	»	»	»	»	»
Transporteeren.	53 853	1 038	995	51	152 806

Papiers d'affaires. 7.	Stalen van koopwaren. 8.	Dienstbrieven. 9.	TOTAAL der kolommen 2—9.	Aangeteekende zendingen.		Berichten van ontvangst.
				Brieven.	Andere voorwerpen.	
388	2 165	185	152 445	2 345	207	353
46	109	14	7 929	306	12	4
»	»	»	30	3	»	»
»	»	»	17	»	»	»
»	»	»	89	11	»	9
»	»	»	41	8	»	»
»	»	»	18	»	»	»
»	»	3	310	26	»	2
»	»	»	28	»	»	»
»	»	»	11	»	»	»
»	»	»	2	»	»	»
»	»	»	8	»	»	»
»	»	»	42	2	»	»
»	»	»	31	»	»	»
»	»	»	38	1	»	»
»	»	»	4	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	6	»	»	»
»	»	»	10	»	»	»
»	»	»	8	»	»	»
7	»	4	377	20	»	3
71	190	68	44 946	829	76	24
8	»	4	585	44	»	2
»	»	»	73	»	»	»
6	»	12	1 358	69	2	2
13	11	34	2 376	97	18	3
»	»	»	193	18	»	»
»	»	4	624	101	»	32
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	5	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	19	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
8	10	»	488	49	»	2
»	»	»	»	»	»	»
547	2 485	328	212 103	3 924	315	436

NAMEN VAN DE LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerde.	Ongefrankeerde.	Enkele.	Betaald antwoord.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Per transport.	53 853	1 038	995	51	152 806
Australië.					
Hawaï of Sandwich eilanden .	5	»	»	»	»
Britsche koloniën.	»	»	»	»	»
Spaansche koloniën	4	»	»	»	»
Fransche koloniën	8	»	»	»	»
Portugeesche koloniën	»	»	»	»	»
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging .	42	2	»	»	»
Totaal. .	53 912	1 040	995	51	152 806
Binnenland	3 918	362	102	»	893
Totaal-generaal. .	57 830	1 402	1 097	51	153 699

Papiers d'affaires. 7.	Stalen van koopwaren. 8.	Dienstbrieven. 9.	TOTAAL der kolommen 2—9.	Aangeteekende zendingen.		Berichten van ontvangst.
				Brieven.	Andere voorwerpen.	
547	2 485	328	212 103	3 924	315	436
»	»	»	5	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	4	»	»	»
»	»	»	8	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	44	3	»	»
547	2 485	328	212 164	3 927	315	436
»	26	1 806	7 107	624	»	»
547	2 511	2 134	219 271	4 551	315	436

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE SURINAME VAN 1889.

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

VERSLAG.

N°. 1.

A. Bevolking.

Eene statistiek van de bevolking, de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken op de verschillende eilanden der kolonie Curaçao over de jaren 1883—1888 wordt aangetroffen in bijlage A van dit verslag; terwijl in den onderstaanden staat wordt vermeld hoe de ingezetenen bij het einde van 1888 waren te verdeelen naar hunne geboorteplaatsen en naar de kerkgenootschappen waartoe zij behoorden.

In dien staat is, in tegenstelling met de statistiek in bijlage A, het garnizoen begrepen.

	Getalsterkte der bevolking.	WAARVAN GEBOREN:				INDEELING NAAR DE KERKGENOOTSCHAPPEN.			
		op het eiland.	elders in West-Indië.	in Nederland.	in andere oorden	Hervormden.	Methodisten.	Roomsch-Katholieken.	Israëlieten.
Curaçao	25 877	24 618	277	299	683	1 816	»	23 044	1 017
Bonaire	4 701	4 677	6	9	9	146	»	4 555	»
Aruba.	7 365	7 180	108	12	65	451	»	6 913	1
St. Martin (Ned. gedeelte).	4 431	4 298	120	9	4	2 996	»	1 435	»
St. Eustatius	1 563 *a*)	1 419	134	5	5	37	1 372	154	»
Saba	2 524	2 424	68	4	28	1 770	»	754	»
Totaal . . .	46 461	44 616	713	338	794	7 216	1 372	36 855	1 018

a) De bevolking van St. Eustatius over vorige jaren is foutief opgegeven, vermits geen rekening is gehouden met het vertrek in 1864 van ongeveer 600 vrijgemaakten en van de personen die sedert het eiland hebben verlaten.

Bij het einde van 1888 bedroeg het aantal gehuwden, weduwnaars en weduwen op de genoemde eilanden respectievelijk 3526, 977, 1393, 651, 289 en 786 personen.

Van de geboorten in 1888 waren:

	in echt.	buiten echt.
op Curacao	312	643
» Bonaire	90	115
» Aruba	94	154
» St. Martin (Ned. ged.) .	40	102
» St. Eustatius	22	50
» Saba	56	12

Op die eilanden werden respectievelijk 44, 3, 10, 20, 3 en 0 kinderen bij opvolgend huwelijk gewettigd.

Ter voldoening aan art. 1 der verordening van 1874 (*Publicatieblad* n°. 22) werden als ingezetenen ingeschreven op Aruba 4 en op Saba 3 personen. Op de andere eilanden had geen inschrijving plaats.

B. Mededeelingen van algemeenen aard.

Orde en rust heerschten in 1888 in de gansche kolonie.

De weersgesteldheid was op geen van de eilanden gunstig voor den landbouw. Op de drie bovenwindsche had men evenwel toch eenigen oogst van aardvruchten, maar op Curaçao, Bonaire en Aruba viel in 1888 nagenoeg geen regen. De gevolgen daarvan waren dat er groote armoede heerschte onder de mindere bevolking en dat vele arbeiders in Venezuela werk gingen zoeken.

Die toestand verergerde ten gevolge van de langdurige droogte gedurende de eerste helft van 1889.

De veeteelt heeft veel geleden en in het oostelijk gedeelte van Curaçao is het vee meerendeels ten gevolge van gebrek aan voeder gestorven.

Ten gevolge van het mislukken van den oogst, had de mindere bevolking op Curaçao en op Bonaire gebrek aan voedsel en brak onder haar de scheurbuik uit.

Het Gouvernement verschafte geneeskundige hulp en medicijnen; terwijl op Curaçao gecollecteerde gelden strekten om voedsel te verschaffen.

Met lofwaardigen ijver zijn ook hier te lande verschillende personen werkzaam om te trachten door de particuliere liefdadigheid den heerschenden nood te lenigen.

Den 11den en 12den Juni vielen op Curaçao milde regens, terwijl het ook op Bonaire den 10den dier maand flink regende.

In de maand Augustus 1888 deed de Gouverneur eene inspectiereis in de 4de en 5de districten van Curaçao; de drie gesubsidieerde scholen der zusters van liefdadigheid werden bezocht en de verschillende wegen geïnspecteerd.

In de maand Maart 1889 begaf zich de Gouverneur met het stoomschip *Johan Willem Friso* naar het eiland Aruba, ten einde een persoonlijk onderzoek in te stellen naar den toestand van de behoeftige bevolking aldaar; die toestand was reeds veel verbeterd, en door den Gouverneur werden in overleg met den raad van politie maatregelen beraamd om daarin verder verbetering te brengen. De verschillende landsgebouwen en de wegen werden geïnspecteerd en een en ander werd in goede orde bevonden.

Op 1 Juli 1888 was het 25 jaren geleden dat de slaven in de kolonie Curaçao werden geëmancipeerd. Met groote geestdrift en op luisterrijke wijze werd dien dag door de geëmancipeerden en de burgers feest gevierd, en aan de poort van het fort Amsterdam werd ter gedachtenis daaraan een marmeren steen met opschrift geplaatst.

In de politieke verhouding met Venezuela kwam ook in 1888 geen verandering.

In 1888 kwamen, behalve de in het vorig verslag genoemde vreemde oorlogsschepen, nog op Curaçao aan de Fransche oorlogsstoomschepen *Le Bisson* en *Roland* en het Spaansche oorlogsstoomschip *Jorge Juan*.

In het begin van 1889 werd de haven van Curaçao weder bezocht door het bovengenoemde Spaansche oorlogsstoomschip *Jorge Juan* en voorts tweemalen door het Noord-Amerikaansche oorlogsstoomschip *Blake*.

De in het vorig verslag vermelde onderhandelingen ten aanzien van de telegraphische verbinding van Curaçao hebben tot resultaat gehad dat de definitieve openstelling van den kabel den 7den Februari 1889 is tot stand gekomen, zoodat Curaçao aan het wereldtelegraafnet is verbonden.

Van den door de »Don Pedro Segundo American Telegraph and Cable Company" voorgenomen aanleg van eene telegraphische verbinding tusschen Vizeu in Brazilië, Suriname en Curaçao zal niets komen, daar de in der tijd aan die maatschappij door de Braziliaansche Regeering verleende concessie is ingetrokken.

In October 1888 is door den Gouverneur aan de heeren Van Tijen en Wisse in Nederland eene concessie verleend voor de exploitatie van een vast of drijvend droogdok in het Schottegat op Curaçao.

In 1888 bedroeg de onderstand, welke krachtens art. 23 der wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 165) aan hulpbehoevende vrijgemaakten werd verleend: op Curaçao f 1816,15, op Bonaire f 379, op Aruba f 182, op St. Martin (Ned. ged.) f 423,95, op St. Eustatius f 1093,25 en op Saba f 590,50.

C. Algemeen en gewestelijk bestuur.

Ter vervanging van het in 1889 aftredende lid van den Kolonialen Raad A. Jezurun Dz. werd benoemd de heer M. C. Henriquez, terwijl het aftredende lid J. H. Schotborgh herbenoemd werd.

Met ingang van 1 Juli 1889 werd aan den heer T. G. Groebe, gezaghebber van St. Martin (Ned. ged), op zijn verzoek, eervol ontslag verleend uit 's lands dienst, en in zijne plaats benoemd de heer J. H. A. Van Daalen, advocaat-generaal bij het hof van justitie en bij het kantongerecht op Curaçao.

D. Militair beheer.

§ 1. *Landmacht.*

De stedelijke schutterij op het eiland Curaçao bestond op ultimo December 1888 uit 1 majoor, tevens commandant van de landelijke schutterij, 6 kapiteins (waaronder 1 kwartiermeester en 1 adjudant), 11 luitenants (waaronder 1 officier van kleeding en wapening) en 271 onderofficieren en manschappen.

Ook in 1888 bleef de landelijke schutterij bestaan uit 8 officieren en 120 manschappen.

Op de andere eilanden zijn nog geen schutterskorpsen opgericht.

In 1888 waren de vastgestelde formatie en de werkelijke sterkte van het garnizoen als volgt:

	Formatie.	Op 31 December 1887 bedroeg de sterkte:	In 1888 verminderd met:	In 1888 vermeerderd met:	Sterkte op 31 December 1888.
Officieren der infanterie	5	5	»	»	5
Luitenant der artillerie (instructeur)	1	1	»	»	1
Officieren van gezondheid	2	2	»	»	2
Apotheker 2de klasse	1	1	»	»	1
Onderofficieren en manschappen der infanterie	254	231	47 *a*)	30 *b*)	214

a) 26 naar Nederland vertrokken, 15 gepasporteerd, 5 gegageerd en 1 gedetacheerd bij de brigade marechaussee.

b) 22 nieuw aangenomen en 8 van de brigade marechaussee bij het korps terug.

Op ultimo December 1888 waren 10 militairen bij de brigade marechaussee gedetacheerd.

In de 1ste categorie van de klasse van krijgstucht bevond zich 1 en in de 2de categorie bevonden zich 2 man.

In 1888 werden uitgereikt 1 gouden, 16 zilveren en 20 bronzen medailles.

Van de militaire boekerij wordt steeds veel gebruik gemaakt. Zij bleef uit 1893 boekwerken bestaan.

De kantine beantwoordde bij voortduring aan haar doel.

De kleeding, voeding, huisvesting en het nachtleger der troepen zijn goed.

De gezondheidstoestand was gunstig; er had in 1888 geen enkel sterfgeval plaats.

Het aantal verpleegden in 's lands hospitaal gedurende 1888 blijkt uit den volgenden staat:

	Compagnie infanterie.	Zr. Ms. zeemacht.	Marechaussees.	Seinwachters.	Gegageerden.	Onvermogenden.	Totaal.
Op ult°. Dec. 1887 in behandeling .	16	13	»	»	»	»	29
Bijgekomen.	276	134	2	»	3	1	416
Totaal.	292	147	2	»	3	1	445
Hersteld of uitgegaan	276	139	2	»	2	1	420
Bleven	16	8	»	»	1	»	25
Overleden	»	»	»	»	»	»	»
In behandeling op ult°. Dec. 1888 .	16	8	»	»	1	»	25

§ 2. *Zeemacht.*

Den 9den October 1888 kwam Zr. Ms. stoomschip *Johan Willem Friso* op Curaçao aan, ten einde de *Koningin Emma der Nederlanden* als stationsschip te vervangen, waarop laatstgenoemde bodem den 17den van gemelde maand naar Nederland terugkeerde.

De *Johan Willem Friso* deed in het einde van 1888 één, en in het begin van 1889 onderscheidene oefeningstochten in de Caraïbische zee. Op die tochten werden de eilanden Bonaire en Aruba, onze bovenwindsche eilanden, zoomede St. Thomas, St. Domingo, Trinidad en Jamaica bezocht.

Toen zich op Curaçao een geval van gele koorts had voorgedaan (zie hoofdstuk H) verliet de *Johan Willem Friso* op den 16den Mei 1889 de haven.

E. Wetgeving, rechtswezen en politie.

§ 1. *Wetgeving.*

In het Publicatieblad van 1888, n°. 18, is opgenomen het Koninklijk besluit van 11 October 1888 n°. 25, waarbij voor Curaçao sommige bepalingen van het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande werden gewijzigd in den zin van de wet van 14 Februari 1887 (*Staatsblad* n°. 35).

In het Publicatieblad van 1889, n°. 1, is opgenomen de wet van 16 December 1888, tot nadere wijziging der wet van 25 Juli 1871 (*Staatsblad* n°. 91) houdende regeling van de bevoegdheid der consulaire ambtenaren tot het opmaken van burgerlijke akten en van de consulaire rechtsmacht.

§ 2. *Rechterlijke macht en rechtspraak.*

In 1888 werden door de verschillende rechterlijke colleges en kantongerechten 108 burgerlijke en 140 strafzaken behandeld en 72 beschikkingen genomen, verdeeld als volgt:

	Burgerlijke zaken.	Strafzaken.	Beschikkingen.
Curaçao, hof van justitie . . .	24	32	56
» kantongerecht . . .	34	15	9
Bonaire, idem . . .	7	4	»
Aruba, idem . . .	10	21	»
St. Martin (Ned. ged.), raad van justitie .	6	7	3
» » kantongerecht.	12	23	»
St. Eustatius, raad van justitie.	2	3	4
» kantongerecht .	6	25	»
Saba, idem .	7	10	»

Voorts werden de volgende werkzaamheden verricht.

Bij het hof van justitie werden 39 bevelschriften, besluiten en beschikkingen in raadkamer genomen.

Het hof heeft nog den Gouverneur van consideratiën en advies gediend op acht requesten ter erlanging van kwijtschelding of vermindering van straf; op eene door de commissie van administratie over de gevangenissen gedane aanbeveling tot vermindering van de straf van eenige bij vonnissen van het hof veroordeelden; op een request van de commissie van het feest ter herdenking van de emancipatie, om aan de gevangenen kwijtschelding of vermindering van straf te verleenen; op een request ter erlanging van brieven van wettiging ten behoeve van een natuurlijk kind; en op drie vonnissen door krijgsraden op Curaçao gewezen.

Op Curaçao werd door den kantonrechter in 14 voogdijen en 20 toeziende voogdijen voorzien.

Behalve de akten wegens benoeming van voogden en toeziende voogden zijn door den kantonrechter 36 akten in verschillende zaken verleden; terwijl 2 openbare verkoopingen en 2 boedelscheidingen te zijnen overstaan hebben plaats gehad. Ter griffie van het kantongerecht werden in de daarvoor bestemde registers 4 akten betreffende burgerlijk recht ingeschreven.

Aan den Gouverneur werd van consideratiën en advies gediend op een verzoek ter erlanging van verandering van straf.

Door den kantonrechter op Aruba werd in 4 voogdijen en toeziende voogdijen voorzien; door dien op St. Martin (Ned. ged.) in 3 voogdijen en 1 toeziende voogdij en door dien op Saba in 3 toeziende voogdijen.

§ 3. *Politie.*

De brigade marechaussee was op ultimo December 1888 voltallig (1 brigadier-majoor, 4 brigadiers, 17 marechaussees van de eerste en 33 van de tweede klasse).

In het Publicatieblad van 1889, n°. 4, is opgenomen eene keur, houdende maatregelen om den overlast te keer te gaan die aan de ingezetenen in het eerste district van het eiland Curaçao wordt veroorzaakt door honden, zich bevindende op de openbare straten en wegen, zoomede op voor een ieder toegankelijke particuliere erven.

In het Publicatieblad van 1889, n°. 5, is opgenomen eene keur tot wijziging van art. 1 der notificatie van den 4den Februari 1859 (*Publicatieblad* n°. 3), waarbij de toen bestaande bepalingen nopens het reinigen van en het rijden in de straten zijn afgeschaft en nieuwe ingevoerd.

§ 4. *Gevangeniswezen.*

Het aantal gedetineerden in de gevangenissen onder en achter het raadhuis bedroeg op 1 Januari 1888:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
	34	10	44
In den loop van 1888 werden opgenomen	42	5	47
Te zamen . . .	76	15	91
In den loop van dat jaar verlieten de gevangenis door ontslag of overlijden	45	10	55
Op ultimo December 1888 bedroeg dus het aantal gedetineerden	31	5	36

Van de pistole is in 1888 geen gebruik gemaakt.

Door de commissie van administratie over de gevangenissen werd gedurende 1888 1 straf opgelegd en door den voorzitter 27 straffen, te weten: aan mannen 15 en aan vrouwen 12, tegen 2 door de commissie en 34 door den waarnemenden voorzitter in 1887.

Evenals vroeger voorzag de cipier in de voeding van de door den burgerlijken rechter en door de zeekrijgsraden, en de menage van het garnizoen in die van de door de militaire krijgsraden veroordeelden. Aan den cipier werd als kostgeld voor iederen gedetineerde 43 cent per dag toegekend.

Gedurende 1888 werd een mannelijke gedetineerde verpleegd in het gasthuis en 13 mannen en 6 vrouwen in de ziekenkamer der gevangenis.

De commissie van administratie vermeldt in haar verslag dat zoowel door de Protestantsche als door de Roomsch-Katholieke geestelijken de belangen van de tot die gezindten behoorende gedetineerden regelmatig en met ijver werden behartigd.

Evenals vroeger werden gedurende een groot gedeelte van het jaar de meeste gedetineerden bezig gehouden met het bekappen van steenen voor rekening van het Gouvernement, welke arbeid een opbrengst van f 442,80 opleverde. Voorts werd weder een deel van de gedetineerden bezig gehouden met het uit zee halen en ziften van zand, dat kosteloos aan het bouwdepartement werd verstrekt.

Met het schoonmaken van de straten en pleinen van een gedeelte der stad bleven geregeld de tot dwangarbeid veroordeelde gedetineerden belast, en aan dien arbeid werd gedurende de eerste maanden van het jaar deelgenomen door 1 correctioneel veroordeelde, omtrent wien door den rechter was bepaald dat hij tot openbaren arbeid kon worden gebezigd.

In de gevangenis te Willemstad (het zoogenaamde Fiskalaat) werden gedurende 1888 162 personen opgenomen, die wegens desertie uit den scheepsdienst, of het niet voldoen aan de aanmaning van de politie om terstond het op openbare plaatsen plegen van orde- of rustverstorende handelingen te staken, waren gearresteerd, namelijk 130 mannen en 32 vrouwen, benevens 6 personen (4 mannen en 2 vrouwen) die in gebreke waren gebleven om de hun bij vonnissen opgelegde geldboeten en kosten te betalen.

Het aantal gegijzelden in 1888 bedroeg 3.

Het volgend staatje bevat eenige opgaven omtrent de gevangenen op de andere eilanden.

	Aanwezig op 1 Jan. 1888.	In 1888 opgenomen.	In 1888 ontslagen.	31 Dec. 1888 aanwezig.
Bonaire	»	4	4	»
Aruba.	»	14	14	»
St. Martin (Ned. ged.)	5	26	30	1
St. Eustatius . . .	»	20	16	4
Saba	»	3	3	»

§ 5. *Instellingen met het rechtswezen in verband.*

Weeskamers. Bij de weeskamer op St. Martin (Ned. ged.) bedroeg het saldo in kas op ultimo December 1887 f 667,59

Ontvangen renten in 1888		51,00
		f 718,59
Onherroepelijk aan de koloniale kas, vervallen	f 68,26	
Commissieloon en schrijfbehoeften aan den administrateur	6,55	
		74,81
Saldo in kas op ultimo December 1888 . .		f 643,78
Het rentegevend kapitaal, bestaande uit 3 hypothecaire inschrijvingen bedraagt		1 011,90
Totaal der gelden onder beheer der kamer.		f 1 655,68

Door de weeskamer op St. Eustatius is een bedrag van f 689,42, voortspruitende uit boedels welke onherroepelijk aan de koloniale kas vervallen zijn, in die kas gestort, zoodat het kapitaal onder het beheer dier kamer thans bedraagt f 1047,57.

E. Eeredienst.

§ 1. *Protestantsche gemeenten.*

Omtrent de plaats gehad hebbende kerkelijke plechtigheden en omtrent het kerkelijk onderwijs bij de Protestantsche gemeenten, zijn over 1888 de volgende statistieke opgaven ontvangen:

	Kinderen gedoopt.	Lidmaten aangenomen.	Huwelijken ingezegend.	Catechisanten.	Kinderen op de zondagscholen.
Curaçao . .	25	»	9	26	»
Bonaire . .	8	»	8	»	»
Aruba. . .	8	29	»	83	»
St. Martin (Ned. ged) .	84	»	16	»	296
St. Eustatius	50	»	6	»	264
Saba . . .	43	»	10	»	57

Bij het einde van 1888 bedroeg het kapitaal van de Protestantsche kerk op Curaçao wederom f 52 240.

Aan de armen werd uitgedeeld f 2226, waartoe uit de algemeene armengelden werd bijgedragen eene som van f 183,78.

De uitgaven van het weezenfonds bedroegen f 1700, welk fonds ook in 1888 van het gouvernement een subsidie van f 1500 genoot.

Het eiland Bonaire werd viermalen door den met den dienst aldaar belasten predikant van Curaçao bezocht.

De dienst op Aruba is gedurende 1888 door den hulpprediker geregeld waargenomen in de kerken te Oranjestad en te Canachito.

Op St. Martin (Ned. ged.) werd de dienst door den Wesleyaansch-Methodisten leeraar waargenomen. Het kerkgebouw, dat in zeer slechten staat verkeerde, is hersteld; de kosten dier herstelling zijn bestreden met gelden welke tot dat doel waren ingezameld.

De president van de Wesleyan West India Conference, de heer H. Sargeant, bezocht St. Martin (Ned. ged.) in de maand October en hield een dienst in het herstelde kerkgebouw.

Ook op St. Eustatius werd de dienst door den Methodisten zendeling geregeld verricht.

Op Saba werd de dienst door den Anglikaanschen leeraar verricht in de kerken in de hoofdplaats en te Windwardside.
Saba werd in 1888 eens bezocht door den bisschop van Antigua en eens door den aartsdeken van St. Kitts.

§ 2. *Roomsch-Katholieke gemeente.*

In het getal en de standplaatsen van de geestelijken van den 2den rang kwam ook in 1888 geen verandering.
In dat jaar werden op Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Martin (Ned. ged.), St. Eustatius en Saba respectievelijk 922, 209, 244, 28, 10 en 38 kinderen gedoopt en 122, 34, 24, 3, 0 en 6 huwelijken kerkelijk ingezegend.
Behalve de door het Gouvernement bezoldigde geestelijken zijn nog 7 onbezoldigde geestelijken werkzaam in de verschillende parochieën.
Aan de gezamenlijke armenscholen zijn werkzaam 31 zusters van liefdadigheid. Deze ontvangen daarvoor geen bezoldiging, maar het Gouvernement geeft aan elke armenschool een subsidie van f 400 's jaars.
25 zusters van liefdadigheid zijn werkzaam aan de meisjeskost- en burgerscholen, en 5 in het weeshuis voor meisjes. In het gasthuis zijn werkzaam 20, in het krankzinnigengesticht 8 en in het leprozengesticht 5 zusters van liefdadigheid. De zusters die in de krankzinnigen- en leprozengestichten werkzaam zijn, genieten van gouvernementswege elk 45 cent daags voor voeding.
In het weeshuis voor meisjes op Welgelegen in het 3de district werden verpleegd 60 kinderen en in dat voor jongens op Santa-Rosa in het 2de district 11 kinderen.
Ten behoeve der weezen van de Roomsch-Katholieke gemeente wordt door het Gouvernement een jaarlijksch subsidie van f 3000 verstrekt.

§ 3. *Israëlietische gemeenten.*

De *Portugeesch*-Israëlietische gemeente bezat op ultimo December 1888 een kapitaal groot f 86 176,86. De bedeelingen aan armen en weezen bedroegen f 3132,50. Het gewone subsidie van f 500 werd uit de koloniale kas voor de weezen dier gemeente verstrekt.

De *Hervormd*-Israëlietische gemeente bestond op ultimo December 1888 uit 333 zielen. Op dat tijdstip bedroeg haar armenfonds f 2889,98. Hare inkomsten waren f 4523,75 en hare uitgaven f 4452,61.

G. Instellingen van liefdadigheid.

Krankzinnigengesticht. Op 1 Januari 1888 werden in dit gesticht 37 lijders verpleegd. In dat jaar werden daarin 12 nieuwe lijders opgenomen, terwijl er 3 zijn overleden en 5 ontslagen, zoodat er op ultimo December 41 in het gesticht aanwezig bleven.
De verpleegden waren in het afgeloopen jaar over het algemeen rustig en kalm. Verscheidene lijders werden bezig gehouden met het maken van stroohoeden.
De uitgaven voor het gesticht beliepen f 7757,02.

Leprozengestichten. Omtrent de verpleegden in deze gestichten zijn de volgende opgaven ontvangen:

	Op 1 Jan. 1888 aanwezig.	Bijgekomen.	Uitgegaan.	Overleden.	Op ult°. Dec. 1888 aanwezig.
In het gesticht op Curaçao.	11	2	1	1	11
In het gesticht op St. Martin (Ned. ged.).	12	1	»	»	13
In het gesticht op St. Eustatius . . .	18	4	»	4	18
	41	7	1	5	42

De uitgaven voor die gestichten bedroegen in 1888 op Curaçao f 2811,37, op St. Martin (Ned. ged.) f 1652,38 en op St Eustatius f 1733,17.

In het *burgergasthuis* op Curaçao werden op ultimo December 1887 verpleegd 59 personen. In 1888 werden 121 personen daarin opgenomen, terwijl 52 overleden en 70 het gasthuis verlieten. Er bleven dus op 31 December 1888 58 personen aanwezig.

Spaar- en beleenbank. Op Curaçao werden gedurende 1888 in deze bank 2911 beleggingen gedaan tot een bedrag van f 123 698,60⁵. De balans over het 38ste huishoudelijk jaar (1 Juli 1887-1 Juli 1888) sloot met een eindcijfer van f 525 642,23. De kosten van administratie en kleine benoodigdheden bedroegen f 8110,52⁵.

Andere instellingen van liefdadigheid. Evenals vroeger worden als zoodanig vermeld de Protestantsche maatschappij van weldadigheid, de Israëlietische maatschappij van hulpbetoon aan vlijtige armoede, de verschillende begrafenissociëteiten en de armenkassen.
De stand van die kassen was als volgt:

	Bonaire.	Aruba.	St. Martin (Ned. ged.).	St. Eustatius.
Op 1 Januari 1888 in kas	f 10,97	f 95,85[5]	»	f219,78
Inkomsten in 1888. .	5,64[5]	445,61	f588,01	33,62[5]
Totaal . .	f 16,61[5]	f541,46[5]	f588,01	f253,40[5]
Uitgaven in 1888 . .	14,57[5]	433,40	546,01	30,73
Saldo in kas op ultimo December 1888 . .	f 2,04	f108,06[5]	f 42,00	f222,67[5]

H. Burgerlijke geneeskundige dienst.

In de eerste helft van het jaar 1888 liet de gezondheidstoestand op Curaçao te wenschen over. Er kwamen namelijk vrij talrijke gevallen van diphtheritische keelontsteking voor. Deze hadden echter over het algemeen een snel en goedaardig verloop, terwijl zoowel de hevigheid waarmede deze ziekte optrad als het aantal gevallen gaandeweg afnamen. Vier gevallen hadden echter een doodelijken afloop.
Ook deden zich vele gevallen voor van eene huidziekte, eigen aan heete luchtstreken; doch bij eene zorgvuldige behandeling herstelden de lijders spoedig.
Overigens bleef het eiland in 1888 van besmettelijke epidemische ziekten verschoond.
Gelijk in hoofdstuk B reeds is vermeld, kwamen in de maanden Mei en Juni 1889 vele gevallen van scheurbuik voor.
Ook deed zich den 15den Mei 1889 op Curaçao een geval van gele koorts voor, met doodelijken afloop, bij een jongen afkomstig van de Indiaansche kust, hetwelk gevolgd werd door een tweede geval op den 8sten Juni bij eenen Italiaanschen jongen, tien dagen te voren van Maracaibo aangekomen, die hersteld is, en door een derde op den 20sten dier maand, waarvan de gevolgen nog niet bekend zijn.
Wegens het heerschen van epidemieën buitenslands moest bij herhaling de quarantaine worden toegepast.
Aan een persoon werd, na aflegging van voldoend examen, eene akte van bevoegdheid tot de uitoefening der artsenijmengkunst op Curaçao uitgereikt.
Aan acht personen werden akten van bevoegdheid tot de uitoefening der tandheelkunst uitgereikt, terwijl eene vrouw, na aflegging van voldoend examen, bevoegd werd verklaard om op Curaçao als vroedvrouw werkzaam te zijn.

De apotheken werden in 1888 weder door den stadsgeneesheer en een lid van den geneeskundigen raad onderzocht. Hierbij bleek dat zij te wenschen overlieten en dat eene hervisitatie noodig was. Bij de later gehouden hervisitatie werden zij in orde bevonden.

In het parc-vaccinogène werden 111 vaccinatiën verricht, waarvan 54 een gunstig gevolg hadden; 25 bleven zonder resultaat en van 32 werd de uitslag niet bekend. Van de 24 gedane revaccinatiën hadden 6 een gunstig gevolg, 7 waren zonder resultaat, terwijl de uitslag van 11 onbekend bleef.

Verder werden er 19 kalveren gevaccineerd, waarvan 12 met goed en 7 zonder gevolg; 2 kalveren werden gerevaccineerd, doch zonder resultaat.

De gezondheidstoestand op de andere eilanden der kolonie was in 1888 bevredigend, behalve op Saba, alwaar gedurende vele maanden dysenterie heerschte. Van de 752 lijders aan die ziekte zijn er 22 overleden. Van gouvernementswege werden geneesmiddelen en andere hulp aan de behoeftige lijders verstrekt.

I. Onderwijs.

Als bijlage B wordt hierbij overgelegd het verslag van de schoolcommissie over den toestand van het onderwijs op het eiland Curaçao over 1888.

Bij het einde van dat jaar bedroeg het aantal schoolgaande kinderen aldaar 2841, aldus verdeeld:

		jongens.	meisjes.
op de openbare school	173	(120	53)
op drie landsscholen	240	(149	91)
op de scholen van de zusters van liefdadigheid, waarvan 3 in het stadsdistrict	1886	(551	1335)
op 7 bijzondere scholen, waarvan 2 voor meisjes.	542	(470	72)

Op de andere eilanden der kolonie bedroeg het aantal schoolgaande kinderen in 1888 te zamen 1154, namelijk:

op Bonaire, op de landsschool 101 (80 jongens en 21 meisjes) en op de twee scholen van de zusters van liefdadigheid 336 (128 jongens en 208 meisjes);

op Aruba, op de landsschool 100 (56 jongens en 44 meisjes), op de bijzondere school 20; en op de scholen van de zusters van liefdadigheid 238;

op St. Martin (Ned. ged.), op de landsschool ter hoofdplaats 105, en in de buitendistricten Cul de Sac en Prinsenkwartier respectievelijk 72 en 39;

op St. Eustatius, op de landsschool 53;

op Saba, ter hoofdplaats 30 en te Windwardside 60.

J. Landsgebouwen en eigendommen.

De voornaamste werken, welke in 1888 door het bouwdepartement verricht zijn, waren:

het bouwen van een schilddak op het kleedingsmagazijn van het garnizoen, van eene gaanderij bij de woning van den magazijnmeester der artillerie, en van twee steenen hoofden voor eene brug tusschen het Molenplein en het Riffort; en voorts het doen van herstellingen en het aanbrengen van verbeteringen aan het raadhuis, het fiscalaat, de officierswoningen, de leprozen- en krankzinnigengestichten, de vleeschhal, de verschillende militaire gebouwen, de fortificatiën, de veerponten van het bouwdepartement, en aan verscheidene straten in het stadsdistrict.

De landsgebouwen op de andere eilanden der kolonie werden in goeden staat onderhouden.

K. Waterstaat en communicatie-middelen.

In 1888 werd voortgegaan met het baggeren in den mond van de St. Anna-haven.

Voorts werd gebaggerd langs de kade van de Willemstad en in het Schottegat, alwaar zich eene ondiepte bevond, die gevaarlijk kon worden voor het stationschip en andere diepgaande schepen.

De uitgebaggerde specie, 4894.5 M^3. in 196 werkdagen, werd grootendeels gebezigd tot ophooging van een plein op Pietermaai en het dempen van een gedeelte van het Rifwater naast het Riffort.

De wegen in de buitendistricten op Curaçao en die op de andere eilanden werden in goeden staat onderhouden.

De nieuwe steiger op Bonaire is in 1888 voltooid.

In 1888 is door het Gouvernement eene vaste ijzeren brug van 56 M. lengte gelegd tusschen het Molenplein en het Riffort; deze brug voorziet in eene lang gevoelde behoefte.

L. Posterijen.

De verzending van de correspondentiën geschiedde op de wijze en met de gelegenheden in het verslag van 1886 en in dat van 1888 vermeld.

Eene opgave omtrent het postverkeer van Curaçao in 1888, in vergelijking met de vier voorafgaande jaren, wordt hierachter in bijlage C aangetroffen; terwijl hieronder volgt eene opgaaf van de verkochte postzegels en briefkaarten en van de ontvangen porto's op Curaçao in de laatste vijf jaren:

	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.
Verkochte postzegels	f 16 081,77^5	f 15 396,72^5	f 16 094,05	f 16 577,40^5	f 22 120,92^5
» briefkaarten . . .	174,42^5	117,55	293,82^5	236,02^5	189,80
Te zamen. .	f 16 256,20^5	f 15 514,27^5	f 16 387,87^5	f 16 813,43	f 22 310,72^5
Ontvangen porto's.	811,38^5	1 748,01	749,14	a) 252,72	144,65^5
Totaal van de ontvangsten. .	f 17 067,58^5	f 17 262,28^5	f 17 137,01^5	f 17 066,15	f 22 455,38

a) Het in het vorig verslag vermeld bedrag van f 3842,44 is foutief. Daaronder was bij vergissing gebracht eene som van f 3590,22, vertegenwoordigende transitrechten.

Nog behooren vermeld te worden als inkomsten van de posterij f 11,75 wegens verkochte postwisselformulieren, f 680,50 wegens huur van loketten en f 1234,07 wegens ontvangen transitrechten.

De geldsommen, welke in 1888 door middel van postwissels naar Nederland zijn overgemaakt, bedroegen te zamen f 139 586,97.

Bij besluit van den Gouverneur van 1 April 1889, opgenomen in het Publicatieblad n°. 6, is het van den afzender te heffen recht voor postwissels uit de kolonie Curaçao verhoogd, en bepaald op veertig cent voor elke tien gulden of gedeelte van tien gulden. Bedoeld recht bedroeg vóór deze verhooging dertig cent voor elke tien gulden of gedeelte van tien gulden.

De inkomsten van de postkantoren op St. Martin (Ned. ged.) en St. Eustatius en van het hulppostkantoor op Saba bedroegen in 1888 respectievelijk f 679,70, f 322,92^5 en f 103,70.

M. Financieele zaken.

§ 1. *Muntwezen.*

Bij besluit van den Gouverneur van 18 Februari 1889 (*Publicatieblad* n°. 2) is, ter uitvoering van de wet van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* n°. 121 en *Publicatieblad* n°. 16), de koers bepaald waartegen eenige vreemde gouden munten in de kolonie Curaçao in 's lands kassen in betaling kunnen worden aangenomen.

Verdere maatregelen tot verbetering van het muntwezen zijn in overweging.

§ 2. *Begrooting.*

Bij verordening van 20 April 1888 (*Publicatieblad* n°. 12) is het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten voor Curaçao over het dienstjaar 1885 vastgesteld.

Bij verordening van 28 Juni 1888 (*Publicatieblad* n°. 15) zijn eenige posten op de koloniale huishoudelijke begrooting van Curaçao voor het dienstjaar 1888 gewijzigd en verhoogd.

In overeenstemming met de gebleken behoeften werden verschillende artikelen der koloniale huishoudelijke begrooting voor 1887 verhoogd en andere verminderd bij verordening van 8 Januari 1889 (*Publicatieblad* n°. 9).

De begrooting voor 1890, welke bij verordening van 11 Juli 1889 (*Publicatieblad* n°. 14) is vastgesteld en reeds door den Koning is goedgekeurd, wordt hierbij overgelegd, met het gebruikelijk overzicht van de inkomsten en uitgaven van elk eiland en een staat waarin de afwijkingen van de begrooting voor 1889 zijn toegelicht. (Zie de bijlagen D^1 en D^2.)

§ 3. *Belastingen en andere inkomsten.*

Bijlage E van dit verslag bevat een overzicht van de opbrengsten van de Curaçaosche middelen in de laatste drie jaren.

§ 4. *Bank.*

Met betrekking tot den staat van de Bank en van hare operatiën in 1888, zijn de volgende opgaven van de directie ontvangen:

In het bedrag van de bankbiljetten kwam geen verandering en het bleef dus . . f			148 700,00	
Het kapitaal van de instelling, voortspruitende uit de gepercipieerde disconto's, bedroeg op 1 Januari 1888 wederom . . . . f		289 265,44^5		
Gedurende 1888 werd aan disconto's ontvangen . f	21 857,02^5			
Waarvan af gaat:				
1°. voor de administratie . . . . f 2 249,50				
2°. de door E. H. S. B. Forbes aan de Bank verschuldigde som, voorkomende onder het hoofd » Dubieuse debiteuren", welke wegens zijn overlijden als oninvorderbaar is afgeschreven . . 5 800,00	8 049,50			
Zoodat de winst over 1888 was		13 807,52^5		
(welke winst voor de koloniale kas beschikbaar is gesteld.)			303 072,97	
Totaal bedrag van het kapitaal op ultimo December 1888 . . . . f				451 772,97
Daarvan op dien datum uitstaande, als:				
op gedisconteerde wisselbrieven . . . . f			426 680,00	
» gedeponeerde speciën			7 560,00	
Alzoo te zamen				434 240,00
Er bevond zich op ultimo December 1888 tot voortzetting van de operatiën der instelling in kas eene som van . . . . f				17 532,97
Transporteeren f				17 532,97

		Per transport	f 17 532,97
Daarbij gevoegd:			
De gelden in deposito voor anderen op 1 Januari 1888, ten bedrage van	f 3 858,74		
Vermeerderd met de ontvangsten in den loop van 1888, te weten:			
traktement van wijlen den marechaussee J. W. Liebber	24,75		
opbrengst van verkocht geschut vee in 1887	56,76		
		f 3 940,25	
En verminderd met de volgende uitkeeringen, te weten:			
aan de koloniale kas de opbrengst van verkocht geschut vee in 1888	f 18,00		
aan idem de nalatenschappen van de militairen C. De Waal en J. De Bie, in Nederland aan de erfgenamen uitgekeerd	30,03		
		48,03	
			3 892,22
			f 21 425,19

Te weten:

Onder den voorzitter van de Bank, ten einde bij aanvragen van kleine beleeningen daaraan te kunnen gevolg geven f 1000 en in de reservekas der Bank tot het doen van beleeningen, enz. (bankbiljetten en specie) f 20 425,19.

§ 5. *Hypotheken en eigendomsovergangen.*

De bij het begin van 1887 gevestigde en gedurende dat jaar ingeschreven hypotheken betroffen een totaal bedrag van f 3 298 372,96, te weten:

tegen 1 percent	2	f 24 500,00	
» 5 »	5	2 600,00	
» 6 »	409	2 310 912,02	
» 6 en 7 »	41	381 266,00	
» 7 »	156	231 223,67	
» $7^1/_2$ »	2	3 500,00	
» 8 »	43	54 760,00	
» $8^1/_2$ »	2	12 200,00	
» 9 »	19	58 265,00	
» 10 »	6	13 700,00	
» 12 »	16	20 098,00	
zonder rente	8	185 348,27	
	709		f 3 298 372,96

Bijgekomen tot ultimo December 1888:

tegen 5 percent	1	f 2 500,00	
» $5^1/_2$ »	1	20 000,00	
» 6 »	33	194 165,00	
» 6 en 7 »	21	207 605,00	
» 7 »	15	53 150,00	
» 8 »	4	8 100,00	
» 9 »	2	1 200,00	
zonder rente	2	2 100,00	
	79		488 820,00
Transporteeren	788		f 3 787 192,96

Per transport	788		f 3 787 192,96
Doorgehaald gedurende 1888:			
tegen 1 percent	1	f 11 500,00	
» 6 »	36	191 675,00	
» 6 en 7 »	16	157 100,00	
» 7 »	20	42 200,00	
» 8 »	7	24 000,00	
» 9 »	4	3 500,00	
» 12 »	1	2 500,00	
zonder rente	1	1 000,00	
	86		433 475,00
Bleven op ultimo December 1888	702		f 3 353 717,96

Vernieuwde inschrijvingen gedurende 1888:

tegen 6 percent	5	f 25 050,00	
» 7 »	1	800,00	
			f 25 850,00

In 1888 werden 112 verschillende akten overgeschreven.

N. Personeele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Bij koloniale verordening van 28 Juni 1888 (*Publicatieblad* n°. 16) is de verordening van 16 Juli 1867, houdende vaststelling van een reglement op het verleenen van pensioenen aan burgerlijke ambtenaren in de kolonie Curaçao en aan hunne weduwen en wettige of gewettigde weezen (*Publicatieblad* n°. 2), aangevuld.

In het Publicatieblad van 1888, n°. 17, is opgenomen het Koninklijk besluit van 7 September 1888, n°. 15, houdende regeling van den overtocht van Nederland naar Curaçao en omgekeerd ten laste van de koloniale kas.

O. Nijverheid.

§ 1. *Mijnwezen.*

Van Santa Barbara is in 1888 met 3 schepen 2490 M^3. phosphorzure kalk uitgevoerd. Het uitvoerrecht bedroeg f 3112,50 en de scheepsongelden f 503,80.

De concessie voor de ontginning van phosphorzure kalk op Klein-Curaçao is afgeloopen. De laatste partij van die meststof, welke uitgevoerd werd, bedroeg 1321 M^3. Daarvoor werd aan uitvoerrecht en scheepsongelden betaald f 1903,62.

Van de gronden, genaamd Seroe di Maïssi of Maïsberg, op Curaçao, werd eene hoeveelheid phosphorzure kalk als monster verscheept, waarop f 104 aan uitvoerrecht is betaald.

Van Aruba werd in 1888 met 40 schepen 26 014,76 M^3. verscheept, waarvoor aan concessierecht f 208 118,08; aan uitvoerrecht f 9654 en aan scheepsongelden f 4014,07 aan de koloniale kas werd betaald.

In de eerste vijf maanden van 1889 zijn 24 schepen, metende te zamen 16 306,96 M^3., tot het innemen van phosphorzure kalk op Aruba aangekomen, waarvoor aan concessierecht betaald werd f 130 450,96.

De werkzaamheden in de goudmijnen op Aruba en in de zwavelmijn op Saba werden ook in 1888 niet hervat.

Het resultaat van het onderzoek, door den in 1888 op Aruba aangekomen deskundige ingesteld naar de ontginbaarheid der goudmijnen aldaar, is nog niet bekend.

§ 2. *Steenbakkerij.*

Ook in 1888 heeft de op Bonaire bestaande steenbakkerij weder vrij geregeld gewerkt. Uitgevoerd werden 24 000 klinkers.

§ 3. *Landbouw.*

Een overzicht van de opbrengst van de plantages en gronden in de buitendistricten op Curaçao en van het aldaar aanwezige vee en pluimgedierte in 1888 wordt als bijlage F achter dit verslag gevoegd.

De oogst van maïs, pindas, boonen, rankvruchten, enz. welke in 1887 gunstig was, is in 1888 geheel mislukt, daar het in dat jaar bijna niet geregend heeft.

De oogst is, ten gevolge van gebrek aan regen, op Bonaire geheel en op Aruba grootendeels mislukt.

Met de aloë-cultuur blijft het, ten gevolge van de steeds dalende prijzen der hars, op Curaçao, Bonaire en Aruba zeer ongunstig gesteld.

Op de drie bovenwindsche eilanden, alwaar eenige regen viel, was de oogst van aardvruchten beter.

§ 4. *Veeteelt.*

Als bijlage G wordt hierachter gevoegd eene statistiek van den veestapel op de verschillende eilanden der kolonie, over de jaren 1883—1888.

In bijlage I, vermeld onder § 9 van dit hoofdstuk, worden opgaven aangetroffen omtrent den uitvoer van vee.

§ 5. *Visscherij.*

In den ongunstgen toestand van dezen tak van nijverheid op Aruba kwam in 1888 geen verandering.

§ 6. *Uitgifte van gronden.*

Op Curaçao werden in 1888 aan onderscheidene personen, tot uitoefening van den kleinen landbouw, 1 à 2 hectaren grond in de buitendistricten in huur uitgegeven.

Op Bonaire werden 8,4150 hectaren domeingrond op publieke veiling verkocht.

In de Oranjestad op Aruba zijn 6 stukken grond, te zamen metende 1609 centiaren, tot het bouwen van steenen huizen tegen betaling in eigendom afgestaan.

§ 7. *Zoutpannen.*

Op de eilanden Curaçao, Bonaire en St. Martin (Ned. ged.) was de zoutoogst in 1888 niet ongunstig.

In bijlage I, vermeld onder § 9 van dit hoofdstuk, worden opgaven omtrent den uitvoer van dit artikel gegeven.

Bij verordening van den 28sten Augustus 1888 (*Publicatieblad* n°. 14) is zout, zoowel ruw als gemalen, in de kolonie Curaçao van invoerrecht vrijgesteld.

§ 8. *Scheepsbouw.*

In 1888 werden gebouwd: op Curaçao 2 vaartuigen, metende te zamen 112,26 M^3.; op Bonaire 3 vaartuigen, metende te zamen 152,41 M^3.; op St. Martin (Ned. ged.) 1 vaartuig, metende 21.69 M^3., en op Saba 8 visschersbooten.

§ 9. *Handel en scheepvaart.*

In den toestand van den handel op Curaçao was in 1888 geen verbetering waar te nemen. De waarde van den invoer bedroeg f 2 819 211. Ook de handel op de overige eilanden der kolonie was van weinig beteekenis.

In de bijlagen H, I en J van dit verslag wordt een overzicht aangetroffen van den in- en doorvoer op Curaçao en van den uitvoer der gansche kolonie over de laatste drie jaren.

De bijlagen K en L bevatten opgaven betreffende de goederen op St. Martin (Ned. ged.) direct voor consumtie ingevoerd en uit entrepot voor consumtie ingeklaard.

In het Publicatieblad van 1888, n°. 8, is afgekondigd de wet van 19 Maart 1888 (*Staatsblad* n°. 49), houdende goedkeuring der op 8 Juni 1887 te Madrid tusschen Nederland en Spanje gesloten handels- en scheepvaartovereenkomst.

De tarieven ter berekening van de belasting op den invoer op Curaçao en van de in- en uitvoerrechten op de overige eilanden der kolonie gedurende het jaar 1889 zijn bij besluiten van den Gouverneur van 21 December 1888 (*Publicatiebladen* nos. 19, 20, 21, 22, 23 en 24) vastgesteld.

De haven van Curaçao werd, blijkens bijlage M van dit verslag, in 1888 bezocht door 1263 vaartuigen, metende te zamen 858 667 M^3., waaronder 98 vaartuigen, metende 380 657 M^3., welke binnen 3 etmalen met hunne geheele of gedeeltelijke lading vertrokken, en voorts vele schepen, welke in ballast binnenkwamen.

Een overzicht van het aantal vaartuigen welke de andere eilanden aandeden, alsmede hunne gezamenlijke inhoudsmaat en de vlaggen die zij voerden, wordt aangetroffen in den volgenden staat:

VLAGGEN VAN:	Bonaire.		Aruba.		St. Martin (Ned. ged.)		St. Eustatius.		Saba.	
	Aantal vaartuigen.	Gezamenlijke inhoud in M³.	Aantal vaartuigen.	Gezamenlijke inhoud in M³.	Aantal vaartuigen.	Gezamenlijke inhoud in M³.	Aantal vaartuigen.	Gezamenlijke inhoud in M³.	Aantal vaartuigen.	Gezamenlijke inhoud in M³.
Nederland . .	445	12 546.92	174	5 379.00	103	10 764 86	204	7 161.29	92	2 043
Engeland. . .	»	»	43	25 859.66	172	37 141.27	70	1 442.11	24	3 371
Frankrijk . .	1	79.10	»	»	14	4 158.91	3	192.82	3	92
Denemarken. .	»	»	»	»	4	629.84	»	»	1	65
Oostenrijk . .	»	»	»	»	1	590.78	»	»	»	»
Noord-Amerika.	4	4 844.24	»	»	6	3 781.33	7	2 117.03	»	»
Venezuela . .	120	3 108.89	62	2 422.00	4	1 469.26	»	»	7	245
St. Domingo. .	»	»	1	68.51	4	305.52	2	130.15	12	798
Columbia. . .	»	»	1	299.84	»	»	»	»	»	»
	570	20 579.15	281	34 029.01	308	58 841.77	286	11 044.03	139	6 614

Nog kwamen in 1888 op St. Martin (Ned. ged.) 188 Nederlandsche, 170 Engelsche en 32 Fransche zeilbooten aan, waarvan de inhoudsgrootte niet is opgegeven.

De koopvaardijvloot op Curaçao bestond op ultimo December 1888 uit 31 vaartuigen, te zamen metende 2574.39 M³.

Curaçao bleef in 1888 opgenomen in de stoomvaartlijnen welke in de vroegere verslagen zijn vermeld.

De stoombooten van den Koninklijken West-Indischen maildienst bezochten Curaçao geregeld.

§ 10. *Zeebrieven.*

Er werden 21 zeebrieven afgegeven, waarvan 5 op Curaçao, 5 op Bonaire, 4 op Aruba, 3 op St. Martin (Ned. ged.) en 4 op St. Eustatius.

De Minister van Koloniën,
KEUCHENIUS.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE CURAÇAO 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE **A.**

N°. 2.

STATISTIEK

van de bevolking, de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken in de kolonie Curaçao over de laatste zes jaren.

	1883.			1884.		
	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
Bevolking bij het						
Curaçao	10 968	13 893	24 861	10 785	14 000	24 794
Bonaire.	2 533	2 713	5 246	1 764	2 267	4 031
Aruba	2 922	2 732	5 654	3 087	3 090	6 177
St. Martin (Ned. ged.)	1 515	1 880	3 395	1 523	1 868	3 391
St. Eustatius.	1 033	1 349	2 382	1 061	1 399	2 460
Saba.	1 092	1 208	2 300	1 130	1 240	2 370
Totaal . . .	20 063	23 775	43 838	19 350	23 873	43 223
Ge						
Curaçao	422	440	882	406	424	830
Bonaire.	67	74	141	81	92	173
Aruba	115	111	226	118	98	216
St. Martin (Ned. ged.)	75	77	152	74	71	145
St. Eustatius.	15	33	48	33	32	65
Saba.	24	28	52	41	39	80
Totaal . . .	738	763	1 501	753	756	1 590
Sterfge						
Curaçao	252	206	458	194	297	491
Bonaire.	28	44	72	39	27	66
Aruba	51	51	102	32	41	73
St. Martin (Ned. ged.)	20	19	39	40	42	82
St. Eustatius.	9	14	23	23	30	53
Saba.	15	15	30	30	8	21
Totaal . . .	375	349	734	341	445	286
Huwe						
Curaçao		75			89	
Bonaire.		34			38	
Aruba		11			37	
St. Martin (Ned. ged.		9			17	
St. Eustatius.		1			8	
Saba		11			16	
Totaal . . .		123			205	

[1]) Zie noot *a* onder de tabel in hoofdstuk *A*.

1885.			1886.			1887.			1888.		
M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.

einde van het jaar.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
11 017	14 345	25 362	10 779	14 191	24 970	10 977	14 450	25 427	11 019	14 644	25 663
1 753	2 255	4 008	1 744	2 289	4 033	1 880	2 379	4 259	2 193	2 508	4 701
2 319	3 188	6 407	2 394	3 285	6 579	3 475	3 515	6 990	3 578	3 787	7 365
1 756	2 170	3 926	1 994	2 532	4 526	1 801	2 397	4 198	1 938	2 493	4 431
1 190	1 096	2 286	1 022	1 290	2 312	1 038	1 297	[1]) 2 335	715	848	[1]) 1 563
1 155	1 266	2 421	1 182	1 276	2 458	1 207	1 298	2 505	1 205	1 319	2 524
20 090	24 320	44 410	20 015	24 863	44 878	20 378	25 336	45 714	20 648	25 599	46 247

boorten.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
462	448	910	371	381	752	522	507	1 029	456	499	955
95	97	192	74	79	153	101	117	218	105	100	205
130	125	255	94	76	170	144	138	282	118	130	248
74	88	162	58	67	125	89	77	166	74	68	142
35	25	60	25	41	66	35	24	59	36	36	72
33	28	61	36	27	63	37	31	68	32	36	68
829	811	1 640	658	691	1 349	928	894	1 822	821	869	1 690

vallen.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
253	392	645	240	269	509	239	259	498	187	236	423
55	58	113	42	36	78	43	45	88	65	43	108
65	52	117	43	42	85	41	37	78	47	47	94
30	39	69	31	29	60	50	29	79	29	42	71
16	28	44	17	20	37	17	19	36	16	17	33
14	12	26	9	17	26	11	14	25	24	25	49
433	581	1 014	382	413	795	401	403	804	268	510	778

lijken.

1885.	1886.	1887.	1888.
82	104	147	132
20	25	24	34
15	15	46	31
6	5	14	20
7	5	10	7
12	14	10	15
142	168	251	239

VERSLAG van den toestand van het onderwijs op het eiland Curaçao over het jaar 1888, overeenkomstig het bepaalde in art. 48 van de verordening, regelende het onderwijs in de kolonie Curaçao, (*Publicatieblad* 1884 n°. 16).

Aangaande het onderwijs op de openbare school, afdeeling I en II, kan over het algemeen gunstig worden getuigd.

De cursus opende met den aanvang van 1888 met een getal van 197 leerlingen (70 meisjes en 127 jongens).

Het schoolverzuim nam weêr evenals ten vorigen jaar gaandeweg af en er was nog veel van dat verzuim hoofdzakelijk te wijten aan de in het 1ste halfjaar zich vertoond hebbende keelziekte.

Laten de vorderingen in sommige klassen wel wat te wenschen over, zoo is dit min of meer toe te schrijven aan tijdelijke ontstentenis van een gedeelte van het onderwijzend personeel, waardoor telkens het programma moest worden gewijzigd.

Dank echter den ijver van het onderwijzend personeel konden bijna alle leerlingen der jongensklassen verhoogd worden, terwijl 8 leerlingen 6de klasse, jongens, na volbracht examen overgingen in afdeeling I.

Voor de eerste maal sedert de oprichting der school werd aan de leerlingen der derde klasse, afdeeling I, het eindexamen afgenomen en werd aan de beide leerlingen dier klasse het einddiploma uitgereikt.

Twee leerlingen der school werden tot de normaallessen toegelaten.

Gedurende het afgeloopen jaar werd het onderwijzend personeel vermeerderd met den heer A. G. Braun, onderwijzer 3de klasse, en mejuffrouw S. P. Farret, onderwijzeres, beiden daartoe uit Nederland overgekomen. Daarentegen was te betreuren het overlijden van den algemeen geachten heer A. Brouwer, leeraar.

Op de openbare scholen van afdeeling III was het schoolverzuim weer aanzienlijk; zelfs bedroeg dit bij sommigen meer dan 60 dagen in een half jaar. De vorderingen waren gemiddeld onvoldoende, in weerwil van den ijver waarmede het onderwijzend personeel zijne plichten waarnam.

Vele leerlingen vertrokken in den loop van het eerste halfjaar naar de bijzondere Katholieke scholen.

Voor zooveel aangaat het bijzondere onderwijs blijft de schoolcommissie in hoofdzaak bij de reeds meermalen door haar geuite opinie, ook ten aanzien der Katholieke scholen, zoo voor gegoeden als minvermogenden.

In den loop van het jaar werd aan de Otrabanda alhier het Collegio San Thomas geopend, mede eene school, tevens pensionaat, onder het beheer van eene commissie uit de Katholieke geestelijkheid; voorts nog eene school voor minvermogenden (Katholieken) onder leiding van den heer C. van Beers.

Aangaande de normaallessen moet worden gemeld dat ze geregeld worden gegeven en, hoewel eenige der leerlingen de lessen gedurende het 1ste semester geregeld bijwoonden, anderen meermalen afwezig bleven. Over het algemeen was de opkomst en den ijver gedurende het 2de halfjaar beter en mochten 5 hunner, met name de heeren Schröder Henriquez en Kryt, en de dames Quast en Smit, de acte van onderwijzer 3de klasse, resp. hulp-onderwijzeres, behalen.

Het herhalingsonderwijs werd als ten vorigen jare voortgezet onder leiding van den heer C. A. Zeppenfeldt. Vele leerlingen dier lessen werden bij verschillende ambachten geplaatst, terwijl eenige de lessen verlieten om die der Katholieke scholen te volgen.

Behalve de voorgeschreven halfjaarlijksche schoolbezoeken hield de schoolcommissie 16 vergaderingen.

In den loop van het jaar trad de heer J. H. Schotborgh af als lid der commissie en werd hij als zoodanig vervangen door den heer J. H. A. van Daalen.

Curaçao, den 27 Februari 1889.

De Schoolcommissie:

De Voorzitter,
Sol. C. Henriquez.

De Secretaris,
Olivier.

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE C.

N°. 4.

Postverkeer van Curaçao in 1888.

Per mail ontvangen (niet aangeteekende) [1]) stukken.

VAN	Brieven. (Stuks.)	Drukwerk. (Vellen druks of porto's.)
Nederland	9 889	20 900
Suriname	825	812
Groot-Britannië en via Groot-Britannië van andere plaatsen	13 771	124 234
Frankrijk en via Frankrijk van andere plaatsen	2 758	1 209
Duitschland en via Duitschland van andere plaatsen	206	201
Vereenigde Staten van Amerika	18 134	55 398
St. Thomas en via St. Thomas van andere plaatsen	783	2 175
Venezuela	21 585	98 440
St. Domingo	2 783	942
Columbia	3 216	1 525
Trinidad	952	2 803
Demerary	141	89
Barbados	83	96
St. Kitts	104	85
Porto Rico	98	78
Jamaica	178	583
Nederlandsche bovenwindsche eilanden	425	39
Totaal	[2]) 75 931	309 609
De totalen bedroegen voor 1887	71 640	127 205
1886	56 136	130 407
1885	51 876	104 534
1884	55 861	110 305

Per mail verzonden (niet aangeteekende) [1]) stukken.

NAAR	Brieven. (Stuks.)	Drukwerk. (Vellen druks of porto's.)
Nederland	12 585	2 735
Suriname	530	370
Groot-Britannië en via Groot-Britannië naar andere plaatsen	122	19
Frankrijk en via Frankrijk naar andere plaatsen	270	197
Vereenigde Staten van Amerika en via die Staten naar andere plaatsen	26 947	13 149
St. Thomas	583	512
Venezuela	30 737	60 502
St. Domingo	2 714	2 954
Columbia	3 492	51 080
Trinidad	542	897
Porto Rico	152	402
Demerary	115	19
Nederlandsche Bovenwindsche eilanden	409	262
Haïti	39	14
Totaal	79 237	133 112
De totalen bedroegen voor 1887	68 265	80 838
1886	65 297	85 484
1885	60 256	79 448
1884	55 937	55 548

[1]) *Aangeteekende* stukken werden in 1888 *ontvangen* ten getale van 3913 (tegen 2686 in 1887, 2708 in 1886, 2701 in 1885 en 2214 in 1884) en *verzonden* ten getale van 6403 (tegen 4398 in 1887, 3453 in 1886, 3462 in 1885 en 2834 in 1884).

[2]) Buitendien werden in 1888 per *scheepsgelegenheid* (buiten het gewone postverkeer) ontvangen 1634 (niet aangeteekende) brieven, tegen 1800 in 1887, 4182 in 1886, 4769 in 1885 en 3387 in 1884.

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE D[1].

N°. 5.

KOLONIALE HUISHOUDELIJKE BEGROOTING VAN CURAÇAO voor het dienstjaar 1890.

Artikel 1.

Voor de onderwerpen in de hieronder voorkomende begrootingsartikelen aangewezen, worden voor het dienstjaar 1890 toegestaan de daarnevens uitgetrokken sommen:

AFDEELING I.

Gewestelijk Bestuur.

Curaçao.

Artikel 1. Traktementen en toelagen van de hoofd- en verdere ambtenaren ter gouvernements-secretarie benevens daggeld van een geëmployeerde en bruggegeld voor den bode bij den Kolonialen Raad . . . . f	15 671.00
Artikel 2. Bureelbehoeften.	1 250 00
Artikel 3. Lokaalbehoeften, drukwerk, briefporten, kosten van telegrammen, benevens translaatkosten	3 220.00
Artikel 4. Overtochtsgelden van ambtenaren, geëmploijeerden en gepensionneerden met hunne gezinnen en vracht van goederen	8 000.00
Artikel 5. Toelage en bureelbehoeften van den ijker, benevens loon van een bediende .	800.00
Artikel 6. Kosten van de Kamer van Koophandel en Nijverheid	400.00

Bonaire.

Artikel 7. Traktement en toelage van den gezaghebber en van een districtmeester, tevens hulpambtenaar van den burgerlijken stand	4 420.00
Artikel 8. Bindloon en verschillende benoodigdheden	25.00
Artikel 9. Overtochtsgelden van ambtenaren, geëmploijeerden en gepensionneerden met hunne gezinnen en vracht van goederen	1 000.00
Artikel 10. Toelage en bureelbehoeften van den adjunct-ijker	125.00

Aruba.

Artikel 11. Traktement en toelagen van den gezaghebber en de verdere ambtenaren.	4 400.00
Artikel 12. Bindloon en verschillende benoodigdheden	25.00
Transporteeren f	39 336.00

Per transport f	39 336,00
Artikel 13. Overtochtsgelden van ambtenaren, geëmploijeerden en gepensionneerden met hunne gezinnen en vracht van goederen	1 000.00
Artikel 14. Toelage en bureelbehoeften van den adjunct-ijker	125.00

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

Artikel 15. Traktementen en toelage van den gezaghebber en een klerk tevens belast met de posterij.	6 100.00
Artikel 16. Bindloon en verschillende benoodigdheden	25.00
Artikel 17. Overtochtsgelden van ambtenaren, geëmploijeerden en gepensionneerden met hunne gezinnen en vracht van goederen	1 000.00
Artikel 18. Toelage en bureelbehoeften van den adjunct-ijker	125.00

St. Eustatius.

Artikel 19. Traktement en toelage van den gezaghebber.	3 300.00
Artikel 20. Bindloon en verschillende benoodigdheden	25.00
Artikel 21. Overtochtsgelden van ambtenaren, geëmploijeerden en gepensionneerden met hunne gezinnen en vracht van goederen	1 000.00
Artikel 22. Toelage en bureelbehoeften van den adjunct-ijker	125.00

Saba.

Artikel 23. Traktement en toelage van den gezaghebber en huur van eene raadkamer.	2 990.00
Artikel 24. Toelaag en bureelbehoeften van den adjunct-ijker	125.00
Artikel 25. Overtochtsgelden van ambtenaren, geëmploijeerden en gepensionneerden met hunne gezinnen en vracht van goederen	500.00
Totaal der Iste afdeeling . f	55 776.00

AFDEELING II.

Justitie en politie.

Curaçao.

Artikel 26. Traktementen, toelagen en bureelbehoeften van de rechterlijke en verdere ambtenaren van het hof van justitie, van den procureur-generaal, van de ambtenaren van zijn parket en van de ambtenaren van het kantongerecht	f 44 100.00
Artikel 27. Translaatkosten en aanschaffing van boekwerken ten dienste van het hof van justitie	450.00
Artikel 28. Verschillende justitiekosten .	11 798.00
Artikel 29. Traktementen en toelagen van ambtenaren en geëmploijeerden bij de politie en justitie.	30 125.00
Artikel 30. Kleeding van de marechaussees en de veldwachters	1 050.00
Artikel 31. Huur en verlichting van wachthuizen voor de marechaussees.	777.00
Artikel 32. Traktement van den marktmeester	800.00

Bonaire.

Artikel 33. Kosten van het kantongerecht.	2 200.00
Artikel 34. Traktementen en toelagen van de marechaussees en de veldwachters . . .	3 900.00
Artikel 35. Kleeding van de marechaussees en de veldwachters	200.00
Artikel 36 Verschillende benoodigdheden voor de politie en justitie	800.00

Aruba.

Artikel 37. Kosten van het kantongerecht.	2 200.00
Artikel 38. Traktementen en toelagen van de marechaussees en de veldwachters. . .	4 500.00
Artikel 39. Kleeding van de marechaussees en de veldwachters	225.00
Artikel 40. Verschillende benoodigdheden voor de politie en justitie	550.00

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

Artikel 41. Traktementen en toelagen van de ambtenaren van den raad van justitie en het kantongerecht.	2 900.00
Artikel 42. Traktementen en toelagen van den commissaris van politie, de marechaussees en de veldwachters	6 140.00
Artikel 43. Kleeding van de marechaussees en de veldwachters	300.00
Artikel 44. Verschillende benoodigdheden voor de politie en justitie	1 611.00

St. Eustatius.

Artikel 45. Traktement en toelagen van de ambtenaren van den raad van justitie en het kantongerecht.	2 900.00
Transporteeren f	117 626.00

Per transport f	117 626.00
Artikel 46. Traktementen en toelagen van de marechaussees en de veldwachters. . .	2 700.00
Artikel 47. Kleeding van de marechaussees en de veldwachters	150.00
Artikel 48. Verschillende benoodigdheden voor de politie en justitie	711.00

Saba.

Artikel 49. Toelagen van de ambtenaren van het kantongerecht	525.00
Artikel 50. Traktementen en toelagen van de marechaussees en de veldwachters. . .	1 980.00
Artikel 51. Kleeding van de marechaussees en de veldwachters	100.00
Artikel 52. Verschillende benoodigdheden voor de politie en justitie	225.00
Totaal der IIde afdeeling . f	123 917.00

AFDEELING III.

Geldelijk beheer.

Curaçao.

Artikel 53. Traktementen van de ambtenaren bij de administratie van financiën en schrijfloon.	f 13 700.00
Artikel 54. Kosten van het toezicht op de invordering van het patent- en accijnsrecht.	1 452.50
Artikel 55. Bewaring der hypotheken. .	1 400.00
Artikel 56. Traktement van den kolonialen ontvanger, benevens schrijfloon	3 300.00
Artikel 57. Traktementen, toelagen en bureelbehoeften van ambtenaren en geëmploijeerden op het postkantoor	6 220.00
Artikel 58. Benoodigdheden voor het postkantoor en andere kleine uitgaven. . . .	320.00
Artikel 59. Kosten van den binnenlandschen postdienst.	*Memorie.*
Artikel 60. Overbrengen van correspondentiën naar de bovenwindsche eilanden. .	1 200.00
Artikel 61. Betalingen wegens transitrechten. vervoer van brievenmalen en andere kosten en betalingen aan het internationaal bureel der Algemeene Postvereeniging te Bern	4 100.00
Artikel 62. Garantie eener inkomst van hoogstens f 48 000 voor de telegraphische gemeenschap van Curaçao met andere landen	24 000.00
Artikel 63. Bureel- en magazijnbehoeften, drukwerk en andere uitgaven	2 889.25
Artikel 64. Kosten voor uitzending van specie uit Nederland en voor het doen van remises naar Nederland voor aldaar uitbetaalde postwissels	5 000.00

Bonaire.

Artikel 65. Een bediende in het magazijn, tevens belast met het rondbrengen der belastingbiljetten	100.00
Artikel 66. Toezicht op de invordering van het in- en uitvoerrecht	975.00
Transporteeren f	64 656.75

Per transport f 64 656.75

Aruba.

Artikel 67. Toezicht op de invordering van het in- en uitvoerrecht 1 800.00

Artikel 68. Verschillende uitgaven . . . 100.00

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

Artikel 69. Toezicht op de invordering van het in- en uitvoerrecht en accijnsrecht . 2 000.00

Artikel 70. Buitengewoon toezicht op de invordering van het invoer- en accijnsrecht. 1 200.00

Artikel 71. Meetloon van zout en andere kosten 1 060.00

Artikel 72. Posterijen 2 250.00

St. Eustatius.

Artikel 73. Toezicht op de invordering van het in- en uitvoerrecht 800.00

Artikel 74. Premie van specie voor remises van subsidiën, vracht en andere kosten . . 500.00

Artikel 75. Posterijen. 1 250.00

Saba.

Artikel 76. Toezicht op de invordering van het in- en uitvoerrecht 800.00

Artikel 77. Premie van specie voor remises van subsidiën, vracht en andere kosten. . 500.00

Artikel 78. Posterijen 1 375.00

Totaal der IIIde afdeeling . f 78 291.75

AFDEELING IV.

Eeredienst en onderwijs.

Curaçao.

Artikel 79. Traktementen van de predikanten der Hervormde gemeente . . . . f 6 800.00

Artikel 80. Traktementen en toelaag aan de Roomsch-Katholieke geestelijken. . . . 14 800.00

Artikel 81. Dienstreizen van den Roomsch-Katholieken geestelijke van den 1sten rang naar de andere eilanden 150.00

Artikel 82. Traktement van den predikant der Nederlandsch Portugeesch-Israëlietische gemeente 3 400.00

Artikel 83. Subsidie aan de Nederlandsch Hervormde Israëlietische gemeente, ter voorziening in de geestelijke behoeften. . . . 2 500.00

Artikel 84. Traktementen aan de leeraars, leeraressen en verder onderwijzend personeel aan de openbare school afd. I en II . . . 26 250.00

Artikel 85. Traktementen en toelagen aan het onderwijzend personeel aan de openbare school, afdeeling III 7 600.00

Artikel 86. Subsidie aan bijzondere scholen. 3 000.00

Transporteeren f 64 500.00

Per transport f 64 500.00

Artikel 87. Huur van een schoollokaal en onderscheidene andere kosten voor het onderwijs 4 090 00

Artikel 88. Subsidie voor de vergrooting van het schoolgebouw aan de westpunt en het bouwen van eene woning voor de zusters, die met het onderwijs belast zijn 1 000.00

Bonaire.

Artikel 89. Toelagen aan den predikant der Hervormde gemeente op Curaçao, belast met den dienst op Bonaire, en aan een godsdienstonderwijzer voor het houden van godsdienstige voorlezingen 1 400.00

Artikel 90. Traktementen van de Roomsch-Katholieke geestelijken. 2 400.00

Artikel 91. Traktement van den landsschoolonderwijzer 1 400.00

Artikel 92. Toelagen voor de kweekelingen en andere kosten voor het onderwijs . . . 2 090.00

Aruba.

Artikel 93. Traktement aan een leeraar bij de Hervormde gemeente. 2 400.00

Artikel 94. Traktementen van de Roomsch-Katholieke geestelijken 2 400.00

Artikel 95. Traktement van den landsschoolonderwijzer 1 200.00

Artikel 96. Toelagen voor de kweekelingen en andere kosten voor het onderwijs . . . 2 366.00

Artikel 97. Subsidie aan de Protestantsche gemeente voor de voltooiing van de reparatiën aan de kerk in de Oranjestad. 320.00

Artikel 98. Subsidie aan de Roomsch-Katholieke gemeente voor de herstelling van de woning van de zusters aan de R. K. armenschool in de Oranjestad. 500.00

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

Artikel 99. Toelage aan den leeraar van het Methodisten-genootschap 1 200.00

Artikel 100. Traktement van den Roomsch-Katholieken geestelijke 1 200.00

Artikel 101. Traktementen van onderwijzers 4 000.00

Artikel 102. Schoolbehoeften en huur van schoollokalen. 1 000.00

St. Eustatius.

Artikel 103. Toelage aan den leeraar van het Methodisten-genootschap 1 200 00

Artikel 104. Traktement van den Roomsch-Katholieken geestelijke 1 200.00

Artikel 105. Traktement van den landsschoolonderwijzer 1 200.00

Artikel 106. Toelage voor een kweekeling en andere kosten voor het onderwijs . . . 940.00

Transporteeren f 97 606.00

Per transport f 97 606.00

Saba.

Artikel 107. Toelage ter voorziening in het leeraarsambt der Hervormde gemeente . . 1 200.00

Artikel 108. Traktement van den Roomsch-Katholieken geestelijke 1 200.00

Artikel 109. Onderwijs 1 100.00

Totaal der IVde afdeeling f 101 506.00

AFDEELING V.

Plaatselijke kosten.

Curaçao.

Artikel 110. Dedommagementen en bureelbehoeften van officieren en geëmployeerden bij de dienstdoende stedelijke en landelijke schutterij . . . . f 3 138.00

Artikel 111. Verschillende uitgaven voor de schutterij 2 370.00

Artikel 112. Traktementen van den havenmeester en loods, tevens scheepsmeter, en van den assistent-loods, alsmede aan den eerstgenoemde abonnement voor roeiers, vaartuigen, kantoorhuur en schrijfbehoeften . . . 8 978.00

Artikel 113. Percentsgewijze belooning van den havenmeester en loods, tevens scheepsmeter 1 000.00

Artikel 114. Traktementen van den opzichter en den assistent-opzichter bij den vuurtoren op Klein-Curaçao 1 500.00

Artikel 115. Kustverlichting 623.75

Artikel 116. Traktementen van het personeel bij het seinwezen 3 600.00

Artikel 117. Verschillende uitgaven voor het seinwezen 1 166.00

Artikel 118. Verschillende uitgaven voor het schoonhouden en verlichten van straten, pleinen en landingsplaatsen 5 000.00

Artikel 119. Traktementen en toelagen van den stadsgeneesheer, de armendokters in het stadsdistrict en den bode bij den geneeskundigen raad 4 710.00

Artikel 120. Verschillende uitgaven voor den plaatselijken genees- en heelkundigen dienst. 2 650.00

Artikel 121. Traktementen van den directeur van de krankzinnigen- en leprozengestichten en de geneesheeren van die gestichten, alsmede toelage aan een wachter bij het krankzinnengesticht 2 700.00

Artikel 122. Verschillende uitgaven voor liefdadige instellingen 15 825.00

Artikel 123. Verpleging van hulpbehoevende vrijgemaakten 2 000.00

Artikel 124. Toelage aan den quarantainegeneesheer, tevens directeur der quarantaine-inrichting, en den quarantaine-loods, tevens opzichter op de quarantaine-plaats 2 200.00

Transporteeren f 57 360.75

Per transport f 57 360.75

Artikel 125. Verschillende uitgaven voor den quarantaine-dienst 860.00

Artikel 126. Verschillende uitgaven . . . 3 515.00

Bonaire.

Artikel 127. Schutterij . . . . *Memorie.*

Artikel 128. Traktementen van den opzichter en den assistent-opzichter bij den Willemstoren 800.00

Artikel 129. Verlichting en onderhoud van den Willemstoren en van de ankerplaatsen bij het dorp Kralendijk 375.00

Artikel 130. Traktement of toelage van den gouvernements-geneeskundige en fouragegelden 2 200.00

Artikel 131. Geneeskundige behoeften voor onvermogenden 200.00

Artikel 132. Verpleging van hulpbehoevende vrijgemaakten 400.00

Artikel 133. Quarantaine-dienst 300.00

Artikel 134. Verschillende uitgaven . . 580.00

Aruba.

Artikel 135. Schutterij . . . . *Memorie.*

Artikel 136. Kustverlichting 150.00

Artikel 137. Daggeld van 2 personen, ad 75 centen ieder, wegens het houden van toezicht op de gouvernements-eigendommen, gronden en bosschen 547.50

Artikel 138. Traktement of toelage aan den gouvernements-geneeskundige en fouragegelden 2 200.00

Artikel 139. Geneeskundige behoeften voor onvermogenden 200.00

Artikel 140. Verpleging van hulpbehoevende vrijgemaakten 200.00

Artikel 141. Quarantaine-dienst 300.00

Artikel 142. Verschillende uitgaven . . 350.00

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

Artikel 143. Schutterij . . . . *Memorie.*

Artikel 144. Voor het houden van toezicht aan de Simsonsbaai 150.00

Artikel 145. Kosten van het havenlicht . 120.00

Artikel 146. Traktement van den seinwachter op het fort Willem 360.00

Artikel 147. Traktement of toelage aan den gouvernements-geneeskundige 2 000.00

Artikel 148. Geneeskundige behoeften voor onvermogenden 100.00

Artikel 149. Toelaag aan den opzichter van het leprozengesticht 360.00

Artikel 150. Voeding en kleeding van de verpleegden in het gesticht 1 560.00

Artikel 151. Verpleging van hulpbehoevende vrijgemaakten 500.00

Transporteeren f 75 788.25

Per transport f 75 788.25

Artikel 152. Quarantaine-dienst 150.00

Artikel 153. Verschillende uitgaven. . . 150.00

St. Eustatius.

Artikel 154. Schutterij . . . . *Memorie.*

Artikel 155. Traktement van den havenmeester voor het toezicht op de booten en als vergoeding voor het gemis van emolumenten. 300.00

Artikel 156. Traktement of toelage aan den gouvernements-geneeskundige 2 000.00

Artikel 157. Geneeskundige behoeften . . 100.00

Artikel 158. Toelaag aan den opzichter van het leprozengesticht 360.00

Artikel 159. Voeding en kleeding van de verpleegden in het gesticht 1 750.00

Artikel 160. Verpleging van hulpbehoevende vrijgemaakten 1 000.00

Artikel 161. Quarantainedienst 200.00

Artikel 162. Verschillende uitgaven . . 100.00

Saba.

Artikel 163. Traktement of toelage aan den gouvernements-geneeskundige en fouragegelden 2 200.00

Artikel 164. Geneeskundige behoeften voor onvermogenden 100.00

Artikel 165. Verpleging van hulpbehoevende vrijgemaakten 580.00

Artikel 166. Quarantaine-dienst. . . . 120.00

Artikel 167. Verschillende uitgaven . . 100.00

Totaal der Vde afdeeling . f 84 998.25

AFDEELING VI.

Landsgebouwen, eigendommen en publieke werken.

Curaçao.

Artikel 168. Traktementen en toelagen van den chef en van de opzichters bij het bouwdepartement . . . . f 6 720.00

Artikel 169. Voor inspectie en toezicht op de wegen in de buitendistricten. 1 300.00

Artikel 170. Onderhoud en herstelling der landsgebouwen en eigendommen, alsmede aankoop van meubelen en andere benoodigdheden voor de landsgebouwen 15 100.00

Artikel 171. Aanschaffing van eene nieuwe brandspuit met slangen en reserve stukken. 1 500

Artikel 172. Nieuwe werken 11 900.60

Artikel 173. Verbetering van de St. Annabaai en verruiming van den havenmond . . 12 500.00

Artikel 174. Onderhoud en herstelling der straten en kaden in het stadsdistrict . . . 9 000.00

Transporteeren f 58 020.00

Per transport f 58 020.00

Artikel 175. Aankoop, plaatsing en onderhoud van lantaarnpalen en armen met lantaarns 1 000.00

Artikel 176. Onderhoud en herstelling der wegen in de buitendistricten 4 400.00

Bonaire.

Artikel 177. Onderhoud en herstelling der landsgebouwen en eigendommen, alsmede aankoop en onderhoud van benoodigdheden voor de landsgebouwen. 1 000.00

Artikel 178. Gewoon onderhoud der wegen. 800.00

Artikel 179. Nieuwe werken 600.00

Aruba.

Artikel 180. Onderhoud en herstelling der landsgebouwen en eigendommen, alsmede aankoop en onderhoud van benoodigdheden voor de landsgebouwen 600.00

Artikel 181. Gewoon onderhoud der wegen en straten in de stad en buitendistricten en van den gouvernementssteiger. 1 000.00

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

Artikel 182. Onderhoud en herstelling der landsgebouwen en eigendommen, alsmede aankoop en onderhoud van benoodigdheden voor de landsgebouwen. 1 150.00

Artikel 183. Onderhoud der wegen, straten, bruggen en andere werken. 1 200.00

St. Eustatius.

Artikel 184. Onderhoud en herstelling der landsgebouwen en eigendommen, alsmede aankoop en onderhoud van benoodigdheden voor de landsgebouwen 600.00

Artikel 185. Onderhoud der straten en wegen 500.00

Saba.

Artikel 186. Het bouwen van een politiewachthuis en het in orde brengen van den regenbak bij de gevangenis 750.00

Artikel 187. Onderhoud der wegen . . . 500.00

Totaal der VIde afdeeling f 72 120.00

AFDEELING VII.

Pensioenen, wachtgelden, onderstanden en andere uitgaven van algemeenen aard.

Curaçao.

Artikel 188. Pensioenen van burgerlijke landsdienaren . . . . f 45 728,40

Artikel 189. Pensioenen van weduwen en nagelaten minderjarige kinderen van burgerlijke landsdienaren. 28 603.26

Artikel 190. Wachtgelden 440.00

Transporteeren f 74 771.66

Per transport f 74 771.66

Artikel 191. Voorschotten op traktementen van ambtenaren 500.00

Bonaire.

Artikel 192. Pensioenen van burgerlijke landsdienaren 10 121.66

Artikel 193. Pensioenen van weduwen en nagelaten minderjarige kinderen van burgerlijke landsdienaren. 4 511.325

Aruba.

Artikel 194. Pensioenen van burgerlijke landsdienaren 6 748.83

Artikel 195. Pensioenen van weduwen en nagelaten minderjarige kinderen van burgerlijke landsdienaren 2 280.15

Artikel 196. Wachtgelden. 866.67

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

Artikel 197. Pensioenen van burgerlijke landsdienaren 17 851.83

Artikel 198. Pensioenen van weduwen en nagelaten minderjarige kinderen van burgerlijke landsdienaren. 5 168.495

St. Eustatius.

Artikel 199. Pensioenen van burgerlijke landsdienaren 5 944.16

Artikel 200. Pensioenen van weduwen en nagelaten minderjarige kinderen van burgerlijke landsdienaren 3 096.50

Saba.

Artikel 201. Pensioenen van burgerlijke landsdienaren 900.00

Artikel 202. Pensioenen van weduwen en nagelaten minderjarige kinderen van burgerlijke landsdienaren 2 825.00

Totaal der VIIde afdeeling f 135 586.28

AFDEELING VIII.

Onvoorziene uitgaven.

Artikel 203. Onvoorziene uitgaven . . . f 20 000.00

Artikel 2.

Wanneer het bedrag, uitgetrokken bij een der artikelen 3, 4, 8, 9, 12, 13, 16, 17, 20, 21, 25, 27, 28, 30, 31, 35, 36, 39, 40, 43, 44, 47, 48, 51, 52, 54, 58, 61, 62, 63, 64, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 87, 92, 96, 10?, 106, 109, 111, 112, 115, 117, 118, 120, 122, 123, 125, 126, 129, 131, 132, 134, 136, 139, 140, 142, 145, 148, 150, 151, 153, 157, 159, 160, 162, 164, 165, 167, 170, tot en met 202 van de bij deze verordening voorloopig vastgestelde begrooting ontoereikend wordt bevonden, kan het, evenals de posten bij de artikelen 59, 127, 135, 143 en 154, voor *Memorie* uitgetrokken, door overschrijving uit artikel 203 dier begrooting worden aangevuld.

De toelagen voor de waarneming van tijdelijk opengevallen betrekkingen worden aangewezen op de artikelen, waarin zijn omschreven de traktementen voor de betrekkingen, die tijdelijk worden waargenomen.

De uitgaven worden voor elke soort afzonderlijk in rekening gebracht en omschreven.

Artikel 3.

Op artikel 203 van de bij deze verordening voorloopig vastgestelde begrooting worden aangewezen de tot het dienstjaar 1890 behoorende uitgaven, die hare omschrijving niet vinden in een der andere artikelen van die begrooting.

Artikel 4.

Tot goedmaking van de uitgaven, begrepen in de koloniale huishoudelijke begrooting van Curaçao voor het dienstjaar 1890, worden over dat jaar gebezigd de na te noemen middelen en inkomsten, te weten:

A. *Belastingen.*

Curaçao.

a. belasting op grondeigendommen en hypotheken;

b. zegelrecht;

c. haven- en veiligheidsrecht;

d. licht- en bakengeld;

e. belasting op den invoer;

f. accijnsrecht op sterke dranken;

g. patentrecht op neringen en bedrijven;

h. belasting op den openbaren verkoop van roerende zaken;

i. belasting voor de weerbaarheid;

k. recht van successie en van overgang;

l. belasting op de opdracht van onroerende zaken;

m. uitvoerrecht op metaalertsen en alle soorten van phosphorzure kalk, gewonnen op de eilanden Curaçao en Klein-Curaçao;

n. loodsgelden;

o. belasting op loterijen.

Bonaire.

a. invoerrechten;

b. uitvoerrecht op stapelproducten;

c. ankergeld;

d. zegelrecht;

e. belasting op publieke verkoopingen;

f. licht- en bakengeld;

g. patent op de uitoefening van het bedrijf van slijter of tapper en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en societeiten;

h. accijnsrecht op sterke dranken;

i. recht van successie en van overgang;

k. contributie tot instandhouding der schutterij;

l. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen;

m. 2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen;

n. bundergelden van gouvernements-gronden in concessie afgestaan;

o. belasting op loterijen.

Aruba.

a. grondbelasting;

b. invoerrechten;

c. uitvoerrecht op stapelproducten (met inbegrip van phosphorzure kalk);

d. anker- en tonnengeld;

e. zegelrecht;

f. belasting op publieke verkoopingen;

g. licht- en bakengeld;

h. patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en societeiten;

i. accijnsrecht op sterke dranken;

k. recht van successie en van overgang;

l. contributie tot instandhouding der schutterij;

m. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen;

n. 2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen;

o. belasting op loterijen.

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

a. invoerrechten;

b. uitvoerrecht op stapelproducten;

c. havengeld;

d. zegelrecht;

e. belasting op publieke verkoopingen;

f. licht- en bakengeld;

g. patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en societeiten;

h. accijnsrecht op sterke dranken;

i. recht van successie en van overgang;

k. contributie tot instandhouding der schutterij;

l. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen;

m. belasting op loterijen.

St. Eustatius.

a. invoerrechten;

b. uitvoerrecht op stapelproducten;

c. ankergeld;

d. zegelrecht;

e. belasting op publieke verkoopingen;

f. licht- en bakengeld;

g. patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en societeiten;

h. accijnsrecht op sterke dranken;

i. recht van successie en van overgang;

k. contributie tot instandhouding der schutterij;

l. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen;

m. 2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen;

n. grondrenten (huur van gouvernementserven);

o. belasting op loterijen.

Saba.

a. invoerrechten;

b. uitvoerrecht op stapelproducten;

c. ankergeld;

d. zegelrecht;

e. belasting op publieke verkoopingen;

f. patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en societeiten;

g. accijnsrecht op sterke dranken;

h. recht van successie en van overgang;

i. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen;

k. 2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen;

l. belasting op loterijen.

B. *Inkomsten van onderscheiden aard.*

Curaçao.

a. leges;

b. verkoop van haven-reglementen;

c. boeten;

d. inkomsten van de posterij;

e. korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen;

f. inkomsten van de vleeschhal;

g. agio van verkochte wissels;

h. inkomsten van de bakkerij;

i. pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken;

k. renten van het kapitaal, vroeger op het Grootboek der nationale schuld ingeschreven ten name van het West-Indisch pensioenfonds;

l. inkomsten van de gouvernementsbank;

m. aandeel in de huurpenningen van de markt voor groenten, enz.;

n. opbrengst van de arbeidsloonen van gevangenen;

o. emolumenten ter griffie van het hof van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas;

p. salaris van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas;

q. renten en pachtgelden van domaniale gronden in de buitendistricten;

r. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën;

s. terugbetaling van voorschotten;

t. betaling door de concessionnarissen der bruggen over de haven en over het Waaigat;

u. schoolgelden;

v. inhouding van de jaarwedde van den postdirecteur, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning;

x. uitkeering van bij de hypotheekbank berustende gelden van boedels welke onherroepelijk aan de koloniale kas zijn vervallen;

ij. alle andere ontvangsten.

Bonaire.

a. leges;

b. kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen;

c. opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden;

d. boeten;

e. emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas;

f. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën;

g. inhouding van de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning;

h. pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken, enz.;

i. huur van gouvernementsgronden;

k. alle andere ontvangsten.

Aruba.

a. leges;

b. kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen;

c. opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden;

d. vergunning om goud te delven;

e. boeten;

f. emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas;

g. inhouding van de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning;

h. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën;

i. vergunning tot het ontginnen van phosphorzure kalk;

k. huur van gouvernementsgronden;

l. alle andere ontvangsten.

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

a. leges;

b. kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen;

c. boeten;

d. inkomsten van de posterij;

e. emolumenten ter griffie van den raad van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas;

f. steigergelden;

g. inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning;

h. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën;

i. alle andere ontvangsten.

St. Eustatius.

a. leges;

b. kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen;

c. boeten;

d. inkomsten van de posterij;

e. emolumenten ter griffie van den raad van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas;

f. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën;

g. alle andere ontvangsten.

Saba.

a. leges;

b. kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen;

c. boeten;

d. emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas;

e. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën;

f. alle andere ontvangsten.

C. *Overschrijving van een gedeelte van de batige saldo's van vorige dienstjaren.*

Raming der middelen en inkomsten van de kolonie Curaçao, dienstjaar 1890.

BENAMING DER MIDDELEN EN INKOMSTEN.

A. *Belastingen.*

Curaçao.	Beloop per middel of inkomst.
a. Belasting op grondeigendommen en hypotheken . . . . f	75 000.00
b. Zegelrecht	10 000.00
c. Haven- en veiligheidsrecht	8 000.00
d. Licht- en bakengeld.	4 000.00
e. Belasting op den invoer	40 000.00
f. Accijnsrecht op sterke dranken . . .	50 000.00
g. Patentrecht op neringen en bedrijven .	13 500.00
h. Belasting op den openbaren verkoop van roerende zaken	2 500.00
i. Belasting voor de weerbaarheid . . .	7 000.00
k. Recht van successie en van overgang.	1 000.00
l. Belasting op de opdracht van onroerende zaken	8 000.00
m. Uitvoerrecht op metaalertsen en alle soort van phosphorzure kalk, gewonnen op de eilanden Curaçao en Klein-Curaçao	10 000.00
n. Loodsgelden	19 000.00
o. Belasting op loterijen	*Memorie.*
Bonaire.	
a. Invoerrechten	7 500.00
b. Uitvoerrecht op stapelproducten . . .	4 000.00
c. Ankergeld.	700.00
d. Zegelrecht	800.00
e. Belasting op publieke verkoopingen .	100.00
f. Licht- en bakengeld.	300.00
g. Patent op de uitoefening van het bedrijf van slijter of tapper en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	*Memorie.*
h. Accijnsrecht op sterke dranken . . .	5 000.00
i. Recht van successie en van overgang.	50.00
k. Contributie tot instandhouding der schutterij	100.00
l. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	100.00
m. 2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	*Memorie.*
n. Bundergelden van gouvernementsgronden, in concessie afgestaan	600.00
o. Belasting op loterijen	*Memorie.*
Aruba.	
a. Grondbelasting.	2 600.00
Transporteeren f	269 850.00

N°. 5. Cur. III.

Per transport f	269 850.00
b. Invoerrechten	4 500.00
c. Uitvoerrecht op stapelproducten (met inbegrip van phosphorzure kalk) . .	10 000.00
d. Anker- en tonnengeld	3 500.00
e. Zegelrecht	600.00
f. Belasting op publieke verkoopingen .	50.00
g. Licht- en bakengeld.	550.00
h. Patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	400.00
i. Accijnsrecht op sterke dranken . . .	7 500.00
k. Recht van successie en van overgang.	50.00
l. Contributie tot instandhouding der schutterij	100.00
m. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	50.00
n. 2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	*Memorie.*
o. Belasting op loterijen	*Memorie.*
St. Martin. (Nederlandsch gedeelte.)	
a. Invoerrechten	11 000.00
b. Uitvoerrecht op stapelproducten . . .	10 000.00
c. Havengeld	750.00
d. Zegelrecht	800.00
e. Belasting op publieke verkoopingen .	100.00
f. Licht- en bakengeld.	500.00
g. Patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	1 200.00
h. Accijnsrecht op sterke dranken . . .	1 600.00
i. Recht van successie en van overgang.	50.00
k. Contributie tot instandhouding der schutterij	100.00
l. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen . . .	100.00
m. Belasting op loterijen	*Memorie.*
St. Eustatius.	
a. Invoerrechten	2 700.00
b. Uitvoerrecht op stapelproducten. . .	1 800.00
c. Ankergeld	150.00
d. Zegelrecht	300.00
e. Belasting op publieke verkoopingen .	50.00
f. Licht- en bakengeld.	75.00
g. Patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	300.00
Transporteeren f	328 425.00

	Per transport f	328 425.00
h.	Accijnsrecht op sterke dranken . . .	1 000.00
i.	Recht van successie en van overgang .	50.00
k.	Contributie tot instandhouding der schutterij	50.00
l.	2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen . . .	50.00
m.	2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen.	*Memorie.*
n.	Grondrenten (huur van gouvernements-erven)	100.00
o.	Belasting op loterijen	*Memorie.*

Saba.

a.	Invoerrechten	1 600.00
b.	Uitvoerrecht op stapelproducten . .	250.00
c.	Ankergeld	250.00
d	Zegelrecht	100.00
e.	Belasting op publieke verkoopingen .	25.00
f.	Patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	250.00
g.	Accijnsrecht op sterke dranken . . .	700.00
h.	Recht van successie en van overgang.	25.00
i.	2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	50.00
k.	2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	*Memorie.*
l.	Belasting op loterijen	*Memorie.*

B. *Inkomsten van onderscheiden aard.*

Curaçao.

a.	Leges	1 000.00
b.	Verkoop van havenreglementen . . .	50.00
c.	Boeten	300.00
d.	Inkomsten van de posterij	25 000.00
e.	Korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	19 000.00
f.	Inkomsten van de vleeschhal. . . .	6 000.00
g.	Agio van verkochte wissels	*Memorie.*
h.	Inkomsten van de bakkerij	1 200.00
i.	Pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken	200.00
k.	Renten van het kapitaal, vroeger op het Grootboek der nationale schuld ingeschreven ten name van het West-Indisch pensioenfonds	5 356.67
l.	Inkomsten van de gouvernementsbank	18 000.00
m.	Aandeel in de huurpenningen van de markt voor groenten, enz.	100.00
n.	Opbrengst van de arbeidsloonen van gevangenen	300.00
	Transporteeren f	415 956.67

	Per transport f	415 956.67
o.	Emolumenten ter griffie van het hof van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas .	500.00
p.	Salaris van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas	600.00
q.	Rente en pachtgelden van domaniale gronden in de buitendistricten . . .	700.00
r.	Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	50.00
s.	Terugbetaling van voorschotten . .	350.00
t.	Betaling door de concessionarissen der bruggen over de haven en over het Waaigat	950.00
u.	Schoolgelden	15 000.00
v.	Inhouding van de jaarwedde van den postdirecteur, wegens gebruik van een landsgebouw als woning	300.00
w.	Uitkeering van bij de hypotheekbank berustende gelden van boedels, welke onherroepelijk aan de koloniale kas zijn vervallen	2 000.00
x.	Alle andere ontvangsten	500.00

Bonaire.

a.	Leges	25.00
b.	Kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 500.00
c.	Opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden	400.00
d.	Boeten.	50.00
e.	Emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	25.00
f.	Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	*Memorie.*
g.	Inhouding van de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning . . .	400.00
h.	Pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken, enz.	25.00
i.	Huur van gouvernementsgronden . .	110.00
k.	Alle andere ontvangsten	50.00

Aruba.

a.	Leges	150.00
b.	Kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	2 000.00
c.	Opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden	150.00
d.	Vergunning om goud te delven. . .	2 500.00
e.	Boeten.	25.00
f.	Emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	25.00
g.	Inhouding van de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning. . . .	400.00
	Transporteeren f	438 516.67

Per transport f 438 516.67

h. Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën . . . . . . *Memorie.*

i. Vergunning tot het ontginnen van phosphorzure kalk 150 000.00

k. Huur van gouvernementsgronden . . 1 400.00

l. Alle andere ontvangsten 50.00

St. Martin.

(Nederlandsch gedeelte.)

a. Leges 50.00

b. Kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen 2 000.00

c. Boeten 25.00

d. Inkomsten van de posterij 600.00

e. Emolumenten ter griffie van den raad van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas 50.00

f. Steigergelden 700.00

g. Inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning 500.00

h. Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën . . . . . . *Memorie.*

i. Alle andere ontvangsten 50.00

St. Eustatius.

a. Leges 25.00

Transporteeren f 593 966.67

Per transport f 593 966.67

b. Kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen 1 400 00

c. Boeten 25.00

d. Inkomsten van de posterij 400.00

e. Emolumenten ter griffie van den raad van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas 50.00

f. Inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber voor het gebruik van een landsgebouw als woning 300.00

g. Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën . . . . . . *Memorie.*

h. Alle andere ontvangsten 50.00

Saba.

a. Leges 25.00

b. Kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen 1 000.00

c. Boeten 100.00

d. Emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas 25.00

e. Bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën . . . . . . *Memorie.*

f. Alle andere ontvangsten 50.00

C. *Overschrijving van een gedeelte van de batige saldo's van vorige dienstjaren.* 74 803.61

f 672 195.28

Koloniale huishoudelijke begrooting van Curaçao voor het dienstjaar 1890.

OVERZICHT van de geraamde inkomsten en uitgaven voor elk eiland.

	Inkomsten.	Uitgaven.	VERSCHIL.	
			Voordeelig.	Nadeelig.
Curaçao	f 345 456.67	f 452 140.16	»	f 106 683.49
Bonnaire	21 835.00	42 922.98	»	21 087.98
Aruba	186 600.00	39 554.15	f 147 045.85	»
St. Martin (Nederlandsch gedeelte)	30 175.00	62 931.32	»	32 756.32
St. Eustatius	8 875.00	33 951.66	»	25 076.66
Saba	4 450.00	20 695.00	»	16 245.00
Voor al de eilanden te zamen	*a*) 74 803.61	*b*) 20 000.00	54 803.61	»
	f 672 195.28	f 672 195.28	f 201 849.46	f 201 849.46

Alzoo geen bijdrage uit 's Rijks schatkist gevorderd.

a) Een gedeelte van de batige saldo's van vorige dienstjaren.

b) Onvoorziene uitgaven.

Koloniaal Verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE D².

N°. 6.

AANWIJZING en toelichting der verschillen tusschen de Curaçaosche begrooting van 1889 en 1890.

I. Begrooting van uitgaven van 1890.

Artikel. (*)		Meer dan voor 1889.	Minder dan voor 1889.	Toelichting der verschillen.
3	3	f 80,00	»	1) In 1890 zullen meer stukken worden ingebonden en daarvoor is de post »bindwerk" met f 80 verhoogd.
4	4	3 000,00	»	2) Naar de uitgaven in 1888 met f 3 000 verhoogd.
15	15	200,00	»	3) Het traktement van den klerk, tevens belast met de posterij op St. Martin (Ned. ged.), wiens werkzaamheden vele zijn, is met f 200 verhoogd.
»	18	»	f 1 000,00	4) De post »Correspondentie met de West-Indische brievenmail", is overgebracht naar afdeeling III art. 72, Posterijen, als behoorende daar meer eigenaardig te huis.
»	25	»	100,00	5) Als bij 4.
		f 3 280,00	f 1 100,00	
Iste afdeeling.		2 180,00	»	
41	43	»	f 200,00	6) De toelage van den voorzitter van den raad van justitie tevens kantonrechter op St. Martin (Ned. ged.), is met f 200 verminderd en gelijk gesteld met die van zijn ambtgenoot op St. Eustatius, die daarvoor thans f 300 geniet.
»	44	»	1 200,00	7) De som, onder dit artikel op de begrooting van 1889 uitgetrokken, is naar artikel 44 van de begrooting voor 1890 overgebracht.
44	47	f 1 200,00	»	8) Op de begrooting van 1889 zijn »onderhoud der gevangenen en andere justitiekosten" onder een afzonderlijk artikel uitgetrokken. Op de begrooting van 1890 zijn, ter wille van de uniformiteit, die kosten, evenals bij de raming van Bonaire en Aruba, als een onderdeel gebracht.
45	48	»	200,00	9) De toelage van den gezaghebber van St. Eustatius als voorzitter van den raad van justitie, tevens kantonrechter, is verminderd met f 200.
»	49	»	500,00	10) als onder 7.
48	52	500,00	»	11) als onder 8.
»	54	»	25,00	12) als onder 7.
52	57	25,00	»	13) als onder 8.
		f 1 725,00	f 2 125,00	
IIde afdeeling.		»	400,00	

(*) De eerste kolom bevat de cijfers van de artikelen der begrooting voor 1890; de tweede die der correspondeerende artikelen der begrooting voor 1889.

Artikel.		Meer dan voor 1889.	Minder dan voor 1889.	Toelichting der verschillen.
53	58	f 300,00	»	14) De assistent-ambtenaar, belast met het toezicht op de invordering van het invoer- en accijnsrecht, was tevens op het postkantoor werkzaam en genoot daarvoor eene toelaag van f 300. In het belang van den dienst is hij thans alleen als ambtenaar van de recherche werkzaam; dientengevolge zijn de f 300, welke onder de uitgaven van de posterij op de begrooting van 1889 zijn uitgetrokken, nu op dit artikel overgebracht.
54	59	»	f 547,50	15) Doordien de assistent-ambtenaar van recherche thans uitsluitend als zoodanig werkzaam is, kan een der gequalificeerden bij de recherche, ad f 1.50 daags, gemist worden.
57	62	140,00	»	16) Op de begrooting voor 1889 zijn uitgetrokken 1 klerk en 3 geemploijeerden. Thans is slechts een geemploijeerde op het postkantoor werkzaam, doch daarentegen 2 klerken; daardoor kan het verkoopen van frankeerzegels en briefkaarten aan een ambtenaar worden opgedragen en niet aan een geemploijeerde zooals eerst het geval was. Hierdoor is dit artikel voor 1890 met f 140 verhoogd moeten worden.
58	63	120,00	»	17) Eene som van f 60 voor het afhalen der brievenzakken, die op de begrooting van 1889 begrepen was in de toelage van f 360 van een der geemploijeerden op het postkantoor en f 60 voor kleine uitgaven, welke vroeger betaald werden uit de opbrengst der briefporten.
59 Nieuw	»	»	»	18) Memorie. Bij het bestuur bestaat het voornemen om binnen kort aan den Kolonialen Raad eene ontwerp-verordening in te dienen waarbij de binnenlandsche postdienst wordt geregeld. Als die verordening wordt goedgekeurd, zullen tot uitvoering daarvan uitgaven moeten geschieden, die nu nog niet wel te ramen zijn, doch in 1890 op dezen memorie-post kunnen gebracht worden.
61	65	100,00	»	19) De uitgaven voor vracht- en transitrechten nemen tengevolge van de uitbreiding van het brievenverkeer steeds toe. Voor 1890 worden de uitgaven op f 100 meer geschat dan voor den dienst van 1889 is geraamd.
72	76	1 000,00	»	20) Zie onder 4.
78	82	150,00	»	21) Zie onder 5.
		f 1 810,00	f 547,50	
IIIde afdeeling.		1 262,50	»	
82	86	f 400,00	»	22) Verhoogd met f 400, en de tekst veranderd in »Traktement van den Predikant der Nederlandsch-Portugeesch-Israëlietische gemeente".
84	88	»	»	23) Naar de behoefte.
»	89	450,00	»	24) Memorie. Daar het onderwijzend personeel thans voltallig is en de aanbouw voor een schoolgebouw voor meisjes weldra voltooid zal zijn, kan de memoriepost voor 1890 op deze begrooting vervallen.
85	90	»	1 300,00	25) Overeenkomstig artikel 39 der onderwijs-verordening moesten 1 onderwijzer 3de klasse en eene hulponderwijzeres worden aangesteld en daarentegen 3 kweekelingen worden ontslagen.
87	92	300,00	»	26) De toelage van den bode, tot nog toe als van tijdelijken aard uit den memoriepost (23) betaald, is thans voor goed tot een bedrag van f 300 op de begrooting voor 1890 gebracht.
88 Nieuw	»	1 000,00	»	27) Subsidie tot vergrooting van het schoolgebouw der zusters van liefdadigheid en tot het bouwen van een woning voor de zusters te Westpunt in het 5de district op Curaçao.
95	99	»	1 000,00	28) Tengevolge van het overlijden van den landsschoolonderwijzer op Aruba, is tijdelijk een onderwijzer aan het hoofd dier school geplaatst op een salaris van f 1 200.

Artikel.		Meer dan voor 1889.	Minder dan voor 1889.	Toelichting der verschillen.
96	100	»	f 500,00	29) Onder dit artikel was op de begrooting van 1889 f 500 uitgetrokken voor de vernieuwing van het dak van de protestantsche kerk op Aruba.
97 Nieuw	»	f 320,00	»	30) Daar het nader gebleken is dat niet alleen het dak der protestantsche kerk vernieuwd moest worden, maar ook een gedeelte der muren herstelling vereischt, is de in art. 96 vermelde som van f 500 daarvoor niet voldoende en zal nog f 320 noodig zijn voor de muren Naardien de gemeente noch de kerk fondsen heeft, waaruit die kosten bestreden kunnen worden, is dit bedrag voor het opgemelde doel op de begrooting uitgetrokken.
98 Nieuw	»	500,00	»	31) Subsidie tot herstelling van de woning der zusters van de Roomsch-Katholieke armenschool op Aruba, welke door den storm in 1886 zwaar is beschadigd geworden.
101	103	»	500,00	32) Door de heropening van een district-school op St. Martin (Ned. ged.) zal een kweekeling meer voor het onderwijs benoodigd zijn, terwijl de onderwijzer 3de klasse, voor wien f 1000 op de begrooting voor 1889 is uitgetrokken, zal kunnen vervallen.
102	104	150,00	»	33) Voor huur van de heropende district-school op St. Martin (Ned. ged.) zal f 150 's jaars moeten worden uitgegeven.
		f 3 120,00	f 3 300,00	
IVde afdeeling.		»	180,00	
123	125	»	f 500,00	34) Naar de behoefte met f 500 verminderd en op f 2000 gebracht.
134	136	»	50,00	35) Het drukloon van stukken voor Bonaire met f 50 verminderd en daardoor evenveel uitgetrokken als voor de andere eilanden.
137	139	182,50	»	36) Met het oog op de domaniale gronden op Aruba en van de vermeerderde werkzaamheden van de personen belast met het toezicht op de gemeente-eigendommen, gronden en bosschen, is het daggeld dier personen met 25 cts. daags verhoogd; waardoor f 182.50 meer is uitgetrokken dan voor 1889.
153	155	»	25,00	37) Met f 25 verminderd, als onder 34.
162	164	»	25,00	38) als onder 36.
165	167	»	20,00	39) Naar de behoefte met f 20 verminderd.
166	168	20,00	»	40) Voor dit bedrag zal de quarantaineloods op Saba voor het onderhoud van de boot zorgen en alle reparatien zelf betalen.
		f 202,50	f 620,00	
Vde afdeeling.		»	417,50	
168	170	»	f 300,00	41) De nieuwe opzichter over de stoomwerktuigen is aangesteld op een traktement van f 1500 's jaars, dus f 300 minder dan zijn voorganger.
170	172	»	1 000,00	42) Naar de behoefte.
171 Nieuw	»	1 500,00	»	43) Ten einde meerderen waarborg te verkrijgen voor het spoedig blusschen van brand, wordt eene som van f 1 500 uitgetrokken tot het aanschaffen van nog een brandspuit met toebehooren.
172	173	»	24 700,00	44) De in 1890 uit te voeren nieuwe werken zijn de volgende: het bouwen van twee regenbakken voor het raadhuis, het bouwen van een waschhuis bij het krankzinnigengesticht en van een badhuis aan het zeestrand voor mannelijke verpleegden

Artikel.		Meer dan voor 1889.	Minder dan voor 1889.	Toelichting der verschillen.
				in het leprozengesticht, het delven van een put nabij de kazerne Willem III in het waterfort en het aanleggen van een kade langs het strand vóór het fort Amsterdam.
173	174	»	f 3 000,00	45) De uitgetrokken som van f 12 500 wordt voldoende geacht voor den dienst van 1890.
174	175	»	3 000,00	46) De som van f 9 000 wordt voldoende geacht voor den dienst van 1890.
»	179	»	600,00	47) Deze som was op de begrooting van 1890 uitgetrokken voor het herstellen van den zeedijk vóór het dorp Kralendijk op Bonaire.
179 Nieuw	»	600,00	»	48) Voor het daarstellen van een warande aan het schoolgebouw op Bonaire en verdeeling van het gebouw in twee lokalen.
183	182	»	2 050,00	49) Op de begrooting voor 1890 was eene som van f 2050 uitgetrokken voor het bouwen van een regenbak bij het raadhuis op St. Martin (Ned. ged.) en het herstellen van het armenhuis, die nu komt te vervallen.
186 Nieuw	»	750,00	»	50) Voor het bouwen van een wachthuis en voor het herstellen van een regenbak bij de gevangenis op Saba.
		f 2 850,00	f 34 650,00	
VIde afdeeling.		»	31 800,00	
188	188	»	f 3 906,83	51) Verminderd naar de behoefte.
189	189	»	881,55^{5}	52) Als bij 50.
192	192	»	2 329,99	53) Als bij 50.
193	193	144,16	»	54) Verminderd naar de behoefte.
194	194	2 325,33	»	55) Als bij 53.
195	195	950,00	»	56) Als bij 53.
197	197	2 433,34	»	57) Als bij 53.
198	198	533,33	»	58) Als bij 53.
199	199	1 287,50	»	59) Als bij 53.
200	200	»	1 100,00	60) Als bij 50.
		f 7 673,66	f 8 218,37^{5}	
VIIde afdeeling.		»	544,71^{5}	

RECAPITULATIE.

		Meer dan voor 1889.	Minder dan voor 1889.
Iste	afdeeling.	f 2 180,00	»
IIde	»	»	f 400,00
IIIde	»	1 262,50	»
IVde	»	»	180,00
Vde	»	»	417,50
VIde	»	»	31 800,00
VIIde	»	»	544,71^{5}
		f 3 442,50	f 33 342,21^{5}
		»	29 899,71^{5}

II. Raming der Middelen voor 1890.

A. Belastingen.

Eiland.	Middel.	Meer dan voor 1889.	Minder dan voor 1889.
Curaçao	*a*	»	f 10 000,00
	i	»	500,00
Bonaire	*c*	f 200,00	»
	d	»	200,00
	f	»	300,00
	k	»	50,00
	n	»	100,00
Aruba	*b*	500,00	»
	c	1 000,00	»
	d	500,00	»
	g	50,00	»
	h	»	100,00
St. Martin . . .	*b*	»	2 000,00
St. Eustatius . .	*a*	»	300,00
	g	50,00	»
Saba	*a*	100,00	»
	b	»	50,00
	d	»	50,00
	e	»	25,00
	f	50,00	»

B. Inkomsten van onderscheiden aard.

Eiland.	Middel.	Meer dan voor 1889.	Minder dan voor 1889.
Curaçao	*d*	f 5 000,00	»
	o	»	150,00
	q	»	50,00
	t	700,00	»
	x	»	500,00
Bonaire	*a*	»	25,00
	b	»	250,00
	c	»	200,00
	h	»	5,00
	k	50,00	»
Aruba	*b*	200,00	»
	c	50,00	»
St. Eustatius . .	*f* nieuw	300,00	»
Saba	*c*	»	25,00

C. Overschrijving van een deel der batige saldo's van vroegere dienstjaren.

Meer dan voor 1889.	Minder dan voor 1889.
»	f 23 769,71^5
f 8 750,00	f 38 649 71^5
»	f 29 899,71^5

Toelichting der verschillen.

De verschillen tusschen de tegenwoordige ramingen en die van het vorige jaar zijn meerendeels gebaseerd op de uitkomsten van het vorige dienstjaar.

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE E.

N°. 7.

S T A A T, aantoonende de opbrengst van de koloniale middelen over de dienstjaren 1886, 1887 en 1888, voor zoover die bekend waren bij de aanbieding aan den Kolonialen Raad van de ontwerpen der koloniale huishoudelijke begrootingen voor de dienstjaren 1888, 1889 en 1890.

	1886.	1887.	1888.
A. *Belastingen.*			
Curaçao.			
a. belasting op de grondeigendommen en hypotheken	f 95 419,22^5	f 86 341,50	f 49 186,18^5
b. zegelrecht	10 313,10	11 137,17^5	9 329,67^5
c. haven- en veiligheidsrecht	8 487,76	7 786,36	6 772,32
d. licht- en bakengeld	4 217,05	3 546,25	3 336,26
e. belasting op den invoer	35 873,44^5	42 701,40^5	35 495,69
f. accijnsrecht op sterke dranken.	46 374,67	51 270,10	46 099,48
g. patentrecht op neringen en bedrijven	12 736,00	13 085,33^5	13 420,33^5
h. belasting op den openbaren verkoop van roerende zaken . .	1 735,19	5 934,80	1 946,65
i. belasting voor de weerbaarheid.	7 170,00	7 291,25	6 552,50
k. recht van successie en van overgang	1 204,69	641,39^5	597,85
l. belasting op de overdracht van onroerende zaken	8 622,78	14 782,40	9 509,02
m. uitvoerrecht op metaalertsen en alle soort van phosphorzure kalk, gewonnen op de eilanden Curaçao en Klein-Curaçao. .	23 349,00	16 580,00	4 867,75
n. loodsgelden.	18 861,63	10 643,89	19 916,40^5
o. belasting op loterijen	»	»	»
Bonaire.			
a. invoerrechten	7 644,00^5	7 560,09	6 609,41
b. uitvoerrecht op stapelproducten.	3 593,46^5	3 864,57^5	4 121,23
c. ankergeld	717,50	809,50	745,00
d. zegelrecht	836,50	894,25	805,25
e. belasting op publieke verkoopingen	»	44,69	5,89
f. licht- en bakengeld.	644,54^5	582,68^5	292,89^5

	1886.	1887.	1888.
g. patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	»	»	»
h. accijnsrecht op sterke dranken	f 4 187,62	f 5 480,14	f 4 492,32[5]
i. recht van successie en van overgang	»	»	»
k. contributie tot instandhouding van de schutterij	173,00	148,00	34,00
l. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	99,25	64,86	69,08
m. 2 pct. van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	»	»	»
n. bundergeld van gouvernementsgronden, in concessie afgestaan	703,14[5]	848,14[5]	515,37[5]
o. belasting op loterijen	»	»	»
Aruba.			
a. grondbelasting	322,20	2 649,37[5]	2 341,09[5]
b. invoerrechten	3 657,93	3 707,29[5]	5 071,37[5]
c. uitvoerrecht op stapelproducten (met inbegrip van phosphorzure kalk)	9 164,58[5]	9 056,09	11 566,59
d. anker- en tonnengeld	3 114,76	2 685,34	4 008,43
e. zegelrecht	595,40	521,50	578,50
f. belasting op publieke verkoopingen	15,72	»	»
g. licht- en bakengeld	544,59[5]	433,94	676,62
h. patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	420,00	432,00	372,00
i. accijnsrecht op sterken drank	6 107,60	7 682,24	7 318,36
k. recht van successie en van overgang	»	»	»
l. contributie tot instandhouding der schutterij	81,00	93,00	67,00
m. 2 pct. van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	67,06	61,88	125,90
n. 2 pct. van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	»	»	»
o. belasting op loterijen	»	»	»
p. concessierechten en huur van gouvernementsgronden	3 974,99[5]	»	»
St. Martin. (Nederlandsch gedeelte.)			
a. invoerrechten	10 249,03	11 606,80	10 485,61
b. uitvoerrecht op stapelproducten	12 015,68[5]	11 269,43	9 821,20
c. havengeld	584,36	756,22	737,44
d. zegelrecht	825,70	569,25	935,85
e. belasting op publieke verkoopingen	97,19	11,02	15,82[5]
f. licht- en bakengeld	571,48	532,22	490,38
g. patenten op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhonden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	1 260,00	1 242,00	1 284,00
h. accijnsrecht op sterke dranken	1 134,80	1 653,80	321,80
i. recht van successie en van overgang	88,46	»	»
k. contributie tot instandhouding van de schutterij	372,00	48,00	14,00
l. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen	112,84[5]	85,55	379,94
m. belasting op loterijen	»	»	»

	1886.	1887.	1888.
St. Eustatius.			
a. invoerrechten	f 2 381,34^{5}	f 2 631,86^{5}	f 2 699,97
b. uitvoerrechten op stapelproducten	1 738,34	1 824,93	1 127,60
c. ankergeld	152,83	164,50	127,92^{5}
d. zegelrecht	306,28	295,00	310,60
e. belasting op publieke verkoopingen	19,55	17,50	»
f. licht- en bakengeld	64,55	66,45	63,99^{5}
g. patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	270,00	288,00	348,00
h. accijnsrecht op sterke dranken	957,24	890,40	918,76
i. recht van successie en van overgang	»	»	»
k. contributie tot instandhouding der schutterij	»	»	»
l. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen	353,00	34,20	40,10
m. 2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen	»	»	»
n. grondrenten (huur van gouvernementserven)	96,50	105,50	66,00
o. belasting op loterijen	»	»	»
Saba.			
a. invoerrechten	1 341,26	1 300,98	1 709,23
b. uitvoerrecht op stapelproducten	232,68	346,07	298,79^{5}
c. ankergeld	245,50	214,50	214,50
d. zegelrecht	154,00	179,25	97,25
e. belasting op publieke verkoopingen	1,74	0,53	»
f. patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	204,00	72,00	300,00
g. accijnsrecht op sterke dranken	542,88	660,32	355,93
h. recht van successie en van overgang	»	33,00	»
i. 2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	70,49	119,31^{5}	37,80
k. 2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	»	»	7,00
l. belasting op loterijen	»	»	»
Inkomsten van onderscheiden aard.			
Curaçao.			
a. leges	1 021,45	705,82	675,50^{5}
b. verkoop van havenreglementen	59,50	60,90	49,70
c. boeten	228,50	139,50	119,00
d. inkomsten van de posterij	19 631,26^{5}	21 182,87	24 381,70
e. kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	18 737,73	18 415,50^{5}	18 799,52
f. inkomsten van de vleeschhal	5 973,00	6 165,25	6 378,75
g. agio op verkochte wissels	1 988,98	4 094,31^{5}	50,00
h. inkomsten van de bakkerij	1 417,33^{5}	1 133,55	1 032,63
i. pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken	173,26	201,70	219,84

	1886.	1887.	1888.
k. renten van het kapitaal, vroeger op het Grootboek der Nationale schuld ingeschreven ten name van het West-Indisch pensioenfonds	f 5 421,67	f 5 421,67	f 5 356,67
l. inkomsten van de gouvernementsbank	17 978,59	18 314,69	19 731,23
m. aandeel in de huurpenningen van de markt voor groenten, enz.	78,33	105,03	105,32
n. opbrengst van de arbeidsloonen van gevangenen	179,87	325,87	205,32
o. emolumenten ter griffie van het hof van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	653,61[5]	394,67[5]	430,28
p. salaris van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas	865,64	611,06[5]	641,74
q. rent- en pachtgelden van domaniale gronden in de buitendistricten	297,17[5]	705,60	621,13
r. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	66,06	30,24	12,06
s. terugbetaling van voorschotten	335,00	800,00	405,00
t betaling door de concessionarissen der bruggen over de haven en over het Waaigat	250,00	250,00	250,00
u. schoolgelden	10 969,00	12 335,00	12 785,00
v. inhouding van de jaarwedde van den postdirecteur, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	»	»	300,00
w. uitkeering van bij de hypotheekbank berustende gelden van boedels, welke onherroepelijk aan de koloniale kas zijn vervallen	»	»	»
x. alle andere ontvangsten	1 590,49[5]	688,68[5]	322,60
Bonaire.			
a. leges	3,25	3,40	6,70
b. kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 829,81[5]	1 801,68[5]	1 434,70[5]
c. opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden	166,78	833,56[5]	159,81
d. boeten	320,00	»	»
e. emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	20,00	6,80	10,45
f. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	»	»	»
g. inhouding van de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	400,00	400,00	133,34
h. pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken, enz.	21,09[5]	1,07	1,04
i. huur van gouvernementsgronden	»	»	111,88
k. alle andere ontvangsten	134,40	248,43[5]	42,25
Aruba.			
a. leges	154,07	177,85	177,08
b. kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 864,19[5]	1 840,84	2 241,62[5]
c. opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden	106,00	133,40	160,12
d. vergunning om goud te delven	2 500,00	2 500,00	2 500,00
e. boeten	4,00	»	20,00
f. emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	40,25	9,80	30,50
g. inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	233,33	400,00	400,00
h. bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	»	»	»
i. vergunning tot het ontginnen van phosphorzure kalk	155 586,64	132 118,88	208 118,08
k. huur van gouvernementsgronden	»	1 436,37[5]	1 360,93[5]
l. alle andere ontvangsten	39,86	»	250,00

		1886.	1887.	1888.
	St. Martin.			
	(Nederlandsch gedeelte.)			
a.	leges	f 25,00	f 2,65	f 2,50
b.	kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	2 235,96	2 027,38	1 619,96^{5}
c.	boeten.	83,00	»	»
d.	inkomsten van de posterij	687,65^{5}	594,17^{5}	679,70
e.	emolumenten ter griffie van den raad van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas . . .	55,91	30,50	57,85
f.	steigergelden	715,25	691,50	742,00
g.	inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber, wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	191,66	500,00	500,00
h.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën. .	»	»	»
i.	alle andere ontvangsten	144,49	»	214,96
	St. Eustatius.			
a.	leges	2,00	5,00	6,00
b.	kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 484,10	1 435,56^{5}	1 328,76
c.	boeten	»	66,67	82,50
d.	inkomsten van de posterij	»	»	322,92^{5}
e.	emolumenten ter griffie van den raad van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas . . .	45,50	32,30	44,30
f.	inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber voor het gebruik van een landsgebouw als woning.	»	»	»
g.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën . .	»	»	»
h.	alle andere ontvangsten	373,52^{5}	402,02	679,91
	Saba.			
a.	leges	6,50	17,80	29,80
b.	kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 080,30	1 030,65	928,52
c.	boeten.	36,00	144,00	71,65
d.	emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	31,55	6,50	3,00
e.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën. .	»	»	»
f.	alle andere ontvangsten	44,20	101,67	112,05
		f 616 055,90	f 606 466,97^{5}	f 607 503,39^{5}

OVERZICHT van de opbrengsten en den veestapel op de plantages en gronden in de buitendistricten van Curaçao in 1888.

		2de district.	3de district.	4de district.	5de district.
Dividivi	kilogrammen.	21 220	44 000	151 700	157 100
Oranjeschillen	id.	300	800	»	1 200
Wol	id.	3 055	700	397	4 635
Kazen.	id.	»	»	750	3 610
Boter	id.	»	»	620	2 200
Maïs	liters.	112 650	180 000	35 609	215 940
Boonen	id.	2 725	8 000	5 320	11 165
Pinda's	id.	1 780	3 000	»	7 825
Zoetemelk	id.	20 208	37 000	11 600	2 135
Karnemelk	id.	2 000	»	5 440	13 650
Kalk	id.	96 000	9 600	270 000	»
Zout	id.	11 000	»	134 750	90 000
Runderen	stuks.	93	40	33	119
Ezels	id.	67	»	13	102
Schapen	id.	2 182	400	205	1 035
Geiten	id.	2 884	2 500	1 130	1 518
Kalkoenen	id.	11	100	7	67
Eenden	id.	5	20	101	135
Kippen	id.	742	800	1 120	2 981
Vruchten	manden.	5 746	400	710	642
Id. voor eene aangegevene waarde van . . .		f 6 526	f 5 000	f 950	f 1 612
Houtskool	zakken.	1 359	2 000	8 801	2 666
Brandhout	bossen.	5 649	5 000	807	1 478

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE G.

N°. 9.

STAAT van den veestapel in de kolonie Curaçao over de laatste zes jaren.

	Paarden.	Ezels.	Muilezels.	Hoornvee.	Geiten.	Schapen.	Varkens.
CURAÇAO.							
1883	230	1 781	238	1 773	28 396	17 913	706
1884	239	1 372	248	2 006	27 238	16 552	784
1885	203	1 640	264	1 645	22 485	13 239	659
1886	214	1 941	261	1 793	23 533	14 630	814
1887	252	2 268	444	2 205	28 578	16 642	1 503
1888	232	1 419	228	2 026	28 659	15 920	1 222
BONAIRE.							
1883	144	1 180	1	553	19 130	2 160	485
1884	150	2 000	12	469	13 820	3 362	192
1885	167	3 047	9	765	18 820	3 603	159
1886	186	2 200	7	382	18 820	2 091	159
1887	154	1 626	8	474	13 601	2 672	186
1888	150	1 515	6	441	14 160	2 050	351
ARUBA.							
1883	57	1 285	10	178	18 303	8 738	550
1884	50	2 265	3	184	49 606	13 879	1 125
1885	52	2 369	»	169	40 115	10 015	725
1886	69	2 513	»	156	46 840	14 489	1 272
1887	80	2 575	»	187	46 999	14 460	1 370
1888	55	2 533	2	743	49 500	44 695	1 655
St. MARTIN (Ned. ged.).							
1883	214	12	3	973	565	644	608
1884	200	13	3	924	514	605	639
1885	214	12	7	956	1 149	809	890
1886	334	14	6	1 117	1 363	1 654	1 063
1887	331	62	6	1 047	877	1 326	844
1888	445	21	13	1 088	1 242	1 407	949

	Paarden.	Ezels	Muilezels.	Hoornvee.	Geiten.	Schapen.	Varkens.
				ST. EUSTATIUS.			
1883	70	176	12	360	700	400	180
1884	100	250	13	400	850	460	225
1885	110	260	18	500	900	550	250
1886	120	265	20	568	1 069	625	265
1887	125	275	29	580	1 130	645	270
1888	87	177	»	353	448	188	130
				SABA.			
1883	24	2	»	23	954	114	500
1884	28	4	»	159	900	163	544
1885	»	»	»	»	»	»	»
1886	»	»	»	»	»	»	»
1887	»	»	»	»	»	»	»
1888	20	16	»	214	1 750	238	615

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE III.

N°. 10.

STAAT van den invoer op Curaçao in 1886, 1887 en 1888.

	1886.		1887.		1888.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Aloë, bij kilogrammen	105 704	f 34 922,00	221 220	f 64 847,00	222 696	f 39 579,00
Bier, bij vaten, manden, kisten, enz.	1 841	15 486,00	2 539	15 507,00	3 173	23 329,00
Bladkoper, bij kilogrammen	3 504	1 752,00	2 271	1 805,00	142	177,00
Bladijzer, bij idem.	1 577	889,00	»	»	»	»
Buskruit, bij vaatjes en kisten . . .	400	3 288,00	250	1 212,00	150	712,00
Cacao, bij zakken	3	46,00	»	»	»	»
Cognac (brandy), vaten en kisten . .	1 154	20 917,00	1 928	32 922,00	1 755	31 782,00
Dynamiet, bij kisten.	142	2 921,00	»	»	»	»
Geitenvellen, bij dozijnen	692	13 605,00	471	9 680,00	450	6 053,00
Goederen (droge), bij balen, kisten, vaten, pakken	29 805	192 550,00	22 935	173 066,00	23 176	184 914,00
Hoedenstroo, bij pakken	7 868	10 642,00	10 055	19 724,00	11 360	14 873,00
Hout, mahonie- en ander hard, bij blokken en stuks	9 052	14 227,00	1 511	8 188,00	1 264	1 880,00
Idem, scheepsrond-, bij stuks . . .	100	100,00	»	»	»	»
Idem, timmer-, bij M³.	81 666	31 468,00	84 878	29 418,00	109 470	40 094,00
Indigo, bij ceroenen of kisten . . .	»	»	»	»	»	»
Jenever, bij okshoofden, pijpen, kelders, damejeanen, enz.	4 576	18 203,00	5 927	26 342,00	3 460	15 788,00
Kazen, bij pakken, kisten, kistjes en stuks.	3 612	23 183,00	4 077	21 584,00	4 040	24 342,00
Kina, bij kilogrammen, kisten en pakken	2 100	430,00	4 000	80,00	12	300,00
Koffie, bij zakken of vaten	2 490	46 602,00	2 357	67 430,00	2 493	75 407,00
Koopmanschappen, bij balen, kisten, vaten, pakken, enz.	17 829	1 208 307,00	63 315	1 724 069,00	43 139	1 254 763,00
Likeur, bij kisten, enz.	411	5 542,00	293	4 005,00	272	3 804,00
Maïs, bij zakken	8 974	23 958,00	9 178	31 044,00	5 495	16 770,00
Meel, tarwe-, rogge- of maïs-, bij okshoofden, vaten, enz.	36 372	340 514,00	30 859	291 607,00	28 586	298 865,00
Ossenhuiden, per stuk	37	111,00	290	942,00	149	447,00
Pek, teer, harpuis, bij vaten, kisten, enz.	50	256,00	106	504,00	437	4 039,00

	Paarden.	Ezels	Muilezels.	Hoornvee.	Geiten.	Schapen.	Varkens.
				St. EUSTATIUS.			
1883	70	176	12	360	700	400	180
1884	100	250	13	400	850	460	225
1885	110	260	18	500	900	550	250
1886	120	265	20	568	1 069	625	265
1887	125	275	29	580	1 130	645	270
1888	87	177	»	353	448	188	130
				SABA.			
1883	24	2	»	23	954	114	500
1884	28	4	»	159	900	163	544
1885	»	»	»	»	»	»	»
1886	»	»	»	»	»	»	»
1887	»	»	»	»	»	»	»
1888	20	16	»	214	1 750	238	615

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE [illegible].

N°. 10.

STAAT van den invoer op Curaçao in 1886, 1887 en 1888.

	1886.		1887.		1888.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Aloë, bij kilogrammen	105 704	f 34 922,00	221 220	f 64 847,00	222 696	f 39 579,00
Bier, bij vaten, manden, kisten, enz.	1 841	15 486,00	2 539	15 507,00	3 173	23 329,00
Bladkoper, bij kilogrammen	3 504	1 752,00	2 271	1 805,00	142	177,00
Bladijzer, bij idem.	1 577	889,00	»	»	»	»
Buskruit, bij vaatjes en kisten . . .	400	3 288,00	250	1 212,00	150	712,00
Cacao, bij zakken	3	46,00	»	»	»	»
Cognac (brandy), vaten en kisten . .	1 154	20 917,00	1 928	32 922,00	1 755	31 782,00
Dynamiet, bij kisten.	142	2 921,00	»	»	»	»
Geitenvellen, bij dozijnen	692	13 605,00	471	9 680,00	450	6 053,00
Goederen (droge), bij balen, kisten, vaten, pakken	29 805	192 550,00	22 935	173 066,00	23 176	184 914,00
Hoedenstroo, bij pakken	7 868	10 642,00	10 055	19 724,00	11 360	14 873,00
Hout, mahonie- en ander hard, bij blokken en stuks	9 052	14 227,00	1 511	8 188,00	1 264	1 880,00
Idem, scheepsrond-, bij stuks . . .	100	100,00	»	»	»	»
Idem, timmer-, bij M².	81 666	31 468,00	84 878	29 418,00	109 470	40 094,00
Indigo, bij ceroenen of kisten . . .	»	»	»	»	»	»
Jenever, bij okshoofden, pijpen, kelders, damejeanen, enz.	4 576	18 203,00	5 927	26 342,00	3 460	15 788,00
Kazen, bij pakken, kisten, kistjes en stuks.	3 612	23 183,00	4 077	21 584,00	4 040	24 342,00
Kina, bij kilogrammen, kisten en pakken	2 100	430,00	4 000	80,00	12	300,00
Koffie, bij zakken of vaten	2 490	46 602,00	2 357	67 430,00	2 493	75 407,00
Koopmanschappen, bij balen, kisten, vaten, pakken, enz.	17 829	1 208 307,00	63 315	1 724 069,00	43 139	1 254 763,00
Likeur, bij kisten, enz.	411	5 542,00	293	4 005,00	272	3 804,00
Maïs, bij zakken	8 974	23 958,00	9 178	31 044,00	5 495	16 770,00
Meel, tarwe-, rogge- of maïs-, bij okshoofden, vaten, enz.	36 372	340 514,00	30 859	291 607,00	28 586	298 865,00
Ossenhuiden, per stuk	37	111,00	290	942,00	149	447,00
Pek, teer, harpuis, bij vaten, kisten, enz.	50	256,00	106	504,00	437	4 039,00

	1886.		1887.		1888.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Provisiën, bij balen, kisten, vaten, pakken, enz.	48 175	f 445 372,00	22 212	f 180 807,00	8 370	f 108 235,00
Rum, bij okshoofden, vaten, pakken, kisten of zakken	1 016	55 985,00	1 308	63 411,00	1 128	56 017,00
Sigaren of sigaretten, bij stuks of pakjes	2 054 011	85 048,00	2 099 341	82 559,50	2 611 575	117 796,00
Sparren, bij stuks.	»	»	1 678	537,50	171	78,00
Steenkolen, bij kilogrammen.	4 275 500	34 533,00	2 750 000	15 722,00	5 389 000	33 781,00
Suiker, bij okshoofden, vaten, kisten of zakken	10 963	100 020,00	11 218	106 190,00	11 777	114 276,00
Tabak, bij idem	71 530	62 084,00	56 537	44 070,00	131 189	110 150,00
Verfhout, bij idem	374 299	10 330,00	554 250	16 510,00	372 000	7 500,00
Watapana-peul (dividivi), bij idem.	639 838	81 938,00	496 133	24 795,50	522 603	27 252,00
Wol, bij balen, kisten, kilogrammen	3 727	1 125,00	2 625	1 469,00	1 429	403,00
Wijn, in soorten, bij okshoofden, pijpen, kelders, damejeanen, enz.	1 295	20 486,00	1 568	22 206,00	983	16 776,00
IJs, bij kilogrammen.	764 000	1 922,00	1 236 000	2 972,00	1 480 000	3 017,00
Zout, bij vaten.	»	»	2 560	2 028,00	2 390	1 434,00
Diversen, als hectoliters kalk, stuks runderen, schapen en kabrieten, bossen brandhout, zakken houtskool, enz.	104 632	259 223,00	203 956	127 614,00	667 842	184 578,00
		f2 827 821,50		f3 240 006,00		f2 819 211,00

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE I.

N°. 11.

STAAT van den doorvoer op Curaçao in 1886, 1887 en 1888.

	1886.	1887.	1888.
Buskruit en dynamiet, bij vaatjes, kisten, enz.	»	50	250
Cacao, bij zakken	1 094	3 396	2 681
Dividivi (watapana-peul), bij kilogrammen	387 900	234 141	454 347
Geitenvellen, bij pakken	7 698	7 116	7 668
Goederen (droge), bij balen, kisten, vaten, pakken, enz.	»	»	»
Kinabast, bij pakken, enz.	263	40	248
Koffie, bij zakken en vaten	259 063	296 134	308 457
Koopmanschappen, bij balen, kisten, vaten, pakken, enz.	»	»	»
Ossenhuiden	27 842	28 287	30 825
Provisiën, bij balen, kisten, vaten, pakken, enz.	»	»	»
Suiker, bij vaten, kisten en zakken	12	»	22
Tabak, bij okshoofden, vaten, pakken, enz.	»	»	100
Verfhout, bij kilogrammen	908 276	656 748	386 750
Diversen, bij balen, kisten, vaten, pakken, enz.	757 196	808 176	601 390

Koloniaal verslag van 1889.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE J.

N°. 12.

UITVOER van de kolonie Curaçao in 1886, 1887 en 1888.

		1886 Hoeveelheid.	1887 Hoeveelheid.	1888 Hoeveelheid.	1886 Waarde.	1887 Waarde.	1888 Waarde.
Curaçao.					De waarde van de uitvoeren op Curaçao kan niet worden opgegeven, om de reden vermeid in noot 2 van bijlage I van het verslag van 1885.		
Aloëhars	kilogram	500	»	»			
Dividivi	»	283 900	220 673	374 020			
Ezels	stuks	158	194	182			
Oranjeschillen	kilogram	3 981	2 114	2 300			
Phosphorzure kalk	M^3.	18 726	9 741	2 490			
Rood verfhout	kilogram	»	5 000	»			
Vruchten	manden	1 898	4 206	5 746			
Wol	kilogram	5 031	6 504	8 787			
Zout	liters	987 536	2 094 600	235 750			
Bonaire.							
Aloëhars	kilogram	18 640	2 075	4 255	f 4 660,00	f 518,76	f 638,25
Beenderen	vaten	»	»	»	»	»	»
»	kilogram	575	»	»	444,00	»	»
Boonen	decaliters	»	57	»	»	28,50	»
Brandhout	kilogram	219 682	13 091	10 087	1 408,00	1 309,10	756,37^{5}
Braziliëhout	»	»	19 000	»	»	760,00	»
Dividivi	»	195 674	249 962	234 875	6 848,49	8 748,65	9 395,00
Geitenvellen	»	2 705	2 130	77	1 893,50	1 981,00	770,00
Gras	»	»	»	»	»	»	»
Hooi	»	»	»	»	»	»	»
Houtskolen	zakken	35 021	29 418	29 112	8 755,00	7 354,50	7 278,00
Hout (roodverf)	kilogram	127 235	»	»	5 089,45	»	»
» (constructie)	stuks	»	»	»	»	»	»
Huiden (gedroogde)	kilogram	»	»	»	»	»	»
Kalk	hectoliters	8 285	7 111	3 894	4 129,00	3 555,50	5 841,00
Klinkers	stuks	37 300	29 250	24 000	746,00	585,00	360,00
Vee:							
Ezels	stuks	42	354	425	420,00	3 540,00	4 250,00
Geiten	»	1 447	1 659	1 618	2 890,00	3 318,00	3 236,00
Paarden	»	3	6	6	180,00	360,00	360,00
				Transp.	f 37 463,44	f 32 059,01	f 32 884,62^{5}

		1886 Hoeveel-heid.	1887 Hoeveel-heid.	1888 Hoeveel-heid.	1886 Waarde.	1887 Waarde.	1888 Waarde.
				Per transp.	f 37 463,44	f 32 059,01	f 32 884,625
Runderen	stuks	6	23	76	60,00	f 690,00	3 040,00
Schapen	»	542	387	467	1 584,00	1 161,00	1 401,00
Schildpadden	»	6	»	4	»	»	12,00
Varkens	»	»	2	»	»	20,00	»
Wol	kilogram	»	200	»	»	60,00	»
Zout	hectoliter	»	»	»	»	»	»
»	vaten	9 225	23 862	23 629	5 715,00	14 317,20	14 177,40
					f 44 856,44	f 48 307,20	f 51 515,025
Aruba.							
Aloëhars	kilogram	158 011	189 921½	227 473½	f 39 502,75	f 47 480,375	f 34 121,00
Beenderen	»	»	»	»	»	»	»
»	vaten	109	»	20	89,75	»	20,00
Brandhout	»	5	»	»	15,00	»	»
Boonen	liters	13 620	36 070	2 700	681,00	1 803,50	135,00
Dividivi	kilogram	67 985	41 828	107 340	3 399,25	2 901,40	4 293,36
Eieren	stuks	»	»	4 200	»	»	105,00
Geitenvellen	»	»	»	617½	»	»	6 175,00
»	dozijnen	449½	448	»	4 495,00	4 886,51	»
Gras, orchilla	kilogram	»	»	»	»	»	»
Hout, pok-	»	»	»	»	»	»	»
Huiden	»	»	»	25	»	»	10,00
Kalk	hectoliter	1 849	48	343	1 849,00	48,00	514,50
Kippen	stuks	»	»	12	»	»	3,00
Kolen	vaten	11	5	»	8,80	4,00	»
Kokosnoten	stuks	500	»	500	20,00	»	20,00
Koper, oud	vaten	»	2	1	»	10,00	4,00
» »	kilogram	400	»	»	54,00	»	»
Maïs	zakken	»	»	»	»	»	»
»	decaliters	108	48	»	54,00	24,00	»
Mandjes, gevlochten . .	dozijnen	»	24	»	»	12,00	»
Patates, zoete	vaten	»	5	»	»	15,00	»
Phosphorzure kalk . . .	M³.	19 448.33	16 514.86	260 147.60	240 575,84	204 288,82	321 802,58
Pinda's	vaten	950	5 372	1 090	4 750,00	26 860,00	4 360,00
Salons	stuks	6	»	»	9,00	»	»
Schapenvellen	dozijnen	22	5½	29½	66,00	16,50	88,50
Schildpadden	stuks	»	»	»	»	»	»
Stroohoeden.	dozijnen	2 620	5 088	9 949	5 240,00	10 176,00	9 949,00
Schelpen	vaten	»	»	»	»	»	»
Vee:							
Ezels	stuks	4	140	144	40,00	1 400,00	1 440,00
Geiten	»	50	55	»	100,00	110,00	»
				Transport.	f 300 949,39	f 299 225,84	f 383 040,94

		1886 Hoeveelheid.	1887 Hoeveelheid.	1888 Hoeveelheid.	1886 Waarde.	1887 Waarde.	1888 Waarde.
				Per transp.	f 300 949,39	f 299 225,84	f 383 040,94
Paarden	stuks	120	»	1	120,00	»	60,00
Runderen	»	4	»	2	105,00	»	80,00
Schapen	»	386	442	149	1 158,00	1 326,26	447,00
Varkens	»	30	10	46	300,00	390,00	460,00
Visch, gezouten	dozijnen	257	115	327½	771,00	339,00	655,00
Vleesch, gezouten (salons)	stuks	»	6	58	»	9,00	87,00
Wol	kilogram	1 210	1 932	2 410	363,00	579,60	723,00
Zout	vaten	2 293	»	»	1 719,75	»	»
					f 305 486,14	f 301 869,70[5]	f 385 552,94
St. Martin (Ned. ged.).							
Arrowroot	kilogram	160	4 850	232	f 16,00	f 485,00	f 196,00
Bay-rum.	liter	49½	85	133½	24,75	42,50	66,75
Houtskolen	vaten	»	18	4	»	14,40	3,20
Huiden	kilogram	635	799	356	254,00	319,60	142,40
Katoen	»	250	445	»	75,00	133,50	»
Kalk	vaten	20½	»	»	20,50	»	»
Melasse	liter	360	»	360	9,00	»	9,00
»	decaliters	»	72	»	»	18,00	»
Maïs	liter	6 000	»	»	300,00	»	»
Oranjeschillen	kilogram	420	1 040	560	210,00	520,00	280,00
Patates	vaten	113	»	»	226,00	»	»
Phosphorzure kalk . . .	M³.	»	»	61	»	»	754,57
Rum	vaten	»	»	18	»	»	9,00
»	liter	»	»	»	»	»	»
Suiker, bruine.	kilogram	500	4 400	1 700	40,00	352,00	136,00
Tamarinden.	vaten	137½	139½	44	687,50	697,50	220,00
Vee:							
Ezels.	stuks	»	1	»	»	»	»
Geiten	»	22	72	86	»	»	»
Paarden	»	2	9	13	»	»	»
Runderen	»	12	34	104	»	»	»
Schapen	»	28	233	18	»	»	»
Varkens	»	47	70	24	»	»	»
Vellen, geiten- en schapen-	dozijnen	55½	58	40	194,25	203,00	179,67
Zout	vaten	157 466½	146 545½	128 287	118 099,87[5]	109 909,12[5]	96 215,25
					f 120 156,87[5]	f 112 694,62[5]	f 98 211,84
St. Eustatius.							
Aardappelen	»	5 120	1 092½	»	f 7 680,00	f 3 277,50	»
Brandhout	vadems	»	»	»	»	»	»
Cassavestijfsel	vaten	8½	10	1	102,00	200,00	20,00
				Transport.	f 7 782,00	f 3 477,50	f 20,00

		1886 Hoeveelheid.	1887 Hoeveelheid.	1888 Hoeveelheid.	1886 Waarde.	1887 Waarde.	1888 Waarde.
				Per transp.	f 7 782,00	f 3 477,50	f 20,00
Geitenvellen	dozijnen	»	$2\frac{5}{6}$	$51\frac{1}{2}$	»	28,60	257,50
Houtskool	vaten	$5\frac{1}{2}$	4	$51\frac{1}{2}$	4,00	1,00	4,40
Hout, scheeps-	stuks	»	»	»	»	»	62,75
» »	meters	»	»	»	»	»	»
Huiden	stuks	24	»	287	72,00	»	114,80
Jams	vaten	3 275	$6\,770\frac{1}{2}$	4 225	8 187,50	27 082,00	12 032,50
Klinkers	stuks	1 000	»	»	10,00	»	»
Kalk	vaten	»	21	»	»	21,00	»
Maïs	»	98	31	271	735,00	62,00	110,00
Patates, zoete	»	»	»	$256\frac{1}{2}$	»	»	5 220,00
Pinda's	»	$35\frac{1}{2}$	$36\frac{1}{2}$	$80\frac{1}{2}$	355,00	182,50	322,00
Tamarinden.	»	»	»	$2\frac{1}{2}$	»	»	25,00
Tanjers	»	3	18	1	12,00	36,00	5,00
Tras	»	707	625	222	176,75	1 250,00	444,00
Vee:							
Ezels	stuks	51	86	35	1 530,00	860,00	350,00
Geiten	»	79	183	162	197,50	366,00	324,00
Muilezels.	»	10	9	»	1 000,00	900,00	»
Paarden	»	1	6	6	75,00	360,00	360,00
Runderen	»	49	47	43	2 450,00	1 410,00	1 720,00
Schapen	»	91	24	57	273,00	72,00	171,00
Varkens	»	80	39	101	960,00	390,00	1 010,00
Vuursteen	»	2 000	»	»	30,00	»	»
					f 23 849,75	f 36 498,60	f 22 552,95
Saba.							
Aardappelen, Europeesche.	vaten	$567\frac{1}{2}$	1 117	773	f 5 000,00	f 8 936,00	f 7 730,00
» zoete . . .	»	»	4	1	»	12,00	2,00
Booten	stuks	1	1	1	64,00	60,00	100,00
Eieren	»	6 490	2 500	»	162,50	62,00	»
Eschaloto	»	$2\frac{1}{2}$	13	»	37,50	130,00	»
Ezels	»	»	»	5	»	»	75,00
Geiten	»	32	32	26	160,00	160,00	130,00
Jams	vaten	»	1	»	»	2,50	»
Kalveren.	stuks	16	32	10	240,00	320,00	150,00
Runderen	»	36	16	45	1 440,00	480,00	1 800,00
Schapen	»	39	45	47	273,00	225,00	329,00
Tanjers	vaten	$23\frac{1}{2}$	14	1	117,50	140,00	5,00
Uien	»	$1\frac{1}{2}$	2	28	22,50	30,00	420,00
Varkens	stuks	78	55	148	483,00	275,00	740,00
					f 8 000,00	f 10 832,50	f 11 481,00

STAAT van de op St. Martin (Ned. gedeelte) in 1888 direct voor consumtie ingeklaarde goederen, met opgaaf van de waarde naar tarief of factuursprijzen.

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN.	HOEVEELHEID.	Bedrag.
Aardappelen	58 vaten	f 290,00
Idem	23½ manden	58,75
Aardewerk	(volgens facturen)	445,15
Appelen, versche	27 vaten	270,00
Idem, gedroogde	12½ kilogrammen	4,38
Arrowroot	34 idem	6,80
Azijn	656 liters	65,60
Bakeljauw	2528 kilogrammen	505,60
Bay-rum	343 liters	171,50
Brandewijn	18 idem	27,00
Beschuit	25 vaten	125,00
Idem, crackers	3½ idem	35,00
Idem, idem	2 kistjes	8,00
Idem, idem	25 idem	62,50
Bezems	1 pak (volgens factuur)	5,00
Bitters	5 kisten	105,00
Bier	1918 liters	575,40
Bokking	18 kistjes	10,80
Boonen	229 liters	27,48
Boter	92.5 kilogrammen	92,50
Idem	1010 idem	1 515,00
Brandhout	4¾ kubieke meters	23,75
Cacao	209 kilogrammen	156,75
Cement	2 vaten (volgens facturen)	14,00
Chocolade	11 kilogrammen	22,00
Cherry cordial	3 kistjes (volgens facturen)	18,75
Cigaretten	6 pakjes » »	71,00
Cornstarch	15 kilogrammen	15,00
Confituren	(volgens facturen)	19,50
Damejeanen, leege	25 stuks	7,50
	Transporteeren	f 4 754,71

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN.	HOEVEELHEID.	Bedrag.
	Per transport	f 4 754,71
Droge goederen	(volgens facturen)	15 212,39
Emmers	2 pakken (volgens facturen)	30,45
Ezels	97 stuks	»
Geiten	2 idem	»
Garst	25 kilogrammen	10,00
Glaswerk	(volgens facturen)	229,99
Hammen	259 kilogrammen	259,00
Haring	21 vaten	210,00
Idem	4 tobben	6,00
Haver	51 decaliters	25,50
Hooi	7 pakken	28,00
Hout, spruce	916 vierkante meters	274,80
Idem, white pine	162 idem	58,32
Idem, pitch pine	215 idem	107,50
Idem, hard	77.5 idem	77,50
Houtskolen	149 vaten	119,20
Huisraad (nieuwe meubelen)	(volgens facturen)	140,00
Houweelen	25 dozijnen	225,00
Honig	2 liters	3,00
Huiden	3 kilogrammen	1,20
Hoepels, ijzeren	300 idem	90,00
Jams	21 vaten	84,00
Jenever	171 liters	85,50
Knoflook	25 ritsen	12,50
Katoen, vuil	18 kilogrammen	1,35
Kruit	(volgens facturen)	6,25
Kummel	12 flesschen (volgens facturen)	12,00
Kaas, Amerikaansche	193 kilogrammen	77,20
Idem, Edammer	5 dozijn	75,00
Idem, Stolksche	34 stuks	102,00
Kaarsen, smeer-	120 kilogrammen	60,00
Idem, stearine-	20 idem	16,00
Klappertjes	1 kistje (volgens factuur)	3,75
Koeken	3/2 vaatjes (volgens facturen)	29,25
Koffie	55 kilogrammen	33,00
Idem	604½ idem.	604,50
Koorn	1102 decaliters	551,00
Koornmeel	1½ vat	15,00
Idem	130 vaten	1 040,00
Krenten	30 kilogrammen	18,00
Limonade	29 manden	72,50
Lucifers	3 kisten en 2 blikken (volg. fact.)	65,65
Masten	1 (volgens factuur)	3,75
Macaroni	118 kilogrammen	70,80
	Transporteeren	f 24 920,56

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN.	HOEVEELHEID.	Bedrag.
	Per transport	f 24 920,56
Meel, tarwe-	½ vat	9,00
Idem, idem	395½ vaten	5 932,50
Idem, rogge-	86 idem	860,00
Metaal	(volgens facturen)	98,20
Melasse	1510 liters	211,40
Idem	44 858 idem	4 485,80
Mosterd	3 dozijnen flesschen	12,00
Medicijn	(volgens facturen)	136,85
Muilezels	4 stuks	»
Noten, kokos-	2356 idem	94,24
Naaimachines	4 (volgens facturen)	69,37
Oesters	10 dozijn blikken	20,00
Olie, patent-	197 liters	118,20
Idem, kerosine-	2180 idem	218,00
Idem, zoete-	130 flesschen	97,50
Oleomargarine	4 kisten (volgens facturen)	135,00
Oranjeschillen	61 kilogrammen	30,50
Patates	511½ vaten	1 023,00
Peper	50 kilogrammen	25,00
Pik	2 vaten	20,00
Pijpen	25 gros	50,00
Pinda's	19½ vaten	97,50
Paarden	8 stuks	»
Pruimen	52 kilogrammen	52,00
Reuzel	5 idem	2,50
Idem	812 idem	324,80
Rum	270 liters	135,00
Rozijnen	20 kilogrammen	20,00
Runderen	2 stuks	»
Rijkarren	3 (volgens facturen)	230,00
Rijst	3030 kilogrammen	333,30
Schapen	37 stuks	»
Sago	1 vaatje (volgens factuur)	7,50
Schildpad	1 stuk	3,00
Saleratus	1 pak (volgens factuur)	1,50
Schoppen	2 dozijnen	30,00
Sardijnen	400/4 blikken	100,00
Idem	100/2 idem	45,00
Singels, wallaba	54 600	682,50
Sigaren	11 500 (volgens facturen)	163,00
Smeer	142 kilogrammen	42,60
Spek	13½ vaten	540,00
Spijkers	1370 kilogrammen	411,00
Suiker, kandij-	9 idem	9,00
	Transporteeren	f 41 778,32

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN.	HOEVEELHEID.		Bedrag.
	Per transport	f	41 778,32
Suiker, witte-	1701 kilogrammen		510,30
Idem, bruine-	11 030 idem		1 654,50
Slijpsteenen	3 (volgens facturen)		25,00
Stroohoeden	123½ dozijnen		123,50
Stroo	25 stuks		1,88
Tabak, in bladen	761 kilogrammen		608,80
Tamarinden	15 vaten		75,00
Teer	2 idem		20,00
Thee	194 kilogrammen		582,00
Touwwerk	37 idem		22,20
Uien	950 idem		190,00
Verflood	388 idem		194,00
Vleesch, gezouten-	½ vat		15,00
Idem, idem	535 kilogrammen		107,00
Idem, idem family	427½ idem		256,50
Idem, gerookt-	10 stuks		30,00
Worst	5½ kilogrammen		5,50
Wijn, Teneriffe	35 flesschen		35,00
Idem, roode	12 vaten		720,00
Idem, idem	93 flesschen		46,50
Idem, vermouth	521 idem		521,00
Idem, fijne	27 idem		40,50
Idem, port	¼ pijp (volgens factuur)		90,00
Idem, sherry	¼ idem » »		84,00
IJzer	2041 kilogrammen		408,20
Idem, oud	150 idem		9,00
Zalm	1 tonnetje		10,00
Idem, in blikken	2½ dozijn		15,00
Zeep	3680 kilogrammen		920,00
Zink	1 kist (volgens factuur)		40,00
	Totaal . . .	f	49 138,70

STAAT van de goederen in 1888 op St. Martin (Ned. ged.) uit de verschillende particuliere entrepots voor consumptie ingeklaard, met opgaaf van de waarde naar factuurs- of tariefsprijzen

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN.	HOEVEELHEID.	Bedrag.
Aardappelen	14 vaten	f 70,00
Appelen	6 »	60,00
Idem, gedroogde	7 kilogrammen	2,45
Azijn	566 liters	56,60
Bakeljauw	175 kilogrammen	35,00
Beschuit	5 vaten	50,00
Idem	26 »	130,00
Idem, crackers	3 »	30,00
Idem, idem	4 kistjes	16,00
Idem, idem	37 »	92,50
Bezems	2 pakken (volgens factuur)	8,75
Bitters	1 kistje (volgens factuur)	20,00
Bier	638 liters	191,40
Bokking	24 kistjes	12,00
Idem	147 »	88,20
Boonen	24 decaliters	12,00
Idem	1 435 liters	172,20
Boter	164 kilogrammen	164,00
Idem	1 035 »	1 552,50
Cement	8 vaten (volgens factuur).	50,00
Cherry cordial	10 kistjes » »	66,25
Droge goederen	7 kisten en 10 pakken (volgens factuur).	2 833,73
Emmers	2 dozijn	11,00
Florida	34 kistjes	212,50
Garst	32 kilogrammen	12,80
Glaswerk	(volgens factuur)	103,58
	Transporteeren	f 6 053,46

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN.	HOEVEELHEID.		Bedrag.
	Per transport	f	6 053,46
Hammen.	83 kilogrammen		62,25
Idem	627 »		627,00
Haring	26½ vaten		265,00
Hout, white pine	8 314½ vierkante meters		2 993,22
Idem, pitch pine	2 507 » »		1 253,50
Huisraad	(volgens factuur)		374,19
Houweelen	4 dozijn		36,00
Haver.	81 decaliters		40,50
Jenever	398 liters		199,00
Kaas, Amerikaansche	60 kilogrammen		36,00
Idem, idem	567 »		226,80
Idem, Edammer	1½ dozijn		22,50
Idem, Stolksche	1 stuk		3,00
Krenten	25 kilogrammen		15,00
Kaarsen, smeer-	346 »		173,00
Idem, stearine-	60 »		48,00
Kachels	1 (volgens factuur)		15,00
Koffers	2 » »		15,00
Koffie.	67 kilogrammen		40,20
Idem	765 »		765,00
Koorn	1 734 decaliters		867,00
Koornmeel	39½ vaten		395,00
Idem	485½ »		3 884,00
Kogelblauw	¾ kist, (volgens factuur)		16,87
Kruit.	1 vaatje » »		28,50
Lucifers	9 kisten » facturen)		260,00
Makreel	6 tobben		30,00
Masten	1 (volgens factuur)		12,00
Medicijnen	(volgens facturen)		238,00
Meel, tarwe	216½ vaten		8 897,00
Idem, idem.	1 652½ idem		24 787,50
Idem, rogge	69½ idem		834,00
Idem, idem.	808 idem		8 080,00
Melasse	3 200 liters		320,00
Metaal	1 kist, (volgens factuur)		31,00
Mosterd	4 dozijn flesschen		16,00
Naaimachines	6 (volgens facturen)		104,50
Oesters	15 dozijn blikken		30,00
Olie, lijn-	287 liters		172,20
Idem, kerosine-	1 125 liters		225,00
Idem, idem.	18 380 idem		1 838,00
Idem, zoete	211 flesschen		158,25
	Transporteeren	f	59 488,44

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN.	HOEVEELHEID.	Bedrag.
	Per transport	f 59 488,44
Olie, reuzel.	145 liters	87,00
Oleomargarine.	45¼ kisten, (volgens facturen)	1 527,20
Peper.	130 kilogrammen	65,00
Pik	7½ vaten	75,00
Pijpen	6 gros	12,00
Reuzel	120 kilogrammen	60,00
Idem	1 410 idem	564,00
Rozijnen.	26 idem	26,00
Rum.	790 liters	395,00
Rijst	280 kilogrammen	56,00
Rijtuig (tweede-hand)	1 (volgens factuur)	150,00
Rijst	1 850 kilogrammen	203,50
Saleratus.	17 kistjes, (volgens facturen)	64,75
Singels, pine	40 000	240,00
Idem, cypres	59 925	599,25
Idem, wallaba	87 400	1 092,50
Schoppen	15½ dozijn	232,50
Sigaren	9 700 (volgens facturen)	111,50
Smeer.	40 kilogrammen	12,00
Spek	70 vaten	2 800,00
Spijkers	3 120 kilogrammen	936,00
Stoelen	(volgens facturen)	69,12
Suiker, witte	350 kilogrammen	140,00
Idem, idem.	2 900 idem	870,00
Idem, bruine	500 idem	100,00
Idem, idem.	6 470 idem	970,50
Idem, kandij	1½ idem	1,50
Tabak, in bladen	8 234¼ idem	6 587,20
Terpentijn	90 liters	45,00
Teer	6½ vaten	65,00
Thee	30 kilogrammen	90,00
Touwwerk	1 062 idem	637,20
Uien	407½ idem	81,50
Verrekijker.	1 (volgens factuur)	80,00
Vernis	2 blikken (volgens facturen)	29,25
Verflood.	1 170 kilogrammen	585,00
Vleesch, gerookt.	24 stuks	72,00
Idem, gezouten	3 vaten	90,00
Idem, idem.	505 kilogrammen	101,00
Idem, idem family	320 idem	192,00
Windas, (spit).	1 (volgens factuur)	50,00
Wijn, Teneriffe	24 flesschen	24,00
	Transporteeren	f 79 667,91

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN.	HOEVEELHEID.	Bedrag.
	Per transport	f 79 667,91
Wijn, fijne	34 flesschen	51,00
Idem, roode	2¾ vaten	165,00
Idem, idem.	24 flesschen	12,00
Idem, Vermouth	120 idem	120,00
Idem, Guignolet	10 kisten (volgens facturen)	66,47
Idem, Spaansche	¾ pijpen	84,00
IJzer, plat en rond	627½ kilogrammen	125,50
Zalm	5½ dozijn blikken	33,00
Idem	4 tonnetjes	40,00
Zeep	3 540 kilogrammen	885,00
Zeildoek	1 pak (volgens factuur)	30,00
Zoolleder	427 kilogrammen	640,50
	Totaal.	f 81 930,38

STAAT

aantoonende het getal vaartuigen gedurende het jaar 1888 in de haven van Curaçao binnengevallen, en hunne tonnenmaat.

VLAG.	UIT EUROPEESCHE HAVENS.						Kust van Afrika.
	Amster-dam.	Liverpool.	Cardiff en Goole.	Southamp-ton.	Hamburg.	Malaga.	
Nederlandsche	12-32922	1- 517	»	»	»	»	»
Engelsche	»	50-197716	4-4176	11-42527	»	»	»
Fransche	»	»	»	»	»	»	»
Duitsche	»	»	»	»	3-1501	»	»
Noorsche	»	»	1- 487	»	»	»	»
Spaansche	»	»	»	»	»	»	»
Italiaansche	»	»	»	»	»	2-1252	»
Noord-Amerikaansche	»	»	»	»	»	»	»
Haïtiaansche	»	»	»	»	»	»	»
Dominicaansche	»	»	»	»	»	»	»
Columbiaansche	»	»	»	»	»	»	»
Venezuelaansche	»	»	»	»	»	»	»
	12-32922	51-198233	5-4663	11-42527	3-1501	2-1252	»
Totaal in 1888	84 vaartuigen 281098 M³.						»
» » 1887	73 » 215344 »						1-710
» » 1886	32 » 71670 »						»

UIT NOORD-AMERIKAANSCHE HAVENS.			Uit Suriname.	UIT			Van zee.	TOTAAL.	
New-York en Banger.	Bucksville en Fernandina.	New-Port-News, Philadelphia en Barbits.		La Guayra en Puerto Cabello.	aansche.	Deensche.		Vaartuigen.	Kubieke meters.
8- 21948	»	»	»	6- 2814	3-564	5- 997	1- 16	675	94150
10- 9405	1-1321	2-2186	»	8- 25459	»	1- 904	»	95	316242
»	»	»	»	»	»	»	»	1	79
»	»	»	»	24- 91434	»	»	»	40	141934
»	»	»	»	»	»	»	»	1	487
»	»	»	»	»	1- 71	»	»	1	71
»	»	»	»	1- 891	»	»	»	3	2143
30-107130	5-3408	2-2025	»	29-106370	»	»	»	108	277355
»	»	»	»	»	»	»	»	1	156
»	»	»	»	»	»	»	»	2	178
»	»	»	»	»	»	»	»	4	1648
»	»	»	»	135- 7616	1-111	»	5- 276	332	24224
48-138483	6-4729	4-4211	»	203-234584	5-746	6-1901	7-4692	1263	858667
58 vaartuigen 147423 M³.			»	4. 3248 M³.			7-4692 M³.	1263	858667
53 » 135883 »			1-628	4. 2933 »			12- 212 »	1232	811087
46 » 124744 »			»	4. 2908 »			29- 763 »	1264	814532

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE CURAÇAO VAN 1889.

Lit. A. Statistiek van de bevolking, de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken in de kolonie Curaçao over de laatste zes jaren.

» B. Jaarverslag van de schoolcommissie.

» C. Postverkeer van Curaçao in 1888.

» D[1] en [2]. Koloniale huishoudelijke begrooting van Curaçao voor het dienstjaar 1890, met aanwijzing van de geraamde inkomsten en uitgaven van elk eiland, en toelichting van de verschillen met de begrooting van 1889.

» E. Staat aangaande de opbrengst van de koloniale middelen over de dienstjaren 1886—1888, voor zoover die bekend waren bij de aanbieding aan den kolonialen raad van de ontwerpen der koloniale huishoudelijke begrootingen voor de dienstjaren 1888—1890.

» F. Overzicht van de opbrengsten en den veestapel op de plantages en gronden in de buitendistricten van Curaçao over 1888.

Lit. G. Staat van den veestapel in de kolonie Curaçao over de laatste zes jaren.

» H. Staat van den invoer op Curaçao in 1886, 1887 en 1888.

» I. Staat van den doorvoer op Curaçao in 1886, 1887 en 1888.

» J. Uitvoer van de kolonie Curaçao in 1886, 1887 en 1888.

» K. Staat van de op St. Martin (Ned. ged.) in 1888 direct voor consumtie ingeklaarde goederen, met opgaaf van de waarde naar tarief of factuurs-prijzen.

» L. Staat van de goederen in 1888 op St. Martin (Ned. ged.) uit de verschillende particuliere entrepots ingeklaard voor de consumtie, met opgaaf van de waarde naar factuur of tariefsprijzen.

» M. Staat aantoonende het getal vaartuigen gedurende het jaar 1888 in de haven van Curaçao binnen-gevallen en hnnne tonnemaat.